NOVVM TESTA-

MENTVM IAM QVINTVM AC POSTREMVM AC curatissimã cura recognitum à DES. ERASMO ROTER. cum Annotationibus eiusdem ita locupletatis, ut propémodum opus nouum uideri possit.

R. FESCHI b.

ὃν μαργαρίτην τίμιον
ἀγόρευε ἅπαντα λαμβανε.

En margaritum nobile,
Eme, si cupis ditescere.

BASILEAE ANNO M D XXXIX

UNIVERSITÄTS-BIBLIOTHEK BASEL

DILECTO FILIO

ERASMO ROTEROD. SACRAE THEOLOGIAE PROFESSORI.

A S

LEO, PP X

ILECTE fili salutem, & apostolicam beñ. Valde nos delectarũt lucubrationes tuæ in Testamentum Nouum iam pridem æditæ, non tam quia nostro nomini dicatæ fuerant, quàm quod non uulgari, sed noua & insigni quadam eruditione præstabant, omniumq; doctorum calculo plurimum laudabantur. Quas nuper à te recognitas, & pluribus additis annotationibus locupletatas, illustratasq; fuisse, certiores facti non mediocriter gauisi fuimus, ex prima illa æditione, quæ absolutissima uidebatur, coniecturam facientes, qualis hæc futura, quantum ue boni, sacræ theologiæ studiosis, ac orthodoxæ fidei nostræ sit allatura. Macte igitur istius animi tui esto, ac publicæ utilitati studens, operi tam sancto, ut in lucem exeat, sedulo inuigila, dignam quidem tot laborum mercedem ab ipso deo relaturus: à nobis uero meritam commendationem, & cunctis Christi fidelibus perpetuam laudem consequuturus. Datum Romę apud sanctum Petrũ, Sub annulo piscatoris. Die x. Septemb. M.D.XVIII. Pontificatus nostri Anno Sexto.

Euangelista.

MUSEUM REM. FAESCH BASIL.

LEONI DECIMO

PONTIFICI MODIS OMNIBVS SVMMO,
Des. Eraſmus Roterod. Theologorum
infimus S. D.

NTER TOT EGREGIA DECORA LEO Decime Pontifex Maxime, quibus undique clarus & ſuſpiciendus, ad pontificiæ dignitatis culmen adiſti, hinc infinitis Mediceæ domus ornamentis, non minus eruditorum hominum monumentis, quàm maiorum tuorum imaginibus & honoribus inclytæ, hinc innumeris corporis animiq; dotibus, quas partim diuini numinis indulſit benignitas, partim eadem aſpirãte, tua parauit induſtria, non alia res te uerius aut magnificentius illuſtrauit, quàm quod ad iſtum honorem, quo maior inter homines homini non poteſt contingere, parem morum atq; uitæ innocentiam: neque enim uitam modo ab omni dedecore longe lateq; ſemotam, uerum etiam famam, nulla unquã ſiniſtri rumoris labe aſperſam ad pontificiam ſublimitatem pertuliſti. Id quod quum ubique difficillimum eſt, tum præcipue Romæ, cuius urbis tanta eſt libertas, ne dicam petulantia, ut illic à conuiciis parum tuta ſit & integritas, ac ne ij quidem abſint à crimine, qui plurimum abſunt à uitijs. Quibus rebus factum eſt, ut Leoni nõ paulo plus ueræ laudis pepererit, quod ſummum pontificium promeruiſſet, quàm quod accepiſſet. Iam in ipſa pulcherrimi ſimul & ſanctiſſimi muneris functione, quum tot præclaris factis, tot eximijs uirtutibus ſuſceptum honorem uiciſſim cohoneſtes, nihil tamen eſt quod te ſuperis pariter & mortalibus commendet efficacius, quàm quod ſummo ſtudio pariq; ſapientia illud potiſſimum agis ac moliris, ut indies in melius prouehatur Chriſtiana pietas, hactenus temporum maximeq; bellorum uitio, nonnihil labefacta collapſaq;, ut eſt cæterarum item omnium rerum humanarũ natura, ni manibus pedibuſq; obnitamur, paulatim in deterius relabi, uelutiq; degenerare. At res egregias aliquoties ut difficilius, ita & pulchrius eſt reſtituiſſe, quàm condidiſſe. proinde quãdo tu nobis uelut alterum præſtas Eſdram, & ſedatis, quod in te fuit, bellorum procellis, ſartiendæ religionis prouinciam ſtrenue capeſſis, par eſt nimirum, ut omnes ubique gentium ac terrarum Chriſtiani, rem omnium pulcherrimam ac ſaluberrimam conantem, pro ſua quiſque facultate adiuuent. Iam uideo paſſim excellentes ingenio uiros, ceu magnos & opulentos reges, Solomoni noſtro in templi ſtructuram mittere marmora, ebur, aurum, gemmas. Nos tenues reguli, ſeu potius homunculi, qualeſcunq; materias, aut certe caprarum pelles, ne nihil conferamus, mittere ſtudemus: uile quidem munuſculum, quod ad noſtram attinet operam, ſed unde (niſi me fallit animus) Chriſti templo, ſi non multum ſplendoris, certe non parum utilitatis ſit acceſſurum, præſertim ſi eius calculo comprobetur, de cuius unius nutu ac renutu ſumma rerum humanarum pendet uniuerſa. Etenim quum illud haberem perſpectiſſimum, pręcipuam ſpem planeq; ſa-

cram,ut aiunt,ancoram, restituẽdæ ſarciendæq; Chriſtianæ religionis in hoc eſſe ſitam,ſi quotquot ubiq; terrarum Chriſtianam philoſophiam profitentur, in primis autoris ſui decreta,ex euãgelicis apoſtolicisq; literis imbibãt, in quibus ſermo ille cœleſtis,quondã è corde patris ad nos profectus, adhuc nobis uiuit, adhuc ſpirat, adhuc agit & loquitur, ſic ut mea quidẽ ſententia nuſquam aliâs efficacius aut præſentius: ad hæc,quũ uiderem ſalutarẽ illam doctrinã longe purius ac uiuidius ex ipſis peti uenis, ex ipſis hauriri fontibus,quàm ex lacunis aut riuulis,nouum (ut uocãt) teſtamentũ, uniuerſum ad Græcæ originis fidem recognouimus, idq; non temere neq; leui opera, ſed adhibitis in conſiliũ cõpluribus utriuſq; linguæ codicibus,nec ijs ſanè quibuslibet,ſed uetuſtiſſimis ſimul & emẽdatiſſimis. Et quoniam nouimus in rebus ſacris, religioſe quoq; uerſandum eſſe, nec hac contenti diligentia,per omnia ueterum theologorum ſcripta circumuolantes, ex horum citationibus aut expoſitionibus ſubodorati ſumus,quid quiſq; legiſſet aut mutaſſet. Adiecimus Annotationes noſtras,quæ primũ lectorem doceant, quid qua ratione fuerit immutatum: deinde ſi quid alioqui perplexum, ambiguum aut obſcurũ, id explicent atq; enodẽt. Poſtremo quæ obſiſtant, quo minus prodiue ſit in poſterum deprauare,quod nos uix credendis uigilijs reſtituiſſemus. Quanquam,ut ingenue dicam,quicquid hoc eſt operis uideri poterat humilius quàm ut ei dicandum eſſet, quo nihil maius habet hic orbis: niſi conueniret,ut quicquid ad religionem inſtaurandam pertinet,haud alij conſecretur,quàm ſummo religionis principi,& eidem aſſertori. Neq; metus eſt,ne munus hoc noſtrum qualecunque, ſis aſpernaturus, qui non loco tantum referas illum, qui donaria non precijs ſed animis ſolitus eſt æſtimare,qui duo minutula pauperculæ uiduæ, ſplendidis & opimis diuitum donarijs prætulit. Iam an non quotidie uidemus inter auro gemmisq; radiantia regum donaria pratenſibus floſculis,aut hortenſibus herbulis concinnatas corollas ſuſpendi diuis, quas re tenuis, pietate diues offert plebecula? Alioqui quicquid illud eſt,ſeu magnum,ſeu puſillum,ſeu ludicrum,ſeu ſerium,quod huius ingenioli fundus produxerit: id omne,ut nullus dedicem, ſuopte iure ſibi poteſt uindicare, ſummus ille apud ſuos,uirtutũ ac literarum omnium Mœcenâs & antiſtes Guliel⁹ Varamus archiepiſcopus Cantuarienſis, totius Angliæ non tituli tantũ honore primas,ac tuæ ſanctitatis legatus,ut uocant, natus: cui meipſum quoq; quantus quantus ſum debeo,nõ modo uniuerſum ſtudij mei prouentũ. Siquidem is(ut ne dicam interim,cuiuſmodi tum publice tum priuatim in me fuerit)id præſtat ſuæ Britanniæ,quod Leo præſtat orbi terrarũ: quodq; Medicea domus iam olim eſt Italiæ,uel hoc nomine terrarum omnium feliciſſimæ, hoc is ſuis eſt Anglis, ceu ſalutare quoddam ſydus,ab ipſis fatis in hoc datus,ut eo præſide,quicquid eſt bonarum rerũ repullulet ac ſuboleſcat. Nam perinde quaſi uno in homine plures ſint heroes,& in unico pectore non ſimplex inhabitet numen: ita miris modis Archiepiſcopum gerit eccleſiæ, legatum ſedi Romanæ, conſiliarium regiæ, cancellarium iuſtitiæ, Mœcenatem ſtudijs, cuius opera potiſſimum factum eſt, ut inſula iam olim uiris,armis,opibusq; pollens,nunc optimis item legibus,religione,moribus, ad extremum ingenijs omni literarum genere perpolitis, adeo floreat, ut cum quauis cæterarum regionum poſſit ex æquo contendere. Verum quo latius huius

laboris

laboris noſtri manaret utilitas,uiſum eſt,tui nominis apud omnes ſacroſancti,ceu lenocinio quodam ad publicam orbis abuti commoditatem,preſertim quum huc uocet ipſa quoque rei ratio,quod pulchre congruebat,ut illius auſpicijs hæc Chriſtiana philoſophia deriuaretur ad omneis mortales, qui Chriſtianæ religionis teneret arcẽ, ac per eum proficiſceretur doctrina cœleſtis ad uniuerſos homines, per quem Chriſtus nos uoluit accipere, quicquid homines è terris euehit in cœlũ. Quanquam adeo quid tandem uetat, quo minus hic liber gemina commendatione fultus,hoc etiam felicius & auſpicatius exeat in manus hominum, ſi duobus totius orbis ſummatibus uiris communiter fuerit conſecratus? Quandoquidem aris templisq; uidemus hoc plus accedere maieſtatis ac uenerationis,quod pluribus ſimul diuis ſint dedicata. Iam hoc quantumlibet nouum uideatur, modo publicæ conducat utilitati. Et ea eſt Leonis modeſtia facilitasq;, ut hac parte non minus ſit maximus, quàm ea qua maximos omnes longo ſuperat interuallo. Et ea eſt Archiepiſcopi in omni decorum genere præſtantia, ut Leonem omnibus numeris ſummum,non alius magis deceat collega. Poſtremo ſi fas eſt apud tantum principem nonnihil Thraſonis è comœdia referre,quãtumuis in ſpeciem humilis uideatur hic meus labor, tamen confido futurum,ut attentus lector aliquãto plus deprehendat in receſſu,quàm prima ſtatim frõte præ ſe ferat opus. Sed ne celſitudinem tuam iugi ſolicitudine terrarũ orbi conſulentem,longiori ſermone remorans,in publica peccem cõmoda:quod reliquum eſt,cum plebeio lectore tranſigam:ſed prius illud apprecatus, ut cuius prouidentia Leo decimus contigit ſubleuandis rebus mortalium, idem eum nobis & quàm maxime longæuum eſſe uelit & feliciſſimũ. Baſileæ,anno reſtitutæ ſalutis milleſimo quingẽteſimo decimoſexto,calendis Februarijs.

DES. ERASMI RO-

TERODAMI APOLOGIA

AM VT PAVCIS occurram Apologia,reclamaturis, Paulus apostolus,referente Luca,fortunatum sese prædicat, quod apud Agrippam pro se causam dicturus esset, cui propter diutinam cum Iudæis consuetudinem,res omnes in quibus uertebatur quæstio, maxime cognitæ compertæq; essent. Atq; utinam eodem nomine mihi quoq; gratulari possim, cui planè diuersum quiddam usu uenit atq; Paulo. Nam ne opus quidē est nobis Apologia,nisi apud istos,qui totum hoc negocium de quo controuersia est, non intelligunt: nec prorsus aliam ob causam calumniantur,nisi quod non intelligunt.Siquidem apud eos qui Latinas, Græcas & Hebraicas literas uel ad mediocritatem deguſtarunt, qui serio in uestigandis diuinæ scripturæ mysterijs, qui feliciter ac diligenter in uetustis illis, ac non minus ueris quàm uetustis theologis uersati sunt,nihil addubito quin magnam initurus sim gratiā, etiam si quod conatus sum, parum assequutus fuero.Proinde mire fiet,ut quibus hac opera nostra nō magnopere est opus,quiq; soli damnare quædam possent, quod ob bonarum peritiam literarū ualeant iudicare,ij non solum cōprobent suo suffragio nostram industriam, uerumetiam gratiam haud uulgarem habeant. Contrà qui hisce de rebus nullo modo possunt ferre sententiā, & hoc magis egent huius laboris subsidio, quo longius absunt à bonis literis,ij nō solū non amplectentur opus ipsorū paratum usui,uerum etiam obstrepent,calumniabuntur,damnabunt:quorū alterum extremæ cuiusdam ingratitudinis esse uidetur,alterū insignis impudentiæ. Quid enim fingi potest impudentius quàm damnare librū quem ne legeris quidem: tum eiusmodi,ut si maxime legas,tamen absq; linguarum peritia pronunciare de eo non possis? Quid aūt ingratius,quàm pro tam immensis sudoribus uigilijsq;,quas tantum iuuandi animo susceperis, & quibus nulla par gratia referri queat, rependi calumniam, idq; potissimum ab ijs, ad quos potissimum operis utilitas sit reditura? Quum ubiq; fœda est ingratitudo,tum in nullos æque par est gratos esse,atq; in eos qui dispendio rei pecuniariæ,iactura uoluptatum,nonnullo etiam ualetudinis ac uitæ suæ detrimento, in hoc totis uiribus incumbunt,ut ingenij sui monumentis orbi consulant. Verum haud scio,an nusquā ingratius reperias mortaliū ingenium, nec aliâs esse uerius arbitror,quod non minus eleganter quàm grauiter dictum est à Seneca: Tutius esse, quosdam offendisse quàm demeruisse. Nihil æque perit,ait ille, atq; id quod cōfertur in ingratos. At magis perit officium,mea quidem sententia,quod in eos collocatur,qui non intelligunt officiū:& minus gratiæ redit ab ijs qui non cognoscunt meritum,quàm qui nō agnoscunt. Nam ij tametsi dissimulāt,tamen apud se sunt obnoxij,nonnunquā pudore coguntur agnoscere. Denicq; spes est fore, ut aliquādo resipiscant. Illi quod est beneficium,iniuriam interpretantur, & officio adiuti in ius uocant benemerentem. Theologorum in primis est, nō solum gratitudinem præ-

stare

ſtare uerumetiam candorem & manſuetudiuẽ. Et theologis potiſſimum hic meus deſudauit labor, atque his theologis, quibus aut non uacauit aut non contigit, eas diſcere literas, ſine quibus diuina ſcriptura non poteſt ad plenum intelligi, aut officioſe tractari. Horum adiuuandis ſtudijs noſtrum impendimus ſtudium, ut quod illis ſua fortuna negauit, id noſtra ſuppeditaret induſtria. Et tamen ſi qui reclamaturi ſunt, ex hoc grege prodituros auguror. Amplectuntur medici, non aſpernantur iureconſulti, recipiunt philoſophi, ſi quid ad illorum profeſſionem inſtaurandam conducit. Abſit ut ſoli Theologi pertinaciter reclamemus, & ipſi noſtris inuideamus bonis. Sanè permoleſtum eſt, pro benigne collato beneficio nullam recipere gratiam. Moleſtius ab ijs de quibus benemereri ſtudeas, calumniam præmij loco reportare, & à quibus tuo iure poteras exigere debitam gratiam, his actoribus iniuriæ cauſam dicere. Seneca, ſummum liberalitatis genus eſſe putat, ac diuinæ beneficentiæ proximum, ſi quis non tantum gratuito proſit, uerum etiam ſciens perdat beneficium. At mihi uideor hoc quoque ſuperaturus, ſi de his quoque pergam benemereri, qui beneficium iniuria retaliant. Et quemadmodum fidi medici, reclamantibus etiam & conuiciantibus ægrotis, tamen pergunt ſubuenire: ita nos hoc quoque uelut auctario beneficium noſtrum cumulabimus, ut beneficium quod accipiunt, intelligant. Primum igitur etiam atque etiam adhortor omnes Theologos, ut quibus per ætatem aut occupationes uacat, Græcas deguſtent literas, & item Hebræas, ſi liceat. In ipſis arcanæ ſcripturæ fontibus diligenter philoſophentur: ueteres Theologos, quos & eruditio commendat & uitæ ſanctimonia, diligenter euoluant. Deinde noſtra, ſi uolent, conferant & expendant, atque ita demum probent, ſi quid recte monuimus: emendẽt amice, ſi quid ut homines aberrauimus à uero, & minus aſſequuti ſumus, quod ſedulo ſumus ſequuti. Quod ſi impetro, cauſam uici, pro accuſatoribus habiturus patronos. Cæterum à quibus hoc nõ impetro, ſaltem illud mihi uel precario donent, ut credãt, me ſimplici pioq; iuuandi ſtudio quicquid hoc laboris eſt ſuſcepiſſe. Quod ſi parum alicubi ſucceſſit, error eſt, non ſcelus: & corrigi mereor, inceſſi non mereor. Nihil enim magis agnoſco, quàm me nihil ſcire. Profiteantur alij quantumlibet ingentia, ego pro mea tenuitate nihil profitens, præſto tamen quod licet, paratiſſimus ad palinodiam, ſi cubi more hominum lapſus ſim, ipſe quoque mihi cenſor futurus, ſimul atque deprehendero. Cæterum diuus Hieronymus non fert reprehenſorem, qui damnare poſſit, docere non poſſit. Quorum illud tyrannicũ eſt, hoc amicum & eruditum. Iam illud quemadmodũ extra cõtrouerſiam eſt apud eruditos, ita indoctis etiam, multorum libris perſuaſum eſſe reor, hanc Noui teſtamenti æditionem Hieronymi non eſſe, quemadmodum ab ipſo fuit emendatum. Tametſi nos, nec hanc qualiſcunque eſt aut cuiuſcunq; eſt, necq; conuellimus ullo modo, necq; calumniamur. Tantum reſtituimus quæ temporum ac librariorum uitio fuerant deprauata, obiter indicatis & his quæ uel ambigue uel parũ attente reddidit interpres: nam non recte, mihi religio eſt dicere, etiamſi id non ueritus eſt aliquot locis Hieronymus: idq; fecimus, necq; leui, quod dici ſolet, brachio, necq; temere, ſed primum ex canonum conſilio, ad Græcæ originis fidem, examinatis exemplaribus Latinis, necq; tamen fidentes paucis, aut quibuslibet. Laurẽtius Valla ſeptẽ bonę fidei codices ſe ſe

quutum fuisse testatur. Nos in prima recognitione, quatuor Græcis adiuti sumus: in secunda, quinque: in tertia, præter alia accessit æditio Asulana: in quarta, præsto fuit & Hispanicensis. Deinde consultis tum peruetustis tum emendatis aliquot Latinæ linguæ uoluminibus: nec hoc cõtenti, discussis & exploratis probatissimis autoribus, non oscitãter obseruauimus quid citarint, quid legerint, quid emendarint, quid interpretentur. Atque hisce rebus omnibus qua licuit uigilãtia, certe summa fide collatis ac pẽsitatis, quod optimum iudicauimus sequuti sumus: & hac lege in medium contulimus, ut nihilo secius suo quisque iudicio frueretur. Iam uero si qui uerentur, ne sacrarũ literarum autoritas uocetur in dubium, si quid usquam uariauerit: hi sciant oportet, iam annos plus mille neq; Latinorũ neq; Græcorũ exemplaria per omnia consensisse. Id quod ne fieri quidem possit, nimirum in tãta librariorum nõ solum turba, uerum etiam insciția, oscitantia, temeritate. Vt ne cõmemorem cẽ multa mutata sint ab eruditulis, aut certe à parum attentis. Comperio quædam erasa aut inducta à factionibus, quarũ tumultu quondã sursum ac deorsum miscebantur omnia, præsertim Orientis ecclesię, dum quisq; pro suarum partium patrocinio scripturam uariat. Id certe factum non obscure compluribus in locis declarat Hieronymus. Leuius deprauandi genus est, quoties lector aliunde quod cõgruebat adscribit: grauius, quũ quod scholiastes annotarat in spatio, lector trãsfert in cõtextum. Quid aũt accidit religioni Christianæ, quod tot iam seculis aliud legit Hieronymus, aliud Cyprianus, aliud Hilarius, aliud Ambrosius, aliud Augustinus? Apud hos alicubi nõ modo diuersa comperies, sed & pugnantia, quum in summa Christianæ fidei consentiant. Quid accidit Grẽcis orthodoxis, qui sic sequuti sunt translationem Septuaginta, ut subinde meminerint, Symmachi Theodotionis & Aquilæ? Quid facias, postea quàm nec ipsa horum temporum æditio per omnia sibi consentit? Qua de re si quis dubitet, huic fidem fecerint codices typis etiam excusi, cum annotamentis marginalibus quæ declarãt uarietatem lectionis: & si id parum est, ex commentarijs Bedæ, Rabani, Thomæ, ex commentarijs Lyrani, ex commentarijs Hugonis Carrensis idem intelliget. Origenes iam tum querebatur inexplicabilem in euangelicis libris uarietatem. Et publicitus aliud legit Græcia, aliud Occidentis ecclesia. Et circa ætatem Hieronymi, quædã ecclesiæ sequebantur interpretationẽ Septuaginta, quædã nouam amplectebãtur ex Hebræorum fontibus traditam. Atq; etiam post hanc ætatem, aliud legebant Gallicanæ ecclesię, aliud Romana. Denicq; si excutias uetustos codices manu descriptos quibus in publico cultu tum utebãtur, duos uix reperies inter se cõsentientes. Certe constat Augustinũ codicibus usum, qui non uacabant mendis. Et tamẽ tot iam seculis cõstitit sua scripturis autoritas. Si codicum uarietas in totum abrogat fidem scripturis, & apud Hebræos & apud Græcos & apud Latinos uariãt. Queso quid periculi consequtũ est, quod sanctus Hieronymus uetus & nouum Testamẽtum mundo iam senescenti, ad Hebræam & Græcam ueritatem instaurauit? Reclamatum est tum à nõnullis, quibus ipse suis libris abũde satisfacit: nec ob aliud, opinor, reclamatum, nisi quod nescirent eas literas. At num hinc uel tãtulum incõmodi natũ est Christianæ religioni? Augustinus fatetur ipsa codicũ discordia, se non mediocriter adiutũ fuisse, dum quod hic parum apte dixerat, alter clarius ac rectius

efferret

efferret,id quod uel fortuito fieri necesse est. Quid decessit euãgeliorum maiestati, quod ea Iuuencus heroicis uersibus inclusérit? Quod Arator idẽ ausus sit in Actis apostolorũ? Nos locos aliquot innouauimus,non tam ut elegantius redderemus, quàm ut dilucidius ac fidelius. Quid autem erat periculi, si paraphrasi totã oratio/nem nouassemus? Id quod propemodum fecit Hieronymus in ueteri testamẽto. Quibus hæc placet æditio,quam ego nec damno,nec muto,his sua manet æditio. Siquidem ea nostra castigatione non lædítur,sed redditur illustrior,purior, emendatior. Illa legatur in scholis,canatur in templis,citetur in concionibus. Nullus ob/stat. Illud ausim polliceri,quisquis hanc nostram domi legerit,suam rectius intelecturus est. Proinde si nihil offendit nisi nouitas, & illa iam uetus olim noua fuit, & hæc noua,si patiamur,olim uetus fuerit. Nimis imperiti est hominis, libros anno/rum æstimare numero,ac nõ potius ipsarum rerum iudicio. Optarim & ipse,in sacris literis nihil esse deprauatum,nihil dissidere. Atq; id ut optare est in procliui,ita nec fuit unquam,nec opinor futurum est unquam. Qui prædicant inuiolabilem diuinarum scripturarum autoritatem,his utroq; fauemus pollice. Qui has sciens de/prauat,cõtumeliam facit spiritui sancto. Fatemur. Verum hæc maiestas in ipsis est fontibus. Non errauit Esaias,neq; quisquam mutare nititur,quod ille scripsit. Nõ lapsus est Matthæus,nemo corrigit quod ille tradidit. Cum interpretibus,cũ scribis,cũ deprauatoribus nobis res est. Quod si tota labascit autoritas, ob aliquot loca corrupta, oportuit spiritum sanctum non minus assidere bibliographis q̃; prophetis & euangelistis. Nusquã non adest spiritus sanctus,sed ita uim exerit suam, ut nobis portionem laboris relinquat. Autoritas illa inuiolabilis intra prophetas & apostolos aut euãgelistas stetit. Imo hæc est summa scripturarum laus,quod in tot linguas toties transfusæ,toties ab hæreticis uel mutilatæ uel deprauatæ,tot modis incuria scribarum contaminatæ,tamen æternæ ueritatis uigorem obtinent. Sic omnibus malorum procellis sollicitata,cõstat ecclesia. Is uero subseruit spiritui sancto,qui quod per homines deprauatum est,pro uiribus pristinæ restituit integritati. Nunquam defuturi sunt qui deprauent, proinde nunquam cessandum est à studio castigandi. Aliud est igitur sacra scriptura,aliud quod incõmode uerterunt interpretes,aut scribẽdo corruperunt. Rursus aliud est mutare publicam lectionẽ,aliud priuata publicã uel emẽdare uel illustrare. Atqui hæc mire cõfundunt quidam qui sibi uidentur admodũ dialectici. Necq; refello quod aiunt quidam,in literis & apicibus latere mysteria,si modo illi agnoscant hyperbolen. Alioqui nõ oportebat scripturam haurire nisi ex fontibus. Nam qui uertit in alienam linguam,à literis & apicibus longe latecq; cogitur discedere. De nominibus dei, præsertim de nomine tetragrammato mira iactant Iudæi,de nomine Iesu nõnulla Christiani,uerum hæc mysteria pereunt in trãslatione. Quin illud ipsum nomen Iesu longe alijs elementis scribitur apud Hebræos, alijs apud euangelistas ac Paulum. Si tam seria res latet in punctis & apicibus,cur apostoli qui norant Hebraice, nomen illud sacrosanctum non ijsdem elementis nobis tradiderunt, quibus scribitur apud Hebræos, quum toties in scriptis suis inculcent? Hoc argumento quum urgerem quendam, respondit, nomen Iesu in omnibus noui testamenti libris deprauate scribi legiq;. Quod si uerum esset, in tam insigni errore tot iam seculis caligasset ecclesia

catholica

catholica. Imo probabilius est sic Græcos ac Latinos uulgo sonuisse nomen illud, & apostolos usurpasse receptam uocem, non sollicitos de elementis & apicibus. Quin ijdem euangelistæ & apostoli nõ fuere tam superstitiosi, in citandis scriptu/rarum testimonijs, interdum sequentes æditionem Septuaginta, nõnunquam ex Hebræorum fontibus adducentes, aliâs suo arbitrio reddentes sententiã, nec cum his nec cum illis per omnia cõgruentes. Iam quid attinet istos refellere, qui non mi nus indocte quàm impudenter solent uociferari, facinus esse non ferendũ, ut quis/quam corrigat euangelia, castiget canticum, magnificat, mutet precationem domi nicam? O uocẽ uix auriga dignam, nedũ theologo. Ne mihi succenseat ordo theo logicus, quod theologũ nomino: illis indignetur potius, qui quum essent primi no minis theologi, hæc seditiosissime uociferabãtur, & adhuc uociferantur in ordina/rijs professionibus sacrisq; concionibus. Sed ad rem. Fas est nebuloni cuiuis, euan gelij codices deprauare, & nefas erit quod deprauatũ est restituere? præsertim ho/mini, ne quid dicam insolentius, in hoc genere literarum, nec indiligẽti, nec inexer/citato, idq; tot Græcis ac Latinis uoluminibus, tot clarissimis autoribus in consiliũ ascitis? Mihi plurimis argumentis uehemẽter probabile est, uniuersum testamen tum nouum Græce scriptum fuisse, non Latine. Certe si quis excipiat euangelium iuxta Matthæum, & unam ad Hebræos epistolam, de reliquo nulla controuersia est. Proinde qui mutare paret, quod scriptũ fuit ab apostolis & euãgelistis, in hunc iure clamitent, quod corrigat euangelia: non in eum qui iuxta pontificũ decreta ex Græcorum fontibus, ex sacrorũ interpretum sententia syncera fide reponat, quod uel à scribis erat uitiatum, uel ab interprete parum apte redditum in Latinis codici bus, quum Græce scripserint apostoli. Sed cur hæc pluribus ago? quũ diuus Hie/ronymus compluribus epistolis huius causę patronum agat: qui nec ipse, quum in re non ita dissimili laborasset, calumnia caruit. Cuius emendatio si extaret, aut non fuisset nobis hoc laboris capiundum, aut fuisset quod sequeremur. Itaq; te quæso lector optime, quum occurret nouatũ aliquid à nobis, ne protinus ad solitæ lectio nis gustum ac saliuam reijcias ac damnes, quasi necesse sit malum esse quicquid di uersum est, simul & me fraudans mea laude, & te operis utilitate: sed primũ nostra cõferto cum Gręcis: quod quo promptius esset, illa è regione adiecimus. Expende num fidelius, num apertius, num significãtius expressérim, quàm uetus interpres. Nec hic rursum protinus in ius trahãt, si minus uerbũ uerbo respondeat: id quod ut maxime coneris, ne fieri quidem potest. Si nefas esse ducunt, usquam à literis ac syllabis discedere, quur hic interpres passim id ausus est, aliquoties nulla nec ada/ctus necessitate, nec inuitatus utilitate, sed uelut in re ludicra lasciuiens & oscitans? Quod si licet alicubi à literis ac syllabis recedere, ut certe licet, si me cõperies senten tias maiori fide reddidisse q̃ ille reddiderit, ne damna quod nouum est, sed ample ctere quod est rectius. Iam si collatio tibi non satisfacit, ne continuo pronuncies. Consule nostras Annotationes, quę fortasse tibi uel autoritate testium uel rationi bus adductis, satisfacient. Fit interim ut diuersa sit lectio, fit ut ijsdẽ ex uerbis com plures sensus accipi possint. Nos primũ unicam dũtaxat lectionem proponimus. Nec enim aliter poteramus. Cęterum in Annotamentis uarias referimus, aut indi cantes quid nobis optimum uideatur, aut lectoris relinquẽtes arbitrio, quid sequi

malit

malit. Sunt in quibus nostra uulgata magis probatur æditio, aut Ambrosiana lectio, ꝙ Græci codices. Et tamen consentientibus omnibus Græcis exemplaribus, quoniã illa mutare non licuit, Latina accõmodauimus, ne non respõderent, quum in hoc ipsum addcrentur. Cæterũ id in scholijs discutimus. Cõperio quædã apud illos addita ex more solenni, ueluti coronidem illam sic additã precationi dominicæ, quemadmodũ apud nos in calce psalmorũ adijcitur Gloria patri. Ea non reseruimus à contextu, sed tamen in cõmentariolis admonemus addita. Nam is error minus habet periculi, quum quod frequenter cõperio factum, ex alijs locis adscribit lector, quod in simili sentẽtia deerat alibi. Attamen id quoꝙ curauimus admonere. Proinde nõ ita tradimus hanc lectionẽ, quasi certa indubitataꝙ sint omnia, sed quod ex nostra emendatione, accedentibus annotamentis, nõ mediocriter adiuuandus sit lector uigilans & attentus. Inerunt permulta quæ ceu minutula friuolaꝙ cõtemnenda uidebuntur alicui. Verum qui cõferet, qui expẽdet, qui tractabit & interpretabitur sacras literas, is ipse comperiet, in his minutulis nõ minimũ esse utilitatis. Ad hæc, facile mihi ueniam dabit, huiusmodi minuta persequuto, qui cogitarit ad huiusmodi scrupos primi nominis autores impegisse, nonnunꝙ & pudendo errore lapsos esse, nimirũ ipsum Hilarium, Augustinũ, Ambrosiũ, & inter recentiores doctissimũ Thomam Aquinatẽ, ne iam cæteros cõmemorem. A quibus in hoc uersanti negocio, nonnunꝙ dissentire fuit necesse. Quod quidẽ ut semper ingenue feci, ita nusꝙ contumeliose, ne in istos quidẽ procacior, quorum impudens temeritas, & insolens inscitia parum merebatur hanc ciuilitatẽ. In quos etiam si liberius inuectus fuissem, tamen apud eruditos omneis excusaret me Plautinũ illud, Quod dignis maledicitur, bene dictũ est, non maledictũ. Verum malui rationem habere quid me dignũ esset, ꝙ quid isti mererentur. Erat animus istorũ ineptias oñino dissimulare, nisi libri talium rabularũ passim manibus omniũ tererentur, & oraculorũ instar legerẽtur ac citarentur. Nec rursus id à me factũ est affectate, sed obiter locis aliquot, quo posthac minus illis fidãt, qui quicquid apud huiusmodi scriptores utcunꝙ positũ aut additum repererint, id alba, quod aiunt, amussi in suos cõuerrerent cõmentarios: aut certe quibus autores isti magni sunt, intelligerent ob harum rerum quas indicauimus ignorantiã, magnos etiam autores insigniter ac plus ꝙ pueriliter hallucinatos esse. Alioqui si quicquid in horũ uoluminibus uel rideri uel improbari poterat, persequi uoluissem, tũ uere mihi inter manus nata fuisset ἰλιὰς πρακτῶν, ut est in Græcorũ prouerbio, nec ad ea refellenda una suffecerat ilias. Cæteros autem quos præter eruditionis cõmendationem ornat & uitæ sanctimonia, tantum abest ut incessam petulantius, ut sæpenumero captatis etiam prætextibus, aut eleuem errorẽ, aut excusem, aut tegam. Nec mihi succensere debẽt, si quid lapsus est Augustinus aut Thomas. Quum res ipsa clarior est, ꝙ ut dissimulari possit, imputent inscitiæ linguarũ, aut si malint, imputent illorũ seculis. E re studiosorũ erat, illa non omnino dissimulare. Non quod me putem oculatiorẽ summis illis uiris, sed quod alicubi fortasse fuerim attentior, & fortasse linguarum opibus instructior, certe ꝙ Aquinas, qui Latine tantum nouit, nec id admodum exacte, quippe qui cõtendit luxuriã proprie pertinere ad libidinẽ. Quos omnes, ut semper ueri fuere studiosissimi, magis propitios esse mihi cõfido, uel hoc nomine

mine,quod illorum libros aliquando reddiderim purgatiores. Quid minutius hy postigma? At tantula res hæreticum gignit sensum,quemadmodum docet Aure lius Augustinus libro de doctrina Christiana tertio, exempli causa citans illud Io annis: In principio erat uerbū apud deum,& deus erat. Et interposita diastola,se quitur: Verbum hoc erat in principio apud deum. Hanc lectionem hæreticam ap pellat,uidelicet eorum,qui negabant uerbum dei,deum esse. Item illud quod est a pud Paulum in epistola ad Romanos: Quis accusabit aduersus electos dei? Ab hoc loco quæ sequuntur,nisi per interrogationē legantur,sensum non hæreticum modo,sed & prorsus blasphemū efficiunt. Quasi respondeas ad superiora: Deus qui iustificat. Deinde quis est qui cōdemnet? Ad id rursum respondeas: Christus Iesus,qui mortuus est. Idem offensus amphibologia Paulini sermonis, quum ait: Quod stultum est dei,sapientius est hominibus:mauult ita reddi, Quod stultum est dei,sapientius est cꝫ homines,quod alioqui uideri potuerit incertum, dandi ne casu dictum esset hominibus an auferendi. Atcꝫ hæc & alia his fermè consimilia multis uerbis illic annotauit uir tantus,quæ nihil negocij sit animaduertere, etiam si nullus moneat. Quid si is legisset tot portenta mendarum à nobis prodita subla tacꝫ? tot crassissimas discussas tenebras? tot sensus præpostere nō solum ambigue redditos,suæ restitutos integritati? an non hunc laborem nostrum utriscꝫ mani bus complexus fuisset? Quędam aūt tanta breuitate sunt annotata,ut ni nostram annotatiunculam ad locum ipsum conferas, non sis animaduersurus quid uolue rim. Nam quod cōplusculis locis occurrent eadem, id data opera factum est, quo cōsuleremus lectori uel parum memori, uel inquirendi laborem fugitanti. Et sanè nonnihil uereor, ne quemadmodū multos est offensura nouitas, ita è diuerso exi stant,quibus hoc ipsum displiceat,quicꝫ esse quod conueniat cum ueteri interpre te. Alijs nihil probatur,quod sit diuersum:alijs ineruditum uidetur, quod non to ta ratione pugnet ac dissideat. Rursus alios offendit sermo paulo purior ac Lati nior,nempe hos qui nihil acutū iudicant, nisi quod prodigiosis scateat solœcismis. Alij contrà fastidiunt, quicquid non refert Ciceronianum illum nitorem. Nos in hoc opere ut non affectauimus eloquentiā,ita mundiciem,si qua in promptu fuit, non respuimus. Non offenditur deus solœcismis,at idem non delectatur. Odit su perbam eloquentiam, fateor:at multo magis supercilioſam & arrogantem infan tiam. Nos toleramus istorum balbutiem, ferant ipsi uicissim nostram qualemcun que dicendi mediocritatē. Verum ut aliquando finiam, quemadmodū ingenue fa teor esse permulta,quæ doctius tractari potuissent:ut non inficias eo, locis aliquot me dormitasse lassum: ita res ipsa,ni fallor,indicabit,me post Laurētium Vallam, cui nō hac tātum in parte debent bonæ literæ,post Iacobū Fabrum, uir tutis omnis & literarum antistitem: nec sine causa uersatum in hoc negocio,nec sine fructu. Bene ualeto Lector amice: & si quid adhuc desideras,à Præfa tione quam Annotationibus præfixi, petito.

DE DVABVS POSTRE

MIS AEDITIONIBVS QVARTA ET QVINTA.

DES. ERASMVS ROTERODAMVS PIO LECTORI S. D.

OMNIBVS omniũ cauillationibus respõdere, Lector optime, prẽter quàm quòd infiniti sit negocij, nec admodũ ex huius operis dignitate fore uideo, nec operę pretiũ ullum intelligo: propterea quòd qui studiũ hoc nostrũ sugillant ac traducunt, ferè nõ legunt, aut certe nõ intelligũt nostras apologias. Et iã satis illis respõsum est duabus apologijs, quas primæ quoq; ędition̄i, ceu clypeos, aduersus istorũ tela præfiximus: præterea in epistola qua Martino Dorpio respondemus: ad hęc, in epistola ad insignẽ theologũ Hẽricũ Bolocũ. Rursus in epistola contra quendã cuius nomen studio suppressi: postremo in apologia, qua pridem respõdi Petro Sutori: nuper etiam rixatori glorioso responsum est hominum cauillis. Proinde hic capita duntaxat argumentorum annotabimus lectori uel occupato uel crassiori.

Primum illud testamur, & ubique testatum esse uolumus, nos nusquam à iudicio ecclesiæ catholicæ uel unguem aut digitum latum uelle discedere. Quòd si quid usquã eiusmodi deprehendatur, non data opera dictũ, sed elapsum, ut sumus homines, id iam nunc pro recantato uolumus haberi.

Nec præimus eruditorũ iudicio, nec publicarum scholarum autoritati præiudicamus. Manet incolume suum cuiq; iudicium. Annotationes scribimus, non leges: & expendenda proponimus, non protinus habenda pro compertis.

Nec ideo posteriores æditiones immensis sudoribus parauimus, quod prioribus omnino diffideremus: sed opus quod tum pro uirili proq; temporis spatio q̃ fieri potuit optimum dedimus, nunc emendatius multo multoq; locupletius damus. Atq; id sanè faciuros nos, prima statim ędition̄e sumus pollicit̄i. Quod quidem quo fiet sępius, hoc plus erit lucri lectori.

Quod in æditione prima parcius fecimus, ueriti, ne tantam nouitatem non ferrent quidam: post hortantibus amicis magnis & eruditis, animumq; addentibus, uberius præstitimus, ut totus Noui Testamenti sermo simplex quidem, sed tamen Latinus esset, exceptis uerbis aliquot & idiomatibus quæ receptiora uidebã quàm ut mutari possent, sicut fides pro fiducia, fidelis pro fidenti, benedictus pro laudatus aut laudãdus, in nomine Iesu, pro autore Iesu, siue fiducia Iesu, gratia pro beneficio gratuito. Nam mihi quidam nimis morosi uidentur, qui quum dialecticis, philosophis, rhetoribus, grammaticis, medicis ac mathematicis concedant peculiares uoces, quæ extra tractationem artis aut nihil omnino significant aut longe aliud significant, nihil eiusmodi permittunt in diuinis literis.

Neque parum multa adiecimus prioribus Annotationibus, & priores illas autorũ nomenclatura cõmuniuimus ob quosdam auidiores calumniandi quàm discendi.

Sed offenduntur qui Latine nesciunt, & ueteres solœcismos quibus assueuerũt, requirunt. Habent isti ueterem æditionem, per me quidem integram & intactam. Sciebã plurimos ob sermonis imperitiam, ne dicam spurcitiem, à sacris uoluminibus abhorrere. Boni consulent isti, si his quoq; consultũ esse uoluimus, præsertim quum ipsi nihil perdant.

Sed indigni sunt, inquiunt, qui sacras literas ob sermonis simplicitatem fastidiunt. In sacris literis nec apicem mutamus, cum trãslatoribus ac deprauatoribus nobis res est. Nec simplicitatem tollimus, sed restituimus. Denique pium est & humanum imbecilles illecebra quadam primum allicere.

Non offenditur, inquiunt, deus solœcismis. Verum id quidẽ fortassis, at idem non delectatur. Excusat Augustinus sermonis uitium, non præfert. Et excusat in idiotis, non in

theologis, postremo tolerat inuitus. Nam in totum mutari malit, si liceat. Quod si solœcismus sensum reddit ambiguũ, aut etiam peruersum, id quod locis aliquot indicauimus factum, detestatur Augustinus solœcismum. Quin & deus odit superbos solœcistas, qui recte loquentes insectantur, nec ipsi uolunt meliora discere, nec alios sinunt, ceu canes in præsepi, iuxta prouerbium.

Alioquin illud ab istis requiram, utrum omnes solœcismos amplectantur, an eos tantum quibus assueuerunt. Si quosuis amplectunt, cur ab istis quoq; uapulant pueri, quum dicunt, Fuit in domo tuo, aut Friget corpus meus. Imò uel in templis exibilarent omnes, si diaconus pro Filio, legat Pilio: aut pro Philippo, Pilippum. Et tamen absurdiora sunt sæpenumero quæ cõmittunt ipsi. Quod si nulli placẽt solœcismi, nisi quibus assueuerint, iam palàm est eos non duci iudicio recto, sed suis blandiri neuis, & eos imitari qui quum ab aliorũ hulceribus abhorreant, sua tamen familiari scabie non offenduntur. Porrò quid interea fiet ijs qui solœcismis non assueuerunt?

Augustinus patitur barbare dici: Iustus ut palma floriet: pro florebit. sed patitur in plebe imperita: quod tamen ipsum ab ea mallet corrigi. Patitur ut eruditi pro Os, cuius paternus casus sit Ossis, ossum dicant: sed quoties imperitis loquuntur, aliter non intellecturis. Nunc uero quum uulgo nemo Latine loquatur, quod Augustinus scribit de solœcismis non magis ad nos pertinet, quàm si moneret ut apud Gallos Gallice loquens concionator, uerbis Gallicis uulgo notis uteretur. Alioqui cur Augustinus ipse in suis libris nõ solœcissat, quum sæpenumero nec ab eruditulis intelligatur?

Augustinus non admittit solœcismos, nisi apud imperitos, ut dictum est, & in hoc duntaxat ut sentẽtiam reddant dilucidam. At docuimus, locis aliquot interpretis solœcismis totam subuerti sententiam, & hac occasione magni nominis interpretes fuisse lapsos.

Porrò quod obijciunt, indignum esse diuinam scripturam subijci regulis Donati: ut à uiro sancto dictũ est, ita non perinde circumspecte: quod quidem pace illius dixerim. Primum enim, interpretis sermo non est scriptura sancta, sed quod Moses, prophetæ aut apostoli scripserũt. Nos interpretis sermonem emendamus, & sanctæ scripturæ suam lucem restituimus. Deinde si contumelioſum est de rebus diuinis emendate loqui, in ius uocandi sunt ueteres penè omnes, Græci pariter ac Latini, qui nõ eleganter modo, uerum etiam eloquenter tractarunt res mysticas, & hoc nomine summam per uniuersam ecclesiam laudem sunt consequuti.

Mihi uidetur ad propagandum Christi euangelium pertinere, ut casto puroq; sermone tradatur quatenus licet. Recte loquendi ratio, omnium est communis: at uaria res est barbaries, & intellectu difficilis, quippe recedens à sermone naturali. Vt nihil est dilucidius sermone recto, ita nihil facilius.

Quod si quis neget in hac interpretatione inesse solœcismos, nõ illos quidem hauſtos ex apostolico sermone, sed ex uulgi fece, consulat indicem meum, & mox, opinor, mutabit sententiam.

Ibidem uidebit quot locis hallucinati sint interpretes etiam magni nominis, tãtum ob sermonis uitium. Ne quis putet nullum aliud esse incommodum, nisi quod parum munda sit oratio.

Porrò quanquam haud inficiamur, in apostolorum & euangelistarum Græco sermone nonnulla esse præter rationem grammaticam, tamen non erat causa, cur nos tãtum solœcismorum prodigiosorum adderemus.

Et fortassis quod illis temporibus conducebat, ut apostolorum oratio esset incondition, nunc expediat mutari: quando nec apostolico cultu nunc utuntur episcopi, sed in omnibus splendor accessit ecclesiæ. Olim expediebat apostolos eo sermone uti, qui latissime patebat, & à literatis pariter ac illiteratis intelligebatur, quandoquidem & Christum Syriace loquutũ apparet: nunc ea ratio adeo locum non habet, ut ijs qui Latine didicerũt, noua balbutiendi ratio sit discenda ob interpretis non apostolorũ solœcismos. Proinde ut olim abusi sunt apostoli ea lingua quam repererunt uulgo maxime cõmunem: ita nunc conducibile fuerit, sacras literas eo sermone tradi, qui sit omnibus Latine doctis communis. Conuenit enim id esse cõmunissimum, quod est rectissimum. Quod dictum est de ser-

mone

mone apostolico, idem ualet in oratione ueterum interpretũ, quum sermo Romanus adhuc esset promiscuæ multitudini communis.

Si ob eam causam diuinos libros expedit inerudite uerti, quo possint à pluribus intelligi, potissimum uertendi essent in linguam gallicam aut Germanicam. Nunc ita uersi sunt quidam, ut aliquoties nec ab eruditis nec ab imperitis intelligantur.

Si non licet Christianis recte loqui, cur Augustinus in libris De doctrina Christiana, grammaticam recte loquendi magistram, ponit inter artes necessarias ad sacrorum uoluminum intelligentiam? cur tot grammaticorum scholis plena sunt omnia? cur tot laboribus excruciatur ætas illa rudis, an ut discat mendose loqui?

Vt nihil aliud sit commodi, certe hoc boni habet sermonis elegantia, quod simplex sit & naturalis: quum inemendate loquendi sexcentæ sint species.

Tametsi nos in sermone apostolorũ, quod crebro iam diximus, ne syllabam quidẽ mutamus, imò sermonẽ illorum, uitio librariorum aut alioqui deprauatũ, restituimus. Proinde ne quis clamet, hic corrigit euangeliũ; hic emendat precationem dominicam: sed, hic codices euangeliorum à mendis repurgat. Nec magis obiurgãdus sum, q̃ qui scopis euerrit sordes è templo. Non enim quicquid in templo est, cõtinuo sanctum est.

Iam si quicquid hic uertit interpres, spiritui sancto libet adscribere, & ob id nefas esse quicq̃ hinc demutare, cur audet reprehendere Hieronymus quod apud hunc legitur, nũc uerba taxans, nunc sententiã, nunc submouens quod adiectum affirmat? id aũt non raro facit, etiam in his libris quos ædidit multo post ædítam utriusq; testamenti uersionẽ. Cur audent diuersum legere Cyprianus, Ambrosius & Augustinus? Cur aliud in solẽni cultu legunt, aliud canunt per orbem terrarum ecclesiæ, præsertim in Psalmis?

Hieronymus in prefatione ad Desiderium, plurimum interesse putat inter uatem & interpretem: Ibi, inquit, spiritus uentura prędicit, hic eruditio & uerborum copia, ea quę intelligit, transfert: & tamen hic Hieronymus agit de Septuaginta, quorum autoritas penè fuit sacrosancta, & quos ipse Hieronymus fatetur fuisse plenos spiritu sancto. At nemo nouit quis hic fuerit interpres: nam innumeros fuisse testatur Augustinus, atq; eos admodum tenuiter eruditos.

Arbitror nihilo plus honoris huic interpreti deberi quàm Septuaginta, quorum ędítionem non raro sequuntur & apostoli, sed horum translationem mutauit ecclesia, simul atque nacta est meliorem.

Vtrum autem uolunt huic uni hoc honoris haberi, an interpretibus omnibus? si huic uni, causam adferant cur huic potius quàm cæteris: si debetur omnibus, cæteris nimirum antiquatis facta est iniuria.

Non idem honoris debetur interpreti & euangelistæ, alioqui quisquis concinnat aut describit codicem euangelicum, hoc honoris sibi postulabit. Versantur omnes in re euangelica, sed dispari functione. Imò diuus Hieronymus interpretum operam, qua nobis sacros libros in aliam linguam transfuderunt, confert cum studio M. Tullij, quo quædam Xenophontis, Platonis ac Demosthenis opuscula Latinis dedit.

Si deus per Caiapham uirum malum ædidit prophetiam uerissimam, quid uetat quo minus per hominem linguis instructum, etiamsi non adsit peculiaris afflatus spiritus, recte uertantur libri sacri.

Quoties Hieronymus Græcos orthodoxos sequutus, adducit autoritatem Symmachi, Theodotionis & Aquilæ, hæreticorũ Iudaisantium? & nobis inuidemus si quis quid commonstret. In Daniele, Theodotionis ædítio prælata est translationi Septuagintà: indicat hoc Hieronymus enarrans caput huius prophetæ quartum.

Quod si iuxta Hieronymum optimus interpres est qui linguas & rem optime teneat, opinor me neutra in re hoc certe interprete uideri inferiorem: ne nihil de meipso dicã gloriose. Tametsi uidetur hic interpres magis incogitantia peccasse, q̃ imperitia, multaq; tribuisse uulgo idiotarũ quibus ista tum scribebantur.

Porrò si prorsus in interprete requirunt afflatum spiritus sancti, quid obsistat quo minus & nobis adsit cõmunis omnium Christianorum spiritus, qui solet uberius opitulari ijs qui suam quoq; industriam adiunxerint.

Sunt qui miris modis attollunt huius interpretis ſanctimoniã, pietatem & eruditionẽ, eumq; tantum non ſupra ſeraphicos ſpiritus collocant, quum interim ſi quis percontetur, Gallus fuerit an Sarmata, Iudæus an Chriſtianus, uir an mulier, nihil habituri ſint quod expedite reſpondeant, quando ne nomen quidem hominis quiſquam nouit. Verum hęc exaggerant, quo mihi moueant inuidiam.

Donemus illi uertenti adfuiſſe ſanctum ſpiritum, aut Hieronymo huius uerſionem emendanti. Credimus eundem ſpiritum adfuiſſe omnibus eccleſiæ doctoribus, & tamen fas eſt ab illorum ſententia recedere, ſi quis melius aliquid repererit.

At peculiarem illum ſpiritus afflatum in ſolis canonicis libris credere neceſſe eſt, in quibus nihil eſt quod à uero diſcrepet, etiamſi ſenſui humano interdum ſecus uideatur. Verum hic diſtinguendum eſt quod ſcripſit propheta aut apoſtolus, ab eo quod uertit interpres aut deprauauit ſcriba. Rurſus diſtinguendũ eſt inter uitium ſermonis, & uitium ſententiæ. Aliquod uitium ſermonis eſſe in ſcriptis Pauli, nihilo contumelioſius eſt in apoſtolum, quam ſi dicatur geſtaſſe pertuſam tunicam.

Rurſus hoc honoris & autoritatis non debetur prophetis & apoſtolis niſi in his uoluminibus quæ in Canonem recepit eccleſia. Veriſimile eſt enim Paulũ uarijs de rebus ſcripſiſſe epiſtolas, quæ tamen ſi prodirent, non ſtatim illas cogeremur amplecti tanquã oracula ſancti ſpiritus. Quanto minus hæc autoritas quæ ſolis Canonicis libris debetur, tribuenda eſt huic ignoto interpreti, & uni de numero multorum quos Auguſtinus fatetur fuiſſe parum eruditos.

Sed hanc recepit eccleſia Romana. Ne id quidem ſimpliciter uerũ eſt. Obſeruet qui uolet quid legat eccleſia Romana: comperiet multa diſſonare. Hęc uidetur fuiſſe Gallorum, quæ quum iam tederet infinitæ uarietatis, locum obtinuit. Nec ita recepta eſt, ut nefas ſit in ea commonſtrare quod melius reddi poterat.

Sunt æquiores qui ſtudium hoc meum non damnent quidem, ſed indignãtur interpretem quem tot annis honorauit eccleſia, alicubi parum ciuiliter fuiſſe tractatũ. Hac in parte nõnullam agnoſco culpam, uel hoc argumento quod poſterioribus æditionibus multa ſum moderatus, utiq; facturus idem, ſi in prima ſtatim æditione fuiſſem admonitus. Sed quid facias iſtis, qui petulantiam non ferendam arbitrantur, ſicubi excidit mihi interpretem laſciuire copia? Humanũ eſt quod illi impingo, non impingo falſi aut impietatis crimen, & arbitror fuiſſe uirum bonum.

Damnant quod elenchis uarijs & annotationibus commonſtrãs ſolœciſmos ac locos incommode redditos, conatus ſim illum in contemptum adducere. Ea mens mihi nunq; fuit, ſed huc ſtolidis & improbis clamoribus plurimorum adactus ſum. Si quis requirit argumentum, in prima æditione nullus eſt additus index huiuſmodi. Negligi poterant iſtorum latratus, ſi ſe intra domeſticos parietes continuiſſent, ſed eruperũt in frequentes ſcholaſticorum conuentus, in ſacras ac publicas conciones, in aulas ac menſas ſummorũ principum. Et quo non? Nec erat modus neque finis. Nec erant plebei qui fabulam hanc agebant, ſed planè tragica perſona reuerendi, Dominicani, Franciſcani, Carmelitæ, Carthuſiani: præter religionis maieſtatem etiam doctoris titulo multitudini imperitæ uenerabiles: quidam etiam mitra conſpicui. Itaq; ſi quid mihi excidit in Indicibus dictum liberius, horum improbiſſimæ petulantiæ magis erat imputandum q̃ mihi.

Alicubi dixi quoſdam turpiter aut pudendo errore lapſos. Dicere poteram inſigniter aut manifeſto errore lapſos. Sed iſti putant turpiter & ſcelerate ſemper idem ualere. Ego turpiter dixi, pro Indecenter. ac mihi uideẽ omnis in ſcripturis error eſſe pudendus. Alioqui cur beatus Hieronymus alijs laudantibus priores in Abdiam commentarios, ſcribit ſe erubuiſſe. Si non eſt pudendus error, qui per imprudentiam cõmittitur, Hieronymus & illos commentarios ſedulo bonoq; animo ſcripſerat.

Videbant & priſci doctores ſolœciſmos in hoc interprete, cuius uerſionẽ ſi caſtigauit Hieronymus, non emendauit niſi ſenſus, orationis uitia negligẽs. Si piaculum eſt indicare ſolœciſmum aut ſenſum incommode redditũ, quanto grauius crimen erit idem facere in ueteri teſtamento, quod ut ipſi aſſeuerant, totũ, aut penè totum ex Hebræorũ & Chaldæorum fontibus nobis tradidit Hieronymus. Atqui cõplures extiterunt qui hic nõ uerba tan/

ba tantum reprehendunt, uerum etiam sensus ex diametro pugnãtes. Nec hos quisquam uocat in ius. Vt enim de Capnione sileam, tale quiddam ausus est Lyranus & Burgensis. Et ut ad uiuos ueniam, Paulus episcopus Sempronianẽsis, R. D. Thomas cardinalis Caietanus in utrunq; Testamentum, Felix in Psalterium, Augustinus Eugubinus in Pentateuchum. Ab his innumera loca proferuntur, in quibus libere dissentiunt ab interpretatione Hieronymi. Et horum labores cum plausu, ut æquum est, excipiũtur. In me leuiora molientem totus insurrexit orbis. Sed hoc fere usu uenit omnibus ad res præclaras uiam aperientibus. Terrifica sunt prima excetræ sibila.

Poteram & ego dissimulare solœcismos: sed dissimulare offendiculum ad quod impingunt scripturarum enarratores, non est ciuilitas, sed iniquitas. Interpres uel hoc colore satis excusatus est à solœcismis, quod ista scripsit non eruditis, sed promiscuæ plebi, fabris, textoribus ac fullonibus.

Audio quosdã adeo superstitiosos, ut nihil patiãtur immutari à uerbis euangelistarum in uertendo. Quasi uero isthuc uertere sit, ac non potius peruertere. Duabus rebus cõstat oratio, uerbis ceu corpore, & sententia uelut anima. Si utrũq; reddi potest, non obsto quo minus fiat: si nõ potest, præposterũ fuerit, interpretẽ uerborũ tenacẽ à sententia recedere.

Si prorsus cõtendunt uerbum esse uerbo reddendum, cur toties à uerbis recedit hic interpres, aliquoties nulla inuitatus commoditate? Si licet, utiq; semper hoc spectãdum erit interpreti, ut sententiam bona fide uerbis quàm aptissimis efferat.

Nec constat, nec probabile est, hanc, qua uulgo utimur, æditionẽ, ullius synodi autoritate fuisse comprobatam. Neq; probabile est, in synodis hac sola patres usos fuisse, quę ex Græcis, Latinis ac Barbaris constabant: quorum alius Græce citabat, alius Ambrosium sequebatur, alius Cyprianum aut alium quempiam, sed tantum usu publico receptam.

De Septuaginta non ueretur pronunciare Hieronymus, illos uertisse uerbis ambiguis quod non intelligebant: & alicubi conuersionem illorum mendacium appellat. Nec paucis locis nominatim indicat manifeste lapsos in reddenda scripturæ sententia. Cur igitur putemus sacrilegium esse, si quis ab hoc ignoto dissentiat?

Vtitur hac iam, ut dictũ est, annis aliquot ecclesia Romana: ut isthuc largiamur, at non utitur sola: nam & Hieronymũ legit, & Ambrosium: & cãtus ecclesiasticus sæpenumero discrepat ab hac æditiõe. Nec sic utit, ut decernat, nihil illic esse, quod possit reddi melius.

Diu usa est ecclesia ueteri conuersione ueteris testamenti, quæ quod Septuaginta Græce uerterant, ad uerbum reddit sermone prorsus absurdo: quod palàm fuerit, si quis legat Augustinum De loquutionibus. Nec ideo respuit commodiorem interpretationem, quę priori substituta est per Hieronymum, ut arbitrantur, & ex parte uerum est.

Quod si quis omnino contendat, nusquam ab interprete dissentiendum esse, Primum excutet ea loca, in quibus ostendimus illum palàm uel dormitasse uel lapsum esse, uel ita inscite reddidisse Græca, ut ob illius incommodam interpretationem summates theologi qui tantũ Latine sciebant, aut non consuluerunt Græcos codices, insigniter lapsi sint: iam enim non ausim dicere, turpiter. Hæc si notiora sunt quàm ut negari possint, fateamur interpretem hominem fuisse, ne quid dicam acerbius.

Etiamsi pleraq; sunt huiusmodi, ut probabile sit, uitio librariorum inducta fuisse: proinde ut interpretationem approbet ecclesia, certe deprauationem non approbat.

Neq; quicquid receptum est in usum ecclesiasticũ, cõtinuo receptum est iudicio. Quædam casu irrepunt, ad quæ conniuet ecclesia, præsertim si non uideãtur ad fidei morumq; periculũ pertinere. Imò fieri potest, ut in hoc genere quædam ad tempus ignoret ecclesia.

Quum Damasus hoc negocij daret Hieronymo, ut nouum testamentũ ex Græcorum fontibus emendaret, habebat nimirũ iam tum ecclesia quod legebat, & fortassis seculis aliquot legerat. Id si syncerũ erat, quid opus erat emẽdatione Hieronymi? Sin corruptũ, palam est ecclesiã ad tẽpus uti, quod sit in melius uertendũ. Idem dico de uetere testamento.

Non ideo uacillat autoritas scripturæ sacræ, si mendæ tollãtur è codicibus: imò potius uacillaret, si constet nos uti deprauatis exẽplaribus: atq; id certe negari nõ potest. Cui incommodo si nullus admoueret remedium, ut est rerum humanarũ natura, semper in deterius prolabi, tum uere confusis exemplaribus uacillaret scripturarum autoritas.

Optandum ut nullum mendum insit sacris libris, & ad id, quantum fieri potest, eniten dum est. Verum id non cõtingit post annos mille trecentos, nec fortassis unquam contin get ad plenum. Bene nobiscum agetur, si quàm minimum insit mendarum.

Proinde ne nos quidẽ profitemur omneis mendas à nobis sublatas, plurimas certe su/ blatas audebimus profiteri: & nos rem eò deduxisse, ut posthac codicib. q̃ minime mẽdo sis uti liceat, si quis hoc filum sequutus, emendare uelit, cum autoritate pont. Romani.

Nos enim nõ sic proponimus hanc æditionẽ, ut uelimus per omnia haberi emendatã: sed quod apud Græcos frequentissimũ habetur maximeq; cõstans, id uertimus, indicãtes ubi nostra cum Græcis cõsentiant aut dissentiant, & quid nobis rectissimũ esse uideatur.

Hic obiter illud incidit admonendũ, esse Græcorũ quosdam noui testamẽti codices ad Latinorũ exemplaria emendatos. Id factũ est, in fœdere Græcorũ cum Romana ecclesia: quod fœdus testatur Bulla quæ dicitur aurea. Visum est enim & hoc ad firmandã concor diam pertinere. Et nos olim in huiusmodi codicẽ incidimus, & talis adhuc dicitur adserua ri in bibliotheca põtificia. Verũ ex his corrigere nostros, est Lesbiã, ut aiũt, admouere re/ gulam. Illud potius spectandũ quid legerint ueteres Græci, Origenes, Athanasius, Basi/ lius, Gregorius Nazianzenus, Chrysostomus, Cyrillus ac Theophylactus. Hoc eò uisum est admonere, quod iam nunc quidã iactãt se trecenta loca notasse ex codice pontificiæ bi bliothecæ, in quibus ille cõsonat cum nostra uulgata æditione Latina, cum mea dissonat. Quòd si nos urgẽt autoritate Vaticanæ bibliothecæ, codex quẽ secutus est in nouo testa mento Frãciscus cardinalis quondã Toletanus, nõ modo fuit eiusdẽ bibliothecæ, uerum etiã à Leone x. missus est, ut hoc ueluti bonæ fidei exẽplar imitaretur. Atqui is penè p̃ oĩa cõsentit cum mea æditione, dissentiens ab eo quẽ nunc quidã nobis obijciunt maiusculis descriptũ literis. Ab illo enim dissentiat oportet, si cõsentit cũ uulgata Latinorũ æditione.

Scio res sacras reuerenter ac religiose tractãdas, & idcirco licet in infima functione uer santes, tamen omni qua licuit circũspectione sumus usi. Contulimus utriusq; linguæ ue/ tustissimos ac probatissimos codices, nec eos sanè paucos. Excussimus ueterũ ac recentio rum cõmentarios tum Græcos tum Latinos. Obseruauimus quid diuersi legant. Pensita uimus ipsius loci sententiã, atq; ita demum pronũciauimus quid sentiremus. Imò ne pro/ nunciauimus quidẽ, sed lectorẽ admonuimus, suum cuiq; iudiciũ liberum relinquentes.

Beda, Rabanus, Thomas, Lyrensis & Carrensis, aliiq; his obscuriores, satis habent an notasse, Alia litera sic habet. quod sic in codice quopiã scriptum, aut fortasse deprauatum offenderint: & uidentur rem utilem præstare. Et nobis obstrepitur, qui tot argumentis ac summorum uirorum autoritate ueram lectionem restituimus?

Si uarietas abrogat fidem libris, iam olim uariabant codices ætate Origenis, ætate Hie ronymi, ætate Bedæ, ætate Thomæ, deniq; nostris etiam temporibus hodieq; uariant, & tamen adhuc sacris libris sua constat autoritas.

Si loca quædã deprauata fidem eleuant arcanis uoluminibus, iam olim id usu uenisset temporibus Origenis, qui Homilia in Matthæũ octaua, queritur hæc de re his uerbis: Mul/ tam enim differentiã inter exemplaria inuenimus, siue per negligẽtiam scribentium, siue ex temeritate quorundã, siue propter eos qui negligunt emendare scripturas, uel propter eos, qui, quod ipsis uidetur, in emendationib. uel adijciunt uel subducũt. Audis lector, iam tum uariasse libros? audis fuisse deprauatos? audis quædam adiecta aut subtracta?

Atq; ut ille nõ est ausus, in nouo præsertim testamẽto, pronunciare per obelos & aste/ riscos, sed tantum admonere lectorem: ita nos, quid nobis uideretur, & quamobrem uide retur, seperatim ostendimus, nequaq; admouentes manũ receptæ uersioni, nec aliud pro/ fitentes q̃ Latine reddere nos quod in Græcorũ libris habetur, quibus usi sunt orthodo/ xi Basilius, Chrysostomus, Cyrillus, Athanasius.

Hoc fortasse uincimus Origenẽ, quod illi nihil erat quod sequeretur in nouo testamen to, præter codices Græcos. Nos Græcos cõtulimus cũ Latinis, & ab utriusq; linguæ pro/ batissimis interpretibus adiuti sumus: quum is penè primus scripserit in libros diuinos.

Si quis contendit nullum omnino mendum esse in libris sacris, quid fiet ijs locis, quæ tam palàm deprauata sunt, ut nulla sit tergiuersatio? Sin fatẽtur aliquot locos uitiatos, cur non sinunt corrigi, quicquid corrigendum esse uidetur?

Sed

Sed audio quosdam ita loqui: Rem amplectimur, sed offendiculum datur multitudini, si senserit in libris quos hactenus sequuti sumus, inesse quicquã uel uitiatum uel nõ intellectum. Primum non ista scribuntur multitudini, sed eruditis, & præcipue theologiæ candidatis. Hos offendi nõ oportet. Neq; nos correctionem appellamus laborem nostrum, sed annotationes. Neq; cuiquã molesti sumus, aliter citanti, & ueterem aut etiam depravatam æditionem sequenti. Ab ipsis potius nascitur offendiculũ, qui in publicis cõcionibus, qui in compotationibus, qui in uehiculis ac nauibus apud idiotas ac mulierculas uociferãtur, esse qui sacros libros & precationem dominicam emendat.

Misera uero conditio sacrorum uoluminum, si horum autoritas pendet ab indoctis, ut ferè sunt, librarijs, aut temulentis typographis.

Nõ uociferant in eos, à q̃bus palã est sacros codices uitiari quotidie, quũ sint illiteratissimi q̃ hoc audẽt. In me clamitãt, hominẽ in hoc certe genere studij, quod à linguarũ peritia pẽdet, nec oino indoctũ, opinor, nec inexercitatũ. Illis temere licet pro suo arbitratu depravare, mihi nõ licebit ex fide ueterũ codicum, ex probatis. interpretũ autoritate restituere?

In illis nõ requirũt autoritatẽ, satis est illitum esse chartis, in me requirũt penè miracula. Cur, inquiũt, credamus Erasmo? Imò si Erasmo diffidũt, fidãt qualicũq; theologo. Nam si mihi tradita est autoritas interpretãdi sacras literas, mirant si ausim de lectiõe q̃q̃ hiscere?

Quanquam non postulo, ut mihi credant. Credant uetustis & emendatis exẽplaribus, credant Græcæ ueritati, præsertim ubi horum lectio cum orthodoxorum interpretatione congruit. Postremo nec his credant, sed rem secum expendãt, & si quid habent rectius, in medium conferãt, non mordeant admonitorem. A nobis enim nulli præclusa est uia, meliora quærendi, imò potius aperta est.

Hieronymo, inquiũt, mãdauit Damasus. Mandauit, sed ut amicus, nõ ut summus pontifex. Mandasse legimus, approbasse nõ legimus. Postremo extra controuersiam est, non extare castigationem Hieronymi saltẽ integram. Id quod à me dilucide probatum est alibi. Et cõstat, hanc rursus uitiatam, ut maxime demus fuisse Hieronymo castigatam, quod tamen certissimis argumentis promptum est refellere.

Nihil, inquiunt, tentandum absq; synodi autoritate. Quid magis ridiculum dici possit? Vt mihi liceat admonere, quid uel a scriba uideatur corruptum, uel ab interprete melius reddi potuerit, præsertim ex ueterum sententia, tota synodus erit conuocanda? Quotidie noui scribuntur cõmentarij in sacras literas, proponũtur oracula de rebus grauissimis, tot conduntur articuli, nec ulla synodus requiritur.

Quid si nouũ testamentũ uertissem carmine, quod fecit Iuuẽcus, aut paraphrasi diluci/dius explicuissem, an ob eam rem putãt indicendã fuisse synodũ? Nunc tantũ quod est in Græcis uerto, aliquoties nõ probãs quod apud illos legitur, & nostra præferẽs, quanq̃ in Græcis codicibus præter deprauata nihil extat, unde periclitetur Christiana doctrina.

Quod si nefas iudicant quicq̃ extare diuersum ab hac æditione, abolendi essent Ambrosiani commentarij, supprimẽdus Cyprianus, Hieronymus & Augustinus, nihil attingendum Græcorum interpretum, quos uersos legũt & scholæ & ecclesiæ Christianorũ. Atq; eadem ratione nefas habebitur, nouum ac uetus testamentum ẽdidisse Græce, quod nuper ex Aldi mei prodijt officina, ac mox idem præstitit Franciscus archiepiscopus Toletanus, approbante Romano pontifice, qui suppeditauit exemplar in nouo testamento, cum quo nostra æditio ferè consentit in omnibus.

Nos opus hoc dedimus, nõ, unde non liceat dissentire, sed quod ad emendãdos pariter & intelligendos sacros libros magnopere conducit. Et ut nos proponimus, ita probat suo scripto Leo X pontifex uere maximus, hac quoq; parte consultum esse cupiens religioni Christianę. Scio hic leuis est Romani pontificis autoritas, quam plus quàm sacrosanctam uideri uolunt, quoties illius diplomatis datur ius absoluẽdi inuitis pastoribus, aut alia functio unde messis est aliqua nõ pœnitenda, aut ius occupandi plura sacerdotia. Verum hic potius ualere oportuit, quod in illis emitur nõnunquam & extorquetur pontificis indulgentia. Hic gratuito fauor impensus est, nec tam homini quàm rei.

Tot mẽdas sustulimus, tot loca male reddita explicuimus, tot prodigiosos solœcismos amouimus, tot nodos, in quibus hæserũt & ueteres, extricauimus; tot insignes lapsus au-

torũ indicauimus, tot amphibologias resecuimus, tot hyperbata digessimus: ut finiam, tot sensus antehac obscuros ac nubilos illustrauimus, tãtam utilitatẽ gratis detulimus, & uociferantur quidã aduersus benemerentem. Si uel leuis error occurrit, concitant, ut dici solet, Tyria maria: pro bene gestis, nulla est gratia.

Iam non me clàm est, hoc male habet quosdam quòd à magni nominis scriptoribus dissentiam. Qui fauent Augustino, fremunt, me non per omnia cum illo sentire. Qui Thomæ addicti sunt, dolent illum attingi. Franciscani nollent refelli Lyranum aut Scotum. At qui si hanc accipimus legem, à nemine prorsus licebit dissentire, quum ipsi tamen inter se dissentiant. In hoc opere, ueritatis maior quàm autoritatis erat habenda ratio.

Non est contumeliosum à quamlibet probatis autoribus dissentire, si rationibus adductis id facias. Hoc interest: sunt à quibus par est reuerenter dissentire, uelut ab Hieronymo, ab Ambrosio, ab Augustino: sunt quibus hoc reuerentiæ nõ debetur, Thomæ fortasse debetur, Lyrensi aut Carrensi nõ debetur, neq; doctrinæ neq; sanctimonię nomine. Et referebat, hos aliquot locis taxari, quod uiderẽ solos mira fiducia, sed nullo iudicio passim legi.

Sed cauillor in hos fortasis uno aut altero loco. Primũ ipsis imputetur qui tam ridicula scripserint, non mihi. Deinde si stomachantur quòd hos aliquoties attingo, cur non magis agnoscunt ciuilitatem meam, quum ad tam multa conniueo: quæ nequaquam præteriturus eram, si animi causa taxassem illos. Quod aliquoties attigi, coegit studiorum utilitas: quod rarius id facio, datum est Christianæ modestiæ.

Quanquã & hoc libuisset dissimulare, si per istos licuisset qui uociferabantur hunc laborem prorsus infrugiferum fore, utpote puerilem & grammaticũ. Nunc ut puerilis omnino contemni non potest, qui commonstrat in quibus summi doctores lapsi sunt.

Verum hoc ipsum, ni fallor, offendit plerosq;, quod admonent quasi hactenus aliquid ignorarint in his literis, quarum scientiam profitentur: & pudet quæ imberbes didicere, sénes perdenda fateri. Primum nimium arrogans sit, qui profiteatur se nihil nescire: deinde taciti hæc quoq; discant, & desinent ignorare. Hac uia probrum hoc optime effugerint. Nunc istiusmodi uociferationibus magis etiã traducunt suam insciti am.

Quòd si usq; adeo inuisa est nouitas, ut ferri non possit, fuit & hæc æditio qua nunc utimur, olim noua. Et stultissimum est, rerum æstimationem ab annis sumere. Hac ęstimatione res præclara fuerit ebrietas, quæ est uetustissima, & ex priscis usq; seculis in hanc ætatem deducta. Quin rem ipsam potius quàm annales expendimus?

Si nouitas offendit, nos uetera instauramus, & nouitatẽ excludimus. Nã posterior est æditione, deprauatio. Si qui sunt qui nõ possunt mutare saliuã quam à pueris imbiberunt, manet istis sua uetus æditio, si uolũt, tum dilucidior tum emẽdatior: si nolunt, eadẽ & sui similis. Si glãdes istorũ palatũ obstinate delectãt, saltẽ ne inuideãt ijs qui tritico uesci malũt.

Vtrum quæso fas est, post ueteres aliquid inquirere, an nõ? Si fas non est, cur ausi sunt Alexander ac Thomas, & post hos alij cõplures, totam theologiæ faciem immutare? Si fas, cur nostris obstrepũt studijs, præsertim quũ & nullius iudicio præscribãt, & ueterum autoritate nitantur? Etenim si fas est inducere noua, multo magis fas est reuocare uetera.

Si nihil aliud quàm codices nostros emendassem ex Græcis exemplaribus, comprobanda erat industria, qui id conatus essem quod Augustinus non in uno loco fieri iubet. Nũc non hoc contentus, ex orthodoxorum commentarijs rem peto.

Vt donemus nihil esse mẽdi in libris nostris, tamẽ multis de causis oportebat ad fontes cõfugere, ob amphibologias, ob quędã obscure addita, ob tropos & ẽphasim Græcanicę phraseos, quę sæpenumero reddi nõ põt, ob gratiã idiomatis, quę in uertẽdo nõ respõdet.

Vt donemus Græcorũ libros æque deprauatos esse ac Latinos, tamen ex collatis exemplaribus æque deprauatis sæpe deprehenditur uera lectio: propterea quod sæpenumero fit, ut quod hic casu deprauatũ est, in alio codice reperiatur integrum: aut saltem uestigijs quibusdam datur ueræ lectionis coniectura.

Augustinus in Epistola quinquagesima nona, non audet respondere, rogatus de sententia uersiculi cuiusdam ex Psalmis, nisi cõsultis libris Græcis. Idem ueteris Testamenti nouicq; libros cum Græcis cõtulit, nimirum diffisus uulgatæ interpretationi. Id quantum habeat utilitatis in ueteri Testamẽto uiderint alij, certe in nouo necessarium est. Et quidem

non

non dubitant de omnibus pronunciare, freti uulgatis codicibus? Idem multis locis docet lectionis synceritatẽ ex antiquiore lingua petendã esse: hoc est, ab ea in quam primũ translatus est liber. Veluti quum hæretur in ueteri testamento, iubet consuli Græcos codices, si quis Hebraice nesciat: quod in hãc linguã prius uersum sit uetus testamentũ, q̃ in Latinã.

Hieronymus laudat studium mulierum Germanarum, quæ Latinum psalterium cum Græco contulerint, quũ id ab Hebræorũ fontibus manarit: & isti putant absurdum idem fieri in nouo Testamento, quod totum, aut penè totum fluxit à Græcis?

Sed audio quosdam in totum abrogare fidem Græcorum libris, posteaquã se semouerunt ab ecclesia Romana. Atqui eadem de causa nõ est fidendũ Hebræorum libris, quod illi sint infensissimi non solum Romano pontifici, sed Christo & Christianis omnibus. Et tamen Hieronymus illis fisus est, id temporis quum maxime fuisset tempestiuũ depraua re, si quid deprauare uoluissent.

Si Græcis in animo fuisset deprauare codices suos, his potissimum locis deprauassent, in quibus à nobis dissentiunt, ueluti de processione spiritus, de æqualitate trium personarum, de primatu Romani pontificis, de ritu cõsecrandi ac tradendi baptismũ & eucharistiam, de coniugio sacerdotum, aut si quid aliud est eiusmodi: at in his nobis consentiunt. Nec ullus locus proferri ualet, qui hoc nomine suspectus haberi possit.

Aristoteles apud nos habet autoritatẽ suam, quum plus sit quàm schismaticus, uidelicet à Christo alienissimus. Auerroes habet pondus etiã in theologorum scholis, homo blasphemus in Christũ. Et Græcorũ uoluminibus nulla erit apud nos fides? quod quidam illorum desciuerunt à pontifice Romano: neq; enim defecerunt omnes. Et qui desciuerunt & qui non desciuerunt, in lectione consentiunt.

Si olim deprauati sunt Græcorũ codices, iam adhuc erãt orthodoxi. Sin nuper à schismate, qui fit ut horum codices cum ueterum libris consentiant? Nisi fortè tam impudens erit aliquis, ut dicat uniuersos codices & interpretum commentarios simul esse uitiatos à schismaticis.

Ego magis suspicor, si quid mutatum est in Græcorum libris, id à Latinis exẽplaribus fuisse profectum, posteaquam Romana ecclesia cœpit absorbere Græciam.

Nec tota diuulsa est à nobis Græcia: Rhodus & Creta Christum agnoscit, agnoscit Romanum pontificẽ. cur horũ libris diffidimus? Et ab his potissimũ nobis ueniunt exẽplaria.

Risit olim Heluidium Hieronymus, qui sibi stultissime persuaserit, Græcos codices esse corruptos: ac dictũ hominis stultius esse putat, quàm ut sit argumentis refellendum. Et tamen iam tum Oriens fermè omnis hæresibus feruebat Arianorum & Origenistarũ. Ab ijs magis timendum erat exemplaribus, quàm à schismaticis.

Damnauit ecclesia quasdã Græcorum opiniones, codices Græcorum nunquam damnauit. Et cur nos damnamus quod non damnauit ecclesia? Imò cur non habemus fidẽ his quibus fidem haberi uoluit ecclesia?

Sunt qui post receptam Hieronymi translationem, negant quicquam esse tribuendum uel Hebræis uel Græcis uoluminibus. Iamq; cessare quod scribit Augustinus, noui testamẽti ueritatẽ ex Græcis, ueteris ex Hebræis esse petẽdã. Si ijdẽ sunt Græcorũ libri, cur hodie reijciantur, quibus olim fuerit autoritas, & consentire in pleriscq; docuimus. Deinde si quod scripsit Augustinus non ualebat post receptam Hieronymi trãslationem, cur tot seculis post Augustinũ, eandẽ regulam in pontificum decretis recepit ecclesia? Si dicti pondus æstimamus ab ætate Gratiani, iam erat hæc Hieronymi translatio receptissima.

Omitto interim quòd docti multis cõiecturis colligunt, neq; uetus neq; nouum Testamentum hodie purũ haberi, uel ex uersione uel ex emendatione Hieronymi. Primũ Psalterium ex Hebræo uersum, nunquã recepit ecclesia. Ecclesiastẽ non esse Hieronymianæ uersionis, declarat ipsa præfatio quã suis præfixit cõmentarijs. Deniq; codices qui ferũtur iuxta translationẽ Septuaginta & iuxta ueritatẽ Hebraicã, uehemẽter inter se dissentiunt.

Quidam hic nobis tradunt Lesbiam regulã, ut id habeatur pro recto, quod uulgo receptissimũ est. Verum nunquã tam bene fuit actum cum rebus humanis, ut quod optimum esset à uulgo peteretur. Certissima regula est, linguarũ, translationum, expositorum, exemplariorum inter ipsa collatio, adhibito sobrio iudicio, excluſa contentione.

Iam

Iam quod à quibuſdam ſtudium hoc noſtrũ contemnitur ut humile ac puerile, qui circa ſyllabas ac uoculas laborem, non ita ualde me mouet. Ego magnum arbitror quicquid ad rem theologicam pertinet. Et quum non ignorarẽ quantum reuerentiæ ſacris libris debeatur, mihi conſcius ſumpſi quod in eo munere uideretur infimum.

Sit hoc grammaticum, ſit puerile, ſit triuiale, modo fateantur eſſe neceſſarium, Vt nihil aliud doceam quàm rectam lectionem, nimirum turpe eſt hoc ipſum neſcire magnos doctores. Et tamen hoc manifeſtius eſt quàm ut negari poſſit, poſteaquam hic lapſus deprehenditur Auguſtinus, lapſus Beda, lapſus Thomas, lapſus Lyrenſis & Carrenſis: poſteaquam frequenter audimus hos qui concionantur in templis etiam thema quod proponũt perperam intellectum adducere.

Scrupi ſunt quamlibet minuti, ſed ad hos impingunt frequenter οἱ τὸν ἥλιον ὑποφέροντες. Si iuxta Chryſoſtomum & Auguſtinum articulus ὁ, hoc eſt minutiſſimum elementum, additum aut omiſſum, ſenſum facit orthodoxum aut hæreticum: ſi idem efficit hypoſtigme non ſuo poſita loco, quid eſt cur hæc ut minuta negligamus quæ tantum habent momenti?

Quoniam alicubi commonſtramus ordinem, & anfractus hyperbatorum explicamus, uociferantur grammatiſtam. Quidam etiam in frequentiſſima concione dixit, Docet cõſtruere: hoc didici ante annos quadraginta. Quaſi non Origenes in ſcripturarum expoſitione, mea ſententia uix cuiquam ſecundus, quaſi non Hieronymus frequenter conſtructionem commonſtret, ordinem uocans. Et tamen is qui hęc uociferabatur, maxime opus habet qui commonſtret conſtructionem.

Sint illi multo doctiores, nihil obſto. Non tamen arbitror omnino cum Megarenſibus nullo in numero ponendũ eum, qui tot locis docet doctiores quod ſcire referebat, neſcire tum indecorum erat tum inutile.

Auguſtinus quem iſti quoq; pro ſummo eccleſiæ doctore habẽt, nónne diſtinguit percontationem ab interrogatione, commonſtrat hypoſtigmas, digerit cola, commata ac periodos, indicat tropos grammatiſtarum?

Nónne ridentur μετέωροι, qui ſublatis in cœlum oculis ſic contemplantur aſtra, ut tibias impingant in ſaxum?

Apelles non cõtemnebat rationẽ terendi miſcendi'ue colores, nec ductum ſimplicium linearum, quæ in arte qua præcelluit infima ſunt.

Nec peritus architectus circa tectũ & colophonẽ occupatus, negligit in fundamẽtum comportare rudera. Hæc qui neſcit, architectus nõ eſt: qui negligit, opus collapſurũ erigit.

Verum turpe eſt, inquiunt, hæc diſcere doctores. Fateor: didiciſſe oportuit, nõ diſcere. Verum quid facies ijs quibus hoc non contigit, uel quia defuit animus, uel quia non cõtigit diſcendi facultas? An præſtat neſcire quod cognitu neceſſariũ eſt, quàm ſerius diſcere?

Nec tamen quiſquam cogitur iſta diſcere, tametſi nemini non licet, certe iuuenibus potiſſimum hic deſudat labor.

Nec dubito quin uentura ſit ætas, & iam fortaſſis exoritur, qua uidebũtur hæc magna ex parte ſuperuacanea. Verũ qui iam in grandes robuſtoſq; uiros adoleuerũt, non aſpernantur nutricem, quæ prima mammam dedit, quæ cibum præmanſum in os inſeruit. Nec illi Græciæ lumina ſapientes, in omni diſciplinarũ genere abſoluti, nullã habebant gratiã ijs à quibus agnoſcere, pingere, ſonareq; literarũ elementa didicerant. Hæc ita puſilla ſunt, ut ſine his nemo ſit maximus. Suæ cuiq; dotes ſunt. Nos quod datum eſt impartimus.

Quanquam hæc minus negligenda uidebuntur, ſi quis periculũ fecerit, quantis hęc minuta cõſtent ſudoribus. Aut ſi quis aggrediatur tractare ſcripturã diuinam, & in ea, ſicut oportet, rimari curioſe ſingula. Vſu ſentitur utilitas, non tumultuaria lectione. Poſtremo deſinet contemnere, qui non unam aut alteram annotationẽ, ſed uniuerſum opus expenderit. Tu mihi ocioſus ac ſupinus hũc aut illum locum expendis, & uideris tibi copioſius ac doctius tractare potuiſſe. Poterã & ipſe, ſi decem modo fuiſſent excutiendi. In tot milibus hanc præſtare diligentiam difficillimũ eſt, mihi ſanè fuit, feliciori non inuidebimus.

Auguſtinum nõ pœnitebat operæ ſuæ, quum huiuſmodi quædam annotaret in libros Pentateuchi, nõ ex fontibus Hebræorũ, ſed ex Græcis uoluminibus. Is rem annotatu di-

gnam

gnam duxit, quod in sacris literis reperiatur uerbum multitudinis numero additum nomi ni rem significanti, quæ constet ex multis. Quod genus est: Dimitte populũ meum ut seruiant mihi. Item, Omnis terra adorent te. Præterea quod in hac oratione: Si interrogauerit te Esau, dicens, Cuius es tu, & quò uadis, & cuius hæc quæ antecedunt te? Et dices, Pueri tui Iacob. postremo loco redundet cõiunctio Et. Rursus quod in hoc sermone, Tu autem testamentum meum conseruabis. conseruabis, positum sit pro Conserua. Rursum quod hæc uerba quæ sunt in Leuitico: ἀκάθαρτος ὤν, ἀκάθαρτος ἔσαι. putat ad hunc modum uerti posse, Immundus existens, immundus erit. Et tamen participium Existens, non esse ab Existere, sed ab Esse: quum Græce sit ὤν, quasi dicas Essens. Præterea quod docet, mulierem dici, quæ uirgo sit: quũ Hebræam uocem nesciat, unde pendebat quæstio. Item quod ὄψιμον Græcum, parum Latine dicatur, serotinum. Ad hæc tam puerilia non grauatus est descendere tantus episcopus. Quid ipse Hieronymus, nónne quædam annotauit quæ friuola uideri possent, si quicquã omnino friuolum esset in sacris libris? In epistolam ad Ephesios capite quinto, in Pauli uerbis: Propter hoc relinquet patrem & matrem: & cætera. annotauit ἀντὶ τούτου dictum, pro ἕνεκεν τούτου. quum utraq; dictio probe quadret, & eundem efficiat sensum: Vice uxoris relinques patrem & matrem: & Causa uxoris relinques patrem ac matrem. Idem in epistolam ad Philemonem indicauit, ἀγαπητὸν magis sonare Diligibilem, quàm dilectum, qui Græce dicatur ἠγαπημένος. Iterum in epistolam ad Romanos: παντὶ τοῦ ὄντι ἐν ὑμῖν. omni, dictum esse pro Omnibus: quum utroq; modo dicatur idem, Quisquis est inter uos: & Omnibus qui sunt inter uos. Iam uero quid cõmemorem, qualia sint pleraq; quæ Hieronymus annotauit in libello quem de castigatione psalterij scripsit ad Suniam & Fretelam. Quàm multa sunt illic minutissima, quæ ego non dignarer meis Annotatiunculis quamlibet grammaticis.

Nullus igitur reprehendat, si argumento suscepto respondeo. Mihi abunde satis est, si nullus ante me plus præstitit in hoc scripti genere. Quid alij possint, aut prestaturi sint, nescio. Certe optarim existere permultos, qui me prorsus obscurarent. Imò uel reprehendi gaudebo, si quis industria sua rem tam sacrã, à nobis utcunq; tentatã, adiuuerit. Absit modo procacitas, quam fœdam & indecoram sibi ducunt & ethnici uersantes in re literaria.

Meminerit is qui reprehensionem parat, se quoq; hominem esse, neq; minus labi posse reprehendendo, quàm potuerit autor operis scribendo. Quanquam longe plus uenię debetur ei qui prodesse studens, in ingẽti opere dormitauit alicubi, non assequutus quod uoluit: quàm ei qui in alieno libro cupiens ingeniosus uideri, uenatur quod carpat, & tamen hoc ipsum perperam facit: dumq; falsos aliorũ errores exagitat, ipse suos ueros prodit. Porrò nullus est error fœdior, q̃ animus spirans inuidiam & uel rectissima carpẽdi libidinem.

Sic oportet ad librum legendum accedere lectorem, ut solet ad conuiuium conuiua ciuilis. Conuiuator annititur omnibus satisfacere: & tamen si quid apponitur quod huius aut illius palato non respondeat, urbane uel dissimulant cõuiuæ uel probant etiã, ne quid contristent conuiuatorem. Quis enim eum conuiuam ferat, qui tantum hoc animo ueniat ad mensam, ut carpens quæ apponuntur nec uescatur ipse nec alios uesci sinat?

Et tamen his quoq; reperias inciuiliores, qui palã, qui sine fine damnent ac lacerẽt opus quod nunquam legerint. Atq; hoc sanè faciũt quidam qui se Christianæ pietatis doctores profitentur, & religionis antistites: quũ sit plus q̃ sycophanticum damnare quod nescias.

Nec intelligunt quantum abesse oporteat linguam prophetici canis, quæ lingendo medetur hulceribus: à lingua uiperæ aut aspidis, cuius uenenum immedicabile. Nec cogitãt quantum discriminis sit inter hierophantam & sycophantam.

Quum theologorũ scholæ nec Scotum, nec Petrũ Lombardum, nec Occam, nec Thomam, nec Augustinũ, nec Ambrosium, nec Hieronymũ, nec Hilarium, nec Cyprianum, nec Chrysostomum, nec Ioannem Damascenum, nec Origenẽ, imò nec Petrum apostolum prorsus ab errore liberent, & ab eo quidem errore, quem si tuearis, hæreticus sis: cur nostra tam iniquo legunt iudicio?

At summis illis, inquiunt, hoc ciuilitatis debetur, tibi non item. Imò quo magis præcelluerunt illi uel dignitate uel eruditione, hoc minus ueniæ debebatur. Neq; enim, opinor, isti me inter usq; adeo indoctos numerant, quos non oporteat quicquã omnino scribere.

Nomen

Nomen hæreſeos quo grauius eſt & inuiſius Chriſtianis auribus, hoc turpius eſt id temere cuiquã impingere. At iſti nihil magis habent in promptu, nec dubitant hæreſim inclamare, prius quàm circumſpiciant qua de re loquantur. Et quemadmodũ uno ſue grunniente grunniunt omnes, ita ad huius aut illius clamorem omnes eiuſdem factionis ſodales uociferantur hæreſim.

Ita ualde Chriſtiani uideri uolunt, ſi in Chriſtianum ſint fortiter cõtumelioſi. Idq; quo poſſint impunius, principum tyrannidi fauent, & Romano pontifici ſemper adulantur, peſſime interim de illo ſentientes, cui putãt quicquam eſſe charius, quàm quod ad Chriſti gloriam & gregis ſalutem pertinet.

Eccleſiæ nomen ſubinde inculcant, quum ſuum agant negocium: ſpiritũ ſanctum habent in ore, quum longe alius ſit in animo. Hæc in quoſdã dicta ſint, nec theologi nec monachi titulo dignos, non in omnes.

Qui ſimpliciter errat, fraterne monendus eſt. Qui nihil aliud quàm prodeſſe ſtuduit, cum fauore & candore legendus eſt. At mirum quàm iſti fæuiunt, quo faſtu, quo ſupercilio cenſuram agunt, frequenter ubi rem non intelligunt. Nam id accidiſſe, docere ſi libeat poſſim. Qua re quid poteſt eſſe turpius?

Origenes aduerſus Celſum plus quàm hæreticum, qui totam Chriſti uitam indigniſſimis conuitijs lacerarat, argumentis egit, non conuitijs. Auguſtinus cum Paſcentio diſputans, ſemper clariſſimũ uirum appellat, quum is iuxta Arianorum dogma negaret homuſion patri filium. Cum Pollentio, de diuortio ſic diſputat, ut nulla ſit uſquam hæreſeos mẽtio. Ad Madaurenſes idololatras honorifice reſcribit, fratres chariſsimos & dominos prędicabiles eos appellans: nec grauatur cauſam illorum ſibi commedatam adiuuare.

Inquiſitoribus hoc datum eſt negotij, ut indices ſint, non iudices: doctores, non ſycophantæ: monitores, non calumniatores: fidei cuſtodes, non ſub fidei defendendæ prætextu tyrannidem affectantes.

Hæreſis non eſt, ubi non eſt ambitio, ubi non eſt malicia, ubi non eſt arrogantiæ comes pertinacia. Nec in quouis errore hæreſis eſt, ſed in ijs duntaxat quæ proprie ad catholicam fidem pertinent, & canonicis libris expreſſe aduerſantur.

Quàm iniquum eſt impune impingere tantam contumeliam, nec reo uictori ullum eſſe propoſitum prẽmium aut talionem, niſi quod elapſus uidetur. Qui crimen hæreſeos falſo intentarunt, zeli laudem auferunt: qui ſe à calumnia purgarunt, diſcedunt quaſi ſutorio atramento abſoluti.

Chriſtus ipſe non extinguit linum fumigans, nõ comminuit baculum fractum: & nos ob humanum lapſum, imò ob faſtum noſtrum alienamus erecta felicia ingenia.

An non turpiſſimum eſt, à magnis olim theologis apud Italos damnatas fuiſſe Pici Mirandulæ concluſiones ut impias & hæreticas, quæ nunc ut Chriſtianæ piæq; leguntur ab omnibus, non ſine applauſu theologorum?

Iam ſentio quoſdam eſſe qui carpendis aliorum ſcriptis famam aucupantur, cõpendiaria quidem ſed ſceleratiſſima uia. Olim tibicen ille meliorem parãdi ſubito nominis uiam monſtrauit, ut doctis ac uulgo celebribus ſe probaret: quod horum ſuffragijs futurũ eſſet ut à populo quoq; probaretur. Quis autem genius malus hanc rationem commõſtrauit? Ingerunt ſe tranſuerſim in opus alienum, & unum aut alterum locum uellicant, moxq; famam quam alius complurium annorum uigilijs ſibi parauit, uno æquant die, nec æquant modo, uerum etiam ſuperant: nam doctior habetur, qui reprehenſor ac cenſor eſt.

Quod hoc eſt ingratitudinis genus, totius operis laudem ſibi uindicare ob unũ aut alterum locum caſtigatum, quum diſſimulet interim ſe tot locis fuiſſe adiutum? Perinde quaſi ſi quis donatus ſexcentis aureis, unum alterumue ex ijs ὑπόχαλκον καὶ λιβδηλον fuiſſe clamitet. Aut ſi quis damnet totum apparatum, quod unum aliquod ius appoſitũ ſit æquo falſius.

Si deteſtandæ ingratitudinis eſt, beneficiũ acceptum inficiari: quale uidebitur, pro gratis collato officio, contumeliam reponere? Et ſi inciuilis habetur, qui donatitij equidentes inſpicit: qualis habebitur, qui in opere neceſſario nihil aliud quærit niſi quod arrodat?

Si quis exiſtat prorſus ἀναλφάβητος & indoctus, qui pio quodam animi ſtudio gratis

tis concinnet aut farciat codices euangelicos:nónne futurum esset,ut omnes huius pietatem exosculārentur? Nónne huius hominis memoriam suis fastis inscriberent? Et in hoc officio,quod longe plus adfert utilitatis,& nobis non paulo pluris constat:tam sunt ingrati quidam.

Si quis donet istos nouo pallio,si quis accipiat cœna lautiore,si quis nūmos aliquot largiatur:tantū non adorant,pietatem hominis ubiq; prædicant:sua merita,quibus abundant scilicet,illi impertiuntur. At hoc meo beneficio magis egebant,& oblatrant bene merenti.

Porrò quod obiter admonuimus quædam,quæ uidentur dissonare cum ijs,quæ publici tus recepta sunt in scholis,nec sine causa fecimus,nec odiose tamen. Fortasis expediret rei publicæ Christianæ plura conuelli,quæ nunc uelut oracula publice docentur,quum priuatim fateantur se diuersum sentire.

Alius hoc agit,ut orbis sit Thomista,alius ut Scotista,alius ut Occanista,alius ut Realis,alius ut Nominalis. Quin illud potius agimus omnes,ut orbis sit Christianus?

Iam audio iactare quosdam,à me permulta præterita,quæ forent annotatu digna. Primum illud lectorem admonitum esse uolo,me non persequutum esse quicquid in nouo testamento uideretur annotādum,sed ea duntaxat quæ ad lectionis synceritatem pertinent. Etiamsi hic quoq; multa prudentes omisimus,ne lectorem oneraremus. Quòd si quis quid adijciet nostris,gratulabor etiam utilitati publicæ. Imò si à nobis alicubi dissentiet,modo id agat argumentis non conuicijs,ut erudito dignum est,nequaquam offendar. Argumenta possunt honeste refelli argumentis:conuicia conuicijs retaliare,turpe est:quum interim ferre sit molestum. Qui rationibus agit,simplex negocium & sibi sumit & exhibet responsuro. At qui cōtumeliose dissentit,duplex sumit ac facessit negocium,geminumq; malum accersit,dum & famam lædit alienam,& ipse sibi maledicentiæ suspicionem conciliat.

Prodesse ut pulcherrimum est,ita difficillimum. Lædere ut facillimum est,ita fœdissimum. Cur hæc posterior pars pleriscq; magis placet? In altera se magnos declarent,qui famam affectant apud posteros,homine Christiano dignam.

Si qua mihi foret incantatio,qua possem nouum hoc aspidum genus sopire,non grauarer uti. Nunc quando id non datur:aduersus istorum uenenata sibila,bonorum fauore,uelut antidoto,me consolor. Oblatrant,sed inter uere eruditos ferè nulli:si qui sunt,ex eo sunt hominum genere,qui se deuouisse uidentur dijs manibus,si queant bonas literas,hoc est omneis quas ipsi non didicerunt,funditus extinguere. Nam negligendos opinor idiotas ex media uulgi fece,unà cum superstitiosis mulierculis,quos isti uel redemerunt ad uociferandum uel subornarunt. Aduersus horum maliciam,primum omnium me consolatur recta conscientia,& Christus agonotheta noster:deinde tot hominum iudicia,quorum alios uitæ sanctimonia,alios insignis eruditio,alios fortunæ splendor,alios ecclesiastici muneris dignitas,quosdam hæc omnia simul à contemptu uindicant. Quorum suffragium hoc ponderis plus habere debet,quod horum nemo sit,cuius fauorem aut emeruerim officio,aut precibus sim eblanditus. Literis ex omni terrarū plaga missis,mihi quotidie gratias agunt,quod meis lucubrationibus,qualibuscunq;,inflammati sint ad bonæ mentis,ad sacrarum literarum studium. & qui nunquam Erasmum uiderunt,tamen ex libris cognitum amant. Nullus est in his à me prouocatus,ut modo dixi,nec est cur mihi blandiant. Nihil est quod metuant à me,aut uenētur ex me. Experta utilitas,& gratus animus hæc mihi parauit suffragia. Vt omnibus in commune laboraui,ita gratias agunt omnes,cuiuscunq; gentis,cuiuscunq; ordinis candidi & integri. Hoc ego præmium pulchrius esse duco,quàm si contigisset episcopi dignitas. Agnoscit officium meum Italia,cogor enim esse glorioſior,præcipue Roma & Venetia. Tot cardinales fauent nostris laboribus,sed præcipue uir in literis grauioribus absolutissimus,cardinalis Dominicus Grymanus titulo diui Marci,& omni ornamentorum genere cumulatissimus cardinalis titulo Sanctorum quatuor, Matthæus cardinalis Sedunensis,cardinalis Laurentius Campegius,& ante hos Raphael cardinalis sancti Georgij,Franciscus cardinalis Vulteranus. Quin ipse totius rei publicæ Christianæ princeps Leo Decimus,ut ad priorem æditionem literis humanissime scriptis adhortabatur,ita pòst ad posteriorem rursus adhortatus est:ut interim non commemorem episcopos & eruditorum hominum centurias. Post Leonem Adrianus Sextus uir præter uitæ sanctimoniam

moniam,eruditione ſingulari,iudicio'que prædítus acerrimo. Rurſus Clemens Septimus quid fauoris non præſtat ſtudijs noſtris,idq; nec ambiente me,nec optante. Nimirum uir ab ipſa maiorum ſtirpe,natus iuuandis optimis diſciplinis,hunc fauorem ſtudijs religioniq; præſtat non mihi. Nec horum quos recenſui fauor,intra uerba literas & uulgaria conſtitit officia. Certioribus argumentis declaratus eſt. Agnouit Hiſpania uel hoc argumento quod Franciſcus cardinalis Toletanus,ſemel atque iterum me ſollicitauit præmijs haud quaquam aſpernandis, ut adirem Hiſpanias. Porro Guilelmus à Croya cardinalis & archiepiſcopus Toletanus,in cuius dignitatem ac ſtudium erga me ſucceſsit Hiſpaniarum eximium lumen Alphonſus Fonſeca,quo me animo ſemper fuerit proſequutus,notius eſt plurimis quàm ut hic ſit commemorandum. Agnoſcit Germania omnis,ſummorum præſulum ac príncipum literis me prouocans ad ampliſsima præmia,doniſq; non uulgaribus ornans ſimul & excitans noſtram induſtriam. Agnoſcit Hungaria, agnoſcit Morauia & Polonia epiſcoporum ac ſummatium uirorum literis mihi gratías agens,nec id ſine præclaris muneribus:quorum è numero præcipui ſunt duo fratres,Ioannes Turzo quondam epiſcopus Vratiſlauienſis,& Stanislaus epiſcopus Olmucenſis. Apud Sarmatas Petrus epiſcopus Cracouienſis & regni cancellarius,cum hoc Andreas Critius epiſcopus Plocenſis,& tam literis quàm mitra clarus Ioannes epiſcopus Culmenſis. Quid enim dícam de Britannia,ubí tot mihí ſunt Mœcenates, inter quos primus clariſsimus baro Guilelmus Monteiouius,proximus Guilelmus archiepiſcopus Cantuarienſis totius Angliæ primas, tertius Thomas cardinalis Eboracenſis uir acerrimi iudicij:ſummus rex ipſe non minus animi quàm fortunæ bonis florentiſsimus,quorum uterque & benignitate ſua ultro fouet ocium noſtrum,& ſi libeat,inuitat ad ampliora. Ioannem Fiſcerum epiſcopum Roffenſem in hoc catalogo,in quo magis expenduntur ſuffragía quàm numerantur,unum pro multis numerare poteram. Deinde Cutbertum Tunſtallum epiſcopum quondam Londonienſem nunc Dunelmenſem. In Guilelmi Varami munus ſucceſsit Thomas Cronmerus,uir non profeſsione tantum theologus ſed & animo moribuſq; uere theologicis,qui in fauore erga me nequaquam cedit ei cui ſucceſsit. Adde his Ioannem Longloldum epiſcopum Lincolnienſem libris etiam ædítis clarum. A Gallis,præcipue ab incomparabili uiro Stephano Poncherio epiſcopo Pariſienſi,& à rege chriſtianiſsimo Franciſco iam toties inuitor non uulgaribus promiſsis. Poſtremo quanquam nuſquam gentium plus ualeant ſycophantæ,quàm apud noſtros,nec uſquam minor ſit honos bonis literis:tamen ſunt hic quoque, qui faueant pro commodo publico laboranti:quorum præcipui ſunt,uir cordatiſsimus ſimul & oculatiſsimus Erardus à Marca,epiſcopus ac princeps Leodienſis,nunc cardinalis,primus aulæ Cæſareæ conſiliarius:& clariſsimus Philippus à Burgundia,epiſcopus ac princeps Traiectenſis:quorum uterque ultro defert amplam fortunam,ſi quid expeterem huiuſmodi. Ne commemorem interim Carolum Cæſarem, & Ferdinandum huius germanum. E ſummis præcipuos duntaxat attigi,quum quotidie literis obruar,quibus mihi celebres Academiæ, quibus uiri doctrina præſtantes,quibus religione commendabiles & gratulantur & gratias agunt. Rettuli quiddam glorioſi militis è Comœdia, huc me perpulit quorundam improbitas. Et tamen adeo nihil mentitus ſum,ut complures ſciens reticuerim:ſunt enim qui malunt fauere clàm,quemadmodum Nicodemus fauit Ieſu:nec ambitioſe laudes illorum,quod ueriſsime poteram prædicaui:nec ob oculos poſui, quantum ſit diſcriminis inter hos qui probant,fauent atque adiuuant,& inter iſtos qui obſtrepunt,calumniantur ac damnant. Merebantur utrique depingi,uerum oportuit meminiſſe Chriſtiani pudoris. Nec refert illos maiore grauare inuidia,quum ipſi ſe ſuis clamoribus ac moribus adeo reddiderint inuiſos,ut iam dudum mundus conetur eos excutere. Tot igitur ac talium uirorum animis ſuffragijſq; fretus,moderatius fero ſycophantarum ingratiſsimorum grunnitus.

Feliciſsimum quidem eſt placuiſſe omnibus. Verum id quoniam nulli adhuc contigit, proximum eſt,placuiſſe optimis.

Vt igitur cauſam omnem in pauca contraham,aduerſus eos qui totum hoc inſtitutum damnant,docui pium eſſe,ſemper que futurum,ſacris codicibus uel adimere mendas,uel aliquid lucis addere,& ſpiritui ſancto gratum eſſe,quicquid huc pro ſuo quiſque modulo

attuleris

attulerit. Si quis animo meo calumniam struit, nihil aliud possum quàm Christum testem facere, me nihil aliud spectasse quàm ipsius gloriam & Christiani populi fructum. Si quis causatur periclitari scripturarum autoritatem, demonstraui hac industria eam seruari, non destrui. Si quis fingit tumultum ex nouitate, nos publicam lectionem autoritate priuata non mutamus, imò ne id fiat toties admonemus: si quid tumultus fuit, non isthuc peperit nouitas, sed quorundam intempestiui clamores apud imperitam multitudinem: qui si de uulgi fece essent, impingi poterat, quod imprudenter ansam hanc prębuissem idiotis: nunc quoniam id factum est à sapientiæ columinibus, accusari non debeo, si à talibus uiris, tale nihil oriturum suspicatus sum. Aduersus eos qui requirunt autoritatem publicam, docui nihil esse necesse, in opere priuatę lectioni parato. Satis est ecclesiæ iudicio submissum esse quod profero. Si quis in me desiderat iustam eruditionem, arbitror me superasse, quotquot hactenus in hoc argumento uersati sunt. Si curã, si quid defuit, posterioribus, ut habet prouerbium, melioribus sarsimus. Si quis hoc quoq; culpat, dicam, Homo sum, & probatissimorum uirorum sequor exemplum. Si quis me negat esse theologum, grammatici partes egi. Si grammaticum aspernantur, non aspernatur Cæsar tonsoris, aut nomenclatoris officium. Si clamant hoc non nisi à theologo præstari potuisse, Theologus infimus, infimam theologiæ functionem mihi sumpsi. Si theologus non est quo alius sit doctior, non habebit orbis nisi unum theologum. Quanquam suæ cuique dotes sunt. Si nullus adferet meliora, res ipsa loquetur me non omnino lusisse operam. Si quis adferet, gemina mihi debebitur gratia, primum quod extimularim exemplo, deinde quod iuuerim præstructa uia. Si quis clamitat hæc esse leuiora, quàm ut operæ precium sit theologum huc flectere oculos, reclamant tot insignes lapsus magnorum alioqui theologorum. Si quos pudet hæc nescire, discant, & abierit pudor: si pudet pigetue discere, uenia dabitur pudori, dabitur & desidiæ, liuori non dabitur, si iunioribus hæc discere cupientibus obstrepant. Si quem illud habet male, quòd theologos quosdam liberius attigi, ita tum mihi uisa est exigere causa, quanquam hoc quoq; moderatus sum posterioribus ęditionibus. Nullum ordinem usquam incesso: in neminem strinxi calamum, nisi uirulentissime lacessitus, semper tamen ciuilitate superior prouocatore. Neq; quisquã adhuc theologus aut monachus in me debacchatus est, etiam si id fecere Rabini nonnulli, palliati complures. Sed obsecro per Christum, si pergemus ad istum modum nos uicissim dentibus impetere, quid superest, nisi ut mutuis morsibus tandem conficiamur? Quanto consultius fuerit, ut si quis quid in meis scriptis desiderat, aut moneat priuatim, quo medear ipse, aut publice coarguat, sed argumentis, non scurrilibus conuicijs: ita nec inficietur lector amarulẽtiæ ueneno, & à me non uulgaris inibitur gratia. Seniores iuniorum profectui comiter faueant, iuniores contra senioribus ne insultent: ita maiorum æquitas candorq;, ac minorum modestia uerecundiaq; concordiam alet, tumultum excludet, inuidiam minuet, professorum autoritatem non lædet, professionis dignitatem tuebitur, utilitatem augebit. Agite quotquot uere Theologi, quotquot uere monachi, imò quotquot uere Christiani esse uolumus, hoc cõsiliũ amplectamur, nec pœnitebit obtemperasse. Ex hisce rabiosis contentionibus quid expectari potest, nisi talis exitus qualia iamdudum uidemus procœmia. Hæc, opinor, abunde satisfacient, qui sibi fieri satis ullo modo patietur. Cæterum qui sibi obturant aures ne cognoscant, qui occludunt oculos ne cernant, frustra canitur hæc fabula. Proinde sit hactenus huic negocio datum satis.

FINIS

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΚΑΝΟ-

ΝΩΝ ΤΗΣ ΤΩΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΩΝ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΚΑΡΠΙΑΝΩ

ΑΓΑΠΗΤΩ ΑΔΕΛΦΩ ΕΝ ΚΥΡΙΩ ΧΑΙΡΕΙΝ

ΑΜΜΩΝΙΟΣ μὲν ὁ ἀλεξανδρεὺς, πολλὴν ὡς εἰκὸς φιλοπονίαν ἐπουδὴν εἰσαγηοχὼς, τὸ διὰ τεσσάρων ἡμῖν καταλέλοιπεν εὐαγγέλιον, τοῦ κατὰ ματθαῖον τὰς ὁμοφώνους τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν περικοπὰς παραθεὶς, ὡς ἐξ ἀναγκης συμβῆναι τὸν τῆς ἀκολουθίας εἱρμὸν τῶν τριῶν διαφθαρῆναι, ὅσον ὑπὸ τοῦ ὕφει τῆς ἀναγνώσεως. ἵνα δὲ σωζομένου καὶ τοῦ τῶν λοιπῶν διὶ ὅλου σώματός τε καὶ εἱρμοῦ, εἰδέναι ἔχοις τοὺς οἰκείους ἑκάστου εὐαγγελιστοῦ τόπους ἐν οἷς κατὰ τῶν αὐτῶν ἠνέχθησαν φιλαλήθως εἰπεῖν, ἐκ τοῦ πονήματος τοῦ προειρημένου ἀνδρὸς εἰληφὼς ἀφορμὰς, καθ' ἑτέραν μέθοδον, κανόνας, δέκα τὸν ἀριθμὸν διεχάραξά σοι τοὺς ὑποτεταγμένους. ὧν ὁ μὲν πρῶτος περιέχει ἀριθμοὺς ἐν οἷς τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν οἱ τέσσαρες, ματθαῖος, μάρκος, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ δεύτερος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, μάρκος, λουκᾶς. ὁ τρίτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ τέταρτος, ἐν ᾧ οἱ τρεῖς, ματθαῖος, μάρκος, ἰωάννης. ὁ πέμπτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, λουκᾶς. ὁ ἕκτος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, μάρκος. ὁ ἕβδομος, ἐν ᾧ οἱ δύο, ματθαῖος, ἰωάννης. ὁ ὄγδοος, ἐν ᾧ οἱ δύο, λουκᾶς, μάρκος. ὁ ἔννατος, ἐν ᾧ οἱ δύο, λουκᾶς, ἰωάννης. ὁ δέκατος, ἐν ᾧ ἕκαστος αὐτῶν ἰδίως ἀνέγραψεν. αὕτη μὲν οὖν ἡ τῶν ὑποτεταγμένων κανόνων ὑπόθεσις. ἡ δὲ σαφὴς αὐτῶν διήγησις, ἔστιν ἥδε. ἐφ' ἑκάστῳ τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων ἀριθμός τις πρόκειται κατὰ μέρος ἀρχόμενος ἀπὸ πρώτου, εἶτα δευτέρου, καὶ τρίτου καὶ καθ' ἑξῆς προϊὼν διὶ ὅλου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου. καθ' ἕκαστον δὲ ἀριθμὸν, ὑποσημείωσις διὰ τοῦ μέλανος ἔγκειται, δηλοῦσα ἐν ποίῳ τῶν δέκα κανόνων κείμενος ὁ ἀριθμὸς τυγχάνει. οἷον εἰ μὲν ἄλφα, δῆλον ὡς ἐν τοῦ πρώτῳ. εἰ δὲ βῆτα, ἐν τοῦ δευτέρῳ. καὶ οὕτως μέχρι τῶν δέκα. εἰ οὖν ἀναπτύξας ἥν τι τῶν τεσσάρων εὐαγγελίων ὁποῖον δή ποτε βουληθείης ὑπιστῆναί τι ὦ βούλει κεφαλαίῳ, καὶ γνῶναι τίνες τὰ παραπλησία εἰρήκασι, καὶ τοὺς οἰκείους ἐν ἑκάστῳ τόπους εὑρεῖν, ἐν οἷς κατὰ τὸ αὐτὸ ἠνέχθησαν, ἧς ἐπέχεις περικοπῆς ἀναλαβὼν τὸν προκείμενον ἀριθμὸν ὑπιζητήσας τε αὐτὸν ἐνδὸν τοῦ κανόνι, ὃν ἡ διὰ τοῦ μέλανος ὑποσημείωσις ὑποβέβληκεν, ἴσῃ μὲν οὖν εὐθὺς ἐκ τῶν ὑπὸ μετώπου τοῦ κανόνος προγραφῶν, ὁπόσοι καὶ τίνες, τὰ παραπλήσια εἰρήκασιν. ὑπιστήσας δὲ καὶ τοῖς τῶν λοιπῶν εὐαγγελίων ἀριθμοῖς τοῖς ἐν τοῦ κανόνι ᾧ ἐπέχεις, ἀριθμὸς παρακείμενος, ὑπιζητήσας δὲ αὐτοὺς ἐνδὸν, ἐν τοῖς οἰκείοις ἑκάστου εὐαγγελίου τόποις, τὰ παραπλήσια λέγοντας εὑρήσεις. ἔρρωσο ἐν κυρίῳ.

Κανὼν πρῶτος ἐν ᾧ οἱ τέσσαρες.

ματ.	μάρκ.	λουκ.	ἰωάν.	ματ.	μάρκ.	λουκ.	ἰωάν.
η	β	ζ	ι	σωδ	ρξε	σξς	ξε
ια	δ	ι	ς	σωδ	ρξε	σξς	ξζ
ια	δ	ι	ιβ	σπθ	ρο	σοε	ρκς
ια	δ	ι	ιδ	σϟα	ροβ	σοθ	ρνς
ια	δ	ι	κη	σϟδ	ροε	σωα	ρξα
ιδ	ε	ιγ	ιε	σϟε	ρος	σωβ	μβ
κγ	κζ	ιζ	μς	σϟε	ρος	σωβ	νζ
κγ	κζ	λδ	μς	τ	ρωα	σωε	οθ
κγ	κζ	με	μς	τ	ρωα	σωε	ρνη
ο	κ	λζ	λη	τβ	ρωγ	σωζ	ρξ
πζ	ρλθ	σν	ρμα	τδ	ρωδ	σωθ	ρο
ϟη	ϟς	ρις	μ	τς	ρωζ	σϟ	ρξβ
ϟη	ϟς	ρις	ρια	τς	ρωζ	σϟ	ροδ
ϟη	ϟς	ρις	ρκ	τι	ρϟα	σϟζ	ξθ
ϟη	ϟς	ρις	ρκθ	τιγ	ρϟδ	σϟδ	ροβ
ϟη	ϟς	ρις	ρλα	τιδ	ρϟε	σϟα	ρξς
ϟη	ϟς	ρις	ρμδ	τιδ	ρϟε	σϟα	ρξη
ρλγ	λζ	οζ	ρθ	τιε	ρϟς	σϟβ	ροε
ρμα	ν	ιθ	νθ	τιη	ρϟθ	τ	ρος
ρμβ	να	κα	λε	τκ	σ	τβ	ροη
ρμζ	ξδ	ϟγ	μθ	τκε	σδ	τι	ρωδ
ρξς	πβ	ϟδ	ιζ	τκς	σε	τια	ρωη
ρξς	πβ	ϟδ	οδ	τκς	σε	τιγ	ρϟδ
σθ	ριθ	σλδ	ρ	τκη	σς	τιδ	ρϟς
σια	ρκα	σλη	κα	τλα	σθ	τιε	ρϟζ
σκ	ρκβ	σλθ	οζ	τλβ	σι	τιη	ρϟζ
σκ	ρκθ	σμβ	ωε	τλδ	σιβ	τκα	σα
σκ	ρκβ	σξα	ωη	τλε	σιδ	τκδ	ρϟθ
σμδ	ρλθ	σν	ρμα	τλς	σιε	τιζ	ρϟη
σμδ	ρλθ	σν	ρμς	τλς	σιε	τιθ	ρϟη
σοδ	ρνς	σξ	κ	τμγ	σκγ	τκθ	σδ
σοδ	ρνς	σξ	μη	τμη	σκζ	τλβ	σς
σοδ	ρνς	σξ	ϟς	τμθ	σκη	τλγ	ση
σος	ρνη	οδ	ϟη	τνβ	σλα	τλς	σθ
σπ	ρξβ	σξθ	ρκβ	τνβ	σλα	τλς	σια
σπδ	ρξε	σξς	νε				
σπδ	ρξε	σξς	ξγ				
				τέλος	τῶ	κανό	νος.

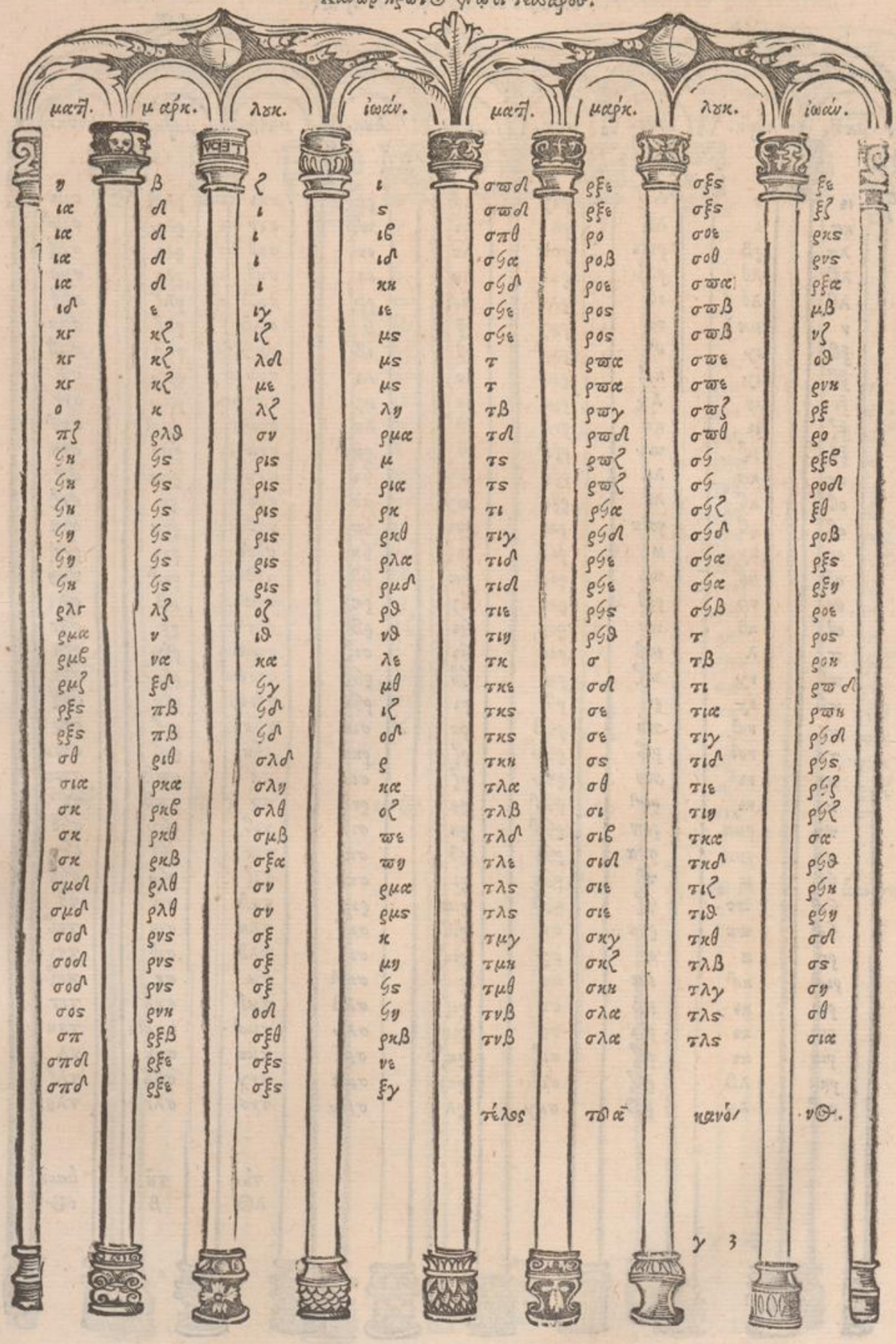

κανὼν δεύτερος ἐν ᾧ οἱ τρεῖς.

ματ.	μαρκ.	λουκ.	ματ.	μαρκ.	λουκ.	ματ.	μαρκ.	λουκ.
ιε	ς	ιε	ρκγ	λδ	ρμζ	σκε	ρλδ	σμε
κα	ι	λβ	ρλ	λε	ϖβ	σκς	ρλγ	σμδ
λα	ρβ	ρϖε	ρλα	λς	ος	σκθ	ρλε	σλζ
λϐ	λθ	ρλγ	ρλε	λη	οη	σκθ	ρλε	σμς
λϐ	λθ	οθ	ρλζ	μδ	ρξζ	σμβ	ρλζ	σλζ
ν	μα	νς	ρμγ	νξ	ϛ	σμβ	ρλζ	σμη
ξϐ	ιγ	δ	ρμδ	νθ	ιβ	σμγ	ρλη	σμθ
ξϐ	ιγ	κδ	ρμθ	ξς	λε	σμη	ρμγ	σθ
ξϝ	ιη	λγ	ρμθ	ξς	μγ	σμη	ρμγ	σνϝ
ξζ	ιε	κς	ρνϝ	ξθ	λς	σμθ	ρμδ	σνδ
ξθ	μζ	ϖγ	ρξδ	οθ	ρμδ	σνα	ρμς	σνε
οα	κα	λη	ρξη	ϖγ	ϛε	σνγ	ρμη	σδ
οϐ	κϐ	λθ	ρξη	ϖγ	σς	σνη	ρν	σνζ
οϐ	κϐ	ρπς	ρο	ϖε	ϛς	σνθ	ρνα	σνη
οϝ	κγ	μ	ροβ	ϖζ	ϛη	σξδ	ρνε	ρνς
οδ	μθ	ϖε	ροδ	ϛα	ϛθ	σξθ	ρνδ	σκη
ος	νβ	ρξθ	ρος	ϛγ	ρα	σοα	μβ	σλ
οθ	κθ	πς	ροη	ϛε	ρβ	σοη	ρξ	σξϝ
π	λ	μδ	ροη	ϛε	σιζ	σπα	ρξγ	σξη
πϐ	νγ	ϖζ	ροθ	ϛθ	ρϛζ	σϖε	ρξς	σξε
πϐ	νγ	ρι	ρϛ	ρε	ρϛε	σϖε	ρξς	σξζ
πϝ	νδ	πη	ρϛβ	ρς	σις	σϛς	ροζ	σϖ
πϝ	νδ	ριϐ	ρϛγ	ρζ	ρκα	σϛς	ροζ	σϖδ
πε	νε	πη	ρϛγ	ρζ	σιη	τα	ρϖβ	σϖς
πε	νε	ριδ	ρϛδ	ρη	ρνβ	τη	ρϖθ	τε
πη	ρμα	ρμη	ρϛδ	ρη	σιθ	τιϐ	ρϛγ	σϛθ
πη	ρμα	σνα	ρϛε	ρθ	σκ	τις	ρϛζ	οϛγ
ϛϐ	μ	ϖ	ρϛη	ρι	σκα	τιζ	ρϛη	σϛε
ϛδ	ϖς	ϛζ	ρϛθ	ρια	ρογ	τκβ	σβ	τθ
ϛδ	ϖς	ρμς	σα	ριϐ	σκϐ	τλη	σιη	τκϐ
ρϝ	α	ο	σγ	ριδ	σο	τλθ	σιθ	τκε
ριδ	κδ	μα	σε	ρις	σκδ	τμ	σκ	τκζ
ρις	κε	μβ	σς	ριζ	σλβ	τμβ	σκϐ	τκϝ
ρις	κε	ρξε	ση	ριη	σλγ	τμδ	σκδ	τκη
ρις	κε	ροζ	σιζ	ρκζ	σμ	τμς	σκε	τλ
ρκα	λβ	ρκζ	σιθ	ρκη	σμα	τνγ	σλϐ	τλζ
ρκϐ	λγ	ρκθ	σκγ	ρλ	σμγ	τνδ	σλϝ	τλη
						τέ	τῦ	κανό
						λος	β	νος

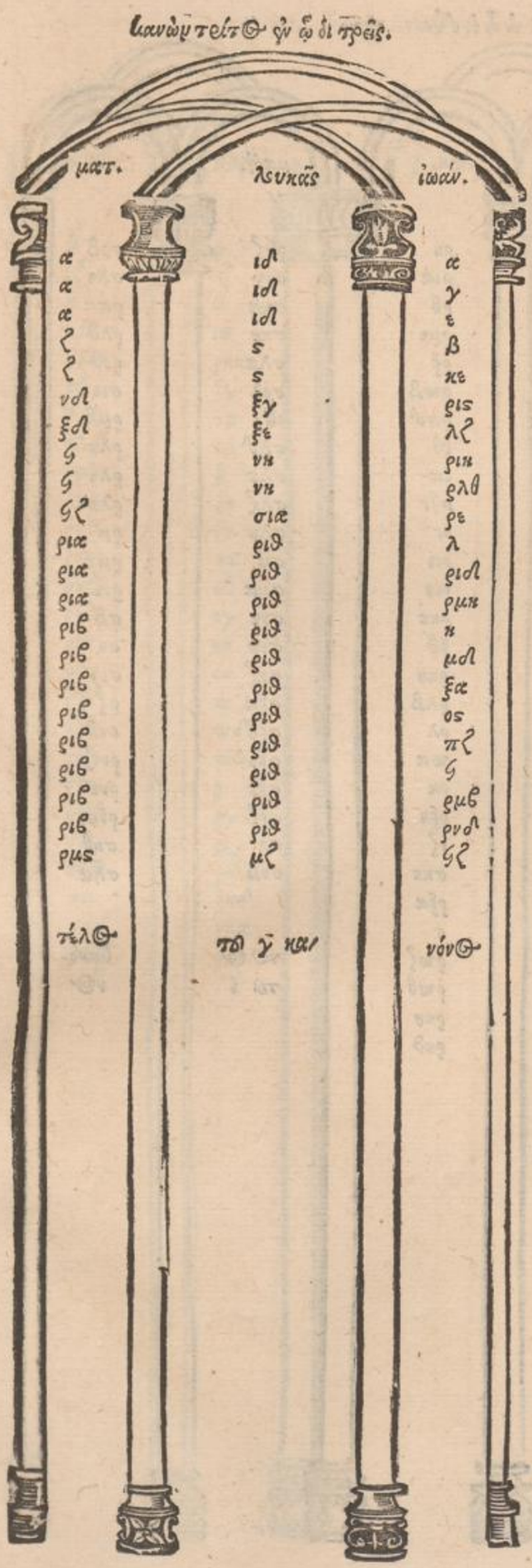

Ἰανουαρίου τρίτη ἐν ᾗ οἱ τρεῖς.

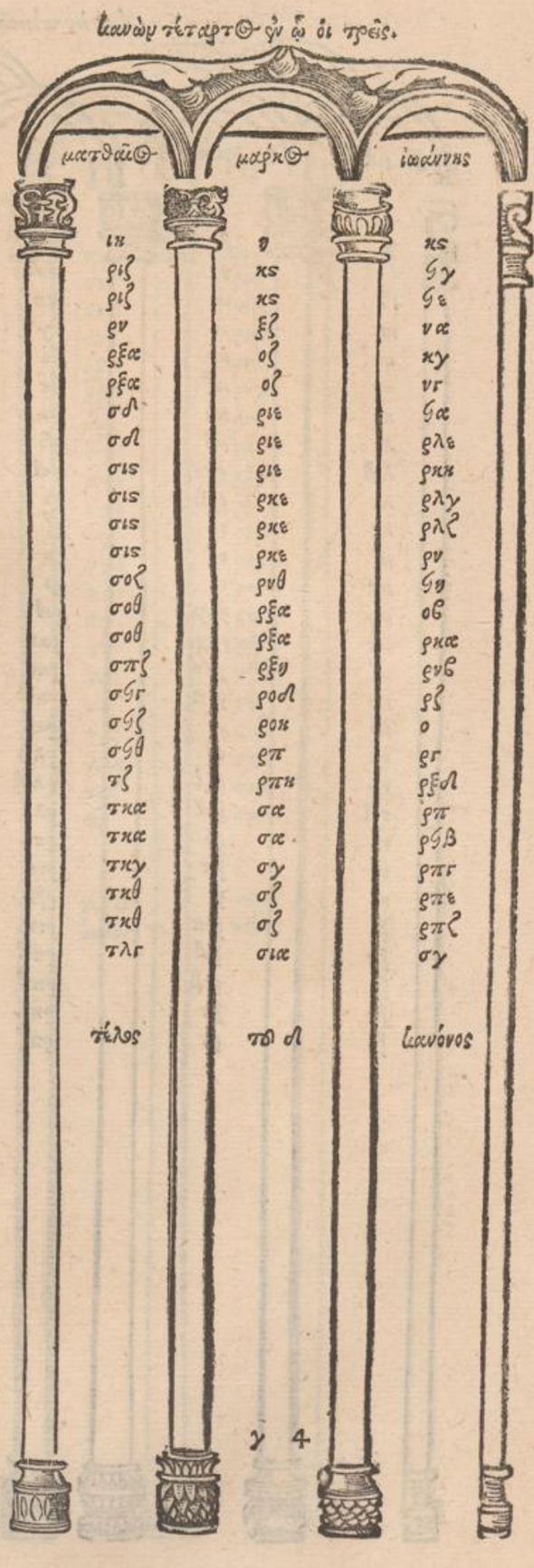

Ἰανουαρίου τετάρτη ἐν ᾗ οἱ τρεῖς.

γ 4

κανὼν πέμπτος ἐν ᾧ οἱ δύο.

ματτ.	λουκ.	ματτ.	λουκ.	ματτ.	λουκ.
γ	β	οη	ρη	ρϟζ	σοβ
ι	η	ϖδ	ρια	σιγ	σλε
ιϐ	ια	ϖϛ	ρθ	σκα	ρπα
ιϛ	ιϛ	ϟγ	ρμε	σκη	ρλθ
κε	μϛ	ϟε	ρξ	σλα	ροθ
κϛ	μζ	ϟϛ	ρϖβ	σολ	σιε
κη	μη	ϟϛ	ρπδ	οϐ	ρμβ
λ	μθ	ρβ	ξθ	σλδ	ρλϛ
λδ	ρϟδ	ρδ	οα	σλϛ	ρλε
λϛ	ρξβ	ρε	ρϟγ	σλζ	ρλη
λη	νγ	ρζ	ογ	σλη	ρμ
μ	νϐ	ρη	ριε	σμ	ρμα
μα	νε	ρι	ριη	σμα	ροε
μγ	ρκγ	ριθ	ρκϛ	σνε	σβ
μϛ	ρνγ	ρκε	ξϐ	σνϛ	σε
μζ	ρλδ	ρκζ	ρκη	σνζ	σιγ
μη	ρϟα	ρκη	ρλβ	σξα	σζ
μθ	ρν	ρκθ	ρλ	σξϐ	σιβ
να	νθ	ρλβ	ϖα	σξε	ρνζ
νγ	ρκε	ρλδ	ρκ	σξϛ	ρνε
νδ	νδ	ρλη	ρξη	σξζ	ρνη
νε	ρο	ρϛ	νζ	σο	σκθ
νζ	ξα	ρνη	σκϛ	σοβ	σλα
νη	ξ	ρξβ	ρξα		
ξ	ροα	ροε	σ		
ξα	ξδ	ρπϐ	ρϖζ	τέλος	κανό-
ξε	ροβ	ρπϐ	ρϖθ	τοι ε̄	νος
ξϛ	ξϛ	ρπγ	ρϛη		
ξη	ρε	ρπζ	ρϛθ		

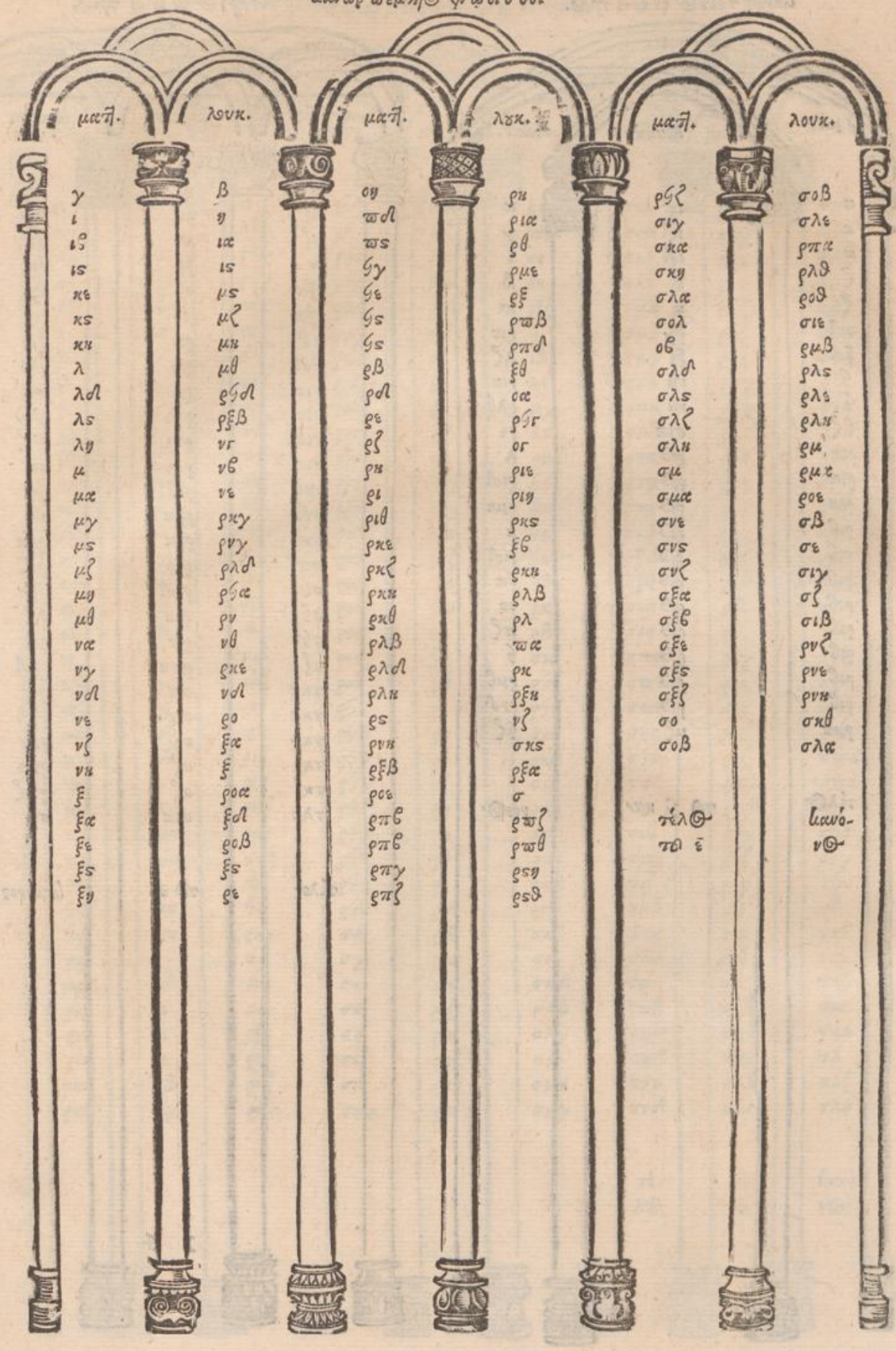

κανὼν ἕβδομος ἐν ᾧ εἰσὶ δύο.

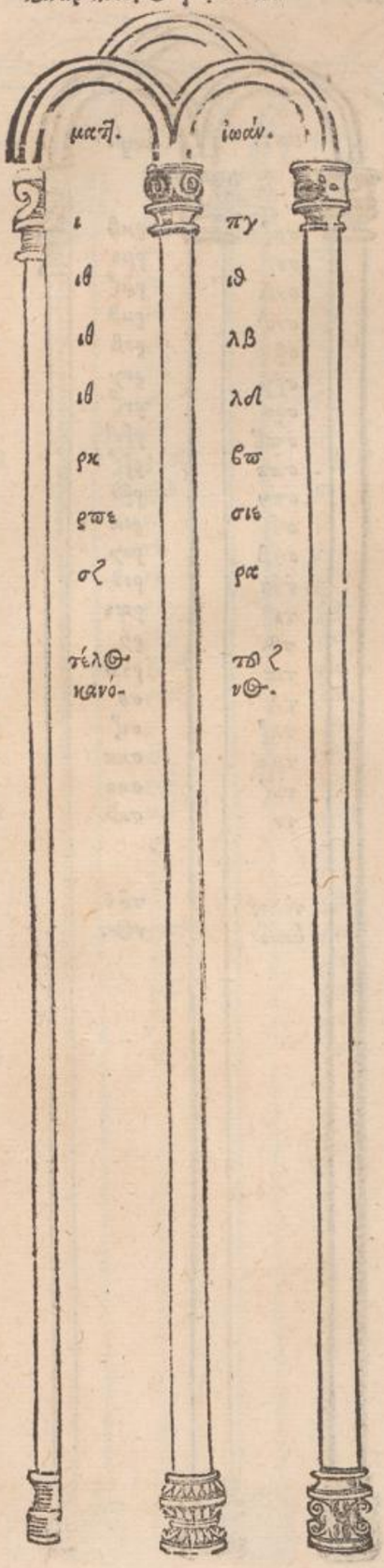

κανὼν ὄγδοος ἐν ᾧ εἰσὶ δύο.

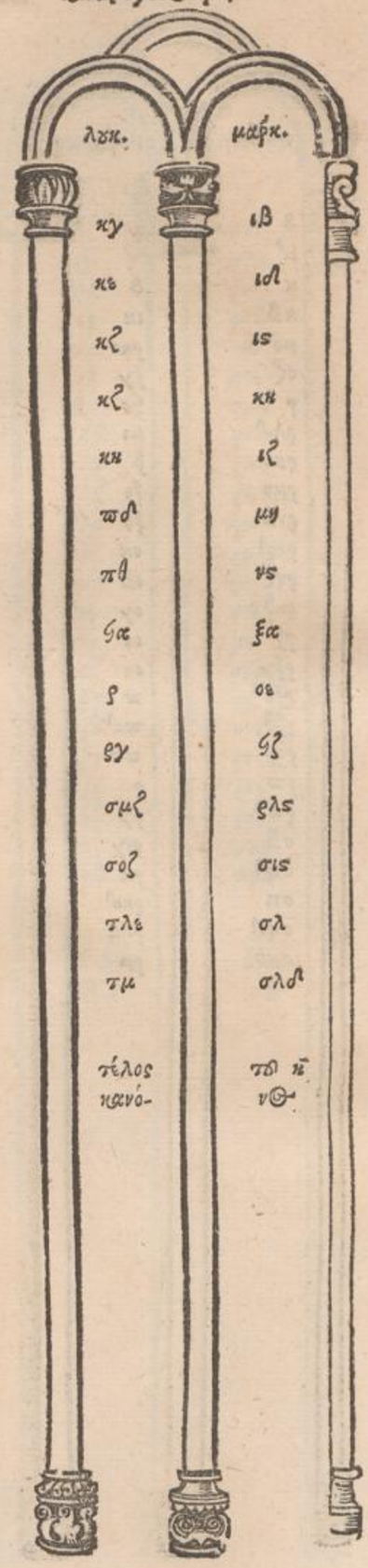

κανὼν γῆνατος ἐν ᾧ οἱ δύο.

λουκ.	ἰωάν.
λ	σιθ
λ	σκβ
σξβ	ριγ
σξβ	ρκδ
σοδ	σκζ
σοδ	σκθ
σοδ	σλα
τγ	ρπβ
τγ	ρπξ
τγ	ρϛ
τζ	ρπβ
τζ	ρϖξ
τζ	ρϛ

λουκ.	ἰωάν.
τιβ	ρπβ
τιβ	ρϖξ
τιβ	ρϛ
τμ	σιγ
τμα	σιζ
τμα	σκα
τμβ	σκγ
τμβ	σκε
τέλος κανό-	τϖθ νος

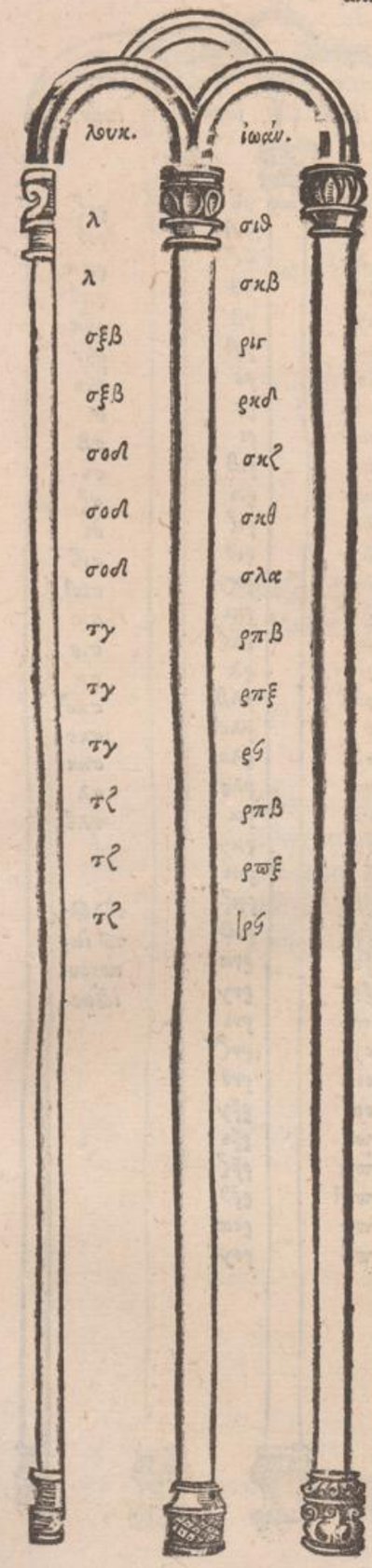

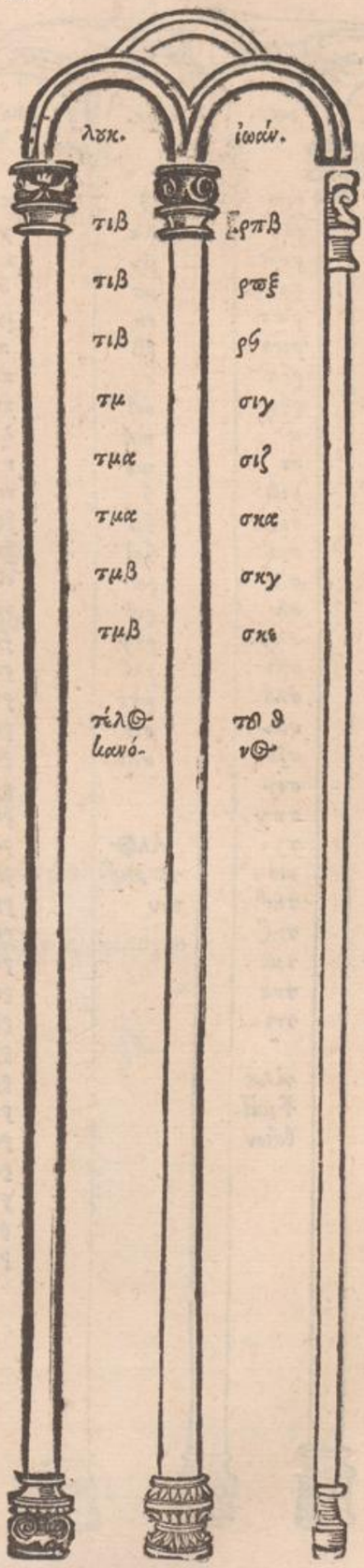

Μανὼν δέκατος ἐν ᾧ ἰδίως ἕκαστος περὶ τίνων εἰρήκασιν.

ματ.	ματ.	μαρκ.	λυκ.	λυκ.	ἰωάν.	ἰωάν.	ἰωάν.
β	ροα	ιθ	α	ρϛ	δ	ϛβ	ροζ
δ	ροζ	λα	γ	ρϛβ	ζ	ϛδ	ροθ
ς	ρϖα	μγ	ε	ρϛς	θ	ϛζ	ρπα
ιγ	ρπδ	μς	θ	σα	ια	ϛθ	ρπθ
κδ	ρϖς	νη	ιη	σγ	ιγ	ρβ	ρϛα
κζ	ρϖη	ξβ	κ	ση	ις	ρδ	ρϛγ
κθ	ρϛα	ο	κβ	σι	ιη	ρς	ρϛε
λγ	ρϛς	οδ	κθ	σιδ	κβ	ρη	σ
λε	σ	ϖα	λα	σκγ	κδ	ρι	σβ
λζ	σι	ϖη	ν	σκε	κζ	ριβ	σε
λθ	σιβ	ϛ	να	σκζ	κθ	ριε	σζ
μβ	σιη	ϛβ	ξζ	σλς	λα	ριζ	σι
με	σκβ	ϛδ	ξη	σνβ	λγ	ριθ	σιβ
νβ	σκζ	ρα	οβ	σνς	λς	ρκγ	σιδ
νς	σλ	ρδ	οε	σνθ	λθ	ρκε	σις
οε	σλγ	ρκγ	ρδ	σξδ	μα	ρκζ	σιη
ϖα	σλε	ρλβ	ρς	σοα	μγ	ρλ	σκ
πθ	σλθ	ρπς	ρζ	σογ	με	ρλβ	σκδ
ϛα	σμε	σιγ	ριγ	σος	ν	ρλδ	σκς
ϛθ	σξη	σλε	ριζ	σοη	νβ	ρλς	σκη
ρα	σογ		ρκβ	σϖγ	νδ	ρλη	σλ
ρς	σπγ		ρκδ	σϖη	νς	ρμ	σλβ
ρθ	τγ	τέλος	ρλα	σϛς	νη	ρμγ	
ριγ	τιθ	τοῦ μαρ	ρμγ	σϛη	ξ	ρμε	
ριε	τκδ	κου	ρμθ	τα	ξβ	ρμζ	τέλος
ριη	τκζ		ρνα	τδ	ξδ	ρμθ	τοῦ ἰω
ρκδ	τμε		ρνδ	τς	ξς	ρνα	άννου
ρκς	τνα		ρνθ	τη	ξη	ρνγ	ἰδίως.
ρλς	τνε		ρξγ	τις	οα	ρνε	
ρμ			ρξδ	τκ	ογ	ρνζ	
ρνα	τέλος		ρξς	τκς	οε	ρνθ	
ρνε	τοῦ ματ		ροδ	τλα	οη	ρξγ	
ρξζ	θαίου		ρος	τλδ	ϖ	ρξε	
			ροη	τλθ	ϖα	ρξζ	
			ρϖ	τμγ	ϖδ	ρξθ	
			ρπγ		ϖς	ροα	
			ρπη		ϖθ	ρογ	
				τέλος			
				τοῦ λυ			
				κᾶ			

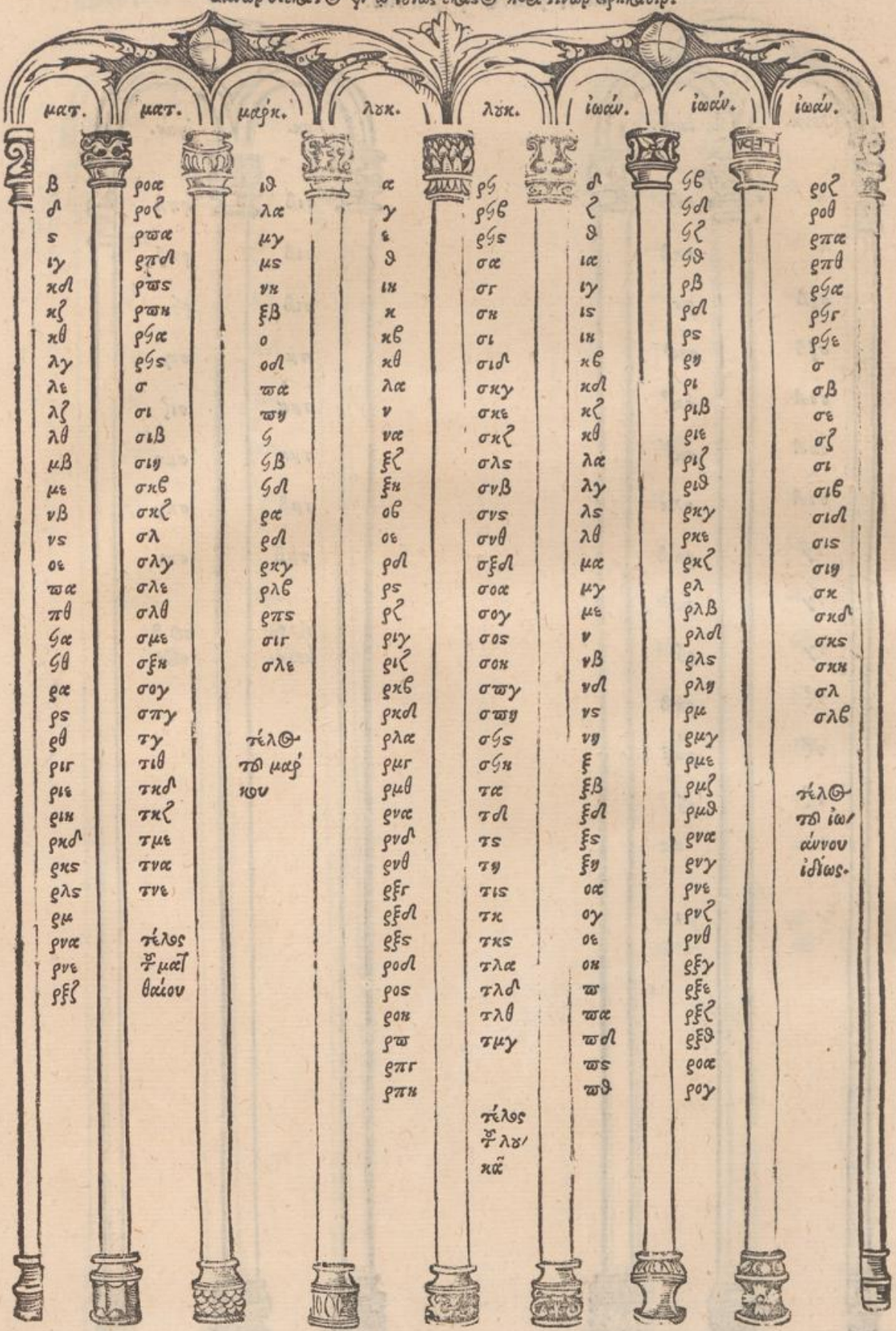

ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ

εὐαγγέλιον κατὰ
- Ματθαῖον
- Μάρκον
- Λουκᾶν
- Ἰωάννην

πράξεις τῶν ἀπρστόλων

ἅπαται ὠλιστολαὶ τοῦ Παύλου πρὸς
- ῥωμαίους
- κορινθίους
- γαλάτας
- ἐφεσίους
- φιλιππησίους
- κολοσσαεῖς
- θεσσαλονικεῖς
- τιμόθεον
- τῖτον
- φιλήμονα
- ἑβραίους

ὠλιστολὴ διδασκαλικὴ τοῦ ἰακώβου
ὠλιστολαὶ τοῦ πέτρου
ὠλιστολαὶ ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ θεολόγου
ὠλιστολὴ ἰουδᾶ τοῦ ἀπρστόλου
ἀπρκάλυψις ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ καὶ θεολόγου

VITA SANCTI MATTHAEI
PER DIVVM HIERONYMVM

ATTHAEVS qui & Leui, ex publicano apostolus, primus in Iudæa propter eos qui ex circuncisione crediderant, euangeliũ Christi Hebraicis literis uerbisq; composuit. Quod quis postea in Græcum trãstulerit, non satis certum est. Porrò ipsum Hebraicum habetur usque hodie in Cesariensi bibliotheca, quam Pamphilus martyr studiosissime cõfecit. Mihi quoque à Nazaræis, qui in Beroea urbe Syriæ hoc uolumine utuntur, describendi facultas fuit. In quo animaduertendum quòd ubicunque Euãgelista siue ex persona sua, siue ex persona domini saluatoris, ueteris scripturæ testimonijs utitur, nõ sequatur Septuaginta trãslatorum autoritatem, sed Hebraicam: è quibus illa duo sunt, Ex Aegypto uocaui filium meum. &, Quoniam Nazaræus uocabitur.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

CAPITA EVANGELII SECVNDVM MATTHAEVM

α Περὶ τῶν μάγων 2
β περὶ τῶν ἀναιρεθέντων παιδίων 3
γ πρῶτος ἰωάννης ἐκήρυξε βασιλείαν οὐρανῶν 4
δ περὶ τοῦ διδασκαλίας τοῦ χριστοῦ 5
ε περὶ τῶν μακαρισμῶν 5
ς περὶ τοῦ λεπροῦ 10
ζ περὶ τοῦ ἑκατοντάρχου 10
η περὶ τοῦ πενθεροῦ πέτρου 11
θ περὶ τῶν ἀσθενούντων ἀπὸ ποικίλων νόσων 11
ι περὶ τοῦ μὴ ὑπάγειν πρὸς ἀκολουθεῖν 11
ια περὶ τοῦ χειμάσεως τῶν ὑδάτων 11
ιβ περὶ τῶν δύο δαιμονιζομένων 11
ιγ περὶ τοῦ παραλυτικοῦ 12
ιδ περὶ ματθαίου 12
ιε περὶ τοῦ γυναικὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου 12
ις περὶ τῆς αἱμορροούσης 12
ιζ περὶ τῶν δύο τυφλῶν 13
ιη περὶ τοῦ δαιμονιζομένου τοῦ κωφοῦ 13
ιθ περὶ τῶν ἀρχιτελωνῶν διδασκάλου 13
κ περὶ τῶν ἀποστόλων τῶν πρὸ ἰωάννου 15
κα περὶ τοῦ ξηρὰν ἐχοντος τὴν χεῖρα 17
κβ περὶ τοῦ δαιμονιζομένου κωφοῦ καὶ τυφλοῦ 17
κγ περὶ τῶν ἀβοώτων σημείων 18
κδ περὶ τῶν παραβολῶν 19
κε περὶ ἰωάννου καὶ ἡρῴδου 22
κς περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων 22
κζ περὶ τοῦ ὡς θαλάσσης περιπάτου 23
κη περὶ τοῦ παραβάσεως τοῦ νόμου τοῦ θεοῦ 23

περὶ

DE magis Caput I
De pueris interfectis II
Primus Ioannes prædicauit regnum cœlorum III
De doctrina Christi IIII
De beatitudinibus V
De leproso VI
De centurione VII
De socru Petri VIII
De ijs qui curati sunt à uarijs morbis IX
De eo cui non permisit ut sequeretur X
De increpatione aquarum XI
De duobus dæmoniacis XII
De paralytico XIII
De Matthæo XIIII
De filia archisynagogi XV
De sanguinis profluuio laborante XVI
De duobus cæcis XVII
De dæmoniaco muto XVIII
De apostolorum ordinatione XIX
De discipulis à Ioanne missis XX
De eo qui manum habet aridam XXI
De dæmoniaco cæco & muto XXII
De requirentibus signum XXIII
De parabolis XXIIII
De Ioanne & Herode XXV
De quinque panibus & duobus piscibus XXVI
De ambulatione Christi super mare XXVII
De transgressione præcepti dei XXVIII

De Cha-

κθ περὶ τῆς χαναναίας 24
λ περὶ τοῦ θεραπευθέντος ὄχλου 24
λα περὶ τῶν ἑπτὰ ἄρτων 25
λβ περὶ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων 25
λγ περὶ τοῦ ἐν καισαρείᾳ ἐπερωτήσεως 25
λδ περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ χριστοῦ 26
λε περὶ τοῦ σεληνιαζομένου 27
λς περὶ τῶν δίδραχμα 27
λζ περὶ τοῦ λεγόντων, τίς μείζων 28
λη περὶ τοῦ ἑκατὸν προβάτων παραβολή 28
λθ περὶ τοῦ ὀφείλοντος μύρια τάλαντα 29
μ περὶ τῶν ἐπερωτησάντων, εἰ ἔξεστιν ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα 30
μα περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος τὸν ἰησοῦν 30
μβ περὶ τῶν μισθουμένων ἐργατῶν 31
μγ περὶ τῶν ζεβεδαίου 32
μδ περὶ δύο τυφλῶν 32
με περὶ τοῦ ὄνου καὶ τοῦ πώλου 32
μς περὶ τῶν τυφλῶν καὶ χωλῶν 33
μζ περὶ τῆς ξηρανθείσης συκῆς 33
μη περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων 33
μθ περὶ τῶν δύο υἱῶν παραβολή 34
ν περὶ τοῦ ἀμπελῶνος 34
να περὶ τῶν καλουμένων εἰς τὸν γάμον 35
νβ περὶ τῶν ἐπερωτησάντων δι᾽ ἣν αἰτίαν 35
νγ περὶ τῶν καισαρείων 35
νδ περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος νομικοῦ 36
νε περὶ τοῦ κυρίου ἐπερωτήσεως 36
νς περὶ τοῦ καλαμισμοῦ γραμματέων καὶ φαρισαίων 36
νζ περὶ τῆς σωτηρίας 38
νη περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας 40
νθ περὶ τῶν δέκα παρθένων 40
ξ περὶ τῶν τάλαντα λαβόντων 41
ξα περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ χριστοῦ 41
ξβ περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ 42
ξγ περὶ τοῦ πάσχα 43
ξδ περὶ τύπου μυστικοῦ 43
ξε περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ ἰούδα 44
ξς ἀπάρνησις πέτρου 45
ξζ περὶ τοῦ ἰούδα μεταμελείας 46
ξη περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ σώματος τοῦ κυρίου 48

De Chananæa XXIX
De turbis sanatis XXX
De septem panibus XXXI
De fermento pharisæorum XXXII
De interrogatione apd Cæsaream XXXIII
De transformatione Christi XXXIIII
De lunatico XXXV
De exigentibus didrachma XXXVI
De dicentibus, quis maior XXXVII
De centum ouibus parabola XXXVIII
De eo qui debebat decem milia talenta XXXIX
De interrogantibus an liceret diuortiū facere cum uxore XL
De diuite interrogante Iesum XLI
De mercede conductis operarijs XLII
De filijs Zebedæi XLIII
De duobus cæcis XLIIII
De asina & pullo XLV
De cæcis & claudis XLVI
De ficu quæ exaruit XLVII
De principibus sacerdotum & senioribus dominum interrogantibus XLVIII
De duobus filijs parabola XLIX
De uinea L
De ijs qui uocati fuerunt ad nuptias LI
De quærentibus occasione census LII
De Sadducæis LIII
De legis doctore Christum interrogante LIIII
De quæstione domini LV
De deploratione scribarum & pharisæorum LVI
De consummatione LVII
De die & hora LVIII
De decem uirginibus LIX
De his qui talenta acceperunt LX
De aduentu Christi LXI
De ea quæ unxit dominum unguento LXII
De paschate LXIII
De typo mystico LXIIII
De proditione Iudæ LXV
Negatio Petri LXVI
De pœnitentia Iudæ LXVII
De petitione corporis domini LXVIII

VITA SANCTI MARCI
PER DIVVM HIERONYMVM

MARCVS discipulus & interpres Petri, iuxta quod Petrum referentem audierat, rogatus Romæ à fratribus, breue scripsit euãgelium. Quod quum Petrus audisset, probauit, & ecclesię legendum sua auctoritate ædidit, sicut Clemens in sexto ὑποτυπώσεων libro scribit. Et Papias Hierapolitanus episcopus meminit huius Marci, & Petrus in epistola prima, sub nomine Babylonis, figuraliter Romam significans: Salutat uos quæ in Babylone cum electa, & Marcus filius meus. Assumpto itaq; euangelio quod ipse confecerat, perrexit Aegyptum: & primus Alexandriæ Christum annuncians, constituit ecclesiam tantæ doctrinæ & uitæ continentiæ, ut omnes sectatores Christi ad exemplum sui cogeret. Denique Philo disertissimus Iudæorum, uidens Alexandriæ primam ecclesiam adhuc Iudaizantem, quasi in laudem gentis suæ librum super eorum cõuersatione scripsit. & quomodo Lucas narrat Hierosolymæ credentes omnia habuisse cõmunia, sic ille quod Alexandriæ sub Marco fieri doctore cernebat, memoriæ tradidit. Mortuus est autẽ octauo Neronis anno, & sepultus Alexandriæ, succedente sibi Aniano.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

α	περὶ τ̃ δαιμονιζομένου	52
β	περὶ πενθερᾶς πέτρου	52
γ	περὶ τ̃ν ἰαθέντων ἀπὸ ποικίλων νόσων	52
δ	περὶ τ̃ λεπροῦ	52
ε	περὶ τ̃ παραλυτικοῦ	53
ϛ	περὶ τ̃ τελώνου	53
ζ	περὶ τ̃ ξηρὰν ἐχοντ̃ος τὴν χεῖρα	54
η	περὶ τ̃ τ̃ν ἀρχόντων ἐκλογῆς	55
θ	περὶ τ̃ πόρου παραβολή	56
ι	περὶ τ̃ ἐπιτιμήσεως τ̃ν ὑδάτων	57
ια	περὶ τ̃ λεγιῶν̃ος	57
ιβ	περὶ τ̃ θυγατρὸς τ̃ ἀρχισυναγώγου	58
ιγ	περὶ τ̃ αἱμορῤῥοούσης	58
ιδ	περὶ τ̃ τ̃ν ἀρχόντων διαταγῆς	60
ιε	περὶ ἰωάννου καὶ ἡρῴδου	60
ις	περὶ τ̃ν πέντε ἄρτ̃ν καὶ τ̃ν δύο ἰχθύων	61
ιζ	περὶ τ̃ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου	61
ιη	περὶ τ̃ παραδόσεως τ̃ν πολιτ̃ν τ̃ θεοῦ	62
ιθ	περὶ τ̃ συροφοινίσσης	63
κ	περὶ τ̃ μογιλάλου	63
κα	περὶ τ̃ν ἑπτὰ ἄρτ̃ν	64
κβ	περὶ τ̃ ζύμης τ̃ν φαρισαίων	64
κγ	περὶ τ̃ τυφλοῦ	64
κδ	περὶ τ̃ ἐν καισαρείᾳ ἐπερωτήσεως	65
κε	περὶ τ̃ μεταμορφώσεως τ̃ κυρίου	65
κϛ	περὶ τ̃ σελινιαζομένου	66
	περὶ τ̃ν	

CAPITA EVANGELII SECVNDVM MARCVM

De dæmoniaco	Caput I
De socru Petri	II
De curatis à uarijs morbis	III
De leproso	IIII
De paralytico	V
De publicano	VI
De habente manũ aridam	VII
De apostolorum electione	VIII
De semine parabola	IX
De increpatione aquarum	X
De legione	XI
De filia archisynagogi	XII
De sanguinis profluuio laborante	XIII
De apostolorum ordinatione	XIIII
De Ioanne & Herode	XV
De quinque panibus & duobus piscibus	XVI
De ambulatione in mari	XVII
De transgressione præcepti dei	XVIII
De syrophœnissa	XIX
De balbo	XX
De septem panibus	XXI
De fermento pharisæorum	XXII
De cæco	XXIII
De interrogatione in Cæsarea	XXIIII
De transformatione domini	XXV
De lunatico	XXVI
	De dispu-

κζ περὶ τῶν διαλογιζομένων, τίς μείζων 67

κθ περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἐὰ ἔξεστιν ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα 68

λθ περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος τὸν πλουσίου τὸν κύριον 68

λ περὶ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου 69

λα περὶ Βαρτιμαίου 70

λβ περὶ τοῦ πώλου 70

λγ περὶ τῆς ξηρανθείσης συκῆς 71

λδ περὶ ἀμνησικακίας 71

λε περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων 71

λς περὶ τοῦ ἀμπελῶνος 72

λζ περὶ τῶν ἐπερωτησάντων διὰ τὸν κῆνσον 72

λη περὶ τῶν Σαδδουκαίων 72

λθ περὶ τοῦ γραμματέως 73

μ περὶ τοῦ κυρίου ἐπερωτήσεως 73

μα περὶ τῶν δύο λεπτῶν. 74

μβ περὶ σωτελείας 74

μγ περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας 75

μδ περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ 76

με περὶ τοῦ πάσχα 76

μς περὶ τῆς προδόσεως προφητεία 76

μζ ἄρνησις πέτρου 78

μη περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ σώματος τοῦ κυρίου 80

De disputantibus quis esset maior XXVII

De his qui interrogabant dominum, an liceret cum uxore diuortium facere XXVIII

De diuite qui dominum interrogabat XXIX

De filijs Zebedæi XXX

De Bartimæo XXXI

De pullo XXXII

De ficu quæ exaruit XXXIII

De obliuione iniuriarum XXXIIII

De principibus sacerdotum & senioribus qui dominum interrogabant XXXV

De uinea XXXVI

De his qui interrogabant occasione census XXXVII

De Sadducæis XXXVIII

De scriba XXXIX

De interrogatione domini XL

De uidua quæ duo minuta obtulit XLI

De consummatione XLII

De die & hora XLIII

De ea quæ unxit dominum unguento XLIIII

De paschate XLV

De proditione prophetia XLVI

Negatio Petri XLVII

De petitione corporis dominici XLVIII

VITA SANCTI LVCAE
PER DIVVM HIERONYMVM

LVCAS medicus Antiochensis, ut eius scripta indicant, Græci sermonis non ignarus fuit, sectator apostoli Pauli, & omnis peregrinationis eius comes: scripsit euãgeliũ, de quo idem Paulus: Misimus, inquit, cum illo fratrem, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. Et ad Colossenses: Salutat uos Lucas medicus charissimus. Et ad Timotheum: Lucas est mecum solus. Aliud quoq; ædidit uolumen egregium, quod titulo πράξεις ἀποστόλων prænotatur, cuius historia usque ad biennium Romæ commorantis Pauli peruenit, id est, usque ad quartum Neronis annum. Ex quo intelligimus in eadem urbe librum esse compositum. Igitur περίοδοι Pauli & Theclę, & totam baptizati Leonis fabulam, inter apocryphas scripturas cõputamus. Quale enim est, ut indiuiduus comes apostoli inter cæteras eius res, hoc solum ignorauerit? Sed & Tertullianus uicinus eorum temporum, refert presbyterum quendam in Asia συντάξαντα apostoli Pauli, conuictum apud Ioannem, quod autor esset libri, & confessum se hoc Pauli amore fecisse: & ob id excidisse. quidam suspicantur, quotiescunque in epistolis suis Paulus dicit, Iuxta euangelium meum: de Lucæ significare uolumine. Et Lucam non solum ab apostolo Paulo didicisse euangelium, qui cum domino in carne non fuerat, sed à cæteris apostolis: quod ipse quoque in principio sui uoluminis declarat, dicens, Sicut tradiderunt nobis, qui à principio ipsi uiderunt, & ministri fuerunt sermonis. Igitur euãgelium, sicut audierat, scripsit. Acta uero apostolorũ, sicut uiderat, composuit. Vixit octoginta & quatuor annos, uxorẽ non habens. Sepultus est Constantinopoli, ad quãurbem uicesimo Constantij anno, ossa eius cum reliquijs Andreæ apostoli translata sunt de Achaia.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ			CAPITA EVANGELII SECVNDVM LVCAM	
α	περὶ τ̃ ἀπογραφῆς	86	De censu	Caput I
β	περὶ τ̃ν ἀγραυλούντων ποιμένων	86	De pastoribus in agro agentibus	II
γ	περὶ συμεών	87	De Simeone	III
δ	περὶ ἄννης προφητίδ⊙	87	De Anna prophetissa	IIII
ε	περὶ τ̃ῦ γεγομένου ῥήματ⊙ πρὸς ἰωάννην	88	De uerbo quod factum est ad Ioannem	V
ς	περὶ τ̃ν ἐπερωτησάντ̃ν τ̃ ἰωάννῃ	89	De his qui Ioannem interrogabant	VI
ζ	περὶ τ̃ πειρασμοῦ τ̃ῦ χριστοῦ	90	De tentatione Christi	VII
η	περὶ τ̃ ἐχόντος πνεῦμα δαιμονίου	91	De eo qui habebat spiritũ dæmonis	VIII
θ	περὶ τ̃ῆ πενθερᾶς πέτρου	91	De socru Petri	IX
ι	περὶ τ̃ν ἰαθέντων ἀπὸ ποικίλων νόσων	91	De curatis à uarijs morbis	X
ια	περὶ τ̃ ἄγρας τ̃ ἰχθύων	92	De captura piscium	XI
ιβ	περὶ τ̃ λεπροῦ	92	De leproso	XII
ιγ	περὶ τ̃ παραλυτικοῦ	93	De paralytico	XIII
ιδ	περὶ λεύι τ̃ τελώνου	93	De Leui publicano	XIIII
ιε	περὶ τ̃ ξηρὰν ἔχοντ⊙ τ̃ χεῖρα	94	De habente manum aridam	XV
ις	περὶ τ̃ τ̃ν ἀποστόλων ἐκλογῆς	94	De apostolorum electione	XVI
ιζ	περὶ τ̃ν μακαρισμῶν	95	De beatitudinibus	XVII
ιη	περὶ τ̃ ἑκατοντάρχου	96	De centurione	XVIII
ιθ	περὶ τ̃ υἱοῦ τ̃ῆς χήρας	97	De filio uiduæ	XIX
		περὶ τ̃ν		De disci-

κ	περὶ τῶν ἀπεσταλθέντων πρὸς ἰωάννου	97	De discipulis missis à Ioanne	XX
κα	περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ	98	De ea quæ unxit dominum unguento	XXI
κβ	περὶ τῆς παραβολῆς τοῦ σπείροντος	99	De eo qui sementem faciebat parabola	XXII
κγ	περὶ τῆς ὠτιμήσεως τῶν ὑδάτων	100	De increpatione aquarum	XXIII
κδ	περὶ τοῦ λεγεῶνος	100	De legione	XXIIII
κε	περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου	101	De filia archisynagogi	XXV
κς	περὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης	101	De sanguinis profluuio laborãte	XXVI
κζ	περὶ τῆς ἀπεστολῆς τῶν δώδεκα	101	De duodecim apostolis	XXVII
κη	περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων	102	De quinque panibus & duobus piscibus	XXVIII
κθ	περὶ τῆς τοῦ κυρίου ἐπερωτήσεως	102	De interrogatione domini	XXIX
λ	περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ κυρίου	105	De transformatione	XXX
λα	περὶ τοῦ σεληνιαζομένου	103	De lunatico	XXXI
λβ	περὶ τῶν διαλογιζομένων τίς μείζων	104	De disputãtibus quis esset maior	XXXII
λγ	περὶ τοῦ μὴ ὠτρεπομένου ἀκολουθεῖν	104	De eo cui non permisit ut sequeretur	XXXIII
λδ	περὶ τῶν ἀναδειχθέντων ἑβδομήκοντα	104	De designatis septuaginta	XXXIIII
λε	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος νομικοῦ	106	De quæstione legisperiti	XXXV
λς	περὶ τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς	106	De eo qui inciderat in latrones	XXXVI
λζ	περὶ μάρθας καὶ μαρίας	106	De Martha & Maria	XXXVII
λη	περὶ προσευχῆς	106	De oratione	XXXVIII
λθ	περὶ τοῦ ἔχοντος δαιμόνιον κωφόν	107	De habente dæmoniũ mutum	XXXIX
μ	περὶ τῆς ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπαρσάσης φωνὴν	108	De muliere quæ de turba uocem extulit	XL
μα	περὶ τῶν αἰτούντων σημεῖον	108	De his qui signum petebant	XLI
μβ	περὶ τοῦ φαρισαίου τοῦ καλέσαντος τὸν κύριον	108	De pharisæo qui dominum inuitauerat	XLII
μγ	περὶ τοῦ ταλανισμοῦ τῶν νομικῶν	109	De deploratione scribarum	XLIII
μδ	περὶ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων	109	De fermento pharisæorum	XLIIII
με	περὶ τοῦ θέλοντος μερίσασθαι τὴν κληρονομίαν	110	De eo qui uolebat diuidere hæreditatem	XLV
μς	περὶ οὗ εὐφόρησεν ἡ χώρα	110	De eo cuius ager ferax fuit	XLVI
μζ	περὶ τῶν γαλιλαίων καὶ τῶν ἐν τῷ σιλωάμ	112	De Galilæis & ijs qui in Siloe: & cætera	XLVII
μη	περὶ τῆς ἐχούσης πνεῦμα ἀσθενείας	112	De muliere quæ habebat spiritum infirmitatis	XLVIII
μθ	περὶ τῶν παραβολῶν	113	De parabolis	XLIX
ν	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος, εἰ ὀλίγοι οἱ σωζόμενοι	113	De eo qui quærebat, an pauci essent qui salutem consequerentur	L
να	περὶ τοῦ εἰπόντος τῷ ἰησοῦ διὰ ἡρώδην	115	De eo qui dicebat Iesu de insidijs Herodis	LI
νβ	περὶ τοῦ ὑδροπικοῦ	113	De hydropico	LII
νγ	περὶ τοῦ μὴ ἀγαπᾶν τὰς πρωτοκλισίας	114	Non amandos primos accubitus	LIII
νδ	περὶ τῶν καλουμένων ἐν τῷ δείπνῳ	114	De inuitatis ad cœnam	LIIII
νε	παραβολὴ περὶ οἰκοδομῆς πύργου	115	De ædificatione turris parabola	LV
νς	παραβολὴ περὶ ἑκατὸν προβάτων	115	De centum ouibus parabola	LVI
νζ	περὶ τοῦ ἀποδημήσαντος εἰς χώραν μακράν	115	De eo qui peregre profectus est in regionem longinquam	LVII
νη	περὶ τοῦ οἰκονόμου τῆς ἀδικίας	116	De dispensatore iniquo	LVIII

περὶ τοῦ

ρθ	περὶ τ πλησίον ἡ τ λαζάρ	117	De diuite & Lazaro LIX
ξ	περὶ τῶν δ΄ εκα λεπρῶν	118	De decem leprosis LX
ξα	περὶ τ μιτὸ τ ἀδικίας	119	De iudice iniquo LXI
ξβ	περὶ τ φαρισαίε ἡ τ τελώνε	120	De pharisæo & publicano LXII
ξγ	περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντ⊙ πλουσίου τὸν ἰησοῦ	120	De diuite qui interrogauit Iesum LXIII
ξδ	περὶ τ τυφλ̄	121	De cæco LXIIII
ξε	περὶ ζακχαίε	121	De Zachæo LXV
ξς	περὶ τ πορευθέντ⊙ λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν	122	De homine qui in regionem longinquam profectus est, ut acciperet sibi regnum LXVI
ξζ	περὶ τῶν λαβόντων τὰς μνᾶς	122	De his qui minas acceperunt LXVII
ξη	περὶ τ πώλε	122	De pullo LXVIII
ξθ	περὶ τ ἐπερωτησάντων τὸν λύτρον ἀρχιερέων ἡ πρεσβυτέρων	123	De principibus sacerdotum & senioribus qui dominum interrogabant LXIX
ο	περὶ τ ἀμπελῶν⊙	124	De uinea LXX
οα	περὶ τῶν ἐγκαθέντων δόλ τὸν λόγον	124	De his qui Christo insidiabantur occasione census LXXI
οβ	περὶ τῶν Σαδδουκαίων	124	De Sadducæis LXXII
ογ	περὶ τ τοῦ λυτρίου ἐπερωτήσεως πῶς τοῦ φαρισαίου	125	De interrogatione domini aduersus pharisæos LXXIII
οδ	περὶ τῆς τὰ δύο λεπτὰ βαλούσης	125	De uidua quæ duo minuta obtulit LXXIIII
οε	περὶ τ συντελείας	126	De consummatione LXXV
ος	περὶ τ πάσχα	127	De paschate LXXVI
οζ	περὶ τῶν φιλονεικησάντων, τίς μείζων	128	De contendentibus quis maior esset LXXVII
οη	περὶ τ ἐξαιτήσεως τ σατανᾶ	128	De expetitione satanæ LXXVIII
οθ	ἐξουθένησις ἡρῴδ	130	Contemptus Herodis LXXIX
π	περὶ τῶν κοπτομένων γυναικῶν	131	De mulieribus dominum plangentibus LXXX
πα	περὶ τ μετανοήσαντ⊙ λῃστ̄	131	De latrone qui resipuit LXXXI
πβ	περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ σώματ⊙ τοῦ κυρίου	132	De petitione corporis domini LXXXII
πγ	περὶ κλεόπα	132	De Cleopa LXXXIII

VITA SANCTI IOANNIS
PER DIVVM HIERONYMVM

IOANNES apostolus, quem Iesus amauit plurimũ, filius Zebedæi, frater Iacobi apostoli, quẽ Herodes post passionem domini decollauerat, nouissimus omniũ scripsit euangeliũ, rogatus ab Asiæ episcopis aduersus Cerinthũ, aliosq; hæreticos, & maxime tunc Ebionitarum dogma consurgẽs, qui asserunt Christũ ante Mariã non fuisse. Vnde & cõpulsus est diuinã eius natiuitatẽ edicere. Sed & aliam causam huius scripturæ ferũt, quòd quũ legisset Matthæi, Marci & Lucæ uolumina, probauerit quidẽ textum historiæ, & uera eos dixisse firmauerit, sed unius tantũ anni, in quo et passus est, post carcerẽ Ioannis historiã texuisse. Prætermisso itaq; anno, cuius acta à tribus exposita fuerant, superioris tẽporis antequam Ioannes clauderetur in carcerẽ, gesta narrauit, sicut manifestũ esse poterit his qui diligenter quatuor euangeliorũ uolumina legerint. Quæ res etiã ἀσυφωνίαν quæ uidetur Ioannis esse cum cæteris, tollit. Scripsit aũt & unam epistolã, cuius exordiũ est, Quod fuit ab initio, quod audiuimus & uidimus oculis nostris, quod perspeximus & manus nostræ contrectauerunt de uerbo uitæ. quæ ab uniuersis ecclesiasticis & eruditis uiris probatur. Reliquæ aũt duæ, quarum principiũ est, Senior electæ dominæ & natis eius. & sequentis, Senior Caiõ charissimo, quẽ ego diligo in ueritate. Ioannis presbyteri asserũtur, cuius & hodie alterum sepulchrũ apud Ephesum ostenditur: & nõnulli putant duas memorias eiusdem Ioannis euangelistę esse, super qua re quum per ordinẽ ad Papiam auditorẽ eius uentum fuerit, differemus. Quartodecimo igitur anno, secundã post Neronem persequutionem mouente Domitiano, in Patmos insulam relegatus scripsit Apocalypsim, quam interpretantur Iustinus martyr & Irenæus. Interfecto autem Domitiano, & actis eius ob nimiam crudelitatẽ à senatu rescissis, sub Nerua principe rediit Ephesum, ibiq; usq; ad Traianum principẽ perseuerans, totas Asiæ fundauit rexitq; ecclesias: & cõfectus senio, sexagesimo octauo post passionẽ domini anno mortuus, iuxta eandem urbem sepultus est.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΙΟΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ			CAPITA EVANGELII SECVNDVM IOANNEM	
α	περὶ τοῦ ἐν Κανᾷ γάμου	139	De nuptijs in Cana	Caput I
β	περὶ ἐκβληθέντων ἐκ τοῦ ἱεροῦ	139	De eiectis è templo	II
γ	περὶ νικοδήμου	140	De Nicodemo	III
δ	ζήτησις περὶ καθαρισμοῦ	141	Quæstio de purificatione	IIII
ε	περὶ τῆς σαμαρείτιδος	142	De muliere Samaritana	V
ς	περὶ τοῦ βασιλικοῦ	143	De regulo	VI
ζ	περὶ τοῦ τριακοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἐχοντος ἐν τῇ ἀσθενείᾳ	144	De eo qui triginta & octo annos tenebatur morbo	VII
η	περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων	146	De quinq; panibus & duobus piscib.	VIII
θ	περὶ τοῦ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου	147	De ambulatione in mari	IX
ι	περὶ τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ	154	De cœco à natiuitate	X
ια	περὶ Λαζάρου	157	De Lazaro	XI
ιβ	περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ	159	De muliere qui unxit dñm unguẽto	XII
ιγ	περὶ ὧν εἶπεν ἰούδας	160	De uerbis Iudæ	XIII
ιδ	περὶ τοῦ ὄνου	160	De asina	XIIII
ιε	περὶ τῶν προσελθόντων Ἕλλήνων	160	De Græcorum aduentu	XV
ις	περὶ τοῦ νιπτῆρος	162	De lauatione	XVI
ιζ	περὶ τοῦ παρακλήτου	166	De paracleto	XVIII
ιη	περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ λυσιτελοῦς σώματος.	172	De petitione corporis dominici	XVIII

ΤΕΛΟΣ

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΕΥΑΓΓΕ-
ΛΙΣΤΟΥ ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΚΑΤΑ
ΣΩΦΡΟΝΙΟΝ

ΜΑΤΘΑΙΟΣ ὁ καὶ λευΐς, ἀπόστολος ἀπὸ τελωνῶν, ἐν τῇ ἰουδαίᾳ πρῶτος διὰ τοὺς ἐκ περιτομῆς πιστεύσαντας εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ γράμμασιν, καὶ ῥήμασιν ἑβραϊκοῖς συνέταξεν, ἀγνοουμένου τοῦ μετὰ ταῦτα εἰς ἑλληνικὸν τοῦτο μεταφράσαντος. τὸ δὲ ἑβραϊκὸν ἄχρι τήμερόν ἐστιν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ καισαρείας τῇ πρὸς παμφίλου μάρτυρος πρίσσου δάστως κατασκευασθείσῃ. ἐμοὶ δὲ πρὸς τῶν ναζωραίων τῶν ἐν βεῤῥοίᾳ τῆς συρίας τούτῳ κεχρημένων, ἄδεια πρεσυχέθη τῆς τούτου μεταγραφῆς. δι' οὗ ἔστιν ἀκριβῶς πεισθῆναι, ὡς ἔνθα ἂν ὁ εὐαγγελιστὴς εἴτε ἐκ προσώπου οἰκείου, εἴτε ἐκ προσώπου τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ καὶ σωτῆρος ταῖς μαρτυρίαις κατακέχρηται τῶν παλαιῶν γραφῶν, μὴ ἀκολουθεῖν τῇ αὐθεντίᾳ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνευτῶν, ἀλλὰ τῇ ἑβραϊκῇ. ἀφ' ὧν τὰ δύο ἐστὶν ἐκεῖνα, ἐξ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. καὶ ὅτι ναζωραῖος κληθήσεται.

ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΑΡΧΙΕ-
ΓΙΣΚΟΠΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ
προοίμιον εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

ΙΜΕΝ οὖν πρὸ τοῦ νόμου ἐκεῖνοι θεῖοι ἄνδρες οὐ διὰ γραμμάτων καὶ βιβλίων ἐδιδάσκοντο, ἀλλὰ καθαρὰν ἔχοντες τὴν διάνοιαν, τῇ τοῦ πνεύματος ἐλλάμψει ἐφωτίζοντο. καὶ οὕτω τὰ τοῦ θεοῦ ἐγίνωσκον θελήματα, αὐτοῦ ἐκείνοι ὁμιλοῦντος αὐτοῖς σόμα πρὸς σόμα. πιστὸν ἦν ὁ νῶε, ὁ ἀβραάμ, ὁ ἰὼβ, ὁ μωσῆς. ἐπεὶ ἦσαν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀνάξιοι ἦσαν φωτίζεσθαι καὶ διδάσκεσθαι ὑπὸ τοῦ πνεύματος, διδάσκων ὁ φιλάνθρωπος θεὸς τὰς γραφὰς, ἵνα διὰ τούτων ὑπομιμνήσκωνται, τίνι τοῦ θεοῦ θελημάτων. οὕτω καὶ ὁ χριστὸς τοῖς μὲν ἀρχαίοις, αὐτοπροσώπως ὡμίλησε, τῇ τοῦ πνεύματος χάριν διδάσκαλον αὐτοῖς ἐπεμψεν. ἐπεὶ δὲ μετὰ ταῦτ' ἔμελλον αἱρέσεις ἀναβλαστήσαι, καὶ τὰ ἤθη ἡμῶν διαφθαρῆναι, βουλόμενος γραφῆναι τὰ εὐαγγέλια, ἵνα ἐκ τούτων διδασκόμενοι τὴν ἀληθειαν, μὴ πάθωσι τὸ τῶν ψευδῶν τὴν αἱρέσεων, μηδὲ παντελῶς διαφθαρῶσι τὰ ἤθη ἡμῶν. τέσσαρας δὲ δέδωκεν ἡμῖν εὐαγγέλια, τυχὸν διότι τὰς καθολικὰς τέσσαρας ἀρετὰς ἐκ τούτων μανθάνομεν, τὴν ἀνδρείαν, τὴν σωφροσύνην, τὴν δικαιοσύνην, τὴν σωφροσύνην. τὴν μὲν ἀνδρείαν, ὅτ' ἂν λέγῃ ὁ κύριος, μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι. τὴν δὲ φρόνησιν, ὅτ' ἂν πραϊνῇ, γίνεσθε φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις. τὴν δὲ δικαιοσύνην, ὅτ' ἂν διδάσκῃ, καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. τὴν δὲ σωφροσύνην, ὅτ' ἂν ἀποφαίνηται, πᾶς ὁ ἐμβλέψας γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. αἱ δὲ ἄλλως δὲ τέσσαρά εἰσιν τὰ εὐαγγέλια. εὐαγγέλιον λέγεται, διότι ἀγγέλλει ἡμῖν πράγματα εὖ καὶ καλῶς ἔχοντα, τυγχάνει ἀγαθὰ, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, δικαίωσιν, ἄνοδον εἰς οὐρανοὺς, καὶ υἱοθεσίαν θεοῦ. ἀγγέλλει, ὅτι εὐκόλως ταῦτα ἐλάβομεν. μὴ γὰρ ἐνοπιάσαμεν ἡμεῖς ὑπὲρ τῆς λυτήσεως τούτων τὸν ἀγαθὸν, ἢ ἰδίων κατορθωμάτων ταῦτα ἐλάβομεν, ἀλλὰ χάριτι τῇ φιλανθρωπίᾳ θεοῦ πλουτοῦντος ἀγαθῶν ἡμᾶς. κατὰ ματθαῖον. τέσσαρές εἰσιν οἱ εὐαγγελισταί. τούτων δὲ οἱ μὲν δύο ματθαῖος καὶ ἰωάννης ἦσαν ἐκ τοῦ χοροῦ τῶν δώδεκα, οἱ δὲ δύο μᾶρκος καὶ λουκᾶς, ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα. ὧν δὲ ὁ μὲν μᾶρκος ἀκόλουθος καὶ μαθητὴς πέτρου, ὁ δὲ λουκᾶς παύλου. ὁ πίνων ματθαῖος πρῶτον πάντων ἔγραψε τὸ εὐαγγέλιον ἑβραΐδι φωνῇ πρὸς οὓς ἦν ἑβραίων πεπιστευκότας, μετὰ ἔκτον ἔτος τῆς χριστοῦ ἀναλήψεως, μετέφρασε δὲ τοῦτο ἰωάννης ἐκ τῆς ἑβραΐδος γλώττης εἰς τὴν ἑλληνίδα, ὡς λέγουσι. μᾶρκος μετὰ δέκα ἔτη τῆς ἀναλήψεως ἔγραψε, τοῦτο δὲ πέτρου διδασκάλου. λουκᾶς δὲ μετὰ πάντας καὶ δέκα. ἰωάννης δὲ ὁ θεολογικώτατος, μετὰ τριάκοντα δύο ἔτη. λέγουσι γάρ, ὅτι μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνων ὤκνησαν αὐτῷ προσελθεῖν τὰ τρία εὐαγγέλια, ἵνα ἴδῃ αὐτὰ καὶ ἐπαινέσῃ, εἰ ἀληθῶς συνεγράψησαν. ὁ δὲ ἰδὼν ταῦτα καὶ τῆς ἀληθείας χάριν ὑπομαρτυρήσαντα, ὅσα ἐκεῖνοι παρέλειψαν, αὐτὸς ἀνεπλήρωσεν. ὅσα συνόμως εἶπον, αὐτὸς ἐπλούτησεν ἐν τῷ οἰκείῳ εὐαγγελίῳ, διὸ καὶ ἀπὸ θεολογίας ἤρξατο. ἐπεὶ γὰρ οἱ ἄλλοι ἐκ ἐμνήσθησαν ἢ πρὸ αἰώνων ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ λόγου, αὐτὸς ἐθεολόγησε πρὸ πάντων, ἵνα μὴ νομισθείη ὁ τοῦ θεοῦ λόγου ψιλὸς ἄνθρωπος εἶναι, τουτέστι δίχα θεότητος. ματθαῖος γὰρ πρὸ τῆς σάρκα μόνης ὑπάρξεως τοῦ χριστοῦ διαλέγεται. πρὸς γὰρ οὓς ἑβραίους ἔγραφεν, οἷς ἀρκετὸν ἦν τὸ μαθεῖν, ὅτι ἀπὸ ἀβραὰμ καὶ διαβὶδ ἐγεννήθη ὁ χριστός. ἀναπαύεται γὰρ ὁ ἐξ ἑβραίων πεπιστευκώς, ὅτ' ἂν πληροφορηθῇ, ὅτι ἀπὸ δαβὶδ ἔστιν ὁ χριστός. ἀλλὰ λέγεις μοι, ὅτι οὐκ ἤρκει εἰς εὐαγγελιστής; ἄκουε πάλιν ὅτι ἤρκει μὲν, ἀλλ' ἵνα σφιγχθῇ μᾶλλον ἡ ἀλήθεια, διὰ τοῦτο πέτρου συνεχωρήθησαν γράψαι. ὅτ' ἂν γὰρ ἴδωσι τότε οὐ πέτρος μὴ συνελθόντας, μηδὲ συγκαθίσαντας ἀλλήλοις, ἀλλὰ ἄλλον ἀλλαχοῦ ὄντας, εἶτα γράψαντας πρὸ τῶν αὐτῶν, ὥσπερ ἀφ' ἑνὸς σόματος, οὐκ ἂν θαυμάσαι τὴν τοῦ εὐαγγελίου ἀλήθειαν, καὶ εἰπεῖν ὡς ἐκ πνεύματος ἁγίου ἐλάλησαν; καὶ μή μοι λέγε, ὅτι οὐχ ὁμοφωνοῦσιν ἐν πᾶσιν. ἴσθι γὰρ ἐν τούτοις οὐχ ὁμοφωνοῦσιν. ἆρα ὁ μὲν εἶπεν, ὅτι ἐγεννήθη χριστός, ὁ δὲ, ὅτι ὁ μὲν, ὅτι ἀνέστη, ὁ δὲ, ὅτι ὁ μὲν, ὅτι ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐκάθισε

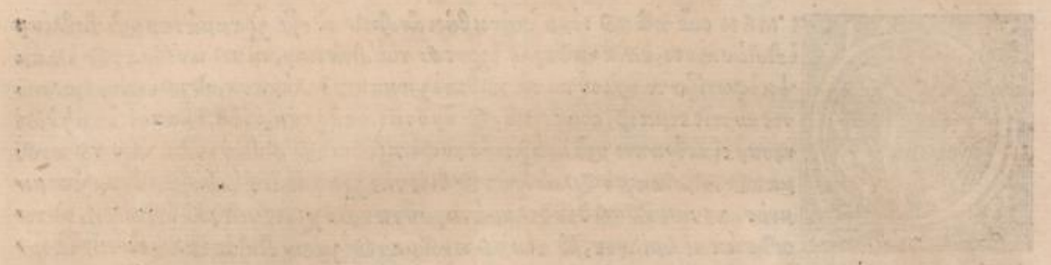

NOVVM TESTAMEN-

TVM IVXTA GRAECORVM LECTIONEM EX EMENDA-
tioribus exemplaribus & ueterum orthodoxorũ lectione, cum uer-
sione DES. ERASMI ROT. theologiæ professoris.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ

α΄ γ

ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως ἰησοῦ χριστοῦ, ὑοῦ δαβιδ, ὑοῦ ἀβραάμ. ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν ἰσαάκ. ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰακώβ. ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰούδαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν φαρὲς, καὶ τὸν ζαρὰ ἐκ τῆς θάμαρ. φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν ἑσρώμ. ἑσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀράμ. ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀμιναδάβ. ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν ναασσών. ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν σαλμών. σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν βοὸζ ἐκ τῆς ῥαχάβ. βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν ὠβὴδ ἐκ τῆς ῥούθ. ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεσσαί. ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν δαβὶδ τὸν βασιλέα. δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν σολομῶνα ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου. σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν ῥοβοάμ. ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀβιᾶ. ἀβιᾶ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀσά. ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσαφάτ. ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωράμ. ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ὀζίαν. ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωαθάμ. ἰωαθὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἄχαζ. ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐζεκίαν. ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν μανασσῆ. μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν ἀμών. ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσίαν. ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος. μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν βαβυλῶνος, ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν σαλαθιήλ. σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν ζοροβάβελ. ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀβιούδ. ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλιακείμ. ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀζώρ. ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν σαδώκ. σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀχείμ. ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλιούδ. ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλεάζαρ. ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν ματθάν. ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν ἰακώβ. ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσὴφ τὸν

β *ἄνδρα μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἰησοῦς, ὁ λεγόμενος

ι χριστός. πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ, ἀπὸ ἀβραὰμ ἕως δαβὶδ γενεαὶ δεκατέσσαρες, καὶ ἀπὸ δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες, καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος ἕως τοῦ χριστοῦ, γε-

γ νεαὶ δεκατέσσαρες. * τοῦ δὲ ἰησοῦ χριστοῦ ἡ γέν-

ι νησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐ-

δ τοῦ μαρίας τῷ ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύματος ἁγίου.

ἰωσὴφ

EVANGELIVM SECVNDVM MATTHAEVM

IBER generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abrahã. Abraham genuit Isaac. Isaac autẽ genuit Iacob. Iacob aũt genuit Iudam et fratres eius. Iudas autẽ genuit Phares & Zarã è Thamar. Phares aũt genuit Esrom. Esrom aũt genuit Arã. Arã aũt genuit Aminadab. Aminadab aũt genuit Naasson. Naasson aũt genuit Salmon. Salmon aũt genuit Booz è Rachab. Booz aũt genuit Obed è Ruth. Obed aũt genuit Iesse. Iesse aũt genuit Dauid regẽ. Dauid aũt rex genuit Solomonẽ ex ea quæ fuerat uxor Vriæ. Solomon aũt genuit Roboam. Roboam autẽ genuit Abia. Abia aũt genuit Asa. Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat aũt genuit Ioram. Ioram aũt genuit Hoziam. Hozias autẽ genuit Ioathã. Ioathã aũt genuit Achaz. Achaz aũt genuit Ezeciam. Ezecias autẽ genuit Manasse. Manasses aũt genuit Amon. Amon aũt genuit Iosiã. Iosias autẽ genuit Iechoniã & fratres eius in exilio Babylonico. Porrò post exiliũ Babylonicũ, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel. Zorobabel autẽ genuit Abiud. Abiud aũt genuit Eliacim. Eliacim autẽ genuit Azor. Azor aũt genuit Sadoc. Sadoc aũt genuit Achin. Achin autẽ genuit Eliud. Eliud aũt genuit Eleazar. Eleazar aũt genuit Matthan. Matthan aũt genuit Iacob. Iacob aũt genuit Ioseph, maritũ Mariæ, ex qua genitus fuit Iesus, ille qui dicitur Christus. Vniuersæ itaq; generationes ab Abrahã usq; ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid usq; ad demigrationẽ Babylonicã, generatiões quatuordecim, et à demigratione Babylonica usq; ad Christũ generationes quatuordecim. Iesu uero Christi natiuitas sic habet. Quũ mater enim eius Maria desponsa esset Ioseph, prius q̃ congressi fuissent, deprehensa est grauida è spiritu sancto.

δ * ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων
ι αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρᾳ ἀπο-
λύσαι αὐτήν. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ
ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ λέγων. ἰω-
σὴφ υἱὸς Δαβὶδ μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ
τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ πνεύ-
ματός ἐστιν ἁγίου. τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις
τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν
αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. τοῦτο δὲ ὅλον γέγο-
νεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου διὰ τοῦ
προφήτου λέγοντος. ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ
ἕξει καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ
Ἐμμανουήλ. ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ
θεός. διεγερθεὶς δὲ ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν
ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος κυρίου. καὶ παρε-
λαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ οὐ ἐγίνωσκεν αὐτὴν,
ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς, τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐκά-
λεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννη- α
θέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας ἐν ἡμέραις Ἡρῴ-
δου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπ' ἀνατολῶν παρε-
γένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα λέγοντες. ποῦ ἐστιν ὁ τε-
χθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ
τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆ-
σαι αὐτῷ. ἀκούσας δὲ Ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς ἐταρά-
χθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ, καὶ συναγα-
γὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ
λαοῦ, ἐπυθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ χριστὸς γεν-
ε νᾶται. * οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας.
ζας. οὕτως γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου. καὶ
σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς
ἡγεμόσιν Ἰούδα, ἐκ σοῦ γάρ μοι ἐξελεύσεται ἡγού-
μενος, ὃς ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.
ε * τότε Ἡρῴδης λάθρᾳ καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρι-
ι βωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος,
καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ, εἶπεν. πορευθέν-
τες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου, ἐπὰν δὲ
εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν
προσκυνήσω αὐτῷ. οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως,
ἐπορεύθησαν, καὶ ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνα-
τολῇ προῆγεν αὐτούς, ἕως ἐλθὼν, ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν
τὸ παιδίον. ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χα-
ρᾷ μεγάλῃ σφόδρα. καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰ-
κίαν εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐ-
τοῦ, καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοί-
ξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐ-
τῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.
καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ, μὴ ἀνακάμψαι
πρὸς Ἡρῴδην, διὰ ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν
χώραν αὐτῶν. ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ
ἄγγελος κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ ἰωσὴφ
λέγων. ἐγερθεὶς, παράλαβε τὸ παιδίον καὶ
τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ
ἴσθι

Porrò Ioseph maritus eius, quoniam erat iu
stus et nolebat illã infamare, uoluit clanculũ
ab ea diuertere. Hæc aũt quũ is in animo uer
saret, ecce angelus domini in somnis uisus
est illi dicẽs, Ioseph fili Dauid, ne metuas ad
iungere tibi Mariã uxorẽ tuã. nã quod in il
la conceptũ est, à spiritusancto profectũ est.
Pariet aũt filium, & uocabis nomen eius Ie
sum. Is enim saluũ faciet populũ suũ à pecca
tis suis. Porrò totũ hoc factũ est, ut perfice
retur id quod dictũ fuerat à domino per pro
phetã ita loquentẽ, Ecce uirgo erit prægnãs,
& pariet filiũ, & uocabũt nomen eius Em
manuel: quod si quis interpretetur sonat, no
biscum deus. Excitatus aũt Ioseph à somno,
fecit ut iniunxerat sibi angelus domini: et ad
iunxit sibi uxorẽ suã, & nõ cognouit eã, do
nec peperisset filiũ suũ primogenitũ, & ap
pellauit nomen eius Iesum. Quũ aũt na- 11
tus esset Iesus in Bethleem ciuitate Iudææ,
tẽporibus Herodis regis, ecce magi ab oriẽ
te accesserunt Hierosolyma dicẽtes, Vbi est
ille qui natus est rex Iudęorũ: uidimus enim
illius stellã in oriente, & accessimus ut adore
mus eum. Auditis aũt his Herodes rex, tur
batus est, & tota Hierosolymorũ urbs cum
illo, & cõuocatis omnibus põtificibus et scri
bis populi percontatus est eos ubi Christus
nasceretur. At illi dixerunt ei, In Bethleẽ Iu
dææ. sic enim scriptũ est per prophetã, Et tu
Bethleẽ terra Iuda, nequaq̃ minima es inter
principes Iuda: ex te enim mihi proditurus
est dux, qui gubernaturus est populũ meum
Israel. Tũ Herodes clam accersitis Magis,
accurate q̃quisiuit ab illis, quo tẽpore stella
apparuisset. Et iussis ire in Bethleẽ dixit, Pro
fecti illuc, accurate inquirite de puero: ubi
uero inueneritis, renunciate mihi, ut & ego
ueniã & adorẽ illũ. At illi audito rege profe
cti sunt, & ecce stella quã uiderãt in oriente
præcedebat illos, donec progressa staret su
pra locũ in quo erat puer. Quũ aũt uidissent
stellã, gauisi sunt gaudio magno ualde. Et in
gressi domũ, inuenerunt puerũ cum Maria
matre eius, & prostrati adorauerunt illũ, &
apertis thesauris suis obtulerũt illi munera,
aurũ & thus & myrrhã: et oraculo admoniti
in somnis ne reuerterẽtur ad Herodem, per
aliam uiam reuersi sunt in regionẽ suam. Di
gressis aũt illis ecce angelus domini apparet
in somnis Ioseph dicẽs, Surge & assume pue
rum ac matrem illius & fuge in Aegyptũ, &

ĩdi esto

ἴσθι ἐκεῖ, ἕως ἂν εἴπω σοι, μέλλει γὰρ ἡρῴδης ζητεῖν
τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό. ὁ δὲ ἐγερθεὶς πα-
ρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς,
καὶ ἀνεχώρησεν εἰς αἴγυπτον, καὶ ἦν ἐκεῖ, ἕως τῆς
τελευτῆς ἡρῴδου, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ
κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. ἐξ αἰγύπτου
ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου. τότε ἡρῴδης ἰδὼν, ὅτι β
ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν, καὶ ἀ-
ποστείλας, ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθ-
λεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς,
καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον, ὃν ἠκρίβωσε πα-
ρὰ τῶν μάγων. τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερε-
μίου τοῦ προφήτου λέγοντος. φωνὴ ἐν ῾Ραμᾷ ἠκού-
σθη, θρηνος καὶ κλαυθμὸς, καὶ ὀδυρμὸς πολύς. ῾Ρα-
χὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε πα-
ρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. τελευτήσαντος δὲ τοῦ
ἡρῴδου, ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται
τῷ Ἰωσὴφ ἐν αἰγύπτῳ, λέγων. ἐγερθεὶς, παράλα-
βε τὸ παιδίον, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου
εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν
ψυχὴν τοῦ παιδίου. ὁ δὲ ἐγερθεὶς, παρέλαβε τὸ
παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν
Ἰσραήλ. ἀκούσας δὲ, ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἀντὶ
τοῦ Ἰουδαίας ἀντὶ ἡρῴδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἐφο-
βήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν. χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀ-
νεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐλθὼν,
κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέθ. ὅπως
πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζω- ζ
ραῖος κληθήσεται. * ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκεί- γ
ναις, παραγίνεται Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς κηρύσσων
ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας καὶ λέγων. μετανοεῖτε·
ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. * οὗτος γάρ ε
ἐστιν ὁ ῥηθεὶς διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγον-
τος. φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε
τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐ-
τοῦ. * αὐτὸς δὲ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ ς
τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν
ὀσφῦν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες, καὶ
μέλι ἄγριον. τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱερο-
σόλυμα καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περί-
χωρος τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ
Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρ- ι
τίας αὐτῶν. * ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων η
καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα
αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς
ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν, ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀρ-
γῆς; ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοί-
ας. καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, πατέρα ἔ-
χομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύνα-
ται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα
τῷ Ἀβραάμ. ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν
τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ
ποιοῦν

esto illic donec dixero tibi: futurũ est enim ut
Herodes quęrat puerũ ad perdendũ eũ. Ille
uero excitatus assumpsit puerũ et matrẽ eius
noctu, & secessit in Aegyptũ, et fuit illic usq;
ad obitum Herodis: ut perficeretur quod dictum fuerat à dño per prophetã dicentẽ, Ex
Aegypto uocaui filiũ meũ. Tũ Herodes ubi β
uidit sibi illusum fuisse à Magis, indignatus
est uehemẽter, ac missis satellitibus interfecit
omnes pueros qui erãt Bethleẽ & in omnibus finibus Bethleemiticis, quotquot essent
bimuli et minores, iuxta tẽpus quod exacte
cognouerat ex Magis. Tunc perfectũ est q̃d
dictũ fuerat ab Hieremia propheta, quũ ait,
Vox in Rhama audita est, lamentatio, ploratus & fletus multus, Rachel plorans filios
suos, & noluit consolationẽ admittere, propterea quod nõ sint. Cæterũ defuncto Herode, ecce angelus dñi in somnis apparet Ioseph in Aegypto, dicẽs, Surge et assume puerum & matrẽ eius, & uade in terrã Israel: defuncti sunt enim qui quęrebãt animã pueri.
At ille surgens assumpsit puerũ & matrẽ illius, & uenit in terrã Israel. Verũ quũ audisset Archelaũ regnare in Iudęa, loco Herodis
patris sui, timuit illuc abire: sed oraculo admonitus in somnis, secessit in partes Galilęę,
ac profectus habitauit in ciuitate quæ uocatur Nazareth: ut impleretur quod dictũ fue
rat per ꝓphetas, Nazaræus uocabitur. In III
diebus illis accedit Ioãnes Baptista, prędicãs
in deserto Iudęæ, dicẽsq;, Pœnitẽtiã agite uitæ prioris, in propinquo est enim regnũ cœlorũ. Nã hic est ille de quo dixit Hesaias propheta, qui ait, Vox clamãtis in deserto, parate uiã domini, rectas facite semitas eius. Ipse
uero Ioãnes habebat indumentũ suũ è pilis
camelorũ, et zonã pelliceã circũ lũbos suos.
Porrò cibus illius erãt locustæ & mel syluestre. Tũc egressa est ad illũ Hierosolyma &
tota Iudæa, totaq; regio undiq; finitima Iordani, & baptizabãtur in Iordane ab illo, cõfitentes peccata sua. Quũ uidisset aũt multos
ex pharisęis & sadduceis uenientes ad baptismũ suũ, dixit illis, Progenies uiperarũ quis
uobis submõstrauit ut fugeretis à uẽtura ira? facite igitur fructus qui deceãt pœnitẽtiã, &
ne sitis hac mẽte ut dicatis intra uos ipsos, patrẽ habemus Abrahã. dico enim uobis quod
possit deus facere ut ex lapidibus his filij surgãt Abrahamo. Iã uero & securis ad radicẽ
arborũ posita est. Omnis igit̃ arbor quę non

ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
ιᾱ βάλλεται. * ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς
α μετάνοιαν, ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός
μου ἐστίν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βασ-
τάσαι, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ, καὶ
ιβ πυρί. * οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακα-
ε θαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐ-
τοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυ-
ιγ ρὶ ἀσβέστῳ. * τότε παραγίνεται ὁ ἰησοῦς ἀπὸ τῆς γα
α λιλαίας ἐπὶ τὸν ἰορδάνην πρὸς τὸν ἰωάννην τοῦ
βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ. ὁ δὲ ἰωάννης, διεκώλυεν
αὐτὸν, λέγων. ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆ-
ναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶ-
πε πρὸς αὐτὸν, ἄφες ἄρτι. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν
ιδ ἡμῖν, πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. * τότε ἀ-
α φίησιν αὐτὸν, καὶ βαπτισθεὶς ὁ ἰησοῦς, ἀνέβη εὐ-
θὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. καὶ ἰδοὺ ἀνεῴχθησαν αὐτῷ
οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδεν τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ κατα-
βαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.
καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσα. οὗτός ἐστιν
ιε ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. * τότε ὁ ἰη-
β σοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος,
πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου, καὶ νηστεύσας ἡμέ-
ρας τεσσαράκοντα, καὶ νύκτας τεσσαράκοντα,
ις ὕστερον ἐπείνασεν. * καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πει-
ε ράζων, εἶπεν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπὲ, ἵνα οἱ λίθοι
οὗτοι ἄρτοι γένωνται. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν. γέ-
γραπται. οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος,
ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόμα-
τος θεοῦ. τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος
εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύ
γιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ λέγει αὐτῷ. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλ
λε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις
αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ. καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε,
μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. ἔφη
αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, πάλιν γέγραπται. οὐκ ἐκπειράσεις
κύριον τὸν θεόν σου. πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ
διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐ-
τῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου, καὶ τὴν δό-
ξαν αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτῷ. ταῦτά σοι πάντα δώσω,
ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι. τότε λέγει αὐτῷ ὁ ἰη-
σοῦς, ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γὰρ. κύριον τὸν θεόν
ιζ σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. * τότε
ε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος. καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλ
ιη θον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ. * ἀκούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, ὅτι
δ ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν γαλιλαίαν,
ιθ * καὶ καταλιπὼν τὴν ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν
ζ εἰς καπερναούμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις ζα-
βουλὼν καὶ νεφθαλίμ, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡ-
σαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος. γῆ ζαβουλὼν καὶ νεφθα
λίμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ ἰορδάνου, γαλιλαία
τῶν ἐθνῶν, ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα,
καὶ τοῖς

facit fructū bonū, excidítur, & in ignē mítti-
tur. Ego quidē baptizo uos aqua ad pœni-
tentiā. At ille qui poſt me uēturus eſt, fortior
me eſt: cuius nō ſum idoneus ut calciamēta
portē. Ipſe uos baptizabit ſpíritu ſancto &
igni, cuius uentílabrū in manu ipſius, & re-
purgabit areā ſuā & congregabit triticū ſuū
in horreū, paleā aūt exuret igni inextinguibi
li. Tunc accedit Ieſus à Galilæa ad Iordanē,
ad Ioannē, ut baptizaretur ab illo. At Ioan-
nes prohibebat illū, dicēs, Mihi opus eſt ut
abs te baptizer, & tu uenís ad me? Reſpon-
dens aūt Ieſus dixit ad illū, Omitte nunc. Sic
enim decet nos ut cōpleamus omnē iuſtitiā.
Tunc omittit illū. Et baptizatus Ieſus aſcen
dit protinus ab aqua, & ecce aperti ſunt illi
cœli, & uidit ſpíritū dei deſcendentē tanquā
columbā, & uenientem ſuper ipſum. & ecce
uox de cœlis dicens, Hic eſt filius meus dile-
ctus, in quo mihi bene cōplacitū eſt. Tunc IIII
Ieſus ſubductus fuit in deſertum à ſpíritu, ut
tentaretur à diabolo. Et quū ieiunaſſet dies
quadraginta, ac noctes quadraginta, tādem
eſurijt. Et quū acceſſiſſet ad eū ille qui tentat,
dixit, Si filius es dei, iube ut lapides hi panes
fiant. At ille reſpondēs dixit, Scriptū eſt, Nō
ſolo pane uicturus eſt homo, ſed omni uer-
bo quod egreditur per os dei. Tunc aſſumit
illum diabolus in ſanctā ciuitatē, & ſtatuit
eum ſuper pinnaculū templi, dicitq; illi, Si fi
lius es dei, precipita te deorſum. nam ſcriptū
eſt, Angelis ſuis mandaturus eſt de te, ac ma
nibus tollent te, ne quādo impingas in lapi-
dem pedē tuū. Dixit illi Ieſus, Rurſum ſcri-
ptū eſt, Nō tentabis dominū deum tuū. Rur
ſum aſſumit illum diabolus in montem ex-
celſum ualde, & cōmonſtrat ei omnia regna
mundi, & gloriā illorū, & dicit illi, Hæc om-
nia tibi dabo, ſi proſtratus adoraueris me.
Tunc dicit illi Ieſus, Abi ſatana. ſcriptum eſt
enim, Dominū deum tuū adorabis, & illum
ſolū coles. Tunc omittit illum diabolus. &
ecce angeli accedebant ac miniſtrabant ei.
Quū audiſſet aūt Ieſus quod Ioannes tradi-
tus eſſet, ſeceſſit in Galilæā, & relicta Naza
reth profectus habitauit in Capernaū, quæ
eſt ciuitas maritima, in finibus Zabulon &
Neptalim, ut impleretur quod dictū fuerat
per Heſaiā prophetā dicentē, Terra Zabu-
lon & Neptalim iuxta uiā maris, ultra Iorda
nem, Galilęa gentiū, populus qui ſedebat in
tenebris & umbra mortis uidit lucē magnā,
& qui

δ περὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ χριστοῦ. ε περὶ τῶν μακαρισμῶν.

καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀ-
κ νέτειλεν αὐτοῖς. * ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ ἰησοῦς κηρύσ-
ς σειν, καὶ λέγειν. μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία
τῶν οὐρανῶν. περιπατῶν δὲ ὁ ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασ-
σαν τῆς γαλιλαίας, εἶδεν δύο ἀδελφοὺς, σίμωνα τὸν
λεγόμενον πέτρον, καὶ ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ,
βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν. ἦσαν
γὰρ ἁλιεῖς. καὶ λέγει αὐτοῖς. * δεῦτε ὀπίσω μου καὶ
κα ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. οἱ δὲ ἀφέντες εὐ-
β θέως τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ. * καὶ προβὰς
κβ ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, ἰάκωβον τὸν τοῦ
ς ζεβεδαίου, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐν τῷ
πλοίῳ μετὰ ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτί-
ζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν, καὶ ἐκάλεσεν αὐτοὺς. οἱ δὲ
εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠ-
κγ κολούθησαν αὐτῷ. * καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν γαλι-
α λαίαν ὁ ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐ-
τῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ
θεραπεύων πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν
τῷ λαῷ. καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν συ-
ρίαν. καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ, πάντας τοὺς κακῶς
ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομέ-
νους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σελήνιαζομένους,
καὶ παραλυτικοὺς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. καὶ
ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς γαλιλαί-
ας καὶ δεκαπόλεως καὶ ἱεροσολύμων, καὶ ἰουδαί-
κδ ας, καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου. * ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ε
ι ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος. καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλ-
κε θον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, * καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα
ε αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων. * μακάριοι οἱ πτω-
κϛ χοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐ-
ε ρανῶν. μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρα-
κζ κληθήσονται * μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κλη-
ε ρονομήσουσι τὴν γῆν. * μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ
κη διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθή-
ε σονται. * μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθή-
κθ σονται. μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ
ε τὸν θεὸν ὄψονται. μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοὶ, ὅτι αὐ-
τοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται. μακάριοι οἱ δεδιωγμέ-
νοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία
λ τῶν οὐρανῶν. * μακάριοι ἐστὲ, ὅτ' ἂν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς
ι καὶ διώξωσιν, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ'
ὑμῶν ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ. χαίρετε καὶ ἀγαλ-
λιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας, τοὺς πρὸ ὑμῶν.
λα * ὑμεῖς ἐστὲ τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωραν-
ε θῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ
βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώ-
λβ πων. * ὑμεῖς ἐστὲ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πό-
β λις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρεως κειμένη, οὐδὲ καίουσι
λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ'
ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

ὅτως

& q sedebāt in regione et umbra mortis, lux
δ orta est eis. Ex eo tēpore cœpit Iesus prædi-
care & dicere, Resipiscite, instat enim regnū
cœlorū. Ambulans aūt Iesus iuxta mare Ga
lilææ uidit duos fratres, Simonē qui uocaba
tur Petrus, & Andreā fratrem eius, iaciētes
rete in mare (nam erāt piscatores) & dicit il-
lis, Sequamini me, & faciam uos piscatores
hominū. At illi relictis ilico retibus, sequuti
sunt illū. Et progressus illinc, uidit alios duos
fratres, Iacobū filiū Zebedæi, & Ioannē fra
trem eius in naui cum Zebedæo patre suo,
sarciētes retia sua, & uocauit eos. At illi pro-
tinus relicta naui & patre suo, sequuti sunt
eum. Et circūibat totā Galilæā Iesus, docens
in synagogis illorū, ac prædicans euāgelium
regni, & sanans omnē morbum & omnem
languorem in populo. Et dimanauit fama il-
lius in totā Syriam. Et adduxerunt ad illum
omnes male affectos, uarijs morbis ac tormi
nibus constrictos & dęmoniacos & lunati-
cos & paralyticos, sanauitq; illos. Et sequutę
sunt eum turbę multæ, à Galilęa ac Decapo
li & Hierosolymis & Iudæa & à regionibus
trans Iordanē sitis. Quum uidisset aūt tur- V
bas ascendit in montē, & quum consedisset,
accesserunt ad illū discipuli eius: & postquā
aperuisset os suū, docebat illos dicens, Beati
pauperes spiritu, quoniā illorū est regnū cœ
lorum. Beati qui lugent, quoniā ipsi consola
tionem accipiēt. Beati mites, quoniā ipsi hæ-
reditatē accipient terræ. Beati qui esuriūt &
sitiunt iustitiā, quoniā ipsi saturabuntur. Bea
ti misericordes, quoniā ipsi misericordiam
consequētur. Beati mundo corde, quoniam
ipsi deum uidebunt. Beati pacifici, quoniam
ij filij dei uocabuntur. Beati qui persequutio
nem patiuntur propter iustitiam, quoniam
illorum est regnum cœlorū. Beati estis, quū
probra iecerint in uos & insectati fuerint, &
dixerint omne malum uerbū aduersus uos
mentientes, propter me. Gaudete & exulta-
te, quoniam merces uestra multa est in cœ-
lis. Sic enim persequuti fuerunt prophetas,
qui fuerūt ante uos. Vos estis sal terrę. quod
si sal infatuatus fuerit, quo salietur? Ad nihil
ualet ultra, nisi ut proijciatur foras, & con-
culcetur ab hominibus. Vos estis lux mun-
di. Non potest oppidū abscondi supra mon
tem situm: neq; accendunt lucernam, & po-
nunt illam subter modium, sed super cande-
labrum, & lucet omnibus qui sunt in domo.

οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν, τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.
λγ * μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλύσαι, ἀλλὰ πλη-
λσ ρῶσαι. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, * ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐ-
ε ρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία, οὐ μὴ παρέλ-
λε θῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται. * ὃς ἐὰν
ι οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. λέγω γὰρ ὑμῖν, ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις, ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ. ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός. ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τί κατὰ σοῦ, ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε πρῶτον, διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου. καὶ τότε
λδ ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου. * ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχύ, ἕως ὅτου εἶ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ, μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ. ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.
λζ * ἠκούσατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ μοιχεύ-
ι σεις. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι, ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν. καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν καὶ βάλε ἀπὸ σου. συμφέρει γάρ σοι, ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν. ἐρρέθη δέ, ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι. καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται. πάλιν ἠκούσατε, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ θεοῦ, μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν

Sic luceat lux uestra corã hominibus, ut uideant uestra bona opera, glorificentq; patrẽ uestrũ qui est in cœlis. Ne existimetis quod uenerim ad destruendã legẽ aut prophetas, imò nõ ueni ut destruã, sed ut cõpleã. Amen quippe dico uobis, donec prętereat cœlũ & terra, iota unũ aut unus apex nõ prætererit ex lege, quoad omnia facta fuerint. Quisq; igitur soluerit unum ex mãdatis hisce minimis, & docuerit sic hoïes, minimus uocabitur in regno cœlorũ. Quisquis aũt fecerit & docuerit, hic magnus uocabitur in regno cœlorum. Dico enim uobis, nisi abũdauerit uestra iustitia plus q̃ scribarũ & pharisæorũ, nõ possitis ingredi in regnũ cœlorum. Audistis quod dictũ sit ueterib. Nõ occides: quisquis aũt occiderit, obnoxius erit iudicio. At ego dico uobis q̃ quisquis iratscitur fratri suo *temere*, obnoxius erit iudicio. Quicunq; uero dixerit fratri suo rhaca, obnoxius erit concilio. Quisq; aũt dixerit fatue, obnoxius erit gehẽnę incẽdio. Itaq; si obtuleris munus tuũ ad arã, et illic recordatus fueris q̃ frater tuus habet aliquid aduersum te, relinque illic munus tuũ corã altari, & abi prius reconcilieris fratri tuo, & tũ ueniẽs offer munus tuũ. Habeto beneuolẽtiã cũ aduersario tuo cito, dũ es in uia cũ illo: ne quãdo te tradat aduersarius iudici, et iudex te tradat ministro, et in carcerẽ cõiciaris. Amen dico tibi, nõ exibis illinc, donec p̃solueris extremũ quadrãtẽ. Audistis q̃ dictũ fuerit antiquis, Non cõmittes adulteriũ. At ego dico uobis q̃ quicunq; aspexerit uxorẽ alterius ad cõcupiscendũ eã, iam adulteriũ cum ea cõmisit in corde suo. Quod si oculus tuus dexter obstaculo tibi fuerit, erue illũ & abiice abs te. Expedit eñ tibi, ut pereat unũ membrorũ tuorũ, ac non totũ corpus tuũ cõiciatur in gehennã. Et si dextera tua manus obstiterit tibi, amputa eam, & proiice abs te. Expedit enim tibi, ut pereat unũ membrorũ tuorũ, ac nõ totũ corpus tuũ cõiciatur in gehennã. Dictũ est aũt: quicunq; repudiauerit uxorẽ suã, det illi libellũ diuortij. At ego dico uobis quod quisquis repudiauerit uxorẽ suam, nisi causa stupri, efficit ut illa sit adultera: & quicũq; repudiatam duxerit, adulteriũ cõmittit. Rursum audistis quod dictũ fuerit antiquis, Nõ peierabis, sed persolues dño ea quę iurabaueris. At ego dico uobis, ne iuretis omino, neq; p̃ cœlũ, quia thronus dei est, neq; per terrã, q̃a sub

sellium

πόδιόν ὅτι τὴν πόλιν αὐτοῦ, μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως, μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι. ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναί, οὒ οὔ. τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν. ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ. * ἀλλ' ὅς τίς σε ῥαπίσῃ εἰς τὴν δεξιὰν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην, καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον. * καὶ ὅς τίς σε ἀγγαρεύσῃ μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο. τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι μὴ ἀποστραφῇς. ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. * ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθούς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. * ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτως ποιοῦσιν; ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τέλειός ἐστιν.

* προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς. εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν οὐρανοῖς. ὅτ' οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου, τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου, ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτός ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί, ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. σὺ δὲ ὅτ' ἂν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου, προσεύξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. * προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. δοκοῦσι γὰρ, ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται. μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς. πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον. καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν. * ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τὰ παραπτώματα ὑμῶν. ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

* μὴ γίνεσθε ὡς οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί, ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι, ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. * μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσιν. θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν. ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρός σου, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία σου ἔσται. * ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται. ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἐστίν, τὸ σκότος πόσον;

* οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ. * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα; καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων. εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι; μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγωμεν ἢ τί πίωμεν ἢ τί περιβαλώμεθα; πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητοῦσιν. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων. ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

* μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε. ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε κριθήσεσθε, καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε μετρηθήσεται ὑμῖν. τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς; ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου; ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου. * μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσίν, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων, μήποτε καταπατήσουσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς. * αἰτεῖτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε· κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν αἰτήσει ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; καὶ ἰχθὺν αἰτήσει, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; πάντα οὖν ὅσα ἐὰν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. * εἰσέλθατε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς· τί στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν. * προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσιν λύκοι ἅρπαγες. ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὰς ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα; οὕτως πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ. οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν. πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. ἄρα γε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. * οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, κύριε κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, κύριε κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. * πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν. καὶ κατέβη ἡ βροχὴ καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἔπεσεν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους καὶ μὴ ποιῶν αὐτοὺς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον. καὶ κατέβη ἡ βροχὴ καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσεν· καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

sellium est pedum illius: neq; per Hierosolyma, quoniam ciuitas est magni regis: neque per caput tuum iurabis, propterea quod nō potes unum pilū albū aut nigrū facere. Sed erit sermo uester, Est est, nō nō. Porrò quod ultra hæc adiungitur, ex malo proficiscitur. Audistis q; dictū fuerit, Oculū pro oculo, & dentē pro dēte. At ego dico uobis, Ne resistatis malo: sed quisq; impegerit alapā in dexterā tuam maxillam, obuerte illi & alteram, & ei qui te uelit in ius trahere, ac tunicā tuam tollere, permitte illi & palliū: & qui te adegerit ad miliarium unum, abito cum illo duo. Petenti abs te dato, & cupientē mutuū accipere, ne auerseris. Audistis quod dictū sit, Diliges proximū tuum, & odio habebis inimicū tuū. At ego dico uobis, Diligite inimicos uestros, bene precemini deuouentibus uos: benefacite ijs qui uos odio prosequuntur: orate pro ijs qui lædūt & insectātur uos, ut sitis filij patris uestri qui est in cœlis: quia solem suum exoriri sinit super malos ac bonos, & pluuiā mittit super iustos & iniustos. Nam si dilexeritis eos qui diligūt uos, quod præmiū habetis? Nónne & publicani idem faciunt? Et si cōplexi fueritis fratres uestros tantum, quid eximium facitis? Nōne & publicani sic faciunt? Eritis igitur uos perfecti, quemadmodū pater uester, qui est in cœlis perfectus est. Attendite ne eleemosynam VI uestram præstetis corā hominibus, quo spectemini ab illis. Alioqui præmium nō habetis apud patrem uestrū, qui est in cœlis. Itaq; quum præstas eleemosynā, ne tubis canatur ante te, quemadmodum hypocritæ faciūt in conciliabulis, & in uicis, ut glorificentur ab hominibus. Amen dico uobis, habent mercedem suam. Cæterū tu quū præstabis eleemosynam, nescíat siniſtra tua quod facit dextera tua, ut sit tua eleemosyna in occulto: & pater tuus qui uidet in occulto, ipse reddet tibi in propatulo. Et quum oraueris, non eris quemadmodum hypocritæ. Nam illi solent in cōciliabulis & in angulis platearum, stantes orare, quo conspicui sint hominibus. Amen dico uobis, quod habent mercedē suā. Tu uero quum oras, introito in cōclaue tuum, & occluso ostio tuo, ora patrem tuum qui est in occulto, & pater tuus qui uidet in occulto, persoluet tibi in propatulo. Verū orātes ne sitis multiloqui, sicut ethnici. Putant enim fore, ut ob multiloquium suum

ἐισακουσθήσονται. μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς, οἶδεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς. πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου. ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, δὸς ἡμῖν σήμερον. καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύνα-
μις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν. * ἐὰν γὰρ
6 ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώ-
μα- ματα ὑμῶν. * ὅτε δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὡς
τ οἱ ὑποκριτὰι σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν. σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου, τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυ-
μη πτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ. * μὴ θησαυρί-
ε ζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι, καὶ κλέπτουσιν. θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς, οὔτε βρῶσις ἀφανίζει καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν, οὐδὲ κλέπτουσιν. ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν ἐκεῖ ἔσαι καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.
μζ * ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. ἐὰν οὖν ὁ
ε ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσαι. ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσαι. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκό-
μῃ τος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον; * οὐδεὶς δύναται δυσὶ
ε κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμω-
μθ νᾷ. * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ
ε ὑμῶν τί φάγητε, καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς; καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος; ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρεται αὐτῶν; τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν, δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα; καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, πῶς αὐξάνει. οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων. εἰ δὲ
τὸ χόρτον

exaudiantur. Ne igitur efficiamini similes iſtorũ. Nouit em̃ pater ueſter, quibus rebus opus ſit uobis, prius q̃ petatis ab illo. Ad hũc ergo modũ orate uos: Pater noſter, qui es in cœlis, ſanctificetur nomen tuũ: ueniat regnũ tuum: fiat uoluntas tua, quẽadmodũ in cœlo, ſic etiã in terra: panem noſtrũ quotidianũ da nobis hodie, & remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris: et ne inducas nos in tentationẽ: ſed libera nos à malo, *Quia tuũ eſt regnũ & potẽtia & gloria in ſecula ſeculorũ.* Amen. Proinde ſi remiſeritis hominibus errata ſua, remittet & uobis pater ueſter cœleſtis. quod ſi nõ remiſeritis hominibus errata ſua, nec pater ueſter remittet errata ueſtra. Porrò quũ ieiunaueritis, ne ſitis uelut hypocritę tetrici. Obſcurãt em̃ facies ſuas, quo perſpicuũ ſit hominibus ipſos ieiunare. Amen dico uobis, habẽt mercedẽ ſuam. Tu uero quũ ieiunas, unge caput tuũ, & faciẽ tuã laua, ne conſpicuũ ſit hominibus te ieiunare, ſed patri tuo, qui eſt in occulto, & pater tuus qui uidet in abdito, reddet tibi in ꝓpatulo. Ne reponatis uobis theſauros in terra, ubi erugo & tinea corrũpit, & ubi fures perfodiũt ac furãtur. ſed recõdite uobis theſauros in cœlo, ubi neque erugo neq; tinea corrũpit, et ubi fures nõ perfodiũt neq; furãtur. Nã ubi fuerit theſaurus ueſter, illic erit & cor ueſtrũ. Lucerna corporis eſt oculus. Si igitur oculus tuus ſimplex fuerit, totũ corpus tuũ lucidũ erit. ꝙ ſi oculus tuus malus fuerit, totũ corpus tuũ tenebroſum erit. Ergo ſi lumẽ qd̃ eſt in te, tenebrę ſũt, ipſæ tenebrę quãtæ? Nemo poteſt duob. dñis ſeruire: aut enim hũc habebit odio, & alterũ diliget: aut huic adhærebit, & alterũ negliget. nõ poteſtis deo ſeruire & mãmonæ. Propterea dico uobis, ne ſitis ſolliciti uitæ ueſtræ, quid eſuri ſitis aut bibituri, neq; corpori ueſtro quib. indumẽtis uſuri. Nõne anima pluris eſt q̃ cibus, & corpus pluris q̃ indumentũ? Vertite oculos ad uolatilia cœli, quia nõ ſerunt neq; metũt neq; cõuehunt in horrea, & pater ueſter cœleſtis alit illa. Nónne uos longe præcellitis illa? Quis aũt ex uobis ſollicite cogitãdo poteſt addere ad ſtaturã ſuã cubitũ unum? Ac de indumento quid ſolliciti eſtis? cognoſcite lilia agri quomodo creſcant, nõ laborãt neq; nent. Attamẽ dico uobis, ne Solomonẽ quidẽ in uniuerſa gloria ſua ſic amictũ fuiſſe ut unũ ex his. Quod ſi

gramen

τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς
κλίβανον βαλλόμενον, ὁ θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν,
οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπιστοι; μὴ οὖν μεριμνή
σητε λέγοντες. τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περι-
βαλώμεθα. πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.
οἶδεν γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρῄζετε τού
των ἁπάντων. ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τ
θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάν
τα προστεθήσεται ὑμῖν. μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν
αὔριον. ἡ γὰρ αὔριον, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκε-
τὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς. * μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ
κριθῆτε. ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε, καὶ
ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν. * τί δὲ
βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελ-
φοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατα
νοεῖς; ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, ἄφες ἐκβαλῶ τὸ
κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν
τῷ ὀφθαλμῷ σου; ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν
δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις
ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελ-
φοῦ σου. * μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ βάλ
λετε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων,
μή ποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐ-
τῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς. * αἰτεῖτε καὶ δο
θήσεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ
ἀνοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν, λαμβάνει, καὶ
ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. ἢ
τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς
αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; καὶ ἐὰν ἰχ
θῦν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; εἰ οὖν ὑμεῖς
πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς
τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν
τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;
* πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε, ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄν
θρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ
ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται. * εἰσέλθετε διὰ τῆς
στενῆς πύλης. ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος
ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί
εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς. ὅτι στενὴ ἡ πύλη,
καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν,
καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν. * προσέ-
χετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται
πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι
λύκοι ἅρπαγες. ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσε
σθε αὐτούς. * μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σῦ-
κα, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα; * οὕτω πᾶν δένδρον
ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ. τὸ δὲ σαπρὸν
δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ. οὐ δύναται δέν-
δρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν. οὐδὲ δένδρον
σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν. πᾶν δένδρον
μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
βάλλεται. ἄρα γε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώ
σεσθε

gramen agri, quod hodie quũ ſit, cras in cli-
banum mittitur, deus ſic ueſtit, an nõ multo
magis uobis id faciet ó parũ fidentes? Ne ſi-
tis igitur ſolliciti, dicẽtes, Quid edemus aut
quid bibemus, aut quibus operiemur? nam
omnia iſta gentes exquirunt. nouit eñ pater
ueſter cœleſtis quod opus habeatis his om-
nibus. quin potius quærite primũ regnũ dei
& iuſtitiã eius, & hæc omnia adijcientur uo
bis. Ne ſitis igitur ſolliciti in craſtinum: nam
craſtinus dies curã habebit ſui ipſius. Suffi-
cit ſua diei afflictio. Nolite cõdemnare, ne VII
cõdemnemini: quo eñ iudicio iudicatis, eo
iudicabitur de uobis, & qua mẽſura metimi
ni, ea metientur uobis alij. Cur aũt uides fe-
ſtucã quæ eſt in oculo fratris tui, trabem aũt
quæ eſt in oculo tuo non animaduertis? aut
quomodo dicis fratri tuo, ſine eximã feſtucã
ex oculo tuo, et ecce trabes in oculo tuo? Hy
pocrita, eijce prius trabem ex oculo tuo, &
tum perſpicies ut eximas feſtucam ex oculo
fratris tui. Ne detis quod ſanctũ eſt canibus:
ne proiecerit is margaritas ueſtras ante por-
cos, ne quãdo hi cõculcent eas pedibus ſuis,
& illi uerſi in uos lacerẽt uos. Petite & dabi-
tur uobis, quærite & inuenietis, pulſate & a-
perietur uobis. quiſquis eñ petit, accipit: &
quicunq; quærit, inuenit: & pulſanti aperie-
tur. An quiſquã eſt ueſtrũ homo, qui ſi filius
eius petierit panẽ, lapidẽ daturus ſit illi? aut
ſi piſcem petierit, num ſerpentẽ porriget illi?
Si uos igitur quum ſitis mali, noſtis dona bo
na dare filijs ueſtris, quanto magis pater ue-
ſter qui eſt in cœlis dabit bona, ſi poſtuletis
ab ipſo? Omnia igitur quæcũq; uolueritis ut
faciant uobis homines, ſic & uos facite illis.
Hęc enim eſt lex et prophetæ. Introite per ar
ctam portã: quoniã lata eſt porta & ſpacioſa
uia quę abducit in exitium, multiq; ſunt qui
ingrediũtur per illã. quoniã anguſta eſt por-
ta & ſtricta uia quæ abducit ad uitã, & pauci
ſunt qui inueniunt illã. Cauete uero uobis à
pſeudoprophetis, qui ueniũt ad uos in ueſti
tu ouiũ, ſed intrinſecus ſunt lupi rapaces. A
fructib. ipſorũ agnoſcetis eos. Nũquid colli
gunt de ſpinis uuã? aut de tribulis ficus? Sic
omnis arbor bona, fructus bonos facit: pu-
tris aũt arbor, fructus malos facit. nõ poteſt
arbor bona fructus malos facere: neq; arbor
putris, fructus bonos facere. Oĩs arbor quę
non facit fructũ bonũ excidĩtur, et in ignem
conijcitur. Igitur ex fructibus ipſorum agno

ſcetis

νθ σεδε αὐτούς. * οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι κύριε κύριε,
γ εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ
ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.
ξ * πολλοί ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, κύριε, κύ
ε ριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν; καὶ τῷ σῷ ὀνό
ματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν; καὶ τῷ σῷ ὀνό
ματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; καὶ τότε ὁμο
λογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. ἀπέχω
ξᾱ ρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. * πᾶς
ε οὖν ὅς τις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ
αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅς τις ᾠκο
δόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ κα
τέβη ἡ βροχή, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοί, καὶ ἔπνευσαν
οἱ ἄνεμοι καὶ προσέπεσαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ
ἔπεσεν. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. ⁊ πᾶς
ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐ
τούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅς τις ᾠκοδόμησεν
τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον, καὶ κατέβη ἡ βρο
χή, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι
καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσεν, καὶ ἦν
ξΒ ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλε
ϛ σεν ὁ ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄ
χλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐ
τοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.
ξγ * καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐ ε
ϛ τῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἰδοὺ λεπρὸς ἐλθὼν, προσκύ
νει αὐτῷ λέγων. κύριε ἐὰν θέλῃς δύνασαί με καθα
ρίσαι. καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ ὁ ἰησοῦς
λέγων. θέλω, καθαρίσθητι. καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη
αὐτοῦ ἡ λέπρα. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὅρα μηδε
νὶ εἴπῃς, ἀλλὰ ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ
προσένεγκε τὸ δῶρον, ὃ προσέταξε μωσῆς, εἰς μαρ
ξδ τύριον αὐτοῖς. * εἰσελθόντι δὲ τῷ ἰησοῦ εἰς κα ς
γ περναὸμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος παρα
καλῶν αὐτὸν καὶ λέγων. κύριε ὁ παῖς μου βέβλη
ται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμε
νος. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύ
σω αὐτόν. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος, ἔφη. κύ
ριε, οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς, ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλ
θῃς, ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς
μου. καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔ
χων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, πο
ρεύθητι, καὶ πορεύεται. καὶ ἄλλῳ ἔρχου, καὶ ἔρχε
ται. καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ. ἀ
κούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, ἐθαύμασε, καὶ εἶπε τοῖς ἀκολου
θοῦσιν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ τοσαύ
τὴν πίστιν εὗρον. * λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπ' ἀνα ξ
ε τολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι καὶ ἀνακλιθήσονται με
τὰ ἀβραὰμ καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ, ἐν τῇ βασιλείᾳ
τῶν οὐρανῶν, οἱ δὲ υἱοὶ τ βασιλείας ἐκβληθήσονται
ξε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ
ε ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * καὶ εἶπεν ὁ ἰησοῦς τῷ ἑκα
ς ἑκατοντάρχῳ

scetis eos. Nō quiſquis dicit mihi Domine, domine, introibit in regnum cœlorū, ſed qui fecerit uoluntatē patris mei, qui in cœlis eſt. Multi dicent mihi in illo die, Domine, dñe, nōne per nomen tuū prophetauimus, & per nomē tuū dęmonia eiecimus: & per nomen tuū multas uirtutes præſtitimus? Ac tū confitebor illis, Nunq̄ noui uos: diſcedite à me qui operamini iniquitatē. Omnis igitur qui audit ex me ſermones hos, & facit eos, adſimilabo illum uiro prudēti qui ædificauit domum ſuā ſuper petram, & deſcendit imber & uenerunt flumina, & flauerūt uenti, & irruerunt in domū illam, & non eſt proſtrata: fundata enim fuerat ſuper petrā. Et omnis qui audit à me ſermones hos & nō facit eos, adſimilabitur uiro fatuo qui ædificauit domum ſuā ſuper arenā, & deſcendit imber, & uenerūt flumina, & flauerūt uēti, & impegerunt in domū illam, & deiecta eſt, & fuit ruina illius magna. Et factū eſt ut quum finiſſet Ieſus ſermones hos, obſtupuerint turbæ ſuper doctrina illius: docebat em̄ eos uelut habens autoritatē, & non ſicuti ſcribæ. Quū VIII
deſcēdiſſet aūt de monte, ſequutæ ſunt eum turbæ multæ, & ecce leproſus accedens adorauit eum dicēs, Dñe, ſi uelis potes me mundare. Protenſaq̄ manu tetigit illum Ieſus, dicens, Volo, mundus eſto. ac protinus mūdata fuit illius lepra. Et dicit illi Ieſus, Vide ne cui dixeris: ſed abi, oſtende te ipſum ſacerdoti, & offer munus quod iuſſit offerri Moſes in teſtimonium ipſis. Porrò quū ingreſſus fuiſſet Ieſus Capernaū, adijt eum Centurio, obſecrans eū & dicens, Dñe, famulus meus decūbit domi paralyticus, ac grauiter diſcruciatur. Et dicit illi Ieſus, Ego quū uenero me debor illi. Et reſpondēs Centurio dixit, Domine, nō ſum idoneus ut tectū meū ſubeas, imò tantū dic uerbum & ſanabitur famulus meus. nā & ego ſum homo alterius poteſtati ſubditus, & habeo ſub me milites, & dico huic, uade, & uadit: & alteri, ueni, & uenit: & ſeruo meo, fac hoc, & facit. Hæc aūt quū audiſſet Ieſus, admiratus eſt, & ait ſequentibus ſe, Amē dico uobis, ne in Iſrael quidem tātum fidei reperi. Dico autem uobis quòd multi ab Oriente & Occidente uēturi ſunt, & accumbent cum Abraham & Iſaac & Iacob in regno cœlorum: filij uero regni eīcientur in tenebras extremas, illic erit ploratus & ſtridor dentium. Et dixit Ieſus Centurioni

τοντάρχω. ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίσευσας γενηθήτω
ξζ σοι, καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. * καὶ η
θ ἐλθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν πέτρου εἶδεν τὴν
πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.
καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ
πυρετὸς, καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς. ὀψί- θ
ας δὲ γενομένης, προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζο-
μένους πολλούς, καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λό-
γῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.
ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ησαΐου τοῦ προφήτου
λέγοντος. αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ
τὰς νόσους ἐβάστασεν. ἰδὼν δὲ ἰησοῦς πολλοὺς ὄ-
χλους περὶ αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέ-
ραν. * καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν ι
ε αὐτῷ. διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀ-
πέρχῃ. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. αἱ ἀλώπεκες φω-
λεοὺς ἔχουσιν, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατα-
σκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν
κεφαλὴν κλίνῃ. ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ-
πεν αὐτῷ, κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν
καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐ-
τῷ, ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι
ξθ τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. * καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ ιᾱ
α πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ
ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε
τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων. αὐτὸς
δὲ ἐκάθευδεν. καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ, ἤ-
γειραν αὐτὸν λέγοντες. κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπ-
ολλύμεθα. καὶ λέγει αὐτοῖς. τί δειλοί ἐστε ὀλιγόπιστοι;
τότε ἐγερθεὶς, ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θα-
λάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. οἱ δὲ ἄνθρωποι
ἐθαύμασαν λέγοντες, ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ
οἱ ἄνεμοι, καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; ιβ
ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν, εἰς χώραν τῶν γεργεση-
νῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι ἐκ τῶν
μνημείων ἐξερχόμενοι χαλεποὶ λίαν, ὥστε μή τινα
ἰσχύειν παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης. καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν
λέγοντες. τί ἡμῖν καὶ σοί ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ, ἦλθες ὧδε
πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς; ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐ-
τῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη. οἱ δὲ δαίμο-
νες παρεκάλουν αὐτὸν λέγοντες. εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς,
ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοί-
ρων. καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὑπάγετε. οἱ δὲ ἐξελθόντες,
ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. καὶ ἰδοὺ ὥρμησεν
πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν
θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν. οἱ δὲ βό-
σκοντες ἔφυγον καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν,
ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.
καὶ ἰδοὺ πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν
τῷ ἰησοῦ, καὶ ἰδόντες αὐτὸν, παρεκάλεσαν, ὅ-
πως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν, καὶ ἐμβὰς εἰς τὸ
πλοῖον διεπέρασεν καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.
καὶ

turioni, Abi, & quemadmodũ credis ita fiat tibi. Et ſanatus eſt famulus eius in hora illa. Et quum ueniſſet Ieſus in domũ Petri, uidit ſocrum illius in lecto decumbentẽ & febrici tãtem, tetigitq; manũ illius, & reliquit illam febris, & ſurrexit ac miniſtrauit illis. Quum autem appetiſſet ueſpera, adduxerũt illi dæmoniacos multos, & eiecit ſpiritus uerbo, oẽsq; male habentes ſanauit: ut impleretur quod dictũ erat per Heſaiã prophetã, quum ait, Hic infirmitates noſtras ſuſcepit, & morbos portauit. Quũ uidiſſet autẽ Ieſus turbas multas circũ ſeſe, iuſſit ut abirent in ulteriorem ripam: & quũ adiſſet, unus ſcriba dixit ei, Præceptor, ſequar te quocunq; abieris. Et dicit illi Ieſus, Vulpes foueas habent, & uolucres cœli nidos, at filius hominis non habet ubi caput reclinet. Alius de numero diſcipulorũ ſuorum dixit ei, Dñe, permitte mihi prius ut abeam & ſepeliã patrem meũ. At Ieſus dixit illi, Sequere me, & ſine ut mortui ſepeliant mortuos ſuos. Et quũ eſſet ingreſſus nauim, ſequuti ſunt eum diſcipuli ſui, & ecce motus magnus factus eſt in mari, adeo ut nauis operiretur à fluctibus, ipſe uero dormiebat. Et accedentes diſcipuli excitauerũt illum dicẽtes, Dñe, ſerua nos, perimus. Et dicit illis, Quid timidi eſtis exigua prẽditi fiducia? Tunc excitatus increpauit uẽtos & mare, & facta eſt trãquillitas magna. Homines uero admirabantur dicentes, Qualis eſt hic, quia uẽti quoq; & mare obediũt illi? Et quũ ueniſſet ad ulteriorẽ ripam, in regionẽ Gergeſenorum, occurrerũt ei duo dæmoniaci, è monumentis egreſſi: erant autem ſeui ſupra modũ, adeo ut nemo poſſet trãſire per uiam illam: & ecce uociferabãtur dicentes, Quid rei nobis tecũ eſt Ieſu fili dei? ueniſti huc ad cruciãdum nos ante tẽpus? Erat aũt procul ab illis grex porcorũ multorum paſcẽs. Dæmones uero rogabãt eum dicentes, Si eiicis nos, permitte nobis ut demigremus in gregẽ porcorũ. Et ait illis, Abite. Illi uero egreſſi abierũt in gregem porcorũ. Et ecce ferebatur totus grex porcorum per præceps in mare, et perierunt in aquis. Porrò qui paſcebãt, aufugerunt, & digreſſi in ciuitatẽ, renunciauerunt omnia, & quid accidiſſet dæmoniacis. Et ecce tota ciuitas exiuit in occurſum Ieſu: & quum uidiſſent illum, rogabant, ut decederet è finibus ipſorum. Et ingreſſus IX
nauem, traiecit ac uenit in ſuam ciuitatem

& ecce

ιγ πρὸς τ̃ παραλυτικοῦ. ιδ πρὸς μαθθαῖα. ιε πρὸς τ̃ γραμματέων τ̃ ἀρχισυναγώγ. ις πρὸς τ̃ αἱμορῤῥοούσης.

ō α * καὶ ἰδοὺ προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον. καὶ ἰδὼν ὁ ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν τῷ παραλυτικῷ. θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. καὶ ἰδού τινες τῶν γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτος βλασφημεῖ. καὶ ἰδὼν ὁ ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν. ἵνα τί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; τί γάρ ἐστιν εὐπρόσωπον, εἰπεῖν ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν, ἔγειρε καὶ περιπάτει. ἵνα δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας. τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ. ἐγερθεὶς, ἆρον σου τὴν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι, ἐθαύμασαν καὶ ἐδόξασαν τὸν θεὸν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις. * καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει μοι. καὶ ἀναστὰς, ἠκολούθησεν αὐτῷ. * καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες, συνανέκειντο τῷ ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. καὶ ἰδόντες οἱ φαρισαῖοι, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. διὰ τί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν; * ὁ δὲ ἰησοῦς ἀκούσας, εἶπεν αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, ἔλεος θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ ἰωάννου λέγοντες. διὰ τί ἡμεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλὰ, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσιν; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅτ' ἂν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν. οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ. αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον, εἰς ἀσκοὺς παλαιούς. εἰ δὲ μήγε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοὶ, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται. ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον, εἰς ἀσκοὺς καινοὺς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

ōδ ε * ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ ἄρχων εἷς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ λέγων, ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν. ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτὴν καὶ ζήσεται. καὶ ἐγερθεὶς ὁ ἰησοῦς, ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ γυνὴ αἱμορῤῥοοῦσα δώδεκα ἔτη, προσελθοῦσα ὄπισθεν ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι. ὁ δὲ ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ

& ecce adduxerunt illi paralyticum in lecto decumbẽtem. Quumq; uidisset Iesus fidem illorũ, dixit paralytico, Bono animo esto fili, remittuntur tibi peccata tua. Et ecce quidam è scribis dicebãt intra sese, Hic blasphemat. Et quũ uidisset Iesus cogitationes illorum, dixit, Quare uos cogitatis mala in cordibus uestris? Vtrũ enim est facilius dicere, remittuntur tibi peccata: an dicere, surge & ambula? Vt aũt sciatis, q̃ potestatẽ habeat filius hominis in terra remittendi peccata. tũc dicit paralytico, Surge, tolle tuũ lectũ, & abi in domũ tuã. Et ille surrexit, abijtq; domum suam. Turbæ uero quæ uiderant admiratæ sunt, & glorificauerunt deũ, qui dedisset potestatem talem hominibus. Et præteriens Iesus illinc, uidit hominẽ desidẽtẽ ad teloniũ, Matthæum nomine: dicitq; ei, Sequere me. Atq; is surgens sequtus est eum. Et factũ est, ut Iesus accumberet in illius ædibus, & ecce multi publicani & peccatores, qui uenerãt, simul accubuerũt cum Iesu & discipulis illius. Quumq; id uidissent pharisæi, dixerũt discipulis eius, Cur eum publicanis & peccatoribus sumit cibũ præceptor uester? At Iesus ubi audiuit, dixit illis, Nõ opus habẽt hi qui ualidi sunt medico, sed qui male habent. Quin potius ite & discite quid sit illud, Misericordiã uolo, & nõ sacrificiũ. Non em̃ ueni ad uocãdũ iustos, sed peccatores ad pœnitẽtiam. Tũc adeũt eum discipuli Ioãnis, dicentes, Quã ob causam, nos & pharisæi ieiunamus plerũq;, discipuli uero tui nõ ieiunant? Et dixit illis Iesus, Num possunt filij sponsi lugere, quãdiu cũ illis est sponsus? Venient aũt dies quũ tolletur ab eis sponsus, & tũc ieiunabunt. Nullus immittit assumentũ pãni rudis in ueste ueteri: aufert enim supplementũ illius à uestimento, et peior ruptura fit. Neq; mittũt uinũ nouum in utres ueteres: alioqui rumpũtur utres, & uinũ effunditur, & utres pereunt. Sed mittunt uinũ nouũ in utres nouos, & utraq; simul seruantur. Hæc quũ illis loqueretur, ecce primas quidã uenit & adorauit eum, dicens, Filia mea modo defuncta est, sed ueni & impone manũ tuã super illam ac uiuet. Et surgẽs Iesus sequutus est eum, ac discipuli illius. Et ecce mulier quę sanguinis profluuio laborauerat duodecim annos, accedẽs à tergo, tetigit fimbriã uestimẽti illius. Dixerat enim intra sese, Si tantũ tetigero uestimentũ illius, ero salua. At Iesus cõuersus,

ut

ιζ περὶ τῶν δύο τυφλῶν. ιη περὶ τοῦ δαιμονιζομένου τοῦ κωφοῦ. ιθ περὶ τῶν ἀπρστόλων διαταγῆς.

καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπεν. θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου
σέσωκέ σε, καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.
καὶ ἐλθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος,
καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμε-
νον, λέγει αὐτοῖς. ἀναχωρεῖτε, οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ
κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.
ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς
χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον. καὶ ἐξῆλ-
οε θεν ἡ φήμη αὕτη, εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην. * καὶ ιζ
ι παράγοντι ἐκεῖθεν τοῦ ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτοῦ
δύο τυφλοὶ κράζοντες καὶ λέγοντες. ἐλέησον ἡ-
μᾶς υἱὲ δαβίδ. ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλ-
θον αὐτοῦ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, πι-
στεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐ-
τῷ. ναὶ κύριε. τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν
λέγων, κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν. καὶ
ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. καὶ ἐνεβριμήσα-
το αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς λέγων, ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέ-
τω. οἱ δὲ ἐξελθόντες, διεφήμησαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ
τῇ γῇ ἐκείνῃ. αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ ιη
προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζο-
μένον, καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου ἐλάλη-
σεν ὁ κωφός. καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι λέγοντες,
ὅτι οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τοῦ ἰσραήλ. οἱ δὲ
φαρισαῖοι ἔλεγον, ἐν τοῦ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων
οϛ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. * καὶ περιῆγεν ὁ ἰησοῦς
β τὰς πόλεις πάσας, καὶ τὰς κώμας διδάσκων ἐν
ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγ-
γέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νό-
οζ σον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τοῦ λαῷ. * ἰδὼν δὲ
ϛ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν. ὅτι ἦσαν
ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ
οη ἔχοντα ποιμένα. * τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐ-
ε τοῦ. ὁ μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.
δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβά-
οθ λῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ * καὶ ιθ
β προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ,
ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν κατὰ πνευμάτων ἀκα-
θάρτων, ὥς τε ἐκβάλλειν αὐτὰ, καὶ θεραπεύειν
πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν. τῶν δὲ δώ-
π δεκα ἀπρστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. * πρῶ-
β τος σίμων ὁ λεγόμενος πέτρος, καὶ ἀνδρέας ὁ
ἀδελφὸς αὐτοῦ. ἰάκωβος ὁ τοῦ ζεβεδαίου, καὶ ἰω-
άννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ. φίλιππος καὶ βαρθολο-
μαῖος. θωμᾶς καὶ ματθαῖος, ὁ τελώνης. ἰάκωβος
ὁ τοῦ ἀλφαίου. καὶ λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς θαδ-
δαῖος. σίμων ὁ κανανίτης καὶ ἰούδας ἰσκαριώτης,
πα ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν. * τούτους τοὺς δώδεκα ἀ-
β πέστειλεν ὁ ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς λέγων. εἰς
ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν σαμαρι-
τῶν μὴ εἰσέλθητε. πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρό-
βατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου ἰσραήλ. πορευόμενοι δὲ
κηρύσσετε

ut uidit illã dixit, Cõfide filia, fides tua saluã te fecit. Et salua facta fuit mulier à tẽpore illo. Et quũ uenisset Iesus in ædes primatis, uidissetq; tibicines & turbã tumultuantẽ, dicit illis, Secedite, nõ enim mortua est adolescentula, sed dormit. Et deridebant illũ. Quũ aũt fuisset eiecta turba, introgressus tenuit manum illius, & surrexit adolescentula. Et emanauit rumor hic in totam terrã illam. Et quũ discederet illinc Iesus, sequuti sunt illũ duo cæci, clamantes, ac dicentes, Miserere nostri fili Dauid. At quũ uenisset in ædes, adierunt illũ cæci, & dicit illis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt illi, Credimus domine. Tunc tetigit oculos illorum, dicens, Iuxta fidem uestrã fiat uobis, & aperti sunt illorum oculi. Et interminatus est illis Iesus, dicens, Videte ne quis sciat. At illi quum abissent, diuulgarunt famam illius in tota terra illa. Illis autem egredientibus, ecce adduxerunt illi hominem mutum dæmoniacum, & eiecto dæmonio, loquutus est mutus. Et admiratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel. At pharisæi dicebant, Per principem dæmoniorum eijcit dæmonia. Et circũibat Iesus ciuitates omnes ac uicos, docens in synagogis illorum, & prædicãs euangelium regni, & sanans omnem morbũ & omnem languorem in populo. Quũ uidisset autẽ turbas, affectu misericordiæ tactus est erga illos, ꝙ essent destituti, ac dispersi uelut oues, non habentes pastorem. Tunc dicit discipulis suis, Ipsa quidem messis copiosa, cęterum operarij pauci. Rogate igitur dominũ messis, ut extrudat operarios in messem suam. Et accersitis duodecim discipulis suis, dedit eis potestatem aduersus spiritus immundos, ut eijcerent eos, et sanarent quemuis morbum, & quemuis languorem. Porrò duodecim apostolorum nomina sunt hæc. Primus Simon, qui uocatur Petrus: & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi: & Ioannes frater eius: Philippus, & Bartholomęus: Thomas, & Matthæus, qui fuerat publicanus: Iacobus filius Alphæi, & Lebbæus cognomento Thaddæus: Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & prodidit illum. Hos numero duodecim emisit Iesus, quibus præceperat, dicẽs, In uiam gentium ne abieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne ingrediamini, sed ite potius ad oues perditas domus Israel. Profecti autem

b prædicate

κηρύσσετε λέγοντες, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν
πβ οὐρανῶν. * ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς κα
β θαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλε-
τε. δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. μὴ κτήσησθε
χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας
ὑμῶν, μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μη-
δὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ἐργά-
πγ της τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν. * εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν
β ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε, τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός
πδ ἐστιν, καὶ ἐκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε. * εἰσερ-
ε χόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτὴν. καὶ
ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ'
αὐτὴν, ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν, πρὸς ὑμᾶς
πε ἐπιστραφήτω. * καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς μη-
β δὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰ-
κίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορ-
τὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτό-
τερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρί-
πς σεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. * ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑ-
ε μᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων. γίνεσθε οὖν φρό-
νιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.
πζ * προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. παραδώσουσι
α γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς
αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ
καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύ-
πη ριον αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἔθνεσιν. * ὅτ' ἂν δὲ παρα-
β δίδωσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε, πῶς ἢ τί λαλήση-
τε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλή-
σητε. οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστὲ οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ
πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν πα-
ραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ
πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γο-
νεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτοὺς. καὶ ἔσεσθε μισού-
μενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπο-
πθ μείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. * ὅτ' ἂν δὲ
ι διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν
ἄλλην. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. οὐ μὴ τελέσητε τὰς
πόλεις τοῦ ἰσραὴλ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
ϛ που. * οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐ
γ δὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ. ἀρκετὸν τοῦ
μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. καὶ
ϛα ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. * εἰ τὸν οἰκοδεσπό-
β την βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰ-
ϛβ κιακοὺς αὐτοῦ; μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς. * οὐ-
β δὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθή-
ϛγ σεται, καὶ κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται. * ὃ λέγω
ε ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί. καὶ ὃ εἰς
τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων. καὶ
μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα,
τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι. φο-
βήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ τὴν ψυ-
χὴν, καὶ τὸ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ. οὐχὶ δύο
στρουθία

prædicate, dicentes. Appropinquauit regnum cœlorum. Infirmos sanate, leprosos mundate, mortuos suscitate, dæmonia eijcite: gratuito accepistis, gratuito date. Ne possideatis aurum neq; argentũ, neq; æs in crumenis uestris, neq; perã ad iter, neq; binas tunicas, neq; calciamẽta, neq; uirgã. Nam dignus est operarius cibo suo. Sed in quãcunq; ciuitatẽ aut uicum fueritis ingressi, exquirite quis in ea sit dignus, atq; illic manete donec exeatis. Quũ aũt intrabitis domũ, salutate illam: & si quidẽ fuerit domus digna, ueniat pax uestra super illã: sin minus fuerit digna, pax uestra ad uos reuertat̃. Et quicũq; nõ exceperit uos, neq; audierit sermones uestros, exeuntes ex ædibus aut ciuitate illa, excutite puluerẽ pedum uestrorũ. Amen dico uobis, tolerabilius erit terrę Sodomorũ et Gomorrhorũ in die iudicij, q̃ ciuitati illi. Ecce ego emitto uos uelut oues in medio luporũ, estote igit̃ prudentes ueluti serpẽtes, et simplices sicut columbæ. Cauete aũt ab illis hominib. tradent em̃ uos in cõcilia, & in conciliabulis suis flagris cædẽt uos: quin & ad principes ac reges ducemini, ꝓpter me, in testimoniũ ipsis ac gentibus. At quũ tradiderint uos, ne sitis solliciti quomodo aut quid loquamini, dabit̃ enim uobis in illa hora q̃d loquamini. Non em̃ uos estis illi loquentes, sed spiritus patris uestri qui loquit̃ in uobis. Tradet aũt frater fratrẽ in mortẽ, & pater filiũ, & insurgent filij aduersus parentes, et morte afficiẽt eos, & eritis odio habiti ab om̃ibus propter nomen meũ. Verum qui sustinuerit usq; ad finem, hic saluus fiet. Quum autẽ persequuti uos fuerint in ciuitate hac, fugite in aliam. Amen enim dico uobis, Non perambulaueritis om̃es ciuitates Israeliticas, quin iam uenerit filius hominis. Nõ est discipulus supra præceptorẽ, neq; seruus supra dominũ suũ. Sufficit discipulo ut sit sicut præceptor ipsius: & ut seruus sit sicut dñs ipsius. Si ipsum patrẽfamilias uocauerunt Beelzebul, quanto magis domesticos illius? Ne igitur metuatis eos. Nihil enim est tectũ, quod non sit retegendum, et nihil occultũ, quin futurum sit ut sciatur. Quod dico uobis in tenebris, dicite in luce, & quod in aurem auditis, prædicate in tectis. Et ne metuatis uobis ab his q̃ occidunt corpus, animã aũt nõ possunt occidere: sed metuite magis illũ q̃ potest & animã & corpus perdere in gehennam. Nõne duo passerculi

κ̄ περὶ τῶν ἀρσταλέντων πρὸς ἰωάννου.

στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ
πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν, ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν. ὑμῶν
δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι, ἠριθμημέ
ναι εἰσίν. μὴ οὖν φοβηθῆτε, πολλῶν στρουθίων
διαφέρετε ὑμεῖς. πᾶς οὖν ὅς τις ὁμολογήσει ἐν ἐ
μοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ
ἐν αὐτῷ, ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐ
ϛδ ρανοῖς. * ὅς τις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν
β τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπρο
ϛε σθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. * μὴ νο
ε μίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν,
οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μαχαιραν. ἦλ
θον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐ
τοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ
νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς, καὶ ἔχθροι
ϛϛ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ. * ὁ φιλῶν πα
ι τέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος, καὶ
ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου
ἄξιος. καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταῦρον αὐτοῦ καὶ
ϛζ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. * ὁ εὑ
γ ρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτὴν, καὶ ὁ ἀ
πολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρή
ϛη σει αὐτὴν. * ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται,
α καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀπεστείλαντά
ϛθ με. * ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφή
ι του, μισθὸν προφήτου λήψεται. καὶ ὁ δεχόμε
νος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου
ρ̄ λήψεται. * καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν
ς τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον εἰς ὄνομα μαθη
τοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν
ρᾱ αὐτοῦ. * καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ ἰησοῦς δια
ι τάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη
ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πό
ρβ λεσιν αὐτῶν. * ὁ δὲ ἰωάννης ἀκούσας ἐν κ̄
ε τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ χριστοῦ, πέμψας
δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπεν αὐτῷ, σὺ εἶ ὁ
ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν; καὶ ἀπο
κριθεὶς ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες ἀ
παγγείλατε ἰωάννῃ, ἃ ἀκούετε, καὶ βλέπε
τε. τυφλοὶ ἀναβλέπουσιν, καὶ χωλοὶ περι
πατοῦσιν, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ
ἀκούουσιν, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐ
αγγελίζονται. καὶ μακάριός ἐστιν, ὃς ἐὰν μὴ
σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. τούτων δὲ πορευομέ
νων, ἤρξατο ὁ ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ
ἰωάννου. τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσα
σθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον; ἀλ
λὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλα
κοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ τὰ μα
λακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέ
ων εἰσίν. ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν, προφή
την; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προ
φήτου

passerculi minuto asse ueneunt? & unus ex
illis nõ cadet in terram, sine patre uestro. Ve
stri uero etiam pili capitis omnes numerati
sunt. Ne igitur metuatis, uos pluris estis, q̃ꝫ
multi passerculi. Omnis igitur qui confitebi
tur me corã hominib. confitebor & ego illũ
corã patre meo qui est in cœlis. Porrò quis-
quis negauerit me coram hominibus, nega-
bo eum & ego corã patre meo qui est in cœ-
lis. Ne arbitremini quod uenerim ad mitten
dum pacem in terram: non ueni ut mitterem
pacem, sed gladium: nam ueni ut dissidere fa
ciam hominem aduersus patrem suum, & fi
liam aduersus matrem suam, & sponsam ad
uersus socrũ suam: & inimici hominis erunt
ij qui sunt domestici ipsius. Qui amauerit pa
trem aut matrem supra me, non est me dig-
nus: & qui amauerit filium aut filiam supra
me, non est me dignus: & qui nõ accipit cru
cem suam, ac sequitur me, nõ est me dignus.
Qui inuenerit animam suam, perditurus est
eam: & qui perdiderit animam suam mea
causa, inueniet eam. Qui recipit uos, me re-
cipit: & qui me recipit, recipit eum qui mi-
sit me. Qui recipit prophetã in nomine pro-
phetæ, mercedem prophetæ accipiet: & qui
recipit iustum in nomine iusti, mercedem iu
sti accipiet. Et quicunque ad bibendum de-
derit uni ex pusillis his poculum aquæ frigi-
dæ tãtum nomine discipuli, Amen dico uo
bis, non perditurus est mercedem suam.

Et factum est quum finem fecisset Iesus XI
mandãdi duodecim discipulis suis, progres-
sus est illinc ut doceret & prædicaret in ciui-
tatibus illorum. Ioãnes autem quum audis-
set in carcere facta Christi, missis duobus di
scipulis suis dixit illi, Tu es ille qui uenturus
est, an alterum expectamus? Et respondens
Iesus dixit illis, Ite & renunciate Ioanni ea
quæ auditis & uidetis: cæci uisum recipiũt,
& claudi ambulant, leprosi mundantur, &
surdi audiunt, mortui excitantur, & paupe-
res lætum accipiunt euangelij nuncium: &
beatus est quisquis non fuerit offensus per
me. Euntibus autem illis, cœpit Iesus dicere
turbis de Ioanne, Quid existis in desertum
ut uideretis? Num arũdinem quæ agitatur
à uẽto? Age, quid existis ut uideretis? Num
hominem mollibus uestibus amictum? Ec
ce qui mollia gestant, in domibus regum
sunt. At quid existis uidere? Num prophe-
tam? Certe dico uobis, & excellentiorẽ pro

φήτου. οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται.
ργ * ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προ
β σώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμ
ρδ προσθέν σου. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγέ/
β γερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων ἰωάννου
του βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ
ρε τῶν οὐρανῶν μείζων αὐτοῦ ἐστιν. * ἀπὸ δὲ τῶν
ε ἡμερῶν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι, ἡ βα/
σιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπά
ρϛ ζουσιν αὐτήν. * πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ
ι ὁ νόμος, ἕως ἰωάννου προεφήτευσαν. καὶ εἰ θέ
λετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν ἠλίας ὁ μέλλων ἔρ/
ρζ χεσθαι. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω, ἀκουέτω. * τίνι
ε δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παι
δαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφω/
νοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν, καὶ λέγουσιν ηὐλήσα
μεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνήσαμεν ὑ/
μῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε. ἦλθε γὰρ ἰωάννης μήτε
ἐσθίων μήτε πίνων, καὶ λέγουσιν, ὅτι δαιμό
νιον ἔχει. ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ
πίνων, καὶ λέγουσιν. ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος,
καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος, καὶ ἁμαρτωλῶν,
καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία, ἀπὸ τῶν τέκνων αὐ/
ρη τῆς. * τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς
ε ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ με
ρθ τενόησαν. * οὐαί σοι χοραζείν, οὐαί σοι Βηθ/
ι σαϊδάν, ὅτι εἰ ἐν τύρῳ καὶ σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν. πλὴν λέγω ὑμῖν, τύρῳ καὶ σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ ὑμῖν. καὶ σὺ καπερναούμ, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ, ἕως ᾅδου κατα/
βιβασθήσῃ, ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυ/
νάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμεινεν ἂν μέχρι τῆς
σήμερον. πλὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι γῇ σοδόμων
ρι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ σοί. * ἐν
ε ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν.
ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ κύριε τοῦ οὐρανοῦ
καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σο
φῶν, καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ
νηπίοις. ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐ/
ριᾶ δοκία ἔμπροσθέν σου. * πάντα μοι παρε/
γ δόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, * καὶ οὐδεὶς ἐ/
φϛ πιγινώσκει τὸν υἱὸν, εἰ μὴ ὁ πατήρ, οὐδὲ τὸν
γ πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ
ριῆ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι. * δεῦτε
γ πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτι/
σμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς. ἄρατε τὸν ζυγόν
μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πρᾶός
εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ, καὶ εὑρήσετε ἀνά
παυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν. ὁ γὰρ ζυγός μου χρη/
στός, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

ἐν ἐκείνῳ

pheta. Hic est enim de quo scriptum est, Ecce ego mitto nũcium meum ante faciem tuam, qui præparaturus est uiam tuã ante te. Amen dico uobis, nõ exortus fuit inter eos qui nascũtur è mulieribus maior Ioanne baptista. Attamẽ is qui minor est in regno cœlorum, maior illo est. Porrò à diebus Ioãnis baptistæ usq; ad hunc diem, regnum cœlorum uim patitur, & uiolenti rapiunt illud. Nam omnes prophetæ, & ipsa lex, usque ad Ioannem prophetauerunt. Et si uultis recipere, ipse est Helias ille, qui uenturus erat. Qui habet aures ad audiendum, audiat. Sed cui adsimilabo generationem hanc? Similis est pueris, qui sedent in foris, & acclamant sodalibus suis, ac dicũt, Tibia cecinimus uobis & non saltastis, lugubria cecinimus uobis, & nõ planxistis. Venit enim Ioãnes nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet. Venit filius hominis edens ac bibẽs, & dicunt, En hominem comedonẽ & uini potorem, publicanis amicum ac peccatoribus: & iustificata est sapientia à filijs suis. Tunc cœpit exprobrare ciuitatibus, in quibus ędita fuerant plurimæ uirtutes ipsius, quod scelerum eas non pœnituisset: Væ tibi Chorazin, uæ tibi Bethsaidan, quoniam si in urbe Tyri aut Sidonis factę fuissent uirtutes quæ factæ sunt in uobis, olim in sacco & cinere scelerum suorum pœnitentiã egissent. Attamen dico uobis, Tyro et Sidoni tolerabilius erit in die iudicij quàm uobis. & tu Capernaum quæ es usque ad cœlum exaltata, usque ad inferos detraheris, quoniam si in Sodomis ędităe fuissent uirtutes quę ędităe sunt in te, mansissent usq; ad hodiernũ diem. Verumtamẽ dico uobis, quod Sodomis tolerabilius erit in die iudicij, quàm tibi. In illo tempore respondens Iesus dixit, Gratias ago tibi pater domine cœli & terræ, quod abscondęris hęc à sapientibus & prudentibus, & reuelaris ea paruulis. Certe pater, sic fuit bona uoluntas apud te. Omnia mihi tradita sunt à patre meo: & nemo nouit filiũ, nisi pater: neque patrem quisquam nouit, nisi filius, & cuicunque uoluerit filius reuelare. Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego refocillabo uos. Tollite iugũ meum super uos, & discite à me, quod mitis sim, & humilis corde, & inuenietis requiem animabus uestris. Iugum enim meum commodum est, & onus meum leue est.

In illo

ριδ * ϕ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, ἐπορεύθη ὁ ἰησοῦς τοῖς
ϐ σάββασι διὰ τῶν σπορίμων. οἱ δὲ μαθηταὶ αὐ/
τοῦ, ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας,
καὶ ἐσθίειν. οἱ δὲ φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐ/
τῷ. ἰδοὺ οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν, ὃ οὐκ ἔξεστι
ριε ποιεῖν ϕ σαββάτῳ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. * οὐκ
ι ἀνέγνωτε, τί ἐποίησεν δαβιδ, ὅτε ἐπείνασεν
αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν
οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως
ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ
τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰμὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις. ἢ οὐκ
ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ
ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ
ἀναίτιοί εἰσιν; λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι τοῦ ἱεροῦ
μείζων ὧδέ ἐστιν. εἰ δὲ ἐγνώκειτε, τί ἐστιν ἔλε/
ος θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε
τοὺς ἀναιτίους. κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ
σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. καὶ μεταβὰς
ἐκεῖθεν ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.
ρις * καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ᾧ, τὴν χεῖρα ἔχων ξη/ καὶ
ϐ ραν. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες. εἰ ἔξε/
στι τοῖς σάββασιν θεραπεύειν; ἵνα κατηγορή/
σωσιν αὐτοῦ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. τίς ἔσται ἐξ ὑ/
μῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν
ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐ/
χὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ; πόσῳ οὖν διαφέ/
ρει ἄνθρωπος προβάτου. ὥστε ἔξεστι τοῖς σάϐ/
βασι καλῶς ποιεῖν. τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ.
ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπε/
ριζ κατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη * οἱ δὲ φαρισαῖοι
δ ἐξελθόντες συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ, ὅ/
ριη πως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. * ὁ δὲ ἰησοῦς γνοὺς,
ι ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄ/
χλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας,
καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν
ποιήσωσιν, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ἡσαΐου τ
προφήτου λέγοντος. ἰδοὺ ὁ παῖς μου ὃν ἡρέ/
τισα, ὁ ἀγαπητός μου εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή
μου. θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρί/
σιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ
κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις
τὴν φωνὴν αὐτοῦ. κάλαμον συντετριμμένον οὐ
κατάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως
ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν, καὶ ἐν τῷ ὀ/
ριθ νόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. * τότε προσ κϐ
ε ηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος τυφλὸς καὶ κω/
φὸς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὸν, ὡς τε τὸν τυ/
ρκ φλὸν καὶ κωφὸν, καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν. * καὶ
ζ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον. μήτι οὗ/
ρκα τός ἐστιν ὁ υἱὸς δαβιδ; * οἱ δὲ φαρισαῖοι ἀκού/
ϐ σαντες εἶπον. οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια, εἰ
μὴ ἐν τῷ βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

εἰδὼς

In illo tempore ibat Iesus sabbatis per se XII
getes. Discipuli uero illius esuriebant, & cœ
perunt uellere spicas, & comedere. At pha/
risæi quum uidissent dixerunt illi, Ecce di/
scipuli tui faciunt, quod non licet facere in
sabbato. Ille uero dixit eis, Non legistis quid
fecerit Dauid, quum esuriret ipse & ij qui
erant cum illo? Quomodo ingressus sit in
domum dei, & panes propositionis ederit,
quos ipsi non licebat edere: neque ijs qui
cum illo erant, nisi sacerdotibus solis. Aut
non legistis in lege, quod sabbatis sacerdo/
tes in templo sabbatum prophanant, & cri/
mine uacant: Dico autem uobis, quod tem/
plo maior est hoc in loco. Quod si sciretis
quid sit, Misericordiam uolo & non sacrifi/
cium, nequaquam cõdemnassetis insontes.
Nam dominus est & sabbati filius hominis.
At progressus illinc, uenit in synagogam il/
lorum, & ecce homo erat manũ habens ari/
dam, & interrogabant illum dicentes, Licét
ne sabbatis curare: ut accusarent eum. At il/
le dixit eis, Quis erit ex uobis homo, qui ha
bebit ouem unam, & si ea inciderit sabbatis
in foueam, nónne apprehendet eam & eri/
get? Quanto igitur præstantior est homo
oue: Licet igitur sabbatis beneficio afficere.
Tunc dicit homini, Extende manum tuam.
Et is extendit: ac restituta est sanitati sicut al/
tera. Porrò pharisæi egressi, ceperunt consi/
lium aduersus eum, quomodo illum perde/
rent. At Iesus ubi nouisset, secessit illinc, secu
tæq; sunt eum turbæ multæ, & sanauit eos o-
mnes, & interminatus est illis, ne se facerent
manifestum, ut cõpleretur quod dictum e/
rat per Hesaiam prophetã, qui ait, Ecce fili/
us meus quem elegi, dilectus meus, in quo si
bi bene complacuit anima mea: ponam spiri
tum meum super illum, & iudicium gẽtibus
annunciabit: non contendet, neque clama/
bit, neq; audiet quisquam in plateis uocem
eius: arundinem comminutam non confrin
get, & linum fumigãs non extinguet, donec
eijciat ad uictoriam iudicium: & in nomine
illius gentes sperabunt. Tunc adductus est
ad eum qui dæmonio agitabatur cæcus ac
mutus, & sanauit illum, ita ut cæcus ac mu/
tus & loqueretur & cerneret. Et obstupue/
runt omnes turbæ, dicebantq;, Num hic est
ille filius Dauid? At pharisæi quum audis/
sent, dicebant, Hic non eijcit dæmonia, nisi
præsidio Beelzebul principis dæmoniorum.

ἐκ περὶ τῶν αὐτοῦ τῶν σημείων.

ρκβ * εἰδὼς δὲ ὁ ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐ
β τοῖς. πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρη-
μοῦται. καὶ πᾶσα πόλις, ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ'
ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται. καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατα-
ναῦ ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη. πῶς οὖν στα-
θήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; καὶ εἰ ἐγὼ ἐν βεελζε-
βοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ ὑοὶ ὑμῶν ἐν τίνι
ἐκβάλλουσιν; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κρι-
ταί. εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι θεοῦ ἐκβάλλω τὰ
δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ
θεοῦ. ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκί-
αν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι,
ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρὸν, καὶ τότε τὴν
οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει; ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ κατ'
ἐμοῦ ἐστιν. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπί-
ρκγ ζει. * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν. πᾶσα ἁμαρτία καὶ
β βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ
τοῦ πνεύματος βλασφημία, οὐκ ἀφεθήσεται
τοῖς ἀνθρώποις. καὶ ὃς ἐὰν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ
ὑοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ὃς δ' ἂν
εἴπῃ κατὰ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφε-
θήσεται αὐτῷ, οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι οὔτε ἐν
ρκδ τῷ μέλλοντι. * ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν,
ι καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλὸν. ἢ ποιήσατε τὸ δέν-
δρον σαπρὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν. ἐκ
γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται. γεννή-
ματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πο-
νηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρ-
ρκε δίας τὸ στόμα λαλεῖ. * ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ
ε ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγα-
θά. καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυ-
ρκϛ ροῦ, ἐκβάλλει πονηρά. * λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆ-
ι μα ἀργὸν ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσου-
σι περὶ αὐτοῦ λόγον, ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. ἐκ γὰρ τῶν
λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου κατα-
ρκζ δικασθήσῃ. * τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν γραμ-
ε ματέων καὶ φαρισαίων λέγοντες. διδάσκα κε
ρκη λε, θέλομεν ἀπὸ σου σημεῖον ἰδεῖν. * ὁ δὲ ἀποκρι-
ε θεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς, ση-
μεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ
μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. ὥσπερ γὰρ ἦν
ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ
τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ ὑὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν
τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς, τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.
ἄνδρες νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ
τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὴν, ὅτι
μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα ἰωνᾶ. καὶ ἰδοὺ πλεῖον
ἰωνᾶ ὧδε. βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρί-
σει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτὴν,
ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν
ρκθ σοφίαν σολομῶντος. καὶ ἰδοὺ πλεῖον σολομῶντος
ε ὧδε. * ὅτ' ἂν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλ-
θῃ

Iesus autem quum sciret cogitationes illorum dixit illis, Omne regnum diuisum aduersus sese desolatur, et omnis ciuitas aut domus diuisa aduersus seipsam non stabit. Et si satanas satanam eijcit, aduersus seipsum diuisus est. Quomodo igitur stabit regnum illius? Et si ego præsidio Beelzebul eijcio dæmonia, filij uestri cuius præsidio eijciũt? Propterea ipsi iudicabunt de uobis. Quod si spiritu dei ego eijcio dæmonia, ergo peruenit ad uos regnum dei. Alioqui quomodo potest aliquis intrare domum potentis, & uasa illius diripere, nisi prius uinxerit potentem, & tunc domum illius diripiet? Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cõgregat mecum, spargit. Propterea dico uobis, Omne peccatum & conuitiũ remittetur hominibus, at conuitiũ in spiritum non remittetur hominibus. Et quicunque dixerit uerbum aduersus filium hominis, remittetur illi. Qui autem dixerit aduersus spiritum sanctum, non remittetur ei neq; in pręsenti seculo neq; in futuro. Aut facite arborẽ bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem uitiosam, & fructum illius uitiosum. Nam è fructu arbor agnoscitur. Progenies uiperarum quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? Siquidem ex abundantia cordis os loquitur. Bonus homo è bono thesauro cordis, expromit bona: & malus homo ex malo thesauro depromit mala. Sed dico uobis, quod de quocunq; uerbo ocioso, quod locuti fuerint homines, reddituri sunt rationem in die iudicij. Nam ex dictis tuis iustificaberis, & ex dictis tuis cõdemnaberis. Tunc interrogauerunt eum quidam è scribis ac pharisæis dicentes, Præceptor, uolumus ex te signũ uidere. At ille respondens dixit illis, Generatio praua & adultera signũ quærit, & signum non dabitur illi, nisi signum Ionę prophetæ. Quemadmodum enim fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus ac tribus noctibus, sic erit filius hoĩs in corde terræ trib. diebus & tribus noctibus. Viri Niniuitę surgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt eam, quod ipsi resipuerint ad prædicationem Ionę. Et ecce plus q̃ Ionas est hoc loco. Regina Austri surget in iudicio cũ generatione hac, & cõdemnabit eam, quod uenerit à finibus terræ, ad audiendã sapientiã Solomonis. Et ecce plus q̃ Solomon est in hoc loco. Quum autem immundus spiritus exierit

θῇ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐκ εὑρίσκει. τότε λέγει, ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον. καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον. τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ. καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου, χείρονα τῶν πρώτων, οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ. ρλα β * Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ ἡ μήτηρ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι. εἶπε δέ τις αὐτῷ. ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου, ἔξω ἑστήκασιν, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν τῷ εἰπόντι αὐτῷ. τίς ἔστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου; καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν. ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου. ὅς τις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς αὐτός μου ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστίν. ρλα γ * Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν, καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥς τε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος εἰς τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει. καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς λέγων. ἰδοὺ ἐξῆλθεν κσ ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν, καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ, καὶ κατέφαγεν αὐτά. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς. ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος, ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη. ἄλλα δὲ ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά. ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω, ἀκουέτω. καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ, εἶπον αὐτῷ. διὰ τί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. ρλβ * ὅς τις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται. ὅς τις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. ρλγ * διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσιν, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσιν. καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου ἡ λέγουσα. ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μή

rit ab homine, perambulat per arentia loca, quærens requiem, & non inuenit. Tunc dicit, reuertar in domum meam unde exiui: & quum uenerit, reperit eam uacantem, & scopis purgatã, atq; ornatam. Tunc abit, & adiungit sibi septem alios spiritus sceleratiores se, & ingressus inhabitat illic: & fiunt postrema hominis illius, peiora primis: sic erit & generationi huic peruersæ. Quum autem adhuc loquereꝰ turbis, ecce mater & fratres eius stabant foris, quærentes ei loqui. Dixit autem illi quidam, Ecce mater tua & fratres tui foris stant, quærentes tibi loqui. At ille respondẽs dixit ei qui sibi renũciauerat, Quæ est mater mea, aut qui sunt fratres mei? Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea, & fratres mei. Quisquis enim fecerit uolũtatem patris mei qui est in cœlis, ipse meus frater & soror & mater est.

In die uero illo, egressus Iesus è domo, se XIII
dit iuxta mare, & congregatæ sunt ad illum turbæ multæ, adeo ut ipse nauim ingressus sederet, & uniuersa turba in littore stabat: ac dicebat illis multa per similitudines, dicens, Ecce exijt qui seminabat ad seminãdum, & quum seminaret, alia quidem ceciderũt iuxta uiam, & uenerunt uolucres, ac deuorauerunt ea. Alia uero ceciderunt in loca saxosa, ubi non habebãt multum terræ, & protinus exorta sunt, propterea quod non haberent profunditatẽ terræ: quum aũt exortus esset sol, exusta sunt: & quia non habebant radicem, exaruerunt. Alia rursus ceciderunt in spinas, & insurrexerunt spinæ, & suffocauerunt ea. Alia uero ceciderunt in terram bonam, & dederunt fructũ: aliud quidem centuplum, aliud uero sexagecuplũ, aliud uero trigecuplum. Qui habet aures ad audiendũ, audiat. Et adeuntes discipuli dixerunt illi, Quare per parabolas loqueris illis? At ille respondens dixit eis, Vobis datum est nosse mysteria regni cœlorum, illis aũt non est datum. Quisquis enim habet, dabit illi, & redditur abũdantior. Quisquis aũt non habet, etiam illud quod habet, tolletur ab eo. Propterea per parabolas loquor illis: quia uidentes non uident, & audientes non audiũt nec intelligunt. Et cõpletur in illis prophetia Hesaiæ quę dicit, Auribus audietis, & nõ intelligetis, & uidẽtes uidebitis, & nõ cernetis, Incrassatũ est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierũt, et oculos suos occluserũt,

μή ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. * ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ, ὅτι βλέπουσι, καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον, καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. * ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος. παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας, καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρὸς, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. οὗτός ἐστι ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς. ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτὸν, οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστιν. γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται. ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται. ὁ δὲ ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιὼν, ὃς δὴ καρποφορεῖ καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατὸν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα. * ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων. ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἐπέσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν. ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια. προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ. κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια; ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ. θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά. ὁ δὲ ἔφη. οὔ. μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον. ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ, καὶ ἐν καιρῷ τοῦ θερισμοῦ, ἐρῶ τοῖς θερισταῖς. συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά. τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου. * ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων. ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ, ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων. ὅταν δὲ αὐξηθῇ μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί. καὶ γίνεται δένδρον, ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

ἄλλην

ne quando uideant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem illos. Vestri uero beati sunt oculi, quia uident: & aures uestræ, quia audiunt. Amen enim dico uobis, quòd multi prophetæ & iusti desiderauerunt uidere quæ uidetis, & non uiderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. Vos igitur audite parabolam seminantis. Quum quiuis audit sermonem regni, & non intelligit, uenit ille malus & rapit id quod seminatũ est in corde illius: hic est qui iuxta uiã seminatus fuit. At qui in petricosa semen iactum exceperat, hic est qui uerbum audit, ac protinus cum gaudio accipit illud: uerum non habet radicem in se metipso, sed temporarius est. Porrò quum inciderit afflictio, aut persequutio propter sermonem, continuo offenditur. At qui in spinas semen exceperat, hic est qui uerbum audit: & cura seculi huius, deceptioq; diuitiarum suffocat sermonẽ, & infrugifer redditur. Cæterum qui in terram bonam excepit semen, hic est qui sermonem audit & intelligit, qui denique fructum quoque reddit ac facit, alius quidem centuplum, alius uero sexagecuplum, alius uero trigecuplum. Aliam parabolam proposuit eis, dicẽs, Adsimilatum est regnum cœlorum homini seminanti bonum semen in agro suo: sed dormientibus hominibus uenit illius inimicus, & seminauit zizania inter triticum, abijtq; Quum autẽ germinasset herba, & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania. Accedentes autem serui patrisfamiliâs, dixerunt illi, Domine, nónne bonum semen seminaras in tuo agro? unde igitur habet zizania? Ille uero dixit illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt illi, Vis igitur abeamus & colligamus ea? At ille dixit, Non: ne dum collígitis zizania, eradicetis simul cũ illis & triticũ? sinite pariter crescere utraq; usq; ad messem, & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primum zizania, & colligate ea in fasciculos ad comburendum ea: triticum uero congregate in horreum meum. Aliam parabolam proposuit eis dicens, Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acceptum homo seminauit in agro suo, quod minimum est omnium seminum. Cæterum ubi excreuerit maximũ est inter holera, & fit arbor, adeo ut ueniant uolucres cœli, & nidulentur in ramis illius.

Aliam

ϛλῆ * ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς. ὁμοία
ε ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα
γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ
ϛλθ ἐζυμώθη ὅλον. * ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς
ς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις, καὶ χωρὶς παρα-
βολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥη-
θὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. ἀνοίξω ἐν παρα-
βολαῖς τὸ στόμα μου, ἐρεύξομαι ἀποκεκρυμμένα
ϛμᾶ ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. * τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους,
ι ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ ἰησοῦς. καὶ προσῆλθον αὐ-
τῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, φράσον ἡμῖν τὴν
παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ. ὁ δὲ ἀπο-
κριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρ-
μα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. ὁ δὲ ἀγρός ἐστὶν ὁ
κόσμος. τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς
βασιλείας. τὰ δὲ ζιζάνιά εἰσιν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.
ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτά ἐστὶν ὁ διάβολος. ὁ δὲ
θερισμὸς συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν. οἱ δὲ θερι-
σταὶ ἄγγελοί εἰσιν. ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζά-
νια, καὶ πυρὶ κατακαίεται, οὕτως ἔσται ἐν τῇ συν-
τελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου. ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀν-
θρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ
τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ
τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν, καὶ βαλοῦσιν αὐ-
τοὺς εἰς τὴν καμίνον τοῦ πυρός. ἐκεῖ ἔσται ὁ
κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. τότε οἱ
δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος ἐν τῇ βασι-
λείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω, ἀ-
κουέτω. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρα-
νῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὑρὼν
ἄνθρωπος ἔκρυψεν, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ
ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει
τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασι-
λεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι
καλοὺς μαργαρίτας, ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον
μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶ-
χεν, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν. πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βα-
σιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θά-
λασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ,
ἣν ὅτε ἐπληρώθη ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγια-
λόν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἄγ-
γεια, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον. οὕτως ἔσται ἐν τῇ
συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος. ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι,
καὶ ἀφορίσουσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαί-
ων, καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυ-
ρός, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόν-
των. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. συνήκατε ταῦτα πάν-
τα; λέγουσιν αὐτῷ, ναὶ κύριε. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. διὰ
τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασι-
λείαν τῶν οὐρανῶν, ὁμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδε-
ϛμᾶ σπότῃ, ὃς πις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καὶ
α καὶ παλαιά. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν
ὁ ἰησοῦς

Aliam parabolam dixit illis, Simile est re-
gnum cœlorum fermento, quod acceptum
mulier abscondidit in farinæ satis tribus, do
nec fermẽtaretur totum. Hæc omnia loquu-
tus est Iesus per parabolas ad turbas, & sine
parabola nihil loquutus est illis: ut comple-
retur quod dictum fuerat per prophetam,
qui ait, Aperiam in parabolis os meum, eru
ctabo abscondita à constitutione mundi.
Tunc dimissis turbis, uenit in domũ Iesus,
& accesserunt ad illum discipuli eius, dicen-
tes, Explica nobis parabolam zizaniorum
agri. At ille respondens, dixit illis, Qui semi-
nat bonum semẽ, est filius hominis: ager au-
tem est mundus. Porrò bonum semẽ, ij sunt
filij regni: zizania uero sunt, filij illius ma-
li: inimicus autem qui seminat ea, est diabo-
lus: messis uero, consummatio seculi est:
messores autẽ, angeli sunt. Sicut igitur col-
liguntur zizania, & igni comburuntur, sic
erit in consummatione seculi huius. Mittet
filius hominis angelos suos: & colligent è
regno illius omnia offendicula, & eos qui
patrant iniquitatem, ac mittent illos in ca-
minum ignis: ibi erit ploratus, stridorq; den
tium. Tunc iusti fulgebunt ut sol in regno
patris sui. Qui habet aures ad audiendum,
audiat. Rursum, simile est regnum cœlo-
rum thesauro absconso in agro, quem reper
tum homo absc̃ondidit: & præ gaudio quod
habet super eo, abit: & omnia quæcunq; ha-
bet, uendit, ac mercatur agrum illum. Rur-
sum, simile est regnũ cœlorum homini ne-
gociatori, quærẽti pulchras margaritas: qui
quum inuenisset unam pretiosam margari-
tam, abiens uendidit omnia quæ possside-
bat, & mercatus est illam. Rursum, simile
est regnum cœlorum uerriculo iacto in ma-
re, & ex omni genere contrahenti: quod
quum impletum fuisset, subduxerunt in lit-
tus, & sedentes collegerunt quæ bona sunt
in uasa, quæ uero mala, foras abiecerunt.
Sic futurum est in consummatione seculi,
uenient angeli, & segregabunt malos de me
dio iustorum, & mittent eos in caminum
ignis, illic erit ploratus & stridor dentium.
Dicit illis Iesus, Intellexistis hæc omnia?
Dicunt illi, Etiam domine. At ille dixit il-
lis, Propterea omnis scriba doctus ad re-
gnum cœlorum, similis est homini patrifa-
miliâs, qui depromit è thesauro suo noua
& uetera. Et factum est, ut quum finisset
Iesus

κε περὶ ἰωάννου καὶ ἡρώδου. κϛ περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων.

ὁ ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖ-
θεν. καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασ-
κεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥς τε ἐκπλήτ-
τεσθαι αὐτοὺς καὶ λέγειν. πόθεν τούτῳ ἡ σοφία
αὕτη καὶ αἱ δυνάμεις; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκ-
τονος υἱός; οὐχὶ ἡ μητὴρ αὐτοῦ λέγεται μαριὰμ,
καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἰάκωβος καὶ ἰωσῆς καὶ σί-
μων καὶ ἰούδας; καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶ-
σαι πρὸς ἡμᾶς εἰσιν; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάν-
ρμβ τα; καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. * ὁ δὲ ἰησοῦς
α εἶπεν αὐτοῖς, οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ
πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἐ-
ποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς διὰ τὴν ἀπιστίαν
ρμγ αὐτῶν. * ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν ἡρώ- κε
β δης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν ἰησοῦ, καὶ εἶπεν τοῖς
παισὶν αὐτοῦ, οὗτός ἐστιν ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς, αὐ-
τὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνά-
ρμδ μεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ. * ὁ γὰρ ἡρώδης κρατή-
β σας τὸν ἰωάννην ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο εἰς φυ-
λακὴν διὰ ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα φιλίππου
τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ ἰωάννης.
οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτὴν. καὶ θέλων αὐτὸν ἀπο-
κτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐ-
ρμε τὸν εἶχον. * γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ ἡρώδου,
ς ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέ-
σῳ, καὶ ἤρεσε τῷ ἡρώδῃ. ὅθεν μεθ' ὅρκου ὡμολό-
γησεν, αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται. ἡ δὲ προβιβα-
σθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς. δός μοι φησὶν ὧδε
ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.
καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς. διὰ δὲ τοὺς ὅρκους, καὶ
τοὺς συνανακειμένους ἐκέλευσε δοθῆναι αὐτῇ. καὶ
πέμψας ἀπεκεφάλησεν τὸν ἰωάννην ἐν τῇ φυ-
λακῇ, καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ
ἐδόθη τῷ κορασίῳ, καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς. καὶ
προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦραν τὸ σῶμα,
καὶ ἔθαψαν αὐτό. καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ
ρμϛ ἰησοῦ. * καὶ ἀκούσας ὁ ἰησοῦς, ἀνεχώρησεν
γ ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν. καὶ
ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι, ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ
τῶν πόλεων. καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς εἶδεν πολὺν
ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἐθερά-
ρμζ πευσε τοὺς ἀῤῥώστους αὐτῶν. * ὀψίας δὲ γε-
α νομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέ-
γοντες. ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη πα-
ρῆλθεν, ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες
εἰς τὰς κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα. ὁ
δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελ-
θεῖν, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. οἱ δὲ λέγου- κϛ
σιν αὐτῷ. οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους,
καὶ δύο ἰχθύας. ὁ δὲ εἶπεν. φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧ-
δε. καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ
τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ
τοὺς

Iesus sermones hos, digrederetur illinc. Et quum uenissent in patriã suam, docuit in synagoga illorum, ita ut stuperẽt ac dicerent, Vnde huic sapientia hæc & uirtutes? Nónne hic est ille fabri filius? Nónne mater eius uocatur Mariam, & fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas? & sorores illius nónne omnes apud nos sunt? Vnde igitur huic hęc omnia? Et offendebantur super eo. Iesus autem dixit illis, Non est propheta expers honoris, nisi in patria sua & domo sua. Et non ædidit illic uirtutes multas propter incredulitatem illorum. In illo tempo- XIIII re audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu, & dixit famulis suis, Hic est Ioannes baptista, is surrexit à mortuis, & ideo uirtutes agunt in illo. Nam Herodes ceperat Ioãnem & uinxerat, ac posuerat in carcere propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui. Dicebat enim illi Ioannes, Non licet tibi habere eam. Et quum uellet eum occidere, metuebat multitudinẽ, propterea quod illum ceu prophetam habebant. Quum autem celebraretur natalis Herodis, saltabat filia Herodiadis in medio, & placuit Herodi. Vnde cum iureiurando pollicitus est, se daturum illi quicquid peteret. At illa prius instructa à matre sua: Da mihi, inquit, hic in patina caput Ioannis Baptistæ. Et indoluit rex: attamen propter iusiurandum & eos qui simul accumbebant, iussit ei dari: & missis carnificibus, amputauit caput Ioannis in carcere: & allatum est caput eius in patina, datumq; est puellæ, atq; illa obtulit matri suæ. Et accesserunt discipuli eius, & sustulerunt corpus, ac sepelierunt illud: abieruntq; & renunciarunt Iesu. Id quum audisset Iesus, secessit illinc in naui ad desertum locum seorsim. Et quum audissent turbæ, sequutæ sunt illum itinere pedestri relictis urbibus. Et egressus Iesus uidit multã turbam: & tactus est affectu misericordiæ erga illos, sanauitq; ex illis qui male ualebãt. Porrò quum appetisset uespera, adierunt eum discipuli ipsius dicẽtes, Desertus est locus, & hora iam præterijt: dimitte turbas ut abeant in uicos, & emãt sibi cibaria. At Iesus dixit illis, Non est illis necesse ut abeant, date illis uos qd' edãt. At illi dicunt ei, Nõ habemus hic nisi quinq; panes & duos pisces. Ille uero dixit, Afferte mihi illos huc. Et iussis turbis discũbere super gramina, sumptisq; quinq; panibus, ac duobus

τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐ/
λόγησεν, καὶ κλάσας, ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς
ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις. καὶ ἔφαγον
πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισ/
σεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλή/
ρεις. οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ὡσεὶ πεντα/
χμῆ χιλιοι χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων. *καὶ εὐ/
s θέως ἠνάγκασεν ὁ ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμ/
βῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέ/
ραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους. *καὶ ἀπολύ/
σας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν προ/
σεύξασθαι. *ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.
ϛ τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασα/
νιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων, ἦν γὰρ ἐναντί/
ος ὁ ἄνεμος. τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀ/
πῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τὴν
θάλασσαν. καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ κϛ
τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέ/
γοντες, ὅτι φάντασμά ἐστιν. καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου
ἔκραξαν. εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, λέ/
γων, θαρσεῖτε ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. *ἀποκρι/
γνα ϛ θεὶς δὲ αὐτῷ ὁ πέτρος, εἶπεν. κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέ/
λευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα. ὁ δὲ εἶ/
πεν, ἐλθέ. καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ πέ/
τρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς
τὸν ἰησοῦν. βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφο/
βήθη, καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι ἔκραξε
λέγων. κύριε σῶσόν με. εὐθέως δὲ ὁ ἰησοῦς ἐκτεί/
νας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἔπεν αὐ/
γρβ τῷ. ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας; *καὶ ἐμβάν/
s των αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος. οἱ
δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ,
γνϛ λέγοντες, ἀληθῶς θεοῦ υἱός εἶ. *καὶ διαπερά/
β σαντες, ἦλθον εἰς τὴν γῆν γεννησαρέθ. καὶ ἐπι/
γνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου,
ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, καὶ
προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχον/
τας, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα μόνον ἅψων/
ται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, καὶ ὅ/
γρϛ σοι ἥψαντο, διεσώθησαν. *τότε προ/
s σέρχονται τῷ ἰησοῦ οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων γρα/ κη
μματεῖς καὶ φαρισαῖοι, λέγοντες. διὰ τί οἱ
μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν
τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς
χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν. ὁ δὲ ἀ/
ποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. διὰ τί καὶ ὑμεῖς πα/
ραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν πα/
ράδοσιν ὑμῶν; ὁ γὰρ θεὸς ἐνετείλατο, λέ/
γων. τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ
ὁ κακολογῶν πατέρα, ἢ μητέρα, θανάτῳ τε/
λευτάτω. ὑμεῖς δὲ λέγετε. ὃς ἂν εἴπῃ τῷ
πατρὶ, ἢ τῇ μητρὶ, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ
ὠφε/

duobus piſcibus, ſublatis in cœlum oculis, benedixit. Et quum fregiſſet dedit diſcipulis panes, diſcipuli uero turbis. Et comederunt omnes, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt quod ſuperfuerat de fragmentis, duodecim cophinos plenos. Porrò qui comederāt fuere uiri fermè quinquies mille, præter mulieres ac pueros. Et ſtatim compulit Ieſus diſcipulos ſuos, ut conſcenderēt nauim, & præcederent ſe in ripam ulteriorem, donec dimiſſiſſet turbas. Ac dimiſſis turbis, aſcendit in montem ſolus ad orandum. Quum autem aduenīſſet ueſpera, ſolus erat illic. Cæterum nauis iam in medio maris erat, & afflictabatur ab undis, nā uentus erat aduerſus. Quarta autē noctis uigilia abijt ad illos Ieſus, ambulans ſuper mare: & ubi uidiſſent eum diſcipuli ſuper mare ambulātem, turbati ſunt, dicentes, Spectrum eſt: ac præ metu exclamauerunt: ſed ſtatim loquutus eſt illis Ieſus, dicens, Bono animo eſte, ego ſum, ne terreamini. Reſpondens autem illi Petrus dixit, Domine, ſi tu es, iubeto me ad te uenire ſuper aquas. At ille dixit, Veni. Et quū deſcendiſſet è nauí Petrus, ambulabat ſuper aquas, ut iret ad Ieſum. Cęterum quum uideret uentum ualidum territus eſt: & quum cœpiſſet demergi, clamauit, dicēs, Domine ſerua me. Continuo autem Ieſus extenta manu apprehendit eum, & dixit illi, Exigua fiducia prædite, cur hæſitabas? Et quum eſſent ingreſſi nauim, conquieuit uentus. Porrò qui erant in naui, acceſſerunt & adorauerunt eum, dicentes, Vere dei filius es. Et quū traiecīſſent, uenerunt in terram Genneſareth. Et quum agnouiſſent illum uiri loci illius, emiſerunt nuncios in totam undique finitimam regionem illam, & obtulerunt illi omnes male habentes: & obſecrabant eum, ut tantum tangerent fimbriam ueſtimenti ipſius: & quotquot tetigiſſent, ſalui facti ſunt. Tunc ac XV
cedunt ad Ieſum, qui ab Hieroſolymis uenerant, ſcribæ & phariſæi, dicentes, Quare diſcipuli tui tranſgrediuntur traditionē ſenioꝝ rum? Non enim abluunt manus ſuas, quum edunt panem. At ille reſpondens dixit eis, Quare & uos tranſgredimini præceptū dei propter traditionem ueſtram? Nam deus præcepit, dicens, Honora patrē & matrem. Et qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur. Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, quicquid doni à me

profe/

κθ περὶ τῆς καναναίας. λ περὶ τῶν θεραπευθέντων ὄχλων.

ὠφεληθῇς, καὶ οὐ μὴ τιμήσει τὸν πατέρα αὐ-
τοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ. καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐν-
τολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παραδοσιν ὑμῶν. ὑπο-
κριταὶ, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν ἡσαΐας,
λέγων. ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τοῦ στόματι αὐτῶν,
καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρ-
ρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ, μαθὴν δὲ σέβονταί με, δι-
δάσκοντες διδασκαλίας, ἐνταλματα ἀνθρώ-
πων. καὶ προσκαλεσαμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐ-
τοῖς. ἀκούετε καὶ συνίετε. οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς
τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευό-
μενον ἐκ τοῦ στόματος, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
ρνε *τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπον αὐ-
ι τοῦ. οἶδας ὅτι οἱ φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λό-
γον ἐσκανδαλίσθησαν; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν. πᾶ-
σα φυτεία, ἣν οὐκ ἐφύτευσε πατήρ μου ὁ οὐρα-
ρνϛ νιος, ἐκριζωθήσεται. *ἄφετε αὐτοὺς, ὁδηγοί εἰσι,
ε τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ,
ρνζ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται. *ἀποκριθεὶς
ϛ δὲ ὁ πέτρος, εἶπεν αὐτῷ. φρασον ἡμῖν τὴν πα-
ραβολὴν ταύτην. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν, ἀκμὴν καὶ
ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὔπω νοεῖτε, ὅτι πᾶν τὸ εἰσ-
πορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ,
καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται; τὰ δὲ ἐκπορευό-
μενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται,
κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. ἐκ γὰρ τῆς καρδίας
aliâs ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροὶ, φόνοι, μοιχεῖαι,
φθόνοι πορνεῖαι, κλοπαὶ, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημί-
αι, ταῦτα ἐστὶ τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. τὸ δὲ
ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ ἰησοῦς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ
μέρη τύρου καὶ σιδῶνος. καὶ ἰδοὺ γυνὴ κανα- κθ
ναῖα ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἔκραζεν
αὐτῷ λέγουσα, ἐλέησόν με κύριε, υἱὲ δαβιδ, θυ-
γάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται. ὁ δὲ οὐκ ἀπε-
κρίθη αὐτῇ λόγον. καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ, ἠρώτων αὐτὸν λέγοντες, ἀπόλυσον αὐτὴν,
ρνη ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν. *ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν,
ε οὐκ ἀπεσταλὴν εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολω-
ρνθ λότα οἴκου ἰσραήλ. *ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνησεν
ϛ αὐτοῦ λέγουσα. κύριε, βοήθει μοι. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς,
εἶπεν, οὐκ ἔστι καλὸν, λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκ-
νων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. ἡ δὲ εἶπεν. ναὶ κύ-
ριε. καὶ γὰρ τὰ κυναρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψυχίων
τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων
αὐτῶν. τότε ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῇ, ὦ
γύναι μεγάλη σου ἡ πίστις, γενηθήτω σοι ὡς θέ-
λεις. καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐ-
ρξ κείνης. *καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ ἰησοῦς, ἦλθε πα- λ
ϛ ρὰ τὴν θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, καὶ ἀναβὰς εἰς
τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ, καὶ προσῆλθον πρὸς αὐτὸν
ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν, χωλοὺς, τυ-
φλοὺς

profecturum erat, id in tuum uertitur com-
modũ, & non honorabit patrẽ suum aut ma
trem suam: & irritũ fecistis præceptum dei
propter traditionẽ uestram. Hypocritæ, re-
cte de uobis prædixit Hesaias dicẽs, Appro
pinquat mihi populus hic ore suo & labijs
me honorat, cæterũ cor eorũ procul abest à
me: sed frustra me colũt, docẽtes doctrinas,
præcepta hominũ. Et aduocatis ad se turbis
dixit eis, Audite & intelligite: non quod in-
greditur in os, impurat hominẽ, sed quod e-
greditur ex ore, hoc impurum reddit homi-
nem. Tunc accedẽtes discipuli eius dixerũt
illi, Nosti pharisæos audito sermone isto of-
fensos fuisse? At ille respondens ait, Omnis
plantatio quam nõ plãtauit pater meus cœ-
lestis, eradicabitur. Omittite illos, duces sunt
cæci cæcorum. Porrò si cæcus cæco dux fue
rit, ambo in foueam cadẽt. Respondens aũt
Petrus dixit ei, Dissere nobis parabolam. Ie
sus aũt dixit, Adhuc & uos intelligentia ca-
retis? Nondum intelligitis quod quicquid
ingreditur in os, in aluũ abit, & in secessum
eijcitur? At ea quæ proficiscuntur ex ore, ex
ipso corde egrediũtur, & illa impurum red-
dunt hominem. Nam ex corde exeunt cogi
tationes malæ, cædes, adulteria, stupra, fur-
ta, falsa testimonia, conuitia. Hæc sunt quæ
impurum reddũt hominem. Cæterum illo-
tis manibus capere cibum, non inquinat ho
minẽ. Et digressus illinc Iesus, secessit in par-
tes Tyri & Sidonis. Et ecce mulier Cananęa
quæ à finibus illis uenerat, clamabat ad illũ
dicens, Miserere mei domine fili Dauid, fi-
lia mea misere à dæmonio agitatur. Ille ue-
ro non respondit ei quicquam. Et acceden-
tes discipuli eius rogabant illum dicentes,
Amitte illam, nam clamat post nos. At ille
respondens dixit, Non sum missus nisi ad o-
ues perditas domus Israeliticæ. Illa uero ue-
nit & adorauit eum dicens, Domine, succur
re mihi. At ille respondens dixit. Non est ho
nestum, sumere panem filiorum & obijcere
catellis. Hæc autem respondit, Certe domi-
ne: etenim catelli edunt de micis quæ cadũt
de mensa dominorum suorũ. Tunc respon-
dens Iesus dixit illi, O mulier magna est fi-
des tua, fiat tibi sicut uis. Et sanata fuit filia
eius ex eo tempore. Et progressus illinc Ie-
sus, uenit iuxta mare Galilææ, & conscenso
monte sedebat illic. Et accesserunt ad eum
turbæ multæ, ducentes secum claudos, cæ-
cos

φλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλοὺς, καὶ ἔῤῥιψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. ὥστε τὸν ὄχλον θαυμάσαι βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, τυφλοὺς βλέποντας, καὶ ἐδόξασαν τὸν θεὸν ἰσραήλ. ὁ δὲ λα ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν. σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσιν, καὶ ἀπολύσαι αὐτοὺς νήστεις, οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ. καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον; καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, πόσους ἄρτους ἔχετε; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτὰ καὶ ὀλίγα ἰχθύδια. καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν. καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας, ἔκλασε καὶ ἐδίωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ, καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν, καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις. οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων. ρξα̃ * καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια μαγδαλά. καὶ προσελθόντες οἱ φαρισαῖοι καὶ σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν, σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ρξβ δεῖξαι αὐτοῖς. * ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, ὀψίας γινομένης λέγετε, εὐδία, πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός. καὶ πρωΐ, σήμερον χειμών. πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανὸς στυγνάζων. τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν ρξγ καιρῶν οὐ δύνασθε; * γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐ- ρξδ τῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. * καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς, ἀπῆλθεν. καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων. ρξε * οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς λέγοντες, ὅτι λβ ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν. γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε; οὔπω νοεῖτε οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε; οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε; πῶς οὐ νοεῖτε, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων; τότε συνῆκαν, ὅτι οὐκ εἶπεν προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλὰ ἀπὸ τῆς διδαχῆς ρξζ τῶν φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων. * ἐλθὼν δὲ ὁ ιη̃ α ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη καισαρείας τῆς φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων. τίνα με λέγουσιν οἱ ἄν-

cos, mutos, mutilos, & alios multos. & abiecerũt eos ad pedes Iesu: & sanauit eos, adeo ut turbæ miratæ sint, quum uiderent mutos loqui, mutilos esse sanos, claudos ambulare, cæcos uidere, & glorificabãt deum Israel. Iesus aũt uocatis ad se discipulis suis dixit, Miseret me turbæ, propterea quod iam triduũ perseuerant apud me, & non habent quod edant: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiãt in uia. Dicũt ei discipuli eius, Vnde nobis in solitudine panes tam multi, ut saturemus turbã tantã? Et dicit illis Iesus, Quot panes habetis? At illi dicũt, Septem, & paucos pisciculos. Et iussit turbas discumbere in terra. Et sumpsit septẽ panes ac pisces: & postq̃ gratias egisset, fregit, deditq; discipulis suis: discipuli uero turbæ: comederuntq; oẽs, & saturati sunt: & sustulerunt quod supererat fragmentorũ, septem sportulas plenas. At ij qui comederant, erant quater mille uiri, præter mulieres & pueros. Et dimissis turbis, cõscendit nauim, uenitq; in fines Magdala.

Et aggressi pharisæi unà cum sadducæis XVI tentantes rogabant eum, ut signum è cœlo ostenderet sibi. At ille respondens dixit eis, Quum cœperit esse uespera, dicitis: serenitas erit, nam rubet cœlũ: & mane, hodie tempestas, rubet enim cœlũ triste. Hypocritæ, faciem cœli scitis dijudicare, signa uero tẽporum non potestis? Natio praua & adultera signũ requirit, & signũ non dabitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Et relictis illis abijt. Et quũ uenissent discipuli eius in ulteriorẽ ripam, per obliuionẽ non sumpserant panes. Iesus autem dixit illis, Videte & cauete à fermento pharisæorũ ac sadducæorũ. At illi reputabãt intra sese dicẽtes, Panes nõ sumpsimus. Quod ubi cognouit Iesus, dixit illis: quid cogitatis intra uos ipsos, ô parũ fidentes, q̃ panes nõ sumpseritis? Nõdũ intelligitis neq; memoria tenetis, quinq; illos panes quũ homines essent q̃nquies mille, & quot cophinos sustuleritis? neq; septẽ illos panes quum homines essent quater mille, & quot sportas acceperitis? qui fit ut nõ intelligatis me nõ de pane dixisse uobis illud, ut cauere tis à fermẽto pharisæorũ & sadducæorum? Tũc intellexerũt q̃ nõ iussisset cauere à fermẽto panis, sed à doctrina pharisæorũ & sadducæorum. Quũ uenisset aũt Iesus in partes Cęsareę eius, quę cognominat̃ Philippi, iterrogauit discipulos suos, dicẽs: quẽ me dicũt

λδ περὶ τῆς μεταμορφώσεως τοῦ χριστοῦ.

οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. οἱ δὲ
εἶπον. οἱ μὲν, ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν, ἄλλοι δὲ
ἡλίαν, ἕτεροι δὲ ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.
λέγει αὐτοῖς. ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀπο-
κριθεὶς δὲ σίμων πέτρος εἶπεν. σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ
υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς,
ρξζ εἶπεν αὐτῷ. * μακάριος εἶ σίμων βὰρ ἰω-
ι νᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκαλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ
πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. κἀγὼ δέ σοι λέ-
γω, ὅτι σὺ εἶ πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέ-
τρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν. καὶ πύ-
λαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. καὶ δώσω
σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν. καὶ ὃ
ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς
οὐρανοῖς, καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ὠδὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυ-
ρξῃ μένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. * τότε διεστείλατο
β τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν, ὅτι αὐ-
τός ἐστι ἰησοῦς ὁ χριστός. ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ ἰησοῦς δεῖ
κνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελ-
θεῖν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν
πρεσβυτέρων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ γραμματέων,
καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερ-
ρξθ θῆναι. * καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ πέ-
β τρος, ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ λέγων. ἵλεώς σοι κύ-
ριε, οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο. ὁ δὲ στραφεὶς, εἶπεν τῷ
πέτρῳ. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδα-
λόν μου εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ
ρο τὰ τῶν ἀνθρώπων. * τότε ὁ ἰησοῦς εἶπεν
β τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. εἴ τις θέλει ὀπίσω μου
ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν
σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. ὃς γὰρ ἂν
θέλει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν.
ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ,
εὑρήσει αὐτήν. τί γὰρ ὠφεληθήσεται ἄνθρωπος
ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐ-
τοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀνταλλαγμα
ροα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ; * μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ι ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγ-
γέλων αὐτοῦ. καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ, κατὰ τὴν
ροβ πρᾶξιν αὐτοῦ. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες
β ὧδε ἑστώτων, οἵ τινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου,
ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν
τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. καὶ μεθ' ἡμέρας ἕξ, πα-
ραλαμβάνει ὁ ἰησοῦς τὸν πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ
ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς
εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν, καὶ μετεμορφώθη ἔμ-
προσθεν αὐτῶν, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς
τὸ φῶς. καὶ ἰδοὺ ὤφθησαν αὐτοῖς μωσῆς καὶ ἡ-
λίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ
πέτρος, εἶπεν τῷ ἰησοῦ. κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς
ὧδε εἶναι. εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκη-
νὰς

homines esse filium illum hominis? Illi uero dicebant, Alij quidem Ioannem baptistam, alij uero Heliam, alij uero Hieremiam, aut unum de numero prophetarũ. Dicit illis, At uos quẽ me dicitis esse? Respondens autem Simon Petrus dixit, Tu es Christus ille filius dei uiuentis. Et respondens Iesus dixit illi, Beatus es Simon Bar Iona, quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed pater meus qui est in cœlis. At ego uicissim tibi dico, quòd tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meam ecclesiam, & portæ inferorum non ualebũt aduersus illam. Et dabo tibi claues regni cœlorum. Et quicquid alligaueris in terra, erit alligatum in cœlis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cœlis. Tunc edixit discipulis suis, ne cui dicerent, quod ipse esset Iesus Christus. Ex eo tempore cœpit Iesus indicare discipulis suis, quod oporteret ipsum abire Hierosolymam, ac multa pati à senioribus & principibus sacerdotum & scribis, & occidi, & tertio die resuscitari. Et quũ abduxisset eum Petrus, cœpit illum increpare, dicens, Propitius tibi sis domine, nequaquam erit tibi hoc. At ille conuersus dixit Petro, Abi post me satana, obstaculo es mihi: quia non sapis ea quæ sunt dei, sed ea quæ sunt hominum. Tunc Iesus dixit discipulis suis, Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suam, ac sequatur me. Qui enim uoluerit animã suã seruare, perdet eam. Rursus, Qui perdiderit animã suam mea causa, inueniet eam. Quid enim prodest homini, si totum mundum lucratus fuerit, animæ uero suæ iacturam fecerit? Aut quid dabit homo, cuius permutatione redimat animam suam? Futurum est enim, ut filius hominis ueniat in gloria patris sui cum angelis suis, & tunc reddet unicuiq; iuxta facta ipsius. Amen dico uobis, sunt quidam hic stantes, qui non gustabunt mortem, donec uiderint filium hominis ue-
λδ nientem in regno suo. Et post dies sex, as- XVII
sumit Iesus Petrum ac Iacobum & Ioãnem fratrem eius, & subducit illos in mõtem excelsum seorsum, transformatusq; est coram illis: & splenduit facies eius sicut sol. Vestimenta autem illius facta sunt candida, sicut lumen. Et ecce conspecti sunt illis Moses & Helias cum illo colloquentes. Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hic esse. Si uis faciamus hic tria tabernacula

λε περὶ τῶν σελήνιαζομένου. λϛ περὶ τῶν αὐτούντων τὰ δίδραχμα.

νὰς, σοὶ μίαν, καὶ μωσῇ μίαν, καὶ ἡλίᾳ μίαν. ἔτι
αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσ-
κίασεν αὐτοὺς, καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης λέ-
γουσα. οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς ἐν ᾧ εὐ-
δόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἀκούσαντες οἱ μα-
θηταὶ, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβή-
θησαν σφόδρα. καὶ προσελθὼν ὁ ἰησοῦς, ἥψα-
το αὐτῶν, καὶ εἶπεν ἐγέρθητε καὶ μὴ φοβεῖσθε.
ἐπαίραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα
εἶδον, εἰ μὴ τὸν ἰησοῦν μόνον. καὶ καταβαινόν-
των αὐτῶν ἐκ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ ἰη-
σοῦς λέγων. μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ
υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. καὶ ἐπη-
ρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. τί
οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι ἡλίαν δεῖ ἐλθεῖν
ρογ πρῶτον; *ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς, εἶπεν
ς αὐτοῖς. ἡλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκα-
τασήσει πάντα. λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι ἡλίας ἤδη
ἦλθεν, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίη-
σαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. οὕτως καὶ ὁ υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν. τότε
συνῆκαν οἱ μαθηταὶ, ὅτι περὶ ἰωάννου τοῦ βα-
ροδ πτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς. *καὶ ἐλθόντων αὐτῶν
β πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπός τις γο-
νυπετῶν αὐτῷ, καὶ λέγων. κύριε, ἐλέησόν λε
μου τὸν υἱόν, ὅτι σελήνιαζεται καὶ κακῶς πάσχει,
πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς
τὸ ὕδωρ, καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς
σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι. ἀπο-
κριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν. ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ δι-
εστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε
ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε. καὶ ἐπετί-
μησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ
δαιμόνιον, καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς, ἀπὸ τῆς ὥρας
ροε ἐκείνης. *τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ
ε ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον. διὰ τί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθη-
μεν ἐκβαλεῖν αὐτό. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, διὰ
τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχη-
τε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τού-
τῳ, μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, καὶ μεταβήσεται.
καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν. τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ
ροϛ ἐκπορεύεται, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ. *ἀ-
β ναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐ-
τοῖς ὁ ἰησοῦς. μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδί-
δοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν
αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. καὶ ἐλυ-
ροζ πήθησαν σφόδρα. *ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς λϛ
ι καπερναοὺμ προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβά-
νοντες τῷ πέτρῳ, καὶ εἶπον. ὁ διδάσκαλος ὑ-
μῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα; λέγει, ναί. καὶ ὅτε εἰ-
σῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ ἰη-
σοῦς, λέγων. τί σοι δοκεῖ σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς
ἀπὸ

bernacula, tibi unum, & Mosi unum, & He-
liæ unum. Adhuc eo loquẽte, ecce nubes lu-
cida obumbrauit illos. Et ecce uox è nube
quæ diceret, Hic est filius meus dilectus, in
quo mihi bene cõplacitum est, ipsum audi-
te. Et quum hæc audissent discipuli, procide-
runt in faciẽ suã, & territi sunt uehementer.
Et accedens Iesus tetigit illos, dixitq́; Surgi-
te, & ne timeatis. Vbi uero sustulissent ocu-
los suos neminẽ uidebant, nisi Iesum solum.
Et quũ descenderẽt de monte, præcepit illis
Iesus, dicẽs, Ne cui dixeritis uisionẽ, donec
filius hominis à mortuis resurgat. Et interro-
gauerunt eum discipuli sui, dicẽtes, Cur igi-
tur scribę dicunt, ꝙ Heliam oporteat uenire
prius? Iesus autem respondẽs dixit illis, He-
lias quidem ueniet prius, & restituet omnia.
Cæterũ dico uobis, Heliam iam uenisse, &
non agnouerũt eum: sed fecerunt in eo quę-
cunq́; uoluerunt. Sic & filius hominis passu-
rus est ab illis. Tunc intellexerunt discipuli
ꝙ de Ioanne baptista dixisset ipsis. Et quum
uenissent ad turbam, accessit ad eum homo
quidam, flectens genua illi, dicensq́; Domi-
ne, miserere filij mei, quoniã lunaticus est, &
misere affligitur: nam sæpe cadit in ignem,
& sæpe in aquam, & obtuli eum discipulis
tuis, nec potuerũt eum sanare. Respondens
autem Iesus dixit, O natio incredula & dis-
torta, quousq́; tandem ero uobiscum? usque
quo patiar uos? adducite illum huc. Et incre-
pauit illud Iesus, & exijt ab eo dæmonium,
& sanatus est puer à tempore illo. Tunc ac-
cedentes discipuli ad Iesum seorsum, dixe-
runt, Quare nos nõ potuimus eijcere illud?
Iesus autem dixit illis, Propter incredulita-
tem uestram. Amen quippe dico uobis, si ha-
beatis fidẽ sicut granũ sinapis, dicetis monti
huic, demigra hinc illuc, & demigrabit, neq́;
quicquã impossibile erit uobis. Sed hoc ge-
nus non egreditur, nisi per deprecationẽ &
ieiunium. Quum autem uersarẽtur in Gali-
læa, dixit illis Iesus, Futurum est ut filius ho-
minis tradatur in manus hominum, & occi-
dent eum, ac tertio die resurget. Et mœrore
affecti sunt uehementer. Quum autem ue-
nissent in oppidum Capernaum, accesserũt
qui didrachma solent accipere ad Petrum,
dixeruntq́; Præceptor uester num soluit di-
drachma? Dicit, Etiam. Et quum ingressus
fuisset in domum, præuenit illum Iesus, di-
cens, Quid tibi uidetur Simon? Reges terrę

ἀπὸ τίνων λαμβάνουσιν τὰ τέλη ἢ κῆνσον, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων; λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ἄρα γε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί. ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτούς, πορεύθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον, καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθῦν ἆρον, καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα, ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

ρος β * ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες. τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν; καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ εἶπεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν. ἐὰν μὴ στραφῆτε καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. ὅς τις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτο ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται. * ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ, ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γὰρ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα. πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται. * εἰ δὲ ἡ χεὶρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοί ἐστιν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, χωλὸν ἢ κυλλόν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα, βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον. καὶ εἰ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοί ἐστιν μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός. * ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός. * τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐνενηκονταεννέα ἐπὶ τὰ ὄρη, πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον; καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτό, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐνενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις. οὕτως οὐκ ἔστιν θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρός ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μικρῶν τούτων. * ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου. ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου. * ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετά σου ἔτι ἕνα ἢ δύο, ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα. ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ. ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλη-

à quibus accipiunt tributa aut censum? à filijs suis, an ab alienis? Dicit illi Petrus, Ab alienis. Ait illi Iesus, Ergo liberi sunt filij. Verum ne simus illis offendiculo, profectus ad mare mitte hamum, & eum piscem qui prodierit primus, tolle: & aperto ore illius inuenies staterē: acceptū eum da illis pro me & te. In illo tempore accesserūt discipuli ad XVIII
λζ Iesum, dicētes, Quis maximus est in regno cœlorum? Et accersitū ad se puerum Iesus, statuit in medio illorum, & dixit, Amē dico uobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut pueri, non ingrediemini in regnum cœlorum. Quisquis igitur demiserit semetipsum, sicut est puer iste, hic est ille maximus in regno cœlorum. Et qui receperit unum puellum talem in nomine meo, me recipit. Qui autē offenderit unum de pusillis istis, qui in me credunt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collum eius, ac demergatur in profundum maris. Væ mundo ab offendiculis. Necesse est enim ut ueniant offendicula, uerūtamen uæ homini per quem offendiculum uenit. Quod si manus tua, uel pes tuus, obstaculo est tibi, abscide eum, & proijce abs te. Bonum est tibi ad uitam ingredi claudum aut mutilum, potius quàm duas manus, uel duos pedes habentem, mitti in ignem æternum. Et si oculus tuus offendit te, erue eum, & proijce abs te. Bonum est tibi, ut luscus intres in uitam, potius quàm ut duos oculos habens mittaris in gehēnam ignis. Videte ne contemnatis unum ex his pusillis. Dico enim uobis, quòd angeli eorum in cœlis semper uident faciem patris mei, qui in cœlis est. Venit enim filius hominis seruare quod perierat. Quid uobis uidetur? si fuerint alicui homini cētum oues,
λη & errauerit una ex eis, nónne relictis nonagintanouem in montibus, uadit & quærit eam quæ errauerat? Et si contigerit ut inueniat eam, Amen dico uobis, gaudet super ea magis quàm super nonagintanouē, quæ non errauerunt. Sic non est uoluntas coram patre uestro qui in cœlis est, ut pereat unus de pusillis istis. Porrò si peccauerit in te frater tuus, uade & argue eū inter te & ipsum solum. Si te audierit, lucratus es fratrem tuum: sin uero te non audierit, adhibe tecum adhuc unum aut duos: ut in ore duorū aut trium testium consistat omne uerbū. Quod si non audierit eos, dic ecclesiæ. Quod si

ecclē-

ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς ρπε καὶ ὁ τελώνης. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ ρπς οὐρανῷ. * πάλιν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος, οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν. ρπζ * τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπεν. κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς. οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. ρπη * διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ. ἀρξαμένου δὲ λθ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων. μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχεν, καὶ ἀποδοθῆναι. πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος, προσεκύνει αὐτῷ λέγων. κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω. σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ. ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια. καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων. ἀπόδος μοι, ὅτι ὀφείλεις. πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτὸν, λέγων. μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι. ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν, ἀλλὰ ἀπελθὼν, ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον. ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ ἑαυτῶν πάντα τὰ γενόμενα. τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ. δοῦλε πονηρὲ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με. οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς κἀγώ σε ἠλέησα; καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ, παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ. οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν. ρπθ * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ς ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας πέραν τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ. καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ. εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

ecclesiam nō audierit, sit tibi uelut ethnicus & publicanus. Amen dico uobis, quæcunq; alligaueritis super terram, erunt ligata in cœlo: & quæcunq; solueritis super terram, erūt soluta in cœlo. Rursum dico uobis, q̄d si duo ex uobis cōsenserint super terram, de omni re quamcunq; petierint, fiet illis à patre meo qui in cœlis est. Vbi enim sunt duo uel tres cōgregati in nomine meo, ibi sum in medio eorū. Tunc accedens Petrus ad eum, dixit, Dñe, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? Num usq; septies? Dicit illi Iesus, Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies. Ideo adsimilatum est regnum cœlorum homini regi, qui uoluit conferre rationem cum seruis suis. Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei unus qui debebat ei decem milia talentorū. Cæterū quum is non esset soluēdo, iussit eum dominus uenūdari & uxorem eius & liberos & omnia quę habebat, ac fieri solutionem. Procidens autem seruus ille adorabat eum, dicens, Domine, esto patiēs erga me, & omnia tibi reddam. Misertus autem dominus seruí illius, absoluit eum, & æs alienū remisit ei. Egressus uero seruus ille, inuenit unum de conseruis suis, qui debebat sibi cētum denarios: & iniecta in eū manu, obtorto collo trahebat, dicens, Solue quod debes. Et procidens conseruus eius rogabat eū, dicens, Esto patiens erga me, & omnia reddam tibi. At ille nolebat, sed abijt & coniecit eum in carcerē, donec redderet debitū. Porrò quum uidissent conserui eius quæ fiebant, indoluerunt ualde, & uenerunt, aperueruntq; domino suo omnia quæ facta fuerant. Tunc accersiuit illum dominus suus, & ait illi, Serue scelest, totum debitum illud remisi tibi, quum obsecrasses me: nónne oportuit & te misereri conseruí tui, sicut & ego tui misertus erā? Et iratus dominus eius, tradidit eum tortoribus, quoadusq; redderet totum quod debebatur sibi. Sic & pater meus cœlestis faciet uobis, si non remiseritis suo quisq; fratri ex cordibus uestris delicta illorum. XIX Et factum est quum consummasset Iesus sermones hos, demigrauit à Galilæa, & uenit in fines Iudææ trans Iordanem, & sequutæ sunt eum turbæ multæ, & sanauit eos ibi. Et accesserunt ad eum pharisæi tentantes eum, & dicentes ei, Licetne homini diuortium facere cum uxore sua, qualibet ex causa?

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι μ
ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρρεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν
αὐτούς; καὶ εἶπεν, ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄν/
θρωπ τὸν πατέρα, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσ/
κολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο
εἰς σάρκα μίαν, ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο ἀλλὰ σὰρξ
μία. ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπ μὴ χω/
ριζέτω. λέγουσιν αὐτῷ. τί οὖν μωσῆς ἐνετείλατο
δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;
λέγει αὐτοῖς, ὅτι μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρ/
δίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυ/
ναῖκας ὑμῶν, ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως.
ρϛ * λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα
α αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶ/
ται. καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.
ρϛα * λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. εἰ οὕτως ἐστὶν
ι ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικός, οὐ
συμφέρει γαμῆσαι. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, οὐ πάν/
τες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.
εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγε/
νήθησαν οὕτως. καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐ/
νουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. καὶ εἰσὶν εὐνοῦ/
χοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλεί/
αν τῶν οὐρανῶν. ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.
ρϛβ * τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας
β ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται. οἱ δὲ μαθηταὶ
ἐπετίμησαν αὐτοῖς. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν. ἄφετε τὰ
παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με, τῶν
γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. καὶ
ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.
ρϛγ * καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν, εἶπεν αὐτῷ. διδά/ μα
β σκαλε ἀγαθέ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω
ζωὴν αἰώνιον; ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ. τί με λέγεις ἀ/
γαθόν; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. εἰ δὲ θέ/
λεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν τήρησον τὰς ἐντο/
λάς. λέγει αὐτῷ, ποίας; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν. τὸ.
οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευ/
δομαρτυρήσεις. τίμα τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέ/
ρα, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.
λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκ. πάντα ταῦτα ἐφύλα/
ρϛδ ξα ἐκ νεότητός μου. τί ἔτι ὑστερῶ; * ἔφη αὐ/
β τῷ ὁ ἰησοῦς. εἰ θέλεις τέλε εἶναι, ὕπαγε πώ/
λησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ
ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει
ρϛε μοι. * ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκ τὸν λόγον,
β ἀπῆλθε λυπούμεν. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα
πολλά. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐ/
τοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πλούσι δυσκόλως
εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. καὶ
πάλιν λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ
τρυπήματος ῥαφίδ διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς
τ βασιλείαν τ θεοῦ εἰσελθεῖν. ἀκούσαντες δὲ οἱ μα/
θηταὶ

Qui respondens ait eis, An nõ legistis, quod
is qui fecit ab initio, masculum & fœminam
fecit eos? Et dixit, Propterea deseret homo
patrem & matrem, & adglutinabitur uxori
suæ, & erunt duo in carnem unam. Itaq; iam
nõ sunt duo, sed una caro. Quod ergo deus
copulauit, homo ne separet. Dicunt illi, Cur
ergo Moses iussit dare libellum repudij, ac
dimittere eam? Ait illis, Moses ad duritiam
cordis uestri permisit uobis repudiare uxo/
res uestras, cæterum ab initio non fuit sic.
Dico autem uobis, quòd quicunq; repudia/
uerit uxorẽ suam, nisi ob stuprum, & aliam
duxerit, is committit adulterium. Et qui re/
pudiatam duxerit, is adulterium committit.
Dicũt ei discipuli eius, Si ad istum modum
habet causa hominis cum uxore, non expe/
dit contrahere matrimonium. Qui dixit il-
lis, Non omnes capaces sunt huius dicti, sed
ij quibus datum est. Sunt enim eunuchi, qui
de matris utero sic nati sunt: & sunt eunu/
chi, qui facti sunt eunuchi ab hominibus: &
sunt eunuchi, qui seipsos castrauerunt pro/
pter regnum cœlorum. Qui potest capere,
capiat. Tunc oblati sunt ei pueri, ut manus
eis imponeret & oraret. Discipuli autem in
crepabant eos. Iesus uero ait eis, Sinite pue/
ros, & ne prohibeatis eos ad me uenire, ta/
lium est enim regnum cœlorum. Et quum
imposuisset eis manus, abijt illinc. Et ecce
unus accedens, ait illi, Magister bone, quid
boni faciam, ut habeam uitam æternã? Qui
dixit ei, Cur me uocas bonum? Nullus est
bonus, nisi unus, nempe deus. Quod si uis
ad uitam ingredi, serua mandata. Dicit illi,
Quæ? Iesus autem dixit: Non facies homi/
cidium. Non committes adulterium. Non
facies furtum. Nõ falsum dices testimoniũ.
Honora patrem & matrem: & diliges proxi
mum tuum, ut teipsum. Dicit illi adolescẽs,
Omnia hæc seruaui à iuuentute mea, quid
adhuc mihi deest? Ait illi Iesus, Si uis perfe/
ctus esse, uade, uende quæ habes, & da pau/
peribus, & habebis thesaurum in cœlo, &
ueni sequere me. Quum audisset autẽ ado/
lescens eum sermonẽ, abijt tristis. Erat enim
habens possessiones multas. Iesus autem di/
xit discipulis suis, Amen dico uobis, Diues
difficile intrabit in regnum cœlorum. Et ite
rum dico uobis, Facilius est camelum per
foramen acus transire, quàm diuitem in re/
gnum dei ingredi. Auditis autem his disci/
puli

βυτοι αὐτῶ, ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες. τίς ἄρα δύναται σωθῆναι; ἐμβλέψας δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς, παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστιν, παρὰ δὲ θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.
ρξε * τότε ἀποκριθεὶς ὁ πέτρος, εἶπεν αὐτῷ. ἰδοὺ
ι ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι,
ρξζ τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. * ἀ/
ι μὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι
ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀν/
θρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ
ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώ/
ρξη δεκα φυλὰς τοῦ ἰσραήλ. * καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν
ε οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς ἢ πατέρα, ἢ μη/
τέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ
ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ
ρξθ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει. * πολλοὶ δὲ ἔσον/
ται πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ ἔσχατοι πρῶτοι. * ὁ μβ
σ μοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώ/
ι πῳ οἰκοδεσπότῃ ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωὶ μι/
σθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. συμ
φωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν
ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐ
τοῦ. καὶ ἐξελθὼν περὶ τρίτην ὥραν, εἶδεν
ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργοὺς, καὶ ἐκείνοις
εἶπεν. ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα,
καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον δώσω ὑμῖν. οἱ δὲ ἀπῆλ/
θον. πάλιν δὲ ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐνά/
την ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως. περὶ δὲ τὴν ἑν/
δεκάτην ὥραν ἐξελθὼν, εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀρ
γοὺς, καὶ λέγει αὐτοῖς, τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην
τὴν ἡμέραν ἀργοί; λέγουσιν αὐτῷ ὅτι οὐδείς
ἡμᾶς ἐμισθώσατο. λέγει αὐτοῖς. ὑπάγετε καὶ
ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα καὶ ὃ ἂν ᾖ δίκαιον, λή
ψεσθε. ὀψίας δὲ γενομένης, λέγει ὁ κύριος τοῦ
ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ. κάλεσον τοὺς
ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθὸν, ἀρ/
ξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων. καὶ
ἐλθόντες, οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον
ἀνὰ δηνάριον. ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι, ἐνόμι/
σαν ὅτι πλεῖον λήψονται, καὶ ἔλαβον καὶ αὐ/
τοὶ ἀνὰ δηνάριον. λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κα/
τὰ τοῦ οἰκοδεσπότου, λέγοντες. ὅτι οὗτοι οἱ
ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐ
τοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡ/
μέρας, καὶ τὸν καύσωνα. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν
ἑνὶ αὐτῶν. ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε, οὐχὶ δηνα
ρίου συνεφώνησάς μοι; ἆρον τὸ σὸν, καὶ ὕπα/
γε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καί σοι. ἢ
οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; εἰ ὁ
ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰ/
μι; οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι πρῶτοι, καὶ οἱ πρῶ
τοι ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσιν κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ
ἐκλεκτοί

puli expauerunt ualde, dicentes, Quis ergo poteſt ſaluus fieri? Intuitus autem illos Ieſus dixit illis, Apud homines hoc impoſſibile eſt, apud deum autē omnia poſſibilia ſunt. Tunc reſpondens Petrus dixit ei, Ecce nos reliquimus omnia, et ſequuti ſumus te: quid ergo erit nobis? Ieſus autē dixit illis, Amen dico uobis, quod uos qui ſequuti eſtis me in regeneratione, quum ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & uos ſuper ſedes duodecim, iudicātes duodecim tribus Iſrael. Et omīs qui reliquerit domos, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrē, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomē meum, centuplum accipiet, & uitæ æternæ ſortietur hæreditatem. Multi autem primi erunt nouiſſimi, & nouiſſimi primi. Nam ſimile eſt regnum cœlorum homini patrifamilias, qui exijt primo ſtatim diluculo ad cō ducendos operarios in uineam ſuam. Conuentione autem facta cum operarijs in ſingulos dies denario, miſit eos in uineā ſuam. Et egreſſus circiter horam tertiā, uidit alios ſtātes in foro ocioſos, & illis dixit, Ite & uos in uineam, et quodcunq; iuſtum fuerit dabo uobis. Illi autem abierunt. Rurſum autem exijt circiter ſextam & nonam horam, & fecit ſimiliter. Circa undecimam uero exijt & inuenit alios ſtātes ocioſos, ac dicit illis, Cur hic ſtatis totum diem ocioſi? Dicūt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Abite & uos in uineam, et quicquid fuerit iuſtum accipietis. Quum autē ueſpera facta eſſet, dicit dominus uineæ procuratori ſuo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à poſtremis uſq; ad primos. Et quū ueniſſent qui circa undecimā horam uenerant, acceperūt ſinguli denariū. Venientes aūt & primi, arbitrati ſunt quod plus eſſent accepturi, & acceperūt ipſi quoq; ſinguli denariū. Et quum accepiſſent, murmurabāt aduerſus patremfamilias, dicētes, Hi nouiſſimi unam horam fuerunt in opere, & illos pares nobis feciſti, qui portauimus pōdus diei & æſtum. At ille reſpondens uni eorum, dixit, Amice non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum? tolle quod tuum eſt, & abi. uolo autem huic nouiſſimo dare ſicut & tibi. An nō licet mihi quod uolo facere in rebus meis? An oculus tuus malus eſt, quod ego bonus ſim? Sic nouiſſimi erunt primi, & primi nouiſſimi. Multi enim ſunt uocati, pauci uero

μγ περὶ τῶν υἱῶν ζεβεδαίου. μδ περὶ τῶν δύο τυφλῶν. με περὶ τῆς ὄνου καὶ τοῦ πώλου.

σα ἐκλεκτοί. * καὶ ἀναβαίνων ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσό-
β λυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰ-
δίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ἰδοὺ ἀναβαί-
νομεν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι, καὶ γραμμα-
τεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ
παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖ-
ξαι καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι, καὶ τῇ τρί-
σβ τῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. * τότε προσῆλθεν μγ
ς αὐτῷ ἡ μητὴρ τῶν υἱῶν ζεβεδαίου μετὰ τῶν
υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ'
αὐτοῦ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. τί θέλεις; λέγει αὐτῷ.
εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ
δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων ἐν τῇ βασιλείᾳ
σου. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν. οὐκ οἴδατε τί
αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλ-
λω πίνειν; καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι,
βαπτισθῆναι; λέγουσιν αὐτῷ, δυνάμεθα. καὶ
λέγει αὐτοῖς. τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ
τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε,
τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων
μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑ-
σγ πὸ τοῦ πατρός μου. * καὶ ἀκούσαντες οἱ δέ-
β κα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν. ὁ δὲ ἰη-
σοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν. οἴδατε
ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐ-
τῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.
οὐχ οὕτως ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑ-
μῖν μέγας γενέσθαι, ἔσω ὑμῶν διάκονος, καὶ
ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔσω ὑμῶν δοῦ-
σδ λος. * ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε δια-
δ κονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυ-
σε χὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. * καὶ ἐκπο- μδ
β ρευομένων αὐτῶν ἀπὸ ἱεριχῶ, ἠκολούθησεν αὐτῷ
ὄχλος πολύς. καὶ ἰδοὺ δύο τυφλοὶ καθήμενοι
παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες, ὅτι ἰησοῦς παρά-
γει, ἔκραξαν λέγοντες. ἐλέησον ἡμᾶς κύριε υἱὲ δα-
βίδ. ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα σιω-
πήσωσι. οἱ δὲ μεῖζον ἔκραξαν, λέγοντες. ἐλέη-
σον ἡμᾶς κύριε υἱὲ δαβίδ. καὶ στὰς ὁ ἰησοῦς ἐφώνη-
σεν αὐτοὺς, καὶ εἶπεν. τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν; λέ-
γουσιν αὐτῷ. κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλ-
μοί. σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν
αὐτῶν, καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί,
σς καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. * καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς ἱε-
β ροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν
ἐλαιῶν, τότε ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς, λέγων
αὐτοῖς, πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑ-
μῶν, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶ-
λον μετ' αὐτῆς, λύσαντες ἀγάγετέ μοι. καὶ ἐάν τις με
σζ ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε, ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν χρεί-
ζ αν ἔχει. εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς. * ὅλον δὲ
ὅλον

electi. Et ascendens Iesus Hierosolyma, assumpsit duodecim discipulos suos solos in uia, & ait illis, Ecce conscendimus Hierosolyma, et filius hominis tradetur principibus sacerdotum ac scribis, et cōdemnabunt eum morte, & tradent eum gentibus ad illudendum & flagellandum, & crucifigendum, & tertia die resurget. Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorās & petens aliquid ab eo. At ille dicit ei, Quid uis? Ait illi, Dic ut sedeant hi duo filij mei, unus ad dextram tuam, & alter ad sinistram in regno tuo. Respondēs autem Iesus dixit, Nescitis quid petitis. Potestis bibere poculum, quod ego bibiturus sum? & baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus. Ait illis, Poculum quidē meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dexteram meam & sinistram meā, non est meum dare, sed ijs continget, quibus paratū est à patre meo. Et quum audissent decem, indignati sunt de duobus fratribus. Iesus autem uocauit eos ad se, & ait, Scitis quod principes gentium dominentur illis: & qui magni sunt, potestatem exerceant in eas. Non ita erit inter uos, sed quicunq; uoluerit inter uos magnus fieri, sit uester minister: et qui uoluerit inter uos primus esse, sit uester seruus. Sicut filius hominis non uenit ut sibi ministraretur, sed ut ipse ministraret: utq; daret animam suam redemptionē pro multis. Et egrediētibus illis ab Hiericho, sequuta est eum turba multa. Et ecce duo cęci sedentes iuxta uiam, quum audissent quod Iesus transiret, clamauerunt dicētes, Domine miserere nostri fili Dauid. Turba autem increpabat eos, ut tacerēt. At illi magis clamabant, dicentes, Miserere nostri domine fili Dauid. Et stetit Iesus & uocauit eos, & ait, Quid uultis ut faciam uobis? Dicunt illi, Domine, ut aperiantur oculi nostri. Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorū: & confestim uisum receperunt oculi illorum, & sequuti sunt eum. Et XXI quum appropinquassent Hierosolymis, & uenissent Bethphage ad montem oliuarum, tunc Iesus misit duos discipulos, dicens eis, Ite in castellū quod contra uos est, & statim inuenietis asinam alligatam, & pullum cum ea, soluite & adducite mihi. Et si quis uobis aliquid dixerit, dicite, Dominus his opus habet, & confestim emittet eos. Hoc autem totum

μϛ περὶ τῶν τυφλῶν καὶ χωλῶν. μζ περὶ τῆς ξηρανθείσης συκῆς. μη περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν χριστὸν ἀρχιερέων.

ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προ-
φήτου λέγοντος. εἴπατε τῇ θυγατρὶ σιών. ἰδοὺ
ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πρᾷος, καὶ ὠδιβεβη-
σῦ κὼς ὠδὶ ὄνον καὶ πῶλον ὑπὸ ὑποζυγίου. * πο-
β ρευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ καὶ ποιήσαντες καθὼς
προσέταξεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἤγαγον τὴν ὄνον,
καὶ τὸν πῶλον. καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ
ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθησαν ἐπάνω αὐτῆς. ὁ
δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν
τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδ-
σθ δρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ. * οἱ δὲ ὄχλοι οἱ
α προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέ-
γοντες. ὡς ἀννὰ τῷ ὑῷ δαβιδ. εὐλογημένος
ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου, ὡς ἀννὰ ἐν τοῖς
σι ὑψίστοις. * καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς ἱεροσό-
ι λυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις λέγουσα. τίς ἐστιν
οὗτος; οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ
σια προφήτης ὁ ἀπὸ ναζαρὲθ τῆς γαλιλαίας. * καὶ εἰ-
α σῆλθεν ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ, καὶ ἐξέβα-
λε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν
τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολυβιστῶν κα-
τέστρεψεν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς
περιστεράς. καὶ λέγει αὐτοῖς. γέγραπται. ὁ οἶκός
μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται. ὑμεῖς δὲ αὐτὸ
σιβ ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν. * καὶ προσῆλ μϛ
ι θον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ ἐ-
σιγ θεράπευσεν αὐτούς. * ἰδόντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
ς γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησεν. καὶ τοὺς
παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, ὡς
ἀννὰ τῷ ὑῷ δαβιδ, ἠγανάκτησαν καὶ εἶπον αὐ-
τῷ. ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; ὁ δὲ ἰησοῦς λέγει
αὐτοῖς. ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε ὅτι ἐκ στόματος
σιδ νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον; * καὶ
ς καταλιπὼν αὐτοὺς ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς
βηθανίαν καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ. πρωΐας δὲ ἐπανάγων μζ
εἰς τὴν πόλιν ἐπείνασεν, καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐ-
πὶ τῆς ὁδοῦ ἦλθεν ἐπ' αὐτήν. καὶ οὐδὲν εὗρεν
ἐν αὐτῇ, εἰ μὴ φύλλα μόνον, καὶ λέγει αὐτῇ. μη-
κέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἐξη-
ράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ. καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ
ἐθαύμασαν λέγοντες. πῶς παραχρῆμα ἐξηράν-
σιε θη ἡ συκῆ; * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς.
ς ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν καὶ μὴ διακρι-
θῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ καὶ ἐὰν
τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, ἄρθητι καὶ βλήθητι εἰς τὴν
σιϛ θάλασσαν, γενήσεται. * καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰ-
δ τήσητε ἐν τῇ προσευχῇ πιστεύοντες, λήψεσθε.
σιζ * καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν, προσῆλθον αὐτῷ μη
β διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ
λέγοντες, ἐν ποιᾷ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, καὶ τίς
σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰη-
σοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα. ὃν
ἐὰν

totum factum est, ut adimpleretur quod di-
ctum est per prophetam dicentem, Dicite fi
liæ Sion, Ecce rex tuus uenit tibi mãsuetus,
& sedens super asinam & pullum filiũ sub-
iugalis. Euntes autem discipuli fecerũt sicut
præceperat illis Iesus. Et adduxerũt asinam
& pullum, & imposuerunt super eos uesti-
menta sua & eum super illa collocarunt. Plu
rima autem turba strauerunt uestimenta sua
in uia. Alij uero cædebant ramos de arbori-
bus, & sternebant in uia. Porrò turbæ quæ
præcedebant & quæ sequebãtur clamabant
dicentes, Hos anna filio Dauid, benedictus
qui uenit in nomine domini, hos anna in al-
tissimis. Et quũ intrasset Hierosolyma, com-
mota est uniuersa ciuitas, dicens, Quis est
hic? Turbę autem dicebant, Hic est Iesus ille
propheta à Nazareth Galilææ. Et intrauit
Iesus in templũ dei, & eijciebat omnes uen-
dentes & emẽtes in templo, mensasq; num-
mulariorum, & cathedras uendentium co-
lumbas euertit, & dixit eis: Scriptũ est, Do-
mus mea, domus deprecationis uocabitur,
At uos fecistis illam speluncam latronum.
Et accesserunt ad eum cæci & claudi in tem-
plo, & sanauit eos. Quum uidissent princi-
pes sacerdotum & scribæ mirabilia quę fece
rat, et pueros clamantes in templo, dicentes,
Hos anna filio Dauid: indignati sunt, & di-
xerunt ei, Audis quid isti dicũt? Iesus autem
dicit eis, Quid ni? Nunquam legistis, Ex ore
infantium & lactentium perfecisti laudem?
Et relictis illis exijt è ciuitate in Bethaniam,
et diuersatus est illic. Mane autem reuertens
in ciuitatem, esurijt. Et quum uidisset fici ar-
borem unam in uia, uenit ad eam, & nihil in-
uenit in ea, nisi folia tãtum: & ait illi, Ne post
hac ex te fructus nascatur in æternũ. Et are-
facta est continuo ficus. Et eo uiso discipuli
mirati sunt, dicentes, Quomodo continuo
exaruit ficus? Respondens autem Iesus ait
eis: Amen dico uobis, si habueritis fidem, &
non hæsitaueritis, non solum hoc quod acci
dit ficui facietis, uerum etiam si monti huic
dixeritis, Tollere, & proijce te in mare: fiet.
Et omnia quæcunq; petieritis in deprecatio
ne credentes, accipietis. Et quum uenisset in
templum, accesserunt ad eum docentẽ prin-
cipes sacerdotũ & seniores populi, dicẽtes,
Qua autoritate hæc facis? & quis tibi dedit
istam autoritatẽ? Respondẽs aũt Iesus, dixit
eis, Interrogabo uos & ego quiddam, quod
si di-

ἐὰν εἴπωμέν, ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ ὑμῖν· διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ; ἐὰν δὲ εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων, φοβούμεθα τὸν ὄχλον· πάντες γὰρ ἔχουσιν τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην. καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον· οὐκ οἴδαμεν. ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτός· οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ. * τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο, καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ εἶπεν, τέκνον ὕπαγε σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, οὐ θέλω. ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς, ἀπῆλθεν. καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ εἶπεν ὡσαύτως. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· ἐγὼ κύριε, καὶ οὐκ ἀπῆλθεν. τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; λέγουσιν αὐτῷ, ὁ πρῶτος. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ. οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ. ὑμεῖς δὲ ἰδόντες, οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. * ἀλλην παραβολὴν ἀκούσατε. ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης ὅς τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκεν, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησεν πύργον, καὶ ἐξέδετο αὐτὸν γεωργοῖς καὶ ἀπεδήμησεν. ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ. καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως. ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ λέγων. ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου. οἱ δὲ γεωργοὶ ἰδόντες τὸν υἱόν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ σχῶμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ. καὶ λαβόντες αὐτὸν, ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος καὶ ἀπέκτειναν. ὅτ' οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσῃ τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις; λέγουσιν αὐτῷ, κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτοὺς, καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς, ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς; λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν; διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται, ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσῃ

si dixeritis mihi, & ego uobis dicã qua autoritate hæc faciam. Baptismus Ioannis unde erat? è cœlo an ex hominibus? At illi cogitabant apud se, dicentes, Si dixerimus è cœlo, dicet nobis, Quare ergo non credidistis illi? Sin aũt dixerimus ex hominibus, timemus turbã. Omnes enim habent Ioãnem ut prophetam. Et respondentes Iesu, dixerunt, Nescimus. Ait illis & ipse. Nec ego dico uobis qua autoritate hæc faciam. Quid aũt uobis uidetur? Homo habebat duos filios, & accedens ad priorem dixit, Fili, uade hodie operare in uinea mea. Ille aũt respondẽs ait, Nolo, postea uero pœnitentia motus, abijt. Accedens aũt ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait, Ego domine, & non abijt. Vter è duobus fecit quod uoluit pater? Et dicunt ei, Prior. Dicit illis Iesus, Amen dico uobis, quod publicani & meretrices præcedunt uos in regnum dei. Venit enim ad uos Ioannes per uiam iustitiæ, & non credidistis ei: publicani aũt & meretrices crediderũt ei. Vos aũt quum uidisſetis non fuistis cõmoti pœnitẽtia postea, ut crederetis ei. Aliam parabolam audite, Homo quidã erat patersfamilias, qui plantauit uineã, & sepem circundedit ei: & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis, ac peregre profectus est. Quum aũt tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, ut acciperent fructus ipsius. Et agricolæ apprehensis seruis eius, alium ceciderũt, aliũ occiderunt, aliũ uero lapidauerunt. Iterum misit alios seruos plures prioribus, et fecerunt illis similiter. Nouissime aũt misit ad eos filium suũ dicens, Reuerebuntur filium meum. Agricolæ aũt uiso filio, dixerunt intra se, Hic est hæres, uenite occidamus eum, & occupemus hæreditatem eius. Et apprehensum eum, eiecerunt ex uinea, & occiderunt. Quum ergo uenerit dñs uineæ, quid faciet agricolis illis? Aiũt illi, Mali quum sint, male perdet illos: & uineam suam locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructũ temporibus suis. Dicit illis Iesus, Nunquã legistis in scripturis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. A domino factũ est hoc, & est mirabile in oculis nostris? Ideo dico uobis, auferetur à uobis regnum dei, & dabitur genti facienti fructus eius. Et qui ciderit super lapidem istum, cõfringetur: super quẽ uero ciderit, conteret

σκ λικμήσει αὐτόν. * καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς
α καὶ οἱ φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν,
ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει. καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆ-
σαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφή-
σκα τὴν αὐτὸν εἶχον. * καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, πά-
ε λιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων. ὁμοιώθη
ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅς τις ἐ-
ποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ, καὶ ἀπέστειλε τοὺς δού-
λους αὐτοῦ, καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γά-
μους, καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν. πάλιν ἀπέστειλεν ἄλ-
λους δούλους, λέγων. εἴπατε τοῖς κεκλημένοις. ἰδοὺ
τὸ ἄριστόν μου ἑτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτι-
στὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα, δεῦτε εἰς τοὺς γά-
μους. οἱ δὲ ἀμελήσαντες, ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν
ἴδιον ἀγρὸν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ. οἱ δὲ λοι-
ποὶ κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ
ἀπέκτειναν. ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς, ὠργίσθη, καὶ
πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς
φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησεν.
τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ. ὁ μὲν γάμος ἕτοι-
μός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι. πορεύε-
σθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἐὰν
εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους. καὶ ἐξελθόν-
τες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰ ὁδοὺς, συνήγαγον πάν-
τας ὅσους εὗρον πονηρούς τε καὶ ἀγαθοὺς, καὶ
σκβ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων. * εἰσελθὼν δὲ ὁ
ι βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ
ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου, καὶ
λέγει αὐτῷ. ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε, μὴ ἔχων
ἔνδυμα γάμου; ὁ δὲ ἐφιμώθη. τότε εἶπεν ὁ βα-
σιλεὺς τοῖς διακόνοις. δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ
χεῖρας ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐ-
κεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. πολ-
σκγ λοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. * τότε πο-
β ρευθέντες οἱ φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον, ὅπως
αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ. καὶ ἀποστέλλουσιν
αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν ἡρωδιανῶν,
λέγοντες. διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ
τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέ-
λει σοι περὶ οὐδενός. οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀν-
θρώπων. εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆν-
σον καίσαρι, ἢ οὔ; γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐ-
τῶν, εἶπεν. τί με πειράζετε ὑποκριταί; ἐπιδείξατέ
μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ
δηνάριον. καὶ λέγει αὐτοῖς. τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη, καὶ
ἡ ἐπιγραφή; λέγουσιν αὐτῷ, καίσαρος. τότε λέγει
αὐτοῖς. ἀπόδοτε οὖν τὰ καίσαρος, καίσαρι, καὶ
τὰ τοῦ θεοῦ, τῷ θεῷ. καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμα-
σαν, καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον. ἐν ἐκείνῃ
τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ σαδδουκαῖοι, οἱ λέ-
γοντες, μὴ εἶναι ἀνάστασιν, καὶ ἐπηρώτησαν αὐ-
τὸν, λέγοντες. διδάσκαλε, μωσῆς εἶπεν. ἐάν τις
ἀπθάνῃ

conteret eum. Et quum audissent principes sacerdotum ac pharisæi parabolas eius, cognouerunt quod de se diceret. Et quærentes illi manus inijcere, timuerunt turbas, quoniam tanquã prophetam eum habebant. Et respondens Iesus, iterum dixit eis per parabolas, & ait, Simile factum est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo, & emisit seruos suos, ut uocarent inuitatos ad nuptias, & nolebant uenire. Rursus emisit alios seruos dicens, Dicite inuitatis, ecce prandiũ meũ parauí, tauri mei & altilia mactata sunt, & omnia parata, uenite ad nuptias. Illi autẽ neglexerunt & abierunt, alius in uillam suam, alius uero ad negociationẽ suã. Reliqui uero tenuerunt seruos eius, & contumelijs affectos occiderunt. Rex aũt quum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & ciuitatẽ illorum succendit. Tunc ait seruis suis: Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant, non fuerunt digni. Ite ergo ad exitus uiarum, & quotcunq; inueneritis uocate ad nuptias. Et egressi serui eius in uias, cõgregauerunt omnes quotquot inuenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentibus. Ingressus aũt rex ut uideret discumbentes, ubi uidit illic hominem non uestitum ueste nuptiali, ait illi, Amice, quomodo huc intrasti, non habens uestem nuptialem? At ille obmutuit. Tunc dixit rex ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus & stridor dẽtium. Multi enim sunt uocati, pauci uero electi. Tunc abeuntes pharisæi consiliũ ceperunt, ut illaquearent eum in sermone. Et ad illum emittunt discipulos suos cũ Herodianis, dicẽtes, Magister, scimus ꝙ uerax sis, & uiam dei in ueritate doceas, neq; cures quenquam: nõ enim respicis personã hominum. Dic ergo nobis, quid tibi uidetur? Licet censum dari Cæsari, an non? Cognita autem Iesus malicia eorum, ait, Quid me tentatis hypocritæ? Ostendite mihi numisma cẽsus. At illi obtulerũt ei denarium. Et ait illis, Cuius est imago hæc & inscriptio? Dicunt ei, Cæsaris. Tũc ait illis, Reddite ergo quę sunt Cęsaris, Cæsari: & quæ sunt dei, deo. Et his auditis, mirati sunt, & omisso eo abierũt. In illo die accesserunt ad eum sadducæi, qui dicunt nõ esse resurrectionẽ, et interrogauerũt eum, dicẽtes: Magister, Moses dixit, si quis mortuus

XXII

νδ περὶ τῶν ἐπερωτήσαντος νομικοῦ. νε περὶ τῆς τῶν κυρίου ἐπερωτήσεως. νϛ περὶ τῶν ταλανισμοῦ γραμματέων καὶ φαρισαίων

ἀπεθάνη μὴ ἔχων τέκνα, ὑπεγαμβρεύσει ὁ ἀδελ-
φὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρ-
μα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀ-
δελφοί. καὶ ὁ πρῶτος γαμήσας ἐτελεύτησεν, καὶ
μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ
ἀδελφῷ αὐτοῦ. ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρί-
τος ἕως τῶν ἑπτά. ὕστερον δὲ πάντων ἀπέ-
θανε καὶ ἡ γυνή. ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν
ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν. ἀ-
ποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. πλανᾶσθε,
μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μὴ δὲ τὴν δύναμιν τῶν
θεοῦ. ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε
ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ θεοῦ ἐν οὐρα-
νῷ εἰσιν. περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν,
οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ἀπὸ τοῦ θεοῦ λέ-
γοντος. ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς ἀβραὰμ, καὶ ὁ θεὸς
ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς, θεὸς
νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι
σκδ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. * οἱ δὲ φα- νδ
ς ρισαῖοι ἀκούσαντες, ὅτι ἐφίμωσε τοὺς σαδδου-
καίους, συνήχθησαν ὑπὲ τὸ αὐτὸ, καὶ ἐπηρώτη-
σεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικός τις, πειράζων αὐτὸν
καὶ λέγων. διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη
ἐν τῷ νόμῳ; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἀγαπή-
σεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν
ὅλῃ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ διανοίᾳ σου. αὕτη ἐστὶν
πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία
αὐτῇ. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. ἐν
ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς, ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ
σκε προφῆται κρέμανται. * συνηγμένων δὲ τῶν φα- νε
β ρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς, λέγων. τί ὑ-
μῖν δοκεῖ περὶ τοῦ χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστιν; λέγου-
σιν αὐτῷ, τοῦ δαβίδ. λέγει αὐτοῖς. πῶς οὖν δα-
βὶδ ἐν πνεύματι κύριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων; εἶ-
πεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου,
ἕως ἂν θῷ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν
σκϛ σου. * εἰ οὖν δαβὶδ κύριον αὐτὸν καλεῖ, πῶς υἱὸς
β αὐτοῦ ἐστι; καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι
λόγον. οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέ-
σκζ ρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκ ἔτι. * τότε ὁ ἰη- νϛ
ι σοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,
λέγων. ὑπὲ τῆς μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμ-
ματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴ-
πωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε, κατὰ δὲ
τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ καὶ οὐ
σκη ποιοῦσι. * δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ
ε δυσβάστακτα, καὶ ὑπιτιθέασιν ὑπὲ τοὺς ὤμους τῶν
ἀνθρώπων, τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι
σκθ κινῆσαι αὐτά. * πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦ-
β σι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις. πλατύνουσι
δὲ τὰ φυλακτήρια ἑαυτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ
κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν. φιλοῦσί τε τὰς πρω-
τοκλισίας

mortuus fuerit non habens filium, ut ducat
frater eius uxorē illius, & suscitet semen fra-
tri suo. Erant autē apud nos septem fratres,
& primus uxore ducta defunctus est: ac nō
habens semen, reliquit uxorem suam fratri
suo: similiter secūdus & tertius usq; ad septi-
mum. Nouissime autem omniū defuncta est
& mulier. In resurrectione ergo cuius è sep-
tem illius erit uxor? Omnes enim habuerūt
eam. Respondens aūt Iesus ait illis, Erratis,
nesciētes scripturas neq; uirtutem dei. In re-
surrectione enim neq; matrimonium cōtra-
hunt, neq; elocantur, sed sunt sicut angeli dei
in cœlo. De resurrectione uero mortuorum
nō legistis quod uobis dictum est à deo, qui
ait, Ego sum deus Abraham, & deus Isaac,
& deus Iacob? Deus non est deus mortuo-
rum, sed uiuentiū. Et quum audissent turbę,
stupuerunt de doctrina eius. Pharisęi autem
quū audissent quod obturasset os sadducęis
conuenerunt in unum: & interrogauit eum
unus ex eis legis doctor quispiam, tentans
eum et dicens, Magister, quod est mādatum
magnum in lege? Ait illi Iesus, Diliges domi-
num deum tuū ex toto corde tuo, & in tota
anima tua, & in tota mente tua. hoc est pri-
mum & magnum mandatū. Secundum aūt
simile est huic, Diliges proximū tuum per-
inde atque teipsum. In his duobus mandatis
tota lex & prophetæ pendent. Congregatis
autem pharisæis interrogauit eos Iesus, di-
cens, Quid uobis uidetur de Christo? cuius
filius est? Dicūt ei, Dauid. Ait illis, Quomo-
do ergo Dauid in spiritu uocat eū dominū,
dicens, Dixit dominus domino meo, sede à
dextris meis: Donec ponam inimicos tuos,
subsellium pedum tuorū. Si ergo Dauid uo-
cat eum dominum, quomodo filius eius est?
Et nemo poterat ei respondere quicq̄, neq;
ausus fuit quisquam ex eo die eum amplius
interrogare. Tunc Iesus loquutus est ad XXIII
turbas & ad discipulos suos dicēs, In cathe-
dra Mosi sedēt scribæ & pharisæi: omnia er-
go quæcūq; iusserint uos seruare, seruate &
facite: secundū uero opera eorum nolite fa-
cere. Dicunt enim, & non faciunt. Colligant
em̄ onera grauia, difficiliaq; portatu, & im-
ponunt in humeros hominū, cæterum digi-
to suo nolunt ea mouere. Omnia uero opera
sua faciunt in hoc, ut spectentur ab homini-
bus. Dilatant aūt phylacteria sua, & magnifi-
cant fimbrias palliorū suorum. Amātq; pri-
mos

τοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββεί. * ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββεί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς ὁ χριστός. πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε. καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῖν ἐπὶ τῆς γῆς. εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί. εἷς γάρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητὴς, ὁ χριστός. * ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος. ὅς τις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται. καὶ ὅς τις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται. * οὐαὶ δὲ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα. οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον, καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν. οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, ὅς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν, ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει. μωροὶ καὶ τυφλοί, τίς γὰρ μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν. καὶ ὅς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν, ὃς δὲ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ ὀφείλει. μωροὶ καὶ τυφλοί, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον; ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ. καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ. καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ θεοῦ, καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, καὶ τὸ ἄνηθον, καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸ ἔλεον καὶ τὴν πίστιν. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφεῖναι. * ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας. φαρισαῖε τυφλὲ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου, καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας. οὕτω καὶ

mos accubitus in cœnis, & primo sedere loco in concilijs, & salutationes in foro, & uocari ab hominibus rabbi. Vos autem nolite uocari rabbi: unus est enim magister uester, nempe Christus: omnes autem uos fratres estis. Et patrem nolite uocare uobis in terra: unus est enim pater uester, qui in cœlis est. Nec uocemini magistri, unus em̃ uester est magister, nẽpe Christus. Qui maximus est uestrũ, erit minister uester. Qui aũt se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabit̃. Væ aũt uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia claditis regnum cœlorũ ante homines: uos em̃ non intratis, nec aduenientes sinitis intrare. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos uiduarum: idq; prætextu prolixæ precationis, propter hoc grauius puniemini. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia circũitis mare & aridam, ut faciatis unum proselytũ: & quum fuerit factus, facitis eum filiũ gehennæ duplo magis q̃ uos estis. Væ uobis duces cęci, quia dicitis, Quicunq; iurauerit per templum, nihil est: qui aũt iurauerit per aurum tẽpli, reus est. Stulti & cæci, utrũ enim maius est, aurũ, an templũ, quod sanctificat aurum? Et quicũq; iurauerit per altare, nihil est: quicunq; aũt iurauerit per donum quod est super illud, reus est. Stulti ac cæci, utrum enim maius est, donum, an altare quod sanctificat donum? Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipsum & per omnia quæ super illud sunt. Et qui iurauerit per templum, iurat per illud & per eum qui habitat in ipso. Et qui iurauerit per cœlum, iurat per thronum dei, & per eum qui sedet super illũ. Vę uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum et cyminum, & reliquistis quæ grauiora sunt legis, Iudicium & misericordiã ac fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere: duces cæci, excolantes culicem, camelũ autem glutiẽtes. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, qa purgatis exteriorem poculi patinæq; partem: cæterum intus plena sunt rapina & intemperantia. Pharisæe cæce, purga prius quod est intra poculum & patinam, ut & exteriores horum partes puræ reddantur. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ foris quidem apparẽt speciosa, intus uero plena sunt ossibus mortuorum, omniq; spurcitia. Sic

ϛ περὶ τῆς συντελείας.

καὶ ὑμεῖς, ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις
δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνο-
σλῆ μίας. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑ-
ε ποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφη-
τῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων, καὶ λέ-
γετε. εἰ ἤμεθα ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡ-
μῶν, οὐκ ἂν ἤμεθα κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι
τῶν προφητῶν. ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς, ὅτι υἱοί
σλθ ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας * καὶ ὑ-
ι μεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.
ὄφεις γεννήματα ἐχιδνῶν πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς
σμ κρίσεως τῆς γεέννης; * διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ ἀπο-
ε στέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας καὶ σοφοὺς καὶ γραμ-
ματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσε-
τε. καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγω-
γαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν,
ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνό-
μενον ὑπὲρ τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ αἵματος ἄβελ τοῦ δι-
καίου ἕως τοῦ αἵματος ζαχαρίου υἱοῦ βαραχίου,
ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστη-
ρίου. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ
σμᾶ τὴν γενεὰν ταύτην. * ἱερουσαλήμ, ἱερουσαλὴμ
ε ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα
τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέ-
λησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον
ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέ-
ρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε; ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ
οἶκος ὑμῶν ἔρημος. λέγω γὰρ ὑμῖν, οὐ μή με ἴ-
δητε ἀπ' ἄρτι, ἕως ἂν εἴπητε, εὐλογημένος ὁ ἐρ-
σμβ χόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου. * καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰη-
β σοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, καὶ προσῆλθον οἱ
μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς
τοῦ ἱεροῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. οὐ βλέπε-
τε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφε-
θῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσε-
σμγ ται. * καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ϛ
β ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν,
λέγοντες. εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ
τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συν-
τελείας τοῦ αἰῶνος; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶ-
πεν αὐτοῖς. βλέπετε, μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.
πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέ-
γοντες. ἐγώ εἰμι ὁ χριστὸς, καὶ πολλοὺς πλανή-
σουσι. μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους καὶ ἀ-
κοὰς πολέμων, ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ τὰ
πάντα γενέσθαι, ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος. ἐγερ-
θήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐ-
πὶ βασιλείαν, καὶ ἔσονται λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ,
καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους. πάντα δὲ ταῦτα ἀρ-
σμδ χὴ ὠδίνων. * τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς
α θλίψιν, καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθε μι-
σούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.
καὶ

& uos, foris quidem apparetis hominibus iusti, intus autem pleni estis fictione & iniquitate. Væ uobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulchra prophetarũ & ornatis monumenta iustorum, & dicitis: Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non fuissemus socij eorum in sanguine prophetarum. Itaq; testimonio estis uobismetipsis, quod filij sitis eorum qui prophetas occiderunt. Vos quoq; implete mensuram patrum uestrorum. Serpentes, progenies uiperarum, quomodo effugietis iudicium gehennæ? Ideo ecce ego mitto ad uos prophetas & sapientes & scribas, & illorum aliquot occidetis crucifigetisq;, & illorum nonnullos flagellabitis in synagogis uestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem, ut ueniat super uos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti usque ad sanguinẽ Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare. Amen dico uobis, uenient hæc omnia super generationem istam. Hierusalem, Hierusalem quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt: quoties uolui congregare filios tuos: queadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluistis? Ecce relinquitur uobis domus uestra deserta. Dico enim uobis, haudquaquã me uidebitis posthac, donec dicatis, Benedictus qui uenit in nomine domini. Et egressus Iesus discede- XX
bat à templo, & accesserunt discipuli eius, ut IIII
ostenderẽt ei structuras templi. Iesus autem dixit illis, Nónne uidetis hęc omnia? Amen dico uobis, nõ relinquetur hic lapis super lapidem, qui non destruetur. Sedente autem eo in monte oliuarum, accesserunt ad eum discipuli secreto, dicentes: Dic nobis, quando hæc erunt? & quod signum aduẽtus tui, & consummationis seculi? Et respondens Iesus dixit eis, Videte ne quis uos seducat: multi enim uenient in nomine meo, dicẽtes, Ego sum Christus. multosq; seducent. Audituri enim estis bella, et rumores bellorum: uidete ne turbemini. Oportet enim omnia fieri, sed nondum est finis. Consurget enim gens contra gentem, & regnum contra regnum: & erunt pestilentiæ & fames & terræ motus singulis locis. Hæc autem omnia initia sunt dolorum. Tunc tradent uos in adflictionem, & occident uos, & eritis inuisi cunctis gentibus propter nomen meum.

Et

σμē * καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί, καὶ ἀλ
ι λήλους παραδώσουσιν, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.
καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλα
νήσουσι πολλούς. καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνο
μίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. ὁ δὲ ὑπο
σμς μείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. * καὶ
ς κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν
ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν,
σμζ καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος. * ὅταν οὖν ἴδητε τὸ
ς βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ
τοῦ προφήτου, ἑστὸς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, ὁ ἀναγινώσκων
σμῆ νοείτω. * τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν
ϐ ἐπὶ τὰ ὄρη. ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω
ἆραι τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ
σμθ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ. * οὐαὶ
ϐ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις
σῑ ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. * προσεύχεσθε δὲ,
ς ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαϐ
σνα βάτῳ. * ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα
ϐ οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ
σνϐ μὴ γένηται. * καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡ
ϐ μέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ, διὰ δὲ τοὺς
ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.
σνγ * τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός, ἢ ὧδε,
ϐ μὴ πιστεύσητε. * ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχρι
σνδ στοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγά
ς λα καὶ τέρατα, ὥστε πλανᾶσθαι, εἰ δυνατὸν, καὶ
σνε τοὺς ἐκλεκτούς, ἰδοὺ προεῖρηκα ὑμῖν. * ἐὰν οὖν
ε εἴπωσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστίν, μὴ ἐξέλθητε.
σνς ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε. * ὥσπερ
ε γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνε
ται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ
σνζ τοῦ ἀνθρώπου. * ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐ
ε κεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί. * εὐθέως δὲ με
σνη τὰ τῆς θλίψεως τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, ὁ ἥλιος σκοτι
ϐ σθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς,
καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ
δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται, καὶ τότε
φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ
σνθ οὐρανῷ. * καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυ
ϐ λαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου,
ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυ
νάμεως καὶ δόξης πολλῆς. καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέ
λους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, καὶ
ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσά
ρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐ
τῶν. ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν.
ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλὸς,
καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέ
ρος. οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦ
τα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις. ἀμὴν λέγω
ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα
ταῦτα

Et tunc offendiculum patientur multi, & alius alium inuicem tradent, sęq; odio habebunt inuicem, & multi pseudoprophetę surgent, ac seducent multos, & quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum. Qui autem perseuerauerit usque ad finem, hic saluus erit. Et prædicabitur hoc euangelium regni in uniuerso orbe in testimonium omnibus gentibus: & tunc ueniet consummatio. Quum ergo uideritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta, stantem in loco sancto: qui legit, intelligat: tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes: qui in tecto, non descendat ut tollat quicquam de domo sua: & qui in agro, non reuertatur ut tollat uestes suas. Væ autem prægnantibus & lactantibus in illis diebus. Orate autem, ut non fiat fuga uestra hyeme, neque sabbato. Erit enim tũc afflictio magna, qualis non fuit ab initio mundi ad hoc usque tempus, neque fiet. Et nisi decurtati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos decurtabuntur dies illi. Tunc si quis uobis dixerit, Ecce hic Christus, aut illic, nolite credere. Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia, ita ut in errorem inducantur, si fieri possit etiam electi. Ecce prædixi uobis. Si ergo dixerint uobis, Ecce in deserto est: nolite exire. Ecce in penetralibus: nolite credere. Sicut enim fulgur exit ab oriente, & apparet usque in occidentem: ita erit aduentus filij hominis. Vbicunque enim fuerit cadauer, illic congregabuntur & aquilæ. Statim autem post afflictionem dierum illorum sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suũ, & stellæ cadent de cœlo, & uirtutes cœlorum commouebuntur: & tunc apparebit signum filij hominis in cœlo: & tunc plangent omnes tribus terræ, & uidebunt filium hominis uenientem in nubibus cœli cum uirtute & gloria multa. Et mittet angelos suos cum tubæ uoce magna, & congregabunt electos eius à quatuor uentis, à summis cœlorum usque ad terminos eorum. Ab arbore autem fici discite similitudinem: quum iam ramus eius tener fuerit, & folia fuerint enata, scitis quod prope sit æstas. Ita & uos, quum uideritis hæc omnia, scitote quod prope sit in foribus. Amen dico uobis, non præteribit ætas hæc, donec omnia

νη περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας. νθ περὶ τῶν δέκα παρθένων.

ταῦτα γένηται. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσον-
σξ ται. οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. * πε- νη
ς ρὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶ-
δεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου
σξα μόνος. * ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ νῶε, οὕτως
ε ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ὥσ-
περ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις, ταῖς πρὸ τοῦ κα-
τακλυσμοῦ, τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦν-
τες, καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθεν
νῶε εἰς τὴν κιβωτόν. καὶ οὐκ ἔγνωσαν, ἕως ἦλθεν
ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας, οὕτως ἔσται
σξβ καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. * τό-
ε τε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁ εἷς παραλαμβά-
νεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται. δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύ-
λωνι, μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.
σξγ * γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύ-
ς ριος ὑμῶν ἔρχεται. * ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι
σξδ εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης, ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρ-
β χεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυχθῆ-
ναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ. διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε
ἕτοιμοι, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
σξε ἔρχεται. * τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ
ε φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας
αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;
σξϛ * μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος
ε αὐτοῦ, εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως. ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει
σξζ αὐτόν. * ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος
ε ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν, καὶ
ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πί-
νειν μετὰ τῶν μεθυόντων, ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου
ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ, ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γι-
νώσκει, καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ
μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ νθ
σξη ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * τότε ὁμοιωθήσεται
ι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες
λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀ-
πάντησιν τοῦ νυμφίου. πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν μω-
ραὶ, καὶ αἱ πέντε φρόνιμοι. αἵτινες μωραὶ λαβοῦ-
σαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυ-
τῶν ἔλαιον. αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγ-
γείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων. χρονίζοντος
δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι καὶ ἐκάθευδον.
μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, ἰδοὺ ὁ νυμφίος
ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ. τότε ἠγέρ-
θησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν
τὰς λαμπάδας αὐτῶν. αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις
εἶπον, δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν, ὅτι αἱ λαμπά-
δες ἡμῶν σβέννυνται. ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι,
λέγουσαι. μή ποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν, πορεύε-
σθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε
ἑαυταῖς. ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν
ὁ νυμ-

ista fiant. Cœlum & terra præteribunt, uer
ba autem mea non præteribunt. Cæterum
de die illo & hora nemo scit, ne angeli qui-
dem cœlorum, nisi pater meus solus. Sed si-
cut erant dies Noe, ita erit & aduentus filij
hominis. Sicut enim erāt in diebus, qui præ-
cesserunt diluuium, edentes et bibentes, con
trahētes matrimonium, & nuptum dantes,
usque ad eum diem quo intrauit Noe in ar-
cam: & non cognouerunt, donec uenisset
diluuium, & sustulisset uniuersos: ita erit &
aduentus filij hominis. Tunc duo erunt in
agro, unus assumitur, & alter relinquitur.
Duæ molentes in mola, una assumitur, & al
tera relinquitur. Vigilate ergo, quia nesci-
tis qua hora dominus uester uenturus sit.
Illud autem scitote, si scisset paterfamilias,
qua hora fur uenturus fuisset, uigilasset uti-
que, & non siuisset perfodi domum suam.
Ideo & uos estote parati: quia qua hora
non putatis, ea filius hominis uenturus est.
Quisnam est fidelis seruus & prudēs, quem
præfecit dominus famulitio suo, ut det illis
cibum in tempore? Beatus seruus ille, quem
quum uenerit dominus eius, inuenerit sic fa
cientem. Amen dico uobis, super omnia bo
na sua constituet eum. Quod si dixerit ser-
uus ille malus in corde suo, cunctatur domi
nus meus uenire, cœperitq; percutere con-
seruos, imò edere & bibere cum ebrijs, ue-
niet dominus serui illius in die quo nō expe
ctat, & hora qua ignorat, & dissecabit eum,
partemq; eius ponet cum hypocritis, illic e-
rit ploratus & stridor dentium. Tunc si XXV
mile fiet regnum cœlorū decem uirginibus,
quæ sumptis lampadibus suis, exierūt in oc-
cursum sponso. Quinq; autem ex eis erāt fa-
tuæ, & quinq; prudentes. Quæ erant fatuæ,
acceptis lampadibus suis, non sumpserant
oleum secum. Prudentes uero sumpserant
oleum in uasis suis unà cum lampadib. Tar
dante uero sponso, dormitauerunt omnes,
ac dormierunt. Porrò medio noctis clamor
factus est, Ecce sponsus uenit, exite obuiam
ei. Tunc surrexerunt omnes uirgines illæ, et
apparauerunt lampades suas. Fatuæ autem
prudentibus dixerunt, Date nobis de oleo
uestro, quia lampades nostrę extinguuntur.
At responderunt prudentes dicentes, Ne-
quaquam, ne nō sufficiat nobis & uobis: sed
ite potius ad eos qui uendunt, & emite uo-
bis ipsis. Porrò dum irent emptum, uenit
sponsus

ὁ νυμφίος, καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους, καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα. ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι. κύριε, κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς. γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. * ὥσπερ γὰρ ξβ ἄνθρωπός τις ἀποδημῶν, * ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἕν, ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν, καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως. πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα. ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο. ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ. μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον. καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων. κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐν αὐτοῖς. ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ. εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ὦδε ὀλίγα ἦς πιστὸς, ὑπὲρ πολλῶν σε καταστήσω. εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου. προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν, εἶπεν. κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς. ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ. εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ὦδε ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω. εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου. προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον λαβὼν, εἶπεν. κύριε, ἔγνων σε ὅτι αὐστηρός εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας, καὶ φοβηθεὶς ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ, ἴδε ἔχεις τὸ σόν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ, εἶπεν αὐτῷ. πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα, ἔδει σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις, καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ. ἆρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα. * τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται. ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ε ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. * καὶ τὸν ἄχρειον δοῦλον ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφορίσει

sponsus: & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias, clausaq; est ianua. Postea uero ueniunt & reliquæ uirgines, dicentes: Domine, domine, aperi nobis. At ille respõdens ait, Amen dico uobis, nõ noui uos. Vigilate itaq;, quia nescitis diem neq; horam in qua filius hominis ueniet. Sicut enim homo quidam peregre proficiscẽs, uocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua, & huic quidẽ dedit quinq; talenta, alij autem duo, alij uero unum: unicuiq; secũdum propriam facultatem, et profectus est statim. Abijt autem qui quinque talenta acceperat, et negociatus est per ea, & cõfecit altera quinq; talenta. Similiter & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo. Qui aũt unũ acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui. Post multũ uero temporis uenit dominus seruorum illorum, et ponit rationem cum eis. Et accedens is qui quinque talenta acceperat, attulit altera quinque talenta, dicens: Dñe, quinq; talenta tradidisti mihi, ecce altera quinq; talenta lucratus sum per ea. Ait illi dñs eius, Euge serue bone & fidelis, super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui. Accedens aũt & qui duo talẽta acceperat, ait: Domine, duo talenta tradidisti mihi, ecce alia duo lucratus sum per ea. Ait illi dñs eius. Euge serue bone & fidelis, super pauca fuisti fidelis, super multa te cõstituam: intra in gaudium domini tui. Accedens autem & qui unum talentum acceperat, ait: Domine, noueram te quod homo durus sis, metẽs ubi non seminasti, & inde congregans ubi non sparsisti: ac territus abij, abscõdiq; talentum tuum in terra: ecce habes quod tuum est. Respondens autem dñs eius dixit ei: Serue male & piger, sciebas quod metam ubi non seminaui, & congregem illinc ubi non sparsi: Oportuit ergo te cõmittere pecuniam meam mensarijs, & ueniens ego recepissem utiq; quod meũ est cum usura. Tollite itaq; ab eo talentum, et date ei qui habet decem talenta. Omni enim habenti dabitur, & abundabit. Qui uero non habet, etiam id quod habet auferetur ab eo. Et inutilem seruum eijcite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium. Quum autem uenerit filius hominis in gloria sua, & omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit super sedem gloriæ suæ, & congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit

οιει αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἀριστερῶν. τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. ἐπείνασα γὰρ καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν. ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με. ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με. γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με. ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με. ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με. τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες. κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα καὶ ἐθρέψαμεν, ἢ διψῶντα καὶ ἐποτίσαμεν; πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν καὶ περιεβάλομεν; πότε δὲ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε. τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ ἀριστερῶν. πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν. ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με. ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με. γυμνὸς καὶ οὐ περιεβάλετέ με. ἀσθενὴς καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ λέγοντες. κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνόν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι; τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε. καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ δὲ δίκαιοι εἰς
σοδ ζωὴν αἰώνιον. * καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ
α ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς
σοε τὸ σταυρωθῆναι. * τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιε
ρεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως, τοῦ λεγομένου καϊάφα. καὶ συνεβουλεύσαντο, ἵνα τὸν ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν. ἔλεγον δέ, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.
σος * τοῦ δὲ ἰησοῦ γενομένου ἐν βηθανίᾳ ἐν οἰκίᾳ ξϛ
α σίμωνος τοῦ λεπροῦ, προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀνακειμένου. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες. εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη; ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς. γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. τί
κόπους

parabit eos, alteros ab alteris, ſicut paſtor ſegregat oues ab hœdis: & ſtatuet oues quidē à dextris ſuis, hœdos autem à ſiniſtris. Tunc dicet rex his qui à dextris ſibi erunt, Venite benedicti patris mei, poſſidete regnum paratum uobis ab exordio mundi. Eſuriui enim, & dediſtis mihi edere. Sitiui, et dediſtis mihi bibere. Hoſpes eram, & collegiſtis me. Nudus, & operuiſtis me. Infirmus, & uiſitaſtis me. In carcere eram, & ueniſtis ad me. Tunc reſpondebūt ei iuſti, dicētes: Domine, quando te uidimus eſurientem, & pauimus: aut ſitientem, & dedimus tibi potum? Quando autem te uidimus hoſpitem, & collegimus te: aut nudum, & cooperuimus te: aut quando te uidimus infirmum, aut in carcere, & uenimus ad te? Et reſpondens rex dicit illis, Amen dico uobis, quatenus feciſtis uni de his fratribus meis minimis, mihi feciſtis. Tunc dicet & his qui à ſiniſtris erūt: Diſcedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus eſt diabolo & angelis eius. Eſuriui enim, & non dediſtis mihi cibum. Sitiui, & nō dediſtis mihi potum. Hoſpes eram, & non collegiſtis me. Nudus, & nō operuiſtis me. Infirmus, & in carcere eram, & non uiſitaſtis me. Tunc reſpondebūt ei & ipſi dicentes: Domine, quādo te uidimus eſurientem, aut ſitientem, aut hoſpitem, aut nudum, aut infirmum, aut in carcere, & non miniſtrauimus tibi? Tunc reſpondebit illis, dicens: Amen dico uobis, quatenus nō feciſtis uni de minimis his, nec mihi feciſtis. Et ibunt hi in ſupplicium æternū, iuſti uero in uitam æternam. Et factum eſt quum cōſummaſſet Ieſus ſermones hos omnes, dixit diſcipulis ſuis: Scitis quòd poſt biduum paſcha fit, & filius hominis tradit ut crucifigatur. Tūc cōgregati ſunt principes ſacerdotum & ſcribæ & ſeniores populi in atrium principis ſacerdotum, qui dicebatur Caiapha: & conſilium inierunt, ut Ieſum dolo caperent, & occiderent. Dicebant autem, Non in die feſto, ne tumultus fiat in populo. Quū autem Ieſus eſſet in Bethania in domo Simonis leproſi, acceſſit ad eum mulier habens alabaſtrum unguenti precioſi, & effudit ſuper caput ipſius recumbentis. Videntes autem diſcipuli indignati ſunt, dicentes, Ad quid perditio hæc? Potuit enim iſtud unguentum uenundari magno, & dari pauperibus. Eo autem cognito, Ieſus ait illis, Quid

XXVI

moleſti

κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν ἠργάσατο εἰς ἐμέ. πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.
σοζ * βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώμα-
δ τός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαί με ἐποίησεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν
σοη αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. * τότε πορευθεὶς
β εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος ἰούδας ὁ ἰσκαριώ-
της, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, εἶπεν. τί θέλετέ μοι δοῦ-
ναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; οἱ δὲ ἔστησαν
αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια. καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει
εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ. τῇ δὲ πρώ- ξγ̄
τῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ ἰησοῦ, λέ-
γοντες αὐτῷ, ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν
τὸ πάσχα; ὁ δὲ ἔφη. ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν
πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ. ὁ διδάσκαλος
λέγει, ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρός σε ποιῶ τὸ πά-
σχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου. καὶ ἐποίησαν οἱ μα-
θηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, καὶ ἡτοίμα-
σαν τὸ πάσχα. * ὀψίας δὲ γενομένης, ἀνέκει
δ το μετὰ τῶν δώδεκα. καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, εἶ-
πεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσ-
σπ με. * καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν
α αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν. μήτι ἐγώ εἰμι κύριε; * ὁ δὲ
σπα ἀποκριθεὶς, εἶπεν. ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυ-
β βλίῳ τοῦτο χεῖρα, οὗτός με παραδώσει. ὁ μὲν υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει. καθὼς γέγραπται περὶ
σπβ αὐτοῦ. * οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι οὗ ὁ
ς υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ,
σπγ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. * ἀπο-
ι κριθεὶς δὲ ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπεν. μή
σπδ τι ἐγώ εἰμι, ῥαββεί; λέγει αὐτῷ, σὺ εἶπας. * ἐσθι- ξδ
α όντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ
εὐχαριστήσας, ἔκλασεν καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς,
καὶ εἶπεν. λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά
σπε μου. * καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαρι-
β στήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς λέγων. πίετε ἐξ αὐτοῦ
πάντες. τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς
διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν
σπς ἁμαρτιῶν. * λέγω δὲ ὑμῖν, οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρ-
τι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς
ἡμέρας ἐκείνης, ὅτ' αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν
ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου. καὶ ὑμνήσαν-
σπζ τες, ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. * τότε
δ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθή-
σπη σεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. * γέγραπται
ς γάρ, πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθή-
σονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης. μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆ-
σπθ ναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν. * ἀπο-
α κριθεὶς δὲ ὁ πέτρος εἶπεν αὐτῷ. εἰ καὶ πάντες
σκανδαλισθήσονταί σοι, ἐγὼ δὲ οὐδέποτε
σκανδα-

molesti estis mulieri? Opus enim bonũ operata est erga me. Nam semper pauperes habetis uobiscũ, me uero non semper habetis. Quod enim hæc unguentũ hoc misit super corpus meũ, ad sepeliendũ me fecit. Amen dico uobis, ubicũq; prædicatum fuerit hoc euangelium in toto mũdo, hoc quoq; quod hæc fecit narrabitur in memoriam ipsius. Tũc abijt unus de duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes sacerdotũ, & ait illis, Quid uultis mihi dare, & ego uobis tradam illum? At illi constituerũt ei triginta argenteos. Et ex eo tempore quærebat opportunitatem ut eum traderet. Cęterum primo die azymorũ accesserũt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi uis paremus tibi ad edendũ pascha? At ille dixit, Ite in ciuitatẽ ad quendam, & dicite ei: Magister dicit, Tempus meum prope est, apud te facio pascha cum discipulis meis. Et fecerũt discipuli sicut cõstituit illis Iesus, & parauerunt pascha. Vespere autẽ facto, discũbebat cum duodecim: & edentibus illis dixit, Amen dico uobis, q̃ unus uestrum me proditurus est. Et mœsti redditi uehementer, cœperũt singuli dicere ei, Num ego sum domine? At ipse respondens ait, Qui intinxit mecum manum in catino, hic me proditurus est. Filius quidẽ hominis uadit, sicut scriptum est de illo, Vę autem homini illi, per quẽ filius hominis proditur: bonum erat ei, si natus non fuisset homo ille. Respondens aũt Iudas qui tradidit eum, dixit, Num ego sum, rabbi? Ait illi, Tu dixisti. Vescẽtibus autem eis, accepit Iesus panem, & quum egisset gratias, fregit, deditq; discipulis, & ait, Accipite, comedite, hoc est corpus meũ. Et accepto poculo, gratijs actis, dedit illis, dicẽs, Bibite ex hoc omnes: hic est enim sanguis meus, qui est noui testamenti qui pro multis effunditur in remissionem peccatorũ. Dico aũt uobis, non bibã posthac ex hoc fructu uitis usq; in diẽ illum, quum illud bibam uobiscũ nouum in regno patris mei. Et quum hymnũ cecinissent, exierũt in montem oliuarũ. Tunc dicit illis Iesus, Omnes uos offendiculũ patiemini mea causa in nocte hac. Scriptũ est enim, Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis. Postquam autem resurrexero, præcedam uos in Galilæam. Respondens autem Petrus, ait illi, Et si omnes offendiculũ passi fuerint tua causa, ego tamen nunquam

σκανδαλισθήσομαι. ἔφη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. σϛ s *λέγει αὐτῷ ὁ πέτρος. καὶ εἰ δέη με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον. σϛā *τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ ἰησοῦς εἰς χωρίον α λεγόμενον γεθσημανῆ, καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς. σϛβ *καθίσατε αὐτοῦ ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι s ἐκεῖ. καὶ παραλαβὼν τὸν πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. σϛγ̄ *τότε λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. περίλυπός ἐστιν ἡ ψυ λ χή μου ἕως θανάτου, μείνατε ὧδε καὶ γρηγορεῖτε σϛδ λ μετ' ἐμοῦ. *καὶ προελθὼν μικρὸν ἔπεσεν ἐπὶ τὸ α πρόσωπον αὐτοῦ προσευχόμενος, καὶ λέγων. πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστιν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ σϛε̄ α ποτήριον τοῦτο. *πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ. *καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητάς, καὶ εὑ σϛϛ̄ β ρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας, καὶ λέγει τῷ πέτρῳ. οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. σϛζ *τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, λ ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. *πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν, σϛη̄ s προσηύξατο λέγων. πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου. καὶ ἐλθὼν, εὑρίσκει αὐ τοὺς πάλιν καθεύδοντας, ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλ μοὶ βεβαρημένοι. καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών. σϛθ *τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει λ αὐτοῖς. καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε, ἰδοὺ ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδο ται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν. ἐγείρεσθε, ἄγωμεν, ἰδοὺ τ ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με. *ἔτι αὐτοῦ λαλοῦν α τος, ἰδοὺ ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα ἦλθεν, καὶ μετ' αὐ τοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ. *ὁ δὲ ξε̄ β παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον λέγων, ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστιν, κρατήσατε αὐτόν. καὶ εὐ θέως προσελθὼν τῷ ἰησοῦ, εἶπεν. χαῖρε ῥαββεί. καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, ἑταῖρε, ἐφ' ὃ πάρει; τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖ τβ ρας ἐπὶ τὸν ἰησοῦν καὶ ἐκράτησαν αὐτόν. *καὶ ἰδοὺ α εἷς τῶν μετὰ ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ, καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιε τγ̄ ρέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον. *τότε λέγει αὐτῷ ι ὁ ἰησοῦς. ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τό πον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαμβάνοντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται. ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλέ ους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων; πῶς οὖν πληρω τδ θῶσιν αἱ γραφαί, ὅτι οὕτως δεῖ γενέσθαι. *ἐν ἐκεί α νῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε

offendiculum patiar. Ait illi Iesus, Amen dico tibi, quòd in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis. Ait illi Petrus, Etiam si oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt. Tunc uenit Iesus cum illis in uillam quæ dicitur Gethsemane, & dixit discipulis, Sedete hic donec uadam & orem illic. Et assumpto Petro & duobus filijs Zebedæi, cœpit affici dolore & mœstitudine. Tunc ait illis Iesus, Mœsta est anima mea usque ad mortem: manete hic & uigilate mecum. Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans ac dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: ueruntamen non sicut ego uolo, sed sicut tu. Et uenit ad discipulos, & reperit eos dormientes, & dicit Petro, Adeo non potuistis una hora uigilare mecum? Vigilate & orate, ut ne intretis in tentationẽ. Spiritus quidem promptus est, at caro infirma. Rursùs altera uice abijt, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum transire à me, nisi bibam illud, fiat uoluntas tua. Et uenit, & reperit eos iterũ dormientes. Erant enim oculi eorum grauati. Et relictis illis, iterum abijt, & orauit tertio, eundem sermonem dicens. Tunc uenit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite iam & requiescite, ecce appropinquauit hora, & filius hominis traditur in manus peccatorum. Surgite eamus, ecce appropinquauit qui me tradit. Adhuc eo loquente, ecce Iudas unus de numero duodecim uenit, & cũ eo turba multa cum gladijs & fustibus, missi à principibus sacerdotũ, & senioribus populi. Is uero qui prodebat eũ, dedit illis signũ, dicens, Quẽcunq; osculatus fuero, ipse est, tenete eum. Et cõfestim accedens ad Iesum dixit, Aue rabbi. Et osculatus est eũ. Dixitq; illi Iesus, Amice, ad quid ades? Tũc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & cepe-
runt eum. Et ecce unus ex his qui erant cum Iesu, extendens manũ, exemit gladiũ suum, & percutiens seruũ principis sacerdotũ, amputauit auriculã eius. Tũc ait illi Iesus, Conuerte gladium tuũ in locum suum. Omnes enim qui acceperint gladiũ, gladio peribũt. An putas q̃ nõ possum nunc rogare patrem meum, & exhibebit mihi plus q̃ duodecim legiones angelorũ? Quomodo ergo implebũtur scripturæ, q̃ sic oportet fieri. In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronem

exijstis

ἐξήλθετε μετὰ μαχαίρων, καὶ ξύλων συλλαβεῖν
με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθιζόμην, διδάσ-
τῇ κων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. *τοῦτο
ς δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν
προφητῶν. τότε οἱ μαθηταὶ πάντες, ἀφέντες
τῆ αὐτὸν ἔφυγον. *οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰη-
α σοῦν, ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, ὅπου
οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.
τζ *ὁ δὲ πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν
λ ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ ἀρχιερέως. *καὶ εἰσελθὼν
τῃ ἔσω ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν ἰδεῖν τὸ τέλος.
β οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέ-
δριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰη-
σοῦ ὅπως αὐτὸν θανατώσωσιν, καὶ οὐχ εὗρον. καὶ
πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, οὐχ
τθ εὗρον. *ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευ-
ς δομάρτυρες, εἶπον. οὗτος ἔφη, δύναμαι κατα-
λύσαι τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν
οἰκοδομῆσαι αὐτόν. καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἶ-
πεν αὐτῷ. οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου κατα-
μαρτυροῦσιν; ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. καὶ ἀποκρι-
θεὶς ὁ ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ. ἐξορκίζω σε κατὰ
τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ χρι-
στὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, σὺ εἶ-
τι πας. *πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν
α υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυ-
νάμεως καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐ-
τια ρανοῦ. *τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμά-
ς τια αὐτοῦ λέγων, ὅτι ἐβλασφήμησε. *τί ἔ-
τιβ τι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἰδοὺ νῦν ἠκού-
β σατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ. τί ὑμῖν δοκεῖ;
οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον. ἔνοχος θανάτου
τιγ ἐστί. *τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον
α αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν. οἱ δὲ ἐρράπι-
σαν λέγοντες. προφήτευσον ἡμῖν χριστὲ, τίς
τιδ ἐστιν ὁ παίσας σε. *ὁ δὲ πέτρος ἔξω
α ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ, καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία
παιδίσκη λέγουσα. καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ
τοῦ Γαλιλαίου. ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπρο- ξζ
σθεν πάντων, λέγων. οὐκ οἶδα τί λέγεις.
τιε *ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα εἶδεν
α αὐτὸν ἄλλη, καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, καὶ οὗτος ἦν
μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου. καὶ πάλιν ἠρνή-
σατο μεθ' ὅρκου, ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.
μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες, εἶ-
πον τῷ πέτρῳ. ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ,
καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ. τότε ἤρ-
ξατο καταναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅτι οὐκ οἶ-
δα τὸν ἄνθρωπον, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνη-
τις σε. *καὶ ἐμνήσθη ὁ πέτρος τοῦ ῥήματος
β Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἀλέκτορα
φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. καὶ ἐξελθὼν

existis cum gladijs & fustibus ad compre-
hendendum me: quotidie apud uos sede-
bam docens in templo, & non me cepistis.
Hoc autem totum factum est ut compleren-
tur scripturæ prophetarum. Tunc discipuli
omnes relicto eo fugerunt. At illi cõprehen
sum Iesum duxerunt ad Caiapham princi-
pem sacerdotum, ubi scribæ & seniores con
uenerant. Petrus autẽ sequebatur eum pro-
cul usq; ad atrium principis sacerdotum. Et
ingressus intro, sedebat cum ministris, ut ui-
deret finem. Principes aũt sacerdotum & se
niores, & totum concilĩũ quærebant falsum
testimoniũ contra Iesum, ut morti eum tra-
derent, & non inueniebant: etiã quum mul-
ti falsi testes accessissent, non inueniebant.
Nouissime autem uenerunt duo falsi testes,
& dixerũt: Hic dixit, Possum destruere tem
plum dei, & in triduo ædificare illud. Et sur-
gens princeps sacerdotum, ait illi, Nihil re-
spondes? Cur isti aduersum te testimonium
dicunt? Iesus autem tacebat. Et respondens
princeps sacerdotum, ait illi: Adiuro te per
deum uiuentẽ, ut dicas nobis, an tu sis Chri-
stus filius dei. Dicit illi Iesus, Tu dixisti. Ve-
runtamen dico uobis, amodo uidebitis filiũ
hominis sedentem à dextris uirtutis, & ue-
nientem in nubibus cœli. Tunc princeps sa
cerdotum dissidit uestimenta sua, dicens,
Proloquutus est blasphemiã, quid insuper
egemus testibus? Ecce nũc audistis blasphe-
miam eius, quid uobis uidetur? At illi re-
spondentes dixerũt, Reus est mortis. Tunc
expuerunt in faciem eius, & colaphis eum
cęciderunt alij autem palmas in faciem eius
dederunt dicentes, Vaticinare nobis Chri-
ste, quis est qui te percussit? Petrus uero se-
debat foris in atrio, & accessit ad eum una
ancillula dicens, Et tu cum Iesu Galilæo
eras. At ille negauit corã omnibus, dicens,
Nescio quid dicas. Quum autem exisset in
uestibulum, uidit eum altera ancilla, & ait
his qui erant ibi. Et hic erat cum Iesu Naza-
reno. Et iterum negauit cum iureiurando.
Non noui hominem. Et post pusillum ac-
cesserunt qui stabant, & dixerunt Petro,
Vere & tu ex illis es, nam & loquela tua te
manifestum facit. Tunc cœpit execrari &
iurare, quod non nosset hominem. Et con-
tinuo gallus cantauit. Et recordatus est Pe-
trus uerbi Iesu, qui dixerat ei, Prius quàm
gallus cantet, ter me negabis. Et egressus

foras

τιζ ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς. * πρωΐας δὲ γενομένης,
β συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ ἰησοῦ, ὥστε θανα-
τιῆ τῶσαι αὐτόν. * καὶ δήσαντες αὐτὸν, ἀπήγα-
α γον καὶ παρέδωκαν αὐτὸν ποντίῳ πιλάτῳ τῷ
τιθ ἡγεμόνι. * τότε ἰδὼν ἰούδας ὁ παραδιδοὺς ξζ
ι αὐτὸν ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς, ἀπέστρεψε τὰ
τριακοντα ἀργύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς
πρεσβυτέροις λέγων. ἥμαρτον, παραδοὺς αἷμα
ἀθῶον. οἱ δὲ εἶπον, τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει. καὶ ῥί-
ψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ ἀνεχώρησε, καὶ ἀ-
πελθὼν ἀπήγξατο. οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ
ἀργύρια, εἶπον. οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν
κορβανᾶν, ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι. συμβούλιον δὲ
λαβόντες ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κε-
ραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις. διὸ ἐκλήθη ὁ ἀ-
γρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.
τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ ἱερεμίου τοῦ προ-
φήτου λέγοντος. καὶ ἔλαβον τὰ τριακοντα ἀρ-
γύρια τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου; ὃν ἐτιμή-
σαντο ἀπὸ υἱῶν ἰσραὴλ, καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς
τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὼς συνέταξέ μοι
τκ κύριος. * ὁ δὲ ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ
α ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν λέ-
τκα γων, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; * ὁ δὲ
δ ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ. σὺ λέγεις. καὶ ἐν τῷ κατη-
γορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρε-
βυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο. τότε λέγει αὐτῷ
ὁ πιλᾶτος, οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυ-
ροῦσι; καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆ-
τκβ μα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν. * κα-
β τὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄ-
τκγ χλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον. * εἶχον δὲ τότε δέσ-
δ μιον ἐπίσημον λεγόμενον βαραββᾶν. συνηγ-
μένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. τί-
να θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν, βαραββᾶν, ἢ ἰησοῦν
τὸν λεγόμενον χριστόν; ᾔδει γὰρ, ὅτι διὰ φθό-
τκδ νον παρέδωκαν αὐτόν. * καθημένου δὲ
ι αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν
ἡ γυνὴ αὐτοῦ λέγουσα. μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ
ἐκείνῳ, πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ
τκε δι' αὐτόν. * οἱ δὲ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ πρεσ-
α βύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους, ἵνα αἰτήσωνται
τὸν βαραββᾶν, τὸν δὲ ἰησοῦν ἀπολέσωσιν. ἀ-
ποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν ἔφη αὐτοῖς. τίνα θέλε-
τε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; οἱ δὲ εἶπον.
τκϛ βαραββᾶν. λέγει αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. * τί
οὖν ποιήσω ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν; λέ-
γουσιν αὐτῷ πάντες. σταυρωθήτω. ὁ δὲ ἡγε-
μὼν ἔφη, τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισ-
τκζ σῶς ἔκραζον, λέγοντες. σταυρωθήτω. * ἰδὼν
ι δὲ ὁ πιλᾶτος, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον

θόρυβος

foras, fleuit amare. Mane autem facto, XXVII
consilium inierunt omnes principes sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, ut eum morti traderent. Et uinctum eum adduxerunt & tradiderunt Pontio Pilato præsidi. Tunc uidens Iudas qui eum prodiderat, quòd damnatus esset, pœnitentia ductus retulit triginta argenteos principibus sacerdotum & senioribus, dicens: Peccaui, prodens sanguinem innoxium. At illi dixerũt, Quid ad nos? tu uideris. Et proiectis argenteis in templo, recessit, & abiens laqueo se suspendit. Principes autem sacerdotũ acceptis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbonam, quia precium sanguinis est. Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum: quapropter uocatus est ager ille, ager sanguinis, usque in hodiernũ diem. Tunc impletum est quod dictum est per Hieremiã prophetam dicentem, Et acceperunt triginta argenteos precium æstimati, quem æstimatũ emerunt à filijs Israel, & dederunt eos in agrum figuli, sicut cõstituit mihi dominus. Iesus autem stetit ante præsidẽ, & interrogauit eum præses, dicens: Tu es rex Iudæorum? Dicit illi Iesus, Tu dicis. Et quum accusaretur à principibus sacerdotum & senioribus, nihil respondit. Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te dicũt testimonia? Et non respondit ei ad ullum uerbum, ita ut miraretur præses uehemẽter. In festo autem consueuerat præses turbæ dimittere unum uinctum quem uoluissent. Habebat autem tunc uinctũ insignem, qui dicebatur Barabbas. Congregatis ergo illis, dixit Pilatus, Vtrũ uultis dimittam uobis Barabbam an Iesum, qui dicitur Christus? Sciebat enim quòd propter inuidiã tradidissent eum. Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens: Nihil tibi cum iusto illo, multa enim passa sum hodie in somnis propter eum. Principes aũt sacerdotũ & seniores persuaserũt turbis, ut peterent Barabbã, Iesum uero perderent. Respondens aũt præses ait illis, Vtrum uultis uobis è duobus dimittam? At illi dixerũt, Barabbã. Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam Iesu, qui dicitur Christus? dicũt ei omnes, Crucifigatur. Præses aũt ait, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabãt, dicẽtes, Crucifigatur. Videns aũt Pilatus quod nihil proficeret, sed magis

tumultus

θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς
χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων. ἀθῶός εἰμι
ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου, ὑμεῖς ὄ-
ψεσθε. καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπεν. τὸ αἷμα
τκῆ αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. *τό-
α τε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ ἰησοῦν
φραγελλώσας, παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.
τκθ *τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόν-
δ τες τὸν ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον
ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν. καὶ ἐκδύσαντες αὐ-
τὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην, καὶ
πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐ-
τοῦ τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τῇ δε-
ξιᾷ αὐτοῦ, καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐ-
τοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ λέγοντες. χαῖρε ὁ βασιλεὺς
τλ τῶν ἰουδαίων. *καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐ-
s τὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν
κεφαλὴν αὐτοῦ. καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυ-
σαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν
τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυ-
τλᾶ ρῶσαι. *ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον κυ-
α ρηναῖον, ὀνόματι σίμωνα. τοῦτον ἠγγάρευσαν, ἵνα
λτβ ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. *καὶ ἐλθόντες εἰς τό-
α πον λεγόμενον γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου
τλγ τόπος. *ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χο-
δ λῆς μεμιγμένον. καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.
τλδ *σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμά-
α τια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥη-
θὲν διὰ τοῦ προφήτου. διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά
μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆ
ρον. καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.
τλε *καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν
α αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ βα-
τλς σιλεὺς τῶν ἰουδαίων. *τότε σταυροῦνται σὺν
α αὐτῷ δύο λῃσαί, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ ἀριστέ-
τλζ ρων. *οἱ δὲ παραπορευόμενοι, ἐβλασφήμουν
s αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγον-
τες. ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰ-
κοδομῶν, σῶσον σεαυτόν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, κατα-
τλη βηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. *ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχιερεῖς
β ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ πρεσβυ-
τέρων, ἔλεγον. ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύνα-
ται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς ἰσραὴλ ἐστι, καταβάτω
νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ. πέ-
ποιθεν ἐπὶ τὸν θεὸν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει
τλθ αὐτόν. εἶπε γάρ, ὅτι θεοῦ εἰμι υἱός. *τοῦτ' αὐ
β τὸ καὶ οἱ λῃσαὶ οἱ συνσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδι-
τι ζον αὐτόν. *ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγέ-
β νετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης. *πε
σμᾶ ἐν δὲ τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ ἀνεβόησεν ὁ ἰησοῦς φω-
s νῇ μεγάλῃ, λέγων. ἠλεὶ ἠλεὶ, λαμᾶ σαβαχθανί.
τοῦτ' ἔστιν, θεέ μου, θεέ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες;
τινὲς

tumultus fieret, accepta aqua abluit manus coram populo, dicens, Innocens ego sum à sanguine huius iusti, uos uideritis. Et respondens uniuersus populus, dixit, Sanguis eius super nos & super filios nostros. Tunc dimisit illis Barabbam, Iesum autem flagellatum tradidit ut crucifigeretur. Tunc milites prætidis susciptentes Iesum in prætorio, congregauerunt ad eum uniuersam cohortem. Et quum exuissent eum, circundederũt ei chlamydem coccinam, & coronã de spinis contextam imposuerunt super caput eius, & harundinem in dexteram eius, & genu flexo ante eum illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum. Et cum expuissent in eum, acceperunt harundinem & percutiebant caput eius. Et postquam illusissent ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum uestimentis suis, & abduxerunt eum ut crucifigerent. Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonẽ: hunc adegerunt, ut tolleret crucem eius. Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est caluariæ locus. Et dederunt ei acetum bibere cum felle mixtum, & quum gustasset, noluit bibere. Postquam autẽ crucifixerunt eum, diuiserunt uestimenta eius, sortem mittentes: ut impleretur quod dictum est per prophetam: Diuiserunt sibi uestimẽta mea, & super uestimentum meum miserunt sortem. Et sedentes seruabant eum ibi. Et imposuerant super caput eius causam ipsius scriptam, Hic est Iesus rex Iudæorum. Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones, unus à dextris, & alter à sinistris. Prætereuntes autem conuitia iaciebant in eum, mouentes capita sua, & dicentes: Tu ille qui destruebas templum, & in triduo ædificabas, serua temetipsum: si filius dei es, descende de cruce. Similiter & principes sacerdotum, illudentes cum scribis et senioribus dicebant: Alios seruauit, seipsum non potest seruare: si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei. Confidit in deo, liberet eum nunc si uult eum. Dixit enim, Filius dei sum. Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei. A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super uniuersam terram usque ad horam nonam, & circa horam nonam clamauit Iesus uoce magna, dicens: Heli heli lama sabachthani. Hoc est, Deus meus, deus meus cur deseruisti me?

Quidam

ξη περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ σώματος τοῦ κυρίου.

τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες, ἔλεγον, ὅτι
τμβ ἡλίαν φωνεῖ οὗτος. * καὶ εὐθέως δραμὼν
β εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄ-
ξους, καὶ περιθεὶς καλαμῷ ἐπότιζεν αὐτόν. οἱ
δὲ λοιποὶ ἔλεγον. ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται ἡλίας
τμγ σώσων αὐτόν. * ὁ δὲ ἰησοῦς πάλιν κράξας φω
α νῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα. * καὶ ἰδοὺ τὸ
τμδ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνω-
β θεν ἕως κάτω. * καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέ-
τμε τραι ἐσχίσθησαν, καὶ τὰ μνημεῖα ἠνεῴχθησαν, καὶ
ι πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη,
καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν
αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφα-
τμϛ νήσθησαν πολλοῖς. * ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ
β οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισ-
μὸν καὶ τὰ γενόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγον-
τμζ τες. ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος. * ἦσαν δὲ
ϛ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ, ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι,
αἵ τινες ἠκολούθησαν τῷ ἰησοῦ ἀπὸ τῆς γαλιλαί-
ας, διακονοῦσαι αὐτῷ, ἐν αἷς ἦν μαρία ἡ μαγδα-
ληνὴ, καὶ μαρία ἡ τοῦ ἰακώβου καὶ ἰωσῆ μητὴρ,
τμη καὶ ἡ μητὴρ τῶν υἱῶν ζεβεδαίου. * ὀψίας δὲ ξη
α γενομένης, ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ ἀρι-
μαθαίας, τὸ ὄνομα ἰωσὴφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευ-
σε τῷ ἰησοῦ. οὗτος προσελθὼν τῷ πιλάτῳ ᾐτή-
σατο τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. τότε ὁ πιλᾶτος ἐκέλευ-
τμθ σεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα. * καὶ λαβὼν τὸ σῶ
α μα ὁ ἰωσὴφ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ, καὶ
ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατό-
μησεν ἐν τῇ πέτρᾳ, καὶ προσκυλίσας λίθον μέ-
τν γαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν. * ἦν δὲ ἐ-
ϛ κεῖ μαρία ἡ μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη μαρία, καθη-
τνα μέναι ἀπέναντι τοῦ τάφου. * τῇ δὲ ἐπ' αὔριον
ι ἥ τις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευὴν, συνήχθησαν οἱ ἀρ-
χιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς πιλᾶτον, λέγοντες. κύ-
ριε, ἐμνήσθημεν, ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι
ζῶν, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. κέλευσον οὖν ἀσ-
φαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας, μή
ποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψωσιν αὐ-
τὸν, καὶ εἴπωσιν τῷ λαῷ, ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν,
καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης. ἔφη
αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. ἔχετε κουστωδίαν, ὑπάγετε,
ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε. οἱ δὲ πορευθέντες, ἠσ-
φαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον,
τνβ μετὰ τῆς κουστωδίας. * ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπι-
α φωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθεν μαρία ἡ μα-
γδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.
καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ κυ-
ρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλι-
σε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐ-
τοῦ. ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυ-
μα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών. ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ
ἐσείσθησαν

Quidam aũt illic ſtantium, quum audiſſent dicebant, Heliam uocat iſte. Et cõtinuo currens unus ex eis, quum acceptã ſpongiã impleſſet aceto, impoſuit harundini, dabatq́ ei ut biberet. Cæteri uero dicebãt, Sine, uideamus an ueniat Helias liberaturus eũ. Ieſus aũt quum iterũ clamaſſet uoce magna, emiſit ſpiritũ. Et ecce uelum templi ſciſſum eſt in duas partes, à ſummo uſque ad imum, & terra mota eſt, & petræ ſciſſæ ſunt, & monumenta aperta ſunt, & multa corpora ſanctorum qui dormierant, ſurrexerũt, & egreſſi è monumẽtis poſt reſurrectionem eius, uenerunt in ſanctam ciuitatẽ, & apparuerũt multis. Centurio uero & qui cum eo erant cuſtodientes Ieſum, uiſo terræ motu & his quæ facta fuerant, timuerunt ualde, dicentes, Vere filius dei erat iſte. Erãt aũt ibi mulieres multæ è longinquo ſpectãtes, quæ ſequutæ fuerant Ieſum à Galilea, miniſtrantes ei: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioſe mater, et mater filiorum Zebedęi. Quum aũt ueſpera facta eſſet, uenit homo diues ab Arimathæa nomine Ioſeph, qui & ipſe diſcipulus erat Ieſu, hic acceſſit ad Pilatum, ac poſtulauit corpus Ieſu. Tũc Pilatus iuſſit reddi corpus. Et quum accepiſſet corpus Ioſeph, inuoluit illud ſindone mũda, poſuitq́ illud in monumento ſuo nouo, quod exciderat in petra: & aduoluto ſaxo ingenti ad oſtium monumẽti, abijt. Erat aũt ibi Maria Magdalene & altera Maria ſedẽtes contra ſepulchrũ. Poſtera aũt die quæ ſequitur paraſceuen, conuenerũt principes ſacerdotum & phariſæi ad Pilatũ, dicẽtes: Domine, recordati ſumus ꝙ impoſtor ille dixit adhuc uiuens, Poſt tres dies reſurgo. iube ergo muniri ſepulchrũ uſq́ in diem tertium, ne quando ueniant diſcipuli eius, & furẽtur eum, dicantq́ plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouiſſimus error peior illo priore. Ait illis Pilatus, Habetis cuſtodiam, ite, munite ſicut ſcitis. Illi aũt abientes munierũt ſepulchrũ, obſignato lapide, adhibitis cuſtodibus. Ve- XX/
ſpera aũt ſabbatorũ, quæ luceſcit in unã ſab- VIII
batorum, uenit Maria Magdalene & altera Maria, ut uiderent ſepulchrũ. Et ecce terræmotus factus eſt magnus. Angelus enim domini deſcendit de cœlo, & accedẽs deuoluit lapidem ab oſtio, ſedebatq́ ſuper eum. Erat aũt aſpectus eius ſicut fulgur, & ueſtimentũ eius candidũ ſicut nix. Præ timore autẽ eius concuſſi

ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος, εἶπεν ταῖς γυναιξί. μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς, οἶδα γὰρ ὅτι ἰησοῦν, τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε, οὐκ ἔστιν ὧδε. ἠγέρθη γὰρ καθὼς εἶπεν. δεῦτε ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ κύριος. καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, ἰδοὺ εἶπον ὑμῖν. καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων. χαίρετε. αἱ δὲ προσελθοῦσαι, ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ. τότε λέγει αὐταῖς ὁ ἰησοῦς. μὴ φοβεῖσθε. ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν γαλιλαίαν. κἀκεῖ με ὄψονται. πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα. καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις, λέγοντες. εἴπατε ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες, ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων. καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν. οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν. καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον. οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ, οἱ δὲ ἐδίστασαν. καὶ προσελθὼν ὁ ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς λέγων. ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν. καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΤΘΑΙΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

cōcussi sunt custodes, & facti sunt uelut mortui. Respondens aūt angelus, dixit mulieribus, Nolite timere uos: scio enim quod Iesum qui crucifixus est, quæritis: non est hic, surrexit enim sicut dixit. Venite, uidete locum ubi positus erat dominus. Et cito euntes dicite discipulis eius, quòd surrexit à mortuis: & ecce præcedit uos in Galilęā, ibi eum uidebitis, ecce dixi uobis. Et digressæ celeriter à monumento cum timore & gaudio magno, currebāt ut renunciarēt discipulis eius. Quum aūt issent ad renunciandū discipulis eius, & ecce Iesus occurrit illis, dicens: Auete. Illæ autē accesserunt & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum. Tunc ait illis Iesus, Nolite timere: ite renunciate fratribus meis, ut eant in Galilæā, & ibi me uidebunt. Quæ quū abissent, ecce quidā è custodibus uenerunt in ciuitatē, ac renunciauerūt principibus sacerdotum omnia quæ acciderant: & congregati cum senioribus, consilio habito, pecuniam copiosam dederunt militibus, dicētes, Dicite quòd discipuli eius nocte uenerint, & furati sint eū nobis dormientibus. Et si hoc auditū fuerit sub præside, nos persuadebimus ei, & securos uos faciemus. At illi accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti. Et diuulgatus est hic sermo apud Iudęos usq; in hodiernū diem. Vndecim autem discipuli abierūt in Galilæam, in montem ubi constituerat illis Iesus. Et quum uidissent illum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt. Et accedēs Iesus, loquutus est eis, dicens: Data est mihi omnis potestas in cœlo & in terra: euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris & filij & spiritus sancti: docentes eos seruare omnia quæcunq; præcepi uobis. Et ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.

EVANGELII SECVNDVM MATTHAEVM FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ
κατὰ σωφρόνιον.

Μαρκος μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς πέτρου, καθὼς τοῦ πέτρου ἐξηγουμένου ἀκήκοε, παρακληθεὶς ἐν τῇ ῥώμῃ παρὰ τῶν ἀδελφῶν, βραχὺ συνέταξεν εὐαγγέλιον. ὥσπερ ἐντυχὼν πέτρος ἐδοκίμασε, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθησόμενον αὐθεντίσας ἐξέδωκε, καθὰ συνεγράψατο κλήμης ἐν τῷ ἕκτῳ τῶν ὑποτυπώσεων λόγῳ. καὶ παπίας ἱεραπολίτης ἐπίσκοπος μέμνηται τούτου τοῦ μάρκου. καὶ πέτρος ἐν τῇ πρώτῃ καθολῇ, ἐπ' ὀνόματι βαβυλῶνος, εἰκονικῶς ῥώμην σημαίνων. ἀσπαίζετο ὑμᾶς φησὶν ἡ ἐν βαβυλῶνι σὺν τῇ ἐκλεκτῇ, καὶ μάρκος ὁ ἐμὸς υἱός. παραλαβὼν τοιγαροῦν τὸ εὐαγγέλιον ὅπερ αὐτὸς συνέταξε, καταλαμβάνει τὴν αἴγυπτον, καὶ πρῶτος ἐν ἀλεξανδρείᾳ ἰησοῦν χριστὸν κηρύττων, κατεστήσατο ἐκκλησίαν. τοσαύτῃ παιδεύσει καὶ βίου καρτερίᾳ διέπρεψεν, ὥς τε πάντας τοὺς ἀκολουθοῦντας τῷ χριστῷ ἕπεσθαι τῇ τούτου διαγωγῇ. ὅθεν καὶ φίλων ὁ τῶν ἰουδαίων ἐλλογιμώτατος, ὁρῶν ἐν ἀλεξανδρείᾳ πρώτην ἐκκλησίαν ἔτι ἰουδαΐζουσαν, ὡσανεὶ εἰς ἔπαινον τοῦ οἰκείου ἔθνους, βιβλον περὶ τῆς τούτων διαγωγῆς συνεγράψατο. καὶ ὥσπερ λουκᾶς διηγεῖται τοὺς ἐν ἱεροσολύμοις πιστεύσαντας πάντα εὐχηκέναι κοινά, οὕτως κἀκεῖνος ὅπερ ἐν ἀλεξανδρείᾳ καὶ μάρκου τοῦ διδασκάλου ἑώρα γινόμενον, τῇ μνήμῃ παρέδωκε. τελευτήσας δὲ τῷ ὀγδόῳ τοῦ νέρωνος ἔτει, ἀπετέθη ἐν ἀλεξανδρείᾳ, διαδεξαμένου αὐτὸν ἀνανίου.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ
εὐαγγέλιον τοῦ θεοφυλάκτου ὡς δοκεῖ.

Το κατὰ μάρκον εὐαγγέλιον μετὰ δέκα ἔτη τῆς χριστοῦ ἀναλήψεως συνεγράφη ἐν ῥώμῃ. ἦν μὲν γὰρ οὗτος ὁ μάρκος πέτρου μαθητὴς, ὃν υἱὸν αὐτοῦ ὁ πέτρος ὀνομάζει πνευματικὸν πάντως. ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἰωάννης. ἀνεψιὸς δὲ βαρνάβα. ἀλλὰ καὶ παύλου συνέκδημος. τέως μέν τοι πέτρῳ συνῆν τὰ πλεῖστα, καὶ ἐν ῥώμῃ συνῆν. ἠτήσαντο οὖν αὐτὸν οἱ ἐν ῥώμῃ πιστοὶ, μὴ μόνον ἀγράφως κηρύσσειν, ἀλλὰ καὶ ἐγγράφως ἐκθέσθαι τὴν κατὰ χριστὸν πραγματείαν. μόλις οὖν πεισθεὶς συνεγράψατο. τῷ δὲ πέτρῳ ἀπεκαλύφθη παρὰ θεοῦ, ὅτι μάρκος συνέγραψεν εὐαγγέλιον. ἰδὼν οὖν καὶ καθεβαιώσας ὡς ἀληθὲς, εἶτα καὶ ἐπίσκοπον αὐτὸν ἀπέστειλεν εἰς αἴγυπτον. ἔνθα δὴ καὶ κηρύξας ἐν ἀλεξανδρείᾳ τε ἐκκλησίαν συστησάμενος, τοὺς πρὸς τῷ μεσημβρινῷ κλίματι πάντας ἐφώτισεν. ἔστιν οὖν ὁ χαρακτὴρ τοῦ εὐαγγελίου σαφὴς, καὶ οὐδὲν ἔχων περινενοημένον. σχεδόν τε κατὰ πάντα τῷ ματθαίῳ συντρέχων ὁ πρὸν εὐαγγελιστὴς, πλὴν ὅσον ὁ ματθαῖος πλατύτερος, καὶ ὅτι ὁ μὲν ματθαῖος τῆς κατὰ σάρκα γενήσεως τοῦ κυρίου ἐν ἀρχῇ μνημονεύει, οὗτος δὲ ἀπὸ τοῦ προφήτου ἤρξατο ἰωάννου. ὅθεν τινὲς εἰ καὶ περιεργότερον δοκεῖ, τοιοῦτόν τι νόημα εἶπον καὶ τοῖς εὐαγγελισταῖς. ὁ ἐνθὲν τῶν χερουβὶμ καθήμενος θεὸς, ἃ τετραπρόσωπα ἡ γραφὴ λέγει, παρέδωκεν ἡμῖν τετράμορφον τὸ εὐαγγέλιον ἑνὶ πνεύματι συνεχόμενον. ὥσπερ οὖν τὰ χερουβὶμ ἕκαστον, ἓν μὲν πρόσωπον εἶχεν ὅμοιον λέοντι, ἕτερον δὲ ἀνθρώπῳ, καὶ ἕτερον ἀετῷ, καὶ ἕτερον μόσχῳ, οὕτως καὶ ἡ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος πραγματεία. τὸ μὲν κατὰ ἰωάννην εὐαγγέλιον, ἔχει λεοντοπρόσωπον. βασιλικὸν γὰρ ὁ λέων, καὶ ἡγεμονικὸν ἔστιν. ὁμοίως οὖν καὶ ὁ ἰωάννης ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ καὶ δεσποτικοῦ ἀξιώματος τῆς θεότητος τοῦ λόγου ἤρξατο, εἰπὼν, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν. τὸ δὲ κατὰ ματθαῖον, ἀνθρωποπρόσωπον, ἀπὸ γὰρ τῆς κατὰ σάρκα γεννήσεως καὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ λόγου ἤρξατο. τὸ δὲ κατὰ μάρκον, ἀετῷ παρεικαζόμενον. ἀπὸ γὰρ προφήτου ἤρξατο τοῦ ἰωάννου. ἡ δὲ προφητικὴ χάρις προορατικὴ οὖσα καὶ ὀξέως τὰ πόῤῥω βλέπουσα, ἀετός ἐστι. φασὶ γὰρ τὸν ἀετὸν ὀξυδερκέστατον εἶναι, ὥς τε καὶ μόνον ἐκ τῶν ἄλλων ζώων πρὸς τὸν ἥλιον δύνασθαι ἀτενίζειν μὴ καμμύοντα. μόσχῳ δὲ ὅμοιον τὸ κατὰ λουκᾶν, διότι ἀπὸ τῆς ἱερατείας τοῦ ζαχαρίου ἤρξατο, ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ λαοῦ θυμιῶντος. μόσχος δὲ ἦν ὁ θυόμενος τότε. ἄρχεται οὖν ὁ μάρκος τοῦ εὐαγγελίου ἀπὸ τῆς τοῦ προδρόμου διαγωγῆς καὶ ἐνδείξεως. ἄκουε οὖν τί φησίν.

ΕΥΑΓΓΕ-
ΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ

ΑΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου ἰησοῦ χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις. *ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου. *φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ. *ἐγένετο ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ ἱεροσολυμῖται, καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. ἦν δὲ ὁ ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον, καὶ ἐκήρυσσε λέγων. *ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ. ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ. καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν ἰησοῦς ἀπὸ ναζαρὲθ τῆς γαλιλαίας. *καὶ ἐβαπτίσθη εἰς τὸν ἰορδάνην ὑπὸ ἰωάννου. καὶ εὐθὺς ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδεν σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τὸ πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν καταβαῖνον ἐπ' αὐτόν. καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν. σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα. *καὶ εὐθὺς τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον. καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ σατανᾶ. *καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων, καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ. *μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι ἰωάννην, ἦλθεν ἰησοῦς εἰς τὴν γαλιλαίαν, *κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ λέγων. ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. *περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, εἶδεν σίμωνα καὶ ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς. *καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων. καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ. *καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν ἰάκωβον τὸν τοῦ ζεβεδαίου, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα, καὶ εὐθέως

EVANGE-
LIVM SECVNDVM MARCVM

INITIVM euangelij Iesu Christi filij dei, sicut scriptum est in prophetis, Ecce ego mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te. Vox clamãtis in deserto, Parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Baptizabat Ioannes in deserto, prædicans baptismum pœnitẽtiæ in remissionem peccatorum. Et egrediebantur ad eum tota Iudæa regio, ac Hierosolymitæ, & baptizabantur omnes ab illo in Iordane flumine, confitentes peccata sua. Erat autem Ioannes uestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos suos, uescebaturq; locustis, ac melle syluestri: & prædicabat, dicens, Venit is qui fortior est me post me, cuius non sum idoneus, ut procumbens soluam corrigiam calciamentorũ. Ego quidem baptizaui uos aqua, ille uero baptizabit uos spiritu sancto. Et factum est in diebus illis, uenit Iesus à Nazareth Galilææ, & baptizatus est à Ioanne in Iordane. Et statim quum ascenderet ex aqua uidit diffindi cœlos, & spiritum quasi columbam descendentem super illum. Et uox facta est de cœlis, Tu es ille filius meus dilectus, in quo mihi bene complacitum est. Et continuo spiritus illum expellit in desertum, & erat illic in deserto dies quadraginta, & tentabatur à satana, eratq; cum feris, & angeli ministrabant illi. Postquam autem comprehensus esset Ioannes, uenit Iesus in Galilæam, prædicans euangelium regni dei, & dicens, Impletum est tempus, instatq; regnum dei, resipiscite & credite euangelio. Quum ambularet autem iuxta mare Galilææ, uidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes retia in mare: erant enim piscatores. Et dixit eis Iesus, Sequamini me, & faciam ut effi ciamini piscatores hominum. Ac protinus relictis retibus suis, sequuti sunt eum. Et progressus illinc pusillum, uidit Iacobum filium Zebedæi, & Ioannem fratrem eius, qui & ipsi in naui reconcinnabant retia, sta-

θέως ἐκάλεσεν αὐτούς, καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα
αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθω-
ιβ τῶν ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. *καὶ εἰσπορεύον-
η ται εἰς καπερναούμ. καὶ εὐθέως τοῖς σαββασιν εἰ-
ιγ σελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐδίδασκεν.
β *καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν
γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ
ιδ ὡς οἱ γραμματεῖς. *Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ α
η αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀ-
νέκραξε λέγων. ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ ἰησοῦ ναζαρη-
νέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅ-
γιος τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, λέ-
γων. φιμώθητι καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ σπαρά-
ξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν
φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ. καὶ ἐθαμβήθη-
σαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγον-
τες. τί ὅτι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη; ὅτι
κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις
ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ; ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀ-
κοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς γαλι-
ιε λαίας. *καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελ- ε
β θόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν σίμωνος καὶ ἀνδρέου
μετὰ ἰακώβου καὶ ἰωάννου. ἡ δὲ πενθερὰ σίμωνος
κατέκειτο πυρέσσουσα, καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ
περὶ αὐτῆς. καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατή-
σας τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς
εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς. ὀψίας δὲ γενομέ- ϛ
νης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας
τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους, καὶ ἦν πό-
λις ὅλη ἐπισυνηγμένη πρὸς τὴν θύραν, καὶ ἐθε-
ραπεύσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις.
ιϛ *καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λα- ζ
η λεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ἤδεισαν αὐτόν. *καὶ πρωΐ
ιζ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν ὁ ἰησοῦς
η εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο. καὶ κατεδίω-
ξαν αὐτὸν ὁ σίμων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, καὶ εὗρον αὐ-
τὸν, λέγουσιν αὐτῷ. ὅτι πάντες ζητοῦσί σε, καὶ λέ-
γει αὐτοῖς. ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις,
ἵνα καὶ ἐκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα. καὶ
ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅ-
λην τὴν γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλ-
ιθ λων. *Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς πα- δ
β ρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτῷ, καὶ λέγων
αὐτῷ. ὅτι ἐὰν θέλῃς δύνασαί με καθαρίσαι. ὁ δὲ
ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψα-
το αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ. θέλω, καθαρίσθητι,
καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐ-
τοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη. καὶ ἐμβριμη-
σάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν. καὶ
λέγει αὐτῷ. ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς, ἀλλὰ ὕ-
παγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε
περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, ἃ προσέταξε μωσῆς εἰς
μαρτύ-

timq; uocauit illos. Et illi relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenarijs, sequuti sunt eum. Et ingrediuntur Capernaum, & statim sabbatis ingressus in synagogam docebat. Et stupebant super doctrina eius. Erat enim docens eos, tanquam autoritate præditus, & non sicut scribæ. Et erat in synagoga eorum homo obnoxius spiritui immundo, & exclamauit dicens, Ah, quid rei nobis tecum est Iesu Nazarene? Veneisti ad perdendum nos? Noui te quis sis, nimirum ille sanctus dei. Et increpauit illum Iesus, dicēs, Obmutesce, & exi ab homine. Et quum discerpsisset eum spiritus immundus, exclamassetq; uoce magna, exijt ab eo. Et obstupuerunt omnes, ita ut conquirerent inter se, dicentes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc? quia cum autoritate etiam spiritibus immundis imperat, & obediunt ei? Emanauit autem fama eius statim in totam undiq; regionem Galilææ finitimam. Et protinus è synagoga egressi, uenerunt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Ioanne. Socrus autem Simonis decumbebat febricitans, & continuo dicunt ei de illa. Et accedens erexit eam, apprehensa manu eius, & reliquit eam febris ilico, ac ministrabat eis. Vesperi uero quum occidisset sol afferebant ad eum omnes male habentes, & qui à dæmonijs agitabantur. Et ciuitas tota congregata erat ad ostium, & sanauit multos qui ægrotabant uarijs morbis, & dæmonia multa eijciebat: & non sinebat loqui dæmonia, quod ipsum nossent. Et mane multa adhuc nocte quum surrexisset, egressus est, & abijt Iesus in desertum locum, ibiq; orabat. Et prosequutus est eum Simon, & qui cum illo erant: & quum inuenissent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt. Et ait illis, Eamus in proximos uicos, ut & ibi prædicem: in hoc enim egressus sum. Et prædicabat in synagogis eorum, in tota Galilæa, & dæmonia eijciebat. Et uenit ad eum leprosus, deprecans eum, eiq; ad genua accidens, ac dicens illi, Si uis potes me mundare. Iesus autem misertus, protensa manu, tetigit illum, & dicit ei, Volo: mundus esto. Et quum dixisset, statim discessit ab eo lepra, & mundatus est. Et comminatus ei, statim emisit illum, dicitq; ei, Vide ne cui quicquam dicas: sed abi teipsum ostende sacerdoti, & offer pro emundatione tui, quæ præcepit Moses in testimo-

ιθ μαρτύριον αὐτοῖς. * ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο
κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον,
ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φανερῶς εἰς πό-
λιν εἰσελθεῖν, ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν,
καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.
κ * καὶ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς καπερναοὺμ δι' ε
α ἡμερῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, καὶ συ-
νήχθησαν πολλοί, ὥστε μηκέτι χω-
ρεῖν, μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, καὶ ἐλάλει αὐ-
τοῖς τὸν λόγον. καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν πα-
ραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.
καὶ μὴ δυναμένοι προσενέγκαι αὐτῷ διὰ τὸν
ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν, καὶ
ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ' ᾧ ὁ
παραλυτικὸς κατέκειτο. ἰδὼν δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν
πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ. τέκνον,
ἀφίωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. ἦσαν δέ τινες
τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλο-
γιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, τί οὗτος
οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέ-
ναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός; καὶ εὐθέως ἐπι-
γνοὺς ὁ ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως
διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς εἶπεν αὐτοῖς. τί ταῦ-
τα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; τί ἐ-
στιν εὐκοπώτερον εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, ἀφί-
ωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν ἔγειρε καὶ ἆ-
ρον σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει; ἵνα
δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-
που ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας, λέγει τῷ πα-
ραλυτικῷ. σοὶ λέγω, ἔγειρε, καὶ ἆρον τὸν κράβ-
βατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ ἠ-
γέρθη εὐθέως, καὶ ἆρας τὸν κράββατον ἐξῆλ-
θεν ἐναντίον πάντων. ὥστε ἐξίστασθαι πάντας,
καὶ δοξάζειν τὸν θεὸν, λέγοντας. ὅτι οὐδέποτε
κα οὕτως εἴδομεν. * καὶ ἐξῆλθεν πάλιν παρὰ
β τὴν θάλασσαν, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐ-
τὸν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς. καὶ παράγων εἶδεν ε
σοῦς, εἶδεν λευεὶ τὸν τοῦ ἁλφαίου καθήμενον ἐπὶ
τὸ τελώνιον, καὶ λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει μοι, καὶ ἀ-
κα νασὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ. * καὶ ἐγένετο ἐν τῷ
β κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ
τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ ἰησοῦ,
καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ἦσαν γὰρ πολλοί, καὶ
ἠκολούθησαν αὐτῷ. καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ
φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν
τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς
αὐτοῦ. τί, ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτω-
κζ λῶν ἐσθίει καὶ πίνει; * καὶ ἀκούσας ὁ ἰησοῦς,
β λέγει αὐτοῖς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰα-
τροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέ-
σαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετανοιαν.
καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ ἰωάννου καὶ οἱ τῶν φαρι-
σαίων

testimoniũ illis. At ille egressus, cœpit prædicare multa, & diuulgare sermonem, ita ut iam non posset Iesus manifeste introire in ciuitatem, sed foris in desertis locis erat, & ueniebant ad eum undique. Et iterum in- 11
trauit Capernaum post dies aliquot, & auditum est quod in domo esset, & protinus congregati sunt multi, adeo ut iam non caperent eos, nec illa loca quæ erant circa ianuam, & loquebatur eis sermonem. Et ueniunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur: & quum non possent appropinquare illi præ turba, nudauerunt tectum ædium in quibus erat, perfossoq; tecto funibus demittunt grabatum, in quo paralyticus decumbebat. Quum autem uidisset Iesus fidem illorum, ait paralytico: Fili, remittuntur tibi peccata tua. Erant autem illic quidam de scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis, Quid hic sic loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus deus? Et protinus ubi cognouisset Iesus spiritu suo, quòd sic cogitarent intra sese, dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus uestris? Vtrum est facilius dicere paralytico, Remittuntur tibi peccata: an dicere, Surge, & tolle grabatum tuum & ambula? Vt autem sciatis quòd filius hominis habet potestatem in terra remittendi peccata: ait paralytico: Tibi dico, Surge, ac tolle grabatum tuum, & abi in domum tuam. Et statim surrexit, sublatoq; grabato egressus est in conspectu omnium, adeo ut stupescerent omnes & glorificarent deum, dicentes, Nunquam sic uidimus. Et egressus est rursus ad mare, omnisq; turba ueniebat ad eũ, ac docebat eos. Et quum præteriret Iesus, uidit Leui, Alphæi filium, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me. Isq; surgens sequutus est eum. Et factũ est, quum accumberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erant enim multi qui sequuti fuerant eum. Et scribæ ac pharisæi quum uidissent eum capientem cibum cum publicanis & peccatoribus, dicebant discipulis eius, Quid est quod cum publicanis & peccatoribus edit ac bibit? Hoc audito Iesus ait illis: Non opus habent qui bene ualent, medico, sed qui male habent. Non uenì ad uocandum iustos, sed peccatores ad pœnitentiam. Et discipuli Ioannis ac pharisæorum

ζ περὶ τοῦ ξηρὰν ἔχοντος τὴν χεῖρα.

σαίων νηστεύοντες, καὶ ἔρχονται, καὶ λέγουσιν αὐτῷ. διὰ τί οἱ μαθηταὶ ἰωάννου, καὶ οἱ τῶν φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν. ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι, ὅτ' ἂν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιράπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ, εἰ δὲ μὴ, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιοὺς, εἰ δὲ μὴ, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκοὺς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται, ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς
κδ ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον. * καὶ ἐγένετο, παρα-
β πορεύεσθαι αὐτὸν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν, τίλλοντες τοὺς στάχυας, καὶ οἱ φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ. ἴδε τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν, ὃ οὐκ ἔξεστι; καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε δαβίδ, ὅτε χρείαν ἔσχεν, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ ἐπὶ ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι; καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι; καὶ ἔλε-
κε γεν αὐτοῖς. * τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον
β ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον. ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου. καὶ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγω- ζ
γὴν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα. καὶ παρετήρουν αὐτὸν, εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτὸν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, ἔγειρε εἰς τὸ μέσον. καὶ λέγει αὐτοῖς, ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; οἱ δὲ ἐσιώπουν. καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ. ἔκτεινον τὴν χεῖρα σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπε-
κς κατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς, ὡς ἡ ἄλλη. * καὶ
δ ἐξελθόντες οἱ φαρισαῖοι εὐθέως μετὰ τῶν ἡρωδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν
κζ ἀπολέσωσι. * καὶ ὁ ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν
α μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς ἰουδαίας, καὶ ἀπὸ ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου, καὶ οἱ περὶ τύρον καὶ σιδῶνα πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν. καὶ εἶπεν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν. πολ-
λοὺς

sæorum ieiunabant, ueniuntq́; & dicunt illi, Quare discipuli Ioannis & pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant? Et ait illis Iesus, Num possunt filij thalami nuptialis in quo cum illis sponsus est, ieiunare? Quādiu habent secum sponsum, non possunt ieiunare. Venient autē dies, quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt in illis diebus. Et nemo assumentum panni rudis assuit uestimento ueteri, alioquin aufert supplementum eius nouum à ueteri, & peior scissura fit. Et nemo mittit uinum mustum in utres ueteres, alioqui disrumpit uinum mustum utres, & uinum effunditur, & utres pereunt, sed uinum mustum in utres nouos mitti debet. Et accidit, ut transiret sabbatis per segetes, & cœperunt discipuli eius inter uiam uellere spicas, & pharisæi dicebant ei, Ecce, cur faciunt sabbatis quod non licet? Et ipse ait illis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid, quum opus haberet, & esuriret ipse & qui cum eo erant? quomodo ingressus sit in domum dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis comederit, quos non licet edere nisi sacerdotibus: & dederit etiam ijs qui secum erant? Et dicebat illis, Sabbatū propter hominem factum est: non homo propter sabbatum. Itaq; dominus est filius hominis, etiam sabbati. Et introiuit iterum in synagogam, III
& erat ibi homo arefactam habens manum: & obseruabant eum, an sabbatis sanaturus esset eum, ut accusarent illum. Et ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium. Et dicit illis, Vtrum licet sabbatis benefacere, an malefacere? animam seruare, an occidere? At illi tacebant. Et quum circunspexisset eos cum iracundia, condolescens super cæcitate cordis eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et extendit, & restituta est manus illius sana, ut altera. Egressi uero pharisæi, statim unà cum Herodianis consilium inibant aduersus eum, ut illum perderent. Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: & ingens multitudo à Galilæa sequuta est eum, & ab Iudæa & ab Hierosolymis & ab Idumæa, & trans Iordanem, & qui circa Tyrum habitabant ac Sidonem, hominū multitudo magna: qui quū audissent quę faciebat, uenerunt ad eum. Et iussit discipulis suis, ut nauicula sibi deseruiret propter turbā, ne ipsum premerēt. Mul-
tos

ἡ περὶ τῆς τῶν ἀπεστόλων ἐκλογῆς.

λους γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥς τε ἐπιπίπτειν αὐτῷ, ἵνα
κη αὐτοῦ ἅψωνται, ὅσοι εἶχον μάστιγας. * καὶ
η τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, ὅτ' ἂν αὐτὸν ἐθεώ-
ρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε λέγοντα. ὅτι σὺ
εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς, ἵνα μὴ
κθ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι. * καὶ ἀναβαίνει εἰς
β τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός. καὶ
ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν. καὶ ἐποίησε δώδεκα, η
ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσ-
σειν, καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους,
λ καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια. * καὶ ἐπέθηκε
β τῷ σίμωνι ὄνομα πέτρον, καὶ ἰάκωβον τὸν τοῦ ζε-
βεδαίου, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἰακώβου,
καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα βοανεργὲς, ὅ ἐστιν, υἱοὶ
βροντῆς. καὶ ἀνδρέαν, καὶ φίλιππον, καὶ βαρθο-
λομαῖον, καὶ ματθαῖον, καὶ θωμᾶν, καὶ ἰάκωβον τὸν
τοῦ ἀλφαίου, καὶ θαδδαῖον, καὶ σίμωνα τὸν κανα-
νίτην, καὶ ἰούδαν ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν
λα αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. * καὶ συνέρχε-
ι ται πάλιν ὄχλος ὥς τε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε
ἄρτους φαγεῖν. καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐ-
Aliàs ξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν. ἔλεγον γάρ, ὅτι ἐξέσταται.
ἐξέστη * καὶ οἱ γραμματεῖς οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων κατα-
λβ βάντες, ἔλεγον, ὅτι βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ
β ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.
λγ * καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐν παραβο-
β λαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς. πῶς δύναται σατανᾶς σατα-
νᾶν ἐκβάλλειν; καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερι-
σθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη. καὶ ἐὰν
οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰ-
κία ἐκείνη. καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ
μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει.
οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν
εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν
ἰσχυρὸν δήσῃ, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρ-
λδ πάσει. * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφε-
β θήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων,
καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν. ὃς δ' ἂν
βλασφημήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει
ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρί-
σεως. ὅτι ἔλεγον, πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.
λε * καὶ ἔρχονται ἡ μητὴρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ,
β καὶ ἔξω ἑστηκότες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν φωνοῦν-
τες αὐτὸν, καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτὸν, εἶπον δὲ
αὐτῷ. ἰδοὺ ἡ μητήρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω
ζητοῦσί σε. καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων. τίς ἐστιν
ἡ μητήρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; καὶ περιβλεψά-
μενος τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημέ-
νους, λέγει. ἰδοὺ ἡ μητήρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου. ὃς
γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, οὗτος ἀδελφός
λϛ μου, καὶ ἀδελφή μου, καὶ μητήρ ἐστι. * καὶ πά-
β λιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν.

καὶ συ-

tos em̃ sanauerat, ita ut irruerẽt in eum, quo illum tangerent, quotquot affligebantur. Et spiritus immundi quum illum uidissent, procidebant ei, & clamabant dicentes, Tu es filius dei. Et uehementer interminabatur eis, ne se manifestũ facerent. Et ascendit in montem, ac uocabat ad se quos uoluit ipse: & uenerũt ad eum. Et fecit ut duodecim essent secum, & ut emitteret eos ad prædicandũ, utq; haberent potestatẽ sanandi morbos, eijciendiq; dæmonia. Et imposuit Simoni nomen Petrus, & Iacobum filium Zebedęi, et Ioannem fratrem Iacobi, et imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui, & Andream & Philippum & Bartholomæũ & Matthæum & Thomam & Iacobum Alphæi filium & Thaddæum & Simonem Cananæum, & Iudam Iscariotem, qui & prodidit illum. Et ueniunt in domum, & conuenit iterum turba, sic ut nõ liceret illis uel panes edere: & quũ audissent qui ad illum attinebant, exierunt ut manus inijcerent in eum. Dicebant enim, In furorẽ uersus est. Et scribæ qui ab Hierosolymis descenderãt, dicebant: Beelzebul habet, & per principem dæmoniorum eijcit dęmonia. Et ad se uocatis eis, in parabolis dicebat illis: Quomodo potest satanas satanam eijcere? Et si regnum aduersus sese diuisum fuerit, non potest stare regnum illud. Et si domus contra semetipsam diuisa fuerit, non potest stare domus illa: & si satanas insurrexit aduersus semetipsum ac diuisus est, nõ potest stare, sed finem habet. Non potest quisquam uasa fortis, ingressus in domum illius, diripere, nisi prius fortem alligarit, et tunc domum eius diripiet. Amen dico uobis, Omnia remittẽtur filijs hominũ peccata, & conuitia, quibuscunq; conuitiati fuerint. At qui conuitium dixerit in spiritũ sanctum, non habet remissionem in æternum, sed obnoxius est æterno iudicio. Dicebant enim, Spiritum immundum habet. Et ueniunt mater eius & fratres, & foris stantes, miserunt ad eum qui euocarẽt eum, & sedebat turba circa eum, dicuntq; ei, Ecce mater tua & fratres tui foris quærunt te. Et respondit eis, dicẽs, Quę est mater mea & fratres mei? Et quum circunspexisset in circuitu circum se discipulos sedẽtes, ait, Ecce mater mea & fratres mei. Qui enim fecerit uolũtatem dei, hic frater meus & soror mea & mater est.

Et iterum cœpit docere iuxta mare, IIII

 & con-

καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολὺς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν. καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλὰ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείραι, καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό. ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχεν γῆν πολλὴν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς, ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος, ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη. καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτὸ, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε. καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλὴν, καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα, καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουειν, ἀκουέτω. ὅτε δὲ ἐγένετο κατὰμόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα τὴν παραβολήν. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. λζ * ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι, μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα. καὶ λέγει αὐτοῖς. οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε; λη * ὁ σπείρων τὸν λόγον σπείρει. οὗτοί εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν ὅπου σπείρεται ὁ λόγος, καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως, οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἵτινες ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτὸν, καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν, εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται. καὶ οὗτοί εἰσιν, οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες, καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται. καὶ οὗτοί εἰσιν, οἱ ἐπὶ τὴν καλὴν γῆν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον καὶ παραδέχονται, καὶ καρποφοροῦσιν, ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ λθ ἓν ἑκατόν. καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. * μή τι ὁ μ λύχνος * καίεται, ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ Aliàs ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπὶ ἔρχεται τεθῇ

& congregata est ad eum turba multa, ita ut nauim ingressus, sederet in mari, & tota turba iuxta mare in terra erat, & docebat eos per parabolas multa, et dicebat illis in doctrina sua: Audite, ecce exibat seminator ad seminandum: & accidit inter seminandum, aliud quidem cecidit secus uiam, ueneruntq; uolucres cœli & comederũt illud. Aliud uero cecidit super petrosa, ubi non habuit terram multam, & statim exortũ est, quod non haberet altitudinem terræ: sole autem exorto, æstu affectum est: & eo quod non haberet radicẽ, exaruit. Et aliud cecidit in spinas, & succreuerunt spinæ ac suffocauerũt illud, & fructum non dedit. Et aliud cecidit in terram bonam, & dabat fructum emergentem atque crescentem: & afferebat unum trigínta, & unum sexagínta, & unum centum. Ac dicebat illis, Qui habet aures ad audiẽdum, audiat. Quum autem cœpisset esse solus, interrogauerunt eum hi qui circum illũ erant cum duodecim, de parabola, & dicebat eis, Vobis datum est nosse mysteriũ regni dei: illis autem qui foris sunt per parabolas omnia fiunt: ut uidentes uideant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur & remittantur eis peccata. Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis? Seminator ille sermonem seminat. Isti uero sunt, quorũ alij iuxta uiam dicuntur ubi seminatur sermo, & quum audierint, confestim uenit satanas, & aufert sermonem qui seminatus est in cordibus eorum. Et alij sunt similiter, qui in petrosa semen excipiunt: qui quum audierint sermonem, statim cum gaudio accipiunt illum, & non habent radicẽ in se, sed temporarij sunt: deinde coorta afflictione aut persequutione propter sermonem, confestim offendũtur. Et alij sunt qui in spinas semen excipiũt: hi sunt qui sermonem audiunt, & solicitudines seculi huius ac deceptio diuitiarum, cæterarum'que rerum cupiditates introeuntes, suffocant sermonem, ac redditur infructifer. Et alij sunt qui in terram bonam semen exceperunt, qui audiunt sermonem & suscipiunt, & fructificant, ita ut aliud granum adferat trigínta, aliud sexagínta, aliud centum. Et dicebat illis, Num lucerna incenditur, ut subter modium ponatur, aut subter lectum? Nónne ut super candelabrum ponatur

ῑ περὶ τῆς ἀπολυμήσεως τῶν ὑδάτων. ιᾱ περὶ τῶν λεγεῶνος.

μ̄ τεθῇ; * οὐ γάρ ἐστι τί κρυπτόν, ὃ ἐὰν μὴ φα-
β νερωθῇ, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φα-
νερὸν ἔλθῃ. εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.
μᾱ * καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. βλέπετε τί ἀκούετε. ἐν
β ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετριθήσεται ὑμῖν, καὶ προ-
μβ σεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. * ὃς γὰρ ἂν
β ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ. καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει,
μγ̄ ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. * καὶ ἔλεγεν. οὕτως
ι ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βά-
λῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καθεύδῃ καὶ ἐγεί-
ρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. καὶ ὁ σπόρος βλαστά-
νῃ, καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. αὐτομά-
τη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ πρῶτον χόρτον, εἶτα στά-
χυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ. ὅτ' ἂν δὲ πα-
ραδῷ ὁ καρπός, εὐθέως ἀπεστέλλει τὸ δρέπανον,
μδ ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός. * καὶ ἔλεγε, τί-
β νι ὁμοιώσομεν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ; ἢ ἐν * τί
Aliàs νι παραβολῇ παραβαλῶμεν αὐτήν; ὡς κόκκον
ποίᾳ σινάπεως, ὃς ὅτ' ἂν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρό-
τερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς
γῆς, καὶ ὅτ' ἂν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται
πάντων τῶν λαχάνων μείζων, καὶ ποιεῖ κλά-
δους μεγάλους, ὥς τε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν
αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.
με̄ * καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐ-
ς τοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἐδύναντο ἀκούειν. * χω-
μς̄ ρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς, κατ' ἰδίαν δὲ
ι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα. * καὶ ῑ
μζ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὀψίας γενομέ-
β νης, διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν. καὶ ἀφέντες τὸν
ὄχλον, παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ,
καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ γίνεται
λαίλαψ ἀνέμου μεγάλη, τὰ δὲ κύματα ἐπέβα-
λεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥς τε αὐτὸ ἤδη γεμίζεσθαι, καὶ
ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ, ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον
καθεύδων. καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ λέγουσιν
αὐτῷ. δι δάσκαλε, οὐ μέλει σοι, ὅτι ἀπολύμεθα; καὶ
διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπεν τῇ θα-
λάσσῃ, σιώπα, πεφίμωσο. καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος,
καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τί
δειλοί ἐστε οὕτως; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; καὶ
ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλή-
λους. τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ
ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; καὶ ἦλ- ιᾱ
θον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης εἰς τὴν χώραν
τῶν γαδαρηνῶν. καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου,
εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄν-
θρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, ὃς τὴν κατοί-
κησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις. καὶ οὔτε ἁλύσε-
σιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι, διὰ τὸ αὐτὸν
πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διε-
σπᾶσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας
συντε-

natur? Non est enim quicquam occultum, quod non manifestetur: neq; fuit secretum, sed ut in propatulum ueniat. Si quis habet aures ad audiendum audiat. Et dicebat illis, Videte quid audiatis: qua mensura metimini, eadem uobis fiet admensio. & adijcietur uobis qui auditis, Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet, auferetur ab eo. & dicebat, Sic est regnum dei quemadmodum si homo iaciat semen in terram, ac dormiat, atque exurgat ille nocte ac die, segesq; germinet, ac surgat in altũ dum nescit ille. Vltro enim terra fructificat, primum herbam, deinde spicam, deinde plenũ frumentũ in spica: quum autem productus fuerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis. Et dicebat, Cui adsimilabimus regnum dei? aut qua collatione conferemus illud? Est sicut granum sinapis, quod quum seminatum fuerit in terra, minus est omnibus seminibus quæ sunt in terra: & quum seminatum fuerit, exurgit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita ut possint sub umbra eius aues cœli nidificare. Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonem, prout poterant audire. sine parabola uero non loquebatur eis. seorsim autem discipulis suis exponebat omnia. Et ait illis in die illo quum facta esset uespera, Transeamus in ulteriorem ripam. Et dimissa turba, assumunt eum ita ut erat in naui, sed & aliæ nauiculæ erant cum illo. Et oritur procella uenti magna, & fluctus irruebant in nauim, ita ut illa iam impleretur. Et erat ipse in puppi super ceruical dormiens, & excitant eum, dicuntq; illi, Præceptor, non est tibi curæ quod perimus? Et excitatus increpauit uentum, dixitq; mari: Tace, obmutesce. Et conquieuit uentus, factáque est tranquillitas magna, & ait illis, Quid timidi estis adeo? qui fit ut non habeatis fiduciam? Et timuerunt timore magno, dicebantq; inter sese: Quis nam hic est, quia & uentus & mare obediunt ei? Et uenerunt traiecto mari in regionem Gadarenorum. Egressoq; ei de naui, statim occurrit è monumentis homo spiritui obnoxius immundo, qui domicilium habebat in monumentis, & neque catenis quisquam poterat eum ligare, propterea quod quũ sæpe compedibus & catenis uinctus fuisset, discerptæ essent ab illo catenæ, & compedes essent commi-

ιβ περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου. ιγ περὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης.

συντετρίφθαι, καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυσε δαμάσαι. καὶ διὰ παντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις. ἰδὼν δὲ τὸν ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε, καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ, καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπεν. τί ἐμοὶ καί σοι ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν θεόν, μή με βασανίσῃς. ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. καὶ ἐπηρώτα αὐτόν. τί σοι ὄνομα; καὶ ἀπεκρίθη λέγων. λεγεὼν ὄνομά μοι, ὅτι πολλοὶ ἐσμέν. καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας. ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη. καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες. πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν. καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ ἰησοῦς. καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους, καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν. ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι, καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ. οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους, ἔφυγον, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονὸς καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν ἰησοῦν. καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα τὸν ἐσχηκότα τὴν λεγεῶνα, καὶ ἐφοβήθησαν. καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων. καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

μη * καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον, παρεκά
κ λει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς, ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ. ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σοὺς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς, ὅσα σοι ὁ κύριος πεποίηκε καὶ ἠλέησέ σε. καὶ ἀπῆλθε καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ δεκαπόλει, ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ
μθ πάντες ἐθαύμαζον. * καὶ διαπεράσαντος
β τοῦ ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτὸν, καὶ ἦν παρὰ τῇ θάλασσαν. καὶ ἰδοὺ ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυ ιβ
ναγώγων, ὀνόματι ἰάειρος, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ. καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, λέγων. ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει. ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῷ τὰς χεῖρας, ὅπως σωθῇ καὶ ζήσεται. καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ. καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολὺς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν. καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη ιγ
δώδεκα, καὶ πολλὰ παθοῦσα ἀπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα, ἀκούσασα περὶ τοῦ ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱμα-

cõminutæ, neq; quisquam ualuisset eum domare. Et semper die ac nocte in montibus & in monumentis erat clamans, & concidens seipsum lapidibus. Quum uidisset autem Iesum eminus, cucurrit, & adorauit eũ, & clamans uoce magna dixit, Quid mihi tecũ est Iesu fili dei altissimi? adiuro te per deum, ne me torqueas. Dicebat enim illi, Exi spiritus immunde ab homine. Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et respõdit, dicens ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus. Et deprecabatur eum multũ, ne se emitteret extra regionẽ. Erat autẽ ibi iuxta montes grex porcorum magnus pascens, & deprecabantur eum oẽs dæmones, dicentes, Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus. Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus immundi, ingressi sunt in porcos. Et ferebat̃ grex per pręceps in mare. Erant autem fermè bis mille, & suffocati sunt in mari. Porrò qui pascebant porcos, fugerunt, et renunciauerunt in ciuitatẽ, & in agros. Et egressi sunt ad uidendum quid esset quod acciderat: & ueniũt ad Iesum, & uident illum qui à dæmonio uexabatur, sedentem ac uestitum, & sanę mentis, qui habuerat legionem, et timuerunt. Et narrauerunt illis qui uiderant, qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis. Et rogare cœperunt eum, ut discederet de finibus ipsorum. Et quum ingressus esset nauim, rogabat illum qui fuerat à dæmonio correptus, ut esset cum illo: Iesus autem nõ permisit eum, sed ait illi: Abi in domum tuam ad tuos, & annuncia illis quanta tibi dominus fecerit & misertus sit tui. Et abijt, & cœpit prædicare in decapoli, quanta sibi fecisset Iesus, & omnes mirabantur. Et quum traiecisset Iesus naui rursus in ulteriorem ripam, cõuenit turba multa ad eum, et erat circa mare. Et ecce uenit quidam principum synagogę, nomine Iairus: et quũ uidisset eum, procidit ad pedes eius, et deprecabatur eum multum, dicens, Filiola mea in extremis est, oro ut uenias et imponas illi manus, ut salua sit, & uiuet. Et abijt cum illo, & sequebatur eum turba multa, & cõprimebant eũ. Et mulier quędam, quæ fuerat obnoxia profluuio sanguinis annos duodecim, fueratq; multa perpessa à cõpluribus medicis, & insumpserat omnia sua, neq; quicq̃ adiumenti senserat, sed magis in deterius uenerat, quum audisset de Iesu uenit in turba à tergo, & tetigit uestimen-

τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. ἔλεγε γὰρ, ἐὰν κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι. καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς, καὶ ἔγνω τῷ σώματι, ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος. καὶ εὐθέως ὁ ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ, τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε. τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων; καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, τίς μου ἥψατο, καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν. ἡ δὲ γυνὴ φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθε καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου. ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον; ὁ δὲ ἰησοῦς εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ. μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε. καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν
Aliàs ἰακώβου. καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυνα
ἔρχονται γώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον καὶ κλαίοντας, καὶ ἀλαλάζοντας πολλὰ, καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς. τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει. καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. ὁ δὲ ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ. ταλιθὰ κοῦμι, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. τὸ κοράσιον, σοὶ λέγω, ἔγειρε. καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον καὶ περιεπάτει. ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα, καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ. καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ, ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο, καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν. * ☾
α ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ γενομένου σαββάτου, ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν, καὶ πολλοὶ ἀκούοντες, ἐξεπλήσσοντο λέγοντες. πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς μαρίας, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου καὶ ἰωσῆ καὶ ἰούδα καὶ σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ
νᾶ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; * ☾ καὶ ἐσκαν
α δαλίζοντο ἐν αὐτῷ. ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδυνάτο ἐκεῖ, οὐδὲ μίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας ἐθεράπευσε. καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. καὶ

uestimentum eius. Dicebat enim, Si uel uestimenta eius tetigero, salua ero. Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore quod sanata esset ab eo flagello. Et statim Iesus in semetipso cognoscens uirtutem ex sese prodisse, conuersus in turba aiebat, Quis tetigit uestimenta mea? Et dicebant ei discipuli ipsius, Vides turbam undique prementem te, & dicis, Quis me tetigit? Et circūspiciebat, ut uideret eam quæ hoc fecerat. Mulier uero timens & tremens, sciens quod factum esset in se, uenit & accidit ei, dixitq; ei omnem ueritatē. Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te seruauit, uade cum pace, & esto sana à flagello tuo. Adhuc eo loquente ueniunt à principe synagogæ, qui dicerent, Filia tua mortua est, quid ultra uexas magistrum? Iesus autem protinus audito sermone qui dicebatur, ait principi synagogæ, Ne metuas, tantummodo crede. Et non permisit ut quisquam se sequeretur, præter Petrum & Iacobum & Ioannem fratrem Iacobi. Et uenit in domū principis synagogæ, uidetq; tumultum ac flentes & eiulantes multum, et ingressus ait illis, Quid tumultuamini et ploratis? puella non est mortua, sed dormit. Et irridebant eum. Ipse uero eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellę & eos qui cum ipso erant, & ingreditur eò ubi puella erat iacens, & apprehensa manu puellæ, ait illi, Talitha cumi. Quod est, si quis interpretetur, Puella tibi dico surge. Et cōfestim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim: & obstupuerunt stupore magno. Et præcepit illis uehementer, ne quisquam id sciret: & iussit ut daretur illi quod ederet. Et egressus est illinc, ue- VI
nitq; in patriam suam, & sequuntur eum discipuli sui. Quumq; adesset sabbatū, cœpit in synagoga docere, multiq; audiētes obstupuerunt, dicentes: Vnde huic hæc? & quæ est sapientia quæ data est illi? & uirtutes tales per manus eius efficiuntur? Nónne hic est faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Iose & Iudæ & Simonis? Nónne & sorores eius hic nobiscū sunt? Et offendebantur per eum. Dicebat autem illis Iesus, Non est propheta contemptus, nisi in patria sua, & inter cognatos, & in familia sua. Et non poterat ibi uirtutem ullam ædere, nisi quod paucos infirmos impositis manibus sanauit, ac mirabatur propter incredulitatem eorum:

&

νϛ * ⁊ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ διδάσκων. * ⁊ ιδ & obambulabat per uicos undique circum
ϛ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀπο- iacentes, docens. Et accersit duodecim, cœ-
νϛ̃ στέλλειν δύο δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν pitq; eos emittere binos, ac dabat illis pote-
ϛ πνευμάτων τ̃ν ἀκαθάρτων. καὶ παρήγγειλεν αὐ- statem aduersus spiritus immundos. Et præ
τοῖς, ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδόν, εἰ μὴ ῥάβδον μό- cepit illis, ne quid tollerent in uiam, nisi uir-
νον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν, gam tantum: non peram, nō panem, non in
ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια, καὶ μὴ ἐνδύσα- zona æs: sed calciarentur sandalijs, & ne in-
νδ σθαι δύο χιτῶνας. ⁊ ἔλεγεν αὐτοῖς. * ὅπου ἐὰν duerentur binis tunicis. Et dicebat eis, Vbi-
ϛ εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε, ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐ- cunq; introieritis in domū, illic manete do-
νε κεῖθεν. * καὶ ὅσοι ἐὰν μὴ δέξωνται ὑμᾶς μη- nec exeatis illinc. Et quicunq; nō receperint
ϛ δὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν, ἐκτινά- uos, neq; audierint uos, exeuntes illinc, excu-
ξατε τὸν χοῦν τὸν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν εἰς tite puluerē qui est sub pedibus uestris in te-
μαρτύριον αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον stimonium illis. Amen dico uobis, tolerabi-
ἔσται Σοδόμοις ἢ γομόρροις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πό- lius erit Sodomis aut Gomorrhis in die iudi-
νϛ λει ἐκείνῃ. * καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον, ἵνα με cij, cꝫ ciuitati illi. Et egressi prædicabāt, ut re-
ϛ τανοήσωσι. καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλον, καὶ ἤλει- sipiscerent, & dæmonia multa eijciebant, &
φον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀῤῥώστους καὶ ἐθεράπευον. ungebant oleo multos ægros, & sanabāt. Et
νζ * καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς ἡρώδης, φανερὸν γὰρ ιε audiuit rex Herodes (innotuerat enim no-
ϛ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν, ὅτι ἰωάννης ὁ βα men eius) dicebatq;: Ioānes ille qui baptiza
πτίζων, ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν bat, resurrexit à mortuis, & propterea uirtu
αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. ἄλλοι ἔλεγον, ὅτι ἠλίας ἐστίν. tes agunt in illo. Alij dicebant, Helias est. alij
ἄλλοι δὲ ἔλεγον, ὅτι προφήτης ἐστὶν, ἢ ὡς εἷς τ̃ν προ- uero dicebant, Propheta est, uel tanq; unus
νη φητῶν. * ἀκούσας δὲ ὁ ἡρώδης, εἶπεν, ὃν ἐγὼ ex prophetis. Quum audisset aūt Herodes,
ι ἀπεκεφάλισα ἰωάννην, οὗτός ἐστιν, αὐτὸς ἠγέρθη ait: Cui ego præcidi caput, Ioannes iste est,
νθ ἐκ νεκρῶν. * αὐτὸς γὰρ ὁ ἡρώδης ἀποστείλας, ipse surrexit à mortuis. Nam ipse Herodes,
ϛ ἐκράτησε τὸν ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ missis satellitibus, manus iniecerat in Ioan-
φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τ̃ nem, & uinxerat eum in carcere propter He-
ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν. ἔλεγε γὰρ rodiadem uxorē Philippi fratris sui, quia du-
ὁ ἰωάννης τ̃ ἡρώδῃ, ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν xerat eam uxorē. Dicebat enim Ioannes He-
γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου. ἡ δὲ Ἡρωδιὰς ἐνεῖχεν αὐ- rodi, Non licet tibi habere uxorē fratris tui.
τῷ καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, καὶ οὐκ ἠδύνα- Herodias autem insidiabatur illi, uolebatq;
το. ὁ γὰρ ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν occidere eum, nec poterat. Herodes eū me-
ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτὸν, καὶ tuebat Ioānem, sciens eum uirum iustum ac
ἀκούσας αὐτοῦ πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤ- sanctū, & obseruabat eum: auditoq; eo mul-
κουεν. * καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε ta faciebat, et libenter eum audiebat. Et quū
ξ ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς με dies opportunus accidisset, quum Herodes
γιστᾶσι, καὶ τοῖς χιλιάρχοις, καὶ τοῖς πρώτοις τ̃ς Γα in natalitijs suis cœnam faceret primatibus
λιλαίας, καὶ εἰσελθούσης τ̃ς θυγατρὸς αὐτ̃ς τ̃ Ἡ- ac tribunis & primoribus Galilææ, quumq;
ρωδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τ̃ ἡρώ- introisset filia ipsius Herodiadis ac saltasset,
δῃ, καὶ τοῖς συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ placuisset q; Herodi ac simul accumbētibus,
κοράσιῳ. αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλεις, καὶ δώσω σοί. καὶ rex ait puellæ: Pete à me quod uis, & dabo
ὤμοσεν αὐτῇ, ὅτι ὅ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοι, ἕως ἡ- tibi. Et iurauit illi, Quicquid à me petieris,
μίσους τ̃ς βασιλείας μου. ἡ δὲ ἐξελθοῦσα, εἶπεν τῇ dabo tibi usque ad dimidium regni mei. At
μητρὶ αὐτ̃ς. τί αἰτήσωμαι; ἡ δὲ εἶπεν. τὴν κεφα- illa egressa dixit matri suæ, Quid petam? Illa
λὴν ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ. καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως με- uero dixit, Caput Ioānis baptistæ. Et ingres-
τὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο λέγουσα, sa statim cum festinatione ad regem petiuit,
θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξαυτ̃ς ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν dicens, Volo ut protinus des mihi in lance
ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ. καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ caput Ioannis Baptistæ. Et dolore affectus
βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους rex, propter iusiurandum, eosq; qui simul
οὐ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι. καὶ εὐθέως ἀποστείλας accumbebant, noluit eam reijcere. Et con-
ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα, ἐκέλευσεν ἐνεχθῆναι τ̃ κε festim rex misso speculatore, iussit inferri ca-
φαλὴν αὐτοῦ. ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν put eius. At ille abijt, ac decollauit eum in

τῇ φυ- carcere

ιϛ περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων. ιζ περὶ τοῦ ἐν θαλάσσῃ περιπάτου.

τῇ φυλακῇ, καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ
πίνακι καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ. καὶ τὸ
κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς. καὶ ἀ-
κούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦλθον καὶ ἦραν τὸ
ξα πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ. * καὶ
η συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν ἰησοῦν, καὶ ἀ-
πήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ
ξβ ὅσα ἐδίδαξαν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. * δεῦτε ὑ-
ι μεῖς αὐτοὶ κατιδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀνα-
πάνεσθε ὀλίγον. ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπά-
ξγ γοντες πολλοί, καὶ οὐδὲ φαγεῖν ἠυκαίρουν. * καὶ
ς ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατιδίαν. καὶ
εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐ-
τὸν πολλοί, καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέ-
δραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτοὺς, καὶ συνῆλθον
πρὸς αὐτόν. καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ ἰησοῦς πολὺν ὄχ-
λον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρό-
βατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐ-
ξδ τοὺς πολλά. * καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομέ-
α νης, προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγου-
σιν, ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή,
ἀπόλυσον αὐτοὺς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ
ἀγροὺς καὶ κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους, τί
γὰρ φάγωσιν, οὐκ ἔχουσιν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐ-
τοῖς, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. καὶ λέγουσιν
αὐτῷ. ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν δακοσίων δηνα-
ρίων ἄρτους, καὶ δῶμεν αὐτοῖς φαγεῖν; ὁ δὲ λέγει
αὐτοῖς. πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε.
καὶ γνόντες, λέγουσι. πέντε καὶ δύο ἰχθύας. καὶ ιϛ
ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλιθῆναι πάντας συμπό-
σια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ. καὶ ἀνέπε-
σαν πρασίαι πρασίαι ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεν-
τήκοντα. καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς
δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγη-
σε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους, καὶ ἐδίδου τοῖς μα-
θηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παραδῶσιν αὐτοῖς, καὶ τοὺς δύο
ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι. καὶ ἔφαγον πάντες καὶ ἐ-
χορτάσθησαν. καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κο-
φίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων. καὶ ἦσαν οἱ
ξε φαγόντες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες. * καὶ
β εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι
εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς
βηδσαϊδὰ, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.
ξϛ * καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος
ς προσεύξασθαι. * καὶ ὀψίας γενομένης, ἦν τὸ ιζ
ξζ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐ-
δ πὶ τῆς γῆς, καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ
ἐλαύνειν, ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς.
καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχε-
ται πρὸς αὐτοὺς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης,
καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτοὺς. οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περι-
πατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα

carcere: & attulit caput eius in lance, & de-
dit illud puellæ, & puella dedit illud matri
suæ. Quo audito, discipuli eius uenerunt, &
sustulerunt cadauer eius, posueruntq; illud
in monumento. Et cõgregantur apostoli ad
Iesum & renunciauerunt ei omnia, & quæ
egissent, quæq; docuissent. Et ait illis, Veni-
te uos soli seorsim in desertum locum, & re-
quiescite pusillum. Erant enim qui uenirent
& abirent multi: ac ne cibum quidem cape-
re uacabat. Et abijt in desertum locum naui-
gio seorsim. Et uiderũt eos abeuntes, turbæ:
et agnouerunt eum multi, et itinere pedestri
ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc,
& præuenerunt eos, conueneruntq; ad illũ.
Et egressus uidit turbã multam Iesus, & af-
fectu misericordię tactus est erga eos, quia e-
rant uelut oues non habentes pastorẽ. Et cœ-
pit illos docere multa. Et quũ iam multum
diei præterisset, accesserunt ad illum discipu-
li eius, dicentes, Desertus est locus, & iã mul-
tum temporis effluxit, dimitte illos ut abeãt
in circumiacentes uillas ac uicos, emantq; si-
bi panes: nam quod edant, non habent. At
ille respondens ait illis, Date illis uos quod
edant. Et dixerũt ei, Euntes emamus ducen-
tis denarijs panes, & demus illis quod edãt?
At ille dicit eis, Quot panes habetis? Ite et ui-
dete. Et quum cognouissent, dicunt, Quin-
que, & duos pisces. Et præcepit illis ut accũ-
bere facerent omnes, distributis conuiuijs in
uiridi gramine. Et discubuerunt diuisi in uiri-
daria centeni & quinquageni. Et quum ac-
cepissent quinque panes ac duos pisces, sub
latis in cœlum oculis benedixit, ac fregit pa-
nes, deditq; discipulis suis ut apponerent il-
lis, & duos pisces diuisit omnibus. Et come-
derunt omnes, & saturati sunt. Et sustulerũt
fragmẽtorum duodecim cophinos plenos,
& de piscibus. Erãt aũt qui comederãt circi-
ter quinq; millia uirorũ. Et statim coegit di-
scipulos suos conscendere nauim, ut præce-
derent transmisso mari Bethsaidam, dum ip-
se dimitteret turbã. Et quum dimisisset eos,
abijt in montem ad orandum. Et quum ue-
spera aduenisset, erat nauis in medio mari,
& ipse solus in terra, uiditq; eos laborantes
in remigando: erat enim uentus contrarius
eis. At circa quartam uigiliam noctis ue-
nit ad eos, ambulans super mare, & uole-
bat pręterire eos. At illi ut uiderunt eum am-
bulantem super mare, putauerunt spectrum

ιη περὶ τῆς παραβάσεως τῆς ἐντολῆς τοῦ θεοῦ.

εἶναι, καὶ ἀνέκραξαν. πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον,
καὶ ἐταράχθησαν, καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ' αὐ-
τῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖ-
ξη σθε. * καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον, καὶ
ς ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυ-
τοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον. οὐ γὰρ συνῆκαν
ἐπὶ τοῖς ἄρτοις, ἦν γὰρ αὐτῶν ἡ καρδία πεπω-
ρωμένη. καὶ διαπεραίσαντες, ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν
ξθ γενησαρὲθ, καὶ προσωρμήσθησαν. * καὶ ἐξελ-
θ θόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες
αὐτὸν, περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκεί-
νην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραβάτοις τοὺς κακῶς ἔχον-
τας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι, καὶ ὅ-
που ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς
ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ πα-
ρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱμα-
τίου αὐτοῦ ἅψωνται, καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ,
ο ἐσώζοντο. * καὶ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ φα- ιη
ι ρισαῖοι, καί τινες τῶν γραμματέων ἐλθόντες ἀπὸ
ἱεροσολύμων, καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐ-
τοῦ κοιναῖς χερσὶ, τοῦτ' ἔστιν, ἀνίπτοις ἐσθίοντας
ἄρτους, ἐμέμψαντο. οἱ γὰρ φαρισαῖοι καὶ πάν-
τες οἱ ἰουδαῖοι ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖ-
ρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν
τῶν πρεσβυτέρων. καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βα-
πτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν,
ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων
οα καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων, καὶ κλινῶν. * ἔ-
ς πειτα ἐπερωτῶσι αὐτὸν οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμ-
ματεῖς. διὰ τί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι
κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ
ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον; ὁ δὲ ἀπο-
κριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι καλῶς προεφήτευσεν
ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν, ὡς γέγρα-
πται. οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ
καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. μάτην δὲ
σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐν-
τάλματα ἀνθρώπων. ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν
τοῦ θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώ-
πων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων, καὶ ἄλ-
λα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε. καὶ ἔλε-
γεν αὐτοῖς. καλῶς, ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ,
ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε. μωσῆς γὰρ
εἶπεν. τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα
σου. καὶ ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανά-
τῳ τελευτάτω. ὑμεῖς δὲ λέγετε, ἐὰν εἴπῃ ἄνθρω-
πος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, κορβᾶν. ὅ ἐστι, δῶ-
ρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς. καὶ οὐκ ἔτι ἀφίε-
τε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ἢ τῇ
μητρὶ αὐτοῦ, ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τῇ
παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε. καὶ παρόμοια
τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε. καὶ προσκαλεσάμενος
πάντα

esse, & exclamauerũt. Omnes enim uidebãt eum, & conturbati sunt: & statim loquutus est cum eis, dixitq; eis: Cõfidite, ego sum: ne terreamini. Et ascendit ad illos in nauim, & conquieuit uentus, & uehemẽter supra modum intra sese stupebant, & admirabantur. Non em̃ intellexerant de panibus: erat enim cor eorum obcæcatũ. Et quum traiecissent, uenerũt in terram Genezareth, & applicuerunt in portũ. Quumq; egressi essent de naui, continuo agnouerunt eum: ac percurrentes totam undiq; regionem illam, cœperunt in grabatis eos qui male habebãt circũferre, quum audissent eum illic esse, & quocũq; introisset in uicos aut in ciuitates aut in uillas, in plateis ponebãt infirmos, & deprecabantur eum, ut uel fimbriam uestimenti eius tangerent. Et quotquot tangebãt eum, salui fiebant. Et cõueniunt ad eum pharisæi, VII
& quidam de scribis qui uenerant Hierosolymis, & quum uidissent quosdam ex discipulis eius communibus manibus, id est illotis, edere panes, incusabant. nam pharisæi & omnes Iudęi, nisi crebro lauerint manus, nõ capiunt cibum, tenentes instituta maiorum. & à foro *uenientes*, nisi loti fuerint, non comedunt. Et alia multa sunt quæ susceperunt seruanda, nempe lotiones poculorum et urceorum & æramentorum & lectorum. Deinde interrogant eum pharisæi & scribæ. Quare discipuli tui non ambulãt iuxta ritum traditum à maioribus, sed illotis manibus edunt panem? At ille respondẽs, dixit eis: Bene uaticinatus est Hesaias de uobis hypocritis, sicut scriptũ est: Populus hic labijs me honorat, cor autem eorum longe est à me: in uanũ autem me colunt, docentes doctrinas, pręcepta hominum. Nam omisso pręcepto dei, tenetis constitutionem hominum, ablutiones urceorum et poculorum, aliaq; similia his facitis multa. Et dicebat illis: Bene, reijcitis pręceptum dei, ut constitutionem uestram seruetis. Moses enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: & qui male dixerit patri uel matri morte moriatur. Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri uel matri corbã: quod est, donum quodcunq; ex me, in tuum cedet commodum. & præterea non sinitis eum quicquã facere patri suo aut matri suæ, & irritum facitis uerbum dei per constitutionem uestram quam tradidistis. Et similia huiusmodi multa facitis. Et quum aduocasset ad

πάντα τὸν ὄχλον ἔλεγεν αὐτοῖς. ἀκούετέ μου πάντες καὶ σύνιετε. οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι, ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. * καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὴν παραβολήν. καὶ λέγει αὐτοῖς, οὕτως καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε, ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι, ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν, ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν, καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα; ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι, κλοπαὶ, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρός, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη. πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται. καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον. καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς, ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος. καὶ εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι, καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν. ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχεν τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ. ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλληνὶς, Συροφοινίσσα τῷ γένει. * καὶ ἠρώτα αὐτὸν, ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς. ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα. οὐ γάρ καλόν ἐστι, λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις. ἡ δὲ ἀπεκρίθη καὶ λέγει αὐτῷ, ναὶ κύριε, καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑπὸ τὴν τράπεζαν ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων. καὶ εἶπεν αὐτῇ. διὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὕπαγε, ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου. καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης. * καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος ἦλθεν πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως, οἱ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν καὶ μογιλάλον, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν, ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα. καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ' ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ, καὶ πτύσας, ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, ἐφφαθά. ὅ ἐστι, διανοίχθητι, καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαὶ, καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς. καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. * ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον. καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες. * καλῶς πάντα πεποίηκε, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

ad se totam turbam, dicebat illis: Audite me omnes & intelligite. Nihil est extra hominẽ introiens in eum, quod possit eum inquinare, sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ inquinant hominem. Si quis habet aures ad audiendum, audiat. Et quum introisset in domum semotus à turba interrogabãt eum discipuli eius de similitudine. Et ait illis, Adeo & uos intelligentia caretis? Nondum intelligitis, quod omne foris introiens in hominem, nõ potest eum inquinare, quia non intrat in eius cor, sed in uẽtrem: & in secessum exit, repurgans omnes escas? Dicebat autem quod ab homine exit, illud inquinat hominem. Ab interioribus enim de cor de hominum malæ cogitationes procedũt, adulteria, stupra, homicidia, furta, auaritiæ, fraudes, dolus, impudicitia, malus oculus, conuitia, superbia, stultitia: omnia hæc mala ab internis procedunt, & inquinant hominem. Et inde surgens, abijt in confinia Tyri ac Sidonis, & ingressus domum, neminẽ uoluit scire, nec potuit latere. Mulier enim statim ut audiuit de eo, cuius filiola habebat spiritum immundum, uenit & accidit ad pedes eius. Erat enim mulier Græca Syrophœnissa genere, & rogabat eum, ut dæmonium eijceret de filia sua. Iesus autem dixit illi, Sine prius saturari filios. Non est enim honestum sumere panem filiorum, & projicere catellis. At illa respondit & dicit illi: Etiam domine: nam catelli quoq; comedunt sub mensa de micis filiorum. Et ait illi, Propter istũ sermonem uade, exijt dæmonium à filia tua. Et quum abisset in domũ suam, reperit dæmonium exisse, & filiam iacentem super lectũ. Et rursum egressus de finibus Tyri ac Sidonis, uenit ad mare Galilææ per medios fines decapolis, & adducunt ei surdum, impedita & linguę, & deprecabantur eum, ut imponat illi manum. & quũ apprehendisset eum de turba seorsim, misit digitos suos in auriculas eius, & sputo emisso tetigit linguam eius, ac suspiciens in cœlum, ingemuit, & ait illi, Ephphata, quod est aperire. Et statim apertæ sunt eius aures, & solutum est uinculum linguæ eius, ac loquebatur recte. Ac præcepit illis, ne cui dicerent. Sed quo magis ille eis præceperat, hoc potius amplius prædicabant, & supra modum stupebant, dicentes: Bene omnia fecit, & surdos facit audire, & mutos loqui.

ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις πάμπολλου ὄχλου ὄν
τος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσά
μενος ὁ ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς.
σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέρας
τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγω
σι. καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν,
ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρό
θεν ἥκασιν. καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐ
τοῦ. πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι
ἄρτων ἐπ' ἐρημίας; καὶ ἐπηρώτα αὐτούς. πό
σους ἔχετε ἄρτους; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτά. καὶ πα κᾱ
ρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ λα
βὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους εὐχαριστήσας, ἔκλασε, καὶ
ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παραθῶσι. καὶ
παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ. καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα,
καὶ εὐλογήσας εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά. ἔφα
γον δὲ καὶ ἐχορτάσθησαν, καὶ ἦραν περισσεύμα
τα κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας. ἦσαν δὲ οἱ φα
γόντες, ὡς τετρακισχίλιοι, καὶ ἀπέλυσεν αὐ
τούς. καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν
μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη δαλμανουθά.
οζ * καὶ ἐξῆλθον οἱ φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζη
τεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ
οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν. καὶ ἀναστενάξας
τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει. τί ἡ γενεὰ αὕτη σή
μειον ζητεῖ; * ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσε
ται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον. καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς ἐμ
βὰς πάλιν εἰς πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.
καὶ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους. καὶ εἰ μὴ ἕνα
ἄρτον οὐκ εἶχον μετ' αὐτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.
οθ * καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς λέγων. ὁρᾶτε, βλέπε κβ
τε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων, καὶ τῆς ζύ
μης ἡρῴδου. * καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλή
λους, λέγοντες, ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν. καὶ γνοὺς
ὁ ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς. τί διαλογίζεσθε, ὅτι ἄρτους
οὐκ ἔχετε. οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπω
ρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν; ὀφθαλμοὺς
ἔχοντες οὐ βλέπετε, καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκού
ετε; καὶ οὐ μνημονεύετε; ὅτε τοὺς πέντε ἄρ
τους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους
κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; λέγου
σιν αὐτῷ, δώδεκα. ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τε
τρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλα
σμάτων ἤρατε; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτά. καὶ ἔλεγεν
αὐτοῖς. πῶς οὐ νοεῖτε; * καὶ ἔρχεται εἰς κγ̄
βηθσαϊδάν, καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ πα
ρακαλοῦσιν αὐτὸν, ἵνα αὐτοῦ ἅψηται, καὶ ἐπιλαβό
μενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω
τῆς κώμης. καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπι
θεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν, εἴ τι βλέ
πει, καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε. βλέπω τοὺς ἀνθρώπους,
ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας. εἶτα πάλιν
ἐπέθηκε

In diebus illis, quum turba admodũ mul VIII
ta esset, nec haberẽt quod manducarent, ac
cersitis ad se Iesus discipulis suis, ait illis, Mi
sericordia tangor erga turbam, quia iam tri
duo manẽt apud me, nec habẽt quod edant:
& si dimisero eos ieiunos in domum suam,
deficient in uia. Quidam enim ex eis è lon
ginquo uenerũt. Et responderũt ei discipuli
sui, Vnde istos quis poterit hic satiare pani
bus in solitudine? Et interrogauit eos, Quot
panes habetis? Illi uero dixerũt, Septem. Et
præcepit turbæ discũbere super terrã. Et ac
ceptis septẽ panibus, quum gratias egisset,
fregit, deditq; discipulis suis, ut apponerent.
Et apposuerũt turbæ. Et habebãt piscículos
paucos: & quum benedixisset, iussit apponi
& hos. Comederũt autem, & saturati sunt:
ac sustulerũt quæ superfuerant, fragmento
rum septem sportas. Erant aũt qui comede
rant fermè quater mille, & dimisit illos. Et
mox ingressus in nauim cũ discipulis suis,
uenit in partes Dalmanutha. Et egressi sunt
pharisæi, cœperũtq; disputare cum illo, quę
rentes ab eo signũ è cœlo, tentantes eum. Et
quum ingemuisset spiritu suo, dicit: Cur ge
neratio hęc signũ quęrit? Amen dico uobis,
si dabitur generationi huic signũ. Et relictis
illis ingressus rursus nauim, abijt, traiecto la
cu. Et obliti fuerãt sumere panes, nec præter
unũ panem habebãt secũ in naui. Ac præce
pit illis, dicẽs: Videte, cauete à fermẽto pha
risæorũ, & à fermento Herodis. & disputa
bant inter sese, dicentes, Panes nõ habemus.
Et eo cognito Iesus dicit illis, Quid disputa
tis, quod panes nõ habetis? nondũ animad
uertitis nec intelligitis? adhuc obcæcatũ ha
betis cor uestrum? oculos habentes non cer
nitis: & aures habentes, nõ auditis, & nõ me
ministis? Quũ quinq; panes fregissem in ho
minũ quinq; milia, quot cophinos fragmen
tis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.
Quũ aũt septem in quatuor milia, quot spor
tas ex reliquijs fragmentorũ tulistis? Illi ue
ro dixerunt, Septem. Et dixit illis, Qui fit ut
non intelligatis? Et uenit Bethsaidam, & ad
ducunt illi cæcum, & obsecrãt eum, ut illum
tangeret. Et apprehensa manu cæci, edu
xit illum extra uicum. & quum expuisset in
oculos illius, imposuissetq; illi manus, in
terrogauit eum, si quid uideret: & recepto ui
su dicebat, Video homines, quoniam uelut
arbores cerno ambulantes. Deinde rursum

imposuit

ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐπυίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, καὶ ἀπεκατεστάθη, καὶ διέβλεψε πάντας ἀφανῶς. καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων. μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ μη. * καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐ κδ
τοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου. καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς. τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι; οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν, καὶ ἄλλοι Ἠλίαν, ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν. καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς. ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος, λέγει αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ χριστός. * καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ. καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἀρχιερέων, καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι, καὶ παρρησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. * καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος, ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ. ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων. * καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς. ὅς τις θέλει ὀπίσω μου ἀκολουθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν. τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπος ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. * ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. * καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων. οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει. καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ, παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους. καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι, οὕτως ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσῇ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ. ῥαββεί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι, καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ Ἠλίᾳ μίαν. οὐ γὰρ ἤδει

impoſuit manus ſuper oculos illius, & fecit ut uiſum reciperet, & reſtitutus eſt, ac denuo uidebat dilucide omnes: & dimiſit illum in domum ſuam, dicens: Neq; in uicum ingrediaris, neq; dixeris cuiquã in uico. Et egreſſus eſt Ieſus & diſcipuli illius in uicos Cæſariæ, quæ cognominat̃ Philippi: & in uia interrogauit diſcipulos ſuos, dicẽs illis: Quem me dicunt homines eſſe? Illi uero reſpondẽrunt: Ioannem baptiſtam, & alij Heliam, alij rurſus unũ de numero prophetarũ. Et ipſe dicit illis, At uos quem me dicitis eſſe? Reſpondens autem Petrus, dicit illi, Tu es ille Chriſtus. Et interminatus eſt eis, ne cui dicerent de ſe. Et cœpit docere eos, quod oporteret filiũ hominis multa pati, et reprobari à ſenioribus, ſummiſq; ſacerdotib. ac ſcribis, & occidi, & poſt tres dies reſurgere. Et aperte ſermonẽ loquebatur. Et apprehendit illum Petrus, cœpitq; increpare eum. At ille conuerſus, & intuitus diſcipulos ſuos, increpauit Petrum, dicens: Abi poſt me ſatana, quoniam nõ ſapis quæ dei ſunt, ſed quæ ſunt hominum. Et cũ ad ſe uocaſſet turbã unà cum diſcipulis ſuis, dixit illis: Quicũq; uult ſequi me, abneget ſemetipſum, & tollat crucẽ ſuã, ac ſequatur me. Nam quiſquis uoluerit animam ſuã ſeruare, perdet eam. Quiſquis aũt perdiderit animam ſuam cauſa mea & euangelij, hic ſeruabit eam. Quid enim profuerit homini, ſi lucratus fuerit mundum totum, et animæ ſuæ iacturam fecerit? Aut quid datus eſt homo, quo repenſet animam ſuam? Quemcunq; enim puduerit mei ac meorum ſermonũ in generatione hac adultera & peccatrice, pudebit illius & filium hominis, ubi uenerit in gloria patris ſui cum angelis ſanctis. Et dicebat illis, Amen dico uobis, IX
ſunt quidam inter eos qui hic ſtant, qui non guſtabunt mortem, donec uiderint regnum dei ueniſſe cum uirtute. Ac poſt dies ſex aſſumit Ieſus Petrum & Iacobum & Ioãnem, & ſubducit eos in montem excelſum ſeorſim ſolos, & transformatus fuit coram illis, & ueſtimenta illius facta ſunt ſplendida, candida ualde ueluti nix, quam candida facere non poteſt fullo ſuper terram. & conſpectus eſt illis Helias cum Moſe, colloquebanturq; cum Ieſu. Et reſpondens Petrus dicit Ieſu: Rabbi, bonum eſt nos hic eſſe, & faciamus tabernacula tria, tibi unum, & Moſi unum, & Heliæ unum. Non enim nouerat

κϛ περὶ τοῦ σελήνιαζομένου.

τί λαλήσῃ, ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι. καὶ ἐγένετο νε-
φέλη ὑπεσκίαζουσα αὐτοῖς. καὶ ἦλθεν φωνὴ ἐκ
τῆς νεφέλης, λέγουσα, οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ
ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἐξάπινα περι-
βλεψάμενοι, οὐκ ἔτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν
ἰησοῦν μόνον μεθ' ἑαυτῶν. καταβαινόντων δὲ αὐ-
τῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς, ἵνα μηδε-
νὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅτ' ἂν ὁ υἱὸς τοῦ
πη ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. * καὶ τὸν λό-
ι γον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτοὺς συζητοῦντες, τί
πθ ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι; * καὶ ἐπηρώ-
ς των αὐτὸν, λέγοντες, ὅτι λέγουσιν οἱ γραμμα-
τεῖς, ὅτι ἡλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον. ὁ δὲ ἀπκρι-
θεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ἡλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον,
ἀπκαθιστᾷ πάντα. καὶ πῶς γέγραπται ὑπὲρ τὸν
υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθῃ καὶ ἐξουδε-
νωθῇ. ἀλλὰ λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡλίας ἐλήλυθε, καὶ
ἐποίησαν αὐτοῦ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγρα-
ϛ πται ἐπ' αὐτόν. * καὶ ἐλθὼν πρὸς μαθη-
ι τὰς εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοῦ, καὶ γραμ-
ματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς. καὶ εὐθέως πᾶς ὁ
ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέ-
χοντες, ἠσπάζοντο αὐτόν. καὶ ἐπηρώτησε τοὺς
ϛα γραμματεῖς. τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς. * καὶ κϛ
β ἀπκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν. διδάσκαλε
ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα
ἄλαλον καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλαβῇ, ῥήσσει
αὐτὸν, καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐ-
τοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς
σου, ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν. ὁ δὲ
ἀπκριθεὶς αὐτοῦ, λέγει. ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως
πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑ-
μῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με. καὶ ἤνεγκαν
αὐτὸν πρὸς αὐτόν. καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως
τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν. καὶ πεσὼν ἐ-
πὶ τῆς γῆς ἐκυλίετο ἀφρίζων. καὶ ἐπηρώτησε
τὸν πατέρα αὐτοῦ. πόσος χρόνος ἐστὶν, ὡς τοῦτο
γέγονεν αὐτοῦ; ὁ δὲ εἶπεν. παιδιόθεν, καὶ πολ-
λάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε, καὶ εἰς ὕδα-
τα, ἵνα ἀπλέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοή-
θησον ἡμῖν σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς. ὁ δὲ ἰησοῦς
εἶπεν αὐτοῦ. τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα
δυνατὰ τοῦ πιστεύοντι. καὶ εὐθέως κράξας ὁ πα-
τὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε. πι-
στεύω κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ. ἰδὼν δὲ ὁ
ἰησοῦς, ὅτι ὑπεσυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τοῦ
πνεύματι τοῦ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτοῦ, τὸ πνεῦ-
μα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ὑπιτάσσω, ἔ-
ξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.
καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν ἐ-
ξῆλθε. καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρὸς, ὥς τε πολ-
λοὺς λέγειν, ὅτι ἀπέθανεν. ὁ δὲ ἰησοῦς κρατή-
σας

quid loqueretur. erant enim expauefacti. Et facta est nubes, quæ obumbrauit illos. Et uenit uox è nube, dicens: Hic est filius meus dilectus, ipsum audite. Et repente quũ circunspexissent, non amplius uiderunt quenquã, sed solũ Iesum esse secum. Porrò quum descenderẽt de monte, præcepit illis, ne cui dicerent ea quæ uiderant, nisi quum filius hominis à mortuis resurrexisset. Ac uerbũ hoc tenuerunt apud sese, inter se disputantes, qd esset hoc quod dixerat, E mortuis resurgere. & interrogabãt illum, dicentes, Quid est quod scribę dicunt: Heliam oportere uenire prius? Ille uero respondens dixit illis: Helias quidem ubi uenerit prius, restituit omnia: & quemadmodũ scriptum est de filio hominis, ut multa patiatur, & contemnatur. Verum dico uobis, Heliam uenisse, & fecerunt illi quæcunq; uoluerunt, sicut scriptum erat de illo. Et quum uenisset ad discipulos suos, uidit turbam multã circum illos, & scribas disputãtes cum eis. Et protinus uniuersa turba quũ uidisset eum, obstupuit: & accurrentes salutauerunt eum. Et interrogauit scribas, Quid disputatis inter uos? Et respondens unus è turba dixit, Præceptor, adduxi filium meum ad te, habentem spiritum mutum: & quandocunq; eum corripuerit, lacerat eum: atq; ille spumat, ac stridit dentibus suis, & arescit. Et dixi discipulis tuis, ut eijcerent, & non potuerunt. At ille respõdens ei, dicit: O natio incredula, & quousque apud uos ero? quousq; patiar uos. Adducite illum ad me. Et adduxerunt illũ ad eũ. At uiso illo, continuo spiritus discerpebat eum: & prolapsus in terra uoluebatur spumãs. Et interrogauit patrẽ illius, Quantũ tẽporis est, quod hoc accidit ei? At ille dixit, A puero. Et frequenter illum & in ignẽ abiecit, & in aquas, quo perderet eum. Age si quid potes, subueni nobis misertus nostri. Iesus autẽ dixit ei, Illud si potes credere: omnia possibilia credẽti. Et cõfestim exclamãs pater pueri cum lachrymis dixit, Credo domine: succurre incredulitati meę. Quum uidisset autem Iesus, quòd turba simul accurreret, increpauit spiritum immundum, dicẽs illi: Spiritus mute, & surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne posthac ingrediaris in illum. Et quũ clamasset spiritus, multumq; discerpsisset eum, exiuit: & factus est tanquam mortuus, adeo ut multi dicerent, Mortuus est. At Iesus corre-

pta

ρας αὐτὸν τῆς χειρός, ἤγειρεν αὐτὸν, καὶ ἀνέστη.
ϛβ * καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐ-
α τοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠ-
δυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό; καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτο
τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν, εἰ μὴ ἐν
ϛγ προσευχῇ καὶ νηστείᾳ. * καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόν-
β τες, παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οὐκ
ἤθελεν ἵνα τις γνῷ. ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς
αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτε-
νοῦσιν αὐτὸν, καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ
ἀναστήσεται. οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦν-
ϛδ το αὐτὸν ἐπερωτῆσαι. * καὶ ἦλθεν εἰς Καπερ- κζ
α ναοὺμ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐ-
τοὺς, τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;
ϛε * οἱ δὲ ἐσιώπων. πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν
β ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων. καὶ καθίσας, ἐφώνησε τοὺς
δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἴ τις θέλει πρῶτος εἶ-
ναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διά-
κονος. καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν ἐν μέσῳ αὐ-
τῶν, ᾧ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ εἶπεν αὐτοῖς. ὃς
ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνό-
ϛη ματί μου, ἐμὲ δέχεται. * ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξη-
α ται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.
ϛϑ * ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ Ἰωάννης, λέγων. διδάσ-
α καλε, εἴδομέν τινα ἐν τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλον-
τα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, καὶ ἐκωλύσα-
μεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. * ὁ δὲ Ἰη-
σοῦς εἶπεν, μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γάρ ἐστιν,
ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου καὶ δυνήσε-
ται ταχὺ κακολογῆσαί με. ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡ-
μῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν. ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς πο-
τήριον ὕδατος ἐν ὀνόματί μου, ὅτι χριστοῦ ἐστε, ἀ-
μὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσει τὸν μισθὸν αὐτοῦ.
ϛθ * καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πι-
β στευόντων εἰς ἐμὲ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον, εἰ περ-
είκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ
ζ καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν. * καὶ ἐὰν σκαν-
δαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν. καλόν σοί
ἐστι, κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖ-
ρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ
ρα τὸ ἄσβεστον. * ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τε-
α λευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται. καὶ ἐὰν ὁ πούς
σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν. καλόν
ἐστί σε εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλόν, ἢ τοὺς δύο
πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς
τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ
τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται. καὶ ἐὰν
ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐ-
τόν. καλόν σοί ἐστι, μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔ-
χοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.
ὅπου

pta manu illius, erexit eum, & ille surrexit.
Et quũ esset ingressus domũ, discipuli illius
interrogabãt eum seorsim, Cur nos non qui
uimus eijcere illum? Et dixit illis, Hoc genus
nulla re potest exire, nisi per deprecationem
& ieiuniũ. Et illinc digressi, iter fecerunt per
Galilæam, nec uolebat ut quisquam sciret.
Docebat enim discipulos suos, et dicebat il-
lis, Filius hominis traditur in manus homi-
num, & occident eum, & occisus, tertio die
resurget. At illi ignorabant quod dixerat, &
timebant eum interrogare. Et uenit Caper-
naum: & quum uenisset in domũ, interroga
uit illos, quid in itinere inter uos disputaba-
tis? At illi siluerunt. Nam inter se disputaue-
rant inter uiam, quis esset maior. Et quũ con
sedisset, accersiuit duodecim, & dicit illis: Si
quis uult primus esse, is erit omniũ postre-
mus & omniũ minister. Atq; arreptum pue
rum statuit in medio illorũ: & quũ cepisset
illum in ulnas suas, dixit illis: Quisquis unũ
ex talibus pueris receperit nomine meo, me
recipit: & quicũq; me recipit, nõ me recipit,
sed eum qui misit me. Respõdit aũt ei Ioan-
nes, dicens: Præceptor, uidimus quendã no
mine tuo eijcere dęmonia, nec sequitur nos,
& prohibuimus illum, propterea quod non
sequitur nos. At Iesus ait, Ne prohibeatis il-
lum. Nullus enim est, qui si fecerit uirtutem
per nomen meum, possit cito male loqui de
me. Qui enim non est aduersus nos, pro no-
bis est. Quisquis enim ad bibendum dederit
uobis calicem aquæ nomine meo, quod si-
tis Christi, amen dico uobis, nequaquã per-
diturus est mercedem suam. Et quisquis of-
fenderit unum ex pusillis, qui confidunt in
me, melius foret illi, si circundaretur saxum
molare circa ceruicẽ eius, & abijceretur in
mare. Et si tibi fuerit obstaculo manus tua,
amputa illam. Bonum est tibi, mutilũ ad ui-
tam ingredi, potius q̃ duas manus habẽtem
abire in gehennã, in ignẽ inextinguibilem,
ubi uermis illorũ non moritur, & ignis non
extinguitur. Et si pes tuus fuerit tibi obsta-
culo, amputa illum. Bonũ est ut ingrediaris
ad uitã claudus, potius q̃ duos pedes habẽs
mittaris in gehennã in ignem inextinguibi-
lem, ubi uermis illorũ non moritur, & ignis
non extinguitur. Et si oculus tuus tibi obsta
culo est, erue illum. Bonum est tibi, ut luscus
introeas in regnũ dei, potius quàm ut duos
oculos habens mittaris in gehennam ignis,

κη̄ περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τοῦ κύριον εἰ ἔξεστιν ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα. κθ περὶ τοῦ ἐπερωτήσαντος πλουσίου τὸν κύριον.

ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ
σβέννυται. πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶ-
ρβ σα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται. *καλὸν τὸ ἅλας.
β ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύ-
σεται; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν
ργ̄ ἀλλήλοις. *κἀκεῖθεν ἀναστὰς, ἔρχεται εἰς τὰ
ς ὅρια τῆς ἰουδαίας διὰ τὸ πέραν τοῦ ἰορδάνου, καὶ
συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτὸν, καὶ ὡς
εἰώθει πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς. καὶ προ- κη̄
σελθόντες φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτὸν, εἰ ἔξ-
εστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι, πειράζοντες
αὐτόν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. τί ὑμῖν ἐ-
νετείλατο μωσῆς; οἱ δὲ εἶπον. μωσῆς ἐπέτρεψε
βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι. καὶ
ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. πρὸς τὴν
σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντο-
λὴν ταύτην. ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως ἄρσεν καὶ
θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ θεός. ἕνεκεν τούτου
καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ
τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν
γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μί-
αν, ὥς τε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ. ὃ οὖν
ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.
ρδ *καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ
ι τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν. *καὶ λέγει
ρε̄ αὐτοῖς. ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ
β γαμήσῃ ἄλλην μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν. καὶ ἐὰν γυ-
νὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλ-
ρϛ̄ λῳ, μοιχᾶται. *καὶ προσέφερον αὐτῷ παι-
β δία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετί-
μων τοῖς προσφέρουσιν. ἰδὼν δὲ ὁ ἰησοῦς, ἠγα-
νάκτησεν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἄφετε τὰ παιδία
ἔρχεσθαι πρός με, μὴ κωλύετε αὐτὰ, τῶν γὰρ τοι-
ούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑ-
μῖν. ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ
ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. καὶ ἐναγ-
καλισάμενος αὐτὰ, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὰ,
ρζ εὐλόγησεν αὐτά. *καὶ ἐκπορευομένου αὐ- κθ
ς τοῦ εἰς ὁδὸν προσδραμὼν εἷς, καὶ γονυπετήσας
αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτόν. διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί
ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; ὁ δὲ
ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐ-
δεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. τὰς ἐντολὰς οἶ-
δας, μὴ μοιχεύσῃς, μὴ φονεύσῃς, μὴ κλέψῃς,
μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, μὴ ἀποστερήσῃς. τίμα
τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. ὁ δὲ ἀπο-
κριθεὶς εἶπεν αὐτῷ. διδάσκαλε, ταῦτα πάν-
ρη̄ τα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου. *ὁ δὲ ἰη-
β σοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ
εἶπεν αὐτῷ. ἓν σοὶ ὑστερεῖ. ὕπαγε ὅσα ἔχεις
πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θη-
σαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι,
ἄρας

ubi uermis eorum nō moritur, & ignis non extinguitur. Nam omnis homo igne salietur, & omnis uictima sale salietur. Bona res est sal, cæterum si sal insulsus fuerit, per quid ipsum condietis? Habete in uobis ipsis salem, & pacem habete inter uos inuicem. Et x quum inde surrexisset, uenit in fines Iudææ per regionem quæ est ultra Iordanem, & cō ueniunt rursum turbæ ad illum, & sicut consueuerat rursum docebat eas. Et adeuntes pharisæi interrogabant illum, Licetne uiro uxorē repudiare? tentantes illum. At ille respōdēs dixit illis, Quid uobis præcepit Moses? At illi dixerūt, Moses permisit libellum repudij scribere, ac dimittere. Et respōdens Iesus, dixit illis, Ad duriciā cordis uestri scripsit uobis præceptū istud. cæterum ab initio creationis masculum & fœminam fecit illos deus. Propter hoc relinquet homo patrem suum & matrem, & adhærebit uxori suæ, & fient duo caro una. Itaq; non iam sunt duo, sed una caro. Quod igit̄ deus copulauit, homo ne separet. Et in domo rursum discipuli illius eadem de re interrogauerunt illum. & dicit illis, Quicūq; repudiauerit uxorem suā & duxerit aliam, adulteriū committit aduersus illam. Et si mulier repudiauerit uirū suū, & nupserit alteri, adulteriū committit. Et attulerunt ad illum pueros, ut tangeret illos, discipuli uero increpabant eos qui adducebant. Quum uidisset autem Iesus, indignatus est, & dixit illis, Sinite pueros uenire ad me, ne prohibete illos, talium enim est regnum dei. Amen dico uobis, quicunq; non acceperit regnum dei tanquam puer, haudquaquam ingredietur in illud. Et quum cæpisset illos in ulnas, impositis manibus super illos, benedixit eis. Et quum exiret in uiam, accurrit quidam, ac genua flexit illi, & interrogabat eum: Præceptor bone, quid faciam, ut uitam æternam possideam? Iesus autem dixit illi: Cur me dicis bonum? Nemo bonus, nisi unus, nempe deus. Præcepta nosti? Ne committas adulterium. Ne occidas. Ne fureris. Ne falsum testimonium dicas. Ne fraudes. Honora patrem tuum & matrem. At ille respondens dixit illi: Præceptor, hæc omnia seruaui ab adolescētia mea. Iesus autem intuitus illum, dilexit eum, & dixit illi: Vnum tibi deest. Abi, quæcunque habes uende, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & ueni sequere me, sublata

ρθ ἄρας τὸν σταυρόν. *ὁ δὲ συγνάσας ἐπὶ τῷ λό/
β γῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα
πολλά. καὶ περιβλεψάμενος ὁ ἰησοῦς, λέγει τοῖς
μαθηταῖς αὐτοῦ. πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα
ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελεύσον/
ται. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐ
τοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς.
τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ
τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελ/
θεῖν. εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμα/
λιᾶς τῆς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν
βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. οἱ δὲ περισσῶς ἐξε/
πλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, καὶ τίς δύνα/
ται σωθῆναι; ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, λέγει.
παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ
θεῷ. πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ. καὶ ἤρ/
ξατο ὁ πέτρος λέγειν αὐτῷ. ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκα/
ρῑ μεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι. *ἀποκριθεὶς
β δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν. οὐδείς ἐστιν, ὃς
ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα,
ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς ἕνεκεν ἐμοῦ
καὶ τοῦ εὐαγγελίου, ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλα/
σίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελφοὺς,
καὶ ἀδελφὰς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγροὺς
μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζω/
ρια ὴν αἰώνιον. *πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχα/
β τοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. *ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ
ριβ ἀναβαίνοντες εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἦν προάγων αὐ/
β τοὺς ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες
ἐφοβοῦντο. καὶ παραλαβὼν ὁ ἰησοῦς πάλιν τοὺς δώ
δεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ
συμβαίνειν, ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς ἱεροσόλυ/
μα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς
ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς γραμματεῦσι, καὶ κατακρι/
νοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν
τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώ/
σουσιν αὐτὸν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτε/
νοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.
ριγ *καὶ προσπορεύονται αὐτῷ ἰάκωβος καὶ ἰωάν λ
s νης οἱ υἱοὶ ζεβεδαίου, λέγοντες. διδάσκαλε, θέλο/
μεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν, ποιήσῃς ἡμῖν. ὁ δὲ εἶπεν
αὐτοῖς. τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν; οἱ δὲ εἶπον αὐ/
τῷ. δὸς ἡμῖν, ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ ἀρι/
στερῶν σου καθήσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶ/
πεν αὐτοῖς. οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πεῖν
τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω; καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ
βαπτίζομαι βαπτισθῆναι; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. δυ/
νάμεθα. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. τὸ μὲν ποτήριον ὃ
ἐγὼ πίνω πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζο/
μαι βαπτισθήσεσθε. τὸ δὲ καθῆσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ
ριδ ἐξ ἀριστερῶν μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς
β ἡτοίμασται. *καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο
ἀγα/

sublata *in humeros* cruce. At ille moleſtia affe/
ctus propter ſermonẽ, diſcedebat mœrens: habebat enim poſſeſſiões multas. Et quum circumſpexiſſet Ieſus, dicit diſcipulis ſuis, Quàm difficulter hi qui pecunias habẽt, in regnum dei intrabunt. Diſcipuli uero obſtupuerunt ſuper uerbis illius. At Ieſus rurſum reſpondens, dicit illis: Filij, quàm difficile eſt eos qui fiduciã habent in pecunijs, regnum dei ingredi. Facilius eſt camelum per foramen acus ingredi, quàm diuitem in regnum dei ingredi. Illi uero ſupra modum admirati ſunt, dicentes intra ſeſe, Et quis poteſt eſſe ſaluus? Intuitus autẽ Ieſus illos, dicit, Apud homines impoſſibile, ſed non apud deum: nam omnia poſſibilia ſunt apud deũ. Et cœpit Petrus dicere illi, Ecce reliquimus omnia: & ſequuti ſumus te. Reſpondẽs autem Ieſus dixit: Amen dico uobis, Nullus eſt qui reliquit domum, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut liberos, aut agros mea cauſa & euangelij, quin recipiat centupla nunc in tempore hoc, domus, & fratres, & ſorores, & matres, & liberos, & agros cum perſecutionibus, ac in ſeculo uenturo uitam æternam. Multi autem primi, erunt poſtremi: & poſtremi, primi. Erant aũt in uia aſcendẽtes Hieroſolymã, & præcedebat illos Ieſus, erantq; pauefacti, & ſequentes timebant. Et aſſumptis Ieſus rurſum duodecim, cœpit illis dicere, quæ ſibi euentura eſſent. Ecce aſcẽdimus Hieroſolymã, & filius hominis tradetur principibus ſacerdotũ & ſcribis, & condẽnabũt eum ad mortem, & tradent illũ gentibus, & illudent illi, & flagellabũt eum, & inſpuent in illum, & occident eum, & tertia die reſurget. Et accedunt ad eum Iacobus & Ioannes filij Zebedæi, dicẽtes: Præceptor, uolumus ut quicquid petierimus, facias nobis. Ille uero dixit eis, Quid me uultis facere uobis? Illi uero dixerunt ei, Da nobis, ut unus tibi à dextris, & alter tibi à ſiniſtris ſedeamus in gloria tua. Ieſus autem dixit illis: Neſcitis quid petatis. Poteſtis bibere poculum, quod ego bibo? & baptiſmate quo ego baptizor, baptizari? At illi dixerũt ei, Poſſumus. Ieſus autem dixit illis, Poculũ quidẽ quod ego bibo, bibetis, & baptiſmate quo ego baptizor, baptizabimini. Cęterũ ſedere mihi à dextris ac ſiniſtris, nõ eſt meũ dare, ſed his cõtinget quib. paratũ eſt. Et quũ audiſſent decẽ, cœperunt indi/

ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου. ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς. οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. οὐχ οὕτως δέ ἐστιν ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὃς ἐὰν ὑμῶν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔστω διάκονος ὑμῶν. καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι
ριε πρῶτος, ἔστω πάντων δοῦλος. * καὶ γὰρ ὁ
δ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. καὶ ἔρχονται εἰς Ἰεριχώ.
ριϛ * καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἰεριχὼ, καὶ τῶν λα
β μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτιμαῖος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν. καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνός ἐστιν ἤρξατο κράζειν καὶ λέγειν. ὁ υἱὸς Δαβὶδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με. καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ, ἵνα σιωπήσῃ. ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με. καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλόν, λέγοντες αὐτῷ. θάρσει, ἔγειραι, φωνεῖ σε. ὁ δὲ ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθεν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, τί θέλεις ποιήσω σοι; ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ. ῥαββονί, ἵνα ἀναβλέψω. ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰη-
ριζ σοῦ ἐν τῇ ὁδῷ. * Καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἰε- xi
β ρουσαλήμ, εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς. ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικεν. λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε. καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔ-
ριη χει, Καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε. * ἀπῆλ-
β θον δὲ καὶ εὗρον πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου, καὶ λύουσιν αὐτόν. καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων, ἔλεγον αὐτοῖς. τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον; οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀφῆκαν αὐτούς. καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν. καὶ ἐκάθισεν ἐπ' αὐτόν. πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν. ἄλλοι δὲ στιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον
ριθ εἰς τὴν ὁδόν. * Καὶ οἱ προάγοντες, καὶ οἱ
α ἀκολουθοῦντες, ἔκραζον, λέγοντες, ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου, εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι κυρίου τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ, ὡσαννὰ

ἐν τοῖς

indignari de Iacobo & Ioanne. Iesus autem quũ uocasset eos ad se, dicit illis: Scitis quòd qui uidentur imperare gentibus, dominium exercẽt aduersus illas. Et qui magnates sunt inter eas, potestatem exercent in illas. Verum non sic erit inter uos: sed quicunq; uoluerit ex uobis fieri magnus inter uos, erit minister uester. Et quicunq; uoluerit ex uobis esse primus, erit omnium seruus. Nam et filius hominis non uenit ut sibi ministrare-tur, sed ut ipse ministraret, ac daret animam
λα suam redemptionem pro multis. Et ueniunt Hiericho, quumq; egrederetur ab urbe Hiericho, ac discipuli illius & turba copiosa: filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta uiam mendicans. Et quum audisset quod Iesus Nazarenus esset, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Iesu, miserere mei. Et increpabant illũ multi, ut taceret. At ille multo magis clamabat: Fili Dauid, miserere mei. Et stetit Iesus, ac iussit illum uocari, & uocant cæcum, dicẽtes illi: Bono animo esto, surge, uocat te. Ille uero abiecto pallio suo, surrexit & uenit ad Iesum. Et respondẽs dicit illi Iesus, Quid uis faciam tibi? Cæcus autem dixit ei: Raboni, ut uisum recipiam. Iesus autem dixit illi: Abi, fides tua saluũ te reddidit, & protinus recepit uisum, & sequebatur Iesum in
xi uia. Et quum appropinquant Hierosolymis ad Bethphage & Bethaniã iuxta mon-
λβ tem oliuarum, emittit duos è discipulis suis, & dicit illis, Abite in uicum qui contra uos est, & statim ingrediẽtes in illum, inuenietis pullum alligatum, supra quem nullus homi-num sedit: soluite eum et adducite. Et si quis uobis dixerit, Cur facitis hoc? Dicite, quod dominus eo opus habet, & continuo illum mittet huc. Abierunt autem, & inuenerunt pullum alligatum iuxta ianuã foris in biuio, & soluunt illum. Et nonnulli eorum qui illic stabant, dicebant illis: Quid facitis soluentes pullum? At illi dixerunt eis, quemadmodum præceperat Iesus, & sinebãt illos. Et adduxerunt pullũ ad Iesum, & iniecerũt illi uestimenta sua, sedit q; super illum. Multi uero uestimenta sua sternebant in uiam. Alij uero frondes incidebant ex arboribus, & sternebant in uiam, Et qui præcedebant, quiq; sequebantur clamabant, dicentes, Hos anna, benedictus qui uenit in nomine domini. Benedictum, quod uenit regnum in nomine domini patris nostri Dauid, Hos anna

in

λγ̄ περὶ τῆς ξηρανθείσης συκῆς. λδ περὶ ἀμνησικακίας. λε̄ περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων.

ρκ̄ ἐν τοῖς ὑψίστοις. * καὶ εἰσῆλθεν εἰς ἱεροσόλυ-
ς μα ὁ κύριος καὶ εἰς τὸ ἱερόν. καὶ περιβλεψαμε-
νος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλ-
θεν εἰς βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα. καὶ τῇ λγ̄
ἐπ' αὔριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ βηθανίας ἐπεί-
νασε. καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα,
ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ. καὶ ἐλθὼν ἐπ'
αὐτὴν, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς
σύκων. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῇ. μηκέ-
τι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι,
ρκα καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. * καὶ ἔρχονται
β εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ εἰσελθὼν ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν,
ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοραί-
ζοντας ἐν τῷ ἱερῷ. καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολυ-
βιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς πε-
ριστερὰς κατέστρεψε. καὶ οὐκ ἤφιεν, ἵνα τις διε-
νέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ. καὶ ἐδίδασκε, λέ-
γων αὐτοῖς. οὐ γέγραπται, ὅτι ὁ οἶκός μου οἶκος
προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς
δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.
ρκβ * καὶ ἤκουσαν οἱ γραμματεῖς, καὶ οἱ ἀρχιε-
α ρεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσιν, ἐφοβοῦν-
το γὰρ αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ
ρκγ̄ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. * καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξε-
ι πορεύετο ἔξω τῆς πόλεως. καὶ πρωὶ παραπορευό-
μενοι, εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν,
καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ πέτρος, λέγει αὐτῷ. ῥαββεὶ,
ρκδ ἴδε ἡ συκὴ ἣν κατηράσω ἐξήρανται. * καὶ
ς ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, λέγει αὐτοῖς. ἔχετε πίστιν
θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τού-
τῳ, ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ μὴ
διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ,
ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.
ρκε̄ * διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν. πάντα ὅσα ἂν προσευ-
δ χόμενοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε, ὅτι λαμβάνετε, καὶ
ρκϛ̄ ἔσται ὑμῖν. * καὶ ὅτ' ἂν στήκητε προσευχό- λδ
ς μενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος, ἵνα καὶ ὁ
πατὴρ ὑμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἀφῇ ὑμῖν τὰ πα-
ρκζ ραπτώματα ὑμῶν. * καὶ ἔρχονται πάλιν λε̄
β εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος
αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ οἱ
γραμματεῖς, καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ λέγουσιν
αὐτῷ, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς
σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν, ἵνα ταῦτα
ποιῇς; ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. ἐ-
περωτήσω ὑμᾶς καὶ ἐγὼ ἕνα λόγον, καὶ ἀπο-
κρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦ-
τα ποιῶ. τὸ βάπτισμα ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ
ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι. καὶ ἐλο-
γίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες. ἐὰν εἴπω-
μεν, ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύ-
σατε αὐτῷ. ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων,
ἐφο-

in altissimis. Et ingressus est Hierosolymam dominus et in templũ. Et quũ circumspexisset omnia, iamq; tempus esset uespertinum, egressus est Bethaniã cum duodecim. & postero die quum exissent Bethania, esurijt: quumq; uidisset arborem fici procul, habentem folia, ueniebat si uidelicet inuenturus esset aliquid in illa: & quum uenisset ad illam, nihil inuenit nisi folia. Non enim erat tempus ficorum. Et respondens Iesus dixit ficui: Ne posthac ex te in æternũ quisquam fructum edat. Et audiebant discipuli illius, ueniuntq; Hierosolymam. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eijcere eos qui uendebant & emebant in templo, & mensas argentariorum, & sellas uendentium columbas subuertit, & non permisit, ut quisquam deportaret uas per templum: & docebat, dicens illis: Nónne scriptum est, Domus mea domus precationis uocabitur omnibus gentibus? Vos autem fecistis eam speluncam latronum. Et audierunt scribæ principesq; sacerdotum, & quærebãt quomodo illum essent perdituri. Timebant enim eũ quod tota turba admirabatur doctrinam illius. Et quum uespera iam esset, egressus est Iesus è ciuitate: & mane prætereuntes, uiderunt ficum exaruisse radicitus, & recordatus Petrus, dicit illi: Rabbi, ecce ficus illa quã execratus es, exaruit. Et respondens Iesus dicit illis: confidite deo. Amen dico uobis, quòd quicũq; dixerit monti huic: Tollaris ac mittaris in mare, & nõ hæsitauerit in corde suo, sed crediderit fore quæ dixerit, erit illi quicquid dixerit. Propterea dico uobis, Quæcunq; orantes petitis, credite quod accipitis, & erunt uobis. Et quum steteritis orantes, remittite si quid habetis aduersus aliquem, ut & pater uester qui in cœlis est, remittat uobis delicta uestra. Et ueniunt rursum Hierosolymam, & quum ambularet in templo, ueniunt ad illum principes sacerdotum & scribæ & seniores, & dicunt illi, Qua autoritate hæc facis? & quis tibi dedit autoritatem istã, ut ista facias? Iesus aũt respondẽs, dixit illis, Quæram à uobis & ipse quiddã, & respondete mihi, & dicam uobis qua autoritate hæc faciam. Baptismus Ioannis utrum è cœlo erat, an ex hominibus? Respõdete mihi. Et cogitabãt apud se, dicẽtes: Si dixerimus, è cœlo: dicet, Cur igitur non credidistis illi? At si dixissent, ex hominibus: timebant

ἐφοβοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν. καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ. οὐκ οἴδαμεν. καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς, λέγει αὐτοῖς, οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ρκθ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ. * καὶ ἤρξατο αὐτοῖς λε β ἐν παραβολαῖς λαλεῖν. ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμόν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδετο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε, καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος. οἱ δὲ λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν. καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον, καὶ ἐκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλάιωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον. καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε. κἀκεῖνον ἀπέκτειναν, καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες. ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου. ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτούς. ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία. καὶ λαβόντες αὐτὸν, ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος. τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε; λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλρκθ μοῖς ἡμῶν. * καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ α ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. ἔγνωσαν γὰρ, ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον. * καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας ρλ β τῶν φαρισαίων καὶ τῶν ἡρωδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ. οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ. διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός. οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ διδάσκεις, ἔξεστι κῆνσον καίσαρι δοῦναι ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν; ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω. οἱ δὲ ἤνεγκαν. καὶ λέγει αὐτοῖς. τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή. οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, καίσαρος. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ. καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ. καὶ ἔρχονται σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτὸν, οἵτινες λη λέγουσιν, ἀναστασιν μὴ εἶναι, καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες. διδάσκαλε, μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλείπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελ-

timebant populum. Omnes enim habebant Ioannem, quod uere propheta fuisset. Et respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et Iesus respondens dicit illis, Nec ego dicam uobis, qua autoritate hæc faciam. Et cœpit illis per parabolas loqui. Vineã plantauit homo, & circũdederat sepem, & foderat lacũ, & ædificauerat turrim, & elocauerat eam agricolis, & peregre profectus est, & misit ad agricolas quum opportunũ esset seruum ut ab agricolis acciperet de fructu uineę. At illi arreptum illum ceciderunt, ac remiserũt uacuum. Et rursum misit ad illos alium seruum, & illi coniectis in eum saxis cõminuerunt illi caput, & remiserũt contumelijs affectum. Et rursum aliũ misit, & illum occiderunt: multosq; alios, hos quidem cædentes, illos uero occidentes. Itaq; quum unum adhuc haberet filiũ suum dilectũ, misit etiam illum ad illos postremũ, dicens, Reuerebuntur filium meum. Illi uero agricolę dicebant inter sese, Hic est hæres, uenite occidamus eum, & nostra erit hæreditas. Et arreptũ illum occiderunt, & eiecerunt è uinea. Quid igitur facturus est dominus uineæ? ueniet, & perdet agricolas, & dabit uineam alijs. An ne hanc quidem scripturam legistis? Lapidem quem reprobauerunt ij qui ædificabant, hic factus est caput anguli: à domino factũ est hoc, & est admirabile in oculis nostris. Et quærebant eum comprehendere, & metuebant turbam. sciebãt enim, quòd aduersus ipsos parabolam dixisset. Et relicto illo abierunt, ac mittunt ad illum quosdam è pharisęis & Herodianis, ut eum captarent sermone. Illi uero quum uenissent, dicunt ei: Prœceptor, scimus quòd uerax es, & non curas quẽquam: non enim respicis personam hominũ, sed cum ueritate uiam dei doces: λζ Licet censum Cæsari dare, an non? demus, an non demus? Ille uero sciens illorum simulationem, dixit illis: Quid me tentatis? Afferte mihi denarium, ut uideam. Illi uero attulerunt. Et dicit eis: Cuius est imago hæc & inscriptio? Illi uero dixerũt ei: Cæsaris. Et respõdẽs Iesus dixit illis, Reddite quę sunt Cęsaris Cæsari, & quæ dei sunt deo. Et admirati sunt de eo. Et uenerũt sadducæi ad illũ, qui dicunt, non esse resurrectionẽ: interrogauerunt q; eũ, dicẽtes: Prœceptor, Moses scripsit nobis, si cuius frater moriatur, ac relinquat uxorem, & liberos nõ relinquat, ut accipiat

frater

ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. ἑπτὰ ἀδελφοί ἦσαν, καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα, καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα. καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως, καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτά, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα. ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή. ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ; ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ μωσέως, ὡδὶ τοῦ βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ θεὸς, λέγων; ἐγὼ ὁ θεὸς ἀβραὰμ, καὶ ὁ θεὸς ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ. οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ θεὸς ζώντων. ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε. * καὶ προσελθὼν εἷς τῶν γραμ λθ
ε ματέων ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτόν. ποία ἐστὶν πρώτη πασῶν ἐντολή. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν. ἄκουε ἰσραὴλ, κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, κύριος εἷς ἐστι. καὶ ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή. καὶ δευτέρα ὁμοία αὕτη. ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι. * καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ ρλβ
ι γραμματεύς. καλῶς διδάσκαλε ἐπ' ἀληθείας εἶπας, ὅτι εἷς ἐστι θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ. καὶ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων, καὶ τῶν θυσιῶν. καὶ ὁ ἰησοῦς ἰδὼν, ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ. οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. * καὶ οὐδεὶς οὐκ ρλγ
β ἔτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι. * καὶ ἀποκρι μ
ρλδ θεὶς ὁ ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ. πῶς
β λέγουσιν οἱ γραμματεῖς, ὅτι ὁ χριστὸς υἱός ἐστι δαβίδ. αὐτὸς γὰρ δαβὶδ εἶπεν ἐν πνεύματι ἁγίῳ. εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου. ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου, ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου; αὐτὸς οὖν δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον, καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; καὶ ὁ πολὺς ὄ-
ρλε χλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως. * καὶ ἔλεγεν αὐ-
β τοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. βλέπετε ἀπὸ τῶν γραμματέων, τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπα-
τεῖν

frater eius uxorẽ illius,& ſuſcitet ſemen fratri ſuo. Septem fratres fuerũt, ac primus accepit uxorem, iſq; moriens non reliquit ſemen:& ſecundus accepit illam,ac mortuus eſt,& nec ipſe reliquit ſemen:& tertius ſimiliter:& acceperunt eam ſeptem,nec reliquerunt ſemẽ. Poſtrema uero omnium mortua eſt & uxor. In reſurrectione igitur quum reſurrexerint, cuius illorũ erit uxor? Nam ſeptem habuerunt eam uxorẽ. Et reſpondens Ieſus,dixit eis, An non propterea erratis,q̃d neſciatis ſcripturas,neq; uirtutẽ dei? Quum enim à mortuis reſurrexerint, neq; contrahunt matrimoniũ, neq; nuptum dantur,ſed ſunt uelut angeli qui in cœlis ſunt. Cęterum de mortuis, quod reſuſcitantur,non legiſtis in libro Moſi, quomodo in rubo loquutus ſit illi deus,dicẽs:Ego ille deus Abraham,& deus Iſaac,& deus Iacob. Non eſt deus mortuorum,ſed deus uiuentiũ. Vos igitur multum erratis. Et quum acceſſiſſet quidã è ſcribis,& audiſſet eos ſimul diſputantes, uideretq; quod bene reſpondiſſet eis, interrogauit illum: Quod eſt primũ omnium præceptorum? Ieſus autem reſpondit illi:Primum omnium præceptum eſt:Audi Iſrael,Dominus deus noſter, dominus unus eſt: & diliges dominũ deum tuum ex toto corde tuo,& ex tota anima tua,& ex tota mente tua,& ex totis uiribus tuis. Hoc eſt primum præceptum. Et ſecundum ſimile hoc eſt:Diliges proximũ tuum,ut teipſum. Maius his aliud præceptum non eſt. Et dixit illi ſcriba: Bene præceptor cum ueritate dixiſti, quòd unus ſit deus,& nõ ſit alius præter illum, quodq; diligere eum ex toto corde & ex tota intelligentia & ex tota anima & ex totis uiribus ac diligere proximũ ut ſeipſum, plus ſit quàm uniuerſa holocautomata & uictimæ. At Ieſus quum uideret quod cordate reſpondiſſet, dixit illi: Haud longe abes à regno dei. Et nemo poſt illa audebat illum interrogare. Et reſpondens Ieſus dicebat, docẽs in templo: Quomodo dicunt ſcribæ, Chriſtum eſſe filium Dauid? nam ipſe Dauid dixit afflatus ſpiritu ſancto: Dixit dominus domino meo, ſede à dextris mihi. Donec poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum. Ipſe ergo Dauid uocat eum dominum, & unde filius eius eſt? Et pleraq; turba audiebat illum libenter. & dicebat illis in doctrina ſua: Cauete à ſcribis, qui amant ſtolati obambu-

μα περὶ τῶν τὰ δύο λεπτά. μβ περὶ συντελείας.

τεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτο-
καθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλι-
ρλϛ σίας ἐν τοῖς δείπνοις. * οἱ κατεσθίοντες τὰς
η οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχό-
μενοι. οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα. καὶ
καθίσας ὁ ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου,
ἐθεώρει, πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζο-
φυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολ-
λά. καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ, ἔβαλε λε- μα
πτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης, καὶ προσκαλεσά-
μενος οὖν μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς. ἀμὴν λέ-
γω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάν-
των βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλά-
κιον. πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς
ἔβαλον, αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα
ρλζ ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς. * καὶ
β ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς
τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ
λίθοι, καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί. καὶ ὁ ἰησοῦς ἀπο-
κριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, βλέπεις ταύτας τὰς μεγά-
λας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθου, ὃς
ρλη οὐ μὴ καταλυθῇ. * καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς μβ
β τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων
αὐτὸν κατ' ἰδίαν πέτρος καὶ ἰάκωβος, καὶ ἰω-
άννης, καὶ ἀνδρέας, εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔ-
σται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅτ' ἂν μέλλει πάντα ταῦ-
τα συντελεῖσθαι; ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς,
ἤρξατο λέγειν. βλέπετε, μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.
πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγον-
τες, ὅτι ἐγώ εἰμι καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν. ὅτ'
ἂν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων,
μὴ θροεῖσθε, δεῖ γὰρ γενέσθαι, ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.
ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία
ἐπὶ βασιλείαν. καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους,
καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί. ἀρχὰ ὠδίνων
ρλθ ταῦτα. * βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς. παρα-
α δώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγω-
γάς. δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων
ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.
ρμ * καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆ-
ς ναι τὸ εὐαγγέλιον. * ὅτ' ἂν δὲ ἀγάγωσιν ὑ-
ρμα μᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλή-
β σητε, μηδὲ μελετᾶτε, ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν
ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑ-
μεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.
παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον,
καὶ πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα
ἐπὶ γονεῖς καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. καὶ ἔ-
σεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά
μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθή-
ρμβ σεται * ὅτ' ἂν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς
ς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ δανιὴλ τοῦ προφήτου,
ἑστὸς

lare, & amant salutationes in foris, primasq; sellas in congregationibus, & primos accubitus in cœnis, qui deuorant domos uiduarum, & sub prætextu longas faciunt preces. isti accipient grauiorem damnationem. Et quum sederet Iesus ex aduerso gazophylacij, spectabat, quomodo turba mitteret ęs in gazophylacium. Et multi diuites mittebant multa. Et uenit quædam uidua pauper, misitq; minuta duo, quod est quadrans. Vocatisq; ad se discipulis suis, dicit illis, Amen dico uobis, quod uidua hæc pauper plus misit, quàm omnes qui miserunt in gazophylaciũ. Nam omnes ex eo quod ipsis supererat, miserunt. At hæc è penuria sua omnia quæcunq; habebat misit, totam substantiam suam. Et quum exiret è templo, dicit illi quidam è discipulis illius: Præceptor, uide quales lapides, & quales substructiones. Et Iesus respondens ait illi, Vides has magnas substructiones? Nõ relinquetur lapis super lapidem, qui non diruatur. Et quum sederet in monte oliuarum è regione templi interrogabant illum secreto Petrus & Iacobus & Ioannes & Andreas: Dic nobis quãdo hæc erunt? & quod signum est quando hæc omnia sint consummãda? At Iesus respondens illis cœpit dicere, Videte ne quis uos fallat. Multi enim uenient in nomine meo dicentes. Ego sum Christus multosq; decipient. Quum aũt audieritis bella & rumores bellorum, ne turbemini, oportet enim fieri: at nondum finis. Insurget enim gens aduersus gentem, & regnũ aduersus regnum. Et erũt terræmotus in singulis locis. & erunt fames ac turbationes. Initia dolorum hęc: sed cauete uos uobis: tradent enim uos in cõcilia & in synagogas: cædemini, & sub præsidibus ac regibus ducemini propter me in testimoniũ illis. Et apud omnes gẽtes oportet prius prædicari euãgelium. Quum autẽ duxerint uos tradentes, ne præcogitetis quid dicturi sitis, neq; meditemini, sed quicquid datũ fuerit uobis in illa hora, hoc loquamini. Nõ em̃ estis uos qui loquimini, sed spiritus sanctus. Traditurus est aũt frater fratrẽ in mortẽ, & pater filiũ, & insurgent filij aduersus parentes, ac morte afficiẽt eos. Et eritis odio habiti ab omnibus propter nomen meũ. Sed qui perseuerauerit usq; ad finem, hic saluus erit. Porrò quum uideritis abominationẽ desolationis, de qua dictũ est à Daniele propheta, stantem

μγ̄ περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας.

ρμγ̄ ἑστὸς ὅπου οὐ δεῖ, ὁ ἀναγινώσκων, νοείτω. *τότε οἱ
β ἐν τῇ ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη. ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ
δώματος, μὴ καταβαίτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰ/
σελθέτω ἄραι τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. καὶ ὁ εἰς τὸν
ἀγρὸν ὢν μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἄραι τὸ
ρμβ ἱμάτιον αὐτοῦ. *οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχού/
β σαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέ/
ρμε̄ ραις. * προσεύχεσθε δὲ, ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ
ς ὑμῶν χειμῶνος. *ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖ/
ρμς̄ ναι θλῖψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτί/
β σεως, ἧς ἔκτισεν ὁ θεὸς ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γέ/
ρμζ νηται *καὶ εἰ μὴ ὁ κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέ/
ς ρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκ/
λεκτοὺς, οὓς ἐξελέξατο ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.
ρμη̄ *καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ. ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστὸς,
β ἰδοὺ ἐκεῖ, μὴ πιστεύετε. *ἐγερθήσονται γὰρ ψευ/
ρμθ δόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι ση/
ς μεῖα καὶ τέρατα, πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνα/
τὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς. ὑμεῖς δὲ βλέπετε, ἰδοὺ
ρν̄ προείρηκα ὑμῖν πάντα. *ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς
β ἡμέραις μετὰ τὴν θλῖψιν ἐκείνην ὁ ἥλιος σκοτι/
σθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐ/
τῆς. καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτον/
τες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, σαλευ/
ρνᾱ θήσονται. *καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀν/ μϝ̄
β θρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως
πολλῆς καὶ δόξης. καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέ/
λους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ
ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄ/
κρου οὐρανοῦ. ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβο/
λήν. ὅτ' ἂν αὐτῆς ἤδη ὁ κλάδος ἁπαλὸς γένηται,
καὶ ἐκφυῇ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος
ἐστίν. οὕτως καὶ ὑμεῖς ὅτ' ἂν ταῦτα ἴδητε γινόμενα,
γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις. ἀμὴν λέγω
ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, μέχρις οὗ πάν/
τα ταῦτα γένηται. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσον/
ρνβ ται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι. *περὶ δὲ τῆς
ς ἡμέρας ἐκείνης, καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ
ρνγ̄ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ. *βλέ
ς πετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε, οὐκ οἴδατε γὰρ
ρνδ πότε ὁ καιρός ἐστιν. *ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος
β ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ. καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τῆς
ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ. καὶ τῷ θυρωρῷ
ρνε̄ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ. *γρηγορεῖτε οὖν, οὐκ οἴδα
β τε γὰρ, πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ ἢ με/
σονυκτίου ἢ ἀλεκτροφωνίας ἢ πρωΐ. μὴ ἐλθὼν ἐξαί/
φνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας. ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι
ρνς̄ λέγω, γρηγορεῖτε. *ἦν δὲ τὸ πάσχα, καὶ τὰ ἄζυμα
α μετὰ δύο ἡμέρας. *καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
ρνζ γραμματεῖς, πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀ/
ς ποκτείνωσιν. ἔλεγον δὲ, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μή ποτε θό/
ρνη̄ ρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ. *καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν βηθανίᾳ

α ἐν

stantem ubi non oportet, qui legerit, intelli/
gat. Tunc qui fuerint in Iudæa, fugiant ad
montes. Qui uero fuerit in tecto, ne descen
dat in domũ, nec ingrediatur ut quicquam
tollat è domo sua. Et qui fuerit in agro, ne re
uertatur ad ea quæ reliquit à tergo, ad tollẽ/
dum pallium suũ. Væ aũt prægnantibus &
lactantibus in illis diebus. Sed orate, ne fiat
fuga uestra hyeme. Erunt enim dies illi talis
afflictio, qualis non fuit à primordio rerum
conditarũ, quas condidit deus, usque ad hoc
tẽpus, nec futura est. Et nisi dominus abbre/
uiasset dies, haudquaquam salua fuisset uni/
uersa caro. Sed propter electos quos elegit,
abbreuiauit dies. Ac tum si quis uobis dixe/
rit, Ecce hic Christus, ecce illic. ne credatis.
Exoriẽtur pseudochristi, & pseudoprophe/
tæ, & edẽt signa ac prodigia ad decipiendũ,
si fieri possit, etiam electos. Vos aũt cauete.
Ecce prędixi uobis omnia. Cæterum in illis
diebus post afflictionẽ illam sol obtenebra/
bitur, & luna non dabit splẽdorem suum, &
stellæ cœli decidẽt, & uirtutes quæ in cœlis
sunt, concutientur. Et tunc uidebunt filium
hominis ueniẽtem in nubibus, cũ potestate
multa & gloria. Et tũc mittet angelos suos,
& aggregabit electos suos à quatuor uentis,
à summo terræ usq; ad summũ cœli. A ficu
uero discite similitudinẽ: quum ramus eius
iam tener fuerit, produxeritq; folia, scitis q;
prope sit æstas. Sic & uos quũ hæc uideritis
fieri, scitote q; prope sit in foribus. Amen di/
co uobis, quod nõ præteribit generatio hęc,
donec omnia hæc facta fuerint. Cœlũ & ter-
ra præteribũt, sed uerba mea nõ præteribũt.
Cæterũ de die illo ac tempore, nemo nouit,
ne angeli quidem qui in cœlo sunt, nec ipse
filius, sed solus pater. Cauete, uigilate & ora
te, nescitis enim quãdo tempus sit. Sicut ho/
mo q peregre agit relicta domo sua, deditq;
seruis suis potestatem, ac suũ cuiq; opus, &
ianitori mandauit ut uigilaret. Vigilate igi/
tur, nescitis enim quando dominus domus
uenturus sit, sero, an medio noctis, an in gal/
licinio, an diluculo: ne si uenerit repente, of/
fendat uos dormientes. Cæterum quæ dico
uobis, omnibus dico, Vigilate. Erat autẽ XIIII
pascha, & azymorũ dies futuri post biduũ.
Et quærebant summi sacerdotes & scribæ,
quomodo eum per dolum cõprehensum oc
ciderent: dicebant autẽ, Non in die festo, ne
tumultus fiat populi. Et quũ esset Bethaniæ

μδ περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ. με̄ περὶ τοῦ πάσχα. μϛ̄ περὶ παραδόσεως προφητεία.

ἐν τῇ οἰκίᾳ σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐ- μδ
τοῦ ἦλθεν γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου νάρδου
πιστικῆς πολυτελοῦς, καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβα-
στρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς. ἦσαν δέ τι-
νες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ λέγοντες. εἰς
τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν; ἠδύνατο γὰρ
οὗτος πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ
δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. ὁ δὲ
ἰησοῦς εἶπεν. ἄφετε αὐτήν. τί αὐτῇ κόπους παρέ-
χετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ. πάντοτε γὰρ
τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ὅτ' ἂν θέλητε
δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχε-
ρνθ τε. ὃ εἶχεν αὕτη ἐποίησε. *προέλαβε μυρίσαι
δ μου τὸ σῶμα εἰς τὴν ἐνταφιασμόν. ἀμὴν λέγω ὑμῖν,
ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν
κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνη-
ρξ μόσυνον αὐτῆς. *καὶ ὁ ἰούδας ὁ ἰσκαριώτης,
β εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα πα-
ραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐχάρησαν,
καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτοῦ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐ-
ζήτει, πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ. καὶ τῇ πρώ-
τῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέ-
γουσιν αὐτοῦ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. ποῦ θέλεις ἀ- με̄
πελθόντες ἑτοιμάσομεν, ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;
καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει
αὐτοῖς. ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν, καὶ ἀπαντήσει
ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων,
ἀκολουθήσατε αὐτοῦ, καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπα-
τε τοῦ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει.
ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν
μαθητῶν μου φάγω; καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώ-
γεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον, ἐκεῖ ἑτοιμάσατε
ἡμῖν. καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς
τὴν πόλιν. καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς, καὶ ἡ-
ρξᾱ τοίμασαν τὸ πάσχα. *καὶ ὀψίας γενομένης
δ ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα. καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν
καὶ ἐσθιόντων εἶπεν ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, μϛ̄
ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ.
ρξβ *οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι, καὶ λέγειν αὐτοῦ, εἷς κα-
α θ' εἷς. μή τι ἐγώ; καὶ ἄλλος, μή τι ἐγώ; *ὁ δὲ ἀπο-
ρξγ̄ κριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα ὁ ἐμβα-
β πτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον. ὁ μὲν υἱὸς
τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει καθὼς γέγραπται περὶ αὐ-
ρξδ τοῦ. *οὐαὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς
ς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτοῦ, εἰ
ρξε̄ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος. *καὶ ἐσθιόν-
α των αὐτῶν λαβὼν ὁ ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκ-
λασε, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς. καὶ εἶπε. λάβετε, φάγε-
ρξϛ̄ τε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου. *καὶ λαβὼν τὸ ποτή-
β ριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. καὶ ἔπιον ἐξ αὐ-
τοῦ πάντες. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ
τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.
ἀμὴν

in domo Simonis leprosi, accũbẽte eo uenit mulier habens alabastrum unguẽti nardi pisticæ pretiosæ, & cõminuto alabastro effudit illi in caput. Erant aũt quidã qui indignarentur apud sese, ac dicerent: Ad quid perditio hæc unguenti? nã poterat hoc uendi pluris quàm trecentis denarijs, ac dari pauperibus. Et infremuerunt aduersus illã. At Iesus dixit: Sinite illã, cur illi molesti estis? bonũ opus operata est erga me. Semper enim pauperes habetis uobiscum: & quandocũq; uolueritis, potestis illis benefacere: me uero nõ semper habetis. Quod potuit, hęc fecit. Præuenit, ut ungeret meũ corpus ad sepulturã. Amen dico uobis, ubicũq; prædicatũ fuerit euangeliũ hoc in totum mũdum: etiam hoc quod fecit hæc, dicetur in memoriã ipsius. Et Iudas Iscariotes unus è duodecim, abijt ad summos sacerdotes, ut proderet eũ illis. Quo audito, illi gauisi sunt, & polliciti sunt ei pecuniã se daturos. Et quærebat quomodo opportune illum traderet. Ac primo die azymorũ, quum pascha immolarẽt, dicunt illi discipuli sui, Vbi uis ut abeamus & paremus, ut edas pascha? Et emittit duos è discipulis suis, & dicit illis, Ite in ciuitatem, & occurret uobis homo hydriã fictilẽ aquę plenã baiulans, sequimini illũ: & quocũq; ingressus fuerit dicite patrifamiliâs: Magister dicit, Vbi est diuersoriũ, ubi pascha cum discipulis meis edam? Et ille uobis ostẽdet triclinium magnũ, stratum, paratum: illic parate nobis. Et exierunt discipuli eius, & uenerũt in ciuitatem, & repererũt quemadmodũ dixerat illis, parauerunt q; pascha. Et quum uespera iam esset, uenit cũ duodecim. Et quum accũberent ederẽtq;, dixit Iesus: Amen dico uobis, unus ex uobis proditurus est me, qui edit mecum. At illi cœperunt esse mœsti, ac dicere illi singulatim, Num ego? Et alius, Num ego? Ille uero respondens dixit illis, Vnus è duodecim qui intingit mecũ in catinum. Filius quidẽ hominis uadit, sicut scriptum est de illo. Sed uæ homini illi, per quẽ filius hominis proditur: bonũ erat illi si natus non fuisset homo ille. Et edentibus illis, sumpto Iesus pane, quũ benedixisset, fregit, & dedit illis, ac dixit: Sumite, comedite, hoc est corpus meum. Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit illis, & biberunt ex eo omnes: & dixit illis, Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effunditur.

Amen

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.

ρξξ *καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. *ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. ὅτι γέγραπται. *πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα. ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν. *ὁ δὲ πέτρος ἔφη αὐτῷ. καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ. καὶ λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. *ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε. μᾶλλον ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον. *καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα γεθσημανεί. *καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. καθίσατε ὧδε ἕως ἀπελθὼν προσεύξωμαι. καὶ παραλαμβάνει τὸν πέτρον καὶ τὸν ἰάκωβον καὶ ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. *καὶ λέγει αὐτοῖς. περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου. μείνατε ὧδε καὶ γρηγορεῖτε. *προελθὼν μικρόν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσηύχετο, ἵνα εἰ δυνατόν ἐστι παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα. καὶ ἔλεγεν, ἀββᾶ ὁ πατήρ, πάντα δυνατά σοι, παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. *ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. *καὶ ἔρχεται καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας. καὶ λέγει τῷ πέτρῳ. σίμων καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι; γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. *τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. *καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών. καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι, καὶ οὐκ ἤδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι. καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον. καὶ λέγει αὐτοῖς. καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε. *ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα, ἰδοὺ παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν. ἐγείρεσθε ἄγωμεν. ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικε. *καὶ εὐθέως ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος παραγίνεται ἰούδας εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων παρὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων. *δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, λέγων. ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι, κρατήσατε αὐτὸν καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς. καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει αὐτῷ, ῥαββεὶ ῥαββεί, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν. *εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως

Amen dico uobis, posthac nõ bibam de fructu uitis, usq; ad diem illum, quum illud bibero nouũ in regno dei. Et quum hymnum dixissent, exierunt in montem oliuarum. Et dicit illi Iesus, Omnes offendiculum patimini propter me in nocte hac, quia scriptũ est, Percutiam pastorem, & dispergentur oues. Sed posteaquam resurrexero, præcedã uos in Galilæam. Petrus autem dicit illi, Etiam si omnes offendiculum passi fuerint, at nõ ego. Et dicit illi Iesus, Amen dico tibi, quòd hodie in nocte hac, prius q̃ bis gallus cecinerit, ter abnegabis me. At ille uehementius dicebat, Imò si me oportuerit commori tibi, non te abnegabo. Similiter autem & omnes dicebant. Et ueniunt in locum, cuius nomen Gethsemani, & dicit discipulis suis, Sedete hic, donec digressus orauero. Et assumit Petrũ & Iacobum & Ioannẽ secum, cœpitq; expauescere & angi. Et dicit illis, Dolore afficitur anima mea usq; ad mortem: manete hic et uigilate. Et progressus paululum, prostratus est in terram & orauit, ut si possibile esset, trãsiret à se hora, & dicebat, Abba pater, omnia possibilia sunt tibi, aufer poculum à me hoc: uerumtamen non quid ego uelim, sed quid tu. Et uenit, & offendit eos dormientes, dicitq; Petro: Simon, dormis? non potuisti unam horam uigilare? Vigilate, & orate, ne ueniatis in tentationem. Spíritus quidem promptus, at caro infirma. Et rursum digressus orabat, & eundem dixit sermonem. Et reuersus offendit illos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati: neq; sciebant quid illi responderent. Et uenit tertio, dicitq; illis, Dormite posthac & requiescite: sufficit: uenit hora, ecce traditur filius hominis in manus peccatorum. Surgite, eamus: ecce qui prodit me, appropinquat. Et continuo adhuc eo loquẽte, accedit Iudas, qui erat unus è duodecim, & cum illo turba multa cum gladijs & fustibus à summis sacerdotibus & scribis & senioribus. Dederat autem is qui prodebat eum, cõmune signum illis, dicens: Quencunque oscula tus fuero, is est, comprehendite illum, & abducite caute. Et quum uenisset, protinus accedit ad illum, dicitq; ei: Rabbi, rabbi. Ac deosculatus est eum. Illi uero iniecerunt in illum manus suas, & comprehenderunt eum. Vnus autem quíspiam astantium educto gladio percussit seruum summi sacer-

ρπδ χιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον. *καὶ ἀπο
α κριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλ-
θετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με,
καθημέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσ-
ρπε κων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. *ἀλλ' ἵνα πλη-
ε ρωθῶσιν αἱ γραφαί. καὶ ἀφέντες αὐτὸν πάντες
ρπϛ ἔφυγον. *καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει
ι αὐτῷ περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ, καὶ
κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι. ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν
ρπζ σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν. *καὶ ἀ-
α πήγαγον τὸν ἰησοῦν πρὸς τὸν ἀρχιερέα. καὶ συνερ-
χονται αὐτῷ πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύ-
ρπη τεροι καὶ οἱ γραμματεῖς. *καὶ ὁ πέτρος
δ ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ, ἕως ἔσω εἰς τὴν
αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἦν συγκαθήμενος με-
τὰ τῶν ὑπηρετῶν καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ
ρπθ φῶς. *οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον
β ἐζήτουν κατὰ τοῦ ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανα-
τῶσαι αὐτὸν, καὶ οὐχ εὕρισκον. πολλοὶ γὰρ ἐ-
ψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, καὶ ἴσαι αἱ μαρτυ-
ρϛ ρίαι οὐκ ἦσαν. *καί τινες ἀναστάντες ἐψευ-
ς δομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ λέγοντες. ὅτι ἡμεῖς ἠ-
κούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι ἐγὼ καταλύσω
τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν
ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω. καὶ
οὐδὲ οὕτως ἴσαι ἦσαν αἱ μαρτυρίαι αὐτῶν. καὶ ἀ-
ναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον ἐπηρώτησε τὸν
ἰησοῦν λέγων. οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί
σου καταμαρτυροῦσιν; ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐ-
δὲν ἀπεκρίνατο. πάλιν ὁ ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα
αὐτὸν, καὶ λέγει αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ
εὐλογητοῦ; ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν, ἐγώ εἰμι.
ρϛα *καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον
α ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ
ρϛβ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ. *ὁ δὲ ἀρχιερεὺς
ς διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει. *τί
ρϛγ ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἠκούσατε τῆς βλασ-
β φημίας. τί ὑμῖν φαίνεται; οἱ δὲ πάντες κατέ-
ρϛδ κριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου. *καὶ
α ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύ-
πτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐ-
τὸν, καὶ λέγειν αὐτῷ, προφήτευσον. καὶ οἱ ὑ-
ρϛε πηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. *καὶ μζ
α ὄντος τοῦ πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία
τῶν παιδισκῶν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἰδοῦσα τὸν
πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ λέγει.
καὶ σὺ μετὰ τοῦ ναζαρηνοῦ ἰησοῦ ἦσθα; ὁ δὲ ἠρ-
νήσατο, λέγων. οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί λέ-
ρϛϛ γεις. *καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προάυλιον. καὶ ἀ-
α λέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν,
πάλιν ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν. ὅτι οὗτος
ἐξ αὐτῶν ἐστιν. ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο, καὶ μετὰ μικρὸν πά-
λιν

dotis, & amputauit eius auriculã. Et respondens Iesus dixit illis, Tanquã ad latronẽ existis cum gladijs ac fustibus ad comprehendendũ me: quotidie eram apud uos in templo docens, & non comprehendistis me, sed *ista fiunt* ut impleãtur scripturæ. Et relicto illo omnes fugerunt. Et unus quispiã adolescentulus sequebatur illum circũamictus sindone super nudum, & comprehẽderunt illum adolescẽtuli. Ille uero relicta sindone, nudus effugit ab illis. Et abduxerunt Iesum ad summum sacerdotẽ. Et cõueniunt cum illo omnes summi sacerdotes & seniores & scribæ. Et Petrus eminus sequebatur illum, *donec uenisset* in atriũ summi sacerdotis, et erat sedens unà cum ministris, & calefiebat ad lumen. Summi uero sacerdotes & totum cõcilium quęrebant aduersus Iesum testimonium, ut morti traderent eum, nec inueniebãt. Nam multi falsum testimoniũ dixerant aduersus illum, nec erant satis idonea testimonia. Et quidam assurgebãt & falsum testimoniũ ferebant aduersus illum, dicentes: Nos audiuimus eum dicentẽ, Ego diruam templũ hoc, quod est manibus factum, & tribus diebus aliud sine manibus factũ, extruam. Et ne sic quidem satis idonea erant testimonia illorũ. Et surgẽs summus sacerdos in mediũ, interrogabat Iesum, dicẽs: Non respondes quicquam? Quid isti aduersum te dicũt testimonia? At ille tacebat: neq; quicquã respondebat. Rursum summus sacerdos interrogauit, et dicit illi: Tu es ille Christus, filius benedicti? Iesus autẽ dixit: Ego sum: & uidebitis filium hominis sedentẽ à dextris uirtutis, & uenientẽ in nubibus cœli. Summus autem sacerdos dilaceratis uestib. suis dixit: Quid præterea opus habemus testibus? Audistis blasphemiã. Quid uobis uidet? Illi uero omnes condẽnauerũt eum esse reum mortis. Et cœperũt quidã conspuere in eum, & obuelare faciem illius, & colaphis eum cędere, & dicere illi: Diuina. Ac ministri alapas illi impingebãt. Et quum esset Petrus in atrio inferius, uenit una ancillarũ summi sacerdotis, quumq; uidisset Petrũ calfacientẽ se, intuita illum, dicit: Et tu cum Nazareno Iesu fuisti? At ille negauit, dicẽs: Nõ noui: neq; scio quid dicas. Et exiuit foras in uestibulum, & gallus cecinit. Et ancilla quũ uidisset eũ, rursum cœpit dicere his qui astabãt: Hic ex illis est. At ille rursum negabat. At paulopost iterum

λιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ πέτρῳ. ἀληθῶς καὶ
αὐτῶν εἶ, καὶ γὰρ γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁ-
μοιάζει. ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅ-
τι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε. καὶ εὐ-
ρέως δεύτερον ἀλέκτωρ ἐφώνησε. * καὶ ἀνεμνή-
σθη ὁ πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς,
ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δίς, ἀπαρνήσῃ με τρίς,
καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε. * καὶ εὐθέως τὸ
πρωὶ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ
τῶν πρεσβυτέρων καὶ γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ
συνέδριον. * δήσαντες τὸν ἰησοῦν ἀπήγα-
γαν καὶ παρέδωκαν τῷ πιλάτῳ. * καὶ ἐπη
ρώτησεν αὐτὸν ὁ πιλᾶτος. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου-
δαίων; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ. σὺ λέγεις.
* καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ ἀρχιερεῖς πολλά. ὁ δὲ πι
λᾶτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων. οὐκ ἀποκρί-
νῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου κατηγοροῦσιν. ὁ δὲ ἰησοῦς
οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν πιλᾶ-
τον. * κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσ-
μιον ὃν παρῃτοῦντο. * ἦν δὲ ὁ λεγόμενος βα
ραββᾶς, μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες
ἐν τῇ στάσει φόνον ἐπεποιήκεισαν. καὶ ἀναβοήσας ὁ
ὄχλος, ἤρξατο αἰτεῖσθαι, καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς. ὁ
δὲ πιλᾶτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων. θέλετε ἀπο-
λύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν ἰουδαίων; ἐγίνωσκε
γὰρ, ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ ἀρ
χιερεῖς. * οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον,
ἵνα μᾶλλον τὸν βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς. * ὁ
δὲ πιλᾶτος ἀποκριθεὶς πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς. τί οὖν
θέλετε ποιήσω, ὃν λέγετε βασιλέα τῶν ἰουδαίων; οἱ
δὲ πάλιν ἔκραξαν, σταύρωσον αὐτόν. ὁ δὲ πιλᾶτος
ἔλεγεν αὐτοῖς. τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισ
σοτέρως ἔκραξαν. σταύρωσον αὐτόν. * ὁ δὲ πι
λᾶτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπ-
έλυσεν αὐτοῖς τὸν βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν
ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ. * οἱ δὲ στρα
τιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραι
τώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν, καὶ ἐν-
δύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ
πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον, καὶ ἤρξαντο ἀσπά
ζεσθαι αὐτόν. χαῖρε βασιλεῦ τῶν ἰουδαίων. * καὶ
ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ. καὶ ἐνέπτυον
αὐτῷ. καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐ-
τῷ. καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν
πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια.
* καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν, ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν. καὶ ἀγγα-
ρεύσαντα παράγοντά τινα σίμωνα κυρηναῖον, ἐρχόμενον
ἀπ' ἀγροῦ, τὸν πατέρα ἀλεξάνδρου καὶ ῥούφου, ἵνα ἄρῃ
τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. * καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ γολγοθᾶ τό
πον, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος. * καὶ
ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον. ὁ δὲ οὐκ
ἔλαβε. * καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμερίζοντο τὰ
ἱμάτια

rum, qui astabant, dicebãt Petro: Vere ex illis es, nã & Galilæus es & loquela tua cõuenit. At ille cœpit execrari ac deierare, Non noui hominẽ istũ de quo dicitis. Et iterũ gallus cecinit. Recordatꝰ q̃ est Petrus uerbi qd̃ dixerat illi Iesus, Prius q̃ gallꝰ cecinerit bis, abnegabis me ter, cœpitq; flere. Et cõfestim xv
diluculo cõcilio inito summi sacerdotes cũ senioribꝫ & scribis ac toto cõsessu uinctũ Iesum abduxerũt, tradiderũtq; Pilato. Et interrogauit eum Pilatus, Tu es ille rex Iudæorũ? At ille respondẽs dixit illi, Tu dicis. Et accusabant eum summi sacerdotes de multis. Pilatus aũt rursus interrogauit illũ, dicens: Nõ respondes quicq̃? ecce q̃ multa aduersus te testant̃? Iesus aũt deinde nihil respõdit, adeo ut admiraret̃ Pilatus. Cæterũ in festo dimittebat illis unũ uinctũ quencũq; postulassent. Erat aũt qui dicebat̃ Barabbas, qui cum sedi tionis autoribꝫ fuerat uinctus, qui per seditionem cædem patrauerat. Et quũ acclamasset turba, cœpit flagitare *ut faceret* quemadmodum semper fecerat ipsis. Pilatus aũt respondit eis, dicens, Vultis dimittã uobis regẽ illum Iudæorũ? Sciebat enim q̃ propter inuidiã tradidissent illũ summi sacerdotes. Summi uero sacerdotes cõcitauerunt turbam, ut potius Barabbã dimitteret ipsis. Pilatus aũt respondens rursum, ait illis: Quid igitur uultis faciã ei, quem dicitis regem Iudæorũ? At illi rursum clamauerunt, Crucifige istum. Pilatus aũt dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi uehementius clamauerũt, Crucifige eum. Pilatus uero uolens turbæ facere satis, dimisit illis Barabbam, & tradidit Iesum flagellatum, ut crucifigeretur. Milites autẽ abduxerunt eum intro in atrium, quod est prætorium, & cõuocant totam cohortẽ, & induunt illum purpura, & circũponunt ei contexta spinis coronã, & cœperunt salutare illum: Aue rex Iudæorũ. Et uerberabãt illius caput arundine, & inspuebãt in illum, & positis genibus adorabant illum. Et quum illusissent ei, exuerũt eum purpura, & induerũt illum uestib. proprijs: & educũt eum, ut crucifigerent eũ. Et coegerũt prætereuntẽ quendam Simonẽ Cyrenensem, qui ueniebat ex agro, patrem Alexandri & Rufi, ut tolleret crucẽ eius. Et ducunt eũ in Golgotha locũ: q̃d̃ est, si interpreteris, caluariæ locꝰ. & dederũt illi bibere myrrhatũ uinũ, sed ille nõ sumpsit. Quumq; crucifixissent eum, partiti sunt

μῆ περὶ τῆς αἰτήσεως τοῦ σώματος τοῦ κυρίου.

ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτὰ, τίς
σιγ τί ἄρῃ. * ἦν δὲ ὥρα τρίτη καὶ ἐσταύρωσαν αὐ-
α τόν. * καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπι-
σιδ γεγραμμένη. ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων. * καὶ σὺν
α αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστὰς, ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ
σιε εὐωνύμων αὐτοῦ. * καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ, ἡ λέ-
α γουσα. καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. * καὶ οἱ παρα-
σις πορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς
η κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες. οὐαὶ ὁ καταλύων τὸν
σιζ ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυ-
ς τὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. * ὁμοίως καὶ οἱ
σιη ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμ-
β ματέων, ἔλεγον. ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται
σῶσαι. ὁ χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραὴλ καταβάτω
νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν.
σιθ * καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτοῦ ὠνείδιζον αὐτόν.
β * γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ'
σκ ὅλην τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης. * καὶ τῇ
β ὥρᾳ τῇ ἐννάτῃ ἐβόησεν ὁ ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέ-
σκα γων. ἐλωὶ, ἐλωὶ, λαμὰ σαβαχθανί. ὅ ἐστι, μεθερμη-
ς νευόμενον, ὁ θεός μου, ὁ θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλι-
πες. καὶ τινὲς τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλε-
σκβ γον. ἰδοὺ ἡλίαν φωνεῖ. * δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γε-
β μήσας σπόγγον ὄξους περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν
σκγ αὐτὸν, λέγων. * ἄφετε, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται ἡλίας
α καθελεῖν αὐτόν. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην,
σκδ ἐξέπνευσε. * καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐ-
β σχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω. * ἰδὼν δὲ ὁ
σκε κεντουρίων, ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕ-
β τως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν. ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος
σκϛ οὗτος υἱὸς ἦν θεοῦ. ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες, ἀπὸ
ς μακρόθεν θεωροῦσαι, ἐν αἷς ἦν μαρία ἡ μαγδαλη-
νὴ, καὶ μαρία ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ ἰωσῆ μητὴρ,
καὶ σαλώμη, αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, ἠκολού-
θουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτοῦ, καὶ ἄλλαι πολ-
σκζ λαὶ αἱ συναναβάσαι αὐτοῦ εἰς ἱεροσόλυμα. * καὶ μη
α ἤδη ὀψίας γενομένης, ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προ-
σάββατον, ἦλθεν ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας εὐσχήμων
βουλευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν
βασιλείαν τοῦ θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς πι-
λᾶτον, καὶ ἠτήσατο τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. ὁ δὲ πιλᾶ-
τος ἐθαύμασεν, εἰ ἤδη τέθνηκε, καὶ προσκαλεσά-
μενος τὸν κεντουρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, εἰ πά-
λαι ἀπέθανε. καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντουρίωνος,
σκη ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τοῦ ἰωσήφ. * καὶ ἀγο-
α ράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν ἐνείλησε τῇ σινδό-
νι, καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ. ὃ ἦν λελατομη-
μένον ἐκ πέτρας. καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν
σκθ θύραν τοῦ μνημείου. * ἡ δὲ μαρία ἡ μαγδα-
ς λινὴ καὶ μαρία ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.
σλ * καὶ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, μαρία ἡ μαγδα-
η λινὴ, καὶ μαρία ἰακώβου, καὶ σαλώμη, ἠγόρασαν
ἀρώματα

uestimēta eius, mittētes sortē super illa, quis
qd tolleret. Erat aūt hora tertia. Et crucifixe
runt eū. Et erat inscriptio causæ illius inscri-
pta: Rex Iudæorū. Et cū eo crucifigūt duos
latrones: unū à dextris, & alterū à sinistris e-
ius. Et impleta est scriptura quæ dicit: Et cū
iniquis deputatus est. Et q præteribāt, cōui-
ciabant illi, mouentes capita sua ac dicētes,
Væ qui demoliris templū, & in trib. diebus
extruis: serua teipsum, & descende de cruce.
Similiter et summi sacerdotes illudētes inter
sese cū scribis, dicebāt, Alios seruauit, seipsū
seruare nō potest. Christus ille rex Israel de-
scendat nūc de cruce, ut uideamus & creda-
mus. Et qui crucifixi fuerāt cum illo, probra
iaciebāt in eum. Quū uero facta esset hora se
xta, tenebræ ortæ sunt super totā terrā, usq;
ad horā nonā. Et hora nona clamauit Iesus
uoce magna, dicens: Eloi, Eloi, lama sabach-
thani. quod est, si quis interpretet, Deus me-
us, deus meus, cur me deseruisti? Et quidam
astantiū quū audissent, dicebant: Ecce, Heliā
uocat. Accurrit aūt quidā, & impleta spon-
gia aceto, impositaq; harundini, porrexit illi
potū, dicens: Sinite, uideamus an uēturus sit
Helias ad deponendū eum. Iesus aūt emissa
uoce magna expirauit. Et uelū tēpli scissum
est ī duas partes, à summo usq; ad imū. Quū
uidisset aūt Centurio qui astabat ex aduerso
illi, ꝙ sic emisso clamore expirasset, dixit:
Vere homo hic, filius erat dei. Erant autē &
mulieres è longinquo spectantes, inter quas
erat Maria Magdalene, et Maria Iacobi par
ui & Iose mater, & Salome, quæ etiā quum
esset in Galilæa sequutę fuerant illū, & mini
strauerāt ei, alięq; cōplures quæ simul ascen
derāt cū eo Hierosolymā. Et quū iam uenis-
set uespera, qm̄ erat parasceue, quę præcedit
sabbatū, uenit Ioseph ortus ex ciuitate Ari-
mathæa, honestus senator, q & ipse erat ex-
pectās regnū dei, et sumpta audacia īgressus
est ad Pilatū, & petijt *ab eo* corpus Iesu. Pila-
tus aūt admiratus ē, si iā mortuus esset, & ac-
cersito ad se cēturiōe, īterrogauit illū an iam
dudū mortuus fuisset. Et re cognita ex cētu-
riōe, donauit corp⁹ ipsi Ioseph. Et is mercat⁹
sindonē, depositū eū inuoluit sindoni, depo-
suitq; ī monumēto, qd'erat excisū è petra, &
aduoluit lapidē ad ostiū monumēti. At Ma
ria magdalene & Maria Iose spectabant ubi
poneret. Et cū pręterisset sabbatū, Maria ma XVI
gdalene & Maria Iacobi & Salome emerūt
aromata

σλε ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν. * Καὶ
α λίαν πρωὶ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ
μνημεῖον ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, καὶ ἔλεγον πρὸς
ἑαυτάς. τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύ-
ρας τοῦ μνημείου; καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν
ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος. ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.
καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον
καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς περιβεβλημένον στολὴν
σλϛ λευκήν, καὶ ἐξεθαμβήθησαν. * ὁ δὲ λέ-
β γει αὐταῖς. μὴ ἐκθαμβεῖσθε, Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν
ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον, ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧ-
δε. ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν. ἀλλ' ὑπάγε
τε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ καὶ τῷ Πέτρῳ,
ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἐκεῖ αὐτὸν
σλζ ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν. * καὶ ἐξελθοῦ-
β σαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου, εἶχεν δὲ αὐ-
τὰς τρόμος καὶ ἔκστασις, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον,
ἐφοβοῦντο γάρ. ἀναστὰς δὲ πρωὶ πρώτῃ σαββά-
του ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ'
ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια. ἐκείνη πορευθεῖσα
ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις πενθοῦσι
καὶ κλαίουσι. κἀκεῖνοι ἀκούσαντες, ὅτι ζῇ καὶ ἐ-
σλη θεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν. * μετὰ δὲ τοῦ-
γ τα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν, ἐφανερώθη
ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν. κἀκεῖ-
νοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς, οὐδὲ
σλε ἐκείνοις ἐπίστευσαν. * ὕστερον ἀνακειμένοις
ι αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν
ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν, ὅτι τοῖς θε-
ασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον, οὐκ ἐπίστευσαν. καὶ
εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαν-
τα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει. ὁ πι-
στεύσας καὶ βαπτισθεὶς σωθήσεται, ὁ δὲ ἀπιστήσας
κατακριθήσεται. σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι ταῦτα
παρακολουθήσει, ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκ
βαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς, ὄφεις ἀροῦ-
σι, κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλά-
ψει. ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς
ἕξουσι. ὁ μὲν οὖν κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐ-
τοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ
δεξιῶν τοῦ θεοῦ. ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες, ἐκήρυ-
ξαν πανταχοῦ, τοῦ κυρίου συνεργοῦντος, καὶ
τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούν-
των σημείων.

aromata ut uenirent & ungerẽt eum. Et ſum
mo diluculo diei primi ſabbatorum ueniunt
ad monumentum, exorto ſole, dicebantq;
inter ſeſe, Quis reuoluet nobis lapidem ab
oſtio monumenti? Et quum reſpexiſſent, ui-
dent lapidẽ eſſe reuolutũ: nam erat magnus
ualde. Et ingreſſæ in monumentũ, uiderunt
adoleſcentem ſedentem à dextris, amictum
ſtola cãdida: & expauerunt. At ille dicit eis:
Ne expaueſcatis: Ieſum quæritis Nazare-
num, qui fuit crucifixus: ſurrexit, nõ eſt hic:
ecce locus ubi poſuerant illum. Sed abite, di
cite diſcipulis eius & Petro, quod ille præce
dit uos in Galilæã: illic eum uidebitis, ſicut
dixit uobis. Et abeuntes cito fugerunt à mo-
numento. Habebat enim illas tremor & ſtu-
por, neq; cuiquam quicq; dicebant: timebãt
enim. Quum ſurrexiſſet aũt Ieſus mane, pri
mo die ſabbati, apparuit primũ Mariæ Ma
gdalenæ, de qua eiecerat ſeptem dæmonia.
Illa profecta, renunciauit ijs qui cum illo fue
rant, lugẽtibus ac flentibus. Et illi quum au-
diſſent quod uiueret, ac uiſus eſſet ab illa, nõ
crediderunt. Poſt hæc aũt duob. ex ipſis am
bulantibus, apparuit in alia forma euntibus
rus. Et illi abierunt ac renunciarũt reliquis:
nec his illi crediderũt. Poſtea diſcumbentib.
illis undecim apparuit, & exprobrauit illis
incredulitatẽ ſuam, & cordis duriciẽ, quod
his qui ipſum uiderant reſuſcitatũ, non cre-
didiſſent. Et dicebat eis, Ite in mundum uni-
uerſum, & prædicate euangeliũ omni crea-
turę: Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſal
uus erit: qui uero non crediderit, condemna
bitur. Porrò ſigna eos qui crediderint, hæc
ſubſequentur: Per nomen meũ dæmonia eij
cient: linguis loquentur nouis: ſerpentes tol-
lent: et ſi quid letale biberint, nõ nocebit eis:
ſuper ægrotos manus imponent, & bene ha
bebunt. Itaq; dominus quidẽ poſtq; loquu-
tus fuiſſet eis, receptus eſt in cœlũ, & conſe-
dit à dextris dei. Illi uero egreſſi, prædicaue-
runt ubiq;, domino cooperãte, et ſermonem
confirmante per ſigna ſubſequentia.

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ
ΤΕΛΟΣ

EVANGELII SECVN-
DVM MARCVM
FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΛΟΥΚΑ
ΚΑΙ ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ.

Λουκᾶς ἰατρὸς ἀντιοχεὺς, καθὼς τὰ συγγράμματα αὐτοῦ δηλοῖ, τῇ ἑλληνικῇ οὐκ ἄπειρος, ἀπὸ δασκὰς πάνυ ἀκριβὴς, καὶ πάσης αὐτοῦ τῆς ἄλλης ἀκολουθος, συνέταξεν εὐαγγέλιον, περὶ οὗ αὐτὸς παῦλος, ἀπεσείλαμεν φησὶ σὺν αὐτῷ τὸν ἀδελφὸν, οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ καὶ πάσας τὰς ἐκκλησίας. καὶ πῶς οὐ κολουσαῖς, ἀσπάζεται ὑμᾶς λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός. καὶ πρὸς τιμόθεον, λουκᾶς ἐστὶ μετ' ἐμοῦ μόνος. καὶ ἕτερον δὲ ἐξέλιπε τοῦτο χρὴ ἀφελεῖν, ὧν γράφω πράξεις ἀκριβοῦς, οὗ ἡ ἱστορία ἕως δευτέρας διάγοντος ἐν τῇ ῥώμῃ παύλου ἐκτείνεται, ἐνταῦθα, ἕως τετάρτου νόρωνος ἐνιαυτοῦ. ἀφ' ὧν πεπείσμεθα, ἐν τῇ αὐτῇ πόλει τιὼ βίβλον συντετάχθαι. ἡ γὰρ πρόθεσις παύλου καὶ θέκλας, καὶ πᾶς ὁ μῦθος ὡσανεὶ λέοντος βκπιδόντος, εἰς τὰς ἀκριβεῖς γραφὰς ψευδήσεται. οὐ δὲ γὰρ ἐνέχω ῥητὸν ἀχώριστον τοῦ ἀκριβοῦς, μεταξὺ τῶν λοιπῶν αὐτοῦ πράξεων εὕρηνονεκέναι. ἀλλὰ καὶ τερτυλλιανὸς ἐκεῖνον τὸν χρόνον, ἀναφορᾷ προβεβύτερόν τινα ἐν τῇ ἀσίᾳ, πεπλασμένῳ παύλου ἀκριβοῦς, ἐλεγχθέντα ὑπὸ ἰωάννου, οἷα παρ' αὐτοῦ συντεταγέσης βίβλου, ὁμολογηκέναι φίλτρῳ κατακόμῃ παύλου, εὕρηνεποιηκέναι. διὸ καὶ ἐκβεβλῆσθαι εὕρηνται τινες ὑπολαμβάνουσιν. ὁσάκις γὰρ παῦλος ἐν ταῖς οἰκείαις ἐπιστολαῖς λέγει, περὶ τοῦ εὐαγγελίου μου, σπῆλον ὡς περὶ τοῦ τυχοντος περὶ λευκῶν σημαίνει. καὶ λευκῶν οὐ μόνον πρὸς τοῦ ἀκριβοῦς παύλου μεμαθηκέναι τὸ εὐαγγέλιον, οἷα μετὰ τοῦ ἰουδαίου τινικαῦτα ἐν τῷ σώματι μὴ γνησίου, ἀλλὰ καὶ πρὸς τῶν λοιπῶν ἀκριβοῦς, ὅπερ καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἰδίου συντάγματος πεφανερωκέναι. καθὼς παρεδόθη ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται. πιγαρουῶ τὸ εὐαγγέλιον καθὼς ἀκήκοεν ἔγραψε. τὰς δὲ πράξεις τῶν ἀκριβοῦς, καθὰ ἱστόρησεν αὐτὸς, καὶ συνέταξεν. μενέχθη τὰ λείψανα αὐτοῦ, καὶ ἀπετέθη ἐν κωνσταντινοπόλει, εἰς ἣν πόλιν ἐκ θεοῦ κωνσταντίνου ἐνιαυτῷ, τὸ δύπου σῶμα, μετὰ τῶν λειψάνων ἀνδρέου τοῦ ἀκριβοῦς μετεκομίσθη.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟΥ ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΟΥ.

Λουκᾶς ὁ θεῖος, ἀντιοχεὺς τῷ γένει, ἰατρὸς δὲ, καὶ τὴν ἔξω σοφίαν πολὺς, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἑβραϊκὴν παιδείαν ἐξησκημένος, τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπιφοιτήσας, ὅτε δὴ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἐδίδασκεν. ὥς τε φασί τινες, ἵνα καὶ αὐτὸν γνώσεσθαι τῶν ἑβδομήκοντα ἀκριβοῦς, καὶ ἐκ νεκρῶν δὲ ἀναστάντα τοῦ χριστοῦ σωθῆναι μετὰ πολλοστὰ. ἀναληφθέντος δὲ τοῦ κυρίου, καὶ τοῦ παύλου πεδυσάντος, γνώσεσθαι σωτῆρα μου αὐτόν. φησὶ δὲ τὸ παῦλος, καὶ δὴ συγγράψασθαι τὸ εὐαγγέλιον μετὰ πάσης ἀκριβείας. ὡς καὶ αὐτὸ τὸ προοίμιον αὐτοῦ ἐμφαίνει, μετὰ τῶν τεσσαράκοντα ἔτη τοῦ χριστοῦ ἀναλήψεως. γράφει δὲ πρὸς θεόφιλον συγκληρικὸν ὄντα, καὶ κατηχοῦντα ἴσως. τὸ γὰρ κράτιστος ὑπὸ τῶν κατηχούντων καὶ ἡγεμόνων ἐλέγετο, ὡς καὶ ὁ παῦλος φησὶ πρὸς τὸν ἡγεμόνα φῆστον. κράτιστε φῆστε. καὶ πᾶς δὲ ἄνθρωπος θεοφιλὴς, καὶ κράτιστος κατὰ τὸν ἀπόστολον παῦλον, θεόφιλος ὅτι κράτιστος, ὃς καὶ ἄξιος τοῦ ὄντι ὅτι ἀκούειν τοῦ εὐαγγελίου.

κε

ΓΕΙΔΗΠΕΡ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων, καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι, ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς καθεξῆς σοι γράψαι κράτιστε θεόφιλε, ἵνα ἐπιγνῶς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρῴδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά. καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρών, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ. ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ κυρίου ἄμεμπτοι. καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθ' ὅτι ἡ Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν. ἐγένετο δέ, ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ θεοῦ, κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ κυρίου, καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος. ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος. καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδών, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος. μὴ φοβοῦ Ζαχαρία, διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην, καὶ ἔσται χαρά σοι, καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτοῦ χαρήσονται. ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον κυρίου καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ. καὶ πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ, καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει πρὸς κύριον τὸν θεὸν αὐτῶν. καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων, ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον. καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον. κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο ; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης. καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος, εἶπεν αὐτῷ. ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ, ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρός σε, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα. καὶ ἰδοὺ ἔσῃ σιωπῶν, καὶ μὴ

VONIAM cõplures aggressi sunt cõtexere narrationẽ earũ quæ inter nos certissimę fidei sunt, rerum, sicuti tradiderunt nobis hi qui ab initio suis oculis uiderant, ac pars aliqua fuerant eorũ quæ narrabant: uisum est & mihi, ut cunctis ab initio exacta diligẽtia perquisitis, deinceps tibi scriberem, optime Theophile, quo agnoscas eorũ de quibus edoctus fueras, certitudinẽ. Erat in diebus Herodis regis Iudææ, sacerdos quidã nomine Zacharias, de uice Abia, & uxor illius de filiabus Aaron, & nomen eius Elizabet. Erant aũt iusti ambo coram deo, uersantes in omnibus præceptis & iustificationib. domini irreprehensibiles: nec erat illis proles, eo quod esset Elizabet sterilis, et ambo prouectę iam essent ætatis. Factum est aũt, quum is sacerdotio fungeretur in ordine uicis suæ coram deo, secundũ consuetudinẽ functionis sacerdotalis, sors illi obuenit, ut odores incenderet, ingressus in templũ domini, & ois multitudo populi precabatur foris tempore thymiamatis. Apparuit aũt illi angelus dñi stãs à dextris altaris, in quo thymiamata solẽt adoleri. Et Zacharias turbatus est eo uiso, ac timor irruit super eum. Ait aũt ad illũ angelus, Ne timeas Zacharia, quoniã exaudita est deprecatio tua: uxorq; tua Elizabet pariet tibi filiũ, & uocabis nomen eius Ioãnem: Et erit gaudiũ tibi & exultatio, & multi super eius natiuitate gaudebũt. Erit enim magnus coram dño, & uinũ sicerãq; non bibet. Et spiritu sancto replebit iam inde ab utero matris suæ, multosq; filiorũ Israel cõuertet ad dñm deum ipsorũ. Et ipse præcedet ante illũ cum spiritu & uirtute Helię, ut cõuertat corda patrũ in filios, & inobedientes ad prudentiã iustorũ, ut paret dño plebem perfectã. Et dixit Zacharias ad angelũ, Quo argumẽto istuc cognoscã? ego enim sum senex, & uxor mea prouectæ ætatis est. Ac respondens angelus dixit ei, Ego sum Gabriel, qui astiti in cõspectu dei, missusq; sum ut loquar ad te, et hęc tibi læta nũciẽ. Et ecce futurũ est, ut sis tacitus

nec

μὴ δυνάμενος λαλῆσαι ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα, ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν. Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν, καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἐδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς. καὶ ἐπέγνωσαν, ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς, καὶ διέμενε κωφός. καὶ ἐγένετο, ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα, ὅτι οὕτως μοι πεποίηκεν ὁ κύριος ἐν ἡμέραις, αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις. Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας, ᾗ ὄνομα Ναζαρὲθ, πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαριάμ. καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπεν. Χαῖρε κεχαριτωμένη, ὁ κύριος μετὰ σοῦ, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν. ἡ δὲ ἰδοῦσα, διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ. καὶ διελογίζετο, ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος. καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ. μὴ φοβοῦ Μαριάμ, εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ θεῷ. ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται. καὶ δώσει αὐτῷ κύριος ὁ θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. εἶπεν δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον. πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος, εἶπεν αὐτῇ. πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σε, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς θεοῦ. Καὶ ἰδοὺ Ἐλισάβετ ἡ συγγενίς σου, καὶ αὐτὴ συνείληφυῖα υἱὸν ἐν γήρει αὐτῆς. καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ, ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τοῦ θεοῦ πᾶν ῥῆμα. εἶπεν δὲ Μαριάμ, ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος. Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ. καὶ ἐγένετο, ὡς ἤκουσεν Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς. καὶ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ, καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν. εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξὶ, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου. καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου μου πρός με; ἰδοὺ γὰρ ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ

ὦτα

nec fari possit ad eum usq; diē quo hęc fiant, eo quod non credidisti uerbis meis quæ implebuntur in tempore suo. Et erat populus expectans Zachariam, & mirabantur quod moraretur in templo. Egressus autem nō poterat loqui illis. Et cognouerunt quod uisionem uidisset in tēplo. Et ipse innuebat illis, permānsitq; mutus. Et accidit, ut impleti sunt dies officij eius, abijt in domum suam. Post hos autem dies cōcepit Elizabet uxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens: Sic mihi fecit dominus in diebus quibus me respexit, ut auferret probrum meum inter homines. In mense autem sexto missus est angelus Gabriel à deo in ciuitatem Galilęę, cui nomen Nazareth, ad uirginem desponsam uiro, cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid, ac nomen uirginis Maria. Et ingressus angelus ad eam dixit: Aue gratiosa, dominus tecum, benedicta tu inter mulieres. Illa uero quū uidisset, turbata est super oratione eius, & cogitabat qualis esset illa salutatio. Et ait angelus ei, Ne timeas Maria, nacta es enim gratiam apud deum. Ecce concipies in utero & paries filium, ac uocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, et filius altissimi uocabitur. Et dabit illi dominus deus sedem Dauid patris ipsius, regnabitq; super domum Iacob in æternū, & regni eius non erit finis. Dixit autem Maria ad angelum: Quomodo erit istud, quādoquidem uirum non cognosco? Et respondens angelus dixit ei, Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus altissimi obūbrabit tibi. Quapropter & quod nascetur sanctū, uocabitur filius dei. Atq; ecce Elizabet cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua, et hic mensis est sextus illi, quę dicebatur sterilis, quia nō erit impossibile apud deum omne uerbum. Dixit autē Maria, Ecce ancilla domini, fiat mihi secundum uerbum tuum. Ac discessit ab illa angelus. Exurgens autem Maria in diebus his, abijt in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda, & intrauit in domum Zachariæ, ac salutauit Elizabet. Et factum est, ut audiuit salutationem Mariæ Elizabet, salijt infans in utero eius. Et repleta est spiritu sancto Elizabet, exclamauitq; uoce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus uentris tui. Et unde hoc mihi, ut ueniat mater domini mei ad me? Ecce enim ut facta est uox salutationis tuæ in

auribus

ὦτά μου, ἐσκίρτησεν γὰρ ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου. καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου. καὶ εἶπε μαριάμ. μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν κύριον. καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ σωτῆρί μου, ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί. ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατός, καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ. καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ, διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν. καθεῖλεν δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς. πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς. ἀντελάβετο ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους. καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα. ἔμεινε δὲ μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς, καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς. τῇ δὲ ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτήν, καὶ ἐγέννησεν υἱόν. καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς, ὅτι ἐμεγάλυνε κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς, καὶ συνέχαιρον αὐτῇ. καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ, ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ζαχαρίαν. καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ, εἶπεν. οὐχί, ἀλλὰ κληθήσεται ἰωάννης. καὶ εἶπον πρὸς αὐτήν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου, ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ. ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ, τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτό. καὶ αἰτήσας πινακίδιον ἔγραψε, λέγων. ἰωάννης ἐστὶν τὸ ὄνομα αὐτοῦ. καὶ ἐθαύμασαν πάντες. ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν θεόν. καὶ ἐγένετο ἐπὶ πάντας φόβος τοὺς περιοικοῦντας αὐτούς, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα, καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες. τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; καὶ χεὶρ κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου, καὶ προεφήτευσε, λέγων. εὐλογητὸς κύριος ὁ θεὸς τοῦ ἰσραὴλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ. καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς. ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ. ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν, ἀφόβως ἐκ χειρὸς

auribus meis, exultauit præ gaudio infans in utero meo. Et beata quę credidit, quoniã perficiẽtur ea quæ dicta sunt ei à dño. Et ait Maria: Magnificat anima mea dñm. Et exultauit spiritꝰ meus in deo seruatore meo. Quia respexit ad humilitatem ancillæ suæ: ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes. Quia fecit mihi magnifica q̃ potẽs est, & sanctum nomen eius. Et misericordia eius in progeniem & progeniem, timẽtibus ipsum. Præstitit robur per brachium suum, dispersit superbos cogitatione cordis ipsorum. Detraxit potentes de sedibus, et euexit humiles. Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes. Suscepit Israel puerum suum, ut memor esset misericordiæ. Sicut locutus est ad patres nostros, nimirum Abrahamo & semini eius in æuum. Mansit aũt Maria cum illa circiter mẽsibus tribus, & reuersa est in domũ suam. Elizabetæ uero impletum est tempus pariendi, & peperit filiũ. Et audierunt uicini & cognati eius, quod magnifice dominus misericordia sua usus esset erga illam, & gratulabantur ei. Et factum est in die octauo, uenerũt ad circũcidendũ puerum, & uocabãt eum nomine patris sui, Zachariam. Et respondẽs mater eius dixit, Neq̃quã: sed uocabitur Ioannes. Et dixerũt ad illam, Nemo est in cognatione tua, qui uocetur isto nomine. Innuebãt autem patri eius, quid uellet uocari eum. Isq̃ postulatis tabellis scripsit, dicens: Ioãnes est nomen eius. Et admirati sunt uniuersi. Apertũ est autem os eius ilico, & lingua eius loquebatur laudans deũ. Et peruasit timor omnes uicinos eorũ, & per omnẽ montanam regionẽ Iudææ diuulgabantur omnia uerba hæc, & posuerũt omnes qui audierant in corde suo, dicentes: Quid nam puer hic erit? Et manus domini erat cum illo. Et Zacharias pater eius repletus est spiritu sancto, prophetauitq̃ dicens: Laudandus dñs deus Israel, quia uisitauit & fecit redemptionẽ populo suo. Et erexit cornu salutis nobis, in domo Dauid pueri sui. Sicut loquutus est per os sanctorũ, qui à seculo fuerunt prophetarum suorum. Fore ut seruaremur ab inimicis nostris, & de manu omnium qui oderunt nos. Vt uteretur misericordia erga patres nostros, ac memor esset testamenti sui sancti. Præstaretq̃ iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum, ac daret nobis. Vt sine timore, de ma-

α περὶ τῆς ἀπογραφῆς. β περὶ τῶν ἀγραυλούντων ποιμένων.

ρος τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ, ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν. καὶ σὺ παιδίον προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ, προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου κυρίου ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ. τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν, διὰ σπλάγχνα ἐλέους θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης. τὸ δὲ παιδίον ἠύξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν ἰσραήλ. * ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ καίσαρος αὐγούστου, ἀπογραφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς συρίας κυρηνίου. καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογραφεσθαι ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν. ἀνέβη δὲ καὶ ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς γαλιλαίας, ἐκ πόλεως ναζαρὲθ, εἰς τὴν ἰουδαίαν, εἰς πόλιν δαβίδ, ἥ τις καλεῖται βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς δαβίδ, ἀπογράφεσθαι σὺν μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ. * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν. καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτόν. * καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν. καὶ ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα κυρίου περιέλαμψεν αὐτοὺς. καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, μὴ φοβεῖσθε. ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥ τις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ, ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, ὅς ἐστι χριστὸς κύριος, ἐν πόλει δαβίδ. καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον. εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν φάτνῃ. καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν θεὸν, καὶ λεγόντων. δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους. διέλθωμεν δὴ ἕως βηθλεέμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὃ ὁ κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν. καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε μαριὰμ καὶ τὸν ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ. ἰδόντες δὲ, διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος, τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου. καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς

nu inimicorum nostrorum liberati, seruiremus ipsi. Cum sanctitate et iustitia corã ipso, cunctis diebus uitæ nostræ. Et tu puer, propheta altissimi uocaberis, præibis enim ante faciẽ domini, ad parandũ uias eius. Ad dandam scientiam salutis populo ipsius per remissionem peccatorũ eius. Per uiscera misericordiæ dei nostri, quib. uisitauit nos oriens ex alto. Vt illucesceret his qui in tenebris & umbra mortis sedebãt, ad dirigendos pedes nostros in uiam pacis. Puer autem crescebat & corroborabatur spiritu, & erat in desertis donec ueniret dies, quo ostendendus erat apud Israelitas. Factũ est autem in diebus 11
illis, exijt decretũ à Cæsare Augusto, ut censeretur totus orbis. Hæc descriptio prima facta est præside Syriæ Cyrenio. Et ibant omnes ut profiterentur in suã quisq; ciuitatem. Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth in Iudæam, in ciuitatem Dauid, quæ uocatur Bethlehẽ, eo quod esset de domo & familia Dauid, ut profiteretur cum Maria desponsa sibi uxore, quæ erat prægnans. Accidit autem quũ essent ibi, completi sunt dies pariendi. Et peperit filium suum primogenitum, ac fascijs eum inuoluit, reclinauitq; eum in præsepi, quod nõ esset eis locus in diuersorio. Et pastores erant in regione eadẽ uigilantes, & excubantes excubias
β nocte super gregem suũ. Et ecce angelus domini astitit illis, & claritas domini circũfulsit illos, & timuerunt timore magno. Et dixit illis angelus, Ne timeatis. Ecce enim annuncio uobis gaudiũ magnum, quod futurum est toti populo, quia natus est uobis hodie seruator, qui est Christus dominus, in ciuitate Dauid. Et hoc uobis signũ, Inuenietis infantem fascijs inuolutum, positum in præsepi. Et subito facta est cum angelo multitudo militiæ cœlestis, laudantium deum & dicentiũ: Gloria in altissimis deo, ac in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Et factum est ut discesserunt ab eis angeli in cœlum, & homines pastores loquebant̃ inter sese, Transeamus iam Bethleem usq;, & uideamus hoc quod audiuimus accidisse, quod dominus aperuit nobis. Et uenerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantẽ positum in præsepi. Quum uidissent autem, diuulgauerunt de uerbo quod dictũ erat ipsis de puero hoc. Et omnes qui audierunt mirati sunt de his quæ dicta erant à pastoribus ad

πρὸς αὐτόν. ἡ δὲ μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. καὶ ὑπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν θεὸν ὑπὲρ πάσιν, οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς. καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν κατὰ τὸν νόμον μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ κυρίῳ, καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ κυρίου. ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ κυρίῳ κληθήσεται. καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν. καὶ ἰδοὺ γ
ἦν ἄνθρωπος ἐν ἱερουσαλήμ, ᾧ ὄνομα συμεών. καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβής, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ ἰσραήλ, καὶ πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν. καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον, πρὶν ἴδῃ τὸν χριστὸν κυρίου. καὶ ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον ἰησοῦν, τοῦ ποιῆσαι αὐτοὺς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν θεὸν, καὶ εἶπεν. νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ. ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν, φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου ἰσραήλ. καὶ ἦν ὁ πατὴρ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες, ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ. καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς συμεών, καὶ εἶπε πρὸς μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ. ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν, καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ ἰσραήλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον. καί σου δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία, ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί. καὶ ἦν ἄννα προφῆτις θυγάτηρ φα Λ
νουὴλ ἐκ φυλῆς ἀσήρ, αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς. καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νυκτὸς καὶ ἡμέραν. καὶ αὐτὴ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα, ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν ἱερουσαλήμ. καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν γαλιλαίαν εἰς πόλιν ἑαυτῶν ναζαρέθ. τὸ δὲ παιδίον ἠυξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον

ad ipsos. Porrò Maria cõseruabat oĩa uerba hęc, cõferens in corde suo. Et reuersi sunt pastores, glorificãtes ac laudantes deum super omnibus quæ audierant & uiderant, ita ut dictum fuerat ipsis. Et postq̃ consummati sunt dies octo ut circuncideretur puer, uocatum est nomen eius Iesus, quod uocatum erat ab angelo prius q̃ in utero cõciperetur. Et postea q̃ completi fuissent dies purgationis eorum secundum legem Mosi, adduxerunt eum Hierosolymã, ut sisterent eum domino, sicut scriptum est in lege domini: Omne masculinum adaperiẽs uuluam, sanctum domino uocabitur, & ut darent hostiam secũdum quod dictum est in lege domini, par turturum aut duos pullos columbarum. Et ecce homo erat Hierosolymis, cui nomẽ Simeon, & homo iste iustus ac pius, expectans consolationem Israel, et spiritus sanctus erat super eum. Et responsum acceperat à spiritu sancto, non uisurum se mortem, nisi prius uideret Christũ domini. Et uenit per spiritum in templum. Et quum inducerẽt puerum Iesum parentes, ut facerent secundum consuetudinẽ legis, pro eo, ipse quoq̃ accepit eum in ulnas suas, & laudauit deũ, ac dixit: Nunc dimittis seruum tuum domine, secundũ uerbum tuum in pace. Quia uiderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum. Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israel. Et erat pater & mater eius mirantes super his quæ dicebantur de illo. Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius: Ecce positus est hic in ruinam & in resurrectionem multorũ in Israel, & in signum cui contradicitur. Quin & tuam ipsius animam penetrabit gladius, ut retegãtur ex multis cordibus cogitationes. Et erat Anna prophetissa filia Phanuel de tribu Aser, hęc processerat in multam ætatem, & uixerat cum uiro annis septem à uirginitate sua, & hæc uidua annorum fermè octogintaquatuor, quę non discedebat de templo, ieiunijs ac deprecationibus seruiens nocte ac die. Et hæc, eadem hora superueniens, uicissim confitebatur domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem Hierosolymis. Et ut perfecerunt omnia secundum legem domini, reuersi sunt in Galilęam in ciuitatem suam Nazareth. Puer autem succrescebat, corroborabaturq̃ spiritu, & impleba

ε περὶ τοῦ γενομένου ῥήματος πρὸς ἰωάννην.

νου σοφίας, καὶ χάρις θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό. καὶ ἐπο-
ρεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς ἱερουσαλὴμ
τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα. καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώ-
δεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ
ἔθος τῆς ἑορτῆς, καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας
ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοῦ, ἐπέμεινεν ἰησοῦς ὁ παῖς
ἐν ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνωσαν οἱ γονεῖς αὐτοῦ.
νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον
ἡμέρας ὁδὸν, καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγε-
νέσιν, καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς, καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν,
ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ, ζητοῦντες αὐτόν.
καὶ ἐγένετο μεθ' ἡμέρας τρεῖς, εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ
ἱερῷ καθιζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ
ἀκούοντα αὐτῶν, καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.
δ * ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐπὶ τῇ
β συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ. καὶ ἰδόν-
ε τες αὐτὸν ἐξεπλάγησαν. * καὶ πρὸς αὐ-
ι τὸν ἡ μητὴρ αὐτοῦ εἶπε. τέκνον, τί ἐποίησας ἡ-
μῖν οὕτως; ἰδοὺ ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνόμενοι ἐζη-
τοῦμέν σε. καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. τί ὅ, τι ἐζητεῖτέ
με; οὐκ ᾔδειτε, ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί
με; καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν
αὐτοῖς. καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς να-
ζαρὲθ, καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. ἡ δὲ μητὴρ
αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ
καρδίᾳ αὐτῆς. καὶ ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ, καὶ
ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ θεῷ καὶ ἀνθρώποις.
ς * ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας τι-
γ βερίου καίσαρος, ἡγεμονεύοντος ποντίου πι-
λάτου τῆς ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς
γαλιλαίας ἡρώδου, φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ
αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς ἰτουραίας καὶ τραχω-
νίτιδος χώρας, καὶ λυσανίου τῆς ἀβιληνῆς τε-
τραρχοῦντος, ἐπ' ἀρχιερέων ἄννα καὶ καϊάφα,
ἐγένετο ῥῆμα θεοῦ ἐπὶ ἰωάννην τὸν τοῦ ζαχα-
ζ ρίου υἱὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ. * καὶ ἦλθεν εἰς πᾶ-
α σαν τὴν περίχωρον τοῦ ἰορδάνου, κηρύσσων βα-
πτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, ὡς γέ-
γραπται ἐν βίβλῳ λόγων ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέ-
γοντος. φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσα-
τε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους
αὐτοῦ. πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν
ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται. καὶ ἔσται τὰ
σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λεί-
ας, καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ.
η * ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βα-
ε πτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ. γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑ-
πέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;
ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, καὶ
μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς. πατέρα ἔχομεν
τὸν ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύναται ὁ θεὸς
ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τοῦ ἀβρα-
άμ

tur sapientia, & gratia dei erat super illũ. Et ibant parentes eius quotãnis Hierosolymã in die festo paschæ. Et quum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Hierosolymam secundũ consuetudinem diei festi: cõsummatisq; diebus quum redirent illi, remansit puer Iesus Hierosolymis, & non cognouerunt parentes eius. Cæterũ rati illum esse in comitatu, uenerunt itinere diei, & requirebãt eum inter cognatos et inter notos. Et quum non inuenissent eum, reuersi sunt Hierosolymã, quærẽtes eum. Et accidit post triduum, inuenerunt illum in templo sedentem in medio doctorũ, audientem illos, & interrogantem eos. Stupebant aũt omnes qui eum audiebant super intelligẽtia & responsis eius: & uiso eo admirati sunt. Et dixit mater eius ad illum: Fili, cur fecisti nobis sic? Ecce pater tuus & ego dolentes quærebamus te. Et ait ad illos: Quid est quod quærebatis me? An nesciebatis, quod in his quæ patris mei sunt, oportet me esse? Et illi non intellexerunt sermonem quem loquutus est ipsis. Et descendit cum eis, uenit'que Nazareth, eratq; subditus illis. Mater autem eius conseruabat omnia uerba hæc in corde suo. Et Iesus proficiebat sapiẽtia & ætate & gratia apud deum atq; homines. Anno autem III decimoquinto imperij Tiberij Cęsaris, Pontio Pilato pręside Iudææ, tetrarcha uero Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituręæ & Trachonitidis regionis, et Lysania Abilenes tetrarcha, sub põtificibus Anna & Caiapha, factum est uerbũ domini super Ioannem Zachariæ filium in deserto. Et uenit in omnem regionem finitimam Iordani, prædicans baptismum pœnitentiæ in remissionẽ peccatorũ, sicut scriptum est in libro sermonum Hesaiæ prophetæ, dicẽtis: Vox clamantis in deserto, parate uiam domini, rectas facite semitas eius. Omnis uallis implebitur & omnis mons & collis reddetur humilis. Et fient quæ obliqua sunt directa, & asperæ *uertentur* in uias planas, & uidebit omnis caro salutare dei. Dicebat ergo ad turbas, quæ exibant ut baptizarentur ab ipso: Progenies uiperarũ, quis submonstrauit uobis ut fugeretis à uentura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: et ne cœperitis dicere intra uosipsos, patrẽ habemus Abrahamum. Dico enim uobis, potẽs est deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahamo

αμ. ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον, μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ
θ βάλλεται. * καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄ-ε
ι χλοι, λέγοντες. τί οὖν ποιήσομεν; ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς. ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι, καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω. ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι, καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν. διδάσκαλε, τί ποιήσομεν; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε. ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες. καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε, καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν. προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ ἰωάννου, μή ποτε αὐτὸς εἴη ὁ χριστός. ἀπεκρίνατο ὁ ἰωάννης, ἅπασι λέγων. * ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ
ιε καὶ πυρί. * οὗ τὸ πτύον ἐν χειρὶ αὐτοῦ,
ε καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν, εὐηγγελίζετο τὸν
ιϛ λαόν. * ὁ δὲ ἡρῴδης ὁ τετράρχης, ἐλεγ-
ϛ χόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ ἡρῳδιάδος τῆς γυναικὸς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων, ὧν ἐποίει πονηρῶν ὁ ἡρώδης, προσέθηκε καὶ πᾶσι τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν ἰωάννην ἐν τῇ
ιζ φυλακῇ. * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆ-
α ναι ἅπαντα τὸν λαόν, καὶ ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανὸν καὶ καταβῆναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει ὡσεὶ περιστερὰν ἐπ' αὐτόν, καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν. σὺ εἶ ὁ υἱός
ιη μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ ηὐδόκησα. * καὶ
γ αὐτὸς ἦν ὁ ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος ὢν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς ἰωσὴφ τοῦ ἡλεί, τοῦ ματθάτ, τοῦ λευὶ, τοῦ μελχὶ τοῦ ἰαννὰ, τοῦ ἰωσὴφ, τοῦ ματταθίου, τοῦ ἀμὼς, τοῦ ναούμ, τοῦ ὀσλὶ, τοῦ ναγγὲ, τοῦ μαὰθ, τοῦ ματταθίου, τοῦ σεμεὶ, τοῦ ἰωσὴχ, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰωαννᾶ, τοῦ ῥησὰ, τοῦ ζοροβάβελ, τοῦ σαλαθιὴλ, τοῦ νηρὶ, τοῦ μελχὶ, τοῦ ἀδδὶ, τοῦ κωσὰμ, τοῦ ἐλμαδὰμ, τοῦ ἤρ, τοῦ ἰησοῦ, τοῦ ἐλιέζερ, τοῦ ἰωρὴμ, τοῦ ματθὰ, τοῦ λευὶ, τοῦ συμεὼν, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰωσὴφ, τοῦ ἰωνὰμ, τοῦ ἠλιακεὶμ, τοῦ μελεᾶ, τοῦ μηνὰ, τοῦ ματθαθὰ, τοῦ ναθὰμ, τοῦ δαυὶδ, τοῦ ἰεσσαὶ, τοῦ ὠβὴδ, τοῦ βοὸζ, τοῦ σαλμὼν, τοῦ ναασσὼν, τοῦ ἀμιναδ-

hamo. Iam uero & securis ad radicē arborū posita est, Oīs ergo arbor, nō faciens fructū bonū, excidit, & in ignem cōiicitur. Et interrogabāt eum turbę, dicētes: Quid ergo faciemus? Respōdēs aūt dicit illis, Qui habet duas tunicas, impertiat nō habēti: et q habet escas, similiter faciat. Venerūt aūt & publicani ut baptizarent, & dixerūt ad illū: Magister qd faciemus? At ille dixit ad eos: Ne qd amplꝰ ꝙ quod cōstitutū est uobis, exigatis. Interrogabāt aūt eum & milites, dicētes: Et nos quid faciemus? Et ait illis: Ne quē cōcutiatis, ne quem calūniemini, et cōtenti estote stipēdijs uestris. Expectante aūt populo, & cogitantib. oīmbus in cordib. suis de Ioāne, num ipse esset ille Christus? Respōdit Ioannes, dicēs uniuersis: Ego qdē aqua baptizo uos: sed ueniet fortior me, cuius nō sum dignus soluere corrigiā calciamentorū: ipse uos baptizabit spū sancto & igni, cuius uentilabrū in manu ipsius, et purgabit aream suā, et cōgregabit triticū in horreū suū, paleas autē cōburet igni inextinguibili. Multa quidē & alia exhortās euangelizabat populo. Herodes aūt tetrarcha, quum corriperet ab illo de Herodiade uxore fratris sui, decꝫ omnib. malis quæ faciebat Herodes, adiecit & hoc sup omnia, & inclusit Ioānem in carcerē. Factū est aūt quum baptizaret omnis populus, ut & Iesu baptizato & orante apertū sit cœlū, ac descēdit spiritus sanctus corporali specie quasi columba in ipsum, & uox de cœlo facta est, quæ diceret: Tu es filius ille meus dilectus, in te cōplacitū est mihi. Et ipse Iesus incipiebat esse fermè annorū triginta, ut putabatur filius Ioseph, qui fuit filius Heli, qui fuit Mathat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Iannæ, q fuit Ioseph, qui fuit Matathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Esli, qui fuit Nagge, qui fuit Maath, qui fuit Matathiæ, qui fuit Semei, q fuit Iosech, qui fuit Iuda, qui fuit Ioanna, qui fuit Rhesa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, q fuit Neri, qui fuit Melchi, qui fuit Addi, q fuit Cosam, qui fuit Helmadā, qui fuit Her, qui fuit Ieso, qui fuit Heliezer, qui fuit Ioram, q fuit Mattha, q fuit Leui, qui fuit Simeon, q fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Ionam, qui fuit Heliachim, qui fuit Meleam, qui fuit Menā, qui fuit Mathatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid, qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, q fuit Salmon, q fuit Naasson, q fuit

ἀμιναδὰβ, τοῦ ἀρὰμ, τοῦ ἐσρὼμ, τοῦ φαρὲς, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰακὼβ, τοῦ ἰσαὰκ, τοῦ ἀβραὰμ, τ̃ θαρ̃ρᾶ, τοῦ ναχὼρ, τ̃ σαρούχ, τοῦ ῥαγαῦ, τοῦ φάλεκ, τοῦ ἑβὲρ, τοῦ σαλὰ, τοῦ καϊναὰ, τ̃ ἀρφαξὰτ, τοῦ σὴμ, τ̃ νῶε, τοῦ λάμεχ, τοῦ μαθουσάλα, τ̃ ἐνὼχ, τοῦ ἰαρὲθ, τ̃ μαλελεὴλ, τοῦ καϊναὰ, τ̃ ἐνὼς, τοῦ σὴθ, τ̃ ἀδὰμ, τ̃ θεοῦ. * ιηϚοῦς δὲ πνεύμα- ζ
ιε β τ̃ ἁγίου πλήρης, ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τ̃ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον,
ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τ̃ διά-
ιϚ βόλου. * καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡ-
ε μέραις ἐκείναις. καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕ-
στερον ἐπείνασεν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ διάβολος. εἰ υἱὸς εἶ τ̃ θεοῦ, εἰπὲ τ̃ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρ-
τος. καὶ ἀπεκρίθη ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, λέγων. γέ-
γραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρω-
πος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι θεοῦ. καὶ ἀναγαγὼν
αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐ-
τ̃ πάσας τὰς βασιλείας τ̃ οἰκουμένης ἐν στιγ-
μῇ χρόνου, καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος. σοὶ δώσω
τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν καὶ τὴν δόξαν
αὐτ̃ν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω δί-
δωμι αὐτήν. σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν
μου ἔσται σου πάντα. καὶ ἀποκριθεὶς αὐτ̃ εἶπεν
ὁ ἰησοῦς. ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, γέγραπται
γάρ, προσκυνήσεις κύριον τὸν θεόν σου, καὶ αὐτῷ
μόνῳ λατρεύσεις. καὶ ἤγαγεν αὐτ̃ εἰς ἰερουσαλήμ,
καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τ̃ ἱεροῦ, καὶ
εἶπεν αὐτ̃. εἰ υἱὸς εἶ τ̃ θεοῦ, βάλε σεαυτὸν
ἐντεῦθεν κάτω. γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέ-
λοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περί σου, τ̃ διαφυλά-
ξαί σε, καὶ ὅτι χερσὶν ἀροῦσί σε, μή ποτε προ-
σκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου. καὶ ἀποκρι-
θεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι ἐρρέθη. οὐκ ἐκπειρά-
σεις κύριον τὸν θεόν σου. καὶ συντελέσας πάντα
πειρασμὸν ὁ διάβολος ἀπέστη ἀπ' αὐτ̃ ἄχρι και-
ιζ ροῦ. * καὶ ὑπέστρεψεν ὁ ἰησοῦς ἐν τ̃ δυνάμει
α τ̃ πνεύματος εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ φήμη ἐξῆλ-
θε καθ' ὅλης τ̃ περιχώρου περὶ αὐτοῦ. καὶ αὐ-
τὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξα-
ιθ ζόμενος ὑπὸ πάντων. * καὶ ἦλθεν εἰς τὴν
ι ναζαρὲθ, οὗ ἦν τεθραμμένος, καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ
εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τ̃ ἡμέρᾳ τ̃ν σαββάτων εἰς τ̃ συ-
ναγωγὴν, καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι. καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ
βιβλίον ἡσαΐου τοῦ προφήτου. καὶ ἀναπτύξας τὸ βι-
βλίον, εὗρε τὸν τόπον, οὗ ἦν γεγραμμένον. πνεῦμα
κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίζεσθαι
πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμ-
μένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν,
καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους
ἐν ἀφέσει, κηρύξαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτόν. καὶ
πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τ̃ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. καὶ
πάντων

Aminadab, qui fuit Arã, qui fuit Esrom, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ, qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Tharræ, qui fuit Nachor, qui fuit Saruch, qui fuit Ragau, qui fuit Phalec, qui fuit Heber, qui fuit Sale, qui fuit Cainã, qui fuit Arphaxat, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech, qui fuit Mathusala, qui fuit Enoch, qui fuit Iareth, qui fuit Malelehel, qui fuit Cainan, qui fuit Enos, qui fuit Seth, q fuit Adã, qui fuit dei. Iesus aũt plenus spũ sancto, regressus IIII
est à Iordane, & actus est per spiritũ in desertum, ac diebus quadraginta tentabatur à diabolo, nihilq; comedit in diebus illis: & consummatis illis, deinde esurijt. Dixit autẽ illi diabolus: Si filius es dei, dic lapidi huic ut panis fiat: Et respondit ad illũ Iesus, dicẽs: Scriptum est, Nõ pane solo uiuet homo, sed omni uerbo dei. Et subduxit illum diabolus in montem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in puncto tẽporis, & ait illi diabolus: Tibi dabo potestatẽ hanc uniuersam & gloriã illorũ, quia mihi tradita sunt, & cuicunq; uolo, do illam. Tu ergo si adoraueris prouolutus coram me, erũt tua omnia. Et respõdens Iesus dixit illi: Abi post me satana: scriptũ est enim, Adorabis dominum deum tuum, & illum solum coles. Et duxit illum Hierosolymã, statuitq; eum super pinnam templi, & dixit illi: Si filius dei es, mitte teipsum hinc deorsum: scriptũ est eĩm, q̃ angelis suis mandauit de te, ut seruent te, & in manibus tollent te, ne offendas ad lapidẽ pedem tuũ. Et respondẽs Iesus ait illi: Dictum est, Non tentabis dñm deum tuũ. Et cõsummata omni tẽtatione, diabolus recessit ab illo usq; ad tempus. Et reuersus est Iesus uirtute spiritus in Galilæam, & fama exijt per uniuersam regionem de illo. Et ipse docebat in synagogis eorum, et glorificabatur ab omnibus. Et uenit Nazareth, ubi erat nutritus, & intrauit secundũ consuetudinẽ suam die sabbatorum in synagogam, & surrexit ut legeret, & traditꝰ est illi liber Hesaiæ prophetæ, & ut explicuit librũ, inuenit locum ubi scriptũ erat: Spiritus domini super me, propter ea quod unxit me: ad euãgelizandum pauperibus misit me, ut sanem contritos corde, ut prædicem captiuis remissionem, & cæcis uisum, ut emittam confractos per remissionem, ut prædicẽ annum dñi acceptũ. Et cõplicato libro reddidit ministro, ac resedit. Et

omnium

πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ. ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. *καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον. οὐχ υἱός ἐστιν Ἰωσὴφ οὗτος; *καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. πάντως ῥηθήσεταί μοι τὴν παραβολὴν ταύτην. ἰατρὲ θεράπευσον σεαυτόν, ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναούμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου. *εἶπε δέ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ. *ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας, εἰ μὴ εἰς Σαρεφθὰ τῆς Σιδῶνος πρὸς γυναῖκα χήραν. καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος. καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα. καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως ὀφρύος τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν. αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο. *καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι. *καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν λόγος αὐτοῦ. *καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος, ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων. ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοί Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων. φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς μέσον ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν. καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας, καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες. τίς ὁ λόγος οὗτος; ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι καὶ ἐξέρχονται; καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου. *ἀναστὰς δὲ ἀπὸ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος. πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ, καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς. καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. καὶ παραχρῆμα ἀναστᾶσα, διηκόνει αὐτοῖς. δύνοντος δὲ τοῦ ἡλίου, ἅπαντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν. ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθείς, ἐθεράπευσεν αὐτούς. *ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν

omnium in ſynagoga oculi erant defixi in eum. Cœpit autē dicere ad illos: Hodie impleta eſt hæc ſcriptura in auribus ueſtris. Et omnes teſtimoniū illi dabant, & mirabātur ſuper gratia ſermonum, qui procedebāt ex ore ipſius, dicebantq; : Nónne hic eſt filius Ioſeph? Et ait illis: Omnino dicetis mihi hāc ſimilitudinem, Medice cura teipſum. Quæcunq; audiuimus facta in Capernaū, fac & hic in patria tua. Ait autem: Amen dico uobis, Nemo propheta acceptus eſt in patria ſua. Sed in ueritate dico uobis, multę uiduę erant in diebus Heliæ in Iſrael, quando clauſum eſt cœlum annis tribus & mēſibus ſex, quum facta eſſet fames magna per omnem terram, & ad nullam illarū miſſus eſt Helias, niſi in Sarephtha Sidonis ad mulierē uiduā. Et multi leproſi erant in Iſrael ſub Heliſæo propheta, & nemo eorum mūdatus eſt, niſi Naaman Syrus. Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira, hæc audientes. Et inſurrexerūt, eieceruntq; illum è ciuitate, & duxerunt illum uſq; ad ſuperciliū montis, ſuper quem ciuitas illorum erat ædificata, ut præcipitarent eum. Ipſe autem tranſiens per medium illorum ibat. Et deſcendit Capernaum ciuitatem Galiææ, ibiq; docebat illos ſabbatis. Et ſtupebant ſuper doctrina eius, quia cum poteſtate coniūctus erat ſermo ipſius. Et in ſynagoga erat homo habens ſpiritū dæmonis immundi: & exclamauit uoce magna, dicens: Eia, quid tibi nobiſcum eſt Ieſu Nazarener? Veniſti ad perdēdum nos? Scio te qui ſis, ſanctus ille dei. Et increpauit illum Ieſus dicens: Obmuteſce, & exi ab eo. Et quū proiecisſet illum dæmoniū in medium, exijt ab illo: nihilq; illi nocuit. Et factus eſt pauor ſuper omnes: & colloquebātur inter ſeſe, dicentes: Quis ſermo hic eſt? quia cum autoritate ac poteſtate imperat immundis ſpiritibus, & exeunt? Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum undiq; finitimæ regionis. Quum ſurrexiſſet autem Ieſus de ſynagoga introiuit in domū Simonis: ſocrus autem Simonis tenebatur febri magna, & rogauerūt illum pro ea. Et aſtans ſupra illam, increpauit febrem, & febris dimiſit illam: ſtatimq; ſurgens, miniſtrabat illis. Quum autem ſol occideret, omnes qui habebant infirmos morbis uarijs ducebant illos ad eum: at ille ſingulis manus imponens, ſanabat eos. Exibant autem & dæmonia à

ια περὶ τῶν ἄγρας τῶν ἰχθύων. ιβ περὶ τοῦ λεπροῦ.

πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα. ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ
υἱὸς τοῦ θεοῦ. καὶ ὑπὸ τιμῶν, οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν, ὅ-
κη τι ᾔδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι. *γενομέ-
η νης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον,
καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτὸν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ, καὶ
κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν. ὁ δὲ
εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν
εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ὅτι
εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι. καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συ-
κθ ναγωγαῖς τῆς γαλιλαίας. *ἐγένετο δὲ ἐν τῷ
ι τὸν ὄχλον ὑπὸ κεῖσθαι αὐτῷ, τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον
τοῦ θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην γε-
νησαρέθ. καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμ-
νην, οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν, ἀπέπλυ-
νον τὰ δίκτυα. ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων, ὃ ἦν
τοῦ σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν, ἀπὸ τῆς γῆς ἐπα-
ναγαγεῖν ὀλίγον, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ
λ πλοίου τοὺς ὄχλους. *ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, ια
θ εἶπε πρὸς τὸν σίμωνα. ἐπαναγαγε εἰς τὸ βάθος,
καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν. καὶ ἀ-
ποκριθεὶς ὁ σίμων, εἶπεν αὐτῷ, ὑπὸ στάτα, δι' ὅλης
τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες οὐδὲν ἐλάβομεν, ὑπὸ δὲ
τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον. καὶ τοῦτο ποιή-
σαντες, συνέκλεισαν πλῆθος ἰχθύων πολύ. δι-
ερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν, καὶ κατένευσαν
τοῖς μετόχοις, τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόν-
τας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμ-
λα φότερα τὰ πλοῖα ὥς τε βυθίζεσθαι αὐτά. *ἰδὼν
ι δὲ σίμων πέτρος, προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ ἰησοῦ,
λέγων. ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι
κύριε. θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν, καὶ πάντας
τοὺς σὺν αὐτῷ, ὑπὲρ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων, ἣ συνέλα-
βον, ὁμοίως δὲ καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην υἱοὺς ζε-
λβ βεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ σίμωνι. * καὶ ιβ
β εἶπε πρὸς τὸν σίμωνα ὁ ἰησοῦς. μὴ φοβοῦ, ἀπὸ τοῦ
νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν. καὶ καταγαγόντες τὰ
πλοῖα ὑπὲρ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα ἠκολούθησαν
λγ αὐτῷ. *καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν
β πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας, καὶ ἰδὼν τὸν
ἰησοῦν, πεσὼν ὑπὸ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων.
κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι. καὶ ἐκτεί-
νας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών. θέλω, καθαρί-
σθητι. καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ καὶ αὐ-
τὸς παρήγγειλεν αὐτῷ, μηδενὶ εἰπεῖν, ἀλλὰ ἀπελ-
θὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ
τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε μωσῆς εἰς μαρ-
λδ τύριον αὐτοῖς. *διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος πε-
α ρὶ αὐτοῦ, καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θερα-
λε πεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν. *αὐτὸς
β δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμε-
λς νος. *καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν δι-
β δάσκων, καὶ ἦσαν καθήμενοι φαρισαῖοι καὶ νομο-
διδά-

multis, clamantia ac dicẽtia: Tu es Christus ille filius dei. Et increpans, non sinebat ea loqui, quod sciebant ipsum esse Christum. Facto autem die egressus ibat in desertum locum, & turbæ quærebant eum, & uenerunt usq; ad ipsum, & detinebant illum ne discederet ab eis. Quibus ille ait: Et alijs ciuitatibus oportet me euangelizare regnum dei, nam in hoc missus sum. Et prædicabat in synagogis Galilææ. Factum est aũt quum V turba immineret ei, ut audiret uerbũ dei, & ipse stabat iuxta stagnũ Genesareth, & uidit duas naues stantes ad stagnũ: piscatores autem descenderant ex illis, & abluebant retia. Ingressus autẽ in unam nauim, quæ erat Simonis, rogauit eum, ut à terra abduceret pusillum, & sedens docebat de naui turbas. Vt cessauit autẽ loqui, dixit ad Simonem: Duc in altum, & laxate retia uestra in capturam. Et respondens Simon, dixit illi: Præceptor, per totam noctem laborãtes nihil cepimus: tamen tuo iussu laxabo rete. Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem copiosam. Rumpebatur autem rete eorum. Et annuerunt socijs qui erant in altera naui, ut uenirent & adiuuarent ipsos. Et uenerunt atq; impleuerũt ambas naues, ita ut mergerẽtur. Quod quum uideret Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicẽs: Discede à me domine, quia homo peccator sum. Stupor enim circundederat eum, & omnes qui cum illo fuerant, super captu piscium quem ceperant, similiter autem Iacobum & Ioannem filios Zebedæi, qui erant socij Simoni. Et ait ad Simonem Iesus: Ne metuas, post hac homines capies. Et subductis in terram nauibus, relictis omnibus sequuti sunt eum. Et accidit quum esset in quadam ciuitate, & ecce uir plenus lepra, quũq; uidisset Iesum, prostratus in faciẽ rogauit eum, dicens: Domine, si uis potes me mundare. Et protensa manu tetigit eum, dicẽs: Volo: mũdus esto. Et cõfestim lepra discessit ab illo. Et ipse præcepit illi, ne cuiquã diceret, sed uade, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro emũdatione tui, quemadmodũ præcepit Moses in testimoniũ illis. Peruagabatur aũt magis rumor de illo, & conueniebãt turbæ multæ ut audirẽt & sanarentur per illũ ab infirmitatibus suis. Ipse aũt agebat in secessu in desertis, & orabat. Et factũ est quodam die & ipse docebat, erãtq; pharisæi sedẽtes ac legis doctores

ιγ περὶ τῆς παραλυτικοῦ. ιδ περὶ λευὶ τῆς τελώνου.

διδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώ-
μης τῆς γαλιλαίας καὶ ἰουδαίας καὶ ἱερουσαλὴμ,
λζ καὶ δύναμις κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. * καὶ ιγ
α ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ὑπὲρ κλίνης ἄνθρωπον ὃς
ἦν παραλελυμένος, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγ-
κεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ μὴ εὑρόντες διὰ
ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάν-
τες ἐπὶ τὸ δῶμα; διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν
σὺν τοῦ κλινιδίου εἰς τὸ μέσον ἔμπροσθεν τοῦ ἰησοῦ.
καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῦ. ἄνθρωπε,
ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. καὶ ἤρξαντο διαλο-
γίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, λέγοντες.
τίς ἐστιν οὗτος, ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται
ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ θεός; ἐπιγνοὺς δὲ
ὁ ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς, εἶπε
πρὸς αὐτούς. τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑ-
μῶν; τί ἐστιν εὐκοπώτερον εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ
ἁμαρτίαι σου, ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει; ἵνα
δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου
ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἶπε τοῦ παραλυ-
τικῷ. σοὶ λέγω, ἔγειραι. καὶ ἄρας τὸ κλινίδιόν σου
πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου. καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς
aliâs ἐνώπιον αὐτῶν, ἄρας ἐφ' ὃ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς
ἐφ' ᾧ τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν θεόν. καὶ ἔκστασις ἔλα-
βεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεὸν, καὶ ἐπλήσθη-
σαν φόβου, λέγοντες, ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμε-
λη ρον. * καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τε ιδ
β λώνην, ὀνόματι λευεὶν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον,
καὶ εἶπεν αὐτοῦ. ἀκολούθει μοι. καὶ καταλιπὼν ἅ-
λθ παντα, ἀναστὰς, ἠκολούθησεν αὐτοῦ. * καὶ ἐ-
β ποίησε δοχὴν μεγάλην λευεὶς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐ-
τοῦ, καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολὺς, καὶ ἄλλων, οἳ ἦ-
σαν μετ' αὐτῶν κατακείμενοι. καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμ-
ματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέ-
γοντες. διὰ τί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίε-
μ τε καὶ πίνετε; * καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπε πρὸς
β αὐτούς. οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ,
ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δι-
καίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. οἱ δὲ εἶ-
πον πρὸς αὐτόν. διὰ τί οἱ μαθηταὶ ἰωάννου νηστεύ-
ουσι πυκνὰ, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν
φαρισαίων, οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν. ὁ δὲ εἶπε
πρὸς αὐτοῦ, μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν
ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν; ἐ-
λεύσονται δὲ ἡμέραι, καὶ ὅτ' ἂν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν
ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέ-
ραις. ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτοῦ. ὅτι οὐ-
δεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον
παλαιόν, εἰ δὲ μή γε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τοῦ πα-
λαιῷ οὐ συμφωνεῖ τοῦ ἐπίβλημα ἀπὸ τοῦ καινοῦ. καὶ
οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς, εἰ δὲ
μή γε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκοὺς, καὶ αὐτὸς
ἐκχυ-

doctores, qui uenerant ex omni castello Ga-
lilææ & Iudææ & Hierusalem, & uirtus do-
mini aderat ad sanandũ eos. Et ecce uiri por-
tantes in lecto hominem, qui erat paralyti-
cus, & quærebant eũ inferre, & ponere ante
illum. Et non inueniẽtes qua parte illum in-
ferrent præ turba, ascenderũt super tectum,
ac per tegulas demiserunt eum cum lectulo
in medium ante Iesum. Quorum fidem ut
uidit, dixit illi: Homo, remittantur tibi pec-
cata tua. Et cœperũt cogitare scribæ & pha-
risæi, dicentes: Quis est is qui loquitur blas-
phemias? Quis potest remittere peccata, ni-
si solus deus? Vt cognouit autem Iesus co-
gitationes eorum, respondens dixit ad illos:
Quid cogitatis in cordibus uestris? Vtrum
est facilius dicere, Remittantur tibi peccata:
an dicere, Surge, & ambula? Vt autem scia-
tis ꝙ filius hominis habet potestatem in ter-
ra remittendi peccata, ait paralytico: Tibi di-
co, Surge, tolle lectulũ tuum, & uade in do-
mum tuam. Isq; confestim surgẽs coram il-
lis, tollebat in quo iacuerat, abijtq; in domũ
suam glorificans deum. Et stupor corripuit
omnes, & glorificabãt deum: & repleti sunt
timore, dicentes: Vidimus incredibilia ho-
die. Et post hæc exijt, ac uidit publicanũ no-
mine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi:
Sequere me. Atque is relictis omnibus, sur-
gens sequutus est eum. Et fecit ei cõuiuium
magnũ Leui in domo sua, & erat turba mul-
ta publicanorũ & aliorum, qui cum illis ac-
cumbebant. Et murmurabant scribæ & pha-
risæi aduersus discipulos eius, dicẽtes: Qua-
re cum publicanis & peccatoribus editis &
bibitis? Et respondens Iesus, dixit ad illos:
Non egẽt qui sani sunt medico, sed qui ma-
le habent. Non ueni ad uocandũ iustos, sed
peccatores ad pœnitẽtiam. At illi dixerunt
ad eum: Quare discipuli Ioannis ieiunãt fre-
quenter, & obsecrationes faciũt, similiter &
pharisæorũ, tui uero edunt & bibunt? Qui-
bus ipse ait: Num potestis facere, ut filij tha-
lami, dum cum illis est sponsus, ieiunẽt? Ve-
nient autem dies & quum ablatus fuerit ab
illis sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus.
Dicebat aũt & similitudinẽ ad illos: Nemo
immissuram noui uestimenti immittit in ue-
stimentũ uetus, alioquin & nouum rumpit,
& ueteri non conuenit immissura ex nouo.
Et nemo mittit uinũ nouũ in utres ueteres,
alioqui rumpet uinũ nouum utres, & ipsum
effun-

ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται. ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον, καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται. καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν εὐθέως θέλει νέον, λέγει γάρ, ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν. μᾱ β *ἐγένετο δὲ, ἐν σαββάτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί. τινὲς δὲ τῶν φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς. τί ποιεῖτε, ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σαββάτοις. καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ ἰησοῦς. οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε, ὃ ἐποίησε δαβὶδ, ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς, καὶ οἱ μετὰ αὐτοῦ ὄντες, ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν, εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς; καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου. μβ β *ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ, εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν καὶ διδάσκειν. καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά. παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει, ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ. αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, καὶ εἶπεν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα. ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς αὐτούς. ἐπερωτήσω ὑμᾶς, τί ἔξεστι τοῖς σαββάσιν, ἀγαθοποιῆσαι ἢ κακοποιῆσαι, ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀπολέσαι; καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς, εἶπεν τῷ ἀνθρώπῳ, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. ὁ δὲ ἐποίησε, καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας, καὶ διελάλουν πρὸς μγ ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ ἰησοῦ. *ἐγένετο δὲ β ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ θεοῦ. μδ *καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώ β νησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ. καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ' αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε, σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε πέτρον, καὶ ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἰάκωβον καὶ ἰωάννην, φίλιππον καὶ βαρθολομαῖον, ματθαῖον καὶ θωμᾶν, ἰάκωβον τὸν τοῦ ἀλφαίου καὶ σίμωνα τὸν καλούμενον ζηλωτὴν, ἰούδαν ἰακώβου καὶ ἰούδαν ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης. με α *καὶ καταβὰς μετ' αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ, καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς ἰουδαίας καὶ ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς παραλίου τύρου καὶ σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν, καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, καὶ ἐθεραπεύοντο. μς ζ. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ, ὅτι δύναμις παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας. *καὶ αὐτὸς ἐπάρας

effundetur, & utres peribunt. Sed uinũ mustum in utres nouos mittendũ est, & utraq; conseruãtur. Et nemo qui biberit uetus, statim uult nouũ: dicit enim, uetus melius est.

Accidit autem ut in sabbato secundopri- VI
mo transiret per sata, ac uellebant discipuli eius spicas, edebantq;, confricãtes manibus. Quidam autem pharisęorum dicebant illis: Quid facitis, quod non licet facere in sabbatis? Et respondẽs Iesus ad eos, dixit: Ne hoc quidẽ legistis quod fecit Dauid, quum esuriisset ipse, & qui cum illo erant, quomodo intrauit in domum dei, & panes propositionis sumpsit, editq; ac dedit etiam his qui secum erant, quos non licet edere, nisi tantum sacerdotibus? Et dicebat illis, Domínus est filius hominis etiam sabbati. Factum est autem & in alio sabbato, ut intraret in synagogam, ac doceret. Et erat ibi homo & manus eius dextera erat arida. Obseruabãt autem eum scribæ ac pharisæi, an in sabbato sanaturus esset, ut inuenirent unde accusarent eum. Ipse uero sciebat cogitationes eorum, & ait homini qui habebat manum aridam: Surge, & sta in medio. Ille uero surgens stetit. Ait igitur ad illos Iesus: Interrogabo uos utrum licet sabbatis benefacere an malefacere, animã seruare an perdere? Et circũspectis omnibus illis, dixit homini: Extẽde manum tuam. Ille aũt fecit, & restituta est manus eius sana sicut altera. Ipsi autem repleti sunt amentia, & colloquebantur inter sese, quid nam facerent Iesu. Factũ est aũt in illis diebus, exijt in montem ad orandum, eratq; pernoctans in deprecatione dei. Et quũ dies factus esset, uocauit discipulos suos, & elegit duodecim ex ipsis, quos & apostolos nominauit: Simonem, quem & nominauit Petrum, & Andream fratrẽ eius: Iacobum, & Ioannem: Philippũ, & Bartholomæũ: Matthæum, & Thomam: Iacobũ Alphæi filiũ, & Simonẽ, qui uocatur Zelotes: & Iudam Iacobi, & Iudam Iscariotem, qui idem fuit proditor. Et descendens cum illis, stetit in loco campestri, turbaq; discipulorum eius, & multitudo copiosa plebis ex omni Iudæa & Hierusalem, & à maritima Tyro & Sidone, qui uenerant ut audirent eum, & sanarentur à morbis suis, & qui uexabantur à spiritibus immundis, & sanabantur. Et omnis turba quærebat eum tangere, quia uirtus ab illo exibat, & sanabat omnes. Et ipse attol-

ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς, ις
μζ ἔλεγε. *μακάριοι οἱ πτωχοί, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν
ε ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. *μακάριοι οἱ πεινῶντες
μη νῦν, ὅτι χορτασθήσεσθε. μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν,
ε ὅτι γελάσετε. *μακάριοί ἐστε, ὅταν μισήσω-
μβ σιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ
ε ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονη-
ρόν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. χάρητε ἐν ἐκεί-
νῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε, ἰδοὺ γὰρ ὁ μισθὸς
ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. κατὰ ταῦτα γὰρ
ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν. πλὴν
οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις, ὅτι ἀπέχετε τὴν παρα-
ν κλησιν ὑμῶν. *οὐαὶ ὑμῖν, οἱ ἐμπεπλησμένοι,
ι ὅτι πεινάσετε. οὐαὶ ὑμῖν, οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι πε-
νε θήσετε καὶ κλαύσετε. *οὐαὶ ὑμῖν, ὅταν καλῶς
ι λέγωσιν ὑμᾶς πάντες οἱ ἄνθρωποι. κατὰ ταῦ-
τα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες
νβ αὐτῶν. *ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, ἀγα-
ε πᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦ-
σιν ὑμᾶς. εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καὶ προ-
νγ σεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. *τῷ
ε τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλ-
λην. καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν
χιτῶνα μὴ κωλύσῃς. παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δί-
νδ δου. καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει. *καὶ
ε καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ
νε ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. *καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς
ε ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ
ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι. καὶ
ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς,
ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐ-
τὸ ποιοῦσι. καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε
ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστίν; καὶ γὰρ ἁμαρ-
τωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι
τὰ ἴσα. πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀ-
γαθοποιεῖτε καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζον-
τες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ
τοῦ ὑψίστου, ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρί-
στους καὶ πονηρούς. γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, κα-
νς θὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί. *μὴ κρί-
β νετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε. μὴ κατακρίνετε, καὶ
οὐ μὴ κατακριθῆτε. ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθή-
σεσθε. δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. μέτρον κα-
λὸν πεπιεσμένον, καὶ σεσαλευμένον, καὶ ὑπερεκχυ-
νόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. ᾧ γὰρ
αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.
νζ *εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς. μή τι δύναται τυ-
ε φλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν. οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυ-
νον πεσοῦνται. *οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν δι-
γ δάσκαλον αὐτοῦ, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς
νθ ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. *τί δὲ βλέπεις τὸ κάρ-
ε φος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν
τὴν

attollens oculos ſuos in diſcipulos, dicebat. ις
Beati pauperes, quia ueſtrũ eſt regnum dei.
Beati q̃ eſuritis nũc, quia ſaturabimini. Beati qui fletis nunc, quia ridebitis. Beati eritis quum uos oderint homines, & ſeparauerint uos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen ueſtrum tanq̃ malum propter filium hominis. Gaudete in illo die et exultate, ecce enim merces ueſtra multa eſt in cœlis. Secundum hæc enim faciebãt prophetis patres eorum. uerũtamen uæ uobis diuitibus, quia habetis conſolationem ueſtram. Væ uobis qui ſaturati eſtis, quia eſurietis. Væ uobis qui ridetis nũc, quia lugebitis & flebitis. Vę uobis quũ laudauerint uos omnes homines. Secũdum hęc enim faciebant pſeudoprophetis patres eorum. Sed uobis dico qui auditis, Diligite inimicos ueſtros: benefacite his qui uos oderunt. Benedicite maledicẽtibus uobis, & orate pro calumniantibus uos. Percutienti te in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi pallium, etiam tunicam noli prohibere. Omni autem exigenti abs te, tribue, & ab eo qui aufert quę tua ſunt, ne repoſcas. Et prout uultis ut faciant uobis homines, uos quoque facite illis ſimiliter. Et ſi diligitis eos qui uos diligunt, quæ uobis eſt gratia? Nam & peccatores eos à quibus diliguntur, diligunt. Et ſi benefeceritis his qui uobis benefaciunt, quæ uobis eſt gratia? Siquidem et peccatores hoc faciunt. Et ſi mutuum dederitis à quibus ſperatis uos recepturos, quæ gratia eſt uobis? Nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, ut recipiant paria. Quinimo diligite inimicos ueſtros, & benefacite, & mutuum date, nihil inde ſperantes, & erit merces ueſtra multa, & eritis filij altiſſimi, quia ipſe benignus eſt erga ingratos ac malos. Eſtote ergo miſericordes, ſicut & pater ueſter miſericors eſt. Nolite iudicare, & non iudicabimini. Nolite condemnare, & non condemnabimini. Remittite, & remittetur uobis. Date, & dabitur uobis. Menſurã bonam & cõfertam & concuſſam atque exundantem dabũt in ſinum ueſtrum. Eadẽ quippe menſura qua metimini, metientur alij uobis. Dicebat autem illis ſimilitudinem: Nunquid poteſt cæcus cæcum ducere? nõne ambo in foueam cadunt? Non eſt diſcipulus ſupra magiſtrum ſuum: perfectus autem omnis erit, ſicut magiſter ipſius. Quid autem uides feſtucã in oculo fratris tui, trabẽ autem

quæ

ιη περὶ τοῦ ἑκατοντάρχου.

τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ, οὐ κατανοεῖς; ἢ πῶς δύ-
νασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, ἀδελφὲ, ἄφες ἐκβα-
λῶ τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν
τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; ὑποκριτὰ, ἔκ-
βαλλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ
τότε διαβλέψεις, ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ
ξ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου. *οὐ γάρ ἐστι δένδ-
ε δρον καλὸν, ποιοῦν καρπὸν σαπρόν. οὐ δὲ δένδρον
σαπρὸν, ποιοῦν καρπὸν καλόν. ἕκαστον γὰρ δέν-
ξα δρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. *οὐ γὰρ
ε ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα. οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶ-
ξβ σι σταφυλήν. ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγα-
ε θοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν.
καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς
καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ πε-
ριοσσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.
ξγ *τί δέ με καλεῖτε, κύριε, κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ
γ λέγω. *πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων
ξδ μου τῶν λόγων, καὶ ποιῶν αὐτοὺς, ὑποδείξω ὑμῖν τί-
ε νι ἐστὶν ὅμοιος. ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι
οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον
ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρ-
ρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σα-
λεῦσαι αὐτὴν, τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. ὁ
δὲ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰ-
κοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου, ἣ
προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς, καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐ-
ξε γένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα. *ἐπεὶ ιη
γ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀ-
κοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς καπερναούμ. ἑκατοντάρχου
δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾶν, ὃς
ἦν αὐτῷ ἔντιμος. ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ ἰησοῦ, ἀπέστειλε
πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν,
ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ. οἱ δὲ παραγενό-
μενοι πρὸς τὸν ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέ-
γοντες, ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο. ἀγαπᾷ γὰρ τὸ
ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν
ἡμῖν. ὁ δὲ ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐτοῦ
οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς
αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ. κύριε,
μὴ σκύλλου, οὐ γάρ εἰμι ἱκανὸς, ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην
μου εἰσέλθῃς. διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλ-
θεῖν, ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου. καὶ
γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος,
ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, πο-
ρεύθητι, καὶ πορεύεται, καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχε-
ται. καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ. ἀ-
κούσας δὲ ταῦτα ὁ ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν. καὶ
ξς στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε. λέγω
ε ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.
ξζ *καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶκον, εὗ-
ι ρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα. *καὶ ἐγέ-
νετο

quæ in oculo proprio est, nõ animaduertis? Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eijciam festucam quæ in oculo tuo est, ipse in oculo tuo trabem nõ uidens. Hypocrita, eijce primũ trabem ex oculo tuo, & tunc perspicies ut eijcias festucã quæ est in oculo fratris tui. Non est enim arbor bona, quæ facit fructũ malum: neq; arbor mala, faciens fructũ bonum. Vnaquæq; enim arbor ex fructu suo cognoscit. Neq; enim è spinis colligunt ficus, neq; è rubo uindemiãt uuã. Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonum, & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malũ. Ex abundãtia enim cordis loquitur os eius. Quid aũt uocatis me, domine, domine: & nõ facitis quæ dico? Quisquis uenit ad me, & audit sermones meos, & facit eos, ostendam uobis cui similis sit. Similis est homini ædificãti domũ, qui fodit in altum, & posuit fundamentũ super petram. Inũdatione aũt facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat super petram. Qui autem audiuit & non fecit, similis est homini qui ædificauit domũ suam super terrã absq; fundamento, in quã illisus est fluuius, & continuo cecidit, & facta est ruina domus illius magna. Quum aũt cõsummasset omnia VII uerba sua audiente populo, intrauit Capernaum. Centurionis aũt cuiusdã seruus male habens, agebat animã, qui illi erat charus. Quum audisset aũt de Iesu, misit ad eum seniores Iudæorum, rogans eum ut ueniret & seruaret seruũ suum. At illi quum uenissent ad Iesum, rogabant eum studiose, dicentes: Dignus est, ut hoc illi præstes. Diligit enim gentem nostram, & synagogã ipse ædificauit nobis. Iesus autẽ ibat cum illis. Et quum iam nõ longe abesset à domo, misit ad eum centurio amicos, dicens ei: Domine, noli uexari: nõ enim sum dignus, ut sub tectũ meũ intres: quapropter nec meipsum sum dignũ arbitratus, ut uenirẽ ad te: sed dic uerbo, & sanabit puer meus. Nam & ego homo sum sub potestate cõstitutus, habens sub me milites, & dico huic, uade, ac uadit: & alteri, ueni, ac uenit: & seruo meo, fac hoc, ac facit. Auditis aũt his Iesus, miratus est eũ, & conuersus, sequenti se turbæ dixit, Dico uobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni. Et reuersi qui missi fuerant, in domum, repererunt seruum qui languerat, sanum. Et factum

νεῖν, καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς. ιθ ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ. καὶ αὐτὴ ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ· μὴ κλαῖε. καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ. οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν, καὶ εἶπε· νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι, καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ. ἔλαβε δὲ φόβος πάντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεὸν, λέγοντες· ὅτι προφήτης μέγας ἠγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

ξθ * καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ. * καὶ ἀ- κ
ξθ πήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης, ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων· σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν; παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες, εἶπον· Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός σε, λέγων· σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν; ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων, καὶ πνευμάτων πονηρῶν, καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ, ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται, καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου· τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον; ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ, καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν. ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

ο * οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται· ἰδοὺ ἐγὼ
β ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς
οα κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.
ε * λέγω γὰρ ὑμῖν· μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστιν. * καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι
οβ ε ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου. οἱ δὲ φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ. εἶπε δὲ ὁ κύριος. * τίνι οὖν ὁ-
ογ ε μοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ τίνι ἐστὶν

ctum est, deinceps ibat in ciuitatem quæ uocatur Nain, & ibant cum illo discipuli eius multi, turbaq; copiosa. Quum autē appropinquaret portę ciuitatis, ecce defunctus eferebatur filius unicus matris suæ, & hæc uidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa. Quam quum uidisset dominus, misericordia motus super eam, dixit illi: Noli flere. Et accessit tetigitq; loculum. Porrò qui portabant, substiterunt. Et ait: Adolescens, tibi dico, Surge. Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui, & dedit illum matri suæ. Accepit autem omnes timor, & glorificabant deum, dicentes: Propheta magnus surrexit inter nos, & deus uisitauit plebem suam. Et exijt hic rumor in uniuersam Iudæā de eo, & omnem finitimam regionem. Et nunciauerunt Ioanni discipuli ipsius de his omnibus. Et conuocauit duos de discipulis suis Ioannes, misitq; ad Iesum, dicens: Tu es qui uēturus es, an alium expectamus? Quum autem uenissent ad eum uiri, dixerunt: Ioannes baptista misit nos ad te, dicens: Tu es ille qui uenturus erat, an alium expectamus? In eadem autem hora multos sanauit à morbis ac plagis, & spiritibus malis, & cæcis multis dona uit uisum. Et respondens dixit illis: Euntes renunciate Ioanni quæ uidistis & audistis, q̄ cæci uident, claudi ambulāt, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgūt, pauperibus annunciatur euangelium, & beatus est quicunq; non fuerit offensus per me. Et quum discessissent nuncij Ioannis, cœpit de Ioanne dicere ad turbas: Quid existis in desertū ut uideretis? arundinem uento agitari? Sed quid existis uisuri? hominem mollibus uestimentis indutū? Ecce qui uestitu splendido uestiuntur, & in delicijs agunt, in aulis regum sunt. Sed quid existis ad uidendum? prophetam? Vtiq; dico uobis, & plus q̄ prophetam. Hic est de quo scriptū est: Ecce mitto angelū meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te. Dico enim uobis: Maior inter natos mulierum propheta Ioanne baptista nemo est. Attamen qui minor est in regno dei, maior est illo. Et omnis populus audiens, & publicani iustificauerunt deum, baptizati baptismo Ioānis. Pharisæi autem & legis periti consiliū dei spreuerunt aduersus semetipsos, non baptizati ab eo. Ait autem dominus: Cui ergo similes dicam homines generationis huius, & cui

κᾱ περὶ τῆς ἀλειψάσης τὸν κύριον μύρῳ.

εἰσὶν ὅμοιοι; ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ κα-
θημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγου-
σιν. ἠυλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε, ἐθρηνή-
σαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλάυσατε. ἐλήλυθε γὰρ ἰω-
αννης ὁ βαπτιστὴς, μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶ-
νον πίνων, καὶ λέγετε, δαιμόνιον ἔχει. ἐλήλυθεν
ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ λέγε-
τε. ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελω-
νῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σο-
οδ φία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων. * ἠρώ-
α τα δὲ τίς αὐτὸν τῶν φαρισαίων, ἵνα φάγῃ μετ' αὐ-
τοῦ, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ φαρισαίου ἀνε-
κλίθη. καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρ-
τωλός, ὡς γνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ κᾱ
φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου, καὶ στᾶ-
σα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα, ἤρξα-
το βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ
ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κα-
τεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.
ἰδὼν δὲ ὁ φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν
ἑαυτῷ, λέγων. οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν
ἄν, τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ. ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ,
ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπε
πρὸς αὐτόν. σίμων, ἔχω σοι τί εἰπεῖν. ὁ δέ φησι, δι-
δάσκαλε, εἰπέ. δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ
τινί, ὁ εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτε-
ρος πεντήκοντα. μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦ-
ναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. τίς οὖν αὐτῶν εἰπὲ
πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ σίμων,
εἶπεν. ὑπολαμβάνω, ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο.
ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ. ὀρθῶς ἔκρινας, καὶ στραφεὶς πρὸς
τὴν γυναῖκα, τῷ σίμωνι ἔφη. βλέπεις ταύτην τὴν
γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ
τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας, αὕτη δὲ τοῖς δά-
κρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς
κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε. φίλημά μοι οὐκ ἔδω-
κας, αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλειπε κατα-
φιλοῦσά μου τοὺς πόδας. ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν
μου οὐκ ἤλειψας, αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς
πόδας. οὗ χάριν λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρ-
τίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ. ᾧ δὲ
ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ. εἶπε δὲ αὐτῇ.
ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι. καὶ ἤρξαντο οἱ συνανα-
κείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, τίς οὗτός ἐστιν, ὃς καὶ
ἁμαρτίας ἀφίησιν; εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα. ἡ
οε πίστις σου σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην. * καὶ
ι ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ
πόλιν καὶ κώμην κηρύσσων, καὶ εὐαγγελιζόμενος
τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ,
καὶ γυναῖκες τινὲς αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ
πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, μαρία ἡ κα-
λουμένη μαγδαλήνη, ἀφ' ἧς δαιμόνια ἑπτὰ
ἐξελη-

similes sunt? Similes sunt pueris sedentibus in foro, & acclamantibus inter se ac dicentibus: Cantauimus uobis tibijs, & non saltastis. Cecinimus uobis lugubria, & nõ plorastis. Venit enim Ioãnes baptista neq; edens panem, neq; bibens uinũ, & dicitis, Dæmonium habet. Venit filius hominis edẽs ac bibens, & dicitis: Ecce homo edax, & uinipotor, amicus publicanorũ ac peccatorũ. Et iustificata est sapiẽtia à filijs suis omnibus. Rogabat aũt illum quidam è pharisæis, ut caperet cibum cum ipso. Et ingressus domũ pharisæi, accubuit. Et ecce mulier quæ fuerat in ciuitate peccatrix, ut cognouit quòd accubuisset in domo pharisæi, attulit alabastrum unguenti, stansq; ad pedes eius à tergo, flens lachrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabat̃ pedes eius, & unguento ungebat. Videns autẽ pharisæus, qui uocauerat eũ, ait intra se, dicens: Hic si esset propheta, sciret utiq; quæ & qualis est mulier quę tangit ipsum, quia peccatrix est. Et respondens Iesus dixit ad illũ: Simon, habeo quiddã quod tibi dicã. At ille ait: Magister dic. Duo debitores erant cuidam creditori, unus debebat denarios quingẽtos, & alter quinquaginta. Quum aũt illi non essent soluendo, cõdonauit utrisq;. Horum igitur, dic uter eũ plus diliget? Respondẽs Simon, dixit: Existimo, quod is cui plus condonauit. At ille dixit ei: Recte iudicasti. Et conuersus ad mulierẽ, dixit Simoni: Vides hanc mulierem: Intraui in domũ tuam, aquam pedibus meis nõ dedisti: hæc aũt lachrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit. Osculũ mihi non dedisti: hæc aũt ex quo intraui, nõ cessauit deosculari pedes meos. Oleo caput meũ non unxisti: hęc autem unguẽto unxit pedes meos. Propter quod dico tibi: Remittant̃ peccata eius multa, quoniã dilexit multũ. Cui aũt minus remittitur, is minus diligit. Dixit aũt ad illam; Remittũtur tibi peccata. Et cœperũt qui simul accũbebãt dicere intra se: Quis est hic, qui etiã peccata remittit? Dixit aũt ad mulierem: Fides tua te saluã fecit, uade cũ pace.

Et factũ est deinceps, & ipse iter faciebat VIII
per singulas ciuitates & castella, prædicans & annunciãs regnũ dei, & duodecim cũ illo, simulq; mulieres aliquæ, quæ erãt sanatæ à spiritib. malis et infirmitatibus: Maria quę uocatur Magdalene, de qua septẽ dęmonia exie-

ἐξεληλύθη, καὶ ἰωάννα γυνὴ χουζᾶ, ἐπιτρόπου
ἡρῴδου, καὶ σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαὶ, αἵτινες
διηκόνουν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς.
οε * συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πό-
β λιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν, εἶπε διὰ παραβο-
λῆς. ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον κβ
αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ
τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐ-
ρανοῦ κατέφαγεν αὐτό. καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν
πέτραν καὶ φυὲν ἐξηράνθη διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμά-
δα. καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ
συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό. καὶ ἕτε-
ρον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, καὶ φυὲν, ἐ-
ποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. ταῦτα λέγων
ἐφώνει, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. ἐπηρώτων δὲ
αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. τίς εἴη ἡ παρα-
βολὴ αὕτη. ὁ δὲ εἶπεν. ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυ
στήρια τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. * τοῖς δὲ λοι-
ποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπω-
σι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν. * ἔστι δὲ αὕτη
β ἡ παραβολή. ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. οἱ δὲ
παρὰ τὴν ὁδόν εἰσιν, οἱ ἀκούοντες, εἶτα ἔρχεται ὁ
διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐ-
τῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν. οἱ δὲ ἐπὶ τῆς
πέτρας, οἵτινες ὅταν ἀκούσωσι μετὰ χαρᾶς δέχον-
ται τὸν λόγον, καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἱ πρὸς
καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφί-
στανται. τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσόν, οὗτοί εἰσιν
οἱ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου,
καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται,
καὶ οὐ τελεσφοροῦσι. τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί
εἰσιν, οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκού-
σαντες τὸν λόγον κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦ-
οθ σιν ἐν ὑπομονῇ. * οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας κα
β λύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν,
ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμε-
νοι βλέπωσι τὸ φῶς. οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν ὃ οὐ φα-
νερὸν γενήσεται. * οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνω-
θ σθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ. * βλέπετε
πᾶ οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ·
ε καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐ
πβ τοῦ. * παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ,
β καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν
αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, καὶ ἀπηγγέλθη αὐτῷ λε-
γόντων. ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστή-
κασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶ-
πε πρὸς αὐτούς. μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗ-
τοί εἰσιν, οἱ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἀκούοντες καὶ
πγ ποιοῦντες αὐτόν. * καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡ-
β μερῶν, καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μα-
θηταὶ αὐτοῦ, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. διέλθω-
μεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης, καὶ ἀνήχθησαν.
πλέοντων

exierant, & Ioanna uxor Chuzę procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabant ei de facultatibus suis. Quum aũt turba plurima cõueniret, & è singulis ciuitatibus properarẽt ad eum, dixit per similitudinem: Exijt qui sementẽ faciebat ad seminandũ semen suum, et inter seminandum aliud cecidit circa uiam, & conculcatum est, & uolucres cœli comederunt illud. Et aliud cecidit super petram, & enatum aruit, quia non habebat humorẽ. Et aliud cecidit inter spinas, & simul enatæ spinæ suffocauerunt illud. Et aliud cecidit in terrã bonam, & enatum fecit fructum centuplũ. Hæc dicens clamabat: Qui habet aures ad audiendum, audiat. Interrogabant autẽ eum discipuli eius, dicẽtes: quę esset ista parabola. At ille dixit: Vobis datum est nosse mysteria regni dei: cæteris aũt per parabolas ut uidẽtes non uideant, & audientes non intelligant. Est autẽ hæc parabola: Semen est sermo dei. Qui autem iuxta uiam, hi sunt qui audiunt, deinde uenit diabolus, & tollit sermonem de corde eorũ ne credentes seruẽtur. Nam qui super petram, ij sunt qui quũ audierint, cum gaudio suscipiũt sermonẽ: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedũt. Quod aũt in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & diuitijs ac uoluptatibus uitæ euntes suffocantur, nec referũt fructum. Quod aũt in bonã terram, hi sunt qui in corde honesto ac bono audientes sermonẽ retinent, & fructum afferunt per patientiam. Nemo uero quùm lucernã accenderit, operit eam uase, aut subter lectũ ponit, sed super candelabrũ ponit, ut intrantes uideant lumen. Non est enim occultũ, quod non manifestũ sit futurum: nec absconditũ, quod nõ sit cognoscendum & in propatulũ uenturũ. Videte ergo quomodo audiatis. Quisquis enim habet, dabitur illi, & quicũq; non habet, etiã quod putat se habere, auferetur ab illo. Venerunt aũt ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba, & nunciatũ est illi, dictumq; : Mater tua & fratres tui stant foris, uolentes te uidere. Qui respondens, dixit ad eos: Mater mea & fratres mei hi sunt qui sermonẽ dei audiunt, ac faciũt illum. Factum est aũt quodam die, & ipse ascendit in nauim, ac discipuli eius, & ait ad illos: Traijciamus in ulteriorẽ ripã stagni: ac soluerunt.

πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε, καὶ κατέβη λαῖ-
λαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην, καὶ συνεπληροῦντο
καὶ ἐκινδύνευον. προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐ-
τὸν, λέγοντες. ἐπιστάτα, ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα.
ὁ δὲ ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύ- κγ̄
δωνι τοῦ ὕδατος. καὶ ἐπάυσαντο, καὶ ἐγένε-
γαλήνη. εἶπε δὲ αὐτοῖς. ποῦ ἐστιν ἡ πίστις ὑμῶν;
φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλ-
λήλους. τίς ἄρα οὗτός ἐστιν; ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις
ἐπιτάσσει, καὶ τῷ ὕδατι καὶ ὑπακούουσιν αὐ-
τῷ; καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν γαδα-
ρηνῶν, ἥ ἐστιν ἀντίπορα τῆς γαλιλαίας. ἐξελ-
θόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀ-
νήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων
ἱκανῶν. καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο καὶ ἐν οἰ-
κίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν. ἰδὼν δὲ
τὸν ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας προσέπεσεν αὐτῷ
καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε. τί ἐμοὶ καὶ σοὶ ἰησοῦ υἱὲ
τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανί-
σῃς. παρήγγελε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρ-
τῳ ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρό-
νοις συνηρπακει αὐτὸν, καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι,
καὶ πέδαις φυλασσόμενος, καὶ διαῤῥήσσων τὰ
δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρή-
μους. ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ ἰησοῦς, λέγων. τί σοι
ἔστιν ὄνομα; ὁ δὲ εἶπε, λεγεὼν, ὅτι δαιμόνια πολ- κδ̄
λὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν. καὶ παρεκάλουν αὐτὸν,
ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελ-
θεῖν. ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομέ-
νων ἐν τῷ ὄρει. καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα ἐπι-
τρέψῃ αὐτοῖς, εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν, καὶ ἐπέτρε-
ψεν αὐτοῖς. ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ
ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους, καὶ ὥρμησεν
ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην, καὶ
ἀπεπνίγη. ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγονὸς
ἔφυγον, καὶ ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πολιν, καὶ
εἰς τοὺς ἀγρούς. ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός. καὶ
ἦλθον πρὸς τὸν ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν
ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱμα-
τισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας
τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐφοβήθησαν. ἀπήγγειλαν δὲ αὐ-
τοῖς καὶ οἱ ἰδόντες πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς,
καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περι-
χώρου τῶν γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν,
ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο. * αὐτὸς δὲ πδ̄
ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον ὑπεστρεψεν. ἐδέετο γὰρ αὐτοῦ β
ὁ ἀνὴρ, ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν
αὐτῷ. ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ ἰησοῦς λέγων. ὑπό-
στρεψον εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίη-
σέ σοι ὁ θεός. καὶ ἀπῆλθε καθ' ὅλην τὴν πόλιν κη̄
ρύσσων, ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. * ἐγέ- πε̄
νετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν ἰησοῦν, ἀπεδέ- β
ξατο

Cæterum nauigantibus illis, obdormiuit, & ingruit procella uenti in stagnũ, & complebantur ac periclitabãtur. Accedentes aũt suscitauerunt eum, dicẽtes: Præceptor, præceptor, perimus. At ille experrectus, increpauit uentum ac tempestatẽ aquæ: & cessauerunt, factaq; est tranquillitas. Dixit aũt illis: Vbi est fides uestra? Timentes autẽ mirati sunt inter se, dicentes, Quisputas hic est? Quia uentis quoq; & aquæ imperat, & obediunt ei? Et nauigauerũt ad regionẽ Gadarenorum, quæ est cõtra Galilæam. Et quum de nauí egressus esset ad terram, occurrit illi uír quidã è ciuitate, qui habebat dęmonium iam temporibus multis, & uestimẽto nõ induebatur, neq; in domo manebat, sed in monumentis. Is ut uidit Iesum, & exclamasset, procidit ante illum, ac uoce magna dixit: Quid míhi rei tecũ est Iesu fili dei altíssimi? Obsecro te, ne me torqueas. Præcipiebat enim spíritui immũdo ut exíret ab homine. Frequenter enim corrípuerat illum, & uinciebatur catenís, & cõpedíbus custodiebaẽ, & ruptis uínculis agebatur à dęmonio in deserta. Interrogauit autem illum Iesus, dicẽs: Quod tibí nomen est? At ille dixit, Legio. κδ̄ Quia íntrauerũt dęmonia multa in eum. Et rogauerunt illum, ne imperaret ípsis, ut in abyssum írent. Erat autẽ íbi grex porcorum multorũ pascentiũ in monte, & rogabant eũ ut permitteret ipsis in illos íngredi. Et permísit illis. Exíerunt ergo dæmonia ab homíne, & íntrauerunt in porcos, & ímpetu abíit grex per præceps in stagnum, & suffocatus est. Porrò ut uíderunt quod acciderat íj qui pascebant, fugerunt, rumorẽq; nunciauerũt in ciuitatẽ ac uillas. Exíerunt aũt ut uíderẽt quod factum erat, & uenerunt ad Iesum, & inuenerũt hominẽ sedentẽ, à quo dæmonia exíerant, uestítum, ac sana mente, ad pedes Iesu, & timuerunt. Nunciauerunt autẽ illis etiam qui uíderant quomodo sanus factus esset ís qui agitabatur à dæmonio. Et rogauerunt illum omnis multítudo Gadarenorũ ut discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur. Ipse autẽ conscensa nauí reuersus est. Rogauerat enim illum uír à quo dæmonia exíerant, ut cũ eo esset: sed ablegauit eum Iesus, dicens: Redi in domũ tuam, & narra quęcũq; tibí fecerit deus. Et abíit per totam ciuitatẽ, prædicans quæcũq; sibí fecísset Iesus. Factum est aũt quum rediret Iesus, excepit

κε̄ τοῦ θυγατρὸς τ̄ ἀρχισυναγώγου. κς̄ τοῦ δαιμονῶντος. κζ τοῦ ἀσθενοῦντος. ρξ̄ δώδεκα.

ξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος, ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν. κε̄ καὶ ἰδοὺ ἦλθεν ἀνὴρ, ᾧ ὄνομα ἰάϊρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε, καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτὸν οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν. κ̄ς̄ καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι, προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς. καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς. τίς ὁ ἁψάμενός μου; ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, τίς ὁ ἁψάμενός μου; ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν. ἥψατό μου τις. ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ. ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ, ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι' ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ, ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ. θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. πορεύου εἰς εἰρήνην. ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου, μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας, ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων. μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται. ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα. ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. ὁ δὲ εἶπε, μὴ κλαίετε, οὐκ ἀπέθανεν ἀλλὰ καθεύδει, καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες, ὅτι ἀπέθανεν. αὐτὸς δὲ ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων. ἡ παῖς, ἔγειρου. καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς, καὶ ἀνέστη παραχρῆμα, καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν. καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς. ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

πσ̄ * συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα ἔδω- κζ̄
β κεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ
δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν. καὶ ἀπέστειλεν αὐ-
πζ̄ τοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ καὶ ἰᾶσθαι τοὺς
β ἀσθενοῦντας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς. *μηδὲν
αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε ῥάβδον, μήτε πήραν,
μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον, μήτε ἀνὰ δύο χι-
τῶνας ἔχειν. καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ
πῑ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. *καὶ ὅσοι ἐὰν μὴ
β δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐ-
πδ κείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν
γ ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς. *ἐξερ-

χόμενοι

cepit illum turba: nam omnes expectabant eũ. Et ecce uenit uir, cui nomẽ Iairus, & ipse princeps synagogæ erat: acciditq; ad pedes Iesu, rogans eum ut intraret in domũ suam, quoniã unica filia erat ei fere annorũ duodecim, & hæc moriebatur. Verũ inter eundum, turbæ coarctabãt eum. Et mulier quæ erat obnoxia profluuio sanguinis ab annis duodecim, quæ in medicos impenderat omnem substantiã, nec ab ullo potuerat curari, accessit retro, & tetigit fimbriam uestimenti eius, & confestim sistebatur fluxus sanguinis eius. Et ait Iesus: Quis est qui me tetigit? Negantibus autẽ omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant: Præceptor, turbæ te constringunt & afflictant, & dicis: Quis me tetigit? & dixit Iesus: Tetigit me aliquis. Nam ego noui uirtutẽ à me exisse. Videns autem mulier quod non latuisset, tremens uenit ac procidit ante pedes eius, & ob quã causam tetigisset eum, indicauit ei coram toto populo, & quẽadmodum cõfestim sanata fuisset. At ipse dixit ei: Confide filia, fides tua te seruauit, uade cum pace. Adhuc illo loquente, uenit quidam à domo principis synagogæ, dicens ei: Mortua est filia tua, noli uexare magistrũ. Iesus aũt audito hoc uerbo, respõdit patri puellæ: Noli timere, crede tantum, & salua erit. Et quũ uenisset in domum, non permisit intrare secũ quenquã, nisi Petrum & Iacobũ & Ioannẽ, et patrẽ ac matrẽ puellæ. Flebant aũt omnes & plangebant illam. At ille dixit: Nolite flere, nõ est mortua puella, sed dormit. Et deridebãt eum, scientes, q̃ mortua esset. Ipse aũt eiectis foras omnibus, apprehẽsa manu eius clamauit, dicẽs: Puella, surge. Et reuersus est spiritus eius, & surrexit continuo. Ac iussit illi dari cibũ. Et stupuerunt parentes eius. At ille præcepit eis, ne cui dicerent quod factum erat. Con- IX
uocatis autem Iesus duodecim, dedit illis potestatem & autoritatem super omnia dæmonia, & ut morbos sanarent. Et misit illos ut prædicarent regnum dei, & sanarent infirmos. Et ait ad illos: Ne quid tuleritis in uiam, neq; uirgam, neq; peram, neq; panem, neq; pecuniam, neque binas tunicas habeatis. Et in quancunq; domum intraueritis, illic manete, atque illinc exeatis. Et quicunq; non receperint uos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem è pedibus uestris excutite in testimonium aduersus illos. Egres-

κη περὶ τῶν πέντε ἄρτων. κθ περὶ τοῦ κυρίου ἐπερωτήσεως.

χόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελι-
ϛ ζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ. * ἤ-
β κουσε δὲ ἡρώδης ὁ τετραρχης τὰ γενόμενα ὑπ'
αὐτοῦ πάντα, καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό-
τινων, ὅτι ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν. ὑπό τι-
νων δὲ, ὅτι ἡλίας ἐφάνη, ἄλλων δὲ, ὅτι προφήτης εἷς
τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. καὶ εἶπεν ἡρώδης. ἰωάννην ἐ-
γὼ ἀπεκεφάλησα, τίς δέ ἐστιν οὗτος, περὶ οὗ ἐγὼ
ϛα ἀκούω τοιαῦτα, καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν. * καὶ
η ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅ-
ϛβ σα ἐποίησαν. * καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς, ὑπε-
γ χώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλεως, κα-
λουμένης βηδσαϊδά. οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολού-
θησαν αὐτῷ. καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς
περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας
ϛγ θεραπείας, ἰᾶτο. * ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν,
α προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα, εἶπον αὐτῷ. ἀπόλυ-
σον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώ-
μας καὶ τοὺς ἀγροὺς καταλύσωσι καὶ εὕρωσιν ἐπι-
σιτισμὸν, ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν. εἶπε δὲ
πρὸς αὐτούς. δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. οἱ δὲ εἶπον.
οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλείω ἢ πέντε ἄρτοι, καὶ δύο κη
ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν
εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα. ἦσαν γὰρ
ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μα-
θητὰς αὐτοῦ, κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ
πεντήκοντα. καὶ ἐποίησαν οὕτως, καὶ κατέκλι-
ναν ἅπαντας. λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους, καὶ
τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐ-
λόγησεν αὐτοὺς, καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς
μαθηταῖς παρατιθέναι τῷ ὄχλῳ. καὶ ἔφαγον, καὶ
ἐχορτάσθησαν πάντες. καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν
αὐτοῖς κλασμάτων κόφινοι δώδεκα.
ϛδ * καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον
α καταμόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, καὶ ἐπη-
ρώτησεν αὐτοὺς λέγων. τίνα με λέγουσιν οἱ κθ
ὄχλοι εἶναι; οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, ἰωάννην
τὸν βαπτιστὴν, ἄλλοι δὲ ἡλίαν, ἄλλοι δὲ, ὅτι προ-
φήτης τίς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. εἶπε δὲ αὐτοῖς.
ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀποκριθεὶς δὲ
ϛε πέτρος, εἶπε, τὸν χριστὸν τοῦ θεοῦ. * ὁ δὲ
β ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε, μηδενὶ εἰπεῖν
τοῦτο, εἰπὼν, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολ-
λὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσ-
βυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀ-
ποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.
ϛϛ * ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας. εἴ τις θέλει ὀπίσω
β μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἄραιτω
τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθεί-
τω μοι. ὃς γὰρ ἐὰν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ
σῶσαι, ἀπολέσει αὐτὴν. ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ
τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει
αὐ-

si autem circumibant per castella, euangeli-
zantes & curantes ubique. Audiuit autem
Herodes tetrarcha, omnia quæ fiebāt ab eo,
& hæsitabat: eo quod diceretur à quibusdā,
quòd Ioannes surrexisset à mortuis: à qui-
busdam uero, quòd Helias apparuisset: ab
alijs autem, quòd propheta quispiam ex an-
tiquis surrexisset. Et ait Herodes: Ioannem
ego decollaui: quis est autē iste, de quo ego
talia audio? & quærebat uidere eum. Et re-
uersi apostoli narrauerunt illi quæcunq; fe-
cerant. Et assumptis illis secessit seorsum in
locum desertū ciuitatis, quæ uocatur Beth-
saida: quod quū cognouissent turbæ, sequu-
tæ sunt illum. Et excepit eos, & loquebatur
illis de regno dei, & eos qui curatione indi-
gebant, sanabat. Dies autem cœperat decli-
nare, & accedentes duodecim dixerunt illi:
Dimitte turbas, ut euntes in castella uillasq;
uicinas, diuertant, & inueniant escas, quia
hic in loco deserto sumus. Ait autē ad illos:
Vos date illis quod edant. At illi dixerunt:
Non sunt nobis plures quàm quinq; panes,
& duo pisces, nisi nos eamus & emamus in
omnem hunc populum escas. Erant autem
ferè uiri quinquies mille. Ait autem ad disci
pulos suos: Facite illos discūbere in singulo
quoq; discubitu quinquagenos. Atq; ita fe-
cerunt: & fecerunt omnes discūbere. Acce-
ptis autem quinq; panibus & duobus pisci-
bus, sublatis in cœlū oculis benedixit illis,
et fregit distribuitq; discipulis, ut apponerēt
turbę. Et comederūt omnes, & saturati sunt.
Et sublatū est quod superfuit illis, fragmen-
torum cophini duodecim. Et factū est quū
solus esset orans, erant cum illo & discipuli,
interrogauitq; illos, dicens: Quem me dicūt
esse turbæ? At illi responderūt & dixerunt:
Ioannem baptistam, alij autem Heliam, alij
uero quod propheta quispiā de antiquis sur
rexit. Dixit autem illis: Vos autē quem me
esse dicitis? Respondēs Simon Petrus dixit:
Christum dei. At ille cōminatus illis, præce-
pit, ne cui dicerent hoc dicens: Oportet filiū
hominis multa pati, & reprobari à seniori-
bus & principibus sacerdotum & scribis, &
occidi, & tertia die resurgere. Dicebat autē
ad omnes: Si quis uult post me uenire, abne
get semetipsum, & tollat crucē suam quoti-
die, & sequatur me. Qui enim uoluerit ani-
mam suam saluam facere, perdet illam. Qui
uero perdiderit animā suā propter me, is sal-
uam

αὐτὴν. τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἡερδήσας
τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιω-
ϛζ θείς; * ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς
β ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυν-
θήσεται, ὅτ' ἂν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ τοῦ πα-
ϛῃ τρὸς, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων. * λέγω δὲ ὑ-
β μῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἳ οὐ μὴ
γεύσονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν
τοῦ θεοῦ. ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους ὡσεὶ ἡμέραι
ὀκτὼ, καὶ παραλαβὼν τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην
καὶ ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.
καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶ- λ
δος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισ-
μὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων. καὶ ἰδοὺ ἄνδρες
δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵ τινες ἦσαν μωσῆς
καὶ ἡλίας. οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξο-
δον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν ἱερουσαλήμ. ὁ
δὲ πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βεβαρημένοι
ὕπνῳ. διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐ-
τοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.
καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ,
εἶπεν ὁ πέτρος πρὸς τὸν ἰησοῦν. ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν
ἡμᾶς ὧδε εἶναι, καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μί-
αν σοὶ, καὶ μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν ἡλίᾳ, μὴ εἰδὼς ὃ
λέγει. ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέ-
λη, καὶ ἐπεσκίασεν αὐτοὺς. ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ
ἐκείνους εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην. καὶ φωνὴ ἐγέ-
νετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα. οὗτός ἐστιν ὁ υἱός
μου ὁ ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε. καὶ ἐν τῷ γενέ-
σθαι τὴν φωνὴν, εὑρέθη ὁ ἰησοῦς μόνος, καὶ αὐ-
τοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις
ϛθ ταῖς ἡμέραις οὐδὲν, ὧν ἑωράκασιν. * ἐγέ-
β νετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν
ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.
καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων. λα
διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψαι ἐπὶ τὸν
υἱόν μου, ὅτι μονογενὴς ἐστί μοι, καὶ ἰδοὺ πνεῦ-
μα λαμβάνει αὐτὸν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ
σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀπαχω-
ρεῖ ἀπ' αὐτοῦ συντρίβον αὐτόν. καὶ ἐδεήθην τῶν
μαθητῶν σου, ἵνα ἐκβάλλωσιν αὐτὸ, καὶ οὐκ ἠ-
δυνήθησαν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. ὦ γενεὰ
ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς
ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; προσάγαγε ὧδε τὸν
υἱόν σου. ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐ-
τὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν. ἐπετίμη-
σε δὲ ὁ ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰά-
σατο τὸν παῖδα, καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πα-
ρ τρὶ αὐτοῦ. * ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ
η μεγαλειότητι τοῦ θεοῦ. * πάντων δὲ θαυμαζόντων
ρα ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐ-
β τοῦ. θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους.

ὁ γὰρ

uam faciet illam. Quid enim proficit homo, si lucretur uniuersum mundum, se autem ipsum perdat, aut iacturā suijpsius faciat? Nā quem mei, meorumq; sermonum puduerit, huius & filium hominis pudebit, quum uenerit in maiestate sua & patris, sanctorumq; angelorū. Dico autem uobis uere, sunt quidam hic stantes, qui nō gustabunt mortem, donec uideant regnum dei. Factum est autem post hæc uerba ferè diebus octo, & assumpsit Petrum & Ioannem & Iacobum, et ascendit in montē ut oraret. Et facta est dum oraret, species uultus eius alia, & uestitus eius candidus ac refulgens. Et ecce duo uiri loquebantur cum illo, qui erant Moses & Helias, qui uisi in maiestate, dicebant excessum eius, quem completurus erat Hierosolymis. Petrus uero & qui cum illo erant, grauati erant somno. Experrecti autem uiderunt maiestatem eius, & duos uiros qui stabant cum illo. Et factum est quum discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum: Præceptor, bonū est nos hic esse, & faciamus tria tabernacula: unum tibi, & unum Mosi, & unum Heliæ, nesciens quid diceret. Hæc autem illo loquente, facta est nubes & obumbrauit eos: timuerunt autem intrantibus illis in nubem. Et uox facta est de nube, dicens: Hic est filius meus dilectus, ipsum audite. Et dum fieret uox, inuentus est Iesus solus, & ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex his quæ uiderant. Factum est autem in sequenti die descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa. Et ecce uir de turba exclamauit, dicens: Magister, obsecro te, respice ad filiū meum, quia unicus est mihi: & ecce spiritus apprehendit eū, & subito clamat, & discerpit eum cū spuma, & uix discedit ab eo dilanians eum: & rogaui discipulos tuos ut eijcerent illum, & non potuerunt. Respondens autem Iesus, dixit: O natio infidelis & peruersa, usquequo ero apud uos, ac patiar uos? Adduc huc filium tuum. Quum adhuc autem accederet, laniauit illum dæmonium, & dissipauit. Increpauit autem Iesus spiritum immundum & sanauit puerum, & reddidit illum patri suo. Stupebant autem omnes super magnificentia dei. Sed omnibus mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos: Ponite uos in auribus uestris sermones istos.

λβ περὶ τῶν διαλογιζομένων τίς μείζων. λγ̄ περὶ τοῦ μὴ ὠθιτρεπομένου ἀκολουθεῖν. λδ περὶ τῶν ἀναδειχθέντων ἑβδομήκοντα.

ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς
χεῖρας ἀνθρώπων. οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα οὗτον, καὶ
ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθων
ται αὐτό. καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ
ρβ τοῦ ῥήματος τούτου. * εἰσῆλθε δὲ διαλογισ λβ
β μὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν. ὁ δὲ
ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν,
ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ,
καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὃς ἐὰν δέξηται οὗτον παιδίον ἐ-
πὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται. καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέ-
ξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρό-
τερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.
ργ̄ * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰωάννης, εἶπεν. ἐπιστάτα, εἴδομεν
η τινα ὠθὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμό-
νια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτὸν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ'
ἡμῶν. καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἰησοῦς. μὴ κωλύετε.
ρδ ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν. * ἐγέ
ι νετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀνα-
λήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστή-
ριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ ἀπέστει-
λεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ. καὶ πορευθέν-
τες, εἰσῆλθον εἰς κώμην σαμαριτῶν, ὥς τε ἑτοι-
μάσαι αὐτῷ. καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτὸν, ὅτι τὸ πρό-
σωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς ἱερουσαλήμ. ἰδόν-
τες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἰάκωβος καὶ ἰωάννης,
εἶπον. κύριε, θέλεις εἴπωμεν, πῦρ καταβῆναι ἀπὸ
τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτοὺς, ὡς καὶ ἡλίας
ἐποίησε; στραφεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, ἐπετίμησεν αὐτοῖς,
καὶ εἶπεν, οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματος ἐστε ὑμεῖς.
ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώ-
πων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. καὶ ἐπορεύθησαν εἰς
ρε ἑτέραν κώμην. * ἐγένετο δὲ πορευομένων λγ̄
ε αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ, εἶπε τίς πρὸς αὐτόν. ἀκολου-
θήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ. καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰη-
σοῦς. αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πε-
τεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀν-
θρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ. εἶπε δὲ
πρὸς ἕτερον ἀκολούθει μοι. ὁ δὲ εἶπε, κύριε ἐπίτρε-
ψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.
εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι
τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς, σὺ δὲ ἀπελθὼν διαγγειλε τῆς
ρϛ βασιλείαν τοῦ θεοῦ. * εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, ἀ-
ι κολουθήσω σοι κύριε, πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀπο-
τάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου. εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἰη-
σοῦς. οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄρο-
τρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω εὔθετός ἐστιν εἰς τῆς
ρζ βασιλείαν τοῦ θεοῦ. * μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδει λδ
ι ξεν ὁ κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστει-
λεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν
ρη πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι. * ἔ-
ε λεγεν οὖν πρὸς αὐτούς. ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐρ-
γάται ὀλίγοι. δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ,
ὅπως

Filius enim hominis futurum est ut trada-
tur in manus hominum. At illi ignorabant
uerbum istud, & erat abscōditum ab illis, ut
non intelligerent illud. Et timebant eum in-
terrogare de hoc uerbo. Intrauit autem cogi
tatio inter eos, quis eorum maior esset. At Ie
sus uidens cogitationem cordis illorum, ap-
prehendit puerum, & statuit illum iuxta se,
& ait illis: Quicunq; receperit puerum hunc
nomine meo, me recipit. Et quicunq; me re-
ceperit, recipit eum qui me misit. Nā qui mi
nor est inter omnes uos, hic erit magnus. Re
spondens autem Ioannes, dixit: Præceptor,
uidimus quendam sub nomine tuo eijcien-
tem dæmonia, & prohibuimus eū, quia non
sequitur nobiscum. Et ait ad illum Iesus: No
lite prohibere. Qui enim non est aduersum
nos, pro nobis est. Factum est aūt dum com
plerentur dies assumptionis eius, & ipse fa-
ciem suam obfirmauerat, ut iret Hierosoly-
mam, & misit nūcios ante conspectū suum,
& euntes intrauerunt in ciuitatem Samarita
norū, ut pararent illi. Et non receperūt eum,
quia facies eius erat euntis Hierosolymam.
Quum uidissent autem discipuli eius, Iaco-
bus & Ioannes dixerunt: Domine, uis dica-
mus ut ignis descendat de cœlo, & cōsumat
illos, quemadmodū & Helias fecit? Conuer
sus autem Iesus, increpauit illos, dicens: Ne
scitis cuius spiritus estis uos. Filius enim ho-
minis non uenit ad perdendum animas ho-
minum, sed ad seruandum. Et abierunt in a-
liud castellum. Factum est autem, ambulanti
bus illis in uia, dixit quidā ad illum: Sequar
te quocunq; ieris. Dixit illi Iesus: Vulpes ca
uernas habent, & uolucres cœli nidos: filius
autem hominis nō habet ubi caput reclinet.
Ait autem ad alterū: Sequere me. Ille autem
dixit: Domine, permitte mihi ut prius abeā,
ac sepeliam patrem meum. Dixit autē ei Ie-
sus: Sine ut mortui sepeliant mortuos suos,
tu uero uade & annuncia regnum dei. Et ait
alius: Sequar te domine, sed permitte mihi
prius ut dicam uale ijs, qui sunt domi meæ.
Ait ad illum Iesus: Nemo qui manu sua ad
mota aratro respexerit à tergo, aptus est re-
gno dei. Post hæc autem designauit X
dominus & alios septuaginta, misitq; illos
binos ante faciem suam in omnem ciuita-
tem & locum quò erat ipse uenturus. Dice-
bat ergo illis: Messis quidem multa, sed ope
rarij pauci. Rogate ergo dominum messis,
ut

ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.
ρδ * ὑπάγετε, ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς, ὡς ἄρνας
ε ἐν μέσῳ λύκων. * μὴ βαστάζετε βαλλάντιον,
ρε μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα, καὶ μηδένα κατὰ
ϛ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. * εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰ
ρις σέρχησθε, πρῶτον λέγετε. εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.
ε καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαήσεται ἐπ'
αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν, εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμ
ρις ψῃ. * ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε ἐσθίοντες καὶ
ϛ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ
ριϛ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. * μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰ
ι κίας εἰς οἰκίαν. καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ
δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν,
καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε
αὐτοῖς. ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.
ριζ * εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχων
ϛ ται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴ
πατε. καὶ τὸν κονιορτὸν, τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς
πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν. πλὴν τοῦτο γι
νώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.
λέγω ὑμῖν, ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκ
ριη τότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. * οὐαί σοι Χο
ε ραζὶν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά, ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶ
νι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις, αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν,
πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι, μετενόη
σαν. πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν
τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν. καὶ σὺ Καπερναοὺμ, μὴ ἕως τοῦ οὐ
ριθ ρανοῦ ὑψωθήσῃ, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. * ὁ
α ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει. καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ
ἀθετεῖ, ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.
κ * ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέ
ι γοντες. κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν
ἐν τῷ ὀνόματί σου. εἶπε δὲ αὐτοῖς. ἐθεώρουν τὸν σα-
τανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα. ἰδοὺ
δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφε
ων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ
ἐχθροῦ, καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ. πλὴν ἐν
τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται, χαίρετε δὲ μᾶλλον, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν
κα ἐγγέγραπται ἐν τοῖς οὐρανοῖς. * ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠ
ι γαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἐξομο
λογοῦμαί σοι πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι
ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀ
πεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως
κβ ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. * πάντα παρε
γ δόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς γινώσκει,
τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατὴρ, καὶ τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, εἰ
μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.
κγ * καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατ' ἰδίαν εἶπε. μα
ε κάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ, οἱ βλέποντες, ἃ ὑμεῖς βλέπε
τε. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς
ἠθέλησαν ἰδεῖν, ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδαν, καὶ
ἀκοῦσαι

ut extrudat operarios in messem suã. Ite, ecce ego mitto uos sicut agnos inter lupos. Nolite portare sacculũ, neq; peram, neq; calciamenta, & neminẽ per uiam salutaueritis. In quãcunq; domum intraueritis, primũ dicite, Pax huic domui: & si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illũ pax uestra: sin minus, ad uos reuertetur. In eadem aũt domo manete, edentes & bibẽtes quæ dantur ab illis. Dignus enim est operarius mercede sua. Nolite trãsire de domo in domũ. Et in quãcunq; ciuitatẽ intraueritis & susceperint uos, edite quę apponunt uobis: & sanate infirmos qui in illa sunt, et dicite illis: Appropinquauit in uos regnũ dei. In quãcunq; aũt ciuitatem intraueritis, & nõ susceperint uos, exeuntes in plateas eius, dicite: Etiam puluerem qui adhæsit nobis de ciuitate uestra, extergimus in uos: tamen hoc scitote, quod appropinquauit in uos regnũ dei. Dico uobis, quod Sodomis in die illo remissius erit quàm illi ciuitati. Væ tibi Chorozain, uę tibi Bethsaida, quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent uirtutes, quæ factæ sunt in uobis, olim in cilicio & cinere sedentes, scelerum suorum egissent pœnitentiam: uerumtamen Tyro & Sidoni remissius erit in iudicio quàm uobis. Et tu Capernaum quæ usque ad cœlum elata es, usq; ad infernum deprimeris. Qui uos audit, me audit, & qui uos spernit, me spernit: qui autem me spernit, spernit eũ qui misit me. Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes: Dñe, etiam dæmonia subijciũtur nobis per nomen tuum. Ait aũt illis: Videbam satanam sicut fulgur de cœlo cadentem. Ecce do uobis potestatem calcãdi super serpentes & scorpiones & super omnem uirtutem inimici, & nihil uobis nocebit. Verũtamen in hoc nolite gaudere, q̃ spiritus uobis subijciũtur, sed gaudete quod nomina uestra scripta sunt in cœlis. In eadẽ hora exultauit spiritu Iesus, & dixit: Cõfitebor tibi pater, dñe cœli & terræ, quod abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis: etiam pater, quoniã sic complacitũ est coram te. Oẽmia mihi tradita sunt à patre meo, & nemo scit quis sit filius, nisi pater: & quis sit pater, nisi filius, & cui uoluerit filius aperire. Et conuersus ad discipulos, seorsim dixit: Beati oculi q̃ uident quæ uos uidetis. Dico eẽ uobis, q̃ multi prophetæ & reges uoluerũt uidere quæ uos uidetis, & nõ uiderũt: & audire

λε περὶ τῶν ἐπερωτήσαντος νομικοῦ. λϛ περὶ τῶν ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς. λζ περὶ μάρθας καὶ μαρίας. λη περὶ προσευχῆς.

ρκα ἀκοῦσαι, ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν. * ϙ λε
β ἰδοὺ νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ
λέγων. διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κλη
ρονομήσω; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν. ἐν τῷ νόμῳ τί
γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς,
εἶπεν. ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς
καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ
ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου,
καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. εἶπε δὲ αὐτῷ.
ρκβ ὀρθῶς ἀπεκρίθης, τοῦτο ποίει καὶ ζήσῃ. * ὁ λϛ
ι δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν ἰησοῦν.
καὶ τίς ἐστί μου πλησίον; ὑπολαβὼν δὲ ὁ ἰη
σοῦς, εἶπεν. ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ ἱερου
σαλὴμ εἰς ἱεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ
ἐξέδυσαν αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλ
θον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα. κατὰ συγ
κυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκεί
νῃ, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν. ὁμοίως δὲ καὶ
λευίτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ
ἰδὼν ἀντιπαρῆλθε. σαμαρίτης δέ τις ὁδεύων,
ἦλθε κατ' αὐτόν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη,
καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ,
ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον, ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν
ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον,
καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ. καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν,
ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ
εἶπεν αὐτῷ. ἐπιμελήθητι αὐτοῦ, καὶ ὅτι ἂν προσ
δαπανήσῃς, ἐγὼ, ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώ
σω σοι. τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον
γεγονέναι τῶν ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς; ὁ δὲ εἶπεν.
ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ
ἰησοῦς. πορεύου, καί σου ποίει ὁμοίως. ἐγένετο λζ
δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώ
μην τινά. γυνὴ δέ τις, ὀνόματι μάρθα, ὑπεδέξατο
αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς. καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ, κα
λουμένη μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πό
δας τοῦ ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ. ἡ δὲ μάρθα
περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν, ἐπιστᾶσα δὲ εἶ
πε. κύριε, οὐ μέλει σοι, ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με
κατέλειπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ, ἵνα μοι συναν
τιλάβηται. ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. μάρ
θα, μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλὰ, ἑνὸς
δέ ἐστι χρεία. μαρία τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξα
ρηγ το, ἥ τις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς. * ϙ
ε ἐγένετο, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευ
χόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐ
τοῦ πρὸς αὐτόν. κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι,
καθὼς καὶ ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.
εἶπε δὲ αὐτοῖς. ὅτ' ἂν προσεύχησθε, λέγετε. πάτερ λη
ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου, ἐλθέ
τω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρα
νῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου
ἡμῖν

audire quæ auditis, & nõ audierunt. Et ecce quidã legisperitus surrexit, tentans illũ, et dicens: Magister, quid faciendo, uitã æternam possidebo? At ille dixit ad eum: In lege quid scriptũ est? quomodo legis? Ille respondens dixit: Diliges dñm deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis uiribus tuis, & ex tota mente tua: & proximũ tuum sicut teipsum. Dixitq; illi: Recte respondisti. hoc fac, & uiues. Ille aũt uolens iustificare se ipsum, dixit ad Iesum: Et quis est meus proximus? Respondens aũt Iesus, dixit: Homo quidam descẽdebat ab Hierosolymis in Hiericho, & incidit in latrones qui etiam despoliauerũt eum uestibus, ac uulnerib. inflictis, abierunt semimortuo relicto. Accidit aũt ut sacerdos quidã descẽderet eadem uia, uisoq; illo præterijt. Similiter & Leuita, quum iret iuxta locum, quũ accessisset ac uidisset eum, præterijt. Samaritanus autẽ quidam iter faciens, uenit ad eum, & uiso eo misericordia motus est, et accedẽs obligauit uulnera eius, infundẽs oleum ac uinũ, & imponens illum in suum iumentũ, duxit in diuersoriũ, & curam eius egit. Et postero die egrediens, deprõptos duos denarios dedit hospiti, & ait ei: Curam illius habe, & quodcũq; præterea insumpseris, ego quum rediero reddam tibi. Quis ergo horũ trium uidet̃ tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones? At ille dixit: Qui exercuit misericordiã in illum. Ait igitur illi Iesus: Vade, & tu fac similiter. Factũ est aũt dum irent, ut ipse intraret in quoddã oppidulũ. Ac mulier quædam Martha nomine, excepit illum in domũ suam, & huic erat soror nomine Maria, quæ etiam assidẽs ad pedes Iesu, audiebat sermonẽ illius. Martha autem distrahebatur circa frequens ministerium, quę assistens ait: Domine, non est tibi curæ, quod soror mea reliquit me ut sola ministrem? dic ergo illi, ut me adiuuet. Et respondens dixit illi Iesus: Martha, Martha, solicita es, et tumultuaris circa multa. Atqui unum est necessariũ. Maria bonam partem delegit, quæ nõ auferetur ab ea. Et factum est quum oraret quodam in loco, ut cessauit, dixit quidã ex discipulis eius ad eum. Dñe, doce nos orare, sicut & Ioãnes docuit discipulos suos. Et ait illis: Cũ oratis dicite, Pater noster *qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuũ*: aduenia t regnũ tuũ: *fiat uoluntas tua, quẽadmodũ in cœlo, sic etiã in terra*: panẽ nostrũ quotidianũ da nobis

ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν, καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας
ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡ-
μῖν, καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ
ρκδ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. * καὶ ἔλεγε πρὸς
ε αὐτούς. τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ πορεύσεται
πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου καὶ εἴπῃ αὐτῷ, φίλε, χρῆ
σόν μοι τρεῖς ἄρτους, ἐπειδὴ φίλος μου παρεγε-
νήθη ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐ
τῷ. κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ. μή μοι κόπους
πάρεχε, ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία
μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν, οὐ δύναμαι
ἀναστὰς δοῦναί σοι. λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐ
τῷ ἀναστὰς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον, διά γε τὴν
ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσων χρή
ρκε ζει. κἀγὼ ὑμῖν λέγω. * αἰτεῖτε καὶ δοθή-
ε σεται ὑμῖν, ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀ-
νοιγήσεται ὑμῖν. πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζη
τῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. τίνα
δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ
λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ καὶ ἰχθύν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος
ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠόν,
μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον; εἰ οὖν ὑμεῖς πο-
νηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα δι-
δόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ
οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐ-
ρκς τόν. * καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ κω
ε φὸν. ἐγένετο δὲ, τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος,
ρκζ ἐλάλησεν ὁ κωφός, καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι. * τι
β νὲς δὲ αὐτῶν εἶπον, ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαι
ρκη μονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. * ἕτεροι δὲ πει
ε ράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.
ρκθ * αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν
β αὐτοῖς. πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα
ἐρημοῦται, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. εἰ δὲ καὶ ὁ
σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται
ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκ-
βάλλειν με τὰ δαιμόνια. εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ
ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκ-
βάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται. εἰ
δὲ ἐν δακτύλῳ θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα
ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ὅταν ὁ ἰ-
σχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐ-
λήν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ. ἐπὰν δὲ
ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτὸν, τὴν
πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει, ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ
σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν. ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ'
ἐμοῦ ἐστιν. καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.
ρλ * ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ
ε ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν
ἀνάπαυσιν, καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει. ὑποστρέψω
εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. καὶ ἐλθὸν, εὑ
ρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον. τότε
πορεύε-

nobis quotidie: & remitte nobis peccata no
ſtra, ſiquidē & ipſi remittimus omni deben-
ti nobis: & ne nos inducas in tentationem,
ſed libera nos à malo. Et ait ad illos: Quis ueſtrū
habebit amicum, & ibit ad illum media no-
cte, & dicet illi: Amice, da mihi mutuo tres
panes, quoniā amicus meus uenit de uia ad
me, & nō habeo quod apponā illi. & ille in-
tus reſpondēs dicat, Noli mihi moleſtus eſ-
ſe, iam oſtium clauſum eſt, & pueri mei me-
cum ſunt in cubili, nō poſſum ſurgere & da-
re tibi. Dico uobis. etiam ſi nō daturus ſit illi
ſurgens, eo quod amicus eius ſit, propter im
probitatem tamen eius ſurget, ac dabit illi
quotquot habet opus. Et ego dico uobis: Pe
tite, & dabitur uobis, quærite, & inuenietis:
pulſate, & aperietur uobis. Omnis enim qui
petit, accipit, & qui quęrit, inuenit: & pulſan
ti aperietur. Quis autē ex uobis pater, à quo
ſi filius petierit panem, num lapidem dabit
illi? Aut ſi piſcem, num pro piſce ſerpentem
dabit illi? Aut ſi petierit ouū, num porriget
illi ſcorpium? Si ergo uos quū ſitis mali, no-
ſtis bona dona dare filijs ueſtris, quanto ma-
gis pater ueſter cœleſtis dabit ſpiritum ſan-
ctum poſcentibus ſe. Et erat eijciens dæmo-
nium, & illud erat mutum: quumq; eiecíſſet
dæmoniū, loquutus eſt mutus, & admiratæ
ſunt turbæ. Quidam aūt ex eis dixerunt: Per
Beelzebul principem dæmoniorū eijcit dæ
monia. Et alij tentantes, ſignū de cœlo quæ-
rebant ab eo. Ipſe aūt quum ſciret cogitatio-
nes eorum, dixit eis: Omne regnū aduerſus
ſeipſum diuiſum deſolatur, & domus ſuper
domū cadit. Quod ſi ſatanas quoque aduer
ſus ſeipſum diuiſus eſt, quomodo ſtabit reg
num eius? quia dicitis per Beelzebul eijcere
me dæmonia. Quod ſi ego Beelzebul præſi
dio eijcio dæmonia, filij ueſtri cuius præſidio
eijciūt? Ideo ipſi iudices ueſtri erūt. Porrò ſi
digito dei eijcio dęmonia, profecto peruenit
ad uos regnū dei. Quū fortis armatus cuſto
dit atriū ſuum, in pace ſunt ea quæ poſſidet.
Vbi uero fortior eo ſuperueniēs uicerit eū,
uniuerſa arma eius aufert, in quib. cōfidebat,
& ſpolia eius diſtribuit. Qui nō eſt mecum,
cōtra me eſt: & qui non colligit mecū, diſper
git. Quum immundus ſpiritus exierit ab ho
mine, ambulat per loca arentia, quærens re-
quiem, & nō inueniēs dicit: Reuertar in do-
mum meā unde exiui. Et quū uenerit, inue-
nit eam ſcopis mundatam atq; ornatam: tūc

uadit

πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύ-
ματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοι-
κεῖ ἐκεῖ. καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐ-
ρλα κείνου χείρονα τῶν πρώτων. * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ
τοῦ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά τις γυνὴ φω-
νὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ. μακαρία ἡ κοιλία ἡ
βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας. αὐτὸς δὲ εἶ-
πε, μενοῦνγε, μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τ
ρλβ θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν. * τῶν δὲ ὄχ μα
ε λων ἐπαθροιζομένων, ἤρξατο λέγειν. ἡ γενεὰ αὕ-
τη πονηρά ἐστι, σημεῖον ζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσε-
ται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. κα
θὼς γὰρ ἐγένετο ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς νινευίταις, οὕ
τως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.
βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν
ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐ-
τούς, ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι
τὴν σοφίαν σολομῶνος, καὶ ἰδοὺ πλεῖον σολομῶ-
νος ὧδε. ἄνδρες νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ
κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦ
σιν αὐτήν, ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα ἰωνᾶ.
ρλγ καὶ ἰδοὺ πλεῖον ἰωνᾶ ὧδε. * οὐδεὶς λύχνιον
β ἅψας εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλ
Aliàs λ' ὑπὲ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι, τὸ φῶς
φέγγος βλέπωσιν. * ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀ-
ρλδ φθαλμός. ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅ ὅ-
ε λον τὸ σῶμά σου φωτεινόν ἐστι. ἐὰν δὲ πονηρὸς
ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν ἐστι. σκόπει οὖν, μὴ τὸ
φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστίν. εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅ-
λον φωτεινόν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινόν, ἔσται
φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φω
ρλε τίζει σε. * ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν μβ
ε φαρισαῖος τις, ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ. εἰσελθὼν
δὲ ἀνέπεσεν. ὁ δὲ φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν,
ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου. εἶπε δὲ
ὁ κύριος πρὸς αὐτόν. νῦν ὑμεῖς οἱ φαρισαῖοι τὸ
ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου, καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζε-
τε, τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονη
ρλς ρίας. ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσω
θεν ἐποίησε; πλὴν τὰ ἐνόντα, δότε ἐλεημοσύνην,
ρλζ καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἐστιν. * ἀλλ'
ε οὐαὶ ὑμῖν τοῖς φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύ
οσμον, καὶ τὸ πήγανον, καὶ πᾶν λάχανον, καὶ
παρέρχεσθε τὴν κρίσιν, καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ.
ρλζ ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφεῖναι. * οὐαὶ
β ὑμῖν τοῖς φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκα
θεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς
ρλη ἐν ταῖς ἀγοραῖς. * οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ
ε φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ
ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι περιπατοῦντες ἐπ' ἄνω
ρλθ οὐκ οἴδασιν. * ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν,
ε λέγει αὐτῷ. διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς
ὑβρίζεις

uadit, & assumit septē alios spiritus secū no-
centiores ipso, et ingressi habitāt ibi, & fiunt
extrema hominis illius peiora primis. Factū
est aūt quum hæc diceret, extollens uocem
quædā mulier de turba, dixit illi: Beatus uen
ter qui te portauit, & ubera quæ suxisti. At
ille dixit: Quinimo beati qui audiunt sermo
nem dei, & custodiunt illum. Turbis autem
condensantibus se, cœpit dicere: Natio hæc
mala est. Signum quærit, & signum non da-
bitur ei, nisi signum Ionæ prophetæ. Nam si
cut fuit Ionas signum Niniuitis, ita erit & fi
lius hominis nationi isti. Regina Austri sur-
get in iudicio cū uiris nationis huius, & con
demnabit illos, quia uenit à finibus terræ, ut
audiret sapientiam Solomonis: & ecce plus
q̄ Solomon hoc in loco. Viri Niniuitæ sur-
gent in iudicio cum natione hac, & condem
nabunt illam: quia ad pœnitentiam adducti
sunt, prædicatione Ionæ: & ecce plus q̄ Io-
na hoc in loco. Nemo lucernam accendit, &
in abscondito ponit, neq; subter modiū, sed
super candelabrū, ut qui ingrediūtur, lumen
uideāt. Lucerna corporis est oculus. Quum
igitur oculus tuus fuerit simplex, totū quoq;
corpus tuum lucidū erit: quod si malus fue-
rit, etiam corpus tuum tenebrosum erit. Vi-
de ergo ne lumen quod in te est, tenebræ sint.
Si ergo corpus tuum totū lucidū fuerit, non
habens aliquam partem tenebrosam, sic erit
lucidum totum, ut cum lucerna fulgore illu-
minat te. Et quum loqueretur, rogauit illum
quidā pharisæus, ut pranderet apud se. Iesus
autem ingressus accubuit. Pharisæus autem
quū uidisset, admiratus est quod nō prius la
uisset ante prandiū. Et ait dominꝰ ad illum:
Nunc uos pharisæi exteriora poculi catiniq;
mundatis, & quod intus est uestri, plenū est
rapina & malicia. Stulti, nónne q fecit quod
foris est, etiā id quod intus est, fecit? Verun-
tamen quod supereſt, date eleemosynam, &
ecce omnia mūda sunt uobis. Sed uæ uobis
pharisæis, quia decimatis mentam & rutam,
& quoduis olus, & præteritis iudiciū & cha
ritatem dei. Imò hæc oportuit facere, & illa
non omittere. Væ uobis pharisæis, quia dili
gitis primas cathedras in synagogis, & salu-
tationes in foro. Væ uobis scribæ & phari-
sæi hypocritæ, quia estis ut monumēta quæ
non apparent, & homines ambulantes su-
per ea nesciūt. Respōdens aūt quidā ex legis
peritis, ait illi: Magister, hęc dicēs etiam nos

afficis

ὑβρίζεις. ὁ δὲ εἶπε. καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί,
Aliàs ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβά/
τοῖς αὐ στακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ
θρώποις προσψαύετε τοῖς φορτίοις. * οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι μ
ρμ̄ οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πα
ε τέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς, ἄρα μαρτυρεῖτε
καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑ/
μῶν, ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτούς, ὑμεῖς δὲ οἰ/
ρμᾱ κοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα. * διὰ τοῦτο καὶ ἡ
ε σοφία τοῦ θεοῦ εἶπεν. ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφή
τας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ
διώξουσιν, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προ
φητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου,
ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ
ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου τοῦ ἀπολομένου με/
ταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναὶ λέγω
ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.
ρμβ * οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖ
ε δα τῆς γνώσεως, αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς
ρμγ εἰσερχομένους ἐκωλύσατε. * λέγοντος δὲ
ε αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἤρξαντο οἱ γραμματεῖς καὶ
οἱ φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστόματίζειν αὐ/
τὸν περὶ πλειόνων, ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, ζητοῦν
τες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κα
τηγορήσωσιν αὐτοῦ. ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν
τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥς τε καταπατεῖν ἀλ
λήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,
ρμδ πρῶτον. * προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης
ε τῶν φαρισαίων ἥ τις ἐστὶν ὑπόκρισις. * οὐ/μὴ
ρμε δὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθή
σεται, καὶ κρυπτὸν ὃ οὐ γνωσθήσεται. ἀνθ' ὧν ὅσα
ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται,
καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κη
ρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων. λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς
φίλοις μου, μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων
τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσό
τερόν τι ποιῆσαι. ἀποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆ
τε. φοβηθῆτε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι ἐξουσίαν
ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν, ναὶ λέγω ὑμῖν,
τοῦτον φοβηθῆτε. οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται
ἀσσαρίων δύο. καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλε
λησμένον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες
τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠριθμημέναι. μὴ οὖν
φοβεῖσθε, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε. λέγω δὲ
ὑμῖν, πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν
ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει
ρμε ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ. * ὁ
ε δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀ/
ρμζ παρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ.
ε * καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώ/
ρμη που ἀφεθήσεται αὐτῷ. τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα
ε βλασφημήσαντι, οὐκ ἀφεθήσεται. * ὅταν δὲ
προσ/

afficis contumelia. At ille ait: Et uobis le/
gisperitis uæ, quia oneratis homines, oneri/
bus quæ portare non possunt, & ipsi uno di
gito uestro nõ attingitis sarcinas. Væ uobis
quia ædificatis monumenta prophetarũ, pa
tres autem uestri occiderũt illos: profecto te/
stamini quod comprobatis facta patrum ue
strorum, quoniã illi quidem eos occiderũt,
uos autem ædificatis eorum sepulchra. Pro
pterea & sapientia dei dixit: Mittam ad illos
prophetas & apostolos, & ex illis occident
& persequentur, ut requiratur sanguis om/
nium prophetarum qui effunditur à consti/
tutione mundi, à natione ista, à sanguine A/
bel usq; ad sanguinem Zachariæ, qui perijt
inter altare & ædem: profecto dico uobis, re
quiretur ab hac natione. Vę uobis legisperi
tis, quia tulistis clauem scientiæ, ipsi non in/
troistis, & eos qui introibant, uetuistis. Quũ
autem hęc ad illos diceret, cœperunt legispe
riti & pharisæi grauiter insistere & captiose
interrogare eum de multis, insidiantes ei, &
quærentes aliquid uenari ex ore eius, quo ac
cusarent eum. Quum autem conue/ XII
nissent innumera turbæ multitudo, adeo ut se
inuicem conculcarent, cœpit dicere ad disci
pulos suos, primum. Cauete uobis ipsis à fer
mento pharisęorum quod est hypocrisis. Ni
hil enim opertum est, quod nõ reuelabitur:
neque abscõditum, quod non scietur. Quo/
niam quæ in tenebris dixistis, in lumine au/
dientur, & quod in aurem loquuti estis in
conclauibus, prædicabitur in tectis. Dico
autem uobis amicis meis: Ne terreamini ab
his qui occidunt corpus, & post hæc non
habent quod amplius faciant. Ostendam au
tem uobis quem timeatis. Timete eum qui
postquàm occiderit, habet potestatem con
jiciendi in gehennam: certe dico uobis, hũc
timete. Nonne quinque passerculi ueneunt
minutis assibus duobus, et unus ex illis non
est in obliuione coram deo. Quin & pili
capitis uestri omnes numerati sunt. Noli/
te ergo timere: multis passeribus pluris e/
stis. Dico autem uobis, omnis quicunque
confessus fuerit me coram hominibus, &
filius hominis confitebitur illum coram an
gelis dei. Qui autẽ negauerit me coram ho/
minibus, negabitur coram angelis dei. Et
quisquis loquitur dictũ in filiũ hominis, re/
mittetur illi: ei uero qui in spiritũ sanctũ con
uicium dixerit, nõ remittetur. Quum autem

προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς
ἀρχὰς, καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε, πῶς
ἢ τί ἀπολογηθήσεσθε ἢ τί εἴπητε. τὸ γὰρ ἅγιον
πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ
ρμθ εἰπεῖν. * εἶπε δέ τις αὐτοῦ ἐκ τοῦ ὄχλου. με
ι διδάσκαλε, εἰπὲ τοῦ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι
μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῦ.
ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν
ἐφ' ὑμᾶς; εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς. ὁρᾶτε καὶ φυ-
λάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, ὅτι οὐκ ἐν τοῦ πε-
ρισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόν-
των αὐτοῦ. εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐ- μϛ
τοὺς, λέγων, ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρη-
σεν ἡ χώρα, καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτοῦ, λέγων. τί
ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρ-
πούς μου; καὶ εἶπε, τοῦτο ποιήσω. καθελῶ μου
τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω. καὶ συ-
νάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γεννήματά μου, καὶ τὰ ἀ-
γαθά μου, καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου. ψυχὴ ἔχεις
πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλὰ, ἀναπάνου,
φάγε, πίε, εὐφραίνου. εἶπε δὲ αὐτοῦ ὁ θεός. ἄ-
φρων, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαι-
τοῦσιν ἀπὸ σοῦ, ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται; οὕ-
τως ὁ θησαυρίζων ἑαυτοῦ, καὶ μὴ εἰς θεὸν πλου-
τῶν. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.
ρν * διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω. μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ
ι ὑμῶν τί φάγητε, μὴ δὲ τοῦ σώματι, τί ἐνδύση-
σθε. ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα
τοῦ ἐνδύματος. κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι
οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν, οἷς οὐκ ἔστι τα-
μεῖον, οὐ δὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ θεὸς τρέφει αὐτούς.
πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;
τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐ-
πὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα; εἰ οὖν οὔτε
ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶ-
τε; κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει, οὐ κο-
πιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν οὐ δὲ σολομῶν ἐν
πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τού-
των. εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τοῦ ἀγρῷ σήμερον ὄντα,
καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ θεὸς οὕ-
τως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς ὀλιγόπι-
στοι; καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίη-
τε, καὶ μὴ μετεωρίζεσθε. ταῦτα γὰρ πάντα τὰ
ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ. ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶ-
δεν, ὅτι χρήζετε τούτων. πλὴν ζητεῖτε τὴν βα-
σιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσε-
ρνα ται ὑμῖν. * μὴ φοβηθῆτε τὸ μικρὸν ποίμνιον,
ι ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βα-
ρνβ σιλείαν. * πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν,
β καὶ δότε ἐλεημοσύνην. * ποιήσατε ἑαυ-
ρνγ τοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέ-
ι κλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγί-
ζει

adduxerint uos ad synagogas, & ad magi-
stratus ac potestates, nolite solliciti esse, qua-
liter aut quid respondeatis, aut quid dicatis,
spiritus enim sanctus docebit uos in eadem
hora, quid oporteat uos dicere. Ait autem ei
quidā de turba: Magister, dic fratri meo ut
diuidat mecum hæreditatem. At ille dixit ei:
Homo, quis me constituit iudicem aut diui-
sorem super uos? Dixitq; ad illos: Videte &
cauete ab auaritia, quia non in abundātia cu
iusquam uita eius est ex his quæ possidet. Di
xit aūt similitudinem ad illos, dicens: Homi-
nis cuiusdam diuitis uberes fructus ager at-
tulit, & cogitabat intra se dicens, Quid faciā
quod non habeam quo congregem fructus
meos? Et dixit: Hoc faciam, destruam hor-
rea mea, & maiora extruam, & illuc congre-
gabo omnia quæ nata sunt mihi bona mea,
& dicā animæ meæ. Anima habes multa bo
na reposita in annos multos, requiesce, co-
mede, bibe, gaude. Dixit autē illi deus: Stul-
te, hac nocte animam tuam repetunt abs te.
Quæ uero parasti, cui cedent? Sic qui recon-
dit sibi, nec est erga deum diues. Dixitq; ad
discipulos suos: Ideo dico uobis, Nolite soli
citi esse animę uestræ quid edatis, neque cor
pori quid induamini. Anima plus est quàm
esca, & corpus plus quàm indumentū. Con
siderate coruos quia non seminant, neq; me-
tunt, quibus non est penuarium, neq; horre-
um, & deus pascit illos. Quanto magis uos
præstatis uolucribus? Quis autem uestrū so
licitudine sua potest adijcere ad staturā suā
cubitum unum? Si ergo ne id quidem quod
minimum est potestis, quid de cæteris solici
ti estis? Cōsiderate lilia quomodo crescunt,
non laborant, neq; nent: dico autem uobis,
nec Salomon in om̄i gloria sua uestiebatur
sicut unum ex istis. Si autem gramen quod
hodie est in agro, & cras in clibanum mitti-
tur, deus sic uestit, quanto magis uos *uestiet*,
ó parum fidentes? Et uos nolite quærere qd
esuri sitis, aut quid bibituri, & nolite in su-
blime tolli: hæc enim omnia gentes mundi
quærunt: pater autem uester scit quod istis
indigeatis. Quin potius quærite regnū dei,
& hæc omnia adijcientur uobis. Noli time-
re pusille grex, quia complacitum est patri
uestro dare uobis regnū. Vendite quæ pos-
sidetis, & date eleemosynam. Parate uobis
sacculos qui non ueterascunt, thesaurum
non deficientem in cœlis, quò fur non acce
dit

ζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει. ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

ρνδ ι * ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι, καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον αὐτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων, ἵνα ἐλθόντος καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ. * μακάριοι

ρνε ι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται καὶ ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς. καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτως, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι. * τοῦτο δὲ γινώ-

ρνς ι σκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης, ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυχθῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ. καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώ-

ρνζ που ἔρχεται. * εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ πέτρος. κύριε πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας; εἶπε δὲ ὁ κύριος. τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύ-

ρνη ι ριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον; μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν, ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ, εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως. ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρ-

ρνθ ι χουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν. * ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, χρονίζει μου ὁ κύριος ἔρχεσθαι, καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι, ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει, καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ

ρξ ι τῶν ἀπίστων θήσει. * ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς. ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολύ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ, καὶ ᾧ παρέθεντο πολύ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν. * πῦρ

ρξα ι ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη; βάπτισμα δέ ἔχω βαπτισθῆναι. καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ; δοκεῖτε, ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν τῇ γῇ; οὐχὶ λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν. ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσὶ, καὶ δύο ἐπὶ τρισίν. διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρὶ, μήτηρ ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρὶ, πενθερὰ ἐπὶ τῇ νύμφῃ αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τῇ πενθερᾷ

ρξβ ι αὐτῆς. * ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, ὅτ' ἂν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, ὄμβρος ἔρχεται, καὶ γίνεται οὕτως

dit, neq; tinea corrumpit. Vbi enim thesaurus uester est, ibi & cor uestrũ erit. Sint lumbi uestri præcincti, & lucernæ accẽsæ & uos similes hominibus, expectãtibus dominum suum quando reuertatur à nuptijs: ut quum uenerit ac pulsauerit, confestim aperiant ei. Beati serui illi, quos quum uenerit dominꝰ, inuenerit uigilantes: amen dico uobis, quod præcinget se, & faciet illos discũbere, & transiens ministrabit illis. Et si uenerit in secunda uigilia, & si in tertia uigilia uenerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi. Hoc autem scitote, quod si sciisset paterfamilias qua hora fur uẽturus fuisset, uigilasset utique, nec passus fuisset perfodi domum suam. Et uos igitur estote parati, quia qua hora non putatis, filius hominis ueniet. Ait autẽ ei Petrus: Domine, ad nos dicis istam parabolã, an etiam ad omnes? Dixit autẽ dominus: Quis nam est fidelis dispensator ac prudens, quem constituet dominꝰ super famulitium suũ, ut det illis in tempore demensum cibum? Beatus ille seruus, quem quum uenerit dominus in uenerit ita facientem: uere dico uobis, quod omnibus quæ possidet, præficiet illũ. Quod si dixerit seruus ille in corde suo, differt dominus meus reditũ, cœperitq; percutere seruos & ancillas, & edere bibereq; & inebriari, ueniet dominus serui illius in die quo non sperat, & hora qua nescit, & dissecabit eum, partemq; eius cum infidis ponet. Ille autem seruus qui cognouit uolũtatem domini sui, & non se præparauit, nec fecit secundum uoluntatem eius, plagis uapulabit multis, qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, uapulabit paucis. Porrò cuicunq; multum datum est, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo. Ignem ueni missurus in terram, & quid uolo, si iam accensus est? Sed baptismo habeo baptizari, & quomodo coartor, donec perficiatur? Putatis quod pacem uenerim missurus in terram? Non dico uobis, imò separationem. Erunt enim ex hoc quinque in domo una diuisi, tres aduersus duos, & duo contra tres: diuidetur pater aduersus filium, & filius aduersus patrem, mater aduersus filiã, & filia aduersus matrem, socrus aduersus nurum suam, & nurus aduersus socrum suam. Dicebat autem & ad turbas: Quum uideritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis, Imber uenit: & ita

οὕτως, καὶ ὅτ' ἂν νότον πνέοντα, λέγετε, ὅτι καύσων ἔσαι, καὶ γίνεται. ὑποκριτά, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν, τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε; τί δὲ καὶ ἀφ'
ρξβ ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον; * ὡς γὰρ ὑ-
ε πάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα ἐν τῇ ὁδῷ, δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ, μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτὴν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλῃ εἰς φυλακήν. λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀπόδῳς.

ρξγ * παρῆσάν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγ- μζ
ι γέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷ-
μα ἐμίξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν. καὶ ἀπο-
κριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς. δοκεῖτε, ὅτι οἱ γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν; οὐχί λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε. ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ σιλωάμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς. δοκεῖτε ὅτι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν ἱερουσαλήμ; οὐχί λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ με-
ρξδ τανοῆτε πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε. * ἔλεγε
ι δὲ ταύτην τὴν παραβολήν. συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην, καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν. εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, ἰδοὺ τρία ἔτη ἀφ' οὗ ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω, ἔκκοψον αὐτήν, ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, λέγει αὐτῷ. κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτὴν, καὶ βάλω κοπρίαν. καὶ μὲν ποιήσῃ καρπόν, εἰ δὲ μή γε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν. ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

Ⓒ ἰδοὺ γυνὴ ἣν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη μη
δέκα καὶ ὀκτὼ, καὶ ἦν συγκύπτουσα καὶ μὴ δυ-
ναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές. ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ ἰησοῦς προσεφώνησε καὶ εἶπεν αὐτῇ. γύναι ἀπολέλυσαι ἀπὸ τῆς ἀσθενείας σου. καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας, καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη καὶ ἐδόξαζε τὸν θεόν. ἀποκριθεὶς δὲ ἀρχισυνάγωγος ἀγανακτῶν, ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ. ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι, ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ
ρξε μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου. * ἀπεκρίθη οὖν
ς αὐτῷ ὁ κύριος, καὶ εἶπεν. ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει; ταύτην δὲ θυγατέρα ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ
ρξς τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου; * καὶ
ι

fit: & quum austrum flantem, dicitis, quod æstus erit: & fit. Hypocritæ, faciē cœli & terræ nostis probare: hoc autē tempus qui fit ut non probetis? cur autem & ex uobisipsis non iudicatis quod iustum est? Quum enim uadis cum aduersario tuo ad magistratū in uia, da operā ut libereris ab illo, ne forte pertrahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor conijciat te in carcerem. Dico tibi, non exibis inde, donec ultimū etiam minutum reddas. Aderant autem qui XIII
dam eodem in tempore nunciātes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum sacrificijs ipsorum. Et respondens Iesus, dixit illis: Putatis quod hi Galilæi præcunctis Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt? Non, dico uobis, imò nisi resipueritis, omēs similiter peribitis. Aut illi decem & octo, supra quos cecidit turris in Siloa, & occidit eos. Putatis qđ debitores fuerint ultra cunctos homines habitantes Hierosolymis? Nō, dico uobis, imò nisi resipueritis, oēs similiter peribitis. Dicebat & hanc similitudinem: Arborem fici habebat quidam plantatam in uinea sua, & uenit quærens fructum in illa, & non inuenit. Dixit autem ad cultorem uineæ: Ecce anni tres sunt ex quo uenio quærēs fructum in ficu hac, & non inuenio. succide illam: ad quid uel terram occupat? At ille respondens dixit illi: Domine, sine illam & hoc anno, donec fodero circum illam & misero stercus, & si quidem fecerit fructum, sin minus, in posterum succides eam. Docebat autē in una synagogarum sabbatis. Et ecce mulier quę habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo, eratq; contracta, nec omnino poterat erigere caput: quam quum uideret Iesus, uocauit eam ad se, & ait illi: Mulier, liberata es ab infirmitate tua. Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat deum. Respondens autem princeps synagogæ, indignans quod sabbato sanasset Iesus, dicebat turbæ: Sex dies sunt, in quibus oportet operari: in his ergo uenite, ut saneminí, & non in die sabbati. Respondens autem ad illum dominus, dixit: Hypocrita, unusquisque uestrum sabbato nónne soluit bouem suum aut asinum à præsepi, & ducit aquatum? Hanc autem filiam Abrahæ, quam alligauit satanas ecce decem & octo annis, non oportuit solui à uinculo isto die sabbati? Et

quum

μθ περὶ τῶν παραβολῶν. ν περὶ τοῦ ἐπορωτηκότος &c. να περὶ τοῦ πόνου τῶ ἰησοῦ ἀπὸ πρώτης. νβ περὶ τοῦ ὑδρωπικοῦ.

ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ᾽ αὐτοῦ.

ρξζ * ἔλεγε δέ, τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, μθ καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν; ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ, καὶ ηὐξήσε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

ρξθ * καὶ πάλιν εἶπε, τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ; ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον. * καὶ ρο διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας, διδάσκων καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς ἰερουσαλήμ. * εἶπε δέ τις ν αὐτῷ, κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σῳζόμενοι; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς. ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης, ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν. * ἀφ᾽ οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες. κύριε, κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν. καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ. τότε ἄρξεσθε λέγειν. ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου, καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας. καὶ ἐρεῖ, λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ, ἀπόστητε ἀπ᾽ ἐμοῦ πάντες ἐργάται τῆς ἀδικίας. ἐκεῖ ἔσται ὁ ρος κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. * ὅταν ε ἂν ὄψησθε ἀβραὰμ καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ, καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω. καὶ ἥξουσιν ἀπ᾽ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου, καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. * καὶ ἰδοὺ εἰσὶν ρος ζ ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶν πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι. * ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, ἔξελθε καὶ πορεύου ἐντεῦθεν, ὅτι ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. πορευθέντες εἴπατε νᾱ τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ. ἰδοὺ ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἀποτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι. πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι, ὅτι οὐκ ἐνδέχεται, προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω ἰερουσαλήμ. * ἰερουσαλήμ, ἰερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας καὶ οὐκ ἠθελήσατε. ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρ- ρος ε ίου * καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν φαρισαίων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν. καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰη- σοῦς

quum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarij eius, & omnis populus gaudebat super uniuersis quæ cum gloria fiebant ab eo.

μθ Dicebat ergo: Cui simile est regnũ dei: et cui simile faciam illud? Simile est grano sinapis, quod acceptũ homo misit in hortum suum, & creuit, & euasit in arborem magnã, & uolucres cœli nidulabãtur in ramis eius. Et iterum dixit: Cui simile faciam regnũ dei? Simile est fermẽto quod acceptũ mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentetur totum. Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens Hierosolymã. Ait autẽ illi quidam: Dñe, an pauci sunt qui salutem consequuntur? Ille uero dixit ad illos: Contendite intrare per angustam portam, quia multi, dico uobis, quærent intrare, & non poterunt. Quum autem surrexerit paterfamilias, & clauserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicentes: Domine domine, aperi nobis. Et respondens dicet uobis: Nescio uos unde sitis. Tunc incipietis dicere: Edimus corã te & bibimus, & in plateis nostris docuisti. Et dicet: Dico uobis, nescio uos unde sitis. Discedite à me omnes qui patratis iniquitatẽ. Ibi erit fletus & stridor dentium, quũ uideritis Abraham & Isaac & Iacob, & oẽs prophetas in regno dei, uos aũt expelli foras. Et uenient ab oriente & occidente & aquilone & austro, & accumbẽt in regno dei. Et ecce sunt postremi qui erũt primi, & sunt primi qui erũt postremi. Eodem die accesserũt quidam pharisæorũ, dicentes illi: Exi, & uade hinc, quia Herodes uult te νᾱ occidere. Et ait illis: Ite dicite uulpi illi: Ecce eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor. Verumtamen oportet me hodie & cras & perendie ambulare, quia fieri non potest, ut propheta pereat alibi quàm Hierosolymis. Hierusalẽ, Hierusalem quæ occidis prophetas, & lapidas eos qui mittunt ad te: quoties uolui congregare filios tuos, quẽadmodũ auis nidum suum sub pennas, & noluisti is. Ecce relinquitur uobis domus uestra deserta. Dico autem uobis, quod non uidebitis me donec ueniat tempus, quum dicetis: Benedictus qui uenit in nomine domini. Et accidit ut in XIIII troiret in domum cuiusdam principis pharisæorum sabbato ad capiendũ cibum, & ipsi νβ obseruabant eum. Et ecce homo quidam hydropicus erat ante illum. Et respondens Ie-

νγ̄ περὶ τῶν μὴ ἀγαπᾶν τὰς πρωτοκλισίας. νδ περὶ τῶν καλουμένων ἐν τῷ δείπνῳ.

σοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ φαρισαίους, λέ-
γων. εἰ ἔξεστιν ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν; οἱ δὲ
ἡσύχασαν, καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ
ρος ἀπέλυσε. * καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπε, τί-
ε νος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ
εὐθέως ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;
καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.
ροη * ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν
ι ἐπέχων, πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέ-
γων πρὸς αὐτοὺς ὅτ' ἂν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γά νγ̄
μους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν, μή πο
τε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐλ-
θὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, δὸς τούτῳ τό-
πον, καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον
κατέχειν. ἀλλ' ὅτ' ἂν κληθῇς πορευθεὶς ἀνάπεσον
εἰς τὸν ἔσχατον τόπον, ἵνα ὅτ' ἂν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε,
εἴπῃ σοι, φίλε, προσαναβῆθι ἀνώτερον, τότε ἔσται σοι
ροθ δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοι. * ὅτι
ε πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, καὶ ὁ τα-
ρπ πεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται. * ἔλεγε δὲ
ι καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, ὅτ' ἂν ποιῇς ἄριστον ἢ
δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μὴ δὲ τοὺς ἀδελφούς
σου, μὴ δὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μὴ δὲ γείτονας πλουσί-
ους, μή ποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένη-
ταί σοι ἀνταπόδομα, ἀλλ' ὅτ' ἂν ποιῇς δοχὴν, κάλει
πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς. καὶ μακά-
ριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι. ἀντα-
ποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.
ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων, εἶπεν αὐτῷ.
μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.
ρπα * ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, ἄνθρωπος τὶς ἐποίησε δεῖπνον νδ
ε μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς. καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦ-
λον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου, εἰπεῖν τοῖς κεκλημέ-
νοις, ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα, καὶ ἤρξαν-
το ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. ὁ πρῶτος εἶ-
πεν αὐτῷ. ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελ-
θεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτὸν, ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημέ-
νον. καὶ ἕτερος εἶπε, ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ
πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτὰ, ἐρωτῶ σε ἔχε με πα-
ρῃτημένον. καὶ ἕτερος εἶπε. γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ
τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν. καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος,
ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. τότε ὀργισθεὶς
ὁ οἰκοδεσπότης, εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, ἔξελθε τα-
χέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως,
καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ
τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε. καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος. κύ-
ριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί. καὶ εἶ-
πεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον. ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς
καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμι-
σθῇ ὁ οἶκός μου. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν
ρπβ ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δεί-
ε πνου. * συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί,
καὶ

sus dixit ad legisperitos & pharisæos, dicẽs: Num licet sabbato sanare? At illi tacuerunt. Ipse uero apprehẽsum sanauit eum, ac dimisit. Et respondẽs ad illos, dixit: Cuius uestrũ asinus aut bos in puteũ cadet, & non continuo extrahet illũ die sabbati? Et nõ poterãt ad hæc respondere illi. Dicebat aũt ad inuitatos parabolã, intendẽs quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad illos: Quũ inuitatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accũbas in primo loco, ne quando honoratior te sit inuitatus ab illo, & ueniens is qui te & illum uocauit, dicat tibi, Da huic locũ: & tunc incipias cum rubore extremũ locum tenere. Quin potius quum uocatus fueris, uade, accumbe in nouissimo loco: ut quũ uenerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende superius, tũc erit tibi gloria coram simul discumbentibus: quia omnis qui se extollit, deijcietur: & qui se deijcit, extolletur. Dicebat autem & ei qui se inuitauerat: Quum facis prandium aut cœnam, noli uocare amicos tuos, neque fratres tuos, neq; cognatos tuos, neq; uicinos diuites: ne quando & ipsi te uicissim inuitent, ac repẽdatur tibi beneficiũ. Imò quũ facis conuiuiũ, uoca pauperes, debiles, claudos, cæcos: & beatus eris: quia non possunt rependere tibi. rependetur enim tibi in resurrectione iustorum. Hæc quum audisset quidam de simul accumbentibus, dixit illi: Beatus qui comedet panẽ in regno dei. At ipse dixit ei: Homo quidã apparauerat cœnam magnam, & uocauit multos: misitq; seruum suum hora cœnæ, ut diceret inuitatis: Venite, quia iam parata sunt omnia. Et cœperunt simul omnes excusare. Primus dixit ei, Villam emi, & necesse mihi est exire & uidere illam: rogo te, habe me excusatum. Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & eo ad probandum illa: rogo te, habe me excusatũ. Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo nõ possum uenire. Ac reuersus seruus, renunciauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamilias dixit seruo suo: Exi cito in plateas & uicos ciuitatis, & pauperes ac debiles claudosq; & cæcos introduc huc. Et ait seruus: Domine, factum est ut imperasti, & adhuc locus est. Et ait dominus seruo, Exi in uias & sepes, & compelle intrare, ut impleatur domus mea. Dico enim uobis, quod nemo uirorum illorum qui uocati sunt, gustabit cœnam meam. Ibant autem turbæ multæ cum eo,

&

νε̄ παραβολὴ περὶ οἰκοδομῆς πύργου. νϛ̄ παραβολὴ περὶ ἑκατὸν προβάτων. νζ περὶ τῶν ἀπρδημήσαντος εἰς χώραν μακραν

καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτοὺς. εἴ τις ἔρχεται πρός
με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα
καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς
καὶ τὰς ἀδελφὰς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν,
οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι. καὶ ὅς τις οὐ βα-
στάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ
ρπγ̄ δύναταί μου εἶναι μαθητής. * τίς γὰρ ἐξ ὑ- νε̄
ι μῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον κα-
θίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρ-
τισμὸν, ἵνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ
μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες
ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ, λέγοντες, ὅτι οὗτος
ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν
ἐκτελέσαι; ἢ τις βασιλεὺς πορευόμενος συμβα-
λεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶ-
τον βουλεύεται, εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιά-
σιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχο-
μένῳ ἐπ' αὐτόν; εἰ δὲ μή γε, ἔτι αὐτοῦ πόῤῥω ὄν-
τος, πρεσβείαν ἀποστείλας ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρή-
ρπδ νην. * οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν, ὃς οὐκ ἀπο-
ε τάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύνα-
ρπε̄ ταί μου εἶναι μαθητής. * καλὸν τὸ ἅλας, ἐὰν δὲ
β τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται; οὔτε εἰς
γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν εὐθετόν ἐστιν, ἔξω βάλλου-
ρπϛ̄ σιν αὐτό. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. * ἦσαν
β δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρ-
τωλοὶ ἀκούειν αὐτοῦ. καὶ διεγόγγυζον οἱ φαρισαῖοι
καὶ οἱ γραμματεῖς, λέγοντες, ὅτι οὗτος ἁμαρτω-
ρπζ λοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς. * εἶπε νϛ̄
ι δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων.
τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα,
καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐνε-
νηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ
ἀπολωλὸς ἕως εὕρῃ αὐτό. καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ
τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων, καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον
συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐ-
τοῖς. συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ
ἀπολωλός. λέγω ὑμῖν, ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐ-
ρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνενη-
κονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετα-
ρπη̄ νοίας. * ἢ τις γυνὴ δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν
ι ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σα-
ροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως ὅτου εὕροι,
καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γεί-
τονας, λέγουσα. συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν
ρπθ δραχμὴν, ἣν ἀπώλεσα. * οὕτως λέγω ὑμῖν, χα-
ε ρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ ἐπὶ ἑ-
ρϛ νὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι. * εἶπε δὲ, ἄνθρω-
ι πός τις εἶχε δύο υἱοὺς, καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐ-
τῶν τῷ πατρί. πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέ- νζ
ρος τῆς οὐσίας. καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον. καὶ
μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα
ὁ νεώ-

& conuersus dixit ad illos: Si quis uenit ad
me, nec odit patrē suū ac matrē & uxorem
& filios & fratres & sorores, præterea aūt
& animā suam, nō potest meus esse discipu-
lus. Et quisquis non baiulat crucē suā, & ue-
nit post me, nō potest meus esse discipulus.
Quis enim est ex uobis, qui uelit turrim ædi-
ficare, quin prius sedens cōputet sumptus,
an habeat quibus opus est ad perficiendū,
ne postq̄ posuerit fundamentū, nec potue-
rit perficere, omnes qui uiderint incipiāt il-
ludere ei, dicentes: Hic homo cœpit ædifica-
re, nec potuit cōsummare? Aut quis rex pro-
ficiscens, ut cōmittat præliū aduersus alterū
regem, nónne sedens prius cogitat, an possit
cum decē milibus occurrere ei, qui cum ui-
ginti milibus uenit cōtra se? alioquin adhuc
illo longe agēte, legatione missa, petit ea quę
pacis sunt. Sic ergo omnis ex uobis, qui nō
renunciat omnibus quæ possidet, nō potest
meus esse discipulus. Bonus est sal: si uero sal
infatuatus fuerit, per quod cōdietur? Neq;
in terrā neq; in sterquilinium utilis est, foras
proijciunt illū. Qui habet aures ad audien-
dum, audiat. Accedebant aūt ad eum o- XV
mnes publicani & peccatores, ut audirent
illum. Et murmurabant pharisæi ac scribæ,
dicentes: Hic peccatores recipit, ac cibū ca-
pit cum illis. Dicebat autē ad illos parabolā
hanc, dicēs: Quis ex uobis est homo qui ha-
bet cētum oues, & si perdiderit unā ex illis,
nónne relinquit nonagintanouē in deserto,
& uadit ad illā quæ perierat, donec inueniat
eam? Et quū inuenerit eā, imponit in hume-
ros suos gaudēs, ueniēsq; domū cōuocat a-
micos & uicinos, dicēs illis, Gaudete mecū,
quia inueni ouem meā quæ perierat. Dico
uobis, q̄ ita gaudium erit in cœlo super uno
peccatore resipiscēte, magis q̄ super nona-
ginta nouē iustis, qui nō indigēt pœnitētia.
Aut quæ mulier habēs drachmas decem, si
perdiderit drachmā unā, non accēdit lucer-
nam, & uerrit domū, quæritq; diligēter do-
nec inueniat? Et cū inuenerit, cōuocat ami-
cas ac uicinas dicēs: Gaudete mecū, quia in-
ueni drachmā quam perdiderā. Ita dico uo-
bis, gaudiū erit coram angelis dei super uno
peccatore resipiscēte. Ait aūt: Homo quidā
habuit duos filios, & dixit adolescentior il-
lorum patri: Pater, da mihi portionē substā-
tiæ quæ ad me redit: & diuisit illis substātiā:
ac post dies nō multos, quū oīa cōtraxisset

ὁ νεώτερος υἱὸς, ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν, καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ζῶν ἀσώτως. δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι. καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης. καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους. καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κεράτων, ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι. καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ. εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε. πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων. ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι. ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ ἐρῶ αὐτῷ. πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου, ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου. καὶ ἀναστὰς, ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη, καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱός. πάτερ. ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου. καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου. εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας, καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε, καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν, ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε, καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι. ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ. καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν, καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων αὐτοῦ, ἐπυνθάνετο τί ἂν εἴη ταῦτα. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει, καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν. ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν παρεκάλει αὐτόν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπε τῷ πατρί. ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ, ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ. τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ σά ἐστιν. εὐφρανθῆναι δὲ, καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε, καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον, καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ. καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ. τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου, οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

εἶπε

adoleſcentior filius, peregre profectus eſt in regionẽ longinq̃, & ibi diſſipauit ſubſtantiam ſuã uiuendo luxurioſe. Et poſtq̃ omnia cõſumpſiſſet, facta eſt fames ualida in regione illa. Et ipſe cœpit egere, & abijt, & adhæſit uni ciuiũ regionis illius, atq; is miſit illũ in uillã ſuã ut paſceret porcos. Et cupiebat implere uentrem ſuũ de ſiliquis, quibus porci ueſcebãtur, neq; quiſquã illi dabat: In ſe aũt reuerſus dixit: Quàm multi mercenarij patris mei abundant panibus, ego uero fame pereo. Surgã & ibo ad patrẽ meũ, & dicam ei: Pater, peccaui in cœlum & coram te, iam non ſum dignus uocari filius tuus, fac me ſicut unum de mercenarijs tuis. Et ſurgens uenit ad patrem ſuũ. Quum aũt adhuc longe abeſſet, uidit illum pater ipſius, & miſericordia motus eſt, & accurrẽs ruit in collũ eius, & oſculatus eſt eum. Dixitq; ei filius: Pater, peccaui in cœlum & corã te: neq; poſthac ſum dignus uocari filius tuus. Dixit autem pater ad ſeruos ſuos: Proferte ſtolã primam & induite illũ, & date annulum in manum eius, & calciamenta in pedes: & adducite uitulum illũ ſaginatũ, atq; mactate, ſumptiſq; epulis lætemur: quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuẽtus eſt. Et cœperunt lætari. Erat autẽ filius eius ſenior in agro, & quum ueniret & appropinquaſſet domui, audiuit concentũ & choros, & uocauit unũ de ſeruis ſuis, & interrogauit q̃d eſſent illa. At is dixit illi: Frater tuus uenit, & occidit pater tuus uitulũ illum ſaginatum, quod incolumẽ illum receperit. Indignatus eſt aũt, nec uolebat introire. Pater ergo illius egreſſus rogabat illum. At ille reſpondẽs dixit patri: Ecce tot annis ſeruio tibi, nec unquã præceptum tuũ tranſgreſſus ſum, nec unquã dediſti mihi hœdũ, ut cum amicis meis lętarer: ſed poſtquã filius tuus hic, qui deuorauit ſubſtantiã tuã cum meretricibus, uenit, occidiſti illi uitulũ illũ ſaginatum. At ille dixit ei: Fili, tu ſemper mecũ es, & omnia mea tua ſunt: lętari aũt & gaudere oportebat, q̃a frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perieratq;, & inuentus eſt. Dicebat aũt & ad diſcipulos ſuos: Homo quidam erat diues, q̃ habebat diſpenſatorẽ, & hic delatus eſt apud illũ, ut qui diſſiparet bona ipſius. Et uocauit illũ, & ait illi: Quid hoc audio de te? Redde rationem diſpenſationis tuæ: nõ enim poteris poſthac diſpenſare.

XVI νῆ

Ait

εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, τί ποιήσω, ὅτι ὁ κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι, ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν. καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἔλεγεν τῷ πρώτῳ. πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου. ὁ δὲ εἶπεν. ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. καὶ εἶπεν αὐτῷ. δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα. ἔπειτα ἑτέρῳ εἶπε. σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; ὁ δὲ εἶπεν. ἑκατὸν κόρους σίτου. καὶ λέγει αὐτῷ. δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα. καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν εἰσι. κἀγὼ ὑμῖν λέγω. ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς. ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι, καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν. εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει; καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει; οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν, ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ. ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁ δὲ θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλόν, βδέλυγμα ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ἐστιν. ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως ἰωάννου, ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται. εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν. πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει. καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει. ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς. πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ πλήρης ἑλκῶν, καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου. ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ. ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον Ἀβραάμ. ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη. καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ

Ait autẽ díſpenſator intra ſe: Quid faciam, quia dominus meus aufert à me díſpenſationem? Fodere non ualeo, mendicare erubeſco. Scio quid faciã, ut quum amotus fuero à díſpenſatione, recipiant me in domos ſuas. Conuocatís itaq; ſingulís debitoribus domíni ſui, dicebat primo: Quãtum debes domino meo? At ille dixit: Centum batos olei. Dixitq; illi: Accipe cautionẽ tuam, & ſede cito & ſcribe quinquaginta. Deinde alteri dixit: Tu uero quantum debes? Qui ait: Centũ coros tritici. Ait illi: Accipe cautionem tuam, & ſcribe octoginta. Et laudauit dominus díſpenſatorẽ iniquum, quod prudẽter feciſſet. Quia filij huius ſeculi prudentiores ſunt filijs lucis in natione ſua. Et ego uobis dico: Facite uobis amicos ex mãmona iniuſto, ut quũ defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula. Qui fidelis eſt in mínimo, & in multo fidelis eſt: & qui in mínimo iniquus eſt, is & in multo iniquus eſt. Si ergo in iniquo mãmona fideles non fuiſtis: quod uerum eſt, quis credet uobis? Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, quod ueſtrũ eſt, quis dabit uobis? Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire, aut enim unũ odío habebit, & alterũ diliget: aut uni adhærebit, & alterũ contemnet. Non poteſtis deo ſeruire & mãmonæ. Audiebant aũt hæc omnia & phariſæi qui erant auari & deridebant illũ. & ait illis: Vos eſtís qui iuſtificatís uosipſos coram hominibus, deus aũt nouit corda ueſtra. Quia quod hominibus excelſum eſt, abominãdum eſt corã deo. Lex & prophetæ uſq; ad Ioannem, ab eo tempore regnum dei annũciatur, & quiuis in illud uim facit. Facilius eſt aũt cœlum & terram præterire, quàm legís unum apicem cadere. Quiſquis dimittit uxorẽ ſuam, & alteram ducit, adulterium cõmittit: & qui dimiſſam à uiro ducit, adulterium cõmittit. Homo quidã erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendide. Erat autem quidam mẽdicus, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius hulceroſus, cupiens ſaturari de micis quæ cadebant de menſa diuitis. Sed & canes ueniebant ac lingebant hulcera eius. Accidit autem ut moreretur mendicus, & deportaretur ab angelis in ſinum Abrahæ. Mortuus eſt aũt et diues, ac ſepultus eſt. Atq; in tartaro ſublatis oculis ſuis quũ eſſet in tormentis, uidet Abraham

eminus

ἀπὸ μακρόθεν, καὶ λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς φωνήσας, εἶπε. πάτερ ἀβραάμ, ἐλέησόν με, καὶ πέμψον λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου, ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ. εἶπε δὲ ἀβραάμ. τέκνον, μνήσθητι, ὅτι ἀπέλαβες τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά. νῦν δὲ ὅδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι. καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν. εἶπε δέ, ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου. ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου. λέγει αὐτῷ ἀβραάμ. ἔχουσι μωσέα καὶ τοὺς προφήτας, ἀκουσάτωσαν αὐτῶν. ὁ δὲ εἶπεν. οὐχί πάτερ ἀβραάμ, ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοήσουσιν. εἶπε δὲ αὐτῷ. εἰ μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται. * εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς. ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ, μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα. οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται. λυσιτελεῖ αὐτῷ, εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων. * προσέχετε ἑαυτοῖς. ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου ἐπιτίμησον αὐτῷ, καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ. * καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σὲ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπί σε, λέγων, μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ. * καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ κυρίῳ, πρόσθες ἡμῖν πίστιν. εἶπε δὲ ὁ κύριος. εἰ ἔχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, ἐκριζώθητι καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ, καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν. * τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ, εὐθέως παρελθὼν ἀνάπεσαι, ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, ἑτοίμασόν τι δειπνήσω, καὶ περίζωσάμενος διακόνει μοι ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ; μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ, ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ. οὕτως καὶ ὑμεῖς, ὅτ' ἂν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν, ὃ ὀφείλομεν πεποιήκαμεν. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου σαμαρείας καὶ γαλιλαίας. καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόρρωθεν. καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνὴν, λέγοντες. ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς. καὶ ἰδὼν, εἶπεν αὐτοῖς, πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. καὶ

eminus, & Lazarum in sinu eius, & ipse clamãs dixit: Pater Abraham, miserere mei, & mitte Lazarum ut intinguat extremũ digiti sui in aquã, ac refrigeret linguã meã, quia crucior in flamma hac. Dixit aũt Abraham: Fili, recordare, quod receperis bona tua in uita tua, & Lazarus similiter mala. Nunc autem hic solatio fruit, tu uero cruciaris. Et super hęc omnia inter nos & uos hiatus ingẽs firmatus est, ut hi qui uolunt hinc transire ad uos non possint, neq; isthinc huc transcendere. Ait aũt: Rogo ergo te pater, ut mittas eũ in domum patris mei. Habeo enim quinque fratres, ut testificetur illis, ne & ipsi ueniant in hunc locum cruciatus. Ait illi Abraham: Habent Mosen ac prophetas, audiant illos. At ille dixit: Nõ, pater Abraham: sed si quis ex mortuis ierit ad eos, resipiscent. Ait aũt illi: Si Mosen & prophetas non audiunt, neq; si quis ex mortuis resurrexerit, credent.

Ait autem ad discipulos: Fieri non potest XVII
quin ueniant offendicula. Væ tamen illi per quem ueniunt. Expedit illi, si mola asinaria ponatur circa collum eius, & proiectus fuerit in mare, potiꝰ quàm ut offendiculo sit uni de pusillis istis. Cauete uobis. Si peccauerit in te frater tuus, increpa illum: & si pœnituerit, remitte illi. Et si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens: Pœnitet me: remittes illi. Et dixerũt apostoli domino: Adauge nobis fidem. Dixit autem dominus: Si haberetis fidem sicut *habet* granum sinapis, dixissetis huic arbori sycamino, eradicare & transplantare in mare, & obedisset uobis. Quis autem uestrum, habens seruum arantem aut pascentem, qui regresso ab agro dicat statim, Transi, & accumbe: ac non potius dicit illi, Para quod cœnem, & præcinge te, ac ministra mihi donec edero ac bibero, & post hæc edito & bibito tu? Num gratiam habet seruo illi, quia fecit quæ ei imperata fuerant? Non puto. Sic & uos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt uobis, dicite: Serui inutiles
§ sumus, quod debuimus facere, fecimus. Et factum est dum iret Hierosolymam, & ipse transibat per mediam Samariam & Galilæam. Et quum ingrederetur quendam uicum, occurrerũt ei decem uiri leprosi qui steterunt procul, intentaq; uoce dixerunt: Iesu præceptor, miserere nostri. Quos ut uidit, dixit illis: Ite, ostendite uos sacerdotibus.

Et

ξα περὶ τῶν κριτῶν τῆς ἀδικίας.

καὶ ἐγένετο, ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς ἐκαθαρίσθη-
σαν. εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν, ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε,
μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν θεόν. καὶ ἔ-
πεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐ-
χαριστῶν αὐτῷ. καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρίτης. ἀποκρι-
θεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθη-
σαν; οἱ δὲ ἐννέα που; οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαν-
τες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗ-
τος. καὶ εἶπεν αὐτῷ. ἀναστὰς πορεύου, ἡ πίστις
σβ σου σέσωκέ σε. * ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν
ε φαρισαίων, πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ἀ-
πεκρίθη αὐτοῖς καὶ εἶπεν, οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία
τοῦ θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως. οὐδὲ ἐροῦσιν, ἰδοὺ
ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ. ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἐν-
σγ τὸς ὑμῶν ἐστιν. * εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς.
ι ἐλεύσονται ἡμέραι, ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡ-
μερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν, καὶ οὐκ ὄψε-
σδ σθε. * καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν. ἰδοὺ ὧδε, ἰδοὺ ἐκεῖ. μὴ
β ἀπέλθητε, μὴ δὲ διώξητε. * ὥσπερ γὰρ ἡ
σε ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς
ε τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ
σϛ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ. * πρῶτον δὲ
β δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀὲ
σζ τῆς γενεᾶς ταύτης. * καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς
ε ἡμέραις τοῦ νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις
τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ἤσθιον, ἐπίνον, ἐγάμουν,
ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθεν νῶε εἰς
τὴν κιβωτὸν, καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώ-
συ λεσεν ἅπαντας. * ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν
ι ταῖς ἡμέραις λῶτ. ἤσθιον, ἐπίνον, ἠγόραζον, ἐπώ-
λουν, ἐφύτευον, ᾠκοδόμουν, ἧς δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε
λῶτ ἀπὸ σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀπ' οὐ-
ρανοῦ, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας. κατὰ ταῦτα ἔ-
σται, ἧς ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτε-
σθ ται. * ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώ-
β ματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβά-
τω ἄραι αὐτά. καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ ὁμοίως μὴ ἐπιστρε-
σι ψάτω εἰς τὰ ὀπίσω. * μνημονεύετε δὲ τῆς
ι γυναικὸς λῶτ. * ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν
σιᾱ αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ
γ αὐτὴν, ζωογονήσει αὐτήν. * λέγω ὑμῖν, ἐν τάν-
σιβ τῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς, ὁ εἷς
υ παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται. δύο
ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό. ἡ μία παραληφθή-
σιγ σεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται. * καὶ ἀποκρι-
ε θέντες λέγουσιν αὐτῷ, ποῦ κύριε; ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς,
ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί.
σιδ * ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν
ι πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν, λέγων.
κριτής τις ἦν ἐν τινι πόλει, τὸν θεὸν μὴ φοβούμε- ξᾱ
νος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος. χήρα δέ τις
ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα.
ἐκδίκη-

Et factum est, ut inter eundũ mundati sint.
Vnus autem ex illis ut uidit quod munda-
tus esset, regressus est cũ uoce magna glori-
ficans deum, & procidit in faciem ad pedes
eius, gratias agens ei: & hic erat Samarita-
nus. Respondẽs autem Iesus, dixit: Nónne
decem mundati sunt? Nouem autẽ illi ubi?
Non sunt reperti qui redierint, ut darẽt glo-
riam deo, nisi hic alienigena. Et ait illi: Sur-
ge, uade, fides tua te seruauit. Interrogatus
autem à pharisæis, quando uenturum esset
regnum dei, respondit eis, & dixit: Non ue-
niet regnum dei cum obseruatione, neq; di-
cent, Ecce hic, aut ecce illic. Ecce enim re-
gnum dei intra uos est. Et ait ad discipulos:
Venient dies quando desiderabitis uidere
unum dierum filij hominis, nec uidebitis.
Et dicent uobis, Ecce hic, ecce illic. Nolite
ire, neq; sectemini. Nam sicut fulgur coru-
scans è regione quæ sub cœlo est, in alteram
quæ sub cœlo est, fulget: ita erit filius homi-
nis in die suo. Sed prius oportet illum mul-
ta pati, & reprobari à natione hac. Et sicut
accidit in diebus Noe, ita erit & in diebus
filij hominis. Edebant, bibebant, uxores du-
cebant, & dabantur nuptum ad eum usque
diem, quo intrauit Noe in arcam, & uenit
diluuium, & perdidit omnes. Consimiliter
etiam sicut accidit in diebus Lot: edebant,
bibebant, emebant, uendebant, plantabant,
ædificabant. Cæterum quo die exijt Lot è
Sodomis, pluit igni & sulphure de cœlo, &
omnes perdidit. Secundũ hæc erit dies, quo
filius hominis reuelatur. In illo die qui fue-
rit in tecto, & uasa eius in domo, ne descen-
dat ad tollendum illa, & qui in agro similiter
non redeat ad relicta. Memores autẽ estote
uxoris Lot. Quicunque quæsierit animam
suam seruare, perdet illam: & quicunq; per-
diderit illam, uitam illi parabit. Dico uobis,
in illa nocte erunt duo in lecto uno: unus as-
sumetur, & alter relinquetur. Duæ erũt mo-
lentes simul, una assumetur, & altera relin-
quetur. Et respondentes dicunt illi: Vbi do-
mine? Qui dixit illis, Vbicunq; fuerit cor-
pus, illuc congregabũtur & aquilæ. Di- XVIII
cebat autem & parabolam ad illos, huc spe-
ctantem, quòd oporteret semper orare, nec
defatigari, dicens: Iudex quidã erat in qua-
dam ciuitate, qui deum non timebat, nec ho
minem reuerebatur. Vidua autem quædam
erat in ciuitate illa & ueniebat ad eũ, dicens:
Vindica

ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου. καὶ οὐκ ἤθελεν τὸν χρόνον. μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ. εἰ καὶ τὸν θεὸν οὐ φοβοῦμαι καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι, διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν, ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με. εἶπε δὲ ὁ κύριος. ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει. ὁ δὲ θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; λέγω ὑμῖν, ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς, ὅτι εἰσὶ δίκαιοι καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην. ἄνθρωποι ξϐ
δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι, ὁ εἷς φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος τελώνης. ὁ φαρισαῖος σταθεὶς, πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, ὁ θεός σου χαριστῶ σοι, ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοί, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης, νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι. καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς, οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι, ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων. ὁ θεός ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ. λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς
σιε τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος. * ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν
ε ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται, ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑ-
σις ψωθήσεται. * προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ
β βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς. ὁ δὲ ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ, εἶπεν. ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων
σιζ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. * ἀμὴν λέγω ὑ-
β μῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ὡς
σιη τὸ παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν. * καὶ ξϝ
β ἐπηρώτησέ τις ἄρχων αὐτὸν, λέγων. διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω; εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός. τὰς ἐντολὰς οἶδας, μὴ μοιχεύσεις, μὴ φονεύσεις, μὴ κλέψεις, μὴ ψευδομαρτυρήσεις, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου. ὁ δὲ εἶπε. ταῦτα πάντα ἐφυλα-
σιθ ξάμην ἐκ νεότητός μου. * ἀκούσας δὲ ταῦ-
β τα ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῷ. ἔτι ἓν σοι λείπει. πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει
σκ μοι. * ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐ-
β γένετο. ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα. ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε. πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες, εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμη-

Vindica me de aduersario meo. Et nolebat aliquandiu. Post hæc autem dixit intra se: Quanquã deum non timeo, nec hominem reuereor, tamen quia molesta est mihi hæc uidua, uindicabo illam, ne tandem ueniens fugillet me. Ait autẽ dominus: Audite quid iudex iniquus dicat. Deus autem non faciet uindictam electorum suorum, clamantium ad se die ac nocte, etiam quum patiens fuerit super illis? Dico uobis quòd faciet uindictã illorum cito. Verũtamẽ filius hominis quũ uenerit, an reperturus est fidem in terra? Dixit autem & ad quosdam, qui in se confidebant quod essent iusti, & aspernabantur cæteros, parabolam istam: Duo homines ascendebãt in templum, ut precarẽtur: unus pharisæus, & alter publicanus. Pharisæus stans, hæc apud se orabat, Deus, gratias ago tibi quod nõ sim sicut cæteri homines, raptores, iniusti, adulteri, uelut etiam hic publicanus: ieiuno bis in sabbato: decimas do omnium quæ possideo. Et publicanus procul stans, nec oculos uolebat ad cœlum attollere, sed percutiebat pectus suum, dicens: Deus, propitius esto mihi peccatori. Dico uobis, descendit hic iustificatus in domum suam magis quàm ille: quia omnis qui se extollit, humiliabitur: & qui se humiliat, extolletur. Afferebant autẽ ad eum & infantes, ut eos tangeret. Quod quum uiderent discipuli, increpabant illos. Iesus autem quum illos ad se uocasset, dixit: Sinite pueros uenire ad me, & nolite uetare eos, talium est enim regnum dei. Amen dico uobis: Quicunq; non acceperit regnum dei uelut puer, non intrabit in illud. Et interrogauit eum quidam princeps, dicẽs: Magister bone, quid faciendum mihi, ut consequar uitam æternam? Dixit autem ei Iesus: Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi solus deus. Præcepta nosti: Non committes adulterium, non occides, non facies furtum, non falsum testimonium dices, honora patrem tuũ & matrem tuam. At ille ait, Hæc omnia seruaui à iuuentute mea. Quo audito Iesus, ait ei: Adhuc unum tibi deest. Omnia quæcunq; habes, uende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & ueni sequere me. His ille auditis mœrore affectus est, quia diues erat ualde. Videns autem Iesus illum mœrore affectũ, dixit: Quàm difficile qui pecunias habent, in regnũ dei intrabunt. Facilius est enim

κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν. εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες. καὶ τίς δύναται σωθῆναι; ὁ δὲ εἶπε, τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ. εἶπε δὲ ὁ πέτρος. ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσα-
σκᾱ μέν σοι. * ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἀμὴν λέγω ὑ-
β μῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφούς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ
σκβ ζωὴν αἰώνιον. * παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα
β εἶπε πρὸς αὐτούς. ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται, καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ ἡμέρᾳ
σκγ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται. * καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τού-
ε των συνῆκαν. καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα. ξδ
σκδ * ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς ἰεριχὼ
β τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν, προσαιτῶν, ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο, τί εἴη τοῦτο. ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, ὅτι ἰησοῦς ὁ ναζωραῖος παρέρχεται. καὶ ἐβόησε, λέγων. ἰησοῦ υἱὲ δαβίδ, ἐλέησόν με. καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ, ἵνα σιωπήσῃ. αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ δαβίδ, ἐλέησόν με. σταθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν. ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων. τί σοι θέλεις ποιήσω; ὁ δὲ εἶπε. κύριε, ἵνα ἀναβλέψω. καὶ ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ. ἀνάβλεψον, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ, δοξάζων τὸν θεόν. καὶ πᾶς ὁ
σκε λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ θεῷ. * καὶ εἰσελ- ξε
ι θὼν διήρχετο τὴν ἱεριχώ, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος ζακχαῖος, καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος, καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν ἰησοῦν τίς ἐστι, καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν, καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομορέαν, ἵνα ἴδῃ αὐτὸν, ὅτι διὰ ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι. καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ ἰησοῦς, εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν. ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι, σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι. καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων. καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι. σταθεὶς δὲ ζακχαῖος, εἶπε πρὸς τὸν κύριον, ἰδοὺ τὰ ἡμίσιά μου τῶν ὑπαρχόντων μου, κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς, καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντη-
σα

enim camelum per foramen acus transire, quàm diuitē intrare in regnū dei. Et dixerūt qui audierāt: Et quis potest saluus fieri? At ille ait: Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud deum. Ait aūt Petrus: Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te. Qui dixit ei: Amen dico uobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorem, aut liberos propter regnū dei, qui non recepturus sit multo plura in hoc tempore, & in seculo uenturo uitam æternam. Assumpsit autē Iesus duodecim, & ait illis: Ecce ascendimus Hierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per prophetas, filio hominis. Tradetur enim gentibus, & illudetur, & contumelijs afficietur, & conspuetur, & postq̄ flagellauerint, occident eum, ac die tertia resurget. Et ipsi nihil horum intellexerūt. Et erat uerbum istud absconditū ab eis, nec intelligebant quæ dicebātur. Accidit aūt quū appropinquaret Hiericho, cæcus quidā sedebat iuxta uiam, mendicans, & quū audiret turbā prætereuntē, interrogabat, quid hoc esset: dixerūt aūt ei, quod Iesus Nazarenus transiret. Et clamauit dicēs: Iesu, fili Dauid, miserere mei. Et qui præibāt, increpabāt eū ut taceret. Ipse uero multo magis clamabat Fili Dauid, miserere mei. Stans autē Iesus, iussit illum adduci ad se. Et quum appropinquasset, interrogauit illum, dicēs: Quid tibi uis faciā? At ille dixit: Domine, ut uisum recipiam. Et Iesus dixit ei: Recipito uisum: fides tua te saluū reddidit. Et cōfestim uisum recepit, ac sequebatur illū glorificās deū. Et omnis plebs ut uidit, dedit laudē deo. Et XIX
ingressus perābulabat Hiericho, & ecce uir nomine Zachæus, atq; is princeps erat publicanorū, & idē erat diues, & quærebat uidere Iesum q̄s esset, nec poterat præ turba, quod statura pusillus esset. Et præcurrens ascendit in arborē sycomorū, ut uideret eum: nam illac erat trāsiturus. Et quū uenisset ad locū, suspiciens Iesus uidit illum, dixitq; ad eum: Zachæe, festinans descēde, quia hodie domi tuæ oportet me manere. Et festinans descēdit, & excepit illū gaudens. Quūq; uiderent omnes, murmurabant, dicētes q̄ ingressus esset apud hominē peccatorē diuersaturus. Stans aūt Zachæus dixit ad dominū: Ecce dimidiū bonorū meorū, domine, do pauperibus: & si quid aliquē defrauda-

σα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν
ὁ ἰησοῦς, ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐ-
γένετο, καθ᾽ ὅτι καὶ αὐτὸς υἱὸς ἀβραάμ ἐστιν.
σκϛ * ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ
ε σῶσαι τὸ ἀπολωλός. * ἀκουόντων δὲ αὐτῶν
σκζ ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολήν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐ-
ι τὸν εἶναι ἱερουσαλὴμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς, ὅτι παραχρῆ-
μα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἀναφαίνεσθαι. εἶπεν
σκη οὖν. * ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς ξϛ
β χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑπο-
σκθ στρέψαι. * καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ,
ε ἔδωκεν τούτοις δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ξζ
πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι. οἱ δὲ πολῖται αὐ-
τοῦ ἐμίσουν αὐτὸν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀ-
πίσω αὐτοῦ, λέγοντες. οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦ-
σαι ἐφ᾽ ἡμᾶς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐ-
τὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆ-
ναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους, οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύ-
ριον, ἵνα γνῶ, τίς τί διεπραγματεύσατο. παρε-
γένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων. κύριε, ἡ μνᾶ σου
προσειργάσατο δέκα μνᾶς. καὶ εἶπεν αὐτῷ. εὖ-
γε ἀγαθὲ δοῦλε, ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου,
ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων. καὶ
ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων. κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποί-
ησε πέντε μνᾶς. εἶπε δὲ καὶ τούτῳ. καὶ σὺ γίνου
ἐπάνω πέντε πόλεων. καὶ ἕτερος ἦλθε, λέ-
γων. κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου, ἣν εἶχον ἀποκειμέ-
νην ἐν σουδαρίῳ, ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρω-
πος αὐστηρὸς εἶ, αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις
ὃ οὐκ ἔσπειρας. λέγει αὐτῷ. ἐκ τοῦ στόματός σου
κρινῶ σε πονηρὲ δοῦλε, ᾔδεις, ὅτι ἐγὼ ἄνθρω-
πος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερί-
ζων ὃ οὐκ ἔσπειρα, καὶ διὰ τί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀρ-
γύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν
σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό; καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶ-
πεν, ἄρατε ἀπ᾽ αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς
δέκα μνᾶς ἔχοντι. καὶ εἶπον αὐτῷ. κύριε, ἔχει δέ-
σλ κα μνᾶς. * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔ-
β χοντι δοθήσεται, ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρ-
σλα θήσετε ἀπ᾽ αὐτοῦ. * πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκεί-
ε νους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ᾽ αὐτοὺς
ἀπάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου.
σλβ * καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀνα-
β βαίνων εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς
βηθφαγὴ καὶ βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλού-
μενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,
εἰπών. ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην. ἐν ᾗ
εἰσπορευόμενοι, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ᾽ ξη
ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε, λύσαντες
αὐτὸν ἀγάγετε. καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, διὰ
σλγ τί λύετε, οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ
β χρείαν ἔχει. * ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗ-
ρον

ui, reddo quadruplũ. Ait Iesus ad eum: Hodie salus domui huic contigit, eo quod & ipsa filia sit Abrahæ. Venit enim filius hominis quærere & seruare quod perierat. Hæc illis audientibus, adijciẽs dixit parabolam, eo quod esset prope Hierosolymã, quodq; existimarent fore, ut confestim regnum dei manifestaretur. Dixit ergo: Homo quidam genere clarus, profectus est in regionẽ longinquam, ut acciperet sibi regnũ, ac reuerteretur. Vocatis autẽ decẽ seruis suis, dedit eis decẽ minas, & ait ad illos, Negociemini donec ueniam. Ciues aũt eius oderãt eum, miseruntq; legationem post illum, dicentes: Nolumus hunc regnare super nos. Et factũ est ut rediret accepto regno, iussitq; uocari illos seruos ad se quibus dederat pecuniam, ut sciret quantum quisq; negociatus esset. Venit autem primus, dicẽs: Domine, mina tua decem minas acquisiuit. Et ait illi: Euge bone serue, quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatẽ super decẽ ciuitates. Et alter uenit, dicens: Domine, mina tua confecit qnq; minas. Et huic ait: Et tu, præfectus esto quinq; ciuitatibus. Et alius uenit, dicẽs: Domine, ecce mina tua quã habui repositam in sudario, timui enim te, quod homo austerus sis, tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti. Dicit ei: De ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas quod ego homo austerus sim, tollens quod nõ posui, & metens quod non seminaui: & quare nõ dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego ueniens, cum usuris utiq; exegissem illam? Et astantibus dixit: Auferte ab illo minam, & date illi qui decem minas habet. Et dixerunt ei: Domine, habet decẽ minas. Dico enim uobis, quod omni habẽti dabitur: ab eo aũt qui nõ habet, etiã quod habet, auferetur. Quin inimicos meos illos, qui noluerunt me regnare super se, adducite huc, & interficite ante me. Et his dictis, ibat, pergens ascẽdere Hierosolymam. Et factum est quum appropinquasset ad Bethphage & Bethaniam iuxta montem qui uocatur oliuarum, misit duos discipulos suos, dicens: Ite in castellũ quod è regione est: in quod introeuntes, inuenietis pullum alligatũ, in quo nemo unquam hominum sedit: soluite illum, & adducite: & si quis uos interrogauerit, Quare soluitis: sic dicetis ei, Quia dominus eo opus habet. Abierunt autem qui missi erant, & inuenerunt

ξθ· περὶ τῶν ἐπερωτησάντων τὸν κύριον ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων

ρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς. λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν
πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς, τί λύε-
τε τὸν πῶλον; οἱ δὲ εἶπον, ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν
ἔχει. καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν ἰησοῦν. καὶ ἐπιρ-
ρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπε-
βίβασαν τὸν ἰησοῦν. πορευομένου δὲ αὐτοῦ ὑπε-
σλδ στρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ. *ἐγ-
α γίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄ-
ρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μα-
θητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν θεὸν φωνῇ μεγάλῃ
περὶ πασῶν, ὧν εἶδον δυνάμεων, λέγοντες. εὐ-
λογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι κυ-
ρίου, εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.
σλε * καί τινες τῶν φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶ-
ε πον πρὸς αὐτόν. διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς
μαθηταῖς σου. καὶ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς. λέ-
γω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κε-
σλϛ κράξονται. * καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πό-
ι λιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ, λέγων. ὅτι εἰ ἔγνως καὶ
σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρή-
νην σου, νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου. ὅτι
ἥξουσιν ἡμέραι ἐπί σε, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχ-
θροί σου χάρακα σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ
συνέξουσί σε πάντοθεν, καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ
σλζ τὰ τέκνα σου ἐν σοί. * καὶ οὐκ ἀφήσουσιν ἐν
β σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν
σλη τῆς ἐπισκοπῆς σου. * καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ
α ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐ-
τῷ καὶ ἀγοράζοντας, λέγων αὐτοῖς. γέγραπται,
ὁ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς ἐστιν, ὑμεῖς δὲ αὐ-
σλθ τὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν. *καὶ ἦν δι-
α δάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ. οἱ δὲ ἀρχιε-
ρεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ
οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ, καὶ οὐχ εὕρισκον, τὸ, τί
ποιήσωσιν, ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ
σμ ἀκούων. * καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμε- ξθ
β ρῶν ἐκείνων διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν
τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου ἐπέστησαν οἱ ἀρ-
χιερεῖς καὶ γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,
καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες. εἰπὲ ἡμῖν,
ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; ἢ, τίς ἐστιν ὁ
δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην; ἀποκριθεὶς
δὲ, εἶπε πρὸς αὐτούς. ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ
ἕνα λόγον, καὶ εἴπατέ μοι. τὸ βάπτισμα ἰω-
άννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; οἱ δὲ
συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς λέγοντες, ὅτι
ἐὰν εἴπωμεν ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, διὰ τί οὖν οὐκ
ἐπιστεύσατε αὐτῷ; ἐὰν δὲ εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώ-
πων, πᾶς ὁ λαὸς κασαλιθάσει ἡμᾶς. πεπεισ-
μένος γὰρ ἐστιν ἰωάννην προφήτην εἶναι. καὶ
ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν. καὶ ὁ ἰησοῦς εἶ-
πεν αὐτοῖς. οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν, ἐν ποίᾳ ἐξου-
σίᾳ

uenerunt sicut dixerat illis. Soluentibus au-
tem illis pullum, dixerunt domini eius ad il-
los: Quare soluitis pullum? At illi dixerunt:
Quia dominus eo habet opus. Et duxerunt
illum ad Iesum: & iniectis uestimentis suis
super pullum, imposuerũt Iesum. Eunte au-
tem illo, substernebant uestimẽta sua in uia.
Et quũ appropinquaret iam ad descensum
montis oliuarum, cœperunt omnis multitu
do discipulorum gaudentes, laudare deum
uoce magna, super omnibus quas uiderant
uirtutibus, dicentes: Benedictus qui uenit
rex in nomine domini, pax in cœlo, & glo-
ria in altissimis. Et quidam pharisæorum è
turba dixerunt ad illum: Magister, increpa
discipulos tuos. Quibus ipse ait: Dico uo-
bis, quod si hi tacuerint, mox lapides clama
bunt. Et ut appropinquauit, uidens ciuitatẽ,
fleuit super illa, dicens: Si cognouisses & tu
& quidẽ in isto die tuo, quæ ad pacẽ tuam
pertinent, curares. Nunc autẽ abscondita sunt
ab oculis tuis. Quia uenient dies in te, & cir-
cũdabũt te inimici tui uallo, & cingẽt te, &
coangustabunt te undiq;, & solo æquabunt
te, & filios tuos qui in te sunt. Et non relin-
quẽt in te lapidẽ super lapidẽ, eo quod non
cognoueris tempus uisitationis tuæ. Et in-
gressus in templũ, cœpit eijcere uendentes
in illo, & ementes, dicens illis: Scriptum est,
Domus mea domus precationis est: uos au-
tem fecistis illam, speluncã latronũ. Et doce
bat quotidie in templo. Principes aũt sacer
dotum & scribæ quærebant illum perdere,
& primores plebis, nec inueniebãt quid fa-
cerent: totus enim populus pẽdebat ab ore
eius, quum audiret illum. Et factum XX
est in uno dierum illorum, docente illo po-
pulum in templo, & euangelizante, conue-
nerunt principes sacerdotum & scribę cum
senioribus, & aiunt illi, dicentes: Dic nobis,
qua autoritate ista facis? Aut, quis est qui
dedit tibi istam autoritatẽ? Respondens au-
tem Iesus dixit ad illos: Interrogabo uos &
ego unum quiddã, & respondete mihi: Ba-
ptismus Ioannis è cœlo erat, an ex homini-
bus? At illi cogitabant intra se, dicentes: Si
dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non
credidistis illi: Sin dixerimus, Ex hominib.
plebs uniuersa lapidabit nos. Persuasum
enim habet, Ioannem, prophetam esse. Et
responderunt, se nescire unde esset. Et Iesus
ait illis: Neq; ego dico uobis, qua autorita-

σμᾶ σίᾳ ταῦτα ποιῆ. * ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν ὁ
β λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην. ἄνθρωπός τις
ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδετο αὐτὸν γεωρ-
γοῖς καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς, καὶ ἐν καιρῷ
ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ
τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. οἱ δὲ
γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν, ἐξαπέστειλαν κενόν.
καὶ προσέθετο ἕτερον πέμψαι ἕτερον δοῦλον. οἱ δὲ
κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες, ἐξαπέ-
στειλαν κενόν. καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον. οἱ
δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες, ἐξέβαλον. εἶπε
δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσω; πέμψω
τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν. ἴσως τοῦτον ἐντραπήσονται.
ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διε-
λογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες. οὗτός ἐστιν ὁ
κληρονόμος, δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα
ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία, καὶ ἐκβαλόντες αὐ-
τὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. τί οὖν
ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; ἐλεύ-
σεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώ-
σει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. ἀκούσαντες δὲ, εἶπαν,
μὴ γένοιτο. ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς, εἶπε. τί οὖν ἐστι
τὸ γεγραμμένον τοῦτο. λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ
οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γω-
νίας; πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον, συνθλα-
σθήσεται, ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.
σμβ * Καὶ ἐζήτησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐπι-
α βαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, καὶ ἐ-
φοβήθησαν τὸν λαόν. ἔγνωσαν γὰρ, ὅτι πρὸς αὐτοὺς
σμγ τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε. * καὶ παρατη-
β ρήσαντες, ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους
ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λό-
γου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξου-
σίᾳ τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγον-
τες. διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ
διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ'
ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ διδάσκεις, ἔξεστιν ἡ-
μῖν καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ; κατανοήσας δὲ οα
αὐτῶν τὴν πανουργίαν εἶπε πρὸς αὐτούς. τί με πει-
ράζετε; ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον, τίνος ἔχει εἰκόνα
καὶ ἐπιγραφήν; ἀποκριθέντες εἶπον, καίσαρος. ὁ
δὲ εἶπεν αὐτοῖς. ἀπόδοτε οὖν τὰ καίσαρος, καί-
σαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ, τῷ θεῷ. καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπι-
λαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ, καὶ
θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.
προσελθόντες δέ τινες τῶν σαδδουκαίων, οἱ αὐτὴν οβ
λέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέ-
γοντες. διδάσκαλε, μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, ἐάν τι-
νος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄ-
τεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν
γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.
ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν, καὶ ὁ πρῶτος λαβὼν γυναῖ-

κα

te hæc faciam. Cœpit autem dicere ad ple-
bem parabolã hanc: Homo quidam planta-
uit uineam, & locauit eam colonis, & ipse
peregre egit multo tempore. Quumq; esset
opportunũ, misit ad colonos seruum, ut de
fructu uineæ darent ipsi. Qui cæsum emise-
runt eum inanem. Et rursus adhuc alterum
seruum misit. Illi uero hunc quoque cæsum,
& contumelijs affectũ, emiserunt inanem.
Rursus misit & tertium. At illi hunc quoq;
uulneribus inflictis, eiecerunt. Dixit autem
dominus uineæ: Quid faciam? Mittam fi-
lium meum dilectum: forsitan quum hunc
uiderint, reuerebuntur. Quem quum uidis-
sent coloni, cogitauerunt intra se, dicentes:
Hic est hæres, uenite occidamus illũ, ut no-
stra fiat hæreditas. Et eiectũ illum extra ui-
neam, occiderunt. Quid ergo faciet illis do-
minus uineæ? Veniet & perdet colonos
istos, & dabit uineam alijs. Quod quum au-
dissent, dixerunt: Absit. Ille uero intuitus
eos, ait: Quid est ergo hoc quod scriptum
est? Lapidẽ quem reprobauerunt ædifican-
tes, is factus est caput anguli. Omnis qui ce-
ciderit super illum lapidem, cõquassabitur:
super quem autẽ ceciderit, cõminuet illum.
Et quærebãt principes sacerdotũ & scribæ
inijcere in illum manus eadẽ hora, & timue
runt populũ. Cognouerũt enim q̃ in ipsos
dixisset similitudinem hanc. Et obseruãtes
emiserunt insidiatores, qui se iustos simula-
rent, ut caperẽt eum ex sermone, traderẽtq;
illũ principatui & potestati præsidis. Et in-
terrogauerunt eum, dicentes: Magister, sci-
mus quòd recte dicis ac doces, nec respicis
personã, sed uiam dei cum ueritate doces: Li
cet nobis tributum dare Cæsari, an non? In-
tellecta autem illorum uersutia, dixit ad eos:
Quid me tentatis? Ostẽdite mihi denarium:
cuius habet imaginẽ & inscriptionem? Re-
spondẽtes dixerũt: Cæsaris. Et ait illis: Red-
dite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ
sunt dei, deo. Et non potuerunt uerbũ eius
reprehẽdere coram populo, & mirati super
responso eius, tacuerunt. Accesserũt autem
quidam Sadducæorũ, qui negant esse resur
rectionem, & interrogauerũt eum, dicẽtes:
Magister, Moses scripsit nobis, si cuius fra-
ter mortuus fuerit, habens uxorem, isq; sine
liberis mortuus fuerit, ut accipiat frater eius
uxorem, & suscitet semẽ fratri suo. Septem
ergo fratres erant, & primus accepit uxo-

rem

καὶ ἀπέθανεν ἄτεκνος. καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος. καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτά, καὶ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον. ὕστερον πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή. τῇ οὖν ἀναστάσει τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα. καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται, οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίσκονται, οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται. ἰσάγγελοι γάρ εἰσι, καὶ υἱοί εἰσι τοῦ θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες. ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει κύριον τὸν θεὸν Ἀβραὰμ καὶ τὸν θεὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν θεὸν Ἰακώβ. θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων, πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν. ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν γραμματέων, εἶπον. διδάσκαλε, καλῶς εἶπας. * οὐκέτι δὲ ἐτόλμων σμδ
Β ἐπερωτᾶν αὐτὸν οὐδέν. * εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. πῶς λέγουσι, τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι, σμε
Β καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν. εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου; Δαβὶδ οὖν κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; * ἀκούοντος δὲ παν σμς
Β τος τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. προσέχετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλοῦντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.
σμζ * οἱ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ
κ προφάσει μακρὰ προσεύχονται. οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα. ἀναβλέψας δὲ εἶδε οσ
τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους. εἶδε δέ τινα καὶ χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά. καὶ εἶπεν, ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν. ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ θεοῦ, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα σμη τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε. * καί τινων λεγόν
Β των περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται. εἶπε, ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ὧδε λίθος σμθ
ὃς οὐ καταλυθήσεται. * ἐπερώτησαν δὲ αὐ
Β τὸν, λέγοντες. διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσαι; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλει ταῦτα γίνεσθαι; ὁ δὲ εἶπε, βλέπετε μὴ πλανηθῆτε. πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, ὅτι ἐγώ εἰμι. καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε. μὴ οὖν

rem, ac mortuus est sine liberis. Et accepit secundus illam, & ipse mortuus est sine liberis. Et tertius accepit illam, similiter & cæteri septem, nec reliquerunt liberos, & mortui sunt: nouissime omnium mortua est & mulier. In resurrectione ergo cuius eorum erit uxor? Siquidem septem habuerūt eam uxorem. Et respondēs ait illis Iesus: Filij huius seculi ducūt uxores & nuptum dant: illi uero qui digni habebuntur seculo illo, & resurrectione ex mortuis neq; ducunt uxores, neq; nuptū dant, neq; enim ultra mori possunt: æquales enim angelis sunt, & filij sunt dei, quum sint filij resurrectionis. Quod uero resurgant mortui, & Moses ostendit iuxta rubum, quum dicit dominū deum Abraham & deū Isaac & deum Iacob. Deus aūt non est mortuorū, sed uiuorū: omnes enim illi uiuunt. Respondētes aūt quidam scribarum, dixerūt: Magister, bene dixisti. Et amplius non audebāt eum quicquam interrogare. Dixit autē ad illos: Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid, & ipse Dauid dicit in libro psalmorū: Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis, donec posuero inimicos tuos scabellum pedū tuorum? Dauid ergo dominum illum uocat, & quomodo filius eius est? Audiente uero cuncto populo dixit discipulis suis: Cauete à scribis, qui uolunt ambulare in stolis, & amant salutationes in foris, ac primas cathedras in synagogis, & primos discubitus in conuiuijs: qui deuorant domos uiduarū, simulantes longas preces: hi accipiēt damnationem maiorem. Sublatis aūt oculis, uidit eos XXI
qui mittebāt munera sua in gazophylacium diuites. Vidit aūt & quādam uiduam pauperculam mittentē illuc æra minuta duo, & dixit: Vere dico uobis, quòd uidua hęc pauper plus q̄ omnes misit. Nam omnes hi ex eo quod ipsis exuberat, miserunt in munera dei: hęc autē, ex penuria sua uniuersam substantiam quā habebat, misit. Et quibusdam dicētibus de tēplo, quod pulchris lapidibus ac donis ornatum esset, dixit: Ex his quæ uidetis, ueniēt dies in quibus non relinquetur lapis super lapidem, qui non diruatur. Interrogauerunt aūt illum, dicentes: Præceptor, quando hæc erunt: & quod signum quādo ista futura sint? At ille dixit: Videte ne seducamini. Multi em̄ ueniēt sub nomine meo, dicentes se esse Christū, & tempus instat: ne

οὖν πορεύθητε ὀπίσω αὐτῶν. ὅτ' ἂν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε. δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος. τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν. σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους, καὶ λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε, καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται. * πρὸ δὲ τούτων πάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακὰς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου. ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.

* θέτε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, μὴ προμελετᾶν ἀπολογεῖσθαι, ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν, οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν. παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων, καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν. καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται. ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. * ὅτ' ἂν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς. * τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη, καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν, καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτὴν, ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πλησθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα. * οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

* ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, * καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη. καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν. * καὶ ἔσονται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν, ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου, ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται. * καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν. καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς, ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα, ὅτ' ἂν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε, ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν. οὕτως καὶ ὑμεῖς, ὅτ' ἂν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε, ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα γένηται. ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου

igitur sequamini illos. Cæterum quum audieritis bella & seditiones, nolite terreri: oportet enim prius hæc fieri: sed non statim finis. Tunc dicebat illis: Insurget gens contra gentem, & regnũ aduersus regnum, & terræmotus magni erũt in singulis locis, & fames, ac pestilentiæ, terriculamẽtaq́, & signa de cœlo magna erũt. Sed ante hæc omnia iniiciẽt uobis manus suas, & persequentur, tradentes in cõciliabula & carceres, trahentes ad reges ac præsides propter nomen meum. Continget autem uobis in testimonium. Habete igitur fixum in cordibus uestris, non esse præmeditandã defensionem: nam ipse dabo uobis os & sapientiam, cui non poterũt cõtradicere, neq; resistere omnes qui aduersabũtur uobis. Trademini autem etiã à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficiẽt quosdam ex uobis. Et eritis inuisi omnibus propter nomen meum. Et pilus de capite uestro nõ perit. Per patientiã uestram possidete animas uestras. Quum autẽ uideritis circundari ab exercitibus Hierosolymã, tunc scitote quod immineat desolatio eius. Tunc qui in Iudęa sunt, fugiãt ad montes: & qui in medio eius, discedant: & qui in regionibus, non intrent in eã: quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta sunt. Væ autẽ prægnantibus & mamma nutrientibus in illis diebus. Erit enim afflictio magna super terram, & ira in populo hoc. Et cadent acie gladij, & captiui ducentur in omnes gentes. Et Hierusalem calcabitur à gẽtibus, donec impleantur tempora gentium. Et erunt signa in sole & luna & stellis, & in terris anxietas gentium per desperationẽ, resonante mari & fluctu, extabescẽtibus hominibus præ timore & expectatione eorum quæ superuenient orbi terrarũ. Nam uirtutes cœlorum mouebuntur, & tunc uidebunt filium hominis uenientẽ in nube cum potestate & gloria magna. His aũt fieri incipientibus, suspicite & attollite capita uestra, quoniã approṕinquat redemptio uestra. Et dixit illis similitudinem: Videte ficum & omnes arbores quum protrudunt iam gẽmas, cernentes ex uobis ipsis scitis quod iam instet æstas. Ita & uos quũ uideritis hæc fieri, scitote quod instet regnũ dei. Amen dico uobis, nõ prętеribit ætas hæc, antequã omnia facta fuerint. Cœlum & terra transibunt, uerba aũt mea

non

ὁ περὶ φιλονεικησάντων τίς μείζων.

σνθ οὐ μὴ παρέλθωσι. * προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς,
ι μή ποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπά
λῃ καὶ μέθῃ καὶ μερίμναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνί
διος ἐφ' ὑμᾶς ὠθιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη. ὡς παγὶς γὰρ
ἐπελεύσεται ὠθὶ πάντας τοὺς καθημένους ὑπὲρ πρό
σωπον πάσης τῆς γῆς. ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παν
τὶ καιρῷ, δεόμενοι, ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν
ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆ
ναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. ἦν δὲ τὰς
ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, τὰς δὲ νύκτας ἐ
ξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον
ἐλαιῶν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν, ἐν
σξ τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ. ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀ- ος
α ζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα. * καὶ ἐζήτουν οἱ
σξα ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐ
α τὸν, ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν * εἰσῆλθε δὲ
σξβ σατανᾶς εἰς ἰούδαν τὸν ὑπὸ καλούμενον ἰσκαριώ
θ τὴν, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα. * ὡ
σξγ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ στρατη
β γοῖς, τὸ, πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς. καὶ ἐχάρη
σαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ
ἐξομολόγησε, καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦ
ναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου. ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα
τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα, καὶ ἀ
πέστειλε πέτρον καὶ ἰωάννην, εἰπών. πορευθέν
τες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.
οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν; ὁ δὲ
εἶπεν αὐτοῖς. ἰδοὺ εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πό
λιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεραμίον ὕδα
τος βαστάζων, ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰ
κίαν οὗ εἰσπορεύεται, καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπό
τῃ τῆς οἰκίας. λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, ποῦ ἐστι
τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθη
τῶν μου φάγω; κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον
μέγα ἐστρωμένον, ἐκεῖ ἑτοιμάσατε. ἀπελθόντες
δὲ, εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς, καὶ ἡτοίμασαν
τὸ πάσχα. καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ
σξδ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ. * καὶ εἶ
ι πε πρὸς αὐτοὺς. ὑπὸ θυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πά
σχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.
σξε * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐ
β τοῦ ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. καὶ
δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε. λάβετε
τοῦτο, καὶ διαμερίσατε εἰς ἑαυτούς. λέγω γὰρ ὑμῖν,
ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέ
σξς λου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἔλθῃ. * ὡ
α λαβὼν ἄρτον, εὐχαριστήσας, ἔκλασε καὶ ἔδωκεν
αὐτοῖς, λέγων. τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑ
μῶν διδόμενον, τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνη
σξζ σιν. * ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ
β δειπνῆσαι, λέγων. τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ δια
θήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.
πλὴν

non transibunt. Cauete autē uobis, ne quan
do grauentur corda uestra crapula & ebrie
tate & curis huius uitæ, subitusq; uobis in
gruat dies ille. Tanquam laqueus enim su
perueniet in omnes qui sedent super faciem
totius terræ. Vigilate itaque omni tempore,
deprecantes ut liceat uobis effugere ista om
nia quæ futura sunt, & stare ante filium ho
minis. Docebat autem interdiu in templo,
noctu uero exiens diuersabatur in monte
qui uocatur oliuarum. Et omnis populus di
luculo uentitabat ad eum, ut in templo audi
ret eum. Instabat autem dies festus azymo XXII
rum, qui dicitur pascha. Et quærebant prin
cipes sacerdotum & scribæ, quomodo eum
interficerent, timebant enim plebem. Intra
uit autem satanas in Iudam, cui cognomen
erat Iscariotes, qui erat è numero duode
cim, abijtq; & loquutus est cum principibus
sacerdotum ac magistratibus, quemadmo
dum illum traderet eis. Et gauisi sunt, ac pa
cti sunt pecuniā illi se daturos. Et ille respon
dit, quærebatq; oportunitatem ut traderet il
lum illis sine turba. Venit autē dies azymo
rum in qua necesse erat immolari pascha. Et
misit Petrum ac Ioannē, dicens: Euntes pa
rate nobis pascha ut edamus. At illi dixerūt
ei: Vbi uis paremus? Et dixit ad eos: Ecce in
troeuntibus uobis in ciuitatem occurret ho
mo uas aquæ testaceum portans, sequimini
eum in domum in quam intrat, & dicetis
patrifamiliâs ædium: Dicit tibi magister:
Vbi est diuersorium, ubi pascha cum disci
pulis meis edam? Et ipse ostendet uobis cœ
naculum magnum stratum, ibi parate. Eun
tes autem inuenerunt sicut dixerat illis, &
parauerunt pascha. Et quum iam esset tem
pestiuum, accubuit: ac duodecim apostoli
cum eo. Et ait illis: Desiderio desideraui hoc
pascha comedere uobiscum ante quàm pa
tiar. Dico enim uobis, posthac non edam ul
tra ex eo, donec compleatur in regno dei. Et
accepto poculo, gratias egit, ac dixit: Accipi
te hoc & diuidite inter uos: Dico enim uo
bis, quod non bibam de fructu uitis, donec
regnum dei ueniat. Et accepto pane, quum
gratias egisset, fregit, ac dedit eis, dicens:
Hoc est corpus meum, quod pro uobis da
tur, hoc facite in mei recordationem. Simili
ter & poculum postquam cœnauit, dicens:
Hoc poculum, nouum testamētum per san
guinem meum, qui pro uobis effunditur.

σξῆ * πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντός με μετ'
β ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης. καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώ
που πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον, πλὴν οὐαὶ
τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.
σξθ * καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτούς, τὸ
α τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν, ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.
σο * ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐ οζ
β τῶν δοκεῖ εἶναι μείζων. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, οἱ βασι
λεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ ἐξουσιά
ζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται. ὑμεῖς δὲ οὐχ
οὕτως, ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώ
σοα τερος, καὶ ὁ ἡγούμενος ὡς ὁ διακονῶν. * τίς
ι γὰρ μείζων ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ
ἀνακείμενος; ἐγὼ δέ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ
διακονῶν. ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐ
μοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου. κἀγὼ διατίθεμαι ὑ
μῖν, καθὼς διέθετό μοι πατήρ μου βασιλείαν,
ἵνα ἔσθητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου
σοβ ἐν τῇ βασιλείᾳ μου. * καὶ καθίσεσθε ἐπὶ
ε θρόνων κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τ' Ἰσραήλ.
σογ *εἶπε δὲ ὁ κύριος. σίμων, σίμων, ἰδοὺ ὁ σατανᾶς ση
ι ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον. ἐ
σοδ γὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις
θ σου. * καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς
σοε ἀδελφούς σου. * ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, κύριε, με
α τὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνα
τον πορεύεσθαι. ὁ δὲ εἶπε. λέγω σοι πέτρε, οὐ μὴ
φωνήσῃ σήμερον ἀλέκτωρ, πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ
σος μὴ εἰδέναι με. * καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὅτε ἀπέστει
ι λα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑπο
δημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; οἱ δὲ εἶπον, οὐθε
νός. εἶπεν οὖν αὐτοῖς. ἀλλὰ νῦν ὁ ἔχων βαλάντιον
ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν, καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησά
τω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.
σοζ * λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον,
η δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τὸ, καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.
σοη καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ, τέλος ἔχει. * οἱ δὲ εἶ
πον. κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. ὁ δὲ εἶπεν αὐ
σοθ τοῖς, ἱκανόν ὅτι. * καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κα
α τὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. ἠκολούθησαν δὲ
σπ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταί. * γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ
β τόπου, εἶπεν αὐτοῖς. προσεύχεσθε, μὴ εἰσελθεῖν
σπα εἰς πειρασμόν. * καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ'
α αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ εἰς τὰ γόνατα προσήυ
σπβ χετο, λέγων. * πάτερ, εἰ βούλει, παρένεγκε
α τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου,
σπγ ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω. * ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγ
ι γελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν. καὶ γενό
μενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσήυχετο. ἐ
γένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος
σπδ καταβαίνοντος ἐπὶ τὴν γῆν. * καὶ ἀνα
β στὰς ἀπὸ τ' προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς
αὐτ'

Verũtamen ecce manus prodẽtis me mecũ
eſt in menſa. Et filius quidẽ hominis ſecun
dum quod definitũ eſt, uadit. Verũtamen
uæ homini illi per quẽ proditur. Et ipſi cœ
perũt quærere inter ſeſe, quis nam eſſet ex
ipſis, qui hoc facturus eſſet. Facta eſt autem
& contẽtio inter eos, quis eorum uideretur
eſſe maior. Dixit aũt eis: Reges gentium do
minantur eis, & qui poteſtatem habent ſu
per eas, benefici uocantur. Vos autem non
ſic: ſed qui maior eſt in uobis fiat ſicut iu
nior: & qui princeps eſt, ſicut q miniſtrat.
Nam uter maior eſt, qui accumbit, an qui
miniſtrat. Nónne qui accumbit? At ego in
medio ueſtrũ ſum, ut qui miniſtrat: uos au
tem eſtis qui permanſiſtis mecum in tenta
tionibus. Et ego diſpono uobis, ſicut diſpo
ſuit mihi pater meus regnũ, ut edatis & bi
batis ſuper mẽſam meam in regno meo: &
ſedeatis ſuper thronos, iudicantes duode
cim tribus Iſrael. Aít autem dominus: Si
mon, Simon, ecce ſatanas expetiuit uos, ut
cribraret ſicut triticum. ſed ego rogaui pro
te, ne deficiat fides tua: & tu aliquando con
uerſus cõfirma fratres tuos. At ille dixit ei:
Domine, tecũ paratus ſum & in carcerem
& in mortem ire. At ille dixit: Dico tibi Pe
tre, non canet hodie gallus, prius quàm ter
abneges te noſſe me. Et dixit eis: Quando
miſi uos ſine ſacculo & pera & calciamen
tis, num quid defuit uobis? At illi dixerunt:
Nihil. Dixit ergo eis: Sed nunc qui habet
ſacculum, tollat, ſimiliter & peram: & qui
non habet, uendat tunicam ſuam, & emat
gladium. Dico enim uobis, quoniã adhuc
quod ſcriptum eſt oportet perfici in me: Et
cum iniquis deputatus eſt. Etenim ea quæ
ſunt de me, finem habent. At illi dixerunt:
Domine, ecce duo gladij hic. At ille dixit
eis: Satis eſt. Et egreſſus ibat, ut erat ſolitus,
in montem oliuarum: ſequuti ſunt autem
illum & diſcipuli. Et quum peruenìſſet ad
locum dixit illis: Orate ne intretis in tenta
tionem. Et ipſe auulſus eſt ab eis fermè ad
iactum lapidis, poſitiſq; genibus orabat, di
cens: Pater, ſi uis, transfer poculũ hoc à me.
Veruntamẽ, non mea uoluntas, ſed tua fiat.
Apparuit autem ei angelus de cœlo corro
borans eum. Et correptus angore, prolixius
orabat. Et erat ſudor eius ſicut guttæ ſan
guinis decurrentes in terrã. Et quũ ſurrexiſ
ſet à deprecatione, ueniſſetq; ad diſcipulos
ſuos

αὐτοῦ, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης. καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

σπε * ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λε
α γόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα προήρχετο αὐ
σπς τῶν, καὶ ἤγγισεν τοῦ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν. * ὁ
β δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν
σπζ τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως. * ἰδόντες δὲ οἱ
α περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ· κύριε, εἰ πα
τάξομεν ἐν μαχαίρᾳ; καὶ ἐπάταξέν εἷς τις ἐκ αὐ
τῶν τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ
τὸ οὖς τὸ δεξιόν. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν· ἐᾶτε
σπη ἕως τούτου. * καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐ
ι τοῦ, ἰάσατο αὐτόν. * εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς
σπθ παραγεγονότας ἐπ' αὐτόν, ἀρχιερεῖς καὶ στρατη
α γοὺς τοῦ ἱεροῦ καὶ πρεσβυτέρους, ὡς ἐπὶ λῃστὴν
ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων; ἐμοῦ
καθ' ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ οὐκ ἐξε
τείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ. ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστιν
σθ ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους. * συλλα
α βόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς
σθα τὸν οἶκον τοῦ ἀρχιερέως. * ὁ δὲ Πέτρος ἠκο
α λούθει μακρόθεν. ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐ
λῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτούς, ἐκάθητο ὁ Πέτρος
ἐν μέσῳ αὐτῶν. ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις κα
θήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ εἶπε. καὶ
οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν. ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸ, λέγων. γύ
σγβ ναι, οὐκ οἶδα αὐτόν. * καὶ μετὰ βραχύ τι
α ερος ἕτερος ἰδὼν αὐτὸ, ἔφη. καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. ὁ δὲ Πέ
τρος εἶπεν. ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί. καὶ διαστάσης ὡσεὶ
ὥρας μιᾶς ἄλλός τις διϊσχυρίζετο, λέγων. ἐπ' ἀλη
θείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν, καὶ γὰρ Γαλιλαῖός
ἐστιν. εἶπε δὲ ὁ Πέτρος. ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέ
γεις. καὶ παραχρῆμα ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ, ἐφώνη
σεν ἀλέκτωρ. καὶ στραφεὶς ὁ κύριος ἐνέβλεψε τῷ
σγγ Πέτρῳ. * καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥή
β γου τοῦ κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἀλέκτο
ρα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς. καὶ ἐξελθὼν ἔξω
σγδ ὁ Πέτρος, ἔκλαυσε πικρῶς. * καὶ οἱ ἄνδρες οἱ
α οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες.
καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἐτύπτον αὐ
τοῦ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες.
προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε; καὶ ἕτερα
πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.
σγε * καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέ
β ριον τοῦ λαοῦ, ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς. καὶ ἀνή
σγς γαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν, λέγοντες.
ι εἰ σὺ εἶ ὁ χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. * εἶπε δὲ αὐτοῖς,
σγζ ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε. ἐὰν δὲ καὶ ἐρω
α τήσω οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι ἢ ἀπολύσητε. * ἀπὸ
σγη τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δε
ι ξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ. * εἶπον δὲ πάντες,

σὺ

suos, reperit eos dormientes præ mœstitudine. Et ait illis: Quid dormitis? Surgite & orate, ne intretis in tentationē. Adhuc aūt eo loquente, ecce turba, & qui uocabatur Iudas, unus è duodecim, antecedebat eos, et appropinquauit Iesu ut oscularetur eum. Iesus aūt dixit illi: Iuda, osculo filiū hominis prodis? Videntes aūt hi qui circa ipsum erant, quod futurū erat, dixerunt ei: Domine, percutiemus ne gladio? Et percussit unus ex illis seruum principis sacerdotū, & amputauit auriculam eius dextrā. Respōdens aūt Iesus, ait: Sinite huc usq; Et quum tetigisset auriculā eius, sanauit eum. Dixit aūt Iesus ad eos qui uenerāt ad se, principes sacerdotum ac magistratus tēpli et seniores: Quasi ad latronem existis cum gladijs ac fustibus? quum quotidie uobiscū fuerim in templo, non extendistis manus in me. Sed hęc est hora illa uestra & potestas tenebrarū. Comprehensum aūt eum duxerunt, & induxerunt in domū principis sacerdotū. Petrus uero sequebatur eminus. Quum aūt accendissent ignem in medio aulæ, atq; unà cōsedissent, sedit & Petrus inter illos. Quem quum uidisset ancilla quædam sedētem ad lumen, defixis in illum oculis dixit: Et hic cum illo erat. At ille abnegauit eum, dicens: Mulier, non noui illum. Et post pusillum alius uidens eum, dixit: Et tu de illis es. Petrus uero ait: Homo, non sum. Et interuallo interiecto ferè horæ unius, alius quidam affirmabat, dicens: Vere & hic cum illo erat, nam & Galilæus est. Et ait Petrus: Homo, nescio quid dicas. Et continuo adhuc illo loquente cecinit gallus. Et cōuersus dominus, intuitus est Petrum. Et recordatus est Petrus sermonis domini, quomodo dixerat ipsi, Prius quàm gallus cecinerit, ter me negabis. Et egressus foras Petrus fleuit amare. Et uiri qui tenebant Iesum, illudebant ei, cędentes, & quū circūtexissent eum, percutiebant faciem eius, & interrogauerūt eum dicentes: Vaticinare: quis est ille qui te percussit? Et alia multa cōuiciantes dicebāt in eum. Atq; ut illuxit, cōuenerunt seniores plebis & principes sacerdotū & scribæ, & duxerunt illum in concilium suum, dicentes: Nū tu es ille Christus, dic nobis. Et ait illis: Si uobis dixero, non credetis: quod si etiam interrogauero, nō respondebitis mihi, neq; dimittetis. Ex hoc tempore erit filius hoīs sedēs à dextris uirtutis dei. Dixerunt aūt oēs:

Tu

σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη. ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι. οἱ δὲ εἶπον. * τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ. * καὶ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν, ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸν πιλᾶτον. * ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες. τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα κάισαρι φόρους διδόναι, λέγοντα ἑαυτὸν χριστὸν βασιλέα εἶναι. * ὁ δὲ πιλᾶτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ, ἔφη. σὺ λέγεις. * ὁ δὲ πιλᾶτος εἶπε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. * οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες, ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ' ὅλης τῆς ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ γαλιλαίας ἕως ὧδε. πιλᾶτος δὲ ἀκούσας γαλιλαίας ἐπηρώτησεν, εἰ ὁ ἄνθρωπος γαλιλαῖός ἐστι. καὶ γνοὺς, ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας ἡρῴδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς ἡρῴδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις. ὁ δὲ ἡρῴδης ἰδὼν τὸν ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν. ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον. ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς. αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ. * εἱστήκεισαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς εὐτόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ. * ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ ἡρῴδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπράν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ πιλάτῳ. ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ, τε πιλᾶτος καὶ ὁ ἡρῴδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων, προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς. * πιλᾶτος δὲ συγκαλεσάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς, καὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ τὸν λαὸν, εἶπε πρὸς αὐτούς, προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαὸν, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ. * ἀλλ' οὐδὲ ἡρῴδης, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ. * παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω. ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα. * ἀνέκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν βαραββᾶν. ὃς τις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει, καὶ φόνον βεβλημένος εἰς φυλακήν. * πάλιν οὖν ὁ πιλᾶτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν ἰησοῦν. οἱ δὲ † ἐπεφώνουν, λέγοντες. σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν. * ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτούς. τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ, παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω. * οἱ δὲ ἐπέ-

† Aliàs ἐπεφώνουν

Tu ergo es filius dei? Qui ait: Vos dicitis me esse. At illi dixerunt: Quid adhuc desideramus testimoniũ? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius. Et surgens uniuersa multitudo eorum, duxit illum ad Pilatum. Cœperunt autẽ illum accusare dicentes: Hunc deprehendimus euertentem gentem, ac uetantem tributa dare Cæsari, dicentẽ se Christum regem esse. Pilatus autem interrogauit eum, dicens: Tu es ille rex Iudæorũ? At ille respondens illi, ait: Tu dicis. Ait autem Pilatus ad principes sacerdotum & turbas: Nihil inuenio noxiæ in hoc homine. At illi ingualescebãt, dicentes: Commouet populum, docens per uniuersam Iudæã, exorsus à Galilæa usq; ad hunc locum. Pilatus autem audita mentione Galilææ, interrogauit, num homo Galilæus esset. Et ut cognouit quod ad Herodis ditionẽ pertineret, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per id tempus. Herodes autem uiso Iesu, gauisus est ualde. Tenebatur enim multo iam tempore cupiditate uidendi illũ, eo quod audiret multa de eo, & sperabat se signum aliquod uisurũ ab eo fieri. Interrogabat autem eum multis sermonibus. At ipse nihil illi respondebat. Stabãt autem principes sacerdotum & scribæ acriter accusantes eum. Spreuit aũt illum Herodes cum exercitibus suis, quũq; illusisset indutũ uestẽ splendida remisit ad Pilatũ. Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes in eodem die: nam antea simultas inter eos interfuerat. Pilatus autem conuocatis principibus sacerdotũ, & magistratibus, ac plebe, dixit ad illos: Obtulistis mihi hunc hominem, quasi auertẽtem populum: & ecce ego coram uobis interrogans, nullum crimẽ inuenio in homine isto, ex his de quibus accusatis eũ: sed ne Herodes quidem: nam remisi uos ad illũ, & ecce nihil dignum morte actum est ei. Castigatũ ergo illum, dimittã. Necesse aũt habebat dimittere eis in festo unum. Exclamauit autẽ simul uniuersa turba, dicens: Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbã, qui erat propter seditionem quandã factam in ciuitate & homicidiũ coniectus in carcerem. Iterum aũt Pilatus locutus est ad eos, uolens dimittere Iesum. At illi clamabant, dicentes: Crucifige, crucifige eum. Ille aũt tertio dixit ad illos: Quid enim mali fecit hic? Nullũ crimẽ capitale cõperio in eo; castigatũ ergo, dimittam illum. At illi

instabant

ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις, αἰτούμενοι αὐτὸν
σταυρωθῆναι, καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν Ⓒ
τιδ τῶν ἀρχιερέων. * ὁ δὲ πιλᾶτος ἐπέκρινε
α γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν. ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς
τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυ
λακήν, ὃν ἠτοῦντο, τὸν δὲ ἰησοῦν παρέδωκε τῷ
τιε θελήματι αὐτῶν. * καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτόν,
α ἐπιλαβόμενοι σίμωνός τινος κυρηναίου ἐρχομέ
νου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν φέ
τις ρειν ὀπίσω τοῦ ἰησοῦ. * ἠκολούθει δὲ αὐτῷ π.
ι πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν, αἳ καὶ ἐ
κόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν. στραφεὶς δὲ πρὸς αὐ
τὰς ὁ ἰησοῦς, εἶπε. θυγατέρες ἰερουσαλήμ, μὴ κλαίε
τε ἐπ' ἐμέ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ
τέκνα ὑμῶν. ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐ
ροῦσι, μακάριοι αἱ σεῖραι καὶ κοιλίαι αἱ οὐκ ἐγέ
νησαν, καὶ μαστοὶ οἱ οὐκ ἔθρεψαν. τότε ἄρξονται
λέγειν τοῖς ὄρεσι. πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ τοῖς βου
νοῖς, καλύψατε ἡμᾶς. ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ
τις ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται. * ἦγον
α δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ ἀναι
τιη ρεθῆναι. * καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον
α τὸν καλούμενον κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτόν.
Aliàs * καὶ τοὺς κακούργους, ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ
κρανίου ἀριστερῶν. * ὁ δὲ ἰησοῦς ἔλεγε. πάτερ ἄφες
τιθ αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. * διαμεριζό
α μενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον. καὶ εἱστή
τκ κει ὁ λαὸς θεωρῶν. * ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ
ι οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες. ἄλλους ἔσωσε, σω
τκα σάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ χριστὸς ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλε
α κτός. * ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται
τκβ προσερχόμενοι, καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ, Ⓒ
β λέγοντες. εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων, σῶσον
τκγ σεαυτόν. * ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη
β ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς Ⓒ
τκδ ἑβραϊκοῖς. οὗτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων.
α * εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασ πα
τκε φήμει αὐτόν, λέγων. εἰ σὺ εἶ ὁ χριστός, σῶσον σεαυτὸν
β καὶ ἡμᾶς. * ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος, ἐπετί
τκς μα αὐτῷ, λέγων. οὐ δὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν, ὅτι ἐν τῷ
ι αὐτῷ κρίματι εἶ; καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως, ἄξια γὰρ
ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν, οὗτος δὲ οὐδὲν
ἄτοπον ἔπραξε. καὶ ἔλεγε τῷ ἰησοῦ, μνήσθητί
μου κύριε, ὅτ' ἂν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. καὶ
εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον
τκζ μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ. * ἦν δὲ
β ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν
γῆν ἕως ὥρας ἐννάτης. καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος,
τκη * καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέ
β σον. * καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ ἰη
τκθ σοῦς εἶπε. πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι
α τὸ πνεῦμά μου. Ⓒ ταῦτα εἰπὼν, ἐξέπνευσεν.

ἰδὼν

instabãt uocibus magnis, postulãtes ut crucifigeretur, & inualescebãt uoces eorum, ac summorum sacerdotũ. Et Pilatus adiudicauit ut fieret quod illi postulabãt. Dimisit aũt illis eum, qui propter seditionẽ & homicidium cõiectus fuerat in carcerem, quem populus petierant: Iesum uero tradidit arbitrio eorũ. Et quũ abducerent eum, apprehenderũt Simonem quendã Cyrenẽsem uenientẽ è rure, & imposuerunt illi crucem ut portaret post Iesum. Sequebatur aũt illum multa turba populi ac mulierũ, quæ & plangebãt & lamentabantur eum. Cõuersus aũt ad illas Iesus dixit: Filiæ Hierusalem, nolite flere super me, sed super uobismetipsis flete, & super filijs uestris: quoniã ecce uenient dies, in quibus dicent, Beatæ steriles & uentres qui nõ genuerunt, & ubera quæ nõ lactauerunt. tunc incipient dicere montibus, Cadite super nos: & collibus, Operite nos. quia si in humido ligno hæc faciunt, in arido quid fiet? Ducebantur aũt & alij duo facinorosi cum eo, ut interficerentur. Et postq̃ uenerunt in locum qui uocatur Caluaria, ibi crucifixerunt eum, & facinorosos: unũ à dextris, alterũ à sinistris. Iesus aũt dicebat: Pater, remitte illis, nesciũt enim quid faciãt. Diuidentes uero uestimenta eius, miserunt sortẽ. Et stabat populus spectans, & deridebant eum principes cum eis, dicẽtes: Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est ille Christus, ille dei electus. Illudebãt aũt ei & milites accedentes, & acetũ offerentes ei, dicentesq̃: Si tu es ille rex Iudæorum, saluum te fac. Erat autẽ & inscriptio scripta super eum literis Græcis & Latinis & Hebraicis: Hic est rex Iudæorum. Vnus autem qui erant suspensi facinorosorum, conuicia dicebat in eum, dicens: Si tu es Christus, serua te ipsum & nos. Respondens aũt alter, increpabat eum, dicens: Ne times quidem tu deum, quod in eadem damnatione es? & nos quidem iuste: nam digna factis recipimꝰ: hic uero nihil mali gessit. Et dicebat ad Iesum: Domine, memento mei, quũ ueneris in regnum tuum. Et dixit illi Iesus: Amen dico tibi, hodie mecũ eris in paradiso. Erat aũt ferè hora sexta, & tenebræ factæ sunt super totam terram usque ad horam nonam. Et obscuratus est sol, & uelum templi scissum est medium. Et quum clamasset uoce magna Iesus, ait: Pater, in manus tuas commendabo spiritum meum. Et hæc quum dixisset, expirauit.

Quum

τλ * ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γεγονὸς, ἐδόξα/
β σε τὸν θεὸν, λέγων. ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δί/
τλα καιος ἦν. * καὶ πάντες οἱ συμπαραγενό/
ι μενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην θεωροῦντες
τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη, ὑπέστρε
φον. εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρό/
θεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀ/
τλβ πὸ τῆς γαλιλαίας ὁρῶσαι ταῦτα. * καὶ πβ
α ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι ἰωσὴφ, βουλευτὴς, ὑπάρχων
ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, οὗτος οὐκ ἦν συγκα
τατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀ/
πὸ ἀριμαθαίας πόλεως τῶν ἰουδαίων, ὃς καὶ προ/
σεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, οὗ/
τος προσελθὼν τῷ πιλάτῳ, ἠτήσατο τὸ σῶμα
τλγ̃ τοῦ ἰησοῦ. * καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν
α αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευ/
τλδ τῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος. * καὶ
ι ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.
κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες αἵτινες ἦ/
σαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς γαλιλαίας ἐθεά
σαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.
τλε * ὑποστρέψασαι δὲ, ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ
κ μύρα, καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν κατὰ τὴν
τλς ἐντολήν. * τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ὄρθρου
α βαθέος, ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμα
σαν ἀρώματα, καί τινες σὺν αὐταῖς. εὗρον δὲ
τὸν λίθον ἀπεκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου καὶ
εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ κυρίου ἰησοῦ.
καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τού/
του, καὶ ἰδοὺ δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν
τλζ ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις. * ἐκφόβων δὲ γενο
β μένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴ
γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς. τί ζητεῖτε, τὸν ζῶντα με/
τὰ τῶν νεκρῶν; οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθη
τε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, λέ/
γων. ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι
εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆ/
ναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. καὶ ἐμνήσθη
τλη σαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ. * καὶ ὑποστρέψα
β σαι ἀπὸ τοῦ μνημείου, ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα
τλθ τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς. * ἦν δὲ
ι ἡ μαγδαληνὴ μαρία καὶ ἰωάννα καὶ μαρία ἰακώ
βου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἳ ἔλεγον πρὸς τοὺς
ἀποστόλους ταῦτα. καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν
ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐ/
ταῖς. ὁ δὲ πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνη/
μεῖον, καὶ παρακύψας, βλέπει τὰ ὀθόνια κείμε/
να μόνα, καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ
τμ γεγονός. * καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πο πτ̃
ι ρευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην, ἀπέχου
σαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ ἱερουσαλήμ, ᾗ ὄνο/
μα ἐμαοὺς, καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους

Quum uidisset autẽ centurio quod accidit, glorificauit deũ, dicens: Vere hic homo iu/ stus erat. Et omnes turbæ eorum qui simul accesserant ad spectaculũ istud, & uiderant quæ contingebãt, percutientes pectora sua, reuertebãtur. Stabant autẽ omnes noti eius procul, & mulieres quæ sequutæ eum erant à Galilæa hæc uidentes. Et ecce uir nomine Ioseph, decurio, q erat uir bonus ac iustus, hic non consenserat cõsilio ac facto eorum, oriundus ab Amarithæa ciuitate Iudæorũ, qui expectabat & ipse regnum dei: hic ac/ cessit ad Pilatũ, & postulauit corpus Iesu, & depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumẽto, quod erat in lapide excisum, in quo nondum quisquam positus fuerat. Et dies erat parasceue, & sabbatũ illucescebat. Subsequutæ autem mulieres quę cum eo ue nerant de Galilęa, uiderunt monumentum, & quemadmodũ positum erat corpus eius. Reuersę uero parauerũt aromata & unguẽ/ ta, ac sabbato quidem quieuerũt secundum præceptum. Vno autem sabbatorum profundo diluculo, uenerunt ad monumen tum, portantes quæ parauerant aromata, & nonnullæ cum illis. Repererunt autem lapi/ dem reuolutum à monumento, & ingressæ non inuenerunt corpus domini Iesu. Et fa/ ctum est dũ mente cõsternatæ essent de hoc, ecce duo uiri steterunt iuxta illas in uestibus fulgurantibus. Quum expauissent autem et declinarent uultum in terram, dixerunt ad illas: Quid quæritis, uiuentẽ cum mortuis? Non est hic, sed surrexit. Recordamini ut di xerit uobis, quum adhuc in Galilæa esset, di cens, quod oportuerit filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifi gi, & die tertio resurgere. Et recordatæ sunt uerborum eius, & regressæ à monumento, nunciauerunt hæc omnia illis undecim, & cęteris omnibus. Erat autem Maria Magda lene & Ioãna & Maria Iacobi & cęterę quę cum eis erant, quæ dicebant ad apostolos hæc. Et uisa sunt apud illos ceu deliramen/ tum uerba illarum, neque crediderunt illis. Petrus autem surgẽs cucurrit ad monumen tum, & prospiciens uidit linteamina sola po sita, & abijt, apud semetipsum mirans quod acciderat. Et ecce duo ex illis ibant eodem die in castellum, quod aberat spacio stadio/ rum sexaginta ab Hierosolymis, nomi/ ne Emaus, & ipsi confabulabantur inter se

πρὸς πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτῳ. καὶ ἐγέ
νετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς & συζητεῖν, καὶ αὐτὸς
ὁ ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς. οἱ δὲ ὀφ
θαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐ
τόν. εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς
ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καὶ
ἐστε σκυθρωποί; ἀποκριθεὶς δὲ εἷς, ᾧ ὄνομα Κλεό
πας, εἶπε πρὸς αὐτόν. σὺ μόνος παροικεῖς ἐν ἰε
ρουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν
ταῖς ἡμέραις ταύταις; καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ποῖα;
οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, τὰ περὶ ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου,
ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ
λόγῳ ἐναντίον τοῦ θεοῦ, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ, ὅ
πως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς & οἱ ἄρ
χοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρω
σαν αὐτόν. ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ
μέλλων λυτροῦσθαι τὸν ἰσραήλ. ἀλλά γε σὺν
πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμε
ρον, ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο. ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τι
νες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐ
πὶ τὸ μνημεῖον, καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ,
ἦλθον, λέγουσαι, καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέ
ναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν. καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν
σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτως, καθὼς
καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον. καὶ
αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς, ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς
τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν, οἷς ἐλάλησαν
οἱ προφῆται. οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν χρι
στὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ; καὶ ἀρ
ξάμενος ἀπὸ μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προ
φητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γρα
φαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ. καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην
οὗ ἐπορεύοντο, καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρώτε
ρω πορεύεσθαι. καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν, λέγον
τες. μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶν,
καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν
αὐτοῖς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐ
τὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε,
καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς. αὐτῶν δὲ δι
ηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἐπέγνωσαν αὐ
τόν, καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν.
καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους. οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν
καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁ
δῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς; καὶ
ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερου
σαλὴμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδε
κα, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, λέγοντας, ὅτι ἠγέρ
θη ὁ κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη σίμωνι. καὶ αὐ
τοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ. καὶ ὡς ἐγνώσθη
τμᾶ αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου. * ταῦτα δὲ
β αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ
αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἰρήνη ὑμῖν. τοῦτο
βόντες

de his omnibus quæ acciderant. Et factum
est dum confabularentur, ac disputarent, &
ipse Iesus appropinquãs ibat unà cum illis.
Cæterum oculi illorum tenebantur, ne eum
agnoscerent, & ait ad illos: Qui sunt hi ser
mones quos confertis inter uos ambulãtes,
& estis tristes? Ac respondens unus, cui no
men Cleopas, dixit ei: Tu solus peregrinus
es Hierosolymis, neq; cognouisti quæ facta
sunt illic his diebus. Quibus ille dixit: Quæ?
Et dixerunt ei: De Iesu Nazareno, qui fuit
uir propheta, potens opere & sermone co
ram deo & toto populo: & quomodo eum
tradiderunt summi sacerdotes, & principes
nostri in condẽnationẽ mortis, & crucifixe
runt eum. Nos autem sperabamus, eum esse
illũ qui redẽpturus esset Israel. Atqui super
hæc omnia tertius dies est hodie, quod hæc
facta sunt. Sed et mulieres quędam ex nobis
attonitos reddidere nos, quæ diluculo per
uenerunt ad monumentum, & nõ inuento
corpore eius, uenerunt, dicentes, se etiã uisio
nem angelorum uidisse, qui dicerent eum ui
uere. Et abierunt quidam eorũ qui erant no
biscum ad monumentum, & ita repererunt
sicut mulieres dixerant, ipsum uero nõ uide
rũt. Et ipse dixit ad eos: O stulti & tardi cor
de ad credendum in omnibus quæ loquuti
sunt prophetæ: Nónne hæc oportuit pati
Christum, & intrare in gloriam suam? Et ex
orsus à Mose & omnibus prophetis, inter
pretabatur illis in omnibus scripturis, quæ
de ipso erant. Et appropinquauerunt castel
lo quò ibant, & ipse præ se ferebat se lõgius
ire. Et coegerunt illũ, dicentes: Mane nobis
cum, quoniam uergit ad uesperã, & inclina
tus est dies. Et intrauit ut maneret cum illis.
Et factũ est dum accumberet cum eis, acce
pit panem & benedixit ac fregit, & porrige
bat illis. Et aperti sunt oculi eorum, & agno
uerunt eum, & ipse subduxit sese à cõspectu
eorum. Et dixerunt inter se: Nónne cor no
strum ardebat in nobis, dum loqueretur no
bis in uia & aperiret nobis scripturas? Et sur
gentes eadem hora, regressi sunt Hierosoly
mam, & inuenerunt congregatos undecim,
& eos qui cum illis erant, dicentes: Surrexit
dominus uere & apparuit Simoni. Et illi
narrabant quæ gesta erant in uia, & quomo
do fuisset agnitus ipsis ex fractione panis.
Dum aũt hæc loquuntur, stetit Iesus ipse in
medio eorum, et dicit eis: Pax uobis. Expa

θόντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι, ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν. καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τί τεταραγμένοι ἐστὲ, καὶ διὰ τί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι. ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐδείξεν
τμβ αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας. * ἔτι δὲ
θ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς. ἔχετέ τι βρῶσιμον ἐνθάδε; οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου. καὶ λαβὼν, ἐνώπιον αὐτῶν
τμγ ἔφαγεν. * εἶπε δὲ αὐτοῖς, οὗτοι οἱ λόγοι, οὓς
ι ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως καὶ προφήταις καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ. τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφὰς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι οὕτως γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ ἱερουσαλήμ. ὑμεῖς δὲ ἐστε μάρτυρες τούτων. καὶ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς. ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει ἱερουσαλήμ. ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς βηθανίαν, καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν. καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης, καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν θεόν. ἀμήν.

ΤΕΛΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ

uefacti uero & cõterriti, existimabant se spiritum uidere. Et dixit eis: Quid turbati estis, et cogitationes ascendunt in cordib. uestris? Videte manus meas, & pedes meos, qa ego ipse sum. Contrectate me & uidete, quia spiritus carnem & ossa nõ habet, sicut me uidetis habere. Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac pedes. Adhuc aũt illis nõ credentibus præ gaudio & mirãtibus, dixit eis: Habetis hic aliquid edulij? At illi obtulerunt ei partem piscis assi, et aliquid de fauo apiario. Et accepit, & in cõspectu illorũ comedit. Et dixit ad eos: Hæc sunt uerba quę locutus sum ad uos, quum adhuc essem uobiscum: quod necesse foret impleri omnia quę scripta sunt in lege Mosi & prophetis & psalmis de me. Tunc aperuit illorum mentem, ut intelligerent scripturas, & dixit eis: Sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertio die, & prædicari noĩe eius pœnitẽtiam, ac remissionem peccatorum in omnes gentes, initio facto ab Hierosolymis. Vos aũt estis testes horum. Et ecce ego mitto promissum patris mei super uos. Vos autem sedete in ciuitate Hierusalem, quoadusque induamini uirtute ex alto. Eduxit autẽ eos foras usque in Bethaniam, & sublatis in altum manibus suis, benedixit eis. Et factum est quum benediceret illis, recessit ab eis, ac ferebatur in cœlũ. Et ipsi adorato eo regressi sunt Hierosolymam cum gaudio magno, & erant semper in templo, laudantes & benedicentes deum. Amen.

EVANGELII SECVNDVM LVCAM FINIS.

ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
ἐκ τῦ σωφρονίε.

Ἰωάννης ὃν ἰησοῦς πάνυ ἠγάπησεν, υἱὸς ζεβεδαίου, ἀδελφὸς ἰακώβου τῦ ἀπὸ πρώδου μετὰ τὸ πά/θο τῦ λυτρίου ἀρχιφαλιδφύτο, ἕκατος πάντων ἕγραψεν δυαγγέλιον, παρακληθεὶς παρὰ πᾶν τῆς ἀσίας ὧδε σκόπων, καὶ κατὰ κηρίνθου καὶ ἄλλων αἱρετικῶν, καὶ μάλιστα τότε τῶν ἐμβιω νιτῶν δόγματο ἀνακύψαντο, πᾶν φασκόντων τὸν χριστὸν πῶ μαρίας μὴ γεγεννῆσθαι. ὅθεν ἀναγ/καδῆ τῶ θείαν γρῆσιν αὐτῦ εἰπεῖν. καὶ ἄλλα δὲ αἰτίαν τούτου τῦ συγγράμματο φέρεσιν. ἀνα γνοὺς γὰρ ματθαίου, μάρκου καὶ λουκᾶ τὰ τόλμη, ἐδοκίμασε μὲν τὸ ὕφο τῶν ἑρμέων. καὶ ἀληθῆ αὐ/τὸν εἰρηκέναι ἐβεβαίωσεν. ἑνὸς δὲ ἐνιαυτῦ μόνου, ἐν ᾧ καὶ ἔπαθε, μετὰ τῶ φυλακίου ἰωάννου τῶ ἱερ/εία σωτάξαι. ἐωρᾶς πίνω τὸν ἐνιαυτὸν οὗ τὰ πεπραγμένα παρὰ τῶν πρόσ ἐζετέθη, τῦ ἀνωτέ/ρου χρόνου, πρὶν ἢ τὸν ἰωάννου ἐμβληθῆναι εἰς τῶ ἐρκτῶ, τὰς προῤῥήσεις ἐζέθε. καθὰ σαφῶς διδάσκει ἡμᾶς; οἷς ὧν μέλλω τοῖς ἑτέροις δυαγγελίοις ἐντυγχάνουσιν. ὅπερ ἐπὶ τῶ διαφωνίαν τῶ δοκοῦ/σαν εἶν ἰωάννου μετὰ τῶν λοιπῶν εἴρηται. ἔγραψε δὲ μίαν ὑπόθεσιν, ἧς ἡ ἀρχὴ ὅτι. ὁ ὢν ἀπαρχῆς, ἢ πῖς πα ρὰ πάντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πεπαιδευμένων ἀνδρῶν ἐγκρίνεται. αἱ δὲ λοιπαὶ δύο, ὧν ἡ ἀρχὴ ὅτι πρώτης μέν, ὁ πρεσβύτερο ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, διδύτρας δέ, ὁ πρεσβύτερο γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ἰω άννου πρεσβυτέρου λέγονται. οὓς ἔτι καὶ νῦν, ἕτερον μνῆμα ἐν τῇ ἐφέσῳ τυγχάνει. διό τινες νομίζου/σι, τὰς δύο μνημεῖα ἰωάννου εἶν τ δυαγγελισοῦ, πρὸς οὓ ἡνίκα διατάξειν εἰς πατρίαν τὴν τούτων ἀπρο τῶ ἐλθομεν ἐξυπισόμεθα. τριγαροῦν τεσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει, διδύτρου μετὰ νδρώνα διωγμὸν νι/νοῦτο δημετιανοῦ, εἰς πάτμον νῆσον πρωτοεωδεῖς, συνέταξεν ἀποκάλυψιν, ἣν μετέφρασεν ἰουσῖνος μάρτυς καὶ ἱερωνᾶο. σφαγήτο δὲ δημετιανοῦ, καὶ πᾶν πράξεων αὐτῦ διὰ τῶν πολλὴν ὠμότητα, παρὰ συγκλήτε ἀκυρωθεισῶν, ὧδε νδρὸς εἰς ἔφεσον ἀναζεύξας, ἕως τραϊανοῦ τῦ βασιλέως ἐκεῖσε διά πελέσας, πάσας τὰς τῆς ἀσίας ἐθεμελίωσε καὶ ὡκοδόμησεν ἐκκλησίας καὶ λίαν γηράσας ἐξηκοσῷ ὀγδόῳ ἐνιαυτῷ, μετὰ τὸ πάθο λυτρίου τελευτήσας πλησίον τ πθειρημένης πόλεως ἠξιώθη τῆς κοιμήσεως.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ
δυαγγέλιον ἐκ τ θεοφυλάκτου.

Ἡ τῦ πνεύματο διάκαμας ἐν ἀσφαλείᾳ πλεισῦται, λαβὰ καὶ γέγραπται καὶ πεπίσμαι, ἐν ἀδε/νείᾳ δὲ οὐ σώματο μόνον, ἀλλὰ διὰ καὶ λόγου καὶ σοφίας ἐν γλώττῃ λειμμένης. καὶ ὅσπερ διὰ πλου ἐκ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων, μάλιστα δὲ ἐκ τῦ πρὸς τὸν μέγαν θεολόγον καὶ ἀδελφὸν χριστοῦ ἐν χάριτι ὁρωμέ/νου. οὗτο γὰρ ἁλιέως μὲν πατρὸς ἦν, τῶ αὐτῶ δὲ τέχνῃ τοῖ πατρὶ μετασχειζομένο, οὐ μόνον ἀμαθὴς ἦν τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς παιδεύσεως, ἀλλὰ καὶ πάνυ ἀγράμματο, λαβὰ διὰ καὶ ὁ θεότατο λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι μαρτυρεῖ πρὸς αὐτόν. καὶ γὰρ διὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῖ διέτελεσέπι καὶ ἄσημο, ὡς χωρίον εἶν, οὐ λογικῆς ἀλλ' ἁλιευτικῆς τέχνης. βυθισπίδια γὰρ ἴσαν ἐξήνεγκεν. ἀλλ' ὅ/μως ὁ τοιοῦτο ὁ ἀγράμματος, ὁ ἄσημο, ὁ μηδὲν ἔχων πρίβλεπτον, ἵδε ποίου τετύχηκε πνεύματος. ὥς τι ἂ μηδεὶς πῶν ἄλλων ὀναγγελισῶν ἡμᾶς ἐδίδαξε, ταῦτα αὐτὸς βροντῆσαι. ἐπεισὶ γὰρ ἐκείνων μα τα χρυσμένων πρὸ τὸ σωματικὸν τοῦ χριστοῦ, μηδὲν δὲ πρὸ τῆς πρὸ αἰώνων αὐτοῦ ὑπάρξεως τρανότερον καὶ σαφέστερον εἰπόντων, διὸ ἦν μή ποτε τινὲς χαμαιπετεῖς καὶ μηδὲν ὑψηλὸν νοῆσαι δυνάμενοι, νο μίσωσι τὸν χριστὸν τότε πρῶτον εἰς ὕπαρξιν ἐληλυθέναι ὅτε ἐκ μαρίας ἐγεννήθη, καὶ οὐχὶ πρὸ αἰώνιον ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθῆναι, ὁ πάντως ἔπαθε καὶ παῦλο ὁ σαμοσατεύς. τούτου ἕνεκεν ὁ μέγας ἰωάννης πα/ρεὶ πῆς ἄνω γρυσόστομος ἀλαλαμβάνει. διά τοι οὐδὲ τῶ σάρκωσιν τοῦ λόγου ἀμνημόνευτον καταλέλοιπας. φησὶ γάρ. καὶ ὁ λόγο σὰρξ ἐγένετο. ὡς διὰ πνὸς φασίν, ὅτι καὶ ἠξίωσαν αὐτὸν οἱ ὀρθόδοξοι συγγράψαι πρὶ τῆς ἄνω γρυσόστομος, οἷα ἀναφανέντων τινῶν αἱρετικῶν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, πᾶν δογματιζόντων ἄνθρωπον ψιλὸν ὑπάρξαι τὸν ἰησοῦν. ὅτε διὰ λέγεται ὁ ἅγιο τὰ πᾶν ἄλλων δυαγγελισῶν ἀναγνόντες, θαυ μάσαι μὲν ἐκείνους τῆ πρὶ πάντων ἀληθοῦς ἀφηγήσεως, ὧν κείναι δέ, ὡς ὑγιῶς ἔχοντα, τῇ μηδὲν πῶς χρεῖαν ἐπόντων πᾶν ἀρτόλων. ἃ μὲν τοι οὐ σαφῶς εἶπον ἐκεῖνοι, ἢ τελέως παρέλειφαν, ταῦτα αὐτὸς ἐ/ξαπλῶσαι καὶ προαῤῥῶσαι διέγνω καὶ πεποίηναι διὰ τῦ οἰκίου δυαγγελίου, ὃ καὶ συγγέγραφεν ἐν πάτ/μῳ τῇ νήσῳ ἐξόριστο διατελῶν μετὰ τριακονταετίαν ἔτι τῆ χριστοῦ ἀναλήψεως. ἠγαπᾶτο δὲ πάντων

μάλιστα μαθητὴν ἰωάννης τοῦ κυρίου, ὡς ἁπλοῦς τε καὶ πρᾳότατος καὶ χρηστοηθέστατος καὶ καθαρὸς τὴν
καρδίαν, ἡγοῦν παρθένος. ἐξ οὗ δὴ χαρίσματος καὶ τὴν θεολογίαν ὑπεστεύθη, τῶν ἀθεάτων τοῖς πολλοῖς
μυστηρίων κατατρυφήσας. μακάριοι γάρ φησιν οἱ καθαροὶ τὴν καρδίαν, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται. ἦν
δὲ ἄρα καὶ συγγενὴς τοῦ κυρίου, καὶ πῶς, ἄκουε. ἰωσὴφ ὁ τῆς πανάγνου θεοτόκου μνηστὴρ, ἔσχεν ἐκ προ-
τέρας γυναικὸς παῖδας ἑπτὰ, τέσσαρας ἄῤῥενας καὶ τρεῖς θηλείας, τὴν μάρθαν, τὴν εὐθὴρ, καὶ τὴν σα-
λώμην. ἧς λέγω δὴ τῆς σαλώμης υἱὸς ἦν ἰωάννης οὗτος. εὑρίσκεται τοίνυν ὁ κύριος, θεῖος αὐτοῦ ὤν. ἐπεὶ γὰρ
πατὴρ τοῦ κυρίου ὁ ἰωσὴφ, τούτου δὲ τοῦ ἰωσὴφ θυγάτηρ ἡ σαλώμη, ἀδελφὴ ἄρα τοῦ κυρίου αὕτη λογίζετο.
ὥς τε καὶ ὁ τάυτης υἱὸς ὁ ἰωάννης ἀνεψιὸς τοῦ κυρίου. οὐκ ἄτοπον δὲ ἴσως καὶ τὰ ὀνόματα τῆς τε μητρὸς αὐ-
τοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ εὐαγγελιστοῦ ἀναπτύξαι. ἡ μὲν γὰρ μητὴρ σαλώμη καλουμένη, ἑρμηνεύεται εἰρηνικὴ, ἰω-
άννης δὲ, χάρις αὐτοῦ. γινωσκέτω οὖν πᾶσα ψυχὴ, ὡς ἡ εἰρήνη, ἡ πρός τε τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἡ κατὰ ψυχὴν
ἀπὸ τῶν παθῶν, μητὴρ γίνεται τοῦ θείας χάριτος, καὶ γεννᾷ τάυτην ἐν ἡμῖν. τῆς γὰρ ταραττομένην ψυχὴν
καὶ ἔτι μάχας ἔχουσαν πρός τε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πρὸς ἑαυτὴν, οὐκ εἰκὸς τοῦ θείας ἀξιωθῆναι χά-
ριτος. ἐπεσκεψάμεθα δὲ καί τι θαυμασιώτερον συμβὰν περὶ τοῦτον δὴ τὸν ἅγιον εὐαγ-
γελιστήν. μόνος γὰρ οὗτος τρεῖς μητέρας ἀναφαίνεται ἔχων, τὴν θεοτόκον, τὴν
σαλώμην, τῆς βροντῆς. υἱὸς γὰρ βροντοῦ διὰ τὴν τοῦ εὐαγγελίου μεγα-
λοφωνίαν. καὶ τῆς θεοτόκου, ἰδοὺ γάρ φησιν, ἡ μητήρ σου.
ἀλλ' ἐπεὶ ταῦτα ἡμῖν πρὸ τοῦ ἐξηγήσεως
εἴρηται, ἀρκτέον ἤδη καὶ τοῦ
ῥητοῦ ἀναπτύ-
ξεως.

ΕΥΑΓΓΕ-
ΛΙΟΝ ΚΑΤΑ
ΙΩΑΝΝΗΝ

Ν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ
λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν,
καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. οὗ-
τος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν
θεόν. πάντα δι' αὐτοῦ ἐ-
γένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ
ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν.
ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ
ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ
φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. * ἐ-
γένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, ὄνο-
μα αὐτῷ ἰωάννης. οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵ-
να μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πι-
στεύσωσι διʼ αὐτοῦ. οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλʼ ἵνα
μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός. * ἦν τὸ φῶς τὸ
ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον
εἰς τὸν κόσμον. ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος διʼ αὐ-
τοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.
εἰ * εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέ-
λαβον. ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξου-
σίαν τέκνα θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ
ὄνομα αὐτοῦ, οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήμα-
τος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλʼ ἐκ
θεοῦ ἐγεννήθησαν. * καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγέ-
νετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν
δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς,
πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. * ἰωάννης
μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, λέγων. οὗτος
ἦν ὃν εἶπον, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου
γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν. * καὶ ἐκ
τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν,
καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος, ὅτι ὁ νόμος διὰ μωσέως ἐ-
δόθη, ἡ χάρις καὶ ἀλήθεια διὰ ἰησοῦ χριστοῦ ἐγέ-
νετο. * θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. ὁ μο
νογενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐ-
κεῖνος ἐξηγήσατο. * καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρ
τυρία τοῦ ἰωάννου, ὅτε ἀπέστειλαν οἱ ἰουδαῖοι ἐξ
ἱεροσολύμων ἱερεῖς καὶ λευίτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν
αὐτόν. σὺ τίς εἶ; καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρ-
νήσατο. καὶ ὡμολόγησεν, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ
χριστός. καὶ ἠρώτησαν αὐτόν, τί οὖν; ἠλίας εἶ
σύ; καὶ λέγει, οὐκ εἰμί. ὁ προφήτης εἶ σύ;
καὶ ἀπεκρίθη, οὔ. εἶπον οὖν αὐτῷ, τίς εἶ, ἵνα
ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς; τί λέ-
γεις περὶ σεαυτοῦ; ἔφη. * ἐγὼ φωνὴ βοῶν-
τος ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὐθύνατε τὴν ὁδὸν κυρίου, κα-
θὼς εἶπεν ἡσαΐας ὁ προφήτης. * καὶ οἱ
ἀπε-

EVANGE-
LIVM SECVNDVM
IOANNEM

N principio erat ſer-
mo, et ſermo erat apud
deum, & deus erat ille
ſermo. Hic erat in prin
cipio apud deum. Om
nia p ipſum facta ſunt:
& ſine eo factum eſt ni
hil, quod factum eſt. In
ipſo uita erat, & uita erat lux hominũ, & lux
in tenebris lucet, & tenebræ eam non appre
henderunt. Erat homo miſſus à deo, cui no-
men Ioannes. Hic uenit ad teſtificandum, ut
teſtaretur de luce, ut oẽs crederẽt per ipſum.
Non erat ille lux illa, ſed *miſſus erat*, ut teſta-
retur de luce. Erat lux illa, lux uera: quæ illu-
minat omnem hominem ueniẽtem in mun-
dum. In mundo erat, & mundus per ipſum
factus eſt, & mundus eum non cognouit. In
ſua uenit, & ſui eum non receperunt. Quot-
quot autem receperunt eum, dedit eis ut fice
ret filios dei fieri, *uidelicet* his q̃ credidiſſent
in nomen ipſius: Qui non ex ſanguinibus,
neque ex uoluntate carnis, neque ex uolun
tate uiri, ſed ex deo nati ſunt. Et ſermo ille ca
ro factus eſt, & habitauit in nobis: & con-
ſpeximus gloriam eius, gloriam uelut unige
niti à patre: plenus gratia & ueritate. Ioan-
nes teſtificatur de ipſo, & clamat dicẽs: Hic
erat de quo dicebam, qui quum me ſequere-
tur, anteceſſit me, quia prior me erat. Et de
plenitudine eius, nos omnes accepimus, &
gratiam pro gratia: quia lex per Moſen da-
ta eſt, gratia & ueritas per Ieſum Chriſtum
exorta eſt. Deum nemo uidit unquam. Vni
genitus filius, qui eſt in ſinu patris, ipſe enar
rauit. Et hoc eſt teſtimonium Ioannis, quan-
do miſerant Iudæi ab Hieroſolymis ſacer-
dotes & Ieuitas, ut interrogarent eum: Tu
quis es? Et confeſſus eſt, & non negauit.
Et cõfeſſus eſt, *inquiens*: Non ſum ego Chri
ſtus. Et interrogauerunt eum: Quid ergo?
Helias es tu? Et dicit: Non ſum. Es tu pro-
pheta ille? Et reſpondit: Non. Dixerunt er
go ei: Quis es, ut reſponſum demus his qui
miſerunt nos? Quid dicis de teipſo? Ait:
Ego uox clamantis in deſerto, dirigite uiam
domini; ſicut dixit Heſaias propheta. Et qui

ἀπεσταλμένοι ἦσαν ἐκ τῶν φαρισαίων, καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, καὶ εἶπον αὐτῷ. τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ χριστὸς, οὔτε ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;
ιβ * ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰωάννης, λέγων. ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι, μέσος δὲ ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν, οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος, ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.
ιγ * ταῦτα ἐν βηθαβαρᾷ ἐγένετο πέραν τοῦ ἰορδάνου, ὅπου ἦν ἰωάννης βαπτίζων. τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ ἰωάννης τὸν ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ
ιδ λέγει. ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. * οὗτός ἐστιν ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εἶπον,
α ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν, κἀγὼ οὐκ ἤδειν αὐτὸν, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον
ιε ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων. * καὶ ἐμαρτύρησεν ἰωάννης, λέγων. ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν
α ἐπ' αὐτόν. κἀγὼ οὐκ ἤδειν αὐτὸν, ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν πνεύματι ἁγίῳ. κἀγὼ ἑώρακα καὶ μεμαρτύρηκα, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ
ιϛ υἱὸς τοῦ θεοῦ. * τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ
α ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο, καὶ ἐμβλέψας τῷ ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει. ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ. καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ ἰησοῦ. στραφεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς. τί ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ. ῥαββεί, ὃ λέγεται ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε, ποῦ μένεις; λέγει αὐτοῖς. ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει, καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη. ἦν ἀνδρέας ὁ
ιζ ἀδελφὸς σίμωνος πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ ἰωάννου καὶ ἀκολουθησάντων
α αὐτῷ. * εὑρίσκει οὗτος πρῶτον τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ. εὑρήκαμεν τὸν μεσίαν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, χριστός. καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν ἰησοῦν. ἐμβλέψας αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, εἶπε. σὺ εἶ σίμων ὁ υἱὸς ἰωνᾶ, σὺ κληθήσῃ κη
ιη φᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται πέτρος. * τῇ ἐπαύριον
α ἠθέλησεν ὁ ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ εὑρίσκει φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, ἀκολούθει μοι. ἦν δὲ ὁ φίλιππος ἀπὸ βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως ἀνδρέου καὶ πέτρου. εὑρίσκει φίλιππος τὸν ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ, ὃν ἔγραψε μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ, καὶ οἱ προφῆται, εὑρήκαμεν ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ ναζαρὲθ, καὶ εἶπεν αὐτῷ ναθαναὴλ. ἐκ ναζαρὲθ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; λέγει αὐτῷ φίλιππος. ἔρχου καὶ ἴδε. εἶδε ὁ ἰησοῦς

τὸν

missi fuerant, erant ex pharisæis. Et interrogauerunt eum, ac dixerunt ei: Cur ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Helias, neq; propheta ille? Respondit eis Ioannes, dicens: Ego baptizo aqua, sed in medio uestrum stat quem uos nescitis. Ipse est qui quum me sequeretur, antecessit me: cuius ego non sum dignus, ut soluam corrigiam calciamenti. Hæc in Bethabara facta sunt trans Iordanē, ubi Ioannes baptizabat. Postero die uidet Ioannes Iesum uenientem ad se, & ait: Ecce agnus ille dei, qui tollit peccatum mundi. Hic est de quo dicebā: Post me uenit uir, qui me antecessit: quia prior me erat, & ego nesciebam eum: sed ut manifestus fiat Israeli, propterea ueni ego aqua baptizans. Et testificatus est Ioannes, dicens: Vidi spiritum descendentem specie columbæ de cœlo, & māsit super eum: & ego non noueram eum, sed qui misit me ut baptizarem aqua, is mihi dixit: Super quem uideris spiritum descendentem ac manentem super eum, hic est qui baptizat spiritu sancto. Et ego uidi & testificatus sum, hunc esse filium dei. Postero die iterū stabat Ioannes, et ex discipulis eius duo, & intuitus Iesum ambulantē, dicit: Ecce agnus ille dei. Et audierunt eum duo discipuli loquentem, & secuti sunt Iesum. Conuersus autem Iesus, & conspicatus eos sequentes se, dicit eis: Quid quæritis? Qui dixerunt ei: Rabbi: quod dicitur si interpreteris magister: ubi habitas? Dicit eis: Venite & uidete. Venerunt, uideruntq; ubi maneret, & apud eum manserunt die illo: hora autem erat fermè decima. Erat Andreas frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant à Ioanne, & sequuti fuerant eum. Reperit hic prior fratrem suum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Messiam. quod est, si interpreteris, unctus. Et adduxit eum ad Iesum. Intuitus eum Iesus, dixit: Tu es Simon, filius Iona: tu uocaberis Cephas. quod sonat, si interpreteris, lapis. Postero die uoluit Iesus exire in Galilæam, & reperit Philippum, & dicit ei: Sequere me. Erat autem Philippus à Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri. Reperit Philippus Nathanael, & dicit ei: De quo scripsit Moses in lege & prophetæ, inuenimus, Iesum filium Ioseph Nazarenum. Et dixit ei Nathanael: A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus: Veni & uide. Vidit Iesus

Natha-

α περὶ τῶν ἐν κανᾷ γάμου. β περὶ τῶν ἐκβληθέντων ἐκ τοῦ ἱεροῦ.

τὸν ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει
περὶ αὐτοῦ. ἴδε ἀληθῶς ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος
οὐκ ἔστι. λέγει αὐτῷ ναθαναὴλ, πόθεν με γινώ-
σκεις; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. πρὸ τοῦ
σε φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶ-
δόν σε. ἀπεκρίθη ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ.
ῥαββεὶ, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ
ἰσραήλ. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ὅτι εἶ-
πόν σοι, εἶδόν σε ὑπὸ κάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις,
μείζω τούτων ὄψῃ. καὶ λέγει αὐτῷ, ἀμὴν ἀμὴν
λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳ-
γότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ἀναβαίνοντας,
καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.
καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν κα- α
νᾷ τῆς γαλιλαίας. καὶ ἦν ἡ μητὴρ τοῦ ἰησοῦ ἐκεῖ.
ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς
τὸν γάμον. καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μη-
τὴρ τοῦ ἰησοῦ πρὸς αὐτόν. οἶνον οὐκ ἔχουσι. λέγει
αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι, οὔπω ἥκει ἡ
ὥρα μου. λέγει ἡ μητὴρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, ὅτι
ἂν λέγῃ ὑμῖν, ποιήσατε. ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λί-
θιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν ἰου-
δαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο, ἢ τρεῖς. λέ-
γει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, γεμήσατε τὰς ὑδρίας ὕδα-
τος. καὶ ἐγέμησαν αὐτὰς ἕως ἄνω. καὶ λέγει αὐ-
τοῖς, ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτρι-
κλίνῳ, καὶ ἤνεγκαν. ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρί-
κλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, καὶ οὐκ ᾔδει
πόθεν ἐστὶν, οἱ δὲ διάκονοι ᾔδεισαν οἱ ἠντληκό-
τες τὸ ὕδωρ, φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτρίκλι-
νος, καὶ λέγει αὐτῷ. πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον
τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅτ' ἂν μεθυσθῶσι, τότε
τὸν ἐλάσσω. σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως
ἄρτι. ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ
ἰησοῦς ἐν κανᾷ τῆς γαλιλαίας. καὶ ἐφανέρωσε
τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μα-
ιθ θηταὶ αὐτοῦ. * μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς καπερ-
ζ ναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μητὴρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐ-
τοῦ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ
κ πολλὰς ἡμέρας. * καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ πάσχα
α τῶν ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς ἱεροσόλυμα ὁ ἰησοῦς.
κα * καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας β
α καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς κα-
θημένους. καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων,
πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα
καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα,
καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε. καὶ τοῖς τὰς περι-
στερὰς πωλοῦσιν, εἶπεν, ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν,
κβ καὶ μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμ-
ι πορίου. * ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ,
κγ ὅτι γεγραμμένον ἐστὶν, ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κα-
δ τέφαγέ με. * ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ
εἶπον

Nathanael uenientem ad se, & dicit de eo: Ecce uere Israelita, in quo dolus non est. Dicit ei Nathanael: Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei: Prius quàm te Philippus uocaret quum esses sub ficu, uidebam te. Respondit Nathanael, & ait ei: Rabbi, tu es ille filius dei, tu es ille rex Israel. Respondit Iesus, & dixit ei: Quia dixi tibi, Videbā te sub ficu: credis. Maiora his uidebis. Et dicit ei: Amen amen dico uobis, posthac uidebitis cœlū apertum, & angelos dei ascendentes ac descendentes super filium hominis. Et die tertia nuptiæ fiebant in Cana Galilææ, & erat mater Iesu ibi. Vocatus est autem & Iesus ac discipuli eius ad nuptias. Et ubi defecisset uinum, dicit mater Iesu ad eum: Vinum non habent. Dicit ei Iesus: Quid mihi tecum est mulier? Nondum uenit hora mea. Dicit mater eius ministris: Quodcunque dixerit uobis, facite. Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ metretas binas aut ternas. Dicit eis Iesus: Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas usque ad summum. Et dicit eis: Infundite nunc, & ferte architriclino: & tulerunt. Postquam autem gustasset architriclinus aquam in uinum uersam, neque sciret unde esset, sed ministri sciebant qui hauserant aquam, uocat sponsum, & dicit ei: Omnis homo primo loco bonum uinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est. Tu seruasti bonum uinum usque ad hoc tempus. Hoc ædidit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam, & crediderunt in eum discipuli eius. Post hæc descendit Capernaum ipse & mater eius, & fratres eius, & discipuli eius, & ibi manserunt non multis diebus. Et in propinquo erat pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam, et reperit in templo eos, qui uendebant boues & oues & columbas, & numularios sedentes. Et quum fecisset flagellum è funiculis, omnes eiecit è templo, oues simul ac boues, & numulariorum effudit æs, mensasq; subuertit. Et his qui columbas uendebant, dixit: Auferte ista hinc: nec facite domum patris mei, domum mercatus. Recordati uero sunt discipuli eius, quod scriptum est: Zelus domus tuæ exedit me. Responderunt ergo Iudæi, &

II

γ̄ περὶ νικοδήμου.

εἶπον αὐτῷ, τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα
κδ ποιεῖς; * ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐ-
ι τοῖς. λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέ-
ραις ἐγερῶ αὐτόν. εἶπον οὖν οἱ ἰουδαῖοι, τεσσαρα-
κοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ
σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν; ἐκεῖνος δὲ ἔ-
λεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. ὅτε οὖν ἠ-
γέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ,
ὅτι τοῦτο ἔλεγε αὐτοῖς, καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ,
καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ ἰησοῦς. ὡς δὲ ἦν ἐν ἱεροσο-
λύμοις ἐν τῷ πάσχᾳ ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευ-
σαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ ση-
μεῖα ἃ ἐποίει. αὐτὸς δὲ ὁ ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυ-
τὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας, καὶ
ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν, ἵνα τὶς μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀν-
θρώπου. αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε, τί ἦν τὸ ἐν τῷ ἀνθρώ-
πῳ. ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν φαρισαίων, νι- γ̄
κόδημος ὄνομα, ἄρχων τῶν ἰουδαίων. οὗτος ἦλθε
πρὸς τὸν ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ῥαββεὶ,
οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος.
οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν, ἃ
σὺ ποιεῖς, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ. ἀπεκρίθη ὁ
ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν
μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βα-
σιλείαν τοῦ θεοῦ. λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ νικόδημος,
πῶς δύναται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν;
μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ
δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι; ἀπεκρίθη
ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννη-
θῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰ-
σελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. τὸ γεγεννημέ-
νον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι, καὶ τὸ γεγεννημένον
ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμά ἐστι. μὴ θαυμάσῃς,
ὅτι εἶπόν σοι, ὅτι δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν. τὸ
πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ
ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑ-
πάγει. οὕτως ἐστὶ πᾶς, ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ πνεύ-
ματος. ἀπεκρίθη νικόδημος, καὶ εἶπεν αὐτῷ,
πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι; ἀπεκρίθη ἰησοῦς,
καὶ εἶπεν αὐτῷ, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ ἰσραὴλ,
καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις; ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι
ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦ-
μεν, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε. εἰ τὰ
ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐκ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴ-
πω τὰ ἐπουρανία, πιστεύσητε; καὶ οὐδεὶς ἀναβέ-
βηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατα-
βὰς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ
καθὼς μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως
ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ
πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν
αἰώνιον. οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον,
ὥς τε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ
πιστεύων

dixerunt ei: Quod signum ostendis nobis, quod ista facias? Respondit Iesus, & dixit eis: Destruite templum hoc: & in tribus diebus erigã illud. Dixerunt ergo Iudæi: Quadraginta & sex annis extructũ est templum hoc, & tu in tribus diebus eriges illud? At ille dicebat de templo corporis sui. Quum ergo resurrexisset è mortuis recordati sunt discipuli eius, quòd hoc dixisset eis, & crediderunt scripturæ & sermoni quem dixerat Iesus. Quum autem esset Hierosolymis in pascha in die festo, multi crediderunt in nomen eius, uidẽtes signa eius quæ edebat. Ipse autẽ Iesus nõ credebat semetipsum eis, eo quod ipse nosset omnes, nec opus haberet ut quisquam testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine. Erat III autem homo ex pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum. Hic uenit ad Iesum nocte, & dixit ei: Rabbi, scimus quòd à deo ueneris magister. Nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis, nisi fuerit deus cum eo. Respondit Iesus & dixit ei: Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit è supernis, non potest uidere regnum dei. Dicit ad eum Nicodemus: Quomodo potest homo nasci, quum sit senex? Num potest in uentrem matris suæ iterum introire ac nasci? Respondit Iesus: Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit ex aqua & spiritu, non potest introire in regnũ dei. Quod natum est ex carne, caro est: & quod natum est ex spiritu, spiritus est. Ne mireris quod dixi tibi, oportet uos nasci è supernis. Spiritus ubi uult, spirat, & uocem eius audis, sed nescis unde ueniat & quò uadat. Sic est omnis qui natus est è spiritu. Respondit Nicodemus & dixit ei: Quomodo possunt hæc fieri? Respondit Iesus, & dixit ei: Tu es ille magister Israelis, & hæc ignoras? Amen amen dico tibi, quod scimus, loquimur: & quod uidimus, testamur: & testimoniũ nostrum non accipitis. Si terrena dixi uobis, & non creditis, quomodo si dixero uobis cœlestia, credituri sitis? Et nemo ascendit in cœlum, nisi qui descendit è cœlo, filius hominis, qui est in cœlo. Et sicut Moses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis: ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat uitam æternam. Sic enim deus dilexit mundum, ut filium suum unigenitum daret: ut omnis qui credit

πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον. οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ. ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται. ὁ δὲ μὴ πιστεύων, ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ θεοῦ. αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος, ἢ τὸ φῶς. ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα. πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς. καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα. ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν θεῷ ἐστιν εἰργασμένα. μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν ἰουδαίαν γῆν, καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν. * ἦν δὲ καὶ ἰωάννης βαπτίζων ἐν αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ. καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο. * οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ ἰωάννης.

* ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν ἰωάννου μετὰ ἰουδαίου περὶ καθαρισμοῦ. καὶ ἦλθον πρὸς τὸν ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ· ῥαββεί, ὃς ἦν μετά σου πέραν τοῦ ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν. ἀπεκρίθη ἰωάννης, καὶ εἶπεν, οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. * αὐτοὶ ὑμεῖς μαρτυρεῖτε, ὅτι εἶπον, οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστὸς, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου. * ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν. ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται. ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι. ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ. ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν, καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ, καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει. ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν, ὅτι ὁ θεὸς ἀληθής ἐστιν. ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς, τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα. * ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. * ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον. ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωὴν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν. ὡς οὖν ἔγνω ὁ κύριος, ὅτι ἤκουσαν οἱ φαρισαῖοι, ὅτι ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ, καὶ βαπτίζει, ἢ ἰωάννης, καίτοι γε ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. * ἀφῆκε τὴν ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν γαλιλαίαν. * ἐδεῖ δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ σαμαρείας.

ἔρχεται

credit in eum, non pereat, sed habeat uitam æternam. Non enim misit deus filium suum in mundum, ut condemnet mundum, sed ut seruetur mundus per eũ. Qui credit in eum, non cõdemnatur. Qui uero non credit, iam condemnatus est, quia non credidit in nomen unigeniti filij dei. Hæc est autem condemnatio, quod lux uenit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm lucem. Erant enim eorum mala opera. Omnis enim qui mala agit, odit lucem: nec uenit ad lucem, ne arguãtur opera ipsius. Qui autem operatur ueritatem, uenit ad lucem: ut conspicua fiant facta ipsius, quod per deum sint facta. Post hæc uenit Iesus & discipuli eius in terram Iudæam, & illic morabatur cum eis, ac baptizabat. Baptizabat autem & Ioannes in Aenõ iuxta Salim, quia aquę multæ erant illic, & ueniebant ac baptizabantur. Nondũ enim coniectus fuerat Ioannes in carcerem. Orta est autem quæstio ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione. Et uenerunt ad Ioannem, & dixerunt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce is baptizat, & omnes ueniunt ad eum. Respondit Ioannes, & dixit: Non potest homo accipere quicquam, nisi fuerit ei datum è cœlo. Ipsi uos testes estis, quod dixerim, Non sum ego Christus, sed missus sum ante illum. Qui habet sponsam, sponsus est: amicus aũt sponsi qui stat & audit eũ, gaudio gaudet propter uocem sponsi. Hoc ergo gaudiũ meum impletum est. Illum oportet crescere, me uero minui. Qui è supernis uenit, supra omnes est. Qui è terra profectus est, terrenus est, & è terra loquitur. Qui è cœlo uenit, supra omnes est, & quod uidit & audiuit, hoc testatur, & testimonium eius nemo accipit. Qui accepit eius testimoniũ, is obsignauit quod deus uerax sit. Nam is quẽ misit deus, uerba dei loquitur: Non enim huic ad mensuram dat deus spiritum. Pater dilígit filium, & omnia dedit illi in manum. Qui credit filio, habet uitam æternã: qui uero non credit filio, non uidebit uitam, sed ira dei manet super eum. Vt ergo cognouit dominus, audisse IIII pharisęos, ꝙ Iesus plures discipulos faceret & baptizaret q̃ Ioannes, quanq̃ Iesus ipse non baptizaret, sed discipuli eius: reliquit Iudæam & abijt iterum in Galilæam. Oportebat autem eum transire per Samariam.

Venit

ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς σαμαρείας, λεγομένην συχάρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν ἰακὼβ ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ. ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ ἰακώβ. ὁ οὖν ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ. ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη. ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, δός μοι πεῖν. οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι. λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ σαμαρεῖτις. πῶς σὺ ἰουδαῖος ὢν, παρ' ἐμοῦ πεῖν αἰτεῖς οὔσης γυναικὸς σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται ἰουδαῖοι σαμαρείταις. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ, εἰ ἤδεις τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ καὶ τίς ἐστὶν ὁ λέγων σοι, δός μοι πεῖν, σὺ ἂν ἤτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν. λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, κύριε οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ, πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν; μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἰακὼβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ. πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν. ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνή. κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε. ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ, καὶ εἶπεν αὐτῷ. οὐκ ἔχω ἄνδρα. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. καλῶς εἶπας, ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω, πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες, καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ὁ ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας. λέγει αὐτῷ ἡ γυνή. κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ. οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ ὄρει τούτῳ προσεκύνησαν, καὶ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐν ἱεροσολύμοις ἔστιν ὁ τόπος, ὅπου δεῖ προσκυνεῖν. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. γύναι, πίστευσόν μοι, ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί. ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν, ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν ἰουδαίων ἐστίν. ἀλλ' ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν. πνεῦμα ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν. λέγει αὐτῷ ἡ γυνή. οἶδα ὅτι μεσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος χριστός, ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν ἅπαντα. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, ἐγώ εἰμι ὁ λαλῶν σοι. καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει. οὐδεὶς μέντοι εἶπε, τί ζητεῖς

Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sychar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo. Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, sedebat sic super fontē. Hora erat fermè sexta: uenit mulier Samaritana, ut hauriret aquam. Dicit ei Iesus: Da mihi quod bibam. Nam discipuli eius abierant in ciuitatem, ut cibos emerēt. Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus quum sis, potū à me poscis quæ sum mulier Samaritana? Non enim commercium habent Iudæi cum Samaritanis. Respondit Iesus, & dixit ei: Si scires donum dei, & quis sit qui dicit tibi: Da mihi quod bibam: tu petisses ab eo, & dedisset tibi aquā uiuam. Dicit ei mulier: Domine, neq; quo haurias, habes, & puteus profundus est, unde ergo habes aquam illam uiuam? Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit, & filij eius & pecora eius? Respondit Iesus & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum. Quisquis autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitierit in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam. Dicit illi mulier: Domine, da mihi istam aquā ut non sitiam, neq; ueniam huc ad hauriendū. Dicit ei Iesus: Vade, uoca uirum tuū, & ueni huc. Respondit mulier, & dixit ei: Non habeo uirum. Dicit ei Iesus: Bene dixisti, Non habeo uirum. Quinq; enim uiros habuisti, & nunc quem habes, non est tuus uir. Hoc uere dixisti. Dicit ei mulier: Domine uideo q̄ prophetа es tu. Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & uos dicitis, quod Hierosolymis est locus, ubi oporteat adorare. Dicit ei Iesus: Mulier, crede mihi, uenit hora quando neq; in monte hoc, neq; Hierosolymis adorabitis patrē. Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus, quia salus ex Iudęis est. Sed uenit hora, & nunc est, quando ueri adoratores adorabūt patrem spiritu ac ueritate. Nam & pater tales quærit qui adorent ipsum. Spiritus est deus, & eos qui adorāt eū, spiritu ac ueritate oportet adorare. Dicit ei mulier: Scio quòd Messias uenturus est, qui dicitur Christus: quum ergo uenerit ille, nobis nunciabit omnia. Dicit ei Iesus: Ego sum qui loquor tibi. Et continuo uenerunt discipuli eius, & mirabantur quod cum muliere loqueretur. Nemo tamen dixit, Quid

quæris

ζητεῖς, ἢ τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς; ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις, ὑπάγετε, ἴδετε ἄνθρωπον, ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα. μήτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστός; ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν. ἐν δὲ τούτῳ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ, λέγοντες. ῥαββεί, φάγε. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους. μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν; λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον. οὐχ ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; ἰδοὺ λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμόν ἤδη. καὶ ὁ θερίζων μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων. ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ὁ ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων. ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν, ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε. ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε. ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν σαμαρειτῶν διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς, μαρτυρούσης, ὅτι εἶπέ μοι πάντα, ὅσα ἐποίησα. ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ σαμαρεῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ' αὐτοῖς, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας, καὶ πολλῷ πλείονες ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ. τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν, αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.

λδ * μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ζ ἀπῆλθεν εἰς τὴν γαλιλαίαν. * αὐτὸς γὰρ ἐμλε σοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι α δὶ τιμὴν οὐκ ἔχει. * ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν γαλλε λιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ γαλιλαῖοι, πάντα ι ἑωρακότες, ἃ ἐποίησεν ἐν ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ. καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν. ἦλθεν οὖν ὁ ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν κανᾶ τῆς γαλιλλζ λαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. * καὶ ἦν τις βασιλικὸς, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν καπερναούμ. οὗτος ἀκούσας, ὅτι ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν, ἵνα καταβῇ, καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν. ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε. λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός. κύριε, κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν

quæris, aut cur loqueris cum ea? Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in ciuitatem, & dicit illis hominibus: Venite, uidete hominē, qui dixit mihi omnia quæcunq; feci: num hic est ille Christus? Exierunt ergo è ciuitate, & ueniebant ad eum. Interea rogabant eum discipuli, dicētes: Rabbi, comede. Ille autē dixit eis: Ego cibum habeo comedendum, quem uos nescitis. Dicebant ergo discipuli inter se: Nunquis attulit ei quod ederet. Dicit eis Iesus: Meus cibus est ut faciam quod uult is qui misit me, & perficiam opus eius. Nónne uos dicitis: adhuc quatuor menses sunt, & messis ueniet? Ecce dico uobis, attollite oculos uestros, & uidete regiones, quoniam albæ sunt iam ad messem. Et qui metit, mercedem accipit: & congregat fructum in uitam æternam: ut & qui seminat, simul gaudeat, & qui metit. In hoc enim est sermo uerus, quod alius est qui seminat, & alius est qui metit. Ego misi uos ad metendū, quod uos non laborastis. Alij laborauerunt, & uos in labores eorū introistis. Ex ciuitate autē illa multi crediderūt in eum Samaritanorū propter sermonem mulieris, testificantis quod dixisset sibi omnia quæcunq; fecisset. Quum uenissent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum ut apud se maneret. Et mansit ibi duos dies. Ac multo plures crediderunt propter sermonem ipsius. Et mulieri dicebant: Iam non propter tuam orationem credimus: ipsi enim audiuimus & scimus quòd hic est uere seruator mundi, Christus. Post duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæā. Ipse enim Iesus testatus est, quod propheta in sua patria honorem non haberet. Quum ergo uenisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, quum omnia uidissent quæ fecerat Hierosolymis in die festo, & ipsi enim uenerant ad diem festum. Venit ergo Iesus iterum in Cana Galilææ, ubi fecerat ex aqua uinum. Et erat quidam regulus, cuius filius infirmabatur Capernaum. Hic quum audisset, quòd Iesus aduenisset à Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & rogabat eum ut descenderet, ac sanaret ipsius filium: siquidem is agebat animam. Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi signa & prodigia uideritis, non creditis. Dicit ad eum regulus: Domine, descēde prius quàm moriatur filius meus. Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus uiuit. Credidit homo sermoni quē dixerat

ζ περὶ τῶν τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχοντος ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐπορεύετο. ἤδη δὲ αὐ-
τοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν
αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν λέγοντες, ὅτι ὁ παῖς σου
ζῇ. ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν, ἐν ᾗ κομ-
ψότερον ἔσχεν. καὶ εἶπον αὐτῷ, ὅτι χθὲς ὥραν ἑβ-
δόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός. ἔγνω οὖν ὁ πα-
τὴρ, ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰη-
σοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς, καὶ ἡ
οἰκία αὐτοῦ ὅλη. τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον
ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς ἐλθὼν ἐκ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν
λη γαλιλαίαν. * μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν ἰου-
ι δαίων, καὶ ἀνέβη ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσόλυμα. ἔστι δὲ
ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβή-
θρα, ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ βηθεσδὰ, πέντε
στοὰς ἔχουσα, ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πο-
λὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκ-
δεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν. ἄγγελος
γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβή-
θρᾳ καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ. ὁ οὖν πρῶτος ἐμ-
βὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος ὑγιὴς ἐγέ-
νετο, ᾧ δήποτε κατείχετο νοσήματι. ἦν δέ τις
ἄνθρωπος ἐκεῖ, τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἔτη ἔχων
ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. τοῦτον ἰδὼν ὁ ἰησοῦς κατακείμε-
νον, καὶ γνοὺς, ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει
αὐτῷ. θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι; ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ
ἀσθενῶν. κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω, ἵνα ὅτ' ἂν τα-
ραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβή-
θραν, ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ κα-
ταβαίνει. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἔγειραι, ἆρον τὸν
κράββατόν σου, καὶ περιπάτει. καὶ εὐθέως ἐγί-
νετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἦρε τὸν κράββα-
τον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον ἐν
ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. ἔλεγον οὖν οἱ ἰουδαῖοι τῷ τε-
θεραπευμένῳ. σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆ-
λθ ραι τὸν κράββατον. * ἀπεκρίθη αὐτοῖς, ὁ
ι ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, ἆρον τὸν κράβ-
βατόν σου καὶ περιπάτει. ἠρώτησαν οὖν αὐτὸν,
τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, ἆρον τὸν κράβ-
βατόν σου, καὶ περιπάτει; ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ᾔδει
τίς ἐστιν. ὁ γὰρ ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος
ἐν τῷ τόπῳ. μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ ἰη-
σοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἴδε ὑγιὴς γέγο-
νας, μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τί σοι γένη-
ται. ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς
ἰουδαίοις, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.
καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν ἰησοῦν οἱ ἰουδαῖοι καὶ
ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει
ἐν σαββάτῳ. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς.
ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργά-
ζομαι. διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ ἰου-
δαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββα-
τον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν θεὸν,
ἴσον

dixerat ei Iesus, & ibat. Iam autẽ eo descen-
dente, serui occurrerũt ei, & nunciauerunt,
dicentes: Filius tuus uiuit. Sciscitatus est er-
go horam ab eis, in qua melius habuisset. Et
dixerunt ei: Heri hora septima reliquit eum
febris. Cognouit ergo pater, quòd illa hora
erat, in qua dixisset sibi Iesus, Filius tuus ui-
uit: & credidit ipse, & domus eius tota. Hoc
iterum secundũ signum ædidit Iesus, quum
uenisset à Iudæa in Galilæam. Post hæc V
ζ erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus
Hierosolymã. Est aũt Hierosolymis ad Pro-
baticam, piscina, quæ nominatur Hebraice
Bethesda, quinq; porticus habens: in his ia-
cebat multitudo magna languentium, cæco
rum, claudorũ, aridorũ, expectantium aquę
motũ. Angelus enim descẽdebat certo tem-
pore in piscinã, & turbabat aquã. Itaque qui
primus descendisset post turbationẽ aquæ,
sanus fiebat à quocũq; detinebatur morbo.
Erat autẽ quidam homo illic, qui triginta &
octo annos morbo tenebatur. Hunc quũ ui
disset Iesus decũbentẽ, & cognouisset quod
iam multũ temporis morbo teneretur, dicit
ei: Vis sanus fieri? Respondit ei languidus:
Domine, hominem nõ habeo, ut quum tur-
bata fuerit aqua, mittat me in piscinam. Sed
interim dum ego uenio, iam alius ante me
descẽdit. Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatũ
tuum, & ambula. Et statim sanus factus est
homo ille, & sustulit grabatum suum, & am
bulabat. Erat aũt sabbatum in die illo. Dice-
bant ergo Iudæi ei, qui sanatus fuerat: Sab-
batum est, non licet tibi tollere grabatũ. Re-
spondit eis: Qui me sanum fecit, is mihi di-
xit, Tolle grabatũ tuum, & ambula. Interro
gauerunt ergo eum, Quis est ille homo qui
dixit tibi, Tolle grabatũ tuum, & ambula?
Is aũt qui sanatus fuerat effectus, nesciebat
quis esset. Iesus enim subduxit se quod tur-
ba esset eo in loco. Postea reperit eum Iesus
in templo, & dixit illi: Ecce sanus factus es,
ne posthac pecces, ne qd deterius tibi con-
tingat. Abijt ille homo, & nuntiauit Iudæis
quod Iesus esset à q̃ sanatus fuisset. Ac pro-
pterea persequebãtur Iudæi Iesum, & quæ-
rebãt illũ occidere, quod ista fecisset in sab-
bato. Iesus aũt respondit eis: Pater meus ad
hoc usq; temporis operatur, & ego operor.
Propterea ergo magis quærebant eum Iu-
dæi interficere, quia non solũ soluisset sab-
batum, sed & patrem suum dixisset deum,
æqualem

ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ θεῷ. ἀπεκρίνατο οὖν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα. ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ, ἃ αὐτὸς ποιεῖ. καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε. ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς, καὶ ζωοποιεῖ, οὕτως καὶ ὁ υἱὸς, οὓς θέλει ζωοποιεῖ. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ, ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα. * ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσουσι τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται. ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν. καθὼς ἀκούω, κρίνω, καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν. * ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός. * ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής. ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία, ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ. ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ. ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω, ἀλλὰ ταῦτα λέγω, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε. ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιαθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ. ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ ἰωάννου. * τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ, ἵνα τελειώσω αὐτὰ, αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε. καὶ ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ, οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε. * καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν, ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε. ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν,

æqualem se faciens deo. Respondit itaq; Iesus, & dixit eis: Amen amē dico uobis, non potest filius à se facere quicquam, nisi quid uiderit patrem facientem. Quæcunq; enim ille fecerit, hæc itidem & filius facit. Pater enim diligit filiū, & hæc omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & maiora his demonstrabit ei opera, ut uos miremini. Sicut enim pater suscitat mortuos & uiuificat, sic & filius quos uult, uiuificat. Neque enim pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit filio, ut omnes honorent filiū, sicut honorant patrem. Qui non honorat filium, non honorat patrem qui misit illum. Amen amen dico uobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet uitam æternam, & in condemnationem non ueniet, sed transiuit à morte in uitam. Amen amē dico uobis, quod ueniet hora, & nunc est, quando mortui audient uocē filij dei: & qui audierint, uiuent. Sicut enim pater habet uitā in semetipso, sic dedit & filio habere uitam in semetipso, & potestatē dedit ei iudicandi quoque, quia filius hominis est. Nolite mirari hoc, quia ueniet hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient uocē eius, & prodibūt qui bona fecerunt, in resurrectionē uitæ: qui uero mala egerūt, in resurrectionē condemnationis. Non possum ego ex meipso facere quicquā. Sicut audio, iudico, & iudicium meum iustum est: quia non quæro uoluntatem meam, sed uoluntatē eius qui misit me, patris. Si ego testimoniū perhiberē de meipso, testimonium meum non esset uerum. Alius est qui testimoniū perhibet de me, & scio uerum esse testimonium, quod testificatur de me. Vos misistis ad Ioannem, & is testimonium reddidit ueritati. Ego aūt non ab homine testimonium accipio, sed hæc dico ut uos salui sitis. Ille erat lucerna ardens & lucens, uos aūt uoluistis ad tempus exultare in luce eius. At ego testimonium habeo maius testimonio Ioannis. Opera enim quę dedit mihi pater ut perficiā ea, ipsa inquam opera quæ ego facio, testificantur de me, quod pater miserit me. Et q̄ misit me, pater, ipse testificatus est de me. Neq; uocem eius unquam audistis, neq; speciem eius uidistis: & sermonem eius non habetis, in uobis manentem: quia quem misit ille, huic uos non creditis. Scrutamini scripturas, quia uos uidemini uobis in ipsis uitam æternā habere,

ε περὶ τῶν πέντε ἄρτων καὶ τῶν δύο ἰχθύων.

καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ, καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με, ἵνα ζωὴν ἔχητε. δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω. ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς, ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς. ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με. ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε. πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου θεοῦ οὐ ζητεῖτε; μὴ δοκεῖτε, ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα, ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε. εἰ γὰρ ἠπιστεύετε μωσῇ, ἠπιστεύετε ἂν ἐμοί. περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν. εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

μϛ * μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ ἰησοῦς πέραν τῆς θα-
α λάσσης τῆς γαλιλαίας τῆς τιβεριάδος, καὶ ἠ-
κολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ
μζ σημεῖα, ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων. * ἀνῆλθε
γ δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν
μη μαθητῶν αὐτοῦ. * ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα ἡ
α ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων. * ἐπάρας οὖν ὁ ἰησοῦς
μθ τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ θεασάμενος, ὅτι πολὺς ὄχ-
α λος ἔρχεται πρὸς αὐτόν, λέγει πρὸς τὸν φίλιπ-
πον, πόθεν ἀγοράσωμεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗ-
τοι; τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν, αὐτὸς γὰρ ᾔδει
τί ἔμελλε ποιεῖν. ἀπεκρίθη αὐτῷ φίλιππος, δι-
ακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα
ἕκαστος αὐτῶν βραχύτι λάβῃ. λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ
τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς σίμωνος
πέτρου. ἔστι παιδάριον ἐν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρ-
τους κριθίνους, καὶ δύο ὀψάρια, ἀλλὰ ταῦτα τί
ἐστιν εἰς τοσούτους; εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς, ποιήσατε η
τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. ἦν δὲ χόρτος πολὺς
ἐν τῷ τόπῳ. ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθ-
μὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι. ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ
ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς,
οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις, ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν
ὀψαρίων ὅσον ἤθελον. ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει
τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. συναγάγετε τὰ περισσεύ-
σαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται. συνήγα-
γον οὖν καὶ ἐγέμησαν δώδεκα κοφίνους κλασ-
μάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπε-
η ρίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν. * οἱ οὖν ἄνθρωποι
ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ ἰησοῦς, ἔλεγον, ὅτι οὗ-
ι τός ἐστι ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν
κόσμον. ἰησοῦς οὖν γνοὺς, ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι,
καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν, ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασι-
νᾱ λέα. * ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μό-
δ νος. ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν, καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ
πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς καπερ-
ναοὺμ

& illæ sunt quæ testificãtur de me, nec uultis uenire ad me ut uitam habeatis. Gloriam ab hominibus non accipio, sed cognoui uos ꝙ dilectionem dei non habeatis in uobis. Ego ueni nomine patris mei, nec recipitis me. Si alius uenerit nomine suo, illum recipietis. Quomodo uos potestis credere, qui gloriã à uobis inuicem accipitis, & gloriam quæ à solo deo proficiscitur, non quæritis? Nolite putare quod ego accusaturus sim uos apud patrem. Est qui accusat uos, Moses, in quo uos speratis. Si enim credidissetis Mosi, credidissetis utiq; mihi: de me enim ille scripsit. Si aũt illius scriptis non creditis, quomodo uerbis meis credetis? Post hæc abijt Iesus VI trans mare Galilęæ, quod est Tiberiadis, & sequebatur eum turba multa, quia uidebant eius signa quæ faciebat super his qui infirmabantur. Subijt autẽ in montem Iesus, & ibi sedebat cum discipulis suis. Instabat aũt pascha dies festus Iudæorum. Quum sustulisset ergo oculos Iesus, et uidisset quod multa turba ueniret ad se, dicit ad Philippũ: Vnde ememus panes, ut edant isti? Hoc autem dicebat tentans eum: ipse enim sciebat quid esset facturus. Respondit ei Philippus: Ducentorum denariorum panes non sufficiunt eis, ut unusquisq; pusillum quippiam accipiat. Dicit ei unus ex discipulis ipsius, Andreas frater Simonis Petri: Est puer unus hic, qui habet quinque panes ordeaceos & duos pisces: sed hęc quid sunt inter tam multos? Dixit autem Iesus: Facite ut homines discumbant. Erat autem gramen multum in eo loco. Discubuerunt ergo uiri numero fermè quinquies mille. Accepit aũt panes Iesus, quũq; gratias egisset, distribuit discipulis, discipuli uero discũbentibus. Similiter et ex piscibus quantũ uolebãt. Vt aũt impleti sunt dicit discipulis suis: Colligite quę super fuerunt fragmenta, ne quid pereat. Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorũ ex quinq; panibus ordeaceis quæ superfuerãt his qui comederãt. Illi ergo homines quũ uidissent quod Iesus fecerat signũ dicebant: Hic est uere propheta ille qui uẽturus est in mũdũ. Iesus ergo quũ cognouisset, ꝙ uenturi essent, ac rapturi ipsum ut facerẽt ipsum regẽ, secessit iterũ in montẽ ipse solus. At ubi iam uespera esset, descenderunt discipuli eius ad mare: & conscensa naui, uenerũt traiecto mari ad oppidũ Capernaum

θ περὶ τῶν ἐν θαλάσσῃ περιπάτου.

ναοὺμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει
πρὸς αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς. ἥ τε θάλασσα ἀνέμου μεγά
λου πνέοντος διηγείρετο. ἐληλακότες οὖν ὡς στα
δίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν ἰη
σοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγ
γὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, καὶ ἐφοβήθησαν. ὁ δὲ
λέγει αὐτοῖς. ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε. ἤθελον οὖν λα
βεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον, καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐ
νβ γένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ἣν ὑπῆγον. * τῇ ἐπάν
ι ριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν
ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ, εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς
ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλ
θε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον,
ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον. ἄλλα δὲ
ἦλθε πλοιάρια ἐκ τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου,
ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ κυ
ρίου. ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος, ὅτι ἰησοῦς οὐκ ἔστιν
ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν καὶ αὐτοὶ
εἰς τὰ πλοιάρια, καὶ ἦλθον εἰς καπερναοὺμ, ζη
τοῦντες τὸν ἰησοῦν. καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν
τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ. ῥαββεὶ, πότε ὧδε γέγο
νας; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἀμὴν
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με, οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα,
ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων καὶ ἐχορτάσθητε.
ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλ
λὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει, τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφρά
γισεν ὁ θεός. εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν. τί ποιοῦμεν,
ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ; ἀπεκρίθη ὁ
ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ,
νγ ἵνα πιστεύσητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος. * εἶ
δ πον οὖν αὐτῷ. τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδω
νδ μεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ. * οἱ πα
ι τέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, κα
θώς ἐστι γεγραμμένον, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδω
κεν αὐτοῖς φαγεῖν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν
ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρ
τον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑ
μῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν. ὁ γὰρ ἄρ
τος τοῦ θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ. εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν,
κύριε, πάντοτε δὸς ὑμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.
νε * εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς
α ζωῆς, ὁ ἐρχόμενος πρός με οὐ μὴ πεινάσῃ, καὶ ὁ
πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε. ἀλλ' εἶ
πον ὑμῖν, ὅτι καὶ ἑωράκατέ με καὶ οὐ πιστεύετε.
νϛ * πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατὴρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει. καὶ
ι τὸν ἐρχόμενον πρός με, οὐ μὴ ἐκβάλλω ἔξω. * ὅτι
νζ καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλη
α μα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.
τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρὸς,
ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ
ἀναστήσω

naum. Iamq; tenebræ erant, nec uenerat ad eos Iesus. Mare autem uento magno flante intumescebat. Quum remigassent ergo fermè stadia uigintiquinq; aut triginta, uident Iesum ambulantē super mare, & appropinquantem naui, ac timuerunt. Ille autem dicit eis: Ego sum, nolite timere. Voluerunt ergo recipere eum in nauim, & ilico nauis appulerat terræ ad quam ibant. Postero die turba quæ stabat trans mare, ut uidit quod nauicula alia non esset ibi, nisi una illa in quam ingressi fuerant discipuli eius, & quod non introisset cum discipulis suis Iesus in nauiculam, sed soli discipuli eius abissent: aliæ uero superuenerūt nauiculæ à Tiberiade iuxta locum ubi comederant panem, postea q̄ gratias egisset dominus. Quū ergo uidisset turba, quod Iesus non esset ibi, neq; discipuli eius, ascenderunt & ipsi in nauiculas, & uenerūt Capernaū, quærētes Iesum: & quum inuenissent eum trās mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc uenisti? Respondit eis Iesus, & dixit: Amen amen dico uobis, quæritis me, non quia uidistis signa, sed quia comedistis de panibus, & saturati estis. Operemini non cibum qui perit, sed qui permanet in uitam æternam, quem filius hominis dabit uobis: hunc enim pater cōsignauit deus. Dixerunt ergo ad eum: Quid facimus, ut operemur opera dei? Respondit Iesus, & dixit eis: Hoc est opus dei, ut credatis in eū quem misit ille. Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu facis signum, ut uideamus & credamus tibi? Quid operaris? Patres nostri manducauerunt manna in deserto, sicut scriptū est: Panem de cœlo dedit eis ad edendum. Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico uobis, non Moses dedit uobis illum panē de cœlo sed pater meus dat uobis panē de cœlo uerum. Panis enim dei est qui de cœlo descendit, & dat uitam mundo. Dixerunt ergo ad eum: Domine, semper da nobis panem istum. Dixit autem eis Iesus: Ego sum panis ille uitæ. Qui uenit ad me, non esuriet: & qui credit in me, nō sitiet unquā. Sed dixi uobis, quod etiam uidistis me, nec creditis. Omne quod dat mihi pater, ad me ueniet: & eum qui uenerit ad me non eijcio foras. Quia descendi de cœlo, ut faciam non quod ego uolo, sed quod uult is qui misit me. Hæc est autem uoluntas eius qui misit me, patris, ne quid perdam ex omnibus quæ dedit mihi, sed

νη ἀναστήσω αὐτὸ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. * ἔγογ γὰρ
ι ὅτι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεω-
ρῶν τὸν υἱὸν καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον
καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.
νθ * ἐγόγγυζον οὖν οἱ ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν,
α ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ
ἔλεγον. οὐχ οὗτός ἐστιν ἰησοῦς, ὁ υἱὸς ἰωσὴφ, οὗ
ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; πῶς
οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβη-
ξ κα; * ἀπεκρίθη οὖν ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς.
ι μὴ γογγύζετε μετ' ἀλλήλων. οὐδεὶς δύναται ἐλ-
θεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με ἑλκύ-
σῃ αὐτόν. καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ
ἡμέρᾳ. ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, καὶ
ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ θεοῦ. πᾶς οὖν ὁ
ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν, ἔρχεται
ξα πρός με. * οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν,
γ εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ θεοῦ. οὗτος ἑώρακε τὸν πατέ-
ξβ ρα. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐ-
ι μὲ ἔχει ζωὴν αἰώνιον. * ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς
ξγ ζωῆς. * οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν
α τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ
ξδ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ
ι μὴ ἀποθάνῃ * ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ
ξε τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ
α ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐ-
γὼ δώσω ἡ σάρξ μού ἐστιν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς
ξς τοῦ κόσμου ζωῆς. * ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλή-
ι λους οἱ ἰουδαῖοι λέγοντες. πῶς δύναται οὗτος
ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν; εἶπεν οὖν αὐτοῖς
ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε
τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐ-
τοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. ὁ τρώγων
μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν
αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέ-
ξζ ρᾳ. * ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ
α τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις. * ὁ τρώγων
ξη μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει,
α κἀγὼ ἐν αὐτῷ. καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀ-
γὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα, καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος
ζήσεται δι' ἐμέ. οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ
καταβάς, οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ
μάννα καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον,
ζήσει εἰς τὸν αἰῶνα. ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ
διδάσκων ἐν καπερναούμ. πολλοὶ οὖν ἀκούσαν-
τες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπον. σκληρός ἐστιν
οὗτος ὁ λόγος, τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν. εἰ-
δὼς δὲ ὁ ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ, ὅτι γογγύζουσι περὶ τού-
ξθ του οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς. τοῦτο ὑμᾶς
α σκανδαλίζει; * ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀν-
ο θρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον; * τὸ
οα πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν.

τὰ

resuscitem illa in nouissimo die. Hæc est aũt uoluntas eius qui misit me: ut omnis qui uidet filium, & credit in eum, habeat uitam æternã, & ego suscitabo eum in nouissimo die. Murmurabant ergo Iudæi de illo quod dixisset, Ego sum panis ille, qui de cœlo descendi. Et dicebant: Nonne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, De cœlo descendi? Respondit ergo Iesus, & dixit eis: Nolite murmurare inter uos. Nemo potest uenire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum, & ego suscitabo eum in nouissimo die. Est scriptum in prophetis, Et erunt omnes docti à deo. Omnis ergo qui audiuit à patre & didicit, uenit ad me, non quòd patrem uiderit quisquam, nisi is qui est à deo, hic uidit patrem. Amen amen dico uobis, qui confidit mihi, habet uitam æternã. Ego sum panis ille uitæ. Patres uestri comederunt manna in deserto, & mortui sunt. Hic est panis ille de cœlo descendens, ut ex ipso edat aliquis, & non moriatur. Ego sum panis uiuus qui de cœlo descendi. Si quis ederit ex hoc pane, uiuet in æternum. Et panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi uita. Decertabant ergo Iudæi inter se, dicentes: Quomodo potest hic nobis carnem illam suã dare ad edendum? Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico uobis, nisi ederitis carnem filij hominis, & biberitis eius sanguinem, nõ habetis uitam in uobis. Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinẽ, habet uitam æternã: & ego suscitabo eum in nouissimo die. Caro enim mea uere est cibus, & sanguis meus uere est potus. Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinẽ, in me manet, & ego in illo. Sicut misit me uiuens pater, & ego uiuo propter patrẽ: ita & qui ederit me, uiuet ipse quoque propter me. Hic est panis ille qui de cœlo descendit: non sicut comederunt patres uestri manna, & mortui sunt: qui ederit hunc panem, uiuet in æternũ. Hæc dixit in synagoga docẽs in Capernaum. Multi ergo his auditis ex discipulis eius dixerunt: Durus est hic sermo: quis potest eũ audire? Sciens aũt Iesus apud semetipsum quod murmurarẽt de hoc discipuli ipsius, dixit eis: Hoc uos offendit? quid igitur si uideritis filiũ hominis ascendentem eò ubi erat prius? Spiritus est qui uiuificat, caro nõ prodest quicquam.

Verba

μδ * τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ
ζωή ἐστιν, ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινες οἳ οὐ πιστεύουσιν.
με * ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ ἰησοῦς, τίνες εἰσὶν
οἱ μὴ πιστεύοντες. καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.
μζ * καὶ ἔλεγε. διὰ τοῦτο εἰρηκα ὑμῖν, ὅτι
οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ἦ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου. ἐκ τούτου πολλοὶ
ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκέτι
ἐπ' μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς τοῖς
μη δώδεκα. μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν; * ἀπε-
κρίθη οὖν αὐτοῖς σίμων πέτρος. κύριε, πρὸς τίνα
ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις, καὶ
ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν, ὅτι σὺ εἶ
οα ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. * ἀπεκρίθη
αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξε-
λεξάμην, καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν; ἔλεγε
δὲ τὸν ἰούδαν σίμωνος ἰσκαριώτου. οὗτος γὰρ
ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδε-
κα. καὶ περιεπάτει ὁ ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν
τῇ γαλιλαίᾳ. οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ περι-
πατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ ἰουδαῖοι ἀποκτεῖ-
ναι. ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων ἡ σκηνοπη-
γία. εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, μετά-
βηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν ἰουδαίαν, ἵνα
καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ
ποιεῖς. οὐδεὶς γάρ τι κρυπτῷ τι ποιεῖ καὶ ζητεῖ
αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι. εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέ-
ρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ. οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐ-
τοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν. λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ὁ
καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν, ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτε-
ρος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος. οὐ δύναται ὁ κόσμος
μισεῖν ὑμᾶς. ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ
αὐτοῦ, ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν. ὑμεῖς ἀνά-
βητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην. ἐγὼ οὔπω ἀναβαί-
νω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔ-
πω πεπλήρωται. ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμει-
νεν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ. ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ
αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ
φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ. οἱ οὖν ἰουδαῖοι ἐζή-
τουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ. καὶ ἔλεγον. ποῦ ἐστιν ἐ-
κεῖνος; καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν
τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν, ἄλλοι
δὲ ἔλεγον, οὔ, ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον. οὐδεὶς μέν-
τοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ διὰ τὸν φόβον
τῶν ἰουδαίων. ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀ-
νέβη ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν καὶ ἐδίδασκε, καὶ ἐθαύ-
μαζον οἱ ἰουδαῖοι, λέγοντες. πῶς οὗτος γράμ-
ματα οἶδε μὴ μεμαθηκώς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ
ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή,
ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με. ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλη-
μα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς,
πότερον ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ
λαλῶ

Verba quæ ego loquor uobis, ſpiritus & uita ſunt. Sed ſunt quidam ex uobis, qui non credunt. Nouerat enim ab initio Ieſus, qui eſſent non credentes, & quis proditurus eſſet ipſum. Et dicebat: Propterea dixi uobis, quod nemo poteſt uenire ad me, niſi fuerit ei datum à patre meo. Ex eo *tempore* multi diſcipulorum eius deſciuerunt, eo relicto, nec amplius cum illo ambulabãt. Dixit ergo Ieſus ad duodecim: Num & uos uultis abire? Reſpondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus? uerba uitæ æternæ habes: & nos credimus et cognouimus, quod tu es Chriſtus filius dei uiui. Reſpondit eis Ieſus: Nónne ego uos duodecim elegi, & ex uobis unus diabolus eſt? Dicebat autẽ de Iuda Simonis Iſcariota: hic enim erat proditurus eum, quum eſſet unus ex duodecim. Ver- VII
ſabatur Ieſus poſt hæc in Galilæa: nõ enim uolebat in Iudæa uerſari, quia quærebant eum Iudæi interficere. Erat autẽ in propinquo dies feſtus Iudæorum ſcenopegia. Dixerunt igitur ad eũ fratres eius: Tranſi hinc, & uade in Iudæã, ut & diſcipuli tui uideant opera tua quæ facis. Nemo quippe in occulto facit aliquid, & quærit ipſe palàm eſſe. Si hæc facis, declara teipſum mundo. Nam ne fratres quidem eius credebant in eum. Dicit ergo eis Ieſus: Tempus meum nondum adeſt: tempus aũt ueſtrum ſemper eſt paratum. Non poteſt mundus odiſſe uos: me autem odit, quia ego teſtimoniũ fero de illo, quòd opera eius mala ſint. Vos aſcendite ad diem feſtum hunc. Ego nondum aſcendo ad feſtum hoc, quia meum tempus nõdum impletum eſt. Hæc autem quum dixiſſet illis, manſit in Galilea. Vt autem aſcenderunt fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad feſtum, non manifeſte, ſed uelut in occulto. Iudæi ergo quærebant eum in feſto, & dicebant: Vbi eſt ille? Et murmur multũ erat in turbis de eo. Quidam enim dicebant, Bonus eſt: alij aũt dicebant, Nõ, ſed ſeducit turbam. Nemo tamen palàm loquebatur de illo propter metum Iudæorum. Quum aũt iam dimidiũ feſti peractum eſſet, aſcendit Ieſus in templũ, ac docebat. Et mirabantur Iudæi, dicentes: Quomodo hic literas ſcit, quũ non didicerit? Reſpõdit eis Ieſus, & dixit: Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me. Si quis uoluerit uoluntati eius obtẽperare, cognoſcet de doctrina, utrum ex deo ſit, an ego à meipſo

λαλῶ. ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν
ζητεῖ. ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐ-
τόν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ
ἔστιν. οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον; καὶ οὐ-
δεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον. τί με ζητεῖτε ἀπο-
κτεῖναι; ἀποκρίθη ὁ ὄχλος, καὶ εἶπε. δαιμόνιον
ἔχεις, τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς,
καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες
θαυμάζετε. διὰ τοῦτο μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν
περιτομήν, οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ μωσέως ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ τῶν
πατέρων. καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρω-
πον. εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαβ-
βάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος μωσέως, ἐμοὶ χολᾶ-
τε, ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββά-
τῳ; μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρί-
σιν κρίνατε. ἔλεγον οὖν τινὲς ἐκ τῶν ἱεροσολυμι-
τῶν, οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι; καὶ
ἴδε παῤῥησίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι.
μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, ὅτι οὗτός
ἐστιν ἀληθῶς ὁ χριστός; ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πό-
θεν ἐστίν. ὁ δὲ χριστὸς ὅτ' ἂν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώ-
σκει πόθεν ἐστίν. * ἔκραξεν οὖν ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ
ιερῷ διδάσκων, καὶ λέγων, καί με οἴδατε, καὶ
οἴδατε πόθεν εἰμί. καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυ-
θα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ
οἴδατε. ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμὶ,
κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν. * ἐζήτουν οὖν αὐτὸν
πιάσαι, καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖ-
ρας, ὅτι οὔπω ἐληλύθη ἡ ὥρα αὐτοῦ. * πολ-
λοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον,
ὅτι ὁ χριστὸς ὅτ' ἂν ἔλθῃ, μή τι πλείονα σημεῖα
τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν; ἤκουσαν οἱ
φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ
ταῦτα. * καὶ ἀπέστειλαν οἱ φαρισαῖοι, καὶ
οἱ ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.
* εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἔτι μικρὸν χρόνον
μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαν-
τά με. * ζητήσετέ με καὶ οὐχ εὑρήσετε. καὶ
ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. εἶπον
οὖν οἱ ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτοὺς, ποῦ οὗτος μέλλει
πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ
εἰς διασπορὰν τῶν ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι,
καὶ διδάσκειν τοὺς ἕλληνας; τίς ἐστιν οὗτος
ὁ λόγος ὃν εἶπε, ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρή-
σετε, καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλ-
θεῖν; ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς
ἑορτῆς, εἱστήκει ὁ ἰησοῦς καὶ ἔκραξε, λέγων.
ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με καὶ πινέτω.
ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, πο-
ταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος
ζῶντος. τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ πνεύματος, οὗ
ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν.
οὔπω

loquar. Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit. Qui autē quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic uerax est, & iniustitia in illo nō est. Nónne Moses dedit uobis legem? & tamen nemo ex uobis, factis præstat legem. Quid me quæritis interficere? Respondit turba, & dixit: Dęmoniū habes: quis te quærit interficere? Respōdit Iesus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini. Propterea Moses dedit uobis circūcisionem: non quia ex Mose sit, sed quia ex patribus. Et tamen in sabbato circūciditis hominem. Si circuncisionem accipit homo in sabbato, ut nō soluatur lex Mosi, mihi indignamini, quod totum hominē sanum fecerim in sabbato? Nolite iudicare secundum aspectū, sed iusto iudicio iudicate. Dicebant ergo quidam ex Hierosolymitanis: Nónne hic est quem quærunt interficere? Atqui ecce palàm loquitur, & nihil ei dicūt. Num uere cognouerūt principes, hunc esse uere Christum? Sed hunc nouimus unde sit. Christus autem quum ueuerit, nemo scit unde sit. Clamabat ergo Iesus in tēplo docens, ac dicens: Et me nostis: & unde sim, nostis: & à meipso non ueni, sed est uerax qui misit me, quem uos non nouistis. Ego uero noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit. Quęrebant ergo eum apprehendere, & nemo misit in illum manus, quia nondum uenerat hora eius. De turba autem multi crediderūt in eum, & dicebant: Christus quum uenerit, num signa plura ædet ijs quę hic ædidit? Audierunt pharisæi turbam murmurantem de illo hæc, & miserunt pharisæi ac principes sacerdotum ministros, ut apprehenderent eum. Dixit ergo eis Iesus: Adhuc pusillum temporis uobiscum sum, & abeo ad eum qui me misit. Quæretis me, nec inuenietis: & ubi ego sum, eò uos non potestis uenire. Dixerunt ergo Iudæi inter sese: Quò hic iturus est, quod nos non inueniemus eum? Num in dispersionem gentium iturus est, & docturus gentes? Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me: & non inuenietis: & ubi ego sum, eò uos non potestis uenire? In nouissimo autē die magno festi stabat Iesus, & clamabat, dicens: Si quis sitit, ueniat ad me, & bibat. Qui credit in me, sicut dixit scriptura, flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ. Hoc autē dixit de spiritu, quem accepturi erant credentes in ipsum.

Nondum

οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ ἰησοῦς οὐδέ-
πω ἐδοξάσθη. * πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀ-
κούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον. οὗτός ἐστιν ἀληθῶς
ὁ προφήτης. ἄλλοι ἔλεγον, οὗτός ἐστιν ὁ χριστός.
οἱ * ἄλλοι δὲ ἔλεγον, μὴ γὰρ ἐκ τῆς γαλιλαίας ὁ χρι-
στὸς ἔρχεται; οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν, ὅτι ἐκ τοῦ σπέρ-
ματος δαυὶδ, καὶ ἀπὸ βηθλεὲμ τῆς κώμης, ὅπου
ἦν δαυὶδ ὁ χριστὸς ἔρχεται; * σχίσμα οὖν
ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι᾽ αὐτόν. * τινὲς δὲ ἤ-
θελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτὸν, ἀλλ᾽ οὐδεὶς ἐπέβα-
λεν ἐπ᾽ αὐτὸν τὰς χεῖρας. * ἦλθον οὖν οἱ
ὑπηρέται πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ φαρισαίους,
καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι. διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐ-
τόν; ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται. οὐδέποτε οὕτως
ἐλάλησεν ἄνθρωπος, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος. ἀπε-
κρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ φαρισαῖοι. μὴ καὶ ὑμεῖς πε-
πλάνησθε; μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς
αὐτὸν, ἢ ἐκ τῶν φαρισαίων; ἀλλ᾽ ὁ ὄχλος οὗτος ὁ
μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπάρατοί εἰσι. λέγει
νικόδημος πρὸς αὐτοὺς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐ-
τὸν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν. μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν
ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ᾽ αὐτοῦ πρῶτον,
καὶ γνῷ τί ποιεῖ; ἀπεκρίθησαν, καὶ εἶπον αὐτῷ.
μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ
ἴδε, ὅτι προφήτης ἐκ τῆς γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερ-
ται. καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ὄ-
θρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ πᾶς ὁ
λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν
αὐτούς. φέρουσι δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι
πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην,
καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ, λέγουσιν αὐτῷ. δι-
δάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατείληπται ἐπ᾽ αὐτοφώ-
ρῳ μοιχευομένη. ἐν δὲ τῷ νόμῳ μωσῆς ἡμῖν ἐνε-
τείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι. σὺ οὖν τί λέ-
γεις; τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτὸν, ἵνα ἔχωσι
κατηγορεῖν αὐτοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς κατακύψας τῷ δα-
κτύλῳ κατέγραφεν εἰς τὴν γῆν. ὡς δὲ ἐπέμενον ἐ-
ρωτῶντες αὐτὸν, καὶ ἀνακύψας, εἶπε πρὸς αὐτούς.
ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος τὸν λίθον ἐπ᾽ αὐ-
τῇ βαλλέτω. καὶ πάλιν κατακύψας ἔγραφεν
εἰς τὴν γῆν. οἱ δὲ ἀκούοντες ἐξήρχοντο εἷς καθὲς,
ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ κατελείφθη
μόνος ὁ ἰησοῦς καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα. ἀνακύ-
ψας δὲ ὁ ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς
γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ. ἡ γυνὴ, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ
κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν; ἡ δὲ εἶπεν.
οὐδείς κύριε. εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς. οὐδὲ ἐγώ σε κατακρί-
νω. πορεύου καὶ μηκέτι ἁμάρτανε. πάλιν οὖν ὁ ἰησοῦς
αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων. ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου.
ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ,
ἀλλ᾽ ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ φαρι-
σαῖοι

Nondum enim erat spūs sanctus, quia Iesus nondum erat glorificatus. Multi ergo de turba quū audissent hūc sermonē, dicebāt: Hic est uere propheta. Alij dicebāt: Hic est Christus. Quidam aūt dicebant: Num à Galilæa ueniet Christus? Nōne scriptura dicit, quod ex semine Dauid, & de Bethleē castello, ubi erat Dauid, ueniet Christus? Dissensio itaq; orta est in turba propter eum. Quidā autem ex ipsis uolebant apprehendere eum, sed nemo coniecit in eum manus. Venerunt ergo ministri ad pontifices & pharisæos, & dixerunt eis illi: Quare nō adduxistis illum? Responderūt ministri: Nunq̄ sic locutus est homo, sicut hic homo. Responderunt ergo eis pharisæi: Nū & uos seducti estis? Nū qs ex principib. credidit in eum, aut ex pharisæis? Sed turba hæc quæ nō nouit legē, execrabiles sunt. Dicit Nicodemus ad eos, is q uenerat ad eū nocte, q unus erat de numero eorū: Nū lex nostra iudicat hominē, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit q̄d faciat? Responderūt & dixerunt ei: Nū & tu Galilęus es? Scrutare, & uide quod à Galilæa prophe ta nō surrexerit. Et profectus est unusquisq; in domū suā. Iesus aūt perrexit in mōtem VIII
oliuarū, & diluculo iterū uenit in templum, cūctusq; populus uenit ad eū, & sedens docebat eos. Adducunt aūt ad eū scribę & pharisęi mulierem in adulterio deprehensam, & quū statuissent eam in medio, dicūt ei: Magister, hæc mulier deprehēsa est in ipso adulterio. In lege aūt Moses præcepit nobis, ut huiusmodi lapidarentē. Tu ergo q̄d dicis? Hoc aūt dicebant, tentantes eum, ut possent accusare eum. Iesus aūt inclinans se deorsum, digito scribebat in terra. Quū ergo perseverarēt interrogare, erexit se, & dixit eis: Qui uestrum immunis est à peccato, prim⁹ in illam lapidē iaciat. Et iterum se inclinās scribebat in terra. Audientes aūt hæc singulatim alius post alium exibant, inītio facto à senioribus: & relictus est solus Iesus ac mulier in medio stans. Quum aūt erexisset se Iesus, & nemine uideret præter mulierem, dixit ei: Mulier, ubi sunt illi tui accusatores? Nemo te cō demnauit? Quæ dixit: Nemo, domine. Dixit autem Iesus: Nec ego te cōdemno: uade, & posthac ne peccaueris, Iterū ergo Iesus locutus est eis, dicens: Ego sum lux mūdi: qui sequit̄ me non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen uitæ. Dixerunt ergo ei phari-

σαῖοι, σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής. ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. καὶ ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου, ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω. ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω. ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν. ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ. καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν. ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ. ἔλεγον οὖν αὐτῷ. ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου.

ιθ * ἀπεκρίθη ἰησοῦς οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου. εἰ ἐμὲ ἤδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ἤδειτε ἄν. * ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακείῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐδεὶς ἐπίασεν αὐτὸν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ. * εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἐγὼ ὑπάγω καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. ἔλεγον οὖν οἱ ἰουδαῖοι, μή τι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, ὅτι λέγει, ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν; καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστὲ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί. ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστὲ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. εἶπον οὖν ὑμῖν, ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἔλεγον οὖν αὐτῷ. σὺ τίς εἶ; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν. πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με ἀληθής ἐστιν, κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον. οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. εἶπον οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ὅτ' ἂν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ. καὶ ὁ πέμψας με μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ, ποιῶ πάντοτε. ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. ἔλεγεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ ἰουδαίους. ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστὲ, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. ἀπεκρίθησαν αὐτῷ. σπέρμα ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε, πῶς σὺ λέγεις, ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε; ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας. ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς

sæi. Tu de teipso testificaris, testimonium tuũ non est uerũ. Respõdit Iesus & dixit eis: Et si ego testimoniũ perhibeã de meipso, uerum est testimoniũ meum, quia scio unde ueni, & quò uado: uos aũt nescitis unde uenio, & quò uado. Vos secundũ carnem iudicatis, ego non iudico quemq̃: porrò & si iudicem ego, iudicium meum uerum est, quia solus non sum, sed ego & qui misit me, pater. Quin & in lege uestra scriptũ est, quod duorum hominum testimonium uerum est. Ego sum qui testimonium fero de meipso, & testimoniũ fert de me qui misit me, pater. Dicebant ergo ei: Vbi est pater tuus? Respondit Iesus: Neque me nostis, neque patrem meum. Si me nouissetis, & patrẽ meum nouissetis. Hæc uerba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in templo. Et nemo apprehendit eum, quia nondum uenerat hora eius. Dixit ergo iterum eis Iesus: Ego uado & quæretis me, & in peccato uestro moriemini: quò ego uado uos non potestis uenire. Dicebãt ergo Iudæi: Num interficiet semetipsum? quia dicit, Quo ego uado, uos non potestis uenire? Et dicebat eis: Vos ab infernis estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis: ego non sum de hoc mundo. Dixi ergo uobis, quod moriemini in peccatis uestris. Si enim non crediderit is, quod ego sum, moriemini in peccatis uestris. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Et dicit eis Iesus: In primis quod & loquor uobis. Multa habeo quæ de uobis loquar ac iudicem: sed qui me misit, uerax est: & ego quæ audiui ab eo, hęc loquor in mundo. Non cognouerunt quod de patre eis loquutus esset. Dixit ergo eis Iesus: Quum exaltaueritis filium hominis, tunc cognoscetis quod ego sum, & quod ex meipso facio nihil; sed ita ut docuit me pater, hæc loquor. Et qui me misit, mecum est. Nõ reliquit me solũ pater, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper. Hæc illo loquente multi crediderũt in eum. Dicebat ergo Iesus ad eos q̃ crediderãt ipsi Iudæos: Si uos manseritis in sermone meo, uere discipuli mei estis: & cognoscetis ueritatem, & ueritas liberos reddet uos. Responderunt ei: Semen Abrahæ sumus, neq; cuiquam seruiuimus unquam: quomodo tu dicis, liberi reddemini? Respõdit eis Iesus: Amen amen dico uobis, quod omnis qui facit peccatum, seruus est peccati. Seruus autem non manet in domo

in

εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα. ἐὰν οὖν
Alias ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι † ἐσέ.
ἴσεσθαι οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε, ἀλλὰ ζητεῖτέ με
ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.
ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου, λαλῶ, καὶ
ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν,
ποιεῖτε. ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ. ὁ πατὴρ
ἡμῶν Ἀβραάμ ὅτι. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. εἰ τέ-
κνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐ-
ποιεῖτε. νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι ἄνθρω-
πον, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκου-
σα παρὰ τοῦ θεοῦ. τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν. ὑ-
μεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. εἶπον
οὖν αὐτῷ. ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα,
ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν θεόν. εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰη-
σοῦς. εἰ ὁ θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐ-
μέ. ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω. οὐδὲ
γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλὰ ἐκεῖνός με ἀπέ-
στειλε. διὰ τί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκε-
τε; ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν.
ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπι-
θυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος
ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ
οὐχ ἕστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν
λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύ-
στης ἐστὶν, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀ-
λήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι. τίς ἐξ ὑμῶν ἐ-
λέγχει με περὶ ἁμαρτίας. εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω,
διὰ τί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι; ὁ ὢν ἐκ τοῦ θεοῦ,
τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ ἀκούει. διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ
ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἐστέ. ἀπεκρίθησαν
οὖν οἱ ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ. οὐ καλῶς λέ-
γομεν ἡμεῖς, ὅτι σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμό-
νιον ἔχεις; ἀπεκρίθη ἰησοῦς. ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ
ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἠ-
τιμάσατέ με, ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου.
ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑ-
μῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θά-
νατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα. εἶπον οὖν
αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι. νῦν ἐγνώκαμεν, ὅτι δαιμό-
νιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προφῆ-
ται, καὶ σὺ λέγεις, ἐάν τις τὸν λόγον μου τη-
ρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶ-
να. μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβρα-
ὰμ, ὃς ἀπέθανε, καὶ οἱ προφῆται ἀπέθα-
νον. τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς; ἀπεκρίθη ἰησοῦς.
ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν
ἐστιν. ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς
λέγετε, ὅτι θεὸς ὑμῶν ἐστι, καὶ οὐκ ἐγνώκατε
αὐτόν, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. καὶ ἐὰν εἴπω, ὅτι
οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν ψεύστης,
ἀλλ' οἶδα αὐτόν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.
Ἀβραὰμ

in æternũ, filius manet in æternum. Si ergo uos filius liberos reddiderit, uere liberi eſtis. Scio quod ſemen Abrahæ eſtis. Sed quæritis me interficere, quia ſermo meus non habet locum in uobis. Ego quod uidi apud patrem meũ loquor: & uos quod uidiſtis apud patrem ueſtrum, facitis. Reſponderũt & dixerunt ei: Pater noſter Abrahã eſt. Dicit eis Ieſus: Si filij Abrahæ eſſetis, opera Abrahæ faceretis. Nunc aũt quæritis me interficere hominem, qui ueritatẽ uobis loquutus ſum, quam audiui à deo. Hoc Abraham nõ fecit. uos facitis opera patris ueſtri. Dixerunt itaque ei: Nos è ſtupro nõ ſumus nati. Vnum patrem habemus deum. Dixit eis Ieſus: Si deus pater ueſter eſſet, diligeretis utique me. Ego eñ ex deo proceſſi & ueni. Neq; enim à meipſo ueni, ſed ille me miſit. Quare loquelam meam non agnoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum. Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideriis patris ueſtri uultis obſequi. Ille homicida erat ab initio, et in ueritate non ſtetit, quia non eſt ueritas in eo. Quum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur: quia mendax eſt, atq; eius rei pater. Ego aũt quia ueritatẽ dico, nõ creditis mihi. Quis ex uobis arguit me de peccato? Porrò ſi ueritatẽ dico, quare uos non creditis mihi? Qui ex deo eſt, uerba dei audit. Propterea uos nõ auditis, qa ex deo nõ eſtis. Reſpõderũt ergo Iudęi, & dixerũt ei: Nõne bene dicimus nos, quod Samaritanus es tu, & dæmonium habes? Reſpondit Ieſus: Ego dæmonium non habeo, ſed cohoneſto patrẽ meũ, & uos ignominia affeciſtis me. Ego autem non quæro gloriam meam: eſt qui quęrat & iudicet. Amen amen dico uobis, ſi quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non uidebit in æternum. Dixerunt ergo illi Iudæi: Nunc cognouimus quod dæmoniũ habes. Abraham mortuus eſt & prophetæ: & tu dicis, Si quis ſermonẽ meum ſeruauerit, nõ guſtabit mortem in æternum. Nunquid tu maior es patre noſtro Abrahã qui mortuus eſt? Et prophetę mortui ſunt. Quem teipſum tu facis? Reſpondit Ieſus: Si ego glorifico me ipſum, gloria mea nihil eſt. Eſt pater meus qui glorificat me, quem uos dicitis deum ueſtrum eſſe, & tamen non cognouiſtis eum, ego autem noui eum. Et ſi dixero quod non nouerim eum, ero ſimilis ueſtri, mendax. Sed noui eum, & ſermonem eius ſeruo.

Abraham

ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη. εἶπον οὖν οἱ ἰουδαῖοι πρὸς αὐτόν. πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ ἀβραὰμ ἑώρακας; εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμί. ἦραν οὖν λίθους, ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν. ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ. καὶ παρα/ γων ὁ ἰησοῦς, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς, καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες. ῥαββεί, τίς ἥμαρτεν, οὗτος ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυ/ φλὸς γεννηθῇ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. οὔτε οὗτος ἥ/ μαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔρ γα τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ. ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔρ γα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν. ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι. ὅταν ἐν τῷ κό σμῳ ὦ, φῶς εἰμὶ τοῦ κόσμου. ταῦτα εἰπὼν, ἔπτυ/ σε χαμαὶ καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωὰμ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀπε/ σταλμένος. ἀπῆλθεν οὖν καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων. οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐ/ τὸν τὸ πρότερον, ὅτι προσαίτης ἦν, ἔλεγον. οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν; ἄλλοι ἔλεγον, ὅτι οὗτός ἐστιν. ἄλλοι δέ, ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστι. ἐκεῖ νος ἔλεγεν, ὅτι ἐγώ εἰμι. ἔλεγον οὖν αὐτῷ. πῶς ἀνεῴχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί; ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν. ἄνθρωπος λεγόμενος ἰησοῦς, πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ εἶ/ πέ μοι. ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ σιλωὰμ, καὶ νίψαι. ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλε/ ψα. εἶπον οὖν αὐτῷ. ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; λέγει. οὐκ οἶδα. ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς φαρισαίους τὸν πο τε τυφλόν. ἦν δὲ σάββατον, ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίη σεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς. πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ φαρισαῖοι, πῶς ἀνέβλεψεν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. πηλὸν ἐπέθηκέ μου τοῖς ὀφθαλμοὺς καὶ ἐνιψάμην καὶ βλέπω. ἔ/ λεγον οὖν ἐκ τῶν φαρισαίων τινές. οὗτος ὁ ἄν/ θρωπος οὐκ ἔστι παρὰ θεοῦ. ὅτι τὸ σάββα/ τον οὐ τηρεῖ. ἄλλοι δὲ ἔλεγον. πῶς δύναται ἄν/ θρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς. λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν. σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλ μούς; ὁ δὲ εἶπεν, ὅτι προφήτης ἐστίν. οὐκ ἐπίστευ σαν οὖν οἱ ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι τυφλὸς ἦν καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ τοῦ ἀναβλέψαντος. καὶ ἠρώτησαν αὐτοὺς, λέγον/ τες. οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει; ἀπεκρί/ θησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ καὶ εἶπαν. οἴδαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη

πῶς

Abraham pater uester exultauit ut uideret diem meum, & uidit atque gauisus est. Dixe runt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta an/ nos nõdum habes, & Abraham uidisti? Di xit eis Iesus: Amen amen dico uobis, antequã Abraham nasceretur, ego sum. Tollebãt er go lapides, ut iacerent in eum. Iesus autẽ ab/ scondit se, & exiuit è templo. Et præte/ riens Iesus uidit hominem cæcum à natiuita IX
te, & interrogauerunt eum discipuli eius, di centes: Rabbi, quis peccauit, hic an parẽtes eius, ut cæcus nasceretur? Respondit Iesus: Neq; hic peccauit, neq; parentes eius, sed ut manifestentur opera dei in illo. Me oportet operari opera eius, qui misit me donec dies est. Venit nox quando nemo potest opera/ ri. Quandiu fuero in mundo, lux sum mun/ di. Hoc quum dixisset, expuit in terram: & fe cit lutum ex sputo, et illeuit lutum super ocu los cæci, & dixit ei: Vade laua in piscina Si loæ. quod si interpreteris, sonat missus. Abijt ergo & lauit & uenit uidẽs. Itaque uicini & qui uiderant eum prius, quod mendicus es/ set, dicebant: Nonne hic est qui sedebat, & mendicabat? Alij dicebant, Hic est: alij rur/ sus, Similis est ei: ille dicebat, Ego sum. Dice bant ergo ei: Quomodo aperti sunt tibi ocu li? Respondit ille, & dixit: Ille homo qui dici tur Iesus lutũ fecit, & inunxit oculos meos, & dixit mihi: Vade ad piscinam Siloæ, & la ua. Vt autem abij ac laui, uisum recepi. Di/ xerunt ergo ei: Vbi est ille? Ait: Nescio. Ad ducũt ad pharisæos eum qui dudum cæcus fuerat. Erat autem sabbatũ quum lutum fa/ ceret Iesus, & aperiret oculos eius. Iterum er go interrogabant eum & pharisæi, quomo/ do uisum recepisset. Ille autem dixit eis: Lu/ tũ mihi imposuit super oculos, & laui & ui/ deo. Dicebant ergo ex pharisæis quidã: Nõ est hic homo à deo, quia sabbatum nõ obser uat. Alij aũt dicebant: Quomodo potest ho/ mo peccator hæc signa ędere? Et dissensio e/ rat inter eos. Dicunt cæco iterum: Tu qd di cis de illo, quia aperuit tibi oculos tuos? Ille aũt dixit: Propheta est. Non crediderunt er/ go Iudæi de illo, quod cæc⁹ fuisset, & uisum recepisset, donec uocauerũt parẽtes eius, q uisum receperat, & interrogauerũt eos dicen tes: Hic est filius uester, quẽ uos dicitis cęcũ natũ esse? quomõ ergo nunc uidet? Respon derunt ei parentes eius & dixerunt: Scimus quod hic est filius noster, et q cæcus nat⁹ est

quomo/

πως δὲ νῦν βλέπει, οὐκ οἴδαμεν, ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν. αὐτὸν ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὑτοῦ λαλήσει. ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους. ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι, ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ χριστὸν, ἀποσυνάγωγος γένηται. διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε. ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον, ὃς ἦν τυφλὸς, καὶ εἶπον αὐτῷ. δὸς δόξαν τῷ θεῷ. ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν. ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν. εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν οὐκ οἶδα. ἓν οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὢν, ἄρτι βλέπω. εἶπον οὖν αὐτῷ πάλιν. τί ἐποίησέ σοι, πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; ἀπεκρίθη αὐτοῖς, εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε, τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι; ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτὸν, καὶ εἶπον. σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου, ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί. ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι Μωσῇ ἐλάλησεν ὁ θεός, τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν. ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. ἐν γὰρ τούτῳ τὸ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστὶ, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς. οἴδαμεν δὲ, ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ θεὸς οὐκ ἀκούει. ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τοῦτου ἀκούει. ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη, ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου. εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν. ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω. ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω, καὶ εὑρὼν αὐτὸν εἶπεν αὐτῷ, σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ; ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, καὶ τίς ἐστι κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἑώρακας αὐτὸν, καὶ ὁ λαλῶν μετά σου, ἐκεῖνός ἐστιν. ὁ δὲ ἔφη, πιστεύω κύριε. καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ. καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, εἰς κρῖμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται. καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν φαρισαίων ταῦτα, οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ. μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν; εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν. νῦν δὲ λέγετε, ὅτι βλέπομεν, ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος λῃστής ἐστιν καὶ κλέπτης. ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων. τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει, καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά. καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν

quomodo autem nũc uideat, neſcimus: aut qs eius aperuerit oculos, nos neſcimus. Ipſe ætatem habet, ipſum interrogate, ipſe de ſe loquetur. Hæc dixerunt parẽtes eius, quod timerent Iudæos. Iam enim conſpirauerant Iudæi, ut ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum, è ſynagoga eĳceretur. Propterea parentes eius dixerunt, Aetatem habet, ipſum interrogate. Vocauerunt ergo rurſum hominem, qui fuerat cęcus, & dixerunt ei: Da gloriã deo Nos ſcimus quod hic homo peccator eſt. Reſpondit ergo ille, & dixit: An peccator ſit, neſcio: unũ ſcio, ꝙ cæcus quũ fuerim, nunc uideam. Dixerunt ergo illi iterum: Quid fecit tibi? Quomodo aperuit tibi oculos? Reſpondit eis: Dixi uobis iam, nec audiſtis: cur iterum uultis audire? num & uos uultis diſcipuli eius fieri? Conuitiati ſunt ergo ei, & dixerũt: Tu diſcipulus illius eſto, nos autem Moſi diſcipuli ſumus. Nos ſcimus quod Moſi loquutus eſt deus, hunc aũt neſcimus unde ſit. Reſpondit ille homo, & dixit eis: In hoc enim mirabile quiddam eſt, quod uos neſciatis unde ſit, & tamẽ aperuit meos oculos. Scimus aũt quod peccatores deus nõ audit: ſed ſi quis dei cultor eſt, et uoluntati ipſius obtemperat, hunc audit. A ſeculo non eſt auditum quod quis aperuerit oculos cæci nati. Niſi eſſet hic à deo, non potuiſſet facere quicq̃. Reſponderunt & dixerũt ei: In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras. Audiuit Ieſus quod eieciſſent eum foras: quumq; inueniſſet eum, dixit ei: Tu credis in filium dei? Reſpõdit ille & dixit: Et quis eſt domine, ut credam in eum? Et dixit ei Ieſus: Et uidiſti eum, & qui loquitur tecũ, ipſe eſt. At ille ait: Credo domine. Et adorauit eum. Et dixit ei Ieſus: In iudicium ego in hunc mundum ueni: ut qui non uident, uideant: & qui uident, cæci fiant. Et audierunt quidam ex phariſæis hæc, qui cum ipſo erãt, & dixerunt ei: Num & nos cæci ſumus? Dixit eis Ieſus: Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum. Nunc uero dicitis, Videmus: idcirco peccatũ ueſtrum manet. Amen amen dico uobis, qui non intrat per oſtium in ſtabulum ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro. Qui aũt intrat per oſtium, paſtor eſt ouium. Huic oſtiarius aperit, & oues uocem eius audiunt. Et proprias oues uocat nominatim, & educit eas. Et quum proprias oues emiſerit, ante

αὐτῶν πρόβατα, καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ. ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν. ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς. εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων. πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί, ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα. ἐγώ εἰμι ἡ θύρα, δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται, καὶ εἰσελεύσεται, καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει. ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται, εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ. ἐγὼ ἦλθον, ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός. ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων. ὁ μισθωτὸς δὲ καὶ οὐκ ὢν ποιμήν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα καὶ φεύγει, καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα. ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστιν, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων. ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. * καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα. * καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων. * καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης. κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσονται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ, ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν. οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ. ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου. σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους. ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν. δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται. τί αὐτοῦ ἀκούετε; ἄλλοι ἔλεγον, ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου. μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν; ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν, καὶ περιεπάτει ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος. ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ χριστὸς, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. εἶπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε. τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε, ὅτι οὐκ ἐστὲ ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν. τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτὰ, καὶ ἀκολουθοῦσι μοι, κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι

eas uadit, & oues illum sequuntur, quia nouerunt uocem eius. Alienum autem non sequentur, sed effugient ab eo, quia non nouerunt uocem alienorum. Hoc prouerbium dixit eis Iesus. Illi autem non cognouerunt quæ essent quę loqueretur eis. Dixit ergo eis iterum Iesus: Amen amen dico uobis, Ego sum ostium ouium. Omnes quotquot ante me uenerunt, fures sunt & latrones, sed non audierunt eos oues. Ego sum ostium, per me si quis introierit, seruabitur, & ingredietur, & egredietur, & pascua inueniet. Fur non uenit, nisi ut furetur & macłet, ac perdat. Ego ueni ut uitam habeant, & abundantius habeant. Ego sum pastor ille bonus. Bonus pastor animam suam dat pro ouibus. Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, uidet lupum uenientem, ac deserit oues, fugitq;, & lupus rapit ac dispergit oues. Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & oues non sunt illi curæ. Ego sum pastor ille bonus, & cognosco oues meas, & cognoscor à meis. Sicut nouit me pater, ita & ego noui patrem, & animam meam pono pro ouibus. Et alias oues habeo, quæ non sunt ex hoc ouili: illas quoque oportet me adducere, & uocem meam audient: & fiet unum ouile, unus pastor. Propterea me pater diligit, quia ego pono animam meam, ut iterum sumam eam. Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso. Potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo rursus sumẽdi eam. Hoc mandatum accepi à patre meo. Dissensio igitur iterum facta est inter Iudæos, propter sermones hos. Dicebant autem multi ex ipsis: Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis? Alij dicebant: Hæc uerba non sunt dæmonium habentis. Num dæmonium potest cæcorum oculos aperire? Facta sunt autem encænia Hierosolymis, & hyems erat, & ambulabat Iesus in templo in porticu Salomonis. Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei: Quousque animam nostram suspendis? Si tu es Christus, dic nobis inge nue. Respondit eis Iesus: Dixi uobis, nec creditis. Opera quæ ego facio nomine patris mei, hæc testimonium reddunt de me. Sed uos non creditis, quia non estis ex ouibus meis, quemadmodũ dicebam uobis: Oues meæ uocem meam audiũt, & ego cognosco eas, & sequuntur me, & ego uitam æternam

do

ιᾱ περὶ λαζάρου.

δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα. καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου. ὁ πατήρ μου ὅς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστὶ, καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου. ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν. ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ ἰουδαῖοι, ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου. διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργων λιθάζετέ με; ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι, λέγοντες. περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὤν, ποιεῖς σεαυτὸν θεόν. ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε; εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφὴ, ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ θεοῦ εἰμι. εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι. εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε, ἵνα γνῶτε, καὶ πιστεύσητε, ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ. ἐζήτουν πάλιν αὐτὸν πιάσαι. καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ ἰορδάνου εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἦν ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων, καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ. * καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, ὅτι ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν. πάντα δὲ ὅσα εἶπεν ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν. καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν. ἦν δέ τις ἀσθενῶν λάζαρος ἀπὸ βηθανίας ἐκ τῆς κώμης μαρίας καὶ μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς. ἦν δὲ μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς, ἧς ὁ ἀδελφὸς λάζαρος ἠσθένει. ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι. κύριε, ἴδε ὃν φιλεῖς, ἀσθενεῖ. ἀκούσας δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν. αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ δι' αὐτῆς. ἠγάπα δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν μάρθαν καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς καὶ τὸν λάζαρον. ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας. ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς. ἄγωμεν εἰς τὴν ἰουδαίαν πάλιν. λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί. ῥαββεὶ, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. οὐχὶ δώδεκα εἰσὶν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατεῖ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει, ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει. ἐὰν δέ τις περιπατεῖ ἐν τῇ νυκτὶ, προσκόπτει, ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ. ταῦτα εἶπε, καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς. λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται, ἀλλὰ πορεύομαι, ἵνα ἐξυπνήσω αὐτόν. εἶπον οὖν

do eis, nec peribunt in æternum, neq; rapiet eas quisquam de manu mea. Pater meus qui dedit mihi, maior omnibus est, & nemo potest rapere de manu patris mei. Ego & pater unum sumus. Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi, ut lapidarent eum. Respondit eis Iesus: Multa bona opera ostẽdi uobis ex patre meo, propter quod eorũ operum me lapidatis? Responderũt ei Iudęi, dicentes: Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiam: & quia tu homo quũ sis, facis te ipsum deum. Respõdit eis Iesus: Nónne scriptum est in lege uestra, Ego dixi, dij estis? Si illos dixit deos, ad quos sermo dei factꝰ est, & nõ potest solui scriptura, quem pater sanctificauit et misit in mundum, uos dicitis me blasphemare, quia dixerim, Filius dei sum? Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi. Sin uero facio, & si mihi non credatis, operibus credite, ut cognoscatis & credatis, quod pater in me est, & ego in eo. Quærebãt iterum eum apprehendere, & exiuit de manu eorum, et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, ubi fuerat Ioannes baptizãs primum, mãsitq; illic. Et multi uenerũt ad eum, ac dicebant: Ioannes quidem signum ædidit nullum. Omnia autem quæcunq; dixit Ioannes de hoc, uera erant, & crediderunt multi illic in eum. Aegrotabat autem quidam nomine Lazarus Bethaniẽsis à castello Mariæ & Marthæ huius sororis. Maria autem erat ea quę unxit dominum unguento, & extersit pedes eius capillis suis, cuius frater Lazarus ægrotabat. Miserũt ergo sorores eius ad eum, dicẽtes: Domine, ecce quem amas, ægrotat. Audiens autem Iesus, dixit: Infirmitas hęc nõ est ad mortem, sed pro gloria dei, ut glorificetur filius dei per eam. Diligebat autem Iesus Martham & sororẽ eius & Lazarum. Vt ergo audiuit quod ægrotaret, tum quidem temporis mansit in eodem loco duobus diebus. Deinde post hoc dicit discipulis: Eamus in Iudæam iterum. Dicunt ei discipuli: Rabbi, modo quærebant te Iudæi lapidare, & iterum uadis illuc? Respondit Iesus: Nónne duodecim sunt horæ diei? Si quis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi uidet. Si quis autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non est in eo. Hæc ait, & post hæc dicit eis: Lazarus amicus noster dormit, sed uado ut à somno excitem eum. Dixerunt

XI

o ergo

οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται. εἰρήκει δὲ ὁ ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐκεῖνοι δὲ ἔδοξαν, ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει. τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς παρρησίᾳ. λάζαρος ἀπέθανε, καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς, ἵνα πιστεύσητε, ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν. εἶπεν οὖν θωμᾶς ὁ λεγόμενος δίδυμος, τοῖς μαθηταῖς. ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ. ἐλθὼν οὖν ὁ ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ. ἦν δὲ ἡ βηθανία ἐγγὺς τῶν ἱεροσολύμων ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε. καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ μάρθαν καὶ μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν. ἡ οὖν μάρθα, ὡς ἤκουσεν, ὅτι ὁ ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ. μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο. εἶπεν οὖν ἡ μάρθα πρὸς τὸν ἰησοῦν. κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει. ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν θεὸν, δώσει σοι ὁ θεός. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου. λέγει αὐτῷ μάρθα. οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. εἶπεν αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται. καὶ πᾶς ὁ ζῶν καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. πιστεύεις τοῦτο; λέγει αὐτῷ. ναὶ κύριε. ἐγὼ πεπίστευκα, ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος. καὶ τοῦτο εἰποῦσα, ἀπῆλθε καὶ ἐφώνησε μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρα εἰποῦσα. ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε. ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν. οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην, ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ μάρθα. οἱ οὖν ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ παραμυθούμενοι αὐτὴν, ἰδόντες τὴν μαρίαν, ὅτι ταχέως ἀνέστη καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον, ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ. ἡ οὖν μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτὸν, ἔπεσεν αὐτοῦ πρὸς τοὺς πόδας, λέγουσα αὐτῷ. κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός. ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτὸν, καὶ εἶπε. ποῦ τεθείκατε αὐτόν; λέγουσιν αὐτῷ. κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε. ἐδάκρυσεν ὁ ἰησοῦς. ἔλεγον οὖν ἰουδαῖοι. ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν. τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον. οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι, ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ; ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ. λέγει ὁ ἰησοῦς. ἄρατε τὸν λίθον. λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ

ergo discipuli eius. Domine, si dormit, saluus erit. Dixerat autem Iesus de morte eius, at illi putauerunt, quod de dormitione somni diceret. Tunc ergo Iesus dixit eis manifeste: Lazarus mortuus est, & gaudeo propter uos, ut credatis quod non fuerim ibi. Sed eamus ad eum. Dixit ergo Thomas qui dicitur Didymus, ad discipulos: Eamus & nos, ut moriamur cum eo. Venit itaq; Iesus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumẽto habentem. Erat autem Bethania iuxta Hierosolymam ferè stadijs quindecim. Multiq; ex Iudæis uenerant ad Martham ac Mariam, ut consolarentur eas de fratre suo. Martha ergo ut audiuitq; Iesus uenisset, occurrit illi: Maria uero domi desidebat. Dixit ergo Martha ad Iesum: Dñe, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus. Sed & nunc scio, quod quæcunq; poposceris à deo, daturus tibi sit deus. Dicit illi Iesus: Resurget frater tuus. Dicit ei Martha: Scio quod resurget in resurrectione in nouissimo die. Dicit ei Iesus: Ego sum resurrectio & uita, Qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, uiuet: & omnis qui uiuit & credit in me, nõ morietur in æternum. Credis hoc? Ait illi: Etiam domine. Ego credo, quod tu sis Christus ille filius dei, qui in mundum uenturus erat. Et quum hæc dixisset, abijt & uocauit Mariam sororem suam clanculũ, dicens: Magister adest, & uocat te. Illa ut audiuit, surgit cito, et uenit ad eũ. Nõdum autem uenerat Iesus in castellum, sed erat in eo loco ubi occurrerat ei Martha. Iudæi ergo qui erant cũ ea in domo & consolabãtur eam, quum uidissent Mariam quod cito surrexisset & exisset, sequuti sunt eam, dicentes: Vadit ad monumentum, ut ploret ibi. Maria ergo quum uenisset eò, ubi erat Iesus, uidẽs eum, accidit ad pedes eius, & dicit ei: Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus. Iesus ergo ut uidit eam ploranten, & Iudæos qui uenerant cum ea plorantes, infremuit spiritu & turbauit seipsum, & dixit: Vbi posuistis eum? Dicunt ei: Domine, ueni & uide. Lachrymatus est Iesus. Dixerunt ergo Iudæi: Ecce quomodo amabat eum. Quidam autem ex ipsis dixerunt: Non poterat hic qui aperuit oculos cæci, facere, ut & hic non moreretur? Iesus ergo rursum fremens in semetipso, uenit ad monumentum. Erat autem spelunca, et lapis impositus erat ei. Ait Iesus: Tollite lapidem. Dicit ei

Martha

ἀδελφὴ τ̃ τεθνηκότ̃ μάρθα. λάζαρε, δεῦρο ἔξω. καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτ̃ σουδαρίῳ περιεδέδετο. λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν. πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς, ἃ ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς. συνήγαγον οὖν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον. τί ποιοῦμεν, ὅτι οὗτ̃ ὁ ἄνθρωπ̃ πολλὰ σημεῖα ποιεῖ; ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτως, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν. καὶ ἐλεύσονται οἱ ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον, καὶ τὸ ἔθν̃. εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν καϊαφας, ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτ̃ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν, οὐ διαλογίζεσθε, ὅτι συμφέρει ἡμῖν, ἵνα εἷς ἄνθρωπ̃ ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθν̃ ἀπόληται. τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν, ἀλλὰ ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτ̃ ἐκείνου, προεφήτευσεν, ὅτι ἔμελλεν ὁ ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τ̃ ἔθνους, καὶ οὐχ ὑπὲρ τ̃ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τ̃ θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα, συναγάγῃ εἰς ἕν. * ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο, ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν. ἰησοῦς οὖν οὐκέτι παρρησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν, κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτ̃. * ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν ἰουδαίων. * καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τ̃ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς. ἐζήτουν οὖν τὸν ἰησοῦν. καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τ̃ ἱερῷ ἑστηκότες. τί δοκεῖ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν; ἐδεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι ἐντολὴν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν. ὁ οὖν ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς βηθανίαν, ὅπου ἦν λάζαρ̃ ὁ τεθνηκὼς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. * ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ μάρθα διηκόνει. ὁ δὲ λάζαρ̃ εἷς ἦν τῶν ἀνακειμένων σὺν αὐτῷ. ἡ οὖν μαρία λαβοῦσα λίτραν

Martha ſoror eius qui mortuus fuerat. Domine, iam olet, quatriduanus eſt enim. Dicit ei Ieſus: Nõne dixi tibi, quod ſi crediderís, uiſura eſſes gloriam dei? Suſtulerunt ergo lapidem à loco, ubi is qui mortuus fuerat, erat poſitus. Ieſus autem attollẽs ſurſum oculos, dixit: Pater gratias ago tibi, quoniam audiſti me. Ego aũt ſciebam quod ſemper me audis, ſed propter turbã quæ circunſtat dixi, ut credãt quod tu me miſeris. Atq; hæc quum dixiſſet, uoce magna clamauit: Lazare, ueni foras. Et prodijt qui fuerat mortuus, manus & pedes habens reuinctos faſcijs ſepulchralibus, & facies illius ſudario erat obuincta. Dicit eis Ieſus: Soluite eum, & ſinite abire. Multi ergo ex Iudæis qui uenerant ad Mariam, & uiderant quæ feciſſet Ieſus, crediderunt in eum. Quidam autẽ ex ipſis abierunt ad phariſæos, & dixerunt eis quæ feciſſet Ieſus. Congregauerunt ergo põtifices & phariſæi concilium, ac dicebant: Quid facimus, quia hic homo multa ſigna ædit? Si permiſerimus eum ſic, omnes credent ei: ueniẽtq; Romani, & tollent tum locum noſtrũ, tum gentem. Vnus autem ex ipſis, Caiaphas nomine, quum eſſet pontifex anni illius, dixit eis: Vos neſcitis quicquam, nec perpenditis quod expedit nobis, ut unꝰ homo moriatur pro populo, ac nõ tota gens pereat. Hoc autem à ſemetipſo non dixit, ſed quũ eſſet pontifex anni illius, uaticinatus eſt quod Ieſus moriturus eſſet pro gente, & non tantũ pro gente, ſed ut filios dei qui erant diſperſi, congregaret in unum. Ab illo ergo die conſultabant inuicẽ, ut interficerent eum. Ieſus ergo iam nõ propalàm ambulabat inter Iudæos, ſed abijt in regionem iuxta deſertum, in ciuitatem quæ dicit̃ Ephraim, & ibi uerſabatur cum diſcipulis ſuis. Inſtabat autẽ paſcha Iudęorũ, & aſcenderunt multi Hieroſolymã è regione ante paſcha, ut purificarẽt ſe. Quærebant ergo Ieſum, & colloquebantur inter ſe in templo ſtãtes: Quid uidet̃ uobis, quod non uenerit ad diem feſtum? Dederant autem pontifices & phariſæi præceptum, ut ſi quis cognouiſſet ubi eſſet, indicaret, ut comprehenderent eum. Ieſus ergo ante ſex dies paſchæ uenit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus, quem ſuſcitauit à mortuis. Fecerunt aũt ei cœnam ibi, & Martha miniſtrabat. Lazarus uero unus erat de numero diſcumbentiũ cum eo. Maria ergo accepit libram XII

τραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτοῦ τοὺς πόδας αὐτοῦ, ἡ δὲ οἰκία ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου. λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἰούδας σίμωνος ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι. διὰ τί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς; εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλ' ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν. εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς. ἄφες αὐτὴν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό. τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε. ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν ἰουδαίων, ὅτι ἐκεῖ ἐστί. καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν ἰησοῦν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἀρχιερεῖς, ἵνα καὶ τὸν λάζαρον ἀποκτείνωσιν, ὅτι πολλοὶ δι' αὐτὸν ὑπῆγον τῶν ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν ἰησοῦν. τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτὴν, ἀκούσαντες, ὅτι ἔρχεται ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσόλυμα, ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον. ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραήλ. εὑρὼν δὲ ὁ ἰησοῦς ὀνάριον ἐκάθισεν ἐπ' αὐτό, καθώς ἐστι γεγραμμένον. μὴ φοβοῦ θύγατερ σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου. τοῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον, ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ἰησοῦς. τότε ἐμνήσθησαν, ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ. ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ, ὅτε τὸν λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσαν τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον. οἱ οὖν φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς. θεωρεῖτε, ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἰδοὺ ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν. ἦσαν δέ τινες ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων, ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ. οὗτοι οὖν προσῆλθον φιλίππῳ τῷ ἀπὸ βηθσαϊδὰ τῆς γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες. κύριε, θέλομεν τὸν ἰησοῦν ἰδεῖν. ἔρχεται φίλιππος καὶ λέγει τῷ ἀνδρέᾳ. καὶ πάλιν ἀνδρέας καὶ φίλιππος λέγουσι τῷ ἰησοῦ. ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων. ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει. ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν. καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν. ἐὰν

bram unguenti nardi pistícę preciosæ, & unxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis, domus autem impleta est ex odore unguenti. Dicit ergo unus ex discipulis eius, Iudas Simonis Iscariotes, qui erat eum proditurus: Quare hoc unguentum nõ uenijt trecentis denarijs, et datum est egenis. Dixit autem hoc, non quod pauperes illi curę essent, sed quia fur erat, ac marsupiũ habebat, eaq; quæ mittebãtur, portabat. Dixit ergo Iesus: Sine illam, in diem sepulturæ meæ seruauit istud. Pauperes enim semper habetis uobiscum, me uero nõ semper habebitis. Cognouit ergo turba multa ex Iudęis, quod illic esset: & uenerunt nõ propter Iesum tantũ, sed ut Lazarum quoq; uiderẽt, quem suscitauerat à mortuis. Consultabãt autem principes sacerdotum, ut & Lazarum interficerẽt, qa multi propter illum abibãt ex Iudæis, & credebãt in Iesum. Postero die turba multa quę uenerat ad diem festũ, quum audissent quod ueniret Iesus Hierosolymam, acceperunt ramos palmarum, & processerunt obuiam ei, & clamabant: Hos anna, benedictus qui uenit in nomine domini rex Israel. Nactus autem Iesus asellam, sedit super eam: sicut scriptũ est: Noli timere filia Sion, ecce rex tuus uenit sedẽs super pullum asinæ. Hæc autem nõ cognouerunt discipuli eius primum, sed quando glorificatus est Iesus, tunc recordati sunt, quod hæc essent scripta de eo, & quod hæc fecissent ei. Testificabatur igitur turba quę erat cum eo, quando Lazarum uocauit de monumento, et suscitauit eum à mortuis: propterea et obuiam uenit ei turba quod audierant eum ædidisse hoc signum. Pharisæi ergo dixerunt inter se: Videtis qꝝ nihil proficitis? Ecce mũdus post eum abijt. Erant aũt quidam Græci ex his qui ascenderãt, ut adorarent in festo. Hi ergo accesserunt ad Philippum qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicẽtes: Domine, uolumus Iesum uidere. Venit Philippus, & dicit Andreæ. Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu. Iesus autem respondit eis, dicens: Venit hora ut glorificetur filius hominis. Amen amen dico uobis, nisi granum frumenti deiectum in terram mortuum fuerit, ipsum solum manet. Si uero mortuũ fuerit, multum fructum affert. Qui amat animam suam, perdet eam. Et qui odit animam suam in hoc mundo, in uitam æternã custodiet eam.

Si

ρξ * ἐὰν ἐμοί τις διακονῆ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω. καὶ
ι ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται.
ρο ☞ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῆ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.
λ * νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται. καὶ τί εἴπω;
ρπ πάτερ σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. * ἀλ/
ι λὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην. πάτερ
δόξασόν σου τὸ ὄνομα. ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐ/
ρανοῦ, καὶ ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω. ὁ οὖν ὄ/
χλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βροντὴν γεγονέ
ναι. ἄλλοι ἔλεγον, ἄγγελος αὐτῷ λελάληκεν. ἀ/
πεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν. οὐ δι' ἐμὲ αὕτη ἡ φω
νὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς. νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κό
σμου τούτου. νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκ
βληθήσεται ἔξω. κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς,
πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν. τοῦτο δὲ ἔλεγε,
σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν. ἀ/
πεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος. ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ
νόμου, ὅτι ὁ χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ πῶς
σὺ λέγεις, δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;
τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου; εἶπεν οὖν
αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ'
ὑμῶν ἐστι. περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ
σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ. καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ
σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει. ἕως τὸ φῶς ἔχετε,
πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. ταῦ
τα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ'
αὐτῶν. τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος
ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν, ἵνα ὁ
λόγος ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε.
κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχί/
ρθ ων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; * διὰ τοῦτο
α οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν ἡσαΐας,
τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώ
ρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφ/
θαλμοῖς καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρα/φῶ/
σι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. * ταῦτα εἶπεν ἡ/
ι σαΐας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ
αὐτοῦ. ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπί
στευσαν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ διὰ τοὺς φαρισαίους οὐχ
ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται. ἠγά/
πησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ τὴν
ριᾶ τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. * ἰησοῦς δὲ ἔκραξε καὶ
α εἶπεν. ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, ἀλλ' εἰς
τὸν πέμψαντά με. ☞ ὁ θεωρῶν ἐμὲ, θεωρεῖ τὸν πέμ
ριβ ψαντά με. * ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλή
ι λυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἐν τῇ σκοτίᾳ
μὴ μείνῃ. καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων,
καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. οὐ γὰρ ἦλ/
θον, ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσ/
μον. ὁ ἀθετῶν ἐμὲ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου,
ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν. ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖ/
νος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐ/
μαυτοῦ

Si quis mihi ministrat, me sequatur. Et ubi ego sum, illic & minister meus erit. Si quis mihi ministrauerit, cohonestabit eum pater. Nũc anima mea turbata est. Et quid dicam? Pater, seruato me ex hora hac. Sed propter ea ueni in horam hanc. Pater, illustra nomen tuum. Venit ergo uox de cœlo, *dicens:* Et illustraui, & rursus illustrabo. Turba ergo quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alij dicebãt: Angelus ei loquutus est. Respondit Iesus & dixit: Non propter me hæc uox uenit, sed propter uos. Nunc iudicium est mundi huius. Nunc princeps mundi huius eijcietur foras. Et ego si exaltatus fuero à terra, omnes traham ad meipsum. Hoc autẽ dicebat, significans qua morte esset moriturus. Respondit ei turba: Nos audiuimus ex lege, quod Christus manet in æternum: et quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis? Quis est iste filius hominis? Dixit ergo ei Iesus: Adhuc ad breue tempus lumen uobiscum est. Ambulate donec lucem habetis, ne uos tenebræ occupent. Et qui ambulat in tenebris, nescit quò uadat. Dum lucem habetis, credite in lucem, ut filij lucis sitis. Hæc loquutus est Iesus, ac digressus abscondit se ab eis. Quum autem tam multa signa fecisset coram eis, nõ credebant in eum: ut sermo Esaiæ prophetæ impleretur quem dixit: Domine, quis credidit sermoni nostro: & brachium domini cui reuelatum est? Propterea non poterãt credere, quia iterum dixit Esaias: Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, ne uideant oculis, & ne intelligant corde, & conuertantur & sanem eos. Hæc dixit Esaias, quando uidit gloriam eius, & loquutus est de eo. Verumtamen etiam ex principibus multi crediderunt in eum, sed propter pharisæos non confitebantur, ne è synagoga eijcerentur. Dilexerunt enim gloriam hominũ magis quàm gloriam dei. Iesus autem clamauit, & dixit: Qui credit in me, nõ credit in me, sed in eum qui misit me. Et qui uidet me, uidet eum qui misit me. Ego lux in mundũ ueni, ut omnis qui credit in me, in tenebris nõ maneat. Et si quis audierit uerba mea, & non crediderit, ego nõ iudico eum. Nõ enim ueni ut iudicem mundũ, sed ut seruem mundum. Qui reijcit me, nec accipit uerba mea, habet qui iudicet ipsum. Sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in extremo die: quia ego ex me/

ιϛ περὶ τοῦ νιπτῆρος.

μαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα. ἀλλ' ὁ πέμψας με πατὴρ,
αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἴπω καὶ τί λαλή-
σω. καὶ οἶδα, ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ ζωὴ αἰώνιός ἐ-
στιν. ἃ οὖν λαλῶ ἐγὼ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατὴρ,
οὕτως λαλῶ. πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα εἰ-
δὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα, ἵνα με-
ταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα,
ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέ-
ριγ̄ λος ἠγάπησεν αὐτούς. * καὶ δείπνου γε-
θ νομένου, τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν
καρδίαν ἰούδα σίμωνος ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν
ριδ παραδῷ, * εἰδὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι πάντα
γ δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι
ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὑπάγει,
ριε * ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμά ιϛ̄
ι τια, καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν. εἶτα
βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν
τοὺς πόδας μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ,
ᾧ ἦν διεζωσμένος. ἔρχεται οὖν πρὸς σίμωνα πέ-
τρον, καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος. κύριε, σύ μου νί-
πτεις τοὺς πόδας; ἀπεκρίθη ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐ-
τῷ. ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι. γνώσῃ δὲ με-
τὰ ταῦτα. λέγει αὐτῷ πέτρος. οὐ μὴ νίψῃς τοὺς
πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰη-
σοῦς. ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.
λέγει αὐτῷ σίμων πέτρος. κύριε, μὴ τοὺς πό-
δας μου μόνον ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κε-
φαλήν. λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὁ λελουμένος οὐ
χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἐστὶ καθα-
ρὸς ὅλος. καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάν-
τες. ᾔδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτὸν, διὰ τοῦτο
εἶπεν, οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε. ὅτε οὖν ἔνιψε
τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἀνα-
πεσὼν, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς. γινώσκετε τί πε-
ριϛ̄ ποίηκα ὑμῖν; * ὑμεῖς φωνεῖτέ με ὁ διδάσκα-
α λος καὶ κύριος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ.
ριζ * εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας ὁ κύριος καὶ
ι ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νιπτειν
τοὺς πόδας. ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς
ριη̄ ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε. * ἀμὴν ἀ-
γ μὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐ
δὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν. εἰ ταῦτα
ριθ οἴδατε, μακάριοι ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά. * οὐ πε-
ι ρὶ πάντων ὑμῶν λέγω, ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην.
ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρ-
τον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ. ἀπ' ἄρτι λέ-
γω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅτ' ἂν γένηται, πιστεύ-
ρκ̄ σητε, ὅτι ἐγώ εἰμι. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ λαμ-
α βάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει. ὁ δὲ ἐμὲ λαμ-
ρκα βάνων, λαμβάνει τὸν ἀποστείλαντά με. * ταῦτα εἰ-
δ πὼν ὁ ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρ-
τύρησε, καὶ εἶπεν. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς
ἐξ

ipso non sum locutus: sed qui misit me pa-
ter, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam
& quid loquar: Et scio quod mãdatum eius
uita æterna est. Quæ ergo ego loquor, sicut
dixit mihi pater, sic loquor. Ante festum XIII
autem paschæ sciens Iesus, quod uenisset ho
ra ipsius, ut trãsiret ex hoc mũdo ad patrem,
quũ dilexisset suos qui erant in mundo, usq;
ad finem dilexit eos. Et cœna facta, cum dia-
bolus iam immisisset in cor Iudæ Simonis I-
scariotæ ut proderet eum; sciens Iesus quod
omnia dedisset sibi pater in manus, & quod
à deo exisset, & ad deũ iret, surgit à cœna, &
ponit uestimẽta: & cum accepisset linteum,
præcinxit se. Deinde misit aquã in peluim, ιϛ̄
& cœpit lauare pedes discipulorum, & ex-
tergere linteo quo erat præcinctus. Venit er
go ad Simonem Petrum. & dicit ei Petrus:
Domine, tu mihi lauas pedes? Respondit Ie
sus et dixit ei: Quod ego facio, tu nescis nũc,
scies autem postea. Dicit ei Petrus: Non la-
uabis meos pedes in æternum. Respondit
ei Iesus: Si non lauero te, non habes partem
mecum. Dicit ei Simon Petrus: Domine,
non tantum pedes meos, sed & manus & ca
put. Dicit ei Iesus: Qui lotus est nõ opus ha-
bet, nisi ut pedes lauet, sed est mũdus totus.
Et uos mundi estis, sed non omnes. Sciebat
enim quis nã esset qui proderet ipsum, pro-
pterea dixit: non estis mundi omnes. Postq;
ergo lauisset pedes eorum, receptisq; uesti-
bus suis accubuisset, iterum dixit eis: Scitis
quid fecerim uobis? Vos uocatis me magi-
strum ac dominum, & bene dicitis, sum ete-
nim. Si ergo ego laui pedes uestros dñs &
magister, uos quoq; debetis inuicem alij alio
rum lauare pedes. Exemplum enim præbui
uobis, ut quemadmodum ego feci uobis, ita
& uos faciatis. Amen amen dico uobis, non
est seruus maior domino suo, neque legatus
maior est eo qui legauit ipsum. Si hæc noui-
stis, beati estis si feceritis ea. Non de omni-
bus uobis loquor. ego scio quos elegerim.
Sed ut adimpleatur scriptura: Qui edit me-
cum panẽ, sustulit aduersum me calcaneum
suum. Nunc dico uobis prius quàm fiat: ut
quùm factum fuerit credatis, quod ego sim.
Amen amen dico uobis, qui recipit quẽcun
que misero, me recipit. Qui autem me reci-
pit, recipit eum q me misit. Cum hęc dixisset
Iesus, turbatus est spiritu, & testificatus est,
dixitq;: Amen amen dico uobis, quod unus
ex uobis

ρκβ ἐξ ὑμῶν παραδώσει με. * ἔβλεπον οὖν εἰς
α ἀλλήλους οἱ μαθηταὶ, ἀπορούμενοι περὶ τίνος
ρκγ λέγει. * ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθη-
τῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ ἰησοῦ, ὃν ἠγά-
πα ὁ ἰησοῦς. νεύει οὖν τούτῳ σίμων πέτρος
πυθέσθαι, τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει. ἀναπεσὼν
δὲ ἐκεῖνος οὕτως ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ ἰησοῦ, λέγει αὐ-
τῷ. κύριε τίς ἐστιν; ἀπεκρίνατο ὁ ἰησοῦς. ἐ-
κεῖνός ἐστιν, ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώ-
ρκδ σω. * καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον, δίδωσιν
δ ἰούδᾳ σίμωνος ἰσκαριώτῃ. καὶ μετὰ τὸ ψωμίον
ρκε τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ σατανᾶς. * λέγει
ι οὖν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον. τοῦτο
δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων, πρὸς τί εἶπεν
αὐτῷ. τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον
εἶχεν ὁ ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀγόρα-
σον, ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν, ἢ τοῖς πτω-
χοῖς ἵνα τι δῷ. λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος,
εὐθέως ἐξῆλθεν. ἦν δὲ νύξ. ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέ-
γει ὁ ἰησοῦς. νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου,
καὶ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ. εἰ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη
ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ
εὐθὺς δοξάσει αὐτόν. τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑ-
μῶν εἰμί. ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς ἰου-
δαίοις, ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε
ἐλθεῖν, καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι. ἐντολὴν καινὴν δί-
δωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγά-
πησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.
ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταί
ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις. λέγει αὐτῷ
σίμων πέτρος. κύριε, ποῦ ὑπάγεις; ἀπεκρίθη
αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, οὐ δύνασαί
μοι νῦν ἀκολουθῆσαι. ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις
ρκς μοι. * λέγει αὐτῷ ὁ πέτρος. κύριε, διὰ τί
α οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου
ὑπὲρ σοῦ θήσω. ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. τὴν
ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; ἀμὴν ἀμὴν λέγω
σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσει, ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με
ρκζ τρίς. * καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. μὴ τα-
ι ρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, πιστεύετε εἰς τὸν θεόν,
καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε. ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου
μοναὶ πολλαί εἰσιν. εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν, πορεύ-
ομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν. καὶ ἐὰν πορευθῶ ἑτοι-
μάσαι ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι καὶ παρα-
λήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν, ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγω,
καὶ ὑμεῖς ἦτε. καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, οἴδατε, καὶ
τὴν ὁδὸν οἴδατε. λέγει αὐτῷ θωμᾶς. κύριε, οὐκ
οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις, καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν
ὁδὸν εἰδέναι; λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς
καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν
πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ. εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέ-
ρα μου ἐγνώκειτε ἄν. καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ
ἑωράκατε

ex uobis proditurus est me. Aspiciebant ergo se inuicem discipuli, hæsitantes de quo diceret. Erat aũt unus ex discipulis Iesu recumbens in sinu ipsius, nimirum is quem diligebat Iesus. Innuit ergo huic Simon Petrus, ut scisciteretur, quis esset de quo loqueretur. Itaque quum recubuisset ille super pectus Iesu, dicit ei: Domine, quis est? Respondit Iesus: Ille est, cui ego intinctum panem porrexero. Et quum intinxisset panem, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ. Et post offulã in gressus est in eum satanas. Dicit igitur ei Iesus: Quod facis, fac citius. Hoc autẽ nemo intelligebat discumbentium ad quid dixisset ei. Quidam enim putabãt, quia loculos habebat Iudas, quod dixisset ei Iesus, eme ea, quæ opus sunt nobis ad diem festum, aut egenis ut aliquid daret. Quũ ergo accepisset ille offulam, exiuit continuo. Erat autem nox. Quum ergo exisset, dixit Iesus: Nunc glorificatus est filius hominis, & deus glorificatus est per eũ. Si deus glorificatus est per eũ, & deus glorificabit eum per se, et continuo glorificabit eum. Filioli adhuc paulisper uobiscũ sum. Quæretis me, & sicut dixi Iudæis, quò ego uado, uos nõ potestis uenire: ita & uobis dico nunc. Præceptum nouum do uobis, ut diligatis uos mutuo, sicut dilexi uos, ut & uos diligatis uos mutuo. In hoc cognoscẽt omnes, quod discipuli mei sitis, si charitatem habueritis inter uos mutuam. Dicit ei Simon Petrus: Domine, quò uadis? Respondit ei Iesus: Quò ego uado, nõ potes me nunc sequi, sequeris autem postea. Dicit ei Petrus: Domine, quare nõ possum te sequi nunc? Animam meam pro te ponam. Respondit ei Iesus: Animam tuam pro me pones? Amen amen dico tibi, Non canet gallus, donec ter me negaueris. Et ait discipulis suis: Ne turbetur cor uestrũ. Creditis in deum, & in me credite. In domo patris mei mansiones multæ sunt. Quod si secus esset, dixissem uobis, uado paraturus uobis locum. Et si abiero ad parandum uobis locum, iterum ueniam & assumam uos ad meipsum, ut ubi sum ego, & uos sitis: & quò ego uado, scitis, & uiam scitis. Dicit ei Thomas: Domine, nescimus quò uadis, & quomodo possumus uiam scire? Dicit ei Iesus: Ego sum uia, & ueritas & uita. Nemo uenit ad patrem nisi per me. Si cognouissetis me, & patrẽ meum utique cognouissetis. Et nũc cognoscitis eũ, &

XIIII

ἑωράκατε αὐτόν. λέγει αὐτῷ Φίλιππος· κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς. τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἐγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακὼς ἐμέ, ἑώρακε τὸν πατέρα. καὶ πῶς σὺ λέγεις, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα; οὐ πιστεύεις, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ. ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστιν. εἰ δὲ μὴ διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει, ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι. * καὶ ὅτι ἂν αἰτήσητε τῷ ὀνόματί μου τοῦτο ποιήσω, ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ. ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω. ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε. καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό. ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτό, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται. οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς, ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκέτι θεωρεῖ, ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με; ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν ὑμῖν. ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου καὶ τηρῶν αὐτάς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με. * ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου, κἀγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

* λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης. κύριε, τί γέγονεν, ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ; ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει, καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν. ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ. * καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός. ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων. * ὁ δὲ παράκλητος, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ὅσα εἶπον ὑμῖν. εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω. ἠκούσατε, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, ὑπάγω καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἄν, ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα, ὅτι ὁ πατήρ μείζων μού ἐστι.

uidistis eum. Dicit ei Philippus: Domine, ostende nobis patrē, & sufficit nobis. Dicit ei Iesus: Tanto tempore uobiscum sum, & non cognouisti me? Philippe, qui uidit me, uidit patrem. Et quomodo tu dicis, ostende nobis patrem? Non credis, quod ego in patre sum, & pater in me? Verba quæ ego loquor uobis, à meipso non loquor. Pater autem in me manens, ipse facit opera. Credite mihi, quod ego in patre sum, & pater in me. Alioq propter ipsa facta credite mihi. Amē amē dico uobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet: & maiora his faciet quia ego ad patrem uado. Et quicquid petieritis nomine meo hoc faciam, ut glorificetur pater per filiū. Si quid petieritis per nomen meum, ego faciam. Si diligitis me, præcepta mea seruate. Et ego rogabo patrē, & alium consolatorem dabit uobis, ut maneat uobiscum in æternū, spiritum ueritatis quē mundus non potest accipere: quia non uidet eū, nec nouit eum. Vos autē cognoscitis eum, quia apud uos manet, & in uobis erit. Non relinquā uos orphanos, ueniam ad uos. Adhuc pusillum, & mundus me iam non uidet: uos autē uidetis me. Quia ego uiuo, & uos uiuetis. In illo die uos cognoscetis, quòd ego sum in patre meo, & uos in me, & ego in uobis. Qui habet præcepta mea & seruat ea, ille est qui diligit me. Qui autem diligit me, diligetur à patre meo: & ego diligam eum, & apariam ei meipsum. Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes: Domine, quid factum est, quod manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo? Respondit Iesus, & dixit ei: Si quis diligit me, sermonem meum seruabit, & pater meus diliget eum: & ad eum ueniemus, & mansionem apud eum faciemus. Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quem auditis, non est meus, sed eius qui misit me patris. Hæc locquutus sum uobis apud uos manens Paracletus autē ille qui est spiritus sanctus, quem *spiritum* mittet pater nomine meo, ille uos docebit omnia, & suggeret uobis omnia quæcunq; dixi uobis. Pacem relinquo uobis, pacem meam do uobis. Non quomodo mundus dat, ego do uobis. Ne turbetur cor uestrum, neq; formidet. Audistis quod ego dixi uobis, Vado, & uenio ad uos. Si diligeretis me, gauderetis utique, quod dixerim uado ad patrem, quia pater maior me est.

καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε. οὐκέτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν. ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν. ἀλλ' ἵνα γνῶ ὁ κόσμος, ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα, καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτως ποιῶ. ἐγείρεσθε ἄγωμεν ἐντεῦθεν. ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι. πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν αἴρει αὐτό, καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτό, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ. ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον, ὃν λελάληκα ὑμῖν. μείνατε ἐν ἐμοὶ κἀγὼ ἐν ὑμῖν. καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ, οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε. ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα. ὁ μένων ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν, ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν. ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοί, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη, καὶ συνάγουσιν αὐτά, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι καὶ καίεται.

ρλγ * ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοί, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν. * ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου. ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε, καὶ γένησθε ἐμοὶ μαθηταί. καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς. μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου, καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.

ρλε * μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

ρλϛ * ὑμεῖς φίλοι μού ἐστε, ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν. οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος. ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν. οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε, καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ρλζ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ. * ἵνα ὅτι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν. * ταῦτα ῥλη ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει. ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ ρλθ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

γ * μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. οὐκ ρμ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. * εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν. εἰ τὸν λόγον μου

Et nunc dixi uobis prius q̃ fiat, ut quum factum fuerit, credatis. Posthac non multa loquar uobiscũ. Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam. Sed ut cognoscat mũdus quod diligo patrem, & sicut mandatũ dedit mihi pater, sic facio. Surgite, eamus hinc. Ego sum uitis uera, & pa XV ter meus agricola est. Omnem palmitem in me non ferentẽ fructum tollit, & omnẽ qui fert fructum purgat, ut fructũ copiosiorem afferat. Iam uos mundi estis propter sermonem, quem loquutus sum uobis. Manete in me, & ego in uobis. Sicut palmes nõ potest ferre fructum à semetipso, nisi manserit in uite: sic nec uos, nisi in me manseritis. Ego sum uitis, uos palmites. Qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine me nihil potestis facere. Si quis in me non mãserit, eiectus est foras sicut palmes, & exaruit: & colligunt eos, & in ignẽ conijciunt & ardent. Si manseritis in me, & uerba mea in uobis manserint, quicquid uolueritis, petetis, & fiet uobis. In hoc glorificatus est pater meus, ut fructum copiosum afferatis, & efficiamini mei discipuli. Sicut dilexit me pater, ita & ego dilexi uos. Manete in dilectione mea. Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea, sicut & ego patris mei præcepta seruaui, & maneo in eius dilectione. Hæc loquutus sum uobis, ut gaudium meũ in uobis maneat, & gaudium uestrum impleatur. Hoc est præceptũ meũ, ut diligatis uos inuicẽ, sicut dilexi uos. Maiorem hac dilectionẽ nemo habet, ut quis animam suã ponat pro amicis suis. Vos amici mei estis, si feceritis quæcunq; ego præcipio uobis. Nõ posthac uos dico seruos, quia seruus nescit q̃d faciat dominus eius. Vos aũt dixi, amicos: quia omnia quę audiui à patre meo, nota feci uobis. Non uos me elegistis, sed ego elegi uos & constitui uos, ut eatis & fructũ afferatis, & fructus uester maneat: ut quicquid petieritis patrem nomine meo, det uobis. Hæc præcipio uobis, ut diligatis uos mutuo. Si mũdus uos odit, scitis q̃ me prius quàm uos odio habuerit. Si de mũdo fuissetis, mũdus quod suũ est, diligeret. Quia uero de mũdo nõ estis, sed ego selegi uos de mundo, propterea odit uos mundus. Mementote sermonis quẽ ego dixi uobis: Non est seruus maior domino suo. Si me persequuti sunt, & uos persequentur. Si sermonem

meum

μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.
ρμα * ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ
α ὄνομά μου. * ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαν-
ρμβ τά με. * εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁ-
γ μαρτίαν οὐκ εἴχον. νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ
ρμγ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν. * ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ
δ τὸν πατέρα μου μισεῖ. * εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα
ρμδ ἐν αὐτοῖς, ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν
ε οὐκ εἴχον. νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι καὶ μεμισήκασι, καὶ
ρμε ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου. ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λό-
ς γος, ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, ὅτι ἐμίσησάν
στάν με δωρεάν. ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ιζ
ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦ-
μα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύε-
ται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. καὶ ὑμεῖς δὲ
μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστέ.
ρμε * ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλι-
α σθῆτε. ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς. ἀλλ' ἔρ-
χεται ὥρα, ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς, δόξῃ λα-
τρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ. καὶ ταῦτα ποιήσου-
σιν ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.
ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ
ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν.
ρμς * ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ'
ζ ὑμῶν ἤμην. νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά
με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, πῦ ὑπάγεις.
ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πε-
πλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν. ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀ-
λήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀ-
πέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος
οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. ἐὰν δὲ πορεύθω, πέμ-
ψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει
τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας, καὶ περὶ δικαιοσύ-
νης, καὶ περὶ κρίσεως. περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ
πιστεύουσιν εἰς ἐμέ. περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς
τὸν πατέρα ὑπάγω, καὶ οὐκέτι θεωρεῖτέ με.
περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου
κέκριται. ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ
δύνασθε βαστάζειν ἄρτι. ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος
τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶ-
σαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ,
ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα
ἀναγγελεῖ ὑμῖν. ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ
ρμη ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. * πάν-
γ τα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ, ἐμά ἐστι. * διὰ τοῦτο εἶ-
ρμθ πον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
θ μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ
ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα. εἶ-
πον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλή-
λους. τί ἐστι τοῦτο, ὃ λέγει ἡμῖν, μικρὸν καὶ
οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψε-
σθέ με. καὶ ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;
ἔλεγον

meum seruauerũt, & uestrũ seruabunt. Sed hæc omnia faciẽt uobis propter nomẽ meũ, quia nõ nouerunt eum qui misit me. Si non uenissem & loquutus fuissem eis, peccatum nõ haberent. Nunc aũt non habẽt quod prętexant peccato suo. Qui me odit, is & patrẽ meũ odit. Si opera nõ fecissem inter eos quę nemo alius fecit, peccatũ non haberẽt. Nũc aũt & uiderunt & oderunt, nõ solum me, uerum etiã patrẽ meum. Sed *hoc accidit*, ut compleatur sermo qui in lege eorũ scriptus est: Odio habuerunt me gratis. Quũ autẽ uenerit paracletus, quem ego mittã uobis à patre, spíritus ueritatis, qui à patre procedit, ille testimonium perhíbebit de me. Quin & uos testes estis, quia ab ínitio mecũ estis. Hæc XVI loquutus sum uobis, ut ne quid offendamíni. Alienos à synagogis facient uos. Sed ueniet tempus, ut quisquis interficiet uos, uideatur cultũ præstare deo. Et hæc facient uobis, quia nõ nouerũt patrẽ neq; me. Sed hęc loquutus sum uobis, ut quum uenerit tempus illud, reminíscamíni eorũ quod ego dixerim uobis. Hæc autẽ uobis ab ínitio nõ dixi, quia uobíscum erã. Nunc autem uado ad eum qui mísit me, & nemo ex uobis ínterrogat me, quò uadam. Sed quía hæc loquutus sum uobis, mœstítudo ímpleuit cor uestrũ. Sed ego ueritatẽ díco uobis, expedit uobis ut ego uadã. Si enim non abiero, consolator ille non ueniet ad uos. Sín autẽ abiero, mittã eum ad uos. Et quũ uenerit ille, arguet mundum de peccato & de iustítia & de iudício. De peccato quidem, quía nõ credunt ín me. De iustítia uero, quía ad patrẽ uado, & posthac non uidetis me. De iudício autem, quía princeps huius mundí iam iudicatus est. Ad hæc multa habeo quæ uobis dicã, sed nõ potestis portare nunc. Quum autẽ uenerit ille qui est spíritus ueritatis, ducet uos in omnẽ ueritatẽ. Nõ enim loquetur à semetipso, sed quæcunq; audierit, loquetur, & quæ futura sunt, annunciabit uobis. Ille me glorificabit, quía de meo accípiet, & annunciabit uobis. Omnía quæcũq; habet pater, mea sunt: propterea díxi uobis, quod de meo accípiet & annũciabit uobis. Pusillũ, & nõ uidetis me, & iterũ pusillũ & uidebitis me, quía ego uado ad patrẽ. Dixerũt ergo quidã ex discípulis eius ínter se: Quid est hoc quod dicit nobis, Pusillũ & nõ uidetis me, & rursus pusillũ & uidebitis me, & qa ego uado ad patrẽ?

Dicebant

ἔλεγον οὖν, τοῦτο τί ἐστιν, ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ. ἔγνω οὖν ὁ ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτῆσαι, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων, ὅτι εἶπον, μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με; ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται. ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλὰ ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται. ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς. ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαράν, ὅτι ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον. καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε. πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν. καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου δώσει ὑμῖν. ἕως ἄρτι οὐκ ἠτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου. αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη. * ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν. ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παῤῥησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε. καὶ οὐ λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν. αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε, ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον. ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρός, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα. λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. ἴδε νῦν παῤῥησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις. νῦν οἴδαμεν, ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις, ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ. ἐν τούτῳ πιστεύομεν, ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθες. * ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, ἄρτι πιστεύετε. ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε. καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστί. * ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἔχετε, ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. ταῦτα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ εἶπε. πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱόν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε. καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκός, ἵνα πᾶν ὃ ἔδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον. αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον, ἀληθινὸν θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας ἰησοῦν χριστόν. ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ἔργον ἐτελείωσα. ὃ δέδωκάς μοι, ἵνa ποιήσω. καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ σεαυτῷ

Dicebant ergo: Quid est hoc quod dicit, Pusillum? Nescimus quid loquatur. Cognouit aũt Iesus quod uellent ipsum interrogare, & dixit eis: De hoc queritis inter uos quod dixi, Pusillum & non uidetis me, & iterum pusillum & uidebitis me? Amen amen dico uobis, plorabitis & lamentabimini uos, mundus contrà, gaudebit. Vos autẽ mœrore afficiemini, sed mœror uester uertetur in gaudium. Mulier quum parit, dolorem habet, quia uenit hora eius. Quum autẽ pepererit puerum, iam non meminit anxietatis: propterea quod gaudeat hominem esse natum in mundo. Et uos igitur nunc quidem mœrorem habetis, sed iterũ uidebo uos, & gaudebit cor uestrum, & gaudium uestrum nemo tollit à uobis. Et in illo die me non interrogabitis quicquam. Amen amen dico uobis, quæcunq; petieritis patrem in nomine meo, dabit uobis. Hactenus nõ petistis quicquam in nomine meo. Petite, & accipietis, ut gaudium uestrum sit perfectum. Hæc per prouerbia loquutus sum uobis. Veniet tempus, quum iam non per prouerbia loquar uobis, sed palàm de patre meo annunciabo uobis. In illo die in nomine meo petetis. Et non dico uobis, quod ego rogaturus sim patrem pro uobis. Ipse enim pater amat uos, quia uos me amastis & credidistis, quod à deo exiuerim. Exiui à patre, & ueni in mundum: iterũ relinquo mundũ, & uado ad patrẽ. Dicũt ei discipuli eius: Ecce nunc aperte loqueris, nec prouerbiũ ullum dicis. Nunc scimus quod scis omnia, nec opus est tibi ut quis te interroget. Per hoc credimus, quod à deo existi. Respõdit eis Iesus: Nũc creditis. Ecce instat tẽpus, & iam uenit, ut dispergamini unusquisq; in sua, meq; solum relinquatis, & tamen non sum solus, quia pater mecum est. Hæc loquutus sum uobis, ut in me pacem habeatis: in mundo afflictionẽ habetis, sed bono animo sitis, ego uici mundum.

Hæc loquutus est Iesus, & sublatis oculis in cœlum, dixit: Pater, uenit hora, glorifica filium tuum, ut & filius tuus glorificet te. Sicut dedisti ei potestatem omnis carnis, ut quotquot dedisti ei, det eis uitam æternam. Hæc est autem uita æterna, ut cognoscant te solum deum uerum, & quem misisti Iesum Christum. Ego te glorificaui super terram, opus consummaui quod dedisti mihi ut facerem. Et nunc glorifica me tu pater apud temet

σεαυτοῦ τῇ δόξῃ, ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι
παρὰ σοι. ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώ-
ποις, οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου. σοὶ ἦσαν,
καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τε-
τηρήκασι. νῦν ἔγνωκαν, ὅτι πάντα ὅσα δέδω-
κάς μοι, παρὰ σοῦ ἐστίν. ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδω-
κάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ
ἔγνωσαν ἀληθῶς, ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον. καὶ
ἐπίστευσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. ἐγὼ περὶ αὐ-
τῶν ἐρωτῶ. οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ πε-
ρὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι, καὶ τὰ ἐμὰ πάν-
τα σά ἐστι, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ, καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐ-
τοῖς. καὶ οὐκ ἔτι εἰμὶ ἐν τοῦ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν
τοῦ κόσμῳ εἰσὶ, καὶ ἐγὼ πρός σε ἔρχομαι. πάτερ
ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τοῦ ὀνόματί σου, οὓς δέ-
δωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς. ὅτε ἤμην
μετ' αὐτῶν ἐν τοῦ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν
τοῦ ὀνόματί σου. οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ
οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπω-
λείας, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ. νῦν δὲ πρός σε ἔρ-
χομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τοῦ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι
τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.
ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσ-
μος ἐμίσησεν αὐτοὺς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου,
καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου. οὐκ ἐρωτῶ,
ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς
αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσὶ,
καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί. ἁγίασον αὐ-
τοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθεια
ἐστί. καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ
ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον, καὶ ὑπὲρ αὐτῶν
ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτὸν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασ-
μένοι ἐν ἀληθείᾳ. οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μό-
νον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευσόντων διὰ τοῦ λό-
γου αὐτῶν εἰς ἐμὲ, ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ
πάτερ ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοὶ, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡ-
μῖν ἓν ὦσιν, ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ, ὅτι σύ με ἀ-
πέστειλας. καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι,
δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἓν ἐσ-
μέν. ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσι τετε-
λειωμένοι εἰς ἓν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος, ὅτι
σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς
ἐμὲ ἠγάπησας. πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω
ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεω-
ρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν, ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγά-
ρνδ πησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου. *πάτερ δί-
γ καιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων.
ρνε̄ * καὶ οὗτοι ἔγνωσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας. καὶ
ι ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου. καὶ γνωρίζω, ἵνα
ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν
ρνϛ̄ αὐτοῖς. * ταῦτα εἰπὼν ὁ ἰησοῦς, ἐξῆλθε σὺν
α τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμαῤῥοῦ τῶν
κέδρων

temetipsum gloria quam habui, prius quàm hic mundus esset apud te. Manifestaui nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi de mundo. Tui erant, & mihi eos dedisti, & sermonem tuum seruauerũt. Nunc cognouerunt quod omnia quæcũq; dedisti mihi, abs te sunt. Quia uerba quæ dedisti mihi, dedi eis: & ipsi acceperunt: & cognouerunt uere, quod à te exiui: & crediderunt quod tu me misisti. Ego pro eis rogo. Nõ pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi, qa tui sunt. Et mea omnia tua sunt, & tua mea sunt, & glorificatus sum in eis. Et iam nõ sum in mũdo, & hi in mundo sunt, & ego ad te uenio. Pater sancte, serua eos per nomen tuũ, quos dedisti mihi: ut sint unum, sicut & nos. Quũ essem cum eis in mundo, ego seruabam eos nomine tuo. Quos dedisti mihi, ego custodiui, & nemo ex eis perijt, nisi filius ille perditus, ut scriptura compleretur. Nũc autem ad te uenio, & hæc loquor in mundo, ut habeant gaudium meum impletum in semetipsis. Ego tradidi eis sermonẽ tuum & mundus eos odio habuit: quia non sunt de mundo, sicut & ego non sum de mundo. Non rogo ut tollas eos è mundo, sed ut serues eos à malo. De mundo non sunt, sicut & ego non sum de mundo. Sanctifica eos per ueritatem tuam. Sermo tuus ueritas est. Sicut tu me misisti in mundum, ita & ego misi eos in mundum, & pro eis ego sanctifico meipsum, ut sint & ipsi sanctificati per ueritatẽ. Non pro eis autem rogo tantum, sed & pro ijs qui credituri sunt per sermonem eorum in me: ut omnes unum sint: sicut tu pater in me, et ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint, ut credat mundus quod tu me miseris, & ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis: ut sint unum, sicut & nos unum sumus. Ego in eis, & tu in me, ut sint consummati in unum, & ut cognoscat mundus, quòd tu me misisti, & dilexisti eos, sicut & me dilexisti. Pater, quos dedisti mihi, uolo: ut ubi sum ego, & illi sint mecum: ut uideant gloriam meam, quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante conditum mundum. Pater iuste, & mundus te nõ cognouit: ego autem te cognoui, & hi cognouerunt, quòd tu me miseris. Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam, ut dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis. Hæc quum dixisset Iesus egres- XVIII
sus est cum discipulis suis trans torrentem
cedron

κήδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ
ζνζ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. * ᾔδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παρα-
ι διδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον, ὅτι πολλάκις συνήχθη
ζνη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. * ὁ οὖν
α Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων
καὶ φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν
ζνθ καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων. * Ἰησοῦς οὖν εἰδὼς
ι πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξῆλθε, καὶ λέγει αὐ-
τοῖς. τίνα ζητεῖτε; ἀπεκρίθησαν αὐτῷ. Ἰησοῦν τὸν
ναζωραῖον. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. ἐγώ εἰμι. εἱστήκει
δὲ καὶ Ἰούδας, ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.
ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς. ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ
ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί. πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπη-
ρώτησε. τίνα ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον. Ἰησοῦν τὸν ναζω-
ραῖον. ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς. εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι.
εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπαγειν. ἵνα πλη-
ρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ
ξξ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα. * σίμων οὖν Πέ-
α τρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαι-
σε τὸν τοῦ ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ
τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλ-
ξξα χος. * εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ. Βάλε τὴν
α μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην. τὸ ποτήριον ὃ δέ-
ξξβ δωκέ μοι ὁ πατὴρ, οὐ μὴ πίω αὐτό; * ἡ οὖν
α σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων
ξξγ συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτὸν, * καὶ
ι ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν πρῶτον. † ἦν γὰρ
Vide di- γαμβρὸς τοῦ Καϊάφα, ὃς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυ-
uersam τοῦ ἐκείνου. ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς
lectionẽ Ἰουδαίοις, ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι
in fine ὑπὲρ τοῦ λαοῦ. * ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων
annota- Πέτρος, καὶ ἄλλος μαθητής. * ὁ δὲ μαθητὴς
tionum. ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε
ξξε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως. * ὁ δὲ Πέ-
ι τρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. * ἐξῆλθεν οὖν
ξξς ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος, ὃς ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ
α εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον. * λέ-
ξξζ γει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, μὴ καὶ
ι σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; λέγει
ξξη ἐκεῖνος, οὐκ εἰμί. * εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ
α οἱ ὑπηρέται, ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος
ξξθ ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ Πέτρος
ι ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος. ὁ οὖν ἀρχιερεὺς ἠρώτη-
σε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ περὶ τῆς
ο διδαχῆς αὐτοῦ. * ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς. ἐγὼ
α παρρησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ. ἐγὼ πάντοτε ἐδί-
δαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάν-
τες οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλά-
ροα λησα οὐδέν. * τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς
ι ἀκηκοότας τί ἐλάλησα αὐτοῖς. ἴδε οὗτοι οἴδασιν ἃ
ροβ εἶπον ἐγώ. * ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν
α ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ,
εἰπὼν

cedron, ubi erat hortus in quẽ introiuit ipſe & diſcipuli eius. Nouerat autẽ & Iudas qui prodebat eum, locum quia frequenter Ieſus conuenerat illuc cũ diſcipulis ſuis. Iudas ergo quum accepiſſet cohortẽ, & à pontificibus ac phariſæis miniſtros, uenit illuc cum laternis ac facibus et armis. Ieſus itaq; ſciens omnia quæ uentura erant ſuper ſe, proceſſit ac dixit eis: Quem quæritis? Reſponderunt ergo ei: Ieſum Nazarenum. Dicit eis Ieſus: Ego ſum. Stabat aũt & Iudas qui prodebat eum, cum ipſis. Vt ergo dixit eis, Ego ſum: abierunt retrorſum & ceciderunt in terram. Iterum ergo interrogauit eos: Quem quæritis? Illi aũt dixerunt: Ieſum Nazarenũ. Reſpondit Ieſus: Dixi uobis, q̃ ego ſum. Si ergo me quæritis, ſinite hos abire. Vt compleretur ſermo quẽ dixerat: Ex ijs quos dediſti mihi, non perdidi quenquã. Simon ergo Petrus quum haberet gladium, eduxit eum, & percuſſit pontificis ſeruum & abſcidit auriculam eius dextram. Erat aũt nomen ſeruo Malchus. Dicit ergo Ieſus Petro: Immitte gladium tuum in uaginam. An non bibam poculũ quod dedit mihi pater? Cohors igitur & tribunus ac miniſtri Iudæorũ comprehenderunt Ieſum, & ligauerunt eum, & abduxerunt eum ad Annam primũ: erat enim ſocer Caiaphę, qui erat pontifex anni illius. Erat aũt Caiaphas is qui conſilium dederat Iudæis, quod expediret unũ hominẽ mori, q̃ populo. Sequebatur autẽ Ieſum Simon Petrus, & alius diſcipulus. Diſcipulus autẽ ille erat notus pontifici, & introiuit cum Ieſu in atriũ pontificis. Petrus aũt ſtabat ad oſtium foris. Exiuit ergo diſcipulus ille alter, q̃ erat notus pontifici, & dixit oſtiariæ, & introduxit Petrũ. Dixit ergo Petro ancilla oſtiaria: Num & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille: Non ſum. Stabant aũt ſeruí & miniſtri qui prunas congeſſerant, quia frigus erat, & calefaciebãt ſe. Erat aũt cũ eis & Petrus ſtans & calefaciẽs ſe. Pontifex ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis ſuis & de doctrina ipſius. Reſpondit ei Ieſus: Ego palàm loquutus ſum mundo. Ego ſemper docui in ſynagoga & in tẽplo quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus ſum nihil. Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus ſim ipſis. Ecce hi ſciunt quę dixerim ego. Hæc aũt quũ dixiſſet, unus aſſiſtens miniſtrorũ dedit alapam Ieſu,

ρογ εἰπών. οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ ἀρχιερεῖ; *ἀπε-
ι κρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρη-
ροσλ σον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;
α * ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ ἄννας δεδεμένον πρὸς καϊά-
ροϊ φαν τὸν ἀρχιερέα. * ἦν δὲ σίμων πέτρος θερ-
α μαινόμενος, εἶπον οὖν αὐτῷ. μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν. οὐκ εἰμί. λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ ἀρ-
χιέρεως συγγενὴς ὤν, οὗ ἀπέκοψε πέτρος τὸ ὠ-
τίον. οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ; πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ
ροϊ α ἐφώνησεν. *ἄγουσιν οὖν τὸν ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ καϊά-
φα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα. * καὶ αὐ-
ροζ ι τοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶ-
σιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα. ἐξῆλθεν οὖν ὁ πι-
λᾶτος πρὸς αὐτοὺς ἔξω, καὶ εἶπε. τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; ἀπεκρίθησαν, καὶ εἶπον αὐτῷ. εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιός, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ πιλᾶ-
τος. λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑ-
μῶν κρίνατε αὐτόν. εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι. ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα. ἵνα ὁ λόγος τοῦ
ροϊ α ἰησοῦ πληρωθῇ, ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν. * εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ
πραιτώριον πάλιν ὁ πιλᾶτος, καὶ ἐφώνησε τὸν ἰη-
σοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου-
δαίων; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. ἀφ' ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέ-
ροθ ι γεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ; *ἀπεκρίθη ὁ πιλᾶτος. μή τι ἐγὼ ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ
σὸν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί, τί ἐποίη-
σας; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς. ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζον-
το, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς ἰουδαίοις. νῦν δὲ ἡ βα-
ρπ σιλεία ἡ ἐμὴ ἐκ ἔστιν ἐντεῦθεν. * εἶπεν οὖν αὐ-
ροα δ τῷ ὁ πιλᾶτος. οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; ἀπεκρίθη ὁ ἰη-
σοῦς. σὺ λέγεις, ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. *ἐγὼ
ι εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κό-
σμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς
ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς. λέγει αὐτῷ ὁ πι-
λᾶτος. τί ἐστιν ἀλήθεια; καὶ τοῦτο εἰπὼν, πάλιν
ρπβ ἐξῆλθε πρὸς τοὺς ἰουδαίους. * καὶ λέγει αὐτοῖς.
δ ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ. *ἐστὶ δὲ
ρπγ συνήθεια ὑμῖν, ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πά-
λ σχα. βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα
ρπδ λ α τῶν ἰουδαίων; *ἐκράυγασαν οὖν πάλιν πάν-
τες, λέγοντες. μὴ τοῦτον ἀλλὰ τὸν βαραββᾶν. ἦν
ρπε λ δὲ ὁ βαραββᾶς λῃστής. *τότε οὖν ἔλαβεν ὁ πι-
λᾶτος τὸν ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε. καὶ οἱ στρατιῶται
πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν αὐ-
τοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβα-
λον αὐτόν, καὶ ἔλεγον. χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν ἰου-
δαίων

dicens: Siccine respondes pōtifici? Respon-
dit ei Iesus: Si male loquutus sum, testifica-
re de malo: sin bene, cur me cædis? Et misit
eum Annas uinctum ad Caiapham pontifi
cem. Stabat autem Simon Petrus & calefa-
ciebat se. Dixerunt ergo ei: Num & tu ex di
scipulis eius es? Negauit ille, & dixit: Non
sum. Dicit ei unus ex seruis pōtificis cogna-
tus eius, cuius abscíderat Petrus auriculam:
Nónne ego te uidi in horto cum illo? Iterum
ergo negauit Petrus, et statim gallus cecinit.
Ducunt ergo Iesum à Caiapha in prætoriū.
Erat autem mane, & ipsi non introierunt in
prætorium, ne contaminarentur, sed ut ede-
rent pascha. Exiuit ergo Pilatus ad eos fo-
ras, & dixit: Quam accusationē affertis ad-
uersus hominem hunc? Responderunt, &
dixerunt ei: Si nō esset hic nocens, haudqua
quam tibi tradidissemus eum. Dicit ergo eis
Pilatus: Accipite eum uos, et secundū legem
uestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iu-
dæi: Nobis non licet interficere quenquam.
Vt sermo Iesu impleretur quem dixit, signi-
ficans qua morte esset moriturus. Introiuit
ergo iterum in prætorium Pilatus, & uoca-
uit Iesum, & dixit ei: Tu es ille rex Iudęorū?
Respōdit Iesus: A temetipso tu hoc dicis, an
alij dixerunt tibi de me? Respondit Pilatus:
Num ego Iudæus sum? Gens tua & ponti-
fices tradiderunt te mihi. Quid feciſti? Re-
spondit Iesus: Regnum meum non est ex
hoc mundo. Si ex hoc mundo esset regnum
meum, ministri mei utique decertarent, ne
traderer Iudæis. Nunc autem regnū meum
non est hinc. Dixit itaque ei Pilatus: Ergo
rex es tu? Respondit Iesus: Tu dicis, quod
rex sum ego. Ego in hoc natus sum, & ad
hoc ueni in mūdum, ut testimonium feram
ueritati. Omnis qui est ex ueritate, audit uo-
cem meam. Dicit ei Pilatus: Quid est ueri-
tas? Et quum hoc dixisset, iterum prodijt ad
Iudæos, & dicit eis: Ego nullam inuenio in
eo causam. Est autem consuetudo uobis, ut
unum dimittam uobis in pascha. Vultis ne
ergo dimittam uobis illum regem Iudæo-
rum? Clamauerunt rursum omnes, dicen-
tes: Non hunc, sed Barabbam. Erat autem
Barabbas latro. Tunc ergo apprehen- XIX
dit Pilatus Iesum, & flagellauit. Et milites
plectentes coronam de spinis, imposue-
runt capiti eius, & ueste purpurea circun-
dederunt eum, ac dicebant: Aue rex Iu-

dæorum

ρπε δλώσω. καὶ ἐδίδουν αὐτῷ ῥαπίσματα. *ἐξῆλ-
θεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ πιλᾶτος, καὶ λέγει αὐτοῖς,
ἴδε ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε, ὅτι οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.
ρπζ *ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον, καὶ τὸ πορ-
φυροῦν ἱμάτιον. καὶ λέγει αὐτοῖς. ἰδοὺ ὁ ἄνθρωπος.
ρπη * ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται
α ἐκραύγασαν, λέγοντες. σταύρωσον, σταύρωσον.
ρπθ *λέγει αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς,
ι καὶ σταυρώσατε. *ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐ-
ρϟ τῷ αἰτίαν. * ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι.
θ ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφεί-
ρϟα λει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν θεοῦ ἐποίησεν.
ι * ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ πιλᾶτος τὸν λόγον
ρϟβ μᾶλλον ἐφοβήθη. καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πά-
λιν, καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ. πόθεν εἶ σύ; ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπό-
ρϟγ κρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ. *λέγει οὖν αὐτῷ ὁ
ι πιλᾶτος. ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω
σταυρῶσαί σε, καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολῦσαί σε; ἀπε-
κρίθη ὁ Ἰησοῦς. οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐ-
μοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν. διὰ τοῦτο ὁ παρα-
διδούς με σοι μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει. ἐκ τούτου ἐζή-
τει ὁ πιλᾶτος ἀπολῦσαι αὐτόν. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι
ἔκραζον, λέγοντες. ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ
φίλος τοῦ καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὐτὸν ποι-
ῶν, ἀντιλέγει τῷ καίσαρι. ὁ οὖν πιλᾶτος ἀκού-
σας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ
ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον
λιθόστρωτον, ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ. ἦν δὲ παρα-
σκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη, καὶ λέγει τοῖς
ρϟδ Ἰουδαίοις. ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν. * οἱ δὲ ἐκρά-
α γασαν. ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. * λέγει
ρϟε αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος, τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; ἀ-
ι πεκρίθησαν οἱ ἀρχιερεῖς. οὐκ ἔχομεν βασιλέα, εἰ μὴ
ρϟϛ καίσαρα. *τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς,
α ἵνα σταυρωθῇ. * παρέλαβον δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀ-
ρϟζ πήγαγον, καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτῷ, ἐξῆλθεν
α εἰς τὸν λεγόμενον κρανίου τόπον, ὃς λέγεται ἑβραϊστὶ
ρϟη γολγοθᾶ, ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν. * καὶ μετ'
α αὐτοῦ ἄλλους δύο ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ
ρϟθ τὸν Ἰησοῦν. *ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ πιλᾶτος,
α καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον. Ἰησοῦς ὁ
σ ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. *τοῦτον οὖν τὸν
ι τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν
τῆς πόλεως ὁ τόπος, ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς. καὶ
ἦν γεγραμμένον ἑβραϊστὶ, ἑλληνιστὶ, ῥωμαϊστί. ἔλε-
γον οὖν τῷ πιλάτῳ οἱ ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων. μὴ
γράφε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος
εἶπε, βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων. ἀπεκρίθη ὁ πι-
λᾶτος. ὃ γέγραφα, γέγραφα. οἱ οὖν στρατιῶται
ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐ-
τοῦ, καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώ-

dæorum. Et dabant ei alapas. Exiuit iterum Pilatus foras, & dicit eis: Ecce adduco uobis eum foras, ut cognoscatis q̃ nullã in eo causam inuenio. Exiuit ergo Iesus foras, gestãs spineam coronã, & purpureum pallium. Et dicit eis: Ecce homo. Quum ergo uidissent eum pontifices & ministri clamabãt, dicentes: Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus: Accipite eũ uos, & crucifigite: ego enim nõ inuenio in eo causam. Responderunt ei Iudæi: Nos legẽ habemus, & secũdum legem nostram debet mori: quia filium dei se fecit. Quũ ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit: & ingressus est prætorium iterum, & dicit ad Iesum: Vnde es tu? Iesus autem responsum nõ dedit ei. Dicit ergo ei Pilatus: Mihi nõ loqueris? nescis quod potestatem habeam crucifigendi te, & potestatẽ habeam absoluendi te? Respondit Iesus: Non haberes potestatẽ aduersum me ullam, nisi tibi datũ esset è supernis. Propterea qui me tradidit tibi, maius peccatũ habet. Et ex eo quærebat Pilatus absoluere eum. Iudæi autem clamabãt, dicentes: Si hunc absolueris, non es amicus Cæsaris. Quicũq; se regẽ facit, cõtradicit Cæsari. Pilatus aũt quum audisset hunc sermonẽ, produxit foras Iesum, seditq; pro tribunali in loco qui dicit Lithostrotos, Hebraice aũt Gabbatha. Erat autem parasceue paschæ, hora fermè sexta, & dicit Iudæis: Ecce rex uester. Illi autem clamabãt: Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus: Regem uestrum crucifigam? Responderũt pontifices: Non habemus regem, nisi Cæsarem. Tunc ergo tradidit eum illis, ut crucifigeretur. Acceperunt autẽ Iesum, & abduxerunt, atq; is baiulans crucem suam, exiuit in eum, qui dicitur Caluaria, locum, Hebraice aũt Golgotha, ubi crucifixerunt eũ, & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autẽ Iesum. Scripsit autẽ & titulũ Pilatus, & posuit super crucem. Erat autẽ scriptum: Iesus Nazarenus rex Iudæorum. Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt, quia prope ciuitatem erat locus ubi crucifixus est Iesus. Et erat scriptum Hebraice & Græce & Latine. Dicebant ergo Pilato pontifices Iudæorum Noli scribere, Rex Iudæorũ: sed quòd ille dixerit, Rex sum Iudæorum. Respondit Pilatus: Quod scripsi, scripsi. Milites ergo quũ crucifixissent Iesum, acceperunt uestimenta eius, & fecerunt quatuor partes, unicuiq; mi-

τῆς μερίδος, καὶ τὸν χιτῶνα. ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄραφος ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου. εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους. μὴ σχίσωμεν αὐτὸν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ τίνος ἔσται. ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα. διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. οἱ μὲν οὖν
σβ στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν. * εἱστήκεισαν δὲ
ι παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ ἰησοῦ ἡ μητὴρ αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ μαρία ἡ τοῦ κλωπᾶ, καὶ μαρία ἡ μαγδαληνή. ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα, ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ. γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου. εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ. ἰδοὺ ἡ μητήρ σου. καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥ-
σγ ρας ἔλαβεν ὁ μαθητὴς αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια. * με-
δ τὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ ἰησοῦς, ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφὴ, λέγει. διψῶ. σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν. οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους καὶ ὑσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ
σδ τῷ στόματι. * ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ ἰησοῦς,
α εἶπε. τετέλεσται. καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέ-
σε δωκε τὸ πνεῦμα. * οἱ οὖν ἰουδαῖοι, ἐπεὶ πα-
ι ρασκευὴ ἦν, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἦν γὰρ μεγάλη ἡμέρα ἐκείνη τοῦ σαββάτου, ἐρώτησαν τὸν πιλᾶτον, ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν. ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ. ἐπὶ δὲ τὸν ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη. ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία. κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα καὶ ὑμεῖς πιστεύσητε. ἐγένετο γὰρ ταῦτα, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ. ὀστοῦν οὐ συντριβήσετε ἀπ' αὐτοῦ. καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει. ὄψονται εἰς
σϛ ὃν ἐξεκέντησαν. * μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε ιη
α τὸν πιλᾶτον ὁ ἰωσὴφ ἀπὸ ἀριμαθαίας, ὢν μαθητὴς τοῦ ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων, ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἐπέτρε-
σζ ψεν ὁ πιλᾶτος. * ἦλθε δὲ καὶ νικόδημος ὁ
ι ἐλθὼν πρὸς ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον, φέρων μίγμα μύρνης καὶ ἀλοῆς ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.
ση * ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐ-
α τὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν. ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινὸν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν ἰησοῦν.
σθ * τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων μαρία ἡ μαγδα-
α λήνη ἔρχεται πρωΐ, σκοτείας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνη-
μεῖον

liti partē & tunicam. Erat aūt tunica inconsutilis, à summo contexta per totum. Dixerunt ergo inter se: Ne scindamus eā, sed sortiamur de illa cuius sit. Vt scriptura impleretur, dicens: Partiti sunt uestimenta mea sibi, & in uestem meā miserunt sortem. Et milites quidem hæc fecerūt. Stabant aūt iuxta crucem Iesu mater eius, & soror matris eius Maria Cleopæ, & Maria Magdalene. Quū uidisset ergo Iesus matrē ac discipulū astantem, quē diligebat dicit matri suæ: Mulier, ecce filius tuus. Deinde dicit discipulo: Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua. Postea sciens Iesus, ꝙ omnia iam consummata essent, ut consummaretur scriptura, dicit: Sitio. Vas igitur erat positū aceto plenū. Illi uero impleuerūt spongiam aceto & hysopo, & impositam admouerunt ori eius. Quū ergo accepisset Iesus acetum, dixit: Consummatū est, & inclinato capite tradidit spiritum. Iudæi ergo, quoniā parasceue erat, ut non remanerēt in cruce corpora sabbato (erat enim magnus dies ille sabbati) rogauerūt Pilatum, ut frangerētur eorum crura, ac tollerētur. Venerūt ergo milites, & primi quidem fregerunt crura, & alterius qui crucifixus est cum eo. Ad Iesum autem quum uenissent, ut uiderunt eum iam mortuū, non fregerunt eius crura: sed unus militum lancea latus eius fodit, & continuo exiuit sanguis & aqua. Et qui uidit, testimonium perhibuit, & uerū est testimoniū eius. Et ille scit quod uera dicit, ut & uos credatis. Facta sunt enim hæc, ut scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo. Et rursus alia scriptura dicit: Videbunt in quē pupugerunt. Post hæc aūt rogauit Pilatū Ioseph Arimathiensis, qui erat discipulus Iesu, sed occultus propter metū Iudæorū: ut tolleret corpus Iesu, idq; permisit Pilatus. Venit aūt & Nicodemus, qui uenerat ad Iesum nocte primū, ferens mixturam myrrhę & aloes ad libras fermè centum. Acceperunt ergo corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cū aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire. Erat autē in eo loco ubi crucifixus est, hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nōdum quisquā positus erat. Ibi ergo propter parasceuen Iudæorum, quod in propinquo esset monumentū, posuerūt Iesum. Vno XX uero die sabbatorum Maria Magdalene uenit mane, quū adhuc tenebræ essent, ad monumentum

μεῖον, καὶ βλέπει τὴν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνη-
σϊ μείου. * τρέχει οὖν, καὶ ἔρχεται πρὸς σίμωνα
ι πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν, ὃν ἐφίλει ὁ
ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτοῖς. ἦραν τὸν κύριον ἐκ τοῦ μνη
μείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. ἐξῆλθεν
οὖν ὁ πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς, καὶ ἤρχοντο
εἰς τὸ μνημεῖον. ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ, καὶ ὁ ἄλ-
λος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ πέτρου, καὶ
ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον καὶ παρακύψας βλέ
πει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μὴν εἰσῆλθεν. ἔρχε-
ται οὖν σίμων πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰ-
σῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κεί-
μενα, καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ,
οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντε-
τυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον. τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ
ὁ ἄλλος μαθητὴς, ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνη-
μεῖον, καὶ εἶδε καὶ ἐπίστευσεν, οὐδέπω γὰρ ᾔδει-
σαν τὴν γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆ-
ναι. ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.
σιᾶ * μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω.
α ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεω-
ρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς, καθεζομένους ἕνα
πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσὶν, ὅπου ἐ-
σιβ τέθηκαν τὸ σῶμα τοῦ ἰησοῦ. * καὶ λέγουσιν αὐ-
ι τῇ ἐκεῖνοι. γύναι, τί κλαίεις; λέγει αὐτοῖς, ὅτι ἦραν
τὸν κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. καὶ
ταῦτα εἰποῦσα ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν
ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ ἰησοῦς ἐστι. λέγει αὐ
τῇ ὁ ἰησοῦς. γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; ἐκείνη
δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ. κύριε, εἰ
σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας,
κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς, μαρία. στρα-
φεῖσα ἐκείνη, λέγει αὐτῷ ῥαββουνί, ὃ λέγεται δι-
δάσκαλε. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς. μή μου ἅπτου. οὔπω
γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου. πορεύου δὲ
πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς. ἀναβαίνω
πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν
μου καὶ θεὸν ὑμῶν. ἔρχεται μαρία ἡ μαγδαληνὴ,
ἀναγγέλουσα τοῖς μαθηταῖς, ὅτι ἑώρακε τὸν κύ-
σιγ ριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ. * οὔσης οὖν ὀψίας
θ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων καὶ τῶν θυρῶν
κεκλεισμένων, ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι
διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἔστη
εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς. εἰρήνη
ὑμῖν. καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμ-
σιε πω ὑμᾶς. καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐ-
ζ τοῖς. λάβετε πνεῦμα ἅγιον. * ἄν τινων ἀφῆτε
σις τὰς ἁμαρτίας, ἀφέωνται αὐτοῖς, ἄν τινων κρατῆ-
τε, κεκράτηνται. * δωμᾶς δὲ εἷς ἐκ τῶν δώδεκα,
ὁ λεγό-

numentũ, uídetq; lapidẽ ſublatum à monu-
mento. Currit ergo & uenit ad Simonẽ Pe-
trum, & ad alterũ illum diſcipulũ, quẽ ama-
bat Ieſus, & dicit illis: Suſtulerunt dominũ è
monumento, & neſcimus ubi poſuerint eũ.
Exĳt ergo Petrus & ille alius diſcipulus, &
uenerũt ad monumentũ. Currebãt autẽ duo
ſimul, & ille alius diſcipulus præcucurrit ci-
tius Petro, uenitq; prior ad monumentũ. Et
quum ſe inclinaſſet, uidit poſita línteamína,
non tamen introiuit. Venit ergo Simon Pe-
trus ſequens eũ & introiuit in monumentũ,
& uidit línteamína poſita, & ſudariũ quod
fuerat ſuper caput eius nõ cũ línteamínibus
poſitũ, ſed ſeparatím inuolutũ in unũ locũ.
Tunc ergo introiuit & ille alius diſcípulus,
qui uenerat prior ad monumentũ, uidítq; &
credidit: nondũ enim nouerant ſcripturã, q
oportuiſſet eũ à mortuis reſurgere. abierunt
ergo rurſus diſcipuli ad ſemetípſos. Maria
aũt ſtabat ad monumẽtũ foris plorãs. Dum
ergo flerer, inclinauit ſe in monumẽtũ, & ui
det duos angelos amictos albis, ſedẽtes unũ
ad caput, & alterũ ad pedes illic, ubi poſue-
rãt corpus Ieſu. Dicũt ei illi: Mulier, q̃d plo-
ras? Dicit eis: Suſtulerunt dominũ meũ, nec
ſcio ubi poſuerũt eũ. Hæc quũ díxiſſet, con-
uerſa eſt retrorſum, & uidet Ieſum ſtãtẽ, nec
ſciebat q Ieſus eſſet. Dicit ei Ieſus: Mulier,
quid ploras? Quẽ quæris? Illa exiſtimans q
hortulanus eſſet, dicit ei: Dñe, ſi tu aſporta-
ſti eum, dícito mihi ubi poſueris eũ, & ego
eũ tollã. Dicit ei Ieſus: Maria. Conuerſa illa,
dicit ei: Rabboní. quod dicitur magiſter. Di
cit ei Ieſus: Noli me tãgere. Nõdũ enim aſcẽ
di ad patrẽ meũ. Sed uade ad fratres meos,
& dic eis: Aſcẽdo ad patrẽ meũ & patrẽ ue-
ſtrũ, & deũ meũ, & deũ ueſtrũ. Venit Maria
Magdalene, annuncians diſcípulis quod uí-
diſſet dominũ, & ea dixiſſet ſibi. Quũ ergo
ueſpera eſſet die illo qui erat unus ſabbato-
rum, & fores eſſent clauſæ, ubi erant diſcípu
li cõgregati propter metũ Iudæorũ, uenit Ie
ſus, ſtetitq; in medío & dicit eis: Pax uobís.
Et quũ hæc dixiſſet, oſtẽdit eis manus ac la-
tus ſuũ. Gauiſi ſunt ergo diſcipuli, uiſo do-
mino. Dixit ergo eis iterũ: Pax uobís. Sicut
miſit me pater, ita & ego mitto uos. Hæc
quũ dixiſſet, flauit in eos & dicit eis: Accípi-
te ſpíritũ ſanctũ. Quorũcũq; remíſeritis pec
cata, remittunt eis: quorũcunq; retinueritis,
retẽta ſunt. Thomas aũt unus ex duodecim,

ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς. ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταί, ἑωράκαμεν τὸν κύριον. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ
σιζ μὴ πιστεύσω. * καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν
β ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν. ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν. εἰρήνη ὑμῖν. εἶτα λέγει τῷ Θωμᾶ, φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου, καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.
σιη * ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ. ὁ κύριός
ι μου καὶ ὁ θεός μου. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας, μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ. ταῦτα δὲ γέγραπται, ἵνα πιστεύσητε, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ
σιθ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχη-
θ τε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. * μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως. ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο. λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος. ὑπάγω ἁλιεύειν. λέγουσιν αὐτῷ. ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. ἐξῆλθον καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς, καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν. πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης, ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν, οὐ μέντοι ἤδεισαν οἱ μαθηταὶ, ὅτι Ἰησοῦς ἐστι. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. παιδία μή τι προσφάγιον ἔχετε. ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, οὔ. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς. βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκέτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυον ἀπὸ τοῦ πλήθους
σκ τῶν ἰχθύων. * λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος,
ι ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ. ὁ κύριός ἐστι. σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας, ὅτι ὁ κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, ἦν γὰρ γυμνός, καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν. οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον. οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων, σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.
σκα * ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν
α κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον καὶ ἄρτον. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν
β ἐπιάσατε νῦν. * ἀνέβη σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν, καὶ τοσούτων ὄντων,
σκδ τῶν, οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον. * λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. δεῦτε ἀριστήσατε. * οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μα-
θητῶν

qui dicitur Didymus, nō erat cum eis quando uenit Iesus. Dixerunt ergo ei alij discipuli: Vidimus dominum. Ille aūt dixit eis: Nisi uidero in manibus eius uestigium clauorū, & mittā digitum meum in uestigium clauorum, & mittā manum meā in latus eius, non credā. Et post dies octo iterum erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis. Venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit: Pax uobis. Deinde dicit Thomæ: Infer digitum tuū huc, & uide manus meas, & admoue manum tuā, & immitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed credens. Respondit Thomas, et dixit ei: Dominus meus et deus meus. Dicit ei Iesus: Quia uidisti me Thoma, credidisti: beati qui non uiderunt & crediderunt. Multa quidē & alia signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc. Hæc autē scripta sunt, ut credatis, quod Iesus est Christus ille filius dei, & ut credētes uitā habeatis per nomē eius. Postea manifestauit se iterum XXI
Iesus ad mare Tyberiadis, Manifestauit aūt sic. Erant simul Simon Petrus & Thomas, qui dicitur Didymus: et Nathanael, qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedęi, alijq; ex discipulis eius duo. Dicit eis Simon Petrus: Vado piscatum. Dicunt ei: Venimus et nos tecum. Exierunt & ascenderūt in nauim statim, & illa nocte nihil ceperūt. Mane autem iam facto stetit Iesus in littore, nō tamen cognouerunt discipuli, quod Iesus esset. Dicit eis Iesus: Pueri, num quid opsonij habetis? Responderunt ei: Non. At ille dicit eis: Mittite in dextrā nauigij partē rete, & inuenietis. Miserunt ergo & iam nō ualebant illud trahere præ multitudine piscium. Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro: Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset quòd dominus esset, tunica succinxit se, erat enim nudus, & misit se in mare. Alij autē discipuli nauigiolo uenerunt: non enim longe aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis, trahentes rete piscium. Vt ergo descenderunt in terram, uiderūt prunas positas, & piscem superpositum, & panem. Dicit eis Iesus: Afferte de piscibus quos prendidistis nunc. Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus centum quinquagintatribus. Et quum tot essent, non est scissum rete. Dicit eis Iesus: Venite, prandete. Et nemo discipulo-

rum

θητῶν ἐξετάσαι αὐτόν. σὺ τίς εἶ; εἰδότες, ὅτι ὁ Κύ-
σκε ριός ἐστιν. * ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβά-
θ νει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς καὶ τὸ ὀψάριον
σκδ ὁμοίως. * τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰη-
ι σοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν. ὅτε
οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς. Σί-
μων Ἰωάννα, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; λέγει αὐ-
τῷ. ναὶ Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ.
σκζ * Βόσκε τὰ ἀρνία μου. λέγει αὐτῷ πάλιν δεύ-
θ τερον. * Σίμων Ἰωάννα, ἀγαπᾷς με; λέγει
σκη αὐτῷ. ναὶ Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐ-
ι τῷ. * ποίμανε τὰ πρόβατά μου. λέγει αὐτῷ τὸ
σκθ τρίτον. * Σίμων Ἰωάννα, φιλεῖς με; ἐλυπή-
θη ὁ Πέτρος, ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με,
σλ καὶ εἶπεν αὐτῷ. Κύριε, σὺ πάντα οἶδας, σὺ γινώ-
ι σκεις ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς. * Βό-
σλα σκε τὰ πρόβατά μου. * ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι,
θ ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν, καὶ περιεπά-
τεις ὅπου ἤθελες, ὅτε δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς
χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέ-
λεις. τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸ
θεόν. καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ. ἀκολούθει μοι. ἐπιστρα
φεὶς δὲ ὁ Πέτρος, βλέπει τὸν μαθητὴν, ὃν ἠγάπα ὁ
Ἰησοῦς ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπ-
νῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε. Κύριε, τίς ἐ-
στιν ὁ παραδιδούς σε; τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος, λέ-
γει τῷ Ἰησοῦ. Κύριε οὗτος δὲ τί; λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.
ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; σὺ
ἀκολούθει μοι. ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς
ἀδελφούς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει.
καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει,
ἀλλ' ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε;
οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς, ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ
γράψας ταῦτα. καὶ οἴδαμεν, ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ
μαρτυρία αὐτοῦ. ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίη-
σεν ὁ Ἰησοῦς, ἃ ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμε-
να βιβλία.

rum audebat interrogare eum, *dicens*: Tu qs es? quũ scirent quod dñs esset. Venit itaq; Ie sus, & accipit panẽ, & dat eis, & piscem simi liter. Hac iam tertia uice manifestatus est Ie sus discipulis suis quum resurrexisset à mor tuis. Quũ ergo prandissent, dicit Simoni Pe tro Iesus: Simon Ioannis, diligis me plus ḡ hi? Dicit ei: Etiã dñe, tu scis quod amem te. Dicit ei: Pasce agnos meos. Dicit ei rursus iterũ: Simon Ioãnis, diligis me? Ait illi: Etiã dñe, tu scis quod amẽ te. Dicit ei. Pasce oues meas. Dicit ei tertio: Simon Ioannis, amas me? Indoluit Petrus, quod dixisset sibi ter tio, Amas me: dixitq; ei, Dñe, tu omnia no sti, tu scis quod amẽ te. Dicit ei Iesus: Pasce oues meas. Amen amen dico tibi, quũ esses iunior, cingebas te, & ambulabas quò uole bas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, et ducet quò non uis. Hoc autem dixit, significans qua morte glo rificaturus esset deũ. Et quũ hoc dixisset, di cit ei: Sequere me. Conuersus Petrus, uidet illũ discipulũ, quem diligebat Iesus, sequen tem, & qui recubuit in cœna super pectus eius, & dixit: Domine, quis est ille qui tradit te? Hunc ergo quum uidisset Petrus, dicit Ie su: Domine, hic autem quid? Dicit ei Iesus, Si eum uelim manere donec ueniam, quid ad te? Tu me sequere. Exijt ergo sermo inter fratres, quod discipulus ille non moreretur. Et non dixerat ei Iesus, Non moritur: sed, Si eum uelim manere donec ueniã, quid ad te? Hic est discipulus ille, qui testimonium per hibet de his, & scripsit hæc. Et scimus quod uerum est testimoniũ eius. Sunt autẽ & alia multa quæ fecit Iesus: quæ si scribantur per singula, nec ipse, opinor, mũdus caperet eos qui scriberentur libros.

ΤΕΛΟΣ FINIS.

ΓΟ ΔΑΜΑΣΚΟΥ ἦρξατο, Ϗ ἀνῆλθεν εἰς ἱερουσαλήμ, ἐκεῖθεν εἰς ταρσόν, καὶ κεῖθεν εἰς ἀντιόχειαν. κἀκεῖθεν ἀφορισθεὶς μετὰ βαρνάβα εἰς τὴν ἀκρόπολιν, καὶ ἦλθεν εἰς σελεύκειαν, ἔνθα κἀκεῖθεν ἐπέπλευσεν εἰς κύπρον, ἔνθα καὶ παῦλος ἦρξατο καλεῖσθαι. εἶτα εἰς πάφον, εἶτα εἰς ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, εἶτα εἰς ἰκόνιον, εἶτα εἰς λύστραν καὶ δέρβην τῆς λυκαονίας, εἶτα εἰς παμφυλίαν, εἶτα πάλιν εἰς πέργην, εἶτα εἰς ἀττάλειαν, εἶτα πάλιν βρίτην εἰς ἀντιόχειαν τῆς συρίας, εἶτα πάλιν τρίτην εἰς ἱερουσαλὴμ διὰ τὴν πρώτομην. εἶτα πάλιν τέταρτον εἰς ἀντιόχειαν. εἶτα διῆλθε τὴν συρίαν κατὰ τὴν κιλικίαν. εἶτα πάλιν δεύτερον εἰς δέρβην καὶ λύστραν, ἔνθα τὸν τιμόθεον περιέτμηεν. εἶτα εἰς τὴν φρυγίαν καὶ γαλατικὴν χώραν, εἶτα εἰς μυσίαν, εἶτα εἰς τρωάδα. κἀκεῖθεν εἰς νεάπολιν, εἶτα εἰς φίλιππον τῆς μακεδονίας. εἶτα διελθὼν τὴν ἀμφίπολιν καὶ τὴν ἀπολλωνίαν, ἦλθεν εἰς θεσσαλονίκην, εἶτα εἰς βέρροιαν, εἶτα εἰς ἀθήνας, εἶτα εἰς κόρινθον, εἶτα εἰς ἔφεσον, εἶτα εἰς καισάρειαν, εἶτα διὰ τὸν ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, εἶτα εἰς τὴν γαλατικὴν χώραν καὶ φρυγίαν. εἶτα πάλιν διὰ τὸν ἔφεσον, εἶτα διελθὼν τὴν μακεδονίαν, ἦλθεν εἰς ἑλλάδα. κἀκεῖθεν διελθὼν τὴν μακεδονίαν, ἦλθε πάλιν διὰ τὸν φιλίππους, καὶ ἀπὸ φιλίππων πάλιν εἰς τρωάδα, ἔνθα καὶ τὸν εὔτυχον ἤγειρε τεθνεῶτα. εἶτα εἰς τὴν ἄσσον, εἶτα εἰς μιτυλήνην, εἶτα εἰς τὰ ἀντικρὺ χίου, εἶτα εἰς σάμον, κἀκεῖθεν εἰς μίλητον. ἐκεῖθεν μεταπεμψάμενος οὖν ἐφέσου ὠμίλησεν αὐτοῖς. εἶτα εἰς κῶ, εἶτα εἰς ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς πάταρα, κἀκεῖθεν εἰς τύρον, εἶτα εἰς πτολεμαΐδα, κἀκεῖθεν εἰς καισάρειαν, κἀκεῖθεν πάλιν τὸν τὸν ἀνῆλθεν εἰς ἱερουσαλήμ. κἀκεῖθεν παρεπέμφθη εἰς καισάρειαν, καὶ λοιπὸν δέσμιος ὢν ἐμολογεῖτο. οὕτως. ἀπὸ καισαρείας ἦλθεν εἰς σιδῶνα, κἀκεῖθεν εἰς μύρα τῆς λυκίας, εἶτα εἰς κνίδον. κἀκεῖθεν πλέων παθὼν, ἦλθεν εἰς τὴν νῆσον, ἔνθα ἣν ἐχίδνα καθήψατο τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ ἔμεινεν ἀβλαβής. εἶτα εἰς συρακούσας, εἶτα εἰς ῥήγιον τῆς καλαβρίας, εἶτα εἰς ποτίολους, κἀκεῖθεν τεῖχος ἀνῆλθεν εἰς ῥώμην, ἀπαντησάντων αὐτῷ τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀππίου φόρον καὶ τρεῖς ταβέρνας. καὶ λοιπὸν εἰσελθὼν εἰς ῥώμην, καὶ διδάξας χρόνον ἱκανόν, ὕστερον ἐν αὐτῇ τῇ ῥώμῃ ἐμαρτύρησεν, αὐτόθι τὴν καλὴν ἀγῶνα ἀγωνισάμενος. ῥωμαῖοι δὲ πολιαλλήσιν οἰκοις καὶ βασιλείοις τὰ λείψανα τούτου καθελόντες, ἐπέτειον αὐτοῦ μνήμης ἡμέραν πανηγυρίζουσι τῇ πρὸ τριῶν καλανδῶν ἰουλίων, ἕκτῳ τῶν ὅλων μηνὶ ὃν μαρτύριον ἑορτάζοντες. πολλὰς δὲ καὶ πρὸ τούτου ἤδη παραινέσεις ὑπὲρ τε βίου καὶ ἀρετῆς ὁ μακάριος ἐποιήσατο, καὶ πολλὰ περὶ τῶν πρακτέων τοῖς ἀνθρώποις εἰσηγήσατο. ἐπὶ δὲ ὅλως καὶ διὰ ῥήτης τῶν διακοσάρων ὠφελῶν τούτων τὸν ὅλον ἀνθρώποις διέγραψε πολιτείαν. ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην ἐν βραχεῖ καὶ τὸν χρόνον ὑπομνησθῆναι τοῦ μαρτυρίου παύλου, ἐκ τῶν χρονικῶν κανόνων δυσὶ βίου τοῦ πάμφιλου τὸν ἀνακεφαλαίωσιν ποιούμενος. ἔνθα δὴ τὸν βίβλον μετὰ χεῖρας εἰληφὼς, καὶ τούτου ἀναπτύξας, εὑρίσκω τὸ πάθος τοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ λυτρωτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ ἐν ὀκτωκαιδεκάτῳ ἔτει λιβερίου καίσαρος γεγονὸς, καὶ τὸν τριακοστὸν δεύτερον ἀνάστασιν, καὶ πάλιν τὸν εἰς οὐρανὸν ἀνάληψιν τοῦ χριστοῦ. Ϗ μετ' ἡμέρας ὀλίγας εἶδεν ἐκεῖ αὐτὸν ἀρχόντας προχειρισμένους εἰς διακονίαν, τὸν αὐτοφώρωμον στέφανον, καὶ αὐτὸν ἀμφ' αὐτόν. καὶ μετέπειτα σαῦλον ἰουδαῖον πάλιν καταλαμβάνω, λαβὼν ἤδη πρόσπτωμα. καὶ τὸν στέφανον ἀγωνιζόμενον ἐκεῖσε. καὶ τὸν παῦλον σωζόμενον τὸν φόνῳ. ὃς μικρὸν ὕστερον εἰς ἀρχοντα τῶν ἰουδαίων πρᾶξας, ὡδυσόλας ἐκομίζετο πρὸς αὐτὸν ἐν δαμασκῷ ἰουδαίους τοὺς μαθητάς. τοὺς μέσους δὲ τὸν ὅλον ἡ λιθόσις αὐτῷ γεγόνοτα πρὸ τοῦ θεοῦ, ὡς μικρῷ πρόσαναλῶσαι τὸ ἔτος ἐκεῖνο. ὑπολαβόμενον δὲ τὸν ἐννεακαιδεκάτου ἔτους λιβερίου καίσαρος, καὶ τὰ ἀρξάμενα τὸν παῦλον τὸν μυριάκις φησὶν ἡ ἱστορία, καὶ τὴν ἄπασαν οἰκουμένην διαδραμεῖν δυναγελιζόμενον τοὺς εἰς χριστὸν πίστεσιν μέχρις τριακοστοῦ ἔτους λιαυδίου καίσαρος, ἡγεμονεύοντος τότε τῆς ἰουδαίας φήλικος. ἐφ' οὗ καταγορηθεὶς ὑπὸ ἰουδαίων, τῆς ἀρχιερωσύνης ἐπιτύχας παῦλος. ὃς δὴ τὰ ἀπόστολον εἰς τὴν τῆς καισάρειαν διατριβὴν ὧδε διῆλθεν ἔτεσι. μεθ' ὃν διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν πόρκιος φῆστος, δύθυς ἀνακείνευν ἅρμησε τὰ ἀποστόλου, τοῖς ἰουδαίοις ἐν τούτῳ μεγίστῳ χάριν καταθέμενος. τότε δὲ ὁ μακάριος νομίσας ἐκ ἄλλως ἀπαλλαγήσεσθαι τὰ ὠδελεῖν, ἤ καίσαρα ὧν καλισάμενος, ἐσὰς ὧδε τὸ βήματος ἐπεκαλεῖτο καίσαρα. καὶ εἰς ῥώμην ἐκπέμπεται πρὸς νέρωνα καίσαρα. σωθεὶς δὲ αὖθις καὶ ἀρίσταρχος, ὃν καὶ εἰκότως σωσαχμάλωτόν που τῶν ὠδολεῖν ἀκαλεῖ. καὶ λουκᾶς, ὁ τὰς πράξεις τῶν ἀποστόλων γράψας ἱστορικός. καὶ κεῖσε οὖν ὧδε τὸν ῥωμαίων ὁ παῦλος διετίαν ὅλην ἐφυλάττετο. ταῦτα γὰρ καὶ μέχρι τούτων ἰσορεῖ λουκᾶς ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων, κατ' ἐκείνου καιρὸν τὸ βιβλίον συγγραφόμενος. καὶ τὰ καθεξῆς ἔκιστα τότε γινώσκω, οὐδὲ τὸ μαρτύριον αὐτοῦ ἐγκατέλιπεν τῇ βίβλῳ. καταλιπὼν δὲ γὰρ αὐτὴν ἐκεῖσε λουκᾶς τε

καὶ

καὶ ἀρίσταρχος ἦλθον. θυσίαι δὲ αὖ μετέπειτα χρόνοις ἀκριβῶς πεδιοεργασάμενος, ἱστόρησεν ἡμῖν καὶ ἐν τοῖς δευτέρῳ τόμῳ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τούτου καὶ τὸ μαρτύριον. καὶ φησὶν τὸν παῦλον ἄνεν ἀποτμηθῆναι, καὶ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον ἀκωλύτως κηρύξαι, ὥστε μηνὶ αὐτῷ νέρωνος ἀπολογησάμενον τὸν παῦλον, οὕτως ὑπὸ τοῦ κηρύγματος δοκοῦσαν λόγος ἔχει σέλαδαι τοῦ διὰ σαρκὸς ἀπολυθέντα, καὶ θυαγγελίζεσθαι ἐφ' ἑτέροις δέκα ἔτεσιν. εἰς ἄκρον δὲ μανίας ὁ νέρων ἀφικόμενος, ἀνεῖλε μὲν ἀγριππίναν πρῶτα τοῦ ἰδίου μητρὸς, ἔπι δὲ καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τε πατρὸς, καὶ ὀκταουίαν τοῦ ἑαυτοῦ γυναῖκα, καὶ ἄλλους μυρίους τοῦ γένους πεφονικότας. μετέπειτα δὲ καθολικὸν ἐκίνησε διωγμὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν, καὶ οὕτως ὥστε τὰς διὰ τῶν ἀποστόλων ἐπάρθη σφαγάς. μετασελάμενος γὰρ τὸν παῦλον αὖθις, εἰς βήμαθ' ἥρισε. σωπᾶθε δὲ πάλιν ὁ λοῦκας αὐτῷ. φῶτα δὴ σωίεθεν τὸν παῦλον τριακοσῷ ἕκτῳ ἔτει τοῦ σωτηρίου πάθους, τρισκαιδεκάτῳ δὲ νέρωνος μαρτυρῆσαι, ξίφει τοῦ διὰ κεφαλῆς ἀποτμηθῆναι. ἔστι τοίνυν ἀπὸ τοῦ γενεακαιδεκάτου ἔτους διδρίου διαίσαρος ἕως οὗ διηρύσσειν τὸ θυαγγέλιον ἤρξατο, ἕως τοῦ εἰκοστοῦ δευτέρου ἔτη τέσσαρα, καὶ τὰ γαΐου δὲ ὡσαύτως ἔτη τέσσαρα. αὖθις δὲ καὶ τὰ διὰ παύλου δίου ἔτη μικρὸν ἐλάττω τεσσάρων καὶ δέκα. ὧν δεδεμένος νέρωνι τρισκαιδεκάτῳ ἔτει τοῦ αὐχῆνος, τὸν ἀποστολον ἀνεῖλε. γράφει οὖν ὁ αὐτὸς ἀπόστολος παῦλος τιμοθέῳ, πρὸς μὲν τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀπολογίας, φάσκων τάδε. ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ, οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον, μὴ αὐτοῖς λογισθείη, ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσωσι πάντα τὰ ἔθνη. καὶ ῥῦσθέν ἐκ στόματος λέοντος, ὥστε λέγων εἶναι τὸν νέρωνα. πρὸς δὲ τοὺς διὰ τοῦ πάθους ἐν ᾗ καὶ τελειοῦται διὰ κατ' αὐτὸν μαρτυρίῳ, φησί. τῷ καλῷ διακονίαν οὐ πεπροφόρηκον. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἀναλύσεώς μου ἐφέστηκε. καὶ ὅτι λουκᾶς ἦν παλιν σωι αὐτῷ, μετ' ὀλίγα τοῦ ὠνησόλης, ἀσπάζεταί σε γράφει, λουκᾶς ὁ ἰατὸς ἐμοί. ἔστι οὖν ὁ πᾶς χρόνος τοῦ κηρύγματος παύλου, εἴκοσι καὶ ἕνος. καὶ διὸ ἕτερα ἔτη, ἃ διετέλουν ὧδε διὰ κλαυσάρειαν διδυμοτειχῶ. πρὸς δὲ τούτοις πάλιν τὰ ἐν ῥώμῃ πρότερα δύο ἔτη, ἃ τὰ τελευταῖα δὲ ἕτη δέκα, ὡς τε εἶναι τὸ πάντα ἔτη ἀπὸ τῆς γενήσεως αὐτοῦ μέχρι τελειώσεως, τριάκοντα καὶ ἑπτά.

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

Ἐπὶ νέρωνος τοῦ καίσαρος ῥωμαίων ἐμαρτύρησεν αὐτόθι παῦλος ὁ ἀπόστολος, ξίφει τῷ κεφαλῇ ἀποτμηθεὶς ἐν τοῖς τριακοστῷ ἑβδόμῳ ἕκτῳ ἔτει τοῦ σωτηρίου πάθους, ὃν καλὸν ἀγῶνα ἀγωνισάμενος ἐν ῥώμῃ, τῇ μεγάλῃ ἡμέρᾳ παιδεμάτων μισθὸς, ἣ τις λέγοιτ' ἂν πᾶσι ῥωμαίοις τῇ πρὸ τριῶν καλανδῶν ἰουλίων. καθ' ἣν ἐτελειώθη ὁ ἅγιος ἀπόστολος κατ' αὐτὸν μαρτυρίῳ, ἐξακοσῷ καὶ ἑνάτῳ ἔτει τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ παρουσίας.

PEREGRINATIO APOSTOLORVM PETRI ET PAVLI, CVM RATIONE TEMPORVM PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM.

EX ACTIS APOSTOLICIS non liquet Petrũ frequenter commutasse locum, nisi quòd post mortem Stephani, profectus est unà cum collega Ioanne, in Samariam ciuitatem, cui post uersum nomen Sebaste, unde & tota regio Samaria dicta est: ut cõprobaret autoritate sua perficeretq; quod illic per Philippum diaconũ cœptum erat. Deinde uidetur peragrasse Samariæ partes peragrasse. Sic enim legimus capite octauo. Et multis regionibus Samaritanorum euangelizabant. Est autem Samaria, media inter Iudæam & Galilęam. Porrò nonum caput testatur illum peragrasse uarias Palæstinę regiones, antequàm ueniret Lyddam & Ioppen. Sic enim habet: Factum est autem, ut Petrus dum trãsiret uniuersos, deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ. Est enim Lydda in Palæstina nõ procul à Ioppe ciuitate littorali. Rursus à Ioppe profectus legitur ad Cæsareã, Palæstinæ maritimam, quę prius dicta fuerat Turris Stratonis. Hic baptizauit Cornelium centurionẽ. Hinc reuersus est Hierosolymam. Cæterum quando profectus sit Antiochiã, ubi præsedisse creditur, aut quando se Romã transtulerit, quasq; regiones peragrarit: quoniam humanis duntaxat historijs proditum est, non laborabo persequi. Nam Eusebius, qui putat illum prędicasse euangelium apud Ponticos, Galatas, Cappadoces, Asiaticos, Bithynos, non aliunde sumpsit coniecturam, nisi quòd harum gentium meminit in priore epistola. Conueniebat autem ut apostolorum præcipuus, annos complures sederet in ea ciuitate, unde dominus Iesus uoluerat euangelicam doctrinã, primum in omnes Iudææ regiones, mox in uniuersum orbem propagari. Iam quod tradit Historia, quam uocant Ecclesiasticam, primariã rerum curam à Christo traditam Petro, Iacobo & Ioãni: id inde colligunt, quòd horum aliquoties nominatim fit mentio, quum de cæteris nihil narretur quid dixerint aut fecerint, nisi quòd adstabant Petro dicenti, tanq; testes. Erant autem Iacobi duo, unus Zebedæi filius, frater Ioannis: hunc interfecit Herodes: atq; hoc ipsum arguit eum fuisse inter apostolos præcipuum. Alter, Alphæi filius. Crebra mentio fit in Actis tertij Iacobi qui dictus est frater domini, cognomento Iustus, filius (ut opinatur Hieronymus) Mariæ, quæ fuerit soror matris domini. Huic Iacobo tribuunt epistolam, quæ legitur inter catholicas. Qui quum nõ esset de numero duodecim apostolorum, tamen hunc statim à morte Christi, apostoli designarunt episcopũ Hierosolymitanum: qui postea q̃ Paulus appellasset Cæsarem, è templi fastigio præcipitatus est, atq; inter lapidandum fullonis fuste percussus, interijt. Hunc Hieronymus quum aliàs tum enarrãs Esaiæ caput decimumseptimum, negat fuisse de numero apostolorũ duodecim. Et tamen quãta fuerit huius autoritas uel illud declarat, quòd quũ in concilio tractaretur de gentibus non onerandis lege Mosaica, post Petrum cum autoritate pronunciat sententiã, ἐγὼ κρίνω, inquiens. Hic idem post, Paulo fuit autor, ut adiungeret sibi quatuor, qui uoto se adstrinxerant, cumq; his ritu Iudaico purificaretur in templo: cuius cõsilio Paulus obtemperauit. Quin etiam urbem ingressus, hũc primum salutauit, tanq; illic primas tenentem. Et in epistola ad Galatas, hunc ceu præcipuum nominat. Aliorum, inquit, apostolorũ uidi neminem, nisi Iacobum fratrem domini. Cæterũ Petrum Antiochiæ fuisse declarat in eadẽ epistola, narrans quemadmodũ illum reprehenderit ob simulationem. Iam Dionysius apud Eusebiũ Corinthiorum episcopus, scriptor peruetustus, literis prodidit, Petrum & Paulũ Romę iussu Neronis eodem die martyrij palmã promeruisse. Cæterũ Petrum inter præcipuos etiam primatẽ fuisse declarat: quod apud Euangelistas omnes, atq; etiã in Actis, in catalogo duodecim semper primo loco recensetur. Deinde quod initio ferè primus fuit ad dicendum. Nã & ante missum spiritũ sanctũ, congregatis in cœnaculo discipulis, proponit de subrogando

gando quopiam in locum Iudæ. Rursus ubi tumultus esset in populo ob linguarum miraculum, Petrus solus auspicatur contionem euangelicam. Primus omnium miraculũ ædit in nomine Iesu, pro templi foribus sanato claudo. Ac mox hac de causa concursu facto in porticu Salomonis, Petrus contionatur apud populum. Vbi uidetur & Ioannes Petri comes aliquid dixisse, quod non refertur. Sic enim ait Lucas, Loquentibus autem illis ad populum: nisi placet accipere utrunq; dixisse, quod Petrus utriusque nomine dixit. Similis enim locus mox sequitur in eodem capite tertio: Petrus uero & Ioannes respondentes dixerunt ad eos. Rursus capite quarto: Respondens autem Petrus & apostoli dixerunt. Quod Petrus omniũ uoce loqueretur. Rursum quum ageret de creãdis diaconis, Petrus uerba facit solus. Solus pronunciauit sententiam in Ananiam. Quin & illud arguit Petri dignitatem inter apostolos, quòd primus ductus est in carcerem, ac uirgis cæsus. quanq; ex narratione Lucę uidentur omnes apostoli simul cum Petro, iam iterum coniecto in carcerem, uirgis cæsi. Nunc de Paulo dicamus, qui ueluti strenuus dux per omnes terras mariaq; uolitauit, ut omnes gentes redigeret sub iugum Christi. Primũ Hierosolymis profectus est Damascũ. Ea est ciuitas Cœles Syriæ, siue Syrophœnices, quæ quondam Arabiæ deputabatur, ut autor est Tertullianus aduersus Marcionẽ libro tertio: totius Syriæ caput, inter Libanum & Antilibanum sita. Hic baptizatus est Paulus, & euangelij prædicationem auspicatus. Verum hinc clàm profugiens utrum abierit in Arabiam, & inde reuersus sit Damascum, ac post annos tres demum redierit Hierosolymam, ut uideret Petrum, quemadmodũ ipse refert in epistola ad Galatas. An statim se receperit Hierosolymam, non satis liquet ex actis: imò ne hoc quidem, utrum in prima prędicatione periclitatus sit ob insidias præfecti, an secunda. Ex narratione Lucæ uidetur statim ut fugisset Damasco, se recepisse Hierosolymã: quoniam qui paulo ante profectus fuerat hostili animo in discipulos, noluerunt in consortium suum recipere. Quod si tot annis prædicasset, fieri uix potuisset, quin rumore cognouissent eum fuisse mutatũ. Rursus Hierosolymis profugus, deductus est Cæsaream Philippi, quam Ptolemæus Paneæ uocat, Eusebius Paneadem: ea est Phœnices ad radicem Libani montis, ubi sunt fontes Iordanis. A Cæsarea dimissus est Tarsum. Ea metropolis est Ciliciæ, Pauli patria, quã interfluit amnis Cydnus. A Tarso per Barnabam reductus est Antiochiam, Phœnices metropolim, unde & regioni nomen quæ proxima est Ciliciæ. Ea est supra fluuium Orontem. Hinc profectus est denuo Hierosolymã, ut exhiberet collectam pecuniam in subsidium pauperũ. Quo facto reuersus est Antiochiã, unde uenerat. Hic donatus apostolico nomine, profectus est Seleuciam. Ea est in promontorio Antiochiæ Syriæ, obuia uolenti ab Antiochiæ ciuitate proficisci in Cyprum. E Seleucia soluit in Cyprum, insulã oppositã Ciliciæ, quæ est Asiæ minoris. Appulit aũt Salaminem, quę ciuitas Cypri prima occurrit ad orientem, & peruenit Paphum, quæ est extrema ad occidentem, ut intelligamus totam eam insulam peragratã. Vbi quidam putant illi pro Saulo, cõmutatum Pauli nomen à Sergio Paulo eius insulæ proconsule: quum magis cõueniat, ut parentes ac patroni liberis ac libertis sua impartiãt nomina, quàm ut ab illis mutuentur. A Papho soluẽs, appulit Pergen. Ea ciuitas est Pamphyliæ. Hinc Antiochiam Pisidiæ. Hinc Iconium: mox Lystra, quæ est ciuitas Lycaoniæ. Hic autem tum lapidatus est Paulus. A Lystris profectus est Derben, quæ & ipsa Lycaoniæ est. Hinc remensus iter quo uenerat, reuersus est Lystra, Iconium & Antiochiam Pisidiæ, quo quod cœptum erat, confirmaret. Atque item peragrata reliqua Pisidia, redierũt in Pamphyliam, usque ad Pergen, ad quam primum appulerãt è Cypro. Hinc Attaliam. Ea ciuitas est maritima Pamphyliæ, ex qua scribæ fecerant Italiam. Attalia soluentes, nauigarunt Antiochiam Syriæ, unde primum hoc iter fuerat auspicatus. Hinc rursus Hierosolymam itum est, ut cæteris apostolis probaret, quæ gesserat in Asia minore: sed interim prædicans euangelium in Phœnice & Samaria, per quas erat iter. Eo peracto reuersus est Antiochiam, unde uenerat. Hic seiunctus à Barnaba, peragrauit Syriam, ac mox Ciliciam. Inde iterum reuisit Derben, ac Lystra, ubi circumcidit Timotheum. A Lystris fecit iter per Phrygiam & Galatiam. Hinc uentum est in Mysiam, mox Troadem. Atque hic nonnullus scrupulus occurrit. Etenim si sentit de Phrygia, in qua est Troas, à Lycaonia

prior

prior occurrit Galatia, & Phrygia. Et tamen Lucas capite decimosexto sic refert: Transeuntes autem Phrygiam & Galatię regionem, uetiti sunt à spiritu sancto loqui uerbum in Asia. Nec incertum uideri potest, an Asia hic accipiatur pro illa minoris Asiæ parte, quæ simpliciter Asia dicitur: an de tota Asia minore, in qua iam multis locis prædicauerat. Siquidem Galatia sita ad septentrionem, hoc est ad Pontum Euxinum, ad orientem habet Cappadociam, ad occidentem Bithyniam, ad austrum Pisidiam & Lycaoniã. Porrò Mysia maior proxima est Asiæ, sic proprie dictæ. Mysia minor est supra Phrygiam. Potest igitur sic explicari scrupulus, ut in his duobus uocabulis Phrygiam & Galatiã sit ordo præposterus, quem ordinem rectum cõperies in eiusdem itineris descriptione, capite decimo octauo, & intelligamus illum è Lycaonia recta peruenisse in Galatiam, hinc in Phrygiam, ex Phrygia uoluisse per Mysiam petere Bithyniam, ni uetuisset spiritus. Adhæret autem hæc Asiæ pars Phrygiæ ad orientem & austrum. Itaq; Paulum uetitũ huc ire, flexisse iter ad Mysiam, ni fallor, per quam iter est in Bithyniam, quæ quondam Bebrycia dicta est & Mygdonia: proxime habens ad septentrionem & exortum eam Asiæ partẽ, quæ proprie Pontus dicitur. Rursus quum huc ire uetaret spiritus, reflexisse iter ad occidentem, ac per agrata Mysia minore rediisse per mediam Phrygiam usque ad Troadem, quę est in littore Phrygię, eadem & Antigonia dicta, opposita Chersoneso, unde proximus traiectus est in Europam ex Asia minore. A Troade soluerunt, ac recto cursu peruenerunt in insulam Samothracen, oppositã Thraciæ, quam habet ad septentrionẽ. Hinc Neapolim. Ea ciuitas est in littore, in confinio Macedoniæ ac Thraciæ. hinc Philippos, quã Lucas admonet esse ciuitatẽ coloniam in prima parte Macedoniæ. Ad hos scribit unam epistolam Paulus. Hic uirgis cæsus est, & in carcerẽ cõiectus cum Sila. Post hæc per Amphipolim, quæ non longe abest à Strymone flumine: & Apolloniam, quæ Thessalonicæ proxima est, uenere Thessalonicã. Ea ciuitas metropolis est Macedoniæ. Et ad hos Paulus scribit epistolam. Et hic orto tumultu clàm dimissus est Berrhœam, quam à Thessalonica dirimit Pella, patria Alexandri Magni. Hic reperit dociles auditores. Porrò Berrœa, non ita procul abest à mari. Itaq; tumultu concitato deductus est ad mare, inde Athenas peruẽtum nauigio, ni fallor, propterea quòd Lucas meminit illum dimissum, ut iret ad mare. Est & alia cõiectura, quòd quum iter à Berrhœa sit longum usq; ad Atticam, nulla fit mentio regionum aut ciuitatum, quæ pedibus iter facientibus occurrissent. Hic conuertit Dionysium: qui an iudex fuerit an philosophus, non satis liquet, quum Lucas tantũ illum uocet Areopagitam. Opinor autem omnes Areopagitas dictos, qui partem eam urbis Athenarũ inhabitabãt. Demiror autem cur Beda faciat hunc Corinthiorum episcopum, quum apud Eusebium Dionysius quidam Corinthiorum episcopus doceat, Dionysium Areopagitam Athenis episcopum ab ipso Paulo ordinatum. Quin probabilius est Dionysium Areopagitã nihil omnino scriptorũ reliquisse, quum apud Eusebium tam diligenter recenseãtur libri Dionysij Corinthiorum episcopi, de Areopagitæ monumẽtis nulla usquam fiat mentio. Ab Attica uenit Corinthũ. Ea est metropolis Achaiæ. Hinc cõstituerat nauigare in Syriam, & suscepto uoto in Cenchreis, is est portus Corinthiacus ad Atticam spectans, totondit sibi caput. Hinc igitur soluens peruenit Ephesum. Ea est in littore Asiæ minoris, in parte quæ dicitur Ionia. Hic tum temporis reliquit Priscillam & Aquilam. Ab Epheso soluens uenit Cæsaream, deinde Antiochiam. Beda, non dubito quin ueterem quempiã secutus, uult hanc Cæsaream esse Cappadociæ nõ Syriæ: & Græci uolunt hanc Antiochiam esse Pisidiæ, cuius supra bis meminit. Quanquã Epheso profectis prior occurrit Pisidia, quàm Cappadocia. Cæterum Græci codices hoc loco plus habent quàm nostri. Nimirũ hunc in modum: Rogantibus autem eis, ut ampliori tempore maneret apud se, non annuit, sed uale dixit illis, dicens: Oportet me omnino festum quod instat, agere Hierosolymis. Quibus probatur hæc lectio, malunt Paulum ab Ephesio littore recta nauigasse Cęsaream Palæstinæ, inde petijsse Hierosolymam, & salutasse fratres, post hæc redijsse Antiochiam Syrię, atq; hinc rursus repetisse Asiam minorem. Facit ad hanc opinionem, quod ita legitur: Descendens Cæsareã, ascendit & salutauit ecclesiam. Ostendit quò descenderit, non indicat quò ascenderit. Atqui in euãgelicis literis, qui petunt Hierosolymas, ascendere dicun-

tur

tur,unde coniectant illum è Cæsarea Palæstina ascendisse Hierosolymã, ubi dixerat agendum festum diem, atque hinc rursus descẽderit petens Antiochiam. Hanc opinionem,ut probabilem,nos in hac paraphrasi sumus sequuti:cessuri facile, si quis adduxerit probabiliorem.Legitur & Antiochiæ commoratus aliquandiu. At in Antiochia Syrię solitus est libenter commorari Paulus.Hinc igitur repetita Asia,peragratis in medio regionibus, in quibus ante docuerat,uenit in Galatiam:hinc rursus in Phrygiam:ubiq; cõfirmans discipulos.Inde, quum iam Apollos profectus esset Corinthum, ipse profectus est Ephesum: terrestri ne itinere,an nauigatione, parum liquet:nisi quod probabilius est,illum terra fecisse iter:eo quod Lucas adiicit, Peragratis superioribus partibus. Hic Paulus proposuerat repetere Hierosolymã,sed prius peragrata Macedonia & Achaia:per spiritum intelligens sibi Romam esse eundum, post aditam Hierosolymam. Itaq; præmisit Timotheum & Erastum in Macedoniam,ipse cõmoratus aliquandiu in Asia minore.Post tumultum per Demetrium excitatum,sequutus est eos quos præmiserat.Peragratis autem superioribus,deuenit in eam partẽ, quæ proprie dicitur Græcia, in qua est Attica & Achaia. Hic Lucas non nominat Athenas aut Corinthum, sed ex re cõiicitur, quòd quemadmodum fecerat,ex Attica uenerit in Achaiam,in qua est Corinthus:ac rursus è Cenchreis parauerit soluere in Syriam:sed quoniam senserat illic paratas insidias nauigaturo,uertit consilium,ac remensus iter quà uenerat,repetijt Macedoniam:terrestri (ut apparet) itinere,quoniam nauigaturo parabantur insidiæ. Quum uersaretur itaq; in Macedonia, comitũ partem,quos tum multos habebat ex Macedonia,præmisit Troadẽ,quæ est in Phrygia.Paulus sequutus,diem paschæ egisse uidetur Philippis,quod Lucas ita scribat:Nauigauimus post diem azymorum à Philippis.A Philippis itaq; soluit Troadem, quò præcesserãt comites,ut diximus.Hic adolescentem ex ruina mortuum,restituit.A Troade peruenit Asson itinere pedestri,quo iussu Pauli comites nauigio præcesserant. Est autem Assos ciuitas littoralis,nõ longe infra Troadem,eadem dicta Apollonia. Asso soluentes appulerũt Mitylenen.Ea est ciuitas Lesbi insulæ,obuia ab Asso nauigantibus Chium. A Mitylene legentes littora Asiæ,eò peruenerunt,ut Chium insulam haberent ad dextram. Chius autem opposita est Clazomenæ in littore Asiæ,media inter Lesbum & Samum,quò (nempe Samum) post adnauigarunt. Samus autem opposita est Trogyllio promõtorio Asiæ. A Samo soluentes appulerunt Trogylliũ,ut est in Gręcis codicibus:quanq; Græcus qui scripsit peregrinationem Pauli,nõ meminit Trogyllij.A Trogyllio itum est Miletum.Ea est ciuitas Cariæ littoralis.A Chio commode poterant appellere Ephesum,sed data opera præternauigatũ est,ne diutius hæreret in Asia. Quum enim Philippis egissent diem paschæ, decreuerant pentecosten agere Hierosolymis.Itaque postea quàm euocatis Epheso Miletũ senioribus,mandasset quæ uolebat,illinc soluentes,recto cursu peruenerunt Coũ. Ea est insula inter Samum & Gnidum,ciuitatẽ in promontorio Asiæ.A Coo uentum est ad Rhodum.Ea est insula opposita Lyciæ.Iam aũt nauigantes incipiũt Asiam habere ad septentrionem,quum prius habuerint ad orientem. A Rhodo uenerunt Patara. Ea ciuitas est littoralis Lyciæ prouinciæ. Hic nacti nauim,quæ rectà peteret Phœnicen Syriæ,recto cursu cœperunt eò tendere.nam relicta ad læuam Cypro insula, appulerunt Tyrum. Ea est in littore Phœnices infra Sidonem. A Tyro uentum est Ptolemaidẽ. Et hæc est littoralis inter Tyrum & montem Carmelum. Hinc appulerunt Cæsaream Palæstinæ, ubi diuersatus est apud Philippum. Hinc iam pedestri itinere peruenit Hierosolymam, unde iussu tribuni Lysiæ,uinctus deductus est Antipatridẽ, quæ media occurrit inter Hierosolymam & Cæsareã.Hinc per equites ductus est Cæsareã Palæstinæ,unde iussu Festi præsidis,qui Felici successerat,uinctus deductus est Romam,hoc quidẽ itinere:Primum impositus naui,à Cæsarea peruenit Sidonẽ,quæ (ut diximus) est supra Tyrum. Hinc appulerunt Cyprum,sic ut illam ad læuã relinquerent dispendioso cursu,sed huc adigebãt uenti contrarij.Ita prętерlegentes littora Cilicię & Pamphylię, peruenerãt Myra,quã scribæ uerterant in Lystram. Ea est in Lycia,nõ procul à littore. Hinc ægre longaq; nauigatione eò progressi sunt,ut Gnidũ promontoriũ haberent ad dextrã.Sed reflante uento cursum flexerunt ad Cretam,quæ illis tum erat ad læuam. Venerunt autẽ ad portum,cui nomen

Salmon. Opinor autem Lucam usum uoce qua tum forte uulgus utebatur. Nam arbitror hanc esse, quam Plinius & Strabo uocāt Sammonium. Hoc Cretæ promontoriū spectat orientem. Hinc ob uentos aduersos ægre præterlegebant littora Cretæ, sic ut insulam haberent ad dextram, donec uentum esset ad locum Cretæ, Lasææ ciuitati uicinum, qui dici Boni seu Pulchri portus, quod nomen apud ueteres geographos non inuenitur. Apparet eius temporis fuisse uocabulū. Cæterum fuisse ad latus australe Cretæ, declarat, quod hinc conabantur tendere ad Phœnicem, id est promontorium Cretæ, spectans ad Africum & Chorum. Africus autem flat ab occasu brumali, Chorus ab occasu solstitiali. Illic quoniam uidebatur portus cōmodus, decreuerant hybernare. Interea quum aspirasset auster uentus sat cōmodus, qui flat à medio meridie, soluentes ab Aso (ea ciuitas est in littore Cretæ) præterlegebant oram Cretę, ut appellerent Phœnicem modo dictam. Sed subito in diuersum mutato uento, quum pro austro flare cœpisset Typhonicus, uehemēs ac nautis formidabilis, idem dictus Euroaquilo, qui spirat inter septentrionem & ortum, ui tempestatis delati sunt in insulā, quæ uocatur Claude, quæ Cretam spectat inter occidentem et austrum, quam in partem maxime poterat impellere euroaquilo, ex aduersa cœli plaga spirans: unde grauius etiam metuebant periculū, ne in syrtes impellerentur: tādem desperatis rebus, impegerunt nauim in insulā, quæ dicebatur Melite. Ea est inter Epirum & Italiam, spectās Siciliam ad septentrionē. Hic uiperam excussit absq; noxa. Illic aliam nauim nacti, nam altera perierat, appulerunt Syracusas, quæ est in Sicilia, non procul à promontorio Pachyno. Huius littora præterlegentes deuenerunt Rhegium, id est oppidū in extremo agro Brutiorū, qua parte Italia proxima est Siciliæ. A Rhegio recto cursu delati sunt Puteolos, id est promontoriū in Campania, non procul à Neapoli. Hinc terrestri itinere peruentū est usq; ad forum Appij, ad locum qui dicitur Tres tabernæ, atq; hic occursum est Paulo à discipulis è Roma. Abest aūt Appij forum ab urbe iter diei. Hinc demum Romam peruentū est. Constat igitur ex Actis illum peragrasse totam minorem Asiam, deinde transisse in Europā, ac totam Græciam peragrasse, à parte septentrionali, in qua est Macedonia, usq; ad Illyridē. Nam Illyris extrema pars est Macedoniæ, ad septentrionem & occidentem. Id ipse refert in epistola ad Romanos capite decimoquinto, ita ut ab Hierusalem per circuitum usq; ad Illyricum repleuerim euangelium. Cæterum nusquam legimus illum prædicasse in Creta, ad quam appulit tempestate coactus & uinctus. Nec illic moram egisse legitur, quum ipse censeret illic hybernandū esse: & tamen in Creta reliquit Titū, ut singulis ciuitatib. ordinaret presbyteros, ac quod illic supereset corrigendū, corrigeret: quemadmodū ipse testatur in epistola, quibus ex uerbis apparet illum & in Creta prædicasse. Nec in Arabia quid à Paulo gestum sit, refert Lucas. Atque hactenus de locis peragratis. Nunc de temporum quoq; ratione paucis attingamus. Summa rerum quas Actorum liber complectitur, sub quatuor imperatoribus Romanis gesta est. Tiberio, qui successit Octauio: Caio Caligula: Claudio Druso: Claudio Nerone. Quorū Tiberius rerum potitus est annos uigintitres. Caligula, quatuor, exceptis duobus mēsibus. Claudius tredecim, ac mensibus fermè decē. Nero, quatuordecim, ac mensibus propemodū octo. Quicquid igitur gestū est à morte Christi ad Paulū Romam perductū, cōtinet Tiberij annos sex, Caligulæ quatuor, Claudij quatuordecim. In huius imperij initio Petrus Romā peruenisse creditur, & eiusdem anno quarto orta fames, cuius meminit Lucas. Rursus eiusdē anno nono, quemadmodū autor est Iosephus & Eusebius, Roma expulsi sunt Iudæi, cuius rei meminit Lucas capite decimooctauo: Neronis aūt annos quatuor. Interim præsides Iudææ fuerunt, Pontius Pilatus, qui perijt anno Caligulæ tertio. Huic successit Felix, apud quem Paulus causam dixit: quē Claudius imperij sui anno undecimo, totius prouinciæ dederat procuratorē, Samariæ quoq; & Galilęæ, atq; etiā regionis quę dicitur ultra Iordanē. Et hoc nomine se felicē prædicat Paulus, quòd causam dicturus esset apud eum, cui diu uersato in ea prouincia, notæ essent res Iudaicæ. Huic successorē dedit Nero Portiū Festum. Apud quem quum præsente Agrippa causam dixisset Paulus, quoniam appellarat Cæsarem, uinctus Romā missus est, anno Neronis tertio aut secundo. Porrò Iudæorū principes hi fuere: Herodes rex, Philippus & Lysanias: præfuerūt annis sex. He-

rodes

rodes rex qui Cæsareæ percussus ab angelo periit, præfuit annos septem. Agrippa huius filius, ex cuius consilio Paulus Romam missus est, annos duodecim, quod ad Actorũ historiam pertinet. Quanquam pater quoq; cognomento dictus est Agrippa, sed filius simpliciter Agrippa uocatur in Actis. Dominus itaq; Iesus occisus est, reuixit & ascendit in cœlum, misitq; spiritũ sanctum anno Tiberij decimooctauo. Ac proximo anno, aut (ut quidã uolunt) eodem, mox ut inter diaconos ordinatus est, lapidatus est Stephanus, Paulo assentiente, ac seruante uestes lapidantiũ testium. Qui paulo post deijcitur & conuertitur apud Damascum, anno Tiberij decimonono. Peragrauit autem uarias regiones ubique disseminans euangelium, usque ad annum Claudij decimumtertium. Nam hoc anno Paulus Hierosolymis coniectus est in uincula per Lysiam tribunum, à quo Cæsareã uinctus est missus, ut apud Felicem audiretur, ubi detentus est in uinculis annos duos: atque à Felice ut erat uinctus, traditus est Portio Festo, à quo Romam missus est: ubi totũ biennium egit in uinculis, hoc est, usq; ad annum Neronis quintũ. Nec ultra Lucas prosequitur historiam. Cætera scriptores non indiligentes ex uarijs coniecturis uidentur addidisse, uidelicet Paulum primum apud Neronem dicta causa fuisse absolutũ, ac libere ubi uellet euangelium prædicasse annos decem. Tandem ubi Neronis sæuitia iam processisset in rabiem reuocatus est ad eius tribunal, & capite truncatus. Huius rei coniecturam sumunt ex epistola Pauli ad Timotheum secunda. In qua meminit primæ defensionis suæ, in qua desertus sit ab omnibus, & tamen dei præsidio liberatus. Atq; hinc rediisse ad prædicationem colligunt ex eo, quod mox subijcit: Dominus autem mihi adstitit & confortauit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes. Porrò eum in secunda defensione fuisse periclitatum, arguit quod inibi scribit: Ego enim iam delibor, & tempus meæ resolutionis instat, & cætera. Itaq; martyrio coronatum credunt anno Neronis decimotertio, anno à Christi morte trigesimosexto, aut iuxta Chronicorũ elenchon trigesimooctauo. Porrò quòd Lucas reliquerit Paulum in prima defensione, hinc colligunt, quòd hic finierit eorum quæ uiderat narrationem. Rursus quod adfuerit in secunda defensione, testatur Paulus in eadem epistola, dicens: Lucas est mecum solus. Ex his colligere licet, Paulum in euangelico negocio uersatũ fuisse annos uiginti unum, præter duos illos, quos Cæsareæ tenebatur in uinculis: rursum alios duos, quos Romæ peregit in uinculis habitans in conducto, quibus ut historiæ memorant, accesserunt decem. Ita comperies à baptismo Pauli usque ad mortem eiusdem annos trigintaquinque, aut, ut quidam supputãt trigintaseptem. Hæc quoniam uidebantur nonnihil lucis allatura lectioni, libuit in frontispicio huius operis præfigere. Quanquam non ignoro uix annorum rationem ad unguem tradi posse, quum in his non solum diuersi scriptores inter se dissentiant, uerum etiam ijdem à seipsis discrepent: ut Beda in commentarijs capite decimooctauo scribit ex autoritate Iosephi, Iudęos Roma expulsos anno Claudij nono. In annotatione temporũ, quam præposuit operi, dicit id factum anno octauo. Sic & apud Eusebium nõnunquam alium annum reperies in historia, alium in chronicis, ubi in ambiguo relinquitur, utrum Tiberius imperauerit annos uiginti unũ, an uiginti tres. Bene uale lector, & ad Acta perlegenda bonis auibus accingere.

ΟΝ ΜΕΝ πρῶ τον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων ὦ θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, ἄχρι ἧς ἡμέρας, ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις, διὰ πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη, οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός, ἣν ἠκούσατέ μου, ὅτι ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες. κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ ἰσραήλ; εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς. οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς, οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ ἰουδαίᾳ, καὶ σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ, οἳ καὶ εἶπον. ἄνδρες γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ ἰησοῦς, ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανὸν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν. τότε ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος ὅ ἐστιν ἐγγὺς ἱερουσαλὴμ σαββάτου ἔχον ὁδόν. καὶ ὅτε εἰσῆλθον ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον οὗ ἦσαν καταμένοντες, ὅ, τε πέτρος καὶ ἰάκωβος, καὶ ἰωάννης καὶ ἀνδρέας, φίλιππος καὶ θωμᾶς, βαρθολομαῖος καὶ ματθαῖος, ἰάκωβος ἁλφαίου καὶ σίμων ὁ ζηλωτὴς, καὶ ἰούδας ἰακώβου. οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες τῇ

VPERIORE quidē uolumine diximus Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus tum facere tum docere, ad eū usq; diē quo postquā imparti tus in hoc ipsum spiritum sanctū, mandata dedisset quos dele gerat, apostolis, sursum assumptus est: quibus etiam seipsum exhibuerat uiuentē, postea quàm supplicio fuisset affectus, idq; cōpluribus argumentis dum per dies quadraginta conspicitur ab illis, ac loquitur eis de regno dei: & congregans illos in idem loci, præcepit eis ne discederent Hierosolymis, sed ut expectarēt promissum patris: de quo (inquit) audistis ex me: quoniā Ioannes baptizauit quidem aqua, uos autem baptizabimini spiritu sancto post dies hosce nō multos. Illi igitur ubi cōuenissent, percontabantur illum, dicentes: Domine, num in tempore hoc restituis regnum Israeli? Dixit autem ad illos: Non est uestrum nosse tempora & articulos temporū, quos pater in sua ipsius cōstituit potestate: sed accipietis uirtutē, postea quàm spiritus sanctus aduenerit super uos, & eritis mihi testes non solum Hierosolymis, uerū etiam in uniuersa Iudæa, Samariaq;, deniq; usq; ad extrema terræ. Atq; hęc loquutus, uidentibus ijsdem, in altum sublatus est: & nubes subduxit illū ab oculis eorum. Quumq; essent defixis in cœlū oculis, eunte illo, ecce uiri duo astiterūt illis amicti uestibus albis, qui & dixerunt: Viri Galilęi quid statis intuentes in cœlū? hic Iesus qui assumptus est à uobis in cœlum, sic ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in cœlum. Tūc reuersi sunt Hierosolymā à monte qui uocatur Oliueti, qui abest ab Hierosolymis iter sabbati: & quum introissent, ascēderunt in cœnaculum ubi mansitabant & Petrus & Iacobus, & Ioannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi, & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi frater. Hi omnes perse-

uerabant

τοῦ ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει σὺν γυναιξὶ καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, εἶπεν, ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν. ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην, ἣν προεῖπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν, ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης. οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ τοῦ μισθοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ, καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἰερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμάχ, τοῦτέστι χωρίον αἵματος. γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ Ψαλμῶν. γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος. δεῖ οὖν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ κύριος Ἰησοῦς, ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας, ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν. καὶ προσευξάμενοι, εἶπον. σὺ κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων δύο, ἕνα λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἀφ' ἧς παρέβη Ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων. καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό, καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν καθήμενοι. καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. ἦσαν δὲ ἐν Ἰερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν. ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους. οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι; καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν; Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμῖται

uerabant unanimiter in deprecatione & obsecratione cum mulieribus & Maria matre Iesu, cumq; fratribus illius. Et in diebus his exurgēs Petrus in medio discipulorū, dixit (eratq; turba nominū simul fere cētū uigintí) Viri fratres, oportuit impleri scripturam hanc, quam prædixit spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda: qui fuit dux ijs qui cōprehēderunt Iesum: quia cooptatus erat in numerum nostrū & sortitus erat partē ministerij huius. Et is quidē parauit agrū ex mercede iniquitatis, suspēsusq; crepuit medius, & effusa sunt omnia uiscera eius. Et innotuit omnibus habitantib. Hierosolymæ, ita ut appellaretur ager ille lingua illis uernacula Acelda/ma: hoc est, ager sanguinis. Scriptū est enim in libro Psalmorū: Fiat cōmoratio eius deserta, & nō sit qui inhabitet in ea: & episcopatum eius accipiat alter. Oportet igitur ut ex his uiris qui nobiscū uersati sunt toto tempore, quo dñs Iesus perpetuā uitæ consuetudinem egit nobiscū, exorsus à baptismo Ioannis ad eū usq; diē quo receptus est à nobis: unus quispiā constituat, qui sit unà nobiscū testis resurrectionis eius. Et statuerūt duos, Ioseph qui uocatur Barsabas, qui cognominatus est iustus, & Mathiā. Et facta precatione, dixerunt: Tu dñe, qui corda ností omniū, ostende utrū elegeris ex his duob. ut accipiat sortē ministerij huius & apostolatus, unde præuaricatus excidit Iudas, ut abiret in locū suum. Et dederunt sortes eorū, & cecidit sors super Mathiā, & cooptatus est ad numerū undecim apostolorū. Et quū cōpleretur dies pētecostes, erāt omnes unanimiter in eodē loco. Et factus est repēte de cœlo sonitus, tanq; impetu uenientis flatus uehemētis, & repleuit totā domū ubi erāt sedentes. Et uisæ sunt illis dissectæ linguæ uelut igneæ, sederūtq; super singulos eorū, ac repleti sunt omnes spiritu sancto, cœperuntq; loqui alijs linguis, prout spiritus ille dabat eloqui illis. Erant aūt Hierosolymis habitantes Iudæi, uiri religiosi ex omni natione earum quæ sub cœlo sunt. Is rumor quū increbuisset, conuenit multitudo, & confusa est quod audiret unusquisq; lingua sua illos loquentes. Stupebant autem omnes, ac mirabantur, dicentes inter sese: Nónne ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt? Et quo modo nos audimus eos sua quisque lingua in qua nati sumus? Parthi & Medi & Elamitæ

11

μῆται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν μεσοποταμίαν,
ἰουδαίαν τε καὶ καππαδοκίαν, πόντον καὶ τὴν
ἀσίαν, φρυγίαν τε καὶ παμφυλίαν, αἴγυπτον &
τὰ μέρη τῆς λιβύης τῆς κατὰ κυρήνην, καὶ οἱ ἐπι
δημοῦντες ῥωμαῖοι ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,
κρῆτες καὶ ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν
ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ.
ἐξίσταντο δὲ πάντες, καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς
ἄλλον λέγοντες. τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; ἕτεροι δὲ
χλευάζοντες, ἔλεγον, ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι
εἰσί. σταθεὶς δὲ πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν
φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς. ἄνδρες
ἰουδαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες ἱερουσαλὴμ ἅπαν
τες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥή
ματά μου. οὐ γὰρ ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗ
τοι μεθύουσιν. ἐστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας. ἀλ
λὰ τοῦτό ἐστι, τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου ἰωήλ. καὶ
ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, λέγει ὁ θεός, ἐκ
χεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα,
καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ θυγα
τέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψον
ται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνια
σθήσονται. καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου, & ἐπὶ
τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ
ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι, καὶ
δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ
τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ, καὶ ἀτμίδα
καπνοῦ. ὁ ἥλιος μετασραφήσεται εἰς σκότος,
καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν
κυρίου τὴν μεγάλην & ἐπιφανῆ, καὶ ἔσται, πᾶς ὃς
ἐὰν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου, σωθήσεται. ἄνδρες
ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους, Ἰη
σοῦν τὸν ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀποδε
δειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶση
μείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, κα
θὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε, τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ &
προγνώσει τοῦ θεοῦ ἐκδοτον, λαβόντες διὰ χειρῶν ἀ
νόμων, προσπήξαντες ἀνείλατε, ὃν ὁ θεὸς ἀνέστησε,
λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνα
τὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ. δαβὶδ γὰρ λέγει
εἰς αὐτόν. προορώμην τὸν κύριον ἐνώπιόν μου διὰ
παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού ἐστιν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.
διὰ τοῦτο ηὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο
ἡ γλῶσσά μου. ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώ
σει ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν
μου εἰς ᾅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν δια
φθοράν. ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με
εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. ἄνδρες ἀ
δελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ
τοῦ πατριάρχου δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε, καὶ
ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας
ταύτης. προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς, ὅτι ὅρ-

mitæ, & habitatores Meſopotamíæ, Iudæ-
æq; & Cappadociæ, Põti & Aſiæ, Phrygiæ
& Pamphyliæ, Aegypti & partium Libyæ
eius quæ eſt finitima Cyrenæ, et aduenę Ro
mani, Iudæiq; & Proſelyti, Cretes & Ara-
bes, audímus eos loquentes noſtris linguis
magnifica dei. Stupebant aũt omnes, ac mi-
rabantur, inter ſeſe dicentes: Quidnam uult
hoc eſſe? Alíj autem irridentes dicebãt: Mu-
ſto expleti ſunt iſti. Stans autem Petrus cum
undecim, extulit uocẽ ſuam, ac loquutus eſt
eis: Viri Iudæi, & q habitatis Hieroſolymis
uniuerſi, hoc uobis notum ſit, et auríbus per
cipite uerba mea. Non enim ſicut uos exiſti-
matis, hi ebrij ſunt, quum ſit hora diei tertia.
Sed hoc eſt quod dictum eſt per prophetam
Ioel: Et erit in nouiſſimis diebus, dicit deus,
effundam de ſpiritu meo ſuper omnem car-
nem. Et prophetabunt filíj ueſtri & filiæ ue-
ſtræ, & iuuenes ueſtri uiſiones uidebunt, &
ſeniores ueſtri ſomnia ſomniabunt. Et qui-
dem ſuper ſeruos meos et ſup ancillas meas
in diebus illis effundã de ſpíritu meo, & pro
phetabunt, & dabo prodigía in cœlo ſuper-
ne, & ſigna in terra inferne, ſanguinem & ig
nem & uaporem fumi. Sol conuertetur in te
nebras, & luna in ſanguinem, antequam ue-
niat dies ille domini magnus atque illuſtris.
Et futurum eſt, ut omnis quícunq; inuocaue
rit nomẽ domini ſeruetur. Viri Iſraelitæ, au-
dite uerba hæc: Ieſum Nazarenum, uírum
exhibitũ à deo erga uos uirtutibus & prodi
gijs & ſignis, quæ fecit per illum deus in me
dio ueſtri, ſicut & ipſi ſcitis, hũc definito cõ-
ſilio & præſcientia dei traditum, quum acce
piſſetis per manus iniquorũ, crucifixũ inte-
remiſtis: quem deus ſuſcitauit ſolutis dolori
bus mortis, quatenus impoſſibile erat teneri
illum ab ea. Dauid enim dicit de eo: Prouíde
bam dñm coram me ſemper, quoniã à dex-
tris eſt mihi, ne cõmouear. Propter hoc læta
tum eſt cor meum, & exultauit lingua mea:
inſuper & caro mea requieſcet in ſpe. Quo-
niam non derelinques animã meam in infer
no, nec ſines ut ſanctꝰ tuus uideat corruptio
nem. Notas mihi feciſti uias uitæ, replebis
me iucunditate cum facie tua. Viri fratres,
quandoquidem licet libere dicere apud uos
de patriarcha Dauid, quod & defunctus
eſt & ſepultus eſt, & ſepulchrum eius eſt a-
pud nos uſque in hodiernum diem. Prophe
ta igitur quum eſſet, et ſciret quod iureiuran

do

κῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα, ἀναστῆσαι τὸν χριστόν, προειδὼς ἐλάλησε περὶ μὲν ἀναστάσεως τοῦ χριστοῦ, ὅτι οὐκ ἐγκατελήφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. τοῦτον τὸν ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ θεός, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες. τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε. οὐ γὰρ δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, λέγει δὲ αὐτός. εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος ἰσραὴλ, ὅτι κύριον καὶ χριστὸν αὐτὸν ὁ θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους. τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί; πέτρος ἔφη πρὸς αὐτούς. μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος. ὑμῖν γὰρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν. ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων. σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης. οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν, καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι. ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς. ἐγένετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος, πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγένετο. πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ, καὶ τὰ κτήματα, καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε. καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς, ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας αἰνοῦντες τὸν θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ. ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ πέτρος καὶ ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν, ἐπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐννάτην. καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων ἐβαστάζετο, ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερὸν, ὃς ἰδὼν πέτρον καὶ ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεη-

do iurasset sibi deus, futurum, ut de fructu lumbi ipsius, quantum ad carnem, Christus exoriretur ac sederet super sedem eius, præscius loquutus est de resurrectione Christi, quod nō derelicta sit in inferno anima eius, neq; caro eius uiderit corruptionē. Hunc Iesum suscitauit deus, cuius omnes nos sumus testes. Dextera igitur dei exaltatus & promissione spiritus sancti accepta à patre, effudit hoc quod nunc uos uidetis & auditis. Non enim Dauid ascēdit in cœlos, sed dicit ipse: Dixit dñs domino meo, sede à dextris mihi, donec ponā inimicos tuos scabellum pedum tuorū. Certo sciat ergo tota domus Israel, q̄ dominū & Christum fecerit deus, hunc Iesum quem uos crucifixistis. His aūt auditis compuncti sunt corde, & dixerūt ad Petrū ac reliquos apostolos: Quid faciemus uiri fratres? Petrus ait ad illos: Delictorum pœnitentiā agite, & baptizetur unusquisq; uestrū in nomine Iesu Christi in remissionē peccatorū, & accipietis donū spiritus sancti. Vobis enim facta est repromissio & filijs uestris, & omnibus qui longe sunt, quoscunq; aduocauerit dominus deus noster. Alijsq; uerbis plurimis testificatus est, et exhortatus est eos, dicēs: Seruemini à generatione ista praua. Qui ergo libēter acceperūt sermonē eius, baptizati sunt: & accesserunt in die illo animæ circiter ter mille. Erāt aūt perseuerantes in doctrina apostolorū, & cōmunicatione, & fractiōe panis, et precationibus. Obortus est aūt omni animæ timor, multaq; prodigia & signa per apostolos ædebātur. Omnes autem qui credebāt erant coniuncti, & habebāt omnia cōmunia. Possessionesq; & substantias uendebāt, ac diuidebāt illa omnibus, prout cuiq; opus erat. Et quotidie perdurantes unanimiter in templo, & frangentes per singulas domos panem, inuicem sumebant cibū, cū exultatione & simplicitate cordis laudātes deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus aūt addebat qui salui fierent quotidie congregationi.

Simul aū Petrus & Ioannes ascendebant 111
in templum, ad horam precationis nonam. Et quidam uir qui erat claudus ex utero matris suæ, baiulabatur, quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum. Is quum uidisset Petrum ac Ioannem ingressuros in templum, rogabat ut

ἐλεημοσύνῃ λαβεῖν. ἀτενίσας δὲ πέτρος εἰς
αὐτὸν σὺν τῷ ἰωάννῃ, εἶπε, βλέψον εἰς ἡμᾶς. ὁ
δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λα-
βεῖν. εἶπε δὲ πέτρος. ἀργύριον καὶ χρυσίον
οὐκ ὑπάρχει μοι, ὃ δὲ ἔχω τοῦτό σοι δίδωμι. ἐν
τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ ναζωραίου ἔγειραι,
καὶ περιπάτει. καὶ κρατήσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς
χειρὸς, ἤγειρε. παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ
βάσεις καὶ τὰ σφυρά. καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη καὶ
περιεπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν
περιπατῶν καὶ ἁλλόμενος καὶ αἰνῶν τὸν θεόν.
καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ
αἰνοῦντα τὸν θεόν. ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν, ὅτι οὗ-
τος ἦν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ
τῇ ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ. καὶ ἐπλήσθησαν θάμ-
βους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.
κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν πέτρον
καὶ ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς
ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ σολομῶνος, ἔκθαμβοι.
ἰδὼν δὲ πέτρος, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν.
ἄνδρες ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ
ἡμῖν τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ
πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν; ὁ θεὸς ἀβραὰμ
καὶ ἰσαὰκ καὶ ἰακὼβ, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν
ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρε-
δώκατε καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον πι-
λάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν. ὑμεῖς δὲ
τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτήσα-
σθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν, τὸν δὲ ἀρ-
χηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγει-
ρεν ἐκ νεκρῶν οὗ ἡμεῖς μάρτυρες ἐσμεν, καὶ
τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦτον ὃν
θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐ-
τοῦ, καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτῷ
τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑ-
μῶν. καὶ νῦν ἀδελφοὶ οἶδα, ὅτι κατὰ ἄγνοι-
αν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.
ὁ δὲ θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάν-
των τῶν προφητῶν αὐτοῦ, παθεῖν τὸν χριστὸν,
ἐπλήρωσεν οὕτως. μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπι-
στρέψατε εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρ-
τίας, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ
προσώπου τοῦ κυρίου, καὶ ἀποστείλῃ τὸν προ-
κεκηρυγμένον ὑμῖν ἰησοῦν χριστὸν, ὃν δεῖ οὐρα-
νὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως
πάντων, ὧν ἐλάλησεν ὁ θεὸς διὰ στόματος πάν-
των ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος. μω-
σῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, ὅτι προ-
φήτην ὑμῖν ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν
ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμὲ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ
πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς. ἔσται
δὲ πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ
προφή-

eleemosynã acciperet. Defixis autẽ in eum oculis Petrus cum Ioanne dixit: Aspice in nos. At ille intendebat in eos, sperans se aliquid accepturũ ab eis. Petrus autẽ dixit: Argentum & aurũ non est mihi: quod autẽ habeo, hoc tibi do. In nomine Iesu Christi Nazareni, surge & ambula. Et apprehensa manu eius dextra, erexit eũ. Protinus aũt consolidatæ sunt plantæ illius ac tali. Et exiliens stetit & ambulabat, intrauitq; cũ illis in templum inambulans & saliens ac laudans deũ. Et uidit eũ totus populus ambulantẽ ac laudantẽ deũ. Agnoueruntq; illũ, q ipse esset is qui ad eleemosynã sederat ad speciosam portã tẽpli. Et impleti sunt admiratiõe & stupore super eo quod contigerat illi. Quum teneret autẽ qui sanatus fuerat claudus, Petrum & Ioannem, cucurrit totus populus ad eos in porticu quę appellatur Solomonis, stupefactus. Quo uiso Petrus respondit ad populũ: Viri Israelitæ, quid miramini super hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra uirtute aut pietate effecerimus ut hic ambularet? Deus Abraham & Isaac & Iacob, deus patrum nostrorũ glorificauit filiũ suũ Iesum, quẽ uos tradidistis ac negastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse absoluendũ. Vos autem sanctum & iustum negastis, & postulastis ut uirum homicidam donaret uobis: autorem uero uitę interfecistis, quẽ deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus: & per fiduciã nominis eius, hunc quẽ uidetis ac nostis, consolidauit nomen ipsius: & fides quæ per eum est, dedit ei integritatẽ istã in cõspectu omnium uestrũ. Et nunc fratres scio, quod per ignorantiam feciſtis, sicut & principes uestri. Deus aũt quæ prænũciauerat per os omnium prophetarum suorum, Christum passurum, impleuit sic. Pœniteat uos igitur errorís & conuertímini ut deleantur peccata uestra, ut quum uenerint tempora refrigerationis à conspectu domini, & miserit eum qui ante prædicatus est uobis Iesum Christum, quem oportet quidẽ cœlum accipere usq; in tempora restitutionis omniũ, quę loquutus est deus per os omniũ sanctorum suorũ à sæculo prophetarũ. Moses quidem ad patres dixit: Prophetã suscitabit uobis dominus deus uester de fratribus uestris, mei similem. Audietis eũ iuxta omnia quæcunq; loquutus fuerit uobis. Futurũ est autem ut omnis anima quæ non audierit

prophe-

προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ. καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ σαμουὴλ, καὶ τῶν καθεξῆς ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ κατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας. ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο ὁ θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν λέγων πρὸς ἀβραάμ. καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου ἐυλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς. ὑμῖν πρῶτον ὁ θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν ἐυλογοῦντα ὑμᾶς ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς, καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν, καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη. πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον ἐπίστευσαν, καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε. ἐγένετο δὲ τῇ αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς ἱερουσαλήμ, καὶ ἄνναν τὸν ἀρχιερέα καὶ καϊάφαν καὶ ἰωάννην καὶ ἀλέξανδρον καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ. καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ ἐπυνθάνοντο, ἐν ποίᾳ δυνάμει, ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς; τότε πετρος πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς αὐτούς. ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτεροι τοῦ ἰσραὴλ, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωσται, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ ἰσραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής. οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας. καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς. θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ πέτρου παῤῥησίαν καὶ ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποί ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς, ὅτι σὺν τῷ ἰησοῦ ἦσαν. τὸν δὲ ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν. κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες. τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν ἱερουσαλὴμ φανερόν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι. ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς

prophetam illum, exterminetur è populo. Quin & omnes prophetæ à Samuele ac deinceps quotquot loquuti sunt, etiã annũciauerunt dies istos. Vos estis filij prophetarũ ac testamenti, quod testatus est deus erga patres nostros, dicens ab Abrahã: Et in semine tuo benedictionẽ consequẽtur omnes familiæ terræ. Vobis primũ deus, quum suscitasset filium suum Iesum, misit eum benedicentem uobis, ita ut unusquisq; uestrum conueret se ab iniquitatibus suis. Loquẽtibus IIII
aũt illis ad populum, superueneruntillis sacerdotes ac magistratus tẽpli & Sadducæi, molestè ferẽtes quod docerẽt populũ, & annũciarẽt in nomine Iesu resurrectionem ex mortuis: & iniecerũt eis manus, posuerũtq; eos in custodiã in posterũ diem. nã erat iam uespera. Multi uero eorum qui audierãt sermonem, crediderunt: & factus est numerus uirorum circiter quinq; milia. Factũ est aũt postero die ut congregarentur principes eorum & seniores & scribæ Hierosolymis, & Annas princeps sacerdotũ & Caiaphas & Ioãnes & Alexander & quotquot erant de genere pontificio. Et quum statuissent eos in medio, interrogabant: Qua uirtute, aut quo nomine feciſtis hoc uos? Tunc Petrus repletus spiritu sancto, dixit ad eos: Principes populi & seniores Israel, si nos hodie examinamur de eo quod benefecerimus homini infirmo, qua ratione iste saluus factus sit: notũ sit omnib. uobis et toti plebi Israel, quod per nomen Iesu Christi Nazareni, quẽ uos crucifixistis, quẽ deus suscitauit à mortuis, per hunc iste astat coram uobis sanus. Hic est lapis ille qui reiectus est à uobis ædificantibus, qui factus est caput anguli, nec est in alio quoquam salus. Nec enim aliud nomen est sub cœlo datum inter homines, in quo oportet nos saluos fieri. Videntes autẽ Petri in dicẽdo libertatem ac Ioannis, compertoq; quod homines essent illiterati & idiotæ admirabantur & agnoscebant eos, quod cũ Iesu fuissent: hominem autem uidentes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant contradicere: iussis autem illis è concilio secedere, conferebant inter sese, dicentes: Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signũ æditũ esse per eos, omnibus habitantibus Hierosolymis manifestum est, nec possumus inficiari. Sed ne amplius diuulgetur in populũ, minaciter interminemur

eis

αὐτοῖς, μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μη-
δενὶ ἀνθρώπων. καὶ καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγ-
γειλαν αὐτοῖς, τὸ, καθόλου μὴ φθέγγεσθαι, μηδὲ δι-
δάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ. ὁ δὲ πέτρος
καὶ ἰωάννης ἀποκριθέντες, πρὸς αὐτοὺς εἶπον. εἰ
δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὑμῶν ἀκούειν μᾶλ-
λον ἢ τοῦ θεοῦ, κρίνατε. οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς
ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν. οἱ δὲ προσα-
πειλησάμενοι, ἀπέλυσαν αὐτοὺς μηδὲν εὑρίσκον-
τες, τὸ, πῶς κολάσωνται αὐτοὺς διὰ τὸν λαόν,
ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.
ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρω-
πος, ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.
ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀ-
πήγγειλαν, ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ
πρεσβύτεροι εἶπον. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὁμοθυμα-
δὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ εἶπον. δέσπο-
τα, σὺ ὁ θεὸς, ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν
καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὁ
διὰ στόματος Δαβὶδ παιδός σου εἰπών. ἵνα τί
ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά; πα-
ρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συ-
νήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ κυρίου, καὶ κατὰ
τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ. συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας
ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, ἡρώ-
δης τε καὶ πόντιος πιλᾶτος σὺν ἔθνεσι καὶ
λαοῖς ἰσραὴλ, ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου, καὶ ἡ βου-
λή σου προώρισε γενέσθαι. καὶ τὰ νῦν κύριε ἐπί-
δε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις
σου μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον
σου, ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε, εἰς ἴασιν καὶ
σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ
ἁγίου παιδός σου ἰησοῦ. καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐ-
σαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐ-
πλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου. καὶ ἐ-
λάλουν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ μετὰ παῤῥησίας. τοῦ
δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ
ψυχὴ μία. καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ,
ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.
καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον
οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυρίου ἰησοῦ, χά-
ρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς. οὐδὲ γὰρ
ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες
χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον
τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων, καὶ ἐτίθουν πα-
ρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδοτο δὲ ἑκά-
στῳ καθ' ὅτι ἄν τις χρείαν εἶχεν. ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικλη-
θεὶς βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων ὅ ἐστιν υἱὸς πα-
κλήσεως, λευίτης, κύπριος τῷ γένει, ὑπάρχον-
τος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ
ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. ἀνὴρ δέ τις
ἀνανίας ὀνόματι σὺν σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ
ἐπώ-

eis, ne posthac loquãtur in noīe hoc ulli ho-
minũ. Et accersitis illis, præceperũt ne omni
no loquerent, neq; docerent in noīe Iesu. At
Petrus et Ioannes respondẽtes, dixerunt ad
eos: An iustũ sit in conspectu dei, uos potius
audire q̃ deum, iudicate. Nõ enim possumꝰ
quæ uidimus & audiuimus, nõ loqui. At illi
additis minis, dimiserũt eos: nihil inuenien-
tes qua ratione punirent eos, propter popu-
lum, quia oẽs glorificabant deum super eo
quod acciderat. Annorũ enim erat amplius
quadraginta homo, in quo æditũ fuerat sig-
num istud sanationis. Dimissi aũt uenerunt
ad suos, & annuciauerunt quęcũq; sibi prin
cipes sacerdotum & seniores dixerant. Qui
quũ audissent, unanimiter attollebãt uocem
ad deum, dixeruntq;: Dñe, tu es deus qui fe-
cisti cœlũ ac terrã, mare & omnia quæ in eis
sunt, qui per os Dauid pueri tui dixisti: Qua
re fremuerũt gentes, et populi meditati sunt
inania? Astiterunt reges terræ, & principes
cõuenerunt in unũ aduersus dñm & aduer-
sus Christũ eius. Cõuenerunt enim uere ad-
uersus sanctũ filium tuum Iesum quẽ unxe-
ras, Herodes simul & Pontius Pilatus cum
gentibus & populis Israel, ad faciendũ quæ
cunq; manus tua & cõsilium tuum prius de
creuerat ut fierent. Et nunc dñe aspice in mi
nas eorum: & da seruis tuis, ut cum omni fi-
ducia loquantur sermonẽ tuum, manum tu-
am porrigendo in hoc, ut sanatio & signa &
prodigia ædãtur per nomen sancti filij tui Ie
su. Et quum orassent illi, motus est locus in
quo erant congregati, & repleti sunt oẽs spi
ritu sancto, & loquebãtur sermonẽ dei cum
fiducia. Multitudinis aũt credentiũ erat cor
unum & anima una, nec quicq̃ aliquid eo-
rum quę possidebat, suũ esse dicebat, sed erãt
illis omnia cõmunia. Et uirtute magna red-
debãt apostoli testimoniũ resurrectionis do
mini Iesu, & gratia magna erat super omnes
illos: neq; enim quisq̃ egens erat inter illos.
Quotquot eñ possessores agrorũ aut ædiũ
erant, uendentes afferebãt precia eorũ quæ
uendita fuerãt, & ponebãt ad pedes aposto-
lorũ. Distribuebaťautẽ singulis prout cuiq;
opus erat. Ioses uero qui cognominatus est
Barnabas ab apostolis, quod est, filius cõso-
lationis, Leuites, Cyprius genere, quũ habe
ret agrũ, uendidit eũ: & attulit preciũ, & po
suit ad pedes apostolorũ. Vir aũt quidam v
nomine Ananias cum Sapphira uxore sua

uendi-

ἐπώλησε λιτῦμα, καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, καὶ ἐνέγκας μέρος τι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν. εἶπε δὲ ὁ πέτρος. ἀνανία, διὰ τί ἐπλήρωσεν ὁ σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαί σε ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου; οὐχὶ μένον σοὶ ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ θεῷ. ἀκούων δὲ ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν ἐξέψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα. ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν. ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλθεν. ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ πέτρος. εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε; ἡ δὲ εἶπε. ναί, τοσούτου. ὁ δὲ πέτρος εἶπε πρὸς αὐτήν. τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειρᾶσαι τὸ πνεῦμα κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε. ἔπεσε δὲ παραχρῆμα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι, εὗρον αὐτὴν νεκράν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα. διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά. καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ σολομῶντος. τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός. μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, ὥς τε κατὰ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομένου πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν. συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν περιξ πόλεων εἰς ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες. ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ. ἄγγελος δὲ κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς εἶπε. πορεύεσθε καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀχθῆναι αὐτούς.

οἱ δὲ

uendiderat possessionem, & sepossuerat de precio, conscia etiã uxore sua, & allatã partem aliquam ad pedes apostolorum posuit. Dixit aũt Petrus: Anania, cur impleuit satanas cor tuũ, ut mentireris spiritui sancto, & fraudares de precio agri? Nónne prorsus tibi manebat & uenundatus in tua erat potestate? Quare posuisti in corde tuo rẽ istam? Non es mẽtitus hominibus, sed deo. Audiens aũt Ananias hæc uerba, collapsus expirauit. Et ortus est timor magnus super omnes qui audierũt hæc. Surgentes aũt iuuenes amouerunt eum, elatumq; sepelierunt. Intercessit aũt fermè horarũ trium interuallũ, uxor quoq; ipsius, nesciẽs quod factũ fuerat, introiuit. Respondit aũt ei Petrus: Dic mihi, num tanti agrum uendidistis? At illa dixit: Etiam, tanti. Petrus aũt ait ad eam: Cur conspiraſtis inter uos, ut tentaretis spiritũ domini? Ecce pedes eorum qui sepelierunt uirum tuum, ad ostium adsunt, & efferent te. Confestim aũt concidit ad pedes eius, & expirauit. Ingressi aũt iuuenes, repererunt illã mortuam, & extulerunt ac sepelierunt iuxta uirum suum. Et ortus est timor magnus super uniuersam congregationẽ, & super omnes qui audiebant hæc. Per manus aũt apostolorum ædebantur signa ac prodigia multa in populo, Et erant unanimiter omnes in porticu Solomonis. Cæterorum aũt nemo audebat se coniungere illis, sed magnificabat eos populus. Magis aũt accrescebat credentium domino multitudo uirorũ simul ac mulierũ, ita ut in plateas exportarent infirmos, & ponerẽt in lectulis ac grabatis, ut uenientis Petri uel umbra obũbraret aliquẽ illorũ. Conueniebat aũt & multitudo uicinarũ ciuitatum Hierosolymã, afferens ægros ac uexatos à spiritibus immũdis, qui sanabantur omnes. Exurgẽs aũt princeps sacerdotũ & omnes qui cũ illo erãt, quæ est factio Saddu cæorũ, repleti sunt æmulatione, & iniecerũt manus in apostolos, et posuerũt eos in custodia publica. Sed angelus dñi per nocte aperuit ianuas carceris, eductisq; illis dixit: Ite, et stantes loquamini in tẽplo populo omnia uerba uitæ huius. Illi uero quum hæc audissent, intrauerũt diluculo in templũ, ac docebant. Adueniens aũt princeps sacerdotũ & qui cum eo erant, conuocauerũt concilĩũ & uniuersum seniorum ordinẽ filiorũ Israel, miseruntq; ad carcerem qui adducerent eos.

Quum

οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι, οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ, ἀνακάμψαντες δὲ ἀπήγγειλαν, λέγοντες, ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν. ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο. παραγενόμενός δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, ὅτι ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν. τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις ἤγαγεν αὐτοὺς οὐ μετὰ βίας, ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν, ἵνα μὴ λιθασθῶσιν. ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεύς, λέγων. οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν, μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ πεπληρώκατε τὴν Ἰερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι, εἶπον· πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον, ἢ ἀνθρώποις. ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. τοῦτον ὁ θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν αὐτῷ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς. ἀνασὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσε ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι. εἶπε τε πρὸς αὐτούς. ἄνδρες Ἰσραηλῖται, πρόσεχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν. πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων, ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν. μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ. κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν. καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀποστῆτε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς. ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται. εἰ δὲ ἐκ θεοῦ ἐστιν, οὐ δυνήσεσθε καταλῦσαι αὐτὸ, μή ποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους

Quum autē uenissent ministri, nec reperissent illos in carcere, reuersi nunciauerunt, dicentes: Carcerem quidem inuenimus clausum cum omni diligentia, & custodes foris stantes ante ianuas. Quum aperuissemus autem, neminem intus reperimus. Vt autē audierunt hos sermones & sacerdos & magistratus templi principes sacerdotū, ambigebant de illis quid nam hoc futurum esset. Adueniens aūt quidam nunciauit eis: Ecce uiri quos posueratis in carcere, sunt in templo stantes ac docentes populū. Tunc abijt magistratus cum ministris, & adduxit illos sine ui. Timebāt enim populum, ne lapidarentur. Et quū adduxissent illos, statuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps sacerdotum, dicens: Nonne etiam atq; etiam præcepimus uobis, ne doceretis in nomine isto? Et ecce replestis Hierosolymam doctrina uestra, & uultis inducere super nos sanguinem hominis istius. Respōdens aūt Petrus & apostoli, dixerunt: Obedire oportet deo magis q̄ hominibus. Deus patrum nostrorum suscitauit Iesum, quem uos interemistis suspendentes in ligno. Hunc principem & seruatorem deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiā Israeli, remissionemq; peccatorū: ac nos sumus ei testes horum quæ dicimus: insuper autē & spiritus sanctus, quem dedit deus obedientibus ipsi. Hæc autē quum audissent, dissecabantur, & consultabant ut interficerent illos. Surgens autē quidam in concilio pharisæus nomine Gamaliel, legis doctor in precio habitus apud totum populū, iussit, ut paulisper secederent foras apostoli. Dixitq; ad illos: Viri Israelitæ, attendite uobis super hominibus istis quid acturi sitis. Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens se esse aliquē, cui adhæsit numerus uirorum circiter quadringentorum, qui occisus est, & omnes qui credebāt ei dissipati sunt, & redacti ad nihilum. Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis, & auertit populum multum post se, & ipse perijt, & omnes quotquot paruerant ei dispersi sunt. Et nūc dico uobis, Abstinete ab hominibus istis, & sinite illos: q̄niam si est ex hominibus cōsilium aut opus hoc, dissoluetur: sin ex deo est, non potestis dissoluere, ne quando & deo repugnare reperiamini. In huius aūt sententiam pedibus itum est à cæteris: & quū aduocassent apostolos

στόλους ἀπειλησαντες παρήγγειλαν, μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς. οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι. πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι ἰησοῦν τὸν χριστόν.

ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν. προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον. οὐκ ἀρεστόν ἐστιν, ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις. ἐπισκέψασθε οὖν ἀδελφοὶ ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτά, πλήρεις πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης. ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ, καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν. καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους. καὶ ἐξελέξαντο στέφανον ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ φίλιππον καὶ πρόχορον καὶ νικάνορα καὶ τίμωνα καὶ παρμενᾶν καὶ νικόλαον προσήλυτον ἀντιοχέα. οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων, καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. καὶ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν ἱερουσαλὴμ σφόδρα, πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει. στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ. ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς, τῆς λεγομένης λιβερτίνων καὶ κυρηναίων καὶ ἀλεξανδρέων καὶ τῶν ἀπὸ κιλικίας καὶ ἀσίας, συζητοῦντες τῷ στεφάνῳ, καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ, καὶ τῷ πνεύματι ᾧ ἐλάλει. τότε ὑπέβαλον ἄνδρας, λέγοντας, ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς μωσῆν καὶ τὸν θεόν. συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς γραμματεῖς, καὶ ἐπελθόντες συνήρπασαν αὐτόν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον, ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας. ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου. ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι ὁ ἰησοῦς ὁ ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη, ἃ παρέδωκεν ἡμῖν μωσῆς. καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθιζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου. εἶπε δὲ ὁ ἀρχιερεύς. εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει; ὁ δὲ ἔφη. ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε. ὁ θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν ἀβραάμ, ὄντι

stolos, cæsis præceperunt, ne loquerentur in nomine Iesu, & dimiserunt eos. Et illi quidē ibant gaudētes à cōspectu concilij, quod digni habiti essent, ut pro nomine eius cōtumelia afficerentur. Et quotidie in templo & in singulis domibus non cessabant docere & annunciare Iesum Christū. In diebus aūt VI illis crescente numero discipulorum, ortum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, eo quod despicerentur in ministerio quotidiano uiduæ ipsorum. Cæterum duodecim illi, quum iussissent adesse multitudinem discipulorum, dixerunt: Non est placitum, ut nos derelicto sermone dei, ministremus mēsis. Circūspicite ergo fratres, uiros ex uobis spectatæ probitatis septē, plenos spiritu sancto & sapiētia, quibus delegabimus hoc negocij. Nos uero deprecationi & administrādo sermoni incumbemus. Et placuit hic sermo coram tota multitudine. Et elegerūt Stephanū uirum plenum fide ac spiritu sancto & Philippum & Prochorum, & Nicanorem & Timonē & Parmenā & Nicolaum proselytum Antiochenū. Hos statuerunt in conspectu apostolorum: & quum orassent, imposuerūt eis manus. Et sermo dei crescebat, ac multiplicabatur numerus discipulorum Hierosolymis ualde, multaq; turba sacerdotū obediebat fidei. Porrò Stephanus plenus fide ac fortitudine ædebat prodigia & signa magna in populo. Exorti sunt autē quidam è synagoga, quæ appellatur Libertinorum & Cyrenensiū & Alexādrinorum & Cilicum & Asianorum, disputantes cum Stephano, nec poterant resistere sapientiæ & spiritui qui loquebatur. Tunc suborna-runt uiros qui dicerent: Audiuimus eum dicentē uerba contumelioſa in Mosen ac deū. Commouerūtq; plebem & seniores & scribas, atq; inuadentes corripuerunt eū, & adduxerunt in concilium, statueruntq; falsos testes qui dicerent: Homo iste non cessat loqui uerba cōtumelioſa aduersus locum sanctum hunc & legem. Audiuimus enim eum dicentem: Iesus Nazarenus iste demolietur locum hunc, & mutabit instituta, quæ tradidit nobis Moses. Et intuentes eum omnes qui sedebant in concilio, uiderunt faciē eius tanquam faciem angeli. Dixit aūt prin- VII ceps sacerdotū: Num hæc ita se habent? At ille ait: Viri fratres & patres, audite: Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ, quū

ξῦ πόλεις. ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακον-
ταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ,
ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ισ-
ραήλ. καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ
ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατά-
ξας τὸν Αἰγύπτιον. ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελ-
φοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὁ θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν
αὐτοῖς σωτηρίαν. οἱ δὲ οὐ συνῆκαν. τῇ τε ὑστε-
ρίᾳ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλα-
σεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών. ἄνδρες, ἀδελφοί
ἐστε ὑμεῖς, ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους; ὁ δὲ ἀδικῶν
τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών. τίς σε κατέ-
στησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς; μὴ ἀνει-
λεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν
Αἰγύπτιον; ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ,
καὶ ἐγένετο παροικῶν ἐν γῇ Μαδιάμ, οὗ ἐγέννη-
σεν υἱοὺς δύο. καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαρά-
κοντα, ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ
ἄγγελος κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου. ὁ δὲ Μω-
σῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα. προσερχομένου
δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ κυρίου
πρὸς αὐτόν. ἐγὼ ὁ θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ θεὸς
Ἀβραὰμ, καὶ ὁ θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς Ἰακώβ. ἔν-
τρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς, οὐκ ἐτόλμα κα-
τανοῆσαι. εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ κύριος. λῦσον τὸ
ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου. ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ
ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν
τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τοῦ στεναγμοῦ
αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς.
καὶ νῦν δεῦρο, καὶ ἀποστελῶ σε εἰς Αἴγυπτον.
τοῦτον τὸν Μωσῆν, ὃν ἠρνήσαντο εἰπόντες, τίς σε
κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ θεὸς
ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέσταλκεν ἐν χειρὶ ἀγ-
γέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ. οὗτος
ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα
ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν
τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. οὗτός ἐστιν ὁ Μω-
σῆς, ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς Ισραήλ. προφήτην ὑμῖν
ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν
ὑμῶν, ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε. οὗτός ἐστιν ὁ γε-
νόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ
ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ,
καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγον
ζῶντα δοῦναι ἡμῖν. ᾧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι
γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο
καὶ ἐστράφησαν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν εἰς Αἴγυ-
πτον, εἰπόντες τῷ Ἀαρών. ποίησον ἡμῖν θε-
οὺς, οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ Μωσῆς
οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου,
οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ. καὶ ἐμοσχοποί-
ησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον
θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔρ-

γοις

in dictis. Vt uero expletum est ei quadragin
ta annorum tempus subijt in cor eius, ut in-
uiseret fratres suos filios Israel. Et quũ uidis-
set quendam iniuria affici, defendit eum, &
ultus est uicẽ eius qui affligebatur, percus-
so Aegyptio. Existimabat autem intelligere
fratres suos, quòd deus per manũ ipsius da-
ret salutem illis. At illi non intellexerunt. Et
sequenti die conspectus est illis litigãtibus,
& redegit eos in concordiã, dicens: Viri, fra-
tres estis, cur uos inuicem lædítis? Cæterum
is qui iniuriam faciebat proximo repulit eũ,
dicens: Quis te constituit principem ac iudi
cem super nos? Nunquid interficere me tu
uis, quemadmodum interfeciſti heri Aegy-
ptium? Fugit autẽ Moses ad dictum hoc, &
factus est aduena in terra Madian, ubi gene-
rauit filios duos. Et expletis annis quadra-
ginta, apparuit illi in deserto montis Sina
angelus domini in flammeo incendio rubi.
Moses aũt ut conspexit, admiratus est uisũ.
Porrò quum accederet ut attenderet, facta
est ad eum uox domini: Ego sum deus pa-
trum tuorum, deus Abraham, deus Isaac, &
deus Iacob. Tremefactus autẽ Moses, non
audebat attendere. Dixit aũt illi dominus:
Solue calciamentum pedum tuorum: locus
enim in quo stas, terra sancta est. Vidi, uidi,
inquam, afflictionem populi mei qui est in
Aegypto, & gemitum eorum audiui, & de-
scendi ut eruã eos. Nunc uenito, & mittam
te in Aegyptum. Hunc Mosen quem nega-
uerunt, dicentes, Quis te constituit principẽ
& iudicem? hunc, inquam, deus principem
& redemptorem misit per manum angeli
qui apparuerat illi in rubo. Hic eduxit illos,
ædens prodigia & signa in Aegypto, & in
rubro mari, & in deserto annis quadraginta.
Hic est Moses, qui dixit filijs Israel: Prophe
tam suscitabit uobis dominus deus uester
è fratribus uestris similem mei, illum audie-
tis. Hic est qui fuit in congregatione in solitu
dine cum angelo qui loquebatur ei in mon-
te Sina, & cum patribus nostris, qui accepit
sermonem uiuum ut daret nobis. Cui nolue
runt obedire patres nostri, sed repulerunt &
auersi sunt corde suo in Aegyptum, dicen-
tes ad Aaron: Fac nobis deos qui præcedãt
nos. Mosi enim huic, qui eduxit nos de ter-
ra Aegypti, nescimus quid acciderit. Et uitu
lum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt
hostiã simulachro, & lætabantur super ope-

γοις τῶν χειρῶν αὐτῶν. ἔστρεψε δὲ ὁ θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν. μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ οἶκος Ἰσραήλ; καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ μολόχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διέταξατο, ὁ λαλῶν τῷ μωσῆ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον, ὃν ἑωράκει. ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἔξωσεν ὁ θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ, ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ ᾐτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ θεῷ Ἰακώβ. σολομὼν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον. ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει. ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει κύριος, ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα; σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς. τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγόνατε, οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας αὐτῷ ἐπ' αὐτόν. ὑπάρχων δὲ πλήρης πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν θεοῦ, καὶ ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ. καὶ εἶπεν. ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ θεοῦ. κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν. καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως ἐλιθοβόλουν, καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου σαύλου, καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν στέφανον ἐπικαλούμενον, καὶ λέγοντα. κύριε ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου. θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ. κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐκοιμήθη. σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν ἱεροσολύμοις, πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς ἰουδαίας καὶ σαμαρείας πλὴν τῶν ἀποστόλων. συνεκόμισαν δὲ τὸν στέφανον

ribus manuum suarum. Cõuertit se autem deus, & tradidit eos ut colerent militiã cœli, sicut scriptum est in libro prophetarum: Num uictimas & hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel? Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sydus dei uestri Rempham, figuras quas fecistis ad adorandum eas. Et transferam uos ultra Babylonem. Tabernaculum testimonij fuit patribus nostris in deserto, sicut ordinauerat illis, loquẽs ad Mosen ut faceret illud secundum formã, quam uiderat. Quod & induxerunt, qui successerũt, patres nostri cum Iesu in possessionem gentium, quas expulit deus à facie patrũ nostrorũ usq; ad dies Dauid, qui inuenit gratiam coram deo, & petijt ut inueniret tabernaculum deo Iacob. Solomon autẽ ædificauit illi domum. Sed excelsissimus ille non in manufactis templis habitat, sicut propheta dicit: Cœlum mihi sedes est, terra aũt scabellum pedũ meorũ. Quam domũ ædificabitis mihi dicit dominus, aut quis locus requietionis meæ est? Nónne manus mea fecit hæc omnia? Duri ceruice & incircũcisi corde & auribus, uos semper spiritui sancto resistitis, sicut patres uestri, ita & uos. Quem prophetarũ nõ sunt persequuti patres uestri? Et occiderunt eos qui prænunciabant de aduẽtu iusti illius, cuius uos nũc proditores & occisores fuistis: qui accepistis legẽ per dispositiones angelorũ, nec seruastis. Audientes autẽ hæc dissecabãtur cordibus suis, & stridebãt dẽtibus suis in eum. Quum aũt esset plenus spiritu sancto, intentis in cœlũ oculis, uidit gloriã dei, & Iesum stantem à dextris dei. Et ait: Ecce uideo cœlos apertos, & filium hominis stantẽ à dextris dei. Exclamantes aũt uoce magna, continuerunt aures suas, & impetũ fecerunt unanimiter in eum. Et eiectũ eum è ciuitate lapidabant; ac testes deposuerũt uestimẽta ad pedes adolescẽtis, qui uocabatur Saulus. Et lapidabant Stephanum inuocantẽ, ac dicentem: Domine Iesu, suscipe spiritũ meum. Positis aũt genibus, clamauit uoce magna: Domine, ne statuas illis peccatũ hoc. Et quum hoc dixisset obdormiuit. VIII Saulus aũt consenserat in necem eius. Facta est autẽ in illo die persequutio magna aduersus ecclesiam, quæ erat Hierosolymis, & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ præter apostolos. Curauerunt aũt unà Stephanum

νομ ἄνδρῶν γυναικῶν, καὶ ἐποίησαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ. σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν. οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον. Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν χριστόν. προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου, ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς, καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει. πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο. πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν. καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι σίμων, προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων, καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς σαμαρείας, λέγων, εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν, ᾧ προσεῖχον ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη. προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς. ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ, εὐαγγελιζομένῳ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες. ὁ δὲ σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. θεωρῶν τε δυνάμεις καὶ σημεῖα γινόμενα ἐξίστατο. ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι δέδεκται ἡ σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, οἵτινες καταβάντες, προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι πνεῦμα ἅγιον. οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἰησοῦ. τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον πνεῦμα ἅγιον. θεασάμενος δὲ ὁ σίμων, ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα, λέγων. δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ πνεῦμα ἅγιον. πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν. τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ ἐνόμισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι. οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης, καὶ δεήθητι τοῦ θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου. εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ σίμων, εἶπε. δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε. οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν

λόγον

num uiri religiosi, fecerunt̃q; planctum magnum super eum. Saulus uero deuastabat ecclesiam per singulas domos intrans, trahens q; uiros ac mulieres tradebat in custodiam. Illi igitur dispersi peragrabāt, annunciantes sermonem dei. Philippus aũt peruenit in ciuitatẽ Samariæ, ac prædicabat illis Christum. Intendebāt aũt turbæ his, quæ à Philippo dicebantur, unanimiter audientes & uidentes signa quę ædebat. Spiritus enim immũdi, è multis qui ab illis tenebātur, exibant, clamantes uoce magna. Multi aũt paralytici & claudi sanati sunt. Et factum est gaudiũ magnũ in illa ciuitate. Vir autẽ quidam nomine Simon, qui antea in ea ciuitate artem exercuerat magicã, ac gentẽ dementauerat Samariæ, dicens se esse quempiam magnũ, qui auscultabant illi à minimo usq; ad maximũ, dicentes: Iste est uirtus dei, quæ uocatur magna. Auscultabant aũt ei, propterea quòd multo tẽpore magicis artibus dementasset eos. Quũ uero credidissent Philippo, euangelizanti de regno dei, deq; nomine Iesu Christi, baptizabantur uiri simul ac mulieres. Tunc Simon & ipse credidit, & quũ baptizatus esset, adhærebat Philippo. Videns q; signa & uirtutes fieri, stupens admirabatur. Quũ aũt audissent apostoli qui erāt Hierosolymis, q; recepisset Samaria sermonem dei, miserunt ad eos Petrũ ac Ioannem. Qui quum descẽdissent, orauerũt pro ipsis ut acciperent spiritũ sanctũ. Nondum enim in quẽquam illorũ illapsus fuerat, sed baptizati tantum erāt in nomine Christi Iesu. Tunc imponebant manus super illos, ac cipiebātq; spiritum sanctũ. Quum uidisset aũt Simõ, quòd p̃ impositionẽ manuũ apostolorũ daretur spiritus sanctus, obtulit eis pecunias, dicens: Date & mihi potestatem istã, ut cuicunq; imposuero manus, accipiat spiritum sanctum. Petrus aũt dixit ad eum: Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum dei existimasti pecunijs parari. Non est tibi pars neq; sors in ratione hac: cor enim tuum non est rectũ coram deo. resipisce igit̃ ab ista malicia tua, et roga deum, si forte remittatur tibi cogitatio cordis tui. In felle enim amaritudinis, & colligatione iniquitatis uideo te esse. Respondẽs aũt Simon, dixit: Precemini uos pro me apud dominum, ne quid eueniat in me horum quæ dixistis. Et illi quidem testificati & loquuti

λόγον τοῦ κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλήμ, πολλάς τε κώμας τῶν σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο. ἄγγελος δὲ κυρίου ἐλάλησε πρὸς φίλιππον, λέγων. ἀνάστηθι, καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν ἐπὶ τὴν ὁδὸν, τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ ἱερουσαλὴμ εἰς γάζαν. αὕτη ἐστὶν ἔρημος. καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη. καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ αἰθίοψ, εὐνοῦχος, δυνάστης κανδάκης βασιλίσσης αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς ἱερουσαλὴμ, ἦν τε ὑποστρέφων καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην ἡσαΐαν. εἶπε δὲ τὸ πνεῦμα τῷ φιλίππῳ. πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ. προσδραμὼν δὲ ὁ φίλιππος, ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν. ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; ὁ δὲ εἶπε. πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσει με; παρεκάλεσέ τε τὸν φίλιππον ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ. ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη. ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἄφωνος ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ φιλίππῳ, εἶπε. δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο, περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός; ἀνοίξας δὲ ὁ φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν ἰησοῦν. ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ. καὶ φησὶν ὁ εὐνοῦχος. ἰδοὺ ὕδωρ, τί κωλύει με βαπτισθῆναι; εἶπε δὲ ὁ φίλιππος. ἐὰν πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε. πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ εἶναι τὸν ἰησοῦν χριστόν. καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα. καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ τε φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν. ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, πνεῦμα κυρίου ἥρπασε τὸν φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν ἔτι ὁ εὐνοῦχος. ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων. φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς ἄζωτον, καὶ διερχόμενος, εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς καισάρειαν. ὁ δὲ σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ, ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγὰς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς ἱερουσαλήμ. ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ δαμασκῷ, καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πεσὼν ἐπὶ τὴν γῆν ἤκουσε φωνὴν, λέγουσαν αὐτῷ, σαοὺλ

σαοὺλ

sermonem dei, reuersi sunt Hierosolymam, & multis oppidulis Samaritanorū euangelizabant. Angelus aūt domini loquutus est ad Philippum, dicens: Surge, & uade meridiem uersus, ad uiam quæ descēdit ab urbe Hierosolymorū ad ciuitatem Gazam, hæc est deserta. Et surgens abijt, & ecce uir Aethiops, eunuchus, præfectus Candaces reginæ Aethiopum, quem præfecerat uniuersæ gazæ suæ, uenerat adoraturus Hierosolymam, & reuertebatur sedens super currum suum, legebatq; Hesaiam prophetam. Dixit aūt spiritus Philippo: Accede, & adiunge te ad currum istum. Accurrēs aūt Philippus, audiuit eū legentem Hesaiā prophetam: & dixit: Intelligis ne quæ legis? At ille ait: Quinam enim possim, nisi aliquis dux uiæ mihi fuerit? Rogauitq; Philippū, ut ascēderet sederetq; secum. Argumentum aūt scripturæ quam legebat, erat hoc: Tanquā ouis ad occisionem ductus est, & sicut agnus corā tondente se mutus, sic non aperuit os suum. In humilitate ipsius iudiciū eius sublatum est. Generationē aūt eius quis enarrabit? Quoniam tollitur de terra uita eius. Respondens aūt eunuchus Philippo, dixit: Obsecro te, de quo propheta dicit hoc, de se, an de alio quopiā? Aperiens autē Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, prędicauit illi Iesum. Et dum irent per uiā, uenerūt ad quandam aquā. Et ait eunuchus: Ecce aqua: quid uetat quo minus baptizer? Dixit autē Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait: Credo filium dei esse Iesum Christum. Et iussit sisti currum. Ac descēderunt ambo in aquam, Philippus simul & eunuchus, & baptizauit eū. Quum autē ascendissent ex aqua, spiritus domini rapuit Philippum, nec amplius uidit eum eunuchus. Ibat enim per uiā suam gaudens. Philippus aūt repertus est Azoti, & pertransiens euangelizabat ciuitatibus cūctis, donec ueniret Cæsaream. Saulus aūt adhuc spirans minas ac cædem aduersus discipulos domini, accessit ad principem sacerdotū, & petijt ab eo epistolas, quas perferret Damascū ad synagogas: ut si quos inuenisset eius uiæ seu uiros seu mulieres, uinctos duceret Hierosolymam. Et quum iter faceret, contigit ut appropinquaret Damasco. Et subito circumfulgurauit eum lux de cœlo, collapsusq; in terram, audiuit uocem, dicentem sibi: Saul,

IX

saul

Saul, quid me perſequeris? Dixit aũt: Quis es domine? Dominus aũt dixit: Ego ſum Ieſus, quem tu perſequeris. Durũ eſt tibi contra ſtimulos calcitrare. Is tremẽs ac ſtupens dixit: Domine, quid me uis facere? Et dominus ad eum: Surge, & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere. Viri aũt illi qui erant ei comites itineris, ſtabant attoniti, audientes quidẽ uocem, neminem tamen uidẽtes. Surrexit aũt Saulus è terra, apertiſq; oculis neminem uidebat. Sed manu ducentes illum, introduxerũt Damaſcũ. Et erat tribus diebus non uidens, ac non comedit neq; bibit. Erat autẽ quidã diſcipulus Damaſci, nomine Ananias: & dixit ad illũ per uiſum dominus: Anania. Et ille ait: Ecce ego domine. Et dominus ad eum: Surge & uade in uicũ qui uocatur Rectus, & quære in domo Iudæ, Saulum nomine Tarſenſem. Ecce enim orat. Et uidit per uiſum uirum Ananiã nomine introeuntẽ, & imponentem ſibi manum, ut uiſum reciperet. Reſpondit autem Ananias: Domine, audiui ex multis de uiro hoc, quanta mala fecerit ſanctis tuis Hieroſolymæ. Et hoc loco habet poteſtatem à principibus ſacerdotũ, uinciendi omnes qui inuocãt nomen tuum. Dixit autem ad eum dominus: Vade, quoniã organum electum eſt mihi iſte, ut portet nomen meum coram gẽtibus & regibus ac filijs Iſrael. Ego enim oſtendã illi, quanta oporteat eũ pro nomine meo pati. Et abijt Ananias, & introiuit in domum, & imponens ei manus dixit: Saul frater, dominus miſit me, qui apparuit tibi in uia qua ueniebas, ut uiſum recipias, & impleariſ ſpiritu ſancto. Et confeſtim deciderunt ab oculis eius tanq; ſquamæ, & uiſum recepit. & ſurgens baptizatus eſt. Quumq; cepiſſet cibum, corroboratus eſt. Fuit aũt Saulus cum diſcipulis qui erant Damaſci, per dies aliquot. Et cõtinuo in ſynagogis prædicabat Chriſtum, q̃ is eſſet filius dei. Stupebant aũt omnes qui eum audiebant, ac dicebant: Nónne hic eſt qui expugnabat Hieroſolymis eos, qui inuocabãt nomen iſtud? Et huc ad hoc uenit, ut uinctos illos duceret ad principes ſacerdotum? Saulus autem multo magis inualeſcebat, & confundebat Iudæos qui habitabãt Damaſci, affirmãs quod is eſſet Chriſtus. Expletis autem diebus compluribus, inierunt inter ſe Iudæi conſilium, ut illum occiderent.

ἐγνώσθη δὲ τοῖς σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι. λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι. παραγενόμενος δὲ ὁ σαῦλος εἰς ἱερουσαλήμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς, καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες, ὅτι ἐστὶ μαθητής. βαρναβᾶς δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ ἰησοῦ. καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν ἱερουσαλήμ, καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ. ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς ἑλληνιστάς. οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν. ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς ταρσόν. ἡ μὲν οὖν ἐκκλησία καθόλης τῆς ἰουδαίας καὶ γαλιλαίας καὶ σαμαρείας εἶχεν εἰρήνην, οἰκοδομούμενη καὶ πορευομένη τῷ φόβῳ τοῦ κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπληθύνετο. ἐγένετο δὲ, πέτρου διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους, τοὺς κατοικοῦντας λύδδαν. εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα ἀινέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτου, ὃς ἦν παραλελυμένος, καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ πέτρος. ἀινέα, ἰᾶταί σε ὁ ἰησοῦς χριστός. ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. καὶ ἀναστὰς παραχρῆμα. καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες λύδδαν καὶ τὸν ἀσαρῶνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν κύριον. ἐν ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι ταβιθά. ἣ διερμηνευομένη λέγεται δορκάς. αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει. ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν. λούσαντες δὲ αὐτὴν, ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ. ἐγγὺς δὲ οὔσης λύδδης τῇ ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες, ὅτι πέτρος ἔστιν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες, μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν. ἀναστὰς δὲ πέτρος, συνῆλθεν αὐτοῖς. ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια, ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν οὖσα ἡ δορκάς. ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο. καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε. ταβιθά, ἀνάστηθι. ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν πέτρον, ἀνεκάθισε. δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν. φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν. γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν κύριον.

ἐγένετο

Sed intellectiæ sunt Saulo insidiæ eorũ. Adseruabantq; portas die ac nocte, ut eum interficerent. Accipientes autẽ eum discipuli nocte, per murum demiserunt, submittẽtes in sporta. Quum aũt Saulus uenisset Hierosolymã, tentabat se iungere discipulis, & omnes timebant eum, nõ credentes quod esset discipulus. Barnabas autẽ apprehensum illum duxit ad apostolos, ac narrauit illis quo modo in uia uidisset dominum, & quod locutus esset ei, & quomodo in Damasco fortiter egisset in nomine Iesu. Et erat cum illis intrans & exiẽs Hierosolymis, cum fiducia loquens in nomine domini Iesu. Loquebaturq; & disputabat aduersus Græcos: illi uero quærebant occidere eum. Quod quũ cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum. Igitur ecclesiæ quidẽ per totam Iudæam & Galilæã & Samariam habebant pacem, & ædificabantur uersantes in timore domini, & consolatione sancti spiritus multiplicabantur. Factum est autẽ ut Petrus dum peragraret per omnes, deueniret etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ. Reperit autẽ ibi hominem quẽdam nomine Aeneam, annis iam octo decũbentem in grabbato, qui erat paralyticus. Et ait illi Petrus: Aenea, sanet te dominus Iesus Christus. Surge, & sterne tibijpsi. Et continuo surrexit. Et uiderũt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Assarone, qui conuersi sunt ad dominũ. Ioppæ aũt fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ interpretata dicitur Dorcas. Hęc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas præstabat. Factum est aũt in diebus illis, ut infirmata morereꝛ. Quam quũ lauissent, posuerunt in cœnaculo. Quũ aũt uicina esset Lydda Ioppæ, ac discipuli audissent quod Petrus esset in ea, miserunt ad eum, rogãtes, ne grauaretur uenire usq; ad se. Exurgens autẽ Petrus uenit cum illis. Et quũ aduenissẽt, duxerũt illum in cœnaculũ, & circũsteterunt illũ omnes uiduæ flentes, & ostẽdentes tunicas uestesq;, quas faciebat quum esset cum ipsis Dorcas. Eiectis aũt omnibus foras, Petrus positis genibus orauit: & cõuersus ad corpus dixit: Tabitha, surge. At illa aperuit oculos suos, uisoq; Petro resedit. Data aũt illi manu, erexit eam: & quũ uocasset sanctos ac uiduas, exhibuit eam uiuã. Id aũt innotuit per totam Ioppen, & crediderunt multi in dominum.

Factum

ἐγένετο δὲ, ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι σίμωνι βυρσεῖ. αὐτίκα δέ τις ἦν ἐν καισαρείᾳ, ὀνόματι κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης ἰταλικῆς, εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ, καὶ δεόμενος τοῦ θεοῦ διὰ παντός. εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐνάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ. κορνήλιε. ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε. τί ἐστι κύριε; εἶπε δὲ αὐτῷ. αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον πέτρον. οὗτος ξενίζεται παρά τινι σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστὶν οἰκία παρὰ θάλασσαν. οὗτος λαλήσει σοι, τί σε δεῖ ποιεῖν. ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην. τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην. ἐγένετο δὲ προσπεινον, καὶ ἤθελε γεύσασθαι. παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις. καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν. ἀναστὰς πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. ὁ δὲ πέτρος εἶπε. μηδαμῶς κύριε, ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν. ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε σὺ μὴ κοίνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρὶς, καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν. ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ πέτρος, τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τῷ πυλῶνα. καὶ φωνήσαντες ἐπυθάνοντο, εἰ σίμων ὁ ἐπικαλούμενος πέτρος ἐνθάδε ξενίζεται. τοῦ δὲ πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ πνεῦμα. ἰδοὺ ἄνδρες ζητοῦσί σε, ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς. καταβὰς δὲ πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας, οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν. ἰδοὺ ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε. τίς ἡ αἰτία δι' ἣν πάρεστε. οἱ δὲ εἶπον, κορνήλιος ἑκατοντάρχης ἀνὴρ

Factum est autem ut dies multos maneret Ioppæ apud Simonem quẽdam coriarium.

Vir autẽ quidam erat Cæsareæ, nomine Cornelius, centurio ex cohorte quæ dicitur Italica, religiosus ac timens deum cum tota domo sua, præstãs eleemosynas multas plebi, deprecansq; deum semper. Is uidit per uisum manifeste fermè hora diei nona angelum dei introeuntem ad se, dicentemq; sibi: Corneli. At ille intuens eum, ac timore correptus, dixit: Quid est domine? Dixit autem illi: Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriã coram deo. Et nunc mitte uiros Ioppen, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus. Hic diuersatur apud Simonem quendam coriarium, cui est domus iuxta mare. Hic dicet tibi, quid te oporteat facere. Et quum discessisset angelus qui loquebatur illi, uocauit duos famulos suos, & militem religiosum ex his qui sibi adhærebant. Quibus quum narrasset omnia, misit illos Ioppen. Postridie uero facientibus illis iter & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora domus, ut oraret, circa horam sextam. Et quum esuriret, uoluit gustare cibum. Parantibus aũt illis, irruit super eum mentis excessus. Et uidet cœlum apertum, ac descendẽs ad se uas quoddam uelut linteum magnum, quatuor initijs alligatum, summitti è cœlo in terrã, in quo erãt omnia quadrupedia terræ bestiæq; & reptilia & uolatilia cœli. Et facta est uox ad eum: Surge Petre, macta & uescere. Ait autem Petrus: Nequaquã domine, quia nũquam edi quicquam cõmune uel immundum. Et uox rursus iterum ad eum: Quæ deus purificauit, tu cõmunia ne dixeris. Hoc autẽ factum est tertio. Et rursum receptum est uas in cœlum. Et dum apud sese hæsitaret Petrus, quænam esset uisio quam uidisset, ecce uiri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, astiterũt ad ianuam. Et euocato quopiam interrogabant an Simon qui cognominaretur Petrus, illic haberet hospitium. Petro uero cogitante de uisione, dixit spiritus ei: Ecce uiri quærũt te. Surge itaque & descende, & uade cum eis, nihil hæsitans, propterea quod ego misi illos. Descendens autem Petrus ad uiros, qui missi erant à Cornelio ad ipsum, dixit: Ecce ego sum ille quẽ quæritis. Quæ causa est propter quam uenistis? Qui dixerunt: Cornelius centurio

uir

ανὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν, μαρτυ-
ρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν ἰουδαίων, ἐ-
χρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου, μεταπέμψασθαί
σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ
σοῦ. εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς, ἐξένισε. τῇ δὲ
ἐπαύριον ὁ πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τι-
νες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ ἰόππης συνῆλθον αὐ-
τῷ. καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν καισάρει-
αν. ὁ δὲ κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτοὺς, συγκαλε-
σάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους
φίλους. ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν πέτρον, συ-
ναντήσας αὐτῷ ὁ κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πό-
δας, προσεκύνησεν. ὁ δὲ πέτρος αὐτὸν ἤγειρε,
λέγων. ἀνάστηθι, κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι. καὶ
συνομιλῶν αὐτῷ εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνελη-
λυθότας πολλούς, ἔφη τε πρὸς αὐτούς. ὑμεῖς ἐπί-
στασθε, ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ ἰουδαίῳ κολλᾶ-
σθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ. κἀμοὶ ὁ θεὸς ἔ-
δειξε, μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρω-
πον, διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμφθείς.
πυνθάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με;
καὶ ὁ κορνήλιος ἔφη, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι
ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐνάτην
ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ
ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, καὶ φησί. κορ-
νήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημο-
σύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. πέμψον
οὖν εἰς ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι σίμωνα, ὃς ἐπι-
καλεῖται πέτρος, οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ σίμω-
νος βυρσέως παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενόμενος
λαλήσει σοι. ἐξ αὐτῆς οὖν ἔπεμψά σε, σὺ τε
καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. νῦν οὖν πάν-
τες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι
πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ. ἀνοί-
ξας δὲ πέτρος τὸ στόμα, εἶπεν. ἐπ' ἀληθείας κα-
ταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ
θεός, ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ
ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι. τὸν
λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς ἰσραὴλ, εὐαγγελιζό-
μενος εἰρήνην διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, οὗτός ἐστι πάντων
κύριος. ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅ-
λης τῆς ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς γαλιλαίας,
μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν ἰωάννης, ἰησοῦν τὸν
ἀπὸ ναζαρὲθ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ θεὸς πνεύματι
ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώ-
μενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ
τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. καὶ ἡμεῖς
ἐσμὲν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ
χώρᾳ τῶν ἰουδαίων καὶ ἐν ἰερουσαλήμ, ὃν ἀνεῖλον
κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου. τοῦτον ὁ θεὸς ἤγειρε τῇ
τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέ-
σθαι οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς
προ-

uir iuſtus ac timens deum, & teſtimoniũ ha-
bens ab uniuerſa gente Iudæorum, oraculo
admonitus eſt ab angelo ſancto, ut accerſe-
ret te in domum ſuam, & audiret uerba abs
te. Intro uocatos igitur eos, recepit hoſpitio.
Sequẽti uero die Petrus profectus eſt cum
illis, & quidam ex fratribus Ioppenſibus co
mitati ſunt eum. Poſtridie uero introierunt
Cæſaream. Porrò Cornelius expectabat il-
los, conuocatis cognatis ſuis ac neceſſarijs
amicis. Vt autẽ factũ eſt ut introiret Petrus,
obuiã progreſſus ei Cornelius, ac procidens
ad pedes, adorauit eum. Petrus uero erexit
eum, dicẽs: Surge, & ego ipſe homo ſum. Et
colloquẽs cum illo, intrauit, & offendit mul-
tos qui conuenerãt, dixitq; ad illos: Vos ſci-
tis, non eſſe fas uiro Iudæo coniũgi aut acce
dere ad alienigenam: ſed mihi oſtendit deus,
ne quẽ communẽ aut immundũ dicerem ho
minẽ, quapropter & incunctãter ueni accer
ſitus. Interrogo ergo quã ob cauſam accerſi-
ſtis me? Et Cornelius ait: Die abhinc quarto
uſq; ad hanc horã, ſedebam ieiunus, & hora
nona precabar in domo mea, & ecce uir ſte
tit ante me in ueſte ſplẽdida, & ait: Corneli,
exaudita eſt deprecatio tua, & eleemoſynæ
tuæ in memoria habitæ ſunt corã deo: mit-
te ergo qui eant Ioppen, & accerſe Simonẽ
qui cognominatur Petrus: hic diuerſatur in
ædibus Simonis coriarij iuxta mare, qui ſi-
mul atq; uenerit loquetur tibi. Confeſtim er
go miſi ad te, & tu bene feciſti qui aduenieris.
Nunc ergo omnes nos, teſte deo, adſumus
ut audiamus omnia quæcunq; tibi præcepta
ſunt à deo. Aperiẽs aũt Petrus os, dixit: Re
ipſa cõperio, q̃ non ſit perſonarũ reſpectus
apud deũ, ſed in quauis gẽte q̃ timet ipſum
& operatur iuſtitiam, is acceptus eſt illi. Ser
monẽ quẽ miſit deus filijs Iſrael, annuncians
pacem per Ieſum Chriſtũ, hic eſt omniũ do-
minus. Ipſi noſtis, de quo ſermone fama di-
uulgatũ fuit in tota Iudæa, rumore primum
orto à Galilæa, poſt baptiſma quod prædi-
cabat Ioannes, ut Ieſum Nazarenũ unxerit
deus ſpiritu ſancto & uirtute, qui obambu-
lauit benefaciendo & ſanando omnes op-
preſſos à diabolo, quoniã deus erat cum il-
lo. Et nos teſtes ſumus omnium quę fecit &
in regione Iudæorũ & Hieroſolymis, quem
occiderunt ſuſpenſum in ligno. Hunc deus
ſuſcitauit tertio die, & exhibuit eũ ut mani-
feſtus fieret nõ toti populo, ſed teſtib. prius

ad

προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἡμῖν, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ καὶ διαμαρτύρασθαι, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν. τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν. ἔτι λαλοῦντος τοῦ πέτρου τὰ ῥήματα τοῦτα, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον. καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοί, ὅσοι συνῆλθον τῷ πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκκέχυται. ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις καὶ μεγαλυνόντων τὸν θεόν. τότε ἀπεκρίθη ὁ πέτρος. μή τι τὸ ὕδωρ κωλῦσαί τις δύναται τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον ὡσθὼς καὶ ἡμεῖς; προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου. τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν ἰουδαίαν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. καὶ ὅτε ἀνέβη πέτρος εἰς ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς, λέγοντες, ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες αὐτοῖς. ἀρξάμενος δὲ ὁ πέτρος, ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς, λέγων. ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει ἰόππῃ προσευχόμενος, καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιέμενον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ. εἰς ὃ ἀτενίσας, κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς καὶ τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετά, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ. ἤκουσα δὲ φωνῆς, λεγούσης μοι. ἀναστὰς πέτρε, θῦσον καὶ φάγε. εἶπον δέ, μηδαμῶς κύριε, ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου. ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς, καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν. καὶ ἰδοὺ ἐπὶ τῶν θυρῶν ἄνδρες ἐπέστησαν τρεῖς ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ καισαρείας πρός με. εἶπε δέ μοι τὸ πνεῦμα, συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός. ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν, πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ. ἀπόστειλον εἰς ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον πέτρον, ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ, καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου. ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον

ad hoc delectis à deo nimirum nobis, qui cò medimus ac bibimus unà cũ illo, poſtea q̃ reſurrexit à mortuis. Et præcepit nobis ut prædicaremus populo ac teſtificaremur, q̃ ipſe ſit ille qui cõſtitutus erat à deo iudex uiuorũ ac mortuorũ. Huic omnes prophetę teſtimoniũ ferũt, q̃ remiſſionẽ peccatorum accepturus ſit per nomen eius quiſquis crediderit in eum. Adhuc loquẽte Petro uerba hęc, cecidit ſpiritus ſanctus ſuper omnes qui audiebant ſermonẽ. Et obſtupuerunt hi qui ex circumciſorũ genere credebãt, quotquot uenerãt cũ Petro, quod & in gentes donum ſpiritus ſancti effuſum eſſet. Audiebãt enim illos loquẽtes linguis ac magnificantes deũ. Tunc reſpondit Petrus: Num quis prohibere poteſt quominus aqua baptizẽtur hi qui ſpiritũ ſanctũ acceperũt ſicut & nos? Et iuſſit eos baptizari in nomine domini. Tũc rogauerunt eum, ut remaneret aliquot dies.

Audierunt aũt apoſtoli & fratres qui erãt XI
in Iudæa, quod & gentes recepiſſent ſermonem dei. Quũq̃ aſcendiſſet Petrus Hieroſolymã, diſceptabãt aduerſus illũ qui erant ex circumciſione, dicentes: Ad uiros præputiũ habentes introiſti, & ediſti cum illis. Petrus aũt rem ab initio repetens, expoſuit illis ordine, dicens: Ego erã in ciuitate Ioppe orãs, & uidi raptus extra me uiſionẽ, deſcendere uas quoddã ceu linteũ magnũ, quatuor initijs emiſſum è cœlo, & uenit uſque ad me. In quod quũ intendiſſem oculos, animaduerti & uidi quadrupedia terræ & beſtias & reptilia & uolatilia cœli. Audiui aũt & uocem, dicentem mihi: Surge Petre, macta & ueſcere. Dicebã autẽ: Nequaq̃ domine, quia nihil cõmune aut immundum unquam introiuit in os meum. Reſpondit autẽ mihi uox rurſum è cœlo, quæ deus mundauit, tu ne communia dixeris. Idq̃ accidit tertio, & rurſum omnia ſubducta ſunt in cœlum. Et ecce extemplo tres uiri præſto aderant in ædibus in quibus eram, è Cæſarea miſſi ad me. Dixerat autem mihi ſpiritus, ut congrederer cum illis, nihil hæſitans. Potrò comitati me ſunt et ſex fratres hi. Et ingreſſi ſumus in domum uiri: iſq̃ retulit nobis, ut uidiſſet angelũ domi ſuæ, qui aſtitiſſet ac dixiſſet ſibi: Emitte uiros Ioppẽ, & accerſe Simonẽ cognomẽto Petrũ, qui tibi ea dicturus eſt, per quæ ſeruetur & tu & uniuerſa domus tua. Quũ autem exorſus eſſem ſermonẽ, illapſus eſt ſpiritus

ſanctus

ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ. ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος κυρίου ὡς ἔλεγεν. ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ. εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς, ὡς καὶ ἡμῖν πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν κύριον ἰησοῦν χριστόν, ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν θεόν; ἀκούσαντες δὲ ταῦτα, ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεὸν, λέγοντες. ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν. οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ στεφάνῳ, διῆλθον ἕως φοινίκης καὶ κύπρου καὶ ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον, εἰ μὴ μόνον ἰουδαίοις. ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες κύπριοι καὶ κυρηναῖοι, οἵτινες ἐλθόντες εἰς ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν κύριον ἰησοῦν. καὶ ἦν χεὶρ κυρίου μετ' αὐτῶν, πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν κύριον. ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας, τῆς οὔσης ἐν ἱεροσολύμοις, περὶ αὐτῶν, καὶ ἐξαπέστειλαν βαρνάβαν διελθεῖν ἕως ἀντιοχείας. ὃς παραγενόμενος, καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας, τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ, ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς, καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προστέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ κυρίῳ. ἐξῆλθε δὲ εἰς ταρσὸν ὁ βαρνάβας, ἀναζητῆσαι σαῦλον. καὶ εὑρὼν αὐτὸν, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς ἀντιόχειαν. ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς. ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ ἱεροσολύμων προφῆται εἰς ἀντιόχειαν. ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι ἄγαβος, ἐσήμαινε διὰ τοῦ πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. ὅς τις καὶ ἐγένετο ἐπὶ κλαυδίου καίσαρος. τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς ηὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς, ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀπόστειλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, διὰ χειρὸς βαρνάβα καὶ σαύλου. κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀνεῖλε δὲ ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν ἰωάννου μαχαίρᾳ. ἰδὼν δὲ ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ πέτρον. ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν ἀζύμων. ὃν καὶ πιάσας, ἔθετο εἰς φυλακὴν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ. ὁ μὲν οὖν πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ. προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκ-

ἐκκλησίας

sanctus in illos, quemadmodũ & in nos fuerat illapsus initio. Veniebat aũt in mentem quod dixerat dñs. Ioannes quidem baptizauit aqua, cæterũ uos baptizabimini ſpũ ſancto. Proinde ſi par donũ dedit illis deus quẽ admodũ & nobis quũ credidiſſem⁹ in dñm Ieſum Chriſtũ: ego porrò quis erã, qui poſſem obſiſtere deo? His autẽ auditis obticuerunt, & glorificauerunt deũ, dicentes: Igitur & gentibus deus pœnitentiã conceſſit ad uitam. Et illi quidẽ qui diſperſi fuerant ex afflictione quæ orta fuerat ob Stephanũ, peram bulauerunt uſq; ad Phœnicẽ & Cyprum & Antiochiã, nemini loquẽtes ſermonẽ illum, niſi ſolis Iudæis. Erant aũt quidam ex eis uiri Cyprij & Cyrenẽſes, qui quũ introiſſent Antiochiã, loquebantur ad Græcos, prædicantes dñm Ieſum. Et erat manus dñi cũ eis, multuſq; numerus credentiũ conuerſus eſt ad dñm. Peruenit aũt rumor ad aures eccleſiæ, quæ erat Hieroſolymis, ſuper his, & miſerunt Barnabã ut iret ad Antiochiam. Qui quũ peruenisſet & uidiſſet gratiam dei, gauiſus eſt, & hortabatur oẽs ut propoſito cordis pſeuerarent adhærere dño: nam erat uir bonus ac plenus ſpũ ſancto & fide. Et addita eſt multa turba dño. Profectus eſt aũt Barnabas Tarſum, ut quæreret Saulũ, quẽ quũ inueniſſet, perduxit Antiochiã. Accidit aũt ut annum totũ conſuetudinẽ agerẽt cum ea congregatione, docerentq; turbã multam, et diſcipuli cognominarentur primũ Antiochiæ Chriſtiani. In his aũt diebus ſuperuenerunt ab urbe Hieroſolymorum prophetæ Antiochiã, ſurgẽsq; unus ex eis nomine Agabus, ſignificabat per ſpiritũ, famẽ magnã futurã in toto terrarũ orbe, quæ accidit ſub Claudio Cæſare. Diſcipuli aũt prout cuiq; ſuppetebat, propoſuerunt in ſubſidiũ mittere habitantibus in Iudæa fratribus, quod & fecerũt, mittẽtes ad ſeniores per manũ Barnabæ ac Sauli. Eodẽ aũt tẽpore iniecit Herodes rex manus ut afflígeret quoſdã de eccleſia. Occidit aũt Iacobũ fratrẽ Ioannis gladio: uidens aũt q̃ gratũ eſſet Iudæis, perrexit comprehendere & Petrum. Erant autẽ dies azymorum. Quem quum etiã apprehendiſſet, poſuit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum aſſeruandum, uolens poſt paſcha producere eum populo. Et Petrus quidem ſeruabatur in carcere. Cæterum precatio fiebat ſine intermiſſione ab ec-

XII

cleſia

κλησίας πρὸς τὸν θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ. ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ ἡρῴδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσί, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν. καὶ ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι. πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων. ἀνάστα ἐν τάχει. καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν. εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτόν. περίζωσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. ἐποίησε δὲ οὕτως. καὶ λέγει αὐτῷ. περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι. καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει, ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου. ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν. διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτοῖς ἀπὸ μάτου ἠνοίχθη αὐτοῖς. καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν, καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ. καὶ ὁ πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε. νῦν οἶδα ἀληθῶς, ὅτι ἐξαπέστειλε κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς ἡρῴδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων. συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας, τῆς μητρὸς Ἰωάννου τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι. κρούσαντος δὲ τοῦ πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι ῥόδη, καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος. οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, μαίνῃ. ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. οἱ δὲ ἔλεγον. ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. ὁ δὲ πέτρος ἐπέμενε κρούων. ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν. κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾶν, διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ὁ κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς. εἶπέ τε. ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον. γενομένης δὲ ἡμέρας, ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις, τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο. ἡρῴδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρών, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι, καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν διέτριβεν. ἦν δὲ ὁ ἡρῴδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις. ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν * ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ἠτοῦντο τὴν εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ. τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ ἡρῴδης ἐνδεδυμένος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καὶ καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς. ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου. παραχρῆμα δὲ

* Alias ἐπὶ τῶν κοιτώνων

cleſia ad deũ pro eo. Quum aũt produ-ctũ rus eũ eſſet Herodes, in ipſa nocte dormie bat Petrus inter duos milites, uinc-o cate-nis duabus, & cuſtodes ante oſtium cuſto diebãt carcerẽ. Et ecce angelus dñi aſtitit, & lumẽ refulſit in habitaculo, percuſſoq; latere Petri excitauit eum, dicẽs: Surge ue locIter. Et exciderunt catenæ de manibus eius. Dixit aũt angelus ad eum: Præcinge re et ſubliga ſoleas tuas. Et fecit ſic. Et dicit illi: Circunda tibi ueſtimentũ tuum, & ſe-quere me. Et exiẽs ſequebatur eum, & ne-ſciebat quod uerũ eſſet quod fiebat per an gelũ, ſed putabat ſe uiſum uidere. Quum aũt præteriſſent primam ac ſecundã cuſto diam, uenerunt ad portã ferream, quæ du-cit in ciuitatẽ, quæ ultro aperta eſt eis. Et exeuntes proceſſerunt uicũ unum, & con tinuo diſceſſit angelus ab eo. Et Petrus ad ſe reuerſus, dixit: Nunc ſcio uere, quod mi ſerit dñs angelũ ſuum, & eripuit me è ma-nu Herodis, & ex omni expectatione ple-bis Iudæorum. Req; perpenſa uenit ad do mum Mariæ, matris Ioãnis, qui cognomi natus eſt Marcus, ubi erant multi cõgrega ti & orãtes. Quũ pulſaſſet aũt Petrus oſtiũ ueſtibuli, proceſſit puella, ut ſubauſcultа-ret, nomine Rhode: & ut agnouit uocẽ Pe tri, præ gaudio nõ aperuit ueſtibulũ, ſed in trocurrens renunciauit ſtare Petrum ante ueſtibulũ. At illi dixerunt ad eam: Inſanis. Illa aũt affirmabat ſic ſe habere. At illi dice bant: Angelus eius eſt. Petrus aũt perſeue rabat pulſans. Quum aũt aperuiſſẽt, uide-runt eum, et obſtupuerunt. Quũ innuiſſet aũt eis, mota manu ut tacerent, narrauit il-lis quomodo dominus eduxiſſet ipſum de carcere. Dixit aũt: Nunciate Iacobo & fra tribus hęc. Et egreſſus abiit in aliũ locum. Porrò ubi diluxit, erat turbatio nõ parua inter milites, quidnã accidiſſet Petro. He-rodes aũt quum requiſiſſet eum, nec inue-niſſet, examinatis cuſtodib. iuſſit eos duci, deſcendensq; à Iudæa Cæſareã, ibi cõmo-ratᵘ eſt. Erat aũt Herodes infenſus Tyrijs ac Sidonijs. At illi uno animo uenerũt ad eum, & perſuaſo Blaſto, q præerat cubicu lo regis, petebant pacẽ, eo quod alereẽ re-gio ipſorum *annona* regia. Statuto aũt die Herodes ueſtitus ueſte regia, ſedit pro tri-bunali, & cõtionabat ad eos. Populus aũt acclamabat: Vox dei, et nõ hoĩs. Cõfeſtim

δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ θεῷ, καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος, ἐξέψυξεν. ὁ δὲ λόγος τοῦ θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο. Βαρνάβας δὲ καὶ παῦλος ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ ἰωάννην, τὸν ἐπικληθέντα μάρκον. ἦσαν δέ τινες ἐν ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ τε βαρνάβας καὶ συμεὼν ὁ καλούμενος νίγερ, καὶ λούκιος ὁ κυρηναῖος, μαναήν τε ὁ σύντροφος ἡρῴδου τοῦ τετραάρχου σωτρόφος, καὶ σαῦλος. λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. ἀφορίσατε δή μοι τὸν βαρνάβαν καὶ τὸν σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν. οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν σελεύκειαν, κἀκεῖθεν δὲ ἐπέπλευσαν εἰς τὴν κύπρον. καὶ γενόμενοι ἐν σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν ἰουδαίων. εἶχον δὲ καὶ ἰωάννην ὑπηρέτην. διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα βαριησοῦ, ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ σεργίῳ παύλῳ ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος βαρνάβαν καὶ σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς ἐλύμας ὁ μάγος, οὕτως γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως. σαῦλος δὲ ὁ καὶ παῦλος, πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν, εἶπεν, ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥαδιουργίας υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς κυρίου τὰς εὐθείας. καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ τοῦ κυρίου ἐπὶ σε, καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς. τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος τῇ διδαχῇ τοῦ κυρίου. ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς πάφου οἱ περὶ τὸν παῦλον, ἦλθον εἰς πέργην τῆς παμφυλίας. ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς ἱερουσάλυμα. αὐτοὶ δὲ διελθόντες, ἀπὸ τῆς πέργης παρεγένοντο εἰς ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, ἐκάθισαν. μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες. ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἴ τις λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε. ἀνασὰς δὲ παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν. ἄνδρες ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν θεὸν, ἀκούσατε.

ὁ θεὸς

aũt percussit eum angelus dñi, eo quod nõ dedisset gloriã deo: & erosus à uermibus, expirauit. Porrò sermo dñi crescebat ac multiplicabatur. Barnabas aũt & Paulus reuersi sunt Hierosolymã, expleto ministerio, assumpto & Ioanne, cui cognomen erat Marcus. Erant aũt quidam in ecclesia quæ erat Antiochiæ, prophetæ ac doctores, Barnabasq; & Simon qui uocabatur Niger, & Lucius Cyrenẽsis, & Manahen q erat Herodis tetrarchæ collactaneus, et Saulus. Quũ aũt illi sacrificarẽt dño, ieiunarentq;, dixit spũs sanctus: Segregate mihi Barnabã et Saulum in opus ad quod accersiui eos. Quumq; ieiunassent & orassent, impositisq; eis manus, dimisserũt. Et ipsi quidẽ emissi à spũ sancto, abierunt Seleuciã, & inde nauigauerunt in Cyprũ. Et quum essent Salamine, annunciauerũt sermonẽ dei in synagogis Iudæorum: habebant aũt & Ioannem ministrũ. Et peragrata insula usq; ad Paphum, inuenerunt quendam magum pseudoprophetam Iudæũ, cui nomen erat Barieſu, qui erat cum procõsule Sergio Paulo uiro prudẽte. Hic accersitis Barnaba & Saulo, desiderabat audire sermonẽ dei. Resistebat aũt illis Elymas magus, sic enim interpretatur nomen eius, quærens auertere procõsulem à fide. Saulus autẽ qui idem Paulus, repletus spiritu sancto, intentis in eum oculis, dixit: O plene omni dolo & omni uersutia fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, nõ desinis inuertere uias domini rectas. Et nũc ecce manus dñi super te, & eris cæcus non uidens solem usq; ad tempus. Et cõfestim cecidit in eum caligo ac tenebræ, et circũiens quærebat qui se manu ducerẽt. Tunc proconsul quũ uidisset quod acciderat, credidit, admirãs super doctrina domini. Quũ aũt à Papho soluissent Paulus, qui cum eo erãt, uenerunt Pergen Pamphyliæ. Ioannes aũt digressus ab eis, reuersus est Hierosolymã. Cæterũ ipsi peragratis regionibus, à Perga uenerunt Antiochiã Pisidiæ, & ingressi synagogam die sabbatorũ, sederũt. Post lectionem autem legis ac prophetarũ miserunt principes synagogę ad eos, dicentes: Viri fratres, si quis est in uobis sermo exhortationis ad plebem, dicite: Surgẽs autem Paulus & manu silentio indicto, ait: Viri Israelitæ, et qui timetis deum, audite.

XIII

Deus

ὁ θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου ἐξελέξατο τοὺς πατέρας
ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν
γῇ Αἰγύπτῳ. καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξή-
γαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς. καὶ ὡς τεσσαρακοντα-
ετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.
καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναάν, κατεκλη-
ρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν. καὶ μετὰ τοῦ-
τα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα, ἔ-
δωκε κριτὰς, ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου. κἀκεῖ
θεν ἠτήσαντο βασιλέα. καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς
τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμίν, ἔ-
τη τεσσαράκοντα. καὶ μετασήσας αὐτὸν, ἤγειρεν
αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα. ᾧ καὶ εἶπε μαρ-
τυρήσας, εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κα-
τὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θε-
λήματά μου. Τούτου ὁ θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος
κατ' ἐπαγγελίαν ἤγαγε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰη-
σοῦν, προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου
τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ Ἰσ-
ραήλ· ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλε-
γε· τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγὼ, ἀλλ' ἰ-
δοὺ ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπό-
δημα τῶν ποδῶν λύσαι. ἄνδρες ἀδελφοί, υἱοὶ
γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν
θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπε-
στάλη. οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οἱ
ἄρχοντες αὐτῶν τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς
φωνὰς τῶν προφητῶν, τὰς κατὰ πᾶν σάββα-
τον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν,
καὶ μηδὲν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ἠτή-
σαντο Πιλᾶτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν. ὡς δὲ ἐτέ-
λεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα,
καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνη-
μεῖον· ὁ δὲ θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, ὃς
ὤφθη ἐπ' ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν
αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ. οἵτι-
νές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν. καὶ ἡ-
μεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πα-
τέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ θεὸς
ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστή-
σας Ἰησοῦν, ὡς καὶ ἐν τῷ Ψαλμῷ τῷ πρώτῳ γέ-
γραπται· υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά
σε. ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, μηκέτι μέλ-
λοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως εἴρηκεν·
ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. διὸ καὶ
ἐν ἑτέρῳ λέγει· οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰ-
δεῖν διαφθοράν. Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ
ὑπηρετήσας, τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη καὶ
προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶ-
δε διαφθοράν. ὃν δὲ ὁ θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε
διαφθοράν. γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ἄνδρες ἀ-
δελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν
κατα-

Deus populi huius delegit patres nostros, & populũ in altũ extulit, quũ essent incolę in terra Aegypti, et brachio excelso eduxit eos ex ea: & circiter quadraginta annorum tempus, mores eorũ sustinuit in deserto. Ac deletis gentib. septẽ in terra Chanaan, sorte distribuit eis terrã eorum. Et post hæc annis circiter quadringẽtis quinquaginta dedit iudices usq; ad Samuelem prophetã. Et exinde postulauerunt regem, dedítq; illis deus Saul filiũ Cis uirum de tribu Beniamin, annis quadraginta. Et amoto illo, suscitauit illis Dauid ut esset rex, cui testimoniũ reddens dixit: Inueni Dauid filium Iesse, uirum secundũ cor meũ, qui faciet oẽs uoluntates meas. Huius è semine, deus ita ut promiserat, adduxit Israeli seruatorẽ Iesum, quũ ante prædicasset Ioannes ante faciẽ introitus eius baptismũ pœnitentiæ Israeli. Quum aũt impleret Ioannes cursum, dixit: Quẽ me arbitramini esse? Non is sum ego, sed ecce uenit post me cuius non sum dignus soleã pedũ soluere. Viri fratres, filij generis Abrahæ, & q inter uos timent deũ, uobis sermo salutis huius missus est. Qui enim habitabãt Hierosolymis, & principes eorũ quum ignorarent illũ, & uoces prophetarũ quæ per omne sabbatũ legũtur, cõdemnato eo impleuerunt, nullaq; causa mortis inuenta petierunt à Pilato ut interficerẽt illum. Quũq; cõsummassent oĩa quæ de eo scripta erãt, depositũ de ligno posuerũt in monumento. Deus aũt suscitauit eum à mortuis, qui uisus est per dies multos, his q simul ascenderant cum eo à Galilæa Hierosolymã, q sunt testes eius apud plebẽ. Et nos uobis annũciamus, quod eã repromissionẽ quæ ad patres facta est, deus adimpleuerit filijs illorũ, nimirũ nobis, resuscitato Iesu, sicut & in psalmo primo scriptũ est: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quod aũt suscitauit eum à mortuis, iam nõ amplius reuersurum in corruptionẽ, ita dixit: Dabo uobis sancta Dauid fidelia. Ideo & aliàs dicit: Nõ pmittes ut sanctus tuus uideat corruptionẽ. Nam Dauid quidẽ quũ suæ ætati inseruisset, cõsilio dei dormiuit, & appositus est ad patres suos, uidítq; corruptionẽ. At is quẽ deus suscitauit, nõ uidit corruptionẽ. Notũ igit̃ sit uobis uiri fratres, quod per hũc uobis remissio peccatorum

καταγγέλλεται, καὶ ἀπὸ πάντων, ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται. βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς, τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις. ἴδετε οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε, καὶ ἀφανίσθητε, ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ὃ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν. ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα. λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ παύλῳ καὶ τῷ βαρναβᾷ. οἵτινες προσλαλοῦντες ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ. τῇ τε ἐρχομένῃ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. ἰδόντες δὲ οἱ ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου καὶ ἀντέλεγον, τοῖς ὑπὸ τοῦ παύλου λεγομένοις ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. παῤῥησιασάμενοι δὲ ὁ παῦλος καὶ ὁ βαρνάβας, εἶπον. ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. οὕτως γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ κύριος. τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, ἐχάρη, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ κυρίου, καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ κυρίου διὰ ὅλης τῆς χώρας. οἱ δὲ ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως. καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν παῦλον καὶ τὸν βαρνάβαν. καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν. οἱ δὲ ἐκπιναξάμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτοὺς, ἦλθον εἰς ἰκόνιον. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ πνεύματος ἁγίου. ἐγένετο δὲ ἐν ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως, ὥστε πιστεῦσαι ἰουδαίων τε καὶ ἑλλήνων πολὺ πλῆθος. οἱ δὲ ἀπειθοῦντες ἰουδαῖοι, ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν. ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ, τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν. ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως, καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις. ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς, συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς λυκαονίας λύστραν καὶ δέρβην καὶ

annunciatis: & ab omnibus à quibus nō potuistis per legem Mosi iustificari, per hūc oīs qui credit, iustificatur. Videte ergo ne sū peruenīat uobis quod dictū est in prophetis: Videte cōtemptores & admiramini et euanescite, quia opus operor ego in dieb. uestris, quod nō credetis, si quis enarrauerit uobis. Egressos aūt è cœtu Iudæorū rogabant gentes, ut sequenti sabbato loquerentur sibi uerba. Soluto aūt cœtu, sequuti sunt multi Iudæi & religiosi, pselyti Paulum ac Barnabā, qui adloquentes suadebant eis ut perseuerarent in gratia dei. Sequēti uero sabbato penè uniuersa ciuitas cōuenit ad audiendū sermonē dei. Videntes aūt turbas Iudæi, repleti sunt zelo, & cōtradicebant his quæ à Paulo dicebātur cōtradicentes, ac loquentes blasphemias. Tūc sumpta fiducia Paulus ac Barnabas dixerūt: Vobis oportebat primū loqui sermonē dei, sed quoniā repellitis illum, & indignos uos iudicatis æterna uita, ecce cōuertimur ad gentes: sic em nobis præcepit dñs: Posui te in lucem gentium, ut sis salus usq; ad extremū terræ. Audientes aūt gentes, gauisæ sunt, & glorificabāt sermonem dñi, & crediderunt quotquot erāt ordinati ad uitam æternā. Diuulgabatur autē sermo dñi per uniuersam regionē. Iudæi uero extimulauerunt mulieres religiosas & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persequutionē in Paulum ac Barnabam, & eiecerūt eos de finibus suis. At illi excusso puluere pedū suorū in eos, uenerunt Iconium. Porrò discipuli replebātur gaudio & spū sancto. Factū est aūt Ico XIIII
nij ut simul introirent synagogā Iudęorū, & loquerent sic, ut crederet Iudæorum simul & Græcorū copiosa multitudo. Qui uero incredulí erāt Iudæi, cōcitauerunt & corruperunt animos gentiū aduersus fratres. Multo igitur tempore demorati sunt fortiter agentes præsidio dñi, qui testimoniū phibebat sermoni gratiæ suæ, dabatq; ut signa & prodigia fierent per manus eorum. Diuisa est aūt multitudo ciuitatis: & quidam quidem stabant à Iudeis, quidam uero ab apostolis. Quum autē factus esset impetus gentium pariter ac Iudæorū unà cum principibus suis, ut uim adferrent ac lapidarent eos, re intellecta, confugerunt ad ciuitates Lycaonię Lystram et Derben

καὶ

&

καὶ τὴν περίχωρον. ἐκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι. καί τις ἀνὴρ ἐν λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπάτηκει. οὗτος ἤκουσε τοῦ Παύλου λαλοῦντος. ὃς ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἰδὼν, ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι, εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ. ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. καὶ ἥλατο καὶ περιεπάτει. οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ, λέγοντες. οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς. ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία, τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου. ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς, τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν. ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, ἐξεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες καὶ λέγοντες. ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε, καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὃς ἐν ταῖς παρωχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ὑμῖν ὑετοὺς διδοὺς, καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν. καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι. κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην. εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανούς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν, ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, καὶ παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν. καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν. καὶ λαλήσαντες ἐν Περγῇ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀτταλείαν. κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν. παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν

& finitimã undiq; regionem, & ibi prædicabant euangeliũ. Et quidã uir Lystris debilis pedib. sedebat, claudus ab utero matris suæ, qui nunq; ambulauerat. Hic audiuit Paulum loquentẽ. Qui intuitus eum et uidẽs quod fidẽ haberet, fore ut saluus fieret, dixit magna uoce: Surge in pedes tuos rectus. Et exiliit, ambulabatq;. Turbæ uero quũ uidissent quod fecerat Paulus, sustulerunt uocẽ suam Lycaonice, dicentes: Dij in specie hominũ descẽderunt ad nos. Et uocabant Barnabã, Iouem: Paulũ uero Mercuriũ, quod is esset dux sermonis. Sacerdos aũt Iouis, qui erat ante ciuitatẽ illorum, tauros & coronas ad uestibula affe rens, cũ turbis uolebat sacrificare. Quod ubi audierunt apostoli Barnabas & Paulus, cõscissis uestib. suis insilierũt in turbã, clamãtes ac dicentes: Viri, cur ista facitis? Nos quoq; ijsdẽ quibus uos, obnoxij malis sumus hoies, annunciãtes, ut ab istis uanis cõuertamini ad deũ uiuũ, qui fecit cœlum & terrã & mare & oĩa quę in eis sunt, qui in præteritis ætatibus sinebat oẽs gentes ingredi uijs suis. Quanq; nõ expertem testimonij seipsum esse sinebat, dum bene ficia cõferret, de cœlo nobis dans pluuias ac tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda nostra. Et hæc dicentes, uix cõpescuerunt turbas, ne sibi immolarent. Superuenerunt aũt quidã ab Antiochia et Iconio Iudæi, qui quũ persuasissent turbis, ac Paulũ lapidassent, extraxerũt eum è ciuitate, existimãtes illum mortuũ esse. Circundãtibus aũt eum discipulis, surrexit & intrauit ciuitatẽ. Ac postero die profectus est cum Barnaba Derbẽ. Quumq; euangelizassent ciuitati illi, ac docuissent multos, reuersi sunt Lystrã & Iconium & Antiochiam, denuo cõfirmãtes animas discipulorum, exhortãtesq; ut pseuerarẽt in fide, & quod per multas afflictiones oporteat nos intrare in regnũ dei. Et cum suffragijs creassent illis p singulas ecclesias presbyteros, precatiq; essent cum ieiunijs, cõmendauerunt eos dño in quẽ crediderãt. Peragrataq; Pisidia uenerunt in Pamphyliã, & quum loquuti essent sermonẽ Pergæ, descenderunt in urbem Attaliã, & inde soluerunt Antiochiã, unde erãt traditi gratię dei in opus quod cõpleuerũt. Quũ autem uenissent & congregassent ecclesiã, retule-

γέλων ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι
ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως. διέτριβον δὲ
ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς. καὶ
τινὲς κατελθόντες ἀπὸ τῆς ἰουδαίας ἐδίδασκον
τοὺς ἀδελφούς, ὅτι ἐὰν μὴ περιτμηθῆτε τῷ
ἔθει μωσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι. γενομένης οὖν
στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ παύλῳ
καὶ τῷ βαρνάβᾳ πρὸς αὐτούς, ἔταξαν ἀναβαίνειν
παῦλον καὶ βαρνάβαν, καί τινας ἄλλους ἐξ αὐ-
τῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς
ἱερουσαλήμ, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. οἱ μὲν
οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρ-
χοντο τήν φοινίκην καὶ σαμάρειαν, ἐκδιηγού-
μενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν. καὶ ἐποίουν χα-
ρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. παραγενόμε-
νοι δὲ εἰς ἱερουσαλήμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκ-
κλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων,
ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν. ἐξα
νέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν φαρι
σαίων τῶν πεπιστευκότων, λέγοντες, ὅτι δεῖ περι
τέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον
μωσέως. συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρε
σβύτεροι, ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου. πολλῆς δὲ
συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς πέτρος εἶπε
πρὸς αὐτούς. ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε,
ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο,
διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον
τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι. καὶ ὁ καρδιογνώ-
στης θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ πνεῦ
μα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν, καὶ οὐδὲν διέκρινε
μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας
τὰς καρδίας αὐτῶν. νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν θεὸν,
ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν,
ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν
βαστάσαι; ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου ἰησοῦ χρι
στοῦ πιστεύομεν σωθῆναι καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.
ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον βαρνά-
βα καὶ παύλου, ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς
σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν. μετὰ
δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη ἰάκωβος, λέγων.
ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου. συμεὼν ἐξήγη-
σατο, καθὼς πρῶτον ὁ θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν
ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ τούτῳ
συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν, καθὼς γέ-
γραπται. μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω καὶ ἀνοικοδο-
μήσω τὴν σκηνὴν τὴν δαβὶδ, τὴν πεπτωκυῖαν,
καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ
ἀνορθώσω αὐτὴν ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατά-
λοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν κύριον καὶ πάντα τὰ
ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτοὺς, λέγει
κύριος, ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα. γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός
ἐστι τῷ θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. διὸ ἐγὼ κρίνω, μὴ
παρε-

runt quæcunq; fecisset deus secũ, & q; aperuisset gẽtibus ostiũ fidei. Cõmorati sunt aũt illic multum temporis cum discipulis.

Et quidã qui descenderãt à Iudęa, docebant fratres: nisi circũcidamini secundum morem Mosi, non potestis esse salui. Quũ orta ergo seditio & disceptatio esset nõ exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, statuerunt ut ascenderẽt Paulus et Barnabas & quidã alij ex illis, ad apostolos ac presbyteros Hierosolymã, super hac quæstione. Illi ergo deducti ab ecclesia, pertransibant Phœnicen & Samariã, narrãtes conuersionẽ gentiũ, & adferebant gaudiũ magnum omnibus fratrib. Quũ aũt uenissent Hierosolymã, susceptí sunt ab ecclesia & ab apostolis ac presbyteris, annunciauerunt q; quæcũq; deus fecisset cũ ipsis. Surrexerũt aũt quidã de factione pharisęorũ, q credidерãt dicentes q; oporteret circũcidere eos, ac præcipere ut seruarẽt legẽ Mosi. Cõuenerũtq; apostoli ac presbyteri, ut dispicerẽt de hoc negocio. Quũ aũt magna disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit ad eos: Viri fratres, uos scitis quod ab antiquis dieb. deus inter nos elegit, ut per os meũ audirent gẽtes uerbum euãgelij, crederẽtq;. Et q nouit corda deus, testimoniũ præbuit illis, dãs illis spiritũ sanctum sicut & nobis, nihilq; discreuit iter nos & illos, cum fide purificauerit corda illorũ. Nunc ergo quid tentatis deũ, ut imponat iugum super ceruices discipulorũ, quod neq; patres nostri neq; nos portare potuimus? Sed per gratiã dñi Iesu Christi credimus nos saluos futuros, quẽadmodũ & illi. Tacuit aũt tota multitudo, & audiebant Barnabã ac Paulũ narrantes, quæ deus ædidisset signa & prodigia inter gentes per ipsos. Et postq; cõticuissent, respondit Iacobus, dicens: Viri fratres, audite me. Symeon narrauit quẽadmodũ primũ deus uisitauerit, ut sumeret ex gentib. populũ in noie suo: & huic cõsonant uerba prophetarũ, sicut scriptũ est: Post hęc reuertar, ac rursus ædificabo tabernaculũ Dauid, qd' collapsum est, & diruta eius ĩstaurabo. & erigã illud, ut requirant q reliqui sunt hoies, dominũ, & omnes gẽtes super quas ĩuocatum est nomẽ meum: dicit dominus, qui facit hæc omnia. Nota à seculo sunt deo, omnią hæc opera sua. Propter quod ego censeo, non

XV

obtu-

παρεγνοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν θεόν, ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς, τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος. μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος. τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς ἀντιόχειαν σὺν παύλῳ καὶ βαρναβᾷ, ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον βαρσαβᾶν, καὶ σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς, γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε. οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν ἀντιόχειαν καὶ συρίαν καὶ κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν. ἐπειδὴ ἠκούσαμεν, ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες, ἐταράξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα. ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν βαρναβᾷ καὶ παύλῳ, ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. ἀπεστάλκαμεν οὖν ἰούδαν καὶ σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά. ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ἡμῖν βάρος, πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων, ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας, ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτούς, εὖ πράξετε. ἔρρωσθε. οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες, ἦλθον εἰς ἀντιόχειαν, καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν. ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει. ἰούδας τε καὶ σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν. ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους. ἔδοξε δὲ τῷ σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ. παῦλος δὲ καὶ βαρναβᾶς διέτριβον ἐν ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ κυρίου. μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε παῦλος πρὸς βαρνάβαν. ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ κυρίου, πῶς ἔχουσι. βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν ἰωάννην, τὸν καλούμενον μάρκον. παῦλος δὲ ἠξίου τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

ἐγένετο

obturbandũ esse illis, qui ex gentibus conuertũtur ad deum, sed scribendũ ad eos, ut abstineãt se ab inquinamentis simulachrorum, & scortatione, & suffocato, & sanguine. Moses enim ab ætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prędicẽt in synagogis, ubi per omne sabbatũ legit. Tũc placuit apostolis & senioribus cũ tota ecclesia, ut delectos ex sese uiros mitterẽt Antiochiã cũ Paulo & Barnaba, Iudã, cognomento Barsabã & Silã, uiros primarios inter fratres, missis per manus eorũ literis in hanc sententiã: Apostoli & presbyteri & fratres, his qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus q sunt ex gentibus, salutẽ. Quoniã audiuimus quod quidam è nobis egressi turbauerũt uos uerbis, labefactãtes animas uestras, iubentes uos circũcidi & seruare legem, quibus nõ mandaueramus: uisum est nobis unanimiter cõgregatis, delectos uiros mittere ad uos, cũ dilectis nostris Barnaba et Paulo, hominibus qui exposuerũt animas suas pro nomine domini nostri Iesu Christi. Misimus ergo Iudã & Silã, qui & ipsi uobis uerbis referẽt eadem. Visum est enim spiritui sancto ac nobis, ne q̃d amplius imponeremus uobis oneris, q̃ꝫ hęc necessaria, uidelicet ut abstineatis ab his quæ sunt immolata simulacris, & sanguine, & suffocato, & scortatiõe. A q̃bus si cõseruaueritis uosipsos, bene facietis. Valete. Illi ergo dimissi uenerunt Antiochiam, & congregata multitudine reddiderũt epistolã. Quam quum legissent, gauisi sunt super consolatione. Iudas autem & Silas quũ essent & ipsi prophetæ, sermone copioso adhortati sunt fratres, cõfirmaueruntq̃. Commorati autem illic aliquãtum temporis, dimissi sunt cum pace à fratrib. ad apostolos. Visum est autem Silę manere ibidẽ: Paulus uero & Barnabas demorabantur Antiochiæ, docẽtes & annunciantes cum alijs etiam complurib. sermonẽ domini. Post aliquot autem dies dixit ad Barnabã Paulus: Reuertẽtes iam uisitemus fratres nostros per omnes ciuitates, in quibus annunciauimus sermonem domini, quomodo se habeant. Barnabas aũt consulebat ut assumerent & Ioannem, cognomẽto Marcum. Paulus aũt nolebat, utis qui defecisset ab ipsis ex Pãphylia, nec isset cum eis in opus, adiungeretur.

ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὡς τε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τόν τε Βαρναβᾶν παραλαβόντα τὸν Μᾶρκον ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον. Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν, ἐξῆλθε παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν. διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας. κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν, καὶ ἰδοὺ μαθητής τις ἦν ἐκεῖ, ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἕλληνος. ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν. τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν, καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις. ᾔδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν. ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδουν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα, τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ. αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν. διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορεύεσθαι, καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα. παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρωάδα. καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ. ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων, διαβὰς εἰς Μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν. ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες, ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς. ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρωάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν. ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς, τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζομεν προσευχὴν εἶναι, καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί. καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν θεὸν, ἤκουσεν, ἧς ὁ κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου. ὡς δὲ ἐβαπτίσθη καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε λέγουσα. εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου μένατε, καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς. ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα πύθωνα, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη. οὗτος κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκρα

Tam acris autẽ fuit inter eos diſceptatio, ut alter ab altero ſeiũgeretur, & Barnabas quidem aſſumpto Marco nauigaret in Cyprũ. Paulus uero allecto Sila profectus eſt traditus gratiæ dei à fratribus. Perambulabat aũt Syriã ac Ciliciã, confirmans eccleſias. Peruenit aũt Derbẽ & Lyſtrã, & ecce diſcipulus quidã erat ibi, nomine Timotheus, filius mulieris cuiuſdã Iudææ fidelis, cæterũ patre Græco. Huic teſtimoniũ bonum reddebant qui Lyſtris erant & Iconij fratres. Hũc uoluit Paulus ſecũ proficiſci, & aſſumptũ circũcidit eum propter Iudæos q erãt in illis locis. Sciebãt enim oẽs quod pater eius erat Græcus. Quũ aũt pertranſirent ciuitates, tradebant eis ſeruãda decreta, quæ erant ordinata ab apoſtolis et presbyteris, qui erant Hieroſolymis. Itaq; eccleſiæ confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie. Quũ peragraſſent aũt Phrygiã & Galaticam regionem, uetitiq; eſſent à ſpiritu ſancto loqui ſermonem in Aſia, profecti in Myſiã, tentabant ire in Bithyniã, & nõ permiſit eos ſpiritus. Quũ aũt pertranſiſſent Myſiam, deſcenderunt Troadẽ, & uiſio per noctẽ Paulo uiſa eſt. Vir Macedo quidã erat ſtans & deprecãs eum, ac dicens: Profectus in Macedoniã, ſuccurre nobis. Vt aũt uiſum uidit, ſtatim quæſiuimus proficiſci in Macedoniã, certi facti quod uocaſſet nos dominus ad euãgelizandum eis. Quũ ſoluiſſemus igitur à Troade, recto curſu uenimus Samothracen, & poſtero die Neapolim, & inde Philippos, quæ eſt prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus aũt in eadẽ urbe diebus aliquot cõmorantes, & die ſabbatorũ egreſſi ſumus è ciuitate iuxta flumen, ubi ſolebat eſſe precatio, & ſedentes loquebamur mulieribus quæ cõuenerãt. Et quædã mulier nomine Lydia purpurarum uenditrix ciuitatis Thyatirorũ, colens deum, audiuit, cuius dominus aperuit cor, ut intenderet his quæ dicebantur à Paulo. Quũ autem baptizata eſſet & domus eius, deprecata eſt, dicẽs: Si iudicaſtis me fidelem domino eſſe, introite in domũ meã & manete. Et adegit nos. Accidit aũt eũtibus nobis ad precationẽ, ut puella quædã habens ſpiritũ Pythonis occurreret nobis, quę quæſtum magnũ præſtabat dominis ſuis diuinando. Hæc ſubſequuta Paulũ ac nos, clamabat

XVI

ζε λέγουσα. οὗτοι οἱ ἄνθρωποι δοῦλοι τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσίν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας. τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ παῦλος καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε. παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ χριστοῦ ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς, ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν παῦλον καὶ τὸν σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον. οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες, καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, ῥωμαίοις οὖσι. καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν. καὶ οἱ στρατηγοὶ περιῤῥήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν. πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγάς, ἔβαλον εἰς φυλακήν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι, ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς. ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον. κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον παῦλος καὶ σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν θεόν. ἐπηκροοῦντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι. ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥς τε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου. ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη. ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν, ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους. ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ παῦλος λέγων. μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν, ἅπαντες γὰρ ἐσμὲν ἐνθάδε. αἰτήσας δὲ φῶτα, εἰσεπήδησε. καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ παύλῳ καὶ τῷ σίλᾳ. καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη. κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ. οἱ δὲ εἶπον. πίστευσον ἐπὶ τὸν κύριον ἰησοῦν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου. καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν, καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς, καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες, παραχρῆμα. ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιᾶτο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ θεῷ. ἡμέρας δὲ γενομένης, ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες. ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους. ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν παῦλ), ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ, ἵνα ἀπολυθῆτε. νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ. ὁ δὲ παῦλος ἔφη πρὸς αὐτοὺς, δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρα ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν;

οὐ

mabat dicens: Isti homines serui dei excelsissimi sunt, qui annunciant uobis uiã salutis. Hoc aũt faciebat multos dies: sed ægre ferens Paulus, & cõuersus, spiritui dixit: Præcipio tibi per nomẽ Iesu Christi, ut exeas ab ea. Et exijt eadẽ hora. Videntes aũt domini eius, quod abisset spes quęstus sui, apprehensum Paulũ & Silã traxerũt in forum ad principes, & offerentes eos magistratibus, dixerunt: Hi homines cõturbant ciuitatẽ nostrã, quum sint Iudæi, & annunciant instituta quæ nõ licet nobis suscipere, neq; seruare, quũ simus Romani. Et concurrit turba aduersus eos, ac magistratus scissis uestibus suis iusserunt eos uirgis cædi. Quũq; multas plagas eis imposuissent, cõiecerunt eos in carcerẽ, præcipientes custodi carceris, ut diligenter custodiret eos. Qui quũ tale præceptũ accepisset, coniecit eos in interiorẽ carcerẽ, et pedes eorũ strinxit ligno. Media aũt nocte Paulus & Silas orãtes laudabãt deũ. Exaudiebãt aũt eos, qui uincti erant. Subito uero terræmotus factus est magnus, ita ut cõcuterentur fundamenta carceris. Et statim aperta sunt oĩa ostia, & omniũ uincula soluta sunt. Experrectus autẽ custos carceris, quum uideret ianuas apertas carceris, euaginato gladio erat seipsum interfecturus, existimãs aufugisse uinctos. Clamauit autẽ Paulus uoce magna, dicens: Ne quid feceris tibijpsi mali, uniuersi enim hic sumus. Postulatoq; lumine, irrupit, ac tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes*, & productis illis foras, ait: Domini, quid me oportet facere, ut saluus fiam? At illi dixerunt: Crede in dominum Iesum, & saluus eris tu & domus tua. Et loquuti sunt ei sermonẽ domini, & omnibus qui erãt in domo eius. Et assumptis illis in illa hora noctis, abluit plagas, & baptizatus est ipse, & omnes domestici illius, continuo. Quũq; perduxisset eos in domũ suã, apposuit eis mẽsam, & exultauit quod cum uniuersa domo sua credidisset deo. Et quum dies ortus esset, miserunt magistratus uiatores, dicẽtes: Dimitte homines illos. Nunciauit aũt custos carceris sermones hos Paulo, Miserunt magistratus ut dimittamini. Nunc igitur exeuntes, ite in pace. Paulus aũt dixit eis: Cęsos nos publice, indicta causa quũ simus Romani, coniecerũt in carcerẽ, & nunc occulte nos eijciũt?

Non

οὐ γάρ, ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἐξαγαγέτωσαν. ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα. καὶ ἐφοβήθησαν, ἀκούσαντες ὅτι ῥωμαῖοί εἰσι. καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως. ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, εἰσῆλθον εἰς τὴν λυδίαν. καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς, παρεκάλεσαν αὐτούς, καὶ ἐξῆλθον. διοδεύσαντες δὲ τὴν ἀμφίπολιν καὶ ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν συναγωγὴ τῶν ἰουδαίων. κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτούς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέξατο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, διανοίγων καὶ παραπτίθεμενος, ὅτι τὸν χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστὸς ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. καί τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ παύλῳ καὶ τῷ σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι. ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πονηροὺς, καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν τὴν πόλιν, ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον. μὴ εὑρόντες δὲ αὐτούς, ἔσυρον τὸν ἰάσονα, καί τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες. ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες οὗτοι, καὶ ἐνθάδε πάρεισιν, οὓς ὑπο δέδεκται ἰάσων. καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων καίσαρος πράσσουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, ἰησοῦν. ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα. καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς. οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε παῦλον καὶ τὸν σίλαν εἰς βέρροιαν. οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπῆεσαν τῶν ἰουδαίων. οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν θεσσαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχει ταῦτα οὕτως. πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι. ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς θεσσαλονίκης ἰουδαῖοι, ὅτι καὶ ἐν τῇ βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ παύλου ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ἦλθον, κἀκεῖ σαλεύοντες τοὺς ὄχλους. εὐθέως δὲ τότε τὸν παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ, πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. ὑπέμενον δέ ὅ, τε σίλας καὶ ὁ τιμόθεος ἐκεῖ. οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως ἀθηνῶν. καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν σίλαν καὶ τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξέπεσαν. ἐν δὲ ταῖς ἀθήναις ἐκδε-

Non profecto: sed ueniant ipsi, ac nos educant. Nunciauerũt aũt magistratibus uiatores uerba hæc. Timueruntq; audito quod Romani essent: & ueniẽtes deprecati sunt eos, & eductos rogabant ut egrederẽtur è ciuitate. Egressi aũt è carcere, introierũt ad Lydiã: & uisis fratribus, cõsolati sunt eos, & profecti sunt. Quũ aũt iter fecissent per Amphipolim & Apolloniã, uenerunt Thessalonicã, ubi erat synagoga Iudęorũ. Secundũ consuetudinẽ autẽ suam Paulus introiuit ad eos, & per sabbata tria disserebat eis è scripturis, adaperiens & allegans quod Christũ oportuisset pati & resurgere à mortuis, & quod hic esset Christus Iesus, quẽ ego, *inquit*, annũcio uobis. Et quidã ex eis crediderũt, & adiũcti sunt Paulo & Silę, & religiosorũ Græcorũ multitudo magna, mulieresq; primariæ non paucæ. Zelo aũt cõmoti Iudæi increduli, et assumptis quibusdã circũforaneis uiris malis, ac turba coacta, concitauerunt ciuitatẽ, & urgentes domũ Iasonis, quærebant eos producere ad populũ. Et quũ non inuenissent eos, trahebant Iasonẽ & quosdã fratres ad principes ciuitatis, clamãtes: Hi qui terrarum orbẽ cõturbarũt, huc quoq; uenerũt, quos clanculũ excepit Iason: & hi oẽs contra decreta Cæsaris faciunt, regẽ alium dicẽtes esse Iesum. Concitauerunt aũt turbã, & magistratus ciuitatis audientes hæc. Et accepta satisfactiõe ab Iasone & à cæteris, dimiserunt eos. Fratres uero cõfestim per noctem emiserunt Paulum, simul et Silam in Berrhœam. Qui quũ aduenissent, abierunt in synagogã Iudęorum. Hi autẽ erant summo genere nati inter eos q erãt Thessalonicæ, qui receperant sermonẽ cũ omni animi promptitudine, quotidie scrutantes scripturas, an hæc ita se haberent. Et multi quidem crediderũt ex eis, & Græcę mulieres honestæ, & uiri nõ pauci. Quũ autẽ cognouissent Thessalonicenses Iudæi, quod & Berrhœæ annunciatus esset à Paulo sermo dei, uenerũt, & illic quoq; cõmouebãt turbas. Statimq; tunc Paulũ emiserunt fratres, ut iret uelut ad mare. Silas aũt & Timotheus remãserunt ibi. Porrò qui prosequebãtur Paulum, deduxerunt eum Athenas usq; & accepto mandato ad Silã ac Timotheum, ut q̃ celerrime uenirent ad se, profecti sunt. Paulus autẽ quum Athenis

XVII

ἐκδε-

eos

ἐκδεχομένου αὐτοὺς τὸν παῦλον, παρωξύνετο τὸ
πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον
οὖσαν τὴν πόλιν. διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συνα
γωγῇ τοῖς ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν
τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρα
τυγχάνοντας. τινὲς δὲ τῶν ἐπικουρείων καὶ τῶν
στωϊκῶν φιλοσόφων, συνέβαλλον αὐτῷ. καί τινες
ἔλεγον. τί ἂν θέλει ὁ σπερμολόγος οὗτος λέ
γειν; οἱ δέ, ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς
εἶναι, ὅτι τὸν ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς
εὐηγγελίζετο. ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν
ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες. δυνάμεθα
γνῶναι, τίς ἡ καινὴ αὕτη, ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη
διδαχή; ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς
ἀκοὰς ἡμῶν. βουλόμεθα οὖν γνῶναι, τί ἂν θέλοι
ταῦτα εἶναι. ἀθηναῖοι δὲ πάντες, καὶ οἱ ἐπι
δημοῦντες ξένοι, εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ
λέγειν τί καὶ ἀκούειν καινότερον. σταθεὶς δὲ ὁ
παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ ἀρείου πάγου, ἔφη. ἄν
δρες ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονε
στέρους ὑμᾶς θεωρῶ. διερχόμενος γὰρ καὶ ἀνα
θεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν,
ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, ἀγνώστῳ θεῷ. ὃν οὖν ἀγνο
οῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑ
μῖν. ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ
ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος ὑπάρ
χων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ
ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεό
μενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν
καὶ τὰ πάντα. ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν
ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώ
που τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς,
καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, ζητεῖν
τὸν κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν, καὶ
εὕροιεν, καίγε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡ
μῶν ὑπάρχοντα. ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινού
μεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς
ποιητῶν εἰρήκασι. τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.
γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ θεοῦ, οὐκ ὀφείλο
μεν νομίζειν, χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ, ἢ λίθῳ χαράγ
ματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον
εἶναι ὅμοιον. τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας
ὑπεριδὼν ὁ θεὸς, τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀν
θρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν, διότι ἔστη
σεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην
ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρα
σχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. ἀκού
σαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον,
οἱ δὲ εἶπον, ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τού
του. καὶ οὕτως ὁ παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐ
τῶν. τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπί
στευσαν, ἐν οἷς καὶ διονύσιος ὁ ἀρεοπαγίτης,
καὶ

eos expectaret, incãdescebat spiritus eius in ipso, quum uideret simulachrorũ cultui dedità ciuitatẽ. Disputabat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie cum ijs qui ipsum forte adissent. Quidã autẽ Epicurei & Stoici philosophi conflictabãtur cum eo, & quidã dicebant: Quid uult spermologus hic dicere? Alij uero: Nouorũ, *inquiebant*, dæmoniorũ uidetur annũciator esse. quod Iesum & resurrectionẽ annũciaret eis. Et apprehensum eum ad Martiũ uicũ duxerunt, dicẽtes: Possumus ne scire, quæ sit ista noua quę à te referẽ, doctrina? Noua enim quædã ingeris auribus nostris. Volumus ergo scire, qd nã uelint hæc esse. Atheniẽses aũt oẽs, & q illic uersabãtur hospites, ad nihil aliud uacabãt, nisi ad dicendũ aut audiẽdũ aliq̃d nouí. Stãs aũt Paulus in medio Martij uici, ait: Viri Athenienses, per oĩa ferè superstitiosiores uos uideo. Præteriens enim & cõtemplans culturas uestras, inueni & arã in qua inscriptũ erat: Ignoto deo. Quẽ ergo ignorãtes colitis, hũc ego annũcio uobis. Deus qui fecit mundũ & oĩa quæ in eo sunt: hic cœli & terræ quũ sit dñs, nõ in manufactis templis habitat, nec manibus humanis colitur, indigens aliq̃, quũ ipse det omnibus uitam & halitũ per oĩa: fecitq; ex uno sanguine omne genus hominũ, ut inhabitaret sup uniuersam faciẽ terræ: præfinijtq; præstituta tẽpora, præfixitq; terminos habitationis eorũ, ut quæreret deũ, si forte palpẽt eum & inueniãt, quãuis non longe absit ab unoquoq; nostrum. Per ipsum enim uiuimus & mouemur & sumus, sicut & quidã uestratiũ poetarũ dixerunt: Nã huius progenies etiã sumus. Genus ergo quum simus dei, nõ debemus existimare auro aut argẽto, aut lapidi arte sculpto, & inuẽto hominis, numẽ esse simile. Et tẽpora quidẽ huius ignorantiæ quũ hactenus dissimularit deus nunc annũciat homínib. ut oẽs ubiq; resipiscãt: eo quod statuit diẽ in quo iudicaturus est orbẽ terrarũ cũ iustitia, per eũ uirũ per quẽ decreuerat, fide præstita omnibus, quũ excitarit illũ ex mortuis. Quũ audissent aũt resurrectionẽ mortuorũ, alij q̃dem irridebãt, alij uero dixerũt: Audiemꝰ te de hoc iterũ. Sic Paulus exiuit e medio eorũ. Quidã uero uiri adhærentes ei crediderũt, in q̃bus & Dionysius Areopagita,

&

καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον, καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον, ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον, χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης, προσῆλθεν αὐτοῖς, καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς καὶ εἰργάζετο. ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τῇ τέχνῃ. διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας. ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας, ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῷ καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς. τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι. καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς, ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν θεόν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ. Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούσαντες ἐπίστευον καὶ ἐβαπτίζοντο. εἶπε δὲ ὁ κύριος δι' ὁράματος τῇ νυκτὶ τῷ Παύλῳ. μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς, διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε, διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἓξ, διδάσκων αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ θεοῦ. Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα, λέγοντες. ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν θεόν. μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἀνεσχόμην ὑμῶν, εἰ δὲ ζητήματά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί. κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι. καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος. ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος, καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν. ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἔπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας, κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς. εἶχε γὰρ εὐχήν. κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκεῖνος κατέλιπεν αὐτοῦ. αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις. ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι

& mulier nomine Damaris, aliíq; cum eis.

Post hæc Paulus digressus Athenis ue- XVIII
nit Corinthũ, & nactus quendã Iudæũ no-
mine Aquilã, Ponticũ genere, qui nuper
uenerat ab Italia, & Priscillam uxorẽ eius,
eo quod præcepisset Claudius, omnes Iu-
dæos Roma decedere, accessit ad eos: &
quia eiusdem erat artificij, manebat apud
eos & operabatur. Erat autem ars illorum
texere tabernacula. Disputabat autẽ in sy-
nagoga per omne sabbatũ, suadebatq; Iu-
dæis patiter & Græcis. Quũ uenissent au-
tem è Macedonia Sílas & Timotheus, co-
artabatur spiritu Paulus, testificãs Iudæis
Christũ esse Iesum. Contradicentibus aũt
eis ac blasphema loquentibus, excussis ue
stimẽtis dixit ad eos: Sanguis uester super
caput uestrũ. Mũdus ego posthac ad gen-
tes uadã. Et migrans inde, intrauit in do-
mum cuiusdã, nomine Iusti, colẽtis deum,
cuius domus erat cõtigua synagogę. Cris-
pus aũt archisynagogus credidit domino
cum tota domo sua: multiq; Corinthiorũ
audientes credebãt, ac baptizabãtur. Di-
xit aũt dominus nocte per uisionẽ Paulo:
Noli timere, sed loquere, & ne taceas, pro-
pterea quòd ego sim tecũ: & nemo adorie
tur te ut affligat te, quoniam populus est
mihi multus in hac ciuitate. Sedit autẽ ibi
annũ & sex menses, docẽs eos sermonem
dei. Cæterũ quum Gallio ageret procõsu-
lem Achaiæ, insurrexerunt uno animo Iu
dæi in Paulũ, & adduxerunt eum ad tribu
nal, dicentes: Contra legem hic suadet ho
minibus colere deũ. Quũ aũt Paulus iam
pararet aperire os, dixit Gallio ad Iudæ-
os: Si qua iniuria esset, aut facinus malũ, ô
Iudæi, merito uos sustinerem: si uero quę-
stio est de sermone ac nominibus & lege
uestrate: uos ipsi uideritis. Iudex enim ego
horum nolo esse. Et abegit eos à tribunali.
Apprehensum autẽ omnes Græci Sosthe
nem principẽ synagogæ percutiebant an-
te tribunal, neq; quicquã eorum Gallioni
curæ erat. Paulus uero deinde cõmoratus
dies multos, ualedicto fratribus, abnauiga
uit in Syriã, comitãtibus eum Priscilla &
Aquila, postea quàm raserat caput in Cẽ-
chreis: habebat enim uotũ. Deuenitq; Eph
sum, & illos ibi reliqt. Ipse uero ingressus
synagogã, disputabat cum Iudæis. Rogan
tibus autẽ eis ut tẽpore ampliori maneret

παρ'

apud

παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπήνυσεν, ἀλλὰ ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπών. δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα, πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ θεοῦ θέλοντος. καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου. καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν. καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ, ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, τοὺς μαθητὰς. Ἰουδαῖος δέ τις ἀπολλὼς ὀνόματι, ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ κυρίου, καὶ ζέων τῷ πνεύματι ἐλάλει, καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου, οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ θεοῦ ὁδόν. βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν. ὃς παραγενόμενος, συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος. εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο, δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν, εἶναι τὸν χριστὸν Ἰησοῦν.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον, καὶ εὑρών τινας μαθητὰς, εἶπε πρὸς αὐτούς. εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν. ἀλλ' οὐδὲ εἰ πνεῦμα ἅγιον ἔστιν, ἠκούσαμεν. εἶπέ τε πρὸς αὐτούς. εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον. εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα. εἶπε δὲ Παῦλος. Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν, ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν, εἰς τὸν χριστὸν Ἰησοῦν. ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ. καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον. ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο. εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαρρησιάζετο ἐπὶ μῆνας τρεῖς, διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός. τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν, ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας. δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρε-

σθαι

apud se, nō annuit, sed ualedixit illis, dicēs: Oportet omnino me festū quod instat, agere Hierosolymis, sed iterū reuertar ad uos, deo uolēte. Et soluit Epheso. Quumq; descendissent Cæsareā, ascendissetq; & salutasset ecclesiā, descendit Antiochiā. Et cōmoratus illic aliquantū tēporis, profectus est perambulans ex ordine Galaticā regionem ac Phrygiā, confirmās omnes discipulos. Iudæus aūt quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, uir eloquens, deuenit Ephesum, potens in scripturis. Hic erat institutus in uia domini, & feruens spiritu loquebaṫ & docebat diligēter ea quæ sunt domini, sciens tantū baptisma Ioannis. Et hic cœpit libere loqui in synagoga. Quem quū audissent Priscilla & Aquila, assumpserunt eum, atque exactius exposuerunt ei uiā dei. Quū aūt uellet ire in Achaiā exhortati fratres scripserūt discipulis, ut susciperent eū. Qui quū uenisset, cōtulit multum his qui crediderunt per gratiā. Vehementer enim Iudæos reuincebat, publice, ostēdens per scripturas, quod Iesus esset Chri- stus. Factū est aūt quū Apollos esset Co XIX rinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus ueniret Ephesum, et repertis quibusdā discipulis, dixit ad eos: Num spiritum sanctum accepistis, postea q̄ credidistis? At illi dixerūt ad eum: Imò neq; sit ne spiritus sanctus, audiuimus. Et ait ad illos: Quo ergo baptizati estis? At illi dixerunt Ioānis baptismate. Dixit aūt Paulus: Ioannes quidem baptizauit baptismo pœnitētiæ, populo loquēs de eo qui uēturus esset post ipsum, ut crederēt: hoc est, de Christo Iesu. His auditis baptizati sunt in nomine dñi Iesu. Et quum imposuisset illis manus Paulus, uenit spiritus sanctus sup eos, & loquebātur linguis, & prophetabāt. Erāt aūt oēs uiri ferè duodecim. Introgressus aūt synagogā, libere loquebatur ad tres menses, disputans & suadēs de regno dei. Quū aūt quidā indurarentur, ne crederent, male loquētes de uia domini corā multitudine, digressus ab illis, segregauit discipulos, quotidie disputans in schola tyranni cuiusdā. Hoc aūt factū est per biennīū, ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirēt sermonem domini Iesu, Iudæi simul & Græci. Virtutesq; non uulgares ędebat deus per manus Pauli, ita ut etiam super infirmos deferren

σθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια, ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν. ἐπεχείρησαν δέ τινες καὶ τῶν περιερχομένων ἰουδαίων ἐξορκισταὶ ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες. ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει. ἦσαν δέ τινος υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες. ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, εἶπε. τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι, ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ; καὶ ἐφαλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου. τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτούς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ. πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν. ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους κατέκαιον ἐνώπιον πάντων, καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε. οὕτως κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ κυρίου ηὔξανε καὶ ἐσθενοῦν. ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἰερουσαλήμ, εἰπών. ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν. ἀποστείλας δὲ εἰς Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν. ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ. δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρεῖχε τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην. οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν. ἄνδρες ἐπίστασθε, ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι. καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε, ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων. ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ, οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι. οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδένα λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τῆς μεγαλειότητος αὐτῆς, ἣν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται. ἀκούσαντες δὲ καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον λέγοντες, μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων. καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη τῆς συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου. τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς

tur à corpore eius ſudaria & ſemicinthia: & recederẽt ab eis morbi, & ſpiritus mali egrederẽtur. Tentauerunt aũt quidã è circũeuntibus Iudęis exorciſtis inuocare ſup eos qui habebant ſpiritus malos, nomẽ domini Ieſu, dicentes: Adiuramus uos per Ieſum, quẽ Paulus prædicat. Erant aũt quidã filij Sceuæ Iudæi principis ſacerdotum ſeptem, qui hoc faciebãt. Reſpondẽs aũt ſpiritus malus, dixit: Ieſum noui, & Paulum ſcio: uos aũt qui eſtis? Et inſiliens in eos homo, in quo erat dęmoniũ malũ, & domina tus eis, inualuit cõtra eos, ita ut nudi et uulnerati effugerent de domo illa. Hoc aũt innotuit omnibus Iudæis ſimul & Grẹcis, q̃ habitabãt Epheſi: & incidit timor ſup oẽs illos, & magnificabatur nomen domini Ieſu. Multiq̃ credentiũ ueniebãt cõfitẽtes & annunciãtes facta ſua. Multi aũt ex eis qui curioſas artes exercuerant, cõportatos libros exuſſerunt corã omnibus: & ſuputatis precijs illorum, repererunt pecuniæ quinquaginta milia. Ita fortiter creſcebat ſermo dei, & cõfirmabatur. His aũt expletis, propoſuit Paulus in ſpiritu, trãſita Macedonia et Achaia, ire Hieroſolymã, dicẽs, Poſtq̃ fuero ibi, oportet me & Romã uidere. Miſſis aũt in Macedoniã duobus ex ijs qui miniſtrabant ſibi, uidelicet Timotheo & Eraſto, ipſe remanſit ad tempus in Aſia. Ortus eſt aũt illo tempore tumultus non exiguus de illa uia. Nam quidam nomine Demetrius, faber argentarius, qui faciebat delubra argentea Dianæ, præſtabat artificibus nõ exiguũ quæſtũ: quibus conuocatis & ijs qui ſimilium rerum erant opifices dixit: Viri, ſcitis quod ex hoc opificio quæſtus nobis eſt: & uidetis, & auditis, q̃ nõ ſolũ in Epheſina ciuitate, ſed penè per totam Aſiam, Paulus hic perſuaſit et auertit multam turbã, dicẽs, quod non ſunt dij qui manibus fiant. Non ſolum aũt hęc pars nobis in periculũ uenit, ne reprobet: uerũ etiam ne magnę deæ Dianæ templum pro nihilo habeatur: futurumq̃ ſit ut etiã deſtruatur maieſtas eius, quã tota Aſia & orbis colit. His auditis repleti ſunt ira, & exclamauerunt, dicẽtes: Magna Diana Epheſiorum. Et impleta eſt ciuitas tota cõfuſione, & impetum fecerunt uno animo in theatrũ, correpto Gaio & Ariſtarcho Macedonibus, comitibus Pauli. Paulo aũt uolẽte intrare

ad

εἰς τὸν δῆμον, οὐκ ἐῶν αὐτὸν οἱ μαθηταί. τινὲς δὲ καὶ τῶν ἀσιαρχῶν, ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν, μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον. ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἐκραζον. ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεσαν. ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τῇ χειρὶ, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ. ὡς δὲ ἐπέγνωσαν ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ὡσεὶ ὡρῶν δύο κραζόντων, μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων. καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, φησίν. ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν, νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος καὶ τοῦ διοπετοῦς; ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν. ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν. εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσι, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις. εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται. καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, περὶ οὗ δυνησόμεθα δοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν. μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς, καὶ παρακαλέσας, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν. διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα. ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμης τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας. συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βερροιαῖος, Θεσσαλονικέων δὲ Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος, Ἀσιανοὶ δὲ Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος. οὗτοι προελθόντες, ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρῳάδι, ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρῳάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε. οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά. ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν Σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου. ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι. καθήμενος δέ

ad populũ, nõ permiſerunt diſcipuli. Quidam aũt & ex Aſiæ primoribus qui erant amici eius miſerunt ad eum, rogantes ne ſe daret in theatrum. Alij quidẽ igitur aliud clamabant. Erat enim contio cõfuſa, & plerique neſciebant qua ex cauſa conueniſſent. De turba aũt protraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudæis. Alexãder aũt manu ſilentio poſtulato, uolebat rationem reddere populo. Quem ut cognouerũt Iudæum eſſe, uox orta eſt una omniũ, fermè ad horas duas, clamãtium: Magna Diana Epheſiorũ. Quum aũt ſedaſſet ſcriba turbam, dixit: Viri Epheſij, quis enim eſt hominum, qui neſciat Epheſiorum ciuitatem cultricẽ eſſe magnæ deæ Dianæ, & à Ioue delapſi ſimulacri. Quum igitur his nemo contradicat, oportet uos ſedatos eſſe, & nihil præcipitãter agere. Adduxiſtis enim hoies iſtos, neq; ſacrilegos, neq; cõtumeliosos in deã ueſtrã: quod ſi Demetrius et qui cum eo ſunt artifices, habent aduerſus aliquem cauſam, *conuentus* forenſes agũtur & proconſules ſunt, accuſent inuicẽ. Si quid aũt de rebus alijs quæritis, in legitima contione dirimetur. Nam periculũ eſt, ne ſeditiõis hodiernæ rei fiamus, quũ nulla ſubſit cauſa, unde poterimus reddere rationẽ cõcurſus iſtius. Et quum hæc dixiſſet, dimiſit contionem. Poſtquã aũt ceſſauit tumultus, uocatis ad ſe Paulus diſcipulis, cõplexuſq; illos profectus eſt, ut iret in Macedoniam. Quũ aũt perambulaſſet partes illas, & exhortatus eos fuiſſet multo ſermone, uenit in Græciã, & ibi peractis mẽſibus tribus, quũ eſſent illi ſtructæ inſidiæ à Iudæis ſoluturo in Syriã, habebat in animo, ut reuerteretur per Macedoniã. Comitatus eſt aũt eum uſq; ad Aſiã Sopater Berrhœenſis, Theſſalonicenſium uero Ariſtarchus & Secundus ac Gaius Derbæus ac Timotheus, Aſiani uero Tychicus & Trophimus. Hi quũ præceſſiſſent, expectarũt nos Troade: nos uero abnauigauimus poſt dies azymorum à Philippis, & uenimus ad eos Troadẽ intra dies quinq; ubi demorati ſumus diebus ſeptẽ. Vno aũt die ſabbatorũ, quũ cõueniſſent diſcipuli ad frangendũ panẽ, Paulus diſſerebat eis profecturus poſtridie, protraxitq; ſermonẽ uſq; in mediam noctem. Erant autem lucernæ multę in cœnaculo ubi eramus cõgregati. Sedẽs

δὲ

δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου, ἐπὶ πλεῖον κατενεχθεὶς ὑπὸ τοῦ ὕπνου, ἐπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω, καὶ ἤρθη νεκρός. καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος, ἐπέπεσεν αὐτῷ καὶ συμπεριλαβών, εἶπε. μὴ θορυβεῖσθε, ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν. ἀναβὰς δὲ καὶ κλάσας ἄρτον καὶ γευσάμενος, ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρι αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν. ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως. ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν ἐκεῖθεν τῇ ἑξῆς, ἐλθόντες δὲ ἀνακαλεσάμενοι τὸν Παῦλον. οὕτως γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν. ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν, ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην. κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρυ Χίου. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον, καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον. ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα. ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας. ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς. ὑμεῖς ἐπίστασθε ἀπὸ πρώτης ἡμέρας, ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην, δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς τῶν Ἰουδαίων βουλαῖς τῶν Ἰουδαίων, ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν, καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους, διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, τὴν εἰς τὸν θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν. καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ δεδεμένος τῷ πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἰερουσαλήμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς. πλὴν ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον, ὅτι δεσμὰ με καὶ θλίψεις μένουσιν, ἀλλ' οὐδενὸς λόγου ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ. καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα, ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου, ὑμεῖς πάντες ἐν οἷς διῆλθον, κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων. οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην ὑμῖν τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ

aũt quidã adoleſcens nomine Eutychus in feneſtra, quũ degrauaretur ſomno profundo, diſſerente diu Paulo magis depreſſus ſomno, decidit ex tertio cœnaculo deorſum, & ſublatus eſt mortuus. Quũ deſcendiſſet aũt Paulus, incubuit ſuper eũ, & cõplexus dixit: Nolite turbari: anima eñ eius in ipſo eſt. Quum aſcẽdiſſet aũt, fregiſſetq; panẽ ac deguſtaſſet, diu colloquutus uſq; ad diluculũ, ita demũ profectus eſt. Adduxerunt aũt puerum uiuentẽ, & refocillati ſunt nõ mediocriter. Nos aũt cõſcenſa naui ſoluimus Aſſon, inde excepturi Paulũ. Sic enim ordinauerat, ipſe per terrã iter facturus. Quum aũt conueniſſemus Aſſon, recepto eo, uenimus in Mitylenem. Et inde nauigantes, ſequenti die uenimus contra Chium. Poſtridie uero appulimus Samum, & cõmorati Trogyllij, proximo die uenimus in Miletum: propoſuerat enim Paulus præternauigare Epheſum, ne tempus tereret in Aſia. Feſtinabat eñ, ſi poſſibile ſibi eſſet, ut diẽ pentecoſtes ageret Hieroſolymis. A Mileto aũt miſſis Epheſum nũcijs, accerſiuit presbyteros eccleſiæ, quos quũ perueniſſent ad ipſum, dixit eis: Vos ſcitis à primo die quo ingreſſus ſum Aſiã, quomodo uobiſcũ per omne tempus fuerim, ſeruiens domino cum omni animi humilitate, cumq; multis lachrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex inſidijs Iudæorũ: ut nihil ſuffugerim eorum quæ eſſent in rem ueſtrã, quin annunciarem uobis & docerẽ uos publice ac per ſingulas domos teſtificans Iudæis ſimul & Græcis, eam quę erga deũ eſt pœnitentiã, ac fidem quæ eſt erga dominum noſtrum Ieſum. Et nunc ecce ego alligatus ſpiritu, proficiſcor Hieroſolymam, quæ in ea obuentura ſint mihi ignorans, niſi quod ſpiritus ſanctus per ſingulas ciuitates teſtificatur, dicens, q uincula & afflictiones me manẽt. Verum nihil me mouet, neq; uita mea chara eſt mihi ipſi, ut cõſummẽ curſum meũ cum gaudio & miniſterium quod accepi à domino Ieſu, ad teſtificandũ euangeliũ gratiæ dei. Et nunc ecce ego ſcio, quod poſthac nõ ui debitis faciẽ meam, uos omnes per quos tranſiui, prædicãs regnũ dei. Quapropter cõteſtor uos hodierno die, q mundus ego ſum à ſanguine omniũ. Nõ enim ſubterfugi, quo minus annũciarim omne cõſilium

θεοῦ

dei

κβ. προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου. καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες, λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν. διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες, ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον. καὶ τὰ νῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς ἀδελφοὶ τῷ θεῷ, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν. ἀργυρίου, ἢ χρυσίου, ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα. αὐτοὶ δὲ γινώσκετε, ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται. πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν, ὅτι οὕτως κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε. μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν. καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο. ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων, καὶ ἐπὶ πεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου, κατεφίλουν αὐτόν, ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν. προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον. ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς Κῶ, τῇ δὲ ἐξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα. καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπορῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν. ἀναφάναντες δὲ τὴν Κύπρον καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον. ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον. καὶ ἀνευρόντες μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά. οἵτινες τοῦ Παύλου ἔλεγον διὰ τοῦ πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ. ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως, καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν προσηυξάμεθα. καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον. ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια. ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες ἀπὸ Τύρου, κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα, καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς, ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς. τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Καισάρειαν. καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ. τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες, προφητεύουσαι. ἐπιμενόντων δὲ ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης, ὀνόματι

dei uobis. Attẽdite igitur uobis & cuncto gregi, in quo uos spiritus sanctus posuit episcopos ad regendũ ecclesiã dei, quã acquisiuit sanguine suo. Ego enim noui hoc, quod ingressuri sint post discessum meũ lupi graues in uos, nõ parcentes gregi. Et ex uobis ipsis exoriẽtur uiri, loquẽtes peruersa, ut abducant discipulos post se. Propter quod uigilate, memores, quod p triẽnium nocte & die non cessauerim cũ lachrymis monere unũquenq;. Et nũc cõmendo uos fratres deo & sermoni gratiæ ipsius, q potens est supstruere & dare uobis hæreditatem inter sanctificatos oẽs. Argentũ & aurũ, aut uestẽ nullius cõcupiui. Imò ipsi scitis quod necessitatibus meis & his q mecũ sunt, suppeditauerũt manus hæ. Omnia ostendi uobis, quod sic laborãtes oportet suscipere infirmos, ac meminisse uerborũ domini Iesu, quoniã ipse dixit: Beatũ est dare potius q̃ accipere. Et quũ hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cũ omnibus illis. Magnus autẽ fletus coortus est omniũ, & ruẽtes in collũ Pauli, osculabãtur eũ dolentes, maxime ob sermonem quẽ dixerat, q̃ amplius faciem eius nõ essent uisuri. Et deducebãt eum ad nauẽ. Quũ aũt factum esset ut soluissemus auulsi ab eis, recto cursu uenimus Coũ, & sequẽti die Rhodum, & inde Pataram. Et nactí nauẽ quæ traijceret in Phœnicen, ea conscensa soluimus. Quum autẽ cœpisset nobis apparere Cyprus, relicta ea ad sinistrã, nauigauimus in Syriã, ac uenimus Tyrũ. Nam huc nauis exponebat onus. Reptisq; discipulis, mansimus ibidẽ diebus septem: qui Paulo dicebant per spiritũ, ne ascenderet Hierosolymam. Et expletis diebus profecti ibamus; deducentibus nos omnibus unà cum uxoribus & filijs, donec exissemus ciuitatem: & positis genibus in littore, precati sumus. Et cõsalutatis nobis inuicẽ, conscẽdimus nauim: illi autẽ redierunt ad sua. Nos uero nauigatione explicita à Tyro, descẽdimus Ptolemaidam, & salutatis fratribus mãsimus diẽ unũ cum illis. Postridie uero nos qui eramus cũ Paulo, uenimus Cęsaream. Et ingressi domũ Philippi euangelistę, qui erat unus è septem, mansimus apud eum: huic autẽ erant quatuor filię uirgines, prophetantes. Et quũ permaneremus dies cõplures, aduenit quidam à Iudęa propheta,

ὀνόματι Ἄγαβος. καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ αἴρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τε αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε. τάδε λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸν ἄνδρα οὗ ἐστὶν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτως δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν. ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ. ἀπεκρίθη τε ὁ Παῦλος. τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες. τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γινέσθω. μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι, ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ. συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ. γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί. τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσήει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι. καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον, ὧν ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι, διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ. οἱ δὲ ἀκούσαντες, ἐδόξαζον τὸν Κύριον. εἶπόν τε αὐτῷ. θεωρεῖς ἀδελφέ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων; καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι. κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως, τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων, μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν. τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν, ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας. τοῦτο οὖν ποίησον, ὅ σοι λέγομεν. εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν. τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς. καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλήν. καὶ γνῶσι πάντες, ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων. περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες, μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτούς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν. τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς, εἰσήει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά. ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖ

ρας

nomine Agabus. Is cū uenisset ad nos, tulit cingulū Pauli, & alligans sibi pedes ac manus, dixit: Hęc dicit Spūs sanctus: Virū cuius est cingulū hoc, sic alligabunt Hierosolymæ Iudæi, tradentq; in manus gentiū. Quum aūt audissemus hęc, rogabamus et nos & cæteri q loci illius erant, ne ascenderet Hierosolymā. Tunc respondit Paulus, ac dixit: Quid facitis flentes & affligentes cor meū? Ego uero nō solum uinciri, sed et mori paratus sum Hierosolymis pro noie domini Iesu. Quum uero illi nō persuaderetur, acquieuimus, dicentes: Domini uoluntas fiat. Post dies aūt istos sublatis sarcinis cōscendebamus Hierosolymā. Venerunt aūt unà quidam ex discipulis à Cæsarea nobiscū, adducentes secū apud quem hospitaremur, Mnasonē quendā Cypriū, antiquum discipulū. Et quum uenissemus Hierosolymā, libenter exceperunt nos fratres. Postero aūt die introibat Paulus nobiscum ad Iacobū, omnesq; cōuenerūt presbyteri. Quos quū salutasset, narrabat per singula quæ deus fecisset inter gentes per ministeriū ipsius. At illi quū audissent, glorificabant dñm, dixeruntq; ei: Vides frater, quot milia sunt Iudæorū qui crediderunt, & omnes studiosi sectatores sunt legis. Audierunt aūt de te, q defectionē doceas à Mose, oēs qui inter gentes sunt Iudæos, dicens, nō debere eos circūcidere filios, neq; secundum institutа uiuere. Quid est ergo? omnino oportet cōuenire multitudinem. Audient enim te uenisse. Hoc ergo fac quod tibi dicimus. Sunt nobis uiri quatuor uotum habentes super se. His assumptis purifica te cum illis, & impēde super illis, ut radāt capita: et sciant oēs quod quæ de te audierūt, nihil sunt, sed ambulas & ipse custodiens legē. De his aūt qui crediderunt ex gentib. nos scripsimus, decernentes ne q̄d huiusmodi obseruent, nisi ut caueāt & ab his quæ sunt īmolata simulacris, & à sanguine et suffocato & scortatione. Tunc Paulus assumptis uiris postero die purificato cum illis intrauit in templū, annuncians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoq; eorum oblatio. Dum aūt septem dies iam penè essent expleti, hi q ab Asia erant Iudæi, quum uidissent eum in templo, conturbarunt totum populum, & iniecerunt ei ma-

nus

ρας ἐπ' αὐτὸν, κραζοντες. ἄνδρες ἰσραηλῖται, βοηθῆτε. οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου πάντας πανταχοῦ διδάσκων, ἔτι τε καὶ ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον. ἦσαν γὰρ ἑωρακότες τρόφιμον τὸν ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον, ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ παῦλος. ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ. καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ παύλου, εἷλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ, καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι. ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης, ὅτι ὅλη συγκέχυται ἱερουσαλήμ. ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν παῦλον. ἐγγίσας δὲ ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί, καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ὅτι πεποιηκώς. ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ. μὴ δυναμένου δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν. ὅτε δὲ ἐγένετο τοῖς ἀναβαθμοῖς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου. ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζον. αἶρε αὐτόν. μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ. εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν πρός σε; ὁ δὲ ἔφη. ἑλληνιστὶ γινώσκεις; οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ αἰγύπτιος, ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων; εἶπε δὲ ὁ παῦλος. ἐγὼ ἄνθρωπος μέν εἰμι ἰουδαῖος ταρσεὺς, τῆς κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης. δέομαι δέ σου ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν. ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν, κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ. πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνει τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων.

ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου, τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας. ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσφωνεῖ αὐτοῖς, μᾶλλον παρεῖχον ἡσυχίαν. καί φησιν. ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν ταρσῷ τῆς κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας γαμαλιήλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον, ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας. ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεύς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον, παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων κἀκεῖθεν τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμέ-

nus, clamantes: Viri Iſraelitæ, ſuccurrite. Hic eſt ille homo qui aduerſus populũ & legem & locũ hunc oẽs ubiq; docet, inſuper & Græcos induxit in templũ, & prophanauit ſanctũ locum hunc. Viderãt enim Trophimũ Epheſium in ciuitate cum ipſo, quẽ exiſtimauerunt quòd in templũ introduxiſſet Paulus. Commotaq; eſt ciuitas tota, & factus eſt concurſus populi: & apprehenſum Paulum, protrahebãt è templo, ſtatimq; clauſæ ſunt fores. Quærentibus aũt illis eum occidere, nunciatũ eſt tribuno cohortis, quod tota cõturbata eſſet Hieroſolyma. Qui ſtatim aſſumptis militibus ac centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum uidiſſent tribunũ ac milites ceſſauerunt percutere Paulum. Tunc accedẽs tribunus apprehendit eum, & iuſſit alligari catenis duabus, & interrogabat quiſnã eſſet, & quid feciſſet. Alij autem aliud clamabãt in turba. Et quũ non poſſet certum cognoſcere pr̃ tumultu, iuſſit duci eum in caſtra. Et quum ueniſſet ad gradus, contigit ut portaretur à militibus propter uiolentiam turbæ. Sequebat enim multitudo populi clamãs, Tolle eum. Et quũ cœpiſſet induci in caſtra Paul⁹, dicit tribuno: Licet ne mihi loqui ad te? Qui dixit: Græce noſtí? Nõne tu es ille Aegyptius, qui ante hos dies tumultũ concitaſti, & eduxiſti in deſertum quatuor milia uirorum ſicariorũ? Dixit aũt Paulus: Ego ſum homo quidem Iudæus Tarſenſis, nõ obſcuræ Cilicum ciuitatis ciuis. Rogo aũt te, p̃mitte mihi loqui ad populũ. Et quũ ille permiſiſſet, Paulus ſtans in gradibus annuit manu ad plebẽ: & magno ſilẽtio facto, alloquutus eſt lingua Hebræa, dicens: Viri fratres & XXII patres, audite meam, qua nunc apud uos utor, excuſationẽ. Quũ audiſſẽt aũt quod Hebræa lingua ſibi loqueretur, magis præſtiterũt ſilentiũ. Et dicit: Ego quidem ſum uir Iudæus, natus in Tarſo Ciliciæ: cęterũ educatus in hac ciuitate ad pedes Gamalielis, inſtitutus accurate in patria lege, ſectator dei, ſicut & uos oẽs eſtis hodie: qui hanc uiã p̃ſequutus ſum uſq; ad mortẽ, alligans ac tradens in carceres uiros pariter ac mulieres, ſicut & princeps ſacerdotum mihi teſtis eſt, & totꝰ ſenioruũ ordo: à q̃bus etiã epiſtolis ad fratres acceptis Damaſcũ pergebã, adducturus & illos q̃ illic eſſent

δεδεμένους εἰς ἱερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν. ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμὲ, ἔπεσά τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς, λεγούσης μοι. σαοὺλ, σαοὺλ, τί με διώκεις; ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην. τίς εἶ κύριε; εἶπέ τε πρός με. ἐγώ εἰμι ἰησοῦς ὁ ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις. οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες, τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι. εἶπον δέ, τί ποιήσω κύριε. ὁ δὲ κύριος πρός με. ἀναστὰς πορεύου εἰς δαμασκὸν, κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι. ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συνόντων μοι, ἦλθον εἰς δαμασκόν. ἀνανίας δέ τις ἀνὴρ εὐσεβὴς, κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων ἰουδαίων, ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς, εἶπέ μοι. σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνάβλεψα εἰς αὐτόν. ὁ δὲ εἶπεν, ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρήσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸ δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτοῦ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας. καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βαπτίσαι καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου. ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς ἱερουσαλὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τοῦ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει, καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι. σπεῦσον καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ ἱερουσαλὴμ, διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ. κἀγὼ εἶπον. κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται, ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπί σε. καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν. καὶ εἶπε πρός με. πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε. ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τῆς φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες. αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον. οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν. κραζόντων δὲ αὐτῶν καὶ ῥιπτόντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα, ἐκέλευσεν αὐτοὺς ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν, μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐπιγνῶ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτοῦ. ὡς δὲ προέτεινεν αὐτὸν τοῖς ἱμάσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ παῦλος. εἰ ἄνθρωπον ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν; ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος

πρὸ

uinctos Hierosolymã, ut punirent. Accidit aũt mihi iter faciẽti & appropinquanti Damasco circiter meridiẽ, ut subito de cœlo circũfulguraret me lux multa, cecidiq; in solũ, & audiui uocẽ dicentẽ mihi: Saul, Saul, quid me ꝑsequeris? Ego uero respõdi: Quis es dñe? Dixitq; ad me? Ego sum Iesus ille Nazarenus, quem tu ꝑsequeris. Et qui mecũ erant, lumen quidẽ uiderũt, et exterriti sunt: uocem autẽ non audierũt eius qui loquebat̃ mecum. Dicebam autẽ: Quid faciam dñe? Dominus aũt dixit mihi: Surge, ac uade Damascũ, et ibi tibi dicetur de omnibus quæ ordinata sunt tibi ut facias. Et quum nõ uiderem præ gloria luminis illius, per manũ deductus à comitib. qui erãt mecũ, ueni Damascum. Ananias aũt quidam, uir pius, secundũ legem, testimonio probatus omniũ illic habitantium Iudæorũ, ueniens ad me & astãs, dixit mihi: Saul frater, recipe uisum. Et ego eadem hora recepto uisu, uidi illum. At ille dixit: Deus patrũ nostrorũ præparauit te, ut cognosceres uoluntatem suam, & uideres id quod iustũ est, et audires uocẽ ex ore eius: quia eris testis illi apud oẽs homines eorũ quæ uidisti & audisti. Et nunc quid contaris? Exurge & baptizare & ablue peccata tua inuocato nomine dñi. Factũ est autem quum essem reuersus Hierosolymã, & orarem in templo ut raperer extra me, et uiderem eum dicentẽ mihi: Festina & exi uelociter Hierosolymis, quoniã nõ recipiẽt testimoniũ tuũ de me. Et ego dixi: Dñe, ipsi sciũt ꝙ ego ꝑtrahebã in carcerẽ, & cędebã in singulis synagogis eos q̃ credebãt in te. Et quum funderet̃ sanguis Stephani testis tui, ego quoq; assistebã & assentiebar morti illius, & custodiebã uestimenta interficientiũ illum. Et dixit ad me: Vade, quoniã ego ad gentes procul mittã te. Audiebant aũt eũ usq; ad hoc uerbũ, atq; sublatis uocibus, dicebãt: Tolle de terra hominẽ istiusmodi, nõ enim phas est eum uiuere. Vociferantib. aũt eis, & proijciẽtibus uestimenta, & puluerẽ iactantib. in aerem, iussit tribunus eũ induci in castra, & imperauit eũ flagris examinari, ut sciret propter quam causam sic acclamarẽt ei. Et quũ astrinxisset eũ loris, dixit astanti sibi cẽturioni Paulus: Num hominẽ Romanũ et indemnatũ licet uobis flagellare? Quo audito, cẽturio

acces-

προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων. ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντα τί λαλῆσαί σοι. ὁ δὲ χιλίαρχος παραλαβὼν αὐτὸν τὴν χεῖρα καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι; ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον τὸν Παῦλον καταγάγῃς εἰς τὸ συνέδριον, ὡς μέλλοντάς τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ· σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς· ἐνεδρεύουσιν γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν εἰσὶν ἕτοιμοι προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρὸς ἐμὲ περὶ αὐτοῦ. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός· καὶ κτήνη παραστῆσαι ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα· φοβηθεὶς γὰρ μὴ ἁρπασθεὶς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων ἀναιρεθῇ, καὶ αὐτὸς ὕστερον ἐγκληθῇ ὡς εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα λαβών. γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον· Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν. τὸν ἄνδρα τοῦτον συλλημφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστιν· θέλων τε γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν· ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔχοντα ἔγκλημα· μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαπέστειλα πρὸς σὲ παραχρῆμα καὶ τοῖς κατηγόροις παρήγγειλα τὰ πρὸς αὐτὸν εἰπεῖν ἐπὶ σοῦ. ἔρρωσο. οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον ἤγαγον διὰ νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα· τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς τοῦ σὺν αὐτῷ πορεύεσθαι, αὐτοὶ ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν· οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν Καισάρειαν καὶ ἐπιδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ. ἀναγνοὺς δὲ καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχείας ἐστίν, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας, Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται· κελεύσας ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρῴδου φυλάσσεσθαι αὐτόν.

Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἁνανίας μετὰ τινων πρεσβυτέρων καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου. καὶ κληθέντος αὐτοῦ ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος λέγων· Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας. ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλείονα σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν καὶ κινοῦντα στάσεις πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην Ἰουδαίοις, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως, ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν· ἀφ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ. συνεπέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν. Ἀνένευσε δὲ τῷ ἡγεμόνι λέγειν ὁ Παῦλος ἀποκριθεῖς· Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος εὐθύμως τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι, δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσίν μοι ἡμέραι ἢ δώδεκα ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἰερουσαλήμ· καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον ἢ ἐπίστασιν ποιοῦντα ὄχλου οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς οὔτε κατὰ τὴν πόλιν· οὐδὲ παραστῆσαί με δύνανται περὶ ὧν νυνὶ κατηγοροῦσίν μου. ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν οὕτως λατρεύω τῷ πατρῴῳ θεῷ πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις, ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν θεόν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν δικαίων τε καὶ ἀδίκων. ἐν τούτῳ καὶ αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διὰ παντός. δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου παρεγενόμην καὶ προσφοράς, ἐν αἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ οὐ μετὰ ὄχλου οὐδὲ μετὰ θορύβου· τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι καὶ κατηγορεῖν εἴ τι πρὸς ἐμὲ ἔχοιεν· ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν τί εὗρον ἀδίκημα στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, εἰ μὴ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς ἧς ἐκέκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν. Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτοὺς ἀκριβέστερον εἰδὼς περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών· Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς· διαταξάμενος τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον καὶ ἔχειν ἄνεσιν καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ προσφέρειν ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ. Μετὰ δέ τινας ἡμέρας παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ μετεπέμψατο τὸν Παῦλον καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν πίστεως. διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη· Τὸ νῦν ἔχον πορεύου, καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε· ἅμα καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μετακαλούμενος ὡμίλει αὐτῷ. Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβεν διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε ὁ Φῆλιξ χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

Ἐπιβὰς οὖν τῇ ἐπαρχείᾳ ὁ Φῆστος μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνῆλθεν εἰς Ἰερουσαλὴμ ἀπὸ Καισαρείας· ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ οἵ τε ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρωτεύοντες τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἰερουσαλήμ, ἐνέδραν ποιοῦντες τοῦ ἀναλεῖν αὐτὸν ἐν τῇ ὁδῷ. ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι· οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησίν, συνκαταβάντες εἴ τι ἐστὶν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ ἀτοπον κατηγορείτωσαν αὐτοῦ. διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς πλείους ἢ δέκα καταβὰς εἰς Καισάρειαν τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος ἐκέλευσεν τὸν Παῦλον ἀχθῆναι· οὗ παραγενομένου περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιώματα καταφέροντες κατὰ τοῦ Παύλου ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι· τοῦ Παύλου ἀπολογουμένου ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον. ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριτας καταθέσθαι ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ εἶπεν· Θέλεις εἰς Ἰερουσαλὴμ ἀναβὰς ἐκεῖ περὶ τούτων κριθῆναι ἐπ' ἐμοῦ; εἶπεν δὲ ὁ Παῦλος· Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρός εἰμι οὗ με δεῖ κριθῆναι· Ἰουδαίοις οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις· εἰ μὲν οὖν ἀδικῶ καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσίν μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι. τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου ἀπεκρίθη· Καίσαρα ἐπικέκλησαι, ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ. Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον· ὡς δὲ ἐπέμειναν ἡμέρας πλείους ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον λέγων· Ἀνήρ τίς ἐστιν καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος, περὶ οὗ γενομένου μου εἰς Ἰερουσαλὴμ ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην· πρὸς οὓς ἀπεκρίθην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος· συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε ἀναβολὴν ποιησάμενος τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα· περὶ οὗ στάντες οἱ κατήγοροι οὐδεμίαν αἰτίαν ἔφερον ὧν ἐγὼ ὑπενόουν πονηρίας· ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος ὃν ἐπεσκεύαζεν Παῦλος ζῆν· ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ τὸν περὶ τούτων ζήτησιν ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορευθῆναι εἰς Ἰερουσαλὴμ κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων· ἐκκαλεσαμένου δὲ τοῦ Παύλου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν ἕως οὗ ἀναπέμψω πρὸς Καίσαρα. Ἀγρίππας δὲ τῷ Φήστῳ ἔφη· Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι· αὔριον, φησίν, ἀκούσῃ αὐτοῦ. τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσιν τῆς πόλεως ἀνδράσιν, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου ἤχθη ὁ Παῦλος· καὶ λέγει ὁ Φῆστος· Ἀγρίππα βασιλεῦ καὶ πάντες οἱ συνπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἰερουσαλὴμ καὶ ὧδε μὴ δέον αὐτὸν ζῆν μηκέτι· ἐγὼ δὲ κατελαβόμην μηδὲν ἄξιον θανάτου πεπραχέναι αὐτόν· τοῦτον δὲ τὸν Παῦλον ἐπικαλεσάμενον τὸν Σεβαστὸν κρῖναι ἔκρινα πέμπειν· περὶ οὗ τὸν κύριον οὐκ ἔχω τι γράψαι· διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐπὶ ὑμᾶς καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τί γράψω· ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ πέμποντι δέσμιον μὴ καὶ τὰς αἰτίας σημᾶναι αὐτοῦ. Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη· Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. τότε ὁ Παῦλος ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἀπελογεῖτο· Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἡγημένος ἐμαυτὸν μακάριον ἐπὶ σοῦ μέλλων σήμερον ἀπολογεῖσθαι, μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατὰ Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων· διὸ δέομαί σου μακροθύμως ἀκοῦσαί μου. τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἰερουσαλὴμ ἴσασιν πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, προγινώσκοντές με ἄνωθεν, ἐὰν θέλωσιν μαρτυρεῖν, ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος· καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς εἰς τοὺς πατέρας ἡμῶν ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἑστηκα κρινόμενος, εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος εἰμὶ ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ. τί κρίνεται παρ' ὑμῖν ἄπιστον εἰ θεὸς νεκροὺς ἐγείρει; ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι δεῖν, ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἰερουσαλὴμ καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ ἐν φυλακαῖς κατέκλεισα τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών, καὶ κατ' αὐτῶν ἀναιρουμένων ἐψῆφον ἔφερον· καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς ἠνάγκαζον βλασφημεῖν, περισσῶς τε ἐμαινόμενος αὐτοῖς ἐδίωκον καὶ ἕως εἰς τὰς ἔξω πόλεις. ἐν οἷς πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων, μέσης ἡμέρας ἐν τῇ ὁδῷ, βασιλεῦ, εἶδον οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς συνπορευομένους μοι· πεσόντων δὲ ἡμῶν πάντων εἰς τὴν γῆν ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ· Σαοὺλ Σαοὺλ τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. ἐγὼ δὲ εἶπα· Τίς εἶ, κύριε; ὁ δὲ κύριος εἶπεν· Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις· ἀλλὰ ἀνάστηθι καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδές με ὧν τε ὀφθήσομαί σοι, ἐξαιρούμενος σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν εἰς οὓς ἐγὼ ἀποστέλλω σε ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους ἐπὶ φῶς καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ σατανᾶ ἐπὶ τὸν θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς ἐμέ. ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ, ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἰερουσαλὴμ καὶ πᾶσαν τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας καὶ ἔθνεσιν ἀπήγγελλον μετανοεῖν καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεὸν ἄξια τοῦ μετανοεῖν ἔργα πράσσοντας. ἕνεκα τούτων με Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι· ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τοῦ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἕστηκα μαρτυρόμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μέλλοντα γίνεσθαι καὶ Μωσῆς εἶπεν, εἰ παθητὸς ὁ Χριστός, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ τε λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσιν. ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου φησὶν ὁ Φῆστος φωνῇ μεγάλῃ· Παῦλε, μαίνῃ· τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει. ὁ δὲ Παῦλος· Οὐ μαίνομαι, κράτιστε Φῆστε, ἀλλὰ ῥήματα ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ἀποφθέγγομαι· ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεύς, πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτὸν οὐ πείθομαι τούτων οὐδέν· οὐ γὰρ ἐν γωνίᾳ τι τούτων πέπρακται. πιστεύεις, βασιλεῦ Ἀγρίππα, τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις. ὁ δὲ Ἀγρίππας τῷ Παύλῳ· Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν ποιῆσαι. ὁ δὲ Παῦλος· Εὐξαίμην ἂν τῷ θεῷ καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν μεγάλῳ οὐ μόνον σὲ ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον γενέσθαι τοιούτους οἷος καὶ ἐγώ εἰμι παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων. ἀνέστη τε ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν καὶ ἡ Βερνίκη καὶ οἱ συνκαθήμενοι αὐτοῖς, καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους λέγοντες ὅτι οὐδὲν θανάτου ἢ δεσμῶν ἄξιον πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος. ὁ δὲ Ἀγρίππας τῷ Φήστῳ ἔφη· Ἀπολελύσθαι ἐπικεκλημένος ἐπὶ Καίσαρα ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἐδύνατο.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καὶ τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ ὀνόματι Ἰουλίῳ σπείρης Σεβαστῆς. ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ μέλλοντι πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους ἀνήχθημεν ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως· τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα· φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος ἐπέτρεψεν πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντι ἐπιμελείας τυχεῖν. κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους· τό τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας· κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατοντάρχης πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό. ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην· καὶ μόλις παραλεγόμενοι αὐτὴν ἐλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς Λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία. Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι παρῄνει ὁ Παῦλος λέγων αὐτοῖς· Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φορτίου καὶ τοῦ πλοίου ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν. ὁ δὲ ἑκατοντάρχης τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ μᾶλλον ἐπείθετο ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις· ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν οἱ πλείονες ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι ἐκεῖθεν εἴ πως δύναιντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι τὸν λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον. ὑποπνεύσαντος δὲ νότου δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι ἄραντες ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην· μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλεν κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικός, ὁ καλούμενος Εὐρακύλων· συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ ἐπιδόντες ἐφερόμεθα. νησίον δέ τι ὑποδραμόντες καλούμενον Κλαῦδα μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης· ἣν αἴροντες βοηθείαις ἐχρῶντο ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσιν χαλάσαντες τὸ σκεῦος οὕτως ἐφέροντο. σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο, καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἔρριψαν· μήτε δὲ ἡλίου μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείους ἡμέρας καὶ χειμῶνος οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σῴζεσθαι ἡμᾶς. πολλῆς τε ἀσιτίας ὑπαρχούσης τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν εἶπεν· Ἔδει μέν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν· καὶ τὰ νῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν πλὴν τοῦ πλοίου· παρέστη γάρ μοι ταύτῃ τῇ νυκτὶ τοῦ θεοῦ οὗ εἰμὶ ἐγὼ καὶ ᾧ λατρεύω ἄγγελος λέγων· Μὴ φοβοῦ, Παῦλε, καίσαρί σε παραστῆναι δεῖ· καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ. διὸ εὐθυμεῖτε, ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι· εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν. τεσσαρεσκαιδεκάτη δὲ νὺξ ἐστὶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ διαφερομένων ἡμῶν, κατὰ μέσον τὸν Ἀδρίαν διενοοῦντο κατὰ τὴν τρίτην ὥραν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν· καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχύ τε διαστήσαντες καὶ πάλιν βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε· φοβούμενοί τε μή που κατὰ τραχεῖς τόπους ἐκπέσωμεν ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι. τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν προφάσει ὡς ἐκ πρῴρης ἀγκύρας μελλόντων ἐκτείνειν εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις· Ἐὰν οὗτοι μὴ μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε. τότε ἀπέκοψαν οἱ στρατιῶται τὰ σχοινία τῆς σκάφης καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν. ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς λέγων· Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες διατελεῖτε ἄσιτοι μηδὲν προσλαβόμενοι· διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει· οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἀπολεῖται. εἰπὼν δὲ ταῦτα καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαρίστησεν τῷ θεῷ ἐνώπιον πάντων καὶ κλάσας ἤρξατο ἐσθίειν· εὐθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς· ἦμεν δὲ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ ἐν τῷ πλοίῳ διακόσιαι ἑβδομήκοντα ἕξ· κορεσθέντες δὲ τροφῆς ἐκούφιζον τὸ πλοῖον ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν. ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον, κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν εἰς ὃν ἐβουλεύοντο εἰ δύναιντο ἐξῶσαι τὸ πλοῖον· καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμωνα τῇ πνεούσῃ κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν· καὶ περ

ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα, οἱ τάντην τὴν
συνωμοσίαν πεποιηκότες. οἵτινες προσελθόν
τες τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶ
πον. ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς, μηδε
νὸς γεύσασθαι, ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν παῦλον.
νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ καὶ τῷ
συνεδρίῳ, ὅπως ἄνριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς
ἡμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον
τὰ περὶ αὐτοῦ. ἡμεῖς δὲ πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτόν,
ἕτοιμοί εἰσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν. ἀκούσας δὲ ὁ
υἱὸς τῆς ἀδελφῆς παύλου τὸ ἐνέδρον, παραγενό
μενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν, ἀπήγ
γειλε τῷ παύλῳ. προσκαλεσάμενος δὲ ὁ παῦ
λος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη. τὸν νεανίαν
οὗτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον. ἔφη γάρ τι
ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ. ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν
ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καὶ φησίν. ὁ δέσμιος
παῦλος προσκαλεσάμενός με, ἠρώτησε τοῦτον
τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί
σοι. ὑπολαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλιαρ
χος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο,
τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι; εἶπε δὲ, ὅτι οἱ ἰου
δαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε, ὅπως ἄνριον
εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν παῦλον, ὡς
μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐ
τοῦ. σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ
αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα.
οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μή
τε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν. καὶ νῦν ἕτοιμοί
εἰσι προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. ὁ
μὲν οὖν χιλιαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν παραγ
γείλας, μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνι
σας πρός με. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς
τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν. ἑτοιμάσατε στρατιώ
τας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως καισαρεί
ας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους δια
κοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτὸς, κτήνη τε
πρασῆσαι, ἵνα ὑπιβιβάσαντες τὸν παῦλον δια
σώσωσι πρὸς φήλικα τὸν ἡγεμόνα, γράψας ὑπιστο
λὴν περιέχουσαν τὸν τύπον οὗτον. κλάνδιος λυ
σίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι φήλικι χαίρειν. τὸν ἄν
δρα οὗτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, καὶ
μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ὑπιστὰς σὺν τῷ
στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτὸν, μαθὼν ὅτι ῥωμαῖός
ἐστι, βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐνε
κάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον
αὐτῶν. ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων
τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν ἄξιον θανάτου, ἢ δεσμῶν
ἔγκλημα ἔχοντα. μηνυθείσης δέ μοι ὑπιβουλῆς
εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ἀπὸ τῶν ἰουδαίων,
ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε, παραγγείλας καὶ τοῖς
κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ὑπὸ σοῦ. ἔρρωσο.
οἱ μὲν

Erant aũt plures q̃ quadraginta *uiri* qui hanc cõiurationẽ fecerãt, qui accesserunt ad principes sacerdotũ ac seniores & dixerunt: Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos, donec occidamus Paulũ. Nunc ergo uos significate tribuno & concilio, ut cras producat illum ad nos, tanq̃ aliqd certius cognituros de eo. Nos uero prius q̃ appropinquet, parati sumus interficere illum. Quum aũt audisset filius sororis Pauli insidias, uenit & ĩtrauit in castra, nunciauitq; Paulo. Accersito autẽ Paulus ad se uno ex centurionibus ait: Adolescentem hunc abduc ad tribunum: habet enim quod renunciet illi. Et ille quidẽ assumens eum, duxit ad tribunũ, et ait: Vinctus Paulus accersitum me, rogauit ut hunc adolescentem perducerem ad te, habentem aliquid quod loquatur tibi. Apprehensa aũt tribunus manu illius, secessit cum eo seorsum, & percõtatus est illũ, Quid est quod habes significandum mihi? Ille autẽ dixit: Iudæi conspirarunt ut rogarent te uti crastino die educeres Paulum in cõciliũ, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo: tu uero ne morẽ gesseris illis. Insidiãtur em̃ ei ex eis uiri plures quadraginta, q seipsos deuouerunt, ne uel edant uel bibãt, donec interficiant eum: & nunc parati sunt expectantes, ut promittas. Tribunus igitur dimisit adolescentẽ, præcepitq; ei, ne cui effutias, inquiens, quod hæc indicaueris mihi. Et accersitis duobus quibusdã centurionibus, dixit: Parate milites ducentos, ut eant Cæsareã, & equites septuaginta, & lancearios ducẽtos, à tertia hora noctis, et iumenta præbete, ut impositũ Paulum, saluũ perducant ad Felicem præsidẽ, scriptis literis in hanc formã. Claudius Lysias potentissimo præsidi Felici salutem. Virũ hunc cõprehensum à Iudæis, quum iam esset interficiendus ab eis, superueniens cum exercitu, eripui, cognito quod Romanus esset: uolensq; scire causam ob quam accusarẽt illum, deduxi illum in conciliũ eorũ. Quẽ comperi accusari de quæstionibus legis ipsorum, nullum dignum morte aut uinculis habentem crimen. Et quum indicatum esset mihi de insidijs quas parauerant illi Iudæi, protinus misi eum ad te, præcepto dato etiam accusatoribus, ut quæ habent aduersus eum, dicant apud te. Vale.

Milites

οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα. τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες σὺν τοῖς ἱππεῦς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν. οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησάν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ. ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας, διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ Ἡρῴδου φυλάσσεσθαι. μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου. κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων. πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διά σου καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τὴν σὴν πρόνοιαν, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας. ἵνα δὲ μὴ σὲ πλείονα ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. εὑρόντες γάρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν. παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλιάρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγεν, κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σέ, παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων γνῶναι, ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ. συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν. ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν. ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι, δυναμένου σου γνῶναι, ὅτι οὐ πλείους εἰσίν μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ. καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ πόλιν. οὔτε παραστῆσαί με δύνανται, περὶ ὧν κατηγοροῦσί μου. ὁμολογῶ δὲ τοῦτό σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν, ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτως λατρεύω τῷ πατρῴῳ θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς προφήταις γεγραμμένοις, ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν θεὸν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων. ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διὰ παντός.

Milites uero iuxta quod sibi iniũctũ erat, receptũ Paulum duxerũt per noctẽ Antipatridẽ. Postero aũt die dimissis equitibus ut cum eo irent, reuersi sunt in castra. Qui quũ uenissent Cæsareã, ac tradidissent epistolam præsidi, statuerunt corã eo & Paulum. Quum legisset aũt præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, et cognouisset ꝙ ex Cilicia, Audiã te, inquit, quum accusatores quoq; tui aduenerint. Iussitq; in prætorio Herodis custodiri eum. Post quinq; aũt dies descendit princeps sacerdotũ Ananias cum seniorib⁹ & Tertullo quodã oratore, qui adierunt præsidẽ contra Paulũ. Et citato Paulo, cœpit accusare Tertullus, dicens: Quũ in multa pace agamus per te, & multa recte gerant̃ in populo hoc per tuam prouidentiã, & semper et ubiq; cõprobamus præstantissime Felix, cum omni gratiarũ actione. Sed ne diutius te detineã, oro te, ut audias nos paucis pro tua humanitate. Nacti enim sumus uirum hunc pestiferũ & concitantẽ seditionem omnibus Iudæis in uniuerso orbe, & autorem sectæ Nazarenorũ, qui etiã templum prophanare conatus est: quẽ & apprehensum uoluimus secundũ legem nostrã iudicare. Sed superueniẽs tribunus Lysias, cũ magna ui eripuit eum è manib. nostris, iubens accusatores eius ad te uenire: ex quo poteris ipse inquisitione facta de oĩbus istis cognoscere, de quib⁹ nos accusamus eum. Adiecerunt aũt & Iudęi, dicẽtes hæc ita se habere. Respondit aũt Paul⁹, quum annuisset ipse prędes, ut diceret: Aequiore animo ꝓ meipso causam dico, quũ sciam te multis iam annis iudicẽ fuisse gẽti huic, q possis cognoscere, quod nõ plures sunt mihi dies q̃ duodecim, ex quo ascẽdi adoraturus Hierosolymam: & neq; in templo cõpererunt me cum aliquo disputantem, aut cõcursum facientem turbæ, neq; in synagogis, neq; ĩ ciuitate, neq; probare possunt ea de quibus me accusant. Confiteor aũt hoc tibi, quod iuxta uiam quã uocant hæresim, sic colo patrium deum, credens omnibus quæ in lege & prophetis scripta sunt, spem habens in deũ, fore, quam & hi ipsi expectant, resurrectionem mortuorũ, iustorum simul & iniustorũ. Quin in hoc et ipse studeo sine offendiculo conscientiã habere erga deũ & erga homines semper.

Post

δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην, ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς. ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου. τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι, οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι καὶ κατηγορεῖν, εἴ τι ἔχοιεν πρός με. ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν, εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἐκέκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν. ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Φῆλιξ, ἀνεβάλετο αὐτούς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ καθ' ὑμᾶς. διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ. μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως. διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας, καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ, ἀπεκρίθη, τὸ νῦν ἔχον πορεύου, καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μετακαλέσομαί σε. ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν. διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος ὡμίλει αὐτῷ. διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον. θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον. Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας. ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτόν, αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ, ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν. ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη, τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι. οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συνκαταβάντες, εἴ τί ἐστιν ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ. διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι. παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι, ἀπολογουμένου αὐτοῦ, ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον. ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ, εἶπε. θέλεις εἰς

Post annos autem plures acceſſi, eleemoſynas exhibiturus in gentē meā, & oblationes, in quib⁹ cōpererunt me purificatū in templo, haud cū turba, neq; cum tumultu. Quidam aūt ex Aſia Iudæi, quos oportebat apud te præſto eſſe & accuſare, ſi quid haberēt aduerſum me: aut hi ipſi dícant, ſi qd deprehēderunt in me iniquitatis, quū ſtem in concilio, niſi de una hac uoce qua clamaui inter eos ſtās, de reſurrectiōe mortuorū ego iudicor hodie à uobis. Auditis aūt his, Felix diſtulit illos, certo ſciēs quæ ad eam uiā attinebant, dicens: Quū tribunus Lyſias deſcēderit, pernoſcā cauſam ueſtram. Iuſſitq; cēturioni, ut cuſtodiret Paulum, ſineretq; eū relaxari, & ne quē ex illius familiarib. uetaret ſubminiſtrare ei, aut adire eū. Poſt aliquot aūt dies cū aduenisſet Felix cū Druſilla uxore ſua, quę erat Iudæa, accerſiuit Paulum, & audiuit ab eo fidem, quę eſt in Chriſtū. Diſputāte aūt illo de iuſtitia & tēperantia & de iudicio futuro, tremefactus Felix reſpōdit: In præſentia abi: cæterū opportunitatē nactus accerſam te. ſimul & illud ſperans fore, ut pecunia ſibi daret à Paulo ut ſolueret ipſū, propter qd' & frequēter accerſens eū, loquebat cū eo. Biēnio aūt expleto, accepit ſucceſſorē Felix Porciū Feſtū. Volēs aūt gratiam præſtare Iudęis Felix, reliqt Paulum vinctū. Feſtus ergo ſuſcepta prouincia XXV
poſt triduū aſcendit Hieroſolymā ab urbe Cæſarea. Significarūtq; illi princeps ſacerdotū ac primores Iudęorū de Paulo, & rogabant eū poſtulātes fauorē aduerſus eū, ut accerſeret eū Hieroſolymā, inſidias tendētes ut interficerēt eum in uia. Feſtus aūt reſpōdit, ut ſeruaret quidē Paulus Cæſareę, ſe uero breui illò profecturū. Qui ergo inter uos, inq̄t, potentes ſunt, unà nobiſcū deſcēdāt: & ſi quod eſt in hoc uiro crimē, accuſent eū. Demoratus aūt inter eos dies amplius q̄ decē, deſcēdit Cæſareā: & poſtero die ſedit, p tribunali, iuſſitq; Paulū adduci. Qui quū perductus eſſet, circūſterūt eum q ab Hieroſolymis deſcenderāt Iudæi, multa & grauia crimina intēdentes aduerſus Paulū, quæ nō poterāt probare: Paulo pro ſe reſpōdente, q neq; in legem Iudæorum, neq; in templum, neq; in Cęſarem quicq̄ peccaſſet. Feſtus aūt uolēs gratificari Iudęis, reſpōdens Paulo dixit: Vis

Hiero-

εἰς ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων με κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ; εἶπε δὲ ὁ παῦλος. ἐπὶ τοῦ βήματος καίσαρός ἐσώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις. εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν. εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι. καίσαρα ἐπικαλοῦμαι. τότε ὁ φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη. καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ καίσαρα πορεύσῃ. ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ βερνίκη κατήντησαν εἰς καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν φῆστον. ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν παῦλον, λέγων. ἀνήρ τίς ἐστι καταλελειμμένος ὑπὸ φήλικος δέσμιος, περὶ οὗ γενομένου μου εἰς ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην, πρὸς οὓς ἀπεκρίθην, ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος, κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος. συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα, περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ. ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περί τινος ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ παῦλος ζῆν. ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ τὸν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον, εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς ἱεροσόλυμα, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων. τοῦ δὲ παύλου ἐπικαλεσαμένου, τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτὸν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς καίσαρα. ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν φῆστον ἔφη, ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τὸν ἄνθρωπον ἀκοῦσαι. ὁ δὲ, αὔριον φησὶν, ἀκούσῃ αὐτοῦ. τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ ἀγρίππα καὶ τῆς βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ φήστου, ἤχθη ὁ παῦλος. καὶ φησὶν ὁ φῆστος. ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον, περὶ οὗ παῦλος τὸ πλῆθος τῶν ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, βοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι. ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι, καὶ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν σεβαστὸν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν. περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ βασιλεῦ ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνα-

Hierosolymã ascendere, & ibi de his iudicari apud me? Dixit aũt Paulus: Ad tribunal Cęsaris sto, ubi me oportet iudicari. Iudæis nullam iniuriã feci, sicut & tu melius nosti. Si enim nocui, ac dignũ morte aliqd feci, nõ recuso mori. Si uero nihil est eorũ de quib. hi accusant me, nemo potest me illis donare. Cæsarẽ appello. Tunc Festus cum cõsilio colloquutus, respondit: Cæsarem appellasti? ad Cęsarẽ ibis. Et quũ dies aliquot trãsacti essent, Agrippa rex & Bernice descẽderunt Cæsaream salutaturi Festum. Et quũ dies cõplures ibi cõmorarentur, Festus regi retulit causã Pauli, dicens: Vir quidã est relictus à Felice uinctus, de quo quũ uenissem Hierosolymã, significarunt mihi principes sacerdotũ & seniores Iudæorum postulãtes aduersus illum sententiam. Quibus respondi: Nõ est Romanis cõsuetudo ob gratiã donare aliquẽ hominem ut pereat, prius q̃ is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locumq; defendendi accipiat de crimine. Quum ergo huc cõuenissent, sine ulla dilatiõe, sequenti die sedẽs pro tribunali iussi adduci uirũ. De quo cũ stetissent accusatores, nullum crimen intendebant super hisce rebus, de quib. ego suspicabar: sed quęstiones quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodã Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus uiuere. Hęsitans autem ego de huiusmodi quæstione, dicebã, num uellet ire Hierosolymam, & ibi iudicari super istis. Paulus aũt quum appellasset, ut seruaretur Augusti cognitioni, iussi seruari eum, donec mitterem eum ad Cęsarem. Agrippa aũt dixit ad Festũ: Volebam & ipse hominẽ audire. Cras inqt, audies eũ. Postero aũt die quum uenisset Agrippa & Bernice cũ multo apparatu, & introissent in auditoriũ cũ tribunis & uiris principalibus ciuitatis, iubente Festo adductus est Paulus. Et dicit Festus: Agrippa rex & oẽs q̃ simul adestis nobiscũ uiri, uidetis hunc hominẽ de quo oĩs multitudo Iudæorum interpellauit me & Hierosolymis et hic, ac clamantes nõ oportere eum uiuere amplius: ego uero cõperi nihil dignũ morte cũ admisisse. Cęterũ cũ is ipse appellasset Augustũ, statui mittere eũ: de q̃ qd certũ scribã dño, nõ habeo. Quapropter, pduxi eũ ad uos, & maxime ad te, rex Agrippa, ut

ἀνακρίσεως γενομένης, σχῶ τι γράψαι. ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι. ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν παῦλον ἔφη, ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. τότε ὁ παῦλος ἀπελογεῖτο ἐκτείνας τὴν χεῖρα. περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ ἰουδαίων βασιλεῦ ἀγρίππα, ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ὑπὲρ σοῦ σήμερον, μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατὰ ἰουδαίους, ἠθῶν τε καὶ ζητημάτων. διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου. τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ ἰουδαῖοι, προγινώσκοντές με ἄνωθεν, ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν, ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας, ἔζησα φαρισαῖος, καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος, εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον, ἐλπίζει καταντῆσαι. περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι βασιλεῦ ἀγρίππα ὑπὸ τῶν ἰουδαίων. τί ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν, εἰ ὁ θεὸς νεκροὺς ἐγείρει; ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι, ὃ καὶ ἐποίησα ἐν ἱεροσολύμοις. καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβὼν, ἀναιρουμένων τε αὐτῶν, κατήνεγκα ψῆφον. καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν, περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις. ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν ἀρχιερέων, ἡμέρας μέσης, βασιλεῦ, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς, καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους. πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ. σαοὺλ, σαοὺλ τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν. ἐγὼ δὲ εἶπον. τίς εἶ κύριε; ὁ δὲ εἶπεν. ἐγώ εἰμι ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. ἀλλὰ ἀνάστηθι καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου. εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα, ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὠφθήσομαί σοι, ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, τοῦ ὑποστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ σατανᾶ ἐπὶ τὸν θεὸν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πίστει τῇ εἰς ἐμέ. ὅθεν βασιλεῦ ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ, ἀλλὰ τοῖς ἐν δαμασκῷ πρῶτον, καὶ ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν

examinatiõe facta, habeã quod scribã. Iniquũ enim mihi uidet̃, mittere uinctũ, & crimina de quibus accusatur nõ significare.

Agrippa uero ad Paulũ ait: Permittit̃ tibi loq pro temetipso. Tũc Paulus extenta manu, ꝓ se dicebat: Sup omibus de qb⁹ accusor à Iudæis, rex Agrippa, existimo me beatũ, q causã dicturus sim apud te hodie: quũ tu maxime sis gnarus earũ quæ apud Iudęos sunt, & cõsuetudinũ & quęstionũ. Quapropter obsecro te, ut patiẽter me audias. Itaq; uitã qdẽ meã, quã egi ab adolescẽtia, q̃ ab initio fuit in gẽte mea Hierosolymis, nouerũt oẽs Iudæi, q prius nouerãt me ab initio, si uelint testimoniũ ferre: q̃d secũdũ exqsitissimã sectã nostræ religiõis uixerim pharisæus. Et nũc ob spem repromissionis quæ ad patres nostros facta est à deo, sto iudicio subiect⁹, ad quã duodecim trib. nostrę ĩstãter nocte et die colẽtes deũ, sperãt se ꝑuẽturas. de qua spe accusor, rex Agrippa, à Iudęis. Cur incredibile iudicat̃ apd' uos, si de⁹ mortuos suscitat? Et ego qdẽ existimabã me aduersus nomẽ Iesu Nazareni multa repugnãdo facturũ, qd' & feci Hierosolymis: & multos sanctorũ ego carcerib. ĩclusi, à principib. sacerdotũ potestate accepta: & cũ occiderẽt̃, detuli sentẽtiã. Et ꝑ oẽs synagogas frequẽter puniens, eos cõpellebã blasphemare, et ampli⁹ insaniẽs in eos, ꝑsequebar etiã ĩ exteras usq; ciuitates. Quarũ rerũ studio quũ irẽ Damascũ cũ autoritate & ꝑmissu principũ sacerdotũ, die medio, rex, in uia uidi è cœlo, sup splẽdorẽ solis circũfulsisse me lumẽ & eos qmecũ faciebãt iter. Quũ aũt oẽs nos decidissem⁹ in terrã, audiui uocẽ loquentẽ ad me, ac dicentẽ hebraica lingua: Saul, Saul, qdme ꝑsequeris? Durũ est tibi cõtra stimulos calcitrare. Ego autẽ dixi: Quis es dñe? at ille dixit: Ego sũ Iesus quẽ tu ꝑsequeris. Sed exurge & sta sup pedes tuos. Ad hoc em̃ apparui tibi, ut cõstituã te ministrũ ac testẽ & eorũ quę uidisti & eorũ in qb⁹ apparebo tibi, eripiẽs te à populo & gẽtib. in quas nũc te mitto: ut apias oculos eorũ, ut cõuertãt̃ à tenebris ad lucẽ, & à potestate satanę ad deũ, ut accipiãt remissionẽ peccatorũ, & sortẽ inter eos q sanctificati sunt ꝑ fidẽ quę ẽ erga me. Vnde rex Agrippa, nõ fui inobediẽs cœlesti uisioni, sed his q sunt Damasci primũ et Hierosolymis et ꝑ oẽm regionem

ρασ τῆς ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεόν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας. ἕνεκα τούτων με οἱ ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίσασθαι. ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τοῦ παρὰ τοῦ θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρόμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων, ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ μωσῆς, εἰ παθητὸς ὁ χριστός, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι. ταῦτα δέ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, μαίνῃ παῦλε. τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει. ὁ δέ, οὐ μαίνομαί φησι κράτιστε φῆστε, ἀλλὰ ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι. ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ. λανθάνειν γὰρ αὐτὸν τί τούτων, οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτ. πιστεύεις βασιλεῦ ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις. ὁ δὲ ἀγρίππας πρὸς τὸν παῦλον ἔφη. ἐν ὀλίγῳ με πείθεις χριστιανὸν γενέσθαι. ὁ δὲ παῦλος εἶπεν. εὐξαίμην ἂν τῷ θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, οὐ μόνον σὲ, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους, οἵπερ κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων. καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥ τε βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθημένοι αὐτοῖς. καὶ ἀναχωρήσαντες, ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους λέγοντες. ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος. ἀγρίππας δὲ τῷ φήστῳ ἔφη, ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο καίσαρα. ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι ἰουλίῳ, σπείρης σεβαστῆς. ἐμβάντες δὲ πλοίῳ ἀδραμυττηνῷ μέλλοντες πλεῖν εἰς τοὺς κατὰ τὴν ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν ἀριστάρχου μακεδόνος θεσσαλονικέως. τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ ἰουλιος τῷ παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντα, τῆς μελείας τυχεῖν. κἀκεῖθεν ἀναχθέντες, ὑπεπλεύσαμεν τὴν κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι τοὐναντίον. τό, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν κιλικίαν καὶ παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς μύρα τῆς λυκίας, κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον ἀλεξανδρινὸν, πλέον εἰς τὴν ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό. ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν κρήτην κατὰ σαλμώνην. μόλις τε

παρα

gionem Iudææ, deinde & gẽtibus annunciabam, ut pœnitentiam agerẽt, & conuerterentur ad deũ, opera facientes digna his qui resipuissent. Hac ex causa Iudæi me in templo comprehensum tentauerunt interficere. Auxilium igitur nactus dei, usq; in hodiernum diem sto, testificãs tum paruo tum magno, nihil aliud dicens, q̃ ea quæ prophetæ prædixerãt futura esse, & Moses, an passurus fuerit Christus, an primus ex resurrectione mortuorũ lumen annunciaturus sit populo et gẽtibus. Hæc autem quũ pro se diceret, Festus magna uoce ait: Insanis Paule: multæ te literæ ad insaniam cõuertunt. Et Paulus: Nõ insanio, inquit, optime Feste, sed ueritatis & sobrietatis uerba eloquor. Scit enim de his rex apud quem & libere loquor. Latere enim eũ nihil horũ arbitror. Neq; enim hoc in angulo gestũ est. Credis rex Agrippa, prophetis? Scio q̃ credis. Agrippa autẽ ad Paulũ ait: Modica ex parte p̃suades mihi ut fiam Christianus. Et Paulus ait: Optarim à deo non solũ modica ex parte, uerum etiã magna: nõ te modo, sed oẽs etiam qui me audiunt hodie, esse tales, qualis ego sum, exceptis uinculis his. Et hæc eo loquuto, surrexit rex ac præses & Bernice & q̃ assidebant eis. Et quũ secessissent, loquebant̃ inter sè dicentes: Nihil morte aut uinculis dignũ facit homo iste. Agrippa aũt Festo dixit: Dimitti poterat homo hic, si nõ appellasset Cæsarẽ. Post q̃ aũt decretum est, ut nos nauigaremus in Italiã, tradiderunt & Paulũ & quosdã alios uinctos cẽturioni, noĩe Iulio, cohortis Augustæ. Conscensa aũt naue Adramyttina nauigaturi iuxta loca Asiæ, soluimus, perseuerãte nobiscũ Aristarcho Macedone Thessalonicẽsi. Sequẽti aũt die appulimus Sidonẽ. Et Iulius humaniter tractato Paulo, permisit ut ad amicos profectus, ab illis curareť. Et inde quũ soluissemus, subnauigauimus iuxta Cyprũ, propterea quòd essent uẽti cõtrarij. Et pelagus quod est contra Ciliciam et Pamphyliã, emensi, peruenimus Myram, quæ est Lyciæ, & ibi nactus Centurio nauem Alexandrinã, nauigãtem in Italiam, imposuit nos in eam. Et quũ multis dieb. tarde nauigaremus, uixq; deuenissemus cõtra Gnidũ, prohibente nos uento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonẽ. Et uix

XXVII

παραλεγόμενοι αὐτὴν ἦλθομεν εἰς τόπον τινὰ, καλούμενον καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις λασαία. ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ παῦλος, λέγων αὐτοῖς. ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας, οὐ μόνον τοῦ φορτίου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν. ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον, ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ παύλου λεγομένοις. ἀνεύθετον δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείονες ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι καὶ εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς κρήτης βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον. ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἆσσον, παρελέγοντο τὴν κρήτην. μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος εὐρακλύδων. συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερόμεθα. νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον κλαῦδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης, ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον, φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο. σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο, καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν. μήτε δὲ ἡλίου, μή τε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σῴζεσθαι ἡμᾶς. πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν. ἐδεῖ μὲν ὦ ἄνδρες πειθαρχήσαντάς μοι μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ ζημίαν. καὶ τὰ νῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν. ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου. παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ θεοῦ οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω, λέγων. μὴ φοβοῦ παῦλε, καίσαρί σε δεῖ παραστῆναι. καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετά σου. διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες. πιστεύω γὰρ τῷ θεῷ, ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι. εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν. ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο, διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ ἀδρίᾳ κατὰ μέσον τοῦ νυκτὸς, ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν, καὶ βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι, βραχὺ δὲ διαστάντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε. φοβούμενοί τε μή πως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας

præterlegẽtes illã, puenímus ín locũ quen dam q uocaſ Pulchrí portus, cui uicina e/rat ciuitas Laſæa. Multo aũt tẽpore pera/cto, & quũ iam eſſet periculoſa nauigatio, quod iam ieiunij quoq; tẽpus præteriſſet, admonebat eos Paulus, dicẽs eis: Viri, ui/deo quod cũ íniuría multoq; dãno, nõ ſolũ oneris & nauis, ſed etiã aĩarũ noſtrarũ fu/tura ſit nauigatio. Cẽturio aũt gubernato/ri & nauclero magis credebat, q̃ his quę à Paulo dicebãt. Et quũ aptus portus nõ eſ/ſet ad hybernandũ, cõplures ceperũt cõſi/liũ ſoluẽdi illínc, ſi quo modo poſſent pue ẽri Phœnicẽ illíc hybernare. Is eſt portus Cretę ſpectãs ad Africũ & ad chorũ. Aſpi rãte aũt Auſtro, rati ſe, ꝓpoſiti cõpotes, cũ ſoluiſſent Aſſon, prẽterlegebãt Cretã. Ve rũ haud multo poſt coortus eſt cõtra ipſã uẽtus Typhonicus, q uocaſ Euroaquílo. Quũq; correpta eſſet nauís, nec poſſet ob/niti uẽto, data naue flatibus, ferebamur. In inſulã aũt quãdã deuecti, quę uocaſ Clau/da, uix potuimus obtínere ſcaphã. Qua ſu blata adiutorijs utebãt, ſubcingẽtes nauẽ: timẽtes ne ín Syrtim incíderẽt, demiſſo ua ſe, ſic ferebanſ. Quũ aũt uehemẽtí tẽpeſta te iactaremur, ſequẽti die iactũ fecerũt, ac tertio die noſtris manib. armamenta nauís ꝓiecímus. Porrò neq; ſole neq; ſyderib. ap parentibus ad cõplures dies, & tempeſta/te nõ exigua imínẽte, iam ablata erat ſpes oĩs ſalutis noſtrę. Quũ aũt multa iam eſſet inedía, tũc ſtans Paulus ín medio eorum, dixít: Oportebat quidẽ, ó uiri, audito me nõ ſoluere à Creta, nec accerſere nobis in/iuriã hãc & iacturã. Et nunc hortor, ut bo/no animo ſitis. Iactura enim animæ nulla erit ex uobis, ſed tantũ nauís. Aſtitit enim mihi hac nocte angel⁹ dei cuius ſum ego, quem & colo, dicẽs: Ne timeas Paule, Cæ ſarí te oportet ſiſti. Et ecce donauít tibi de us oẽs quí nauigãt tecũ. Propter quod bo no aĩo eſtote uirí. Credo eñ deo quod ſic erit quẽadmodũ dictũ eſt mihi. In inſulam aũt quãdã oportet nos eíci. Sed poſt ea q̃ quartadecíma nox ſupuenít, nauigantíb. nobis ín Adría circa mediũ noctis, ſuſpica bãt nautæ apparere ſibi aliquã regionẽ: q & demiſſa bolide reperunt paſſus uiginti, ac puſillũ índe digreſſi, rurſũq; demiſſa bo lide reperunt paſſus q̃ndecim: timentesq; ne ĩ aſpa loca incíderẽt, de puppi iactis an

coris

κύρας τέσσαρας, ἤυχοντο ἡμέραν γενέσθαι. τῶν δὲ
ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χα
λασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προ
φάσει ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτεί
νειν, εἶπεν ὁ παῦλος τοῦ ἑκατοντάρχου καὶ τοῖς
στρατιώταις. ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τοῦ πλοίῳ,
ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε. τότε οἱ στρατιῶται ἀπέ
κοψαν τὰ σχοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν
ἐκπεσεῖν. ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, πα
ρεκάλει ὁ παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τρο
φῆς, λέγων. τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέ
ραν προσδοκῶντες ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν
προσλαβόμενοι, διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλα
βεῖν τροφῆς. τοῦτο γὰρ πρὸς τοῦ ὑμετέρας σωτηρί
ας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφα
λῆς πεσεῖται. εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρ
τον, εὐχαρίστησε τοῦ θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ
κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν. εὔθυμοι δὲ γενόμενοι
πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς. ἦμεν
δὲ ἐν τοῦ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ, διακοσίαι ἑβ
δομηκονταέξ. κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον
τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασ
σαν. ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσ
κον, κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγια
λὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο εἰ δυνατὸν, ἐξῶσαι τὸ
πλοῖον. καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες, εἴων εἰς
τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν
πηδαλίων, καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ
πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν. περιπεσόν
τες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν.
καὶ ἡ μὲν πρῶρα ἐρείσασα, ἔμεινεν ἀσάλευτος.
ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.
τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο, ἵνα τοὺς δεσμώ
τας ἀποκτείνωσι, μή τις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.
ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν παῦ
λον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος. ἐκέλευ
σέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾶν, ἀποῤῥίψαντας
πρώτους ὑπὲρ τὴν γῆν ἐξιέναι, καὶ τοὺς λοιποὺς
οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ
πλοίου. καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι
ὑπὲρ τὴν γῆν. καὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνω
σαν ὅτι μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται. οἱ δὲ βάρβαροι
παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν.
ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν, προσελάβοντο πάντας
ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψύ
ψος. συστρέψαντος δὲ τοῦ παύλου φρυγάνων
πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ὑπὲρ τὴν πυρᾶν, ἔχιδνα
ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα, καθῆψε τῆς χειρὸς αὐ
τοῦ. ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον
ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους. πάν
τως φωνεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασω
θέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν. ὁ μὲν οὖν
ἀπο/

coris quatuor, optabāt diem oriri. Nautis
uero quærentib. fugere è naui, quū demi/
sissent scaphā in mare, sub prætextu uelut
è prora ancoras extēsuri, dixit Paulus cen
turioni & militibus: Nisi hi in naui manse/
rint, uos salui fieri nō potestis. Tunc absci
derunt milites funes scaphæ, & passi sunt
eam excidere. Et quū dies inciperet appa/
rere, hortabat̄ Paulus oēs sumere cibū, di/
cens: Dies hic decimusquartus est, ꝙ expe
ctantes ieiuni ꝑmanetis, nihil accipientes:
propter quod hortor uos, ut sumatis cibū:
hoc enim ad salutem uestram pertinet: qa
nullius uestrū capillus de capite cadet. Et
quū hęc dixisset, sumpto pane gratias egit
deo in cōspectu omnium, & quum fregis/
set, cœpit edere. Porrò animis iam recrea/
tis omniū, sumpserunt & ipsi cibum. Era/
mus uero uniuersæ animæ in naui ducen/
tę septuagintasex. Et satiati cibo, alleuabāt
nauem, eijcientes triticū in mare. Quū aūt
dies esset, terrā non agnoscebāt: sinum ue/
ro quendā animaduertunt, habentem lit/
tus: in quod cogitabāt, si possent, impinge
re nauem. Et quū ancoras sustulissent, cō/
mittebant se mari: simul laxatis iuncturis
gubernaculorū, & sublato artemone ad
auræ flatū, tendebant ad littus. Et quū inci
dissent in locum bimarē, impegerunt na/
uem. Ac prora quidē infixa manebat īmo
bilis: puppis uero soluebatur à ui undarū.
Militum aūt consiliū erat, ut uinctos occi/
derent, ne quis quum enatasset, effugeret.
At centurio uolens seruare Paulum, cōpe
scuit eos à consilio: iussitq; ut qui possent
natare, abijcerēt se primos, & in terrā eua/
derēt: cæteriq; partim in tabulis, partim in
quibusdā nauis fragmentis. Et sic factum
est, ut omnes incolumes euaderent in ter/
ram. Et quum euasissent, tunc cogno/ XX/
uerūt quod Melite insula uocaret̄. Barba/ VIII
ri uero præstabant nō uulgarem humani/
tatē nobis. Accensa enim pyra, recipiebāt
nos omnes propter imbrem qui imminе/
bat, & propter frigus. Quum cōgregasset
autem Paulus sarmentorū multitudinem,
& imposuisset in ignē, uipera è calore pro
repens, inuasit manum eius. Vt uero uide
runt Barbari pendentem bestiam de ma/
nu eius, inter sese dicebant: Omnino ho/
micida est homo hic, quem seruatū è ma/
ri, ultio non sinit uiuere. Et ille quidem

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΡΟΜΑΙΟΥΣ

ΤΑΥΤΗΝ ὑπὸ στέλλει ἀπὸ κορίνθου, μή πω μὲν ἑωρακὼς ῥωμαίους, ἀκούων δὲ περὶ αὐτῶν, καὶ ὑπὸ πόθων αὐτοὺς ἰδεῖν. καὶ πρῶτον μὲν ἀπὸ δέχεται τὴν πίστιν αὐτῶν καταγγελλομένην ὁρῶν πανταχοῦ. ἔπειτα σημαίνει πολλάκις ἑαυτὸν προθέμενον ἐλθεῖν, διὰ τὸν εἰς αὐτοὺς πόθον, καὶ τέως μὴ δεδυνῆσθαι. καὶ λοιπὸν διδασκαλικὴν τὴν ἐπιστολὴν ποιεῖται περὶ κλήσεως ἐθνῶν, καὶ ὅτι ἡ περιτομὴ ἕως καιροῦ ἦν, καὶ νῦν πέπαυται, καὶ ὅτι διὰ τοῦ χριστοῦ λέλυται τὸ πρᾶπτωμα τοῦ ἀδὰμ, καὶ ἡ σκιὰ τοῦ νόμου παρῆλθε. τὴν μὲν οὖν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἀκολούθως γεγενῆσθαι κατασκευάζει, οὕτως ἀπὸ δείκνυσι πᾶσιν ἀνθρώποις ἔμφυτον εἶναι τὸν νόμον, καὶ πάντας ἀδιδάκτῳ τε τῇ φύσει, καὶ ἀπ' αὐτῆς τῆς κτίσεως δύνασθαι γινώσκειν τὸν θεόν. διὸ καὶ εἰκότως αἰτιᾶται πρῶτον ἕλληνας, ὡς τοῦ μὲν θεοῦ φανερώσαντος αὐτοῖς ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ τοῦ κόσμου, τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν, καὶ τῆς ἀϊδίου δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν ᾧ καὶ δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν. αὐτοὺς δὲ ἐγνωκέναι μὲν ἐκ τῶν κτισμάτων, εἶναι θεὸν τὸν τούτων δημιουργὸν, τὰ δὲ ποιήματα θεοποιήσαντας, καὶ τῇ κτίσει μᾶλλον, ἢ αὐτοῦ λατρεύσαντας. αἰτιᾶται δὲ καὶ ἰουδαίους, ὡς μὴ φυλάξαντας τὸν νόμον, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς πραβάσεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάσαντας, καὶ οὕτως ἀμφότερα τὰ μέγιστα, ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας συγκλείει, καὶ ἐλέγχει ὑπὸ τῇ πρανομίᾳ. ἵνα δείξῃ, ὅτι ἴσοι γενόμενοι πάντες, ἐπ' ἴσοις οἱ πάντες ὡς ὑπεύθυνοι τοῦ λυτρουμένου δέονται. τῆς δὲ χάριτος καὶ λυτρώσεως ἐπ' ἴσης τοῖς ἰουδαίοις γενομένης καὶ ὑπὸ τὰ ἔθνη, εἰκότως καὶ ἡ κλῆσις γέγονε τῶν ἐθνῶν. τῆς δὲ κλήσεως τῶν ἐθνῶν γενομένης, ἐξ ἀνάγκης πέπαυται ἡ περιτομὴ, καὶ ἡ ἐν τοῦ νόμῳ σκιά. ὁ γὰρ ἀβραὰμ φησὶν, οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλὰ πρὸ τῆς περιτομῆς δικαιωθεὶς, μετωνομάσθη μὲν ἀβραὰμ, ὅτι πατὴρ πολλῶν ἐθνῶν ἔμελλεν εἶναι, κατὰ τὴν ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστιν. ἔλαβε δὲ μετὰ τὸ δικαιωθῆναι καὶ τῆς περιτομὴν ἐν σαρκὶ, ἵνα σημεῖον ᾖ τοῖς κατὰ σάρκα γενομένοις ἐξ αὐτοῦ, πάνσασθαί ποτε τὴν περιτομὴν, ὅτ' ἂν τὰ ἔθνη γένητρ τέκνα τοῦ ἀβραὰμ, ἀρξάμενα πολιτεύεσθαι κατὰ τὴν πίστιν τοῦ ἀβραὰμ, ἐν ᾗ ἐδικαιώθη, ὅτε ἦν ἐν ἀκροβυστίᾳ. τούτων γὰρ χάριν καὶ μετωνομάσθη ἀβραάμ. ἀνάγκη δὲ ἐλθόντων τῶν σημαινομένων, πάνσασθαι τὸ σημαίνον. εἰ μὲν οὖν τὰ ἔθνη ἀναγκάζουσι περιτέμνεσθαι, παυέτωσαν καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀβραὰμ, καὶ καλείσθω ἄβραμ. εἰ δὲ ἀβραὰμ παρὰ θεοῦ μετωνομάσθη, οὐ δεῖ περιτέμνεσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλ' οὐδ' αὐτοὺς ἔτι τοὺς κατὰ σάρκα ἰουδαίους, ἵνα ᾖ τὸ ὄνομα βέβαιον, καὶ πατὴρ ἐθνῶν πολλῶν καλεῖται. καὶ γὰρ οὐ χρείαν ἔχει τίς λοιπὸν περιτέμνεσθαι, ἀρκούμενος τῇ πίστει τοῦ ἀβραὰμ, οὐδὲ τῆς ἄλλης δὲ τῆς ἐν τῷ νόμῳ σκιᾶς. οὐ γὰρ ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐκ πίστεως δικαιοῦταί τις, καθάπερ καὶ ἀβραάμ. ταῦτα οὕτως κατασκευάσας, ἀπὸ δείκνυσι πάλιν. ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν γένοιτο λύτρωσις καὶ χάρις τοῦ ἰσραὴλ, καὶ τοῖς ἔθνεσιν, εἰ μὴ διαλυθῇ ἡ ἀρχαία ἁμαρτία τοῦ ἀδὰμ, ἡ εἰς πάντας γενομένη. δι' ἄλλου δὲ μὴ δύνασθαι αὐτὴν ἐξαλειφθῆναι φησὶ, ἢ διὰ χριστοῦ τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ δυνατὸν ἦν, ἄλλον λῦσαι τὸ πρᾶπτωμα. δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ ἐξ ἀρχῆς ἡ κατάρα γέγονεν. εἶτα γράφει, ὅτι ἄλλως οὐκ οὐ μὴ γένηται, εἰ μὴ σῶμα φορέσῃ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ γένηται ἄνθρωπος, ἵνα οὐκ προσενέγκας ὑπὲρ πάντων, τοὺς πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθεν, οὕτω καὶ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ χάρις γένηται. καὶ λοιπὸν ὡς καλὸς οἰκονόμος, τοὺς μὲν ἰουδαίους παραμυθεῖται, ὅτι οὐ παραβάται γίνεσθε τοῦ νόμου, ἐὰν εἰς χριστὸν πιστεύσητε. τοῖς δὲ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν παρεγγυᾷ μὴ ἐπαίρεσθαι κατὰ τοῦ ἰσραὴλ, ἀλλὰ γινώσκειν ὅτι ὡς κλάδοι ἐπ' ἐκείνους, ὡς ὑπὸ τὴν ῥίζαν ἐνεκεντρίσθησαν. μετὰ δὲ ταῦτα παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη, διδάξας, τελειοῖ τὴν ὑπόστολήν.

νίαν πλείονδι, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωὶ ἕως ἑσπέρας. καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν. ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ παύλου ῥῆμα ἕν. ὅτι καλῶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ ἡσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγον. πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπέ. ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται. καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν. ἔμεινε δὲ ὁ παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι. καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτὸν, κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ κυρίου ἰησοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

ΠΡΑΞΕΩΝ
ΤΕΛΟΣ

spitium cõplures, quibus exponebat testificans regnũ dei, suadensq; eis de Iesu ex lege Mosi & prophetis, à mane usque ad uesperã. Et quidã credebant his quæ dicebantur, quidã uero nõ credebãt. Quũq; inter se non essent cõcordes, discedebãt, ubi dixisset Paulus unũ uerbum: Bene spiritus sanctus loquutus est per Hesaiã prophetã ad patres nostros, dicẽs: Vade ad populum istũ, & dic: Auribus audietis, & non intelligetis: & uidentes uidebitis, & nõ perspicietis. Incrassatũ est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierũt, & oculos suos cõpresserunt: ne quãdo uideãt oculis, et auribus audiãt, & corde intelligãt, & conuertantur & sanẽ eos. Notũ ergo sit uobis, quod gẽtibus missum est hoc salutare dei, & ipsi audiẽt. Et quum hæc dixisset, exierunt ab eo Iudæi, multã habẽtes inter se disceptationẽ. Mansit aũt Paulus biennio toto in suo conducto: & suscipiebat oẽs qui ingrediebãtur ad ipsum, prædicãs regnum dei, ac docens quæ sunt de domino Iesu, cũ omni fiducia, nemine prohibente.

ACTORVM
FINIS

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ

ΑΥΤΗΝ ὡς ἐλλὶ ἀφ' ἡρείνθη, μύπω μὴν ἐωρακὼς ῥωμαίους, ἀκούων δὲ πι/
εὶ αὐτῶν, ὡς ἀδιποθήτ αὐτοῦ ἰδεῖν. καὶ πρῶτον μὴν ἀφ' ἑχετα τῇ πίσιν αὐ/
τῶν καταγγελομένην ὁρῶν πανταχοῦ. ἔπειτα σημαίνει πολλάκις ἑαυτὸν πρόθυ/
μον ἐλθεῖν, ἀλλὰ τὸν εἰς αὐτοὺς πόθον, ὡς τέως μὴ ἀφ' ἑωπῆσθαι. ἢ λοιπὸν ἀπὸ τας
καλικλὼ τῇ ἐπισολῇ ποιεῖται πρὸς ἱλάσεως ἐθνῶν, ἢ ὅτι ἡ πρὸς ἐμὲ ἕως κομ/
ρὸν ἦν, καὶ νῦν πέπαυται, καὶ ὅτι ἀλλὰ τοῦ χριστοῦ λέλυται τὸ πρόσκομμα τοῦ ἀ/
δάμ, καὶ ἡ σκιὰ τοῦ νόμου παρῆλθε. τῇ μὲν οὖν κλῆσιν τῶν ἐθνῶν ἀκολούθως
γεγράπται κατασκευάζει, οὕτως ἀφ' ἑλκύνουσι πᾶσιν ἀνθρώποις ἔμφυτον ἐν
τὸν νόμον, ἢ πάντας ἀδιδάκτους τε τῇ φύσει, καὶ ἀπ' αὐτῆς ἡ κτίσεως σ'ώζεσθαι γινώσκειν τὸν θεόν.
διὸ ἢ εἰκότως ἀπιστοῦσι πρῶτον ἑλλῆνας, ὡς ἂν μὴ θεῖ φανερώσαντος αὐτοῖς ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ
τοῦ κόσμου, τῇ πρὸς αὐτοὺ γνῶσιν, ἢ ἡ ἀϊδ'ίος δυναμις αὐτοῦ, ἣν ᾧ καὶ δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκεν. αὐ
τοῖς δὲ ἐγνωκόσι μὴν ἐκ τῶν ἐπισμάτων, εἶν θεὸν τὸν τούτων δ'ημιουργόν, τὰ ἢ ποιήματα θεοποιήσαντας,
ἢ τῇ λατρείᾳ μᾶλλον, ἢ αὐτῷ λατρεύσαντας. ἀπιστοῦσι δὲ ὡς ἰσδ'αίοις, ὡς μὴ φυλάξαντας τὸν νόμον, ἀλλὰ
μᾶλλον δι' ἡ πραβάσεως τ' νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάσαντας, ἢ οὕτως ἀμφότερα τὰ μέγιστα, ἰσδαίους τε ὡς
ἕλληνας συγκλείει, ὡς ἐλέγχῳ ὑπὸ τῇ πραγματίᾳ. ἵνα δ'είξῃ, ὅτι ἴσοι γεγόμενοι πάντες, ἐπ' ἴσοις οἱ πάντες
ὡς ἐσωδίωνοι τοῦ λυτρωθῆναι δέονται. ἡ δὲ χάρις τοῦ καὶ λυτρώσεως ἐπ' ἴσης τοῖς ἰσδαίοις γεγομένης
καὶ ὧν τὰ ἔθνη, εἰκότως ἢ ἡ κλῆσις γέγονε τῶν ἐθνῶν. ἡ δὲ κλήσεως τῶν ἐθνῶν γεγομένης, ἐξ ἀνάγκης
πέπαυται ἡ πρὸς ἐμὲ, ἢ ἡ ἐν τῷ νόμῳ σκιά. ὁ γὰρ ἀβραὰμ φησὶν, οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλὰ πρὸ ἡ περιτο
μῆς δικαωθείς, μετωνομάδη μὲν ἀβραὰμ, ὅτι πατὴρ πολλῶν ἐθνῶν ἔμελλεν εἶναι, ἢ τῇ ἐν τῇ ἀκροβυ/
σίᾳ πίσιν. ἔλαβε δὲ μετὰ τὸ δικαωθῆναι ἢ τὴ περιτομὴν ἐν σαρκὶ, ἵνα σημεῖον ἢ τοῖς ἢ σάρκα γεγο/
μένοις ἐξ αὐτοῦ, πάλαδά ποτε τῇ περιτομὴν, ὅτ' ἂν τὰ ἔθνη γένηται τέκνα τοῦ ἀβραὰμ, ἀρξάμενα πο/
λιτεύεσθαι ἢ τῇ πίσιν τοῦ ἀβραὰμ, ἐν ᾗ ἐδικαιώθη, ὅτε ἦν ἐν ἀκροβυσίᾳ. τούτων γὰρ χάριν καὶ μετω/
νομάδη ἀβραὰμ. ἀνάγκην δὲ ἐλθόντων τῶν σημαινομένων, πάυσασθαι τὸ σημαίνον. εἰ μὲν οὖν τὰ ἔθνη ἀ/
ναγκάζουσι περιτέμνεσθαι, πανέτυσαν ἂν τὸ ὄνομα τοῦ ἀβραὰμ, ἢ καλείσθω ἄβραμ. εἰ δὲ ἀβραὰμ παρὰ
θεοῦ μετωνομάδη, οὐ δ'ὲ περιτέμνεσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλ' οὐδ' αὐτοὺ ἐπὶ τοῦ ἢ σάρκα ἰσδαίους, ἵνα ἢ τὸ ὄνο/
μα βέβαιον, ἢ πατὴρ ἐθνῶν πολλῶν κληθῆται. καὶ γὰρ ὁ χρείαν ἔχει τίς λοιπὸν περιτέμνεσθαι, ἀρκούμε/
νος τῇ πίσει τοῦ ἀβραὰμ, ὁδὲ τῆς ἄλλης δὲ τῆς ἐν τῷ νόμῳ σκιᾶς. οὐ γὰρ ἐκ τούτων, ἀλλ' ἐκ πίσεως δικαιο/
σύνη τίς, καθάπερ ἢ ἀβραὰμ. ταῦτα οὕτως κατασκευάσας, ἀφ'ελκύνουσι πάλιν. ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν γένοι/
το λύτρωσις τῇ χάρις τοῦ ἰσραὴλ, ἢ τοῖς ἔθνεσιν, εἰ μὴ δι' ἀλυθῆ ἡ ἀρχαία ἁμαρτία τοῦ ἀδὰμ, ἡ εἰς πάν
τας γεγομένη. δι' ἄλλο δὲ μὴ δ'ώσασθαι αὐτὴν ἐξ ἀλφθείαι φησὶ, ἢ δι' ἀ χρεισὸ τοῦ θεοῦ. ὁ γὰρ δίκαιος ἰῶ,
ἄλλον λῦσαι τὸ πρόσκομμα. δι' αὐτὸ γὰρ τῇ ἐξ ἀρχῆς ἡ κατάρα γέγονεν. ἔστι γράφει, ὅτι ἄλλως οὐκ ἂν
μὴ γένηται, εἰ μὴ σῶμα φορέσει ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ γένηται ἄνθρωπος, ἵνα τοῦτο προσφυγίας ἐστὲν πάν/
των, τοῦτ πάντας ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τοῦ θανάτου, καὶ ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον
εἰσῆλθεν, οὕτω ἐν δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ χάρις γένηται. καὶ λοιπὸν ὡς καλὸς οἰκονόμος, τοῦ μὲν ἰουδαίους
παραμυθεῖται, ὅτι ὁ παραβάτου γίνεται τοῦ νόμου, ἐὰν εἰς χρεισὸν πιστεύσητε. τοῖς δὲ ἀπ' αὐτῶν
ἐθνῶν παρεγγυᾷ μὴ ἐπαίρεσθαι κατὰ τοῦ ἰσραὴλ, ἀλλὰ γινώσκειν ὅτι ὡς ἐλάσθη
ἐπ' ἐκείνους, ὡς ὧν τῶν ῥίζαν φέκφυτ εἰσθησαν. μετὰ δὲ ταῦτα
παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη, διδάξας, πε/
λεισῖ τῶν ὅλην.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΕΙΣ ΠΑΣΑΣ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΣ ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

ΣΥΝΕΧΩΣ ἀκούων ἀναγινωσκομένων τῶν ἐπιστολῶν τοῦ μακαρίου πάυλου, καὶ καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα δὶς πολλάκις καὶ τρὶς καὶ τετράκις ἡνίκα ἂν μαρτύρων ἁγίων ὑπὲρ τελῶμεν μνήμας, χαίρω τῆς σάλπιγγος ἀκλάυων τῆς πνευματικῆς, καὶ διανίσταμαι καὶ θερμαίνομαι τοῦ πόθου τὴν ἐμὴν φίλην ὑπαγινώσκων φωνὴν, καὶ μονονουχὶ παρόντα αὐτὸς δοκῶ φαντάζεσθαι καὶ διαλεγόμενον ὁρᾶν. ἀλγῶ δὲ καὶ ὀδυνῶμαι, ὅτι τὸν ἄνδρα τοῦτον, οὐχ ἅπαντες ἴσασιν ὥσπερ εἰδέναι χρὴ, ἀλλ' οὕτως τινὲς αὐτὸν ἀγνοοῦσιν, ὡς μηδεμίαν τῶν ὑπὲρ σολῶν αὐτοῦ εἰδέναι σαφῶς. οὗτος δὲ γίνεται, οὐ παρὰ ἀμαθίαν, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συνεχῶς ὁμιλεῖν τοῦ μακαρίου τούτου. οὐδὲ γὰρ ἡμεῖς ὅσαπερ ἴσμεν, εἴπερ τινὰ ἴσμεν, δι' εὐφυΐαν, καὶ ὀξύτητα διανοίας ὑπὲρ στάμεθα, ἀλλὰ διὰ τὸ συνεχῶς ἔχεσθαι τοῦ ἀνδρὸς, καὶ σφόδρα διακεῖσθαι πρὸς αὐτόν. τὰ γὰρ τῶν φιλουμένων πρὸ τῶν ἄλλων ἁπάντων, οἱ φιλοῦντες ἴσασιν, ἅτε δὴ μεριμνῶντες αὐτούς. ὅπερ μακάριος οὗτος ἐνδεικνύμενος ἔλεγε φιλιππησίοις, καθὼς δίκαιόν ἐστιν ἐμὲ τοῦτο φρονεῖν περὶ ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου. ὥς τε κἂν ὑμεῖς θέλητε μετὰ προθυμίας προσέχειν τῇ ἀναγνώσει, οὐδενὸς ἑτέρου δεήσεσθε, ἀψευδὴς γὰρ ὁ τοῦ χριστοῦ λόγος εἰπών. ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε, κρούετε καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν. ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ πλέον ἡμῖν τῶν ἐνταῦθα συλλεγομένων, καὶ παιδοτροφίαν, καὶ γυναικὸς ὑπὲρ μέλειαν, καὶ οἰκίας πρόνοιαν ἀνεδέξαντο, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἂν ἀνασχοιντο ὅλους ἑαυτοὺς δοῦναι τοῦ πόνου τούτου, πρὸς γοῦν τὸ λαβεῖν τὰ παρ' ἑτέρων συλλεγέντα, διανάστητε, καὶ τοσαύτην ἀπονείματε σπουδὴν, τῇ τῶν λεγομένων ἀκροάσει, ὅσην τῇ τῶν χρημάτων συλλογῇ. εἰ γὰρ καὶ αἰσχρὸν τοσαύτην ἀπαιτῆσαι παρ' ὑμῶν μόνην, ἀλλ' ἀγαπητὸν ἄν. τοσαύτην γοῦν δότε, καὶ γὰρ ἐντεῦθεν τὰ μυρία ἔφυ κακὰ, ἀπὸ τῆς τῶν γραφῶν ἀγνοίας. ἐντεῦθεν ἡ πολλὴ τῶν αἱρέσεων ἐβλάστησε λύμη, ἐντεῦθεν οἱ ἠμελημένοι βίοι, ἐντεῦθεν οἱ ἀκερδεῖς πόνοι. ὥσπερ γὰρ οἱ τοῦ φωτὸς τούτου ἐστερημένοι, οὐκ ἂν ὀρθὰ βαδίσαιεν, οὕτως οἱ πρὸς τὴν ἀκτίνα τῶν θείων μὴ βλέποντες γραφῶν, πολλὰ ἀναγκάζονται καὶ συνεχῶς ἁμαρτάνειν, ἅτε δὴ ἐν σκότῳ χαλεπῷ βαδίζοντες. ὅπερ ἵνα μὴ γένηται ἀνοίξωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν λαμπήδην τῶν ἀποστολικῶν ῥημάτων. καὶ γὰρ ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἔλαμψεν ἡ τούτου γλῶττα, καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἐπλεονέκτησε τοῦ τῆς διδασκαλίας λόγου. ἐπειδὴ γὰρ περισσότερον αὐτῶν ἐκοπίασε, πολλὴν καὶ τοῦ πνεύματος ἐπεσπάσατο τὴν χάριν. καὶ τοῦτο οὐκ ἀπὸ τῶν ἐπιστολῶν ἰσχυρίζομαι μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῶν πράξεων. εἰ γάρ που δημηγορίας ἦν καιρὸς, αὐτοῦ πανταχοῦ παρεχώρουν. διὸ καὶ ἑρμῆς εἶναι ἐνομίζετο παρὰ τοῖς ἀπίστοις, διὰ τὸ τοῦ λόγου καταρχειν. μέλλοντας δὲ εἰς τὴν ἐπιστολὴν κατιέναι ταύτην, ἀναγκαῖον καὶ τὸν χρόνον εἰπεῖν καθ' ὃν ἐγράφη. οὐδὲ γὰρ ὥσπερ οἱ πολλοὶ νομίζουσι πρὸ πασῶν τῶν ἄλλων ἐστὶν, ἀλλὰ τῶν μὲν ἀπὸ ῥώμης γραφεισῶν προτέρα πασῶν, τῶν δὲ ἄλλων προτέρα, εἰ καὶ μὴ πασῶν. καὶ γὰρ αἱ πρὸς κορινθίους ἀμφότεραι πρὸ ταύτης εἰσὶν ἀπεσταλμέναι. καὶ τοῦτο δῆλον ἀφ' ὧν ἐν τοῦ τέλει αὐτῆς ἔγραψεν, οὑτωσὶ λέγων, νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς ἱερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἁγίοις, εὐδόκησε γὰρ μακεδόσι, καὶ ἀχαΐᾳ κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν ἱερουσαλήμ. κορινθίοις δὲ ἐπιστέλλων ἔλεγεν, ἐὰν ἦ ἄξιον τὸ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύωνται, περὶ τῶν ἀποκομιζόντων ἐκεῖσε τὰ χρήματα, ταῦτα λέγων. ὅθεν δῆλον ἡνίκα μὲν ἀπέστελλε κορινθίοις, ἀμφίβολον ἦν τὸ τῆς τοιαύτης ἀποδημίας αὐτοῦ. ὅτε δὲ ῥωμαίοις, ἦν κεκυρωμένον λοιπόν. τούτου δὲ ὡμολογημένου κἀκεῖνο δῆλον, ὅτι αὕτη μετ' ἐκείνας ἡ ἐπιστολή. καὶ ἡ πρὸς θεσσαλονικεῖς δὲ ἐμοὶ δοκεῖ, προτέρα τῆς πρὸς κορινθίους ἐπιστολῆς εἶναι. καὶ γὰρ ἐκείνοις πρότερον ἀποστείλας, καὶ τὸν τῆς ἐλεημοσύνης πρὸς αὐτοὺς κινήσας λόγον, ὅτε ἔλεγε, περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν, αὐτοὶ γὰρ θεοδίδακτοί ἐστε, εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους, καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς, τότε κορινθίοις ἐπέστελλε, καὶ τοῦτο αὐτὸ δηλοῖ λέγων. οἶδα γὰρ τὴν προθυ-

μίαν

μίαν ὑμῶν ἢν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι μακεδόσιν, ὅτι ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρισυ, καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος, ἠρέθισε τοὺς πλείονας. ἐξ ὧν ἔδειξεν ὅτι πρώτοις ἐκείνοις περὶ τούτου διελέχθη. τούτων μὲν οὖν ὑστέρα τῶν πιστολῶν, αὕτη. τῶν δὲ ἀπὸ ῥώμης πρώτη, οὐδέπω γὰρ τῆς ῥωμαίων πόλεως πιβὰς ἦν ἡνίκα ταύτην ἔγραφε τὴν πιστολήν. καὶ τοῦτο δηλοῖ λέγων, πιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ ὑμῖν χάρισμα πνευματικόν. ἀπὸ ῥώμης δὲ φιλιππησίοις ἐπέστελλε. διό φησι, τοὺς ἀπὸ τῆς ἰταλίας ἀσπάζεσθαι πάντας αὐτούς. καὶ τὴν πρὸς τιμόθεον δὲ ἐπιστολὴν καὶ αὐτὴν ἀπὸ ῥώμης δεδεμένος ἔπεμψεν, ἣ καὶ εὐχάτη μοι δοκεῖ πασῶν τῶν ἐπιστολῶν εἶναι, καὶ δῆλον ἀπὸ τοῦ τέλους. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκεν. ὅτι δὲ ἐκεῖ τὸν βίον κατέλυσε παντί που δῆλόν ἐστιν. ἡ δὲ πρὸς φιλήμονα εὐχάτη μὲν καὶ αὕτη, πρὸς γὰρ εὐχάτῳ γήρᾳ αὐτὴν ἔγραψε, διὸ καὶ ἔλεγεν, ὡς παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος ἰησοῦ χριστοῦ. τῆς μέν τοι πρὸς κολασσεῖς πρότερα. καὶ τοῦτο ἀπὸ τοῦ τέλους δῆλόν ἐστι. κολασσεῦσι γὰρ γράφων φησι, ὅτι τυχικὸς πάντα γνωρίσει ὑμῖν, ὃν ἔπεμψα σὺν ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ, καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ. ὀνήσιμος δὲ οὗτος ἦν ὑπὲρ οὗ τὴν πρὸς φιλήμονα ἐπιστολὴν συνέθηκε. καὶ ὅτι οὐκ ἦν ἄλλος ὁμώνυμος ἐκείνῳ οὗτος, δῆλον ἀπὸ τοῦ ἀρχίππου. ὃν γὰρ ἔλαβε συνεργὸν ἐν τῇ πρὸς φιλήμονα ἐπιστολῇ, τῆς παρακλήσεως τῆς ὑπὲρ ὀνησίμου, τοῦτον καὶ παρὰ κολασσεῦσι ἐπιστέλλων διεγείρει λέγων. εἴπατε ἀρχίππῳ, βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες, ἵνα αὐτὴν πληροῖς. δοκεῖ δέμοι καὶ ἡ πρὸς γαλάτας πρότερα εἶναι τῆς πρὸς ῥωμαίους. εἰ δὲ ἐν τοῖς βιβλίοις ἑτέραν ἔχουσι τάξιν, θαυμαστὸν οὐδέν. ἐπεὶ καὶ οἱ προφῆται οἱ δώδεκα, οὐκ ἐφεξῆς, ἀλλὰ πολλῷ διεστηκότες ἀλλήλων ἐν τῇ τῶν βιβλίων τάξει ἐφεξῆς εἰσι κείμενοι. ὁ γοῦν ἀμὼς καὶ ζαχαρίας καὶ ἄγγεος μετὰ τὸν ἰεζεκιὴλ, καὶ δανιὴλ προεφήτευσαν. καὶ πάλιν μετὰ τὸν ἰωνᾶν καὶ σοφωνίαν, καὶ τοὺς ἄλλους δὲ ἅπαντας, ἀλλ' ὅμως συνημμένοι πᾶσίν εἰσιν ἐκείνοις, ὧν τοσοῦτον τῷ χρόνῳ διεστήκασιν. μηδεὶς δὲ παρέργον ἡγήσθω τοῦτον τὸν πόνον, μηδὲ περιεργίας περιττῆς τὴν τοιαύτην ἐρεύναν. συντελεῖ γὰρ ἡμῖν πρὸς τὰ ζητούμενα οὐ μικρὸν ὁ τῶν ἐπιστολῶν χρόνος. ὅταν γὰρ ἴδω ῥωμαίοις καὶ κολασσεῦσιν, ὑπὲρ τῶν αὐτῶν μὲν ἐπιστέλλοντα, οὐχ ὁμοίως δὲ ὑπὲρ τῶν αὐτῶν, ἀλλ' ἐκείνοις μὲν μετὰ πολλῆς τῆς συγκαταβάσεως, ὅταν λέγῃ, τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. ὃς μὲν πιστεύει πάντα φαγεῖν. ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα εὐθίει. καὶ κολασσεῦσι δὲ οὐχ οὕτως περὶ τῶν αὐτῶν, ἀλλὰ μετὰ πλείονος παῤῥησίας, εἰ γὰρ ἀπεθάνετέ φησι σὺν χριστῷ, ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε, μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, ἅ τινά ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινὶ πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, οὐδὲν ἄλλο αἴτιον εὑρίσκω τῆς διαφορᾶς ταύτης, ἢ τὸν τῶν γραμμάτων χρόνον. ἐν ἀρχῇ μὲν γὰρ συγκαταβαίνειν ἔδει, μετὰ δὲ ταῦτα οὐκέτι. καὶ πολλαχοῦ τοῦτο ἄν τις εὕροι ποιοῦντα αὐτόν. οὕτω καὶ ἰατρὸς καὶ διδάσκαλος ποιεῖν εἰώθασιν. οὔτε γὰρ τοῖς ἐξ ἀρχῆς νοσοῦσιν ἰατρὸς καὶ τοῖς πρὸς τὸ τέλος ὑγείας ἐλθοῦσιν, οὔτε τοῖς ἐξ ἀρχῆς μανθάνουσι παιδίοις ὁ διδάσκαλος, καὶ τοῖς τῶν τελειοτέρων δεομένοις διδαγμάτων, ὁμοίως χρήσαιντο. τοῖς μὲν οὖν ἄλλοις, ἐξ αἰτίας τινὸς καὶ ὑποθέσεως κινούμενος ἐπέστελλε, καὶ δηλοῖ τοῦτο κορινθίοις μὲν λέγων, περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καὶ γαλάταις δὲ ὁμοίως, ἐκ τοῦ προοιμίου καὶ τῆς ἐπιστολῆς ἁπάσης τοῦτο ἐμφαίνων. τούτοις δὲ τίνος ἕνεκεν καὶ δὰ τί; καὶ γὰρ φαίνεται μαρτυρῶν αὐτοῖς, ὅτι μεστοί εἰσιν ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης τῆς γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. τίνος οὖν ἕνεκεν ἐπέστελλε; διὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ φησι τὴν δοθεῖσάν μοι, εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν ἰησοῦ χριστοῦ. διὸ καὶ ἐν ἀρχῇ ἔλεγεν. ὀφειλέτης εἰμὶ τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον, καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν ῥώμῃ εὐαγγελίζεσθαι. καὶ γὰρ τὰ εἰρημένα, οἷον ὅτι δύνανται καὶ ἄλλους νουθετεῖν. καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἐγκωμίου μᾶλλόν εἰσι καὶ προτροπῆς, καὶ ἀναγκαῖα καὶ ἡ διὰ τῶν γραμμάτων διόρθωσις, καὶ τούτοις ἦν. ἐπειδὴ γὰρ οὔπω παραγενόμενος ἦν, διπλῆ ῥυθμίζει τοὺς ἄνδρας, καὶ τῇ τῶν γραμμάτων ὠφελείᾳ, καὶ τῇ τῆς παρουσίας προσδοκίᾳ. τοιαύτη γὰρ ἦν ἡ ἁγία ψυχὴ, πᾶσαν περιελάμβανε τὴν οἰκουμένην, καὶ ἐν αὐτῷ περιέφερεν ἅπαντας, καὶ συγγένειαν μεγίστην τὴν κατὰ θεὸν εἶναι νομίζων, καὶ ὥσπερ πάντας αὐτοὺς ἀποτεκὼν, οὕτως ἐφίλει. μᾶλλον δὲ πατρὸς παντὸς μείζονα ἐπεδείκνυτο φιλοστοργίαν. τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις, νικᾷ τὰς σαρκικὰς ὠδῖνας, καὶ θερμότερον ἐπιδείκνυται τὸν πόθον καὶ τοῦτο μάλιστα ἐστιν ἰδεῖν ἐπὶ τῆς ψυχῆς παύλου, ὃς καθάπερ πτηνός τις ὑπὸ τῆς ἀγάπης γενόμενος, ἅπαντας περιείησι συνεχῶς, οὐδαμοῦ μένων οὐδ' ἱστάμενος. ἐπειδὴ γὰρ ἤκουσε τοῦ χριστοῦ λέγοντος

γοντος, πέτρε εἰ φιλεῖς με, ποίμαινε τὰ πρόβατά μου, καὶ οὗτος μέγιστον ὅρον ἐκφερόντος ἀγάπης, μεθ' ὑπερβολῆς αὐτὸν ἐπεδείκνυτο. οὗτον οὖν καὶ ἡμεῖς ζηλώσαντες, εἰ καὶ μὴ τὴν οἰκουμένην, μηδὲ πόλεις ὁλοκλήρους καὶ ἔθνη, ἀλλὰ τὴν οἰκίαν ἕκαστος ῥυθμιζέτω τὴν ἑαυτοῦ, τὴν γυναῖκα, τὰ παιδία, οὐς φίλους, οὐς γείτονας. καὶ μή μοι λεγέτω τίς, ὅτι ἄπειρός εἰμι καὶ ἰδιώτης. οὐδὲν ἀμαθέστερον πέτρου. οὐδὲ ἰδιωτικώτερον παύλου, καὶ οὗτος αὐτὸς ὁμολογεῖ καὶ οὐκ αἰσχύνεται λέγων, εἰδὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. ἀλλ' ὅμως ὁ ἰδιώτης οὗτος, καὶ ὁ ἀμαθὴς ἐκεῖνος μυρίους ἐνίκησαν φιλοσόφους, μυρίους ἐπεστόμησαν ῥήτορας, ἀπὸ τῆς αὐτῶν προθυμίας καὶ τῆς τοῦ θεοῦ χάριτος, τὸ παῦ ἐργασάμενοι. τίνα οὖν ἔξωμεν ἀπολογίαν ἡμεῖς, οὐδὲ τοῖς συνοικοῦσιν ὄντες χρήσιμοι; σκῆψις ταῦτα καὶ πρόφασις. οὐδὲ γὰρ ἀμαθία καὶ ἀπαιδευσία κωλύει τὴν διδασκαλείαν, ἀλλὰ νωθρεία καὶ ὕπνος. οὗτον οὖν ἀπτιναξάμενοι τὸν ὕπνον, μετὰ πάσης σπουδῆς ἀντεχώμεθα τῶν οἰκείων μελῶν, ἵνα καὶ ἐνταῦτα πολλῆς ἀπλαύσωμεν τῆς γαλήνης, κατὰ τὸν τοῦ θεοῦ φόβον οὐς ἡμῖν ἐπιτηδείους ῥυθμίζοντες, καὶ ἐκεῖ μυρίων μετάσχωμεν ἀγαθῶν χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

IN EPISTOLAM PAVLI AD ROMANOS ARGVMENTVM PER DES. ERASMVM ROT.

IAM QVO RES SIT DILVCIDIOR, argumentum epistolæ paucis explicandum. Atque ut exordiar ab ipso nomine, quanquam me nō fugit Hieronymum in commentarijs, quos scripsit in epistolam ad Philemonē in hac esse sententia, ut existimet apostolum prius uocatum Saulum, Pauli uero cognomen ceu trophęum usurpasse à Sergio Paulo procōsule, quem Christo lucrifecit: quemadmodum legimus in Actis apostolorum capite decimotertio. Rursus alios esse, quibus placeat in Iudaismo dictum Saulū, mutata religione simul & nomen mutasse. Sed alteram minus probabilē facit, quod Lucas hoc ipso quod modo citauimus capite scribit: Saulus qui & Paulus repletus spiritu sancto. haud obscure declarans eum binominē fuisse, prius ꝙ Sergius Paulus esset conuersus. alteram planè refellit: quod quū alijs aliquot locis, tum in eodem capite, Saulus dicitur, iam Christi prædicans euangelium: Dixit illis spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabam. Proinde mihi uero propior uidetur Origenis opinio, quemadmodum in ueteris instrumenti libris aliquot comperimus diuersis nominibus notatos, uelut Idida dictum, qui aliâs uocatus est Salomon: & Oziam alicubi dictum, qui alibi sit Azarias. Item in euāgelicis literis, Lucæ dictum Leui, qui se in suo euangelio Matthæum nominat: ita Paulo geminum fuisse uocabulum: quanquam ipse in suis epistolis se nunquam Saulum appellat, sed ubiq; Paulum: fortassis ob id, quod Pauli uocabulum, Græcorum ac Romanorum ad quos scribebat, auribus esset familiarius. Saulus enim sic à Saul Hebræa uoce deflexū apparet, ut Græci à Ioseph Iosephum deflexerunt. Paulus autem Hebræis sonat mirabilē, si tamen ferendum putamus, Romanæ seu Græcanicæ uocis etymologiam à peregrina lingua peti. Quod tamen Hieronymus quum alicubi in alijs reprehendat, hic sibi permittit, opinor, ut in re non admodum seria. Certe Græcis sonat quietum, Latinis pusillum. Saul Hebræis sonat postulatum, & si Ambrosio credimus, inquietudinem siue tentationem. Atque hæc quidem de ratione nominis, ut in argumento penè plus satis. Cæterum dicta uit hanc epistolam, excipiente Tertio, quod is quoque in calce epistolæ testatur, adijciēs: Saluto uos ego Tertius, qui scripsi epistolam in domino. Missam apparet è Corintho, per Phœbem fœminam Cenchreensem. Est autē Cenchreę portus Corinthiorum, haud procul ab urbe dissitus. Quod si tempus quoq; requiratur, scriptam apparet post utramq; ad Corinthios epistolam: unde putant in hac absolutæ iam & confirmatæ pietatis argumenta potissimum elucere: id temporis quum peragrata iam Achaia, in qua Corinthus est, & huic finitima Macedonia usque ad Illyricum: ac non solum prædicato ubiq; Christi euangelio, in his duntaxat locis, in quibus aliorum apostolorum nemo prædicauerat, uerum etiam iuxta Petri monita, collecta à suis aliquanta pecunia in subsidium pauperum, adornaret iter Hierosolymam, ut exhibito quod acceperat, illinc proficisceretur in Hispaniam, Roma iter facturus, atq; illic obiter salutaturus Christianos, de quorum fide ac religione audierat, quum ipsos nondum uidisset. Acciderat enim illis diuersum quiddā atque Galatis. Siquidem hi primum recte à Paulo instituti, postea fraude pseudapostolorum circuuenti sunt, & retracti in Iudaismum. Contrà Romani, primum male instituti à pseudapostolis, simul atque pro sua prudentia senserant fraudem, resipuerūt, & in eo quod rectum esse cognouerūt, perseuerabant. Nam in ecclesiæ nascentis primordijs erant qui existimarent, euangelij gratiam, quoniam Abrahæ posteris & Iudaicæ genti peculiariter promissa uidebatur, non esse propagandam in prophanas gētes, & simulachrorum ac dæmonum cultui deditas. In qua sententia & Petrum apparet fuisse, qui uiso monendus erat, ut Cornelium centurionem admitteret: quo nomine mox illi exhibitū est negotium Hierosoly-

mis

nis,expostulantibus his qui ex Iudaismo conuersi fuerant ad Christum, quod cum incircuncisis habuisset commercium: atque in his probabile est & apostolos aliquot fuisse. Sic enim legimus in Actis capite undecimo: Audierunt autem apostoli & fratres qui erant in Iudæa,quoniam & gentes receperunt uerbũ dei. Quum autem ascendisset Petrus Hierosolymam,disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione, dicẽtes: Quare introisti ad uiros præputium habentes,& manducasti cum illis? Erant rursus, qui licet non existimarent gentes prorsus arcendas ab euangelij consortio,non admittendas tamen ducebant nisi circunciderentur ritu Iudaico: perinde quasi Christus egeret adminiculo legis Mosaicæ: simul ut euangelij gloriã in suam gentẽ transferrent. Et in Actis apostolorũ capite undecimo proditũ est,eos qui ob persequutionem quę accidit à morte Stephani,profugerant in Phœnicen, in Cyprum & in Antiochiã, nemini prædicasse Christũ nisi solis Iudæis. Rursus capite decimoquinto: Quidã Iudæi ueniunt Antiochiã, palàm aduersus Paulum & Barnabam,prædicantes non esse spem salutis: nisi iuxta Moysi præscriptũ circunciderentur. Tantusq; tumultus per hos cõcitatus est, ut coacto concilio decretum sit, ut Paulus & Barnabas unà cum aduersarijs Hierosolymam irent,& lis apostolorum ac seniorum arbitrio componeretur. Atque illic rursum acriter obnitentibus nõnullis, præsertim factionis pharisaicæ Christianis, cuius fuerat & Paulus, coacta est synodus apostolorum & seniorũ,ac Petri Iacobiq; autoritate decretũ est, ne gentes onerarẽtur lege Mosaica,tantum temperarent ab esu suffocati animãtis: à sanguine,à carnibus simulacro immolatis,& à stupris. Quod tamen pro ratione temporũ, inuincibili Iudęorum superstitioni datum esse uel illud argumẽto est,quòd tria illa iam olim uidemus esse sublata,ac prorsus abolita. Ex eodem fonte nata est illa Pauli cum Petro concertatio Antiochiæ,quum gentium apostolus cernens suos ob Petri simulationẽ periclitari, palàm illũ redarguit, quem admodum refert ipse in epistola ad Galatas capite secũdo. Rursum Hierosolymis autore Iacobo, quo purgaret iam inter Iudæos sparsum rumorẽ,quod retrahere uideretur à lege Mosaica,cum cęteris caluitium induxit capiti,& iuxta ritum Iudaicum purgatus munus obtulit in templo,sicuti refert Lucas Actorum capite uigesimoprimo. Quo quidem exemplo uidetur Iacobus, tametsi gentes prius onere legis Mosaicæ propemodum liberasset, esse tamen in hac sententia,ut putaret à Iudæis exigendã esse legis obseruationem, uel in hoc ut placarentur ij,qui nondum sic profecerant in euangelica ueritate,ut possent omnino patrios ritus contemnere. Sic enim loquitur,ut est coniectandum multitudinis congregatæ nomine,Iacobus: Et scient omnes quia quæ de te audierunt, falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens legẽ. Nec alia de causa,opinor,totõdit caput ex uoto Cenchreis, capite decimooctauo. Consimili necessitate circuncidit Timotheũ,capite decimosexto: quum esset matre quidem Iudęa natus,sed patre ethnico. Tãtæ molis erat ex Iudæo facere Christianum. Est enim ei genti peculiaris quędam pertinacia,nec ulla fuit unquam suæ religionis tenacior: ut eleganter docet Iosephus in apologia Iudaicarum antiquitatũ. Ad hęc ut Iudæorum natio tum omnibus orbis nationibus erat peculiariter inuisa,ita uicissim omnes execrabantur illi, ceu impuros,prophanos & impios: adeo ut nec cõgressu dignarentur,& templũ suum pollui crederent,si quis fortè incircuncisus esset ingressus. Tantum erat præcisæ pelliculę supercilium. Quum igitur spes non esset fore, ut Græci Romaniq; legem inuisam reciperent,& incredibili pertinacia reclamarent Iudæi, Paulus intelligens periculum esse,ne tam exitiabili dissidio magna ex parte periret euãgelij fructus,& Christi gloria Mosaici nominis obscuraretur admixtu,hoc in primis agit ubique, ut legis ceremonias abroget atq; antiquet,omnemq; salutis adipiscẽdæ fiduciam, in unum Christum transferat. Sicut autẽ Galatas acriter, sed tamen amanter obiurgat, quod essent in Iudaismum adducti: ita Romanos pręmunit & instruit,ne ab pseudapostolis,quos sciebat nusquam cessare,illaqueẽtur incauti: sed in recta doctrina quam amplecti cœpissent, persisterent. Erat enim Romæ ingens Iudæorum numerus, siue illuc à Pompeio translatus, siue quod iam Romanorum esset prouincia Iudæa: quorum superstitio crebro & apud Iuuenalem atq; Horatium & apud Senecam notatur. Cum quibus & Paulo multum negotij

fuisse,postea quàm Romam peruenisset: testatur extremum caput Actorum apostolico/rum. Ac miro consilio singularis artifex in hac epistola sermonem temperat inter Iudæos & gentes,dum studet omneis omnibus modis ad Christum pellicere: neque uult, si fieri possit,quenquam omnino mortalium perire suo duci cui militabat. Itaq; nunc hos obiurgat,nunc illos: nunc rursus erigit, ac subleuat. Gentium supercilium deprimit,ostendens nihil illis profuisse neque naturæ legem,neq; philosophiam, cuius professione tumebant, quo minus in omne scelerum dedecus prolaberentur. Rursum Iudæorum arrogantiã cohercet,qui legis fiducia perdidissent id quod erat totius legis caput,fidem in Christum Iesum: docens legis ceremonias antiquatas esse,iam coruscante Christi euangelio,quem legis umbræ deliniarant,abrogata iam ocia sabbatorum, circuncisionis iniuriam, calendarum recursus,ter quotannis redeuntes ferias, delectum ciborum, in singulos dies iterum sordidãda lauacra,pecudum innoxiarum lanienam, templi religionem assiduis inquinati cædibus. Has rerum umbras emicante luce ueritatis euanescere. Veros esse filios Abrahæ,qui fidem Abrahæ referrent: uere Iudæos esse,qui Christũ profiterentur: uere circuncisos,qui mentem haberent à fœdis cupiditatibus repurgatam: ueram iustitiam ac perfectam salutem citra legis auxilia, per euangelium ac solam fidem in Christo conferri ex æquo omnibus: licet ea salus peculiariter olim esset promissa Iudæis: sed ita his promissa,ut prophetæ non tacuerint,fore ut illis reiicientibus,ad gentes prædicatio Christi propagaretur. Per legem Mosaicam ueram iustitiam nulli contingere, sed per fidem: idq; docet tum exemplo Abrahæ,tum uariis ipsius legis testimoniis. Et ad eum modum detracto utriusq; supercilio,adempta utriusque fiducia sui,omneis æquat in negocio fidei euangelicę,ita gratulans saluti gentium,ut suæ gentis cæcitatem paterno deploret affectu,licet illam ubique pertinacissime infensam experiretur: atq; id per se durum,ita mitigat, ut dicat nec omneis excæcatos,& fore ut aliquando resipiscat Iudæorum natio, fide gentium prouocata. Atq; hic obiter uaria multiplexq; doctrina de præfinitis siue de prædestinatis, de præscitis, de uocatis,de gratia & merito,& libero arbitrio,de diuino cõsilio nobis inscrutabili, de lege naturæ,de lege Moysi,de lege peccati. Varij itẽ allegoriarũ fontes, dum duos facit Adã: alterum,quo nascimur iuxta carnem mortales: alterum,quo renascimur immortales futuri. Duos homines,internum, & externum: internum, spiritui & rationi parentem: externum,cupiditatibus & affectibus obnoxium. quorum priorem, aliquãdo spiritum appellat: posteriorem,interim corpus siue membra,interim carnẽ,aliquoties legem peccati uocat. Duplicem mortem,corporis,& animi: & tertiam qua morimur peccato & peccandi affectibus. Triplicem item uitam,qua uiuimus corpore,qua animo, & qua uiuimus iustitiæ & peccato. Duplicem seruitutem aut libertatem, qua uicissim uel innocentiæ seruimus,emancipati à peccatis: uel peccatis seruimus,liberi à iustitia. Duplicem Iudaismum: duplicem circuncisionem: geminos posteros Abrahæ. duas parteis legis Mosaicæ: carnalem,ueluti corpus: spiritualem,uelut animam legis. Duplicem baptismum: quo primum abluimur à peccatis pristinis,sacro lauacro: & quo Christo cõmorimur, abdicatis mundi affectibus. Duplicem sepulturam: corporalem,qua triduo sepultus est Christus: & spiritualem,qua nos semoti à mundi uitijs,requiescimus in illo. Duplicem resurrectionem: alteram,quæ præcessit in Christo,in nobis sequutura: alteram,qua nos à peccatis pristinis rediuiui,progredimur à uirtute ad uirtutem,hac parte quoad licet futuram immortalitatem meditantes. Duplicem iustitiam,dei,& hominum. Duplex iudicium,dei,& hominũ. Duplicem gloriam siue laudem,apud deum,& apud homines. His dissertis, transit ad locum moralem: in primis adhortans ad mutuam concordiam, exemplo membrorũ corporis. Et quoniam pax constare non potest, ubi fastus est aut liuor, obsecrat, ut obsequijs mutuis,mutuum amorem alant foueantq;: Romanos, ut Iudæorum infirmitatem ex diutina legis assuetudine relictam ferant: Contrà, Iudæos, ne gentibus in euangelij consortium ascitis inuideant, sed illorum fidem ac libertatem potius æmulentur: & quum idem sit omnium deus, idem Christus, eadem gratia, idem præmium, omnes in unum corpus coalescant, neque quisquam sibi arroget quicquam: sed si qua dote præcellat aliquis,eam

ad fratris

ad fratris opem accommodet. Atque hunc locum uarie tractat, docens, quales se præstare debeant erga Iudæos incredulos, quales erga Christianos superstitiosiores, siue, ut ipse uocat, infirmos: quales erga superiores, quales erga inferiores, quales erga pares, quales erga principes ac magistratus Ethnicos, sed suo utcunque fungentes officio: quales in prosperis, quales in aduersis. Deinde rursum laude Romanorum, mitigat admonitionis acerbitatem: & suam apud illos autoritatem commendat, commemorans quãto plus cæteris promouerit in euangelio Christi: declarat quãta teneatur illos uidendi cupiditate, & spem facit sui aduentus: cur eum differre cogatur, aperit, laudans spontaneã Macedonum & Corinthiorum in pauperes sanctos liberalitatem, tacite ac uerecunde Romanos ad æmulandum prouocans. Caput extremũ penè totum occupat salutationibus non frigide congestis multorũ nominibus, sed mire suo cuique addito elogio. Postremo, quoniam penitus nouerat & pseudapostolorũ improbam uersutiam, & Romanorum simplicitatem, ac facilitatem: admonet etiam atq; etiam caueant, ne illorum blandiloquentia fallantur. Quanquam autem horum pleraq; peculiarius ad eam pertinent ætatem, in qua rudis adhuc paulatim suppullulabat ecclesia Iudæis & gẽtibus admixta, ac principibus Ethnicis obnoxia: tamen nihil est, unde non ad hæc quoq; tempora salutaris aliquid doctrinæ possit accommodari: ueluti de fugienda superstitione, quæ dissidiorum est seminarium: & sic habet speciem pietatis, ut nihil sit ueræ pietati aduersius: de stulta fiducia philosophię mundanæ, de merito fidei, de uitando fastu, de toleranda alicubi minus eruditorũ aut superstitiosorum imbecillitate, de mutuis obsequijs alenda concordia: de ferendis aliquousq; malis principibus & impijs episcopis, ne turbetur ordo status publici: de malefactis beneficentia superandis, de nõ iudicando quod ad te nõ pertineat, de cõmode interpretando quicquid recto animo fieri potest, de cauenda insidiosa blandiloquentia: alijsq; id genus rebus, in quibus hodieq; communis hominum uita uersatur. Sed utilitatem huius epistolæ æquat, ac penè superat difficultas: idq; mihi tribus potissimum de causis accidere uidetur: siue quod non alibi sermonis ordo confusior, nusquã oratio hyperbatis magis hiulca, nusquã anantapodotis crebrius inabsoluta: quod subinde queritur interpres Origenes, in huiusmodi difficultatibus passim luctans ac laborans. quod utrum interpreti aut scribæ Tertio sit tribuendum, an ipsi Paulo, aliorum esto iudicium. Ipse sanè agnoscit sermonis imperitiam, licet rerum inscitiã deprecetur. Rursus adeo non affectauit orationem arte humana compositam, ut eam sibi fugiendam etiam duxerit, ne quid hinc decederet gloriæ crucis: atque ob id Origenes existimat superuacaneum esse, sermonis compositionem in eo requirere. Hieronymus aliàs illi uindicat orationis artificium, aliàs adimit, ingenue confitẽs è corrupto Cilicum sermone nonnihil traxisse uitij. Augustinus etiam rhetorum ornamẽta flosculosq; ex huius depromit epistolis. Quin & in Actis dux uerbi est: & in epistola ad Corinthios priore, supra cæteros omnes linguis loquitur. Quamuis enim, ut testatur Hieronymus, id temporis totus oriens Græce loqueretur: tamen ut cõsentaneũ est, apud Celtas non eandem fuisse Romani sermonis castimoniam, quæ fuit Romæ: ita ueri simile est, non parum interfuisse inter Cilicem Græce loquentem, & Atticum. Ad hæc orationis incommoda accessit Hebraismus: cuius idiomata passim refert, ita Græce loquens, ut nihilo secius interim Hebræum agnoscas. Alteram difficultatis causam arbitror, quòd ob rerum inexplicabilium obscuritatem, nõ alia sit crebrioribus impedita salebris, aut altioribus interrupta uoraginibus, adeo ut ipse relicto quod instituerat, exclamare cogatur: O altitudo diuitiarũ. Quid quod quædã mysteria prudens sic attingit, ut ceu per transennam duntaxat ostendat, pro temporum illorum ratione, proq; captu eorum quibus scribit, orationem attemperans. Nouerat & uiderat ille quædã, quæ nephas esset homini loqui, & nouit quatenus esset opus lacte, quatenus cibo solido. Sciebat ætatum in Christo gradus, & quid cuiq; foret adhibendum. Hoc consilio Petrus apostolus apud rudem cõtionem uerba facturus de Christo, uirum eum nominat, deum tacet. Tertiam, opinor, crebram ac subitam personarum mutationem, dum nunc Iudæos, nunc gentes, nunc utrinque, modo credentes, modo incredulos respicit, aliàs infirmi, aliàs firmi, interim pij, interim impij, perso-

nam ſuſtinet. Quibus fit, ut lector uelut in labyrinthis ac Mæandris quibuſdam inextricabilibus oberrans, nec unde ſit ingreſſus ſatis uideat, nec quà ſit exitus. Vt mihi non minus uere quàm elegãter Origenes Paulum adſimilem faciat ei, qui hoſpitem in opulentiſſimi cuiuſpiam principis palatium inducat, diuerſis uiarum ambagibus & conclauium ſeceſſibus perplexum. Quædam autem procul oſtendat, ex ditiſſimo opum theſauro, quædam propius admoueat, quædam uideri nolit. Sæpe interim per aliud ingreſſus hoſtium aliunde exeat, ut hoſpes ipſe miretur unde uenerit, ubi ſit, aut qua ſit exeundum. Agnouit hoc & Petrus apoſtolus in epiſtola ſecunda, teſtans eſſe in Paulinis epiſtolis quædam intellectu difficilia, quæ parum eruditi, parumq; firmi deprauarent ad ſuam perniciem. Nos difficultates has pro uirili conati ſumus amoliri, niſi quòd quædam Paulinæ linguæ adeo peculiaria ſunt, ut aliquoties mutari nõ queant: ueluti hæc, fides, gratia, corpus, caro, membra, ſpiritus, mens, ſenſus, ædificare, aliaq; huius generis, quæ ut prorſus mutari non debuerunt, ita quoad licuit emollire ſtuduimus.

EPISTOLAE PAVLI

APOSTOLI AD GRAECAM VERITATEM ET VETERVM Latinorum codicum fidem recognitæ, per DES. ERASMVM ROT. sacræ theologiæ professorem.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS

α ΠΑΥΛΟΣ ΔΟΥΛΟΣ ἰησοῦ χρεισ̃, κλητὸς ἀπόστολ⊖, ἀφορισμέν⊖ εἰς ϑαγγέλιον ϑεοῦ, ὃ

β προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτ⊖ ἐν γραφαῖς ἁγίαις, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτ⊖, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματ⊖ δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὁρισθέντ⊖ υἱοῦ ϑεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν ἰησοῦ χρεισ̃ τοῦ κυρίου ἡμῶν, δι᾽ οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν, εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματ⊖ αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐστὲ καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ ἰησοῦ χρεισ̃. πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς ϑεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ ϑεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

β πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ ϑεῷ μου, διὰ ἰησοῦ χρεισ̃ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. μάρτυς γάρ μου ἔστιν ὁ ϑεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, δεόμενο⊖ εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ ϑελήματι τοῦ ϑεοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν, εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς. τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως, ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.

γ οὐ ϑέλω δέ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο, ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν. ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις, ὀφειλέτης εἰμί. οὕτως τὸ κατ᾽ ἐμὲ, πρόθυμον, καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. δυνάμις γὰρ

α PAVLVS SERVVS Iesu Christi, uocatus ad munus apostolicũ,

β segregatus in euangelíũ dei, quod ante promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis, de filio suo qui genitus fuit ex semine Dauid secũdum carnẽ, qui declaratus fuit filius dei cum potentia, secũdum spiritũ sanctificationis, ex eo quod resurrexit è mortuis Iesus Christus dominus noster, per quẽ accepimus gratiã ac muneris apostolici functionẽ, ut obediatur fidei inter omnes gentes, super ipsius nomine, quorum de numero estis & uos, uocati Iesu Christi. Omnibus qui Romæ estis dilectis dei, uocatis sanctis, gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

Primum quidẽ gratias ago deo meo per Iesum Christũ super omnibus uobis, quod fides uestra annunciatur in toto mũdo. Testis enim mihi est deus, quẽ colo spíritu meo, in euangelio filij ipsius, quod indesinenter mentionem uestri faciam semper in precibus meis, orans si quo modo tandẽ aliquando prosperum iter contingat, uolente deo, ut ueniã ad uos. Desidero enim uidere uos, ut aliquod impertiar uobis donum spirituale, quo confirmemini: hoc est, ut communem capiam consolationẽ in uobis, per mutuam fidem, uestram simul & meam.

γ Nolo aũt uos ignorare fratres, quod sæpe proposuerã uenire ad uos, licet præpeditus fuerim ad hunc usq; diem, quo fructum aliquem haberem inter uos quoq;, quẽadmodum & inter reliquas gentes. Græcis simul & barbaris, eruditis pariter ac rudibus, debitor sum: ita quãtũ in me est, paratus sum uobis quoq; qui Romæ estis, euangelizare. Nõ enim me pudet euãgelij Christi. Potẽtia

γὰρ θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι. δικαιοσύνη γὰρ θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. καθὼς γέγραπται. ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

ς ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν, καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων. διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. ὁ γὰρ θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε. τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ, δύναμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, διότι γνόντες τὸν θεόν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ηὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν, καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τετραπόδων καὶ ἑρπετῶν. διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς. οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει, παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

ε διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν, εἰς τὴν παρὰ φύσιν. ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρσενες, ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν, ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες. καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα, πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ, κακίᾳ, μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας, ψιθυριστὰς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστὰς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀνελεήμονας. οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, ἄξιοι θανάτου εἰσὶν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

ς διὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε, πᾶς ὁ κρίνων. ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις. τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων. οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρῖμα τοῦ θεοῦ

ἐστὶν

siquidē est dei, ad salutem omni credenti, Iudęo primū simul & Gręco. Iustitia enim dei per illud patefit ex fide in fidē: sicuti scriptū est: Iustus aūt ex fide uiuet. Palā fit enim ira dei de cœlo aduersus omnē impietatem et iniustitiā hominū, qui ueritatē in iniustitia detinēt: propterea ꝙ id quod de deo cognosci potest, manifestū est in illis. Deus enim illis patefecit. Siquidē quæ sunt inuisibilia illius, ex creatione mundi, dū per opera intelliguntur, peruidētur, ipsaq; æterna eius potentia ac diuinitas, in hoc ut sint inexcusabiles: propterea ꝙ quū deum cognouerint, non ut deum glorificauerūt, neq; grati fuerunt: sed frustrati sunt per cogitationes suas, & obtenebratū est insciēs cor eorū. Quum se crederēt esse sapiētes, stulti facti sunt: mutaueruntq; gloriā immortalis dei, per imaginem, non solū ad mortalis hominis similitudinem efficiā, uerum etiā uolatiliū & quadrupedum & reptiliū. Quapropter tradidit illos deus per cupiditates cordium suorū, in immunditiā, ut ignominia afficiant corpora sua inter se mutuo: qui cōmutarūt ueritatem eius mendacio: & uenerati sunt, coluerunt; ea quæ cōdita sunt, supra eum qui condidit, qui est laudādus in secula, amē. Quāobrē tradidit eos deus in cupiditates ignominiosas: nam & fœminæ illorū mutauerūt naturalem usum, in eum qui est præter naturam: similiterq; & masculi, relicto naturali usu fœminæ, exarserunt per appetentiā sui, alius in alium, masculi in masculos fœditatē perpetrātes, & præmiū quod oportuit erroris sui in sese recipiētes. Et quēadmodū nō probauerunt ut deum agnoscerent, ita tradidit eos deus in reprobā mentē, ut facerent quæ non cōueniebat: repleti omni iniustitia, scortatione, uersutia, auaritia, malitia, pleni inuidia, cæde, cōtentione, dolo, malis præditi moribus, susurrones, obtrectatores, dei osores, cōtumelioſi, elati, glorioſi, excogitatores malorum, parētibus immorigeri, expertes intelligentiæ, pactorū haudquaq; tenaces, alieni à charitatis affectu, nescij fœderis, immiseri cordes: qui quū dei iustitiā nouerint, nempe quod ij qui talia faciūt, digni sint morte, non solū ea faciunt, uerū etiā assentiūtur ijs qui faciūt. Quapter inexcusabilis es ô homo, quisqs es qui iudicas. Nā hoc ipso quod iudicas alterū, teipsum condēnas. Eadē em̄ facis, tu qui iudicas. Scimus aūt ꝙ iudiciū dei

est

κατὰ ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας. λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρίμα τοῦ θεοῦ; ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον. τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς, καὶ ὀργὴ, θλῖψις, καὶ στενοχωρία, ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν, Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἕλληνος. δόξα δὲ, τιμὴ, καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθὸν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι. οὐ γάρ ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ θεῷ. ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται. καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται. οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται. ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἑαυτοῖς εἰσι νόμος, οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτοῖς τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων, ἢ καὶ ἀπologουμένων, ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ἰδὲ σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν θεῷ, καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου, πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει, παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως, καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ. ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις. ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις. ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις. ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς. ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάζεις. τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται. περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ, ἐὰν νόμον πράσσῃς. ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν. ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται; καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία, τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου; οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ Ἰουδαῖός ἐστιν, οὐδὲ ἡ ἐν

est secundū ueritatē aduersus eos q talia agunt. Cogitas aūt hoc, ó homo q iudicas eos q talia faciūt, et facis eadē, p tu suffugies iudiciū dei? Aut diuitias bonitatis illius ac tolerātiæ lenitatisq; cōtēnis, ignorās p bonitas dei ad pœnitētiā te inuitat? Sed iuxta duritiā tuā et cor pœnitere nesciū, colligis tibijpsi irā in die irę, quo patefiet iustū iudiciū dei, q redditurus est unicuiq; iuxta facta sua: his qdē q pseuerātes ī benefaciēdo, gloriā et honorē et īmortalitatē q̄runt, uitā æternā: ijs uero q sunt cōtentiosi & q ueritati qdē nō obtēperant, sed obtēperāt iniustitiæ, uētura est īdignatio & ira, & afflictio & anxietas aduersus oēm animā hominis ppetrātis malū, Iudæi primū simul & græci: gloria uero & honor & pax omi operāti bonū, Iudæo primū simul & græco. Nō em̄ est psonarū respectus apd deū. Quicūq; em̄ sine lege peccauerūt, sine lege & pibūt: & q cūq; in lege peccauerūt, p legem iudicabūt. Nō em̄ q audiūt legē, iusti sunt apud deū: sed q legē factis exprimūt, iusti habebunt. Nā quū gētes quæ legē nō habēt, natura quæ legis sunt, fecerint: eę legē nō habētes, sibijpsis sunt lex, q ostēdūt opus legis scriptū in cordib. suis, simul attestāte illorū cōscientia, et cogitationib. inter se accusantib. aut etiā excusantib. in eo die, quū iudicabit dñs occulta hominū, iuxta euangeliū meū p Iesum Christū. Ecce tu Iudæus cognominaris, & acqescis in lege, & gloriaris in deo, & nosti uolūtatē, ac ꝓbas eximia, īstitutus ex lege, cōfidisq; teipsū ducē esse cęcorū, lumē in tenebris uersantiū, eruditorē īsipiētiū, doctorē impitorū, habētē formā cognitiōis ac ueritatis p legē: q igit̄ doces aliū, teipsū nō doces: qui prędicas nō furādū, furaris: q dicis nō adulterandū, adulteriū cōmittis: q execraris simulacra, sacrilegiū admittis: q de lege gloriaris, p legis trāsgressionē deū dehonestas. nā nomē dei, ꝓpter uos male audit inter gentes: quēadmodū scriptū est. Nā circūcisio qdē ꝓdest, si legē seruaris. ꝓ si trāsgressor legis fueris, circūcisio tua in præputiū uersa est. Ergo si pręputiū iustificatiōes legis seruauerit, nōne præputiū illius, p circūcisiōe imputabit? & iudicabit qd est ex natura præputiū, si legē seruauerit, te q per literā & circūcisionē trāsgressor es legis? Nō is qui in manifesto Iudęus sit, Iudęus est: nec

ἡ γὰρ ἔξ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομή, ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι. οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ θεοῦ.

ℓ τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. πρῶτον μὲν γάρ, ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ. τί γάρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ θεοῦ καταργήσει; μὴ γένοιτο. γινέσθω δὲ ὁ θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης, καθὼς γέγραπται. ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσεις ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

ϑ εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν, θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι. τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ θεὸς, ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; κατὰ ἄνθρωπον λέγω. μὴ γένοιτο. ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ θεὸς τὸν κόσμον; εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι; καὶ μὴ καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν. ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά. ὧν τὸ κρίμα ἔνδικόν ἐστι.

ϑ τί οὖν προεχόμεθα; οὐ πάντως. προητιασάμεθα γὰρ ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι, καθὼς γέγραπται. ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος, οὐδὲ εἷς, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν θεόν. πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν. ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν. ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει, ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα. σύντριμμα, καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν. οὐκ ἔστι φόβος θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. οἴδαμεν δὲ, ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ, ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ θεῷ. διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας. νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. δικαιοσύνη δὲ θεοῦ διὰ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ εἰς πάντας, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας. οὐ γάρ ἐστι διαστολή. πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον, διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵ-

ματι

ea quę in manifesto sit carnis circũcisio, circũcisio est: sed qui in occulto Iudæus fuerit, is Iudæus est: & circũcisio cordis, circũcisio est, quæ spũ constat, non litera: cuius laus nõ ex hoĩbus est, sed ex deo. Quid igitur habet in quo præcellat Iudæus? aut quæ utilitas circũcisionis? Multũ per oẽm modũ. Nam primũ quidẽ illud, quod illis cõmissa sunt oracula dei. Quid enim, si quidam fuerunt increduli? Nũ incredulitas illorũ, fidem dei faciet irritã? Absit. Imò sit deus uerax, oĩs autẽ homo mẽdax. Quem admodũ scriptũ est: Vt iustificeris in sermonibus tuis, & uincas quum iudicaris. III

Quod si iniustitia nostra, dei iustitiã cõmendat, qd dicemus? Nũ iniustus deus, q inducat irã. Humano more loquor. Absit. Nã quomodo iudicabit deus mundũ? Etẽm si ueritas dei, per meũ mendaciũ excelluit in gloriã ipsius, qd posthac & ego ueluti peccator iudicor? Ac nõ potius (quẽadmodũ de nobis male loquunt, & sicut qdã aiũt nos dicere) faciamus mala, ut ueniãt bona: quorũ dãnatio iusta est? Quid igit̃ præcellimꝰ eos? Nullo modo. nã ante caulis redditis ostẽdimus & Iudęos et grę cos oẽs peccato esse obnoxios: sicut scriptũ est: Nõ est iustus, ne unus qdẽ: nõ est q intelligat, nõ est qui exquirat deũ: oẽs deflexerunt, simul inutiles facti sunt: nõ est q exerceat bonitatẽ, nõ est usq; ad unum. Sepulchrũ apertũ guttur eorũ, linguis suis ad dolũ usi sunt, uenenũ aspidũ sub labĩs eorũ. Quorũ os execratione et amarulẽtia plenũ est: ueloces pedes illorũ ad effundẽdũ sanguinẽ. Cõtritio & calamitas in uĩs eorũ, et uiam pacis nõ cognouerũt. Nõ est timor dei corã oculis eorũ. Scimus autẽ ꝙ quæcũq; lex dicit, his q in lege sunt dicat: ut omne os obturet̃, & obnoxiꝰ fiat totus mũdus deo: ꝓpterea ꝙ ex operib. legis, nõ iustificabit̃ oĩs caro in conspectu eius. Per legẽ enim agnitio peccati. Nũc uero absq; lege iustitia dei manifestata est, dũ cõprobatur testimonio legis ac prophetarũ. Iustitia uero dei per fidẽ Iesu Christi in omnes & super oẽs qui credunt. Nõ enim est distinctio. Omnes enim peccauerũt, ac destituuntur gloria dei. Iustificantur aũt gratis per illius gratiã, per redemptionẽ, quæ est in Christo Iesu, quẽ proposuit deus recõciliatorẽ per fidẽ, interueniẽte ipsiꝰ sanguine

ματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.

Ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. διὰ ποίου νόμου, τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως. λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου. ἢ Ἰουδαίων ὁ θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν· ἐπείπερ εἷς ὁ θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως. νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.

Τί οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα; εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν θεόν. τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. τῷ δὲ ἐργαζομένῳ, ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ ὀφείλημα. τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην. καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ᾧ ὁ θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων. μακάριοι, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι. μακάριος ἀνὴρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται κύριος ἁμαρτίαν. ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; λέγομεν γάρ, ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην. πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ. καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως, τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην, καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς πίστεως, τῆς ἐν ἀκροβυστίᾳ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ. οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως. εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου κληρονόμοι, ἐκκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία. ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις. διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ

ἐκ

guine ad ostẽsionem iustitiæ suæ, propter remissionẽ præteritorũ peccatorũ, quæ deus tolerauit, ad ostẽdendã iustitiã suam in præsenti tẽpore, in hoc, ut ipse sit iustus: & iustificãs eum q̃ est ex fide Iesu. Vbi igitur gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? Operũ? Non: imò per legẽ fidei. Arbitramur igitur fide iustificari hominem absq; operib. legis. An Iudæorũ deus tantum? An nõ & gentium? Certe & gentiũ. Quandoquidẽ unus deus qui iustificabit circũcisionem ex fide, & præputiũ per fidem. Legem igitur irritã facimus per fidẽ? Absit. Imò legem stabilimus. Quid igitur dicemus, inuenisse Abrahã patrem nostrum secundũ carnẽ? Nam si Abrahã ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at nõ apud deũ. Quid enim scriptura dicit? Credidit aũt Abrahã deo, & imputatũ est ei ad iustitiã. Ei uero qui operatur, merces nõ imputatur secundũ gratiã, sed secundũ debitum. Porrò ei qui nõ operatur, sed credit in eũ qui iustificat impiũ, imputat̃ fides sua ad iustitiã. Quemadmodum & Dauid explicat beatificationẽ hominis, cui deus imputat iustitiã absq; operibus. Beati quorũ remissæ sunt iniquitates, & quorũ obtecta sunt peccata. Beatus uir, cui nõ imputauit dñs peccatũ. Beatificatio igitur hęc, in circũcisionem tantum, an & in pręputiũ deuenit? Dicimus enim quod imputata fuerit Abrahæ fides ad iustitiã. Quomõ ergo imputata est? quũ esset in circũcisiõe, an quũ esset in pręputio? Non in circũcisione, sed in præputio. Et signum accepit circũcisionis, signaculũ iustitiæ fidei, quæ fuerat in præputio, ut esset pater omniũ credentium per præputium, ut imputaretur & illis iustitia, & pater circũcisionis ijs qui nõ solum genus ducerẽt à circũcisis, uerum etiã ingrederẽtur uestigijs fidei, quæ fuit in præputio patris nostri Abrahæ. Nõ enim per legẽ promissio cõtigit Abrahæ, aut semini eius, illum hæredem fore mundi, sed per iustitiã fidei. Et eñ si ij qui ad legẽ pertinẽt, hæredes sunt, inanis facta est fides, & irrita facta est promissio: nam lex iram operat̃. Siquidẽ ubi nõ est lex, ibi nec trãsgressio est. Idcirco ex fide dat̃ hæreditas, ut secundũ gratiã, ut firma sit, pmissio uniuerso semini: nõ ei quod est ex lege tantũ, uerum etiam ei quod est

ex

ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν. καθὼς γέγραπται, ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε, κατέναντι, οὗ ἐπίστευσε θεοῦ, τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα. ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν κατὰ τὸ εἰρημένον. οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου. καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάρρας, εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ θεῷ, καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι. διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον, ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν, ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.

ιε δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν θεὸν, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἴσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην. ἐν ᾗ ἑστήκαμεν καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν, εἰδότες, ὅτι ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα. ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, διὰ πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.

ις ἔτι γὰρ χριστὸς, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν κατὰ καιρὸν, ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε. μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τις ἀποθανεῖται. ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τις καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν. συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ θεὸς, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε. πολλῷ οὖν μᾶλλον δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς. εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες, κατηλλάγημεν τῷ θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ θεῷ διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν. διὰ τοῦτο, ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν

ex fide Abrahæ, qui est pater omnium nostrum: sicut scriptum est: Patrē multarum gentium cōstitui te. nimirū ad exemplum dei cui crediderat, qui uitę restituit mortuos: ac uocat ea quæ nō sunt, tanq̄ sint: qui præter spem sub spe credidit, se fore patrē multarū gentium: iuxta id quod dictū est: Sic erit semen tuū. Ac nō infirmatus fide, haud cōsiderauit suum ipsius corpus iam emortuū, quum cētum ferè natus esset annos, nec emortuam uuluam Saræ: uerū ad promissionē dei nō hæsitabat ob incredulitatē, sed robustus factus est fide, tribuens gloriam deo: certa persuasione concepta, quod is qui promiserat, idem potens esset & præstare. Quapropter etiam imputatū est illi ad iustitiam. Non scriptū est aūt propter illum tātum, imputatum fuisse illi, sed etiā propter nos, quibus imputabitur, credētibus in eum qui excitauit Iesum dominum nostrū à mortuis, qui traditus fuit propter peccata nostra, & excitatus est propter iustificationē nostri. Iustificati igitur ex fide, pacem habemus erga deū, per dñm nostrum Iesum Christum: per quem & contigit nobis, ut fide perduceremur in gratiam hanc, in qua stamus & gloriamur sub spe gloriæ dei. Nec id solum, uerum etiam gloriamur super afflictionibus, scientes quod afflictio patientiā pariat, patiētia uero probationē, probatio aūt spem. Porrò spes nō pudefacit, quod dilectio dei effusa sit in cordibus nostris, per spiritū sanctum q̄ datus est nobis. Christus enim, quū adhuc essemus infirmi, iuxta tēporis rationē, pro impijs mortuus est. Nam uix pro iusto quisq̄ morietur. Siquidē pro bono forsitā aliquis etiā mori sustinet. Commendat aūt suam charitatē erga nos deus, quod quum adhuc essemus peccatores, Christus pro nobis mortuus fuit. Multo igitur magis iustificati nūc sanguine eius, seruabimur per eum ab ira. Nam si quum inimici essemus, reconciliati fuimus deo per mortē filij eius, multo magis recōciliati seruabimur per uitā ipsius. Non solū autem hoc, uerū etiam gloriantes in deo per dominū nostrū Iesum Christū, per quem nunc recōciliationē assequuti sumus. Propterea, quēadmodū per unum hominem peccatum in mundum introijt, ac per peccatū mors, & sic in oēs homines mors per

uasit

θῃ, ἐφ᾽ ᾧ πάντες ἥμαρτον. ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ, ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται, μὴ ὄντος νόμου.

14 ἀλλ᾽ ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδάμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.

15 ἀλλ᾽ οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ χάρισμα. εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι, τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ χριστοῦ, εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε. καὶ οὐχ ὡς δι᾽ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα. τὸ μὲν γὰρ κρῖμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα. εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ χριστοῦ. ἄρα οὖν ὡς δι᾽ ἑνὸς παραπτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα, οὕτω καὶ δι᾽ ἑνὸς δικαιώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς. ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου, ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτως καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί. νόμος δὲ παρεισῆλθεν, ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα. οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερπερίσσευσεν ἡ χάρις. ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτως καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ.

τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ; μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;

3 ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν; συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη χριστὸς ἐκ νεκρῶν, διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρός, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν. εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ. ὁ γὰρ ἀποθανών, δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ. εἰδότες ὅτι χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει.

ὃ γάρ

uasit, quatenus omnes peccauimus. Vsque ad legem enim peccatū erat in mundo: porro peccatum non imputatur, quum non est lex. Imò regnauit mors ab Adam usq; ad Mosen, in eos quoq; qui non peccauerāt ad similitudinem transgressionis Adam, qui typum gerit illius futuri. At non ut peccatum, ita & donū. Nam si unius delicto multi mortui sunt, multo magis gratia dei, & donum per gratiam, quæ fuit unius hominis Iesu Christi, in multos exuberauit. Et non sicut per unum qui peccauerat, uenerat mors, ita donum. Nam condemnatio quidem ex uno delicto ad cōdemnationem, donum autem ex multis delictis ad iustificationē. Etenim si per unius delictum mors regnauit per unum, multo magis ij qui exuberantiā gratiæ & doni iustitiæ accipiunt, per uitā regnabunt autore uno Iesu Christo. Itaq; sicut per unius delictum propagatū est malum in omnes homines ad cōdemnationem, ita & per unius iustificationē propagatur bonum in oēs homines ad iustificationem uitę. Quemadmodum enim per inobediētiam unius hominis, peccatores constituti fuimus multi: ita per obedientiam unius, iusti constituentur multi. Cæterū lex obiter subijt, ut abundaret delictum. Vbi uero exuberauit peccatum, ibi magis exuberauit gratia: ut quemadmodum regnauerat peccatum in morte, sic & gratia regnaret per iustitiā ad uitam æternam per Iesum Christum. Quid igitur dicemus? Manebimus in peccato, ut gratia abundet? Absit. Qui mortui sumus peccato, quomodo posthac uiuemus in eodem?

An ignoratis, quod quicūq; baptizati sumus in Christum Iesum, in mortem eius baptizati sumus? Sepulti igit̄ sumus unà cum illo per baptismum in mortem, ut quemadmodum excitatus est Christus ex mortuis, per gloriam patris, ita & nos in nouitate uitæ ambulemus. Nam si insititi facti sumus illi, per similitudinem mortis eius: nimirum & resurrectionis participes erimus: illud scientes, quod uetus ille noster homo cum illo crucifixus est, ut aboleret̄ corpus peccati, ut posthac nō seruiamus peccato. Etenim qui mortuus est, iustificatus est à peccato. Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus quòd & uiuemus cum illo. Scientes quòd Christus excitatus à mortuis, non amplius moritur: mors illi non amplius dominatur.

Nam

ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφ' ἅπαξ. ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ θεῷ. οὕτως καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε ἑαυτοὺς, νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ θεῷ ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

12 μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ. μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν, ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ θεῷ, ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν, ὅπλα δικαιοσύνης τῷ θεῷ. ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει. οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν. τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ὐμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; μὴ γένοιτο. οὐκ οἴδατε, ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν, δοῦλοί ἐστε, ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην; χάρις δὲ τῷ θεῷ, ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας, εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς. ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ. ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παριστάνατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ, καὶ τῇ ἀνομίᾳ, εἰς τὴν ἀνομίαν, οὕτω καὶ νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ, εἰς ἁγιασμόν. ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε, ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων θάνατος. νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν, τὸ δὲ τέλος ζωὴν αἰώνιον. τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος. τὸ δὲ χάρισμα τοῦ θεοῦ, ζωὴ αἰώνιος, ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

13 ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοί, γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ, ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ; ἡ γὰρ ὕπανδρος γυνὴ, τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός. ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ. ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ. ὥστε ἀδελφοί μου καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ θεῷ. ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ. νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα,

ὥστε τὸ

Nam quod mortuus fuit, peccato mortuus fuit semel: quod autem uiuit, uiuit deo. Ita & uos reputate uosipsos, mortuos quidem esse peccato, uiuentes autem deo per Christum Iesum dominum nostrum. Nec regnet igitur peccatum in mortali uestro corpore, ut obediatis illi per cupiditates eius. Neq; accommodetis membra uestra, arma iniustitiæ peccato: sed accōmodetis uosmetipsos deo, uelut ex mortuis uiuētes, & membra uestra arma iustitiæ deo. Peccatū enim uobis nō dominabitur. Non enim estis sub lege, sed sub gratia. Quid igitur? Peccabimus, quod nō simus sub lege, sed sub gratia? Absit. An nescitis, quod cui accommodatis uosipsos seruos ad obediēdū, eius serui estis cui obeditis, siue peccati ad mortē, siue obediētiæ ad iustitiā? Gratia aūt deo quod fuistis quidem serui peccati, sed obedistis ex animo, in eam in quā traducti estis formam doctrinæ. Cæterum liberati à peccato, serui facti estis iustitiæ. Humanum quiddā dico, propter infirmitatē carnis uestræ. Quēadmodū enim præbuistis mēbra uestra seruа immūditiæ & iniquitati, ad aliā atq; aliā iniquitatē: sic & nunc præbete mēbra uestra seruа iustitiæ ad sanctificationem. Quum enim serui essetis peccati, liberi eratis iustitiæ. Quem igitur fructum habebatis tunc in his, de quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors. Nunc uero manumissi à peccato, serui autē facti deo, habetis fructū uestrū in sanctificationē, finem autē uitam æternā. Etenim autoramenta peccati, mors: donum aūt dei, uita æterna per Christum Iesum dominū nostrū. An ignoratis fratres, scien- VII
tibus enim legem loquor, quod lex tātisper minetur homini, quoad ea uixerit? Nam uiro obnoxia mulier, uiuenti uiro alligata est per legem: quod si mortuus fuerit uir, liberata est à lege uiri. Proinde uiuente uiro, adultera uocabitur, si se iunxerit alteri uiro. Sin aūt mortuus fuerit uir, libera est à iure uiri: ut non sit adultera, si iuncta fuerit alteri uiro. Itaq; fratres mei, uos quoq; mortificati estis legi per corpus Christi, ut iungeremini alteri: nimirum ei qui ex mortuis surrexit, ut fructificemus deo. Quū enim essemus in carne, affectus peccatorum qui sunt per legem, uigebant in membris nostris ad fructificandum morti. Nunc aūt liberati sumus à lege, mortui ei in qua detinebamur,

ut

ὥς τε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων, εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ἤδειν, εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, οὐκ ἐπιθυμήσεις. ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα, ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν. χωρὶς γὰρ νόμου, ἁμαρτία νεκρά. ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ. ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον. καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον. ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν. ὥστε ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή. τὸ οὖν ἀγαθόν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο. ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία. ἵνα φανῇ ἁμαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.

17 οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν. ἐγὼ δὲ σαρκινός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ. εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ, ὅτι καλός. νυνὶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία. οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τουτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου, ἀγαθόν. τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλόν, οὐχ εὑρίσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν, ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακόν, τοῦτο πράσσω. εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγώ, τοῦτο ποιῶ, οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία. εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλόν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται. συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον. βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου, ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου. ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; εὐχαριστῶ τῷ θεῷ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ νόμῳ ἁμαρτίας.

οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας, καὶ τοῦ θανάτου. τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκός, ὁ θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώ-

ut ſeruiamus per nouitatẽ ſpũs, & nõ per uetuſtatẽ literæ. Quid ergo dicemus? Lex peccatũ eſt? Abſit. Sed peccatũ nõ cognoui, niſi per legẽ. Nam & concupiſcentiam nõ nouiſſem, niſi lex dixiſſet, Non cõcupiſces. Sed occaſione accepta, peccatũ per præceptũ genuit in me oẽm concupiſcentiam. Siquidẽ abſq; lege, peccatũ erat mortuum. Ego aũt uiuebã ſine lege quondam. Porrò ueniente mãdato, peccatũ reuixit: ego uero mortuꝰ ſum. Et repertũ eſt, mandatum quod inſtitutũ erat ad uitam, mihi cedere ad mortem. Nam peccatũ occaſione accepta per præceptũ, decepit me: & per illud occidit. Itaq; lex ipſa quidem ſancta, & præceptũ ſanctum ac iuſtum & bonum. Ergo quod bonũ erat, mihi factum eſt mors? Abſit. Imò peccatũ. Vt appareret peccatũ, per id quod erat bonũ mihi ignere mortẽ, ut fieret maiorẽ in modum peccans peccatũ per præceptũ. Scimus enim quod lex, ſpũalis eſt: at ego carnalis ſum, uenditus ſub peccatũ. Quod enim ago, nõ probo. Non eñ quod uolo, hoc facio: ſed quod odi, hoc ago. Si uero q̃d non uolo, hoc facio, conſentio legi, q̃ bona ſit. Nunc aũt nõ iam ego ꝓpetro illud, ſed inhabitãs in me peccatũ. Noui eñ quod nõ habitet in me, hoc eſt in carne mea, bonũ. Nam uelle adeſt mihi, at ut faciã bonum, nõ reperio. Nõ enim quod uolo facio bonũ, ſed quod nõ uolo malũ, hoc ago. Porrò ſi quod nõ uolo ego, hoc facio: nõ iam ego ꝓpetro illud, ſed inhabitãs in me peccatũ. Reperio igiẽ per legẽ uolenti mihi facere bonũ, quod mihi malum adiunctũ ſit. Delectat eñ me lex dei ſecundũ internum hominẽ. Sed uideo aliã legem in membris meis, rebellantẽ legi mentis meæ: & captiuũ reddentẽ me legi peccati, quæ eſt in mẽbris meis. Miſer ego homo, q̃s me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio? Gratias ago deo per Ieſum Chriſtũ dñm noſtrum. Itaq; idem ego mẽte quidẽ ſeruio legi dei, carne uero legi peccati. Nulla igiẽ nunc VIII
eſt cõdemnatio, his q̃ inſiti ſunt Chriſto Ieſu, qui nõ iuxta carnẽ uerſantur, ſed iuxta ſpíritum. Nam lex, ſpíritus uitæ per Chriſtum Ieſum, liberũ me reddidit à iure peccati & mortis. Etenim quod lex præſtare non poterat, ea parte qua imbecillis erat per carnẽ, hoc deus, ꝓprio filio, miſſo ſub

ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν, τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν. οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα, τὰ τοῦ πνεύματος.

6 τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος. τὸ δὲ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη. διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς ἔχθρα εἰς θεόν. τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται, οὐδὲ γὰρ δύναται. οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται. ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴπερ πνεῦμα θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις πνεῦμα χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. εἰ δὲ χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν διὰ ἁμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην. εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν.

8 ἄρα οὖν ἀδελφοὶ ὀφειλέται σαρκὶ οὐ τῇ σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν. εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν. εἰ δὲ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε. ὅσοι γὰρ πνεύματι θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ θεοῦ. οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, ἀββᾶ ὁ πατήρ. αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα θεοῦ. εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι. κληρονόμοι μὲν θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ χριστοῦ, εἴπερ συμπάσχομεν ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν. λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ ἀπεκδέχεται. τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι. ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ θεοῦ. οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.

24 τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλεπομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ

ſpecie carnis peccato obnoxię, preſtitit, ac de peccato cõdemnauit peccatum per carnem, ut iuſtificatio legis impleretur in nobis: qui nõ ſecundũ carnem uerſamur, ſed ſecundũ ſpiritum. Nam qui carnales ſunt, quæ carnis ſunt curant: at qui ſpirituales, quę ſpiritus ſunt. Nam affectus carnis, mors eſt. Affectus uero ſpũs, uita & pax. Propterea quod affectꝰ carnis, inimicitia eſt aduerſus deũ: nam legi dei nõ ſubdit̃, ſi quidem ne poteſt quidẽ. Qui uero in carne ſunt, deo placere non poſſunt. Vos aũt nõ eſtis in carne, ſed in ſpũ: ſiquidem ſpũs dei habitat in uobis. Quòd ſi quis ſpiritũ Chriſti nõ habet, hic non eſt eius. Porrò ſi Chriſtus in uobis eſt, corpus quidẽ mortuum eſt propter peccatũ, ſpiritus aũt uita eſt propter iuſtificationem. Quòd ſi ſpiritus eius qui excitauit Ieſum à mortuis, habitat in uobis: is qui excitauit Chriſtũ ex mortuis, uiuificabit & mortalia corpora ueſtra, propter ipſius ſpiritũ inhabitãtem in uobis. Proinde fratres, debitores ſumus, nõ carni, ut ſecundum carnem uiuamus: nam ſi ſecundũ carnẽ uixeritis, moriemini. Quòd ſi ſpũ facta corporis morti ficetis, uiuetis. Etenim quicũq; ſpiritu dei ducuntur, hi ſunt filij dei. Non enim accepiſtis ſpiritũ ſeruitutis iterũ ad timorem, ſed accepiſtis ſpiritũ adoptionis: ꝑ quem clamamus, Abba, pater. Idem ſpiritus teſtatur unà cum ſpiritu noſtro, quod ſimus filij dei. Quòd ſi filij, igitr̃ & hæredes. Hæredes quidem dei, cohæredes aũt Chriſti: ſiquidem ſimul cum eo patimur, ut & unà cum illo glorificemur. Nam reputo, non eſſe pares afflictiones præſentis temporis ad gloriam, quæ reuelabitur erga nos. Etenim ſolicita creaturæ expectatio expectat ut palã fiant filij dei. Quippe uanitati creatura ſubiacet: nõ uolens, ſed propter eum qui ſubiecit illam ſub ſpe. Quoniã & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum dei. Scimus enim quod oĩs creatura cõgemiſcit, ſimulq; nobiſcũ parturit uſq; ad hoc tempus: non ſolum aũt illa, ſed & ipſi qui primitias ſpiritus habemus: & nos ipſi in nobiſipſis gemimus, adoptionem expectantes, redemptionem corporis noſtri. Siquidem ſpe ſeruati ſumus. Porrò ſpes ſi uideat̃, non eſt ſpes. Quod enim quis cernit,

cur

τί καὶ ἐλπίζει; εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα. ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ πνεῦμα συναντιλαμβάνεται τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν, στεναγμοῖς ἀλαλήτοις. ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ὅτι κατὰ θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων. οἴδαμεν δὲ, ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν. ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε, συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

κϐ οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε, καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν. οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε. τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν; ὃς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο. ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται.

κγ τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν θεοῦ; θεὸς ὁ δικαιῶν. τίς ὁ κατακρινῶν; χριστὸς ὁ ἀποθανὼν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθείς, ὅς καὶ ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν. τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ; θλῖψις; ἢ στενοχωρία; ἢ διωγμός; ἢ λιμός; ἢ γυμνότης; ἢ κίνδυνος; ἢ μάχαιρα; καθὼς γέγραπται. ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα, ὅλην τὴν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς. ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. πέπεισμαι γὰρ, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα, οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ, τῆς ἐν χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

κδ ἀλήθειαν λέγω ἐν χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου, ἐν πνεύματι ἁγίῳ, ὅτι λύπη μοι ἐστὶ μεγάλη, καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου. ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, οἵ τινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία, καὶ ἡ δόξα, καὶ αἱ διαθῆκαι, καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ ἡ λατρεία, καὶ αἱ ἐπαγγελίαι, ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ χριστὸς, τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

κι οὐχ οἷον δὲ, ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος

cur idem sperem? Si uero q̃d non uidemus, speramus, id p̃ patientiã expectamus. Cõsimiliter aũt & spiritus auxiliat̃ infirmitatibus nostris. Siquidẽ hoc ipsum quid oraturi simus, ut oportet, nõ nouimꝰ: uerum ipse spũs intercedit pro nobis, gemitib. inenarrabilibus. At ille qui scrutat̃ corda, nouit quis sit sensus spũs: quoniam secũdum deũ intercedit pro sanctis. Scimus autem quod his qui diligunt deũ, omnia simul adiumento sunt in bonum, nimirũ his qui iuxta propositũ uocati sunt. Quoniã quos præsciuerat, eosdem & præfiniuit, conformes imaginis filij sui, ut ipse sit primogenitus inter multos fratres. Porrò quos prędefinierat, eosdem & uocauit. Et quos uocauit, eos et iustificauit. Quos aũt iustificauit, hos & glorificauit. Quid igit̃ dicemus ad hæc? Si deus pro nobis, qs contra nos? Qui proprio filio nõ pepercit, sed pro nobis oĩbus tradidit illum, qui fieri potest, ut nõ & cum eodem omnia nobis donet? Quis intentabit crimina aduersus electos dei? Deus est qui iustificat. Quis ille q̃ condemnet? Christus est, qui mortuꝰ est, imò qui & suscitatus est, qui etiam est ad dexteram dei, qui & intercedit pro nobis. Quis nos separabit à dilectione dei? nũ afflictio? num angustia? num p̃secuutio? nũ fames? nũ nuditas? num periculũ? num gladius? Quẽadmodũ scriptũ est: Propter te morti tradimur tota die, habiti sumꝰ uelut oues destinatæ mactationi. Verum in his omnibus superamus, per eum qui dilexit nos. Nam mihi persuasum habeo, quod neque mors, neq; uita, neq; angeli, neq; principatus, neq; potestates, neq; instãtia, neq; futura, neq; altitudo, neq; profunditas, neq; ulla creatura alia poterit nos separare à dilectione dei, quæ est in Christo Iesu dño nostro. Veritatẽ dico in Christo, non mentior, attestãte mihi simul cõscientia mea, p̃ spũm sanctũ, quod dolor mihi sit magnus & assiduus cruciatus cordi meo. Optarim eẽ ego ipse, anathema esse à Christo pro fratribus meis, cognatis meis secundũ carnem, q̃ sunt Israelitæ, quorũ est adoptio et gloria & testamenta & legis cõstitutio & cultus & p̃missiones, quòrũ sunt patres et ex q̃bus est Christꝰ quãtũ attinet ad carnẽ, q̃ est in oĩbus deus laudãdus in secula, amẽ. Nõ aũt hæc loquor q̃ exciderit ser- IX

γος τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ ἰσραὴλ, οὗ-
τοι ἰσραήλ. οὐδ' ὅτι εἰσὶ σπέρμα ἀβραὰμ, πάν-
τες τέκνα, ἀλλ' ἐν ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρ-
μα, τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέ-
κνα τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας,
λογίζεται εἰς σπέρμα. ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος
οὗτος. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ
ἔσται τῇ σάῤῥᾳ υἱός. οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ ῥεβέκ-
κα ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡ-
μῶν. μήπω γὰρ γεννηθέντων, μὴ δὲ πραξάντων τι
ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν, τοῦ θεοῦ
πρόθεσις μένῃ, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦν-
τος, ἐῤῥήθη αὐτῇ. ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσ-
σονι. καθὼς γέγραπται. τὸν ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν
δὲ ἡσαῦ ἐμίσησα.

κς τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ
θεῷ; μὴ γένοιτο. τῷ γὰρ μωσῇ λέγει. ἐλεή-
σω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτεί-
ρω. ἄρα οὖν, οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέ-
χοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ. λέγει γὰρ
ἡ γραφὴ τῷ φαραώ. ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξή-
γειρά σε, ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύνα-
μίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν
πάσῃ τῇ γῇ.

κζ ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκλη-
ρύνει. ἐρεῖς οὖν μοι. τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ
βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; μενοῦνγε ὦ ἄν-
θρωπε, σὺ τίς εἶ, ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ
θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με
ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κερα-
μεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆ-
σαι, ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;
εἰ δὲ θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ
γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολ-
λῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς
ἀπώλειαν, καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς
δόξης αὐτοῦ, ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν
εἰς δόξαν, οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ ἰου-
δαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν. ὡς καὶ ἐν τῷ ὠσηὲ λέ-
γει. καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου, καὶ τὴν
οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. καὶ ἔσται ἐν τῷ
τόπῳ, οὗ ἐῤῥήθη αὐτοῖς, οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ
κληθήσονται υἱοὶ θεοῦ ζῶντος.

κθ ἡσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ ἰσραήλ. ἐὰν
ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, ὡς ἡ ἄμμος τῆς
θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται. λό-
γον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιο-
σύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει κύ-
ριος ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ καθὼς προείρηκεν ἡ-
σαΐας. εἰ μὴ κύριος σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν
ἡμῖν σπέρμα, ὡς σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ
ὡς γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν. τί οὖν ἐροῦ-
μεν

mo dei. Non em̃ oẽs q̃ sunt ex Israel, sunt
Israel: neq; q̃a sunt semen Abrahæ, statim
oẽs filij: sed per Isaac nominabitur tibi se-
men: hoc est, nõ q̃ filij carnis, ij filij dei: sed
qui sunt filij promissionis, recensent̃ in se-
men. Promissionis enim sermo hic est: In
tempore hoc ueniã, & erit Saræ filius. Nõ
solum aũt hoc, sed & Rebecca ex uno cõ-
ceperat Isaac patre nostro: nondũ enim na
tis pueris: quũ neq; boni quippiã fecissent
neq; mali, ut secundũ electionem, proposi
tum dei maneret: non ex operibus, sed ex
uocante, dictum est illi: Maior seruiet mi-
nori. sicut scriptũ est: Iacob dilexi, Esau ue
ro odio habui. Quid igitur dicemus?
Num iniustitia est apud deũ? Absit. Nam
Mosi dicit: Miserebor cuiuscũq; misereor,
& cõmiserabor quencunq; cõmiseror. Ita
que nõ uolentis est, neq; currentis: sed mi-
serentis dei. Dicit enim scriptura Pharao-
ni: In hoc ipsum te excitaui, ut ostẽdam in
te potentiã meam, & ut annuncietur no-
men meum in tota terra. Itaq; cui uult,
miseret̃: quem aũt uult, indurat. Dices er-
go mihi: Quid adhuc cõqueritur? Nã uo-
luntati illius q̃s resistit? Atqui, ó homo, tu
quis es, q̃ ex aduerso respõdes deo? Num
dicet figmentũ, ei q̃ finxit, cur me finxisti
ad hunc modũ? An non habet potestatẽ fi
gulus luti, ut ex eadem massa fingat aliud
quidem uas in honorẽ, aliud uero in igno
miniã. Quòd si deus uolẽs ostẽdere iram,
& notã facere potentiã suã, tulit multa ani
mi lenitate uasa irę, apparata in interitũ, et
ut notas faceret diuitias gloriæ suæ, erga
uasa misericordiæ quæ pręparauerat ĩ glo
riam: quos & uocauit, nimirum nos, nõ so
lum ex Iudæis, uerum etiam ex gentibus,
quemadmodũ & Osee dicit: Vocabo po
pulum qui meus non erat, populum me-
um, & eam quæ dilecta nõ erat, dilectam:
& erit in loco ubi dictum fuerat eis, Non
populus meus uos: ibi uocabũtur filij dei
uiuẽtis. Hesaias aũt clamat super Israel:
Si fuerit numer⁹ filiorũ Israel, ut arena ma
ris, reliquiæ saluæ erũt. Sermonẽ enim per
ficiens & abbreuians cum iustitia, quoniã
sermonem abbreuiatũ faciet dominus in
terra. Et quemadmodum prius dixit He-
saias: Nisi domin⁹ Sabaoth reliquisset no-
bis semen, ut Sodoma facti fuissemus, &
Gomorrhæ assimilati fuissem⁹. Quid igit̃
dicemus

μθη; ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνη, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως. ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε. διὰ τί; ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος. καθὼς γέγραπται. ἰδοὺ τίθημι ἐν σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου. καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

λα ἀδελφοί, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεὸν, ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν. μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς, ὅτι ζῆλον θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν. ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν. τέλος γὰρ νόμου χριστὸς εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.

λβ μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη, οὕτως λέγει. μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτέστι χριστὸν καταγαγεῖν. ἢ, τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτέστι χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν. ἀλλὰ τί λέγει; ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτέστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως, ὃ κηρύσσομεν. ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου κύριον ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι ὁ θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ. καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν. λέγει γὰρ ἡ γραφή. πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται. οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ ἰουδαίου τε καὶ ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων, πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν. πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου, σωθήσεται.

λγ πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν, οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος; πῶς δὲ κηρύξουσιν, ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται. ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά. ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. ἡσαΐας γὰρ λέγει. κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς. ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος θεοῦ. ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἔγνω ἰσραήλ; πρῶτος μωσῆς λέγει. ἐγὼ παραζηλώσω

dicemus? Quòd gentes quę non sectabantur iustitiã, apprehenderunt iustitiã: iustitiam aũt eam quæ est ex fide. Cõtrà, Israel, qui sectabat legem iustitiæ, ad legẽ iustitiæ nõ peruenit. Propter quid? Quia nõ ex fide, sed tanq̃ ex operibus legis. Impegerũt enim in lapidẽ offendiculi. Quemadmodum scriptũ est: Ecce pono in Sion lapidẽ offendiculi, & petrã offensionis: & omnis qui credit in eo, non pudefiet. Fratres, x propensa quidem uoluntas cordis mei, & deprecatio quæ fit ad deũ, pro Israel est ad salutem. Testimoniũ enim illis perhibeo, quòd studiũ dei habent, sed nõ secundum scientiam. Nam ignorãtes dei iustitiam, & propriam iustitiã quærentes cõstituere, iustitiæ dei nõ fuerunt subditi. Nam perfectio legis, Christus ad iustificationem omni credenti. Moses enim scribit de iustitia quæ est ex lege, quòd qui fecerit ea homo, uiuet per illa. Cæterũ quæ ex fide est iustitia, ea sic loquitur: Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlũ? Hoc est, Christum ex alto deducere. Aut, quis descẽdet in abyssum? Hoc est, Christũ ex mortuis reducere. Sed quid dicit? Prope te uerbũ est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est, uerbum fidei, quod prædicamus: nẽpe si confessus fueris ore tuo dñm Iesum, & credideris in corde tuo, quòd deus illum excitauit a mortuis, saluus eris. Corde enim creditur ad iustitiã, ore autem confessio fit ad salutem. Dicit enim scriptura: Omnis qui fidit illi, nõ pudefiet. Non enim est distinctio uel ludęi uel Græci: nam idem dñs omnium, diues in omnes inuocãtes se: quisquis enim inuocauerit nomen dñi, saluus erit. Quomodo igitur inuocabũt eum, in quem non crediderunt? Quomodo aũt credent ei, de quo nõ audierunt? Quomodo autem audient absq̃ prædicante? Quo modo aũt prædicabunt, nisi missi fuerint? Sicut scriptũ est: Quàm speciosi pedes annunciantiũ pacem, annunciãtiũ bona. At non omnes obedierunt euãgelio. Hesaias enim dicit: Dñe quis credidit sermonibus nostris? Ergo fides, ex auditu est: auditus aũt per uerbum dei. Sed dico, an nõ audierũt? Atquí in omnem terram exiuit sonus eorum, et in fines orbis terrarum uerba illorum. Sed dico, nunquid non cognouit Israel? Primus Moses dicit: Ego ad æmu

λώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς. ἡσαΐας δὲ ἀπὸ τολμᾷ, καὶ λέγει. εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι. πρὸς δὲ τὸν ἰσραὴλ λέγει. ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

λθ λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ ἰσραηλίτης εἰμί, ἐκ σπέρματος ἀβραάμ, φυλῆς βενιαμίν. οὐκ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω. ἢ οὐκ οἴδατε, ἐν ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ θεῷ κατὰ τοῦ ἰσραήλ, λέγων. κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν, κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου. ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός. κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ βάαλ. οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. εἰ δὲ χάριτι, οὐκέτι ἐξ ἔργων. ἐπεὶ ἡ χάρις, οὐκέτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων οὐκέτι ἐστὶν χάρις. ἐπὶ τὸ ἔργον, οὐκέτι ἐστὶν ἔργον.

λε τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ ἰσραήλ, τοῦτο οὐκ ἐπέτυχεν. ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν. καθὼς γέγραπται. ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. καὶ δαβὶδ λέγει. γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς. σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διὰ παντὸς σύγκαμψον.

λς λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν, ἵνα πέσωσι; μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν, πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν.

λζ ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ' ὅσον μέν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάσω, εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν. εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσλημψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν; εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα. καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι. εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὤν, ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων

lationē prouocabo uos per gentē quæ nō est gens, per gentē stultā ad iram cōmouebo uos. Hesaias aūt post hunc audet, ac dicit: Inuentus fui his q̄ me nō quærebant: cōspicuus factus sum his q̄ de me nō interrogabant. Aduersus Israel aūt dicit: Toto die expādi manus meas ad populū nō credentem & contradicentē. Dico igit̄: Nū repulit deus populū suum? Absit. Nam et ego Israelita sum, ex semine Abrahæ, trib. Beniamin. Non repulit deus populū suū, quem ante agnouerat. An nescitis, de Elia q̄d dicat scriptura? Quomodo interpellat apud deū aduersus Israel, dicēs: Dñe, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua subruerūt: & ego relictus fui solus, & insidiantur uitæ meæ. Sed q̄d dicit ei diuinū respōsum? Reliqui mihi ipsi septē mīlia uirorū, qui non inflexerunt genu imaginī Baal. Sic igit̄ & in hoc tempore, reliquiæ secundum electionē gratiæ fuerunt. Quod si per gratiā, non iam ex opibus: quādoquidem gratia, iam nō est gratia. Sin ex operib. iam nō est gratia: quandoquidē opus, iam non est opus. Quid igit̄? Quod quærit Israel, hoc nō assequutus est: sed electio cōsequuta est, reliqui uero excæcati sunt: quemadmodū scriptū est: Dedit eis deus spiritum cōpunctionis, oculos ut nō uideant, & aures ut nō audiant, usq; ad hodiernū diem. Et Dauid dicit: Vertat̄ mensa illorū in laqueum & in captionē & in offendiculū et in retaliationē ipsis. Obtenebrent̄ oculi eorum, ut nō uideāt, & tergū illorū semp incurua. Dico igit̄, num ideo impegerunt, ut cōciderent? Absit. Sed p lapsum illorū salus cōtigit gentib. in hoc ut eos ad æmulandū prouocaret. Quòd si lapsus illorū diuitiæ sunt mundi, & diminutio illorū diuitiæ gentiū, quanto magis plenitudo illorū?

Vobis enim dico gentib. quatenus ego quidem sum apostolus gentiū, ministeriū meū illustro, si quo modo ad æmulandum prouocē carnem meā, & saluos reddā nōnullos ex illis. Nam si reiectio illorū, est reconciliatio mundi: quæ erit assumptio, nisi uita ex mortuis? Quòd si primitiæ sanctæ, sancta est & conspersio: & si radix sancta, sancti erūt & rami: q̄d si nōnulli rami defracti sunt, tu uero cū esses oleaster, insitus fuisti illis, & cōsors radicis & pinguitudinis oleæ factus es, ne glorieris aduersus ramos

σλωμ. εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ. ἐρεῖς οὖν, ἐξεκλάσθησαν κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ. καλῶς. τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας. μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ. εἰ γὰρ ὁ θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μή πως οὐδὲ σοῦ φείσηται. ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν θεοῦ. τοὺς μὲν πεσόντας, ἀποτομίαν, σὲ δὲ χρηστότης, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι. ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ. καὶ ἐκεῖνοι δέ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται. δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς. εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ.

λῦ οὐ γάρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι, ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ οὕτως πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται. καθὼς γέγραπται. ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ. καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς, κατὰ δὲ τὴν ἐκλογὴν ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας. ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα, καὶ ἡ κλῆσις τοῦ θεοῦ. ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτε ἠπειθήσατε τῷ θεῷ, νῦν δὲ ἐλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, οὕτως καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. συνέκλεισε γὰρ ὁ θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.

λθ ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ. καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου; ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο; ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ; ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ διὰ αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

μ παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἀδελφοί, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν, θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν, καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς, τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

μα λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν, παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν, εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

μβ καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν

mos: ꝙ si gloriaris, nō tu radicē portas, sed radix te. Dices igit̄, defracti sūt rami, ut ego insererer. bene dicis. p̄ incredulitatē defracti sūt, tu uero fide cōstitisti. Ne efferaris aio, sed timeas. Nā si deus naturalib⁹ ramis nō pep̄cit, uide ne quà fiat, ut nec tibi parcat. Vide igit̄ bonitatē ac seueritatē dei: in eos quidē q̄ ceciderūt, seueritatē: in te uero bonitatē, si permanseris in bonitate. Alioq̄ & tu excideris: & illi rursum, si nō permanserint in incredulitate, inserēt̄. Potest em̄ deus denuo inserere illos. Etenim si tu ex naturali exectus es oleastro, & præter naturā insitus es in uerā oleā, quāto magis hi q̄ naturales sunt, inserētur propriæ oleæ? Non em̄ uolo uos ignorare fratres mysteriū hoc ut ne sitis apud uosmetipsos elati aio, ꝙ excęcatio ex parte Israeli accidit, donec pleni tudo gētiū aduenerit, & sic totus Israel saluus erit: sicut scriptū est: Aduenier ex Sion ille q̄ liberat, & auertet impietates à Iacob. Et hoc illis à me testamentū, quū abstulero peccata ipsorū. Secūdū euāgeliū q̄dē, inimici propter uos: secūdū electionē aūt, dilecti propter patres. Nā dona q̄dē & uocatio dei eiusmodi sunt, ut eorū illū pœnitere nō possit. quēadmodū enim & uos quōdā increduli fuistis deo, nūc aūt misericordiā estis cōsequuti p̄ illorū incredulitatē: sic & isti nūc increduli facti sunt, ex eo ꝙ uos misericordiā estis adepti, ut & ipsi misericordiā cōsequant̄. Cōclusit enim deus oēs sub incredulitatē, ut oīum misereret̄. O profunditatē diuitiarū & sapiētię & cognitionis dei, q̄ īscrutabilia sūt iudicia eius, & impuestigabiles uiæ eius. Quis em̄ cognouit mentē dn̄i? aut ꝙs illi fuit à cōsilijs? aut ꝙs prior dedit illi, & reddet̄ ei? Quoniā ex illo & p̄ illū & in illū oīa. Ipsi gloria in secula, amē. Obsecro igit̄ uos fratres, p̄ miseratio nes dei, ut p̄ebeatis corpora uestra hostiā uiuētē, sanctā, acceptā deo, rationalē cultū uestrū: et ne accōmodetis uos ad figurā seculi huius, sed trāformemini p̄ renouatiōē mētis uestræ, ut ꝓbetis quę sit uolūtas dei, qd̄ bonū est acceptū ꝙ et p̄fectū. Dico em̄ p̄ gratiā quę data est mihi, cuilibet uersanti inter uos, ne ꝙs arrogāter de se sentiat, sup̄ q̄ oportet de se sentire: sed ita sentiat, ut modest⁹ sit et sobri⁹, ut cuiq̄ de⁹ partit⁹ est mēsurā fidei. Quēadmodū em̄ in uno corpore mēbra multa habemus: mēbra uero nō oīa

XII

αὐτῶν ἔχει πρᾶξιν, οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμα ἐσμὲν ἐν Χριστῷ. ὁ δὲ καθεὶς, ἀλλήλων μέλη, ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διαφορα, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, εἴτε διακονίαν ἐν τῇ διακονίᾳ, εἴτε ὁ διδάσκων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, εἴτε ὁ παρακαλῶν ἐν τῇ παρακλήσει, ὁ μεταδιδοὺς ἐν ἁπλότητι, ὁ προϊστάμενος ἐν σπουδῇ, ὁ ἐλεῶν ἐν ἱλαρότητι. ἡ ἀγάπη ἀνυπόκριτος, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῇ ἀγαθῷ, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι, τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροὶ, τῷ πνεύματι ζέοντες, τῷ καιρῷ δουλεύοντες, τῇ ἐλπίδι χαίροντες, τῇ θλίψει ὑπομένοντες, τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες, τὴν φιλοξενίαν διώκοντες. εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς, εὐλογεῖτε καὶ μὴ καταρᾶσθε. χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες, μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς, μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον πρὸ ἀνθρώπων ἀνθρώπων. εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες, μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες ἀγαπητοὶ, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γὰρ, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει κύριος. ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν. ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.

μγ πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία, εἰ μὴ ἀπὸ θεοῦ. αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν. οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρίμα λήψονται. οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ, ἀλλὰ τῷ κακῷ. θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς. θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ. οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ. θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι. διὸ ἀναγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε. λειτουργοὶ γὰρ θεοῦ εἰσιν, εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

μδ ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς. τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον. τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος.

τῷ

eundē habent actū, sic multi unum corpus sumus in Christo: singulatim aūt alij alio-rum mēbra: sed tamen habētes dona iuxta gratiā datā nobis uaria, siue prophetiā iuxta portionē fidei, siue ministeriū in administratione, siue qui docet in doctrina, siue q exhortatur in exhortatione, qui impertit in simplicitate, qui præest in diligentia, qui miseretur in hilaritate. Dilectio sit nō simulata: fugientes odio prosequētes quod malū est, adhærentes ei quod bonū est, per fraternā charitatē, ad mutuo uos diligēdos propensi, honore alius aliū præuenientes, studio non pigri, spiritu feruentes, tēpori seruientes, spe gaudentes, in afflictione patientes, precationi instantes, necessitatibus sanctorum cōmunicantes, hospitalitatē sectātes. Bene loquamini de ijs qui uos insectātur: bene loquamini, inquā, & ne male precemini. Gaudete cū gaudentibus, & flete cum flētibus: eodē animo alij in alios affecti, nō arrogāter de uobisipsis sentiētes, sed humilibus uos accōmodantes. Ne sitis arrogantes apud uosmetipsos, neq; cuiq̄ malū pro malo reddatis, prouide parātes honesta in cōspectu omnium hominū: si fieri potest, quantū in uobis est, cū oībus hominibus in pace uiuētes, nō uosmetipsos ulciscētes dilecti, quin potius date locū iræ: scriptum est enim: Mihi ultio, ego repēdā, dicit dominus. Si igit̄ esurit inimicus tuus, pasce illū: si sitit da illi potū. Hoc enim si feceris, carbones ignis coaceruabis in caput illius. Ne uincaris à malo, imò uince bono malū.

Omnis anima potestatibus supeminen XIII
tibus subdita sit. Nō enim est potestas nisi à deo: quæ uero sunt potestates, à deo ordinatæ sunt. Itaq; qsqs resistit potestati, dei ordinatiōi resistit: q aūt restiterint, sibijpsis iudiciū accipiēt: nam principes nō terrori sunt bene agentibus, sed male. Vis aūt nō timere potestatē? Quod bonū est facito, & feres laudē ab illa: dei enim minister est tibi in bonū. Quod si feceris id q̄d malū est, time: nō em̄ frustra gladiū gestat: nā dei minister est, ultor ad irā, ei q quod malū est fecerit. Quapropter oportet esse subditos, nō solū propter irā, uerū etiā propter conscientiā. Propter hoc enim & uectigalia soluitis: sicq dē ministri dei sunt, in hoc ipsū incūbētes. Reddite igit̄ oībus quod debet̄: cui tributū, tributū: cui uectigal, uectigal:

cui

τὸν φόβον, τὸν φόβον. τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν. μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκεν. τὸ γὰρ, οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται.

με πλήρωμα οὖν νόμου, ἡ ἀγάπη. καὶ τοῦτο εἰδότες, τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα, ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι. νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ, ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν κύριον ἰησοῦν χριστόν. καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

με τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα. ὁ δὲ ἀσθενῶν, λάχανα ἐσθίει. ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω. καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο. σὺ τίς εἶ, ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει, ἢ πίπτει, σταθήσεται δέ. δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ θεὸς στῆσαι αὐτόν. ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ πληροφορείσθω. ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ φρονεῖ. καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων κυρίῳ ἐσθίει, εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ θεῷ. καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.

μζ ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ κυρίῳ ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ κυρίῳ ἀποθνήσκομεν. ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ κυρίου ἐσμέν. εἰς τοῦτο γὰρ χριστὸς καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.

μη σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σύ, τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παρασταθησόμεθα τῷ βήματι τοῦ χριστοῦ. γέγραπται γάρ. ζῶ ἐγὼ λέγει κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ θεῷ. ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ θεῷ.

μηκέτι

cui timorẽ, timorem: cui honorẽ, honorẽ. Nemini quicq̃ debeatis, nisi hoc, ut inuicem diligatis. Nam qui diligit alterum, legem expleuit. Siquidẽ illa: Non mœchaberis: nõ occides: non furaberis: nõ falsum testimoniũ dices: nõ concupisces: & si quod aliud præceptum, in hoc sermone summatim cõprehenditur: nempe, Diliges proximum tuũ sicut teipsum. Dilectio proximo malũ non operatur. Consummatio itaq; legis, est dilectio. Præsertim quũ sciamus tẽpus, quòd tempestiuũ sit, nos iam à somno expergisci. Nũc enim propius adest nobis salus, q̃ tum quum credebamus. Nox progressa est, dies aũt appropinquat. Abiiciamus igitur opera tenebrarum, & induamur arma lucis: tanquã in die compositè ambulemus, nõ comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac lasciuijs, non contentione & æmulatione, sed induamini dominum Iesum Christũ: & carnis curam ne agatis ad concupiscentias. Porrò eũ qui XIIII infirmatur fide, assumite, non ad dijudicationes disceptationũ. Alius quidem credit, uescendum esse quibuslibet. Alius aũt qui infirmus est, holeribus uescitur. Qui uescitur, non uescentẽ ne despiciat. Et qui non uescitur, uescentẽ ne iudicet. Deus enim illum assumpsit. Tu quis es, qui iudicas de alieno famulo? Proprio domino stat aut cadit, imò fulcietur ut stet. Potens enim est deus efficere ut stet. Hic quidem iudicat, diem ad diem conferens: ille autem idem iudicat de quouis die. Vnicuiq; sua mens satisfaciat. Qui curat diem, domino curat. Et qui non curat diem, domino non curat. Qui uescitur, dño uescitur, gratias enim agit deo: & qui non uescitur, domino nõ uescitur, & gratias agit deo. Nullus enim nostrum sibijpsi uiuit, & nullus sibijpsi moritur. Nã siue uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Siue igitur uiuamus, siue moriamur, domini sumus. In hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit & reuixit, ut mortuis ac uiuẽtibus dominetur. Tu uero cur iudicas fratrẽ tuũ? Aut etiã tu, cur despicis fratrem tuum? Omnes enim statuemur apud tribunal Christi. Scriptũ est enim: Viuo ego dicit dominus: Mihi sese flectet omne genu, & omnis lingua cõfitebitur deo. Igitur unusquisq; nostrũ de seipso rationẽ reddet deo.

Ne

μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ, μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον. οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ, εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν. εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκ ἔτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλυε, ὑπὲρ οὗ χριστὸς ἀπέθανε. μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν. οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ. ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ χριστῷ, εὐάρεστος τῷ θεῷ, καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις. ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς, τὰ εἰς ἀλλήλους. μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά, ἀλλὰ πονηρὸν τῷ ἀνθρώπῳ, τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι. καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ. σὺ πίστιν ἔχεις; κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν, ἐν ᾧ δοκιμάζει. ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως. πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

μθ ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ, τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν. ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν. καὶ γὰρ ὁ χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν, ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

ν ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη, ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν. ὁ δὲ θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις κατὰ χριστὸν ἰησοῦν, ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν θεὸν, καὶ πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν θεοῦ. λέγω δὲ ἰησοῦν χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων. τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν θεόν. καθὼς γέγραπται. διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ. καὶ πάλιν λέγει. εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. καὶ πάλιν. αἰνεῖτε τὸν κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε

αὐτὸν

EPISTOLA

Ne posthac igitur alius aliũ iudicemus: uerum illud iudicate magis, ne offendiculum ponatur fratri, aut lapsus occasio. Nouisquidẽ, & persuasum habeo per dominum Iesum, nihil esse cõmune per se, nisi ei qui existimat aliquid esse cõmune, illi cõmune est. Verũ si propter cibũ frater tuus contristatur, non iam secundũ charitatem ambulas. Ne cibo tuo illũ perdas, pro quo Christus mortuus est. Ne uestrũ igitur bonum, hominũ maledicentię sit obnoxium. Non enim est regnũ dei cibus ac potus, sed iustitia & pax & gaudiũ, in spiritu sancto. Etenim qui per hæc seruit Christo, acceptus est deo, & probatus hominibus. Itaq; quæ pacis sunt, sectemur, & quæ ædificationis, alius erga alium. Ne cibi causa, destruas opus dei. Omnia quidẽ pura: sed malũ est homini, qui per offendiculũ uescitur. Bonum est nõ edere carnes, neq; bibere uinũ, neq; quicq̃, per quod frater tuus impingit aut offenditur aut infirmatur. Tu fidẽ habes? Apud temetipsum habe corã deo. Beatus qui nõ iudicat seipsum, in eo quod probat. At qui dijudicat, si ederit condẽnatus est: quoniã nõ edit ex fide. Porrò quicquid ex fide non est, peccatum est. Debemus xv autẽ nos qui potentes sumus, infirmitates impotentiũ portare, ac non placere nobisipsis. Nã unusquisq; nostrũ proximo placeat in bonum ad ædificationem. Etenim Christus nõ placuit sibijpsi, sed quẽadmodum scriptũ est: Opprobria opprobrantiũ tibi, inciderunt in me. Nam quæcunque præscripta sunt, in nostram doctrinã præscripta sunt: ut per patientiã & consolationem scripturarum spem habeamus. Deus autem patientiæ & consolationis det uobis idem mutuo inter uos sentire secũdum Iesum Christũ, ut unanimiter uno ore glorificetis deum ac patrem domini nostri Iesu Christi. Quapropter assumite uos inuicem, quemadmodũ & Christus assumpsit nos in gloriã dei. Illud autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse circumcisionis pro ueritate dei, ad confirmandas promissiones patrum: cæterum, ut gentes pro misericordia glorificent deũ: sicut scriptum est: Propter hoc cõfitebor tibi in gentibus, & nomini tuo canã. Et rursum dicit: Gaudete gentes cum populo eius. Et rursum: Laudate dñm omnes gẽtes, & collaudate

eum

αὐτῷ πάντες οἱ λαοί. καὶ πάλιν Ἡσαΐας λέγει, Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν. ὁ δὲ θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης, ἐν τῷ πιστεύειν εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου. πέπεισμαι δὲ ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν. τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς, διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν πνεύματι ἁγίῳ. ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς θεόν. οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει πνεύματος θεοῦ, ὥστε με ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. οὕτως δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστὸς, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἵ οὐκ ἀκηκόασι συνήσουσι. διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν, ὡς ἂν πορεύωμαι εἰς Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορεύομενος, θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ἐφ' ὑμᾶς προπεμφθῆναι ἐκεῖ, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ. νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἰερουσαλὴμ διακονῶν τοῖς ἁγίοις. εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἰερουσαλήμ. εὐδόκησαν γὰρ καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς. τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς Σπανίαν. οἶδα δέ, ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς

eũ omnes populi. Et rursum Hesaías dicit: Erit radix Iesse, & qui exurget ad imperandum gentibus: in eo gẽtes sperabũt. Deus aũt spei impleat uos omni gaudio & pace, in credẽdo in hoc ut exuberetis in spe per potentiã spiritus sancti. Persuasum eñ habeo fratres mei, & ipse ego de uobis, q; & ipsi pleni estis bonitate, impleti omni scientia, ualentes etiã inuicẽ alius aliũ admonere. Sed tamẽ audacius scripsi uobis fratres ex parte, ueluti cõmonefaciẽs uos, propter gratiã quę data est mihi à deo, in hoc ut sim minister Iesu Christi in gẽtes, administrãs euangeliũ dei, ut fiat oblatio gentiũ acceptabilis, sanctificata per spiritũ sanctũ. Habeo igit̃ quod glorier per Christũ Iesum, in his quæ ad deũ pertinẽt. Nõ enim ausim loqui quicq̃ eorũ, quæ nõ effecit Christus per me, in obedientiã gentiũ, uerbo & facto per potentiam signorũ ac prodigiorũ, per potentiã spiritus dei, ut ab Hierusalem & in circũiacẽtibus regionibus usq; ad Illyricum impleuerim euangelium Christi: ita porrò annitẽs prędicare euangeliũ, nõ ubi nominatus erat Christus, ut ne super alienum fundamentũ ædificarẽ, sed quẽadmodum scriptũ est: Quib. nõ est annũciatum de eo, uidebũt, & qui nõ audierant, intelligẽt. Quapropter & præpeditus sum sæpe, quo minus uenirẽ ad uos. Nunc uero quũ non amplius habeã locũ in regionibus his, desideriũ aũt habeã ueniẽdi ad uos multis iam annis, quandocunq; iter instituero in Hispaniã, ueniã ad uos. Spero enim fore, ut istac iter faciens, uideã uos, & à uobis p̃ducar illuc, si tamen uestra consuetudine prius ex parte fuero expletus. Nunc aũt proficiscor Hierosolymã, ministrans sanctis. Visum est enim Macedoniæ & Achaiæ, cõmunicationem aliquam facere in pauperes sanctos, qui sunt Hierosolymis. Nam ita uisum est ipsis, & debitores illorum sunt. Etenim si spiritualia sua cõmunicauerunt gentibus, debent & hæ in carnalibus ministrare illis. Hoc igitur ubi perfecero, & obsignauero illis fructũ hũc, reuertar p uos in Hispaniã. Scio nanq; quod ubi uenero ad uos, cũ plenitudine benedictionis euãgelij Christi uenturus sim. Obsecro aũt uos fratres per dominũ nostrũ Iesum Christum, & per dilectionẽ spiritus, ut me laborãtẽ adiuuetis precationibus pro me

πρὸς τὸν θεόν, ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς ἱερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις, ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης, μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

συνίστημι δὲ ὑμῖν φοίβην, τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν κεγχρεαῖς, ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν κυρίῳ, ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρήζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὐτη προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ αὐτοῦ ἐμοῦ. ἀσπάσασθε πρίσκαν καὶ ἀκύλαν, τοὺς συνεργούς μου ἐν χριστῷ ἰησοῦ, οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν. οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. ἀσπάσασθε ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς. ἀσπάσασθε ἀνδρόνικον καὶ ἰουνίαν, τοὺς συγγενεῖς μου, καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε οὐρβανόν, τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν χριστῷ, καὶ στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου. ἀσπάσασθε ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν χριστῷ. ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. ἀσπάσασθε ἡρωδίωνα τὸν συγγενῆ μου. ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν ναρκίσσου τοὺς ὄντας ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε τρύφαιναν καὶ τρυφῶσαν, τὰς κοπιώσας ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε περσίδα τὴν ἀγαπητὴν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν κυρίῳ. καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ. ἀσπάσασθε ἀσύγκριτον, φλέγοντα, ἑρμῆν, πατρόβαν, ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς. ἀσπάσασθε φιλόλογον καὶ ἰουλίαν, νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ χριστοῦ. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας, καὶ τὰ σκάνδαλα, παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν. οἱ γὰρ τοιοῦτοι, τῷ κυρίῳ ἡμῶν ἰησοῦ χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ, καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας, καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων. ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν. θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγα-

θὸν

ad deum, ut liberer ab incredulis in Iudæa, utq; miniſterium hoc meum, quod exhibebo Hieroſolymis, acceptum ſit ſanctis, ut cum gaudio ueniam ad uos, per uoluntatem dei, unaq; uobiſcum refociller. Deus autē pacis, ſit cum omnibus uobis. Amen.

Commendo autem uobis Phœben, ſororem noſtram, quæ eſt miniſtra eccleſiæ Cenchreenſis, ut illam ſuſcipiatis in Chriſto, ita ut decet ſanctos, & adſitis ei, in quocunque uobis eguerit negocio: nam hæc quū multis adfuit, tum mihi etiam ipſi. Salutate Priſcā & Aquilam, adiutores meos in Chriſto Ieſu, qui pro anima mea ſuam ipſorum ceruicem ſuppoſuerunt: quibus non ego ſolus gratias ago, ſed & omnes eccleſiæ gentium, item quę in domo illorum eſt congregationem. Salutate Epænetum dilectum meum, qui eſt primitiæ Achaiæ in Chriſto. Salutate Mariam, quę multum laborauit erga nos. Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos & concaptiuos meos, qui ſunt inſignes inter apoſtolos, q etiam ante me fuerunt in Chriſto. Salutate Ampliam, dilectū meum in domino. Salutate Vrbanum, adiutorē noſtrum in Chriſto, & Stachyn dilectum meum. Salutate Apellam, probatū in Chriſto. Salutate eos qui ſunt ex Ariſtobuli familiaribus. Salutate Herodionē, cognatum meū. Salutate eos qui ſunt ex Narciſſi familiaribus, hos qui ſunt in domino. Salutate Tryphænam & Tryphoſam, quæ laborant in domino. Salutate Perſidem dilectam, quæ multum laborauit in domino. Salutate Ruſum, electum in domino, & matrē illius ac meam. Salutate Aſyncritū, Phlegontē, Hermam, Patrobam, Mercurium, & qui cum his ſunt fratres. Salutate Philologū & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & Olympam, & qui cum his ſunt, omnes ſanctos. Salutate uos inuicem cum oſculo ſancto. Salutant uos eccleſiæ Chriſti. Obſecro autē uos fratres, ut conſideretis eos qui diſſidia & offendicula contra doctrinā quam uos didiciſtis, gignunt, & declinetis ab illis. Nam qui eiuſmodi ſunt, dño Ieſu Chriſto nō ſeruiunt, ſed ſuo uentri: & per blandiloquentiam & aſſentationem decipiunt corda ſimplicium. Nam ueſtra obedientia ad omnes permanauit. Gaudeo igitur ſanè de uobis. Sed uolo uos ſapientes quidem eſſe ad bo-

XVI

num

βὴν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ λιακόν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν, ἐν ταχει. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀσπάζονται ὑμᾶς τιμόθεος ὁ συνεργός μου, καὶ λούκιος, καὶ ἰάσων, καὶ σωσίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου. ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν ἐν κυρίῳ. ἀσπάζεται ὑμᾶς γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. ἀσπάζεται ὑμᾶς ἔραστος, ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ κούαρτος ὁ ἀδελφός. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, μετὰ πάντων ἡμῶν. ἀμήν.

Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, καὶ τὸ κήρυγμα ἰησοῦ χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου, χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου, φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος, μόνῳ σοφῷ θεῷ, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

num, synceros autem ad malum. Deus autem pacis conteret satanam sub pedes uestros, breui. Gratia domini nostri Iesu Christi sit uobiscum. Salutant uos Timotheus cooperarius meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater, cognati mei. Saluto uos ego Tertius, qui scripsi epistolam in domino. Salutat uos Gaius hospes meus & ecclesiæ totius. Salutat uos Erastus quæstor ærarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratia domini nostri Iesu Christi, sit cum omnibus uobis. Amen. Ei autem qui potens est uos confirmare secundum euangelium meum, & preconiū Iesu Christi, iuxta reuelationem mysterij, tēporibus æternis taciti, manifestati uero nunc, & per scripturas prophetícas iuxta delegationem æterni dei, in obedientiam fidei, in omnes gentes patefacti, soli sapienti deo, per Iesum Christum, cui gloria in secula. Amen.

πῶς οὖν ῥωμαίοις.

ἐγράφη ἀπὸ κορίνθου διὰ φοίβης τῆς διακόνου τῆς κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.

Ad Romanos.

Missa fuit à Corintho per Phœben ministram Cenchreensis ecclesiæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΠΡΩΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ.

ΤΑΥΤΗΝ ἐπιστέλλει ἀπὸ ἐφέσου τῆς Ἀσίας, ἑωρακὼς αὐτὸν ἤδη καὶ διαλεξάμενος, ὑπομιμνήσκων δὲ ὅμως διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. κορίνθιοι ἐκ Φιλονικίας σωμαγόμενοι, διεχίζοντο ταῖς γνώμαις, καὶ λοιπὸν εἰς ἐν αὐτοῖς χίσματα. καὶ ὄντων χισμάτων περιβλέπονται τὸν λαβόντα τὴν μητρικήν. ἄλλοι δὲ ἤθελον καταλιμπάνειν τὰς ἰδίας γυναῖκας, πρόφασει τῆς εὐγενείας. τινὲς δὲ καὶ ἐν εἰδωλείοις ἤσθιον, ὡς ἀδιαφόρων ὄντων τῶν εἰδωλοθύτων. ἄλλοι δὲ οὐ μὴν ἄλλους ἐξουθένουν, οὐ δὲ λαλοῦντας γλώσσαις ἐθαύμαζον. καὶ τέλος ἀπάτων καὶ εἰς τὸ πρὸς ἀνάστασιν μυσήριον, λέγοντός, μὴ ἐγείρεσθαι τὴν σάρκα ταύτην. τούτων πάντων ἐν κορίνθῳ κινουμένων, γράφησιν οἱ λαοὶ ὃ δὴ ἀπόλων. καὶ λοιπὸν πῶς πάντα ἀντιγράφει. καὶ πρῶτον μὲν μαρτυρεῖ αὐτοῖς ἐν φρονήσει τῇ γνώσει. οὐκ ἀπολέλειπται δὲ αὐτοῦ πιστοῦντας τὰ χίσματα, ἀλλὰ καὶ συμβάλλει μὴ ἐν λόγῳ τὴν ἀρετὴν, ἀλλ' ἐν ὀργῇ καὶ δυνάμει ἡγεῖσθαι. ἔπειτα ἐπιπλήσας ὃ δὴ τὴν μητρυιὰν λαβόντι, καὶ παραινέσας μὴ ἔχειν κείματα πρὸς ἑαυτὸν, λοιπὸν πρὸς ὧν ἔγραψαν ἀπόκεινται, πρὸς μὲν τὸ γάμος διαλάσκων ἀρέσκειν ἐν τῇ συζυγίᾳ, καὶ ἐν ἡμέρᾳ μόνῃ σχολάζειν διὰ τὴν σύνοδον. διὰ δὲ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν τὴν ἐγκράτειαν, γράφει πρὸς παρθενίας, ὅτι οὐ μὴ ἀνάγκην, ἀλλὰ προθύμου γινέσθω. ἔπειτα πρὸς τὴν εἰδωλοθύτων, ἵνα μὴ κατακρῶνται τῇ γνώσει, ἀλλὰ τῇ ἀγάπῃ πολιτεύωνται. λοιπὸν οὖν τὰ ἐν εἰδωλείῳ συμπόσια, ἵνα μὴ σκανδαλίζωνται οἱ μακροί. ἔπειτα πρὸς τὴν πνευματικῶν χαρισμάτων γράφει, ἵνα μὴ διαφέρωνται ἐν τοῖς χαρίσμασι, μηδὲ προκρίνωσι τὸν ἔχοντα χάρισμα τοῦτο, τὸν ἔχοντα τοῦτο. πάντα γὰρ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος εἶναι λέγει. καὶ λοιπὸν πρὸς ἀνάστασιν διαλέγεται, ὅτι ἡ σὰρξ ἐγείρεται, ἀφθάρτου μὲν σαρκὶ, ἐνδρομένη δὲ ἀφθάρτου ἢ τοῦ θεοῦ χάριν. τὴν δὲ ἀναίρεσιν, ἀπὸ τοῦ ἐγγυᾶσθαι τὸν χριστὸν, σωίζεσθαι. καὶ τέλος, παραινετικοὺς λόγους εἰς τὰ ἤθη γράφει, καὶ πρὸς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους παραγγέλλει, καὶ οὕτως πέμπει τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS PRIOREM
argumentum per Des. Eraſmum Roterodamum.

CORinthus Achaię metropolis olim erat, ob portuum cõmoditatẽ, eſt enim Iſthmos, emporium totius Achaiæ tum celeberrimũ tum opulentiſſimum. Ferè fit autem ut eiuſmodi ciuitatũ mores multo ſint corruptiſſimi, quòd undiq; ex omni natione, non tam mores quàm uitia ſoleant importari: & magnam uitæ licentiam, negociatorum genus ſibi uindicat. Proinde Corinthij, tametſi prædicatione Pauli iampridẽ euangelicã doctrinam accepiſſent, tamen adhuc ingenij uitæq; prioris ueſtigia nonnulla ac reliquiæ manebant: adeo ut periculũ eſſet, ne per philoſophos, crucis prædicationẽ, ut humilem & indoctam faſtidientes, & pſeudapoſtolos ad Iudaiſmum inuitantes, à Chriſti ſyncerítate alienarentur. Vſque adeo ardua res eſt, ab ijs in quibus natus ſis & quibus diu aſſueueris, in alium hominem transformari. Quin diuus Hieronymus in præfatione ſecundi libri Commentariorum, quos ſcripſit in epiſtolã ad Galatas, teſtatur, ſua etiamnum ætate apud Achaicos, horum quæ Paulus Corinthijs obijcit, extitiſſe reliquias. Quum hodie ſatis eſſe putemus, aquula modo tingi, ut ſubito fias Chriſtianus. Paulus igitur ſciens, non minoris eſſe uirtutis parta tueri, quàm paraſſe: filios ſuos, quos magno ſtudio Chriſto genuerat, nam ſeſquiannum apud illos egerat, pari ſtudio ad Chriſtum reuocat, & in euãgelica doctrina confirmat: nunc apoſtolica ſæuiens autoritate, corripiens, obiurgans, ac minitans deniq; nunc paterno affectu blandiens atq; exhortans, & neceſſariæ reprehenſionis acrimoniam laudis admixtu leniens: & ſapientũ medicorum exemplo, amarum abſinthij pharmacum prælito melle condulcans, ac ſingulis malis opportuna admouens remedia. Primũ, opulentiæ comes ſolet eſſe tumor ac ferocitas: & inter feroces plerũq; factiones oriuntur, dum nullus alteri uult cedere, & ſe quiſq; potiorem ducit. Ad hęc opes comitatur luxus et gulę ſtudium, luxus libidinem comitem trahit. Porrò negociatorũ peculiaris eſt auaritia. Neq; uero ſolum tumebant opibus, uerum etiam Græcanicæ philoſophiæ ſupercilio, ſine qua cæteros ut barbaros deſpiciebant. Tumoris erat, quòd ex dignitate apoſtolorum, à quo

quiſq;

quisque fuerat baptizatus, efferrẽt sese. Hinc illę dissidiorum uoces: Ego Apollo: ego Cephæ: ego Pauli. Præterea quòd ne in conuenticulis quidem solennibus satis inter eos conueniret, quum in donis spiritualibus sibi quisq; placeret: & dum in eodem dono sibi nollent inuicem cedere, tumultus & confusio nasceretur, adeo ut in publico cõuentu, mulieres etiam loquerentur ac docerent. Porrò luxus simul & tumoris erat, quòd quoties ad sacrosanctam cœnam conuenirent, quam Paulus dominicam uocat, in qua maxime conueniebat præstare Christianã concordiam, diuites non expectatis tenuioribus cibum caperent, & usque ad temulentiam sese ingurgitarent, esurientibus cæteris: ut iam non solum dissidium illic esset & intemperantia, uerum etiam indecora quædam inæqualitas, quam dominica cœna nesciebat. Iam partim tumoris, partim philosophiæ uitiũ erat, quod Paulũ quidam illorũ, ut tenuẽ atq; humilem, deinde ineloquentẽ & imperitum, fastidirent. Proprium uero philosophiæ fuit, quod resurrectionem mortuorum, fidei nostræ basim, in dubium uocarent. Luxus erat, quod promiscue uescerentur ijs, quæ tum simulachris dæmonum immolabantur, non uitato offendiculo infirmorũ. Libidinis erat, quæ nusq; gentium regnabat impunitius quàm Corinthi: quòd præter alia repertus sit inter eos, qui patris uxorem, hoc est nouercam suã, stupro contaminarit: nec huius autorem flagitij e suo contubernio profligarint: quodq; cum alijs flagitiosis Christianis cõmercium habuerint, uelut illorum uitijs fauentes. Huc pertinet, quod præter decorum & uiri essent comati, & mulieres non uererentur nudo capite conspici in cœtu ecclesiastico, uelut ipso corporis habitu mores effœminatos, ac delicias præ se ferentes. Auaritiæ erat, quòd non de fama, neq; de capite, sed de re pecuniaria inter sese lites agitarent, eò gliscente pecuniæ studio, ut Christiani rerum eiusmodi cõtemptum professi, apud ethnicos & impios iudices litigarẽt magno dedecore Christiani nominis. Et adeo non negligerent potius pecuniolæ iacturã, ut ipsi ultro alios in huiusmodi negocijs circumuenirent. Postremo de matrimonio inter sese dissentiebant, iam tum asseuerantibus quibusdam Christianis, in totum à coniugio temperandum, quum uiderent apostolos ab uxoribus suis abstinere. Morbos ostẽdi Corinthiorum, non omnium, sed quorundam: qui ne gregem uniuersum contagio inficerẽt, Paulus his remedijs occurrit. Primo loco præfatus fiduciam suam de futura illorum constantia in euangelio Christi, seuerius obiurgat, ac docet: ne per contentionem humanam in hominibus glorientur, sed per concordiam ex æquo glorientur in Christo: cui uni accepta ferẽda sunt omnia, obiter indicãs fontem eiusmodi dissidiorum, animi tumorem esse. Proinde à supercilio mundanæ philosophiæ ad crucis humilitatem reuocat: quæ licet ostẽtationem non habeat, uim tamen & energiam habet. Indicat & autores huius mali pseudapostolos, qui post Pauli abitum sese ingerebant, declarans se rectum iecisse fundamẽtum, cauendũ ne illi superstruerent quod paulopost esset demoliendum: hoc est, ne quid discerẽt Corinthij, quod mox esset dediscendum. Deinde ceu pater cum filijs expostulat, quòd huc prouecti sint magnitudinis, ut iam autorem suum uelut humilem, contemnant, nihil non perpetientem euangelij gratia, cui ob id ipsum magis etiam fauere conueniebat. Hortatur autem filios, ne degenerent à patre, nec ultro se pædagogis in seruitutem dedant. Atque hęc quidem potissimũ agit capite primo, secũdo, tertio, & quarto. Porrò quarti finis ad quinti initiũ mihi uidetur pertinere. De incesto præcipit, & publico cõsilio decernit, uitandã hominis consuetudinẽ, partim quo pudore correctus resipiscat, partim ne huius contactu cæteri inficiantur. Admonet autem non hunc modo uitandum, uerum etiam omnes qui falso titulo Christiani manifestis flagitijs essent infames. Nam ethnicos flagitiosos non ita oportere uitari, uel quòd nostra nõ referat, quales illi sint: uel quòd passim essent flagitiosi, ut omnes uitãdi fuerint ei, qui flagitiosos uellet effugere. Hæc agit capite quinto. Tertio de litibus admonet, si quid huiusmodi quæstionũ inter ipsos natum esset, quòd ipsum tamen inter Christianos fœdum uideretur, ob pecuniam, quæ nobis debeat esse uilissima contendere: ne res eò pròcedat, ut ethnici iudices adeãtur, sed ipsi per arbitros quoscunq; rem inter se transigant. Idq; agit capite sexto, cuius magna pars ad septimũ pertinet, mea quidem sententia: nimirum ab eo loco, quo de matrimonio tractaturus, inter cætera uitia scortationem, adulterium, & masculam Venerem damnat: idq; prosequitur sub initium

proximi capitis: Nescitis quòd membra uestra templa sunt Christi? Quarto loco præcipit de matrimonio, de uiduitate, de impari cõnubio, de diuortijs, de uirginitate: obiter admonens, ob susceptum Christianismum non esse mutandum uitæ statum. Totoq; hoc sermone ita hortatur ad cœlibatum, & continentiam, ut tamen coniugij remedium non adimat ijs, quibus opus est. Hoc agitur capite septimo. Quinto docet, carnes immolatas simulacris, re nihil differre à cæteris carnibus: & tamen ab his abstinendum, si periculum sit, ne quis ethnicus, aut Christianus infirmior, ex eo quod uescaris, existimet te simulacrorũ assentiri culturæ. Ab his & huiusmodi uitijs ueterum exemplo deterret. Idq; agit capite octauo, & rursus capite nono. Nam in medio expatiatur in cõmendationem sui, tacite se præferẽs cæteris apostolis etiam summis, qui solus omnium Corinthijs gratis impartierit doctrinã euangelicam. Sexto docet, quid oporteat obseruari in conuentu publico Christianorum, ne uiri sint comati, ne mulieres nudo capillitio, tum in dominico conuiuio seruetur communitas & æqualitas: neq; enim illic agi negocium uentris, quod domi rectius agatur, sed mysticis epulis repræsentari cœnam dominicam. Præterea monet, ne quis ob dotem spiritualem sibi placeat, sed suam quisq; dotem in commune cõferat commodum, exemplo membrorum corporis, exhortans, ut reliquis quidem donis quæ cõtigerunt, recte utantur, præcipue tamen enitantur ad charitatem, sine qua reliqua adeo nihil conducant, ut officiant etiã. Porrò quum charitati primas tribuerit, proximas tribuit prophetiæ, sic enim uocat enarrationem arcanæ scripturæ. In hac admonet uitandum esse tumultum & confusionem. Id fore, si uicissim & pauci dicant, mulieribus interim silere iussis, adeo ut nec discendi gratia rogare liceat in cœtu. Hæc agit capite undecimo, duodecimo, decimotertio & decimoquarto. Septimo loco uarijs argumentis astruit resurrectionem mortuorum, declarãs qualis & quibus modis ea sit futura. Atque id quidem capite decimoquinto. Postremo capite familiaria quædam subijcit, de collatione pecuniæ in subsidia paupe rum, de suo ad Corinthios reditu. Postremo Timotheum & alios aliquot illis cõmendat.

Diuus Ambrosius putat hanc non esse primã epistolam, quam Paulus scripserit Corinthijs: hanc opinor coniecturam sequutus, quòd capite quinto: Scripsi, inquit, uobis in epistola. quasi prius alteris literis super hac re ad illos scripserit. Etiã si Græci interpretes dissentiunt. Hanc missam putant per Timotheum, cuius semel atq; iterum facit mentionem, simulq; per Stephanam, Fortunatum & Achaicum, quos illis cõmendat. Rursus alij putant ab Epheso missam, quod in calce scribat: Permanebo autẽ Ephesi usque ad pentecosten. Alij è Philippis, nam hanc inscriptionem habent Græcorum codices. Nec mihi cõiectare licet, quid sequuti sint, qui ita senserunt, nisi colligunt ex itinere scriptam, ob ea quæ scribit Paulus: ueniam autem quum Macedoniam pertransiero, nam Macedoniam pertransibo. Ac mox: Nolo enim uos modo in transitu uidere.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΠΡΩΤΗ

EPISTOLA PAVLI AD CORINTHIOS PRIMA

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ καὶ σωσθένης ὁ ἀδελφός, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τῇ οὔσῃ ἐν κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ, τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ, καὶ πάσῃ γνώσει, καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν, ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους, ἀνεγκλήτους ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. πιστὸς ὁ θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.

β παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοΐ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.

γ ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι. λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει. ἐγὼ μέν εἰμι παύλου, ἐγὼ δὲ ἀπολλώ, ἐγὼ δὲ κηφᾶ, ἐγὼ δὲ χριστοῦ. μεμέρισται ὁ χριστός; μὴ παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν; ἢ εἰς τὸ ὄνομα παύλου ἐβαπτίσθητε; εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ κρίσπον καὶ γάϊον, ἵνα μή τις εἴπῃ, ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα. ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν στεφανᾶ οἶκον. λοιπὸν οὐκ οἶδα, εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

δ οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι, οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ χριστοῦ.

ε ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί, τοῖς δὲ σῳζομένοις ἡμῖν δύναμις θεοῦ ἐστι.

ς γέγραπται γάρ. ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου; ἐπειδὴ γὰρ

PAVLVS uocatus apostolus Iesu Christi, per uoluntatem dei, & Sosthenes frater, ecclesiæ dei quæ est Corinthi, sanctificatis per Christū Iesum, uocatis sanctis, unà cū omnibus qui inuocant nomen domini nostri Iesu Christi, in quouis loco uel suo uel nostro: gratia uobis & pax à deo patre nostro & domino Iesu Christo. Gratias ago deo meo semp pro uobis, de gratia dei quæ data est uobis per Christum Iesum, ꝙ in omnibus ditati estis per ipsum, in omni sermone & omni cognitione: quibus rebus testimoniū Iesu Christi confirmatū fuit in uobis, adeo ut nō destituamini in ullo dono, expectātes reuelationē domini nostri Iesu Christi: qui & cōfirmabit uos usq; ad finē, inculpatos in die domini nostri Iesu Christi. Fidelis deus, ꝙ quem uocati estis in cōsortium filij ipsius Iesu Christi domini nostri. Obsecro aūt uos fratres, per nomen domini nostri Iesu Christi, ut idem loquamini omnes, & non sint inter uos dissidia, sed sitis integrū corpus, eadē mente & eadē sententia Significatū est enim mihi de uobis fratres mei, à familiaribus Chloæ, ꝙ contentiones sint inter uos. Dico aūt illud, quod unusquisq; uestrū dicit: Ego quidē sum Pauli: ego uero Apollo: ego uero Cephę: ego uero Christi. Nū diuisus est Christus? nū Paulus crucifixus est pro uobis? aut in nomine Pauli baptizati fuistis? Gratias ago deo meo, quod neminē uestrum baptizauerim, nisi Crispū & Gaiū: ne qs dicat quod in meo noīe baptizauerim. Baptizaui aūt & Stephanæ familiā: præterea haud scio, nū quē aliū baptizauerim. Nō em̄ misit me Christus ut baptizarē, sed euāgelizarē, nō erudito sermone, ne inanis reddat crux Christi. Nam sermo crucis, ijs quidē qui pereunt, stultitia est: at nobis qui salutē consequimur, potētia dei est. Scriptū est enim: Perdā sapientiā sapientiū, & intelligētiam intelligentiū reijciā. Vbi sapiens? ubi scriba? ubi disputator seculi huius? Nōne infatuauit deus sapientiā mundi huius? Nam

γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ, οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς, διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. ἐπειδὴ καὶ ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν. ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν χριστὸν ἐσταυρωμένον, ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρίαν. αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, ἰουδαίοις τε καὶ ἕλλησι, χριστὸν θεοῦ δύναμιν, καὶ θεοῦ σοφίαν.

ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ, καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν ἀδελφοὶ, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοὶ, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς, ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ. καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά. καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ. ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστὲ, ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις, ἵνα καθὼς γέγραπται, ὁ καυχώμενος, ἐν κυρίῳ καυχάσθω.

καὶ ἐγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς ἀδελφοὶ, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ ἰησοῦν χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον. καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ, καὶ ἐν φόβῳ, καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς. καὶ ὁ λόγος μου, καὶ τὸ κήρυγμά μου, οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ.

σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις. σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου, τῶν καταργουμένων, ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων, εἰς δόξαν ἡμῶν, ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

ἡμῖν δὲ ὁ θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ θεοῦ. τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων, τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ θεοῦ, οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα

post ꝙ in sapientia dei, non cognouit mundus per sapientiã deum, uisum est deo, per stultitiã prædicatiõis saluos facere credentes. Quãdoquidẽ & Iudæi signũ postulãt, & Græci sapientiã quærunt. Nos aũt prædicamus Christũ crucifixũ, Iudæis quidẽ offendiculũ, Græcis uero stultitiã: sed ipsis ꝺẽ uocatis, Iudæis pariter & Græcis, Christũ dei potentiã ac dei sapientiã. Quoniã stultitia dei sapientior est ꝙ hoies, & imbecillitas dei robustior est ꝙ hoies. Videtis enim uocationẽ uestrã, fratres, quod nõ multi sapiẽtes secundũ carnem, nõ multi potẽtes, non multi claro genere nati: uerũ quę stulta erãt secundũ mundũ, delegit deus, ut pudefaceret sapientes: & quæ erãt imbecillia in mundo, delegit deus, ut pudefaceret ea quæ sunt robusta: & quę ignobilia erant in mundo contẽptaq;, delegit deus: & ea quę non erant, ut ea quæ sunt, obliteraret: ut ne gloriaret ulla caro corã ipso. Ex eodẽ aũt uos estis, in Christo Iesu, qui factus fuit nobis sapiẽtia à deo, iustitiaq; & sanctificatio & redẽptio: ut quẽadmodum scriptũ est: Qui gloriatur in domino glorietur. Et ego II quũ uenirẽ ad uos, fratres, non ueniebam cum eminẽtia sermonis aut sapiẽtię, annũciãs uobis testimoniũ dei. Non enim me iudicaui quicquam scire inter uos, nisi Iesum Christũ, & hunc crucifixũ. Et ego per infirmitatẽ, et cum timore, ac in tremore multo apud uos uersatus sum: & sermo meus, & prædicatio mea, nõ erat in persuasorijs humanæ sapiẽtię uerbis, sed in ostẽsione spiritus ac potentiæ, ut fides uestra non sit in sapientia hominũ, sed in potẽtia dei. Porrò sapientiã loquimur inter perfectos: sapientiam aũt non seculi huius, neq; principũ seculi huius qui abolẽtur: sed loquimur sapientiã dei in mysterio, quæ est recõdita, quã præfinierat deus ante secula, in gloriam nostrã, quã nemo prĩcipũ seculi huius cognouit: nã si cognouissent, haudquaq; dominũ gloriæ crucifixissent: sed quẽadmodũ scriptum est: Quæ oculus nõ uidit, & auris nõ audiuit, & in cor hominis non ascenderũt, quæ præparauit deus diligẽtibus se. Nobis aũt deus reuelauit per spiritũ suũ. Spiritus enim omnia scrutaẽ, etiã profunditates dei. Quis enim hominũ nouit ea quæ sunt hominis, nisi spiritus homins q est in eo? Sic & ea quæ sunt dei, nemo nouit nisi spiritus

μα τοῦ θεοῦ.

ια ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ, μωρία γὰρ αὐτοῦ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται. ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται. τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν χριστοῦ ἔχομεν.

ιβ καὶ ἐγὼ ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν, ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν χριστῷ. γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα. οὔπω γὰρ ἠδύνασθε, ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε. ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; ὅτ' ἂν γὰρ λέγῃ τις, ἐγὼ μέν εἰμι παύλου, ἕτερος δὲ ἐγὼ ἀπολλώ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε; τίς οὖν ἐστι παῦλος; τίς δὲ ἀπολλώς; ἀλλ' ἢ διάκονοι, δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ κύριος ἔδωκεν. ἐγὼ ἐφύτευσα, ἀπολλὼς ἐπότισεν, ἀλλ' ὁ θεὸς ἤυξανεν. ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων θεός. ὁ φυτεύων δὲ, καὶ ὁ ποτίζων, ἕν εἰσιν. ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται, κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.

ιγ θεοῦ γὰρ ἐσμεν συνεργοί. θεοῦ γεώργιον, θεοῦ οἰκοδομή ἐστε, κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι. ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων, θεμέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ. θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι, παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν ἰησοῦς χριστός. εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην, ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται. ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει. εἴ τινος τὸ ἔργον μένει, ὃ ἐπῳκοδόμησε, μισθὸν λήψεται. εἴ τινος τὸ ἔργον κατακάυσεται, ζημιωθήσεται, αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτως δὲ ὡς διὰ πυρός.

ιδ οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ θεός. ὁ γὰρ ναὸς τοῦ θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵ τινες ἐστὲ ὑμεῖς.

ιε μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω. εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν, ἐν τοῦ αἰῶνι τούτῳ μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός. ἡ γὰρ σο-

ρία

ritus dei. Nos uero nõ ſpiritũ mũdi accepimus, ſed ſpiritũ q eſt ex deo, ut ſciamus q̃ à Chriſto donata ſint nobis, quæ & loq̃mur, nõ ſermonib. quos docet humana ſapientia, ſed quos docet ſpũs ſanctus, ſpiritualib. ſpũalia cõparantes. Animalis aũt homo nõ accipit ea quæ ſunt ſpũs dei: ſtultitia ſiq̃dẽ illi ſunt: nec poteſt cognoſcere q̃ ſpũaliter dijudicãt. At ſpũalis dijudicat quidem oĩa: ipſe uero à nemine dijudicat. Quis em̃ cognouit mentẽ dñi, qui cõſiliũ daturus ſit illi? Nos aũt mentem Chriſti tenemus. Et ego, fratres, nõ potui loq̃ uobis ut ſpũalibus, ſed loquendũ fuit ut carnalibus, ut infantib. in Chriſto. Lactis potu uos alui, & nõ cibo: nondũ enim poteratis, imò ne nũc quidẽ adhuc poteſtis, nam adhuc carnales eſtis: ſiquidẽ quũ in uobis ſit æmulatio & cõtentio & factiones, nónne carnales eſtis, & ſecũdũ hominẽ ambulatis? Etem̃ quũ dicat aliquis, Ego quidem ſũ Pauli: alter uero, ego Apollo, nõne carnales eſtis? Quis igit̃ eſt Paulus? quis autẽ Apollo, niſi miniſtri p̃ quos credidiſtis, & ut cuiq̃ dñs dedit? Ego plãtaui, Apollo rigauit, ſed deus dedit incremẽtũ. Itaq̃ neq̃ q̃ plantat, eſt aliq̃d, neq̃ q̃ rigat, ſed q̃ dat incrementũ, deus: cæterũ is q̃ plantat, & is qui rigat, unũ ſunt: unuſq̃ſq̃ tamẽ ſuã mercedẽ accipiet, iuxta ſuũ laborẽ. Etem̃ dei ſumus cooperarij, dei agricolatio, dei ędificatio eſtis, iuxta gratiã dei quæ data eſt mihi. Vt ſapiẽs architect⁹ fundamẽtũ poſui, alius aũt ſup̃ illud ędificat. Porrò quiſq̃ uideat quomodo ſup̃ſtruat. Nã fundamentum aliud nemo poteſt ponere, pręter hoc quod poſitũ eſt, quod eſt Ieſus Chriſtus. Quòd ſi quis ſup̃ſtruit ſuper fundamentũ hoc, aurũ, argẽtũ, lapides precioſos, ligna, fœnũ, ſtipulã, cuiuſq̃ opus manifeſtũ fiet. Dies em̃ declarabit, quod in igne reuelat̃: et cuiuſq̃ opus quale ſit, ignis probabit. Si cuius opus mãſerit quod ſup̃ſtruxit, mercedẽ accipiet: ſi cui⁹ opus exuſtũ fuerit, damnũ patiet̃, ipſe uero ſaluus fiet, ſed ſic tanq̃ per ignem. An neſcitis q̃ templũ dei eſtis, & ſpiritus dei habitat in uobis? Si q̃s templũ dei prophanat, hunc perdet deus. Nam templum dei ſanctum eſt, quod eſtis uos. Ne quis ſeipſum fallat. Si quis ſibi uidetur ſapiens eſſe inter uos, in ſeculo hoc ſtultus fiat, ut reddatur ſapiens. Etenim ſa

φία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστίν. γέγραπται γάρ. ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν. καὶ πάλιν. κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν, ὅτι εἰσὶ μάταιοι.

ις ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις. πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν, εἴτε παῦλος, εἴτε ἀπολλώς, εἴτε κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν, ὑμεῖς δὲ χριστοῦ. χριστὸς δὲ θεοῦ.

ις οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος, ὡς ὑπηρέτας χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων θεοῦ. ὧδε λοιπὸν ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ. ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν, ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας, ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω. οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι. ὁ δὲ ἀνακρίνων με, κύριός ἐστιν. ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ κύριος. ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ θεοῦ.

ιθ ταῦτα δέ ἀδελφοί μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν, καὶ ἀπολλῶ, δι' ὑμᾶς, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ, εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς μὴ φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις, ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι, ὡς μὴ λαβών; ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε, καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.

ιθ δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ θεὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους, ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους. ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ, καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις. ἡμεῖς μωροὶ διὰ χριστὸν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν χριστῷ. ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί. ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι. ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνητεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν, καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί. λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν. διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα. βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν. ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι. οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

κ ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

κα παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε. διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν τιμόθεον, ὅς ἐστί τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς

pientia mũdi huius, stultitia est apud deũ. Scriptũ est enim: Qui cõprehẽdit sapientes in astutia ipsorũ. Et rursum: Dñs nouit cogitationes sapientiũ, quod sint uanæ. Itaq; ne qs glorietur in hominib. oĩa nanq; uestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue uita, siue mors, siue præsentia, siue futura: oĩa inq; uestra sunt, uos aũt Christi, Christus uero dei. Sic nos qs 1111
ftimet homo, ut ministros Christi, & dispensatores mysteriorũ dei: quod superest aũt, illud regritur in dispẽsatorib. ut fidus aliqs reperiat. Mihi uero pro minimo est, ut à uobis dijudicer, aut ab humano iudicio: imò nec meipsum dijudico. Nullius enim rei mihi cõscius sum, sed nõ p hoc iustificatus sum: cæterũ q me iudicat, dñs est. Proinde ne ante tẽpus quicq; iudicetis, donec uenerit dñs q & illustraturus est occulta tenebrarũ, & patefaciet cõsilia cordiũ, ac tunc laus erit unicuiq; à deo. Hæc aũt fratres p figurã transtuli ad meipsum & in Apollo ppter uos, ut in nobis disceretis, ne quis supra id q̃d scriptũ est, de se sentiat: ut ne, hic illius, ille huius noĩe inflemini alius aduersus aliũ. Quis enim te dijudicat? Quid aũt habes, quod nõ accepisti? Q̃d si etiam accepisti, q̃d gloriaris, quasi nõ acceperis? Iã saturati estis, iã ditati estis, absq; nobis regnũ adepti estis: atq; utinã sanè adepti sitis, ut et nos simul uobiscũ regnemus. Arbitror enim quod deus, nos q sumus apostoli postremi, ostẽderit tanq; morti addictos: quoniã spectaculũ facti sumus mũdo et angelis et hoĩbus: nos stulti propter Christũ, uos aũt prudẽtes p Christũ: nos ibecilles, uos aũt ualidi: uos clari, nos cõtempti. Ad hoc usq; tẽpus & esurimus & sitimus & nudi sumus, & colaphis cędimur, & ĩcertis uagamur sedib. & laboramus operãtes propriis manib. male audiẽtes, benedicimus: psecutionẽ patiẽtes, sustinemus: cõuitijs affecti, obsecramus: ueluti excremẽta mũdi facti sumus, oĩm reiectamentũ ad hũc usq; diẽ. Nõ quo uos pudore suffundã, hęc scribo: sed ut filios meos dilectos admoneo. Nã etiã si ĩnumeros pędagogos habeatis ĩ Christo, nõ multos tñ habetis patres. Siq; dẽ in Christo Iesu, p euangeliũ ego uos genui. Adhortor itaq; uos, ut imitatores mei sitis. Hac de causa misi uobis Timotheũ, q est filius meus dilectus, & fidelis ĩ dño,

qui

ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω. ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες. ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν. οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει. τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ πνεύματί τε πραότητος;

κδ ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥς τε γυναῖκά τινα τοῦ πατρός ἔχειν, καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν, ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας.

κε ἐγὼ μὲν γὰρ, ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν, τὸν οὕτως τοῦτο κατεργασάμενον, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ.

κζ οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε, ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ; ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθὼς ἐστε ἄζυμοι. καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη χριστός. ὥστε ἑορτάζωμεν, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

κθ ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις, καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις. ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν, μὴ συναναμίγνυσθαι. ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ, τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν. τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε; τοὺς δὲ ἔξω ὁ θεὸς κρίνει. καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν, ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

λ τολμᾷ τις ὑμῶν πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων; οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι. καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων; οὐκ οἴδατε, ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτι γε βιωτικά; βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξου-

qui uobis in memoriã reducet uias meas quæ sunt in Christo, quemadmodũ ubiq; in omni ecclesia doceo. Perinde quasi non sim uẽturus ad uos, inflati sunt quidã. Sed ueniã breui ad uos, si dñs uoluerit, et cognoscã non sermonẽ istorũ qui inflati sunt, sed uirtutẽ. Nõ enim in sermone regnum est dei, sed in uirtute. Quid uultis? Cũ uirga uenio ad uos, an cum charitate & spiritu lenitatis? Omnino auditur inter uos V
stuprũ, & huiusmodi stuprũ quod nec inter gentes nominat, ut aliquis uxorem patris habeat. Et uos inflati estis, ac non potius luxistis, ut tolleret de medio uestrũ, qui facinus hoc ꝓpetrasset. Nam ego quidẽ, ut absens corpore, presens aũt spiritu, iam decreui tanq̃ præsens, ut is qui sic hoc patrauit, in noĩe domini nostri Iesu Christi, cõgregatis uobis & meo spũ, unà cum potestate dñi nostri Iesu Christi, tradatur Satanæ ad interitũ carnis, quo spiritus saluus sit in die dñi Iesu. Non est bona gloriatio uestra. An nescitis quod paululũ fermenti totam conspersionẽ fermentat? Expurgate itaq; uetus fermentũ, ut sitis noua conspersio, sicut estis infermẽtati. Nam & pascha nostrũ pro nobis immolatus est Christus. Itaq; festũ celebremus, nõ in fermẽto ueteri, nec in fermẽto maliciæ & uersutiæ, sed in panibus fermento carentib. hoc est, synceritate & ueritate. Scripsi uobis per epistolã: Ne cõmisceremini cum scortatoribus: ac nõ oĩno cum scortatorib. mundi huius, aut cum auaris, aut cum rapacib. aut simulacrorũ cultorib. Alioqui utinam uidelicet è mundo exissetis. Nunc aũt scripsi uobis, ne cõmisceamini. Si quis quum frater appellet, fuerit scortator, aut auarꝰ, aut simulacrorũ cultor, aut cõuitiator, aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi ne cibũ quidẽ capiatis. Quid enim ad me attinet, etiã de his qui foris sunt iudicare? Nonne de his q intus sunt, iudicatis? eos uero qui foris sunt, deus iudicat. Etiã profligate istũ q malus est, ex uobisipsis. Sustinet ali- V
quis uestrũ, negociũ habẽs cum altero, iudicari sub iniustis, et nõ magis sub sanctis? An nescitis, ꝙ sancti mundũ iudicabũt. Et si ꝑ uos iudicat mũdus, indigni estis minimis iudicijs? An nescitis ꝙ angelos iudicabimus, nõ tantũ ista quę ad uitã ꝑtinent? Proinde iudicia siquidem habueritis de ijs

quæ

ἐξουθενημένοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς διαικρινεῖ ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ; ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων;

κζ ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διὰ τί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε; ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε, καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ τοῦτο ἀδελφούς;

κη ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ἄδικοι βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται, οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὐ μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες, βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι. καὶ ταῦτά τινες ἦτε, ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλὰ ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ θεοῦ ἡμῶν.

κθ πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος. τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν. ὁ δὲ θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα, οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ κυρίῳ, καὶ ὁ κύριος τῷ σώματι. ὁ δὲ θεὸς καὶ τὸν κύριον ἤγειρε, καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

λ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη χριστοῦ ἐστιν; ἆρας οὖν τὰ μέλη τοῦ χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; μὴ γένοιτο. ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; ἔσονται γάρ φησιν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὁ δὲ κολλώμενος τῷ κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστι.

λα φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα, ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν. ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει. ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν; ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς. δοξάσατε δὴ τὸν θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅ τινά ἐστι τοῦ θεοῦ.

λβ περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι, διὰ δὲ τὰς πορνείας, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω. τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί. ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ. ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή. μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μήτι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρόν, ἵνα σχολάσητε τῇ νηστείᾳ

quæ ad uitæ usum attinent, qui contempti sunt in ecclesia, eos constituite. Ad erubescentiam uestram dico. Adeo nō est inter uos sapiens, ne unus quidē, qui possit dijudicare inter fratrē suum & fratrē? Sed frater cum fratre litigat, idq; sub infidelibus.

Itaq; iam quidem omnino delictū in uobis est, quòd lites habetis inter uos inuicē. Cur non potius iniuriā patimini? cur non potius damnū accipitis? Imò uos iniuriā facitis, & dāno afficitis: idq; fratres? An nescitis, quòd iniusti, regni dei hæreditatē nō consequent? Ne erretis: neq; scortatores, neq; cultores simulacrorū, neq; adulteri, neq; molles, neq; q̄ cōcumbūt cum masculis, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi, neq; maledici, neq; rapaces, regni dei hæreditatē accipient. Atq; hæc eratis quidā, sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis p̄ nomen dñi Iesu, et per spiritum dei nostri. Omnia mihi licent, at nō omnia cōducunt. Omniū mihi potestas est, at ego non redigar sub ullius potestatē. Escæ uentri destinatæ sunt, & uenter escis: deus aūt & hunc & illas abolebit. Corpus uero non stupro, sed dño, & dominus corpori. Deus aūt & dominū suscitauit, & nos suscitabit per potentiā suam. An nescitis, quod corpora uestra, membra sunt Christi? Num igit̄ tollēs membra Christi, faciā scorti membra? Absit. An nescitis quod q̄ adglutinat̄ scorto, unum corpus est? Redigentur enim, inq̄t, duo in carnē unam. At qui adglutinat̄ dño, unus spiritus est. Fugite scortationē. Omne peccatū quodcunque fecerit homo, extra corpus est: sed qui scortat̄, in propriū corpus peccat. An nescitis quod corpus uestrū, templum est habitantis in uobis spūs sancti, quem habetis à deo, & nō estis ipsi uestri iuris? Nam empti estis precio. Glorificate iam deū in corpore uestro, & in spū uestro, quæ sunt dei. Cæterū de quibus scripsistis mihi: VII
Bonum est homini, uxorem nō attingere. Attamē propter stupra uitāda, suā quisq; uxorem habeat: & suum quæq; uirum habeat. Vxori uir debitā beneuolentiā reddat: similiter aūt & uxor uiro. Vxor proprij corporis ius nō habet, sed maritus. Similiter & maritus proprij corporis ius nō habet, sed uxor. Ne fraudetis uos inuicē, nisi si q̄d ex cōsensu, pro tēpore ut uacetis

ieiunio

τῇ νηστείᾳ, καὶ τῇ προσευχῇ. καὶ πάλιν ἦτε τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

λγ τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν. θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι, ὡς καὶ ἐμαυτόν. ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.

λδ λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις, καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ. εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν. κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι, ἢ πυροῦσθαι.

λε τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλὰ ὁ κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι. ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω. καὶ ἄνδρα, γυναῖκα μὴ ἀφιέναι. τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ κύριος.

λς εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὕτη συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν. καὶ γυνή, ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ οὗτος συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω ἄνδρα. ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικί, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί. ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω. οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις, ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ θεός. τί γὰρ οἶδας γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις; εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ θεός, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ κύριος, οὕτως περιπατείτω, καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι. περιτετμημένῳ τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω. ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω. ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστι, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν θεοῦ.

λζ ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει, ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω. δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω, ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι. ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος κυρίου ἐστίν. ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι χριστοῦ. τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων. ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ θεῷ.

λη περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν κυρίου οὐκ ἔχω, γνώμην δὲ δίδωμι, ὡς ἠλεημένος ὑπὸ κυρίου πιστὸς εἶναι. νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην. ὅτι καλόν ἐστι ἀνθρώπῳ, τὸ οὕτως εἶναι. δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα. ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς

ieiunio & precationi: & rursum in unū cōueniatis, ne tentet uos satanas propter intemperantiā uestram. Hoc aūt dico iuxta indulgentiā, non iuxta præceptū. Nam uelim oēs homines esse, ut et ipse sum. Sed unusquisq; propriū donum habet ex deo, alius quidem sic, alius aūt sic. Dico aūt inconiugatis & uiduis, bonū eis est si manserint ut & ego: quod si se nō continēt, cōtrahant matrimoniū. Nam satius est matrimonium cōtrahere, q̄m uri. At cōiugatis præcipio, nō ego, imò dns: Vxor à uiro ne separetur: quod si separata fuerit, maneat innupta, aut marito recōcilietur: & maritus uxorē ne dimittat. Reliquis aūt ego dico, non dns. Si quis frater uxorē habet infidelē, & hæc assentitur ut habitet cū illo, ne dimittat eā: & mulier quæ habet maritum infidelem, & is assentitur ut habitet cum ea, ne dimittat illū. Sanctificatus est enim maritus incredulus per uxorē, et sanctificata est uxor incredula per maritum. Alioqui filij uestri immūdi essent, nūc aūt sancti sunt. Quòd si incredulus discedit, discedat. Nō est seruituti subiect⁹ frater aut soror in huiusmodi, sed ī pace uocauit nos deus. Qui nāq; scis mulier, an maritum sis seruatura? aut q scis uir, an uxorē sis seruaturus? Vtcunque fuerit, unusquisq; ut ipsi partitus est deus, unusquisque ut illum uocauit dns, ita ambulet: & sic in ecclesijs omnib. ordino. Circūcisus aliq̄s uocatus est? ne accersat præputiū. In præputio aliquis uocatus est? ne circuncidat. Circuncisio nihil est, & præputiū nihil est, sed obseruatio mandatorū dei. Vnusquisq; in ea uocatiōe in qua uocatus fuit, maneat. Seruus uocatus es? ne sit tibi curæ: quinetiam si potes liber fieri, pot⁹ utere. Etenim q in dño uocatus est seruus, libert⁹ domini est. Similiter & q liber uocatus fuit, seruus est Christi. Pretio empti fuistis, nolite fieri serui hominum. Vnusquisq; in eo, in quo uocatus fuit, fratres, maneat apud deum.

De uirginibus autem præceptū domini non habeo: consilium tamen do, tanq̄ misericordiam consequutus à domino, in hoc ut sim fidelis. Arbitror igitur hoc bonum esse propter præsentē necessitatem. Nam bonum est homini sic esse. Alligatus es uxori? ne quære diuortium. Solutus es ab uxore? ne quæras uxorem. Quòd si duxeris

γήμας, οὐχ ἥμαρτες. καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε. θλῖψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι. τοῦτο δέ φημι ἀδελφοί, ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. τὸ λοιπόν ἐστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι. καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες. καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες. καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες. καὶ οἱ χρώμενοι τὸν κόσμον τοῦτον, ὡς μὴ καταχρώμενοι. παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου. θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ κυρίῳ. ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί. μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι. ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί. τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρων λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως.

λθ εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιείτω. οὐχ ἁμαρτάνει, γαμείτωσαν. ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην δὲ ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ. ὥστε ὁ ἐκγαμίζων καλῶς ποιεῖ, ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων κρεῖσσον ποιεῖ.

μ γυνὴ δέδεται νόμῳ, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς. ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν κυρίῳ. μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτως μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. δοκῶ δὲ κἀγὼ πνεῦμα θεοῦ ἔχειν.

Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν, ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ. εἴ δέ τις δοκεῖ ἐπίγνωναί τι, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν, καθὼς δεῖ γνῶναι. εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν, ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς θεὸς ἕτερος, εἰ μὴ εἷς. καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ, ἀλλ' ἡμῖν εἷς θεὸς, ὁ πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν, καὶ εἷς κύριος ἰησοῦς χρι-

σὸς

duxeris uxorẽ, non peccasti. Et si nupserit uirgo, nõ peccauit. Attamen afflictionẽ in carne habituri sunt huiusmodi. Ego uero uobis parco. Cæterũ illud dico fratres, tẽpus contractũ est: superest, ut qui habẽt uxores, sint tanq̃ non habeãt: & qui plorant, tanq̃ non plorent: & qui gaudent, tanquã nõ gaudeant: & qui emunt, tanq̃ nõ possideant: & qui utuntur mundo hoc, tanquã non utantur. Præterit enim habitus huius mundi. Velim aũt uos absq; sollicitudine esse. Qui cœlebs est, curat ea quę sunt dñi, quomodo placiturus sit dño. At qui duxit uxorẽ, sollicit⁹ est de his quæ sunt mundi, quomodo placiturus sit uxori. Diuisa sunt hæc duo: mulier & uirgo. Innupta curat ea quæ sunt dñi, ut sit sancta quum corpore tum spiritu. Cõtrà, quæ nupta est, curat ea quæ sunt mundi, quomodo placitura sit uiro. Hoc aũt ad id, quod uobis cõducibile est, dico: non uti laqueum uobis iniiciam: sed ut quod honestũ ac decorũ est, sequamini, & adhæreatis dño, absq; ulla distractione. Quòd si quis indecorũ uirgini suę putat, si prętereat nubendi tempus, & sic oportet fieri: quod uult faciat, non peccat, iungantur matrimonio. Cæterum qui stat firmus in corde, nõ habens necessitatem, sed potestatem habet propriæ uolũtatis: & hoc decreuit in corde suo, ut seruet suam uirginẽ, bene facit. Itaq; qui elocat nuptum, bene facit. Attamen qui non elocat nuptũ, melius facit. Vxor alligata est matrimonio, quandiu uiuit maritus eius: quòd si dormierit maritus illius, libera est ad cui uelit nubendũ, modo in dño. Attamen beatior est, si sic maneat, iuxta meam sententiã. Opinor aũt quod & ipse spiritũ dei habeam. Cæterũ de ijs quæ VIII simulacris immolanť, scimus q̃ oẽs scientiam habemus. Scientia inflat, charitas uero ædificat. Quòd si q̃s sibi uideť aliq̃d scire, nõdum quic̃q̃ nouit, quemadmodũ oporteat scire. At si q̃s diligit deũ, hic cognitus est ab illo. De esu igitur eorũ quæ simulacris immolanť, scimus quod nullũ est simulacrum in mundo, & q̃ nullus sit deus alius, nisi unus. Nã etiã si sunt q̃ dicanť dij, siue in cœlo, siue in terra, quemadmodum sunt dij multi, & domini multi: nobis tamen unus est deus, qui est pater ille ex quo oĩa, & nos in illũ: & unus dñs Iesus Christus

στὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ. ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι, καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα, μολύνεται. βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ θεῷ. οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν. οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα. βλέπετε δὲ, μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν. ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σὲ, τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος, οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν; καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς, ὑπὲρ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν χριστὸς ἀπέθανεν. οὕτως δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς χριστὸν ἁμαρτάνετε. διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίζω.

μα οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ ἰησοῦν χριστὸν τὸν κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστὲ ἐν κυρίῳ; εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμί. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς, ὑμεῖς ἐστε ἐν κυρίῳ. ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν αὕτη ἐστί. μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν; μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν; ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ κυρίου, καὶ κηφᾶς; ἢ μόνος ἐγὼ καὶ βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει; μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει; ἐν γὰρ τῷ μωσέως νόμῳ γέγραπται. οὐ φιμώσεις βοῦν ἁλοῶντα. μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη. ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει, ὁ ἀρατριῶν, ἀροτριᾶν, καὶ ὁ ἁλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι. εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν; εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ' οὐκ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μὴ ἐγκοπήν τινα δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ. οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται

stus, per quem oīa, & nos per illū: sed non in omnibus est scientia. Nōnulli uero cum cōscientia simulacri usq; ad hoc tempus, tanq̄ simulacris immolatū edunt, & conscientia illorum infirma quū sit, polluitur. Atqui esca nos non cōmendat deo: neq; si comedamus, aliquid nobis superest: neq; si nō comedamus, quicq̄ nobis deest. Sed uidete ne quo modo facultas illa uestra, offendiculo sit ijs qui infirmi sunt. Etenim si quis cōspexerit te, qui habes scientiā, in epulo simulacrorū accūbentem, nōne cōscientia eius qui infirmus est, ædificabitur ad edendū ea quæ sunt simulacris immolata? Et pibit frater qui infirmus est, in tua scientia, propter quē Christus fuit mortuus. Sic aūt peccātes in fratres & uulnerantes illorum conscientiā infirmam, in Christum peccatis. Quapropter si esca offendit fratrē meum, haudquaq̄ uescar carnibus in ęternum, ne fratri meo sim offendiculo.

An nō sum apostolus? an nō sum liber? IX
an nō Iesum Christū dn̄m nostrum uidi? an non opus meū uos estis in dn̄o? Si cæteris nō sum apostolus, at sanè uobis sum: siquidē sigillum apostolatus mei, uos estis in dn̄o. Mea responsio apud eos qui me interrogant, hæc est: An nō habemus potestatē edēdi ac bibēdi? An nō habemus potestatē sororē mulierē circūducēdi, quemadmodū & cæteri apostoli & fratres dn̄i & Cephas? Aut solus ego et Barnabas nō habemus potestatē hoc faciendi? Quis militat suis stipendijs unq̄? Quis plantat uineā, et de fructu eius nō edit? Aut quis pascit gregē, & de lacte gregis nō edit? Num secundū hominem hęc dico? An nō & lex eadem dicit? Etenim in Mosi lege scriptū est: Non obligabis os boui triturāti. Num boues curæ sunt deo? An hoc propter nos omnino dicit? Propter nos enim hoc scriptū est, quod sub spe debeat is qui arat, arare: & q triturat sub spe, spei suæ particeps esse debeat. Si nos uobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos uestra carnalia messuerimus? Si cæteri potestatis erga uos participes sunt, quur non potius nos? Atqui nō usi fuimus potestate ista, sed omnia sufferimus, ne quod offendiculum demus euāgelio Christi. An nescitis quod ij qui in sacris operant̄, ex sacrificio uiuunt? Qui sacrario assistunt, unà cū sacrario par-

μβ μβ μγ μδ με μς

μβ μβ μγ μδ με μς

μβ μβ μγ μδ με μς

ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χίλιαδες. μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν χριστόν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.

μζ ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν. ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ. πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν, εἰ μὴ ἀνθρώπινος.

μη πιστὸς δὲ ὁ θεός, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι, ὑπὲρ ὃ δύνασθε. ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑποφέρειν. διόπερ ἀγαπητοί μου φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρίας, ὡς φρονίμοις λέγω, κρίνατε ὑμεῖς ὃ φημι.

μθ τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας, ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ ἐστι; ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν. οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.

ν βλέπετε τὸν ἰσραὴλ κατὰ σάρκα. οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοί τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; τί οὖν φημι, ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστιν; ἢ ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστιν; ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ θεῷ. οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμόνων γίνεσθαι. οὐ δύνασθε ποτήριον κυρίου πίνειν, καὶ ποτήριον δαιμονίων. οὐ δύνασθε τραπέζης κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων. ἢ παραζηλοῦμεν τὸν κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν; πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ. μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.

να πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον, ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες, διὰ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. εἴ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν, ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.

νβ ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. συνείδησιν δὲ λέγω, οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. ἵνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι, ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;

νγ εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τί ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν θεοῦ ποιεῖτε. ἀπρόσκοποι γίνεσθε

stupris polluti sunt, & cõciderunt uno die uiginti tria millia. Neq; tentemus Christũ, sicut & quidã illorum tentauerunt, & à serpentibus extincti sunt. Neq; murmuretis, sicut & quidam illorũ murmurauerunt, et interempti sunt ab extinctore. Hæc aũt oĩa figuræ contigerunt illis. Scripta uero sunt propter admonitionẽ nostri, in quos termini ætatũ inciderunt. Proinde qui sibi uideẽ stare, uideat ne cadat. Tentatio uos non cẽpit, nisi humana. Sed fidelis est deus qui nõ sinet uos tẽtari supra id quod potestis: imò faciet unà cum tentatione euentũ, quo possitis sufferre. Quapropter dilecti mei, fugite ab simulacrorũ cultu, ut prudentibus loquor, iudicate uos quod dico. Poculũ benedictionis, cui benedicimus, nõne cõmunicatio sanguinis Christi est? Panis quem frangimus, nónne cõmunicatio corporis Christi est? Quoniã unus panis, unum corpus multi sumus. Nam omnes ex eodẽ pane participamus. Videte Israelem iuxta carnem. Nónne qui edunt uictimas, participes sacrarij sunt? Quid ergo dico, quod simulacrũ aliq̃d sit? aut quod simulacris immolatũ aliquid sit? Non: uerũ illud dico, quod quę immolant gentes, dæmonijs ĩmolant, & nõ deo. Nolim aũt uos cõsortes dæmoniorũ esse. Nõ potestis poculũ dñi bibere, & poculũ dæmoniorũ. Non potestis mensæ dñi participes esse, & mensæ dæmoniorũ. An prouocamus dñm? Num fortiores illo sumus? Omnia mihi licent, at non oĩa conducunt. Omnia mihi licent, sed non oĩa ædificant. Nemo quod suũ est, quærat, sed quisq; q̃d alterius est. Omne quod in macello uenditur, edite: nihil interrogãtes, propter cõscientiã. Dñi siquidẽ est terra, et plenitudo eius. Quòd si quis uocat uos infidelium, & uultis ire, quicq̃d apponit uobis, edite: nihil interrogãtes, ꝓpter cõscientiã. Quòd si quis uobis dixerit, Hoc simulacris ĩmolatum est: ne edatis propter illum qui indicauit, & propter conscientiã. Domini sigdem est terra, & plenitudo eius. Porrò cõscientiam dico, non tuã, sed illius alterius. Cur eñ libertas mea iudicatur ab alia cõscientia? Quòd si ego cũ gratia participo, cur ob id mihi male dicit, pro quo ego gratias ago? Siue igit editis, siue bibitis, siue quid facitis, oĩa in gloriã dei facite. Tales

γίνεσθε, καὶ ἰουδαίοις, καὶ ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ. καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι. μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ χριστοῦ.

ιβ ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, ὅτι πάντα μου μέμνησθε. καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε.

ιγ θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι, ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλή, ὁ χριστός ἐστι, κεφαλὴ δὲ γυναικὸς, ὁ ἀνήρ. κεφαλὴ δὲ χριστοῦ, ὁ θεός.

ιδ πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος, ἢ προφητεύων, κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. πᾶσα δὲ γυνὴ, προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ. εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνὴ, καὶ κειράσθω. εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω. ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα θεοῦ ὑπάρχων. γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν. οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός. καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα. διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους, πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς ἐν κυρίῳ. ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτως καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικὸς, τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ. ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε, πρέπον ἐστὶ, γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ θεῷ προσεύχεσθαι; ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μέν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι; γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται.

ιζ εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ θεοῦ. τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν καὶ μέρος τι πιστεύω. δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι, φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

ιη συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, οὐκ ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν, ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν. καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει. μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ καταφρονεῖτε καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ. ἐγὼ γὰρ παρε-

estote, ut nullũ præbeatis offendiculũ, neque Iudæis, neq; Græcis, neq; ecclesiæ dei: quemadmodũ ego per omnia omnib. placeo, non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorũ ut salui fiãt. Imitatores mei XI estote, sicut & ego Christi. Collaudo autẽ uos fratres, quòd omnia mea memoria tenetis: & quemadmodũ tradidi uobis, instituta tenetis. Sed uolo uos scire, quòd omnis uiri caput Christus est: caput aũt mulieris, uir: caput uero Christi, deus. Omnis uir orans, aut prophetans, quicquã habens in capite, probro afficit caput suum. Omnis uero mulier, orans aut prophetãs nõ uelato capite, dehonestat caput suum. Nam id perinde est prorsus, ac si rasa esset. Etenim si nõ uelatur mulier, etiam tondeatur. Quòd si fœdũ est mulieri tonderi aut radi, ueletur. Vir quidem non debet uelare caput, quũ is imago sit & gloria dei. At mulier, gloria uiri est. Non enim est uir ex muliere, sed mulier ex uiro. Neq; eñ conditus est uir propter mulierem, sed mulier propter uirum. Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite, propter angelos: alioqui neq; uir absq; muliere, neque mulier absq; uiro in dño. Nam quẽadmodum mulier ex uiro est, ita & uir per mulierem, omnia uero ex deo. Inter uosipsos iudicate, num decorũ est, mulierem nõ uelatam deum orare? An ne natura quidem ipsa hoc docet uos, quòd uiro quidẽ si comatus fuerit, probro sit? Contrà mulieri, si comata fuerit, gloriæ sit? eo quod coma, pro uelamine data sit. Cæterũ si quis uidetur contentiosus esse, nos huiusmodi consuetudinẽ non habemus, neq; ecclesiæ dei. Illud tamen præcipiens, non laudo quòd non in melius, sed in deterius conuenitis. Nam primum quidem, quũ conuenitis in ecclesia, audio dissidia in uobis esse, & aliqua ex parte credo. Oportet eñ & sectas in uobis esse, quo qui probati sunt, manifesti fiant inter uos. Igitur quum conueni tis in eundem locum, nõ licet dominicam cœnam edere, quod unusquisq; propriam cœnam occupat in edendo. Et hic quidem esurit, ille uero ebrius est. Nũ sanè domos non habetis ad edendum & bibendũ? An ecclesiam dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid uobis dicam? Laudabo uos? In hoc nõ laudo. Ego enim

accepi

παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε. λάβετε, φάγετε, τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι. τοῦτο ποιεῖτε, ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ. ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ κυρίου. δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω. ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ κυρίου.

ιθ διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄῤῥωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί. εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. κρινόμενοι δὲ ὑπὸ κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.

κ ὥστε ἀδελφοί μου συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε. εἴ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρῖμα συνέρχησθε. τὰ δὲ λοιπὰ ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.

κα περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν ἀδελφοί, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν. οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε ἀπαγόμενοι. διὸ γνωρίζω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς ἐν πνεύματι θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν. καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν πνεύματι ἁγίῳ. διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ πνεῦμα. καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς κύριος. καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. ἑκάστῳ δέ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος, πρὸς τὸ συμφέρον. ᾧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν. πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ, καθὼς βούλεται. καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἓν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλὰ, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἓν ἐστι σῶμα, οὕτω καὶ ὁ Χρι-

σὸς

accepi à dño, quod & tradidi uobis, quod dñs Iesus, in ea nocte qua tradítus est, accepit panẽ: & postq̃ gratias egisset, fregit, ac dixit: Accípite, edite. Hoc meũ est corpus, quod pro uobis frãgitur, hoc facite in mei cõmemoratiõnem. Ad eundem modũ & poculũ, peracta cœna, dícens: hoc poculũ nouũ testamentũ est in meo sanguine: hoc facite, quotiescunq; bíberitis, in mei cõmemoratiõnẽ. Quotiescunq; eñ comederitis panẽ hũc, & de poculo hoc biberitis, mortem dñi annunciatis, donec uenerit. Itaq; quisq̃s ederit panẽ hunc, aut bíberit de poculo dñi índigne, reus erit corporis & sanguínis domíni. Probet aũt homo seipsum, & sic de pane illo edat, & de poculo illo bibat. Nam q̃ edit & bibit índigne, iudiciũ sibíjpsi edit & bibit, non díjudicãs corpus domíni. Propter hoc inter uos multi imbecilles et ínualidi, & dormiũt multi. Etenim si nosipsos díjudicassemꝰ, haudquaq̃ iudicati fuissemꝰ. At quũ iudicamur, à domino corrípimur, ne cum mundo cõdemnemur. Itaq; fratres mei, quum cõuenítis ad comedendũ, alius alium expectate. Quòd si quis esurit, domi edat, ne ad cõdemnationem cõueníatis. Cætera uero, quũ uenero dísponã. Porrò de spũalibus fratres, nolo uos ignorare. Scitis q̃ gentes fuistis, & ad símulacra muta utcunq; ducebamíni sequẽtes. Quapropter notũ uobis facio, q̃ nullus per spíritũ dei loquens dicit anathema Iesũ: & nemo potest dícere dominũ Iesum, nísi per spíritũ sanctum. Diuisiones aũt donorũ sunt, sed ídẽ spũs, & diuísiones minísteriorũ sunt, & ídem dominus: & diuísiones operationũ sunt, sed idẽ est deus, efficiẽs oĩa in omnibus. Vnicuiq; uero datur manifestatio spũs ad id quod expedit. Nam huic quidẽ per spíritũ datur sermo sapientiæ, alíj uero sermo sciẽtiæ, secundũ eundem spíritũ: alíj uero fides per eundẽ spíritũ: alíj uero dona sanationũ p eundẽ spíritũ: alíj uero efficaciæ potentiarum: alíj uero, ꝓphetia, alíj uero discretiones spírituũ, alíj uero genera linguarũ, alíj uero interpretatio línguarum. Sed omnia hæc efficit unus ille et ídem spũs, diuidens peculiáriter unicuiq; sicuti uult. Quemadmodũ eñ corpus unũ est, & mẽbra habet multa, oĩa uero membra corporis unius, multa quũ sint, unũ sunt corpꝰ, sic & Chri-

σός. καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι. καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν. καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά. ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, ὅτι οὐκ εἰμὶ χὴρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος; καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμὸς, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος; εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμὸς, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοὴ, ποῦ ἡ ὄσφρησις; νυνὶ δὲ ὁ θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν. εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα; νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα. οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, χρείαν σου οὐκ ἔχω. ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον τὰ δοκοῦντα τῶν μελῶν τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι, καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμοτέρα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει. τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει. ἀλλ' ὁ θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστερουμένῳ περισσοτέραν δοὺς τιμὴν, ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη. καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη. εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη. ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους. καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους, ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν. μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; μὴ πάντες διδάσκαλοι; μὴ πάντες δυνάμεις; μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι; ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

ξβ ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα, καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥς τε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι. καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται. ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ. ἡ ἀγάπη

stus. Etẽ per unũ ſpiritũ nos oẽs in unũ corpus baptizati ſumus, ſiue Iudæi, ſiue Græci, ſiue ſerui, ſiue liberi: & oẽs unũ ſpiritum hauſimꝰ. Etenim corpus nõ eſt unũ membrũ, ſed multa. Si dicat pes, non ſum manus, non ſum de corpore: num idcirco nõ eſt de corpore? Et ſi dicat auris, nõ ſum oculus, nõ ſum de corpore: num ideo non eſt de corpore? Si totũ corpus oculus, ubi auditꝰ? Si totũ auditus, ubi olfactus? Nũc aũt deus poſuit membra, unũquodq; ſingulatim in corpore, quemadmodũ uoluit. Quòd ſi eſſent oĩa unũ membrũ, ubi corpus? Nunc aũt multa quidẽ membra, unũ uero corpus. At non poteſt oculus dicere manui, nõ eſt mihi opus te: aut rurſum caput pedibus, nõ eſt mihi opus uobis. imò multo potius, quæ uidẽt membra corporis imbecilliora eſſe, neceſſaria ſunt: & quę putamus minus honeſta eſſe corporis, his honorẽ uberiorẽ apponimus: & indecora noſtri, copioſiorẽ decorem habent. Cæterum quæ decora ſunt noſtri, nõ indigent: ſed deus ſimul tẽperauit corpus, ei cui deerat, copioſiorẽ addens honorẽ, ne ſit diſſidium in corpore, ſed inuicẽ alia ꝓ aliis eandem ſollicitudinẽ gerant membra. Et ſiue patiẽ unum mẽbrum, ſimul patiũt oĩa mẽbra: ſiue glorificat unũ membrũ, ſimul gaudẽt oĩa membra. Vos aũt eſtis corpus Chriſti, & membra ex parte. Et alios quidem poſuit deus in eccleſia, primũ apoſtolos, deinde ꝓphetas, tertio doctores, deinde poteſtates, deinde dona ſanationũ, ſubſidia, gubernationes, genera linguarũ. Nũ oẽs apoſtoli? num oẽs prophetæ? num omnes doctores? num oẽs poteſtates? num omnes dona habent ſanationũ? nũ oẽs linguis loquuntur? num oẽs interpretantur? Sectemini uero dona potiora. Et adhuc his excellentiorẽ uiam uobis oſtẽdo. Si XII linguis hominũ loquar & angelorum, charitatem aũt non habeã, factus ſum æs reſonans, aut cymbalũ tinniens. Et ſi habeam prophetiam, & nouerim myſteria oĩa, omnemq; ſcientiã: & ſi habeã oẽm fidẽ, adeo ut montes loco dimoueã, charitatẽ autem non habeã, nihil ſum. Et ſi inſumam in alimoniam oẽs facultates meas, & ſi tradam corpus meũ ut cõburar, charitatẽ aũt non habeam, nihil utilitatis capio. Charitas patiens eſt, benigna eſt: charitas non inuidet:

charitas

ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται. ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν. ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται. ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην. ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

ξγ Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια. ὁ δὲ προφητεύων ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν. ὁ λαλῶν γλώσσῃ ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ. ὁ δὲ προφητεύων ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ. θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων, ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ. νυνὶ δέ, ἀδελφοί, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω; ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω, ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ; ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διάστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον, ἢ τὸ κιθαριζόμενον; καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον; οὕτως καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες. τοσαῦτα, εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον. ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος, καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. οὕτως καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε, ἵνα περισσεύητε. διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω, ἵνα διερμηνεύῃ. ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ. ψαλῶ τῷ πνεύματι

charitas nō est procax, non inflatur, nō est fastidiosa, nō quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, nō gaudet de iniustitia, sed congaudet ueritati: omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, oīa sustinet. Charitas nunq excidit: siue prophetię abolebunt, siue linguæ cessabūt, siue scientia abolebit. Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus. Ast ubi uenerit quod perfectū est, tūc qđ ex parte est, abolebitur. Quum essem puer, ut puer loquebar, ut puer sentiebā, ut puer cogitabā. At ubi factus sum uir, aboleui puerilia. Cernimus enim nūc p speculū in ænigmate, tūc aūt facie ad faciē, nunc cognosco ex parte, tunc uero cognoscā quēadmodū & cognitus sum. Nunc aūt manet fides, spes, charitas, tria hæc, sed maxima in his charitas.

Sectemini charitatē, emulemini spiritua XIIII
lia, magis tamen ut prophetetis. Nā qui loquitur lingua, nō hominibus loquitur, sed deo. nullus enim audit: spiritu uero loquit mysteria. Cæterū q prophetat, hominibus loquitur ædificationē & exhortationē & cōsolationē. Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: at qui prophetat, cōgregationem ædificat. Volo aūt oēs uos loq linguis, magis tamen ut prophetetis. Maior em q prophetat, q qui loquitur linguis, nisi interpretetur, ut ecclesia ędificationē accipiat. Nūc aūt fratres, si ueniā ad uos linguis loquens, quid uobis prodero? nisi uobis loquar aut per reuelationē aut p scientiā aut per prophetiā aut per doctrinā? Quin & inanima uocē reddentia, siue tibia siue cithara, nisi distinctionē sonis dederint, quomodo cognoscetur quod tibia canitur aut cithara? Etenim si incertā uocē tuba dederit, quis apparabitur ad bellū? Sic & uos p linguā, nisi significantē sermonē dederitis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquētes. Tam multa, uerbi gratia, genera uocum sunt in mundo, & nihil horum mutū. Itaq si nesciero uim uocis, ero ei qui loquitur barbarus, & qui loquitur, apud me barbarus. Itaq & uos, quādoquidem sectatores estis spirituū, ad ędificationē ecclesię quærite, ut excellatis. Quapropter qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. Nā si orē lingua, spiritus meus orat, at mēs mea fructu uacat. Quid igitur est? Orabo spiritu, sed orabo & mente. Canam

πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ. ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμήν, ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ, τί λέγεις, οὐκ οἶδε. σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν. ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ. ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε. ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται. ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει κύριος. ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις. ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν. ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν, ὅτι μαίνεσθε; ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων, καὶ οὕτως τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτως πεσὼν οὐ πρόσωπον, προσκυνήσει τῷ θεῷ, ἀπαγγέλλων, ὅτι ὁ θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι. τί οὖν ἐστιν ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει. πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω. εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος, καὶ εἷς διερμηνευέτω. ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτὴς, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλέτω καὶ τῷ θεῷ.

ξδ προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλέτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν. ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω. δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται. καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται. οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ θεὸς, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.

ξε αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν. οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει. εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναιξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν. ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατήντησεν; εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι, ἢ πνευματικὸς, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι κυρίου εἰσὶν ἐντολαί. εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω. ὥστε ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προ-

spiritu, sed cana & mente. Alioqui si bene dixeris spiritu, is qui implet locũ indocti, quomodo dicturus est Amen, ad tuam gratiarum actionẽ? quandoquidẽ quid dicas, nescit. Nam tu quidẽ bene gratias agis, uerum alius non ædificatur. Gratias ago deo meo, quod magis q̃ omnes uos, linguis loquor. Sed in ecclesia uolo q̃nq; uerba mente mea loq, ut & alios instituã, potius q̃ decem milia uerborũ lingua. Fratres, ne sitis pueri sensibus, sed malitia pueri sitis: sensibus uero ꝓfecti sitis. In lege scriptũ est: Varijs linguis & labijs uarijs loquar populo huic, & ne sic quidẽ audient me, dicit dñs. Itaq; linguæ signi uice sunt, non ijs qui credunt, sed incredulis: cõtrà prophetia, nõ incredulis, sed credẽtibus. Ergo si cõuenerit ecclesia tota simul, & oẽs linguis loquant: ingrediãtur aũt indocti aut increduli, nónne dicẽt uos insanire? Quòd si oẽs prophetetis, ingrediatur aũt incredulus aut indoctus, coarguit ab omnibus, dijudicatur ab omnibus: & sic occulta cordis eius manifesta fiunt: atq; ita procidẽs in faciẽ adorabit deũ, renunciãs quod deus reuera in uobis sit. Quid igitur est fratres? Quoties conuenitis, unusquisq; uestrũ canticũ habet, doctrinã habet, linguã habet, reuelationẽ habet, interpretationẽ habet: omnia ad ædificationẽ fiãt: siue lingua quis loquitur, fiat per binos, aut ad summũ ternos, idq; uicissim, & unus interpretetur: quòd si non sit interpres, taceat in ecclesia: cæterũ sibijpsi loquatur & deo. Prophetę uero duo aut tres loquãtur, & cæteri dijudicẽt. Porrò si alij fuerit reuelatum assidenti, prior taceat. Potestis enim singulatim oẽs prophetare, ut omnes discãt, & omnes cõsolationẽ accipiãt, & spiritus prophetarũ prophetis subijciũtur. Nõ enim est cõfusiõis autor deus, sed pacis, ut in omnibus cõgregationibus sanctorũ. Mulieres uestrę in ecclesijs sileant: nec enim permissum est illis ut loquãtur, sed ut subditæ sint: quẽadmodum & lex dicit. Quòd si quid discere uolũt, domi suos uiros interrogent. Nam turpe est mulieribus in cœtu loqui. An à uobis sermo dei profectus est? An in uos solos incidit? Si quis uidetur propheta esse, aut spiritualis, agnoscat quę scribo uobis, quod domini sint præcepta: cæterũ si quis ignorat, ignoret. Proinde fratres ad id enitamini, ut

prophe-

τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε. πάντα εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.

ξς Γνωρίζω δὲ ὑμῖν ἀδελφοὶ τὸ εὐαγγέλιον, ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε, δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῆ ἐπιστεύσατε. παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφὰς, καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφὰς, καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα, ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ. ἐξ ὧν οἱ πλείονες μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν. ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν, ἔσχατον δὲ πάντων ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι ὤφθη κἀμοί. ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ. χάριτι δὲ θεοῦ εἰμι, ὅ εἰμι. καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα. οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί. εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτως κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε. εἰ δὲ χριστὸς κηρύσσεται, ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν. εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ χριστὸς ἐγήγερται. εἰ δὲ χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν. εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ θεοῦ, ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν χριστὸν, ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται. εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ χριστὸς ἐγήγερται. εἰ δὲ χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν. ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν χριστῷ, ἀπώλοντο. εἰ ἐν τῇ ζωῇ τούτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν. νυνὶ δὲ χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγήγερται. ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτως καὶ ἐν τῷ χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι, ἀπαρχὴ χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. εἶτα τὸ τέλος, ὅτ' ἂν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ θεῷ καὶ πατρὶ, ὅτ' ἂν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν. δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ,

ἔσχατος

prophetetis, & loqui linguis ne uetueritis
Oĩa decẽter, & secũdũ ordinẽ fiãt. Notũ XV
aũt uobis facio fratres, euãgeliũ quod euã-
gelizaui uobis, qd' & accepistis, in q & sta-
tis, p quod & salutẽ cõsequimini: quo pa-
cto annũciarim uobis, si tenetis, nisi frustra
credidistis. Tradidi enim uobis in primis,
quod et acceperã: quod Christus mortuus
fuerit, p peccatis nostris, secũdũ scripturas:
& quod sepultus sit, & q resurrexerit ter-
tio die, secũdũ scripturas: & q uisus sit Ce-
phę, deinde duodecim illis: postea uisus est
plus q̃ quĩgẽtis fratrib. simul: ex q̃bus plu-
res manẽt ad hunc usq; diẽ, q̃dã aũt & ob-
dormierũt: deinde uisus est Iacobo, pòst a-
postolis oĩbus, postremo uero oĩum uelut
abortiuo uisus est & mihi. Ego eñ sum mi
nimus apostolorũ: q nõ sum idoneus ut di
car apostolus, propterea q p̃ sequutus sum
ecclesiã dei: sed gratia dei sum id quod sum.
Et gratia eius quæ profecta est in me non
fuit inanis, sed copiosius q̃ illi oẽs labora-
ui: nõ ego tamẽ, sed gratia dei quę mihi ad-
est. Siue igit̃ ego, siue illi, sic prædicamus, et
sic credidistis. Quòd si Christus prædicat̃
à mortuis resurrexisse, quomõ dicũt q̃dã
inter uos nõ esse resurrectionẽ mortuorũ?
Porrò si resurrectio mortuorum nõ est, ne
Christus q̃dẽ resurrexit. Quòd si Christus
nõ resurrexit, inanis uidelicet est prædica-
tio nostra, inanis aũt est & fides uestra. Re
perimur aũt & falsi testes dei, q̃m testifica-
ti sumus de deo, quod excitauerit Christũ,
quẽ nõ excitauit, si uidelicet mortui nõ re-
surgunt. Etenim si mortui nõ resurgũt, ne
Christus q̃dẽ resurrexit. Quòd si Christus
nõ resurrexit, supuacanea est fides uestra:
adhuc estis in peccatis uestris. Igit̃ & q̃ ob-
dormierũt in Christo, pierũt. Si in uita hac
spem in Christo tantũ fixã habemus, maxi
me miserabiles omniũ hoĩum sumus. Nũc
aũt Christus surrexit ex mortuis, primitiæ
eorũ q̃ dormierãt, fuit. Post q̃ eñ p hoiem
mors, etiã p hoiem resurrectio mortuorũ.
Quẽadmodũ eñ p Adã oẽs moriunt̃, ita
et p Christũ oẽs uiuificabunt̃: unusq̃sq; aũt
in proprio ordine: primitiæ Christus, dein
de ij q̃ sunt Christi in aduẽtu ipsius: mox fi
nis, quũ tradiderit regnũ deo & patri, quũ
aboleuerit omnẽ principatũ & oẽm pote-
statẽ ac uirtutẽ: nã oportet eũ regnare, do-
nec posuerit oẽs inimicos sub pedes suos:

Nouissimus

ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. ὅταν δὲ εἴπῃ, ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δηλονότι, ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται, τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν; καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω, νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν. εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. μὴ πλανᾶσθε. φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. ἀγνωσίαν γὰρ θεοῦ τινες ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. ἀλλ' ἐρεῖ τις. πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται; ἄφρον. σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ. καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἢ τινος τῶν λοιπῶν. ὁ δὲ θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα, καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα. οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν. καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια. ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων. ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων. ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. οὕτως καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ. σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ. σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει. σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν. οὕτως καὶ γέγραπται. ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. ἀλλ' οὐ πρῶτον, τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν. ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοϊκός. ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. οἷος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί. καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι. καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. τοῦτο δέ φημι ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται. οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ. ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω. πάντες

* Alias ἀστέρων

Nouissimus hostis aboletur mors. Nã oĩa subiecit sub pedes illius. Atq; quũ dicat, q̃ oĩa subiecta sint, palã est, excipiendũ eũ q̃ subiecit illi oĩa. Quũ aũt subiecta fuerint illi oĩa, tũc & ipse filius subĳcietur ei qui illi subiecit oĩa, ut sit deus omnia in omnibus. Alioq; quid faciẽt ĳ q̃ baptizãtur pro mortuis, si omnino mortui nõ resurgũt? Cur & baptizãtur pro mortuis? Quid & nos periclitamur omni tẽpore? In dies morior per nostrã gloriationẽ, quã habeo in Christo Iesu dño nostro. Si secundũ hominẽ cũ bestijs depugnaui Ephesi, quę mihi utilitas, si mortui nõ resurgũt? Edamus & bibamus, cras eẽ morimur. Ne decipiamini. Mores bonos colloqa corrũpũt mala. Expergiscimini iuste, & ne peccetis: nam ignorationẽ dei nõnulli habẽt. ad pudorẽ uobis loquor. At dicet aliquis: Quo modo resurgũt mortui? Quali aũt corpore ueniẽt? Stulte. Tu q̃ seminas, nõ uiuificat, nisi mortuũ fuerit. Et hoc quod seminas, nõ corpus quod nascet, seminas, sed nudũ granũ, exẽplicausa, tritici aut alicuius ex cæteris. Sed deus illi dat corpus ut uoluit, et unicuiq; seminũ suũ corpus. Nõ omnis caro, eadẽ caro: sed alia quidẽ caro hoium, alia uero caro pecorum, alia uero piscĳũ, alia uero uolucriũ. Et sunt corpora cœlestia & sunt corpora terrestria. Verũ alia q̃dẽ cœlestiũ gloria, alia uero terrestriũ: alia gloria solis, & alia gloria lunæ, & alia gloria stellarũ. Stella siq̃dẽ à stella differt in gloria. Sic & resurrectio mortuorũ. Seminat ĩ corruptiõe, resurgit in ĩcorruptibilitate: seminat in ignominia, resurgit in gloria: seminat in infirmitate, resurgit in potẽtia: seminat corpus aĩale, resurgit corpus spirituale. Est corpus aĩale, et est corpus spũale: quẽadmodũ & scriptũ est: Factus est primus homo Adã in animã uiuẽtẽ, extremus Adã in spũm uiuificãtẽ. At nõ primũ, quod spũale, sed quod aĩale, deinde quod spũale. Primus homo de terra, terrenus: secũdus homo, ipse dñs de cœlo. Qualis terrenus ille, tales & hi q̃ terreni sunt: & qualis ille cœlestis, tales & ĩj q̃ cœlestes sũt. Et quẽadmodũ gestauimus imaginẽ trreni, gestabimus & imaginẽ cœlestis. Hoc aũt dico fratres, quod caro & sanguis regni dei hæreditatẽ cõsequi nõ possunt: neq; corruptio incorruptibilitatis hæreditatẽ accipit. Ecce mysteriũ uobis dico.

Non

πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι. σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα. δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν. ὅτ' ἂν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος. κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. ποῦ σου θανατε τὸ κέντρον; ποῦ σου ᾅδη τὸ νῖκος; τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία. ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος. τῷ δὲ θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἑδραῖοι γινέσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ κυρίου πάντοτε, εἰδότες, ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν κυρίῳ.

ιϛ Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς γαλατίας, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιήσατε. κατὰ μίαν σαββάτων, ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅτι ἂν εὐοδῶται, ἵνα μὴ ὅτ' ἂν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται. ὅτ' ἂν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε διὰ ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς ἱερουσαλήμ. ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον τοῦ, κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται. ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅτ' ἂν μακεδονίαν διέλθω. μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι. παρὰ δὲ ὑμᾶς τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε, οὗ ἐὰν πορεύωμαι. οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν, ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ κύριος ἐπιτρέπῃ. ἐπιμενῶ δὲ ἐν ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς. θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργής, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί. ἐὰν δὲ ἔλθῃ τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς. τὸ γὰρ ἔργον κυρίου ἐργάζεται, ὡς κἀγώ. μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ, προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με. ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν. περὶ δὲ ἀπολλῶ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτόν, ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν. καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα, ἵνα νῦν ἔλθῃ. ἐλεύσεται δὲ, ὅτ' ἂν εὐκαιρήσῃ. γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει. ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε. πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, οἴδατε τὴν οἰκίαν στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις

Non omnes quidē dormiemus, omnes tamen immutabimur, in puncto tēporis, in momento oculi, per extremā tubā. Canet enim, & mortui resurgent incorruptibiles, & nos immutabimur: Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptibilitatē, et mortale hoc induere immortalitatē. Quū aūt corruptibile hoc induerit incorruptibilitatē, & mortale hoc induerit immortalitatē, tūc fiet sermo qui scriptus est: Absorpta est mors in uictoriā. Vbi tuus mors aculeus? Vbi tua inferne uictoria? Aculeus aūt mortis, peccatū: potentia uero peccati, lex. Sed deo gratia, qui dedit nobis uictoriam, per dominū nostrū Iesum Christum. Itaq; fratres mei dilecti, stabiles sitis, immobiles, abundātes in opere domini semper, quū sciatis quòd labor uester nō est inanis in domino. Cæterum de collatione in sanctos, quemadmodū ordinaui ecclesijs Galatiæ, ita & uos facite. In una sabbatorum unusquisq; uestrū apud se seponat, recondēs quicquid cōmodū fuerit: ne quum uenero, tunc collationes fiant. Vbi uenero aūt, quoscunq; probaueritis per epistolas, hos mittā ut perferant munificentiā uestram Hierosolymā. Quòd si fuerit operæ preciū ut & ipse proficiscar, mecum profi ciscentur. Veniam aūt ad uos, quū Macedoniam transiero. Macedoniā enim pertransiturus sum. Apud uos aū t forte permanebo, aut etiam hybernabo, ut uos me deducatis quocūq; proficiscar. Nolo enim uos nunc in transcursu uidere, sed spero tē pus aliquantum mansurū me apud uos, si dominus permiserit. Cōmorabor autem Ephesi, usq; ad diē quinquagesimū. Nam hostiū mihi apertū est magnū & efficax & aduersarij multi. Quòd si uenerit Timotheus, uidete ut absq; metu sit apud uos: opus enim domini operatur, quēadmodum & ego. Ne quis igitur eum spernat, sed prosequamini eum cum pace, ut ueniat ad me. Expecto enim illū cum fratribus. Porrò de Apollo fratre: Multū hortatus sum illum, ut iret ad uos cum fratribus, & omnino nō erat uoluntas nunc eundi. Venturus est aūt quū opportunitatē erit nactus. Vigilate, state in fide, uiriliter agite, estote fortes. Omnia uobis cum charitate fiāt. Obsecro autē uos fratres: nostis familiā Stephanæ esse primitias Achaiæ, & q̄ in ministeriū sanctis

ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτοὺς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι. χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ, καὶ Φουρτουνάτου, καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, οὗτοι ἀνεπλήρωσαν. ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα, καὶ τὸ ὑμῶν. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους. ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἤτω ἀνάθεμα, μαραναθά. ἡ χάρις τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀμήν.

sanctis ordinarũt seipsos, ut & uos subditi sitis talibus, & omni adiuuanti & laboranti. Gaudeo uero de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniam id quod mihi deerat uestri, hi suppleuerũt: refocillauerunt enim spiritũ meũ ac uestrũ: agnoscite itaque huiusmodi. Salutant uos ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in domino multum Aquila & Priscilla, cum ea quæ in domo est ipsorum ecclesia. Salutant uos fratres omnes. Salutate inuicem osculo sancto. Salutatio mea manu Pauli: Si quis nõ diligit dominũ Iesum Christũ, sit anathema, maranatha. Gratia domini Iesu Christi sit uobiscum. Dilectio mea cum omnibus uobis in Christo Iesu. Amen.

πρὸς κορινθίους, πρώτη.

ἐγράφη ἀπὸ φιλίππων διὰ στεφανᾶ καὶ φορτουνάτου καὶ ἀχαϊκοῦ καὶ τιμοθέου.

Ad Corinthios, prior.

Missa fuit è Philippis, per Stephanam & Fortunatum & Achaicum & Timotheum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ
κορινθίους δευτέρας πρωτολῆς.

Ταύτην πρωτέλλει ἀπὸ μακεδονίας, ἡ δὲ πρόφασις τῆς πρωτολῆς αὕτη. δεξαμένοι κορίνθιοι τὴν πρωτέραν πρωτολὴν, κατηνύγησαν ὑπὲρ τῇ ἁμαρτίᾳ τοῦ λαβόντος τὴν μητρυιὰν, καὶ ἐλυπήθησαν, ὡς παρειδόντες τὸ τοιοῦτον ἁμάρτημα. εἶτα ὑφηρπάζοντο ὑπό τινων, τῶν καὶ τὰς προφάσεις τῶν σχισμάτων ποιούντων, ὥς τε παρακαθέζεσθαι τοῦ γράμματι τοῦ νόμου, καὶ ἀδιάφορον ἡγεῖσθαι τὴν παρὰ τοῦ χριστοῦ χάριν, καὶ μᾶλλον προσέχειν τοῖς ἐν προσώπῳ καυχωμένοις. ἦσαν δὲ καὶ περὶ τῆς λογίας, τῆς εἰς τοὺς ἁγίους φροντίζοντες καλῶς. πρὸς ταῦτα οὖν ἀντιγράφει ὁ ἀπόστολος. καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται τοὺς ἐκβαλόντας τὸν παρανομήσαντα. ἔπειτα ἀξιώσασιν αὐτοῖς ἀνθικετεύει, καὶ μετανοήσαντα ἐκεῖνον κελεύει δεχθῆναι. ἐν αὐτῇ δὲ διδάσκει περὶ τοῦ νόμου, διαιρῶν τὸ γράμμα τοῦ νόμου. καὶ δείκνυσιν. ὅτι οὐ δεῖ λαμβάνειν τὰ γράμματα μόνον τοῦ νόμου, ἀλλ' ἐν αὐτοῦ τοῦ γράμματι τὴν διάνοιαν ἐρευνᾶν. οὐ γὰρ μόνον ῥῆμα ἐστιν ὁ νόμος, ἀλλ' ἐν τοῖς ῥητοῖς ἐστι, καὶ ὁ νοῦς τοῦ πνεύματος. ἔπειτα ὅτι τοῦ χριστοῦ ἐλθόντος, καινὴ κτίσις γέγονεν, καὶ οὐ δεῖ κατὰ τὸ παλαιὸν ζῆν. ἀλλ' ὡς ἐν καινῇ κτίσει, ἐν πᾶσιν ἀνανεοῦσθαι, καὶ ἀργὴν εἶναι λοιπὸν τὴν περιτομήν. ἀποδέχεται δὲ αὐτοὺς καὶ περὶ τῆς διακονίας, καὶ πρωτρέπεται αὐτὴν μᾶλλον πλεονάζειν. αἰτιώμενος δὲ τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καταλέγει πάντα, ἅπερ πέπονθε διὰ τὸν κύριον. καὶ τὰς ὀπτασίας δὲ διηγεῖται, ἅσπερ ἑώρακεν, εἴς τε τὸν παράδεισον, καὶ εἰς τὸν τρίτον οὐρανὸν ἁρπαγείς. εἶτα παραγγείλας μὴ ἁμαρτάνειν, ἀλλὰ μετανοεῖν τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐν εὐχαριστείᾳ, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν. ἔστι δὲ καὶ ταῦτα, ὁ πᾶς λόγος ἐστὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ περί τε ἑαυτοῦ, καὶ περὶ κορινθίων, καὶ τῶν ψευδαποστόλων. καὶ ἐκ τούτης τῆς ὑποθέσεως, πρόεισιν εἴς τε τὰ τῆς χάριτος θεοῦ, καὶ περὶ ἀγαθῆς πολιτείας, κατὰ τὸ εὐσυνείδητον, καὶ τὸ ἐναγώνιον, καὶ τὸ ἀφιλοχρήματον, καὶ περὶ τῆς μεταδοτικῆς ἀρετῆς, καὶ περὶ τῆς τῶν ψευδαποστόλων ἀλαζονείας καὶ πονηρίας.

IN SECVNDAM AD CORINTHIOS EPISTOLAM argumentum per Des. Erasmum Rot.

PRimum reddit causas Corinthijs, quare nõ reuiserit illos, quemadmodum pollicitus est epistola superiore: prius quædam præfatus de suis afflictionibus, quas ob euangelium Christi perpetiebatur, ostendens in tantis malis deum sibi fuisse solatio. Mox recõciliat Corinthijs eum, quem superiore epistola iusserat tradi satanæ, ut amanter reciperẽt castigatum, quem peccantem eiecerant. Hæc fermè capite primo ac secundo. Deinde prædicat studium suum in euangelio prædicando, obiter taxans ac notans cæteros pseudapostolos, qui suo seruientes quæstui, suæ studentes gloriæ, nusquã non pelliciebant ad legem Mosaicam, quam Christo sic conabantur admiscere, quasi sine huius accessione non esset spes salutis. Itaque umbris legis Mosaicæ præfert euangelij lucem: subinde adhortãs illos non ad ceremonias legis, sed ad conscientiã uitamq; Christo dignam: testans interim qua synceritate prædicauerit euangelium Christi, quantumq; malorũ eius gratia perpessus sit spe præmij cœlestis. Ad hæc indicat quibus in rebus sita sit potissimum Christiana pietas. Hæc tractãtur in calce capitis secũdi, capite tertio, quarto, quinto, & principio sexti. Nam reliqua huius capitis parte, simulq; initio proximi hortatur illos, ut agnoscẽtes dignitatem & sanctitatem suæ professionis, modis omnibus abstineant ab inquinamẽtis ethnicorum, cum quibus nihil esset illis cõmune. Quarto loco lenit superioris reprehensionis acerbitatem, collaudãs illorum obedientiam, quod epistolæ suæ, licet obiurgatrici, per omnia paruissent: gratulaturq;, quòd is mœror temporarius summum gaudium utriq; pepererit, uelut quum ex amaro pharmaco consequitur gratissima sanitas. Quinto loco quũ exemplo Macedonum, tum uarijs argumẽtis ac scripturarum testimonijs prouocat, ut pro sua quisque facultate, proq; animi propensione conferat aliquid in subsidium sanctorum qui Hierosolymis agebant, memor hoc sibi mandatũ à Petro: ad hoc negocij misso Tito cum altero collega, ut plerique putant, Luca, quos cõmendat Corinthijs, Hæc agit capite octauo & nono. Sexto, quos ante taxauit oblique, palàm insectatur pseudapostolos, qui fastu ac supercilio dignitatem ac maiestatem apostolicam præ se ferebant, Paulum in contemptum uocantes uelut humilem, ut qui cerdonicam exercuerit, uelut imperitum & infantem, ad hæc toties cæsum ac uexatum iniurijs. Aduersus hos autoritatem suam asserita pud Corinthios, testans nusquam sibi deesse autoritatem ac potestatem apostolicam, sed qua nolit uti, grauandis alijs, quemadmodum cæteri, sed tantum ad commodum suorum & Christi gloriam. Deinde præfatus ueniam stultitiæ, quòd de se glorioſius quædam dicere cogeretur: primum æquat se summis apostolis: deinde præfert etiam, idq; multis nominibus, uel quòd latius sparserit euangelij doctrinam, uel quòd unus gratuito eam tradiderit, neq; per se neq; per suos grauans Achaicos, uel quòd plura perpessus sit euangelij causa, quàm illorum quisquam: ea sibi gloriæ uertens, ob quæ quibusdam uidebatur contemptior. Porrò sermonis imperitiam agnoscens modestiæ causa, rerum scientiam sibi uindicat, ne quid uel hic desiderent. Postremo quoniam pseudapostoli fictis angelorum uisionibus sese uenditabant apud simplices, Paulus ueram & insignem adducit uisionem, se raptum in tertium usque cœlum, atq; illic edoctum, quæ captum hominum excedant. Hæc ferè capite decimo, undecimo, & duodecimo. Septimo, ne per pseudapostolos relabentur in pristina uitia, testatur sibi in animo esse, inuisere illos: cum autoritate interminãs, ne tales eos offendat, ut sui similis esse cogatur: aut ne, sicut epistola sæuire coactus est, ita presens quoq; sæuire cogatur, quod antehac non fecerit, quum suo iure potuisset. Hæc agit in calce capitis duodecimi, & capite decimotertio. Græcorum inscriptiones testantur, hanc epistolam missam è Philippis per Titum & Lucam. Cæterum argumenta quæ nullo autore, sed commoda breuitate habẽtur in Latinis codicibus, testantur, per eosdem missam è Troade: nam huius loci meminit capite secundo.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

EPISTOLA PAVLI AD CORINTHIOS SECVNDA

α ΠΑΥΛΟΣ ἀποστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τῇ οὔσῃ ἐν κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ ἀχαΐᾳ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐλογητὸς ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ θεὸς πάσης παρακλήσεως, ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ὑμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν, τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει διὰ τῆς παρακλήσεως, ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ. ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτως διὰ χριστοῦ περισσεύει, καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν. εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων, ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν, εἰδότες ὅτι ὡς κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτως καὶ τῆς παρακλήσεως.

β οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν, τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ ἀσίᾳ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν, ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς, ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται. εἰς ὃν ἠλπίκαμεν, ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται, συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων, τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστὶ, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

γ οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν, ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ, ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε, καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμέν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν

PAVLVS apostolus Iesu Christi per uoluntatē dei, ac Timotheus frater, cōgregatiōi dei quæ est Corinthi, unà cū sanctis omnibus qui sunt in tota Achaia: gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Benedictus deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui est pater misericordiarū, & deus omnis cōsolationis, consolans nos in omni afflictione nostra, in hoc ut possimus cōsolari eos qui sunt in quauis afflictione, per cōsolationē qua nosipsos consolatur deus. Quoniā sicut abundant afflictiones Christi in nobis, ita per Christū abūdat & cōsolatio nostra. Siue aūt affligimur, id fit pro uestri consolatione ac salute quæ operatur in tolerātia earūdem afflictionū, quas & nos patimur: siue cōsolationē accipimus pro uestri consolatione ac salute, spes etiam nostra firma est pro uobis, quū sciamus quod quemadmodū participes estis afflictionū, sic futuri sitis & cōsolationis. Non enim uolumus uos ignorare fratres, de afflictione nostra quæ nobis accidit in Asia, quoniam supra modū grauati fuimus supra uires, adeo ut desperauerimus etiā de uita. Quin ipsi in nobisipsis, sententiā mortis acceperamus, ne confideremus in nobisipsis, sed in deo, qui ad uitam suscitat mortuos, qui ex tāta morte eripuit nos, & eripit: in quo spem fixā habemus, quod etiā posthac erepturus sit, simul adiuuātibus et uobis, per deprecationē pro nobis, ut ex multis personis, pro dono in nos collato, p multos gratię agātur pro nobis: nam gloriatio nostra hęc est, testimoniū conscientiæ nostræ: quod cū simplicitate & synceritate dei, nō sapiētia carnali, sed per gratiā dei conuersati fuerimus in mundo, abūdantius aūt erga uos. Non em̄ alia scribimus uobis, q̄ quæ legitis aut etiam agnoscitis. Spero aūt quod usq; ad finem quoq; agnoscetis, quēadmodū & agnouistis nos ex parte, quoniam gloria uestra sumus, quēadmodum & uos nostra, in die domini Iesu. Et hac fiducia uolebā ad uos uenire prius, ut geminā apud uos inirē

χάριν ἔχωτε, καὶ εἰς ὑμᾶς ἐλθεῖν εἰς μακεδο-
νίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς
ὑμᾶς. καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν ἰου-
δαίαν. τοῦτο οὖν βουλευόμενος, μή τι ἄρα τῇ ἐ-
λαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρ-
κα βουλεύομαι; ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ
οὒ, οὔ. πιστὸς δὲ ὁ θεός, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς
ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναὶ, καὶ οὔ. ὁ γὰρ τοῦ θεοῦ υἱὸς
ἰησοῦς χριστός, ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἐ-
μοῦ καὶ σιλουανοῦ καὶ τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ
καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. ὅσαι γὰρ ἐπαγ-
γελίαι θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναί, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀ-
μήν, τῷ θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν. ὁ δὲ βεβαιῶν
ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς,
θεὸς, ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν
ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις
ἡμῶν.

α ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν
ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον
εἰς κόρινθον. οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πί-
στεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ
γὰρ πίστει ἑστήκατε.

β ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν
λύπῃ πρὸς ὑμᾶς. εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς
ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐ-
μοῦ; καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτό, ἵνα μὴ ἐλ-
θὼν, λύπην σχῶ, ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν. πε-
ποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς, ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ πάν-
των ὑμῶν ἐστιν. ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως, καὶ συ-
νοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν, διὰ πολλῶν δα-
κρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην
ἵνα γνῶτε, ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς. εἰ
δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ'
ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ πάντας ὑμᾶς. ἱκα-
νὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη, ἡ ὑπὸ τῶν
πλειόνων. ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρί-
σασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μή πως τῇ περισσο-
τέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος. διὸ παρακα-
λῶ ὑμᾶς, κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην. εἰς τοῦτο
γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ
εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε. ᾧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ
ἐγώ. καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισ-
μαι, δι' ὑμᾶς ἐν προσώπῳ χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονε-
κτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ σατανᾶ. οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοή-
ματα ἀγνοοῦμεν.

γ ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν τρωάδα, εἰς τὸ εὐαγγέλιον
τοῦ χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν κυρίῳ,
οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑ-
ρεῖν με τίτον τὸν ἀδελφόν μου, ἀλλὰ ἀποταξά-
μενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς μακεδονίαν. τῷ δὲ
θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν
τῷ χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐ-
τοῦ

gratiã, & p uos ptrãsire in Macedoniã, & rursum à Macedonia uenire ad uos, ac à uobis deduci in Iudæã. Hoc igitur quũ in aĩo uersarẽ, nuncubi leuitate sum usus? aut nũ quæ cogito, secũdũ carnẽ cogito? Vt sit apud me quod est, etiã, etiã, & quod est, nõ, non. Imò fidelis deus q̃ sermo noster erga uos, nõ fuit etiã & nõ. Nam dei filius Iesus Christus, q̃ inter uos p nos prædicatus est, p me & Syluanũ ac Timotheũ, nõ fuit etiã & nõ, sed etiã p ipsum fuit. Quotq̃t enim sunt promissiones dei, p ipsum sunt etiã, & p ipsum amẽ, deo ad gloriã p nos. Porrò q̃ cõfirmat nos unà uobiscũ in Christũ: & q̃ unxit nos, deus est: q̃ etiã obsignauit nos, deditq̃ arrã spíritus in cordib. nostris. Ego uero testẽ deũ inuoco in animã meã, q̃ parcens uobis, nõdũ uenerim Corinthũ, nõ q̃ dominemur uobis noĩe fidei, sed adiutores sumus gaudij uestri: nã fide statis. Sed de 11
creui apud memetipsum hoc, non iterũ cũ dolore ad uos uenire. Nam si ego mœrore uos afficiã, & q̃s est q̃ exhilaret me, nisi is qui mœrore afficit ex me? Et scripsi uobis hoc ipsum: ne si uenissem ad uos, dolorẽ caperẽ ex his, ex q̃bus oportebat me capere uoluptatẽ: fiduciã hãc habẽs erga uos oẽs, q̃ meũ gaudiũ omniũ uestrũ sit. Nã ex multa afflictiõe & anxietate cordis scripsi uobis, p multas lachrymas, nõ ut mœrore afficeremini, sed ut cognosceretis charitatẽ quã habeo abũdãtius erga uos. Quòd si q̃s dolore affecit, nõ me dolore affecit, sed ex parte, ne aggrauẽ omneis uos. Sufficit ístiusmodi homini increpatio hæc, quæ facta est à plurib. adeo ut è diuerso magis cõdonare debeatis & consolari: ne quo modo fiat, ut immodico dolore absorbeat̃ huiusmodi. Quapropter obsecro uos, efficite ut ualeat in illũ charitas. Nã & in hoc scripserã ut cognoscerẽ probationẽ uestri an ad oĩa obedientes sitis. Cui uero cõdonatis aliq̃d, & ego cõdono. Nã et ego si q̃d cõdonaui, cui cõdonaui, propter uos cõdonaui in cõspectu Christi, ne occuparemur à satana. Non eñ illius cogitatiões ignoramus. Cęterũ quũ uenissem Troadẽ in euãgeliũ Christi, & ostiũ mihi esset apertũ p dñm, nõ habui relaxationẽ spũ meo, eo quod nõ inuenissem Titũ fratrẽ meũ, sed dimissis illis abij in Macedoniã. Deo aũt gratia, qui semper triũphat p nos in Christo, & odorẽ notitię

suæ

τῆ φανερουμένη, δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ. ὅτι χρι-
στοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ, ἐν τοῖς σωζομένοις, καὶ
ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. οἷς μὲν ὀσμὴ θανάτου, εἰς
θάνατον. οἷς δὲ ὀσμὴ ζωῆς, εἰς ζωήν. καὶ πρὸς
ταῦτα τίς ἱκανός; οὐ γάρ ἐσμεν ὡς οἱ πολλοὶ κα-
πηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλι-
κρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ θεοῦ, κατ' ἐνώπιον τοῦ θεοῦ,
ἐν χριστῷ λαλοῦμεν.

ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν. εἰ μὴ
χρήζομεν ὥς τινες συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑ-
μᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν; ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν, ὑμεῖς
ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν γινω-
σκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀν-
θρώπων, φανερούμενοι, ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ χριστοῦ,
διακονηθεῖσα, ὑφ' ἡμῶν ἐγγεγραμμένη, οὐ μέλα-
νι, ἀλλὰ πνεύματι θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λι-
θίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίαις σαρκίναις.

πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ χρι-
στοῦ πρὸς τὸν θεόν, οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυ-
τῶν λογίσασθαί τι ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης
ἡμῶν ἐκ τοῦ θεοῦ. ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακό-
νους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ
πνεύματος. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτέινει, τὸ δὲ
πνεῦμα ζωοποιεῖ. εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου
ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λιθοις ἐγένηθη
ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύασθαι ἀτενίσαι οὺς υἱοὺς
ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον μωσέως, διὰ τὴν δόξαν
τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουμένην, πῶς
οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ πνεύματος ἔσται ἐν
δόξῃ; εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως δόξα,
πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαι-
οσύνης ἐν δόξῃ. καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδο-
ξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερ-
βαλλούσης δόξης. εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον,
διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δό-
ξῃ. ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παῤ-
ῥησίᾳ χρώμεθα, καὶ οὐ καθάπερ μωσῆς ἐτίθει
κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀ-
τενίσαι τοὺς υἱοὺς ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταρ-
γουμένου, ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄ-
χρι γὰρ τῆς σήμερον, τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀ-
ναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνα-
καλυπτόμενον, ὅτι ἐν χριστῷ καταργεῖται. ἀλλ'
ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται μωσῆς κεί-
λυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται. ἡνίκα
δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς κύριον, περιαιρεῖται τὸ κά-
λυμμα. ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν. οὗ δὲ τὸ
πνεῦμα κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία. ἡμεῖς δὲ πάν-
τες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν κυ-
ρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μετα-
μορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ κυ-
ρίου πνεύματος.

δια

suæ manifestat per nos in omni loco. Quo
niam Christi bona fragrantia sumus deo,
in his q̃ salui fiunt: & in his qui pereũt, his
quidem odor mortis ad mortem: illis uero
odor uitæ ad uitã. Et ad hęc quis idoneus?
Nõ enim sumus ut plerique cauponãtes ser
monẽ dei, sed uelut ex synceritate, sed ue-
lut ex deo in cõspectu dei per Christũ lo-
quimur. Incipimus rursus nosipsos cõ- 111
mendare. Nũ egemus ut nonnulli cõmen-
datitijs epistolis apud uos, aut à uobis cõ-
mẽdatitijs? Epistola nostra uos estis, inscri
pta in cordibus nostris: quę intelligitur &
legit̃ ab omnibus hominib. dum declara-
tis q̃ estis epistola Christi, subministrata, à
nobis inscripta, nõ atramento, sed spũ dei
uiuentis, nõ in tabulis lapideis, sed in tabu
lis cordis carneis. Fiduciã aũt huiusmo-
di habemus per Christũ erga deum, nõ q̃
idonei simus, ex nobisipsis cogitare quic q̃
tan q̃ ex nobisipsis: sed si ad aliquid idonei
sumus, id ex deo est, q̃ et idoneos fecit nos
ministros noui testamẽti, nõ literæ sed spi-
ritus: nam litera occidit, spũs aũt uiuificat.
Quòd si administratio mortis in literis, de
formata in saxis, fuit in gloria, adeo ut nõ
possent oculos intẽdere filij Israel in faciẽ
Mosi, propter gloriã uultus eius, quę abo
letur: cur nõ potius administratio spũs erit
in gloria? Nã si administratio condemna-
tionis gloria, multo magis excellit admini
stratio iustitiæ in gloria. Quandoquidẽ ne
glorificatũ quidẽ fuit, q̃ glorificatũ est in
hac parte, propter eminẽtẽ gloriã. Etenim
si quod abolet̃ fuit in gloria, multo magis
id quod manet, est in gloria. Itaq̃ quum ha
beamus huiusmodi spem, multa libertate
utamur: et nõ quemadmodũ Moses pone
bat uelamen in facie sua, ne intenderẽt filij
Israel in finẽ eius quod abolebat̃. Sed ob-
cæcati sunt sensus illorũ. Nã usq̃ ad diem
hodiernũ, idem uelamen in lectione uete-
ris testamenti manet, nec tollit̃ uelũ, quod
per Christũ abolet̃: sed ad hunc usq̃ diem
quũ legitur Moses, uelamen cordib. illorũ
impositũ est: at ubi conuersi fuerint ad do-
minum, tolletur uelamẽ. Dñs aũt spiritus
est. Porrò ubi spiritus domini, ibi libertas.
Nos autem omnes retecta facie, gloriã do
mini in speculo repræsentãtes, ad eandem
imaginem transformamur à gloria in glo-
riam, tanquam à domini spiritu.

B 3 Propterea

3 ἀλλ᾽ ὥσπερ ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ᾽ ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας, συνιστάνοντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.

4 εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον, ἐν οἷς ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ χριστὸν ἰησοῦν κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ ἰησοῦν. ὅτι ὁ θεὸς, ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, τῆς δόξης τοῦ θεοῦ ἐν προσώπῳ ἰησοῦ χριστοῦ. ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν, ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ᾽ οὐ στενοχωρούμενοι. ἀπορούμενοι ἀλλ᾽ οὐκ ἐξαπορούμενοι. διωκόμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. καταβαλλόμενοι, ἀλλ᾽ οὐκ ἀπολλύμενοι. πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.

11 ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν. ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα, καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν, εἰδότες, ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν κύριον ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. τὰ γὰρ πάντα δι᾽ ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν, περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. διὸ οὐκ ἐγκακοῦμεν, ἀλλ᾽ εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ᾽ ὁ ἔσω ἀνακαινοῦται ἡμέρα καὶ ἡμέρα. τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ᾽ ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν, μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα. τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.

5 οἴδαμεν γὰρ, ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ, ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες. εἴ γε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα. καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει

Propterea quũ miniſterium hoc habea- IIII
mus, ut noſtri miſertus eſt deus, haud de-
generamus, ſed reiecimus occultamẽta de
coris, nõ uerſantes per aſtutiã, neq; dolo
tractãtes uerbũ dei, ſed manifeſtatiõe ueri-
tatis, cõmendãtes noſipſos apud omnẽ cõ
ſcientiã hominũ, in cõſpectu dei. Quod
ſi adhuc uelatũ eſt euangeliũ noſtrũ, in his
qui pereũt uelatũ eſt: in quibus deus huius
ſeculi excæcauit ſenſus incredulorũ, ne il-
lucesceret illis lumẽ euãgelij gloriæ Chri-
ſti, q eſt imago dei. Nõ enim noſipſos præ
dicamus, ſed Chriſtũ Ieſum dñm: nos aũt
ſeruos ueſtros propter Ieſum. Qm̃ deus
eſt, q iuſſit è tenebris lucẽ illucescere, q lu-
xit in cordibus noſtris, ad illuminationem
cognitiõis gloriæ dei, in facie Ieſu Chriſti.
Habemus aũt theſaurũ hũc in teſtaceis ua-
ſculis, ut uirtutis eminẽtia ſit dei, & nõ ex
nobis, dũ in oĩbus premimur, at nõ anxij
reddimur: laboramus, at non deſtituimur:
perſequutionẽ patimur, at nõ in ea deſeri-
mur: deijcimur, at nõ perimus: ſemp mor-
tificationẽ dñi Ieſu in corpore circũferen-
tes, ut & uita Ieſu in corpore noſtro mani-
feſteť. Semper enim nos qui uiuimus, in
mortẽ tradimur propter Ieſum, ut & uita
Ieſu manifeſtetur in mortali carne noſtra.
Itaq; mors qdẽ in nobis agit, uita uero in
uobis. Cæterũ quũ habeamus eundẽ ſpiri
tum fidei, iuxta illud quod ſcriptũ eſt: Cre
didi, & ideo loquutus ſũ: & nos credimus,
quapropter & loquimur, ſciẽtes quod qui
ſuſcitauit dñm Ieſum, nos quoq; p Ieſum
ſuſcitabit, & cõſtituet uobiſcum. Nam oĩa
propter uos, ut beneficiũ quod exundauit,
pluribus gratias agẽtibus exuberet in glo-
riã dei. Propterea nõ defatigamur ſed quã-
uis externus homo noſter corrumpiť, in-
ternus tamen renouať in dies ſingulos. Nã
momẽtanea leuitas afflictionis noſtræ mi-
re ſupra modum æternũ põdus gloriæ pa-
rit nobis, dum nõ ſpectamus ea quæ uiden
tur, ſed ea quæ nõ uidẽtur. Nã quę uidenť,
tẽporaria ſunt: at quæ nõ uidentur, æterna.

Scimus enĩ quod ſi terrenũ noſtrũ do- V
miciliũ huius tabernaculi deſtructũ fuerit,
ædificationẽ ex deo habemus, domiciliũ
nõ manufactũ, æternũ in cœlis. Nã in hoc
gemimus, domicilio noſtro qđ è cœlo eſt,
ſuperinduí deſiderãtes. Si tamẽ induti, nõ
nudi reperiemur. Etenim qui ſumus in hoc

taber-

σκήνει, στενάζομεν βαρούμενοι, * ἐφ' ᾧ Alias ἐπὶ τούτῳ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς. ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος. θαρροῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου. διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους.

θαρροῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν κύριον. διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι. τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθόν, εἴτε κακόν. εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, θεῷ δὲ πεφανερώμεθα. ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι. οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ. εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν. ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς, κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον. καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι. ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἔτι γινώσκομεν.

ὥστε εἴ τις ἐν χριστῷ, καινὴ κτίσις, τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα. τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς. ὡς ὅτι θεὸς ἦν ἐν χριστῷ, κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. ὑπὲρ χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ θεοῦ παρακαλοῦντος διὰ ἡμῶν, δεόμεθα ὑπὲρ χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ θεῷ. τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη θεοῦ ἐν αὐτῷ.

συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν, μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς. λέγει γάρ καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας. μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία, ἀλλ' ἐν

tabernaculo, gemimus onerati: propterea quod nolimus exui, sed superinduí, ut absorbeatur mortalitas à uita. Porrò q̃ parauit nos in hoc ipsum, deus est: q̃ ídē dedit nobis arrabonē spūs. Itaq; bono aīo sumus semp, & scimus q̃ quū domi sumus in corpore, pegrinamur à deo. Per fidē enim ambulamus, nō per speciē. Cōfidimus aūt & p̃bamus magis, p̃egre abesse à corpore, & præsentes adesse ap̃d deū. Quapropter cōtendim⁹, siue domi præsentes, siue foris peregre agentes, ut illi placeamus. Oēs eīn nos manifestarí oportet coram tribunali Christí, ut reportet unusq̃sq; ea quæ fiunt per corpus, iuxta id quod fecit, siue bonū siue malū. Sciētes igitur terrorē illum dñi, suademus hominib. deo uero manifesti sumus. Spero aūt nos et in cōscientijs uestris manifestos esse. Non enim iterū nosipsos cōmendamus uobis, sed occasionem damus uobis gloriādi de nobis, ut aliq̃d habeatís aduersus eos qui in facie gloriant̃, et nō in corde. Nā siue insanimus, deo insanimus: siue sani sumus, uobis sani sum⁹. Charitas enim Christi cōstringit nos, iudicantes illud, q̃ si unus p̃ omnib. mortuus fuit, ergo oēs mortui fuerūt: & pro oībus mortuus est, ut qui uiuunt, posthac non sibi uiuant, sed ei qui p̃ ipsis mortuus est & resurrexit. Itaq; nos posthac neminē nouimus secūdū carnem. Porrò etiā si cognouimus Christū secundū carnem, nunc tamen nō amplius nouimus. Proinde si quis est in Christo, noua creatura est. Vetera prætrierunt, ecce noua facta sunt omnia. Omnia aūt ex deo, qui recōciliauit nos sibi per Iesum Christū, deditq; nobis ministerium recōciliationis: quandoquidē deus erat in Christo, mundū reconciliās sibi, nō imputans eis peccata sua, & posuit in nobis sermonē recōciliationis. Itaq; nomine Christi legatione fungimur: tanq̃ deo uos obsecrante per nos, rogamus, p̃ Christo, reconciliemini deo: eum enim qui nō nouit peccatum, pro nobis peccatū fecit, ut nos efficeremur iustitia dei per illum. Quin & VI adiuuātes obsecramus, ne in uacuum gratiam dei receperitis. Dicit enim: In tempore accepto exaudiui te, & in die salutis succurrí tibi. Ecce nunc tempus acceptū, ecce nūc dies salutis. Ne quam usquam demus offensionē, ne reprehēdatur ministerium,

ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις, ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις, ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ, ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν, διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς. ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι. ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν. ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι. ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες. ὡς πτωχοί, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες. ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.

11 τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς Κορίνθιοι. ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται. οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν, στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος; τίς δὲ συμφώνησις χριστῷ πρὸς βελίαρ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου; τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς θεοῦ ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶπεν ὁ θεός. ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν θεός. καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός. διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει κύριος. καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε, κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς, καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει κύριος παντοκράτωρ.

12 ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ θεοῦ. χωρήσατε ἡμᾶς. οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω. προείρηκα γάρ, ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

13 πολλή μοι παρρησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι κατάκλησις ὑπὲρ ὑμῶν. πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν. καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι. ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι. ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἐν τῇ παρουσίᾳ τίτου. οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει, ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν

sed in ꝯibus cõmendemus nosipsos ut dei ministri, in tolerãtia multa, in afflictionib. in necessitatib. in anxietatib⁹, in plagis, in carceribus, in seditionib. in laborib⁹, in uigilijs, in ieiunijs, ĩ puritate, in sciẽtia, in animi lenitate, in benignitate, in spũ sancto, in charitate nõ simulata, ĩ sermone ueritatis, in potẽtia dei, per arma iustitiæ dextra ac sinistra, p gloriã & ignominiã, per cõuitia & laudes: quasi impostores, & tamen ueraces: quasi ignoti, & tñ noti: quasi moriẽtes, & ecce uiuimus: quasi correpti, et non occisi: quasi dolentes, semp tamen gaudentes: quasi pauperes, multos tamen ditãtes: ut nihil habẽtes, & tamen oĩa possidentes.

Os nostrũ apertum est erga uos Corinthij: cor nostrũ dilatatũ est: nõ estis angusti in nobis, sed angusti estis in uiscerib⁹ uestris. Eandẽ autẽ remunerationẽ ut à filijs exigo. Dilatemini & uos, ne ducatis iugũ cũ incredulis. Quod eñ consortiũ iustitiæ cũ iniustitia? aut quæ cõmunio luci cũ tenebris? aut quæ cõcordia Christo cũ Belial? aut quæ pars fideli cũ infideli? aut qd cõuenit templo dei cũ simulacris? Nã uos templũ estis dei uiuentis, quemadmodũ dixit deus: Inhabitabo in illis, & inambulabo, & ero illorũ deus: et ipsi erunt mihi populus. Quapropter exite de medio illorũ, & separemini ab illis, dicit dñs: & immundũ ne tetigeritis, & ego suscipiã uos, et ero uobis loco patris, & uos eritis mihi uice filiorũ ac filiarũ: dicit dñs oñipotẽs. Has VII igit̃ p̃missiones quũ habeamus carissimi, mũdemus nosipsos ab omni iq̃namento carnis ac spũs, p̃ficiẽtes sanctimoniã cum timore dei. Capaces estote nostri: neminẽ læsimus, neminẽ corrupimus, neminẽ fraudauimus. Nõ hoc ad cõdemnationẽ uestri dico. Siquidẽ iam ante dixi uobis, q̃ ĩ cordibus nostris estis ad cõmoriendũ & cõuiuendum. Multa mihi fiducia erga uos, multa mihi gloriatio de uobis, ĩpletus sum cõsolatione, uehemẽter exundo gaudio in omni afflictione nostra. Etẽm quũ uenissemus in Macedoniã, nullam habuit relaxationẽ caro nostra, sed in oñibus affligebamur. Foris pugnæ, intus terrores. Verũ q̃ consolat̃ humiles, cõsolatus est nos deus p aduentũ Titi: nõ solum aũt per aduentum illius, uerũetiam per cõsolationem quam ille accepit de uobis, cũ annunciaret nobis

uestrum

ὑμῶν ὦλυπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμόν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ, ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι. ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς. νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν. ἡ γὰρ κατὰ θεὸν λύπη, μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται. ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται. ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν, ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν. ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι. ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος, ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν. ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην, ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτως καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη. καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν. χαίρω ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

κα Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν ἀδελφοί, τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας, ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. ὅτι κατὰ δύναμιν, μαρτυρῶ, καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι, μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ κυρίῳ, καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος θεοῦ, εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον, ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτως καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.

κβ ἀλλ' ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε

uestrũ desiderĩũ, uestrũ fletum, uestrũ pro me studiũ, adeo ut magis gauisus fuerim. Nã etiã si cõtristaui uos ꝑ epistolã, nõ me pœnitet, etiã si pœnituisset. Video nãq; ꝙ epistola illa, tametsi ad tempus cõtristauit uos. Nunc gaudeo, non ꝙ cõtristati fueritis, sed ꝙ cõtristati sitis ad pœnitentiã. Nã contristati estis secundũ deũ, sic ut nulla in re detrimento sitis affecti ꝑ nos. Nam q̃ secundũ deum est dolor, is pœnitentiã ad salutem haud pœnitendã parit: cõtrà mundi dolor mortẽ adfert. Ecce em̃ istuc ipsum, ꝙ secundũ deum cõtristati fuistis, quãtam in uobis genuit solicitudinem, imò satisfactionem, imò indignationẽ, imò timorẽ, imò desiderĩũ, imò æmulationẽ, imò uindictam. Siquidẽ ubiq; cõmendastis uosipsos, ꝙ puri sitis in eo negocio. Proinde tametsi scripsi uobis, nõ id feci eius causa qui læserat, nec eius causa qui læsus fuerat, sed ob id ut palã fieret studiũ uestrũ pro nobis apud uos in cõspectu dei. Idcirco consolationẽ accepimus ex cõsolatione uestri: qm uberius insup gauisi fuim⁹ ob gaudiũ Titi, ꝙ refocillatus sit spũs illius ab oĩbus uobis, ꝙ si quid apud illũ de uobis gloriatus sum, nõ fuerim pudefactus, sed ut oĩa cum ueritate loquuti sumus uobis, ita & gloriatio nostra qua usus erã apud Titũ, ueritas facta est. Et uiscera illius maiorẽ in modũ erga uos affecta sunt, dũ recolit omniũ uestrum obedientiã, quẽadmodũ cum timore ac tremore exceperitis ipsum. Gaudeo ꝙ in oĩb. confidã uobis. Certiores aũt VIII uos facio fratres, de gratia dei quæ data fuit in ecclesijs Macedoniæ, quoniã ꝑ multam probationem afflictionis exuberauit gaudiũ illorum, et profunda paupertas illorum exundauit in diuitias simplicitatis ipsorũ. Nã pro uiribus testor, etiã supra uires prõpti fuerunt, multa cũ obtestatione rogãtes nos, ut beneficiũ & societatẽ ministerij suscideremus in sanctos: ac nõ quatenus sperabamus, quinetiã semetipsos dederunt primũ dño, deinde & nobis per uoluntatem dei, in hoc ut adhortaremur Titum, ut quemadmodũ ante cœpisset, ita et cõsummaret hanc quoq; erga uos beneficentiã. Imò quẽadmodũ ubiq; abũdatis fide & sermone & sciẽtia & oĩ diligẽtia & in ea quæ ex uobis erga nos est charitate, facite ut in hac quoq; beneficẽtia abundetis

τε. οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων. γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὤν, ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε. καὶ γνώμην δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι. νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτως καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν. εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει. οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλῖψις, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης, καθὼς γέγραπται. ὁ τὸ πολύ, οὐκ ἐπλεόνασε. καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησεν. χάρις δὲ τῷ θεῷ, τῷ δόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου, ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο, σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς. συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφόν, οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, συνέκδημος ἡμῶν σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ὑμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου δόξαν, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν, προνοούμενοι καλὰ, οὐ μόνον ἐνώπιον κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων. συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς, εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ. τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε καὶ εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοί ἐστι τὸ γράφειν ὑμῖν. οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι, καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθισε τοὺς πλείονας. ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ἵνα καθὼς ἔλεγον, παρεσκευασμένοι ἦτε.

μήπως

detis. Nō ſecundū imperiū loquor, ſed per ſollicitudinē erga alios, etiā ueſtrę dilectionis ſynceritatē approbās. Noſtis ēm beneficentiā dñi noſtri Ieſu Chriſti, ꝙ propter uos pauꝑ factus ſit, quū eſſet diues, ut uos illius paupertate diteſceretis. Et cōſiliū in hoc do, nā hoc uobis cōducit: ꝙ quidē non ſolū facere, uerū etiā uelle iam cœpiſtis anno ſuperiore. Nunc aūt & illud quod facere cœpiſtis, perficite: ut quemadmodum uoluntas prōpta fuit, ita & pficiatis ex eo ꝙd poteſtis. Etēm ſi prius adſit animi prōptitudo, ea iuxta quicqd illud eſt qd' poſſi det aliquis, accepta eſt, nō iuxta id qd' non poſſidet. Nō enim ut alijs relaxatio ſit, uobis aūt anguſtia, ſed ut ex æquabilitate in præſenti tēpore ueſtra copia illorū ſuccurrat inopię, & illorum copia ueſtræ ſuccurrat inopię, ut fiat ęquabilitas, quēadmodū ſcriptū eſt: Qui multū habebat, huic nihil ſupfuit: & qui paulū habebat, is nihilominus habuit. Gratia aūt deo qui dedit eādē ſollicitudinē ꝓ uobis in corde Titi, ꝙ exhortationē acceperit: quin potiꝰ quū eſſet diligētior, ſuapte ſpōte ad uos uenerit. Miſimus aūt unà cū illo fratrē eum cuius laus eſt in euāgelio ꝓ oēs eccleſias: nec id ſolū, uerum etiā delectus eſt ab eccleſijs, comes pegrinationis noſtræ, cū hac beneficentia ꝙ adminiſtrat' à nobis ad eiuſdē dñi gloriā, & animi ueſtri prōptitudinem: declinātes hoc, ne ꝙs nos carpat ī hac exuberātia quę adminiſtrat' à nobis, procurantes honeſta, nō tantū coram dño, ſed etiā corā hoībus. Miſimus aūt una cū illis fratrē noſtrū, quē ꝓbaueramus in multis ſæpenumero diligentē, nūc aūt multo diligentiorē, ob multam fiduciā, quā habeo erga uos, ſiue Titi noīe, qui ſocius meus eſt, & erga uos adiutor, ſiue aliorū, qui fratres noſtri ſunt & lēgati eccleſiarū, gloria Chriſti. Proinde documentū charitatis ueſtræ & noſtræ de uobis gloriationis, in eos demonſtretis etiam in cōſpectu eccleſiarū. Nam de ſubmi- IX niſtratione quidem quæ fiat in ſanctos, ſuperuacuū eſt mihi ſcribere uobis. Noui ēm prōptitudinem animi ueſtri, quā de uobis iacto apud Macedones, ꝙ Achaia parata eſt ab āno ſupiore, & ueſtrū exēplū, ꝓuocauit cōplures. Miſi tn̄ hos fratres, ne gloria noſtra qua glorior de uobis, īanis fiat ī hac parte, ut quēadmodū dicebā parati ſitis,

ne quo

μὴ πως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς, ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην, παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκεκηρυγμένην εὐλογίαν ὑμῶν, τοῦτο ἑτοίμην εἶναι, οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὡσπερ πλεονεξίαν. τοῦτο δέ, ὁ σπείρων φεισομένως, φεισομένως καὶ θερίσει. καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει. ἕκαστος καθὼς προῄρηται τῇ καρδίᾳ, μὴ ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεός. δυνατὸς δὲ ὁ θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς, ἵνα ἐν παντὶ πάσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. καθὼς γέγραπται. διεσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησι, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσει, καὶ πληθυνεῖ τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσει τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι, εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ. ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ περισσεύουσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν * εὐχαριστιῶν τῷ θεῷ, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης, δοξάζοντες τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας, καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν αὐτοπροσώπων ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ θεοῦ ἐφ' ὑμῖν. χάρις δὲ τῷ θεῷ, ἐπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.

* Alias εὐχαριστοῦντι

ιγ αὐτὸς δὲ ἐγὼ παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαρρῶ εἰς ὑμᾶς. δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαρρῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι, ἐπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς, ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας, ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα. τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικὰ, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ θεῷ πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων, λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ χριστοῦ, καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοὴν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή. τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ χριστοῦ

ne quo pacto fiat, ut si mecū uenerint Macedones, & offenderint uos īparatos, nos pudore suffundamur, ut ne dicā uos ī hoc argumēto gloriatiōis. Proinde necessariū arbitratus sum adhortari fratres, ut prius accederēt ad uos, & præpararēt iam ante ꝓmissam bonā collationem uestrā, ut ea sit in prōptu, sic tanq̄ bona collatio, & nō tanq̄ fraudatio. Illud aūt *dico*: Qui sementē facit parce, is parce messurus est. Et q̄ sementem facit, libenter ac benigne largiēdo, copiose messurus est, unusquisq; secundū ꝓpositū cordis, nō ex molestia aut necessitate: nam hilarē datorem diligit deus. Potēs est aūt deus efficere, ut totum beneficiū in uos exuberet: ut in oībus omnē sufficiētiā habentes, exuberetis in omne opus bonū, quemadmodū scriptū est: Dispersit, dedit pauperib. iustitia eius manet ī seculū. Porrò q̄ suppeditat semen seminānti, is & panē in cibū suppeditet, & multiplicet sementē uestrā, & augeat ꝓuentus iustitiæ uestræ, ut in oībus locupletemini, in omnē simplicitatem, quæ ꝓ nos efficit, ut gratiæ agātur deo. Nā functio huius ministerij nō solum supplet ea quæ desūt sanctis, uerūetiā exuberat in hoc, q̄ per multos agantur gratiæ deo, q̄ per ꝓbationem ministerij huius glorificant deū sup̄ obediētia cōsensus uestri in euangeliū Christi, & de simplicitate cōmunicationis in ipsos, & in omneis, & in illorū oratione ꝓ uobis, q̄ desiderāt uos ꝓpter eminētem gratiā dei in uobis. Gratia autem deo sup̄ inenarrabili suo munere.

Cæterū ipse ego Paulus obsecro uos ꝓ lenitatem & māsuetudinem Christi, q̄ iuxta faciem quidē humilis sum inter uos, absens tamē audax sum erga uos. Rogo aūt uos, ne præsens audeā ea fiducia, qua cogito audax fuisse in quosdā, qui putāt nos uelut secundū carnem ambulare: nam in carne ambulātes non secundū carnem militamus. Sīq̄dem arma militiæ nostrę non carnalia sunt, sed potentia deo, ad demolitionem munitionū, quib. cōsilia demolimur, & oēm celsitudinē quæ extollit aduersus cognitionē dei, & captiuā ducimus omnē cogitatiōnem ad obediendū Christo, & in promptu habemus uindictā aduersus omnem inobedientiā, quum impleta fuerit uestra obedientia. Quæ in cōspectu sunt, uidetis? Si quis de seipso cōfidit, quòd Chri

sti

σοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς χριστοῦ. ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐ καταισχυνθήσομαι, ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν, ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαί, φησι, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραὶ, ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενὴς, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοι ἐσμὲν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ. οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστάντων, ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιοῦσιν. ἡμεῖς δὲ οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ θεὸς μέτρου ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν. οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτούς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ, οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν, μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν, εἰς περισσείαν, εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι. ὁ δὲ καυχώμενος ἐν κυρίῳ καυχάσθω. οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ κύριος συνίστησιν.

κθ ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου. ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς θεοῦ ζήλῳ. ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ χριστῷ. φοβοῦμαι δὲ, μή πως ὡς ὁ ὄφις ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτως φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν χριστόν.

λ εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον ἰησοῦν κηρύσσει, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον, ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἀνείχεσθε. λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων. εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει. ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα ἐμαυτὸν ταπεινῶν, ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν; ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν. καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα

τινός

sti sit, illud rursum perpendat ex seipso, ꝙ quemadmodum ipse Christi est, ita et nos Christi sumus. Nam si et amplius quippiã glorier de potestate nostra, quã dedit dñs nobis in ædificationẽ, & nõ in destructionem uestri, non pudefiã, ne uidear ceu per terrefacere uos per epistolas. Nam epistolæ quidẽ, inquit, graues sunt & robustę, at præsentia corporis infirma, & sermo contemptus. Hoc reputet ꝙ istiusmodi est, ꝙ quales sumus sermone ꝑ epistolas, quũ absumus, tales sumus & quũ adsum⁹, facto, Non eñ sustinemus inserere, aut cõferre nosipsos cum quibusdã, ꝙ seipsos cõmendant. Sed isti nõ intelligunt, ꝙ ipsi inter se se seipsos metiunt̃, & comparãt semet sibi. At nos nõ in immẽsum gloriabimur, uerũ iuxta mensurã regulæ, qua partitus est nobis deus, mensura ꝑtingendi etiã usq; uos. Non eñ quasi nõ ꝑtingamus usq; ad uos, extẽdimus nosipsos supra modũ. Nã usq; ad uos quoq; ꝓuenimus in euãgelio Christi, nõ in immensum gloriantes sup alienis laboribus: sperãtes futurũ, ut suboleſcente fide uestra ĩ uobis, magnificemur iuxta regulã nostrã in exuberantiã: ut ijs quoq; regionibus quæ ultra uos sunt, euangelizẽ, nõ per alienã regulam, ut de his quæ parata sunt gloriemur: sed ꝙ gloriat̃, in dño glorietur. Nõ enim ꝙ seipsum cõmendat, ille probatus est, sed is quem dñs cõmendat.

Vtinã tolerasſetis me paulisper in insi- xi
pietia mea: imò & suffertis me: nam zelotypus sum erga uos, dei zelo. Adiunxi eñ uos uni uiro, ut uirginẽ castã exhiberetis Christo: sed metuo ne quà fiat, ut quemadmodũ serpẽs Euã decepit uersutia sua, ita corrũpant̃ sensus uestri à simplicitate, quæ erat erga Christũ. Nam si is ꝙ uenit, aliũ Iesum prędicat, quẽ nõ prędicauimus: aut si spiritũ aliũ accipitis, quẽ non accepistis, aut euangeliũ aliud quod nõ accepistis, recte sustinuissetis. Arbitror enim me nihilo inferiorẽ fuisſe eximijs apostolis. Cæterũ licet impitus sim sermone, nõ tamen scientia. Verũ ubiq; manifesti fuimus in oñib. erga uos. Num illud peccaui, ꝙ meipsum humiliarim, ut uos exaltaremini, ꝙ gratuito euangelium dei prædicauerim uobis? Cęteras ecclesias deprædat⁹ sum accepto ab illis stipẽdio, quo uobis inseruirẽ. Et cũ apud uos essem & egerẽ, non onerosus fui

cuiq̃

οὐδενός. τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ μακεδονίας. καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω. ἔστιν ἀλήθεια χριστοῦ ἐν ἐμοὶ, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς ἀχαΐας. διὰ τί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ θεὸς οἶδεν. ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν, τῶν θελόντων ἀφορμὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται εὑρεθῶσι, καθὼς καὶ ἡμεῖς.

κε οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους χριστοῦ. καὶ οὐ θαυμαστόν. αὐτὸς γὰρ ὁ σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός. οὐ μέγα οὖν, εἰ καὶ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται, ὡς διάκονοι δικαιοσύνης, ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. πάλιν λέγω, μή τίς με δόξῃ ἄφρονα εἶναι, εἰ δὲ μή γε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι. ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ κύριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι. ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες. ἀνέχεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει, κατὰ ἀτιμίαν λέγω, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν. ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, ἐν ἀφροσύνῃ λέγω, τολμῶ κἀγώ. ἑβραῖοί εἰσι, κἀγώ. ἰσραηλῖταί εἰσι, κἀγώ. σπέρμα ἀβραάμ εἰσι, κἀγώ. διάκονοι χριστοῦ εἰσι, παραφρονῶν λαλῶ, ὑπὲρ ἐγώ. ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις. ὑπὸ ἰουδαίων πεντάκις τεσσαρακοντα παρὰ μίαν ἔλαβον. τρὶς ἐρραβδίσθην. ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα. νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα, ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις, ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι, χωρὶς τῶν παρεκτὸς, ἡ ἐπισύστασις μου, ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.

ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδο-

αμαι

cuiꝰ. Nam quod mihi deerat, suppleuerũt fratres q uenerãt à Macedonia: et in oĩbus sic me seruabã, ne cui essem onerosus, atq; ita seruabo. Est ueritas Christi in me, ꝙ hęc gloriatio nõ interrũpetur contra me in regionibus Achaię. Quapropter? An quod nõ diligã uos? Deus nouit. Verũ quod facio, idẽ & faciã, ut amputẽ occasionẽ ijs q̃ cupiũt occasionẽ: ut in eo de quo gloriant, repiant, quẽadmodũ & nos. Siq̃dẽ istiusmodi pseudoapostoli, operarij dolosi sunt, sũpta p̃sona apostolorũ Christi: atq; haud mirũ, quãdoquidẽ ipse satanas trãsfiguratꝰ in angelũ lucis. Nõ magnũ est igiꝰ, si & ministri illius p̃sonã in se trãsferũt, quasi sint ministri iustitiæ, quorũ finis erit iuxta opera eorũ. Iterũ dico, ne q̃s me putet insipientẽ esse, alioquin & iã ut insipientẽ accipite me, ut paululũ q̃ddã & ego glorier. Quod dico, non dico secundũ dñm, sed uelut per insipientiã, in hoc argumẽto gloriationis. Quãdoquidẽ multi gloriantꝰ secundũ carnẽ, & ego gloriabor. Libenter eĩm suffertis insipiẽtes, quum sitis sapiẽtes. Suffertis eĩm, si q̃s uos in seruitutẽ adigit, si q̃s exedit, si q̃s accipit, si q̃s attollit sese, si q̃s uos in faciem cædit: iuxta cõtumeliã loquor: perinde quasi nos infirmi fuerimus. Imò in quo cunq; audet aliq̃s, per insipientiã loquor, audeo & ego. Hebræi sunt, sum & ego. Israelitę sunt, sum & ego. Semẽ Abrahę sũt, sum & ego. Ministri Christi sunt, desipiẽs loquor, excellentius sum ego: in laboribus copiosius, in uerberibus sup̃ modũ, in carceribus abundantius, in mortibus frequenter: à Iudæis q̃nquies quadragenas plagas, una minus, accepi: ter uirgis cæsus fui: semel fui lapidatus: ter naufragiũ feci: nocteẽ ac diẽ in p̃fundo egi: in itineribus sæpe, in periculis fluminũ, periculis latronũ, periculis ex genere, periculis ex gẽtib. periculis in ciuitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis inter falsos fratres: in labore & molestia, in uigilijs sępe, in fame et siti, in ieiunijs sæpe, in frigore & nuditate: pręter ea quę extrinsecus accidũt, incũbẽs mihi quotidiana cura omniũ ecclesiarum. Quis infirmatꝰ, & ego nõ infirmor? Quis offenditꝰ, & ego non uror? Si gloriari oporteat, de his quę infirmitatis meæ sũt, gloriabor. Deus & pater dñi nostri Ieſu Christi XII
q̃ est laudãdus in secula, nouit ꝙ nõ men-

μαι. ἐν δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων, καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ. καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι, ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις κυρίου. οἶδα ἄνθρωπον ἐν χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων, εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα, ὁ θεὸς οἶδεν, ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ. καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα, ὁ θεὸς οἶδεν, ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι. ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι, ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου. ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων, ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται, ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ. καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ, καὶ εἴρηκέ μοι. ἀρκεῖσι ἡ χάρις μου. ἡ γὰρ δυναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ χριστοῦ. διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀναγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ χριστοῦ. ὅτ' ἂν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι. γέγονα ἄφρων καυχώμενος. ὑμεῖς με ἠναγκάσατε, ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι. οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπερλιαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι. τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι. τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατεφάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην. ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλ' ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις. ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧσσον ἀγαπῶμαι. ἔστω δέ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς, ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον. μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς; παρεκάλεσα τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν. μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς τίτος; οὐ

tiar. In Damasci ciuitate, gentis præfectus noīe Aretę regis excubias posuerat in Damascenorū urbe, cupiens me cōprehendere, ac p̄ feneſtrā in ſporta demiſſus fui per mœnia, effugiq; manus eius. Gloriari ſanè nō expedit mihi, ueniā enim ad uiſiōes & reuelationes dñi. Noui hominē in Chriſto ante annos quatuordecim, an in corpore, neſcio: an extra corpus, neſcio, deus nouit: raptū huiuſmodi in tertium uſq; cœlū: & ſcio huiuſmodi hominē: an in corpore, an extra corp⁹, neſcio, deus nouit: raptū fuiſſe in paradiſum, & audiſſe arcana uerba, quę fas nō ſit homini loq. Sup̄ huiuſmodi hoie gloriabor, de meipſo uero nō gloriabor, niſi ſup̄ infirmitatib. meis. Nam ſi uoluero gloriari, nō ero inſipiēs, ueritatē em̄ dicā: ſed parco uobis, ne quis de me cogitet, ſupra id quod uidet eſſe me, aut quod audit ex me. Et ne excellentia reuelationū ſupra modū efferrer, dat⁹ fuit mihi ſtimulus p̄ carnē, nūcius ſatanæ, ut me colaphis cæderet, ne ſupra modū efferrer. Sup̄ hoc ter dñm rogaui, ut diſcederet à me, et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nā uirtus mea p̄ infirmitatē perficitur. Libentiſſime igitur gloriabor potius ſup̄ infirmitatibus meis, ut inhabitet in me uirtus Chriſti. Quāobrem placeo mihi in infirmitatibus, in cōtumelijs, in neceſſitatibus, in p̄ſecutionibus, in anxietatibus pro Chriſto. Quū enim infirmus ſum, tūc robuſt⁹ ſum. Factus ſum inſipiēs gloriādo. Vos me coegiſtis: nam ego debuerā à uobis cōmendari. Nulla enim in re inferior fui ſummis apoſtolis: tametſi nihil ſum. Signa quidē apoſtoli p̄acta fuerūt inter uos cum omni patientia et ſignis & p̄digijs & potentib. factis. Nam q̄d eſt in quo fuiſtis inferiores cæteris eccleſijs, niſi q̄ ipſe ego nō fuerim uobis onerosus? Cōdonate mihi hanc iniuriā. Ecce tertio, p̄ſus aīo ſum, ut ueniā ad uos, nec ero uobis onerosus. Nō em̄ quæro quæ uestra ſunt, ſed uos. Nō enim debent filij parētibus recōdere, ſed filijs parētes. Ego uero libentiſſime impendā, & expendar pro aīabus ueſtris: licet uberius uos diligēs, minus dilīgar. Sed eſto, ipſe nō grauaui uos: uerū quū eſſem aſtutus, dolo uos cępi. Nū p̄ quenq; eorū quos miſi ad uos, expilaui uos? Rogaui Titū, et unà cum illo miſi fratrem. Nū quid à uobis extorſit Titus? An

non

τῷ αὐτῷ πνεύματι περιπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι; πάλιν δοκεῖτε, ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατ' ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἐν χριστῷ λαλοῦμεν. τὰ δὲ πάντα ἀγαπητοὶ ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς. φοβοῦμαι γάρ, μή πως ἐλθὼν, οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε, μή πως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαὶ, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι. μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα. προείρηκα καὶ προλέγω, ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι. ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε, τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν. καὶ γὰρ ἐ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως θεοῦ. καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως θεοῦ εἰς ὑμᾶς. ἑαυτοὺς πειράζετε, εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει. ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτοὺς, ὅτι ἰησοῦς χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε. ἐλπίζω δὲ, ὅτι γνώσεσθε, ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι. εὔχομαι δὲ πρὸς τὸν θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν. οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν. οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας. χαίρομεν γὰρ ὅτ' ἂν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν. διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα μὴ παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ἔδωκέ μοι ὁ κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν. λοιπὸν ἀδελφοί, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε, καὶ ὁ θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. ἀσπάζεσθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος, μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

πρὸς κορινθίους, δευτέρα.

ἐγράφη ἀπὸ φιλίππων τῆς μακεδονίας διὰ τίτου καὶ λουκᾶ.

nō eodem ſpū ambulauimus? an nō ijſdē ueſtigijs? Rurſum arbitramini ꝙ nos uobis excuſem⁹? In cōſpectu dei, in Chriſto loq̄mur, ſed oīa chariſſimi ꝓ ueſtri ędificatione. Nam metuo ne quà fiat ut ſi uenero, nō quales uelim, reperiā uos, & ego reperiar uobis qualē nolitis, ne quo modo ſint cōtentiones, æmulationes, iræ, cōcertationes, obtrectationes, ſuſurri, tumores, ſeditiones. Ne iterū ubi uenero, humilē faciat me deus meus apud uos, & lugeā multos eorū q̄ ante peccauerūt: nec eos pœnituit immūdiciæ libidinisq̄ & impudicitię quā patrarūt. Hic tertius erit aduētus meus ad uos. In ore duorū teſtiū aut trium cōſtituet omne uerbū. Prædixi & prædico, ut præſens quū eſſem iterū, ita & abſens nūc ſcribo ijs q̄ ante peccauerūt, & reliqs omnibus: ꝙ ſi uenero denuo, nō parcā. Quandoquidē experimētū quęritis ī me loquentis Chriſti, q̄ erga uos nō eſt infirmus, ſed potens eſt in uobis. Nā quāuis crucifixus fuit ex īfirmitate, uiuit tñ ex uirtute dei. Si quidē et nos infirmi ſumus in illo, ſed uiuemus cū illo ex uirtute dei erga uos. Voſipſos tentate, num ſitis in fide. Voſipſos probate. An nō cognoſcitis uoſmetipſos, ꝙ Ieſus Chriſtus in uobis eſt? Niſi ſicubi reprobi eſtis. At ſpero uos cogniturос ꝙ nos nō ſimus reprobi. Opto aūt apd' deū, ne quid mali faciatis: nō quo uos probati appareamus, ſed ut uos quod honeſtū eſt, faciatis, nos uero ueluti reprobi ſimus. Non enim poſſum⁹ quicq̄ aduerſus ueritatē, ſed pro ueritate. Gaudemus enim cū nos infirmi fuerimus, uos autē ualidi fueritis. Hoc aūt inſup optamus, ueſtrā integritatē. Propterea hæc abſens ſcribo, ne quū præſens fuero, rigidus ſim iuxta poteſtatē quā dedit mihi dñs ī extructionē & nō in deſtructionē. Quod ſupeſt fratres, ualete, ītegri eſtote, cōſolationem habete, unanimes ſitis, in pace agite, & deus charitatis ac pacis erit uobiſcū. Salutate uos mutuo ſancto oſculo. Salutant uos ſancti oēs. Gratia dñi Ieſu Chriſti, & charitas dei, et cōmunicatio ſpiritus ſancti ſit cū omnibus uobis. Amen. XIII

Ad Corinthios, ſecunda.

Miſſa fuit à Philippis Macedoniæ per Titum & Lucam.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΓΑ-
λάτας ἐπιστολῆς πάυλου.

ΤΑύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, ἑωρακὼς αὐτοὺς ἤδη καὶ διδάξας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. δι-
δαχθέντες καλῶς οἱ γαλάται παρὰ τοῦ ἀπιστόλου, καὶ πιστεύσαντες γνησίως εἰς τὸν χριστὸν, ἀπιδημή-
σαντος τοῦ ἀπιστόλου, ὑφηρπάσθησαν παρά τινων, ὥς τε περιτέμνεσθαι. ταῦτα τοίνυν μαθὼν ὁ ἀπόστολος,
γράφει πρὸς αὐτούς. καὶ πρῶτον μὲν μαρτυρεῖ αὐτοῖς περὶ ἧς εἶχον πίστεως, καὶ γνησίας εἰς χριστὸν διαθέ-
σεως. μέμφεται δὲ ὡς ἀνοήτως πράξαντας, καὶ μεταβαλλομένους αὐτούς. ἔπειτα διαλαμβάνει περὶ τοῦ
νόμου καὶ τῆς κατὰ τὸν ἀβραὰμ πίστεως, καὶ ἀπιδείκνυσιν ἔκτε τοῦ νόμου, καὶ τῶν γυναικῶν τοῦ ἀβραὰμ, ἀλλη-
γορήσας αὐτάς, μέχρι καιροῦ διδόσθαι τὴν σκιὰν, καὶ τὴν περιτομὴν, καὶ ἀργεῖν αὐτὰ λοιπὸν τῇ τοῦ χριστοῦ
παρουσίᾳ. καὶ οὕτως ἀπιδείξας, παραγγέλλει λοιπὸν αὐτοῖς, μηκέτι προσέχειν τοῖς ἀπατήσα-
σιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἔχεσθαι τῆς ἐν χριστῷ πίστεως, καὶ γινώσκειν, ὅτι ἡ ἐν χρι-
στῷ χάρις καταργεῖ τὴν κατὰ σάρκα περιτομὴν. καὶ οὕτως πά-
λιν εἰς τὰ ἤθη παραινέσας καὶ διδάξας, τε-
λειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD GALATAS ARGVMENTVM per Des. Eraſmum Roterodamum.

GAlatæ Græci ſunt, ſed ex Gallis oriundi: unde iuxta D. Hieronymum, originis ingenium, ingenij tarditate referebant: quandoquidē & Hilarius Gallus ipſe, in hymnorum carmine, Gallos indociles uocat. Et Paulus illos obiurgās, ἀνοήτους appellat. Ad quorum ingeniū ſuum attemperans ſermonē, acerbius illos caſtigat q̄ ullos in cæteris epiſtolis, & reprehendit magis q̄ docet, ut quibus ratio ſuadere nō poterat, reuocaret autoritas. Agit in hac epiſtola quod nuſq̄ non agit, ut à legis Moſaicæ ſeruitute inuitet ad euangelij gratiā: quod idem agit in epiſtola ad Romanos: nam utriſq̄ idē error acciderat, ſed diuerſa ratione: nam Romani primū in Iudaiſmū inducti, poſtea reſipuerunt: Galatæ recte ab apoſtolo inſtituti, pſeudapoſtolorū opera in Iudaiſmum retracti fuerunt. Quod Romani perperā inſtituti ſunt, ſimplicitatis erat: quod mox admoniti reſipuerūt, prudentiæ. Contrà, quod Galatæ Chriſtū amplexi ſunt, facilitatis erat: quod protinus in Iudaiſmum relapſi ſunt, leuitatis atq̄ ſtultitiæ. Ad hos igitur ſubierant pſeudapoſtoli, uelut à Petro & Iacobo ſummatibus apoſtolis miſſi: & Pauli autoritatē calumnijs eleuabāt, negātes illi fidem habendā qui ſibi non cōſtaret, nunc legis utens ceremonijs, ſuſceptis uotis, raſoq̄ capite, & circūciſo Timotheo, nūc cum ethnicis legem negligens ac damnās: potius audiendos qui apud Petrum & Iacobū uerſati fuiſſent, quiq̄ dominū Ieſum uidiſſent: quū Paulus nec uidiſſet Chriſtū, et diſcipulorū duntaxat diſcipulus eſſet, nō Chriſti. Proinde Paulus uehemēti & acri oratione, neq̄ enim eſt ulla epiſtola cōcitatior, ſalubriq̄ auſteritate & clemēti ſæuitia, ſimul & Galatarum errori medetur, & ſuam aſſerit autoritatē, & pſeudapoſtolorum fraudulētiā aperit. In ipſo ſtatim epiſtolæ limine teſtatur, ſeſe uel ſummis apoſtolis parem, aut etiam ſuperiorē, in hoc quod euangelij prædicādi autoritatem à Chriſto immortali cœlitus accepiſſet: atq̄ hoc autore fretū, in Arabia & Damaſci aliquādiu prædicaſſe Chriſtum, prius q̄ cum quoquā apoſtolorū cōtuliſſet: deinde Hieroſolymis uidiſſe quidem Petrū ac Iacobū diebus perpaucis, neq̄ quicquā tamē ab illis adiutū eſſe: ſub hæc in Syria & Cilicia quatuordecim annis Chriſti præconem egiſſe: donec admonitus diuinitus, Hieroſolymā reuerſus unà cū Barnaba ac Tito, cū primarijs apoſtolis contulit euangeliū ſuum. Non quod de tot annorū prædicatione iam ueniſſet in dubiū: ſed ut eorum cōprobatione, quorum ſūma erat apud omnes autoritas, magis confirmarētur cæteri: ſed ita contuliſſe cū Petro, ut ab illo nihil acceſſerit, quod ad euangelij rem attineret: & adeo nō fuiſſe ſe compulſum à Petro, ut gentibus legis onus imponeret, ut Antiochiæ Petrum cibis cōmunibus ueſcētem, ubi ſe metu ſuperuenientiū Iudæorū, è cōuiuio ſubduceret, palam in os reprehēderit, docens, ex fide contingere ſalutem euangelicā, non ex obſeruatione legis iam antiquatæ. Id ueluti Petro dici cœptū, latius proſequitur, uerſus ad Galatas: demonſtrans, legem Moſaicā ad tempus modo fuiſſe datā, & ad unum Chriſtū illa ſpectaſſe omnia: in illa fuiſſe carnem, in euangelio ſpiritum: in illa umbras, in euāgelio lucem: in illa imagines, in euangelio ueritatem: in illa ſeruitutem, in euangelio libertatē. Demētiæ uero eſſe, guſtatis potioribus, ultro recidere ad deteriora. Hęc agit capite primo, ſecundo, tertio, quarto. Deinde grauiter interminatus eis, ne circunciſione recepta, turpiter ſe dedāt in ſeruitutem legis: oſtēdit, Chriſtianam libertatē non eſſe peccādi licentiam, ſed ultroneam functionē officiorū pietatis, quæ charitate dictante, non lege iubēte præſtantur. Poſtremo hortatur ad Chriſtianā concordiā, ad ſubleuandos infirmiores aut lapſos, ad benemerendum de ijs qui nos fidē edocuerunt. Huiuſmodi factis quoniam ſpiritus ſunt, æterna deberi præmia: quū ceremonijs temporarijs temporaria ſit gloria: obiter in odium uocans pſeudapoſtolos, qui nō ob aliud ſtudebant circuncidi Galatas, niſi ut ſuper hoc gloriarētur uelut autores huius facinoris. Cui morbo affines ſunt, q̄ hodie nouos cultus & prodigioſe inſignes reperiunt, ut dicatur, Hoc hominū genus ille inſtituit. Hanc epiſtolam, ut apparet, Paulus, quo ſingularē erga Galatas affectum teſtaretur, totam ſua manu ſcripſit: quum in alijs ſoleat duntaxat ſubſcribere. Noſtra argumenta ſcriptā teſtantur ab Epheſo ciuitate: Græcorum inſcriptiones, ab urbe Roma.

ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ θεοῦ πατρὸς, τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. Θαυμάζω ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι * Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο, * Alias θεοῦ εἰ μή τινές εἰσιν, οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μετατρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν, παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω. ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην. γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον. οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτὸ, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτὴν, καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ θεὸς, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοὶ, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως, οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι, οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, ἀλλὰ ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν. ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Κηφᾶν, καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε. ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου. ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύ-

PAVLVS apostolus non ab hoibus, neq; per hominem, sed p Iesum Christũ ac deũ patrẽ, q̃ suscitauit illum ex mortuis, quiq̃ mecum sunt oẽs fratres, ecclesijs Galatiæ: gratia uobis & pax à deo patre & domino nostro Iesu Christo, q̃ dedit seipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos ex præsenti seculo malo, iuxta uoluntatẽ dei & patris nostri, cui gloria in secula seculorũ, Amen. Miror q̃ à Christo q̃ uocauit uos p̃ gratiã, adeo cito transferamini in aliud euangeliũ, quod nõ est aliud, nisi q̃ quidã sunt qui turbant uos, & uolũt inuertere euangeliũ Christi. Cæterũ etiã si nos aut angelus è cœlo prædicauerit uobis euangeliũ, præter id quod prædicauimus uobis, anathema sit. Quemadmodũ ante diximus, & nunc iterũ dico: si quis uobis prædicauerit euangeliũ præter id quod accepistis, anathema sit. Nunc enim utrũ hoibus suadeo, an deo? aut quæro hoibus placere? Nã si hactenus hoibus placuissem, Christi seruus haud quaq̃ essem. Notũ aũt uobis facio fratres, euangelium quod prædicatũ est à me, non esse secundum hominẽ. Neq; enim ego ab hoie accepi illud, neq; didici, sed per reuelationem Iesu Christi. Audistis enim meã conuersationẽ quondã in Iudaismo, q̃ supra modũ p̃sequebar ecclesiã dei, ac depopulabar illam, & proficiebã in Iudaismo supra multos æquales in genere meo, quũ uehementer essem studiosus à maioribus meis traditorũ institutorũ. Astubi deo, qui segregauerat me ab utero matris meæ, & uocauit p̃ gratiã suam in hoc, ut reuelaret filium suũ per me, uisum est ut prædicarem ipsum inter gentes, cõtinuo, non cõtuli cũ carne et sanguine, neq; redij Hierosolymã, ad eos q̃ ante me fuerant apostoli: sed abij in Arabiã, ac denuo reuersus sum Damascum. Deinde post annos treis redij Hierosolymã ut uiderem Petrũ, & mãsi apud illũ dies quindecim. Alium aũt ex apostolis non uidi quenq̃, nisi Iacobũ fratrẽ dñi. Porrò quę scribo uobis, ecce corã deo nõ mentior

φύσομαι. ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς
συρίας καὶ τῆς κιλικίας. ἤμην δὲ ἀγνοούμενος
τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς ἰουδαίας,
ταῖς ἐν χριστῷ. μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, ὅτι
ὁ διώκων ἡμᾶς ποτε, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν
πίστιν, ἣν ποτε ἐπόρθει, καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ
τὸν θεόν.

ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν
ἀνέβην εἰς ἱεροσόλυμα μετὰ βαρνάβα,
συμπαραλαβὼν καὶ τίτον. ἀνέβην δὲ κα-
τὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ
εὐαγγέλιον, ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσιν, κα-
τ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μή πως εἰς κενὸν
τρέχω, ἢ ἔδραμον. ἀλλ' οὐδὲ τίτος ὁ σὺν
ἐμοί, ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι,
διὰ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵτι-
νες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευ-
θερίαν ἡμῶν, ἣν ἔχομεν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ἵνα
ἡμᾶς καταδουλώσωνται. οἷς οὐδὲ πρὸς ὥ-
ραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ
εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς. ἀπὸ δὲ
τῶν δοκούντων εἶναί τι ὁποῖοί ποτε ἦσαν,
οὐδέν μοι διαφέρει. πρόσωπον ἀνθρώπου
θεὸς οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες,
οὐδὲν προσανέθεντο, ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰ-
δόντες, ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς
ἀκροβυστίας, καθὼς πέτρος τῆς περιτο-
μῆς. ὁ γὰρ ἐνεργήσας πέτρῳ εἰς ἀποσ-
τολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς
τὰ ἔθνη. καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δο-
θεῖσάν μοι, ἰάκωβος καὶ κηφᾶς καὶ ἰωάν-
νης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔ-
δωκαν ἐμοὶ καὶ βαρνάβᾳ κοινωνίας, ἵνα ἡ-
μεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περι-
τομήν, μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύω-
μεν. ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆ-
σαι. ὅτε δὲ ἦλθε πέτρος εἰς ἀντιόχειαν,
κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατε-
γνωσμένος ἦν. πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινὰς
ἀπὸ ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν.
ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυ-
τὸν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς, καὶ
συνυπεκρίθησαν αὐτῷ, καὶ οἱ λοιποὶ ἰου-
δαῖοι, ὥστε καὶ βαρνάβας συναπήχθη αὐ-
τῶν τῇ ὑποκρίσει. ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι οὐκ
ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγ-
γελίου, εἶπον τῷ πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων.
εἰ σὺ ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ
ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;
ἡμεῖς φύσει ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτω-
λοί, εἰδότες, ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ
ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως ἰησοῦ χρισοῦ,
καὶ

mẽtior. Deinde uenĩ in regiones Syriæ Ci
liciæq;. Eram aũt ignotus iuxta faciem ec
cleſijs Iudææ, quæ erãt in Chriſto. Sed tan
tũ hic rumor apud illos erat: quí perſeque
batur nos aliquando, nunc prædicat fidẽ,
quã quondã expugnabat, & glorificabãt
in me deũ. Deinde poſt annos quatuor 11
decim rurſum aſcendi Hieroſolymã unà
cũ Barnaba, aſſumpto ſimul & Tito: aſcen
di aũt iuxta reuelationẽ, & contuli cum il
lis euangeliũ quod prædico inter gentes,
ſed priuatim cum ijs quí erãt in precio, ne
quo modo in uanũ currerem aut cucurriſ
ſem. Sed neq; Titus qui mecũ erat, quum
eſſet Græcus, cõpulſus fuit circũcídi, pro
pter obiter ingreſſos falſos fratres, quí ſub
introierant ad explorandum libertatẽ no
ſtram, quam habemus in Chriſto Ieſu, quo
nos in ſeruitutẽ adigerent. Quibus ne ad
tẽpus quidẽ ceſſimus per ſubiectionẽ, ut
ueritas euãgelij permaneret apud uos. Ab
ijs aũt quí uidebantur aliquid eſſe, quales
aliquãdo fuerint, níhil mea refert. Perſonã
hominis deus non accipit. Nam mihí quí
uidebãtur eſſe in precio, níhil cõtulerunt.
Imò contrà, quũ uidiſſent mihi concredi
tum fuiſſe euangeliũ præputij, quẽadmo
dum Petro circuncíſionís. Nã quí efficax
fuit in Petro ad apoſtolatũ circũcíſionís,
efficax fuit & in me erga gentes. Quumq;
cognouiſſent gratiã mihi datã Iacobus &
Cephas & Ioannes, quí uidebãtur eſſe co
lumnæ, dextras dederunt mihi ac Barna
bæ ſocietatís, ut nos in gentes, ipſi uero in
circũcíſionẽ apoſtolatu fungeremur, tan
tum ut pauperũ memores eſſemus. In quo
& díligens fuí, ut hoc ipſum facerẽ. Quũ
aũt ueniſſet Petrus Antiochíã, palàm illi re
ſtití, eo quod reprehenſus eſſet. Nã anteq;
ueniſſent quídã à Iacobo, unà cum genti
bus ſumebat cibũ: quũ aũt ueniſſent, ſub
duxit ac ſeparauit ſe ab illis, metuens eos
quí erant ex circũcíſione: ac ſimulabãt unà
cum illo cæterí quoq; Iudæí, adeo ut Bar
nabas ſimul abduceretur in illorũ ſimula
tionem. Verũ ubí uidiſſem q̃ nõ recto pe
de incederẽt ad ueritatẽ euãgelij, dixi Pe
tro corã omnibus: Sí tu quũ ſís Iudæus, gẽ
tiliter uiuís, ac nõ Iudaice, cur gẽtes cogis
Iudaíſare? Nos natura Iudæi, & nõ ex gen
tibus peccatores: q̃m ſcimus nõ iuſtificarí
hoíem ex opib. legis, niſi p̃ fidẽ Ieſu Chriſti

καὶ ἡμεῖς εἰς χριστὸν ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου, διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σὰρξ. εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί, ἆρα χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι. ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα θεῷ ζήσω χριστῷ συνεσταύρωμαι. ζῶ δὲ, οὐκέτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ. οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.

ὦ ἀνόητοι γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκηνε, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς ἰησοῦς χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος. τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; οὕτως ἀνόητοί ἐστε, ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε; τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ; εἴ γε καὶ εἰκῇ. ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; καθὼς ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. γινώσκετε ἄρα, ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ ἀβραάμ. προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ, ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ θεός, προευηγγελίσατο τῷ ἀβραὰμ, ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη. ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ ἀβραάμ. ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσίν. γέγραπται γὰρ, ἐπικατάρατος πᾶς, ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ θεῷ, δῆλον, ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται, ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα. γέγραπται γὰρ, ἐπικατάρατος πᾶς, ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου, ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ ἀβραὰμ γένηται ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως. ἀδελφοί, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην, οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται. τῷ δὲ ἀβραὰμ ἐρρέθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς

& nos in Christũ Iesum credidimus, ut iustificaremur ex fide Christi, & nõ ex operibus legis: propterea quod nõ iustificabitur ex operibus legis omnis caro. Quòd si dũ quærimus iustificari per Christũ repimur & ipsi peccatores, num ergo Christus peccati minister est? Absit. Nã si quę destruxi, ea rursum ædifico, transgressorẽ meipsum constituo. Ego enim per legẽ legi mortuus fui, ut deo uiuerẽ, unà cũ Christo crucifixus sum. Viuo tñ, nõ iam ego, sed uiuit in me Christus. Vitã aũt quam nunc uiuo in carne, per fidẽ uiuo filij dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. Nõ aspernor gratiã dei. Nã si per legẽ est iustitia, igitur Christus frustra mortuus est. O stulti Galatæ, quis uos fascinauit, ut nõ credere tis ueritati? quibus prę oculis Iesus Christus ante fuit depictus, inter uos crucifixus. Hoc solũ cupio discere à uobis, Ex operibus legis spiritũ accepistis, an ex prædicatione fidei? Adeo stulti estis, quũ spũ cœperitis, nunc carne cõsummamini? Tã multa passi estis frustra, si tamẽ & frustra. Qui igitur subministrat uobis spũm, & operatã uirtutes in uobis, utrũ ex operibus legis, an ex prędicatiõe fidei id facit? Quẽadmodũ Abrahã credidit deo, & imputatum est illi ad iustitiã. Scitis igiẽ ꝙ qui ex fide sunt, ij sint filij Abrahæ. Præuidens aũt scriptura, ꝙ ex fide iustificet gentes deus, prius rẽ lætã nũciauit Abrahæ: Benedicentur, in gens, in te oẽs gentes. Itaq; qui ex fide sunt, benedicuntur cũ fideli Abraham. Nã quotquot ex operibus legis sunt, execrationi sunt obnoxij. Scriptũ est emi: Execrabilis omnis, q nõ manserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea. Quod aũt in lege nullus iustificetur apud deum, palàm est. Siquidẽ iustus ex fide uiuet, lex aũt nõ est ex fide: sed qui fecerit ea homo, uiuet in ipsis. Christus uos redemit ab execratiõe legis, dũ pro uobis factus est execratio. Scriptũ est enim, Execrabilis omnis qui pẽdet in ligno. ut in gẽtes benedictio Abrahę ueniret per Christum Iesum, ut promissionẽ spiritus acciperemus per fidem. Fratres, secundum hominem dico. Hominis licet testamentum, tamen si sit comprobatum, nemo reijcit, aut addit aliquid. Porrò Abrahę dictę sunt promissiones & semini eius. Nõ dicit, Et seminibus: III

tanquam

ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι χριστός. τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστόν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος, οὐκ ἀκυροῖ εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν. εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκέτι ἐξ ἐπαγγελίας. τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ θεός. τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προστέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα, ᾧ ἐπήγγελται, διατεταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου. ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ θεὸς εἷς ἐστιν. ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ θεοῦ; μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος, ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη. ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι. πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι. ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν. ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν. πάντες γὰρ υἱοὶ θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. ὅσοι γὰρ εἰς χριστὸν ἐβαπτίσθητε, χριστὸν ἐνεδύσασθε. οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην. οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος. οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. εἰ δὲ ὑμεῖς χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστέ, κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

λέγω δέ, ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν, ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. οὕτω καὶ ἡμεῖς. ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι. ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. ὅτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κρᾶζον, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ. ὥστε οὐκέτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός. εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος θεοῦ διὰ χριστοῦ. ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες θεόν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς. νῦν δὲ γνόντες θεόν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; ἡμέρας παρατηρεῖσθε καὶ μῆνας καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς. φοβοῦμαι ὑμᾶς, μή πως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς. γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς, ἀδελφοί

tanꝯ de multis, ſed tanꝯ de uno: & in ſemine tuo qui eſt Chriſtus. Hoc aũt dico, teſtamentũ ante cõprobatũ à deo erga Chriſtũ, lex quę poſt annos quadringẽtos & triginta cœpit, nõ facit irritũ, ut abroget promiſſionẽ. Nam ſi ex lege eſt hæreditas, nõ iam ex promiſſione. Atqui Abrahæ per promiſſionẽ donauit deus. Quid igit̃ lex? Propter trãſgreſſiones addita fuit, donec ueniret ſemẽ cui promiſſum fuerat, ordinata p angelos in manu interceſſoris. Interceſſor aũt unius non eſt, at deus unus eſt. Lex igit̃ num eſt aduerſus promiſſiones dei? Abſit. Etenim ſi data fuiſſet lex, quæ poſſit uiuificare, uere ex lege eſſet iuſtitia. Sed cõcluſit ſcriptura oĩa ſub peccatũ, ut promiſſio ex fide Ieſu Chriſti daret̃ credẽtibus. Cæterũ anteꝯ ueniſſet fides, ſub lege cuſtodiebamur, cõcluſi in eã fidẽ quæ erat reuelanda. Itaq; lex pædagogus noſter fuit ad Chriſtum, ut ex fide iuſtificaremur. At poſtquã uenit fides, nõ amplius ſub pædagogo ſumus. Oẽs enim filij dei eſtis, eo quod credidiſtis Chriſto Ieſu. Nã quicunq; baptizati eſtis, Chriſtũ induiſtis. Nõ eſt Iudæus neq; Græcus. Nõ eſt ſeruus neq; liber. Non eſt maſculus ac fœmina. Omnes enim uos unus eſtis in Chriſto Ieſu. Quòd ſi uos eſtis Chriſti, igitur Abrahæ ſemẽ eſtis, & iuxta promiſſionẽ hæredes. Dico aũt, q̃ diu hęres puer eſt, nihil differt à ſeruo, quũ ſit dñs omniũ, ſed ſub tutoribus & actoribus eſt uſq; ad tempus quod pater præſcripſerit. Sic & nos quũ eſſemus pueri, ſub elementis mundi eramus, in ſeruitutem adacti. At ubi uenit plenitudo tẽporis, emiſit deus filium ſuũ, factũ ex muliere, factũ legi obnoxium: ut eos qui legi erãt obnoxij, redimeret: ut adoptione ius filiorũ acciperemus. Quoniã aũt eſtis filij, emiſit deus ſpiritũ filij ſui in corda noſtra clamantẽ, abba pater. Itaq; iam nõ es ſeruus, ſed filius: quod ſi filius, & hæres dei per Chriſtum. Sed tum quidem quum ignoraretis deum, ſeruiebatis ijs qui natura nõ ſunt dij. At nunc poſt ea q̃ cognouiſtis deũ, quin potius cogniti eſtis à deo, quomodo conuertimini denuo ad infirma & egena elemẽta, quib. iterũ ab integro ſeruire uultis? Dies obſeruatis & mẽſes et tẽpora et annos. Metuo de uobis, ne fruſtra laborauerim erga uos. Eſtote ut ego ſum, quandoquidẽ & ego ſum ut uos, fratres

ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε. οἴδατε δὲ, ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον. καὶ τὸν πειρασμόν μου, τὸν ἐν τῇ σαρκί μου, οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦν. τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν, ὅτι εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμούς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι. ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν; ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλῶτε. καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς. τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου, ὅτι ἀπορροῦμαι ἐν ὑμῖν. λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; γέγραπται γὰρ, ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται, ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσι δύο διαθῆκαι, μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, συνοικεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν. γέγραπται γὰρ, Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον, ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. ἡμεῖς δὲ ἀδελφοὶ κατὰ Ἰσαὰκ ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν. ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς, ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα, οὕτως καὶ νῦν. ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς, οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσῃ ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. διό ἀδελφοί ἐσμεν οὐ παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε. ἰδὲ ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει. μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν, ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι. κατηργήθητε ἀπὸ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε, τῆς χάριτος ἐξεπέσατε. ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα. ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ, οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε, τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι; ἡ πεισμονὴ

fratres, rogo uos. Nihil me læsistis. Nostis ꝙ per infirmitatē carnis euangelizauerim uobis prius, & experimētū mei quod erat in carne mea nō estis aspernati, neq; respuistis, sed me uelut angelū dei suscepistis, uelut Christū Iesum. Quæ est igit̄ beatitudo uestra? Testimoniū enim reddo uobis ꝙ si fieri potuisset, oculos uestros effossos dedissetis mihi. Igit̄ inimicus factus sum uobis, uera loquēdo uobis? Ambiūt uos non bene, imò excludere uos uolūt, ut ipsos æmuleminí. Bonū aūt est ęmulari in re bona semper, & nō solū quū præsens sum apud uos filioli mei, quos iterū parturio, donec formet̄ Christus in uobis. Vellē aūt adesse apud uos nūc, & mutare uocē meā, qm̄ cō silij inops sum in uobis. Dicite mihi q̄ sub lege uultis esse, legē ipsam nō auditis? Scriptum est enim ꝙ Abrahā duos filios habebat, unū ex ancilla, & unū ex libera. Verū is q̄ ex ancilla natus est, secundū carnē natus est: qui uero ex libera per repromissionem, quæ per allegoriā dicuntur. Nā hæc sunt duo testamēta, unū quidē à monte Sina, in seruitutē generās, qui est Agar: nam Agar, Sina mons est in Arabia, cōfinis est aūt ei, quæ nunc uocatur Hierusalē: seruit aūt cum filijs suis. At quæ sursum est Hierusalē, libera est, quæ est mater omniū nostrū. Scriptū est em̄: Lætare sterilis quæ nō paris, erūpe & clama quæ nō parturis, qm̄ multi liberi desertæ, magis q̄ eius quæ habet uirū. Nos aūt fratres secūdū Isaac promissionis filij sumus. Sed quēadmodū tūc is qui secundū carnē natus erat p̄sequebatur eum, qui natus erat secundū spiritū, ita & nūc. At quid dicit scriptura? Eijce ancillā & filiū illius: nō enim hæres erit filius ancillæ cū filio liberę. Itaq; frēs, nō sumus ancillæ filij, sed liberę. In libertate igit̄ qua V Christus nos liberauit, state, et ne rursus iugo seruitutis īplicemini. Ecce ego Paulus dico uobis, ꝙ si circūdamini, Christus nihil uobis p̄derit. Cōtestor aūt oēm hoiem qui circūcidit̄, ꝙ debitor est totius legis seruādæ. Christus uobis factus est ociosus, q̄cūq; per legē iustificamini, à gratia excidistis. Nos enim spū ex fide, spē iustitiæ expectamus. Nā in Christo Iesu, neq; circūcisio quic q̄ ualet, neq; præputiū, sed fides p̄ dilectionē operās. Currebatis bene, quis uos impediuit, ut nō crederetis ueritati? Nēpe

persuasio

πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ. ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε. ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βασάσει τὸ κρῖμα, ὅς τις ἂν ᾖ. ἐγὼ δὲ ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. ὄφελον καὶ ἀποκόψωνται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς. ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίαν ἐκλήθητε ἀδελφοί. μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις. ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε. λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε. ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε. εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον. φανερὰ δὲ ἐστὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς, ἅτινα ἐστὶ, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν. ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύματός ἐστιν, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθοσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος. οἱ δὲ τοῦ χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις. εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλους φθονοῦντες.

ἀδελφοί, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἐν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ, καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος, σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς. ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ χριστοῦ. εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναι τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ. τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον. ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βασάσει. κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. μὴ πλανᾶσθε, θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει. ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν. ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.

τὸ δὲ

persuasio nõ ex eo profecta, q uocat uos. Paulũ fermẽti totã cõspersionẽ fermentat. Ego cõfido de uobis in dño, ꝙ nihil aliud sensuri sitis. Cæterũ q cõturbat uos, portabit iudiciũ, quisqs fuerit. Ego aũt fratres, si circũcisionẽ adhuc prędico, qd adhuc persequutionẽ patior? Abolitũ est igit̃ offendiculũ crucis. Vtinã & abscindãtur qui uos labefactãt. Vos em̃ in libertatẽ uocati fuistis fratres, tãtũ ne libertatẽ in occasionem *detis* carni, sed ꝑ charitatẽ seruite uobis ĩuicẽ. nã tota lex in uno uerbo cõpletur, nẽpe hoc: Diliges proximũ tuũ ut teipsũ. Quòd si alius aliũ uicissim mordetis & deuoratis, uidete ne uicissim alius ab alio cõsumamini. Dico aũt, spũ ambulate, & cõcupiscẽtiã carnis nõ perficietis. Nam caro cõcupiscit aduersus spiritũ, spũs aũt aduersus carnẽ. Hæc aũt inter se mutuo aduersant̃, ut non q̃cũq; uolueritis, eadẽ faciatis. Quòd si spũ ducimini, nõ estis sub lege. Porrò manifesta sũt opa carnis, quæ sunt hęc: adulteriũ, scortatio, immũdicia, lasciuia, simulacrorũ cultus, ueneficiũ, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, cõcertationes, seditiones, sectę, inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia: de qbus prædico uobis quẽadmodũ & prædixi, ꝙ q talia agũt, regni dei hęredes nõ erũt Cõtrà, fructus spiritus est, charitas, gaudiũ, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mãsuetudo, tẽperantia. Aduersus huiusmodi nõ est lex. Qui uero sũt Christi carnẽ crucifixerũt cũ affectibus & cõcupiscẽtijs. Si uiuimus spũ, spũ & incedamus. Ne efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicẽ nos ꝓuocãtes, inuicẽ inuidẽtes.

Fratres, etiã si occupatus fuerit homo in V 1 ii
aliq̃ delicto, uos q spũales estis, instaurate huiusmodi spũ mãsuetudinis, cõsiderãs temetipsum, ne et tu tẽteris. Inuicẽ alij aliorũ onera portate, & sic cõplete legẽ Christi. nã si qs sibi uidet̃ aliqd esse, quũ nihil sit, suũ ipse fallit animũ. Opus aũt suũ probet unusqsq;, & tũc in semetipso tãtũ gloriationẽ habebit, & nõ in alio. Vnusquisq; enim propriã sarcinã baiulabit. Cõmunicet aũt qui catechizat̃ sermõe, ei qui se catechizat in omnibus bonis. Ne erretis, deus nõ irridet̃. Quicquid em̃ seminauerit homo, hoc & metet. Nã qui seminat per carnẽ suã, de carne metet corruptionẽ: sed qui seminat per spiritũ, de spiritu metet uitã æternam.

Bonum

τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν. καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν μὴ ἐκλυόμενοι. ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς οἰκείους τῆς πίστεως. ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί. ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ χριστοῦ διώκωνται. οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν, ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται. ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ. ἐν γὰρ χριστῷ ἰησοῦ, οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις. καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ. τοῦ λοιποῦ κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω. ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ κυρίου ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν ἀδελφοί. ἀμήν.

πρὸς γαλάτας.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης.

Bonum autē faciendo ne defatigemur. Tē pore eī suo metemus nō defatigati. Itaq; dum tēpus habemus, operemur bonum, quum erga omnes, tum uero maxime erga domesticos fidei. Videtis quāta uobis epistola scripserim mea manu. Quicunq; uolunt iuxta faciē placere in carne, hī cogunt uos circuncidi, tātum ne ob crucē Christi persequutionē patiamur. Nā qui circumciduntur ne ipsi quidē legē seruant: sed uolunt uos circumcidi, ut in uestra carne gloriētur. Ego uero absit ut glorier, nisi in cruce dñi nostri Iesu Christi, per quē mihi mūdus crucifixus est, & ego mundo. Nam in Christo Iesu neq; circumcisio quicq̄ ualet, neq; præputium, sed noua creatura. Et quicunq; iuxta regulā hanc incedunt, pax super eos, & misericordia, & super Israelem dei. De cætero ne quis mihi molestias exhibeat, ego enim stigmata dñi Iesu in corpore meo porto. Gratia dñi nostri Iesu Christi cum spiritu uestro fratres, Amen.

Ad Galatas.

Missa fuit è Roma.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ἐφεσίους ΤΩΝ ΣΟΛΗΣ ΠΑΥΛΟΥ.

ΤΑὐτὼ τῶν σὲλλει ἀπὲ ῥώμης, ὅπω μὴν αὐτὸς ἑωρακὼς, ἀκόας δὲ πὸὶ αὐτῶ. ἡ δὲ πρόφασις τῆ ἐπισολῆς αὕτη. ἐφέσιοι πισὸυσαντὸν εἰς τὸν λύτρον ἡμῶν ἰησοῦν χρισὸν, γνησίαν ἔσχον εἰς αὐτὸν τὴν πίσιν, καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους τὴν ἀγάπην, ☩ ἐβόλοντο πρὰ τὸ πάυλο βεβαιωθῆναι. μαθὼν τοίνυν ὁ ἀπόσολος, γράφει πρὸς αὐτὸς τάυτην τὴν ἐπισολήν, ὥσπερ καπηχητικήν. τῆ πρώτην μὴν διέκνυσι, μὴ νεώτερον εἶν τὸ καθ' ἡμᾶς μυσήριον, ἀλλ' ἐξ ἀρχῆς ☩ πρὸ καταβολῆς κόσμο εἶν τάυτην σὺδοκίαν τ θεό. ὥς τε τὸν χρισὸν ὑπὲρ ἡμῶν παθεῖν, καὶ ἡμᾶς σωθῆναι. ἔπειτα πρὸς κλήσεως ἐθνῶν διαλέγεται, ἵνα διείξῃ ἀξίως αὐτοὺς πεπισευκέναι. ☩ ἀφ διέκνυσιν, ὅτι ἡ κλῆσις αὐτῶν γέγονεν, οὐ δι' ἀνθρώπε, ἀλλὰ διὰ ἰησοῦ χρισοῦ, ὃς ὢν υἱὸς τῆ θεῦ, ἵνα ☩ ἐκ τούτε μαθωσιν, ὅτι οὐκ ἀνθρωπολάτραι γεγόνασι, πισὺσαντες τῷ χρισῷ, ἀλλ' ἀληθινοὶ θεοσεβεῖς. σημαίνει δὲ ἡ ἑαυτὸν διὰ τῆς ἀποσόλε, ὃν ἐπεσάλθαι λυτρώσῃ τὸ δυαγγέλιον, ☩ ὅτι πρὲς αὐτῶν ἐφρόντισεν. ἔπειτα παραινεπικοὺς λόγους ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ πατράσι καὶ τέκνοις, δυείοις καὶ δούλοις, τίθησιν ἐν τῇ ἐπισολῇ. ☩ καθόλε πάντας πρασκυνάζει ἐπὶ τὸ διαβόλε, καὶ τῶν δαιμόνων αὐτό, λέγων πρὸς ἐκείνους ἡμῖν ἐν τῶ πάλαι. καὶ ὥσπερ ἀγαθὸς ἀλείπτης ἀλείψας τοῖς λόγοις πάντας ἐπὶ τὴν διαβολικῆς ῥώμης, οὕτως παραὶ τὸν ἐπισολήν.

IN EPISTOLAM AD EPHESIOS ARGVMENTVM per Des. Eraſmum Roterodamum.

EPheſus metropolis quondam erat Aſię minoris, ciuitas ſuperſtitioſe dedita cultui dæmonum & præcipue Dianæ, unde & in Actis, Dianæ νεωκόρος dicitur, non illius uenatricis, cui poetæ ſagittas & arma tribuũt, ſed multimãmiæ, quam Græci πολύμασον appellant, quam uolebant omniũ animantiũ eſſe nutricẽ, ut indicauit Hieronymus. Nam de tẽplo Epheſiæ Dianæ, toto orbe celebratiſſimo, paſſim etiã ethnici meminere ſcriptores. Hos curioſarũ artium tenebat ſtudium. Vnde legimus, ad prædicationẽ apoſtolorũ magicos libros ab eis cõportatos, igni traditos fuiſſe, & ſupputato precio, compertum fuiſſe quinquagies mille numũm argenti: ſicut refertur in Actis cap. xix. Vt igitur à tantis erroribus illos abduceret, trienniũ apud illos egit, nihil interim nõ faciens quod ad illorũ ſalutem faciebat, magno ſtudio reclamantibus & obſtrepentibus multis, ſicut ipſe teſtatur alicubi: ubi & beſtijs obiectus eſt, quemadmodũ ipſe teſtatur in ſecunda ad Corinthios epiſtola. At diſcedẽs, Timotheũ apud eos remanere iuſſit. Abũdabat aũt ea ciuitas, ut curioſis & magiæ deditis, ita doctiſſimis uiris. Vnde Paulus, ut ad omniũ mores & ingenia ſeſe attemperat, de dæmonibus ac ſpiritibus crebro meminit, bonorũ ac malorũ differentiam indicãs. Ad hæc retruſa quædã aperit. Nec enim eſt ulla epiſtola, quæ tam abditos habeat ſenſus, ut ob hanc potiſſimũ Petrus ſcripſiſſe uideatur: Sicut & chariſſimus frater noſter Paulus ſecundũ datam ſibi ſapientiã ſcripſit uobis, ſicut in omnibus epiſtolis loquens in eis de his, in quibus ſunt quædã difficilia intellectu, quæ indocti & inſtabiles deprauant, ſicut & cæteras ſcripturas, ad ſuã ipſorum perditionẽ. Difficultas aũt non tam in uerbis ſita eſt, quanquã haud alibi ſermonis phraſis perplexior, q̃ in ſenſibus: quod agnoſcit & D. Hieronymus in præfatione Cõmentariorũ. Hæc idcirco uniuerſa replicauimus, ut oſtenderemus, quare apoſtolus in hac uel potiſſimũ epiſtola obſcuros ſenſus & ignota ſeculis ſacramẽta cõgeſſerit. Hos igitur quoniã in fide perſtiterãt, hortatur ut pergant, & ad perfectionẽ proficiant, cõmonefaciens cuiuſmodi fuerint, quũ uitijs addicti ſeruirent impijs ſpiritibus, & quales nunc facti ſint, inſiti Chriſto, docens interim euãgelij gratiã cõſilio diuino, licet Iudæis promiſſam, in gẽtes quoq; recte propagatã & huius muneris ſe miniſtrũ à deo conſtitutũ. Quoniã aũt ſcripſit è carcere, hortatur ne deijciantur animo, ob ipſius afflictiones, uerũ eas potius ſibi gloriæ ducãt. Hæc agit capite primo & ſecũdo. In cæteris tribus uitæ formã illis præſcribit, demonſtrans quid ſequendũ, quid fugiendũ: quæ officia maritorũ in uxores, uxorũ in maritos: quæ parentũ in liberos, liberorũ in parẽtes: quæ dominorũ in ſeruos, ſeruorũ in dominos. Scripta eſt epiſtola ab urbe Roma per Tychicũ diaconũ, cuius meminit in calce, fidelẽ miniſtrũ eũ uocãs. Ambroſius addit, ſcriptã è carcere, quũ Hieroſolymis Romã deductus ſub fideiuſſore degeret extra caſtra in ſuo conducto.

ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν ἐφέσῳ, καὶ πιστοῖς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ. καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ εἰς αὐτόν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ. ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει, γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν αὐτῷ, ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος, κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, οὓς προηλπικότας ἐν τῷ χριστῷ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ κυρίῳ ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, ἵνα ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης δώῃ ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις, καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς, τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἣν

ἐνήργησεν

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD EPHESIOS

PAVLVS apostolus Iesu Christi per uoluntatē dei, sanctis qui agūt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu: gratia uobis & pax à deo patre nostro, et dño Iesu Christo. Benedictus deus & pater dñi nostri Iesu Christi, q benedixit nos omni benedictiõe spirituali in cœlestibus Christo. Quēadmodū elegit nos in ipso, ante q̄ iacerētur fundamēta mūdi, ut essemus sancti & irreprehensibiles corā illo p̄ charitatē, qui prædestinauit nos ut adoptaret in filios per Iesum Christū in sese, iuxta beneplacitū uolūtatis suæ, ut laudetur gloria gratiæ suæ, qua charos reddidit nos p̄ illū dilectū. Per quē habemus redemptionem per sanguinē ipsius, remissionē peccatorum, iuxta diuitias gratiæ suæ: de qua ubertim nobis impartiuit in omni sapientia & prudētia, patefacto nobis arcano uolūtatis suæ, iuxta beneplacitū suū: quod proposuerat in seipso, usq; ad dispēsationē plenitudinis tēporū, ut summatim instauraret oīa p̄ Christū & quæ in cœlis sunt & quæ in terra per eundē: per quē & in sortē ascīti sumus, prædestinati secundū propositū ipsius: cuius ui fiunt uniuersa iuxta decretum uolūtatis ipsius, ut simus nos in laudē glorię illius: q priores sperauimus in Christo, in quo speratis & uos, audito uerbo ueritatis, euangelio salutis uestræ: in quo etiā postea q̄ credidistis, obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arabo hæreditatis nostræ, in redēptionē acquisitæ possessionis, in laudē gloriæ ipsius. Quapropter & ego quū audissem, eam quæ in uobis est fidē in dño Iesu, & charitatē in omnes sanctos, non desino gratias agere pro uobis mentionē uestri faciens in precibus meis, ut deus dñi nostri Iesu Christi, pater gloriæ det uobis spiritū sapiētiæ & reuelationis, p̄ agnitionē sui, illuminatos oculos mētis uestræ: ut sciatis quæ sit spes ad quā ille uocauit, et q̄ opulēta gloria hęreditatis illius in sanctis, & quę sit excellēs magnitudo potētiæ illius in nos, q̄ credimus secundū efficaciā roboris fortitudinis eius, quā

exercuit

ἐνήργησεν ἐν τῷ χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.

καὶ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις, ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν ποτε, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς, καὶ τῶν διανοιῶν, καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί. ὁ δὲ θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ, ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ. χάριτι ἐστὲ σεσωσμένοι, καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. τῇ γὰρ χάριτι ἐστὲ σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως, καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν. θεοῦ τὸ δῶρον, οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ θεὸς, ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν. διὸ μνημονεύετε, ὅτι ὑμεῖς ποτὲ τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία, ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, χωρὶς χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. νυνὶ δὲ ἐν χριστῷ ἰησοῦ ὑμεῖς, οἱ ποτε ὄντες μακρὰν ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ χριστοῦ. αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἓν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ θεῷ διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ, καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς. ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα, ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων καὶ οἰκεῖοι τοῦ θεοῦ, ἐποικοδομηθέντες

exercuit in Christo, quũ suscitaret eum ex mortuis, & sedere fecit ad dextrã suã in cœlestibus, supra omnẽ principatũ ac potestatẽ & uirtutẽ & dominiũ & omne nomen quod nominat, nõ solũ in seculo hoc, uerũ etiã in futuro. Et oia subiecit sub pedes illius, & eũ dedit caput super oia ipsi eccle/siæ, quæ est corpus illius, cõplementũ eius qui omnia in omnibus adimplet. Et uos quum essetis mortui delictis ac peccatis, in quibus aliquando ambulastis iuxta seculũ mũdi huius, iuxta principẽ cui potestas est aeris, & spũs nũc agẽtis in filijs cõtumacibus, inter quos & nos oẽs cõuersabamur aliquãdo in cõcupiscentijs carnis nostræ, faciẽtes quæ carni ac menti libebãt, & eramus natura filij iræ, quẽadmodũ & cæteri. Sed deus q̃ diues est in misericordia, propter multã charitatẽ suã qua dilexit nos, etiã quũ essemus mortui per delicta, cõuiuificauit nos unà cũ Christo: per gratiam estis seruati, simulq̃ cũ eo resuscitauit, et simul cum eo sedere fecit inter cœlestes, in Christo Iesu, ut ostẽderet in seculis supueniẽtibus eminentẽ opulentiã gratiæ suę, benignitate erga nos per Christũ Iesum. Gratia eñ estis seruati per fidẽ, idq̃ non ex uobis. Dei donũ est, nõ ex opibus, ne q̃s glorieť. Nã ipsius sumus opus, cõditi in Christo Iesu ad opa bona quę pręparauit deus, ut in eis ambularemus. Quapropter mementote q̃ uos quondã gẽtes in carne, uocabamini præputiũ, ab ea quæ uocať circũcisio in carne, quæ circũcisio manibus fit: quod inquã eratis in tẽpore illo, sine Christo: abalienati à republica Israelis, & extranei à testamẽtis promissionis, spem nõ habẽtes, deoq̃ carẽtes in mũdo. Nũc aũt per Christũ Iesum, uos q̃ quondã eratis lõgin qui, propinq̃ facti estis per sanguinẽ Christi. Ipse eñ est pax nostra, q̃ fecit ex utrisq̃ unũ, et interstitiũ macerię diruit, simultatẽ per carnẽ suã, legem mãdatorũ in decretis sitã abrogãs, ut duos cõderet in semetipso in unũ nouũ hominẽ, faciens pacem: & ut recõciliaret ambos in uno corpore deo p̃ crucẽ, perẽpta inimicitia per eã: & ueniens euãgelizauit pacẽ uobis, qui procul aberatis, & ijs qui prope. Quoniã aũt p̃ illũ habemus aditũ utriq̃ in uno spiritu ad patrẽ. Iam igitur non estis hospites & incolæ, sed conciues sanctorũ ac domestici dei, superstructi

δημηθέντος ὡς τοῦ δεσμίου αὐτοῦ ἀποστόλου καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, ἐν ᾧ πᾶσα οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν κυρίῳ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ θεοῦ ἐν πνεύματι.

τούτου χάριν ἐγὼ παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν. εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς, ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνωρίσθη μοι τὸ μυστήριον, καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ, πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ χριστοῦ, ὃ ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν πνεύματι, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου, οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ χριστοῦ, καὶ φωτίσαι πάντας, τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου, τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ θεοῦ, κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. διὸ αἰτοῦμαι, μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν. τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, ἵνα δῷ ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον, κατοικῆσαι τὸν χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ θεοῦ. τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ, ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν, αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν κυρίῳ ἀξίως

structi super fundamētū apostolorū ac prophetarū, summo angulari lapide ipso Iesu Christo, in q̄ quæcūq; structura coagmēta tur, ea crescit in tēplū sanctū in dño, in quo et uos coædificamini in habitaculū dei per spiritū. Huius rei gratia ego Paulus uin III ctus sum Christi Iesu pro uobis gentibus. Siquidē audistis dispensationē gratiæ dei, quæ data est mihi in uos, q̄ secūdū reuelationē notū mihi fecit mysteriū, quēadmodū ante scripsi paucis, ex quibus potestis legētes intelligere cognitionē meā in mysterio Christi, quod in alijs ætatibus nō innotuit filijs hominū, quēadmodū nunc reuelatū est sanctis apostolis eius & prophetis per spiritū, ut sint gentes cohæredes, & eiusdē corporis, consortesq; promissionis eius in Christo, per euangeliū cuius factus sum minister, secundū donū gratiæ dei, q̄ datū est mihi secundū efficaciā potētiæ illius. Mihi minimo oīum sanctorū data est gratia hæc, ut inter gētes euāgelizē imperuestigabiles diuitias Christi, & in lucē proferam omnibus quæ sit cōmunio mysterij quod erat absconditū à seculis in deo, qui uniuersa cōdidit per Iesum Christū: ut nota fiat nunc principatibus ac potestatibus in cœlestibus per ecclesiā, uehementer uaria sapientia dei, secundū præfinitionē seculorū, quā fecit in Christo Iesu domino nostro, per quē habemus audaciā & aditū cē fiducia, quę est per fidē illius. Quapropter peto, ne deficiatis ob afflictiōes meas quas pro uobis tolero, quæ est gloria uestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad patrē domini nostri Iesu Christi, ex quo omnis à cō muni patre cognatio in cœlis & in terra nominatur, ut det uobis iuxta diuitias gloriæ suæ, ut fortitudine corroboremini per spiritū suū in internū hominē, ut inhabitet Christus per fidē in cordibus uestris, fixis in charitate radicibus, et fundamēto iacto: ut ualeatis assequi cū oībus sanctis, quæ sit latitudo & lōgitudo & profunditas & sublimitas, cognoscereq; præminentē cognitioni dilectionē Christi, ut impleamini in omnē plenitudinē dei. Ei uero qui potest cumulate facere ultra omnia quæ petimus aut cogitamus, iuxta uim agentē in nobis, sit gloria in ecclesia per Christum Iesum, in omnes ætates seculi seculorum, Amen.

Hortor itaq; uos ego uinctus in domino IIII

ut

ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως, ἧς ἐκλήθητε,
μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος,
μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγά
πῃ, σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ πνεύ
ματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης. ἓν σῶμα
καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλ
πίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν. εἷς κύριος, μία πίστις.
ἓν βάπτισμα. εἷς θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ
πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν. ἑνὶ
δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον
τῆς δωρεᾶς τοῦ χριστοῦ. διὸ λέγει. ἀναβὰς εἰς ὕ
ψος ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε
δόματα τοῖς ἀνθρώποις. τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν, εἰ
μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέ
ρη τῆς γῆς. ὁ καταβὰς αὐτός ἐστι, καὶ ὁ ἀναβὰς
ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ
τὰ πάντα. καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν ἀποστόλους,
τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ ποι
μένας καὶ διδασκάλους, πρὸς τὸν καταρτισμὸν
τῶν ἁγίων εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ
σώματος τοῦ χριστοῦ, μέχρι καταντήσωμεν οἱ
πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπι
γνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς
μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ χριστοῦ, ἵνα
μηκέτι ὦμεν νήπιοι κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφε
ρόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῇ διδασκαλίᾳ, ἐν τῇ
κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν
μεθοδείαν τῆς πλάνης. ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγά
πῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κε
φαλή, ὁ χριστός, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολο
γούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς
τῆς ὑπηχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς
ἑκάστου μέρους, τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖ
ται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ. τοῦτο οὖν λέ
γω καὶ μαρτύρομαι ἐν κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περι
πατεῖν, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ ἐν
ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν, ἐσκοτισμένοι τῇ
διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ
θεοῦ, διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς,
διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν, οἵτινες
ἀπηλγηκότες, ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελ
γείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεο
νεξίᾳ. ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν χρι
στὸν, εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδι
δάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ ἰησοῦ,
ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀνα
στροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρό
μενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, ἀ
νανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,
καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κα
τὰ θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ ὁσιό
τητι τῆς ἀληθείας. διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦ
δος

ut ambuletis, ita ut dignũ est uocatiõe qua uocati estis, cũ omni submissione ac mansuetudine, cũ animi lenitate, tolerãtes uos inuicẽ per charitatẽ, studẽtes seruare unitatem spũs p uinculũ pacis. Vnũ corpus & unus spiritus, quẽadmodũ & uocati estis in una spe uocatiõis uestrę. Vnus dñs, una fides, unũ baptisma, unus deus & pater omniũ qui est super oĩa & per oĩa, & in omnibus uobis. Verũ unicuiq; nostrũ data est gratia iuxta mensurã donationis Christi. Quapropter dicit: Quũ ascẽdisset in altũ, captiuã duxit captiuitatẽ et dedit dona hominibus. Cæterũ illud ascẽdit, quid est, nisi q; etiã descenderat prius in infimas partes terræ? Qui descẽdit, idem ille est, qui etiam ascendit supra oẽs cœlos, ut impleret oĩa. Et idem dedit, alios quidẽ apostolos, alios uero prophetas, alios aũt euãgelistas, alios aũt pastores ac doctores, ad instaurationẽ sanctorũ in opus administrationis, in ędificationẽ corporis Christi, donec peruenia mus oẽs in unitatẽ fidei & agnitionis filij dei, in uirũ perfectũ, in mensurã ætatis plene adultę Christi, ut nõ amplius simus pueri, qui fluctuemus & circũferamur quouis uento doctrinæ, per uersutiã hominũ, per astutiã, qua nos adoriũtur, ut imponãt nobis, sed ueritatẽ sectãtes in charitate, adolescamus in illũ per omnia, qui est caput, nẽpe Christus: in q̃ totũ corpus, si coagmentetur, & cõpingatur per omnẽ cõmissurã submiistrationis, iuxta actũ in mensura uniuscuiusq; partis, incremẽtũ corporis facit, in ædificationẽ sui ipsius per charitatẽ. Hoc itaq; dico, & testor per dominum ne posthac ambuletis, quẽadmodũ et reliquę gentes ambulãt in uanitate mentis suæ, dũ mentẽ habent obtenebratã, abalienati à uita dei, propter ignorantiã quæ est in illis, et excęcationẽ cordis eorũ, qui postea q̃ peruenerũt eò ut dolore desierint, semetipsos dediderũt lasciuiæ, ad patrandũ immundiciam omnẽ cum auiditate. Vos aũt non sic didicistis Christũ: siquidẽ illum audistis, & in eo docti fuistis quẽadmodum est ueritas in Iesu, deponere iuxta priorẽ cõuersationẽ ueterẽ hominẽ, qui corrũpitur iuxta concupiscẽtias erroris: renouari uero spiritu mẽtis uestræ, & induere nouũ hominẽ, qui iuxta deum conditus est per iustitiã & sanctitatẽ ueritatis. Quapropter depositomenda-

σθε, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ, ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη. ὀργίζεσθε, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν, μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ. ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι. πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω, ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσιν. καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν σὺν πάσῃ κακίᾳ. γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοί, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ θεὸς ἐν χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητὰ, καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ θεῷ εἰς ὀσμὴν εὐωδίας. πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία, ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις, καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα, ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία. τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ χριστοῦ καὶ θεοῦ. μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις. διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν. ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν κυρίῳ. ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθοσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ, δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυρίῳ. καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε. τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν. τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. διὸ λέγει, ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ χριστός. βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλὰ ὡς σοφοὶ, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες, τί τὸ θέλημα τοῦ κυρίου. καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι, λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ, εὐχαριστοῦντες πάντοτε

mendacio, loquamini ueritatē q̄sq; proximo suo, q̄m sumus inuicē mēbra. Irascimini & nō peccetis. Sol ne occidat super irā uestrā, neq; detis locū calūniatori. Qui furabatur, nō amplius furet: magis aūt laboret operādo manibus quod bonū est, ut possit impartiri ei qui opus habuerit. Oīs sermo spurcus ex ore uestro ne procedat: sed si qs est bonus ad ædificationem, quoties opus est, ut det gratiā audientib. Et ne cōtristetis spiritū sanctū dei, p quē obsignati estis in diē redēptionis. Omnis amarulentia & tumor & ira & uociferatio & maledicentia tollatur à uobis, cū omni malicia. Sitis aūt inuicem alius in aliū comes, misericordes, largientes uobis inuicē, quemadmodū & deus per Christū largitus est uobis. Sitis v igīt imitatores dei, tanq̄ filij dilecti, & ambuletis in dilectione, quēadmodū & Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationē ac uictimā deo in odorem bonæ fragrātię. Cęterū scortatio & oīs immundicia aut auaricia ne nominet q̄dē inter uos: sicut decet sanctos: aut obscœnitas, aut stultiloquiū, aut urbanitas, quæ nō cōueniūt, sed magis gratiarū actio. Nā hoc scitis, q̄ oīs scortator, aut immundus, aut auarus, qui est simulacrorū cultor, non habet hæreditatē in regno Christi & dei. Ne q̄s q̄ uos decipiat inanibus sermonib. Propter hæc em̄ uenire solet ira dei in filios inobediētes. Ne sitis igīt cōsortes illorū. Eratis quondā tenebrę, nūc aūt lux in dño. Vt filij lucis ambulate: nā fructus spiritus est in omni bonitate & iustitia & uerita te, probātes quid sit acceptū dño. Et ne cōmerciū habueritis cū opibus infrugiferis tenebrarū, quin ea potius etiā arguite. Nā quę secreto fiūt ab istis, turpe est uel dicere: sed oīa dū prodūtur à luce manifesta fiunt. Nā q̄cq̄d manifestū reddit, lumen est. Quapropter dicit: Expgiscere q̄ dormis, & surge à mortuis, & illucescet tibi Christus. Videte igitur quō circūspecte ambuletis, nō ut insipientes, sed ut sapientes, redimentes occasionē, p dies mali sint. Propterea ne sitis imprudētes, sed intelligētes quæ sit uolūtas dñi. Et ne inebriemini uino, in quo luxus est, sed impleamini spū, loquētes uobis ipsis p psalmos & hymnos et cantiones spirituales, canentes ac psallētes in corde uestro dño, gratias agentes sem-

per

πότε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν
ἰησοῦ χριστοῦ τῷ θεῷ καὶ πατρί. ὑποτασσόμενοι
ἀλλήλοις ἐν φόβῳ θεοῦ. αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀν
δράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ κυρίῳ, ὅτι ἀνήρ ἐστι
κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ χριστὸς κεφαλὴ
τῆς ἐκκλησίας, καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος.
ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ χρι
στῷ, οὕτως καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσ
ιν ἐν παντί. οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας
ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκ
κλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς,
ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ
ὕδατος ἐν ῥήματι, ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυ
τῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον,
ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία, καὶ
ἄμωμος. οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν
τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα.
ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.
οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν,
ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ
κύριος τὴν ἐκκλησίαν. ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώ
ματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν
ὀστέων αὐτοῦ. ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρω
πος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολ
ληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται
οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα
ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς χριστὸν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλη
σίαν. πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἕνα, ἕκαστος τὴν
ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω, ὡς ἑαυτόν, ἡ δὲ
γυνὴ, ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν
ἐν κυρίῳ, τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον. τίμα τὸν πατέρα
σου καὶ τὴν μητέρα, ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν
ἐπαγγελίᾳ, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἔσῃ μακροχρό
νιος ἐπὶ τῆς γῆς. οἱ πατέρες, μὴ παροργίζετε τὰ
τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ
καὶ νουθεσίᾳ κυρίου. οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς
κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν
ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ χριστῷ, μὴ
κατ' ὀφθαλμοδουλείαν ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ'
ὡς δοῦλοι τοῦ χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ
ἐκ ψυχῆς, μετ' εὐνοίας, δουλεύοντες τῷ κυρίῳ,
καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες ὅτι ὃ ἐὰν ποιήσῃ
ποιήσῃ ἀγαθὸν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ κυρίου,
εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος. καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐ
τὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτοὺς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλὴν, εἰ
δότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ κύριός ἐστιν ἐν οὐρα
νοῖς, καὶ προσωπολημψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ. τὸ λοι
πὸν ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ
κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν
τοῦ θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς με
θοδείας τοῦ διαβόλου. ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη

πρὸς

per de omnibus, in nomine dñi nostri Iesu
Christi, deo & patri. Subditi uicissim alius
alij cum timore dei. Vxores propriis uiris
subditæ sitis, ueluti dño: quoniã uir est ca
put uxoris, quemadmodũ & Christus est
caput ecclesiæ: & idem est, qui salutem dat
corpori. Itaq; quemadmodũ ecclesia sub
dita est Christo, sic & uxores suis uiris sub
ditæ sint in omnibus. Viri, diligite uxores
uestras, sicut et Christus dilexit ecclesiã, et
semetipsum exposuit pro ea, ut illam san
ctificaret, mundatã lauacro aquæ per uer
bum, ut adhiberet eam sibijpsi gloriosam,
ecclesiã, nõ habentem maculã aut rugam,
aut quic q̃ eiusmodi, sed ut esset sancta et ir
reprehẽsibilis. Sic debent uiri diligere suas
uxores, ut sua ipsorum corpora. Qui dili
git suam uxorem, seipsum diligit. Nullus
enim unq̃ suam ipsius carnẽ odio habuit,
imò enutrit ac fouet eam, sicut & dñs ec
clesiam. Quoniã membra sumus corporis
eiusdẽ, ex carne eius & ex ossibus eius. Hu
ius rei gratia, relinquet homo patrẽ ac ma
trem, & adiungetur uxori suæ, atq; è duo
bus fiet una caro. Mysteriũ hoc magnum
est, uerũ ego loquor de Christo et de eccle
sia. Quanq̃ & uos singulatim hoc præsta
te, ut suam quisq; uxorẽ diligat tanquã se
ipsum: uxor aũt ut reuereatur uirum. Fi VI
lij, obedite parẽtibus uestris in dño, nã id
est iustum. Honora patrẽ tuum & matrẽ:
quod est præceptũ primum in promissio
ne, ut bene tibi sit, & sis longæuus in terra.
Patres, ne prouocetis ad iram liberos ue
stros, sed educetis eos per eruditionem &
correptionẽ dñi. Serui obedite ijs qui dñi
sunt iuxta carnem, cum timore ac tremo
re, cum simplicitate cordis uestri, tãquam
Christo, nõ ad oculũ seruientes, uelut ho
minibus placere studentes: sed tanq̃ serui
Christi, facientes quæ uult deus ex aĩo, cũ
beneuolentia, seruientes dño, & nõ homi
nibus: illud scientes q̃ unusquisq; quod fe
cerit boni, hoc reportabit à deo, siue ser
uus fuerit, siue liber. Et uos domini eadem
facite erga illos, remittẽtes minas, scientes
q̃ & uester ipsorũ domin⁹ est in cœlis, nec
p̃sonæ resp̃ect⁹ est apud illũ. Quod supest
fratres mei, sitis fortes per dominũ, perq;
potentiam roboris illius. Induite totam ar
maturam dei, ut possitis stare aduersus as
sultus diaboli. Quoniã nõ est nobis lucta

πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι. στῆτε οὖν, περιζωσάμενοι τὴν ὀσφῦν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, ἐν πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ πεπυρωμένα σβέσαι. καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστιν ῥῆμα θεοῦ, διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ, ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει, καὶ δέησιν περὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παῤῥησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου, ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παῤῥησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι. ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμὲ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν κυρίῳ, ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν. εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ. ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης πρὸς ἐφεσίους διὰ τυχικοῦ.

aduersus sanguinem & carnem, sed aduersus principat°, aduersus potestates, aduersus mundi dominos rectores tenebrarum seculi huius, aduersus spirituales astutias in cœlestib. Quapropter assumite uniuersam armaturã dei, ut possitis resistere ī die mala, & omnibus peractis stare. State igit̃, lumbis circũcinctis baltheo per ueritatẽ, & induti thoracẽ iustitiæ, & calciati pedibus, ut parati sitis ad euangeliũ pacis, sup oĩa assumpto scuto fidei, quo possitis oĩa iacula mali illi° ignita extinguere. Galeãq; salutaris accipite, et gladiũ spiritus, qui est uerbũ dei, in omni deprecatione & obsecratione, orantes in omni tempore, in spiritu, & ad hoc ipsum uigilantes cum omni sedulitate & deprecatione pro omnib. sanctis, & pro me: ut mihi det̃ sermo in apertione oris mei cum libertate, ut notum faciam mysteriũ euangelij̃ mei, super quo legatione fungor in catena, ut in eo libere loquar, sicut oportet me loqui. Vt autẽ scias & uos quæ ad me ptinent, quid agam, de omnibus uos certiores reddet Tychicus dilect° frater & fidus minister in dño, quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscere tis de rebus nostris, & consolaret̃ corda uestra. Pax fratribus, & charitas cum fide à deo patre, & dño Iesu Christo. Gratia sit cum omnib. diligentibus dñm nostrum Iesum Christum cum syncerítate. Amen.

Missa fuit è Roma ad Ephesios per Tychicum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠ/πησίους ἐπιστολῆς πάυλου.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, ἑωρακὼς αὐτοῦ ἅμα καὶ διδάξας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη· πεμψάντων φιλιππησίων διακονίαν τοῦ πάυλῳ, καὶ τινων περιερχομένων, καὶ διαφθειρόντων τὰς ἀκοὰς τῶν ἀκεραίων προφάσει τῆς σκιᾶς τοῦ νόμου καὶ τῆς περιτομῆς, καὶ λεγόντων, χωρὶς ταύτης μὴ δύνασθαι δικαιωθῆναι, μαθὼν ὁ ἀπόστολος γράφει φιλιππησίοις, καὶ πρῶτον μὲν ἀποδέχεται αὐτῶν τὴν πίστιν, καὶ σημαίνει μνημονεύειν αὐτῶν. ἔπειτα διηγεῖται ὡς ἀπελογήσατο ἐν ῥώμῃ, καὶ ὅτι τινὲς αὐτοῦ βαρεῖς γεγόνασιν, ἐν τοῖς δεσμοῖς φθόνον αὐτῷ κινοῦντες. ἔπειτα αὐτοὺς προτρέπεται ἀλλήλους ἀγαπᾶν, ἐξηγούμενος τὴν τοῦ σωτῆρος φιλανθρωπίαν, ὅτι θεὸς ὤν, ἄνθρωπος γέγονε δι' ἡμᾶς. εἶτα περὶ τῆς περιτομῆς, καὶ τοῦ παλαιοῦ νόμου διαλαβὼν, ἀποδεικνύει λοιπὸν ἀργὴν γεγενῆσθαι τῆς περιτομὴν, λαμβάνων ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ παραδείγμα, καὶ λέγων, ὅτι ταῦτα πάντα ἤγημαι διὰ τὸν χριστὸν ζημίαν. διὸ καὶ τοὺς μὲν διδάσκοντας ἐπὶ περιτομὴν, καὶ θέλοντας αὐτοὺς ἀπατῆσαι μεμψάμενος, καὶ εἰπὼν ἐχθροὺς αὐτοῦ εἶναι τοῦ χριστοῦ, ἀποδέχεται φιλιππησίους διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν τῆς κοινωνίας δόσιν. καὶ προτρεψάμενος πάλιν εἰς τὰ ἤθη αὐτοῦ, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

PHilippenses in prima Macedoniæ parte sunt, ut narratur in Actis capite decimosexto, colonia oriunda ab urbe Philippis, dicta à Philippo conditore. Horum metropolis est Thessalonice. Qui quoniam in fide semel accepta perstiterant, nõ admissis pseudapostolis, quibus auscultarant Corinthij & Galatæ, merito ab apostolo collaudantur. Ad hos Paulus, admonitu spiritus profectus, complures dies apud illos egit, non sine negocio. Nam hic flagris cæsus est Paulus, & cum Sila coniectus est in carcerem. Quo tempore carceris custos cum tota familia baptizatus est. Hic erat & Lydia purpuraria, quæ prima cõuersa, Paulum excepit hospitio. Hic & milites, cognito quòd Romanus esset ciuis, ultro rogarunt, ut quò uellet abiret, & Christi nomen satis felicibus auspicijs inclaruit. Quinetiã quum Paulus Romæ ageret in uinculis, miserunt illi quę ad uitæ necessitatẽ pertinebant, per Epaphroditũ: quod & ante fecerant, quum ageret Thessalonicę, sicut in hac ipse testatur epistola. Collaudatos igitur eos adhortat̃, ut perseuerent ac proficiant: ostendens gloriandũ etiam in afflictionibus, quæ ad illustrandũ Christi euangelium facerent: se uero uel mortem adeo nõ horrere, ut optet etiam, si Christo uolente contingat. Deinde quum primis hortatur ad mutuam concordiã, quæ inter elatos esse non potest. Et quo æquiore sint animo, pollicetur Timotheum atq; etiam ipsum breui ad illos rediturum: interim misso Epaphrodito, qui ex periculosissima ægrotatione cõualuerat. Hęc agit duobus primis capitibus. Nam in tertio confirmat animos illorum aduersus pseudapostolos, ad Iudaismum ubiq; sollicitãtes, quos canes appellat, operarios iniquitatis, inimicos crucis Christi, & qui uentrem dei loco colerent, nusquã apertius in eos stomachatus. Quartum cõmendationibus & salutationibus occupat, nisi quòd monita quædam obiter admiscet, & Philippensibus pro sua in se munificentia gratias agit. Scripsit ex urbe Roma per Epaphroditum, quum iterum esset in carcere. Nam post primam defensionem, rursus in carcerem ductus est: cuius rei meminit ipse in epistola ad Timotheum.

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILIPPENSES

ΠΑΥΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι ἰησοῦ χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν, πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος, ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν, πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας ἰησοῦ χριστοῦ, καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ, τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας. μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ θεὸς, ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις ἰησοῦ χριστοῦ. καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς, καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν χριστοῦ πεπληρωμένοι καρπὸν δικαιοσύνης, τὸν διὰ ἰησοῦ χριστοῦ εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον θεοῦ. γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι ἀδελφοὶ, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ, μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν, ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι, καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν. τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν χριστὸν κηρύσσουσιν. οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐγείρειν τοῖς δεσμοῖς μου. οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι. τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, χριστὸς καταγγέλλεται, καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι. οἶδα γὰρ, ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν, διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως καὶ τῆς ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος ἰησοῦ χριστοῦ, κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παῤῥησίᾳ, ὡς πάντοτε καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε

PAVLVS ac Timotheus seruí Iesu Christi, omnibus sanctis ī Christo Iesu q sūt Philippis, unà cum episcopis ac diacōis: gratia uobis et pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias ago deo meo in omni memoria uestri, semp in omni precatione mea, p oībus uobis, cū gaudio precationē faciens: q uenerítis in cōmunionē euangelij, à primo die usq; ad hoc tempus: psuasum habens hoc ipsum, q is q cœpit in uobis opus bonū, p ficiet usq; ad diē Iesu Christi: sicut iustū est mihi, ut hoc sentiā de oībus uobis: propterea quod habeā uos in corde & in uinculis meis & in defensione & confirmatione euāgelij, quū sitis oēs mihi cōsortes gratię. Testis enim mihi est deus, cui desiderē uos oēs in uiscerib. Iesu Christi. Et illud oro, ut charitas uestra adhuc magis ac magis exuberet in agnitione omniq; intelligentia, ut probetis quæ sunt præstātia, ut sítis syncerí: ac tales, ut nemini sítis offendiculo in diem Christi: impleti fructu iustitię, q contingit per Iesum Christū ad gloriam & laudem dei. Scire aūt uos uolo fratres, q quę mihi acciderūt, magis ad profectū euangelij euenerunt: ita ut uincula mea manifesta facta sint in Christo in toto prętorio ac cæteris oībus: utq; plures ex fratrib. in domino, freti uinculis meis, uberius auderēt, ímpauide sermonē loquí. Nōnulli quidem p inuidiā & cōtentionē, nōnulli uero & propter bonā uolūtatē Christū prędicāt. Alij quidem ex cōtentiōe Christū annūciant nō pure, existimātes sese afflictionem addere uinculis meis: alij rursus ex charitate, scientes q in defensionē euāgelij cōstitut⁹ sim. Quid em̄? Attamē quouis modo siue per occasionē, siue per ueritatē, Christus tamē annunciat: & in hoc gaudeo, quinetiā gaudebo. Nouí em̄ q hoc mihi cedet in salutē per uestrā deprecationē & subministrationem spūs Iesu Christi, secundū expectationem & spē meā, q nulla in re pudefiā: sed cū omni libertate, ut semper, ita nūc quoq; magnificabitur Christus in corpore meo,

siue

εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου. ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν
χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν
σαρκὶ, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. καὶ τί αἱρήσομαι
οὐ γνωρίζω. συνέχομαι γὰρ ἐκ τῶν δύο, τὴν
ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν χρι
στῷ εἶναι, πολλῷ μᾶλλον κρεῖσσον. τὸ δὲ ἐπιμε
νειν ἐν τῇ σαρκὶ ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς. καὶ
τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμπαρα
μενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν
καὶ χαρὰν τῆς πίστεως, ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν
περισσεύῃ ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ, διὰ τῆς ἐμῆς
παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς. μόνον ἀξίως τοῦ
εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλ
θὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν ἀκούσω τὰ πε
ρὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυ
χῇ, συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου, καὶ
μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικει
μένων, ἥτις ἐστὶν αὐτοῖς μὲν ἔνδειξις ἀπωλείας,
ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ θεοῦ, ὅτι ὑμῖν
ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν
πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν, τὸν
αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες, οἷον εἴδετε ἐν ἐμοὶ, καὶ
νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.

εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν χριστῷ, εἴ τι
παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύ
ματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, πλη
ρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν
αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρο
νοῦντες, μηδὲν κατὰ ἐριθείαν ἢ κενοδοξίαν, ἀλ
λὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑ
περέχοντας ἑαυτῶν, μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστοι σκο
πεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστοι. τοῦτο γὰρ φρο
νείσθω ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ
θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι
ἴσα θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου
λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ
σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν
ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θα
νάτου δὲ σταυροῦ. διὸ καὶ ὁ θεὸς αὐτὸν ὑπερύ
ψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν
ὄνομα, ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ
ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ
πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται, ὅτι κύριος ἰη
σοῦς χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός. ὥστε ἀγαπη
τοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν
τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον
ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυ
τῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε. ὁ θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνερ
γῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν, καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὑπὲρ τῆς
εὐδοκίας. πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν, καὶ
διαλογισμῶν, ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι,
τέκνα θεοῦ ἄμωμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς
καὶ

siue per mortẽ. Nam mihi uita Christus est, & mors lucrũ. Quòd si cõtingat uiuere in carne, ea res mihi fructus est operis, & qd eligã, ignoro. Coartor eñ ex his duob. desiderãs dissolui, et esse cũ Christo, multo lõgeq; melius est. Cæterũ manere in carne, magis necessariũ ꝓpter uos. Et hoc certo scio ꝙ mãsurus sim, & cũ oĩbus uobis ꝓmãsurus sim, in uestrũ profectũ & gaudiũ fidei, ut gloriatio uestra exuberet ꝓ Christũ Iesum in me, ꝓ meũ ad uos reditum. Tantũ ut dignũ est euãgelio Christi, conuersemini, ut siue cũ uenero & uidero uos, siue absens sim, audiã de rebꝰ uestris: ꝙ stetis in uno spũ, una aĩa, adiuuantes decertantẽ fidem euãgelij, nec in ullo terreamini ab aduersarijs, quæ illis quidẽ est causa ꝑditionis, uobis aũt salutis: et hoc à deo: qa uobis donatũ est ꝓ Christo, nõ solũ ut in eũ credatis, uerũetiã ut ꝓ illo patiamini, idẽ certamen habẽtes quale uidistis in me & nũc auditis in me. Si qua igit̃ cõsolatio in Christo, si qd̃ solatiũ dilectionis, si qua cõmunio spũs, si qua uiscera ac miserationes, cõplete meum gaudiũ, ut similiter affecti sitis: eandem charitatẽ habentes, unanimes, idẽ sentiẽtes, ne qd fiat ꝓ cõtentionẽ aut ꝓ inanẽ gloriã, sed ꝓ humilitatẽ animi, aliũ quisq; se prẽstantiorẽ existimet: ne sua qsq; speculetis, sed unusq;sq; quæ sunt aliorum. Is eñ affectus sit in uobis, q fuit & in Christo Iesu: q quũ esset in forma dei, non rapinã arbitratus est, ut esset æqualis deo, sed semetipsum inaniuit, forma serui sumpta in similitudine hominũ cõstitutus, & figura reptus ut homo, humilem præbuit se metipsum, factus obediens usq; ad mortẽ, mortẽ aũt crucis. Qua ꝓpter & deus illũ in summã extulit sublimitatẽ, ac donauit illi nomẽ, qd̃ est supẽ oñe nomen: ut in noĩe Iesu omne genu se flectat, cœlestiũ ac terrestriũ & infernorũ, oĩsq; lingua cõfiteat ꝙ dñs sit Iesus Christus ad gloriã dei patris. Proĩde dilecti mei, quẽadmodũ semꝑ obedistis, nõ tãq̃ ĩ præsentia mea solũ, sed nũc multo magis in absentia mea, cũ timore ac tremore uestrã ipsorũ salutẽ operemini: nã deus est is q agit ĩ uobis, & ut uelitis & ut efficiatis, ꝓ bono animi ꝓposito. Oĩa facite sine murmuratiõib⁹ ac disceptatiõib. tales ut nemo de uobis q̃ri possit, syncericq; filij dei irreprehẽsibiles ĩ medio natiõis prauæ

ac

καὶ διεστραμμένης, ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα. ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ, καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι. ἐλπίζω δὲ ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν. οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον, ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει. οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ. τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον. τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς. πέποιθα δὲ ἐν κυρίῳ, ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι. ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν, καὶ συνεργὸν, καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς, καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε, ὅτι ἠσθένησε. καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ, ἀλλ' ὁ θεὸς αὐτὸν ἐλέησεν, οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμὲ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ. σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτὸν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν, πάλιν χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ. προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν κυρίῳ, μετὰ πάσης χαρᾶς, καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε, ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισεν, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα πληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

τὸ λοιπὸν ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ὑμῖν δὲ τὸ ἀσφαλές. βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν. ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομὴ, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες, καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκὶ, ἐγὼ μᾶλλον, περιτομὴ ὀκταήμερος ἐκ γένους ἰσραὴλ, φυλῆς βενιαμὶν, ἑβραῖος ἐξ ἑβραίων, κατὰ νόμον φαρισαῖος, κατὰ ζῆλος διώκων τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος. ἀλλ' ἅτινά μοι ἦν κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν χριστὸν ζημίαν. ἀλλὰ μὲν οὖν καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως

χριστοῦ

ac tortuosę, inter quos lucete tanq̃ lumina ria in mundo, sermonē uitæ sustinentes, ut gloriari possim in diem Christi, q̃ nō in uanum cucurrerim, nec in uanum laborauerim. Quinetiā si immolor sup hostia sacrificioq; fidei uestræ, gaudeo & cōgaudeo omnib⁹ uobis. Ob id ipsum aūt & uos gaudetis, & cōgaudetis mihi. Spero aūt in domino Iesu, me Timotheū breui missurum uobis, ut & ego læto sim animo, cognito statu uestro. Neminē enim habeo pari me cum aio præditū, qui germane res uestras curaturus sit. Nam oēs quæ sua ipsorum sunt, quærunt, nō quæ Christi Iesu. Porrò probationē eius nostis, q̃ ut filius mecum ueluti cū patre seruierit in euangeliū. Hūc igitur spero me missurum, mox ubi uidero mea negocia. Cōfido aūt in dño, q̃ & ipse breui uenturus sim. Sed operæpretiū arbitratus sum, Epaphroditū fratrem & collegam et cōmilitonem meū, uestrum autem apostolum, quiq̃ mihi subministrat in necessitate mea, mittere ad uos. Quandoquidem desiderabat oēs uos anxi⁹ animi, propterea quod audissetis eū infirmatū fuisse. Et certe fuit infirmus, ita ut esset uicinus morti, sed deus misertus est illius: at nō illius tantū, sed & mei, ne dolorē haberē sup dolorē. Studiosius itaq; misi illū, ut quū uideretis illū, denuo gaudeatis, et ego magis uacē dolore. Excipite igit illum in dño cū omni gaudio, & q̃ huiusmodi sunt, eos in precio habete: quoniā propter opus Christi eò accessit, ut morti ꝓximus fuerit, non habita ratiōe uitæ, ut suppleret id quod in uestro erga me officio fuit diminutum.

Quod supest fratres, gaudete in dño. Ea III
dē scribere uobis, me q̃dē haud piget, uobis aūt tutum est. Cauete canes, cauete malos operarios, cauete cōcisionē. Nos em̄ sumus circūcisio, q̃ spū deū colimus, & gloriamur in Christo Iesu, et nō cōfidimus in carne, quanq̃ ego confidā etiā in carne. Si quisq̃ alius uidet fiduciā habere in carne, ego magis habeo, circūcisus octauo die, Israel ex genere, tribus Beniamin, hebręus ex Hebræis, iuxta legē pharisęus, iuxta studium pśequens eccleśiā, iuxta iustitiā quę est in lege, factus irreprehēsibilis. Sed quæ mihi erāt lucra, ea arbitratus sum propter Christū damnū esse. Quinetiā arbitror oīa damnū esse ꝓpter excellentiā cognitionis

Christi

χεισοῦ ἰησοῦ τοῦ κυρίου μου, δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα χεισὸν κερδήσω, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως χεισοῦ, τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει, τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, εἴ πως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν, οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετέλειωμαι, διώκω δέ, εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ χεισοῦ ἰησοῦ. ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὔπω λογίζομαι κατειληφέναι. ἓν δέ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω, εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ θεοῦ ἐν χεισῷ ἰησοῦ. ὅσοι οὖν τέλειοι τοῦτο φρονῶμεν, καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει. πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. συμμιμηταί μου γίνεσθε ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτως περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς. πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ χεισοῦ, ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες. ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα, κύριον ἰησοῦν χεισόν, ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς * τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

* Aliàs γενέσθαι

ὥς τε ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτως στήκετε ἐν κυρίῳ ἀγαπητοί. εὐοδίαν παρακαλῶ, καὶ συντύχην παρακαλῶ, τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν κυρίῳ. ναὶ ἐρωτῶ καί σε σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς. χαίρετε ἐν κυρίῳ πάντοτε, καὶ πάλιν ἐρῶ χαίρετε. τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ κύριος ἐγγύς. μηδὲν μεριμνᾶτε, ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν θεόν. καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν χεισῷ ἰησοῦ. τὸ λοιπὸν ἀδελφοί, ὅσα ἀληθῆ, ὅσα σεμνά, ὅσα δίκαια, ὅσα

Christi Iesu dñi mei, propter quẽ oĩa pro damnis duxi, habeoq; ꝓ reiectamentis, ut Christũ lucrifaciã: utq; reperiar in illo non habens meam iustitiã ex lege, sed eam quę per fidẽ est Christi, quæ est ex deo iustitiã sup fide: ut cognoscã illum, & potentiã re/surrectionis illius, & cõmunionẽ afflictio/num illius, dum cõformis fio morti eius, si quo modo pertingã ad resurrectionem mortuorũ: non q̃ apprehenderim aut iam ꝓfectus sim, sed sector si etiã apprehendã, quatenus & apprehẽsus sum à Christo Ie su. Fratres, ego meipsum nondũ arbitror assequutũ esse. Vnum aũt illud ago, ea qui dem quę à tergo sunt obliuiscens, ad ea ue ro quæ à fronte sunt, emitens: iuxta præfi/xum signũ insequor ad palmã supnę uoca tionis dei, ꝓ Christũ Iesum. Quotq̃t itaq; ꝓfecti sumus, hoc sentiamus: & si qd aliter sentitis, hoc quoque uobis deus reuelabit. Attamẽ ad id quod assequuti sumus, eadẽ ꝓcedamus regula, ut simus cõcordes. Pari ter estote imitatores mei, fratres, & cõside rate eos q̃ sic ambulãt, quẽadmodũ habe/tis nos pro exemplari, Nam cõplures am/bulant, de q̃bus sæpe dixi uobis: nunc aũt & flens dico, inimici crucis Christi, quorũ finis perditio est, quorũ deus uenter et glo ria in dedecore ipsorũ, qui terrestria curãt. Nã nostra cõuersatio in cœlis est, ex quo & seruatorẽ expectamꝰ, dñm Iesum Chri stum: qui trãsfigurabit corpus nostrũ hu/mile, ut conforme reddat corpori suo glo/rioso, secundũ efficaciã, qua potest etiã sub iícere sibi oĩa. Proinde fratres mei dile/ IIII
cti ac desiderati, gaudiũ & corona mea, sic state in dño dilecti. Euodiã obsecro, et Syn tychen obsecro, ut sint concordes in dño. Sanè rogo & te compar germana, adiuua eas quæ in euãgelio decertarunt mecum, unà cũ Clemente quoq; & reliquis coope rarijs meis, quorũ noĩa sunt in libro uitæ. Gaudete in domino semper, & iterũ dico gaudete. Modestia uestra nota sit oĩbus hoĩbus. Dominus ꝓpe est. De nulla re sol/liciti sitis, sed in omni precatione & obse/cratione cũ gratiarũ actione petitiones ue strę innotescant apud deũ: & pax dei quæ superat omnẽ intellectũ, custodiet corda uestra & sensus uestros ꝓ Christũ Iesum. Quod reliquũ est fratres, quæcũq; sunt ue ra, quæcũq; honesta, quæcũq; iusta, quæ/

ὅσα ἁγνά, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετή, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε, ἃ καὶ ἐμάθετε καὶ παρελάβετε καὶ ἠκούσατε καὶ εἴδετε ἐν ἐμοί. ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν. ἐχάρην δὲ ἐν κυρίῳ μεγάλως, ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ. οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω. ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμί, αὐτάρκης εἶναι. οἶδα καὶ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν, ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι. πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με χριστῷ. πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει. οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι. ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε, οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν. ἀπέχω δὲ πάντα καὶ περισσεύω. πεπλήρωμαι, δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου, τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν εὐάρεστον τῷ θεῷ. ὁ δὲ θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν, κατὰ τὸ πλοῦτος αὐτοῦ ἐν δόξῃ, ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. τῷ δὲ θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί. ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ἐπαφροδίτου.

cunq; pura, quęcũq; accõmoda, q̃cũq; boni ominis, si qua uirtus, & si qua laus: hæc cogitate quæ & didicistis & accepistis, & audistis & uidistis in me: hęc facite, et deus pacis erit uobiscũ. Gauisus sum aũt in dño magnope, q̃ iam tãdẽ reuiguit uestra pro me sollicitudo, in eo in quo & solliciti eratis, uerũ deerat oportunitas: non q̃ iuxta penuriã loquar: nam ego didici, in quibus sum his cõtẽtus esse. Noui & humilis esse, noui & excellere: ubiq; & in oĩbus instítutus sum, & saturari & esurire, et abundare & penuriã pati. Oĩa possum per Christũ, q̃ me corroborat. Attamẽ recte feciſtis, q̃ simul cõmunicastis meę afflictioni. Nostis aũt & uos Philippẽses, q̃ in principio euãgelij quũ proficiscerer à Macedonia, nulla mihi ecclesia cõmunicauerit in rationẽ dandi & accipiẽdi, nisi uos soli: nam & in Thessalonica quũ essem, semel & iterum quod opus erat mihi misistis: nõ quod requirã munus, sed requiro fructũ exuberãtem in rationẽ uestrã. Recepi tamẽ oĩa, & abundo. Expletus sum postea q̃ accepi ab Epaphrodito, quæ à uobis missa fuerant, odorẽ bonæ fragrãtiæ, hostiã acceptã gratamq; deo. Deus aũt meus supplebit quicq̃d opus fuerit uobis, secũdũ diuitias suas, cũ gloria p̃ Christũ Iesum. Deo aũt & patri nostro gloria ĩ secula seculorũ, Amen.

Salutate omnem sanctũ in Christo Iesu. Salutant uos q̃ mecũ sunt fratres. Salutãt uos oẽs sancti, maxime uero q̃ sunt ex Cæsaris familia. Gratia dñi nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.

Scripta est è Roma per Epaphroditum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ κολασσαεῖς ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης, οὐχ ἑωρακὼς μὲν αὐτοὺς, ἀκούσας δὲ περὶ αὐτῶν. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. τοὺς κολασσαεῖς ἠβούλοντό τινες ἀπατῆσαι σοφίσμασιν ἑλληνικοῖς, κατὰ τῆς εἰς ἰησοῦν πίστεως, καὶ περὶ τῶν ἐν νόμῳ βρωμάτων, καὶ περιτομῆς. ταῦτα τοίνυν μαθὼν ὁ ἀπόστολος, γράφει τῇ ἐπιστολὴν ὥσπερ κατηχητικὴν αὐτοῖς ταύτην. καὶ πρῶτον μὲν εὐχαριστῶν τῷ θεῷ, σημαίνει ἀπὸ τοῦ σκότους αὐτοὺς μεταβεβηκέναι εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, καὶ ὅτι ὁ χριστὸς εἰς ὃν ἐπίστευσαν εἰκὼν ἐστι τοῦ θεοῦ καὶ λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε, καὶ ὅτι ἔπρεπεν αὐτὸν δημιουργὸν ὄντα, γενέσθαι αὐτὸν πρωτότοκον τῆς κτήσεως καὶ πρωτότοκον ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα τὰ ἀμφότερα συνάψῃ, καὶ ζωοποιήσῃ τὰ πάντα. πρότρεπει δὲ αὐτοὺς ἐμμένειν ἐν τῇ πίστει, σημαίνων, ὅτι αὐτὸς παῦλος διάκονός ἐστι τοῦ εὐαγγελίου, ἐν ᾧ κατηχήθησαν. εἶτα καὶ περὶ τοῦ νόμου, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ βρωμάτων, καὶ περὶ ἡμερῶν, καὶ ἐνιαυτῶν ἐξηγεῖται. καὶ ἀπὸ δείκνυσι ἠργηκέναι λοιπὸν τὰ παλαιὰ, καὶ τὴν περιτομὴν, συμβουλεύει τε αὐτοῖς μὴ πλανᾶσθαι ἀπὸ τῶν σοφιζομένων, καὶ πλαναῖν αὐτοὺς θελόντων. καὶ λοιπὸν παραινέσας, καὶ ὧδε γονεῦσι καὶ τέκνοις, ἀνδράσι καὶ γυναιξὶ, δούλοις καὶ κυρίοις, καὶ τὰ ἄλλα τὰ πρὸς τὰ ἤθη συμβουλεύσας, τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

Colossenses in Asia minore sunt, finitimi Laodicensibus. Hos nõ uiderat apostolus. Nam Archippi, siue, quod addit Ambrosius, Epaphræ, quibus hoc delegatũ erat, prædicatione conuersi sunt ad Christum. His uehementer imminebant pseudapostoli conantes in dogma multo peruersissimum inducere, docentes non esse filium dei salutis autorem, sed per angelos uiam patere ad patrem. Neq; enim uenisse filium dei in hunc mundum, neq; uenturũ: quum in ueteri testamento per angelos administrata sint omnia. Deinde Iudaismum & philosophiæ superstitionẽ cum Christi doctrina miscebant, obseruantes quædam legis instituta, & superstitiose obseruãtes solem, lunam, ac stellas, & elementa huius mundi, quibus docebant nos esse obnoxios. Hos igitur suæ professionis commonefacit, ostendens illos quicquid hactenus assequuti sunt, nõ angelis debere, sed Christo angelorum conditori: hunc unum esse caput ecclesiæ, nec ab alio quoquam petendam salutem. Atq; interim autoritatem suam asserit. Diligenter autem monet, ne pseudapostolorum magniloquentia confictisq; uisionibus angelorum sibi imponi paterentur, & uel in Iudaismum uel in philosophicam superstitionẽ prolaberentur. Atq; hæc agit duobus primis capitibus. In reliquis hortatur ad officia pietatis, nominatim pręscribens, qualis uxor erga maritum, qualis debeat esse maritus in uxorem, qualis parẽs erga liberos, liberi erga parẽtes, serui erga dominos, domini erga seruos. Extrema pars salutationibus occupatur, nisi quod Archippum cõmonet officij sui. Scripsit autem è carcere ab Epheso per Tychicum: quòd ipse palàm testatur in huius epistolæ capite quarto, cui collegam dederat Onesimum. Græcorũ inscriptiones ex urbe Roma missam, testantur. Hinc certe remisit Onesimum, quem illic in uinculis genuerat Christo.

ΠΡΟΣ ΚΟΛΑΣΣΑΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

EPISTOLA PAVLI AD COLOSSENSES

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφός, τοῖς ἐν κολασσαῖς ἁγίοις, καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι, ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην ἣν ἔχετε εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἔστι καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσατε, καὶ ἐγνωτε τὴν χάριν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ χριστοῦ, ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι. διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι καὶ αἰτούμενοι, ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ, περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ κυρίου, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θεοῦ, ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς, εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ, τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί, ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι. τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων, ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησεν πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς

PAVLVS apostolus Iesu Christi p uoluntatem dei, & Timotheus frater, ijs qui sunt Coloſſis ſanctis ac fidelib. fratrib. in Chriſto: gratia uobis & pax à deo patre noſtro & dño Ieſu Chriſto. Gratias agimus deo & patri dñi noſtri Ieſu Chriſti, ſemp de uobis, quũ oramus: quoniam audiuimus fidem ueſtrã in Chriſto Ieſu, et charitatẽ erga oẽs ſanctos, ꝓpter ſpem repoſitã uobis in cœlis: de qua prius audieratis per ſermonẽ ueracẽ euangelij, quod puenit ad uos, quemadmodũ & in toto mundo etiã fructificat, ſicut & in uobis, ex eo die quo audiſtis & cognouiſtis gratiã dei per ueritatẽ. Quemadmodum & didiciſtis ex Epaphra dilecto conſeruo noſtro, q eſt fidus ꝓ uobis miniſter Chriſti, q et expoſuit nobis ueſtrã dilectionem in ſpũ. Propterea & nos, ex quo die audiuimus, nõ deſinimus, ꝓ uobis orare et poſcere ut impleamini agnitione uoluntatis eius, in oĩ ſapiẽtia & prudẽtia ſpũali: ut ambuletis digne dño, ut per oĩa placeatis, in oĩ opere bono fructificãtes, & creſcentes in agnitionẽ dei, omni robore corroborati, iuxta potentiã gloriæ illius, ad omnem tolerãtiã ac patientiã cum gaudio: gratias agentes patri, q idoneos nos fecit ad participationẽ ſortis ſanctorũ in lumine, q eripuit nos à poteſtate tenebrarũ, ac trãſtulit in regnũ filij ſibi dilecti, ꝓ quẽ habemus redemptionẽ ꝓ ſanguinẽ ipſius, remiſſionẽ peccatorũ: q eſt imago dei inconſpicui, primogenitus uniuerſæ creaturæ, quod ꝓ illum creata ſint oĩa quæ in cœlis ſunt & quę in terra, uiſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dñationes, ſiue principatꝰ, ſiue poteſtates. Oĩa per illum & in illum creata ſunt, & ipſe eſt ante oĩa, & omnia ꝓ illũ conſiſtũt: & ipſe eſt caput corporis eccleſiæ, qui eſt principiũ, primogenitus ex mortuis, ut ſit in oĩbus ipſe primas tenẽs: quoniã in illo complacitũ eſt patri uniuerſam plenitudinẽ inhabitare, & per eum reconciliare cuncta erga ſe, pacificatis ꝓ ſanguinem crucis eius, per eundẽ, ſiue quæ in

τῆς γῆς εἴτε τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὑμᾶς ποτὲ ὄντας ἀπηλλοτριωμένους, καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατηλλαξεν ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατ' ἐνώπιον αὐτοῦ. εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου, οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος. νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία, ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν. νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, οἷς ἠθέλησεν ὁ θεὸς γνωρίσαι, τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης, ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν χριστῷ ἰησοῦ, εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι, ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί, ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τοῦ χριστοῦ, ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι. τοῦτο δὲ λέγω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ. εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἀπείμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστεως ὑμῶν. ὡς οὖν παρελάβετε τὸν χριστὸν ἰησοῦν τὸν κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε, ἐρριζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ. Βλέπετε, μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ χριστόν. ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, καὶ ἐστὲ ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ

terra ſunt, ſiue quæ ī cœlis. Et uos q̄ quondam eratis abalienati, & inimici mente in operibus malis: nūc tamen recōciliauit ī corpore carnis ſuæ p̄ mortē, ut exhiberet uos ſanctos & irreprehēſibiles & inculpatos in cōſpectu ſuo. Siq̄dem p̄manetis in fide fundati ac ſtabiles, nec dimouemini à ſpe euāgelij, quod audiſtis, quod p̄dicatū eſt ap̄d uniuerſam creaturā quę ſub cœlo eſt, cuius factꝰ ſum ego Paulus miniſter. Nūc gaudeo ſup̄ afflictionib. meis pro uobis, et ſuppleo quod deerat afflictionū Chriſti in carne mea, p̄ corpore ip̄ſius, quod eſt eccleſia: cuius eccleſiæ factus ſum ego miniſter iuxta diſpenſationē dei, quæ data eſt mihi in uos implendi ſermonē dei, myſteriū q̄d̄ reconditū fuit à ſeculis et à generationibꝰ. Nunc aūt patefactū eſt ſanctis illius, q̄bus uoluit deus notum facere quæ ſint diuitiæ gloriæ myſterij huius inter gentes, qui eſt Chriſtus in uobis, ſpes gloriæ: quē nos annunciamus, admonentes oēm hominē, & docentes omnē hoiem in omni ſapientia, ut exhibeamus omnē hominē p̄fectum in Chriſto Ieſu: ad quod etiā enitor, decertās ſecundū efficaciā eius, agētem in me p̄ uirtutem. Nā uolo uos ſcire, quantā ſollici- 11
tudinē habeā de uobis & his qui ſunt Laodiciæ, & quotquot nō uiderunt faciē meā in carne, ut conſolationē accipiāt corda illorum, quū fuerint cōpacti in charitate & in omnē opulentiā certæ p̄ſuaſionis intelligentiæ, in agnitionē myſterij dei & patris & Chriſti, in quo ſunt oēs theſauri ſapientiæ ac ſcientiæ reconditi. Hoc aūt dico, ne quis uobis imponat, p̄habilitatē ſermonis. Etenim quāuis carne ſim abſens, tamē ſpiritu uobiſcū ſum, gaudēs ac uidens ueſtrū ordinē & ſoliditatē ueſtræ in Chriſtū fidei. Quēadmodū igitur accepiſtis Chriſtū Ieſum dn̄m, ita in eo ambulate, ſic ut radices habeatis in illo fixas, et in illo ſup̄ſtruamini confirmemini q̄ per fidē, ſicut edocti eſtis, exuberātes in ea cum gratiarū actione. Videte ne quis ſit qui uos deprædetur per philoſophiā & inanē deceptionē, iuxta conſtitutionē hominū, iuxta elementa mundi, et nō iuxta Chriſtū. Quoniā in illo inhabitat omnis plenitudo deitatis corporaliter, & eſtis in illo cōpleti, qui eſt caput omnis principatus ac poteſtatis, per quē & circūciſi eſtis circunciſione quæ ſit ſine

ρομενίπτω γὰρ τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ χριστοῦ, συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ, τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν. καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησεν σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ παραπτώματα, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, τοῖς δόγμασιν ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ. μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων, ἃ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ. μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλήν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον, αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ θεοῦ. εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε; μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, ἃ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων, ἃ ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.

εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ καθήμενος. τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. ἀπεθάνετε γάρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ χριστῷ ἐν τῷ θεῷ. ὅταν ὁ χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ. νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακήν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρία, διὰ ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς ποτε περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς. νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργήν, θυμόν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν. μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν, ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος

manibus, dum exuistis corpus peccatorũ carnis p circuncisionẽ Christi, cõsepulti simul cum illo p baptismũ, in quo simul etiã cum illo resurrexistis per fidẽ operationis dei, q excitauit illũ ex mortuis. Et uos quũ essetis mortui, p delicta & per præputium carnis uestræ, simul cũ illo uiuificauit, condonans nobis oĩa delicta, deleto quod aduersus nos erat, chirographo, qd erat contrarium nobis p decreta, & illud sustulit è medio, affixũ cruci: expoliatosq; principatus ac potestates ostentauit palàm, triumphãs de illis p semetipsum. Ne quis igitur uos iudicet in cibo aut potu, aut in parte diei festi, aut nouilunij, aut sabbatorũ, quę sunt umbra rerũ futurarũ, corpꝰ aũt Christi. Ne quis uobis palmã interuertat data opera per humilitatẽ & supstitionem angelorũ, in ijs quæ non uidit fastuosus incedẽs, frustra inflatus à mẽte carnis suæ, nec obtinẽs caput, ex quo totũ corpus p commissuras & cõpagines subministratũ et cõpactum, augescit augmẽto dei. Itaq; si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, qd quasi uiuẽtes in mũdo, decretis teneminis? Ne tetigeris, ne gustaris, neq; cõtrectaris, quæ oĩa ipso percunt abusu, iuxta præcepta & doctrinas hominũ, quæ uerbotenus qdem habent speciẽ sapientiæ persuperstitionẽ ac humilitatẽ animi & læsionẽ corporis, nõ per honorẽ aliquem ad explectionẽ carnis. Itaq; si resurrexistis unà cũ Christo, superna quærite, ubi Christus est ad dexterã dei sedens. Superna curate, nõ terrestria: siquidẽ emortui estis, & uita uestra abscõdita est cũ Christo in deo. Quando cunq; Christus manifestatus fuerit, uita nostra, tũc & uos cũ illo manifestabimini in gloria. Mortificate igitur membra uestra terrestria, stuprũ, ĩmundiciã, mollicie, concupiscentiã malã, & auaritiã, quæ est simulacrorũ cultus, ob quæ uenire solet ira dei in filios intractabiles: inter quos ambulabatis quondã, quũ uiueretis in his. Nũc aũt deponite & uos oĩa, iram, indignationem, maliciam, maledicentiã, turpiloquẽtiam ab ore uestro. Ne mẽtiamini alius aduersus aliũ, postea q̃ exuistis ueterẽ hominem cum factis suis, & induistis nouũ, qui renouatur ad agnitionẽ & imaginem eius qui condidit illum, ubi non est Græcus & Iudæus, circuncisio & præputium, barba-

rus

ρος, σκύθης, δοῦλος, ἐλεύθερος, ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι χριστός. ἐνδύσασθε οὖν ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμῶν, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτως καὶ ὑμεῖς. ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις, τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος, καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι, καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε. ὁ λόγος τοῦ χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ. διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς, ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ. καὶ πᾶν ὅ τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι κυρίου ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ θεῷ καὶ πατρὶ δι' αὐτοῦ. αἱ γυναῖκες ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν κυρίῳ. οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς. τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα. τοῦτο γὰρ εὐάρεστόν τῷ κυρίῳ. οἱ πατέρες μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν. οἱ δοῦλοι ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλίαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν θεόν. καὶ πᾶν ὅ, τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, εἰδότες, ὅτι ἀπὸ κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας, τῷ γὰρ κυρίῳ χριστῷ δουλεύετε. ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε, καὶ οὐκ ἔστι προσωπολημψία.

οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς. τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ, προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ χριστοῦ, δι' ὃ καὶ δέδεμαι, ἵνα φανερώσω αὐτό, ὡς δεῖ με λαλῆσαι. ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι ἅλατι ἠρτυμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι. τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος καὶ σύνδουλος ἐν κυρίῳ, ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν, σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

ἀσπά-

rus, Scytha, seruus, liber: sed oĩa in omnibus Christus. Sitis igit̃ induti tanq̃ electi dei, sancti ac dilecti, uiscera miserationum, comitatẽ, modestiã, mansuetudinẽ, lenitatem, sufferentes uos inuicẽ, et cõdonantes uobis mutuo, si q̃s aduersus aliquẽ habuerit querelã: quẽadmodũ & Christus cõdonauit uobis, ita & uos. Super oĩa aũt hæc, charitatẽ, quæ est uinculũ perfectionis, & pax dei palmã ferat in cordibus uestris, in quã & uocati estis in uno corpore, & grati sitis. Sermo Christi inhabitet in uobis opulẽte cũ omni sapiẽtia. Docetec̃ et cõmonete uos inuicẽ, cãtionibus & laudibus & cantilenis spiritualibus cũ gratia canentes in corde uestro dño. Et quicq̃d egeritis sermone aut facto, oĩa in nomine dñi Iesu facite, gratias agẽtes deo & patri per illũ. Vxores, subditæ estote proprijs uiris, sicuti conuenit, in dño. Viri, diligite uxores, & ne sitis amarulenti aduersus illas. Filij, obedite parẽtibus in omnibus: hoc enim bene placet dño. Patres, ne prouocetis liberos uestros, ne despondeãt animũ. Serui, obedite per oĩa ijs qui domini sunt secundũ carnẽ, non obsequijs ad oculũ exhibitis tanq̃ hominibus placere studentes, sed cũ simplicitate cordis, timentes deũ. Et quicquid feceritis, ex animo facite, tanquã dño & nõ hominibus, scientes quòd à domino recipietis mercedẽ hæreditatis, nã domino Christo seruitis. Cæterũ qui peccarit, reportabit peccatũ suũ, & nõ est personarũ respectus. Vos domini, æquitatẽ & æquabilitatẽ seruis exhibete, scientes quòd & uos habeatis dominum in cœlis. Obsecrationi instate, uigilãtes in ea cum gratiarũ actione, orãtes simul & pro nobis, ut deus aperiat nobis ostiũ sermonis, ut loquamur mysterium Christi, propter quod & uinctus sum, ut manifestẽ illud, sicut oportet me loqui. Sapiẽter ambulate erga extraneos, opportunitatẽ redimentes. Sermo uester semper cum gratia, sit sale conditus, ut sciatis quomodo oporteat uos unicuiq; respõdere. De omnibus rebus meis certiores uos faciet Tychicus dilectus frater & fidus minister & cõseruus in dño, quẽ misi ad uos, in hoc ipsum ut cognoscat quid agatis & consoletur corda uestra, unà cũ Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex uobis: de omnibus, uobis exponẽt, quæ hic agãtur.

ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μᾶρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς. ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν, καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος. οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς, οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία. ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ θεοῦ. μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ, ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει. ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός, καὶ Δημᾶς. ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν. καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολή, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ, καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε, καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ, ἵνα αὐτὴν πληροῖς. ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.

Salutat uos Aristarchus cõcaptiuus meus, & Marcus cõsobrinus Barnabæ, de q̃ accepistis mãdata. Si uenerit ad uos, excipite eũ, & Iesus qui uocat̃ Iustus, qui sunt ex circunciſione. Hi soli cooperarij sunt ad regnũ dei, qui fuere mihi solatio. Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est seruus Christi, semper anxie laborans pro uobis in precationibus, ut stetis pfecti & cõpleti in omni uolũtate dei. Testimonium enim illi perhibeo, quod habeat multũ studium pro uobis & his qui sunt Laodiceæ & his qui Hierapoli. Salutat uos Lucas medicus dilectus & Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiceę, & Nymphã, & quæ in domo illius est congregationẽ: & quũ recitata fuerit à uobis epistola, facite ut & in Laodicẽsium ecclesia recitetur, & eam quæ scripta est ex Laodicea, ut uos quoq; legatis. Et dicite Archippo: uide ministeriũ quod accepisti in domino, ut illud impleas. Salutatio mea manu Pauli. Memores sitis uinculorum meorũ. Gratia uobiscum. Amen.

Missa è Roma per Tychicum & Onesimum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ
Θεσσαλονικεῖς πρώτης ἐπιστολῆς.

ΤΑΥΤΗΝ ἐπέστειλε τὴν ἀπόστολος, ἑωρακὼς πρότερον αὐτοὺς, καὶ διατρίψας παρ' αὐτοῖς. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ὁ ἀπόστολος πολλὰς θλίψεις παθὼν ἐν Βεροίᾳ, καὶ ἐν Φιλίπποις τῇ Μακεδονίας καὶ ἐν Κορίνθῳ, γινώσκων τὸ ὄφελος ὃ ἐπόνθει ἐν Θεσσαλονίκῃ, φοβούμενος μὴ ἀκούσαντες Θεσσαλονικεῖς ἃ ἐπόνθησαν ἐν ταῖς προειρημέναις πόλεσι, παραδῶσιν ὑπὸ τῶν πειράζοντος, καὶ σκανδαλισθῶσι, μαθὼν δὲ ὅτι τοῖς ἀρχηγέταις κατώδωσαν ἐγρήγορεν, ἀρτέλμῃ πέμψειν πρὸς αὐτοὺς μετὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης. καὶ πρῶτον μὲν ἐπιστηρίζει αὐτοὺς ἐν τῇ πίστει, ὡς τε μὴ σαλεύεσθαι ἀπὸ τῶν θλίψεων, καὶ μηδεμίαν ξενίαν αὐτοὺς πεπονθέναι ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, τῶν καὶ καὶ λύειν ἀκριβέστατα, χρείαν γὰρ ἴδιον τὸ θλίβεσθαι ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, ἔλεγεν. πολλὰ δὲ παραινέσας αὐτοῖς οὕτως, ὡς παρέλαβον παρ' αὐτοῦ, ἀναγράψασθαι, γράφει πρὸς τὸν τελευτόντων, παραμυθούμενος αὐτοὺς, καὶ διδάσκων μὴ βαρέως φέρειν. οὐ γὰρ εἶναι τὸν θάνατον ἀπώλειαν, ἀλλ' ὁδὸν ἀναστάσεως. ἔπεσθαι δὲ καὶ πρὸς τὸν χρόνον αὐτοὺς διδάσκει, ἵνα ἀσύλητον τὴν ἡμέραν γινώσκοντες, ἀεὶ ἕτοιμοι γίνωνται, καὶ μηδενὶ προσέχωσιν ἀπαγγέλλοντι πρὸς αὐτούς. ἔστεσθαι γάρ φησι τὴν παρουσίαν ὅτως, ὡς τε τοὺς προκαταλαμβάνεσθαι καὶ εὑρισκομένους ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, μὴ φθάνειν αὐτοὺς ἐκνικηθῆναι ἐγειρομένους. ἅμα γὰρ γίνεσθαι τὴν πάντων ἀλλαγὴν, διδάσκει. πρὸς τούτοις, παρακαλεῖ αὐτοὺς βελτιοῦσθαι ἐν τοῖς ἤθεσι, παρακαλεῖ αὐτοὺς καὶ ἀεὶ χαίρειν τῇ ἐλπίδι, καὶ προσεύχεσθαι, καὶ εὐχαριστεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τῷ κυρίῳ, ἐνορκίζων αὐτοὺς ἀναγνῶναι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. καὶ οὕτως τελεῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES PRIOREM
argumentum per Des. Eraſmum Roterodamum.

THeſſalonica Macedoniæ metropolis eſt, unde & regionis incolæ Theſſalonicenſes appellati. Hi in fide ſemel accepta, tanta conſtantia perſtiterũt, ut & Pauli exemplo, ciuium ſuorũ perſequutiones, infracto & alacri pertulerint animo, nec ullo pſeudapoſtolorum ſuaſu quiuerint ab euangelica inſtitutione deflecti. Quod ueritus Paulus, quẽ non latebat pſeudapoſtolorũ improbitas, quũ ipſi non liceret illos inuiſere, miſit Timotheum. Ex quo reuerſo quum didiciſſet illorum cõſtantiam, collaudat eos, gratias agẽs deo. Atq; id quidem agit capite primo & ſecundo. In cæteris duobus inſtituit eos in uarijs pietatis officijs, ſubindicans eſſe inter eos, qui nondũ omnino puri eſſent ab omni libidine, nec deeſſe qui ocio dediti grauarent alios: item qui inquieti ipſi, turbarent eccleſiæ tranquillitatẽ, quos corripi iubet. Præterea qui de reſurrectione nondum ſatis confirmata eſſent opinione, quũ defunctos ita lugerent, quaſi periſſent, ac non potius ad meliora demigraſſent: hos inſtituit atq; confirmat. Rurſus alios diſputaſſe de die aduentus domini, quaſi is præſciri prædiciq; poſſit, quum incertus ſit omnibus. Verum eum ait ſubitum, & præter omnium expectationẽ adfuturum, quo magis ſimus ad omne momentum parati. Scripſit ab Athenis per Tychicum miniſtrum, iuxta Græcorũ inſcriptionem: cui collegam addunt Oneſimum noſtra argumenta, quæ incerto autore leguntur in uulgatis exemplaribus.

ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ ΠΡΩΤΗ

EPISTOLA PAVLI AD THESSALONICENSES PRIMA

ΠΑΥΛΟΣ καὶ σιλουανὸς καὶ τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων, ἐν θεῷ πατρὶ καὶ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, εἰδότες ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν, ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ, καθὼς οἴδατε, οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι ὑμᾶς. καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ μετὰ χαρᾶς πνεύματος ἁγίου, ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ μακεδονίᾳ καὶ ἀχαΐᾳ. ἀφ ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ κυρίου, οὐ μόνον ἐν τῇ μακεδονίᾳ καὶ ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ, ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι. αὐτοὶ γὰρ περὶ ὑμῶν ἀπαγγέλλουσιν, ὁποίαν εἴσοδον ἔσχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν θεῷ ζῶντι, καὶ ἀληθινῷ, καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ τῶν νεκρῶν, ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ἀδελφοὶ τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν, ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε ἐν φιλίπποις ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ θεῷ ἡμῶν, λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι. ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ, ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτως λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ θεῷ, τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν. οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας, θεὸς μάρτυς, οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ ὑμῶν, οὔτε ἀπ ἄλλων, δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς χριστοῦ ἀπόστολοι, ἀλλ'

PAVLVS & Siluanus & Timotheus eccleſiæ Theſſalonicenſiũ, in deo patre & dño Ieſu Chriſto: gratia uobis & pax à deo patre noſtro & domino Ieſu Chriſto. Gratias agimus deo ſemper de oĩbus uobis mentionẽ ueſtri facientes in precibus noſtris, indeſinẽter memores ueſtri propter opus fidei ac laborẽ charitatis, & quod pmãſiſtis in ſpe dñi noſtri Ieſu Chriſti, corã deo & patre noſtro, ſciẽtes fratres dilecti à deo electionem ueſtrã: qm̃ euangeliũ noſtrũ fuit erga uos nõ per ſermonẽ ſolũ, uerũ etiã per uirtutẽ & per ſpiritũ ſanctũ, perq; certitudinẽ multã, quẽadmodũ noſtis quales fuerimus inter uos, ueſtra cauſa. Et uos imitatores noſtri facti fuiſtis, et dñi, recipiẽtes ſermonẽ cum afflictione multa, cum gaudio ſpũs ſancti: adeo ut fueritis exẽplo omnibus credentibus in Macedonia & Achaia. A uobis eñ pertonuit ſermo dñi, non ſolũ in Macedonia & Achaia, uerũ etiã in omni loco fides ueſtra quæ eſt in deũ, dimanauit, ut non ſit nobis neceſſe loqui quicq;. Siquidẽ ipſi de uobis annunciãt, qualẽ ingreſſum habueri mus ad uos, & quomõ conuerſi fueritis ad deũ à ſimulacris, ut ſeruiretis deo uiuẽti & ueraci, & expectaretis filiũ eius de cœlis, quẽ excitauit à mortuis Ieſum, qui liberat nos ab ira uẽtura. Nã ipſi noſtis frẽs, introitũ noſtrũ ad uos, q; nõ fuerit inanis, ſed q; antè malis afflicti & cõtumelijs affecti, quẽadmodũ ſcitis Philippis, audacter egerimus in dño noſtro ad loquendum apud uos euangeliũ dei, in multo certamine. Siquidẽ exhortatio noſtra nõ fuit ex impoſtura, neq; ex immundicia, neq; cum dolo, ſed quẽadmodũ probati fueramus à deo, ut nobis cõmitteretur euangeliũ: ita loquimur, nõ ut hominibus placẽtes, ſed deo, q; probat corda noſtra. Neq; enim unq̃ per ſermonẽ adulatiõis uerſati ſumus, quẽadmodũ noſtis: nec per occaſionẽ auaritiæ, deus eſt teſtis: neq; quærẽtes ex hominib. gloriã, nec à uobis, nec ab alijs: quũ poſſemus ĩ autoritate eſſe, tãq; apoſtoli Chriſti:

ſed

ἀλλ' ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἐὰν τρο-
φὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, οὕτως ἱμειρόμενοι
ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν, οὐ μόνον τὸ
εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυ-
χάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε. μνημονεύε-
τε γὰρ ἀδελφοὶ τὸν κόπον ἡμῶν, καὶ τὸν μό-
χθον. νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι πρὸς
τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς
ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ. ὑμεῖς μάρτυρες
καὶ ὁ θεὸς, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμ-
πτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν. καθ-
άπερ οἴδατε, ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πα-
τὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ
παραμυθούμενοι καὶ μαρτυρόμενοι εἰς τὸ πε-
ριπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ θεοῦ, τοῦ καλοῦν-
τος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δό-
ξαν. διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ
θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον
ἀκοῆς παρ' ἡμῶν τοῦ θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον
ἀνθρώπων, ἀλλὰ καθώς ἐστιν ἀληθῶς λόγον
θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύ-
σιν. ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε ἀδελφοὶ τῶν
ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ, τῶν οὐσῶν ἐν τῇ ἰουδαίᾳ,
ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὅτι ταὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς
ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ
ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, τῶν καὶ τὸν κύριον ἀπεκτει-
νάντων ἰησοῦν, καὶ οὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡ-
μᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ θεῷ μὴ ἀρεσκόντων,
καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων, κωλυόντων ἡ-
μᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι, ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ
ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε.
ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος. ἡμεῖς δὲ
ἀδελφοὶ ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς και-
ρὸν ὥρας προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως
ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν
πολλῇ ἐπιθυμίᾳ. διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς
ὑμᾶς. ἐγὼ μὲν παῦλος, καὶ ἅπαξ καὶ δὶς, καὶ
ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ σατανᾶς. τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς,
ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως, ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς,
ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἐν τῇ
αὐτοῦ παρουσίᾳ; ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν
καὶ ἡ χαρά.

Διὸ μηκέτι στέγοντες εὐδοκήσαμεν κατα-
λειφθῆναι ἐν ἀθήναις μόνοι, καὶ ἐπέμψαμεν τι-
μόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, καὶ διάκονον τοῦ θεοῦ
καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ,
εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς, καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς
περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν, τῷ μηδένα σαίνεσθαι
ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε,
ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα. καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς
ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν, ὅτι μέλλομεν θλίβε-
σθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο καὶ οἴδατε. διὰ τοῦτο
κἀγὼ

sed fuimus placidi in medio uestri, perinde
ac si nutrix foueat suos filios, sic affectu-
pensi in uos, aio cupiebamus impertire uo
bis, nō solū euangeliū dei, uerūetiā nostras
ipsorū animas, propterea quod chari no
bis facti estis. Meministis eīm fratres labo
ris nostri, ac sudoris: nocte eīm ac die opus
faciētes, ob id ne cui uestrū essemus oneri,
prædicauimus apud uos euangelium dei.
Vos aūt testes estis & deus, q̄ sancte & iu
ste & inculpate uobis cū qui credebatis uer
sati fuerimus: quēadmodū nostis, ut erga
unumquenq; uestrū, tanq̄ pater erga filios
suos, fuerimus affecti, obsecrātes uos et cō
solātes & obtestātes, ut ambularetis digne
deo, qui uocasset uos in suū regnū ac glo
riam. Quapropter & nos gratias agimus
deo indesinēter, q̄ quū acciperetis sermo
nem à nobis, quo deū discebatis, accepistis
nō sermonē hominū, sed sicut erat uere ser
monē dei, qui & agit in uobis credētibus.
Vos enim imitatores facti estis fratres ec
clesiarū dei quæ sunt in Iudæa, in Christo
Iesu, q̄ eadē passi sitis & uos à proprijs con
tribulibus: quēadmodum & ipsi nos à Iu
dæis, q̄ ut & dīm occiderūt Iesum, & pro
prios prophetas, ita & nos persequuti sūt,
& deo nō placēt, & omnibus hominibus
aduersantur: qui obsistūt nobis, ne loqua
mur gētibus, quo salui fiant, ut expleāt sua
peccata semper: peruenit aūt in illos ira in
finem. Cæterū nos fratres, orbati uobis ad
spatium tēporis, aspectu, non corde, uehe
mentius studuimus uidere faciē uestram,
cum multo desiderio. Quapropter uolui
mus uenire ad uos, ego quidē Paulus, & se
mel & iterū, & obstitit nobis satanas. Nā
quæ est nostra spes aut gaudiū aut corona
gloriationis, an nō & uos in conspectu do-
mini nostri Iesu Christi, in eius aduentu?
Vos enim estis gloria nostra & gaudium.

Proinde quū non amplius ferremus, ui- 111
sum est nobis, ut Athenis resideremus so
li, ac misimus Timotheū fratrem nostrū ac
ministrū dei & adiutorem operis nostri in
euangelio Christi, ut cōfirmaret uos & cō
solaretur uos de fide nostra, ne quis q̄ tur
baretur in afflictionibus his. Nam ipsi no
stis, nos in hunc usum positos esse. Etenim
quū apud uos essemus, prædicebamus uo
bis fore, ut afflictionē pateremur, quēad
modum & euenit, & nostis. Quapropter

& ego

διὸ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν, μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν. ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν, καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς· διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν ἀδελφοὶ ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει, καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως· ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκητε ἐν κυρίῳ. τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ, ᾗ χαίρομεν διὰ ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ἡμῶν, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπερεκπερισσοῦ δεόμενοι, εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν. αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς. ὑμᾶς δὲ ὁ κύριος, πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

τὸ λοιπὸν οὖν ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ, ἵνα καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν, τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν, καὶ ἀρέσκειν θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον. οἴδατε γὰρ, τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ. τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ θεοῦ ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας, εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ, μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη, τὰ μὴ εἰδότα τὸν θεὸν, τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, διότι ἔκδικος ὁ κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα. οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ. τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν θεὸν, τὸν καὶ δόντα τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτοῦ εἰς ὑμᾶς. περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας, οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν. αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς, τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, περισσεύειν μᾶλλον καὶ φιλοτιμεῖσθαι, ἡσυχάζειν καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν, ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, μη-

& ego nō amplius ferēs, miſi ad hoc, ut cognoſcerē fidē ueſtrā, ne quo pacto tētaſſet uos ille q tētat, & inanis factus eſſet labor noſter. Nup aūt quū ueniſſet Timotheus ad nos à uobis, et annūciaſſet nobis fidē ac dilectionē ueſtrā, & quod habeatis memoriā noſtri bonā ſemper, deſiderātes nos uidere, quēadmodū nos quoq; uos. Idcirco cōſolationē accepimus frēs per uos ſuper omni afflictione & neceſſitate noſtra, per ueſtrā fidē. Qm̄ nunc uiuimus, ſi uos ſtatis in dño. Quā enim gratiarū actionē poſſumus deo rependere de uobis ſuper omni gaudio, qd̄ gaudemus propter uos in conſpectu dei noſtri, nocte ac die ſupra modū orantes, ut uideamus ueſtrā faciē, & ſuppleamus quæ deſunt fidei ueſtræ. Ipſe uero deus & pater noſter & dñs noſter Ieſus Chriſtus dirigat uiam noſtrā ad uos. Vos aūt dñs abūdātes & exuberātes faciat mutua inter uos charitate, & in oēs, quēadmodum & nos in uos, ut confirmet corda ueſtra, irreprehenſibilia in ſanctimonia corā deo & patre noſtro, in aduētu dñi noſtri Ieſu Chriſti, cū oībus ſanctis eius. Quod ſu IIII
pereſt igitur frēs, rogamus uos & adhortamur p̄ dominū Ieſum, quēadmodū accepiſtis à nobis, quō oporteat uos uerſari et placere deo, ut abundetis magis. Noſtis enim quæ præcepta dederimus uobis per dominū Ieſum. Hæc em̄ eſt uolūtas dei, ſanctificatio ueſtra, ut abſtineatis à ſcortatione, & ſciat unuſquiſq; ueſtrū ſuū uas poſſidere, cū ſanctificatione & honore, nō cum affectu cōcupiſcentiæ, quēadmodū & gentes quæ nō nouerūt deū, ne quis opprimat ac fraudet in negocio fratrem ſuū: propterea quod ultor eſt dñs de omnibus his, quemadmodū & ante diximus uobis, ac teſtati ſumus. Nō enim uocauit nos deus immūdiciæ cauſa, ſed ad ſanctificationē. Proinde qui reiſcit, nō reiſcit hoiem, ſed deū, qui dedit ſpiritū ſuū ſanctū in uos. Cæterū de fraterna charitate non neceſſe habetis, ut ſcribā uobis. Ipſi nāq; diuinitus docti eſtis, ut diligatis uos inuicē. Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui ſunt in tota Macedonia. Obſecramus aūt uos fratres, ut abūdetis magis, & in hoc incūbatis, ut quieti ſitis, & agatis res proprias, & operemini proprijs manibus ueſtris, ſicuti uobis præcepimus, ut uos geratis honeſte erga extra-

rios, &

καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε. οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπεῖσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ, οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. εἰ γὰρ πιστεύομεν, ὅτι ἰησοῦς ἀπέθανεν καὶ ἀνέστη, οὕτως καὶ ὁ θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ. τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας, ὅτι αὐτὸς ὁ κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον, ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτως πάντοτε σὺν κυρίῳ ἐσόμεθα. ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν ἀδελφοί, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι. αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡμέρα κυρίου, ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται. ὅταν γὰρ λέγωσιν, εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν. ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ οὐκ ἔστε ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ. πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας, οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς οὐδὲ σκότους. ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν. οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσιν, καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσιν. ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν ἐλπίδα σωτηρίας. ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν. διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὴν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε. ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν, εἰρηνεύετε ἐν αὐτοῖς. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας. ὁρᾶτε, μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε, καὶ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας. πάντοτε χαίρετε, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, ἐν

rios, & nulla re uobis sit opus. Cæterũ nolo uos ignorare fratres, de ijs q obdormierunt, ne doleatis, quemadmodum & cæteri non habentes spem: nam si credimus q Iesus mortuus est & resurrexit, sic & deus eos qui obdormierunt per Iesum, adducet cum illo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quòd nos qui uiuemus & reliqui erimus in aduentum domini, nequaquã præueniemus eos qui dormiunt: quoniam ipse dominus cum hortatu & uoce archangeli, ac tuba dei descendet de cœlo, & mortui in Christo resurgent primũ, deinde nos qui uiuemus, qui reliqui erimus simul cum illis rapiemur in nubibus in occursum dñi in aera: & sic semper cũ domino erimus. Proinde consolemini uos mutuo sermonibus his. Porrò de temporibus & articulis temporũ, fratres, nõ est opus ut uobis scribã. Ipsi em̃ plane scitis, q dies ille dñi, ut fur in nocte, ita uẽturus sit. Quum enim dixerint, Pax, & tuta omnia: tunc repẽtinus eis imminet interitus, sicuti dolor partus mulieri prægnanti, nec effugient. At uos fratres, non estis in tenebris, ut dies ille uos tanq̃ fur opprimat. Omnes uos filij lucis estis, ac filij diei: nõ sumus noctis, neq; tenebrarum. Proinde ne dormiamus, sicut & cæteri, sed uigilemus et sobrij simus. Nam qui dormiũt, nocte dormiunt, & qui inebriantur, noctu sunt ebrij: at nos qui sumus diei, sobrij simus, induti thorace fidei & charitatis, & pro galea spẽ salutis. Quoniã non constituit nos deus, ut iram nobis cõcitemus, sed ut salutẽ consequamur per dominũ nostrum Iesum Christum qui mortuus est pro nobis, ut siue uigilemus siue dormiamus, simul cum illo uiuamus. Quapropter adhortemini uos mutuo, et ędificetis singuli singulos, sicut & facitis. Rogamus aũt uos fratres, ut agnoscatis eos qui laborant inter uos, & qui præsunt uobis in domino, & admonẽt uos, ut habeatis illos in summo precio per charitatem propter opus illorũ: pacẽ habete cũ illis. Obsecramus autẽ uos fratres, monete inordinatos, consolamini pusillanimes, subleuate infirmos, patientes estote erga omneis. Videte, ne quis malum pro malo cuipiam reddat, sed semper quod bonũ est sectemini, tum erga uos inuicem, tum erga omneis. Semper gaudete, indesinẽter ora-

δε, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε. τοῦτο γὰρ θέλημα θεοῦ ἐν χριστῷ ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς. τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε. προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε. πάντα δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε. ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε. αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς. καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τηρηθείη. πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει. ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν. ἀσπάζεσθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ. ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

πρὸς θεσσαλονικεῖς πρώτη, ἐγράφη ἀπὸ ἀθηνῶν.

te, in omnibus gratias agite. Hæc enim est uoluntas dei per Christū Iesum erga uos. Spiritum ne extinguatis, prophetias ne aspernemini. Omnia probate: quod bonū fuerit, tenete. Ab omni specie mala abstinete. Ipse autem deus pacis sanctificet uos totos: & integer uester spiritus, & anima & corpus, ita ut ī nullo possitis culpari, in aduentu domini nostri Iesu Christi seruetur. Fidelis est qui uocauit uos, qui idē efficiet. Fratres, orate pro nobis. Salutate fratres omneis cū osculo sancto. Adiuro uos per dominum, ut recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus. Gratia domini nostri Iesu Christi sit uobiscum.

Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit ex Athenis.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ.

ΤΑΥΤΗΝ ΕΠΕΣΤΕΙΛΕΝ ΑΠΟ ΑΘΗΝΩΝ. Η ΔΕ ΠΡΟΦΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΑΥΤΗ. ΤΙΝΕΣ ΑΠΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΡΓΟΙ ΚΑΙ ΑΤΑΚΤΟΙ ΠΟΛΥΠΡΑΓΜΟΝΟΙ, ΟΥΚ ΑΔΕΛΦΟΥΣ ΑΦΙΡΠΑΖΟΝ, ΩΣ ΗΔΗ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΕΝΕΣΤΩΣΗΣ. ΑΠΑΤΩΝΤΕΣ ΟΥΝ ΑΥΤΟΥΣ ΟΙ ΑΝΟΗΤΟΙ, ΩΣ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΟΥΤΟ ΕΠΙΛΕΓΟΝΤΟΣ, ΚΑΙ ΔΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΑΚΟΣΑΝΤΕΣ. ΤΑΥΤΑ ΤΟΙΝΥΝ ΜΑΘΩΝ Ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ, ΓΡΑΦΕΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ, ΕΝ ΠΡΩΤΟΝ ΜΕΝ ΑΠΟΔΕΧΕΤΑΙ ΤΗΝ ΠΙΣΙΝ ΑΥΤΩΝ ΑΥΞΑΝΟΥΣΑΝ. ΚΑΙ ΟΤΙ ΕΝ ΑΥΤΟΙΣ ΕΚΑΙΝΟΤΟΜΕΙΤΟ, ΤΑΣ ΘΛΙΨΕΙΣ ΓΕΝΝΑΙΩΣ ΥΠΟΦΕΡΟΥΣΙ ΔΗΛΟΣ ΟΝ ΧΕΙΣΟΝ. ΚΑΙ ΠΑΡΑΜΥΘΕΙΤΑΙ ΔΕ ΑΥΤΟΥΣ ΩΣ ΟΥΠΩ ΜΕΝΟΥΣΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΑΥΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΟΥ. ΕΠΕΙΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΔΙΔΑΣΚΕΙ, ΜΗΔΕΝΙ ΑΥΤΟΥΣ ΠΕΙΘΕΣΘΑΙ, ΜΗΔΕ ΘΡΟΕΙΣΘΑΙ ΑΥΤΟΥΣ, ΜΗΤΕ ΔΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ, ΜΗΤΕ ΩΣ ΑΥΤΟΥ ΓΡΑΨΑΝΤΟΣ, ΜΗΔ' ΟΛΩΣ ΝΟΜΙΖΕΙΝ ΗΔΗ ΠΑΡΕΙΝΑΙ ΑΥΤΗΝ. ΜΗ ΓΑΡ ΠΡΟΤΕΡΟΥ ΕΣΕΣΘΑΙ ΑΥΤΟΥΣ ΕΑΝ ΜΗ ΕΛΘΗ Η ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ ΠΡΩΤΟΝ ΚΑΙ ΜΕΤ' ΑΥΤΗΝ Ο ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΣ, Ο ΥΙΟΣ ΤΗΣ ΑΠΩΛΕΙΑΣ, ΟΥ ΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΙΑΝ ΕΝ ΣΗΜΕΙΟΙΣ ΚΑΙ ΤΕΡΑΣΙ ΨΕΥΔΕΣΙ ΚΑΤΕΝΕΡΓΗΣΑΣΘΑΙ, ΣΗΜΑΙΝΕΙ. ΕΙΤΑ ΠΑΙΝΕΣΑΣ ΑΥΤΟΥΣ ΕΠΙΚΕΙΝΑ ΓΡΑΦΕΙ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΑΛΕΙ ΤΑΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΑΣ ΕΔΙΔΑΧΘΗΣΑΝ ΠΑΡ' ΑΥΤΟΥ, ΠΑΡΑΓΓΕΛΛΕΙ ΜΗΔΕ ΜΙΑΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑΝ ΕΧΕΙΝ ΜΕΤΑ ΤΟΥ ΑΤΑΚΤΟΥ, ΑΛΛΑ ΑΡΒΑΛΛΕΙΝ ΑΥΤΟΥΣ. ΕΙΝ ΓΑΡ ΠΟΛΥΕΡΓΟΙ ΚΑΙ ΠΛΑΝΟΙ ΕΔΗΛΩΣΕ ΔΙΑ ΤΟΙΟΥΤΟΥΣ. ΚΑΙ ΙΚΑΝΟΥΣ ΔΕ ΠΑΡΗΓΓΕΙΛΕ ΤΟΥ ΜΗ ΥΠΑΚΟΥΟΝΤΑ ΤΟΙΣ ΛΟΓΟΙΣ ΑΥΤΟΥ, ΙΣΧΥΡΟΝ ΑΠΕΙΛΗΣΑΣΘΑΙ. ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΝ ΕΠΟΥΧΕΤΑΙ ΑΥΤΟΙΣ ΕΙΡΗΝΗΝ, ΤΕΛΕΙΟΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ ΤΟΥ ΑΣΠΑΣΜΟΥ ΤΗΙ ΙΔΙΑ ΧΕΙΡΙ ΓΡΑΨΑΣ, ΟΠΕΡ ΣΗΜΕΙΟΝ ΕΝ ΠΑΣΗΙ ΕΠΙΣΤΟΛΗΙ ΔΙΗΛΩΚΕΝ.

IN EPISTOLAM AD THESSALONICENSES posteriorem, argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

QVoniam non contigit Paulo facultas reuisendi Thessalonicenses, per epistolã confirmat illorum animos, ut fortiter ferant illatas ob Christum afflictiones, nec ipsis defuturũ præmium, nec aduersarijs uindictam. Rursum de die aduentus domini, de quo nonnihil attigerat in epistola superiori, monet, ne quid cõmouerentur quorundam dictis, qui asseuerabant illum iam instare, tecte, sicuti putant, significans, prius abolendum Romanum imperium, ac deinde uenturum antichristum. Attentius etiam inculcat, coercendos esse, qui ocio & curiositate sua turbarẽt quietem & ordinem publicũ, & ad opus adigendos, quum ipse Paulus apud eos manibus suis laborarit. Scripsit Athenis per eosdem per quos misit priorem epistolam, ut nostra docent argumenta.

ΠΡΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΠΑΥΛΟΣ καὶ σιλουανὸς καὶ τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων ἐν θεῷ πατρὶ ἡμῶν καὶ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους, ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως, ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε, ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε. εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῷ, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς, θλῖψιν, καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ κυρίου ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ, ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει, ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ ὑπὲρ παρουσίας τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν, εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μήτε θροεῖσθε, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ χριστοῦ, μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν, ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, ὡς θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἔστι θεός.

οὐ μνη-

EPISTOLA PAVLI AD THESSALONICENSES SECVNDA

PAVLVS & Siluanus ac Timotheus eccleſiæ Theſſalonicenſiũ, in deo patre noſtro & dño Ieſu Chriſto: gratia ſit uobis & pax à deo patre noſtro & dño Ieſu Chriſto. Gratias agere debemus deo ſemper de uobis, fratres, ut par eſt quod uehementer augeſcit fides ueſtra, & exuberat mutua ueſtra omniũ charitas, cuiuſq; in alterum, adeo ut nos ipſi de uobis gloriemur in eccleſiis dei, de toleratia ueſtra & fide ſuper omnibus perſequutionibus ueſtris et afflictionibus quas ſuſtinetis, documentũ iuſti iudicij dei, in hoc ut digni habeamini regno dei, pro quo & patimini. Siquidẽ iuſtum eſt apud deũ, reddere ijs qui affligunt uos, afflictionẽ, & uobis qui affligimini relaxationẽ nobiſcum, quũ reuelabitur dominus Ieſus de cœlo, cũ angelis potentiæ ſuæ, cũ incendio flammæ, qui infligit ultionem ijs qui non nouerunt deum, & qui non obediunt euãgelio domini noſtri Ieſu Chriſti: qui pœnã luẽt, interitum æternũ, à facie domini, & à gloria fortitudinis illius, quũ uenerit ut glorificetur in ſanctis ſuis, & admirãdus fiat in omnibus credẽtibus, quòd fides habita ſit teſtimonio noſtro erga uos in die illo: ad quod etiã oramus ſemp pro uobis, ut uos dignos habeat iſta uocatione deus noſter, & cõpleat omne bonũ propoſitũ bonitatis, & opus fidei cum potẽtia: ut illuſtretur nomẽ domini noſtri Ieſu Chriſti per uos, & uos per illum, iuxta gratiã dei noſtri & domini Ieſu Chriſti. Rogamus autẽ uos II fratres, per aduentum domini noſtri Ieſu Chriſti, & noſtri aggregationẽ in illum, ne cito dimoueamini à mente, neq; turbemini, neq; per ſpiritũ, neq; per ſermonẽ, neq; per epiſtolam, tanquam nobis autoribus, quaſi inſtet dies Chriſti, ne quis uos decipiat ullo modo: quoniã nõ aduenier dñs, niſi uenerit defectio prius, & reuelatus fuerit homo ille ſceleroſus, filius perditus, qui eſt aduerſarius, & effertur aduerſus omnẽ qui dicitur deus aut numẽ, adeo ut in templo dei ſedeat, oſtẽtans ſeipſum eſſe deum.

An

οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν; καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται, καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, οὗ ἐστὶν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους, καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις, ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς. καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει, ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ κυρίου, ὅτι εἵλατο ὑμᾶς ὁ θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας, εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. ἄρα οὖν ἀδελφοί, στήκετε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν. αὐτὸς δὲ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς χριστὸς καὶ ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν, καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι, παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

τὸ λοιπόν, προσεύχεσθε ἀδελφοὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ κυρίου τρέχῃ καὶ δοξάζηται, καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις, πιστὸς δέ ἐστιν ὁ κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς, καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. πεποίθαμεν δὲ ἐν κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε. ὁ δὲ κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ. παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβον παρ' ἡμῶν. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς, ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν, οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν. οὐχ, ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς. καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν

An non meminístis, ꝙ quum adhuc eſſem apud uos, hæc dixerim uobis? Et nũc quid detineat ſcitis, nẽpe, ut ille reueletur in ſuo tempore. Nam myſteriũ nunc agit iniquitatis, tantum qui tenet, in preſentia teneat, donec è medio tollatur, & tũc patefiet iniquus ille, quẽ dominus cõficiet ſpiritu oris ſui, & abolebit claritate aduẽtus ſui, cuius eſt aduentus ſecundum operationem ſatanæ, cũ omni potẽtia & ſignis ac prodigijs mendacibus, & cũ omni deceptione iniuſtitiæ in ijs q̃ perẽũt, pro eo quod dilectionem ueritatis nõ receperũt, in hoc ut ſalui fierẽt. Et propterea mittet illis deus efficaciam illuſionis, ut credant mendacio, ũt iudicẽtur omnes qui nõ crediderũt ueritati, ſed approbauerunt iniuſtitiã. Nos autem debemus gratias agere deo ſemper de uobis, fratres dilecti à domino, quòd elegerit uos deus ab initio in ſalutẽ, per ſanctificationem ſpiritus ac fidẽ ueritatis, ad quod uocauit uos per euangeliũ noſtrum, in acquiſitionẽ gloriæ domini noſtri Ieſu Chriſti. Itaq; fratres ſtate, et tenete inſtitutiones quas didiciſtis ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolã noſtrã. Ipſe uero dominus noſter Ieſus Chriſtus & deus ac pater noſter qui dilexit nos & dedit conſolationẽ æternam & ſpem bonam per gratiam, cõſoletur ueſtra corda et ſtabiliat uos in omni ſermone & opere bono. Quod ſupereſt, orate fratres pro nobis, ut fermo dñi currat & glorificet ſicut & apud uos, & ut eripiamur ab abſurdis ac peruerſis hominibus. Nõ em̃ omnium eſt fides, ſed fidelis eſt dominus, qui ſtabiliet uos & cuſtodiet à malo. Confidimus autẽ per dominũ de uobis, quòd quæ præcipimus uobis & facíatis & facturi ſitis. Porrò dominus dirigat ueſtra corda in dilectionem dei & in expectationem Chriſti. Præcipimus aũt uobis fratres, per nomẽ domini noſtri Ieſu Chriſti, ut ſubducatis uos ab omni fratre qui inordinate ſe gerit, & nõ iuxta inſtitutionẽ quã accepit à nobis. Nã ipſi ſcitis, quomodo oporteat imitari nos: quoniam nõ inordinate geſſimus nos inter uos, neq; gratis panem accepimus à quoquã, ſed cum labore et ſudore nocte dieq; faciẽtes opus, ad hoc ne cui ueſtrum eſſemus oneri: nõ quòd id nobis nõ liceat, ſed ut noſmetipſos formam exhibeamus uobis ad imitandũ nos. Etenim quũ

III

ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω. ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους. τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν. ὑμεῖς δὲ ἀδελφοί, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες. εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν, διὰ τῆς ἐπιστολῆς τοῦτον σημειοῦσθε, καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ, καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν. αὐτὸς δὲ ὁ κύριος τῆς εἰρήνης δώη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν. ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ. οὕτως γράφω. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ἀθηνῶν.

essemus apud uos, hoc præcipiebamus uobis, ut si quis nollet operari, is nec ederet. Audimus enim quosdam uersantes inter uos inordinate, nihil operis facientes, sed curiose agentes. Iis autē qui sunt istiusmodi, præcipimus & obsecramus per dominum nostrum Iesum Christū, ut cum quiete operantes, suum ipsorū panem edant. Vos autem fratres, ne defatigemini in bene faciendo. Quòd si quis non obedit sermoni nostro, per epistolam hunc indicate: & ne commercium habeatis cum illo, ut pudore suffundatur: neq; uelut inimicū habeatis, sed admonete ut fratrem. Ipse autē dominus pacis det uobis pacem semper omnibus modis. Dominus sit cum omnibus uobis. Salutatio mea manu Pauli, quod est signū in omni epistola. Ita scribo. Gratia domini nostri Iesu Christi sit cum omnibus uobis. Amen.

Missa fuit ex Athenis.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ τιμόθεον πρώτης ἐπιστολῆς.

ΤΑύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ μακεδονίας. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ἐν τῇ ἐφεσῷ τινὲς ἰουδαΐζοντες ἐπεχείρουν ἑτεροδιδασκαλεῖν, καὶ ἀπαταῖν τοὺς ἀκεραίους προφάσει τοῦ νόμου. τοῦτο δὲ μαθὼν ὁ ἀπόστολος, προτρέπει τὸν τιμόθεον ἐκεῖ προσμεῖναι πρὸς διόρθωσιν αὐτῶν. γράφει δὲ τὴν ἐπιστολὴν, καὶ πρῶτον μὲν ὑπομιμνήσκει τιμόθεον, εἰδότα τὴν ἐν χριστῷ πίστιν, διδάσκων αὐτὸν περὶ τοῦ νόμου κωλύειν τοὺς πρὰ τὴν ὀρθὴν διδασκαλίαν λαλοῦντας, ἐπιτιμᾶν τε αὐτούς. ἐπὶ γὰρ καὶ αὐτὸς ὑμέναιον καὶ ἀλέξανδρον ναυαγήσαντας περὶ τῆς πίστιν, παρέδωκε τοῦ Σατανᾶ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. ταῦτα ὑπομνήσας, λοιπὸν διατάσσει αὐτοῦ κανόνας ἐκκλησιαστικοὺς περὶ προσευχῆς, πῶς καὶ ποῦ, καὶ περὶ τινων δεῖ προσεύχεσθαι, περὶ τοῦ σιγᾶν ἐν ἐκκλησίᾳ τὰς γυναῖκας, καὶ μᾶλλον μανθάνειν, καὶ μὴ διδάσκειν αὐτάς. περὶ ἐπισκόπων καὶ πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, πῶς καὶ ὁποίους εἶναι δεῖ τοὺς καθισταμένους. περὶ τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ χηρῶν, ἀπὸ πόσων ἐτῶν χρὴ ταύτας καταλέγεσθαι, καὶ ὁποίας αὐτὰς εἶναι δεῖ, καὶ πῶς αὐταῖς δεῖ προσέχειν. περὶ τοῦ σωφρονεῖν τοὺς νεωτέρους, καὶ γαμεῖν μᾶλλον, καὶ μὴ αἰσχρῶς ζῆν. περὶ τοῦ παραγγέλλειν τοὺς πλουσίους, μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἐλπίζειν ἐπὶ πλούτῳ. περὶ τούτων διαταξάμενος προτρέπεται αὐτὸν ταῦτα διδάσκειν, καὶ μηκέτι ὑδροποτεῖν, προσέχειν δὲ ἑαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, εἰδότα, ἔσεσθαι καιροὺς ἐν οἷς ἀπρεπήσονταί τινες τῆς πίστεως. διδάξας δὲ καθαρὰ εἶναι καὶ τὰ βρώματα, καὶ παραγγείλας αὐτοῦ ἐκτρέπεσθαι τὰς ἐμφιλονείκους ζητήσεις ὡς βεβήλους, ἐφ' αἷς τινες καυχώμενοι παρέβησαν τὴν πίστιν, οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TIMOTHEVM PRIOREM argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

TImotheum matre Iudæa, sed Christiana, patre Græco, Paulus in ministeriũ adoptarat, probæ indolis iuuenem, & sacris literis eruditum, quẽ tamen ob Iudæos coactus est circuncidere. Quoniam autem huic ecclesiarum curam delegarat, sicut & Tito, quas ipse non poterat adire, instituit eum in functione episcopali, & in disciplina ecclesiæ, non sic admonens ut discipulum, sed ut filium & collegam. Id quo cum maiore faciat autoritate, subinde apostolicam autoritatem sibi uindicat. Admonet autem, ut reiectis qui Iudaicas fabulas inueherent, ea doceret quæ essent fidei & charitatis: deinde principũ licet ethnicorum, autoritatem, quoniam hinc pendebat ordo ciuitatis & tranquillitas rei publicæ, adeo non spernendam Christianis, ut pro his orari iubeat. Quid uiros deceat in cœtu ecclesiastico, quid mulieres, præscribit. Episcopum depingit cum sua familia. Atque hæc fermè tribus capitibus. Deinde admonet, ne recipiat Iudaicas fabulas, de ciborũ delectu, de uitando cõiugio. Mox docet, qualem se præstare debeat erga grandes natu uiros, erga iuuenes, erga anus, erga puellas, erga uiduas diuites ac pauperes & ecclesiæ stipe alendas, erga adolescentiores & suspectæ etiamnum ætatis. Ad hæc præscribit, quid præcipere debeat dominis, quid seruis, quid diuitibus: admonens modis omnibus reijciendas contentiosas quæstiones sophistarum, inani doctrinæ specie sese uenditantium. Scribit è Laodicea per Tychicum diaconum.

ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΩΤΗ

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν, καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, μηδὲ προσέχειν μύθοις, καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν θεοῦ τὴν ἐν πίστει. τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν, ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου. ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν, θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται. οἴδαμεν δὲ, ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται, εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατρολῴαις, καὶ μητρολῴαις, ἀνδροφόνοις, πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἑτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ. καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν, τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον, καὶ διώκτην, καὶ ὑβριστήν, ἀλλὰ ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ. ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως, καὶ ἀγάπης, τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι χριστὸς ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ. ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται ἰησοῦς χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον. τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ θεῷ τιμὴ, καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

τάυτην

EPISTOLA PAVLI AD TIMOTHEVM PRIMA

PAVLVS apostol⁹ Iesu Christi iuxta delegationē dei seruatoris nostri et domini Iesu Christi, q̄ est spes nostra: Timotheo germano filio in fide, gratia, misericordia, pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo domino nostro. Quemadmodum rogaui te, ut remaneres Ephesi, quū proficiscerer in Macedoniā, ita facito: ut denuncies quibusdā, ne diuersam doctrinā sequant̄, nec attendant fabulis & genealogijs nunquam finiendis, quę quæstiones præbent magis quàm ædificationem dei, quæ est per fidem. Porrò finis præcepti, est charitas ex puro corde, & cō scientia bona & fide nō simulata. A quib. q̄ aberrarunt quidam, deflexerūt ad uaniloquiū, uolentes esse legis doctores, non intelligentes quæ loquūtur, neq; de quibus asseuerant. Scimus autem q̄ bona sit lex, siquis ea legitime utatur, sciens illud, q̄ iusto lex nō sit posita, sed iniustis & inobsequentibus, impijs & peccatoribus, irreuerentibus & prophanis, patricidis & matricidis, homicidis, scortatoribus, masculorū cōcubitoribus, plagiarijs, mēdacibus, periuris, & si qd aliud est quod sanæ doctrinæ aduersetur̄ secūdū euāgeliū gloriæ beati dei, quod concreditū est mihi. Et gratiā habeo, qui me potētē reddidit Christo Iesu dño nostro, q̄ fidelem me iudicauit, ponēdo in ministeriū, qui prius erā blasphemus & persequutor & uiolentus, sed & misericordiā adeptus sum, quod ignorās fecerim per incredulitatē. Exuberauit autē supra modū gratia domini nostri cū fide & dilectione, quæ est per Christū Iesum. Certus sermo & dignus, quē modis omnibus amplectamur, q̄ Christus Iesus uenit in mundū, ut peccatores saluos faceret, quorū primus sum ego. Verū ideo misericordiam sum adeptus, ut in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam ad exprimendū exemplar ijs, qui crediturí essent in ipso, in uitam æternā. Regi aūt seculorū īmortali, inuisibili, soli sapiēti deo honor, gloria in secula seculorū, amē.

Hoc

ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπί σε προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν, ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν ἣν τινὲς ἀπωσάμενοι περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν, ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

Παρακαλῶ οὖν, πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι. τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ, ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. εἷς γὰρ θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος χριστὸς ἰησοῦς, ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, ἀλήθειαν λέγω ἐν χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, ἀλλ' ὃ πρέπει γυναιξὶν, ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν διὰ ἔργων ἀγαθῶν. γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ. γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ. Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὔα, καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε, σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.

Πιστὸς ὁ λόγος. εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ. δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίλημπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικὸν, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον, τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος. εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας θεοῦ ἐπιμελήσεται; μὴ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου. δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν, ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ

Hoc præceptũ cõmẽdo tibi fili Timothee, iuxta prophetias quæ de te præcesserunt, ut milites in eis bonã militiã habens fidem & bonam conscientiã, qua repulsa nõnulli circa fidem naufragiũ fecerunt, quorum de numero est Hymenæus & Alexander, quos tradidi satanæ, ut discant nõ maledicere. Adhortor igitur ut ante oĩa fiant I I
deprecationes, obsecrationes, interpellationes, gratiarũ actiones pro oĩbus hominibus, pro regibus, & omnibus in eminentia constitutis, ut placidã ac quietã uitam degamus cum omni pietate & honestate. Nã hoc bonũ est & acceptũ coram seruatore nostro deo, q̃ cunctos hoĩes uult saluos fieri, & ad agnitionẽ ueritatis uenire. Vnus ẽm deus, unus etiã conciliator dei & hominũ, homo Christus Iesus, qui dedit semetipsum p̃tectũ redemptionis p̃ omnibus, ut esset testimoniũ temporib. suis, in quod positus sum ego præco & apostolus. Veritatẽ dico in Christo, nõ mentior, doctor gentiũ cum fide & ueritate. Volo igit̃ orare uiros in omni loco sustollentes puras manus, absque ira & disceptatione. Cõsimiliter & mulieres in amictu modesto, cũ uerecũdia & castitate ornare semetipsas, nõ tortis criníb. aut auro aut margaritis aut uestitu sũptuoso, sed q̃d decet mulieres, profitẽtes pietatẽ p̃ opa bona. Mulier in silentio discat cũ omni subiectione. Cẽterũ mulierẽ docere nõ p̃mitto, neq; auctoritatẽ usurpare in uiros, sed esse in silentio. Adam enim prior format⁹ est, deinde Eua: et Adam nõ fuit deceptus, sed mulier seducta obnoxia facta est trãsgressioni: saluabitur tamẽ fiet p̃ generationẽ liberorũ, si mãserint in fide ac dilectione & sanctificatione cũ castitate. Indubitatus sermo: si q̃s I I I
episcopi munus appetit, honestũ opus desiderat. Oportet igit̃ episcopũ irreprehensibilẽ esse, unius uxoris maritũ, uigilantẽ, sobriũ, modestũ, hospitalẽ, aptũ ad docendum, nõ uinolentũ, nõ p̃cussorem, nõ turpiter lucri cupidũ, sed æquũ, alienũ à pugnis, alienũ ab auaritia, q̃ suæ domui bene præsit, q̃ liberos habeat in subiectiõe eum oĩ reuerẽtia. Q̃ si q̃s p̃prie domui p̃esse nõ nouit, quõ ecclesiã dei curabit: Nõ nouitiũ, ne inflatus in cõdemnationẽ incidat calũniatoris. Oportet aũt illũ & bonũ habere testimoniũ ab extraneis, ne ĩ probrũ

incidas

ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου. διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ δίλογους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς, ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει. καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν, ἀνέγκλητοι ὄντες. γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλίους, πιστὰς ἐν πᾶσι. διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊσταμένων, καὶ τῶν ἰδίων οἴκων. οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρός σε τάχιον. ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας, καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων ἐγκεκαυστηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν, κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων, ἃ ὁ θεὸς ἔκτισεν, εἰς μετάλημψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πᾶν κτίσμα θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον. ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως. ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος ἰησοῦ χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας. τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ, γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν. ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος, ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμος ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν, καὶ τῆς μελλούσης. πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος. εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν. παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε. μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. ἕως ἔρχομαι, πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ. μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας

μετὰ

incidat & laqueum calumniatoris. Ministros itidem cõpositos, non bilingues, nõ multo uino deditos, nõ turpiter lucri auidos, tenentes mysteriũ fidei cum pura cõscientia: atq; hi probentur prius, deinde ministrent, sic ut nemo possit illos criminari. Vxores similiter modestas, nõ calũniosas, sobrias, fidas in omnibus. Diaconi sint unius uxoris mariti, q liberis recte præsint & ꝓprijs familijs. Nã qui bene ministrauerint, gradũ sibi bonũ acquirũt, & multam libertatem in fide quæ est in Christo Iesu. Hęc tibi scribo, sperans fore, ut ueniam ad te cito. Quòd si tardius uenero, ut noris quõ oporteat in domo dei uersari, quę est ecclesia dei uiuẽtis, columna & stabilimentum ueritatis. Et citra cõtrouersiã magnũ est pietatis mysteriũ. Deus manifestatus est in carne, iustificatus est in spũ, uisus est angelis, prædicatus est gentibus, fides illi habita est in mundo, receptus est in gloria.

Spũs aũt certo loquitur, ꝙ in posteriori IIII
bus temporib. descisc̃at quidã à fide, attendentes spiritibus impostoribus. ac doctrinis dæmoniorũ per simulationem falsiloquorum, cauterio notatã habentium conscientiam, prohibentiũ cõtrahere matrimoniũ, iubentiũ abstinere à cibis, quos deus creauit ad sumendũ cum gratiarũ actione fidelibus & ijs q cognouerũt ueritatẽ, ꝙ quicquid creauit deus bonũ sit: & nihil reijciendum, si cum gratiarũ actione sumat̃. Sanctificat̃ enim per sermonẽ dei, ac precationem. De his, si cõmonefeceris fratres, bonus eris minister Iesu Christi, enutritus in sermonib. fidei, bonę ꝙ doctrinæ, quã usq; secutus es. Cęterũ ꝓphanas & aniles fabulas reijce, quin potius exerce temetipsum ad pietatẽ. Nã corporalis exercitatio, paululũ habet utilitatis: at pietas ad oĩa utilis est, ut quæ ꝓmissiones habeat uitæ præsentis ac futuræ. Indubitatus sermo dignus ꝙ q omnib. modis approbet̃. Nam in hoc & laboramus & probris afficimur, ꝙ spem fixam habeamus in deo uiuente, q est seruator omniũ hominũ maxime fideliũ. Præcipe hæc & doce. Nemo tuam iuuentutẽ despiciat, sed esto forma fideliũ in sermõe, in cõuersatione, in dilectiõe, in spũ, in fide, in puritate. Donec uenero attẽde lectioni, exhortationi, doctrinæ. Ne neglexeris q d' in te est donũ, quod datũ est tibi ꝑ prophetiã

cum

μετὰ ἀποθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου. ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι, ἵνα σου ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν. ἔπεχε σεαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ. ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις, καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα, νεωτέρους ὡς ἀδελφούς. πρεσβυτέρας ὡς μητέρας, νεωτέρας ὡς ἀδελφὰς ἐν παντὶ ἁγνείᾳ. χήρας τίμα, τὰς ὄντως χήρας. εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀποδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι, καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας. ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκεν. καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίλημπτοι ὦσιν. εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων. χήρα καταλεγέσθω, μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνὴ, ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξεδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν. νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ. ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν, ἔχουσαι κρῖμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν. ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιέρχεσθαι τὰς οἰκίας. οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα. βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν. ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν, ὀπίσω τοῦ σατανᾶ. εἴ τις πιστὸς, ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ. οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ. λέγει γὰρ ἡ γραφὴ, βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ, ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ. κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων. τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι. διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. χεῖρας τα-

χέως

cum impositione manuũ, autoritate sacerdotij. Hæc exerce, in his esto, ut tuus profectus manifestus sit in omnibus. Attende tibi ipsi & doctrinæ, persiste in his. Nam id si feceris, teipsum seruabis, & eos qui te audierint. Seniorẽ ne sæuius obiurges, sed V adhortare ut patrẽ: iuniores, ut fratres: mulieres natu grãdiores, ut matres: iuniores, ut sorores, cũ omni castitate. uiduas honora, quæ uere uiduæ sunt. Quòd si qua uidua liberos aut nepotes habet, discant primum propriã domũ pie tractare, & uicem rependere maioribus. Hoc enim est honestũ & acceptum corã deo. Porrò quæ uere uidua est ac desolata, sperat in deo, & perseuerat in obsecrationibus ac precationibus noctu dieq;. Porrò quę in delicijs uersatur, ea uiuens mortua est. Et hæc præcipe, ut irreprehẽsibiles sint. Quòd si qua suis & maxime familiaribus nõ prouidet, fidẽ abnegauit, & est infideli deterior. Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit unius uiri uxor, in operib. bonis hominũ testimonio cõprobata, si filios educauit, si fuit hospitalis, si sanctorũ pedes lauit, si afflictis subministrauit, si in omni opere bono fuit assidua. Porrò iuniores uiduas reijce: quũ enim lasciuire cœperint aduersus Christũ, nubere uolũt, habẽtes cõdemnationẽ quòd primã fidem reiecerint: simul autẽ & ociosę discũt circũire domos: imò non solũ ociosæ, uerum etiã garrulæ & curiosæ, loquẽtes quę nõ oportet. Volo igit iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullã occasionẽ dare aduersario, ut habeat maledicendi causam. Iam enim nõnullæ deflexerũt, sequutæ satanã. Quòd si qs fidelis, aut si qua fidelis habet uiduas suppeditet illis, & nõ oneretur ecclesia: ut ijs quæ uere uiduæ sunt, suppetat. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeãtur: maxime ij q laborãt in sermone et doctrina. Dicit enim scriptura: Boui triturãti nõ obligabis os. Et: Dignus est operarius mercede sua. Aduersus presbytetũ accusationẽ ne admiseris, nisi sub duobus aut tribus testib. Eos qui peccant, corã omnibus argue, ut & cæteri timorem habeant. Obtestor in conspectu dei & domini Iesu Christi & electorũ angelorũ, ut hęc serues sine præcipitatione iudicij, nihil faciens iuxta propensionẽ animi. Manus

cito

χέως μηδενὶ ὑπνῴδει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει. μηκέτι ὑδροποτεῖ, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν σὸν μαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας. τῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσι εἰς κρίσιν, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλα ὄντα, καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύνανται.

ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται. οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοί, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. ταῦτα δίδασκε καὶ παρακάλει. εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραὶ, παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας. οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα. ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα. οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον, καὶ ἀπώλειαν. ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία, ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι, ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς. σὺ δὲ ὦ ἄνθρωπε τοῦ θεοῦ, ταῦτα φεῦγε. δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονὴν, πραότητα. ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων. παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ χριστοῦ ἰησοῦ, τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ ποντίου πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον, ἀνεπίλημπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ κύριος τῶν κυριευόντων

cito ne cui imponas, neq; cõmunices peccatis alienis. Teipsum purũ serua. Ne posthac bibas aquã, sed uino paululo utere propter stomachũ tuũ, & crebras tuas infirmitates. Quorundam hominum peccata ante manifesta sunt, præcedẽtia ad iudicium, quosdam uero & subsequuntur. Consimiliter & bona opera ante manifesta sunt, & ea quæ secus habent, occultari nõ possunt. Quicunq; sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducant, ne nomen dei & doctrina male audiat. Qui uero fideles habent dños, ne contemnant, quod fratres sint: sed magis inseruiant, quod fideles sint ac dilecti, q̃ beneficentiæ participes sunt. Hęc doce & exhortare. Si quis diuersam sequitur doctrinã, et nõ accedit sanis sermonibus dñi nostri Iesu Christi, & ei qui secundũ pietatẽ est doctrinæ, is inflatus est, nihil sciens, sed insaniens circa quęstiones ac disputationũ pugnas, ex quibus nascitur inuidia, cõtentio, maledicentia, suspiciones malæ, superuacaneæ cõflictationes hominũ mente corruptorum, & quibus adempta est ueritas, q̃ existimant quæstum esse pietatẽ. Seiungere ab ijs qui eiusmodi sunt. Est aũt quæstus magnus, pietas cum aïo sua sorte contento. Nihil enim intulimus in mundũ, ui delicet nec efferre quic q̃ possumus: sed habentes alimenta, & quib. tegamur, his contenti erimus. Cęterũ qui uolunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum & cupiditates multas, stultas, ac noxias, quę demergunt homines in exitium & interitũ. Siquidem radix omnium malorũ est studium pecuniæ, quam quidam dum appetunt, aberrauerunt à fide, & seipsos implicuerunt doloribus multis. Tu uero homo dei, ista fuge: sectare autem iustitiã, pietatẽ, fidem, charitatem, patientiã, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei: apprehende uitam æternã, ad quam & uocatus es, et professus es bonam professionem coram multis testibus. Præcipio tibi in conspectu dei, q̃ uiuificat oĩa, & Iesu Christi, q̃ testatam fecit sub Pontio Pilato bonam professionẽ, ut serues præceptum immaculatum, irreprehensibilis, usq; ad apparitionem domini nostri Iesu Christi: quam temporibus suis ostẽsurus est ille beatus & solus princeps, rex regnantiũ, & dominº dominantium

κυριευόντων, ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται, ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον, ἀμήν. τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι παραγγέλλε, μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μὴ δὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ θεῷ τῷ ζῶντι τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν, ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικοὺς, ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς. ὦ τιμόθεε τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. ἡ χάρις μετὰ σοῦ. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ λαοδικείας, ἥ τις ἐστὶ μητρόπολις φρυγίας τῆς πακατιανῆς.

minantiũ, qui solus habet ĩmortalitatẽ, lucem habitãs inaccessam, quem uidit nemo hominũ, neq; uidere potest: cui honor & imperiũ sempiternũ, amen. His q diuites sunt ĩ præsenti seculo, pręcipe ne elato sint aĩo, neq; spem ponãt in diuitijs ĩcertis, sed in deo uiuente, qui præbet nobis oĩa affatim ad fruendũ, ut bene faciant, ut diuites sint operib. bonis, ut faciles sint ad impartiendũ, libenter cõmunicantes, recondentes sibijpsis fundamentũ bonum in posterum, ut apprehendãt ęternã uitã. O Timothee depositũ serua, deuitãs ꝓphanas uocum inanitates, & oppositiones falsò nominatæ sciẽtiæ, quã nõnulli ꝓfitẽtes, circa fidẽ aberrauerũt. Gratia sit tecũ. Amen.

Missa fuit ex Laodicea, quę est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟθεον δευτέρας ἐπιστολῆς.

ΤΑύτην ἐπιστέλλει πάλιν ἀπὸ ῥώμης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. τῶν συναποδημούντων τῷ παύλῳ καταλειψάντων αὐτὸν, βουλόμενος αὐτὸς ὁ ἀπόστολος ἐλθεῖν τιμόθεον πρὸς αὐτὸν, γράφει τὴν ἐπιστολήν. καὶ πρῶτον μὲν σημαίνει ἑαυτὸν μνημονεύειν αὐτοῦ τε τῆς εὐλαβείας, καὶ τῆς τῶν προγόνων αὐτοῦ πίστεως. ἔπειτα δηλῶν, ὅτι οἱ ἀπὸ ἀσίας, ὧν ἐστι φύγελλος καὶ ἑρμογένης, ἀπεστράφησαν αὐτὸν, ὁρῶντες αὐτοῦ τὰς ἀλύσεις. μόνῳ δὲ ὀνησιφόρῳ μαρτυρεῖ σπουδὴν, καὶ σοῦτον ἀπεδέξατο, ἐλθόντα εἰς τὴν ῥώμην, καὶ προσμείναντα αὐτῷ. παραγγέλλει δὲ αὐτὸν παραιτεῖσθαι τὰς μωρὰς ζητήσεις, διὰ τὸ δὲ αὐτῶν γεννᾶσθαι μάχας. καὶ γὰρ ὑμέναιος καὶ φιλητὸς οὕτως ἐκτραπέντες, πρέβησαν τὴν ἀλήθειαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, καὶ τινὰς ἀνατρέπουσι. μᾶλλον οὖν παραινεῖ αὐτῷ προσέχειν ἑαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ, καὶ εἰδέναι μὲν, ὅτι ἐν ἐσχάτοις καιροῖς ἔσονται οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, καὶ φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. προβλέποντα δὲ ταῦτα, ἀσφαλίζεσθαι τοὺς λαοὺς, μή τις δὲ αὐτῶν ἀπατηθῇ, καὶ εἰς τὰ ἤθη, καὶ εἰς τὴν τῆς διδασκαλίας ἀκρίβειαν. πολλὰ προτρεψάμενος αὐτὸν, καὶ σημάνας τὸν καιρὸν τῆς ἀναλύσεως αὐτοῦ ἐνστῆναι, καὶ μέλλειν σπένδεσθαι καὶ μαρτυρεῖν, ἐνετείλατο αὐτῷ ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν ταχέως, κομίζοντα τὸν φαιλόνην καὶ τὰ βιβλία. παρήνεσε δὲ αὐτῷ ἀλέξανδρον τὸν χαλκέα φυλάττεσθαι, ὡς πολλὰ κακὰ ἐνδειξάμενον αὐτῷ, καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TIMOTHEVM POSTERIOREM argumentum per Des. Erasmum Roterodamum.

QVoniam in superiori epistola spem sui reditus fecerat Timotheo, apud Ephesios agenti, nec fuit eius præstandi facultas, quòd Romæ in uinculis haberetur, literis eum cõfirmat, ne persequutionum procellis deijciatur, sed suo exemplo animum ad martyrium præparet. Instare enim tempora periculosa ob quosdam, pietatis prætextu ueram pietatem subuertentes: itaq; sese iactantes, quasi in uerbis sit Christiana religio, ac nõ potius in animi puritate. Deinde testatus, imminere diem obitus sui, seq; iam à plerisque destitutum, iubet, ut Timotheus unà cum Marco propere ad se Romã ueniat. Scripsit Romæ, quum iterum ad Neronis tribunal sisteretur.

ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΔΕΥΤΕΡΑ

EPISTOLA PAVLI AD TIMOTHEVM SECVNDA

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ, διὰ θελήματος θεοῦ κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ χριστοῦ ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. χάριν ἔχω τῷ θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει ὡς ἀδιαλείπτην ἔχω τὴν περί σου μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας, ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ, ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μαμμῇ σου λωΐδι, καὶ τῇ μητρί σου εὐνίκῃ. πέπεισμαι δὲ, ὅτι καὶ ἐν σοί. δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε, ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ θεοῦ, ὃ ἔστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως, καὶ ἀγάπης, καὶ σωφρονισμοῦ. μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ, τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συνκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν θεοῦ τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν, τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν χριστῷ ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων, φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν, δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω, ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γάρ, ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν. ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ, τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. τὴν καλὴν * παραθήκην φύλαξον διὰ πνεύματος ἁγίου, τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν. οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ, ὧν ἐστι φύγελος καὶ ἑρμογένης. δῴη ἔλεος ὁ κύριος τῷ ὀνησιφόρου οἴκῳ, ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη ἀλλὰ γενόμενος ἐν ῥώμῃ, σπουδαιοτέρως ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε. δῴη αὐτῷ ὁ κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν ἐφέσῳ διηκόνησε

* Aliàs παρακαταθήκην

PAVLVS apostolus Iesu Christi per uoluntatem dei, secundum promissionem uitæ quæ est in Christo Iesu, Timotheo dilecto filio: gratia, misericordia, pax à deo patre et Christo Iesu dño nostro. Gratiã habeo deo, cui seruio à maioribus cũ pura cõscientia, quòd citra ullã intermissionem faciã de te mentionẽ in precationibus meis noctu diéq;, desiderãs te uidere, memor tuarum lachrymarũ: ut gaudio replear, ubi cõmonefactus fuero eius quę est in te nõ simulatæ fidei: quæ habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunica: certũ aũt scio, quòd ĩ te quoq;. Quã ob causam cõmonefacio te, ut suscites donũ dei, quod est in te per impositionẽ manuũ mearum. Nõ enĩ dedit nobis deus spiritũ timiditatis, sed potẽtiæ ac dilectionis & sobrietatis. Ne igitur te pudeat testimonij dñi nostri, neq; te pudeat mei, q̃ sum uinctus illius, sed esto particeps afflictionum euangelij iuxta potentiã dei: q̃ saluos fecit nos, & uocauit uocatione sancta, nõ secundũ opera nostra, sed secũdũ suũ propositũ & gratiã quæ data quidẽ est nobis per Christũ Iesum ante tempora æterna, sed palã facta est nũc per apparitionẽ seruatoris nostri Iesu Christi: q̃ mortem quidẽ aboleuit, uitã aũt in lucem produxit ac immortalitatẽ, per euangelium in quod positus sum ego præco & apostolus, ac doctor gentiũ: quam ob causam & hæc patior, attamen non erubesco. Noui enim certus q̃ sum, quòd is cui credidi, potens sit depositũ meũ custodire in illum diẽ. Formã habeto sanorũ sermonũ, quos à me audisti cũ fide & charitate quæ est in Christo Iesu. Egregiũ depositũ seruato per spiritũ sanctum q̃ inhabitat in nobis. Nosti hoc, quòd auersati fuerint me omnes q̃ sunt in Asia, quorum est Phygelus & Hermogenes. Det misericordiam dñs Onesiphori familię, quoniã sæpe me refocillauit & de catena mea nõ erubuit: sed quũ esset Romæ, studiosius quæsiuit me, & inuenit. Det ei dñs, ut inueniat misericordiã apud dñm in die illo. Et in q̃ multis Ephesi ministrauerit

κόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

σὺ οὖν τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι, τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται, καὶ ἑτέρους διδάξαι. σὺ οὖν κακοπάθησον, ὡς καλὸς στρατιώτης ἰησοῦ χριστοῦ. οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ. τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν. νόει ἃ λέγω, δώσει γάρ σοι ὁ κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι. μνημόνευε, ἰησοῦν χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος δαβιδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος. ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ θεοῦ οὐ δέδεται. διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι, τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου. πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν. εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν. εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς. εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται. ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ κυρίου, μὴ λογομαχεῖν, ἐπὶ οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων. σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιίστασο. ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας, καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει. ὧν ἐστιν ὑμέναιος καὶ φίλητος, οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, καὶ ἀνατρέπουσι τινῶν πίστιν. ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, ἔγνω κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ, καὶ ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα χριστοῦ. ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα, καὶ ὀστράκινα, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν. ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν ἡγιασμένον, εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον. τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε. δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην, μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας. τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς, ὅτι γεννῶσι μάχας. δοῦλον δὲ κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικόν, ἀνεξίκακον, ἐν πραΰτητι, παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, μή ποτε δώῃ αὐτοῖς ὁ θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διά-

strauerit, melius tu nosti. Tu igit̃ fili mi, 11
fortis esto in gratia, q̃ est p̃ Christũ Iesum, & in his quæ audisti à me p̃ multos testes. Hæc cõmenda fidelib. hoĩbus, q̃ erunt ido nei, ut alios quoq; doceãt. Tu igit̃ feras af flictionẽ, ut bonus miles Iesu Christi. Ne mo q̃ militat, implicat̃ uitæ negocijs, ut ei q̃ se in militiã delegit, placeat. Quòd si cer tet etiã aliq̃s, nõ coronat̃, nisi legitime cer tauerit. Laborantẽ agricolã oportet primũ de fructib. p̃cipere. Cogita quæ dico. Det ẽm tibi dñs in oĩbus intellectũ. Memento, Iesum Christũ resurrexisse ex mortuis, ex semine Dauid, secundũ euangeliũ meũ, in quo malis affligor, quasi facinoroſus usq; ad uincula. At sermo dei nõ fuit uinctus. Propterea oĩa suffero, p̃pter electos, ut & ipsi salutẽ cõsequant̃, quę est in Christo Ie su, cũ gloria æterna. Certus sermo. Nam si cõmortui sumus, & cõuiuemus, si sufferi mus, & cõregnabimus: si negamus, & ille negabit nos: si increduli sumus, ille fidelis manet, negare seipsũ nõ potest. Hęc admo ne, cõtestans corã dño ne uerborũ pugnas sequant̃, ad nullã utilitatẽ, ad subuersionẽ audientiũ. Stude teipsũ probatũ exhibere deo, opariũ nõ erubescendũ, recte secantẽ sermonẽ ueritatis. Cæterũ p̃phanas uocũ inanitates prætermitto: ad maiorẽ ẽm pro ficiẽt impietatẽ: & sermo illorũ, ut cancer morbus pastionẽ habebit, quorũ de nume ro est Hymenæus & Philetus, q̃ circa ueri tatẽ aberrarũt dicẽtes, resurrectionẽ iã esse factã, & subuertũt quorũdã fidẽ. Solidũ ta men fundamentũ dei stat, habẽs signaculũ hoc: Nouit dñs q̃ sint sui, & discedat ab ini quitate oĩs, q̃ noĩat nomẽ Christi. Cæterũ in magna domo nõ tãtum sunt uasa aurea & argentea, uerũ etiã lignea ac testacea, & alia q̃dẽ in honorẽ, alia uero in cõtumeliã. Si q̃s igit̃ expurgarit seipsũ ab his, erit uas in honorẽ sanctificatũ, accõmodũ usibus dñi, ad oñe opus bonũ præparatũ. Iuueni les aũt cõcupiscentias fuge, sectare uero iu stitiã, fidẽ, charitatẽ, pacẽ, cũ his q̃ inuocãt dñm ex puro corde. Stultas aũt & inerudi tas quæstiones respue, sciens eas parere pu gnas. Porrò seruũ dñi nõ oportet pugnare sed placidũ esse erga oẽs, p̃pẽsum ad docẽ dũ, tolerãtẽ malos cũ mãluetudine, erudiẽ tẽ eos q̃ obsistũt, si q̃n det illis de⁹ pœnitẽ tiã ad agnoscendũ ueritatẽ, & resipiscãt è

τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς
τὸ ἐκείνου θέλημα.

Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστή
σονται καιροὶ χαλεποί. ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι
φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι,
βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,
ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι,
ἀφιλάγαθοι, προδόται, προπετεῖς, τετυφωμέ
νοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, ἔχοντες μόρφω
σιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι,
καὶ τούτους ἀπότρεπου. ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐν
δύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες
τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμε
να ἐπιθυμίαις ποικίλαις, πάντοτε μανθάνοντα,
καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν
δυνάμενα. ὃν τρόπον δὲ ἰαννῆς καὶ ἰαμβρῆς ἀν
τέστησαν μωσῆ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ
ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀ
δόκιμοι περὶ τὴν πίστιν, ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ
πλεῖον. ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν,
ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο. σὺ δὲ παρηκολούθησάς
μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ
πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ, τοῖς
διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀν
τιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις, οἵους διωγμοὺς ὑπή
νεγκα. καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ κύριος. καὶ
πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν χριστῷ Ἰη
σοῦ, διωχθήσονται. πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι, καὶ γόη
τες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ
πλανώμενοι. σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώ
θης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες καὶ ὅτι ἀπὸ βρέ
φους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε
σοφίσαι εἰς σωτηρίαν διὰ πίστεως, τῆς ἐν χριστῷ Ἰη
σοῦ. πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος
πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρ
θωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ἵνα ἄρ
τιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀ
γαθὸν ἐξηρτισμένος.

Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ,
καὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ μέλλοντος κρί
νειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν
αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. κήρυξον τὸν λό
γον, ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως. ἔλεγξον, ἐπιτί
μησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ
διδαχῇ. ἔσται γὰρ καιρός, ὅτε τῆς ὑγιαινούσης
διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἰδίας
ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδα
σκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, καὶ ἀπὸ μὲν τῆς
ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσι, ἐπὶ δὲ τοὺς μύ
θους ἐκτραπήσονται. σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακο
πάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν
σου πληροφόρησον. ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ
καιρὸς

diaboli laqueo, capti ab eo ad ipsius uolun
tatem. Illud aũt scito, q̃ in extremis die- III
bus instabunt tempora piculosa. Erunt e-
nim hoies sui amãtes, auari, fastuosi, super-
bi, maledici, parentib. immorigeri, ingrati,
impij, carentes affectu, nescij fœderis, calu
mniatores, intemperãtes, īmites, negligen
tes bonorũ, proditores, præcipites, inflati,
uoluptatũ amantes potius q̃ amãtes dei,
habentes formã pietatis, sed q̃ uim eius ab
negarint. Et istos auersare. Ex his em̃ sunt
q̃ subeunt in familias, & captiuas ducunt
mulierculas oneratas peccatis, quę ducun
tur cõcupiscentijs uarijs, semp̃ discentes,
nec unq̃ ad cognitionẽ ueritatis uenire ua
lentes. Quemadmodũ aũt Iannes & Iam-
bres resistebãt Mosi, ita & hi resistunt ueri
tati: hoies mente corrupti, reprobi circa fi-
dem: sed nõ p̃ficiẽt amplius. Siq̃dẽ amen-
tia istorũ euidẽs erit oĩbus, quemadmodũ
& illorũ fuit. Tu uero assectatus es doctri-
nam meã, institutionẽ, propositũ, fidem, le
nitatem, charitatẽ, patientiã, p̃secutiones,
afflictiões, quæ mihi acciderũt Antiochię,
Iconij, Lystris, quas p̃secutiones sustinue-
rim. Et ex oĩbus eripuit me dominus. Sed
& oẽs qui uolunt pie uiuere in Christo Ie-
su, p̃secutionẽ patientẽ. Porrò mali hoies et
impostores proficient in peius, dum & in
errorẽ adducunt, & errant ipsi. At tu persi
stito in his quæ didicisti, & quæ tibi cõcre-
dita sunt, sciens à quo didiceris, & q̃ à pue
ro sacras literas noueris, quæ te possunt e-
ruditũ reddere ad salutẽ per fidem quæ est
in Christo Iesu. Oĩs scriptura diuinitus in
spirata, et utilis ad doctrinã, ad redargutio
nẽ, ad correctionẽ, ad institutionẽ quæ est
in iustitia, ut integer sit dei homo, ad oĩne
opus bonũ apparatus. Obtestor igit̃ ego IIII
corã deo & domino Iesu Christo, q̃ iudica
turus est uiuos & mortuos in apparitione
sua & in regno suo. Prędica sermonẽ, insta
tempestiue, intẽpestiue: argue, increpa: ex
hortare cũ oĩni lenitate & doctrina. Nam
erit tẽpus, quum sanã doctrinã nõ sustine
bunt: sed iuxta cõcupiscentias suas coacer
uabũt sibi doctores, ĩj q̃bus pruriũt aures,
& à ueritate quidẽ aures auertent, ad fabu
las uero conuertent̃. At tu uigila in omni-
bus, obdura in afflictionibus: opus peragę
euãgelistę, ministeriũ tuum ad plenũ pro-
batum reddito. Nam ipse iam immolor, &

tempus

καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε. τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα, λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτὴς, οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ. σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως. Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς θεσσαλονίκην. Κρήσκης εἰς γαλατίαν, Τίτος εἰς δαλματίαν, Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ, ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν. τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς ἔφεσον. τὸν φαιλόνην, ὃν ἀπέλιπον ἐν τρωάδι παρὰ κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας. ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο, ἀποδώσει αὐτῷ ὁ κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ὃν καὶ σὺ φυλάσσου. λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις. ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον. μὴ αὐτοῖς λογισθείη, ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ῥύσεταί με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. ἄσπασαι πρίσκαν καὶ ἀκύλαν, καὶ τὸν ὀνησιφόρου οἶκον. ἔραστος ἔμεινεν ἐν κορίνθῳ, τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν μιλήτῳ ἀσθενοῦντα. σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. ἀσπάζεταί σε εὔβουλος, καὶ πούδης, καὶ λῖνος, καὶ κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες. ὁ κύριος ἰησοῦς χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης ἡ πρὸς τιμόθεον δευτέρα, ὅτε παρέστη παῦλος τῷ καίσαρι νέρωνι ἐκ δευτέρου τὸ πάλιν.

tempus meæ resolutiõis instat. Certamen bonũ decertaui, cursum cõsummaui, fidẽ seruaui. Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quam reddet mihi dñs in illo die, q est iustus iudex: nõ solũ aũt mihi, sed & oĩbus q diligũt aduentũ ipsius. Da operam ut uenias ad me cito: nã Demas me dereliqt, amplexus præsens seculũ, & profectus est Thessalonicã, Crescens in Galatiam, Titus ĩ Dalmatiã, Lucas mecũ est solus. Marcũ assumptũ adducito unà tecũ: est enim mihi utilis ad ministeriũ. Porrò Tychicũ misi Ephesum. Penulã quam reliqui Troade apud Carpũ, quũ uenies apporta, & libros, maxime aũt membranas. Alexander faber ærarius multis malis me affecit, reddat illi dñs iuxta facta ipsi⁹: quẽ & tu caue. Vehementer eĩ restitit sermonibus nostris. In prima defensione nemo mihi adfuit, sed oẽs me deseruerũt. Ne illis imputetur: sed domin⁹ mihi adfuit, & corroborauit me, ut p me præconiũ explereꝛ, & audirẽt oẽs gentes, & ereptus fui ex ore leonis, & eripiet me dominus ab omni facto malo, seruabitq; in regnũ suũ cœleste, cui gloria in secula seculorũ, Amẽ. Saluta Priscã & Aquilã, & Onesiphori familiã. Erastus mansit Corinthi. Trophimũ autẽ reliqui in Mileto languentẽ. Da operã ut uenias ante hyemẽ. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia & fratres omnes. Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia uobiscum. Amen.

Scripta è Roma ad Timotheum secunda, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ΤΙ-
τον ἐπιστολῆς παύλου.

ΤΑύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ νικοπόλεως, ἐκεῖ γὰρ διεχείμαζεν. ἦν δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. εἰς μὲν τὴν κρήτην ἀπέλειπε τὸν τίτον, ἵνα κατασήσῃ κατὰ πόλεις πρεσβυτέρους. πολλῶν δὲ ὄντων ἐκεῖ τῶν ἀθετούντων τὸ νόμου ἀπατεώνων καὶ λαοὺς, μεθ' ὁ μαθὼν ὁ παῦλος γράφει. καὶ πρῶτον μὲν διαβεβαιοῦται τοῦ θεοῦ εἶναι τὴν αὐτὸν διδάσκειν, σημαίνει τὴν ἐν χριστῷ πίστιν μὴ νεωτέραν εἶναι, ἀλλ' ἐξ αἰῶνος ἡτοιμάσθαι καὶ ἐπαγγέλθαι πρὸ τοῦ θεοῦ τούτου. ἔπειτα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πρεσβυτέρων ὧν δεῖ διδάσκειν, πῶς, καὶ ὁποίους αὐτοὺς εἶναι δεῖ. καὶ ἐπιμελῶς δὲ ἐντέλλεται αὐτῷ περὶ τοῦ ὑγιαινούσης πίστεως, μάλιστα δὲ τοὺς ἐκ περιτομῆς. ἐπιδείξαι τε αὐτοὺς κρείττους, ὅτι ἀργοί εἰσι καὶ χρήζουσιν ἐπιμελείας. διδάξας δὲ πάντα τὰ βρώματα καθαρὰ εἶναι τοῖς καθαροῖς, καὶ ὁποίας εἶναι δεῖ τὰς προσβυτίδας τὰς ὀφειλούσας σωφρονίζειν τὰς νέας, παραινεῖ πῶς δεῖ καὶ αὐτοὺς δούλους τοῖς ἰδίοις δεσπόταις ὑπηρετεῖν. καὶ τέλος ὑπομνήσας, ὅτι καὶ σωτῆρος χάριτι ἐκ δεῦρο κρίνας ἐδικαιώσεν, ἀλλὰ τῇ ἰδίᾳ φιλανθρωπίᾳ, καὶ παραγγέλλει τοὺς νομικοὺς μάχας ἐκβέπειν ὡς ἀναιρούντας ὅλας, ἀνωφελεῖ αὐτῷ, μετὰ τὸ πέμψαι πρὸς αὐτὸν ἀρτεμᾶν ἵνα ἔλθῃ πρὸς αὐτόν. φιλοτίμως τε αὐτῷ ὡς τε διδάσκειν, καὶ οὐκ αὐτὸν καλῶν ὀργῶν πρέπειν, καὶ ὅτως τελεῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD TITVM ARGVMENTVM
per Des. Erasmum Roterodamum.

TItum discipulũ suum ac filij loco habitum, ob exímias dotes insulæ nobilíssimæ Cretæ præfecerat apostolus, & illinc abiens, archiepiscopũ cõsecrarat. Huic scribit ex urbe Nicopoli, quæ est in Actiaco littore, rebus, ut apparet, adhuc trãquillioribus: siquidem afflictionũ aut psecutionum nulla mentio. Monet aũt ut quod ipse apud Cretenses cœperat, cõsummet absoluatq; per singulas ciuitates, quas centũ habuisse memoratur ea ínsula, episcopos instituat, quos & presbyteros uocat, idonei episcopi formã præscribens. Et quoniã huc quoq; penetrarant pseudapostoli, qui Iudaísmũ suum omnibus ingerebãt, animat eum, ut eos fortiter reijciat ac refutet. Deinde personarũ & ætatum præscribit officia, quemadmodũ Timotheo præscribit: illud addens, ne quisquã Christianæ religionis prætextu principibus ac magistratibus resisteret, suo fungẽtibus officio, quãuis essent à Christi fide alieni: quin magis eos leniter ferendos, si quãdo forte, uolente deo & illi resipiscãt. Postremo iubet Titum ad se uenire Nicopolim, sed prius q̃ Paulus Artemam aut Tychicum illuc misísset, ne Cretenses destituti uiderentur episcopi solatio.

ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος θεοῦ, ἀπόστολος δὲ ἰησοῦ χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας, τὴν κατ' εὐσέβειαν ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς θεὸς πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις τὸν λόγον αὐτοῦ ἐν κηρύγματι, ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ, τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν. χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην. εἴ τις ἔστιν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα. δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ, ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, καὶ ματαιολόγοι, καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς, οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ αἰσχροῦ κέρδους χάριν. εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν, ἴδιος αὐτῶν προφήτης. κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί. ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής. δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει, μὴ προσέχοντες ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων, ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν. πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς. τοῖς δὲ μεμιασμένοις, καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

σὺ δὲ λάλει, ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ. πρεσβύτας, νηφαλίους εἶναι, σεμνοὺς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ. πρεσβύτιδας ὡσαύτως, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ

EPISTOLA PAVLI AD TITVM

PAVLVS seruus dei, apostolus aũt Iesu Christi, iuxta fidẽ electorũ dei & agnitionẽ ueritatis, quę est secundũ pietatẽ in spe uitæ æternæ, quã promisit is q mẽtiri nescit, deus, ante tẽpora æterna: patefecit aũt tẽporibus suis sermonẽ suũ per prædicationẽ, quæ cõmissa est mihi, secũdũ delegationẽ seruatoris nostri dei: Tito germano filio iuxta cõmunẽ fidem, gratia, misericordia, pax à deo patre & dño Iesu Christo seruatore nostro. Huius rei gratia reliqui te in Creta, ut quę desunt, pergas corrigere, & cõstituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi ordinarã. Si qs est inculpatus unius uxoris uir, liberos habẽs fideles, nõ obnoxios crimini luxus, aut q nõ sint intractabiles. Oportet enim episcopũ inculpatũ esse, tanq̃ dei dispensatorẽ, non prę fractũ, nõ iracundũ, nõ uinosum, nõ percussorẽ, nõ turpiter lucro deditum: sed hospitalẽ, bonarũ rerũ studiosum, sobriũ, iustũ, pium, tẽperantẽ, tenacẽ eius qui secundũ doctrinã est, fidelis sermonis: ut potẽs sit etiã exhortari per doctrinã sanã, & cõtradicentes cõuincere. Sunt enim multi intractabiles & uaniloqui & mentiũ seductores, maxime ij qui sunt ex circuncisione, quibus oportet obturare os, q totas domos subuertunt, docẽtes quæ nõ oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidã ex istis, proprius ipsorũ propheta: Cretenses semper mẽdaces, malæ bestiæ, uẽtres pigri. Testimoniũ hoc, est uerum: quã ob causam redarguito illos seueriter, ut sani sint in fide, nõ attẽdentes Iudaicis fabulis et pręceptis hominũ, auersantiũ ueritatẽ. Omnia quidem pura puris. Porrò pollutis & infidelibus, nihil est purũ: sed polluta est illorum & mens & conscientia. Deũ profitentur se scire, cæterum factis negãt, quum sint abominabiles, & dicto nõ audiẽtes, & ad omne opus bonũ reprobi. Tu uero loquere quæ decent sanã doctrinã. Senes, ut sobrij sint, graues, modesti, sani fide, charitate, patientia. Anus itidẽ, ut in habitu sint qui religionem deceat, non calũniatrices, nõ uino

πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους, ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους, σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουρούς, ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν. ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ βλασφημῆται. τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν, πρὸς πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων· ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον. δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθὴν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν. ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου θεοῦ, καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων. ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς, ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι, μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πραότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους. ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους. ὅτε δὲ ἡ χρηστότης, καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ, οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς, διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα, κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου. πιστὸς ὁ λόγος. περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες θεῷ. ταῦτα ἐστὶ τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔριδας, καὶ μάχας νομικὰς παραίτησο. εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιαι. αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν

multo seruientes, ut honesta doceant, quo possint modestas reddere adolescētulas, ut maritos suos diligāt, ut liberos amēt, ut sobrię sint, purę, domus custodes, bonę, subditæ suis uiris, ne sermo dei male audiat. Adolescentes cōsimiliter adhortare, ut sobrij sint, per oīa temetipsum prębēs formā bonorū operū in doctrina, integritatē, grauitatē, sermonē sanū, irreprehensibilē: ut is qui repugnat rubore suffundatur, nihil habēs, quod de uobis dicat mali. Seruos hortare, ut suis dominis pareāt, in omnibus illis placeāt, nō respōsatores, nō suffurātes, sed fidē omnē ostendētes bonā, ut doctrinam seruatoris nostri dei ornent in omnibus. Illuxit em̄ gratia dei, salutifera omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegata impietate & mundanis cōcupiscentijs, sobrie & iuste & pie uiuamus in præsenti seculo, expectātes beatā illā spem & illustrationē gloriæ magni dei & seruatoris nostri Iesu Christi, qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et purificaret sibijpsi populū peculiarē, sectatorem bonorū operū. Hæc loquere & hortare, & argue cum omni præcipiendi studio. Nemo te despiciat. Admoneto illos III
ut principatibus ac potestatib. subditi sint, ut magistratibus pareāt, ut ad omne opus bonū sint parati, ne de quoquā maledicāt, ne sint pugnaces, sed humani, omnē exhibentes māsuetudinē erga oēs hoīes. Nam eramus quondā & nos stulti, inobediētes, errātes, seruientes desiderijs ac uoluptatibus uarijs, in malitia & inuidia degētes, odiosi, inuicē odio prosequētes. At postquā bonitas & erga hoīes amor apparuit seruatoris nostri dei, nō ex operibus quę sunt in iustitia, quæ faciebamus nos, sed secūdum suā misericordiā saluos nos fecit per lauacrum regenerationis ac renouationis spiritus sancti, quē effudit in nos opulente, per Iesum Christū seruatorē nostrū, ut iustificati illius gratia, hęredes efficeremur iuxta spem uitæ æternæ. Indubitatus sermo. De his uolo ut cōfirmes, q̄ sollicíti sint, ut bonis operibus præsint qui crediderunt deo. Hæc enim sunt honesta & utilia hominibus. Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales omitte, sunt enim inutiles & superuacaneæ. Sectarū autorē hominē, post unā & alterā admo-

νουθεσίαν παραιτοῦ, εἰδὼς, ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει ὢν αὐτοκατάκριτος. ὅτ' ἂν πέμψω ἀρτεμᾶν πρός σε ἢ τυχικὸν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς νικόπολιν, ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι. ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ ἀπολλῶ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ. μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι, καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι. ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

admonitionē fuge, sciens ꝙ euersus sit, qui eiusmodi est, & peccet per se damnatus. Quum aūt misero Arteman ad te, aut Tychicum, da operā ut uenias ad me Nicopolim: nam illic decreui hybernare. Zenā legisperitū & Apollo studiose deducito, ne quid illis desit Discant aūt & nostri, bonis operibus pręesse, ad necessarios usus, ut nō sint infrugiferi. Salutāt te, qui mecum sunt omnes. Saluta eos, qui diligūt nos in fide. Gratia cum omnibus uobis. Amen.

ἐγράφη ἐκ νικοπόλεως τῆς μακεδονίας.

Scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ φιλήμονα ἐπιστολῆς.

Ταύτην ἐπιστέλλει ἀπὸ ῥώμης. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ἐπιστολῆς αὕτη. ὀνήσιμος ὁ οἰκέτης φιλήμονος ἔφυγε, καὶ ἀπελθὼν πρὸς τὸν ἀπόστολον, κατηχήθη παρ' αὐτοῦ, καὶ γέγονεν αὐτοῦ χρήσιμος εἰς διακονίαν. περὶ τούτου τοίνυν γράφει φιλήμονι, πρατιθέμενος αὐτοῦ τὸν ὀνήσιμον ἵνα προσέχῃ αὐτοῦ γνησίως, καὶ μηκέτι ἔχῃ αὐτὸν ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὡς ἀδελφόν. προετρέψατο δὲ αὐτὸν καὶ ξενίαν αὐτοῦ ἑτοιμάσαι, ἵνα ἐὰν ἔλθῃ, εὕρῃ ποῦ μείνῃ. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM ARGVMENtum per Des. Erasmum Roterodamum.

GRæci tradunt, hunc Philemonem genere Phrygem fuisse, quam nationem intractabilem ac seruilem esse, uel Græco prouerbio iactatum est: Phryx plagis emendatur. Quem tamen Paulus ob pietatem & officia in sanctos, inter præcipuos habuit amicos. Huius seruus Onesimus Romam profugerat, non sine furto, quod ferè serui solent. Illic audito Paulo, qui tum in uinculis erat, euangelicam doctrinam amplexus est, ac Paulo seruiuit in carcere. Verum ne quid herus ob serui fugam animo cruciaretur, remittit eum: sed miro studio, miraq; ciuilitate seruum & fugitiuum & compilatorem domino recōcilians, se interim sponsorē offerens, depensurus, si quid ille suppilasset in fuga. Scribit enim è uinculis per dictum Onesimum, quem & filium uocat.

ΠΡΟΣ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΣ δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν, καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, ἀκούων σου τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν κύριον Ἰησοῦν, καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ, τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. χάριν γὰρ ἔσχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ ἀδελφέ. διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παρρησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον, διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν, ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ. παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον, τὸν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον, ὃν ἀνέπεμψα. σὺ δὲ αὐτὸν, τοῦτ' ἔστι, τὰ ἐμὰ σπλάγχνα προσλαβοῦ, ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ μοι διακονῇ ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου, χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατ' ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον. τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς, οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, μάλιστα ἐμοί, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ, καὶ ἐν κυρίῳ; εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνὸν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ. εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει. ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί. ἐγὼ ἀποτίσω. ἵνα μὴ λέγω σοι, ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις. ναὶ ἀδελφέ. ἐγώ σου ὀναίμην ἐν κυρίῳ. ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν κυρίῳ. πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς, ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω, ποιήσεις. ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν. ἐλπίζω γὰρ, ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν. ἀσπάζονταί σε ἐπαφρᾶς ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.

EPISTOLA PAVLI AD PHILEMONEM

PAVLVS uinctus Christi Iesu & Timotheus frater, Philemoni dilecto & collegę nostro, & Apphiæ dilectæ, & Archippo cõmilitoni nostro, & quæ domi tuæ est, cõgregationi: gratia uobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias ago deo meo, semp mentionẽ tui facies in precib. meis, quũ audiã tuã charitatẽ ac fidẽ, quã habes erga dñm Iesum & erga oẽs sanctos, ut cõmunicatio fidei tuæ efficax fiat in agnitiõe omnis boni, quod est in uobis erga Christũ Iesum. Gaudiũ em̃ habemus multũ, & cõsolatiõnẽ in dilectiõne tua, ꝙ uiscera sanctorũ refocillata sunt p te frater. Quapropter quãuis multã in Christo fiduciã habeã iniungẽdi tibi, id quod officij tui erat: tñ propter charitatẽ potius rogo, quũ talis sim, nẽpe Paulus senex, nunc aũt etiam uinctus Iesu Christi. Rogo aũt pro filio meo quẽ genui in uinculis meis, Onesimo quondã tibi inutili, nũc uero tibi & mihi perutili, quẽ remisi. Tu aũt eum, hoc est uiscera mea susci pe, quẽ ego cupiebã apud me retinere, ut pro te ministraret mihi in uinculis euãgelij, sed absq; tua sentẽtia nihil uolui facere, ne uelut ex necessitate bonũ tuũ esset, sed spõtaneũ. Nã propterea forsitan secessit ad tẽpus, ut æternũ eũ reciperes, nõ iam ut seruũ, sed supra seruũ, nẽpe fratrẽ dilectũ, maxime mihi, quãto aũt magis tibi & in carne & in dño? Si igit̃ me habes cõsortẽ, susci pe illũ tanq̃ me. Quòd si qd læsit te, aut debet, hoc mihi imputato. Ego Paulus scripsi mea manu. Ego depẽdã, ut ne dicã tibi, ꝙ etiã teipsum mihi insup debes. Etiã frater. Ego te fruar in dño. Refocilla mea uiscera in dño. Cõfisus de obediẽtia tua scripsi tibi sciẽs, ꝙ etiã ultra q̃ dico facturus sis. Simul autẽ etiã prępara mihi hospitiũ. Spero em̃ ꝙ auxilio precũ uestrarũ donabor uobis. Salutant te Epaphras cõcaptiuus meus in Christo Iesu, Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei. Gratia dñi nostri Iesu Christi sit cum spũ uestro. Amen.

Missa fuit è Roma per Onesimum seruum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣ ἙΒΡΑΙΟΥΣ ἘΠΙΣΤΟΛΗΣ.

ΤΑὐτὴν ταύτην ἐποιεῖτο ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. ἡ δὲ πρόφασις ἦν αὕτη τῆς ἐπιστολῆς. οἱ Ἰουδαῖοι φύσει τε πρὸς νόμῳ καὶ ταῖς σκιαῖς, ἀλλ' οὐχ ὁ ἀπόστολος παῦλος διεβάσκαλος ἐθνῶν γεγόνως, καὶ εἰς τὰ ἔθνη ἀφιγμένος, λυγρύνῃ τὸ εὐαγγέλιον. γράψας τε πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, γράφει καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς πεπιστευκόσιν Ἑβραίοις ἀποδεικτικὴν ταύτην τῆς ἐπιστολήν, περὶ τοῦ χριστοῦ παρουσίας, καὶ τοῦ τὰ παῦσαι τὴν σκιὰν τοῦ νόμου. ἐν πρώτοις μὲν ἀφορμὴν εὑρίσκει τοὺς προφήτας ἀπεικάλεσθαι, ἵνα περὶ τοῦ σωτῆρος ἀπαγγείλωσι, καὶ μετ' αὐτοὺς αὐτὸς ἔλθῃ, ἀθάνατος τε ἐὼν τοὺς προφήτας, καὶ μείζων τοῦ αὐτοῦ παρουσίας, αὐτὸν δὲ τὸν χριστὸν υἱὸν εἶναι θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονε. καὶ ὅτι τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ἔδει ἄνθρωπον γενέσθαι, ἵνα διὰ τῆς τοῦ σώματος αὐτοῦ θυσίας καταργήσῃ τὸν θάνατον. οὐ γὰρ διὰ αἵματος μόσχου, ἢ τράγου, ἀλλὰ διὰ αἵματος χριστοῦ ἔσεσθαι τὴν σωτηρίαν τοῖς ἀνθρώποις. ἀφορμὴν δὲ ὅτι ὁ νόμος οὐδέπω ἐτελείωσεν, ἀλλὰ σκιὰν εἶχε τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. καὶ οὐ κατέπαυσεν ὁ λαός, ἀλλὰ κοινὴ πᾶσιν ἡμῖν ἀπολείπεται ἡ ἡμέρα τῆς καταπαύσεως. πάλιν δὲ ἀφορμὴν εὑρίσκει, ὅτι ἡ ἱεραρχικὴ λειτουργία μετετέθη ἀπὸ Ἀαρὼν εἰς τὸν χριστόν, οὗ τύπος ἦν ὁ μελχισεδέκ. οὐκοῦν ἐκ τοῦ λοιποῦ πίστει δεδικαιῶσθαι τοὺς πατέρας σημαίνει, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου. εἶτα πάλιν εἰς τὰ ἤθη προτρέπεται αὐτούς, καὶ ἀπολήγων αὐτῶν τὴν μὲν χριστοῦ ὑπομονήν, καὶ πίστας πάντων τῶν προηγησαμένων, πλείστην τὴν παῦλου.

IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS ARGVMENTVM per Des. Eraſmum Roterodamum.

NVlla gens obſtinatioribus animis repugnabat euangelio Chriſti, quàm Iudæorum, qui Paulo etiam peculiariter erant infenſi, quòd ſe gentium apoſtolum profiterétur, quas Iudæi ut prophanas & impias abominabantur: quodq; legem Moſaicam, quam illi ſacroſanctam habebãt, & euangelij uice per uniuerſum orbem ſpargi cupiebant, antíquare uideretur: adeo ut eſſent inter hos quoq; qui Chriſti doctrinam receperãt, qui putárent legis obſeruationem cum euangelio míſcendam. Hieroſolymis igitur qui crediderãt, uarijs calamitatibus afficiebantur ab ijs qui reſiſtebant euangelio: nam penes hos erat publica autoritas: conijciebantur in uincula, cædebantur, díripiebantur illorũ bona. Hos itaque cõſolatur Paulus, partim exemplo ueterum ſanctorum, quorum pleriq; ſimílibus aut grauioribus calamitatibus exercíti ſunt, quo uirtus illorum eſſet exploratior ſpectatiorq;, ac præcipue exemplo Chriſti, partim ſpe præmij cœleſtis. Deinde declarat, coruſcãte iam euangelio Chriſti, ceſſaſſe umbras legis Moſaicæ, multa repetens ex ueteri teſtamento, & ad Chriſtum accommodans. Docet non ex obſeruatione legis, ad tempus datæ & imperfectæ, ſperandam eſſe ſalutem, ſed ex fide, qua ueteres etiam illi probatæ ſanctimoniæ uíri, quorum memoria Iudæis erat ſacroſancta, deo potiſſimũ placuiſſent. In fine tradit præcepta quædam ad mores Chriſtianos facientia.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ

ΠΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν. ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τά τε πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς, τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα. τίνι γὰρ εἶπέν ποτε τῶν ἀγγέλων. υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; καὶ πάλιν. ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν. ὅτ' αὖ δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει. καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ. καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει. ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. πρὸς δὲ τὸν υἱόν, ὁ θρόνος σου ὁ θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. καὶ σὺ κατ' ἀρχὰς κύριε τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοί, αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις, καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται, σὺ δὲ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι. πρός τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέν ποτε; κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα, εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα, διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μήποτε παραῤῥυῶμεν. εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν, πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα, τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη, συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ

BEATI PAVLI APOSTOLI EPISTOLA AD HEBRAEOS

DEVS olim multifariam, multisq; modis loquutus patribus per prophetas, extremis diebus hisce loquutus est nobis, per filium quem constituit hæredem omnium, per quem etiam secula condidit: qui quum sit splendor gloriæ, & expressa imago substantiæ illius, modereturq; omnia uerbo potentiæ suæ: per semetipsum purgatione facta peccatorum nostrorum, consedit in dextera maiestatis in excelsis: tanto præstantior factus angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est nomen. Nam cui dixit unquã angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursum: Ego ero ei pater, & ille erit mihi filius. Rursum aũt quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit: Et adorent eum omnes angeli dei. Et ad angelos quidẽ dicit: Qui creat angelos suos spiritus, & ministros suos ignis flammã. Ad filium autem: Thronus tuus deus in seculum seculi, uirga rectitudinis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem, propterea unxit te deus, deus tuus, oleo exultationis ultra consortes tuos. Et tu in initio domine terrę fundamenta iecisti, & opera manuum tuarum sunt cœli: ipsi peribunt, tu autem permanes, & omnes ut uestimentum ueterascent ac uelut amictum circumuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient. Ad quem autem angelorũ dixit unquam: Sede à dextris meis, donec posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nónne omnes sunt administratorij spiritus qui in ministerium emittuntur propter eos qui hæredes erũt salutis? Propterea 11
oportet nos uehemẽtius attendere ijs quę dicta sunt nobis, ne quãdo perfluamus. Et enim si is qui per angelos dictus fuerat sermo fuit firmus, & omnis transgressio & inobediẽtia iustã præmij repensationẽ accepit, quomodo nos effugiemus, si tantã neglexerimus salutẽ? quæ cum primũ enarrari cœperit per ipsum dominum, ab ijs qui audierãt, in nos cõfirmata fuit, attestãte deo

τοῦ θεοῦ

τος τοῦ θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν. οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν περὶ ἧς λαλοῦμεν. διεμαρτύρατο δέ που τίς, λέγων. τί ἐστιν ἄνθρωπος ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν. ἠλαττώσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτὸν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ὑπὲρ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου. πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα, τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, ὅπως χάριτι θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου. ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν, διὰ παθημάτων τελειῶσαι. ὅ τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι ἐξ ἑνὸς πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπεσχύνετο ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν, λέγων. ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε, καὶ πάλιν. ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. καὶ πάλιν. ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἅ μοι ἔδωκεν ὁ θεός. ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον, καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διαπαντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας. οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται. ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν θεὸν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ. ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθεὶς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.

ὅθεν ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν χριστὸν ἰησοῦν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν. πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος. ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας θεός. καὶ μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων. χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὗ οἶκος ἐσμὲν ἡμεῖς, ἐὰν περ τὴν παῤῥησίαν, καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος, μέχρι

te deo et signis et ꝓdigijs simul, uarijsq; uirtutib. & spiritussancti distributionib. iuxta ipsius uolũtatẽ. Nõ em̃ angelis subiecit orbẽ terrę futurũ, de quo loquimur. Testatꝰ est aũt alicubi qdã dicẽs. Quid est homo ꝙ memor es eius, aut filius hoĩs ꝙ inuisis illũ? Fecisti em̃ paulisꝑ inferiorẽ angelis, gloria & honore coronasti eũ & cõstituisti eũ suꝑ opa manuũ tuarũ. Oĩa subiecisti sub pedib. eius. In hoc em̃ quod ei subiecit oĩa, nihil omisit illi nõ subiectũ. At nondũ uidemus illi oĩa esse subiecta. Eũ uero qui paulisꝑ diminutus fuerat ĩfra angelos, cernimus Iesum, propter cruciatũ mortis, gloria & honore coronatũ, ut ꝑ gratiã dei pro omni gustaret mortẽ. Decebat em̃ eũ propter quem sunt oĩa & per quẽ sunt oĩa, ut multis filijs in gloriã adductis, principẽ salutis illorũ per afflictiones perfectũ redderet. Quãdo qdẽ & q sanctificat & qui sanctificant̃, ex uno sunt oẽs. Quã ob causam nõ erubescit fratres illos uocare, dicẽs: Annunciabo nomẽ tuũ fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te. Et rursũ: Ego ero fidẽs ĩ illo. Et iterũ: Ecce ego et pueri quos mihi dedit deus. Postea q̃ igit̃ pueri cõmerciũ habẽt cũ carne & sanguine, et ipse similiter particeps factus est eorũdẽ, ut ꝑ mortẽ aboleret eũ q mortis habebat imperiũ, hoc est diabolũ, & liberos redderet eos, qcũq; metu mortis ꝑ oẽm uitã obnoxij erãt seruituti. nõ em̃ uidelicet angelos assumit, sed semẽ Abrahæ assumit. Vnde debuit ꝑ oĩa fratrib. similis reddi, ut misericors esset & fidelis põtifex, in his quæ apd' deũ forẽt agẽda, ad expiandũ peccata populi. Nã ex hoc quod ipsi cõtigit tentatũ esse, potest & ijs q tẽtant̃ succurrere. Vnde frẽs sancti, 111
uocationis cœlestis participes, cõsiderate apostolũ & pontificẽ confessionis nostræ Christũ Iesum, ꝙ fidelis sit ei q ipsum cõstituit, quẽadmodũ et Moses in tota domo ipsius. Tãto nãq; maiore gloria q̃ Moses, hic dignus est habitus, quãto maiorẽ habet honorẽ is qui cõstruxit domum q̃ ipsa domus. Omnis enim domus cõstruitur ab aliquo. Porrò qui cõdidit omnia, deus est. Et Moses qdẽ fidelis fuit in tota domo illius ueluti minister, in testimoniũ eorum quæ post dicẽda erant. At Christus tanq̃ filius administrauit domũ ipsius, cuius domus sumus nos, si fiduciã & gloriationem spei,

μέχρι τέλους βεβαίαν κατασχῶμεν. διὸ καθὼς λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ. καὶ εἶπον, ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. βλέπετε ἀδελφοί, μή ποτε ἔσται τινὶ ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ θεοῦ ζῶντος, ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται, ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας. μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ χριστοῦ, ἐὰν τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως, μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν, ἐν τῷ λέγεσθαι, σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ αἰγύπτου διὰ μωσέως. τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν; ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ; τίσι δὲ ὤμοσε, μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι; καὶ βλέπομεν, ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι' ἀπιστίαν.

φοβηθῶμεν οὖν, μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι. ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου, καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων. ἔρρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτως. καὶ κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. καὶ ἐν τούτῳ πάλιν. εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινὰς εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες, οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν, πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν σήμερον ἐν δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, καθὼς εἴρηται. σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν. εἰ γὰρ αὐτοὺς ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.

ἄρα

ad finem uſq; firmã tenuerimus. Quapropter ſicut dicit ſpiritus ille ſanctus: Hodie ſi uocẽ eius audieritis, ne obduretis corda ueſtra, ſicut in exacerbatione in die tentationis in deſerto, ubi tentauerũt me patres ueſtri, probauerunt me, & uiderunt opera mea quadraginta annis. Quapropter infenſus erã generationi illi, & dicebã: Semper errant corde, ipſi uero nõ cognouerũt uias meas, ſicut iurauí in ira mea, ſi ingreſſuri ſunt in requiẽ meã. Videte fratres, ne quãdo ſit in ullo ueſtrum cor prauum, obnoxium incredulitati, ut deſciſcat à deo uiuente, ſed exhortemini uos inuicẽ quotidie, quoad appellatur dies hodiernus, ne quis ex uobis induretẽ ſeductione peccati. Chriſti participes facti ſumus, ſi ſanè initiũ ſubſtãtiæ, uſq; ad finẽ firmum tenuerimus. In hoc quod dicitur, Hodie ſi uocẽ eius audieritis, ne obduretis corda ueſtra, ſicut in exacerbatione. Nam quidã quũ audiſſent, exacerbauerunt: at non omnes qui profecti fuerãt ex Aegypto per Moſen. Quibus aũt infenſus fuit quadraginta ãnis: Nónne ijs qui peccauerant: quorũ membra conciderunt in deſerto? Quibus autẽ iurauit, nõ ingreſſuros in requiẽ ſuam, niſi ijs qui non obedierant? Et uidemus quod non potuerint ingredi propter incredulitatẽ. Me- IIII
tuamus igitur ne quãdo derelicta promiſſione introeundi in requiem eius, uideatur aliquis ex uobis fuiſſe fruſtratus. Etenim nobis annunciatũ eſt, quẽadmodũ & illis. At non profuit illis audiſſe ſermonẽ, quod is non eſſet cum fide cõiunctus ijs qui audierant. Introimus enim requiem nos qui credidimus, quemadmodũ dixit: Sicut iurauí in ira mea, ſi ingreſſuri ſint in requiem meam, licet operibus à factis fundamentis mundi perfectis. Dixit enim quodã in loco de ſeptimo die ſic: Et requieuit deus die ſeptimo ab omnibus operibus ſuis. Et in hoc rurſum: Si introibũt in requiẽ meam. Poſtea quàm igitur illud reliquum eſt, aliquos introire in eam, & quibus prius annunciatum fuit, nõ introierunt propter incredulitatẽ: rurſum quendã prefinit diem, hodie, in Dauid dicẽs, poſt tantum temporis, quemadmodũ dictum eſt: Hodie ſi uocem eius audieritis, ne obduretis corda ueſtra. Nam ſi eis Ieſus requiẽ prẽſtitiſſet, ne quaq; de alio poſthac die loquutus fuiſſet.

Itaq;

ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ. ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπ' ἰδίων ὁ θεός. σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας. ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε, καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας, καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ. πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας. οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα, καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας. προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν. καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτως καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν. καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών. οὕτως καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν. υἱός μου εἶ σύ ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει. σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σῴζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν, καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο πᾶσιν τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου, προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν, ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς. καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ θεοῦ, καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς. πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος

Itaq; relinquitur ſabbatiſmus populo dei. Nã qui ingreſſus eſt in requiẽ illius, & ipſe requieuit ab operibus ſuis, quẽadmodũ à ſuis deus. Studeamus igitur ingredi in illã requiẽ, ne quis eodẽ cõcidat incredulitatis exẽplo. Viuus eſt em̃ ſermo dei & efficax & penetrãtior quouis gladio utrinq; incidẽte, ac pertingẽs uſq; ad diuiſionẽ animæ ſimul ac ſpiritus, cõpagumq; & medullarũ, & diſcretor cogitationũ & intentionũ cordis, nec eſt ulla creatura quæ non manifeſta ſit in cõſpectu illius. Sed oĩa nuda & reſupinata oculis eius, ad quẽ nobis eſt ſermo. Habẽtes igitur pontificẽ magnũ qui penetrauit cœlos Ieſum filium dei, teneamus profeſſionẽ. Nõ enim habemus pontificẽ qui nõ poſſit affici ſenſu infirmitatũ noſtrarũ, ſed tentatũ per oĩa iuxta ſimilitudinẽ abſq; peccato. Accedamus igit̃ cum fiducia ad thronũ gratiæ, ut conſequamur miſericordiã, & gratiã inueniamus ad opportunũ auxiliũ. Nã omnis põtifex qui V ex hominibus aſſumitur, pro hoĩbus cõſtituitur in his quæ apud deũ agũtur, ut offerat donaria & uictimas pro peccatis, q̃ placabilis eſſe poſſit ignorãtibus & errãtibus, quãdoquidẽ & ipſe circũdatus eſt infirmitate. Et propter hãc debet, quẽadmodum pro populo, ita et pro ſeipſo immolare pro peccatis. Nemo ſibi ipſi uſurpat honorem, ſed qui uocatur etiã à deo, quẽadmodũ & Aaron. Ita & Chriſtus nõ ſemetipſum glorificauit, ut fieret põtifex, ſed is qui dixerat illi: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Sicut & alibi dicit: Tu es ſacerdos in æternum ſecundũ ordinẽ Melchiſedec. Qui in diebus carnis ſuæ, quũ & precationes & ſupplicatiões apud illũ qui poterat ipſum à morte ſeruare, cum clamore ualido & lachrymis obtuliſſet, & exauditus eſſet pro reuerẽtia, tametſi filius erat, tamen didicit ex his quæ paſſus eſt, obediẽtiã, ac pfectus reddítus, oĩbus qui ſibi obedierũt fuit cauſa ſalutis æternæ, cognominatus à deo pontifex ſecũdũ ordinationẽ Melchiſedec. de quo nobis multa forent dicẽda, eaq; difficilia explicatu, quãdoquidẽ ſegnes facti eſtis auribus. Etenim quũ debeatis pro tẽporis ratiõe doctores eſſe, rurſum opus habetis, ut doceamus uos quæ ſint elemẽta initij eloquiorũ dei: factiq; eſtis ij, quibus lacte ſit opus, & nõ ſolido cibo. Nã quiſquis lactis

λακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης, νήπιος γάρ ἐστι. τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα, μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ θεόν, βαπτισμῶν, διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου. Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐὰν περ ἐπιτρέπῃ ὁ θεός. ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας πνεύματος ἁγίου, καὶ καλὸν γευσαμένους θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος, καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας. γῆ γὰρ, ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὐθετον ἐκείνοις, δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ θεοῦ. ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας, καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος, καὶ κατάρας ἐγγύς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν. πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτως λαλοῦμεν. οὐ γὰρ ἄδικος ὁ θεὸς ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις, καὶ διακονοῦντες. ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους, ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας. Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ, λέγων. εἰ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε. καὶ οὕτως μακροθυμήσας, ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας. ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας, εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος. ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν, οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος, ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς, ἀσφαλῆ τε, καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς

τὸ

est particeps, is rudis est sermonis iustitiæ, infans enim est. Perfectorum est solidus cibus, nempe horum qui propter assuetudinem, sensus habent exercitatos ad discretionem boni pariter ac mali. Quapropter omisso qui in Christo rudes inchoat, sermone, ad perfectionem feramur, non rursum fundamentum iacientes pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei in deum, baptismatum, doctrinæ, ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni. Atque id faciemus, si quidem permiserit deus. Nam fieri non potest, ut qui semel fuerint illuminati, gustauerintque donum cœleste, & participes facti fuerint spiritus sancti, gustauerintque bonum dei uerbum, ac uirtutes futuri seculi, si prolabantur, denuo renouentur per pœnitentiam, ab integro crucifigentes sibimetipsis filium dei, & ludibrio exponentes. Siquidem terra quæ imbrem sæpius in se uenientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam eis, opera quorum & colitur, recipit benedictionem à deo. At quæ produxerit spinas & tribulos, reproba est, & maledictioni cognata, cuius exitus huc tendit ut exuratur. Cæterum persuasimus nobis de uobis dilecti, quæ his sint meliora, & cum salute coniuncta, tametsi sic loquamur. Non enim iniustus est deus, ut obliuiscatur operis uestri, & laboris ex charitate suscepti, quam exhibuistis erga nomen illius, qui ministrastis sanctis & ministratis. Cupimus autem ut unusquisque uestrum idem præstet studium ad plenam spei certitudinem, usque ad perfectionem, ne segnes imbecilles, sed imitatores eorum, qui per fidem ac patientiam hæreditate accipiunt promissionis. Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum dicens, Nisi benedicens benedixero tibi, & multiplicans multiplicauero te. Atque ita quum patienter expectasset, consequutus est promissum. Nam homines quidem per eum iurant qui sit maior, atque in omnis controuersiæ finis est, si accedat iurisiurandi confirmatio. Qua in re deus quum eximie uellet heredibus promissionis ostendere firmitatem consilij sui, interposuit iusiurandum, ut per duas res immutabiles in quibus fieri non posset ut mentiretur deus, ualidam consolationem haberemus, qui huc confugimus ut potiamur proposita spe, quam uelut ancoram tenemus animæ tum tutam tum firmam & introeuntem usque

ad

τὸ δεύτερον τοῦ καταπετάσματος, ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν ἰησοῦς κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ, ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.

οὗτος γὰρ ὁ μελχισεδὲκ βασιλεὺς σαλήμ, ἱερεὺς τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτόν, ᾧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν ἀβραάμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς σαλήμ, ὅ ἐστι, βασιλεὺς εἰρήνης, ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων, ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές. θεωρεῖτε δὲ, πηλίκος οὗτος. ᾧ καὶ δεκάτην ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης; καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν λευὶ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες, ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι, τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος ἀβραάμ. ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν ἀβραάμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκεν. χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται. καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν, ἐκεῖ δὲ μαρτυρούμενος, ὅτι ζῇ, καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, διὰ ἀβραὰμ καὶ λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται. ἐν γὰρ τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν, ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ μελχισεδέκ. εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτηται, τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν ἀαρὼν λέγεσθαι; μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται. ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. πρόδηλον γάρ, ὅτι ἐξ ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ κύριος ἡμῶν, εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης μωσῆς ἐλάλησε. καὶ περισσότερόν ἐστι κατάδηλον, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος, ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκίνης γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου. μαρτυρεῖ γάρ, ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ. ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς διὰ τὸ αὐτῆς ἀδυνὲς καὶ ἀνωφελές. οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ θεῷ, καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας. οἱ μὲν γὰρ

ad ea quæ sunt intra uelum, ubi præcursor pro nobis ingressus est Iesus iuxta ordinẽ Melchisedec, pontifex factus in æternum.

Nã hic erat Melchisedec rex Salẽ, pontifex dei altissimi, q occurrit Abrahæ reuertenti à cæde regũ, et benedixit illi, cui et decimas ex oĩbus impartitus est Abraham: qui primũ quidẽ ex interpretatiõe dicitur rex iustitiæ, deinde uero etiã rex Salẽ, qđ est rex pacis, ignoti patris, ignotæ matris, ignoti generis, nec initiũ dierũ, neq; uitæ finẽ habẽs, sed assimilatus filio dei, manet sacerdos in perpetuũ. Cõsiderate uero quãtus hic fuerit, cui etiã decimas dederit Abrahã patriarcha de spolijs? Atq; ij quidẽ q ꝙ sint de numero filiorũ Leui, sacerdotij functionẽ sumũt, præceptũ habẽt, ut decimas accipiãt à populo iuxta legẽ, hoc est à fratribus suis, licet egressis ex lũbis Abrahæ. At is cuius genus nõ recẽsẽt ex illis, decimas accepit ab Abraham, & habẽti promissiões benedixit. Porrò nemo negat q̃n id q̃d minus est, ab eo quod maius est benedictionẽ accipiat. Atq; hic quidẽ hoĩes q moriũtur, decimas accipiunt. Illic aũt is de quo testatũ est quòd uiuat, et, ut ita loquar, in Abrahã decimatus est etiã ipse Leui, qui decimas solet accipe. Nã is adhuc in lũbis patris erat, quũ occurreret Abrahæ Melchisedec. Proinde si cõsummatio per Leuiticũ sacerdotiũ erat, siquidẽ per hoc populus legẽ accepat, q̃d præterea fuit opꝰ aliũ exoriri sacerdotẽ, q secundũ ordinẽ Melchisedec, & nõ secundũ ordinẽ Aaron dicereť? quãdoquidẽ trãslato sacerdotio, necesse est ut legis quoq; translatio fiat. Nã is de quo dicunt hæc, ad aliã tribũ ꝑtinet, de qua nullus altari astitit. Palã est eñ ꝙ è tribu Iuda exortus sit dñs noster. At nihil loquutus est de sacerdotio Moses, q̃d ad hãc tribũ ꝑtineat. Idq; magis etiã liquet, siquidẽ ad similitudinẽ Melchisedec exoriť sacerdos alius, qui nõ iuxta legẽ mãdati carnalis factus sit, sed iuxta potẽtiã uitæ indissolubilis. testificaťenim ad hũc modũ, Tu sacerdos in æternũ secũdũ ordinẽ Melchisedec. Abrogaťenim qđ præcessit præceptum propter imbecillitatẽ & inutilitatẽ. nã nihil ad perfectionẽ adduxit lex, uerum erat introductio ad spẽ potiorẽ per quam appropinquamus deo, atq; hoc potiorẽ, ꝙ non absq; iureiurando res acta sit. Nam illi

VII

γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες. ὁ δὲ μετὰ ὁρκωμοσίας διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν. ὤμοσε κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται. σὺ εἶ ρεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ. κατὰ τοσοῦτον ἱερέττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος ἰησοῦς. καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν. ὁ δὲ διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην, ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται, τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ θεῷ πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν. τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεύς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος, ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας. ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν. ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος. πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρα καὶ θυσίας καθίσταται, ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον, ὃ προσενέγκῃ. εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα. οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν. ὅρα γάρ φησι, ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει. νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτυχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονος ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται. εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος. μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει. ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον ἰσραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον ἰούδα, διαθήκην καινήν, οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποιησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς αἰγύπτου, ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει κύριος. ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς, καὶ ἔσομαι αὐτοῖς

quidē citra iuſiurādū ſacerdotes facti ſunt, hic uero cū iureiurādo, per eū qui dixit ad illū: Iurauit dñs & nō pœnitebit eum, tu ſacerdos in ęternū ſecūdū ordinationē Melchiſedec. Tāto potioris teſtameti ſpōſor factus eſt Ieſus. & illi quidē plures facti fuerūt ſacerdotes, propterea q̄ per mortē nō ſinerētur p̄manere. at hic quod idē maneat in æternū, perpetuū habet ſacerdotiū, unde et ſaluos facere ad plenū poteſt, q̄ p̄ ipſū adeunt deū, ſemper uiuēs, ad hoc ut interpellet pro illis. Talis enim decebat ut eſſet nobis pōtifex, pius, innocēs impollutus, ſegregatus à peccatorib. & ſublimior cœlis facto, cui nō ſit quotidie neceſſe, quēadmodū illis pōtificibus, priùs pro propriis peccatis uictimas offerre, deinde pro peccatis populi. Nā id fecit ſemel, quū ſemetipſum obtulit. Si quidē lex hoīes cōſtituit pōtifices, habētes infirmitatē. Porrò ſermo iuſiurādi, qui ſupra legē fuit, filiū cōſtituit in æternū cōſummatū. Cæterū eorū quæ dicimus illud eſt caput, q̄ talē habemus pontificē, q̄ cōſedit ad dexterā throni maieſtatis in cœlis, ſanctorū adminiſtrator, ac ueri tabernaculi quod fixit deus, & nō homo. VIII
Omnis em̄ pontifex ad offerendū donaria & uictimas cōſtituitur, unde neceſſe eſt, ut hic etiā habeat aliq̄d quod offerat. Nam ſi eſſet in terra, nē ſacerdos q̄dē eſſet, ubi ſūt ſacerdotes q̄ offerūt iuxta legē donaria, q̄ quidē exēplari & umbræ deſeruiūt cœleſtiū. quēadmodū oraculo reſpōſū eſt Moſi, quū eſſet abſoluturus tabernaculū: nam uide, inquit, ut facias oīa ſecundū exēplar quod oſtēſum eſt tibi in monte. nunc uero hoc excellētius ſortitus eſt ſacerdotiū, quo p̄ſtātioris eſt teſtamēti interceſſor, quod in præſtātioribꝫ promiſſis ſancitū eſt. Etem̄ ſi priùs illud tale fuiſſet, ut nihil in eo poſſet reprehēdi, haudquaq̄ fuiſſet ſecūdo quæſitus locus. Nā incuſans eos loq̄t illis, Ecce dies ueniēt, dicit dñs, et cōſummabo ſuper domū Iſrael & ſup̄ domū Iuda, teſtamētū nouū, nō iuxta teſtamētū quod feci patribus illorū in die quū apprehenderē manū illorū, ut educerē eos ex Aegypto, q̄m ipſi nō p̄ſtiterūt in teſtamēto meo, et ego neglexi eos habui, dicit dñs. Nam hoc eſt teſtamētū quod diſponā domui Iſrael poſt dies illos, dicit dñs, dans leges meas in mentem illorū, et in corde illorū inſcribā illas, et ero illis

κὼ τοῖς ἐς θεόν, καὶ αὐτοί ἔσονταί μοι εἰς λαόν. καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, γνῶθι τὸν κύριον, ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. ἐν τῷ λέγειν καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην. τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἅτις λέγεται ἁγία. μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνὴ, ἡ λεγομένη ἁγία ἁγίων, χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν περιεχομένην τῆς διαθήκης, περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης. ὑπεράνω δὲ αὐτῆς χερουβὶν δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον, περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος. τούτων δὲ οὕτως κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διὰ παντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς, τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ, καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν, ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα, μόνον ἐπὶ βρώμασι καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα. χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν, οὐ ταύτης τῆς κτίσεως, οὐ δι' αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑρόμενος. εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων, καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως, ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα, πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, εἰς τὸ λατρεύειν θεῷ ζῶντι. καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστὶν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι, τῆς αἰωνίου κληρονομίας. ὅπου γὰρ διαθήκη

illis deus, & ipſi erũt mihi populus. Et non docebũt q̃ſq; pximũ ſuũ et unuſquiſq; fratrem ſuũ, dicentes: Cognoſce dñm, q̃ oẽs cogniturí ſint me, ab eo q̃ puſillus fuerit inter eos uſq; ad eũ q̃ magnus eſt inter illos: quoniã placatus ero ſup iniuſtitijs illorũ et peccatis eorũ, & iniq̃tatũ illorũ nõ recordabor amplius. Per hoc q̃d dicit nouũ, antiquauit priuſ. porrò quod antiquat̃ ac ſeneſcit, in propinquo eſt ut euaneſcat. Igit̃ habebat quidẽ etiã priuſ illud, iuſtificationes cultus ac ſanctũ mũdanũ. Siq̃dẽ tabernaculũ factũ fuit primũ, ĩ quo erãt & lucernæ & mẽſa & propoſitio panũ quã uocãt ſancta. Poſt ſecũdũ aũt uelũ erat tabernaculũ, q̃d uocat̃ ſanctũ ſanctorũ, aureũ habẽs thuribulũ & arcã teſtamẽti undiq; circũtectam auro, in qua urna aurea habẽs mãna & uirga Aaron quę germinauerat & tabulæ teſtamẽti. Supra hãc aũt Cherubim gloriæ, obũbrãtia propitiatoriũ. de quibus nõ eſt nũc dicendũ ſingulatim. His aũt ad hũc ordinatis modũ, in priuſ quidẽ tabernaculũ ſemp ingrediũt̃ ſacerdotes, q̃ ſacrorũ ritus pagant: in ſecundũ aũt ſemel quotãnis ſolus põtifex, nõ ſine ſanguine quẽ offert pro ſeipſo et pro populi ignorãtijs. Illud ſignificãte ſpũſancto, nõdũ manifeſtatã eſſe ſanctorũ uiam, adhuc priore tabernaculo cõſiſtente, quæ erat ſimilitudo pro tẽpore tũ præſente, in quo dona ſacrificiaq; offerunt̃, quæ nõ poſſint iuxta cõſcientiã pfectũ reddere cultorẽ, in cibis dũtaxat & potionibus et diuerſis ablutionib. ac iuſtificationib. carnis uſq; ad tẽpus correctiõis impoſita. At Chriſtus accedẽs põtifex futurorũ bonorũ, p maius & pfectius tabernaculũ nõ manu factũ, hoc eſt, nõ huius ſtructuræ, neq; p ſãguinẽ hircorũ ac uitulorũ, ſed p propriũ ſanguinẽ ingreſſus eſt ſemel in ſancta, æterna redẽptione repta. Nam ſi ſanguis taurorũ & hircorũ & cinis iuuencæ, aſpgens ĩq̃natos, ſanctificat ad carnis purificationẽ, quãto magis ſanguis Chriſti qui per ſpiritũ æternũ ſeipſũ obtulit immaculatũ deo, purgabit conſcientiã ueſtrã à mortuarijs operib. ad ſeruiendũ deo uiuẽti? Et ob id nouí teſtamẽti cõciliator eſt, ut morte intercedente, ad redemptionẽ earum prævaricationũ, quæ fuerãt ſub priori teſtamẽto, ij qui uocati ſũt, promiſſionẽ accipiãt æternę hæreditatis. Siquidem ubi

διαθήκη

διαθήκης, θάνατον ἀναγκαῖον φέρεσθαι τὸν διαθεμένου. διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μή ποτε ἰσχύει, ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος. ὅθεν οὐδὲ ἡ πρώτη, χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται. λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐράνησε, λέγων. τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης, ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ θεός. καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι πάντα ὁμοίως ἐράνησε. καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις. ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τούτοις καθαρίζεσθαι. αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια, κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας. οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ χριστός, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν. οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτόν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ, ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. νυνὶ δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται. καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις, οὕτως καὶ ὁ χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις εἰς σωτηρίαν.

σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκές, οὐδέποτε δύνανται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι. ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδὲ μίαν ἔχειν ἐπὶ συνειδήσει ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους. ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν. ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας. διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει. θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας. σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας, τότε εἶπον. ἰδοὺ ἥκω, ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπταί περί ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι ὁ θεός τὸ θέλημά σου. ἀνώτερον λέγων, ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν, καὶ ὁλοκαυτώματα, καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐ δὲ εὐδόκησας, αἵτινες κατὰ τὸν νόμον

testamentū est, mors intercedat necesse est testatoris. Nam testamentū in mortuis ratum est, quandoquidē nondū ualet quū uiuit testator. Vnde ne prius qdē illud absq; sanguine dedicatū fuit. Quū enim Moses omne pręceptū iuxta legē expoſuiſſet omni populo, sūpto sanguine uitulorū & hircorū, cū aqua & lana coccina & hyſſopo, simul & ipsum librū & totū populū aſperſit, dicēs: Hic est sanguis testamenti, quod mādauit uobis deus. Insuper aūt & tabernaculū & oīa uaſa miniſterij, sanguine cōsimiliter aſpergebat. Et oīa ferè secundū legem sanguine purificātur, & absq; sanguinis effusiōe nō fit remiſſio. Itaq; neceſſe est ut exemplaria quidē eorū quæ sunt in cœlis, hiſce rebus purificentur, cęterum ipſa cœleſtia potioribus q̄ hæ sint, uictimis mundentur. Non enim in manu facta ſancta ingreſſus est Chriſtus, exēplaria uerorū, ſed in ipsum cœlū ut appareat nunc in cōſpectu dei pro nobis, non ut sæpius offerat ſe metipſum, quemadmodū pontifex ingreditur in ſancta ſingulis annis per sanguinē alienū. Alioquī oportuiſſet illum sæpius paſſum fuiſſe à cōdito mūdo. Nunc aūt ſemel ſub cōſummationem ſeculorū, ad profligationē peccati, per immolationē ſuiipſius apparuit. Et quatenus illud manet homines, ut ſemel moriant, poſt hoc aūt iudiciū: ita et Chriſtus ſemel oblatus, ut multorum peccata tolleret, rurſus absq; peccato cōſpicietur, iis qui illū expectant in ſalutē.

Nā lex umbrā obtinens futurorū bonorum, non ipſam imaginē rerum his hoſtijs quas ſingulis annis eaſdē cōtinenter offerunt, nunq̄ poteſt accedētes perfectos reddere. Alioq; nónne deſiiſſent offerri? propterea q̄ nullā iam habuiſſent conſcientiā peccatorū, qui ſacrificaſſent, ac ſemel purgati eſſent. Atq; in iſtis commemoratio fit peccatorū quotānis. Non em̄ poteſt ſanguis taurorū & hircorum auferre peccata. Quapropter quū ingreſſurus est mūdum, dicit: Sacrificium & oblationem noluiſti. Corpus autē aptaſti mihi, holocautomata et pro peccato non comprobaſti. Tunc dixi: Ecce adſum, in capite libri ſcriptum est de me, ut faciam deus uoluntatem tuā. Superius quum dicit, Sacrificium & oblationem & holocautomata & pro peccato noluiſti, neque comprobaſti, quæ iuxta

X

legem

νόμον προσφέροντας, τότε εἴρηκεν, ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι ὁ θεός σου θέλημά σου, ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ, ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν, οἱ διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ χριστοῦ ἐφάπαξ. καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας. αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος, ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους. μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι, αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς, μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας λέγει κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκέτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. ἔχοντες οὖν ἀδελφοὶ παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι ἰησοῦ, ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν διὰ τοῦ καταπετάσματος, τοῦτέστι, τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς. καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα, ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος, ἀκλινῆ. πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος. καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης, καὶ καλῶν ἔργων, μὴ ἐγκαταλιπόντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισὶν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες, καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν. ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκέτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία, φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους. ἀθετήσας τις νόμον μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει. πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας, ὁ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος, ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας. οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει κύριος. καὶ πάλιν, κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ. φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας θεοῦ ζῶντος. ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες, πολλὴν ἄθλησιν

legẽ offerunt, tunc dixit: Ecce adsum ut faciam deus uoluntatẽ tuã: tollit prius, ut posterius statuat: per quã uolũtatẽ sanctificati sumus per oblationẽ corporis Iesu Christi semel peractã. Et oĩs quidẽ sacerdos assistit quotidie, sacra peragẽs, & easdẽ sępius offerens hostias quę nunq̃ possint auferre peccata. Hic uero una pro peccatis oblata uictima, perpetuo sedet ad dexterã dei, id quod superest expectãs, donec reddãt inimici ipsius scabellũ pedũ eius. Vnica enim oblatiõe perfectos effecit in perpetuũ eos qui sanctificant. Testificatur aũt nobis & ipse spũs sanctus, nimirũ quum prædixerit, Hoc est testamẽtũ quod condã erga illos post dies illos, dicit dominus, dãs leges meas in corde illorũ, & in mentibus illorũ inscribã eas, & peccatorũ atq; iniquitatũ illorũ nõ recordabor amplius. Porrò ubi horũ est remissio, non est amplius oblatio pro peccato. Quum igitur fratres, habeamus libertatẽ adeũdi in sancta per sanguinem Iesu, ea uia quam dedicauit nobis recentem ac uiuentẽ, per uelamentũ, hoc est per carnem suã, quumq; habeamus sacerdotem magnũ prępectũ domui dei, acceda mus cum uero corde, in certitudine fidei, aspersi cordibus, ac depulsa cõscientia mala, & abluti corpore, aqua pura, teneamus confessionẽ spei, non uacillantẽ: fidelis eñ q promisit: & cõsideremus nos inuicẽ, in hoc, ut prouocemus ad charitatẽ & bona opera, nõ deserentes aggregationẽ nostri mutuã, sicuti mos est nonnullis, sed adhortantes inuicẽ, idq; hoc magis quod uidetis appropinquantẽ diem. Nã si uolentes peccauerimus post acceptã cognitionem ueritatis, nõ ultra pro peccatis reliqua est hostia, sed formidabilis quædam expectatio iudicij, & ignis uehemẽtia, q deuoraturus est aduersarios. Qui aspernatus fuerit Mosi legem, absq; misericordia sub duob⁹ aut tribus testibus moritur. Quãto putatis peioribus afficietur supplicijs, q filium dei conculcarit, & sanguinẽ testamenti ceu rẽ prophanã habuerit, p quẽ fuerat sanctificat⁹, & spiritũ gratiæ cõtumelia affecerit Nouimus eñ eũ q dixit, Meũ est ulcisci ego rependã, dicit dñs. Et rursum, Dñs iudicabit populũ suũ. Horrendũ est incidere in manus dei uiuẽtis. Redeãt aũt uobis ĩ memoriã supiores dies, in q̃bus illuminati ingẽs certamen

ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων. τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦτο δὲ κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες. καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἐχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν. μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μεγάλην μισθαποδοσίαν. ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, ἵνα τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ. ὁ δὲ δίκαιός μου ἐκ πίστεως ζήσεται, καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

Ἔστι δὲ πίστις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι. πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Καϊν προσήνεγκε τῷ θεῷ, δι' ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖ. πίστει ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ θεῷ. χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι. πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ θεῷ, ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται. πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς, κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, δι' ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος. πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον, ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται. πίστει παρῴκησεν εἰς γῆν τῆς ἐπαγγελίας, ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς. ἐξεδέχετο γὰρ, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ θεός. πίστει καὶ αὐτὴ Σάῤῥα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον. διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς

certamen ſuſtinuiſtis afflictionũ, partim q dem dũ & probris & preſſuris affecti, ſpectaculo fuiſtis oĩbus, partim dum cõſortes ita cõuerſantiũ facti eſtis. Siq dem & afflictionũ quæ ex uinculis meis cõtingerunt participes fuiſtis, & direptionẽ facultatũ ueſtrarũ cũ gaudio accepiſtis, ſcientes uos habere in uobis, potiorẽ ſubſtantiã in cœlis ac manentẽ. Ne abieceritis igit̃ fiduciã ueſtrã quæ magnã habet præmij retributionẽ. Nã patiẽtia uobis eſt op⁹, ut ubi uoluntatẽ dei peregeritis, reportetis promiſſionẽ. Adhuc em̃ ꝓpuſillũ temporis et qui uẽturus eſt ueniet & nõ tardabit. Iuſt⁹ aũt ex fide uicturus eſt: & ſi ſe ſubduxerit, non probabit̃ aĩo meo. At nos nõ ſumus q ſub ducamus nos in perditionẽ, ſed ad fidẽ ꝓti nemus in acquiſitionẽ aĩæ. Eſt aũt fides earũ rerũ quæ ſperant̃, ſubſtãtia, argumentum eorũ quę nõ uident̃. ꝓ hãc em̃ teſtimoniũ meruerũt ſeniores. Per fidẽ itelligimus ꝓfecta fuiſſe ſecula uerbo dei, ut ex his quę nõ apparebãt, ea quæ uident̃ fierẽt. Per fidem uberiorẽ hoſtiã Abel obtulit deo q̃ Cain: ꝓ quã teſtimoniũ meruit, q̃ eſſet iuſtus, teſtimoniũ ꝓhibẽte de donarijs illius deo, & ꝓ hanc mortuus adhuc loquit̃. Per fidẽ Enoch fuit translatus, ne uideret mortẽ, nec fuit inuẽtus propterea quod trãſtulerat illũ deus: prius q̃ em̃ trãsferret̃, teſtimoniũ meruerat, quod placuiſſet deo. At qui ſine fide, fieri nõ poteſt, ut quis illi placeat. Nam q accedit ad deũ, hunc credere oportet eſſe deũ & eſſe remuneratorẽ quę rentib. ſe. Per fidẽ admonit⁹ oraculo Noe ea quæ nõdũ uidebant̃, ueritus, apparauit arcã ad ſalutẽ domus ſuæ, ꝓ quã arcã condemnauit mundũ, & eius quæ ſecundũ fidem eſt, iuſtitiæ factus eſt hęres. Per fidem appellatus Abrahã obedijt, ut exiret in locum quẽ accepturus erat in hæreditatẽ, & exiuit, neſciens quò eſſet uẽturus. Per fidẽ cõmigrauit in terrã ꝓmiſſionis, ueluti pegrinã, quũ in tabernaculis habitaſſet cum Iſaac & Iacob cohæredib. eiuſdẽ ꝓmiſſionis. Expectauerat em̃ habentẽ fundamẽta ciuitatẽ, cuius opifex & cõditor eſt deus. Per fidẽ & ipſa Sara uim ad cõcipiendum ac retinendũ ſemen accepit, ac præter ætatis rationem peperit, q̃ fidelem iudicaret eum qui ꝓmiſerat. Quapropter & ex uno ꝓgnati ſunt poſteri, eoq̃ iam annis effœto

tanto

καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος. κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι καὶ ὁμολογήσαντες, ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς. οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν, ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι. καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι. νῦν δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ θεὸς, θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν, ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν. πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος, πρὸς ὃν ἐλαλήθη, ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα, λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγεῖραι δυνατὸς ὁ θεὸς, ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο. πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἠσαῦ. πίστει Ἰακὼβ ἀποθνήσκων, ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν, περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο. πίστει, Μωσῆς γεννηθεὶς, ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως. πίστει, Μωσῆς μέγας γενόμενος, ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραὼ, μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν, μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε. πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν. πίστει δὶ διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς, ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι, κατεπόθησαν. πίστει τὰ τείχη Ἰερειχὼ κατέπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας. πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης. καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγουμένου ὁ χρόνος περὶ Γεδεὼν, Βαρὰκ τε, καὶ Σαμψὼν καὶ Ἰεφθάε, Δαβὶδ τε καὶ Σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν, οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων ἔσβεσαν δύναμιν πυρὸς

ἔφυγον

tãto numero quãto sunt stellæ cœli, & uelut arena quæ est iuxta marginẽ maris innumerabilis. Iuxta fidẽ mortui sunt hi oẽs, quũ nõ accepissent ꝓmissiones, sed procul eas uidissent & credidissent, salutassentq; & cõfessi fuissent se hospites atq; aduenas esse in terra. Nã hæc q̃ dicunt, declarant se patriã inquirere. Et si illius quidẽ memores fuissent unde fuerãt profecti, habebãt opportunitatẽ reuertẽdi. Nũc aũt meliorẽ expetunt, hoc est cœlestẽ. Quapropter nõ erubescit ipse deus uocari deus illorũ. parauerat enim illis ciuitatẽ. Per fidem obtulit Abrahã Isaac, quũ tentaret, & unigenitum obtulit, in quo ꝓmissiones acceperat, ad quẽ dictũ fuerat, In Isaac uocabit̃ tibi semen, quũ illud secum ꝓpendisset, deũ uel à mortuis excitare posse, unde illũ etiam resurrectionis typo reduxit. Per fidẽ de futuris benedixit Isaac filio Iacob & Esau. Per fidẽ Iacob moriẽs, singulis filijs Ioseph bñ dixit, & adorauit fastigiũ uirgæ illius. Per fidẽ Ioseph moriens, de egressione filiorũ Israel meminit, deq; ossibus suis mãdauit. Per fidẽ quum natus esset Moses, occultatus est menses treis à parentib. suis, propterea ꝙ uiderent elegantẽ puellum, nec ueriti sunt edictũ regis. Per fidem Moses iam grãdis renuit uocari filius filię Pharaonis, potius eligẽs simul malis affici cum populo dei, q̃ tẽporarijs peccati cõmodis frui, maiores arbitratus diuitias probrũ Christi, q̃ Aegyptiorũ thesauros. Respectũ eĩ habebat remunerationis. Per fidẽ reliquit Aegyptũ, haud ueritus ferociã regis. Perinde eĩ quasi uidisset eum q̃ est inuisibilis ita obdurauit. Per fidẽ fecit pascha & effusionẽ sanguinis, ne is q̃ perimebat primogenita, tãgeret ipsos. Per fidem trãsierunt rubrũ mare, ueluti p̃ siccã terrã, ꝙ quũ tentassent Aegyptij, absorpti sunt. Per fidem mœnia Hiericho cõciderunt, circũdata ad dies septem. Per fidem Raab meretrix nõ perijt unà cum ijs qui nõ obedierãt, quum excepissent hospitio exploratores pacifice. Et quid præterea loquor? Deficiet eĩ me tempus, cõmemorantem de Gedeone, de Barac & Sampsone & Hiephthae, necnõ Dauid & Samuele ac prophetis, qui per fidem expugnauerũt regna, operati sunt iustitiã, assequuti sunt promissiones, occluserunt ora leonum, extinxerunt uim ignis,

effugerunt

ἔφυγον σώματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων. ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν. ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν. ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς, ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι, ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι, καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς. καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν, τοῦ θεοῦ περί ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν.

τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, διὰ ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν, καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ ἐκάθισεν. ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι. οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι, καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται. υἱέ μου μὴ ὀλιγώρει παιδείας κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος. ὃν γὰρ ἀγαπᾷ κύριος, παιδεύει. μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται. εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς, ὃν οὐ παιδεύει πατήρ; εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί. εἶτα οὖν μὴ τοὺς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς καὶ ἐνετρεπόμεθα, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν; οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, ἐπαίδευον, ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ. πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης. ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης. διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε, καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ

effugerunt acies gladij, ualidi facti sunt ex imbecillitate, effecti sunt robusti in bello, incursiones auerterunt exterorum. Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos. Alij uero distēti sunt, aspernati redēptionem, ut potiorē sortirētur resurrectionem. Alij rursus ludibrijs & flagris explorati sunt, insuper & uinculis & carcere, lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, occisione gladij occubuerūt, oberrarūt in ouilis et caprinis pellibus, destituti, pressi, afflicti, quibus indignus erat mundus, in desertis errātes & montibus ac speluncis & cauernis terræ. Atq; oēs hi testimonium promeriti per fidē, non acceperant promissionem, q̄ deus de nobis melius quiddā prouiderat, ne sine nobis cōsummarentur.

Proinde nos quoq; quū tāta sepsimus nube testiū, depositō onere omni, et tenaciter inhærente peccato, p̄ tolerantiā curramus in propositō nobis certamine, respicientes ad fidei ducē et cōsummatorem Iesum, q̄ proposito sibi gaudio p̄tulit crucē ignominia cōtempta, & ad dexterā throni dei cōsedit. Reputate enim q̄ is talē sustinuerit à peccatoribus aduersus se cōtradictionem, ne defatigemini, animis defecti. Nondū usq; ad sanguinē restitistis, aduersus peccatū repugnantes, & oblīti estis exhortationis quę uobis tanq̄ filijs loquitur: Fili mi, ne neglexeris correptionē domini, neq; deficias quū ab eo argueris. Quē em̄ diligit dominus, corripit: flagellat aūt omnem filium quem recipit. Si castigationem sustinetis, uelut filijs uobis offert se deus. Quis enim est filius, quem non castigat pater? Quod si alieni estis à castigatione, cuius participes sunt oēs, igitur spurij estis, nō filij. Itaq; quum carnis nostrę patres habuerimus castigatores, & reueriti simus illos, an non multo magis subijciemur patri spirituum & uiuemus. Atq; illi quidem ad paucos dies, pro arbitratu suo nos erudiebant: hic autem ad cōmodum nostrum in hoc ut impartiat nobis sanctimoniā suam. Omnis aūt castigatio in præsens quidem, non uidetur esse gaudij, sed molestiæ. At postea fructum trāquillum iustitiæ reddit ijs qui per illā fuerint exercitati. Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite, & facite ut recti sint gressus pedibus uestris, ne claudicatio aberret à uia, imò sanetur

XII

θῇ δὲ μᾶλλον. εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμόν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν κύριον, ἐπισκοποῦντες, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί, μή τις πόρνος ἢ βέβηλος ὡς Ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ. ἴστε γάρ, ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν. οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ, καὶ σάλπιγγος ἤχῳ, καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες, παρητήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον. οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, καὶ ἐὰν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται, καὶ οὕτως φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον. Μωσῆς εἶπεν, ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος. ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων, καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, κρεῖττον λαλοῦντι παρὰ τὸ Ἅβελ. Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἐξέφυγον, τὸν χρηματίζοντα ἐπὶ γῆς παραιτησάμενοι, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς, οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι, οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε, νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων. ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω, οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν. τὸ δὲ ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα. διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν, δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ θεῷ μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

καὶ γὰρ ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον. ἡ φιλαδελφία μενέτω. τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε. διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους. μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι, τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος. πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός. ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος, ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλείπω, ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαί τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων

nec potius. Pacē ſectemini cū oībus & ſanctimoniā, ſine qua nemo uidebit dñm, curam agētes ne qs ſit q deficiat à gratia dei, ne qua radix amarulentię ſuppullulās obturbet, & p hāc ingnent multi: ne qs ſcortator aut ꝓphanꝰ, uelut Eſau, q unico edulio ꝓmutauit ius primogeniti. Scitis enī ꝙ & poſtea quū uellet hęreditario iure bñdictionē aſſeq; reprobatus ſit. Nō enim reperit pœnitētiæ locū, tametſi cum lachrymis quæſiuiſſent eā. Non enī acceſſiſtis ad cōtactū montē & incēſum ignē ac turbinē et caliginē & procellā tubæq; ſonitū & uocē uerborū, quā q audierāt deprecati ſunt ne his adiungeret oratio. Non enī ferebāt qđ edicebaī. Si beſtia tetigerit montē, lapidabiī aut iaculo cōfigeī. et adeo terribile erat uiſū qđ apparebat. Moſes dixit, Expauefactus ſum ac tremebūdus: ſed acceſſiſtis ad montē Sion & ad ciuitatē dei uiuētis, Hieruſalē cœleſtē, & ad innumerabiliū angelorū cœtū, & ad cōtionē primogenitorū q cōſcripti ſunt in cœlis, & ad iudicē uniuerſorū deū, et ad ſpūs iuſtorū ꝓfectorū, & ad noui teſtamēti cōciliatorē Ieſum, et ad ſanguinē aſpſionis, meliora loquētē q̄ loquebaī ſanguis Abel. Videte ne aſpnemini eū q loquiī. nā ſi illi nō effugerūt q auerſabātur eū qui loquebaī in terra, multo magis nos, ſi eū qui de cœlis eſt auerſemur: cuius uox tū cōcuſſit terrā, at nūc denūciauit dicens, Adhuc ſemel ego cōcutio, nō modo terrā, uerū etiā cœlū. Porrò illud quod dicit, Adhuc ſemel: ſignificat eorū quę cōcutiunī translationē, utpote quę facta ſint, ut maneāt ea quæ nō cōcutiūī. Quapropter regnū aſſumētes quod cōcuti nō poſſit, habeamus gratiā, ꝓ quam ita colam⁹ deū, ut illi placeamus cū reuerentia & religione.

Etenī deus noſter cōſumēs ignis eſt. Fraterna charitas maneat. Hoſpitalitatis ne ſitis imemores. Per hanc enī quidā inſciētes exceperūt angelos hoſpitio. Memores eſtote uinctorū, tāq; unà cū illis uincti, eorū qui affligūī, ueluti ipſi quoq; uerſantes in corpore. Honorabile eſt inter oēs cōiugiū & cubile impollutū. Scortatores aūt & adulteros iudicabit deꝰ. Sint mores alieni ab auaritia, cōtēti ijs quę adſunt. Siquidē ipſe dixit, Nō te deſero neq; derelinquo ut fidē tes dicamꝰ, Dñs mihi auxiliator, nec timebo qd faciat mihi homo. Memores eſtote XIII

μιόων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν. ἰησοῦς χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον, ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ παραφέρεσθε. καλὸν γὰρ, χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες. ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας, εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς. διὸ καὶ ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε. τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες. οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν. δι᾽ αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διὰ παντὸς τῷ θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε. τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός. πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ ὑπείκετε. αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες, ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες. ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο. πεποίθαμεν γὰρ, ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι. περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν. ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν, καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως. καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν. γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ᾽ οὗ, ἐὰν τάχιον ἔρχηται, ὄψομαι ὑμᾶς. ἀσπάζεσθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς ἰταλίας. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

ἐγράφη ἀπὸ ἰταλίας διὰ τιμοθέου.

eorũ qui præsunt uobis, q locuti sunt uobis sermonẽ dei, quorũ imitemini fidẽ, cõsiderãtes qui fuerit exitus cõuersationis illorũ. Iesus Christus heri & hodie, idem est etiã in secula. Doctrinis uarijs ac peregrinis ne circũferamini. Bonũ est enim gratia cõstabiliri cor, nõ escis quę nõ profuerunt ijs qui uersati sunt in illis. Habemus altare de quo nõ est fas edere ijs qui tabernaculo deseruiunt. Animaliũ enim quorũ sanguis infertur pro peccato, in sancta per pontificem, horũ corpora cremant extra castra. Quapropter et Iesus ut sanctificaret p proprium sanguinẽ populũ, extra portã passus est. Exeamus igitur ad eũ extra castra, opprobriũ eius portãtes. Non enim habemus hic manẽtẽ ciuitatẽ, sed futurã inquirimus. Per ipsum igit offerimus hostiã laudis semp deo, hoc est fructũ labiorũ confitentium nomini eius. Cæterũ beneficẽtiæ & cõmunicationis ne obliuiscamini. Talibus enim uictimis placetur deo. Parete ijs qui præsunt uobis, & cõcedite: siquidẽ illi uigilant pro aiabus uestris, tanq rationem reddituri, ut cum gaudio hoc faciãt, & nõ gementes. nam id est inutile uobis. Orate pro nobis: cõfidimus enim q bonam habemus conscientiã inter oẽs cupientes honeste cõuersari. Magis aũt obsecro uos ut id faciatis, quo celerius restituar uobis. Deus autem pacis qui reduxit à mortuis pastorem ouium illum magnũ per sanguinẽ testamenti æterni, dñm nostrum Iesum, absolutos uos reddat in omi opere bono, ad faciendũ uoluntatẽ ipsius, efficiẽs ut quod agitis, acceptũ sit in conspectu suo per Iesum Christũ, cui gloria in secula seculorũ. amen. Obsecro uos fratres, sufferte sermonem exhortationis. Etenim paucis scripsi uobis. Scitis fratrem nostrũ Timotheum solutũ esse, cum quo, si celerius uenerit, uisam uos. Salutate omnes qui præsunt uobis, & oẽs sanctos. Salutant uos Itali. Gratia cum omnibus uobis. amen.

Missa ab Italia per Timotheum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙ/ κῆς τοῦ ἁγίου ἰακώβου.

ΤΑύτην οὖν ἐπέμψε τοῖς ἀπὸ τῶν δώδεκα φυλῶν διασπορᾶν, καὶ πεποίηκεν εἰς τὸ λυσιτελοῦν ἡμῶν ἐγκωμιαστικόν. γράφει δὲ διδασκαλικὴν τὴν ὑποθήκην, διδάσκων πρὸς διαφορὰς προσωπων, πρῶτον μὲν θεὸν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ποίους δὲ ἀπὸ τῶν ἰδίας καρδίας τῶν ἀνθρώπων ὄντας. καὶ ὅτι οὐ λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργῳ δεῖναι τὴν πίστιν, καὶ οὐχ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ δικαιοῦνται. πρός τε πλουσίους πρόσαγγελλει, ἵνα μὴ προσκλίνωνται τοῖς πλουσίοις οἱ πλούσιοι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ὑπὸ πλήθων ὡς ὑποφήναι. καὶ τέλος πρόσαμυθᾶται μὴ ὀλιγωρεῖν αὐτοὺς ἀδικουμένους, καὶ προσευχὴν αὐτοῖς μακροθυμεῖν, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου, καὶ διδάξας περὶ ὑπομονῆς ἐκ τοῦ ἰὼβ τὸ χρήσιμον τῆς ὑπομονῆς, πρόσαγγελλει προσκαλεῖσθαι αὐτοὺς πρεσβυτέρους ὑπὲρ αὐτῶν ἀσθενούντων, καὶ εὐλογεῖν ὡσπερεῖ αὐτοὺς πλανηθέντας ὑπὸ τῆς ἀληθείας, ἐὰν γὰρ οὕτω μάθωσι παρὰ τοῦ λυσίτου, ἀφεσιν ἁμαρτιῶν. καὶ οὕτως πέμπει τὴν ὑποθήκην.

IN EPISTOLAM IACOBI ARGVMENTVM per Des. Eraſmum Roterodamum.

IAcobus quoniã erat Hieroſolymitarũ epiſcopus, ſcribit & cæteris Iudæis, qui per omnes nationes ſparſi habitabant, uarijs præceptis uitam illorũ formans & inſtituens.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΑΚΩΒΟΥ

ΙΑΚΩΒΟΣ θεοῦ καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν. πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις. γινώσκοντες, ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν. ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι. εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος, καὶ δοθήσεται αὐτῷ. αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος. ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ. μὴ γὰρ οἰέσθω ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ κυρίου. ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ. ὁ δὲ πλούσιος, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο. οὕτως καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται. μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι. ὁ γὰρ θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα. ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος. εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν, ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον. μὴ πλανᾶσθε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί. πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον, ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ᾽ ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων. ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν. ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην θεοῦ οὐκ κατεργάζεται. διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον, τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν. γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ ἀκροατὰι

EPISTOLA BEATI IACOBI

IACOBVS dei ac domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione, salutē. Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tētationes incideritis uarias, illud scientes, q̄ exploratio fidei uestræ parit patiētiam. Cæterū patientia opus perfectū habeat, ut sitis p̄fecti & integri, nullaq; in parte diminuti. Quòd si cui uestrū deest sapientia, postulet ab eo qui dat, nēpe deo, qui dat inq̄ oībus simpliciter, nec exprobrat, ac dabit̄ ei. Sed postulet cū fiducia, nihil hęsitās. Nā q̄ hæsitat, is similis est fluctui maris q̄ uentis agitur & impetu rapit̄. Neq; enim existimet homo ille, se quic q̄ accepturū à domino. Vir aīo duplici, incōstans est in omnibus uijs suis. Glorieť aūt frater q̄ est humilis, in sublimitate sua: contrà qui diues est, in humiliatione sui, quoniā ueluti flos herbæ præteribit: exortus est eī sol cū æstu, & exaruit herba, & flos illius decidit, & decor aspect⁹ illius perijt: sic & diues in uijs suis marcescet. Beatus uir q̄ suffert tentationē, quoniā quum probatus erit, accipiet coronā uitę, quā promisit dñs ijs à quibus fuerit dilectus. ne quis quum tentat̄, dicat se à deo tentari: nā deus ut malis tentari non potest, ita nec ipse quenq̄ tentat, imò unusq̄sq; tentatur, dum à propria cōcupiscentia abstrahit̄ & inescatur. deinde cōcupiscentia postea q̄ concepit, parit peccatū: peccatū uero p̄fectum, progignit mortem. Ne erretis fratres mei dilecti. Oīs donatio bona & omne donū perfectū, è supnis est, descendēs à patre luminū, apud quem nō est trāsmutatio aut cōuersionis obumbratio. Is destinata uoluntate, p̄genuit nos sermone ueritatis, ut essemus primitię quędā suarū creaturarū. Itaq; fratres mei dilecti, sit oīs homo uelox ad audiendū, tardus ad loquendū, tardus ad iram: nā ira uiri iustitiā dei nō efficit. Quapropter depositā omni immundicia & redundātia malicię, cū māsuetudine recipite insitum sermonem, qui potest saluas reddere animas uestras. Sitis aūt effectores sermonis, & nō audito

res

τὰ παραλογιζόμενοι ἑαυτούς. ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητής, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ, κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ. κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν. ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται. εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία. θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ θεῷ καὶ πατρί, αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

ἀδελφοί μου μὴ ἐν προσωπολημψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης. ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι, καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπράν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, σὺ κάθου ὧδε καλῶς, καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου, καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν. ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί. οὐχ ὁ θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου, πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας, ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν; ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια; οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς. εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν κατὰ τὴν γραφὴν, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν, καλῶς ποιεῖτε. εἰ δὲ προσωπολημπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου, ὡς παραβάται. ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει πταίσει δὲ ἐν ἑνί, γέγονε πάντων ἔνοχος. ὁ γὰρ εἰπὼν, μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσῃς, φονεύσῃς δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου. οὕτως λαλεῖτε, καὶ οὕτως ποιεῖτε, ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι. ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος. κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. τί τὸ ὄφελος ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν; ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς, εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζεσθε. μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος

res, fallẽtes uosmetipsos. quoniã si qs audiat sermonẽ, nec eum factis exprimat, hic similis est uiro cõsideranti faciẽ natiuitatis suæ in speculo: cõsiderauit em̃ seipsum & abijt, & cõtinuo oblitus est qualis esset. At q, pspexerit in legẽ perfectã, quæ est libertatis, & permãserit, hic quũ nõ sit auditor obliuiosus, sed effector operis, beatꝰ factio suo erit. Si qs uidet̃ religiosus esse iter uos, q nõ frenat linguã suam, sed aberrare sinit cor suũ, huius uana est religio. Religio pura & imaculata apud deũ & patrẽ hęc est, inuisere orphanos & uiduas in afflictione sua, imaculatũ seipsum seruare à mundo.

Fratres mei, ne cũ respectu personarũ habeatis fidẽ dñi nostri Iesu Christi ex opinione. nã si ingrediat̃ in cœtũ uestrũ uir aureum gestãs anulũ, ueste indutus splẽdida, ingrediat̃ aũt & pauper in sordida ueste, & respexeritis ad illũ q uestẽ gestat splendidam, & dixeritis illi. Tu sede hic bene: et pauperi dicatis, Tu sta illic, aut sede hic subter scabellũ meũ: & non dijudicati estis in uobisipsis, & facti estis iudices cogitatiõnũ malarũ. Audite fratres mei dilecti, nónne deus elegit pauperes mũdi huius, diuites in fide, & hæredes regni q̃d, pmisit ijs à quib. dilectus fuerit? Vos aũt cõtemptui habuistis pauperẽ. Nõne diuites tyranni, dem exercẽt in uos, & ijdẽ trahunt uos ad tribunalia, et ijdem male loquunt̃ de bono noĩe quod inuocatũ est super uos? Si legẽ quidẽ regiã perficitis iuxta scripturã. Diliges proximũ tuũ sicut teipsum: bene facitis. sin uero personã respicitis, peccatũ cõmittitis, & redarguimini à lege ueluti trãsgressores. Quisqs em̃ totam legẽ seruauerit, offenderit aũt in uno, factus est omniũ reus. nã qui dixit, Ne mœcheris: dixit etiã, Ne occidas. quod si nõ fueris mœchatus, occideris tamẽ, factus es trãsgressor legis. Ita loquamini, & ita faciatis, ueluti per legẽ libertatis iudicandi. sig dẽ iudiciũ absq; misericordia erit ei, qui non præstiterit misericordiã: & gloriat̃ misericordia aduersus iudiciũ. Quę utilitas fratres mei, si fidẽ dicat aliquis habere se, facta uero nõ habeat? Nũ potest fides saluũ facere illũ? Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes q̃tidiano uictu, dicat aũt aliqs uestrũ illis, Abite cũ pace, calescite & saturamini: nõ tamẽ dederitis illis quę sunt necessaria cor

ματος, τί τὸ ὄφελος; οὕτως καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν. ἀλλ' ἐρεῖ τις, σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω. δείξον μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου. κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου. σὺ πιστεύεις, ὅτι ὁ θεὸς εἷς ἐστι; καλῶς ποιεῖς. καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι. θέλεις δὲ γνῶναι ὦ ἄνθρωπε κενέ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν; Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; βλέπεις, ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη; καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ, ἡ λέγουσα. ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. καὶ φίλος θεοῦ ἐκλήθη. ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον; ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη, οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη. ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα; ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτως καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε ἀδελφοί μου, εἰδότες, ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα. πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα. ἰδοὺ τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν, πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν. ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου, ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται. οὕτως καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει. καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης. πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ. τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι, ἀκατάσχετον κακόν, μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου. ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν θεοῦ γεγονότας. ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. οὐ χρή ἀδελφοί μου ταῦτα οὕτως γίνεσθαι. μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν; μὴ δύναται ἀδελφοί μου συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι; ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδὲ μία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ. τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰ-

πητι

pori, quæ erit utilitas? Sic & fides si facta nō habuerit, mortua est p se. Sed dicet aliquis, Tu fidē habes, & ego facta habeo: ostende mihi fidē tuā ex factis tuis, et ego ostendā tibi ex factis meis fidē meā. Tu credis q deus unus est? Recte facis. Et dæmonia credūt ac cōtremiscūt. Vis uero scire ó homo inanis, q fides absq; factis mortua sit? Abrahā pater noster nōne ex factis iustificatus est, cū obtulisset Isaac filiū suū sup altare? Vides q fides adiumēto fuerit factis illius, et ex factis fides pfecta fuerit? Et impleta est scriptura quæ dicit, Credidit Abrahā deo, et imputatū est illi ad iustitiā, & amicus dei uocatus est. Videtis igit q ex factis iustificet homo, & nō ex fide tantum? Similiter aūt & Rhaab meretrix, an non ex factis iustificata est quū excepisset nūcios & alia uia emisisset? Nā quēadmodū corpus absq; spū mortuū est, ita et fides absque factis mortua est. Nolite plures magistri fieri fratres mei, scientes q maius iudiciū sumpturi simus. In multis em̄ labimur oēs. Si qs in sermone nō labit, hic pfectus est uir, q possit freno moderari totum etiā corpus. Ecce equis frena in ora immittimus, ut obediāt nobis, & totū corpus illorū circūagimus. Ecce naues quoq; quū tantæ sint, & à uentis ſeuis agant, circūaguntur à minimo gubernaculo, quocūq; impetus dirigētis uoluerit. Ita & lingua pusillū membrū est, et magna iactat. Ecce exiguus ignis quātam materiā incendit. Et lingua ignis est, mūdus iniquitatis, sic lingua cōstituit in mēbris nostris, quæ maculat totum corpus, & inflāmat rotā natiuitatis, & inflāmatur à gehēna. Ois enim natura & ferarum & uolucrū serpentiūq; & marinorum domat, & domita est à natura hūana. Linguā aūt null⁹ hominū domare potest, incoercibile malū, plena ueneno mortifero. Per ipsam bn̄dicimus deo & patri, & p ipsam maledicimus hoibus, q ad similitudinē dei cōditi sunt. Ex eodē ore procedit bn̄dictio et maledictio. Nō oportet fratres mei hęc ita fieri. Nunquid fons ex eodē foramine emittit dulcem & amarā aquam? Nunq̄d potest fratres mei, ficus oleas gignere, aut uitis ficus? Sic null⁹ fons salsam ac dulcē potest ædere aquā. Quis sapiēs et scientia præditus inter uos? Ostēdat ex bona conuersatione opera sua cum mansue-

tudine

πνη σοφίας. εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε, καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε, καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας. οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν καταβαίνουσα, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης. ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐριθεία, ἐκεῖ ἀκαταστασία, καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα. ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία, πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστι, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικὴς, εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιακρίτος καὶ ἀνυπόκριτος. καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν, τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν; ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε. φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε αὐτοὶ τυχεῖν. μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε. οὐκ ἔχετε, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς. αἰτεῖτε καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε. μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε, ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ θεοῦ καθίσταται. ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει. πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα, ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν. μείζονα δὲ δίδωσι χάριν. διόπερ λέγει. θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. ὑποτάγητε οὖν τῷ θεῷ, ἀντίστητε δὲ τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν. ἐγγίσατε τῷ θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν. καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ καὶ ἁγνίσατε καρδίας δίψυχοι. ταλαιπωρήσατε, καὶ πενθήσατε, καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μετατραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν. ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς. μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής. εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης, ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι. σὺ τίς εἶ, ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον; ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, σήμερον καὶ αὔριον πορευσώμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσώμεθα, καὶ κερδήσωμεν, οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστε ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη, ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς. ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη πονηρά ἐστιν. εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.

ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις. ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονεν. ὁ χρυσὸς ὑμῶν

tudine sapiẽtię. Quòd si æmulationẽ amarã habetis & cõtẽtionẽ in corde uestro, nolite gloriari & mẽdaces esse aduersus ueritatẽ. Nõ est enim ista sapiẽtia è supernis descẽdẽs, sed terrena, aïalis, dæmoniaca. Vbi emulatio & cõtentio, ibi incõstantia & omne opus prauũ. Quæ aũt è supnis est sapiẽtia, primũ quidẽ casta est, deinde pacifica, modesta, tractabilis, plena misericordia & fructibus bonis absq; dijudicatione sine simulatione. Fructus aũt iustitiæ in pace seminat, facientibus pacẽ. Vnde bella & lites ĩ uobis? Nõne hinc? nimirũ ex uoluptatibus uestris quæ militãt in mẽbris uestris? Cõcupiscitis & nõ habetis, inuidetis & æmulamini, et nõ potestis adipisci. pugnatis & bellatis: nõ habetis, propterea q nõ postulatis. Petitis & nõ accipitis, eo qd male petatis, ut in uoluptatib. uestris insumatis. Adulteri & adulteræ nescitis q amicitia mũdi, inimicitia est cũ deo? Quicũq; ergo uoluerit amicus esse mũdi, inimicus dei cõstituit. An putatis q inaniter scriptura dicat: Ad inuidiã cõcupiscit spũs qui habitat in nobis? Maiorẽ aũt dat gratiã. Subditi ergo estote deo, resistite aũt diabolo, et fugiet à uobis. Appropinquate deo, & appropinquabit uobis. Emũdate manus ô peccatores, & purificate corda duplices aïo. Affligimini & lugete & plorate. risus uester in luctũ cõuertatur, & gaudiũ in mœrorẽ. Humiles uos reddite in cõspectu dñi, et eriget uos. Nolite detrahere uobis iuicẽ frẽs. Qui detrahit fratri, q; iudicat fratrẽ suũ, detrahit legi & iudicat legẽ. q si iudicas legẽ, nõ es obseruator legis, sed iudex Vnus est legislator q põt seruare & perdere. Tu q̃s es q iudicas aliũ? Age nũc q dicitis, Hodie & cras eamus in hãc ciuitatẽ, & faciamus ibi annũ unũ et mercemur & lucrũ faciamus, qui ignoratis q̃d futurũ sit postero die. Quæ est em̃ uita uestra? Vapor em̃ est q ad exiguũ tẽpus apparet & deinde euanescit, p eo q dicere debueritis, Si dñs uoluerit, & si uixerim°, faciam° hoc aut illud. Nũc aũt exultatis in superbijs uestris. Oïs exultatio talis mala est. Igitur qui nouerit recte facere, nec facit, hic peccato tenetur.

IIII

Agite nũc diuites, plorate, ululãtes sup V miserijs uestris q̃ aduenientẽt uobis. Diuitiæ uestræ putrefactę sunt, uestimẽta uestra tineis obnoxia facta sunt. Aurũ & argẽtum

ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσαι, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν, ὡς πῦρ. ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις. ἰδοὺ ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν κράζει. καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ συνετρυφήσατε. ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον, οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν. μακροθυμήσατε οὖν ἀδελφοὶ ἕως τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου. ἰδοὺ ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον. μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ κυρίου ἤγγικε. μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων ἀδελφοί, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ ὁ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν. ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι κυρίου. ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομείναντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ κύριος καὶ οἰκτίρμων. πρὸ πάντων δέ ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε, μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον. ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναί. καὶ τὸ οὒ, οὔ. ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε. κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω. ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου. καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ κύριος, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς, ἀφεθήσεται αὐτῷ. ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε. πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη. ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι, καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ. καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς. ἀδελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν, γινωσκέτω, ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

ueſtrū erugine uitiatū eſt, & erugo eorum in teſtimoniū uobis erit, & exedet carnes ueſtras ſicut ignis. Theſaurū cōgeſſiſtis in extremis diebus. Ecce merces operariorū qui meſſuerūt regiones ueſtras, quæ fraude nō reddita eſt a uobis, clamat: & clamores eorū qui meſſuerāt, ī aures dñi ſabaoth introierūt. In delicijs uixiſtis ſuper terram, & laſciuiſtis, enutrijſtis corda ueſtra, ut in die occiſionis. Cōdemnaſtis, & occidiſtis iuſtū, & non reſiſtit uobis. Patientes igitur eſtote fratres uſq; ad aduentū domini: Ecce agricola expectat precioſum fructū terræ, patienter expectās illū, donec accipiat pluuiam tēpeſtiuā & ſerotinā. Patiētes igitur eſtote & uos, & confirmate corda ueſtra, quoniā aduentus domini appropinquat. Nolite ingemiſcere alius aduerſus aliū fratres, ut ne cōdēnemini. Ecce iudex ante ianuam aſſiſtit. Exemplū accipite fratres mei afflictionis ac patientiæ prophetas, qui locuti ſunt in noīe domini. Ecce beatos ducimus eos qui ſuſtinēt. Tolerantiā Iob audiſtis, & finē domini uidiſtis, q; ualde miſericors ſit dñs ac cōmiſerans. Ante omnia aūt fratres mei, nolite iurare neq; per cœlū neq; per terrā neq; p aliud quodcūq; iuſiurandū: ſit aūt ueſtrū, eſt, eſt: nō, non: ut ne in ſimulationē incidatis. Affligitur aliquis inter uos? oret. Aequo animo eſt aliq? ſ? pſallat. Infirmat quis inter uos? accerſat preſbyteros eccleſiæ, & orēt ſuper eum, ungentes eum oleo in noīe domini. Et obſecratio fidei ſaluū reddet laborantē, & eriget eum dominus: & ſi in peccatis fuerit, remittentur ei. Confitemini inuicē alius alij delicta, et orate pro uobis inuicē, ut ſani ſitis. Multum enim ualet deprecatio iuſti efficax. Helias homo erat ſimiliter obnoxius affectionibus ut nos, & precatione precatus eſt ne plueret: & non pluit ſuper terrā annos tres & mēſes ſex. Et rurſum orauit, & cœlū dedit pluuiā & terra produxit fructū ſuū. Fratres, ſi quis inter uos errauerit à ueritate, & conuerterit quis eum, ſciat, q; qui conuerti fecerit peccatorem ab errore uiæ ſuæ, ſaluam faciet animā à morte, & operiet multitudinem peccatorum.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΣΤΟΛΗΣ
τοῦ ἁγίου ἀπεστόλου πέτρου.

ΤΑύτην ἐπιστέλλει ὁ μακάριος πέτρος τοῖς ἐν τῇ διασπορᾷ οὖσιν, ἰουδαίοις καὶ γενομένοις χριστιανοῖς. γράφει δὲ τὴν ἐπιστολὴν διδασκαλικὴν, ἐπιστηρίζων αὐτοὺς, διότι γὰρ ἀπὸ ἰουδαίων ἐπίστευσαν. καὶ πρῶτον μὲν ἐξηγεῖται καὶ ἀποδείκνυσιν, ὅτι ἡ εἰς τὸν χριστὸν πίστις, ἀπὸ τῶν προφητῶν κατηγγέλθη, καὶ δι' αὐτῶν ἐμηνύθη, ἡ διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ λύτρωσις. καὶ ὅτι αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν εὐηγγελίσθη τὰ πάντα, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. εἶτα συμβουλεύσας ἀξίως τοῦ καλέσαντος ἀναστρέφεσθαι, προτρέπει καὶ βασιλέας τιμᾶν. γυναιξίτε γὰρ καὶ ἀνδράσιν ὁμοφροσύνην καταγγέλλει. καὶ εἰς τὰ ἤθη παραινέσας ὀλίγα, σημαίνει, ὅτι καὶ εἰς τὸν ᾅδην γέγονε παρὰ κυρίου τὸ κήρυγμα τῆς σωτηρίας καὶ ἀναστάσεως. ἵνα καὶ οἱ προθανόντες ἀναστῶσι, καὶ κριθῶσι μὲν τοῦ σώματι, τῇ δὲ χάριτι τῆς ἀναστάσεως διαμείνωσι, καὶ ὅτι τὸ τέλος πάντων λοιπὸν ἤγγικε καὶ ὀφείλουσι πάντες ἕτοιμοι γίνεσθαι, ὡς λόγον ἀποδώσοντες τοῦ κριτῇ. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM PETRI PRIOREM ARGVMENTVM
per Des. Erasmum Roterodamum.

PEtrus quemadmodum & Iacobus, Iudæis scribit, sparsim incolentibus gentium regiones, epistolam profecto dignam apostolorum principe, plenam autoritatis ac maiestatis apostolicæ, uerbis parcam, sententijs differtam. Hortatur autem ad tolerantiã malorum, quæ ob euangelij inuidiam perpetiebantur, spe præmiorum. Ad hæc admonet, ut iuxta prophetiarũ oracula in tantam dignitatem uocati gratis, uitam præstent sua professione dignam: Christianismum enim non in titulo aut baptismo tantum, sed in morum innocentia situm esse. alioqui quod affliguntur malis, non cessurum ad gloriam Christi, si ob malefacta pœnas dare uideantur. Ad hæc admonet, ne freti Christianismo, detrectent parére magistratibus licet ethnicis, ne prouocati nec conuertantur ad Christum, & acrius sæuiant: item ne serui negent officium suum heris, licet ethnicis. Christianæ bonitatis esse omnia perpeti: item ne mulieres Christianæ uiros suos licet ethnicos contemnant, sed moribus suis ad meliora studeant prouocare. Maritos admonet, ut uxoribus suis deferant, ut à coitu nonnunquam temperent, quo magis uacet orare. Deinde exemplo Christi prouocat ad tolerantiam malorum, ne conentur iniuriam iniuria pensare, sed mansuetudine & benefactis uincere studeant male meritos. Atq; hæc agit tribus primis capitibus, & initio quarti. Post hæc hortatur ad nouitatem uitæ, dehortãs à uitijs gentium. Inuitat ad sobrietatem, ad uigilantiam, ad preces assiduas, in primis ad mutuam charitatẽ, ad hospitalitatem, ad officia mutua, rursus ad patientiã persequutionũ ob Christi nomen illatarũ. Mox episcopos instituit, & his subditũ populum. In calce testatur sese & alterã epistolã ad eosdem scripsisse per Syluanum, quæ intercidit. Hanc scriptã apparet ex Babylone: nam huius ecclesiæ uerbis iubet eos saluere, si cui de Roma commentum non probatur.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΠΡΩΤΗ

ΠΕΤΡΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς ποντου, γαλατίας, καππαδοκίας, ἀσίας καὶ βιθυνίας, κατὰ πρόγνωσιν θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος ἰησοῦ χριστοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη. εὐλογητὸς ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν διὰ ἀναστάσεως ἰησοῦ χριστοῦ ἐκ νεκρῶν, εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς, εἰς ὑμᾶς τοὺς ἐν δυνάμει θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν, ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ, ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι, εἰ δέον ἐστὶ, λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς, ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως, πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ δόξαν καὶ τιμὴν, ἐν ἀποκαλύψει ἰησοῦ χριστοῦ, ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ, καὶ δεδοξασμένῃ, κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν, περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν, καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες, ἐρευνῶντες εἰς τίνα, ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου, τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας, οἷς ἀπεκαλύφθη, ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ὑμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ, ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν, διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι. διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει ἰησοῦ χριστοῦ, ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γένησθε, διότι γέγραπται. ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιος εἰμι. καὶ

EPISTOLA BEATI PETRI APOSTOLI PRIMA

PETRVS apostolus Iesu Christi, aduenis sparsim incolētibus, Pontū, Galatiā, Cappadociā, Asiā & Bithyniā, delectis iuxta præfinitionem dei patris, per sanctificationē spūs, in obedientiam & aspersionē sanguinis Iesu Christi: gratia uobis et pax multiplicet. Laudādus est deus & pater dñi nostri Iesu Christi qui iuxta copiosam suā misericordiā regenuit nos in spem uiuā, per hoc q resurrexit Iesus Christus ex mortuis in hæreditatē immortalē & incōtaminabilē atq; immarcessibilē, cōseruatā in cœlis erga uos qui uirtute dei custodimini per fidē ad salutē, quę in hoc parata est, ut patefiat in tempore supremo: in quo exultatis, nunc ad breue tēpus afflicti in uarijs experimētis, si opus sit, quo exploratio fidei uestræ, multo preciosior auro quod perit, & tamen per ignem probatur, reperiatur in laudē & gloriā & honorē, tū quū reuelabitur Iesus Christus: quē quū non uideritis, diligitis: in quem in præsentia, quū nō uideatis, credētes tamē, exultatis gaudio ineffabili & glorificato, reportātes finē fidei uestræ, salutē animarum: de qua salute exquisierūt & scrutati sunt prophetæ, qui de uētura in uos gratia uaticinati sunt, scrutātes ad quē aut cuiusmodi tēporis articulū significaret q in illis erat spūs Christi: qui prius q̄ acciderēt, testabatur uenturas in Christū afflictiones, & quæ essent consecuturæ glorias: quibus & illud reuelatū est, q haud sibijpsis, imò nobis ministrarēt hęc, q̄ nūc annūciata sūt uobis per eos qui uobis prædicauerūt euāgeliū, per spiritū sanctū emissum è cœlo, in quæ desiderāt angeli prospicere. Quapropter succincti lūbis mētis uestræ, sobrij perfecte sperate in eā quæ ad uos defertur gratiā, dū uobis patefit Iesus Christus, tanq̄ filij obedientes, ut nō accōmodetis uos pristinis cōcupiscētijs, q̄bus dū adhuc ignoretis Christū, agebamini, sed quēadmodū is q uos uocauit, sanct⁹ est, ita ipsi quoq; sācti in oī cōuersatione reddamini, propter ea q scriptū est, Sācti estote, nā ego sācti⁹ sum

μι. καὶ

μα. καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε. εἰδότες, ὅτι οὐ φθαρτοῖς ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου, ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ, προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτου τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς, τοὺς διὰ αὐτοῦ πιστοὺς εἰς θεὸν, τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν, καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς θεόν. τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς, ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος θεοῦ, καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα. διότι πᾶσα σὰρξ, ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε, τὸ δὲ ῥῆμα κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν, καὶ πάντα δόλον, καὶ ὑποκρίσεις, καὶ φθόνους, καὶ πάσας καταλαλιὰς, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε. εἰ ἐγεύσασθε, ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος, πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον, καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ. ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον. καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν. ἀπειθοῦσι δὲ λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου, οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς. οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς θεοῦ. οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες. ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους, ἀπέχεσθε

sum. Et si patrẽ inuocatis citra pſonarũ reſpectũ iudicantẽ iuxta cuiuſq; opus, uidete ut in timore cõuerſantes incolatus ueſtri tẽpus trãſigatis. Quũ ſciatis uos, nõ caducis rebus uelut argẽto & auro fuiſſe redẽptos à uana ueſtra cõuerſatione, quã ex patrum acceperatis traditione, ſed precioſo ſanguine uelut agni immaculati & incõtaminati Chriſti: qui præordinatus quidẽ fuerat, antecq; cõditus eſſet mũdus, ſed manifeſtatus fuit extremis tẽporibus propter uos qui p illũ creditis in deũ: qui illũ excitauit è mortuis, & gloriã ei dedit, ut uos fidẽ ac ſpẽ haberetis erga deũ, qui animas ueſtras purificaſtis obediẽdo ueritati, per ſpiritũ cũ charitate fraterna, ab omni ſimulatiõe aliena, ex puro corde uos inuicẽ dilígite impenſe, renati nõ ex ſemine mortali ſed ex immortali per ſermonẽ uiuẽtis dei & manẽtis in ęternũ, propterea q̃ omnis caro gramẽ ſit, & omnis gloria hominis quaſi flos graminis. Exaruit gramẽ, & flos decidit: at uerbum dñi manet in æternũ. Hoc aũt eſt uerbum, quod per euãgeliũ delatũ eſt ad uos.

Proinde depoſita omni malitia & omni 1 P
dolo & ſimulationibus et inuidẽtijs & omnibus obtrectatiõibus, ut modo nati infantes, lac illud nõ corporis ſed animi q̃d dolũ neſcit, appetite, ut p illud ſuboleſcatis. Si quidẽ guſtaſtis q̃ benignus ſit dñs, ad quẽ accedẽtes, qui lapis eſt uiuus, ab hoĩnibus quidẽ reprobatus, apud deũ uero electus ac precioſus: ipſi quoq; ueluti uiui lapides ædificemini, domus ſpũalis, ſacerdotiũ ſanctum ad offerẽdũ ſpũales hoſtias, acceptabiles deo p Ieſum Chriſtũ. quapropter & cõtinet ſcriptura, Ecce pono in Sion lapidẽ, in ſummo ponendũ angulo, electũ, precioſum: & q̃ crediderit in illo, nõ pudefiet. Vobis igiť precioſus eſt, qui creditis. Cęterũ ijs qui nõ credũt, lapis quẽ reprobauerãt ædificãtes, hic cœpit eſſe caput anguli: & lapis in quẽ ĩpingiť, & petra ad quã offendãt, nẽpe ijs qui ĩpingũt ĩ ſermonẽ, neq; credunt in id ad q̃d & inſtituti fuerãt. Vos aũt genus electũ, regale ſacerdotiũ, gẽs ſancta, populus q̃ in lucrũ acceſſit, ut uirtutes prędicetis illius q̃ è tenebris uos uocauit ĩ admirabilẽ ſuã lucẽ: q̃ quõdã eratis nõ populº, nũc populº dei: q̃ quõdã nõ cõſecuti miſericordiã, nũc eſtis miſericordiã cõſecuti. Dilecti, obſecro tã q̃ aduẽas ac pegrinos

abſtinete

ἀπέχεσθε τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς, τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἔχοντες καλὴν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύοντες, δοξάσωσι τὸν θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν κύριον, εἴτε βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι, εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις, εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν. ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν, ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι θεοῦ. πάντας τιμήσατε, τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε, τὸν θεὸν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε. οἱ οἰκέται ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς. τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας πάσχων ἀδίκως. ποῖον γὰρ κλέος, εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες, καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε. τοῦτο γὰρ χάρις παρὰ θεῷ. εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμόν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ, ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει. παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως. ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον, ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν, οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε. ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα, ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα, καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

ὁμοίως αἱ γυναῖκες ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσονται, ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν, ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐκ πλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίου ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος, ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος ἐν τῷ ἀφθάρτῳ, τοῦ πραέως καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πολυτελές. οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες, αἱ ἐλπίζουσαι εἰς τὸν θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς Σάρρα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραάμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα, ἧς ἐγενήθητε τέκνα ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν

abstinete à carnalibus concupiscentijs quę militāt aduersus animā, & cōuersationē uestram habete honestā inter gētes, ut in hoc quod obtrectant uobis quasi maleficis, ex bonis operibus æstimātes uos, glorificent deū in die uisitationis. Proinde subditi esto te cuiuis humanæ creaturæ propter dñm, siue regi tanq̄ præcellēti, siue præsidibus ut qui per eum mittātur ad uindictā quidē nocentiū, laudē uero recte agentiū. Quoniā sic est uolūtas dei, ut benefaciēdo obturetis os hominibus stultis & ignorātibus, tanq̄ liberi, & nō ueluti prætextū habētes malitiæ libertatē, sed tanq̄ serui dei. Omnes honorate, fraternitatē diligite, deum timete, regem honorate. Famuli subditi sint cum timore dominis, nō solū bonis ac humanis, uerū etiā prauis. Nā hæc est gratia, si quis propter cōscientiā dei suffert molestias, præter meritum affectus malis. Quæ enim est laus, si quū peccantes alapis cædimini sufferetis? At si quū benefacitis, & tamen malis afficimini, suffertis. Hæc enim est gratia apud deū. Siquidē in hoc uocati estis, quoniā & Christus afflictus est pro nobis, relinquēs nobis exemplum ut insequeremini uestigia ipsius qui peccatū non fecerat, nec inuentus est dolus in ore illius: qui quū maledictis incesseretur, nō regessit maledicta: quū malis afficeretur, nō minabatur: sed tradidit uindictā ei qui iudicat iuste, qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignū, quo peccatis mortui iustitiæ uiueremus: cuius eiusdē uibice sanati fuistis: nā eratis uelut oues errātes, sed cōuersi estis nunc ad pastorē & curatorem animarū uestrarū.

Similiter uxores subditæ sitis uestris uiris, ut etiā qui nō obtemperāt sermoni, per uxorū cōuersationem absq; sermone lucrifiāt: dū considerāt cum reuerētia coniunctā castā cōuersationē uestrā, quarū ornatus sit nō externus, q̄ situs est in plicatura capillorū et additione auri, aut in palliorū amictu, uerū occultus, q̄ est in corde homo, si is careat omni corruptela, ita ut spūs placidus sit ac quietus, q̄ spūs in oculis dei magnifica ac sumptuosa res est. Nā ad eū modū olim & sanctæ illę mulieres sperātes in deo, comebāt sese, & subditæ erāt suis uiris, quēadmodū Sara obediuit Abrahę, dñm illū appellās, cuius factę estis filię dū benefacitis, et nō terremini

ullo

δὲ μίαν πτύσιν. οἱ ἄνδρες ὁμοίως συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμήν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐγκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν. τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες, μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας, τοὐναντίον δὲ εὐλογοῦντες, εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε. ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν. ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν. ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. πρόσωπον δὲ κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά. καί τις ὁ κακώσων ὑμᾶς, ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε; ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι. τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε, κύριον δὲ τὸν θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθὴν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλεῖσθε ὑμῶν, ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν χριστῷ ἀναστροφήν. κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλοι τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας. ὅτι καὶ χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθεν, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων, ἵνα ὑμᾶς προσαγάγῃ τῷ θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς, ἐκήρυξεν, ἀπειθήσασί ποτε. ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία, ἐν ἡμέραις νῶε κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι, τουτέστιν, ὀκτὼ ψυχαὶ διεσώθησαν διὰ ὕδατος, ὃ καὶ ὑμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα, οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς θεὸν, διὰ ἀναστάσεως ἰησοῦ χριστοῦ, ὃς ἔστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας, εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι θεοῦ, τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον

ullo pauore. Viri similiter cohabitẽt secundũ scientiã, uelut infirmiori uasi muliebri impartientes honorẽ, tanq; etiã cohęredes gratiæ uitæ, ne interrũpant̃ preces uestræ. In summa, oẽs sitis unanimes, similiter affecti, fraterna prædiți charitate, misericordes, affabiles, nõ retaliantes malũ malo aut conuitium cõuitio, sed cõtrà, benedicẽtes: sciẽtes uos in hoc uocatos esse ut benedictionẽ hæreditate possideatis. Nã qui uult uitã diligere, et uidere dies bonos, coerceat linguã suã à malo, & labia sua ne loquant̃ dolũ. Declinet à malo, & faciat bonũ, quęrat pacẽ & persequatur eam: quoniã oculi domini super iustos, & aures eius ad deprecationẽ illorũ. Rursus aspectus domini super eos qui faciũt mala. Et quis est qui sit afflicturus uos, si bonitatis æmulatores fueritis? Imò si quid etiã acciderit incõmodi propter iustitiã, beati tamen estis. Cæterum terrore illorũ ne terreamini, neq; turbemini, sed dominũ deũ sanctificate in cordibus uestris. Sitis aũt parati semper ad respõdendũ cuilibet petẽti, ut loquamini de ea quæ in uobis est spe, cũ mãsuetudine & reuerẽtia, conscientiã habentes bonam, ut in hoc quod uobis detrahunt tanq; scelerosis, pudefiant hi qui incessunt uestrã bonã in Christo conuersationẽ. Præstat enim ut bene agentes, si ita uelit dei uolũtas, malis afficiamini, q; male faciẽtes. Quãdoquidẽ & Christus semel pro peccatis passus fuit, iustus pro iniustis, ut nos adduceret deo, mortificatus quidẽ carne, sed uiuificatus spiritu, in quo etiam abijt & spiritibus qui erant in carcere prædicauit, qui inobedientes fuerant quondã. Quum semel expectabatur dei lenitas in diebus Noe, quũ apparabatur arca, in qua paucæ, hoc est octo animæ seruatæ fuerũt per aquã: cuius figuræ nunc respondẽs baptismus, nos quoq; saluos reddit: quo non carnis sordes abijciuntur, sed quo fit ut bona cõscientia bene respondeat apud deũ, per resurrectionem Iesu Christi qui est ad dexterã dei, profectus in cœlũ, subiectis sibi angelis & potestatibus ac uirtutibus. Quũ igitur Chri- 1111
stus passus sit p nobis carne, uos quoq; iuxta eandẽ cogitationẽ armemini, q; qui patiebatur in carne, destitit à peccato: in hoc ut iam nõ concupiscentijs hominũ sed uoluntati dei, quod superest in carne tempus

χρόνου. ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρίαις. ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες, οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκί, ζῶσι δὲ κατὰ θεὸν πνεύματι. πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς. πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες. ὅτι ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν. φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους ἄνευ γογγυσμῶν. ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος θεοῦ. εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια θεοῦ. εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος, ἧς χορηγεῖ ὁ θεός, ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ θεὸς διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος, ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι. εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται. μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεύς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιός, ἢ ὡς ἀλλοτριεπίσκοπος. εἰ δὲ ὡς χριστιανός, μὴ αἰσχυνέσθω, δοξαζέτω δὲ τὸν θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ὅτι καὶ ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ θεοῦ εὐαγγελίῳ. καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται; ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ θέλημα θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ, ὁ συμπρεσβύτερος, καὶ μάρτυς τῶν τοῦ χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός, ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν, ποίμνιον τοῦ χριστοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως, μὴ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως, μηδὲ ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι

uiuat. Sat enim est nobis q̃ anteacto uitæ tẽpore uoluntatẽ gentiũ patrauerimus, quũ uersaremur in lasciuijs, cõcupiscẽtijs, uinolẽtijs, comessationibus, cõpotationibus, et nefarijs simulacrorũ cultib. Atq; id absurdũ illis uidet, q̃ nõ accurratis una cũ ipsis ĩ eandẽ luxus refusionẽ, qui de uobis male loquunt. Qui reddituri sunt rationẽ ei qui paratus est ad iudicãdũ uiuos & mortuos. Nam in hoc mortuis quoq; prædicatũ est euãgeliũ, ut iudicẽtur quidẽ secũdũ hoies carne, uiuãt aũt iuxta deũ spũ. Porrò rerũ omniũ finis imminet. Sitis igitur sobrij & uigilãtes ad orãdũ: ante oĩa uero charitatẽ inter uos uehementẽ habẽtes: nã charitas operiet multitudinẽ peccatorũ. Hospitales estote erga uos inuicẽ, sine murmurationibus, ut quisq; accepit donũ, ita alius in aliũ illud ministrãtes, ut boni dispẽsatores uariæ gratiæ dei. Si quis loquit, loquat ut elo quia dei: si q̃s ministrat, ministret tanq̃ ex uirtute quã suppeditat deus, ut oĩbus glorificetur deus p Iesum Christũ, cui est gloria et imperiũ in secula seculorũ, amẽ. Charissimi, ne miremini, dũ per ignẽ explorami, quę res ad experimentũ uestri fit, per inde quasi nouũ aliq̃d uobis obtingat: imò in hoc q̃d cõsortes estis afflictionũ Christi, gaudete, ut in reuelatione quoque gloriæ eiusdẽ gaudeatis exultãtes. Si probris afficimini in noie Christi, beati estis: quoniam gloria & spũs dei super uos requiescit. Iuxta ipsos quidẽ maledictis afficit, iuxta uos aũt glorificat. Ne quis em̃ uestrũ affligat, ut homicida, aut fur, aut facinorosus, aut curiosus alienarũ rerũ. Porrò si ut Christianus affligitur aliquis, ne pudeãt, imò glorificet deũ in parte hac. Quãdoquidẽ & tẽpus est ut ĩcipiat iudiciũ à domo dei: quod si primũ incipit à nobis, quis erit finis eorũ qui nõ credũt dei euãgelio? Et si iustus uix saluus efficit, impius & peccator ubi cõparebit? Proinde qui affligũtur iuxta uolũtatem dei, tanq̃ apd fidelẽ cõditorẽ deponãt aĩas suas benefaciẽdo. Presbyteros q̃ inter uos sũt obsecro, q̃ sũ & ipse presbyter, ac testis afflictionũ Christi, atq; idẽ cõsors gloriæ quæ reuelabitur, pascite quantũ in uobis est gregẽ Christi, curã illi⁹ agẽtes nõ coacte, sed uolẽtes: nõ turpiter affectantes lucrũ, sed propẽso aĩo, neq; ceu dominium exercẽtes aduersus cleros, sed sic ut sitis exẽ

plaria

μένοι τῷ ποιμένι. καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποιμένος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον. ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις, πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ, πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρίψαντες ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν. νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ, ζητῶν τινα καταπίῃ. ᾧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι. ὁ δὲ θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὸν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξαι, σθενώσαι, θεμελιώσαι. αὐτῷ ἡ δόξα, κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ θεοῦ, εἰς ἣν ἑστήκατε. ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ, καὶ Μᾶρκος ὁ υἱός μου. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀμήν.

plaria gregis. Et quũ apparuerit ille pastorum princeps, reportabitis īmarcescibilẽ gloriæ coronã. Similiter iuniores subditi estote senioribus, sic ut omnes alius alij uicissim subijciamini. Humilitatẽ animi uobis infixã habete propterea q̃ deus superbis resistit, humilibus aũt dat gratiã. Humiliemini igitur sub potenti manu dei, ut uos extollat quũ erit opportunũ, omni cura uestra cõiecta in illum. nam illi cura est de uobis. Sobrij estote, uigilate, quoniã aduersarius uester diabolus tanq̃ leo rugiẽs obambulat, quærẽs quem deuoret. Cui resistite, solidi fide, scientes easdem afflictiones uestræ quæ in mundo est fraternitati cõsummari. Sed deus omnis gratiæ, qui uocauit nos ad æternã suam gloriã per Christum Iesum, parũ per afflictos, idẽ instauret uos, fulciat, roboret, stabiliat: Ipsi gloria, imperium in secula seculorũ, amẽ. Per Syluanũ uobis fidelẽ fratrẽ, ut arbitror, paucis scripsi, adhortãs ac testificãs hanc esse ueram gratiã dei, in qua statis. Salutat uos ea, quæ est in Babylone, uestræ cõsors electionis ecclesia, & Marcus filius meus. Salutate uos mutuo charitatis osculo. Pax uobis omnibus, qui estis in Christo Iesu.

Amen

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ καθολικῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου πέτρου.

ΤΑύτην πάλιν ὁ αὐτὸς πέτρος ἐπιστέλλει τοῖς αὐτοῖς πασιν, ἐπὶ μᾶλλον ὑπομνήσας τῶν πρώτων. εἰδὼς γὰρ ταχεῖαν ἑαυτοῦ ἔσεσθαι τὴν ἀνάλυσιν τοῦ σώματος, διὰ πάσης ὑπομνῆσαι πειρᾶται πάντας, ὧν ἐν τῇ προτέρᾳ ἐπεμελήθησαν, τὴν διδασκαλίαν. καὶ πρῶτον μὲν ἀνακινεῖ τὴν προφητικὴν αὐτῶν διαγγελίαν, καὶ ὅτι οὐ προφητικαὶ αἱ περὶ τοῦ σωτῆρος, οὐκ εἰσὶν ἀνθρώπιναι, ἀλλὰ παρὰ θεοῦ ἐλαληθησαν. ἔπειτα τὴν παραγγελίαν μὴ προσέχειν τοῖς ἀπατῶσι, λέγων ἔσεσθαι αὐτῶν ἀπώλειαν, ὥσπερ καὶ τῶν παραβάντων ἀγγέλων γέγονε. προμιμνήσκει δὲ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ἡμέρας ἔσεσθαι ἐν αἷς ἐμπαίκται παρεπατήσουσι, καὶ θελήσουσιν ἀπατᾶν τινας, λέγοντες, μάτην λέγεσθαι παρ' ἡμῶν τὴν παρουσίαν τοῦ σωτῆρος, διὰ τὸ ἀεὶ λέγεσθαι, καὶ μήπω παραγεγενῆσθαι. ἀπὸ τούτων οὖν μάλιστα ἀπέχεσθαι παραγγέλλει, διὰ πάσης μὲν ὀλιγωρεῖν ἐν τοῖς χρόνοις. πάντα γὰρ τὸν χρόνον, μηδὲν ἓν ἐνώπιον λυπεῖν, διὰ τὸ καὶ τὴν μίαν ἡμέραν ὡς χίλια ἔτη, εἶναι, καὶ τὰ χίλια ἔτη, ὡς ἡμέραν μίαν. ἔσεσθαι δὲ ταχέως τὴν ἡμέραν λυτείου διαβεβαιοῦται καὶ ἀπροσδέκητον, καὶ ἐντέλλεται ἑτοίμους εἶναι πάντας εἰς αὐτὴν, ἐν ὀργοῖς ἀγαθοῖς, καὶ ἀγαπᾶν τὰ τοῦ θεοῦ πάντα γραφόντα, καὶ μὴ προσέχειν τοῖς διαβάλλουσιν αὐτά, διὰ τὸ πάσας τὰς θείας γραφὰς διαβάλλειν αὐτός. ὑπομνήσας οὖν καὶ διδάξας πάντας προφθάσαι τὰ πράγματα, παραινεῖ μὴ ἐκπίπτειν τοῦ στηριγμοῦ τῆς πίστεως, καὶ οὕτως πλουτεῖν τὴν ἐπιστολήν.

IN EPISTOLAM PETRI POSTERIOREM ARGVMENtum per Des. Eraſmum Roterodamum.

HAnc, ut apparet, ſcripſit admodum ſenex, & iam morti uicinus, quandoquidem de obitu ſuo meminit. Scribit autem promiſcue Chriſtianis omnibus, adhortans ad uitæ puritatem, & ueterum exemplis ac terrore iudicij extremi deterrens à turpibus, uehementer inſectans eos qui ſimplicium animos peruerſa doctrina corrumperent, negantes aduenturum Chriſtum.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΕΤΡΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΣΥΜΕΩΝ πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ σωτῆρος ἰησοῦ χριστοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ θεοῦ, καὶ ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, δι' ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς. καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν, ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν, ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην. ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἐπίγνωσιν. ᾧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν. διὸ μᾶλλον ἀδελφοὶ σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες, οὐ μὴ πταίσητέ ποτε. οὕτως γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἰησοῦ χριστοῦ. διὸ οὐκ ἀμελήσω, ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ. δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, εἰδὼς, ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸς ἐδήλωσέ μοι. σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι. οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ δύναμιν, καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου

EPISTOLA PETRI APOSTOLI SECVNDA

SYMEON Petrus seruus et apostolus Iesu Christi, ijs qui æque pretiosam nobiscũ sortiti sunt fidẽ per iustitiam dei nostri et seruatoris Iesu Christi: gratia uobis & pax multiplicet̃ p̃ agnitionem dei et Iesu dñi nostri, sic ut eius diuina uirtus omnia nobis largita est, quæ ad uitã ac pietatem pertinent, per agnitionẽ eius qui uocauit nos per gloriã & uirtutẽ, per quæ pretiosa nobis ac maxima promissa donata sunt, ut per hęc efficeremini diuinę cõsortes naturæ, si refugeritis à corruptione quæ est in mũdo per concupiscentiam. Sed in hoc ipsum omni adhibito studio, subministrate in fide uestra uirtutẽ, in uirtute uero scientiã, in scientia uero tẽperantiam, in tẽperãtia uero patientiã: rursus in patiẽtia pietatem, in pietate aũt fraternam charitatem, in fraterna uero charitate dilectionem. Hæc enim quum uobis adsint & exuberent, haud ociosos, nec in irritum laborantes efficiunt, ad domini nostri Iesu Christi cognitionem. Nam cui non adsunt hæc, is cæcus est, & manu uiã tentans, oblitus sese à ueteribus peccatis suis fuisse purgatũ. Quapropter fratres potius operam date, ut uocationẽ & electionem uestram firmam efficiatis. Hæc enim si feceritis, nõ labemini unquã. Siquidem ad hunc modum, abũde subministrabitur uobis introitus in æternũ regnum domini nostri & seruatoris Iesu Christi. Quapropter haud negligam, uos semper commonere de his, tametsi sciatis, & confirmati sitis in præsenti ueritate. Attamen iustũ arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, excitare uos per commonitionem, quum sciam breui futurum, ut deponã hoc tabernaculum meum: quẽadmodũ & dñs noster Iesus Christus significauit mihi. Quin & dabo semper operam, ut uos post exitum meum, horum mentionem facere possitis. Non enim arte compositas fabulas sequuti, notam uobis fecimus dñi nostri Iesu Christi uirtutẽ & aduẽtũ, sed q̃ oculis nostris aspeximus

ἐκείνου μεγαλειότητος. λαβὼν γὰρ παρὰ θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν, φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα. καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν, ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ. καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον. ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται. οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι, ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι θεοῦ ἄνθρωποι.

ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται, καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται, οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει. εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας, παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους, καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης *κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας, καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόρρας πυρώσας καταστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς. καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐῤῥύσατο. βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. οἶδε κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν, μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμητὰς, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες. ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν. οὗτοι δὲ ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ γεγεννημένα, εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται, κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν, σπίλοι καὶ

*Aliàs κήρυγμα

illius maiestatē. Acceperat enim à deo patre hōnorē & gloriā, uoce ad illū delata huiusmodi à magnifica gloria, Hic est ille filius meus dilectus, in quo mihi cōplacitū est. Et hāc uocē nos audiuimus è cœlo delatā, quū essemus unà cū illo in monte sancto. Et habemus firmiorē sermonē propheticum, cui dū attenditis, ceu lucernæ apparenti in obscuro loco, recte facitis, donec dies illucescat, & lucifer exoriatur in cordibus uestris. Sī illud prius noueritis, quod oīs prophetica scriptura nō sit priuatæ interpretationis. nō enim uolūtate hominis allata est olim prophetia, sed à spiritu sancto impulsi, loquuti sunt sancti dei hoīes. II

Fuerūt aūt & pseudoprophetæ in populo, quēadmodū & inter uos erunt falsi doctores, qui clam inducent sectas pernicio/sas, etiā dñm qui illos mercatus est, abnegantes, accersentes sibijpsis celerē interitū: & plerique sequentur illorū exitia: per quos uia ueritatis maledictis afficietur, & per auaritiā factitijs sermonibus de uobis negociabūtur, quib. iudiciū iam olim nō tardat, & perditio illorū nō dormitat. Nam si deus angelis qui peccauerant nō pepercit, sed catenis noctis in tartarū præcipitatos, tradidit seruatos in iudiciū, & prisco mundo non pepercit, sed octauū iustitiæ præconem Noe seruauit, diluuio in mundū impiorum inducto, et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerē redactas, subuersione cōdemnauit, eosq; fecit exēplum ijs qui impie forent acturi: & iustum Lot qui opprimebatur à nefarijs per libidinosam cōuersationē, eripuit. Is enim oculis & auribus iustus, quū habitaret inter illos, quotidie animā iustā iniquis illorū factis excruciabat. Nouit dñs pios è tētatione eripere, iniustos aūt in diē iudicij puniendos seruare, maxime uero illos qui carnē sequentes in cōcupiscentia pollutionis ambulant, ac dominationē contēnunt, audaces, præfracti, qui gloria præcellentes nō uerentur cōuitijs incessere. Quū ipsi angeli qui sunt robore ac uirtute maiores, non ferunt aduersus sese apud dñm, maledicū iudicium. At isti ueluti bruta animātia, natura genita in capturā & in perniciē, in his quæ nō intelligunt maledicētes in perditione sua peribūt, reportātes mercedē iniustitiæ, pro uoluptate ducētes, si in diē delicijs fruātur, labes ac

λοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν συνευωχούμενοι ὑμῖν, ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκατάπαυστον ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίας ἔχοντες, κατάρας τέκνα, καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσόρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν, ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας, ὑποζύγιον ἄφωνον, ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν. οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται. ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγξάμενοι, δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται. εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ κυρίου, καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων. κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς, μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν, ὑποστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς. συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἔξραμα, καὶ ὗς λουσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου.

Ταύτην ἤδη ἀγαπητοί δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολήν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν, μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ὑμῶν ἐντολῆς, τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος, εἰδότες πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν, ἐμπαῖκται κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι, καὶ λέγοντες, ποῦ ἐστιν ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτως διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως. λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ, δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο. οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων. ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία. οὐ βραδύνει ὁ κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὡς τινες βραδύ-

bes ac maculæ, qui conuiuantes in erroribus suis insultant uobis, oculos habentes plenos adulteræ, & q à peccando cessare nesciant, inescantes animas instabiles, cor habentes exercitatũ rapinis, execrabiles filij qui relicta recta uia aberrarunt, sequuti uiam Balaam, filij Bosor, qui mercedẽ iniquitatis dilexit, sed redargutus fuit de sua iniquitate: aïal subiugale mutum, humana uoce loquens, prohibuit prophetę demen tiam. Isti sunt fontes aqua carẽtes, nebulæ quæ à procella feruntur, quibus caligo te nebrarũ in æternũ seruata est. Siquidẽ ubi uehemẽter fastuosa uanitatis uerba sonue rint, inescant hoïes per cõcupiscentias car nis uoluptatibus, eos qui uere aufugerant ab his q in errore conuersant, dum illis libertatem pollicent, quũ ipsi serui sint corruptionis. Siquidẽ à quo q superatus est, huic etiã in seruitutẽ est addictus. Nam si postea q refugerũt ab inquinamentis mundi, p agnitionẽ dñi & seruatoris Iesu Christi, tamen his rursum inuoluti superant, facta sunt illis postrema peiora primis. Satius em fuisset illis, nõ cognouisse uiam iustiæ, q ubi cognouerũt, cõuerti ab eo quod illis traditũ fuit, sancto præcepto. Verum accidit illis id quod uero prouerbio dici solet: Canis reuersus ad suum ipsius uomitũ: & sus lota, reuersa ad uolutabrum cœni. III

Hasce iam alteras uobis charissimi scribo literas, in q bus extimulo uestram, per cõmonitionem, syncerã mentẽ, ut memores sitis uerborũ, quæ prædicta sunt à sanctis prophetis, & mandati nostri, q sumus apostoli dñi et seruatoris, illud primũ sciẽtes, uenturos in extremis diebus illusores, q iuxta proprias cõcupiscentias ambulẽt, & dicãt: Vbi est pollicitatio aduẽtus eius. Siquidẽ ex quo die patres obdormierunt, sic oïa pmanent ab initio cõditionis. Nam illud uolentes nesciũt, q cœli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquã cõsistens dei sermone, per quæ is qui tum erat mundus, aqua inundatus perijt. At q nũc sunt cœli ac terra, eiusdẽ sermone repositi sunt, & seruantur igni, in diem iudicij & perditionis impiorum hominũ. Vnum autem hoc ne lateat uos dilecti, quòd unus dies apud dominũ perinde est ut mille anni, & mille anni ut dies unus. Haud tardat dominus qui promisit, quemadmodũ nonnulli

βραδύτητα ἡγοῦνται. ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι. ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα κυρίου, ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται. τούτων οὕτω πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις, προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται. καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ. διὸ ἀγαπητοί ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι, καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ. καὶ τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν σωτηρίαν ἡγεῖσθε. καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς λαλῶν ἐν αὐταῖς, περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυσνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν. ὑμεῖς οὖν ἀγαπητοί προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε, ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ, αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι, καὶ γνώσει τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἰησοῦ χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος.

ἀμήν.

tarditatẽ existimãt. Verũ patiens est erga nos, dũ nõ uult ullos perire, sed oẽs ad pœnitentiã recipere. Veniet aũt dies dñi sicut fur in nocte, quo cœli, procellæ in morem trãsibunt: elementa uero æstuantia soluentur, terraq; & quę in ea sunt opera, exurentur. Quum igitur hæc oĩa soluantur, quales oportet esse uos in sanctis conuersationibus ac pietatibus, expectãtes & accelerantes aduentũ diei dei, p quẽ cœli incensi soluent̃, & elementa ęstuantia liquescẽt. Sed cœlos nouos ac terrã nouã iuxta promissum illius expectamus, in quibus iustitia inhabitat. Quapropter dilecti, hæc expectantes, date operã, ut immaculati & incõtaminati, ab illo reperiamini in pace: dominiq; nostri patientiã, salutem arbitremini. quemadmodũ & dilectus frater noster Paulus, iuxta sibi datam sapientiã scripsit uobis, etiã in omnib. ferè epistolis loquẽs de his, inter quæ sunt nõnulla difficilia intellectu, quæ indocti parumq; firmi detorquent, sicut & cæteras scripturas ad suam ipsorũ perniciẽ. Vos igit̃ dilecti, postea q̃ præmoniti estis, cauete ne simul cũ alijs nefariorũ errore abducti, excidatis à propria stabilitate, sed crescite ĩ gratia, & cognitione dñi nostri et seruatoris Iesu Christi. Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis.

Amen.

ΤΩΙ ΑΓΙΩ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΩ ΚΑΙ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗ
ΙΩΑΝΝΗ ΤΩ ΘΕΟΛΟΓΩ.

ΤΑΥΤΑ ΑΥΤΟΣ Ο ΙΩΑΝΝΗΣ, Ο ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΓΡΑΨΑΣ, ΩΣΠΕΡ ΕΦΗΝ, ΥΠΟΜΙΜΝΗΣΚΩ ΟΥΝ ΗΔΗ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟΝ ΛΥΤΡΩΤΗΝ. ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΝ ΜΕΝ ΩΣΠΕΡ ΕΝ ΤΩΙ ΕΥΑΓΓΕΛΙΩ. ΟΥΤΩ ΚΑΙ ΕΝ ΤΑΥΤΗ ΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΘΕΟΛΟΓΕΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ, ΑΚΡΙΒΕΣΤΑΤΟΝ ΑΥΤΟΝ ΕΑΥΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΑΕΙ ΕΝ ΤΩΙ ΘΕΩΙ, ΚΑΙ ΕΠΙΣΦΑΛΩΣΚΩΝ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΦΗΣΙ, ΕΙΝΑΙ, ΙΝΑ ΚΑΙ ΟΥΤΩΣ ΓΝΩΣΘΗ ΤΟΝ ΛΟΓΟΝ, ΩΣ ΑΠΑΥΓΑΣΜΑ ΟΝΤΑ ΑΥΤΟΥ ΕΙΝΑΙ. ΘΕΟΛΟΓΩΝ ΔΕ, ΟΥΧ ΗΓΕΙΤΑΙ ΜΗ ΝΕΩΤΕΡΟΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΜΥΣΤΗΡΙΟΝ, ΑΛΛ' ΟΥΧ ΑΡΧΗΣ ΜΕΝ ΗΝ ΑΕΙ ΤΥΓΧΑΝΕΙΝ ΑΥΤΟ, ΝΥΝ ΔΕ ΦΑΝΕΡΩΘΗΝΑΙ ΕΝ ΤΩΙ ΛΥΤΡΩΤΗΙ, ΟΣ ΕΣΤΙ ΖΩΗ ΑΙΩΝΙΟΣ, ΚΑΙ ΘΕΟΣ ΑΛΗΘΙΝΟΣ. ΚΑΙ ΤΟ ΑΚΡΟΝ ΔΕ ΤΗΣ ΤΟΥΤΟΥ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ, ΚΑΙ ΤΗΝ ΦΑΝΕΡΩΣΙΝ ΑΥΤΟΥ ΠΙΘΗΣΙ, ΛΕΓΩΝ ΕΙΝΑΙ ΤΟΥΤΟ, ΩΣΤΕ ΤΟ ΛΥΣΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΔΙΑΒΟΛΟΥ, ΚΑΙ ΗΜΑΣ ΕΛΕΥΘΕΡΩΘΗΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ, ΚΑΙ ΓΙΝΩΣΚΕΙΝ ΗΜΑΣ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ, ΚΑΙ ΑΥΤΟΝ ΤΟΝ ΥΙΟΝ, ΤΟΝ ΛΥΤΡΩΤΗΝ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥΝ ΧΡΙΣΤΟΝ. ΓΡΑΦΗ ΟΥΝ ΠΟΘΕΝ ΤΑΞΙΝ ΗΛΙΚΙΑΝ, ΠΟΘΕΝ ΠΑΙΔΙΑ, ΠΟΘΕΝ ΝΕΑΝΙΣΚΟΥΣ, ΠΟΘΕΝ ΓΕΡΟΝΤΑΣ, ΟΤΙ Ο ΜΕΝ ΘΕΟΣ ΕΓΝΩΣΘΗ, Η ΔΕ ΔΙΑΒΟΛΙΚΗ ΟΡΓΕΙΑ ΛΟΙΠΟΝ ΝΕΝΙΚΗΤΑΙ ΚΑΤΑΡΓΗΘΕΝΤΟΣ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ. ΕΙΤΑ ΛΟΙΠΟΝ ΟΛΗΣ ΤΗΣ ΙΩΛΟΣΗΣ ΠΟΘΕΝ ΑΓΑΠΗΣ ΔΙΔΑΣΚΕΙ, ΘΕΛΩΝ ΗΜΑΣ ΑΛΛΗΛΟΥΣ ΑΓΑΠΑΝ, ΕΠΕΙΔΗ ΚΑΙ Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΗΓΑΠΗΣΕΝ ΗΜΑΣ. ΟΥΚ ΗΓΕΙΤΑΙ ΔΕ ΠΟΘΕΝ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΦΟΒΟΥ ΚΑΙ ΑΓΑΠΗΣ, ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΤΕΚΝΩΝ ΔΙΑΒΟΛΟΥ, ΚΑΙ ΠΟΘΕΝ ΑΜΑΡΤΙΑΣ ΘΑΝΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΗ ΘΑΝΑΤΙΚΗΣ, ΚΑΙ ΠΟΘΕΝ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΠΝΕΥΜΑΤΩΝ. ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΝ ΔΙΑΙΡΕΙ, ΠΟΙΟΝ ΜΕΝ ΠΝΕΥΜΑ ΕΚ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΕΣΤΙ, ΠΟΙΟΝ ΔΕ Η ΠΛΑΝΗΣ, ΚΑΙ ΠΟΤΕ ΜΕΝ ΓΙΝΩΣΚΟΜΕΘΑ ΤΕΚΝΑ ΘΕΟΥ, ΠΟΤΕ ΔΕ ΔΙΑΒΟΛΟΥ, ΚΑΙ ΠΟΘΕΝ ΠΟΙΑΣ ΑΜΑΡΤΙΑΣ ΟΦΕΙΛΟΜΕΝ ΣΥΧΝΑΣΘΑΙ ΚΑΘΑΠΕΡ ΗΝ ΑΜΑΡΤΑΝΟΝΤΩΝ, ΚΑΙ ΠΟΘΕΝ ΠΟΙΑΣ ΟΥ ΔΕΙ ΣΥΧΝΑΣΘΑΙ, ΚΑΙ ΟΤΙ Ο ΜΗ ΑΓΑΠΩΝ ΤΟΝ ΠΛΗΣΙΟΝ, ΟΥΚ ΕΣΤΙΝ ΑΞΙΟΣ Η ΜΕΛΛΗΣΕΩΣ, ΟΥΔΕ ΔΙΚΑΙΩΣ ΛΕΓΕΣΘΑΙ ΤΟΝ ΧΡΙΣΤΟΝ. ΚΑΙ ΤΙΝΑ ΕΝΙΣΤΗΣΙ ΔΕ ΤΟ ΥΠΟ ΠΟΣ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΔΙΔΑΣΚΕΙ, ΚΑΙ ΟΤΙ Ο ΑΡΝΟΥΜΕΝΟΣ ΤΟΝ ΥΙΟΝ, ΟΥΔΕ ΤΟΝ ΠΑΤΕΡΑ ΕΧΕΙ. ΔΙΑ ΠΟΙΑΣ ΔΕ ΓΕ ΤΗΣ ΟΛΗΣ ΙΩΛΟΣΗΣ ΤΑΥΤΗΣ, ΛΕΓΩΝ, ΚΑΙ ΤΟ ΙΔΙΟΝ ΤΟΥ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ, ΕΑΝ ΔΕ ΕΙΠΗ ΕΝ Ο ΨΕΥΣΤΗΣ. ΠΡΟΑΝΕΒΗ ΟΥΝ ΟΛΗΣ ΙΩΛΟΣΗΣ, ΜΗ ΑΘΥΜΕΙΝ ΣΟΥ ΠΙΣΤΕΥΟΝΤΑΣ ΕΝ ΤΩΙ ΚΟΣΜΩΙ, ΑΛΛΑ ΜΑΛΛΟΝ ΧΑΙΡΕΙΝ, ΟΤΙ ΜΙΚΡΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ, ΔΙΑΚΝΥΣΙ ΣΟΥ ΠΙΣΤΕΥΟΝΤΑΣ ΜΕΤΑΒΕΒΗΚΕΝΑΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ, ΚΑΙ ΕΙΝΑΙ ΛΟΙΠΟΝ ΤΟΥ ΟΥΡΑΝΙΟΥ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ. ΚΑΙ ΕΝ ΤΕΛΕΙ ΔΕ ΤΗΝ ΟΛΗΣ ΠΑΛΙΝ ΥΠΟΜΙΜΝΗΣΚΕΙ ΛΕΓΩΝ, ΟΤΙ Ο ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΥΙΟΣ, ΖΩΗ ΑΙΩΝΙΟΣ ΕΣΤΙ, ΚΑΙ ΦΩΣ ΑΛΗΘΙΝΟΝ, ΚΑΙ ΙΝΑ ΣΥΤΩ ΔΟΥΛΕΥΩΜΕΝ, ΚΑΙ ΦΥΛΑΤΤΩΜΕΝ ΕΑΥΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΩΝ ΕΙΔΩΛΩΝ.

IN EPISTOLAM IOANNIS PRIOREM ARgumentum per Des. Eraſmum Roterodamum.

HAnc epiſtolam eſſe Ioannis apoſtoli qui ſcripſit euangeliũ, uel ipſe ſermonis charácter arguit. Multus eſt in mẽtione lucis ac tenebrarũ, uitæ ac mortis, odĩ & charitatis, in iterãdis uerbis, uelut exceptis ex ſermone proximo. Quod genus eſt illud, ut exemplo quod dicimus, fiat dilucidius: Nolite diligere mundũ: neq; ea quæ in mundo ſunt. Si quis diligit mundũ, non eſt charitas patris in eo, quoniã omne quod in mundo eſt: & cætera. Ac mox: Non eſt ex patre, ſed ex mũdo eſt. Et, mundus tranſit. Quoties hic iteratur mundus? Poſtremo, eſt in toto huius ſermone quiddã minus aſtrictum, ac fuſius q̃ in ſermone reliquorum apoſtolorũ. Eſt autem dilucidior epiſtola, q̃ ut egeat argumento: quemadmodum & duæ ſequentes, quæ Ioanni cuidam presbytero, non apoſtolo tribuuntur.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΡΩΤΗ

Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς, καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη, καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν. ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν. καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ χριστοῦ. καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη. καὶ ἔστιν αὕτη ἡ ἐπαγγελία, ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία. ἐὰν εἴπωμεν, ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας. ἐὰν εἴπωμεν, ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν. ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας. ἐὰν εἴπωμεν, ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτόν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

Τεκνία μου ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε, καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν χριστὸν δίκαιον. καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστί, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν. ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ τετελείωται. ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμέν. ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν. ἀδελφοί, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλὰ ἐντολὴν παλαιάν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά ἐστιν ὁ λόγος, ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς. πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὃ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ὑμῖν

EPISTOLA IOANNIS APOSTOLI PRIMA

QVOD erat ab initio, quod audiuimus, quod uidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectauerunt de sermone uitæ, & uita manifestata est, uidimus: etiã testamur, & annunciamus uobis uitam æternam quæ erat apud patrẽ, & manifestata est nobis. Quod uidimus & audiuimus annunciamus uobis, ut & uos societatẽ habeatis nobiscum, & societas nostra sit cum patre & filio eius Iesu Christo. Et hæc scribimus uobis, ut gaudiũ uestrum sit plenũ. Et hęc est promissio quam audiuimus ex ipso, & annũciamus uobis, qꝑ deus lux est, & tenebræ in eo nõ sunt ullæ. Si dixerimus quod societatẽ habemus cũ eo, et in tenebris ambulamus, mentimur, & ueritatẽ non facimus. Quòd si in luce ambulamus, sicut ipse est in luce, societatẽ habemus inter nos mutuã, & sanguis Iesu Christi filij eius emũdat nos ab oñi peccato. Si dixerimus, Peccatũ nõ habemus: nosipsos fallimus, et ueritas ī nobis nõ est. Si cõfiteamur peccata nostra, fidelis est & iustus, ut remittat nobis peccata nostra, & emũdet nos ab omni iniquitate. Si dixerimus, Nõ peccauimus: mẽdacẽ facimus eũ, & sermo eius nõ est in nobis. Filioli mei, hęc scribo uobis, II Ne peccetis: & si qs peccauerit, aduocatũ habemus apud patrẽ Iesum Christũ iustũ. Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: nõ pro nostris aũt tantum, sed etiã pro totius mũdi. Et ꝑ hoc scimus quod cognouimus eũ, si iussa illius obseruamus. Qui dicit, Noui eum, & præcepta eius nõ seruat, mẽdax est, & in eo ueritas nõ est. Qui aũt seruat sermonẽ eius, uere in hoc charitas dei ꝑfecta est. Per hoc scimus, quod ī ipso sumus. Qui dicit se in eo manere, debet sicut ille ambulauit & ipse ambulare. Fratres, nõ præceptũ nouum scribo uobis, sed præceptũ uetus, quod habuistis ab initio. Præceptũ uetus, est sermo quẽ audistis ab initio. Rursum præceptũ nouũ scribo uobis, Quod uerũ est in ipso, idem uerũ est et in uobis

ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει. ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι. ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν. ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει. ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ. γράφω ὑμῖν τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. γράφω ὑμῖν πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. γράφω ὑμῖν νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν. γράφω ὑμῖν παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν. μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ. ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί. καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ. ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα. παιδία ἐσχάτη ὥρα ἐστὶ, καὶ καθὼς ἠκούσατε, ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν. ὅθεν γινώσκομεν, ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν. ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν. ἀλλ ἵνα φανερωθῶσιν, ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν. καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα. οὐκ ἔγραψα ὑμῖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτὴν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι. τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν. πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱόν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει. ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω. ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ, καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία, ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ὑμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς. καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ ἐν ὑμῖν μένει. καὶ οὐ χρείαν ἔχετε, ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς. ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. καὶ καθὼς ἐδίδαξεν

in uobis: quia tenebræ prætereunt, & uerum lumen iam lucet. Qui dicit se in luce esse, & fratrẽ suum odit, in tenebris est usque adhuc. Qui diligit fratrẽ suũ, in lumine manet, & offendiculũ in eo nõ est. Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius. Scribo uobis filioli, quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius. Scribo uobis patres, quoniã cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis adolescẽtes, quoniam uicistis illum malum. Scribo uobis filioli, quoniã cognouistis patrẽ. Scripsi uobis patres, quoniã cognouistis eum qui ab initio est. Scripsi uobis adolescentes, quoniam fortes estis, & uerbũ dei manet in uobis, et uicistis illum malum. Ne diligatis mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundum, non est charitas patris in eo: quoniam omne quod est in mundo, ueluti cõcupiscentia carnis & concupiscentia oculorum & fastus uitæ, nõ est ex patre, sed ex mũdo est. Et mundus transit et concupiscentia eius. Qui autem facit uoluntatem dei, manet in æternum. Filioli, nouissimum tempus est: & sicut audistis quòd antichristus uenturus sit, etiam nũc antichristi multi cœperunt esse: unde scimus nouissimũ tempus esse. E nobis egressi sunt, sed nõ erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. Sed ut manifesti fierent, quòd non sint omnes ex nobis. Sed uos unctionem habetis à sancto illo, & nostis omnia. Non scripsi uobis, quasi ignorãtibus ueritatem, sed tanquam scientibus eam: quod'que omne mendacium ex ueritate non est. Quis est mendax, nisi is qui negat Iesum esse Christum? Hic est antichristus, qui negat patrem & filium. Quisquis negat filium, is ne patrem quidẽ habet. Vos igitur quod audistis ab initio, in uobis permaneat. Si in uobis permanserit quod audistis ab initio, & uos ĩ filio & patre manebitis. Et hæc est repromissio qua ipse pollicitus est nobis, uitam æternam. Hæc scripsi uobis de his qui seducunt uos. Et unctio quam uos accepistis ab eo, manet in uobis. Et non necesse habetis ut quisquam doceat uos, sed sicut ipsa unctio docet uos de omnibus & uerax est, & nõ est mendacium. Et sicut

docuit

ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μένετε ἐν αὐτῷ. καὶ νῦν τεκνία μένετε ἐν αὐτῷ, ἵνα ὅτ' ἂν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.

ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα θεοῦ κληθῶμεν. διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ὑμᾶς, ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν. ἀγαπητοί, νῦν τέκνα θεοῦ ἐσμεν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη, ὅτι ὁμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι. καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι. πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ, καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. καὶ οἴδατε, ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι. πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει, πᾶς ὁ ἁμαρτάνων οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν. τεκνία μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς. ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν. ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστὶν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται. ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία, ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια. μὴ θαυμάζετε ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος. ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ. πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί. καὶ οἴδατε, ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν. ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς θεῖναι. ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ; τεκνία μου μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμέν, καὶ ἔμ-

docuit uos, manete in ea. Et nũc filioli manete in eo, ut quum apparuerit, habeamus fiduciam, & non pudeſiamus ab eo in aduẽtu eius. Si ſcitis q̃ iuſtus eſt, ſcitote q̃ omnis qui facit iuſtitiã, ex ipſo natus eſt.

Videte qualẽ charitatẽ dedit nobis pa- III
ter, ut filij dei noſemur. Propter hoc mundus non nouit uos, quia non nouit eum. Chariſſimi, nunc filij dei ſumus, & nondũ apparuit id quod futuri ſumus. Scimus autem quòd ſi apparuerit, ſimiles ei erimus: quoniam uidebimus eum ſicuti eſt. Et omnis qui habet hanc ſpem in eo, purificat ſe ſicut & ille purus eſt. Omnis qui committit peccatum, idem & iniquitatẽ committit: & peccatũ eſt iniquitas. Et ſcitis quòd ille apparuit, ut peccata noſtra tolleret, & peccatum in eo non eſt. Omnis qui in eo manet, non peccat: omnis qui peccat, non uidit eum, nec cognouit eũ. Filioli, nemo uos ſeducat. Qui exercet iuſtitiam, iuſtus eſt, ſicut & ille iuſtus eſt. Qui cõmittit peccatum, ex diabolo eſt: quoniam ab initio diabolus peccat. Ad hoc apparuit filius dei, ut diſſoluat opera diaboli. Omnis qui natus eſt ex deo, peccatum nõ committit: quoniam ſemen ipſius in eo manet, & nõ poteſt peccare, eo quod ex deo natus eſt. In hoc manifeſti ſunt filij dei & filij diaboli. Omnis qui non facit iuſtitiã, non eſt ex deo, & qui non diligit fratrem ſuum. quoniam eſt hæc annũciatio quam audiſtis ab initio, ut diligamus nos inuicem. Nõ ſicut Cain, ex illo malo erat, & occidit fratrẽ ſuum. Et propter quid occidit eum? Quia opera eius mala erant, fratris autem eius iuſta. Ne miremini fratres mei, ſi odit uos mũdus. Nos ſcimus quòd trãslati ſumus de morte ad uitam, quia diligimus fratres. Qui non diligit fratrem, manet in morte. Omis qui odit fratrẽ ſuum, homicida eſt. Et ſcitis quòd omnis homicida non habet uitam æternã in ſe manentem. Per hoc cognouimus charitatẽ, quoniam ille animã ſuã pro nobis poſuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere, Qui uero habuerit ſubſtantiam mundi, & uiderit fratrem ſuum egentem, & clauſerit uiſcera ſua ab eo, quomodo charitas dei manet in eo? Filioli mei, ne diligamus uerbo neq; lingua, ſed opere & ueritate. Per hoc cognoſcimus, quòd ex ueritate ſumus, & in con-

πρόσθεν ſpectu

πεσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν. ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα. ἀγαπητοὶ, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολήν. καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ. καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι μένει ἐν ἡμῖν ἐκ τοῦ πνεύματος, οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

ἀγαπητοὶ, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν, ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον. ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ. πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ ἰησοῦν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι, καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν ἰησοῦν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔστι. καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε, ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη. ὑμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστε τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτοὺς, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν, ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ. αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσὶ, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει. ἡμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐσμεν. ὁ γινώσκων τὸν θεὸν, ἀκούει ἡμῶν. ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης. ἀγαπητοὶ, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι. καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννητε, καὶ γινώσκει τὸν θεόν. ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν θεὸν, ὅτι ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν. ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ. ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν θεὸν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. ἀγαπητοὶ εἰ οὕτως ἠγάπησεν ἡμᾶς ὁ θεὸς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν. θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται. ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν. ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν. καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν, ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου. ὃς ἂν ὁμολογήσῃ, ὅτι ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ θεῷ. καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην, ἣν ἔχει ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστί. καὶ ὁ μένων

spectu eius suadebimus cordibus nostris. Quoniã si condemnet nos cor nostrũ, maior est deus corde nostro, & nouit omnia. Charissimi, si cor nostrũ non condemnet nos, fiduciã habemus erga deum: & quicquid petierimus, accipimus ab eo: quoniã præcepta eius custodimus, & ea quæ sunt placita corã eo, facimus. Et hoc est præceptum eius, ut credam⁹ nomini filij eius Iesu Christi, & diligamus nos mutuo, sicut dedit præceptũ. Et q̃ seruat pręcepta eius, in illo manet, & ipse in eo. Et ꝑ hoc scimus ꝙ manet in nobis è spũ quem nobis dedit.

Charissimi, ne cuiuis spiritui credatis, sed probate spũs an ex deo sint, quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum. Per hoc cognoscite spiritũ dei. Omnis spũs qui confitetur Iesum Christum in carne uenisse, ex deo est. Et omnis spiritus qui non confitetur Iesum Christum in carne uenisse, ex deo non est. Et hic est ille spiritus antichristi, de quo audistis, ꝙ uenturus sit, & nunc iam in mundo est. Vos ex deo estis filioli, & uicistis eos: quoniã maior est qui in uobis est, q̃ qui in mũdo. Ipsi è mundo sunt, ideo è mundo loquũtur, & mũdus eos audit. Nos ex deo sumus. Qui nouit deum, audit nos: qui non est ex deo, non audit nos. Per hoc cognoscimus spiritum ueritatis et spiritũ erroris. Charissimi, diligamus nos inuicem: quia charitas ex deo est. Et omnis qui diligit ex deo natus est, et cognoscit deum. Qui nõ diligit, non nouit deum, quoniam deus charitas est. In hoc apparuit charitas dei in nobis, quòd filium suum unigenitũ misit deus in mundum, ut uiuamus per eum. In hoc est charitas, non ꝙ nos dilexerimus deum, sed ꝙ ipse dilexerit nos: & miserit filium suũ propitiationem pro peccatis nostris. Charissimi, si sic deus dilexit nos, & nos debemus nos mutuo diligere. Deum nemo uidit unquam. Si diligamus nos inuicẽ, deus in nobis manet, & charitas eius est ꝑfecta in nobis. Ex hoc cognoscimus, in eo nos manere, et ipsum in nobis: ꝙ de spiritu suo dedit nobis. Et nos uidimus & testamur, ꝙ pater misit filium seruatorẽ mũdi. Quisquis confessus fuerit, quòd Iesus est filius dei, deus in eo manet, & ipse in deo. Et nos cognouimus & credidimus charitatẽ, quam habet deus in nobis. Deus charitas est, & qui

IIII

ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ θεῷ μένει, καὶ ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ. ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει. ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς. ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν; καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

πᾶς ὁ πιστεύων, ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ χριστὸς, ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται. καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ, ὅτ' ἂν τὸν θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν, καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον, καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη, ἡ νικήσασα τὸν κόσμον ἡ πίστις ἡμῶν. τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων, ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος Ἰησοῦς χριστός, οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι. καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια. ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ πνεῦμα ἅγιον. καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἓν εἰσι. καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦμα, καὶ ὕδωρ, καὶ αἷμα. καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσιν. εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ θεοῦ μείζων ἐστίν, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ θεοῦ, ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ. ὁ μὴ πιστεύων τῷ θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτὸν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν, ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς, καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν. ὁ ἔχων τὸν υἱὸν, ἔχει τὴν ζωήν. ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει. ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία, ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν. καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν ὃ ἐὰν αἰτώμεθα,

οἴδαμεν

EPISTOLA

q manet in charitate, in deo manet, et deus in eo. In hoc perfecta est charitas nobiscū, ut fiduciam habeamus in die iudicij, quòd sicut ille est & nos sumus in mundo hoc. Timor non est in charitate, sed p̄fecta charitas foras eijcit timorem, quoniam timor cruciatum habet. Qui autem timet, nō est perfect⁹ in charitate. Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos. Si quis dixerit, Diligo deum, & fratrem suum odorit, mēdax est. Qui enim nō diligit fratrem suum quem uidit, deum quem non uidit, quomodo potest diligere? Et hoc præceptum habemus ab eo, ut qui diligit deum, diligat & fratrem suum. Omnis qui cre V dit Iesum esse Christū, ex deo natus est. Et omnis qui diligit eum qui genuit, diligit et eum qui natus est ex eo. In hoc cognoscimus quòd diligamus filios dei, quū deum diligimus, & p̄cepta eius seruamus. Hęc est enim charitas dei, ut præcepta eius seruemus, & præcepta eius grauia non sunt. Quoniam omne quod natum est ex deo, uincit mundum: & hæc est uictoria quæ uicit mundū, fides nostra. Quis est qui uincit mundū, nisi qui credit, q̄ Iesus est filiꝰ dei? Hic est qui uenit per aquam et sanguinem Iesus Christus: nō per aquam solum, sed p̄ aquam & sanguinem. Et spiritus est qui testificatur, quoniā spiritus est ueritas: quoniam tres sunt qui testimoniū dant in cœlo, pater, sermo, & spūs sanctus: & hi tres unū sunt. Et tres sunt qui testimoniū dant in terra, spiritus, & aqua, & sanguis: & hi tres unum sunt. Si testimoniū hominū accipimus, testimonium dei maius est: quoniam hoc est testimonium dei, quo testificatus est de filio suo. Qui credit in filium dei, habet testimonium in seipso. Qui non credit deo, mendacem fecit eum: quia non credit in testimoniū, quod testificatus est deus de filio suo. Et hoc est testimonium, quòd uitam æternam dedit nobis deus: & hæc uita in filio eius est. Qui habet filium, habet uitam: qui non habet filium dei, uitam non habet. Hæc scripsi uobis, qui creditis in nomine filij dei, ut sciatis quòd uitam habetis æternam, & ut credatis in nomine filij dei. Et hæc est fiducia quam habemus apud deū, quòd si quid petierimus secundū uoluntatē eius, audit nos. Et si scimus, quòd audit nos q̄cquid petierimus,

scimus

οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν παρ' αὐτοῦ. ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον, οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ. πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστίν. καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον. οἴδαμεν, ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ οὐχ ἁμαρτάνει, ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ. οἴδαμεν, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ ἐσμεν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. οἴδαμεν δὲ, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἥκει. καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν. καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστῷ. οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς θεὸς, καὶ ἡ ζωὴ αἰώνιος. τεκνία φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων.

ἀμήν.

ſcimus quòd habemꝰ petitiones quas poſtulauimus ab eo. Si quis uiderit fratrem ſuum peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei uitam, peccantibus non ad mortem. Eſt peccatum ad mortem, nõ pro illo dico ut roges. Om̃is iniquitas peccatum eſt. Et eſt peccatum nõ ad mortem. Scimus quod omnis qui natus eſt ex deo, non peccat: ſed qui genitus eſt ex deo, ſeruat ſeipſum, & malus ille non tangit eum. Scimus quòd ex deo ſumus, & mundus totus in malo conſtitutus eſt. Scimus autem quòd filius dei uenit, & dedit nobis mentem, ut cognoſcamus illum qui uerus eſt: & ſumus in uero, in filio eius Ieſu Chriſto. Hic eſt uerus deus, & uita æterna. Filioli, cauete uobis à ſimulacris.

Amen.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ ὑπὸ στολῆς τοῦ ἁγίου ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

ΤΑύτην ὁ πρεσβύτερος γράφει κυρίᾳ καὶ τοῖς τέκνοις αὐτοῦ. ἡ δὲ πρόφασις τῆς ὑπὸ στολῆς, αὕτη. ὁρῶν τὰ τέκνα αὐτῆς καλῶς ἀναστρεφόμενα ἐν τῇ πίστει, καὶ πολλοὺς πλάνους περιερχομένους, καὶ λέγοντας, μὴ εἶναι τὴν παρουσίαν τοῦ χριστοῦ ἐν σαρκὶ, γράφει τὴν ὑπὸ στολήν. καὶ πρῶτον μὲν ἀπεδέχεται αὐτῆς τὰ τέκνα. εἶτα διδάσκων, μὴ νεώτερον εἶναι τὸ καθ' ὑμᾶς μυστήριον, παραινεῖ πάλιν περὶ ἀγάπης, καὶ ἵνα μείνωσιν ἐν τῇ διδαχῇ τῇ παραδοθείσῃ αὐτοῖς, καὶ λοιπὸν διδάσκει ἀντίχριστον εἶναι, τὸν λέγοντα, μὴ ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι τὸν χριστόν. παραγγέλλει δὲ, ὥς τε τοὺς τοιούτους μὴ δέχεσθαι τινὰ εἰς οἰκίαν, μηδὲ λέγειν τοῖς τοιούτοις, χαίρειν. καὶ οὕτως τελειοῖ τὴν ὑπὸ στολήν.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΕΥΤΕΡΑ

Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ ἐκλεκτῇ κυρίᾳ καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν, διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα. ἔσται μεθ' ἡμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, παρὰ θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ. ἐχάρην λίαν, ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός. καὶ νῦν ἐρωτῶ σε κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινὴν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους. καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε, ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες ἰησοῦν χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος. βλέπετε ἑαυτοὺς, μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν. πᾶς ὁ παραβαίνων καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ χριστοῦ, θεὸν οὐκ ἔχει. ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει. εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε. ὁ γὰρ λέγων χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς. πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἐβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος. ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη. ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς.

ἀμήν.

EPISTOLA
BEATI IOANNIS SECVNDA

SENIOR electę dominę & filijs eius, quos ego diligo in ueritate: et nō ego solus, sed & oēs qui cognouerunt ueritatē, propter ueritatē quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum. Erit nobiscum gratia, misericordia, pax, à deo patre et à dño Iesu Christo filio patris in ueritate & charitate. Gauisus sum ualde, ꝙ inueni de filijs tuis ambulantes in ueritate, sicut pręceptū accepimus à patre. & nunc rogo te dña, non tanquā mandatum nouum scribo tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus nos mutuo. Et hæc est charitas, ut ambulemus secundū præceptum eius. Hoc est præceptū, quemadmodum audistis ab initio, ut in eo ambuletis: quoniam multi seductores ingressi sunt in mundū, qui non confitentē Iesum Christū uenturū in carne. Hic est seductor & antichristus. Intuemini uosipsos, ne perdamus quæ operati sumus, sed ut mercedem plenam recipiamus. Omnis qui trāsgreditur, et non manet in doctrina Christi, deū non habet. Qui manet in doctrina Christi, hic & patrem & filium habet. Si quis uenit ad uos, & hanc doctrinam non affert, ne recipiatis eum in domū, nec Aue ei dixeritis. Qui enim dicit illi Aue, cōmunicat operibus eius malis. Quum multa haberem uobis scribenda, noluí per chartā & atramentum. Sed spero me uenturū ad uos, & præsentem præsentibus loquuturū, ut gaudiū nostrum sit completum. Salutant te filij sororis tuæ electæ.

Amen.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΚΑΘΟΛΙΚΗΣ
ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου ἰωάννου ἀπιστόλου τοῦ θεολόγου.

Ἐστιν ἡ ἐπιστολὴ περὶ φιλοξενίας. καὶ πρῶτον μὲν ἀπιδέχεται τὸν γαΐον, μαρτυρούμενον παρὰ πάντων ὑπὲρ φιλοξενίας. καὶ προτρέπει τῇ αὐτῇ προθέσει ἐμμένειν, καὶ δεξιοῦσθαι τοὺς ἀδελφούς. πάλιν τε αὐτοῦ μὲν τὴν προσφορὰν ἀπιδέχεται. αἰτιᾶται δὲ διοτρεφῆ, ὡς μήτε αὐτὸν παρέχοντα τοῖς πτωχοῖς, ἀλλὰ καὶ κωλύοντα τοὺς ἄλλους, καὶ πολλὰ φλυαροῦντα. τοὺς δὲ τοιούτους λέγει ἀλλοτρίους εἶναι τῆς ἀληθείας, καὶ μηδὲ εἰδέναι τὸν θεόν. δημήτριον δὲ συνίστησι μαρτυρῶν αὐτῷ τὰ κάλλιστα.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ
ΚΑΘΟΛΙΚΗ Γ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ. ἀγαπητὲ, περὶ πάντων εὔχομαί σε, εὐοδοῦσθαι, καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή. ἐχαρὴν γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς. μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα. ἀγαπητὲ πιστὸν ποιεῖς, ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους, οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας, οὓς καλῶς ποιήσεις, προπέμψας ἀξίως τοῦ θεοῦ. ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ. ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς. διὰ τοῦτο ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς, καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει. ἀγαπητὲ μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν. ὁ ἀγαθοποιῶν ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν. ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν θεόν. δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας, καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν, καὶ οἴδατε, ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι. πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι. ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν. εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.

EPISTOLA
CATHOLICA BEATI IOANNIS THEOLOGI III

SENIOR Gaio dilecto, quē ego diligo ī ueritate. Dilecte, de omnibus opto, ut prospere agant & recte ualeāt, sicut prospere agit anima tua. Gauisus sum enim ualde uenientibus fratribus & testimonium reddentibus ueritati tuæ, sicut tu in ueritate ambulas. maius ijs non habeo gaudiū, quàm ut audiam filios meos in ueritate ambulare. Charissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres & in hospites qui testimoniū reddiderunt charitati tuæ in conspectu ecclesiæ: quos benefacies, si deduxeris digne deo. Pro nomine em̄ eius profecti sunt, nihil accipientes à gentibus. Nos ergo debemus recipere huiusmodi, ut cooperatores simus ueritati. Scripsi ecclesiæ, sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes non recipit nos. Propter hoc si uenero, indicabo facta illius quæ facit, uerbis maliciosis garriens in nos: & nec his cōtentus, non solum non recipit fratres, uerū etiam uolentes recipere, prohibet, & è cōgregatione eijcit. Dilecte, ne imiteris quod malū est, sed quod bonum est. Qui benefacit, ex deo est: qui aūt malefacit, nō uidet deū. Demetrio testimoniū redditū est ab omnib. & ab ipsa ueritate: sed & nos testimoniū perhibemꝰ, & nostis ꝙ testimoniū nostrum uerū est. Multa habebā quæ scriberem, sed nolo per atramentum & calamū scribere tibi: spero aūt protinus me uisurum te, & præsentes coràm loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΙΟΥΔΑ ΠΑΡΑΙΝΕΤΙΚΗΣ.

Ταύτην παρσολὴν γράφει τοῖς ἤδη πιστεύσασιν. ἡ δὲ πρόφασις αὕτη. πρεσελθόντων τινῶν, καὶ διδασκόντων ἀδιάφορον εἶναι τὴν πίστιν, καὶ ἀρνουμένων τὸν κύριον, ἀναγκὴν ἔσχε γράψαι, καὶ ἀσφαλίσασθαι τοὺς ἀδελφούς. καὶ πρῶτον μὲν παρακαλεῖ αὐτοὺς ἀγονίσασθαι, καὶ ἐμμένειν τῇ παραδοθείσῃ αὐτοῖς πίστει. ἔπειτα ἀπηρύτηται τοὺς τοιούτους, ὡς πλάνους. καὶ παραγγέλλει, μηδὲ μίαν κοινωνίαν ἔχειν πρὸς τοὺς τοιούτους, εἰδότας, ὅτι οὐκ ἀρκεῖ τὸ κληθῆναι μόνον, ἐὰν μὴ καὶ ἀξίως περιπατήσωμεν τῆς κλήσεως. καὶ γὰρ καὶ τὸν πρότερον λαὸν ἐξαγαγὼν ἐξ αἰγύπτου ὁ θεὸς, καὶ μὴ ἐμμείναντας τῇ πίστει, ἀπώλεσε, καὶ ἀγγέλων δὲ μὴ τηρησάντων τὴν ἰδίαν τάξιν, οὐκ ἐφείσατο. δεῖ οὖν ἀπὸ τῶν τοιούτων ἀναχωρεῖν. καὶ γὰρ μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, οὐχ ὑπήνεγκε βλασφημίαν τοῦ διαβόλου, ἔσεσθαι γ' οὖν τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν ὡς σοδόμων διδάσκει. εἶτα παραινεῖ εἰς τὰ ἤθη. καὶ ἐπευξάμενος αὐτοῖς βεβαιότητα τῆς πίστεως παρὰ τοῦ κυρίου, τελειοῖ τὴν παρσολήν.

IN EPISTOLAM IVDAE ARGVMENTVM per Des. Erasmum Roterodamum.

MVltis uerbis destomachatur in eos, qui cupiditatibus suis excæcati, aduersabãtur euangelio. Quod tamen nouum uideri non debeat, quum iam olim in hoc destinati sint, & ab apostolis prædictum sit, id genus homines irrepturos in gregem Christianorum. Aduersus hos sic armat eos, ut studeant & illos uel increpatione coercere, uel admonendo seruare. Quòd si non queant, certe ipsi sese parent in aduentum Christi.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΘΟΛΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΟΥΔΑ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ

ΙΟΥΔΑΣ ἰησοῦ χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου, τοῖς ἐν θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ ἰησοῦ χριστῷ τετηρημένοις, κλητοῖς. ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη. ἀγαπητοί, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει. παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην θεὸν, καὶ κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστὸν ἀρνούμενοι. ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ κύριος λαὸν ἐκ τῆς αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν. ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν. ὡς σόδομα, καὶ γόμορρα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις, τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι. ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν. ὁ δὲ μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος, ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν. ἐπιτιμήσαί σοι κύριος. οὗτοι δὲ ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν, ὅσα δὲ φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται. οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ κορὲ ἀπώλοντο. οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες, νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων παραφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινὰ, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, καὶ ἐκριζωθέντα, κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλα-

EPISTOLA CATHOLICA BEATI IVDAE APOSTOLI

IVDAS Iesu Christi seruus, frater Iacobi, ijs qui in deo patre sanctificati sunt, quiq; Iesu Christo seruati sunt, uocatis. Misericordia uobis & pax & charitas multiplicetur. Dilecti, tãtum mihi studium fuit scribẽdi ad uos, de communi salute, ut non potuerim nõ scribere uobis, obsecrãs, ut uestris laboribus adiumento sitis fidei, quæ semel data est sanctis. Obiter enim subierũt quidam homines impij qui prius descripti fuerãt in hoc iudicium, qui dei nostri gratiam transferunt ad lasciuiam, ac deum qui solus est herus, ac dominum nostrum Iesum Christũ negant. Volo aũt uos commonefacere, quum sciatis semel illud, quòd dominus postea q̃ populum ex Aegypto saluum eduxerat, rursus eos qui non credebãt, perdidit: quodq; angelos qui nõ seruauerant suam originem, sed reliquerant suum domicilium, ad iudicium magni illius diei uinculis æternis sub caligine seruauit. Sicut Sodoma & Gomorrha, & his finitimæ ciuitates, quæ ad consimilem modũ cum illis stupris inquinatæ fuerant, ac sequutæ fuerant carnem alienam, propositæ sunt exẽplo, ignis æterni pœnam sustinentes. Similiter sanè & hi delusi insomnijs carnem quidem polluũt, dominos uero spernũt, in potestate prædictos maledicta congerunt. At Michael archangelus, quũ aduersus diabolum certãs disceptaret de corpore Mosi, nõ ausus est illi impingere notã maledicti, sed dixit: Increpet te dominus. At isti quę nõ nouerũt, ea maledictis infectãtur: quæ uero natura ceu animãtia rationis expertia sciũt, in his corrũpuntur. uæ illis quoniã uiã Cain ingressi sunt, & deceptiõe mercedis, qua deceptus fuit Balaã, effusi sunt, et cõtradictione Core perierũt. Hi sunt iter charitates uestras, maculę iter se cõuiuãtes, absq; ullius timore, suopte ductu arbitrioq; uiuẽtes, nubes aquã nõ habẽtes, quę à uẽtis circũagũtur, arbores autũno marcescẽtes, infrugiferę, bis emortuę et eradicatę, undę efferę maris, despumantes sua ipsorũ dedecora, stel-

ρου πλανῆται, οἷς ὁ ζοφος τοῦ σκότους, εἰς αἰῶνα τετήρηται. προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἐνὼχ λέγων. ἰδοὺ ἦλθε κύριος ἐν ἁγίαις μυριάσιν αὐτοῦ, ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐλέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν, περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν, ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν, ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς. οὗτοί εἰσι γογγυσταί, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι, καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα ὠφελείας χάριν. ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοί, μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἔλεγον ὑμῖν, ὅτι ἐπ' ἐσχάτου χρόνου ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ψυχικοί, πνεῦμα μὴ ἔχοντες. ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοί, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτούς, ἐν πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι, ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον. καὶ οὓς μὲν ἐλεᾶτε διακρινόμενοι, οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα. τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι αὐτοὺς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει, μόνῳ σοφῷ θεῷ σωτῆρι ἡμῶν, δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

ἀμήν.

læ erraticæ, quibus caligo tenebrarũ in æternũ ſeruata eſt. Prius aũt his uaticinatus eſt ſeptimus ab Adam Enoch, dicẽs: Ecce uenit dñs in ſanctis milibus ſuis, ut faciat iudiciũ aduerſus omneis, & redarguat oẽs ex ijs q ſunt impij, de factis omnibus quæ impie patrarunt, decq; omnibus duris quæ loquuti ſunt aduerſus eum, peccatores impij. Hi ſunt murmuratores, queruli, iuxta cõcupiſcentias ſuas ambulantes, & os illorum loquitr tumida, admirantes perſonas, utilitatis gratia. Vos aũt dilecti, memores eſtis uerborũ quæ ante hac dicta fuerũt ab apoſtolis dñi noſtri Ieſu Chriſti, quòd dixerũt uobis in extremo tẽpore futuros illuſores, q iuxta ſuas ipias cupiditates ambularẽt. Hi ſunt qui ſegregãt animales, ſpiritum nõ habẽtes. Vos aũt dilecti, ſanctiſſimæ ueſtræ fidei ſuperſtruentes uoſipſos, per ſpiritũ ſanctũ orãtes, uos inuicẽ in charitate dei ſeruate, expectãtes miſericordiã domini noſtri Ieſu Chriſti in uitã æternã. Et hos quidẽ cõmiſeremini dum iudicamini: illos aũt per timorẽ ſaluos facite, ex incendio rapiẽtes, odio proſequẽtes, & eam quæ in carne eſt maculatã tunicã. Ei uero q poteſt illos ſeruare à peccato immunes, & ſtatuere in cõſpectu gloriæ ſuæ, incõtaminatos cũ exultatione, ſoli ſapiẽti deo ſeruatori noſtro, gloria & magnificẽtia & imperiũ & poteſtas, nũc & in omnia ſecula,

Amen.

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ

ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ ἰησοῦ χρι/
στοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεος,
δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ
ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει, καὶ
ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ
ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ
αὐτοῦ ἰωάννῃ, ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ
καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε. μα
κάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λό
γους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ
γεγραμμένα. ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς. ἰωάννης ταῖς
ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ ἀσίᾳ. χάρις ὑμῖν
καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος,
καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων, ἃ ἐνώπιον τοῦ
θρόνου αὐτοῦ, καὶ ἀπὸ ἰησοῦ χριστοῦ ὁ μάρτυς ὁ πι/
στός, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν
βασιλέων τῆς γῆς, τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ
λούσαντι ἡμᾶς ἐκ τῶν ἁμαρτιῶν ἐν τῷ αἵματι αὐ
τοῦ, καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλείαν καὶ ἱερεῖς τῷ
θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ, αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κρά
τος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. ἰδοὺ ἔρ/
χεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς
ὀφθαλμός, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν. καὶ
κόψονται ἐπ' αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς,
ναὶ, ἀμήν. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ Ω, ἀρχὴ καὶ
τέλος, λέγει ὁ κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχό/
μενος ὁ παντοκράτωρ. ἐγὼ ἰωάννης ὁ καὶ ἀδελ/
φὸς ὑμῶν καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν
τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ ἰησοῦ χριστοῦ, ἐγενό/
μην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ πάτμῳ διὰ τὸν λό
γον τοῦ θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χρι
στοῦ. ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέ/
ρᾳ, καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς
σάλπιγγος, λεγούσης. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ
Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, καὶ ὃ βλέπεις
γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησί/
αις, ταῖς ἐν ἀσίᾳ, εἰς ἔφεσον, καὶ εἰς σμύρναν, καὶ
εἰς πέργαμον, καὶ εἰς θυάτειρα, καὶ εἰς σάρδεις,
καὶ εἰς φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς λαοδικείαν. καὶ ἐ/
πέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν, ἥ τις ἐλάλησε
μετ' ἐμοῦ. καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας
χρυσᾶς, καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον
υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ πε/
ζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσᾶν. ἡ δὲ
κεφαλὴ αὐτοῦ, καὶ αἱ τρίχες λευκαὶ, ὡσεὶ ἔρι/
ον λευκὸν, ὡς χιών. καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ
ὡς φλὸξ πυρός. καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι
χαλκο/

APOCALYPSIS
BEATI IOANNIS THEOLOGI

REVELATIO Iesu Christi, quã dedit illi deus, ut palã face ret seruis suis, quæ òporteat fieri cito, & significauit, quũ misisset mandatum per ange/lum suum seruo suo Ioanni, qui testifica/tus est sermonem dei, & testimonium Iesu Christi, & quæcunq; uidit. Beatus qui le/git & audit uerba prophetiæ, & seruat ea quæ in ea scripta sunt. Tempus enim pro/pe est. Ioannes septem ecclesijs quæ sunt in Asia: gratia uobis & pax ab eo qui est, & qui erat, & qui uenturus est, & à septem spiritibus qui in cõspectu throni eius sunt, & à Iesu Christo, qui est testis fidelis, pri/mogenitus mortuorum, & princeps re/gum terræ: ei qui dilexit nos & lauit nos à peccatis nostris per sanguinem ipsius, & fecit nos reges & sacerdotes deo & patri suo: ipsi gloria & imperium in secula secu/lorum, Amen. Ecce uenit cum nubibus, et uidebit eum omnis oculus, & qui cõpun/xerunt. Et plangent se super eum omnes tribus terræ, Etiam, Amen. Ego sum alpha & Ω, principium & finis, dicit dominus, qui est, & qui erat, & qui uenturus est om/nipotens. Ego Ioannes frater uester & par ticeps in afflictione & regno & patientia in Christo Iesu, fui in insula quæ appella/tur Patmos, propter sermonem dei & te/stimoniũ Iesu Christi. Fui in spiritu in do/minico die, & audiui post me uocem ma/gnam tanquam tubæ, dicentis: Ego sum alpha & Ω, primus & nouissimus. Quod uides scribe in libro: & mitte septem eccle sijs, quæ sunt in Asia, Epheso & Smyrnæ & Pergamo & Thyatiræ & Sardis & Phi ladelphiæ & Laodiciæ. Et conuersus sum, ut uiderem uocem quæ loquebatur me/cum. Et conuersus, uidi septem candela/bra aurea, & in medio septem cãdelabro/rum aureorum similem filio hominis, ue/stitum uestę ad pedes usque demissa, & præcinctum ad mamillas zona aurea. Ca/put autem eius & capilli erant candidi, ue lut lana alba, & tanquam nix. Et oculi eius tanquã flamma ignis, et pedes eius similes

chalco/

χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι. καὶ
ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν. καὶ ἐ/
χων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ ἀστέρας ἑπτά, καὶ
ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκ
πορευομένη. καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ, ὡς ὁ ἥλιος φαίνει
ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ. καὶ ὅτε εἶδον αὐτόν, ἔπεσα
πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός. καὶ ἐπέθηκεν
τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ' ἐμὲ λέγων μοι. μὴ
φοβοῦ, ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος καὶ ὁ
ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμὶ εἰς τοὺς
αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ
ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου. γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἃ
εἰσὶν, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα. τὸ μυ/
στήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων, οὓς εἶδες ἐπὶ τῆς δε/
ξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ
ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰ/
σι. καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλη/
σίαι εἰσί.

Τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον.
τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δε/
ξιᾷ αὐτοῦ ὁ περιπατῶν ἐπὶ μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυ
χνιῶν τῶν χρυσῶν. οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κό/
πον σου, καὶ τὴν ὑπομονήν σου. καὶ ὅτι οὐ δύνῃ
βαστάσαι κακούς, καὶ ἐπειρασω τοὺς φάσκοντας
εἶναι ἀποστόλους καὶ οὐκ εἰσι. καὶ εὗρες αὐτοὺς
ψευδεῖς, καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις,
καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας καὶ οὐ κέκμη/
κας. ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν
πρώτην ἀφῆκας. μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτω
κας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίη/
σον. εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι τάχει, καὶ κινήσω τὴν
λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετα/
νοήσῃς. ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις, ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν νι/
κολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω,
τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. Τῷ νικῶντι
δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν
ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ θεοῦ. καὶ Τῷ ἀγγέ/
λῳ τῆς ἐκκλησίας σμυρναίων γράψον. τάδε λέ/
γει ὁ πρῶτος, καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρὸς,
καὶ ἔζησεν. οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλῖψιν
καὶ τὴν πτωχείαν, πλουσιος δὲ εἶ, καὶ τὴν βλα
σφημίαν τῶν λεγόντων ἰουδαίους εἶναι ἑαυτοὺς,
καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ σατανᾶ. μη/
δὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις πάσχειν. ἰδοὺ μέλλει βα/
λεῖν διάβολος ἐξ ὑμῶν εἰς φυλακὴν, ἵνα πει/
ρασθῆτε, καὶ ἕξετε θλῖψιν ἡμέρων δέκα. γίνου
πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον
τῆς ζωῆς. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέ/
γει ταῖς ἐκκλησίαις. ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ
θανάτου τοῦ δευτέρου. Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγά
μῳ ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομ/
φαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν. οἶδά σου τὰ ἔργα σου, καὶ
που

chalcolíbano, uelut in camino ardentes. Et uox illius tanq̃ uox aquarũ multarũ, & habebat in dextera ſua ſtellas ſeptẽ. Et de ore eius gladius utraq; parte acutus exibat, & facies eius ſicut ſol lucet in uirtute ſua. Et quum uidiſſem eum, cecidi ad pedes eius tanq̃ mortuus. Et poſuit dexterã ſuam ſupe me, dicens mihi: Noli timere, ego ſum primus & nouiſſimus & uiuus, & fui mortuus, & ecce ſum uiuens in ſecula ſeculorũ Amen, & habeo claues inferorum & mortis. Scribe quæ uidiſti, & quæ ſunt, & quæ oportet fieri poſt hęc. Sacramentũ ſeptem ſtellarũ, quas uidiſti in dextera mea, & ſeptem candelabra aurea. Septem ſtellæ, angeli ſunt ſeptẽ eccleſiarum: & candelabra ſeptem quæ uidiſti, ſeptem eccleſiæ ſunt.

Angelo Epheſinæ eccleſiæ ſcribe: Hæc dicit qui tenet ſeptẽ ſtellas in dextera ſua, qui ambulat in medio ſeptem candelabrorum aureorũ. Scio opera tua, & laborem & patientiam tuam, & quòd non potes ſuſtinere malos, & tentaſti eos qui ſe dicunt apoſtolos eſſe, & nõ ſunt: & inueniſti eos mendaces, & tuliſti, & patientiã habes, & propter nomen meũ laboraſti, & nõ defeciſti. Sed habeo aduerſum te, quòd charitatem tuam primã reliquiſti. Memor eſto itaq; unde excideris, & age pœnitentiam, & prima opera fac: ſin minus, ueniam tibi cito, & mouebo candelabrum tuum de loco ſuo, niſi reſipueris. Sed hoc habes, quia odiſti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſijs: Vincẽti dabo edere de ligno uitæ, quod eſt in medio paradiſi dei. Et angelo Smyrnæorum eccleſiæ ſcribe: Hæc dicit primus & nouiſſimus, qui fuit mortuus & uiuit. Scio opera tua & afflictionem & paupertatem, ſed diues es: & blaſphemiam eorum qui ſe dicunt Iudæos eſſe, & non ſunt, ſed ſunt ſynagoga ſatanæ. Nihil horum timeas quę paſſurus es. Ecce miſſurus eſt diabolus aliquos ex uobis in carcerem ut tentemini, & habebitis afflictionem dierum decem. Eſto fidelis uſque ad mortem, & dabo tibi coronam uitæ. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſijs: Qui uicerit, nõ lædetur à morte ſecunda. Et angelo Pergamenſis eccleſiæ ſcribe: Hæc dicit qui habet rhomphæã utraque parte acutam: Scio opera tua, & ubi

πού κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ σατανᾶ. καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις * ἐμαῖς, Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου ὁ πιστός ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ σατανᾶς. ἀλλ' ἔχω κατά σου ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαάμ, ὃς ἐδίδασκεν τῷ Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα, καὶ πορνεῦσαι. οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν, * ὃ μισῶ. μετανόησον, εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου. ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου, καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκήν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς ἔγνω, εἰ μὴ ὁ λαμβάνων. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρός, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ. οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν διακονίαν καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν ὑπομονήν σου καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων. ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἀφεῖς τὴν γυναῖκα Ἰεζάβηλ τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν, καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς δούλους πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν. καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον, ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς. καὶ οὐ μετενόησεν. ἰδοὺ ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλῖψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν, καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ. καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἐραυνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας, καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν. ὑμῖν δὲ λέγω, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν τὰ βάθη τοῦ σατανᾶ, ὡς λέγουσιν, οὐ βάλλω ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος, πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω. καὶ ὁ νικῶν καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν, καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται. ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου, καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας. οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι ὄνομα ἔχεις, ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ. γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ, ἃ μέλλει ἀποθανεῖν.

ubi habitas, ubi ſedes eſt ſatanæ: & tenes nomẽ meum, & non negaſti fidem meam. Et in diebus meis, Antipas teſtis meus fidelis, qui occiſus eſt apud uos, ubi ſatanas habitat. Sed habeo aduerſus te pauca, quia habes iſthic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat in Balac mittere ſcandalũ coram filijs Iſrael, edere ex ijs quę ſimulacris immolantur, & ſcortari: ita habes & tu tenẽtes doctrinam Nicolaitarum, quod odi. Reſipiſce, alioquin ueniam tibi cito, & pugnabo cũ illis gladio oris mei. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſijs. Vincenti dabo edere ex manna abſcondito, & dabo illi calculum candidũ, & in calculo nomen nouum ſcriptum: quod nemo ſcit, niſi qui accipit. Et angelo Thyatirenſis eccleſiæ ſcribe: Hæc dicit filius dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & pedes eius ſimiles chalcolibano: Noui opera tua & charitatem & miniſterium & fidem & patientiam tuam & opera tua & nouiſſima plura prioribus. Sed habeo aduerſus te pauca, quia permittis mulierem Hiezabel, quę ſe dicit prophetam, docere, & ſeducere ſeruos meos, ſcortari & edere ex ijs quæ ſimulacris immolantur. Et dedi illi tẽpus, ut reſipiſceret à ſcortatione ſua, nec reſipuit. Ecce ego mitto eã in lectum, & qui adulterio miſcentur cum ea, in afflictionem maximam, niſi pœnitentiam egerint ab operibus ſuis, & filios eius interficiam morte: & ſcient omnes eccleſię, quòd ego ſim ille ſcrutans renes & corda, & dabo unicuiq; ueſtrum ſecundum opera ſua. Vobis autem dico, & cæteris qui Thyatiræ eſtis, Quicunq; non habent doctrinam hanc, & qui non cognouerunt profunditates ſatanæ, quemadmodũ dicunt, non mitto ſuper uos aliud pondus: tamẽ id quod habetis, tenete, donec ueniam. Et qui uicerit & cuſtodierit uſq; in finem opera mea, dabo illi poteſtatem ſuper gentes, & reget eas uirga ferrea, & tanquã uaſa figuli confringẽtur. Sicut et ego accepi à patre meo, et dabo illi ſtellam matutinam. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſijs.

Et angelo eccleſiæ quę eſt Sardis, ſcribe: III
Hæc dicit qui habet ſeptẽ ſpiritus dei et ſeptem ſtellas: Scio opera tua, quia nomẽ habes quòd uiuas, et mortuus es. eſto uigilans, et cõfirma cætera quæ moritura erãt.

Non

οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ὡς κλέπτης. καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπί σε. ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδεσιν, ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ περιπατήσουσιν μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς, ὅτι ἄξιοί εἰσιν. ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς. καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ. ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφίᾳ ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει, καὶ κλείων, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει. οἶδά σου τὰ ἔργα. ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου, θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν, ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον. καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου. ἰδοὺ δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ σατανᾶ τῶν λεγόντων αὐτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ ψεύδονται. ἰδοὺ ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξουσιν καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε, ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ. κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου. ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στῦλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι. καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἰερουσαλήμ, ἡ καταβαίνουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικείων γράψον. τάδε λέγει, ὁ Ἀμήν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ θεοῦ. οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ οὔτε ζεστός, ὄφελον ψυχρὸς ἦς ἢ ζεστός. οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς, οὔτε ζεστός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου, ὅτι λέγεις, ὅτι πλούσιός εἰμι, καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω, καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος καὶ ἐλεεινὸς, καὶ πτωχὸς, καὶ τυφλὸς καὶ γυμνός. συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, ἵνα πλουτήσῃς, καὶ ἱμάτια λευκὰ ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου, καὶ κολλούριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς. ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω, καὶ παιδεύω. ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον. ἰδοὺ ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω. ἐάν τις

Non enim inueni opera tua plena coram deo. In mente ergo habe, qualiter acceperis & audieris, & serua, & resipisce. Si ergo non uigilaueris, ueniam ad te tanquam fur, & nescias qua hora ueniam ad te. Habes pauca nomina & Sardis, qui non inquinauerunt uestimenta sua, & ambulabunt mecum in albis, quia digni sunt. Qui uicerit, sic uestietur uestimentis albis: & nō delebo nomen eius de libro uitæ, & cōfitebor nomē eius coram patre meo & coram angelis eius. Qui habet aurem audiat, quid spiritus dicat ecclesijs. Et angelo Philadelphiensis ecclesiæ scribe: Hæc dicit sanctus & uerax, qui habet clauē Dauid, qui aperit, & nemo claudit: claudit, et nemo aperit. Scio opera tua. Ecce dedi coram te ostiū apertū, & nemo potest claudere illud, quia modicam habes uirtutem. Et seruasti sermonē meum, & non negasti nomen meum. Ecce do de synagoga satanæ, qui dicūt se Iudæos esse, & non sunt, sed mentiuntur. Ecce adigam illos ut ueniant & adorēt ante pedes tuos, & sciant quòd ego dilexi te, quoniam seruasti sermonem patientiæ meæ, & ego seruabo te ab hora tentationis, quæ uentura est in orbem uniuersum, ut tentet habitantes in terra. Ecce uenio cito, tene quod habes ut nemo accipiat coronam tuam. Qui uicerit, faciam illum columnam in templo dei mei, & foras non egredietur amplius. Et scribam super eum nomen dei mei, & nomen ciuitatis dei mei nouę Hierusalem, quæ descendit de cœlo à deo meo, & nomen meum nouum. Qui habet aurem audiat, quid spiritus dicat ecclesijs. Et angelo Laodicensium ecclesiæ scribe: Hęc dicit, Amē testis fidelis & uerus, principiū creaturæ dei. Scio opera tua, quia neque frigidus es, neq; feruidus, utinam frigidus esses aut feruidus. Itaque quoniam tepidus es & nec frigidus nec feruidus, incipiam te euomere ex ore meo: qa dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo, & nescis quòd tu es miser & miserabilis, & pauper, & cæcus, ac nudus. Suadeo tibi emere à me aurum ignitum ex igni, ut locuples fias, & uestimentis albis induaris, ut non appareat dedecus nuditatis tuę, et collyrio inunge oculos tuos ut uideas. Ego quoscunque amo, arguo & castigo. Aemulare ergo ac resipisce, ecce sto ad ostium & pulso.

Si quis

ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ. ὁ νικῶν δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ. ὁ ἔχων οὖς ἀκουσάτω, τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη, ἣν ἤκουσα ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα, ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα. καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι. καὶ ἰδοὺ θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τὸν θρόνον καθήμενος. καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ, καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου, ὅμοιος ὁράσει σμαραγδίνῳ. καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς, καὶ ἔσχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς. καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ, καὶ βρονταὶ, καὶ φωναὶ, καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ. καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη ὁμοία κρυστάλλῳ. καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου, καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσερα ζῶα, γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθε, καὶ ὄπισθεν. καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἀνθρωπος, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετομένῳ. καὶ τέσσαρα ζῶα, *ἓν καθ' ἓν αὐτῶν εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν. καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, λέγοντα. ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἦν, καὶ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἐρχόμενος. καὶ ὅταν δώσουσι τὰ ζῶα δόξαν, καὶ τιμὴν, καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῷ θρόνου τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσερες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ προσκυνοῦσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ βάλλουσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες. ἄξιος εἶ κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν, καὶ τὴν δύναμιν, ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσὶ, καὶ ἐκτίσθησαν.

καὶ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά. καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ. τίς ἐστιν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ; καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ

*Alias ἐν καθ' ἓν εἶχον

Si quis audierit uocem meam et aperuerit ianuã, intrabo ad illum & cœnabo cum illo et ipse mecum. Qui uicerit, dabo ei sedere mecum in throno meo, sicut & ego uici & consedi cum patre meo in throno eius. Qui habet aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs.

Post hæc uidi, & ecce ostium apertum in cœlo, & uox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicens, Ascende huc, & ostẽdam tibi quę oportet fieri post hæc. Et statim fui in spiritu. Et ecce sedes posita erat in cœlo, & supra sedem sedens. Et qui sedebat, similis erat aspectu, lapidi iaspidi & sardio, & iris erat in circũitu sedis, similis aspectu smaragdino. Et in circumitu sedis sedilia uigintiquatuor, & super thronos uidi uigintiquatuor senio/res sedentes, circumamictos stolis albis, & habebãt in capitibus suis coronas aureas. Et de throno procedebant fulgura & toni trua, & uoces, et septem lampades ignis ardentes ante thronum, quæ sunt septem spiritus dei. Et in conspectu sedis tãquam mare uitreum simile crystallo, & in medio sedis & in circũitu sedis quatuor animalia, plena oculis ante et retro. Et animal primũ simile leoni, & secundum animal simile uitulo, & tertium animal habens faciem uelut homo, & quartum animal simile aquilę uolanti. Et quatuor animalia singula eorum habebãt alas senas in circumitu, & intus plena erant oculis. Et requiem non habent die ac nocte, dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus dominus deus omnipotens, qui erat, & qui est, & qui uenturus est. Et quum darent illa animalia gloriam & honorem & benedictionẽ sedenti super thronum, uiuenti in secula seculorum, procidunt uigintiquatuor seniores ante sedentem in throno, & adorant uiuentẽ in secula seculorum, & abijciunt coronas suas ante thronum, dicentes: Dignus es domine accipere gloriam & honorẽ & uirtutem: quia tu creasti omnia, & propter uoluntatem tuam sunt, & creata sunt.

Et uidi in dextera sedentis super thronum librum scriptum intus & in tergo, signatum sigillis septem. Et uidi angelum fortem, prædicantem uoce magna: Quis est dignus aperire librum et soluere signacula eius? Et nemo poterat neque in

οὐρανῷ, οὐδὲ ὑπὸ τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό. καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλά, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι, καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό. καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, μὴ κλαῖε. ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβὶδ ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λύσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου, καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτὰ καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτά, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν. καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας, καὶ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας θυμιαμάτων αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων, καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινήν, λέγοντες. ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους, καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων, λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ. ἄξιόν ἐστιν τὸ ἐσφαγμένον λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν. καὶ πᾶν κτίσμα, ὃ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἃ ἐστι, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας. τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, ἀμήν. καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσαν, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

καὶ εἶδον, ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον ἓν ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων, λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς. ὅρχου, καὶ βλέπε, καὶ εἶδον. καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ ἔχων τόξον. καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν δευτέραν, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου, λέγοντος, ὅρχου, καὶ βλέπε. καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυρρός, καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ' αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ, λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι, καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

Καὶ ὅτ-

cœlo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum neq; aspicere illum. Et ego flebam multũ, quod nemo dignus inuentus esset aperire & legere librum, nec uidere eum. Et unus de senioribus dicit mihi: Ne fleueris. Ecce uicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, ut aperiat librum, & soluat septem signacula eius. Et uidi, & ecce in medio throni & quatuor animaliũ, & in medio seniorum agnus stans tanquam occisus, habẽs cornua septẽ & oculos septem, qui sunt septem spiritus dei, missi in omnem terrã. Et uenit, & accepit de dextera sedentis in throno librum. Et quum accepisset librum quatuor animalia, & uiginti quatuor seniores ceciderunt coram agno, habẽtes singuli citharas & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt precationes sanctorum, & canunt canticum nouum, dicentes: dignus es accipere librum & aperire signacula eius, quoniam occisus es, & redemisti nos deo per sanguinem tuum, ex omni tribu & lingua & populo & natione, & fecisti nos deo nostro reges & sacerdotes, & regnabimus super terrã. Et uidi & audiui uocem angelorũ multorum in circuitu throni & animalium & seniorum & milia milium, dicẽtia uoce magna: Dignus est agnus qui occisus est, accipere uirtutem & diuitias & sapientiam & fortitudinem & honorem & gloriam & benedictionem. Et omnẽ creaturam quæ in cœlo est, & quæ super terram & sub terra & in mari, & quæ in eis sunt omnia, audiui, dicentes: Sedenti in throno & agno benedictio & honor & gloria & potestas in secula seculorum. Et quatuor animalia dicebant, Amen. Et uiginti quatuor seniores ceciderunt in facies suas, & adorauerunt uiuentem in secula seculorum.

Et uidi quum aperuisset agnus unum VI
de sigillis, & audiui unum de quatuor animalibus, dicens tanquam uocem tonitrui: Veni, & uide. Et uidi, et ecce equus albus, & qui sedebat super eum, habebat arcum, & data est ei corona, & exiuit uincens & ut uinceret. Et quum aperuisset sigillum secundum, audiui secũdum animal, dicens: Veni, & uide. Et exiuit alius equus rufus, & qui sedebat super illum, datum est ei, ut tolleret pacem de terra, et ut inuicem seinterficiant, & datus est ei gladius magnus.

Et quum

καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου, λέγοντος· ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων, λέγουσαν, χοῖνιξ σίτου δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες κριθῆς δηναρίου, καὶ τὸ ἔλαιον, καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζώου, λέγουσαν. ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ᾅδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ. καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς ἐν ῥομφαίᾳ, καὶ ἐν λιμῷ, καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς. καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον. καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ λέγοντες· ἕως πότε ὁ δεσπότης ἅγιος, καὶ ἀληθινός, οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς; καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαί, καὶ ἐρρέθη αὐτοῖς, ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρόν, ἕως οὗ πληρώσωνται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτέννεσθαι ὡς καὶ αὐτοί. καὶ εἶδον, ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ὅλη ἐγένετο ὡς αἷμα. καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη. καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον ἑλισσόμενον. καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ δυνατοί, καὶ πᾶς δοῦλος, καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια, καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων, καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τῷ θρόνῳ, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου, ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ τίς δύναται σταθῆναι; καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ τῆς θαλάσσης, μήτε ἐπὶ παντὸς δένδρου. καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβαίνοντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα θεοῦ ζῶντος, καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις, οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, λέγων, μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα ἄχρι σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ

Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal, dicēs: Veni, & uide. Et uidi, & ecce equus niger, & qui sedebat super illum, habebat statheram in manu sua. Et audiui uocem in medio quatuor animalium, dicentem: Chœnix tritici denario uno, & tres chœnices hordei denario uno, & uinū & oleum ne læseris. Et quum aperuisset sigillū quartum, audiui uocē quarti animalis, dicentem: Veni, & uide. Et uidi, & ecce equus pallidus, & qui sedebat super eū, nomen illi mors, & infernus sequitur eū. Et data est illis potestas interficiendi super quartam partem terræ, gladio & fame & morte & à bestijs terræ. Et quū aperuisset sigillum quintū, uidi subter altare animas interfectorū propter uerbū dei & propter testimoniū quod habebant. Et clamabant uoce magna, dicentes: Vsque quo domine, qui es sanctus & uerax, non iudicas ac uindicas sanguinē nostrum de his qui habitant in terra? Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ, & dictum est illis, ut requiescerent adhuc tempus modicum, donec cōplerentur conserui eorum & fratres eorū, qui interficiendi essent sicut & illi. Et uidi, quum aperuisset sigillum sextum, & ecce terræmotus magnus factus est. Et sol factus est niger tanquam saccus cilicinus, & luna tota facta est sicut sanguis, & stellæ de cœlo ceciderunt super terram, sicut ficus abijcit grossos suos, quum à uento magno mouetur. Et cœlum recessit sicut liber qui circumuoluitur, & omnis mons & insulę de locis suis motæ sunt, & reges terrę, principes & diuites & tribuni & fortes & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in petris montium. Et dicunt montibus & petris: Cadite super nos, abscondite nos a facie sedentis super thronū, & ab ira agni: quoniā uenit dies magnus iræ illius. Et quis poterit stare?

Post hæc uidi quatuor angelos stantes VII
super quatuor angulos terræ, tenētes quatuor uentos terræ, ne flaret uētus super terram, neq; super mare, neque in ullam arborem. Et uidi alterū angelum ascendentem ab ortu solis, habētem sigillum dei uiui, & clamauit uoce magna quatuor angelis, quibus datum est nocere terræ & mari, dicēs: Nolite nocere terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos

θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῷ μετώπῳ αὐτῶν. καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ισραήλ. ἐκ φυλῆς Ιούδα, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Ρουβὶμ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Γὰδ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Νεφθαλὶμ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Συμεὼν, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Λευὶ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Ισαχὰρ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Ιωσὴφ, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ιβ χιλιάδες ἐσφραγισμένοι. Μετὰ τοῦτο εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκὰς καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν, καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, ἡ σωτηρία τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῷ θρόνου τῷ θεῷ ἡμῶν, καὶ τῷ ἀρνίῳ. καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεισαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ, λέγοντες, ἀμήν. ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι. οὗτοι οἱ περιβεβλημένοι τὰς στολὰς τὰς λευκὰς τίνες εἰσί, καὶ πόθεν ἦλθον; καὶ εἴρηκα αὐτῷ. κύριε σὺ οἶδας. καὶ εἶπέ μοι, οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης, καὶ ἐπλάτυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου. διὰ τοῦτό εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ. καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου σκηνώσει ἐπ' αὐτούς. οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ παῦλα. ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ αὐτούς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζωὰς πηγὰς ὑδάτων, καὶ ἐξαλείψει ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον. Καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἑστήκασι, καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες. Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλὰ, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων

dei noſtri in frõtibus ſuis. Et audiui numerum ſignatorum, cẽtum quadragintaquatuor milia ſignati, ex omni tribu filiorum Iſrael. Ex tribu Iuda, duodecim milia ſignati: ex tribu Ruben, duodecim milia ſignati: ex tribu Gad, duodecim milia ſignati: ex tribu Aſer, duodecim milia ſignati: ex tribu neptalim, duodecim milia ſignati: ex tribu Manaſſe, duodecim milia ſignati: ex tribu Symeon, duodecim milia ſignati: ex tribu Leui, duodecim milia ſignati: ex tribu Iſachar, duodecim milia ſignati: ex tribu Zabulon, duodecim milia ſignati: ex tribu Ioſeph, duodecim milia ſignati: ex tribu Beniamín, duodecim milia ſignati. Poſt hæc uidi, & ecce turba multa, quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis, ſtantes ante thronum, & in conſpectu agni, amicti ſtolis albis, & palmæ in manibus eorum, & clamabant uoce magna, dicentes: Salus ei qui ſedet ſuper thronũ dei noſtri & agno. Et omnes angeli ſtabant in circuitu throni & ſeniorum & quatuor animalium, & procubuerunt in conſpectu throni in facies ſuas, & adorauerunt deũ, dicentes: Amẽ. Benedictio & claritas & ſapientia & gratiarumactio, honor & uirtus & fortitudo deo noſtro in ſecula ſeculorum: Amen. Et reſpondit unus de ſenioribus, & dixit mihi: Hi qui amicti ſunt ſtolis albis, qui ſunt & unde uenerunt? Et dixi illi: Domine, tu ſcis. Et dixit mihi: Hi ſunt qui uenerunt ex afflictione magna, & dilataue runt ſtolas ſuas, & dealbauerunt eas per ſanguinem agni. Ideo ſunt ante thronum dei, & ſeruiunt ei die ac nocte in tẽplo eius: & qui ſedet in throno, habitabit ſuper illos. Non eſurient, neq; ſitient amplius, nec cadet ſuper illos ſol, neq; ullus æſtus: quoniam agnus qui in medio throni eſt, reget illos, & deducet eos ad uiuos fontes aquarum, & abſterſurus eſt deus omnẽ lachrymam ab oculis eorum.

Et quum aperuiſſet ſigillum ſeptimum, factum eſt ſilentium in cœlo, media fermè hora. Et uidi ſeptem angelos ſtantes in conſpectu dei, & datæ ſunt illis ſeptem tubæ. Et alius angelus uenit, & ſtetit ante altare, habens thuribulum aureum, & data ſunt illi incenſa multa, ut daret de precationibus ſanctorum om- VIII

nium

των ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ
θρόνου. καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων τῶν
προσευχῶν τῶν ἁγίων ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου ἐνώ-
πιον τοῦ θεοῦ. καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανω-
τὸν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστη-
ρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐγένοντο φωναὶ
καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός, καὶ οἱ ἑπτὰ
ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν
ἑαυτοὺς, ἵνα σαλπίσωσι. καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος
ἐσάλπισε. καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ μεμιγμένα
αἵματι. καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν. καὶ τὸ τρίτον τῶν
δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατε-
κάη. καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος
μέγα πυρὶ καιόμενον, ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν,
καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης αἷμα, καὶ ἀ-
πέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων, τῶν ἐν τῇ θα-
λάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχάς. καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοί-
ων διεφθάρη. καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ
ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς
λαμπὰς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν,
καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέ-
ρος λέγεται ἄψινθος. καὶ γίνεται τὸ τρίτον εἰς
ἄψινθον. καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν
ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν. καὶ ὁ τέταρτος ἄγγε-
λος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου,
καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης, καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων,
ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν. καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαί-
νῃ τὸ τρίτον αὐτῆς. καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως. καὶ εἶδον καὶ
ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετομένου ἐν μεσουρανήσα-
τι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κα-
θημένοις ἐπὶ τῆς γῆς ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλ-
πιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλ-
πίζειν. καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε. καὶ
εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν,
καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου,
καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου, καὶ ἀνέβη καπνὸς
ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς καμίνου μεγάλης, καὶ
ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέα-
τος. καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν
γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία, ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν
οἱ σκορπίοι τῆς γῆς, καὶ ἐρρέθη αὐταῖς, ἵνα μὴ ἀ-
δικήσωσι τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν, οὐ-
δὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους, οἵ-
τινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖδα τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν
μετώπων αὐτῶν. καὶ ἐδόθη αὐτοῖς, ἵνα μὴ ἀπο-
κτείνωσιν αὐτοὺς, ἀλλ' ἵνα βασανισθήσωνται μῆ-
νας πέντε, καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν, ὡς βασανι-
σμὸς σκορπίου, ὅτ' ἂν πατάξῃ ἄνθρωπον. καὶ ἐν ταῖς
ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θά-
νατον, καὶ οὐ μὴ εὑρήσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀπο-
θανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ' αὐτῶν. καὶ τὰ ὁμοιώ-
ματα τῶν ἀκρίδων, ὅμοια ἵπποις ἡτοιμασμένοις
εἰς

nium super altare aureum, quod est ante thro-
num. Et ascendit fumus incensorum de pre-
cibus sanctorum è manu angeli coram deo.
Et accepit angelus thuribulum, & imple-
uit illud de igne altaris, & misit in terram: &
facta sunt tonitrua & uoces & fulgura &
terræmotus, & septem angeli qui habebãt
septem tubas, præparauerũt se, ut tuba ca-
nerent. Et primus angelus tuba cecinit, &
facta est grando & ignis mixta sanguine,
& missa sunt in terram, & tertia pars arbo-
rum concremata est, & omne fœnũ uiride
combustũ est. Et secũdus angelus tuba ce-
cinit, & tanquã mons magnus igne ardẽs
proiectus est in mare. Et facta est tertia
pars maris sanguis, & mortua est tertia
pars creaturarũ, quæ erãt in mari, quæ ha-
bebãt animas, & tertia pars nauiũ interijt.
Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit è
cœlo stella magna ardẽs tanquã facula, &
cecidit in tertiam partẽ fluminũ, & in fon-
tes aquarũ, & nomen stellæ dicitur absin-
thiũ. Et uersa est tertia pars in absinthium,
& multi homines mortui sunt ex aquis,
quia amarę factæ sunt. Et quartus angelus
tuba cecinit: & percussa est tertia pars so-
lis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stella-
rum, ità ut obscuraretur tertia pars eorũ,
& diei non luceret pars tertia, & noctis si-
militer. Et uidi, & audiui unũ angelum uo-
lantem per mediũ cœli, dicentem uoce ma
gna: Væ uæ uæ habitantibus in terra, è cæ-
teris uocibus tubæ trium angelorum, qui
erant tuba canturi. Et quintus angelus 1 x
tuba cecinit, & uidi stellã de cœlo cecidisse
in terram, & data est ei clauis putei abyssi.
Et aperuit puteum abyssi, et ascẽdit fumus
putei, sicut fumus fornacis magnæ, & ob-
scuratus est sol & aer à fumo putei. Et de
fumo exierũt locustæ in terram, & data est
illis potestas, sicut habent potestatem scor
piones terræ. Et pręceptum est illis ne lędę
rent fœnum terræ, neq; omne uiride, neq;
omnem arborem, nisi tãtum homines, qui
non habẽt signum dei in frontibus suis. Et
datum est illis, ne occiderẽt eos, sed ut cru-
ciarẽtur mensibus quinq;. Et cruciatus eo
rum, ut cruciatus scorpij, quũ percusserit
hominem. Et in diebus illis quærẽt homi-
nes mortem, & nõ inuenient eam & desi-
derabunt mori, & fugiet mors ab eis. Et si-
militudines locustarũ similes eąs paratis

εἰς πόλεμον, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ. καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων. ☪ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν, ὡς λεόντων ἦσαν. ☪ εἶχον θώρακας, ὡς θώρακας σιδηροῦς, καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν, ὡς φωνὴ ἁρμάτων ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον. καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις. ☪ καὶ κέντρα ἦν ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν, ☪ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε. καὶ ἔχουσιν ἐπ' αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου, ὄνομα ἑαυτῷ ἑβραϊστὶ Ἀβαδδών, καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει, Ἀπολλύων. ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα. καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, ☪ καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, λέγοντα τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα. λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφράτῃ. καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτόν, ἵνα ἀποκτείνωσιν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων. καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ δύο μυριάδες μυριάδων. ☪ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν. καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ' αὐτοῖς ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις. ☪ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον. ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ, καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν. αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιοι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλὰς καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσιν. καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἳ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταύταις ταῖς πληγαῖς, οὐδὲ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ τὰ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ ☪ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιβεβλημένον νεφέλην. καὶ ἡ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στῦλοι πυρός. ☪ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ
* Aliàs αὐτοῦ * βιβλαρίδιον ἀνεῳγμένον, καὶ ἔβηκε τὸν πόβιβλίδιον δα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, τὸν δὲ εὐωνύμον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, ὥσπερ λέων μυκᾶται. καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς. καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ

βρονταὶ

in prælio, & ſuper capita earũ tanquã coronæ, ſimiles auro, & facies earũ tanquam facies hominũ: & habebant capillos ſicut capillos mulierũ, & dentes earũ quaſi leonũ erant: & habebant loricas ſicut loricas ferreas, & uox alarũ earũ ſicut uox curruum equis multis currentibus ad bellum: & habent caudas ſimiles ſcorpionum, & aculei erant in caudis earũ, & poteſtas earum nocere hominibus menſibus quinq;. Et habent ſuper ſe regem angelũ abyſſi, cui nomen Hebraice abbadon, Græce aũt ἀπολλύων, id eſt perdens. Væ unũ abijt, & ecce ueniunt adhuc duo uæ poſt hæc. Et ſextus angelus tuba cecinit, & audiui uocẽ unam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod eſt ante oculos dei, dicentem ſexto angelo qui habebat tubam: Solue quatuor angelos, qui alligati ſunt in flumine magno Euphrate. Et ſoluti ſunt quatuor angeli, qui parati erãt in horã & diẽ & menſem et annũ, ut occiderẽt tertiã partẽ hominũ. Et numerus equeſtris exercitus uicies millies decẽ millia. Et audiui numerũ eorũ. Et ita uidi equos in uiſione, & qui ſedebãt ſuper eos, habebant thoraces igneos & hyacinthinos & ſulphureos. Et capita equorum erant tanquã capita leonũ, & de ore ipſorũ procedebat ignis & fumus & ſulphur. Ab his tribus *plagis* occiſa eſt tertia pars hominum, de igne & de fumo & ſulphure, quæ procedebant ex ore ipſorũ. Poteſtas enim eorũ in ore eorũ eſt, *& in caudis eorum.* Nam caudæ eorum ſimiles ſerpentibus, habentes capita, & per hæc nocẽt. Et cæteri homines qui nõ ſunt occiſi his plagis, neq; reſipuerunt ab operibus manuũ ſuarum, ut non adorarent dæmonia & ſimulacra aurea & argẽtea & ęrea & lapidea & lignea, quæ neq; uidere poſſunt neq; audire neq; ambulare, & nõ egerunt pœnitentiam ab homicidijs ſuis, neq; à ueneficijs ſuis, neq; à fornicatione ſua, neq; à furtis ſuis. X

Et uidi alium angelũ fortem deſcendentem de cœlo, amictũ nube, & iris in capite eius, & facies eius erat ut ſol, et pedes eius tanq; colũnę ignis, Et habebat in manu ſua libellũ apertũ, et poſuit pedẽ ſuũ dextrũ ſuper mare, ſiniſtrũ aũt ſuper terrã, et clamauit uoce magna, quẽadmodum quũ leo rugit. Et quũ clamaſſet, locuta ſunt ſeptẽ tonitrua uoces ſuas. Et cũ locuta fuiſſent ſeptẽ

tonitrua

βροντὰι τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἐμελλον γράφειν. Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσάν μοι, σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βροντὰι, καὶ μὴ ταῦτα γράψῃς. Καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσαι ἔτι, ἀλλὰ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, καὶ τελεσθῇ τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοὺς ἑαυτοῦ δούλους τοὺς προφήτας. καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα, ὕπαγε, λάβε τὸ * βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον λέγων αὐτῷ, δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. καὶ λέγει μοι, λαβε, καὶ κατάφαγε αὐτό, καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσαι γλυκὺ ὡς μέλι. καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό, καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου, ὡς μέλι γλυκύ. καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου. καὶ λέγει μοι, δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς, καὶ ἔθνεσι, καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς.

* Alias βιβλίδιον

Καὶ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, λέγων, ἔγειραι καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ. καὶ τὴν αὐλὴν τὴν * ἔσωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς. ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαράκοντα δύο, καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα περιβεβλημένοι σάκκους. οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ αἱ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι. καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτως δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι. οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανόν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς προφητείας αὐτῶν, καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσιν. Καὶ ὅτε τελέσουσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτανεῖ αὐτούς, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας τῆς πόλεως τῆς μεγάλης ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη. Καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ γλωσσῶν

* Alias ἔξωθεν

tonitrua uoces suas, & ego scripturus erã. Et audiui uocẽ de cœlo dicentẽ mihi: Obsigna quæ loquuta sunt septẽ tonitrua, & ne ea scribas. Et angelus quẽ uidi stantem sup mare & super terram, leuauit manum suam ad cœlum, & iurauit per uiuentẽ in secula seculorum, qui creauit cœlum & ea quæ in illo sunt, & terram & ea quæ in ea sunt, & mare & ea quæ in eo sunt: tempus nõ fore amplius, sed in diebus uocis septimi angeli, cum cœperit tuba canere, consummandũ esse mysterium dei, sicut euangelizauit seruis suis, pphetis. Et audiui uocem de cœlo iterum loquentẽ mecum, & dicentẽ: Vade et accipe libellum apertum in manu angeli, stãtis super mare & super terram. Et abij ad angelum, dicens ei, ut daret mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe *libellum* & deuora illum, & faciet amaricari uẽtrem tuum, sed in ore tuo erit dulcis tanquam mel. Et accepi libellum de manu angeli, & deuoraui illum, & erat in ore meo tanctꝫ mel dulcis. Et quũ deuorassem eum, amaricatus est uenter meus. Et dicit mihi: Oportet te iterum prophetare in gẽtibus & linguis et *populis* & regibus multis.

Et datus est mihi calamus similis uír XI
gæ, & dictũ est mihi: Surge & metire templum dei & altare, & adorantes in eo. Et atrium quod intra templũ est, eijce foras, & ne metiaris illud, quoniã datum est gentibus & ciuitatem sanctam calcabunt mensibus quadraginta duob⁹, et dabo duobus testibus meis, et prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta amicti saccis. Hi sunt duæ oliuæ et duo cãdelabra in conspectu dei terræ stantia. Et si quis uoluerit eis nocere, ignis exit de ore eorum et deuorat inimicos eorum. Et si quis uoluerit eos lædere, sic oportet eum occidi. Hi habent potestatem claudendi cœlum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum, et potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinẽ, & percutiendi terram omni plaga quotiescunque uoluerint. Et quum finierint testimonium suum, bestia quę ascendit de abysso faciet aduersus eos bellum, & uincet illos, & occidet eos. Et corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ uocatur spiritualiter Sodoma & Aegyptus, ubi & dominus noster crucifixus est. Et uidebunt de tribubus & populis, et

γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν, ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα. καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανοῦνται, καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτοῖς καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς. καὶ ἤκουσαν φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, ἀνάβητε ὧδε. καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ. καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν. καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ θεῷ τοῦ οὐρανοῦ. ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, ἰδοὺ οὐαὶ ἡ τρίτη, ἔρχεται ταχύ. καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι. ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου τοῦ κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσαν ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ, λέγοντες, εὐχαριστοῦμέν σοι κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας. καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν κριθῆναι καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις. καὶ τοῖς ἁγίοις, καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις, καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν. καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ, καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμὸς, καὶ χάλαζα μεγάλη.

καὶ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ, γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα, καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδῖνουσα καὶ βασανιζομένη τεκεῖν. καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυρρός, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά. καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν. καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ τὸ τέκνον αὐτῆς, κατάφαγῃ. καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρρενα ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ῥάβδῳ σιδηρᾷ.

linguis, & gentibus corpora eorum, per tres dies & dimidium, & corpora eorum non sinent poni in monumentis. Et inhabitantes terram, gaudebunt super illis & lætabuntur, & munera mittent inuicem: quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos qui habitãt super terram. Et post dies tres & dimidium spiritus uitæ à deo intrauit in eos. Et steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos qui uiderunt eos. Et audierunt uocem magnam de cœlo, dicentem ipsis: Ascendite huc. Et ascenderunt in cœlum in nube, & uiderunt illos inimici eorũ. Et in illa hora factus est terræmotus magnus, & decima pars ciuitatis cecidit. Et occisa sũt in terræmotu nomina hominũ septem milia & reliqui territi sunt, & dederunt gloriam deo cœli. Væ secundum abijt, & ecce uæ tertium uenit cito. Et septimus angelus tuba cecinit, & factę sunt uoces magnæ in cœlo, dicentes: Facta sunt regna huius mundi domini nostri & Christi eius, & regnabit in secula seculorũ, Amen. Et uigintiquatuor seniores, qui in cõspectu dei sedent in sedibus suis, ceciderunt in facies suas, & adorauerunt deum, dicentes: Gratias agimus tibi domine deus omnipotens, qui es & qui eras & qui uenturus es, quia accepisti uirtutem tuam magnã, & regnasti. Et iratæ sunt gentes, & aduenit ira tua & tempus mortuorum, ut iudicentur: & reddas mercedem seruis tuis prophetis & sanctis, & timentibus nomẽ tuum pusillis & magnis, et perdas eos qui perdũt terram. Et apertum est templum dei in cœlo, & uisa est arca testamenti eius in templo eius, et facta sunt fulgura et uoces & tonitrua et terræmotus & grando magna.

Et signum magnum apparuit in cœlo: XII
Mulier amicta sole & luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim. Et in utero habẽs, clamat parturiẽs, et cruciatur ut pariat. Et uisum est aliud signum in cœlo, & ecce draco magnꝰ rufus habens capita septem, et cornua decem: et in capitibus suis diademata septẽ, et cauda eius trahit tertiã partẽ stellarũ cœli, et misit eas in terrã, et draco stetit ante mulierẽ quæ erat paritura: ut quũ peperisset filium eius deuoraret. Et pepit filium masculũ q recturus erat omnes gẽtes in uirga ferrea:

& raptus

καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν θεὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ. καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα. καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ. ὁ Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δράκοντος. καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἴσχυσαν, οὐδὲ τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος ὁ καλούμενος διάβολος καὶ ὁ σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθησαν. καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν ἐν τῷ οὐρανῷ· ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγωρ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός. καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου. διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοί, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς, ὁ ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει. καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων, ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα, ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα, καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως. καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμόν, ἵνα αὐτὴν ποταμοφόρητον ποιήσῃ. καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικί, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικί, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ. καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης. καὶ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ, καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ διαδήματα δέκα· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας. καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον πάρδαλι, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα λέοντος. καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγάλην. καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον, καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη. καὶ ἐθαυμάσθη ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου. καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὅς ἔδωκεν ἐξουσίαν

& raptus est filius eius ad deũ & ad thronum eius: & mulier fugit in solitudinẽ, ubi habet locum paratum à deo, ut ibi pascant eam diebus mille ducentis sexaginta. Et factum est prælium magnũ in cœlo. Michael & angeli eius præliabant cum dracone, & draco pugnabat & angeli eius, & non ualuerunt, neq; locus inuentus est eorum amplius in cœlo. Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus, qui uocatur diabolus & satanas, qui seducit totum terrarum orbem: & proiectus est in terram, & angeli eius cum illo proiecti sunt. Et audiui uocem magnam dicentẽ: In cœlo nunc facta est salus & uirtus, & regnum dei nostri, & potestas Christi eius: quia proiectus est accusator fratrũ nostrorum, qui accusabat illos ante conspectũ dei nostri die ac nocte: & ipsi uicerũt eum propter sanguinẽ agni & propter sermonẽ testimonij sui, & non dilexerũt animã suam usq; ad mortẽ. Propterea lętamini cœli et qui habitatis in eis. Væ habitatoribus terræ & maris, quia descendit diabolus ad uos habens iram magnam, sciens quod modicũ tempus habet. Et postq̃ uidit draco quod proiectus esset in terram, persequutus est mulierem quæ peperit masculũ. Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, ut uolaret in desertũ in locum suũ ubi alitur per tempus & tempora & dimidiũ temporis à facie serpentis. Et eiecit serpens ex ore suo post mulierem aquã tanq̃ flumen, ut eam faceret rapi à flumine. Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os suum, & absorbuit flumẽ quod eiecerat draco ex ore suo. Et iratus est draco aduersus mulierem, & abijt ut faceret prælium cum reliquis de semine eius qui custodiunt mandata dei, & habent testimonium Iesu Christi. Et steti super arenam maris. Et uidi de mari bestiam XII ascendentẽ, habentem capita septẽ & cornua decem, & super cornua eius decẽ diademata, & super capita eius nomen blasphemiæ. Et bestia quã uidi, similis erat pardo, & pedes eius sicut pedes ursi, et os eius sicut os leonis. Et dedit illi draco uirtutem suam & sedem suam & potestatẽ magnã. Et uidi unum de capitibus eius quasi occisum in mortẽ, & plaga mortis eius curata est. Et admiratio fuit in uniuersa terra post bestiam. Et adorauerũt draconem q̃ dedit

potesta-

ἐξουσίαν τοῦ θηρίου, καὶ προσκυνήσαν τὸ θηρίον, λέγοντες, τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ, τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ; καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας. καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαράκοντα δύο, καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν θεὸν βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας. καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς. καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν, καὶ γλῶσσαν, καὶ ἔθνος, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω. εἴ τις εἰς αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει· εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδε ἐστὶν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων. καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίου, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων. καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ. καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ, ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων. καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τὰ σημεῖα, ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ, ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας καὶ ἔζησε. καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι. καὶ ποιεῖ πάντας τοὺς μικροὺς, καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους, καὶ τοὺς πτωχούς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους, καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δῶσιν αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν, καὶ ἵνα μή τις δύηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου. ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστὶ, καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξς.

καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστὸς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιὼν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης. καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν. καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν

potestatem bestiæ, & adorauerũt bestiam dicentes: Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cum ea? Et datũ est ei os loquens magna & blasphemias, & data est ei potestas faciendi menses quadraginta duos. Et aperuit os suũ in conuitia ad deum, ut conuitijs afficeret nomen eius & tabernaculum eius, & eos qui in cœlo habitãt. Et est datũ illi bellum facere cum sanctis, & uincere eos. Et data est illi potestas in omnem tribum & populum & linguã & gentem, & adorabunt eam omnes qui inhabitant terram, quorum non sunt scripta nomina in libro uitæ agni, qui occisus est ab origine mũdi. Si quis habet aurem, audiat. Qui in captiuitatem ducit, in captiuitatem uadit: qui gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. Hic est patiẽtia & fides sanctorum. Et uidi aliam bestiam ascẽdentem de terra, & habebat cornua duo, similia agni, & loquebatur sicut draco. Et potestatem prioris bestiæ omnem facit in conspectu eius, & facit terram, & inhabitantes in ea, adorare bestiam primam, cuius curata est plaga mortis. Et facit signa magna, ut etiã ignem faceret de cœlo descendere in terram in conspectu hominum. Et seducit habitantes in terra propter signa, quæ data sunt illi ut faceret in conspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra, ut faciant imaginem bestiæ, quæ habet plagam gladij, et uixit. Et datum est illi ut daret spiritũ imagini bestiæ, & ut loquatur imago bestiæ, et faciet ut quicunque non adorauerint imaginem bestiæ occidantur. Et facit omnes pusillos & magnos & diuites & pauperes & liberos & seruos accipere characterem in manu sua dextera, aut in frontibus suis. Et ne quis posset emere aut uendere, nisi qui habeat characterem, aut nomen bestię aut numerum nominis eius. Hic sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerũ bestiæ. Numerus enim hominis est & numerus eius sexcenti sexaginta sex.

Et uidi, & ecce agnus stans super mon- XIIII
tem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor milia habentia nomen patris eius scriptum in frontibus suis. Et audiui uocem de cœlo tanquam uocem aquarum multarum, & tanquã uocem tonitrui magni, & uocem audiui citharœdorum citharizantium citharis suis. Et cantant quasi

canticum

ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων. καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδὴν, εἰμὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς. οὗτοί εἰσιν οἱ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν, παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοι οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ. οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων ἀπαρχὴ τῷ θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ, καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη δόλος. ἄμωμοί γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ. καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον εὐαγγελίσαι ἐπὶ τοὺς καθημένους ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος, καὶ φυλὴν, καὶ γλῶσσαν, καὶ λαόν, λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ. φοβήθητε τὸν θεὸν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ θάλασσαν, καὶ πηγὰς ὑδάτων. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέγων. ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικεν πάντα τὰ ἔθνη. καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων φωνῇ μεγάλῃ, εἴ τις προσκυνεῖ τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ, ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ, ἐνώπιον ἀγγέλων τῶν ἁγίων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου. καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων. καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον, καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ εἴ τις λαμβάνει χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστὶν, ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ. καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι. γράψον, μακάριοι οἱ νεκροὶ, οἱ ἐν κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι. ναὶ, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν, ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν. καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκὴ, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενον ὅμοιον υἱὸν ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τὴν νεφέλην. πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον, ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι, ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς. καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ. καὶ ἄλλος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ ἄγγελος, ἔχων

καὶ αὐτὸς

canticum nouum ante sedem & ante quatuor animalia & seniores, & nemo poterat discere canticum, nisi illa centum quadragintaquatuor milia, qui empti sunt de terra. Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati: uirgines enim sunt. Hi sequuntur agnum quocunque ierit. Hi empti sunt ex hominibus primitiæ deo & agno, & in ore eorum nō est inuentus dolus. Sine macula enim sunt ante thronum dei. Et uidi alterum angelum uolantem per medium cœli, habentem euangelium æternum, ut euangelizaret habitantibus super terram, & omni genti & tribui & linguæ & populo, dicentem magna uoce: Timete deum, & date illi honorem, quia uenit hora iudicij eius: & adorate eum, qui fecit cœlum & terram, mare & fontes aquarum. Et alius angelus sequutus est, dicens: Cecidit, cecidit Babylon ciuitas illa magna: quia à uino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes. Et tertius angelus sequutus est illos, dicens uoce magna: Si quis adorauerit bestiam & imaginem eius, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua, & hic bibet de uino iræ dei, quod mixtum est mero in calice ipsius. Et cruciabitur igne & sulphure in conspectu angelorum sanctorum, & ante conspectum agni. Et fumus tormenti eorum ascendit in secula seculorum. Nec habent requiem die ac nocte, qui adorant bestiam & imaginem eius, & si quis acceperit characterem nominis eius. Hic patientia sanctorum est. Hic qui custodiunt mandata dei, & fidem Iesu. Et audiui uocem de cœlo, dicentem mihi: Scribe: Beati mortui, qui in domino moriuntur amodo. Etiam, dicit spiritus, ut requiescant à laboribus suis. Sed opera illorum sequuntur illos. Et uidi, & ecce nubem candidam, & super nubem sedentem similem filio hominis, habentem in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam. Et alius angelus exiuit de templo, clamans uoce magna ad sedentem super nubem: Mitte falcem tuam, & mete, quia uenit tibi hora ut metas, quoniam aruit messis terræ. Et misit qui sedebat super nubem, falcem suam in terrā, & demessa est terra. Et alius angelus exiuit de templo, quod est in cœlo, habens

& ipse

καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ. καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός, καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, λέγων, πέμψον σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς γῆς, ὅτι ἠκμάσαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς. καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν. καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τὴν μεγάλην, καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τοῦ ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν, ἀγγέλους ἑπτὰ ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ θεοῦ. καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην πυρί, καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ θεοῦ. καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν Μωσέως δούλου τοῦ θεοῦ καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου, λέγοντες, μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων. τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος, ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν. καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον. καὶ ἰδοὺ ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγὰς, ἐκ τοῦ ναοῦ ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρὸν, καὶ περιζωσμένοι πρὸς τοῖς στήθεσι ζώνας χρυσᾶς, καὶ ἓν τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναὸν, ἄχρι τελεσθῶσιν αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, ὑπάγετε, ἐκχέετε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ εἰς τὴν γῆν. καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τὴν εἰκόνα προσκυνοῦντας αὐτοῦ. καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ, καὶ πᾶσα ψυχὴ ζωῆς ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς

& ipse falcem acutam. Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem, & clamauit uoce magna ad eum, qui habebat falcem acutam, dicens: Mitte falcem tuam acutam, & uindemia botros terræ, quoniam maturæ sunt uuæ eius. Et misit angelus falcem suam acutam in terram. & uindemiauit uineam terræ, et misit in lacum iræ dei magnum, & calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiuit sanguis de lacu, usq; ad frenos equorum per stadia mille sexcenta.

Et uidi aliud signum in cœlo magnum XV
& admirabile, angelos septem, habentes plagas septem nouissimas, quoniam in illis cōsummata est ira dei. Et uidi tanquam mare uitreum mixtum igni, & eos qui uictoriam reportarant de bestia & de imagine eius, & de charactere eius, & de numero nominis eius, stantes super mare uitreum, habentes citharas dei, & cantant canticum Mosi serui dei, & canticum agni, dicentes: Magna et mirabilia sunt opera tua domine deus omnipotens: iustæ & ueræ sunt uiæ tuæ rex sanctorum: Quis non timebit te domine, & magnificabit nomen tuum? Quia solus pius es, quoniam omnes gentes uenient, & adorabunt in cōspectu tuo, quoniã iudicia tua manifestata sunt. Et post hæc uidi, & ecce apertum est templum tabernaculi testimonij in cœlo, et exierunt septem angeli habentes septem plagas, de templo, uestiti lino mūdo & candido, et præcincti circa pectora zonis aureis. Et unum ex quatuor animalibus dedit septem angelis septem phialas aureas, plenas iracundiæ dei uiuentis in secula seculorum. Et impletū est templum fumo à maiestate dei, & de uirtute eius, & nemo poterat introire in templū, donec consummarentur septem plagæ septem angelorum.

Et audiui uocē magnam de templo di- XVI
centē septem angelis: Ite, effundite *septem* phialas iræ dei in terram. Et abijt primus *angelus* & effudit phialam suam in terrā, & factum est uulnus malum ac noxiū in homines qui habebant characterem bestiæ et in eos qui adorabant imaginem eius. Et secūdus angelus effudit phialam suam in mare, & factus est sanguis tanquam mortui, & oīs anima uiuens mortua est in mari. Et tertius angelus effudit phialam suam

in flumina

εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, καὶ ἐγένετο αἷμα. καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος, δίκαιος εἶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ὅσιος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας, ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν. καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πεῖν, ἄξιοι γάρ εἰσιν. καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, λέγοντος. ναὶ κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου. καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον. καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί. καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα. καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας. καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν. καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου, καὶ ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασῶντο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν. καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην, καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ, ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου. καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια βατράχοις. εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ θεοῦ τοῦ παντοκράτορος. ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ. καὶ συνήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον ἑβραϊστὶ ἁρμαγεδδών. καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα. καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, γέγονε. καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί, καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτως μέγας. καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον. καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ θεοῦ δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ. καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐκ εὑρέθησαν. καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης, ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα. Καὶ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων, τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας

in flumina & in fontes aquarum & factæ sunt sanguis. Et audiui angelum aquarum dicentem, Iustus es dñe qui es & qui eras, & sanctus quia hæc iudicasti, quia sanguinem sanctorum & prophetarũ effuderũt, & sanguinẽ eis dedisti bibere, digni enim sunt. Et audiui alterum è sanctuario dicentem, Etiam dñe deus omnipotens, uera & iusta iudicia tua. Et quartus angelus effudit phialam suam in solem, & datum est illi æstu affligere homines per ignem. Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemauerũt nomen dei habentis potestatem super has plagas, neq; egerunt scelerũ pœnitẽtiam, ut darent illi gloriam. Et quintus angelus effudit phialã suam super sedem bestiæ, & factũ est regnũ eius tenebrosum, & cõmanducauerunt linguas suas præ dolore, & cõuitijs affecerunt deum cœli præ doloribus suis & ulceribus suis, nec resipuerunt ab operibus suis. Et sextus angelus effudit phialam suam in flumẽ illud magnum Euphraten, & siccata est aqua eius, ut præpararetur uia regũ ab ortu solis. Et uidi ex ore draconis et ex ore bestiæ et ex ore pseudoprophetæ exire spiritus tres immundos in modũ ranarum. Sunt enim spiritus dæmoniorum faciẽtes signa, ut procedãt ad reges totius terræ ad congregandũ illos in prælium diei illius magni dei omnipotentis. Ecce uenio sicut fur. Beatus qui uigilat & custodit uestimenta sua, ne nudus ambulet & uideant turpitudinẽ eius. Et congregauit illos in locũ qui uocatur Hebraice Armageddon. Et septimus angelus effudit phialã suam in aerem, & exiuit uox magna de templo cœli à throno, dicẽs, Factum est. Et facta sunt fulgura & uoces & tonitrua et terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit, ex quo homines fuerunt super terrã, talis terræmotus adeo magnus. Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates gentium ceciderũt. Et Babylon magna uenit in memoriã ante deũ, ut daret illi calicem uini indignationis iræ suæ. Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti. Et grando magna sicut talentum descẽdit de cœlo in homines, & blasphemauerunt deum homines propter plagam grandinis, quoniam magna facta est plaga eius uehementer. Et uenit unus de septẽ angelis, qui habebant septem XVII

φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι, δεῦρο, δείξω σοι τὸ κρῖμα τῆς πόρνης, τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν, μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς. καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι. καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνόματα βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα. καὶ ἡ γυνὴ ἦν περιβεβλημένη πορφύρα καὶ κοκκίνῳ καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ, καὶ λίθῳ τιμίῳ, καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς. καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων ἰησοῦ. καὶ ἐθαύμασα ἰδὼν αὐτὴν θαῦμα μέγα. καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος. διὰ τί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς, καὶ τὰ δέκα κέρατα. θηρίον ὃ εἶδες, ἦν καὶ οὐκ ἔστι, καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει, καὶ θαυμασθήσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, βλεπόντων τὸ θηρίον, ὅτι ἦν καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἔστι. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. αἱ ἑπτὰ κεφαλαί, ὄρη εἰσὶν ἑπτὰ, ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ' αὐτῶν, καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν. οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἐστι, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε, καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι. καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει. καὶ τὰ δέκα κέρατα, ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ' ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου. οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διδόασιν. οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτούς, ὅτι κύριος κυρίων ἐστὶ, καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ κλητοὶ, καὶ ἐκλεκτοὶ, καὶ πιστοί. καὶ λέγει μοι, τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ, καὶ ἔθνη, καὶ γλῶσσαι, καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν, καὶ γυμνὴν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί. ὁ γὰρ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην

phialas, & loquutus est mecum, dicens mihi, Veni ostendam tibi damnationem meretricis magnę, quę sedet super aquas multas, cum qua scortati sunt reges terrę, & inebriati sunt qui inhabitant terram de uino prostitutionis eius. Et abstulit me spiritu in desertum. Et uidi mulierem sedētem super bestiam coccinam, plenam nominibus maledicentiæ, habentem capita septem & cornua decem. Et mulier erat circundata purpura & coccino & inaurata auro & lapide precioso & margaritis, habēs poculum aureum in manu sua plenum abominationibus & immūditia libidinis suæ. Et in fronte eius nomen scriptum mysterium, Babylon magna mater scortationum & abominationum terræ. Et uidi mulierem ebriam de sanguine sanctorū & de sanguine martyrum Iesu. Et miratus sum quū uiderem illam admiratione magna. Et dixit mihi angelus, Quare miraris? ego dicā tibi mysterium mulieris & bestiæ quæ portat eam quę habet capita septem & cornua decem, Bestia quam uidisti, fuit, & nō est, & ascensura est de abysso, & in interitū ibit, & mirabuntur inhabitantes terram, quorū nomina scripta non sunt in libro uitæ à cōdito mundo, uidentes bestiā quę erat & non est. Hic est mens quæ habet sapientiam. Septem capita, septē mōtes sunt, super quos mulier sedet, & reges septem sunt. Quinq; ceciderunt, unus est, & alius nondum uenit. Et quum uenerit, oportet illum breue tempus manere. Et bestia quæ erat, & non est, & ipse octauus est, & de septem est, & in interitum uadit. Et decem cornua quæ uidisti, decem reges sunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges una hora accipient cum bestia. Hi unum consilium habēt, & uirtutem & potestatem suam bestiæ tradēt. Hi cum agno pugnabūt, & agnus uincet illos, quoniam dominus dominorum est, & rex regum: et qui cum illo sunt uocati, & electi & fideles. Et dicit mihi: Aquę quas uidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt & turbę & gentes & linguæ. Et decem cornua quæ uidisti in bestia, hi odio prosequētur meretricem, & desolatam facient illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipsam igne concremabūt. Deus enim dedit in corda eorum, ut faciant quod placitum est illi, ut unā faciant

γνώμῃ, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ. καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἔστιν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχυρᾷ φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου καὶ μεμισημένου, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπώκασι πάντα τὰ ἔθνη. καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς, ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν. καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν, ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς, ὅτι ἐκολλήθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς. ἀπόδοτε αὐτῇ, ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν. καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς, ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν. ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν, καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος, ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει, κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμί, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω. διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς θάνατος, καὶ πένθος καὶ λιμός, καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς κύριος ὁ θεὸς ὁ κρίνας αὐτήν. καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῆς οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες, καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες, οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρά, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου. καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι, καὶ πενθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι, γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου καὶ βυσσου καὶ πορφύρας καὶ σηρικοῦ καὶ κοκκίνου καὶ παν ξύλον θύϊνον καὶ παν σκεῦος ἐλεφάντινον καὶ παν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ μαρμάρου καὶ κινάμωμον καὶ θυμιάματα καὶ μύρον καὶ λίβανον καὶ οἶνον καὶ ἔλαιον καὶ σεμίδαλιν καὶ σῖτον καὶ κτήνη καὶ πρόβατα καὶ ἵππων καὶ ῥεδῶν καὶ σωμάτων καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσουσιν αὐτά. οἱ ἔμποροι

ciant uoluntatem, ut dent regnum suum bestiæ, donec consummẽtur uerba dei. Et mulier quam uidisti, est ciuitas magna quę habet regnum super reges terræ. Et post XVIII hæc uidi alium angelum descendentem de cœlo, habentẽ potestatem magnam, & terra illuminata est à gloria eius. Et exclamauit per fortitudinem uoce magna, dicens, Cecidit cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorũ, & custodia omnis spiritus immũdi, & custodia omnis uolucris immundę & inuisæ: quia de uino iręscortationis eius biberunt omnes gentes. Et reges terræ cũ illa scortati sunt, & mercatores terræ de uirtute deliciarum eius diuites facti sunt. Et audiui aliam uocem de cœlo dicentẽ, Exite de illa populus meus, ne participes sitis delictorũ eius, & de plagis eius ne accipiatis. Quoniam peruenerunt peccata eius usq; ad cœlum, & recordatus est deus iniquitatum eius. Reddite illi sicut & ipsa reddidit uobis, & duplicate ei duplicia secundum opera eius. In poculo quo miscuit, miscete illi duplũ. Quantum glorificauit se & in delicijs fuit, tãtum date illi tormentum & luctum, quia in corde suo dicit, Sedeo regina, & uidua non sum, & luctum nõ uidebo. Ideo in una die uenient plagæ eius, mors & luctus & fames, & igne cõburetur: quia fortis est dominus deus, qui iudicabit illam. Et flebũt illam, & plangent se super illa reges terrę, qui cum illa scortati sunt, & in delicijs uixerunt, quum uiderint fumũ incẽdij eius, longe stantes propter timorem tormenti eius, dicẽtes, Væ uæ ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis: quoniã in una hora uenit iudiciũ tuum. Et negociatores terræ flent & lugent super illa: quoniam merces eorum nemo emit amplius, merces auri & argenti & lapidis precioſi, neq; margaritæ & byssi & purpuræ & serici & coccini & omne lignũ thyinum, & omne uas eburneũ & omne uas de ligno preciosissimo & ære & ferro & marmore & cinnamomum & odoramẽtum & unguentum & thus & uinum & oleum & similã & triticum & iumenta & oues & equorum & rhedarũ & mancipiorum et animas hominũ. Et poma desiderij animæ tuæ discesserunt à te, & oĩa pinguia & præclara perierũt à te, & amplius illa iã nõ inuenies. Mer-

* Alias ἀπὸ σοῦ

ποροι τούτων οἱ πλουτήσαντες ἀπ' αὐτῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται, διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, καὶ λέγοντες, οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μίᾳ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος. καὶ πᾶς κυβερνήτης καὶ πᾶς ὁ τόπον ἐπὶ πλοίων ὁμιλῶν καὶ ναῦται καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν, καὶ ἔκραζον ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες, τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ; καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, λέγοντες. οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη. εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ οὐρανὲ καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ θεὸς τὸ κρῖμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς. καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγα, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν, οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι. καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι. ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

καὶ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ, λεγόντων· τὸ ἀλληλουϊα. ἡ σωτηρία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν, ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινεν τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ, ἐκ χειρὸς αὐτῆς, καὶ δεύτερον εἰρήκαν, ἀλληλουϊα. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ ἔπεσον οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῷ θρόνου λέγοντες, ἀμὴν ἀλληλουϊα. καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθεν λέγουσα, αἰνεῖτε τὸν θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν, καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι. καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λεγόντων

catores horum qui diuites facti sunt, ab ea longe stabunt propter timorem tormenti eius, flentes ac lugētes, & dicentes, Vę uæ ciuitas illa magna, quæ amicta erat byſſo & purpura & cocco, et deaurata erat auro & lapide precioſo et margaritis: quoniam una hora deſtitutę ſunt tantæ diuitiæ. & omnis gubernator et omnis in nauibus uerſantium turba & nautę & qui in mari operantur, longe ſteterunt. & clamauerunt, uidentes fumum incendij eius, dicētes, Quę ſimilis ciuitati huic magnæ? Et miſerunt puluerem ſuper capita ſua, & clamauerūt flentes ac lugentes, dicētes, Væ uę ciuitas illa magna, in qua diuites facti ſunt omnes qui habebāt naues in mari de precijs eius, quoniā una hora deſolata eſt. Exulta ſuper eam cœlum & ſancti apoſtoli & prophetæ, quoniā iudicauit deus iudicium ueſtrū de illa. Et ſuſtulit unus angelus fortis lapidem quaſi molarem magnum, & miſit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & ultra iam non inuenietur: & uox citharœdorū & muſicorum & tibia canentium & tuba, nō audietur in te amplius, & oīnis artifex cuiuſcunque artis non inuenietur in te amplius, & uox molæ non audieī in te amplius, & lux lucernæ non lucebit in te amplius, & uox ſponſi & ſponſæ non audietur poſthac in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in ueneficijs tuis errauerunt omnes gentes, & in ea ſanguis prophetarum & ſanctorum inuētus eſt, & omnium qui interfecti ſunt in terra. Poſt hæc audiui XIX
uocem magnam turbæ multæ in cœlo dicētis, Alleluia: ſalus & honor & gloria & uirtus domino deo noſtro eſt: quia uera et iuſta iudicia eius, quia iudicauit de meretrice magna, quę corrupit terram proſtitutione ſui, & uindicauit ſanguinem ſeruorum ſuorum de eius manu. Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius aſcendit in ſecula ſeculorum. Et ceciderunt uiginti quatuor ſeniores, & quatuor animalia, & adorauerunt deum ſedentem ſuper thronum, dicentes, Amen alleluia. Et uox de throno exiuit, dicens, Laudem dicite deo noſtro omnes ſancti eius, & qui timetis eum puſilli & magni. Et audiui ſicut uocem turbæ multæ et ſicut uocem aquarum multarum & ſicut uocem tonitruorum magnorum,

dicentium

λέγοντες, ἀλληλουϊα, ὅτι ἐβασίλευσεν κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ. χάιρωμεν καὶ ἀγαλλιώμεθα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου. καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν. καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν. τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματά ἐστιν τῶν ἁγίων. καὶ λέγει μοι γράψον. μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. καὶ λέγει μοι, οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσιν τοῦ θεοῦ. καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ, προσκυνῆσαι αὐτῷ. καὶ λέγει μοι, ὅρα μή, σύνδουλός σου εἰμὶ, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου, τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰησοῦ. τῷ θεῷ προσκύνησον. ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ ἰησοῦ ἐστὶν τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας. καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον. καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ. οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά, ἔχων ὄνομα γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτός. καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι. καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ' ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν. καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάξῃ τὰ ἔθνη. καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ. καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ, καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ παντοκράτορος. καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον, καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ, τὸ ὄνομα γεγραμμένον, βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κύριος κυρίων. καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ. καὶ ἔκραξεν φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετομένοις ἐν μεσουρανήματι, δεῦτε καὶ συνάχθητε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου θεοῦ, ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων, καὶ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων. καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, καὶ μετὰ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ. καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον. καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησεν τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ. ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην ἐν θείῳ. καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ πάντα τὰ ὄρνια ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

καὶ εἶδον

dicentium, Alleluia: quoniã regnauit dominus deus noster omnipotens. Gaudeamus & exultemus & demus gloriam ei: quia uenerunt nuptiæ agni, & uxor eius præparauit se. Et datum est illi ut cooperiat se byssino puro & splendido. Byssinum enim iustificationes sunt sanctorum. Et dicit mihi: Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum agni uocati sunt. Et dicit mihi: Hæc uerba dei uera sunt. Et cecidi ante pedes eius, ut adorarem eum. Et dicit mihi, Vide ne feceris: cõseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Deum adora. Testimonium enim Iesu, est spiritus prophetiæ. Et uidi cœlũ apertum, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, uocabatur fidelis et uerax, & per iustitiam iudicat & pugnat. Oculi autem eius sicut flamma ignis, & in capite eius diademata multa, habens nomen scriptũ quod nemo nouit nisi ipse. Et uestitus erat ueste tincta sanguine, & uocatur nomen eius, Sermo dei. Et exercitus qui sunt in cœlo, sequebãtur eum in equis albis, uestiti byssino albo & mundo: & ex ore eius procedit gladius acutus, ut eo percutiat gentes. Et ipse reget eas uirga ferrea. Et ipse calcat torcular uini furoris & iræ dei omnipotentis. Et habet in uestimento & in femore suo nomen scriptum: Rex regum & dominus dominantium. Et uidi unum angelum stantem in sole, & clamauit uoce magna, dicens omnibus auibus quæ uolabant per medium cœli: Venite & congregamini ad cœnam magni dei, ut edatis carnes regum & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorum, & sedentium in ipsis, & carnes omnium liberorum ac seruorum, & pusillorum ac magnorum. Et uidi bestiam & reges terræ, & exercitus eorum cõgregatos ad faciendum prælium cum illo qui sedebat in equo & cum exercitu eius. Et apprehensa est bestia, & cum illa pseudopropheta, qui fecit signa corã ipsa, in quibus seduxit eos qui acceperunt characterẽ bestiæ, & qui adorauerunt imaginem eius. Viui coniecti sunt hi duo in stagnum ignis ardens sulphure: & cæteri occisi sunt gladio sedentis super equum, qui procedit ex ore ipsius, & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

καὶ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ. καὶ ἐκράτησεν τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστιν διάβολος καὶ σατανᾶς, καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη, καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν αὐτὸν καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ χίλια ἔτη. καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον. καὶ εἶδον θρόνους καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτούς, καὶ κρῖμα ἐδόθη αὐτοῖς, καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ, καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν, καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ τοῦ Χριστοῦ χίλια ἔτη. οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη. μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ. ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ τὰ χίλια ἔτη. καὶ * ὅτε ἐτελέσθησαν τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς τὸν Γὼγ καὶ Μαγὼγ συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης. καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην. καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς, καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς, καὶ θείου, ὅπου τό τε θηρίον, καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν καὶ τὸν καθήμενον ἐπ' αὐτῷ, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανὸς, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον * τοῦ θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν. καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστιν τῆς ζωῆς, καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκροὺς, καὶ ὁ θάνατος, καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκροὺς, καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν. καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός. οὗτός ἐστιν ὁ θάνατος ὁ δεύτερος, καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

καὶ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν. ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ ἀπῆλθον

* Alias ὅταν τελεσθῇ

* Alias θρόνου

Et uidi angelum descendentem de cœlo, habentem clauem abyssi & catenã magnam in manu sua: & apprehendit draconem serpentem antiquũ, qui est diabolus & satanas, & ligauit eum per annos mille, & misit eum in abyssum, & clausit eum, & signauit super illũ ut non seducat amplius gentes, donec consummentur mille anni. Et post hoc oportet illũ solui modico tempore. Et uidi sedes, & sederũt super eas, & iudicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Iesu & propter sermonẽ dei, & qui non adorauerunt bestiam neque imaginem eius, nec acceperunt characterẽ eius in frontib⁹ suis aut in manibus suis, & uixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis. Cæteri uero mortuorum nõ reuixerunt, donec cõsummentur mille anni Hæc est resurrectio prima. Beatus & sanctus qui habet partẽ in resurrectione prima. In ijs secunda mors nõ habet potestatem, sed erunt sacerdotes dei et Christi, et regnabunt cum illo mille annis. Et quũ consummati fuerint mille anni, soluetur satanas de carcere suo, et exibit ut seducat gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog, ut congreget eos in præliũ, quorũ numerus est sicut arena maris. Et ascenderũt super latitudinem terræ & circuierunt castra sanctorum et ciuitatem dilectam. Et descendit ignis à deo de cœlo, & deuorauit eos: & diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, ubi & bestia et pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorũ. Et uidi thronum magnum candidum & sedentem super eum, à cuius conspectu fugit terra & cœlum, & locus non est inuentus eis. Et uidi mortuos magnos & pusillos stantes in cõspectu dei, & libri aperti sunt: & alius liber apertus est, q est uitæ, & iudicati sũt mortui ex his quæ scripta erant in libris secundũ opera ipsorum: & dedit mare mortuos qui in eo erant, & mors & infernus dederũt eos, qui in ipsis erant mortuos, & iudicatum est de singulis secundũ opera ipsorum. Et infernus & mors coniecti sunt in stagnum ignis. Hæc est mors secunda. Et qui nõ inuẽtus est in libro uitæ scriptus, cõiectus est in stagnum ignis. Et uidi cœlum nouũ & terram nouam. Primum enim cœlum & prima terra

XX

XXI

abijt

παρῆλθεν, καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι. καὶ ἐγὼ ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν ἱερουσαλὴμ καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς. καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης. ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ' αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς ἔσται μετ' αὐτῶν θεὸς αὐτῶν. καὶ ἐξαλείψει ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγὴ, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον. καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τῷ θρόνῳ. ἰδοὺ καινὰ πάντα ποιῶ. καὶ λέγει μοι. γράψον, ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι. καὶ εἶπέ μοι. γέγονε, ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς δωρεάν. ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι αὐτῷ θεὸς, καὶ αὐτὸς ἔσαί μοι ὁ υἱός. δειλοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις καὶ ἐβδελυγμένοις καὶ φονεῦσι καὶ πόρνοις καὶ φαρμακοῦσι καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶσι τοῖς ψεύδεσι τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι θάνατος δεύτερος θάνατος. καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ὑστάτων. καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων. δεῦρο δείξω σοι τὴν νύμφην τὴν ἀρνίου τὴν γυναῖκα. καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ' ὄρος μέγα καὶ ὑψηλὸν, καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην τὴν ἁγίαν ἱερουσαλὴμ καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ, καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι, ἔχουσά τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλὸν, ἔχουσα πυλῶνας δώδεκα, καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἃ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν ἰσραήλ. ἀπὸ ἀνατολῆς πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ βορρᾶ πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ νότου πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ δυσμῶν πυλῶνες τρεῖς, καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου. καὶ ὁ λαλῶν μετ' ἐμοῦ εἶχε καλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς, καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς. καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς ὅσον ἐστὶν ὅσον καὶ τὸ πλάτος, καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων, τὸ μῆκος, καὶ τὸ πλάτος, καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστίν. καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσαράκοντα τεσσάρων πηχῶν, μέτρον ἀνθρώπου ὅ ἐστιν ἀγγέλου. καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἡ πόλις χρυσίον καθαρὸν ὅμοιον ὑάλῳ καθαρῷ. καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς

abiit, & mare iam non est. Et ego Ioannes uidi sanctam ciuitatē Hierusalem nouam descendentē de cœlo, à deo paratam, sicut sponsam ornatā uiro suo. Et audiui uocem magnam de cœlo dicentem, Ecce taberna culū dei cum hominibus, & habitabit cum eis. Et ipsi populi eius erunt, & ipse deus cum eis erit eorū deus. Et absterſurus est deus omnem lachrymā ab oculis eorum. Et mors ultra nō erit neq; luctus neq; clamor neq; dolor erit ultra, quia prima abierunt. Et dixit qui sedebat in throno, Ecce noua facio omnia. Et dixit mihi: Scribe, quia hęc uerba fidelia sunt & uera. Et dixit mihi: Factum est. Ego sum alpha & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo de fonte aquæ uiuæ gratis. Qui uicerit, possidebit omnia, & ero illi deus, & ipse erit mihi filius. Timidis autē & incredulis & execratis & homicidis et scortatoribus & uenefi cis & idololatris & omnibus mendacibus pars illorum erit in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda. Et uenit ad me unus de septem angelis habentibus septem phialas plenas septē plagis nouissimis, & loquutus est mecum, dicēs, Veni ostēdam tibi sponsam uxorem agni. Et sustulit me spiritu in mōtem magnum & altum, & ostendit mihi ciuitatem magnam, sanctam Hierusalem descendentē de cœlo à deo habentē claritatem dei. Et lumē eius simile lapidi preciosissimo tanquam lapidi iaspidi crystallisanti. Et habebat murū magnum & altum habentē portas XII, & in portis angelos XII, & nomina inscripta, quæ sunt nomina XII tribuum filiorū Israel. Ab oriēte portæ tres, ab aquilone portæ tres, ab austro portæ tres, ab occasu portæ tres: & murus ciuitatis habēs fundamēta XII, & in ipsis duodecim nomina XII apostolorū agni. Et qui loquebatur mecū habebat mensurā arundineam auream, ut metiretur ciuitatem & portas eius & murum eius. Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo eius tāta est quāta & latitudo, et mensus est ciuitatē de arūdine *aurea* per stadia duodecim milia, et lōgitudo et altitudo et latitudo eius æqualia sunt. Et mensus est murū eius CXLIIII cubitorū, mēsura hominis quę est angeli. Et erat structura muri eius ex iaspide. Ipsa uero ciuitas aurū mundū, simili uitro mūdo, & fundamēta muri

τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι. ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος ἴασπις, ὁ δεύτερος σάπφειρος, ὁ τρίτος καλκηδών, ὁ τέταρτος σμάραγδος, ὁ πέμπτος σαρδόνυξ, ὁ ἕκτος σάρδιος, ὁ ἕβδομος χρυσόλιθος, ὁ ὄγδοος βήρυλλος, ὁ ἔνατος τοπάζιον, ὁ δέκατος χρυσόπρασος, ὁ ἑνδέκατος ὑάκινθος, ὁ δωδέκατος ἀμέθυστος. καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου, καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον καθαρόν, ὡς ὕαλος διαφανής. καὶ ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ. ὁ γὰρ κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ναὸς αὐτῆς ἐστι, καὶ τὸ ἀρνίον. καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου, οὐδὲ τῆς σελήνης ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ. ἡ γὰρ δόξα τοῦ θεοῦ ἐφώτισεν αὐτήν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον. καὶ περιπατήσουσιν τὰ ἔθνη τῷ φωτὶ αὐτῆς· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσιν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν, καὶ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ. καὶ οἴσουσιν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτήν, καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινὸν καὶ ποιοῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος, εἰ μὴ οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

καὶ ἔδειξέ μοι ποταμὸν ὕδατος ζωῆς λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου. ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ. καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν, καὶ πᾶν * κατανάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι. καὶ ὁ θρόνος τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται. καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ, καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν. καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ οὐ χρείαν ἔχουσιν λύχνου, καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι κύριος ὁ θεὸς φωτίζει αὐτούς, καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. καὶ εἶπέ μοι, οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοί. καὶ κύριος ὁ θεὸς τῶν ἁγίων προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου. καὶ ἐγὼ ἰωάννης ὁ βλέπων ταῦτα, καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα, καὶ λέγει μοι· ὅρα μή, σύνδουλός σου γάρ εἰμι καὶ τῶν ἀδελφῶν σου προφητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ θεῷ προσκύνησον. καὶ λέγει μοι· μὴ σφραγίσῃς τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.

* Alias κατάθεμα

ciuitatis omni lapide precioso ornata. Fundamentum primum iaspis, secũdum sapphirus, tertium calcedonius, quartum smaragdus, quintum sardonyx, sextũ sardius, septimum chrysolitus, octauũ berillus, nonum topazius, decimũ chrysoprasus, undecimum hyacinthus, duodecimum amethystus. Et duodecim portæ duodecim margaritæ sunt, p singulas, & singulæ porte singulis margaritis, & platea ciuitatis aurum mũdum tanquã uitrum perlucidum. Et templum nõ uidi in ea. Dominus enim deus omnipotens templum illius est & agnus. Et ciuitas non eget sole neq; luna, ut luceant in ea. Nam claritas dei illuminauit eam, & lucerna eius est agnus. Et ambulabunt gentes quæ seruatæ fuerunt in lumine eius, & reges terræ afferent gloriã suam & honorem in illam, & portæ eius nõ claudentur per diem. Nox enim non erit illic. Et afferent gloriam & honorem gentium in illam. Nõ intrabit in eam aliquid quod inquinat, aut abominationem facit et mendacium, nisi qui scripti sunt in libro uitæ agni. Et ostendit mihi purum fluuium XXII aquæ uiuæ, splendidum tanquam crystallum, procedentem de sede dei & agni. In medio plateæ eius, & ex utraque parte fluminis lignum uitæ afferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, & folia ligni ad sanitatem gentium. Et omne maledictum nõ erit amplius, sed sedes dei & agni in illa erit, & serui eius seruient illi. Et uidebunt faciem eius, & nomen eius in frontibus suis. Et nox illic non erit, & non egent lumine lucernæ, neq; lumine solis, quoniam dominus deus illuminat illos, & regnabũt in secula seculorum. Et dixit mihi: Hæc uerba fidelia sunt & uera. Et dominus deus sanctorum prophetarum misit angelum suum ostendere seruis suis, quæ oportet fieri cito. Et ecce uenio uelociter. Beatus qui custodit uerba prophetiæ libri huius. Et ego Ioãnes qui audiui & uidi hæc. Et postquã audissem et uidissem, cecidi ut adorarem ante pedes angeli, qui mihi hæc ostendebat. Et dicit mihi, Vide ne feceris: conseruus enim tuus sum, et fratrum tuorum prophetarum, et eorum qui seruant uerba *prophetiæ* libri huius. Deum adora. Et dicit mihi: Ne obsignaueris uerba prophetiæ libri huius.

ὁπ

Tempus

ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν. ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι. καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι. καὶ ὁ δίκαιος δικαιωθήτω ἔτι. καὶ ὁ ἅγιος ἁγιασθήτω ἔτι. καὶ ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ. καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐστιν. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος. μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν. ἔξω οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος. ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός. καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν· ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω. καὶ ὁ θέλων, λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν. συμμαρτυροῦμαι γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους προφητείας βιβλίου τούτου. ἐάν τις ἐπιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ. καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ. λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα. ναί ἔρχομαι ταχύ. ἀμήν, ναί, ἔρχου κύριε Ἰησοῦ. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Tẽpus enim prope eſt. Qui nocet, noceat adhuc: et qui ſordidus eſt, ſordeſcat adhuc: & qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc, & ſanctus ſanctificetur adhuc: & ecce uenio cito, et merces mea mecũ eſt, ut reddam unicuiq; ut opus illius erit. Ego ſum alpha & Ω, primus & nouiſſimus, principium & finis. Beati qui ſeruant mandata illius, ut ſit poteſtas eorum in ligno uitę, & per portas intrent in ciuitatem. Foris autem canes & uenefici & impudici & homicidę & idolis ſeruientes, & omnis qui amat & facit mendacium. Ego Ieſus miſi angelum meum, ut teſtificaretur uobis hæc in eccleſijs. Ego ſum radix & genus Dauid, ſtella ſplẽdida & matutina. Et ſpiritus & ſponſa dicunt, Veni. Et qui audit dicat, Veni. Et qui ſitit, ueniat: & qui uult, accipiat aquam uitæ gratis. Conteſtor enim omni audienti uerba prophetiæ libri huius: ſi quis apposuerit ad hæc, apponet deus ſuper illum plagas ſcriptas in libro iſto: & ſi quis diminuerit de uerbis libri prophetiæ huius, auferet deus partem eius è libro uitæ & à ciuitate ſancta, & ex his quę ſcripta ſunt in libro iſto. Dicit qui teſtimonium perhibet iſtorum: Etiam, uenio cito. Amen, etiam: ueni domine Ieſu. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus uobis, Amen.

ΤΕΛΟΣ FINIS

FINIS NOVI TESTAMENTI TOTIVS, AD GRAECAM VERITATEM uetuſtiſſimorumq; codicum latinorum fidem & ad probatiſſimorum autorum citationem & interpretationem iam poſtremum accurate recogniti, opera ſtudioq; Des. Eraſmi Roterodami theologiæ profeſſoris

ANNO M. D. XXXV.

Τῷ θεῷ δόξα.

BASILEAE, APVD HIERONYMVW FROBENIVM
ET NICOLAVM EPISCOPIVW ANNO
M D XXXIX MENSE
SEPTEMBRI

Index ternionum.

α β γ δ a b c d e f g h i k l m n o p q r s t
u x y z A B C D E F G H I K L M N

Omnes terniones.

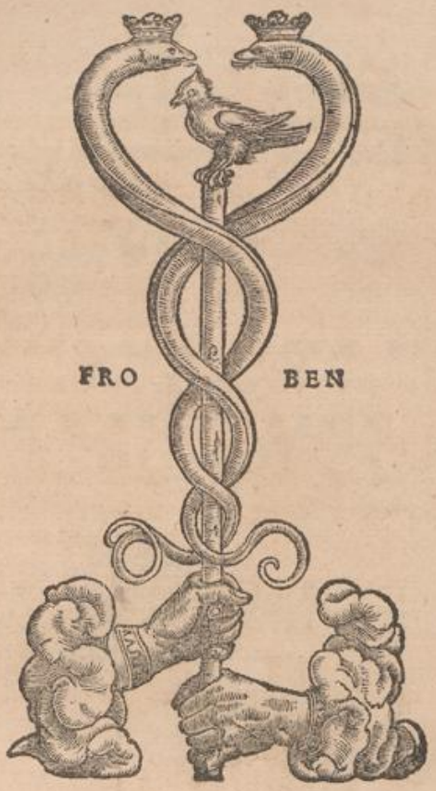
FRO
BEN

DES. ERASMI ROT.

IN NOVVM TESTAMENTVM

ANNOTATIONES AB IPSO AVTORE

iam postremum sic recognitæ ac locupletatæ,

ut propemodum nouum opus

uideri possit.

PLATO

Pulcherrimum uictoriæ genus est, seipsum uincere.

BASILEÆ IN OFFICINA FROBENIANA

ANNO M D XL

IN ANNOTATIONES

NOVI TESTAMENTI PRÆFATIO, PRIMÆ ÆDITIONIS quæ fuit An. M. D. XV. cui tamen post admixta sunt quædam, quæ ad tempus posterius pertinent usque ad annum uigesimum primum, uigesimum septimum, & trigesimum quintum. Hoc te lector nescire nolui, ne quid offendaris.

DES. ERASMVS ROTERODAMVS PIO LECTORI S. D.

VANQVAM id pro nostra uirili, in ipso statim huius operis uestibulo fecimus, tamē haud abs re fuerit, denuo lectorem commonere paucis, & quid illum in hisce commentariolis oporteat expectare, & quid nobis uicissim ab ipso præstari conueniat. Primum annotatiunculas scribimus, non cōmentarios, & eas duntaxat, quæ ad lectionis synceritatem pertinēt, ne quis ut improbus conuiua pro merenda cœnam efflagitet, & requirat à nobis, quod ab argumenti suscepti professione sit alienum. Hanc in præsentia fabulam agendā suscepimus. Proinde ut nobis argumento seruiendū fuit, ita par est, ut candidus & comis lector ceu commodus spectator, faueat agentibus & præsenti scenæ sese accōmodet. Textamētum, quod uocant Nouum omni qua licuit diligentia, quaq; decuit fide recognouimus, idq; primum ad Græcam ueritatē, ad quam ceu fontem si quid inciderit confugere, nō solum illustrium Theologorum exempla suadent, uerumetiā toties monent Hieronymus & Augustinus, & ipsa Romanorū Pontificum decreta iubent: Deinde ad fidem uetustissimorum Latinæ linguæ codicum, quorum duos exhibuit eximius ille diuinæ Philosophię mystes Ioannes Coletus, Paulinæ apud Londinum ecclesiæ Decanus; adeo priscis literarum typis, ut mihi ab integro discenda lectio, & in noscitandis elementis fuerit repueraſcendum. Tertium præbuit illustrissima uirago Margareta Caroli Cęsaris amita, cuius in hac ędītione tertia frequenter adduximus testimonium aurei Codicis titulo, quod totus & auro sit cōuestitus, & aureis literis pulchre descriptus. Mox aliquot mirę uetustatis exhibuit Brugis, ut antiquissimū, ita longe celeberrimum collegium, diui Donatiani. Nam ante, codicem belle castigatum prębuerat collegiū Corsendonkense, pręter eos quos nobis eruditissimi fratres

Amerbachij communicarant. Non igitur ad animi nostri somniũ emendauimus quædã, sed ad horum quos recensui codicum fidem, & aliorum his similium, quos nõ perinde refert memorare. Postremo ad probatissimorum omnium suffragijs autorum, uel citationem, uel emendationem, uel enarrationẽ, nempe Origenis, Chrysostomi, Cyrilli, Hieronymi, Ambrosij, Hilarij, Augustini, Theophylacti, Basilij, Bedæ: quorũ testimonia cõplusculis locis in hoc adduximus, ut cũ prudens lector perspexerit certis in locis nostram emendationem cum illorum iudicio cõsentire, in cæteris item nobis habeat fidem, in quibus haud scio an casu factũ sit, ut illi nihil annotarint, aut alioqui suffragati fuerint. Verum quoniam sciebam hominum more fieri, ut cũ omnibus in rebus, tum præcipue in studijs semper offendat nouitas, & ueterem illum gustum ac familiarem notamq́ꝫ, sicut aiunt, saliuam plerique requirant, deinde perpendens quanto facilius sit, his præsertim temporibus, emẽdatos libros deprauare, quàm deprauatos emendare, sacris libris recognitis, hos uelut indices annexuimus: partim ut lectori faceremus satis reddita ratione, quid cur mutatũ sit, aut certe placaremus, si quid forte offenderit, ut uaria sunt mortaliũ tum ingenia, tum iudicia: partim ut operis incolumitati cõsuleremus, ne posthac cuiuis in procliui esset rursum uitiare, quod tantis sudoribus fuerat utcũq́ꝫ restitutum. Primum igitur si quid librariorum uel incuria uel inscitia, si quid temporũ iniuria uitiatũ comperimus, id non temere, sed omnia quæ licuit, subodorati, germanæ reddidimus lectioni: si quid obscurius dictum occurrit, illustrauimus: si quid ambigue dictũ ac perplexius, id explicuimus: sicubi uarietas exemplariorũ, aut diuersa distinctio, aut ipsa sermonis ambiguitas uarios gignit sensus, sic eos aperuimus, ut ostẽderemus quid nobis magis probaretur, cæterũ lectori iudiciũ deferentes. Et quanquam ab interprete quisquis is fuit, ob inueteratam & receptam æditionẽ non libenter dissentimus, tamẽ sicubi res ipsa palàm clamitat illum, uel dormitasse, uel hallucinatum fuisse, nõ ueriti sumus & hoc indicare lectori, ita patrocinantes ueritati, ut in neminem simus contumeliosi. Solœcismos euidentes ac prodigiosos submouimus, & ita sermonis elegantiam ubiq́ꝫ, quantũ licuit, secuti sumus, ut nihilo minor esset simplicitas. Neque piguit, ubi Gręci sermonis uel ἰδίωμα, uel ἔμφασις aliquid habet, quod ad mysterij rationem pertinet, cõmonstrare & aperire. Deniq́ꝫ testimonia Veteris instrumenti quæ non pauca citãtur, uel ex interpretatiõe Septuaginta, uel ex ipsis Hebræorum fontibus, si quando illorũ æditio cum Hebraica dissentit origine, contulimus & excussimus: quanquàm id quidẽ οὐκ ἄνευ θησέως, ut Gręcorum habet prouerbiũ. nihil enim alienius ab ingenio moribusq́ꝫ meis, quàm ad exemplũ Aesopicæ corniculæ alienis me uenditare plumis. Hac igitur in parte cum primum hoc opus æderemus non nihil adiuti sumus opera subsidiaria uiri non solũ pietate, uerumetiam trium peritia linguarum eminentis, hoc est ueri Theologi Ioãnis Oecolampadij Vinimontani, quod

ipse

ipſe in literis Hebraicis nondũ eò proceſſerã, ut mihi iudicãdi ſumerem autoritatẽ. Equidẽ haud neſciebã, has minutias & ceu ſpinas longe plus habere ſudoris cꝫ gloriæ, necꝫ multũ gratiæ ex hoc genere laboris ſolere redire ad autorem, tum lectori magis uſui eſſe cꝫ uoluptati. Verum ſi nos tantũ tædĩ publicæ utilitatis reſpectu deuorauimus, par eſt nimirũ, ut lector item, uel ſuæ utilitatis cauſa non nihil moleſtiæ decoquat, & eum animum quẽ nos iuuandis alĩs præſtitimus, ipſe præſtet ſibi ſuocꝫ cõmodo. Sunt hæc quæ tractamus minutiſsima, fateor, ſed eius generis, ut minore propemodũ negocio magna illa tractari potuerint, quæ ſublimes Theologi magno ſupercilio, buccis typho crepantibus ſolent ἐκβαγωνίζεσθαι. Ad hæc, eiuſmodi, ut ob has munitiſsimas minutias, & illa maxima fuerint aliquoties excutiẽda. Minima ſunt, uerũ ob hęc minima, uidemus maximos etiã Theologos nõnunquã & labi inſigniter & hallucinari. Quemadmodum & locis aliquot indicauimus, non uti quenquam inſectemur (qui morbus ab opere Chriſtiano, imò à tota uita Chriſtiana quàm longiſsime debet abeſſe) ſed ut paucis exemplis citra cuiuſquã contumeliam adductis noſtram fidem lectori probemus, ne quis has ceu nugas cõtemnat, quandoquidem re uera iuxta Flacci dictum, hæ nugæ ſeria ducunt. *Horatius*

Cur in ciborũ apparatu tam moroſi ſumus, in cultu minimis etiam offendimur, in re pecuniaria nihil eſt tam minutum, cuius non habeatur ratio, in ſolis literis diuinis diſplicet hæc diligẽtia, placet neglectus? Vt ne dicam interim eam eſſe rei maieſtatem, ut nulla pars tam humilis eſſe poſſit, quæ ſit homini pio faſtidienda, imò quæ nõ reuerenter ac religioſe tractanda. Humi reptat, inquiunt, in uerbulis ac ſyllabis diſcruciatur. Cur ullum eius uerbum contemnendum ducimus, quem uerbi titulo colimus & adoramus? Præſertim cum ipſe ne minutiſſimum quidem Iota, aut apiculum in uanum abiturũ teſtatus ſit. Infima pars eſt, quam uocãt literam, ſed huic *Litera* ceu fundamẽto myſticus innititur ſenſus. Rudera ſunt, ſed his ruderibus admirandi illius ædificĩ moles auguſta fulcitur. Diuus Hieronymus eximios aliquot Græciæ ſcriptores taxat, quod hiſtorico contempto ſenſu, ſuo arbitratu maluerint in allegorĩs ludere: ſecꝫ ipſum deplorat, quod calidus adhuc iuuenta, prophetam Abdiam allegorice fuiſſet interpretatus, cuius neſciret hiſtoriam. Vt in uiliſsima concha precioſum latet margaritum, ut ſub friuola ſiliqua nobile tegitur granum, ut ſub arida minutacꝫ tunicula, tam miranda ſeminis uis latet: ita in uerbis, ut apparet plebeis, in ſyllabis, in ipſis denique literarum apiculis, ingentia diuinæ ſapientiæ myſteria condita ſunt. Qui miratur, cur ſpiritus ille diuinus ſuas opes his inuolucris tegere uoluerit, idem miretur, cur æterna ſapientia pauperis, humilis & contempti damnaticꝫ hominis perſonã aſſumpſerit. Vt hæc minuta ſciret diuus Hieronymus, nec Iudæum, eumcꝫ nocturnum aſpernatus eſt doctorem, nec ullum fugit laborẽ. Ob has minutias diuus Auguſtinus, iam epiſcopus, iam ſenex ad puero ſibi faſtiditas Græcas literas re- *Hieronymus* *Auguſtinus*

Origenes uersus est. Ob has Origenes, iam canus & senex ceu repuerascens ad He-
braeae linguae descendit elementa, Catonem etiam illum Romanum supe-
Ambrosius rās. Ad has minutias libēter alludit Ambrosius, resistit Hilarius. Has pas-
Hilarius sim excutit, in his pia curiositate philosophatur, ille nō ore tantum aureus
Io. Chrysosto- Chrysostomus. Et Cyrillus hunc secutus, grande mysterium ex articulo
mus
Cyrillus Graeco, id est unica literula ὁ, depromit, hinc uelut ineuitabile telum mutua
tur, quod torqueat in hęreticos. Vt ne dicā interim quod dum hęc ex pro
fesso curamus, illa tamē aliquoties obiter aperiuntur. etenim quemadmo-
dum qui sententias enarrant, coguntur aliquoties uerborū explicare ratio-
nem, ita nos dum in uerbis explicandis uersamur, cogimur interim & sen-
tentiarum uim aperire. Denicq; haec grauioribus orsis & coeptis iam olim
in Paulum cōmentarijs praeparamus. In quibus fortassis apparebit, utrū
iudicio, an casu ad has minutias descēderim. Sed age, fingat me qui uolet,
nihil aliud praestare potuisse, & uel ob ingenij tarditatem, & frigidum cir-
cum praecordia sanguinē, uel ob eruditionis inopiam, infimā hanc sum-
psisse prouinciam, tamen Christiani pectoris est, qualecunq; officium bo
ni consulere, quod pia sedulitate praestatur. CHRISTVS coniectum in
gazophylacium à paupercula quadrantē laudauit, rem per se uilissimam
animo aestimans offerētis. In re uehemēter praeclara, uel extrema functio
splendida est. In regijs, & qui uerrunt, & qui coquūt habētur honesti. Cae-
terum in domo dei, quae tandē functio fastidienda uideri potest? Nos ru-
dera cōportauimus, sed ad structuram templi dei. Alij locupletiores, ebur,
aurum, marmor, & gēmas addituri sunt. Nos uiam ante salebris ac lamis
molestam, industria nostra cōstrauimus, sed in qua deinde magni Theo-
logi cōmodius essedis ac mannis uectentur. Nos circi solum aequauimus,
in quo iam inoffensius praeclaras illas suae sapientiae pompas aedant. Nos
noualē antehac spinis ac lappis incōmodum sarculo repurgauimus, quo
facilius illi felicem exercent segetem. Nos campum aperuimus, amoliti
quae obstabant, in quo qui uolent posthac arcanas explicare literas, uel col
ludant liberius, uel congrediantur expeditius. Quibus uetus illa theologia
magis arridet, ij magnum habent adminiculum, quò nituntur eluctandi.
Rursus qui iuxta parabolam Euangelicā dicit, uetus uinum melius est, &
huius recentioris Theologiae studio ueterem negligit, habet is quoq; quo
sua quae mauult, certius ac fidelius tractet. Et ut nihil hinc accedat commo
ditatis, nihil certe perditurus est de suo, si haec accesserint ijs, qui malunt di
uinas literas è purissimis fontib⁹, cq; ex qualibuscūcq; riuulis ac lacunis hau
rire, toties aliunde aliò trāsfusis, ne dicam ungulis suum & asinorū pertur-
batis. Vt gratius est pomum, quod tuis manibus ex ipsa matre decerpseris
arbore, ut dulcior aqua, quā ex ipsa uena subscatentem hauseris, ut iucun-
dius uinū, quod ex eo deprompseris dolio in quo primū fuerat cōditum:
ita diuinae literae, nescio quid habent natiuae fragrantiae, nescio quid spirāt
suum ac genuinū, si eo sermone legātur, quo primū scripserunt ij, qui par-
tim

tim è ſacro illo ac cœleſti hauſerunt ore, partim eiuſdem afflati ſpiritu nobis tradiderunt. Si Chriſti ſermones extarent Hebraicis aut Syriacis, hoc eſt, ijſdem uerbis proditi quibus ille locutus eſt, cui non cordi foret in illis philoſophari, & non ſolum uerborum uim ac proprietatem, uerum ſingulos etiam apices excutere? Certe quod huic eſt proximum habemus & negligimus. Si quis oſtentet Chriſti ueſtem, aut pedis ueſtigium, procumbimus, adoramus, exoſculamur. Atqui ut uniuerſas illius ueſtes, & totam materne domus ſupellectilem proferas, nihil eſt quod Chriſtum expreſsius, efficacius, abſolutius, referat, exprimat, repræſentet, q̃ Euangeliſtarum & Apoſtolorũ literæ. Proinde ſi cui aut nõ licet, aut non libet, in his ſacris uerſari delicijs, certe ne obſtrepat, ne obturbet, ne inuideat meliora conãtibus. Amplectantur ipſi quod amant, habeant, fruantur. Nemo uetat. Nos illis hæc non ſcripſimus. Sed erunt è diuerſo quibus hæc admodũ pauca uideantur, & malint nihil cũ æditione uulgata conuenire. Verũ nõ hoc egimus ut ſermo politior eſſet, ſed ut emendatior ac dilucidior: nec erat hic in ſcyrpo, quod aiunt, quærendus nodus. Quin illud potius optãdum eſt omnibus, ut nihil uſquã ſit obuium in ſacris literis, quod hanc operã poſtulet. In Euangelijs, quoniã per ſe dilucidus ac prope ſemet explicans hiſtoriæ tenor ſimplici & inaffectato ſermone profluit, ne fieri quidẽ potuit, ut admodum multa uitiare potuerit, uel interpres uel librarius. Quanq̃ hæc ipſa, ſi quis ad ſummã expendat, nimiũ etiam multa ſunt, illic ubi nullum oportebat ſubeſſe ſcrupulũ. Cæterũ in epiſtolis Apoſtolicis ob ſermonis pariter & ſententiarũ obſcuritatem, plura neceſſe fuit immutare. Nos interim adnotãdi diligentiã ita moderati ſumus, ut nec ſuperſtitione moleſti, nec indiligẽtia diminuti uideremur. Rem autem omnẽ quàm potuimus pauciſsimis uerbis indicauimus magis quàm explicuimus, ne negocio ſuapte natura parum amœno, loquacitatis quoq̃ tædium adderemus. Pium eſt opus, Chriſtianũ eſt opus. Proinde te quæſo lector optime, ut tu quoq̃ uiciſsim pias aures, & Chriſtianũ pectus ad legẽdum adferas. Ne quis hæc eo animo in manus ſumat, quo fortaſsis ſumit noctes Gellianas aut Angeli Politiani miſcellanea, uidelicet quo neruos ingenij, uim eloquentiæ, & eruditionẽ retruſam uelut ad Lydium exigat lapidẽ. In re ſacra uerſamur, & in ea re, quæ ſimplicitate puritateq̃ potiſsimum eſt orbi commendata. In qua ridiculum ſit humanam eruditionẽ oſtentare uelle, impium humanam iactare eloquẽtiam, quam etiã ſi forſan adeſſet, diſsimulare conueniebat, ne quis merito poſsit obijcere τὸ ψῶ φακῆ μύρον. Simplici puroq̃ ſtudio tradidimus hæc Chriſtianis auribus, quo poſthac in ſacroſancta hac philoſophia, & plures uerſarentur, & lubẽtius, denicq̃ ut minore cum negocio, ita maiore cum fructu. Chriſtũ ipſum, quo teſte & adiutore molimur hæc, parum mihi propitium imprecor, niſi ex hiſce laboribus adeo nihil uenamur emolumẽti, ut magnã etiam certamq̃ rei pecuniarię iacturam ſcientes ac uolentes acceperimus. Porrò famę dulcedine tantum abeſt ut

est ut titillemur, ut ne nomen quidem nostrum fuerimus asscripturi, ni ueriti fuissemus, nec hac ratione operis minueretur utilitas: quod apud omnes suspecta res sit liber ἀνώνυμος. Nos ad utrunq; iuxta parati sumus, ut uel rationem reddamus si quid recte monuimus, uel ingenue confiteamur errorem, sicubi lapsi deprehēdimur. Homines sumus, & humani nihil alienum à nobis esse ducimus. Hoc igitur animo cum ego dederim hæc optime lector, fac ut tu quoq; simili accipias. Ea res utriq; nostrum commodo futura est. Nam & tu plus capies utilitatis, si libēter & candide quod donatur acceperis, & me mearum uigiliarum minus pœnitebit, si cognouero bonis usui fuisse. Quod si quis existet, uel adeo præfractus ac morosus, uel adeo durus & iniquus, ut nullis incantamentis deliniri queat, ab hoc certe uel precibus impetrare nitar, ut illud saltem æquitatis tribuat pijs studijs, quod tribunalia tribuunt parricidis & sacrilegis. Illic turpe iudicatur, si cognitionem anteuertant calculi, nec pronunciatur, nisi causa diligenter excussa. Legat prius ac inspiciat, deinde si uideatur, damnet ac reijciat. Superbum est de libro ferre sententiam, quem non intelligas, superbius & de eo quem ne legeris quidem. Vale lector quisquis es, quem etiam atque etiam rogo, ut si quid fructus è nostris excerpseris lucubrationibus, officij memor sicuti Christiano dignum est, me uicissim pijs uotis Christo commendes, à quo uno solidum laboris huius præmium expectamus.

Calculi ne cognitionem anteuertant

IN NOVVM TESTAMEN

TVM, PRIMVM AD GRAECAM VERITATEM, DEINDE AD uetuſtiſſimorũ Latinæ linguæ codicum fidem, poſtremo ad probatiſſimorũ ſcriptorum citationẽ & enarrationẽ quintum iam diligenter recognitũ, cumq; ſuis collatum fontibus, adnotationes DES. ERASMI ROTERODAMI, in quibus aperitur quibus locis noſtra uulgata æditio, cum Greçorũ uoluminibus, uel congruat, uel diſſonet, ubi deprauatior, ubi caſtigatior. Quod deprauatum erat, emendatur: quod obſcurum, explanatur: quod anceps & impeditum, expeditur: quod intollerabili ſolœciſmo fœdum, reſtituitur. Et non ſolum id agitur, ut caſtigata ſit lectio, ſed ne in poſterum quoq; facile deprauari poſſit.

VANGELIVM ſecundum Matthæum) Εὐαγγέλιον Greçe ſonat bonum nunciũ. Quanq; Homerus in Odyſſea hoc uerbo eſt uſus, pro prẽmio quod dari ſolet lætũ adferenti nunciũ. Igitur hiſtoriam euangelicam, nec prophetiam uocauit, nec aliud ſimile: ſed rem nouam, nouo uocabulo ſignauit, quemadmodum & Chriſtus apoſtolis uocabulum innouarat. *Euangelium quid Græcis*

Liber generationis) Nominatiuus eſt abſolute poſitus, ceu uice tituli. Nam Matthęus, & Marcus, pphetico more ingreſſi ſunt euangelicã hiſtoriam: ſiquidẽ prophetæ ſolent à titulo exordiri: Viſio Eſaię filij Amos. Et, Verba Hieremię filij Helciæ. Ita & Marcus: Initium euangelij Ieſu Chriſti. Quanq; uideo Herodotũ ad conſimilem modum ſuam exorſum hiſtoriam: Ἡροδότου ἁλικαρνασσῆος ἱστορίης ἀπόδεξις ἥδε: Et Lucianum libellum de Aſtrologia, Λουκιανοῦ περὶ τῆς ἀστρολογίης ἡ γραφή. Vt appareat gentis etiam fuiſſe cõſuetudinem. Quanquam hic titulus non eſt uniuerſi argumenti: nec enim complectitur ſummam hiſtoriæ euangelicæ, ſed initium ac fontem duntaxat. *Titulus initium libri, more prophetico*

Filij Dauid filij Abraham) υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ Ἀβραάμ. Græcus ſermo non nihil habet ambiguitatis: poteſt enim hic eſſe ſenſus, filij Dauid, qui Dauid fuit filius Abrahæ: Poteſt & ſic accipi, ut intelligatur Chriſtus eſſe filius utriuſq;. Porrò filiũ uocat nepotem: quemadmodum fratres uocant Hebræi, nõ ſolum ijſdem prognatos parentibus, ſed & aliãs ex eadem generis ſerie propagatos. Illud obiter adnotandũ, Matthæum genealogiæ recenſionem accommodaſſe, ijs quibus ſcripſit hoc euangeliũ. Scripſit enim Hebręis, nimirum ut creditur Hebraice, quorũ affectibus ſciebat fore gratiſſimũ, ſi perſpexiſſent Chriſtum eſſe filium Abraham ac Dauid, quorũ memoria apud illos erat ſacroſancta: & ad quos de Chriſto præceſſerat pollicitatio. Contrà Lucas, quia gentibus ſcripſit euangeliũ, ab Adam ad ipſum uſq; deum, porrigit genealogiæ ſeriem. ut intelligerent Chriſti gratiam, non ad Iudæos ſolum, ſed ad uniuerſum quoq; mortaliũ genus pertinere. Indicauit hoc & Chryſoſtomus. Porrò Dauid priorem nominat: nõ ſolum ob id quo cõmodius citraq; repetitionem genealogiæ ſeries texeretur, quam cauſam reddidit diuus Hieronymus: uerumetiam quod huius eſſet apud Hebræos & recentior, & celebrior memoria, quod adfert Chryſoſtomus. *Filij dicuntur omnes poſteri*

Chriſtus cur Abrahæ ac Dauid filius dictus

Genuit Iſaac.) ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Græcus interpres, quiſquis is fuit. Nam autore Hieronymo, conſtabat olim hoc euangeliũ à Matthæo ſcriptum Hebraice fuiſſe, quod tamen Chryſoſtomus non audet aſſeuerare: Sed dicitur, inquit, quod quamtumuis cõſtet, ego tamen malim extare quàm cõſtare. Etiam ſi ſunt qui putent à Ioanne uerſum in linguã Græcam. Etenim quantũ ipſe memoria cõſequor, nuſquam Hieronymus euidenter indicat ſe uidiſſe Matthæi euangeliũ Hebraice ſcriptum, maxime cum profiteatur ſe quatuor euangelia ad Græcam ueritatem emendaſſe, cumq; in hoc unum ſcripſerit cõmentaria. Tum quod in hoc euangelio non pauca citentur ex libris ueteris teſtamenti, quæ uideantur ab ipſis fontibus diſſidere. Vt uel hæc occaſio compulſura fuerit Hieronymũ, ad archetypum Matthæi confugere: maxime cum id alijs in locis frequenter, non admodum graui de cauſa ſoleat, gaudeatq; facere. Porrò quis ex Hebraico ſermone uerterit in Greçum, ne id quidem ullo modo cognitũ. Adeo uacabat illa ætas omni ambitione. Sed ut cœperã, quiſquis *Euangelium Matthæi an Hebraice ſcriptum*

fuit interpres, Hebraicis nominibus diligenter suos addidit articulos: ut quoniam barbari ca sunt uocabula, nec ulla casuū inflexione uariantur, lector hoc modo sexum & casum posset distinguere, τὸν Ἰσπὰκ, ἐκ τῆ Θάμαρ. Iam illud minutius uideri poterat, quàm ut admoneretur, nisi nunc potissimum in eo negocio uersaremur, uariare Græcos codices, in quibusdam addi ν. ἐφελκυστικὸν, in plerisq; non addi. ἐγγύνησε non ἐγγύνησεν. Siquidem Attici perpetuo addunt, siue sequatur cōsonans, siue uocalis, Iones contrà. Argumento est illud apud Aristophanem in Pluto, Καὶ μάντις, ὥς φασιν, σοφός. Etenim si φασὶ legas non cōstabit metri ratio. Posterioris exemplum est illud Homericū: ἀτίμησ' ἀρητῆρα, pro ἀτίμησεν ἀρητῆρα. Et quod passim est apud Græcos ἔδ' ὅτε pro ἔστ' ὅτε. Proinde nō est quod ea res magnopere moueat lectorem, siue reperiat additum ν, siue secus. Etiamsi nos cōmunem Græcorum linguam in hoc secuti sumus, addito ν, quoties sequitur uocalis, omisso quoties sequitur consonans: præsertim cum uideremus in hoc plerosq; Græcorū codices consentire.

N. ephelcticon

De Thamar.) ἐκ τῆ Θάμαρ. De Rahab ἐκ τῆ Ῥαχάβ. Mirum cur interpreti Latino magis placuerit præpositio de quàm ex. Quis enim dicitur genuisse aut suscepisse filium de illa, ac non potius ex illa? Non quod nesciam alicubi reperiri de, positum pro ex apud probatos autores. Verum & uitandum arbitror, quod est inusitatum: & stultum fuerit si quis putet hoc passim licere, quod uno aut altero loco sibi permisit scriptor aliquis. Quis enim ferat si quis dicat, Cognoui de literis tuis, cum Latine dicamus, Cognoui ex literis tuis. Cæterum Græci, quoniā non habent quo aspirent uocalē, nisi in principio dictionis, Hebraicam aspirationem ה, quomodo possunt exprimunt per χ, sic, רָחָב Ῥαχάβ. Et ad eundem modū hodieq; sonant Iudæi, sicuti narrant, Hispani eam literam. Certe Rachab scriptum comperi in bibliotheca illustrissimæ D. Margaretæ, fœminæ supra sexus modū, omni uirtutum genere cumulatæ, planeq; dignæ & Maximiliano patre, & Philippo fratre, & Carolo Cæsare, Ferdinandoq; nepotibus: quorū alterum eò felicitatis euexit fauor numinis, ut uix ab homine sit optanda maior felicitas: alter sic ornatus est omnibus heroicis, uereq; regijs dotibus, ut nulla possit accidere tam ingens fortuna, quæ ueris & proprijs illius bonis non uideatur inferior. Atq; utinam exemplum Margaretæ uel uiri imitentur, malintq; quod datur uacui temporis à negocijs, lectione bonorū uoluminū consumere, quàm lusibus aut inanibus fabulis terere. Codex est insignis, totus aureis conscriptus literis. Seruatur Mechliniæ, si quis forte uolet fidei meæ periculū facere. Indicauit & hoc Hieronymus alicubi. Theophylactus dubitare uidetur, an hęc fuerit Rhaab quæ exceperit exploratores Hebræos Hierichonte, sic enim loquitur, putant quidam.

Hebræam aspirationē Græci exprimūt per χ

Margareta Caroli Cæsaris amita

Dauid regem.) Interpres addidit articulum τὸν Βασιλέα, ueluti discernens eum ab alio quopiā Dauid, qui non fuerit rex, uel hoc agens, ut hic insignite rex intelligatur: cum alios multos reges cōmemoret, nulli tamen asscribens regij cognominis honorē. At mox cum Dauid repetit, inculcat ad eundem modum regis cognomen articulo præmisso, ut recentem illius ac celebrem apud Iudæos memoriam, tituli quoq; honore cōmendaret. Porrò si ideo addidit articulum, quod hic primus omnium rex fuerit eorum qui recensentur in genealogia, sufficiebat addere Βασιλέα, sine articulo.

Dauid cūr solus cognominetur rex

Ex ea quæ fuit Vriæ.) ἐκ τῆ τοῦ Οὐρίου, id est, Ex uxore Vriæ, siue ex ea quæ fuerat uxor Vriæ. Nā in huiusmodi Græcus articulus fungitur uice nominis quod subauditur. Cum autem paulopost uertat τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, filium Zebedæi: quemadmodum scriptum comperi in nonnullis exemplaribus: quæ tandem erat religio hic uertere uxorem Vriæ? Illud adnotandū, cur maluerit hac nota signare Bethsabee, quàm proprio uocabulo, siue quod res ipsa notior esset ipso mulieris nomine, siue quod ad mysterium Christi & ecclesiæ pertinebat, eius facti refricuisse memoriam.

Bersabeæ nomen cur non ponatur

In transmigratione Babylonis.) A nobis quidem satis percipitur sensus, sed quibus ex Hebræorū annalibus cognitum est Iudæorū gentem per Nabuchodonosor regem, Babylonem ductam fuisse captiuam, ac rursus per Esdram suis sedibus restitutam. Cæterum ex his uerbis, nihil aliud intelligi potest, quàm uel Babylonem ipsam aliquò demigrasse, uel Babylonē alios aliquò traduxisse, si transmigrationē usurpes actiue. Atqui sermonis usus in hoc adhibetur, ut per eum cognoscant, discantq; rem, ij quibus antea fuerat incognita nō ut agnoscamus, ac diuinemus, quod prius nouerāmus. Recte monet Fabius amphibo

logias

logias esse uitandas, quoad fieri potest, etiam si sensus nihil recipiat ambiguum: Veluti si quis dicat, Video struthiocamelum deglutire ferrum. Nec enim periculum est, ne ferrum deglutiat struthiocamelum. Id igitur multomagis cauendum, quoties aut anceps redditur sententia, aut absurda, aut nulla. De quo diligẽter admonet Augustinus libro de doctrina Christiana tertio. Verti poterat, Posteaq; demigratũ erat Babylonem, &, Cum demigrassent Babylonem, aut, posteaq; deducti fuerant Babylonem: si cui placet μετοικεῖν usurpare transitiue, aut, In demigratione Babylonica. Quanq; planius etiã erat in exilio seu captiuitate Babylonica, &, Post exilium aut captiuitatẽ Babylonicam. Siquidem euangelista, rei acerbitatem, uerbi lenitate temperauit, captiuitatem & exilium, demigrationem appellans μετοικεσίαν, quod conuenit & in eos qui sua sponte sedes ac domicilia mutãt. Et hoc quoq; tempus quod actum est apud Babylonios imputari in rationem genealogiæ putat Chrysostomus. Porrò transmigrandi uerbum est apud Suetonium in Tiberio Cæsare: tametsi demigrare Latinius est, quemadmodum idem dixit, transportauit, pro deportauit.

Amphibologia omnis uitanda

Transmigratio pro exilio

Iechonias genuit Salathiel.) Admonet diuus Hieronymus, si Iechonias hic ad finem superioris παραδιδόσθω referatur, in proxima non esse quatuordecim, sed tredecim duntaxat: Vnde putat hunc Iechoniam, qui est pater Salathiel non fuisse filium Iosiæ, quem in proxima serie penultimũ recensuit, sed illius Iechoniæ filium. Cæterum Iechoniam uocari, qui idem uocetur Iehoiachim: uerum patrem à filio distingui duabus literulis. Nam illum יְהוֹיָקִים Iehoiakim dici per ק &, ם, id est, per k & m: hunc יְהוֹיָכִין Iehoiachin per כ ch & ן n. Tametsi fatetur, hanc scripturæ differentiam apud Græcos, pariter ac Latinos scriptorum uitio, & longitudine tempo:ũ prorsus esse confusam: alioquin & בַּת־שֶׁבַע Bathscheba pro Betsabee dicendum, unde ne nos quidem quicq; ausi sumus immutare.

Iechonias idem Iehoiachim

Hebræa, longe aliter scribũtur à græce scribentibus

Virum Mariæ.) τὸν ἄνδρα μαρίας. Dicere poterat & æque Latine, & haud scio an uerecundius, maritum Mariæ. Etiam si non sim nescius, & apud Latinos inueniri uirum pro marito. Nam hæc affinitatis sunt nomina, non coitus. Quod si quis abhorret à uocabulo mariti, audiat Augustinũ ita loquentem libro aduersus Faustum xxiij. Primo, inquit, quia maritus eius fuerat, propter uirilem sexum potius honorãda persona. Neq; enim quia concubitu non permixtus, ideo non maritus. Porrò quæ Valla cauillatur hoc loco de Maria & Mariam, minutiora iudicaui, quàm ut his lectorem uoluerim onerare. Præsertim cum si qui forte requirant, ab illius commentarijs per nos olim æditis petere possint.

Vallæ annotationes

De qua natus est Iesus.) ἐξ ἧς ἐγεννήθη. Ex qua genitus fuit Iesus. Est enim passiuum eius uerbi, quod toties uertit genuit ἐγέννησεν. Nihil enim est quod quenquã moueat ille scrupulus, improprie dici gignere mulierem, cum idoneis argumentis declarauerit Valla, tum apud Græcos, tum apud Latinos gignere & gigni, tam mulieri competere, quàm uiro. Nec absre ridet hoc in loco quorundam inscitiam, qui uelut oraculum pronunciant discrimen inter has duas præpositiones, de & ex: quasi sic loquendum sit perpetuo, conceptus de spiritu sancto, natus ex Maria uirgine, cum apud Græcos eadem sit prępositio ἐκ, quam interpres suo arbitratu nunc de uertit, nunc ex, utcunq; uisum fuerit. Certe hic locus palàm refellit friuolam & commentitiam illorum distinctionem.

Gignit & mulier

Qui uocatur Christus.) ὁ λεγόμενος χριστός. Quoniam apud Hebræos plures fuerunt huius nominis, ut Iesus filius Naue, & Iesus sacerdos, idcirco cognomine addito discreuit à cæteris. Quanq; uideo doctos aliquot in hac esse sententia, ut existiment seruatoris nostri Iesu nomen nõnihil diuersum esse, à ducis Iesu & Iesu sacerdotis uocabulo, quod Hebræis scribitur יְהוֹשֻׁעַ Cæterũ nostri Iesu nomen ijsdem scribi literis, quibus olim ineffabile dei nomen signabatur, interposita una duntaxat consonante Sin. Quod utinã tam doceri possit solidis argumentis, quàm dictu plausibile est & gratiosum auribus Christianorũ. Optarim equidem uel hanc unam ob causam extare euangelium Matthæi uerbis & literis Hebraicis scriptum. Quod si esset, nil negocij foret, hanc de nomine Iesu opinionem, uel refellere, uel astruere. Porrò Christus Græce unctum significat, quo uocabulo Hebræi signant regem: quod apud illos inungi soleant, qui regni susciperent honorẽ, atq; hoc nomine suũ illum nimium iam diu expectatum appellãt מָשִׁיחַ Messiah Hebræi, uno uocabulo, simul & regis & sacerdotis dignitatem explicantes. Nam utriq; cõmunis est unctio, & utraq; dignitas uni cõpetit Christo. Illud tametsi leuiculũ est, tamen obiter admonuisse, non absre

Christus Græce, Messiah Hebraice, unctus Latine

Christe non Crisie pronunciandum

fuerit, clericorũ uulgus in templis primam Christi syllabam exilem sonare, hoc est, per cappa, non per chi: ut quoties Christum uocandi casu cõpellãt, cristas alloqui uideantur, non Christum. Atqui non offenditur ille barbarismis, fateor, at idem non delinitur. Detur sanè uenia, ijs qui per inscitiam simpliciter errauerint, at si iure optimo tantum honoris defert ecclesia huic nomini, ut eo pronunciato, corpus inflectat, caput aperiat, genua curuet, qui sit piæ mentis, non grauabitur, opinor tantillum operæ sumere, ut uoces illas sacrosanctas quantũ in ipso est, integre, & emendate pronũciet. Et sicuti Christianæ mãsuetudinis est, non acerbius insectari, conuicijs ue percellere simpliciter errantium imperitiam, nec in huiusmodi leuiculis erratis atroces mouere tragœdias: ita rursus Christianæ simplicitatis est, eruditiorũ monitis libẽter obsequi. Alioqui si quis admonitus obstinate persistat in erratis, ac monitorẽ cui gratiã debeat, ultro rideat & incessat: atq; id denicq; postulet, ut illi secum errent potius, hoc est, ut uidentes cæcum sequantur errantem, citius quàm ipse errorẽ mutet, quis non intelligit quantũ hic absit ab illa Christiana simplicitate, cui uenia debeatur? Et si deus odit fastuosam peritiam, quantopere tandem credimus illum auersari supercilio sam & intractabilẽ inscitiam? Nõ ferant ipsi, si quis pro Petro Phetrum, aut pro Philippo Pilipphum appellet: nec aliam ob causam id nõ ferant, nisi quia sic ipsi non soleant loqui. Et tamen in ijs, in quibus fœdior est lapsus, admoneri se non patiuntur.

Omnes generationes.) πᾶσαι γενεαί. Græca uox πᾶς anceps est ad omne, ad quidlibet et ad uniuersum, unde hic magis quadrabat uniuerso, quandoquidẽ significat rei summa.

Generationes quatuordecim.) Origenes in commentarijs quos scripsit in epistolam ad Romanos, et diuus Hilarius in expositione canonis in Matthæum, indicant à Dauid, usq; ad id temporis, quo deducti sunt Babylonem, non quatuordecim, sed septemdecim, deprehendi generationes: idq; neq; mẽdacio, neq; negligentiæ uitio, sed consulto factum, ut tres in medio generationes præteritæ fuerint. Nam iuxta Matthæũ Ioras genuit Oziam, cum is quartus ab illo sit. Siquidem ut refertur libro Regum quarto, Ioras genuit Ozochiam, Ozochias Ioan, Ioas Amasiam, Amasias Oziam, quem eundem nonnunq; & Azariam uocant. Origenes contemnit literam, idq; facit suo more. Hilarius ideo putat præteritas, quod Ioras ex gentili fœmina suscepisset Ozochiam. Præterea quia per prophetam erat prædictum, non sessurum in throno regni Israëlis, usq; ad quartam generationem, labem ethnici generis, euangelista uoluit abolere silentio. Sed hęc ad institutum proprie non pertinent, præsertim cum consentiant omniũ Græcorũ & Latinorũ exemplaria. Nam quod scribit Hilarius in quibusdã inueniri codicibus, de Regum libris sentit opinor. Verũ hac de re diligentius tractat diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Illud expendat diligens lector, qui conueniat hic euangelistam offensum fuisse quorundam impietate, cum ante Ruth posuerit & uxorem Uriæ, & Rahab scelere nobiles fœminas.

Cur in genealogia præteriti quidam.

Genealogia seruatoris quosdã prætermittit

Christi autem generatio.) ἡ γέννησις. Mea sententia rectius erat natiuitas quàm generatio uel ob id quo uitaretur amphibologia: etiam si nobis nõ est ambiguum. Alioqui generatio non solum ad nascentem, uerumetiam ad generantem pertinet. Et Latinius erat, Sic habebat quàm sic erat, sensu nihil immutato. Leuiculum est, quod in Græcis codicibus habetur Iesu Christi, τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. Suspicor autem additum Iesu, uel à scriba, uel ex consuetudine recitationis ecclesiasticæ. Nam neque Chrysostomus quicquam attingit de nomine Iesu, cum de Christo, hoc est Messia, faciat mentionem. Et ad contextũ sermonis non perinde congruit additum Iesu nomen. Sic enim habet: Et à trãsmigratione Babylonis usque ad Christum generationes quatuordecim. Christi autem generatio sic erat. Repetitur uox Christi è proximo. Eleganter autem hac ceu præfatiuncula excitauit auditoris animũ, rem inauditam ac prodigiosam narraturus.

Generatio uox ambigua

Iesu nomen additum uidetur

Cum esset desponsata.) Deest apud nos coniunctio γάρ, id est, enim. μνηστευθείσης γάρ. Quanquam ea nihil habet momenti, nisi quod narrationẽ cum pollicitatione præcedenti connectit. Est autem apud Græcos uox ei rei quam declarat accõmodatior, magisq; peculiaris. Siquidem illi μνηστῆρας uocãt, qui puellæ nuptias ambiunt, qui Latinis dicũtur proci. Et μνηστεύειν tradere sponsam proco.

γάρ particula connectens orationem

Mater Iesu Maria.) Mater eius est Græce. Nam Christi paulo ante meminit, ne uideatur de alio quopiam ordiri sermonem, τῆς μητρὸς αὐτοῦ. Atque ita scriptum legitur in per-

uetustis

uetustis Latinorũ exemplaribus, nominatim in duobus, quæ mihi in secũda recognitione aderant, Paulino & Corsendoncensi. Itidem in aureo codice Margaretæ, consentientibus quatuor uetustissimis exemplaribus, quæ nobis præbuit collegium diui Donatiani Brugis. Et ad eum modum citat Origenes in homilia, quæ uulgo legitur in cultu ecclesiastico, uarijs nominibus explicans uim eius pronominis eius. Neq; secus legit Chrysostomus homilia in Matthæum quarta, cumq; hoc Theophylactus. *Exemplaria uetustissima*

Priusquam cõuenirent.) πρὶν ἢ συνελθεῖν. Verecunde significat cõiunctionem uxoris & mariti. Alioqui conueniunt potius qui cõcordant, aut qui in eundem congregant̃ locum. Congredi tamen & congressum legimus pro consuetudine mariti & uxoris. Quanquã & coire quondam uerbum uerecundũ, postea factum est usurpatione parum castum. Eos uero qui ex hoc loco sumũt ansam insaniendi, ut dicant Mariam postea more uulgari fœminarũ peperisse filios, abunde refellit Hieronymus scribens aduersus Heluidium, et Chrysostomus hunc edisserens locũ. Deniq; suffragatur et Laurentius exemplis aliquot ex ethnicorum quoq; libris in medium adductis. Nam id additum est ab euangelista, non ut quod secutũ esset significaret, sed ut inusitatæ rei miraculũ aperiret. Perinde quasi dicat aliquis, iudices de causa pronunciasse priusquã causam cognoscerent: cũ iuxta solennem morem prius audiant iudices quàm ferant sententiã. Qui sic loquitur, nõ hoc sentit, iudices cognouisse causam, posteaq̃ tulerint sententiã. Vt igitur illic priusquã causam cognoscerent, nihil aliud est quàm non cognita causa, & citra causæ cognitionem: ita hic priusquã coirent, nihil aliud est, quàm sine congressu connubiali, siue absq; coitu. Cæterũ ut res est gesta, ita narrat euangelista, non ut ipse nouerat. Nondum intelligebat Ioseph mysteriũ: grauidam uidet: congressum non intercessisse nouit, & idcirco nõdum euangelista pronunciat uirgineum esse conceptũ, donec angelum id aperientem producit. Quis enim hominũ suspicaretur, mulierem è spiritu cœlesti concepisse fœtum humanũ? Sed minus offendiculi habiturus erat sermo, si uertisset per præteritũ tempus, Priusq̃ conuenissent, siue ut nos uertimus, priusquã congressi fuissent. Siquidem mollius est, priusquã cognouissent causam, damnauerũt reum, quàm priusq̃ cognoscerẽt. Iam enim magis uidetur cognitio sequutura. *Conuenire pro coire* *Heluidianorum error* *Priusquam quomodo accipiendum*

Inuenta est in utero habens.) εὑρέθη. Cur non potius deprehensa est, aut certe reperta? Nam inuenimus quod quærimus, Deprehendimus, quod latebat, præsertim in flagitijs. Reperimus, uel casu obuia, uel præter spem oblata. Porrò participiũ ἔχουσα uice uerbi infiniti positum est. Deprehensa est habens, pro eo quod est, Deprehensa est habere. Annotauit super hoc uerbo nõnihil & Chrysostomus homilia quarta, significans id reperiri, quod nouum præter spem, ac pręter expectationem compertum sit. Mirum est autem quam ob causam interpretem Latinũ delectauerit ea περίφρασις, In utero habens, pro grauida, siue prægnante: cum hæc non solum idem significent, sed & uerecundius. Nam ferre uterum dicunt Latini. Quanq̃ enim in utero habere Græcis eleganter & usitate dicitur, at Latinis non itidem. Proinde Matthęus, aut huius interpres Græcus eleganter dixit, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Quandoquidẽ Athenęus libro Dipnosophistarũ decimo scribit hunc in modum de Ischomacho mimo: Καὶ πτωχῆς τινὸς τῆς γαστέρος πονούσης, ἐπεὶ ὁ ἰατρὸς ἐπυνθάνετο, μὴ ἐν γαστρὶ ἔχει, πῶσ γε εἶπεν, τριταία μὴ βεβρωκυῖα, id est, Et cum pauperculæ cuidam doleret uterus, ac medicus interrogasset, num in utero haberet, qui possit, inquit, cũ triduo nihil ederit. Cauillũ in hoc est, quod cũ medicus sentiret, num grauida esset mulier, mimus ex ambiguo sumpsit ansam iocãdi. Item Herodotus libro 3. scribit Cambysen regem Persarũ, aduersus sororem & eandem uxorẽ θυμωθέντα ὑπὸ πηδῆσαι αὐτῇ ἐχούσῃ ἐν γαστρὶ καὶ ἐκτρώσασαν ἀφθανεῖν, id est, cõmotum irruisse in eam quum esset in utero habens, ac aborsu facto mortuam esse. Verũ de hoc mox paulo plura dicemus. *Inuenire, reperire, deprehendere, parum eleganter positum* *Iocus mimi ex Athenæo*

De spiritu sancto.) ἐκ πνεύματος ἁγίου, id est, è spiritu sancto. Nihil est enim quod nos moueat factitia quorundam differentia, Quanquam hic quoq;, loco uiri positus est spiritus sanctus. Siquidem lector audiens illam cum marito non fuisse congressam, et iam ferre uterum, statim cogitaturus erat, ex quo igitur alio uiro? Proinde mox excludit hanc cogitationem, non ex uiro, inquiens, sed ex spiritu sancto. Illud perpendat uelim, prudens, ac uigilans lector, num hoc loco locus sit distinctioni diui Augustini, quam tradidit libro de natura boni, quem scripsit aduersus Manichæos capite uicesimo sexto. Ex aliquo recte *Ex & de quid differant*

dici, quicquid de illo sit, at non retrorsum. Ex deo siquidem omnia sunt, uelut ab autore, at non de deo, quod res conditæ, non sint participes substantiæ diuinæ. Sed humanus ille fœtus, quatenus erat humanus, iuxta prædictam distinctionem accommodatius, opinor, dicetur è spiritu sancto, quàm de spiritu sancto. Certe apud Græcos eadem est præpositio, quam nos nunc de, uertimus, nunc ex.

Cum esset uir iustus.) δίκαιος ὤν. Quoniam Græcus sententiam extulit per participium, liberũ nobis reliquit, addere coniunctionẽ, quæ cõmodissime faceret ad sensum. Sed hæc uox cum, magis aliquoties sonat aduersum quiddam. Vt cum sis pauper, tamen fastu turges. At hic ceu causam adducit, cur noluerit illam traducere, quod iustus esset. Quasi dixisset, Ioseph eo quod esset uir iustus noluit eam infamare. Mire uero iustum uocat, ob id, quod in ius trahere noluerit, neq; punire quod lex punire iubet. Iustum autem uocat, non ob unam uirtutem, quæ prima est inter quatuor morales, sed ob absolutam omnibus numeris probitatem. Sic Aristoteles in Ethicis, Iustitia, inquit, in sese uirtutem amplectitur omnem, & ἀδικίαν pro quouis peccato usurpant sacræ literæ. Subnotauit hoc Chrysostomus. Nam prorsus raræ cuiusdam ac prodigiosæ probitatis erat, cum sponsæ tumentem uterum, & indubitata cõceptus signa uideret, nec expostulare cum uxore, nec queri apud affines, nec zelotypia discruciari, nec in ius ire, & ad pœnam rapere, sed suos æstus apud se duntaxat premere: tantum in animo secum de secreto diuortio cogitare. Grauidam uidebat & mysterium, ut dixi, nondum nouerat, quod mox ab angelo discit.

Iustus pro bono

ἀδικίαν pro omni peccato

Nollet eam traducere.) παραδειγματίσαι. Illud demiror hoc loco, qui factum sit, ut interpreti Latino, sermonis politiem aliâs negligere solito, tam elegans uerbum in mentem uenerit. Nam ad uerbum uertendum erat exemplificare, siue per periphrasim, exemplum facere. Siquidem elegantior usus huius uerbi fuit in causa, ut celebres aliquot Theologi lapsi sint hoc loco. Quorũ de numero est haud aspernãdus theologus Petrus Lombardus ψευδώνυμος eius operis, quod uocant Sententiarũ: quem arbitror equidem & probum fuisse uirum, & ut illa ferebat ætas, eruditum. Atq; utinam illius labor tam feliciter cessisset orbi Christiano, quàm ab illo susceptus est pio studio. Siquidem apparet illum hoc egisse, ut se mel collectis quæ ad rem pertinebant, quæstiones omnes excluderet. Sed ea res in diuersum exijt. Videmus enim ex eo opere, nunquam finiendarum quæstionum, nõ examina, sed maria prorupisse. Is in quarto sententiarũ libro semel atq; iterum sic usurpat hoc uerbum, quasi tum sponsus traducat sponsam, cum rem habuerit cum illa. Sic enim habet distinctione uigesima septima: Quidam tamen asserunt uerum coniugiũ non contrahi ante traductionem & carnalem copulam, nec uere esse coniuges aliquos, nisi intercedat commixtio sexus. Rursum aliquanto post: Sed quia nondum traducta, nec res uxoria interceserat, id est, concubitus coniugalis. Satis autem arbitror liquere Petrum Lombardum, coniunctionem &, accipere interpretatiue, Alioqui si traducere dixit pro eo quod est sponsam in domum sponsi deducere, Coitus intercedere potest sine hac deductione, nec statim cognoscitur quæ deducta est, Exemplũ est mater domini Iesu. Et hodie quum sponsa est admodum puella, mos est ut sponsus in unis ædibus annũ unum habitet cum sponsæ parentibus. Haud tamen inficior, traducere natiuo significatu esse alicunde aliò ducere, quemadmodum Demea Terentianus, traduci iubet & matrem et omnem familiam, Verum ibi Terentius non est usus uerbo connubiali, nec uerisimile est hunc autorem imitatum fuisse Terentium, sed quoniam tantum Latine nouit, nec id exacte, quod in euangelio legerat, noluit eam traducere, interpretatus est noluit cum ea rem habere, quia cogitabat diuortiũ. Nec̃ me fugit, quosdam sic hinc elabi uelle, ut dicant traductionẽ hic accipi pro consensu ad cohabitandũ, quod aliquanto etiam est absurdius, Perinde quasi quis refellens eum qui diceret cucurbitã significare tergum asini, neget significare tergũ ipsum, sed clitellas tergo impositas. Quod si traductio est consensus ad cohabitandũ, cur is separatur à reliquis officijs coniugũ: aut quod erit coniugiũ sine consensu domesticæ consuetudinis? Denicq; cum hic cõsensus sit mutuus, traductio tam sponsæ tribuetur quàm sponso. Quis autẽ unquam legit traduci sponsum? Iam ubi apud iurecõsultos de matrimonio tractantes fit mentio traductionis? Quod si cõtendant sponsam traduci, cũ in ędes sponsi deducit, iam Iosephus & Maria iunctim in unis ędibus habitabãt, imò Maria in ędibus Ioseph sponsi sui habitabat.

Petrus Lombardus notatus

Traductionem nõ recte accipi pro consensu ad cohabitandum

Id quod

Id quod clare testatur Chrysostomus homília in Matthæũ quarta, addens íd ueteri consue tudine receptũ, ut sponsæ in sponsorũ ædibus haberentur. Et aliquanto inferius in eadem homília. Neq; enim, inquit, expellere de domo uoluit, sed à se tacite dimittere. Expellere de domo uocat traducere, quod id citra infamiã sponsæ fieri nõ posset, maxime cum esset gra uida. Proinde res satis indicat, Petrum Lombardũ, aut alium quem is secutus est autorem, ex hoc loco sumpsisse occasionẽ erroris, qui intellexerit Ioseph ob suspicionẽ adulterij no luisse coitu cõfirmare matrimoniũ. Pudendus quidem lapsus, præsertim in ijs, qui se totius orbis doctores profiteantur, sed ætati magis imputandus quàm homini. Quid enim poterat eo seculo, quo prorsus extincta lingua Græca, maxima ex parte & Latina, Literis Hebraícis plusquã sepultis, obliteratis omnibus fermè uetustis scriptoribus, si quid erat explicandum ad Isidorũ uelut ad sacram ancoram confugiebatur: quem idem secutus Metropolis interpretatur à μέτρον mensura, & πόλις ciuitas, quũ Græce sit μητρόπολις, & Acolytos, siue ut ego sanè legendum arbitror, acoluthos, sic enim Græci famulos à corpore uocant, interpretatur ceroferarios, aliaq; cõsimília: nisi quod magis arbitror, hæc à recentioribus assuta, qui ferè mos est, præsertim in hoc scripti genere. Quin & illud demiror, quis indicauerit Nicolao Lyrensi, traducere idẽ esse quod propalare. Sic enim interpretat. Et in glossa quam uocant ordinariã adiecit nescio quis, Pro traducere Græci habent propalare: perinde quasi propalare, Græca uox sit. Hugo Cardinalis traducere interpretat in damnũ suum ducere. Quanq; multis argumentis colligere licet, temporũ illorum pleroscq; scriptores, Græcorum etiam cõmentarijs adiutos fuisse, qui tum ferè quomodocunq; uersi fuerant in Latinũ sermonem, ut suis indicabimus locis. Alioqui qui potuit Thomas diuinare ex ea translatione quid sentiret Aristoteles, quã nec ipse fuerat Aristoteles intellecturus, etiam si Romane cal luisset? Neq; uero damno, quod aliorũ monumẽtis adiuti sint. Illud demiror, cur ceu data opera, cælent eorũ nomina per quos profecerant. Magis aũt, cur libri quoq; suppressi sint, unde decerpserant. Verũ hæc aliâs. Coaceruator sententiarũ uidetur hallucinatus ex uerbis Hieronymi, qui locum præsentem edisserens, scribit in hunc modũ: Si quis fornicariæ coniungitur, unum corpus efficitur. Et in lege scriptũ est, Non solum reos, sed & conscios criminũ, obnoxios esse peccato. Quasi Ioseph ideo noluerit Mariam traducere, hoc est cõiungi cum ea, quod adulteram iudicaret, ne fieret unũ corpus cum ea. Atqui non illic agit Hieronymus de coniunctione cõnubiali, sed causam aperit, cur Ioseph uir iustus, noluerit illam accusare, & populi fabulam reddere, quod palàm testant ea quæ mox cõsequuntur. Nempe hęc. Sed hoc testimoniũ Mariæ est, quod Ioseph sciens illius castitatẽ, & admirans quod euenerat, cælat silentio, cuius mysteriũ nesciebat. Est aũt uarius usus apud Latinos huius uerbi, traducere. Verum ut nullus elegantior, ita nec rarior alius, quàm cum significat promulgare quempiam, & in publicum uulgi sermonem efferre. Sic enim Martialis:

Rideris, multoq; magis traduceris Afer,
Quàm nudus medio si spatiere foro.

Et arbiter Petronius, Neue traducere uelitis tot amicorũ consilia secreta, quæ uix mille homines nouerũt, hoc est, ne uelitis in uulgus efferre. Appositè usus est hoc uerbo Seneca in epistola ad Lucilliũ centesima: Volo luxuriam obiurgari, libidinem traduci, impotentiam frangi. Quoniam enim libido latebris gaudet, ac lucem hominumq; conspectum fugitat, optat ut traducatur hic morbus, quo uel pudoris remedio sanetur. Translatum apparet ab ijs, qui quo cõspicui sint omnibus, per celeberrima urbis loca producũtur, id quod uictis, aut facinoris alicuius damnatis ignominiæ causa fieri solet. Ita Liuius libro ab urbe condita secundo, Vos omnibus ciuibus, peregrinis populis spectaculo abeuntes fuisse, uestras coniuges, uestros liberos traductos per ora hominũ. Vtitur in eundem sensum Tranquillus in Vespasiano. Diuus Chrysostomus hunc edisserens locum apertissimè uim indicat huius uerbi cum ait: Non solum noluit eam damnare, sed ne publicare quidem. Nam hoc uerbo usus est interpres Chrysostomi, quũ pro damnare sit κολάσαι, pro publicare παραδειγματίσαι. Rursum idem uerbum traducere, in iudiciũ trahere: item publicare, & in iudicium tradere interpretat. Nec ab hoc multũ abhorret Hilarius, qui παραδίγματίσαι, putat esse legũ exemplũ ædere in quempiã. Sic enim ait in expositione canonis, quem cõposuit in Matthæũ: Quia iustus ipse nollet in eam lege decerni. Quin libro Numerorũ cap. xxv.

Isidorus notatus
Metropolis
Acoluthi
Aristoteles miserè uersus olim
Traducere quid sit Latinis

quod noſtra habet ædítio: Tolle cunctos príncipes populi, & ſuſpende eos cõtra ſolem in patíbulis, Díuus Auguſtínus iuxta illíus regionis ædítionẽ legít hunc ín modum: Oſtenta domíno duces populí cõtra ſolem. Cæterum quod ílle uertít, Oſtenta, Græcus uerterat παραδειγμάτισον, uelut ín exemplũ æde, quo cæteri hoc exemplo terreãtur. Idem hunc ípſum adducẽs locum epíſtola 54. pro traducere legít, díuulgare. Quín & díuus Ambroſius enarrans pſalmũ, Beatí ímmaculatí, ſermone ſeptímo palàm à nobís ſtat, ſcribẽs hũc ín modũ: Quia íuſtus ſeípſum accuſare malít, quàm alíum deformare. Deníq; de Ioſeph, cuí deſponſata erat María mater domíní ſcríptũ eſt, Quod cum eam grauem utero uídíſſet, cum eſſet íuſtus, noluít eam traducere: et utíq; nullum adhuc audíerat oraculum. Itaq; non ſolum ab ultionís atrocítate, ſed etiã ab accuſationís ſeueritate íuſtí alíena perſona eſt: potiuſq; ducit, ſuam remíſſionẽ accuſarí, quod non índícauerít, quàm alíenũ crímen arguere. Atq; hís omníbus conſentiens Theophylactus Bulgarienſis epíſcopus, Græcus ínterpres nouí teſtamenti παραδειγματίσαι ínquit τοῦτ' ἔστι φανερῶσαι καὶ κολάζεσθαι, id eſt, palàm facere ac punire. Deníq; eſt quídẽ anceps latína uox, ſíquidem nõnunq; traducit quí ín díuerſam ducit partem, ſic enim uſurpauít, tum Cícero, tum Suetonius. Atquí Græca uox non patítur, ut huc confugíamus. Sed ob moroſos quoſdam díutius ínmoror hís euíncendís, quàm erudítus lector laturus ſit. Senſus ígitur eſt, Cum Ioſeph eſſet uír probus, uíderetq; ſponſam gra-

Ioſeph cur uoluerit Mariam dimittere

uídam, nec tamen mores eíus paterentur, ut poſſet adulterĩũ credere, cælandum eſſe duxit, quod admírabatur. Quanq; reperío Theophylactũ ín hac eſſe ſentẽtía, ut dícat Ioſeph ob íd clanculũ uoluíſſe díuertere, quod ſe íudícaret índignũ conſuetudíne coníugís, quæ iam è ſpíritu cœleſtí concepíſſet. Verum hæc interpretatio coactíor eſt. Nam ſí complexím legas, Reperta eſt, nímírum ab Ioſeph, ín utero habens è ſpíritu ſancto, ut ſit ſenſus: Iam tum fuíſſe compertũ Ioſeph, quod ſponſa conceperat nõ ex ullo uíro, ſed è ſpíritu, quorſum poſtea opus fuit angelo, quí moneret ín ſomnís? Porrò cũ hanc addit cauſam, cur tímere non debeat, Quod ením ín ea natum eſt, de ſpíritu ſancto eſt, ſatís índícat metum Ioſeph, non è reuerentía, ſed uel è ſuſpícione, quod non ueritus eſt dícere Chryſoſtomus: uel certe ex admiratione fuíſſe profectum. Alioquí ex ſermone angelí magís debuerat tímere, certíor factus de myſterío cœleſtí. Quod ſí cuí durius dictum uídetur Ioſeph quicq; addubitaſſe de caſtítate Maríæ, ís audíat Auguſtínũ durius etíam loquentem ín epíſtola 54. ad Macedonium: Vnde Ioſeph, ínquiens, cuí mater domíní fuerat deſponſata, cũ eam cõperíſſet eſſe prægnantem, cui ſe nouerat non eſſe cõmíxtum, & ob hoc níhil alíud quàm adulteram credídiſſet, punírí tamen eam noluít, nec approbator flagitíj fuít. Item Ambroſius de inſtitutione uírgínís. Quíd autẽ, ínquit, præiudícat Maríæ, ſí cœleſtís conſilíj myſterium Ioſeph non íntellexít, & putauít uírgínem non eſſe, quam prægnantẽ uíderet? Vſus eſt traducendí uerbo duobus in locís díuus Paulus apoſtolus, ín epíſtola ad Coloſſenſes cap. ſecundo, καὶ ἐκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παῤῥησίᾳ, id eſt, Expolíans príncipatus & poteſtates traduxít confídenter. Quod uícti ſoleant ín tríumphís circũduci, palamq; oſtendí populo. Et ín epí. ad Hebræos cap. ſexto: ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας, Interpres proxímo loco uertít traduxít, híc uertít oſtẽtuí habentes. Quan-

δειγματίζειν & παραδειγματίζειν

quam mihi ſanè nonnihil ínteresſe uídetur ínter δειγματίζειν & παραδειγματίζειν, Síquidem δειγματίζειν eſt ſímplíciter exempli cauſa oſtendere, παραδειγματίζειν ob prępoſitionem addítam, ín malam partem ſonat. Etíam ſí utrunq; deducítur à δεῖγμα, quod eſt exemplum, & δεῖγμα à δείκνυω deductum eſt, quod eſt oſtendo.

Occulte dímittere.) ἀπολύσαι Græcís ambíguũ eſt uerbum. Dímittímus exercítũ ínſtructum: dímíttítur ſenatus: dímíttítur concío, cum unícuíq; poteſtas fit quò uelít abeundí. Dímittímus & amícũ uolentẽ proficíſcí. At hoc loco Latínius ſímul et apertíus erat amítte-

Dimittere pro repudiare

re à ſe, ſíue repudíare, ſíue díuortíũ cũ ea facere (Id enim ſenſit euangeliſta) idq; clanculũ, quod palàm non poſſet citra periculũ ſímul & ínfamíã uxoris. Etíamſí me non fugít, apud Suetoníũ dímiſſam dící, quæ ſit repudíata. Neq; par eſt quenq; offendí, ceu duríore uerbo repudíandí, cum Hilarius eruditus íuxta ac pius autor, nõ ueritus ſit uti duríore. Sic enim aít exponens canonẽ Matthæí: Volentí eam abíjcere. Id nímírũ atrocíus eſt q; repudíare.

In ſomnís.) κατ' ὄναρ, id eſt, per ſomnium. Quanq; ſenſum eleganter expreſſit ínterpres. Nam quod ín ſomnís apparet, per ſomnium appareat neceſſe eſt. Nec eſt apud Græcos

Apparuit

Apparuit Ioseph, sed apparuit illi. Certe ei legitur, in emendationibus nostris, nominatim in aureo Codice. Nam liceat interim hac nota significare librum, quem diximus esse in aulica bibliotheca Mechliniæ.

Accipere Mariam coniugem.) παραλαβεῖν, id est, adiungere in consuetudinē uitæ. Iam enim acceperat, sed diuortiū meditabatur. Rursus interpres abhorruit à uocabulo uxoris, cum euangelista non uereatur Ioseph patrem uocare Iesu. Certe diuus Hieronymus uxorem legit, non coniugem. Id quod & interpretatio illius declarat. Excusat enim uxores in diuinis literis aliquoties dici quæ sponsæ sint. Alioqui Græci sponsam appellant νύμφην. Porrò γυνὴ Græcis nunc uxorem sonat, nunc quamcūq; mulierē. Chrysostomus homilia in Matthęum quinta, indicat nomen hoc parum competere in uirginem, sed tamē crebro tributum ab euangelistis quo mysterium cælarent, & arcerent stupri suspicionem.

Accipere παραλαβεῖν melius adiungere

Quod enim in ea natum.) τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθέν, id est, genitum. Sic enim appellat id quod conceptū est in utero, & nondum enatum. Natum enim dicitur etiam id, quod quo cūq; modo cœpit esse. Nos tamen conceptū uertere maluimus, ne quem torqueret sermo minus usitatus. Porrò natum hic positum pro conceptum fatetur & indicat diuus Augustinus libro primo quæstionum in Genesin. Et Tertullianus libro de carne Christi. Nam ex hoc loco insanus Valentinus dicebat Christum natum per uirginem non ex uirgine, quū paulo superius Matthæus non abhorruerit ab hac præpositione, Ioseph genuit Iacob uirum Mariæ, ex qua natus est Iesus.

Natum pro conceptum

Valentinus ait Christū natum per uirginem nō ex uirgine

De spiritu sancto.) ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου, id est, è spiritu sancto est, siue ut nos uertimus, A spiritu sancto profectum est: ut autorem indicet præpositio. Iam diximus, quod recentiores aliquot Theologi, ingens mysterium subesse uolunt in hisce præpositionibus ex & de: cum apud Græcos eadem sit præpositio, apud nos diuersa, tantum quia libuit interpreti, qui frequenter affectat uarietatem, ubi nihil opus.

De & ex apud Græcos eadem

Pariet autem filium.) Annotauit Chrysostomus, nō esse dictum, Pariet tibi filium, quēadmodum solet dici patribus: Et tamen dictum est, Vocabis nomē eius Iesum: quod autoritas imponendi nominis soleat esse penes maritum. Id tametsi uidetur à suscepto negocio alienius, tamē admonere uisum est, quod ad tuendā lectionis integritatē pertinere uideret.

Et uocabis nomen eius Iesum.) Vel hic refelli potest Iudæorū nostræ tempestatis uæsania, qui uolunt Christo diuersum fuisse nomen, à nomine ducis Iosue, & Iosue sacerdotis. Certum est enim יֵשַׁע, siue additis duabus literis Vau & He יְשׁוּעָה Hebræis sonare salutem. Et angelus uocabuli rationē exponens, Ipse enim, inquit, saluū faciet populū suum. Id quod annotauit et Hieronymus. Et diuus Chrysostomus homilia prima testatur in ipso statim euangelij frontispicio: Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, studio ab euangelista additum Christi cognomen, ut eo discerneretur à duce Iosue. Rursum additum, Filij Dauid, quod ille Iosue de tribu Dauid non fuerit. Porrò si nomen erat diuersum, quorsum attinent hæ notæ, nomen à nomine secernentes? Cæterum Latinius erat, A peccatis suis, quàm eorum. Verū interpres, opinor, uitauit amphibologiam: sed dum uitat hoc incommodum, in aliud incidit incōmodum. Neq; uero periculum erat ne quis acciperet Iesum liberasse suos Iudæos à suis ipsius peccatis. Medium erat à peccatis ipsorum.

Iesu seruatoris nomen idem esse cū nomine Iosue ducis

Per prophetam dicentem.) Sermo Græcus bifariam accipi potest. Altero modo sic, ut impleretur, quod dictum erat à domino, qui loquutus est per prophetam. Altero sic, Vt impleretur, quod dictum erat à domino per os prophetæ, cuius hæc sunt uerba, Hæc amphibologia Græcis hinc nascitur, quod utraq; præpositio ὑπὸ & διὰ, id est, à & per, eundem nominis casum ascisciunt. τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος. Verum posterior sensus mihi magis probatur, quod uideam hanc sermonis figurā solennem esse sacris literis, quoties aliena uerba recitant. Id quod Latini faciunt per, inquit, & inquam. Iam uerbum impleretur, pro perficeretur, ut ignotum est Latinis auribus, nisi cum sentimus addi quod deerat rei consummandæ, ita ex Hebræi sermonis proprietate relictum est. Quod genus permulta licebit in apostolorum literis animaduertere.

Amphibologia triplex

Implere, pro perficere

Ecce uirgo.) ἰδοὺ ἡ παρθένος. Apud prophetam Hebræum nomen est, non בְּתוּלָה Bethula, quod proprie uirginē significat, & intactam uiro, sed עַלְמָה alma siue alama, quod puellam siue adolescentulam significat. Hoc ætatis est nomen, illud integritatis. Cæterum

Alma quid Hebræis

Hieronymus

Hieronymus negat usquã inueniri in ueteri testamento uocabulum alma, nisi de uirgine. Certe Genesis capite xxiiij. Rebeccam adhuc uirginem alma uocat. Et deuteronomij capite xxij. lex punit raptorẽ alma, id est, puellæ, haud dubium quin de uirgine sentiens, quẽ locum adducit & Origenes aduersus Celsum. Proinde Septuaginta uocem hanc interpretati sunt ἡ παρθένος, id est, uirgo, cæteris licet omnibus puellam interpretantibus. Quanq; apud Hebræos uox est anceps, ut quæ tum puellam significet, tum absconditã, quod עַלְמָה alam Hebræis sonet, abscondit. Vnde quod in titulo noni psalmi positum est עַל־מוּת pro quo cæteri interpretes transtulerunt pro adolescentia, Septuaginta transtulerunt, Pro absconditis: ut alma non solum uirginem significet, sed κατ' ἐπίτασιν uirginem absconditam, & à uirorum conspectu seclusam. Qui mos & hodie ferè manet Italis. Quin & punica lingua, quam nonnulli uolunt ab Hebræis ortam, alma uirgo dicitur. Nam quod adiecit Hieronymus, Latinis quoq; quod sanctum sit almum dici, ioco uerius quàm serio locutus uidetur. Neque enim si in tot milibus uocum una aut altera casu conueniat, continuo uideri debet linguarũ cõmertio fuisse factum. Necq; tamen alma uocabulũ competit in quamuis uirginem, potest enim & anus esse, sed in eam uirginem duntaxat, quæ puella sit, & iam nubilis, ac nondum nupta, hoc est cognita uiro. Verum si cum contentiosis agatur, quantumuis constet alma significare uirginem, non tamen euincemus ex his uerbis uirginem fuisse quæ conceperit. Sic enim de infantula liceat loqui, Hæc pariet liberos, at non protinus pariet infantula. Verum cum ceu nouum signum polliceatur deus, quid noui fuerat, si quæ prius erat uirgo, postea congressa uiro, conciperet ac pareret, id quod est omnium cõmune? Postremo nec illud arbitror negligendum, non dictum esse simpliciter παρθένος, sed ἡ παρθένος: Vt non de quauis uirgine possit accipi, quod nihil erat monstri, sed certa quæpiam: ut insignis uirgo denotetur, quæ sit paritura. Proinde uertendum erat: Ecce uirgo illa concipiet. Ad quem modum nos locis aliquot articuli uim expressimus. Et הָ apud Hebræos hoc loco præpositum articuli uim habet.

Virgo illa

In utero habebit.) ἐν γαστρὶ ἕξει, pro eo quod est, Grauida siue prægnans erit. Nam apud Esaiam cap. vij. unde locus hic citatus est, הָרָה habetur, quod diuus Hieronymus concipiet uertit, cum tamen Hebræa uox hic uideatur esse præsentis temporis. Cæterum diuus Hieronymus hunc enarrans locum legisse uidetur ἔχει præsentis temporis, non ἕξει futuri: quasi propheta ceu rem futuram prædixerit, & ob id scripserit, accipiet, Euangelista respexerit ad id quod iam erat factum. Eaq; gratia scripserit habet. Quod uerbum tametsi præsentis sit temporis, tamen respondet uerbo præteriti temporis. Neque enim aliud pollet, habet in utero quàm concepit. Ostendit Hieronymus simile quiddam factum à Paulo qui cum adducat testimonium psalmi sexagesimi septimi: Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, accipiet dona in hominibus, Accipiet futuri temporis uerbum, uertit in dedit. Atqui haud scio an hic locum habeat illa Hieronymi excusatio, quod quæ propheta prædixerat futura, hic narrat facta, cum Matthæus ipsum prophetam adducat suis uerbis loquentem: Vt impleretur, inquit, quod dictum fuerat à domino per prophetam ita loquentem. Postremo si euangelista narrat id quod gestum est, non dicendum erat habet in utero, sed habuit. Iam enim Maria desierat esse grauida. Hi nodi non uideo qui possint explicari, nisi succurrat Hebræi sermonis proprietas, quem quisquis ignorat, multis in locis aut hæreat, aut impingat necesse est. Hic quoque locus argumentum præbet, hanc æditionem qua uulgo utimur, tum nec in usu fuisse Hieronymo, nec ab illo castigatam. Nam si usus fuisset, legisset & hic habet: Si castigasset, haberemus quod ille probat, ac sequitur. Verum, ut pace Hieronymi dicam, cur magis respexit huc, in habebit quàm in pariet, ubi tempus futurum relinquitur? Aut quid peractum est Paulo, postea quàm mutauit (accipiet) in dedit, cum duxit præteriti temporis uerbum maneat? Nam si prophetæ scribentis tempus respicias, nondum Christus ascenderat in altum, neque captiuam duxerat captiuitatem. Hæc attingere uisum est, quo præberem eruditis, ac studiosis qualemcunq; uestigandi occasionem. Sed interim in mentem uenit, hunc quoque locum deprauate legi in commentarijs huius loci. Nam sciolus aliquis, audiens fieri mentionem futuri, mutauit accepit in accipiet. Accipiet dona in hominibus, quum & iuxta Septuaginta sit ἔλαβεν, & iuxta ueritatem Hebraicam similiter uerterit Hieronymus.

Excusa Hieronymi annotatio

Nec

Nec aliter citat hunc locum Epist. ad Ephesios, capite quarto. Non animaduertit autē rationem futuri temporis, non esse in uoce uerbi, sed in re. Nam qui accepit elargienda nondum elargitus est, ut quæ cōcepit, nondum peperit. Similis error quendam impulit, ut hoc loco mihi grauem moueret tragœdiam. Non grauabor autem & hoc indicare lectori pio, locū hunc in cōmentarijs Hieronymi, in omnibus quæ uiderim exemplaribus, haberi de- *Emendatus in*
prauatū, etiam in hac, quantū licuit elaboratissima æditione Basilien si. Lectio restituetur *Hieronymo*
ad hunc modum. Sed propheta quia futura prædicit, significat quid futurum sit, & scribit *locus*
accipiet. Euangelista quia non de futuro, sed de præterito narrat historiā, mutauit accipiet, & posuit habet. Qui enim habet, nequaq; accepturus est. Certe ex hac clausula: Qui enim habet, nequaq; accepturus est, palàm est Hieronymū legisse habet, nō habebit. Idem mendum esse uidetur in cōmentarijs quibus enarrat septimum caput Esaiæ.

Et uocabitur nomen eius.) καλέσουσιν, id est, Vocabunt, nō uocabitur. Atq; ita scriptum *Vocabunt non*
comperitur in antiquissimis simul & emendatissimis Latinorum exemplaribus. Quin & *uocabitur*
Hieronymus cōmentariorum in Esaiam libro tertio, & illud adnotauit, euangelistā nonnihil immutasse de uerbis huius prophetiæ: quippe qui pro וְקָרָאתָ, quod Hebræis sonat & uocabis in masculino, siue uocabit in fœmininо, ut referatur ad ipsam quæ peperit uirginem, uocabunt mutarit. Nam uocabunt legit & Origenes, testimonio hoc utens aduersus Celsum. Et Chrysostomus clarissime testatur uocabunt esse legendū, homilia quinta. Sed uocabunt, inquit, ponens multitudinis numero Matthęus respexit populi personam, cuius illa uox est, Nobiscum deus, nimirum sibi gratulantis de tali partu. Qua de re nonnihil etiam meminit Theophylactus Bulgarien sis episcopus, Græcus interpres etiam si re- *Theophylactus*
centior, haud aspernandus tamen, Emanuel autem Hebræis sonat, nobiscum deus. Nam עִמָּנוּ nobiscum אֵל deus, עִמָּנוּאֵל nobiscum deus. Cæterum, quod est interpretatū, quoniam inusitatior est sermo, nec amphibologia carens, nos periphrasi maluimus reddere, Quod si quis interpretetur, sonat nobiscum deus.

Exurgens autem Ioseph.) διεγερθεὶς, id est, experrectus, siue expergefactus, aut excitatus. Quanquàm huius uerbi usus ad tria solet accommodari, ad eum qui surgit, qui reuiuiscit, & qui expergiscitur.

Et accepit coniugem.) Hoc est adiunxit sibi. Pugnat enim παραλαμβάνειν cum eo quod est ἀπολύσαι, id est, reijcere. Sic enim usus est & diuus Paulus scribens ad Romanos: τὸν δὲ ἀσθενοῦντα πίστει, προσλαμβάνεσθε, id est, Eum qui infirmus est fide, ne reijcite, sed admittite, & adiungite uobis.

Filium suum primogenitum.) τὸν πρωτότοκον. Græcus articulus fauere uidetur Heluidianis, qui sic additur, quasi distinguat hunc filium à cæteris, sed magis accipiendus interpretatiue, pro eo quod est qui est primogenitus: ut intelligas eundem illum filium, de quo prius est locutus, & quem è spiritu dixit conceptū. Eadem de causa addidit αὐτῆ, id est, suū. Alioqui quæ mulier parit alienum filium? ut interim sileam de mysterio, quod subest in uocabulo primogeniti. Cęterum quod ait, Donec peperit, Latinius erat, donec peperisset. Ex *Donec quomodo*
his quoq; uerbis Heluidiani uenantur erroris sui patrocinium, haud animaduertentes He- *accipiendum*
braei sermonis proprietatem. Ad eundem modum legis de coruo emisso Geneseos cap. viij. qui egrediebatur, & non reuertebatur donec siccarentur aquæ super terrā: cum significet auem nunquā fuisse reuersam. Quanq; hac de re superius item nonnihil attigimus. Porrò quū extra cōtrouersiam sit hic ἐγίνωσκεν uerecundiæ causa positū pro coijt cum ea, coactū ac frigidum est quod quidam cōmenti sunt, ante partum non cognouit quantæ dignitatis esset, post partum uisis miraculis cognouit illam esse toto mundo superiorem.

EX CAPITE SECVNDO.

CVm ergo natus esset.) Græci codices, autem habent, non ergo. τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος, id est, Nato autem Iesu, atq; ita legit Chrysostomus, quanq; refragantibus antiquis exemplaribus Latinis. Neq; magni refert ad sententiam.

In Bethlehem Iudæ.) Iudææ legendum arbitror, non Iudæ, suffragantibus uetustissimis exemplaribus nostris. Siquidem Iuda hominis nomen est, Iudæa regionis. ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Cæterum obscuri uiculi nomen, quo magis agnosceretur addito regionis uocabulo illustrauit. Est enim Bethlehem oppidulum situm in tribu

Iuda

Iuda, unde Iudæa dicta est, haud procul ab Hierosolymis. Solemus autē regionis nomen addere, etiam discernendi gratia, uelut Antiochiam Palęstinæ, quod altera sit eiusdem nominis in Asia, id quod hic quoq; locū habet. Siquidē alteram esse Bethlehem in Galilæa,

Bethlehem duæ

indicat liber Iosue, quemadmodū autor est Hieronymus in suis cōmentarijs, ac rursus enarrans quintū Michææ caput. Scribit enim hunc in modum: Pulchre autem dicitur in Bethlehem Iuda, ad distinctionem eius Bethlehem, quæ in Galilæa sita est: sicut in eodem Iesu uolumine repperi. Consimiliter deprauatū est quod paulo post sequitur: In Bethlehē Iudæ pro Iudææ. Hieronymus tamen arbitratur librariorū errore factum, quod scriptum sit Iu-

Expensa opinio Hieronymi

dææ pro Iuda: cum in Michæa legatur Iuda, usus hoc argumento, quod nō sit altera Bethlehem aliarum gentium, sed in Iudæa duæ sint, altera in tribu Iuda, altera in Galilæa. Consentiunt quidem exemplaria, quæ uiderim, tum Græcorum tum Latinorū cum opinione Hieronymi: licet argumentum illius refelli poterat, quod ille Iudęam pro uniuersa regione accipit, quæ duodecim tribus complectitur: cum Iudæa proprie dicenda sit pars Iuda &

Iudæa duas tribus complectitur

Beniamin. Quod si quis contendat, Iudæam non usurpari, nisi pro uniuersa Iudæorum regione, is protinus ex ipsius Matthæi refelletur autoritate, qui paulo post scribit in hunc modum: Cum audisset Archelaū regnare in Iudæa, loco Herodis patris sui, timuit illuc abire, sed oraculo admonitus in somnis, secessit in parteis Galilææ. Nam qui consistet, eū fugisse è Iudæa, & Galilæam adisse, si & Galilæa Iudææ pars est. Etenim si Hieronymo creditur, gentium Galilæa, erat in sorte tribus Neptalim, altera in tribu Zabulon. Cæterum quod Origenes libro πρὸς ἀρχῶν quarto sic diuidit totam gentem ab Hieroboam filio Nabath sectam in duas partes, ut decem tribus quibus ipse imperabat, dicerentur Israël, cæteræ uero duæ Beniamitica, & ea quæ ex regio genere Dauid duxit originem sit Iuda: quibus semper iuncta fuit tribus Leuitica, unde sacerdotes legebantur: quicquid autem locorum hæc natio acceperat à deo, cōmuni uocabulo dici Iudæam: ut in genere uerum sit, certe non uidetur perpetuò uerum. Sed hæc ad sensum Euangelistæ perpusillū habent momenti. Proinde siue Iuda legamus, siue Iudææ, non est quod aliquis digladietur, cum sensus sit idem: & constet olim etiam Iudææ scriptum fuisse in uulgatis exemplaribus. Certe in uaticinio prophetæ, quod mox adducetur, Iuda legitur non Iudææ, magno consensu codicum, tum Græcorū, tum Latinorū. Ad hęc Hebræis peculiare est, hominis uocabulum usurpare pro gente seu loco. Cæterum בֵּית לֶחֶם Bethlehem Hebræis sonat domum panis, לֶחֶם lehem panis, בֵּיתּ domus, יְהוּדִי Iudæus cōfitens: quo nomine nunc indigni sunt, qui Christum pertinacissime pernegant. Bethlehem ab Hieronymo in locis Hebraicis, ciuitas dicitur Dauid, quæ eadem dicta est Ephrata. Abest ab Aelia sex M. P. ad plagam meridianam. Idem enarrans 5. Michææ caput, paruum uiculum appellat, sed ad reliquarū ciuitatū comparationem. Nam & Lucæ capite secundo πόλις dicitur. Addam & illud: Si Hieronymus uidisset Hebraicum Euangeliū, ut creditur à Matthęo scriptum, nō opinaretur hic corrupte legi Iudææ pro Iuda, sed ex illius autoritate planè pronunciaret. Porrò quod magi nominantur: nemo maleficas artes, quas uulgo magicas dicimus somniet. Siquidē quos Græci

Magi qui

sophos aut philosophos, Chaldæi magos uocant, ut testatur & diuus Hieronymus in Danielem. Illud minutius, quod παρεγένοντο, id est, accesserūt, uertit uenerunt: Venerunt Hierosolymam, dicentes. Nomen urbis apud Græcos ferè neutro genere pronunciatur ἱεροσόλυμα & σόλυμα: populus ipse Hierosolymi dicūtur, masculino genere, numero multitudinis,

Hierosolyma. um, & Hierosolyma, solymæ

quemadmodū & Solymi. Semel dūtaxat, quod equidem meminerim, Hierosolymā lego, idq; apud Cornelium Tacitum libro Augustæ historiæ xxi. Solymos, inquit, carminibus Homeri celebratam gentem, cōditam urbem Hierosolymā nomine suo fecisse, plurimi autores consentiūt. Verum haud scio an hic appositiue usurparit Hierosolymā, quemadmodum Iuuenalis in Satyris: Interpres legum Solymarum, Suetonius in Tito Vespasiano: Cuius breui compos, & ad perdomandam Iudęam relictus, nouissima Hierosolymorū oppugnatione, &c. Quanq; autem hoc leuius esse duco, quàm ut ea gratia quisquā cum alio digladietur, tamen quoniā ita reperio scriptum ab ipsis, ut opinor, euangelistis, quomodo sæpius obuium est apud probatos autores, præsertim apud Tacitum eo, quem modo citauimus, libro, nos sequi maluimus. Nonnunq; placuit periphrasis, utpote mollior, ac diluci dior, sicuti mox: Et tota Hierosolymorum urbs.

Qui

Articulus additus

Qui natus est.) ὁ τεχθεὶς, non γενηθεὶς. Participium est à uerbo pario, quasi dicas partus est. Nos uim articuli cupientes exprimere, uertimus: Vbi est ille qui natus fuit, uel est rex Iudæorum? Et rursum in stella apposuit articulum, αὐτὸ τὸν ἀστέρα. Vt certam stellam intelligas, & non quamlibet, sed eximiam.

Et uenimus.) Venimus prima acuta pronunciandum est, utpote præteriti temporis ἤλθομεν. Quod ego minutius esse ducerem quàm ut admoneretur, nisi passim audirem multos in hoc & ambigere, & errare. Proinde nos uertimus accessimus. Ad hæc:

Venimus adorare.) Græcanice dixit magis quàm Latine, uenimus ut adoremus, siue ad adorandũ. Minutius & illud, quod ἀκούσας participiũ præteriti temporis uertit audiens. Rectius erat, cum audisset, siue ut nos uertimus, auditis autem his Herodes. Ad hæc, quod hic in pronominis casu uariant Græca exẽplaria, dum in nõnullis legitur προσκυνῆσαι αὐτῷ in alijs προσκυνῆσαι αὐτόν, non est quod quenquã moueat, quod uerbum προσκυνεῖν, apud Græcos autores utriq; casui iunctũ reperiatur. Id exemplis quoq; docerem, ni per se clarũ esset. Præterea quod omnis Hierosolyma poëtice magis quàm historice, pro tota dixerit Hierosolyma: nec id citra uitium amphibologiæ, quasi plures sint Hierosolymæ. Rursum quod fecit in ἀκούσας, idem fecit in συναγαγών. Verum hæc quoniam leuicula sunt, & ad sensum non ita multum habent momenti, non est animus passim admonere.

προσκυνεῖν & dandi & accusandi casum admittit

Principes sacerdotum.) ἀρχιερεῖς, id est, primarios sacerdotes, quos aliâs sæpe uertit, põtifices: & nos alicubi sequuti sumus, quod uereremur ne non ferrent aures Christianorũ, si dixissem, pontifices maximos, more Latinorũ. Alioqui princeps sacerdotum esse possit, qui ipse non sit sacerdos.

ἀρχιερεὺς quem aliâs pontificem uertit

Et tu Bethlehem.) Testimoniũ hoc sumptum est ex Michææ capite quinto. Diuus Hieronymus ingenue fatetur, id quod refertur à Matthæo, neque cum æditione Septuaginta, neq; cum Hebraica ueritate per omnia conuenire: siue quia uoluerit Euangelista studiose referre, sicut ab illis fuit responsum, ut ostenderet scribarum & pharisæorum in diuina scriptura negligentiam: siue iuxta quorundam opinionem, quod ipsi Euangelistæ testimonia huiusmodi non è libris deprompserint, sed memoriæ fidentes, ita ut fit, lapsi sint: quandoquidem deprehẽditur aliquoties in sensibus quoq; nõnulla diuersitas, ut uerba prudentes neglexerint. Atq; hic sanè ne quis offendi possit infirmior, aut etiam morosior, non grauabor ipsa Hieronymi uerba subscribere ex huius loci cõmẽtarijs. Quod inquit, testimoniũ nec Hebraico, nec septuaginta interpretibus conuenire, me quoq; tacente perspicuum est, & arbitror Matthæum uolentem arguere, scribarum & sacerdotum erga diuinæ scripturę lectionem, negligentiam, sic etiam posuisse, ut ab eis dictum est. Sunt autem qui asserunt, in omnibus penè testimonijs, quæ de ueteri testamento sumuntur, istiusmodi inesse errorẽ ut aut ordo mutetur, aut uerba, & interdum sensus quoq; ipse diuersus sit, uel apostolis, uel euangelistis, non ex libro carpentibus testimonia, sed memoriæ credentibus, quæ nonnunquã fallitur. Hactenus Hieronymi uerba recẽsuimus. Apparet autem hoc loco uirum eruditissimũ magnis fuisse constrictum angustijs, unde uix explicare sese potuerit. Nam prior illa ratio, quam suo nomine refert, ut cum sanctissimi uiri pace dixerim, coactior uidetur & affectatior. Primum enim id quod sequitur, Sic enim scriptum est per prophetam non minus cõmode potest ad Euangelistæ quàm ad pharisæorũ personam referri. Deinde nusq; reperire licet, pharisęos & scribas in hoc notatos, quod legẽ ignorarent, sed quod ambitione, & auaricia corrupti, uidentes nõ uiderent. Etenim iurisperitus rogatus à Christo, quid legeret de magno mandato, respondet incontanter: Diliges dominũ deum tuum &c. & ille approbato illius responso: Hoc fac, inquit, & uiues. Porrò Sadducæis dictũ est, Non intelligẽtes scripturas. Arbitror autẽ eundem esse locum qui narratur Lucæ decimo, Matthæi uigesimo secundo, & Marci duodecimo: apud Lucam Iurisperitus interroganti domino respondet, apud Matthæum dominus respondet, quemadmodũ & apud Marcum. Sed ipse Marcus præbet ansam soluendæ dissonantiæ, apud hunc enim scriba repetit et approbans domini responsum uelut interpretatur. Apud Matthæum uero fit mentio pharisæorum qui per legisperitum proponunt quæstionem. Iam altera defensio, quam aliorum nomine recenset Hieronymus, aliquanto etiam est durior: uidelicet memoria lapsos Euangelistas, sæpenumero dissentire uerbis ab Hebræo, nonnunq; & sensibus. Et hanc senten-

Pensitata Hieronymi opinio

Dissensio LXX ab Hebræo

Lucæ 10

An lapsi sint alicubi memoria euangelistæ

tiam ita refert aliorum titulo, ut tamen non insectetur uelut impiam. Notauit hunc locum idem Hieronymus in libello ad Pammachiũ de optimo genere interpretandi, palàm ostendens Euangelistam non solum uerbis dissidere à prophetæ uerbis, uerũetiam sensum prorsus esse contrariũ. Nam quod est in Hebræo. Paruulus es in milibus Iuda, & Septuaginta uerterunt: Modicus es ut sis in milibus Iuda, Euangelista dixit: Nequaquam minima es in milibus Iuda. Et tamen prophetæ sensum magis approbare uidetur Hieronymus, ostendens eum consentire cum uerbis diui Pauli: Elegit infirma mundi deus, ut cõfundat fortia. Atq; hunc locum ita claudit Hieronymus: Hęc replico, non ut Euangelistas arguam falsitatis, hoc quippe impiorũ est, Celsi, Porphyrij, Iuliani, sed ut reprehensores meos arguam imperitiæ, & impetrem ab eis ueniam, ut concedant mihi in simplici epistola, quod in scripturis sanctis, uelint, nolint, apostolis concessuri sunt. Hactenus Hieronymus. Certe Hieronymus non id postulat sibi concedi, ut sensum reddat contrarium, sed ut alijs uerbis eandem efferat sententiã. At in Euangelista fatetur sensum prorsus esse pugnantẽ cum sensu prophetæ. Quod si conceditur Euangelistæ, multo magis ignoscendum sit Hieronymo. At falsitatis crimen abominatur in Euangelistis, τὸ μνημικὸν ἁμάρτημα non item. Neq; enim continuo forte uacillet totius scripturæ sacræ autoritas, sicubi uarient, uel in uerbis, uel in sensu, modo summa constet earum rerum de quibus agitur, & unde cardo pendet nostræ salutis. Vt enim spiritus ille diuinus mentium apostolicarũ moderator, passus est suos ignorare quędam, & labi, errareq; alicubi iudicio siue affectu, nõ solum nullo incõmodo Euangelij, sed hunc etiam ipsum errorem uertit in adiumentũ nostræ fidei: ita fieri potuit, ut sic temperarit organum apostolicæ memoriæ, ut etiam si quid humano more fugisset, id non solum non deroget fidei diuinæ scripturæ, uerũetiam fidem arroget, apud eos, qui alioqui de composito scriptum calumniari poterant. Quod genus sit, si nomen pro nomine sit positum, id quod alicubi factum fatetur Hieronymus: aut si quid non suo narretur ordine, in quo sæpenumero torquentur ueteres interpretes. Et Hieronymus in præfatione cõmentariorum, quos scripsit in Matthæum, testatur Marcum ea quæ audiuit à Petro, iuxta fidem gestorum retulisse potius quàm ordine. Spiritus ille cœlestis totum hoc salutis nostræ mysterium arcanis consilijs & abstrusis humano ingenio rationibus moderatus est. Neq; nostræ facultatis est, neque Christianæ modestiæ, quibus modis suum negocium temperarit præscribere. Solus Christus dictus est ueritas, unus ille caruit omni errore. Adfuit spiritus diuinus & diuo Cypriano, ut est probabile, & tamen quædam illius reijciuntur ab orthodoxis: adfuit & Hieronymo, reijciuntur & huius nonnulla: adfuit Augustino, atque ipse quædam sua recantauit. Prima quidem autoritas debetur apostolis & Euãgelistis: sed fieri potuit, ut Christus occulto nobis consilio, quiddam humanũ in his quoq; residere uoluerit, perspiciens hoc ipsum ad humani generis restitutionem conducere. Poterat suos semel omni ignorantia, omni liberare errore, at iuxta Augustinũ, & post acceptum spiritum sanctum deliquit Petrus, & ita deliquit, ut à Paulo meruerit acriter obiurgari. Dissentit à Barnaba Paulus, quod fieri non potuit, nisi alterutro errante. Quod si prorsus existimemus labefactari scripturæ totius autoritatem, si uel leuissimus error usquam insit, certe plusquam probabile est, in omnibus exemplaribus, quibus nũc utitur ecclesia catholica, nullum esse tam emendatum, cui non uel casus, uel studium alicuius, mendi nonnihil asperserit. Iam si placet superior ratiocinatio, aut hoc planè negandum est, aut labascet uniuersa fides diuinæ scripturæ. Atq; hæc dixerim optime lector, non quod huius sententiæ uelim uel autor esse, uel patronus, sed si qui forte sunt, qui putent huiusmodi nodos, quos aliquot nectit Hieronymus, explicari non posse, ne protinus sic interpretentur, ob unũ aut alterum uerbulum, labefactandam totius scripturæ sacræ autoritatem, iniquiores erga sacros libros, quàm erga prophanos. Grauis autor est Suetonius, etiam si in uno, aut altero loco lapsus esse comperiatur. Quod suffugium si non recipitur, equidem malo credere, uel apud Hebræos, uel apud nos locum esse deprauatum, aut si quid mutatum est diuino consilio mutatum in melius: aut denicq; scripturã quidem esse synceram, sed nostram imbecillitatẽ non assequi mysterium. Illud repetam, si Hieronymo fuisset Euangelium Matthæi scriptũ Hebraice, hoc sanè loco testimoniũ illius adduxisset. Quanc̃q autem impudens uideri possit, si nos conemur explicare nodum, quem Hieronymus ipse nõ explicat, explicaturus haud dubie

Excusa quædam Hieronymi

Errarũt & apostoli, ut homines, at non in ijs, quæ ad salutẽ nostram pertinebant

Spiritus non semper agit in sanctis

Euangelium Hebraice scriptum an uiderit Hieronymus

dubie, si potuisset: tamen illud secum perpendat uelim lector pius ac diligens, num hac ratione possit ex his angustijs emergi, ut dicamus, subito in medio sermone personam cõmutatam, quod aliâs quoq; factum animaduertimus in sacris literis. Imaginemurq; prophetę uerba sic recitari, uel à pharisæis, uel ab euangelista, ut de suo nonnihil admisceat, quod tamen haud quaq; aduersetur sensui prophetiæ. Siquidem cũ propheta sentiret antea Bethlehem humilem, contemptamq; fuisse præ cæteris Iudæ ciuitatibus, tamen futurũ, ut eiusmodi partu ædito, superet omnes felicitate, celebritateq;: quod à propheta dictũ erat, tacuit Euangelista, quod sensit explicuit, non ad id tempus respiciens, quo hæc scripsit propheta, sed ad sua tempora, quibus ædito Iesu, desijt esse minima Bethlehẽ, ac maxima cœpit esse. Perinde quasi dixisset: Quod olim prædictum est à uate, fore ut ex omnium minima, fieres omniũ maxima, id iam contigit. Adijciam & illud, quo lectori copiosiorem cõmentandi materiam suppeditem. Haud scio an per hyperbolen dictũ accipi possit: Nequaq; minima es in principibus Iuda, ut quã uehementer humilem intelligi uoluit, negaret uel minimam esse inter principes, perinde ac si extremę notæ hominẽ, negemus esse in hominũ numero: & quemadmodũ Paulus supra modum contempta, uocat ea quæ non sunt. Subindicat et tale quiddam diuus Hieronymus Michææ locum enarrans: Et tantis, inquit, milibus comparata, uix paruus es uiculus. Hæc uisum est in mediũ afferre, partim quo liberũ sit lectori sequi, quod maxime probandũ existimarit, partim ut ex his aliquid forte succurrat melius, ut solent alia ex alijs in mentem uenire studiosis. Septuaginta uerterunt ad hunc modum: καὶ σὺ Βηθλεὲμ οἶκος ἐφραθᾶ ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν Ιούδα, ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τοῦ Ισραήλ, id est, Et tu Bethlehem domus Ephrata, nequaq; minima es, ut sis in milibus Iuda. Ex te mihi egredietur, ut sit in principẽ Israël, etiamsi in Aldina æditione deest ἥκιστα, aut ὀλιγωστὸς, si uera refert Hieronymus. Hebraica hunc in modum transtulit Hieronymus: Et tu Bethlehẽ Ephratha, paruulus in milibus es Iuda: ex te mihi egredietur, qui sit dominator in Israël. Cæterũ quod Latine dicitur paruulus, Hebræis צָעִיר non simpliciter paruulum significat, sed aduleſcentulũ & iuuenculũ. Vnde & in psalmo: Aduleſcentulus sum ego, & contemptus. Pro aduleſcentulo est צָעִיר. Ad hæc notat Hieronymus eandem ciuitatulã Bethlehem, quæ sita est in regione Ephrata, nunc uendicari sorti Iudæ, nunc Simeonis, nunc Beniamin. Porrò Ephrata אֶפְרָתָה Hebræis sonat furorẽ, siue καρποφόρον, id est, frugiferã, autore Hieronymo. Illa quoniã leuicula sunt, satis est indicasse, quod, In principibus dixit, pro inter principes, & exiet, pro exibit. Item pro Dux esse ἡγούμενος, participium eius uerbi, unde deductũ est ἡγεμὼν, quod principem, ac ductorẽ significat, ac modo uerterat, principem. Vnde forte melius uertisset: Exibit qui dux sit populo meo.

Nodus explicatus, quẽ Hieronymus nõ explicuit

Hyperbole. Quomodo possit accipi, Bethlehem non esse minimam

Paruula quid proprie sit Hebræis

Qui regat populum meum.) ὃστις ποιμανεῖ, id est, Qui recturus est, siue reget futuri temporis, suffragantibus & Latinis exemplaribus uetustis, nominatim eo quod exhibuit Ioannes Coletus. Id significat non simpliciter regere, sed pascere, ut aliquoties transtulit, & regere quomodo pastor gregem. Quanquã Græca uox non respondet Hebraicæ, quæ hoc loco dominatum magis significat. Cæterum in psalmo, Quare fremuerunt gentes: Reges eos in uirga, ποιμανεῖς, quod uerterunt Septuaginta, respondet Hebraicæ quæ est תִּרְעֵם, de quo nonnihil annotauit & Hilarius psalmum hunc enarrans.

ποιμαίνειν

Regere bifariã

Interrogate diligenter.) ἀκριβῶς, id est, Exacte, quod absolutam quandam significat diligentiam. Inde uerbum ἀκριβόω, quo mox usus est: ἠκρίβωσεν παρ' αὐτῶν, id est, Diligenter didicit ab illis. Id significat accurate, exactaq; cura quippiam agere, ubi quis omnibus neruis incumbit. Nec est, interrogate, sed, exquirite, siue examinate, ἐξετάσατε. Quin & illud parum commode reddidit, Tempus stellæ quæ apparuit eis, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος, quę apparuisset, siue apparuerat. Nos quo dilucidior esset sermo, uertimus hunc in modũ: Quo tempore stella apparuisset. Nec additur apud Græcos eis. Cæterum pronomen interpres addidit, quo dilucidior esset narratio.

Inuenerunt puerum.) Minutula sunt & illa, quod Græce non παῖς est, sed παιδίον diminutiuum, quasi dicas, puellum: quemadmodum & superius, diligenter interrogate de puero, περὶ τοῦ παιδίου. At paulo superius, Præcedebat eos, προῆγεν. Quod ita est præcedere quempiam, ut sit ceu dux uiæ. Præterea, Gaudio magno, χαρᾷ μεγάλῃ, id est, Gaudium magnum Atticorum more dictum est, quod tamen Latine uertit interpres. Etiam si

Diminutiua pro primitiuis usurpantur.

Atticus tropus gaudere gaudiũ

Terentius dixit: Solidum gaudere gaudium. Et Vergilius: Furere furorem. Item quod Intrantes domum, pro ingressi domum, ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν. Nam quod πεσόντες, id est, prostrati, uertit procidentes, propè coactus fecit, & mollius est. Hæc & id genus minutula multa sciens prætereo, ne lectori sim fastidio.

Et responso accepto.) Dicat aliquis: Quid responsum est his, qui nihil interrogauerant? χρησμοὶ dicuntur oracula, quæ redduntur à numine aliquo, sed petentibus aut consulentibus. Vnde commodius uertisset oracului moniti, siue oracului accepto. Nisi forte destituti ductu stellæ, desiderarunt aliquod signum diuinæ uoluntatis. Deinde, Ne redirent, Græce est, μὴ ἀνακάμψαι, id est, Ne reflecterent, si libeat superstitiose uertere. Verbum aptum, ac peculiare facientibus iter nauigio aut equis. Ac mox:

Responsum pro oraculo

Apparuit in somnis.) φαίνεται κατ' ὄναρ, id est, apparet per somnium, uerbo præsentis temporis: quanquã interpres Latine ac probe uertit. Rursus illud, Surge & accipe, ἐγερθεὶς παράλαβε, id est, Experrectus adiunge tibi, siue assume comitem. Ac mox, ὁ δὲ ἐγερθείς, At ille experrectus siue excitatus. Quanquã ante iam admonuimus hanc uocem cõmunem esse expergiscenti, surgenti, & reuiuiscenti.

Ex Aegypto uocaui filiũ meum.) Ex hoc testimonio quod Matthæus adduxit ex Oseẽ cap. undecimo, Iulianus ansam arripuit calumniandi Christianos, quod Euangelista uiolente detorserit ad Christũ, quod dictum sit de Israële, nimirũ sequutus æditionem Septuaginta, qui locum hunc transtulerunt in hunc modum. Quia paruulus Israël, & ego dilexi eũ, & ex Aegypto uocaui filios eius. Sicut uocaui eos, ita abierunt à facie mea. Ipsi Baalim immolabant, & sculptilibus adolebant incensum. Cæterum iuxta fidem Hebraicã diuus Hieronymus ita transtulit. Quia puer Israël, & dilexi eum, & ex Aegypto uocaui filium meum. Vocauerũt eos, sic abierunt à facie eorum. Baalim immolabant, & simulacris sacrificabant. Verum hisce de rebus, neq; enim nos in præsentia hoc agimus, Hieronymus copiose disserit, hunc enarrans locum: idemq; proprium super huiusmodi quæstionibus tractatum ædidit: nec prætermisit locum hunc in libro ad Pammachiũ, de optimo genere interpretandi. Idem indicat, posse uideri sumptum è libris Numerorũ, capite uigesimoquarto, dicente Baalam: Deus ex Aegypto uocauit eum, gloria eius quasi gloria unicornis.

Dissensio Septuaginta ab Hebraica ueritate

Et mittens.) καὶ ἀπέστειλας, id est, Missis carnificibus, aut ministris, aut satellitibus. Neq; enim alioqui recipit Latini sermonis consuetudo. Quanq; Græcis ἀπέστειλεν dicitur absolute, qui mittit epistolam: & ἀπέστειλεν, qui mittit mandatum aut nuncium.

ἀπέστειλεν, ἀπέστειλεν, absolute

Et in omnibus finibus eius.) πάσοις ὁρίοις αὐτοῦ. Eius, non refert Herodem, sed Bethlehem: id quod in Græcis indubitatum est. Eam ambiguitatem quo nos effugeremus, uertimus In omnibus finibus Bethlehemiticis.

A bimatu & infra.) ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, id est, omnes qui bimuli essent, aut minores. Nam διετὴς Græcis duorum annorum spatium est. Rursum, ἀκριβῶσαι, quod supra uertit diligenter didicit, hic transtulit, Exquisierat.

ἀκριβόω

Vox in Rama audita est.) Testimonium desumptum est ex Hieremiæ cap. trigesimoprimo. Quanq; Euangelista nec iuxta Hebræũ retulit, nec iuxta Septuaginta æditionem. Quemadmodum clare fatetur Hieronymus, prophetiam edisserens, ne quis mihi succenseat. Siquidem iuxta Septuaginta sic legimus: φωνὴ ἐν ῥαμᾶ ἠκούσθη θρήνου, κλαυθμοῦ, καὶ ὀδυρμοῦ, ῥαχὴλ ἀποκλαιομένη τοὺς υἱοὺς αὐτῆς, καὶ οὐκ ἠθέλησε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. Ad hunc quidem modum habet æditio Aldina, tametsi non omnino respondet ad ea quæ refert Hieronymus: nisi quod suspicor in Latinorũ codicibus hæc pleraq; fuisse deprauata. Siquidem hic quæ tribuũtur Septuaginta, magis congruunt cum his quæ Hieronymus uertit ex Hebraica ueritate, nisi forte hæc librariorũ incuria confusa fuerunt: Vox in Rama audita est, lamentatio, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit cõquiescere, quia nõ sunt. Iuxta Hebraicam ueritatem ita uertit Hieronymus: Vox in excelso audita est, lamentationis, & fletus, & luctus, Rachel plorantis filios suos, & noluit consolari super filijs suis, quia nõ sunt. Hieronymus admonet hic Rachel positũ nõ pro muliere, sed pro loco ipso, quod Rachel enixa Beniamin, sepulta fuerit iuxta Bethlehem. Itaq; propter corpusculi hospitiũ locus nomen accepit sepultæ. Præterea Rama nõ esse uocabulum loci quemadmodum uidetur: Sed רָמָה, Rama Hebræis excelsum sonat, ut claram ac longe lateq; sonantem

Dissensio LXX & Hebræorũ

Rachel pro loco figurate

Rama quid Hebræis ex Hieronymo

nantē, plorantis uocem intelligas. Proinde mirū est interpretē, quisquis fuit, Græcū: nam Matthæus Hebraice scripsisse creditur, reliquisse uocem Hebraicā רָמָה, nisi forte pro loci uocabulo trāstulit. Nā est omnino huius nominis locus in tribu Beniamin, iuxta Gabaa.

Ploratus & ululatus.) Pro duobus quæ nos legimus, Græci codices habent tria, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς, & ὀδυρμὸς, id est, Lamentatio, ac ploratus ac fletus. Ac totidem recensēt Hieronymus, idq; iuxta autoritatē tum Septuaginta, tum Hebraicę ueritatis, tametsi in cōmentario non recensēt nisi duo. Sunt autē nominandi casu posita, cum per genitiuū uerterint & Septuaginta, & diuus Hieronymus. Cæterū quod sequitur, Noluit cōsolari, uel amphibologiæ uitandæ gratia potius uertēdū erat, Noluit consolationē admittere. Quia non sunt: Hoc subito uidetur ad Rachelis personā referri, Noluit hoc nomine consolationē admittere, quasi non essent ij qui mortui sunt, quū ad meliorem uitam profecerint. Tale quiddam admonet Hilarius in Canone. Simile quiddā & Theophylactus, Mihi simplicius uidetur, ut intelligamus non esse dictos, qui perierūt. Siquidē his uerbis, non sunt, propheta uoluit explicare dolorem Rachelis inconsolabilē: & Herodis immanissimā crudelitatē. Offendit Hilariū quod nō esse dicātur, qui pro Christo trucidant. Illud leuiculū, quod ἰδοὺ φαίνεται, id est, Ecce apparet, uerterit, Ecce apparuit, mutato uerbi tempore. Cum præsentis abusus aptus sit rem ceu iam gerat narranti. Nam de hoc ἐγερθεὶς παράλαβε superius admonuimus. Rursum audiens, ἀκούσας δὲ, pro, Cum audisset autem: id quod passim negligit interpres, nec id tamen perpetuo, ut intelligas ἐβουλήθη fuisse potius, quàm iudiciū aut insciti ā. Illud recte mutauit, Quod regnaret, ὅτι βασιλεύει: quod Græcus interpres Hebraice magis quàm Græce dixit, Quod regnat. Cæterū Herodes hic pater fuit Archelai, quo Lugdunū relegato per Tiberium Cæsarem, substitutus est in regnū frater huius Herodes à quo fuit irrisus Christus, filius illius sub quo fugit in Aegyptū. Ita Hieronymus, Quanq; Iosephus quem citat Hieronymus diuersa refert: Siquidem Iudaicę antiquit. Libro 17. ca. ultimo ita refert: Cæsar autē uidelicet Caius Tiberij successor, ueniente Archelao aliquibus accusatoribus astantibus causam hinc inde cognoscit. sed ubi se parū expurgat Archelaus, in exiliū trudi præcipitur, in Vienna Gallię habitaculo cōtributo: pecunias uero eius, rationibus iussit applicari fiscalibus. De fratre huius Archelai Herode Tetrarcha, ita memorat idem Iosephus libro 18. cap. 16. Tunc Cæsar ueram credēs accusationē, Tetrarchiā eius abstulit, & Agrippæ regno coniunxit, sed etiā omnes eius opes Agrippæ contribuit: ipsum autē æterno condemnauit exilio, habitaculum ei constituens in Lugdunēsi Galliæ ciuitate. Hęc Iosephus. Vnde consequitur aut Hieronymū fuisse memoria lapsum, aut locum esse deprauatum in cōmentario, aut Iosephi codices nō carere uitio. Iudæam hic pro parte regionis Iudaicę positum admonuimus antea. Timuit illò ire.) ἐκεῖ ἀπελθεῖν. Illò aduerbium est, etiam si in uetustissimis codicibus scriptum est illuc. Nec est ire, sed abire, ἀπελθεῖν.

Amphibologia semper uitanda

Non esse quomodo dicti sunt infantes

Herodes quis

Et admonitus.) χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ. Miras huius interpretis delicias, quod modo uerterat, Respōso accepto, nūc transfert, Admonitus. Diuus Hieronymus putat χρησμὸν dici, quoties deus per se respondet. Nec est, Et responso accepto, sed, Sed accepto responso, licet reclamantibus exēplaribus Latinis. Quanq; minutius hoc, uelut & illud, ἐλθὼν κατῴκησεν, Profectus habitauit, siue, Venit & habitauit. Etiamsi in nōnullis codicibus est ἀπελθών.

χρησμὸς quid proprie

Per prophetas, quoniā Nazaræus.) διὰ τῶν προφητῶν. Solitus citare nominatim autorem prophetiæ, nunc in genere dixit, Per prophetas, quod נְזִיר Hebræis sanctus siue consecratus dicitur iuxta Septuaginta. Et nō uno in loco, sed passim Christus sanctus dicit, quando de illo scriptū est. Cum uenerit sanctus sanctorū, cessabit unctio uestra. Symmachus separatum uertit. Alij floridū exponūt נֵצֶר Nezer enim Hebræis flos uel germē, ut Septuaginta uerterūt, dicitur: uerum צ illud per ז scribitur. Huc respicientes aliqui, dum conantur hoc testimoniū ad certū referre locū, sumptū putant ex Esaiæ cax. xi. Et egredietur uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet. Porrò גֵּזַע, quod soli Septuaginta transtulerunt Radicē, Aquila Symmachus ac Theodotion uerterunt κορμὸν, id est, Stirpem siue truncū. In hāc fermè sententiā Hieronymus, qui locū hunc annotauit, et in libello ad Pammachiū de optimo genere interpretandi. Chrysostomus homilia in Matthæū nona, existimat hoc oraculū adductū ex aliquo uoluminū, quæ uel negligentia, uel impietate Iudęorū, uel temporum, ac bellorū iniuria perierūt. Illud addam, ὅτι, id est, Quia, coniunctio hoc sanè loco fuerat omittenda, nisi reddidisset hunc ad modum, Quod Nazareus uocandus esset.

Nazaræus quid Hebræis

גזע, truncus est, non radix Hebræis

EX CAPITE TERTIO.

μετανοεῖν mutatam mentẽ ſonat non afflictionẽ corporis

Oenitentiam agite.) μετανοεῖτε. Quod plerunq; uertit, Pœnitentiã agite. Opinor quod Pœnitete, ſiue Pœnitemini, parum Latinũ uideretur: quanq; & ſic uertit alicubi. At noſtrũ uulgus putat eſſe pœnitentiã agere, præſcripta pœna quapiam luere commiſſa: quod apud Chriſtianos, qui publice peccaſſent, eiecti è conſortio, propalàm afflígerent. Eaq; ſatisfactio ſiue pœna, pœnitentia uocari cœpta. Qua quidem ex re, non mediocris error theologis quibuſdam, qui quod Auguſtinus de pœnitẽtia, hoc eſt, publica ſatisfactione ſcripſit, ad animi dolorẽ, quam contritionẽ uocãt detorquẽt. Alioqui μετάνοια dicta eſt à μετανοεῖν, hoc eſt à poſterius intelligẽdo: ubi quis lapſus, re peracta, tum demũ animaduertit erratũ ſuum. Quæ iuxta prouerbiũ Homericũ, prudẽtia ſtultorũ eſt. Eodem ſpectat alterũ prouerbiũ δυτέρῳ φροντίδων ἀμείνω. Vnde quod nos legimus pœnitet me feciſſe hominẽ, Auguſtinus libro de ciuit. dei 15. cap. 24. pro pœnituit legit recogitauit, iuxta fidem uetuſtiſſimi codicis. Indidem dicta eſt μεταμέλεια: quũ ſocordes in re pagenda, ſero incipimus eſſe attẽti, iam admoniti noſtris malis. Græcæ uocis elegantiã annotauit Tertullianus libro aduerſus Marcionẽ ſecũdo. Nam & in Græco, inquit, ſono pœnitentię nomen non ex delicti cõfeſſione, ſed ex animi demutatione compoſitũ eſt. Meo iudicio cõmode uerti poterat, Reſipiſcite, ſiue Ad mentem redite. Siquidem reſipiſcit, cui uita ſuperior diſplicet. Cæterum, pœnitentiã agere, pro afficiducíq; pœnitudine, ut nolim pronũciare barbarũ ac ſoloecum, ita nõ memini legere apud probos autores. Actus pœnitentia, pro ductus pœnitudine, ſemel eſt apud Suetonium. Et apud Plinium in epiſtolis, pœnitentię pœnitentiã egit, reperitur, ſed addito caſu paterno. Sic enim dixiſſe uidetur, Pœnitentiã agere, pro pœnitere: quemadmodũ dicimus, Vitam agere, pro uiuere. Abſolute poſuit Valerius Max. cap. de ſapienter dictis ac factis. Reſpondit, utrum horũ feciſſet, pœnitentiã acturũ, quod ex iis quæ mox præcedunt, facile liquet, cuius rei ſit pœnitudo. Veluti quũ dicimus, duxi uxorẽ, ſed pœnitet. Fabius lib. 9. indicat Saluſtiũ ſcripſiſſe, non pœniturũ, pro non acturũ pœnitentiã. Cæterũ non admodũ arriſit periphraſis, Vitæ prioris pœnitentiã agite, aut, Delictorũ pœnitentiã agite. Et tamẽ erant homines piĳ iuxta ac eruditi, quibus circumitio magis placuit, ne quis calumniareẽ, ut nũc ſunt mores ac tempora, pœnitentiã ab Euãgelio profligatam. Quanq; non protinus ideo profligatur ſalubris illa ſatisfactio, quæ comitatur reſipiſcentiã, ac lachrymis, piĳſq; officiĳs delet, & quodãmodo pẽſat delictum, ſi Græca uox, nõ à pœna, ut quibuſdã uidetur ducta pœnitentia, quũ probabilius ſit ductam à pone tenendo, ſed à reſipiſcendo, mutataq; ſententia deducitur. Nos igitur utrunq; uertimus, ut omnibus quantũ licet gratificemur.

Reſipiſcere, pro pœnitentiam agere

Pœnitentiam agere pro pœnitere

Pœnitentiæ uox unde dicta

Appropinquauit enim.) ἤγγικεν. Dubium nõ eſt, quin errore librariorũ acciderit, quod perpetuo penè legatur futurum pro prętérito, in hoc ſanè uerbo, cum ſit appropinquauit. Atq; ita citat Chryſoſtomus homilia decimaquarta. Id eo frequẽtius accidit, quod nõnullę nationes præpoſtere uice. b. pronunciant. u. & contra, ut uiuere pro bibere, bibere pro uiuere. Quanq; in huiuſmodi uerbis Græci nonnunq; abutuntur præterito uice præſentis. Mollius erat, inſtat, ſiue adeſt, ſiue in propinquo eſt regnũ dei. Nam id eſt appropinquaſſe in propinquo eſſe. Siquidẽ Iudæis adhuc in umbris & ceremonĳs uerſantibus, aducẽtabat quidem, ſed eminus. Certe appropinquauit præteriti temporis ſcriptũ reperi in uetuſtiſſimis exemplaribus Latinis in hoc conſentientibus, atq; etiam in excuſis pleriſq; caſtigatioribus. Subindicauit & Origenes uerbum Appropinquauit, non ad tempus, ſed ad actum referri, homília in Matthæum prima. In uno Donatianico erat, appropinquat.

Appropinquabit, non recte

Vox clamantis.) Ipſe Ioãnes Baptiſta, apud Ioannẽ euangeliſtã teſtatur hoc de ſe dictũ. Eſt autẽ apud Eſaiam cap. 40. cõſentiente Hebraica ueritate, cum ædítione Septuaginta: niſi quod Septuaginta nõ repetunt, In ſolitudine. Græca ſic habẽt φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Porrò quod apud prophetã eſt, Dei noſtri, Euangeliſta ſenſum reddens, nõ uerba, poſuit Eius. Cæterũ Parate, Græce eſt, ἑτοιμάσατε, hoc eſt, Promptã, paratã, & expeditã reddite. Hebraica uox פַּנּוּ proprietatẽ habet, ut ſignificet uiam apertam, & oculis intuentiũ conſpicuã facere, à uerbo פָּנָה quod eſt Reſpexit. Obſtant enim affectus mundani, quo minus homines uideant Chriſtum aduenientem: quibus ſublatis, iam ceu præparata uia domini, conſpicitur aduenies ſalus.

Habebat ueſtimentũ de pílis.) ἔνδυμα αὐτοῦ, id eſt, Indumentum ſuum, & è pílis magis quàm

quàm de pílis: deinde camelí, non camelorum. Quanquã hæc non magnopere faciunt ad ſententiam: tamen quo ſcripturæ ſeruaretur integritas, non abs re putauimus admonere. Et zonam Græce dixit, pro cingulo: tametſi zonæ uocabulum Latínis receptum ſcio.

Eſca autem.) τροφὴ, id eſt, cibus ſiue alimonia, à τρέφω nutrio. Quod interpres uertit locuſtas, Græce ſunt ἀκρίδες, uox inde dicta, quod id animal ſummas ariſtas aduolans depaſcatur. Coactior enim uidetur etymologia, quæ ἀκρίδας hinc dictas exiſtimat, quod exiguo ſint capite, quaſi ἀκαρίδας. Theophylactus, quem quidam titulo decepti putant Athanaſiũ eſſe, indicat ἀκρίδες herbæ aut fruticis agreſtis genus intelligi poſſe, nõ animal. diuus Hieronymus ſuper hac uoce nihil annotauit, non taciturus opinor, ſi de frutice ſenſiſſet Euangeliſta. Hilarius autem, atq; etiam recẽtiores Rabanus & Lyranus animal accipiunt. Qui ἀκρίδα nolunt eſſe animal, uocem dictam exiſtimant, à particula Græcis augente α & γράω quod eſt edo, inde fruticem aut herbam dictam γράσιν, quod uirens etiãnum edatur ab animantibus. Quanq; hæc etymologia rectius quadrat in animal, quod ſegetes depopulatur quemadmodũ legimus Exodi decimo. At Aelius Dionyſius negat Atticis herbam γράσιν dici, ſed κράσιν, quãq; hęc adhuc multũ abſunt ab Acridibus, nec huc pertinet, quod quidã tradunt ἀκρίδας dici panniculos ab auena depẽdentes. Verum hæc utcunq; habent, apud Latinos certe ueteres, non memini legere locuſtam pro frutice aut herba, ſed tantũ pro animante, quod geminũ memorãt terreſtre ac marinũ. Illud probabiliter colligitur ex ijs quæ de locuſtis prodidit antiquitas, eas fuiſſe non per omnia ſimiles noſtratibus. Nam ille uolabant quaternis alis, & ex Affrica nõnunq; cõmigrabãt in Italiam: quũ de noſtratibus non querãtur agricolę, nec ipſæ in alienã regionẽ agminatim deuolẽt. Id ſi cui mirum uidetur, cõferat noſtrates colũbas cũ columbis Italicis, dicas eſſe diuerſi generis. Simile diſcrimen eſt & in piſcibus et in arboribus pmultis. Cogor hoc loco deſiderare prudentiã in nõnullis ſcriptoribus, quorũ de numero eſt Nicolaus Perottus, uir alioqui pulchre doctus, uariæ lectionis, ac ſuo ſæculo de ſtudijs præclare meritus: qui nolunt locuſtã hoc loco animal eſſe, ſed fruticẽ neſcio quem aut ſurculũ delicatũ, & ceu rem uehementer impiam execrantur, ſi Ioannes Baptiſta tam uili cibo paſtus dicat. Atq; hic deum immortalẽ quàm inſulſe rhetoricatur λεξιθηρᾶφος quidam, rogãs cur non eadem opera amicus dei, muſcas cęteraq; portenta ederit, quibus deus afflixit inimicos ſuos Aegyptios, quaſi uero non reddamur ob id ipſum deo chariores quod pietatis amore ciborũ delicias cõtemnimus. Primũ ſi iſtis abſurdum uidet, hominẽ ueſci locuſtis, meminiſſe debebãt ab claris autoribus proditũ, non Parthos modo ſed alias quoq; nationes locuſtarũ eſu uictitaſſe. Siquidẽ Plinius lib. 11, cap. 29. teſtatur hoc iſtis tam abominandũ animalculũ, Parthis etiam in delicijs fuiſſe. Idem lib. 6. cap. 30, refert quoſdam Aethiopiæ populos non alio cibo uiuere ſolitos, cq; locuſtarũ, quas in hunc uſum fumo ſaleq; durãt. nec id latuit Perottum, tantũ cibi uilitate offenditur. Qui luſtrarũt procul ſemotas regiones, narrant & hodie Aegyptios uulgo ueſci locuſtis. Itaq; ſi locuſtã immundũ animal uocãt quod plebeiũ, uile, parabile, ac pauperũ cibus fuerit, hoc ipſum in laudẽ ſanctiſſimi uiri retulit Euãgeliſta, quod cum iuuenis eſſet magni ſacerdotis filius, magna tum apud populũ tum apud regẽ autoritate, in deſerto potius ferarũ ritu, uili parabilíq; cibo uiuere maluerit: nõ quod hoc cibi genus ſuperſtitioſe affectarit uir pius, ſed partim quod eremus hũc cibum ultro ſuppediteret, opinor enim illum quũ apud ciues aut regẽ ageret, nõ requiſiuiſſe locuſtas: partim ut iuxta uaticiniũ Eſaiæ, Chriſtíq; teſtimoniũ Heliã prophetã referret. Ad hęc, quos offendit cibi uilitas, cur ijdem nõ offendunt pilis camelorũ, & cingulo coriaceo? Quaſi uero magis cõuenerit ut pauperis Chriſti prodromus & ad crucẽ deſtinati, placentis & atticis bellarijs ſaginaret, mulſum & aromatitẽ pro aqua biberet, pro pilis camelorũ byſſinis & holoſericis ueſtiret, pro loro baltheo bullis aureis inſignito cingeret. Videntur igitur hæc non minus ethnico ſpiritu dicta, cq; Platina, uir ſanè doctus Gregorio põt. Ro. eius nominis primo, patrocinat aduerſus neſcio quos, qui illius gloriam hac calumnia conabãtur obſcurare, quod dũ urbẽ templis, baſilicis, monaſterijs, ac xenodochijs exornat, quaſdam uetuſtas ſtructuras ſit demolitus. ſic autem ait cauſam illius, ut utatur inficiatione: quaſi fuiſſet Gregorius natione Romanus uehemẽter impius in patriã futurũs: ſi quas colũnas, arcus, & amphitheatra ueteris paganiſmi reliquias fuiſſet hoc animo demolitus, ne hoſpites eiuſmodi ſpectaculis à templis ac baſilicis auocarent, quũ hodie uideamus ſi qua ſupſunt paganicæ uetuſtatis monumẽta, à multis longe pluris

fieri, quàm loca sacra. Sed ut ad rem, si uilitas istos offendit, hoc uituperāt, quod in summā laudem cōmemorat Euāgelista: sin immundū appellant animal, quod Iudęis uesci nephas erat, declarant cę non diligenter uersati sint in sacris uoluminibus, quū Leuitici undecimo inter uolucres nominatim excipiant Bruchus, Atacus, Ophimachus, et Locusta, quę inter se finitimi generis sunt, & inter munda censentur, eò quod licet habeant quaternos pedes, tamen posterioribus lōgioribus saliunt super terrā. Plinius lib. 11. cap. 29. referens locustas fœminas mox à partu perire, uermiculo circa fauces innascente, & eodem tempore perire mares, miratur eas tam friuola ratione mori, quū singulę quoties libuit serpentē necent fau cibus eius apprehensis mordicus. Hoc locustarū genus uidetur esse, quod alij uocant ophi machū, serpentibus infensum. Nec recte colligit Lyranus hinc, ophimachū uesci serpenti= bus, quod Aristoteles dicat animantia coitus aut cibi causa pugnare, quū aranea perimat serpentē, quo tamen nō uescitur. rursus alienū est quod ait, ophimachū esse mali nutrimēti quod uescatur serpentibus, innuens ophimachū inter immunda censendū, quū illic referat inter munda. et si mali nutrimēti est quod uescitur homini noxijs, abstinendum esset à cer= uina quod cerui uescant serpētibus, demū & à gallinis, quod delectent araneis & scorpijs. Non hęc cōmemoramus, quod omnino negem hic ἀκρίδας accipi posse pro frutice aut her bæ genere, licet id nondū satis liqueat, quū de locustis nulla sit controuersia quin & in cibis fuerint, alioqui Leuiticus ridicule cōmemorasset eas inter mūda, nō sacrificijs, sed hominū esui: Verū ut eos refellam, qui pernegant & absurdū existimāt, hoc loco animal esse locu= stam, interim et interpretē accusantes, qui sic uerterit, et Hieronymū qui non emendarit, ni doceant & locustā apud Latinos pro herba aut frutice inueniri. Porrò quū eremus multas gignat arbores frugiferas licet fœtu fortassis immitiore, quum ultro multos gignat frutices & holera quibus olim uictitabant prophetarū filij, deliciarū genus erat unica tantum herba uesci, aut summa uirentiū decerpere, præsertim quū his per hyemem deficientibus locustæ solis æstu desiccatæ, hybernis quoq; mensibus sint usui.

Et omnis regio circa Iordanem.) καὶ πᾶσα περίχωρος τοῦ ἰορδάνου, id est, Et omnis regio undiq; finitima Iordani. Omitto leuicula illa, quod ἰδὼν uertit Videns, pro, Cum uidisset. Quod πολλοὺς τῶν φαρισαίων, id est, Multos pharisæorum, Græce magis quàm Latine di= xerit, pro Multos è pharisæis, siue Multos pharisæos.

Progenies uiperarum.) γεννήματα τῶν ἐχιδνῶν. Idem est, quod aliâs uertit, Genimina ui= perarū, sed parum Latine. Nam progenies dicūtur ab alio progeniti: atq; idem sonat Græ= ca uox. Poterat dicere, filios, siue germina. Genimen enim haud arbitror usquā comperiri apud probatos autores. Nā geno pro gigno, quo usus est Varro & Lucretius, sed in poë= mate, uer bū est obsoletius, quàm ut hodie quisq; uti uelit. Atq; ut hoc utcunq; reperiť, ita genimen nusq; est inuenire. Ego sanè quod ad me pertinet, uellē inueniri, ac receptū esse.

Genimen inaudita uox

Quis demonstrauit uos.) In uetustis & emēdatioribus codicibus scriptū est, Vobis, nō Vos, ὑποδέδειξεν ὑμῖν, & magis Subindicauit, siue submōstrauit, q; demōstrauit: quasi dicas, clanculū indicauit & admonuit, ut fugeretis imminens periculū. Nam quod ἀπὸ μελλούσης ὀργῆς, id est, A futura ira, uertit A uentura ira, recte mutauit: nisi quod apertius erat Ab ira quæ futura est, ut certā intelligas iram iam instantē. Certe Futura legitur in aureo codice.

Fructum dignum pœnitentiæ.) καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας, id est, fructus dignos pœni= tentia. Quanq; ambiguum est, utrum genitiuus pœnitentiæ, pertineat ad nomen fructus, an ad dignos, quod raro iungitur apud Latinos paterno casui. Et ita po situm est, ut magis uideatur referendum ad proximā uocem dignos: ut sit sensus, Si uere uos pœnitet, ut præ uobis fertis, sic uiuite: ut appareat uos resipuisse, & ex animo pristinæ uitæ pœnitentia te= neri. In eum fermè sensum Chrysostomus enarrat. Nos uertimus: Facite fructus qui de= ceant pœnitentiam, quo uitaremus amphibologiam, uel sensum potius absurdum. Nam fructus digni pœnitentia sunt, quorum merito aliquem pœnitere debeat. Nec mihi displi= cet ut Dignos accipiatur absolute pro legitimos & idoneos, quomodo non infrequenter usurpatur apud Græcos, apud Latinos quoq; nonnunquam.

Dignus cui casui adiungatur

Μὴ δόξητε Et ne uelitis dicere.) καὶ μὴ δόξητε λέγειν, id est, Ne uideamini dicere: ut sit sensus, Ne sic uiuatis ut uideamini totam fiduciam pietatis collocasse in affinitate patrum. Quanquam potest & sic accipi, Ne sitis in hac opinione, ut dicatis uos esse filios Abrahæ: tanquam id sufficiat ad iustitiam, è sanctis esse prognatos. Et mox: Quoniam potens est.)

ὅτι

ὅτι coniunctio aut omittenda erat aut uertenda in quod, non in quoniam, aut quia.

Filios Abrahæ.) τέκνα τῷ Ἀβραάμ. Articulus Græcus indicat Abrahæ, datiui casus esse, non paterni. Quasi dicat Abrahę non defuturos filios, etiã si illi non sint nati. Quidã in huiusmodi uice articuli addunt pronomẽ ipsi, sed amphibologia tolletur, si legas Abrahamo. *Amphibologiã tollit articulus*

Iam enim securis.) ἤδη γὰρ καὶ ἡ ἀξίνη, id est, Iam enim & securis. Nec est ociosa coniunctio: indicat enim cum epitasi proximũ instare periculum. Siquidem quamdiu spes est remedij, stercoratione, aut putatione subuenitur arborum uitijs. Cæterum ultimæ desperationis indiciũ est, quoties securis admouetur radici. Diuus Hieronymus citat subinde ad radices, non ad radicem, licet reclamantibus Græcorum exemplaribus.

Excidetur & in ignem mittetur.) Vtrunq; uerbum Græcis præsentis temporis est, Excidit̃, & mittitur, ἐκκόπτεται, καὶ βάλλεται: Primum ut sententia sit generalis: deinde, quod abusus temporis magis facit ad emphasim periculi proxime imminentis: uelut admota radicibus securi, iamiam futurũ sit, ut funditus excidatur arbor. Atq; ita legisse Cyprianum, conijcere licet ex ipsius uerbis, quæ scribit in expositione orationis dominicæ. Nam cum omnis, inquit, arbor non faciens fructũ, excidatur, & in ignem mittatur, utiq; et sermo &c. Alioqui dicturus erat: Cum omnis arbor sit excidenda, & in ignem mittenda. Illud leuius, quod εἰς μετάνοιαν, uertit in pœnitentiam, pro ad pœnitentiam. *Excidit̃ mittitur* *Tempus præsens aliquando significat actionem tantum*

Qui autem post me uenturus est.) ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, Qui uenit, præsentis temporis, aut qui uenturus est. Est enim hoc participiũ, quemadmodũ & illius uerbũ anceps, ut intelligas uel ætate iuniorem Christũ, uel successurũ in munus prædicandi. Illud minutulum.

Non sum dignus.) οὐκ εἰμὶ ἱκανός, id est, Non sum idoneus. Et fortior ad uires refertur, nõ ad animi magnitudinẽ, ἰσχυρότερος, id est, Valentior, siue plus potens quàm ego, quum iuxta Latini sermonis elegantiam fortitudo magis sit animi quàm corporis. Et ὑποδήματα soleas sonat, magis quàm calceamenta: hinc dicta Græcis, quod pedibus subligentur.

In spiritu sancto.) Quod in nostris additum est, Et igni, in nõnullis Græcorũ exemplaribus erasum est, fortassis odio quorũdam hæreticorũ, qui pro lotione utebantur inustura. Certe Hieronymus legit, In spiritu & igni: atq; item Hilarius, cumq; his Cyprianus: & in nonnullis Græcorũ codicibus additum cõspicitur. Atqui Chrysostomus homilia in Matthæũ undecima, legit & interpretat̃, In spiritu & igni. Quanq; secus legit Theophylactus. Porrò ne quis in nostris codicibus arbitretur casu additũ, sic legit & interpretatur Hieronymus. Quod autem ait in spiritu & igni trifariã potest accipi: primũ ut referatur ad spiritum sanctũ specie linguarũ ignearũ in die Pentecostes missum in discipulos, quem ipse dominus Act. primo baptismũ appellat: Ioannes baptizauit uos aqua, uos aũt baptizabimini spiritu sancto non post multos hos dies. dein, ut pertineat ad ignem afflictionum & crucis: Nam hunc quoq; baptismũ appellauit dominus, ita respondens filijs Zebedęi: potestis bibere calicem quem ego bibo, & baptismo quo ego baptizor baptizari? Tertio per ignem intelligi potest uigor Euangelicæ gratiæ, qui intus datur, quũ Iudaici ritus fuerint frigidi. Ignis enim inter omnia elementa maximam habet agilitatem, omnia in se transformãs ac sursum rapiens. Tametsi In præpositio, iuxta idioma Hebræi sermonis addita est. Quod genus est illud apud Ioannem, In spiritu dei eijcio dæmonia, quod perinde ualet, quasi diceret, Spiritu dei eijcio. Annotat hoc ut rem seriam Augustinus in homilia de uerbis domini ex Matthæo undecima, proferens similes formas, percusserunt in gladio, Succenderunt in igni, & accepit cultros petrinos in quibus circunciderat filios Israël. *In spiritu & igni baptismus*

Cuius uentilabrũ.) πτύον Græcis instrumentũ quo grana repurgant̃ à paleis. Augustinus edisserens psal. 92. legit palam pro uentilabro, quod idem pala quoq; fieri cõsueuerit.

Triticum in horreum suum.) τὸν σῖτον αὐτοῦ, id est, Triticũ suum: Vt Suum pertineat ad triticum non ad horreum. Atq; ita scriptum est, non solum in omnibus Græcis exemplaribus, uerumetiam emendatis, ac uetustis Latinorũ codicibus, non solum calamo descriptis uerumetiam formulis excusis. Deinde paleam est, non paleas τὸ δὲ ἄχυρον, licet reclamantibus nostris exemplaribus. Verum hoc nihil ad sensum.

A te debeo baptizari.) Non est debeo, sed χρείαν ἔχω, id est, Opus habeo ut abs te baptizer. Porrò uerbo baptizandi, tametsi Græco, tamen quoniam res ipsa noua eo ad nos permanauit, placuit constanter uti. Quanquam Cyprianus in epistola ad Cæcilium ausus est *Debeo pro opus habeo*

ita

Baptizo Latine tingo

ita legere: Docete omnes gentes, tingentes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti.

Sine modo.) ἄφες ἄρτι. Quod hic uertit, Sine, mox transfert, Dimisit, cum utrobiq; sit idem uerbum. Quanq; non est idem, sinere, & dimittere. Rogo quis est hic lusus in literis diuinis? Aut dicendũ erat, Omitte nunc, ut intelligas id, quod est cõsentaneum, Ioannem iniecta manu, conatum uetare Iesum. Ac mox, Tunc omisit illum, aut, Sine nunc, & tunc sinit illum. Nam ἀφίησιν, præsentis temporis est, non præteriti.

Donatiani collegium Brugis

Baptizatus aũt Iesus.) Iesus in aureo codice non addebatur, nec in uno Donatianico. Siquidem quũ essemus proxime Brugis, qua non alia ciuitas hodie florentior, aut bonorũ ingeniorũ feracior, in omnium celeberrimo cõgressu, quũ aliorum principum innumerabilium, tum præcipue Caroli Cęsaris semper Augusti, & R. D. Thomæ cardinalis Ebora censis, scrutati sumus bibliothecã uetustissimi collegij, uulgo dicti, sancti Donatiani: quod hodieq; ueteris eruditionis ac disciplinæ non pauca tenet uestigia. Ibi reperimus Euangeliorũ codices complures, quorum aliquot inscriptione etiam testabantur se descriptos ante annos octingentos. Vnũ, in quo testamentũ nouum totum habebatur: alterum omnium uetustissimum, & usu tritissimũ, sed mutilum & accisum: in quo nihil erat noui testamenti, præter epistolam Pauli ad Romanos, epistolas Iacobi, Petri, Ioannis, & Iudæ. Horũ nobis copia facta est, per omni uirtutum genere præcellentem Marcum Laurinum, eius collegij decanum. Habebat ea bibliotheca complures alios libros antiquitatis uenerandę, qui neglectu quorundam perierunt, ut nunc fermè sunt sacerdotum mores, magis incumbere patinis quàm paginis, & potiorem habere curam nummorũ quàm uoluminũ. Hoc te nescire nolui lector, quod horum codicũ testimonio sum frequenter usurus in hoc opere. Et ὑιὸς quod hic est apud Græcos, in pleriscq; Latinis codicibus non additur.

Sicut columba

Sicut columbã.) ὡσεὶ περιστερὰν. Obscurius reddidit interpres. Videtur enim dicere, more columbæ descendisse spiritum sanctum, cum sentiat eum specie columbæ descendisse.

Amphibologia

Et uenientem super se.) Ex Græco sermone non liquet utri sint aperti cœli, Christo, an Ioanni, tũ uter uiderit columbã descendentẽ. Atqui ex Euangelistæ uerbis magis uidetur ad Christũ referri, quàm ad Ioannem, nisi quod sequitur, ἐπ' αὐτὸν, quod interpres uertere debuisset, Super eum, siue super ipsum. Alioqui si Super se sentiendũ erat, dixisset, ἐφ' αὑτὸν Ad hæc, non referebat ut Christus hæc uideret, quæ fiebant propter Iudæos, quo euidenti signo intelligerent eum esse Messiam, non Ioannem, ad quem alioqui uox patris missa uideri poterat, nisi columba palàm designasset Iesum. At Marcus, qui Matthæum redegit in compendium, aliquanto etiam obscurius facit, & nisi res ipsa loqueretur, & obstarent hæc duo uerba, ἐπ' αὐτὸν, prorsus intelligeremus Christũ uidisse, nõ Ioannem. Lucas ita recenset, ut quis uiderit, nõ aperiat. Solus Ioannes palàm explicat, Ioannem Baptistam uidisse.

Marcus Matthæi abbreuiator, autore Augustino

ἐυδοκεῖν, quid Græcis

In quo mihi complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα. Verbum est peculiare diuinis literis, quo propensum animum, ac præcipuũ quendam affectum significant. Perinde sonat quasi dicas, In quo bonam de meipso habeo opinionem: & ut ita loquar, Ipse mihi placeo: siue, In quo mihi complacitũ est. Augustinus sermone sexagesimotertio legit, In quo bene sensi, sequutus Cyprianum suum, qui itidem legit libro aduersus Iudæos primo, cap. decimoquarto. Vtercq; sequutus uidetur Tertullianũ qui libro contra Praxean legit, in quem bene sensi, & hic sequutus ut opinor Irenæũ, qui frequenter hoc modo loquitur. Nam εὐδοκεῖν id Græcis sonat. Vnde illis εὐδόκιμοι dicuntur, celebres & de quibus magnifica est opinio. Cæterum illud Dilectus, quod mox præcesserat, ἀγαπητὸς est Græcis, quod plerunq; uertere solet, Charissimus. Est enim nomen, nõ participiũ, & omnino plus quiddam indicat, quàm dilectus. Atqui si usquam erat charissimus dicendum, hic certe dicendum fuerat, cum de filio Christo loquatur. Et ita citat aliquoties Hieronymus.

ἀγαπητὸς quid

EX CAPITE QVARTO.

πνεῦμα, πνοὴ, quid differant

IVnc ductus.) ἀνήχθη, id est, subductus, siue sublatus, uelut è medio abductus. Nec enim protinus cœpit prædicare, sed abdidit sese dies aliquot. Porrò quod simpliciter dixit, à spiritu, solitus addere sanctum, palàm est eum loqui de spiritu, cuius modo meminerat, & ob id addidit articulum, τὸ πνεῦμα τὸ. Nam quoties is accedit, ferè de spiritu sancto sentiendum esse docet Didymus in opere de spiritu sancto. Etiam πνεῦμα pro quocunq; spiritu, nonnunq; & pro mentis

mentis impetu usurpetur: cum πνοὴ non aliter ꝙ pro flatu positũ reperiatur in arcanis literis, subnotãte Augustino libro de ciuitate dei decimo tertio. Rursum diaboli nomen ubiq; reliquit interpres, & in Paulinis epistolis aliquoties, ubi non spiritũ impiũ, sed simpliciter delatorẽ aut calumniatorẽ significare uidetur. Id enim Græcis sonat διάβολος à uerbo διαβάλλω, quod est deferre, traducere, siue infamẽ reddere. Cæterũ quod in Hilario pro à diabolo legit, à Zabulo, fortassis errori librariorũ est ascribẽdum. Tametsi eadem uox & aliâs apud hunc legitur: nec tamen apud hũc solum. Verum undecunq; hoc inoleuit, certe constat ab Euãgelistis diabolum appellari, non zabulum siue zabolum ut scriptum reperi in emendatioribus codicibus. Sunt qui za positum existimant, pro διὰ, quod à uetustis Græcis in aliquot dictionibus factum esse uerissimũ est, nimirum iuxta proprietatẽ Aeolicam. Sed mirum unde recentiores Latini, affectarint eam antiquitatẽ. Friuolum enim est quod nonnulli zabulũ media producta, compositũ putant ex za syllaba, quæ Græcis nõnunq; uim habet augendi, ut in ζάθεος, & βαλὴ, quod abundet cõsilijs. Dictus est enim accusator fratrũ, à διαβάλλω. Ad hæc quod hic uertit postea, ὕστερον, sæpe uertit nouissime, uerti poterat, Tandem esurijt, siue denicq; esurijt, ut intellígas eum tum demum sensisse famem.

Zabulus, pro diabolo

Zà pro διὰ

Accedens tentator.) ὁ πειράζων, id est, Is qui tentat. Ad eundẽ modum Paulus apostolus, μή πως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, id est, Ne quo modo tentasset uos, ille qui tentat, hoc est, ille qui solitus est tentare. Quanq; nomẽ uideri poterat πειράζων, uelut, εἰρὼν, pro dissimulatore.

πᾶς ὁ πειράζων participium, pro nomine, ut βασκαίνων.

Non in solo pane.) Testimoniũ est Deut. cap. octauo, quod ad uerbũ penè retulit Christus. Vt ostẽderet tibi, quod nõ in solo pane uiuat homo, sed in omni uerbo, quod egreditur de ore domini. Cæterũ tam Græce quàm Hebraice, uiuet est futuri temporis, ζήσεται, יִחְיֶה

Tunc assumit.) παραλαμβάνει, id est, Assumpsit, hoc est, comitem abduxit. Ac rursum paulo inferius, παραλαμβάνει est præsentis temporis. Cæterum pinnaculum, πτερύγιον est diminutiuum ab ala, quod in alarum morem motetur.

Angelis suis mandauit.) ἐντελεῖται, id est, Mandabit, futuri temporis. Atq; ita scriptum comperi in exemplari Corsendoncensi, consentientibus tribus Donatianicis. Similiter & apud Hebræos, יְצַוֶּה. Atq; ita legitur in psalmo nonagesimo, unde locus hic desumptus est consentientibus & septuaginta: ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περί σου. Calumniatur autem Hieronymus hoc in loco calumniatorẽ, quod perperam citarit scripturę testimonium decerpens quod erat cõmodum, & prætermittens quod offendebat. Omisit enim illud, Vt custodiant te in omnibus uijs tuis. Deinde tacuit quod ibidem sequitur, Super aspidem & basiliscum ambulabis. Postremo quod de quouis uiro bono dictum est, id detorsit ad Christum, cum ei totus psalmus non queat accõmodari. Verum opinor diabolum non ob hoc uocandum in ius, quod inerudite citarit scripturã, sed quod maliciose & impie. Ad hæc μήποτε, quod suo more uertit, Ne forte: rectius erat, Ne quando.

Corsendoncense uetustũ exemplar

Diabolus à calumnia defensus

Dixit illi Iesus rursum.) πάλιν ita positũ est, ut utrouis referri possit. Dixit rursum, aut, Rursum scriptum est. Deinde uox ea nonnunq; sonat iterationem, nonnunq; contrarietatem. Si ad, dixit, referatur, iterationẽ significat: nam semel ante responderat. Si ad sequens uerbum, contrarietatẽ, quasi dicas, è diuerso scriptum est, ut opponat scripturam illius scripturæ. At mox haud dubie significat iterationem, πάλιν παραλαμβάνει.

Πάλιν Græcis bifariam accipitur

Non tentabis.) Locus est Deuteronomij cap. sexto, Apud Hebræos pluratiuo numero legitur, Ne tentetis dominũ deum uestrũ, secundũ quod tentastis in loco tentationis. Et hic Christus tantum decerpit, quantũ erat cõmodum. Reliquit enim quod sequitur: Sicut tentasti eum in loco tentationis, quod ea pars non competebat, nisi in populum Israëliticum.

Si cadens.) ἐὰν πεσὼν, id est, Si prostratus, siue pronus, Qui gestus est adorantis. Eodem uerbo usus est de Magis.

Vade satana.) Quid est uade? Num eum aliquò mittit Christus, ut dicat uade? Græce est ὕπαγε, id est, Abi, siue discede. Et additum est in Grærorum codicibus uulgatis, ὀπίσω μου σατανᾶς, id est, Post me satanas, at perperam siquidem Origeni credimus. Is enim annotat hanc differentiam homilia prima, Petro dictum esse, uade post me, satanæ tantum dictum abi: quod prius illud competat in discipulum, iuxta illud: Venite post me, faciam uos fieri piscatores hominũ. Posterius cõueniat in eum, qui tantum reijciendus esset, non etiam ad morem gerendũ inuitandus. Nec addit hæc uerba, Post me, Chrysostomus hũc enarrans

Vade & uade post me

Nostra lectio præfertur Græcæ

locum

Vos fieri piſcatores.) Fieri, redundat. Græce eſt, Faciam uos piſcatores. Porrò piſcatores hominũ, mollius eſt apud Græcos, ἁλιεῖς ἀνθρώπων. Nam piſcator à piſcibus dictus eſt, ἁλιεὺς à mari, quaſi iuxta Gallorũ linguã dicas, marinatores, quod in mari uenent, Quanq̃ hoc minutulũ uelut & illud aliquãto poſt, Relictis retibus & patre, Græci addũt, ſuo αὐτῶν.

Et ſanans omnem languorem.) θεραπεύων. Quod ſæpe uertit, curans: & omnino θεραπεύειν eſt mederi pharmacis. Vnde Galenus opus ſuum de morborum remedijs, θεραπευτικὸν appellat. Proinde miror Euangeliſtę interpretem hoc uerbo abuſum, quod magis uitandum fugiendum. Quanq̃ eodem uerbo abuſus eſt Marcus capite primo: καὶ ἐθεράπευσεν πολλούς. Item Lucas capite quarto: ἐθεράπευσεν αὐτούς. Eadem ratio in uerbo Latino curare, quæ in Græco. Hoc loco fuit interpres Latinus, ac uertit ſanans pro θεραπεύων. Cæterum in Marco ac Luca non uitauit. Non enim ſtatim ſanantur qui curantur: & multi ſanantur non curati. Deinde νόσον, quod planè morbum ſignificat, hic plerunq̃ uertit languorem. Rurſum μαλακίαν, quod ad uerbum ſonat molliciem, non male uertit, infirmitatem, rectius tamen uerſurus, languorẽ. Eſt enim languor, leuis ac lentus morbus, qui non affigit quidem lecto, ſed tamen facit, quo minus firma ſimus ualetudine. Denicq̃ fortaſſe melius erat, Quemuis morbum, quàm omnem. Neq̃ enim ſanauit omnes ægrotos, ſed quemuis morbum: quoſdam enim morbos medici putant immedicabiles. Niſi quod omnis pro quiuis abutuntur nonnulli Latinorum.

θεραπεύειν

Apoſtoli non ſanabant pharmacis

νόσος & μαλακία quid differant

Omnis pro quiuis

Abijt opinio.) ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ, id eſt, Abijt auditus, ut uerbum uerbo reddam. Nec inficior opinionem inueniri pro fama: uerum non omnia quouis loco quadrant. Nos uertere maluimus, Dimanauit fama eius, uel ob hoc, quo uitaremus amphibologiam.

Opinio pro fama

Tormentis comprehenſos.) βασάνοις συνεχομένους, id eſt, Qui cruciatibus ſiue torminibus coarctabantur, ſiue contrahebantur. A morbis ſeparauit tormina, quorum uiolentia corpus omne contrahitur. Torminibus ego malim, ob uitandam amphibologiam: ſunt enim & quæſtionum tormenta.

Tormina & tormenta

Qui dæmonia habebant.) δαιμονιζομένους. Vnica uox eſt, qui à dæmonibus agebantur. Simile eſt quod ſequitur, σεληνιαζομένους, quod interpres uertit, Lunaticos: quod certis interuallis furor illos repeteret. Diuus Hieronymus negat hos uere affectos fuiſſe ui ſyderis Lunæ, cum eſſent dæmoniaci, ſed arte dæmonũ factũ, quo creaturã dei infamarent. Arbitror ob id Lunaticos dictos, quod furor nõ eſſet perpetuus, ſed certis recurreret interuallis.

Lunatici qui

De trans Iordanem.) καὶ πέραν Ἰορδάνου, Trans Iordanem. Interpres addidit, De. Reperiuntur enim huiuſmodi ſic poſita, ut motum à loco ſignificent. Vt Quintilianus: Salutem publicã trans mare petendam, id eſt, E tranſmarinis regionibus. Et peregre rediit, id eſt, ex peregrinatione. Et, foris acceſſit, id eſt aliunde. Nam, De ſub pede, de poſt fœtantes, orationes ſunt inauditæ Latinis. Poterat explicare periphraſi, à regionibus ultra Iordanem ſitis.

Trans mare pro è tranſmarinis

Foris pro ἔξωθεν

EX CAPITE QVINTO.

VIdens autem Ieſus.) Ieſus, hoc loco non additur, nec in Græcis, nec in uetuſtis Latinorũ codicibus. ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, id eſt, Cum uidiſſet autem turbas.

Beati pauperes ſpiritu.) Video theologorũ uulgus, inter quos eſt & Beda id interpretari de tenuitate facultatum, & qui ſcripſit in hunc Euangeliſtam opus imperfectũ, annotat quod dictum ſit πτωχοὶ non πτώχευτοῦ, id eſt, mendici non egeni, ut exprimeret ſummam egeſtatem, cũ potius referendum ſit ad animi celſitudinem ac ferociã. Siquidem Græci μέγα φρονεῖν dicunt elato eſſe animo, ac præferoci, cuiuſmodi ferè ſunt principes, aut qui regnum ambiunt. Atq̃ hic eſt fermè malorum omnium fons. Ad hunc ſenſum facit et id, quod annectitur, Quoniam ipſorum eſt regnũ cœlorum. Porrò pauperes ſpiritu dixit, quod diuitum familiaris ſit ferocia. Certe diuus Auguſtinus palàm in hanc ſententiam interpretatur, cõmentariorum, quos in hũc domini ſermonem ædidit, libro primo, ac rurſum enarrans pſalmum ſeptuageſimum tertium. Neq̃ diſſentit Hieronymus, ita ſcribens: Adiunxit ſpiritu, ut humilitatem intelligeres, non penuriam. Itidem interpretatur & Chryſoſtomus homilia in Matthæum decimaquinta. Et huic conſentiens Theophylactus. Neq̃ ſecus, diuus Hilarius in Canone Matthæi. Itaque coactius & alienius mihi uidetur hic inducere quæſtionem de profeſſione mendicitatis aut uoluntariæ paupertatis: ſed dominus per modeſtiam ac ſubmiſſionẽ ſui oſtendit uiam ad ueram ſub-

Pauperes ſpiritu qui Chriſto ducti

limitatem, Nam Adam per superbiam deiectus est à regno in seruitutem.

Beati qui lugent.) In Græcis codicibus prius est, Qui lugent: postea Beati mites. Id opinor casu factum, quod in huiusmodi recensionibus subinde labi soleant librarij.

Periphrasis in sacris literis

Misericordiã consequent.) ἐλεηθήσονται. Cur nõ est ausus uti periphrasi in cõsolabuntur, cum hic nõ uereatur facere. Hilarius longiore, sed dilucidiore circumitione est usus, Quia ipsis, inquiẽs, misericordiã præstabit deus. Et Augustinus, Quoniã ipsorũ miserebit deus.

Cor, oculus animi

Beati mundo corde.) καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, id est, mundi corde. Pro quo Augustinus dictione composita legit, mundicordes, cum Græcis duæ sint dictiones. Fortassis hic non parum quadrasset, Puri corde, quod mundicies sordibus magis opponatur, purum autem proprie dicatur, quod nullius admixtione sit uitiatum, nam oculorum uice posuit cor. Et aliâs oculum simplicem uocat.

Pacifici, qui pacem conciliant

Beati pacifici.) εἰρηνοποιοί. Vt intelligas haud satis esse Christianis, ipsos esse pacatos, nisi accesserit & inter alios pacis conciliandæ studium. Annotauit hoc diligenter Chrysostomus. Sed hæc, ut nunc ferè sunt mores, surdis canuntur.

Cum maledixerint uobis homines.) Homines non est in Græcis libris, sed hoc uel interpres, uel quod probabilius est, librarius addidit de suo: quanꝯ nõ erat admodum opus. Id eò uisum est admonere ne quis frustra philosophetur hic in dictione homines. Quod genus est apud Paulum, si adhuc hominibus placerem.

Addita uox

Et persequuti uos fuerint.) Haud perperam interpres de suo repetit, Vos, quod apud Latinos maledicere & persequi, non recipiant eundem casum quem apud Græcos. Addidit iterum, homines, quod nec apud Græcos est, nec in aureo codice.

Omne malum.) Græci codices quidam addunt uerbum, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα, id est, Quoduis malum uerbum. Consentit exemplar quod à Leone pontifice missum sequuti sunt Hispani, licet Chrysostomus citans hunc locum lib. 3. cap. 11. de sacerdotio non addat ῥῆμα, & εἴπωσι πᾶν πονηρὸν καθ' ὑμῶν, & dixerint omne malum aduersum uos. Nam quod mox πολύς, id est, multa, uertit copiosa, probe fecit. Atꝯ hæc sunt illius sacro sanctæ philosophiæ dogmata, quæ Christus tanta cura, tantaꝯ autoritate tradidit: neque id promiscuæ turbæ, sed peculiariter suis, hoc est, sacerdotibus & episcopis, imò omnibus ingenue Christianis: neꝯ quouis loco, sed in monte. Nec frustra addidit Matthæus, aperiens os suum. His nominibus ipsa ueritas, quæ neꝯ fallit, neꝯ fallitur, nobis felicitatem promisit. Et tamen mirum quàm ad hæc frigemus omnes. Imò non pudet quosdam absolutam profitentes religionem, hæc eludere, uelut antiqua iam & obsoleta. Impiũ ferè habetur, non constabilisse rem, quocunꝯ modo. Bellum etiam in templis laudatur ab episcopis, à theologis, à monachis. Nam ipse noui quosdam, qui decantandis belli laudibus, ad episcopi dignitatẽ emerserunt. Aristotelis decreta nos magis commouent quàm Christi. Atqui hæc est illius cœlestis doctoris propria peculiarisꝯ doctrina, quam nemo philosophorũ unquam efficaciter tradidit. Audiui quosdam qui sibi uehementer theologi uiderentur, ad hæc adoranda nobis, si modo uere Christiani sumus, nasum sanna corrugantes, & ea modis omnibus abominantes, quæ Christus æterna felicitate pensat. Neꝯ ueritus est optimus ille Chrysostomus ad singulos beatitudinis gradus interpretari, quod Christus pronunciauit beatum, etiam in hac qualicunꝯ uita beatius esse, quam illud quod mundus beatissimum esse iudicat. Nos qui nobis uidemur plusquam sesquichristiani, ne id quidem æquis auribus accipimus, si quis simpliciter accipiat eorum, quæ Christus docuit hic præstanda, præmium ab ipso reponendum in futuro. Et cum nobis permittamus, ut in his, in quibus totius religionis nostræ cardo est, impune simus impij, blasphemiꝯ, dictu mirum quas tragœdias excitemus, si quis ad commentitias quorundam propositiones audeat hiscere. Sed his deplorandis alius fortasse commodior dabitur locus.

Poliosophia peculiaris Christi

Aristoteli plus satis tribuamus

Sal fatuus

Sal euanuerit.) μωρανθῇ. Vt nihil causer de genere salis, quid est euanescere? Qua uoce reddidit in Paulo, ἐμωράνθησαν. Hic cum de sale loquatur, dicere debuit: Infatuatus fuerit, siue insipidus factus fuerit, aut certe, ut Vallæ placet, desipuerit. Quandoquidem Martialis, & betas, quod insipidæ sint, fatuas uocat. Porrò quod taxat Valla, πόλιν non urbem, sed ciuitatem, esse uersum, non solum minutius est, uerumetiam iniquius. Quod genus est & illud, ὑπὸ μόδιον, id est, Sub modium, siue subter modium: cum alioqui Græcis μόδιος

modius

modius sit. Annotandum autem interpretem, aut fortassis Euangelistam ipsum Romana usum uoce, quod & aliâs sæpicule facit, uelut indicabimus suis locis. *Modio Romana uoce usus Euangelista*

Vt luceat.) καὶ λαμψωσι, id est, Et lucet. Ostendit enim quid consequatur, non quid affectandum sit. In exemplari Paulino scriptum erat, Et luceat. Refertur enim ad lucernam quæ sic lucet, si fuerit imposita candelabro.

Quoniam uenî soluere,) ὅτι ἦλθον, id est, Quod uenî, siue quod uenerim. Siue, quod Latinius est, Ne putetis me uenisse. &, Ad soluendum potius quàm soluere. Quanꝯ hoc ipsum καταλύσαι potius significat destruere ac demoliri uel abrogare, quàm soluere: aliter enim soluitur lex, aliter pecunia debita, aliter zona siue nodus. *Soluere pro destruere*

Amen dico uobis.) אָמֵן, quod apud Hebræos sonat fiat, siue uere, ceu uocem Hebræis peculiarem nemo Latinus uertit, neꝯ quisquam Euangelistarum Græce scribens. Est autem uox confirmantis & asseuerantis.

Iota unum aut apex.) Cum probabile sit Iesum Hebraice fuisse loquutum, dubium non est quin quod hic Iota uocat, ea sit litera, quam Hebræi iod appellant, omnium minutissima, quę sic nonnunꝯ adijcitur, ut propemodum superuacanea uideri queat. Sed quid apicem dixit? Cum ne Græcorum quidem uetustissimis mos fuerit apicibus uti, & sero apud Hebræos receptum sit, accentiuncularũ notas ascribere, quibus tamen hodie nõ utuntur, nisi forte summũ elementi fastigium apicem uocauit, aut eam notam quæ nõnullis addita facit o כּ. Mihi uidetur hic sermo κατ' ὑπερβολὴν dictus. Neꝯ enim laboratur de literarũ apiculis: cum constet non pauca etiam uolumina ueteris instrumenti intercidisse, quorum nomenclaturã adhuc uidemus in canonicis uoluminibus, ueluti libros bellorũ domini, qui citãtur Numerorũ 21. & librũ Iustorũ qui citatur Iosue cap. 10. & 2. Regnorũ cap. primo, aliosꝯ qui citantur in libris Regum & Paralipomenon. Oportuit autem summæ fuisse auctoritatis, quorum autoritate toties nititur scriptura Canonica. An uero fuerint in Canone Hebræorũ alijs excutiendũ relinquo. Non igitur laboratur de apicibus, sed asseuerat nihil omnino promissum aut proditum in lege Mosaica, quod Euangeliũ nõ absoluat. Ab hac sententia non abhorret Augustinus exponens sermonem domini in monte habitum. *Iota & apex quid sit in euangelio* *Hebræi sero receperunt apices* *Hyperbole*

Non intrabis.) οὐ μὴ εἰσέλθητε. Apparet positũ esse δισσῶς, ob geminatam negationem. Etiam si non negarim hęc aliquando significare tempus futurum, præsertim conduplicata negatione. Reus erit.) ἔνοχος ἔσται. id est, Obnoxius erit. Quanquam & rei dicuntur obnoxij: ueluti reus uoti, qui uoto sese adstrinxit, ac debitorem constituit. *Negationes duæ pro una* *οὐ μὴ pro una negatione & facit tempus futurum aut modum potentialem*

Qui irascitur fratri suo.) In nonnullis Græcorũ codicibus ascriptum est εἰκῇ, id est, Temere, aut sine causa. Verum Hieronymus edisserens hunc locum, itemꝯ secundo dialogo aduersus Pelagium, negat id in uetustis, ac bonę fidei exemplaribus repertum. Et additum uidetur ab audaculo quopiam, qui ceu mitigare uoluerit, quod alioqui durius dictum uidebatur. At quin eadem opera in cæteris idem adiecit, εἰκῇ? Qui dixerit racha sine causa, qui dixerit fatue sine causa. Proinde diuus Hieronymus duas has uoces, Sine causa, iubet eradi. Quanꝯ prior lectio magis probatur Laurentio. Et Chrysostomus homilia in Matthæum decimasexta, legere uidetur εἰκῇ, distinguens iram opportunam ab intempestiua, & negans affectum penitus eximi nobis, sed cohiberi duntaxat ac regi. His consentanea scribit Theophylactus. Non erat opus hic distinguere iram iustam ab iniusta, aut iram carnis ab ira animæ, aut iram qua irascimur homini, & qua irascimur hominis uitio, si sentiamus dominum hic loqui de ira uulgari, qui est motus animi tendens ad ultionem doloris, nimirum primus ad homicidium gradus. Alioqui & iudex qui cum ira punit nocentem, peccat aut certe imperfectus est, quum hic Christus doceat perfecta. Verum ut redeamus ad particulam εἰκῇ, id est, sine causa, quam diuus Hieronymus negat esse in ueris exemplaribus, quid hic adferent qui contendunt hanc translationem ab Hieronymo fuisse castigatam? Quod damnat relictum est, quod relictum est ad sensum pertinet non ad uerba, quę uidetur alicubi neglexisse. Augustinus lib. retract. 1. cap. 19. testatur in Græcis codicibus nõ addi sine causa. Nam in sermone habito in monte, uult etiam in cæteris duabus partibus subaudiri, qui dixerit, racha, sine causa, qui dixerit, fatue, sine causa. *Sine causa additum autore Hieronymo* *εἰκῇ additum*

Qui dixerit fratri suo racha.) Apud Hebræos contumeliæ uox est, quasi Latine dicas cerebrosum, aut cerebro carentem siue uacuũ. In psalmo quarto exponitur, רֵיק per uani-

Racha quid iuxta diuersos interpretes

tatem: Decidam merito ab inimicis meis inanis. Atq; in hac quidem sententia est Hieronymus, qui perinde ualere putat racha, ac si Græce dicas κενός. Quin & Græci hominem nihili, ῥακᾶ appellant, à ueste detrita, reiiculaq; sumpto conuicio. Quod indicat & diuus Augustinus cõmentariorum, quos in hunc ædidit locum, libro primo. At uidetur racha, magis esse uox indignantis, uelut interiectio. Alioqui quid intererit, inter racha et fatuum?

Excussa Hieronymi opinio

Consentaneum enim Christum gradus quosdam ostendere, quorum primus sit irasci, secundus sono aliquo incerto motum animi significare, tertius in manifestum conuicium prorumpere. Atq; ita sentit Augustinus eo loco quem paulo ante adduxi, addens se id à Iudæo quopiam accepisse, Racha Hebræis interiectionis instar esse, eaq; uoce nihil certi, sed tantum animi indignationẽ significari. Chrysostomus homilia decimasexta, tradit racha, nõ esse uocem grauioris aut atrocis cõuicij, sed ab impatientia, stomachoq; loquentis proficisci: quomodo seruis nonnunq; stomachosius loquentes dicimus: Abi tu, dic illi tu. Quin & Syriacæ linguæ testimonium adducit, in qua racha ponatur pro eo quod est, tu. Sic enim seruis loquimur, & his quos cõtemnimus. Cum Chrysostomo concordat Theophylactus. Nonnulli sic distinguunt inter racha & fatuum, ut differentia peccati non sit in dictis, sed in animo dicentis. Nam dominus suo more doctrinam suam attemperans ad captum simplicium, hoc modo proposuit exemplum iræ leuis, quæ nondum decreuit ultionem, & iræ grauioris per racha, & iræ grauissimæ quæ proxima sit homicidio per fatue. Alioqui plerunq; grauius peccat, qui tacitus irascitur, quàm qui conuicijs debacchatur.

Racha siue rocho non esse interiectionem

Nec desunt qui recha doceant esse legendum, nõ racha, quod Chaldæis sonet rocho. Eam uocem nolunt esse interiectionem, sed simpliciter significare uacuũ. Nec esse conuicium, aut si est, leuius esse conuicium, quod competat in eum qui careat eruditione, aut alia re, quam sibi quisq; parare ualeat sua industria, cum fatui conuicium pertineat ad impietatem. Quod attinet ad dictionem racha, si recha legendum est, quũ in codicibus Græcis ac Latinis summus sit consensus, aut Euãgelista reprehenditur si Græce scripsit, aut interpres quem oportet antiquissimum fuisse, quisquis fuit, nam quidam autumant fuisse Ioannem Euangelistam. Deinde quum dominus sit usus uulgari lingua, quæ Syro Chaldæoq; sermone corrupta fuit, si Chaldæi pro racha dicunt rocho, quid mirum, si dominus pro recha dixit racha. Neq; enim consequitur, sic scribitur in ueteris testamenti uoluminibus, igitur sic pronunciauit Christus, tametsi Græci codices rhaca habent non racha. Quod attinet ad distinctionem fatui constat Græce scriptum μωρὲ, quid Hebraice scripserit Matthæus nobis incertum, qua uoce Paulus usus est de discipulis domini: quæ stulta sunt mundi elegit deus: non utique significans impios, sed humiles & imperitos iuxta mundum. & ipse Paulus agnoscit stulti uocabulum, nõ quod uere stultus esset, sed quod stultorum sit de seipsis magnifice prædicare, quod tamen non est impietatis, sed ineptum potius, si modo uera prædicent. Iam ut non est conuicium, si quis hominem tardum obiurgans appellet tardum, ita non sit cõuicium, si quis hominem impium emendare cupiens, appellet stultum. In singulis igitur subaudiendum est, si quis iratus dixerit, racha, si quis iratus dixerit, fatue.

Fratris uocabulum quos cõplectatur

Quidam philosophantur in dictione fratris, quasi fratres non sint nisi qui cõmunem agnoscunt patrem. Ego arbitror hic nomine fratris omnes homines intelligi. Etenim quum dominus præcipiat, ut maledicentibus impijs benedicamus, cui concedit dicere fatue, duntaxat iuxta sensum quem indicauimus.

συνέδριον & βουλὴ

Concilio.) Non est βουλῇ, quod & ipsum significat concilium, sed συνεδρίῳ, quod consessum iudicum significat, id quod indicatũ est & à Chrysostomo. In huiusmodi consessibus, uelut Athenis in curia Martis, grauiores causæ solent agitari. Nam in iudicio quod interdum ab uno paragitur multa spes est elabendi, ad synedrion nõ nisi grauis causa defertur, iamq; non tam de damnando reo quàm de supplicij modo deliberatur.

Gehenna quid

Gehennæ ignis.) εἰς γέενναν τοῦ πυρὸς, id est, ad gehennam ignis. Sed Hebraice magis quàm Græce aut Latine dictum est, gehennæ ignis, pro gehennæ incendio, siue gehenna ardente. Porrò apud Hebræos gehenna גֵּיא הִנֹּם sonat, Vallis ennon, de quo inferius plura dicemus capite decimo.

Reconciliari fratri tuo.) Palam est hic uerbi modum errore librariorum fuisse mutatum, reconciliari, pro reconciliare, imperatiui modi, διαλλάγηθι. Vnde nos uertimus reconcilie-

ris, ne

ris, ne perinde facilis esset deprauatio. Certe reconciliare legitur & in peruetustis Latinorum exemplaribus, uelut in Paulino. Et in Corsendoncensi manifestum rasuræ uestigium indicabat, & illic scriptum fuisse, reconciliare. Omittam ὕπαγε, abi potius uertendũ fuisse, quàm uade. Nec esse, offeres, sed προσφόρε, id est, offer, siue adfer.

Esto consentiens.) ἴσθι εὐνοῶν, id est, Esto beneuolus, siue quod addit Hieronymus, benignus, etiamsi non uideam quid benignus respondeat ad εὐνοῶν. Nonnulli uerterũt concors quemadmodum indicat Augustinus.

Et aduersario.) ἀντιδίκῳ. Non absolute sonat aduersariũ, sed aduersariũ causæ, siue litis. Siquidem actorem sentit, qui reum facit, & in ius trahit. Rursus aũt μήποτε, Ne forte, uertit cũ rectius sit, Ne quando, aut simpliciter, Ne. Præterea παραδῷ, quod hic uertit ministro, nonnunq; carnificem transtulit, aliâs exactorẽ. Est aũt is qui exequitur iudicis sententiam. *ἀντίδικος*

παραδίδωμι uarie translatum

Nouissimum quadrantem.) ἔσχατον κοδράντην. Cur non potius extremum quàm nouissimum? Nec enim de temporis agitur ordine, sed de summa. Deinde apparet hic quoque Romanam uocem usurpatam ab exteris, id quod in plerisq; fit, sed deprauate. Est autem quadrans nummulus, quarta pars assis, quam à tribus uncijs Plinius triuncium uocat. Gulielmus Budæus immortale suæ gentis decus: utpote uir non solum omniũ quos unquam Gallia genuit eruditissimus, uerumetiam diligentissimus, eundem esse putat, qui Ciceroni dicitur teruncius. Atq; eum nummum uulgo ceu minutum contemptui fuisse, prouerbio quoq; testatum est, id quod in Chiliadibus nostris adnotauimus. *Latina dictio usurpata à Græco scriptore Gulielmus Budæus Triuncius & teruncius*

Mœchatus est eam.) Vt dissimulem interim, quod toties iam uertit quia pro quod: ut demus mœchari Latinis esse receptũ: Nam & Catullus mœchari dixit, & Terentius mœchum, Quis unquã Latinus dixit, mœchatur illam? Proinde si mœchari hoc loco significat adulterium cõmittere, uertendum erat ad hunc modum, Qui uiderit uxorem siue matronam ad concupiscendam eam, iam adulterium cum illa cõmisit. Sin mœchari positum est pro quouis illicito concubitu, quemadmodum aliquoties inuenitur, pro Mœchatus est dicendum erat, Stuprauit eam, siue ut Suetonius loquitur, adulterauit eam. *Adulterat eam*

Scandalizat te.) Mirum est Græcam uocem usqueadeo placuisse, cum dicere licuerit, Offenderit, siue obstaculo, aut offendiculo fuerit. Nam quod ἔξελε, id est, Exime, siue extrahe uertit, Erue, reprehendi non potest.

Quàm totum corpus tuũ.) Huiusmodi sermonis character apud Græcos inuenitur, & apud nonnullos Latinos, sed græcissantes. Verum id, cum additur ἤ, ut subaudias μᾶλλον. At hic secus habetur, καὶ μὴ ὅλον, & non totum &c. Atq; itidem in parte proxima. Proinde mirum est interpretem affectasse græcanicum schema, quod sermo Græcus non habebat. Nec est, Eat in gehennã, sed βληθῇ, id est, cõijciatur. Etiamsi sic loquunt Græci βάλλ' ὀπίσω σεαυτοῦ, Abi ad coruos, sed subaudientes σεαυτόν. quasi dicas, abijce teipsum, siue aufer te. *Quàm, Græcis subauditur*

Libellum repudij.) Quod Græce unico uerbo dicitur ἀποστάσιον, quasi dicas, diuortiolum, hoc est, libellum diuortij. Annotauit hoc loco Chrysostomus, quod præcipit de uxore non relinquenda, pendere ex superioribus: Inter tales enim, quales paulo ante descripsit, neq; quisquam eijciet uxorem nisi adulteram, neq; quisquam recipiet alienam cũ iniuria prioris mariti. Moxq; subiungit de non iurando, quod ita uetuit, ut nihil omnino excepe- rit. Et tamen quasi non sit hoc à Christo serio dictum passim iuramus. Certe uotis omnibus optandum, ut tales sint Christiani, ut neq; diuortio sit opus, neq; iureiurando. *Ἀποστάσιον quid*

Iurare uetitum Christianis

Qui dimissam duxerit, adulterat.) μοιχᾶται. Quod uerterat mœchatur, tandem transfert adulterat. Quanquam aliud est adulterare, quàm adulterium committere, quoties absolute ponitur. Augustinus de adulterinis coniugijs ad Pollentium, indicat hanc clausulam, Et quicunq; dimissam duxerit, mœchatur, in nonnullis codicibus Græcis ac Latinis non ascriptam fuisse: quod ex superiore sermone satis consequatur. Quod tamen apud neminem alium reperi, uel scriptum, uel annotatum. *Adulterat Latinis nõ ponitur absolute, quemadmodũ mœchat*

Iterũ audistis.) πάλιν ἠκούσατε, Rursum audistis. Nec eũ iterationẽ significat, sed ordinẽ.

Neq; per cœlum.) μήτε γὰρ οὐρανῷ, id est, Neq; in cœlo, quã tamen præpositionem, opinor iuxta proprietatem Hebræi sermonis, apostoli subinde usurpant pro per, ut in digito dei, & In nomine tuo prophetauimus, quemadmodum suis indicabimus locis.

Est, est: non, non.) ναὶ, ναὶ. οὒ, οὔ. Quod hic uertit est, Græcis est aduerbium affirmandi, *Nαὶ*

νὲ, sed quod usurpetur & à Latinis. Interpres aliquoties uertit, Etiam, quod uulgo, parum eruditi dicunt Ita: quasi ita respondeat negationi, Non. Ac reperitur quidem apud Terentium ita, sed dictum ab improbius respondente, Quod genus est illud, Sic erit. Cæterum nemo putet conduplicationem ad eundem pertinere, sed prior pars ad interrogantem pertinet, posterior ad respondentem. Nisi sic accipias, Si sermo uester affirmat, uere affirmet, sin negat, uere neget. Quod secus habet apud istos, qui quod pollicentur non præstant, & quod se negant facturos, faciunt.

Ita quomodo affirmat

His abundantius est.) τὸ δὲ περισσὸν τούτων, id est, Quod præter hæc accesserit. Mire torquent hunc locũ Theologi quidam, A malo est, alij interpretantur, à malo diffidentis, non à malo iurantis, alij à malo pœnæ, non à malo culpæ. Verum opinor Christum simpliciter sensisse, perfectis (Nam de his loquitur) omnino nõ esse iurandũ, pro rebus hisce, pro quibus uulgus deierat. Alioqui in causa fidei, aut pietatis, etiam Christus & apostoli iurant. Vult enim suos esse tales, ut non sit opus ullo iureiurando. Quorsum enim attineat iurare, si nemo sit, qui quenq; uelit circũuenire, etiam si id possit impune, sed è suo quisq; alterum æstimans animo nemini diffidat? Nam qui uere sit Christianus, etiam suo incõmodo consulit cõmodis alienis: tantũ abest, ut ullũ uelit fallere. Et charitas adeo credit omnia, adeoq; non diffidit, ut parum etiam honesta, quoad potest, interpretetur in bonũ. Hac aũt ratione multarũ quæstionũ nodi dissolui poterunt, si intelligamus Christũ non simpliciter hæc uetuisse, sed uetuisse eo more fieri, quo uulgato more hominũ fiebant. Sic uetuit irasci, sic uetuit salutare quenq; in uia, sic uetuit ditescere, sic uetuit resistere malo, sic uetuit appellari magistros, sic uetuit uocare patrẽ in terris. Verũ hæc ad hoc institutũ proprie nõ pertinent.

Excussum præter ueterum expositionẽ, quomodo uetemur iurare

Dentem pro dente.) Græci addunt cõiunctionem, &, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Eadẽ additur in uetustis exẽplaribus Latinis. Illud obiter adnotandũ, in huiusmodi orationibus ne posse quidem apponi Græcum articulum: quod quilibet oculus & quilibet dens significetur.

Non resistere malo.) μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ. Malum uel ad rem referri potest, uel ad hominem, præterea potest ablatiuus esse instrumenti. Nolite resistere cuiquam, malo, hoc est iniuria, siue uersutia. Hic sensus placuit Chrysostomo, quum ait resistẽdum homini malo, sed patientia: non enim igne ignem extingui, sed aqua. Mirum est autem hic additus articulus quam uim habeat, τῷ πονηρῷ, quasi certum malum significet. Nisi forte uoci appositiuæ adiunctus est: quasi dicas ei qui malus est. Quidam interpretant nomine mali significatũ diabolum, quorũ est Theophylactus. Quis autem sic loquitur? Dico tibi non abire, pro eo quod est, iubeo ne usquam abeas? Deinde quid facient huic loco, qui lites, qui bella calculis omnibus approbant inter Christianos? Christus absolute uetuit resisti malo, nimirum uulgari uia, ut malum malo repellatur, hoc est conuicium conuicio, uulnus uulnere, bellum bello, cædes cæde. Imò quid prætexent ij, qui beneficiũ maleficio repensant. Illud leuiculum, quod ὅστις uertit, Si quis, pro quisquis: nisi forte legit, ἄν τις. Item quod στρέψον, id est, Verte, siue obuerte, transtulit præbe. Augustinus alicubi legit Para.

Quõ prohibemur resistere malo

Præbe ei & alterum.) Hæc Christi hyperbole mea sententia nihil aliud docet, quàm summam patientiam, animiq; moderationem, utq; tantum absimus à cupiditate uindictæ, ut ultro parati simus alterum potius iniuriam admittere, quàm malum malo pensemus. Atq; hoc fortasse sensit Augustinus, cum aliâs, tum in libello de mendacio, & libro uigesimo secundo contra Faustum, scribit illam præparationem alterius maxillæ in corde faciendam, non in corpore. Nec enim hoc sensit Christus obuertendam sinistram malam, ei qui dextram percusserit, sed ea nos uoluit esse lenitate, ut ad alteram iniuriam accipiendam simus paratiores, quàm ad retaliandam priorem. Neq; uero continuo cum mendacio coniunctum uideri debet, quicquid habet hyperbolen. Quam & aliâs annotauit præter Origenem, Hieronymum, & Chrysostomum, diuus Augustinus in diuinis literis. Quod genus illud in libro Iudicum: Camelis eorum non erat numerus, & erant sicut arena, quæ est in littore maris. Rursum illud in psalmis: Ascendunt in cœlos, & descendunt usq; in abyssum: nempe de undis maris uicissim attollentibus sese, ac subsidentibus. Certè schema hoc palàm annotauit Augustinus in epistola ad Marcellinũ quinta, ostendens, si quis tropum sermonis reiiciat, magis conuenire, ut in sinistram primus ictus dicatur exceptus, quod in hanc magis, quàm in dextram fertur impetus ferientis. Idem admonet in Luca non fieri ul-

Præbere maxillam, quomodo intelligendum

Hyperbole

lam

lam siniſtræ, dextræ ue mentionẽ: ut intelligamus hoc loco siniſtram ac dextram nihil aliud eſſe, quàm unam & alteram. quemadmodum in alia quadam parabola, quinq; talenta poſuit pro plurimis dotibus, duo pro mediocribus, unum pro minimis. Cæterum animaduertendum eſt, ut ſubito mutarit numerum Ego autem dico uobis: Sed quiſquis percuſſerit te in maxillam &c. Non ob aliud, niſi quod hic numerus accommodatior eſt ad infigendum animo quod dicitur, dum quiſq; ſibi dici putat, quod dicitur.

Dextra ac ſiniſtra prouna, aut altera

Numerus cur aliquando mutatur

Et pallium.) καὶ τὸ ἱμάτιον. Hic recte diſtinxit ueſtimenti genus. Siquidem χιτὼν, tunica, ueſtis eſt interior, ἱμάτιον exterior, quæ Romanis eſt toga, Græcis pallium. Niſi quod ἱμάτιον, apud Græcos interdũ pro quouis ueſtimenti genere ponitur. Vnde recte monet Auguſtinus hunc eſſe ſenſum, ſi quis tollat unam aliquam ueſtem, concede illi potius ſi quid aliud habes ueſtium quàm cõtendas. Alioqui præpoſterus eſſet ſermo. Pallium enim quæ ſumma ueſtis eſt primum detrahitur, deinde tunica.

ἱμάτιον χιτὼν

Species pro genere

Mille paſſus.) μίλιον ἕν, id eſt, Miliarium unum. Alioqui non reſpondet quod ſequitur.

Alia duo.) Ne illud quidem, alios duos. Atq; hic rurſus Græcus uſurpauit uocem Latinam: Etiamſi huius uocis mentionem fecit Heſychius. Nec eſt Alia duo Græcis, ſed ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο. ut intelligas duplum oportere concedi, ſimplum extorquenti: quemadmodum docuit de maxilla, & ueſte. Etiamſi diuus Auguſtinus philoſophatur hic in numero ternario, Theophylactus & Chryſoſtomus non attingunt. Nam quod αἰτοῦντί σε, id eſt, Poſcenti te, uertit, petenti abs te, recte fecit.

Lapſus interpretis

Ne auertaris.) μὴ ἀποστραφῇς, Ne auerſeris, ut legit Auguſtin. hoc eſt, ne reijcias. Quanq; & auertor reperitur, ut ſit uerbum depoſititiũ, ſed in carmine uſitatius, ut apud Bœotium:

Eheu quàm ſurda miſeros auertitur aure. Sicut præuertitur.

Diliges proximum tuum.) Græci οὐ πλησίον appellant familiares, & quibuſcum habemus arctam ac domeſticam conſuetudinem, non ſolum cognatos. Neq; enim eſt ſuperlatiuus gradus apud illos.

Et odio habebis inimicum.) Hoc quoniam non legitur in ueteris inſtrumenti literis quidam interpretantur hanc eſſe additionem phariſæorum, non ſcripturam. Idem prædicant de cæteris articulis, quaſi Chriſtus nihil addiderit præceptis legalibus, ſed tantum explanauerit. Certe diuus Auguſtinus in priore libro quo enarrat hunc locum, ſic refert, quaſi reperiatur in ſacris libris. Sic enim ait: Nec quod in lege dictum eſt, oderis inimicum tuum, uox iubentis iuſto accipienda eſt, ſed permittentis infirmo. Tale nimirum erat Iudæorum uulgus. Quemadmodũ autem in iraſcendo accipimus tropum, itidem & in odio receptus nodum explicat. Certe Chryſoſtomus fatetur, dominum olim non exegiſſe ab infirmis, quod ſuo tempore præcepit iam inſtructioribus.

Odio habebis inimicum, unde additum

Diligite inimicos ueſtros.) Poſt hæc uerba, particulã addunt Græci codices, inter quos & Theophylactus, quã in noſtra æditione nõ reperio. δυλογεῖτε οὓς κατᾳρωμένους ὑμᾶς, id eſt, Bene precemini deuouẽtibus uos. Quam ſanè nec Hieronymus addit, nec Chryſoſtomus Proinde haud ſcio, an eam ſtudioſus aliquis ob affinitatem ſententiæ, ex epiſtola Pauli ad Romanos huc aſcripſerit. Nam hac occaſione comperimus locos aliquot immutatos.

Additum aliunde

Pro perſequentibus & calumniantibus.) ἐπηρεαζόντων καὶ διωκόντων: quorũ utrunq; penè idem ualet, nam ἐπήρεια Græcis dicit inſultus proprie in bello, quaſi dicas, ἐπέρεια, à Marte. Hinc dictum apparet uerbũ, ἐπηρεάζω, quod eſt uexo, ſiue uim facio, & impeto. Sed quoniam Græci docent ἐπηρεάσαι nonnunq; idem ualere quod βλαψαι, nos uertimus lędunt.

ἐπηρεάζω *unde dictum*

Qui ſolem ſuum.) ὅτι τὸν ἥλιον, id eſt, Quia ſolem ſuum. Licet refragantibus exemplaribus Latinis, Et fieri poteſt, ut interpres pro ὅτι legerit ὅς, ſiue ὅστις. Quanquam hoc nihil refert ad ſenſum. Et ἀνατέλλει, recte circumlocutus eſt, Oriri facit, ſiue expromit. Item, Pluit, Græcis eſt βρέχει, rigat. Rurſum:

Quam mercedem habebitis.) Græce eſt, ἔχετε, id eſt, Habetis, præſentis temporis, ut rei ſignificatio ſit, non temporis. Porrò mercedem pro gratia poſuit.

Et publicani.) τελῶναι, id eſt, qui uectigalia redimunt, unde & redemptores dicuntur. Genus hominũ olim infame apud Iudæos, nunc apud Chriſtianos, cũ primis honeſtum. Nec id ſanè mirum, cum inſtitores, ac menſarij omnibus penè anteponãtur apud utriuſq; Reipublicæ ſummates, quos nec Ariſtoteles, nec Tullius inter honeſtos ciues haberi uult.

Publicani olim infames, nunc in primis honeſti habiti

Nec est, Hoc faciunt, sed τὸ αὐτὸ, id est, Idem faciunt. Et salutaueritis, est ἀσπάσησθε, quod non est simpliciter salutare, sed osculo & complexu salutare, quod olim ex more fiebat inter amicos, non solum apud Iudæos, uerumetiam apud Græcos & Romanos. Alioqui uulgare est officium obuio dicere salue.

Fratres uestros.) Plericq; Græci codices habent, οὐς φίλους ὑμῶν, id est, Amicos uestros. Verum Iudæi fratres appellant quomodolibet cognatos, atq; ita legit Hieronymus.

Quid amplius facitis.) τί περισσὸν, Quid eximium, aut quid supra cæteros.

Non ne & ethnici?) Rursus hoc loco nõnulli codices Græci habent τελῶναι, id est, Publicani. Cæterũ ex interpretatione Chrysostomi, deprehendere licet illũ ethnici legisse, cũ ait: Propter quod etiã hic Gentiles & publicanos producit in mediũ, ut talibus discipulos comparando personis, etiam pudore ad uirtutẽ accendat. Certe Theophylactus repetit hic τελῶναι, id est, publicani. Nam ethnicus gentilẽ sonat, qua Grẽca uoce uidetur interpres delectatus, ob id, opinor, quod gentilis aliud quiddam significet Latinis auribus, nempe gentis affinitate coniunctũ. Ac rursum, non est hic, Hoc faciunt, sed Sic faciunt, οὕτως ποιοῦσιν.

Gentilis quid proprie Latinis

Estote igitur uos.) ἔσεσθε, id est, Eritis. Interpres legisse uidet, ἐστε. Omitto, quod ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, quod uertere solet, Qui est in cœlis, nũc mutauit, cœlestis. Cæterũ coniunctio &, sicut Et pater, non additur apud Græcos. Tantũ est, Sicut pater uester cœlestis.

EX CAPITE SEXTO.

NE iustitiam uestram.) Græcis est, ἐλεημοσυνὴν, id est, Eleemosynam, non iustitiam, ut respondeat quod sequitur: Cum ergo facis eleemosynam. Ita legit, & interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Tametsi Hieronymus iustitiam legit, sed interpretans eleemosynam. Atq; item Augustinus sermone secundo de uerbis domini ex Matthæo, similiter, interpretans ut legit. Illud obiter admonendum, Latinos usurpantes Græcam eleemosynæ uocem, fraudare illam una syllaba, cum Græcis habeat sex syllabas.

Eleemosyna sex syllabis

Videamini ab eis.) Augustinus eo quem modo citauimus loco indicat hãc particulam sic addendam orationi superiori, ut finem significet coniunctio Vt, non sequelam. Neque enim uetat conspici recta facta, sed nõ uult hoc animo fieri. Apud Latinos enim hic sermo anceps est, ut uideamini, id est, sic ut uideamini, aut hoc animo ut uideamini. Cæterum in Græcis nulla est amphibologia, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Rursum in eo quod sequitur:

Vt, aliquoties sequelã significat, nõ finem

Mercedem non habebitis.) Verbi tempus mutauit, οὐκ ἔχετε, id est, Non habetis.

Sicut hypocritæ.) Hæc quoq; de uocum est numero, quibus interpres uidetur delectatus. Alioqui ὑποκριτὴς Græcis histrionem significat: hoc est, qui ficta persona fabulam agit apud populũ, quos eosdem actores uocamus. Vnde quam nos pronunciationẽ, aut actionem dicimus, illi ὑπόκρισιν appellant. Quanquã quisquis quouis modo simulat, ac fingit, hypocrites uocari potest. Vnde Paulus, ἀγάπη ἀνυπόκριτος, id est, Charitas non ficta, simulandi nescia. Cęterũ quod ad histrionicam gesticulationem attinet, belle quadrat quod modo dixerat, πρὸς τὸ θεαθῆναι, id est, Vt spectentur, quod actorum est, & hinc theatrum. Quis enim mimus, quis histrio minus est id quod uidetur, quàm isti, qui inani labiorum motu, & uocum strepitu uideri uolũt precari deum, cumq; illo colloqui? Aut qui Iudaicis ceremonijs sanctimoniã mentiuntur? Rursum quod hic uertit, In synagogis, apertius erat, In conciliabulis. Significat enim cõuenticula, quæ solent fieri in plateis, ac foro, seu triuijs. Et uicos hoc loco intellige, non eos qui non sunt oppida, sed in quos diuiditur urbs. Nam paulo post meminit platearũ, quæ proprie dicũtur uiæ latiores, in quibus solent fieri plebis conuenticula, in qua dictione philosophantur quidam, quod impiorũ ciuitates plateas habent, quum uia uirtutis sit arcta. Ad hæc: Receperunt mercedem.) ἀπέχουσιν, id est, Habent, siue tulerunt. Nam ἀπέχει, sonat quod alicunde sit acceptum.

Hypocrita Græcis histrio

θεαθῆναι

Synagoga conciliabulum

Platea quid proprie

ἀπέχω quid proprie

Nesciat sinistra tua.) Græce duæ sunt dictiones. μὴ γνώτω, ne sciat.

Nesciat sinistra tua quid faciat dextera.) Non absq; figura dictum est, sed ὑπερβολικῶς, quasi dicas, Ipse nescias, quod facis, si fieri potest, tantũ abest, ut alijs ostentes. Figurã annotauit & Chrysostomus homilia xix. & hunc sequutus Theophylactus. Cæterum addunt Græci, ἐν τῷ φανερῷ, id est, in propatulo, siue in aperto. Quod tamen Augustinus negat se comperisse in Græcis codicibus, & ideo nec exponendum arbitratur. Theophylactus interpretatur

Hyperbole

terpretatur etiam, ἐν φανερῷ, quum manifestabuntur omnia bona malaq; opera. Mihi germana lectio uidetur quam probat Augustinus.

Reddet tibi.) Græce est, αὐτὸς ἀποδώσει σοι, id est, Ipse, siue idem reddet tibi, quo dilucidius distinguat personam patris, ab eorum persona quibus confertur beneficium.

Et cum oratis.) καὶ ὅταν προσεύχῃ, id est, Cum oras. Nam & paulo ante usus est numero singulari, Cum facis eleemosynam. Etiamsi mox uariat. Nec est:

Non eritis, sed ἔσεσθε, id est, non eris.) Et in nonnullis Latinorum codicibus ascriptum est, sicut hypocritæ tristes, quũ hæc dictio tristes nec apud Græcos sit, nec in nostris emendationibus. Qui amant.) φιλοῦσιν. Quod licet significet, amant, tamen Græcis frequenter usurpatur pro solent. Hoc certe loco magis quadrabat, solent. Rursum est: *φιλοῦσιν Amant Græce pro solent*

Synagogis.) Quod nos uertimus, conciliabulis. Et anguli uocantur nõ recessus, ut uulgus accipit, sed flexus uiarum, ueluti iuxta compita, ac triuia.

Vt uideantur ab hominibus.) ὅπως ἂν φανῶσιν τοῖς ἀνθρώποις, id est, Conspicui sint hominibus, seu potius ut conspicui possint esse. Cæterum:

In cubiculum.) Est ταμεῖον, quod Latine penu, siue cellam appellant, ubi reconduntur, quæ ad usum domesticum pertinent, nos conclaue uertimus. Interpres Origenis quisquis fuit, Nam Hieronymũ non esse stylus arguit, homilia in Matthæum uigesimatertia, uertit promptuariũ: quod tamiæ Græcis dicantur, quos nos promos condos appellamus. ταμεῖον tamen utrunq; significare uel cellam promptuariam, uel conclaue, seu cubiculum, testis est Hesychius. *Tamias, promus condus*

Clauso ostio.) Græci addunt, tuo, σου. Atq; item uetusti Latinorum codices, quod suæ quisq; domi maxime in occulto sit. Præterea:

Patrem tuũ in abscondito.) Nõnulli codices habebant, τῷ σῷ τῷ κρυπτῷ, id est, Patrẽ tuũ qui est in abscondito, ut certũ intelligas patrem, diuersum à corporali, & arcanũ singulare, quo pater occultatur cœlestis qui nusq; non adest, sed nobis occultus. Ac rursum additur.

In manifesto.) ἐν τῷ φανερῷ. Atq; ita legit Chrysostomus homilia decimasexta. Annotauit & hoc loco tropum sermonis Chrysostomus. Neq; enim hoc sensit Christus, non esse Christianis precandum, nisi in penuario domus, sed non magis affectandum, ut homines laudent precantem, quàm si abditi in retrusissima ædium parte soli precentur. *Addunt Græci quod in nostris abest*

Nolite multũ loqui.) μὴ βαττολογήσητε. Græcis est dictio cõposita prouerbialis, à Batto quodam poëta, qui conscripsit hymnos, in quibus eadẽ subinde inculcauit: quemadmodũ copiosius explicatum est in Chiliadibus nostris. Huc alluserit Ouidius cũ Battum indicem eadem facit iterantem. In illis Montibus, inquit, erant, & erant in montibus illis. *Battologia ex prouerbijs*

Cuius βαττολογισμὸν ridicule imitatus Mercurius, Et me mihi perfide prodis,

Me mihi prodis ait. Sunt qui malint Battum fuisse quempiam balbũ, & hæsitanti ore, impeditaq; lingua: cui uidelicet hominũ generi peculiare uidemus, cum ne semel quidem, quod cupiunt, possint effari, uoces easdem iterum atq; iterũ repetere. Vnde quod hic docet Christus, non solum pertinet ad immodice prolixas preces, cùm alioqui Paulus iubeat nos citra intermissionẽ orare, & ipse Christus legatur orasse prolixius: uerũetiam ad illos, qui superstitiose preculas easdem sine fine iterant. Quo quidem morbo usqueadeo nõ uacant Christiani quidam, ut in his summũ pietatis fastigiũ collocent. Porrò quod hodie uidemus sacerdotes, nihil dicam qualibus, sed certe nimium prolixis precibus, hisq; præscriptis, aliquoties ineptis, ac ridiculis, ne dicam impijs, oneratos, quid super hac re sentiam, satius est non attingere: partim quod res paucis explicari non possit, partim quod fortassis nec citra periculũ: ne dum huic malo mederi conamur, alterũ inuitemus grauius: ut sunt, qui uitijs suis patrociniũ undelibet aucupentur. Illud dicam, nõ esse prudentis cũ suo seculo pugnare. Et bonæ mentis est, maiorũ decretis libenter ac simpliciter obsequi. At rursus illorũ est, ut summa uigilantia, quod sit optimũ, & cum Christi dogmatis maxime cõsentiens statuant. Hieronymus admonet, ex hoc loco natã hæresim quorundã, qui Christianorũ precationes ueluti superuacaneas in totũ aspernabantur. Fuit his diuersa factio Psallianorũ, siue Euchitarũ, nomen inditũ ab orando, qui totos dies ocioſi, tantũ preculariũ emurmurabãt, mira linguæ uolubilitate, ut Augustinus id scripserit incredibile. Monachos uetabant sustentandæ uitæ causa manibus operari, ne quando cogerent precationes interrũpere. Vtinam quicunq; Christi philosophiam profitentur, sic abhorreãt ab hac superstitione, ut precũ puram *Superstitio quorundam in precibus* *Euchitæ Psalliani*

& illibatam

et illibatã uictimam, Christoq; gratam offerant. Nam cantiuncularũ, clamorũ, murmurũ, ac bomborũ ubiq; plus satis est siquid ista delectant superos. Abunde satis erat hoc indulgere idiotarũ, ac stultorũ affectibus, ut cuiq; liberũ esset priuatim quæ uellet, aut quantum uellet precari. Cæterũ publicas preces optarim esse moderatas: nec in his quicq; admisceri, non depromptum ex sacris literis, aut certe ab his uiris profectum, quorũ scripta spiritum apostolicũ resipiũt. Nunc cuiusmodi est, compelli tanta censura sacerdotes, ut deliri senis, aut mulierculæ nænias legant sacris admixtas?

Publicas preces conuenit moderatas esse, & sanctas

Leuius uideri poterat quàm ut operæpretium esset admonere apud Græcos non esse uerbum nolite, etiam si latine uertit interpres, nisi uiderim Augustinũ in hac uoce frustra philosophari, quũ aliàs, tum in libro de gratia & lib. arb. ad Valentinũ cap. ij. Ratiocinans enim hominem sua uoluntate in lege dei cõsistere, subijcit hæc uerba. Deinde tam multa mandata, quę ipsam quodãmodo nominatim cõueniunt uoluntatem, sicut est, noli uinci à malo. Et huius formę multa refert è sacris uoluminibus. Hoc semel admonitũ uolui, ne quis imprudens ad eundem impingeret lapidem.

Philosophari uolẽs inductionibus, fontes consulat oportet

Sicut Ethnici faciunt.) Faciunt non additur nec apud Græcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis.

Βαττολογεῖν πολυλογία

In multiloquio.) Hic non est βαττολογία, sed proprio usus est uerbo πολυλογία: uelut exponens quid dixerit, βαττολογεῖν.

Petatis eum.) πῶς τὸ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτὸν. Et Latinius & apertius dixisset, Priusq; petatis ab eo. Deinde, πῶς δὲ εὐχεσθε ὑμεῖς, id est, Orate uos, non Vos orabitis. Maior enim est pronominis emphasis in fine appositi, quo discernat illos ab ethnicis.

Qui es in cœlis.) Articulus Græcus ueluti distinguit illum patrem à patre terrestri, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Perinde quasi dicant. Nos in terris patrem nescimus, ex te uno pendemus pater cœlestis: à quo nobis petenda sunt omnia, quibus opus est ad ueram uitam.

Sanctificare pro illustrare

Sanctificetur nomen tuum.) ἁγιασθήτω. Sanctum dicitur non solum purum, & impolluta, uerumetiam uenerandum, & inuiolatum. Et Augustinus explicans tropos ueteris instrumenti libro quarto, ostendit hic Sanctificetur dictum, nõ pro eo quod est fiat sanctum, sed pro, declaretur sanctum. Quanq; apud Hieremiam queritur deus nomen suum polluì inter gentes culpa suorum. Nullum autem probri genus intolerabilius ingenuis animis, quàm parentum ignominia. Siquidem uerissime dictum est apud Græcum tragicum:

Δυλεῖ γὰρ ἀνδρὸς καὶν θρασύστολαγχνός τις ᾖ Οταν σωφρονῇ μητρὸς ἢ πατρὸς κακά.

Rursum nulla res æque fulcit, & exhilarat filiorũ animos, ac parentũ gloria. Nam hos affectus, quos hominũ uulgus habet erga corporeos parẽtes, transfert in deũ. Quod genus est & illud quod sequitur, Adueniat regnũ tuũ. Si patres ad amplos honores prouehant, sub eorũ umbra regnant & filij, & sibi putant accrescere quicquid dignitatis, aut autoritatis ac creuit patri. Iam ut regni, ita & familiæ in hoc sita est felicitas, ut autoritati patris, aut regis morigeri sint omnes, nec ulla sit factio, dissidium ue, sed ab unius uolũtate pendeãt omnia.

Fieri uoluntas nõ sine tropo dicitur

Fiat uoluntas tua.) Tropi nouitatem annotauit & Augustinus. Non enim fiunt uerba nostra, quum perficitur quod iussimus, sed quũ iubemus. Nec facit sermonem, qui re præstat quod dictum est, sed qui loquitur. Nec fiunt uota nostra quũ contingit quod optamus, sed optando fiunt. Ita fit uoluntas nostra, quũ datur uolendi facultas. Verum hęc sermonis forma sumpta ab Hebræis, adeo frequens est in literis sacris, ut mutanda non fuerit. Alioquí latinius erat, fiat quod uis etiam in terra, quemadmodum fit in cœlis.

Sicut &

Sicut in cœlo & in terra.) ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, id est, Quemadmodum in cœlo, sic etiam in terra. Interpres dum exprimit Græcam figuram, obscurius extulit sententiam. Sensus aũt est: Sic fiat, quod tu uis in terris, hoc est, in tuo populo cœlesti, qui adhuc corpore uersatur in terris, quemadmodum fit in cœlo, ubi nemo repugnat uoluntati tuæ.

ἐπιούσιον quid Cotidianum quid Græcis

Panem nostrum cotidianum.) τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον. Quod hic uertit supersubstantialem, ad uerbum supereſſentialẽ sonat. Id autore Hieronymo Septuaginta plerũq; transferunt περιούσιον, pro quo apud Hebræos reperitur סְגֻלָּה, quod Symmachus ἰδιαίτερον, id est, eximium, siue egregium uertit: quanq; idem alicubi uerterit peculiare. In Euangelio, quod appellatur Hebræorum, pro supersubstãtiali pane reperit Hieronymus מָחָר, quod dicitur crastinum. Equidem ut nihil horum improbo, ita quod postremo loco positum est, mihi maxime probatur. Nec enim in precatione tam cœlesti Christus de hoc, opinor, loquitur pane, quem à suis parentibus accipiunt & gentes. Et apud Græcos ὡνήσιον crasti-

nus

nus dicitur dies. Sic enim usus est & Lucas in Actibus apostolorũ capite septimo. τῇ τε ὡὴ ὑστεραίᾳ ἡμέρᾳ, id est, postero die. Et indicat Augustinus nõnihil tale, sermone uicesimo octauo, ut hic sit sensus: Quemadmodũ patres terreni prospiciunt liberis suis panem, quo corpus alatur, etiam in posterũ diem, ita tu nobis prospice panem cœlestem animi cibum, qui pater es cœlestis, & pater spirituũ. Verum hac de re nonnihil dicemus & aliâs.

Et dimitte.) ἄφες. Cur nõ potius remitte? Nam Græca uox polysemos est, Audio quosdam offensos, quod pro dimitte uerterim, remitte. Cur isti non item offenduntur, quod 2. Paralip. 36. Manasses sic orat, Peto rogans te domine, remitte mihi, remitte mihi: quod in symbolo apostolorũ, ut uocatur, credamus remissionem peccatorũ potius quàm dimissionem? Quod si primus omnium pro dimitte dixissem remitte, quid erat flagitij? Nunc diuus Cyprianus enarrans hunc locũ toties iterat remitte pro dimitte, idq; in uoluminibus à me non æditis: ut quod aliquoties relictum est, Dimitte, probabile sit à scriba positum. Ad eundem modum citat, libro ad Quirin. iij. cap. xxij. referens ex Marco, Remittite, si quid habetis, ut & pater uester qui in cœlis est, remittat uobis. Item eiusdem operis cap. xxviij. Iterũ in psalmis, Remisisti iniquitatem peccati mei, & remisisti iniquitatẽ plebis tuæ. Quin & Augustinus libro ad Catechumenos ij. cap. x. quoties utitur remittendi uerbo: Tibi cõfide, quoniam remissa sunt tibi peccata tua. Rursum: Et hanc professionem fidei suæ, in qua remittuntur omnia peccata &c. Quod si apud hunc frequenter inuenimus dimittere pro remittere, aut datum est uulgatæ consuetudini sermonis popularis, aut à librarijs deprauatũ est. Quorsum aũt attinet excutere quoties hoc uerbum sit obuium apud alios scriptores ecclesiasticos pro condonare, quũ toties occurrat in euangelicis & apostolicis literis, uelut Matthæi 12. Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus, Et Lucę 7. Remittuntur ei peccata multa q. d. multũ. Et Ioannis 20. Quorũ remiseritis peccata, remittũtur eis. Quod si usq; adeo sanctum existimant male Latine loqui, non obstamus, quo minus isti fruantur suo Dimittite. Quod quæso est illud hominum genus? Nos modestissime duobus uerbis annotauimus, quod rectum est: neq; cuiquam unquã uel uerbo molesti fuimus, si cui magis arrideat, dimitte. Isti recte admoniti, quiritantur in concionibus apud indoctam plebeculam, ad lapides prouocantes: debacchantur in cõuiuijs: latrant in gynæceis, in nauibus, in uehiculis, & ubi non? Clamant actum esse de religione Christiana, se frustra theologos esse, repertum qui nõ ueritus sit precationem dominicam corrumpere. O linguas execandas, & indignas, quibus Euangelium Christi prædicetur. Ad hoc explicandũ infantes, & insulsi, ad lacerandam hominis benemerentis famã, & diserti sunt, & uenusti scilicet, Sycophantas præstant, hierophantas professi. Quid autem arrogantius? Per nos illis licet, quantum libitum fuerit σολοικίζειν, nullus obstrepit, nullus reclamat, nobis per illos emendate loqui non licebit? Sed præstat id quod erat institutum persequi.

Dimitto pro remitto

Rabulæ quidam notati

Sycophãtæ pro hierophantis

Debita nostra.) ὀφλήματα. Quidam hic argutãtur debiti uocem plura complecti quàm peccati, uidelicet pœnam culpæ debitam, quod an uerum sit nunc nõ excutio. Certe diuus Augustinus simpliciter interpretatur debita peccata, et Lucas undecimo pro ὀφλήματα ponit ἁμαρτίας, & interpres uertit peccata nostra.

Debiti uox plus complectitur quàm peccatum

Sicut & nos.) ὡς καὶ ἡμεῖς: Hoc loco non conditio, sed similitudo significatur: id quod euidentius explicat Lucas. Sentit enim alterum fieri inter filios cœlestis patris, alterum rogat ut fiat. Neq; enim rogant, ut uicissim inter sese sibi dent ueniam, quod in ipsis situm est, sed quemadmodũ ipsi inter sese mutuis erratis ignoscũt, ut facere par est eiusdẽ familiæ filios: ita sit & ille propitius pater, nec ulciscí uelit, si quid forte aduersus ipsum deliquerunt.

ὡς non conditionem sonat, sed similitudinem

Et ne nos inducas.) εἰσενέγκῃς. Augustinus indicat in nõnullis codicibus fuisse scriptum ne inferas, ad sensum tamen arbitratur nihil referre. Nec refert, nisi quod εἰσφέρειν, magis sonat impingere ac ui inducere, quum inducatur & uolens amicus. Hoc indicasse satis est huic proposito: Cætera petantur ab alijs.

A malo.) ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Potest & ad rem referri, quasi dicas, à malitia. Verum articulus additus suadet, ut magis referatur ad diabolũ. Nam huius est tentare. Et hunc opponit patri, unde cœpit precatio. Ita docet Chrysostomus, hunc edisserens locum.

A malo, quomodo accipiendum

Quia tuum est regnũ.) Hanc coronidem in omnibus Græcorũ exemplaribus adiectam cõperio, ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν, id est, Quoniam tuum est

Adiecta pars precationi dominicæ apud Græcos

est regnum,& potestas,& gloria in secula amen. Verum quando nec in ullis Latinorũ exemplaribus ascriptum uisitur,nec exponitur ab Hieronymo, aut ullo prorsus interpretũ, præter Chrysostomũ,& huius abbreuiatorẽ recentem Theophylactũ, apparet ex solenni consuetudine sic additum,ut angelicæ salutationi quædam adiecerũt,nec ab angelo dicta, nec à quopiam alio. Nam,benedicta tu in mulieribus,Elizabeth uerba sunt,Et: Quia peperisti seruatorem animarũ nostrarum,à nemine dictũ est. Consimili studio adiectum est in fine psalmorũ,Gloria patri. Proinde non est cur Laurentius Valla stomachetur bonam precationis dominicæ partem fuisse decurtatam. Magis taxanda fuerat illorum temeritas, qui non ueriti sint,tam diuinæ precationi suas nugas assuere. Nugas enim iure dixerim ad diuinam doctrinam,quicquid ab hominibus profectum fuerit: præsertim si quod ab hominibus annexum sit,ad Christum autorem conferatur. Quod si quis contendat,hoc ab ipso Christo fuisse additũ,necesse est,ut fateatur omnes nostros,ac totam Romanam ecclesiam hactenus fugisse bonã partem dominicæ precationis. Ac ne Africanã quidem recte legisse. Nam Cyprianus enarrans peculiari libello locũ hunc Euangelij,ne uerbo quidẽ agnoscit hanc coronidem. Porrò qui ideo putant ab Euangelista fuisse additam,quod Chrysostomus interpretetur,leui nituntur argumento. Siquidem interpretatur ille,quod solennis usus ecclesiæ Græcanicæ quotidie sonabat: perinde quasi quis enarrans Psalmos,interpretaretur solennem illam Coronidẽ,Gloria patri & filio. Nec mirũ si hoc dignatus est facere Chrysostomus,cum in homilijs diligenter exponat hymnum quo Monachi quidam soliti sunt consecrare conuiuiũ suum. In aurea Catena hoc modo citatur Chrysostomus, Quia uero solicitos nos fecerat inimici memoria, in hoc quod dixerat, libera nos à malo, rursus audaciam præbet per hoc,quod in quibusdam libris subditur, quia tuum est regnum & c. quod unde sumptum sit nescio. Nam hæc uerba non reperiuntur in Chrysostomi cõmentarijs. Qui contendunt hanc Coronidem ascriptam fuisse ab Euangelista, ijdemq; confirmant hanc æditionẽ,aut esse Hieronymi,aut certe ab illo castigatã, uelim ut explicent nobis,cur ille tantam sacræ precationis partem ausus sit omittere, qui ne in cõmentarijs quidem ullam huius fecerit mentionem. Hęc cũ sint dilucidiora,quàm ut argumentis egeant, tamen non defuerunt,qui mihi ex hoc quoq; loco grauem struerent calumniam. Cęterum

Amen quid

Amen,quod Aquila interpretatur fideliter,& hic simili modo uideri poterat adiectũ, Hieronymus admonet orationis dominicæ esse signaculum.

Peccata eorum.) παραπτώματα, id est, Delicta, ut mox uertit,siue errata, siue lapsus. Siquidem à labendo uox dicta est. Et Latinius, Sua quàm Eorum, id quod constanter contemnit interpres. Ac rursum. Dimittet,pro remittet.

Tristis quid proprie

Hypocritæ tristes.) σκυθρωποὶ, id est, Tetrici, parumq; alacres, Latine uertit interpres, modo intelligatur, Tristis,non qui doleat,sed qui uultu sit inamœno,ac seuero. Nam aliàs Tristis est anima mea, pro dolente uertit, & contristare pro dolore afficere, λυπεῖσθαι. Miror hypocritæ Græcam uocem usque adeo placuisse Christianis Latinis,cum simulator dicatur Latine. Non mihi tempero, quin animi gratia recenseam quod adiectum est in Lyrani cõmentarijs. Neq; enim suspicari libet,illum usque adeo ineptisse, Hypocrita,inquit,

Lyranus notatus

dicitur ab hypos, quod est sub, & crisis aurum: quia sub auro uel sub honestate exterioris conuersationis habet absconditũ plumbum falsitatis. Eant nunc & negent referre, utrum Græce norit aliquis an secus.

Exterminare quid Græcis ἀφανίζουσιν quid

Exterminant enim.) ἀφανίζουσιν. Quod Chrysostomus interpretatur, διαφθείρουσι τῇ ἀπλάνῃ, id est, corrumpunt ac perdunt. Quod uidelicet odiosius putat personis histrionum. Siquidem illi natiuam faciem persona tegunt duntaxat, isti uero corrumpunt ac perdunt propriam faciem,& citra personam agunt fabulam. Qui sic interpretãtur, hoc mihi uidentur secuti,quod qui perit è medio sublatus dicitur etiam Græcis. Diuus Hieronymus uer-

Exterminare uerbum interpretis damnatum ab Hieron.

tendum putat,demoliuntur, addens exterminandi uerbũ inscitia interpretum frequenter obuium esse in sacra scriptura: cum aliud quiddam significet, quàm illi sentiri uolunt. Siquidem exterminare,est è terminis,ac finibus profligare,quemadmodum eliminare,extra limen,ac foras efferre. Sic usus est Cicero libro offic. 3. & alijs præterea locis. Hilarius hoc loco ἀφανίζειν interpretatur conficere,nec id sanè ineleganter. Est enim obscurare,ac uelut è conspectu tollere: uelut qui fucis utuntur,cælant suam faciem,ac ceu persona tegunt: ita

qui ficta

qui ficta macie, triſtiq; pallore ſanctimoniam ſimulant. Nam & pietas ſuam habet tenuitatem, ſuum pallorem, ſed in quo Chriſti reluceat alacritas.

Vt pareant hominibus.) ὅπως φανῶσιν. Quod modo uertit, Vt uideantur, nunc uertit, Vt pareant, mire laſciuiens ſua copia. Cæterum, νηστεύοντες participiũ uerbi infiniti uice poſitum uidetur, more Græcorũ, unde nos ita uertimus, Quo perſpicuũ ſit hominibus ipſos ieiunare. Nec enim in hoc reprehenduntur, quod ſtuderent uideri ieiunare, cum non ieiunarent, ſed quod ieiunium omnibus conſpicuũ eſſe uellẽt, quod potius erat diſſimulandum. Itidem mox. Ne uidearis hominibus ieiunãs, ne conſpicuũ ſit hominibus te ieiunare. *Parere pro apparere*

Receperunt mercedem.) Rurſus eſt ἀπέχουσι, id eſt, Habent, ut ante cõmonſtrauimus.

Reddet tibi.) Et hic addunt Græci codices, ἐν τῷ φανερῷ, id eſt, In propatulo, ut opponatur ei, quod eſt in occulto. Cæterũ, hic quod ἀφανίζει uertit, demolitur, ex ſententia Hieronymi facit. Quanq; ego malim Corrumpi, quũ de tineis loquatur & blattis. Nam Demoliri potius eſt parietem, aut murum deſtruere. Verbum à mole dictum. ἀπέχω

Theſaurizate.) Mirum cur Græca uox uſqueadeo delectarit θησαυρίζετε, cum dicere potuerit, Reponite, recondite, colligite, coaceruate. Theſaurus enim proprie diuitiæ ſunt ſepoſitæ, & in longum tempus reconditæ, quam Perſæ gazam appellant. Conſtat enim Græcis θησαυρὸν dici παρὰ τὸ εἰς αὔριον θεῖναι, hoc eſt, in craſtinum ſiue in poſterum reponere. Neque tam eſt effodiunt, quàm perfodiunt διορύσσουσι. Siquidem perfoſſo pariete, fures ad ſcrinia penetrant. θησαυρίζειν διορύσσουσι

Nec erugo nec tinea.) ὅπου σὴς οὐδὲ βρῶσις. Cyprianus libro tertio ad Quirinum legit, Neque tinea, neque comeſtura exterminabit. Nec eſt:

Theſaurus tuus.) ſed ueſter ὑμῶν. Etiamſi mox numerum mutat, Si oculus tuus ſimplex. Nec eſt, Eſt cor tuum, ſed ἔσται erit.

Lucerna corporis tui.) Nec additur in Græcis exemplaribus, tui, ſed tantũ corporis, & ſententia pluſculũ habet dignitatis, ſi omittatur, ut ſit abſoluta. Quod lucerna eſt in domo, id eſt, oculus in corpore, non in tuo ſolum, aut meo, ſed in quouis hominis, aut animantis corpore. Atq; ita legit diuus Chryſoſtomus in his homilijs, quas Baſileæ uidimus Græce ſcriptas, cõſentiente Theophylacto & æditione Hiſpanienſi, atq; ita citat Hieronymus ſcribens aduerſus Lucifer ianos. Deniq; ſic ſcriptum comperimus, & in peruetuſtis Latinorũ codicibus. Sumitur enim ſimilitudo ab oculo corporis ad oculum mẽtis. Quod eſt oculus in corpore animãtis, id eſt affectus in animo, qui ſi purus fuerit, totus animus erit ſyncerus Proinde prior illa pars, Lucerna corporis eſt oculus, pertinet ad id, unde ducitur collatio. Poſterior, Si oculus tuus fuerit ſimplex &c. pertinet ad ea, ad quæ accõmodatur ſimilitudo: unde addit, tuus, qui ſpiritualis es, & cuius oculos ſynceros requiro. *Tui redundat*

Si oculus tuus nequam.) πονηρὸς, id eſt, malus, ſiue peruerſus. Nam græca uox magis ſonat uerſutũ, ac malicioſum, ut opponat ſimplici. Simplex oculus eſt nulla re uitiatus, puta lemis, aut pituita, aut morbo. Cęterũ lippus, aut ſtrabus, aut luſcioſus, deprauatus eſt. Alioqui nequam oculus emendate loquentibus magis ſonat libidinoſum, quàm uitiatum. *Nequam, pro malus*

Ipſæ tenebræ quantæ.) τὸ σκότος πόσον, Quod addidit ipſæ, recte explicuit uim articuli Græci. Cæterum feſtiuior erat oratio, ſi non addidiſſet, Erunt, quod apud Græcos non additur. Tantum eſt, tenebræ quantæ?

Vnum odio habebit.) τὸν ἕνα μισήσει. Sermo nonnihil habet obſcuritatis, etiamſi ſenſus liquet. Duos enim ponit, puta, Demeam, ac Mitionem, quorum alterutri ſit adhærendum nam utriq; ſimul non poteſt. Aut Demea diligendus eſt, ut oderis Mitionem, aut Mitio diligendus, ut oderis Demeam. Proinde mea ſententia rectius uertiſſet per Hunc & hunc, quàm per unum & unum. Deinde non eſt ociosus Græcus articulus, certum enim ſignificat, perinde quaſi demonſtret aliquem, τὸν ἕνα, τὸν ἕτερον. Quanquam illud, τὸν ἕνα, non ſic accipiendum eſt, ut prius referatur ad deum, alterum ad Mammona: Alioqui bis idem diceret, ſed ut utrunq; τὸν ἕνα, ad utramlibet perſonam pertineat: quam utramcunq; delegeris, ei opponitur, τὸν ἕτερον. Quod ſi hic accipias, ut iuxta conſuetum diſtribuendi morem, prius ἕνα notet Demeam, poſterius Mitionem, iam hic erit ſenſus, Demeam odio habebit, ac Mitionem diliget: aut Mitioni adhærebit, & contemnet Demeam. Itaq; uides idem bis dici, quum, aut coniunctio ſignificare ſoleat diuerſitatẽ. Sed tota oratio ad utram *Vnum & unde obſcure* *Tropus perplexus, explanatus*

libet personam pertinet, nec aut coniunctio mutat personam, sed rem. Annotauit super ea re nonnihil & Chrysostomus homilia uigesima secunda.

Mammona quid

Et mammonæ.) Mammona nec̃ Græca uox est, nec Hebraica, sed Syriaca, ut ostendit diuus Hieronymus, idem apud eos significans, quod apud Græcos πλοῦτον, quem poëtæ deum faciunt. Est enim uox singularis numeri, generis masculini. Diuus Augustinus indicat linguam Pœnorum affinitatem habere cum Hebræorum lingua: id quod alicubi fatetur & Hieronymus: Porrò Pœnorum lingua Mammon uocari lucrum. Cæterum quod idem mammona uocem putauit Hebraicam, cum Syra sit, mirum non est, cum inter Hebræam quoc̃ & Syram nonnulla sit cognatio.

Afrorum lingua finitima Hebraicæ

Anima pro uita

Animæ uestræ.) τῆ ψυχῆ. Animam pro uita posuit, uelut & aliâs: Qui perdiderit animam suam. Cæterum:

Additum aliquid

Quid bibatis.) Etiamsi reperitur additum in nonnullis codicibus, superfluum est, quod cibi nomine potus contineatur, & aquæ potus nemini non pateat. Certe nec apud Chrysostomum additur, nec apud Hilarium. Hieronymus indicat in nonnullis codicibus ascriptum fuisse, uerum edisserens negligit. Nos passi sumus adiici, ne Latina non responderẽt Græcis. Certe in peruetustis exemplaribus non ascribitur, licet paulo inferius etiam potus fiat mentio. Nolite esse solliciti dicẽtes, quid mãducabimus, aut quid bibemus. Ac rursum:

Nonne anima.) Apertius erat, nónne uita.

Quàm esca.) τῆς τροφῆς, id est Cibo, siue alimonia, ut potum quoc̃ cõplectatur. Etiamsi Aristoteles potum esse neget, qui nutriat, ut cuius uis sit cibũ in membra digerere. Cæterũ pro πλεῖον, quod Græcis sonat plus, recte mutatũ est pluris, & Latinitatis habita ratio.

Respicite uolatilia.) ἐμβλέψατε τὰ πετεινὰ, id est, Intuemini ad uolatilia, ut uerbum uerbo reddam. Certe respicit qui in tergum deflectit oculos. Vnde maluimus circumloqui, Vertite oculos ad uolatilia cœli.

ὅτι εἰδικῶς sumptum

Quæ non serunt.) Sic enim legitur in plerisque codicibus, ὅτι, id est, Quia non serunt. Et diuus Hieronymus legit quoniam. Ego malim Quod, ut accipiatur εἰδικῶς. Siquidem idipsum est, quod nos uult intueri, aues non facere sementem, cum tamẽ hominum more uiuant, nec interim ulla distringantur sollicitudine parandi uictus.

Magis pluris διαφέρετε duo sonat

Magis pluris estis.) μᾶλλον διαφέρετε, id est, Magis antecellitis siue præstatis illis. Siquidem διαφέρειν Græcis non solum est differre, sed & præcellere. Quoniam in ipso uerbo uis est comparatiui: aut congeminatio epitasin habet eminentiæ, aut μᾶλλον positum est pro potius. Proinde nos uertimus, Nónne uos longe præcellitis illa? Nam interpres uidetur etiam affectasse sermonis absurditatem. Augustinus de tropis ueteris testamenti demonstrat apud Hebræos aduerbium comparandi nonnunc̃ adiici ex superfluo. Et fieri potest ut hanc quoc̃ sermonis formam expresserit Græcus interpres.

μεριμνῶν quid proprie

Quis ex uobis cogitans.) μεριμνῶν. Plus est c̃ cogitans, sed anxie ac sollicite cogitans, Participium eius uerbi quod sæpe uertit, Sollicitũ esse. Porrò, quod sequitur:

Ad staturam suam.) Græcis est ἡλικίαν, quæ & ætatem significat, quasi dicas granditatem. Vnde & maior & minor, & grandis ad ætatem referuntur: quod ex auctu corporis ætas deprehenditur in adolescentibus.

Lilia agri

Lilia agri.) τὰ ἀγρῶ. Non ociose addidit, ἀγρῶ, quod hortensia lilia nonnihil debere uideri poterant curæ humanæ: quemadmodum ante dixerat, uolucres cœli, ut distingueret ab altilibus. Nec est considerate, sed καταμάθετε, id est, Cognoscite, siue cognoscitis. Nam Græca uox anceps est. Vt omittam, quod ὅτι rursum uertit: Quoniam pro quod, tametsi præstabat omitti. Ac rursus: Coopertus est, pro amictus fuit, siue indutus, περιεβάλετο. Ad hæc: Pro Vnum, rectius uertisset, unum quodlibet horum.

Quanto magis) οὐ πολλῷ μᾶλλον, id est, An non multo magis. Vbi quæso quid erat causæ, cur interpres uariaret Græcum sermonem? Porrò,

ὀλιγόπιστοι Vocabula quædam sic recepta, ut tolli non possint

Modicæ fidei.) Græcis est dictione cõposita ὀλιγόπιστε, quod in Luca uertit, Pusillæ fidei. ἀξιόπιστον est grauis & idoneus cui fides habeatur. ὀλιγόπιστον, siue cui parum fidendum, siue qui parum fidit. Sunt enim in sacris literis uoces aliquot, receptiores, quàm ut possint loco moueri, quarum est, Fides, quæ Latinis magis pertinet ad eum qui pollicetur aut præstat, quàm ad eum qui fidit: nisi cum dicimus fidem habere, pro credere. Proinde magis hic

quadrabat

quadrabat, exiguæ fiduciæ, quàm modicæ fidei. Siue ut nos uertimus, Parum fidentes.

Scit enim pater uester.) Hoc loco Græci addunt, ὁ οὐράνιος, id est, cœlestis. Nec est in pleriſq; Sollicitus erit sibi, sed curam habebit suijpsius, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς, id est, curabit sua. Augustinus in libro aduersus Adimantum legit: Nolite cogitare de crastino, nam crastinus dies ipse cogitabit sibi. Eundem ad modum legit Cyprianus, enarrans precationem dominicam. Et nonnulla exemplaria habent, μεριμνήσει ἑαυτῆς.

Sufficit diei malicia sua.) ἡ κακία, Malum. Vt apud Græcos κακόν, itidem apud Latinos anceps est, ad afflictionem, & improbitatem. At κακία uirtuti opponitur, quam Latini nonnulli maliciam uocant, alij uitium. Cæterum κάκωσις afflictionē sonat, à uerbo κακόω, quod est malis afficio. Abusus est igitur κακία, pro κάκωσις, ut indicat Hieronymus, ediſſerens hunc locum. Præterea in cōmentarijs Ecclesiastæ: Rursus in cōmentarijs Amos, & Chrysostomus homilia uigesima tertia. Satis malorum adfert ipsum tempus, ut non afflígamus nosmetipsos sollicitudine futurorum malorum. In hanc sententiam adducit hunc Euangelistæ locum Augustinus in secundo commentario sermonis Christi in mōte dicti. Maliciam interpretans malum pœnale. Docuit hoc primus omnium Tertullianus libro aduersus Marcionem secundo. *Κακία & κάκωσις quid differunt*

EX CAPITE SEPTIMO.

NOlite cōdemnare, & non condemnabímini.) Hæc uerba nec in ullis Græcorum exemplaribus reperi, nec apud Hieronymū referuntur, nec apud Chrysostomum, nec apud Hilarium, deniq; nec in uetustíſſimis codicibus Latinis. Vnde uidentur è spatio marginali delata in contextum. Interpretatus est aliquis, quod dixit, Iudicare, hoc loco nihil aliud esse quàm dānare: sicut et apud Paulum subinde iudicium pro condemnatione ponitur. Nec est paulo ante: *Redundat in nostris*

Et non iudicabímini.) sed Ne iudiceminí, ἵνα μὴ κριθῆτε. Atq; ad eum modum legit Hilarius, consentientibus exemplaribus diui Donatiani. Vt dissimulem, quod pro κρίνετε & μετρεῖτε, id est, Iudicatis & metímini, uerterit, iudicaueritis, & mensi fueritis, quodq; pro μετρηθήσεται uerterit remetietur uobis, reclamante latinitate. Nam addito nomine dicere poterat, alij metientur uobis. Verum haud scio an satis latine dici possit, iudicabímini. Neq; enim opinor, iudicatus dicitur, de quo pronuntiatū est, sed res iudicata, & iudicata causa, de homine iudicatū, nisi addas iudicatur insanus, pro habetur. Proinde mea sententia tolerabilior est Augustini lectio: Nolite iudicare, ne iudicetur de uobis: quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabitur de uobis. Optimum autem fuerit si legamus: Nolite condemnare, ne condemnemini. *Iudicare Hebraeis pro condemnare*

Et trabem in oculo tuo.) τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν ὃ κατανοεῖς. id est, Quæ uero est in oculo tuo trabem, non animaduertis. Præterea, frater sine. Frater, nec ascriptum est in Græcis, nec in Latinis antiquis, sed tantum, ἄφες ἐκβαλῶ, id est Sine eíjciam, consentit & codex aureus. Rursum: *Redundat*

Et ecce trabes est in oculo.) Græce festiuius est, subaudito uerbo substantiuo, καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν ὀφθαλμῷ σου, id est, Et ecce trabes in oculo tuo. Ad hæc:

Videbis eíjcere.) Nimirū græcanice dixit, βλέψεις ἐκβαλεῖν, id est, Díspicies ut eíjcias. *Videbis eijcere Græce*

Nolite sanctum dare.) μὴ δῶτε, id est, Ne detis. Id quod ad eundem modum perpetuo uariat. Id indico, non quod male uertat interpres, sed ne quis in uerbis frustra philosophetur: quasi uoluntas etiam sit hic uetita. Et rectius erat proíjciatis, quàm mittatis, βάλητε. Vt ne dicam, quod μήποτε, id est, Ne quando, uertit, ne forte, parum tempestiuiter, extenuans periculum, quod auctum magis oportuit. Nec est, Pedibus suis, sed ἐν ποσὶν αὐτῶν, id est, Inter pedes suos: nisi placet, ἐν, usurpatum pro per, more Hebræorum. Sanctum autem positū est neutro genere pro re sancta, τὸ ἅγιον. nos uertimus, quod sanctum est. Iudæi sanctum appellabant, quod esset semotum ab usu prophani uulgi, & à consecratis cum reuerentia tractandum. *Nolite dare pro ne detis*

Et canes conuersi.) Canes apud Græcos non additur, nec attingitur ab interprete Chrysostomo, neq; in emendatioribus Latinorum exemplaribus, ac ne in aureo quidem. Potest autem conculcatio & laceratio ad canes pariter & porcos referri. Sæuiunt enim & apri. Canis prophanum animal, & sus immundum, quod ab unguentis peculiariter abhorret. Cæterum margaritis siue unionibus olim summum fuisse precium, abunde testis est Pli- *Redundat canes*

nius. Denicq; quod dixit Conuersi, σπαφέντες, apertius erat, Versi in uos. Nec est Dirumpant, sed ῥηξωσιν, id est, Lacerēt, siue lanient.

Durus sermo Nunquid lapidem porriget ei.) Hanc locutionis duriciem molliuimus interpretatione sensu tamen manente, ne quis calumnietur, quod à uerbis discessimus.

Data δόματα Bona data.) δόματα ἀγαθὰ, id est, Donationes bonas, siue bona dona. Est autē hic tropus ex idiomate sermonis Hebraei: quod genus est illud in numeris: Ego accepi fratres uestros leuitas, de medio filiorū Israël, dationem datam domino. Sic enim legit Augustinus, indicans tropos huius uoluminis, cum Graeci legant, δόμα δεδομένον. Nec enim hic data participium est, sed nomē. Alioqui qui datur, quod iam datum sit? Ac maluerā dona quàm data: nisi quod δόμα recte dici possit, quocunq; modo datum, ut medici sua pharmaca δόσεις uocant, cum donum sit gratuitū, quod Graeci sua uoce δῶρον appellant. Rursus & illud:

Dabit bona petentibus se.) Quod nos explicuimus, si postuletis ab ipso, quemadmodū & superius fecit interpres. Item Et uos facite illis, omisit uoculam οὕτως καὶ ὑμεῖς, id est, sic & uos facite. Atq; ita legit Chrysostomus. Augustinus item cōmentario secundo in hunc locum. Idem ait in uulgatis codicibus scriptum fuisse: Omnia quae uultis ut faciant uobis homines bona, ita & uos facite illis. Putatq; bona additū ab interprete Latino explicandae rei gratia, cum in Grecorum exemplaribus non habeatur. Quanquā ea dictio additur & apud Cyprianum in expositione precationis dominicae. Rursum:

Varietas exemplariorum

Quae ducit.) ἀπάγουσα, id est, Quae abducit. Ac mox:

Quàm angusta porta.) ὅτι στενὴ, id est, quia angusta porta. Quanquam dissentientibus exemplaribus plerisq; Latinis, Interpres legisse uidetur, ὡς στενὴ. Certe in Paulino codice utrobiq; scriptum erat, quia.

Quàm pro quia

A fallis prophetis.) ψευδοπροφητῶν. Graecis una est dictio, sicut pseudochristi, & pseudapostoli. ψεῦδος Graece mendacium est. Ac magis sonat falso prophetas, quàm falsos. Et mox, ὡς γνώσεσθε, agnoscetis est potius quàm cognoscetis. Et:

Pseudoprophetae qui ἐπιγνῶναι, & γνῶναι quid differāt

Nunquid colligunt.) Quidam habent, μή τινες, id est, num qui. Rursus:

Arbor mala.) σαπρὸν est, non πονηρὸν, quod magis putrem sonat & carie uitiatam, aut marcidam, quàm malam, si quid Suidae credimus. Vt ne cōmemorem, quod utrunq; uerbum praesentis temporis uertit per futurum, ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται, id est, exciditur & mittitur. Atq; ita scriptum est in peruetustis exemplaribus. Nec enim Christus praedicit, quid sit futurum malis arboribus, sed quod uulgo fit uitiosis arboribus, idem ostendit euenturum infrugiferis hominibus.

Praesens tempus pro nullo certo tēpore

Domine domine.) κύριε κύριε. Non solum retulit βαττολογίαν precantium, quam ante taxauit, uerum etiam expressit sermonis Hebraici proprietatē: quae quod exaggerat, congeminatione auget: quod genus illud apud Hieremiā capite septimo: Templum domini, tēplum domini, templum domini. Caeterum haec uerba:

Cōduplicatio apud Hebraeos.

Ipse intrabit in regnum coelorū.) In Graecis codicibus non adduntur nec repetuntur ab Hieronymo, refragantibus licet exemplaribus Latinis. Nec est:

Redundat in nostris

In nomine tuo.) sed per tuum nomen, τῷ σῷ ὀνόματι, absq; praepositione ἐν quam solet apponere, quanquam id nihil refert ad sensum.

Virtutes multas.) δυνάμεις, ut intelligas potēter facta, quae uim diuinā demon strarēt. Itē

Virtutes Hebraei uocāt potenter facta

Omnes qui operamini.) Omnes nec est in Graecis codicibus, nec in antiquis Latinis, sed tantum, οἱ ἐργαζόμενοι, id est, Qui operamini. Rursus:

Et irruerunt.) καὶ προσέκοψαν, id est, impegerūt, diuersum est ab eo quod mox praecessit, προσέπεσαν, siue προσέπεσον. Et admirabantur.) Graecis est uehementius, ἐξεπλήσσοντο, id est, Stupuerunt, siue attoniti facti sunt: siue stupore perculsi sunt.

Sicut potestatem habens.) ὡς ἐξουσίαν ἔχων. Vt condonem quod pro tanquā uertit, sicut.

Ἐξουσίαι & δυνάμεις differunt

Potestatem.) Non est hic δυνάμιν, sed ἐξουσίαν, quod magis sonat autoritatem, hoc est potestatem & ius aliquid faciendi. Non ut scribae qui sibi uindicabant autoritatem. Non enim dicit, haec ait dominus, sed ego dico uobis: & in aedēdis miraculis, nō implorat opem patris, sed ait, adolescens tibi dico surge. Rursus in

Scribae.) Eorum additur apud Graecos γραμματεῖς αὐτῶν, Et de Pharisaeis hoc loco nulla mentio, in Graecis quae quidem uiderim exemplaribus.

Cum

EX CAPITE OCTAVO.

CVm autem descendisset.) Iesus hic apud Græcos non additur, ut illa dissimulem, ἐὰν θέλῃς Si uelis, quod transtulit, si uis. Et:

Extendens manum.) Pro extensa manu, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

Volo mundare.) καθαρίσθητι. Mundare passiuũ uerbũ est, imperandi modo. Proinde uertimus, uolo, mundus esto. Cæterũ ἑκατόνταρχος, quẽ hic centurionem uocat, sic enim Græce sonat, qui decẽ decurijs præsit, Hilario tribunus dicitur. Et: *Ἑκατόνταρχος Hilario tribunus dictus*

Rogãs eũ.) παρακαλῶν, id est, obsecrãs. Est enim uehemẽtius hoc, illud δέομαι & abiectius.

Puer meus.) παῖς μου. Ea uox & ætatem significat, & filium & ministrum. Tametsi Lucas δοῦλον, id est, seruum, appellat uoce non ambigua. Nec est simpliciter, iacet, sed βέβληται, & aliquanto post, βεβλημένον, ubi quis toto corpore prostratus iacet, id quod in grauibus accidit morbis. Nec est:

Male torquetur.) sed δεινῶς βασανιζόμενον, id est, Grauiter, siue acerbe discrutiatus. Vt ne dicam, quod ἄλλῳ, pro Alteri uertit alio, contempta grammatica.

Sub potestate constitutus.) Constitutus aliquis addidit de suo, nec reperitur in exemplaribus emendatioribus, nec in aureo.

Non inueni tantam fidem.) οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ, id est, Ne in Israël quidem. Vt intelligas Cẽturionem non fuisse Israëliten, id quod indicant Hilarius & Hieron. Atq; item Chrysostomus homilia uigesimaseptima. Putatq; eũdem hunc esse Centurionem cum eo de quo meminit Lucas, licet in nonnullis à Matthæi narratione uideatur discrepare. *Centurio an idem fuerit*

In tenebras exteriores.) Græci subinde usurpant comparatiua uice superlatiuorũ. Vnde nos uertimus, Tenebras extremas. Neque tamen est, ἐσχάτας, sed ἐξωτέρας, quasi dicas, extimas, ut intelligas in regno lumen esse, à quo quo longius absit aliquis, hoc magis uersari in tenebris. *Cõparatiuus pro superlatiuo*

In illa hora.) Post hæc in nonnullis exemplaribus ascripta reperi, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκον αὐτοῦ, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα, id est, Et reuersus Centurio in domum suam, in illa hora offendit famulum suum sanum. Nos ea sequi maluimus, quæ cum nostris consentiunt. *Varians locus*

Dæmonia habentes.) δαιμονιζομένους, id est, Dæmoniacos, siue qui à dæmonibus agebantur. Sed addunt Græci codices, similiter & uetusti Latini πολλούς, id est, multos.

Ipse infirmitates nostras.) Adduxit hoc testimonium Matthæus ex Esaiæ capite quinquagesimotertio, nonnihil ad suum deflectens negocium. Etenim quod illic dictum est de passione Christi, et sublatis hominum peccatis, hic accõmodat ad ægrotos sanatos: quanq; hęc sanatio, illius typum habebat. Ad hunc modum excusat Euangelistam Chrysostomus homilia uicesimaoctaua. Septuaginta ita reddiderunt καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. Cæterũ quod in nostris legimus. Et ægrotationes nostras portauit, sciat lector, nostras hoc sanè loco, nec esse apud Græcos, nec in aureo codice, nec in alijs emendatioribus, sed repetitur è proxima particula. Ita mox: Et dicit eis Iesus. Iesus additum est, nec est in Græcis, nec in aureo codice. Hebræa Hieronymus ita reddidit, Vere lãguores nostros ipse tulit, & dolores nostros portauit. Pro languoribus Septuaginta uerterunt peccata. *Vaticiniũ nonnihil deflexum ab Euãgelista*

Iussit discipulos suos ire.) Discipulos suos addidit interpres explicandæ rei gratia, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. Nec additum comperi in aureo codice. Cum enim turbam cuperet effugere, dubium non est, quin discipulos uoluerit comites, certe è turba pauciores. Verti poterat per impersonale uerbum, Iussit abiri siue discedi. Et quod sequitur, Trans fretum, εἰς τὸ πέραν, etiam ad montem referri poterat, aut simile quippiam, nisi mox fieret mentio naui culæ. Significat enim ulteriorem stagni ripam. *Addita quædã*

Trans fretum Græcis habet amphibologiam

Vulpes foueas habent.) φωλεούς. Fortassis aptius erat cauernas. Et quod hic uertit nidos Græce est κατασκηνώσεις, quod magis sonat obũbracula. Augustinus aduersus Faustum lib. xxij. cap. xlviij. legit diuersoria. Eodẽ modo refert Cyprianus libro ad Quirinũ tertio. Habent enim aues in tempestate præter nidos receptacula sua, uelut cauos arborum truncos, aut densa dumeta, aut arborum frondes. *φωλεός κατασκηνώσεις*

Filius hominis.) τοῦ ἀνθρώπου. Vt nihil ex his uerbis agat Augustinus, qui putat Christum non dici filium Adæ. Atq; huc torquet, quod dictum est in psalmis: Ego sum uermis & *Augustini sententia expẽsa*

non homo: cum aliâs, tum epistola centesima uigesima. Rursus agens contra Faustum lib. quinto, locum hunc adducit, probans Christum natum ex fœmina. Verum haud difficilis est huius noduli solutio. Siquidē Christus se filium Adæ uocat, quod ex eius posteris prognatus esset, ex quo prodissent & cæteri mortales uniuersi. Diuus Hieronymus edisserens caput Ecclesiastæ nonum, admonet iuxta sermonis Hebraici proprietatem, uulgus hominum, filios hominis dici. Nam ijs quoq; locis ubi nos legimus, filij hominū, apud Hebræos haberi בְּנֵי הָאָדָם hoc est filij hominis, uidelicet Adam.

Filius hominis pro filio Adæ

Vbi caput suum reclinet.) Suum pronomen, nec additur in Græcis codicibus, nec apud Chrysostomū aut Theophylactū, nec in antiquis Latinis, ne in aureo quidem ac Donatianicis. Et absolutior est sermo, ut intelligas adeo nō esse ubi totum corpus acquiescat, ut nec sit, ubi uel caput acclinet. Vt dissimulem, quod paulo post ἄφες pro sine uertit, dimitte. Nec est simpliciter Suos, sed τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς, id est, Suos ipsorum mortuos.

Redundat suū

Et ascendente eo.) ἐμβάντι αὐτῷ, id est, Ingressum eum, siue cum inscendisset nauim. Nec est nauiculam, sed nauim πλοῖον. Ne quis hic ingens somniet subesse mysterium, quod nauiculam dixerit non nauim. Sanè nauiculā dixit non Euangelista, sed interpres haud scio quis, & incertum quid secutus. Certe τὸ πλοῖον, id est, nauigium siue nauim scribunt Euangelistæ cæteri, quos Gręce scripsisse consensus est omniū, ut donemus Matthæo Hebraice scriptum Euangeliū, quod ipsum mihi non fit uerisimile, cum nemo sat idoneis argumentis testetur se uidisse ullum illius Hebraici uoluminis uestigium. Siquidem illud quod Nazarenorum uocant, nec Hebraice scriptum testatur Hieronymus, sed Chaldaice, formulis duntaxat Hebraicis, inter apocrypha censetur. Deinde stilus Matthæi cum stilo Marci planè consentit, haud admodum dissentiens à dictione Ioannis. Proinde mihi uidetur probabilius hoc Euangelium eadē scriptum fuisse lingua, qua cæteri scripserunt Euangelistæ, Idem sentio de epistola ad Hebræos, quæ nō ob aliud uisa est quibusdam primū Hebraico sermone conscripta, nisi quod ad Hebræos sit inscripta. Quasi uero necesse sit, si ipse nunc librum ædidero aduersus Iudæos, me iudaice fuisse locutum, aut si ad Scotos, Scotice. Verum demus, ut dixi, Matthæū Hebraice scripsisse, non Græce, Certe apud alios item Euangelistas πλοῖον legimus hoc loco, non πλοιάριον, id est, nauim, nō nauiculam. Et tamen hinc ortum arbitror, quod passim iam nauiculam appellent Petri, quoties ecclesiam significant. At magis conueniebat ingentem esse nauim, quæ uniuersum hominum genus reciperet, magisq; responderet ad typum arcæ, quæ capacissima fuisse describitur. Ad consimilē modum concilum distinguunt à conciliabulo, existimantes conciliabulum esse diminutiuū, aut compositum, quasi dicas concilium diaboli, cū apud Hieronymum in partem bonam pro concilio positum reperiatur, uelut in epistola ad Gerontiam uocat cōciliabula Christi. At hæc pluribus fortassis admonemus quàm res ipsa postulat, nisi quod uideo quosdam in huiusmodi nugis, uelut in re seria mire philosophari, uel somniare potius. Nec mirum si labuntur in his ignari sermonis Græcanici. Quis enim suspicaretur hunc toties frustra dicere nauiculam pro naui? Et tamen si quis interpretem percontetur cur toties nauiculam dixerit, non habiturus sit quod respondeat, nisi forte quod apud Lucianum in insulis fortunatis respondet Homerus rogatus cur Iliadem exorsus esset à μῆνιν, Sic mihi tum libuit. Rursus paulo post pro naui nauiculā uertit parum tempestiuiter ὑποκορίζων. Item pro fluctibus, à fluctibus, est ὑπὸ κυμάτων. atq; ita legit Chrysostomus: ut omittam quod hic de suo addidit aliquot uoces, ut & mox addidit Iesus, utiq; de suo.

Nauicula pro naui

Matthæus an Euāgeliū scripserit Hebraice

Euangelium Nazarenorū

Nō statim Hebraice scribit, qui scribit Hebræis

Nauicula Petri, cuius typus arca Noë

Iocus de Homero: cur orsus sit Iliadem à uoce μῆνιν

Et accesserūt ad eum discipuli eius.) Discipuli eius non additur in aureo codice. In Græcis tamen reperio discipulos.

Imperauit uentis.) ἐπετίμησεν, id est, increpauit. Atq; ita primitus fuisse scriptum opinor. Cæterum aliquis offensus dandi casu, uentis, quem tamen hic more Græcanico solet addere, mutauit, imperauit. Hieronymus hunc explanans locum, utriusq; uerbi meminit: Creaturæ, inquiens, quas increpauit, & quibus imperauit, sentiunt imperantem. Quod quisquis ἐπιτιμεῖ imperat quidem, sed pœnam comminans, ni pareatur. Atq; illud Qualis, non est ποῖος quo simpliciter interrogamus, sed ποταπός quod admirationis habet ἔμφασιν. Mox autem perperam omisit Græcam coniunctionem: quia uenti & mare, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα, quia & uenti & mare. Consentit Græcis codex aureus. Etiam si prior

Impauit pro increpauit

Ποῖος & ποταπός differunt

prior coniunctio, non tantum connectit, uerum etiam auget. Quia mare quoq; & uenti obediunt ei, quæ nulli solent obedire. Rursus:

Et cum uenisset Iesus.) καὶ ἐμβόντι αὐτῷ, id est, cum uenisset, nec additur Iesus.

Gerasenorum.) Græci legunt γεργεσλωῶν, id est Gergesenorũ. Hieronymus in locis Hebraicis prodidit, sua etiamnum ætate uiculum extitisse in monte situm, haud procul à lacu Tiberiadis, ubi porcos in mare præcipites isse memorabãt. Quanq; apud Marcum hic ipse locus Gadarenorũ uocatur, & eodẽ nomine apud Lucã. unde colligere licet, eidem urbi, quæ regioni dedit nomen, diuersa fuisse nomina, & eandem dictam Gerasam, ac Gadarã. Id quod indicat & diuus Hieronymus in locis Hebraicis, addens Gerasenorũ mentionem fieri in Euangelio. At idem mox in Gergessa refert illic porcos præcipites isse in mare: ut consequatur, aut Gergessam uiculum esse in regione Gadarenorũ, aut eandem esse Gergessam et Gadarã. Quam Græci uocãt Gergesam, opinor Hieronymo dici Gargasi, quã ait esse ciuitatẽ trans Iordanem, iunctam monti Galaad, quæ ipsius ætate dicta sit Gerasa, urbs insignis Arabiæ. Hanc ut refert, quidam existimabant eandem esse cum Gadara. *Gergessa eadẽ quæ Gadara*

Sæui nimis.) χαλεποὶ λίαν. Hilarius legit periculosi pro sæui. Nam Græcis χαλεπὸς uox est πολύσημος, nunc sæuum, nunc molestum, ac difficilem, nunc atrocem, nonnunquam & periculosum significans. *χαλεπὸς multa declarat Græcis*

Quid nobis & tibi.) Imò quid hic interpreti cum Græca figura? Vertendum erat, si latine loqui uoluisset, Quid tibi rei nobiscum est? Ac mox: *Locutio græca male reddita. Quid nobis & tibi*

Erat autem non longe.) Græci habent longe, ἦν δὲ μακρὰν, magno quidem consensu codicum quos ego uiderim, sed reclamãtibus item magno cõsensu nostris. Ex Chrysostomo non potest certum colligi quid legerit, ne ex Hieronymo quidem, ex Hilario tantundem. Apud Theophylactũ reperio ἦν δὲ μακρὰν scriptum: licet ex interpretatione parum liqueat quid legerit, quemadmodũ Chrysostomus uersus. Probabilius autẽ est dæmones procul à Christo fuisse relegatos. Cum codicibus quos uidimus consentit etiam æditio Hispaniensis. Nihil tamen ad sensum refert utrum legas procul an non procul. Nam si grex conferatur ad eos qui Christo erant proximi, procul erat, Sin & alia loca semotiora, nõ procul erat quia erat in prospectu. Puta enim gregem abfuisse ad trecentos passus. Quod aurem alij Euangelistæ addunt ἐκεῖ, id est, ibi, siue illic, non arguit magnitudinẽ interualli. Hæc enim aduerbia nonnũq; totam regionem complectuntur. Nec est, *Erat nõ longe pro erat longe. in quo consentit æditio Hispaniensis*

Si eijcis nos hinc.) sed καὶ ἐκβάλλῃς ἡμᾶς, id est, Si eijcis nos, consentientibus & Latinis exemplaribus peruetustis, cumq; his aureo codice & Donatianicis. Nec uideo quid efficiat aduerbium hinc. Rursus ἐπιτρέψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τοὺς ἀγέλας, id est, Permitte nobis, ut abeamus in gregem porcorum, ille uertit. Mitte nos in porcos. *Redundat hinc*

Magno impetu abijt.) Vnicum uerbum Græcum, tribus est circumlocutus, ὥρμησεν, id est, Ferebatur, siue ruebat. Nã omnino ὁρμὴ impetũ significat. Et in aureo codice, Impetu tantum legitur, magno non additur, consentientibus & Donatianicis. Ac rursum: *ὁρμάω quid Periphrasis interpretis*

In aquis.) Hilarius in Canone quem æditit in Euangelium Matthæi, admonet fuisse scriptum, In aquis multis, quum nihil huiusmodi reperiã apud Latinos aut Græcos, quos ego sanè uiderim.

Hæc omnia.) Hæc pronomen addidit aliquis de suo, quod nec in Græcis extat codicibus, nec in uetustioribus Latinis, nec in aureo. Ac mox, καὶ τὰ τῷ δαιμονιζομένῳ, quod commode uerti poterat, Et quæ accidissent dæmoniacis. Ac mox: *Additum ab interprete*

Et rogabant eum.) Eum addidit aliquis. Nec additur in aureo codice. Et aliquanto post, A finibus eorum, dixit pro à finibus suis, uel à finibus ipsorum.

EX CAPITE NONO.

ET ascendens Iesus.) Iesus hoc loco non reperitur, nec in Græcis, nec in antiquis Latinorũ codicibus. Etiamsi in prima æditione, haud scio quo casu fuerat additũ. Facit enim iteratio mox positi nominis, ut de altero quopiam Iesu loqui uideatur. Nec est, Ascendens, sed ἐμβάς, id est, Ingressus, siue conscensa aut inscensa naui, pro quo hic rursus nauiculam, quasi nauis non sit latinum. Præterea διεπέρασεν, id est, traiecit, rectius quàm tranfretauit. Nam ut lacus mare dicatur, fretum haud uideo quomodo dici possit. Non enim quod mare est, statim & fretum, Nam *Iesus additum* *Nauicula pro naui* *Fretum pro mari*

mare incluſum anguſtijs fretũ dicitur, quanꝯ poetæ ſuo iure uocibus his abutunt interdũ.

In ciuitatem ſuam.) εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, id eſt, in propriam ciuitatẽ, uidelicet Capernaum. Siquidẽ Matthæi quarto legimus, quod relicta Naſareth, cõmigrarit Capernaũ. Ac mox:

Redundat

Iacentem.) βεβλημένον, proiectum, de quo ſuperius admonuimus.

Dimittuntur tibi peccata tua.) Tua non additur in uetuſtis Latinorũ codicibus, nec in Græcis aliquot habetur, ne in aureo quidem. Idem accidit paulo poſt in repetendo.

Videns autem Ieſus.) καὶ ἰδὼν, id eſt, Cum uidiſſet autem. Et mox ſuo more, dimittuntur, pro remittuntur.

Amphibologia in Græcis

Dixerunt intra ſe.) Sermo Græcus anceps eſt: poteſt enim accipi ut intelligamus illos inter ſe murmuraſſe. Sed ſatius eſt ut accipiamus, illos tacitos ſic in animo fuiſſe locutos, propter id quod ſequitur, Ieſus ſciens cogitationes illorum, Ac paulo poſt,

Et cum uidiſſet Ieſus.) καὶ ἰδὼν. Chryſoſtomus legit, καὶ εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, id eſt, cum ſciret Ieſus. Theophylactus legit ἰδὼν, Ad ſenſum minimum refert. Præterea:

Vt quid cogitatis.) omiſit uos, ἵνα τί ὑμεῖς, id eſt, Vt quid uos. Et,

Perſona ſubito mutata

Quid eſt facilius.) τί γάρ ἐστιν, id eſt, Vtrum enim eſt, Conſentientibus & Latinis uetuſtis, quod ad coniunctionem pertinet.

Vt autem ſciatis.) Subito mutata perſona, duriuſculam facit orationem: ſequitur enim, Tunc dicit paralytico.

Turbæ timuerunt.) Græcis eſt ἐθάυμασαν, id eſt, admiratæ ſunt. Ita legit Chryſoſtomus homilia xxx. & huic concinens Theophylactus. Etiamſi Hilarius legit timuerũt. Addidit enim. Opus iſtud admiratio conſequi non metus debuit, Vnde apparet in quibuſdam ſcriptum fuiſſe pro ἐθάυμασαν ἐθάμβησαν. Quarũ uocum magna inter ipſas affinitas eſt.

Duplex lectio

τελώνιον τέλος τελώνης

In Telonio.) ἐπὶ τὸ τελώνιον, id eſt, Ad teloneum. Locus eſt in quo ſedet Telones, id eſt, publicanus exigens tributum, quod Græcis τέλος dicitur. Vt ne recenſeam illa minutula quod Matthæum nomine pro ματθαῖον λεγόμενον. Quod in,

Amphibologia nõ uitata

Ecce multi.) coniunctionem &, omiſerit. Quod ἀκάσας uerterit uidens. Quod non uitarit amphibologiam, Non eſt opus medico ualentibus, cum licuerit dicere, Non egent qui recte ualent medico.

Cum publicanis.) Notatus eſt ab Hieronymo Tertullianus, quod hos dictos publicanos putarit ethnicos fuiſſe. Vide libellum ad Damaſum de filio prodigo.

Miſericordia pro beneficentia

Miſericordiã uolo.) Locus eſt Oſee capite ſexto. Hebraica Hieronymus uertit ad hunc modum: Quia miſericordiã uolui, & non ſacrificium, conſentientibus per omnia Septuaginta, ὅτι ἔλεος θέλω καὶ οὐ θυσίαν. Offenditur hic nonnihil Laurentius Valla, quod θυσίαν uerterit ſacrificium, quum eãdem uocem in Luca uerterit hoſtiam. Nam ſacrificium dici poteſt & ſuffitus & deprecatio, Hoſtia proprie eſt mactatæ pecudis, quæ tamen & ipſa dicitur θυσία ob nidorem quem reddit quum incenditur. Ac paulo poſt,

θυσία à nidore

Sed peccatores.) Græci addunt ad pœnitentiam εἰς μετάνοιαν, etiamſi non addit Hieronymus: apud Chryſoſtomum tamen reperio. Nam leuiculum eſt, quod mox προσέρχονται, id eſt, Accedunt, uertit acceſſerunt.

Filij ſponſi.) υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, id eſt, Filij thalami nuptialis, id quod plus eſt quàm ſponſi, hoc eſt, filij ſponſi domeſtici ac proximi. νυμφῶνα uocat eccleſiam quã opponit ſynagogæ quæ ſeruorũ eſt, non filiorũ, Ac aliquanto poſt: Immittit cõmiſſuram ἐπιβάλλει ἐπίβλημα, id eſt, ut ad uerbum reddam, Immittit immiſſuram, ſiue ut alibi uertit, aſſuit aſſumentum. Horatius pannum uocat: Aſſuitur, inquiens, pannus. Vulgus petiam uocat. Ac mox:

νυμφὼν duo ſignificat

ἐπίβλημα aſſumentũ

Et peior ſciſſura fit.) χίσμα, quod rupturã uertere poterat. Nonnunꝯ uocem Græcam relinquit, ut apud Ioannem: Et erat ſchiſma inter eos, cum potuerit dicere diſſenſio.

Panni rudis.) ῥάκος ἀγνάφου, quod modo dixit ἐπίβλημα, hic uocat ῥάκος, quæ eſt particula panni. ἄγναφον, quod nondum eſt à fullonibus apparatũ, uelut cum pannus à textore uenit. Quanꝯ γναφεῖς, id eſt, fullones, ueteres etiam ueſtes, aut ſordidatas renouãt ac repurgant, Et rude dicit, quod recẽs eſt. Sic enim uocat animos nondũ humanis traditiũculis infectos. Operæpreciũ eſt uidere ac ridere, quantũ hic tumultueẽ Hugo Cardinalis diſputãs, num hinc colligi poſſit, neophytis non eſſe indicendũ ieiuniũ. Imò putat hęc ipſa ad monachos quoſdã pertinere, qui quoslibet illectant in naſſam ſui inſtituti. Denicꝯ notari & iſtos

ῥάκος & rudis quid

ἄγναφον qd

Hugo Cardinalis notatus

qui

qui uersicolori amictu utũtur. O scriptorem copiosum, sic nascuntur ingentia uolumina.

Plenitudinem eius.) τὸ πλήρωμα, id est, supplementum. Sic enim appellant pannum ad ditum uesti, ad farciendam rupturã. Offensus enim dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & maior ac deformior fit ruptura. Item:

Vinum nouũ in utres nouos.) Nouũ & nouos nõ respondent eidem uoci apud Græcos. Nouũ enim dicitur νέον, quod proprie respondet senio, & cõpetit ijs quæ sentiũt ætatẽ: καινοὺς opponit uetustati. Est autẽ & uinis sua quædã ætas, utribus aut panno nõ item. Porrò

Nouus νέος. Nouus καινός

Quæ sanguinis fluxum patiebat.) Græcis unica dictio est, αἱμορροοῦσα, id est, sanguinis profluuio laborãs, ab αἷμα sanguis, & ῥόος fluxus. Omitto minutiora illa, quod ἐν ἑαυτῇ, Intra se uerterit, pro Intra sese: quod λέγει, Dicit, dicebat: quod ὀπισθεν, id est, à tergo, transtulit, retro. Cæterũ θάῤῥει, quod hic male uertit cõfide, quodq; nos aliquoties uertimus, Bono animo esto, Ambrosius enarrans psalmũ, Beati immacul. sermo. iij. legit: Constans esto filia.

αἱμορροέω

θαῤῥεῖν quid proprie

Impone manum tuam.) Tuam non addebatur in aureo codice cum sit apud Græcos.

Et dixit, puella surge.) Hæc quatuor uerba, nec habentur in Græcis exemplaribus, nec in uetustis Latinis, nec adduntur ab Hieronymo. Postremo nec in aureo codice comperi, nec in Donatianicis. Ac paulo post:

Et dixit eis Iesus,) καὶ λέγει, id est, Dicit, consentientibus & uetustis codicibus Latinorũ.

Quia possum hoc facere uobis.) Vobis non additur apud Græcos. Et ὅτι perperam uertit, Quia, pro, quod possim, siue, Creditis me posse. Ac mox, Vtiq; Græcis est ναὶ, quod aliàs uertit etiam. Est enim aduerbium affirmantis. Ac paulo post:

Comminari uarie Græcis ἐπιτιμᾶν uarie uertit

Et comminatus est eis.) Non est ἐπετίμησεν, quod aliquando uertit Increpare, aliquando Comminari, sed ἐνεβριμήσατο, quod proprie significat acriter, ac uelut iracunde comminari cum austeritate, uox à fremitu dicta. Vt euidentius sit, quod sequitur, illos omnia diuulgasse. Sic enim rectius opinor transtulisset διεφήμησαν, quàm diffamauerunt. Certe circumloqui poterat, Sparserunt famam eius. Item:

Nunquam apparuit.) Recte omisit ὅτι, quod tamen libenter solet addere. Vt dissimulem quod hic κώμας uertit castella, cum alibi frequenter transferat uicos. Cum uici mœnibus careant, castella minuta sint oppida, sed mœnibus cincta. Et quod νόσον languorẽ pro morbo. Nam quod μαλακίαν infirmitatem transtulit tolerabile est, Siquidem & Græci dicunt μαλακῶς ἔχειν, pro parum commode habere.

κώμη uicus pro quo castellum μαλακῶς ἔχειν

Misertus est eis.) Plusculum emphaseos habet græca uox ἐσπλαγχνίσθη, id est, Affectu misericordiæ tactus est. Siquidem Hebræi uehementem ac pium affectum uiscera uocant. Et rectius erat erga eos, quàm eis. Ac mox:

σπλαγχνίζομαι quid proprie

Quoniam erant uexati.) Ad eum modum legit & interpretatur diuus Hieronymus, & item Hilarius. Chrysostomus quoq; legit ἐσκυλμένοι, quod sonat diuulsos & diuexatos. Quãdoquidem grãmatici uexare dictum uolunt à ueho. Nõnulli codices habebãt ἐκλελυμένοι, id est, dissipati seu dissoluti. Alterũ uenit à λύω, alterum à σκύλλω. Iam quod protinus sequitur, ἐῤῥιμμένοι, quod hic uertit Iacentes, rectius uertisset dissectos siue sparsos, à uerbo ῥίπτω, quo participio usus est & Lucianus, agens de stellis toto cœlo passim, temere, nulloq; ordine sparsis. Quanq; potest ἐσκυλμένοι, pertinere ad ouium uellera sentibus lacerata, & hoc posterius ἐῤῥιμμένοι, ad oues huc & illuc dispersas: id quod accidere solet, cum abest pastor. Nec enim aliud est animal destitutius, magisq; pendens de præsidio pastoris, q; oues: id quod etiam prouerbio testatum est, προβάτου ἦθος, id est, ouilli mores.

Ἐσκυλμένοι. Ἐκλελυμένοι

Ouilli mores

Vt mittat operarios.) ὅπως ἐκβάλῃ, id est, ut eiiciat. Ita scriptum reperi in peruetustis codicibus, nominatim in aureo, ac Donatianicis, atque ita uertit paulo superius interpres. Nos maluimus Extrudat, ut intelligamus uel celeriter mittendos, ac uel inuitos & contantes extrudendos in opus dei: id quod alicubi notauit Hieronymus hunc citans locum. Hilarius pro mittat legit eiiciat.

ἐκβάλλειν uarie uertit

EX CAPITE DECIMO.

T conuocatis duodecim.) καὶ προσκαλεσάμενος. Ita fermẽ uertit, nec omnino perperã, nec apte tamẽ, cum græca uox sonet Ad se uocatis. Proinde nos uertimus, Accersitis duodecim. Et Græcus articulus additus τοὺς, indicat nõ posse accipi, de quibuslibet duodecim, sed de certis, nẽpe illis quos delegerat Iesus.

Potestatem

Potestas spirituum, sicut potestas maris an recte

Potestatem spirituũ immundorũ.) Plericq; Græci codices habent, ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων ἀκαθάρτων, id est, Potestatẽ aduersus spiritus immundos. Quancq; apud Chrysostomũ, si modo liber mendo uacat, non reperio additam præpositionem, nec apud Theophylactũ Alioqui potestas spirituũ intelligi poterat potestas, quam habent illi. Nisi quod Græcis potestas est, ἐξουσία, id est, ius in aliquẽ & autoritas. Proinde Hilarius offensus amphibologia legit, Potestatẽ eiiciendorũ spirituũ immundorũ. Quancq; & hoc mox addidit Euãgelista.

νόσος morbus ucrius quàm langnor

Subinde rursum, Omnem languorem. Languorem uertit νόσον, de quo iam dictum est.

Primus Simon.) Indicat diuus Hieronymus non eodem ordine recensẽri Apostolos ab aliis Euangelistis quo à Matthæo: ne quis ob hoc omnium primum faciat Petrum, quod hic primo loco ponitur. Nam cæteri in iugis Matthæum præponunt Thomæ, Matthæus ipse Thomam prę fert modestiæ causa. At in epistola ad Galatas Paulus primo loco recenset Iacobũ, Iacobus & Cephas & Ioannes, qui uidebantur esse columnæ. Et Hieronymus existimat eius esse, ordinem ac merita singulorũ Apostolorũ distribuere, qui illos delegit, innuens, ut uidetur, autoritatem Apostolis omnibus parem fuisse, quod ad apostolici muneris functionem attinet. Certe ex ordine recensionis, non efficaciter colligitur quis cui sit præferendus. Siquidem ubi multi numerantur, aliquis primus sit oportet. Cæterum ordo qui extat in nostris uoluminibus, nonnihil dissidet à Græcis: at Græci consentiunt cum

Ordo apostolorum

Hieronymo, qui per iuga digerit Apostolorũ numerum, sic ut primo loco iungat Petrum & Andream, Proximo Iacobum Zebedæi & Ioannem fratres: Tertio Philippum ac Bartholomæum: Quarto Thomam & Matthæum: Quinto Iacobum Alphæi, & Lebbæum cognomento Thaddæum: Sexto Simonem Cananæum, & Iudam Iscariotem. Simonem Petri cognomine distinguit à Simone Cananæo: & Iacobum Zebedæi filium, ab Iacobo Alphæi filio. In quo obiter illud admonendum ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, articulum Græcum uertendum fuisse in id nomen, quod in articulo subauditur, uidelicet filius, quemadmodum in

Publicani nomen cur additum Matthæo

ὁ τοῦ ἀλφαίου. Cæterum cum unus fuerit Matthæus, ut opus non esset nota, qua discerneretur: & si fuisset opus, habebat & alterum nomen, nempe Leui, tamen addidit ὁ τελώνης, siue ut se deiiceret, siue ut ostenderet omnibus aditum patere ad Christum. Etiam si Græcus articulus patitur, ut uertatur, Qui fuerat publicanus, aut, Ille quondam publicanus.

Iudas trinominis

Cæterum Iudæ proditori, cognomen addidit, siue ut discerneret ab Iuda Iacobi fratre, qui idem Thaddæus ac Lebbæus dictus est, ut sit trinominis, siue ut ex cognomine significaret eum ei facinori natum, quod Isachar יִשָּׂשכָר Hebræis sonat mercedem: atque à tribu unde fuit oriundus nomen sortitus uidetur. Quanquam non desunt, qui à uiculo cognomen deductum malint. Nec est Schariotes, quemadmodum habetur in nostris codicibus, sed Iscariotes. Nam idem facimus Latini cognomento Iudæ, quod Græci scriptores eccle

Iscariotes Spania pro Hispania dicitur Græcis. Sic inuenitur & apud Chrysostomũ & apud Athanasium

siastici faciunt Hispaniæ, σπανίαν pronunciantes, cum teste Plinio, terra sit insigni fertilitate. Opinor id à Prænestinis natũ, quibus, ut ait Plautus, Conia est Ciconia. Apud Chrysostomum Iscariotes legitur. Ad hæc:

Lebbæus cognominatus.) In Latinis exemplaribus non legitur, sed tantum Thaddæus Hieronymũ autem ita legisse declarat, quod in nominibus Hebræis apud Matthæum meminit Lebbæi, corculum interpretans.

Misit Iesus.) ἀπέστειλεν, id est, Emisit, siue potius emandauit. Siquidem id est proprie ἀποστέλλειν, cum mandatis emittere, à quo uerbo dicti sunt apostoli.

Samaria ciuitas & regio

Nec est, In ciuitates Samaritanorum.) sed in ciuitatem, εἰς πόλιν. quod efficacius est: ut intelligas in nullam ciuitatem illorum eundum. Quancq; non incõuenienter accipi potest de ciuitate quæ regionis nomen obtinet, tanquam metropolis. Rursus:

Ad oues quæ perierũt.) πρὸς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα, id est, Ad oues perditas: ut frequenter citat hunc locum Hieronymus. Vt ne dicam, quod ὅτι ἤγγικεν, primum omittẽda fuerit coniunctio Græca: deinde appropinquabit, Græcis nõ esse futuri temporis, sed præteriti, uertendum, Adest, siue instat, siue in propinquo est. Qua de re iam admonuimus.

κτήσασθε quid

Nolite possidere.) μὴ κτήσησθε. Quod magis significat parare, quàm possidere. Vt hæc tria simul referantur ad id quod sequitur, In zonas. Siquidẽ ex hisce tribus rebus solet cudi

χαλκὸς pro pecunia

moneta: quæ primum ærea fuit ac ferrea, nam utrunq; significat χαλκὸς, deinde argentea, postremo aurea. Vt cõtra acciderit pecuniæ, ac moribus hominũ, qui ex aureis degenerarunt in

runt in pluſquã ferreos, χαλκὸν interpres uertit pecuniam, quaſi aurum & argentũ non ſit pecunia. Certe Marci ſexto χαλκὸν uertit æs, quum illic tolerabilius uerſurus fuerit pecuniam, ut generali nomine cõplecteretur omnem monetam: hic poſt cõmemoratas omnes ſpecies dure ſubiecit genus complectens & alia, præter monetam. Porrò quod dixit εἰς τὰς ζώνας, id eſt, In cingulos, iuxta ueterum morem locutus eſt: iuxta quem milites, ſi quid erat æris, id in zonis geſtabant. Vnde prouerbiũ illud apud Flaccum, Zonam perdidit. De eo cui nihil erat pecuniæ, quemadmodum in Chiliadibus noſtris copioſius explicatũ eſt. Nos uertimus, In crumenis, non quod eſſet elegantius, ſed quod apertius idem ſignificaret. *Zona pro crumena*

Neq; duas tunicas.) δύο χιτῶνας. Latinius erat, neq; binas tunicas. Nam Græci neſciunt hanc elegantiam, quæ tamen non erat negligenda Latino interpreti.

Interrogate.) ἐξετάσατε, id eſt, Exquirite. Et ἄξιος, dignus poſuit abſolute pro idoneus, quod nonnulli Latini perperam imitantur.

Donec exeatis.) ἕως ἐξέλθητε. Id pertinet ad illud quod proxime præceſſit εἰσέλθητε, & utrunq; refertur ad ciuitatem. Nam præceptum eò ſpectat, ne crebro mutent hoſpitium, néue ambiant apud quem diuerſentur: Neque rurſus temere in quamuis irruant domum quæ paulo poſt ſit mutanda. Sic Ambroſius & Chryſoſtomus. *Donec exeatis quomodo intelligendũ*

Dicentes pax huic domui.) Horum uerborũ nihil eſt in Græcis exemplaribus, nec adduntur ab Hieronymo. Tantum eſt ſalutate eam. Imò cum ait Hieron. Occulte ſalutationem Hebraici, ac Syri ſermonis expreſſit, indicat ſalutationẽ non fuiſſe explicatam, ſed ex hoc colligi, quod ſequitur, Veniet pax ueſtra ſuper eam. In uetuſtiſſimo quodam exemplari Latino aſcriptum reperi, ſed in margine: Primum dicite, pax huic domui. Vnde conijcio, quod ferè fit, hoc ex alijs Euangeliſtis huc additum fuiſſe. Quanq; ne quid diſſimulem, additur apud Hilariũ in canone, & apud Chryſoſtomum homilia triceſimatertia, ſed latine uerſa, quũ in Græcis cõmentarijs non addatur. Rurſus apud Theophylactum non additur. Porrò ne quis exiſtimet nouum hoc ſalutationis genus primum à Chriſto fuiſſe repertum: qui ſic uſus eſt omnibus rebus uulgatiſſimis, ut eas longe aliò traheret. quemadmodum Græci ſolenni more dicunt χαῖρε, Latini ſalue, ſic Hebræi Syriq; שְׁלוֹם לָךְ Scholom lecho, id eſt, pax tibi. Eam ſalutationem nũc ſibi, ceu peculiarem uendicant epiſcopi, parum decoram ijs, qui non ſolum ipſi bellígerantur, uerumetiam alios ad bella concitant. *Pax huic domui non additur* *Pax tibi, ſalutatio uulgaris apud Hebræos*

Cæterum in, Domus illa.) Illa addidit interpres de ſuo, cum non ſit nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinis.

Veniet pax ueſtra.) ἐλθέτω, id eſt, Veniat. Nec eſt reuertetur, ſed reuertatur, ὑποστραφήτω. Suffragantibus & uetuſtiſſimis Latinorum codicibus. Ac paulo poſt,

De domo uel ciuitate.) Græci addunt ἐκείνης, id eſt, Illa

Et ſimplices.) Non eſt ἄπλοι, ſed ἀκέραιοι, quod aliàs uertit ſyncери. Mire uero pinxit Chriſtus hac ſimilitudine ſimplicem prudentiam, ac prudentem ſimplicitatem hominum uere Chriſtianorum. Innoxium animal columba, et cui totum ſalutis præſidium in alarum pernicitate ſitum eſt. Eſt enim hæc auis perniciſſimi uolatus. Et arte magis quàm uiribus ſuam incolumitatem tuetur ſerpens. Nam hactenus conſtitit collatio. *Simplex bifariam dicitur Græcis* *Simplex prudentia Chriſtianorum*

Cauete autem ab hominibus.) ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, id eſt, Ab illis hominibus, id indicante articulo. Neque enim monet omnes homines obſeruare, ſed malos, de quibus mox dixerat, ac paulo poſt loquitur. *Articuli uis*

In conſilijs.) εἰς συνέδρια, id eſt, In concilia, hoc eſt, conſeſſus ſenatorum, ac iudicum. Ac rurſus Synagogas, rectius uertiſſet conciliabula, ſiue conciones. Nec enim tantum loquitur de templis Iudæorum. *Synagoga conciliabulũ*

Ad præſides autem.) Græce eſt ἡγεμόνας. Quod omnino præſidem, ſeu præfectum prouinciæ ſignificat aliquoties. Cæterum illud,

Nolite cogitare.) Græce eſt, μὴ μεριμνήσητε, id eſt, Ne ſitis anxij, ſiue ſollíciti. Non cogitationem dominus iubet abijcere, ſed ſollicitudinem. Et rurſum: *μεριμνᾶν*

Odio omnibus.) μισούμενοι ὑπὸ πάντων, id eſt, Odio habiti ab omnibus, uariauit, ſed recte. Nec additur apud Græcos hominibus, ac ne in aureo quidem codice.

Non conſummabitis ciuitates.) οὐ τελέσητε. Quid eſt nõ conſummabitis? Num illi ædificabunt ciuitates? Cur autem hic ueritus eſt à uerbis aliquantũ recedere, cum idem ſæpe- *Conſummabitis obſcure uerſum*

numero

numero faciat sine causa? Nam sensus est, Filium hominis cito uenturũ, & priusq; illi possint peragrare omnes ciuitates Israëliticas. Proinde nos periphrasi explicauimus, Non perambulauerítis omnes ciuitates &c. quo redderemus emphasim græcæ uocis πλέσητε. Itaq; scriptum est in aureo codice. Ac rursum Donec, ἕως durius positum quàm in initio huius Euangelij. Ad hæc, ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, ὑπὲρ τὸν κύριον, Super magistrum, super dominũ. Cur non potius Supra præceptorem, supra dominũ, siue superior aut potior domino?

Beelzebub qd sonet Hebræis

Beelzebub.) Mirum cur Græci perpetuo mutent b in l in hac dictione, beelzebul, scribentes pro beelzebub, cum neutrum elementum apud illos finale sit β & λ. Alioqui hæc uideri poterat causa: præsertim cum neque uocum, neque figurarum ulla sit affinitas, ut aurium, aut scribarum errore factum uideri possit. Diuus Hieronymus indicat, idem esse Beel & baal, & sonare Hebræis idolum, à Sidoniis ad Iudæos profectũ, siue à Babyloniis. בַּעַל & zebub, זְבוּב muscam, quasi dicas idolum muscæ, atque hoc nomine spurcissimũ idolum fuisse Accaronitis, qui sunt quidem in regione Iudææ, sed impij. Ab hoc Hebręos principem demoniorum Beelzebub appellasse.

προσονομασία non reddita

Quod non reueletur.) ἀποκαλυφθήσεται, id est, Reuelabit, atq; ita legit Hilarius. Etiamsi nondum redditur Græcarum uocum inter sese affinitas κεκαλυμμένον & ἀποκαλυφθησεται, id est, Tectum & retegetur. Ac rursum γνωσθήσεται, id est, Scietur, non sciatur.

Prædicate.) κηρύξατε. Quod proprium est præconum, & publicitus apud populum sua uoce promulgantium aliquid. Gehenna uero uocabulum negat Hieronymus in antiquis

Gehenna quid & unde dicta

inueniri libris, sed primum à Christo proditum. Locus est in sorte tribus Beniamin, sed ab impijs possessus, in quo filios exustos igni deuouebant & immolabant dæmonio Moloch, quemadmodum ethnici nonnulli Saturno. Is uocabatur Tophet, situs in ualle filij Ennon quemadmodum legis quarto Regum, capite uicesimotertio. Vbi legis hunc in modum: Contaminauit quoq; Tophet quod est in coualle filij Ennon, ut nemo consecraret filium suum aut filiam per ignem Moloch. Item Paralip. 28. de Achas ita legimus: Qui adoleuit incensum in ualle Ennon, & lustrauit filios suos in igni iuxta ritum gentiũ quas interfecit dominus. Cæterum גֵּיא Hebræis uallem significat. Et dominus apud Hieremiam capite septimo, cõminatur se cõmutaturum nomen loco: ut non amplius dicatur uallis Tophet aut Baal neq; uallis Ennon, sed πολυάνδριον id est, tumulus multorum cadauerum. Vnde

πολυάνδριον κωφόσαρκες

locus apud Iudæos execrabilis habebatur, quemadmodũ apud Græcos κωφόσαρκες, de quo dictum est à nobis in Chiliadibus. Apud Euangelistas usurpatur, pro loco, in quo cruciantur impij. Apud Hieremiã autem ita legis cap. 7. Aedificauerũt excelsa, siue aram Tophet quæ est in ualle filij Ennon, ut incenderẽt filios suos, & filias suas igne &c. Ac mox: Et non

Tophet

dicetur amplius Tophet, & uallis filij Ennon, sed uallis interfectionis, & sepelientur in Tophet, eo quod non sit locus &c. Rursus cap. 19. Non uocabitur amplius locus iste Tophet, & uallis filij Ennon, sed uallis occisionis. Pro Tophet Septuaginta uerterunt πολυάνδριον. Rursum 32. Et ædificauerunt excelsa Baal, quæ sunt in ualle filij Ennon, ut initiarent filios suos & filias suas Moloch &c. Hæc ideo lector retuli, ut obiter indicem cuiusdam calu-

Iudæus quidã calumniator notatus

mniatoris rabiosam insectationem, qui tamen plurimorũ iudicio doctissimus habetur, suo ipsius planè deus est, nisi quod doctis etiam omne iudicium eripit liuor & odium. Scribit enim me hoc loco tot ferè mendacia assuisse quot sunt uerba. Primum mendacium facit, quod in locis quos cito, ex libro Regum 4. cap. 23. & Hieremiæ 7. hæ duæ dictiones, ge & ennon, non legantur cõiunctim, sed alter habeat gia hennon, id est, uallis Ennon, alter gia ben hennon, id est, uallis filiorum Hennon. Quæso quod hic mẽdacium est, quum ego de iunctis aut disiunctis dictionibus non loquar, sed indicem quibus in locis fiat mentio rei unde nomen hoc sumptum est quo significamus inferos? Si illic nulla fit mentio Tophet, ubi initiabant atq; etiam occidebãt filios suos idolo Moloch, iure mihi obijciet mendaciũ. Nihil enim aliud professus sum. Audi nũc alterum mendacium non à me positum, sed in me scriptum. Aio Tophet esse in tribu Beniamin. Hoc, inquit, in locis quæ commemorat non habetur. Quid? An istuc promiseram haberi in locis quæ cito? Hieronymus in locis indicat Tophet esse in suburbanis Hierusalem, & Hierosolyma erat in sorte Beniamin, quemadmodũ in ijsdem locis testatur Hieronymus. Iste profert nobis caput Iosue 18. Ibi, inquit, inuenies utrunq;. Quod utrunq;? gehennon unica dictione. Quis hoc negabat?

&in

& in Beniamin sorte locum esse, Hoc ego docui, quanq; nõ citato loco, nisi quod autorem profiteor Hieronymũ. Atqui hoc ipsumiste magno conuicio obijcit, quod hoc autore nitor in Hebraicis. Me uero non pudet illum uirum alicubi sequi autorem, cuius interpretationem amplexa est, & quem inter præcipuos doctores habet ecclesia. Obijcit & Hieronymo mendaciũ, quod dixerit gehennæ uerbum in ueteribus libris nõ inueniri, sed primum à Christo proditum pro inferis, quum reperiatur in libro Abot, quasi diuus Hieronymus illic somniarit de apocryphis Iudæorũ libris, ac non potius agat de ueteris testamenti uoluminibus. Rursus impingit mihi quod scripserim illic liberos à parentibus immolari solere, quum Hieronymus tantum dixerit, initiari. imò Hieronymus hũc enarrans locum, dicit: filiosq; suos incenderent uel initiarent. Idem enarrans locum apud Hieremiã, ita loquitur: Filios suos in igne idolis consecrarint, siue holocaustum obtulerint. Arrodit & illud, quod quum Hieronymus scripserit Tophet locum fuisse delitiarũ, ego dixerim Iudæis fuisse nomen abominabile, quemadmodum apud Græcos est cynosarges. Mirę uero delitiæ, idolo incendere filios. Atqui locus qui prius alliciebat amœnitate, postea factus est abominandus, uidelicet impletus hominũ cadaueribus, quemadmodũ docet scriptura sacra. Et ideo manebat abominabile nomen Iudæis, quod illic detestabili superstitione perierint animæ plurimorũ, filiorũ etiam corpora. Impingit quod negẽ me uidere quid interfit inter racha & fatuum, & hinc colligit homo dialecticus me Christo tribuere iniustitiã. Imò sic loquor: Si uerum est, quod scribit Hieronymus racha sonare cerebro uacuum, non uideo quid interfit inter racha & fatuũ. Atrocius est carere cerebro quàm appellari fatuũ. Obijcit quod unum tantum locũ citarim ex psalmis, ubi racha ponitur pro uacuo, hinc ratiocinans me non legisse, nisi unum aut alterũ psalmum, quasi quod ipse fecit difficile fuerit uel ex lexico facere, si ad id quod instituerã pertinuisset. Obijcit, quod quũ cæteri dubitent de racha, ego solus affirmẽ. Imò Hieronymus affirmat, & item Chrysostomus: ego solus dubito, negans me uidere discrimen inter racha & fatuum, si uera est Hieronymi sententia. Et Hieronymi sententiam ipse reijcit mecũ faciens. Atq; obiter admiscet me detraxisse uirgini matri perpetuam integritatem, Christo suam diuinitatem, perfricta fronte mentiens: ad hæc Germanos docuisse sedis Romanæ contemptũ. Et his alia multa similia blaterat homo qui sibi uidetur fato seruatus fulciendæ Ecclesiæ dei, uociferans impudentissimũ esse quenquã hoc seculo scribere libros quo uiuit tale ingenium. Quid autem post tot fumos, tot glorias, tot conuitia docet nos: recha legendum non racha, & rheca posse dici, qui tamen abundet diuinis dotibus: & unde hæc docet: Ex libris Iudæorum quos non agnoscit ecclesia Christianorũ. Deinde gehennon compositũ legi in libro Iudicum, & gehennã pro inferis inueniri in libris Abot, similia prolaturus mysteria, nisi uereretur, ne sanctum canibus, & margaritas obijciat porcis. Nimirũ huiusmodi scriptores si nobis Ecclesia Romana miserit, facient illam apud omnes gratiosam. Imò nisi tales aluisset euexissetq; Romana sedes, non uenisset in publicum orbis odium. Nos humilia tractamus, nimirũ pro natura argumenti quod suscepimus, nulli obstantes, quo minus adferat sublimiora. Imò nisi hæc humilia præcessissent, fortassis non essent qui ista sublimia discere, uel cuperent, uel possent.

Hieronymus à calumnia defensus

Tophet quomodo dictus locus deliciarum & execrabilis

Romanæ ecclesiæ maxime nocent qui uolunt uideri prodesse maxime

Duo passeres.) δύο στρθία, id est, Duo passerculi, & diminutio facit ad emphasin. Ac mox rursum ἀσσαρίου, Asse diminutiuũ est, quasi dicas terunciolo. Quanq; Romanam uocem effinxit, siue interpres, siue Euangelista. As enim siue assis, qui & libella dicitur, nummulus erat, cuius uilitas etiam prouerbijs testata est. Catullus, Omnes unius æstimemus assis. Illud mirum, Hilarium subinde repetisse unum pro unus, quod στρθίον apud Græcos neutri generis sit, nisi forte malumus hoc imputare librarijs. Cyprianus citat, neuter, quod duorũ esset facta mentio. Mirum autem quid secutus Chrysostomus legat, & unus ex illis non cadet in laqueum sine patre uestro. Et ad eundem sanè modum legit Origenes homilia in Lucam trigesimasecunda. Nam ut Origenis non sit hoc opus, tamen hominis est eruditi. Theophylactus nobiscum legit, Super terram. Vnde probabile est, Chrysostomo fuisse exemplar, in quo scriptum erat, ἐπὶ τῆς γῆς, pro ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν.

Passerculi Ασσάριον

Cadet in laqueũ pro cadet in terrã, ad eundem modum locis aliquot citat Athanasius

Vestri autem.) Vestri hoc loco primitiuum pronomen est potius quàm deriuatiuum, quasi dicat, de uobis. Nam Græci carent hac distinctione. Significat autem uilissimam hominis partem. Interpres, aut certe scriba omisit Græcam coniunctionem, καὶ, &: Et capilli,

Et pro etiam seu magis pili, quę tamen ad emphasin facit, cum sentiat, adeo nos non esse neglectui patri cœlesti, ut is capillos etiam nostros habeat numeratos. Paulo post,

Meliores estis.) διαφέρετε, id est, Præstatis, quod alibi uertit, pluris estis. Nec est,

Confitebitur me.) sed in me, ἐν ἐμοί. Hoc est in nomine meo. Item cõfitebor in eo, ἐν αὐτῷ. Sic legit & Chrysostomus. Quanq; hunc sermonem suspicor esse idiomatis Hebraici.

Διχάσαι Separare hominem aduersus &c.) διχάσαι, quod significat in duo diducere quæ prius erant coniuncta, quod subnotasse uidetur et Chrysostomus hunc edisserens locum. Vnde Græci διχοστατεῖν, uocant per seditionem inter se contendere, & seditionem διχοστασίαν, quoties Scinditur incertũ studia in contraria uulgus. Locus autem est apud Michæam capite septimo, iuxta ueritatẽ Hebraicam: Ab ea quę dormit in sinu tuo, custodi claustra oris tui, quia filius contumeliam facit patri, & filia consurgit aduersus matrem suam, nurus aduersus socrum suam, inimici hominis domestici eius. Græca uox est anceps νύμφη quæ si referatur ad maritum, sponsam sonat, si ad parentes sponsi, nurum.

νύμφη sponsa uel nurus

Qui inuenit.) ὁ εὑρὼν, id est, Qui inuenerit. Est enim præteriti temporis, ut & illud ὁ ἀπολέσας, qui perdiderit. sic paulo post:

In nomine prophetæ quomodo intelligendũ In nomine prophetæ.) Scio quosdam has particulas, in nomine iusti, & in nomine prophetæ referre ad Christum, qui uere iustus sit & propheta. Quanquã mihi uidetur hic esse sensus, Qui recipit iustum, non quia cognatus sit, aut affinis, aut dives, aut potens, sed quia iustus, erit & ipse iustus accepturus mercedem suę iustitiæ. Et in nomine reliquimus, quod aliquoties nec sub nomine, nec per nomen, nec nomine omissa præpositione satis explicat idioma sermonis Hebraici. Ac mihi sanè nimium morosi uidentur, qui nusquã cõcedunt euangelicis literis sua peculiaria uocabula, quum in rhetoricis ferant statum & constitutionem uoces longe aliud significantes Latinis auribus, & finem pro definitione, & superlationem, uocem Latinis inauditam, pro eo quod Græci uocant hyperbolen.

Peculiaria uocabula concedenda sacris literis

Articuli uis Mercedem prophetæ accipiet.) Nec; prophetæ, nec; iusti, apud Græcos additur articulus τοῦ, unde non potest accipi de certo propheta seu iusto, sed de quocunq;, non de eo qui recipitur. ut sensus sit, ipsum quoq; qui prophetam receperit, fieri prophetam, qui iustum receperit fieri iustum. Nam hic sensus arridere solet Ioanni Coleto. Quanquã secus interpretari uidetur Chrysostomus.

Ex minimis his.) τῶν μικρῶν τούτων, id est, E pusillis his siue è paruis. ne frustra sibi placeant quidam qui se minimos uocant, cũ alij minorũ occuparint cognomen. Quanquam minimis legit & interpretatur Hilarius. Ex Hieronymi, Chrysostomiq; interpretatione, non satis liquet quid legerint. Et huius ipsius Euangelistæ capite uicesimoquinto, ἐλαχίστων legitur, Quamdiu fecistis uni ex minimis istis &c. At mox.

Frigidam poposcit Calicem aquæ frigidæ.) Græce est ποτήριον ψυχροῦ, id est, Poculum frigidæ, ut subaudiendum sit ὕδατος. Sic enim loquũtur & Latini, frigida lauat: Et, frigidam poposcit. Porrò μόνον, id est, tantum, quod proxime sequitur referri potest, uel ad superiora: ut sit sensus, sufficere si quis uel frigidam duntaxat aquam exhibeat: uel ad sequentia, ut intelligas satis esse quiduis, modo id fiat tanquam discipulo Christi.

Addere ausus est interpres

EX CAPITE VNDECIMO.

Consummauit præcipiens

Vm consummasset præcipiens.) Græcanicam figuram male reddidit interpres. Est enim iuxta sermonis proprietatem participium positum uice uerbi infiniti, ἐτέλεσε διατάσσων, pro διατάσσειν. Quemadmodum μέμνημαι ἐλθών, id est, Memini ueniens, pro memini uenisse. Proinde nos uertimus, Cum finem fecisset Iesus mandandi, siue præcipiendi.

In uinculis.) ἐν δεσμωτηρίῳ, id est, In carcere. Nomen est à uinculis dictũ. Nam est aliud φυλακὴ à custodia dictum. Et mox τὰς πόλεις, cur non potius facta quàm opera? Nam opus est quod extat, ueluti domus. Quanquã in his minutulis sæpe conniuemus. Vt ne dicam quod in πέμψας, Mittens uertit, pro missis duobus, non obseruata temporis ratione.

ἔρχομαι utriusq; temporis

Tu es qui uenturus es.) σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, id est, Tu es ille ueniens siue uenturus. Est enim græca uox ad utrumlibet tempus anceps. Illud maioris est momenti, quod ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε, id est, Auditis & uidetis uertit, Quæ auditis & uidistis. Est enim plenior sensus, ut de omnibus, quæ faciebat Iesus, intelligatur.

Et cæci

Et cęci uident.) ἀναβλέπουσι. Græcis expressius est, quasi dicas reuidēt, seu recipiūt uisum. ἀναβλέπω uisum recipio

Pauperes euangelizantur.) εὐαγγελίζονται. Planè Græcorum more locutus est interpres, qui cum dicant benefacio te, benedico te: proinde & passiuis horum ἀναλόγως utuntur, bene patitur abs te, benedicitur abs te. Nam utroq; modo loquuntur, εὐαγγελίζω σοι, & εὐαγγελίζω σε, ut indicat Theodulus de dictionibus rhetoricis. Proinde nos uertimus, Pauperes lætum accipiunt Euangelij nuncium. Alluſit enim ad uerba prophetæ: Euangelizare pauperibus misit me. Illa leuicula sunt, quod σαλευόμενον uertit, Agitatam, pro eo quod est, quæ agitatur siue mouetur, sed huc et huc undarū more. Vnde Hilarius, ut temporis etiam rationem obseruet, uertit, Arundinē uento moueri. Et quod οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, uertit, Qui mollibus uestiuntur, pro mollia gestantes, ut subaudias, uestimenta. Euangelizo tē Græce duntaxat

Etiam dico uobis.) ναὶ, id est, Certe. Aduerbiū confirmantis, quod paulo superius uertit utiq;. Cæteris enim abnegatis, postremum hoc confirmat. ναὶ

Et plusquam prophetam.) Bene uertit, si περισσότερον legas genere neutro, sin masculino, sonat præstantiorem propheta. Nec hic liceret articulum apponi, τὸν προφήτην: quod ad nullum certum prophetam possit accōmodari, cum illum omnibus anteponat. Articuli uis

Sed quid existis uidere.) Hinc distinctio nonnihil habet ambiguitatis: apud Origenem hanc comperimus distinctionem, ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε, ἰδεῖν προφήτην, id est, Quur existis, ad uidendum prophetam?

Inter natos mulierum.) ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Absolute dixit, ut ad omnia pertineat, quæ possint è mulieribus nasci. Opinor enim γεννητοῖς neutro genere positum esse. Non quod alios sentiat quàm homines, sed quod schema sermonis habeat epitasin. Vehemētius enim est, nullum animal hoc sceleratius, quàm nullus homo sceleratior. Iam tametsi pie ratiocinatur Hieronymus, Christum non teneri hac formula, quod ex uirgine sit natus, tamen ad reuincendū contentiosum non satis haberet ponderis: cū alibi Christus ipse matri loquens dicat γύναι, id est, mulier. Præterea qua fronte Paulus Galatis scribit, factum ex muliere, si Christus ex muliere natus non est? Verum est mulierē apud Latinos aliquando significare corruptam, & tamen hoc nō obstitit interpreti, quo minus uirginem Mariam mulieris nomine cōpellarit. Quod si uirgo adulta Latine Græceq; dicitur mulier, multo minus absurdum est, maritatam & matrem dici mulierem. Deinde quorsum opus erat mox excipere se ipsum, si non tenebatur hac formula? Ait enim de se, sed qui minor est in regno cœlorū, maior est illo. Augustinus quum aliâs, tum contra aduersariū legis & prophetarū lib. 2. cap. 5. argutatur de distinctione, quod hęc particula, in regno cœlorū, possit utrolibet referri. Qui minor est, uidelicet tempore, is in regno cœlorū maior est. Aut qui minor est in regno cœlorum, is illo maior est. Hæc uidebuntur puerilia, sed ad præsens institutum pertinent. Nati mulierum qui, contra opinionem Hieronymi γυνὴ mulier uel uxor Distinctio nōtata

Non surrexit maior.) Annotauit hoc Hieronymus Ioannem non præferri prophetis ac patriarchis omnibus, sed æquari, Non enim si Petrus non est maior Ioanne, statim Ioannes erit maior Petro. Ioannes non præfertur prophetis

Vim patitur.) Βιάζεται, id est, Vi inuaditur, siue occupatur, uel ob turbam irruentium, ac ui conantiū irrumpere, adeo iam urgebat tempus Euangelij. Etiamsi me non fugit Hieronymum, Augustinum, cumq; his plerosq;, secus hunc locum interpretari. Verum liceat & à probatissimis autoribus alicubi dissentire: quandoquidē illi non solum fuerunt homines, uerum permisere sibi in tropologia nonnunq; abuti scripturæ testimonijs. Primū illud liquet opinor, hoc loco regnū cœlorum dici, nouam Euangelij doctrinam, ad quam iam ultro confluebat turba, ceu pertesa Mosen. Nec enim in hoc uim patitur doctrina Christi, neq; ui rapitur, si nos uim admouemus affectibus nostris, sed magis uim facit. Ad hęc quid hic senserit ipse mox explicat: Omnes enim prophetæ & lex usq; ad Ioannem, uidelicet causam reddens, cur ita cupiant irrumpere, cum Mosaicæ legis tempus iam præteriisset. Ita connectit sermonis consequentiam, & Chrysostomus homilia trigesimaoctaua, Huic succinit Theophylactus. Nec Hilarius ab hac nostra sententia admodum discrepat, interpretans cœlorū regnum Iudæis ueluti debitum ex pacto, uiolentia fidei occupandum à gentibus. Eius uerba si quis requiret, subscribam. Vt rerum, inquit, natura exigit, uim potentior affert minorq; erit cui uis affertur. Quid est ergo, quod diripiens est, quodq; uim patitur, contuendum est. Infidelitatem discipulorū Ioannis dominus animaduerterat: turbæ etiam Regnū cœlorū uim patitur, secus interpretatur quàm plerisq; accipiunt Hilarius unus nobiscū faciēs

opinionem de eius nuncio intellexerat, in cuius scandalo ingens fidei periculum sentiebat, ire potius apostolos ad oues perditas Israël iusserat. Ipsos institui oportebat in regno, & in Abrahæ, ac Isaac, & Iacob familia retineri. Sed omnis hæc prædicatio profectũ publicanis & peccatoribus afferebat. Ex his enim iam credentes, ex his iam apostoli, ex his iam regnũ cœlorũ. Cæterũ Ioanni à plebe non creditur, autoritatẽ Christi opera non merentur. Crux futura erat scandalo, iam prophetia cessat, iam lex expletur, iam prędicatio omnis includit, iam Heliæ spiritus in Ioannis uoce præmittitur. Alijs Christus prædicatur, & ab alijs agno scitur. Alijs nascitur, & ab alijs diligitur. Sua eum respuunt, aliena suscipiunt. Proprij insectantur, cõplectuntur inimici. Hæreditatẽ adoptio expetit, familia reijcit. Testamentũ filij repudiant, serui recognoscũt. Itaq; uim regnum cœlorũ patitur, inferentes diripiunt illud. Quia gloria Israël patribus debita, à prophetis nunciata, à Christo oblata, fide gentium occupat & rapitur. Hactenus Hilarij uerba retulimus. Hoc sermone dominus excludit murmur Iudęorum, qui indignabantur, quod ab ipsis promissam Euangelij gratiam, reciperet quoscunq;. Imò, inquit, non illos recipio, sed ipsi uobis contantibus irrumpunt.

Rapiunt illud.) Aptius est quod legitur cum in alijs uetustis, tum in aureo codice: Et uiolenti diripiunt illud. Sumpta metaphora ab arce quæ irrumpentibus hostibus diripitur.

Helias apud Malachiam Ipse est Helias.) Locus est in calce Malachiæ prophetæ, Ecce ego mittam Heliam prophetam, antequàm ueniat dies domini magnus & horribilis.

Helias qui uenturus est.) Mollius erat, qui uenturus erat. Nam quo pacto uenturus est, *Participia Græca* qui iam prædicationem suam peregerat? Notum est autem participia præsentis temporis, etiam ad præteriti imperfecti significationem pertinere.

Similem æstimabo.) ὁμοιώσω, id est, Assimilabo, siue quod Latinius est, similem esse dicam. Hieronymus annotauit hic Græce esse, ἐν ἀγοραῖς, id est, In mercatibus siue foris. Nam *Forum duplex* Latinis forum est etiam in quo aguntur causæ. Cæterum ἀγορὰ Græcis proprie forum est rerum uenaliũ. Vnde uerbũ ἀγοράζομαι, id est, emo. Nec est, Clamantes, sed προσφωνοῦντοις, id est, acclamantes, siue alloquentes. Rursum, non est, Coæqualibus, sed ἑταίροις, id est, so*Prouerbium euangelicum* dalibus. Hilarius habet, & clamantibus inuicem, ex quo conijcio illum legisse ἑτέροις pro ἑταίροις. Nec est simpliciter cecinimus, sed ἠυλίσαμεν. id est, cecinimus tibijs. Ita sanè citat diuus Augustinus libro quęstionũ Euangelicarũ secundo, capite undecimo, Cantauimus tibijs & non saltastis, Itaq; uocem hanc eandem uertit Lucæ capite septimo. Quis autem unquã dixit lamentauimus? ἐθρηνήσαμεν, id est, lamentati sumus, siue luximus, aut, ut sensum magis exprimam, lugubria cecinimus. Siquidẽ ueteres uarijs harmoniarum modis, quos appellant Phrygium, Dorium, Lydium, uarios mouebãt affectus. tibijs ad alacritatẽ incitabant. Et legimus ἀδμήτου μέλους, pro lugubri cantione. Sensus igitur est, diuersis rationibus tentauimus uos excitare, nec ullo pacto potuistis cõmoueri. Porrò planxistis, Grę cis est ἐκόψασθε, quod inde dictũ est, quod olim in luctu seipsos cæderent manibus, qui propriè planctus dicitur. Apparet autem uulgarem fuisse cantiunculam, quã pueri inter se canerent. Quemadmodũ & Pittacus consultorem suum ad pueros trocho lusitantes mittit, ut audiat τὸν ἑαυτοῦ ἕλα. Sicut copiosius dictum est in Chiliadibus nostris.

Dæmonium habet.) In nonnullis scriptum erat, ὅτι πνεῦμά ἐστιν, id est, Spiritus est. Sed dissentientibus cæteris omnibus. Erat autem & hoc unũ è criminibus Socratis, quod Genium haberet peculiarem, qui uocabatur Socratis dæmonium.

Filius hominis id est, Adæ Venit filius hominis.) τὸ ἀνθρώπου, ut ad Mariã referri nõ possit, cũ articulus sit generis masculini, ne quis hic frustra philosophetur in filio hominis, quod alicubi facit Augustinus.

Homo uorax.) Græcis est φάγος, qđ magis sonat edacẽ siue comedonẽ. Deide qđ sequit.

Vini potator.) Apud Græcos iucundius est ob dictionem cõpositam οἰνοπότης, quasi dicas uinibibus, cui pugnat ὑδροπότης, aquębibus. Augustinus libro aduersus Faustum xvi. *ὑδροπότης οἰνοπότης* cap. xxxi. pro οἰνοπότης refert uinaria, uoce ni fallor deprauata ex uinauria, ab hauriendo uino. Atq; hinc uerba composita, οἰνοποτεῖν, ὑδροποτεῖν. Horatius: Quæ scribuntur aquæ potoribus. Ac rursum. Plurimæ uirtutes δωρήματος est, uox diuinam potentiam significans, de quo iam admonuimus. Nec est, Corazam apud Græcos, sed χωραζεὶν, id est, Chorazin. *χωραζεὶν ubi* Sunt autem castella Galilææ Bethsaida & Chorazin, Item ἀνεκτότερον, Remissius, quod ante uerterat Tolerabilius.

Quia

Quia non egissent pœnitentiam.) Quod hic est semel atq; iterum μετενόησαν, non poterat æque commode reddi per resipuissent: itaq; periphrasi rem expressimus.

Nunquid usque in cœlum.) Interpres legisse uidetur ἢ pro ἦ, hoc est, coniunctionem pro articulo, & diuus Hieronymus admonet hunc locum bifariam haberi in exẽplaribus. In his quæ nos uidimus sic est scriptum, ἦ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως τοῦ ᾅδου καταβιβασθήσῃ, id est, Quæ ad cœlum usq; exaltata es, siue elata, usq; ad inferos deduceris. Et sic adducit Chrysostomus homilia in Ioannem uicesimasecunda, ac rursus in Matthæum triceſima octaua, & huic concordat Theophylactus. *Lectio duplex*

Forte mansissent.) ἔμειναν ἄν. Quorsum opus erat hic Forte, nisi quod interpres omnino abusus uidetur passim, Forte, uice coniunctionis expletiuæ. Paulo superius eandem prætermisit: In cilicio & cinere pœnitentiam egissent. Et quam nunc dubitantis esse uult, alibi facit cõfirmantis, ut in epistola ad Hebræos, Si illud prius culpa uacasset, non utiq; secundi locus quereretur. Valla pluribus locis in mediũ adductis, arguit interpretis incõstantiam. Obsecro quid sibi uult hæc tam auida uarietatis affectatio, uel cum ipsius incõmodo sensus? Nam hic confirmationẽ res ipsa desiderabat potius, quàm addubitationẽ. Quin & illud excutiendum, quomodo Iesus scribatur respondisse, cum nullus quicquã interrogarit: nisi forte ideo responsum dicitur, quod superiori sermoni subijciatur. Alij malunt hoc esse idiomatis Hebraici sermonis, ut respondere ponatur pro dicere. Ac paulo post. *Forte pro utique non recte*

Quia abscondisti.) Rectius erat, quod absconderis. Et confiteor dixit, iuxta sermonis Hebræi proprietatẽ, pro laudo, seu gratias ago: unde & nos ita uertimus, quo sensus esset dilucidior. Confitetur enim & agnoscit beneficiũ, qui gratias agit. Ac mox Paruulis, est νηπίοις, quod & stultum significat & infantem, hoc est, qui ætatis uitio nondum sapiat. Non enim dixit μωροῖς, quod annotauit & Chrysostomus. At hic magis quadrabat stultis, ut opponatur sapientibus. Nec est quod quenq; offendat stulti cognomen, cũ palàm dicat Paulus: Quæ μωρὰ, id est, stulta sunt mundi elegit deus. Nec enim hic sapientes uocat, qui uere sapiunt, sed qui mundo uidentur sapere. Sic stultos uocat, non qui uere stulti sint, sed qui mundo stulti sint. Et tamen nos hac in re quorundam sensum nostro iudicio prætulimus. *Stulti cognomen in literis diuinis* *νήπιοι & μωροὶ quid differunt*

Sapientibus & prudentibus.) σοφῶν, qui Græcis interdum eruditi uocantur, & συνετῶν, quod magis sonat intelligentes. Non enim est φρόνιμοι. his duabus uocibus opponit unam, νηπίοις, quasi dicas simplices infantes, qui propter ætatem, nec eruditione polleant, nec usu rerum sapiant.

Ita pater.) ναὶ ὁ πατήρ. Quod aliâs uertit etiam, aliâs utiq;, nunc uertit Ita. Præterea pater nominandi casus est, nõ uocandi: quo tamen, haud scio quam ob rem, in diuinis literis abutuntur, ut deus meus, ὁ θεός μου. Porrò, Sic fuit, recte omisit coniunctionem ὅτι. Etiam si quidam habent, Quoniam sic fuit. *ναὶ*

Et placitum fuit.) ἐγένετο εὐδοκία, id est, Fuit bona uoluntas, siue beneplacitum. *εὐδοκία*

Et ante te.) ἔμπροσθέν σου, id est, Coram te, siue in oculis tuis. Hoc peculiari uerbo sacræ literæ significant fauorem ac beneuolentiam numinis, non tributam nostris meritis, sed ab ipsius gratuita bonitate profectam. Rursus illud, Reficiam uos, est ἀναπαύσω, id est, refocillabo siue recreabo. Nec enim, ad cibum est referendum, sed ad remediũ lassitudinis: cum ab hoc uerbo deductum sit nomen, quod mox uertit requiem ἀνάπαυσιν, quod in psalmis uertit refectionem. Super aquas refectionis ἀναπαύσεως. Cæterum,

Iugum meum suaue.) χρηστὸν magis sonat facile, cõmodum, aut humanũ, siue blandum quàm suaue, quod aliâs uertit bonum, siue bonitas, ut suo demonstrabimus loco. Nam iugum appellat imperium, quod mite, blandum, ac minime asperum, minimeq; seuerũ uult intelligi. Mirum quid secutus Augustinus, locũ hunc sic adduxit libro quæstionũ ad Simplicianum primo: Iugum enim meum leue est, & sarcina mea suauis est: nisi forte id librariorũ incuria fuit inuersum. In epistolis nominatim 45. extat uera lectio, Iugũ appellans lene, & sarcinã leuem. Ambrosius explanans psalmum, Beati immaculati, uocis huius proprietatem annotauit, uertens χρηστὸν suaue. Sed in psalmo pro eo quod nos legimus bonitatem, ille iucunditatẽ legit. Cyprianus libro aduersus Iudæos secũdo cap. xiij. legit iugum meum bonum est. Illud constat χρηστὸν Græcis dici παρὰ τὸ χρῆσθαι, hoc est, ab utendo, Vnde χρηστότης facilitas & cõmoditas morum ad uitæ consuetudinem, & χρηστολόγοι dicti sunt, qui *Iugum suaue*

dictis essent blandi magis quàm factis benigni. Mouet hoc loco diuus Hieronymus quæstionem, quomodo iugum Euangelicæ legis leuius ac mollius dicatur lege Mosaica, cum hæc factum duntaxat puniat, nostra uoluntatem quoq; , neq; soluit quod proposuit. Certe Mosaicam legem superstitioso, ac rebelli populo pro tempore impositam, Petrus in Actis apostolorum aperte uocat onus durum, & graue, quod nec ipsi, nec maiores ipsorum portare ualuerint. Neq; dubitari potest, quin uerum sit quod ueritas ipsa pronunciauit. Vere blandum est iugum Christi, & leuis sarcina, si præter id quod ille nobis imposuit, nihil imponeretur ab humanis constitutiunculis. Præter mutuam charitatem nihil ille præcipit: neq; quicquam tam amarum est, quod non cõdiat, condulcetq; charitas. Facile toleratur, quicquid est secundum naturam. Nihil autem magis cõgruit cum hominis natura, quàm Christi philosophia, quæ penè nihil aliud agit, quàm ut naturam collapsam suæ restituat innocentiæ, syncerítatiq; . Sed quemadmodum apud Iudæos legem per se molestam aggrauabant hominum constitutiones, ita cauendum est etiam atq; etiam, ne Christi legem per se blandam ac leuem, grauem & asperam reddant humanarum constitutionum, ac dogmatum accessiones. Quæ sic primum obrepunt, ut uel tanquam pusilla negligantur, uel pietatis specie cõmendata libenter amplectantur etiam homines probi magis quàm prouidi. Semel recepta paulatim glíscunt, augescuntq; , donec in immensum aucta, iam nolentes premant, & obruant: seu consuetudinis, cuius uiolenta tyrannis est, præsidio, seu principum autoritate, quod temere receptum est in suum emolumentũ abutentium, mordicusq; retinentiũ. Quàm pura, quàm simplex fides à Christo nobis tradita, quàm huic simile symbolum, siue ab apostolis ipsis, siue à uiris apostolicis proditum: huic deinde multum adiunxit ecclesia, dissidijs hæreticorum dissecta, uexataq; : quorum & si quædam sunt, quæ citra fidei dispendium poterant omitti, tamen pleraq; uidebantur etiamnum ad rem pertinere. Tot iam erant symbola, quot homines, nihilo melius bonæ fidei signum, quàm cum in cõtractibus res multis, ac uerbosis syngraphis agitur, quæ cum ad excludendas captiones adhibeantur, quo circumspectius scriptæ sunt, hoc plus captionum solent ferè gignere. Postremo res eò paulatim deducta est, ut scholasticorũ aliquot placita, quos articulos uocãt, aut homunculorũ quorundam noua quædam ad fastum cõminiscentium, uel opiniones, uel somnia, propemodum æquentur articulis fidei apostolicæ. Atq; in his nec scholæ diuersæ, nec eiusdem scholæ mystæ inter se consentiunt: neq; apud ipsos perpetua sunt, sed pro tempore mutantur. Et tamen ita primum irrepserunt, ut in scholis tantum haberentur probabiles opiniones. Mox scholæ parietes egressæ in libros, & in publicas adeo conciones eruperunt. Ac sæpenumero fit, ut quod semel utcunq; prodidit definiendi temeritas, confirmet & augeat tuendi pertinacia. Sunt autem pleraq; huius generis, ut impium sit homini de his definire. Qualia ferè sunt, quæ de ratione essentiæ diuinæ, deq; distinctione personarũ, philosophamur. Ea si tantum in hoc adhibeantur, ut animos nostros abducant ab his sordidis cogitationibus ad sublimiora, non est improbandum studium. Sin, ut hæc quę longe superant humani ingenij captum, cum supercilio pronunciemus: & earum rerum scientia, quas nec angeli satis intelligunt nos iactemus apud populum, mihi nec pium uidetur, nec utile. His proxima sunt, quæ de ratione mysteriorũ, uelut è cœlo petita pronunciamus: cum magis ad pietatem faciat ex his excerpere, quæ ad uitæ sanctimoniam conducant. Verum hæc pronunciandi temeritas à ueteribus orta nunc longius progressa est, quàm ut ferri possit. Sunt qui nectant nobis frigidum syllogismum, & ex loco parum intellecto, aut ex hominis constitutiuncula pariunt articulũ fidei. Atq; ex his Christiani aut non Christiani censemur, quæ ne tantulum quidem Christianã attinent pietatem. Iam quàm popularis, quàm expedita est doctrina Christi, apostolica, & patrum apostolicorũ, quàm nunc impedita, spinosa, ne dicam tenebricosa facta, partim admixtu legũ, ac disciplinarum humanarum, partim somnijs, & inuentiunculis ambitiosorum hominum, posteaq; sacræ theologiæ professio scenica quædam ac theatrica res esse cœpit. Tota hominis ætas non sufficit quæstiunculis, & inutilium argutiarum labyrinthis. Inter hæc quando Christianæ uitæ studium, si iam octogenarij tantum dubitare didicimus? Nam de humanarum constitutionum onere, quid attinet dicere, cũ iam olim diuus Augustinus in epistola ad Ianuarium, stomachetur ac deploret ecclesiam Christi sic premi, ut tolerabilior propè fuerit Iudæorum

Christi iugum per se leue, quo modo aggrauatum à nobis

Obrepunt onera

Fides quomodo aggrauata

Doctrina aggrauata

Constitutionum onus

dæorũ quàm Christianorũ conditio? Et tamen ille ob friuola quædam nudipedalia nescio quæ destomachatur. Quid si uideret liberum illum Christi populum, tot legibus, tot ceremonijs, tot laqueis irretitum? neq; simplici hominum tyrannide oppressum? principum prophanorũ, episcoporum, cardinalium, pontificum? multoq; maxime, horum satellitum, qui religionis imagine personati, uentris agunt negocium? Ipsis sacramentis ad hominum salutem institutis, ad quæstum nostrum, ad fastum, ad tyrannidem, ad opprimendum plebeculam abutimur quidam. Iudæis nullum uestis genus erat interdictum, præter id quod esset è lino, lanaq; contextum. Nunc quot de cultu constitutiones, quanta uestium, colorumq; superstitio? Quàm ex huiusmodi nugis, quæ per se nec honestatem habent, nec turpitudinem, sed pro temporũ ratione, pro mortalium opinione mutantur, censentur Christiani, de quibus nihil unquam meminit Christus. Pauca erant Iudæorũ ieiunia, & tamen nemo capitale esse dixit, si quis illis ipsis statis diebus non ieiunasset. Nos quot grauamur inedijs? ad quas non inuitamur, sed cogimur sub pœna, ut aiunt, æternæ damnationis. Iudæis certa piscium & aliorum animantium genera sunt interdicta, sed ad esum non admodum expetenda. Nos bonã anni partem piscium esu cõtabescimus, inedia disrumpimur. Nec ætati subuenitur, nec morbo, nisi legis relaxatio nummis redimatur. Quin & festorũ apud Hebræos mediocris erat numerus. Aetas Hieronymi præter diem dominicum paucissima nouerat festa. Nunc feriarũ, neq; finis, neq; modus, quæ cum primitus ad pietatis uacationem paucæ sint institutæ, nunc ad scelerũ exclusionem tolli debebant, nisi sacerdotum auaritia suis rebus consuleret potius, quàm ueræ religioni. Quid loquar de perplexis & inextricabilibus uotorũ uinculis, quorũ alia redimi possunt, sed immensa pecunia, alia nullo modo possunt. Atq; hæc in dies magis ac magis urgemus, ne quæstus nobis pereat. Iam matrimonij conditio quanto cõmodior Iudæis, quàm nobis? Quot laqueis, quot tricis coniugium inuoluimus? ne scholasticũ dogma nobis pereat. Pœnitentiæ & confessionis sacramentum quibus modis arctauimus, quot hominum decretis impeditum reddidimus? ut ne quid dicam interim de onere precum, quæ quotidianis etiam accessionibus aggrauantur. Ad hæc quasi parum sit legum, & constitutionũ decretalium, indies nouarum cõstitutionum examina prorumpũt. Imò uelut hoc quoq; parum sit, grauari nos uolunt iure nescio quo cõsuetudinis, quæ primum à duobus deliris profecta paulatim inualuerit. Excommucationis fulmen ubiq; promptum & intentatum, irregularitates, anathematizationes occursant undiq;. Pontificis Romani sacrosancta autoritate, quę non nisi subleuandis ecclesiæ rebus ualere debet, sic abutuntur quidam in absolutionibus, in dispensationibus, in condonationibus, in executionibus, ut permulta sint, quæ uere pij sine gemitu spectare non possint. Sacerdotiorum adeo perplexa res est, ut Aristotelicam philosophiam omnem perdiscas citius, quàm praxin sacerdotiorum. In templis uix uacat Euangelium interpretari. Concionis bona pars ad cõmissariorum arbitriũ consumenda est. Nonnunq; & sacrosancta Christi doctrina, aut supprimenda, aut ad illorũ rem detorquenda. Ad hæc qui modeste pij sunt, taciti secum ingemiscunt. Qui populi malis aluntur, & quorũ interest Christi gregem, quem ille suo sanguine liberum reddidit, quàm maxime seruum esse, & obnoxium, adeo non reclamant, ut modis omnibus exaggerent. Accedunt ijs, qui uel ambiunt præmiũ aliquod obsequij, uel timent pœnam libertatis. Ita dum nemo succurrit, res paulatim eò prolabitur, ut penè nihil iam pudeat. Et charitas quidem iuxta Paulum omnia sustinet. Fateor. Sed hæc mala multo mitiora sunt, quoties ab hostibus gregis Christiani ingeruntur. Olim sæuiebat tyrannus impius, sæuiebat hæreticus. Episcopi consolabant̃. Ipsi mutuis hortatibus animabãt sese. Titulus honestus solatij pars erat. Deniq; graue non erat, quod Christi nomine perpetiebantur. Verum intolerabile est, ut inquit Augustinus, cum eadem hæc à membris, imò à moderatoribus ecclesiæ, corpus ecclesię patitur. Ab ijs potissimum inijciuntur laquei, unde par erat impeditis subueniri. His malis medicandis una superesse solet ancora sacra, generale concilium. At nũc hæc ipsa uertuntur in reipub. caput. Nec ulla superest medendi spes, nisi si Christus ipse uertat, aut certe excitet pontificum, ac principũ animos, ad ea quæ uerę sunt pietatis: Aut Theologi, & cõcionatores, nõ seditiosis clamoribus, sed sobrie placideq; quæ Christo digna sint magno cõsensu doceãt & inculcẽt. Nam ut Turcus, aut Tyrannus quispiam per tumultũ subuerso rerũ ordine, per occa-

Vestitus

Ieiunia. Ciborũ discrimina

Festa

Vota

Matrimonium

Confessio

Constitutiones humanæ

Suppressa Christi doctrina

Persecutrix ecclesia non persecutionẽ patiens

sionem restituat rem Christianam, non opinor ullis pijs optandum. Ego certe abominor etiam. Vnum illud etiam atq; etiam admonendi sumus omnes, ut iuxta Pauli doctrinam sic libertatem à Christo datam amplectamur, ne eam occasionem demus carni, et sub libertatis prætextu, turpius seruiamus uitijs. Sed sic excutiamus iugum hominũ graue, ut uere blando Christi iugo premamur. Minus imperat Euãgelica charitas, sed plus impetrat. Tumultus ubiq; uitandus: & præstat ferre principes impios, quàm nouatis rebus grauius malum accersere. Sed tamen ardentibus uotis assidue pulsandus Christus, ut suis uicarijs mentem inspiret loco dignam, ut omisso suæ gloriæ, suæ uoluptatis, sui lucri studio: studeant gloriæ lucroq; Christi: Malintq; Christum late regnare legibus euangelicis, quàm se in angusto tyrannidem obtinere decretis humanis. Verum hæc pluribus à me disserta uideo, q̃ uel proposueram, uel annotationes professo conueniebat.

EX CAPITE DVODECIMO.

ABijt Iesus.) ἐπορεύθη. Cur non potius Ambulauit, siue Iuit? Itidem uertit & in primo psalmo: Abijt in consilio impiorum. Nec est Sabbato, sed Sabbatis, σάββασι. ut legit & Hilarius. Siquidem & totum illud tempus septem dierum, sabbatũ appellabatur, & singuli sabbata. Ac mox inuertit, ἐν σαββάτῳ, id est, in sabbato, uertens sabbatis: tametsi multa huiusmodi solet admiscere casus.

Sabbatũ δευτερόπρωτον

Chrysostomus admonet hoc esse sabbatum, quod Lucas appellat δευτερόπρωτον, id est Secundo primum: de quo suo dicetur loco. Deinde,

Quod nõ licet eis.) Eis, addidit de suo, uel interpres, uel librarius. Nã absolutius est, Non licet. Ac mox paria fecit, Esurijt Dauid, omisso αὐτὸς, id est, ipse: Ipse & qui cũ eo erant. Et

Sabbatum uiolant.) βεβηλοῦσιν, id est, Prophanant. Siquidem βέβηλοι prophani dicunt̃.

Sacerdotes in templo.) Perijt apud nos iucunda uocum inter se redditio, ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ: quasi dicas, Sacrifici in sacro, quæ seruata est in sabbatis & sabbato. Item,

Et sine crimine sunt.) ἀναίτιοί εἰσιν, id est, Inculpati sunt, siue Nihil eis imputatur: aut ut nos uertimus, Crimine uacant. Quanq̃ aptius est quod hic uertit interpres, Sine crimine, quàm quod alicubi citat Hieronymus, Sine culpa sunt, Siquidem αἰτία crimen est potius quàm culpa. Etiamsi nõ sum nescius, apud Græcos ἀναίτιον aliquoties accipi pro innoxio, siue insonte, quemadmodum mox uertit: Nequaq̃ condemnassetis innocentes, ἀναιτίους.

ἀναίτιος, insons, uel inculpatus

Hic aduerbiũ

Quia templo maior est hic.) ὧδε. Hic, hoc loco aduerbium est demonstrandi, non pronomen: quod admonuit et Hieronymus, ut intelligas eum locum esse sanctiorem templo, qui templi dominũ teneret. Quidam Græci codices habebant pro μείζων μεῖζον, id est, Maius, quod plenius esset: ut sit sensus, est hoc loco, quod sit maius templo.

Et si ceciderit.) ἐμπέσει, id est, Inciderit. Nec est Habeat, sed Habebit, ἕξει.

Nónne tenebit & leuabit eã.) κρατήσει καὶ ἐγερεῖ, id est, Apprehẽdet & eriget. Habet enim hoc ouillũ genus, ut fulmine aut ictu alioqui prostratũ, nisi erigat̃ à pastore, pereat. Et mox

Quanto magis melior.) πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος, id est, Quanto magis præstat homo, siue præstantior est. Quorsum opus erat hic affectare sermonis absurditatem? διαφέρει dictum pro antecellit. Et aliquanto post,

Restituta est sanitati.) ὑγιὴς, id est, Sana. Quanq̃ interpres hoc sanè bene uertit.

Euangelium Nazarenorum

Tunc dicit homini.) In Euangelio quo quondam utebantur Nazareni, & Ebionitæ, quodq; locis aliquot citatur ab Hieronymo, testaturq; à se ex Hebræo sermone uersum in Græcum: neque defuerunt qui putarint ipsius Matthæi authenticum esse, scriptum fuit, hunc hominem fuisse cæmentarium, atq; huiusmodi uocibus Iesu opem implorasse: Cæmentarius eram, manibus uictum quæritans, Precor te Iesu, ut mihi restituas sanitatem, ne turpiter mendicem cibos.

Faciebant consilium.) ἔλαβον, id est, Ceperunt: & συμβούλιον consilium, hoc est, consultationem inter se. Et,

Recessit.) ἀνεχώρησεν. Laurentius mauult, Secessit, quod aptius sit subducenti se. Vnde & à secessu dicti anachoritæ. Et,

Sequti sunt eum multi.) Græci addunt, ὄχλοι, id est, Turbæ multæ.

Laurentius notatus

Ne manifestum eum.) Latinius erat, Ne se aut ne ipsum manifestũ facerent. Argutatur hic nescio quid Laurentius, nimirũ ὑπὲρ τὰ εὐκαμμένα πηδῶν, Christũ ob id interminatum

ne se

ne se proderent, quod profugisset à pharisæis, quasi metueret, ne ab illis deprehenderetur. Aliud in hisce rebus mysteriũ. Nam non semel hoc à Christo factum legimus, quo fugeret gloriæ captatę suspitionẽ, quoq; nobis pręberet exemplũ modestię. Rursum legimus eum mandasse, ut narrarent omnibus quod accidisset, ut nos doceret, dei gloriã nõ esse celandã.

Ecce puer meus.) Testimoniũ est apud Esaiam capite quadragesimo secundo. Quanq; Matthęus aliquanto diuersius citat, quàm uel apud Septuaginta legatur, uel apud Hebræos. Nam Hebræa diuus Hieronymus reddidit ad hunc modum: Ecce seruus meus, suscipiam eum. Electus meus, complacuit sibi in illo anima mea. Dedi spiritũ meũ super eum. Iudicium gentibus proferet. Non clamabit, neq; accipiet personam, nec audietur foris uox eius. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet. In ueritate educet iudicium. Nõ erit tristis, neq; turbulentus, donec ponet in terra iudicium, & legem eius insulæ expectabũt. Ea Septuaginta uertunt hunc in modum: Ecce Iacob puer meus, assumam eum. Israël electus meus, suscepit illum anima mea. Dedi spiritum meum super eum, iudicium gentibus educet. Non clamabit, neq; dimittet, neq; audietur foris uox eius. Calamum quassatum non conteret, & linum fumigans non extinguet, sed in ueritate reducet iudicium. Splendebit & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, & in nomine eius gentes sperabunt. Cæterũ quod una uaticinij pars in medio prætermissa sit, Non erit tristis, neq; turbulentus, donec ponat in terra iudicium, Siue iuxta Septuaginta, Splendebit & non conteretur, donec ponat super terram iudicium, Id Hieronymus putat scriptoris errore factum, qui, quod sæpenumero fit, ea uerba, quæ interceſſerant inter iudicium, & iudicium oblitus omiserit. Verum hac de re qui cupiet edoceri copiosius, legat enarrationem Hieronymi, in hunc prophetæ locũ: ad hæc, libellũ eiusdem ad Algasiam quæstione secunda. Illud admiror, quid Lyrano uenerit in mentem, ut scriberet hoc testimonium à Matthæo adductum, iuxta interpretationem Septuaginta, cũ longe magis consentiat cum Hebraica ueritate, etiamsi ab hac quoq; nonnihil discrepãs, sed uerbis potius, quàm sensu. Annotandum obiter & illud, cũ Hieronymus edisserens præsentem prophetæ locum, releget nos ad suos in Matthæum cõmentarios, in quibus plenius super hac re disseruerit, atque in ipsis commentarijs, uix summis, ut aiunt, digitis rem attingat, in coniecturam uocor, id quod sæpenumero sum suspicatus, eos commentarios, à fastidioso quopiam lectore decurtatos, prætermissis in medio quæ non intellexerit. Quos tametsi fatetur ipse neq; iustos esse, neq; plenos, tamen ad alios quos ille in prophetas & aliquot epistolas Pauli plenos scripsit, uix cõmentarioli dici merentur. Idem factũ arbitror in cõmentarijs, quos idem scripsit in Psalmos: quanquam in hos quisquis is fuit, gemina debacchatus est iniuria. Primum, quod quæ libuit, prætermiserit. Deinde, quod compluribus locis, suas nugas, ceu purpuræ pannum assuerit. Nam quod in Marcum habemus cõmentum, præter titulum nihil habet Hieronymi. Cæterum cõmentarij in Lucam, quos ipse locis aliquot citat, prorsus interciderũt. Visum est obiter ostendere lectori, quomodo Cyprianus adducat hunc locum in libello, quem scripsit aduersus Iudæos: Ecce puer meus, filius meus dilectissimus. Super eum ponam spiritum meũ, & iudicium gentibus nunciabit. Non clamabit, neq; contendet. Arundinem quassatam non confringet, & linũ fumigans non collocabit, quoadusq; expellat in contentione iudiciũ, et in nomine eius gentes credant. Etiamsi hunc ipsum locum aliquanto secus adducit libro aduersus Iudæos secundo, capite duodecimo. Porrò quod nos pro puero uertimus Filium, Septuaginta παῖδα, id est, Seruum, ut Græcis ac Latinis παῖς & puer ambigua uox est, itidem & Hebræis עבד. Quod si usquam conueniebat παῖδα uertere Filium, certe hic quadrabat, cum de Christo loquatur. Neque defuerunt apud Græcos, qui serui uocabulum uererentur tribuere filio dei. Quorum est Chrysostomus, si modo illius sunt cõmentarij, quos habemus in epistolam ad Hebræos.

Euangelista & à LXX & ab Hebræo dissonans

Omissum aliquid in Euangelio

Cõmentaria in Matthæũ Hieronymi uideri decurtata

Cõmentaria in Marcum non sunt Hieronymi

Christus filius aptius dicitur quàm seruus

Cęcus & mutus.) τυφλὸς καὶ κωφὸς, id est, Cęcus & mutus. Quanq; κωφὸς Græcis etiã surdũ significat, ob id opinor, quod qui natura surdi sunt, ijdẽ & muti sint oportet. Ac mox, Ita ut loqueretur, & uideret.) Hic repetunt Græci codices Cæcus & mutus. In nonnullis etiam congeminatur coniunctio, καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν, in nonnullis non geminatur. Quod erat reddendum, ut is qui cæcus erat ac mutus, & loqueretur & uideret.

Κωφὸς Græcis & surdus est, & mutus

Nunquid hic est,) Hic nonnulli Græci codices addunt, ὁ χριστὸς, id est, Num hic est ille Christus

Articuli uis Christus filius Dauid? Quanquã hic quoq; ὁ υἱὸς articulus appositus facit, ut non possit de quouis filio Dauid intelligi, sed de certo quodam, nempe qui prophetarũ oraculis promissus expectabatur. Et, In se diuisum.) κατ' ἑαυτήν. Et fidelius & apertius reddidisset, Diuisum aduersus semetipsum, ut mox uertit, Contra se.

Spiritus autem blasphemiæ.) Id certe palàm est librariorum uitio corruptum esse, quod tamen in omnibus fermè codicibus inoleuit. Nam apud Græcos est, ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία, id est, Sed spiritus blasphemia: ut intelligas maledictum, quod fiat aduersus spiritum. Iuxta synceram ac germanam lectionem adducit hunc locum diuus Hilarius in Canone quo explicat Matthæum. Item Augustinus sermone de uerbis domini ex Euangelio Matthæi undecimo: idq; iterum atq; iterum, ne quis casum esse causetur, hoc tantum disputans, blasphemiã nõ pro quouis accipi maledicto, nec spiritus, pro quouis spiritu. Sed quod hic confusius dixit Spiritus blasphemia, alibi clarius expressum est, Qui blasphemauerit in spiritum sanctum. Etiamsi non negem in Græcis uerbis amphibologiã esse: quod intelligi possit, conuiciũ ab ipso spiritu profectum. Carrensis hunc enarans locum, Quid ergo, inquit, aliud est spiritus blasphemiæ, quàm affectatio & desiderium uituperationis diuinæ? Spiritus blasphemiæ spirat ad odium dei: Spiritus sanctus spirat ad amorem dei. Atqui ne quis Græcorum codicum autoritatem impudenter cõtemnat, consentiunt cum Græcis uetusta Latinorũ exemplaria: cum primis autem & codex aureus, & inter excussa typis suffragatur & glossæ, quam uocant ordinariam, æditio Mogontinensis.

Spiritus blasphemia

Erratum in excusabile in uulgatis codicibus

Hugo Card. taxatus

Qui autem dixerit uerbũ contra spiritum.) Verbum, hoc quidem loco non ponitur, sed subauditur è proximo. Græcis suffragat & codex aureus. Rursum est σπέρμα, de quo diximus. Et γεννήματα, quod aliàs uertit Genimina, hic recte uertit Progenies. Et ἐκβάλλει, quod hic uertit Profert, aliàs uertit eijcit, aliàs Emittit. Nos expromit ac Depromit transtulimus.

Tribus diebus, & tribus noctibus.) Licet Latinus extulerit per ablatiuum casum, tamen Græcis est accusatiuus: ut iam nõ possit accipi species temporis, sed spacium, τρεῖς ἡμέρας, καὶ τρεῖς νύκτας. Proinde diuus Hieronymus quæstionẽ explicat per tropũ qui grammaticis Synecdoche dicitur. Siquidem cum unus duntaxat dies huius triduí fuerit integer, nempe Sabbati cũ nocte adiuncta, nec Christus in sepulchro fuerit, nisi uespera parasceues, ac diluculo dominicæ quo surrexit, tres tamen dies in sepulchro scribitur egisse. Ad eandem rationem explicat diuus Augustinus libro de quæstione Euangeliorũ primo, quæstione .7. Etiamsi Faber usqueadeo fastidit Synecdochen libello de triduo Christi, odio opinor grãmatices, cum qua illi parum conuenit, ut ipsa indicat res, ne cui parũ philosophus uideatur

Triduũ quod Christus egit in sepulchro

Pluſquam Ionas hic.) Item,

Hic nomen, hic aduerbiũ

Pluſquam Solomon hic.) Vtrobiq; est ὧδε aduerbiũ, non pronomen, ut ante monstrauimus. Quod ueteres orthographi solent distinguere, Hic pronomen scribentes per í simplex, Hic aduerbium per Græcam diphthongum ε, heic. Id quod Valla testatur sibi compertum, in aliquot peruetustis marmorum inscriptionibus.

ἄνυδρα Per loca arida.) Non est ξηρὰν, sed ἀνύδρων, id est, Aquis carentia, & siticulosa. Nam huiusmodi ferè sterilia sunt, & ob id desolata. Vnde filia Calep, agrum irriguum superne atq; inferne petit. Vt omittam, quod πονηροτέρας uertit Nequiores, pro Sceleratiores: quod ex generatione mala fecit pessimam, cum sit πονηρᾶς.

Et intrantes habitant ibi.) In exemplari quodam scriptũ erat, καὶ εἰσελθόν, Et ingressus ut referatur ad spiritũ qui collegit socios. Verũ hoc ad sensum minimũ refert. Ac paulo post,

Quærentes eum.) Græci addunt, Quærentes ei loqui, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι. Neque enim perierat, sed expetebatur ad colloquium. Item paulo post,

Quærentes te.) ζητοῦντες σοι λαλῆσαι, id est, Quærentes tibi loqui. Vtinam autem populus Christianorũ uniuersus sic esset deditus cultui beatissimæ Mariæ, ut totis studijs illius uirtutes æmularetur. Cæterum aut hodie uulgus pio quodam fauore plus satis illi tribuit, aut parum tribuit Chrysostomus, hunc explanãs locum homilia duodecima. Nam ipsius uerba ex interprete subscribam: Quamuis, inquit, ex facto matris nonnihil importunitatis quoq; accessit. Considera igitur tam matris quàm fratrum importunitatem. Nam cum deberent intrare, atq; cum turbis simul audire, aut saltem expectare foris sermonis finem, ac demum accedere, ambitione quadam, ac ostentione commoti, foras eum in præsentia

Chrysostomus aliquid imperfectum tribuit Mariæ uirgini

omnium

omnium euocauerunt. Cæteraq; quæ sequuntur in hanc sententiam. Rursus in altera æditione, nam uariãt codices, eiusdem numeri homilia, hanc imperiosam importunitatem in fratres potissimũ refert, matri parcens. At idem enarrans Euangelium Ioannis de nuptiali miraculo agens, clarius etiam tribuit Mariæ affectum aliquem ambitionis, gloriæq; humanæ, Optabat enim inquit, ut iam hominum gratiam conciliaret, & ipsa clarior filij gratia efficeretur: & fortasse aliquo humano afficiebatur affectu: quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Ostende teipsum mundo, cupidi eius miraculis sibi famam comparare. Ac paulo post idem agens: Siquidem nõ adhuc debitam de ipso opinionẽ habebant, sed more matrum Maria iure omnia se filio præcepturam censebat, cum tanquam dominum colere & reuereri fas esset. Hactenus Chrysostomi uerba recensuimus. Augustinus uidetur illi tribuere nonnihil diffidentiæ. Nos eam prorsus à peccato originali facimus immunem, at hic uidetur aliquod actuale, ut uocant, peccatum tribuere: nisi forte is affectus omni culpa uacat, quem illi tribuit. Atq; ita potius arbitror sentiendum. Nam ut ignorantia quædam esse potest absq; culpa, ita et dubitatio & affectus maternus culpa uacare potest. Christus apud Lucam quoq; parũ blande respondet parentibus: Quid est quod me quærebatis? An nesciebatis quod in his quæ patris mei sunt, oportet me esse? Mox subijcit Euangelista: Et ipsi non intellexerũt uerbum. Rursus prædicanti beatum uentrem matris, & ubera lactatricis: Quinimò, inquit, Beati qui audiunt uerbũ dei. Rursus in cruce mulierem uocat, & Ioanni transcribit. Quibus ex rebus stultissime collegerant Manichæi, Mariam nõ fuisse matrem Iesu, nisi uulgi opinione, uidelicet negantes eum fuisse hominẽ. Nos id sanè possumus pie colligere, quoties agitur negocium reipublicæ, quoties agitur negociũ religionis, non multum apud nos ualere oportere corporalis affinitatis affectũ. Hieronymus sic elabi conatur, ut dicat hunc qui renunciauit Christo, insidiose fecisse, tentantem, num ob suorũ affectum intermissurus esset prædicandi munus. Atq; ob id acrius à Christo responsum. Ego hac in re meam non interpono sententiam: tantũ optarim, sedulitatem quorundam omnia in sanctis in immensum exaggerandi, uerti potius ad studium æmulandi, quod illos uere beatos reddidit. Verum hæc leuiculi sunt momenti. Quod genus & illa, quod pro,

Christus parum blandus matri

In negocio rei publicæ & fidei non multũ tribuendum affectibus cognationis

Extendens manum.) Græci legunt, Manum suam. Deinde, quod in his

Ipse meus frater.) Nonnulli codices habent οὗτος, nonnulli οὗτος, id est, Hic.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Sedebat secus mare.) Eruditi quidam uehementer hanc uocẽ Secus, execrant, ut Gotticam, & Sarmaticam, aut siquid his quoq; barbarius: cũ tamen recenseatur à Donato, operis exigui non exiguo autore. Neq; uideri potest uox ab interprete cõficta, qua tam frequẽter utitur. Vsus est ea Plinius lib. 24. cap. 15. Chamæleucen, inquit, apud nos farranũ siue farfugiũ uocant: nascitur secus fluuios, folio populi. Quintilianus libro institutionũ. 8. cap. 2. tractans περὶ τῶν ἀσαφῶν, hoc adducit exemplũ, Conductus est cæcus, secus uiam stare. Nec dubito quin alijs cõpluribus locis inueniri possit. Si quis uelit esse morosior, fortasse causabitur aliquis, nõ perinde apte dici, Sedet secus uiam, ac Nascitur secus fluuios, aut Pascitur secus ripam, quod in his imaginemur ceu motum quendã rei sequentis. Nam apparet, secus & secundũ habere cognationẽ cũ uerbo, sequor. Itaque de herba rectius dici, nascit secus fluuios, quẽadmodum salices secus ripam, quod in his intelligat series quædã. De uno homine sedente non item.

Secus pro iuxta reperiri apud idoneos autores

Exijt qui seminat.) ἐξῆλθεν ὁ σπείρων, id est, Exibat qui seminabat, siue seminator. Siquidem huiusmodi participia accõmodant se uerbis, quibus adiunguntur.

σπείρων ut πειράζων

Seminare semen suum.) Semen suum, nec est apud Græcos, nec in aureo codice. Nam illud recte, Et dum seminat, ἐν τῷ σπείρειν, id est, Inter seminandum. Ac mox, βάθος uertit Altitudinem, pro Profunditate. Et, ἐκαυματίσθη, Aestuauerunt, pro Exusta sunt, siue Aestuperierunt. Ac rursum, ἐξηράνθη Exaruerũt, uertit Aruerũt. Item ἀνέβησαν, Surrexerũt, quod aliâs uertit, Ascenderũt. Mollius Succreuerũt, aut Increuerunt, siue Emerserunt spinæ.

Et dederunt fructum.) Hic interpres maluit Latinitati consulere, quàm uoces reddere Græcas. Alioquin ad uerbum ita uertendum erat: Et dederunt fructum, hoc quidem centum, illud uero sexaginta, illud uero triginta, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα. Tametsi uerti poterat, Hoc quidem centuplum, illud uero sexagecuplum, aliud uero

Centesimũ pro centuplum uero trigecuplum. Siue. Aliud centena, aliud autem sexagena, aliud autem tricena, ut subaudias, grana. Nam Græci carent huiusmodi distributiuis. Abusus est hoc loco articulis postpositiuis uice præpositiuorũ, quod tamen & aliâs sæpe fit.

Quod minus quidem est omnibus seminibus.) Quidam mouent hic scrupulum, existimantes semen papaueris & rutæ minutius esse semine sinapis, quasi semen papaueris semper & ubiq; sit eiusdem magnitudinis. satis est in genere uerum esse quod dicit dominus. Quin illud perpendendum est, hic granum sinapis non simpliciter conferri cum quibuslibet seminibus: alioqui uinceret cupressus arbor procera, cuius semen adeo minutum est, ut uisum etiam fallat: sed cum seminibus holerum λαχάνων. atqui papauer non censetur inter holera, sicuti nec ruta, quod utraq; herba in medicinis usum habet uerius q̃ in culinis.

Vt adimpleat in eis.) Nonnulli codices habebant, καὶ ἀναπληροῦται ἐν αὐτοῖς, Et impletur. Ita legit diuus Chrysostomus: itaq; scriptum comperi in exemplari Corsendoncensi. Cæterum In eis, in pleriscq; Græcis exemplaribus non habebatur, nec in Latinis uetustioribus. sed Eis duntaxat. Nec est Dicentis, sed λέγουσα, id est, Dicens. Consentiente & aureo codice, ac Donatianicis, siue Quæ dicit. Facit enim ipsam scripturam loquentem.

Auditu audietis.) Testimoniũ quod adducit, extat apud Esaiam capite sexto. Dissentit autẽ hoc quoq; loco ueritas Hebraica ab æditione Septuaginta. Nam Septuaginta sic tradunt hunc locum, quasi deus prædixerit futurum, ut audientes non audirent, & uidentes non uiderent. At Hebraica ueritas indicat hoc iussum à domino, ut uidentes nõ uiderent, & audientes non audirent. Iuxta Septuaginta citat Lucas, utpote Græce doctus magis q̃ Hebraice, in Actis apostolicis capite uigesimooctauo, πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον καὶ ἐροῦς αὐτοῖς ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε, καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε. ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μή ποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ ἰάσωμαι αὐτούς: id est, Vade ad populum istum, & dic, Aure audietis, & non intelligetis, & uidentes uidebitis, & non perspicietis. Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compresserunt, ne forte uideant oculis suis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant se, & sanem eos. Cæterũ Hebræa ita reddidit Hieronymus: Auditu audite, & nolite intelligere, & uidete uisu, & nolite cognoscere. Excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte uideat oculis suis, & auribus audiat, & corde intelligat, & conuertatur & sanetur. Apparet igitur Septuaginta consulto mutasse scripturam Hebraicã, ne impijs daretur ansa blasphemię, quasi deus esset nobis autor malorũ. Verum cum huiusmodi complura sint loca in diuinis literis, uelut illa: Indurauit deus cor Pharaonis Et, Fiat mensa eorũ in laqueum &c: Non oportuit offendi hoc uno, sed agnoscere potius idioma sermonis diuini, qui hac figura cõminatur, ac terret impios, ceu iubens eos id facere, quod suapte malicia facturi sunt: sicut dictum est Iudæ, Quod facis, fac citius. Illud admirandum cum Hieronymus nõ uno in loco dicat apostolos iuxta ueritatẽ Hebraicam citare solitos testimonia ueteris instrumenti, & nõ iuxta Septuaginta, Matthæum hoc loco non idem facere, præsertim cũ ipse Hebræo sermone scripsisse credatur Euangeliũ. Nam Lucam excusat haud scio quàm commode, quod magis calluerit Græcas literas, quàm Hebraicas. Alioqui uerisimillimum esse Paulum Hebræum cum Hebræis agentem, adductum fuisse testimonium Esaiæ iuxta ueritatem Hebraicam. Hanc excusationem nõ admittent opinor, qui quicquid in apostolis fuit, diuini spiritus peculiare donum esse uolunt, præcipue donum linguarum. Et epistolam ad Hebræos, Hieronymus testatur ob id nõ fuisse receptam à quibusdam, quod quædam adducat testimonia ueteris instrumenti, quæ in Hebræorũ uoluminibus nõ habeantur. Quin hunc ipsum edisserens locum, super hac re nullam facit mentionẽ, ceu dissimulans opinor, quod explicari nõ poterat. Nisi forte mutarũt hunc locũ, quos offendit, hoc ipsum, quod offendit Septuaginta, maxime cũ sic adducatur in Actis apostolorũ. Et sæpenumero cõperimus locum ex altero loco mutatũ: dum lector uel melius esse putat, quod alibi legisse meminit, uel deprauatũ suspicatur, quod diuersum est. Cæterũ quod Valla legendũ putat, Audietis & non intelligatis, uidebitis & non perspiciatis, ut sit imprecantis, non assentior homini: quod compertũ sit hæc uerba sæpenumero pro futuris usurpari, certe apud Euangelistas, præsertim addita duplici negatione, οὐ μὴ.

Hebraica ueritas

Septuaginta cõsulto quædam mutarũt

Lucas Græcis literis magis quàm Hebraicis eruditus

Valle opinio reiecta

Vobis

Vobis datum est nosse mysteria.) μυστήριον, id est, Arcanum, tametsi de rebus sacris plerunque usurpatur.

Aliud centesimum, aliud sexagesimum.) Græce quidem habetur ἑκατὸν, ἑξήκοντα, τριάκοντα, id est, Centum, sexaginta, & triginta, atq; itidem codex aureus. Quod ea, ut dixi, lingua careat nominibus numerorũ distributiuis. Sentit enim ex singulis granis plura prouenisse, ex hoc centena, ex alio sexagena, ex alio rursum tricena. Mihi dudum non liquebat centesimũ pro centenum, aut centuplum apud probos autores reperiri. Videtur tamen in hunc sensum usurpasse Plinius lib. 5. cap. 4. Ita inquit appellatur fertilitatis eximiæ, cum centesima fruge agricolis fœnus reddente terra. Rursus lib. 18. cap. 10. Cum centesimo quidem & Leontini Siciliæ campi fundũt. Porrò quod torquetur hic Hieronymus, centuplũ prouentum referens ad uirgines, sexagecuplum ad uiduas & continentes, trigecuplum ad cõiugatos, cum alij primum prouentũ tribuerint martyrio, secundum uirginibus, tertium uiduis & continentibus, nullum locum relinquentes honorabili cõnubio: Augustinus in quæstionibus Euangeliorũ, quæstione nona, primas tribuit martyribus, secundas uiduis, tertias coniugatis: Theophylactus centesimũ refert ad anachoritas ut apparet, hoc est, paupertatem perfectam assequutos, tantumq; uacantes rebus diuinis, sexagesimũ ad cœnobitas, qui laborent adhuc unde uiuant, trigesimum ad cõiugatos. Ego ut hanc piam diligentiam, sanctamq; curiositatem nõ improbo in literis diuinis, ita simplicius arbitror accipere ut Christus docendi gratia, posuerit centuplum pro summo, trigecuplum pro infimo, sexagecuplum pro mediocri: quemadmodũ fecit in talentis decem, quinq;, & uno. Atq; id sanè sic admonitũ esse uelim, ut nullius sententiæ sit præiudicatum à nobis. Apud Lucam nulla graduũ mentio, tantũ centeni fructus meminit. Augustinus libro de ciuitate dei uigesimo primo, testatur quosdam hunc locum stultissime huc detorsisse, ut dicerẽt, impios à sanctis liberandos ab æterno supplicio, ab alijs trigenos, ab alijs sexagenos, ab alijs centenos, pro portione meritorũ. Verũ quoniã certus sit præscriptus numerus, si hac fiducia negligamus fieri meliores, periculũ esse, ne sanctorũ numerus nõ respõdeat tantæ multitudini malorũ.

Certi numeri positi ad crassẽtius designãdos certos gradus

Stulta opinio de fructuũ gradibus

Qui iuxta uiam seminatus est.) ὁ σπαρείς. Seminatur semen, & seminatur terra. Sicut aspergitur humor, & aspergitur humore uestis. Sic igitur hic dicit hominem seminari, ut terram satam dicimus, & agrum consitum. Quanq; effugere poterat hanc sermonis duriciem, si dixisset, in quem iuxta uiam incidit semen.

Hic est qui uerbum dei audit.) dei nec additur apud Græcos, nec in aureo codice, nec in Donatianicis, sed articulus additus, τὸν λόγον, indicat de quo uerbo loquatur. Iam hoc interim dissimulandum, quod uerbum uice sermonis usurpat.

Redundat dei Articuli uis

Sed temporalis est.) ἀλλὰ πρόσκαιρος. Expressius Græce, quasi dicas, Ad tempus, & non perpetuus, nec sibi constans, sed ad exortam occasionem mutabilis. Ac mox,

Et fallacia diuitiarum.) ἀπάτη τοῦ πλούτου. Græca uox indicat fallaces dici, non quod fallant, hoc est, frustrentur hominem, sed quod à uia deducant: id enim est proprie ἀπατᾶν. Siquidem πάτος, uia trita.

Απατᾶν à uia deducere

Hic est qui audit uerbum &c.) Non est simpliciter, Et fructum adfert, sed ὃς δή, id est, Quod deniq;, ut intellígas cæteros omnes infrugiferos, hunc demum reddere fructũ. Cæterum articulus Græcus ὁ μὲν, ὁ δὲ, potest uel ad uerbum referri, uel ad hominẽ: quod λόγος uerbum apud Græcos generis sit masculini. Quanq; ad uerbum esse referendum arguit, quod superius idem tribuit semini iacto, quod hic uerbo: nam uerbum semen est.

δή quid ualeat

Superseminauit.) καὶ ἐπέσπειρε, id est, Seminauit. Apparet interpretem legisse, ἐπέσπειρε. Ac paulo post.

Cum autem creuisset herba.) ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, id est, Cum autem germinasset, siue pullulasset herba. Nam χόρτον aliquando uertit Herbam, aliquando fœnum, nonnunquam gramen. Item,

χόρτον nunc herbam, nunc fœnum uertit

Visimus & colligimus.) θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν, Vis igitur abeamus & colligamus ea? Ac rursum μήποτε uertit, Ne forte, pro nequando.

Sinite utraq; crescere.) ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα, Sinite pariter crescere ambo. Rursus Ad comburendum.) Græci codices addunt αὐτά, id est, Ea: consentientibus & uetustis exemplaribus Latinis: quod tamen recte omissum est ab interprete. Nam quod μικρότερον,

id est, Minus, uertit Minimum, recte fecit. Atqui cur quod hic fecit in Minus, non idem fecit in maius est omnibus, ut diceret, Maximum est omnium. Ac mox,

Et habitarent.) καὶ κατασκηνῶσιν, id est, Nidulentur. Quandoquidem & ante κατασκηνώσεως uertit Nidos. Rursus.

Quod acceptum.) ἣν λαβοῦσα. Recte mutauit genus uerbi: modo intelligamus ipsam mulierem cepisse fermentum.

Sata, Cabus, Batus, mensuræ

In farinæ satis tribus.) σάτα τρία. Sata non est hic participiũ à serendo, sed Hebræa, aut certe Syra uox est, significans mensurę genus, quæ capit sesquimodium, iuxta morem prouinciæ Palęstinæ, autore Hieronymo. Cuiusmodi sunt & illa, Cabus, & Batus. Genesis capite decimooctauo, quod Hebraice legitur, שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח, Nostra ædítio habet Sata, quod ipsum nomen aliâs uertit Mensuras. Atque ita legit hoc quoq; loco diuus Hilarius: Abscondit in farinæ mensuris tribus. Quanq; hæc uox mẽsura, cõmunis est Hebręis cum Latinis, quemadmodum nugæ & aliæ nonnullæ, ut testis est Hieronymus in cõmentarijs quos ædidit in Esaiam. Porrò tribus addidit, ut ostenderet ingentem farinæ magnitudinẽ, quæ tamen tota paululo fermento afficiatur. Et Chrysostomus putat Tria positũ pro multis. Hieronymus magis ad mysterium trinitatis refert, gaudens in numero philosophari.

Nomẽ pro nomine in Euangelio

Esaias pro Asaph

Prophetas omnes dictos q̃ sacra scribunt

Aperiam in parabolis os meum.) Admonet hoc loco diuus Hieronymus, in plerisq; codicibus scriptũ fuisse, Per Esaiam prophetam. Deinde cum id nusquam reperiretur apud Esaiam, à prudẽtibus sublatum fuisse nomen prophetæ. Coniectat autem primũ ab Euangelista scriptũ fuisse, Non Esaiam, sed Asaph: deinde factum, ut scriba, cum nõ agnosceret nomen Asaph, putans librarij uitio uocem inductam, mutauerit Asaph in Esaiã: ut cuius nomen & notius esset, & subinde citaret à Matthæo. Nam psalmus septuagesimussextus, unde mutuo sumptũ est hoc testimoniũ, inscribitur Asaph. Cæterũ non solum Dauid, sed et cęteros omnes qui psalmos scripsere, prophetas uocari, ne in solos duodecim hoc cognomínis putemus competere. Quanq; nec hic Euangelista superstitiose curauit Hebręa uerba reddere, contentus explicuisse sententiã. Nam quod Septuaginta uerterunt φθέγξομαι, id est, Loquar, hic reddit ἐρεύξομαι, id est, Ructabo: quod illi προβλήματα, id est, Problemata: siue ut nos legimus, Propositiones: hic κεκρυμμένα, id est, abscondita. Nam Hebræa sic uertit Hieronymus: Aperiam in parabola os meum, loquar ænigmata antiqua.

Constitutio καταβολὴ

A constitutione mundi.) καταβολῆς, quod à deijciendo nomen habet, uidelicet cum in imo iacitur fundamentum, quasi dicas, A fundatione mundi, siue A iactis mundi fundamentis. Et aliquanto inferius.

Edíssere nobis.) φράσον ἡμῖν, id est, Dic nobis. Quanquam antiquissimi codices habent dissere, non Edíssere. Est autem φράσον, omnino plus quiddam quàm loquere. Hoc loco succurrit illud admonere, impostorem nescio quem, non solum ædidisse permulta sua, nomine Hieronymi, uerumetiam medijs illius commentarijs suas nænias intermiscuisse: id quod haud dubie fecit in hoc psalmo, quem modo citaui. Rem ex Hieronymo sublegit: Cæterum ineptia sermonis, ridiculi διαλογισμοὶ, βαττολογίαι, solœcismi, cæteræq; id genus delicię ipsius sunt, ut aliâs euidentius aperiemus.

Commentarij Hieronymi in psalmos contaminati

Filij nequam.) εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ. Obsecro, quis ex his Latinis possit percipere, quid sibi uelint Græca? Nam Nequam genitiuus casus est Græcis: & uidetur ad diabolum pertinere, propter additum articulum τοῦ. ut impij dicantur filij diaboli: quem & in precatione signat hoc nomine. Nisi mauis πονηροῦ sumi pro substantiuo nomine neutri generis, ut intelligas filios maliciæ.

Quem qui inuenit.) ὃν εὑρών. Præteriti tèmporis est, Qui inuenerat.

Abscondit.) Item præteriti temporis ἔκρυψε. Multa minutula sciens ac prudens prætereo, ne nimium molestus sim lectori.

Bonas margaritas.) καλούς. Quod nõ solum Bonas significat, sed frequentius Pulchras. Siquidem in his pulchritudo precium auget.

Sagenã, quod alibi uertit Rete

Sagenæ missæ.) Græcã uocẽ reliquit, cum ante speciẽ genere reddíderit in ἀμφίβληστρον. Retis est genus, quod Laurentius Latine dici putat uerriculũ, à uerrendo mari dictũ, quod ingens longissimis funibus circũducitur. βληθεῖσα rectius uertisset iactæ, quàm missæ.

Ex omni genere.) Piscium, non additur apud Græcos. Tantũ est, ἐκ παντὸς γένους, etiamsi

Piscium

Piſcium ſubauditur. Ex Hieronymi Chryſoſtomiq; interpretatione non ſatis liquet, addíderint nec ne. Certe apud Origenem non additur, quũ toties hunc locum iteret inter enarrandum. Deinde συναγαγόσῃ, rectius erat Contrahenti, quàm congreganti. Ac mox.

Secus

Educentes, & ſecus littus ſedentes &c.) Græca aliquanto ſecus habẽt, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, id eſt, Cum ſubduxiſſent in littus, ſedentes collegerũt quæ bona erant in uaſa. Nec enim additur Sua, ne in aureo quidem codice. Etiamſi in nõnullis exẽplaribus ſcriptũ deprehendit, & καθίσαντες, id eſt, Et cum ſediſſent. Indicat enim id per ocium fieri. Nec eſt Bonos, ſed abſolute Bona, ut ad genera referat piſcium, quod ante dixerit Ex omni genere. Neq; enim hic cõmemorandũ arbitror, & aliud nonnunq; retibus attrahi: quod Plautino illi euenit, qui iacto reti, Vidulum cepit. Ac mox

Malos.) σαπρὰ, id eſt, Mala, q̃d ſuperius indicauimus magis ſonare Putria, ſine Vitioſa.

Intellexiſtis hæc.) Hunc ſermonem apud Græcos præceſſit proxime,

Dicit illis Ieſus.) λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς. Et,

Etiam.) Rurſus eſt, ναὶ, confirmantis aduerbium. Paulo q; poſt:

Paterfamiliâs.) οἰκοδεσπότης, id eſt, Dominus domus: ut accipiamus, non cui ſint liberi, ſed qui familiæ ſuæ ius habeat. Ac mox,

Doctus in regno dei.) Non eſt πεπαιδευμένος, ſed μαθητευθεὶς, ut intelligas ex diſcipulo factum doctorem. Nam ut nemo recte imperat, niſi qui prius ipſe paruerit imperio, iuxta prouerbiũ, ita nemo bene agit magiſtrum, niſi prius egerit bonum diſcipulum. Nec eſt In regno, ſed Ad regnũ εἰς τὴν βασιλείαν, ut intelligas longe diuerſum doctrinæ, & inſtitutionis genus. Origenes inter enarradũ toties iterans hæc uerba conſtanter legit τῇ βασιλείᾳ, hoc eſt ipſi regno doctus, ut idem ſenſus ſit, doctus regno et doctus in regnum, quaſi dicas rudiori doctrina præparatus regno, id eſt, doctrinæ ſpirituali. Rurſum quod ſequitur Virtutes, eſt δυνάμεις, de quo iam ſæpe diximus.

Πεπαιδευμένῳ μαθητευθέντι

Fabri filius.) τέκτονος. Valla putat Græce τέκτονα fabrum eſſe lignarium: cum Suidas palàm indicet uocabulum lapidarijs ac lignarijs eſſe commune. Apparet enim dictionem à τύχω ductam. Ac nos cum Puteolis eſſemus, in antiquiſſimis ſaxis templi, uidimus nomina tectonum eſſe inſcripta, nimirum Græcam uocem Latinis literis, quod ea pars Italiæ quondam Græciſſauerit: id quod indicãt antiqua monumenta. Porrò apud alium Euangeliſtam, ipſe Chriſtus faber appellatur, ut conſentaneũ ſit eum aliquandiu manibus laborraſſe. Cæterum mater Ieſu, Mariam eſt hoc loco iuxta ſermonem Hebraicum.

Faber etiã lapidarius Græcis

Et fratres eius.) Iuxta morem Hebræorũ, fratres uocat, non quibus cõmunes eſſent parentes, ſed quibus ſtirps, ac genus eſſet cõmune: qua de re doctiſſime ſimul & copioſiſſime diſſeruit Hieronymus in libro aduerſus Heluidium. Cæterũ illud obiter demiror, cur idem hunc enarrans locum ſcripſerit: Miraris ſi errant in fratribus, cum errent in patre? Nam in patre uere errabant, exiſtimantes Ieſum filium eſſe Ioſeph, cui nupſerit Maria. At in fratribus, qui nam errabant, niſi forte iſti cognati erant Ioſeph, nõ Mariæ, ut illorũ affinitas nihil attinuerit ad Chriſtum: ad hoc ſanè ut illius cognati huius fratres dici poſſent. Licet eodem in opere, quo refellit Heluidium diuus Hieronymus, fateatur illos non aliter dictos fratres Ieſu, quàm Ieſus ipſe dictus ſit filius Ioſeph. Atqui ſi falſo crediti ſunt fratres, quemadmodũ Ioſeph falſo creditus eſt pater, qui conſiſtit, quod paulo ante ſcripſit illos cognatione dictos fratres. Verum hæc ad uiuum exigere non eſt huius inſtituti proprium.

Excuſſa Hieronymi ſententia

Et Ioſeph.) ἰωσῆς, id eſt, Ioſes, quod quidam inflectunt Ioſetis. Id nomen quoties occurrit deprauant in Ioſeph. Atqui Hieronymus citans hũc locum aduerſus Heluidium, Ioſes legit & Ioſetis, non Ioſeph. Item,

Ioſes non Ioſeph

Sine honore.) ἄτιμος, Vilis, ſiue neglectus, aut contemptus. Cui diuerſum eſt ἔντιμος, Charus, ſiue in precio habitus. Nam de uirtutibus ſæpius iam admonui.

EX CAPITE DECIMO QVARTO.

Veris ſuis.) παισὶν, id eſt, Miniſtris, ſeu famulis. Quanquam Græca uox & ſeruos, & ancillas, & liberos, & omnes denicq; domeſticos complectitur, præter patrem familiâs, & matrem familiâs. Ac ſubinde,

Virtutes operantur.) δυνάμεις ἐνεργοῦσιν, Non eſt, ἐργάζονται, quod ſignificat operari: uerum hac uoce ἐνεργοῦσιν uis quædam efficax ſignificatur, ut &

aliâs indicauimus. Neq; enim est idem uerbũ, quod alibi: Pater meus usq; modo operatur, et ego operor. Quem locũ hic citat Laurentius, at parum in loco. Nec enim est idem uerbũ illic, quod hic. Alioqui si Valla nobis probare uoluit operari uocem Latinã interdũ accipi actiue, ridiculã sumpsit operam. Illud admonere uoluit: hoc loco operant̃, nõ posse passiue accipi, quũ Græce sit ἐνεργοῦσιν. Et κρατήσας, magis est Cepit, q̃ Tenuit, aut iniecta manu. Et in nonnullis exemplaribus habebatur, ἐν φυλακῇ, in aliis rursum, εἰς φυλακὴν.

Herodiadem.) Patronymici speciẽ habet, aut certe diminutiui nominis. Hieronymus tradit hanc fuisse filiam Arethæ regis, haud scio an eius cuius meminit Paulus. Eam Philippo Tetrarchæ Itureæ, ac Trachonitidis locarat. Post orta inter se, & generum simultate, filiam ab illo abductã, Herodi fratri, sed inimico copulauit, quo magis illum ureret. Cæterũ hic Herodes filius esse traditur Herodis Ascalonitæ, illius sub quo Christus fugit in Aegyptum, frater illius sub quo passus est. Vero tamen propius est eundem fuisse Herodem qui decollauit Ioannem, & sub quo passus est dominus. Plurimũ autem obscuritatis attulit historiæ regum quorundam ambitio, qui locis innouarunt uocabula, & uel tradito suo nomine uolebant in posteris esse superstitem sui memoriam, quod accidit in Ptolemæis, aut celebrium principũ nomina sibi usurpabant, uel modica deflexione distinguebãt successorem, ut Constans, Constantius, Constantinus.

Herodes qui

γενέσια

Die autem natalis.) γενεσίων δὲ ἀγομένων, id est, Cum agerentur autem natalicia. Atque ita legit Chrysostomi interpres. Ac mox,

Saltauit filia.) ὠρχήσατο. Non subsilijt, ut uulgus putat, sed quemadmodũ gesticulantur in choreis. Nam id proprie sonat Latinis saltare, Græcis ὀρχεῖσθαι. Et paulo post,

Postulasset ab eo.) Ab eo, præterquam quod barbare additum est nec in Græcis habetur exemplaribus. Ab ipso dicendum erat. Et rursum:

Præmonita à matre.) προβιβασθεῖσα, id est, Prius instructa: quod uulgo dicunt informata.

πίναξ pro disco

In disco.) ἐν πίνακι, Quod alibi uertit, Catinum: etiamsi Græce magis sonat Tabulam. Quandoquidẽ quadris tabellis cibus apponitur. Apparet enim hoc ludibrij causa factum quasi & hic missus quidam esset genialis illius ac natalicij conuiuij. Paulo q̃ post,

Et misit.) καὶ πέμψας. Cõmodius suppleſſet, Misso carnifice, aut ministro: id quod alibi facit. Certe Marcus expressit, q̃d hic erat subaudiendũ, ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς ἀπεκεφάλισε. Porrò quod hic uertit Decollauit, Græce est, ἀπεκεφάλισεν, quod ad uerbũ sonat Decapitauit. Quanq̃ decollandi uerbo usus est Seneca in ludo de morte Claudij: uerũm poterat eo usus uideri ludibrij causa, nisi idem uerbũ esset apud Suetoniũ in Caligula Cæsare. Imò apud eundẽ Senecã libro de Ira ad Nouatũ. Illud adnotandũ, cur dixerit, Missos ab Herode qui Ioanni caput præciderẽt, tamen mox subijcit, ipsum amputasse. Facit enim qui iubet,

Decollare apud Suetoniũ

Decollat qui iubet

Addidit interpres

Et illa attulit matri.) Illa, additum est explicandi gratia, alioqui nec in Græcis nec in Latinis uetustioribus codicibus habetur: postremo nec in aureo, nec in Constantiensi, & tamen additum probo. Ac rursum,

Misertus est.) ἐσπλαγχνίσθη. de quo iam admonuimus. Ac mox,

Et curauit languidos.) ἐθεράπευσε τοὺς ἀῤῥώστους, id est, Sanauit male ualentes, siue Qui mala erãt ualetudine. Mirum enim quàm interpres hoc uocabulo languoris sit delectatus. Vt interim præteream illa minutiora, quod ἀπελθεῖν pro abire, uertit Ire. Quod ὁ δὲ εἶπεν, id est, Ille autẽ dixit, uertit, Qui dixit: quod & aliâs facit. Quod ὄχλος Turbam pro turbas. Quod ἐπὶ χόρτου, id est, Super herbas, siue gramina transtulerit, Super fœnum, cum ante uerterit herbam. Quod ἀναβλέψας. Aspiciens pro Suspiciens: siue ut temporis etiam habeatur ratio, Sublatis in cœlum oculis. Nam κλάσας ἔδωκε, id est, Fregit ac dedit, tolerabilius est: quanquam apertius erat, Cum fregisset, dedit. Deniq; quod,

Additum dederunt

Discipuli dederunt turbis.) Dederunt uerbum de suo addiderit, quod nec additum est à Græcis, nec in uetustis Latinorũ codicibus inuenitur. Nec erat opus addere.

Et tulerunt reliquias.) Græca sic habent, καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, Et sustulerunt quod superfuerat fragmentorum duodecim cophinos plenos.

Cophinus mẽsuræ genus

Cophinus autẽ ueteribus mensuræ genus fuit, autore Iulio Polluce: quanq̃ hic pro sportis positum apparet, quod Lucas σπυρίδας appellet, hoc est, sportulas.

Manducantium autem &c.) οἱ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

παίδων, id est, Erant autẽ qui comederant, fermè quinquies mille, præter mulieres ac pueros. Verum hic Latinitatis duntaxat iniuria est. Cæterũ quod iussit posuit pro Compulit, siue id factũ est ab interprete, siue à librario, cum sensus etiam iniuria coniunctũ est. Nam Græce plus est quàm iussit. ἠνάγκασεν, id est, coëgit, siue compulit. Vt intelligamus eos inuitos à præceptore discessisse, quem sic amabant, ut nec punctum temporis possent abesse. Quemadmodũ annotauit & diuus Hieronymus, qui compulit legit, nõ iussit. Annotauit idem Theophylactus. Et his omnibus antiquior Origenes, identidem iterans hanc uocem atq; etiam interpretans. Certe compulit habet etiam codex aureus. Offendit aliquẽ inepte misericordem, uox cõpellendi durior, Atqui non coëgit dominus, nisi iubẽdo. Verum ea uox dura cõmendat nobis & amorem discipulorũ erga dominũ, & obedientiã. Quũ enim illis dulcissimũ esset semper adesse præceptori, tamen quod iubẽtur faciunt, non responsantes, secus quàm uulgus discipulorũ solet, qui & libẽter absunt ab oculis magistri, & si quid imperatur aduersum affectibus ipsorũ, excusant responsantq;. Vt illa dissimulem, quod

Iussit pro compulit, nõ recte

Præcederent eum.) Dixit pro præcederent se, aut præcederẽt ipsum. Nam quod Valla mauult Præirent, quàm præcederent, non uideo quid illum debuerit offendere. Et,

Præcedere præire

Dimitteret turbas.) Eleganter uertit, si modo intelligamus eum non fugisse simpliciter turbas, sed ab se dimisisse, quo modo solemus amicos abeuntes dimittere. Quanq; ἀπολύω Græca uox anceps est ad multa, ad absoluere, repudiare, dimittere quomodocunq;.

Solus orare.) κατιδίαν, id est, Seorsim, siue priuatim, aut secreto, quemadmodum alibi uertit. Porrò aduerbiũ utrolibet referri potest, ad uerbum superius, Ascendit, aut ad Adorare: quanquam rectius ad posterius. Ac mox,

Nauicula autem.) τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης, id est, Nauis autẽ iam medio mari. Mirum enim quàm hoc diminutiuo delectetur. Deinde,

Nauicula pro naui

Iactabatur.) Græce est, ἦν βασανιζόμενος, Quod ante uertit Torqueri, nos uertimus Afflictabatur. Ac rursum,

βασανίζεσθαι uarie uertit

Venit ad eos.) ἀπῆλθεν, Abijt. Quanq; apparet eum sic abusum hoc uerbo ἀπελθεῖν, quemadmodum Græci ἀφικνεῖσθαι, id est, Peruenire.

Phantasma est.) Græcam dictionem reliquit, Latine poterat Spectrum dicere: qua uoce usus est Tullius, ac Plinius. Græcis etiam φάσμα dicitur. Nam illa leuicula sunt, quod εὐθέως δὲ, id est, Statim autem, uertit, Statimq;. Quod θαρσεῖτε, id est, Bono animo sitis, siue Fidite, uertit, Habete fiduciam, ociosa periphrasi. Quod

φάσμα, φάντασμα θαῤῥεῖν

Super aquam.) ἐφ' ὕδατα, pro Super aquas. Porrò quod hic uertit Mergi, Græcis est κατα ποντίζεσθαι, id est, Inuolui undis marinis. De modicæ fidei, ὀλιγόπιστε, iam diximus. Ad hæc,

ὀλιγόπιστος

Quare dubitasti?) εἰς τί ἐδίστασας, id est, ad quid uacillasti? Id enim Græca uox sonat, cum animus nunc huc, nunc illuc impellitur. Donec nihil spectabat, nisi Christum, in tuto erat Petrus: at dum fluctuat animo, protinus periclitatur in fluctibus.

Vacillare

Et cum ascendisset.) καὶ ἐμβάντων αὐτῶν, id est, Et ingressis illis. Loquitur enim de Iesu & Petro simul ingressis: Ac mox, αὖθις αὖ, Nauiculam pro naui, cum sit πλοῖον. Nec est,

Nauicula pro naui

In terram Genezar.) Sed Genezareth. Quanq; apparet apud illos utrunq; nomen esse eiusdem lacus. Nam sentit regionem ei lacui finitimã. Magno autem consensu Genezar legunt Chrysostomus & Hilarius, suffragantibus & uetustis exemplaribus. Cæterũ Hieronymus hoc loco scribit in hunc modum: Si sciremus quid in nostra lingua resonaret Genezareth, intelligeremus quomodo Iesus per typum apostolorũ, & nauis, ecclesiam de persequutionũ naufragio liberatã, transducat ad littus, & in tranquillissimo portu faciat requiescere. Hæc Hieronymus. Primum, quid suam dicit linguã? non opinor Syrorũ, inter quos habitabat id temporis: quam si callebat, non defuisset Latina uox qua Syram expressisset. Dein cum ait, Si sciremus, uidetur confiteri incompertam eius nominis interpretationem. In uulgatis Hebraicorũ nominum collectaneis, legimus Genesar significare ortus principium, siue initium natiuitatis, nec aliud significare Genezareth, quàm Genesar. Quanq; ad hanc interpretationem non uideo quid faciant uerba Hieronymi.

Genezareth quid Hebræis

Cum cognouissent.) ἐπιγνόντες, id est, Cum agnouissent. Est enim consentaneũ multos illic fuisse, qui Iesum antea uiderant: à qua sententia non abhorret Hieronymus. Ac mox,

Agnoscimus ante uisum

Miserunt.) ἀπέστειλαν. Cur non est ausus addere Nuncios? Nec est, In uniuersam re-

gionem, sed εἰς τὴν ὅλην περίχωρον, In totam undiq; finitimam regionem. Nam illud,

Omissa uox

Vt uel fimbriam.) Eleganter uertit, cum sit Græce, κἂν μόνου ἅψωνται, id est, Vt uel tangerent duntaxat. Et quod est, uestimenti, Græcis est ἱματίου. quod aliquãdo pallium uertit. Significat enim summam uestem, id quod ad ἔμφασιν facit.

EX CAPITE DECIMO QVINTO.

VNc accesserunt.) τότε προσέρχονται, id est, Tunc accedunt. Ac mox,

Scribæ ab Hierosolymis

Ab Hierosolymis scribæ.) οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων γραμματεῖς. Articulus facit, ut uertendum fuerit, Qui ab Hierosolymis uenerant scribæ, siue Hierosolymitani scribæ. Idem indicat Chrysostomus, hunc enarrans locum, Nam erãt & aliarum urbium scribæ. Nec est, Traditiones, sed παράδωσιν, id est, Tradi-

παράδωσις quid Traditio, institutum à maioribus profectũ

tionem, consentiente uetustissimo codice Latino, atq; etiam Constantiensi. Nos institutũ, siue constitutionẽ uertere possumus. Nec enim queruntur de omnibus traditionibus, sed de una duntaxat: nempe de non lauando manus.

Nam deus dixit.) Græce est, ἐνετείλατο λέγων, id est, Præcepit dicens. Vt respondeat ad id quod præcessit, ἐντολὴν Mandatum, siue quod malim, Præceptum. Cæterum

Honorare parentes, quid

Honora.) Græce est, τίμα, quod significat, Honorem habe. Verum secundũ consuetudinem sermonis scripturarũ, magis pertinet ad subsidiũ, quàm ad honorem. Præcipit enim deus id quod gentiliũ quoq; legibus cautum est, ut liberi parentibus, uel ætate defectis, uel inopia laborãtibus, uel alioquin afflictis, opitulentur, & ut Græci loquũtur, ἀντιπελαργῶσι. Id hodie quidam non intelligentes, parẽtes suos tantum non adorant, eumq; honorem parentes à liberis exigunt, atq; ita totum pietatis officium abunde persolutũ arbitrantur. Ad eundem modũ usus est Paulus scribens Timotheo: Honora uiduas, quæ uere uiduæ sunt. Ac rursus: Presbyteri duplici honore digni sunt. Quin et apud Latinos, honor pro præmio gratiaq; usurpatur, quæ pro merito refertur. Et apud Græcos τιμὴ, à τίω deductũ est, quod quoties in bonam accipitur partem, significat dependo, siue persoluo.

Munus quodcunque, locus uarie expositus

Munus quodcunq; est.) δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, id est, Donum quodcunq; ex me profectum fuerit adiueueris. Cæterũ sensus uerborũ est aliquanto obscurior, unde ab omnibus multifariam exponitur. Quidam enim hæc uerba tribuunt filio, qui sic loquatur patri: Donarium quod ex me uenturum erat in corban, nam Syram uocem posuit Marcus, hoc est, in gazophylacium templi, id totum consumitur in tuos usus, tibiq; iuuando impenditur, nimirum fraudato templo. Atq; ita prætextu pietatis bis uiolabant pietatem: primum desertis parentibus, uelut in gratiam dei: deinde deum ridebant, non immolantes, quod immolatum fingebant, ut ait Chrysostomus. Velut si pater ouem, aut simile quippiam petisset à filio, ne deesset negandi prætextus, fingebat filius eam ouem templo destinatam. Idq; scribæ nefas uideri uolebant, in priuatos usus asserere, quod templo dicatum esset: perinde quasi deus suo iure fraudaretur. Atq; utinam hic pharisæorũ morbus à Christianorũ moribus abesset. Huiusmodi captionũ plena sunt omnia. Et Christi aut Mariæ peculium dicitur, quod uel in luxũ sacerdotũ ac monachorũ seruatur, uel in principis alicuius prædam. Sacrilegium habetur hinc egenis subuenire. Horum laqueis testamenta transferuntur ad alendum ocium, & luxum quorundam religionem cultu tituloq; profitentium, fraudatis & exclusis aliquoties & liberis: quasi quod datur alendis liberis aut cognatis, consecretur diabolo. Cæterum ideo dixit pharisæis, Vos autem dicitis, non quod hæc illorũ sint uerba, sed quod illi docerẽt liberos ad eum modum loqui patri: quo parentes, dum metu sacrilegij abstinebant ab his, quæ uidebantur destinata templo, penuria conficerentur: atq; ita quod deus iusserat impendi confouendis parentibus, id in lucrum cedebat sacerdotum. Alij referunt hæc ad pharisæos, qui uerbis huiusmodi terrerent debitorẽ, grauantem reddere quod debebat. Nam arte id agebant pharisæi, ut si quis debitor esset, unde uel ob inopiam, uel ob potentiam nihil posset extorqueri, creditor pecuniam eam cõsecraret corbonæ. Iamq; ius exigendi transierat ad istos qui debitorem territabant, ad hunc modum: Tu pecuniam deo dicatam, apud te detines, & in prophanos consumis usus, quod templo consecratum est. Atq; ita fraudabatur creditor sua pecunia. Verum hæc non uideo quid ad parentes honorandos pertineant, tametsi hũc quoq; sensum recensent Hieronymus ac Theophylactus. Magis ad rem facit, ut filius dicat, quicquid templo dicauero, id patri impensum est, nempe

deo

deo, atq; ita irrisum patrem destituat. Sic enim interpretabātur legem diuinam, quæ prouiderat ne parētibus, morbo, ætate, inopiáue laborantibus deesset subsidiū, Honora patrem & matrem, Patrem honora, id est, deum patrem omnium, et Synagogam matrem. Nam illam interpretationē reiecit etiam Chrysostomus, si modo nō fallit interpres, (siquidem hactenus suppeditabat Græcum exemplar.) ut filius dicat patri, nullum honorem tibi debeo, sed si quid impendero est donum. Siquidem nec hoc ad phariseos pertinet, quo titulo filius officium præstet patri. Loci obscuritas fuit in causa, ut interpretes alia atq; alia diuinarent. Quod autem adfert Aurelius Augustinus in libro Quęstionum Euangelicarū primo, quęstione decimasexta, hisce uerbis filios adultos negare sibi gratum esse, quod parentes pro ipsis offerrent munera, posteaq; ad eam ætatem peruenissent, ut ipsi pro se possent offerre donaria, an Euangelico congruat sensui, alijs expendendū relinquo. Mihi sanè non admodum probatur. Sed hūc locū aliquanto dilucidius explanat Origenes, in fragmento quod nos uertimus. Cæterū in ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, omnino subaudiendū est aliquid, ut exprimas articuli Græci uim, & liberum est subaudire, quod sententiæ sit accōmodum, est, aut erit, aut aliud simile. Deinde ὠφεληθῇς, magis legendum uidetur ὠφεληθῇ, ut sit Iuuaris. Tu iuuaris omni dono, quod daturus eram templo. Quandoquidem Christus hoc uelut exemplum contumeliæ cōmemorat, qua liberi edocti à pharisæis, afficiant suos parentes, nisi cōiunctio ἐὰν referatur etiam ad uerbum ὠφεληθῇς, ut accipiatur δυνητικῶς, id est, iuuaberis siue iuuari poteris. Deinde τιμήσει, si per ει scribatur sonat, Honorabis: si per η, Honorabit. Nostra uero translatio, neq; cum Græcis satis quadrat, neq; sententiam ullam explicat. Proinde quantū licuit in tanta sententiarū uarietate, id quod optimum iudicauimus sequuti, uertimus ad hunc modum: Quicquid doni à me profecturū erat, id in tuum uertitur cōmodum, & non honorabit patrem suum, aut matrem suam, nempe filius sic edoctus à uobis. Et tamen qui cunq; sensus erit, durior est sermonis compositio, quod hæc particula, Quicunq; dixerit patri & matri, non habet quod respondeat, nisi subaudiamus, Benefacit, aut aliud simile, quod nullus admonuit præter glossam, quam adducit Catena aurea. Mirum est Lyranum sic scribere in hunc locum, quasi non legerit quenquam ueterum interpretum. Nec enim admodum refert attingere, quæ hoc loco aduersus Lyranum disserit quidam, & rursus in hunc alius quispiam.

Excussa Augustini sententia

Subaudiendum aliquid

Labijs me honorat.) Apud Græcos plusculum est uerborum, ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, id est, Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labijs me honorat. Verum adiecit nonnihil aliquis, qui uoluerit absolutū reddere prophetæ testimonium, cum Hieronymus enarrans hunc prophetę locum, indicet Euangelistam decerpsisse, quod sibi cōmodum iudicabat: & neq; retulisse per omnia, ut in Hebræo scriptū est, neq; ut à Septuaginta uersum. Est autē locus apud Esaiā capite uigesimonono. Hebraica sic reddit Hieronymus: Pro eo quod appropinquat populus iste ore suo, & labijs suis glorificat me, cor autem eius longe est à me, & timuerunt me mandato hominum, & doctrinis. Septuaginta uerterunt in hunc modum: ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσι με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας, id est, Appropinquat mihi populus iste ore suo & labijs suis honorat me, cor autem eius longe est à me, frustra autem colunt me, docentes hominum præcepta, atq; doctrinas. Ipsa igitur res indicat, hoc testimonium non ita legi à Græcis, ut est adductum ab Euangelista, sed ut est restitutū à studioso quopiam: qui cum deprehendisset locum apud prophetam, quod mutilatum esse putabat, expleuit: Idq; non ex Hebræorū libris, quos ignorabat, sed ex æditione Septuaginta, quam Græci sequuntur. Porrò quod hoc loco interpres, haud scio quis, uertit

Deest in nostris

Deprauatus locus apud Euangelistā

Sine causa.) Græce est, μάτην, id est, Frustra, & sine fructu potius quàm sine causa. Atq; ita legitur in translatione Septuaginta. Denicq; Longe est, Græce est, ἀπέχει, id est, Abest, Nec est,

Doctrinas & mandata hominum.) Apud Græcos enim hoc loco non additur coniunctio. Verum διδασκαλίας ἐντάλματα ἀνθρώπων, id est, Doctrinas, mandata hominum, ut appositiue legatur Doctrinas, quæ sunt mandata hominum, non dei. Atq; ita comperi in uetustissimis illis, quæ iam compluscvlis locis adduxi, Latinis exemplaribus: postremo in

Præcepta hominum

aureo codice & in exemplari quod erat ad manum quum hanc æditionē quartam adornaremus Constantiensi. Et consentiunt Hebraica, מִצְוֹת אֲנָשִׁים מְלֻמָּדָה, quod ad uerbum ita reddere liceat, Mandata hominum doctrinas. Nec tam est Colunt, quàm Reuerentur, σεβονται, quod propius etiam accedit ad Hebraicam ueritatem, בִּכְבוֹדִי.

Conuocatis turbis.) προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, id est, Aduocata, siue uocata ad se turba, aut accersita. Quod tamen ita fermè perpetuo transfert. Cæterum Coinquinat, Græcis est, κοινοῖ id est, Commune facit: siue ut Augustinus legit, Communicat, libro aduersus Faustum decimosexto, capite trigesimoprimo. Nam Iudæi quod sanctum purumq; non sit, id cōmune uocant, quod Latini prophanum, impurum, aut nefastum. Nam pura, sancta, minimeq; prophana uocantur, Vnde nos uertimus, Impurum reddunt. Ac mox, Impurum reddet hominem. Annotauit hoc Origenes, seu potius Origenis interpres, ediſſerens caput epistolæ ad Romanos decimumquartum, indicans in nonnullis exemplaribus Latinis fuisse scriptum, Communicant, in nonnullis Coinquinant.

Κοινοῦν, prophanare

Adnominationis gratia neglecta

Sed quod procedit.) Perdidit interpres gratiam προσωνομασίας, atque item ἐναντιώσεως in his uocibus τὸ εἰσερχόμενον, & τὸ ἐξερχόμενον, id est, Quod ingreditur, & quod egreditur. Ac paulo post, οἶδας ὅτι, id est, Nosti, & Quia uertendum erat in Quod: aut certe per infinitum uerbum reddendus sensus. Ad hæc, ἀκούσαντες τὸν λόγον τοῦτον, Pro uerbum, rectius uertisset, Sermonem: cū Græca uox sermonem significet magis, quàm uerbum, aut certe dictum. Vt ne dicam, Scandalizatos positum pro offensos,

Verbum pro dicto

Cæci sunt duces cæcorū.) Græcus sermo festiuior est, ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν, id est, Duces sunt cæci cæcorum. Nam ὁδηγοὶ propriè dicuntur, qui cōmonstrant uiam, ab ὁδὸς uia, & ἄγω duco, siue ἡγέομαι præcedo, Ac mox φράσον, edisſere, de quo superius admonuimus, etiam si mihi non improbatur. Nec est,

Non, pro nondum

Non intelligitis.) Sed οὔπω, id est, Nondum, ut respōdeat ad ἀκμὶν, id est, Adhuc, quod tamen uehementius quiddam est, quàm ἔτι.

Cogitationes malæ, homicidia.) In Græcis aliquot exemplaribus scriptum erat, φθόνοι, id est, Inuidiæ. Atq; ita sanè habet æditio Aldina. Huic simillima uox est φόνοι, id est, Cædes siue homicidia. Nec ex Chrysostomo nec ex Hieronymo liquet quid legerint.

Male, pro misere

Male uexatur.) κακῶς δαιμονίζεται, id est, Misere. Quanquā & Male Latinis usurpatur pro Misere. Ac rursum ὁ δὲ, id est, At ille ait, uertit, Qui ait, uelut affectata dissonantia, tametsi id non magni refert. Item,

Non respondit ei uerbum.) λόγον. Rursus cur potius uerbum quàm sermonem? Nam sensus est, non respondit illi quicquam. Nec enim est idem tropus in sermone Græco, qui est in Latino: quemadmodū dicimus non rescripsit literam pro eo, quod erat nihil omnino rescripsit. Præterea ἠρώτησαν, id est, Interrogabant, quo tamen uerbo nōnunquam abusus uidetur pro rogo. Nam hæc uox Latinis est anceps. Item,

Dimitte illam.) ἀπόλυσον, id est, Absolue illam: siue ut impetrato quod petit abeat, siue ut aliquo pacto illi satisfiat. Nos uertimus, Amitte pro eo quod est ablegato. Sic enim Terentius usus est amittendi uerbo, ut opponatur retinendi uerbo. Neque enim semper amittere idem est quod perdere.

Adiuuare Βοηθεῖν & Βοηδρομεῖν unde dicta

Ad oues que perierunt.) τὰ ἀπολωλότα, id est, perditas, ut sæpe citat Hieronymus. Cæterum articulus indicat non omnes oues intelligi, sed eas quæ perissent. Et, Adiuua, βοήθει rectius, Succurre. Nam adiuuamus laborantem, & βοηθεῖν, inde dictum, quod ad uocem periclitantis & quiritantis accurritur, id quod & βοηδρομεῖν uocant.

Non est bonum.) Græce est καλὸν, quod magis honestū & pulchrum significat, quàm bonum, ἀγαθὸν. Nam indecorum est, cibum filiorum obijcere canibus. Hęc enim Iesus ex publico Iudæorum affectu dixit, qui se solos deo charos & sanctos iudicabant, cæteros omneis canum habebant loco, & liberorū est magis quàm filiorum, τέκνων: ut ea uox filias quoq; complectatur, præsertim cum mulieri loquatur.

Abijcere potius quàm mittere

Mittere canibus.) βαλεῖν τοῖς κυναρίοις, id est, abijcere catellis. Eadem est uox, quam mox uertit diminutiue. Nam & catelli edunt.) ἐσθίει γὰρ τὰ κυνάρια. Ne quis in huius mutatione uocis somniet subesse mysteriū, cum apud Græcos utrobiq; sit eadem. Tametsi diuus Hilarius uidetur altero loco legisse canibus, nisi forte non consuluit exemplar Græcum

cum. Ait enim mulierē diminutiui nominis blandimēto canum opprobriū leniſſe. Quod cōmentum non habet locum, niſi priore loco, legas κυσὶ. Præterea,

ναὶ

Etiam domine.) ναὶ κύριε. Confirmantis eſt aduerbiū, non refellentis. Verum eſt quod dicis, Turpe eſt panes filiorū abijci catellis, ego licet ſim canis, micas peto non panes.

Habentes ſecum.) ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν, id eſt, Adducentes ſecum. Nam id quoq; ſignificat ἔχω. Hieronymus interpretatur deducentes, ſiue portantes. Ac ſubinde,

Mutos, cæcos, claudos, debiles.) χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς. id eſt, Claudos, cæcos, mutos, mutilos, ſiue mancos. Hieronymus admonet, q̄d hic uertit debiles, Græcis eſſe κυλλοὺς: quod ita refertur ad manū, quemadmodū χωλὸς ad pedem: ut ſicut qui uno pede claudicat, claudus dicitur, ita cui altera manus manca aut trūcata ſit, κυλλὸς dicatur. Nam debilitas generale malū eſt totius corporis. Vnde cum paulo poſt, ſanatos referens, dixiſſet mutos loquētes, cæcos uidentes, claudos ambulantes, non repetit κυλλοὺς, quod nihil haberet, quod huic nomini reſponderet. Ex quibus Hieronymi uerbis conſtat, id quod reperitur in Græcis exēplaribus κυλλοὺς ὑγιεῖς, id eſt, Debiles ſanos, additū à quopiā, qui id putauerit librarij uitio prætermiſſum, Vt diſſimulem, quod ἐδόξασαν uerterit, magnificabāt pro glorificabant. Nam de illis προσκαλεσάμενος, & σπλαγχνίσομαι, non ſemel iam admonuimus.

Κυλλοί quā Græcis

Ne forte deficiant.) μή ποτε, id eſt, Ne, aut nequando. Ac paulo poſt,

Vnde ergo nobis.) Ergo redundat, πόθεν ἡμῖν, id eſt, unde nobis.

Panes tantos.) ἄρτοι τοσοῦτοι, id eſt, Tot panes, ſiue tam multi panes, aut certe tantum panum. Nem Græca uox numerum ſignificat, non magnitudinem, hoc eſt, quantitatem diſcretam, non continuam, ut loquuntur Dialectici. Porrò,

Tanti pro tot non recte.

Vt diſcūberent.) Græcis eſt ἀναπεσεῖν, quod ſignificat humi conſidere, non in lectis. Et,

Gratias agens fregit.) εὐχαριστήσας ἔκλασεν, id eſt, Cum gratias egiſſet, ſiue gratijs actis fregit. Ac rurſum,

Diſcipuli dederunt populo.) Dederunt interpres Latinus addidit de ſuo. Nec eſt,

Quatuor milia hominū.) ſed τετρακισχίλιοι ἄνδρες, id eſt, Quater mille uiri. Nam quod χωρὶς uertit Extra pro præter, laudo copiam, etiamſi nihil opus. Deinde παιδίων Pueros uertit paruulos, ita ſolet reddere νηπίους.

In fines Magedan.) εἰς τὰ ὅρια μαγδαλά, id eſt, In fines Magdala. Atq; ita legit diuus Chryſoſtomus, addens Ieſum abiiſſe in fines Magdalorū. Sic enim uertit interpres. Nam hic ut ante dixi, deſtituit nos Græcum exemplar truncū. Ac meminit quidem Hieronymus Magdali in deſcriptione locorū. Cæterū hoc loco Magedam legit, non Magdalā, his quidem uerbis: Magedam, ad cuius fines Matthæus euangeliſta ſcripſit dominū peruenisſe, ſed & Marcus eiuſdem recordatur. Nunc autem regio dicitur Macera, contra Ieſuram. Rurſus interpretans uoces Hebraicas apud Matthæum meminit Mageda. In uetuſtiſſimo codice qui habebat cōmentarios Theophylacti, ſcriptum erat, ὄρη non ὅρια, id eſt, montes non fines. Sed uni teſti, ut aiunt, ne Catoni quidem creditur. Marcus pro Magedan habet Dalmanutha, putantq; locum fuiſſe binominem.

Magedæ Magdala

EX CAPITE DECIMO SEXTO.

Serenum erit.) εὐδία, id eſt, Serenitas, ut ſubaudias erit, ſicut & in proximo,

Hodie tempeſtas,) ſubauditur erit, σήμερον χειμών. Ac magis exprimit certum prognoſtæ iudicium hoc ſchema ſermonis. Porrò,

Prognoſtæ

Rutilat.) Idem uerbū eſt, quod modo uerterat, rubicundū eſt, πυρράζει. Et,

Non poteſtis ſcire.) Scire non additur nec in pleriſq; Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis. Quanquam in nonnullis reperi ſcriptum, οὐ δύνασθε, Non poteſtis, in quibuſdam, οὐ σωίετε, id eſt, Non intelligitis. Item,

Intuemini & cauete.) ὁρᾶτε καὶ προσέχετε, id eſt, Videte & cauete, ſiue ut alibi uertit, Attendite. Quis enim unquam dixit, Intuemini pro cauete? Nam hæc uerborum idem ſignificantium conduplicatio, nihil aliud quàm epitaſin cautionis habet.

Videre pro cauere

Inter ſe.) πρὸς ἑαυτοὺς, Inter ſe mutuo, ſiue intra ſeſe. Intra ſe habet codex aureus, ut intelligas tacitam cogitationem. Nam διελογίζοντο quoq; ambiguum eſt ad diſputantem, & ad cogitantem. Ac mox, ἐν ἑαυτοῖς, id eſt, Inter uos, ſiue intra uos. Ac paulo poſt,

ἑαυτοῖς ad utranq; perſonam

Quinq; panum, & quinq; milia.) Cur non potius quinq; milium? Quanq; accuſatiuus

panes

panes erat cõmodior ob turbam genitiuorũ. Quidam Latini codices habebant, quinq; panum & quinq; milium, quidam, quinq; panum in quinq; milia, quum emendatiores cum Græcis legant quinq; panum quinq; milium, ut non sit asyndeton, sed panes illorũ dicantur qui eos comederunt, aut certe genitiuo græco absolute posito, quũ essent quinq; milia. Similis uarietas est in proximo sermone, septem panum & quatuor milia, uel in quatuor milia, uetustiores habebãt, septem panum, quatuor milium. Cæterum articulus additus facit ut de certis panibus deq; certis hominibus intelligamus τοὺς πέντε ἄρτους, & τῶν πεντακισχιλίων λίων, Quinq; illos panes, illorum quinq; milium. Poterat fortasse posterior genitiuus absolute uerti, Cum essent quinq; milia hominum. Et aliquanto post,

Lectio uariãs

Articuli uis

Quare non intelligitis.) πῶς οὐ νοεῖτε, id est, Quomodo non intelligitis, ut sit obiurgantis, hoc est, Qui fit, ut non intelligatis?

Cæsareæ Philippi.) καισαρείας τῆς φιλίππου. Dilucidius erat Cæsareæ eius quæ cognominatur Philippi. Siquidem articulus additus distinguit hanc Cęsaream, quæ Philippi cognomen habet, ab ea quæ citra cognomẽ Cęsarea dicitur. Ea est, quam maior ille Herodes Iudæorum rex instaurauit, in honorem Augusti Cæsaris, quæ prius turris Stratonis uocabatur. Cæterum Cæsarea Philippi ea est, quam extruxit eius filius Philippus Tetrarcha Itureæ et Trachonitidis, in honorem Tiberij Cęsaris, quæ mutato nomine, deinde Paneas dicta est, in prouincia Phœnices ad radices Libani, ubi Iordanis è duobus oritur fontibus, Ior & Dan, autore Hieronymo.

Cæsareæ duæ

Quem dicunt homines?) τίνα με λέγουσιν, id est, Quem me dicunt: atq; ita scriptum deprehendi & in uetustissimis codicibus Latinis, nominatim in exẽplari Paulino. Vetustissimus omnium Irenæus lib. 3. cap. 2. pronomẽ addidit, quem me dicunt. In nõnullis Græcis tantum erat, quem me dicunt esse? Quanq; Hieronymus in cõmentarijs negat Christum, uelut arroganter de se percontantem dixisse, Quem me dicunt esse, sed Quem dicunt esse filiũ hominis, etiamsi potest intelligi modestiæ argumentũ non esse in omisso pronomine sed in addita particula, filium hominis. Nec ex Origene, nec ex Chrysostomo satis liquet additum fuisse me. Apud Theophylactum addi constat. Et,

Quem me dicunt, deest in nostris pronomen

Filium hominis.) τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. Neutrum expressit articulum, cum neuter sit otiosus. Nam certum filium, ac certum hominem significat, nempe Adæ, qui apud Hebræos אדם, id est, Homo dicitur. Proinde friuolum est istorum cõmentum, qui putãt Christum ob id dici filium hominis, quod ex matre duntaxat sit progenitus, cum hic homini præponatur articulus masculinus, τοῦ. Itidem in eo quod sequitur.

Articuli uis Filius hominis

Tu es Christus.) ὁ χριστός, id est, Tu es ille Christus, & tu es ille filius dei. Quin etiam participio ζῶντος, articulus additus est apud Græcos, idq; non absre, quod subindicat Origenes, adducens illud, Viuo ego dicit dominus. Filius, non cuiuslibet dei, Nam erant & gentibus sui dij, sed filius illius dei, qui solus habet immortalitatem, quiq; fons est, & parens omnis uitæ. Leuiculum est, quod paulo ante,

Articulus qd ualeat

Dicit illis Iesus.) Iesus additum est, cum absit in Græcis atq; aureo codice.

Iesu nomen additum

Simon Bariona.) Mirũ cur id uterq; interpres alia lingua maluerit q̃ Græce, aut Latine. Nam alibi uertit, ut apud Ioannẽ cap. primo, Tu es Simõ filius Ioannis, & rursus cap. xxi. Simon Ioannis diligis me plus his? Nisi forte alluserit ad mysteriũ reuelationis. Bar בר enim filium sonat, & יונה columbã. Addito elemento יוחנן sonat Ioannẽ. Porrò Ioanna interpretantur domini gratiam. Hieronymus putat deprauatũ esse Bar Iohanna in Bariona.

Bariona quid

Quia tu es.) ὅτι, Quod non quia, id est, dico te esse Petrum. Petrus autem Græcis saxum significat πέτρος. quemadmodũ & Cephas Syro sermone, ut testis est Hieronymus, non Hebraico, soliditatẽ sonat. Saxum enim illum appellat, quod solidus sit in cõfessione fidei, & non uulgarium opinionum leuitate huc & illuc uacillet: & super istam petram, hoc est solidam istam fidei professionẽ extruam ecclesiam meam, in quo fundamento si constiterit, nec inferi quicquã aduersus illam poterunt, nedum homines. In eam sententiam Theophylactus & Chrysostomus, quem citat Catena aurea. Etiamsi diuus Augustinus in homilia huius loci, hæc uerba super hanc petram, ipsi accõmodat Christo, non Petro: Tu es, inquit: Petrus, & super hanc petram quam confessus es, super hanc petram quam cognouisti, dicens: Tu es Christus filius dei uiui, ædificabo ecclesiã meam, id est, Super meipsum

Petrus Cephas

Locus explicatus uarie

filium

filium dei uiui, ædificabo ecclesiam meam, Super me ædificabo te, non me super te. Nam uolentes homines ædificari super homines, dicebant: Ego quidem sum Pauli, ego autē Apollo, ego uero Cephæ, ipse est Petrus, Et alij qui nolebāt ædificari super Petrum, sed super petram, Ego autē sum Christi. Idem libro retractationū priore, cap. 21. recenset utrancp sententiam, propensior tamen in hanc, ut Petrus profitens Christum filium dei uiui typum gerat ecclesiæ, cui traditæ sint claues. Cæterum lectori liberum facit eligere, utram uoluerit. Proinde miror esse, qui locum hūc detorqueant ad Romanum pontificem, in quem haud dubie cōpetunt in primis uelut in Christianæ fidei principem. At nō in hunc unum, sed in omnes Christianos, quod eleganter indicat Origenes homilia prima, harū quas habemus. Verum sunt quibus nihil satis est, nisi quod sit immodicū. Ita quidam ad inuidiam usque Franciscum prodigiosis efferūt laudibus, quem exprimere magis oportebat, cp in immensum attollere. Nam deiparæ uirgini, & Christo fortasse nō potest ascribi nimium. Quancp hic quoq; optarim omnes tam ad imitandi studium inflāmatos, quàm quosdam uidemus sedulos in exaggerandis laudibus. Diuus Cyprianus in epistola primi libri tertia, uidetur accipere super Petrum esse fundatā ecclesiam, Petrus tamen, inquiens, super quem ab eodem domino fundata fuerat ecclesia. Nisi forte sic excusandus est Cyprianus, quod Petrū hic non pro homine illo sed pro typo accepit, quod propemodum indicant quæ sequūtur: Vnus pro omnibus loquens, & ecclesiæ uoce respondens, ait, Domine quò ibimus? Similiter excusari possunt loca in quibus S. Hieronymus in epistolis uidetur dicere super Petrū fundatā ecclesiam Christi. Itaq; Petrus saxeus solidam ecclesiæ fidem repræsentat. Cæterū nostra interpretatio uerbis duntaxat dissidet ab Augustiniana, quā ideo induximus, quod illius uideretur coactior, ad quam tamen maluit deflectere, quàm in alterum incurrere scopulum, uidelicet ut in homine poneret ecclesiæ fundamentum. *Ecclesia non est fundata super Petrum*

Non præualebunt aduersus eam.) Notauit huius sermonis amphibologiam Origenes, quod pronomen eam, uel Petram referre potest, uel ecclesiam. Verum id ad sententiam perparui refert. Porrò inferi posuit, pro inferno. Quanquam ne id quidem satis Latinum Græcis est, ἅδης, id est, Tartari, siue orci, Lactantius tamen in carmine sic usus est: *Amphibologia*

Inferus insatiabiliter caua guttura pandens. Item,

Erit ligatum & in cœlis.) Et coniunctio redundat, nec apud Græcos additur, nec in uetustis exemplaribus. Ad eundem modum, Solutum in cœlis legendum: Pro solutum & in cœlis. Ac paulo post,

Mandauit discipulis suis,) διεστείλατο, Quod uerbum in psalmos uertit, distinxit. Rectius erat edixit. Nam hinc dictum uidetur, quod edictum ad omnes mitti solet. Ac rursum,

Quia ipse esset Iesus Christus.) ὅτι, uertendum erat, per quod. Et Iesus non additur, nec in Græcis exemplaribus, nec in emendatis nostratibus. Quancp in Paulino scriptum erat Iesus Christus, In altero, quoniam ipse esset Christus Iesus. Origenes homilia in Matthæū prima, frequenter adducit hunc locum iuxta nostram sententiam. Videamus ergo, inquit, si iam opera apostolatus facientes eos uolebat etiam prædicare, quoniā ipse erat Christus. Et si uolebat, dignū est quærere quid est, quod nunc præcipit discipulis suis, ut nemini dicāt quoniam ipse est Christus. Item aliquanto post: Ideo & saluator mittens apostolos, uolebat ut nemini dicerent manifeste, quoniam ipse erat Christus. Ad eundem modum semel atcp iterū repetit in sequentibus, distinguens tempus, quo satis erat prædicare Iesum, & tempus quo prędicandus erat Christus. Et obstat sensui, si Iesum addas. Nihil enim magni erat esse Iesum, quod uocabulū erat hominis, haud dubium quin id temporis sexcētis cōmune, At Messiam esse, magnū erat. Alioqui perinde fuerit, ac si legas, ut nemini dicerent se esse Iesum Christū. Etenim quo minus huc confugiamus, ut dicamus accipi posse, ne cui dicerēt, quod Iesus esset Christus, obstat primū pronomen ipse, deinde etiam ipse sermonis ordo. Neq; enim quisq; ita loquitur, Nemo credit, quod fuit Plato Christianus: Sed nemo credit quod Plato fuit Christianus. Quancp hoc sanè mollius est aliquanto, quàm quod hoc loco legimus. Nescio an hic Iesus nō pro uocabulo hominis, pprio, sed pro seruatore sit positū, ut intelligamus illum uetuisse, ne se dicerent esse seruatorē Messiam. Neq; enim, opinor, Iesus siue Iosuah simpliciter seruatorē sonat Hebręis, sed à salute denominatū est. Ac mox *Prædicare Iesum* *Prædicare Christum*

Quia oportet ire,) ὅτι Quod oporteret se abire, aut Quod sibi esset abeundum.

A senioribus

A senioribus.) πρεσβυτέρων. Haud scio an rectius fuerit Græcam uocem relinquere, A presbyteris, quemadmodum ante fecit. Quandoquidem hic honoris uocabulũ est potius quàm ætatis. Ac paulo inferius,

Et assumens eum.) καὶ προσλαβόμενος, Et apprehensum eum, nimirum ut solent familiarius aliquid dicturi.

Increpare eum.) Idem uerbum quod aliquoties uertit, cõminari, nimirum ἐπιτιμᾶν.

Propitius tibi esto

Absit à te domine.) Hieronymus annotauit significantius esse quod legitur à Græcis, ἵλεώς σοι κύριε, id est, Propitius tibi domine, ut subaudias, esto aut sis. Ad hunc modũ legisse Origenem homilia in Matthæũ prima, declarat interpres, & hunc secutus Chrysostomus, homilia quinquagesimaquinta, ac rursus, octogesimatertia. Nec dissonat Theophylactus. Atq; ipsa uerbi omissio facit ad affectũ Petri, uehementer quod dictum erat abominantis. Est autem sermo abominantis, peculiaris Hebræis. Mihi magis uidetur subaudiẽdum, Sit tibi deus, quàm sis: quanq; ita usum est Hieronymo. Augustinus in psalmum trigesimum quartum, legit, Propitius tibi esto, non fiet istud. Item sermone de uerbis domini ex Matthæo xiij. Rursum libro aduersus Faustum xvi. capite decimoseptimo. Ac mox,

Verba mutauit interpres

Vade retro post me soli Petro dicitur

Vade retro satana.) ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Abito post tergum meum satana. שָׂטָן Hebræis sonat aduersariũ. Vnde Petrum satanam uocat, nõ diabolũ intellígens, sed quod humano affectu aduersaretur consilio diuino. At totidem penè uerbis nũc repellit Petrũ, quibus ante tentantẽ diabolũ. Illud indicauit Origenes hoc loco dici Petro, Vade post me.

Vade & uade post me

Cæterũ apud hunc ipsum Matthæũ capite quarto, diabolo tantum dici ὕπαγε, id est, Abi: nec addi Post me, quod obediẽtiæ sit ire post Christũ. Id autẽ in apostolos quadrat, non in diabolum, quemadmodũ & illic admonuimus: licet hæc differentia, nec in Græcis codicibus, nec in nostris satis constanter obseruatur, haud scio an incuria scriptorum.

Scandalũ unde dictum Græcis

Scandalum es mihi.) Mirum quàm hæc quoq; Græca uox placuerit Christianis, quæ nobis obstaculum, seu impedimentũ sonat, ut testatur et Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos, σκῶλον & σκάνδαλον, à ruina dictum, quod occasio sit cadendi, si quid obstet eunti, & σκάζω claudico, quod claudus inflectens se, uideatur tendere ad ruinam. Vertere poterat, Obstaculo mihi es, etiam si Græce est μοι, non μου, id est, Meum, non mihi.

ἀντάλλαγμα

Quam dabit homo commutationem?) τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, Hic ἀντάλλαγμα uocat, id, quo dato redimitur aliquid, iuxta priscorum cõmercia, quæ nõ moneta, quemadmodum hodie, sed mutua rerum permutatione cõstabant. Est igitur sensus, omnium rerum iacturam esse faciendam citius quàm uitæ. Quæ si semel pereat, nihil est tam charum, cuius permutatione possis illam redimere, quicquid dederis. Proinde nos

Anima pro uita

uertimus. Aut quid dabit homo, quo redimat animã suam? Sanè animam uitam appellat. Quemadmodum & Horatius, Animæq; magnę prodigum Paulum: & in hunc certe sensum interpretatur Origenes. Sumitur enim similitudo à uita corporis quæ cuiq; charissima est, ad uitam animi, quam oportet esse multo chariorem.

De hic stantibus

Articulus ad ditus aduerbio

De hic stantibus.) Nonnulli Græci codices habebãt, τῶν ὧδε ἑστώτων, id est, Sunt quidam inter hos qui hic sunt, stantes, siue sunt aliquot præsentiũ stantes. Vt articulus τῶν referatur ad aduerbium ὧδε, quemadmodũ dicimus, τοὺς νυῦ, τοὺς πάλαι. Origenes homilia tertia, nonnihil philosophatur de stantibus, quasi non omnes steterint, sed ij duntaxat, qui affixi essent Christo, quasiq; non omnes essent uisuri regnum dei.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

Dissonantia in numero

T post dies sex.) De numero dierum consentit Marcus cum Matthæo, cum Lucas tradat octo fermè dies interfluisse, id ita explicat Chrysostomus, ut dicat Matthæũ ac Marcum eos tantum dies supputasse, qui medij interfluerãt inter sermonẽ habitũ, & montẽ aditũ: Lucam uero duos etiã extremos imputasse, nempe eum quo prior habitus est sermo, et eũ quo montẽ conscenderũt.

Assumpsit Iesus.) παραλαμβάνει, id est, assumit, præsentis temporis. Item paulo post.

Duxit illos.) ἀναφέρει αὐτοὺς, id est, Subducit illos, siue abducit eos. Nec est, Resplenduit sed ἔλαμψεν, id est, Fulsit siue splenduit, non ἀπέλαμψεν. Ad hæc in omnibus quæ quidem

Sicut nix & sicut lumen

ego uiderim Græcis exemplaribus scriptum erat, non, Sicut nix, sed ὡς τὸ φῶς id est, Sicut lux, cõsentiente etiam æditione Hispanensi. Vnde uideri poterat errore scribæ, lux mutatum in

tum in nix, niſi tantus eſſet Latinorũ codicum conſenſus: præſertim cum alius Euangeliſta meminerit fullonis, cuius ars eſt candidare ueſtes. Apud Theophylactũ contextus habet, ſicut lux, ex cõmentarijs non liquet quid legerit, ne ex Chryſoſtomi quidẽ aut Hieronymi. Inter colores plurimũ lucis habet albus, & quæ lucent candida dicũtur, ueluti luna. Faciem domini comparauit ſoli, qui ſolus aureus eſt, ueſtimenta lumini reliquo, quod candorẽ habet, quanq; obſcuratur à ſole. Quanq; Valla de his uerboſius argutatur: quæ ſi quis cupiat cognoſcere, & ſi quid uidebuntur ad Euangelij ſenſum facere ſunt in promptu. Dubiũ nõ eſt quin Origenes legerit, Sicut lumen, homilia tertia, non diſſimulans interim apud Marcum non luminis, ſed niuis fieri cõparationem. Itidem citat homilia xxx. Et

Cum eo loquentes.) συλλαλοῦντες, magis ſonat confabulantes, ut familiare colloquium intelligamus. Et hoc loco rabula quiſpiam publicitus apud populũ detulit Eraſmi nomen qui ſcripſiſſet, Euangelia nihil aliud eſſe quàm fabulas aniles, cum ego nihil aliud annotaſſem quàm Græce uocis proprietatem, neq; mutarim in uertendo uerbum colloquendi. Et hic tamen erat inſignis cultu dominicali, Baccalaureus ſacroſanctæ theologiæ, doctrinæ Euangelicæ præco. Non miror inter tot huius ordinis milia, exiſtere talia portenta: illud miror, non compeſci à cæteris huiuſmodi labes ac dedecora, non ſolum ordinis ſui uerum etiam totius populi Chriſtiani. Paulo q; poſt, *Rabula quidã notatus*

Reſpondens autem Petrus.) ἀποκριθεὶς, Abutitur & aliâs hoc uerbo, cum nihil præceſſerit, ad quod reſpondeat.

In quo mihi complacui.) ἐν ᾧ εὐδόκησα. Quod Cyprianus ita reddit, in quo bene ſenſi: Itidem Irenæus.

Ipſum audite.) Iam iterum ea uox audita ſummam autoritatem arrogat Chriſto, unum hunc doctorẽ creauit ipſe deus pater. Hoc autoritatis nulli Theologorũ, nulli epiſcoporũ, nulli pontificum, aut principum tributum eſt. Non quod his non ſit parendum, ſed quod Chriſto præcipue, & ob Chriſtum illis, ſi modo Chriſto digna præcipient, & ſi ſequentẽ eorum ueſtigia, de quibus dictum eſt, Qui uos ſpernit me ſpernit, & qui uos audit, me audit. At nunc uidemus dormitari paſſim ad Chriſti doctrinã, ceu craſſam ac rudem, et cõcionis auribus inculcari quid dixerit Scotus, quid Thomas, quid Durandus, & pluris fieri inter monachos, quid ſtatuerit Benedictus, aut Bernardus, aut Franciſcus, quàm quid is docuerit, de quo uno uox patris audita eſt, Ipſum audite. Illi ferre non poſſunt, ſi quis uerbulo eleuet Dominici aut Franciſci autoritatẽ, & nos feremus æquo animo ſeruulos anteponi domino? Illud obiter admonendũ, ubi narrat uox hæc patris audita iam baptizato domino, non additur ab Euangeliſtis, ipſum audite, probabile tamen & hanc partem non abfuiſſe, & ſi non fuiſſet prolata, ſenſus eam includit. In hoc enim manifeſto teſtimonio cõmendat filium ſuũ, ut illi fides haberetur. Vnde cultus eccleſiaſticus in Epiphanijs canit publicitus, Spiritus ſanctus uiſus eſt, paterna uox audita eſt, Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite. Cæterũ quod aiunt ſeſe ex ſcribis audiſſe, id legitur in calce Malachiæ: Ecce mittam uobis Heliam prophetã, anteq; ueniet dies domini magnus et horribilis, & conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorũ ad patres eorum, ne forte ueniam & percutiam terram anathemate. Porrò quod hic ſcribarũ fit mentio, non ſic eſt accipiendũ, quaſi quorũlibet ſcribarũ partes fuerint ex prophetarũ oraculis reſpõdere, ſed erat hominũ genus, quos Hebræi ſuo quodam nomine uocant, quorũ hęc erat profeſſio, ut quemadmodũ olim apud Romanos in rebus dubijs ex Sibyllæ libris per aruſpices reſponſa petebant, ita iſti conſulti ex prophetarũ libris reſponderent, quos & Herodes conſuluiſſe narratur. *Autoritas Chriſti ſumma. Ipſum audite* *Scribæ qui Iudæis*

Heliam oportet primum uenire.) ἐλθεῖν πρῶτον, id eſt, Venire prius. Hic certe faciendum erat, quod aliâs facit, ut ſuperlatiuum uerteret per comparatiuum. Sentiunt enim Heliam uenturum antequam ueniret Chriſtus. *Primum pro prius*

Genibus prouolutus.) γονυπετῶν. Græcis unica dictio eſt, perinde ſonans, quaſi dicas, accidens ad genua. Et aliquanto poſt,

Incredula & peruerſa.) διεστραμμένη, id eſt, Diſtorta: ac recte ſanè uertit, modo recte intelligatur. Peruerſum enim propriè dicitur, quod à rectitudine deflexum eſt.

Quouſq; ero.) ἕως πότε ἔσομαι, id eſt. Quouſq; tandem. Nec enim ociosa eſt expletiua coniunctio, ſed impatientiam quandam tædij indicat. Rurſus aliquanto poſt,

Amphibologia Et increpauit eum.) Ambigit & Hieronymus utrò referendum sit eum, ad hominem an ad dæmonium. Quum enim ait, siue, subindicat uariam sententiam. Mihi magis uidetur ad dæmonium pertinere. Vnde uertendum erat illud, nõ illum: certe ad dæmonium refert Chrysostomus in Cathena aurea, & hũc sequutus Remigius. Theophylactus ad puerum refert. Ex Origene & cæteris parum liquet. Illud constat Christum nusquam increpare dæmoniacos, dæmones frequenter. Nam in eo quod sequitur:

Solœcismus Quare nos non potuimus eijcere illum?) Apparet librariorũ errore factum, ut illum scriptum sit pro illud. Est enim Græce αὐτὸ, & dæmonium præcessit.

Transi hinc.) Omissa est apud nos una uox, μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ, id est, Transi hinc illuc, licet alterum aduerbiũ non reperiam apud Chrysostomũ. Omissum arbitror ab interprete, certe apud Theophylactũ est, quemadmodum & apud Origenem. Nec est,

Non eijcitur.) Sed οὐκ ἐκπορεύεται, id est, Non egreditur. Interpres legisse uidetur, ἐκβάλλεται, & ad sensum haud magni refert. Porrò quod ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ, id est, In oratione et

In, pro per apud Hebræos ieiunio transtulit per orationẽ & ieiuniũ, bene mutauit Hebraicam figurã. Nam Hebræi בְּ, id est, in ut בְּיַד חֲזָקָה in manu forti, בַּיהוָה in domino, utuntur pro per, ut iam admonui.

Qui didragmam accipiunt.) Bis in unica dictione peccãmus: & quod per g scribimus, cum sit per ch scribenda: & quod singulari numero, ac genere fœminino proferimus, quæ est neutri & pluralis, quæ uox emendate legitur in aureo codice, atq; etiam in Donatiani uoluminibus, atq; etiam Constantiensi. Siquidem est Græcis τὰ δίδραχμα. Ait enim, Accipiunt: ut intelligas eos solitos à singulis accipere, & idcirco absolute dixit multitudinis numero. Est enim Græcis δίδραχμον, id est, Drachma, nomismatis genus, nempe sex continens obolos, minæ Atticæ centesima pars. Inde didrachmum nomismatis uocabulum duplum drachmæ, & tridrachmũ & tetradrachmum. Quorum omnium meminit Iulius Pollux libro de rerum uocabulis nono. Et quod continenter sequitur,

Drachma Didrachma quid

Non soluit didrachma.) Soluit præsentis est tẽporis, τελεῖ. ut intelligamus exactorem illũ, non hoc percontari, num Iesus iam soluisset uectigal, sed deberétne soluere, & an illius esset soluere. Alioqui mentitus erat Petrus, qui responderit ναὶ, id est, etiam. Cæterũ quę Lyranus nugatur hoc loco, de didrachma ex Isidoro & Papia, quis posset absq; risu legere?

Præsentis temporis natura

Præuenit illũ Iesus.) προέφθασεν, id est, Occupauit siue anteuertit. Indicat enim Petrum ea de re Iesu locuturũ fuisse, sed ille non expectata oratione Petri anteuertit. Nec est tributum, sed tributa, τέλη. Nam quod addit κῆνσον, Latinam uocem Matthæus aut huius interpres usurpauit, nimirũ quod res esset Latinorũ, & solent plerunq; res peregrinæ & aliunde inuectæ, suæ gentis uocabula secum adducere. Porrò στατὴρ, tametsi ponderis quoq; modus est, quem Hebræi שֶׁקֶל uocant, hoc sanè loco nummũ significat, qui quatuor continebat drachmas. Nam cum didrachmũ exigeretur à singulis, Iesus staterem reddi iussit duorũ nomine, suo ac Petri. Qua quidem ex re mox nata est inter discipulos disceptatio, quis primas teneret in regno cœlorũ, quod Petrus æquatus Christo, cęteris antepositus uideretur. Illud obiter annotare uisum est, etiamsi ad hoc institutũ proprie non pertinet, non satis intelligi mihi, quid sibi uelit, quod in hũc locũ scribit Hieronymus, Dominus noster, & secundum carnem, & secundũ spiritum, filius regis erat, uel ex Dauid stirpe generatus, uel omnipotentis uerbum patris. Ergo tributa quasi regum filius non debebat: sed qui humilitatem carnis assumpserat, debuit adimplere omnem iustitiam, nos infelices, qui Christi censemur nomine, et nihil dignũ tanta facimus maiestate. Ille propter eximiam charitatem pro nobis & crucem sustinuit, & tributa reddidit, nos pro illius honore tributa non reddimus, & quasi filij regis, à uectigalibus immunes sumus. Siquidẽ uidetur Hieronymus hoc arrogantiæ tribuere, quod ecclesiastici grauentur tributũ pendere principibus, cum hodie summa pietas habeatur, pro immunitate clericorũ modis omnibus digladiari. Christus testatus se non debere, soluit tamen, at nõ pro suis omnibus, sed pro se duntaxat ac Petro, simul & detrectans solutionẽ, & obsequens illorũ rapacitati. Fortassis illud docens, non dandum quod nõ debetur, & tamen ubi res poscit, aliqua pecunię iactura redimendã magnatũ offensam. Possunt & sic accipi Hieronymi dicta, Christus tantus pro nobis se submisit, & nos qui Christi nomine gloriamur & fruimur immunes à uectigalibus, nõ respõdemus illius erga nos charitati. Augustinus quęstione in Matthæũ uicesimatertia, ex hoc loco colligit

κῆνσος census

Stater quid

Excusßa Hieronymi opinio de uectigali ecclesiasticorum

Excussa Augustini sententia

ligit immunitatem Christianorũ. Quod dixit, inquiens, ergo liberi sunt filij, in omni regno intelligendũ est, liberos esse filios, id est, nõ esse uectigales: multo ergo magis liberi esse debent in quolibet regno terreno filij regni illius, sub quo sunt omnia regna terræ. Hactenus Augustinus. Quod si recipimus, nulli Christiani debent uectigal suis principibus, cum omnes sint illius regni filij. Atq; haud scio, an mutato regno, uectigalis quoq; genus fuerit mutandũ, & num Augustinus de hoc agat tributo, quod nos principi Christo debemus.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

QVis putas.) τίς ἄρα μείζων. Putas interpres posuit loco cõiunctionis expletiuę. Et μείζων comparatiuũ superlatiui uice positũ apparet, cũ de pluribus fiat sermo. Certe sic legit Augustinus in homilijs, quas ædidit in Matthęũ. Ac mox,

Aduocans paruulum.) προσκαλεσάμενος. Quod toties iam uertit conuocans, ut ne quid interim causer de mutato participij tẽpore. Nec est paruulũ, sed παιδίον, id est, Puellum diminutiuũ à puero. Etsi non sim nescius alicubi diminutiuum hoc usurpari pro grandi puero, tamẽ hoc sanè loco nõ fuerat ociosa diminutio. Facit enim ad emphasim, dum non solum inuitat illos ad imitationem cuiuscunq; pueri, sed pueri admodum pusilli. Nec uideo, cur nõnullis puelli uocabulum mollius uideatur, cum Prudentius non ueritus sit Christum appellare pusionem, Nec Hieronymus abhorruerit à uocabulo puelli. Cur autem obscœnius sit puellus, quàm puella? Ac rursum,

Paruulus pro puero

Puellis uox casta

Sicut paruuli.) ὡς παιδία, id est, Sicut puelli. Atque ita citat diuus Hieronymus enarrans Esaiam: Et iterum,

Sicut paruulus iste.) ὡς τὸ παιδίον, id est, Vt puellus, siue puerulus, nam & hoc est apud probatos autores. Illud mirum, interpretem qui soleat copiam affectare, hoc loco non mutasse paruulum. Præsertim cum paruuli uocabulũ nõ admodum faciat ad sensum Christi. Siquidem paruulus esse potest, & qui natu sit grandis, cuiusmodi sunt Pumiliones, & Pygmæi, quibus à cubitali proceritate nomen est inditũ. At hic innocentiã ac simplicitatem intelligi uoluit, qua prima puericiæ ætas prædita est. Sed huiusmodi quædã uoces illa tempestate fuerant receptæ. Nec additur Iste in plerisq; Græcorũ exemplaribus, nisi quod articulus, τὸ fermè tantundem efficit. Dilucidius autem uertisset in hunc modum: Nisi quis se reddiderit humilem, ut est puellus hic, hoc est tantulum, quantulus hic puer est, & dejciat semetipsum ad huius modulum. Cæterum Iesus per humilitatem corporis innuit ταπεινοφροσυνὴν, hoc est animi modestiam, & per corporis proceritatem significat animum elatũ.

Articuli uis

Hic maior est in regno.) μείζων, id est, Maximus, ut paulo superius indicauimus. Nam sunt, quorũ est Origenes, qui hæc ad ipsum Christum pertinere putant, quo ut nihil humilius fuit, ita nihil maius. Nec ociose uidetur additus articulus ὁ μείζων, quasi dicas ille maximus: ad quem quo quisq; propius accesserit, hoc maior erit in regno cœlorũ. Quanq; & alioqui articulus reddit maximum illum de quo disputabant apostoli.

Maior pro maximus

De pusillis istis.) τῶν μικρῶν. Non est eadem uox Græcis, quæ modo fuit paruulorũ, παιδίων. Atq; hoc duntaxat loco Origenes, uel huius potius interpres legit Pusillis, siue paruulis, cum in superioribus legat puerum. Ac paulo post,

Mola asinaria.) μύλος ὀνικός. Significat ingens saxum. Siquidem in molis saxum quod substernitur, ut alterũ quod circumagitur sustineat, Græcis ὄνος, id est, Asinus dicitur, unde & prouerbiũ, αὐτοῦ ὄνος, sicut in Chiliadibus annotauimus. Nec absurdũ est tamen, quod secutus est Hilarius, ut molam asinariã accipiamus quam asellus circumagat. Siquidem molæ leuiores, quas trusatiles uocant, hominis manu circũferuntur. Cæterũ grauiores à iumentis, quibus occluduntur oculi, aguntur in gyrum. Expressit aũt supplicij genus peculiare Palæstinis, ut indicat Hieronymus, quod ob enormia crimina solet exigi. Igitur ex atrocitate pœnæ crasso populo demonstrat culpæ magnitudinem. Cæterum,

Lapis molaris

In profundũ maris.) Græce est, ἐν τῷ πελάγει τῆ θαλάσσης, id est, In Pelago maris, pro eo q̃d est in medio mari. Nam longius à litore solet esse, pfundius. Quandoquidẽ qui Græcas tradunt etymologias, pelagus dictũ putant, quod sit πόλεῤ γῆς, id est, Procul à terra, quasi telagus. Certũ igitur exitiũ duabus rebus significat, magnitudine saxi, & pfunditate maris.

πέλαγος unde dictum

Væ homini per quem.) Plerisq; Græcorum codices addunt ἐκείνῳ, id est, Illi. Et,

Abcide eũ.) Nõnulli codices habebãt αὐτὸν, id est, Ea, ut ad utrunq; q̃d pcessit referat. Et,

κυλλὸς Debilem.) Est, κυλλὸν, de quo iam dictum est. Significat enim non quouis modo debilem, sed cui altera manus sit detruncata, aut alioqui manca. Et rursus,

Cum uno oculo.) Græcis uox est composita, μονόφθαλμον, quod unoculum dicere poterat, siue luscum, quemadmodum uertit alibi.

Varia lectio Venit enim filius hominis seruare quod perierat.) In nonnullis Græcis exemplaribus hæc uerba non ascribuntur, nec apud Hieronymum in cõmentarijs horum ulla est mentio, ne Origenes quidem hanc particulam attingit. In nonnullis contra reperiuntur, uelut apud Chrysostomum, Theophylactum, & Hilarium. Et,

Quæ errauit.) Græcis est, τὸ πλανώμενον, id est, Errantem. Nec est,

Quia gaudebit.) sed ὅτι χαίρει, id est, Quod gaudet, siue gaudeat. Ac paulo post,

Vt pereat unus de pusillis istis.) ἓν neutro genere, ut referat παιδίον. Vnde recte uertisset, Vnus puellus. Nec est,

Lucratus eris.) Sed ἐκέρδησας, id est, Lucrifeciſti, aut Lucratus fueris. Quandoquidem peculiaris est huius temporis usus.

παρακούειν ut προερῶν Addita coniunctio Quod si non audierit.) ἐὰν δὲ παρακούσῃ, id est, Quod si auditũ neglexerit, atq; idem uerbũ mox repetitur. Quanq; in nõnullis priore loco erat, μὴ ἀκούσῃ, posteriori παρακούσῃ. Ac mox,

Erunt soluta & in cœlo.) Coniunctionem addidit de suo, ut superius indicatum est. In hoc autem mire philosophatur Origenes, quod hic dictum sit In cœlo, cum Petro tradantur claues regni cœlorum, ut quicquid ille soluerit, aut alligauerit in terris, id solutum aut alligatum dicatur in cœlis, non in cœlo.

πάλιν Et iterum dico uobis.) πάλιν, ἀμὴν, id est, Rursus amen dico. Neq; enim bis dixit idem, sed est initium alterius parabolæ. Rursus autem apud Latinos anceps est ut apud Græcos πάλιν. At iterum apud nos non item.

Septuagesies septies, quomodo accipiendum Vsq; septuagiessepties.) ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά, id est, Vsq; septuagiesseptem, sic enim Græca ad uerbũ reddi possunt, ut subaudias peccata aut uitia, aut simile quippiã. Nec accipiendus est numerus septuagintaseptem duntaxat, sed quadringentorũ nonaginta: quandoquidẽ hanc summã efficiunt septuagiesseptem, interprete Theophylacto, & item Hieronymo. Nam ingentẽ numerũ posuit pro infinito, quem tropum euidenter indicauit Chrysostomus, quod probabile non sit quenq; toties offensam repeturũ. Ita loquimur trecentos insere, pro innumeris, & milies audiui. In eadẽ sententia fuisse uidetur Hilarius quũ ait: Quanto magis oportere ostendit sine modo ac numero ueniam à nobis esse reddendã &c. Atqui septuagintaseptem, non est numerus infinitus. Alluſit aũt dominus ad locũ qui est Geneseos quarto. Vbi deus cõminatur ei qui occiderit Cain, pœnam septuplam. Lamech autem ait qui ipsum occidisset, daturum pœnas septuagiessepties. Quem numerũ Hebræi putant nõ excedere septuagintaseptem. Itidem Origenes, aut certe huius interpres in calce homiliæ sextę, uidetur accipere simpliciter errata septuagintaseptem. Maior numerus bene conuenit in condonando, at in ulciscendo non item.

Rationẽ ponere.) συνάραι, id est, Conferre, ac simul subducere, aut suscipere cõputum. Nam id hoc loco significat ratio. Ea tollendis calculis conficiebat, aut certe explicandis aut cõplicandis digitis. Vnde & Terentius subducta ratione dixit. Nam quod decem milia talenta dixit, pro talentorũ, Latinitatis duntaxat iniuria factum est, sensu incolumi. Et mox:

Non haberet unde redderet.) μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, id est, Cum non posset autem soluere. Siquidem ἔχω additum uerbis infinitis plerunq; significat possum. Latinissime dixisset, cum non esset soluendo. Paulo q; post:

Varia lectio Rogabat eum dicens.) Vetustissimi codices Latini scriptum habebant, orabat. Plericq; Græci προσεκύνει, adorabat, pro eo quod est supplicabat: quod supplices contacta gena & genu uelut adorabant, obtestantes per numen, cui supplices curæ sunt: nõnulli παρεκάλει, id est, obsecrabat.

μακροθυμεῖν Et patientiam habe.) Græce est, μακροθύμησον, id est, Longanimis esto, siue Leni animo, pro quo multi legunt magnanimũ, & pro μακροθυμία, magnanimitas. Nam inter se natura cohærent, magno esse animo, & leni, quod uindictæ cupiditas arguat pusillum animum.

Et debitum dimisit.) τὸ δάνειον ἀφῆκεν, id est, mutuum remisit, siue æs alienum remisit. Ac paulo post:

Et suffo-

Et suffocabat eum.) Et dilucidius & fidelius erat, κρατήσας αὐτὸν, ἔπνιγεν, id est, iniecta illi manu, obtorto collo trahebat. Id enim est κρατεῖν & πνίγειν hoc loco. Nam κρατεῖν pro iniicere manum, & aliâs utuntur Euangelistæ. Porrò quod addit πνίγειν pertinet ad ui trahentem, uel in carcerem, uel ad iudicem. Item Narrarunt διεσάφησαν, id est, Indicarũt, siue aperuerunt, aut prodiderunt. Rursus: *Suffocat pro trahebat*

Serue nequam.) πονηρὲ, id est, Male, siue sceleste. Verum huiusmodi permulta prætereo sciens, ne morosiore diligentia molestus sim lectori. Ac mox:

Omne debitum remisi tibi.) πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκα, id est, Totum illud debitum remisi. Ac subinde.

De cordibus uestris.) Hic addunt Græci τὰ παραπτώματα αὐτῶν, id est, Errata ipsorum, quod haud scio an explicãdi causa sit additum, quandoquidẽ apud Hieronymũ non additur. Etiamsi additur apud Chrysostomum, ac Theophylactum.

EX CAPITE DECIMONONO.

Licet.) Pro licet ne, Græce dixit, magis quàm Latine, Et ἀπολύσαι repudiare, siue abiicere. *Dimittere pro repudiare*

Quacunq; ex causa.) κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, id est Ex quauis causa. Nimirum illud sentientes, esse causas aliquas iustas diuortij, quemadmodũ indicat Origenes. Siquidem Moses tantum iuris permisit maritis, ut iniqua uideatur lex aduersus uxores, quibus nulla de causa licebat à marito diuertere, cum his esset potestas ob quamlibet leuem fœditatẽ abiicere uxores, tantum scripto libello repudij. Sic enim legimus Deutero. cap. xxiij. Si acceperit homo uxorẽ, & habuerit eam, & illa non inuenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam fœditatẽ, scribet libellũ repudij, & dabit in manu illius, & dimittet eam de domo sua. Cumq; egressa alterũ maritum duxerit, & ille quoq; oderit eam, dederitq; ei libellum repudij, & dimiserit de domo sua, uel certe mortuus fuerit, non poterit prior maritus recipere eam in uxorem. Proinde Christũ tentant pharisæi, ut si probasset Iudęorũ repudia tam licentiosa, uideretur aduersus naturalem æquitatẽ pronunciare, quæ ethnicis quoq; fauorabilis est, apud quos ius erat mutui diuortij, neq; quauis tamen ex causa: sin secus, uideretur in Mosaicã legem contumeliosus. Illi putabant sibi licere quauis de causa quoties libuisset uxorem abiicere: Id Christus astringit, unicam duntaxat causam excipiens, nempe stupri. Annotauit huius dictionis ἐπὶ πορνείᾳ, is quisquis fuit, cuius extat homilia xxxvij. inter mixtas Chrysostomi titulo. Origenes hunc edisserens locum, putat & alia crimina uel paria adulterio, uel etiam grauiora, ueluti ueneficiũ, parricidiũ, dirimere matrimoniũ. Augustinus in causa diuortij, idololatriã æquat adulterio: quod cultus idolorũ, sit adulterio miscerí cum immundis spiritibus. Sed ad hanc rationem omne peccatũ, quod nos alienat à deo, dirimet matrimoniũ. Ego puto ob id exceptũ adulteriũ, quod hoc ex diametro pugnet cum natura matrimonij. Neq; protinus tollitur matrimonij sacramentũ, si in paucis coniugium male initum bene dirimatur: non profecto magis quàm adulteriis quæ nunc passim crebra sunt, aut diuortio quod nos indulsimus male cohærẽtibus. Quanq; hanc rationem de sacramento, nullus ueterum, quod sciam adduxit, cum tamen super his crebra prolixaq; sit disputatio, præsertim Augustino, ac Hieronymo. Neq; statim homo disiungit, quod deus coniunxit, imò quod per lenas, ac lenones, per uinolentiã, per stultitiam & incogitantiã male cõiungit diabolus, id per autores ac ministros ecclesiæ suæ bene disiungit deus. Atq; utinam sic coirent inter Christianos omnia matrimonia, ut autore deo iure dici debeant inita: aut tales essemus omnes, ut non opus foret aliquo diuortio: nec esset in nobis ea σκληροκαρδία, ob quam olim Iudæis permissum est uxorem abiicere. Augustinus ad Pollentium exceptionẽ torquet ad partem duntaxat priorem: Facit eam mœchari: ut ad hoc tantum ualeat exceptio, non quo liber sit à matrimonio qui repudiat uxorem, sed ne uideat illam facere mœcham cum mœcham repudiet. Cæterum quicunq; eam duxerit, siue causa adulterij repudiatam, siue alia quauis de causa, cõmittit adulterium. Quod Augustini cõmentum an perinde cum ipsa ueritate, naturaq; consentiat, ut est argutũ, eruditis expendendũ relinquo. Certe locus hic difficultatũ plenus est, ut de quo non eadem senserint ecclesiastici doctores: Cum Ambrosius exponens epistolam ad Corinthios priorem, tribuat marito ius repudiandi, neq; secus sentiat Origenes. Vnde coacti sumus aliud quoddam diuortij genus inducere, quod ita dirimat

Ius repudiandi immodicũ apud Hebræos

Quacunq; de causa, id est, quãlibet leui

Cur fornicatio potissimũ excepta

Exceptionẽ argute torquet Augustinus

rimat consuetudinẽ domesticã, ut nihilo secius maneat cõiugij uinculum. Quod quidem diuortij genus, imò nomen duntaxat diuortij cum à nobis sit repertum, de hoc non percontatos fuisse Iudæos per se liquet, quibus hoc prorsus erat incognitũ. Porrò quod hodie passim in scholis dictitant, solo consensu cõtrahi matrimonium, utinam tam probatum esset, quàm receptum est. Necꝙ postulo ut hic quicquam de pristina patrum constitutione demutet ecclesia, si id antehac nunquam est factum. Quod si factum est alijs aliquot in rebus, optarim & hic fieri, si id pertineat ad salutem hominum. Si fieri non potest, certe uotum à pietate proficiscitur: & optata sæpenumero charitas, non quod fieri possit, sed quod fieri uelit. Sed hisce de rebus, ut antehac attigimus nonnihil, ita copiosius dicetur in paulinis epistolis 1. Corinth. 7. Quanquam hæc ipsa sic dicta uelim accipi, non quasi asseram, sed qui proponam eruditis excutienda. Ac mox:

Diuortũ nomine tantũ à nobis repertum

Masculum & fœminam.) ἄῤῥεν ⁊ θῆλυ, neutri generis apud Græcos.

Amphibologia

Et dixit propter hoc dimittet homo.) Incertum erat an deus ille creator olim hoc dixerit, an Christus hæc locutus, illud adiecerit. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem. Augustinus libro de nuptijs, & concupiscentijs secundo, capite quarto, sic accipit, quasi dixerit deus: Quod tamen, inquiens, dominus Iesus in Euangelio deum dixisse cõmemorat, quia deus utiꝙ per hominẽ dixit, quod homo prophetando prædixit. Quanꝯ & Genesis capite secundo, unde hæc desumpta sunt, ita referũtur hæc uerba, ut uel ab Adam dicta uideri possint, uel ab eo qui texuit orbis conditi historiam, uel ab ipso deo.

ἀπολύω καταλείπω

Dimittet patrem & matrem.) κὰι καταλείψει. Relinquet seu deseret potius quàm dimittet, dimittimus discedentem, deserimus cui periclitanti desumus.

προσκολλᾶσθαι qd proprie

Et adhærebit uxori suæ.) προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur. Metaphora sumpta ab his, quæ glutino sic cõmittuntur, ut putes unum esse. Annotauit emphasin uerbi Chrysostomus homilia sexagesimatertia. Ac mox:

Caro pro homine

Duo in carne una.) δύο εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnem unam, hoc est, è duobus fiet unus, siue unum: quandoquidem masculus & fœmina Græcis neutri generis sunt. Annotauit hanc sermonis Hebraici formã Augustinus, libro huius argumenti septimo. Quod genus sunt & illa libro Iudicũ. Et eris nobis in caput omnibus habitantibus Galaad. Item in psalmis, Esto mihi in deum protectorẽ. Ne articulus quidem uidetur ociosus κὰι ἔσονται οἱ δύο, hoc est, Erunt qui duo fuerant, in carnem unam. Nam totum hominẽ carnem uocat, ut & aliâs scriptura diuina totum hominem animam appellat. Astipulante nobis & diuo Augustino libro de ciuitate dei decimoquarto. Quod genus & illud est Pauli ad Romanos: Ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quid enim est omnis caro, nisi omnes homines? Et uerbum caro factum est, id est, Sermo diuinus homo factus est. Porrò in carnem legendum esse, non in carne, demõstrauimus ex Hieronymo in scholijs nostris, quibus illum illustrauimus, ubi sic explicat Matthæi uerba, In unam dixit, non in duas. Et Cyprianus epistola libri secundi octaua, Erunt, inquit, duo in unam carnem. Et Tertullianus libro aduersus Marcionem tertio, Et suggerens Ephesijs quod in primordio de homine prædicatũ est, relicturo patrem & matrem, & futuris duobus in unam carnem, id est, in Christum & ecclesiam. Rursum libro de monogamia, et erunt duo in unam carnem non tres neꝙ plures. Hæc admonere uisum est, ne quis hic frustra obscœni quippiam imaginetur, aut illud somniet, quod est in tabulis Græcorũ, ἀῤῥεν ⁊ ἀῤῥενοῖς ἔχων. Tametsi in Genesi unde locus hic sumptus est, non est, Erunt duo, sed tantum erunt וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד Duo addidit euangelista explicandi gratia, aut certe interpres Græcus adiecit, si Matthæus scripsit Hebraice, quod mihi non fit uerisimile. Ac mox,

In carnẽ unã apud Hebræos

Euangelista addidit de suo

Itaqꝙ iam non sunt duo.) ὥστε ἔτι, id est, post hac non sunt duo: nempe post initum coniugiũ. Creati fuerant duo, non unus, nimirum masculus ac fœmina. Rursus copula matrimonij è duobus reddidit unum. Non abludit prorsus ab hac sententia fabula Aristophanis, quam apud Platonẽ adducit in conuiuio. Quanꝯ obscœnior est.

Coniunxit συνέζευξεν

Quod deus coniunxit.) συνέζευξεν, id est, Coniugauit, & eodem iunxit iugo. Translatum à bubus simul ducentibus idem iugũ. Nos uertimus Copulauit. Et,

Ad duriciem cordis.) Græcis unica dictio est, σκληροκαρδίαν.

Non expedit nubere.) γαμῆσαι, id est, Ducere uxorem, aut certe contrahere matrimoniũ

siue

siue contraxisse. Nam apud Latinos, uir nõ dicitur nubere, nisi qui seruit uxori, uelut illa potius uir sit quàm ille. Etiamsi Festus Pompeius indicat olim nubere Latinis etiam uiris cõmune fuisse uerbum, quemadmodũ Græcis γαμεῖν. At apud Hebræos, ut dictum est, nõ erat mutuũ repudiandi ius, quemadmodũ apud Romanos, sed soli marito phas erat repudiare. Cuius etiam zelotypiæ mederi cogebatur uxor, fœdo horrendoq; exemplo. γαμεῖν Græcis anceps

Non omnes capiunt.) χωροῦσιν. Hoc loco capiunt non pollet idem quod intelligunt, siue apprehendunt, ut Lyra uidetur sensisse, qui commenti uice addidit: Quia altus est status, ad quem infirmi non possunt ascendere, sed capiunt, id est, capaces sunt: quomodo locum capacem uocamus, qui tam est spacioſus, ut possit recipere quod infertur. Ita Paulus uult dilatari Corinthios, quo se capiant. Procliue est enim intelligere quod dictum est, uerum id dictum non descendit in animos omnium, quod sint aliis affectibus occupati, ut illic non sit locus diuino consilio. Atq; idem uerbum legis in eo quod sequitur: Capere χωρεῖν

Qui potest capere capiat.) ὁ δυνάμενος χωρεῖν χωρείτω.

Qui facti sunt.) οἵτινες εὐνουχίσθησαν, Qui castrati sunt, siue, Qui facti sunt eunuchi. Nam eunuchi repetendũ erat. Atq; idem uerbũ mox ipse uertit castrati sunt. Porrò εὐνοῦχος Græce sonat cubilis custos, quod barbari huiusmodi portentis suas uxores seruãdas cõmittere soleant. Porrò ui execti Spadones dicuntur. Petrus Comestor, eunuchos interpretat bene uincentes, ab eu, bene, & nuche, uictoria, quod sit summa uictoria: quasi non sit durius uincere inanem gloriã, aut etiam pecuniæ studium aut iram. Eunuchus autem dicitur ab εὐνὴ cubile, & ἔχω, sicut, λαοδόκος & σκηπτοῦχος. Idem Spadones interpretatur, à spata dictos: ad quam etymologiã, omnes germani, Spadones dici possint. Et hoc cõmentũ sequit Hugo Cardinalis. Quũ tales scriptores olim sint amplexi theologi, nunc quidam Erasmum ferre non possunt. Quin Hugoni castrati dicũtur, quasi castinati. Dominus tria eunuchorũ genera distinxerat, unũ eorũ, qui natura non possunt aut non appetunt congredi cũ muliere. Alterũ eorum qui ui execantur, Tertium qui uolentes ob regnũ dei sese continent. In qua classe ponemus eorum genus, qui uel arte, uel metu detruduntur in cœlibatũ, ut scortari liceat, uxorem ducere non liceat: adeo ut si profiteantur cõcubinã, sint catholici sacerdotes, sin uxorem dici malint, conijciantur in ignem. Mea sententia clementius tractarent suos liberos parentes, si quos cœlibatui destinassent, pueros etiamnũ curarent execandos, quàm si integros nolentes aut inscios conijcerent in hoc incẽdiũ libidinis. Ac rursus, Oblati sunt ei paruuli, τὰ παιδία, id est, Puelli. Eunuchus unde dicitur. Hugonis Cardinalis taxata etymologia. Nemo detrudendus ad professionem cœlibatus

Quid me interrogas de bono.) Plerisq; Græci codices habent τί με λέγεις ἀγαθόν, id est, Quare me uocas bonũ, sed perperã, ni fallor, ex alio euãgelio uerbis huc trãslatis. Quanq; ad eum modũ legit Theophylactus & Hilarius. At secus Hieronymus, Origenes homilia viij. & Chrysostomus lxiiij. Apparet offensum lectorẽ parum attentum, quod non perinde uideret quadrare Christi responsum. Solus deus bonus est. Atqui belle quadrat. Non enim hic obiurgat eum, quod ipsum bonũ diceret, quanq; bone apud Hilariũ nõ additur, sed q; homo cum esset, de bono percontaret, cum in hominibus nihil sit boni. Porrò bonus est qui bene facit. Quod si nihil est uere boni in humanis factis, nec bonus dicet quisquam. Quicquid enim in nobis boni est, diuini muneris est. Quod si maxime legamus, Quid me dicis bonum, nihil est necesse ut hæreticorũ interpretationẽ recipiamus, qui putãt boni cognomen in unum patrem proprie cõpetere. Imò Christus subindicat se esse deum, et ob id iuxta quorundã interpretationẽ obiurgat hominẽ, quod ei tribueret cognomẽ boni, quem nõdum crederet deum, quod haud scio an quisquã apostolorũ adhuc perfecte crediderat. Hoc loco caute legẽdus est Origenes, alioqui sermo illius resipit Arianũ quiddam, quasi ne filius quidẽ dicatur proprie bonus, nec aliter filij bonitas differat ab hominũ bonitate, nisi quod filius in omnibus bonis uicinior est patri, quàm cæteri filio. Quemadmodũ autẽ fatetur nullũ hominẽ proprie dici bonum ad cõparationẽ diuinæ bonitatis, ita putãt nullum hominis opus dici bonum, si ad diuinam iustitiam conferatur. Et perturbate uertit, Varia lectio, q̃d me interrogas de bono. Bonus solus deus. Locus noue expositus

Vnus est bonus deus.) οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nullus est bonus, nisi unus, nempe deus, ut ὁ sit articulus explicantis.

Diliges proximum tuum sicut teipsum.) Origenes hunc enarrans locum homilia inter æditas octaua, testatur sibi uideri hæc uerba addita, nec esse scripta ab ipso Matthæo, idq; Locus expensus p Origenẽ

duobus colligit argumentis. Primum quod apud Marcum, & Lucam nihil addatur huiusmodi, cum res alioqui eadem referatur. Deinde, cum Paulus in epistola ad Romanos cap. decimotertio testetur his uerbis: Diliges proximũ tuum sicut teipsum, summã totius legis contineri: qui conuenit, ut dicatur adhuc aliquid deesse, qui se prædicet hæc omnia præstitisse? Atq; illic deplorat librariorũ incuria, & castigatorũ uitio sic fuisse deprauata noui testamenti exemplaria, ut difficillimum sit restituere. Quanq; ob contentiosos explicuit utcunq; nodũ hunc ex Euãgelio apocrypho, quod inscribitur Hebræorũ. In quo de iuuene hæc res exponitur hunc ad modum, Dixit ad eum alter diuitum. Magister quid bonum faciens uiuam? Dixit ei, Homo leges & prophetas fac. Respondit ad eum, feci. Dixit ei: Vade uende omnia quæ possides, & diuide pauperibus, & ueni sequere me. Cœpit autem diues scalpere caput suum, & non placuit ei. Et dixit ad eum dominus: Quomodo dicis legem feci & prophetas, quoniã scriptum est in lege: Diliges proximũ tuum sicut teipsum? Et ecce multi fratres tui filij Abrahæ, amicti sunt stercore, morientes præ fame, & domus tua plena est multis bonis, & non egreditur omnino aliquid ex ea ad eos. Et conuersus dixit Simoni discipulo suo, sedẽti apud se, Simon filius Ioannę: Facilius est Camelum intrare per foramen acus, quàm diuitem in regnũ cœlorum. Ex his ratiocinatur Origenes, ut donemus sic fuisse scriptum ab Euangelista, quemadmodum nos legimus, tamen difficultatem quæstionis sic explicari posse, ut accipiamus Christum redarguisse iuuenem, credentem se legem impleſſe, cum id quod est caput legis præteriisset, sinens pauperes inopia perire, cum ipse diues esset. Chrysostomus illud etiam addit, quod elatus esset, quod mendax, quod tentandi animo percontaretur. Verum ad hæc non quadrat id quod legimus apud Marcum, & Iesus dilexit, siue osculatus est eum. Mihi simplicius uidetur ut accipiamus adolescentem in suo genere bonum, ob imbecillitatem nondum fuisse capacem euangelicæ perfectionis. Nec est:

Euangelium apocryphũ Hebræorum

Vende omnia quæ habes.) Sed πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, id est, Vende tua, siue facultates tuas. Nec apud Hieronymum additur omnia. Nec in aureo codice, nec additur apud Græcos coniunctio, &. Tantum est, Vade uende, nec sua gratia caret ἀσύνδετον.

Et abijt tristis.) Magis est, dolens, siue mœstus, λυπούμενος. Et nõnulli codices habebant, ὁ πάλιν. At in emendatioribus scriptũ est πάλιν δέ. Rursus aũt, siue, Imò iterũ dico uobis. Corrigit enim quod ante, licet mollius dictum, offenderat discipulos: idq; durius repetit.

Camelus per foramen acus

Facilius est camelum.) Diuus Hieronymus haud dubie camelum accepit pro animante, secutus opinor Origenem. Theophylactus dissentit, uolens hoc loco significare rudentẽ nauticum, atq; id sanè magis quadrat ad foramen acus. Et apud unum Suidam, κάμιλον eo reperio significatu: post hũc Camers κάμηλον ait esse rudentem, sed nullum citat autorem. Iulius Pollux inter instrumenta nautica non meminit. Atq; hac quidem in re magis assentior Hieronymo. Nam quod istos offendit, qui ex camelo funem faciũt nauticum, nempe quod absurdũ uideatur camelum duci per foramen acus, hoc ipsum pro nobis facit: Siquidem Christus hoc exemplũ uelut ἀδιάφορον proposuit. Vult enim omnino uideri impossibile, ut Camelus ingens animal, ac tortuosum, per foramen acus transeat. Quod si uidetur subabsurda collatio, meminerit alibi reprehensum à domino, qui paret eijcere festucam ex oculo fratris, quũ ipse trabem in oculo suo nõ uideat. Quid absurdius quàm hominem gestare trabem in oculo? Verum hæc sermonis absurditas ad Emphasim facit. Nec est, quod hic fabulas aniles cõminiscãtur: Hierosolymis fuisse portam cui nomen fuerit acus: aut ꝙd impossibile, pro difficile positum interpretentur. Imò si diuitem interpretẽ fidentem suis diuitijs, id quod ferè diuitum uulgus facit, ita demũ poterunt hunc explicare nodum. At cp hunc sensum aperuit nobis Marcus capite decimo. Filij, quàm difficile, inquit, est confidentes in pecunijs in regnũ dei introire. Quod si uerum est ingentes funes nauticos Camelos uocari Græcis, apparet ab animãtis & ingentis, & distorti similitudine dictos: nisi forte ob id quod apud illos nautici funes è camelorum pilis texerentur. Nec; uero meo animo per omnia satis facit, quod Hieronymus annotauit non esse dictum à Christo, Impossibile est diuitem intrare, sed difficile. Vbi difficile ponitur, inquit, non impossibilitas prætenditur, sed raritas demõstratur: cum mox fateatur idem ab eodem dictum impossibile. Siquidem allata comparatione Cameli per foramen acus euntis, Hoc dicto, inquit, ostenditur, non

Diuites qui dicti Christo

difficile

difficile esse, sed impossibile. In dialogo aduersus Pelagianos primo, diuersa ratione explicat sese, negans esse eos diuites, qui alijs diuites fuerunt potius quàm sibi. Quin & illud per foramen acus, bifariam accipi potest, siue pro foramine quod habet acus, siue pro foramine acu facto. Postremo non est,

In regnũ cœlorũ.) Sed in regnũ dei, εἰς βασιλείαν τοῦ θεοῦ, Quanctꝫ mihi magis probatur, quod lego apud Chrysostomũ & Hieronymũ, Regnum cœlorũ. Sentit enim diuites non esse accõmodos euangelicæ doctrinæ, quam ferè uocat regnum cœlorum.

Quis ergo poterit.) τίς ἄρα δύναται, id est, Quis nam potest, id quod supra uertit, Quis putas. Et aliquanto post,

In sede maiestatis.) ἐπὶ θρόνου δόξης, id est, In throno gloriæ. *Maiestas pro gloria*

Centuplum accipiet.) ἑκατονταπλασίονα, quasi dicas singula centuplicata. Est enim numerus multitudinis. Et,

Vitam æternam possidebit.) κληρονομήσει, quod ad uerbum uertit aliquoties Hæreditabit. Nos circumlocuti sumus, & uitæ æternæ sortietur hæreditatem.

EX CAPITE VIGESIMO.

SImile est regnum.) ὁμοία γὰρ ἐστὶν, id est, Simile est enim. Cohæret enim cum superiori sententia.

Et primo mane.) ἅμα πρωΐ, id est, Ipso statim diluculo, seu primo statim diluculo, siue, Mox ut diluxit. Paulocꝫ post,

Ex denario diurno.) ἐκ δηναρίου τοῦ ἡμέραν. Primum nihil opus erat addere Gręcam prępositionẽ Ex, quũ Latini dicant conductũ denario. Diende denarius hic nummi Romani genus est, ualens treis solidos, & semissem, ut autumat Gulielmus Budæus homo nusquam nõ diligentissimus, non solum eruditissimus. Nec est diurno, sed in singulos dies, siue dietim. Vnde uerti poterat, Pactus cum operis in singulos dies denario. *Denarius*

Ite & uos in uineã meam.) Meam nec est apud Græcos, nec in aureo codice. Rursum:

Quod iustum fuerit.) καὶ ὃ ἐὰν, id est, Quodcunctꝫ, siue quicquid. Ac mox de undecima conductis hora,

Ite & uos in uineam.) In uulgatis Græcorũ exemplaribus nõ additur Meam, nec apud Theophylactum, nec apparet Hieronymũ addidisse. Nec additum comperi in exemplari Constantiensi, nisi quod pronomen explicat uim articuli τὴν ἀμπελῶνα. Præterea hoc loco addunt Græci, quod in nostris exemplaribus non habetur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε, id est, Quodcunctꝫ siue quicquid iustum fuerit, accipietis. Verum id quoniam apud Hieronymũ non additur, uideri potest ex superiori loco repetitum. Item: *Articuli uis*

Acceperunt singulos denarios.) ἀνὰ δηνάριον, id est, Denariatim ut ita loquar, & singuli potius quàm singulos.

Hi nouissimi una hora fecerunt.) μίαν ὥραν ἐποίησαν, id est, Vnam horam fecerunt. Incertum an unam horam sit accusatiuus transitiuus, an temporis, hoc est, ut accipiamus eos fecisse horam, qui spacium horæ peregerint in opere, an eos fecisse opus horæ spacio. *Facere horam*

Diei & æstus.) Non est æstus, sed æstum βάρος τῆς ἡμέρας καὶ τὸν καύσωνα, id est, Pondus diei, & æstum. Siquidem in Græcorũ exemplaribus magno consensu, non solum habetur καύσωνα, sed etiam additur articulus τὸν καύσωνα, ut intelligas diuersum esse sensum, quod prior particula referat ad diuturnitatẽ laboris, posterior ad difficultatẽ temporis. Siue enim allegoriã accõmodes ad Iudæos prius uocatos & ad gentes posterius, siue ad eos qui iuuenes uocantur, & ad eos qui senes: congruet pondus diei, quod Iudæi, post diutinã legis obseruationẽ uocati sunt ad euangeliũ: gentes subito ad eandem gratiã admissæ sunt. Cęterũ diei æstus est, quod sub lege magis feruebat concupiscentia, & in iuuenibus grauius est incendium libidinis & iræ, quũ hæc in senectute, quæ uespera est uitæ, remissiora sint. Non igitur est ociosa distinctio utcunctꝫ in Latinos codices irrepsit error. Certe Augustinus sermone 59. de uerbis domini in Euangeliũ Ioannis legit æstum non æstus. Deinde, *Aestus pro æstum*

Volo autem & huic.) Et, redundat θέλω δὲ τούτῳ, Volo autem huic. Rursum,

Aut non licet mihi quod uolo facere.) Græci addunt ἐν τοῖς ἐμοῖς, id est, In rebus meis, tametsi potest & ad personas referri. Augustinus loco quem mox indicaui legit iuxta Græcos, de meo. Et mox:

An oculus

An non licet gemina lectio

An oculus tuus nequam est &c.) Apparet aurium errore uariatam scripturã, quod ἢ si, & ἢ uel eadem uoce sint apud Græcos. Si leges, si pendere potest à superioribus oratio, ut sit sensus, num ideo mihi minus licet benigniter facere de bonis meis ut uolo, si tu oculum habeas malicioſum & inuidum: cum ego certe non possim, non esse bonus. Si legis ἢ, An uertendũ erat non Aut, ut sit sensus. Num mea benignitas in cæteros cruciat tuos oculos: Quandoquidem ex huius beneficentia nata est illius inuidentia, non ex iniuria dantis id, quod erat in pactis. Certe An habet codex aureus & Constantiensis. Etiamsi nec̃ nescio,

ἢ nonnunquam percontandi uim habet

nec̃ inficias eo, ἢ quoc̃ Græcis nonnunquam habere uim percontandi: nec̃ reclamo, si cui uetus translatio magis arridet.

Multi sunt uocati.) πολλοὶ γάρ, id est, Multi enim. Et uocati & electi hoc loco nomina sunt non participia κλητοὶ ἐκλεκτοί, quæ tamen propemodum uice participiorum uidentur usurpari. Et aliquanto post,

Secreto & dixit.) Desunt in nostris aliquot uerba κατ' ἰδίαν γὰρ τῇ ὁδῷ, id est, Seorsim in itinere. Quanc̃ hic magis quadrabat solos, quod ita uertit nonnunc̃. Noluit enim ullos itineris comites præter discipulos. Et aliquanto inferius,

Siniſter Εὐώνυμα

Et unus ad sinistram.) Vt ne cõmemorem interim Latinius fuisse futurum, A dextris mihi, quàm meis, Hoc loco A sinistris est εὐωνύμων. Sic enim Græci ominis causa dicunt sinistram corporis partem εὐώνυμα, hoc est, boni ominis: sicut poẽtę furias uocant Eumenidas, ut apud Iob, Benedicere positum est pro maledicere.

Potestis bibere calicem.) ποτήριον, id est, Poculum, quod tamen semper calicem uertit, cum poculũ ad unguem exprimat Græcam uocem. Poculum enim quoduis uas unde bibitur, ut ποτήριον, & ipsum à potando dictum. At calix poculi species est, quæ Græcis sua uoce κύλιξ, dicitur. Est aũt sermo prouerbialis, De eodem bibere poculo, pro eo quod est,

Calix poculi ſpecies apud Macrobium

participem esse mali: quemadmodũ fusius in Chiliadibus explicuimus. Et in emendatioribus Græcorũ exemplaribus non legitur μέλλω πίνειν, id est, Bibiturus sum, sed πίνω, id est, Bibo, ut præsens narratur, quod instabat. Atc̃ ita legit Chrysostomus. Insuper post hæc additur apud Græcos, τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι, id est, Baptismate quo ego ba

Deeſt in noſtris

ptizor baptizari: Nam & apud Marcũ hæc adduntur. Atc̃ ad hunc modum eadem mox repetuntur, Calicem quidem meũ bibetis, & baptismo quo ego baptizor baptizabimini. Verum haud scio an hæc in locum ex Marco traducta sint: id quod sæpenumero solet accidere, præsertim cum apud Hieronymũ addita non comperiam. Quanc̃ adduntur apud Origenem & Chrysostomum, ac Theophylactum. Deinde,

Non est meum dare uobis.) Vobis addidit aliquis de suo, apud Græcos tantum est οὐκ

Non eſt meum dare

ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, id est, Non est meum dare, ut sit absolutum, & intelligas totum hoc reiici in patrem, atc̃ ita legit Chrysostomus consentiente Theophylacto. Verum ut adderent Vobis, in causa fuit, quod sequitur: Sed quibus paratum est. Verum ea oratio ἀκέφαλος est, subaudiendum enim, id ijs continget quibus præparatum est à patre meo. Neque tamen dissimularim Hieronymum sic interpretari, ut propemodum suspicari possis, eum legisse ut nos uulgo legimus, licet patris quoc̃ mentionem admisceat.

Principes gentium dominantur eorũ.) ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, Cum præcesserit gentiũ, cur non repetit earum, imò cur non eis: Ac mox In eas magis quàm in eos:

Dormitatio interpretis

Nam ἔθνος neutri generis est. Nec est simpliciter Dominantur, sed κατακυριεύουσι Dominantur in eas, siue aduersus eas. Frequenter enim ea præpositio in malum sonat, quod tyranni populi malo gerant principatũ. Nec est, Qui maiores sunt, sed οἱ μεγάλοι, id est, Magni siue magnates. Siquidem id erat proprium cognomentum regis Persarum, unde Alexander magnus est dictus. Ac rursum,

Potestatem exercent.) κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, id est, Ius siue autoritatem exercent. Et præpositio similiter in partem malam sonat, indicans eam potestatem esse tyrannicam, & cum malo parentium esse coniunctam. Vnde in quibusdam codicibus perperam mutatum est Inter eos pro in eos. Porrò quod hic interpres Græcã uocem expressit periphrasi, poterat & in priore parte facere, dominium exercent in eos. Ac paulo post,

Quicunc̃ uoluerit maior fieri.) μέγας γενέσθαι, id est, Magnus fieri. Atc̃ ita citat Hieronymus edisserens caput Ezechielis xlv. Ne quis causificet Græcam scripturã esse uiciatã.

Non

Non uenit ministrari.) Quis unquam dixit hominem ministrari, cui ministerium exhibetur? Non hercle magis quàm benedici, de quo quis bene loquatur, aut annunciari, cui nunciatur aliquid. Atqui sic loquuntur Græci, sed Latinorũ auribus prorsus inauditum. Vertere commode poterat ad hunc modum. Non uenit ut sibi ministraretur, sed ut alijs ipse ministraret, οὐ διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι. Rursum hic animam uitam appellat, non eam partem quæ est altera hominis. Rursum: *Solœcismus interpretis* *Anima pro uita*

Pro multis.) ἀντὶ πολλῶν. Aliud quiddam sonat Græcis, quàm Latinis: apud nos tantum opponit paucis, apud illos populi multitudinẽ sonat, atq; id fermè quod Latinis sonat uulgus. Et redemptionẽ, Græce est, λύτρου, quod proprie precium significat, quo redimuntur captiui aut serui, quod Galli uocant ransonam, à uerbo λύω, quod est soluo. Deinde: *πολλοὶ Græcis nõnunquam sonat uulgus* *Redemptio* *λύτρου* *ἀναβλέπειν*

Et confestim uiderunt.) Græci nonnihil addunt uerborum, ἀνέβλεψαν αὐτῷ οἱ ὀφθαλμοί, id est, Visum receperunt illorum oculi, quod antea mentio facta sit oculorum.

EX CAPITE VIGESIMO PRIMO.

AD montem oliueti.) ἐλαιῶν est, id est, Oliuarũ. Semel duntaxat in Actis apostolorum legimus montem, qui dictus est ἐλαιὼν, id est, Oliuetum, si modo scriptura non fallit. Etenim eadem dictio si ultima sit acuta, significat oliuetum, sin circumflexa oliuarum. Hic certe est oliuarum, propter additum articulum τῶν. Pauloq; post: *ἐλαιῶν* *ἐλαιὼν*

In castellum.) εἰς τὴν κώμην. Vicum aut oppidum sonat, ne quis putet arcem esse, aut magnatis palatium, quod opinari uidetur Carrensis. *κώμην castellũ*

Et confestim dimittit.) In nonnullis Græcis codicibus habetur ἀφίησιν, præsentis temporis, ut pertineat ad discipulos. Verum quid opus erat repetere: Et dimittet eos, cum iam dixerit: Ite in castellum. Vnde mihi legendum uidetur ἀφήσει, id est, Emittet, ut referatur ad iumenta, quemadmodum legitur apud Marcum capite undecimo. Atq; ita legit Chrysostomus, Theophylactus ac Hieronymus, cõsentientibus Latinis exemplaribus uetustis: neq; secus interpretatur Hilarius. Potest tamen fieri ut Matthæus aut huius interpres maluerit tempus præsens ad significandam celeritatẽ. Deinde quidam habebant, Hoc factum est: quidam, Hoc totum factum est. Neq; magni refert. Chrysostomus non addit totum, si credimus interpreti, Nam Theophylactus addit. *Dimittit eos*

Dicite filiæ Sion.) Testimonium hoc sumptum est ex Zachariæ capite nono. Quanq; Euangelista nec usquequaq; cõuenit cũ Hebraica ueritate, neq; cum Septuaginta. Nam Dicite, nec est apud Hebræos, nec apud Septuaginta. Rursum quod hic dicit: *Euangelista nec cũ LXX consentit p omnia nec cum Hebræo*

Venit tibi mansuetus.) Hebræis est, עָנִי, id est, pauper. Nam eadem dictio, si scribatur per ו, pauperem sonat, si per י, mansuetũ. Hebræa sic reddidit Hieronymus. Exulta satis filia Sion, Iubila filia Hierusalem: Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator. Ipse pauper & ascendens super asinam, & super pullum filium asinæ. Iuxta Septuaginta sic legimus. Χαῖρε σφόδρα θύγατερ σιὼν, κήρυσσε θύγατερ ἱερουσαλήμ, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι δίκαιος καὶ σώζων αὐτός, πραὺς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον, καὶ πῶλον νέον, id est, Gaude uehementer filia Sion, prædica filia Hierusalem: ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluans ipsos, mansuetus, & ascendens super subiugalem & pullum nouum. Interpres legisse uidetur αὐτὸς, quũ Aldina ædítio habeat αὐτός. Porrò quod hic est saluator, Hebræis est נוֹשָׁע alludens ad nomen Iesu. Vnde locum hunc Iudæi iuxta historiam referunt ad Christum. Item: *Pauper pro mansueto*

Sedens super asinum.) ἐπιβεβηκὼς, id est, Conscensa asina. Et rursum:

Vestimenta.) Magis est togas, siue pallia, τὰ ἱμάτια, id est, summas uestes.

Osanna filio Dauid.) Non sine causa Matthæus, aut interpres, Hebraicam reliquit uocem, opinor, quod peculiaris sit eius gentis acclamatio: quemadmodum apud Romanos, Iò triumphe. Verum super hac uoce uaria fuit interpretum opinio. De quo qui uolet edoceri plenius, legat Hieronymi libellum ad Damasum pontificem Romanũ, in quo notat Hilariũ, quod ob imperitiã Hebraicæ linguæ osanna interpretatus sit, redemptio domus Dauid. Licet ad eundem fermè modum interpretetur Ambrosius. Atq; omnino sic interpretatus est Hilarius in canone, quem scripsit in Matthæũ. Nam osanna, inquit, Hebraico sermone significatur redemptio domus Dauid: insigni nimirum lapsu, cum Hebræis id quod constat פְּרוּת redemptio dicatur, tum domus בַּיִת. Porrò Dauid cum eadem uox sit *Lapsus Hilarij in osanna*

apud

apud Hebręos, quę apud Greçcos, ac Latinos, uel ab ipso quantumuis inscio sermonis He-
Hilarius non uult mutari Septuaginta interpretationem
braei deprehendi poterat, si modo animum aduertisset. Verum cõiscio sanctum Hilarium cum hæreret ad eam uocem, ex Iudæo quopiam sciscitatũ, quid apud illos sonaret osanna, atq; illum ut irrideret Christianũ respõdisse, quod in buccam ueniebat, redemptio domus Dauid. Vide quid est alienis cernere oculis, alienis ambulare pedibus. At idem in exposi-
tione psalmi secundi, non probat ullam interpretationem ueteris instrumenti, præter eam quæ fertur esse Septuaginta, propterea quod Bresith בְּרֵאשִׁית quæ prima uox est libri Ge-
neseos apud Hebræos tria significet, in principio, in filio, & in capite. Nimirum sic est hu-
manum ingenium, tantum probat quisq;, quantũ se confidit assequi posse. Græce utcunq;
Hilarius leuiter Græce doctus
nouerat Hilarius. Nam prodidit Hieronymus, huic aurulam modo Græcanicę literaturę fuisse gustatam. Et idcirco Græcorũ flosculis libenter ornat sua cõmentaria. Verum cum literas Hebraicas prorsus ignoraret, interpretationi Septuaginta nihil uolebat accedere. Porrò diuus Augustinus, quoniã ne is quidem Græce ad plenum sciebat, non probat Hie-
ronymi studium, qui nouũ testamentũ ex Greçorum fontibus, uel uerterit, uel emendarit. Quanq; hoc utcunq; tolerandum putat, propterea quod collatis codicibus deprehendisset
Augustinus senex redijt ad Græcas literas
Hieronymianã in ea re fidem. Nam Augustinus Græcas literas puer utcunq; degustarat, ad quas senex redire coactus est: quandoquidẽ & Epiphanij Græcũ de hæresibus librum ut potuit, est imitatus. Cæterũ Hebraei sermonis quoniam prorsus erat ignarus, ferendum non putat, ut Hieronymus quicquam ex Hebræorũ fontibus mutaret, idq; cum fidem ho-
Augustinus ex Latinis æstimat Hebræa nõ ex fonte
minis in nouo testamento iam haberet cõpertam. Et tamen hic ipse, qui uetat Hieronymũ trium linguarũ egregie peritum, quicq; innouare in sacris libris, plurimos locos annotauit in uoluminibus instrumenti ueteris, atq; id sanè non ex Hebræorũ, sed Latinorũ, & Græ-
corum exemplaribus, quod genus illud libro ex numeris, adducto loco, Et omnem multi-
tudinem mulierum, quæ nõ nouit concubitũ masculi, uiuificate. Mox subijcit, Nusquam certius apparet Hebræa locutione mulieres etiam dici uirgines solere. Sed qui nam id ap-
paret, nisi uocem Hebræam proferat? Quod si cõtigisset Augustino linguarũ peritia, quæ Hieronymo, nõ dubitasset facere, quod illum facere uetat. At hodie magni quidam, ut sibi uidentur, theologi, cum ne Latine quidem sciant, omnis antiquę, bonæq; literaturę rudes, & ob id hostes, nihil admisceri uelint diuinis literis, nisi quod ab ipsis possit intelligi. Verũ quemadmodum Hebrææ literæ ab Hilario neglectæ sui cõtemptum ultæ sunt in osanna, ita passim his temporibus ulciscuntur sui neglectum bonæ literę, dum subinde impingunt nusquam non hærent, nusquã non labuntur, & æruditis uiris de se uel risum uel cõmisera-
tionem excitant. Hęc nequaq; dicta sunt in contumeliã ordinis theologici, sed in quosdam parum dignos hoc ordine. Sed ut ad rem redeamus, Hieronymus indicat hunc locũ sum-
ptum ex psalmo cxvij. in quo præter alia, quæ manifeste de Christo dicta reperiuntur, hoc quoq; legitur: O domine saluum me fac, ó domine bene prosperare: benedictus qui uenit in nomine domini. Porrò pro eo quod habetur in Septuaginta: O domine saluũ me fac, in
Osanna quid
Hebræo legitur אָנָּא יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא, quod manifestius interpretatus est Symmachus, dicens: Obsecro domine, saluum me fac obsecro. Siquidem הוֹשִׁיעָה saluifica significat, & נָּא interiectio est apud Hebræos, uelut efflagitantis, aut obtestantis.

Benedictus, id est, quod laudatus
Benedictus qui uenit.) εὐλογητός. Hæc uox passim occurrit in arcanis literis, aliena quidem à sermone Latino: nec est tamen quam illius uice subdamus, nisi placeret dicere, laudandus, aut laudatus. Græcis εὖ λέγειν benedicit aliquis illum, de quo bene prædicat, & is benedicitur, de quo est honesta fama. Quemadmodum & benefacit aliquis illum, in quem confert beneficium. Et bene passus dicitur ille, qui beneficio fuerit adiutus. Quod dictum est de benedicere, & benedictus, idem dictum puta de maledicere, & maledictus. Quod si Christianũ est, in his contempta linguæ Latinæ consuetudine peregrinũ idioma recipere, & ceu nouum sermonem Christianis peculiarem fingere, cur id non fit & in cæteris omni-
bus. Nam quod rectum est quodq; iudicio fit, id perpetuo factum oportuit. Nunc si teme-
Inconstantia interpretis
re, & utcunq; incidit in animum interpreti, modo uitata est peregrini sermonis proprietas, modo recepta, quid uetat ab alijs eruditis quædam in melius restitui? Equidem arbitror ad hanc formam pertinere, quod Augustinus in annotandis tropis ueteris testamenti citat ex Deuteronomij capite undecimo: Quæ fecit uirtutem Aegyptiorũ. Atq; is putat perperam

à Latinis

à Latinis uirtutem uerti in uirtuti, cum sensus sit: Virtutem Aegyptiorũ ad nihilum redactam, uidelicet non animaduertens idioma Græci sermonis, quod an cum Hebræis conueniat, non satis habeo compertum. Mirum autem cur hic non agnouerit idioma sermonis, seu Græci, seu Hebraici, cum mox libro sexto, adducat exemplum, quo dictum est: Ancillam tuam facias, pro ancillæ tuæ facias. *Facere illum Græce, pro facere illi*

Qui uenit in nomine domini.) ὁ ἐρχόμενος, Ille qui uenturus erat siue est. Potest enim esse futuri temporis, atq; ita legitur in aureo codice, suffragantibus & Donatianicis.

Propheta à Nazareth.) ὁ ἀπὸ ναζαρὲθ, id est, ille Nazarenus. Ac quod paulo post adducit:

Mensas numulariorum.) κολυβισῶν, qui ijdem trapezitæ uocantur. Porrò testimonium, quod adducit, sumptũ est ex Esaiæ capite quinquagesimosexto: Domus enim mea domus orationis uocabitur cunctis gentibus, Consentientibus & Septuaginta. *κολυβισταὶ*

Ex ore lactentium & infantium.) Sumptum est ex Psalmo octauo. Porrò quod hic uertit Infantium, Græce est νηπίων, quod hactenus uertit, paruulos.

Abijt foras extra ciuitatem.) ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως. Quid opus erat foras? Exiuit è ciuitate, sat erat, aut abijt extra ciuitatem. Ac subinde:

Et mansit ibi.) ηὐλίσθη, quasi dicas, stabulauit, hoc est, diuersatus est. Vnde illud in Actis apostolorum, συναυλιζόμενος, de quo suo dicemus loco. Paulo q; post: *αὐλίζεσθαι*

Ficí arborem.) συκῆν μίαν, id est, Ficum quandam. Siquidẽ Hebræi unum pro quodam usurpant. Interpres addidit arborẽ, ne de fructu acciperemus, ob quod aliâs atq; adeo mox uertit ficulneam, nõ satis probato apud Latinos uocabulo, quum ficulnus sit appositiuũ à ficu, quemadmodum quernus à quercu. Nec est: *Vnũ pro quodam ponunt Hebræi Ficulnea, an Latinum*

Secus uiam.) sed ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, id est, In uia, Hæc est illa ficus cuius foliis nonnulli suam obtegunt insciti am: cum ea signarit magis istos qui cultu, qui titulis, qui spendidis uerbis sanctimoniam præ se ferunt, cum uita nõ respondeat. At isti sedulo cauent, ne quid bonarum attingant literarum: & dicunt quàm possunt insulsissime, ne quid affinitatis habeant cum hac ficu. Cæterũ ista ratione maxime in ficum incidunt. Audio incultam ac sordidam orationem, expecto uitam simplicem, & innocentem, hoc est fructum, quem orationis species, id est, folia pollicebãtur. Vbi propius uentum est Sardanapalos inuenio, inuenio Midas ac Satrapas: Omnia tyrannica: solus sermo refert apostolos. Hæc est illa ficus, quam odit & execratur Christus: cui si putet elata doctrina, & fastuosa eloquentia, quanto magis oderit arrogantẽ, ac supercilioſam insciti am, & sanctimoniæ fuco personatam infanti am? Verum hæc ut παέργα, missa faciamus. *Allegoria ficus perperam accepta multis*

Quomodo continuo aruit.) In uulgatis Græcorum codicibus repetitur ficus, sed à librarijs, ut opinor, additum: quandoquidem in uetustis exemplaribus non repetitur, nec apud Hieronymum. *Addita uox*

Et non hæsitaueritis.) μὴ διακριθῆτε, id est, Non dijudicaueritis. Etenim qui diffidit, dispicit ac dijudicat. Ac mox, τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, id est, id quod accidit ficui facietis. Deinde:

Tolle & iacta.) ἄρθητι καὶ βλήθητι, id est, Tollere ac mittere passiue, quasi dicas tollitor, ac proijcitor. Et rursum aliquanto post:

In qua potestate.) Vtrobiq; potestas hic Græcis est ἐξουσία, quod ius & autoritatem significat, non potentiam, aut uires. Item: *Potestas ἐξουσία*

Cogitabant inter se.) παρ' ἑαυτοῖς, id est, Apud sese. Et aliquanto post:

Omnes enim habebãt Ioannem.) Emendati codices Græcorũ habent εἶχον, id est, Habent, ut referatur ad ipsos Pharisæos ita cogitantes, suffragante Latino codice Corsendonensi, atq; item aureo, consentientibus & duobus Donatianicis, denicq; Constantiensi. *Habẽt Ioannẽ non habebant*

Nec ego dicam uobis.) Dico ex Græcorũ codicum & aurei codicis autoritate. *Dico pro dicam*

In uineam meam.) ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου, id est, In uinea mea, suffragantibus & uetustissimis Latinorum exemplaribus. Et ibidem:

Eo domine.) In Græcis legitur Ego domine, non eo. Qui sermo est sese præsto, ac promptum offerentis ad quiduis. Ita puer Samuel quum se uocatum crederet ab Heli, dicebat: Ecce ego, pro quo Latini dicunt, Eccum, siue præsto sum. Origenes legit ναὶ κύριε, id est, Etiam domine. In nonnullis tamen Græcis reperio pro ἐγὼ ὑπάγω, id est, abeo, sed ut arbitror ad Latinorum exemplaria castigatis. *Ego domine*

πρῶτος proprior

Et dicunt ei, primus.) πρῶτον. Augustinus annotans idioma sermonis Hebraici, libro sexto, cõmonstrauit hic improprie positum superlatiuum, cum de duobus fiat sermo. Nisi quod illic Nouissimus scriptum est, lapsu, ni fallor, memorię, nisi malumus id scribæ imputare, qui putarit & illic Nouissimus scribendum, quod superius de nouissimo facta sit mentio in parabola uineæ. Atqui Nouissimus scriptum comperi in exemplari quod exhibuit Constantia, ut casu factũ uideri non queat. Vnde colligitur aut narrationis diuersum fuisse ordinem in his libris quos habuit Augustinus, aut nouissimũ dictũ, de quo primum facta sit mentio. Is enim à præsenti loco nouissimus est, hoc est, extremus. Quemadmodũ à patre sursum genealogiã supputanti, nouissimus est tritauus, ita qui primus erat in proponẽdo, nouissimus est in responsione. Hieronymus meminit utriusque lectionis, sed hãc qua nos utimur magis probat, quam eum & fuisse sequutũ liquet ex ipsius interpretatione, ut accipiamus Iudæos ex ipsorũ responsione coargui. Et tamẽ si cui placet altera lectio sic nodum explicat, ut dicat Iudæos peruerse respondisse, quod intelligerent se captari quæstiuncula. Atqui cur hic uitent captionem cum in proxima parabola respõdeant, malos male perdet. Obiter et illud indicabitur. Quũ hic locus ex Hieronymo referatur in Catena aurea, nec in his cõmentarijs illius quos habemus reperiatur, nec alibi in eius scriptis, certe quod memi nerim, argumentũ est hos fuisse decurtatos, quam suspitionem meam & aliâs significaui. Diuus Hilarius primum & alterũ dictum esse putat pro maiore natu & minore. Ac mox:

Augustini opinio excussa

Hieronymi cõmentarios in Matthæũ uideri decurtatos

Meretrices præcedent.) προάγουσιν, Præcedunt præsentis temporis, suffragantibus uetustis exemplaribus Latinis, cumq; his aureo codice & Constantiensi. Sentit enim illas esse promptiores ad accipiendam Euangelij doctrinam. Nec est:

Meretrices præcedunt

In regno dei.) Sed in regnũ dei. Græcis exemplaribus suffragatur codex aureus.

Et fodit in ea torcular.) ληνόν. Nam lacunis olim effossis, uinũ recens expressum excipiebatur. Vnde & alibi lacum uertit. Hinc Bacchus poëtis Lenæus dicitur. Ac paulo post:

Verebũtur forte filium. forte additũ perperam Matthæo

Verebuntur forte filium meum.) Forte, nec est apud Græcos, nec in uetustis Latinorũ exemplaribus, nec in aureo codice, ne in Constantiensi quidem, qui mihi postremus contigit, nec apud Hieronymum. Additũ apparet à quopiam, qui uerebatur, ne deus aut mentitus uideretur, qui futurũ dixerit quod non euenit, aut inscius futuri. Quasi uero necesse sit, ut per omnia quadrent, et, ut aiunt, ad amussim parabolæ. Quędam admiscentur ut expleatur narrationis ordo, id quod testatur et Augustinus in opere De doctrina Christiana.

Parabolæ non necesse est ut cõgruant per omnia

Locus hic à duobus impetitus est graui calumnia, qui cõtendunt ab Euangelistis scriptum fuisse: Forte uerebuntur: uidelicet à Matthæo hoc loco, & à Marco capite xij. sed uocem erasam à falsarijs nescio quibus, præsertim cum apud Lucam capite uigesimo, sine controuersia addatur forsan, ἴσως. Primum non hoc, opinor, exiget à me quisquam, ut quicquid plus minus ue sit apud aliquem Euangelistã, id ad cæteros ilico transferatur. Præterea pro me facit codicum Græcorũ omnium consensus. Ad hæc Latinorũ ferè omnium, quos ego sanè uiderim, præsertim emendatiorũ. Consentit & æditio Basilienſis, quam fratres Amorbachij è uetustissimis exemplaribus nobis summa fide dederunt. Ac ne Hieronymus quidem hunc locum enarrans, usquam admiscet aduerbium forte. De quo mox plura dicam. Certe Origenes exponẽs hunc Matthæi locum, tota enarratione declarat se legisse quod nos legimus. Siquidẽ homilia xix. mouet huiusmodi quæstionẽ: Cum paterfamiliâs deus dixerit, Verebuntur filium meum, & exitus doceat illos nõ fuisse reueritos, apparet deum ignorasse quid esset futurũ. Huius quæstionis nodum ita soluit, ut dicat id quod in genere dictum est, Reuerebũtur filium meum, constare, Propterea quod aliqui qui Christum amplexi sunt, non illum occiderunt, sed reueriti sunt. Nimirum hoc agit Origenes, ut si deus prædixit futurũ, quod non euenit, aut ignorarit quid esset futurũ, aut mentitus sit. Cumq; inter tractandũ subinde repetat Euangelistæ uerba, nusquam tamen addit forte: ut id casu factum uideri nõ possit. Nec aliter quæstionẽ hanc ingreditur Hieronymus, quàm Origenes. Porrò, inquit, quod iungitur, Verebuntur filium meũ, non de ignorantia uenit. Quid enim nesciat paterfamiliâs, qui hoc loco deus pater intelligitur? Ex his nimirum liquet hoc offendi Hieronymũ, quod secus euenit, quàm pater familiâs euenturũ prædixerat. Sed apertius pro nobis facit, quod legitur eodem in loco apud eundem Hieronymũ, Interrogemus Arium et Eunomium, Ecce pater dicitur ignorare, & sententiã temperat, et quantũ in uobis

uobis est, probatur esse mentitus. Si legit hic Hieronymus, Forte reuerebũtur filium meũ, potuisset uideri inscius futuri deus, mentitus uideri nõ poterat. Nam qui sic loquitur, Cras forte rex appellet: si non appulerit, nemini dicetur mentitus, cum nihil certi pronunciarit. Quid est igitur temperare sententiam? Relinquere locum resipiscentiæ, dum sermone suo spem aliquam sibi reliquã esse significat. Verum illud aduersum nos facere uidetur, quod Hieronymus meminit de ambigẽdo: sed semper, inquit, deus ambigere dicitur. Etenim qui hoc animo dicit aliquid futurũ, ut animum addat, aut spem faciat, is nimirũ uidetur ambigere. Sic enim deprecamur pro uapulaturis, Posthac erit bonæ frugi. Et cum animum addimus, dicimus: Posthac non cõmittes, ut quisquã te officio superet, aut Dabis operam, ut hunc lapsum officio penses. Ad eũdem modum deus, cum præsciret Iudæos interfecturos filium suum, tamen ut admoneat illos, quid facere debeãt, ita loquitur, quasi spes esset fore, ut reuersi filium tandem resipiscerẽt, qui toties prophetas occiderãt. Ac rursus pro diuersa parte stare uidetur Chrysostomus homilia sexagesimanona. Nam hunc obijciunt, Ad hoc ita respodeo. Primum fieri potest, ut hic, forte, interpres addiderit de suo. Fieri potest, ut Chrysostomus aduerbiũ hoc, retulerit ex Luca: quemadmodũ enarrans Matthæũ, è Luca retulit, De domo et familia Dauid, quod apud Matthæũ in contextu nõ erat. Deniq; quod ad sensum attinet, nihil est in Chrysostomo, quod cogat addi Forte. Cũ enim ait: Nõ ignorantis certe, absit hoc enim, sed magnitudinẽ peccati uolentis ostendere, cuius nullam unq; satisfactionem ostendere potuerunt: magis uidetur ignorare qui prædicit futurũ quod futurum non est, quàm qui dicit, Forte futurũ est. Item magis ostendit magnitudinẽ peccati, qui hoc dicit futurũ, quod omnino fieri debuit, quàm qui dicit, Forte facient. Probabile est igitur apud Chrysostomũ Grecum non addi forte, quondo nec apud Theophylactum additur. Cęterũ similia loca quæ proferuntur ex prophetis, Si forte uel ipsi audiant, &, Si forte quiescant, non est in Græcis ἴσως, sed ἐὰν ἄρα. Quid sit apud Hebræos nescio. Porrò quod addit Hieronymus in cõmentarijs simile quiddam haberi, & in Euangelio, Forte uerebuntur filium meũ, non dubium est, quin ex Luca citarit, sensum referens potius, quàm uerba. Hæc uisum est asscribere, non quod absurdum existimem, si quod addit Lucas, & hic adiectum esset, sed ut integritatem lectionis, ac nostram industriam à calumnijs defendam. Illud non omittam, quod legimus in cõmentariolo Hieronymi, quo locum hũc explanat: Sed semper ambigere dicitur deus, suspicor librariorũ uitio, pro Sæpe, mutatum Semper. Neque enim semper sic loquitur in sacris literis deus.

Locus à calumnia defensus

Dixerunt intra se.) φὴ ἐαυτοὶς. Græcis quidem anceps est sermo, utrum sentiat intra se, an inter se. Quanquam accommodatius est inter se, ut intelligas illos colloquio conspirasse aduersus filium. Nec est:

Et habebimus hæreditat.) Sed κατασχῶμεν, id est, Occupemus, siue obtineamus, aut ut legit Chrysostomus: Vt possideamus. Ac subinde:

Et eiecerunt extra uineam.) ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος. Latinius erat, E uinea, pro Extra uineã: etiamsi Qu. Curtius scripsit, extra munimenta se uoluit. Et in,

Eijcere extrà uineam

Male perdet.) Græcus addidit αὐτοὺς, id est, Eos, iuxtra morem Hebræorum, Latinus interpres recte omisit.

In caput anguli.) εἰς κεφαλὴν γωνίας. Hebraica figura dixit: Factus est in caput, pro eo quod erat, Cœpit esse caput anguli. Vnde Paulus scribens Corinthijs, uocat eum ἀκρογωνιαῖον, id est, Summũ in angulo. Is enim solidissimus, ac maximus sit oportet, qui parietem utrunq; committat, & contineat. Et rursus ibidem:

Factũ est istud caput, aut angulus iste

A domino factum est istud.) Istud, siue hoc, non pertinet ad totum hoc quod præcessit, sed uel ad caput, uel ad angulum: quod utrunque Græcis sit generis fœminini, uelut αὕτη pronomen. Similiter id quod sequitur:

Et est mirabile.) θαυμαστὴ, id est, Admirandus angulus, siue Admirabile caput anguli. Sic enim interpretatur Origenes homilia decimanona. Cuius uerba non pigebit hic asscribere, quantũ ad huius rei probationẽ attinet: Et iste lapis donum est donatum à deo ædificio uniuerso, et admirabile caput in oculis nostris, qui possumus eum uidere oculis mentis. Qui Chrysostomum Latine reddidit, ita uertit, ut nos uulgo legimus. Mihi tamen subolet Chrysostomũ ad lapidem angularem retulisse pronomen, qui duos maxime inter se dissi-

dentes populos in eandem religionem coagmentarit, quando ita scribit: Et ut uideãt nihil horum deo esse aduersum, sed ualde acceptum atque gratum, mirabile præterea stuporisq; plenum à domino factum esse, subiunxit, lapidem. Hæc & quæ sequũtur, si cõferas lector, uidebitur Chrysostomus de lapide loqui, quamuis interpres, aut fortassis scriba, sequutus suam memoriam, lectionem perturbarit. Subindicat enim Chrysostomus doctores Iudęorum uoluisse ædificare, sed absque lapide Christo, qui connecteret utrunq; populum. Atq; hęc ex cõiectura duntaxat diuinamus, certius iudicaturi, si Gręci codicis esset copia. Certe manifestum est Theophylactũ legere factum esse, & mirabilem, referre ad angulum. Sic enim exponit, ἡ γωνία δὲ αὕτη θαυμαστή ὅτι, καὶ παρὰ κυρίου ἐγήγερται, id est, Hic autem angulus admirabilis est, et à deo factus. Iam quid Hieronymus uerterit ex Hebræo, non satis liquet cum cõstet pleraq; eius uolumina fuisse deprauata à sciolis scribis: nec ipsis uoluminibus inter se consentiẽtibus. Proinde fieri potest, ut ex sua memoria reposuerit, illud factum est istud, & hoc est mirabile. Quod si maxime demus ita uersum ab Hieronymo, tamen istud ad caput referri potest, hoc est, ad Christum. Nec est necesse ut ad complexum orationis, quæ præcessit, referatur. Certe Hieronymus enarrans Psalmũ cxvij. legit & exponit hunc in modum: Et est mirabilis in oculis nostris. Non in illorum, qui eum reprobauerũt, sed in nostris, qui eum credendo suscepimus. Hactenus Hieronymus. In genere nobiscum facit Augustinus, tametsi locus mendo non caret ni fallor. Ipse sermonis tenor docet sic esse legendum, id est, caput anguli à domino factus est. Quod si maxime legimus, factum est ei, tamen quæ sequũtur arguunt quid senserit. Sequũtur enim hæc. Quamuis enim hoc non esset factus, nisi fuisset passus, non tamen hoc ab eis à quibus passus est, factus est. Quin & Arnobius, Mirabilis refert ad lapidem, nõ ad complexum sermonis. Et ipsum, inquit, lapidem mirabilem in suis oculis habentes, confitentur &c. Porrò siue referas ad lapidem, siue ad caput, siue ad angulum, sensus est idem, & ad Christum pertinet. Cum tot autores tam graues sequutus sim in annotatione mea, cum sensus optime quadret ad nostram lectionẽ, tamen extitit quidam, qui tragicis uerbis exaggerauit hic inextricabilem errorem meum, ex Hebręi sermonis idiomate petens huiusmodi solutionem. Hebræi, inquit, cum careant neutro genere, abutũtur fœmínino. Huius generis esse quod legitur Iosue capite tertio: In hoc scietis: Cum Hebręis sit, In hac scietis. Et Psal. xl. In hoc cognoui, pro, In hac cognoui. Porrò Psal. xxvi. interpres etiam Hebraicũ genus reliquit, Vnam petij à domino hanc requiram. In hãc fermè sententiã ille. Quæ ut demus maxime esse uera, nihil aliud efficiunt, nisi ut intelligamus sic posse legi, ac uerti, quemadmodũ habet æditio uulgata. Non consequitur autem, ut necesse sit, cum cõmodior etiam sit sensus, ut ad caput seu angulũ, hoc est, ad Christum referatur, quemadmodũ faciunt probatissimi interpretes. Vbi est igitur error ille inextricabilis, ac periculosus, nisi hic nouus Hebræus succurrisset? Addam ridiculum quiddam: A duobus ut dixi, locus hic fuit impetitus, quorum prior confessus est apud Hebræos sic haberi, quemadmodũ ego notaram, alter affirmat contrà haberi, uterq; se profitetur scire Hebraice, & uterq; suam sententiam scriptis euulgauit, & interim Erasmus uocatur intractabilis, qui diffidat talibus monitoribus. Atq; ego sanè uix unquam duos uidi, qui in re Hebraica consentirent, siue hoc linguæ, siue hominum est uitium. Porrò testimonium cõflatum est è duobus locis, prior pars è Psalmo centesimodecimoseptimo, secunda ex Esaía capite uigesimooctauo. Nempe ea quæ mox subsequitur: Qui ceciderit super lapidem &c. Non quod dominus referat uerba prophetæ, sed quod ad illa alludens uelut interpretetur. Nam propheta sic loquitur, iuxta translationem Septuaginta, Qui crediderit, non confundetur. Ex quo colligitur sensus contrarius: Qui non crediderit, confundetur. Non credere impingere est, & confundi conteri.

Calumniator taxatus sine nomine

Calũniator à calumniatore ex diametro dissentiens

Iustitia regni cœlorum

Quia auferetur.) ὅτι, Quia. Quod interpres aliquot locis recte prætermisit, hic sine causa addidit, ut hoc magis sit oscitantiæ, quàm imperitiæ, aut superstitionis. Nam si religio fuit quicquam omittere, cur omisit alibi? iudicio omisit, cur alibi apponit? Item,

Facienti fructus eius.) Eius ad regnum refertur, non ad deum, αὐτῆ, quod Græca legentibus per se liquet. Paulo; post,

Tenere.) κρατῆσαι, quod melius capere, siue manus inijcere. Et,

Sicut prophetam.) Commodius erat, Tanquam prophetam, siue Velut prophetam. In

uetustissi

uetustissimo exemplari, nempe Corsendoncēsi, scriptum reperi, Habent, præsentis temporis uerbo. Quanquam hoc sanè loco duriusculum est & refragabatur alter codex, nempe Paulinæ bibliothecæ. Certe Græcis est εἶχον.

EX CAPITE VIGESIMO SECVNDO.

Taltilia.) καὶ σιτιστά. Belle respondet uox Latina Græcæ. Vt enim altilia ab alendo dicuntur, ita σιτιστὰ ἀπὸ σιτίζω, quod est cibo, siue nutrio. Irenæus, aut huius interpres, alicubi uertit, saginata. Cæterum, Occisa, parum apte reddidit: nam τεθυμμένα, magis sonat Immolata, aut certe mactata, quod olim in nuptijs sacris epulis agerentur conuiuia. Cæterum,

In uillam suam.) Non admodum incōmode εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, id est, In propriū agrum, ut uerbo reddam uerbum, aut In rus suū, ut sensum magis exprimam. Porrò uilla domus est in agro. Et aliquanto inferius. *Villa domus agri*

Et egressi serui eius, ἐκεῖνοι, id est, Illi, non eius. Nec est,

Quos inuenerunt. Sed ὅσους, id est, Quotquot repererunt. Ad hæc:

Malos ac bonos.) Græce est, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς, id est, Malosq; ac bonos, si quis ad uerbū reddi uelit. Aut si Latinè, Seu malos seu bonos, ut intelligas nullo delectu. Nam hic est sensus, ut boni pertineat ad Iudæos, qui sibi & hodie uidentur boni, mali ad gentes. Ex Iudæorum enim affectu loquutus est Christus, cum utriq; fuerint mali. Ac mox,

Et impletæ sunt nuptiæ discumbentium.) Interpres dormitans Græcum genitiuū reliquit, cum dicere debuerit, Discumbentibus. Neq; enim uerisimile est eum affectasse Vergilij more loqui, Implentur ueteris Bacchi, pinguisq; ferinæ. *Interpres dormitans*

Iam quanq; alicubi licet reperire, Implentur ueteris Bacchi, Totam Siciliam impleuit nominis sui, & impleuit socios spei, haud tamē inuenias, Domus impletur hominum, ut iam cōtemnas amphibologiā. Denicq; patiar interpretem hic affectasse Liuiano more uoluisse loqui, nisi aliâs sic impingit ad eundem lapidem ut nulla sit excusatio. De tenebris exterioribus, iam ante dictū est. In nonnullis Græcis codicibus sic legitur, δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτόν, ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος, id est, Ligatis manibus ac pedibus eius, tollite eum eijcite in tenebras &c. Ac rursum, Vocati & electi, nomina sunt Græcis, non participia, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοί, cum paulo ante fuerit κεκλημένους, Dicite inuitatis. *Genitiuus retinon personæ* *Herodiani qui*

Vt eum caperent.) παγιδεύσωσιν, id est, Illaquearent. παγὶς enim laqueus quo feram capimus, aut auem. Cæterum Herodianos appellat milites Herodis. Is fuit Antipatri filius, quem alienigenam ac proselytum Augustus præfecerat Iudæis dato regno, ut ab ijs imperatoris Romani nomine tributa colligeret. In hac sentētia uideo fuisse Hieronymum, qui cum res erat haud mecum illi qui locum hunc calumniatus est. Theophylactus putat Herodianos dictos, nō quod essent illius ministri, sed factio quæpiam Iudæorū affirmantium Herodem esse Christum, quod homo nō Iudæus apud Iudæos regnaret omnium primus nempe filius Antipatri, quod ridiculum putat Hieronymus. Verū pharisæi contendebant Iudæorū populum, qui decimas solueret, essetq; deo dicatus, non debere soluere tributum Cæsari, nec prophanis parēre legibus. Herodiani contra principis sui negocium agebant. Proinde simul adeunt Christum, uni pariter utriq; molientes insidias, ut quicquid respondisset, alterutri factioni redderet obnoxius. Chrysostomus putat Theodam et Iudam quorum mētio fit in actis ob id interisse, quod negarent tributū oportere pendi Cæsari. Huius autem dogmatis autor fuit Iudas quidam Gaulonites, qui Essenis, Sadduceis et Pharisæis, quartam sectam adiunxit, Vide Iosephum libro antiquitatū 18. cap. 2. *Capere παγιδεύειν*

Cognita autem Iesus nequitia.) πονηρίαν, id est, Malicia, seu uersutia. Nam nequitia magis ad libidinem pertinet. Deinde cur non potius dixit inscriptio, quàm superscriptio? cum Græce sit, ἐπιγραφή. Ac paulo post,

Reddite igitur Cæsari.) Mire Christus temperauit responsum: rogatus insidiosè de re mundana, iubet ostendi numisma, uelut ignotū: ubi ostensum est, sic agit quasi non agnoscat imaginem, neque inscriptionem. Quod ubi didicit ab illis, non dixit absolute, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari, sed, Reddite igitur. Quasi diceret, si uerum est quod dicitis, hæc esse Cæsaris, soluite illi quod illius est. Neq; enim continuo quicquid imaginem habet Cæsaris, debetur Cæsari, aut principi, Fortassis alienius fuerit admonere Græcam uocem ἀπό- *Cæsaris imago* *Cæsari debitū tributum*

ὄντι, esse ancipitem, quod accipi possit, Reddite, uel redditis, ut intelligamus Christum arrepta occasione notasse uitam illorum, qui sollíciti quid deberetur Cæsari, non illud potius curabant quid deberetur deo. Redditis Cęsari quod illius habet imaginem, & illud reddite deo, quod dei habet inscriptionem, atque imaginem, nempe animam.

Si quis mortuus fuerit non habens filium.) ita magno consensu habẽt omnes Latini codices, quos mihi uidere contigit, etiam uetusti ac manu descripti, quum Græci constanter habeant, μὴ ἔχων τέκνα, id est, non habens liberos. Deuteronomij 25. pro liberis habetur semen, hoc est posteritas. Fortassis apud Hebræos nomen non transibat ad posteros nisi per masculos, alioqui Græcis τέκνον tam filia dicitur quàm filius. Et apud Latinos liberorum parens dicitur is quoq; cui unica proles est. Quisquis enim orbus non est, liberorum parens dicitur. Apud Marcũ ca. duodecimo habetur τέκνα, & interpres uertit filios. Fortassis hic sciolus aliquis metuens, ne mulier unius filij mater cogeretur fratri coniugis defuncti nubere, filios mutauit in filium, quum hæc cauillatio sit planè sophistica. Ad sensum enim nihil refert, utrum dicas, non reliquit filium, an non reliquit filios, propterea quod hic non agitur de numero sed de specie. Itaq; filios non habere dicitur, qui nullam habet prolem.

Noua interpretatio

Neq; nubent, neq; nubentur.) Neq; temporis ratio seruata est, neq; latinitatis. Nam Græce est, ὅτε γαμοῦσιν, ὅτε ἐκγαμίζονται, id est, Neq; ducunt uxores, neq; nuptum dantur: ut γαμοῦσιν pertineat ad sponsos, & ἐκγαμίζονται ad puellas. Quis enim unquam audiuit nubuntur? Quanq; interim perijt schematis gratia, quæ & ipsa seruari poterat. Neque ducunt uxores, neq; ducuntur. Augustinus in cõmentario in sermonem domini in mõte habitum primo, legit, Neq; nubent, neq; ducent uxores. Sed arbitror locum à librarijs de-

Nubunt, non nubent

prauatum. Rursum sermone primo, de uerbis apostoli, nisi quod hic deprauatoris incogitantia Nubent legitur non nubunt, quũ sequatur, ducũt, nõ ducent, nempe iuxta Græcos. Deprauasset & hunc locum, si fuisset attentus. Consimiliter adducit hunc locũ & Ambrosius in expositione Psalmi cxviij, sermone undecimo: Neq; nubunt, neq; uxores ducunt. Non enim designat tempus, sed uitæ genus exprimit

Sed erunt s.a. pro sunt

Sed erunt sicut angeli dei.) ἀλλ' ὡς ἄγγελοι θεοῦ εἰσι, id est, Velut angeli dei sunt. Atq; ad eum modum comperi scriptum, et in uetustis exemplaribus Latinis, nominatim in aureo, tum in uetustissimo quod exhibuit in hũc usum ecclesia diui Pauli Londinensis. Atq; item in eo quod exhibuerunt canonici collegij Corsendoncensis in Brabantia. Postremo quod præbuit collegium Constantiense. Ex quo satis, opinor, liquet in superioribus uerbis temporis librarij uitio mutatum. Offendit lectorem aliquem, quod resurrectio nondum accidisset, atque ea gratia futurum tempus magis conuenire. At Christus indicat resurrectionis tempus iam adesse. Sic enim resurrectioni destinatos uocat resurrectionem, sicut euange-

Regnũ cœlorum apud nos

licam sequentes doctrinam uocat regnum cœlorum. Post apparebit in nobis resurrectio, at interim peragitur in nobis resurrectionis negociũ. Quin & Origenis interpres ita uertit homilia uigesima secunda. In resurrectione neque nubunt, neq; uxores accipiunt, sed sunt sicut angeli in cœlo. Itaq; paulo post repetit, ne quis casum esse causetur.

Non est deus mortuorum.) In exemplaribus quæ mihi uidere contigit, repetebatur hæc uox Deus, οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς, θεὸς νεκρῶν, id est, Non est deus, deus mortuorum. Verum idem non reperio apud ullum interpretem. Vnde coniectãdum est, quod erat subaudiendum id abs quopiam adiectum fuisse, nisi quod Theophylactus ut legit, ita repetit, enarrans, deus, deus.

Φιμόω

Quod silentium imposuisset.) ἐφίμωσεν, id est, Obturasset os siue occlusisset os. Et in Paulo, Non alligabis boui, est ὁ φιμώσεις, Non occludes os. Nec est,

Legis doctor.) sed νομικὸς, id est, Qui uersatur in negocijs legalibus, ad uerbum sonat legalis, siue legitimus, etiamsi non damno quod uertit interpres. Nec est,

Ex toto corde.) Sed in toto corde, ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ, Etiamsi apud Græcos, ac Latinos superuacanea est præpositio. Et rursum non est,

Hoc est maximũ & primum.) Sed πρώτη καὶ μεγάλη, id est, Primum ac magnum, quanq; hic primum dixit præcipuum. Hilarius legit, quod est magnum ac primum.

Sicut te ipsum ὡς apud Græcos

Sicut teipsum.) ὡς σεαυτόν. Græcis unicum aduerbium est ὡς, quod nos uix duodecim reddimus. Proinde frustra cauillantur, qui putant hic non modum amoris æqualem significari

ficari, sed similitudinem, ut amemus proximum, non æque atq; nosipsos, sed simili genere amoris. Horum argutationes licebat excludere, si uertisset, Proximum tuum perinde ut teipsum. Neq; enim huius est loci refellere eos, qui nimis Aristotelice inducunt charitatis ordines. Magis placet mihi Paulina similitudo de membris corporis, in quo plus etiam honoris adhibemus ijs quæ per se sunt infirmiora. Porrò quod interpres uertit Proximum, Græce est τὸν πλησίον. Eam uocem frequenter obuiam in sacris literis, ne quis ut parum Latinam fastidiat, est apud Suetonium in Othone. Alij febrim simulasse aiunt, eamq; excusationem proximis mandasse, nisi quod apud Græcos familiares duntaxat dicuntur οἱ πλησίον. Familiaritatis autem est hærere lateri. Nec est,

Aristoteles facit bonorũ ordines

Proximus

Vniuersa lex.) Sed tota, ὅλος ὁ νόμος.

EX CAPITE VIGESIMOTERTIO.

SVper cathedram Moysi.) ἐπὶ Μωσέως καθέδρας, id est, In Moysi sede. Porrò pro Sederunt rectius diceretur Sedent, siue Consederunt, quemadmodũ adducit Augustinus aduersus Faustum lib. xvi. cap. xxix. In his enim uerbis sic usurpamus uocem præteriti temporis, ut intelligamus actum etiamnum manentem, uelut in Stetit, & appropinquauit. Hunc locũ quidam eò torquent, quasi parendum sit omnibus, quæ præcipiunt episcopi, aut præpositi, etiam impij, ob muneris autoritatem: cum Christus de ijs loquatur, qui recte docerent legem Mosaicam, non qui suis constitutiunculis illaquearent homines. Ita nunc quoq; fortassis audiendus sit episcopus, qui recte doceat Euangelium, etiamsi ipse parum euangelice uiuat. Cæterum quis ferat eos aduersus Christi doctrinã, pro suo cõmodo fixis, ac refixis legibus, meram tyrannidem exercentes in populum, suoq; quæstu ac maiestate metientes omnia? Qui constitutiunculis ad quæstum, ad tyrannidem excogitatis irretiunt populũ, non sedent in cathedra euangelica, sed in cathedra Simonis magi, aut Caiphæ. Atq; hoc ita dictum sit de malis episcopis, qui utinam nulli sint usquam, ut bonorũ autoritati nulla in parte derogetur. Id adijcere superuacaneum erat, nisi hoc seculo nihil non arroderet calumnia.

Cathedra Moysi quomodo accipienda sit

Excipit bonos à nota

Quæcunque dixerint uobis, seruate.) Apud Græcos additur una dictio ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν τηρεῖτε, id est, Quæcunq; dixerint uobis seruare, seruate. Positum est autem dixerint Græco more, pro Iusserint.

Vt uideantur ab hominibus.) πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, id est, Ad hoc ut spectentur hominibus, hoc est, Spectaculo sint hominibus, siue conspicui sint. Conuenit enim spectaculi uerbum histrionibus, ut & superius indicatum est. Cæterũ φυλακτήριον phylacterium Græca uox Latinis est conseruatoriũ, quod in his seruatur memoria legis, à uerbo φυλάττω, quasi sic præstarẽt, id quod deus iubet per Mosen, seruari præcepta sua. Nam huius superstitionis occasionem sumpsisse uidẽtur partim ex Deutero. cap. xvi. Audi Israël, dominus deus uester, deus unus est. Diliges dominũ deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota fortitudine tua. Eruntq; uerba hęc, quæ ego pręcipio tibi hodie, in corde tuo, & narrabis ea filijs tuis, & meditaberis sedens in domo tua, & ambulans in itinere, dormiens atq; consurgens. Et ligabis ea quasi signum in manu tua. Eruntq; & mouebuntur inter oculos tuos, scribesq; ea in limine, & ostijs domus tuæ. Proinde pharisæi, quo uiderentur admodum obseruãtes legis, scribebant Decalogum in membranis, ceu duobus uoluminibus, quorum alterum fronti coronæ uice circumponebant, alterum brachio: ut siue quò manum porrigerent essent in conspectu, siue caput mouissent ob oculos essent. Itaq; personati sese plebis, ac mulierculariũ oculis uenditabant. Hunc morem testatur Hieronymus ad suam usque ætatem durasse apud Iudæos, Persas ac Babylonios, atque eos qui id facerent apud illos habitos ceu religiosos. Velut hodie apud nos habentur, qui diuersis, ac nouis cultuũ formis & coloribus sanctimoniam apud uulgus profitentur, quũ non omnes suo respõdeant ornatui. Partim ex Numerorũ cap. xvi. Legimus enim illic hũc in modũ: Loquere filijs Israël, & dices ad eos, ut faciant sibi fimbrias per angulos quatuor palliorũ, ponentes in eis uittas hyacinthinas, quas cum uiderint recordẽtur omnium mandatorum domini. Siquidem hinc hypocritæ captantes auram popularem, atque ex mulierculis sectantes lucra, faciebãt grãdes fimbrias, & acutissimas in eis spinas ligabant, quo uidelicet ambulantes, aut sedentes aliquando pungerentur, nec sinerentur usquam obliuisci legum.

Phylacteria quæ

Superstitio quorundam Christiano rum

Et quo quisq; latiores fimbrias circumferret, hoc religiosior habebatur apud superstitiosos ac simplices. Atq; utinam hoc histrionum genus non adeo passim esset apud Christianos, ad quos collati pharisæi, synceri, simplicesq; queant uideri. Non quod non oporteat pietatem etiam cultus, aut uictus simplicitate, mundicieq; profiteri, sed quod superstitionem, & ostentationem ubique oporteat abesse, & præcipuam pietatis partem in animo, ac moribus deceat esse sitam. Damnat hoc loco Hieronymus mulierculaꝝ quarundam superstitionem, quæ quod olim in phylacteriis faciebāt pharisæi, id tum facerent in paruulis Euangelijs, & in crucis ligno, alijsq; rebus huiusmodi. Quæ habent, inquit, zelum dei, sed non iuxta scientiam, culicem liquantes, & camelum glutientes. Si uir sanctissimus hæc sentit de mulierculis, quarum infirmitati par erat nonnihil condonare, quid dicturus sit, si uideat hodie passim ad quæstum ostentari lac Mariæ, quod honore propemodum æquant corpori Christi consecrato? prodigiosum oleum, fragmentula ligni crucis, tam multa, ut si in aceruum redigantur, uix una nauis oneraria uehat: hic ostentari Francisci cucullam, illic intimam uestem Mariæ uirginis, alibi pectinem Annę, alibi caligam Ioseph, alibi calceum Thomæ Cantuariensis, alibi Christi præputium: quod cum sit res incerta, religiosius adorant, quàm totum Christum. Neque uero hæc ita proferuntur tanquam ferenda, & plebeculæ donanda affectibus, uerum huc ferè summa religionis uocatur, auaritia sacerdotum, & monachoꝝ quorundam hypocrisi: quos alit populi stultitia. Atque in hisce comœdijs primas agunt episcopi quidam factitij, ne nusquam ualere uideantur, hæc suis diplomatis approbant, suis condonationibus ornant, tanta grauitate, ut quoties mihi legitur istorum comprobatio, minus credam, quàm antea credebam. Quibus in rebus, nisi grauis inesset ueræ pietatis iactura, Christus non tam acriter in hoc hominum genus inueheretur, cum alioqui lenis sit in peccatores.

Superstitiosa pharisæorū hypocrisis

Superstitiosa reliquiarum ostentatio

Christus in solos hypocritas sæuit

Ac magnificant fimbrias.) Græcis additur hic, τῶν ἱματίων αὐτῶν, id est, Vestimentorum, siue palliorum suorum. Etiamsi Latinius erat Dilatant.

Primos recubitus.) Græcis iucundior est elocutio per dictiones compositas πρωτοκλισίαν καὶ πρωτοκαθεδρίαν, quasi dicas, Præcubitum. Et præsidentiam. Et,

Nolite uocari rabbi.) Græcis in nonnullis exemplaribus congeminatur ῥαββὶ ῥαββί, id est, Rabbi rabbi. Ad eundem modum et Iudas salutat dominū, Rabbi rabbi. Videtur autē ea conduplicatio apud Hebræos honoris aliquid habere, Vnde morem hunc exprimens Christus, Nō omnis, inquit, qui dicit mihi domine domine intrabit. Et hodie sacerdotes & episcopos honoris gratia bis dominos facimus, Quanq; nec apud Hieronymū, nec apud Origenem, nec apud Chrysostomū, nec apud Theophylactum huiusce rei certum inuenio uestigiū. Augustinus in Annotationibus troporum ueteris instrumenti, cōmonstrat uarie conduplicari dictionem apud Hebræos, aliquoties ita significari multidudinem, aut distributionem. Quod genus est illud in Exodo, iuxta ueterē æditionē, Et colligebant aceruos aceruos, quasi dicas aceruatim. Nonnunq; indicari uehementiā, quale est illud apud Hieremiam, Ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Interim generalitatis habet significationem: Quod genus illud in Leuitico: Homo homo si male dixerit deum, suum peccatū accipiet, pro eo quod erat, Homo quicunq; is fuerit. Item in Numeris, Viri uiri, si præuaricata fuerit uxor eius. Huic affine tropo est, quod Latini quoq; passim usurpant, Vt ut, pro utcunq;: ubi ubi, pro ubicunq;: qualis qualis, pro qualiscunq;. Item cum ter beatum uocant, magnopere beatum. Iam de tropo sermonis, qui sic accipiendus est, nō ut intelligamus uetitum quocunq; modo uocari magistros, sed certo modo uetari, diligenter & copiose disputat Augustinus sermone de uerbis domini, ex Matthæo xi.

Cōduplicatur dictio uarie apud Hebræos

Vnus est enim uester magister.) Addunt Græci, ὁ χριστός: id est, Qui est Christus. Eadem uox paulo post repetitur. Nec uocemini magistri. Si rabbi idem sonat quod magistri, uidetur idem bis dixisse, cum paulo superius dixerit: Nolite uocari rabbi. Ni forte rabbi præceptoris est uocabulū, nempe qui docet: unde & apud Hebræos רַב à multitudine scientiarū dicta est uox. Et nonnulli Græcorū codices non utrobiq; repetūt, Vnus est magister uester καθηγητὴς, sed priore loco habent, διδάσκαλος, quod doctorē sonat, & respondet uocabulo rabbi. In altero ponitur καθηγητὴς, quod gubernatorē ac moderatorē uitæ significat.

Rabbi

καθηγητὴς διδάσκαλος. Quia claudi tis, non qui

Qui clauditis.) ὅτι κλείετε, id est, Quia clauditis, non qui, suffragante & Paulino codice

Latino

Latino, & eo quem sequuti sunt fratres Amerbachij. In Constantiensi rasura declarabat scriptum fuisse quia. Ac mox item,

Qui circuitis mare.) ὅτι περιάγετε, id est, Quia circumitis, ut paulo superius, ὅτι καταδίετε quod utrobiq; librariorũ errore factum apparet, quanq; id ad sensum haud magni refert.

Orationes longas orantes.) Græce est, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, id est, ut ad uerbum reddam, Et prætextu longum orantes, hoc est, Sub prætextu longæ precationis, qua sanctimoniæ uenabantur opinionem. Sic enim uertit eadem apud Marcum, sub obtentu longæ orationis. Et apud Lucam, Simulantes orationẽ longam, Interpres Origenis uertit, Longa occasione orãtes. Is autẽ legisse uidetur μακρᾷ dandi casu. Neq; uero est ociosa coniunctio καὶ. Sentit enim illos hoc grauius esse puniendos, quod non solũ explerent uentres suos facultatibus uiduarũ, quarum tenuitati magis debebant subuenire, uerumetiã rem impiam facerent, prætextu pietatis, id quod diligenter annotauit et Chrysostomus. Vtinã hic locus emendet quosdam, qui simili arte deuorant domos, nõ modo uiduarũ, sed uxorum, uirginũ, senum, adolescentũ, rusticorũ, atq; etiam principum, nec deuorãt tantũ, sed etiam contaminant & inficiunt. Hos uentres orbi pestilentes, taxat hoc loco Chrysostomus. *Prolixæ preces*

Mare et aridam.) Hebraico more terram, aridam uocat יַבָּשָׁה Et proselytus Græca uox est, προσήλυτον, nobis aduena. Sic enim dicebatur Hebræis, quem ex aliena natione in suæ legis consortium recepissent, illi uocant גֵּר Ac mox:

Et facitis eum filium gehennæ duplo, quàm uos.) Græce est διπλότερον ὑμῶν, id est, Duplicius quàm uos estis. Quasi utriq; sint duplici nomine filij gehennæ, uerum hic aduena magis quàm illi. Ita citat Augustinus libro secũdo contra literas Petiliani cap. lxxij. Facitis eum filium gehennæ duplicius quàm uos. Id enim sonat sermo Græcus. Etiamsi secus interpretantur omnes: nempe ut intelligamus illos uno duntaxat nomine malos esse, quod non seruarent legem, in qua nati essent: aduenã gemino nomine, primum quod ethnicus, & idololatra, mox nec Iudæus probus, dum relabitur in uitã pristinam, & ex malo ethnico fit peior Iudæus. Fortassis & hoc ad nostros mores pertinet, qui magnum quiddam existimamus, Iudæum ab baptismum pellexisse. Non quod hoc non sit optãdum omnibus nobis, ut omnes Iudæi resipiscant: Sed quod quidam ex ea re suæ gloriæ cõsulunt, nec ea uia pelliciunt, qua oportet, & pellectum nõ ea docent, quæ uere sunt Christianismi. Nam qui fieri potest, ut alios reddamus Christianos, nisi prius ipsi fuerimus Christiani? Fit igitur aliquoties, ut pro scelerato Iudæo, sceleratiorẽ habeamus Christianũ, cuius rei uel Hispaniæ testes esse possunt. Et sunt qui nouo exemplo armis Christianos faciant, sub religionis ampliandæ prætextu, suis opibus, suæq; ditioni consulentes. Nihil agetur his rebus, nisi negocium animo pure Christiano suscipiatur. Huic confine est, quod monachorũ nonnulli faciunt, qui partim astu, partim studio pietatis, sed absq; iudicio, quos possunt ad suũ quisq; uitæ institutũ pelliciunt, præsertim quos augurentur sibi futuros usui: ac miris technis rudi simpliciq; insidiantur ætati, quæ nondum nouit, neq; se, neq; ueram religionem. *Duplo filij gehennæ quomodo accipiendi* *Iudæi Baptizati* *Turcæ quõ uincendi* *Pueros nõ pelliciendos arte neq; ui cõpellendos ad laqueos uitæ monasticæ*

Debitor est.) ὀφείλει Debet, hoc est, reus est, ac pœnæ debitor: quod lex uetet iurare per nomen dei. Totus autem hic locus pertinet ad eos, qui quod caput est omnis religionis, tacent apud populum, si quid minus ad rem pertineat id inculcant: ueluti de potestate pontificis, de condonationibus, de opinionibus Thomistarum, aut Scotistarum. *Cõtra eos qui humana prædicant potius quàm quæ sunt Christi*

Stulti & cæci.) Apud Græcos repetitur & in altero loco μωροὶ καὶ τυφλοί.

Qui mundatis.) ὅτι καθαρίζετε, id est, Quia mundatis, consentientibus & nostris emendatoribus, præsertim aureo. Cæterum:

Quod intus est calicis, & quod deforis.) Quæ Græce pure dicuntur, parum munde reddidit Latine, τὸ ἐξωθεν καὶ τὸ ἔσωθεν. Vertere poterat, Exteriorem populi partem, & id quod intus est. Nec est,

Pleni estis.) Sed plena sunt γέμουσιν, ut pertineat non ad pharisæos, sed ad poculum & catinum. Consentiunt Latini codices uetusti cum Græcis exemplaribus. In Constantiensi deprauator ueram lectionem eraserat. Nam sensus est, Pocula & patinas pharisæis foris esse nitidas, ac bene lotas: Cæterum ipsum uinum ipsosq; cibos esse immundos, utpote partos rapinis, & fraude: atque hanc immundiciam præcipue uitãdam ijs qui uere mundi uideri uellent. Id cum quidam non intelligerent, ἀδικίαν, id est, Iniusticiam, uerterunt in *Mundicies pharisaica*

Immundic-

Immundiciam. Quanquam in nonnullis exemplaribus ἀκρασίαν, id est, Intemperantiam inuenio, quomodo legisse uidetur Origenes. Noster interpres legisse uidetur ἀκαθαρσίαν. In summa uidetur hic locus apud Chrysostomũ, & alios ueteres uarius habitus fuisse. Augustinus sermone trigesimo legit, Pleni estis dolo & rapina, sed Lucam opinor edisserens.

Paropsis & parapsis

Porrò paropsis Græcis patella est, aut disculus, quo apponitur cibus aut condimentum. Quandoquidem apud Italos sua cuique patella apponitur, distributo in partes conuiuio. Parsimonia comunem patinam inuenit. Legitur & parapsis eodem sensu apud Suidam, uocem dictam apparet à rotunditate, flexuq́.

Quia similes estis.) Germana lectio apud nos durat, haud scio quo casu, Cum in,

Qui mundatis.) fuerit deprauata in multis. Et,

Opus albariũ

Dealbatis.) est κεκονιαμένοις, id est, Incrustatis, quod opus albarium dicitur. Incrustantur enim gypso, aut calce. Et φαίνεσθε Paretis: Cur non potius apparetis, siue uidemini?

Qui ædificatis.) ὅτι οἰκοδομεῖτε, id est, Quia ædificatis. Vt dissimulem,

Si fuissemus non essemus.) Pro, si fuissemus, non fuissemus, cum Græcis idem uerbum repetatur, ἤμεθα οὐκ ἤμεθα, siue ut in quibusdam est scriptum ἤμεθα ἤμεθα. Merito mouet hoc loco quæstionẽ Origenes, cur imprecetur hoc nomine, uæ pharisæis. Neq; enim ideo sunt execrandi quod extruerent monumenta prophetarũ, neq; in hoc quod ab homicidis prophetarũ essent progeniti: cum in altero sit officium, alterũ non sit in manu nostra unde nascamur. Verum ideo reprehendũtur, quod ad simulãdam sanctimoniã extruerent monumenta sanctorũ, & falsò negarent se consensuros fuisse in illorũ cædem, si ijsdem temporibus uixissent, cum re ipsa declararent se crudelius etiam sæuituros fuisse in prophetas, cum ipsum Christum pararent occidere. Addit illud Chrysost. illos haudquaquam studio erga prophetas extruxisse monumenta illorũ, sed ne non extaret trophæum, ac uestigiũ egregij facinoris à maioribus patrati, atq; ita deterrerentur cæteri à libertate reprehẽdendi. Cæterum de Zacharia filio Barachiæ, quæstio est impeditior, neq; prorsus adhuc à quoquã explicata. Quidam fabulam adducunt ex apocryphis libris, fuisse in templo certum locũ designatũ, ubi inter sacra peragenda consisterent uirgines, in eo dum staret Maria mater Iesu, iam autẽ constabat eam peperisse, nec uulgus intelligebat diuinitus concepisse, id populus indigne ferebat. Hic cum à Zacharia patre Ioannis defenderetur, per tumultum interfectũ fuisse inter ædem posteriorẽ & altare. Ita fermè Origenes, eadem fermè Hieronymus, nisi quod hic uariat, dicens Zachariam patrem Ioannis Baptistæ ideo fuisse occisum, quod Christi prædicarit aduentum. Alij referunt ad Zachariam Barachiæ filium, qui in duodecim prophetis habetur undecimus. Verum quanquã in hoc patris nomen cõsentit, tamen parum est uerisimile, quod huiusmodi nihil reperiatur in historijs diuinis de Zacharia propheta. Ad hæc cum illis tẽporibus uix extiterint ullæ templi ruinæ. Tertia opinio propior uero est, ut intelligamus de Zacharia filio Ioiadæ, quẽ in libris Regũ, & Paralipomenon, occidit rex Ioas inter aram & templum. Res & nomen conuenit, solum patris nomen reclamat, quod is Ioiadæ filius scribatur, non Barachiæ. Ex hac postrema difficultate bifariã elabuntur. Hieronymus testatur in Euangelio Nazarenorum, cum hæc refertur historia, Zachariam nõ Barachiæ dici filium, sed Ioiadæ: nimirum innuens in codicibus librariorum errore pro Ioiada scriptum Barachiam. Chrysostomus aliam aperit fenestram, uidelicet, Barachiam binominem, eundem Ioiadam dictum fuisse.

Zacharias filius Barachiæ quis

Nomen pro nomine

Genimina uiperarum.) γεννήματα, quod superius recte uerterat, Progenies.

Verbum præsentis tẽporis Actus sine temporis ratione

Quæ occidis prophetas.) ἡ ἀποκτείνουσα. Quoniã participio præsentis temporis est usus, & sermo Christi ad utrunq; tempus respicit, accipi potest actus citra tẽporis certam rationem, perinde quasi dicas, Interfectrix prophetarũ, quæ & occidisti, & occidis, & occisura es. Hoc ideo admonui, quod uideam Origenem uehemẽter torqueri, quo explicet rationẽ historiæ, cũ nusq; legamus Hierosolymis occisos, aut lapidatos prophetas plures. Opinor & Hierusalem nomine, quæ caput erat Iudææ, totã intelligi regionem. Nec est,

Ecce relinquitur, non relinquetur

Ecce relinquetur.) Futuro tempore, sed præsenti, ἀφίεται, id est, Relinquitur, suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus.

Et sub alas suas.) Suas addidit de suo nescio quis. Nam nec apud Græcos est, nec in aureo codice, nec in Constantiensi.

Ex capite

EX CAPITE VIGESIMO QVARTO.

IPse autem respondens dixit.) Apud Græcos non est, Ipse, nec respondens, Nihil enim interrogabant discipuli, sed, Iesus autem dixit illis. Nec est,

Videtis hæc?) sed οὐ βλέπετε ταῦτα, Ita legit & Theophylactus, id est, Nónne uidetis hæc. Et,

Non relinquetur hic lapis.) Hic, hoc loco aduerbium est ὧδε, id est, In hac structura. Siquidem hoc animo discipuli ostendebant structuras templi, ut Christus commotus operis magnificentia, mutaret sententiam, nec sineret euenire, quod euenturum paulo ante prædixerat: aut certe sentiebant, opus esse maius, aut munitius, quàm ut quisquam posset demoliri.

In montem oliueti.) ἐλαιῶν, id est, Oliuarum. Et mox, Secreto, κατ' ἰδίαν, id est, Seorsim, siue Priuatim. hoc est, Semotis turbis. Et aliquanto inferius:

Prælia & opiniones prælíorum.) πολέμους & ἀκοὰς πολέμων, id est, Bella, & rumores, siue famam bellorũ. Siquidem ἀκοὰς, ad uerbum sonat auditiones. Interpres nullum facit discrimen inter prælium & bellum. Deinde opinio nõnunq; pro fama reperitur usurpatum, sed cum ad hominem refertur, non cum ad rem. Alioquin opinio belli est, quoties putatur esse bellum, cum non sit. Est autem rumor belli nonnunq; tristior ipso bello. *Opinio belli pro rumore belli*

Oportet enim hæc fieri.) Pro hæc, Græci legunt τὰ πάντα, id est, Omnia.

Sed nondum est finis.) Nonnulli codices habebant, ἔσται, id est, Erit finis.

Pestilentiæ & fames.) Iocundam uocum affinitatem latinus interpres non potuit reddere in λιμοὶ, & λοιμοὶ, quæ scriptura magis quàm pronũciatione discerni possunt. Deinde in tribus dictionibus gratiam habet ὁμοιοπτωτον, λιμοὶ, λοιμοὶ, σεισμοὶ. Et ad harmoniam facit τὸ ἀσώδεκον. Et Pseudoprophetæ unica dictio est cõposita, quam uulgus illiteratũ diuidit ψευδοπροφῆται. Nec significat prophetã mendacem, sed qui falso nomine propheta uocetur, cum non sit: sicut ψευδαπόστολοι, qui sibi uindicant eum titulum falsò. *λιμὸς fames λοιμος pestis*

Quoniam abundabit iniquitas.) διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν ψυχήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Verbum infinitũ præteriti temporis, quoniam adhæret uerbo futuri temporis, transit & ipsum in uim futuri. Quanquam cõmodius uertisset per participium ad hunc modum, Multiplicata iniquitate frigescet charitas multorum, ut locis aliquot citat diuus Hieronymus. Nisi quod hic præpositionis uis non redditur, διὰ τό, quæ facit ut intelligamus frigus charitatis, non aliunde proficisci, quàm ex magnitudine iniquitatis.

Et tunc ueniet consummatio.) τέλος, quod hactenus uertit, finis. Et paulo superius, & hic addidit articulum, τὸ τέλος. quasi dicas, ille finis qui expectabatur. Facit enim articulus ut certum aliquem finem intelligas.

A Daniele.) διὰ Δανιὴλ, id est, per Danielem. Est autem locus apud hunc prophetã in calce capitis noni, Consummabit autẽ pactum multis hebdomada una, & in dimidio hebdomadis deficiet hostia, & sacrificium, Et erit in templo abominatio desolationis, & usque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio. Porrò quod Græcus appellat βδέλυγμα, id est, Abominationem, siue execrationem, hoc loco idolum intelligitur, interprete Hieronymo. Idq; nonnulli de statua Adriani Cæsaris interpretantur, quæ usque ad ætatem Hieronymi steterit in eo loco, in quo antea fuerat sanctum sanctorum, & ob id addit Desolationis, quod templum dirutum fuerit. Et nonnulli codices habebant, τὰ ἐκ τῆς οἰκίας id est, Res domesticas, siue supellectilem domesticam. *Daniel citatus à Christo* *Adrianus subuertit sanctũ sanctorum*

In tecto.) ἐπὶ τοῦ δώματος, aut cœnaculum intelligit, aut ipsum tectum, in quo ueteres inambulabant. Cæterum non est simpliciter:

Non reuertatur.) sed μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω, id est, Ne redeat retro, hoc est & latinius, & apertius, ne rursum redeat. Nec est,

Tollere tunicam.) sed τὰ ἱμάτια, id est, uestimenta, siue pallia, hoc est, summas uestes. Quanquam Hilarius legit tunicam.

Prægnantibus & nutrientibus.) Prægnãtibus recte mutauit, & Latinius extulit, quàm si Græca ut sunt reddidisset, ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, id est, In utero habentibus, ut aliâs solet transferre. Cæterum Nutrientibus, Græce est accõmodatius θηλαζούσαις, lactantibus, siue mamma nutrientibus, quod θηλὴ papillam fœmineæ mammæ significat. Vnde Augusti-

nus

nus ediſſerens Pſalmum trigeſimūnonum, Mammantibus dixit, pro nutrientibus. Itidem citat libro de Triade 9. cap. 9. iuxta fidem ueterum exemplariū manu deſcriptorū. Nec eſt,

Iter ſabbati Hyeme uel ſabbato.) ſed χειμῶνος μηδὲ ἐν σαββάτῳ, id eſt, Hyeme neq; ſabbato. Hyems ad iter faciendū incōmoda eſt. Et ſabbatis nefas erat Iudęis iter facere, niſi ad pauca ſtadia. Sentit enim Chriſtus celerrime, ac procul eſſe fugiendum, ideoq; cauendū, ne quid obſtet celeritati fugæ. Magna pars euangelicæ intelligentiæ in tropis eſt ſita.

Vſque modo.) μέχρι τοῦ νῦν, id eſt, Vſque ad præſens tempus, aut quod apertius erat, Vſque nunc, etiam ſi parum latinum & hoc.

Negationes tres pro una Neq; fiet.) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται, id eſt, Neq; fiat, ut ſit abominantis. Quanq; uideo illos non nunquam his uerbis abuti pro futuro, ſi gemina præcedat negatio οὐ μὴ. Porrò congeries trium negationum emphaſim habet negandi.

Niſi breuiati fuiſſent.) ἐκολοβώθησαν, id eſt, Decurtati fuiſſent, cum aliquid amputatur, ac præciditur. Vnde Græcis κολοβῶται dicuntur, qui uerba trunca, ac dimidiata pronunciant. Nec eſt, Fieret ſalua.) ſed οὐκ ἂν ἐσώθη, id eſt, Nequaquam eſſet ſeruata, ſiue Haudquaquam fuiſſet incolumis omnis caro. Ac rurſum Hebræorū more carnē pro

Caro pro toto homine homine poſuit, tametſi abſolutius quiddam habet caro: ueluti cum Latini, omnes mortales pro omnes homines dicunt. Sunt enim mortales, qui homines non ſunt: & caro eſt, quæ non ſit hominis. Illud haud ſcio, an ſit admonendum,

hic ὧδε Ecce hic Chriſtus.) Hic aduerbiū eſſe, non pronomen, ὧδε. & ὁ χριστὸς, Ille Chriſtus, ut certum aliquem intellīgas. Elegantior autem eſt ſermo, non addito uerbo eſt, quod non additur in aureo codice. In Conſtantiēſi quidam inter uerſus aſcripſerat barbarica manu, eſt. Neq; enim ſignificat quemuis unctum è multis, ſed unicum illum, qui ab omnibus expectabatur. Hunc locum enarrās diuus Auguſtinus in Quæſtionibus euangelicis, recte quidem interpretatur, his uerbis excludi ſchiſmata hæreticorum, ſed cauendum eſt, ne ad nos quoq; pertineant, qui nobis orthodoxi uidemur. Audimus monachos paſſim clamantes, de ſuperſtitioſis loquor, nō de pijs, Ecce Chriſtus hic eſt, nec hos tamen inter ſe conſentire. Obſeruantes dicunt, apud Coletas & Conuentuales non eſt Chriſtus, ſed hic eſt. Iacobitæ, clamant, hic eſt Chriſtus, apud Auguſtiniēſes nō eſt. Rurſus Benedictini clamant, hic eſt Chriſtus, non apud mendicantes. Denicq; clamat hoc genus omne, hic eſt Chriſtus. Apud ſacerdotes, qui cucullam non geſtant, Chriſtus non eſt. Tot undicq; uoces obſtrepunt clamantium, hic eſt Chriſtus. Sed quid ait ipſe Chriſtus? Nolite credere. Non eſt diuiſus Chriſtus, nō eſt in rebus corporalibus. Nuſquā non eſt Chriſtus, ubicūq; ſunt affectus Chriſto

Chriſtus omniū maxime cōmunis digni. Vult ille cōmunis eſſe omniū, qui ſol eſt mundi. Non dignatur circūſcribi loco, non

Ceremoniæ non damnatæ ſed harum fiducia includi titulis humanis, aut cultu, ceremonijs ue. Denicq; non uult oſtendi digito, ſed affectibus uult exprimi. Hic denuo teſtandum eſt, me non damnare ceremonias quæ conducunt ad pietatem, diſſidium damno & ſuperſtitioſam fiduciam, atque utinam eò proficiat omnium pietas, ut hæc mihi ſine cauſa dicta uideri queant, aut certe tanto cum fructu dicantur, quàm ſyncero animo dicuntur à nobis.

Sicut fulgur.) ὡσπερ ἀστραπή. Nihil fulgure celerius, & quanq; fulgur non pertingit ab oriente uſq; ad occidentē, tamen nobis ita uidetur. Certe breuiſſimo tempore immenſum conficit ſpacium. De fulgore ſolis nō poteſt accipi: ſol enim paulatim oritur, eiuſq; aduentus diu præſentitur antequā appareat. Denicq; ἀστραπὴ nihil aliud ſonat quàm fulgur. Neq; reuera fulgur emicat è cœlo, ſed regione nubium: neq; dominus dicit quod fulgur ab oriente pertingat uſq; occaſum, ſed quod emicans ab oriente ſubito adpareat in diuerſa parte cœli. Lucas dicit emicare de ſub cœlo in ea quæ ſub cœlo ſunt. Quod ſi quis dicat Chriſtū non loqui more poëtarum apparentia ſed uera, dicendum eſt, ad exprimendū ſubitum & inexpectatum ſed omnibus conſpicuū aduentum Chriſti, ſatis eſſe accōmodare quod apparet oculis noſtris. Tonitru expectatur uiſo fulgure, ſed quando ſit erupturū fulgur, nullo indicio præſentitur, ſed antequam expectes iam emicuit & abijt.

Ψευδόχριστοι Pſeudochriſti.) Vnica dictio eſt ψευδόχριστοι, ne quis & hanc dirimat, id eſt, falſo nomine Chriſti, quod modo indicauimus. Item illud, ὥστε πλανᾶσθαι, maluiſſem uertere, Vt fallendi ſint, propter uerba futuri temporis, ad quæ referuntur hæc,

Si fieri poteſt.) εἰ δυνατόν. Cur non potius, Si fieri poſſit?

Si in

Si in penetralibus.) Græce est, ἐν τοῖς ταμείοις, quod ante uertit, In cubiculis. Sunt enim ταμεῖα, loca in ædibus abstrusa, ac penitiora, in quibus reponimus, quæ uolumus esse tuta. Vnde & à penitus, penu dictum est.

Vbicunq; fuerit corpus.) πτῶμα, Græcis est, id est, Cadauer, illis à cadendo dictū, quem admodum & cadauer Latinis. Loquitur enim de corpore animantis mortui. Atq; ita frequenter adducit hunc locum Origenes homilia trigesima. Quanquam Hieronymus frequenter adducens hunc locum, corpus legit, non Cadauer. Admonet tamen significantius dici Cadauer. Chrysostomus homilia septuagesima Corpus legit, non Cadauer, id est, σῶμα, non πτῶμα, si modo non fallit interpres. Nam Theophylactus πτῶμα legit, non σῶμα. Item qui scripsit homilias in Lucam, quas habemus Origenis titulo, homilia decimasexta, Cadauer legit. Nec addunt Græci coniunctionem, Et aquilæ, sed οἱ ἀετοὶ, id est, Aquilæ. Conuolant enim aquilæ, & maxime uultures ad animantium cadauera. *Σῶμα πτῶμα*

Plangent.) κόψονται, ut intelligas planctum insanum: qui fit, ubi quis præ doloris impatientia suum ipsius corpus cædit, ac lacerat. *Plãgere quid*

Cum uirtute multa & maiestate.) μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς, id est, Cum potentia & gloria multa. Gloriam certe legit Hieronymus, citans hunc locum in commentarijs Zachariæ. Rursum, Emittet est magis quàm Mittet, ἀποστελεῖ. Nec est,

Cum tuba & uoce magna.) Sed μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, id est, Cum tuba uocis magnæ, ut intelligas tubam uocalẽ, & procul sonantem. Aut cum tubæ uoce magna: nam Græcus sermo anceps est. *Tuba & uoce pro tuba uocis*

A summis cœlorum.) ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν, id est, A summis cœlis, hoc est, à summis uerticibus cœlorum. Et quod hic uertit,

Ad terminos eorum.) Græce est, ἕως ἄκρων αὐτῶν, id est, Vsq; ad summos eosdem, siue usq; ad summa eorum, ut duo summa intelligas, suprema & ima.

Ab arbore fici.) Græce est, A ficu. Sed quoniam uox Latina est anceps, bene reddidit periphrasi. Et mox, *Arbor fici, pro ficu*

Discite parabolam.) Hic certe magis conueniebat Latine loqui, Discite similitudinem, siue Collationem, ne quis somniet ficum parabolas dicere.

Tener fuerit.) Gemmam sentit in surculis, unde erumpunt frondes. Nec est Nata, sed Enata ἐκφυῇ.

Et scitote.) γινώσκετε. Anceps uerbum est, quod modo uertit, Scitis. Vt omittam quod ὅτι transtulit, Quia, non suo loco. Et,

In ianuis.) Rectius erat, In foribus, siue ad fores. Est enim sermo prouerbialis, quo significamus aliquid esse in proximo.

Generatio hæc.) ἡ γενεὰ αὕτη. Illud obiter annotandum, γενεὰν apud Græcos aliquoties accipi, non pro ipsa natione, seu gente, sed pro eo, quod Latini nunc ætatem uocant, nunc memoriam, nõnunquam & seculum. Vnde Nestor τρεῖς γενεὰς uixisse legitur, quod tres hominum ætates durauerat. Ad eum modum uidetur hoc accipi loco. *Generatio pro ætate hominum*

Donec omnia fiant.) ταῦτα πάντα, id est, hæc omnia.

Non præteribunt.) παρέλθωσιν. Et paulo superius, οὐ μὴ παρέλθῃ. Abuti uidetur his uerbis, præsertim cum his uocibus οὐ μὴ: alioqui magis sonat, non prætereant, siue Præterire non possint, δυνατικῶς.

Nec angeli cœlorum.) Expressius erat, Ne angeli quidem. Cæterũ in Marco additum est, μηδὲ ὁ υἱός, id est, Neq; filius. Et fatetur diuus Hieronymus hoc ascriptũ fuisse etiam apud Matthæum in nonnullis Latinis codicibus, in Græcis non haberi, præsertim in exemplaribus Adamantij, ac Pierij. Atqui ex homilijs Origenis, quas scripsit in Matthæũ, apparet illum addidisse filium, cuius hæc sunt uerba: Qui non cognouerunt de die illo, & hora, neq; angeli cœlorum, neq; filius. Præparat enim filius scientiam diei illius & horę cohæredibus promissionis illius, ex quo se ipsum exinaniuit. Ac paulo post: Et præparans omnẽ quem uult scire illum diem, & horam cum sanctis angelis, & cum ipso domino nostro Iesu Christo. Ad eundem modum legit Augustinus in homilijs quas ædidit in Matthęum, sermo. xxi. nec legit solum, uerum etiam interpretatur. Cumq; hoc Hilarius, cum ait in expositione canonis, dicens diem illum omnibus esse incognitum, & non solum angelis, sed *Nec filius dei nouit diem extremi iudicij*

etiam filio ignoratum. Legit & interpretatur eodem modo Chrysostomus. Apud Theophylactum in contextu quidem nescio quo casu non additur, quum interpretetur particulam de filio. Deniq; & Hieronymus ipse in progressu enarrationis sequitur hāc lectionem. Et cum Marcus ὠθιτομὴν scripserit Matthæi, consentaneum est illum non hoc addidisse de suo. Proinde suspicor hoc à nōnullis subtractum, ne Arianis esset ansa confirmandi filium esse patre minorem, qui nobiscū aliquid ignoraret. Verum erat igitur ex Marco item eradendum, ubi planè legitur. Neq; conuenit hac uia tollere occasiones hęreticorum, alioqui bona pars euangeliorum foret eradenda. Et in primis illud, Pater maior me est. Interpretatione medendum erat huic malo, non rasura: calamo, non scalpello.

Vitata occasio Arianorum

Sicut aūt in diebus Noë.) Etiamsi nihil refert ad sensum, tamen non est, In diebus Noë, sed ὥσπερ αἱ ἡμέραι τοῦ νῶε, id est, Sicut dies illi Noë, sic erit &c.

Nubentes, & nuptui tradentes.) γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες. Rursum, Nubentes accommodauit uiris. Dicere poterat, Ducentes uxores, & nuptum dantes, ut alterū ad uiros pertineat, seu magis ad utrosq;, sponsum ac spōsam: alterum ad soceros, & socrus.

Nubere γαμεῖν

Vnus assumetur.) Latinius Vnus & unus, uertisset in Vnus & alter, aut in Alter & alter. Deinde librarius, opinor, mutauit tempus uerborum. Nam Gręcis est, ἀφίεται & παραλαμβάνεται, id est, Relinquitur & assumitur. Nec est ociosa temporis catachresis. Indicat enim rem mox, ac certo futuram. Quandoquidem Christus uoluit suos in hac esse opinione, ut extremum illum iudicij diem semper expectarēt parati, ceu mox uenturū, non quod uellet eos errare, sed quod uere mox uenit, etiam quod post aliquot annorum milia uenit, si quis æternitatem contempletur. Et quod certo scitur esse uenturum, nec scitur quando, semper uelut instet expectatur. Atq; in hac opinione fuisse uidemus Petrum, Paulum, Hieronymum, Gregorium, cumq; his innumeros alios.

Extremi iudicij dies omnibus incertus, & semper expectatus

Duo in lecto, unus assumetur, & unus relinquetur.) Hanc particulam hoc loco non addunt Græci codices. Nec apud Theophylactum, uel legitur, uel exponitur. Chrysostomus tamen exponit, nescio an aliunde ascitum. Videtur huc ascriptum ex Lucæ cap. xvij. Græcæ lectioni suffragabantur duo codices diui Donatiani, & Constantiensis. Nec est,

Redundat in nostris

Si sciret.) Sed εἰ ᾔδει, id est, Si scisset.

Qua hora fur uenturus esset.) Nōnulli Græci codices scriptum habebant, ποίᾳ φυλακῇ, id est, Qua custodia. Atq; ita legit Origenes in homilijs. Porrò custodiam uocauit tempus excubiarum. Veteres enim noctem in aliquot excubias diuidebant, quas alicubi uigilias uocat. Ponit enim duas personas, patremfamiliâs excubantē, & furem insidiātem. Nec est,

Qua hora pro qua custodia

Sineret, sed εἴασε, id est passus fuisset, aut siuisset. Fingit enim alicui parum uigilanti, domum perfossam à furibus, non id passuro, si scisset tempus nocturnum quo fures essent aggressuri. Porrò furem uult intelligi, diem illum extremū: patremfamiliâs, unumquemlibet nostrum. Ergo cum ille ueluti Fur obrepere tentet, & incertum sit quo tempore, nobis uidelicet iugiter est excubandum, ne dormitantes opprimat. Vnde miror Hilarium furem hunc interpretari diabolum, licet autorē sequutus sit Origenem, sed sæpe coactius enarrantem sacras literas. Nihil enim est quod nos offendat dissimilitudo rerum, aut personarum collatarum. Satis est in hoc constare similitudinem, ad quod adhibetur. Fur non expectatus obrepit: eaq; res facit, ut semper uigilet paterfamiliâs: Ita dies ille inopinantes opprimet, ni semper excubuerimus.

Similitudo nō est necesse ut quadret per omnia

Quia nescitis qua hora uenturus sit filius hominis.) Græci sic habent, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται, id est, Quia qua hora nō putatis, filius hominis ueniet. Ita legit Chrysost. uel huius interpres, etiamsi secus legit Theophylact. quem Græcum habebamus.

Quis putas.) τίς ἄρα, id est, Quisnam. Nam ita mauult Valla.

Quem constituet.) κατέστησεν, constituit, præteriti temporis est. Ponit enim quod acciderit ad similitudinem.

Cōstituit, pro constituet

Familiam suam.) θεραπείας, id est Famulicium, ut intelligatur eum pręfectum famulis. Vt dissimulem, quod εὑρήσει rectius uertisset, Offenderit, siue Repererit, quàm Inuenerit.

Super omnia bona, ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπαρχουσιν αὐτοῦ, id est, Super omnes res suas: siue, ut alicubi citat Hieronymus, Super uniuersam substantiam: propius accedens ad Gręcum sermonem exprimendum. Etiamsi non male uertit interpres.

Moram

Moram facit dominus meus uenire.) χρονίζει ἐλθεῖν, id est, Contatur redire, siue differt redire. Nec additur suos, sed tantum est, Conseruos. χρονίζειν

Manducet autem & bibat.) ἐσθίειν τε καὶ πίνειν, id est, Edereq; & bibere, ut pendeat à uerbo incipiet. Quanquam in nonnullis est ἐσθίειν δέ, id est, Edere uero.

Qua nō sperat.) ᾗ οὐ προσδοκᾷ, id est, In die quo nō expectat. Mirum autē cur hic interpretē delectarit ἀκυρολογία, qui sperare maluerit, cū Græce sit expectare. Et diuidet eū.) διχοτομήσει, id est, Dissecabit: à δίχα τέμνειν, id est, In duas dissecare partes. *Sperare, pro expectare*

EX CAPITE VIGESIMO QVINTO.

QBuiam sponso & sponsæ.) Et sponsæ, non additur in Græcis codicibus. Nec apud Chrysostomum, aut Hilarium ulla fit Sponsę mentio, apud Chrysostomum homilia septuagesimanona, qua locum hunc edisserit: Ac ne in contextu quidē, qui prę ferri solet, nec in tota enarratione, sponsa nominatur, quod attinet ad occursum: quemadmodū nec apud Theophylactum. Quanquam apud Origenem homilia trigesimasecunda, in titulo historię Euangelicæ, nescio quis adiecit, cum ipse differēs, nullam Sponsæ faciat mentionem: Aut potius sic facit mentionem, ut declaret, se Sponso tantū legisse, non Sponso & Sponsæ. Sic. n. exponit: Omnes isti sensus lampadas suas accipiunt, id est, Organa sua naturalia, siue secundum uerbum dei uti uolentes, siue & contra uoluntatem dei, tamen accipiunt eas, quando recipiunt sponsum esse ecclesiæ, uerbum dei, & filium dei. Et egrediuntur de mundo, & de erroribus deorum multorum, Et ueniūt obuiam saluatori, qui semper paratus est uenire ad uirgines eas, ut simul ingrediatur cum dignis earum ad beatam sponsam ecclesiā. Hactenus Origenes. Ex his liquet obuiā iri sponso eunti ad sponsam, ut illum deducant in ædes sponsæ. Nam sponsa domi sedet, sponsum operiens. Non prodit foras, uelut auida uiri. Item in cæteris. Cum repetitur de mora spōsi, de clamore coorto, Ecce sponsus uenit, de sponsa siletur. Tantum uno loco uidetur Origenes occursum & ad sponsam referre, cum ait, oportere obuiam ire sponso uerbo, et ecclesiæ immaculatæ. Atqui ubi de clamore dicitur, quo omnes uocantur ad occursus officium, cōstat nullam fieri sponsę mētionem. Ait enim, Ecce sponsus uenit, exite obuiam ei. Nec statim consequens est, si enarratio facit mentionem sponsæ, ab euangelista sponsam expressam esse. In relatiuis enim alterū ex altero intellīgitur. Nemo potest spōsum animo cōcipere, nisi simul et spōsam cogitet. Hac ratione solui poterat, quod Hilarius spōsæ meminit, in una persona Christi spōsum & spōsam interpretās, ut spōsum accipiamus naturā diuinā, spōsam humanā, nisi ipse Hilarius indicasset se legisse spōso & sponsæ, his uerbis, Denicq; tuba excitante sponso tātum obuiam proditur. Erant enim iam ambo unum, quia in gloriam spiritualē carnis humilitas excesserit. Ex his uerbis apparet Hilarium priore loco legisse, sponso & sponsæ, posteriore sponso tantum. Nec Hieronymus in huius loci cōmentario ullam facit sponsæ mentionem. Quancq; hac de re non est, quod quisquam contendat. Quod si quis alicubi repererit additum Sponsam, intelligat & sponsam aliquouscq; sponso occurrere, ut sponsi comites recte dicantur utricq; occurrisse. Sponsus Christus est, & huc spectat tota parabola, ut illi iā aduenienti, fide ac pijs factis obuiam eamus. Ad sponsam nulla parabolæ pars pertinet: imò illi ipsi qui bene occurrunt, sponsa sunt, etiamsi me non fugit, apud Augustinum addi sponsæ mentionem, epistola centesima uigesima. At rursum sermone de uerbis domini ex Matthęo uigesimosecundo, locum hunc edisserens, nec legit, nec enarrat sponsæ uocabulum. *Sponso & sponsæ*

Non sumpserunt.) ἔλαβον. Aptius erat sumpserant. In his enim præterito imperfecto aut secundo indefinito, uice præteriti plusquamperfecti abutimur. *Non sumpserunt*

Ne forte non sufficiat.) μήποτε, id est, Ne non sufficiat: aut si mauis exprimere coniunctionem expletiuam, Ne quando non sufficiat. Nec est simpliciter,

Emite uobis.) Sed ἀγοράσατε ἑαυτοῖς, id est, Emite uobis ipsis. Est autem inabsoluta oratio, ni subaudias, timemus, aut periculum est, aut non faciemus. Intelligitur enim id, quod non explicatur, prudentes uirgines negasse illis oleum. Nec est, *Sermo imperfectus*

Dum irent emere.) Sed ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, id est, Abeuntibus autem illis ad emendum, uenit sponsus &c.

Nouissime.) ὕστερον, id est, Deinde, siue posterius. Quod ut aliâs tolerabile sit, hic certe *Nouissime pro postea*

non quadrabat, cum de duobus uirginũ ordinibus loquatur. Vero non additur nec apud Græcos, nec in codice aureo: ne in Constantiensi quidem, nisi quod hic quoq; quidem diuersa manu adiecerat, Vero.

Vigilate itaq;.) Quidam addunt, Et orate, quod nec in Græcis inuenitur, nec in nostris emendationibus. Imò totam hanc particulã, nec legit nec attingit enarrãs Theophylactus, quemadmodum nec Origenes, nec Hilarius: tametsi Hieronymus et legit & interpretatur nõ indiligẽter, similiter & Chrysost. Si adiecticia est, ascripta uideri potest ex Marci ca. 13.

Quia nescitis diem, neq; horam,) Hoc loco repetunt Græci codices, quod superius addebatur, In qua filius hominis ueniet, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Bona sua.) τὰ ὑπάρχοντα, Facultates suas, siue substantiã suã, uti superius admonuimus.

Virtus δύναμις

Propriam uirtutem.) δύναμιν, id est, Facultatem, siue Potestatem: ut ad uires, non ad probitatem pertineat.

Et lucratus est.) καὶ ἐποίησε, id est, Fecit siue Cõfecit. Et Latinius, Altera duo q̃ Alia duo.

Venit & posuit.) Vtrunque præsentis est temporis, ἔρχεται καὶ σωαίρει, id est, Venit & subducit, siue Ponit. Ac paulo post. προσηνέγκεν, id est, Attulit potius q̃ tulit.

Superlucratus sum.) ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς, id est, Lucratus sum supra, siue ultra ea, quod idẽ & postea simili modo repetitur. Certe lucratus sum habebat codex aureus. Quidã codices pro ἐπ' αὐτοῖς, habebant ἐν αὐτοῖς, id est, In illis, Hebraico more, pro eo quod est, Per illa.

Euge εὖ

Euge serue. εὖ δοῦλε, id est, Bene, seu Recte serue. Vox est collaudantis, & applaudentis, ei qui functus officio. Licet idem polleat euge, εὖγε, bene sane.

Congregans ubi non sparsisti.) καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας, id est, Congregans inde, ubi non sparsisti.

Meto ubi non semino.) θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, id est, Meto ubi non seminaui, præsertim quum sequatur, & congrego ubi non sparsi. Ac paulo ante seruus ita loquitur, Metis ubi non seminasti, quæ uerba dominus retorquet in famulum. Nec est Pecuniam Græce, sed

Pecunia ἀργύριον

ἀργύριον, id est, Argentum. Quam uocem diuus Hieronymus ad mysterium accõmodat, etiamsi Græcis nõnunquã pro pecunia usurpatur, sed argentea, per synecdochen, quemadmodum pro gladio dicimus ferrum.

Committere pecuniam meam.) Committere non est hic credere, se βαλεῖν, hoc est, Deponere. Quanq̃ sensum bene reddidit interpres. Ac mittere cõperi scriptũ in codice aureo. In codice Cõstantiensi rasuræ uestigiũ testabatur scriptũ fuisse mittere. καταλαβεῖν Græcis dicuntur, qui præsentem numerant pecuniam, & crumena βαλάντιον dicta uidetur quod in eam mittatur pecunia.

Et quod uidet habere.) καὶ ὃ ἔχει, id est, Et quod habet. Atq; ita legit & Hilarius, unde appareret ex altero euãgelista huc trãscriptũ, qd' absurdũ uidebat' tollere qcq̃ ab eo, q̃ nihil habeat.

Additum alicunde

Maiestatis suæ.) δόξης, id est, Gloriæ. Nam ita frequenter gaudet uertere.

Et separabit eos adinuicem.) Cum præcesserit Gentes, tamen mutato genere subiecit Eos, quod tamen interpreti non potest imputari, cum sic habeatur in Græco. Verum ab inuicem Latinius certe reddi poterat, Separabit eos, alios ab alijs, siue Alteros ab alteris: cum de duobus loquatur ordinibus, altero piorum, altero impiorum. Porrò συναγάγητε belle uertit Collegistis, pro Hospitio excepistis hospitem & errantem.

Tunc dicet rex & his qui à sinistris.) Rex, nec additur apud Græcos, nec in aureo cod.

Sitientem.) διψῶντα, id est, Aut sitientẽ: consentientibus & antiquis Latinorũ codicib.

Fratribus meis minimis.) ἐλαχίστων. Mirum quid interpreti uenerit in mentẽ, ut eandem uocem paulo post uerteret per comparatiuum minoribus, cum de eisdem loquatur. Et tamen ex hoc loco, puto, sibi cognomen Minorum sumpserũt quidam Franciscanæ familię.

Minores unde

Maledicti.) κατηραμένοι, id est, Execrati, siue deuoti.

EX CAPITE VIGESIMO SEXTO.

Ascha fiet.) γίνεται καὶ παραδίδοται, id est, Fit & traditur. Vtrunque Græcis præsentis est temporis.

Caiphas tetrasyllabum Græcis

Caiphas.) Græci scribunt,) καϊάφας, id est, Caiaphas, quãtuor syllabis.

Ne forte tumultus fieret,) ἵνα μὴ θόρυβος γένηται, id est, Ne tumultus fiat, ut referatur ad personam Phariseorum, his uerbis inter se consultantium, Ne quid

quid tentamus in die festo, ne tumultus oriatur in plebe per occasionem diei festi. Nam forte, addidit de suo interpres. *Persona alia*

Alabastrum.) ἀλάβαστρον, delicata pyxis unguentaria uitrea, ita dicta à λαβεῖν prehendere, & particula priuatiua α, addita per pleonasmum ρ, quod ob leuorem comprehendi non possit. Sic & Horatius: Nardi paruus onyx. Et, Pretiosi, est βαρυτίμου, quasi dicas, grauis precij, quod olim appenderetur æs, non numeraretur. *Alabastrus unguenti, ut onyx nardi*

Vt quid perditio.) Non est hic ἵνα τί, sed εἰς τί, id est, Ad quid, siue Quorsum.

Multo.) Est quidem Græce πολλοῦ, tamen Latinius, opinor, erat Magno.

Quid molesti estis.) τί κόπους παρέχετε, id est, Quid molestias exhibetis, aut Cur negocium facessitis? Quanquam recte uertit interpres.

Opus bonum.) ἔργον καλόν, quod non simpliciter bonum, sed egregium, ac pulchrum significat. Et

Meipsum autem non semper habebitis.) Vtrobiq; Græcis est ἔχετε, id est, Habetis, præsentis temporis. Nec est ἀεὶ, aut σὲ πάντοτε, id est, Semper, sed quouis tempore, πάντοτε, quod πᾶν, unde compositum est, ad hunc quoq; modum posit accipi. *Pauperes habetis*

Mittens enim.) βαλοῦσα præteriti tẽporis est, unde plenius sic extulisset, Nam quod hæc misit unguentũ hoc in corpus meũ, id fecit in sepulturã mei, ut significet se breui moriturũ.

Dicetur quod hæc.) λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, id est, Dicetur & hoc quod hæc fecit. Nam Quod, hoc loco non est coniunctio, sed nomen relatiuum.

In memoriam eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτῆς. Eius, fœminini generis est, unde ad ipsam refertur mulierem, magis congruebat ipsius. Porrò μνημόσυνον non simpliciter significat memoriam, sed pignus aliquod, aut monumẽtum, quod amicus apud amicũ relinquit, quod illum sui commonefaciat. Vnde non inepte uertisset, In monumentum ipsius. Cęterũ hæc particula In memoriam eius, non refertur ad propius uerbum fecit, sed ad prius dicetur. *Memoria μνημόσυνον*

Iudas Scariot.) ἰσκαριώτης, id est, Iscariotes: de quo iam admonuimus. *Iscariotes*

Primo autem die.) Die, apud Græcos subauditur, nõ explicatur: sicut & illic, Prima aũt sabbati. hic τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων, id est, ut uerbum uerbo reddam, Primo infermentatorũ, ut subaudias totidem substantiua, quot sunt articuli, Primo die panum infermentatorum. *Azymi infermentati*

Ad quendam.) Non est πρός τινα, sed πρὸς τὸν δεῖνα, id est, Ad illum. Sic autem loquuntur Græci, cum significant certum hominem, quem tamen non nominent. Vnde apparet Christum ædidisse nomen, cæterum Euangelistam obticuisse. Hic scrupulus uehementer torsit Augustinum libro De consensu Euang. cap. 80. *δεῖνα*

Qui intingit mecum.) ὁ ἐμβάψας, id est, Qui intinxit. Etenim si, illo intingente manum, dixisset, Qui intingit mecum, hic me prodet, indubitatum ac manifestum fuisset signum. Nunc autem uoluit etiam locum dare pœnitentiæ Iudæ. Et tamen propius argumentum dixit, indicans illum non solum adesse in conuiuio, uerumetiam in eadem patina, in idem ius immergere manum, quod est intimæ familiaritatis. Quemadmodum annotauit & Origenes homilia trigesimaquinta, sic enarrans hunc locum, ut hoc sermone Christi magis sit exaggerata insignis Iudæ malicia, quem ne mensæ quidem communis familiaritas, quæ solet ethnicis quoq; haberi sacra, à destinato facinore retraheret. *Qui intinxit, pro qui intingit*

In paropside.) ἐν τρυβλίῳ, id est, In catino, siue patina. Mirum quur libuerit Græcam uocem altera Græca reddere.

Per quem filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, præsentis temporis uerbum. Iam enim hoc agebatur, nimirum præstituta pecunia. Et mox,

Qui tradidit illum. ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, id est, Qui tradebat, siue traditor illius.

Cœnantibus autem.) ἐσθιόντων, id est, Edentibus, siue Vescentibus.

Accipite & comedite. (λάβετε, φάγετε, Sumite, edite, citra copulã. Et hic Chrysostomus enarrãs, repetit illa ex Paulo, Quod pro uobis frangit. Seu magis ex Lucæ cã. 22. ubi legitur, quod pro uobis datur, hoc est, distribuitur: quemadmodum de poculo dixerat, diuidite inter uos, panis autem frangendo distribuitur. Theophylactus admonet fuisse uerum corpus, non corporis figuram, quod panis ineffabili modo transformetur. *Accipite, edite*

Et accipiens calicem.) καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. Et sumpto poculo, & gratijs actis, dedit illis.

Hic est enim sanguis.) Enim non est in nõnullis Græcis codicibus, ut nec paulo antè in consecratione corporis.

Noui testamenti.) Articulus additus significantiorem Græcis reddit orationem, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, id est, Qui est noui testamẽti. Significat autem hic testamentum, quod condunt morituri. Qui pro multis effundetur.) τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro multis effunditur. Quanquam reperio hoc nonnunquam pro futuro poni, sicut θρύπτω: nisi quod Paulus utrunq; præsentis temporis participio extulit, τὸ κλώμενον, & τὸ ἐκχυνόμενον, id est, Quod frangitur, quod effunditur, quemadmodum suo annotabimus loco. Effunditur legit & interpres Origenis homilia trigesimaquinta.

Effunditur frangitur

Hymno dicto

Et hymno dicto.) καὶ ὑμνήσαντες, id est, Cum dixissent, siue cecinissent laudes, ut intelligas apostolos dixisse hymnos, non tantum Christum.

Oliueti.) Rursum ἐλαιῶν, id est, Oliuarum, quod iam toties fuit obuium.

Percutiam pastorem.) Vaticinium est apud Zachariam prophetam capite decimotertio. Conuenit autem æditio Septuaginta cũ Hebraica ueritate, nisi quod pro eo quod Hieronymus uertit, Super uirum adhærentem mihi, Septuaginta uerterint, ἐπὶ ἄνδρα πολίτην αὐτοῦ, id est, Super uirum ciuem eius. Id Hieronymus accidisse putat ambiguitate unius elementi ו quod non discrepet à י nisi sola magnitudine: & si י legatur, Meum significat, si ו, Eius. Septuaginta uerterunt hoc modo, πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήτωσαν τὰ πρόβατα. Ex πάταξον, Euangelista fecit πατάξω, & ex διασκορπισθήτωσαν, fecit διασκορπισθήσονται. Præterea quod illic dictum est sub persona prophetæ rogantis, ut deus percutiat pastorem, Euãgelista accommodauit ad personam ipsius dei. Id enim prodidit Hieronymus libro De optimo genere interpretandi ad Pammachium: atq; eadem ferè repetit, enarrans hunc prophetæ locum. Atqui hac sanè in re, aut ego prorsus hallucinor, aut lapsus est Hieronymus: quem ut fateor uirum fuisse summa doctrina, pari eloquẽtia, incomparabili sanctimonia, ita hominem fuisse non possum diffiteri. Etenim si quis attentius expendat eum prophetæ locum, is comperiet, nihil esse necesse, imò non nisi dure hæc ad prophetæ personam accommodari. Quod quo magis perspicuum fiat, ipsa uerba subscribam. Framea suscitare super pastorem meum, & super uirum cohærentẽ mihi, dicit dominus exercituum. Hæc certe palàm est dici sub persona dei, cum addiderit, dicit dominus exercituũ. Ac mox sequitur: Percute pastorem, & dispergentur oues. Hæc quoque sunt dei uerba alloquentis gladium suum. Quod si quis uelit aliò torquere, certe quod sequitur non sinet: Et conuertam manum meam ad paruulos. Atq; adeo reclamat euidentius, quod continenter adiungitur. Et erunt in omni terra, dicit dominus. Hunc quoq; locũ magnis tragœdijs calumnia tus est quidam, qui si tam esset ad docendum quæ recta sunt instructus, q̃ uidetur animatus ad calumniandũ aliena, dignus esset qui inter celebres scriptores annumeraretur. Cum nemo plus tribuat Hieronymo, cum illud in me criminati sint quidam, libris etiam æditis, quod Hieronymũ Augustino, alioqui summo prętulerim: hic me clamitat mihi Hieronymum unum ex omnibus delegisse, qui cum monomachiam susciperem, & canit frigidum Hieronymi encomium, quasi non ante sit à me maiore spiritu laudatus. Quan quam hoc ipsum laudis quod hic tribuit Hieronymo, mutuatus uidetur ex meis scriptis. Et hos tumultus cit homo turbulentus, quod in re minime periculosa dissenserim ab Hieronymo, cum summa tamen honoris præfatione, præsertim cum ipse Hieronymus sibi parum constet. Ego sacrilegus, qui Hieronymum dixerim hominem esse. Quid autem dici potest clementius? Et actum erat de honore Hieronymi, ni lapis iste uiri patrocinium tanto spiritu suscepisset. Sed ut omissis cauillis, rem lectori paucis aperiamus, In libello De optimo genere interpretandi, cum hoc ageret ex professo Hieronymus, ut ostenderet quædã apud Hebræos discrepare ab interpretatione Septuaginta, aut apostolorum citationibus, adduxit & hunc Zachariæ locum, sic distinguens personas, ut argumento, quod instituerat tunc, congrubat. Cęterum in commentarijs quibus locum hunc Euangelistæ enarrat, sic temperat sententiam, ut quod in libello De optimo genere interpretãdi scripserat, propemodum recantare uideatur: Hoc, inquit, alijs uerbis in Zacharia propheta scriptum est, & ni fallor, ex persona prophetæ ad deum dicitur, Percute pastorem. Porrò quod hunc sensum confirmat consensu psalmi sexagesimi: Quoniam quem tu percussisti, persequuti sunt, Vt de-

Percutiam pastorem Excussa Hieronymi sententia

Calumnia impudẽs depulsa

mus hoc

mus hoc sensisse psalmographum, quod interpretatur Hieronymus, haud cogit tamen, ut persona loquentis mutetur. Cum enim constet priorem partem uaticinij, Framea suscitare super pastorem meum, pertinere ad deum patrem, si quod mox sequitur ad eundem refera tur: Percute pastorem &c. tamen idem existit sensus, Christum à patre fuisse percussum, qui suo gladio mandauit, ut percuteret. Percutit enim, qui percutiendum tradit. Cæterum Hieronymus enarrans ipsum prophetam, magis etiam à se ipso dissentit, & accommodat totam orationem patri. Quod quo magis perspicuum sit, ipsius uerba subscribam: Nec pu tandum est de altero loco assumptum testimonium, quia in Euangelio deus à se pastorem dicit esse percussum, & in præsenti loco gladio atque mucroni legimus imperatum: Per cute pastorem, et dispergentur oues. Hactenus Hieronymus. Vides palàm patris imperan tis mucroni suo uocem esse, Percute pastorem, non autem uerba prophetæ obsecrantis. Vides nullam esse mentionem eius rei, quam posuerat in libello De optimo genere inter pretandi, cum hic maxime tempestiuum fuerit hoc inculcare. Quid igitur dissonat in Mat thæo? Verba dissonant, res eadem est. Quisquis enim loquitur gladio suo, Percute, signi ficat se mox uelle percutere, & ideo Matthæus uerbis omissis sensum expresit: Percutiam pastorem. Quin & pronomen omisit Matthæus, quum in propheta sit, Super pastorem meum. Quod ipsum etiam inuitat, ut sermonem patri potius accõmodemus. Suum enim uocat unicum illum se dignum, cum alijs alij sint pastores, quorum nonnulli tales sunt, ut illis percussis, melius habeat grex. Sed exultat calumniator, docens nos personas in literis diuinis aliquando mutari subito. Nihil erat necesse, ut hoc ab isto disceremus, quod toties in libris nostris testati sumus. Verum hic nihil cogebat mutare personã. Et apparet Hiero nymum suæ sententiæ pœnituisse. Atq; hic est doctor iste egregius, qui omnibus rebus in structus, accessit ad tractãdas sacras literas, quas ego heri aut nudiustertius cœpi attingere. Cum ante annos uiginti scripserim Enchiridion: et in hoc opere tumultuario quod inficia ri non possum, plura citem ex diuersis autoribus, & operis ratio postulet. Ipse tãtum in his quæ à nobis citantur obambulet, uenans quod arrodat. Ac ne hoc quidem quanq; non tu multuanter, sed per ocium agat, illi feliciter succedit. Sed ut missum faciam, hunc lapidem, arbitror Hieronymum hac in parte æquiorem esse suo Antimacho, & tali Symmacho.

Dissonat Mat thæus à pro pheta, sed uer bis non sensu.

Gallus cantet.) φωνῆσαι, id est, Sonet. Et Græcus quidem sermo per se anceps est, nisi hypostigme iungat, Ter, aduerbium uerbo Abnegabis: etiamsi apud alios Euangelistas non est eadem ambiguitas.

Tunc uenit Iesus.) Venit præsentis est temporis, ἔρχεται.

In uillam quæ dicitur Gethsemani.) χωρίον, id est, In locum: quando ita mauult Valla. Nam ad sensum haud magni refert. Alibi uertit agrũ, & agrũ hoc loco legit Hilarius. Porrò Gethsemani, Hebræis sonat, uallis pinguedinum. Nam גַּיְא uallem, שֶׁמֶן pinguedinem significat. Ea est ad radices montis Oliueti, ut testatur Hieronymus in locis Hebraicis.

Gethsemani uallis pingue dinum autore Hieronymo

Contristari & mœstus esse.) λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, id est, Dolere & grauiter angi. Nam ἀδημονεῖν, impotentem animi molestiam significat: quo uerbo usus est & Paulus, ut suo demonstrabimus loco.

Tristis est anima mea.) Triste magis dicitur, quod tristitiam adfert, seu molestiam. Latinius erat, In dolore est, siue Mœret, aut Mœsta est anima mea.

Sustinete hic.) μείνατε ὧδε, id est, Manete hic. Et aliquanto inferius,

Iterum secũdo abijt,) Latinius erat, Et rursus iterum abijt, πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθών.

Venit & inuenit.) Vtrunq; præsentis temporis, ἔρχεται καὶ εὑρίσκει, & reperit potius quàm inuenit. Sic non potuistis.) οὕτως οὐκ ἰσχύσατε, id est, Adeo non potuistis, siue Sic cine non potuistis: suffragante & aureo codice.

Transire nisi bibam illum.) παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ ἵνα μὴ αὐτὸ πίω, id est, Transire à me, ut non bibam, siue Quo minus bibam illum. Atque ita sanè legit Chrysostomi interpres ho milia trigesimaquinta.

Et uenit iterum.) καὶ ἐλθὼν εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, id est, Et cum uenisset, repe rit eos denuo dormientes.

Tunc uenit ad discipulos.) Hic Venit & Dicit utrunque præsentis est temporis ἔρχεται καὶ λέγει.

Dormite iam & requiesc. Amphibologia Notatus Valla

Dormite iam & requiescite:) Dubium erat, an legendum esset: Dormite & requiescite, an Dormitis & requiescitis, nisi addidisset λοιπὸν, id est, Posthac, siue De cætero, pro quo interpres posuit iam: Nec id sanè male. Argutatur hoc loco Laurētius Valla, nescio quid, non conuenire, ut qui paulo ante obiurgauerit suos quod dormierant, nunc dormire iusserit: præsertim cum mox subijciat: Surgite eamus hinc. Quanquam Origenes, Chrysostomus, Hilarius, & Hieronymus in hunc sensum interpretantur, ut Christus iusserit eos dormire, Et allegorijs rem explicant. Verū saluo aliorum iudicio, potest sermo Christi habere nonnullam ironiam: Hactenus non potui à uobis impetrare, ut paulisper mecum uigilaretis, nunc ipsa res excitabit uos, cum uideritis meum supplicium, & uestrum periculum. Atq; ita probe quadrant ea quæ consequuntur, Surgite, ecce appropinquat. Atq; hæc mea sententia minus mihi displicere cœpit, posteaquam comperissem Theophylactum in Marcum multis uerbis eam inculcare.

Ironia in sermone Christi

Ecce appropinquabit.) ἰδοὺ ἤγγικεν, id est, Ecce appropinquauit, præteriti temporis, siue Adest, aut In propinquo est.

Et filius hominis tradetur.) Traditur est Græce, præsentis temporis, παραδίδοται.

Appropinquauit pro imminet

Ecce appropinquabit qui me tradet.) ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με, id est, Appropinquauit qui me tradit.

Cum gladijs & fustibus.) καὶ ξύλων, id est, Et lignis. Atq; ita uertit alibi.

Missi à principibus.) Missi, addidit interpres explicandi causa, quanquam non habita generis ratione, cum præcesserit turba: ut dicendum potius fuerit missa.

Ad quid uenisti.) ἐφ' ᾧ παρεῖ, id est, Ad quid ades, siue aduenis. Nec ita potest accipi, ut intelligamus. Quò malorum uenisti, sed cuius rei gratia uenisti? quandoquidem articulus est dandi casu ᾧ. Etiamsi in nonnullis exemplaribus scriptum reperio ἐφ' ὃ. Quanquam omnino noue, articulus postpositiuus usurpatus est uice τίνι aut τί.

Amputauit.) ἀφειλεν, id est, Abstulit.

Gladio perire qui gladio percusserit quomodo accipiendum

Gladio peribunt.) In gladio est Græce, tametsi præpositionem recte omisit interpres. Nec est Peribunt in nonnullis exemplaribus, sed morientur, ἀποθανοῦνται. Atq; ita legit Augustinus secundo commētario, quo explicat sermonem Christi habitum in monte. Locus hic nonnihil distorsit diuum Augustinum, quod palàm refelli possit hic sermo, gladio perituros, quicunq; gladium sumpserint, cum constet latrones etiam aliquot non perire gladio. Proinde interpretatur gladio peccati iugulari animam eius qui gladio percusserit. Quod si uerum est, quid opus erat uerbum futuri temporis Morietur? Iam enim mortua est anima percussoris etiam priusquam gladium uibret in proximum. Itaque mea quidem sententia simplicius erit, ut dicamus Christum in genere sensisse, nō esse apostolicum uti huiusmodi defensione, ut ferrum ferro repellamus, & iniuriam iniuria retaliemus. Nec enim ad eum modum uitari malum, sed fieri ut mutuis iniuriarum uicibus sine fine propagetur malum. Alioqui si ad uiuum exigamus hunc sermonem, imò si ad uerba, quid faciemus iudici & magistratui gladium portanti? quid imperatori, qui solenni etiam ritu gladium accipit à Christi uicario? Sunt huiusmodi permulta Christi dicta, in quibus sententiæ summam spectare conuenit.

Modo, pro nunc

Et exhibebit mihi modo.) Modo, in locum non suum translatū est, cum debuerit adiungi uerbo rogare, ὅτι ἀρτι δύναμαι παρακαλέσαι, id est, Quod non possim nūc rogare. Suffragatur & codex aureus. In Constantiensi rasura declarabat studium deprauatoris.

Legiones.) Hic quoq; Græcus usurpauit uocem Latinam, λεγεῶνας.

Quia sic oportet fieri.) Si, quod, accipitur ὡδικῶς, supplendum est aliquid ad sensum, Scripturæ quæ dicunt, quod ita oportet fieri.

Vt adimplerentur.) πληρωθῶσιν, Vt impleantur, ut ad Christi loquentis personam referatur. Quanquam potest & ad apostoli personam scribentis referri.

Vsq; in atrium.) ἕως τῆς αὐλῆς, id est, Vsq; atrium, siue usq; ad atrium.

Vt eum morti traderent.) ὥς, siue ὅπως θανατώσωσιν, id est, Vt occiderent: aut si placet periphrasis, Morte afficerent: etiamsi Vergilius dixit, Dede neci.

Deest in nostris

Et non inuenerunt.) In Græcis codicibus bis ponitur, Et non inuenerunt, siue inueniebant, καὶ οὐχ εὗρον, καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων οὐχ εὗρον, id est, Et non inuenerunt.

Et cum

Et cum accesissent multi falsi testes, non inuenerunt. Ad eum modum legit interpres Origenis homilia trigesimaquinta. Nec est ociosa repetitio. Itidem legit & Theophylactus.

Nouissime.) ὕστερον, id est, Deinde, siue posterius: quod iam sæpius ita uertit. Fortasse comparatiuum positum pro superlatiuo.

Et post triduum reædificare illud.) καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν, id est, Per treis dies, siue triduo ædificare illud. Sic enim mox exprobrant: Qui destruis templum dei, & in triduo ędificas, non reædificas. *Aedifico, non reædifico*

Ad ea quæ isti aduersus te testificantur.) τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσι; id est, Quid, siue Cur isti contra te dicunt testimonium?

Adiuro te.) ἐξορκίζω, Exorcizo. Idem uerbum quo utimur in consecratione aquæ sacræ, & eiiciendis immundis spiritibus. Sed ubi est interim, quod tã magnifice præcipit Calepinus quidam, clamas ἐξορκίζειν uerbum est barbarum, & soloecismos nostros rideri à spiritibus immundis, quoties legimus, exorcizo te, cum dicendum sit, exorgico te: idq; probat admodum dialectice: Suida, inquit, scribit ἐξοργιεῖν esse εἰς τὴν ὀργὴν ἐμβαλεῖν. Quod perinde est ac si quis dicat, Cepe herbam significat, Igitur Sæpe uidi, non Latine dicitur. Et tamen sunt qui mihi indignantur, quod ab hoc ausim dissentire. *Calepinus taxatus*

Si tu es Christus filius dei uiui.) Viui, nec est in Græcis, nec in aureo codice.

Dixit illi Iesus.) Dicit est & in Græcis, & in antiquis Latinis.

Blasphemauit.) ὅτι ἐβλασφήμησεν, id est, Quod blasphemauit. Quanquam quod coniunctio, ut superuacanea recte omissa est. Nã ut Gręcis habet uim affirmandi, ita Latinis uitiaret sermonis puritatẽ. Porrò blasphemandi uerbũ scio Latinũ nõ esse, sed blasphemiam tamen reliqui, quod nobis atrocius quiddã sonat q̃ conuicium, nempe conuicium in deum. *ὅτι quum habet uim affirmandi, omittitur Latinis*

Quid adhuc.) τί ἔτι, id est, Quid præterea: aut, Quid insuper.

Audistis blasphemiam.) Græci addunt αὐτοῦ, id est, Eius, siue ipsius.

Palmas in faciem dederunt.) Græcis unica dictio est ἐῤῥάπισαν, id est, Alapas impegerunt. Non reprehendo tamen, quod periphrasis exprimat indignitatem rei.

Vna ancilla.) παιδίσκη. Potest accipi, ut sonet puellam. Est enim diminutiuum à παῖς.

Exeunte autem illo.) Græce accusatiuus est, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν, id est, Egressum autem eum. Nec est Ianuam, sed In uestibulum, εἰς πυλῶνα, siue In uestibulo, aut Ianua.

Alia ancilla. Ancilla addidit interpres. εἶδεν αὐτὸν ἄλλη, Vidit illum altera.

Detestari.) ἀναθεματίζειν, id est, Deuouere, aut Execrari, siue ut in quibusdam legitur, καταναθεματίζειν, quod grauius est quàm ἀναθεματίζειν. *καταναθεματίζειν*

Quia non nouisset.) ὅτι οὐκ οἶδα, id est, Quia non noui. Quanquam coniunctio ὅτι, non respondet Latino: & recte mutauit interpres figuram Hebraicã. Quod tamen aliâs nescio qua superstitione non audet: uelut ibi, Et confessus est, quia non sum ego Christus.

Gallus cantauit.) ἐφώνησε, id est, Clamauit, siue Sonuit. Quanquam recte gallicinium, siue galli cantus dicitur.

Quod Iesus dixerat.) Græci addunt αὐτῷ, id est, Sibi siue ipsi. Et cui legendum est, non quod, τοῦ εἰρηκότος, id est, Qui dixerat. Id palàm fit ex interpretatione Origenis: cuius interpres pro, Quod dixit, uertit, Dicentis, sensus enim est, qui dixerat ita futurum. Quandoquidem huiusmodi participium seruit utriq; tempori, præterito perfecto, & præterito pluſquam perfecto. Idem interpres pro eo quod Græcis est αὐτῷ, uertit, Ad se. Ne quis hoc omnino contemnat, per nos annotatum. *Qui dixerat*

EX CAPITE VIGESIMO SEPTIMO.

PRINCIPIBVS sacerdotum, & senioribus populi. (Hoc loco nõ additur Populi, nec apud Græcos, nec in aureo codice, sed subauditur è loco qui proxime præcessit. *Redundat apud nos populi*

Sanguinem iustum. (ἀθῷον, id est, Insontem, siue innocentem. Ita mox uertit, Innocens ego sum à sanguine iusto.

Tu uideris. (σὺ ὄψει, id est, Tu uidebis, siue uideris, prima acuta, ut sit futurum uerbi subiunctiui à uidero. Nec uideo qui constet ratio sermonis, nisi aut dicamus indicandi modum usurpatum pro modo imperandi, aut imaginemur ab ὄψομαι futurum, præsens ὄψεω: unde sit imperatiuum ὄψει, sicut à ποιέω ποίει.

Laqueo

Periphrasis interpretis probata

Laqueo se suspendit.) ἀπήγξατο. Vnum uerbum tribus est circumloquutus, & recte. Tantum enim ualet ea dictio, ac si dicas, laqueo se præfocauit. De corbona dictū est aliâs, quod aliter uocant gazophylacium.

Prophetæ citatū testimoniū expēsum

Ager ille Acheldemach.) Græci codices non habent uocem Hebraicam, sed tantum Dictus est ager ille, ager sanguinis. Annotauit hunc quoq; locum diuus Hieronymus in libro cui titulus, De optimo genere interpretandi, negans quod hic citat ex Hieremia Matthæus, prorsus extare apud Hieremiam: uerum esse apud Zachariam prophetam, sed ita ut quæ retulit Euangelista, parum respondeant ad Hebraicam ueritatem, ac multo minus ad uulgatam æditionem Septuaginta, Etenim ut idem sit sensus, tamen inuersa esse uerba, imò penè diuersa. Ob calumniosos, ipsius Hieronymi uerba subscribā. Rursus in Matthæo, redditis à Iuda proditore triginta argenteis, & empto ex eis agro figuli, scribitur: Tunc impletum est, quod scriptum est per Hieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt &c. Hoc in Hieremia penitus non inuenitur, sed in Zacharia alijs multo uerbis, ac toto ordine discrepante. Vulgata quippe æditio ita se habet: Et dicam ad eos, Si bonum est coram uobis, date mercedem mihi, aut renuite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Dixitq; dominus ad me: Pone illos in conflatorium, & considera si probatum sit, sicut probatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & misi eos in domo domini in conflatorium. Quantum distet ab Euangelistæ testimonio Septuaginta translatio, perspicuum est. Sed & in Hebræo, cum sensus sit idem, uerba præpostera sunt, & penè diuersa. Ex dixi, inquit, ad eos, Si bonum est in oculis uestris, adferte mercedem meam, et si non, quiescite. Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit dominus ad me, proijce illud ad statuarium, decorum precium, quo appreciatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci eos in domo domini ad statuarium. Accusent Apostolum falsitatis, quod nec cum Hebraico, nec cum Septuaginta cōgruat translatoribus, & quod his maius, erret in nomine, pro Zacharia quippe Hieremiam posuit. Sed absit hoc de pedisequo Christi dicere, cui curæ fuit non uerba aut syllabas aucupari, sed sentētias dogmatum ponere. Hactenus Hieronymi uerba tetulimus. Is excusari facile potest, quod hic aliud agens non explicuerit nodum propositæ quæstionis. Magis mirum, cur nec ipsum prophetæ locum edisserens, nec Matthæum enarrans diluat, quod fatetur etiam maius esse quàm uerbis & ordine discrepare, pro Zacharia positum Hieremiam: præsertim cum idem in huius Euangelistæ capite decimotertio, ubi itidem ex Esaia citatur, quod est Asaph, dicat scriptoris accidisse uitio. Origenes ingenue fassus, quæ hic citantur ex Hieremia, nusquam apud Hieremiam legi, ne apud Hebræos quidem, duplicem aperit rationem expediendæ quæstionis. Aut enim culpa scribarum commutatum nomen, præsertim cum inter uoces nonnulla sit affinitas: Aut testimonium assumptum ex libro, qui inscribitur Apocrypha, hoc est, occulta Hieremiæ, quæ Hieronymus fatetur à se lecta, Quanquam non probat, ut ad apocryphorū autoritatem locus hic referatur. Nec mihi sanè probatur, præsertim cum adducatur, non monendi, arguendi, aut hortandi causa: quas ad res nonnunquam & ethnicorum testimonijs abutimur: sed ut serium oracullum, quo passionis mysterium sit explicatum. Origenes minus iniquus apocryphis quàm Hieronymus, existimat hoc è libris apocryphis peti posse: sicut illud quod adducit Paulus in epistola ad Corinthios priore, Quod oculus non uidit &c. ex Heliæ apocryphis desumptum arbitratur. Item in epistola ad Timotheum secunda, capite tertio, de Iamnes & Mambres, qui restiterunt Moysi, cum horum in Exodo nulla fiat mentio, desumpta uideri ex apocrypho libro, cui titulus, Iamnes & Mambres. Nec defuisse, qui ob hanc causam contenderint, hanc ad Timotheum epistolam, Pauli non esse, sed frustra: cum eodem nomine nemo taxauerit priorem ad Corinthios. Chrysostomus autem enarrans epistolam ad Timotheum, indicat alias duas uias explicandæ quæstionis de nomine: quarum altera est, quod Iudæi quædā habuerint, quæ citra librorum monumenta, per manus tradebant uiua uoce, ea uocabant ἄγραφα, siue traditiones. Fieri autem posse, ut huiusmodi loca ab illis hausta sint. Altera est, quod ait fieri potuisse, ut licet hæc scripta non fuerint, nec ab alijs audierit, tamen afflatu sancti spiritus didicerit Apostolus. Mihi uero proximū uidetur, apud Græcos errore scriptorum mutatum nomen, atque inde deceptum interpretem Latinum, nobis tradidisse quod legerat.

Hieronymus

Error in nomine autoris

Apocrypha Hieremiæ

Apocrypha Heliæ

Ἄγραφα Iudæorum

Equidem

Equidem arbitror nihil esse huiusmodi in Euangelistis, Glossa, quam uocant ordinariam, haud scio unde hauserit, quod indicat in quibusdam codicibus non haberi nomen Hieremiæ, sed tantum, per prophetam. Addit aliam elabendi uiam: Quoniam eodem spiritu afflati scripsere prophetæ, non absurde uni cuipiam tribuebatur quod ab alio dicitur, nec obliuionē fuisse, quod Matthæo pro nomine Zachariæ, occurrerit nomen Hieremiæ, sed moderationem diuini spiritus. Aperit & aliam rimam, quod nōnihil huius prophetiæ sit apud Hieremiam capite trigesimosecundo, uidelicet de agro empto. Cæterum hæc uerba, Quæ appreciauerūt, nec apud Hieremiam esse, nec apud Zachariam, sed addita sub persona Euangelistæ. Hæc in medium profero, iudicium lectori relinquens. Cæterum etiamsi fuisset in nomine duntaxat memoriæ lapsus, non opinor quenquam adeo morosum esse oportere, ut ob eam causam totius scripturæ sacræ labasceret autoritas, præsertim quum Augustinus libro De consensu Euāgelistarum 3. cap. 7. tribuat audaci imperitiæ, quod in nonnullis codicibus pro Hieremia scriptum inueniatur Zacharia: Putat autem germanam et apostolicam scripturam esse Hieremia. Nominis autem errorem tribuit lapsui memoriæ, cui aliud nomē pro alio occurrerit, ita occultis de causis spiritu sancto moderāte scriptoris mentem. Idem in hoc opere multis locis tribuere uidetur obliuionem quandam & reminiscentiam Euangelistis, siue dum pòst illis in mentem uenit quod multo ante fuerat gestum, atq; hinc subinde distinguit ordinem recordationis, ab ordine rerum gestarum: siue dum alijs uerbis eandem efferunt sententiam, ueluti quum unus ait, non sum dignus portare calciamenta illius, alius, nō sum dignus soluere corrigiam calciamenti illius: quū uterq; declaret summam excellentiam Christi. Item in Quæstionibus cap. xv. sic loquitur de Euangelista, Non enim omnino secūdum rerum gestarum ordinem, sed secundum suę quisq; recordationis facultatem, narrationem quam orsus est ordinauit. Hæc Augustini uerba nec tueri nec refellere propositū est: mihi illud aduersus quosdam omnia calumniātes satis est, quod uir pius huiusmodi multa commemorat, nō ad infirmandam Euangeliorum autoritatem sed ad retūdendam illorum impudentiam, qui uanitatem impingebant Euangelistis. Addam de meo quintam extricandæ quæstionis rationem. Si dixerimus Zachariam fuisse binominem, sicuti paulo ante dictum est de Zacharia filio Barachiæ, qui idem sit dictus Ioiadas: refert Hieronymus Hieremiam apocryphum sibi exhibitum à quodam Iudęo factionis Nazarenæ, in quo hæc ad uerbum, ut ab Euangelista citantur, haberentur. Verum, ut dixi, non probat ut Apostolus ex apocryphis adduxerit testimonium: præsertim cum hic mos sit Euangelistis & apostolis, ut neglectis uerbis, sensum utcunq; reddant in citandis testimonijs. Porrò Syris חֶקֶל est ager, דְּמָא sanguis. Hieronymus testatur & sua ætate locum extitisse Hierosolymis ad latus Australe mōtis Sion, ubi tum quoq; pauperum ac tenuium cadauera, partim terra obruebantur, partim sub dio putrescebant.

Memoriæ lapsus an fuerit in cuāgelistis

Aceldema qđ Syriace

Quod appreciauerunt.) ὃ ἐτιμήσαντο, id est, Quem appreciauerunt, hoc est, quem præcio æstimauerunt.

Tu es rex.) ὁ βασιλεὺς, id est, Ille rex: ut de eo rege intelligas, qui tū à Iudæis expectabatur.

Ad ullum uerbum.) πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα. Sermo Græcus anceps est. Siquidem hic potest esse sensus, Et non respondit ei uerbum ad quicq;, siue, non respondit ei ad ullum uerbum.

Per diem autem solennem,) κατὰ δὲ ἑορτὴν, id est, in festo uerò. Nec opus erat periphrasi.

Populo dimittere.) τῷ ὄχλῳ, id est, Turbæ, siue multitudini.

Habebat autem tunc unum uinctum.) Vnum, nō est in Græcis, nec in antiquis Latinorum codicibus. Nec uinctum apud Græcos participium est, sed nomen, δέσμιον.

Pro tribunali.) τοῦ βήματος, id est, In tribunali. Quanquam Latine uertit interpres, & eleganter magis quàm suo more: ut hic quoq; admonendus sit lector, ne fallatur.

Interpres à more latinitatis recedit à uerbis

Nihil tibi et iusto.) Latinius certe fuerat, Ne quid rei tibi sit cum iusto illo. Vt Christi innocentia undiq; meruit testimonium, Iudæ, Pilati, huius uxoris, Annæ, testium, latronis, satellitum qui missi fuerant ad comprehendendum eum, Magorum, Chananæorum, Samaritanorum, centurionum. Sed hoc uni illi contigit, quo certius foret, totum hoc quod ille passus est, nobis impensum esse.

Ieſu innocētia omnium testimonio cō probata

Per uisum.) κατ' ὄναρ, id est, In somnis. Sic enim uertit in initio huius Euangelij, & recte. De quibus pluribus uerbis disserit Valla, qui ὄραμα, id est, Visum, putat esse uigilantium

κατ' ὄναρ, *uarie transfert*

tium, cum ὄναρ somnium sit, & quod in somnis apparet, ὄνυπνιον Græcis dicatur.

Persuaserant populis.) Et hic rursus est Turbis, non Populis, ὄχλους.

Facere illum Græce

Quid igitur faciam de Iesu.) De, præpositio non est in Græcis, τί οὖν ποιήσω ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν: Cæterum Græci abutuntur in his uerbis accusandi casu pro datiuo, ubi significāt bene aut male fieri cuipiā. Vnde uertēdū erat, Quid faciā Iesu qui dicit̄ Christus?

Dicunt omnes.) λέγουσιν αὐτῷ, id est, Dicunt ei: Quanc̄p hic Græca uariant exemplaria.

Ait illis.) Illis, non est in Græcis, ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Præses autem ait.

Lauit.) ἀπονίψατο, id est, Abluit. Et.

Accepta aqua.) λαβὼν, id est, Cum accepisset, siue sumpsisset.

Innocens.) Idem est uerbum, quod paulo superius uerterat Iustum, ἀθῷος, id est, Insons & innoxius.

Vos uideritis

Vos uideritis.) ὑμεῖς ὄψεσθε, id est, Vos uidebitis. Sicut & antea, Tu uideris, ut sit medium actiuæ significationis uerbum futuri temporis.

Latina uox usurpata græce scribenti

Flagellatum.) φραγελλώσας. Et hic Romana uoce Græce scribens est usus cōmutata una litera: quod damnatos ante ultimum supplicium uirgis cædere ex more esset Romano.

Tradidit eis

Tradidit eis.) Eis, non est in Græcis emendatioribus, & officit nonnihil sensui. Neque enim Iudæis tradidit Iesum, sed suis militibus, supplicij ministris. Etiamsi haud scio quo casu in nostra prima æditione fuit additum. Atc̄p ita legisse Hieronymum, ut nos indicauimus, testatur illius in hunc locum interpretatio.

Suscipientes.) παραλαβόντες id est, Accipientes, uel potius Acceptum: ut sæpe aliâs mutat genus uerbi, quo respondeat tempus.

Cohors & στρατιῶται qua digni tales κόκκος

Cohortem.) τὴν στρατίαν, quod & funem significat Græcis. Nam cohors rustica mílitum manus est.

Coccineam.) κοκκίνην, Coccinam magis. Nam coccus, siue coccum granum. Et grana uulgo uocantur, quibus tinguntur rubra quędam, quod lucem addāt colori: uide Plinium lib. nono cap. quadragesimoprimo. Porrò chlamys palliū est militare: ut & color & forma uestis militaris sit: eoc̄p magis ad ludibrium faciens, cum pius impiorum uestem gestaret.

Plectentes coronam.) πλέξαντες, id est, Plexam siue concinnatam, ut cōueniat tempus.

Deposuerūt super caput.) ἐπέθηκαν, id est, Imposuerūt. In nōnullis habebatur posuerūt.

Expuentes in eum.) καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, id est, Cum inspuissent in eum.

Et postquam illuserunt.) καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν, id est, Cum illusissent.

Vt crucifigerent.) εἰς τὸ σταυρῶσαι, id est, Ad crucifigēdum. Et paulo ante,

Vestimentis eius.) Magis quadrasset, Vestimentis suis.

Hunc angariauerunt.) Mirum cur hic delectarit peregrina uox, cum dicere potuerit, Adegerunt, siue Compulerūt. Siquidem Suidas indicat uocem esse Persicam, quod apud illos regij nuncij ἄγγαροι dicerentur. Vnde & qui literas inuicem tradunt perferendas, angari dicuntur, quos eosdem ἀγγάρους appellabant. Denic̄p translata uox est ad quosuis, qui seruorum aut iumentorum ritu baiularent onera. Fortasis ea uox iam militibus erat usurpata, quemadmodum habebant sua castrensia.

Angariare, Persicum uerbum uidetur

Qui dicitur Golgotha.) Hieronymus in libro quo explicat uoces Hebraicas apud Matthæum, admonet Golgotha Syrum esse uerbum, nō Hebræum, sonarec̄p locum caluí, siue caluariæ. Sunt qui malint Chaldaicum esse, & Golgoltha pronunciandum, addito altero Lambda. Equidem non arbitror operæprecium de barbarica uocula uehemētius contendere, & magis libet Latinorum & Græcorum in hoc consensum sequi. Cuiuscunc̄p linguæ est, ita dictus est locus in Aelia ad Septentrionalem partem montis Sion, quod in eo iacerent capita hominum damnatorum. Nam quod nonnulli dicūt illic sepultum Adam, unde loco inditum sit uocabulum, eam fabulam reijcit Hieronymus, cum Adam sepultus legatur in Arba iuxta Hebron.

Golgotha, & Golgoltha

Vinum myrrhatum Acetum

Dederunt ei uinum.) Quidam Græci codices nō habebant uinum, sed Acetum cum felle mixtum. Quemadmodum legit & interpretatur Hieronymus. Quanquam Hilarius uinum legit, Chrysostomus acetum. Tametsi nō multum interest inter acetum, & accidum uinum. Certe paulo post mentio fit aceti non uini, nec̄p fellis.

Impleuit spongiam aceto.) Origenes illud annotauit, quod Matthæus dixerat acetum

felle

felle mixtum, Marcus uinum myrrhatum, Ioannes acetum cum felle, ex quo palàm est Origenem quoq; acetum legisse non uinum. Et magis congruit cum propheta qui dicit, Dederũt in escam meam fel, & in siti mea potauerunt me aceto. Illud admonendus lector, nõ uideri eundem potum hic datũ Christo, qui datur in cruce pendenti. Apparet enim bis datum, semel antequam tolleretur in crucem ex more ni fallor, quod & hodie seruatur: Rursus in cruce poscenti, Sic enim narrat Matthæus, Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est caluariæ locus, & dederunt ei uinum bibere cum felle mixtum. Marcus hunc in modum, Et perducũt illum in Golgotha locum, quod est interpretatum caluarię locus, & dabant illi bibere myrrhatum uinum, & non accepit: & crucifigentes eum &c. Quod autem nõnulli putant in narratione temporis ordinem inuersum esse, durius est, quũ mox sequatur apud eundẽ Euangelistam, Et cõtinuo currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto & imposuit harundini & dabat illi bibere, præsertim quum in priore loco nominetur uinum felle mixtum, in altero acetũ, similiter narrante Marco, Et ad pietatem conducibilius est, si hanc quoq; dominicæ crucis partem nõ ignoremus. Meminit & Augustinus lib. De consen. Euang. tertio separatim potus ante crucifixionem exhibiti. Theophylactus putat hic porrectũ acetum, ut citius moreretur, priusquam ueniret Helias. Nam suspicabantur eũ imploraſſe Heliam, quum diceret Heli Heli. At id facit, quod alij dicunt, sine uideamus an ueniat Helias.

Vt impleretur quod.) Hoc prophetæ testimonium nõ citatur in plerisq; Græcorũ codicibus. Et Hieronymus enarrans hunc locum nullam omnino de eo facit mentionem. Lyranus addit, iuxta Hieronymum hoc testimonium à Matthęo non fuisse positum, sed duntaxat ab Ioanne, nec inueniri in uetustis exemplaribus. Certe non addebatur in uno uetustissimo codice diui Donatiani. Ne in Constantiensi quidem, nec in alio quodam uetustæ æditionis typographicæ qui est apud me. Cæterũ locus est in psalmo uigesimoprimo. Leuiculum est, quod interpres de suo addidit sibi, cum pronomen nec sit apud Græcos, nec in aureo codice, Diuiserunt sibi uestimenta mea. *Additum aliquid in Euangelio*

Super uestem meam.) κὰι ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου. Quod magis sonat uestitum q̃ uestem. Vt non multum agant qui hinc ratiocinantur Christo fuisse quinq; uestes. Duas fuisse cõstat ex Euangelio. Magis autem uidetur eiusdem uerbi aut similis repetitio, ex proprietate sermonis prophetici. Satis enim constat unam uestem consutilem fuisse diuisam in quatuor partes. Et sedentes seruabant eum.) Græci addunt ἐκεῖ, id est, Illic.

Super caput.) ἐπάνω τῆς κεφαλῆς, id est, Supra caput. Non enim erat titulus in capite.

Causam.) αἰτίαν, Quæ uox apud Græcos, & causam significat, & accusationem, siue crimen. *Causa*

Tunc crucifixi sunt.) τότε σταυροῦνται, id est, Tunc crucifiguntur, præsentis temporis: ut historico more res iam geri putetur.

Vah qui destruis.) Interiectio, uah, non additur in Matthæo, sed in Marco. Vnde huc addita uidetur. In Constantiensi codice rasura testabatur deprauationẽ. Et articulus ὁ nõnullam habet ἐμφασιν, quasi dicas, Tu ille destructor templi.

Reædificas.) οἰκοδομῶν, id est, Aedificas, ut superius admonui. Origenis interpres uertit, Qui destruebas, &, Qui ædificabas. In aliquot uetustis exemplaribus scriptũ erat, Destruit & reædificat, tertia persona. Consentiebat Constantiensis.

Et credimus ei.) κὰι πεποίθαμεν ἐπ' αὐτῷ, id est, Credemus in eo. Quanquam paulo inferius est, Ei, ut nihil interſit utrum legas.

Confidit) πεποιθεν, id est, Confisus est, siue, fiduciam habet in deo: quandoquidem in his, ut dictum est, abutuntur tempore. *Omissum aliquid*

Liberet eum nunc si uult.) Græci addunt alterum pronomen εἰ θέλει αὐτὸν, id est, Si uult eum. Videntur enim alludere ad illud psalmi: Sperauit in domino, eripiet eum, saluum faciet eum, quoniam uult eum. Alioqui conuicium uidebatur non in Christum modo, uerumetiam in deum recidere.

Improperabant ei.) ὠνείδιζον αὐτὸν, id est, Opprobrabant, siue eadem probra dicebant in illum. Augustinus explicans tropos Exodi, libro annotationum suarum tertio, putat hic ἐναλλαγὴν esse, ac numerum multitudinis positum pro numero singulari, propterea quod apud alios Euangelistas alter duntaxat conuicia dicit in Christum. Vnde mirum est, cur *Tropus in Euangelio*

Hieronymus in cõmentarijs syllepsin appellet, tropum quidem agnoscens, sed aliam subnectens rationem, qua tropo non sit opus: ut primum utercp conuiciatus sit Christo, mox mota terra alter resipuerit. Hugo Card. quasi neutrum legerit, ut arbitror, Hoc inquit, uidetur falsum. Tam ciuiliter mouet de fide Euangelistarũ quæstionem. Ac mox, ad hoc, inquit, dicitur, ut putes dictum inter pocula. O theologum sobrie ac reuerẽter tractantem sacras literas. Et me sacrilegij reum agunt quidam, quod hunc non habeam pro deo, cum fuerit ordinis Iacobitici.

Et tenebræ factæ sunt ab hora sexta.) Iam igitur tribus horis pependerat in cruce: siquidem Marcus testatur eum hora tertia fuisse crucifixum. Quanquam & de illius loci lectione uariatum est olim, ut suo demonstrabimus loco.

Tota terra quo modo accipiendum

Tenebræ factæ sunt super uniuersam terram.) ὡὴ πᾶσαν τὴν γῆν, id est, In totam terram, siue super totam terram. Necp enim illæ tenebræ occupabant uniuersum terrarum orbem, ut meo iudicio recte sentit Origenes, sed Iudæam duntaxat, aut terrã Hierosolymitanam, dissentiente Theophylacto. Alioqui uel casu meminissent huius prodigij rerum gestarum scriptores. Quemadmodũ & uniuersus orbis apud Lucam describi dicitur, cũ intelligatur orbis duntaxat Romanus descriptus. Indicat Origenes in nõnullis codicibus adiectũ fuisse, Tenebræ factæ sunt super totam terrã deficiente sole, quasi solis deliquiũ eas induxerit tenebras. Atcp ita certe tradit epistola quæ nomine Dionysij circũfertur, mihi ψευδεπίγραφος uidetur. Verũ hanc opinionẽ longe reijcit Origenes, & scripturã mutatam improbat.

Eclipsin solis in passione negat Origenes

Hebraica Græci scribunt ad hunc modum, ἠλὶ ἠλὶ λαμασαβαχθανὶ, id est, Heli, heli lama sabachtani. Ac mirum non est si peregrinæ linguę uerba deprauatim scribunt, & pronunciant Græci, Latinicp. Cæterum in sua lingua scribuntur ad hunc modum אֵלִי אֵלִי לָמָה עֲזַבְתָּנִי, id est, Deus meus, deus meus, cur me deseruisti? Est enim primus uersiculus psalmi uigesimiprimi, in quo uertẽdo Septuaginta, cur tria uerba de suo admiscuerint, amota una dictione, mirum est. Sic enim illi reddiderũt: Deus deus meus, respice in me, quare me deseruisti. At Matthæus ita retulit, ut habetur apud Hebræos. Porrò Hebræa distinguenda sunt ad hũc modum אֵלִי, id est, deus meus, אֵלִי, id est, deus meus, לָמָה, ut quid. עֲזַבְתָּנִי dereliquisti me. Siquidẽ probabile est Christũ uerba psalmi pronunciasse, ut ab ipso psalmographo descripta sunt. Alioqui uideri poterat usus Chaldæorum lingua, qui sabactani pronũciant, quod Hebræi, Azabthani. Hoc uisum est asscribere, quo, quandoquidẽ hæc uerba publice recitantur in tẽplis, minus deprauate post hac pronũcientur. Nec est simpliciter apud Græcos κατέλιπες, id est, Reliquisti, sed ἐγκατέλιπες, quod proprie significat in discrimine deserere: ueluti siquis deserat hominẽ immersum luto, ut ita loquar docẽdi gratia.

Qua lingua pronũciauerit Christus

Deus meus deus meus

Heliam uocat iste.) φωνεῖ, Quod expressius reddidisset, Inclamat, siue inuocat.

Et impleuit aceto.) Hic palàm aceti fit mentio. Porrò legimus apud Plutarchum in uita M. Antonij, uinũ Antonio datum, quo celerius ex uulnere moreretur, quod ea res mortem acceleret. Siquidem similis est penetrandi uis uino & aceto: idcp indicat obiter & Hieronymus, cum ait hunc edisserens locum, ut eum consopiant: quemadmodum paulo ante notauimus ex Theophylacto.

Acetum maturat mortem uulneratis

Liberans eum.) σῶσαι αὐτὸν, id est, Ad liberandum eum. Nonnulli codices habebant σώσων αὐτὸν, liberaturus eum. Interpres legisse uidetur, σώζων.

Clamans uoce magna.) κράξας, id est, Cum clamasset: ne quis putet simul & clamasse, & expirasse. Quanquam hoc ipsum mirum, parumcp ex cõmuni hominum more, statim à magno clamore emori.

Et multa corpora quæ dormi.) Græci sic distinguunt, ut appareat eos statim mortuo Christo, resurrexisse: uerum non egressos è monumentis, nec apparuisse, priusquam resurrexisset Christus. Vnde resurrexerunt positum est pro reuixerũt. Atcp id satis indicat Hieronymus, scribens in hunc locũ: Quomodo Lazarus mortuus resurrexit, sic & multa corpora sanctorum resurrexerunt, ut dominum ostenderent resurgentem. Et tamen cum monumenta aperta sint, non ante resurrexerunt quàm dominus resurgeret, ut esset primogenitus ex mortuis. Idem indicat Chrysostomus, cum ait ad Christi morientis uocem excitatos mortuos, qui postea, resurgente Christo, pariter exirent: idcp declarat apertius Origenes hunc enarrans locum. Sed hanc sententiam uix recipit Theophylactus, existimans eos

Resurrexerũt pro reuixerũt

qui

qui tum reuixerunt, post denuo fuisse mortuos: quemadmodū Lazarus & cæteri quos uel à domino uel ab apostolis resuscitatos legimus, bis mortui sunt. Augustinus epistola 99. putat per anticipationem dictum, quod resurrexerint, quæ paulo post resurrexerunt.

Erant autem hic mulieres.) Quidam Græci codices habebant, καὶ γυναῖκες, id est, Et mulieres. Et in Græcis non solū habetur A longe, sed Eminus spectantes ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι. Ita sanè legit & interpretatur Origenes, adducens illud ex Esaia uaticinium, Mulieres uenite ad spectaculum. Non enim est populus habens sapientiam.

Et Ioseph.) Græce est Iose, diuersus ab Ioseph, De quo antea admonui. Licet Origenes non uideat distinguere hunc Ioseph siue Iose, ab eo Ioseph filio Iacob patriarchæ. Sic enim ait, Et Ioseph mater, secundū nomen patriarchæ Iacob supplantatoris fratris sui, & Ioseph super quem natum genitrix dicit, Adijciat mihi dominus filium alterum. *Ioseph Iose an idem*

Cum autem sero esset factum.) ὀψίας. Cur non potius uespera, quàm sero?

Quidam homo.) Quidam non est apud Græcos, sed tantum homo.

Ioseph.) Hic Græcus habet ἰωσὴφ, id est, Ioseph.

Discipulus fuerat Iesu.) ἐμαθητεύθη τῷ ἰησοῦ, id est, discipulum præbuerat ipsi Iesu, Quo uerbo aliàs usus est transitiue μαθητεύθεις εἰς τὴν βασιλείαν. Et rursum in proximo capite, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, id est, Docete omnes gentes. *μαθητεύω doceor, sum discipulus*

Maria Magdalene.) Mariam iam bis posuit Magdalenam, Hebraica pronunciatione, cum cæteras Marias dixerit non Mariam, licet hic uarient Græci codices.

Altera autem die.) τῇ δ' ἐπαύριον, id est, Postero autem die, siue postridie.

Quia seductor ille.) ὁ πλάνος ἐκεῖνος, Planus, id est, impostor. Sic enim uertit Augustinus homilia ex quinquaginta, trigesimasexta: Domine, audiuimus quia planus ille, id est, impostor. Porrò recte interpres addidit ille, uim exprimens articuli. Cæterum quod aiunt post tres dies, etiamsi non negem sic posse reijci, quod hoc non ab Euangelista, sed à pharisæis dicitur, tamen licebit & ad hunc intelligi modum, mea quidem sententia, ut post tres dies dictū factumue dicatur, quod à tertio die cœpto factum est per tropum qui, synecdoche dicitur. Cur enim uereamur in tertio die recipere tropum, cum in primo necessario recipiamus? Sed hac de re in Marco plusculum dicemus. *Impostor πλάνος*

Tres dies per tropum dicti

Post tres dies resurgam.) ἐγείρομαι, id est, Resurgo, præsentis.

Ne forte.) μήποτε. Quod ita gaudet uertere. Et quidam codices addūt hic νυκτὸς. i. Noctu.

Habetis custodiam.) ἔχετε κουστωδίαν. Incertum est an sit habete modo imperandi, an habetis indicandi. Et custodiā, uocē Latinā Græci iā usurpabāt. Cuius meminit etiā Suidas.

Ite custodite.) ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε, id est, Abite, munite. Nam ἀσφαλίζεσθαι, est rem tutam reddere. Quemadmodum mox uertit, ἠσφαλίσαντο, id est, Munierunt. Cum & superius uerterit, custodiret.

Cum custodibus.) μετὰ τῆς κουστωδίας, Cum custodia. Quanquam hoc loco custodiam pro grege ac turba custodum posuit. Apparet aūt eiusmodi fermè genus hominum fuisse, cuiusmodi sunt Parisijs quadringenti, ad publicam ciuitatis custodiam designati. *Custodia manus custodum*

EX CAPITE VIGESIMOOCTAVO.

Espere autem sabbati.) ὀψὲ δὲ σαββάτων, id est, Vespere sabbatorū. Et quod aut qui lucessit dicendum erat, non Quæ, ut referatur ad uesperum, aut uesper, nisi legas Vespera sabbatorum.

In prima sabbati.) εἰς μίαν σαββάτων, id est, In unam sabbatorum, ut intelligas unum diem è septem. Sentit enim, ni fallor, crepusculum extremi diei precedentis hebdomadis, lucescens in sequentem diem, qui primus erat succedentis sabbati. Nisi forte iuxta sermonis Hebræi proprietatem unum dicitur quod primum est, sicut nos alterum dicimus quod secundum est. *Prima pro certa*

Vnum pro primo

Reuoluit lapidem.) Græci addunt ἀπὸ τῆς θύρας, id est, Ab ostio.

Super eum.) ἐπάνω αὐτοῦ, id est, Supra eum.

Aspectus eius.) ἰδέα αὐτοῦ, id est, Species eius, siue forma.

Et uestimenta.) Et Græci, & uetusti codices Latini habent Vestimentum, Græci addunt, album, ut nix.

Custodes.) οἱ τηροῦντες, id est, Qui seruabant.

Respondens autem angelus.) ἀποκριθεὶς. Abusus est enim eo uerbo, cum illæ nihil interrogallent, nisi quod ad cogitationes respondet.

Venite & uidete.) Et, non est in Græcis, sed δεῦτε ἴδετε, id est, Venite uidete.

Et præcedet.) Et Græci, & antiqui Latini habent Præcedit præsentis temporis προάγει.

Ecce prædixi.) ἰδοὺ εἶπον, id est, Ecce dixi, non prædixi.

Et ecce Iesus.) Ab hoc loco in nostris codicibus desunt aliquot uerba quę uidentur incuria scribarũ omissa, qui ferè labi solẽt, quoties eadẽ dictio diuersas claudit orationes, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, id est, Cum aũt issent ad renunciandũ discipulis illius.

Ibi me uidebunt.) Omissa est coniunctio, κἀκεῖ, id est, Et illic.

Dicite quia discipuli eius.) Hic certe omittenda fuerat Græca coniunctio, propter pronomen sequens, Nobis dormientibus.

Auditum fuerit à præside.) ἐὰν τοῦτο ἀκουσθῇ ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, id est, Sub præside, hoc est, si res apud illum iudicem agatur.

πείθω suadeo persuadeo, & obedio

Nos suadebimus ei.) πείθω Græcis tria significat, pareo, siue morem gero, suadeo & persuadeo. Sensus igitur postulabat, ut hic diceret Persuadebimus potius quàm suadebimus, siue nos Placabimus eum.

Et securos uos.) ἀμερίμνους, id est, Securos uos reddemus, aut Liberabimus uos omni solicitudine: id ẽm sonat ἀμερίμνους, quod plus est q̃ reddere ἀκινδύνους, id est, Expertes periculi.

Nõ extat quod Origenes & Chrysostomus scripserunt in ultimum Matthæi caput

Euntes ergo.) Ergo, nõ inuenio in Græcis codicibus. In nonnullis codicibus pro Ergo reperio Autem. Nescio quo casu acciderit, ut nec Origenes, nec Chrysostomus, quũ in cętera scribant commentarios, in hoc unum caput quicq̃ ędiderint, nisi forte desierunt apud populum loqui, quod hæc ad resurrectionem pertineant. Theophylactus tamẽ enarrat, & Catena aurea crebro citat Chrysostomum in hoc capite quemadmodũ in cęteris. Anianus uero præfans in uersionem suam testatur Chrysostomũ in Matthæum scripsisse λόγους nonaginta unum, quum in ędítione uulgata non habeamus nisi 89. unde probabile est duas homilias intercidisse.

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTAtionum in Euangelium Matthæi finis.

IN EVANGELIVM MARCI ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Carolus rex catholicus

QVONIAM cõperiebamus opus in modum longe maiorem opinione succrescere, Nam hęc simul & scribebantur à nobis, & typis excudebantur, uisum est idem compendij, quod Marcus in cõtrahendo Matthæi euangelio præstitit, in nostris præstare annotamentis: quo simul & lectoris, & nostro tędio alioqui intolerabili medeamur, & intra sui temporis stadiũ, operis cursus expleatur. Pauculos enim menses ad hũc laborem ab illustrissimi Burgundionũ principis Caroli obsequijs, in cuius famulitium nuper ascíti fuimus, usurpauimus uerius q̃ impetrauimus, idq̃ testor Iesum, non sine graui rei familiaris iactura. Quanq̃ ea sanè me leuiter commouet. Res pecuniaria uel sarciri potest, uel negligi. Cæterum ut est boni uiri nõ deesse suo officio, ita probi ac uerecundi est hominis, non cõmittere, ut cuiquam

Philippus Maximiliani filius

uideatur oblitus officij. Memini quantũ debeam maximo illi Philippo Maximiliani filio, nõ solum ut principi, addam, nõ solum ut optimo principi, uerumetiam ut de me magnificentissime merito. Quicquid aũt debebam patriæ, quicquid principi, quicquid optimo principi, quicquid benemerito, id totum est mihi refundendũ in Carolum, quãdoquidem illum, sic fatis uisum est, cernere licuit uerius q̃ frui. Iam nominis proprij citius queam obliuiscí, q̃ benignissimi illius Mœcenatis mei, Gulielmi Vuarami Archiepiscopi Cãtuariensis, qui sic meritus est de probis ac literatis uiris, ut ab omnibus probitatis, ac literarum cultoribus certatim debeat celebrari. Porrò me tantis prosecutus est officijs, tanta obruit benignitate, ut omnia posthabenda sint, quoties officij ratio iubet huius obsequi uoluntati. Proinde

inde cũ utricꝫ debeamus patriæ, nam in altera geniti, in alteram cooptati sumus: cũ utricꝫ debeamus principi, quorum alteri iam plurimis ac maximis beneficijs sumus astricti, ab altero humanissime inuitamur, ad ea quæ nec promeremur, nec postulamus, atque hoc ipso nomine plus debemus: nõ fuit mihi integrum opus hoc longius producere, maturũ utriscꝫ reditum pollicito. Rem tamen ita moderati sumus, ut nonnihil adiecerimus moræ, nonnihil item contraxerimus operis modum. Quanꝯ id quocꝫ hactenus ut uerborum magis cꝫ rerum esset parsimonia, quo simul & operi & officio qua licuit, satisfaceremus. Porrò mihi sanè spes est fore pariter, ut & breuitas, quæ nobis fuit necessaria, lectori quocꝫ commoda sit, & grata. Quis enim tam patientis est stomachi, ut in his rerũ minutijs citra fastidium diu uersari possit? Quanꝯ quantula quæso huius molestiæ portio redit ad lectorem? At nos dum inter tot Græcos, Latinos, Hebræos codices sursum ac deorsum discurrimus, ue lut aciculam, quod aiunt, in aceruo quærentes: dum excutimus, quid ille uerterit, quid alius legerit, quid ibi sit deprauatũ, quid hic interpretetur, quid ille correxerit, quid ipsi signauerimus, ubi Latini codices cum Græcis, Hebræi cum utriscꝫ dissentiant, aut etiam consentiant: denicꝫ quæ sit eiusdẽ linguæ codicum inter se uel pugna uel concordia: dũ, inquam inter has spinas distringimur ac torquemur, non unam aut alteram horam, sed menses fermè sex, cogita, quæso, lector optime, quantum tædij utilitatis publicæ gratia deuoremus. Necꝫ uero pigebit, si posthac per ocium continget alia conquirere, quæ possint opus hoc uel locupletius reddere, uel emendatius, illa quocꝫ in cõmunem usum adijcere. Plusculum autem præsidij nobis suppetebat in Matthæo ex ueterum commentarijs, ut in quem complures scripserunt, Origenes, Chrysostomus, Hieronymus. In hunc nihil habemus, quod equidem sciam uetustum. Nam Theophylactus neotericus est: & ij commentarij, qui Hieronymi titulo circunferuntur, ut non sint usquequaꝫ reijciendi, tamen non magis sapiũt Hieronymũ, quàm sorba ficum. Cæterum quo pauciores in hunc scripserint, illud opinor in causa fuisse, quod explicato Matthæo, & hunc explicatum esse putarent. Iam illud te nolim lateat lector, quod hactenus præfati sumus in Marcum, ad primam huius operis ęditionem pertinere, cum hæc sit æditio quinta, qua decreuimus esse contenti: non quod ullum sit opus, cui non possit adijci, quod ue nõ possit reddi melius: sed quod uideam Sycophantis nunc ubicꝫ regnantibus dandum esse locum, et existimem in tam humili, tamcꝫ inamœno argumento diligentiam immodicam merito reprehendendam esse.

Molestia ac tædiũ huius operis

Cõmentarij in Marc. falso inscripti Hieronymo

Initium euangelij.) Et hic Hebræorum more exorsus est ab ipso operis titulo, quemadmodum Matthæus, cuius epitomen scripsit Marcus autore Augustino.

In Esaia propheta.) In Græcorum exemplaribus, quæ quidem ego uiderim, Esaiæ nomen non exprimitur, sed tantum, ἐν τοῖς προφήταις, id est, In prophetis. Verum id apparet mutata data opera à doctis, qui deprehenderant hoc testimoniũ è duobus prophetis esse conflatum: Quemadmodũ indicat Hieronymus in libro De optimo genere interpretandi. Si quidem prior pars, nempe illa, Ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te, est apud Malachiam cap. tertio. Quo sanè loco illud obiter annotandum, Hieronymum in eo, quod modo citauimus opere, memoria lapsum uideri posse, cũ ait, hoc testimoniũ haberi in fine Malachiæ. Nam cum totum huius prophetæ uaticinium quatuor capitibus absoluatur, & hic locus in ipsa statim fronte tertij capitis, in medio uerius est, cꝫ in fine. Verum suspicor quæ res imposuerit Hieronymianæ memorię, nimirum quod in extremo calce habeatur non dissimile uaticinium, quod & ipsum de Ioanne interpretantur: Ecce ego mittam uobis Heliam prophetam antequam ueniet dies domini. Necꝫ enim mihi satis facit excusatio cuiusdam, qui putat in fine dictũ esse, quod sit paulo infra medium. Sunt qui indicent in bibliotheca uaticana haberi codicem Græcũ maiusculis descriptum, qui consentiat cũ latina æditione. Quid mirum si consentiat ad Latinorum exemplaria castigatus? Quanꝯ arbitror hanc germanam esse lectionem. Duriusculũ est quod adfert Beda Augustinũ, ni fallor sequutus, fieri potuisse ut Marco scribenti aliud nomen pro alio occurrerit, quod tamen admonitus nõ putarit corrigendum, eo quod arbitraretur non temere permisisse spiritum sanctũ, ut nomen pro nomine tum occurrerit scribentis animo. Frigidior est & illa solutio, quoniam prophetæ licet diuersis modis eadem prædixerunt eodem spiritu, omnium omnia esse communia. Quod si recipimus, non refert quo

Hieronymus memoria lapsus

titulo citetur aliquid è sacris uoluminibus. Certũ est hic alteram uaticinij partem esse apud Esaiam. Sed hoc quæri poterat, quur geminum adducens uaticinium, unum tantum prophetam nominet. Quod ad sensum attinet, unum reuera uaticinium est. Sed apud Matthæum 4. quem sequitur Marcus, solus Esaias nominatur, & huius tantũ uerba citantur: Marcus Esaiæ uaticinio prætexuit uaticinium Malachiæ, cõtentus nominare prophetam celeberrimi nominis. Cæterum quanꝯ sententiæ summa consentit, uerba tamen Euangelistæ nõnihil dissident tũ à Septuaginta, tũ ab Hebraica ueritate. Siquidem Hebræa sic reddidit Hieronymus: Ecce ego mitto angelũ meũ, & præparabit uiam ante faciem meam, cõsentientibus per omnia Septuaginta, nisi quod Mitto, uerterũt in futurũ, mittã, in quo Marcus cõcordat cũ Hebræis. Cęterũ addidit, Tuam, cũ tantum sit uiam. Et rursum quod illic est, Ante faciem meã, hic refert ante faciẽ tuam, mutata persona loquentis. Nam apud prophetam hæc uerba uidentur esse Christi de se loquentis, etiamsi mox mutata persona, de se tanꝯ de alio loquatur: Et statim ueniet ad templũ dominator. Contra apud Euangelistam hæc uerba patris sunt loquentis ad filiũ, Qui præparabit uiam tuam ante te. Iam posterior pars, Vox clamantis in deserto, parate uiam domini &c. est apud Esa. cap. quadragesimo. Hebraica sic uertit Hieronymus, Vox clamantis in deserto, parate uiam domini, Rectas facite semitas dei nostri, In nullo dissentientibus Septuaginta ab Hebræis. Dissentiunt & hic nõnihil Euangelistæ, sed in uerbis duntaxat. Nam quod cæteri dixerũt, Rectas facite semitas eius, Ioannes dixit: Dirigite uiam domini. Deinde quod habet Hebraica ueritas, et Septuaginta transtulerunt: Rectas facite semitas dei nostri, Matthæus, Marcus, & Lucas posuerũt semitas eius: opinor quod Euangelistæ, cũ Hebraice scirent, nõ indigerent translatione Septuaginta: deinde cũ ab Hebræis non anxie decerperent, quod scriptum esset, sed quod memoria suggerebat, describerent, uerbis nõnunquam dissident, in sententia cõcordant, id quod pluribus in locis admonuit diuus Hieronymus. Iam illud, quando notũ est ijs quoꝯ qui græce nesciunt, angelum significare nuncium, non arbitror admonendũ. Fortassis hic melius uertisset, Nuncium. Deinde nõ dixit simpliciter, Angelum, sed addito articulo, τὸν ἄγγελον, ut certum aliquem angelum, siue nuncium intelligas designari: cum omnes alioqui prophetæ nuncij fuerint uenturi Christi. At hic unicus ille, & eximius fuit nuncius, qui non solum prænunciarit aduentum domini, procul aduentantis, sed qui præcurrens ipse præpararit uiam iam aduenientis. Præterea quod ait,

Varietas interpretum

Dissonantia Euangelistarũ in uerbis

Angelus nuncius

Ante faciem

Ante faciem tuam.) Nõ est Græcis ἔμπροσθεν, aut, ἐνώπιον, Quod aliquoties ita uertit, hoc est, corã te, & in cõspectu tuo, sed πρὸ προσώπου, ut intelligas hũc nuncium præcedere, & hoc discutiente obstacula uię, iam uideri, & apparere faciem aduenientis domini. Mox autem,

Qui præparabit uiam tuam ante te.) Græce est, ἔμπροσθέν σου, Quasi dicas à fronte tua: ut intelligas Christum qui nunciabatur iam adesse. Aliter enim dicitur, Ante Ciceronem dixit hoc Cato, id est, priusquam Cicero diceret.

Distinctio

Fuit in deserto.) Quidã offensi hyperbato, sic legunt, Ioannes baptizans in deserto, fuit initium euangelij. Non absurde tamen, ut mihi quidem uidetur, hæc uerba, Initium euangelij Iesu Christi, &c. tituli loco erunt, qui mos est prophetis, & Herodoto quoꝯ atꝯ in totum illi genti. Porrò quod Valla mauult extitit, pro fuit, & argutatur nescio quid, de,

Fuit Ioannes baptizans.) Haud multum ad rem theologicam pertinet. Erat enim idioma sermonis Hebræi, quod tamen reperies & apud Atticos. Erat baptizans, id est, baptizabat. ἐτύγχανε βαπτίζων.

Baptizans.) Articulum non addidit Græcus, unde perinde ualere potest, ac si dicas, Cœpit baptizare, ἐγένετο βαπτίζων, factus est baptizans: siue cœpit baptizare.

Ordo

Fuit in deserto.) Apud Græcos alius est uerborum ordo. Fuit Ioannes baptizans in deserto. Ac rectius, Erat, quàm fuit.

In remissionem pec.) In, hic præparationem significat non effectũ, Nam Ioannis baptismus, pręparabat ad Christi baptismum, quo remittebantur peccata. Fortassis & illud annotandum, quod apostoli iubentur prius docere, postea baptizare. Ioannes prius baptizare dicitur, deinde prædicare baptismum. Iudæus per ceremonias ducitur ad cognitionem, Christianus prius discit: nisi mauis intelligere de baptismo Christi, quem post suum baptismum prædicabat Ioannes. Sequitur enim: Ego quidem baptizaui uos in aqua. Ille uero

baptizabit

baptizabit uos &c. Hinc apparet quod baptizatis ab ipso prædicarit Christi baptismum mox sequuturum, ne ipsius baptismo confiderent.

Iudææ regio.) ἡ Ἰουδαία χώρα, id est, Iudæa regio, ut cohæreant duo nomina substantiua.

Et Hierosolymitæ uniuersi.) Græci secus distinguunt. καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες, id est, Et Hierosolymitæ & baptizabantur omnes. Nec enim ueniebant omnes Hierosolymitę, sed ex omni Iudæa & Hierosolyma qui uenerant baptizabantur. Nam omnem Iudæam, dixit pro eo quod erat, ex omnibus Iudææ partibus. Nec est, In Iordanis flumine, sed in Iordane fluuio, siue fluuio Iordane. Addidit autem, quod uox Iordanis esset plerisq; ignota. *Distinctio*

Et erat.) ἦν δέ, id est, Erat autem.

Vestitus.) ἐνδεδυμένος, id est, Indutus. Et pilis camelorũ.) Cameli est Græcis, & item in aureo codice, Item in Constantiensi. Quanq; hoc nihil ad sensum. Camelus enim hic speciem notat animantis, non unum aliquod eius generis. Suffragabantur aureo codici uolumina diui Donatiani. Speciem animantis expressit, ut ostenderet uestis asperitatem, iuxta domini testimonium, Qui mollibus uestiuntur in domibus regum sunt. Pictores onerant Ioannem exuuio cameli quemadmodum Græci uestiunt Herculem exuuio leonis. Imò uestis erat contexta non è lana britannica, aut serum uelleribus, aut lino Hollandico, sed è pilis camelorum. Asperitatem augebat zona pellicea premens ilia.

Et zona pellicea.) καὶ ζώνην δερματίνην. Ablatiuus est nobis, non nominatiuus, & refertur ad participium, uestitus, sicut & ablatiuus, pilis. Et lumbos suos dicendum erat, nõ eius.

Mel syluestre edebat.) ἤσθιεν, id est, Edens, ut pertineat ad uerbum quod præcessit, erat. Quanquam hoc recte uariauit, nisi quod aptius erat, Vescebatur, quàm edebat, aut certe uictitabat, siue esitabat, cum de genere cibi loqueretur.

Venit.) ἔρχεται) Venit, Græce uel præsentis est temporis, uel futuri. In Donatiani lib. habebatur ueniet. Et notandus est articulus ὁ ἰσχυρότερός, id est, Ille qui me fortior, & potentior est.

Nõ sum dignus.) οὐκ εἰμὶ ἱκανός, id est, Nõ sum idoneus, aut sufficiens, ut uulgo loquũtur.

Et calciamentorũ eius.) Eius, addidit Hebræorum more, Latinis non est phas ita loqui. *Eius Hebræorũ more additur*

Ego baptizaui.) ἐγὼ μέν. Non in tempore omisit, Quidem coniunctionem, quæ hanc partem opponit spiritui. *Additũ aliquid*

Spiritu sancto.) In spiritu sancto est Græcis, tametsi præpositionem recte omisit interpres. Quidã codex Græcus hoc quoq; loco addebat, Et igni, καὶ πυρί, ex Matthæo sicuti conijcio, quanquam Theophylactus non addit.

Ascendens uidit.) Sermo græcus anceps est, utrum Ioannes uiderit an Christus.

Vidit cœlos apertos.) εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανούς, id est, Vidit scindi, siue diffindi cœlos. Nam participium est passiuum præsentis temporis, quod non per scissos, ut Laurentio uisum est, sed per uerbum, erat transferendum. Elegantius aũt uertisset, Diduci cœlos, siue findi.

Et spiritum sanctum.) Sanctum non additur, nec in Græcis, nec in antiquissimis Latinis codicibus, nec in aureo codice, ne in Cõstantiensi quidem. Porrò articulus additus indicat intelligendum de spiritu sancto, de quo paulo ante meminit. Similiter paulo post, Et statim spiritus expulit eum, ut de eodem accipias spiritu.

Descendentem & manentem.) Et manentem nõ additur in Græcis, uidetur asscriptum ex euangelio Ioannis. Ex sermone Græco non potest aliud intelligi, cũ spiritus descendens, à Christo uisus fuisse, cum res magis postulet, ut intelligatur à Ioanne, cæterisq; uisus descendere. Deinde si Christum accipimus uidisse, dicendum erat ἐφ' αὐτόν, id est, super se, non ἐπ' αὐτῷ, id est, Super eum. Nec; uideo tamen quo pacto queat res explicari, nisi dixerimus ἀναβαίνων rectum casum positum loco paterni ἀναβαίνοντος, id est, quum ascenderet ex aqua Iesus, uidit &c. Nisi accipiamus Ioannem unà cum Iesu descendisse in flumen ad tingendum eum, atq; ita legamus, Ioannes ascendens ab aqua, uidit &c. *Et manentem aliũde additũ Anceps sermo*

Dilectus.) ὁ ἀγαπητός. Articulus non caret emphasi, quasi dicas ille dilectus. Idem additur filio ὁ υἱός. multi filij, multi dilecti, at hic ille eximius & unice dilectus. Deinde nomẽ hic est, non participium Dilectus, quod uertere solet charissimus.

Complacui.) εὐδόκησα, quasi dicas, bonã habeo opinionẽ, siue bene cõplacitum est mihi. *Complacui εὐδόκησα*

Expulit.) ἐκβάλλει, id est, Emittit præsentis temporis. Quanq; ἐκβάλλειν aliquando est ejicere, siue extrudere. Significat autem impetum spiritus rapientis hominem quocunq; uelit. Theophylactus & Chrysost. in Catena citatus admonent significari, nõ esse cõmittendum

Periculum non accersendũ, sed si uitari non potest, fortiter ferendum. Id pulchre declarat Athanasius in apologeticis de fuga sua

ut homo semet cõijciat in periculũ tentationis, sed si deo uolente incidat, fortiter agendum.

Et erat in deserto.) Quidam codex Græcus tantum habebat, Et erat ibi. Alter præterea addit, In deserto. Quorsum autem attinebat repetere desertum, cum mox præcessisset?

Quadraginta diebus,) In Græcis non additur, & quadraginta noctibus.

Quoniam impletum.) ὅτι, Hoc loco fuerat omittendum interpreti.

Appropinquabit.) ἤγγικεν. Et appropinquauit, siue appropinquat, ut in huiusmodi uerbis Græci nonnunq̃ utuntur præteritis loco præsentiũ, ut non semel iam admonuimus.

Pœnitemini barbara uox

Pœnitemini.) μετανοεῖτε, id est, Pœniteat uos, quod consueuit uertere, Pœnitentiam agite, aut quod ego malim, resipiscite.

Lex quando abrogata

Et credite euangelio.) ἐν εὐαγγελίῳ, id est, In euangelio, tametsi id ex proprietate est sermonis Hebræi. Theophylactus putat hic abrogatam legis obseruationem, quum ait, credite Euãgelio, quasi dicat, Cessent umbrę, lux adest. Ad id facit quod pręcessit, tempus impletum est, Proinde non omnino idem docuit Christus initio quod Ioannes.

Varia lectio

Et præteriens.) περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν, id est, Ambulans autem ad mare, siue iuxta mare. Quanquam alius codex habebat, καὶ παράγων παρὰ τὴν θάλασσαν, id est, Præteriens iuxta mare. Porrò lacum mare uocat.

Fratrem eius.) Pro eius Græce est, Simonis. Quidam utrunq̃ repetunt αὐτοῦ τοῦ σίμωνος, id est, Ipsius Simonis, siue eius nempe Simonis, quod opinor additũ à quopiam qui uoluerit effugere ἀμφιβολογίαν, ne intelligeremus fratrem ipsius Christi. Nec est hoc loco Retia, ut paulo post δίκτυα, sed ἀμφίβληστρα, id est, genus retis, cuius meminit Iulius Pollux.

Componentes retia.) καταρτίζοντας, id est, Sarcientes, siue reconcinnantes.

Secuti sunt eum.) ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ, id est, Abierunt post eum, ut uerbum uerbo reddatur. Quod & aliâs uerti poterat, ὕπαγε ὀπίσω μου, sequere me. Theophylactus putat hic narrari secundam uocationem, eò quod narratio Lucæ 5. dissonet à narratione Matthæi & Marci. Cæterum quod addit Petrum & Andream fuisse discipulos Ioannis Baptistæ, qui permoti illius de Christo testimonio Christum sequi cœperint, sed Ioanne coniecto in carcerem redierint ad pristinum quęstum, unde denuo uocati protinus sequuti sint, quoniam nulla scripturæ autoritate nititur, pro coniectura humana habendum censeo.

Quasi pro tanquã ineleganter ἔα sine, aut eia

Quasi potestatem habens.) ὡς, id est, Tanquam. Quanquam hoc Quasi, & quod mox sequitur, sic, eidem Græcæ uoci respondent ὡς, unde uertere poterat utrobique, ut. Porrò de potestate ἐξουσία diximus in Matthæo.

Quid nobis & tibi.) ἔα τί ἡμῖν καί σοι, id est. Sine quid nobis & tibi? Quanquam ἔα rectius accipitur, ut sit aduerbium Græcis, nobis interiectio exclamantis: & Latine uertisset, Quid rei nobis tecum est? Aut, quod pollet idem, Quid tibi nobiscum est rei?

Sermo durus

In spiritu immundo.) Quid hac forma loquendi durius Latinis simul & Græcis auribus? Dici poterat, Obnoxius immundo spiritui.

Redundat, ante tempus

Venisti ante tempus perdere nos.) Ante tempus, nec additur apud Græcos, nec in codice aureo, ne in Constantiensi quidem. Videtur huc adiectum è Matthæi capite octauo.

Scio quod sis.) οἶδα σὲ τί εἶ, id est, Scio te qui sis, & sic habent antiqui nostri codices, qui sis, non quod sis, siue Noui te quis es, ut magis ad uerbum exprimam.

Articuli uis

Sanctus dei

Sanctus dei.) ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ. Nec hic articulus ociose additur, ut aliâs sæpius indicatum est. Nec enim est simpliciter sanctus, sed ὁ ἅγιος, ut certum & insignem intelligamus, Videlicet illum unum uere sanctũ, & omnis humanæ sanctimoniæ fontem. Proinde dilucidius erat Noui te qui sis, nempe sanctus ille dei.

Et comminatus est.) καὶ ἐπετίμησεν, id est, Et increpauit.

De homine.) Græcis est ἐξ αὐτοῦ, id est, Ex eo.

Tempus pro tempore

Et discerpens eum & exclamans.) Vtrumq̃ participium Græcis præteriti temporis est, σπαράξαν κράξαν, quasi dicas Discerpto illo, & clamore emisso.

Quid nam est hoc.) τί ἐστι τοῦτο, Particulam nam, addidit interpres de suo, cum aliâs negligat exprimere, nimirum ad hunc modum paria faciens. Et rursum.

Sensus anceps

Quæ nam doctrina.) τίς ἡ διδαχὴ, Quæ doctrina, de suo addidit, nam. Quia in potestate & spiritibus imperat.) Quia in potestate & spiritibus, habetur tum in Græcis, tum in antiquis Latinis, ut coniunctio addat epitasin. Cæterum Græci codices locum bifariam distinguunt

distinguunt. Nonnulli sic legunt, Quæ est hæc doctrina, quoniam secundum potestatem, ut subaudias, est. Alij coniungunt hæc cum his quæ mox sequuntur, quę est doctrina hęc, quoniam cum autoritate spiritibus quoq; immundis imperat.

Et processit.) καὶ ἐξῆλθεν, id est, Et exiuit, siue emanauit.

Rumor eius.) ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ, id est, Fama eius, quod alicubi uertit opinio. Cæterum ut famam hominis dicimus, ita non dicimus rumorem hominis in eodem sensu. Rumor enim magis ad rem refertur, ut rumor belli. Fama generale nomen est. *Rumor pro fama non recte*

Regionem.) περίχωρον, id est, Totam undiq; regionem Galilææ finitimam, ut intelligamus & ultra Galilææ fines famam Iesu progressam.

Recumbebat.) κατέκειτο, id est, Decumbebat, ut & antiqui codices habent, cũq; his aureus ille, atq; etiam Constantiensis. Recumbit enim quiescens & supinus. Accumbitur in conuiuio. Decumbit ægrotus lecto affixus. *Recumbo accumbo decumbo*

Apprehensa manu eius.) κρατήσας, quod toties uertit, tenuit, ueluti de Iesu capto, Tenuerunt eum, ubi tempestiuius erat comprehenderunt. Et cur non potius reliquit quàm dimisit, ἀφῆκεν; nisi forte febris dicto uale discessit. *κρατεῖν uarie transfert*

Omnis ciuitas.) ἡ πόλις ὅλη, id est, Ciuitas tota, ne plures ciuitates intelligas.

Qui uexabantur.) κακῶς ἔχοντας, id est, Male habentes, siue Male affectos.

Varijs languoribus.) ποικίλαις νόσοις, id est, Varijs morbis: quod tamen ita perpetuo ferè uertit. *Languor morbus*

Quoniam sciebant eum.) Græce sic est, ὅτι ᾔδεισαν αὐτὸν χριστὸν εἶναι, id est, Quod nouerant ipsum Christum esse. Nam hæc duo uerba adduntur in nonnullis Græcis exemplaribus, uelut in Theophylacto. In nostris tantum est, Quoniam sciebant eum. Græcus tamen sermo ambiguus est, nõ passus est eos hoc proloqui quod agnoscerent Iesum: siue, nõ passus est eos omnino loqui, propterea quod agnoscerent Christum esse Messiam, ne id ante tempus effutirent. In priore sensu magis conueniebat, ipsum, quàm eum.

Et dilu culo ualde.) καὶ πρωὶ ἔννυχον λίαν, id est, Et mane, multa adhuc nocte. Nam id sonat ἔννυχον, cum adhuc aliquantum est noctis.

Dixerunt.) λέγουσι, id est, Dicunt. Et mox, Quia omnis. ὅτι cõiunctio fuerat omittenda.

In proximos.) εἰς τὰς ἐχομένας, id est, Adhærentes, siue contiguos.

Vicos & ciuitates.) Græcis est dictio composita κωμοπόλεις, quod quidam interpretantur muncipia. Oppidula rusticana significat, quæ uel uici, uel oppida uideri possint. Siquidem ex uico & oppido Græca uox composita est. *κωμοπόλεις Rusticanum oppidulum*

Vt ibi prædicem.) Græce est ἵνα καὶ ἐκεῖ, Vt & ibi. Consentientibus & antiquis exemplaribus nostris. Et in hoc, apertius erat, Ad hoc, siue hac gratia, εἰς τοῦτο.

Et in omni Galilæa.) Et non est Græcis, sed in Synagogis illorum per totam Galilæam.

Si uis.) Hoc loco interpres recte omisit ὅτι. quod cum alicubi faciat, mirandum, cur non idem perpetuo faciat, quoties sermonis exigit ratio.

Volo, mundare.) Mundare hic passiuum est, imperandi modo θέλω, καθαρίσθητι, quemadmodum est in Matthæo.

Et comminatus est.) καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, σὺθέως ἐξέβαλεν, id est, Cõminatus ei statim eiecit, hoc est acriter interminatus, necubi proferret. Et eiecit dixit pro ablegauit, siue quod celeriter, siue quod inuitum.

Vide nemini.) ὅρα μηδενὶ, id est, Vide ne cui.

Ostende te.) ἑαυτὸν δεῖξον, id est, Teipsum ostende. Quanquam interpres huiusmodi composita pronomina plerunque uertit per simplicia. Et quod in nostris codicibus legitur Principi sacerdotum, apud Græcos est τῷ ἱερεῖ, nisi forte id efficit articulus, ut de summo sacerdote dictum accipiatur. *Summo sacerdoti, pro sacerdoti*

Cœpit prædicare.) Græci addunt πολλὰ, id est, Multum siue multa.

Diffamare.) διαφημίζειν Græce non sonat in malam partem. Verti poterat Spargere seu diuulgare. *Diffamare pro diuulgare*

Ita ut non posset iam.) Ex Græcis uerbis apparet de mundato dictum. Proinde ne quid hic hæreret lector, pro αὐτὸν subiecimus Iesus, hoc est nomen pro pronomine. Ne quis hoc ut temere factum statim corrigat.

In de-

In desertis locis esse.) Erat, Græce est, non esse, ὦν.

Et conueniebant.) Ⓒ ἤρχοντο, id est, Et ueniebant.

EX CAPITE SECVNDO.

Post dies nec addendum octo

POst dies.) δι' ἡμερῶν, id est, Per dies. Nec addendum est octo, quod in quibusdam habetur codicibus Latinis. Certe in Paulino habebat, Post dies, in Corsendoncensi recenti manu additum erat octo. Sed lucidius erat Diebus aliquot, siue Post dies aliquot. Nam post dies Latine nihil significat.

Et conuenerunt.) Ⓒ συνήχθησαν, id est, Confestim conuenerunt, siue collecti sunt.

Nec ad ianuam.) Græca sic habent, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν, id est, Ita ut iam non caperent, ne ea quidem quæ erant iuxta ianuam, ut intelligas domum adeo fuisse refertam, ut ne uestibulum quidem & partes ostio uicinæ caperent turbam. Aureus codex habebat, non caperet, itidem Constantiensis, denique meus uetustæ typographiæ: ut Caperet uerbum, pertineat ad domum, sit que gemina negatio, nec domus capiebat, nec loca uicina ianuæ, hoc est uestibulum.

Et uenerunt.) Ⓒ ἔρχονται, id est, Veniunt.

ἀποστεγάζειν Detegulare

Nudauerunt tectum.) ἀπεστέγασαν τὴν στέγην, id est, Detexerunt tectum. Est enim πρωτονομασία, quasi dicas, detegulauerunt tegulas.

Et patefacientes.) Ⓒ ἐξορύξαντες, id est, Cum effodissent, ut intelligamus etiam superne perfodi tecta.

χαλόω

Submiserunt.) χαλῶσι, id est, Demittunt, proprie funibus, quemadmodum demittitur ancora, aut saxum è sublimi.

In quo paralyticus iacebat.) κατέκειτο, id est, Decumbebat, quod paulo ante depraua tum erat recumbebat.

Quid hic sic loquitur, blasphemat.) Græce est blasphemias, βλασφημίας, loquitur blasphemias.

Nisi solus deus.) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi unus, qui est deus.

Dimittuntur.) ἀφέωνται, id est, Remittuntur, siue remissa sunt. Nam uidetur esse præteritum Atticum pro ἀφεῖνται. Thema actiuum est ἀφέωμαι, passiuum ἀφεώνται. Ita tradit Herodianus. Fortassis interpres legit ἀφέονται per o micron ut deducatur à uerbo ἔω unde ἵημι. ut nos superiore editione poneremus remittantur, in causa fuit quidam insigniter Græce doctus, ad hæc non mediocri uir autoritate, qui consultus super hoc loco, iussit ut suo periculo uerterem remittantur. Obsequutus sum, & falsus. Id quum mihi non semel acciderit, tamen audio pertinax, & nulli cedens.

Vt mirarentur.) Plus dixit Græcus sermo ὥστε ἐξίστασθαι, id est, Vt essent attoniti, & uelut extra se. Nam ab hoc uerbo dicta ecstasis, quæ est raptus mentis.

Honorificarent.) δοξάζειν, id est, Glorificarent.

Leui Alphæi.) τὸν τοῦ ἀλφαίου, id est, Alphæi filium.

Ad Teloneum.) Græcam uocem reliquit, τελώνιον, quæ mensa est aut locus publicanorum, ubi colligunt uectigal, quod Græce τέλος dicitur.

Solœcismus

Videntes quia manducaret.) ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα, id est, Cum uidissent eum edentem. Mirum quur hic placuerit solœcismus, quum Græcus sermo non præbuerit occasionem.

Quare.) τί ὅτι, id est, Quid quod, id est, Quid est quod.

Magister uester.) Laurētius negat hæc addita in exemplaribus quibus est usus. In nōnullis tamen addita comperi, Tametsi Theophylactus nō addit. In Constantiensi fuit erasum.

Non necesse habent.) οὐ χρείαν ἔχουσι, id est, Non opus habent.

Sani.) ἰσχύοντες, id est, Valentes, siue qui ualent.

Vocare iustos.) Græci addunt εἰς μετάνοιαν, id est, Ad pœnitentiam. Quanquam id suspicor adiectum à quopiam. Nam nec in antiquissimis codicibus nostris reperitur, nec in Constantiensi, nec in meo uetustæ typographiæ, etiamsi apud Theophylactum additū est.

Et pharisæi.) Quidam Græcus codex habebat καὶ οἱ τῶν φαρισαίων, id est, Et pharisæorum, ut subaudias discipuli, quemadmodum est item paulo post: nisi mauis, Ii qui sunt ex Pharisæis, hoc est è factione Pharisaica.

Nunquid possunt.) μὴ δύνανται, id est, Num possunt.

Filij nuptiarum.) Græca nonnihil dissonant, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστὶν ποιῆσαι νηστείαν, id est, Filij thalami nuptialis in quo sponsus cum eis est ieiunare. Νυμφὼν enim nuptiale cubiculum significat, interprete Suida. Deinde continenter ipse sibi respondet, ὅσον χρόνον μετ' αὐτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν, id est, Quanto tempore secum habent sponsum, non possunt ieiunare. *Filij nuptiarum*

Assumentum.) ἐπίβλημα, quod antè uerterat commissuram, ut Matthæi nono, & Lucæ quinto, ad uerbum sonat immissuram. Dilucide tamen uertit interpres.

Panni rudis.) ῥάκους ἀγνάφου, id est, Panni nondum à fullone curati. Nam hunc rudem ἄγναφον uocat interpres. Siquidem γναφεὺς, fullonem significat. ἄγναφον

Aufert, supplementum nouum.) Græcus addidit, eius, ut subaudias uestis. Quod hic uertit supplementum, aliâs uerterat plenitudinem, πλήρωμα. ut Matthæi nono. Sic autem uocat eam panni particulam, qua uestis lacera sarcitur & expletur. Multa prudens prætereo, quod de his iam dictum sit in Matthæo.

Vinum nouum in utres nouos.) Græcis non est eadem προσονομασία, cum illis habeatur νέον & καινὸς, quorum prius illud aptius dicitur de ijs quæ sentiunt ætatem. *Nouum νέον nouum καινόν*

Cœperunt progredi.) ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν, id est, Cœperũt discipuli eius iter facere. Nã quod Græcus habet sermo, ἤρξαντο, id est, cœperunt, hoc interpres retulit ad personam: ueluti cũ dicitur, ἄρχεσθαι λέγειν, non qui initiũ dicendi facit, cũ ante tacuisset, sed qui primus & ante alios incipit uerba facere, & ob id uertit progredi. Nimirũ offensus absurditate sermonis, quod cũ paulo ante dictũ esset, Iesum iter fecisse per segetes, nunc idem subiiciat de discipulis, quod cœpissent iter ingredi. Verum hic nec initiũ itineris significatur, nec ordo ingredientiũ, sed uellendi initium. Iam enim inter eundũ cœperũt uellere spicas. *Cœperunt progredi non apte uersum*

Et uellere spicas.) τίλλοντες, id est, Vellentes, siue uellendo.

Ecce quid faciunt discipuli tui sabbatis.) Vt paulo superius non addebatur magister uester, ita hic non additur apud Græcos, Discipuli tui. Quorsum enim attinebat eos nominare, cum digito illos ostenderent, ecce?

Sub Abiathar principe sacerdotum.) Diuus Hieronymus in libello De optimo genere interpretandi, indicat nomen Abiathar pro Achimelech esse positum, propterea quod libro Regũ primo capite xxij. ubi refertur huiusce rei historia, nulla mentio fiat Abiathar, sed duntaxat Achimelech, Siue id acciderit uitio scriptorum, siue quod eiusdem hominis uocabulum sit Abiathar & Abimelech. Nam Lyranus putat hunc Abiathar fuisse filium Achimelech, qui sub patre functus sit officio paterno, & eo cæso iussu Saulis, comes fuerit fugæ Dauidicæ. Hieronymus ut nectit nodum, ita non explicat. Theophylactus aperit aliam rimam, ut accipiamus alium fuisse Achimelech, qui in libro regum tantũ sacerdos sit dictus ἱερεὺς, quum hic Abiathar dicatur ἀρχιερεύς. Mirum quum Latini codices constanter habeant Achimelech, quur in Græcis Euangelijs semper habeatur Abimelech, nisi quod Suidas in dictione εἰσάγγελον admonet eundem utroq; nomine signari. *Abiathar pro Achimelech* *Redundat in nostris*

Nisi solis:) Solis non additur apud Græcos, nec erat in codice Constantiensi.

Et dedit eis.) Græci addunt καὶ, καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι. Pro eis melius uertisset, Qui secum erant, Et dederit his quoq; qui secum erant.

EX CAPITE TERTIO.

Benefacere.) ἀγαθοποιῆσαι, an male, κακοποιῆσαι, quod non sonat simpliciter facere rem malam aut bonam, sed mala re aut bona afficere quempiam, quasi dicas, Vtrum prodesse fas est sabbatis an lædere? *Benefacere pro beneficio afficere*

Aut perdere, ἢ ἀποκτεῖναι. id est, An occidere.

Et circunspiciens.) περιβλεψάμενος, id est, Cum circumspexisset. Nec est, Contristatus, sed συλλυπούμενος, id est, Condolens seu uerius condolescens.

Et restituta est manus illius. Græce est, καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη, id est, Et restituta est manus illius sana ut altera. Verum haud scio an uerbis aliquot ex Matthæo huc asscriptis.

Vt nauicula sibi deseruiret.) ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, id est, Vt nauicula inseruiret sibi, hoc est, ut nauicula esset sibi usui, siue adhiberetur sibi. Nam προσκαρτερεῖν sæpe aliâs uertit assistere, siue insistere. *προσκαρτερεῖν*

Non

Non comprímerent eum.) μὴ θλίβωσιν αὐτὸν, id eſt. Ne ſe premerent. Primum Latinius, deinde accommodatius ad Græcum ſermonem.

Plagas.) μάστιγας, id eſt, Flagella. Sic enim uocat afflictionẽ qua deus corripit homines.

Clamabant dicentes.) λέγοντα. Dicentes ad ipſos ſpiritus refertur, quod ea uox Græcis eſt neutri generis.

Comminabatur.) ἐπετίμα, id eſt, Increpabat. Quanquam hoc loco tolerabilius erat, interminabatur.

Et aſcendens in montem aduocauit.) Græce eſt, ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος προσκαλεῖται, id eſt, Aſcendit & aduocat, ut poſterius ſit præſentis temporis.

Et fecit duodecim.) Græca nonnihil diſſident, καὶ ἐποίησε δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, ἵνα ὦσιν μετ' αὐτοῦ, id eſt, Et fecit duodecim, quos & apoſtolos nominauit, ut eſſent ſecum. Quanquam id in emendatioribus Græcorum exemplaribus non eſt aſſcriptum: & magis conuenit breuiloquentiæ Marci, ut omittatur. Atque hic quoq; multa prudens diſſimulo, uel quod minutula ſint, uel quod in Matthæo iam annotata.

Et dedit.) καὶ ἔχειν, id eſt, Et habere, ſiue ut haberent. Pendet enim à ſuperioribus, Vt eſſent ſecum, & haberent poteſtatem: aut certe cum proximo uerbo cõnectendum, κηρύσσειν καὶ ἔχειν mitteret eos ad prædicandum utq; haberent.

Et impoſuit Simoni.) Ante hæc uerba habent nonnulli Græci codices πρῶτον σίμωνα, id eſt, Primum Simonem. Verum id in emendatioribus non reperitur, & uidetur ex Matthæo deſumptum. Certe apud Theophylactum non reperi, nec in æditione Aldina.

Et impoſuit Simoni nomen Petrus.) Græce quidem eſt πέτρον. Sed Petrus, aut Petro, aut Petri, Latinius eſt, ni fallor, niſi magis placet periphraſis.

Boanerges Boenarges.) Nam Hebræis בְּנֵי filios ſonat, רֹגֶשׁ tonitrui uel fremitus. Ita nos docet libellus de nominus Hebraicorũ interpretatione, in certo titulo. Tametſi Hieronymus putat uocem eſſe deprauatam, ac legendum eſſe Banerrem, reges enim Hebræis ſonare fremitum, niſi malis רַעַשׁ tumultus uel commotio, non raro enim ע per g enunciarunt Septuaginta, ut eſt uidere in Gomorrha. Quanquam fremitus minimum abeſt à tonitruo. Cum Homerus Iouem ὑψιβρεμέτην & ἐρίγδουπον appellet, non ob aliud quàm ob tonitrua. Porrò quid eſt quod Hieronymus appellat corruptum? An quod Syro ſermone aut Chaldaico deflexum eſt. Huiuſmodi uerbis ſubinde utuntur Euãgeliſtæ. Imò hac lingua Chriſtus uidetur fuiſſe loquutus, quæ tum cõmuni populo fuit cq; maxime familiaris. Quod ſi Euangeliſta corrupit, non temere corrupit, neq; nobis pro corrupto debet haberi, quod ſcripſit euangeliſta à Chriſto prolatũ, quodq; Græce nobis dignatus eſt interpretari. Quare nihil erat cur in me debaccharetur quidam, quod hic Euangeliſtæ autoritatem ſequi maluerim quàm Hieronymi: præſertim cum hic in huiuſmodi rebus nonnũquam uel conniueat, uel parum ſibi conſtet, neq; dubitandum quin alicubi fallatur.

Calumnia repulſa

Et Matthæũ.) Quidam Græcus codex addit τὸν τελώνην, id eſt, Publicanum. Quanquam nec id reperio in emendatioribus, ac uetuſtis exemplaribus.

Et conuenit iterum turba.) καὶ συνέρχεται πάλιν. Conuenit præſentis temporis eſt, ut prima ſyllaba pronuncietur acuta. id tametſi minutulum eſt, tamẽ haud indignum iudicaui quod indicaretur, propterea quod in re tam ſacra nefas ſit, uel minima negligere.

Sic ut nõ poſſent.) Græcis quidem duæ ſunt negationes, ὡς μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Quod duobus modis Latine reddi poterat, Conuenit iterũ turba tanta, ut non poſſent ne panibus quidem ueſci. Aut ſic, Vt nõ poſſent uel panes edere. Sentit enim tantam fuiſſe multitudinem, ut non ſolum non ſuppeterent obſonia, ſed ne panum quidem ſatis eſſet in cibum. Aut certe tantum fuiſſe confluxum, ut diſcipulis non eſſet ocium ſumendi cibi, tantum aberat, ut ad alia foret ocium. qui poſterior ſenſus meo iudicio uerior eſt.

οἱ παρ' αὐτοῦ *cognati*

Et cũ audiſſent ſui.) οἱ παρ' αὐτοῦ, id eſt. Qui ad illum pertinebãt, & ex illius erãt familia ſeu cognatione. itidẽ paulo inferius τὰ παρ' αὐτοῦ, uertit ſua. Sentit eũ, cognatos, et affines eius.

Exierunt tenere eum.) κρατῆσαι αὐτὸν, id eſt, ut comprehenderent eum, ſiue ut manus iniicerent. Nam id eſt agnatorum, ſi quis commotæ mentis eſſe cœperit.

In furorẽ uerſus eſt.) id eſt, ἐξέστη, Mente captus eſt, ſiue ut in quibuſdã legitur ἐξέση.

Beelzebub Beelzebub.) Βεελζεβούλ, id eſt, Beelzebul, de quo diximus in Matthæo.

Quia

Quia in principe.) Hic omittendum erat ὅτι, aut uertendum erat, quod eiiceret, quemadmodum illud quod proxime præceſſit, quoniam Beelzebub habet.

In ſe.) ἐφ' ἑαυτὸν, id eſt, In ſeipſam, ſiue Aduerſus ſeipſam.

Diſpertiatur.) Idem uerbum quod modo uertit diuidatur, μερισθῇ.

Diſpertitus eſt.) Græca ſic habent, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν, καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται στῆναι, id eſt, Et ſi ſatanas inſurrexit in ſeipſum, ac diuiſus eſt, non poteſt ſtare.

Quibus blaſphemauerunt.) ὅσας ἂν βλασφημήσωσι, id eſt, Quaſcunq; blaſphemauerint. Sic enim loquuntur Attici, Conuicia conuiciantur, & fugam fugiunt.

Non habebit remiſſionem.) οὐκ ἔχει, id eſt non habet. Ita legit codex aureus, atque etiam Conſtantienſis.

Aeterni delicti.) αἰωνίου κρίσεως, id eſt, Aeterni iudicij, ſiue æternæ damnationis. Quanquam hoc nihil refert ad ſenſum. Per ſynecdochen enim aliud ex alio intelligitur. *Delicti pro iudicij*

Et circumſpiciens.) καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους, id eſt, Et cum circumſpexiſſet in circumitu circũ ſe diſcipulos ſedentes. Quanquam in quibuſdam exemplaribus μαθητὰς non additur, & eſt alius ordo περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. In priore lectione ſenſus eſt, diſcipulos undiq; dominũ circunſediſſe: in poſteriore intelligimus dominum circuntuliſſe oculos per auditores, ut nulli ſederint à tergo Ieſu. *Varia lectio*

EX CAPITE QVARTO.

Secus uiam.) Hic reliquimus præpoſitionem ſecus, quod in progreſſu iacientis ſemen motus quidam ſit. Nam uocem eſſe Latinam aliâs docuimus. *Secus præpoſitio*

Exæſtuauit.) ἐκαυματίσθη, id eſt, Exuſtum eſt, ſiue æſtu periit.

Aſcendentem.) ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα. Vt prius uerbum pertineat ad herbam emergentem è terra, poſterius ad herbam grandeſcentem & adoleſcentem.

Vnum centeſimum.) καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν, id eſt, Attulit unum triginta, & unum ſexaginta, & unum centum. Laurentius Valla declarat ſe legiſſe ἓν præpoſitionem, non ἓν nomen numerandi. Et ipſe ſic ſcriptum comperi in libris emendatioribus. Nominatim in uetuſtiſſimo codice, qui habebat cõmentarios Theophylacti, quanquam diſſentiebat editio Aldina. Quo modo ſi legamus, ad uerbum ita reddi poteſt. Et adferebat in triginta & in ſexaginta & in centum: ut præpoſitio ἓν poſita ſit pro ἀνὰ, quaſi dicas per triginta, per ſexaginta, per centum, quod tamen commode uerti poterat. Et adferebat, tricena, ſexagena, & centena, ut ex ſingulis granis tantum granorum intelligatur enatum. Quanquã paulo inferius idem occurrit locus, itidem per præpoſitionem ſcriptus. Cæterum quoniam in hoc facile labi potuit librarius, rem lectoris arbitrio committo, præſertim cum & altera lectio probe defendi poſſit. Niſi quod in poſteriore loco, quũ dominus diſcipulis explicat parabolam, duriuſcule dicitur unum & unum, cum de hominibus loquatur, non de ſeminibus. Proinde nos periphraſi ſumus uſi. *Centeſimum pro centuplũ ἓν & ἓν pro ἀνὰ*

Cum eſſet ſingularis.) ὅτε δὲ ἐγένετο κατὰ μόνας, id eſt, Cum autem cœpiſſet eſſe ſolus, ſiue ſolitarius. Nam ſolus uertit in Luca, Cum autem eſſet ſolus orans. *Singularis pro ſolitarius*

Qui cum eo erant duodecim.) Hic uariãt Græci codices: Nam Laurentij codex habebat, οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, id eſt, qui circa illum erant cum duodecim. Atq; ita ſanè ſcriptum erat in libro qui habebat commentarios Theophylacti, cõſentiente æditione Hiſpanica, & Aldina. Mei habebant, ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, id eſt, Interrogauerunt eum diſcipuli eius.

Myſterium regni.) μυστήριον, id eſt, Arcanum, ſiue ſecretum, non cõmunicandum prophanis, quod aliquoties uertit ſacramentum.

Illis autem qui foris ſunt.) τοῖς ἔξω. Rectius uertiſſet per adiectiuum, id eſt, Exteris extraneis, ſiue externis, aut exoticis. *Articulus cum aduerbio*

Videant & non uideant.) Græcus mutauit uerbum, ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι, id eſt, Vt cernentes cernant, & non uideant. Quaſi plus ſit uidere quàm cernere. Nam intuemur quædam, quæ tamen non uidemus, animo aliud agente. Quanquam refragantur magno conſenſu Latini codices, nec apud Theophylactum licet ex ipſius enarratione lectionem hanc deprehendere.

Et ærumnæ.) καὶ αἱ μέριμναι, id eſt, Sollicitudines. *Erumnas uertit μερίμνας*

Hi aũt ſunt qui &c.) Abuſus uidetur ſemel atque iterum ὅτι pro οἱ: uelut demonſtret hos

hos & illos, quod solemus docendi causa & gestu repræsentare. Et seminari dicitur semen quod iacitur, item ager in quem iacitur, quemadmodum aspergitur aqua & aspergitur homo. Notat Laurentius, quod interpres sementem dixerit pro semine, quũ sementis sit ipsa satio, semen quod iacitur. Sementem facere Latine dicitur, semen facere non item.

Sementis & semen

Vnum tricesimum.) Triginta, sexaginta, centum ut paulo superius admonui, consentientibus & peruetustis Latinis codicibus, de quo copiosius diximus in Matthæum.

Nunquid uenit.) Græce est, ἴδετε, μήτι λύχνος ἔρχεται, ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, id est, Videte num lucerna incenditur, ut sub modium ponatur? Quanquam illud ἴδετε in multis Græcorum codicibus non reperio asscriptum, uelut in Theophylacto. In editione Aldina scriptum est ἔρχεται pro ἔρχεται, quemadmodum & in Theophylacto.

Non est enim.) οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν, εἰμὴ ἵνα φανερωθῇ, id est, Non est enim quicq̃ absconditum, nisi ut manifestetur. Tametsi dissentiunt hic exemplaria. Theophylactus legit, οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν, ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ, id est, non est occultum quicquam, quod non patefiat.

In absolutũ apud nos

Neq̃ factum est.) οὐδ' ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ, id est. Neq̃ factum est occultum, sed ut in apertum ueniat, Etiamsi legi potest, Neq̃ fuit occultum. Videtur autem in nostro sermone oratio parum absoluta, supplebitur hunc in modum. Neq̃ factum est occultum, ut maneat occultum, sed ut ueniat in apertum. Hæc sententia pulchre quadrat in doctrinam Euangelicam. Occultata sunt quædam, non ut semper laterent, sed ut suo tempore proferrentur in lucem.

Varia lectio apud Græcos

Videte quid audiatis.) Hic quoque Græca dissident, tametsi Latina exemplaria magis consentiunt quàm Græca, βλέπετε τί ἀκούετε, καὶ προσθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γὰρ δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiatis, & apponetur uobis audientibus. Qui enim habet, dabitur ei, et qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Græcæ lectioni suffragabatur codex Donatiani.

Deinde sequitur, ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν, id est, in qua mensura metimini, metietur uobis, & adijcietur uobis. Theophylactus ita legit, βλέπετε τί ἀκούετε, ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ, id est, Videte quid audiatis. In qua mensura metimini, in ea alij metientur uobis, qui auditis. Quisquis enim habuerit, ei dabitur, & qui non habet, etiam quod habet tolletur ab eo. Huic lectioni cõsentiebat codex aureus, & item Constantiensis.

Nocte & die secus quàm solet expositũ

Nocte & die.) Quidam utrunq̃ uerbum, dormiat & exurgat putant referendũ ad eum qui iecit semen: ita ut intelligamus illum dormire nocte & exurgere die: & in hunc quidem sensum interpretatur Theophylactus. Ego magis arbitror posterius uerbum referendum ad semen, quod nullo colente tacitis auctibus & nocte & die proficit usq̃ ad maturitatem. Nam dormire dicitur, qui securus est nec iam laborat. Hũc sensum sequutus est, quisquis scripsit in Marcũ scholia, quæ Hieronymo tribuuntur. Sic enim loquitur, Homo iactans semen, filius hominis est, semen uerbum uitæ, terra corda humana: dormitatio hominis, mors est saluatoris: exurgit semen nocte & die &c.

Et increscat dum nescit ille.) Sermo Græcus ambiguus est, καὶ ὁ σπόρος βλαστᾷ, καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Potest enim accipi ut semen exoriatur & exurgat ui naturæ, cum ipsum hoc nesciat, eo quod σπόρος semen sit masculini generis.

Parabolæ collatio

Cui parabolæ comparabimus.) ἢ ἐν τίνι παραβολῇ αὐτὸν θῶμεν, id est, Aut in qua parabola illud ponemus siue ponamus. Etiamsi nonnulli codices pro θῶμεν habeant παραβάλωμεν, id est, Per quam collationem conferemus. Quandoquidem παραβολὴ, Cicero uertit collationem. Et præpositione In, Hebræi abutuntur pro Per. In alijs pro τίνι scriptũ est, ᾗ τινι. Verum hæc minutiora duxi quàm quæ annotentur.

Natum pro seminatum

Et cum natum fuerit, ascendit in arborem.) Græcis hic repetitur, καὶ ὅταν σπαρῇ, id est, Cum seminatum fuerit, suffragante & codice aureo, Constantiensi, alijsq̃ multis. Offendit lectorem, quod absurde uideatur idem repeti, & quum seminatum fuerit.

Ascendit in arborem.) ἀναβαίνει, id est, Surgit. Porrò illud in arborem, nec additur apud Græcos, nec in antiquis codicibus nostris, nec in aureo. Asscriptum apparet ex Lucæ & Matthæi decimotertio.

Habitare.) κατασκηνοῦν, Quod alibi uertit nidificare, uerbum à scena dictum.

Differe-

Differebat.) ἐπέλυσεν, id est, Dissoluebat, siue exponebat: aut quo aliàs est usus, Edisserebat. Soluuntur enim ænigmata, & obscura ueluti nodosa.

Transeamus contra.) διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν, id est, Transeamus in ulteriorem partem: siue ut sæpe iam uertit, Trans fretum.

Et facta est.) καὶ γίνεται, id est, & fit, siue oritur, quasi res iam geratur.

Mittebat in nauim.) ἐπέβαλεν εἰς τὸ πλοῖον, id est, Irruebat in nauim, ut sit uerbum neutrum quod ad significatum attinet. ἐπιβάλλω irruo

Super ceruical dormiens.) ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον, quod inde Græcis nomen habet, quod capiti admoueatur. Ezechiel execratur eos, qui consuunt puluillos sub omni cubito, & ceruicalia sub omni capite. Quod tum exhibuit Iesus, id hodie in nobis agitur. Quàm periculose indormiunt hodie puluillis ac ceruicalibus huiusmodi, præsules ac pontifices quidam horum temporum? Periclitatur uniuersus populus, nec est qui Christum excitet in illis profundissime dormientem. Imò nolunt excitari, & habent qui somnum hunc pestilentissimum foueant, occinentes ad aurem blando susurro, euge euge. Expergiscere tandem optime Iesu, ne pereamus. Somnus episcoporum

Non ad te pertinet.) οὐ μέλει σοι, id est, Non est tibi curę. Nam aliud est Pertinere ad nos, aliud, Esse curæ. Siquidem multa ad nos maxime pertinent, quæ minime sunt curæ.

Quia perimus.) ὅτι, id est, Quod, hoc sanè loco.

Exurgens, comminatus est.) καὶ ἐγερθεὶς ἐπετίμησεν, id est, Et excitatus increpauit.

Obmutesce.) πεφίμωσο. Augmentum additum, etiam celeritatem indicat: ueluti dicas, Mox obmutesce. πεφίμωσο mox obmutesce

Quid timidi estis?) τί δειλοί ἐστε οὕτως; id est, Quid adeo timidi estis? Alij habebant τί δειλοί ἐστε οὕτως; id est, Quid timidi estis adeo?

Necdum habetis.) οὔπω, id est, Nondum. Alij habebant, πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν, id est, Qui fit ut non habeatis fidem? Et οὕτως, referunt ad præcedentem orationis partem. Laurentius ad sequentem adiunxit. Siccine nondum habetis fidem. Porrò Quomodo, parum Latine reddidit πῶς, quod ita uertendum erat, Qui fit ut non habeatis fidem? Est enim non interrogantis, sed obiurgantis. πῶς apud Græcos interdũ obiurgantis aut asseuerantis est

Ad alterutrum.) πρὸς ἀλλήλους, id est, Inter sese. Quod crebrius iam admonui. Verum interpres perpetuo peccat in hoc uerbo, tanquam prudens.

Quis putas.) τίς ἄρα. Melius Quisnam, aut certe quis. Nam hoc loco uix habet Latinus sermo, quod respondeat ἄρα.

EX CAPITE QVINTO.

TRans fretum.) εἰς τὸ πέραν, quod superius uertit Contra, id est, In ulteriorem partem. Quanquam in Matthæo sæpenumero uertit Trans fretum. Lacum ut dixi, appellant mare: tamen ijsdem uerbis uti licuisset, etiam amne transmisso, aut aggere, aut monte. Fretum uero non idem est quod mare, etiamsi fretum omne dicitur mare. Fretum Mare Lacus

Gerasenorum.) γαδαρηνῶν, id est, Gadarenorum. Ad eundem modum legimus & apud Lucam, cum Matthæus uocet Gergesenorum, de quo nonnihil attigimus in Matthæo capite octauo. Geraseni Gadareni

Legio mihi nomen.) λεγιών. Græce scribens usus est uoce Latina, tametsi mutato genere. Legio uox Romana usurpata Euãgelistæ

Pascens in agris.) In agris, hic nec apud Græcos additur, nec in codice aureo, nec in Donatianicis, nec in Constantiensi.

Et magno impetu.) καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ, id est, Et impetu ferebatur grex per præceps in mare. Magno, addidit interpres de suo.

Ad duo millia.) ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι, id est, Erant autem fermè duo millia, siue Bis mille: & subaudiendum est Porci, non Spiritus: quod Spiritus Græce est neutri generis, & δισχίλιοι masculini, ut ad Spiritus referri non possit.

Quid esset facti. τί δὴ τὸ γεγονὸς, id est, Quid esset quod factum erat, siue Quod acciderat. Quanquam haud male uertit interpres.

Et uenerunt.) καὶ ἔρχονται, id est, Et ueniunt, præsentis temporis. Et ita habent codices emendatiores Latini.

Et sanæ mentis.) Post hæc uerba Græci codices addunt, quod in Latinis non habetur, τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγιῶνα, id est, Eum qui habuerat legionẽ: quod quoniam uisum est superesse, cũ modo facta esset mẽtio dæmoniaci, eraserũt. At repetitur ad emphasim miraculi, esse iam sanæ mentis, qui nõ solum fuerit obnoxius dæmonio, uerumetiam legioni dæmonũ.

Cumq; ascenderet.) καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ, id est, Ingresso eo nauim, siue concensa naui.

Non admisit.) οὐκ ἀφῆκεν, id est, Non permisit, siue Non passus est.

Quanta.) ὅσα, quod sæpenumero significat quæcunque. Hic interpres legisse uidetur πόσα, non ὅσα.

Et misertus sit tui.) Hoc non parum dure cohæret cum eo quod præcedit: Quanta tibi fecerit deus, uertendum erat, Quæ tibi fecerit deus, & in quibus misertus tui fuerit: siue, Quantopere misertus sit tui.

Vnus, pro quidam

Et uenit quidam.) καὶ ἔρχεται εἷς, id est, Et uenit unus. Sed utinam interpres Hebraicam figuram, ut hic mutauit, itidem mutasset ubiq;, tantum abest ut reprehendam. Et Iairus penultima acuta pronunciandum est Latinis, ob diphthongum ἀΐρ.

Quoniam filia.) Nec in Græcis est ὅτι, quod tamen erat omittendum si fuisset. Hic addidit de suo Quoniam.

Filia mea.) θυγάτριον, id est, Filiola. Est enim Græcis diminutiuum.

In extremis est.) ἐσχάτως ἔχει, ad uerbum sonat, Extreme habet, perinde ualet ac si dicas, Pessime affecta est, siue In summo uitæ discrimine est.

Vt salua sit & uiuat.) ὅπως σωθῇ, καὶ ζήσεται, id est, Vt salua fiat, & uiuet. Vt uerbum posterius sit futuri temporis. Alioqui quid aliud est ægrotam seruari, quàm uiuere? Nam sensus est, Impone illi manus, ut seruetur. Quod si non grauaberis facere, futurum est ut uiuat. Nam fieri potest, ut imponat aliquis manus ægroto, ad hoc ut sanetur, & tamen moriatur ægrotus. Quanquam hoc uitio interpretis non accidit, sed librariorum. Vt opinor, tribuunt huic archisynagogo fidem imperfectam. non credebat excitari posse mortuam: ęgrotam sanari posse credebat, si modo dignaretur illi dominus imponere manus. Ad hũc intellectum facit annotatio mea.

Et sensit corpore.) καὶ ἔγνω τῷ σώματι, id est, Cognouit corpore, quod interpres non inepte uertit, Sensit. Nam sensus est. Illam hoc cognouisse ex ipso sensu corporis, quod iam carebat cruciatu & fluxu.

Quia sanata esset à plaga.) μάστιγος, id est, Flagello, quemadmodum superius indicatum est. Et quia ὅτι uertendum erat in Quod.

Virtutẽ quæ exierat

Cognoscens uirtutem quæ exierat.) ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν. Quæso, quod hoc sermonis dedecus? Num qua uirtus erat illi incognita? Proinde participium uertendum erat in uerbum infinitum: Iesus autem ut agnouit, siue sensit in seipso, uirtutem prodisse ex sese. Nec enim hoc loco ferendum erat De illo, pro Ex se, quod nostra habet æditio.

Omnem ueritatem.) ἔμπροσθεν πάντων πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν αὐτῇ, id est, Coram omnibus omnem causam suam, etiam si illud coram omnibus non reperi scriptum in omnibus Græcorum exemplaribus. Et in nõnullis pro ἀλήθειαν, scriptũ erat ἀλήθειαν. Quod nos sequi maluimus, uel ob hoc, quod cum Latinis exemplaribus cõcordaret. Porrò Lucas ἀλήθειαν, habet.

Veniunt nuncij.) Nuncij, addiderunt nescio qui, quanquam non male. Certe non erat in codicibus Donatiani, ne in Constantiensi quidem. Nec est,

Ad archisynagogum deprauate

Ad archisynagogum.) sed Ab archisynagogo, magno consensu Græcorum codicum, ut intelligas ab illius uenisse domo, qui nunciarent mortem filiæ. Cæterum non animaduertens, siue lector, siue interpres hanc loquendi figuram, Eamus ad me, pro eo quod est, ad domum meam, &, à uobis exit, id est, è domo uestra, existimauit non posse uitari, quin illi ad archisynagogam uenerint: quandoquidem is iam erat apud Iesum. Verum & ab illo uenerunt & ad illum, hoc est, ab illius ædibus, ad ipsum. Germanam scripturam cũ Græcis consentientem repperi in codice Constantiensi. Tametsi sermo Græcus potest uideri dictus κατ' ἔλλειψιν, quemadmodum dicunt ἐν ἅδου, & uenimus ad Vestæ. Ita ueniunt ab archisynagogi, subaudi, domo.

Iesus autem.) Græci addunt, εὐθέως, id est, Statim.

Admisit

Admisit.) ἀφῆκεν, id est, Permisit, siue Passus est. Nam quis dicat, admisit sequi. Mire lasciuit sua copia, cum hoc uerbum solitus sit uertere, Dimisit.

Et uidit.) καὶ θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Et eiulantes.) ἀλαλάζοντας, quod in psalmis uertit, Iubilare. Nam ὀλολύζειν est eiulare, uox ab illa non multum dissimilis. Quanquam Valla ex autoritate Varronis ostendit iubilatum esse clamorem rusticorum, ut quiritatum urbanorum. Certe Chrysostomus homilia prima aduersus Iudæos ὀλολύζειν dicit Pastores clamore deterrentes lupum ab ouili. ἀλαλάζειν ὀλολύζειν

Quid turbamini.) τί θορυβᾶσθε, id est, Quid tumultuamini, ab eadem uoce, quam modo uerterat tumultum, θόρυβον.

Et deridebant eum.) Græci nõnulli addunt, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν, id est, Scientes quod esset mortua, siue Cum scirent esse mortuam. Verũ id suspicor huc asscriptum ex Matthæo.

Qui secum erant.) Legendum est, Et qui secum erant, καὶ οὓς μετ' αὐτοῦ, ut intelligas paucos illos, quos passus fuerat sequi, nempe discipulos quos nominatim recensuit.

Tabita cumi.) Talitha per λαμβδα scribunt Græci, non Thabita per βῆτα, suffragantibus Græcæ lectioni uetustissimis codicib. Donatianicis atq; item Constantiensi. Deinde,

Puella tibi dico.) Tibi dico, de suo adiecit, siue is fuit Euangelista, siue alius quispiam, quo significantius redderet, & sensum uocantis, & autoritatem imperantis: ut testatur & Hieronymus ad Pammachiũ, in libello, cui titulus, De optimo genere interpretandi. Hebræas uoces Marcus ipse, qui sine controuersia Græce scripsit Euangelium, nobis interpretatur, Puella surge. Diuus Hieronymus in libello quo colligit uoces Hebraicas Euangeliorum, admonet hunc sermonem Thabita Cumi, sic enim illic scribitur, corrupte ut arbittor, Syrum esse, non Hebraicum. טְלִיתָא Syriace puella significat. At idem in libro De optimo genere interpretandi, fatetur Hebræum esse: Arguatur, inquit, Euangelista mendacij, quare addiderit, Tibi dico, cum in Hebræo tantum sit, Puella surge, nisi forte quod Chaldaicũ aut Syriacum sit, id Hebraeũ dici possit, non contrà, quod Chaldæorũ aut Syrorum sermo nihil aliud sit q̃ Hebræus, nõ eodem modo deprauatus, exceptis paucis uocibus, quas, ut fit, aliunde sibi asciuerunt. Nisi probabilius uidetur Hebræos, posteaq̃ in Syriam demigrarant, illius gentis linguã didicisse, atq; ea lingua libros sacros, qui intercederant, per Esdram fuisse restitutos. Porrò sermonem uulgarem nunquam diutius eundem esse, uel in quauis huius ætatis lingua perspicuum esse potest. Tanta est rerum humanarum uolubilitas. Neq; uero mihi dissimile ueri est, Christum populari sermone usum, qui tum promiscuæ multitudini erat in usu: præsertim cum apud populum uerba faceret. Qui profitentur hoc literarũ genus, aiunt Talitha, quemadmodũ magno consensu legimus in Græcis codicibus, Chaldæis sonare puellam. Et fieri potest ut uox sit utriscq; communis.

Talitha Syris puella

Christus non pure Hebraice, sed Syriace loquutus

EX CAPITE SEXTO.

IAber filius Mariæ.) Antiqui codices aliquot habent, Fabri filius & Mariæ, suffragantibus & Græcis, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ μαρίας. Verum in alijs erat scriptum, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων ὁ υἱὸς μαρίας, id est, Nónne hic est faber ille filius Mariæ? Atq; hanc quoque scripturam reperimus in uetustis Latinorum exemplaribus, nominatim in Corsendoncensi. Deinde annotandũ est, Græcum articulum utrobique esse appositum, ὁ τέκτων ὁ υἱὸς, id est, Ille faber ille filius Mariæ. Præterea uel ex hoc loco licet colligere, nihil referre, Mariam dicas more Hebræorum, an Maria more Græcorum: qua de re multis uerbis disceptat Valla. Postremo notandum & hoc, apud Matthæum, non fabrum uocari Christum, sed Fabri filium. Hinc accipimus illum & patris sui legalis exercuisse artem. Cur enim hoc recusasset nostra causa dei filius, qui ne crucem quidem recusauit, neq; Paulum tantum uidelicet Apostolũ puduit opera manuaria parare, quo uictitaret. Quanquam non inficior, in Græcis uerbis facillimũ esse lapsum in τέκτονος υἱὸς, & τέκτων ὁ υἱὸς, nisi quod parũ apte adhæret Mariæ. Proinde curatũ est à spiritu sancto ne multa proderentur literis de rebus externis domini Iesu, ueluti de forma habituq; corporis, de cibis ac uestibus, ne mentibus hominum ad superstitionẽ pronis daretur occasio: quandoquidem ex hoc quod Euangelistæ tradũt Iesum fuisse fabri filium ac fabrum ipsum, exortum est genus hominum, qui Iesuitæ uocari uolunt, quod in monasterijs fabrilem artem exerceant, malleumq; gerunt pro insigni, quum incertum sit quod ge-

Christus faber

Paulus opifex

nus fabricæ exercuerit Ioseph ac dominus. Sunt enim fabri aurarij, argentarij, ærarij, ferrarij, lignarij & lapidarij. Miror non extitisse, qui gerant intonsum capillitium, aut qui summam tunicam gestent inconsutilem. Ad harum rerum imitationem non inuitauit nos dominus, in quibus ipse se gessit ut unum quemlibet è numero multitudinis, nec hinc Iesuitæ dici meremur: sed si auscultemus illi dicenti: Discite à me quod mitis sum & humilis corde, & inuenietis requiem animabus uestris. Qui gratis docent Euangelium, qui pro conuicijs & calumnijs reponũt salutiferam doctrinam, pro malefactis beneficentiam, qui nusquam spectant ad emolumentum aut gloriam suam, sed proximorum commodũ ac dei gloriam in omnibus habent pro scopo, in hos magis competit Iesuitarum cognomen.

Ioſe Et Ioseph.) ἰωσῆ, id est, Iose, legit Laurentius. Nonnulli codices habebant ἰώσητος, id est Iosetis, iuxta Græcam inflexionem: ut Crates Cratetis, Chremes Chremetis.

Quia non est.) Quia, de suo addidit, cum nihil sit opus.

Sine honore.) ἄτιμος, id est, Inhonoratus, siue contemptus. Cui contrarium est ἔντιμος siue τίμιος, id est, In pretio habitus.

Patria, cognati, domus Et in domo, & in cognatione sua.) Communissimum enim est patria, deinde cognatio, proximum domus ac familia. Deinde additur,

Et in cognatione sua.) καὶ ἐν τοῖς συγγενέσιν, id est, Inter cognatos.

Nisi paucos infirmos.) Latinitatis ratio postulabat, ut adderet Quod, Nisi quod. Deinde Infirmos, Græcis est ἀῤῥώστους id est, Aduersa ualetudine laborantes.

Et conuocauit.) προσκαλεῖται, id est, Aduocat, siue accersit, præsentis temporis. Reclamabit aliquis forte morosulus, dum huiusmodi sectamur minutias, cur potius Aduocat, quàm Conuocat: & cur aduocat potius quàm Aduocauit? Cui totidem respondebo uerbis, Cur Conuocauit potius quàm Aduocauit: & cur Aduocauit magis quàm Aduocat: quod posterius ut elegantius est, ita scriptum ab Euangelista.

Binos, δύο, δύο. Binos.) δύο δύο. Eleganter expressit interpres Latinus, cum Græce sit, Duos, duos, hoc est, per paria, siue per iuga, ut intelligas omnes duodecim fuisse missos, sed sena iuga. Quãdoquidem & Matthæus recensens duodecim Apostolorum nomina, binos copulauit.

Potestatem spirituum immundorum.) Quo uitaremus amphibologiam, uertimus, Potestatem in spiritus immundos. Nam potestas dicitur tum eius qui habet, tum eius rei cuius potentes sumus.

Calceatos sandalijs.) σανδάλιον Græcis est calciamenti genus, conueniens mulieribus quod plantas pedum modo tuebatur ab iniuria, superne ansulis quibusdam aut funiculis alligatũ. ὑποδήματα uero quæ frequenter hic uertit calciamenta, inde nomen habent, quod pedibus subligentur. Vnde probabile est Euangelistas inter ὑποδήματα et sandalia nullum posuisse discrimen, præsertim quum hic utrunq; coniungat ὑποδεδεμένους σανδάλια. Cæterum quæ hic Græca uoce sandalia dicũtur, in Actis Cap. 12. Interpres uertit caligas, ὑποδήσαι τὰ σανδάλιά σου. Veteres autem non nouerunt hoc caligarum genus quod nunc tegit etiam ilia, sed erat & hoc calciamenti genus. Vnde Caio imperatori Caligulæ cognomen militari ioco fuit additũ, & caliga Maximini castrensi ioco abijt in prouerbium, quod calceus illius argueret illi fuisse pedes supra iustam longitudinem. Autores Suetonius, Ausonius & Iulius Capitolinus. Postremo Plinius meminit de calceatu equorum, quibus tamen adduntur soleæ tantũ. Itaq; meo iudicio frustra quidam hic disputant an sandalia calceorum nomine contineantur, & an Christus usus sit calceis, deq; duplici calceamentorũ genere, altero quod gestatur in pedibus, altero quod gestatur in tergo, ex hoc colligentes Christũ fuisse nudipedem, quod in cõuiuio peccatrix unxerit Iesu pedes, & lachrymis humectatos capillis suis exterserit. Probabile est Christum aliquando fuisse usum calciamentis, aliquando non fuisse usum, uidelicet prout res præsens exigebat. Alioqui Baptista non pronuntiasset se indignum qui solueret corrigiam calceamentorum Iesu. Nec magnum erat olim in calidis regionibus incalceatum ingredi. Apud Horatium libri secundi Satyra ultima, Nasidienus qui iam accubuerat, dum parat redire ad culinam curaturus reliquum apparatum, poscit soleas. Et ut narrat Plinius iunior in Epistola ad Tacitum, Auunculus quum absq; soleis studeret conscensurus locum unde prospici poterat Vesuuij montis incendium, poscit soleas. Apud Platonem autem in conuiuio Aristodemus, ni fallor, admi-

ratur

ratur Socratem soleatum ad Agathonis conuiuium accedere, positurum utiq; in accubitu calceamenta. Et apud priscos aliter discumbebant in cõuiuijs quàm hodie discumbimus. Ad hæc uidetur id olim hospitalitatis fuisse, conuiuæ aut hospiti ante discubitum lauare pedes. Supereſt scrupulus de dissonantia Matthæi 10. apud quem dominus uetat ne ituri ad prædicandum Euangelium gestent calciamenta, quum diuersum scribat Marcus. Ad hoc non absurde respondent quidã Apostolos non fuisse prohibitos in pedibus gestare calceamenta, sed in sarcinis. Videmus & hodie morem esse, præsertim apud Hispanos, ut famulus hero gestet togam humero pulchre complicatam, si forte obortatur pluuia. Eoq; non absurde Baptista pronũciat se indignum qui baiularet calceamenta Iesu. Verũ simplicius est dicere Christum discipulis adhuc rudibus, crasso more loquendi uoluisse persuadere, ut absq; sarcinulis & impedimentis aggrederentur prædicandi negocĩũ, nec ulla de re sollicĩti, nisi ut annunciarent regnũ cœlorum. Nec puto Christo fuisse displiciturum, si quis Apostolorum, uel ob itineris asperitatem, uel ob pedem offensum usus fuisset calceis. Eodem sensu uetuit ne quem salutarent in uia, per hyperbolen summũ studium accelerandi negocĩj significans. Sic 4. Reg. 4. Helizeus mittens famulũ cũ baculo suo, uetat ne quem obuium salutet, non hoc sentiens ne cui dicat salue, sed ut cẽ maxime properaret. Itaq; hæc ad literam urgere tendit ad superstitionem. Paulus ille insignis Euangelĩj præco 2. Tim. 4. iubet sibi remitti penulam Troade relictam, præterea libros præsertim in membranis descriptos. Hoc plus est cẽ habere calceamenta mutatoria. Non est igitur Euangelicæ perfectionis Christum in externis anxie exprimere. Non uenit in mundum, ut doceret nos quo modo oporteat calceari aut uestiri. Simili studio quo Christũ faciunt nudipedem, faciunt & mendicum. Paupertas conuenit Christo, mendicitas derogat illius dignitati. Mendicitatem enim nulla res excusat, nisi ineuitabilis necessitas. Eoq; pontificum constitutionibus cautum est, ne quis ad presbyteri gradum recipiatur, nisi paratũ sit unde uiuat. Quam ob rem? Ne per inopiam adigantur ad mendicitatem, quæ derogat sacerdotis dignitati. Stulta uero cõstitutio, si mendicitas est pars Euangelicæ perfectionis. Paulus apud Corinthios ne mendicaret, non dico ostiatim, in diuersorijs & in nauibus, sed ne quid peteret à quoquam, noctu consuit pelles in usum tabernaculorum. Christus in egenos erat benignus, tantum abest ut ipse mendicaret, ac interdum mittit Apostolos ut emant cibum. Nec dissimile ueri est dominum ex bonis paternis ac maternis, aut etiam ex opificio nonnihil habuisse suum. Alioqui quomodo legitur à Nazareth commigrasse Capharnaum, ibiq; habuisse domicilĩũ, si nec domũ habuit, nec supellectilem? Quin & illud probabile est, Christum fuisse mundo honestoq; amictu. Alioqui milites non fuissent inter se partiti laceros pannos. Porrò quod sponte dabatur ab amicis opulentis, aut pijs mulieribus, multũ abest à mendicitate. Nec urget quod ipse dicit filium hominis non habere ubi caput suum reclinet. Siquidem hic sermo non proprie pertinet ad inopiam, sed ad omnia in quibus hominum mundo deditorum animus conquiescit. Hoc autem in affectibus situm est, nõ in rebus externis. Affectus autem glorię periculosior est, cẽ affectus diuitiarum. Quid sequantur, qui hoc ipso uideri uolunt homines Apostolici & Euangelicæ perfectionis, quod priuatim ac publice mendicent, ipsi uiderint. Certe nusquam legimus dominum mendicasse: quod enim adferunt de Samaritana friuolum est. Sic potuisset quiuis rex mendicare. Nec tamen constat dominum bibisse, sed quæsiuit occasionem insinuandi mulierculæ quis esset. Nec usquam legimus Apostolos mendicasse, nec ut id facerent unquam à domino iussos. Ne paupertas quidem per se uirtus est, quemadmodum nec opulentia uitium. Est autem duplex paupertas, altera quæ suppeditat frugalem uictũ, nihil habens superflui. Huic pulchre conuenit cum Euangelica philosophia. Est altera quæ urget ac premit, ac frequenter ad grauiora scelera sollicitat, cẽ diuitiæ. Proinde Solomon utrunq; pariter deprecatur, diuitias quia nonnunquam gignunt obliuionem dei, paupertatem quia solicitat ad furandum & ad peierandum nomen dei, quod utiq; blasphemiæ genus est. Verũ ad multa alia pertrahit inopia quæ nõ commemorat Solomon, ad sacrilegia, ad ueneficia, ad lenocinia, ad latrocinia, ad parricidia. Laudandi igitur qui diuitijs sine fraude quæsitis recte utuntur: & laudandi sunt, qui paupertatem adactam patienter alacriterq; ferũt. Nec uituperandos arbitror, qui spontaneam paupertatem amplectuntur, modo ea conducat ad parandũ ac *Prouerb. 30*

propagandum regnũ dei, reiícienda ſi officiat. Sunt item qui nolunt Chriſtum exercuiſſe paternum opificium, quod tales operæ retrahant intentionem mentis ab iis quæ propius faciunt ad regnum dei, uelut à ſtudio theologiæ, à contemplatione rerum cœleſtium, à pure orando. Verum ab hoc impedimento nihil erat periculi Chriſto, nec Paulum auocauit ab Euangelij negocio, quod conſuit coria. Fateor tamen illis recte concedi ocium, qui ſeſe toto pectore parant ad prędicandum uerbum dei. Verum an hoc otium mereantur qui nihil aliud q̃ canunt, aliorum eſto iudicium. Apud ueteres laicorum erat cantus, quæ nunc ſumma ſacerdotum eſt religio. Poſtremo ſunt qui cõtendunt Apoſtolos emiſiſſe uota, uidelicet illa tria ſubſtantialia. In cuius manus? Haud dubiũ eſt, quin in manus Chriſti Abbatis omnium ſupremi. Vtinam ea potius ſtudeamus æmulari in Chriſto, quorum imitatio reddit beatos, & quibus Apoſtoli dominum imitantes, uere magni fuerũt, & in quibus beatus Paulus profitetur ſe imitatorem Ieſu Chriſti. Quid prodeſt non geſtare æs in zona, ſi geſtes in linteolo, aut ſi habeas penes receptores depoſitũ. Quid autem magni eſt, ſi pro ſandalijs habeas calceos ſuperne feneſtratos? Quantus porrò numerus eſt eorum, qui ideo profitentur paupertatem, ut effugiant paupertatem. Aut etiam ut accepta Abbatia poſſideant opimas diuitias? Profeſſio trium uotorum non adfert perfectionem Euangelicam, ſed imitatio Chriſti. Sic enim audit adoleſcens qui iubetur uendere omnia & dare pauperibus, & ueni ſequere me. Paulus aũt Corinthios hortatur, ut ipſum imitentur, quemadmodum ipſe imitabatur Chriſtum. Sed in quibus? Hoc paulo ante expreſſit. Vſq; in hanc horam, inquit, & eſurimus & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur, & inſtabiles ſumus, & laboramus operantes manibus noſtris. Maledicimur et benedicimus, perſequutionem patimur & ſuſtinemus, blaſphemamur & obſecramus, tanquam purgamenta huius mundi facti ſumus omniũ, propter ipſum uſq; adhuc. Similiter Petrus Apoſtolus adhortans ad imitationem Chriſti, nõ cõmemorat cibos, ueſtes aut pedes incalceatos. Sed quid? Qui peccatum nõ fecit, nec inuentus eſt dolus in ore eius. Qui quum malediceretur, non remaledicebat, quum pateretur non comminabatur &c. Sed hiſce de rebus iam plus ſatis opinor. Eſt alter ſcrupulus de uirga quam dominus apud Matthęum 10. et Lucam 9. uetat tolli, hic concedit. Auguſtinus ut elabatur è quæſtionis anguſtia, confugit ad allegoriam: ut accipiamus uirgam prohibitam, quæ ad defenſionem corporis geſtatur à uiatoribus, ſed uirgam poteſtatis uiuendi ex Euangelio conceſſam. Hoc cõmentum eò ualet, ne nihil reſponſum eſſe uideatur. Atqui durum eſt, quũ cætera ſimpliciter ac citra allegoriam accipiantur, ſubito uirgam accipere pro poteſtate Euangelica. Deinde quid opus erat hoc ſub ænigmate uirgæ concedere, quod apertis uerbis conceſſit, uidelicet ut ederent ac biberent quæ apud illos eſſent, quibus annunciabant Euangelium. Pręſtat igitur mea ſententia tropum in omnibus accipere, ut intelligamus iſta non ſimpliciter prohibita, alioqui nec hodie phas eſſet Eccleſiaſticis aliquid horum in uia tollere, ſed dominum uoluiſſe ſuos Apoſtolos in legatione Euangelica liberos & expeditos eſſe ab omni ſolicitudine, quæ torquet alios peregrinationem inituros. Prouident ſibi de commeatu, armant ſe calceis ac ueſtibus aduerſus iniuriam cœli, baculo aduerſus uim hominũ, inſtruunt ſe uiatico ne quid deſit. ni mirum hoc eſt æs in zonis, commeatus in pera, calciamenta & altera tunica in ſarcinis, & baculus ad pugnam apparatus. Sed cõceduntur ſandalia in pedibus, quia nec impediunt iter, nec aliquid addunt ſarcinæ: conceditur & uirga, non illa grauis quæ geſtatur ad pugnam, ſed quę ſubleuat euntem, et laſſum recreat. Fortaſſe nec illud fuiſſet piaculum, ſi quis Apoſtolorum forte habuiſſet aliquid nummulorum in crumenula, ſed iſta dominus apud Matthæum prohibet poſſideri, hoc eſt, ſollicita prouidentia parari tanquam ad Euangelij prædicationem neceſſaria. Quemadmodum non uiolaſſent præceptum domini, ſi cui forte obuio dixiſſent aue, nullo ſuſceptæ legationis diſpendio. His igitur tropis animorum ſolicitudo adimitur Apoſtolis potius quàm res ipſæ interdicuntur.

Additũ aliquid apud Græcos

In teſtimoniũ illis.) Addũt hoc loco Græci codices, an recte neſcio, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται σοδόμοις ἢ γομόῤῥοις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ, id eſt. Amen dico uobis, tolerabilius erit Sodomis aut Gomorris in die iudicij, q̃ ciuitati illi. Verũ haud ſcio an id ſit ex Matthęo huc trãſſcriptũ. Quod in Marco qui ferè cõſentit cũ Matthęo, niſi quod breuius narrat, frequentius accidit, Quanq̃ cõſentiunt Græcorũ exemplaria, quę quidẽ mihi uidere cõtigit.

Et ungebant

Et ungebant oleo.) Hinc natum apparet, quod hodie sacro oleo unguntur periculose laborantes, nõ perinde ut reualescant, atq; ut tutius emigrent: cuius rei meminit & Iacobus. *Vnctionis extremæ origo*

Et audiuit rex Herodes.) Quidam Græci codices addunt, τὴν ἀκοὴν ἰησοῦ, id est, Famam Iesu: aliunde, ni fallor asscriptum.

Herodes autem metuebat.) Enim legunt Græci, non Autem, consentientibus & antiquis exemplaribus. Addidit aũt paulo superius αὐτὸς, id est, Ipse, ut intelligeremus hunc eundem esse qui Ioannem occidit & qui Christo male uolebat, diuersum ab eo, sub quo fugit dominus. Siquidem illi misere extincto successit Archelaus filius, cui post decem annos regno depulso, successit frater Herodes iunior, cuius hic mentio, regno iam in tetrarchias diuiso, inter hunc Philippum & Lysaniam. Sic refert Eusebius in Ecclesiastica historia libro primo, capite octauo, nono, & decimo. *Herodes qui*

Et custodiebat.) καὶ συνετήρει, id est, Conseruabat, uel magis Obseruabat. Id quod indicant ea quæ mox subsequuntur.

Herodes natalis sui.) ὅτε ἡρῴδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίησεν, id est, Cum Herodes natalicijs suis cœnam faceret, siue In natalicijs suis conuiuiũ exhiberet. Et principibus est μεγιστᾶσι, id est, primatibus siue primoribus. Quo uerbo usus est & Suetonius in Caligula Cęsare, Regem etiam regum & exercitatione uenandi, & conuictu megistanum abstinuisse. *Megistanes Tribuni, χιλιαρχοι*

Et tribunis.) καὶ χιλιάρχοις, quod Græce sonat eos, qui millenis præfecti sint, ut militum tribunos intelligas.

Filia ipsius Herodiadis.) Sermo Græcus habet amphibologiam. Potest enim & hic accipi sensus: Cũ esset ingressa filia ipsa Herodiadis: id quod per se liquebit Græca relegenti.

Licet dimidium.) ἕως ἡμίσους, Vsq; ad dimidium.

Et contristatus est rex.) Græca sic habẽt, καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους, καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἤθελεν αὐτὴν ἀθετῆσαι, id est, Et dolore affectus rex, propter iusiurandum, & eos qui simul accumbebant, noluit eam reijcere siue spernere. Quanquam ex Matthæo liquet, post rex, hypostigmen apponendam esse, ut intelligas eum non contristatum propter iusiurandum, sed propter iusiurandum ac propter simul accumbentes noluisse frustrari puellam, quum Ioannem uellet incolumem. Nec est hoc loco,

Noluit eam cõtristare.) Quemadmodum in Matthæo λυπεῖσθαι, sed ἀθετῆσαι, id est, Reijcere siue repellere, quod miror cur Laurentius uertendũ putarit, Fraudare aut frustrari.

Misso spiculatore.) καὶ ἀπελθὼν ἀπέστειλεν ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα. Euangelista Latinam usurpauit uocem, mutata uocali, quum prima spiculatoris sit longa. Ac mox, *Latinam uocem usurpat Euangelista. Spiculator*

Et tulerunt corpus eius.) πτῶμα est, hoc est, Cadauer. Interpres legisse uidetur σῶμα,

Quæ egerant & docuerant.) Græcus sermo geminat coniunctionem, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν, id est, Et quæ egissent, & quæ docuissent.

Venite seorsum.) δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν, id est, Venite uosipsi seorsum. Porrò αὐτοὶ positum est pro Soli, hoc est, dimissis cæteris: quemadmodum καθ' ἑαυτὸν esse dicitur, qui solus est, & absq; arbitris.

Et uiderunt eos abeuntes.) Græce est, καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, id est, Et uiderunt eos abeuntes turbæ, & agnouerunt eum: ut prius pronomen ad omnes communiter pertineat, posterius ad Christum solum.

Et cum iam hora multa fieret.) Græci sermonis sensus est, Cum iam admodũ tempestiuum esset sumere cibum. Nam ex alijs Euangelistis apparet iam diei uesperum appetisse.

In proximas uillas.) εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγρούς, id est, In circumiacentes agros. Et quoniam ex agris nihil emitur, nisi uillæ sint, uertit Villas. Nam uillæ domus sunt in agro. *In proximas, pro, in circumiacentes*

Emant sibi cibos.) ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους, id est, Emant sibijpsis panes. Nam Hebræi omne edulium panis nomine complectuntur.

Quos manducent.) Pro hoc Græce est, τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν, id est, Nam quid edant, non habent. Etiam τί noue positum est.

Date illis manducare.) Græci addunt Vos, δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Atque ita habent antiqui codices Latini, Date illis manducare uos.

Et dabimus.) καὶ δώσωμεν, id est, Demus.

Secundum contubernia.) συμπόσια, συμπόσια, id est, Conuiuia, conuiuia, hoc est, distributis

butis conuiuijs, ut ante dixit, δύο, δύο. Laurentius mallet, Manipulatim.

Super uiride fœnum.) ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ, id est, In uiridi herba.

Et discubuerunt in partes.) καὶ ἀνέπεσαν πρασιαί, πρασίαι, id est, Et discubuerunt prasiæ, prasiæ. Dicuntur autem prasiæ herbaria, cuiusmodi sunt areolæ hortorum: πράσιον enim uiride. Cæterum & hoc prasiæ, prasiæ, & illud συμπόσια, συμπόσια, dictum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Ad quam formam multa annotauit diuus Augustinus, in libris quos scripsit De tropis ueteris instrumenti, uelut illud: Decima, decima agno uni septem agnis. Et mille ex tribu, & mille ex tribu, pro eo quod est, ex singulis tribubus millenos.

Conuiuia conuiuia, iuxta tropũ Hebraicum

Per centenos & quinquagenos.) ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα, ut ad uerbum reddam, id est, Per centum & quinquaginta. Vt intelligas loca fuisse distincta sulco, aut simili interuallo: & pro magnitudine in alijs accubuisse centenos, in alijs quinquagenos.

Intuens in cœlum.) ἀναβλέψας, id est, Suspiciens, siue Sublatis oculis.

Et sustulerunt.) καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, id est, & sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos. genitiuus referri potest uel ad plenos uel ad cophinos.

Et statim coëgit,) ἠνάγκασεν, idem uerbum quod in Matthæo uerterat iussit, sed peream, ut illic indicauimus.

Dimittere ἀπόστολος

Et cum dimisisset eos.) καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Non est idem uerbum, quod paulo superius ἕως ἀπολύσει, uerum aliud, quod non significat simpliciter dimittere, sed dimittere dicto uale ac mandatis quæ uolueris mandare: quemadmodum solemus dimittere notos & amicos. Eandem uocem in actis capite decimooctauo uertit ualefaciens. Similiter 2. Corinthiorum 2. Græca uox sonat, quasi dicas amandare.

Et uidit eos laborantes.) βασανιζομένους, in Matthæo uertit Vexatos, aliâs iactatos.

In remigando.) ἐν τῷ ἐλαύνειν, quod significat agere ac regere uel nauem, uel equum, uel currũ, uel simile quippiam. Nam remigare Græcis ὀρέσσειν dicitur, ἐλαύνειν generale uerbũ est.

Conduplicatio

Et plus magis,) καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ, id est, Valde ex abundanti, siue ualde supra modum. Rursus hic est ἐξίσαντο, quod uehementem significat admirationẽ, ut homo præ admiratione nõ sit apud se, Et tamen in Græcis codicibus additur καὶ ἐθαύμαζον, Et admirabant: uelut interpretetur Euangelista quid dixisset ἐξίσασθαι, quod tamen haud scio an casu sit adiectum.

ἐξίσασθαι

Et cognouerunt eum.) Addunt Græci, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est, Viri loci. Quanquam id in plerisq; codicibus non inuenitur.

Vbi audiebant eum esse.) ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι, id est, Simulatq; audissent quod illic esset, ut intelligas eos qui agnouerant Iesum renunciare cæteris, illum adesse.

In plateis.) ἐν ταῖς ἀγοραῖς, i. In foris. Quanq; & platea uia fusior ac laxior, forũ esse potest.

EX CAPITE SEPTIMO.

πυγμῇ uersum crebro pro ad cubitum

Vituperauerũt.) ἐμέμψαντο, id est, Accusarũt, siue incusabãt, siue Questi sunt.

Nisi crebro lauerint manus.) ἐὰν μὴ πυκμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας. Theophylactus interpretatur πυκμῇ ut sit aduerbium, pro eo quod est usq; ad cubitũ, siue ut quidam interpretatus est cubitaliter, quod ex instituto Pharisæorum soliti sint ante cibum lauare manus usque ad cubitum, id quod lex non præcipit. Equidem reperio apud Græcos etymologistas πυγμὴ significare duo, pugnum, hoc est, manum complicatam, à uerbo πύσσω, quod est plico, unde πυγμὴ quasi dicas πύγμη, Et cubitum, quem Græci πῆχυν uocant, Nam hac parte brachium est complicatile. Hinc & Pygmeos populos appellari putant, quorum meminit Homerus, quod cubitali sint proceritate. Verum non reperio πυκμῇ apud Græcos usurpatum aduerbij loco, & haud scio an à substantiæ uocibus similia ueniant, quemadmodum à πᾶς πάντη, ἔρημος ab ὄρημι. Quod si maxime fieret, tamen magis quadrabat πυγμαῖον, id est, à cubito siue cubito tenus, quàm πυγμῇ. Ad hęc nihil uideo causę, quur hæc fabula de lotione cubitali huc accersatur. Nam si constaret hoc à lege præscriptum, ne quis caperet cibum nisi lotis manibus, probabiliter uideri poterat inducta cubitalis lotio. Tum enim adderetur aliquid legis præscripto. Nunc tale nihil à lege præcipi testatur dominus dicens, Non lotis manibus manducare non coinquinat hominem. Vnde probabile est, in uetustioribus codicibus scriptum fuisse, nõ πυγμῇ sed πυκνῶς, aut πυκνὰ, aut πυκνῇ, quod sonat frequenter aut crebro, siue subinde. Verum hoc eruditis expendendum relinquo.

Et

Et à foro uenientes.) Venientes, tametsi non male addidit tamen non est in Græcis codicibus. Et à foro, idem nomen est quod modo uertit Plateam, ἀγορᾶς.

Quæ tradita sunt illis.) Sensus omnino conuenit, tamen Græce est. ἃ παρέλαβον τηρεῖν Siue, ut nõnulli codices habent, κρατεῖν, Quæ acceperũt seruanda siue tenenda. Verum quoniam παραλαμβάνειν uidetur esse, ab alio traditum accipere, idcirco interpres conatus est explanatius efferre sententiam.

Baptismata.) Miror cur interpres maluerit dicere Græce quàm Latine, Lotiones, siue Ablutiones, cum hic de uulgari lotione sit mentio. *Baptismata lotiones*

Et urceorum.) ξεστῶν, apparet intelligenda esse lignea, quod subiecit Aeramentorum. ξεστὰ autem dixit, quod torno poliantur, aut quod sculpturis ornata sint, quod poculorum genus & hodie reperitur apud Heluetios. Cæterũ lectos appellat spondas, in quibus accumbebant sumentes cibum, non solum in quibus dormitur.

Et interrogabant.) ἔπειτα ἐπερωτῶσιν, Deinde interrogant.

Bene prophetauit Esaias de uobis hypocritis sicut scriptũ est.) Cum Græca congruant, tamen haud scio quo casu ita scriptum comperi in aureo codice, Bene prophetauit de uobis Esaias dicens.

Doctrinas & præcepta,) Et coniunctio tollenda, διδασκαλίας ἐντάλματα, id est, Doctrinas, mandata per appositionem: sicut admonitum est in Matthæo. Vera lectio supereſt adhuc in codice Constantiensi. *Doctrinas præcepta sine coniunctione*

Mandata dei.) ἐντολὴ, id est, Mandatum quemadmodum & παράδοσιν, id est, traditionem. Proponit enim dominus exemplum in uno præcepto & una traditione.

Irritum feciſtis.) ἀθετεῖτε, id est, irritum facitis. Consentientibus & antiquis codicibus nostris atque in his aureo. Quanquam potius erat Reijcitis, quemadmodum & Cyprianus legit. ἀθετεῖν

Si dixerit homo.) Hic explicat quod obscurius erat in Matthæo, his uerbis à pharisæis instrui quosdã, ut parentibus deſertis, pecuniam conferant in donaria templi. Quanquam sermo uidetur parum absolutus, sed subaudiendum, Satis est, aut simile quippiam. *Si dixerit homo*

Rescindentes uerbum dei.) ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, id est, Irritum facientes, siue Abrogantes, aut antiquantes. Nam ἀκυροῦν est proprie detrahere autoritatem, & irritum facere, quod aliquando fuerit comprobatum. ἀκυροῦν

Iterum turbas.) πάντα τὸν ὄχλον, id est, Totam turbam.

Nihil est extra hominem.) οὐδέν ἐστιν ἔξω τοῦ ἀνθρώπου, εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸν, id est, Nihil est quod aliunde quàm ab homine ingreditur in eum: quasi dicas, Deforis, ut paulo post uertit, omne extrinsecus introiens, τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον.

Parabolam.) περὶ τῆς παραβολῆς, id est, De parabola, siue de similitudine.

Imprudentes.) ἀσυνέτους, id est, Absq; intellectu, ut ante uerterat: aut expertes intelligentiæ, Et melius erat, Siccine uos quoq;, quàm sic & uos: aut Itáne uos quoq;.

Purgans.) ἐκκαθαρίζων id est, Expurgans, ad uerbum.

Oculus malus.) ὀφθαλμὸς πονηρός. Cur non & hic dixit, Oculus nequam, sicut in Matthæo, Si oculus tuus nequã est, quia ego bonus. Nam eadem uerba Græca sunt utrobiq;. Sentit autem oculũ non simplicem & purum, sed fascinatorem & inuidum atq; iniquum. *Oculus malus*

In fines Tyri.) μεθόρια, id est, Confinia, hoc est, Tyro finitimas regiones, siue Quæ interiacent inter Tyrum & Sidonem. Quanquam paulo post utitur simplici uoce ὁρίων in eundem sensum.

Ad pedes eius.) Hoc loco sequitur, ἡ δὲ γυνὴ ἦν Ἑλληνὶς συροφοινίσσα τῷ γένει, id est, Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa genere. Alij codices habebant, σύρα φοινίκισσα, sed mendose: nam si Syra erat, & regionis Phœnices, quæ sine dubio Iudæorum est, qui potuit esse Græca natione. Cæterum quod Gentilem dixit, non est Græce ἐθνικὴ, sed Ἑλληνὶς, ut non patriam intelligas designatam, sed quo declaret non esse Iudæam religione. Siquidem gente Chananea erat non Græca, sed Græca dicitur ex Hebræorum consuetudine, quod esset aliena à religione legis Mosaicæ. Frequenter enim Ἕλληνα Gentilem uertit interpres. Est autem una Syriæ pars quæ dicitur Syrophœnice in qua est Damascus ut indicat Tertullianus libro aduersus Marcionem tertio. *Syrophœnissa*

Vtiq;

Vtique domine.) In codicibus quos hactenus uiderim, nihil erat loco Vtiq; sed tantum κύριε, καὶ τὰ κυνάρια, id est, Domine, & catelli, Quanquam postea in nonnullis reperi.

Inuenit puellam iacentem supra lectum, & dæmoniũ exisse.) In uulgatis Græcorum codicibus ordo sermonis inuersus est. Nam illic reperit exisse dæmonium, & puellam lecto decumbentem, & super lectum, latinis erat, ἐπὶ κλινῆς.

Nam & catelli.) Eadem uox est Græcis, canibus & catellis: quanquam utrobiq; diminutiuum est apud illos, κυνάριον, ut admonuimus. Ad hoc παιδίων, rectius uertisset Filiorum quàm puerorum, cum præcessit τέκνων.

δεκάπολις Fines decapoleos.) δεκαπόλεως. Regio est trans Iordanem decem ciuitatum: unde & nomen habet Græcis, circa Hippum, Pellen, & Gadaran, ut testis est Hieronymus in locis Hebraicis.

Surdum & mutum.) κωφὸν μογιλάλον, id est, Surdum impeditæ linguæ, siue balbum, dictione composita à μόγις uix, & λαλεῖν loqui. Est autem id uitij penè perpetuum insanis aut melancholicis, aut fatuis natura, ut testis est Aristoteles.

Adaperire.) Aperire ἐπφατὰ, uocem Hebraicam & hic adijcit, quemadmodum & superius, In cumi. Est autem הֶפָּתַח unum ex eo uerborum genere, quæ Hebræi grauia uocant, & quę uim habeant transitiuam, quasi dicas, Præsta te apertum, siue fias apertus. Neque uero libet hic commemorare ridiculam differentiam inter aperire & adaperire, quam Laurentius argutius irridet quàm grauem deceat uirũ, etiam si merito id facit. Certe apud Euangelistam nulla differentia est, cum idem utrobique sit uerbum διανοίχθητι & διηνοίχθησαν, quorum alterũ uertit, Adaperire, alterum, Apertæ sunt, perinde quasi nefas esset Latinis eandem uocem repetere.

Adaperire. Aperire

Magis, pro potius Tanto magis plus.) Græci quidem codices ita distinguunt, ut Magis non referatur ad Præcipiebat, quod præcesserit ὅσον non ὅσῳ, uel ὅσου, sed ad idem uerbum ad quod refertur, nempe ad prædicabant plus: licet Græci uideantur ὅσον usurpare nonnunquam aduerbialiter: sed περισσότερον uerti poterat Vehementer, aut magnopere, ut comparatiuum positum sit loco positiui: aut μᾶλλον uertendum erat potius, ut non habeat uim comparandi, sed corrigendi: perinde quasi dicas. Tantum aberat ut facerent id quod erant iussi, ut hoc amplius etiam prædicarent quod essent uetiti.

Et surdos fecit audire.) Vt ne quid causer de integritate Latini sermonis, quod Romanis auribus aliud quiddam sonat, facit loqui, & facit currere, rectius fuisse futurum, efficit ut surdi audiant, muti loquantur, Tempus quoq; uerbi mutauit interpres, aut certe librarius. Est enim ποιεῖ, id est, Facit: idq; absolutius est. Laurentius testatur in nõnullis exemplaribus Latinis conduplicari coniunctionem. Et surdos fecit audire, & mutos loqui.

ἄλαλος κωφὸς Et mutos loqui.) ἀλάλους λαλεῖν, Gratiam annominationis non potuit interpres reddere, quasi dicas, elingues, linguaces, aut infantes fari.

EX CAPITE OCTAVO.

Vm turba multa esset.) Græce est παμπόλλου, id est, Admodum multa, siue plurima, Nec additur Cum Iesu, nec apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus, nec in aureo, nec in Constantiensi deniq;

Sustinent me.) προσμένουσί μοι, id est, Manent apud me.

Vnde istos.) πόθεν, quo Græci utũtur in negatione ꝓ Qui aut Quomodo.

Et ipsos benedixit.) καὶ αὐτὰ εὐλογήσας, id est, Cum & his benedixisset. Quanquam in nonnullis exemplaribus sic habebatur, καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθῆναι καὶ αὐτὰ, id est, Et cum benedixisset, iussit apponi & hos.

Dalmanutha Quasi quatuor millia.) ὡς, id est, Fermè, aut circiter quatuor millia.

In partes Dalmanutha.) Quidam Græcus codex habebat μαγδαλὰ, cuius mèminit Matthæus, siue ut quidam legunt, Magedam. Nec apud quenquam adhuc reperi huius loci descriptionem, nisi quod in collectaneis Hebraicarũ uocum, hanc quoque reperio expositam, sed ita, ut ad hunc locum nihil attineat. Augustinus de consensu Euangelistarum putat eiusdem regionis plura esse uocabula, addens, quod hoc quoque loco quidam codices habebant Mageda.

Conquirere cum eo.) Laurentianũ exemplar, ut uidetur, secus habuit. Meum ad hunc modum

modum, ἤρξαντο συζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον, id est, Cœperunt simul quærere ab eo signum. Quanquam postea nactus sum, in quibus ita scriptum reperi, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, καὶ ζητεῖν παρ' αὐτοῦ σημεῖον. id est, Et cœperunt disputare cum eo, & requirere ab eo signum. In quibusdam pro καὶ ζητεῖν, erat ζητοῦντες.

Ingemiscens spiritu.) Græci addunt Suo, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ.

Si dabitur generationi isti signum.) Si, hoc loco est abiurantis, quemadmodum & illic, Si introibunt in requiem meam. Latini addunt, emoriar, disperem, aut simile quippiam. Mire retudit arrogantiam pharisæorum, qui uideri uolebant cum cœlo habere commercium cum essent sceleratissimi. At Christus illis ex imo corde terræ signum promittit diuersissimum ab eo quod postulabant. *Si, abiurantis*

Et oblíti sunt sumere panes.) Quidam Græcus codex addidit, discipuli eius: mihi magis placet non addi.

Videte & cauete.) ὁρᾶτε, βλέπετε. Duo uerba sunt Græcis idem significantia, citra interuentum coniunctionis, quasi dicas, Videte, cernite: siue Cauete, fugite, quo diligentiorem cautionem exprimeret.

A fermento Herodis.) ἡρῳδιανῶν, id est, Herodianorum, pro Herodis habebant nonnulli. Et in Matthæo mentio fit Herodianorum, ueluti factionis cuiusdam, quæ simul cum pharisæis aggressa sit Christum. *Herodiani*

Et aspiciens.) ἀναβλέψας, id est, Recepto uisu.

Video homines.) βλέπω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρεα ὁρῶ περιπατοῦντας, id est, Video homines, quoniam uelut arbores uideo ambulantes. Et ambulantes apud Græcos ad homines duntaxat referri potest, quod illis arbores sint neutri generis. *Nostra dissident à Græcis*

Et cœpit uidere.) καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, id est, Fecit eum denuo uidere. Bis enim recepit uisum, primum utcunq;, deinde perspicue.

Et restitutus est.) Ante hoc addit Græcus codex, καὶ διέβλεψεν, id est, Et peruidit. Nec est Omnia, sed ἅπαντας, id est, Omnes: etiamsi hic facillimus in scriptura lapsus.

Etsi in uicum introieris.) palàm est Græca exemplaria passim discrepare. Nam Laurentianus codex habebat, Et neq; in uicum introieris, neq; cuipiam dixeris in uico. Meus autem habebat, καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδ' ἐν τῇ κώμῃ, id est, Et si oppidũ ingressus fueris, ne cui dixeris, ne in oppido quidẽ. Tamen postea nactus sum exemplar consentiens cũ codice Laurentiano: atq; id sequi malui, præsertim cũ ita legat Theophylactus. *Varia lectio*

In castella.) εἰς κώμας, eadem uox, quam toties uertit Vicum.

Alij uero quasi.) Quasi non additur apud Græcos.

Tu es Christus.) Additum arbitror ex alio loco, Filium dei uiui, quod tamen in emendatioribus exemplaribus Latinis non additur apud Marcum, sed apud Matthæum. *Additum aliquid*

Et comminatus est.) ἐπετίμησεν, id est, Increpauit. Quanquam hic tolerari poterat, Interminatus est: cum additis minis, aliquid interdicimus.

De illo. περὶ αὐτοῦ, id est, De se.

Et cœpit.) καὶ ἀπὸ τότε ἤρξατο, id est, Extunc, siue ex eo tempore cœpit: ut habebatur in quibusdam exemplaribus.

Quoniam.) ὅτι, id, Quod.

Post tres dies.) In paucis scriptum reperi, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, id est, Tertio die: sed apparet data opera mutatam scripturam, quod prima fronte falsum esse uideatur, Christum resurrexisse post tres dies, qui tertio die surrexerit: præsertim cum emendatissima Græcorum exemplaria, cum nostra cõsentiant æditione. Atq; hac quidem de re diligenter disseruit Iacobus Faber Stapulensis, in libello cui titulum fecit, de Magdalenis, ac triduo Christi, nullum nõ mouens lapidem ut hanc explicet difficultatem, nunc addens horas aliquot ei diei quo reuixit Christus, proximæ nocti detractas, nunc eundem ante diem præmittens ad inferos, cum in horto tæderet ac mœreret, nunc uni diei geminas addens noctes, uidelicet parasceuæ. Mihi uero non est necesse de singulis illius disputationis partibus quid sentiam aperire. Certe nõ uideo cur Bedam notandum existimarit, qui triduí mysterium conatus sit per synecdochen explicare, nimirum figuram grammaticam. Quasi uero non totam historiam Euangelicam grammaticis figuris debeamus, aut quasi nõ ueteres ad unũ omnes *Triduũ post quod resurrexit Christus quomodo accipiendum*

Figuræ grãmaticæ in diuinis literis

tum Græci tum Latini quęstionem hanc per synecdochen explicent: Inter quos est & Thomas, enarrans prioris ad Corinthios epistolæ caput decimumquintũ. Quoties per Hyperbolen, Enallagen, similesq; tropos sensum diuinorum uoluminũ explicant sacri doctores? Iam allegoria, parabola, uocabula passim in arcanis literis obuia, nõne grammaticorũ sunt schemata? Quid est quod tam procul à sacris ablegamus grammaticos de diuinis literis ali quanto melius meritos, cũ sint frigidi quidam ac ieiuni dialectici, ne dicam sophistæ. Imò ipse Faber, qua tandem bipenni, Gordianũ hunc nodũ dissecuit: nonne ab Apollonio porrecta, primũ ethnico, deinde qui nihil aliud sit cũ grammaticus? Qui nisi succurrisset, totus adhuc erraret mundus, & in Marco legeret Christum resurrecturũ post tres dies. Sic enim argumentatur: Non surgit post tres dies, qui surgit tertio die, sed constat Christum tertio die surrexisse. Aduersatur igitur Euangelijs, aduersatur articulis fidei, aduersatur omni ueritati, quisquis ait Christum post triduũ surrexisse. Atq; ita sanè tot iam seculis, magno consensu Græca pariter ac Latina legit, canit & scribit ecclesia. Neq; quisquam adhuc mortalium tam impium errorem animaduertit, nec erat elabendi spes, nisi Apollonius rei literariæ peritissimus commõstrasset, μετὰ Græcis nonnunquam usurpari uice ἐν uel ἀπό. Tantum habet pondus unicũ unius grammatici testimoniũ, quoties nobis ita collubuit. Quanquam nec hoc exemplũ quod ex Apollonio produxit Faber, uidetur ad sermonem Euangelicũ respondere. Neq; enim simile est, μετὰ χεῖρας ἔιχεν & μεθ' ἡμέραν, ei quod ait Marcus μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Siquidem apud Apollonium μετὰ positum uidetur pro μετᾶξυ, aut certe pro κατὰ. Quo tamen modo non liceat abuti, si certum addas numerum. Iam constat μετὰ frequenter ab Euangelistis usurpari ad hunc modum, nec aliud significari quàm post. Velut apud Matthæum capite uigesimo sexto, Post biduum pascha fiet, μετὰ δύο ἡμέρας. Item apud Lucam, Post dies octo. Apud Marcum, Post dies sex. In Actibus, Non post multos hos dies. Alijsq; locis compluribus. Sed ut his omissis, quod sentio, paucis expediam, mihi nihil causæ uidetur, cur hic excitemus huiusmodi tragœdiam, aut cur ad tam coactam ac uiolentam interpretationem cõfugiamus, quum nodus bifariam explicari possit, haud magno negocio. Primum, si tertium diem numeremus nõ à morte seruatoris, sed à tota passione, quæ cœpit pridie parasceues, cum iam iniretur consilium de comprehendendo Iesu, cum uenderetur, cum tæderet, ac mœreret. Siquidem passionis summam uidetur & ipse Marcus suis uerbis complecti: & cœpit, inquit, docere eos, quod oporteret filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus summisq; sacerdotibus, ac scribis, & occidi, & post tres dies resurgere. Sic enim recensuit, ut post tres dies, ad totum sermonem qui præcessit referri possit, non tantum ad id quod erat postremum, occidi. Quemadmodum proximo capite recensuit, Filius hominis traditur in manus hominum, & occident eum, & occisus tertio die resurget. Hic quoniam triduum numerat ab occisione, tertio die dixit non post triduum. Alter modus est, si per synecdochen accipiamus, factum post tres dies, quod factum sit post tertium diem exortum. Quemadmodum & uulgo loquimur, Ab eo die cœpit odisse me, cum eodem die cœperit odisse. Et post eum diem desijt amare, cũ eodem die desierit. Hęc, ni fallor, minus certe coacta sunt, quàm quæ Stapulensis tanto molimine prodidit. Quod si quis adduxerit his etiam meliora, non grauabimur sequi.

μετὰ uarie usurpatur

Ratio bifariam explicãdi quæstionem

Post triduum id est, post tertium diem exortum

Et palàm.) καὶ παῤῥησίᾳ. id est, Libere & audacter. Neq; enim hoc dicebat, nisi suis, sed aperte, & sine inuolucro, quemadmodum solet: tametsi sermo hic esset durissimus.

Comminatus est Petro.) Miræ deliciæ huius interpretis, qui quod aliâs uertit increpare, idem nunc uertit Comminari, cum nec ad sententiam quadret Comminari. Nam quod sequitur.

Vade retro me satana.) Nimirum increpantis est, non comminantis. Postremo ut legimus interminari, pro interdicere, ita comminari in eundem sensum non memini legere. Est autem ὀπίσω μου, quod in Matthæo notauimus.

Aut quid dabit homo commutationis.) τί ἀντάλλαγμα, id est, Quam communitationem: de quo quid nobis uideretur, indicauimus in Matthæo.

Error manifestus in nostris codicibus

Qui enim me confessus.) Antiqui codices magno consensu pro Confessus, & Confitebitur, habebant, Confusus fuerit, & confundetur: suffragante his & aureo codice & meo uetustæ typographiæ, In Constantiensi rasura prodebat operam deprauatoris. Atq;

ita habent

ita habent Græca, ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, id est, Quicunq; enim erubuerit me, & meos sermones. Ac paulo post, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν, id est, Et filius hominis erubescet de eo: aut, Filium hominis pudebit illius. Pro nobis facit interpretatio Theophylacti. Apud Bedam in contextu quidem legitur confessus & confitebitur, sed ipsa enarratio quæ uerecundiæ meminit, declarat illum legisse confusus & confundetur. Idem liquet ex uerbis Gregorij quæ referuntur in Cathena. In eundem sensum legit diuus Augustinus, refellens Adimantum Manichæum: Omnis qui confusus fuerit me in gente ista adultera, & peccatrice, & filius hominis confundetur illum cum uenerit in gloria patris sui. Quin & Irenæus lib. tertio cap. uigesimo ad eundem modum abutitur confusus & confundi. Satis hic apparet, confessus & confitebitur uerba esse supposita ab audaculo quopiam. Cæterum an satis Latine dicamus, Confundor te, pro eo quod Pudet me tui, uiderint literatores.

Confundi pro erubescere

EX CAPITE NONO.

REgnum dei ueniens. ἐληλυθυῖαν id est, Venisse. Est enim participiũ præteriti temporis, quod uertendum erat per infinitum, ob inopiam Latini sermonis.

Et post dies sex.) Lucas facit, Dies fermè octo. Marcus consentit cum Matthæo in numero. Hoc admonui ne quis temere scripturam mutet: difficultatem quæstionum explicant doctores.

Dissonant Euãgelistarũ uerba

Et duxit.) καὶ ἀναφέρει, id est, Subducit, præsentis temporis, ut, Et assumit παραλαμβάνει.

Seorsum solos.) Sic habebat antiquissimus codex, κατ' ἰδίαν μόνους, id est, Seorsum solos. Latina uetera consentiebant in, Seorsum, sed Paulinum habebat Solus, Corsendoncense, Solos. Itidẽ & Constantiense. Aliquis offensus perissologia, uocẽ alterã ut superuacaneam reliquit. Verum hoc modo uoluit Euangelista significare secessum uehementer secretum.

Et transfiguratus est.) Græce est, καὶ ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτοὺς, μετεμορφώθη, id est, Et dum orant illi, transfiguratus est: Quanquam illud Dum orant, in plerisq; Græcorũ codicibus non additur, nec à nobis est additum. Apparet huc transscriptum ex Lucæ nono: quando Theophylactus nec legit, nec attingit hanc particulam.

Splendentia & candida.) Abest in Græcis coniunctio, στίλβοντα, λευκὰ λίαν, ut intelligas ex insigni candore fuisse relucentia. Hoc et ideo uisum est admonere, quo minus absurdum uideatur quod in Matthæo Græci legunt, ut lux, non ut nix.

Splendentia candida sine coniunctione

Qualia fullo.) Poterat uitare absurditatem sermonis, si οἷα uertisset in aduerbiũ, Quàm candida reddere non potest fullo.

Et faciamus.) θέλεις ποιήσωμεν, id est, Vis faciamus. Quanquam pleraq; Gręcorum exemplaria consentiunt cum nostra æditione uulgata.

Charissimus.) est ἀγαπητὸς, id est, Dilectus siue charus, nisi quod articulus additus indicat unice dilectum, ὁ ἀγαπητός.

Quid ergo dicunt.) πῶς οὖν λέγουσι, id est, Quomodo ergo dicunt. Quanquam emendati codices habebant, ὅτι λέγουσιν id est, Quod dicunt. Et mox,

Primo restituet omnia.) ἀπεκαθιστᾷ, id est, Restituit præsentis temporis, ut referatur ad prophetiam Malachiæ, quæ prædixit id futurum, non ad tempus aliquod definitum, & primum Græcis dictum pro prius.

Restituet, pro restituit

Quid inter uos conquiritis.) καὶ ἐπηρώτησεν τοὺς γραμματεῖς, τί συζητεῖτε πρὸς αὐτοὺς. Potest & hic sensus accipi, & interrogauit scribas, Quid conquiritis, siue disputatis aduersus illos, siue cum illis. Apparet interpretem legisse, πρὸς ἑαυτοὺς, siue πρὸς αὐτοὺς, id est, Inter uos. Sed aliâs admonuimus hanc orthographiæ rationem passim negligi in Græcis codicibus.

Cõquirere, pro disceptare

Spiritus conturbauit.) Græce est, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξε τὸ παιδίον, id est, Statim spiritus discerpsit puerum. Opinor interpretem legisse, ἐτάραξεν, ac fortasse rectius. Quanquam in plerisque exemplaribus non erat παιδίον, sed αὐτὸν, Apparet enim iam non fuisse puerum, cum pater respondeat hoc illi à puero accidisse: etiamsi paulo post uocat eum puerum, pater pueri.

Elisus in terram.) καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Lapsus in terra uoluebatur.

Ab infantia.) παιδιόθεν, id est, A puero, Sed recte mutauit interpres, nisi dicere maluisset

A puero παιδιόθεν

A prima pueritia: iam enim puer erat, cum sanaretur. Et in aquam Græcis est in aquas, εἰς ὕδατα, consentientibus & uetustis exemplaribus, nominatim Constantiensi.

Articulus additus

Si potes credere.) τὸ, εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Addidit articulum, qui tamen ad superiora referri potest, ut respõdeat Dixit ei, uidelicet illud quod audies, siue ad sequẽtia: Hoc si potes nempe credere. Quemadmodum dicitur Græcis, τὸ μηδεὶς ἄγαν, ἄγαν μὲ τέρπει. Nec enim est hic ocioſus articulus qui magno consensu habetur in Græcorum exemplaribus.

παρὰ in compositione quã uim habeat

Prætergrediebantur Galilæam.) παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας. Præpositio παρὰ, facit ut intelligas illos clàm, aut celeriter & in transcursu, uelutq; obiter feciſſe iter per Galilæam, ita ut nec aperirent se usquam, nec commorarentur. & uideri poterãt declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διὰ, quæ facit, ut non possit aliud accipi, quàm illis iter esse factum per Galilæam.

Filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, ut intelligas mox futurum.

Et illi ignorabant uerbum: & timebant interrogare.) Hæc nõ hebentur in æditione Aldina. Quod an casu factum sit nescio. Poterat uideri factum ab eo quisquis fuit, qui sibi uidetur habuisse studio, ut assutis aliunde fragmentis, redderet Marci Euangelium aliquanto copiosius, Nam hæc habentur in Luca, nisi consentirent Latini codices cum Græcis.

Qui cum domi esset.) καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, Et cum esset in domo, siue in ædibus, non utique suis.

Quis eorum maior esset. Græce tantum est, τίς μείζων, id est, Quis maior. Reliqua addita sunt explicandæ rei gratia.

Complecti ἐναγκαλίζειν

Quem cum complexus esset. καὶ ἐναγκαλισάμενος, id est, Cum posuisset in ulnis, ut solemus infantulos. Complectimur enim & eos, quos in ulnas non sumimus.

Non me suscipit.) οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπόστειλαντά με, id est, Non me recipit solum, sed eum qui me misit. Sic habebant nonnulli Græcorum codices, uerum altera lectio mihi magis probatur. Nec enim hic negatio remouet, sed corrigit magis. quasi dicas, Non tam me recipit, quàm eum qui misit me.

Negatio corrigens non removens

Et prohibuimus eum.) Post hæc in Græcis exemplaribus repetitur ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, id est, Quod non sequeretur nos. Probabile est aliquem offensum iteratione, sustuliſſe posteriorem particulam.

Calida frigida sine aqua

Calicem aquæ frigidæ.) Frigidæ, nec in Græcis additur exemplaribus, nec apud Hieronymum in æditione Basilienſi, nec in uetustissimis exemplaribus, nominatim in Paulino, nec in Corsendoncensi, nec in Constantiensi, nec in aureo deniq;.

Non perdet mensuram suam.) Mercedem legendum pro mensura. Atque ita scriptum est in emendationibus Latinorum exemplaribus.

Mola asinaria.) Græci legunt, λίθος μυλικὸς id est, Saxum molare. Apud Matthæum autem Mola asinaria.

Cyllus manu manca

Debilem.) κυλλόν. Cyllus proprie Græcis dicitur, cui altera manus trunca sit, aut manca. Nam debilitas ad omnia membra pertinet, quemadmodum χωλὸς ad pedes proprie pertinet.

Vbi uermis,) ὅπου ὁ σκώληξ. Alibi uertit Eruginem, quod hic Vermem. Cæterum moritur & extinguitur, utrunque præsentis temporis est Græcis. Licet in Latinis codicibus aliquot deprauare cœperint, Morietur, & extinguetur. Qui ex hoc loco contendunt ignem apud inferos esse materialem, necesse est ut fateantur illic & uermem esse materialem. quod si hic tropum admittunt uermem interpretantes remorsum conscientiæ, poterant & per ignem accipere perpetuum cruciatum animæ, In quem sensum hunc locum interpretatur Theophylactus.

Luscus quid proprie

Luscum. μονόφθαλμον, id est, Vnoculum. Quod tamen eleganter uertit hoc sanè loco. Luscus enim Latinis dicitur, non qui strabis ac distortis sit oculis, sed qui altero careat oculorum.

In quo illud condietur.) Condietis lego in uetustis codicibus, ἀρτύσητε. Sic enim legisse uidetur qui sic uertit. Et aptius erat Ipsum, quàm Illud. Omnis enim igne salietur.)

Insulsum, pro fatuum

Quo sermo foret mollior, nos de nostro addidimus, Omnis homo.

Si sal insulsum fuerit.) Reddidit προσονομασίαν ἅλς ἄναλον, id est, Si sal sale caruerit.

Habete

Habete in uobis.) Salem hic usurpauit masculino genere, nihil aliud opinor sequutus, quàm dictionis euphoniam. *Salem genere masculino*

EX CAPITE DECIMO.

VLtra Iordanem.) ἐπὶ τὸ πέραν τοῦ ἰορδάνου, quod magis sonat, Per regionem, siue ripam quæ est ultra Iordanem. Etiamsi sensum expressit interpres. *Articulus additus aduerb.*

Et erunt duo.) οἱ δύο, Quid duo fuerant, ut intelligamus è duobus hominibus uelut unum fieri. Nec est,

In carne una.) Quod sordide quidam interpretantur de coitu, sed unam, ut & aliâs indicauimus.

Quod deus coniunxit.) συνέζευξεν, id est, Coniugauit, si quis ad uerbum malit reddere. *Caro pro homine*

Mœchatur. Græce est idem uerbum quod modo uertit, Adulterium committit, μοιχᾶται. Quid autem est,

Super eam.) ἐπ' αὐτὴν, Cur nõ potius Aduersus illã, siue In illã, hoc est, in iniuriam illius?

Offerebant illi paruulos.) παιδία, id est, pueros, siue puellos.

Comminabantur.) ἐπετίμων, id est, Increpabant. Mirum cur hanc uocem plerunq; interpres gaudeat uertere, Comminabantur, etiam refragante sententia.

Sinite paruulos.) τὰ παιδία, id est, Puellos, ut modo dictum est. Nec additur apud Græcos coniunctio, Nec prohibueritis. Viuidius enim est, Sinite, ne prohibueritis. Anadiplosis sententiæ facit ad epitasin. *Asyndeton uehementius*

Non intrabit.) οὐ μὴ εἰσέλθῃ. Conduplicata negatio uim addit futuri, aut certe modi potentialis. *Conduplicata negatio*

Et complexans.) καὶ ἐναγκαλισάμενος, id est, Suscipiens eos in ulnas: sicut paulo ante dictum est.

Procurrens.) προσδραμὼν, id est, Accurrens. Interpres nisi dormitauit, legisse uidetur προδραμὼν id est, Præcurrens.

Vitam æternam percipiam.) κληρονομήσω, quod aliâs uertit, Hæreditabunt.

Nisi unus deus.) εἰ μὴ εἷς ὁ θεός, id est, Nisi unus, qui est deus, siue Nempe deus, ut articulus uim habeat uelut interpretantis, quis sit ille unus.

Nec fraudem feceris.) μὴ ἀποστερήσῃς, id est, Ne fraudaueris. Fraudamus enim illũ, quem priuamus re debita, Quanquam & qui spoliat, Græcis ἀποστρεῖ.

Et intuitus eum Iesus, dilexit eum.) ἐμβλέψας αὐτῷ ἠγάπησεν αὐτόν. Origenes uidetur legisse ἐφίλησεν, non ἠγάπησεν. Argumento est quod homilia in Matthæum adducens hunc locum, ita legit: Dilexit eum, siue osculatus est eum. Nec enim, ἠγαπησεν, opinor, ad osculi significationem potest pertinere. Cæterum de dilectione, nec apud Matthæum, nec apud Lucam ulla fit mentio. Et fieri potest ut aliquis offensus uel ambiguitate uocis, uel osculo adolescentis ex ἐφίλησεν, fecerit ἠγάπησεν, quanquam & in Græcis Lexicis inuenio ἀγαπάζομαι pro amplector, sed ut amplectimur quod probamus, uelut amplectimur bonas literas. *ἀγαπᾶν tria significat, amare, amplecti, & boni consulere*

Et ueni sequere me.) Addunt hic Græci codices, ἆρας τὸν σταυρόν, id est, Sublata cruce, quum tamen hoc non habeatur in ueteribus codicibus, nec reperiatur apud alios euangelistas, ut illinc huc ascriptum uideri possit. *Additum in nostris*

Filioli.) τέκνα, id est, Filij, siue nati. Nec enim hic est diminutiuum, quemadmodum illud apud Paulum ad Galatas, τεκνία μου, Filioli mei.

Confidentes in pecuniis.) πεποιθότας, Fretos, siue fisos. Etenim quũ confidere sit idem quod fidere, tamen confidens non idem ualet ut indicauit M. Tullius. nec uidetur participium, sed nomen, eoq; ponitur absolute, homo confidens non confidens mihi. Hic satis aperit, quos dixerit diuites, non quibus diuitiæ obuenerunt, sed qui iuxta diuitum uulgus multum tribuunt diuitijs. *Confidens in malã partem sonat*

Qui magis admirabantur.) ἐξεπλήσσοντο, id est, Obstupescebant, uerbum Græcum est uehementius.

Aut filios.) τέκνα, id est, Liberos, ut utrunq; sexum complectaris.

Aut patrem, aut matrẽ.) Hoc loco Græci codices addunt, ἢ γυναῖκα, id est, Aut uxorem. Quod tamen perperã à quopiam additum, uel hinc licet cõijcere, quod mox cũ repetit res relictas, non addit uxores. Verisimile est uxoris nomen hic adiectum ex Matthæo & Luca. Verum Marcus breuitatis studiosus, sub nomine domus iudicauit contineri uxorem. *Additum aliquid*

Ad dextram meam uel ad sinistram. Vt sensus sit idem, Latinius est, Sedere mihi à dextris, & sedere mihi à sinistris. Nec est in Græcis meũ dare uobis, sed solum, Non est meum dare. Consentiebat cum Græcis codex Constantiensis.

Dare uobis. uobis redũdat

Sed quibus paratum est.) Sermoni parum absoluto adiecimus duo uerba. Subauditur enim, Sed ij sedebunt à dextris ac sinistris mihi, quibus &c.

Sermo inabsolutus

Et audientes decem indignati sunt.) ἤρξαντο ἀγανακτεῖν, id est, Cœperunt indignari. Et sic habent uetusti codices nostri.

Et principes.) καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, id est, Magni illorum, Quod tamen haud male uertit, nisi malis dici, Et qui magni sint inter eos, aut Magnates illorum.

Fieri maior.) μέγας, id est, Magnus, & in hunc modum subinde citat Hieronymus. Alluśit Christus ad uitam communem hominum, inter quos magnates & optimates è sublimi despiciunt infimates, nec præ se ducunt pro hominibus, cũ ipsis nihil sit abiectius, si uelimus hominem suis æstimare uirtutibus.

Et proficiscente eo.) καὶ ἐκπορευομένου, Egrediente eo.

Bartimæus quid

Bartimæus.) Filius Timęi, additum uideri potest interpretandi causa. Nam id sonat Bartimæus, Hebræis enim בַּר filius, & Timæus: quemadmodum & Bartholomæus, filius Ptolemæi, conflatis diuersarum linguarum uocibus, & deprauata, ni fallor, una aut altera litera. Cæterum quod diximus de Bartimæo, quidam miro cachinno prosequitur in suis annotationibus, cum id hauserim ex Hieronymi cõmentario in epistolæ ad Galatas cap. 4. In illum igitur suos cachinnos torqueat non in me.

Calumniator notatus

Et comminabantur.) καὶ ἐπετίμων, id est, Et increpabant.

Animæquior esto.) θάρσει, id est, Bono animo esto, siue Confide. Nec enim est compara tiuum, sed positiuum: & aliud est Fidere, hoc est, θαρρεῖν, cũ æquo animo esse. Aequo animo est, qui boni consulit, ac tolerat. Fidit cui certa spes est.

Exiliens uenit.) Græce non est ἀναλλόμενος sed ἀναστάς, id est, surgens. Nam paulo ante dictus est sedere iuxta uiam. In Actis capite tertio de claudo legitur ἀναλλόμενος, id est, exiliens, Nam ea uox ad miraculi magnitudinẽ declarandam facit, quia qui sanabatur, adeo claudus erat, ut à baiulis gestaretur. Hic in oculis non in pedibus miraculum est.

Rabboni

Rabboni ut uideam.) Rursus Hebræam uocem posuit, pronunciatione nõnihil mutata, cum alibi Rabbi sit, quod Hebræorum lingua, Chaldæorũ, ac Syriacæ cõmercio uitiaretur: quemadmodũ & hodie Iudęi Rabeni magistrũ uocant, sed insignem & eminentem.

Vt uideam.) ἵνα ἀναβλέψω, id est, Vt uisum recipiam.

Et confestim uidit.) ἀνέβλεψε, id est, Visum recepit.

EX CAPITE VNDECIMO.

Betphage Bethania

T cũ appropinquarent Hierosolymæ.) Hic Græcus codex addit Betphage, ut sint tria loca, Hierosolyma, Betphage, Bethania. Siquidem mons Oliueti duobus passuũ milibus abest ab Hierosolymis, in cuius latere est Bethania, Betphage in ipso monte sita est.

Quid facitis?) τί ποιεῖτε τοῦτο, id est, Cur facitis hoc.

Et sedit super eum.) Nonnulli Græci codices habent, ἐπ' αὐτοῦ, ut sit asinus, aut certe Pullus asinæ. Nonnulli ἐπ' αὐτῶν, id est, Super illam, ut sit asina fœmina. Quod posterius consentit cum Matthæo.

Cum uespera esset hora.) ὀψίας ἤδη οὔσης ὥρας, id est, Cum uespertinum iam esset tempus. Siquidem horam, Græce loquens, pro tempore posuit.

Et alia die.) καὶ ἐπαύριον, id est, Postridie, siue postero die.

ἆρα uertit forte, sed perperam

Siquid forte.) εἰ ἄρα εὑρήσει τι, id est, Siquid inuenturus esset. Coniunctionem expletiuam uertit in Forte, idq; suo more, sed nullius eruditi hominis exemplo. Quorsum enim attinebat addere Forte, cum dominus planè speraret cibum, aut certe uolebat uideri sperare.

Cui male dixisti.) ᾧ κατηράσω. id est, Quam deuouisti, siue Quam execratus es, siue Cui male precatus es.

Habete fidem dei.) Bona fide Græca reddidit interpres πίστιν θεοῦ. Cæterum sentit fiduciam erga deum.

Tollere & mittere.) ἆρθητι καὶ βλήθητι, Passiua sunt imperatiui modi.

Cum

Cum ſtabitis ad orandum.) καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, id eſt, Cum ſteteritis deprecantes. Ex quo apparet olim ſtantes precari ſolitos. *Stabant olim precantes*

Peccata ueſtra.) Auguſtinus libro De ciuitate dei, uigeſimoprimo, capite uigeſimo ſeptimo annotauit uim & emphaſim huius pronominis ueſtra. Nam intelligi peccata non quælibet, aut quamlibet grauia, ſed eiuſmodi, ſine quibus non uiuunt etiam probi, quales tum erant apoſtoli quibus hęc dicuntur. *Peccata ueſtra, id eſt, Leuia*

Quod ſi uos non dimiſeritis.) Hæc in Græcis pleriſq; codicibus nõ addũtur, Nec Theophylactus legit aut interpretatur. Videri poteſt huc aſſcriptum ex Matthæi ſexto.

Vnum uerbum.) ἓν ῥῆμα λόγον, id eſt, Vnum ſermonem, potius hoc certe loco.

Baptiſmum Ioannis.) βάπτισμα, id eſt, Baptiſma, ſiue Baptiſmus. Cum enim habeamus hoc baptiſma & hunc Baptiſmum à Græcis, quorſum opus erat confingere barbaram uocem, tertiam, hoc baptiſmum? Adeo nihil intereſſe putant quidam, quomodo loquantur. Huiuſmodi fermè deſtomachatur hoc loco Laurentius Valla non abſque cauſa, licet ignarus, ut apparet, Auguſtinum ita frequenter loqui, & adeo frequenter, ut non queat prętexi ſcriptoris error. Sic enim loquitur tractatu in Ioannem quarto in caput primum: itaq; non durauit diu baptiſmum Ioannis. Rurſus tractatu proximo, Illi enim nullum baptiſmum erat neceſſarium. Ac mox: quoniam ergo Ioannes acceperat baptiſmum, quod proprie Ioannis diceretur. Iterum paulo inferius, Tale erat baptiſmum Ioannis. Nec alibi tamen raro idem facit. Etiamſi & in homilijs Origenis ſemel atq; iterum ſic poſitum offendimus. Et apud Irenæum, ut appareat eruditos in hoc populi imperitiæ geſſiſſe morem. *Baptiſmũ hoc à Valla taxatum*

Timemus populum. ἐφοβοῦντο τὸν λαόν, id eſt, Timebant populum, Atq; ita habent uetuſtiſſimi codices Latini, nominatim exemplar Paulinum & Cõſtantienſe. In Corſendonenſi uidere erat etiamnum raſuræ ueſtigium. Offendit autem caſtigatorem perſona dure ſubitoq; mutata, quaſi uero hoc eſſet nouum in Euangeliſtis. Id incommodi uitari poterat mutata ſermonis figura, Metuendus eſt nobis populus, aut mutata alterius uerbi perſona, quemadmodum nos fecimus. At ſi dixiſſent ex hominibus. *Timemus pro timebant*

Quia uere propheta.) ὅτι, id eſt, quod potius, ἢ Quia, & fuiſſet potius, ἢ Eſſet. Opinor enim Ioannem iam fuiſſe mortuum, ex ipſius Marci narratione.

EX CAPITE DVODECIMO.

PASTINAVIT.) ἐφύτευσεν, id eſt, Plantauit. Vox à paſtino dicta, quæ declarat inſtrumentum bifurcum quo ſemina pangũtur, unde uites ſterileſcentes quum refodiuntur dicuntur repaſtinari. *Paſtinare pro plantare*

Et fodit lacum.) ὑπολήνιον, In quod excipitur liquor uuarum.

In capite uulnerauerunt.) λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, id eſt, Iactis lapidibus capitauerũt, ut ad uerbum reddam, hoc eſt, Comminuerunt caput. Verum quoniam interpres uidit illum rediſſe uiuum, uertit, Vulnerauerunt, ne putaretur extinctus. *λιθοβολεῖν λεφαλαίωσαν*

Et contumelijs affecerunt.) καὶ ἀτιμάσαντες ἀπέστειλαν κενόν, id eſt, Remiſerunt affectum contumelia ſeu potius ignominia. Nam contumelia magis in uerbis eſt.

Chariſſimum.) ἀγαπητόν, id eſt, Dilectum.

Quia reuerebuntur.) ἴσως ἐντραπήσονται, Forſitan reuerebuntur. Quanquam nonnulli Græcorum codices habebant ὅτι, pro ἴσως. Sic enim legit Theophylactus & ædítio Hiſpanienſis, Certe Latini codices uetuſti, habent quia pro forte, Quæ lectio magis mihi probatur. Nec enim eſt conſentaneum diffidere eum, qui mittit filium unicum. Et ὅτι quanquam Latine reddi non poteſt hoc loco, tamen apud Græcos uim habet confirmandi. *Forte pro ὅτι*

A domino factum eſt iſtud.) Iſtud referendũ eſt ad caput, aut certe ad angulum, id quod ſermo Græcus indicat, εἰς κεφαλὴν γωνίας. παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, id eſt, in caput anguli. A domino factum eſt hoc, ſubaudi Caput, niſi malis angulum, de quo dictum eſt in Matthæo. Illud extra controuerſiam eſt, αὕτη Theophylacto referri ad angulum, quam interpretatur eccleſiam, quod utrunq; populum connectat in fide Chriſti. Hieronymus enarrans Pſalmum 118. unde hoc deſumptum eſt teſtimonium, legit: factus eſt iſte. ut ad lapidem & Chriſtum referatur. *A domino factum eſt iſtud caput*

Mirabile.) θαυμαστὴ. Et hoc ad caput, ſiue ad angulũ refertur, quemadmodũ, Factum eſt.

Vt eum caperent.) ἀγρεύσωσι, id eſt, Captarent, ſiue uenarentur. Et cur non potius in ſer-

mone,quàm in uerbo,cum Græca uox ſermonem ſignificet magis,quàm uerbum.

Non curas quenq̃.) ὐ μέλει σοι πρὶ ὐδενός,id eſt,Non eſt tibi curæ de quoq̃:tametſi Græcis ὐδενὸς,uel ad hominem referri poteſt,uel ad rem. Hoc eſt, Non curas ullum hominem, aut nõ curas rem ullam: quanq̃ quod ſequitur indicat ad hominẽ magis eſſe referendum, quod alij uerum reticerent, ne quoſdam offenderent.

Facies pro perſona

In faciem hominum.) εἰς πρόσωπον τῶν ἀνθρώπων,id eſt, Ad perſonam hominum. Quanq̃ Græce πρόσωπον, utrunq̃ ſignificat,faciem & perſonam, hoc tamen loco mollius erat Perſona,q̃ facies: Atq̃ ita uerterat eandem dictionem in Matthæo cap.22.

κλῶσ⊙

Licet dare tributum.) κλῶσον,id eſt, Cenſum, quæ uox latina eſt,ut iam indicauimus.

An non dabimus.) Græce eſt, ἔξεσι κλῶσον καίσαρι δοῦναι ἢ ὐ;δῶμεν ἢ μὴ δῶμεν; id eſt, Licet ne cenſum dare Cæſari,an non? Demus,an non demus? Vrgent enim hac iteratione reſponſum,quaſi futurum ſit,ut ſi reſponderit non dandum,daturi non ſint,ſin dandum,daturi. Hic conſentiebat codex Hiſpanienſis cum Theophylacto. Licet Theophylactus non attingat hanc lectionem in cõmentario. Opinor hic latinam eſſe ueriorem. Alioqui bis idem quæritur in priore parte,licet dare,& dabimus. Qui deprauauit locum non animad uertit ἢ μὴ δῶμεν habere uim potentialem,quaſi dicas an non debemus dare, ut reſpondeat illi,licet ne dare. Græci nimiũ ſibi permiſerunt in ſacris libris,præſertim in Marco & Actis Apoſtolorum:tametſi ſcribis hoc potiſſimum imputandum,qui quo ſtudioſus aliquis ſibi notarat in ſuo codice,retulerunt in contextum.

Verſutia pro hypocriſi

Qui ſciens uerſutiam.) ὑπόκρισιν, id eſt,Simulationem, quod miror quare libuerit interpreti mutare,niſi forte legit, πονηρίαν.

Cæſar Chriſto uelut ignotus

Quæ ſunt dei deo.) Haud ſcio caſu ne factum ſit,an data opera, quod deo bis addidit articulum,Cæſari nequaquam, τὰ καίσαρ⊙ καίσαρι,τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ:tanq̃ Cæſarem, uelut incertum et ignotum nominet,quod multi ſint eius nominis,deum ueluti certum deſignet.

Et uenerunt ſuper eum.) καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν,id eſt,Et ueniunt ad eum.

Et filios non reliquerit.) τέκνα,Liberos,nam Græca uox etiam filias complectitur. Matthæi cap.22.quuũ Græci magno conſenſu legant τέκνα,tamen latini codices habent filium non filios,quanq̃ ad ſenſum nihil refert,utrum legas. Nec eſt,

Semen pro poſteritate

Suſcitet ſemen fratris ſui.) Sed fratri ſuo dandi caſu, ἀδελφῷ αὐτοῦ. Semen enim appellat poſteritatem,ſiue prolem,quam frater fratri ſuſcitat non ſibi,eo quod in mortui nomen tranſit quod naſcitur. Hac enim ratione mortuis quodam modo adoptabantur filij.

Nonne ideo erratis?) ὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε; An non igitur erratis? ut referatur ad id, quod ſequitur,& ſit ſenſus, eos ob id errare,quod nõ intelligerent ſcripturas. Siquidem Phariſæi errabant,non quod ignorarent ſcripturas,ſed, quod auaritia & ambitione forent excæcati Sadducæi labebantur ob imperitiam ſcripturarum.

Neq; nubentur.) Græce γαμεῖν, uerbum eſt commune, & uiro,& mulieri. Verum de hoc dictum eſt in Matthæo.

Conquirentes.) συζητοῦντας,id eſt,Simul diſputantes.

Virtus pro robore

Ex tota uirtute.) ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύ⊙ σου,id eſt,Ex toto robore tuo. Nam ipſe mox uertit,Fortitudine.uirtus enim apud Latinos ambigua uox eſt.

Simile eſt illi.) Græce eſt,Simile eſt illud. καὶ δευτέρα ὁμοία αὕτη. Primum præceptum eſt,Diliges dominum deum tuum. Et alterum ſimile, uidelicet hoc,Diliges proximũ &c. Interpres legiſſe uidetur ταύτην pro αὕτη.

σωνεχῶς

Quod ſapienter reſpondiſſet.) νουνεχῶς. Compoſita dictio eſt ab eo quod eſt, νοῦν ἔχειν, id eſt, Mentem habere, qua periphraſi Græci ſignificant ſapere, ſiue cordatum eſſe, unde Cordate uertimus.

Reſpondendi uerbũ ubi nullus interrogat

Et reſpondens Ieſus dicebat docens.) καὶ ἀποκριθεὶς. Reperies aliquot locis hoc participium ita poſitum, ut ſenſus magis exigat, ἀνακρινόμεν⊙,id eſt,interrogans. Niſi mauis ex hoc intelligi ſermonem aliorum præceſſiſſe,quem Euangeliſta non retulerit.

Et primos diſcubitus.) Debebat ſibi conſtare interpres,poſtea q̃ cœperat nomina uertere in uerba, Sic enim eſt Græce, θέλω θελόντων ἐν ſολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀπασμοὺς ἐν ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις,'id eſt, Volẽtibus in ſtolis obãbulare,& ſalutatiões in foris,& prẽſidẽtias in ſynagogis,& primos accubitus in cœnis. aut qui

cupiunt

cupiunt in stolis obambulare, ac salutari in foris, & primas tenere cathedras in synagogis, primoq; loco accumbere in cœnis.

Prolixæ preces hypocritarum

Qui deuorant domos &c. Græca sic habent, οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχόμενοι, id est, Deuorantes domos uiduarum, & prætextu longas facientes precationes, siue sub prætextu prolixe precantes.

Prolixius.) πρισσότερον, id est, Abundantius, siue Plus iudicij. Porrò iudicium appellat condemnationem, quemadmodum frequenter accipitur in arcanis literis. Quam rem annotauit & diuus Augustinus libro De agone Christiano, capite uigesimoseptimo.

Iudicium pro cõdemnatione

Iactaret.) βάλλει, id est, Mitteret, siue laceret. Nam iactu mittunt huiusmodi.

Quod est quadrans.) Græce scribens abusus est uoce Latina, κοδράντης, licet deprauata.

Et conuocans.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocans, Siue cum ad se uocasset.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

QVALES lapides.) ποταποί. Miror cur Laurentius Quales mutandum putarit in Quantos. ποταπὸς enim sonat cuiusmodi, sed ita ut non simplicem habeat interrogationẽ, ut ποῖος, sed admirationẽ potius in bonã partẽ, uelut si de ignoto sciscitaris, recte dixeris. ποῖος ἐστιν, sed ποταπὸς non recte dixeris. Vide has omnes.) βλέπεις, id est, Vides. In nonnullis erat βλέπετε, id est, Videtis. Dicentes quia ego sum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. Quia hoc loco tantum affirmat, & ob id erat omittendum. Sermo neq; ad Græcam proprietatem respondet, neq; ad Romanã. Potest autẽ bifariam accipi: Dicentes, Ego sum, ut subaudias Christus. Aut dicentes, se esse eum qui ego sum. Incommodum uitari poterat, si uertisset, Dicentes, Ego sum Christus.

Quales, ποταποί

Solœcismus manifestus

Et opiniones.) ἀκοάς, id est, Rumores. Nam ad uerbum sonat auditiones.

Et regnum super.) Cur non potius, Contra regnum? Sicut modo uerterat. Nam eadem est præpositio Græcis, ἐπὶ.

Videte uosmetipsos.) Consentiunt quidem Græci codices, uerum mutanda erat hoc loco græci sermonis figura: Cauete uobisipsis. Neq; uero est ociosa pronominis additio, quo discernuntur discipuli à Cæteris. Et haud scio, an scriptum fuerit à Marco, ἑαυτοῖς.

Videte pro cauete

In concilijs.) Rectius erat, In concilia, εἰς συνέδρια.

Et ante præsides.) καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων ἀχθήσεσθε, id est, Et sub præsidibus & regibus ducemini, ut intelligas eos ad iudices duci.

Nolite præcogitare.) μὴ προμεριμνᾶτε, id est, Ne ante sitis solliciti, siue anxij, siue, Ne cum sollicitudine præcogitetis, id quod solent acturi causam apud principes.

Quod datum uobis.) ὃ ἐὰν δοθῇ, id est, Quodcunq; datum fuerit.

Non enim uos estis loquentes.) οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, id est, non enim uos estis qui loquimini, ut uertit in Matthæo.

Et consurgent.) ἐπαναστήσονται, id est, Insurgent.

Abominationem desolationis.) τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Sed hoc loco addunt Græci codices, an recte, uiderint alij, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, id est, Dictum à Daniele propheta. Apparet enim ex Matthæo huc adiectum. Quanquam & illic ab alio quopiam additum uideri poterat, nisi sic ab Origene citaretur.

Additum quiddam

Vbi non debet.) ὅπου οὐ δεῖ, Vbi non oportet.

Et nutrientibus, καὶ θηλαζούσαις, id est, Lactantibus.

Nutrientes pro θυλάζουσαι

Tribulationes.) θλῖψις, id est, Tribulatio, qualis non fuit: ut sit appositio ad epitasin faciens, cum dies calamitosos calamitatem uocet.

Creaturæ.) κτίσεως. Vt sit uerbale. Quanquam reperimus hanc dictionem ancipitem in literis sacris. Aliquoties usurpatur pro ipsa conditione seu creatione, nonnunquam pro rebus conditis.

κτίσις

Neq; fient.) οὐδὲ οὐ μὴ γένηται, id est, Neq; fiat Quanquam uidetur abusus tempore, ut sæpenumero occurrunt huiusmodi, præsertim addita gemina negatione, οὐ μή.

οὐ μὴ

Abbreuiasset dies.) ἐκολόβωσεν, id est, Decurtasset, amputata parte aliqua prioris mensuræ. Nam hoc est κολοβοῦν, ut admonuimus in Matthæo.

κολοβοῦν

Ecce hic est.) ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός, id est, Ecce hic Christus. Et hic aduerbium est non nomen.

Neq;

Nec̃ angeli in cœlo.) οἱ ἐν τῷ οὐρανῷ, id est, Qui sunt in cœlo. Apud Matthæum non est mentio filij.

Potestatem cuiusc̃ operis.) Græce est, ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, id est, Vnicuique opus suum. Cæterum in nonnullis codicibus Græcis habebatur τῇ οὐσίαν, id est, substantiam, in alijs τῇ ἐξουσίαν, id est, Potestatem. Prior lectio magis congruit cũ parabola quæ est apud Matthæum de bonis in famulos distributis.

An galli cantu.) ἀλεκτοροφωνίας, id est, Gallicinio. Est enim Græcis dictio composita, sicut & illa, μισονυκτίου, quasi dicas medinoctio.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

ἄζυμα sicut ὠμοφάγια

PAscha & azyma.) Azyma pluralis est numeri, quemadmodum dicimus Lupercalia, Saturnalia, unde uertere poterat, Tempus azymorum, quo abstinebant à fermentatis.

Dolo tenerent.) ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν, id est, Per dolum captũ, siue comprehensum occiderent. In enim præpositio, pro Per usurpatur Hebræis.

Dicebant enim.) ἔλεγον δέ, Dicebant autem, Quanquam id minimum refert.

Ne forte tumultus.) μήποτε, id est, Ne, aut Nequando, de quo nõ semel iã admonuimus.

Nardus pistica

Nardi spicati.) Pisticæ legendum, quod nardus sit fœminini generis. Laurentius existimat pisticam uocari, probatam & spectatam, arguens diuum Augustinum, qui putet à loco dictum. Allusum autem ad fidem Christianam, quod Græce pistis dicatur fides. Interpres uertit Spicatam, eo quod nardi genus quoddam uocetur spica, siue spicum nardi. Theophylactus Græcus interpres, licet recentior, ambigit utrum pistica dicatur, species nardi eius cognominis, an probata, uelut ἄδολος, hoc est, germana, nulla arte uitiata. At Dioscorides complura nardorum genera commemorans, quibus cognomina sint à locis addita, pisticæ nullam mentionem fecit, nec̃ Plinius. Is, cuius extant in Marcum commentaria Hieronymi nomine, sed falso, belle & expedite scilicet interpretatur pisticam, hoc est,

Nardi folium in unguentis

mysticam. Hugo Carrensis interpretatur unguentum mixtum, quod nõ solum è foliis, ac radice, uerumetiam è spicis nardi conflatum sit, quasi uero non longe optimum sit quod è foliis conficiatur. Plinius enim libro duodecimo cap. duodecimo tradit folium nardi in unguentis tenere principatũ. Quo loco licebit plura de generibus nardi discere, si cui uacat.

ψευδόναρδον

Inibi fit mentio pseudonardi passim nascentis: hanc herbã esse puto quam uulgo dicimus lauendulam, crassiore, ut inquit, atc̃ latiore folio, & colore languido in candidum uergente. Veram autem nardum depingit his uerbis. Frutex est graui & crassa radice, sed breui ac nigra fragilic̃ quamuis pingui, situm redolente ut cyperi, aspero sapore, folio paruo densoc̃. Cacumina in aristas se spargunt, ideo gemina dote nardi spicas ac folia celebrant. Fieri tamen potuit, ut Marcus uulgari more loquens latinam uocem corrupte posuerit, pisticam appellans pro spicatam. Mirum enim quàm deprauate Græci latinorũ nomina usurpent. De alabastrite lapide meminit idem lib. 36. cap. septimo. Quum enim proximo capite meminisset Onychis, ita prosequitur, Hunc alioqui lapidem alabastritem uocant, quem cauant ad uasa unguentaria, quoniam optime ea incorrupta seruare dicitur. Hæc consen

Alabastrus

Beda dissimulans autorem

tiunt cum eo quod scribit Horatius in odis. Nardi paruus onyx eliciet cadum. Beda refert de nardo, & alabastro ex his duobus Plinij locis, quos indicaui, mutatis aliquot uerbis, mire dissimulans autorem, quasi Plinius sit autor pudendus, præsertim quum de rebus naturalibus agitur. Quanquã fieri potest, ut Beda Plinium in spacio marginis annotarit, quemadmodum in præfatione testatur se annotasse titulos eorum è quibus hauserat quæ refert. Verum hos omisit scribarum inertia. Quod idem factum est in commentarijs quos ædidit in Euangelium Lucæ, quum ipse lectorem aut scribam obsecret, ne has nomenclaturas omitteret. Cautius fecit Thomas Aquinas, qui in Cathena sua titulos autorum ipsi

Autores data opera suppressi

cõtextui admiscuit. Ex Catena uidetur & Theophylactus id temporis fuisse uersus, adeo cõueniunt quæ illic referuntur nomini Theophylacti. Quin & illud mirandum, quum plerac̃ Græcorum monumenta tum in sacris literis tum in philosophicis appareat tum fuisse uersa, sic interisse, ut nusquam extent. Id casu factum uideri uix potest. Lyranus macerat sese, num herba sit nardus, an frutex, an paruula arbuscula.

Vt quid.) εἰς τί, id est, Ad quid.

Præuenit

Præuenit ungere corpus meum.) Non est χρίσαι, quod est quocunque illitu ungere, sed μυρίσαι, quod proprie est unguentis, & odoramentis ungere.

In memoriam eius.) εἰς μνημόσυνον αὐτῆς, id est, In monumentum eius, subaudi mulieris, de quo in Matthæo admonuimus. *μνημόσυνον Memoria pro memoriali*

Lagenam.) λεκάνιον. id est, Vas fictile, siue aqualem fictilem, nisi quod dure hydriæ siue aquali additur aquæ, Mollius erit si dicas aquæ plenam, Nam aqualis est etiam uacua.

Vbi est refectio.) κατάλυμα. Laurentius mauult diuersorium, ut uertit apud Lucam, quanquam utrunq; uox Græca significat.

Cœnaculum.) ἀνώγεων. triclinium intelligit, sed lectis stratis, in quibus olim discumbebatur. Dictum est autem Græcis, ἀνώγεων, quod subductius sit à solo, quod ueteres in superiore ædium parte cœnitarent. *Cœnaculum in ædito*

Stratum.) Post hoc in Græcis codicibus additur ἕτοιμον, id est, paratum, sed aliunde ni fallor huc transscriptum.

Nunquid ego.) Græci sic habent, μήτι ἐγώ; καὶ ἄλλος, μήτι ἐγώ; id est, Nunquid ego? & alius, nunquid ego? At mihi sanè uidetur hoc ex interpretamento quopiam adiectũ. Nam cum semel dixisset, εἷς καθ' εἷς, quid erat necesse addere, & alius, & deinde alius? Præsertim quum Marcus nihil aliud ferè scripserit, quàm Matthæi compendium?

Qui intingit manum.) ὁ ἐμβαπτόμενος. id est, Qui intingit. Manum interpres addidit de suo. Atq; sic habent antiquissimi codices: quanquam in Matthæo erat ἐμβαπτόμενος, id est, qui intinxit. Nec hic necesse est accipi exacte temporis rationem. Non enim hoc expressit quid tum ageret Iudas, sed his uerbis indicauit ad quantam familiaritatem admissus esset, qui ex eadem patella cum Christo peteret intinctum. *Qui intingit in Matthæo, intinxit*

Filius hominis tradetur.) παραδίδοται, id est, Traditur, præsentis temporis, sed usurpatum uice futuri. Sunt qui moueant scrupulum de uerbo trado, cui non putant esse locum, nisi cum res in manum datur, aut posteris traditur: cum prodere sit nonnunquam indicare, nonnunquam deserere, aliquoties in manum dare, sed in malam partem. *Tempus pro tempore*

Et benedicens fregit.) καὶ εὐλογήσας ἔκλασεν, id est, Cum benedixisset fregit, non enim simul benedixit ac fregit. Et benedicere non est pingere gestu manus, signum crucis, sed laudes deo canere, & uerba boni ominis dicere.

Sumite, hoc est.) Græci addunt λάβετε, φάγετε, id est, Sumite, edite, quemadmodum erat in Matthæo.

Qui pro multis effundetur.) ὃ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro multis effunditur. Iam enim hoc repræsentabat, quod paulo post esset futurum. Qui tantopere asseuerant, quibus uerbis Christus consecrauerit, cum id nusquam expresse legatur, hunc annotent locum, quo res ita narratur, quasi Christus prius poculum porrexerit, deinde ubi bibissent, tum demum dixerit, Hic est calix, &c. Sic enim habent uerba Euangelistæ, Et accepto calice gratias agens, dedit eis, & biberunt ex illo omnes, & ait illis: Hic est sanguis meus, &c. Quanquam hac in re nolim esse peruerse contentiosus, cum locus excusari possit per figuram πρωθύστερον. *Effunditur*

Consecrationis uerba

Quod iam.) ὅτι οὐκέτι. Iam posuit pro post hac, nec male, quanquam obscurius.

Ex hoc genimine.) ἐκ τοῦ γενήματος. γένημα Græca uox est, quæ uerti poterat, Fructu, siue fœtu. Et, hoc, pronomen, nec additur in Græcis exemplaribus, nec in antiquis Latinis, ut sit sensus, illum nullum uinum postea gustaturũ. Vnde & in cruce, uinum myrrhatum admotum ori reiecit: nisi quod articulus τοῦ, nonnullam habet emphasin.

Et hymno dicto.) καὶ ὑμνήσαντες, id est, Postquam dixissent laudes, ut intelligas ab omnibus decantatas laudes.

Bis uocem dederit.) Quod erat anceps in Matthæo, Marcus expedite dixit ut bis referatur ad cantum Galli. Noctem enim ueteres sic diuidebant, Occidente sole dicebatur uespera, ab hoc tempore prima fax, deinde cõcubia, & intempesta, quod noctis est medium, Mox inclinatio noctis, deinde gallicinium, inde conticinium, quum & galli conticescunt, & homines etiamnum quiescunt. Post hæc diluculum, quo rarescunt tenebrę. Deinde mane clarum, Ita Iuuenalis. Quod tamen ad galli cantum facit ille secundum, *Noctis diuisio*

Proximus ante diem caupo sciet,

At ille

Distinctio uaria

At ille amplius loquebatur.) ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον. Rursum conduplicauit comparatiuũ, exprimere uolens uehementem asseuerationem Petri. Nisi mauis μᾶλλον, distinctione semouere à superioribus, & annectere his quæ consequuntur, μᾶλλον ἐάν με δέῃ, id est, Quin si me oporteat &c. Ac mox conduplicata negatio, οὐ μή, non caret emphasi constantis asseuerationis, quasi dicas haud unquam.

Gethsemani ἀδημονεῖν

In prædium.) εἰς χωρίον, quod aliâs uertit Agrum, aliâs uillam, significat aũt locum. Cæterum Gethsemani locus est, ad radices montis Oliueti. De quo admonuimus in Matthæo.

Pauere & tædere.) ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, id est, Expauescere, & anxius esse. Est enim posterius hoc impotenter angi animo, & supra modum ægrescere: cuiusmodi affectio corripit hominem primo obiectu magni discriminis, ut aliquandiu non sit apud se.

Abba pater Error in Augustini libris

Abba pater.) Euangelista uocem Syriacam posuit, eamq; uelut interpretatur, subijciens ὁ πατήρ. Augustinus epistola centesima septuagesimaoctaua, putat abba uocem esse Græcam, nisi forte uitiata est scriptura. Nam De consensu Euang. lib. 3 cap. 4. dicit Abba uocem Hebraicã esse. Sed hac de re nõnihil attingemus in epistola Pauli ad Romanos cap. 8.

Non quod ego.) Græce est, ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ, ἀλλὰ τί σὺ, id est, At non quid ego, sed quid tu. Quanquam hic Græca uariant exemplaria, nonnulla habebant, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ, id est, Non ut ego uolo, sed ut tu. In alijs sic erat, ἀλλ' ὃ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σὺ, id est, Non quid ego uelim, sed quid tu. Nam omnino sermo est inabsolutus.

Et uenit & inuenit.) Vtrunq; præsentis temporis ἔρχεται καὶ εὑρίσκει, Vênit priore circunflexa, & inuenit prima acuta, ne quis hic indecore uel hæsitet, uel erret.

Et reuersus denuo.) Denuo apud Græcos refertur ad Dormientes, non ad Reuersus ἔνευρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. Certe sermo Græcis est anceps.

ἀπέχει pro sufficit

Sufficit.) ἀπέχει τὸ τέλος. Etiamsi τὸ τέλος in quibusdam codicibus non reperitur, neque nobis uisum est addere. Porrò quod hic Christi sermo magis sit exprobrantis, quàm iubentis, admonuimus in Matthæo.

Et filius hominis tradetur.) Traditur & in Græcis & in antiquis Latinis exemplaribus παραδίδοται.

Qui me tradet.) ὁ παραδιδούς με, id est, Qui me tradit. Prope est.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, siue Adest. Hic interpres recte mutauit uerbi tempus.

Signum σύσσημον,

Signum.) σύσσημον, quod sonat cõmune signum de composito datum, cuiusmodi sunt quæ milites uocant symbola, quorum alia sunt uocalia, alia muta.

Et ducite caute.) ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς, id est, Abducite tuto, siue certo, hoc est, exacta custodia, ne quâ posset elabi.

Rabbi.) Græci congeminant, ῥαββεί, ῥαββεί, Rhabbi rhabbi, an recte nescio.

Additũ in Græcis magno consensu

Et tenuerunt eum.) Nonnulli Græci codices sic habebant, quod & nos sequuti sumus, haud scio an perperam, καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι, id est, Tenent eum adolescentes, siue comprehendunt eum, aut iniiciunt illi manus, ut iuuenes iuueni manum iniecerint. Quidam diuinant hunc adolescentulum fuisse è familia ubi dominus comederat pascha, Alij putant fuisse Iacobum fratrem domini, cui cognomentum est additum Iusti. Gregorius suspicatur de Ioanne Euangelista. Cæterum illam uocem νεανίσκοι Theophylactus legit quidem, uerum in enarrando non attingit. Additur & in æditione Hispaniensi.

Sed ut impleantur scripturæ.) Abruptus est sermo, subaudiendum enim, Hæc fiunt, ut impleantur, &c.

Et calefaciebat se ad.) καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς. Illud, Ad lumen, referendum ad Sedens, non ad calfaciebat. Siquidem lumen illum prodidit.

Aequalia pro idonea

Non erant conuenientia.) καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν, id est, Aequalia testimonia non erant. Paria uocauit, opinor satis idonea, siue, ἴσα, quod inter se non consentirent. Nam hoc indicio primum coarguuntur falsa testimonia.

Post triduum. ὀλὰ τριῶν ἡμερῶν, id est, Per tres dies, siue triduo, non μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Suffragatur Græcæ lectioni codex aureus & exemplaria S. Donatiani, denïq; & Constantiense, in quibus habetur Per triduum.

Templum hoc manufactum.) Græcæ compositæ dictiones, manufactum χειροποίητον, & non manufactum, ἀχειροποίητον. Alioqui quis dicitur ædificaturus, quod manufactum sit? Græ-

sit: Græcæ uoces perinde sonāt: quasi dicas tēplū operis manuarij & opificij nō manuarij.

Et non erat conueniens.) καὶ ὁ δὲ οὕτως, id est, Ne sic quidem. Iam enim semel reiecta fuerant illorum testimonia.

Quæ tibi obijciuntur.) Græce est, ὅτι σου καταμαρτυροῦσι, id est, Quid, siue Cur isti aduersus te testificantur?

Quid adhuc desideramus testes?) τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; id est, Quid adhuc opus habemus testibus? Ac proprie quidem & eleganter uertit interpres, Desideramus, pro Requirimus. Verum haud scio, an lector tantum expectet.

Ante atrium.) εἰς τὸ προάυλιον, id est, In uestibulum atrij, siue locū, qui erat ante atrium,

Nam Galilæus es.) Addunt hic Græci codices, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοίαζει, id est, Loquela tua similis, est siue conuenit: ex Matthæo, ni fallor, asscriptum in hunc locum. *Additum aliquid*

Anathematizare.) Quod in Actis Apostolorum uertit, Deuouere, in Matthæo detestari, hic reliquit.

Et iterum gallus cantauit.) ἐφώνησε, idem uerbum quod ante, tametsi uerbis non ijsdem uerterat uocē dederit φωνῆσαι. Quum autem res eadem narratione iteretur, conueniētius erat uocem eandem repetere. Proinde non in tempore hic affectata est uarietas.

Et cœpit flere.) καὶ ἐπιβαλὼν, ἔκλαιε, Erumpens, siue subito fleuit, aut prorupit in fletum. Siquidem ἐπιβάλλειν inter uarias significationes interdum declarat aggredi, siue impetum sumere ad aliquid agendum, hinc ἐπιβολὴ pro impetu. Hoc igitur uerbo Marcus exprimere studuit uehementem ac subitam Petri mutationem.

EX CAPITE DECIMO QVINTO.

ET uniuerso concilio.) Cum hic bis dicatur concilium, Græce diuersæ sunt dictiones. Prior est συμβούλιον conciliabulum, posterior συνέδριον, id est, Consessus, siue conuentus.

Et cum ascendit turba.) καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος, id est, Et cum acclamasset turba. Quoniam uero constanter dissonant à Latinis exemplaria Græca, in coniecturam uenio, interpretem aliud atq; nos legimus, legisse, nisi fallor, ἀναβήσας, pro ἀναβοήσας. Etiamsi ἀναβοήσας legit Theophylactus, consentiente Hispana æditione, quanquam ex interpretatione Theophylacti non liquet quid legerit. *Duplex lectio*

Cœpit rogare.) ἤρξατο αἰτεῖσθαι, id est, Cœpit petere siue postulare. Nam ita modo uertebat, ὅνπερ ἠτοῦντο. id est, Quencunq; petissent.

Sicut semper faciebat illis.) Vt sermo sit absolutus supplendū est, Vt faceret sicut semper fecerat ipsis.

Pontifices autem.) Quod modo dixit summos sacerdotes, nūc uertit pontifices. Nam Græcis eadem est uox, ἀρχιερεῖς.

Concitauerunt turbam.) ἀνέσεισαν. Nonnulli Græcorum codices habebant ἀνέπεισαν, id est, Persuaserunt, siue retraxerunt in hanc sententiam.

Pilatus uero dicebat illis. Quid enim mali fecit.) Diuus Augustinus libro de Consensu Euang. 3. cap. 13. ut rem seriam annotauit, quod hic Euangelista dixerit, Pilatus dicebat non Pilatus dixit, nimirum subindicans non semel hoc à præside dictum, sed multum temporis in hoc sermone consumptum. Et Græcis quidem est ἔλεγεν. Atqui in Matthæo est εἶπεν uerbum eiusdem temporis, ubi interpres uertit dixit, non dicebat. Idem fecit in Luca. Hoc ideo tātum annotaui, ut ostenderem, q̄ omnia quamuis minuta rapiamus ad cau sæ præsidium, quoties constringimur angustijs. *Augustinus ex re minutissima colligit argumentum*

In atrium prætorij.) ἔσω τῆς αὐλῆς ὅ ἐστι πραιτώριον, id est, In atrium quod est prætorium. Et hic Græce scribens, Romana uoce abusus est.

Patrem Alexandri & Rufi.) πατέρα ἀλεξάνδρου τοῦ ῥούφου, id est, Patrem Alexandri Rufi, siue Rufi filium. Nonnulli Græcorum codices cum nostra æditione consentiebant: ut accipiamus Simoni fuisse duos filios. Sic enim interpretatur Theophylactus, addita filiorum nomina, quo certior esset narrationis fides. Eandem lectionē sequitur is qui scholia scripsit in Marcū, quæ Hieronymo asscribuntur, qui putat Alexandrū & Ruffum fuisse discipulos domini, quū pater esset Cyrenensis, & Cyrenæ sit Lybiæ ciuitas. Adeo late se iam tum *Alexādri & Ruffi amphibologia*

propagauerat Iudaica religio. Siquidem in actis inter uarias nationes, quæ stupebant, ob linguarum miraculum commemorantur & qui habitabant partes Libyæ circa Cyrenen. Rursus eiusdem operis cap. 6. inter eos qui disputabant cum Stephano, commemoratur synagoga Libertinorum Cyrenensium & Alexandrinorum. Item cap. 11. fit mentio quorundam Cypriorum ac Cyreneorum utiq; Iudæorum. Nec est angariauerunt, sed angariant, ἀγγαρεύσει, de qua uoce dictum est nobis alibi.

Et crucifigentes eum.) καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, id est, Cum crucifixissent eum.

Hora crucifixionis diuersa

Erat autem hora tertia.) Admonet hoc loco Petrus Comestor ex autoritate diui Hieronymi, in Marco scriptum fuisse, quod dominus crucifixus fuerit hora sexta, uerum id Græci scriptoris accidisse uitio, qui pro ϛ, quæ Græcis litera non est, sed literis mixta est nota numeri, nec alium habens usum, Sequitur enim literam ϛ, quæ Græcis significat quinque, & præcedit ζ, quæ notat septem, pinxerit, γ, quæ signat tria. locus est apud Hieronymum in expositione Psalmi 77. Idem paulo ante citat eum ex breuiario maiore, quod opus non agnoscimus, nisi forte designat opinor commentarios in Psalmos, ut in Matthæum sit breuiarium minus, quod hic sit contractior. Quod si Hieronymi sententiam recipimus, facilis exitus est huius quæstionis, in qua mire se torquet Augustinus libro de Consensu Euangelistarum 3. cap. Et ad eundem modum explicatur nodus lib. Quæstion. ueter. & noui testam. quæst. 65. Inde petat qui uolet. Nos adiecimus quod nacti sumus.

Qui reædificas.) Græcus sermo ambiguus est propter participia. At Hieronymus in Esaiam citat persona tertia: Vah qui destruit templũ, & in triduo instaurat illud. Atque ita scriptum comperi in codice S. Donatiani, item in Cõstantiensi. Illud annotandum, quod in Græcis codicibus nõ additur dei, sed templũ tantum est: suffragantibus libris diui Donatiani & Cõstantiensi. Et in nostris aliquot pro Aedificas, perperam mutatũ est, Reædificas.

Eloi, eloi, lamazabatani.) Non est dubitandum, quin Euangelista uoces Hebræas, siue Syras recte reddiderit, utcunq; à nobis sonantur, de quo dictum est à nobis in Matthæo.

Deus deus meus.) In Græcis exemplaribus, librariorum, opinor, incuria, non repetitur

Deus meus

pronomen meus, cum apud Hebræos repetatur Deus meus, deus meus. Proinde non dubitauimus apponere: præsertim hoc freti, quod uideamus apponi apud Matthæum. Post comperimus additum & in Græcis uel ut in Hispaniensi, & in Theophylacti uetustissimo codice non addebatur, quemadmodum nec in editione Aldina, quod incuria librarij factum arbitror. quũ enim in Hebræo sit eloi eloi, id est, deus meus, deus meus, qui conuenit ab hoc discrepare interpretationem Euangelistæ.

Vt quid.) ἱνατί, id est, ad quid.

Calamus. Arundo

Circũponensq; calamo.) Paulo superius calamũ uertit Arundinem. Nunc oblitus, opinor, Græcam uocem reliquit: quod idem fecit in Psalmo. Emittens chrystallum sicut buccellam, cum pro Chrystallo uertere debuerit glaciem: fit enim mentio de niue, deq; frigore.

Centurio ἑκατόνταρχος

Videns autem centurio.) Et hic usus est Romana uoce Euangelista, ἰδὼν δὲ ὁ ϰεντυρίων, quem aliâs uocat ἑκατόνταρχον, Græca uoce. Nec est,

Clamans expirasset.) sed κράξας, hoc est, Clamore emisso, siue cum clamasset, mox enim à clamore expirauit.

Iacobi minoris.) τοῦ μικροῦ. Græcis positiuum est parui, non comparatiuum minoris. Et apparet fuisse cognomen.

Quod est ante sabbatum.) Græcis una dictio est, προσάββατον, quasi dicas præsabbatum, hoc est, Initium sabbati.

Et Ioseph.) ἰωσῆ, id est, Iose.

Venit Ioseph ab Arimathia.) Non potest accipi, quod ab eo loco uenerit, cum intercedat articulus

Ioseph Arimathæus

ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας, id est, Arimathæus, ut patriam additam intelligas. Hieronymus in catalogo locorum indicat dictam Arimatha sophim, ciuitatem Elchanę, & Samuelis in regione Tamnitica, iuxta Diospolim, patriam Ioseph, cuius hic fit mentio.

Audacter introiuit.) τολμήσας, id est, Sumpta audacia, quanquam probe uertit interpres. Ne quis hunc arbitretur à me suggillatum, quod aliter uerterimus. Porrò audacia nõ semper opponitur consilio, sed sæpe refertur ad periculum. Sentit enim hoc Euangelista, Decurionem hoc non sine periculo fuisse ausum amore Iesu.

Nobilis

Nobilis decurio.) βυχήμων βελευτὴς, id est, Honestus senator. Laurentius admonet hic Decurionem accipiendum pro Senatore municipiali. *Decurio*

Si iam mortuus.) εἰ πάλαι ἀπέθανε, id est, Si dudum, aut iamdudum mortuus esset. Etiamsi nonnulli codices, pro πάλαι habent ἤδη. Atq; ita post repperi in editione Aldina consentiente Hispaniensi, atq; item Theophylacto. Proinde non assentior eruditis quibusdam, qui putant hic εἰ ualere idem quod coniunctio quod. Siquidem adhuc dubitasse Pilatum indicant ea quæ mox sequuntur: Et re cognita ex Centurione. Porrò forma sermonis neminem debet offendere, cum ita loquatur Terentius: Mirabar si sic abiret. Ex hoc loco Origenes colligit animam Christi nõ reliquisse corpus suum more uulgari hominum morientium, sed ultro excessisse è corpore, cum uisum esset. Neq; enim iuxta naturam tam mature reliquisset corpus iuuenile, præsertim cum illi crura non essent fracta, quod alijs fieri solet ad maturandam mortem. *Si, dubitantis*

Maria Ioseph.) Rursum est, Iose, non Ioseph.

EX CAPITE VLTIMO.

Coopertum stola.) περιβεβλημένον, id est, Amictum. Nam coopertus esse potest, qui non sit amictus.

Nolite expauescere.) μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Idem est uerbum Græcis, quod uertit modo Obstupuerunt.

Inuaserat enim eas timor.) εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις, Habebat autem eas tremor ac stupor, siue ecstasis.

Prima sabbati.) σαββάτου, habent pleriq; Græci codices.

Nouissime recumbentibus illis.) Augustinus De concordia Euangelistarum lib. 3. torquet seipsum quæstione, qui consistat quod Marcus dicit hic Iesum nouissime apparuisse, quum Ioannes referat illum post apparuisse suis ad mare Tiberiadis. Hunc nodum sic explicat, ut nouissime referatur, non ad numerum apparitionum simpliciter, sed ad apparitiones eo die factas. Atqui quum Græce sit ὕστερον, quod sonat deinde siue postea, non erat quur moueret quæstionem, si Græcos consuluisset codices: quanquam nolim dissimulare cõparatiua nonnunquam usurpari uice superlatiuorum, quoniam itaq; dixerat primum, interpres hic maluit dicere postremum. *Augustinus aliquoties nõ consulit Græcos codices*

Illis undecim.) αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα. Diuus Augustinus ex addito pronomine illis, & ex articulo Græco colligit hunc locum non posse accipi nisi de Apostolis. Atqui Græce non est ἐκείνοις αὐτοῖς, quod si relatiue sumatur, sonat Iesum ijsdem duodecim Apostolis apparuisse quibus prius apparuerat. Sin discretiue, sensus erit Iesum apparuisse, non mulieribus aut quibuslibet discipulis, de quibus ante dictum erat, sed ipsis undecim nimirum Apostolis, qui narrantibus non crediderant. Etiamsi Marcus ita contexit quasi hoc senserit. Primum apparuit Mariæ Magdalenæ. Post hæc duobus ambulantibus in uillam. Postremo recumbentibus undecim. Nec obstat huic sensui si iam uni aut alteri ex Apostolis apparuerat. Certe undecim simul discumbentibus nondum apparuerat. *Articuli uis*

Qui uiderant eum resurrexisse.) Græce est ἐγηγερμένον, suscitatum siue excitatum. Nec uideo causam quur hic Gregorius aut Bernardus inducant angelos, qui soli uiderint dominum resurgentem. Qui prius mortuum uiderant, ac mox uiuum, utiq; uiderũt eum resurrexisse. Illi fortassis legebant, qui uiderant eum resurgentem, ut hic interpres frequenter participia præteriti temporis uertit in participia præsentis tẽporis. Diuus Hieronymus in epistola ad Hedibiam quæstione tertia indicat hoc extremum Marci caput à pleriscp non fuisse receptum, quod in raris Latinorum codicibus, Græcorum penè nullis habebatur, præsertim quum uideatur narrare quædam manifeste pugnantia cũ alijs Euangelistis. Ve lut illud quod refert dominum resurrexisse mane prima Sabbati, quum Matthæus tradat eum resurrexisse uespera Sabbati, quæ lucescit in prima Sabbati. Pugnant aũt inter sese, uespere & mane. Huius difficultatis ostendit Hieronymus geminã solutionem, quarum prior hæc est. Aut enim, inquit, nõ recipimus Marci testimoniũ, quod in raris fertur Euangelijs, omnibus Græciæ libris penè hoc capitulum in fine non habentibus. Hæc solutio impia erat, si tum temporis hoc Capitulum idem habebat autoritatis, quod reliquum Marci Euangelium. Admonet autẽ & illud Hieronymus sub distinctionem esse faciendam ante

mane: ut intelligamus Christum uespere surrexisse, deinde prima Sabbati uisum esse Marię, hoc modo legentes: quum surrexisset Iesus, & hic interposita hypostigme sequatur, mane prima Sabbati apparuit primo Mariæ. Hanc distinctionem indicat & Theophylactus. Nos quo dilucidior esset sermo, pro ἀναστὰς, quod interpres uertit surgens, uertimus quum surrexisset. Est enim participium præteriti temporis, quod circumitione reddendum erat. Idem Hieronymus in secundo dialogo aduersus Pelagium disputans, narrat in fine Euangelij iuxta Marcum, in nonnullis exemplaribus maxime Græcorum Coronidem fuisse adiectam, hisce Marci uerbis. Postea quum accubuissent undecim, apparuit illis Iesus, & exprobrauit incredulitatem & duriciem cordis eorũ, quod multis qui uiderant eum resurgentem, nõ crediderunt. Hic additum erat. Et illi satisfaciebant dicentes. Seculum istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quę non sinit per immundos spiritus ueram dei apprehendi uirtutem. Idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam. Cæterum ut hoc extremum Marci Caput hodie habetur in omnibus, quæ sanè uiderim Græcorũ exemplaribus, quod enarrat etiam Theophylactus: ita Coronidem hanc ex apocrypho quopiam Euangelio assciptam apparet à lectore nimium audaci. Nam Euangelium Hebræorũ quod tum à Nazareis & Essenis legebatur, Hebraicis scriptũ literis, sed sermone Chaldaico, Hieronymus testatur à se uersum in linguam Græcam, & ex eo nonnulla profert testimonia, in quo leguntur quædam his non dissimilia. Hoc autem assumentum, quoniam nihil habet Euangelisticæ grauitatis, sed olet potius dogma Manicheorum, merito resectum ac reiectum est tam à Græcis, q̃ à Latinis. Beda testatur diuum Ambrosium accurate scripsisse in hunc Euangelistam, è cuius cõmentarijs fatetur se multa decrepsisse. Hoc opus nobis intercidit, nisi forte Beda sensit commentarios in Marcum, qui feruntur Hieronymi titulo, esse Ambrosij. Quod ego nec refello nec asseuero. Videntur enim hominis nec infantis, nec inerditi, cui illud cerce cum Ambrosio commune, quod multus est in allegorijs & affectibus. Præfationem autem ineptam & indoctam addidisse uidentur Librarij, quo gratiosi nominis lenocinio allicerent emptorem. Illud addam, quod Hieronymus alijs uerbis refert hunc locum quàm habetur in Marco Latinæ editionis, quũ tamen aduersus Pelagianos scripserit admodũ senex: unde cõiectare licet, aut hanc editionem non esse Hieronymi, aut ipsum neglexisse quod tradiderat. Nam quod hic indico, perquam frequens est illi in eo opere.

IN EVANGELIVM LVCAE ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Lucas cæteris Græce peritior

QVONIAMQVIDEM.) Solus Lucas & præfatur operi suo, & nominatim dicat libros suos. Is tametsi cęteris purior est, ac dilucidior in eloquendo, ob Græcarũ peritiam literarum, quam in Catalogo scriptorũ tribuit illi Hieronymus, tamẽ multum & ipse admiscet ex idiomate sermonis Hebræi. Cæterũ quod hic uertit ἐπειδήπερ, Quoniamquidem: haud scio, num apud emendate loquentes reperiatur Quoniamquidem, in priore sermonis parte. Ego maluissem, Quoniam, aut Postquã, aut Quandoquidẽ. Quanq̃ haud omnino male uertit. ἐπεχείρησαν conati sunt: ut intelligamus illos uoluisse magis q̃ præstitisse, & tentasse rem uerius q̃ effecisse. Neq̃ enim Matthęi tantum id temporis extabat Euangelium aut Marci, sed multa ferebantur Euangelia, Nazaræorum, Thomæ, Matthiæ, secundum Aegyptios, secundũ duodecim, Nicodemi, atq̃ item aliorum, quæ deinde uelut apocrypha reiecit ecclesia. Porrò ἀνατάξασθαι, proprie est aliquid in manus sumere & aggredi.

Euangelia apocrypha

Ordinare narrationem.) ἀνατάξασθαι. Quod ego uertissem, Digerere, siue Contexere: siquidem id est in ordinem disponere, quod cæteri carptim, aut non iuxta perpetuam rerum gestarum seriem prodidissent quædam. Quin & Matthæus ipse, quanquam cæteris est plenior, & ab ipsa Christi natiuitate exorditur historico more, tamen totam ferè pueritiam, & adolescentiam Christi prætermisit. Porrò Marci Euangelium, eius quod à Matthæo proditum est, uideri possit epitome, multa prætermittens, & historiam Euangelicam auspicans

auſpicãs à prædicatione Ioannis. Ioannes quædam attingit carptim, uelut ab alijs omiſſa. Proinde Ambroſius tribuit Lucæ ſtilum hiſtoricum ceu peculiarem. Cum enim ſua ſingulis attribuiſſet, inquit: At uero ſanctus Lucas uelut quendam hiſtoricũ ordinem tenuit, & plura nobis geſtorum domini miracula reuelauit: Ita tamen ut omnes ſapientiæ uirtutes Euangelij iſtius complecteretur hiſtoria. Idem aliquanto poſt: Hiſtorico enim ſtilo diximus hunc Euangelij librum eſſe digeſtum. Deniq; deſcribendis rebus, quàm exprimendis præceptis, ſtudium uberius, comparatione aliorum, uidemus impenſum. Et ipſe Euangeliſta hiſtorico more de narratione ſumpſit exordium. Fuit, inquit, in diebus Herodis regis Iudææ, ſacerdos quidã nomine Zacharias, eamq; hiſtoriam plena digeſtione proſequitur. *Lucas unius tãtã uitæ ſeriem proſequitur*

Quæ in nobis completæ ſunt rerum.) Quæſo quis ex hac interpretatione percipere queat, quid ſenſerit Euangeliſta? Nec enim ſimpliciter accipiendum eſt accidiſſe, quæ narraturus eſt, ſed certiſſima fide comperta eſſe, & argumentis indubitatis perſuaſa. Id enim ſonat Græcis πεπληροφορημένων, à uerbo πληροφορέω, quod eſt, plenam facio fidem. Vnde πληροφορία, certa fides quæ fit argumentis aut re exhibita: & πληροφόρημα uocant, quod nos uulgo dicimus certificationem. Et πληροφορεῖσθαι dicitur, cui certa fit rei fides, ut iam nihil addubitet: Hinc uoce compoſita, quod adducantur, quæ ad plenam rei comprobationem requiri ſolent. Proinde in epiſtola Pauli ad Romanos, capite quarto, πληροφορηθεὶς, interpres uertit, Pleniſſime ſciens. Et rurſum in eadem, capite decimoquarto: Vnuſquiſq; in ſuo ſenſu abundet, Græce eſt, πληροφορείσθω, hoc eſt, Vnicuique ſua mens ſatisfaciat, & in eo conquieſcat. Vtitur eodem uerbo Paulus in alijs compluſculis locis: atque adeo Lucas ipſe in Actis Apoſtolorum, id quod indicabimus ſuo loco. Quin & Origenis interpres uertit ad hunc modum: Quæ in nobis manifeſtiſſime ſint oſtenſæ: & ſubijcit idem, πεπληροφορημένων, quod uno uerbo Latinus ſermo non explicat: certa enim fide & ratione cognouerat. Quanquam ex his uerbis colligere licet, ſcriptorem hunc, aut Paraphraſten Origenis fuiſſe, non interpretem, aut nonnihil addidiſſe de ſuo, quo res eſſet explanatior. In eandem ſententiam interpretatur Theophylactus Græcus interpres recentior, ſed haud quaquam malus mea ſententia. Ait enim πεπληροφορημένων δὲ ἤτοι πραγμάτων, οὐ γὰρ κατὰ ψιλὴν παράδοσιν εἰσὶ τὰ τοῦ χριστοῦ, ἀλλ' ἐν ἀληθεῖ καὶ βεβαίᾳ πίστει, καὶ μετὰ πάσης πληροφορείας. πῶς δὲ εἰσὶ πεπληροφορημένα τοῦτα εἴτε ὧν λοιπόν; καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται τοῦ λόγου, id eſt, Res autem geſtas dixit πεπληροφορημένας. Nõ enim geſta Chriſti ſimpliciter uulgariq; more tradita ſunt, ſed uera firmaq; fide, cũ omni certitudine conſtant. Sed age dic Luca, unde iſta rerum certitudo? Sicut tradiderũt nobis ab initio qui ipſi ab initio ſpectatores ac miniſtri fuerunt eorũ quæ narrant. Indicat huiuſmodi nonnihil & Ambroſius, licet obſcurius, ſcribens hunc in modum: quæ in nobis cõpletæ ſunt, uel quæ in nobis redundant. Quod enim redundat nulli deficit: de completo nemo dubitat, cum fidem effectus aſtruat, exitus prodat. Ac mox: Ergo fundatus in petra, & qui omnem fidei ſumpſerit plenitudinem, firmamentumq; cõſtantiæ, recte dicit, Quæ in nobis cõpletæ ſunt. Argute quidem luſit in uerbis Ambroſius, ſed interim gnarus Græcæ linguę ſatis indicat uim Græcæ uocis πεπληροφορημένων. Neſcio, an illud ſit operæprecium adijcere uocem hanc & ad rem accommodari, & ad perſonam. Nam cui perſuaſum eſt πληροφορηθεὶς dicitur, & quorum eſt facta fides πεπληροφορημένα dicuntur, quemadmodum & homini fit fides & rei fidem facimus. Suetonius ſuo more Græcam loquutionem referens ſcripſit in Tiberio, Perſuaſionisq; plenus cuncta facto agi, uelut exprimens Græcam uocem πληροφορηθείς. *Interpres obſcure uertit πεπληροφορημένων*

Sicut tradiderunt.) Vel hinc liquet, Lucam Euangeliſtam ab alijs audita ſcribere. Traditur enim id quod narratione transfunditur ab alijs in alios. Niſi ſic malumus accipere, Sicut nobis tradiderunt abſolute dici: ut ipſe Lucas ſit è numero eorum qui tradiderunt, & Nobis ad omnes referatur, qui ex prædicatione Apoſtolorum Chriſtũ didicerunt. Verum id ut eſt à nemine dictum, ita coactius eſt, mea quidem ſententia. Quorſum autem opus eſt hic laborare in probationibus, cum diuus Hieronymus in Catalogo ſcriptorum eccleſiaſticorum, ingenue fateatur Lucam ea ſtilo fuiſſe proſequutum, quæ ab alijs acceperat, ſed fidei certiſſimæ uiris, hoc eſt, non à quibuslibet, ſed ab ijs qui omnibus quæ narrabant interfuiſſent. Hieronymi uerba ſuper hac re ſubſcribam, ſi quis forte requiret: Et Lucam, inquit, nõ ſolum ab Apoſtolo Paulo didiciſſe Euangelium, qui cũ domino in carne *Lucas audita ſcripſit in Euangelio*

non fuerat, sed à cæteris Apostolis. Quod ipse quoque in principio sui uoluminis declarat: Sicut tradiderunt nobis qui à principio ipsi uiderunt, & ministri fuerunt sermonis. Igitur Euangelium sicut audierat scripsit. Acta uero Apostolorum, sicut uiderat composuit. Et apertius etiam in præfatione, quam præfixit commentarijs in Matthæum: Tertius, inquit Lucas medicus, natione Syrus, Antiochensis, cuius laus in Euangelio, qui & ipse discipulus Apostoli Pauli, in Achaiæ, Bœotiæq; partibus uolumen condidit, quędam altius repetens, & ut ipse in procœmio confitetur: audita magis, quàm uisa describens. Hactenus Hieronymus. Verum de hoc paulo post, per occasionem aliarum uocũ, aliquanto plura dicemus. Dubitari poterat utrò referenda esset hæc particula, Sicut tradiderant nobis, ad superiora, ut sit sensus: Certitudinem persuasionis hinc esse, quod qui ea retulerant, non solum ipsi interfuerant, ceu testes ac spectatores rerum gestarum, uerum ipsi quoq; rerum aliquarum partem gessissent. An ad sequentia: ut sit sensus, se quoq; uelle contexere Christi uitam, bona fide, quam totam, pleneq; à grauissimis autoribus didicisset.

αὐτόπται

Qui ab initio ipsi uiderunt.) Quod interpres circunloquutus est, Qui ipsi uiderant, Græcis est unica dictio αὐτόπται, à pronomine αὐτὸς ipse, & ὁπτῶ uideo. Certissimus enim habetur testis oculatus, ut aiunt. Hoc quoq; indicio colligere licet, Lucam non uidisse quæ scribit in hoc libro: cum ipse se scriptorem fateatur, illos αὐτόπτας, non à sese, sed ab illis autoritatem fidemq; mutuans. Cæterum eos qui pars aliqua fuerunt rerum gestarum uocat ὑπηρέτας, hoc est, ministros. Subseruit enim qui adiuuat in re peragenda. αὐτόπται erant cum cernerent eijcientem dæmonium, ὑπηρέται cum soluerent Lazarum, cum & ipsi iussu domini æderent miracula, cum illius causa periclitarentur. Græci literatores uocem existimant ductam ab ὑπὸ & ἐρέσσειν, hoc est, ab subremigando, quod nauclero remiges subseruiant. Cæterum quoniam dure uidebatur Latinis dici minister negocij, non qui fuerit exequutor, sed qui partem ipse gesserit ac passus sit, maluimus ita reddere. Ac pars aliqua fuerunt eorum quę narrabant. Sic & Vergilianus Aeneas sibi fidem conciliat:

ὑπηρέται

Minister

Quæq; ipse miserrima uidi,
Et quorum pars magna fui.

Hieronymus in præfatione quam ædidit in omnia Euangelia paulo aliter legit. Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipsi uiderunt sermonem, & ministrauerũt ei. Neq; uero quicq; ad rem facit quod argutatur Valla, hic λόγου potius uertendum fuisse, Verbi, quàm Sermonis, quo cõmodius possit ad Christum referri. Quandoquidem hoc loco λόγῳ uocat ipsas res gestas quæ narrantur. Qui sermonis typus in libris sacris, haud quaquam est nouus. Quod genus est libri Reg. 3. cap. 15. Non declinasset ab omnibus quæ præceperat ei, cunctis diebus uitæ suæ, excepto sermone Vriæ Ethæi. Nihil enim hic dixisse fertur Vrias, sed intelligi uoluit facinus nepharium, quod Dauid in illũ perpetrarat, cuius rumor iam peruenerat ad multos. Nec huic arbitror dissimile, quod legimus apud hũc ipsum Euangelistam: Videamus hoc uerbum quod factum est nobis. Sentiunt enim se uelle experiri, quod audierant nunciantibus angelis. Nec illepidum est quod hic philosophantur Origenes, & Ambrosius, quomodo uerbum, quod magis auditu percipitur, cq; oculis, hic dicatur cerni, propterea quod ait, Videamus, & hic habetur αὐτόπται τοῦ λόγου. Neque falsa est distinctio uerbi substantialis, ut appellant, quod caro factum est, & uerbi quod aëris ictu pertingit ad aures. Neq; non uerum est, factis esse præstandum, quod intellectu cognoris, quodq; animo destinaris. Nam huc detorquent illud ministri uerbi. Sed tamen hoc in loco nõ uidentur admodum tempestiua. Vbi allegoriæ nubilum admittit huiusmodi coniecturas, non improbarim lectoris animum auocari similibus commentatiunculis, ne uel desperans desinat legere, uel offensus absurditate sensus historici resiliat. In cæteris probarim sensum simpliciſſimum, minimeq; detortum in sacris literis. Iam quod negat Valla Christum in mysticis literis usquam sermonem dici, sed duntaxat uerbum, in promptu est refellere, cum passim reperiatur, non apud Lactantium modo, quem is unum excipit, uerum etiam apud Cyprianum, Hilarium, Hieronymum, Augustinum, Ambrosium, Prudentium, et his recentiores Bedam, Anselmum, ac Remigium: quemadmodũ satis declarauimus in apologia, quam hac de re cõscripsimus, & in Euangelio secundũ Ioannem carptim attingemus.

Valle reiecta annotatio

Verbum pro re gesta

Anagoge durior

Christus et sermo dictus

παρηκολουθηκότι

Assequuto omnia.) παρηκολουθηκότι. Assequuto non est hic accipiendum, quemadmodum

dum utuntur Latini, quibus assecutus omnia dicitur is, qui nulla in re frustratus sit, quod Græci uocant τυχεῖν, cui diuersum est ἀτυχεῖν, Sed παρακολουθεῖν est assectari, & adesse, & subsequi potius ꝙ assequi. Vt enim assidere dicitur literæ, qui nusquam discedit à litera, Ita παρακολουθεῖν dicitur, qui quoquò uersum te conferas, adest, & assectatur indiuiduus comes. Neꝙ uero desunt qui ex occasione huius uerbi sic interpretentur, Lucam ab initio interfuisse omnibus quæ scribit. Sic enim istis, opinor, uisus est sentire, quisquis fuit, cuius extant in Lucam commentarij, Adamantij titulo. Verum huic interpretationi palàm reclamant ea, quæ præcedunt in hoc ipso sermone Lucæ, quæ quantumuis torqueas, obsecro num omnibus interfuit Lucas quæ narrat? Num etiam colloquio Mariæ cum Angelo, num spectaculo Iesu transfigurati? Quanquam si quis Origenis sermonem diligentius expendat, sentiet illum nõ hoc affirmare, quod Lucas interfuerit omnibus, quæ texit in historia, uerũ negat se carptim & ex rumore cognouisse, hoc est, dubio atꝙ incerto autore, sed rem omnem ordine ex grauissimis ac certissimis testibus. Verba ipsius subscribam: Visum & mihi assequuto ab initio. Inculcat ac replicat, quoniam ea quæ scripturus est, nõ rumore cognouerit, sed ab initio ipse fuerit consequutus. Vnde & ab apostolo merito collaudatur, dicente: Cuius laus est in Euangelio per omnes ecclesias. Hactenus ille. Certe Lucas obambulans per omnes ecclesias, non uidit ea quæ gessit Christus, sed ab ipsis discipulis, et Apostolis cognouit ac didicit, quæ gesserat ac docuerat. Atꝙ illos non esse uanos autores, & uita ipsorum ac miracula declarabant. Neꝙ tamen hoc sentio, πᾶσιν referendũ ad personam, ut intelligamus Lucam omnibus Apostolis adfuisse, sed ad rem: ut sensus sit. Illum omnia ordine persequutum, & sic omnia cognouisse ex his, qui quæ uiderant memorabant, ut nihil prætermiserit, quod ad historiæ seriem pertineret. Augustinus libro de consensu Euang. 4. cap. 8. legit assequuto à principio omnibus, seruata constructione græca. Scripsit autem non omnia, sed ex omnibus, ut annotauit Ambrosius. Porrò ne quis nobis diffidat, usus est hoc uerbo Demosthenes, ᾧ τῷ περὶ παραπρεσβείας, ἵνα ὡς μετὰ πλείστης συγγνώμης παρ' ὑμῶν, ὅ τι καὶ κοινὸν πονηρεύματα εἰδὼς ἐγὼ, καὶ παρακολουθικὼς ἅπασι, κατηγορῶ. Sentit autem nõ se fuisse spectatorem ac testem, quæ gesserat Aeschines, sed omnia peruestigasse. Idem alibi, ὑμεῖς γὰρ δήπουθεν ἦσθ' παρακολουθήκοτε πᾶσι τοῖς λεγομένοις. Sequitur enim cogitatio iudicis, ordinem referentis. Et apud Galenũ legimus παρακολουθῆσαί τινι θεωρίᾳ, quod animi cõtemplatio sequatur orationem: quod nõ faciunt ij, qui parũ attenti sunt ijs quę dicuntur. Vsus est aliquoties hoc uerbo & Paulus in suis epistolis in eundem fermè sensum, uelut ad Timotheum capite quarto, τεῦ τε ὢν πεπιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος ἰησοῦ χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ἣ παρηκολούθηκας, id est, De his si cõmonefeceris fratres, bonus eris minister Iesu Christi, enutritus in sermonibus fidei, & bonę doctrinæ, quam usꝙ sequutus es. Neꝙ enim assentior ijs, qui idem putant esse Græcis παρακολουθεῖν, & ὑφιτυχεῖν, siue ἐφικνεῖσθαι. Siquidem assequimur expetita ac difficilia. Assectamur & παρακολουθοῦμεν, à quibus non recedimus. Qua de re plura dicemus in locum Pauli, quem modo adduximus. Iam quod dixit ἄνωθεν, aut intelligendum est ab initio, & ordine, ut intelligamus nihil prętermissum, aut denuo ac deintegro: ut quod alij uel carptim uel parum certa fide narrarunt, ipse denuo plena certissimaꝙ fide eisdem de rebus texat historiam. Siquidem hæc uox ἄνωθεν, Græcis tria declarat, desuper, hoc est, è supernis, ab integro, siue denuo, & ab initio usꝙ ad finem, siue à summo usꝙ ad imum.

Assequuto quid Græcis

Assequi & assectari

Optime Theophile.) Miror unde Lyranus suspicatus sit Theophilũ magnatem quempiam, aut principem fuisse, quod Lucas optimi cognomen addiderit. Ita ne primates optimos uocare solemus, aut num illis peculiare est optimos esse? Verũ id Lyranus in aliquo legerat glossemate, quod ut legere potuit, ita ob inscitiam Græcæ linguæ intelligere non potuit. Nam apud Grȩcos κράτος robur sonat, siue imperium. Et κρατεῖν est uincere, siue compotem esse, unde Paulus in Actis Apostolorũ Festũ κράτιστον uocat, quasi dicas plurimum pollentẽ. Id quod attestantur & interpretes, Origenes, Theophylactus, Ambrosius. Quanquam κρείττων nõ solum potentiorem significat, ac superiorem, cui respondet ἥττων, uerum etiã potiorem, ac pluris faciendũ, cui superlatiui uice est κράτιστος. Qui uertit homilias Origenis in Lucam annotauit κράτιστον significare optimũ, siue potentissimũ. Cæterum Theophilus sonat amans dei, siue gratus deo, quod utrum proprium sit nomen, an epitheton

Optimus κράτιστος

pij lectoris, alij disputent, Ego proprium hominis uocabulum esse puto.

Vt cognoscas.) ἵνα ἐπιγνῶς. Annotat hoc & Theophylactus, non dictum esse ἵνα γνῶς, id est, Cognoscas, sed ἐπιγνῶς, Agnoscas. Cognoscimus enim quæ discimus antea nobis incognita. Agnoscimus quæ prius utcunq; nouimus, uelut faciem ante annos aliquot uisam agnoscimus. Indicat hanc elegantiam duorum uerborũ & diuus Hieronymus, cum aliâs, tum in apologijs aduersus Rufinum.

Cognosco Agnosco

De quibus eruditus es.) περὶ ὧν κατηχήθης. Olim qui baptismatis essent candidati ijs tradebantur fidei Christianæ mysteria, sed uiua uoce, sine scripto, quemadmodum priscis illis theologis mos erat apud Aegyptios, & apud Gallos Druidibus. Id erat initiari mysterijs, quod Paulus & Lucas uocant κατηχεῖν. ἠχεῖν enim est uoce sonare. Inde κατηχεῖν uoce erudire, quæ scripto nolis cõmittere. Vnde qui docebantur ad eum modum, catechumeni, siue κατηχηταὶ uocabantur, qui docebant catechistæ, quos Dionysiacus interpres suscep-tores, ut arbitror, nominat, uulgo cõpatres dicuntur. Vsurpauit hoc uerbi Lucianus in Asino, ἐμὲ δὲ ἀποδόμενον ἀπελεύθερῳ τινὶ τῷν αὐτοῦ νεανίσκων, καὶ εἰπεῖν κατηχεῖν, ὅσα ποιοῦμεν, μαλιστα ψυχαγωγεῖν αὐτὸν δυναίμην, id est, Me uero tradidit libertino cuipiam ex suis adolescentulis, iussitq; ut doceret quæ facienda essent, quibus maxime sibi uoluptati esse possem. Ridicule Lucianus facit puerũ asini catechistam. Etiamsi in Actis apostolicis Lucas κατηχήθη usurpauit pro Resciuit, siue edoctus est, non de fidei mysterijs agens, sed de præfecto prætorio. Verum ecclesia sic uerbum hoc suũ fecit, ut non aliter q; catechumenos uocent, etiam ij quid sit Catechumenus non intelligunt. Sensus igitur hic est, meo quidem iudicio, ut ea quæ olim catechumenus uiua uoce didicisti, nunc plenius, ac certius scripto cognoscas. Opponit enim hæc inter se ceu pugnantia γράμματα, & κατηχήθης. Quanquam, ut dixi, in Actis semel atq; iterum usus est hoc uerbo, κατηχήθη, pro Auditum est, simpliciter.

Catechumeni

Eruditus es ueritatem.) Græcis est nõ ἀλήθειαν, sed ἀσφάλειαν, id est, Certitudinem. Nam ueritas & fides constabat etiam ijs quæ in catechismo didicerat. Cæterum ἀσφαλὲς dicitur quod certũ est ac tutum, & in quo nullum sit lapsus aut erroris periculum. Hinc enim Græca uox dicta est à σφάλλομαι, labor, & α particula priuatiua. Certius enim scimus, quæ scripto & ordine cognoscimus, maxime si prius eadem ab alijs audierimus, aut etiã ab ijsdem eadem. Quandoquidem ipsa narrationis constantia, cum primis fidem arrogat rebus.

EX CAPITE PRIMO.

FVit in diebus.) ἐγένετο, erat potius.

De uice Abia.) τῆς ἐφημερίας. Græca uox euidentior est, indicans certos dies esse præscriptos, in quibus certi sacerdotũ ordines administrarent. Nec est, Vxor ei, dandi casu, sed αὐτοῦ, id est, illius, atq; ita legitur & in Latinis codicibus emendatis. Licet ad sensum nihil referat.

Sine querela.) Græcis unica dictio est, ἄμεμπτοι, quod sonat, quasi dicas eiusmodi, ut de his nemo queri possit: dicere poterat Inculpati siue irreprehẽsibiles. Nam quod mutat Valla innoxij siue insontes, mihi nõ perinde probatur. Maior enim quædam laus uidetur esse, ἄμεμπτον esse quàm innoxium. Maximum enim est sic temperare mores ac uitam omnem, ut hominum etiam iudicio satisfacias, ut improbis quoque quod in te est placeas. Porrò quod uertit processissent &c. προβεβηκότας, usitatius prouectæ ætatis dicimus.

ἄμεμπτοι

Factum est autem.) Hæc orationis forma frequens est apud Lucam, quasi dicas factum est, ut Petrus me inuiseret, pro eo quod erat, accidit ut me inuiseret.

Cum sacerdotio fungeretur Zacharias.) Græcis pro Zacharias est αὐτοῦ, quod tamen nihil refert ad sensum. Nec additur in aureo codice, nec in Donatianicis, nec in Constantiensi. Pronomen αὐτὸς ita reddi poterat, cũ is sacerdotio fungeretur. Et in ordine uicis, rursum est ἐφημερίας. Cæterum quod sequitur Secundum consuetudinem sacerdotij, non est Græcis ἱερωσυνης, sed ἱερατείας nomen ab eo uerbo, quod modo melius uerterat, Sacerdotio fungeretur. Potuit igitur & hic transferre iuxta cõsuetudinem functionis sacerdotalis.

Sorte exijt.) Græcis est ἔλαχεν, id est, Sortitus est, quod interpres, ni fallor, uolens dilucidius reddere periphrasi uerterat, Sors exijt, quod sortibus missis in urnam, sors illius, aut illius exisse diceretur. Id aliquis deprauauit, in Sorte exijt, proinde nos uertimus, sorte

Sorte exijt pro sortitus est

illi

illi obuenit. Alioqui Zacharias ingressus est, non exijt. Quod subindicat Ambrosius: Sorte ergo eligebatur, inquit, ut introiret templum sacerdos. Sermo perinde sonat, quasi inter sacerdotes sortitio facta sit, quis ingrederetur, immolaturus incensum: & tamen quidam quorum est Beda, putant illi suum sacerdotiũ prius obtigisse sorte: quod an uerum sit alijs iudicandum relinquo. Nam fieri potest, ut inter plures sacerdotes primarios in ipsa functione sors deligeret ingressurum.

Vt incensum poneret.) τὸ θυμιάσαι, id est, Vt adoleret thymiamata, siue odores incenderet. Nam incensum non probatur Laurentio, quod ea uox non per omnia respondeat huic rei, Latini suffitum uocant. Quaquam mox quoque Hora incensi, uertit, θυμιάματος, & paulo post denuo, A dextris altaris incensi.

Apparuit autem.) Non est ἐφάνη sed ὤφθη, id est, Visus est, siue conspectus est. Nam apparent & quæ non sunt: quanquam non reprehendo quod transtulit interpres. Hoc indicare uisum, quod Augustinus epistola centesimaduodecima sequutus Ambrosium philosophatur, de uerbo apparuit, quæ non admodum ad rem pertinent.

Multi in natiuitate eius gaudebunt.) πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ, id est, De natiuitate eius, siue super natiuitate eius.

Vinum & ciceram.) Sicera scribendum est per s, non per c. Nec enim à cicere dicitur legumínis genere, uerum uox est Hebraica, quæ per Syn apud illos scribitur, à uerbo שָׁבַר quod sonat inebriari. Vnde apud illos omnis potus factitius, qui possit inebriare, sicera dicitur. Porrò uini factitij usum fuisse apud Aegyptios, testis est Diodorus Siculus historiæ suæ libro primo, quod sua lingua uocarent Zuthum, siue ut in quibusdam habetur, corrupte opinor Citon, id quod olim Galli ceruisiam uocabant, Hispani cœliam, teste Plinio. Cuius meminit & Dioscorides libro secundo docens ex hordeo potissimum fieri, confici tamen & ex triticea fruge, qua soleant uti gentes occidentales, Hiberiæ ac Britanniæ. Cæterum potionis genus uehementer improbat, ut multis modis noxium. *Sicera quid Hebræis* *Zuthum* *Ceruisia* *Cœlia*

Adhuc ex utero.) ἔτι ἐκ κοιλίας. Verba quidem annumerauit bona fide. Cæterum purius ac Latinius extulisset, iam inde ab utero matris: sic enim significamus longe repetitum initium.

Et uirtute Heliæ.) δυνάμει. Vt intelligas uim miraculorum, non solum probitatem, ut crebro iam admonuimus, licet nõ extet in literis Ioannem edidisse miracula, aderat tamen fidei robur usq; ad uitæ contemptum. Hoc autem conuenit cum uaticinio Malachiæ, qui prædixit Heliam uenturum, priusquam ueniret dies domini magnus, ut indicauimus in Matthæo. At ne Lucas quidem, aut angelus, cuius uerba refert, citat ad uerbum Malachiæ testimonium, sic enim legimus iuxta ueritatem Hebraicam, interprete Hieronymo: Et cõuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum. Pro quo legunt Septuaginta, ὃς ἀποκαταστήσει καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱόν, & καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ, id est, Qui conuertet cor patris ad filium, & cor hominis ad proximum suum. *Euangelista nõ citat ad uerbum prophetiam*

Et incredulos.) Incredulos Græce est ἀπειθεῖς, Quod aliquoties uertit inobedientes, hic fortasse magis quadrabat, cum mentio facta sit patrum & filiorum. Nam incredibiles pro incredulos, quod legisse uidetur Valla, quandoquidem notat, ego nusquam adhuc scriptum offendi, præterquam in duobus uetustis exemplaribus: denique & in Constantiensi.

Ad prudentiam iustorum.) Nescio an Lucas abusus sit præpositione ἐν pro εἰς, quemadmodum fecit cap. xxiij. ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. Certe est, In prudentia iustorum. Et tamen altera lectio mollior est. Alioqui sensus esse poterat, adducet eos, non ui, sed prudentia iustorum, Iusti enim non ulciscuntur, sed sobrietate persuadent.

Parare domino.) Recte taxat interpretem Laurentius, quod siue oscitans, siue uarietatem affectans, alterum infinitum uerterit, in modum finitum: alterũ ut erat reliquerit, Vt conuertat corda patrum & parare domino: cum eadem opera dicere potuerit, Vt conuertat & paret. Quod tamen ita crebro facit, ut studio feciſse uideatur. Quod si uerum est, miror cur affectarit, quod erat fugiendum. Itidem in psalmis: Insidiatur ut rapiat pauperem, rapere pauperem dum attrahit eum. Cum utrobiq; sit ἁρπάσαι. Et aliquanto post, Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, & memorari testamenti sui, cum Græce sit ποιῆσαι & μνησθῆναι. Ac rursum, Illuminari his, qui in tenebris & umbra mortis sedent, ad di- *Interpres oscitans*

ad dirigendos pedes, cum sit ὥστε φαῦναι & κατευθῦναι, utrunque uerbum infinitiuum.

Plebem perfectam.) κατεσκευασμένον. Quod magis sonat instructam & adornatam siue apparatam. In hoc enim præcursor erat Ioannes, ut suo baptismo, prædicatione, ac testimonio de Christo, Iudæorum animos dociles redderet euangelicæ philosophiæ, quod diligenter explicat Theophylactus. Interpres noster legisse uidetur, κατηρτισμένον.

Quod tardaret ipse in templo.) ἐν τῷ χρονίζειν αὐτόν. Ipse non erat hoc loco reddendum, si uoluisset Latine loqui, quod tamen aliâs in consimili sermonis genere non semel ausus est omittere.

Et permansit mutus.) Mirum cur Laurentium offendat mutus, quasi λωφὸς tantum significet surdum, unde igitur prouerbium illud λωφὸν πρόσωπον, id est, Muta persona? Is qui collegit Græcarum uocum etymologias, citatis autoribus docet λωφὸν dici Græcis, non solum qui surdus sit, uerumetiam qui mutus, quem ἄλαλον uocant, neque quicquam interesse, nisi quod ἄλαλος dicatur, qui fari per ætatem non possit, uelut infantes, κωφὸς, cui nulla sit omnino uox.

λωφὸς Græcis & surdus & mutus

Dies officij.) λειτουργίας, id est, Ministerij, quod tamen plerunque de sacris ministeriis accipitur.

Quia sic fecit.) ὅτι coniunctio erat omittenda Latine uertenti, quod alicubi tamen ausus est.

Et respexit auferre.) ἐπεῖδεν ἀφελεῖν, id est, respexit, subaudi me, ut auferret &c. id est, misertus mei abstulit opprobrium.

Desponsatam uiro.) Desponsam & desponsatam utrunque reperio apud probos autores, Græce est μεμνηστευμένῃ, Quod est proprie proco tradere sponsam. Iam enim ut apparet, puella cum sponso habitabat, etiam si coitus non intercesserat.

Viro cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid.) Chrysostomus homilia in Matthæum secunda, indicat hoc loco legi, De domo ac familia, ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς, Sic accipiens quasi domus appellatio latius pateat, familia pertineat ad pauciores. Quanquam nec apud Ambrosium ita legimus, nec in antiquissimis exemplaribus. Verum familiæ nomen additur proximo capite: Ascendit autem & Ioseph à Galilæa de ciuitate Nazareth in Iudæam ciuitatem Dauid, quæ uocatur Bethleem, eo quod esset de domo & familia Dauid, Consentientibus nostris exemplaribus cum Græcis. Proinde fieri potest, ut Chrysostomus memoria lapsus sit, præsertim cum locum hunc secus adducat, quàm habeatur apud Lucam: Adducit enim hunc in modum, Audi ad Gabriel loquentem dominum: Vade ad uirginem desponsatam uiro, cui nomen Ioseph, ex familia & domo Dauid. Licet Chrysostomus ex altero loco idem poterat conficere, quod conficere uolebat ex hoc. Neque enim hic contendit ad uirginem esse referendum quod dicitur, de domo & familia Dauid, sed ad Ioseph, Verumtamen hinc colligi Mariam eiusdem fuisse tribus. Quod si utroque loco agebatur: De domo & familia, mirum cur Chrysostomus non utrunque adduxerit. Certe Theophylactus hoc loco familiæ non meminit.

Domus et familia quid differãt πατριὰ

Et nomen uirginis Maria.) μαριὰμ uoce & accentu Hebræo. Quanquam ostendimus hoc non obseruari perpetuo: siue id accidit incuria librariorum, siue quod nihil interfit.

Maria et mariã

Aue gratia plena.) χαῖρε κεχαριτωμένη. Idem uerbum χαίρειν apud Græcos tria significat, gaudere, saluere, & ualere. Vnde nihil referebat, salue uertisset an aue. Nec est,

Gratia plena.) sed ut ad uerbũ reddam Gratificata. Verbo, unde hoc participium deductum est, utit Paulus in epistola ad Ephesios cap. primo: Gratificauit nos in dilecto filio suo, ἐχαρίτωσεν, hoc est, gratos & charos reddidit. Quanquã participio, quod idem pollet, Homerus usus est pro unice dilecto, ἐμῷ κεχαρισμένῃ θυμῷ, id est, Meo dilecte animo. Nam charus esse potest, qui se nobis suis officijs cõmendauit. At κεχαριτωμένος, non dicetur, nisi quem gratuito quodam animi fauore cõplectimur. Porrò gratiosi Latinis dicunt, quibus fauetur, propenso quodam animi studio. Est autem uox uelut amorem alicuius erga uirginem nunciantis, eo quod sonat blandũ quiddam. Vnde & turbata uirgo cogitabat, qualis esset ea salutatio. Annotauit & Orígenes hanc salutandi formam nusquam extare in libris sacris, nec ad uirum ullum, nec ad mulierem. Itaq; nouitas quoq; ipsa stuporem auxit uirginis. Ad id facit, quod Græce non est χαῖρε, sed χαῖρε, ut insignem ac miram accipias salutationem. Nam solennis Iudæorũ salutatio pacem optabat. Cæterũ aptissimum erat, ut gaudij uocabulo sulutaretur quæ ueræ uoluptatis autorem erat conceptura: & gratiæ

Gratia plena

Gratiosi

Noua salutatio

uocabulo

uocabulo compellaretur, quæ Iesum erat paritura, finem ceremoniarum frigidarum, & salutaris gratiæ principem autoremq́. Video theologos quosdam uiros alioqui doctos ac pios, quorum est Bernardus, mire philosophatos in his uerbis, Gratia plena, uelut hoc peculiariter competat in Mariam, gratia plenam appellari, Cum nec hoc loco dixerit Lucas gratia plenam, et is sermo multis promiscue tributus in arcanis literis reperiatur. Siquidem de Ioanne Baptista legimus: Et spiritu sancto replebitur adhuc ex utero matris suæ. Rursum de Elisabet: Repleta est spiritu sancto. Ac mox Zacharias spiritu sancto repletus legitur. Et in actibus apostolicis, spiritu sancto repleti leguntur qui cõuenerant. Et Stephanus plenus spiritu sancto dicitur, ac plenus gratia & uirtute. Nec ista cuiquam uideri oportet negligenda. Siquidem, ut est elegans in huiusmodi minutijs apte philosophari in arcanis literis, ita fœdum extra rem nugari. Proinde ne quis ad eundem impingat lapidem nos uertimus Gratiosa.

Bernardus Gratia plena

Pleni spiritu dicuntur & alij sancti

Benedicta tu.) εὐλογημένη, Quod sonat laudatam siue præclara fama, de qua omnes bene loquantur. Licet aũt benedictus ac maledictus pro laudato & illaudato non reperiatur apud Latinos autores, tamen uelimus nolimus ad quædam eiusmodi conniuendum est, receptiora quàm ut citra tumultum mutari possint. Et,

Benedicta laudata

In mulieribus.) ἐν γυναξὶν, id est, Inter mulieres: quod ipse paulo post ad eum transtulit modum, & ita legit diuus Ambrosius. Quanquam haud sum nescius In pro Inter usurpari, nonnunquam apud Latinos quoq́.

Quæ cum audisset.) Græci secus habent, ἡ δὲ ἰδοῦσα, id est, At illa cum uidisset. Ita scriptum fuisse in nonnullis uetustis codicibus attestatur Valla. In codice Constantiensi rasor nescio quis, ex uidisset fecerat audisset. Et ne quis pergat causari, sic legit diuus Ambrosius. Quanquam apud hunc non est Turbata in sermone, sed introitu. Legit enim ad hunc modum: Ipsa autem ut uidit eum, mota est in introitu eius. Et ne quis causetur casu mutatam scripturam subijcit, interpretans quid legerit: Trepidare uirginum est, & ad omnes uiri ingressus pauere, omnes uiri affatus uereri. Nisi forte hic Ambrosius, nonnihil immutauit de suo. Quanquam his consentanea dicit libro off. 1. cap. decimooctauo. Quod salutata ab angelo tacet & mota est in introitu eius, quod ad uirilis sexus speciem peregrinam turbatur aspectus uirginis. Iam & in catena aurea referuntur uerba Græci nescio cuius, ex quibus satis liquet & ipsum legisse cum uidisset, non quum audisset. Sic habent. Quum assueta foret his uisionibus. Euangelista non uisioni, sed relationibus turbationẽ attribuit dicens, Turbata est in sermone eius &c. Et paulo post, & cogitabat qualis esset ista salutatio, non conceptio, nam adhuc ignorabat immensitatem mysterij, sed salutatio, nunquid libidinosa, ut à uiro ad uirginem, an diuina, dũ dei faceret mentionem dicens, Dominus tecum. Hæc Græus ille. Quum ego tribus uerbis annotassem, angeli salutationem amatorium quiddam, ac procorum præ se tulisse, & ob id Mariam principio fuisse turbatã, deum immortalem, quas hic tragœdias excitauit quidam, & alius ab integro renouauit, quum hæc retulerit diuus Thomas in catena sua, nequaquã relaturus si blasphema essent & impia. Ego dixeram amatorium quiddam, ac nescio quid procorum, extenuans utrunq́, hic plus ausus meminit libidinis. Cum his uero sic concordat Theophylactus, ut ipsius uerba relata uideri queant in catena, cuius uerba subscribam, διελογίζετο δὲ περὶ τοῦ ἀσπασμοῦ ποτὰ πὸς εἴη οὗτος, μὴ ἄρα ἄτοπός τις καὶ πορνικός, ὡς ἐξ ἀνδρὸς πρὸς κόρην, ἢ θεῖος, ἐπειδὴ καὶ θεοῦ μνήμη συνέστι τῷ ἀσπασμῷ, τὸ ὁ κύριος μετὰ σοῦ, id est, Cogitabat autem de salutatione qualis esset ista, utrum absurda quæpiã ac scortatoria, ueluti à uiro proficiscens ad puellam, an diuina, quandoquidem dei mentio salutationi miscetur, in hoc quod ait, dominus tecum. Hæc Theophylactus. Ego procorum memineram tantum, & proci uocabulum non minus honestum est, quàm sponsi, & amatoriũ dixi, quæ uox nõ est obscœna, sponsus enim sponsæ scribit amatorias literas, & uociferantur rem esse plenam blasphemiæ: hic meminit libidinis & scortationis. Quid cæcius istorum iudicio? Iam non expendo quale sit hoc quod prior ille Græcus ait, Virginem non turbatam aspectu, sed oratione, eo quod assueuisset angelorum uisioni. primum enim non cõstat an uirgo sic assueuerit, ut nõ turbaretur primo aspectu: & si agnouit angelũ, quid est quod metuit à sermone, aut cur dubitat utrum salutatio libidinosa sit an ex deo: illud mihi satis est quod legerit, quum uidisset. Alioqui

Varia lectio

Quæ cum uidisset Maria

Calumnia depulsa

friuolum

Maria turbata aspectu & uerbis angeli

friuolum erat annotare uirginem sermone fuisse turbatam, nō aspectu, nisi aspectus simul & uisionis facta fuisset mentio. Proinde pium arbitror credere uirginem pudicam, initio tum aspectu iuuenis, tum blanda nouaq; salutandi forma fuisse turbatam. Cęterum quod Laurentius subindicat hoc loco nescio quid argutulū: Nolo, inquiens, disputare nunc quare sit melius, Quæ cum uidisset, quàm quæ cum audisset, ne de fide scripturæ dubitare uidear, quid sibi uelit, ut ingenue dicam, non satis intellígo. Nam ipse puto Euangelistam sic esse locutum, ut ostenderet uirginem duplici nomine turbatam fuisse: primum, quod uideret iuuenem ad se ingredientem, deinde quod audiret salutationem nouam ac præter solitum blandam. Et quo castior erat uirgo, hoc magis suæ pudicitiæ metuebat, ne quis clamitet indignum hunc metum tribuere me uirgini, quem in illa laudauit Ambrosius.

Qualis esset.) Rursus hic est, ut dixi, ποταπὸς, quod in Marco Laurentius transferre uolebat per quantus. Et aptius erat Reperisti, siue nacta es gratiam q̄ Inuenisti, hoc est, obtigit tibi esse gratiosam apud deum. Nam apud Græcos εὑρεῖν polysemon est. Vnde qui hic philosophantur, non inueniri, nisi quod periit, argute magis q̄ apposite disserunt.

Inuenisti gratiam

Et filius altissimi.) ὑψίστου. Quod quidam legit summi. Idem uerbum, quod aliâs uertit In excelsis, ἐν ὑψίστοις.

Dauid patris eius.) Latinius erat patris sui, atq; ita legitur in nonnullis exemplaribus. Et pro, In æternum, est εἰς τοὺς αἰῶνας, id est, In secula. Nam quod πῶς ἔσται, id est, Quomodo erit, uertit, Quomodo fiet, nihil peccauit interpres.

Nō cognosco

Vírum non cognosco. Cum hic consentiant Latina cum Græcis exemplaribus, mirum est, unde Ambrosius unus legat cognoui non cognosco, nisi forte hoc librariorum errore inductum est, qui noui, uerterint in cognoui. Siquidem præsens uerbi tempus melius explicat uirginis propositum.

Quod nascetur ex te.) τὸ γεννώμενον, id est, Quod natum fuerit. Cæterum illa duo uerba, ex te, nec in ullis Græcorum exemplaribus addita reperi, ne apud Theophylactū quidem, nec in antiquis codicibus Latinis, præterquam in uno, in quo, nescio quis, in margine adiecerat. Proinde miror, unde in primam huius operis æditionem inuaserint. Est autem absolutior sermo, si non addantur. Non enim hic agitur de persona cōcipientis, sed de nouo modo concipiendi, deq; fœtus excellentia. Apparet adiecta ab explanatore quopiam: tametsi in Aldina æditione comperi addita.

ἀδυνατεῖν Verbum ῥῆμα non λόγος

Quoniam non erit impossibile.) ἀδυνατήσει, uerbo composito. Sensus est, nihil à deo promitti tam nouum aut magnū, quod ipse non queat præstare. Atq; hic planè Verbum posuit pro oratione ῥῆμα. Ac paulo post, Fiat mihi secundum uerbum tuum, ῥῆμά σου. Nisi forte licet ῥῆμα natiuo significatu usurpare, quo ῥῆσιν uocamus orationem.

In montana.) εἰς ὀρεινὴν, id est, In montanam, ut subaudias regionē. Eadem uox est aliquanto inferius. Et factus est timor super omnia mōtana Iudęę, ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ. Quanquam interpres probe reddidit sententiam, ne quis putet illum à me reprehendi.

Salutationem Mariæ.) Hic certe Mariam pronunciauit inflexione Græca, non Hebraico more.

Exultauit.) ἐσκίρτησεν, id est, Salijt, siue subsultauit, idem est paulo post, exultauit in gaudio, Nec est, ἐν χαρᾷ, sed ἀγαλλιάσει, quod gesticulationem magis sonat lętantis quàm ipsum gaudium. Vnde in psalmis ἀγαλλιασώμεθα uertit exultemus.

Exultauit spíritus meus.) ἠγαλλίασεν. Quoniam In positum erat pro Per, uertimus præ gaudio.

Et beata quæ credidisti.) Quoniam Græce participium est ἡ πιστεύσασα, poterat & ad secundam personam sermo referri, quemadmodum fecit interpres. Id erit cōmodius etiam, si αὐτῇ, quod sequitur habeat aspirationem αὑτῇ, ut sit pro ἑαυτῇ. Neq; uero nescio, neque non testor alicubi, hanc differentiam non obseruari in sacris libris, incertum qua de causa. Nos itaq; uertimus per tertiam personam, non quod damnemus, id quod uertit interpres, sed quod hic sermo uideatur habere quiddam propheticum. Certe utraq; persona eundem reddit sensum. Et in uetustis aliquot exemplaribus ita scriptum uisitur, Beata quæ credidit, uelut in meo ueteris typographiæ, similiter in Constantiensi.

αὐτῇ αὑτῇ

Quæ dicta sunt tibi à domino.) παρὰ κυρίου. Quod ita sonat, non quasi dominus dixerit, sed

sed quod nomine domini, & illius, ut nos loquimur, uerbis, hæc illi dicta fuerint, quemadmodum dicimus, Dic illi ex me salutem. Potest & sic ordinari, Perficientur à domino.

A domino, id est nomine domini

Et ait Maria.) In homilijs scriptis in Lucam, quas Origenis titulo legimus, indicatum est in nonnullis codicibus fuisse scriptum prophetauit, pro, ait. Et stilus cantici propheticum quiddam sapit. Nam Origenes uaticinium appellat.

Magnificat anima mea.) μεγαλυνῖ. Aptius erat magnifacit quàm magnificat. Quanquam magnificat positum est pro extollit & effert laudibus, quemadmodum & beatificare dicimus pro beatum prædicare.

Salutari meo.) pro σωτηρίῳ μου, id est, Saluatore meo, siue ut Latini loqui malunt, Seruatore meo. Interpres legisse uidetur σωτηρίῳ.

Humilitatē ancillæ.) ταπείνωσιν. Vt intelligas paruitatē, non animi uirtutem, quam suo uocabulo Græci uocant ταπεινοφροσύνη. Nec est, Respexit humilitatem, sed Aspexit ad humilitatē, ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν, ut sit contrarium ei, quod est auersari. Sitq; sensus, & si sim infima ancilla, tamen non est auersatus me. Rideat qui uolet has grāmatistarū annotationes, modo fateaī terq; quaterq; theologos in his labi. Tolerabile si tātum laberentur nisi lapsui iungerent impudentiā calumniandi. Etenim quum hæc ęditio quam quartā damus adornareī, Theologus quidam Parisiensis qui sibi uideī præcipuus Atlas nutātis ecclesiæ, ex hoc loco probat Mariā uirtute humilitatis promeruisse, ut fieret dei mater, Luteranissimū impingens, quod exponens angeli sermonem, inuenisti gratiam, & κεχαριτωμένη, scripserim, nō est meriti tui, sed fauoris diuini. Certe quatenus erat gratiæ, nō erat meriti. Aliquousq; fuisse meriti nō sum inficiatus. Verū quod in Euangelio scriptū repperi, ut paraphrastes sum interpretatus, quod nō repperi nō habebā necesse attingere. Verum ut demus ταπείνωσιν accipi pro uirtute, quæ Græcis ταπεινοφροσύνη, Latinis modestia dicitur, ut demus esse uerum, Mariā animi modestia promeruisse tantam felicitatē, qui conuenit ut Maria, quæ se ancillam professa, cœperit magnificare dominum, mox extollat seipsam, dicens quod uirtute sua promeruerit tantam dignitatem, ut deum uirgo pareret. Igitur ex hoc loco probari nō poterat uirginem modestia uirtute promeruisse quod accepit. Si promeruit, ubi est gratia quam prædicat angelus? Si uirtute sua promeruit, quomodo cohæret, Ecce enim ex hoc beatam me dicēt omnes generationes. Nullus enim felix dicitur, ob hæc quæ sua uirtute sibi parauit. Deinde qui cōgruit, Quia fecit mihi magna, Non dixit, remunerauit me magnifice, Nec addit, quia iustus est, sed quia potēs est & misericors. Sequitur enim & misericordia eius à progenie in progeniem. Non hæc eò spectant ut uirgini sanctissimæ detrahamus meritū, sed ut arguamus hæc quæ Theologus Atlanticus adduxit aduersus meam interpretationē, magis aduersari sententiæ quam conatur defendere. Iam uero non me fallit esse qui occasione huius uocis, humilitatē, multa prædicent de modestia, præsertim is qui mihi suspecto Origenis titulo scripsit homilias in Lucam. Verum huius autoritate quem nemo nouit, non patiar me premi, nisi si quis omnia probarit quæ in illis habentur. Habentur autem permulta, quæ damnantur à Theologis. Quod si permittunt sibi, ut ab hoc opere in multis dissentiant, æquum est ut mihi dent ueniam si uno in loco sequi malo sententiam aliorum, quæ mihi uidetur probabilior. Ne persequar autem omnes omnium opiniones, unum duntaxat adducam Theophylactum, cuius uerba referuntur in Catena Thomæ, sed truncatim. Sic autem ille scripsit Græce, πλθόνθ τὸ πλεῖστον πληροφορηθεῖσα, ὁμολογεῖ τῷ θεῷ, ἐκείνῳ τῷ γράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ. ἐκεῖνθ γὰρ φησιν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινὴν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον αὐτὸς ἐβλεψα, ἐκεῖνός με ἐλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαὶ, οὐ μόνη δὲ ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι πεισθυσάντων γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσιν; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί. ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ δυνατός. δυνατὸν δὲ ὠνόμασεν αὐτὸν, ἵνα μηδεὶς ἀπιστήσῃ τοῖς λεγομένοις, λογισάμενθ, ὅτι δυνατός ἐστι ταῦτα ποιεῖν ὁ λύων. ἅγιον δὲ ἔστι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, δηλοῦσα ὅτι οὐδὲ μολύνεται γυναικὸς μήτρα συλλαμβανόμενθ ὁ καθαρώτατθ, ἀλλ' ἅγιθ μένει. οὐκ εἰς ἐμὲ δὲ μόνην τὸ ἔλεος αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς πάντας τοὺς φοβουμένους αὐτόν. Quæ nec interpretari grauabimur ob Græci sermonis ignaros: Virgo, inquit, plenius edocta glorificat deum, illi miraculum asscribens, non sibi ipsi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi, Ille mei misertus est, non ego illum quæsiui. Et ex hoc tempore beatam me dicent omnes genera-

Humilitas ταπείνωσις non ταπεινοφροσύνη

Calumnia depulsa

Meritum & gratia pugnant inter se

tiones, non sola uero Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? Num propter meam uirtutem? Nequaquam, sed quia fecit mecum magnifica is qui potens est. Nam potentē eum appellauit, ne quis non habeat fidem ijs quæ narrantur, nimirum reputans quod dominus potest hæc facere. Porrò sanctum dixit nomen eius, declarans quod nec utero muliebri cōceptus polluitur ille purissimus, sed sanctus manet. Cæterū non in me solā illius misericordia, sed in omnes qui timent ipsum. Hæc tam multa inter se congruentia satis declarant Mariam non prædicare suam modestiam, qua promeruerit fieri mater dei, sed dei gratiam ac misericordiam erga ipsam, & erga omnes extollere. Quanto melius ageretur cum re Theologica, si qui Theologiam absolutam profitentē à linguacibus & grāmatistis comiter acciperent, quod illi pro sua qualicunque portione conferunt in medium: & illis uicissim, illa sublimiora mysteria fraterne communicarent, hoc maiore modestia, quo penitius ingressi sunt in eius philosophiæ penetralia, quæ dedocet fastum omnem ac supercilium, docetq; summam tolerantiam erga imbecilles.

Ex hoc pro posthac

Ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Posthac, siue ad uerbum, Ex hoc nunc, quod tamen aliquoties non dubitat ita uertere. Neq; tamen parum Latine uertit interpres, si modo latine scripsit Suetonius in Claudio Cæsare. Atq; ex eo nunquam non in senatu nouissimus consularium sententiam dixit.

Beatam me dicent.) μακαριοῦσι, id est, Beatificabunt, quod tamen apud Græcos significat felicem iudicare, sicut et magnificare laudibus tollere. Quemadmodum & εὐδαιμονίζειν, pro fortunatum dicere, siue felicem iudicare.

Magna qui potens est.) μεγαλεῖα, quod aliâs uertit magnalia. Et,

Qui potens est.) ὁ δυνατὸς, id est, Ille potens, siue qui potest.

Bedæ distinctio

Et sanctum nomen eius.) Beda hanc particulam refert ad proxima, qui potens est, exponens quid Græce sonet ἅγιος, quasi ἄγιως, id est, procul à terra, ut intelligas diuinam uirtutem, quum Græci putent ἅγιον dici, ab ἄζομαι τὸ σέβομαι, id est, ueneror religiose, quasi dicas ἄζιος, Mihi magis referendum uidetur ad superiora. Et misericordia eius. Sanctum enim dixit glorioſum. Tum enim glorificatur nomen dei, quum nihil nostris meritis, sed totum tribuitur illius misericordiæ.

A progenie in progeniem.) εἰς γενεὰν καὶ γενεάν, id est, In generationem et generationem. Laurentius legit in suis exemplaribus, εἰς γενεὰς γενεῶν, id est, In generationes generationum. Vt intelligas ętates innumerabiles. Atq; ita sanè legit quisquis fuit autor homiliarum in Lucam, quas Origenis titulo legimus, homilia octaua. Et ipse in uno duntaxat ita scriptum reperi. Ostēdit idem in nostris quoq; exemplaribus, uariam fuisse scripturam. In duobus omnium uetustissimis scriptum erat, In progenies & progenies, quod perinde ualet ac si dicas, in progenies innumeras, Hebræorum more.

Fecit potentiam.) ἐποίησε κράτος, robur siue imperium. Nam utrunq; significat κράτος. Et in brachio, pro eo, quod est per brachium, Hebræorum more dixit.

Cordis sui

Cordis sui.) καρδίας αὐτῶν. Græca uox indicat sui non esse referendum ad deum, sed ad superbos. Nec est Mente proprie, sed διανοίᾳ cogitatione, ut intelligas superbos suis ipsorum consilijs dispergi.

Deposuit potentes.) καθεῖλεν δυνάστας, id est. Detraxit primores, siue magistratus. Nam δυνάστης proprie, qui potestate fungitur publica in ciuitate, uelut hi, qui sunt in imperio. Neq; est De sede, sed ἀπὸ θρόνων, id est, A sedibus.

Dimisit.) Non est hic, permisit, sed emisit à se, ἐξαπέστειλε, ueluti frustratos. Cæterum participia Græca commodius uertisset per uerba, Eos qui esuriebant impleuit bonis, & eos qui diuites erant dimisit inanes siue uacuos.

Suscepit Israel.) ἀντελάβετο, Quod proprie est succurrentis, ac manum porrigentis.

Memorari pro meminisse

Memorari.) μνησθῆναι, id est, Vt memor esset. Primū abusus est modo uerbi interpres. Deinde haud scio an usquā legatur memorari pro recordari. At chorus Ecclesiasticus hodie canit: Recordatus misericordiæ suæ. Nec Suæ addit apud Græcos, sed tantum est misericordiæ, licet reclamantibus cunctis Latinis, quæ sanè uiderim, exemplaribus.

Sicut loquutus est.) ἐλάλησεν, Quoniam uerbum est præteriti temporis, sed indefini-

ti, re-

ti, rectius hic uertisset, Sicut locutus fuerat. Est enim gemini præteriti tẽporis significatio.

Abraham & semini.) Abraham tametsi est indeclinabile, tamen articulus appositus indicat esse datiui casus, τῷ ἀβραὰμ, hoc est, Ipsi Abraham, ut dilucide loquar potius quàm Latine. Nimirum Abrahamo & latinum erat & ambiguo uacat. Cæterum quod Laurentius disputat, dicendũ potius, Apud patres nostros, quàm ad patres nostros, somnium est. An sic deus locutus est apud patres Iudęorum, ut nos loquimur apud iudicem aut principem? Quod si alicubi πρὸς sonat apud, ut illic, Verbum erat apud deũ, nõ statim oportet ubicũq; idem exigere. Imò quemadmodũ Latine dicimus: Scribo tibi, & scribo ad te: Mitto tibi, & mitto ad te: Loquor tibi, & loquor ad te, itidem & Græci. Proinde quoniam utroq; modo licuit dicere, Lucas uariauit sermonis figuram. Sentit autem Maria hoc deum præstitisse iam humano generi quod olim maioribus fuerat pollicitus. Quibus autem maioribus? Nempe Abraham ad quem loquitur deus, Et in semine tuo benedicentur omnes gentes. Deinde semini, id est, posteris huius, nempe Dauid, cui promissum est, De fructu tuo ponam super sedem tuam. Et hunc locum monachi quidam impudentissime calumniati fuerant apud Cardinalem Sedunensem, cui persuaserant, me pro semini, mutasse seminibus, idq; uolebant hæresim sapere, quod pugnaret cum uerbis Pauli, qui scripsit, Non in seminibus, quasi multis, sed in uno semine, quod est Iesus Christus. Ac super hac re me serio uir ille admonuit, cũ à prandio literatis fabulis tempus falleremus, sollicitus de meo periculo, pro suo erga me studio. Qua calumnia nihil unquam audiui impudentius. Nec eram cuiquam crediturus, nisi post sexcentas comperissem his non dissimiles. Quibus rebus adeo proficiunt, ut non pro theologis, sed pro scurris habeantur apud cordatos, ac ne tum quidem illis habeatur fides cum uera prædicant. Primũ impudens mendacium erat me mutasse, quod non mutaram. Deinde si Græci legerent seminibus, nihil facerent aduersus modo citata uerba Pauli. Cum Paulus illic agat de Christo, per quem unum nobis erat promissa salus Euangelica, hic Maria non loquatur de Christo, sed de Abraham, & posteris Abrahæ, quibus promissus erat seruator Iesus. Hoc tametsi non erat huius instituti, tamen obiter indicare uolui, ut posteritas norit, quas beluas habuerit hoc seculum: qui cum uentri suo seruiant, tam stolidis sycophantijs obstrepunt alienæ industriæ. Et hi falsa opinione doctrinæ falsaq; specie sanctimoniæ, quas res titulis tragicoq; cultu sibi comparant apud simplices & imperitos, habentur bases & columnæ ecclesiæ Catholicæ, cum illius uomicæ sint uerius quàm membra.

Valla taxatius

Calumnia depulsa

In secula.) εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum. Quanquam apud quosdam lego ἕως αἰῶνος, id est, Vsque in æuum.

Quasi mensibus.) ὡσεὶ, id est, Ferè, siue circiter, aut plus minus.

Et congratulabantur.) συνεχαιρον, id est, ut ad uerbum reddam, Congaudebant quod Latini ferè dicunt gratulari. Quanquam congaudere potest qui non gratuletur, cum illud sit animi, hoc uoce testantis gaudium.

Venerunt circumcidere.) Sunt qui hoc putent & ad Mariam pertinere, quæ interfuerit circumcisioni Ioannis, & per tropum excusant quod ante dicta sit reuersa in domum suam. Verum hæc quid ad rem pertineant non uideo, non hercle magis quàm quod Ioannes Gerson torquet sese quot annos natus Ioseph duxerit Mariam, & quo tempore facta sit celebritas nuptiarum, quam Gerson factam existimat posteaquam deprehenderat uxorem grauidam: huc enim torquet illud, priusquam conuenirent, quasi conuenirent hic aliud sonet quàm coirent: item illud, noli timere accipere Mariam coniugem tuam, præter omnium ueterum interpretationem, & an idem fuerit angelus qui apparuit Mariæ, & qui Ioseph.

Gerson alicubi minutula prosequens

Quia nemo est.) ὅτι prorsus hic erat omittendum, cum sermo Latinus huiusmodi genus orationis respuat.

Quem uellet uocari.) τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι, id est, Quid uellet uocari, hoc est, quo nomine.

Et postulãs pugillarem.) Quomodo scripsit in pugillaribus, postulans ut adferrentur? Proinde Græcum participiũ præteriti temporis, ita uertendum erat, Et postulata tabella. Sentit enim tabellam ceratam, quam πινακίδιον uocat, in his enim olim scribebatur.

Scripsit dicens.) Si dixit quid opus erat scribere? Vnde dicens, hoc loco referendum

est, non ad Zachariam loquentem, sed scripturam loquentem. Aut, ut dicam apertius, ad Zachariam non lingua, sed scripto loquentẽ. Nam mox subditur apertam fuisse linguam illius & cœpisse loqui.

ἄρα putas

Quis putas.) τίς ἄρα, id est, Quis nam. Nam ἄρα coniunctio est expletiua. Plerique codices habebant, τί ἄρα, id est, quid nam. Nam puer Græcis neutri generis est παιδίον. Certe quid, legit Augustinus lib. De consen. Euang. secundo.

plebs populus

Plebis suæ.) τῷ λαῷ αὐτοῦ, id est, Populo suo, consentientibus & uetustis Latinorũ exemplaribus, in quibus est plebi suæ. Laurentius Latinitatis obseruantissimus mauult Populo q̃ plebi, quod populus uniuersos ciuitatis ordines cõplectat, plebs infima pars sit.

Prophetarũ eius.) Suorũ erat dicendũ Latine, & qui à seculo fuerunt potius quàm sunt.

Salutem ex inimicis.) σωτηρίαν. Quod magis sonat seruationem siue incolumitatem.

Σωτὴρ σωτηρία

Σωτὴρ enim seruator siue sospitator, inde σωτηρία. Quanq̃ superius idem uerbum fuit: Erexit cornu salutis. & paulo post, Ad dãdam scientiam salutis plebi eius. Porrò uersus aliquot sequentes pendent ab eo, quod præcessit, Sicut locutus est. Quid locutus est? Salutem ab inimicis locutus est, quod faceret misericordiam, ac memor esset testamenti: loquutus est, quod præstaret iusiurandum: & loquutus est, fore ut daret nobis ut sine timore &c. Proinde nos hæc liberius explanauimus interpretatione, ne quis calumnietur, siquid prima fronte dissonat.

Ad faciendam &c. memorari.) Vtrunque Græcis est uerbum infinitum, ποιῆσαι μνησθῆναι, id est, Vt faceret & memor esset.

Daturum se.) δοῦναι ἡμῖν, id est, Dare nobis. Quanquam Græca uerba nonnihil aliud significant, quàm nos accipimus, τὸ δοῦναι ἡμῖν ἀφόβως ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας λατρεύειν αὐτῷ, id est, Vt daret nobis absq̃ metu de manibus inimicorum nostrorum liberatos seruire sibi.

Parare uias eius.) ἑτοιμάσαι, id est, Ad parandum.

Ad dandam scientiam salutis.) Cum mox reliquerit infinitum ἑτοιμάσαι, nunc uertit in gerundium τὸ δοῦναι, ad dandum. Atq̃ hæc ad puerum quoq̃, quem alloquitur, probe referri possunt: Præibis enim ante faciem domini, ut pares uias illius, & des cognitionem salutis populo illius, in remissionem peccatorum. Ioannis enim prædicatio fecit, ut intelligerent instare salutem, quæ contingeret in remissione, hoc est, per remissionem peccatorum. Neq̃ enim est in remissionem Græcis, sed γὰρ ἄφεσει. Non quod ipse Ioannes remiserit peccata, sed quod suo baptismo præparauerit illos ad pœnitentiam. Alioqui remissionem peccatorũ non fuisse ex Ioanne, palàm arguit quod mox sequitur, Per uiscera misericordiæ. Certe de Ioanne interpretatur Theophylactus & Ambrosius cæteriq̃, quod ad priorem partem attinet.

In remissione pro per remissionem

In remissionem peccatorum.) Ita & Græce legitur, & in uetustis Latinorum exemplaribus. Cæterum quando ad sensum nihil intererat, ad effugiendum τὸ δύσφθεγκτον maluimus Eius aut ipsius. In quibus dictum est, pro per quæ uiscera misericordiæ.

Oriens ἀνατολή

Oriens.) Non est hic participium, sed nomen substantiuum, ἀνατολή. Quæ uox significat exortum solis aut regionem, unde oritur. Christum igitur ipsum, solem uocat oriẽtem. Quod diligenter annotauit Theophylactus. Addit ἐξ ὕψους, id est, ex altitudine siue sublimitate, ad differentiam corporei solis qui nobis oritur ab inferis surgens in altum, hic sol contra è sublimi exortus descendit ad nos, ut nobis illucesceret.

Illuminare,) ἐπιφᾶναι, id est, Illuce, siue illucesce, siue exorere. Quanq̃ magis placet, ut sit infinitũ uerbum, quod tamen in alium modum erat uertendũ: Visitauit nos oriens ex alto, ut illucesceret his qui in tenebris & umbra mortis sedebant, siue nobis qui sedebamus, & dirigeret pedes nostros. Alioqui mutanda erat persona, quum hactenus sermo ad Ioannem habitus sit. Theophylactus nobiscum facit, & coniunctim legit.

Et confortabat.) ἐκραταιοῦτο, hoc est, Fiebat robustus ac ualidus, non corpore tantum, sicut uulgus, sed spiritu. Nam ætas corpori robur ac uires paulatim addit, quod hic transtulit ad animum. Nec est simpliciter Crescebat, sed ηὔξανεν, id quod peculiare est plantis & animantibus. Cæterum hic accommodatius dixisset, adolescebat.

Ostensionis suæ ad Israel.) ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραηλ. Quorum uerborum hic

rum hic sensus est, Donec denuo proferretur & ostenderetur apud populum Israel, qualis esset. Nam interea ueluti latebat, suo tempore proditurus.

EX CAPITE SECVNDO.

Dictum.) δόγμα, id est, Decretū, quod tamen recte mutauit interpres. Nos decretum uertimus, non corrigentes quod ille uertit sed explanantes. δόγμα, pro edicto Cyrenius

Cyrino.) κυρηνίῳ, id est, Cyrenio. Tametsi sunt qui putent hanc uocem corrupte prolatam ab Euangelista, quomodo sæpe Græci pronunciant Latinas, & pro Quirino dictum λυρηνιον: præsertim cum Iosephus antiquitatum Iudaicarum lib. xvij. Cyrinum appellet hunc censui faciendo præfectum, non Cyrenium. Cui sententiæ ut non est consilium admodum repugnare, ita libentius accederem, nisi Euangelista pro ι posuisset η, & rursum ος uertisset in ιος. Præterea si Ruffinus uertisset Quirinus non Cyrinus. Nec est A præside, sed ἡγεμονεύοντος, id est, Præsidem agente, siue præside. Porrò prima referri potest ad præsidem Cyrenium, ut non accipias simpliciter primam, sed primam sub illo indictam. Prima sub hoc

Vt profiterentur.) ἀπογράφεσθαι. Idem uerbum quod hactenus uertit describeretur. Cæterum eadem res, cum agitur in re militari, uocatur dare nomē, cum in æstimandis facultatibus & expendendo numero capitum, appellat census. Sic enim Vlpianus, uitia priorum censuum, æditis nouis professionibus euanescunt. Proinde magistratus censet, populus profitetur. Et superius Latinius uertisset censeretur & describeretur. Et professio rectius quàm descriptio. Declarat & Ambrosius hoc loco nihil aliud esse professionem quàm censum. Professio, inquiens, ista fidei, census animorum est. Porrò quod dixit, Vniuersus orbis, Ambrosius ad allegoriam trahere mauult, cum Augustus id temporis, nec Armenijs nec Gottis imperarit. Verum ut historiæ quoq; sua cōstet fides, totus orbis aut accipiendus est per synecdochen, ut intelligas maximam orbis partem, aut ut intelligas totum orbem Rhomanum. Ex hoc enim loco colligunt nonnulli ad imperatorem totius orbis imperium pertinere, cum nec hoc agat Lucas, nec Augustus ipse totius orbis imperium tenuerit. Quanquam ut non improbarim, si quis unus totius orbis imperio potiatur, modo is quantum præmineret autoritate, tantum & præstaret prudentia simul & integritate: Ita stultissimum arbitror id somniare, quod nec fuerit unquam, & hoc ipsum quod fuit, iam olim è uita hominū sublatum sit: crudelissimum autem huiusmodi factitios titulos, tanto rerum omnium tumultu, tantaq; sanguinis iactura persequi. Postremo neutiquam tutum rebus humanis, tantam potestatem unius hominis libidini cōmittere, qui uir pessimus, atq; etiam stultissimus possit obtingere. Neque uideo quorsum hoc sit euasurum, nisi ut crescat tyrannis miseræ plebi. Nullus imperator tenuit totū orbem. An expediat uni committi omnia q possit esse malus

In suam ciuitatem.) Hic licebat uertere, In sua ciuitate, hoc est in sua quisq; ciuitate, nisi referas ad ibant.

In Iudæam ciuitatem.) εἰς τὴν ἰουδαίαν, εἰς πόλιν δαβίδ, In Iudæam, in ciuitatem Dauid. Deest In prępositio in ciuitatem. Prius enim posuit nomen regionis, deinde ciuitatis.

Et familia.) καὶ πατριᾶς. Idem uerbum, quod in paulinis epistolis uertit paternitas, Ex quo omnis paternitas in cœlo & in terra nominatur, sed hac de re proximo capite nonnihil annotabimus.

Vxore prægnante.) Ita uertit interpres, ut Ioseph uideatur duxisse Mariam uxorem iam tunc prægnantem ante coniugium initum, cum Græce sit ὅσῃ ἐγκύῳ, id est, Quæ erat grauida, siue quæ ferebat uterum. Ordo sermonis nonnihil habet amphibologiæ, quod ordinari possit hunc in modum. Ascendit Ioseph, cum uxore prægnante, aut ascendit ut profiteretur cum uxore prægnante. Id tamen ante nos annotauit Petrus Comestor, ne quem omnino sua laude fraudemus. Petrus Cōmestor

Primogenitum.) πρωτότοκον, etiam ethnicis primogenitus dicitur, ante quem nemo natus est, etiamsi nemo sequatur: addidit autem primogeniti nomen quod is partus sacer esset iuxta legem, & primi partus in alijs sunt difficiliores.

Et pannis.) ἐσπαργάνωσεν. Ad uerbum sonat infasciauit, id est, fascijs inuoluit, ne quis imaginet laceros pannos. Opinor enim Mariæ paupertatem fuisse mūdam. Porrò quod Suidas ait, σπάργανα proprie dici τὰ ῥάκη, non est necesse, ut de uetustate laceris pannis Mariæ paupertas mundā

intelligamus, cum apud Matthæum ῥάκος ἄγναφον dicatur rudis ac recens pannus.

Non erat ei locus.) Eis est Græce αὐτοῖς. Vt accipias de ambobus. Cæterum qui conuenit non fuisse locum in diuersorio, cum præsepe pars, opinor, fuerit diuersorij: nisi quod alibi κατάλυμα uertit refectionem, & cœnaculum. Non erat locus aptus parturienti, quæ solitudinem requirit.

Vigilantes ἀγραυλοῦντες

Vigilantes.) ἀγραυλοῦντες, id est, In agris agentes, siue stabulantes. Nam hinc Græcis est composita dictio, ἀγρὸς ager, αὐλὴ stabulum. In septis enim noctu seruantur greges, ob incursum luporum, uerum ea septa in agris sunt.

Et custodientes uigilias.) φυλάσσοντες φυλακὰς, id est, Custodientes custodias, siue excubantes excubias.

Et claritas.) καὶ δόξα, id est, Gloria, quod aliquoties uertit maiestatem.

Stetit iuxta illos.) ἐπέστη αὐτοῖς. Magis significat angelum imminuisse ex alto supra illos, quàm astitisse. Hoc admonuisse cõtenti reliquimus quod uertit interpres, propterea quod Græca præpositio sit anceps. Et fieri potuit, ut astiterit qui nunciauit primus.

Inuolutum pannis.) ἐσπαργανωμένον. Participium est eius uerbi, de quo paulo ante diximus, id est, fascijs puerilibus inuolutum, ne rursum mendicorum pannos imaginemur.

Christus pauper at nõ mẽdicus ut uulgo sunt

Nam ut parentibus Iesu tenuitatem ac paupertatem libenter tribuimus, ita sordes ac mendicitatem procul amouemus. Habet & paupertas suam mundiciem. Nam quo minus in conclaui pepererit Maria, non paupertas obstitit, sed diuersantium turba. Alioqui si Christo tantopere placuisset mendicitas, ut quidam putant, in ptochodochio nasci poterat.

Ociosa mendicitas improbanda

Nunc mendicantium uocabulo sese uẽditant, & ij qui Satraparum opes domi possident. Nec insector quorundam institutum, qui uere mendicato uiuunt, sed rectius opinor facturos, si qui ualent, ut ualent permulti, manibus pararent, unde tum sibi, tum alijs egenis possent suppeditare.

In hominibus bonæ uoluntatis, exactius declaratum quàm hactenus

Hominibus bonæ uoluntatis.) καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία, id est, Et in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Vt intelligas tria distributa, ac singula singulis reddita, gloriam uni deo tribuit, idque in altissimis: terræ pacem: hominibus bonam uoluntatem, εὐδοκίαν, quod aliâs uertit beneplacitum. Siquidem homines ueluti tertios ac medios inter cœlum & terram ponit. Neque uero sic accipiendum, opinor, ut ipsis hominibus sit bona uoluntas, sed ut intelligant hanc gloriam, hanc pacem, non ex hominum meritis exhibitam mundo, sed duntaxat ex beneplacito dei, cui sic uisum fuit hominibus gratificari. Atque ita sanè interpretatur Chrysostomus in commentarijs, quos scripsit in epistolam ad Colossenses. Porrò cum ita constanter habeatur in omnibus Græcis exemplaribus, & ad eum modum Chrysostomus exponat & Theophylactus, mirum est nusquam hanc lectionem, nec apud Hieronymum deprehendi, nec apud Ambrosium, nec apud Augustinum. Theophylactum inspicere cuiuis promptum est, qui planè legit ἐν ἀνθρώποις, distinguens hanc particulam à superiore, εὐδοκίαν in hominibus interpretans, requiem ac refocillationem dei in hominibus, quam in illis prius non inuenerat: ut ex eo palàm sit bonam uoluntatem non pertinere ad homines quasi qui bonam habebant uoluntatem, sed ad deum, qui propicius factus sit hominibus per filium suum. Cuius uerba subscribam, eo quod is qui nuper uertit subobscure uidetur reddidisse sententiam.

Diuersa à ueteribus recentium Græcorum lectio

δόξα γὰρ τῷ θεῷ φασίν. ἰδοὺ γῆς γὰρ εἰρήνη νῦν γέγονε. πρόσθεν μὲν γὰρ ἡ ἀνθρωπίνη φύσις ἔχθραν εἶχε πρὸς θεόν, νυνὶ δὲ τοσοῦτον κατηλλάγη, ὥς τε καὶ πεσεπλάκη τῷ θεῷ καὶ ἑνώθη αὐτῷ σαρκωθέντι. ὁρᾶς οὖν εἰρήνην τὸ θεῖον πρὸς τὸν ἄνθρωπον. καὶ ἄλλως δὲ νοηθήσεται. εἰρήνη ὄντι αὐτὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. ἐγὼ γάρ φησιν ἡ εἰρήνη. αὖτη οὖν ἡ εἰρήνη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἰδοὺ γῆς γέγονε. καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις εὐδοκία, τοῦτ' ἔστιν ἐπαναπαυσις τοῦ θεοῦ. ἐπανεπαύθη, γὰρ ὁ θεὸς νῦν, καὶ δυνηγωτήθη ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ὡς πρόσθεν γε οὐκ ἠυδόκει, οὐδὲ προσεκεῖτο ἐν τοῖς ἀνθρώποις, id est, Gloria enim deo, inquiunt, Nam in terra pax nunc facta est. Prius siquidem humana natura inimicitiam habebat aduersus deum, nunc uero adeo reconciliata est, ut & conglutinata sit deo, & unita illi incarnato. Vides igitur pacem dei cũ homine. Potest & aliter intelligi, Pax est ipse filius dei. Ego enim, inquit, sum pax. Hæc igitur pax, nempe filius dei, in terra facta est. Et in hominibus bona uolũtas, seu beneplacitũ, hoc est, refocillatio dei. Refocillatus est eñ deus nunc & bene habitus est in hominibus, quemadmodũ prius quidem non sibi cõplacuit, nec bonum affectũ habuit in hominibus.

Hic certe

Hic certe pro nobis in hoc facit, quod bonam uoluntatem refert nõ ad homines, sed ad deum, quodq; pacem refert ad dei erga nos bonam uoluntatem, hoc est, animum tranquillum, ut ita loquar, ac posita ira, amanter affectum erga nos, undecunq; irrepsit huc coniunctio, quæ sensui obstat, nec est in Latinis codicibus, nec in Græcis emendatioribus. Cæterum Chrysostomus in epistolam ad Colossenses, his uerbis utitur: διὰ τοῦτο δυχαειστοῦντες λέγομεν, δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ἰδοὺ φησι καὶ ἄνθρωποι ἐφάνησαν εὐαρεστοῦντες. λοιπὸν, τί ἐστιν εὐδοκία; καταλλαγή. ἐπεὶ τί μέσον ἐστὶν ὁ οὐρανὸς, id est, Propterea gratias agentes dicimus: Gloria in altissimis deo, & in terra pax, in hominibus bona uoluntas. Ecce, inquit, & homines declarati sunt gratiosi. Supereſt quid sit bona uoluntas, reconciliatio. Iam non amplius interstitium est cœlum. Ex his palàm est illum & distinguere, quemadmodum distinguunt Græci codices, & interpretari quemadmodum nos admonuimus. Quod enim deo reconciliati sumus, id non contigit ex nostris meritis, sed illius gratuita in nos beneuolentia. Quin & in his libris quos habemus ex Chrysostomo uersos, reperitur hæc lectio, nominatim in homilijs De uita monachorum. In nonnullis Græcorum codicibus reperio præpositionem ἐν non addi, Hominibus bona uoluntas, manente tamen recto casu. Iam ex Origenis uerbis quæ referuntur in catena aurea colligi potest illum sentire nobiscum, sunt autem hæc. Sed diligens lector inquirat quomodo saluator dicat: Non ueni pacem mittere super terram, & nunc angeli de eius natiuitate cantant: In terra pax hominibus, sed hoc quod pax esse dicitur in hominibus bonæ uoluntatis soluit quæstionem. Pax enim quam non dat dominus super terram, non est pax bonæ uoluntatis. Hic perspicuum est bonam uoluntatem non referri ad homines, sed ad pacem: præterea non additur coniunctio, &, & additur præpositio in, quæ in uulgatis Latinorum codicibus non additur. Nam codex quem nobis postremum exhibuit collegium Constantiense, habebat præpositionem uetusta manu assciptam. Ad hanc sententiam penè compellit nos ipsa dictio Græca εὐδοκία. Nam si dixisset ἀγαθὴ θέλημα, quadrare poterat in hominem, nunc non item, neq; enim apte dixeris εὐδοκίαν hominis erga deum. Quare puto ueteres qui Græce sciebant idem sensisse quod interpretati sunt. Alios minus attentos quid fefellerit uideor mihi deprehendisse. Pacem hic uocat reconciliationem. Ita Christus apud Paulum dicitur pax nostra, hoc est, reconciliatio, & idem suis precatur pacem, hoc est, peccatorum remissionem. Cæterum nominatiuus hic εὐδοκία per appositionem refertur ad pax, perinde quasi percontanti, unde ista pax quam nunciatis, respondeant angeli, non est ex meritis uestris, sed hæc pax est pius affectus dei erga homines. Sic enim ordinandus est sermo: in terris pax, quæ est bona uoluntas dei in hominibus, id est, erga homines. Nam hæc sermonis forma congruit cum illa, in quo mihi complacui, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Quemadmodum enim illic dictum est, in quo mihi complacui, pro eo quod erat, erga quem habeo bonum effectum, ita hic dicitur beneplacitum in hominibus, pro bono affectu erga homines. Similiter loquutus est Paulus 1. Corinth. 10. ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ θεὸς, id est, Sed non in pluribus eorum beneplacitum est deo. Multisq; alijs scripturæ locis ponitur εὐδοκία, ad exprimendum liberam & gratuitam dei beneuolentiam, uelut huius Euangelistæ Cap. 10. ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Porrò Latinus interpres nominatiuum appositiuum uertit in genitiuum, quemadmodum dicimus urbem Romæ pro urbe Roma. Quoniam autem genitiuus referri uidetur ad id, quod est proximum, uidelicet hominibus, data est Latinis lapsus occasio, quum referatur ad pacem. Itaq; tres particulæ seu duæ potius ad idem pertinent. Angeli nunciant adesse tempus, quo deus constituerat ex sua misericordia gratuita seruare genus hominum, pro qua bonitate admirabili stupescunt angeli, & canunt gloriam deo in altissimis, ubi nullum erat peccatum, & ob id nulla reconciliatio, sed pacem annunciant terris, hoc est abolitionem peccatorum, quæ gratis datur per fidem: & ob id hãc pacem uocat εὐδοκίαν, hoc est, amicum ac beneuolum affectum dei erga homines. Itaq; nullus erit scrupulus si legamus ac distinguamus hũc in modum: Gloria in excelsis deo, & hic interposito puncto, sequatur, & in terra pax. Rursus interiecta hypostigme, addatur, in hominibus bona uoluntas. Ad sensum tamen haud ita magni refert, si genitiuus bonæ uoluntatis referatur ad homines, modo intelligamus homines sic dici bonæ uolũtatis, quemadmodum

Pax, est bona uoluntas dei erga homines

εὐδοκία quid

dum dicũtur filij gratiæ, filij charitatis, filij electionis, & filij iræ, quos deus ſua gratia, ſuaq; charitate dignatur, aut quos elegit, aut in quos exercet iram ſuam, Ita dicantur homines bonæ uoluntatis, erga quos deus gerit bonam uoluntatem, qui non ſecundum iuſticias noſtras, ſed ſecundũ ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit. Quæ ſententia congruit cum uerbis beati Pauli compluribus locis, nominatim 2. Tim. 1. Non ſecundum opera noſtra, ſed ſecundum propoſitum ſuum & gratiam. Quod hic uocat εὐδοκίαν, illic appellat πρόθεσιν καὶ χάριν. Ad hanc rationem hæc particula in hominibus bonæ uoluntatis aſtringit eam quæ proxime præceſſit, Super terrã pax. Ne quis eam pacem putaret ad omne genus animantium in terra degentium pertinere, adiecit in hominibus. Rurſus ne putaremus eam pacem cunctis hominibus promiſcue dandam, addidit bonæ uoluntatis, ut intelligamus electos tantum deſignari, quos deus libera uoluntate ſua dignatus eſt Euangelica gratia. Alioqui hominis bona uoluntas gratiæ donum eſt. Hæc opinor candido lectori fore ſatis. Nam arbitror me quod uerum eſt deprehendiſſe. Canticum angelorum quod hodie canitur in templis, auctum eſt per Teleſphorum. hoc eò partim admonui, quod Petrus Comeſtor indicarit eſſe in uitis pontificum: partim ut intelligeres quibus modis creuerit miſſa, abbreuiatis iſs quæ erant præcipua, & adiectis quæ minus ad rem pertinebant. Nam quæ adiecit Teleſphorus, ſi tamen hoc uerum eſt, plus habent uerborũ quàm ſententiæ, & utinam uel illa magis quadrarent ad argumentum cantici, quę diuinis attexuit humana. Hoc exemplum latius ſerpſit. In multis eccleſijs publice conſecratur aqua, & canitur reſponſorium, pro miſſæ introitu. pſalmus qui totus cani ſolet abbreuiatus eſt. Ante Euangelium canuntur proſę nonnunquam indoctæ, & præmittitur ſymbolum fidei. Ante canonem miſſæ, canitur præfatio aucta, ſub conſecrationem canitur Sanctus: quum oſtẽduntur myſteria, canitur cantio implorans opem beatæ uirginis, aut S. Rochi, & ſupprimitur precatio dominica. Hęc impia non ſunt, ſed recedunt à grauitate priſtini cultus, & ſi nullus obſiſtat, tendunt ad ſuperſtitionem.

Miſſa quomodo creuerit

Paſtores loquebantur.) In pleriſque Græcis codicibus ſic erat ſcriptum, καὶ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες ἔλεγον, id eſt, Et homines illi paſtores dicebãt, ut homines opponantur angelis. Conſentiebat hic ædítio Hiſpaniẽſis. Iam uero illud, Ad inuicem, pro inter ſeſe, crebrius occurrit quàm ut libeat admonere.

Tranſeamus uſq;.) Græci addunt coniunctionem expletiuam διελθωμεν, δή quæ nonnunq; urgens quiddã habet, ut hic emphaſim habeat accelerantium ac geſtientium abire.

Verbum pro rege ſta

Verbum hoc quod factum eſt.) Nihil obſto quo minus hic philoſophetur, qui uolet, de uerbo facto, modo ſciat iuxta proprietatem Hebręi ſermonis uerbum dici rem nouam quę rumore diuulgetur: & ita eſſe deprehẽdet, quiſquis obſeruare uoluerit. Annotauit hoc & ante nos Auguſtinus libro De idiomate ueteris inſtrumenti, locum adducens ex Ioſue cap. 8. Quid uerbũ hoc feciſti nobis, ut non uocares nos? Non eſt autem hic λόγος, qua uoce deſignatur aliquoties filius dei, ſed ῥῆμα. Nec eſt,

Oſtendit nobis.) ſed ἐγνώρισεν, id eſt, Notificauit, ſiue mauis notum fecit, aut indicauit & aperuit. Quis enim alioqui dicitur oſtendiſſe uerbum?

Et inuenerũt Mariam.) Deeſt una coniunctio, καὶ εὗρον τήν τε μαριὰμ, id eſt, Mariamq; & Ioſeph. Quanquam hoc loco penè fuit ociosa prima coniunctio Latinis: & Græcis aliquoties ſic apponitur, ut uideatur magis ad uenuſtatẽ facere ſermonis, q; emphaſim, quo ſermonis genere uidemus delectatum Ennium.

Et cognouerunt de uerbo.) ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν, id eſt, Vbi uidiſſent notum fecerunt, ſiue diuulgarunt: ut intelligas illos quod uiderant, aliis, qui non uiderant prædicaſſe. Eſt enim uerbum cõpoſitum à γνωρίζειν, quod modo uertit oſtendit nobis. Aſtipulatur huic interpretationi Theophylactus, in hanc enarrans ſententiam. Officium itaq; ſpiritualium paſtorum fuerit quærere panem cœleſtem, quem quũ uiderint, debent illum & aliis prædicare, ſicut & paſtores qui uiderunt infantem loquuti ſunt de eo & aliis. Ne quid tamen diſſimulem, Græca uox διαγνωρίζειν anceps eſt, ad cognoſcere, ſeu potius pernoſſe, & in aliorum noticiam adducere. Itaq; magis quadrabat pernouerunt, quod perfecta cognitio ſit ab oculis magis quàm ab auribus. Paſtores autem uulgaſſe quod uiderãt, colligi poteſt ex eo quod ſequitur. Et omnes qui audierunt, mirati ſunt.

διαγνωρίζειν noſſe & notũ facere

Maria

Maria uero.) ἡ δὲ μαρία. Expressius erat, si uertisset, Ipsa uero Maria, propter additum articulum, quo magis distinguatur ab alijs, qui hisce de rebus loquebantur ipsa tacente.

In omnibus.) ἐπὶ πᾶσι, id est, Super omnibus, siue de omnibus.

Sicut dictum est ad illos.) Hæc clausula referenda est duntaxat ad proximum uerbum, & uiderant. Audierant enim, & audita uiderant.

Dies purificationis eius.) Vnus codex habebat αὐτοῦ, ut purificationem referas ad Christum, Hispaniensis editio αὐτῆ, ut referatur ad Mariam, Tertius αὐτῶν, ut ad utrumq;. Atq; ita sanè legit & enarrat Origenes, aut quisquis fuit homilia decimaquarta scribens hunc in modum: Si scriptum esset propter purgationē eius, id est, Mariæ quæ pepererat, nihil quæstionis oriretur, & audacter diceremus, Mariā, quæ homo erat, purgatione indiguisse post partum. Nunc uero in eo, quod ait, Dies purgationis eorum, non uidetur unum significare, sed alterum, siue plures. Rursum homilia decimaoctaua, refert oblationē oblatam pro mundatione Christi, non id sentiens, quod Christus esset immundus, sed quod eodem ritu purgatus sit, quo cæteri solent sordibus obnoxij. Ne quid hic frustra philosophetur aliquis de purificatione Mariæ, nam purificationē uocat eas ceremonias, quibus olim & puerpera, & fœtus lustrabatur. Vox autem purificationis in eodem sensu usurpatur à Suetonio in Octauio Augusto, Quasi à cōcubitu mariti purificasse se. Id admonere uisum, ob quosdam plus satis morosos in excutiendis uocabulis.

Purificatus dicitur & Christus

Vt sisterent.) παραστῆσαι τῷ κυρίῳ, id est, Vt exhiberēt siue cōmendarent. Nam utrunq; significat Græca uox.

Adaperiens uuluam) διανοῖγον μήτραν, Aperiens uterum, sic enim mauult Laurentius, homo superstitiose uerecūdus, quasi uero uulua sit obscœnū uocabulū, aut quasi legis huius uerba de Maria proprie dicta sint, ac non potius de omnibus fœminis quæcunq; pariunt. Siquidē, adaperiens uuluā iuxta sermonis Hebraici proprietatē dictū est, pro nascens. Atq; idem quisquis fuit, in homilia 14. cuius modo testimoniū adduximus, putat & Christum matris adaperuisse uuluā, sed nequaq; more cæterorum. Cęterorum enim conceptus quoq; mulieris uterū aperit, cum Christus clauso uirginis utero sit cōceptus, citra uirilem operā, ubi uirtus altissimi obumbrans cœlitus, uice cōplexus fuit, spiritus sanctus illabens uice seminis masculini. Porrò nascens aperuit uterū, sed ita ut nō cōuelleret claustra pudicitiæ uirginalis. Atq; hæc quidē est illius sententia, pro qua nō est animus in præsentia digladiari, etiamsi pugnant cum eo quod iam olim pia credulitas omniū animis infixit, Christum sine sordibus, sine nixu ac labore parturientis, clauso uirginis utero prodisse. Quæ sanè ut sunt dictu plausibilia, nec irreligiosa, ita certis scripturarū sacrarū testimonijs doceri non possunt. Certe diuus Ambrosius nō abhorret ab illius sentētia, hunc enarrans locum. nam cōmentarium his clausit uerbis, Qui enim uuluā sanctificauit alienam, ut nasceretur propheta, hic est qui aperuit matris suæ uuluā, ut immaculatus exiret. Potest enim sic religiose intelligi prodisse clauso uirginis utero, ut uirginei pudoris claustra non uiolarit.

Vulua non est obscœnū uocabulum nō magis q̄ matrix

Adaperiens uuluā & ad mariā pertinere

Quō Christus matris aperuerit uterum.

Et ecce homo erat. Ex his uerbis colligit Theophylactus Simeonem non fuisse sacerdotem, sed tantum uirum iustum, ut ex omni hominum genere Christus haberet testimonium. Lyranus affirmat fuisse sacerdotem, sed argumento planè friuolo. Iusticiæ nomine pietatisq; commendatur non sacerdotij.

Simeon non fuit sacerdos

Et timoratus.) εὐλαβὴς, id est, Pius siue religiosus. Inde dicta uox quod reuerenter ac circunspecte tractetur aliquid.

Et responsum acceperat.) Hic respōsum accipe oraculum, καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον, id est, Erat illi promissum oraculo.

Parentes eius.) Eius non additur apud Græcos, ὡς τοῦ εἰσαγαγεῖν αὐτὸ γονεῖς τὸ παιδίον, id est, Cum inducerent parentes puerum Iesum.

Nunc dimittis.) ἀπολύεις. Annotauit hunc locū Augustinus libro De ueteris instrumenti tropis quarto, quod raro reperiatur de morte dictum. Nam ἀπολύεται uxor, quæ repudiatur. Adducit locū qui est in Numeris, Et uidit omnis synagoga, quia dimissus est Aaron, pro quo nostra habet editio, Omnis autem multitudo uidēs occubuisse Aaron fleuit &c.

Dimitti dicitur, qui moritur

Ante faciem omnium.) κατὰ πρόσωπον. Quod magis sonat in conspectu.

Et erat pater & mater.) In Græcis aliquot codicibus lego pro pater, Ioseph: quod arbitror

tror immutatũ à quopiã, qui uereret Ioseph uocare patrẽ Iesu, cũ postea ipsa Maria uocet illũ patrẽ Iesu. Certe August. lib. De cõsensu Euã. 2. c. 1. citat hũc locũ iuxta nostrã lectionẽ.

Ioseph dictus pater Iesu

Et benedixit illis.) Quoniam proxime præcessit mentio patris, matris & filij, potest Illis ad omnes referri. Nec est absurdum, si quis dicatur benedicere Christo, siue optemus illi gloriam, siue prædicemus illius laudes. Optando dicimus patri, Sanctificetur nomen tuum. Et in Psalmis, Omnia opera domini benedicant domino. Qui offendũtur benedicendi uerbo, imaginantur talem fuisse Simeonis benedictionem, qualis est hodie episcoporum. Maior enim benedicit minori. Olim parentes benedicebant filijs. Quid absurdi, si Simeon senex ut pater benedicit puero, optans illi successum negocij ad quod erat missus. Votum est hæc benedictio. Cæterum differentia quam quidam adferunt inter, benedico te, & benedico tibi, planè ridicula est, quum hoc ipso loco sit idem uerbum Græcum εὐλόγησεν, & utrobiq; sit additus accusandi casus τὸν θεὸν, ac mox αὐτὸς, deinde quum ecclesia cantet, benedicite cœli domino. Et tamen hanc retrusam distinctionem multis cõuicijs docuit quidam τρὶς μέγιστος Rabbinus parisiensis, quod tamen citra ordinis contumeliam dictum uideri uelim, nequaq̃ dicturus nisi ipso libro prodito gloriaretur hoc se docuisse.

Benedicere hoc est, bene precari Christo non absurde dicimus

Benedico te & benedico tibi differentia ridicula

Cui contradicetur.) αὐτιλεγόμενον, id est, Cui cõtradicitur, ut absolute accipiamus. Atq; ita citat Augustinus cum aliâs, tum uero psalmum enarrans 88. Atq; ita subinde adducit Origenes in homilijs, quibus hunc explicat Euangelistam, si uerax est titulus operis. Item Tertullianus libro de carne Christi, Et in signũ, inquit, quod cõtradicitur. Ac mox, Agnoscimus, inquit, ergo signum contradicibile, conceptum & partum uirginis.

Et tuam ipsius animam.) καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν, id est, Et tuam autem ipsius animam pertransibit. Nec est ociosa coniunctio δὲ, significans mutari personam, & ueluti noui doloris initium. Neq; uero lubet hic referre uarias interpretationes, quas Lyranus & Carrensis in hunc congerunt locum, quorum posterior etiam citat autorem Chrysostomum huius sententiæ, quod Simeon dixerit tuam ipsius animam, id est, animam filij tui, quam ut tuam ipsius animam diligis. Quanquam hoc ipsum commentum hausit ex Petro Comestore. Illud constat Ipsius non posse referri, nisi ad Mariam, cum sit αὐτῆς. Nec est quod hic prodigiosas interpretationes cõminiscamur, cũ sensus sit expeditus, fore ut Christo reclametur, & hinc nonnullã doloris portionem ad matrem redituram. Cæterum istos illoto sermoni magis assuetos offendit, tuam ipsius, elegantius dictum, quàm pro illorum auribus. Quanquam uenustius erat, penetrabit quàm pertransibit, uel ob id quod pertransit etiam quod præterit. Atq; hinc hausisse uidetur Augustinus lib. Quęstionum ueteris & noui testamenti, quæstione septuagesima tertia, cum scribit, Mariam quoq; Iesu matrem nonnihil in fide uacillasse, cum uideret extinctum filium, sed tantisper donec à mortuis resurgeret, & ob eam causam pertransijt gladius, quod hæc dubitatio non insederit illius animo, sed pertransierit duntaxat. Hæc quoniã præter publicam theologorum opinionem dicta sunt, ne quis me uocet in ius, ipsius uerba subscribam: Quod autẽ adiecit dicens, & tuam ipsius animam pertransibit gladius, ut reuelẽtur multorũ cordium cogitationes, hoc utiq; significauit, quia etiam Maria, per quam gestum mysterium incarnationis saluatoris, in morte domini dubitaret: ita tamen ut in resurrectione firmaretur, omnes stupore quodam in morte domini dubitarent. Quis enim non ambigeret, uidens eum qui se filium dei dicebat, humiliatum, ut usq; ad mortem descenderet? Et quia, ut dixi, omnis ambiguitas in resurectione domini recessura erat, pertransire dixit gladium, nõ supercadere aut contingere transeuntem membrum aliquod. Vt sicut gladius missus, pertransiens iuxta hominem, timorem facit, & tamen non percutit, ita & dubitatio mœstitiam faceret, non tamen occideret, quia non sedit in anima, sed pertransijt quasi per umbram contingens corda discipulorum. Hactenus Augustinus. Theophylactus indicat intelligi posse, uel de dolore passionis, uel de subdubia cogitatione, quũ uideret filium sic natum, tot miraculis clarum in cruce mori. Nec arbitror ab hac sententia abhorruisse Chrysostomum, qui Marię tribuit nõnihil affectus, qualem habet matrum uulgus erga filios, de quorum factis sibi gloriæ nonnihil uindicant: Considera, inquit, tam matris quàm fratrum importunitatẽ: nam cum debuissent intrare, atq; cum turbis simul audire, aut saltem expectare foris sermonis finem, ac demum accedere, ambitione quadam, ac ostentatione commoti, foris eum in præsentia omnium

Tuam ipsius animam ridicule expositũ à quibusdam

Augustini lapsus notatus

Augustinus uidetur tribuere Mariæ leuem de Christo dubitationem

Chrysostomus quoq; tribuit Mariæ aliquid humanum

omnium euocauerunt &c. Idem enarrans Ioannis Euangelistæ capitulum secundum, homilia uicesima, consimilem affectũ tribuit Mariæ: Optabat enim, inquit, ut iam hominum gratiam cõciliaret, & fortassis aliquo humano afficiebatur affectu, quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Ostende teipsum mundo. Et aliquanto post: Siquidem non adhuc debitam de ipso opinionem habebant, sed more matrum Maria, iure omnia filio se præcepturam censebat, cum tanquam dominũ colere & reuereri liceret. Ad hæc is quisquis fuit, qui scripsit homilias in Lucam, quas habemus ex Merlini cuiusdam æditione, Origeni inscriptas, apertius etiam docet, scandali gladium attigisse Mariæ pectus: Quid putamus, inquit, quod scandalizatis apostolis, mater domini à scandalis fuerit immunis? si scandalum in domini passione passa non est, non est mortuus Iesus pro peccatis eius. Si autem omnes peccauerunt, & egent gloria dei iustificati gratia eius & redempti, utiq; & Maria illo tempore scandalizata est. Ac mox ibidem: Pertransibit infidelitatis gladius, & ambiguitatis mucrone ferieris, & cogitationes tuæ te in diuersa lacerabunt &c. Idem homilia uigesima, Ioseph & Mariæ tribuit fidem nondum perfectam, cum puerum reprehensum è templo abducerent. De quorum opinione aliorum facio iudicium. Ego ut pro hac sentẽtia nolim digladiari, ita non probo quorundam uel audaciam, uel pertinaciam, qui quantum animo possunt imaginari tribuunt Mariæ, atq; id ita tuentur, quasi sit oraculum Euangelicum, hæreticum clamitantes, si quis addubitarit. Cæterum cum Christus ineffabili, nouoq; consilio redimere uoluerit genus humanum, impiæ cuiusdam audaciæ uidetur, si quis ei præscribere contendat, quibus rationibus id egerit, præsertim in huiusmodi rebus, quæ nobis certo sciri non queunt. Certe quod ad præsens munus attinet, multo aliud est Græcis διελθεῖν & παρελθεῖν, hoc est, Pertransire & præterire. Atqui Lucas ait, διελύσετο, hoc est, per medium ibit, & medium cor scindet. Eamus nunc & ceu rem superuacaneam irrideamus Græcæ linguæ cognitionem, cum hoc uideamus accidisse tam insigni ecclesiæ doctori, quod Græcæ uel parum calluerit, uel non consuluerit. Quod tamen nemo sic interpretabitur, quasi dictum sit in tam sacri doctoris contumeliam, sed potius ad excitanda bonorum iuuenum studia. Sunt enim quidam sic addicti certis autoribus, ut protinus non ferendam contumeliam clament, si quis uel unguem latum ab hoc aut illo discrepet. Franciscanus non fert usquam discedi à suffragio Lyrani: Prædicator non tolerat quicquã conuelli ex Thomę aut Carrensis placitis: Augustinienſis non patitur ab Augustino dissentiri. Atqui si hoc recipimus, ut suum quisq; autorem mordicus teneat, fiet tandem ut prorsus à nemine liceat dissentire, cum ipsi autores inter sese non cõsentiant, imò cum singuli à se ipsis aliquoties dissentiant. Nullius autoritati debet addictus esse, qui ueritatis agit negocium, neq; par est hoc cuiquam hominum tribuere quod nec ipsi sibi postulant, & si postularent tanto minus erat tribuendum.

Origenes

Non temere definienda quæ probari non possunt

Addicti autoribus

Et hæc uidua usq;.) καὶ αὐτὴ χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων. Et hæc uidua circiter annorum octoginta quatuor. Interpres legisse uidetur ἕως pro ὡς. Quod tamen ita est accipiendum, ut annorum numerus non ad ætatem mulieris pertineat, sed ad spacium uiduitatis, in quã tot annos perseuerarat. Id palàm ostendit Ambrosius: Non ociose tamen, inquiens, annos octoginta quatuor uiduitatis expressit. Ita quidem Ambrosius, etiamsi subdurum est creditu, tãtum annorum exactum fuisse à coniugio, nisi uehementer anus fuit, aut admodum mature nupsit.

Viduæ octoginta annorum

Obsecrationibus.) δεήσεσι. Miror quare displicuerit interpreti precibus aut deprecationibus, cum obsecratio aliud quiddam significet, nempe quoties per rem sacram obtestamur, quod Græci uocant ποτνιᾶσθαι.

Ieiunijs & obsecrationibus seruiens.) Incertum an hi datiui Græcis sint ad aliquid, an instrumentales, ueluti dicas, Seruio lucro, & seruio corpore, hoc est, an intelligendũ, illam seruisse deo, an eam illum coluisse talibus uictimis ieiuniorum & deprecationum.

Hæc ipsa hora.) αὐτῇ ὥρᾳ. Clarius erat eadem hora.

Superueniens.) ἐπιστᾶσα. id est, Assistens. Quod autem Valla monet, friuolum est, potest enim superuenire, dum hæc fiunt, quæ tamen in aliqua templi parte sit.

Taxatus Valla

Confitebatur domino.) ἀνθωμολογεῖτο. Non est simpliciter cõfitebatur, sed confessione respondebat, ut referat ad cõfessionẽ Simeonis & aliorũ, quorũ hęc cõfessioni respondebat.

ἀνθωμολογεῖτο

Redem-

Redemptionem Israel.) Non est israel in Græcis, sed in Hierusalem, ἐν ἰερουσαλὴμ. Vetustissimi codices habent Hierusalem absq; præpositione. Et ita legit diuus Irenæus. Item Augustinus De consensu Euang. lib. 2. cap. 5. nec aliter legit Beda.

Et confortabatur.) Græci codices addũt spiritu, πνεύματι. Porrò quod sequitur Plenus, non est nomen πλήρης, sed πληρώμενον, quod indicat illum iam impleri accessu ætatis, non quod proficeret hominũ uulgariũ more cum ætate sed quod paulatim emicaret in illo diuina gratia, ne res ante tempus prodigiosa uideretur. Ita quidẽ Theophylactus, mecum faciens, quod quidẽ attinet ad emphasim participij. Cæterum uix hominũ est definire, quomodo & quatenus diuina natura sese communicauerit humanæ naturæ in Christo.

An in Christo uere creuerit gratia

Per omnes annos,) κατ' ἔτος, id est, Annue, siue in singulos annos, siue quotannis.

In die solenni paschæ.) τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα id est, In festo paschæ. Quorsum enim pertinebat periphrasis? Ac paulo post,

Periphrasis affecta

Cum redirent,) Dilucidius erat, si addidisset illi. Eo quod mox cõsequitur, Remansit puer Iesus. Et Græce est, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς. Hoc pronomen ut aliâs citra incommodum nonnunquam omittitur, ita hoc loco commodum erat addere.

Et non cognouerũt parentes eius.) Græci codices habẽt, καὶ οὐκ ἔγνω ἰωσὴφ καὶ μήτηρ αὐτοῦ, id est, Et non cognouit Ioseph & mater eius, quod & ipsum mutatum arbitror, præsertim cum in nonnullis exemplaribus secus habeatur, nempe οἱ γονεῖς αὐτοῦ, id est, Parentes eius, quemadmodum paulo superius.

In comitatu.) ἐν συνοδίᾳ. Quod proprie sonat comites & socios eiusdem itineris.

Stupebant autem.) ἐξίσαντο, quod significat uehementem admirationem aut metum, ita ut quis non sit apud se: cui finitimum est illud quo mox utitur ἐξεπλάγησαν, quasi dicas, attoniti facti sunt.

Et ipsi non intellexerunt uerbum.) Hoc sanè loco ῥῆμα positum est pro sermone, siue dicto. Quid autem facient huic loco quidam qui sedulo magis quàm circumspecte beatæ uirgini ferè tantum tribuunt felicitatis, iam inde ab initio, quantum nunc possidet? Certe non obscure locutus est Christus, & tamen subijcit Euangelista, ab illis non fuisse intellectum, quod dixerat Iesus. Quin & illud annotandum, quàm non blande respondet parentibus puer obiurgatus, imò penè obiurgat obiurgantes. Neque enim hoc ueritus est dicere Ambrosius, sic enim ille scribit hunc in locum: Duæ sunt in Christo generationes, una est paterna, materna altera. Paterna diuinior, materna quæ in nostrum laborem usumq; descendit. Et ideo quæ supra naturam, supra ætatem, supra consuetudinem fiunt, non humanis assignanda uirtutibus, sed diuinis referenda sunt potestatibus. Alibi cum ad mysterium mater impellit, hic mater arguitur, quia adhuc quæ humana sunt exigat. Cæterum in his quæ sequuntur suspicor subesse mendum. Sed quum, inquit, hic duodecim describatur annorum, illic discipulos habere dicatur, uides matrem didicisse à filio, ut exigeret à ualidiore mysterium, quæ stupebat in iuniore miraculum. In libris enim emendationibus ita legitur. Vides matrem didicisse à filio, ut exigeret à ualidiore miraculum, quæ stupebat in iuniore mysterium. Prius enim obstupuerat, quum repperisset in medio doctorum. Ita Lucas ἰδόντες αὐτὸν ἐξεπλάγησαν. Hinc fiduciam concepit, ut in nuptijs flagitaret miraculum. Sed in priore loco, ad mysterium mater impellit, haud dubium est, quin legendum sit, ad ministerium, hoc est ad obsequium, legitur enim: Et subditus fuit illis: in iuniore stupebant mysterium, quia legitur, Et ipsi non intellexerũt uerbum: Mysteriũ occultũ est. Obsequium igitur filij pueri docuit matrem, ut in nuptijs à grandiore exigeret ministeriũ. Adeo Christus suum negociũ, quod totũ è cœlo pendebat, purum esse uoluit ab humanis affectibus, nec hic ullam hominis autoritatẽ passus est admiscerì: sic & Petrum admonentem ne iret Hierosolymã statim reiecit, Abi retro satana. Nunc humanis cupiditatibus geruntur omnia, quæ tamen cum primis cœlestia uideri uolumus. Tum inter docendum à matre & fratribus interpellatus parum blande respõdet, Quæ est mater mea? Similiter & in nuptijs compellatus de uino deficiente. Hoc quod arguit interpellantis est, quod non intellectus obtemperat, obsequij est, quæ res & illi cõueniebat ætati, & parentum infirmitati obsecundabat. Quidam metum parentum ad unũ Ioseph referunt, similiter & obiurgationẽ filij, Quid est &c. Postremo & illud, Et ipsi nõ intellexerunt

Maria quædam nesciuit Christus nusquam legitur blandus fuisse matri

Ambrosij locus emẽdatus

Euãgelico negocio non admiscendos affectus hũanos

uerbum

uerbum, quasi nihil horum conuenerit in uirginem, quæ non tam sollicita fuerit de filio ne quid illi accidisset, quàm ne quid ipsi per negligentiam omisissent. Equidem ut fateor esse pium affectum istorum, qui uirgini sanctissimæ dotes quam perfectissimas tribuere gaudent, ita non nimium abest à periculo temeritatis præter autoritatem scripturarum definire quibus gradibus Christus matrem suam ad perfectam sui cognitionem euexerit.

Mariæ quidã plus satis tribuere uidẽtur

Et erat subditus illis.) ὑποτασσόμενος, subijciebatur, id est, obsecundabat. Nec enim statim minor est qui obsecundat. Sæpenumero pater obsecũdat filio, dominus seruo, non ex necessitate, sed ex humanitate. Durum est quod asseuerant quidam Christum etiam in euangelico negocio debuisse matri obedientiam, quum qui rempub. administrat non teneatur autoritate patris. Neque enim patris est episcopo præscribere, quomodo debeat administrare doctrinam euangelicam. Sed multo durius est, quod ijdem docent, beatam uirginem etiam nũc ut homini posse imperare Christo, & hoc esse quod canit ecclesia. Monstra te esse matrem, sumat per te precem &c. id est, præcipe filio tuo ut nos exaudiat. Hoc si uerum est, mater imploranda est potius quàm filius, nec omnis potestas tradita est Christo etiam iuxta naturam humanam, si tenetur matris imperio. Nec illa filio remisit adhuc ius maternum, quum pater filio tradiderit omnem potestatem in cœlo & in terra. Ius ciuile per emancipationem consuluit libertati filiorum, & Christus adhuc in potestate matris est. Iam illud qui conuenit, quod negant in contrahendo matrimonio liberos teneri potestate parentum, similiter nec in professione uitæ monasticæ, & uirgini matri fuisse ius præscribendi filio in negocio Euangelico? Filijs ideo præcipitur obedire parentibus, quod ætas imprudens eget alienis cõsilijs. Nec tamen parentibus arbitror perpetuum esse ius præscribendi filijs quæ uelint. Dominus non egebat maternis monitis, ad exemplum tamen præstitit summam obedientiam non tantum matri, sed etiam Ioseph, qui pater non erat. Durum mihi uerbum uidetur in Christo, debuit obedientiam, Qui debet, peccat nisi præstet. Clamare solent, hæc offendunt pias aures. At ista certe offendunt aures meas. Verum hæc παρόρμια missa faciamus.

Christus quomodo subditus matri

Christũ etiam nunc esse sub imperio materno docent quidam

Et Iesus proficiebat &c.) Non me fugit, quibus rationibus explicent hunc locum interpretes, Christũ profecisse, non quod illi quicq̃ accesserit à tempore quo conceptus est in utero matris, sed quod dotes suas, quibus erat cumulatissimus magis ac magis expromeret, exerceretq̃, idq̃ tum apud homines, quorũ saluti consulebat, tum apud deum, cuius gloriam illustrabat. Rursum sunt qui sic expediant, ut dicant Christo dotes easdem aliter cõtigisse, & quod prius afflatu tenebat, mox usu, studioq̃ humano comparasse. Quorum ego sententiam nõ refello, tantum illud uelim expendat lector, num incolumi fidei synceritate, sentiri possit, cum extra controuersiam sit dotes omneis, quibus præditus fuit Iesus ut homo, beneficentię fuisse diuinæ, deitatem per gradus quosdam eas impartisse naturæ humanæ assumptæ, præsertim cum id apud Lucam eodem capite bis legamus. ait enim paulo superius: Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapiẽtia. quod enim corroboratur, auctu quodam uirium fulciri uidetur. Ac rursum apertius hoc loco, Et Iesus proficiebat, sapientia & ętate & gratia, apud deũ & apud homines. Cum enim tria coniungat, sapientiam, ætatem, & gratiam, sicut uere profecit ætatis accessu, ita uere profecisse uidetur dotium incrementis. Nam quod adferunt quidam Iesum ab initio gratia plenum fuisse, non impedit profectum, cum idem de Ioanne, deq̃ alijs dictum sit, quibus gradus & accessionem uirtutum nihilo secius tribuimus. Neq̃ uero perinde nos moueat, si id pugnet cum aliquo placito scholasticorũ, aut alicuius hominis opinione: sed an quod aperte scripsit Lucas fidei synceræ aduersetur, cui semper est modis omnibus adhærendum. Atq̃ hoc ipsum quicquid est haud alio studio proposui, q̃ ut lector pius & eruditus secum expendat. Iam illud etiam excutiendum, cur ætatem mediam fecerit, inter sapientiam & gratiam, cum ætati ceu partileuissimæ primus locus magis competere uideatur: nisi forte ætatis uocabulum hic omneis dotes complectitur, quas anni suboleſcentes solent aduehere. Rursum Gratia, anceps est, an sentiat eum profecisse dotibus diuinitus infusis, an gratiosiorem fuisse factum commendatione uirtutum in eo sese proferentiũ. Cæterum quod hic uertit ætatem, eadem uox est Græce, quam Matthæi capite sexto transtulerat staturam, nimirum ἡλικίαν. Item huius ipsius Euangelistæ cap. xix. Quia statura pusillus erat.

Iesus quomodo dictus profecisse

Sapiẽtia, ætate & gratia anceps sermo

EX CAPITE TERTIO.

Herodes maior

PRocurante Pontio.) Interpres delectatus est uarietate, qui nunc uertat Procurante, quod modo uerterat præside ἡγεμονεύοντος, id est, Præsidem agente.

Tetrarcha autem.) Et hæc apud Græcos participia sunt absolute posita τετραρχοῦντος, id est, Tetrarcham agente. Erat Herodes maior, Antipatri Ascalonitæ, & matris Cypridis Arabicæ filius. Is alienigena fauore Octauij Augusti Cæsaris & Senatus accepit regnum Iudææ, per quem & sacerdotium prophanatum & in alienos translatum est iuxta prophetiam. Sub hoc natus est mundi redemptor, sub eodem fugit in Aegyptum. Is Herodes quum diu regnasset, periit morbo pediculari, relictis quatuor filijs, Archelao, Herode iuniore, Philippo, & Lysania, quanquam de Lysania an fuerit filius Herodis quidam addubitant. Beda hunc enarrans locum, ait Lysaniam Herodem iuniorem & Philippū fuisse filios Herodis sub quo natus est dominus. Id sequuta est Glossa ordinaria similiter & cathena aurea. Tametsi Lyranus adijcit id nullo graui autore proditum fuisse. Quod Beda scribit sensisse uidetur Theophylactus ita scribens in hunc locum, Tetrarchiam aūt Herodis Ascalonitæ filijs tenentibus &c, nulla nota distinguens Lysaniā ab Herode & Philippo. Ioseph⁹ libro Iudaicarū antiquitatū 14. ca. 21. meminit Lysaniæ qui Ptolemæo Mineę patri in regnum successerit, matre Alexandra Aristobuli filia. Hūc Petrus Comestor Iosephū opinor, sequutus, ait sub Libano habitasse. Archelaus autē ob immanitatem decimo principatus sui anno relegatur Viennam Galliarum urbem. Romani uero quo frangerent potentiā regni, Tetrarchias inter fratres Herodis filios distribuerunt, sic ut Herodes quē arbitror Antipatrū cognominatū, administraret Galileā, Nam Iudæam Pontius Pilatus preses administrabat, Philippus aūt Ituream & Trachonitidē, quas Hieronymus sic recēset, quasi sit eadem regio duplici nomine, dicens Trachonitidis regio, siue Iturea, cuius Tetrarches fuit Philippus, in qua est Cęsarea Philippi, eadē dicta Paneas. Lysanias obtineret Abilenem, quę est inter Libanum & Antilibanū, quam Ptolemęus Lysanion appellat. Hoc ex historicis attigisse satis ad hunc locum & hoc institutum arbitror.

In omnem regionem.) εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, In omnem regionem circa Iordanem, siue finitimam, aut circumiacentem Iordani.

Rectas facite semitas eius.) Et hic pro Dei nostri, quod est apud Hebræos, ac Septuaginta, mutauit eius, de quo admonuimus superius. Nisi quod Lucas longius prosecutus est Esaiæ testimoniū, in quo consentit cum Hebraica ueritate simul & Septuaginta, Nam pro eo quod habet Hebraica ueritas: Et uidebit omnis caro pariter quod os domini locutum est, hic uelut interpretans cum Septuaginta dixit, τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, id est, Salutare dei. Cæterū Hebraica sic extulit Hieronymus: Omnis uallis exaltabitur, & omnis mons & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aspera in uias planas, & reuelabitur gloria domini, & uidebit omnis caro pariter, quod os domini locutum est.

Euangelista prophetiam non citat ad uerbum

Praua pro distorta

Praua in directa.) πρὸς σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, id est, Obliqua in rectā, ut subaudias uiam. Nam hic interpres praua posuit non pro malis, sed pro distortis. Vsus est autem figura Hebraica, qua illi sic loquuntur, Erit mihi in patrem, erunt duo in carnem unam, pro eo quod est, erit mihi pater, & erunt duo una caro.

Et aspera in uias.) καὶ τραχεῖαι, id est, Et asperæ, ut subaudias uiæ. Et,

Planas.) Græce est λείας leues, quod prima syllaba producta opponitur aspero.

Genimina uiperarum.) γεννήματα, quod aliās uertit progenies, id quod non semel iam admonuimus.

Quis ostendit.) τίς ὑπέδειξεν, Quod magis sonat subindicauit, hoc est, clām commōstrauit, quemadmodum solemus instante periculo.

Dignos pœnitentia

Dignos pœnitentiæ.) ἀξίους τῆς μετανοίας. Potest accipi & ita, dignos pœnitentia. Nam dignus apud Græcos gignendi casum habet. Verum hoc admonuimus in Matthæo.

Ne cœperitis dicere.) Quod in Matthæo dictum est, μὴ δόξητε, hic dixit, μὴ ἄρξησθε. Græci hic addunt, ἐν ἑαυτοῖς. id est, In uobis ipsis, siue intra uos, hoc est in animo uestro.

Et filios Abrahæ.) Abrahæ Græcus datiuus casus est, τῷ Ἀβραάμ, hoc est, ipsi Abrahæ.

Iam enim securis.) Græci addunt copulam, Et securis καὶ ἀξίνη, quæ sanè non est ociosa: significat enim præsens periculum, ni resipiscant.

Ad radicem

Ad radicem arboris.) Arborum est & apud Græcos, & in uetustissimis nostris codicibus, τῶν δένδρων. Sentit enim de cunctis hominibus, atq; ita legit Ambrosius.

Excidetur.) Excidítur & mittitur est Græcis, ἐκκόπτεται καὶ βάλλεται, quemadmodum & in Matthæo.

Det non habenti.) μεταδότω, id est, Communicet, siue impartiat. Neq; enim iubet dari duas tunicas, sed è duabus unam. Nam id est, μεταδιδῶσι.

Quàm quod constitutum est uobis faciatis.) Miror non esse animaduersum, nec à Laurentio, nec à quopiam alio, ne à Beda quidem, πράσσετε, hic uertendum fuisse non Faciatis, sed Exígatis: cum loquatur de publicanis, hoc est, publicorum uectigalium redemptoribus: quibus hic & hodie mos extorquere à plebecula, non quantum princeps iusserit, quod ipsum per se iniquum est, sed quantum omnino possint, utrunque enim significat πράττω. Vnde πράκτορδν, exactores. Et aliquanto post semel atq; iterum πράκτορας, uertit, Exactores, & capite decimonono, ἔπραξα, uertit Exegissem. Atque ita sanè legisse uidetur Ambrosius, huius loci sententiam reddens his uerbis: Singulis quoq; generibus hominum, conueniens tribuit sanctus Ioannes Baptista responsum, unum omnibus, ita publicanis, ne ultra præscriptum exígant, militibus ne calumniam faciant, ne prædam requirãt. Consimiliter Augustinus sermone de uerbis domini ex Matthæo decimonono, legit & interpretatur: Nihil amplius exígatis, quàm quod constitutum est uobis. Theophylactus etiam exponit Græcam uocem alia Græca εἰσπράσσειν τοῦτ' ἔστιν ἀπαιτεῖν, id est, exígere, hoc est poscere, nam utroq; modo dicitur, πράττειν & εἰσπράττειν.

πράττειν exigere

Calumniam faciatis.) συκοφαντήσητε. συκοφαντεῖν apud Græcos non uno sumitur modo, uerum plerunq; συκοφαντεῖν est falso deferre, & crímen data opera impíngere, quo nonnihil emolumenti extorqueatur à reo. Duo igitur uult abesse à militibus, uim qua prouinciales opprimebant, & calumniam, qua deferebant illos apud suos præsides, quo sine ui, sed non minus pernicíose spoliarent. Interdum spoliant homines naues aut uicos, ac post confingũt illos fauisse hosti, aliũd ue quippiam peccasse. Audiui ducem quendam ita suos admonentem, prędarẽtur quicquid possint, siue essent ínimicorum bona siue amicorum, ut enim res pessime caderet, cogerentur ad restituendum, sed interim aliquam prædæ portionem residere penes raptorem. Mihi uero nõ admodum probatur, quod quídam ex hoc loco probare nituntur bellum: quasi uero Ioannes hæc dixerit Christíanis, ac non potius ethnícis, aut certe prophanissimis Iudæis, si qui tamen Iudæi meruerunt unq; sub ethnícis: aut hoc egerit, ut præscríberet cuiusmodi deberent esse milites, & non illud potius, ut qui pessimi erant, inciperent esse minus mali. Notat id eleganter Theophylactus, Turbas, inquit, hortatur ut aliquid boni faciant, hoc est, sua impartiant, Publicanos autem ac milites ut desístant à malis, Neq; enim capaces illi erant, neq; bonum quippiam facere poterant, sed sufficiebat eis non facere malum. Ita Theophylactus. Miles enim qui spoliat iniuste, ne miles quidem bonus est, tantũ abest ut sit uir bonus. Sic enim undiq; præparabat uiam domini. Alioquí qui potuísset Ioannes ab illis extorquere militiam, cum Christus à Iudæis non extorserit ceremonias & superstitionem Mosaicæ legis, & hominum constitutiunculas? Quis negat Iudæis permissum fuisse bellũ? sed ijsdem, quibus permissum fuit odium ínimici. Bellasse Iudæos legimus, stipendijs meruisse sub alienis ducibus non legimus. Bellabant Iudæi, sed iussu numinis. An ob id uolumus Christíanos contra Christi iussum belligerari? Imò ferrum & lanienam habere uenalem? Gregorius negotiationem inter eas artes ponit, ad quas à baptísmo nõ sit fas redíre, & nos homines facinorosos, qui quauis mercede pellecti, aduolant ad bellum & cædem Christianorum, imò si desit conductor, ultro erumpunt, inter Christianos habemus, & hos euangelico patrocínio tuemur? Neque uero me fugit, quid hic dísputet Augustínus, cum aliàs, tum aduersus Faustum: Sed fas esse puto, Christi & apostolorum doctrínam anteponere Augustíni sententiæ. Nec tamen ille probat hoc bellorum genus, quibus nos sine fine collídimur. Pro publica Christianorum pace tuenda, Cæsari, Cæsaríscq; præfectis concedit arma. Verũ hæc non est purissima pars corporis Christi. Religíosus erat id temporis imperator, quísquis non opprimeret ecclesiam, & alícubi faueret. Nunc belligerantur episcopi, nec aliud fere cq; belligerantur. Ambrosius libro de uíduis, palàm declarat, quibus armis uelit esse ínstructos sacerdotes & pu-

Bellũ quidam approbãt ex euangelio, an rectè

Bellum Iudæorum

Nec Augustínus probaret hoc bellandi genus

Arma sacerdotum

re Christianos. Arma, inquit, ecclesiæ fides est: arma ecclesiæ oratio est, quæ aduersarium uincit. Atq; inibi: Ecclesia autem non armis secularibus uincit aduersarias potestates, sed armis spiritualibus, quæ sunt fortia deo. Sit igitur bellum si uidetur inter necessaria mala si modo legitimũ sit, nec est necesse, ut hoc ius ex euangelij præscriptis repetamus. Sed hisce de rebus alius dabitur dicendi locus.

ὀψώνιον pro stipendio

Stipendijs uestris.) ὀψωνίοις ὑμῶν, quo uerbo Terentius usus est pro cibis lautioribus. Quanquam Paulus quoq; semel atq; iterum usus est hoc uerbo pro stipendio, siue autoramento militari. Apte uero præmium sordidorum hominum, sordido uocabulo expressit. Siquidem opsonium, uentris præmium est, dignum ijs, qui uentri militant.

Æstimãte, pro expectante

Existimante.) προσδοκῶντος δέ, id est, Expectante, siue sperante, uelut ex euentu iudicaturus esset. Ambrosius legit Aestimante, nec addit, Cogitantibus omnibus, sed tantum Aestimante populo & cogitante. Nisi quod ex interpretatione propemodum licet subodorari, Ambrosium legisse Expectante. Sic enim ait inter cætera: Erat enim qui expectabatur, & ipse utiq; qui expectabatur, non is qui non expectabatur aduenit. Cum autem uetustissimi codices consentiant cum æditione uulgata, nõ satis queo coniectare quid legerit interpres, nisi forte pro προσδοκῶντος legit δοκοῦντος.

Ne forte.) μή ποτε. Num, ipse mallẽ, q̃ Ne. Nam πότε hic plane coniunctio est expletiua.

Cuius non sum dignus.) Ambrosius uidetur hoc loco legere, Cuius nõ sum dignus calciamenta portare, quemadmodum legimus in Matthæo.

Cuius uentilabrum.) τὸ πτύον: quod inde dictum, quod paleas secernat à granis. Nam πτύω est, expuo, uelut abijcio ac repurgo.

In horreum suum.) εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ. Incertum, an pronomen suum referatur ad triticum, an ad Christum, sed magis opinor ad triticum, ut indicatum est in superioribus.

Depravatio ordinis

Adiecit & super hoc omnia.) Librarij uitio deprauatus ordo. legendum aũt, Adiecit & hoc super omnia, quemadmodũ reperio scriptũ et in emendatioribus Latinorũ codicibus.

Factũ est aũt.) Poterant commodius reddi Græca, Accidit aũt cum baptizaretur totus populus, ut Iesu quoq; baptizato & orante aperiretur cœlum, & descenderet spiritus sanctus corporali specie ueluti colũba super illũ, & uox è cœlo proficisceretur quæ diceret.

Sicut columba.) ὡσεὶ περιστεράν. Laurentius mauult, Velut columba, quod alioqui uideatur sensus, & columbam descendisse in Iesum. Nunc uero sentit spiritum sanctum descendisse, sed specie columbæ.

Tu es filius meus.) σὺ εἶ ὁ υἱός μου, id est, Tu es ille filius meus, propter Græcum articulum, cuius uis non est hoc loco ociosa.

Incipiens esse annorum triginta

Quasi annorum.) ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα, id est, Annorum circiter triginta. Quanquam non nulli codices sic habebant, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος ὡν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ. Quorum uerborum hic est sensus: Et ipse Iesus ingressus erat annum trigesimum, ut putabatur filius Ioseph, aut certe ad hunc modum, Et ipse Iesus accedebat ad annum trigesimum: ut intelligamus illum, aut agere cœpisse trigesimum annum, aut accessisse iam ad illud ætatis. Cæterum participium uerbi substantiui ὤν, ita positum est, ut possit uel ad superiora, uel ad inferiora referri. Origenes, si modo non fallit inscriptio, homilia in Lucam xxviij. palàm admonet, in Luca tantum esse uerbum incipiendi, trahens ad allegoriam, quod à baptismo, ceu renati esse incipimus. Verum qui potuit esse filius Ioseph, si putabatur tantum & non erat? Vnde res ipsa cogit, ut ad superiora referatur, & accipiamus participium usurpatum uice uerbi infiniti, nempe ὤν pro εἶναι, Qui incipiebat esse, quod sanè non infrequens est apud Græcos.

Articulus additus in indeclinabilibus nominibus

Qui fuit Heli.) τοῦ Ἡλεί, id est, Qui fuit filius Heli. Græce hæc nomina connectuntur per articulos. Proinde nostrum qui, non est referendum ad Ioseph, nec ad Christum, sed ad proximum nomen, excepto primo, quod ad proximum Ioseph pertinet. Vt intelligamus Ioseph fuisse filiũ Heli, rursum Heli fuisse filium Mathat, atq; item de cæteris. Quanquam Augustinus quæst. ueter. & noui testamenti quẽstion. 56, negat Heli fuisse patrem Ioseph. Vult enim sic Christum dici filium Heli, quemadmodũ dicitur filius Dauid, Ioseph enim & Heli erant fratrum filij. In recensendis nominibus mira in Græcorũ codicibus confusione Latinis quidẽ inter se cõsentiẽtibus, alibi deerat, alibi supererat, inuersa ac deprauata pleraq;

raq; quæ nos diligentissima collatione, quâ licuit, restituimus. Cæterum quod Matthæus discrepat à Luca in recensenda genealogia Christi, quod hic per Nathan stirpis seriem deducat ad Dauid, ille per Solomonem, longum sit altius repetere theologorum quorundam super hac re digladiationem, quorum nonnulli uolunt hunc Nathan non fuisse filium Dauid, sed prophetam, quem Dauid adoptarit in filij uicem, suum uidelicet obiurgatorem: & ne ipsa temporis ratione refellantur, uolunt Nathan μακροβιώτατον fuisse, cæteros qui ante hunc regnauerunt à Solomone μινυωθάδους ut Homerico utar uerbo. Et in hac quidem sententia uideo propemodum fuisse diuum Hieronymum, Ambrosium, & ante hos Origenem. Nam Augustinus opinionis suæ canit palinodiam, quum aliâs tum lib. retractationum. ij. cap. xvi. his quidē uerbis: Item ubi dixi, Lucas uero per ipsum Dauid ad Nathan ascendit, per quem prophetam deus peccatum ipsius expiauit: Per cuius nominis prophetam dicere debui, ne putaretur idem fuisse homo, quum alter fuerit, quāuis & ipse hoc uocaretur. Quanquam nihil erat opus ad hæc suffugia diuertere, si perpendissent apud Hebræos duplici ratione dici filios, iuxta legem, & iuxta naturam. Lex erat, Siquis sine liberis decessisset, ut huius frater instauraret posteritatem defuncti. Itaq; qui sic natus erat, duos habebat patres, alterum naturalem, ex quo natus erat, alterum legalem, in cuius nomen & progeniem succedebat, nempe defuncti. Ad hūc modum cum posteritas Solomonis desecisset in Ochozia, ex Simeon cognominato Ioas, qui prognatus erat è stirpe Nathan filij Dauid, instaurata est posteritas Solomonica, ut mox latius docebimus. Quod quidem palàm arguit illa præfatio, haud scio cuius, quæ Lucæ euangelio præfertur. Nam ab Hieronymiano stilo tantum abest, ut nullius omnino Latini uideri possit, sed Græci cuiuspiam, eruditi tamen, & eloquentis. Quidam Isidoro tribuunt, sed nihil minus cōgruit. In ea sic legimus, Cui ideo post baptismum filij dei, à perfectione generationis in Christo completæ, repetendæ à principio natiuitatis humanæ potestas permissa est, ut requirentibus demonstraret, in quo apprehendēs erat per Nathan filium Dauid, introitu generationis recurrentis in deum admisso, indisseparabilis dei, ut prędicās hominibus Christum suum, perfecti opus hominis redire in se per filium faceret, qui per Dauid patrem uenientibus iter præbebat in Christo. Obsecro quis hunc sermonē asscribat Hieronymo? Sed ut ad rem. hic quisquis est, palàm asseuerat stirpem Dauidicā intercidisse, & per Nathan filium Dauid restituta seriem generis. Suffragatur huic sententię & Gregorius Nazianzenus in carmine genealogico, duos recensens Δαυίδας, id est filios Dauid, Solomonem & Nathan, nec ullam adoptionis faciēs mentionē. In opere quod fertur Augustini titulo De quæstionibus ueter. & noui testamēti quæst. 56. habentur hæc. Heli autem filius Mathat, à Dauid per Nathan filiū eiusdem Dauid ordinē tenet. Idem repetit & inculcat toto capite. Nec refert hoc opus non esse Augustini, quū res indicet esse alicuius in sacris literis exercitatioris cū; fuit Augustinus. Quin libro Paralipomenon primo cap. tertio, palàm inter filios, quos Dauid suscepit ex Bethsabeæ Hierosolymis, nominatim recensetur Nathan, ordine prior Solomone. Porrò omnē adoptionis causationē palàm excludit, quod additur, Filijs Dauid ex Bethsabeę. Disseruit accuratius hac de re, magnus ille bonarum literarum antistes Iacobus Faber Stapulensis in commētarijs quos ædidit in epistolam ad Hebręos. Neq; pauca refert Ioannes Annius ex Philone. Ea quanquam admodum probabilia sunt, tamen quoniam is nō tam certo citat quàm uellem, præsertim in re controuersa, neq; nobis erat Græci Philonis copia, paucis attingenda iudicauimus, & in hoc duntaxat, quo lectori diligenti cætera perueștigandi præberemus ansam, præsertim cum hæc penè πάρεργα sint huic instituto. Iam quoniam hinc plerique falluntur, quod nonnulli sint ὁμώνυμοι, nōnulli binomines, aut etiam trinomines, interdū cognomina addita, ipsis misceantur nominibus, pauca recensebimus quibus cognitis, minor sit errandi occasio.

Nathan non esse prophetā

Præfatio in Lucam falsō inscripta Hieronymo

Nazianzenus

Iacobus Faber

Binomines

Primum Elih Idem est cum Iehoiackim, quem corrupte uocāt Ioachim, pater naturalis Marię uirginis, & auus Iesu Christi secundū carnem. Quod testatur & Hieronymus. Atq; hinc colligere licet, Lucam naturalem Christianæ genealogiæ seriem secutum esse, non legalem, siquidem ad Christum respicias, sin ad Ioseph referas, contra erit. Nam Matthæus per naturæ lineam deuenit ad Ioseph, quæ ad Christum tendendi legalis est.

Deinde Iane Et hunc & Ianum, qui præcessit, unà cum his qui inter hos duos interce-

dunt, Philo testatur Israelitico functos imperio. Recensentur autem his insigniti cognomentis, Ianeus secũdus, Hircanus, Ioseph iunior, Arses, Matthatia, Siloa, Amos, Shyrach, Nahum, Maslot, Hesli, Aglai, Nagid, Artaxat, Maath, Aser, Elih, Matthathias, Semei, Abner, Ioseph primus, Iudas primus, Hircanus, Iana, Ianeus primus.

Præterea Zorobabel Idem dictus Barrachias, duos habuit filios, unum Resa nomine, cognomine Misciollam, quemadmodũ legis in Neemia. Huius propaginẽ Lucas narrat, alterum Abiud, cognomento Anania. Cuius stirpem Matthæus prosequitur. Ex horum stirpe descendunt, & qui apud Lucam, & qui apud Matthæũ deinceps referuntur. Ad hęc Salathiel, rectius, ni fallor, dicendus שְׁאַלְתִּאֵל Shealthiel, si modo uocẽ Hebraicam reddere uolumus, idem alio nomine dictus Mezebeel, et Zorobabel, tam apud Lucam quàm apud Matthæum recensentur: ut coniectare liceat hos ex Nathan ortos. Iam & Neri idem est, qui apud Matthæum dicitur Iechonias, Id cognominis illi tributũ est à populo, postea quã ereptus è carcere, in precio habitus est apud Euilmerodach, quod lucerna Dauidici generis, quæ uidebatur extinguenda, redaccensa sit in hoc. Is igitur tum genuit Salathiel. Proinde frustra Iulianus calumniam struit Euangelistis, quasi duos patres uni tribuant filio, cum idem sit Neri & Iechonias, quemadmodum cæteri quoq; reges, qui hunc præcesserunt πολυώνυμοι fuerunt, usque ad Ioas, qui est Simeon apud Lucam, haud ille quidem è stirpe Solomonis, quæ iam interciderat in Ochozia, sed ex Nathan, cuius posteritas ius habebat hactenus in regnum succedendi. Cæterũ quod parum respondeat numerus eorum, qui apud Lucam referũtur, & qui apud Matthæum, haud ita mirum uidebitur, si quis perpenderit, primum quod & Hieronymus indicauit, & ante hunc Origenes, nõnullos in genealogiæ serie fuisse prętermissos, idq; data opera, quemadmodum annotauimus in Matthæum. Quandoquidẽ nec Ioas usquam recensetur. Quos si cæteris adieceris, comperies & numerum consentire. Præterea Iechonias idem est cum eo, qui dictus est Neri. Huius pater Ioachim prætermissus apud Matthæum, idem est cum Melchi, ante quem regnauit mensibus tribus Ioachaz, quem ne ipsum quidem cõmemorauit Matthæus. Et haud scio an huic respondeat Addi. Rursus Iosias, Amon, Manasses, Ezechias, & Achas, cognomentis designãtur hisce, Cosam, Elmodam, Er, Ieso, Eliezer, quorum sanè cognominum & Philo meminit. Deinde Ioathan, Asarias, Amasias, Ioas adnominati sunt his nominib. quæ sunt apud Lucam, Ioram, Matha, Leui, Simeon, quorum Matthęus omnino non meminit. Quin & Simeon, qui est apud Lucam, trinominis fuit, idem dictus Simeon, Heli, et Ioas. Hic primus ortus est ex posteritatis Dauidicę instauratoribus, quos Hebręi אֲחִשָּׁרִים Achesarim uocant, ceu regni adiutores, cum iam in Ochozia posteritas Solomonis defecisset: nec hæc modo, uerumetiam ipsa familia Achesarim, nimirum omnibus ab Athalia interremptis, hoc solo superstite, quod hunc Iosaba Ochoziæ soror seruasset, etiamnum in cunis agentem. Neque enim erat is Ioas filius Ochoziæ natura, sed successione duntaxat, iuxta ius Achesarim. Licet libro Regũ quarto, capite undecimo, uocetur Ochoziæ filius. Philo tamen aperte pronũciat, hunc natura filium non fuisse, sed ut modo dictum est, iure successionis. Proinde ab hoc reliqua posteritas omnis ad Nathan pertinet, ut unde duxerit genus, licet in sorte collocetur Solomonis. Quod si stirps regia defecit in Sedechia, sicut apparet ex quarto regum, capite ultimo, & Hieremiæ cap. xxij. non protinus consequitur antea non defecisse. Porrò Nathan hic de quo cœperamus in initio dicere, filius fuit Dauid, frater Solomonis ex Bethsabeæ, quemadmodũ legis Paralipomenon libro primo, capite tertio. Is ut dixi, nec erat propheta, nec adoptatus à Dauid in ius filiorum, uerum huius posteritatem ius regni manebat, idq; ex edicto Dauid, si quando Solomonis stirps intercidisset, id quod Annio citãte docet Philo. Idem propemodum colligere licet ex libro Regum tertio, capite quarto: Nempe quod Nathan Achisar institutus fuerit, hoc est, regiæ stirpis instaurator. Sic enim & illic appellatur filius Nathan, quem אֲחִשָּׁר Lucas uocat Nathan. Huius partes erant, uniuersam familiam regiam moderari: & ob id ius dicebantur Hebræis מְמֻחָרִים id est, Donati ad succedendũ, & אֲחִישָׁרִים hoc est, fratres principum, quia in pari honore cum regũ filijs habebãtur. Ad hos pertinebat tribus Beniamin, cum ad posteritatem Solomonis, sola domus Iuda pertineret. Hęc pauca è multis carptim delibauimus, ne nihil lucis præberemus auidis eadem exactius inquirendi, præsertim cum

Multorum nominum reges

πολυώνυμοι

Ioas non erat filius Ochoziæ naturæ iuxta Philonem

ad histo

ad historiæ fidem faciant. Neque rursum probarim in huiusmodi quæstionibus uel anxie distorqueri, uel cõtentiose digladiari: in quibus haud multo plus fructus esse uideo, quàm illa nobili pugna Theologorum de conceptione deiparę uirginis: Et Paulus non uno in loco monet, pijs hominibus huiusmodi Genealogias, & nunquam finiendas quęstiones esse uitandas, quod non solum nihil conducant ad pietatem, uerumetiam pariant lites & contentiones, pestem Christianæ concordiæ.

In genealogijs nõ anxie digladiandũ

EX CAPITE QVARTO.

Gressus est à Iordane.) Regressus legendum est, ὑπέστρεψεν, reuertit, siue reuersus est. Certe regressus constanter habent uetusti codices.

Egressus pro regressus

Et agebatur.) καὶ ἤγετο, id est, Ductus est, siue actus, cum alibi dicatur expulsus à spiritu.

In deserto.) ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est, In desertum accusandi casu.

Tentatus quadraginta dies

Diebus quadraginta.) ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος, id est, Et quadraginta dies tentatus est. Nam quadraginta dies ita positum est, ut possit uel ad superiora, uel ad sequentia accõmodari, uerum mollius est, ut ad inferiora pertineat: non quod toto hoc tempore tentatus sit à diabolo, sed quod aliqua parte huius temporis. Certe Origenes, aut quisquis fuit alius, homilia uigesimanona, ita legit ut sentiat eum quadraginta diebus tentatũ. Nec abhorret ab hac sententia quod scribit Marcus capite primo. Et statim spiritus expulit eum in desertum, & erat in deserto quadraginta diebus, & quadraginta noctibus, & tentabatur à satana. Sed magis etiam facit ad hunc sensum sermo græcus, qui habet πειραζόμενος. Matthæus capite quarto sic narrat, quasi post quadragesimũ, aut quadragesimo demũ die tentatus sit, quanctq; fieri potest, ut & alijs diebus fuerit tentatus, alijs rationibus.

Viuit homo.) Græcis est ζήσεται, id est, Victurus est, siue uiuet, uerbum futuri temporis. Consentientibus uetustis Latinorũ exemplaribus, nominatim codice Corsendoncensi. In Constantiensi rasor mutarat e in i.

In momento temporis.) ἐν στιγμῇ χρόνου, id est, In puncto temporis, qua Græci prouerbiali figura breuissimum tempus indicant. Sumptum est à puncto mathematico.

Et cui uolo.) καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, id est, Cuicunq; uolo, siue uelim.

Si procidens adoraueris.) σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, id est, Tu igitur si adoraueris coram me. Atq; ita sanè legitur in uetustis Latinę linguæ codicibus, nominatim in Corsendoncẽsi, & item aureo, Constantiẽsi, ac meo uetustæ typographiæ, sed refragante Paulino. Proinde quisquis addidit Procidens, rem fecit explanatiorẽ. Est enim προσκυνεῖν adorare, sed gestu corporis, uerbum uel à moto galero dictum Græcis, uel ab osculando.

προσκυνεῖν unde dictum

Scriptum est.) Hic Græci codices addunt, ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, id est, Vade post me Satana. Sic enim erat in Matthæo, sed in Petrum dictum, diabolus tantum audiuit ὕπαγε. Verum apparet huc assciptum ex eo loco: quo studio mira deprauatio irrepsit in sacros libros, quando nec apud Ambrosium quicquam huiusmodi legitur, nec apud Origenem, cuius titulo habemus homilias in hunc euangelistam. Imò cum is annotarit ὀπίσω μου, non addi, quum iubetur abire diabolus. Apud Theophylactum tamẽ additur ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ: contra Origenis annotationem: & Theophylacto consentiebat ædítio Hispanica. In Latinis codicibus nihil horum uerborum est.

Post me additur apud Lucam

Seruies.) λατρεύσεις, Quod plerunq; ad diuinũ cultum pertinet, unde & latria dicta est.

Mandauit de te.) ἐντελεῖται, id est, Mandabit futuri tẽporis, ut indicatũ est à nobis & alibi.

Ne forte.) μήποτε, id est, Nequando, siue ne. Quorsum autem erat opus forte?

Per uniuersam regionem.) καθ' ὅλης τῆς περιχώρου, id est, Per totam finitimam regionem, siue, Per omnem undique regionem.

Et magnificabatur.) ἐδοξάζετο, id est, Glorificabatur. Non satis uideo, cur hic Laurentium offendere debuerit coniunctio. Mauult enim ille, Docebat in synagogis eorum omnibus eum glorificantibus.

In die sabbati.) σαββάτων, id est, Sabbatorum.

Et reuoluit librum.) καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον. Quod ego maluissem uertere, Et explicito libro, nam ipse mox uertit, cum plicuisset librum, καὶ πτύξας τὸ βιβλίον.

Spiritus domini super me.) Locus est apud Esaiam capite sexagesimoprimo. Quan-

Lucas sequitur Septuaginta

quam hoc sanè loco citatio Lucæ magis consentit cum æditione Septuaginta, quàm cum Hebraicis uoluminibus, etiamsi dissonat ab utrisq. Siquidem Hebræa uertit ad hunc modum Hieronymus, Spiritus domini dei super me, eo quod unxit me dominus. Ad annunciandum mansuetis misit me, ut mederer contritis corde, & prædicarem captiuis indulgentiam, & clausis apertionem, & annunciarem annum placabilem domino. Porrò iuxta Septuaginta legimus ad hunc modum, πνεῦμα κυρίου ἐπ' ἐμέ. οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν κυρίου δεκτόν, id est, Spiritus domini super me, propter quod unxit me, Euangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis ut uideant, uocare annum acceptabilem domino.

Eo quod unxit me.) οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με, id est, Propter quod unxit me. Atq; ita legitur in antiquissimis Latinis exemplaribus, sed Græcis ad uerbum redditis, magis q̃ eleganter.

Et cæcis uisum.) καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Quod magis sonat redditum uisum, q̃ uisum, quasi dicas, reuidentiam.

Additum aliquid apud nos

Et diem retributionis.) Hæc uerba nõ adduntur in Græcis uoluminibus, nec adduntur ab Hieronymo, qui citat hunc locum è Luca, edisserens Esaiam prophetam. Quemadmodum nec illud congruit, Dimittere confractos in remissionem.

Deest in nostris

Impleta est scriptura.) Hæc, addendum est, & ita legitur in emendatioribus libris, Impleta est hæc scriptura.

Vtiq; dicetis.) πάντως ἐρεῖτε, id est, Omnino dicetis, Est enim aduerbium confirmandi.

Quanta pro quæcunq;

Quanta audiuimus.) ὅσα, id est, Quæ, siue quæcunq;. Atq; ita legit autor homiliarum in Lucam, quas Origenis titulo legit uulgus.

In ueritate dico uobis.) Græci addunt coniunctionem non ociosam ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, Sed in ueritate dico uobis. Aduersatur enim hæc pars superiori quæ de cõtemptu meminit. Atq; ita concinnandus ordo, Contemnitis me, quod præsto sim, uerum non omnibus datum est habere talem, qualis ego sum.

Potestas pro autoritate

Quia in potestate erat sermo ipsius.) Nemo nescit quid sit esse in potestate. Atqui hic iuxta proprietatem Hebræi sermonis, sentit sermonem Iesu cum autoritate & potestate fuisse coniunctum. Ita aliâs, In uirtute ueniet, dictum est, pro, cum uirtute ueniet.

Sine.) ἔα. Quod tamen aliquoties est aduerbiũ exclamantis: De figura sermonis, Quid tibi & mihi, iam dictum est, non semel.

Scio te quis sis.) οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ, id est, Noui te quis es, nempe sanctus ille dei.

Et factus est pauor.) θάμβος, Quod sæpe uertit stupor. Est autem plus quiddam q̃ timor aut admiratio. Nam hoc loco magis uidetur admirantium esse, quàm timentium.

ἦχος pro rumore

Diuulgabatur fama.) διεπορεύετο ἦχος αὐτοῦ. Nomen est à uerbo ἠχέω, quod est, resonare, unde & echo dicta est, quæ uocem acceptam reddit, quod fama tinniat, & pro una uoce plurimas reddat. Ab eodem composita est uox catechumenus.

Febribus pro febri

Magnis febribus.) πυρετῷ μεγάλῳ, id est, Febre magna. Dices lector quid refert, magnis febribus legas, an magna febri. Ne quis hic sine causa philosophetur tractans sensum allegoricum, quomodo multæ febres teneant eandem mulierem. Nec est, Tenebatur, sed συνεχομένη, quod aliâs uertit coartari. Attamen interpres Latine reddidit sensum.

Et stans super illam.) καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, Interpretis sermo perinde sonat quasi Iesus pede calcauerit mulierem, hoc an uerum sit nescio: probabilius uidetur astitisse & inflexo corpore incubuisse in illam, uelut appellantem dormientem.

Imperauit deprauatũ pro increpauit

Imperauit febri.) ἐπετίμησε, id est, Increpauit. forte scriptum erat Increpauit febri, more Græcorum. Et offensus quispiam nouitate constructionis, mutauit Increpauit in Imperauit: id quod & aliâs factum deprehendimus, et suo commonstrabimus loco. Porrò quod sequitur, Et dimisit illã, maluissem reddi, Eaq; reliquit illam, ne Christus uideatur reliquisse mulierem. Vt ne addam,

Et surgens ministrabat illis.) Parum commode redditum, cum dicendum fuerit Erecta ministrauit illis, siue surrexit ac ministrauit illis.

Cum autem sol occidisset.) δυόντος δὲ, id est, cum occideret, siue, occidente uero sole. Consentaneum est autem eos magis acceleraſſe quod nox immineret.

Quia

Quia sciebant.) ὅτι ᾔδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι. Et hic sensus esse potest, quod scirent se, siue ipsum Christum esse. Vt intelligamus eos uetitos dicere, quod nossent eum. Sunt enim qui putent hoc mysterium non liquido fuisse cognitum dæmonibus ante mortem Christi.

Quia & alijs ciuitatibus.) Hic coniunctionem redundare notauit & Hugo Cardinalis scribens esse pleonasmum ex idiomate sermonis Hebraici.

EX CAPITE QVINTO.

IRRVERENT in eum.) ἐν τῷ τὸν ὄχλον ὠθεῖσθαι αὐτῷ, id est, Cum turba irrueret illi, siue urgeret eum.

Præceptor.) ἐπιστάτα. Non est, διδάσκαλε, neq; καθηγητὰ, sed tertium quoddam, quod sonat, quasi præfectum.

Venirent & adiuuarent eos.) Se dicendum erat, non eos, & in altera naui potius q̃ alia.

Ita ut penè mergerentur.) Penè non additur, nec in Græcis, nec in uetustis exemplaribus, nominatim in aureo. Verum lector aliquis, nolens illic perire apostolos, addidit penè. *Distinctio*

In captura piscium.) Hæc pars non est referenda ad uerbum, erant, sed ad uerbum, Pauor habebat, ut intelligas eos stupefactos ob tantum piscium captum.

Ex hoc iam.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Posthac.

Eris capiens.) ζωγρῶν. Est autem ζωγρεῖν proprie capere uiuum, quemadmodum fit in bello, dictione composita ex ζὸς, uiuo, & ἀγρέω, uenor, siue uenatu capio. Nunc qui Turcas inuadunt, ut illos iugulent, ac spolient, mortuos capere malunt, q̃ uiuos. Imò pecunias Turcarum uenamur potius q̃ turcas ipsos. *Capere ζωγρεῖν*

Volo mundare.) Mundare passiuum est, & imperatiui modi, καθαρίσθητι. *Addit aliquid de suo interpres*

Sed uade, ostende.) Hic nonnihil addendum erat, nempe, inquit, Sed uade, inquit, ostende te sacerdoti. Quod ne quis putet illum religione non fecisse, fecit idem in Actis apostolicis, Quam audistis, inquit, per os meum.

Et ipse sedebat docens.) Ad eum quidem modum habent Græca. Verum Lucas aliquoties adhibet eam coniunctionem καὶ, ut planè uideatur superesse. *καὶ apud Lucã sic aliquoties additur ut uideatur superesse*

Quid cogitatis mala.) Mala supereſt, nec additur apud Græcos, nec in emendationibus Latinis. Iesus enim ciuiliter sic taxat illorũ impias cogitationes, ut non prodat tamen apud populum, quod essent impiæ.

Magnificans deum.) δοξάζων τὸν θεὸν, id est, Glorificans. Ac mox,

Et magnificabant deum.) καὶ ἐδόξαζον.

Quia uidimus mirabilia.) παράδοξα. Quod aliquando uertunt, noua, aut incredibilia.

Nomine Leui.) Lucas inflexit λευεὶν uelut à nominatiuo Leuis.

Conuiuium magnum.) δοχὴν μεγάλην, id est, ut ad uerbum reddam, Acceptionem magnam, inde dictum, quod accipiantur inuitati, Vnde & splendide acceptos dicimus, qui lauto conuiuio pasti sint. Athenæus libro Dipnosophistarum quinto, splendida conuiuia ὑποδοχὰς uocat. Ac rursum libro octauo splendidum epulum δοχὴν appellat. Hoc admonendum duximus, ne quis de nomine cauilletur, ut sunt nonnulli in his anxij. *Conuiuium δοχὴ*

Non potestis filios sponsi.) νυμφῶνος, id est, Filios thalami, sed proprie in quo spõsus & sponsa uersantur, ut & ante commonstrauimus.

Commissurã à uestimento.) Rursus est ἐπίβλημα ἀπὸ βάλλει, id est, Immissuram immittit.

Vetus melius est.) Græce est, χρηστότερον, Quod magis sonat suauius, aut blandius. Sic enim uertit Iugum meum suaue est, χρηστόν. Siquidem ut poma ita & uina per se austera mitescunt uetustate, ita leuiora nobis uidentur, quibus assueuimus. *Melius pro suauius*

EX CAPITE SEXTO.

IN sabbato secundoprimo.) σαββατοπρώτῳ. Annotauit Ambrosius noue positum à Luca, secundoprimum sabbatum potius q̃ primosecundum, cum magis debuerit præferri quod natura prius est. Verum nihil explicat præter allegoriam, dicens hac dictione significari sabbatum Euangelicum quod est spirituale. Id & secundum dicitur & primum, secundum quia successit legis carnali sabbato, primum quia prælatum ei sabbato cui successit, quemadmodũ secundus Adam prælatus est priori Adam. Hunc sequutus Beda similia fermè congerit. Diuus Hieronymus in epistola ad Rusticum monachum, narrat se, cum uersaretur apud Nazianzenum, hanc *σαββατόσπρωτον*

hanc illi proposuisse quæstionem, quid sibi uellet apud Lucam sabbatum δευτερόπρωτον. At illum, cum, opinor, non haberet in promptu quod responderet, elusisse ioco, Docebo te, inquit, apud populum, ubi acclamantibus, & applaudentibus cunctis uelis nolis coge-

Secundo primũ sabbatum

ris nobis assentiri. Lyranus salebram hanc fortiter transilit. Hugo Carrensis addit secundo primum sabbatum dici, quod à præcedenti proximum sit. Atqui iuxta hanc rationem omnia sabbata δευτερόπρωτα erunt, excepto eo quod fuit omnium primum. Admonet idem nimirum homo diligens, secundo primo duas esse dictiones, ne quis uel imprudens bene posset errare: ut quemadmodum apud Græcos è duabus unica composita est dictio, itidem apud Latinos unam faceret, & ita diceret secundoprimo, quemadmodum Plautus dixit Tragicocomœdiam, & nos dicimus Gallogræciam. Equidem super hac re nihil ad huc apud autores comperi, quod satis faciat. Cæterum quod Theophylactus Græcus interpres, etiamsi recentior, in hunc prodidit locum hic asscribam, & quidem ipsius uerbis, οἱ ἰουδαῖοι πᾶσαν ἑορτὴν σάββατον ὠνόμαζον, ἀνάπαυσις γὰρ τὸ σάββατον. πολλάκις οὖν ἀπήντα ἡ ἑορτὴ ἐν τῇ παρασκευῇ. καὶ ἐκάλουν τὴν παρασκευὴν σάββατον, διὰ τὴν ἑορτὴν. εἶτα τὸ κυρίως σάββατον ὠνόμαζον δευτερόπρωτον, ὡς δεύτερον ὂν προηγησαμένης ἄλλης ἑορτῆς, καὶ σαββάτου. Quæ quidem ut non grauatus sum asscribere in eorum gratiam qui diffidunt, ita non pigebit interpretari Latine, propter eos, qui Græce nesciunt: Iudæi, inquit, omne festum sabbatum uocabant. Nam sabbatum requiem sonat. Sæpenumero igitur incidebat festum in parasceuen, & uocabant parasceuen sabbatum propter festum. Itaq; quod proprie sabbatum erat nominabant secundoprimum, quod secundum esset ab ab altero festo & sabbato quod præcesserat. Hactenus Theophylactus. Chrysostomus homilia in Matthæum quadragesima, indicat hoc esse sabbatum, cuius meminit ille capite duodecimo: addens secundoprimum uocari, quando quies atq; ocium duplex erat, tam sabbati domini, q̃ solennitatis al-

Petrus Comestor

terius succedentis. Miserabile uero dictu, q̃ hoc loco sese torqueat Petrus Comestor, explicare conans quid sit primosecundum, uertens sese in omnia, ac ne sic quidem elabens. Nec multo minus Carrensis. Simplicius erat dicere nescio. Nec libet excutere quid hic diuinet Isidorus aut alius huic similis. Hęc rectius explicaret Iudęus, si quid tamẽ illi possunt adferre quod ad rem pertineat. Nuper quidã monachus & idem Theologiæ professor, in conuiuio rogatus ab erudito quopiam, sed tamen aliud studiorum genus professo, quid sibi uellet apud Lucam sabbatum secundoprimum, negauit quicquam tale reperiri usquam in euangelijs, quæ alioqui probe teneret. Cumq; alter asseueraret apud Lucam esse, ibi prouocat uir fortissimus ad certaminis periculum: Hanc, inquit, cappam meam depono, si quid tale scripsit usquam Lucas.

Interrogo uos.) ἐπερωτήσω, id est, Interrogabo.

Si licet sabbatis.) τί ἔξεστι, id est, Quid liceat, siue utrum liceat, quandoquidem de duobus interrogat, Interpres pro τί legisse uidetur εἰ.

Restituta est manus eius.) Exemplar Græcum addit ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη, id est, Sana quemadmodum altera. Verum haud scio an aliunde huc asscriptum.

Repleti sunt insipientia.) ἀνοίας, id est, Dementia.

Simonem quem cognominauit.) ὃν καὶ ὠνόμασε πέτρον, id est, Quem & nominauit Petrum, siue quem eundem, ut binominem intelligas, quanq̃ aliâs cognomen appellat.

Iacobum Alphæi.) Subaudi filium. quanquam interpres addere debuit, quod in articulo Græco subauditur.

Et maritima & Tyro.) καὶ τῆς παραλίου τύρου, id est, Et maritima Tyro, citra coniunctionem. Siquidem olim Tyrus insula fuit, post facta peninsula, per Alexandrum magnum regali-

Regaliter insanire

ter insanientem. Potest tamen accipi maritima substantiue, ut subaudias regione, quemadmodum ante dixit montanam Iudææ. In Constantiensi codice, rasura mutarat locum, uidebatur fuisse scriptum maritimis & Tyri & Sidonis, Nam utraq; ciuitas emporium est ad littus maris.

Et Sidonis.) Mirum cur hic reliquerit Græcum genitiuum, nisi, ut dixi, putauit utrunq; relinquendum fuisse, ut subaudias regione, ad hunc modum, A maritima parte Tyri & Sidonis, hoc est, ab extrema parte, qua spectat ad mare. Aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone.

Beati

Beati pauperes.) Hic aperit cœlestis ille doctor arcanã illam suam philosophiam, quam ut traderet suis, è cœlo descenderat in terras: & hanc Christianorum uulgus libenter antiquari sinimus, ac uelut obsolescere, & alias nugas agimus, cum hæc in primis sint inculcanda animis omnium. Quod si fieret, non ita passim omnes pro rebus friuolis, pro pecuniola, pro uanissimis imperij titulis, pro quauis iniuriola digladiaremur. Hæc demum sunt, quæ uere reddunt Christianos, non argutię Scotistarum, aut Occanistarum, frigidæ ue hominum constitutiunculæ. *Philosophia Christi*

Exprobrauerint.) ὀνειδίσωσι, id est, Probris affecerint.

Væ cum benedixerint uobis omnes homines, aut ut in uetustis legitur, quum bene uobis dixerint. Secundum hæc enim faciebant prophetis patres eorum.) Græci legunt non prophetis, sed ψευδοπροφήτας, id est, Falso prophetis, consentientibus & Latinorum codicibus emendatioribus nonnullis, sed reclamãte Paulino. In Corsendoncensi, pseudo adscriptum erat, manu recentiore, quemadmodum et in Constantiensi. Vnde mihi subolitur suspicio utriusq; linguæ exemplaria uariasse. Et haud scio an germana lectio sit prophetis. Cæterum quoniam sententia prima specie uidetur durior, opinor offensum eruditulum quempiam, mutasse scripturã. Meo iudicio probe quadrat, ut hic quoq; legamus prophetis, illic eiiciebant prophetas, quod uera loquerentur, hic ita faciebant prophetis, quod ab eis assentationem exigebant, potius quàm ueritatẽ. Quod si cui magis placet diuersa lectio nõ admodum repugnarim. Superius enim totidem uerbis de prophetis locutus est. At hic de adulatoribus prophetis. Illic faciebant, significabat affligebant: hic faciebant, significat præbebant sese, & demulcebantur illorum assentatione. Ex Ambrosio colligi non potest quid legerit. Certe Beda legit & interpretatẽ prophetis, Irenęus pseudoprophetis. Theophylactus prophetis legit, sed in enarrando non attingit hanc dictionem. *Varia lectio*

Et qui te percusserit.) Subito mutatus numerus, facit ad inculcãdum præceptum, quod unusquisq; sic audire debeat, quasi sibi uni dicatur. Ac paulo post redit ad numerum multitudinis, & pro ut uultis ut faciant.

Aufert tibi uestimentum.) ἱμάτιον, id est, Pallium, hoc est, summam uestem. Nam tunica infra pallium est. Vnde Plautinum illud, Tunica pallio propior est.

Et si benefeceritis iis, qui uos diligunt.) καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας, id est, Et si benefeceritis benefacientibus, consentiunt & Latinorum uetusti codices. Interpres legisse uidetur τοὺς ἀγαπῶντας.

Siquidem & peccatores hoc faciunt.) τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν, id est, Idem faciunt.

Peccatores peccatoribus fœnerantur.) δανείζουσι, id est, Mutuum dant. Nam est idem uerbum quod superius ita transtulit. Cæterum interpres intelligens fœnerari uitio datum, non ausus est uti eo uerbo, de probis uerba faciens. illic igitur dixit mutuum dare, hic fœnerare, cum Græcis utrobiq; idem sit uerbum, quod tamen illis anceps est. Nam & qui citra usuram dat mutuum δανείζει, & qui ad usuram dat δανείζει. Verum hic perpetuo uertendum erat, Dare mutuum. Agit enim non de quæstu fœneratorum, sed de mutuis officijs amicorum inter ipsos. At inter impios quoq; reperias, qui amico credat pecuniam mutuam. Idem si faciunt discipuli Christi, nihil magni faciunt. Extenuat enim Christus uulgaria officia, utpote cõmunia cum Ethnicis ac malis, ut ad illa prouocet quæ peculiaria sunt Christianorum, ut sit in quo cæteros antecellant. Verum eò redierunt mores, ut si titulum, si ceremonias subduxeris, hac nota uix possis Christianum ab Ethnico dignoscere. De uulgo Christianorum loquor, non de omnibus. *Fœnerare δανείζειν*

Verum tamen.) πλὴν, id est, Imò.

Nihil inde sperantes.) μηδὲν ἀπελπίζοντες. Græcis composita dictio est, ἀπελπίζειν, ex re quapiam sperare. Sẽtit enim opinor de fœnore, quod ex mutuo redit. Nam in hunc sensum interpretantur ueteres. *Inde sperãtes ἀπελπίζοντες*

Qua ipse benignus est.) χρηστὸς, quod sæpenumero uertit bonus. Sonat autem commodum & humanum, ac facilem ad gratificandum, id quod propemodum declarat & benignus, qua de re compluscułis locis, & dictum est, & dicetur.

Dimittite & dimittetur uobis.) Latinius erat, remittite & remittetur. Credi uix possit, quantas tragœdias excitarint apud indoctam plebeculam, sycophantæ quidam, cuculla personati *Dimittite pro remittite*

personati, quod in oratione dominica, maluerim, Remitte nobis debita nostra, sicut et nos remittimus, quasi sit atrox contumelia facta Christo, si quis malit dicere remitte ꝙ dimitte. Atqui diuus Augustinus libro quinquagínta homiliarum, homilia uigesima nona, adducens hunc locum, legit, Remittite, & remittetur: quur non æque clamant in illum?

πεπισμένον de mensura σεσαλευμένον

Confertam & coagitatam.) πεπισμένον. Quod sonat pressam. Id enim fit in aridis, quo plus capiat mẽsura. Et coagitatam, est σεσαλευμένον, id est, Concussam. Nam & hoc pacto fit, ut plus capiat uas quo metimur. Gaudet enim Christus harum rerum collationibus uti, quæ sensibus omnium notissimæ sunt.

Et supereffluentem.) ὑπερεκχυνόμενον. Satis expressit interpres Græcam uocem inde dictam, quod superne effundatur, id quod mensura non capit.

Sicut magister eius quomodo accipiendũ

Si sit sicut magister eius.) Græca secus habent, nempe ad hunc modum κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, id est, perfectus autem omnis erit sicut magister ipsius. non enim uetat Christus ne sit perfectus discipulus, at non uult, ut discipulus usurpet sibi, quæ præceptor non usurpauerit, ac præire conetur: sed ita perfectus erit, si per omnia imitetur suum præceptorem. Et in hanc sententiam legit, & interpretatur Theophylactus. Itaq; citat Irenæus circa finem operis sui. Christus non usurpauit opes & honores huius mundi, hæc si affectet Christi uicarius, uidetur plus quiddam usurpare sibi, ꝙ usurparit Christus.

Trabem autem quæ in oculo tuo.) ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ, id est, In tuo ipsius oculo, siue in proprio oculo. Qui fodit in altum.) Sensum recte uertit. cæterum Græce est ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, hoc est, ut ad uerbum reddam, Fodit & profundauit.

Aedificanti domum suam.) οἰκοδομήσαντι, id est, Qui ædificauit domum suam, præteriti temporis. Nec est supra petram, quod Græci dicunt ἄνω πέτρας, sed ἐπὶ πέτραν, id est, Supra petra, siue in petra.

EX CAPITE SEPTIMO.

παῖς pro famulo

CENTVRIONIS autem.) Ex hoc loco constat, quem Matthæus παῖδα uocat non filium fuisse, sed famulum. δοῦλος enim nihil aliud ꝙ seruum, aut famulum significat. Et quod hic uertit,

Erat moriturus.) ἔμελλε τελευτᾶν uertere poterat, Agebat animã, aut erat in periculo mortis, aut certe incipiebat mori. Sic enim uertit aliquoties. Deinde,

Precíosus noue pro charus

Qui erat illi precíosus.) Noue dixit. Charus enim tum ad rem, tum ad hominem pertinet. Precíosus non nisi ad rem, nisi per metaphoram. Proinde ἔντιμος uertendũ erat Charus, aut in precio habitus.

Solicite.) σπουδαίως, Diligenter, siue ut magis ad uerbum studiose, ac sedulo. Et quia coniunctio erat omittenda. Annotandum autem ꝙ Iudaica cõmendatio, quam non sine causa recensuit Lucas: Amat, inquiunt, gentem nostram, & synagogam nostram ipse ædificauit nobis. Ad eundem modum & hodie quidam, quæstui prætexentes pietatem,

Phariſei aptatores

adulantur diuitibus. Benigne largitur fratribus, extruxit nobis monasterij partem, fauet ordini nostro, tantum legauit, fraudatis etiam liberis. Quasi quod illis datur, fortasis ad luxum, deo detur, quod liberis aut cognatis egentibus relinquitur deo non detur. Hæc non eo spectant, ut damnem benignitatem in monachos præsertim pios, sed ut admoneam quosdam nihil aliud agentes, ꝙ ut captent diuites.

Nec in Israel tantam fidem inueni.) Ambrosius ostendit olim in Latinis codicibus hanc fuisse lectionem, In nullo tantam fidem inueni in Israel, quum iuxta Grecos legendum sit, Nec in Israel tantam fidem inueni.

Discipuli eius.) Græci addunt, ἱκανοὶ, id est, Multi.

In ipsa autem hora.) ἐν αὐτῇ. In eadem autem hora: quanquam hoc loco tempus significat potius quàm horam.

Laurentij Valle sententia penſitata

Pauperes euangelizantur.) Demiror quid Laurentio acciderit, cum hoc loco mauult euangelizant, quàm euangelizantur, Quasi uero sensus sit, pauperes prædicasse Euangelium, ac non potius accepisse euangelium. Etenim ut Græci dicunt, euangelizo te, pro eo quod est, adfero tibi bonum nunciũ, ita dicunt, ille euangelizatur, pro eo quod est, accipit lætum nuncium, ut & aliâs indicauimus. Id quanꝙ ad apostolos pertinere potest, tamen hoc non erat argumentum uenisse Messiam, quod apostoli prædicarent Euangelium, sed

quod

quod humiles & idiotæ reciperentur ad Euangelij gratiam, Dominus autem alludit ad Prophetiam, Euangelizare pauperibus misit me. Hoc indicio significat se esse Christum. Porrò pauperes uocat mites, siue mansuetos Hebræorum more, quibus עֲנִי ab Hieronymo uertitur, pauper, à septuaginta mansuetus, quod ferè diuitias comitetur ferocia, & ferocia indocilis sit. *Pauperes Hebræis dicũtur mansueti*

Quid existis.) In nõnullis uetustis codicibus hic locus alio pacto distinguit. Quid existis in desertũ? Videre arundinem uento moueri? Sed quid existis? uidere prophetam? Eadem distinctio posset esse in Græcis, etiam si id nihil refert ad sententiam.

Vento agitatam.) σαλευόμενον, id est, Quæ agitatur, siue uacillantem. Est enim passiuum præsentis temporis. Proinde Ambrosius legit Arundinem uento moueri, participio uerso in uerbum, ut temporis ratio conueniret. Atq; ita sanè legit in codice aureo, in Constantiensi, aliisq; multis.

Inueste preciosa.) ἐνδόξῳ, id est, Gloriosa, siue splendida. Nec enim est ὡτίμῳ, siue πολυτελεῖ. Quod si Latine loqui uoluisset, mutanda erat forma Græcanici sermonis. Nam, illi τὸν ἐν πορφύρᾳ dicunt, hoc est, Illum qui est in purpura, pro purpurato, siue purpuram induto. Vertẽdum igitur erat ad hunc modum: Qui splendido uestitu utuntur, & in delicijs uersantur, in regijs sunt, siue in regum palatijs sunt. Est enim Græcis ἐν τοῖς βασιλείοις.

Vtiq; dico.) ναὶ, quod est affirmantis.

Spreuerunt in semetipsos.) ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, id est, Aspernati sunt aduersus seipsos. Sentit enim illos recepisse in suum bonum, hos in suum malum reiecisse. Ambrosius legit in se. Potest et εἰς accipi positum uice ἐν, atq; ita fuerit sensus: Intra sese, hoc est in animo suo, cum non auderent palàm damnare, quod impense placeret populo. *Sensus uarius*

Et loquentibus ad inuicem.) καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, id est, Acclamantibus inter sese. De cæteris item quæ sequuntur, diximus in Matthæo. *προσφωνεῖν*

Venit autem.) ἐλήλυθεν γάρ, id est, Venit enim, suffragantibus & antiquis exemplaribus. Nec est, Deuorator, sed edax, φάγος.

Et bibens uinum.) οἰνοπότης, id est, Vinipotor, seu uinibibus, cõtumeliæ uox.

Sapientia ab omnibus filijs suis.) Apud Lucam additur omnibus, πάντων, ut intelligamus Christi doctrinam placuisse omnibus, qui essent filij sapientiæ. Atq; ita legit Ambrosius, nec legit modo, uerumetiam interpretatur: atq; itidem scriptum est in libris emendatioribus tum Græcis, tum etiam Latinis. *Omissa uox*

Ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix.) καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρτωλός, id est, Et ecce mulier in ciuitate, quæ erat peccatrix, siue quæ fuerat peccatrix. *Variat lectio Græcorum*

Lachrymis cœpit rigare.) Interpres omisit dictionem, κλαίουσα, quæ tamen haud scio an addita sit à studioso quopiam. Siquidem per se flere intelligitur & affatim flere, quæ lachrymis rigarit pedes, καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν, id est, Et stans iuxta pedes illius à tergo flens, cœpit rigare lachrymis &c. Cæterum conijcere licet triclinium more ueterum in ædito fuisse, ut stans attigerit pedes, à tergo lectis patentibus, in quibus discumbebatur.

Quæ & qualis.) Rursum est ποταπὴ, quod alibi Laurentius uerti uoluit in Quãta, quod hic certe nõ poterat, nisi dixisset, quanta peccatrix, Certe uox admirationem habet.

Cuidam fœneratori.) δανειστῇ, Quod non solum fœneratorem sonat, uerumetiam creditorem, nomen uerbale, à uerbo δανείζω, de quo supra diximus. Hoc sanè loco, magis quadrabat, creditori, quãdoquidem de officio loquitur. Alioqui quis unquam audiuit fœneratorem condonasse cuiquam æs alienum? *Fœnerator creditor*

Vnus debebat denarios.) Vnus & alter dicendum erat, non Alius, aut, alter & alter, si Latine loqui studuisset.

Donauit utriq;.) ἐχαρίσατο, melius hic erat, Condonauit.

Quis ergo plus diligit.) Græci habent τίς οὖν αὐτὸν εἴπῃ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει; Horum igitur, dic, uter eum plus diliget,

Aestimo.) ὑπολαμβάνω, id est, Opinor, siue existimo.

Pedes meos.) τοὺς πόδας μου, id est, In pedes meos.

Non cessauit osculari.) οὐ διέλειπε καταφιλοῦσα. Belle participium mutauit in uer-

bum infinitum. Est enim Græce, non defecit deosculans.

Cui autem minus dimittitur.) ὀλίγον est Græce, id est, Parum, siue paulum, non minus.

Intra se.) Græcus sermo anceps est, Accipi potest, Intra sese, ut cogitarint duntaxat, aut Inter sese, ut collocuti sunt.

EX CAPITE OCTAVO.

Interpres aut sus mutare Græca

Per ciuitates.) Per ciuitatem & castellum, numero singulari, nimirum Græcis ad uerbum redditis, κατὰ πόλιν καὶ κώμην. Verum id perinde ualet Græce, ac si dicas oppidatim & castellatim, id est, Per singulas ciuitates & castella. Vnde interpres non omnino perperam mutauit numerum.

De ciuitatibus.) καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων, id est, Eorum qui oppidatim accedebant, hoc est, è singulis ciuitatibus.

Inter spinas.) ἐν μέσῃ ἀκανθῶν, id est: In medio spinarum. Quanquam & hoc recte mutauit interpres.

Et exortæ spinæ.) καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι, id est, Simul enatæ spinæ, hoc est, una cum herba segetis.

Nam qui supra petram.) οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἵτινες ὅταν ἀκούσωσι, id est, Qui uero in petra, qui cum audierint, ut subaudias, seminati sunt, aut semen acceperunt.

Quia ad tempus credunt.) οἱ, Qui, est, non quia, ὅτι: suffragantibus etiam uetustis exemplaribus.

Suffocantur πορευόμενοι

Euntes suffocantur.) Pro Euntes Græce est πορευόμενοι. Apparet hoc participium non usurpatum, ut sit deponens, sed ut sit passiuum à πορεύω: quod, ut cōstat, significare ago, siue duco, ita haud scio an idem significet copiam adfero. Id enim est πορεῖν, & πορίζειν, ut ordinemus ad hunc modum, συμπνίγονται πορευόμενοι, ὑπὸ μεριμνῶν, καὶ πλούτου, καὶ ἡδυπαθῶν, id est, Suffocantur dum obruuntur à curis, ac diuitijs & uoluptatibus. Verum hoc lectoris eruditi iudicio relinquo. Nam intelligi potest, progressu temporis accrescente diuitiarum copia. Quid si πορευόμενοι dictum est pro ἐμπορευόμενοι, ut ad negotiatores pertineat.

Non referunt fructum.) τελεσφορεῖν. Vnicam dictionem Græcam duabus reddidit. Sonat autem Græca uox non solum fructum, sed fructum perfectum & absolutum suo tempore. Herbescunt enim & illa semina, cæterū non edunt fructum quem expectat agricola. Telos Græcis ut significat finem, ita etiā significat uectigal, siue emolumentum quod ex re quacunq; capitur. Hoc sensit Euripides quum dixit τῶν ἀχαλίνων στομάτων τὸ τέλος εἶν' ἀνυσχίαν. Ex arbore mala, malus fructus prouenit. Idem Græcis sonat φόρος, ab adferendo, sicut τέλος à fine, quod fructus suo tandem tempore proueniunt. Hinc composita uox τελεσφορεῖν.

Bono & optimo Hebraica con duplicatio

Bono & optimo.) ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, id est, In corde honesto & bono, utrunque positiuum est. Sed conduplicatio facit ad epitasin, quasi dicas, egregie bono. Hoc loco in quibusdam libris comperi adscriptum, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν ἀκουέτω.

Et subtus lectum.) Valla recte mutat Subtus aduerbiū in Subter præpositionem.

Quod non manifestetur.) Græcis utrunq; uerbum futuri temporis est, φανερὸν γένηται, καὶ γνωσθήσεται. Proinde mutato duntaxat uerbi modo, sic commode reddidisset, Nihil occultum, quod non futurum sit manifestum, & nihil absconditū, quod non sit cognoscendum, & in propatulum uenturum.

In palàm.) εἰς φανερὸν, id est, In apertum aut in propatulum. Nec Latine locutus est interpres, nec Græca reddidit uerba.

Videte igitur quid audiatis.) πῶς ἀκούετε, id est, Quomodo audiatis.

Qui enim habet.) ὃς γὰρ ἐὰν ἔχῃ, id est, Quicunq; enim habet, siue habuerit.

Quod putat se habere.) ὃ δοκεῖ ἔχειν, id est, Quod uidetur habere. Licet Græcus sermo ancipitem habeat sensum, uidēt habere sibi, & uidetur alijs.

Audire pro audire mēdose

Et non poterant audire.) Adire legendum est, suffragantibus uetustis codicibus. Nam Græce est. οὐκ ἠδυνάσθησαν συντυχεῖν αὐτῷ, id est, Et non poterant conuenire eum. Verum id non accidit iuterpretis culpa, sed librariorum.

In nauiculam.) εἰς πλοῖον, id est, In nauim, ut hunc præter diminuta nihil delectat.

Transfre-

Transfretemus trans stagnum.) διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης, id est, Transeamus in ulteriora stagni. Deinde, Et ascenderunt, ἀνήχθησαν, potius est soluerunt, hoc est, discesserunt à litore subducti. Non iam excutio, an apte dicatur trãsfretari stagnum, cum fretum sit rapidum, stagnum à stando nomen habeat, quemadmodum & λίμνη Gręci dictam putant ἀπὸ τῆς λίαν μένειν: Quanquam Homero & Oceanus dicitur λίμνην. ut in Iliade, ἠέλιος δ' ἀνόρουσε λιπὼν περικαλλέα λίμνη Et hic lacus Tyberiadis, alicubi mare dicitur Euangelistis. Siquidem hunc esse lacum, indicat Hieronymus in locis Hebraicis: Gergessa, inquit, ubi qui à dæmonibus uexabantur saluator restituit sanitati, hodieq; super mõtem uiculus demonstratur iuxta stagnum Tyberiadis, in quod porci præcipitati sunt. *Stagnũ à freto diuersum*

Compellebantur.) Hoc scio deprauatum à librarijs, tamen quia tam propè accedit ad ueram lectionem, ne inualescat error, admonendum duxi, Complebantur, esse legendum, concordantibus & uetustissimis exemplaribus Latinis, nominatim aureo, συνεπληροῦντο. Latinus quidam codex addit fluctibus. *Cõpellebãtur pro complebantur*

Præceptor.) Græce est, ὑπερστάτα, ὑπερστάτα, id est præceptor præceptor, ut intelligas & Iesum altum dormisse somnum, & discipulos instanter inclamasse.

At ille surgens.) ὁ δὲ ἐγερθεὶς, id est, At ille experrectus.

Gerasenorũ.) τῶν γαδαρηνῶν, id est, Gadarenorũ, de quo iam ante nõ semel disseruimus. *Gadareni*

Vir quidam.) Græci addunt, ἐκ τῆς πόλεως, id est, E ciuitate, quod tamen nusquam additum reperio apud Latinos: nec ex Ambrosianis cõmentarijs conijcere licuit illũ ita legisse. Apud Theophylactum Græcum reperio. Quanquam magis uertendum erat, Ex ea ciuitate, ut accipias dæmoniacum prodisse è ciuitate Gadara.

Arripiebat illum.) συνηρπάκει αὐτὸν, id est, Corripuerat illum. Nec est,

Et compedibus custoditus.) καὶ πέδαις φυλασσόμενος, καὶ διαῤῥήσσων τὰ δεσμὰ ἠλαύνετο, id est, Et compedibus seruabatur, ac disrumpens uincula, agebat &c. Quod tamen mollius uerti potuit ad hunc modum: Cumq; compedibus seruaretur, tamen disrumpẽs uincula ferebatur à spiritu in loca deserta.

In deserto.) εἰς τὰς ἐρήμους, id est, In deserta, ut subaudiamus loca. Atq; ita legitur in codicibus Latinorum emendatioribus.

In abyssum.) Græca uox est, Latine uorago dicitur.

Præceps.) κατὰ τοῦ ἠρημνοῦ, id est, Per præceps, siue per præcipitium. Et sic habent uetustissimi Latini codices.

A legione.) ὁ δαιμονισθεὶς, id est, A dæmonio uexatus, siue, A dæmonibus agitatus.

Multitudo regionis Gerasenorum.) ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν γαδαρηνῶν, id est, Vniuersa multitudo regionis undiq; finitimę Gadarenis. Ambrosius aut legit Gerasenos, aut eosdem putauit Gerasenos & Gadarenos, cum paulo post ait, Reliquerat in Gerasenis synagogam Christus &c. *Geraseni*

Dimisit autem eum Iesus dicens.) Quoniam interpres alicubi usurpat Dimisit, pro Siuit, siue permisit, sciat lector hic esse ἀπέλυσε, hoc est, Non passus est esse secum, sed ablegauit à se.

Et hæc moriebatur.) ἀπέθνησκεν. Poterat esse, Et mortua erat, ut intelligamus iam tum puellam expirasse, licet id nondum sciret pater, qui reliquerat agentem animam. Imò haud scio an hoc uerbo secus liceat uti.

Et contigit dum iret.) Etiamsi ad sensum nihil omnino habet momenti, tamen in Græcis quos ego uiderim, non additur καὶ ἐγένετο. *συμπνίγω*

A turbis comprimebat.) οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτὸν, id est, Turbæ suffocabant eum, hoc est, constringebant & arctabant, diuersum uerbum ab eo quod mox uertit, Comprimunt. *Vndiq; premo*

Quæ in medicos erogauerat,) ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι, id est, Quæ cum insumpsisset in medicos totam substantiam, non potuit à quoquam sanari. Et aliquanto post,

Turbæ te comprimunt & affligunt.) συνέχουσί σε καὶ ἀπαθλίβουσι. Malim, Coarctant te, siue distringunt te atque afflictant.

Nam & ego noui.) In Gręcis tantũ est, Nam ego noui, consentiente exemplari Paulino, sed dissentiente Corsendoncensi, Ambrosius consentit cum Paulino.

Virtutem exisse

Virtutem de me exisse.) δύναμιν ἀπ' ἐμοῦ. Recte sanè hoc loco interpres mutauit participium in uerbum infinitum, quod tamen in Matthæo & Marco non fecit.

Vade in pace.) εἰς εἰρήνην, id est, In pacem: quæ Græca præpositio anceps est.

Venit quidam ad principem synagogæ.) ita quidem constanter habebant Latini codices, etiam uetusti. Ex Ambrosio non liquet quid legerit. Cæterum Græce est, παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου λέγων αὐτῷ, id est, A principe synagogæ dicens ei. Verum offensus aliquis absurditate, quam prima fronte præ se fert sermo, mutauit A principe, in Ad principem. At qui erat subaudiendū Domo, ut fieri solet in huiusmodi orationibus. Verum de hoc quoque superius dictum est copiosius in Marci caput quintum.

Ab Archisynagogo

Ad principé pro à principe

Ipse autem.) Hic addunt Græci, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, id est, Foras eiectis omnibus: id quod additur in cæteris Euangelistis. Quanquam apud Ambrosium non reperio additum, & haud scio an aliunde huc transcriptum sit. Argutatur Valla non conuenire parentes solos obstupuisse, si turba aderat illa tota, cuius ante facta est mentio. Præterea quorsum attinebat, inquit, interdicere, ne cui dicerent, si res tot testibus acta est? Ob hæc necesse putat adijci hæc uerba, quæ sanè in Græcis codicibus constanter adscripta uisuntur eiectis omnibus. Mihi, ut dixi, uidentur ex Marco ac Matthæo addita, quorum uterq; testatur turbam fuisse eiectam. Matthæus capite nono narrat, turbam eiectā, idem dicens quod Marcus capite quinto, qui prodidit omnes fuisse eiectos, præter parentem utrunq; puellæ, ac discipulos quos secum habebat, nimirum tres, Iacobum, Petrum, & Ioannem, quos paulo ante solos iusserat sequi. Neque erat causa cur hic adderetur, Eiectis foras omnibus, cum Lucas paulo ante testatus sit, Iesum non passum esse quenquam ingredi eò, ubi funus erat puellæ, præter patrem & matrem, ac treis modo dictos discipulos. Quos eiectos intelligamus, quomodo dicuntur obstupuisse? Neque periculum erat ne res celari non posset, tam paucis testibus gesta. Nihil est igitur quod hoc loco cauillatur Laurentius. Vnus modo scrupulus restat. Si iuxta Lucam Iesus non est passus turbam ingredi, quomodo dicitur eiecta? sed fieri potuit, ut in uestibulo, aut in atrio constiterit turba, funus autem in interioribus ædibus positum fuerit.

Valle sententia expensa

Et reuersus est spiritus eius.) ἐπέστρεψε. Conuersus potius quàm reuersus: nisi forte interpres legit ἀνέστρεψε.

EX CAPITE NONO.

Duas pro binas

IN uia.) εἰς τὴν ὁδόν, id est, in uiam. Et tuleritis, non est à uerbo fero sed à tollo. Ne quid tollatis in uiam, siue ad iter, hoc est, Ne quid deportetis.

Neq; duas tunicas.) μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, id est, Neq; binas tunicas, id est, singuli duas. Cæterum ἔχειν infinitum uerbum positum est uice imperatiui, more Græcanico. Tunicam autem dixit non pro quauis ueste, sed pro specie uestis, ut intelligas, alteram induí, alteram deportari in sarcina pro mutatoria.

Deprauatio in nostris manifesta

Et inde ne exeatis.) Græce secus est, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε, id est, Et inde exite. Sentit enim ut unis duntaxat ædibus uterentur: ne aliunde exirent relicturi ciuitatem q̄ quò ingressi fuissent aduenientes, ne cui parum stabiles uiderentur. Ad eundem modum non legit modo Theophylactus, uerum etiam interpretatur. Verum hoc non interpretis culpa, sed librarioru uitio mutatum esse constat.

In testimonium supra illos.) ἐπ' αὐτούς, Quæso cur non potius Aduersus illos q̄ Supra illos? adeóne studio fuit corrupte dicere?

Et hæsitabat.) ἀπορεῖ. Quod ut significat hæsitare, ita significat & perplexū esse atque ancipitis consilij, & animi dubium. Metuebat enim, si is resurrexisset quem occiderat.

Qui est Bethsaidæ.) εἰς τόπον ἔρημον, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά, id est, In locum solitarium ciuitatis, quæ dicitur Bethsaida. In uetustis, lego qui est Bethsaidæ, ut intelligas desertum Bethsaidæ uicinum.

Qui cura indigebant.) θεραπείας. Cur non potius curatione, cum de morbis loquatur, cum & Latinius sit, & ad Græcam uocem exprimendam accommodatius?

Quæ circa sunt

Villasq; quæ circa sunt.) εἰς τὰς κύκλῳ κώμας, id est, In circumiacentes uicos, siue oppidula. Et rursus, Agros, uertit in uillas, nec id sanè male, modo bene intelligat.

Inueniant escas.) ἐπισιτισμόν, id est, Commeatum. ἐπισιτίζειν enim est cibarijs instruere.

Per

Per conuiuia.) κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα, id est, In singulo quoq; accubitu quinquaginta. Nam id intelligit interpres per conuiuia. Neq; enim est hic συμποσία, ut in Matthæo, sed κλισίαι, quod sonat accubitus, siue discubitus. ἀνὰ distributiue positum

Et discubuerunt omnes.) καὶ κατέκλιναν ἅπαντας, id est, Discumbere fecerunt omnes, quomodo legitur & in aureo codice. Interpres legisse uidetur ἅπαντες ut subaudias ἑαυτὸς, aut uerbum trãsitiuum usurpes pro neutro. Alioqui uidetur bis idem dixisse: Et fecerunt sic, & discumbere fecerunt omnes.

At ille increpans illos.) Ante hac interpres penè perpetuo transtulit ἐπιτιμᾶν, comminari quod si usquam aliâs, hic certe faciendum erat. Cur enim increparet Christus discipulos ob hoc responsum, ob quod tantopere collaudatus est Petrus iuxta alios euangelistas? Proinde uertendum erat, Interdixit eis, siue interminatus eis, præcepit ne cui dicerent. ἐπιτιμᾶν pro interdicere

Dicens, quia oportet filium hominis.) Aut omittenda erat interpreti coniuctio ὅτι, aut uertendum erat, Quod oporteret &c.

Tollat crucem suam cotidie.) Cotidie nonnullis Græcis codicibus non addebatur, sed refragantibus uetustissimis Latinis.

Nam qui perdiderit.) ὃς γὰρ ἂν ἀπολέσῃ. Quicunque uero perdiderit, nisi nam, positum est loco, autem.

Nam qui me erubuerit.) An hic sermo sit Latinus nescio, certe apud Q. Curtium legimus, Erubuit fateri, & Erubescunt fortunæ. Nam apud exactius loquentes, erubescere fermè uerbum est absolutum. Certe optarim esse Latinum quod posuit interpres, nec ipse talibus offenderer, nisi essent aures meis delicatiores. Tolerabilius tamen hoc illo quod alibi notauimus, qui me confusus fuerit. Erubescere

Species uultus eius altera.) τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον. Maluissem ita reddere, Species aspectus eius alia, diuersa. Aut si licet à uerbis discedere, Mutata est species uultus eius. Altera pro diuersa

Et uestitus eius albus & refulgens,) ἐξαστράπτων. Quasi dicas, ex se mittens fulgur, & effulgurans. Conuenit cum eo quod annotauimus in Matthæo, sicut lux pro sicut nix. Deinde illud quod mox præcessit,

In maiestate.) ἐν δόξῃ, id est, In gloria, quemadmodum uertit & paulo superius.

Excessum eius.) Excessum, mortem intelligit. Nam Græce est ἔξοδον, id est, Exitum, non ἔκστασιν. Quandoquidem & excessum & exitum usurpari pro morte, compluribus exemplis docet Laurentius, à quo petat, si quis forte diffidet. Nos compendio studemus. Excessus pro obitu

Elisit eum dæmoniũ, & dissipauit.) ἐρρῆξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον καὶ σπαράξαν, id est, Laniauit illum dæmonium, & concerpsit. Interpres pro ἔρρηξεν legisse uidetur ἔρριψεν, pro quo reddidit, Elisit. Nec mihi displicet hæc lectio.

Dilanians eum.) καὶ μόγις ἀναχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ σπαράσσον αὐτόν, id est, Et uix discedit ab illo lacerante se, ut intelligas puerum uix effugere à spiritu. Quanquam hoc loco uariant exemplaria Græcorum. Quædam habebant σπαράξαν, id est, Comminuens aut discerpens, quæ lectio mihi magis probatur, ut accipiamus spiritũ dilaniare puerum.

In magnitudine dei.) ἐν μεγαλειότητι, id est, In magnificentia, siue maiestate. Dictum est enim ab eo nomine quod solet uertere magnalia, μεγαλεῖα.

Ponite uos in cordibus uestris.) Græce est, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν, id est, In aures uestras, hoc est, diligenter auscultate quæ dicturus sum. Refertur enim ad sequentia. Porrò, In auribus dixit potius q̃ in cordibus, propterea quod non essent intellecturi. Sequitur enim mox, At illi ignorabant uerbum istud.

Velatum ante eos.) παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, id est, Absconditum ab illis.

Intrauit autem.) εἰσῆλθε, id est, Subijt.

Cogitatio.) διαλογισμὸς, id est, Disputatio. Quanquam Græca uox anceps est. Cæterum ex alijs euangelistis liquet inter illos hac de re disceptatum fuisse, neq; rem intra tacitam animi cogitationem constitisse. Atqui in eo quod mox sequitur,

At Iesus uidens cogitationes cordis.) significat se de cogitatione loqui. Est enim & hic eadem uox, διαλογισμοῦ. Est aũt in hoc loco magna inter euangelistas diuersitas, quæ tamen haud magno negocio redigi potest in concordiã. Iam articulus Græcus, quẽ addit Lucas, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων, ita reddi potuit, De hoc quis nam esset futurus maior, siue maximus. τὸ articulus

In eos.) ἐν αὐτοῖς, id est, inter eos.

Hic maior est.) Græce sic habet, ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπαρχων, οὗτος ἔσται μέγας, id est, Qui enim minor fuerit inter uos omnes, hic magnus erit. Iam ante demonstratum est, magnum dici magnatem, & minorem infimatem.

In ciuitatem.) εἰς κωμὴν, id est, In castellum. Nam ita plerunq; uertit: tametsi quidam codices habent πόλιν, id est, Ciuitatem. Atq; ita legisse uidetur interpres. Nam aliquanto post, εἰς ἑτέραν κώμην, uertit In aliud castellum.

Facies eius erat euntis.) τὸ πρόσωπον αὐτοῦ τῶν πορευόμενον, id est, Facies eius erat uadens. Quanquam nihil refert ad sententiam. Et utinam frequentius id ausus esset, Euangelistæ sensum magis q̄ uerba reddere. Sicut enim oculi loqui dicunt̄, qui innuūt quod dictum uelis, ita facies ire dicitur, quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse.

Facies dicitur ire

Vis dicimus.) θέλεις εἴπωμεν, id est, Vis dicamus.

Et consumat illos,) ὡς καὶ ἠλίας ἐποίησε, id est, Quemadmodum & Helias fecit. Hoc additum reperio in Græcorum codicibus, quos quidem uiderim omnibus. Verum haud scio an uelut ab explicante locum aliquo sit huc asscriptum. Neq; enim in ullo ueterum exemplariorum nostrorum comperi, etiamsi sic legit & Theophylactus.

Additum aliquid apud Græcos

Non uenit animas perdere, sed seruare.) In Græcis, quos uidere memini, codicibus additur hominū, sed reclamantibus uetustis exemplaribus pluribus, atq; etiam uulgatis, nec refert ad sensum. Quin totum hoc: Filius hominis non uenit animas perdere, sed saluare, non attigit Theophylactus, nec legens, nec interpretans, quod an casu acciderit incertum, uidetur incuria prætermissum, Alioqui uideri poterat huc adiectū ex Matthæi cap. 18.

Quocunq; ieris.) ἀπέρχῃ, id est, Abieris.

Vbi caput suum reclinet.) Suum apud Latinos additum admonuimus aliâs.

Renunciare ijs quæ domi sunt.) Ex Græcis non liquet an legendum sit, Iis quæ domi sunt, an ijs qui domi sunt. Nisi quod uetustissimus codex habebat Iis qui domi sunt, genere masculino, consentiente & Corsendoncensi exemplari, nimirum ut ad personam refera tur. Quanquam idem Lucas eodem uerbo sic usus est huius euangelij capite decimo quarto ut ad rem pertineat, Nisi quis renunciauerit, & cætera. Quemadmodum & hominem iubemus ualere, & uoluptates ualere iubemus. Poterat igitur & hic accipi, renunciare negocijs domesticis. Quod interpres hic uertit renunciare, alibi uertit Valefacere: uelut in epistola ad Corinthios posteriore, capite secundo, ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς, Sed uale faciens eis. Rursus in actis apostolorum capite uicesimo: Et exhortatus eum, ualedixit. Nam illic interpres legisse uidetur ἀποταξάμενος. licet nostri codices habent ἀσπασάμενος. Rursum eiusdem operis capite decimooctauo, Fratribus ualefaciens nauigauit in Syriam, πρὸς ἀδελφοὺς ἀποταξάμενος. Est autem proprie ἀποτάσσεσθαι, mandatis ijs, quæ uelis, aliquem dimittere. An idem polleat renunciandi uerbum, mihi non admodum liquet. Aliquoties renunciare, comperio positum pro nunciare quod gestum est, aliquoties pro nuncio misso interdicere, ut Renunciauit illi hospitium, apud Ciceronem, & apud Suetonium in Caligula, renunciauit amicitiam qui denunciat inimicitiam, & apud eundem in Galba, renunciat uitæ, qui decreuerat mori. Nos quo dilucidior esset sermo, uertimus ualedicere, pro renunciare.

ἀποτάσσεσθαι

Renunciare quid sit

Nemo mittens manum,) οὐδεὶς ἐπιβαλὼν, καὶ βλέπων. Alterum participium est præteriti temporis, alterum præsentis. Ea sic commode reddi poterant, Nemo si postquam admouit manam aratro, in tergum respexerit, accommodus est regno dei.

EX CAPITE DECIMO.

Discipuli septuaginta pro septuaginta duo

T alios septuaginta duos,) Quod Laurentius arguit interpretes ueteris testamenti, cum numero fuerint septuaginta duo, quippe à singulis tribubus delecti sex, tamen incertum errore, an studio septuaginta uocari, non aliter quàm apud Romanos Centum uiri dicti sunt iudices è singulis tribubus, quæ triginta quinq; erant, delecti terni, utiq; numero centum & quinq;, uerum sit nec ne, non admodum arbitror ad hunc locum pertinere, Certe probabile est. Illud mirum quod è septuaginta discipulis fecerint septuaginta duos: uelut idem oportuerit factum in discipulis, quod factum est in Septuaginta interpretibus, cum apostolos duodecim

eim elegerit, uerum non hos quidem è singulis tribubus singulos. Cęterum Græci codices consentiunt in Septuaginta. Atq; ita legisse uidetur & diuus Ambrosius, cum exponens hunc locum: Ecce ego mitto uos, sicut oues inter lupos, Ad septuaginta, inquit, discipulos dicit hoc. Pro nobis facit & typus ueteris testamenti, ubi duodecim fontes, & septuaginta palmæ in deserto repertæ præfigurant duodecim Apostolos & septuaginta discipulos. Quod diligenter annotauit Theophylactus, & Cyrillus, qui citatur in Catena consentit, præter duodecim fontes & septuaginta palmas, commemorat etiam illos septuaginta iudices, quos Moses delegit iussu domini, & impleti sunt spiritu sancto. Ac ne quis causetur solos Græcos ita legisse, diuus Hieronymus ad Fabiolam Mansione sexta scribit hunc in modum, Nunq; prius occurrerũt fontes purissimi, nisi ubi magistrorũ doctrina prorupit, nec dubium quin de duodecim Apostolis sermo sit, de quorum fontibus deriuatæ aquę totius mundi siccitatem rigant. Iuxta has aquas Septuaginta creuerũt palmæ, quos & ipsos secundi ordinis intelligimus præceptores, Luca Euangelista testante duodecim fuisse Apostolos & Septuaginta discipulos minoris gradus. quos & binos dominus ante se præmittebat. Ex his perspicuum est Augustino fuisse mendosum codicem, quemadmodum & alijs locis fuisse demonstrabimus. Obijcitur nobis unus codex è bibliotheca pontificia, quasi nesciamus, post Græcos in concordiam Romanæ sedis receptos, & codices illorum ad Latinorum exemplaria fuisse emendatos. Quorum de numero multis argumentis colligo fuisse codicem illum maiusculis descriptum. Nam si nos mouet pontificiæ bibliothecæ autoritas, etiam is codex, quẽ Romanus pontifex misit Francisco Card. Toletano, erat eiusdem bibliothecæ. Ratio quã adducit Beda de duodecim tribubus Israel, & septuaginta duabus orbis reliqui gẽtibus frigida est. Nec multo solidior quam adducit Augustinus de ter uiginti quatuor horis, qui numerus cõficit septuaginta duos. Quin & Dorotheus martyr in compendio rerum Apostolicarum & propheticarum nominatim recensens discipulos, septuaginta duntaxat facit, non septuaginta duos. Et his antiquior Ireneus quũ alibi, tum lib. 3. cap. 13. LXX. legit non LXXII. Postremo Eusebius Ecclesiasticæ historiæ libro primo capite duodecimo, Septuaginta tantum refert fuisse delectos. Et tamen paulo inferius in uulgatis codicibus repetuntur septuaginta duo. Reuersi sunt autem septuaginta duo cum gaudio, ut apareat non casu, sed studio factum. Atq; in hoc mire consentiunt exemplaria Latinorum.

Dorotheus martyr

Rogate autem.) Rogate igitur legendum est, δεήθητε οὖν.

Vt mittat operarios.) ὅπως ἐκβάλλῃ, id est, Vt extrudat, siue eijciat: ut intelligamus, aut inuitos emittendos, aut celeriter extrudendos, ut annotatum est in superioribus.

Inter lupos.) ὡς μέσῳ λύκων, id est, In medio luporum. Et Valla mauult, Velut oues, quàm sicut oues.

Sin autem.) εἰ δὲ μήγε, id est, Si minus, hoc est, Si non fuerit illic filius pacis. Nec est,

Quæ apud illos sunt.) Sed τὰ παρ' αὐτῶν, hoc est, Quæ ab illis offeruntur, alioqui dixisset, τὰ παρ' αὐτοῖς.

Pœniteret.) μετενόησαν. Cur non potius pœnituissent, cum sit præteriti temporis? quandoquidem hoc uerbum personaliter usurpatum ex Pacuuio, citat Nonius Marcellus. Alijs magis arridet periphrasis Scelerum pœnitentiam egissent: quæ hoc sanè loco, non pessime quadrat, quod mentio fiat de sacco & cinere. Et quanquam resipiscentem sequitur dolor, de ijs quæ præcesserunt, non tamen Græcis μετάνοια dicitur à pœna, nec Latinis, ut opinor, pœnitere, sed potius à ponè tenendo, quod post factũ teneamus & intelligamus errorem. Postremo qui resipiscit, non statim à sceleribus resipiscit, sed interdum ab ignorantia aut errore simplici.

Pœnitẽtia nec Græcis nec Latinis dicta à pœna

Qui uos spernit, me spernit,) Hieronymus alicubi uertit, Qui uos reprobat, me reprobat. Est enim Græcum uerbum ἀθετεῖ, quod est reijcit & auersatur, & ita legit Cyprianus in epistola ad Cornelium fratrem. Et hunc locum detorquemus ad nostram tyrannidem. Christum spernit, qui spernit episcopum, qui spernit pontificem: uerum est, sed Apostolorum similes, & Christi negocium agentes, qui uos tales spernit, me spernit. Quin utrisq; demus operam, ut meminerimus officij: sacerdotes tales esse studeant, quales erant Apostoli, nos ut Christum ipsos recipiemus & obtemperabimus. Cæterum ubi sacerdos tyran

Qui uos spernit, meũ agentes negocium

num agit, uentris negociũ persequitur, non Christi, nescio an in tempore citetur, Qui uos spernit, me spernit. Scio tamen etiam malis obtemperandum interdum ne dissidium excitetur, modo ne cogant ad impietatem.

Septuaginta duo

Reuersi sunt aũt septuaginta duo.) Rursum addidit duo, cũ Græcis nõ sint nisi septuaginta. Ecce dedi.) ἰδοὺ δέδωκα, id est, Ecce do.

Videbam satanam.) ἐθεώρουν, in quodam Latino codice repperi uidebant, nam Græca uox ambiguitatẽ habet. Quanq; de prima persona interpretãtur omnes. Theophylactus hic inducit nouum sensum, uidelicet hunc, Non mirum est dæmones uobis subijci, quum ipsorum princeps iam deciderit ac deiectus sit.

Varia lectio

Exultauit in spiritu sancto.) ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ ἰησοῦς, id est, In eadem hora exultauit spiritu Iesus. Nec additur sancto, nec prępositio In, sed refragantibus uetustis Latinorũ exemplaribus. In quibus ut apponitur epitheton sancto, ita Iesu nomen non apponitur. Certe articulus facit, ut de spiritu sancto intelligamus.

Articuli uis

Paruulis.) νηπίοις. Quod hoc sanè loco magis uertendum erat, Stultis, aut insipientibus, ut opponatur ei, quod præcessit Sapientibus, nisi sermo duriusculus uideretur. Quanquam & de hoc dictum est aliâs.

Etiam pater.) ναί. Quod superius uertit, utiq;. Est autem aduerbium confirmantis.

Qm̃ sic placuit ante te.) ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. i. Quia sic fuit bona uoluntas corã te. Sic em̃ uertit Hieronymus. Eadẽ uoce q̃ usi sunt angeli nunciantes pacẽ in terris in hoibus bonę uolũtatis, qua significat̃ gratuita bñuolentia fauorq; numinis erga mortales.

εὐδοκία

Omnia mihi tradita.) Ante hæc uerba Græci codices aliquot addunt, καὶ στραφεὶς πρὸς μαθητὰς εἶπε, id est, Et cõuersus ad discipulos dixit. Deinde sequitur, Omnia mihi tradita sunt. Et error hinc ortus, quod mox sequitur eadem oratio.

Et conuersus ad discipulos suos.) Verum hic addit Græcus codex, κατ᾽ ἰδίαν, id est, Seorsim: atq; ita separatur à superiore, licet reclament Latinorum exemplaria.

Pro suscipiẽs suspiciens de prauate

Suspiciens autem Iesus.) ὑπολαβὼν δὲ ὁ ἰησοῦς, id est, Suscipiens autem Iesus. Atq; ita legitur in antiquissimis Latinorum exemplaribus. Positum est autem suscipiens, pro excipiens & succedens in uicem respondendi. Ad eundem modum Vergilius:

Excipit Ascanius. Et Xenophon, καὶ ὁ κῦρος ὑπολαβὼν εἶπε, id est, Et Cyrus suscipiens dixit. Ne id quidem commissum est interpretis uitio, sed scioli cuiusp iam, cui uisum est suscipiens hoc loco nihil significare, & uertit in suspiciens, quasi Iesus responsurus homini suspexerit in cœlũ. Nos uertimus respondens, ne rursus ad eundẽ lapidẽ lector impingeret.

Semiuiuo.) ἀφῆτον ὑμιθανῆ, id est, Relicto semimortuo. Hieronymus in epithaphio Paulæ uertit seminece. Quanquam id quidem ad sententiam nihil habet momenti.

Stabulum pro diuersorio

In stabulum.) εἰς πανδοχεῖον, id est, In diuersoriũ. Nam Græca uox hinc dicta est, quod accipiat quoslibet, quod Latini uocant diuersoriũ meritoriũ. Nec interpres sensit de stabulo iumentorũ, sed de loco in quo statur: Vnde & stabulari dicunt̃, qui locum habẽt alicubi.

Et altera die.) καὶ τῇ τὴν αὔριον, id est, Postero die.

Stabulario.) πανδοχεῖ, id est, Hospiti, sed meritorio.

In quoddam castellum.) εἰς κώμην τινά, id est, Oppidulum, siue uicum quendam, ne quis imaginetur arcem potentem similem ijs, quæ nunc castella uulgo uocantur.

Satagebat

Satagebat.) περιεσπᾶτο, id est, Distrahebatur, siue distendebatur. quanq; interpres elegantius uertit, quàm ut rudis lector animaduertat, Siquidem satagere proprie est, anxie torqueri difficultate rei cõficiendæ. At Græca uox aptius quadrat cum eo quod sequitur Porrò unum est necessarium. Pugnant enim distrahi & intentum esse in uno.

Circa frequens ministerium.) περὶ πολλὴν διακονίαν, id est, Circa multam ministrationem.

Erga plurima pro erga plura

Erga plurima.) περὶ πολλά, id est, Circa multa, siue plura: suffragantibus & antiquissimis libris nonnullis. Et haud scio an interpres scripserit plura, pro multa. Quod ita quispiã uertit in plurima, ut in preculis solennibus, legimus plurimorum martyrum, pro plurium.

Porrò unum est necessarium.) ἑνός δέ ἐστι χρεία, id est, uno opus est, ut opponatur, multa quæ uox præcessit. Quod ad historicum sensum attinet, dominus uidetur in Martha reprehendere, non quod appararet conuiuiũ, sed quod nimis uarium & accuratũ. Id enim ante dixit Lucas πολλὴν διακονίαν, quasi dicas uariam administrationem, quum simplex

onuiuium simplex

apparatus

apparatus sufficiat naturæ. Hoc est quod Iesus negans opus esse multis, dicit unum esse necessarium, Attingit hunc sensum & Theophylactus.

Optimam partem.) τὴν ἀγαθὴν μερίδα, id est, Bonam partem: nisi quod articulus additus declarat plusculum, nempe partem illam certam, quæ uere bona sit. Augustinus sermone in Lucam 26. non optimam legit, sed meliorem. Meliorem inquiens, partem elegit, non tu malam, sed illa meliorem. Neq; secus legisse uidetur Ambrosius, in commentariolis hæc subijciens, Nec Martha tamen in bono ministerio reprehenditur, sed Maria quod meliorem partem sibi elegerit, antefertur. Sunt quibus placeat iuxta proprietatem Hebræi sermonis positiuum positum uice comparatiui aut superlatiui, quod ea lingua careat huiusmodi uocibus. Quod quidem commentum ut mihi non usquequaq; displicet, ita non uideo cur hic magis ualere debeat, quàm alijs locis ter centum. *Optimam pro bonam*

EX CAPITE VNDECIMO.

DA nobis hodie.) Hic uariant Græci codices. In nonnullis scriptũ erat, δὸς ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν, id est, Da nobis cotidie. Atque ita scriptum erat in codice aureo, atq; item Constantiensi. Offendit lectorem uox eadem repetita, quotidianum quotidie. Atqui non est Græce quotidianũ, sed ἐπιούσιον, quod magis sonat crastinum. Nõ enim petunt commeatum in multos annos, sed tantum in proximum diem. Et qui uesperi orat pro uictu postridiano, quid aliud petit quàm uictum quotidianum? Hoc admoneo ne quis arbitretur multum esse discriminis in sensu. Quanquam de hoc aliâs dictum aliquanto copiosius.

Dimitte nobis peccata.) τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Sunt qui putent esse discrimen inter debita, id est, ὀφειλήματα & peccata, quod debiti nomen complectatur non modo culpam, uerum etiam obligationem ad satisfactionem. At Lucas non existimauit quicquam interesse. Nec Augustinus de uerbis domini. Debitum autem, inquit, quid est nisi peccatum?

Sed libera nos à malo.) Hoc in quibusdam Latinis exemplaribus apud Lucam non additur, sicut & alia nonnulla, quæ uidentur ex alijs Euangelistis adiecta, ne uiderentur dissentire. Id quod coniecto factum & alijs item compluribus locis. Siquidẽ apud Lucam hęc oratio multo pauciora complectitur quàm apud cæteros, ad hunc modum, Pater sanctificetur nomen tuum, adueniat regnum tuum. Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. Et dimitte nobis peccata nostra, siquidem et ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem. Sic enim habebatur scriptum in uetustissimis codicibus, quos id temporis nobis exhibebant Amorbachij, Paulino, & Corsendoncensi, denicq; & Constantiensi. Cæteri nec admodum hinc discrepant, nec omnino consentiunt, ne inter se quidem. In Græcis codicibus precatio dominica ferebatur absoluta, excepta coronide, quam additam aliâs indicauimus. Vel hinc palàm est, quàm Euangelistæ non fuerint superstitiosi de uerbis. Præscripserat hanc precandi formã, non episcopus quispiam, non pontifex Romanus, sed ipse Christus, & tamen in tantula precatiuncula, quantã partem omisit Lucas. Et certe consentaneũ uero est, eum sic orasse, ut nobis orandi formã tradit autore Christo. Et ubi sunt interim qui misere trepidant, quoties ex humanis preculis uocula fuerit omissa? At ijdem fortes sunt & intrepidi, quoties uirulenta lingua fratris lacerant famam. Nec hoc dixerim, quo minus attenti simus in precibus, sed ne præposteré simus superstitiosi. *Precatio dominica iuxta Lucam* *Contra superstitiosos in dicendis preculis*

Commoda.) χῆσον, id est, Mutua, siue mutuum da. Quanq; Græca uox anceps est ad rem quæ usu absumitur, & ad eam quæ non absumitur. Etenim qui petit panem dicit χῆσον μοι ἄρτους, & qui petit canistrum, dicit χῆσον μοι κάνιστρον. Latinis uero diuersa sunt uerba, sed apud eosdem pecunia peculiare uerbum habet δανείζειν. Apud Latinos commodatur, cuius usus modo præstatur, ut equus, uestis, patella. Mutuum datur, quod usu absumitur, quem iurisconsulti uocant abusum, ut oleum, triticum, aut quod non idem redditur. *Commodare mutuũ dare*

Si perseuerauerit pulsans.) Hæc in plerisq; Græcorum codicibus non repperi, consentiente uetustissimo codice Latino, quem exhibuit bibliotheca ecclesię Paulinæ apud Londinum, sed dissentiente Corsendoncensi. *Additum aliunde*

Propter improbitatem.) διὰ γε τὴν ἀναίδειαν, id est, Propter impudentiam. Eleganter quidem uertit interpres, si modo recte intelligatur. Nam ut probus dicitur bonus, ita improbus

probus malus, sed tamen qui urget nec cessat, interdum improbus uocatur, nonnunquam & in bonam partem, ut Virgilius, Labor omnia uincit Improbus.

Quis ex uobis patrem.) Græca nonnihil discrepant, τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, id est, Quem autem ex uobis patrē poscet filius panem. Ea nos reddidimus in hunc modum, Quis autem ex uobis pater à quo si filius petierit panem, num lapidem dabit illi? Quanquam & hic sermo duriusculus est, opinor ex idiomate linguæ Hebreæ. Videtur autem alludsum ad iocum uulgarem, quo panem expectanti lapidem porrigunt, iuxta Plauti illud, Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera. Item scorpium porrigunt uacuo oui putamini inclusum. Sic & ipsæ dipsades fallunt, struthiocamelorum inanibus putaminibus occultantes sese.

Sermo perturbatior

Bona data.) ἀγαθὰ δόματα, id est, Bonas dationes, si sic liceat loqui.

Dabit spiritum bonum.) Græci codices qui tum aderāt, habebāt πνεῦμα ἅγιον, id est, Spiritum sanctū, sed magno consensu reclamantibus exemplaribus Latinis, etiā uetustis, quibus ego sanè magis assentior. Ex Ambrosio, quoniā carptim ista tractat, nihil potest elici.

Diuersa lectio

Et illud erat mutum.) Hallucinatur & hoc loco Valla, in mutum & mutus, λωφὸν, & λωφὸς. putans utrobiq; surdum uertendum fuisse non mutum, aut non intelligens, aut certe non animaduertens utrunq; Græcis sonare κωφὸν, quemadmodum & mox. Omne regnum in se ipsum diuisum, mauult In seipso siue super se ipsum, cū sit Aduersus seipsum quod Græcis hæc propositio sit anceps, ut ferè sunt omnes.

Valla taxatus

Desolabitur.) ἐρημοῦται, id est, Desolatur. Et paulo post, πίπτει, id est, Cadit, non cadet, suffragantibus & antiquissimis exemplaribus Latinis.

In pace sunt omnia quæ possidet.) τὰ ὑπάρχοντα, id est, Ea quæ possidet, consentiente codice aureo.

Vniuersa arma.) τὴν πανοπλίαν. Qua uoce Græci declarant, quicquid ad iustum apparatum armati uiri pertinet.

Auferet.) αἴρει, id est, Tollit, & Distribuit, non distribuet, διαδίδωσιν, ut præsentis sint temporis, non futuri. Nec enim uaticinatur, quid futurum, sed quod fieri solet proponit, similitudinem conferens.

Inuenit eā scopis mundatā.) εὑρίσκει, id est, Inuenit præsentis tēporis, prima syll. acuta.

Scopis mundatam.) Græci codices addunt, καὶ κεκοσμημένον, id est, Et ornatam, quod haud scio an ex alijs Euangelistis sit huc assciptum. Cæterū illud scopis mundatam, Græcis unica dictio est σεσαρωμένον, id est, Versam à uerbo uerro, non uerto.

Quinimo.) μενοῦνγε. Ea coniunctio neq; negat quod dictū, neq; reijcit, sed infert quod est certius. Augustl. lib. de sancta uirginitate cap. 3. pro quinimo, legit imò, ut sit corrigētis.

Christus parū tribuit affectui cognationis

Vides autem ut hic quoq; Christus sui similis, haud multum tribuit cognationis affectui.

Turbis autem concurrentibus.) ἐπαθροιζομένων, id est, Coaceruantibus, conglobantibus, siue condensantibus se, aut Cum turbæ densius affluerent. Græcis enim συναθροισμὸς dicitur cum omnia confertim in unum conferuntur locum.

Plusq; Solomon hic.) ὧδε, Hic, aduerbium est, hoc loco, non pronomen. Similiter & paulo inferius, Plusq; Iona hic, ut Christus intelligatur maior templo, Solomone, & Iona.

Tui additum

Lucerna corporis tui.) Tui non additur à Græcis, & sensus magis quadrat eo amoto. sit enim catholica sententia, ut & superius indicauimus.

Ne lumē quod in te est.) μὴ τὸ φῶς, Potest accipi, & Num lumē quod in te est: &c. quod aduerbium μὴ ad utrunq; sensum sit accommodum, interrogantis & prohibentis.

Et sicut lucerna.) ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε, Vt cum lucerna fulgore illuminat te. Vt sit sensus, non aliter tuum corpus erit lucidum oculo puro, quàm domus tua lucida est tibi, accēsa lucerna. Nec est illuminabit, sed illuminat. Alioqui sermo uideri possit subabsurdus, si totum lucidum fuerit, totū lucidum erit. Proinde nos de nostro adiecimus, Sic, quo magis sentiretur collatio.

Baptizatus pro lotus

Baptizatus esset.) ἐβαπτίσθη. Cur non potius lotus esset, cum de simplici manuum lotione loquatur?

Catini.) τὸ πίνακος. Quod non solum catinū, sed etiā quadram aut tabellam significat.

Intus est uestrum.) Vestri mauult Laurentius, ut sit genitiuus pronominis primitiui.

Vt non

Vt non ad ſupellectilẽ, ſed ad ipſos phariſęos referat. Quod apud Matthæum 23. ambigue dictum fuit, Lucas explanat addito pronomine ὑμῶν. Quidam enim illic interpretantur immũdum eſſe quod in catinis & poculis cõtinebatur, eo quod fraude ac ui partum eſſet. Lucas autem uidetur totum hominem ligneis ac fictilibus uaſculis comparare, quæ quum ſint extra hominem, tamen in his mundandis nonnullam religionem ſitam arbitrabantur. Similiter in lotionibus corporum, quæ pars hominis eſt externa, uidelicet animi domicilium, quum ipſam mentem ſinerent uitiorum ſordibus inquinatiſſimam eſſe. Commemorat autem duo uicia, quæ penitius latent in animo, auariciã ac maliciam, quam Theophylactus interpretatur inuidiam. nec enim Græcis eſt πονηρία, aut ἀνομία, quam ferè uertit iniquitatem, ſed πονηρία, quæ peruerſam mentem ſignificat: eoq; dominus oſtendit remedium maxime aduerſans auariciæ & inuidiæ, eleemoſynam. Qui largitur ſua, multum abeſt ab alienorum rapina: & qui miſeretur indoleſcens malis alienis, multum abeſt ab inuidia, quæ gaudet aliorum incommodis, ac maceratur commodis. Et tamen ſenſus ille quem primo recenſui loco, non repugnat huic cõparationi. poteſt enim ſic accipi. Vos phariſæi præpoſtero iudicio pluris facitis externa quàm interna, in diſcis & poculis quod externum eſt mundatis, nec datis operam ut cibus potuſq; ueſter ſit mũdus. Apud deum enim immundum eſt quicquid fraude partum eſt. Itidem crebris lotionibus curatis corporum mundiciem, quum mentem habeatis illotam. Huic interpretationi cõſentanea ſcribunt Ambroſius ac Theophylactus.

Quod ſupereſt.) τὰ ἐνόντα. Diuerſa uox eſt ab ea quæ frequentior eſt ac tritior, τὰ λοιπόν. Cęterum quod noſter interpres uertit, Quod ſupereſt, lõge ſecus interpretatur Theophylactus. Eius uerba ſubſcribam, τὰ ἐνόντα οὖν, τοῦτ' ἔστι, τὰ ὑπαρχοντα ὑμῖν. καλῶς δὲ εἶπεν τὰ ἐνόντα ἐνόντα, καὶ οὐκ εἰπὼν ὄντα, διότι τὰ χρήματα ἐνεισι τῇ καρδίᾳ τῇ φιλοχρημάτου, καὶ ἐγκάθηται αὐτῇ. διὸ καὶ ὁ Δαβὶδ φησι. μὴ προσέχητε τῷ καρδίαν ὑμῶν πλούτῳ, id eſt, Quæ inſunt igitur, hoc eſt, quæ ſuppetunt uobis. Recte autem dixit quæ inſunt, & non dixit quæ ſunt, propterea quod pecuniæ inſint cordi auari, atq; inſideant ei. Quapropter & Dauid monet non apponendum eſſe cor diuitijs. Theophylactus accipere uidetur, ut τὰ ἐνόντα, & ἐλεημοσύνην appoſitiue iungantur, Date res ueſtras eleemoſynam. Poteſt autem & ſic accipi ut ſubaudiatur κατὰ, Iuxta ea quæ ſuppetunt uobis, date eleemoſynam. Interpres intellexiſſe uidetur, iuxta ea quæ ſunt in uobis. At quod præterijt non eſt in nobis, atq; ob id uertit, Quod ſupereſt. quanquam ἔνεστι ſonat licet, unde, & ἐνόντα dici poſſunt, quæ ſunt in noſtra poteſtate. quidam interpretantur quod ſupereſt, id eſt, quod redundat, ſed male. Expendat lector erudítus num τὰ ἐνόντα poſitum ſit abſolute, pro τὸ ἐνόν, ut intelligas quæ facta ſunt non poſſe fieri infecta, illud reſtare quod eſt in poteſtate noſtra, ut rapinas penſemus eleemoſynis. Et hunc ſenſum attingit Beda. Illud adnotandum, cum modo fecerit mentionem rapinæ, in remedio non fieri mentionem reſtitutionis, tantum pollicetur eleemoſyna data, omnia fore munda. Sed qui iubetur dare ijs quibus nihil debet, multo magis iubetur reddere, ſi quid cui debet. Præterea rapinam dominus appellat auariciam: ut quod phariſæi colligebant ex decimationibus licet iure, tamen quoniam cupiditati ſuæ ſeruiebant ſub obtentu legis obſeruandę, rapina fuerit. Poſtremo rapina eſt, quod dives licet recte partum poſſideat, ſi non impartiat egenti proximo. In his non exigitur reſtitutio, ſed ſufficit animi uicium eleemoſyna redimere.

Quod ſupereſt

τὰ ἐνόντα

Date eleemoſynam.) δότε ἐλεημοσύνην. Anceps eſt, utrum ſit date an datis, indicandi modo an imperandi. Iuxta poſteriorem lectionem ſenſus erit. Exiſtimatis uos data eleemoſyna liberari ab omni rapina, ſi paululum ex ea contuleritis in pauperes? Siquidem obijcit alibi phariſæis, quod eleemoſynam ſuam facerent coram hominibus. Iuxta priorem lectionem ſenſus manifeſtus eſt. Sed tamen hæc adhortatio duriuſcule cohæret cum ijs quæ præcedunt ac ſequuntur, quæ magis exprobrationem habent quàm admonitionem. Alioqui qui cõuenit, ut quos modo facerit tam ſceleroſos, ſubito data eleemoſyna uelit undiquaq; mundos uideri.

Dare eleemoſynã, quomodo accipiẽdũ

Qui decimatis.) Græcis eſt ὅτι quia, quemadmodũ & in cæteris cõſentit exẽplar aureũ.

Mentam.) ἡδύοσμον. Vox dicta ab odoris gratia. Nominat autem duas herbas uiles nec admodũ neceſſarias ad uſum humanæ uitæ. Et omne holus, dixit pro quoduis holus, hoc eſt

hoc est quantumlibet contemptum, insignem illorum notans auaricia: Etiamsi diuus Ambrosius decimatis accipere uidetur, pro decimas datis. Sic enim scribit, Breuiter autem uicia eorum multa perstringit, qui uiliorum fructuum decimis conferendis omne studium intendunt suum. Neq; secus interpretantur Theophylactus & Cyrillus. Cumq; hac sententia magis congruit quod sequitur: Et præteritis iudiciū & charitatem dei. Iudicium hominum est, cum quis ex huiusmodi obseruatiunculis iudicatur pius, si quis crebro ieiunet, si quis multum precularum dicat, si quis sordide uestiatur. Iudicium dei est, cum ex animi affectu pietas hominis æstimatur. Charitas hominum est, cum leuiculo beneficio iuuatur quispiam, quod aliquoties præstabat, collatum non esse. Charitas dei est, cum in his succurritur homini, quæ ad illius æternam salutem pertinēt, cum hic affectus præstatur & inimicis. Et haud scio, an hic Christi sermo ad istos pertineat, qui benignitate sua rem augēt monasteriorum, aut collegiorum, fortassis etiam pontificum opibus plus satis affluentiū, præteritis egenis, nonunquam cognatis, aut etiam liberis.

Decimare pro decimas dare

Egenorum in primis habenda cura

Quæ portare non possunt.) δυσβάστακτα, id est, Difficilia portatu.

Non tangitis sarcinas.) τοῖς φορτίοις. Idem uerbum quod modo uertit onera. Et significantius erat Attingitis, quàm tangitis, & appositius ad Græcam uocem. Hic locus ad eos pertinet, qui constitutionibus humanis illaqueant populum, non aliò spectantibus quàm ad commodum eorum qui instituunt.

Cōstitutiones pertæ ad quæstū

Quod consentitis.) συνευδοκεῖτε, id est, Comprobatis.

A generatione.) γενεᾶ, quo sæpe utuntur sacræ literæ, Græcis sonat ætatem. Neq; enim est hic eadem uox, qua Matthæus utitur in generatione Christi.

Inter altare & ædem.) καὶ τοῦ οἴκου, id est, Domum, sed partem templi intelligit.

Ita dico uobis.) Ita non est hic οὕτως, sed ναὶ, quod aliquoties transfert Etiam, aliquoties utiq; aduerbium uehementer affirmantis. Verti poterat profecto siue certe.

Ita pro etiam

Tulistis clauem.) ἤρατε. A tollo, hoc est, Recepistis in uos. Tollimus enim gladium aditer, & tollimus, quod ab alijs auferimus.

Insistere.) συνέχειν, id est, Cohibere. Verum emendatiores codices habebant ἐνέχειν, id est, Immittere, siue urgere, atq; ita consentaneum est interpretem legisse.

ἀποστομίζειν

Et os eius opprimere.) ἀποστομίζειν. Interpres legisse uidetur ὠπλομίζειν, quod significat obturare os, nec sinere loqui. At Græci codices habent, ἀποστομίζειν, quod magis significat pendere ab ore, & obseruare quid dicatur. Atq; id longe rectius quadrat cum his quę præcesserunt & sequuntur: Insistebant ei, & insidiabantur, & quærentes capere aliquid ex ore eius. Neque enim hæc competunt in eum qui occludat os loquentis. Denicq; ad hunc modum interpretantur Græci interpretes. Quod si quis mihi parum habet fidei, ipsius Theophylacti uerba subscribam, quod ad hunc attinet locum. καὶ δὲ ἀποστομίζειν αὐτὸν ἤρξαντο, τοῦτ' ἔστι πυκνῶς ὁρωτᾶν αὐτὸν καὶ ἀπορεῖν. γίνεται γὰρ τὸ ἀποστομίζειν, ὅταν πλείονες ὁρωτῶσιν ἕνα, πρὸς ἄλλῳ καὶ ἄλλῳ ἐποδίσεως. τότε γὰρ μὴ δυάμενον ἀποκρίνεσθαι, ἔμφασιν δίδωσι τοῦ αὐσήκου ἐξαπορηθῆναι. δοκοῦσι γοῦν ἐσοφίζοντο καὶ οἱ κατάρατοι ἐκεῖνοι ἡμῖν χρισοῦ. πολλοὶ γὰρ ὁρωτῶντος αὐτὸν ἕνα, ἐδύκουν ἀποστομαπίζειν αὐτὸν, καὶ εἰς ἀπορίαν ἄγειν, ὡς μὴ δυαμένου ἀποκρίνεσθαι. ὅπερ εἰκότως ἐγίνετο. πῶς γὰρ ὁ εἷς δύναιτο πολλοῖς ἀποκρίνεσθαι, ἄλλα καὶ ἄλλα ὁρωτῶσιν; Δυάσται δὲ τὸ ἀποστομίζειν, καὶ ὅτως νοηθῆναι, αὐτὶ τοῦ παγιδεύειν αὐτὸν, καὶ ἀπὸ τοῦ σόματος ληρατεῖν. ὅταν γάρ τις ληρατιθῇ ἀφ' ὧν λέγει, ἀποστομίζεσθαι δοκεῖ. τοῦτ' ἔστιν ἀπὸ τοῦ σόματος ἕλκεσθαι καὶ κατακρίνεσθαι. δοκεῖ δὲ οὗτος καὶ τὰ ἐφεξῆς. ζηλοῦσι γάρ, φησι, θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ σόματος αὐτοῦ. ὅπερ γὰρ πρὸ ὀλίγου ἔπαθον ἀποστομαπίζειν. οὗτος νῦν λέγει θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ σόματος αὐτοῦ. Quæ nec transferre grauabor in gratiam eorum, qui Græce nesciunt. Verum ἀποστομίζειν etiam illum cœperunt, hoc est, frequenter interrogare eum, & perplexum reddere. Fit enim τὸ ἀποστομίζειν, cum plures interrogant unum de alijs atque alijs argumentis, tum enim qui non potest respondere, speciem præbet stulti, quod hęreat. Hoc sanè tunc moliebantur etiam scelesti illi aduersus Christum. Nam cum multi interrogarent unum, uidebantur ἀποστομίζειν illum, & ad hæsitantiam deducere, ut qui non posset respondere, id quod probabiliter accidisset. Quo pacto enim unus posset multis respondere, alia atq; alia interrogantibus. Quanquam potest ἀποστομίζειν & sic accipi, pro eo, quod est illaqueare eum, & ab ore capere. Cum enim quis capitur ex his, quæ dicit, ἀποστομίζεσθαι uidetur, hoc est, ab ore trahi ac condemnari. Declarant autem hoc & ea quæ sequuntur:

Quærentes

Quærentes enim, inquit, uenari quippiam ex ore illius. Quod enim paulo ante dixerat ἀκροσμίζειν, hoc nunc dicit uenari quippiam ex ore eius. Hactenus Theophylactus. Cæterum ne Laurentius quidem satis attentus fuit hoc loco, qui ἀκροσμίζειν, siue ἀκροσματίζειν, nam utrunq; reperio, putat unico uerbo reddi potuisse, interpellare, siue obstrepere, siue obloqui. Et tamen is ὑπροσματίζειν legit, non ἀκροσμίζειν. Equidem non memini legere uerbum hoc apud alios autores præter quàm apud paucos nempe Athenæum lib. dipnosophistarum octauo, pro eo quod est memoriter recitare, nullo codicis auxilio, quod uulgo dicunt oretenus dicere. Eius uerba subscribam, καὶ ὁ πλούταρχος ἔφη ῥοδιακὴν εἶναι λεγομένην ἱστορίαν, ἣν ὑπὸ τοῦ πρόντος ἀκροσματίζειν οὐ δύνασθαι, τῷ πάνυ πρὸ πολλοῦ ἐντετυχηκέναι τῷ ταῦτα περιέχοντι βιβλίῳ, id est, Et Plutarchus aiebat esse fabulam, quæ Rhodiaca diceretur, sed quam in præsentia non posset memoriter referre: quod ante plurimum temporis incidisset in eum librum, in quo illa continerentur. Astipulatur & Hesychius, ἀκροσμίζειν, inquiens, ἀκρ μνήμης ἀξιοῦν λέγειν, id est, Memoriter uelle dicere. Quanquam idem mox interpretatur ἀκροσμίζων φιμοιῶν, id est, Obturans siue occludens os. Quod quidem posterius propius accedit ad sensum Euangelistæ. Verum haud scio an ὑπροσμίζειν legendum sit pro ἀποσομίζειν. Quo uerbo usus est Athenæus eodem in libro paulo inferius. πάντας γὰρ ὑπροσμίζειν πειρώμενος, οὐδενὸς μὲν ἀμαθίαν κατέγνως, σαυτὸν δὲ ἀκρφαίνεις ἡγνώτερον λεβηρίδος, id est, Etenim dum omnibus studes occludere os, non alios inscitiæ cōdemnas, sed teipsum ostendis inaniorem Leberide. Cōsimilem in modum usus est Paulus in epistola ad Titum cap. 1. οὓς δεῖ ὑπροσμίζειν, ubi Hieronymus uertit silentiū indici. Theophylacti interpres, redargui. Cuius uerbi meminit Iulius Pollux lib. 2. exponens ὑπροσμίσαι, τὸ ὑπροχεῖν τὸν λέγοντα, id est, Cohibere loquentem. Idem indicat ἀκροσματίζεσθαι, & apud Platonem inueniri, qui scripserit alicubi, οὐδὲ παῖδας ἀκροσματίζεσθαι, quoties exigentibus præceptoribus pueri reddunt memoriter quæ præcepta sunt. Quin & ipsum quod redditur, ἀποσομαστίζεσθαι dici, ut uel ad rem, uel ad personam referatur. Nos certe comperimus apud Aristotelem in Elenchis consimili sensu, Quod ipsum non male congruit huic loco. Etenim præceptores solent quum examinant discipulos, frequenter interpellare rogatiunculis, tentantes an intelligant quæ pronunciant, ut si quid errarint, corrigant. Sic isti quemadmodum interpretatur Cyrillus, multis quęstiunculis interpellabant dominum, ut si non responderet, uideretur indoctus: Sin male responderet, coargueretur: aut si bene quoq; responderet, tamen ex multis præberetur ansa reprehendendi. Quæ nobis apud idoneos autores super hoc uerbo cōperta suut, in medium attuli, prudenti lectori iudicium relinquens ac delectum.

Laurentius nō satis facit ἀκροσματίζειν ore reddere

ἐπισομίζειν Occludere os

EX CAPITE DVODECIMO.

MVltis turbis.) τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου id est, Myriadibus turbæ. Myrias autem Gręce significat decem milia. Quanq; ea uoce abutuntur pro innumerabili multitudine. Vnde uerti poterat, Innumera turbæ multitudo. Nec est,

Concurrentibus.) ὑπὸ συναχθεισῶν, id est, Simul aggregatis. Vetusti codices habebant, circunstantibus.

Ad discipulos. Hic Græci addunt πρῶτον, id est, Prius siue Primum. Quanquam aduerbium ita positum est, ut possit utróuis referri, primum dixit ad discipulos, siue primum attendite. Deinde est,

Attendite.) προσέχετε ἑαυτοῖς.

Reueletur.) Reuelabitur est Gręce, & scietur, non sciatur, ἀκκαλυφθήσεται, γνωσθήσετε.

In cubiculis.) ἐν τοῖς ταμείοις, id est, In penetralibus, siue intimis ædium.

Ita dico uobis.) Rursum est ναὶ, de quo modo admonui. Affirmantis aduerbium.

Dupondio.) Exposuit interpres quod uertit. Nam Græce est, ἀσσαρίων δύο, id est, Assibus duobus. Quanquam Græca uox diminutiua est, sicut & passerculi.

In obliuione.) ὑπὸ λελησμένον. Quasi passiue dicas oblitum.

Confessus fuerit me.) Græce est, ἐν ἐμοὶ, id est. In me. Sic non est, Confitebitur eum, sed in eo, id tamen ad sensum nihil refert, tantum est idiomatis Hebraici.

Qualiter aut quid respondeatis,) τί ἀκλογήσησθε, id est, Quid responsuri sitis, sed proprie accusanti. Hoc est, quibus modis uerba facturi sitis, & qua ratione instituturi defensionem, quidúe adducturi pro defensione causæ, quemadmodum uulgus reorum facit, qui

Cubicula ταμεῖα

Respondere ἀκλογεῖσθαι

ſolent utroq; modo periclitari, ſi uel formam agendi neſciant, uel parum inſtructi ſint ad refellendum quod obijcitur.

πλεονεκτεῖν

Ab omni auaricia.) Omni non additur in Græcis codicibus. Nec eſt ſimpliciter Auaricia, quæ magis dicitur φιλαργυρία, ſed eſt, πλεονεξία, nomen à plus habendo dictum, quo ſæpenumero uſus eſt diuus Paulus. Vbi quis fraudatis alijs plus uſurpat ſibi q̃ par eſt.

Epulari

Epulare.) ἐυφραίνου, id eſt, Lætare. Neq; enim opus erat repetere epulare, cum antedictum ſit, comede, bibe. Cæterum uerbum εὐφραίνομαι inde dictum, quod animo bene ſit, omnes uitæ uoluptates complectitur, quibus animus oblectat ſe. Proinde in pſalmis: Et uinum lætificat cor hominis, Græcis eſt, εὐφραίνει. At hic perpetuo uertit epulari. Nam & aliquanto poſt, uidelicet cap. 15. Adducite uitulum ſaginatum & occidite & manducemus, & epulemur, ἐυφρανθῶμεν. Ac rurſum,

ἠυφρανθεῖσῃ

Et cœperunt epulari.) ἠυφρανθεῖσῃ. Id ſecutus opinor, quod epulari non ſit ſimpliciter agere conuiuium, ſed genialiter & opipare comeſſari.

Repetent pro repetunt

Repetent.) ἀπαιτοῦσι, id eſt, Repetunt, ſiue repoſcunt. Sic & Hieronymus ſubinde citat, ut ſit præſentis temporis: & aptior eſt hypallage ad mox imminens periculum ſignificandum. Cyprianus in precationem dominicam adducit his uerbis. Stulte hac nocte expoſtulatur anima tua. Et repetunt habebat exemplar Conſtantienſe.

Cuius erunt?) τίνι ἔσαι, id eſt, Cui erunt? hoc eſt, cui cedent, & quem dominum ſortientur. Et apud Paulum hic color, Si fuerit alteri uiro, id eſt, cum altero uiro.

Sic eſt qui ſibi.) Eſt non additur in Græcis exemplaribus, ut liberum ſit ſubaudire, quod commodiſſimum ſit.

Valla taxatus

Quibus non eſt cellarium.) Pro cellario Græcis idem uerbum eſt, quod iam aliquoties uertit, cubiculum, ταμεῖον, Qui proprie locus eſt in ædibus, in quo eſculenta poculentaq; reponuntur, à ταμιεύειν, quod eſt diſpenſare uictum, & ταμίας promus cõdus. Porrò quod Laurentius cauillatur, cellam accipi pro uinaria duntaxat, & coruos eſſe hydropotas, bis errauit. Nam primum, cella à celando dicta, non uini tantum reconditorium eſt. Deinde, ſi corui non bibunt uinum, hoc magis facit ad ſenſum Euangelicum, ut qui quouis potu contenti, quem paſſim obuium præbet omnibus natura, non egeant cellis uinarijs.

διαφερεῖν antecellere

Pluris eſtis illis.) διαφέρετε πῶ πετεινῶν, id eſt, Præcellitis uolucribus. Nam διαφέρειν tametſi ſignificat differre, uſurpatur tamen ſæpenumero pro præſtare & antecellere. In quem ſenſum uſus eſt & Paulus ad Philippen. cap. primo. Item ad Romanos cap. ſecundo.

Cogitando.) μεριμνῶν, id eſt, Sollicitudine. Quanquam Græce participium eſt, quaſi dicas curans, ſiue ſollicite cogitans.

Fœnum

Si autem fœnum.) τὸν χόρτον. Cur non potius gramen aut herba, quemadmodum & alias tranſtulit? Niſi forte nihil intereſt inter fœnum & gramen. Ad hoc enim adhibetur ſimilitudo, ut intelligamus deum non neglecturum nos, cum curet & gramen, quod eodem die uiret, & deſectum eodem die exareſcit, maxime in æſtuoſis regionibus.

Quanto magis uos puſillæ fidei?) Vos accuſandi caſu profertur, ὑμᾶς, ut ſubaudias ueſtiet. Et modice fidei, Græcis compoſita dictio eſt, ὀλιγόπιστοι, quod ſonat parum fidentes.

ὀλιγόπιστοι

Nam fides eſt præſtantis, & fides eſt fidentis. Sic enim nos abutimur Chriſtiani.

In ſublime tolli.) μὴ μετεωρίζεσθε. Quod non proprie pertinet ad tumorem, quod Græci

μετεωρίζεσθε ad Aſtrologos pertinere

uocant μεγάλα φρονεῖν, ſed magis ne curemus ea quæ ſupra nos ſunt. μετέωρα enim uocantur, quæ ſunt in nubibus, & in ſublimi aëris regione, de quibus Meteorologica ſcripſit Ariſtoteles. Conſentit cum doctrina Chriſti dictum illud Socraticum, Quæ ſupra nos, nihil ad nos. Nec uideo quomodo hæc particula quadret cum præcedentibus ac ſequentibus, niſi ſentiatur de his, qui ex aſtrorum curſu procul in futurum conſulunt, qui ferè mos eſt diuitum ac principum. Theophylactus alijq; Græci interpretantur μετεωρίζεσθαι, qui præſentibus non eſt contentus, ſed ſemper inhiat maioribus, quæ profecto cupiditatum humanarum eſt natura. Et quodammodo ſupra conditionem hominis attollit ſeſe, qui congerit opes in longinquum, ignarus an poſtridie ſit uicturus.

Additum aliunde

Et iuſtitiam eius.) Hæc uerba non adduntur apud hunc Euangeliſtam, nec in Græcis nec in uetuſtis Latinorum exemplaribus, uerum ex alio loco huc translata ſunt. Atq; adeo nec primum aduerbium additur. Conſentit cum Græca lectione codex aureus, atq; etiam

Donatianici

Donatianici, postremo & Constantiensis. In quibus scriptũ repperi, Quærite regnum dei & hęc omnia adijcientur &c. Verum quod deesse uidebatur in Luca, studiosus aliquis adiecit ex sexto capite Matthæi.

Si sciret paterfamiliâs.) Lucas usus est uerbis præteriti temporis, Si scisset uigilasset, & non siuisset, ἂν ἤδει, ἐγρηγόρησεν, ἀφῆκε. Ponit enim ueluti parabolam alicuius, cuius domus perfossa sit.

Super familiam.) ἐπὶ τῆς θεραπείας. id est, Super famulicium, ut intelligas tantum præfectum famulis, non etiam liberis. Quod genus seruorum columen familiæ uocant. Iam illud, τίς ἄρα, Quis putas uertit suo more pro quis, siue quisnam. Nec est, Constituit, præsentis temporis, sed κατασήσει constituet, futuri temporis, suffragante exemplari Paulino, licet in Matthæo habeatur Constituit. θεράπεια

Tritici mẽsuram.) σιτομέτριον. Referri potest ad omnem cibum. Id quod Latine uocant demensum, siue quod ad certum modum tribuatur, siue quod in singulos menses reddere tur, ut Donato placet. Ita Terẽt. in Phormione: Quod ille unciatim uix de demẽso suo, suum defraudans genium comparsit miser. Et Plautus in Sticho: Vos meministis quot calendis petere demensum cibum. Cæterum Græcis dictio composita est σιτομέτριον, ex frumento & mensura, non ex tritico. Quanquam σῖτος Græcis aliquando frumentum, aliquando mutato genere, quemlibet cibum significat. Neq; enim serui solo tritico alebantur. Atq; illud Diuidet, est διχοτομήσει, id est, In duas diuidet partes, siue dissecabit. σιτομέτριον

Cum infidelibus.) μετὰ τῶν ἀπίστων, id est, Cum infidis, pro quo Matthæus dixit, Cum hypocritis. Nam qui fidus est, nõ simulat, neq; dissimulat.

Vapulabit multis.) Ac paulo post plagis uapulabit. Cur non utrobiq; addidit plagis, aut utrobiq; omisit? Quandoquidem apud Græcos utrobiq; subauditur plagis. Verum hoc nos distinctione corrupimus: etenim ablatiuus plagis, quẽ nos referimus ad paucis, ad digna fuerat referendum, ἄξια πληγῶν, atq; ita utroq; loco in πολλὰς & ὀλίγας subaudiendum πληγάς. Sic enim distinguunt Græci, ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. Ea uero forma dixit uapulare multas plagas, qua dicimus Attico more gaudere gaudium, & dolere dolorem. Augustinus ad Valentinum de gratia & libero arbitrio capite 3. nescio quid sequutus legit, Vapulabit pauca, & uapulabit multa.

Et quid uolo nisi ut ardeat? καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη, id est, Et quid uolo si iam accensus est? Sic adducit Hilarius commentario in canticum graduum. Etiamsi secus legit Ambrosius ac Hieronymus, quorum hic in Ionam ita citat, Ignem ueni mittere in terrã, & quem uolo ut ardeat. Verum opinor pro quam, deprauatũ fuisse quem. Nam alijs in locis quam inuenio. Apparet interpretem legisse, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀνήφθαι, id est, Et quid uolo nisi accendi. Aut certe, quod uero propius est, τί θέλω, ἂν ἤδη ἀνήφθαι, id est, Quid uelim, nisi mox accensum esse. Quandoquidem Græcis ἂν adiungitur etiam positiuis, subaudito ἄλλο, quemadmodum Latini cẽq; addunt positiuis, subaudito post aut simili uoce. Vt tertio die cẽq; à me discessisti. Theophylactus non legit tantum, uerum etiam interpretatur iuxta nostram æditionem. Nam Quid uolo positũ est, pro eo, quod erat, nihil aliud uolo. & Si iam accensus est, celeritatis habet emphasim: & in Si, subest tacita significatio uoti. Varia lectio ἂν pro nisi

Erunt enim ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν, id est, Post hac, siue amodo, ut loquuntur nonnulli Græcam formam reddentes.

Et duo in tres diuidentur.) Et hunc locum corrupta distinctione deprauarunt librarij, uerbum diuidentur referentes ad superiora, cum quibus ut cohæreret mutato numero ex diuidetur, διαμερισθήσεται, fecerunt diuidentur. At quid opus erat repetere in hac parte diuidentur, cum iam dictum sit, Erunt quinq; in domo una diuisi. Sic itaq; distinguendum erat: Diuidetur pater aduersus filium &c. Siquidem diuidi uocat, habere dissidium. Proinde melius uertisset: Aduersus filium, quàm in filium, cum anceps sit Græca præpositio. Huius casum, si quem id forte moueat mutauit eodẽ in loco Lucas: qui cum ante cœperit adiungere datiuum, τῷ υἱῷ, mox addit accusatiuum, τὸν υἱὸν τῷ πατρί. Distinctio apud nos corrupta

Et ita fiet.) Fit legendum est. Et Laurentius mauult imbrem quàm nimbum, cum Græce sit ὄμβρος. Imber nimbus

Quid autem & à uobis ipsis.) τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν. Dilucidius erat, Cæterũ cur non etiam

ex uobis ipsis iudicatis quid sit iustum? ut sit sensus, Aliunde captatis argumenta, ex quibus coniectetis ea quæ sunt extra uos: & earum rerum, quæ intra uos sunt, & quarum ex uobis ipsis colligi possunt argumenta, nullam facitis coniecturam.

Cum autem uadis.) Græcis enim, est pro autem. Cohæret enim cum ijs, quæ præcedunt ut intelligant adesse tempus resipiscendi, quod ni fecerint fore, ut durius cum illis in posterum agatur, si tam obuiam clementiam dei neglexerint.

Ad principem in uia.) ἐπ' ἀρχοντα. Quod Ambrosius haud male uertit, Ad magistratum, & In uia rectius refertur ad sequentia, In uia da operam.

Trahat Condemnet

Trahat te ad iudicem.) Demiror qd legerit Ambrosius, qui pro trahat, habet cõdemnet: nisi forte pro κατασύρῃ, legit κατακρίνῃ Ac sensus sanè magis quadrat. Nec enim uidetur alius esse iudex, q̃m is, quem paulo ante dixit principẽ. Nam id uult agi cũ aduersario intereundum, ne sit opus ad iudicem peruenire. Origenes seu quisquis fuit, homilia in Lucã 25. annotat amphibologiã esse in trahat, quod subaudiri possit uel princeps uel aduersarius.

Tradat te exactori.) πράκτορι à uerbo πράττω exigo, quod ante uertit facio, non recte, sicut admonuimus in Matthæo.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Siloë

IN Siloë.) ἐν τῷ σιλωάμ, Hebræi sonant Siloah. Arbitror hanc esse ciuitatem in qua primum fuit tabernaculum, cuius meminit Psalmus 77. Et repulit tabernaculum Silo, ubi Græcus σιλὼμ legit. Item Hieremias cap. 7. Quoniam hic additur articulus τῷ, uidetur significare fluuium Siloë, qui ciuitati suppeditat aquam, quum nec perpetuus sit nec copiosus. In uetustissimis Latinis alibi scriptum erat Siloa, alibi Siloam.

In ficulnea.) ἐν τῇ συκῇ, id est, In ficu. Eadem uox est quam modo uertit, Arborem fici, im modicus copiæ affectator, ne dicam intempestiuus.

Occupat κατεργεῖ

Terram occupat.) κατεργεῖ, id est, Onerat, sed inutili onere, hoc est, enim proprie κατεργεῖν. Et illud, Etiã terrã, ego sanè maluissem uertere, Cur uel terrã occupat, ut intelligamus infrugiferam, non solũ indignã stercoratione & cultu, uerũ etiam loco, quem occupabat.

κοπρίαν Letamen

Et mittam.) stercora, κοπρίαν, id est, Stercus, aut potius fimum: mox uertit sterquilinium. Nam Græca uox stercorationem sonat magis q̃m stercus. Et stercoratio non solum fit ex animantium excrementis, uerumetiam è stipulis, culmis, aut terræ medulla, quam mergam uocant Britanni, teste Plinio. Ambrosius legit cophinum stercoris.

Sin autem.) εἰδὲ μήγε, id est, Sin uero minus, aut Sin secus, siquidem fructum fecerit sermo imperfectus est. ut subaudias, sinemus illam, aut aliud commodius. Est enim Eclipsis aut aposiopisis, siue ut Budæo nostro placet, ἀναπόδοτον, qui huius formæ exemplum unum & alterum ex Aristophane Ciceroneq̃ adducit in annotationibus, quas scripsit in Pandectas Iuris. Nec enim est quisquam sua fraudan dus laude. Porrò quod hic interpres uertit, Sin autem, parum Latine, tolerabilius aliquando uertit, alioqui.

Guliclmus Budæus

Nec omnino.) εἰς τὸ παντελὲς, Quod aliâs uertit in æternum.

Nec est, inclinata.) sed συγκύπτουσα, id est, Toto corpore deflexa in terram, & contracta, cui contrarium est, quod sequitur ἀνακύψαι, quod uertit, sursum aspicere, hoc est, Erigere caput. Nec enim est mentio de aspiciendo, sed de gestu corporis, quo utuntur qui cupiunt sursum aspicere. Proinde & πρόσκυψις prospectus dicitur, ubi quis obliquato capite è fenestra prospicit.

Vocauit ad se.) προσεφώνησεν. Potest accipi quod appellauerit eam, hoc est, allocutus sit. Nam Ad se, non additur apud Græcos.

Requieuerunt.) κατεσκήνωσεν. Quod aliquoties uertit, nidificare, aliâs habitare.

Sata tria

Sata tria.) σάτα τρία. Superius admonuimus, satum non esse uocem Latinam, sed Syram, quæ apud illos mensuræ genus declaret capientis sesquimodiũ. Apud Ambrosiũ non additur sata tria. Tantũ est, Abscondit in farina, donec fermẽtatũ est totũ. Atq̃ adeo interpretans indicat hoc ex Matth. huc transscriptũ, cũ ait ad hunc modũ. Et quia in Matt. tribus mensuris absconditũ esse fermentũ &c. Quorsum enim attinebat ex Matth. citare, si

Additum aliquid

idem legisset in Lucam? Sed hoc iam in Euãgelicis uoluminibus nouũ uideri nõ debet, neq̃ quenq̃ magnopere cõmouere, cum nec moribus pijs, nec fidei synceritati quicq̃ officiat.

Si pauci

Si pauci sunt qui saluantur.) Si non est anceps apud Latinos, ut ἐὰ apud Græcos, unde uertendum erat in an, quandoquidem interrogant.

Contendite intrare.) ἀγωνίζεσθε, id est, Certate, siue laborate. Quanquam apte uertit interpres, si modo intelligamus. Nam contendit & qui acriter adnititur. *Si pro an*

Qui erant nouissimi.) Erunt utrobiq; legendum, ἔσονται. Sunt postremi, qui futuri sunt primi, & sunt primi, qui futuri sunt postremi. Agit enim de inuertendo ordine inter eos, qui tum erant, & qui successuri essent in Euangelio.

Ite & dicite.) Ite dicite, legitur in antiquis, πορεύθητε εἰπατε.

Tertio die consumor.) Consummor legendum est, duplicato m. Est enim τελειοῦμαι. Quod quoniam medium est uerbum, satius erat uertere actiue, ut intelligamus illum tertio die absoluturum opus suum. Quanquam ea consummatio mors erat & resurrectio.

Quia non capit.) χωρεῖται. Quod Matthæus dixit χωρεῖ. Est autem uelut impersonale, quasi dicas, ipsa natura rerum non fert. Idem autem aliquanto post dixit ἀνώφελητόν ἐστιν, pro eo quod est ἀδιώατόν ἐστι. Loquitur ad hunc modum subinde Tertullianus, capit pro conuenit, aut decet, & non capit, pro non conuenit. *Capit, pro possibile est*

Qui mittuntur ad te.) πρὸς αὐτὴν, id est, Ad se, tertiæ personæ, nisi componatur cum alio pronomine, Ad hunc fermè modum sonat Græcis. Hierusalem Hierusalem, illa quæ occidit prophetas, & lapidat missos ad se. Deinde subito mutat personam. Sic & nos miscemus tertiam personam primæ, Tu illa lapidatrix prophetarum. Et tamen si cui magis placet secunda persona, cum hoc non est animus digladiari, propter pronomen anceps αὐτὴν, siue αὐτὴν, quod quidem arbitrantur omni personæ cõgruere. certe de sensu nulla est ambiguitas. Ne illud quidem ad sensum refert, quod cum in plerisq; libris haberetur ἀπεσταλμένος in uno quopiam habebatur ἀφεσταλμένος.

Quemadmodum auis.) ὄρνις, quod est anceps ad auem & gallinam. Est enim mirus amor auibus ad consouendos pullos, sed præcipue gallinis. Augustinus De consensu Euangelistarum lib. 2. cap. 75. legit auis. *ὄρνις auis & gallina*

Ecce relinquetur.) ἀφίεται, id est, Relinquitur, ut ad monuimus & antea.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

ET factum est. De hac loquutionis forma peculiari Lucæ iam admonuimus.

Dicebat autem & ad inuitatos.) Et coniunctio non additur apud Græcos nec in uetustis exemplaribus.

Neq; uicinos, neq; diuites.) μηδὲ γείτονας πλουσίους, id est, Neq; uicinos diuites. Attestantibus & uetustissimis exemplaribus nostris, & in his aureo codice, similiter & Constantiensi. Siquidem huc pertinet parabola Christi, ut beneficiũ conferatur gratuito, citra spem redituri fœnoris. Id fiet, si præstetur egenis, quibus non est facultas referendæ gratiæ.

Ne forte.) μήποτε, id est, Ne, siue ne quando. Et quod sequitur,

Et ipsi te reinuitent.) Commodius uerti poterat, uicissim te inuitent. Nam ut reinuitent sit Latinũ, reinuitat qui semel uocatũ iterũ uocat. Græce est ἀντικαλέσωσι. Et quod hic uertit,

Honoratior.) est ἐντιμότερος. Quod & chariorem significat, & magis in precio habitum.

Non habent retribuere.) οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναι, id est, Non possunt retribuere. Nam ita frequenter accipitur ἔχω, cum adhæret uerbis infinitis. In aureo codice scriptum erat, Non habent, unde retribuant. Ac mox pro in resurrectione scriptũ erat In retributione. Itidem comperi in duobus uetustis exemplaribus S. Donatiani. Sed reclamantibus Græcis. *Non habent pro non possunt*

Qui manducabit panem.) Nonnulli codices pro ἄρτον habebant ἄριστον, id est, Prandium sed reclamantibus uetustis exemplaribus Latinis.

Qui manducabit.) ὃς φάγεται, Potest accipi, Qui manducat seu potius edit, præsentis temporis. Nam in his tribus uerbis φάγω, ἔδω, πίω, futurum medium nihil differt à præsenti, φαγοῦμαι, φαγῇ, siue φάγεσαι, φάγεται, non φαγοῦμαι, φαγῇ φαγεῖται. Verum hoc ad sensum perpusillum refert.

Vt uenirent.) ὄρχεσθε, id est, Venite. Interpres forte legit ἔρχεσθε.

Simul omnes excusare.) παραιτεῖσθαι, id est, Recusare. Quanq; interpres eleganter usus est excusandi uerbo, si modo lector animaduertat eũ excusare, qui adducta causa recusat q̃d rogatur.

Additum aliquid

Gustabit cœnam meam. Hoc loco addunt libri Græci, πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί, id est, Multi enim uocati, pauci uero electi. Quanquam id non reperiatur in omnibus exemplaribus. Suspicor aliunde huc asscriptum.

Nónne prius.) οὐχί id est, Non. Quanquam & hoc aliquando pro nónne ponitur.

Sedens cõputat.) καθίσας ψηφίζει, id est, Calculis subducit rationem, ut intelligas diligentem atque exactam supputationem. Ac paulo post, μήποτε. Tandem desijt uertere, ne forte pro nequando.

Iturus committere bellum.) ἀπέρχεται συμβαλεῖν εἰς πόλεμον, id est, Abit ut confligat, siue congrediatur bello. Etiamsi Latinius erat prælio.

Non sedens.) Hic est eadem uox, quam modo uerterat nónne οὐχί.

Ad se.) ἐπ' αὐτόν. Cur non potius contra se siue aduersus se?

In decẽ milib. iuxta Hebræam dialecton

Cum decem milibus.) ἐν δέκα χιλιάσι. Interpres haud male mutauit In, Græcam præpositionem ex idiomate sermonis Hebraici positã, in decẽ milibus. Quanq; castius erat prorsus omittere, quod apud nos nec ullũ habeat usum, & orationem reddat inelegantẽ. Quod genus sunt illa in Deuteronomio: Et incendens ciuitatẽ in igni. Item, Et lapidabis eos in lapidibus. Cuiusmodi cõplura recensuit Augustinus in annot. Hebræi sermonis.

Alioquí illo adhuc longe agente.) εἰδὲ μήγε, Quod ante uerterat, Sin autem, non recte, hic recte uertit alioquí.

Lõge agente

Longe agente.) πόῤῥω αὐτοῦ ὄντος, id est, Cum procul est, siue procul abest.

Qui non renunciat.) ὃς οὐκ ἀποτάσσεται. Quod aliâs est dicto uale, dimittere.

Euanuerit.) μωρανθῇ, id est, Fatuum redditum fuerit. Siquidem non homines solum, sed & alia fatua dicuntur, quæ nihil sapiant. Quemadmodũ Martialis betas fatuas appellat.

Vtile est.) εὔθετον, id est, Accommodum, ante uertit aptum. Nec; de genere uocis huius sat, ero anxius, cum sat sciam & in neutro reperiri, licet & frequentius, & apud probatiores autores in masculino.

EX CAPITE XV.

Congratulamini.) συγχάρητε, id est, Congaudete. Aut si cui id parum Latinum uidetur, Gaudete mecum.

Nónne accendit.) οὐχί; At non, magis hic quadrabat, siue, An non: etiam si hic sermo eodem laborat incommodo, quo is quem ante notauimus: Quis ex uobis pater si filius petet panem &c.

Euertit pro euerrit de prauatum

Euertit.) σαρεῖ, id est, Verrit, hoc est, scopis purgat. Fortassis interpres scripserat, euerrit, id imperitus aliquis ac sciolus non intelligens, inuersa scriptura fecit, euertit. Quod sanè minus mirũ est fuisse deprauatũ, quàm non fuisse animaduersum. Adeo mendum hoc, in omnibus exemplaribus Latinis inoleuit, etiam uetustissimis. Sensit hic nonnihil incommodi & Carrensis, interpretans, Euertit totam domum, id est, Ea quæ in domo sunt. Et moraliter euertere domum, est perturbare conscientias peccatorum. Theophylactus uerrit, uertit repurgauit, & in eundem sensum Gregorius Nisenus, qui citatur in Catena: licet Gregorius pontifex Ro. deceptus uitio codicis, euertit interpretatur concussit conscientiam.

Carrensis ridicula interpretatio

Quæ me contingit.) ὃ ἐμὲ βάλλον, id est, Quæ redit ad me.

Subsstantiam.) Duæ sunt uoces apud Græcos, substantiæ & substantiã. οὐσίας καὶ βίου, id est, Substantiæ & uictum. Quanquam βίος & uitam ipsam significat apud Græcos & facultates quibus uiuitur.

Viuendo luxuriose.) ζῶν ἀσώτως, id est, Viuens luxuriose. Hinc & Paulus luxum uocat ἀσωτίαν: Vinum in quo est luxuria. Id autem non ad libidinem tantum pertinet.

Consummare pro cõsumere

Et postquam omnia consummasset.) δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, id est, Cum is consumpsisset, siue absumpsisset omnia. Quod quidem arbitror librariorũ uitio fuisse deprauatum, licet mirus sit nostratium exemplarium consensus. Ambrosius indicat sese legisse more Græcorum, cum ita scribit in commentarijs: Ille igitur uiuendo luxuriose consumpsit omnia ornamẽta naturæ. Vnde tu qui accepisti imaginẽ dei, qui habes similitudinem eius, noli eam irrationabili fœditate consumere.

Quanti pro quam multi

Quanti mercenarij.) Cur non potius, quot, πόσοι, siue quàm multi? Nec additur in domo, nec apud Græcos, nec in uetustis exemplaribus Donatiani, tantũ est, Quanti mercenarij

cenarij patris mei abundant, &c. Consentiebat Constantiense. Nam mercenarium opposuit filio. Et studiosus aliquis adiecit In domo, ut esset quod responderet aduerbio, hic.

Cum adhuc longe esset.) μακρὰν ἀπέχοντος, id est, Cum procul abesset.

Cito proferte.) Cito non additur in Græcis exemplaribus. Budæus existimat hic quoque exprimendam fuisse uim articuli, τὴν στολὴν τὴν πρώτην, id est, Stolam illam primam. Est autem uestis genus in talos demissæ, ut intelligamus non de qualibet ueste dictum, sed de certa quapiam & eximia. Nam anulo & calciamentis non præponitur Græcus articulus. At rursum uitulo geminum addidit articulum ut stolæ, τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, id est, Vitulum illum saginatum, ut certum & insignem uitulum accipiamus designari. Iam & in sequentibus, cum sæpe repetatur hic uitulus, semper adduntur articuli, quum hœdo non addatur ullus articulus, quod non unusquispiam insignis designetur, sed quilibet è grege. Vitulum autem interpretantur ipsum Christi corpus pro nobis immolatum. *Articuli*

Et epulemur.) εὐφρανθῶμεν, id est, Lætemur, ut placet Vallæ.

Et cœperunt epulari.) Rursum est εὐφραίνεσθαι, de quibus superius iam admonuimus.

Symphoniam & chorum.) συμφωνίας καὶ χορῶν, id est, Concentum & choros, hoc est, saltationes. Id enim hoc loco significat choros.

Cœpit rogare illum.) Græcis est παρεκάλει αὐτὸν, Quod non solum significat rogare, sed & inuitare & adhortari.

Cum amicis meis epularer.) Rursus est εὐφρανθῶ. Item paulo post,

Epulari autem.) εὐφρανθῆναι.

Deuorauit substantiam suam.) Græci magno consensu legunt tuam, ut sit odiosius, ὁ καταφαγών σου τὸν βίον. Atque ita legisse Ambrosium, ex his illius uerbis licet colligere: Impius, inquit, qui accusabat fratrem, quod cum meretricibus paternam substantiam prodegisset. Non enim dixit suam substantiam, sed paternam. *Substantiam tuã non suam*

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

QVi habebat uillicum.) οἰκονόμον, id est, Dispensatorem, hoc est, œconomum ab οἶκος domus, & νέμειν distribuere, quod ea dispenset, quæ ad rem domesticam pertinent. Villicus, ut inquit Varro, in libris de re rust. agri colendi causa constituitur, appellatus à uilla, quod ab eo in eam conuehuntur fructus & euehuntur cum uenerint. Atq; ipse diuus Hieronymus distinguit uillicum ab œconomo. Villicus, inquit, proprie uillæ gubernator, à uilla nomen uillici accepit: œconomus nõ tantũ frugum, sed & omniũ quæ dominus possidet, gubernator est. Vnde Oeconomicus Xenophontis pulcherrimus liber, qui non uillæ gubernationem, sed uniuersæ domus dispensationem, Tullio interpretante significat. Proinde magis quadrabat hoc loco œconomus siue dispensator q̃ uillicus. Quin & in his quæ mox sequuntur. *Villicus οἰκονόμος*

Redde rationem uillicationis tuæ &, Non poteris amplius uillicare.) Græce est, οἰκονομίας, & οἰκονομεῖν, id est, Dispensationis et Dispensare. Atq; ita citat diuus Hieronymus, explicans hunc locum in epistola ad Algasiam: Redde rationem dispensationis tuæ, non enim poteris ultra dispensare. Cæterum quod hic uertit,

Diffamatus est.) Græcis est, διεβλήθη, quod magis sonat, Delatus est, à διαβάλλομαι, unde diabolus calumniator, διαβολὴ calumnia. Quãquam hoc interest, calumniator falsò defert, At defertur etiam qui merito accusatur. Nec est, Quasi, sed ὡς διασκορπίζων, ueluti dissipãs, siue Velut qui dissiparet, nimirum delatus est hoc nomine quod dissiparet bona illius. *Diffamatus est*

Mendicare erubesco.) ἐπαιτεῖν, pro quo aliàs usus est προσαιτεῖν.

Conuocatis itaq; singulis.) προσκαλεσάμενος, id est, Ad se uocatis, siue accersitis.

Centum cados.) ἑκατὸν βάτους, id est, Centum batos, non cados. Nam Batus Hebraica uox est, illis mensuram significans liquidorum, ut docet Iosephus libro antiquitatum Iudaicæ gẽtis octauo. ea capiebat sextarios septuaginta duos: quemadmodum & illud quod mox sequitur, Coros. Ea mensura aridorum capiebat medimnos Atticos quadraginta unum, ut idem testatur libro tertio. *Cadus Batus mensuræ*

Accipe cautionem.) τὸ γράμμα. Idem uerbum quod mox uertit Literas, idq; non Latine. Nam literæ numero multitudinis significãt epistolam. Aut igitur utrobiq; uertere debueras

buerat cautionem, cum utrobiq; sit γράμμα, quod literam sonat, aut scriptum, aut syngrapham, aut codicillos, aut libellos, aut huiusmodi quippiam.

Villicus iniquitatis pro iniquo

Villicum iniquitatis.) Ex idiomate sermonis Hebræi dixit Villicum iniquitatis, pro dispensatore iniquo siue iniusto, cui non dissimile est quod mox sequitur.

De mammona iniquitatis.

Et in maiori.) ἐν πολλῷ, id est, In multo.

In minori.) ἐλαχίστῳ, id est, In minimo. Sed amat uariare interpres. Nec hic est,

In maiori, sed in multo, ut superius.

Vestrum, pro uerum

Quod uestrum est quis credet uobis.) τὸ ἀληθινόν, id est, Quod uerum est. Id quod in nonnullis codicibus, haud dubie librariorum uitio, fuerat deprauatum. Quandoquidem & in emendatioribus Latinorum exemplaribus uerum legimus, non uestrum. Opponit autem uerum iniquo. Nam ueræ diuitiæ sunt, quæ sine fraude parantur. Et hoc loco Credet, positum est pro committet. Porrò qui committit tibi, nimirum alienum committit, non tuum At in proxima clausula uestrum opponit alieno. Et quod uerum est non creditur, quod nostrum non datur.

Aut unũ odio habebit excussum

Aut enim unum odiet.) Id quoniam totidem uerbis dicitur apud Matthæum inde petat qui uolet, quod in hunc annotauimus locum.

Audiebant autem hæc omnia Pharisæi, qui erant auari, & deridebant illum.) Græci secus distinguunt, ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα, καὶ οἱ φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες ἐξεμυκτήριζον αὐτόν, id est, Audiebant autem hæc omnia, & Pharisæi qui erant auari deridebãt eum. Vt intelligas hæc omnia ceteris quoq; fuisse audita, uerum solos pharisæos offensos fuisse, quorum hulcus tetigerat, etiamsi nonnulla exemplaria, rursus addita coniunctione habebant, Et deridebant eum.

Subsannare μυκτηρίζειν

Deridebant.) ἐξεμυκτήριζον. Est autem μυκτηρίζειν, quod Latini uocant naso suspendere. Erat enim olim nasus irrisioni dicatus. μυκτὴρ Græce nasus, inde μυκτηρίζειν subsannare. Et quo usus est Cicero, ἀντιμυκτηρίζειν, uicissim irridere.

Ex eo.) ἀπὸ τότε, id est, Ex tunc, ut aliâs uertit, ut in Psalmo: Parata sedes tua ex tunc, ἀπὸ τότε. Latinius erat ex eo tempore, siue ab eo tempore.

Et omnis in illud uim facit.) Græca quidem reddidit: uerum Latinius erat incolumi tamen sensu, Et omnes in illud, quemadmodum legit Ambrosius, siue Quiuis in illud. Iam enim promiscue conabantur irrumpere etiam ethnici.

Purpura & bysso.) Mirum unde Augustinus in Psalmum quadragesimumoctauum pro purpura legat holosericis.

Epulabat.) εὐφραινόμενος, quod Irenæus alicubi uertit Iocundabatur. Vox enim Græca utrunq; significat, lætitiam mentis, & hilare conuiuium.

Lazarus

Nomine Lazarus.) Hebræis sonat, adiutus à domino, ut ipsum etiam uocabulum faciat ad parabolam: Destitutus erat ab hominibus, sed adiutorem habebat deum. Siquidem עָזַר auxilium sonat, יה deus. Hoc sensisse uidetur, qui collegit syluam nominum Hebraicorum ex omnibus libris sacris. Cæterum is cuius extat in singulos euangelistas collectio nominum, Lazarum interpretatur adiutum.

Qui iacebat.) ἐβέβλητο, id est, Porrectus erat. Quo uerbo solet uti de uehementer ægrotante & affixo lecto. Nec est simpliciter Ianua, sed πυλῶνος, quod uestibulum sonat, siue ostium diuitum. Nomen deductũ à porta. Nec est,

Hulceribus plenus.) sed ἑλκωμένος, id est, Hulceratus, siue hulcerosus, simile illi κεχαριτωμένη, id est, gratiosa, siue gratia plena.

Et nemo illi dabat.) Hanc particulam non reperio additam in Græcis codicibus, nec in his quidem quos nobis præbuit bibliotheca diui Donatiani, & Constantiensis. Quin ipse Beda nec legit nec interpretatur. Ex Ambrosianis commentarijs citius colligas micas fuisse datas quàm non datas. Neque enim hoc nomine reprehenditur diues, quod nihil impertierit pauperibus: sed quod in delicijs sustineret uiuere, quum uideret fratrem suum tot malis discruciari, nec collegerit iacentem, nec sua mensa dignatus sit, nec curarit hulcera illius, quum canes essent ipso humaniores: nec quicquam impertierit præter ea quæ deciderant de sumptuosa mensa, à canibus sublegenda.

Et sepultus

Et sepultus est in inferno.) Græce secus est, καὶ ἐτάφη, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς, id est, Et sepultus est, & in inferno sublatis oculis. Vt sit sensus, diuitem quoq; qui felicitatem posuerat in opibus ac delitijs suis similiter mortuum fuisse ac supultum, quemadmodum & pauperculũ illum. Cæterum animam, quæ deuecta fuerat ad inferos, sublatis oculis uidisse Abraham. Alioqui qui poterat tollere oculos sepultus? Ad hunc sanè modũ plane distinguit & Theophylactus qui ab eo loco, Et in inferno eleuans oculos suos, noui capitis facit initiũ, cõmentario in medio interposito. Similiter distinguit Augustinus in sermone quo enarrat hunc uersiculum, Tibi derelictus est pauper: & uide, inquit, exitus amborum. Contigit enim mori inopem illum & auferri ab angelis in sinum Abrahæ. Mortuus est & diues, & sepultus est, nam pauper forte non sepultus est &c. Rursus homilia quæ est ex quinquaginta septima, distinctionem Græcorum sequitur, unde mirum est Bedam Augustini cõpilatorem sequi diuersum. Quæ referunt in Aurea catena ex Chrysost. duobus uerbis deprauata sunt, quæ si abessent, prorsus nobiscum faceret. Nam in hoc philosophatur, quod diues tantum sepultus legitur, nec ulla fit mentio famulorũ aut amicorũ qui morienti adfuerint, eo quod diuitem ubi uentũ est ad uitæ finem omnes destituere solent. Tantum sepultus dicitur, iam bis sepultus, cuius anima prius erat sepulta in corpore. In hanc ferè sententiam Chrysostomus. *Distinctio apud nos uicio ta. Id manifestum ex Chrysostomi homilijs quas scripsit de Lazaro*

Recepisti bona.) Græci addũt tua, τὰ ἀγαθά σου, ut distingueret illius falsa bona ab huius ueris. Et mox, Similiter mala.) subaudias sua, nõ quod simpliciter essent mala, sed illius mala. Nunc autem hic consolatur.) παρακαλεῖται, passiue, hoc est, solatio fruitur, siue solatium habet, aut solatio afficitur, atq; ita uitasset amphibologiam.

Et in his omnibus.) καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις. Potest accipi & hic sensus. Et super hæc omnia siue Præter hæc omnia: ut intelligamus hoc accedere ad infelicitatem diuitis, quod ob uoraginem interiacentem non possit illi succurri. *In his omnibus pro super hæc omnia*

Chaos magnum firmatum est.) Mirum quid uenerit in mentẽ interpreti, ut Græcam uocem alia Græca redderet, nec ea sanè idem significante. Siquidem Græce χάσμα est, quod hiatum terræ significat, qui solet existere nonnunquam in terræmotu, quem Aristoteles in libro de mundo chasmatian appellat, unde & chasmaticus terræmotus dictus. Nonnulli uoraginem uocant, quod fissura terræ in immensam deuergat profunditatem. Chaos autem confusionem significat, hoc dictum à χέω, fundo, illud à χαίνω hio. Annotauit hunc locum Gulielmus Budæus noster, nonnihil adijciens annotationi Laurentianæ. Hoc admonendum duxi, partim, ne quem suo fraudarem honore, partim, ut qui diligentius hæc & exactius uelit cognoscere, ex illius petat annotamentis, quæ scripsit in Pandectas iuris. Nam nos ubiq; seruimus compendio, ne lectori fastidio simus. *Budæus*

Neq; inde.) μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν, id est, Neq; qui istinc. Nam Græci carent hac proprietate aduerbiorum, cum apud Latinos hinc referat ad primam personam, hoc est, loquẽtis, istinc ad secundam, illinc & inde ad tertiam. Nec est,

Transmeare.) sed διαβῆναι, hoc est, Ne transcendant, subiunctiui modi. Nec est,

Tormentorum.) sed τῆς βασάνου, tormenti, siue cruciatus.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

Apis molaris.) μύλος ὀνικὸς, id est, Mola asinaria. Nam Græci ὄνον, id est, asinum uocant, & saxum substratum in mola, quod accipit frumentum, de quo dictum est in Matthæo. *Lapis molaris*

Si pœnitentiam egerit.) ἐὰν μετανοήσῃ, id est, Si pœnituerit, siue si resipuerit. Ne accipiamus de satisfactione & pœna ceu proprie dictum. Vt dissimulem quod Dimittes toties dixit pro remittes.

Et conuersus fuerit.) In nonnullis Græcorum codicibus additum erat Ad te, ἐπὶ σε, in alijs non erat. Apud Ambrosium additur.

Si habueritis.) ἔχητε, id est, Si habetis, quod recte uertisset, Si haberetis.

Sicut granum sinapis.) Nescio an interpres usurpauit κόκκον neutro genere, Nec enim esset sensus, mea sententia, absurdus, coccum uelut habere fidem, quod in speciem humile & abiectum, non ante prodit uigorem suum, q̃; attritu prouocatum. Sic alibi uocat nos ad exemplum passerculorum & liliorum. Quod si magis placet κόκκον hic positũ masculino *Amphibologia*

lino genere, ὡς κόκκῳ, perinde ualebit ac dicas, fidem similem cocco.

Dicetis huic.) ἐλέγετε ἄν, id est, Dixissetis. Antiqui codices habent Diceretis, non dicetis, quod propius accedit ad Græcam ueritatem.

Morus arbor Arbori moro.) συκαμίνῳ. Est arbor sui generis, peculiaris Syriæ, quemadmodum indicat Hieronymus. Hesychius addit à nonnullis dici μορεαὶ, uulgato, ut conijcio, uocabulo. De hoc xix. capite plura dicentur. Deinde quod addit, Transplantare, sensum magis expressit q̃ uerbum. Nec enim est μεταφυτεύθητι, sed φυτεύθητι, hoc est, plantare.

Et obediet) καὶ ὑπήκουσεν ἄν, id est Obedisset. Antiquus codex habebat, obediret, ut respondeat diceretis. Quanq̃ ἄν modum reddit potentialem, & ob id fortassis tollerabilius erat futurum tempus.

Pascentem boues super est Aut pascentem boues.) Græce non est boues, sed tantũ pascentem. Consentiunt & antiquissima exemplaria Latinorũ, ποιμαίνοντα. Magis autem accipiendum de pastore ouiũ,

Addidit interpres q̃ boum. Proinde in Corsendoncensi codice ascriptũ erat in interstitio uersuũ, oues: atq̃ ita suspicor legisse Ambrosiũ, quanq̃ & illic uerterunt oues in boues.

Magnificans deum.) δοξάζων, id est, Glorificans: quod tamen subinde ita transfert, quo magis sit uarius.

Nouem ubi sunt:) Venustius est apud Græcos omisso uerbo, οἱ δὲ ἐννέα ποῦ, id est, Nouem autem illi ubi. Nam illi addo, loco articuli Græci.

Articuli uis

Inuẽtus pro compertus Non est inuentus.) οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ, id est, Non sunt reperti, reuersi dare gloriam deo, ut ad uerbum reddam. Porrò reperiri Græci dicunt, quod accidit, quodq̃ compertum sit.

Quando desideretis.) ὅτε ἐπιθυμήσετε, id est, Cum desiderabitis. Quanq̃ legi potest & ἐπιθυμήσητε: ita reor legisse interpretem.

De sub cœlo, in ea quæ sub cœlo sunt.) ἐκ τῶν ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὰ ὑπ' οὐρανὸν λάμπει, id est, E regione quæ sub cœlo est, in eam quæ sub cœlo est, hoc est, ex una cœli plaga in alteram. Ita enim uidetur oculis hominum. Similis loquutio est Deuter. cap. 4. A summo cœli, usq̃ ad summum eius. Cęterum collatio hæc significat subitum & inexpectatũ esse aduentũ regni dei, non solũ quantũ ad tempus attinet, uerumetiã quãtum ad locũ, nõ aliter q̃ fulgur subito erumpit, nunc hinc, nunc illinc, quod prius uideas, q̃ expectes uenturum.

Primum autem oportet.) πρῶτον, pro prius positum est, Veniet quidem ut fulgur, sed non dum ueniet, imò prius oportet illum multa pati &c.

Nubunt, nubuntur Vxores ducebant.) ἐγάμουν, ἐγαμίζοντο. Quod ante in Matthæo uertit nubunt, hic uertit, Ducunt uxores, quod illic nubuntur, hic Dabantur ad nuptias.

Duo in agro.) Hæc pars apud Græcos non additur in Luca, etiamsi meminit agri diuus Ambrosius. Imò in exemplari Paulino non erat mentio nisi de lecto. Theophylactus duo tãtum legit, de lecto & mola: tertium de agro, uidetur huc adiectũ ex Matthæi cap. 24. Cæterum Ambrosius pro eo quod est in Græcis ἐπὶ τὸ αὐτὸ, legit in pistrino, fortassis alterius Euangelistæ sententiam referens.

Corpus cadauer Vbicunq̃ fuerit corpus.) Græce est ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοὶ, id est, Vbi corpus, illic congregabuntur & aquilæ. Quanquam nonnulli codices habent πτῶμα, id est, Cadauer, à cadendo dictum Græcis. Atque hanc lectionem uidetur magis approbare Hieronymus.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

QVomodo oportet.) πρὸς τὸ δεῖν, id est, In hoc quod semper oportet orare. Porrò ἐκκακεῖν sonat segnescere, hoc est defatigari, quod hic uocat deficere. ἀκανθὺς enim Græce nonnunq̃ uocant inertes & ignauos.

Per multum tempus.) ἐπὶ χρόνον, id est, Ad tempus, siue aliquandiu. Deinde εἰς τέλος, quod uertit, In nouissimo, rectius uertisset, denicq̃.

Sugillare Sugillet me.) ὑποπιάζῃ, id est, Vituperet, ac deroget. Nam id significat sugillare, uerbũ à pugilibus ductum, qui superne sugillant, genis liuore notatis, inferne supplantant, impulso ad ruinam antagonista.

Et patientiam habebit in illis.) Græca nonnihil discrepant, βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς, id est, Clamantium ad se nocte & die, & leni animo ferens

illos

illos. Sed alius codex habebat, λέγω μαλροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τλὼ ἐκδίκησιν, id est, Etiam dico, longanimis super illis faciet uindictam: ut intelligamus omnino ulturum, licet serius. Quanquam secus legit Theophylactus, & rectius, ni fallor, propterea quod sequitur ὡ τάχει, id est, Celeriter, id quod pugnat cum illo μακροθυμῶν. Chrysostomus item in oratione de orando deum, legit, μακροθυμεῖ, quod legisse uidetur interpres. Varia lectio

Putas inueniet.) Non est Græcis οἴει, sed ἆρα, an, siue, num.

Tanquam iusti.) ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, id est, Quod essent iusti: tametsi uerti poterat ad sententiam, tanquam essent iusti. Sentit enim illos sibi tribuisse iusticiam, & hac opinione fretos cæteros despexisse.

Cæteri hominum.) Græce dixit, nam homines dicendum erat Latine: cum Græci in his abutantur genitiuo pro quouis alio casu. Cæteri hominum

Velut etiam.) ἢ καὶ ὡς ὅτο, id est, Aut etiam ut hic. Laurentius uidetur suspicari scriptum fuisse, Vel & ut. Cæterum quod de mutata coniunctione cauillatur, leuiculum est, & ad elegantiam sermonis attinens magis, cꝫ ad rem theologicam.

Nolebat nec oculos.) Fortasse torquebunt dialecticos hæ duæ negationes, uni additæ uerbo. Proinde uertere poterat, Nec oculos uolebat sustollere ad cœlum. Atcꝫ ita citat Cyprianus in expositione precationis dominicæ.

Iustificatus in domum suam ab illo.) Nonnulli Græci codices habebant κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ γὰρ ἐκεῖνος, id est, Descendit hic iustificatus in domum suam, cꝫ enim siue certe ille, hoc est magis certe quam ille. Sed in pleriscꝫ non inuenio γάρ. Proinde uertendum erat, Potius cꝫ ille, siue præ illo. Non quod nesciam sic alicubi loqui Gellium, friget ab illo, pro eo quod est, friget comparatus ad illum, sed quod præferam id quod est usitatius apud probos autores. Et ne quis existimet interpretationem nostram reiiciendam, diuus Hieronymus aduersus Pelagianos citat, iustificatus plus cꝫ ille. Et Augustinus epistola 86. ad Cassulanum, ita scribit, Non dixit damnatum Pharisæum, sed magis iustificatum dixit publicanum. Ab illo, pro præ illo

Conuocans illos.) προσκαλεσάμενος, id est, Aduocãs, seu potius, Ad se uocatis illis. Et ad pueros referendum est αὐτὰ, quod est neutri generis, quemadmodũ pueri παιδία, Accitis puellis: dixit, haud dubium quin prohibẽtibus.

Sicut puer.) Offendit Vallam, qui mauult, Velut puer, uel tanquam puer, ut intelligamus imitationem personæ, non acceptionis. Qui non acceperit regnum dei, factus puero similis, non intrabit. Hic est personæ imitatio. Qui non acceperit ut puer accipit, hic est actus imitatio.

Quid me dicis bonum?) Hoc nonnihil discrepat à Matthæo. Nam illic offensus est quod interrogasset de bono quod esset facturus. Audit enim iuuenis, Quid me interrogas de bono. Marcus consentit cum Luca. Quanquam utraque lectio tendit eodem, uidelicet non conuenire, ut homo sibi quicquam arroget boni. Christo quidem loquitur, sed ut homini tantum. Atque ut homo nihil habuit boni, quod sibi posset arrogare, uelut ex ipso profectum.

Per foramen acus transire.) Vtrobicꝫ Græcis est εἰσελθεῖν, intrare per foramen acus, & ingredi in regnum. Et tamen interpres bene reddidit sententiam.

De filio hominis.) Græcis nõ additur de, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου, hoc est, Filio hominis.

Vt uideam, & respice.) Idem uerbum est Græcis, ἵνα ἀναβλέψω ἀναβλέψω, quod significat recipere uisum. Id mirum cur mox mutarit interpres.

EX CAPITE DECIMONONO.

STatura pusillus erat.) Quod hic staturam uertit, alibi uertit ætatem. Græce est ἡλικίᾳ. Sycomorum

In arborem sycomorum.) Lucas sycomoream posuit, quam eandem esse uolunt, cum ea quam sycomorum appellant, quamcꝫ decimoseptimo capite uocauit sycaminum. Celsus Morosycon appellat, id est, fatuam uicum, & in 5. indicat Sycomorum & Sycaminum eandem esse arborem. Hæc Plinio ac Theophrasto ficus Aegyptia dicitur, quod existiment ibi tantum prouenire: cum Hieronymus enarrans Amos prophetæ caput septimum, testetur fuisse qui putarint hoc esse genus arboris,

Palestinæ

Paleſtinæ peculiare, gaudens locis campeſtribus, ac ficus afferens agreſtes, quod niſi uellicetur, amariſſimas cariculas facit, & fructus à culicibus corrumpitur. Quanquã Hieronymus horum ſententiæ non accedit, negans in ea ſolitudine in qua morabatur Amos ullam huius generis arborem gigni: ac mauult prophetæ ſermonem accipi de moris agreſtibus, quæ rubi porrigunt, ut his paſtores famem ac penuriam ſuam conſolentur. Dioſcorides libro περὶ ὕλης ἰατρικῆς primo, cap. clxiij. docet hanc arborem ut dictum eſt, tribus appellari nominibus, Sycomorum, Sycaminũ, & ficum Aegyptiã, addẽs hinc cognomen additum fœtui, quod ignaui ſit ſaporis. Quod idem ſcriptum eſt à Theophraſto, qui indicat & in Cypro naſci Sycomorum, ſed ab Aegyptia ſpecie diuerſam. Siquidem Aegyptia foliis noſtram morum refert, fœtu ficum noſtratem, niſi quod eum non profert ramis ſed ex ipſo caudice, non matureſcẽtem, niſi ferreis unguibus ſcalpatur. Cypria uero foliis non abſimilis eſt ulmo, fructum ædit pruno magnitudine æqualem, ſed ſuauiorẽ. Porrò quod Lucas pro ſycomoro ſycomoream nominat, neminem oportet moueri, cum Græci μορέαν appellent, quam Romani morũ, ſi Dioſcoridi credimus. Multis argumentis uideri poterat caprifici genus, uel quod ſucco ac ſapore caprifici fœtus referat, ut docet Theophraſtus, interprete Gaza: adeo, ut quemadmodũ refert Plutarchus, Athenienſis quidam dicaculus per contumeliam Syllam uocarit συκάμινον ἀλφίτῳ πεπασμένον, id eſt, Sycomorũ polenta maceratũ, quod in facie rubor candori inſperſus uiſeretur. Alioqui uideri poterat exprobrata ſtultitia, ſi συκόμωρον ſcribatur per ω mega. Ita fermè Plutarchus in huius uita, quod ad conuicij rationem attinet. Nec inficior conſtanter apud autores per ο μικρὸν ſcribi, atq; haud ſcio an deprauate: præſertim cum morus arbor cui cognata eſt ſycomorus, ob foliorum ſimilitudinem, apud Naſonem ac Palladium mediam habeat productam. Athenæus libro 2. prodit συκάμινον nomen eſſe commune, ſolos Alexandrinos appellare μόρον ſiue μορέαν. Sed de Sycomoro iam ſatis arbitror dictum, quod ad hoc inſtitutum pertinet. Quod ſi quis exiſtimabit ad myſterij rationem pertinere exactius noſſe huius arboris uim ac formam, autores indicauimus, unde poſſit petere.

συκάμινον

Quia inde.) ἐκείνης, id eſt, Illac, nec enim eſt ἐκεῖθεν. Ambroſius legit illa parte pro illac.

Ad hominem peccatorem diuertiſſet.) εἰσῆλθεν καταλῦσαι, id eſt, Ingreſſus eſſet ad diuerſandum apud illum.

Et ſi quid aliquem defraudaui.) ἐσυκοφάντησα, quod eſt proprie delationibus extorquere aliquid, hic pro quacunq; fraude poſuit.

Eo quod & ipſe filius ſit Abrahæ. Paulo durius eſt, quod hæc ſub tertia perſona pronunciantur à Chriſto, præſertim cum non ſcribatur ad alios uerſus. Proinde ſuſpicor, quod Græce dicitur filius Abrahæ, non pertinere ad Zachæum, ſed ad domum, quæ Græcis eſt maſculini generis. Nam quemadmodum nos domum Chriſtianam diceremus, ita ille domum dixit filiam Abrahæ, quod Abraham patrem fide imitaretur. Sub hac lectione manet tamen idem ſenſus, quem adferunt uetuſti interpretes: per domum enim intelligit paterfamilias. Plenius tamen eſt domum appellari filiam Abrahæ, quod talis eſſe ſolet familia, qualis eſt paterfamilias. Theophylactus legit & interpretatur, ipſam domum dictam filium, ſed per domum intelligi Zachęum inhabitatorem. Porrò generis incongruentia locum fecit errori, quæ apud Latinos eſt, apud Græcos non eſt. Si per domum deſignatur Zachæus, dure domus dicitur filius, durius filia Zachæus.

Domus filia Abrahæ

Homo quidam nobilis.) εὐγενὴς, id eſt, Clarus, & claro genere prognatus. Nam nobilis eſt qui quocunq; modo notus eſt uulgo.

Decem mnas.) Latini interponunt, i. dicentes minas. In pleriſq; Græcis codicibus reperio μνᾶς, nominandi caſu, ἡ μνᾶς σου, quod errore ne an ſtudio factum ſit, incertus ſum.

Quantum quiſq;.) τίς, τί, id eſt, Quis quid, Ad eam formam: Quem cui commendes etiam atq; etiam aſpice: Et quid cui des, Quid cui credas. Et,

Euge ſerue bone.) Id eſt, recte bone ſerue. Collaudat enim ſeruũ functũ officio ſuo.

Interpres dormitans

Exegiſſem illud.) Illam erat dicendũ, quemadmodũ ſcriptum cõperi in duobus codicibus diui Donatiani. Sed ἀργύριον apud Græcos eſt neutri generis. Et interpres oblitus ſe uertiſſe pecuniam, non argentum, reliquit illud. Ad hæc quod hic uertit Exegiſſem Græcis eſt ἐπραξα, idem uerbum quod ad eundem modum uerti oportuit ſuperius, cum de publicanis

canis loqueretur, Nihil amplius ꝙ quod uobis constitutum est faciatis.

Omni habenti dabit & abundabit.) Et abundabit nec est in Græcis codicibus nec in aureo, nec in Constantiensi. Suspicor ex alio Euangelista huc asscriptum.

Et quod habet auferetur ab eo.) Ab eo additum est ex idiomate sermonis Hebræi, ne quis uelut à nobis obliuione prætermissum reponat.

Præcedebat ascendens.) ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀναβαίνων, id est, Procedebat, hoc est, pergebat ire, siue ascendere.

In castellum quod contra uos est.) εἰς τὸν κατέναντι κώμην, id est, In castellum quod ex aduerso est. Tam enim erat contra Christum, ꝙ contra apostolos. In aureo codice tantum habebatur, Quod cõtra est. Itidem Constantiensi, & in meo ueteris typographiæ. *Cõtra uos est, Vos additum est.*

Pullum asinæ.) In Græcis codicibus non additur asinæ, tantum est πῶλον, & tamen nescio quorum errore repperi id additum in æditione secunda. Ex Ambrosij cõmentarijs satis colligi potest, illum legisse, quemadmodum legunt Græci. Ait enim: Et ideo secundum Matthæum, & asinam & pullum legimus &c. *Pullum asinæ Asinæ additũ*

Cui nemo unquam.) In quo nunc ꝙ legendum est, ἐφ' ὃν. Suffragantibus & antiquissimis exemplaribus & Origene, licet interpres recte uerterit.

Quia dominus.) ὅτι anceps est, & hoc loco, aut erat interpreti omittenda coniunctio, aut uertenda Quod. Itidem in proximo loco.

Operam eius desiderat.) αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Eo opus habet.

Sicut dixerat eis stantem pullum.) Stantem pullum non addunt Græci codices. Apparet additum à latino quopiam, quo sermo foret dilucidior. Sed absolutior est sermo si non addatur, stantem pullum: ut intelligas illos comperisse, quicquid prædixerat dominus. *Additum apud nos*

Quia dominus eum necessarium habet.) Hæc Græca nihil dissident à proximis, ubi uertit dominus eius operã desiderat, cum utrobiq; sit αὐτοῦ χρείαν ἔχει, id est, Illo opus habet.

Et iactantes.) καὶ ἐπιῤῥίψαντες, id est, Et iniectis uestibus, siue pallijs suis.

Omnes turbæ descendentium.) ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, id est, Vniuersa turba discipulorum. Nam mox iubetur increpare discipulos. Probabile est interpretem uertisse discentium, atq; ita scriptum adhuc uisitur in nonnullis peruetustis codicibus. In Constantiensi apparebat rasuræ uestigium. *Deprauatio Descendentiũ pro discẽtium*

Gloria in excelsis.) ἐν ὑψίστοις, id est, In altissimis.

Lapides clamabunt.) κεκράξονται, quod Græci uocant μετ' ὀλίγον μέλλον, hoc est, paulo post futurum, & habet urgens quiddam ac uehemens. Itaque nos uertimus, mox lapides clamabunt. *κεκράξονται*

Quia si cognouisses & tu.) Omittenda erat coniunctio quia ὅτι, quæ ex idiomate Græcanici sermonis apponitur aliquoties affirmandi gratia. Diuus Hieronymus in commentarijs Esaiæ, non semel hunc citat locum, sed sensu nonnihil immutato, uidelicet ijs uerbis, Si scires etiam tu quæ ad pacem sunt tibi. Deinde subijcit de suo: Quam quia non suscepit, intulit, Nunc autem uenient dies super te &c. Consimiliter adducit & enarrat hunc locum, exponens Micheæ caput secundum. Quæ quidem interpretatio, ut longe late ꝙ dissonat à recentium Theologorum interpretatione, ita uehementer consentit cum Græca ueritate & interpretamento Theophylacti. Nam Græci sic habent, ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σύ γε, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, Si nosses & tu sanè in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam: ut subaudias quæreres, sitq; sensus, Hic dies est tuus, quo te inuisit redemptor: quòd si intelligeres quantum boni tibi offeratur, saltem tu curares quæ ad pacem tuam pertinent, hoc est, crederes & obtemperares mihi. Ad hunc modum legisse uidetur diuus Hieronymus. Cæterum in plerisque codicibus ita scriptum est, εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σου, id est, Si nouisses & tu, Saltem in die tuo hoc, quæ ad pacem tuam pertinent, curares. Nec est ociosa coniunctionis iteratio καὶ & καί γε, quod prior ad personam urbis pertinet, altera ad diem. Vt intelligamus aduentum peculiariter pertinere ad ciuitatem Hierusalem, præsertim eo die, quo aduenieba tiam moriturus, licet altera coniunctio non addatur apud Origenem, aut quisquis est autor, homilia xxxvij. Porrò quod recentiores interpretantur, Si nouisses imminentia tibi mala, fleres & tu &c. non cohæret cum eo quod sequitur, Nunc autem abscondita sunt ab oculis *Si cognouisses et tu, locus hactenus pauci intellectus*

tuis. Repetit enim Christus quod dixerat, Si cognouisses, nimirum indicans eos nõ agnoscere diem salutis suæ. Et hæc dixerim nullius sententiæ præiudicans. Certe Cyrillus qui citatur in Catena, si cognouisses refert, nõ ad mala imminentia, sed ad intelligentiam prophetiarum de Christi aduentu. Et Eusebius ibidem citatus, pacem non refert ad delicias huius mundi, quemadmodum Gregorius, sed ad reconciliationem humani generis, ne quis credat omnino somnium esse quod adduximus.

Ad terram prosternent.) καὶ ἐδαφιοῦσιν. ἔδαφος solum siue pauimentum, Inde ἐδαφίζειν solo æquare. Plus enim dixit Lucas, & uerterit interpres.

Solo æquare

Tempus uisitationis.)) ἐπισκοπῆς, id est, inspectiõis. Interpres legisse uidet ἐπισκέψεώς σου.

Suspensus erat audiens illum.) ἐξεκρέματο, id est, Pendebat, hoc est, inhiabat. Ita Vergilius: Pendetq; iterum narrantis ab ore.

EX CAPITE VIGESIMO.

Vnus pro quidam

IN uno dierum.) Græci addunt ἐκείνων, id est, Illorum. Illud semel admonuisse sat est, Hebræos unum dicere, quod Latini quidam, ut, Vno die, pro quodam die, & unus scriba, pro quidam.

Conuenerunt.) ἐπέστησαν, id est, Ingruerunt, siue aderant, siue quod malim Adorti sunt. Sic enim utitur in Actis apostolorum.

Vnum uerbum.) ἕνα λόγον. id est, Vnum sermonem. In aureo codice non addebatur unum, nec in Donatianicis. Nos sensum reddidimus, non uerba, Interrogabo uos & ego unum quiddam.

Certus sum Persuasus sum

Certi sunt enim.) πεπεισμένοι γὰρ εἶσιν, id est, Persuasa est enim, siue persuasum habet, ut subaudias plebs, quæ modo præcessit. Certus est enim aliquis de re uera: At persuasus esse potest, qui falsum credat.

Multis temporibus.) χρόνοις ἱκανοῖς, id est, Multum tempus, siue temporis, si sensum maluisset reddere quàm uerba.

Conquassabitur.) συνθλασθήσεται, id est, Confringetur.

Absurdum ad uerbum reddere græca

Qui negant esse resurrectionem.) Qui putant nihil immutandum in sacris literis, uertant hæc Lucæ ad uerbum si lubet, οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, id est, Qui contradicunt non esse resurrectionem. Sed quorsum attinet ex innumeris unum aut alterum proferre? Illud annotãdum, quoniam ἀνάστασιν dixit absq; articulo, uertendum potius fuisse, Qui negant ullam esse resurrectionem, Est resurrectio corporum, & est animarũ. Tum sunt qui fatentur dominum resurrexisse cum paucis, negantes uniuersalem resurrectionem.

Resurrectio duplex

Filij liberi

Et mortuus est sine filijs.) ἄτεκνος, id est, Orbus, siue absq; liberis. Nam liberorum nomine & filiæ continentur.

Neque nubunt, neque dicunt uxores.) οὔτε γαμοῦσιν οὔτε ἐκγαμίζονται, id est, Neque ducunt uxores, neq; nuptum dantur. Quod Cyprianus libro ad Quirinum tertio, uertit nubuntur, quanquam γαμοῦσιν ambiguum est. Aliâs certe uertit, Ducunt uxores, atque adeo paulo superius in hoc ipso Luca. Prius uerbũ γαμοῦσιν pertinere potest & ad uiros ducentes & ad fœminas nubentes, ἐκγαμίζονται ad parentes elocantes.

Aequales enim angelis.) ἰσάγγελοι, dictione composita, hoc est, similes siue pares angelis. Quemadmodum Homerus ἰσοθέους & θεῷ ἐπείους, appellat eximios uiros, & dijs æquiparandos.

Quia uero resurgent mortui.) ὅτι δὲ ἐγείρονται. Tametsi anceps est Græca coniunctio, tamen hoc loco dicendum erat, Quod autem resurgant mortui, Siue resurgere autem mortuos.

Prolixæ preces

Simulantes longam orationem.) ⸗ προφάσει μακρᾷ προσεύχονται, id est, Et prætextu longo precantur. In nonnullis codicibus habebatur, προφάσει μακρὰ, ultima acuta, non circunflexa, Sub prætextu multa precantes. Nam quid sibi uult longus prætextus? Nos magis sensum, & uerba reddidimus, Simulantes longas preces. Neq; enim precatur, qui ad laudem humanam, aut quæstum precatur.

κρίσιν uarie uertit

Damnationem maiorem.) περισσότερον κρίμα, id est, Maius iudicium. Interpres sententiam explicat, non uerbum. Nam hic aliquoties κρίμα usurpatur pro condemnatione.

Ex capite

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

RESpiciens autem.) Respicere est flexis in tergum oculis aspicere. At hic est ἀναβλέψας, quod aliquoties est recipere uisum, aliquoties attollere oculos uidendi gratia, siue quod gazophylacium in edito loco esset, siue quod antea suos intuitus, post tollit oculos in eos qui longius aberant.

Ex abundanti sibi.) ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς, id est, Ex eo quod sibi supereſt.

Ex eo quod deest.) ἐκ τοῦ ὑστερήματος, id est, Ex defectu, hoc est, Ex penuria.

Omnem uictum.) βίον, quod alibi substantiam uertit.

Et donis.) ἀναθήμασι. Ea dicuntur dona, quæ dicata diis suspenduntur in parietibus & columnis templi: cuiusmodi nunc uisuntur potissimum iuxta monumenta diuorum statuæ argenteæ, equi aurei, pocula gemmata, dicta ab ἀναθλῶσαι, hoc est, à seponendo, siue suspendendo. Vnde & ἀνάθεμα dicitur. *Anathemata, dona consecrata*

Cum fieri incipient.) μέλλει ταῦτα γίνεσθαι, futura sunt hæc. Verum μέλλω sic & aliâs expressit per incipiendi uerbum.

Dicentes quia ego sum.) ὅτι ἐγώ εἰμι. id est, Quod ego sim, hoc est, dicent se esse Christum qui sum ipse. Atque ita nos uertimus aperte magis, quàm ad uerbum. Ne quis id existimet errore factum.

Nondum statim.) οὐκ εὐθέως, id est, non statim.

Pestilentiæ & fames.) Adnominationē in λιμοὶ & λοιμοὶ iam aliâs annotauimus. Et mox: *προσονομασία*

Terroresq; de cœlo.) φόβητρά τε, id est, Terriculamentaq;. Aliud enim terror, aliud monstrum, quod terrorem incutit.

Et eritis odio omnibus hominibus.) Nec in Græcis nec in aureo codice additur hominibus, nec in Constantiensi, nec in meo excuso.

Non præmeditari quemadmodum respondeatis.) μὴ προμελετᾶν ἀπολογεῖσθαι, id est, non ante meditandam esse defensionem. Id quod cæteri rei faciunt, qui ad lucernam elaborant arte orationem qua flectant iudicem. Cyprianus ultima tertij libri epistola, sic adducit hūc locum: Ponite in cordibus uestris, non præmeditari excusare. Porrò meditari dicimur ad quod nos cura præparamus.

Omnes aduersarij uestri.) ἀντικείμενοι ὑμῖν, id est, Aduersantes uobis. Et aliquanto post,

Capillus de capite uestro non peribit.) ἀπόλυται, id est, Perit. Habet nescio quid certius, & asseuerantius temporis ἐπίρρωσις.

Possidebitis.) κτήσασθε, id est, Possidete, siue obtinete. Apparet interpretem legisse κτήσασθε, etiamsi Græci codices quos ego uiderim, constanter habent κτήσασθε.

Et nutrientibus.) θηλαζούσαις, id est, lactantibus & mamma nutrientibus, ut superius indicatum est. Et Ambrosius pro nutrientibus legit, Quæ ubera dant. Augustinus alicubi mammantibus legit. *Mammanutrire*

Pressura.) συνοχή, id est, Coartatio, siue anxietas. Nōnulli codices habebant ἀνάγκη, quod necessitatem sonat & uim illatam. Nec est,

In ore gladij.) Sed ore gladij, στόματι μαχαίρας, quod tamen rectius uertisset, Acie gladij. Quandoquidem aciem gladij Græci στόμα uocant, quod ea parte mordeat, & δίστομον utrinque incidens dicitur.

Tempora nationum.) ἐθνῶν, gentium. Idem nomen quod proxime præcessit. Interpres mire fugit eiusdem uocis iterationem, quum Euangelista non fugiat.

Præ confusione.) ἐν ἀπορίᾳ, id est, in perplexitate siue desperatione. Quanquam uterque genitiuus absolute potest legi, ut sit sensus, præ desperatione resonante mari & fluctu, & arescentibus hominibus. *Confusione, id est, desperatione*

Sonitus maris.) ἠχοῦς θαλάσσης, id est, resonantis maris.

Arescentibus hominibus.) ἀποψυχόντων, quod sonat exanimari dolore, siue extabescere.

Videte.) ἴδητε. Græcum uerbū anceps est, an sit uidetis an uidete. *Produxerint, proruperint*

Cum producunt iam ex se fructum.) Græce tantum est προβάλωσιν ἤδη, quod ego uertissem proruperint. Nec enim de fructu sentit, sed de gemmis ac frondibus erumpentibus, id quod ex alijs Euangelistis liquet. Certe ex Marci cap. 13. qui de ramo tenero & frondibus erumpentibus meminit, Primum enim tenerescit ramus, ut gemmæ protrudi queant.

Est autem hoc peculiare ficui, ut statim nullis floribus præcedentibus, protrudat grossos. Etiamsi gemmas protrudunt & aliæ arbores. Nam Lucas præter ficum & alias arbores addit. Quanquam & aliâs dissident Græca à nostris, βλέποντες ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε, id est, Cernentes ex uobisipsis cognoscitis, hoc est, cum uidetis protrudi gemmas & frondes in arboribus, etiamsi nemo admoneat, tamen ex ipsa re intelligitis adesse æstatem. Et paulo post, rursum μήποτε uertit Ne forte, quasi sit hoc in illorum fortuna situm, ac non potius in illorum cura.

Curis huius uitæ.) μερίμναις βιωτικαῖς, quod in Paulo uertit secularia βιωτικά. Significat autem eas curas quæ ad uictum parandum, uitæq; usum faciunt.

Vt digni habeamini.) καταξιωθῆτε, id est, Digni reddamini, qui possitis effugere hæc omnia. Sensus autem est, ut semper hoc ipsum orent quo possint effugere.

Manicare, pro mane uenire

Morabatur in monte.) ηὐλίζετο, quod ante uerterat stabulare.

Et omnis populus manicabat.) Græcam uocem imitatus est interpres, ὠρθριζε. Idem uerbum quod in Psalmis uertit De luce uigilo, ὀρθρίζω. Vetustissimus codex Latinus habebat diluculo ueniebat. Vnde mirum est unde hæc uox omnino Latinis inaudita, irrepserit, quam nec Augustini aures ferre queant. Notat enim hanc in librum Iudicum, quæstione quadragesimasexta, indicans quosdam interpretatos maturabis, ceu uox ea dicta sit à matutino. Sunt qui diuinent pro mane ibat corruptum fuisse manicabat. Verum nihil aliud quàm diuinant. Augustinus indicauit uariam scripturam sui temporis in libro Iudicum, & est idem uerbum illic ex interpretatione septuaginta quod est hic, ὀρθρεῖς καὶ ἐκτενεῖς, quod Hieronymus reddidit: Et primo mane oriente sole irrues super ciuitatem, ἅμα τῷ αὐγάσαι τὴν ἡλιον, ὀρθρεῖς καὶ ἐκτενεῖς ἐπὶ τὴν πόλιν. Cæterum nec manicandi uerbum, nec maturandi placet Augustino, quod alterum neget inueniri apud probatos autores, alterius etymologiam non satis probat, & aliud est maturare, aliud mane uenire: frequenter enim sero uenit, qui mane uenit. Ad hæc commentarij Bedæ in contextu habent mendose nimirum manebat ad eum, in expositione legit manicamus.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

Præficiti templo tuendo

Et duodecim.) ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα, id est, Qui erat de numero duodecim.

Et magistratibus.) Et ductoribus, siue ducibus exercitus. Est enim στρατηγοῖς quos aliâs ni fallor, sentit præfectos tuendo templo, nec alios hic arbitror intelligendos. Theophylactus præter hanc opinionem & alias commemorat.

Sine turbis.) ἄτερ ὄχλου, id est, Sine turba, hoc est, sine tumultu. Nam utrunq; significat ὄχλος, ut Latinis turba, & multitudinem, & tumultum.

Occidi pascha.) θύεσθαι, id est, Immolari.

Homo quidam.) Quidam non additur apud Græcos, sed Latinus interpres de suo addidit, quo sermo esset mollior.

Amphoram.) ὑδρίαν, quod significat uas fictile. Hoc idcirco admonui, quod mihi uideatur ad mysterium facere, si quis excutiat, quid sibi uelit hydria fictilis, quæ rumpitur apud Ecclesiasten, recurrente uitta aurea. Eadem uox est, quam alibi uertit lagenam.

Ex hoc.) ἐξ αὐτοῦ, id est, Ex eo, nempe pascha, ne quis ad tempus referat.

Aenigma apud Ecclesiasten

Calicis mētio bis fit apud Lucam

Accipite & diuidite.) λάβετε τοῦτο, id est, Accipite hunc. Annotatum est hoc à ueteribus, apud Lucam bis fieri calicis mentionem. Prius enim accepit calicem, & gratijs actis ac benedictione facta dixit, Accipite & diuidite inter uos. Mox consecrato pane sequitur, Similiter & calicem postquam cœnauit dicens.

In meam commemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, quod expressius extulisset, Ad renouandam mei memoriam.

In sanguine meo.) In positum apparet pro per. Vt uetus testamentum confirmatum ac dedicatum est, populo aspersо sanguine pecudis, ita Christus per suum sanguinem dicauit nouum testamentum, quod eleganter explicat is, qui scripsit epistolam ad Hebræos. Nec uideo cur hic obstet religio, quo minus sensum reddamus magis perspicuum, quum his uerbis non consecrent hodie sacerdotes.

Qui pro uobis fundetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, id est, Qui pro uobis effunditur.

Cum

Cum paulo superius dixerit Datur, tempore præsenti, cur hic uereamur dicere effunditur, Et certe datur reperitur in exemplaribus nostris.

Per quem tradetur.) παραδίδοται, id est, traditur ut sit præsentis temporis.

Dominantur eorum.) Earum uertendum erat siue eis. Gens enim Græcis neutri generis est. Proinde in αὐτ, oblitus sui interpres, Græco usus est genere.

Dormitatio interpretis

Sicut minor.) ὡς ὁ νεώτερος, id est, Sicut iunior, siue minor natu. Antiquissimi codices habent iunior, non minor. Quanquam hoc loco magis contemptum significat, & ætatem. Vt enim honoris causa presbyteros uocabant, hoc est, seniores, ita contemptos iuniores: quod genus est illud in Psalmis: Adolescentulus sum ego & contemptus. Nam Hebræis נַעַר sonat iuuenem & nullius autoritatis.

Iunior pro contempto

Et qui præcessor est.) ὁ ἡγούμενος, id est. Dux siue rector. Nam hoc quoque significat Græca uox, ac magis conuenit cum eo quod sequitur. Pugnant enim præsidem esse, & ministrum esse.

Ait autem dominus Simoni.) Exemplaria Græcanica sic habent, εἶπε δὲ ὁ κύριος, σίμων σίμων, ἰδοὺ, id est, Dixit autem dominus, Simon Simon, ecce &c. Porrò conduplicatio seruit affectui. Atq; ita citat diuus Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium. Nec aliter refert Beda in commentarijs suis, ne quis casu factum esse putet.

Expetiuit uos.) ἐξητήσατο, quod magis sonat depoposcit. Deposcuntur enim, qui ad pœnam petuntur: uelut hoc efflagitarit Satanas ut illos comminueret, quemadmodum Iob poposcit Satan, & impetrauit, uerum præscriptis legibus. Ambrosius libro de uocatione omnium gentium primo, capite ulti. sic adducit hunc locum: Simon Simon ecce Satanas postulauit, ut uos cerneret sicut triticum. Siquidem à cernendo cribrum uidetur esse dictum. Græce est σωιάσαι.

Non cantabit.) οὐ φωνήσει, id est, Non sonabit, siue non ædet uocem.

Sed nunc qui habet sacculum.) Quæso te lector Christiane, quis tam est ἀγέλαστος qui possit à risu temperare, perpendens & ridicula recẽtiores quidam in hũc scripsere locum. Rursum quis est tam φιλόγελως qui non indignetur cœlestem illam doctrinam huiusmodi uitiari interpretamentis. Lyranus enim ille, ut multis uidetur, probatus doctor, huc detorquet uerba Christi, quasi moneat apostolos, ut ingruẽte procella persecutionum muniant se duabus rebus, nempe cõmeatu, & armorum præsidio, ne uel desit quod edant, uel à persecutoribus opprimantur. Atq; eadem multo impudentius inculcat Hugo Carrensis, siue quis alius fuit, autorem citans Chrysostomũ. sed huius uerba truncatim ac deprauate referunt recẽtiores quidam. Nam Chrysostomus de gladio cõmentũ planè reiecit, utcunq; de sacculo moderatã interpretationẽ. Huius uerba sunt in caput Matth. 26. ut facilius crederent quia traderetur, propterea dixit eis, emite gladios. Non ut percutiant animas, sed ut prædictionem hac re ante oculos poneret. Hæc ille. Quid autem sibi uelit, quod ait prædictionem, explicant illius uerba quæ referunt in Cathena aurea diui Thomæ. Quid est hoc, qui dixerat, si quis percusserit te in dextra gena, uertas ei & aliã: nũc armat discipulos, sed solo gladio. Nam si penitus armare dicebat, nõ solum oportebat gladium possidere, sed & scuta & galeas. Sed etsi mille huiusmodi possiderent arma pro tot insultibus & insidijs populorum, tyrannorũ, urbium, nationum, qualiter undecim compararẽt, & ex solo agminum aspectu non cõtremiscerent, nutriti in stagnis & fluuijs? Non ergo putemus eum iussisse ut gladios possiderent, sed per gladios innuit imminentes insidias Iudæorũ. Vnde sequitur Dico enim uobis, quoniam adhuc hoc quod scriptum est oportet impleri in me, & cum iniquis deputatus est. Rursus aliquanto inferius, Et quidem si humano eos uolebat uti auxilio, nec cẽtum sufficerent gladij: quod si nolebat eos uti humano subsidio, etiam duo superuacanei sunt. Referunt illic uerba Basilij, ac Theophyli quẽ pro Theophylacto positum arbitror, in eandem sententiã, demum & Bedæ. Quod si cõstat, qui cõuenit ut simplicem sensum accipiamus in pera, in gladio quæramus figuratam interpretationẽ, quæ sensum aperiat cum uerbis pugnantẽ. Etenim si dominus iussit parari quæ pertinebant ad uictum ac defensionem, an uestis nõ pertinet ad uitæ necessaria? Et hanc uẽdi iubet. Proinde quemadmodũ his uerbis præparauit animos Apostolorũ ad fortiter perpetiendã sæuitiam persequutorũ; ita sacculi tollendi mentione præparauit illos ad tolerantiã famis & omnium

Gladiũ emi iubet Christus quomodo intelligendum uaria sententia, & irrisa cuiusdam impudens calumnia

incommodorum quæ solent in bellis accidere. Malorum enim prædictio non hortatur ad prouisionem commeatus ac munimentorum, sed ad tolerantiam malorum, quę citius prosternunt hominem si ueniunt improuisa. Quoniam autem dominus donec adesset mortalis, illis cura uacuis abunde suppeditarat, & ab incursione malorũ tutos reddiderat: imbecilles erant, sub ipsum dominicæ mortis tempus etiamnum contendentes de primatu, nec satis instructi aduersus malorum procellas, quæ imminebant. Præmonet igitur malorum, non ut suis fidant uiribus, sed ut uigilent aduersus ingruentem afflictionum tempestatem. Quomodo uigilẽt? Nimirũ quemadmodũ ipse docuit exemplo pariter ac monitis, Vigilate & orate ne intretis in tentationem. Nec aliud q̃p à domino didicerant, eos fecisse legimus post acceptum spiritum sanctum. Volebat illos ex ipso pendere, non ut infantes, quemadmodum ante fecerãt, sed ut uiros qui suam industriam iungunt cum auxilio cœlesti. Hoc sensit Chrysostomus, hoc Theophylactus, hoc Basilius, qui hoc quoq; admonuit, in multis codicibus non haberi scriptum, accipiat, tollat, uel emat, sed tollet & emet, ut sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Quidam sic interpretantur, hunc sermonem non ad Apostolos tantum, sed ad omnes Iudæos pertinere, quibus immineret tanta procella belli, ut nec de cibo nec de uestitu sint futuri solliciti, sed tantum de tuenda uita, id significari tropo quo iubet diuendita tunica & pera, emi gladium. Quorsum igitur pertinent uerba Chrysostomi, Pullos è nido educens, iubet propriis uti pennis? An ad parandas lanceas, galeas, clypeos, & bombardas? Quid igitur interest inter Carem militem conductitium, & uirum Apostolicum? At mutatis, inquiunt, temporibus licet mutare uitæ rationem. Tempore pacis hæc interdicuntur, tempore belli permittuntur. Quasi uero unquam bonis defuerit persecutio. Itane Christus omnium illorum dogmatum suorum, de nõ resistendo malo, de diligendis ac iuuandis inimicis, de bene precando ijs qui male precantur nobis, de beatis mitibus & persecutionem perpetiẽtibus propter iustitiam, de prębenda maxilla altera, si quis alteram percussisset. atq; aliis id genus plurimis, iam moriturus palinodiam canit, & ad comparãdum commeatum & πανοπλίαν adornandam excitat suos? Oblitus etiam eorum quæ paulo ante dixerat: In patientia uestra possidebitis animas uestras? Atqui illic sanè de persecutione loquitur, nec meminit præsidiorũ. Imò cum apud Matthæum uniuersam persecutionum tragœdiam ponit ob oculos, rogo num usquã ulla mentio defensionis? Vbi est illud quod unum Apostolos à se iubet discere, quod mitis esset & humilis corde? Vbi uox illa seuera. Nescitis cuius spiritus sitis, qua discipulos à uindictæ reuocat affectu? Vbi uox illa, qua negat se agnoscere discipulum, qui sublata cruce sua non sequatur se? Num hic crucem mutat in gladium? Deinde quid magni docet Christus suos, si hoc pręcepit quod sua sponte faciunt & piratę & latrones? Hæccine est illa doctrina cœlestis, quam ut nobis impartiret, relicto cœlo descendit in terras? Præterea autem, si id docuit quod isti uolunt, cur ipse nõ præstat quod docet? quando ipse parauit sibi commeatum? quando ensibus aut machinis sese aduersus persecutorum uim communiuit? Nec uident quàm ista pugnent cum uaticinio quod ædidit in illum Esaias: Velut ouis coram tondente obmutuit. Vt interim fileam, ne
Inconsistens consistere quidem istorum commentum. Etenim fingamus hanc esse Christi mentem, ut uelit apostolos suos parare gladium ferreum, quo grassantur & latrones, & commeatum quem parant duces exercituum, qua ratione illud explicabunt, quod tunica diuendita iubet emi gladium? quandoquidem placet urgere literas ac syllabas sermonis. Num illos nudos ensibus accinctos mittit in bellum? Nouum uero copiarum genus. Ad hæc cum dixerit, Sed nunc qui habet sacculum tollat, similiter & peram, qui cohæret quod mox sequitur, Et qui non habet, uendat tunicam suam, & emat gladium? An non hinc satis euidens
Gladius est, non præcipi ut ferrent secũ sacculũ & peram, sed tollerent uendenda, precioq; redimerent gladium? Quod si nihil horũ esset, tunicam uenundarent potius, q̃p gladius non esset. Vt maxime torqueant, non iubet parare sacculum aut peram, sed permittit ut tolerandum si quis forte possideat. At ensem etiã uendita tunica iubet emi. Proinde prospicere de uictu permittitur duntaxat, at gladio nos defendere tantopere iubemur, ut nudis etiam sit
Humanius est curare uictũ, q̃ uindictam cum hoste confligendum, uelut in hoc summa pietatis sita sit. At saltem non resipiscunt ex his quæ mox sequuntur apud alios Euangelistas. Obiurgat minaciter ac seuere Petrum

quod

quod utatur gladio, & iubet recondi, addens perire gladio qui gladio pugnēt, sibi non defuturas quamlibet multas legiones, à patre suppetias, si se ui defendere uoluisset. Præterea quando unquā legimus Apostolos fecisse quod hic tantopere iubet Christus faciendum? Fuisse legimus, respondisse legimus, loricam aut gladium gestasse nusquam legimus, ac ne unguibus quidem unquam repugnasse, ne dicam gladijs. Denicq; cur in omnibus suis epistolis audent à præceptoris sui doctrina dissonare? Tolerantiam uno ore docent omnes, iubent obrui beneficijs inimicum, & igneos carbones cōgeri in caput illorum. Paulus iubet malum uinci bono, iactat toleratas calamitates suas, prostratos ac fusos hostes nō iactat. Toties armat ille tironem Christianū, Euangelica panoplia, galea salutis, scuto fidei, gladio spiritus. Vbi inter hæc huius gladij mentio, quem nos comminiscimur? In nugis leuiculis, quæcq; citra dispendium Euangelicæ philosophiæ uel nesciri poterant, hæreses ac blasphemias ἐκπραγωδοῦμεν. Mihi nulla hæresis uidetur pernicioſior, nulla blasphemia sceleratior, quàm si quis Philistinorum exemplo Euangelici agri puteos, qui à Christo uenam habent aquæ uiuæ scatentis in uitam æternam, terra oppleat, & sensum spiritualem uertat in carnalem, doctrinam cœlestem deprauet in terrenam, ac sacrosancta Christi dogmata detorqueat, imò corrumpat, idq; reclamātibus omnibus eius præceptis, reclamante tota ipsius uita, reclamante doctrina Apostolica, refrangātibus tot martyrū millibus, repugnantibus uetustis interpretibus. Nec animaduertunt quid hic interpretetur Ambrosius, etiamsi in re tam perspicua, quid opus interprete? Cur inquit emere iubes gladium, qui ferire me prohibes? Cur habere me præcipis, quem uetas promi? Nisi forte ut sit parata defensio, non ultio necessaria, ut uidear potuisse uindicari, sed noluisse. Deinde dissoluens quod poterat ex ueteris instrumenti literis obijci, permissum esse bellū, Lex tamen, inquit, referire me non uetat, & ideo fortasse Petro duos gladios offerenti, sat est dicit: quasi licuerit usq; ad Euangelium: ut sit in lege æquitatis eruditio, in Euangelio bonitatis perfectio. mox aduersus reclamaturos opponit hæc: Multis hoc iniquū uidetur, sed non iniquus dominus, qui cum se posset ulcisci, maluit immolari. Denicq; in calce hoc adijcit, duos gladios interpretatus ueteris ac noui testamenti scientiam, Quasi nihil inquiens desit ei, quem utriusq; testamenti doctrina munierit. Origenes Theologorū priscorum sine controuersia doctissimus, homilia in Matthæum 7. sermonem hunc Christi pestiferum esse pronunciat, si ad literam accipiatur. Eum posteaq; recitarat, subijcit hunc in modū: Si quis ergo literam uolens aspicere, & non intelligens uoluntatem uerborū, uendiderit uestimentū suum corporale, & emerit gladiū talem, contra uoluntatem Christi suscipiens uerbum eius, peribit, forsitan & gladio peribit. De quo autem gladio dicat, non est loci huius exponere. Idem libro aduersus Celsum secundo, pronunciat bellū ab uno Christo sublatum, quasi hoc illi fuerit peculiare. Consentiunt in hanc sententiam omnes omnium literæ, omnes sanctorum libri, qui tolerantiam nobis commendant, non armaturam indicūt. Tolerandum utcunq;, si unum duntaxat locum philosophiæ cœlestis ad hunc corrupissemus modum. Nihil propemodum est dogmatis Christi, quod non huiusmodi cōmentis ac distinctiunculis subuertant quidā. Et hæc leguntur & approbantur à summis, ut uulgo uidentur, Theologis, hæc uelut oraculo prodita citantur, hæc publice docentur, hæc audiunt principes, his animātur ad bellum, quasi uero non suapte sponte insaniant satis. Quibus rebus illud factum est, ut apud Christianos insanius propè tumultuetur, litigetur, pugnetur, pro re, pro ditione, pro uindicta, quàm usquā apud Ethnicos. Verū moderandus est animi dolor, tametsi iustissimus: præsertim cum indignitas rei uix ingēti uolumine possit, ut par est, explicari. Nec isti me uel tantulū mouent, qui nolūt ius belli principibus adimi. Quomodo nunc bellēt principes, nō libet meminisse: neq; necesse est hoc illos docere, quod ultro nimis acriter agunt: si tamen hoc bellare est, ac nō potius in populi perniciem inter se colludere, & bellorū prætextu suam constabilire tyrannidem. Illud non fero, nos huiusmodi dogmata in Christum autorē referre. Si quid habet humanę uitæ necessitas, ut habet multa necessaria mala, quem admodum ait ille, si quid condonatur crassæ multitudini, quid hoc ad cœlestē Christi philosophiam? Ille de celo uenit ut doceret cœlestia, crassa hæc aut uelut ignorauit, aut respuit, aut neglexit. Non agnoscebat Cæsaris imaginem. Reijcit eum à quo rogabatur ut arbiter esset diuidundę hæreditatis. Adulteram mulierem, nec absoluit, nec damnat. Neq; uero

Hæresis occulta

Ambrosius

Origenes

Christianorū insana bella

Christus nonnisi summa docuit

Augustinus bellū aliquod probans

me fugit diuum Augustinum hūc locum adducere aduersus Manichæum Faustum libro uigesimo secundo, qui bellum detestabatur & in Iudæis. Sed ita adducit, ut tamen Apostolos nolit bellare, ne imperatores quidē, nisi plene fisos pietati, nisi iusta de causa, nisi contra sacrilegos & dæmonū cultores, nisi pro publica tranquillitate. Necp̄ dissentit à nobis in pera & baculo in uiam tollendo: in hoc tantum discrepat, quod ille Petrum uult obiurgatum fuisse, quod iniussus pugnam aggressus sit, quod iussus quidem esset ferre gladium, at non ferire gladio. Quod commentum quantum habeat ponderis, alijs excutiendum relinquo, ne quid asperius dicere uidear in tantum ecclesiæ doctorem. Sunt enim qui protinus contumeliam interpretentur, si quis à receptis autoribus discrepat, cum hoc honoris, nec ipsi postulent. Imò contumelioſum fuerit opinor, si quis illos hominum more lapsos alicubi conetur aduersus ueritatem tueri. Nam cuiusmodi est obsecro tam serio præcepto, discipulos onerare gladio inutili, quem ne tum quidem liceat eximere cum maxime est opus? perinde quasi iubeat aliquis, fac habeas paratum ligonem, at caue ne quando fodias. Circumfer quidem soleas, semper tamen nudis incedas pedibus. Tolerabilior erat interpretatio, si ad hunc modum intelligamus, etiamsi quando adsit defendendi facultas, tamen abstinete à defensione, solo uerbi diuini gladio uos defendite. Hic frigidissimam distinctionem adferunt quidam, iussit habere gladium ad defensionem, uertuit promi ad uindictam. Iam illud uidendum, an de bello sibi satis constet Augustinus: qui cum tot locis Christiane bellum detestetur, nunc aduersus Manichęos ac Donatistas belli patronus esse uideatur. Siquidem is enarrans Psalmum triceſimumseptimum, scribit, Orandum pro inimicis, nō ut occidantur, sed ut corrigantur. Si non licet orare deum, ut inimici iusto supplicio coërceantur, multo minus nobis licet illos occidere. Idem epistola 158. scribit contaminari passiones sanctorum, si uicissim occidantur inimici. Rursus epistola quinta, quàm multa disseruit aduersus bellum. Porrò quot locis agit cum Cæsarianis præfectis, ne Donatistæ nō solum hæretici, uerum etiam horrendo latrocinij genere grassantes in Orthodoxos occiderentur, ne non essent qui possent corrigit, sed hactenus coërcerentur, ut ecclesię bonis aliò translatis, sequi cogerentur. Postremo cum toties Augustino tenderent insidias Donatistæ, quando legitur ille manum armatam aduersus illorum uiolentiam collegisse? Sed qua fronte faceret hoc ipse, qui tam obnixe intercedit & obtestatur ne fieret à Cæsarum præfectis? Verum ita ferè fit, ut in conflictu cum aduersarijs, scripturam sacram ad suam quisq; causam detorqueat. Et uerum est quod aiunt, hæreticos nonnulla ex parte profuisse religioni Christianæ, dum Orthodoxos ad diuinorum uoluminum perquisitigationem extimulant. Atqui huic commodo illud adiunctum est incommodi, quod dum scripturarum testimonia uictoriæ seruire cogimus, non raro deflectimur à germana ueraq; sententia. Iam si uerum est quod isti interpretantur, quid senserunt illi qui putant hoc esse dictum ironice. Sufficit, uidelicet aduersus tantam multitudinem. Nec hanc opinionem reijcit Theophylactus, sed addit alteram quæ pariter facit pro nobis, Quum inquit, illi non intelligerent quod dicebat, reliquit illos, ne molestus esset, Certe iuxta carnem intelligebant Apostoli, ergo non iuxta carnem loquebatur dominus. Proinde mihi simplicius uidetur, Christum paulatim conantem suorum animis uulgares affectus eximere, cum prius eos liberasset cura commeatus, nunc & supplicium ac mortis metu liberare uoluisse. Sciebat quid illis adhuc rudibus in eo tumultu uenturum esset in mentem, & ideo de gladijs sinebat eos ad tempus errare, quo efficacius eximeret ex illorum affectibus uindictæ cupiditatem. Si tacuisset de gladio, uideri poterat licita defensio, quoties urgeret uitę periculū uiris Apostolicis. Nunc ita rem ac sermonem temperauit, ut nulli dubium esse possit, quin usum ferri suis interdixerit. Miserat eos paulo superius specimen sui daturos, & gustū quendā sumpturos Euangelici muneris, sed duntaxat intra Iudææ fines. Cumq; hic humana solicitudo cōmeatum, ac nonnulla uiæ solatia requireret, iussit suos proficisci sine pera, sine baculo, & tamen nihil defuetat, ultro suppeditantibus necessaria bonis hominibus. Atqui quoniam futurum erat, ut Euangelicæ prædicationis fastigiū, summaq; manus esset martyrium, & nihil morte formidabilius: aduersus hoc quoq; certamen suos instructos esse uoluit, non solum exemplo suæ mortis, uerumetiam admonitu. Proinde ut ex ijs quæ iam erant experti, fidem faceret eorum quæ postea essent consequutura, commonefacit eos pristinæ prædicationis.

Ridicule iubet portare gladium, qui nolit eo uti

Augustinus alibi detestās bellum

Donatistæ ui grassantes hæretici

Torquet scripturam qui pugnat

Quo consilio Christus iusserit emi gladium

Quando

siue pontificum, quanquam reclamantibus Latinis exemplaribus.

Petitionem eorum.) αἴτημα, id est, Postulationem. Efflagitant enim ac postulant.

Beatæ steriles, & uentres quæ.) Dicendum erat, Ventres qui non genuerunt. Apparet hallucinatum interpretem, quod κοιλίαι, id est, Ventres, apud Græcos sit fœminini generis. At mox certe Græcus sermo refert ubera, quæ sunt masculina apud illos, καὶ μαστοὶ οἱ οὐκ ἔθήλασαν. Nam Quæ non lactauerunt, ad ubera refertur, non ad mulieres. Alioqui fuerat in quo posset aliquis utcunq; tergiuersari. *Ventres quæ*

In uiridi.) ἐν ὑγρῷ, id est, In humido, quemadmodum iuxta Græcam lectionem citat Hilarius, enarrans psalmum primum, atq; ita magis respondet, quod sequitur arido. Cohærent autem & humere & uirere, quanquam sensum expressit interpres.

Duo nequam.) δύο κακοῦργοι, id est, Duo malefici, siue facinorosi. *Nequam, pro facinorosis*

Et latrones.) καὶ κακούργους. Latrones nunc uertit, quod modo uerterat Nequam, homo nimirum copiosus.

Nesciunt quid faciunt.) An sic Latini loquantur nescio, fortasse rectius erat, Nesciunt quod faciunt. Quod si dicas, Nesciunt quid faciant, incidis in aliud incommodum, uidelicet amphibologiæ.

Stabat populus expectans.) θεωρῶν, id est, Spectans: suffragantibus & antiquis exemplaribus nostris. Verum id haud dubium quin librariorum acciderit errore. *Expectãs, pro spectans*

Et deridebant eum.) ἐξεμυκτήριζον, id est, Subsannabãt. Idem uerbum cum eo quod, ut superius indicatum est, significat naso suspendere, siue dicteriis incessere.

Si tu es rex.) ὁ βασιλεὺς, id est, Ille rex. Et paulo ante, ὁ χριστὸς, id est, Ille Christus. Ac rursum ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλεκτὸς, id est, Ille dei electus. Nec enim in his ociosus est articulus Græcus. *Articuli uis*

Erat autem & superscriptio.) ἐπιγραφή, Cur non potius inscriptio, q̃m superscriptio?

Græcis, & Hebraicis, & Latinis.) Alius est Græcis ordo, ἑλληνικοῖς καὶ ῥωμαϊκοῖς καὶ ἑβραϊκοῖς, id est, Græcanicis, Romanis, & Hebraicis. Quæ sanè tres linguę, uel hoc nomine Christianis omnibus deberent esse commendatæ, quod in cruce domini nostri Iesu Christi sint solæ omnium dedicatæ. Saltem hunc titulum conueniebat passim suis depingi formulis, quem Ioannes ad hanc formam ponit. *Tres linguæ præcipuæ*

יהושע הנוצרי מלך היהודים

ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΖΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

Qui pendebant latronibus.) κακούργῳ, quod modo uerterat Nequam.

Neq; tu times deum.) Tacita uis cõiunctionis Neq;, potest ad tria referri, nisi obstet compositio, ad Times, ad tu, & ad deum. Si ad deum, hic erit sensus. Non solum non times homines, sed ne deum quidem metuis. Si ad Tu, hic, Parum est, si isti deum contemnant, nisi tu quoq; cõtemnas. Si ad Times, sensus hic erit, Non solum non amas deum, sed ne times quidem, cum sis in supplicio constitutus. At ea est apud Græcos sermonis compositio, ut non possit accipi nisi hic sensus, quem postremo loco recensui, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεόν, id est, Ne times tu quidem deum, id est, Non saltem times deum. *Trifariã accipitur eadem negatio* *Qui, pro quod*

Qui in eadem damnatione es.) Græcis non est ὅς, sed ὅτι, consentientibus & Latinorum uetustis exemplaribus. Siquidem in Paulino erat, Quõd, non Qui, concordans cum Constantiensi, In Corsendoncensi Quia, nisi quod a, uidebatur erasum, sed euidenti uestigio testante corruptelam. Et item in aureo codice scriptum erat quia. Porrò de sensus ambiguita te diximus aliâs.

Nihil mali.) οὐδὲν ἄτοπον, id est, Nihil absurdi.

Amẽ dico tibi hodie mecum eris in paradiso.) Theophylactus ostendit hic quosdam aliter distinguere sermonem. Volunt enim aduerbium hodie referri ad præcedentia. Amen dico tibi hodie, deinde interposita hypostigme adijciunt, mecũ eris in paradiso. Hoc commentum esse frigidum res ipsa loquitur, ad quod confugerunt, ut elaberentur è quæstione, quomodo potuerit esse uerũ quod promisit dominus, hodie mecũ eris in paradiso, quum eo die atq; etiam sequente corpus ipsius fuerit in sepulchro, anima descenderit ad inferos.

Sed

Sed dominus ut alibi gehennam appellat extremam infelicitatem, ita hic summã quietem ac uoluptatem appellat paradisum. Quanq; Theophylactus prolixius disputans in hunc locum quædam admiscet, quæ non satis conueniunt cum decretis scholasticorum huius temporis Theologorum.

Cõmendabo In manus tuas commendo.) Græcis est παραθήσομαι, id est, Commendabo, siue Deponam, futuri temporis. Idq; iuxta ueritatem Hebraicam, quæ habet ad hunc modum: בְּיָדְךָ אַפְקִיד רוּחִי. Siquidem א additum huic uerbo פקד indicat futurum tempus. Atq; ita sanè uertit diuus Hieronymus & Septuaginta. Etiamsi fieri potuit, ut Christus tempus mutauerit, tametsi consentiunt Græcorum codices, quos ego sanè uiderim. Locus autem sumptus est ex psalmo trigesimo, quem probabile est dominum recitasse in cruce, usq; ad eum locum, atq; illic intendisse uocem. In psalterio gallico quod ædidit Iacobus Faber, habetur commendabo, quemadmodum transtulerunt Septuaginta. Hic rursus obijcitur ille beatus codex pontificię bibliothecæ. Dominus de suo addidit pater, quum nec apud Hebræos nec apud Septuaginta sit patris aut domini nomen hoc loco. Nec male cõuenit uerbum futuri temporis, primum quia psalmum recitat, deinde quod prædicit se moriturum antequam moriatur. Cæterum παραθεῖναι est commendare, ueluti commẽdatur depositum seruandum, ac suo reddendum tempore. Nam huc alluśit Ambrosius cum ait, Bonũ ergo pignus est spiritus, bonum depositum.

Commendare ut depositum

Qui erat decurio.) βουλευτὴς. Hic nomen est dignitatis, nõ officij militaris: ac sonat fermè senatorem siue consultorem, de quo nonnihil dictum est aliàs.

Consilio & actibus.) τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει. id est, Consilio & facto. Interpres legisse uidetur πράξιτ.

Et posuit eum in monumẽto.) Et posuit illud legendum est. Refertur enim ad corpus αὐτὸ. Atq; ideo in Latinis quoq; codicibus emendatioribus scriptum est Illud, non illum, ut palàm sit librariorum esse peccatum, non interpretis: quemadmodũ & participium depositum, καθελὼν αὐτὸ, quod quidem magis sonat detractum, quàm depositum. Quemadmodum & illud in Cantico Mariæ: Deposuit potentes, καθεῖλεν, detraxit. Nam καθειλεῶδες dicitur quod in alto suspensum pendet, ueluti clypeus aut lagena.

In monumento excisо.) λαξευτῷ. Vt intelligamus solidum fuisse saxum, non compactile, aut structile, sed exculptum suo loco natiuo.

Siluerunt pro quieuerunt

Sabbato quidem siluerũt.) ἡσύχασαν, id est, Quieuerunt, utrũq; enim significat ἡσυχάω.

EX CAPITE VIGESIMOQVARTO.

VNa autem sabbati.) Vno sabbatorum est Græcis, ut subaudias die, τῇ δὲ μιᾷ σαββάτων.

Valde diluculo.) ὄρθρου βαθέος, id est, Diluculo profundo, hoc est, quod multum adhuc haberet noctis. Nam ab inclinatione noctis, est gallicinium, mox conticinium, deinde diluculum, quum incipit rarescere nox, postea mane, deinde dies exorto sole.

Ad monumentum. Hic Græci codices addunt, Et quædam cum illis, καί τινες σὺν αὐταῖς, quod tamen anceps est, de uiris dicat, an mulieribus, quod τινὲς communis sit generis.

Mente consternatæ essent.) ἐν τῷ διαπορεῖσθαι, id est, Dum hærerent, ac perplexæ essent & animi incerti.

In uestibus fulgentibus.) ἀστραπτούσαις. Quod magis sonat Fulgurantibus, & fulguris instar relucentibus.

ἔκφοβοι ἔμφοβοι

Cum timerent autem.) Plus dixit Euangelista, quàm interpres, ἐκφόβων δὲ γενομένων, id est, Expauefactis autem illis, ac uultum deflectentibus in terram. Apparet interpretem legisse ἐμφόβων quod ipsum in nonnullis Græcorum codicibus inuenitur.

Recordamini qualiter dixerit.) μνήσθητε Græcis anceps est, quẽadmodũ nobis recordamini, imperatiui ne sit modi, an indicatiui, nisi q; ea q̃ sequunt arguũt imperatiuũ modũ.

Et recordati sunt uerborum &c.) Latinius erat, Vt dixerit, quàm, Qualiter locutus est. Laurentius mauult, Quod dixerit.

Quia oportet.) Aut omittendum erat ὅτι, aut uertendum in quod, mutato uerbi modo, Quod oporteret &c.

Et procumbens

Et procumbens uidit.) παρακύψας, quod est, obliquato capite prospicere: ueluti si quis immisso per fenestram capite prospiciat. Vnde prouerbium παρὰ ὄνυ παρακύψεως. Nec est Vidit, sed uidet, βλέπει. Procumbens παρακύψας

Et linteamina sola posita.) κείμενα. Maluissem Iacentia, quàm posita.

Et abijt, secum mirans.) Apud se, referendum ad participium admirans. Et abijt, admirans apud sese, καὶ ἀπῆλθεν πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων, nisi mauis hunc sensum, abijt in domum suam admirans.

Nomine Emaus.) Græci scribunt ἐμμαοὺς per duplex m, ut sit dictio trisyllaba, & inflectitur Emmauntos, ti, tem, sicut Pityus Pityũtos. Emmaunti mutatum est postea nomen, Nicopolis dicta est.

Loquebantur ad inuicem.) ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους, id est, Colloquebantur, siue confabulabantur inter se. Nam idem uerbum mox uertit Fabulabantur.

Et secum quærerent.) Quid interpres legerit, non satis conijcio. Nam Græce tantum est συζητεῖν, hoc est, Simul quærerent, siue disputarent, siue cõmentarentur.

Et estis tristes.) σκυθρωποί, id est, Parum alacri uultu, ut ad habitum oris pertineat non ad animum.

Peregrinus es.) παροικεῖς, id est, Aduena es. Id habet duplicem sensum, Tu solus hospes es Hierosolymitanus, ignorans ea quæ nemo nescit quantumuis aduena. Aut, tu adeo peregrinus es, ut hæc ignores.

In damnationem.) Aliâs admonui κρίσιν & κείμα sæpe poni pro κατάκεισιν, simplex pro composito.

Quia ipse esset redempturus Israel.) ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν ἰσραήλ, id est, Speraueramus, quod is esset ille qui redempturus esset Israel.

Et nunc super hæc omnia.) ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον, id est, Veruntamen cum omnibus his tertium hunc diem agit, ut subaudias, ille, aut tempus. Nouue dixit Lucas, nisi forte scripsit ille, ὧν πᾶσι τούτοις. Nec est, σὺν pro ὧν

Et nunc super.) sed ἀλλά γε id est, Atqui, siue Veruntamen. Nec est,

Mulieres quædam ex nostris.) sed ex nobis, ἐξ ἡμῶν, id est, Nostri gregis. Deinde plus est quàm Terruerunt ἐξέστησαν, id est, Attonitos reddiderunt. Nam magis pertinet ad epitasin admirationis, quàm timoris.

Quidam ex nostris.) τινὲς τῶν σὺν ἡμῖν, id est, Quidam eorũ qui erant nobiscũ. Ac mox,

Et ita intrare.) Ita redundat, sed additum est explanandi sermonis gratia.

Euanuit ex oculis eorum.) ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν, Euanuit ab illis. Nisi quod interpres expressit uim nominis ἄφαντον. Cæterum magis hic congruebat dicere, desijt illis esse conspicuus. De fumo & spectris apte utimur euanescendi uerbo, hic non de spectro sed de uero corpore fit mentio. Nec defuerunt hæretici qui tribuerint Christo corpus phantasticũ. His non erat danda erroris ansa.

Ego sum, nolite timere.) In Græcis exemplaribus tantum est, Pax uobis, cætera uidentur adiecta. Nec admodum cohærent cum sequentibus, in quibus eximit eis terrorem: licet apud Ambrosium addantur, sed ex alio Euangelista, sicut opinor, admixta, Ad salutantis uocem exterriti sunt. Eum terrorem dominus post eximit dicens, Quid turbati estis. Appareret huc transscriptum ex Euangelio Ioannis.

Aliquid quod manducetur.) βρώσιμον, id est, Esculentum, siue edulij. Ac mox, Addita aliunde

Fauum mellis.) ἀπὸ μελισσίου κηρίου, id est, De apiario fauo. Nam & alia quædam insecta mel & fauum habent.

Et cum manducasset coram eis.) Græca dissident, καὶ λαβὼν ὀψάριον αὐτῶν ἔφαγεν, εἶτα δὲ αὐτοῖς, id est, Accipiens coràm illis comedit, dixit autem illis. Nam quod apud nos legitur, reliquias dedit illis, apud Græcos non reperitur.

Incipientibus.) ἀρξαμένων, Apparet interpretem legisse ἀρξάμενον, ut referatur ad discipulos. Atq; hanc germanam esse lectionem arbitror, licet reclamantibus Græcorum exemplaribus, atque insuper æditione quæ nuper prodijt ex officina Asulani. Quod si legamus ἀρξάμενον, ut pertineat ad Christum, non Eius erat dicendum, sed suo, ad hunc modum. Sic oportebat Christum pati & resurgere à mortuis tertio die, & prædicare in nomine suo pœ- Incipientibus uaria lectio

t nitentiam

nitentiam & remissionem peccatorum, exorsum, siue initio facto ab Hierusalem. At huic lectioni reclamant, quod Christus nõ cœperit ab Hierusalẽ, sed Apostoli. Et rursum quod sequitur, magis cohęret cum hac lectione, Vos autem estis testes horum, licet ambiguũ sit, utrum Estis legendũ sit, an sitis, ἐστε, an ἦτε, & utrunq; satis quadrat.

Ab Hierosolyma.) Lurentius admonet Hierosolymã fœminino genere non inueniri, sed fallitur quũ Suetonius in Cæsare Augusto scribat. Et Caium nepotem quod Iudæam præteruehens apud Hierosolymam non supplicasset, collaudauit.

Promissum patris mei.) ἐπαγγελίαν. Ne nescias promissum esse nomen substantiuum, non participium.

Et ipsi adorantes.) προσκυνήσαντες, id est, Adorato eo reuersi sunt. Adorabant enim abeuntem in cœlum, ac deinde, recipiebant se Hierosolymam. Hoc loco subijcienda erãt acta apostolorũ. Nam Lucas historiam suam duobus libris complexus est, quos ambos ad eundem scripsit Theophilum. Atq; ipse secũdum exordiens connectit cum superiore. Deinde acta illa, planè pars est Euangelicæ historiæ. Verum ne uideremur Ioannem dirimere ab Euangelistis, distraximus duos Lucæ libros, & acta proximo subiecimus loco.

Duo libri Lucæ, unũ opus est

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIONUM IN EUANGELIUM LUCÆ FINIS.

IN EVANGELIVM IOANNIS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Orbis conditi & redempti simile initium

IN PRINCIPIO erat uerbum.) Illud in primis annotandũ, quod indicauit & Chrysostomus, Ioannem neq; Matthæi, aut Marci more sumere exordiũ, neq; ad exemplũ Lucę, sed ijsdem uerbis ingressus est historiã Euangelicã, quibus Moses ingressus Genesin mundi. Cæterũ quod illic quidam interpretantur, In principio, id est, In filio, hic certe locum non habet.

λόγος multa declarat Græcis

Erat uerbum.) λόγος Græcis uaria significat, uerbum, orationem, sermonem, rationem, modum, supputationẽ, nonnunquam & pro libro usurpatur, à uerbo λέγω, quod est dico, siue colligo. Horum pleraq; diuus Hieronymus aliqua ratione putat competere in filium dei. Miror autẽ cur uerbum Latinis placuerit magis quàm sermo. Nos tametsi uidebamus sermonis uocabulo rectius exprimi Græcam uocem, qua usus est Euangelista, λόγῳ, tamen in æditione prima superstitioso quodam metu non mutauerамus uerbum, quod posuerat interpres: ne quam ansam daremus ijs, qui quiduis ad quamuis occasionem calumniantur. Tantum testati sumus alicubi sermonis nomine non infrequenter signari filium dei in sacris uoluminibus. Mox ubi cõperimus hoc tam passim fieri & hoc ipso in loco quondam ecclesiam legisse, In principio erat sermo: Atq; ita citari in libris Cypriani & Augustini, non existimabã quenquam fore, qui offenderetur: præsertim cum hæc demus non in templis, sed in Museis legenda. Quid enim erat piaculi, si in libro qui priuatim legitur, pro uerbo dicam sermonem, aut eloquium, aut orationẽ, aut uocem, aut aliud quod idem polleat? Non magis opinor, quam si patrem dicam genitorem, satorem, parentem, & si qua uox alia Latinis auribus repræsentat autorem generis. Cum igitur nihil futurum fuerit causæ cum reprehenderer, etiamsi nusquã in sacris libris sermonis uocabulum tributum esset filio dei, nunc multo minus merebar reprehendi, quum sermo multis nominibus rectius & aptius exprimat Græcam uocem quàm uerbum, quũ ea uox toties reperiatur usurpata in recentioribus ac uetustis orthodoxis, quum eam & hodie publicitus usurpet usus ecclesiasticus, & olim publice sic legerit ecclesia, quemadmodum nos uertimus. Qua de re, si quis uolet exactius cognoscere, legat apologiam nostram, qua stolidissimos quorundam latratus retudimus. Ex hac in præsentia sat erit pauca quædam excerpere, quæ pro tempore lectoris animum placent, si quis forte commouebitur. Primum sermo commodius explicat quod Euangelista posuit λόγῳ, quod apud Latine loquentes,

Sermo rectius quàm uerbũ

Apologia de In principio erat sermo

uerbum

uerbum non ſonet totam orationem, ſed unam aliquam dictionem: raro tamen dictum ail quod breue, ueluti ſententiam aut prouerbium, uetus uerbum eſt. At Chriſtus ideo dicitur λόγος, quod quicquid loquitur pater, per filium loquatur. Deinde generis congruentia facit, ut mollior ſit oratio, quoties dicimus, Sermo dei factus eſt caro, quàm uerbũ dei factum eſt caro. Alioqui nihil aptius reddebat emphaſin Græcę uocis λόγου, quàm oratio. Iam Cyprianus tot nominibus inclytus, primum eloquẽtia uere Theologica, deinde ſanctimonia quadam apoſtolica, poſtremo martyrio, in opere, quod ſcripſit aduerſus Iudęos libri ſecũdi capite quinto, non aliter refert hunc Euangeliſtæ locum, quàm nos uertimus: In principio, inquit, fuit ſermo, & ſermo erat apud deum, & deus erat ſermo. Atque idem eiuſdem libri capite tertio, cuius titulus eſt, Quod Chriſtus idem ſit ſermo dei, inter complures ſacræ ſcripturę locos, quibus docet filium dei dici ſermonem, & hunc adducit, Quanq̃ in hoc ſcriba ſciolus in pleriſq̃ codicibus ſermonem uerterat in uerbum: non animaduertens quid promittat titulus, qui haud dubie Cypriani eſt, non ſcribæ. Ad hæc Auguſtinus enarrans ex Ioannis cap. xvij. locum hunc: Sermo tuus ueritas eſt, palàm docet nihil referre, utrum ſermonẽ dicas, an uerbũ. Docet & hoc loco pleroſq̃ codices habere, In principio erat ſermo, & ſermo erat apud deum, & deus erat ſermo. Quin idem compluribus locis ſermonis uocabulum in ſacris libris interpretatur de filio dei, quæ neceſſe non eſt hic repetere. Quod ſi iſta non legunt, qui tamen uideri uolunt eccleſiæ doctores, certe non potuit illos fallere, quod ex libro Sapientiæ quotannis canit eccleſia: Omnipotens ſermo tuus domine exiliẽs de cœlo à regalibus ſedibus. Hæc atq̃ id genus alia loca, non ueteres tantum, ſed & Thomas, Hugo Cardinalis, Gloſſa ordinaria, Beda, Remigius, Anſelmus, interpretantur de filio dei, nihil deſiderantes uerbi uocabulum, neq̃ quicq̃ offenſi dictione ſermonis. Sanctus Hilarius libro de Trinitate ſecundo, dei filium nunc uerbum appellat, nũc ſermonem. Etenim quum ait, Sermo cogitationis æternus eſt, cum qui cogitat eſt æternus, nónnep alàm uocat Chriſtum ſermonem æternũ ex æterna mente patris, ſine tempore proficiſcentem? Ac mox cum ait, Nunquid audieras in deo, ut ſermonẽ reconditæ cogitationis acciperes, an non tribuit Chriſto ſermonis cognomen? Idem aliquanto poſt ſic multis uerbis diſputat de differentia ſermonis humani ac diuini, ut nuſquam horreat Chriſto tribuere ſermonis uocabulum. Ad hæc Ambroſius libro de fide aduerſus Arianos capite ſecundo, Chriſtum nunc uerbum appellat, nũc ſermonem. Quod tamen idem & alijs aliquot locis facit Hieronymus: in epiſtolæ ad Epheſios caput primum: Non, inquit, quod alius aſſumptus homo, & alius ſit ſermo qui aſſumpſit, &c. ſermonem dixit, filium dei. Rurſum eodem capite: Vt quomodo dominus noſter Ieſus Chriſtus eſt ſermo, ſapientia, ueritas, Et Lactantius libro quarto capite octauo, dei filium ſermonẽ appellat. Atque item capite proximo non ſemel. Claudianus uocem auſus eſt dicere: Vox ſummi ſenſusq̃ dei: pro ſermone uocem dixit, pro ſapientia ſenſum. Prudentianis hymnis tantũ tribuit eccleſia, ut eos in ſacris liturgijs ſolenniter decantet. Atq̃ in his audit citra offenſam eccleſia: Ades pater ſupreme, Quem nemo uidit unquam, Patriſq̃ ſermo Chriſte, Et ſpiritus benigne. Sed uideri poterat ineptum me hæc perſequi, quæ ſi quis excutiat ſacros ſcriptores finem non habent, niſi quidam tam impudenter obſtreperent. Sic olim legit eccleſia, ſic hodie canit, ſic non raro loquuntur ueteres orthodoxi, ſic recentiores: & tamen quidam ſic offenſi ſunt ſermonis uocabulo, quaſi nuſquam lectum aut auditũ eſſet apud Chriſtianos. Sed offendit, inquiunt, nouitas. Quos tandem? Ipſos qui calumniãtur? At iſtis qui rei Theologicæ uideri uolunt doctiſſimi, non oportebat eſſe nouum quod toties eſt obuium in ſacris autoribus. Idiotas? At iſtos res ignota nihil mouiſſet, niſi quidam ſeditioſe clamaſſent apud populum, uanitatem addentes maledicentiæ. Actum, inquiunt, de re Chriſtiana poſteaq̃ nouum habemus Euangelium. Quid hac uoce ſtolidius? An ideo nouatum eſt Euangelium, ſi pro uerbo dicitur ſermo? Non hercle magis, quàm nouatus eſt Nicolaus, qui poſita ueſte candida, ſumpſit fuſcam. Scio plurimum eſſe tribuendũ tam inueteratę conſuetudini. Sed quoties apud populum agitur fabula. Receptum eſt, ut tingentes ſemigræce loquamur baptizo te. Nolim apud idiotas dicere, tingo te, quum tamen apud deum nihil referat. Nolim, ut nunc res habent, in templis recitare: In principio erat ſermo, ſi probabiliter ſuſpicarer fore, qui uehementer offendãtur, præſertim quũ hæc lectio ſit proba, altera tolerabilis. Quod ſi lectio

Cyprianus

Huius loci exempla

Ex neotericis theologis

Ex antiquis

Prudentiani hymni

Nouitatis calumnia

recepta sit palàm mendosa, & sunt inter auditores, qui ueterem saliuam malint absque iudicio, sunt contra, qui iudicio malint quod rectum est, neque uitari potest, quin altera pars offendatur, utri iubebor obsequundare? Malim equidem omnibus ἀπρόσκοπος esse. Fortasse primum obsequar imperitis, quod hi magis soleant ferocire, ac mox placabo doctos. Sed tamen interim admonendi sunt imperiti, ne per suam imperitiam moueant tumultum in eos, quibus magis oportuit ipsos parere. Quemadmodum Paulus ex charitate uult abstineri ab idolothytis, ne frater infirmus offendatur: sed interim admonet & obiurgat infirmos, qui sine causa iudicant fratrem gratias agentē. Fateor quæ publice recepta sunt perperam, paulatim sunt abroganda, quemadmodum Paulus aboleuit legem Mosaicam, sed tamen antiquāda sunt. Scio fabulam Augustini, quę narrat in Affrica nescio quem episcopulum penè destitutū à populo, propter unam uoculam, ex Hieronymi translatione secus apud populum recitatā, quàm solet. At Hieronymus uir sanctus ac doctus, cucurbitarios illos Africanos fortiter irridet. Quod si placuisset omnibus omnia tribuere indoctis, iam nō haberemus tam multa per uetteres orthodoxos restituta. Nec enim quicquam adferunt, qui censent parcius fuisse uariandū quod erat receptum. Primum cum sint hominū uaria iudicia, quis præbebit regulam ad quam moderer uarietatem, quum mihi sciam euenisse, quod apud poëtas Ioui, qui neq; pluuius, neq; serenus potuerit omnibus placere? Deinde quod dicunt isti, fortasse nōnihil habeat momenti, si mea translatio publice receptam protruderet. At in hoc meo proposito, quo maior est uarietas, hoc plus est fructus. Siquidem quum hæc adhibeatur noua, non ut uetus antiquetur, sed ut sit & dilucidior & castigatior, expediebat singulas etiam uariari uoces, si cui libuisset. Quandoquidem Augustinus non uno loco fatetur se ex uarietate codicum plurimum accepisse lucis in sacris uoluminibus. Quis enim non probat operam literatorū, qui in ludis literarijs, Maronis aut Horatij uerba singula, singulis diuersis interpretantur, non hoc agentes, ut illi uideantur parum recte loquuti, sed ut intelligatur quod loquuti sunt. Cęterum illud propius ad hoc institutū pertinet, non simpliciter positum λόγος, sed additū articulum, ὁ λόγος, ut non possit de quouis accipi uerbo, sed de certo quopiam & insigni. Habet enim hanc uim articulus, quam Latine utcunq; reddidimus adiecto pronomine ille. Veluti cum Aristoteles in genere de quo libet agit bono, ἀγαθὸν uocat. Cæterum cum unicum illud ac summū bonum intelligi uult, addit articulum τ' ἀγαθὸν. Item καλὸν appellant philosophi, quod quouis modo pulchrum sit. τὸ καλὸν eximium illud ac uere pulchrum siue honestum, quod à uirtute proficiscitur. Item πᾶν appellant, quod quocunq; modo totum est, Verum absolutum illud uniuersum, quod uere complectitur omnia, non simpliciter πᾶν, sed τὸ πᾶν appellant. Itidem in diuinis literis, cum deos uocant amicos dei, non apponitur articulus sed tantum θεοί ἐστε, id est, Dij estis. Aut cum intelliguntur dij gentium, quale est apud Paulum in epistola ad Corinthios prima capite octauo: Etsi sunt qui dicuntur dij, siue in cœlo, siue in terra, quemadmodum, sunt dij multi, & domini multi. Nullus enim hic appositus est Græcus articulus: Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοί. Augustinus in quæstionibus quas scripsit in Genesim libro primo, adducit & alterum exemplum ex Geneseos cap. xxxij. in quo Iacob ait se uidisse faciē Esau, ac si quis uideret faciem dei, negans in Græcis exemplaribus esse scriptum, πρόσωπον τοῦ θεοῦ appositio articulo, sed πρόσωπον θεοῦ, citra articulum. At quoties significatur uerus ille & solus deus, semper additur articulus, ὁ θεός. Nisi si qua ratio peculiaris obstet. Et quoties se uult intelligi Christus, non quouis modo dei filium, sed natura ac uere filium, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ dicitur. Rursus ubi diuinitatem dissimulat, se filium hominis appellat, sed utricq; nomini, suo præposito articulo, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ceu non quilibet Adæ filius, sed eximius ille filius hominis, humani generis restitutor. Rursum, ὁ ἀμνὸς, cum multi sint agni, unicus ille agnus intelligitur, cuius immolatione tolluntur peccata mundi. Et ὁ προφήτης, unicus ille propheta per Mosen promissus. Et cum lux illa designatur unde lux omnis nobis fluit τὸ φῶς dicitur, addito articulo. Et cum pastor bonus dicitur, unicus ille pastor Christus, ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, congeminato articulo. Et, ἐγώ εἰμι ἡ θύρα, ego sum ostium, cum non quoduis ostium, sed unicum illud denotatur. Et paulo inferius, Inuenimus Messiam, τὸν μεσσιαν, unicum illum Messiam. Et tu es rex Israel, ὁ βασιλεὺς. Didymus libro de spiritu, quem Latinum fecit Hieronymus diligenter,

Africanorū superstitio

Articulus Græcus quantam uim habeat

Exempla è philosophis

E literis sacris

Augustini exemplum

Filius hominis, id est, Adæ
Agnus dei
Lux mundi
Bonus pastor
Ostium
Messias
Rex

Spiritus

diligenter & hoc adnotauit, quoties in diuinis literis mentio fit spiritus diuini, articulum apponi, τὸ πνεῦμα, idq; confirmat compluribus arcanę scripturæ locis in hoc adductis. Atque hoc potissimum argumento docet eundem fuisse spiritum, qui afflauit prophetas, & quem hauserunt apostoli. Annotauit idem Athanasius libro de spiritu sancto ad Serapionem, & hic suam sententiam compluribus scripturarum testimonijs comprobans. Ac planè tantum habet momenti hoc loco prætermissus aut additus articulus, ut Chrysostomus & Cyrillus hoc potissimum argumento reijciant hæresim quorundam, qui negabant Christum illud esse uerbum, quod ab initio fuerat in patre, sed illud aliud quoddam fuisse uerbum interius patri, unde natum sit alterum uerbum quod esset Christus.

Duo uerba faciũt hæretici

Et uerbum erat apud deum.) Rursum addidit articulum, non solum uerbo, sed etiam deo, ut illud unicum ac uere uerbum intelligamus, de quo prius dixerat: Et patrem uere deum, non quemuis alium deum.

Cur uero deo non addatur articulus

Et deus erat uerbum.) Hoc loco deo non additur articulus, cum tamen uere ac natura deum significet, uerũ id facit coactus. Alioqui non poterat simul explicare diuinam essentiam tribus communem personis. Nam si utrique addidisset articulum, καὶ ὁ θεὸς ἦν ὁ λόγος, iam confudisset personarum proprietates. Atque hic fuisset sensus, & ille deus, nempe pater, erat illud uerbum nempe filius. Rursum si deo addidisset articulum non uerbo, καὶ ὁ θεὸς ἦν λόγος, iam duo significasset uerba, ac sensus fuisset, & ille deus, nempe pater, erat & ipse uerbum quoddam, & si non idem uerbum quod filius, tamen aliquod uerbum. In qua sententia fuere ueterum nonnulli, duo facientes uerba, gignens & genitum, ut dictum est paulo superius. Atque adeo Prudentius ipse uideri posset huiusmodi quippiam sensisse, cum in hymno Iambico de natali Christi scribit: Ex ore quamlibet patris, Sis ortus & uerbo æditus, nisi malumus uerbo interpretari, uerbi prolatione. Nunc quoniam uerbo addidit articulum, & deo non addidit ὁ θεὸς ἦν ὁ λόγος, Christianam expressit sententiam, sic ut aliò detorqueri non possit: nimirum hanc, Et illud idem uerbum, quod modo dixi in principio fuisse apud deum, erat deus, hoc est, particeps essentiæ diuinæ, siue ut melius dicam Græce, ὁμόσιον τῷ πατρί. Nec enim sic liceret loqui Græcis, ἡ ἐλάτη τὸ δένδρον ἐστίν, id est Abies arbor est, aut, ἡ κιθάρα τὸ ξύλον ἐστίν, id est, Cithara lignum est apposito articulo. Hæc ita esse ut diximus, facile comprobabit, qui uel mediocriter Græce nouerit. Nos quãquam in hoc exordio partius immutauimus, reueriti sacramentum ineffabile, tamen admonendum putaui, quo magis intelligant nostri Theologi nonnihil interesse, è suis haurias fontibus mysticas literas an è lacunis.

Prudentij dicti quomodo accipiendum

Homusion eadẽ essentiæ

Omnia per ipsum facta sunt.) Cum de uerbo fiat hic quoq; mentio, de quo modo locutus est, rectius uertisset, Omnia per illud facta sunt, ut repetat uerbũ, siue Omnia per idem facta sunt, sicut paulo superius, Hoc erat in principio. Nisi mauis pronomen ipsum referri ad deum patrem, qui proxime præcessit. Verum huic sensui nõnihil refragatur præpositio διὰ per, quæ non perinde congruit cum ratione paterni principij, siue mauis Hilarij uerbo uti autoritatis, & magis concinit cum Paulinis uerbis, qui ait, Per quem fecit & secula, ut per filium intelligamus omnia condita à patre. At nunc Latinus ancipitem reddidit sententiam, quod Ipsum, pronomen utrolibet possit accõmodari. Quanquã et Græcis ambiguus est sermo, sed quem Græci omnes interpretentur, ut Per ipsum ad uerbũ referatur, non ad patrem. Siquidem hinc Orthodoxi probant filium fuisse ab æterno. In principio creauit deus. Hæc creatio si per filium facta est, consequitur illum fuisse ante res conditas, nec inter res creatas numerari. Ex ijsdem uerbis arripuerunt occasionem Ariani, somniãtes patrem in condendis rebus, filio ceu instrumento usum, cum ita per filium condiderit omnia pater ut is nihilo secius cum patre condiderit omnia. Ambrosius hæc uerba Fiat lux, uult esse patris ad filium, Et facta est lux, nimirũ ex autoritate patris per filium. Cæterũ eos qui ex argumento præpositionis ratiocinantur filium esse patre minorẽ, refellit Chrysostomus, ostendens hanc præpositionẽ in sacris literis interdum & patri tribui. Igitur & orthodoxorũ sententia & hæreticorũ calumnia declarant per ipsum ad filiũ referri non ad patrem.

Per ipsum, id est, uerbũ

Arianorũ error

Et sine ipso factum est nihil.) Hunc locum bifariam distinguũt. Chrysostomus homilia quarta, & hũc secutus Theophylactus, ita legunt coniunctim: Omnia per illud, subaudi uerbum, facta sunt, & absq; illo factum est nihil quod factum est: ut intelligas nihil omnino

creatum, quod non sit creatum à patre per filium. Scribit autem Chrysostomus hæreticos quosdam distinguere ad hũc modum, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Atq; hic interposita diastole, subijciunt, Quod factũ est in ipso, uita erat, interpretantes spiritum sanctum, quem creaturã faciũt, intelligi in eo quod dicitur, Quod factum est. Et tamen hunc in modũ distinguunt Cyrillus Græcus, & Augustinus Latinus, quãquam diuerso sensu. Nam Augustinus intelligit omnem creaturam in deo uitam esse, suo more non libenter πλατωνίζων. Cyrillus autem sic interpretatur, ut intelligamus omnia per filiũ fuisse condita, tam uisibilia q̃ inuisibilia, & quicquid conditum fuit, in eo uerbum illud est uita: ut nõ solum sit omnibus autor originis cum patre, uerumetiam idem admixtum omnibus, ueluti uita tueatur & conseruet uniuersa quæ condita sunt. Atq; hãc distinctionem sequitur Hilarius non admodum dissentiens & à Cyrilli sententia. Sequitur & Gregorius Nazianzenus in opere de spiritu sancto, sic reijciens hæreticos, ut dicat hunc locum accipiendum de ijs quæ facta sunt, ut ad filium aut spiritum sanctum accommodari non queat. Cæterum quod quidam interpretantur nihil, peccatũ aut maliciam quod ea sola sint, quæ natura sunt, & ob id bona sunt, peccatum esse quidem priuatiuũ, Sophisticum est magis q̃ Theologicum. Diuus Hieronymus enarrãs Micheæ cap. ij. refert quosdam hoc loco, nihil, interpretari maliciam, & ex consequenti diabolum, quam opinionem non probat. Beatus Augustinus edisserens hunc locũ, nihil interpretari uidetur, quod nõ est natura, sed malicia uiciatum. Ita peccatum nihil esse, & hominem peccatorem fieri nihil, & diabolum esse nihil. Angelum condidit deus non diabolum, & hominem condidit, non peccatorẽ, & arborem condidit deus, non idolum. Sed hic rursus nascitur quæstio, utrum peccatũ siue malicia, sit priuatio tantum an aliquid positiuum ut ipsi uocant, & an uipera dici possit natura mala. Cæterũ quod ait Augustinus peccatorem fieri nihil, & idolum iuxta Paulum esse nihil, non simpliciter est accipiendum. Alioqui quid attinebat negare à deo factum esse, quod nihil sit, & ob id à nullo fieri possit. Verum nihil interdũ sonat id quod omnino non est in rerum natura, hoc est, quod neq; substantia sit neq; accidens. Interdũ quod pro nihilo ducitur, nonnunquam quod ex comparatione nihil est, uelut homo comparatus ad deum, nihil est, & hominis sapientia ad diuinam collata sapientiã stultitia est. Hic igitur simpliciter negat. Nihil factũ est sine illo, id est, Quicquid subsistit in rebus conditis à deo factum est, sic interpretatur; libro de natura boni aduersus Manichęos cap. xxv. Sine eo factũ est nihil, nihil aliud ualere, q̃ si dicas, quicquid factum est, non absq; eo factum est, irridens superstitiosam Manichæorum distinctionem, qui negabant hunc sensum reddi, nisi cum hoc ordine pronũciaretur: nihil sine eo factum est. Cæterum si pronuncies, Sine eo factum est nihil, Nihil iam accipi pro eo quod sit aliquid, & factum sit. Id cũ multis uerbis derideat Augustinus, tamen Sophistæ putant non minimum interesse, quoties uox quæpiam in alium transfertur locum. Hoc ut aliâs uerum sit, hic certe non habebat locum. Nam & alibi sic loquitur dominus, Palàm loquutus sum uobis, & in occulto loquutus sum nihil. Cæterum quid interest, utrum dicas, Stultiorem hoc homine uidi neminem, an neminẽ uidi stultiorem hoc homine. Cauillatur hoc loco nescio quid is cuius nomine extant aliquot homiliæ in Ioannem Origenis titulo, sed falsissimo. Id quod uel me tacẽte, res ipsa clamitat, cum nihil illic sit, quod ullam Origenis uenam, ulla ex parte sapiat. Atqui eò res redijt, ut huiusmodi nugas etiam prudentes, datáq; opera adijciãt typographi, quo uolumine aucto quæstus fiat uberior. Quod si illis licet quicquid uolũt quocunq; prodere nomine, & nobis fas non erit titulo semel illito chartis refragari, bella nimirum erit studiosorum conditio, si neq; bulonis aut impostoris nugas pro oraculis cogentur amplecti. Verum hæc παρέργα. Vt ad rem redeam. Is quisquis est, aut quicũq; sunt, siue homines, siue dij, argutatur, nescio quid Græce significãtius dici, pro eo quod nos dicimus, Et sine ipso factum est nihil. Apud illos enim esse extra non absq;. Quod sanè quid sibi uelit, non satis intelligo, nisi quod in omnibus quæ quidẽ uiderim, Græcis exemplaribus scriptum comperio χωρὶς αὐτοῦ, id est, Absq; illo. Atq; eadem est præpositio Græca Ioannis cap. xv. Sine me nihil potestis facere, χωρὶς ἐμοῦ. At is utrobique uult legi Extra, non Sine. Nisi forte ille quisquis fuit, pro χωρὶς, legit ἐκτός. Aut nisi χωρὶς, uertendum putat Extra, ἄνευ, Sine. Ad Cyrilli sententiam nonnihil facit, quod cum bis dixerit Vitam, priori uitæ non addidit articulum, posteriori addidit. In

Distinctio quantũ ualet

Nihil, id est, peccatum

Homiliæ in Ioannem falso Origeni inscriptæ quam uis testetur Origenes se in Ioannem scripsisse

eo quod

eo quod conditum est, uerbum illud erat quædam uita, dum impertit incolumitatem naturæ cõditæ. Ac mox cum ipsum uerbum peculiari modo uitam appellat, Et uita erat lux hominum, apposuit articulum, ueram illam ac ineffabilem uitam significans, ἦν αὐτὸ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς. Augustinus indicat & hic distinctionem, sic enim docet legendũ, Quod factum est, ut hic interposito silentio, subijciatur, In ipso uita erat, ut accipias non in quouis creato esse uitam, iuxta Manichæos, cum lapides uita careant, sed creaturam fuisse in creatore qui uita est, uidelicet de ideis sentiens. Nam Manichæi sic distinguunt, Sine ipso factũ est nihil, Quod factum est in ipso, uita erat, ad hunc modum ratiocinantes uel potius irrationabiliter delirantes: Nihil non factum est in illo, hoc est, per illum, igitur quicquid conditum est, uita est, hoc est uiuit. Atqui Augustinus hanc particulã, in ipso, cõiungens cum his quæ sequuntur, uita erat, sentit quicquid conditum est uiuere, nõ in se ipso, quum multa sint quæ suapte natura nec sentiãt, nec uiuant, sed in eo qui cõdidit, in cuius æterna mente uiuunt omnia, etiam antequam condita fuerant. Mihi uidetur esse uera lectio quam hodie uulgo sequitur latinorũ usus. Quod factum est, in ipso uita erat. Congruit enim huius Euangelistæ peculiari sermoni, ferè membrũ sequens ex præcedentis membri fine inchoare. Factum est nihil, finis est superioris coli, Quod factum est, initiũ est alterius. Cuius formę sunt & illa. In principio erat uerbum, & uerbum erat apud deum, et deus erat uerbum. Dictio finiẽs priorem particulam, inchoat sequentẽ. In quarta repetit initium primæ, Hoc erat in principio, & ita absoluit periodum. Rursus in hoc quod sequitur, Quod factum est, in ipso uita erat, & uita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam nõ comprehenderunt. Semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis. Hilarius secus distinguit, Quod factum est in eo: ut hic distinguatur, deinde succedat, Vita erat. Quod ne cui dubium esse possit, faciunt ea quæ sequuntur: Hoc igitur nõ sine eo, quod in eo factum est. Nam quod in eo factum est, etiam per eum factum est. Quanquam autem similiter distinguit cum Manichæis, non tamen idem sentit cum illis.

Quõ uerbum uita, in rebus creatis

Manichæi & saxis uitam tribuunt

Hilarij distinctio

Fuit homo missus.) ἐγένετο. Idem uerbum quod modo transtulit, Facta sunt. Proinde Valla maluit hoc loco, Extitit, q̃ fuit. At ego malim, Erat homo missus, cum paulo inferius sequatur, Non erat ille lux. Illud annotandum, hic homini non præponi suum articulum, quo tantum hominis indicet naturam, & Ioannem hac nota separet à Christo, qui simul & deus erat, cui ut respondeat deus, & hoc citra articulum extulit παρὰ θεοῦ. Homo erat qui mittebatur ut hominibus annunciaret Christum. Sed ne cui leue sit huius testimonium hominis, à deo missus erat non ab homine. Et haud scio, an alioqui id perpetuum sit in arcanis literis, cum deo apponitur articulus, aut certam personam denotari in diuinis hypostasibus, aut uerum illum & unicum deum à reliquis gentium dijs distingui, licet non temere liceret addere aut demere articulum.

Articulus cur non additus deo

Cui nomen erat Ioannes.) ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης, id est, Nomen ei Ioannes. Et mutauit nonnihil Latinus interpres, & addidit de suo, idq̃ nulla compulsus necessitate. Ne quis nobis succenseat, si quid forte mutamus alicubi, uel adacti necessitate, uel inuitati commoditate. Nec est simpliciter missus, sed ἀπεσταλμένος, participium eius uerbi, unde dicti sunt apostoli, emandatus. Nam Græcis βάλλει, qui mittit telum aut lapidem, πέμπει, qui quocunque modo mittit munus, aut aliquid simile, ἀποστέλλει, qui mittit epistolam, ἀφιέλλει, qui emittit cum mandatis aliquem.

βάλλειν πέμπειν ἀποστέλλειν ἀφιέλλειν

Vt omnes crederent per illum.) Græcis incertum est, an Per illum, referatur ad Ioannem: ut intelligamus illo testificante omnes debuisse credere in Christum, an omnes debuisse credere patri per illud lumen, cui testimonium perhibebat Ioannes: quod αὐτοῦ possit accipi masculino aut neutro genere. Verum δι' αὐτοῦ doctores referunt ad Ioannem, unde magis quadrabat hic ipsum quàm illum.

Non erat ille lux.) Primum illud admonendus est lector, quod Latinus hic interpres modo lumen uertit modo lucem, Græcis eandem esse dictionem φῶς. Ne quis Græcanici sermonis ignarus in commutata uoce Latina somniet subesse mysterium. In emẽdatioribus Augustini exemplaribus legitur, Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine. Cæterum illud non abs re quæritur à doctis, cum Christus apud Matthæum cap. v. suos apostolos uocet lucem mundi, & cum Ioannes Baptista nominatim dictus sit lucerna

Apostoli lux

ardens & lucens, cur hic eum lumen esse neget? Verum hunc tantum alioqui nodum additus aut omissus articulus dissecat: quandocunq; ueram illam & suapte natura lucidam lucem significat, articulum addit τὸ φῶς & τ̃ φωτός. Hic item cum negat Ioannem esse lucem, non dixit οὐκ ἦν ἐκεῖνο φῶς, hoc est, Non erat ille lux, sed οὐκ ἦν ἐκεῖνο τὸ φῶς, id est, Nõ erat ille lux illa. Non erat illa uera lux. Annotauit hæc Cyrillus, si cui nostra leuis est autoritas, ac Theophylactus. Vt solus deus dicitur sapiens & immortalis, ita solus Christus dicitur lux. Ioannes φῶς erat, τὸ φῶς non erat. Aut sic accipe. Non erat ille lumen de quo modo locutus sum cum dicerem, Vt testaretur de lumine. Habet enim & hoc articulus ut referat rem de qua prius fuerit sermo. Quod ideo adiecimus, quia apud Matthæum ubi Christus uocat suos lucem mundi & sal, utrobiq; additur Græcus articulus. Ad hæc cur magis placuit periphrasis ut testimoniũ perhiberet de lumine quàm testificaretur, cum Græce sit μαρτυρησῃ. Quanq̃ hic sermo nõnullam ellipsim habere uidetur, quę sic poterat suppleri, Non erat ille lumen, sed missus erat, ut testaretur de lumine.

Et lux uera.) Iam admonui lucem & lumen Græcis idem esse nomen: ne quis erret in luce & in lumine, putans esse aliquid discriminis. Cæterum illud magis ad rem pertinet, Erat quò referre oporteat, num ad uerbum. Nam quo minus ad Ioannem referatur obstat ipse sensus. Equidem arbitror, nec ad uerbum referendum, sed ad ipsum Lumen, quod mox sequitur, propterea quod utriq; nomini lux & uera suus præponitur articulus, ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ut ad hunc legamus modum: Non erat Ioannes lumen illud de quo loquor, sed in hunc mũdum duntaxat missus, ut testificaretur de lumine. Nam lumen hoc de quo loquor erat lumen uerum quod illuminat omnem hominem, hoc est, erat fons luminis, unde ipsi quoq; Ioanni suum fluxit lumen.

Erat lux uera

Venientem in hunc mundum.) εἰς τὸν κόσμον, id est, In mundũ. Nam Hunc non addunt Græci: nisi quod ita frequenter uertit interpres, exprimere cupiẽs, opinor uim articuli. Sed cur hic magis addidit Hunc, quàm in ijs quæ sequũtur? In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, & mundus eum non cognouit, quæ singula cum suis articulis efferuntur. Et ἐρχόμενον sic positum est, ut possit & ad lumen in mundum uenies pertinere, & hanc lectionem quosdam sequutos indicat Augustinus libro de pecc. mor. & re. primo cap. 25. Ambiguitatem sustulisset additus articulus, τὸν ἐρχόμενον.

In hũc mundũ

Et mundus eum non cognouit.) αὐτὸν uidetur ad uerbum referri, quod Græcis quidem est masculini generis. Cæterum interpreti Latino uertendum erat in neutrum, Et mundus illud non cognouit. Idem sentiendũ de ijs quæ mox sequũtur, Et sui eum non receperunt, quotquot autem receperũt eũ. Hoc certe incommodi uitari poterat, si pro Verbo, Sermo placuisset interpretibus. Cæterum illud, In propria uenit, & sui eum non receperũt, Græcis est eadem dictio, ἴδια, & ἴδιον, In sua uenit, & sui eum non receperunt. Et apparet sic legisse diuum Augustinũ. Quandoquidem apud hunc scriptum uidemus, In sua propria uenit. Quod si Græci codices pro αὐτὸν, habuissent αὐτὸ, pulchre quadrasset sententia: lumen uenit in mundum, non creatum ut sol & luna, sed à quo conditus est mundus, & tamen mundus excæcatus uitijs non agnouit illud lumen. Ita ferè Cyrillus.

Interpres immemor sui

Qui non ex sanguinibus.) Diuus Augustinus fatetur Sanguinibus non dici Latine numero multitudinis, sed interpretem abusum numero, ut declararet ad cõmunem hominis generationem non uiri solum, sed & mulieris semen concurrere. Idem admonet hoc loco carnem appellari fœminam.

Ex sanguinibus, cur pluratiue dictum

Ex uoluntate carnis.) Annotandum neq; carni, neq; uiro, neq; deo, suum apponi articulum, ut speciem carnis aut uiri designari intelligas, non hanc, aut illam carnem aut uirum. Atque his tribus, Sanguinibus carni & uiro, opponitur deus, item absq; articulo. At Laurentius mauult hoc loco Geniti sunt, quàm nati ἐγεννήθησαν. Præterea non est, In nomine eius, sed in nomen, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Quanq̃ his promiscue utuntur Euangelistæ. Credere illi, & credere in illum, & in illo: Confiteri illum, & confiteri in illo, Baptizari in nomen Christi, & Baptizari in nomine Christi. Qua de re compluribus uerbis disputat Valla, si quis forte requiret.

Articulus cur nõ additus

Et uerbum caro factum est.) καὶ ὁ λόγος, id est, Et uerbum illud, nempe de quo tam sublimia diximus, Ac recte sanè locis compluribus admonuit Augustinus, Caro hic positum pro homine

pro hominè partim ut excluderetur errror Apollinaristarũ, qui negabant Christo animam fuisse humanam: partim ut euidentius esset miraculum coniuncto uerbo cum carne, quę pars est hominis crassissima. Idęp dictum est iuxta idioma sermonis hebraici, qui totum hominem, nunc animæ, nunc carnis appellatione notat. Cęterum quando sermo Græcus anceps est, Habitauit inter nos, aptius erat, quàm in nobis, ἐν ἡμῖν. Etiamsi Chrysostomus diuersam sequitur interpretationẽ, et huic accinens Theophylactus. Sentiunt enim diuinam naturã in hypostasi Christi iunctam fuisse corpori humano, quod tabernaculũ est animæ. Quanctp diuina natura in anima pariter & corpore Christi habitabat nõ incluſa, sed unita. Verum altera lectio, præterctp quod simplicior est, aptius congruit cum his quæ sequuntur, Et uidimus gloriam eius. Quidam exponunt, uidimus in monte Thabor. At mea sententia simplicius est, uidimus ex dictis ac factis illius quum inter nos uersaretur.

Caro, pro toto homine

Inter nos In nobis

Et uerbum habitauit.) ἐσκήνωσεν, à tabernaculis dictum est, quod aliâs uertit Nidificare, ut intelligas temporariam apud nos habitationẽ. Admonẽdum & illud, Habitauit Latinis sonare quasi iam habitare desierit, cum Gręcis ἐσκήνωσεν sonet, Habitaculum siue domicilium fecit in nobis: ut intelligamus eum cœpisse habitare in nobis nec desijsse.

Et uidimus.) ἐθεασάμεθα, id est, Spectauimus, siue conspeximus, ceu nouum & admirandum spectaculum.

Gloriam quasi unigeniti.) Laurentius mauult, Tanquã unigeniti, quod uere esset unigenitus. Et in hoc uerbo philosophatur nonnihil Chrysostomus ac Theophylactus, interpretans ancipitem apud Græcos uocem ὡς, quæ tamen hic non sonet assimilationem, sed speciem ueri exhibitam. Veluti si descripto regio apparatu subijcias, Incessit tanquam rex, id est, apparatu regio. Et Vnigeniti non est hic participium, sed nomen, μονογενοῦς unici. Vnde quod sequitur, A patre, magis pertinet ad gloriam, quàm ad unigenitum. Spectauimus gloriam eius, gloriam, inquam, non quamlibet, sed gloriam à patre exhibitam, quæ declararet eum esse unicum filium. Sentit enim, opinor, de baptismo Iesu & transfiguratione, cum audita est uox patris. Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacitum est, ipsum audite. Verum non ex his tantũ eluxit unigeniti gloria. Moses habebat gloriam, ut seruus à domino, Christus ut filius unicus à patre deo.

Quasi, pro tanquã,

A patre

Plenum gratiæ & ueritatis.) Plenum hic nominandi casus est, non accusandi πλήρης, & refertur ad ὁ λόγος, quod & ipsum Græcis est generis masculini, ut sit sensus, Verbum illud caro factum est, plenũ gratiæ & ueritatis. Alioqui uerba hæc magis uidebantur cohærere cum Ioanne qui sequitur: ut legamus, Plenus gratia & ueritate Ioannes testificatur de illo, ut accipiamus Ioannem hac præfatiuncula commendatum, quo plus ponderis habeat illius testimonium. Etiamsi non sum nescius interpretes omnes hoc ad Christum referre, non ad Ioannem. Verum quoniam duriuscule cohæret cum superioribus, lectorem admonendum putaui, quo rem expendat. Atque hæc quidem ita uelim accipiat lector, uelut ab admonente dicta, non tanquam à dogmatis autore. Nam quod sequitur, De plenitudine eius accepimus omnes, magis pro hac facit sententia. Siquidem illic Plenus gratiæ & ueritatis, de Baptista dicebat euangelista, hic Ioannes ipse fatetur suã quoq; gratiam qua plenus dicitur, ab illo fonte fluxisse. Nec est nouũ in literis diuinis, & alios sanctos plenos gratiæ ac perfectos dici, ne quis putet hoc uni Christo tributũ. Quandoquidem Stephanum plenum spiritu sancto legimus in Actis. & Zacharias legitur repletus spiritu sancto, & Baptista replendus spiritu dicitur ex utero matris suæ. Rursum in Actis apostolorum, Omnes qui conuenerant, dicuntur repleti spiritu sancto. In eodem opere: Paulus plenus spiritu sancto legitur, & ipse iubet, ut impleamur spiritu sancto. Verum, ut dixi, super hac re nihil definio, sequatur quisque quod magis probarit. Certe Theophylactus hæc uerba de plenitudine eius accipimus omnes, refert non ad Euangelistam, sed ad Ioannem, ita loquentem de Christo. Deinde noue mutauit subito tempus uerbi, μαρτυρεῖ, & κέκραγεν, id est, Testificatur & clamauit: nisi forte præteritum usurpatum est uice præsentis. Sic enim legit interpres Cyrilli: Testificatur & clamat. At is qui Chrysostomum transtulit, legit Testimonium perhibet, & clamabat.

Plenũ gratiæ utrũ ad Christum, an ad Ioannem referendum

Pleni gratia dicti sunt & alij

Qui post me uenturus est, ante me factus est.) ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Participium ἐρχόμενος, à uerbo ἔρχεται est, quod ad utrunque tempus solet accommodari, præsens

præsens ac futurũ. Quanquam hoc loco, si cui placet tempus præsens, uertendum erat per præteritum, propterea quod adhæret uerbo præteriti temporis, γέγονεν, ad hunc modum,

Ante me factus est, quõ accipiendũ

Qui cum post me uenerit, ante me factus est: ut intelligamus Christũ & serius natum fuisse, & serius prædicare cœpisse, quàm Ioannem, sed tamen autoritate anteuertisse. Id quod solet accidere gnauis cursoribus, ut serius digressi à linea, assequantur ac præcurrant eum qui multo ante discesserat. Et in hanc fermè sententiã edisserit Cyrillus, ac Theophylactus: Christus enim sex mẽsibus natus est post Ioannem, & Ioannes summam apud Iudæos autoritatem obtinebat quum Iesus adhuc ignotus esset, hoc est, post me uenit. Quid est ante me factus est? Qui posterior est tempore, factus est prior gloria. Quamobrem? Quia maiora de illo miracula præcesserãt, in natiuitate canentibus angelis, deinde adorantibus magis descendente in eum spiritu sancto, testificante è nubibus patre. Itaq; cœpit apud homines, esse prior. Quare prior habitus? Quia re uera prior erat dignitate: æquum autem erat, ut maior haberetur apud omnes, qui modis omnibus maior erat. Chrysostomus hanc particulam, post me uenit, non uult referri ad natiuitatem Christi, sed ad initium prædicationis. Etenim si loquutus fuisset, inquit, de natiuitate, non dixisset ἐρχόμενος uoce futuri aut præsentis temporis, sed ἐλθὼν præteriti temporis. Verum hic nihil est scrupuli, si ἐρχόμενος referas ad totum Christi aduentum qui & natiuitatem, & circũcisionem, & adolescentiam, & omnes nostræ redemptionis gradus cõplectitur usq; ad crucem. Hic unus erat cursus, cui præcursor erat Ioannes, qui ut prior ingressus est stadium, ita prior cursum suũ absoluit. Cæterum ex eo quod sequitur, ante me factus est, Ariani colligebant dei uerbum esse creaturam, non animaduertentes quàm totus hic sensus sit absurdus: Christus ante me, hoc est, priusquam ego conditus est, eo quod prior me fuerit. Quid enim stultius quàm ita loqui, deus creauit illum priusquã me, eo quod prior me erat, quum quod creatur nõ sit antequã creetur. Sed magis erat inuertendus ordo, Quia hic prior me est, hoc est, prior me cõditus, ideo ante me fuit. Similia quędam disserit Chrysostomus, sed locus adeo est obscurus, siue id interpretis accidit uitio siue librariorum, ut nisi Theophylactus eadem dixisset crassius,

ἐγένετο fuit uel factus est

uix fuerim intellecturus. Verum quod hic est, factus est, Græcis ἐγένετο, uox anceps ad fieri & esse. Nam quod antea legimus, fuit homo missus à deo, erat ἐγένετο. Proinde factus est, non idem ualet quod πεποίηται aut κέκτισαι, sed factus est, positum est, pro eo quod est, Cœpit esse. Qui post me ueniebat, cœpit esse ante me, hoc est, Qui sequebatur, iam præcessit. Neq; enim Christus usquam simpliciter dicitur factus in literis diuinis, licet dicatur factus homo, factus hominibus notior. Quemadmodum dicimus, indies fit stultior, quum idem homo maneat, Ita Ioannes factus est posterior, qui fuerat prior, & contra Christus factus est prior qui fuerat posterior. Quod si alteram uocem, scilicet posterior, accipias de aduentu siue prædicatione, alteram nempe prior, de autoritate & gloria, nihil est scrupuli: siue mauis utranq; accipere de gloria & autoritate nihil fuerit absurdi, modo prius & posterius æstimes non ex natura, sed ex hominum notitia. Iam tametsi non est absurdum quod adfert Chrysostomus, factus est, positum esse pro, futurus est, idq; more prophetarum, tamen non est omnino necesse huc cõfugere, quum de Christo iam multa miracula testimoniaq; præcessissent, ut dixi, quæ superarent Ioannis uirtutem, etiamsi Christus nondum esset perinde notus multitudini. Ad hæc, ante, Græcis est ἔμπροσθεν, non, πρό, ut intelligas præceden-

Prior Potior

tem. Id quod subnotauit & diuus Augustinus.

Quia prior me erat.) Prior, positum est pro Potior ac potentior, siue celebrior: quanquam Græce est πρῶτος, primus, superlatiuum uice positiui. Verum si prior erat, quomodo factus est prior? Sed quod erat, cœpit & agnosci. Rursum cum id temporis notior Christo esset Ioannes, quomodo iam prior factus dicitur? Chrysostomus putat more prophetarum præteritũ uice futuri positum, hoc est, Factus est pro futurus est. Iam illud Quia prior me erat, Diuus Augustinus uidetur ad tempus referre, cum ait, Prior me erat, quia in principio erat uerbum. Mihi uidetur ad dignitatẽ pertinere, qua Christus etiam ut homo, maior erat Ioanne. Cuius autoritatem sua maiestate obscurauit. Rursum, Post me uenit, ad natiuitatem refert, cum iuxta Chrysostomum magis ad prædicandi tempus attineat. Neque enim magnopere referebat ad autoritatem, si Ioãnes tribus aut quatuor mensibus Christo grandior erat.

De plenitu

De plenitudine eius accepimus omnes & gratiam pro gratia.) Admonet Augustinus ex Grecorũ codicum autoritate coniunctionem hoc loco addendam. Accipimus omnes, & gratiam pro gratia. Atq; ita scriptum comperi in peruetustis exemplaribus, quorum alterum exhibuit bibliotheca diui Pauli apud Londinum, alterum collegij canonicorũ Corsendoncensiũ, iuxta inclytam Brabantiæ Antuerpiam. Consentiebat codex Constantiensis. Quanq; Chrysostomus sic interpretatur, quasi coniunctio, &, nõ copulet hoc loco, sed interpretetur et explicet. Lex Mosaica nonnullam habebat gratiam, plenitudinem non habebat. At ex Christi plenitudine accepimus omnes, nimirum gratiam Euangelicam, pro gratia naturæ & legis Mosaicæ. Nec illud opinor omittendũ, quod Chrysostomus homilia xiij. admonet hæc uerba: De plenitudine eius accepimus omnes, & gratiam pro gratia, non ad Baptistæ solum, sed Euangelistæ personam esse referenda. Sic enim scribit: Et testimoniũ suum Baptistæ testimonio cõiungit. Hæc enim particula, De plenitudine eius nos omnes accepimus, nõ præcursoris uerbum est, sed discipuli. Id clarius efficit & pronomen nos, additum apud Græcos. Nam ij, quibus loquebatur Ioannes Baptista, nondum de plenitudine illius acceperant. Consentit Cyrillus. Theophylactus tamen ad Baptistæ personã refert, ut sit sensus, Nos prophetæ quicquid habemus, ab hoc hausimus, ut nos non referatur ad auditores, sed ad ordinem propheticũ, Sed huic opinioni nonnihil reclamat quod sequitur, Deum nemo uidit unquam, quæ uerba planè uidentur Euangelistæ.

Et gratiam pro gratia

Mutata persona

Per Iesum Christum facta est.) ne quis frustra hic somniet mysterium in Facta est, idem est uerbũ quod primum uertit, facta sunt, & factum est, deinde, Fuit homo, Rursum, Ante me factus est. Ergo facta est hoc loco, magis est, Cœpit esse, siue, orta est, aut, quod uerbum arridet Vallæ, extitit. Recte tamen hoc annotatũ à ueteribus, quod lex per Mosen dicitur data, qui legis autor non fuit, sed gratia per Iesum facta est ueluti per autorẽ ac fontem gratiæ. Nam & sub lege Mosaica pijs hominibus gratia nõ aliunde fluxit quàm ab hoc fonte. Augustinus cum alijs locis aliquot, tum libro aduersus Faustum xxij. cap. x. miror quid sequutus, legit hunc in modũ: Lex per Mosen data, gratia autẽ & ueritas per Iesum Christũ facta est: quasi senserit Euangelista, legem quã tulit Moses, eandẽ factam esse gratiam per Christum. Argute quidem Augustinus, etiamsi Græca non exprimunt hanc sententiã.

Deum nemo uidit unquam.) Fortasse mirabitur quispiam, hic non apponi Græcum articulum θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε. Verum opinor ob id omissum, quod hoc loco deus, neque hac ponitur ratione ut distinguatur à cæteris dijs, neque pro certa persona, sed potius pro ipsa deitate, quando hoc uerbo usus est & Diuus Augustinus, siue pro natura diuina. Ad eundem modum paulo superius, Sed ex deo nati sunt, ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν. Sentit enim diuinam quandam generationem diuersam ab humana.

Articulus omissus cũ de patre loqui uideatur

Ipse enarrauit.) Annotauit & hanc uocem Chrysostomus, qua uult expressiorẽ ac certiorem declarari doctrinam. Siquidem Græcis est ἐξηγήσατο. & ἐξηγήματα dicuntur commentarij, quibus explicatius explanatiusq; edisserũtur obscurius dicta. Quod enim tectius dixerat pater, prophetarũ oraculis, id filius explicuit: atq; id quoq; ad plenitudinem, cuius modo meminit, pertinet. Quod autem uertit ipse, non est Græcis αὐτὸς, sed ἐκεῖνος, ille, ut appareat aliquid subaudiendum. Deum nemo uidit unquam, sed unigenitus qui est in sinu patris uidit. Ille igitur qui uidit, enarrauit. Id propemodum indicat enarratio Theophylacti. Cæterum ἐξηγήσατο non solum iam habet emphasim, quod Christus ea quæ uidit clarius enarrauit quàm Moses aut prophetæ: dilucidius enim enarramus ea quæ uidimus, uerumetiam, quod lex non loquebatur nisi Iudæis, Christus per Euangelium omnibus mundi nationibus exposuit dei gratiam.

Enarrauit ἐξηγήσατο

Quia non sum ego Christus.) Aut uertendum erat omissa coniunctione, Non sum ego Christus, aut, Confessus est se non esse Christum, mutata persona pronominis. Aut quem admodum nos uertimus, Confessus est, inquiens, non sum ego Christus, quod ipsa Baptistæ uerba, sic uelut ab ipso loquente recitata, nõnihil ad emphasim fidei facere uiderentur. Alioqui quid aliud exprimebatur hisce uerbis, & confessus est quia non sum ego Christus, nisi Baptistam confessum esse, quod Ioannes Euãgelista non esset Christus. Et tamen illud interim donamus, Quia coniunctionẽ accipi posse ὡδικῶς, sicuti quod. Quod si non donetur, sensus erat, ideo Baptistam fuisse confessum, quod Euãgelista Christus non esset. Nec

est

Facilius semel discitur latina lingua, q̃ multe balbutiendi species

est quod hic reclament patres. Intellígebamus sensum qualibuscunq; uerbis designatum, quorsum opus id admonuisse: Intellígebamus, non quod Latine sciremus, sed quod huiusmodi solœcismis essemus assueti. At quanto simplicius ita reddere sententiam Euangelistę ut non sit opus hac gratia nouam discere balbutiem, sed quisquis Latine norit, protinus intelligat. Verum ad huiusmodi minutula sæpenumero sciens ac prudens conniueo, ne lectori moueam nauseam.

Dirigite uiam domini.) εὐθύνατε, id aliâs redditũ est, Rectas facite, quod alij Euangelistæ dixerunt ἑτοιμάσατε, id est, Parate. Flexus enim uiæ facit, quo minus prospicias aduentantem. & Hebræis est יַשֵּׁר, quod nõ abhorret à uerbo Ioannis. Iubet enim amoliri obstacula malarum cupiditatum, quæ faciunt ne Christum aduentantem possint cernere.

Sí tu non es Christus, neq; Helias, neq; propheta.) Christo appositus est articulus ὁ χριστὸς, quo unicum illum exprimeret. Heliæ, nec hic, nec superius apponitur, quod unus tantum esset Helías, quem quidam putabant reuicturum, & Christi aduentum prænunciaturum esse: iuxta quod legitur apud Malachiam capite quarto: Ecce ego mittam uobis Heliam prophetã antecq; ueniet dies domini. Proinde fuisset ociosus articulus, cum nihil esset quod discerneret, Sed quæri poterat, cur hic prophetæ non prætulerit articulum οὔτε προφήτης, cum paulo ante addiderit, Propheta es tu? ὁ προφήτης εἶ σύ: Verum solutio in promptu est. Nam cum interrogant ὁ προφήτης εἶ σύ, non interrogant illic simpliciter an propheta sit quispiam, sed an ille propheta, quẽ uelut eximium pollicitus est Moses Deuteronomij decimo octauo, Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi dominus deus tuus. Quod ante me Cyrillus annotauit. Hic οὔτε προφήτης sentire uidentur Ioannẽ nullo modo esse prophetã. Antea scíscitabantur inuidẽtes gloriæ Christi, nunc uersi in iram territant, dicentes, Qua tandem autoritate facis ista, si neq; Christus es, neq; illius præcursor Helías, neq; omnino propheta. At Ioannes non se negarat esse prophetã, sed illum prophetam quem promiserat Moses esse se negat: nõ negarat autem se esse prophetam quem promiserat Esaias. Etiamsi in nonnullis Græcorum exemplaribus additur articulus utrobiq;. Atq; ita Chrysostomũ apparet legisse, uel hoc argumẽto, quod cum annotarit alibi ὁ προφήτης, dictum cum articulo, nullũ mouerit scrupulũ de articulo mox omisso. Theophylactus aperte declarat se hic addidisse articulũ, arguens Pharisæorũ insciti ã, qui putarint prophetã illum quem promiserat Moses alium quempiã esse à Christo, quũ idem sit Messias à prophetis promissus, & propheta promissus à Mose. Iidem in hoc errarunt, quod existimarent Heliam præcursorẽ fore prioris aduentus: quũ prophetia loquatur de aduentu secundo.

ὁ προφήτης propheta ille

Stetit pro stat

Medius autem uestrum stetit.) Melius legitur, ut in Aggæum citat diuus Hieronymus. Medius autem uestrum stat. Quod frequenter in his uerbis quæ significant actionem manentem ut γέγονε δέδοικα præteritum tempus pro præsenti usurpetur, quemadmodum iam locis aliquot admonuimus. Apertius etiam quod legit Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo cap. xviij. In medio uestri stat.

Ipse est qui post me uenturus.) Totidem uerbis repetit ea quæ superius posuerat, de quo iam admonuimus.

Cuius non sum dignus.) Eius ex superfluo repetitum est iuxta proprietatem sermonis Hebraici.

Bethania pro Bethabara

Hæc in Bethania facta sunt.) Admonet etiam Chrysostomus, & huius æmulus Theophylactus in uetustioribus & emendatioribus exemplaribus non legi Bethaniam, sed Bethabaram, quod Bethania non sit tran Iordanem, nec in deserto, sed citra Iordanem proxima Hierusalem. Ita legit et Origenes citatus in Cathena. Suidas aut quisquis is fuit alius hominum úe, deúmue, corrigit hunc locũ, & hoc pro Bethania supponit Thabara θαβαρά. Ex locis Hebraicis diui Hieronymi nihil admodum comperti licuit excerpere, quod istorum uitio deprauata sint apud omnes autores bonos omnia. Quanquã is eodem in ordine meminit Bethaniæ uillæ, quæ absit ab Aelía, hoc est, Hierosolymis bis mille passus, in latere montis Oliueti ubi Christus Lazarum amicum reuocarit in uitam, ac mox subijcit Bethabam, quæ fuerit trans Iordanem, ubi Ioannes baptizauit in pœnitentiam. Vnde Hieronymi quoq; tempore durabat consuetudo, ut qui cuperẽt in Christo renasci, eo in loco uitali gurgite abluerentur. Neque dubium esse puto, quin hic sit locus, quem designat Ioannes,

Thabara

Bethabba

utcunq;

utcunq; uariatum est loci uocabulũ, maxime cum protinus coargui possit, Bethaniam ultra Iordanem non esse, nec in deserto. Glossa quædam admonet, forte fuisse duas Bethanias, nec ego negarim potuisse fieri. Iosephus libro antiquitatum decimo septimo cap. decimo meminit Bathaniæ, utrobiq; per a, de testamento Herodis maioris loquens, qui Philippo filio Gaulonitidem & Trachonitidem, Bathaniã & Paneada destinauit. Cuius nominis ac rei meminit eiusdem operis ac libri cap. 16. secũdum quosdam codices 17. Hanc autem Bathaniam opinor trans Iordanẽ esse. Quod si quis obijciat ad rem nihil attinere, quo sint hæc gesta loco, sciat secus sensisse Euangelistam, qui ad rei narratæ comprobationem putauit attinere loci quoq; testimonium. *Locus ad testimonij pondus facit*

Altera autem die.) τῇ ἐπαύριον, id est, Postero die siue postridie, ut intelligas diem proxime secutum. Nec est Vidit, sed uidet, βλέπει, præsentis temporis. Habet autem hæc temporis ἐναλλαγὴ miram gratiam in narrando, cum imaginamur iam geri quod gestum narramus. Hæc leuicula non tam subinde admonerem, ni perspicerem hanc diligentiam, uel illud præstaturam, ne posthac codices sacri facile queant deprauari, aut si deprauati fuerint, his adminiculis possint restitui. *Temporis enallage*

Agnus dei.) ὁ ἀμνὸς, id est, Ille agnus: ut unum & insignẽ agnum accipiamus, de quo dixerit Esaias, Velut agnus coram tondẽte obmutuit. Indicauit & hoc Chrysostomus ac Theophylactus. Habet articulus nõ solum emphasim dignitatis, ut diximus, uerum etiam relationis, Hic est agnus ille de quo prædixit Esaias. Sic & paulo post, Hic est filius dei, appositus est Græcus articulus, ὁ υἱὸς, designans eum non generali piorum appellatione dici filium dei, sed peculiari quadam & insigni ratione. *ὁ ἀμνὸς Ille agnus*

Peccata mundi.) τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, id est, Peccatum mundi, numero singulari. Ac plus quiddam expressit, quam si dixisset, peccata. Hic agnus, ipsa est innocentia. Et solus à suis tollit peccatũ, hoc est, ipsam tyrannidem, & uim omnium peccatorum, ut iam nullũ sit in eis peccatũ. Nam quemadmodũ idem Ioannes in epistola sua, summam omnis impietatis, & ceu mundũ uitiorum omniũ malignitatem uocat, cum scribit mundũ in maligno positum, ita hic peccatũ mundi uocat omniũ uitiorum colluuiem. Consentiunt cum Græcis exemplaribus duo uetustissimi codices, quorum testimonium non semel adduximus: consentiente Constantiensi. Denicq; sic hunc adducit locum Origenes homilia in Numeros decima. Rursum eiusdem operis homilia uicesima quarta. Item Augustinus libro aduersus Faustum 12. cap. 30. ex fide ueterum codicum. Rursus ad Bonifacium libro 3. etiam in excussis uoluminibus manet integra lectio. Quin & diuus Thomas quo probet esse in homine unum peccatum originis, non multa, profert hũc Ioannis locum. Annotatum est & illud à doctis, quod dixerit αἴρει, id est, Tollit, non remittit: uel quia penitus tollit, quod non poterat Ioannes, uel quia in se recipit. Tollimus enim onera, quæ nobis ipsis imponimus. Annotauit & temporis rationem Chrysostomus, nõ esse dictũ, tulit aut tollet, sed tollit, uerbo præsentis temporis: quod ab illo semper proficiscat omnis purgatio criminum, ueluti dicas, Elleborũ purgat cerebrũ, significans illi perpetuã & natiuã inesse uim purgandi capitis. Id eo libẽtius admonuimus, q; tollit facile uerti poterat in tollet, scribarũ uitio. *Peccatum non peccata* *Tollit præsentis temporis*

Venit uir.) Venit præsentis est temporis, aut certe futuri, ἔρχεται. Quod ante dixerat per participium ὀπίσω μου ἐρχόμενος, hic per uerbum extulit. Quanquam in utroq; anceps est temporis significatio. & tamen interpres illic per uerbum futuri temporis reddidit, hic per uerbum præsentis temporis, etiamsi sensus fermè idem existit. Iam enim succedere cœperat Iesus in prædicationem Baptistæ, & illo extincto, prorsum erat successurus. Iam tum igitur qui prius sequebatur, dicitur anteuertisse, cum tam insigni patris testimonio commendatus esset.

Ego nesciebam eum.) Malim interpretari, Et ego non noueram eum: præsertim cum ita sonent Græca, κἀγὼ οὐκ ἤδειν αὐτόν. Et ad huius loci quæstionem explicandam lectio hæc est accommodatior. Nam dictu mirum q; sese torqueat hic diuus Augustinus, dum conatur expedire, qui constitat, ut cum Ioannes paulo ante baptismum dixerit, Ego abs te debeo baptizari, & tu uenis ad me, nũc dicat se ignorasse quis esset, antequam spiritus columbina specie descendens Christũ designasset, nimirum intelligebat esse Messiam, à quo fatetur sibi Baptismi munus fuisse postulandũ. Ex hac difficultate sic conatur elabi, ut dicat *Ego nescibã eum, excussus sensus* *Quomodo Ioannes non nouit Christum*

& ante Ioannem nouisse Christum, sed quiddam tamen ex indicio spiritus didicisse quod prius ignorarat, nempe hoc, quod sibi Christus reseruasset baptizandi autoritatem. id colligi ex his quæ sequuntur, Hic est qui baptizat in spiritu sancto. Atq; equidem hanc interpretationem id temporis oportunam uisam arbitror refellendis præsertim apud rudem populum hæreticis, qui contẽdebant denuo baptizandos esse, qui à malis episcopis essent baptizati, Etenim si Christus est autor baptismatis, sacerdos nihil aliud q̃ minister, non par est, ob ministri uitium irritari boni autoris beneficium: cęterum ut ingenue, sed tamẽ cum pace tanti uiri dicam, coactiorem uiolẽtioremq;, & quam communis hominũ sensus non facile amplectatur, nisi forte mihi meus imponit sensus. Primum enim si ideo baptismus non datur homini puro, quod uis baptismi fluat ab ipso Christo, hac ratione nullum sacramentũ est homini datum: quandoquidem in omnibus Christus est, qui largitur uim & efficaciam, sacerdos nihil est aliud, q̃ alienę liberalitatis administrator. Necq; quisquã unquam hæreticorum tam crasse delirauit, ut sibi sumeret autoritatem suo nomine baptizandi, sed iuxta præscriptum Euangelicum tingebant & illi: In nomine patris & filij & spiritus sancti. Mirum igitur est hoc unum latuisse Ioannem, quod & malis hominibus est notum, & cum cętera sciret omnia, quę commemorat Augustinus, quod esset dominus, quod esset Christus, quod esset Iesus, quod esset natus ex uirgine, quod esset ipso posterior & prior: ob hoc unum spiritum sanctũ descẽdisse de cœlo, ne diutius hoc nesciret. Iam quod nusquam in scriptura sacra legitur, quisquam hominum dixisse baptisma suum, cum Paulus suum dicat Euangelium (Nam & hoc argumentum adducit Augustinus) responderi potest, publica ecclesiæ consuetudine comprobatum receptumq;, ut his uerbis peragatur baptismus, Ego baptizo te in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Si baptismus Græcis idem est quod Latinis baptizatio siue tinctio, & utiq; baptizatio est eius qui baptizat, sicut scriptio eius qui scribit, qui uetat aliquo modo baptismum hominis uocari, non uelut autoris, sed uelut ministri? Alioqui quo ore dicit sacerdos baptizo, si non baptizat? At Paulus suum alicubi dicit Euangelium, sed idem aliâs appellat Euangelium dei, & Euangelium Iesu Christi. Dei, uelut autoris. Christi, quod is primus prædicauerit, autor & ipse Paulo, qui muneris huius functionem à Christo delegatam susceperit. Quemadmodum idem & cæteris Apostolis prædicandi baptizandiq; uices mandauit, ut irent in orbem uniuersum, prædicarent Euangelium omni creaturæ, baptizantes eos in nomine patris, & filij, & spiritus sancti. Ita baptismus dici potest hominis administrantis, & idem negari potest esse hominis, quemadmodum Christus apud Ioannem negat sermonem suum esse suum. Alioqui nec Ioannis baptisma debuit dici Ioannis, cuius autorem habuerit deum. Illud uerum, quod in literis sacris post Ioannẽ, nullius baptismus dicitur, nisi Christi: & hoc fortasse sensit Augustinus, qui licet obscurius, tamen hoc agit in præsenti loco: non ut ostendat simpliciter baptismi autorem unicum esse Christum, potius quàm hominem: sed ut euincat baptismum à quocunq; datum, in nomine patris & filij, & spiritus sancti ratũ esse, nec iterandum, licet ab improbo impióue datum. Sic enim ratiocinatur. Si Christus est autor baptismi, nec hanc autoritatem ulli mortalium tradidit, non potest illius donum ministri quamlibet impuri uicio corrumpi. Hoc spiritus sanctus passus est Ioannem aliquandiu nescire, ut postea monitus redderet alijs indubitatum, quod seorsum didicerat. Etiamsi in hac tota disputatione mihi uidetur nonnihil coactius, & aliquid datũ illi tempori, ac plebeis auribus. Chrysostomus ingenue fatetur, Christum diu fuisse ignotum Ioanni, quod probabile sit eum qui nullis adhuc penè miraculis uulgo innotuisset, Ioanni, qui plerancq; ætatem in deserto exegerat, notum non fuisse. Nam miracula quæ de Christi infantia circunferebantur fabulas esse. Explicat autem nodum hac ratione, ut dicat id quod dictum est, Et ego nescie bam eum, non esse referendum ad proximum tempus, quo Iesus uenit ad Baptismum, sed ad longinquius, quo nondum Iesus miraculis inclaruerat. Atqui ea temporis longinquitas rectius opinor, explicatur per præteritum pluſquam perfectum, Et ego nõ noueram eum. Theophylactus propius accedit ad cõmentum Augustini, Nouerat illum esse Messiam, non nouerat eum esse, qui baptizaturus esset spiritu sancto. Quanquã mihi ne hæc quidem interpretatio per omnia satisfacit, quod ipsa sermonis series planè declarat Christum ignotũ fuisse Ioanni, donec columbæ indicio certior esset factus, sic enim legimus, Et ego

Pensitata Augustini interpretatio

Baptizat & homo

Euangelium Pauli

Euãgeliũ dei.

Solutio Chrysostomi

Infantia Iesu fabulosa

nesciebam

neſciebam eum, ſed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem uideris ſpiritum deſcendentem. Nec huius eſt inſtituti, nec meæ tenuitatis eſt huiuſmodi nodos explicare. Veruntamen admonere lectorem fas eſt, ut expendat num ſimplicius ſit, dicere diuino conſilio factũ, ut Ioanni gradibus quibuſdam Chriſtus innoteſceret, quo certius eſſet & exploratius illius de Chriſto teſtimonium. Quemadmodũ paſſus eſt & Apoſtolos contantius credere, quo nobis certius fidem facerẽt eorum, quæ ipſi non temere credidiſſent. Cum diceret Ioannes, Ego abs te debeo baptizari, & tu uenis ad me, magnum quendam & eximium uirum agnoſcebat, qui ſuo baptiſmo non egeret, forte nondum certus hunc eſſe filium dei. Proinde neſciebat eum quatenus nondum compertum habebat, ſigno non dum ædito quo pater id certum eſſe uoluit: eo prodito, libere ac palàm confeſſus eſt filium dei. Sciebat aut uenisſe, aut iam uenturum Meſſiam: an is eſſet, nondum explorato nouerat. Ac ſubinde repetit, Et ego neſciebam eum. Partim ut ipſe tandem certiſſimo argumento intelligatur agnouiſſe, quem prius non nouerat, partim, ne minus ponderis haberet Ioannis teſtimonium, ſi cognato & familiari reddítũ uideretur. Nunc datur ne de facie quidem noto, nec aliter cognito, quàm indicio ſymboli cœleſtis. Cyrillus aliter extricat ſe ab hac quæſtione, Neſciebam ex me, ſed ex afflatu ſpiritus indicioq; patris cognoui. Hęc opinio mollior fuerit ſi quis ἤδειν uertat noueram, pro nouiſſem, niſi pater admonuiſſet. Expende lector num ita poſſit accipi, non noueram eum, id eſt, nõ acceperam ius illum in omnium noticiam perferendi. Mihi noueram non alijs, quemadmodum & filius dei neſciſſe dicitur extremum diem. Auguſtinus ſic explicat: nouerat eum Ioannes, quia multa de illo tenebat, non nouerat, quia quædam illius ignorabat. Quidam, ut indicatum eſt, ſic explicant, Neſciebam eum, nimirum de facie, Meſsiam ueniſſe ſciebam ſpiritu, quis eſſet ille certum non ſciebam, nec audebam palàm pronunciare, donec diuinitus eſſet demonſtratus. Porrò quod Ioannes exultans in utero Chriſtum agnouit, magis ad matres & ad nos pertinet, q; ad Ioannem, Niſi forte quum ſaxa ſcinderẽtur moriente domino, ſaxis ſenſum datum fuiſſe contendemus. Neq; uero me fallit ilico reclamaturos hic, quibus illud unice ſtudio eſt, diuorum doteis in immenſum attollere, quaſi indignum ſit, ſi Ioannes, qui nõdum natus, ſpiritu prophetico Chriſtum nondum natum ſenſerit, eum iam grandis ignorarit. Verum etiam atq; etiam uidendum iſtis, ne dum nimium laudes ſanctorum exaggerant, non ſatis habeant rationem ſapientiæ conſiliiq; diuini, qui ſic totũ incarnationis & redemptionis negocium temperauit, ut alia uia non potuerit efficacius fieri. Et moderatius feret hoc de Ioanne dici, qui tale quiddam meminerit à Chryſoſtomo tribui uirgini matri, quæ humano quodã affectu dixerit filio, Vinum non habent. Sed præſtat ipſius uerba ſubſcribere, ea ſunt in Ioannem homilia uiceſima: Optabat enim, inquit, ut iam hominũ gratiam cõciliaret, & ipſa clarior filij gratia efficeretur, & fortaſſe aliquo humano afficiebatur affectu, quemadmodum & fratres eius, cum dixerunt, Oſtende te ipſum mundo, cupidi eius, miraculis ſibi famam comparare. Ideo aſperius reſpondit, Quid tibi & mihi eſt mulier? Et aliquanto inferius: Siquidem nondum debitam de ipſo opinionem habebãt, ſed more matrum Maria, iure omnia filio ſe præcepturam cenſebat, cum tanquam dominum colere & reuereri fas eſſet. Si nihil uolumus latuiſſe Ioannem, autore Auguſtino quomodo ignorauit, quod in Chriſto præcipuum erat? Cum enim Chriſtus eſſet fons & autor ſalutis, & baptiſmus ad ſalutem eſt ianua, qui poteſt neſcire baptiſmi ueri autorem eſſe Chriſtum, qui Chriſtũ eſſe nouerit? Perinde quaſi deũ norit aliquis, qui neſciret an ſumme ſapiens eſſet. Atq; idem Hieronymi Gregoriiq; conſenſu dubitauit, num deſcenſurus eſſet ad inferos, cum mittit diſcipulos percontatum: Tu es qui uenturus es, an alium expectamus? Verum hac quidem in re nihil pronuncio. Tantum erudito lectori cogitandi materiã ſubminiſtro libenter amplexurus, ſi quid illi rectius ſuggeſſerit Chriſti ſpiritus.

Opinio Eras.

Chriſtus de facie ignotus cognato

Chryſoſtomus gradus fidei ponit etiã in Maria

Ioannes quædã ignorauit

Sed ut manifeſtet in Iſraël.) Græcis abeſt præpoſitio τῷ ἰσραὴλ. Atq; ita legiſſe Chryſoſtomum apparet ex homilia uigeſima.

Altera die.) Rurſus ἐπαύριον, id eſt, Poſtero die, quod modo admonuimus.

Et reſpiciens Ieſum.) ἐμβλέψας, id eſt, Intuitus, ut ipſe cum aliàs ſæpe, tum mox uertit, Intuitus autem eum Ieſus dixit. Nam proprie reſpicit, qui flexo in tergum uultu aſpicit.

Vbi habitas.) ποῦ μένεις, id eſt, Vbi manes. Idem eſt uerbum quod eodem in loco nunc

Idem uerbũ uarie uertit interpres

uertit manere, nũc habitare. Et uiderũt ubi maneret.) ὡσὰ μένει, Et rursum. Apud eum manserũt.) παρ' αὐτῷ ἔμειναν, Id admonere uisum, ne qs in uerbis philosophari cupiẽs, labi possit.

Quasi pro fermè

Hora autem erat quasi decima.) Nonnullis non probatur quasi, pro fermè, & fateor inusitatius esse apud autores emendate loquentes. Etiamsi sic alicubi loquitur Suetonius. Quanquam apud hunc & alia quædam reperiũtur noue dicta. Porrò hora nominata non solum ad fidem narrationis facit, uerum etiam ad explicandam auiditatem Apostolorum, qui cum esset tempus uespertinum, tamen ambiunt, ut cum Christo priuatim colloquantur: simulq; miram Christi humanitatem, qui non iusserit eos postridie ad se redire, excusans noctem imminentem. Iudæis enim ab exortu solis horas numerantibus, sexta meridies est, decima uergens ad uesperam.

Bariona

Tu es Simon filius Ioannis.) ὁ υἱὸς ἰωνᾶ, id est, Filius Iona, quod hebraice בַּר יוֹנָה bar Iona, quod alibi uertit, Filius Ioannis. In uno uetustissimo codice scriptum repperi, Filius Iona non Ioanna, iuxta Græcam lectionem. Concordabat exemplar Constantiense. Nec hic ociose additus est articulus. Nec enim simpliciter significat eum filium Iona, sed ex mystica paterni nominis significatione declarat illius eximiam felicitatem.

Cephas Syrũ uerbum

Vocaberis Cephas quod &.) Cephas Hieronymus in Hebraicis nominibus negat Hebræum esse uerbum, sed Syrum, & apud illos sonare, solidum. Vnde qui tradunt Græcorum nominum ἐτυμολογίας, & πέτρον hinc dictam uolunt, quod non facile moueatur.

In crastinum.) ἐπαύριον. Quod superius bis uertit Altera die, tandẽ mutauit in crastinum, at ne id quidem satis Latine aut commode, cum dicendũ esset, Postero die, aut postridie.

A Bethsaida ciuitate.) Græce est, ἀπὸ Βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως, id est. A Bethsaida de ciuitate, quasi Bethsaida sit regio, in qua sit ciuitas. Quanq; D. Hieronymus in locis Hebraicis ostẽdit Bethsaidã esse ciuitatẽ Galilęę, uicinã stagno Genezareth, patriã triũ Apostolorum, Andreę, Petri, Philippi. Vnde uidet ἐκ præpositio supereresse, præsertim cum nec apud Chrysostomũ uersum addat, nec apud Cyrillũ, nec in uetustis Latinorũ exẽplaribus. Nisi forte

Peculiaris sermo Ioannis

hoc suo more dixit Ioãnes, ut in suo quisq; stilo habet aliquid peculiare. Nã proximo capite simili forma est usus, ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐν τῷ πάσχα, ἐν τῇ ἑορτῇ, id est, Cum autem esset

Articuli uis

Hierosolymis in pascha, in festo, Cũ appositiue cohęreãt pascha & festũ, ceu genus & species, tamẽ iterauit præpositionẽ, perinde quasi dicerẽ, Accepi literas à præceptore à Philippo, pro, à præceptore Philippo. Et apud Theophyl. Græcũ, cõperio præpositionẽ additam.

Inuenit Philippus Nathanaël.) Inuenit prima syllaba acuta pronũciandũ est, est enim præsentis tẽporis. Quanq; Latinius erat reperit, εὑρίσκει, uelut obuiũ. Ac paulo superius, Inuenimus Messiã. Etiamsi Chrysostomus diuersum approbat sensum, cũ ait, Inuenire enim quęrẽtis est. Verũ huius rei arbitrium penes lectorẽ esto. Admonet hic idem Chrysostomus additũ articulũ, cum unicũ illũ Christũ Iudæis promissum & expectatũ uellet intelligi, τὸν μεσσίαν. Alioqui reges omnes & sacerdotes, imò omnes deo sacri, Messiæ dicunt & Christi.

Iesus filius Ioseph

Filiũ Ioseph à Nazareth.) Vtrúm ne Ioseph fuit Nazaræus, an Christus? Nam Latinus sermo prorsus anceps, cũ Græce sit expeditus ac certus τὸν ἀπὸ ναζαρὲθ, hoc est, Nazarenum siue è Nazareth oriundũ. Id ne cui dubiũ esse possit, facit articulus p̃positioni præpositus.

A Nazareth pro Nazaræus

A Nazareth potest aliquid.) In nonnullis Græcis scriptũ erat pronunciatiue, cum per interrogationẽ quoq; possit accipi, quemadmodũ annotauit & diuus Augustinus, qui putat id quod sequitur ex æquo cõgruere utriq; pronunciationi. Tametsi quod consequitur magis suadet, ut per interrogationẽ legatur, quod uideatur uelut interroganti responsum, ueni & uide. Atq; hunc in modũ legit Chrysostomus, indicans hãc interrogationẽ esse hęsitantis de nomine loci, cum prophetia promisisset Christum proditurum ex Bethleem.

Varia lectio

EX CAPITE SECVNDO.

Canæ duæ

N Cana Galilææ.) Hieronymus indicat duas esse Canas, maiorem iuxta Sidonem, & minorem in tribu Aser. Ad distinctionem igitur alterius additum est Galilęę, τῆς γαλιλαίας. Est enim in Galilæa genitium, oppidum quod Hieronymus in Hebraicis locis testatur ætate sua adhuc extitisse.

Quid mihi & tibi.) Græce reddidit. Nam Latine dicendũ erat, Quid mihi te cum? τί ἐμοὶ καὶ σοί; Hydria Græca uox est, nam Plautus uocat aqualem, Quandoquidem & ὑδρία ab aqua nomen habet Græcis.

Metretas

Metretas binas.) id est, Cados, Quanquã utraq; uox Græca est, sed Latinis usurpatur cadus apud Horatium: Nardi paruus onyx eliciet cadum: atq; apud Plinium, Metreta est apud Catonem & Columellam. Est autem cadus siue metreta mensura congiorum decem, ut docet copiosius noster Budæus, libro de Asse quinto, si quis forte plura desiderabit. *Metreta Cadus*

Architriclino.) Græca uox est, significat eum qui præfectus est apparando conuiuio. Triclinium locus tribus constratum lectis ad discumbendum.

Vsq; adhuc.) ἕως ἄρτι, id est, Vsq; nunc, siue usq; ad hoc tempus.

Numularios sedentes.) κερματιστὰς dixit, non τραπεζίτας, id est, Mensarios. Sunt autem κέρματα minutiæ æris, unde cermatistæ, qui maiores nummos minutulis commutant non sine quæstu, qui mos & hodie durat apud Italos. *Architriclinus à tribus lectis accubitorijs*

Et cum fecisset quasi flagellum.) Quasi, non additur in Græcis codicibus, καὶ ποιήσας φραγέλλιον, id est, Facto flagello. Latinã uocẽ corruptè pronũciauit ex uulgi consuetudine. *Latina uoce usus Euangelista*

Oues quoq; & boues.) Non est quoq; Græcis, sed que, τά τε πρόβατα, ouesq;.

Zelus domus tuæ comedit me.) Extat id testimonium Psalmo sexagesimo octauo.

Soluite templum hoc &c.) ἐγερῶ. Græca uox anceps est ad id quod est excitare iacentem, dormientem, aut mortuum, & excitare ædificium, hoc est, extruere. Nam & in hunc sensum usurpatum comperimus excitare, apud Suetonium in Caligula: Et in indicium uictoriæ, altissimam turrim excitarunt.

Quadraginta sex annis.) Quanquam alienius est à nostro instituto, tamen admonere uisum est, quod serio nec semel indicat Augustinus, hunc numerum repperiri in nomine Adam si Græcis scribatur literis ἀδὰμ, quod geminum alpha notet duo, delta quatuor, my quadraginta. Id commenti, quanquam ab alijs repertum ac proditum est, ut ipse testatur, demiror tamen tam graui uiro tantopere arrisisse, cum ne quid aliud dicam, Hieronymus rideat Græcam allegoriam in uocabulis Hebraicis. Fortasse nonnihil fuisset, si hisce literis apud Hebræos hic numerus signaretur. Huic simillimum est, quod annotauit quatuor literis, quibus scribit Adã designari quatuor plagas, ἀνατολὴ, δύσις, ἄρκτος, μεσημβρία. Quod quidem & ante hunc annotauit diuus Cyprianus, sed homo fuit uterq;. *Annotatio frigida de nomine Adam*

Quod ipse nosset omnes.) Omnia est Græce τὰ πάντα, in nonnullis, in alijs secus. Augustinus legit, nosset omnes.

EX CAPITE TERTIO.

QVod à deo uenisti magister.) Magister nominandi casus est, non uocandi, Deus te doctorem misit, non homo. Nam διδάσκαλος est, licet magister usurpatum reperias pro doctore.

Nisi quis renatus.) γεννηθῇ, id est genitus siue natus fuerit. Et in antiquissimis codicibus Latinis, natus fuerit, est, non renatus. Itaq; citat Augustinus libro aduersus Faustum 24. cap. 1. Itaq; scriptum est in codice aureo. Valla genitus mauult, quod è uiro quoq; gignatur aliquis, cum è muliere nascamur. *Renatus pro natus*

Quomodo potest homo renasci.) γεννηθῆναι, id est, Nasci siue gigni, concordantibus & antiquis nostris. Item in sequentibus nasci est non renasci.

Et nasci denuo.) ἄνωθεν. Quo aduerbio usus est & Lucas in præfatione Euangelij sui, quod nos uertimus Ab integro. Chrysostomus annotauit Græcam uocem ancipitem esse. Nam idem pollere quod πάλιν, id est, iterum, ut referatur ad tempus retroactum, aut ἀπὸ τῶν ἄνω, id est, superne siue de supernis. In quem sensum usurpatur Ioãnis cap. 19. Non haberes potestatem in me ullam, nisi tibi datum esset desuper. Posteriorem sensum sequitur Cyrillus, interpretans uelut è cœlo nasci, qui per spiritum sanctum renascitur. Annotauit hoc prior Origenes, edisserens epistolæ Pauli ad Romanos caput sextum, quo tamen in loco rursus Origenis interpres de suo nonnihil addidit. *Nasci denuo ἄνωθεν*

Ex aqua & spiritu sancto.) In Græcis non additur sancto, nec apud Augustinum, qui adducit hunc locum lib. aduersus Faustum 24. cap. 1. Nam ut distingueret cœlestem generationem à terrestri crassaq;, proposuit duo elementa liquidiora, aquam & aërem. Quin nec in aureo codice additur sancto.

Spiritus ubi uult spirat.) Vbi loci aduerbium est, non temporis. Valla mauult spirat quò uult, nam mox uertit ita ᾗ θέλει πνεῖ, id est, quò abeat. Est enim simile de flatu, re quidem *Spiritus pro uento*

dem inuisibili, sed tamen efficaci. Atq; hic spiritum accipere uidetur pro flatu huius aëris ut intelligas similitudinem duci ab hoc spiritu, re, cum non uideatur efficacissima, ad impetum illius diuini spiritus. Atq; ita prorsus interpretatur Chrysostomus homilia 25. cumq; hoc Cyrillus ac Theophylactus & Augustinus lib. de quæstionibus ueteris & noui testamenti, quæst. 59. apertissime testans, docendi gratia adhibitum exemplum de aëris impetu, ne quis hoc meum somnium esse clamitet.

Tu es magister in Israel.) τὸ ἰσραήλ, Israel genitiui casus, ut intelligas magistrum eius gentis. Nec hic abest articulus, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος, hoc est, Ille doctor, cuius tam celebris est opinio. Quod quo magis exprimeremus, uertimus, Tu es ille magister Israelis.

Si terrena dixi uobis & non creditis.) Variant hic Græcorum codices: quidam habent, οὐκ ἐπιστεύσατε, id est, Non credidistis. Alij rursus, οὐ πιστεύετε, id est, Non creditis. Nihil igitur causæ fuerit cur protinus radas scripturam: præsertim cum in huiusmodi uerbis præteritum tempus pro præsenti soleat usurpari. Cæterum quod sequitur Credetis, in emendatis exemplaribus Græcis est πιστεύσητε, id est, Crediturí sitis, ob uim modi potentialis.

Ascēdit præteriti tēporis

Et nemo ascendit in cœlum.) Ascendit Græcis præteriti temporis est, οὐδεὶς ἀναβέβηκεν, ne quis putet de futura ascensione intelligi. Siquidem illud agit, se ideo solum loqui de superna renascentia, quod unus omnium è cœlis descendisset.

Christus fuit in cœlo

Qui est in cœlo.) ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Participium uerti poterat per præteritum imperfectum, Qui erat in cœlo, uidelicet antequam descenderet, Sic enim filius hominis dicitur fuisse in cœlo aut uersari in cœlis, sicut dominus gloriæ dicitur crucifixus, ob proprietatum in hypostasi duas complectentem naturas communionem.

Exaltare pro in altū tollere probum uocabulum

Et sicut Moses exaltauit serpentem.) Sunt quibus exaltandi uerbū non satis Latinum habeatur. Mihi non placuit mutare, quod uox ipsa non uideatur absona: præsertim cū apud Senecam, certe non pessimum opinor autorem reperiatur: Atq; etiam apud Columellam.

Sic enim deus dilexit mundum.) Ab hoc loco uideri poterant uerba Euangelistæ, prosequentis & explanantis sermonem quem cœperat Iesus cum Nicodemo. Non enim prosequitur, quomodo discesserit Nicodemus, aut quid ad hæc tam miranda responderit. Simile quiddā indicauimus & in primo capite, De plenitudine eius accepimus omnes. Nec dissimilis casus accidisse uidetur Paulo in epistolæ ad Galatas cap. 2. ubi sermonē cum Petro cœptum non absoluit, sed ueluti Galatis interpretans prosequitur.

Iudico pro condemno

Non enim misit deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum.) Iudicet positum est pro condemnet, quomodo subinde reperitur apud Paulum, ac cæteros, ut opponatur illi quod sequitur, Vt seruetur mundus per eum. Idem sentiendum in his quæ sequuntur,

Qui credit in eum non iudicatur. Et, Iam iudicatus est. Et mox,

Hoc est autem iudicium.) Iudicium pro condemnatione positum est.

Omnis enim qui male agit.) ὁ φαῦλα πράσσων, id est, Qui mala agit, tametsi sensus idem est, nisi quod male agere dicitur, & qui male habet, ac malis affligitur.

Locus apud nos mutilus

Qui de terra est, de terra loquitur.) In Græcis exemplaribus adduntur aliquot uerba, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς ἐκ τῆς γῆς ἐστιν, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, id est, Qui est de terra, de terra est, et de terra loquitur. Perinde quasi dicas, Qui è terra profectus est, is terrenus est, & terrena loquitur. Neq; enim loquitur de terra, quod erat, περὶ τῆς γῆς, sed ἐκ τῆς γῆς, hoc est, è terra uelut humilia. Atq; ita legit Chrysostomus ac Theophylactus, cumq; his Cyrillus & Hilarius in præfatione commentariorum quos scripsit in psalmos mysticos. Ad eundem modum scriptum reperio in uetustissimis Latinorum exemplaribus, Qui de terra est, de terra est, et de terra loquitur. Consentiebat codex Cōstantiensis, & meus ueteris typographiæ: quanq; in codice Corsendoncensi, manifestissima uestigia testabātur erasam hanc particulā alterā, De terra est. Augustinus legit, Qui de terra est, terra est, & de terra loquitur, id cōfirmant ea quæ sequuntur. Nam si nō esset, inquit illuminatus, terra terrā loqueretur. Cæterum parum attentus lector scripturā mutauit, quod ociosa uideret iteratio, De terra est, de terra est. Non animaduertit aūt singulis opponi singula: Qui de cœlo uenit cœlestis est, hoc est supra omnes est, & cœlestia loquitur, & cœlestia facit, baptizans spiritu. Qui è terra profectus est, humilis est ac terrenus, & hinc loquitur unde est hoc, hoc est, humilis humilia, & uterq; suam refert originē. Dilucidius aūt erat, si extremæ particulæ addidisset articulū, τὰ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ.

De terra loqui quid

Et qui

Et qui de cœlo uenit.) Venit, est præsentis temporis, ὁ ἐρχόμενος, nisi quod hæc participia duobus temporibus deseruiunt, præsenti & præterito imperfecto. Atq; ita uertendum erat & ὤν, Qui è terra erat terrenus est, at qui de cœlo profectus erat, is supra omnes est.

Signauit.) ἐσφράγισεν, id est, Obsignauit, hoc est, signo confirmauit. Nam sigillum additum rem certam efficit. *Signat pro obsignat*

Non enim ad mensuram dat deus spiritum.) Euangelista pronomen omisit τῷ τῷ, siue αὐτῷ, quod ex his quæ præcedunt & cõsequuntur satis liqueret de quo loqueretur. Id autem fit crebrius apud Græcos q̃ apud Latinos. Nos igitur ne quid offenderet lectorẽ, pronomen de nostro apposuimus in uersione duntaxat. Dictum est autẽ figura prouerbiali, Dat ad mensuram, pro eo quod est, parce, aut mediocriter. Qui largiter & effuse dat, nõ metitur quod dat aut numerat, sed cumulatim profundit. Alioqui gratia in Christo, quatenus homo fuit, finita dici possit. & hic uidetur Euãgelista suum sermonem attexuisse sermoni Ioannis. Neq; enim absoluit quid acciderit discipulis. *Ad mensurã dare*

Et omnia dedit in manu eius.) Incertũ est an abusus præpositione, senserit omnia filio tradita in manum, an omnia nobis dari per manum illius, quod iuxta proprietatem Hebraici sermonis In præpositio significationẽ habeat instrumenti: sed priorem sensum Græci sequuntur interpretes, & mihi magis arridet.

Sed ira domini manet.) μένει, id est, Manebit. Quanq̃ accentu mutato erit manet μένει, atq; ita legitur in nõnullis exemplaribus, ac mea quidẽ sententia, rectius. Fides aufert peccatum, infidelitas relinquit peccatum, manet autem quod non tollitur. Quanq̃ Cyprianus aduersus Iudæos lib. 2. cap. 26. legit manebit. Et quod interpres uertit, Qui non credit, eleganter reddidit ille, Qui dicto nõ est audiens. Græcis diuersę uoces sunt πιστεύων, & ἀπειθῶν, quarum posterior magis sonat inobedientem.

EX CAPITE QVARTO.

PEr mediam Samariã.) Mediam non additur, nec in Græcis codicibus, nec in antiquis Latinorũ exemplaribus magnopere cõsentientibus, ac ne in aureo quidem, διὰ Σαμαρείας. Atq; ita legit Chrysostomus. Vnde mirum uideri potest, unde hoc inoleuerit in uulgatis exemplaribus, nisi forte quispiam sic interpretatus est, per Samariam, per mediũ Samariæ, atq; id alius in contextum transtulit, qua quidem occasione deprehendimus cõplureis irrepsisse mendas. *Sic pro, simpliciter*

Sedebat sic supra fontem.) οὕτως, addit, μιμητικῶς, ut gestus exprimat hominis lassi, uel sic, nempe quia fatigatus. Atq; hæc dictio consimilem ad modum usurpata reperitur apud Terentium, aliosq; probos autores. Chrysostomus subindicat habere significationem negle-ctus sic, id est, non in sella, aut cõmodo loco, sed neglectim humi, ut se locus fesso dederat. Idem admonet Theophylactus. Et melius erat ad fontem, q̃ supra fontem, sic enim habebatur in uulgatis exemplaribus, tametsi in antiquis legitur super, non supra. Sextam horam expressit, ut intelligeremus dominum nõ solum iteneris labore, uerum etiam æstu meridiano fuisse fatigatum. *Super non supra*

Non enim coutuntur.) συγχῶνται. Vocem Græcam factícia Latina reddidit. Quis enim unquam dixit couti, aut quis intellecturus sit, couti esse, habere commercium & mutuam uitæ cõsuetudinẽ. Nam & Latinis usus, familiaritatẽ significat. Et utimur his cum quibus agimus consuetudinẽ. Cæterũ couti & cousus inauditæ uoces sunt. *Couti mutuũ habere commercium*

Tu forsitan petisses.) σὺ ἂν ἤτησας, Tu poposcisses. Interpres pro ἄν coniunctione expletiua, posuit aduerbiũ dubitantis, cum ἄν magis affirmet. Cæterum cum apud Euangelistam utriq; uerbo sit addita coniunctio ἄν, petisses & dedisset, in priore uertit forte, in posteriore non uertit. Atqui aut erat omittendum utrobiq;, aut utrobiq; addendum. *Forsitan pro utiq;*

Neq; in quo haurias.) ἄντλημα, id est, Haustrũ. Nã eo uerbo usus est Lucretius, quandoquidem hauritoriũ Vallę parum nitidũ uidetur, Et Latinius erat, Quo haurias, quàm in quo haurias.

Altus.) βαθύ, id est, Profundus. Nam altus ambigua uox est.

Et pecora eius.) θρέμματα. Quæ uox omne animantis genus complectitur, ab alendo dicta, ut, βοσκήματα.

In æternum.) εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum.

Sermo absurdus Quia non habeo uirum.) Quæso quid ex hisce uerbis percipi potest, nisi mulierem dixisse, quod Christus non habuerit uirum? Vsqueadeo nihil referre putamus, quomodo loquamur, aut quid auditurus sit qui legit? Omittenda igitur erat, si usquam aliâs, hoc loco coniunctio ὅτι quia: aut mutato uerbi modo, uertendum erat hoc pacto, Bene dixisti te uirum non habere, siue Bene dixisti, non habeo uirum. Quod si nunquam interpres omisisset Græcam coniunctionem, poterat uideri superstitione factum. Cæterum cum alicubi deprehendatur omisisse, mirum cur hic putarit addendam.

Qui adorent eum.) οὓς προσκυνοῦντας αὐτόν, id est, Adorantes se, siue qui adorent se, Apparet interpretem fugisse amphibologiam pronominis reciproci, quod accipi poterat, illos adorare seipsos. Ea uitari poterat, si dixisset, Qui adorent ipsum.

Quia Messias uenit.) ἔρχεται Quod. Græci nonnunquam usurpant pro futuro, tametsi præsentis temporis uox est. Hoc loco magis quadrabat ueniet, propter id quod sequitur: Cum ergo uenerit ille. Et ueniet legitur in antiquis & emendatis codicibus Latinis.

Et continuo.) καὶ ἐν τούτῳ, id est, In hoc, siue interim, nimirum cum hæc dicerentur.

Quid pro cur Quid cum muliere loqueretur.) ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει, id est, Quod cum muliere loqueretur, siue loquutus esset. Interpres pro ὅτι legisse uidetur τί. Non enim mirabantur quid esset quod cum illa fuisset colloquutus, sed illud admirabantur, Christum cum Samaritana paupercula tam familiariter colloquutum esse. Porrò muliere positum est pro ea, ut hominem, aliquoties pronominis uice usurpamus. Nec enim apostolis noua aut suspecta res erat Christum cum muliere colloqui. Quod diximus, propemodum ex Chrysostomi interpretatione licet conijcere. Astipulatur nobis & ueterum exemplariorum fides, in quibus scriptum est: Et mirabantur, quia cum muliere loquebatur, hoc est, mirabantur eum cum *Samaritani abominabiles Iudæis* muliere colloqui. Nam quod sequitur, Quid loqueris cum illa, magis uertendum erat, Cur loqueris cum illa, nimirum Samaritana. Abhorrebant enim Iudæi à cõmercio Samaritanorum. Videtur siquidem discipuli uoluisse dirimere colloquium Christi cum muliere, uerum non ausi sunt hoc facere.

Et dicit illis hominibus.) Illis, interpres addidit de suo, nec omnino intempestiuiter, Græce tantum est, πρὸς ἀνθρώπους. Ac rursum Hominibus dictum est pro eis.

Numquid aliquis.) μή τις, id est, Num quis.

Vt perficiam opus eius.) Græce legunt, καὶ τελειώσω, Et perficiam, atq; ita Chrysostomus. Licet hoc ad sensum parui referat. Et potest hac in parte repeti ἵνα, quasi dicas, utq; perficiam opus eius. Et

Quod adhuc.) Coniunctio ὅτι non erat uertenda, cum ipsorum uerba referat.

Quatuor menses.) Græcis unica dictio est, τετράμηνον, id est, Quadrimestre.

Et messis uenit.) ἔρχεται. Poterat esse. Et uentura est.

In hoc enim est uerbũ uerum.) ὁ λόγος cum articulo, ut intelligas de eo sermone quem modo dixerat. Porro præfatus est uerum esse, cum rem nouam & incredibilem subijciat.

Propter sermonem eius.) Eius, ad Christum referendum est, non ad mulierem, αὐτοῦ, unde melius erat ipsius.

Saluator mundi.) Græci addunt Christus, ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ χριστός.

Regulus Quidam regulus.) τὶς βασιλικὸς, id est, Quidam regalis. Tametsi legendum opinor *Βασιλίσκος* βασιλίσκος, etiamsi constanter reclamant Græcorum exemplaria. Quin & interpretes, qui scribunt in hoc euangeliũ, hunc basilicon dictum aiunt, uel quod esset generis regij, uel quod magistratu, munereq; regio fungeretur. In hanc fermè sententiam Chrysostomus, nisi quod illic regulum lego, nõ regalem, haud scio interpretis ne an librarij uitio. Certe Theophylactus citra cõtrouersiam legit βασιλικὸς, id est, regius. Et Hieronymus in cap. Esa. 65. admonet de aula regia fuisse, quem rectius diceremus Palatinũ. Et paulo post,

Incipiebat enim mori.) ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν, id est, Erat enim moriturus, siue, Nam agebat animã, hoc est, tendebat ad mortem, quod tamen hic data opera sic aliquoties uertit.

Melius habuerit.) κομψότερον ἔχῃ, id est, Melius, siue cõmodius habuisset.

Hoc iterum secundum.) Videri poterat dixisse, Iesum duo secunda signa fecisse, & altera uox superesse, etiamsi Græca sic habent. Sensit hoc incõmodi Chrysostomus, quid autem ille nõ sentit? putatq; secundum, data opera additum, quo magis inculcaret Galilæorum in-

rum incredulitatem, qui cum prius uidissent miraculum in nuptijs, ac rursum hoc de sanato puero, tamen persistebant diffidere Christo.

EX CAPITE QVINTO.

ESt autem Hierosolymis probatica.) ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρᾳ, id est, Est autem Hierosolymis super probaticam, siue ad probaticam piscina. Nam Græcis probatica datiuus est, piscina nominatiuus. Atq; ita sanè uidere est in codice aureo, super probatica: cõsentientibus exemplaribus S. Donatiani. In Constantiensi codice sciolus quispiam eraserat præpositionem, super. Sonat autem probatica, quasi dicas ouilla siue pecualis, ut uertit Hieronymus. Quanquam ex Chrysostomo aut Cyrillo certum deprehendi non potest de loci huius lectione. Et piscina hoc loco significat non uiuariũ piscium, sed in qua natatur, uel Græca uoce id attestante, quæ dicta est ἀπὸ τοῦ κολυμβᾶν, id est, à natando.

Probatica quid

Piscina natatoria

Quæ cognominat Hebraice Bethsaida.) Græce est, βηθζαθά, id est, Bethesda. Quãquam eadem uox & apud diuum Hieronymũ erat deprauata. Quod uel hinc colligi licet, quod cum antea Bethsaida nominasset ciuitatẽ Galileæ patriã trium apostolorũ, Andreæ, Petri, Philippi, iuxta stagnum Genezareth, aliquanto post subijcit rursum Bethsaida piscinam, quæ fuerit Hierosolymis cognomento probatica, quam nos, inquit, pecualem possumus interpretari. Hæc quinq; quondam porticus habuit. Ostenduntur gemini lacus quorum unus hybernis pluuijs adimpleri solet, alter mirum in modum rubens, quasi cruentis aquis antiqui in se operis signa testat. Nam hostias in ea lauari à sacerdotibus solitas ferunt, unde & nomen acceperit. Ita fermè Hieronymus. Porrò quod ait, hinc nomen inditũ, non solum pertinet ad uocem Græcam προβατικὴ, quæ pecudem aut ouem sonat, uerum etiam ad Hebraicam בֵּית־עֶדֶר. Siquidem Hebræis בֵּית domus dicta est, עֶדֶר grex, siue pecus. Appareret igitur totum eum locum dictam probaticam, in quo fuerit aliqua pars seruata in usus natare uolentium. Hugo Carrensis admonet piscinam dictam per antiphrasin, quod minime haberet pisces. Quemadmodum sorores diaboli dictæ sunt Parcæ, quod nemini parcant. Nimirum hæc etymologia simillima est illi, quam attulit de sycomoro: Sycomorus, inquit, dicitur quasi sicut morus, quod sit similis moro. Ad hunc sanè modum, nõ est magnum ingentia condere uolumina, si libeat huiusmodi nænijs miseras cõtaminare chartas. Ne uero quisq; existimet hęc à me calumniandi morbo dici. Imò consulendum arbitrabar studijs quorundam, qui scriptorem hunc et alios huic similes, uelut addicti, nulloq; delectu legunt, alij quod cardinalis fuerit, alij quod ordinis dominicalis. Verum ut audio, Carrensem in numerum cardinalium ascitum fuisse, ita in diuorum numerum asscriptum non lego. Quod si maxime fuisset factum, tamen eatenus debetur sanctis uiris reuerentia, ut si quid errarint, nam errãt & sancti, citra personæ contumeliã, ueritati patrocinemur. Quanquam & in alios parcius dicendũ est cũ res ipsa meretur, ut quod coarguimus eos, publicæ utilitati, quod moderatius id facimus, Christianæ modestiæ datum uideatur.

Probatica locus, cuius pars est piscina

Carrensis etymologia

Quare conducat indicare quorundam errata

Et mouebatur aqua.) Antiqui codices habent, Et mouebat aquam, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, id est, Et turbabat aquam. Quanq; alij rursus habebant, ἐταράσσετο τὸ ὕδωρ. τὸ articulus occasio fuit erroris, cum eadem syllaba possit esse & finis uerbi. Chrysostomus sic interpretatur hunc locum, ut sentire possis ab angelo solitam turbari aquam. Certe Theophylactus legit ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ, id est, Turbabat illam aquam.

Et qui prior. Vetusti codices, consentientibus Græcis exemplaribus habent, Qui ergo primus, ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς, id est, Qui igitur primus ingressus fuisset.

Descendisset in piscinam.) In piscinam hoc loco, nec est in antiquis, nec in Græcis, uerum hoc aliquis explicandi gratia de suo adiecit, repetens è proximo loco, quod Euangelista maluit subaudiri.

Additum aliquid

Post motionem aquæ.) μετὰ τὴν ταραχὴν, id est, Post turbationem. quod ante dixit ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ.

Cognouisset quia iam multum tempus haberet.) Quando literatoris officio fungimur, nõ grauabimur & hoc admonere, hic subaudiendũ quod mox præcessit, In infirmitate.

Dum uenio enim ego.) ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγὼ, In quo autẽ uenio, ut ad uerbum reddam, uertẽdum aũt erat, Cæterum, interea dum ego uenio alius ante me descendit.

Tolle

Tolle grabbatum tuum.) Mirum est unde Græci scribant, κράββατον, per duplex ββ, cum Martialis primam huius dictionis syllabam corripuerit in epigrāmate: Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati. Præsertim cum Perottus etymologiā uocis petat à Græcis, dictum enim putat κραάβατον, quasi καράβατον, à κάρα caput, & βαίνω peruium. Quod uerum sit nec ne, in præsentia non disputo. Certe lectuli genus est, seu lecticæ potius in magno Græcorum etymologico reperio κρεββάτιον dictum παρὰ τὸ κρεμᾶν τὰς βάσεις, id est, à suspendendo pedes, quod sic in lectícis portarentur, ut pedibus non contingerent terram.

Grabbatum quid

Homo ille.) Non est ille apud Græcos, sed interpres expressit uim articuli ὁ ἄνθρωπος.

Iesus eī declinauit à turba,) ἐξέκλινεν. Incertum à κλίνειν an à ξενίζειν. Hesychius indicat ἐκκλίνειν idem esse quod enatare, à uerbo νέω, cum ita scribit, ἐκνεύσας, ἐκκολυμβήσας. Nec est,

Declinare ἐκκλίνειν

A turba constituta in loco.) Alioquí addidíssem articulum ὄχλου τοῦ ὄντος ἐν τόπῳ, sed Iesus subduxit sese cum turba esset in loco, quod inter plurimos facile est unum aliquem latere, quem deinde non agnoscas. Vnde magis dictum uidetur à ξενίζειν, uelut peregrinum, & ignotum fieri. Vt ne dícam, quod ὑγιὴς Sanus, magis pertinet ad integritatem membrorum, quàm morbum ueluti febrim. Nam morbo opponitur bona ualetudo; uitio corporis, opponitur debilitas.

Iam noli.) μηκέτι, id est, Ne posthac. Quanquā recte uertit interpres, callētibus linguam Latínam, apud quos ídem ualet iam, quod posthac.

Iam pro posthac

Propterea persequebantur Iudæi Iesum, quía hæc faciebat in sabbato.) In Græcorū codicibus additum reperio, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, fortassis ob hoc, quía sequitur. Propterea magis quęrebant eum interficere, &c. sed reclamantibus magno consensu Latínorum codicibus.

Pater meus usq; modo.) ὁ πατήρ μου. Annotat Cyrillus addito patrí articulo, non declarari quemuís patrē, sed deum, hoc est illum uere patrem.

Nisi quod uiderit patrem.) ἐὰν μή τι βλέπῃ, id est, Nisi quíd uiderit, aut certe nisi uiderit. Nam τι frequenter additur ex proprietate Græci sermonis.

Et maiora his.) καὶ μείζονα τούτων. Quod hic ausus est interpres, quur non ídem ausus est apud hunc Euangelístam capite decimoquarto, & maiora horum faciet. Vbi totidem uerbis scríptum est, μείζονα τούτων.

Sed transiet.) ἀλλὰ μεταβέβηκεν, id est, Transíit, præteriti temporis, non futuri. Nam transíit facile deprauatum est in transiet. Transíit legit Theophylactus citans in Lucæ caput 23. Lectioní astípulatur illius commentum. In supplícium inquit non uenit, sed uíuit æternam uítam. Porrò qui uíuit, iam ad uítam transit. In aureo codice scríptum erat transit, in Constantiensi transíit.

Neque enim pater iudicat quenquam.) Cyprianus pro οὐδένα legísse uidetur οὐδέν. Sic enim refert: Nihil pater iudicat. Ad eundum modum citat líbro ad Quírinum tertio, capite trigesimotertio.

Et pater dedit ei potestatem iudícium facere.) καὶ, coniunctio sublata est in uulgatis exemplaribus, licet in uetustis reperiatur addita. Proinde nos reposuimus quoque, ut intelligamus & hoc autoritatis accessísse, ut liceret & iudicis personam gerere, ueluti paterni regni consortem.

Quía filius hominis est.) Mirum est hic neutræ dictioní Græcum articulum præponi, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν. Cur autem hic omíssus sit, equídem meam coniecturam in medium afferam. Opinor enim hic particulam hanc, Quía filius hominis est, nihil aliud ualere quàm quía homo est, & ad eam sententiam exprímendam erat superuacuus articulus. Atq; hic mecum facit diuus Augustínus, qui subindicat iudicandi potestatem, quæ semper fuerit Christo, rursus eidem traditā à patre uelut homini. Etiamsi lectionis distinctionem quam sequitur Augustínus, non probat Chrysostomus: ostendens hanc, quam uulgus sequitur, esse cuiusdam Pauli Samosatensis hæreticí, nec putat omnino consístere sensum, cū Christus non ídeo acceperit iudicandi potestatem, quod esset homo. Nam si ob id accepísset, danda erat eadem omnibus hominibus. Proinde distíngui iubet ad hunc modum: Et dedit ei potestatem iudícium quoq; faciendi, atq; hic colon intercedat. Deinde subíjciatur: Quía filius hominis est, nolite mirari hoc: ut sensus sit, Quod dixi de potestate dandi uitam

Articulus cur omissus

Chrysostomus dissentiens ab Augustino

tam æternam, quod de potestate iudicãdi, ne uobis uideatur incredibile, eo quod me conspiciatis hominẽ esse. Quin ex ipsa Cyrilli interpretatione colligere licet eum cum Chrysostomo sentire. Quãquam interpres confudit distinctionem. Verum de ratione distinguendi sermonis, suum cuiq; permitto iudicium. Omnes hac in parte pro me faciunt, quod filius hominis simpliciter pro homine positũ est. Nam Chrysostomus ita scribit: Non enim propterea accepit iudicium, quia homo est. Nam nihil prohibuisset omnes homines iudices esse. Item Cyrillus, Nolite, inquit mirari, sic cum me hominem esse uideatis, suscitaturũ tamen mortuos me pollicear. Theophylactus similiter distinguit, ut hæc particula non pendeat à superioribus, sed referatur ad sequentia: Quia filius hominis est, nolite mirari. Negat esse mirandum, quod ei qui filius esset hominis data esset tanta autoritas, quum idem esset dei filius, Diuinam enim naturam declarat ex generali mortuorũ resurrectione, quæ soli filio dei seruata est.

Et audient uocem filij dei.) In Græco codice scriptum erat, Et audient uocem eius, quod paulo ante se uocauerit filium dei. Et ideo dure uidetur hic repeti filij dei. Exemplaria diui Donatiani, cumq; his Constantiense suffragabantur Græcę lectioni. *Distinctio*

Et procedent, qui bona fecerunt.) Est nonnihil momenti in distinctione, ut post uerbum procedent, addas hypodiastolen, ut intelligamus nõ bonos solum processuros, sed omnes quicunq; uocem audierint. Deinde subnectãtur duæ partes, altera bonorum, altera malorum. Si quis attentius legat Augustinum hæc edisserentem, sentiet illum hoc subnotasse. Scio crassulum esse quod dicturus sum, sed tamen quoniam hoc opus paratur imperitioribus, non piguerit admonere, procedent Græcis esse, ἐκπορεύσονται, id est, exibunt, siue prodibunt. Loquitur enim de ijs, qui prodituri sunt è monumentis ad uocem angeli tuba canentis. Alioqui procedit, quod bene succedit, aut prouehitur.

Verum est testimonium eius quod perhibet de me.) Eius pronomen nec apud Græcos additur, nec in uetustis codicibus.

Ego autem habeo testimoniũ maius Ioanne.) Interpres reddidit Græca bona fide. Nam si explanatius uoluisset exprimere, Habeo testimonium maius testimonio Ioannis, addidisset alterum articulum fœmininum, τῶν μαρτυρίαν μείζω τῆς τοῦ ἰωάννου. Et tamen dubium non est, quin hic sit sensus Euangelistæ. Neq; enim confertur testimonium cum Ioanne, sed testimonium patris cum testimonio Baptistæ. *Maius Ioanne*

Ea ipsa.) Ea referendum ad superiora, ipsa ad sequentia. Opera enim quæ dedit mihi pater, ut perficiam ea, ipsa opera &c. Hæc distinctio manet etiamnum in peruetustis Latinorum exemplaribus. Ea, additum est ex proprietate sermonis Hebraici. Ipsa, positum pro ultro, siue per sese. Opera quæ facio ultro testantur qui sim, etiamsi nullus testetur hominũ. Cæterum iteratio operum, ad asseuerationem facit. *Ipsa pro per se*

Scrutamini scripturas.) ἐρευνᾶτε. Non minus Græcis quàm nobis incertum est, utrum scrutamini imperandi modo dictum sit an indicandi. Et uterque sensus tolerabilis est, nisi quod Cyrillus putat indicandi modo dictum Vos scrutamini scripturas, et ijdẽ in eo quod est præcipuum, non creditis scripturis. Chrysostomus præfans arripere uidetur imperandi modum, annotans quod non dixerit legite, sed scrutamini: enarrans, indicandi modum, quum ait, nunquid admiramini scripturas. Non enim scrutarentur nisi mirarentur.

Vos putatis.) ὑμεῖς δοκεῖτε. Græcus sermo anceps, & sic accipi potest, Vos uidemini aut uidemini uobis.

Claritatem.) δόξαν. Miror quare non maluerit gloriam hoc loco. Tametsi δόξα, non est anceps ad claritatem, sed ad gloriam & opinionem. *Claritas pro gloria*

Non accepistis.) οὐ λαμβάνετε, id est, Non accipitis, uerbo præsentis temporis.

In quo uos speratis.) ἠλπίκατε, id est, Sperastis, tametsi bene uertit interpres, id est, spem collocastis.

Si enim crederetis, &c.) εἰ γὰρ ἐπιστεύετε μωσῆ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί, id est, Si enim credidissetis Mosi, credidissetis utique mihi. Rursum pro ἂν posuit forsan, haud sanè in loco, cum id in dubium uocet interpres, quod Christus affirmat.

Ex capite

EX CAPITE SEXTO.

VLtitudo magna.) πολὺς ὄχλος, id est, multa turba.

Ad eum) πρὸς αὐτὸν, id est, Ad se, prima pronominis uocali aspirata. Quod tamẽ haud scio quo casu in Ecclesiasticis libris apud Græcos nõ obseruatur.

Pisces ὀψάρια

Et duos pisces.) καὶ δύο ὀψάρια. Et apud Terentium in Adelphis pisces obsonium uocantur. Siquidem opson Græci uocant edulium quod additur pani, præsertim coctũ: unde obsonare lautius uesci. & ὀψοφάγοι obsonatores, olim male audiebant. ὀψάριον autem diminutiuum est ab ὄψον.

Quid sunt inter tantos.) εἰς τοσούτους, id est, Inter tam multos, siue inter tot. De numero loquitur, non de magnitudine hominum.

Erat autem fœnum.) χόρτος, Herba, siue gramen.

Distribuit discumbentibus.) Græca nonnihil dissonant, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις, id est, Et cum gratias egisset, distribuit discipulis, discipuli uero discumbentibus. Nam ad eum fermè modum referunt & cæteri euangelistæ, ipsum non dedisse turbę, sed discipulis, deinde discipulos distribuisse multitudini: sed magno consensu reclamantibus Latinis codicibus: Vnde subolet hic aliquid ex alijs Euangelistis adiectum. Ex Chrysostomo ac Theophylacto non potuit diuinari quid legerint in contextu. Theophylactus habet quod est in Græcis codicibus, in Chrysostomo uerso, erat quod habetur in Latinis codicibus.

Quantum uolebat

De piscibus quantum uolebant.) ὅσον ἤθελον, id est, Quantum uolebat, nempe Iesus, non quantum illa multitudo. Siquidem is erat qui suo arbitratu augebat commeatum illum alioqui exiguum. Atque ita legit Cyrillus. Licet ex Chrysostomo non possit certum colligi quid legerit. Cęterum una mutata literula erat, uolebant ἤθελον, quemadmodum lego apud Theophylactum, & in nonnullis alijs exemplaribus. Augustinus legit, quantum sufficiebat. Nisi forte illic Augustinus suis uerbis, euangelistæ sensum explicuit, quemadmodum fecit pauloante: Accepit autem dominus Iesus panes, gratias egit, iussit frangi panes, poni ante discumbentes. Aeditio Aldina non consentit cum nostra lectione, habet enim ἤθελον, non ἤθελον.

Ne pereant.) μή τι ἀπόληται, id est, Ne quid pereat: nisi malis superesse.

Duodecim cophinos fragmentorum.) Legi poterat, & Fragmentis, ut referatur ad uerbum Impleuerunt.

Ex quinque panibus hordeaceis & duobus piscibus.) Hæc particula, Et duobus piscibus, non adijcit in Græcanicis codicibus, atq; his suffragabatur utrunq; exemplar Latinum uetustissimum: Suffragabatur & æditio fratrum Amorbachiorum, ex peruetustis ac fidelissimis exemplaribus. Denicq; suffragatur codex aureus cum Constantiensi.

Quia hic est uere propheta.) Quia, prætermittendũ erat. Nec simpliciter uertendum erat

Propheta ille

propheta, sed Ille propheta, ὁ προφήτης. Siquidem ex uaticinio Malachiæ expectabatur Helias, aut illi similis. Item ex promisso Moysi.

Vt raperent eum, & facerent eum.) Vtroq; loco se, aut ipsum dicendum erat, non eum.

Fugit iterũ.) ἀνεχώρησε, id est, Secessit, siue subduxit se. Mirum quur hic interpreti libuerit à Græco sermone discedere.

Vt aũt sero factũ est.) ὀψία. Sero pro uespere semper utitur. Legimus apud Liuiũ serum diei, pro sera parte diei. Sero non reperimus, nisi aduerbialiter usurpatum.

Cum ascendissent nauim.) εἰς τὸ πλοῖον. Cur hic oblitus est suæ nauiculæ? Nec est,

Ascendissent.) sed ἐμβάντες, id est, Ingressi nauim, aut certe Conscensa naui.

Et proximũ naui fieri.) Nimirum Græce uertit, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, id est, Naui appropinquare, siue Accedere ad nauim.

Fuit ad terram.) ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς. Facta est in terra, siue Appulit terræ.

Fuit ad terrã

Quam ibat.) εἰς ἣν ὑπῆγον, id est, Ad quam ibant, nempe apostoli.

Altera die.) τῇ ἐπαύριον. id est, Postero die. Quod tamen recte uertit interpres.

Quia nauicula alia.) πλοιάριον. Hic uere diminutiuũ est nomen.

Nauicula

Gratias agentes deo.) Hæc uerba, in altero exemplari non habebantur, in altero diuersa, ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου, id est, Vbi comederant panem cum gratia egisset

egisset dominus. Quanquam uetusti codices cum nostra æditione consentiunt, astipulante & Augustino. Nam quid legerit Chrysostomus & Cyrillus, parum liquebat ex illorum interpretatione.

Quando huc uenisti.) πότε ὧδε γέγονας. Hic γέγονας, uertit, uenisti. Cur non & paulo ante ἐγὼ εἰς τὴν γῆν, id est, Venit in terram.

Pater signauit.) ἐσφράγισεν. Vt intelligas autoritate patris, ac testimonio comprobatum, sicut aliâs admonuimus. *Signauit pro confirmauit*

Non dedit uobis panem.) τὸν ἄρτον, id est, Illum panem. Neque enim negat ullum panem fuisse datum per Mosen, sed non illum eximium, de quo sensit scriptura diuina. Item paulo post, Panis enim dei est. Nam ille panis dei est.

Ac mox, Pater meus dat uobis.) Multi Latinorum codices pro dat, habebant dabit, sed mendose. nec enim hic dat habet rationem temporis, sed potestatis. Dat enim qui solus potest dare. Græcis est, δίδωσι, non δώσει.

Panis enim uerus est.) Græci legunt, Panis enim dei est, consentientibus & uetustissimis exemplaribus, atq; in his codice aureo cum Constantiensi.

Qui credit in me non sitiet in æternum.) Græcis est πώποτε, id est, Vnquam. Atque itidem habet codex aureus.

Quia dixisset ego sum panis uiuus.) Hic non additur uiuus, sed tãtum, ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, id est, Ego sum panis ille qui descendit de cœlo. Consentiente cum Græcis utroq; uetustissimo codice, Atq; etiam Donatianicis. Et paulo superius panis uitæ legitur, & non panis uiuus.

Nónne hic est filius Ioseph.) οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς υἱὸς Ἰωσήφ id est, Nónne hic est Iesus filius Ioseph? consentiunt & antiquissima exemplaria Latinorum, adstipulante & Augustino. Quo magis miror, quo consilio Iesus, è uulgatis exemplaribus fuerit sublatus. Nam hoc loco Iesu nomen uelut hominis plebei per contemptum additur. quemadmodum & hodie uulgus hominem nulla præditum dignitate, proprio compellat nomine.

In uicem.) μετ' ἀλλήλων, id est, Inuicem: siue inter uos.

Docibiles.) διδακτοὶ τοῦ θεοῦ, id est, Dociles dei, ut accipiamus passiue. Testimonium est apud Esaiam capite quinquagesimo quarto, Vniuersos filios tuos doctos à domino. Nam hinc diuus Hieronymus indicat sumpsisse Ioãnem. At cur igitur non dixit in Esaia, sed in prophetis? Proinde diuus Hieronymus citat consimilem huic sententiam ex Hieremiæ capite trigesimo primo. Porrò quod Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam trãstulit, Doctos à deo, Septuaginta uerterũt διδακτοὺς θεοῦ, id est, Discípulos dei, ut intelligas passiue accipiendũ esse nõ actiue. Laurẽtius indicat in quibusdam exemplaribus scriptum fuisse διδακτικοὺς, in alijs διδακτούς, ac posteriorem lectionem magis approbat. Cuius sententiæ & ipse subscribo. διδακτικὸς enim dicitur, qui est appositus ad docendum, interprete Hieronymo. Vnde Paulus inter cæteras dotes, uult episcopum esse διδακτικὸν, hoc est, idoneum ad docendum, ut suo commõstrabimus loco. Docilis autem est is, qui facile discit. Docibilis, uox est Latinis auribus inaudita. Paulus in epistola ad Thessalonicenses, composita extulit dictione, quod diuisit Ioannes, αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε, id est, Nam uos ipsi à deo docti estis. Quanq; hoc docti, non est participium Græcis, sed nomen, Vnde interpres studuit nomen nomine reddere, consimiliter composito. Homerus citharœdum αὐτοδίδακτον appellat, qui non ex arte, sed afflatu numinis caneret, ex se ipso doctus, Αὐτοδίδακτός θ' ἁμὶ, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἴμας παντοίας ἐνέφυσεν. Proinde hoc loco non erat uertendum, Dociles dei, sed docti à deo. Vt consentiat cum eo quod præcessit, Nisi pater qui misit me traxerit eum. hoc nimirum est esse θεοδίδακτον, trahi patris afflatu. *θεοδίδακτος* *αὐτοδίδακτος*

Hic est panis de cœlo descendens.) ὁ καταβαίνων, Hic usus est participio præsentis temporis, nullum certum indicans tempus, Sentit enim nullum panem de cœlo descendere, aut descendisse præter ipsum. Nam idem & manna uerum erat. Quoniã aũt quod manna figurarat iam erat exhibitum, mutat tempus participij, ὁ καταβὰς.

Carnẽ suã dare ad mãducãdũ.) Apud Græcos nõ additur suã, sed interpres expressit uim articuli τὴν σάρκα, nimirũ intelligi uolens carnẽ illã de qua prius est locutus Iesus. Alioqui omisso articulo poterat esse sensus, Quomodo hic dabit nobis edendã carnem humanam?

Vt si quis ex ipso manducauerit.) ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ, Vt quis ex eo edat & non moriatur. Quanquam hoc ad sensum haud ita multum habet momenti.

Si quis manducauerit ex hoc pane.) Mirũ quid secutus Hilarius libro De triade ineffabili decimo, locum hunc his refert uerbis, Si quis manducauerit de pane meo uiuet in æternum, significans in hoc esse mysterium diuinæ naturæ assumentis humanam, quod cum affirmet se esse panem qui de cœlo descenderit, tamẽ eundem panem appellet suũ. Quanquam hunc locum ueteres interpretãtur de doctrina cœlesti, Sic enim dixit panem suum, ut frequenter dixit sermonem suum.

Litigabant ergo.) ἐμάχοντο, id est, Pugnabant, siue decertabant.

Litigare μάχεσθαι

Carnem suam.) τὴν σάρκα, in Græcis non additur suam, sed articulus τὴν refert eam carnem de qua fecerat mentionem, De sua autem carne loquutus est.

Non habebitis.) οὐκ ἔχετε, id est, Non habetis, præsentis temporis. Quanquam uideri potest temporis catachresis.

Sicut misit me uiuẽs pater, & ego uiuo.) Addenda erat interpreti particula, quæ respondet Sicut, quo dilucidior redderetur oratio, Quemadmodum misit me pater qui uiuit, ita & ego uiuo propter patrem. Præterea ὁ τρώγων, id est, Qui manducat me, participium accommodandum erat uerbo cui adhæret, ζήσεται, uiuet: Qui ederit me, ipse quoq; uiuet propter me. Potest & sic distingui sermo, ut contexatur è duabus partibus, quarum utraque duobus constet membris. Quemadmodum misit me uiuens pater, & quemadmodum ego uiuo propter patrem, ita qui ederit me, uiuet ipse quoq; propter me. Cum hac distinctione congruit interpretatio diui Augustini: laborat enim quomodo constet collatio. Non enim sic nos uiuimus propter filium dei, quemadmodum ille uiuit propter patrem. Videtur autem abusus præpositione διὰ, cui addidit accusandi casum pro paterno.

Qui de cœlo descendit.) καταβὰς. Præteriti temporis est descendit.

Si ergo uideritis filium hominis.) Aliquid subaudiendum, quo sermo fiat absolutus.

Sermo inabsolutus

Quid igitur si uideritis, ἐὰν οὖν θεωρῆτε, significans id futurum, quod admirabilius sit, nempe ut redeat in cœlum, unde uenerat.

Ex hoc.) ἐκ τούτου, id est, Ex eo, ut subaudias tempore.

Diabolus est.) Miror hic placuisse uocem Græcam, dicere poterat, Delator est, siue calumniator est. Sic enim designat Iudam proditorem. Et tamen nos reliquimus diaboli uocem, quod uiderimus Chrysostomum, diabolum propemodũ interpretari pro Satana.

EX CAPITE SEPTIMO.

IN Galilæam, non enim uolebat in Iudæam.) Euangelista scripsit in Galilæa & in Iudæa, ἐν γαλιλαίᾳ & ἐν ἰουδαίᾳ. Nam ambulare positum est pro uersari. Quod genus est illud: Cum bonis ambula, pro eo quod erat, Cum bonis uiris habe consuetudinem. In eo quod sequitur Chrysostomus nobiscum facit.

Non uolebat pro non uolebat

Non enim legit, Non uolebat in Iudæa ambulare, sed non poterat in Iudæa ambulare. Quod quo magis perspicuum fiat, ipsius uerba subscribam: Post hæc ambulabat Iesus in Galilæa. Non enim habebat potestatem in Iudæa. Atq; ut palàm sit Chrysostomum Euangelistæ uerba recensere, præmiserat, quod his uerbis Euangelista significat, moxq; subijcit, Quid dicis beate Ioannes, non enim habebat potestatem in Iudæa ambulare, qui potest omnia quæ uult? &c. Ac mox, Quum enim eum nõ habere potestatem dicit, tanquam de homine qui humana operaretur dicit, Ex his palàm fit Chrysostomum non legisse ἤθελε, sed ἔσχεν ἐξουσίαν. Et offensus quispiam sententia, quod absurdum uideretur non potuisse illic uersari Iesum, qui cum uisum esset, è medijs insidiantium manibus elabebatur, mutauit ἔσχεν ἐξουσίαν in ἤθελεν, id est, ualebat in uolebat. Siquidem in Latinis uocibus facilis lapsus fuerat. Et à nobis hic error uideri poterat ortus, nisi tantus esset secus legentium consensus. Quanquam cum Chrysostomo consentit Cyrillus, qui locum hunc enarrans, ita loquitur: Ambulabat, id est, conuersabatur in Galilæa, quod non ultro nec libenter, sed necessario factum adiecta causa ostendit. Idcirco, inquit, in Galilæa cum alienigenis longo tempore fuit, quia Iudæi quærebant ipsum interficere. Etenim quum ait eum nolentem uersatũ in Galilæa, significat illi non licuisse uersari in Iudæa. Proinde nos rem lectoris arbitrio relinquimus, licet grauis esse debeat Chrysostomi & Cyrilli autoritas. In

Habeo pro possum

Theophy-

Theophylacto legitur ἤθελεν, etiamsi ex interpretatione nõ satis liquet quid legerit, Quin subodorari licet, & Augustinũ legisse ualebat, quum ait non ipse perdiderat potestatem, sed nostram consolabatur fragilitatem. Habemus igitur tres autores haudquaq; leues, qui legunt non ualebat. Theophylactus fuit recentior, & haud scio an post Græcos Romanæ ecclesiæ fœderatos. Quod si ob huiusmodi scrupulos phas est mutare scripturam, mutandus erat locus Marci sexto. Et non poterat ibi uirtutem ullam facere, nisi quod paucos infirmos impositis manibus curauit, & mirabatur propter incredulitatem eorum. Item illud apud eundem capite primo. Ita ut nõ posset manifeste intrare in ciuitatem. In his non uerba mutanda sunt, sed uerborum sensus inquirendus. In Iudæa non poterat uersari, quia nolebat præueniri tempus passionis. Apud Marcum nõ poterat multa miracula edere, quia obstabat incredulitas hominum. Iudæam autem hic appellat, non totam Iudæorum regionem, in qua erat & Galilæa, sed eam quæ duas tribus complectitur, Iuda & Beniamin.

Scenopegia.) σκηνοπηγία, scenopegia. Quæ uox composita Græcis, dicta est à figendis tabernaculis, Nostri perperam addunt aspirationem, quam Græca dictio respuit. *Scenopegia*

Et quærit ipse in palàm esse.) καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, id est, Et quærit ipse in libertate esse, hoc est, libere & audacter loqui. Quanq; iuxta Chrysostomi interpretationem ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι, planè uidetur usurpatum pro celebrem esse, quod cognati illius iudicarent hoc ad gloriam eius facere, ut declararet se mundo. Porrò an reperiatur apud probos autores In palàm, sicut in coram, alijs excutiendum relinquo. *In palam*

Ego enim non ascendam.) ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω, id est, Nondum ascendo, alioqui mentitus uideri poterat, qui se negarit ascensurum, cum tamẽ ascenderit, Idq; palàm indicauit Chrysostomus, ne cui nostra leuis sit autoritas. Cyrillus legit. Ego non ascendo, exponẽs hoc sermone significasse legis cęremonias abolendas, sed paulatim. Ascendit igitur & non ascendit, quasi mox subducturus sese. In exemplaribus Donatiani scriptum erat: Ego enim nondum ascendam. Rursus in uetusto exemplari quod habebat Louanij in Collegio Canonicorum Martinensium: consentiebat codex Constantiensis. *Nondum ascendo*

Murmur multus.) γογγυσμὸς πολὺς, id est, Murmuratio multa, siue murmur multum, ut legit Augustinus.

Nemo tamen palàm loquebat.) παῤῥησίᾳ ἐλάλει, id est, Libere loquebatur.

Iam autem festo mediante.) Vtinam tam feliciter, & audacter interpres expressisset uocem Græcam μεσούσης, id est, Mediante. Cæterum Latine dicendum erat, Cum dimidium festi peractum esset, aut circa medium festi.

Propterea Moses dedit uobis circuncisionem.) In superiore loco est legis, hic circuncisionis mentio. Hoc admoneo, quod in Latinis aliquot codicibus hic quoque habebatur legem.

Mihi cur indignamini.) ἐμοὶ χολᾶτε, id est, Mihi succensetis. & cur aduerbium non additur, nec in Græco, nec in antiquis exemplaribus, ne in aureo quidem codice, tantum est, Mihi indignamini. *χολᾶτε*

Nolite iudicare secundum faciem.) κατ' ὄψιν, id est, Secundum aspectum, hoc est, uulgari more, nimirum ex his quæ corporalibus cernuntur oculis. Augustinus sermone de uerbis Apostoli decimonono citat hoc modo. Nolite iudicare personaliter, sed iustum iudicium iudicate. Quanquam Græcis non est ἡ πρόσωπον, & tamen πρόσωπον, ab aspectu dicitur. πρόσωπον autem interdum uertunt personam, ut ψευδὴς πρόσωπον, id est, muta persona.

Ecce palàm.) ἰδοὺ παῤῥησίᾳ λαλεῖ, id est, Libere loquitur, siue audacter loquitur. Omissa est nobis coniunctio καὶ quæ tamen uim habeat aduersatiuam, quemadmodum paulo superius, Et in sabbato circumciditis hominem. Ne quis admiretur tamen, à nobis additum, quo proprietatem sermonis magis explicaremus.

Nunquid uere cognouerunt quia hic est Christus.) In nonnullis Græcorum exemplaribus repetitur uere, ἀληθῶς, Num uere cognouerũt hunc esse uere Christum? Ad eum quidem modum legit Theophylactus. Cæterum apud Chrysostomum non additur.

Ego scio eum: & si dixero, &c.) Græca sic habent, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτὸν ὅτι παῤ αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν. ἐζητουν οὖν, id est, Ego uero noui eum, quia ab eo sum, & ille me misit.

Quærebant igitur, &c. Antiquissimi codices propemodum cõsentiunt cum Græcis. Nam sic habent. Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ipse misit me. Quærebant ergo eum apprehendere. Proinde consentaneum uero est, ea uerba, Et si dixero, quia non noui eum, ero similis uobis mendax, è fine proximi capitis huc transcripta fuisse à studioso quopiam conferente loca, moxq; à parum attento in cõtextum relata, quum nec Augustinus nec Chrysostomus in commentarijs suis attingant hanc particulam.

Additum aliquid

In dispersionem gentium iturus est.) ἑλλήνων, id est, Græcorum, quod tamen aliquoties pro quibusuis gentibus usurpat. Vt paulo post, Docturus gentes, τὰς ἕλληνας, id est, Græcos.

Qui credit in me, sicut dixit scriptura.) Ita distinguit Ioannes Chrysostomus, ut Sicut dicit scriptura, referatur ad uerbum credit in me. Et id quod sequitur: Flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ, uerba sint Christi, & non scripturæ: ut hic sit sensus, Scriptura monet ut mihi credatur. Nam de me testificatur. Ergo qui crediderit in me, iuxta quod scriptura monet, futurum est ut ille conceptu spiritu meo effundat flumina efficacis doctrinæ, Id apertius etiam tradit Theophylactus, admonens ut ita distinguamus, Qui credit in me, sicut dicit scriptura: & interposito puncto, subijciantur, flumina de uentre eius &c. quasi moneat ipsi credendum ob scripturas potius hoc iubentes quàm propter miracula. Ad hanc distinctionem confugit Chrysostomus, quod ea uerba quæ sequuntur, nusquam legantur in diuinis literis. Etiamsi Lyranus ex Solomone citata putat, sequutus opinor autoritatem Hieronymi, qui in prologo super pentateuchum, indicat hunc locum non esse in libris è Septuaginta uersis, sed ex Hebræorum fontibus petendum. Idem apertius etiam affirmat in prologo Paralipomenon. Thomas coniectat locum esse Prouerbiorum capite quinto: Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide. Verum hanc cõiecturam ipsa refellit res. cum enim interpretatio Septuaginta, nihil hic dissentiat à nostra æditione ecclesiastica, consequitur, ut aut hic non sit locus de quo sensit Hieronymus, aut translatio qua utitur ecclesia, non respondeat Hebraicæ ueritati. Sic enim legunt Græci, ὑπερεκχεάσθω σοι τὰ ὕδατα ἐκ τῆς σῆς πηγῆς, εἰς δὲ σὰς πλατείας διαπορευέσθω τὰ σὰ ὕδατα, id est, Effundantur tibi aquæ è tuo fonte, & in plateas tuas diriuentur tuæ aquæ. Proinde aut Chrysostomo subscribendum est, aut alius quærendus locus. Quin & Augustinus sic enarrat hunc locum, ut hæc uerba tribuat Christo, Qui crediderit in me. Scribit enim hunc in modum: Vnde enim dixerit dominus, Si quis sitit, ueniat ad me, & bibat, & qui credit in me, flumina de uentre eius fluent aquæ uiuæ, consequenter exposuit Euangelista dicens. Augustinus dominum loquentem facit, de citata scriptura nulla mentio. Cæterum quod Carrensis uelut ex Chrysostomo autore mutat aquam uiuam, in fontem uiuũ, quid sibi uelit, ipse uiderit. Nihil enim huiusmodi reperies apud Chrysostomum, uerum is ex alio loco citat, Fiet in eo fons aquæ salientis in uitam æternam. Denicq; illud extra controuersiam est, hanc partem, flumina de uentre eius, non ad Christum pertinere, sed ad hominem credentem. Alioqui sermo esset inabsolutus.

Locus obscurus explicatus

Nondum erat spiritus datus.) Pro datus, Græce est, sanctus, nec additur datus. Cæterum offensus quispiam prima sermonis fronte, quasi spiritus sanctus aliquando non fuerit, pro sanctus fecit, datus. Atqui nihil erat periculi. Agit enim non de substantia spiritus sancti, uerum de illo munere & afflatu, quo Apostoli subito mutati sunt in alios uiros. Atq; id propemodum licet ex Chrysostomi uerbis colligere. Quanquam apud hunc semel atq; iterum reperitur spiritus datus, quemadmodum & apud Theophylactum, cõsentientibus & uetustissimis exemplaribus Latinis. Itaq; super hac re nihil pronuncio, nisi in Græcorũ codicibus constanter haberi scriptum, Nondum enim erat spiritus sanctus. Certe Theophylactus, cuius exemplar est apud prædicatores Basilienses, planè legit spiritus sanctus, & interpretatur, Non erat, id est, Non erat datus. Imò si quis attentius legat Augustini commentarium, comperiet & ipsum legisse quemadmodum comperimus scriptum in Græcorum uoluminibus. Etiamsi scriba subinde admiscet datus. Sic enim mouet quæstionem: Sed quid est quod ait, Non erat spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus? In euidenti est intellectus. Non enim nõ erat spiritus dei qui erat apud deum, sed nondum erat in eis qui crediderant in Iesum. Ita enim disposuit dominus Iesus, nõ eis dare spiritũ istum, de quo

Nondum erat spiritus, quo modo intelligendum

de quo loquimur, nisi post resurrectionem suam, & hoc non sine causa. Ac mox mouet alteram quæstionem, quomodo negetur fuisse spiritus dei in sanctis, cum legamus prophetas, Simeonem, Annam uiduam non caruisse spiritu sancto, Zachariam repletum spiritu sancto, in uirginē matrem descendisse spiritum sanctum. Ad quam ita respondet, ut fateatur eundem quidem fuisse spiritum, sed modum donationis fuisse diuersum, Quod si Augustinus legisset datus, nullus erat locus priori quæstioni. Necp secus legisse uidetur Origenes. Sic enim scribit. Necp enim uenerat super aliquem ipsorum credentium in Iesum spiritus sanctus, sicut testatur Ioannes. Spiritum sanctum audis, dati nulla mentio. Quin & diuus Hieronymus ad Hedibiam quæstione 9. ita citat hunc locū, ut datus superfit, Ait enim subijciens, non quod non esset spiritus sanctus, &c. Si additum fuisset datus, non erat occurrendum quæstioni. Ego arbitror primam scripturā, nec datus habuisse, nec sanctus, sed sanctus adiectum à Græcis, datus à nostris. In codice Constantiensi latino, datus recentiore manu superscriptum erat in interuallo uersuū. Chrysostomus in Acta Apost. hom. 3 & 2. legit, Nondum enim erat spiritus. Annotandum & illud quod apud Græcos hic non additur articulus, sed est, πνεῦμα ἅγιον, quod ut dixi non loquitur de natura spiritus, sed de spiritus ui, ac perinde sonat non erat spiritus, id est, discipuli adhuc erant carnales.

Ex illa ergo turba.) πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες, id est, Multi igitur de turba cum audissent.

Maledicti sunt.) ἐπικατάρατοι, id est, Deuoti siue execrabiles.

Scrutare scripturas.) Scripturas apud Græcos non additur, ne apud Chrysostomum quidem, quanquam non omnino perperam additum est. Tametsi potest idem & alijs conijecturis exquiri præter scripturas. Tantum est ἐρεύνησον. Græcæ lectioni suffragantur codices sancti Donatiani, & Constantiensis.

Ex Galilæa propheta non surgit.) ἐκ τῆς γαλιλαίας προφήτης οὐκ ἐγήγερται, id est, Non surrexit, siue exortus est, ut intelligas neminem exortum. Atcp ita legit Chrysostomus. Colligūt enim ex præteritis quod futurum est. In Augustini commentarijs legitur surget, sed adijcit, Sed dominus prophetarum inde surrexit, quasi legerit et ipse surrexit. Arbitror tamen germanam esse lectionem quam sequitur interpres.

Et reuersi sunt unusquisep in domum suam.) Hæc clausula non additur apud Chrysostomum, ne apud Theophylactum quidem.

EX CAPITE OCTAVO.

Historia de muliere adultera in multis non est

ADDVCVNT autem scribæ & pharisæi mulierē.) Historia de muliere adultera, non habetur in plerisep Græcis exemplaribus. In nonnullis adiecta erat in calce. Atcp adeo Chrysostomus nullam facit huius mentionem, ediſſerens Euangelium Ioannis, legens hoc contextu, Scrutare & uide, quia à Galilæa propheta non surgit, Rursum igitur Iesus illis loquutus est, dicens, Ego sum lux mundi, &c. Et ad eundem modum legit Theophylactus, cum alioqui perpetuam in totum Ioannis Euangelium commentationem scripserit. Vnde mirum est Chrysostomum alibi, uidelicet homilia 60. huius historiæ meminisse. Sic enim scribit inter cætera: Vt quū rogarūt, an liceret censum dare Cæsari, & an lapidanda esset adultera. Nisi forte putādum est alterum exemplum à studioso quopiam adiectum esse. Tametsi diuus Augustinus hūc locum & enarrat in commentarijs, & subinde citat in operibus suis. Quin & diuus Hieronymus in dialogo aduersus Pelagianos secundo, cum uehemēter egeret huius testimonio loci, quo quidem in casu solet & ex apocryphis adducere testimonia, tamen hanc allegans historiam, ingenue fatetur, non in omnibus haberi codicibus, In euangelio, inquit, secundum Ioannem, in multis & Græcis & Latinis codicibus inuenitur de adultera muliere quę accusata est apud dominū. Eusebius Cæsariensis ecclesiasticæ historiæ libro tertio, indicat hanc historiam de muliere adulterij delata apud dominum, additam Euāgelio Ioannis, ex Euangelio quod inscribitur secundum Hebræos. Arbitror autē Eusebium sentire de euangelio apocrypho Nazoræorum. Alioqui si hæc historia haberetur in Euangelio quod scripsisse creditur Matthæus, illuc potius restituenda erat, unde fuisset decerpta. Nec Hieronymus rem tantam dissimulasset. At fieri potuit, ut quod ab Euangelio Ioannis perierat in apocrypho extaret. aut ut Ioannes post hanc partem adiecerit euangelio suo, Itacp factum

ut in quibusdam codicibus haberetur, in quibusdam non haberetur. Postremo fieri potest, ut in apocryphis multa uera referantur. Ex ueris igitur hanc historiam adiectam, quæ iam autoritatem habet: nō quod in apocryphis scripta fuerit, sed quod eam Papias è suo doctore audierit, quodq; hanc ecclesię consensus, ut euangelio dignam cōprobarit. Proinde nos quoniam iam ubiq; recepta est, præsertim apud Latinos, noluimus suo mouere loco, maxime cum et nos in uno quodam exemplari Græco partem hanc asscriptam compererimus. Et satis liquet in ijs exemplaribus, quibus usus est Laurentius, non abfuisse, uel hoc argumento, quod unum atq; alterum huius historiæ locum excutit.

Deprehensa est in adulterio.) κατειλήφθη ἐπ' αὐτοφώρῳ μοιχευομένη, hoc est, Deprehensa est in ipso facto cum adulteraretur. φωραῦ enim est deprehendere in facinore ipso. Et huiusmodi deprehensionem αὐτοφώρου appellat.

Sine peccato ἀναμάρτητος

Sine peccato est.) ἀναμάρτητος. Quod non solum significat eum qui non peccauit, sed qui peccare non possit, ut indicauit Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium.

Audientes autem hoc unus post unum.) Græca dissonant, οἱ δὲ ἀκούσαντες καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθεὶς, id est, At illi cum audissent, & à conscientia redarguerentur, exierunt singillatim. Quanq; aliter legit Valla. Et secus habet æditio Aldina.

A senioribus.) Addunt hic Græci quidam codices ἕως τῶν ἐσχάτων, id est, Vsque ad postremos.

Et remansit solus.) κατελείφθη, id est, Relictus est, siue desertus est. Mirum quur putarit à Græca uoce recedendum.

Forsitan & patrem.) Rursum coniunctionem ὦ uertit in forsitan, cum id Christus affirmet potius quàm uocet in dubium. Augustinus offensus aduerbio, monet forsitā hic non esse dubitantis sed increpantis.

Vos deorsum estis.) ἐκ τῶν κάτω, id est, Ex inferis, siue, Ex ijs, quæ inferne sunt. Antiqui libri habent, Vos de deorsum estis, Ac mox, ἐκ τῶν ἄνω, id est, è supernis, quod articulus additus aduerbio uim habet nominis adiectiui.

Principium τὴν ἀρχὴν

Principium qui & loquor.) Principium, non est hic nominatiui casus, ut Christus dixerit se esse principium, nec accusatiui, id quod diuus existimat Augustinus, propterea quod non cohæreat cum ijs quæ præcedunt, sed aduerbium. Sic enim Græci dicunt τὴν ἀρχὴν pro primo, seu principio: quemadmodum τέλος pro postremo, aut denicp aduerbialiter, ut subaudias præpositionem κατὰ. Nec est Græce qui ὃς, sed ὅτι, id est, quia uel quod, Quanquam his quoq; cognitis, sensus apud Græcos nonnihil habet ambiguitatis, Potest enim

Varij sensus huius loci Principiū quia & loquor

hic esse sensus, ut rogatus Iesus quis esset, responderit, Hoc primo loco dicam, is sum qui loquor uobiscum. Nam cætera de me indigni estis qui audiatis. Aut si legimus ὅτι, non ὃς, ut constanter habent Græci codices, assentientibus & Latinis aliquot exemplaribus, in quibus scriptum est, Principium quia & loquor uobis, potest hic esse sensus, Primum id sum, quod etiam dico uobis. Non explico quicquid sum indignis, hoc primum dico, me missum esse à patre, & præconem uitæ, id quod iam dudum dico uobis. Siquidem Græca uox ὅτι anceps est, ad quod nomen, si asscribas hypodiastolen, ὅ, τι, & quia coniunctionem si subnotaris ὑφὴν. Vt referat quod præcessit, nisi crediderit is, quod ego sum. Nam hæc uox deo peculiaris est, ego sum. Et alibi dixit, Antequam Abraham fieret, ego sum. Rogantibus igitur, tu quis es, tecte significans se deum esse, respondit principio hoc sum quod iam dudum loquor uobis, quum toties dicā ego sum. Potest accipi tertius quoq; sensus ut hæc cohæreant cum his quæ proxime sequuntur. Multa habeo de uobis dicere. primum ob id ipsum quod loquor uobis, quo beneficio uos præbetis indignos. Multa habeo quæ de uobis dicam, hoc est, multa sunt de quibus uos accusem & cōdemnem, plura habiturus si dicam quis sim, nimirum deus & homo. Nam id accessisset illis ad cumulum impietatis, cum hæc ipsa quæ audierant, inflamment illos ad consilium occidendi. In hunc fermè sen-

Chrysostomi sententia

sum edisserit Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, Quorum uterq; sic accipit ut Christus nihil respōdere dignatus sit ad id quod interrogarāt, Tu quis es? ut qui dignio-res essent, qui audirent quid ipsi essent, nimirum impij, rebelles, scelerati, q; quis esset Christus, cui insidiabantur. Id quo lectori sit exploratius, Chrysostomi uerba subscribam. Principium quia & loquor uobis, hoc est, sanè indigni estis qui sermones meos audiatis, & qui

sim

sim intelligatis. Vos ut me tentetis semper loquimini, mihi autem non attenditis, & in omnibus uos reprehendere nunc non possum. Hoc enim significat, Multa habeo de uobis loqui & iudicare. Expende lector num & hũc in modum accipi possit, ut hæc pars, Principio quod & loquor uobis pertineat ad ea quæ præcesserunt, In peccatis uestris moriemini &c. Primum ob hoc quoq; ipsum quod hæc loquor uobis. Quod si quid suffragarentur exemplaria, uideo commode posse legi hoc pacto, τὴν ἀρχὴν ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, ut sit sensus, Principio sum ille qui etiam loquor uobis. siue qui loquitur uobis. Non quod autor esse uelim nouæ lectionis, sed quo lectorem admoneam, si quid forte reperiat in exemplaribus bonæ fidei. Porrò quod additũ est, Principio, quasi plura sit additurus, pertinet ad id quod sequitur, Multa habeo de uobis dicere & iudicare. Cæterum diuus Augustinus huc detorquet hunc locum, ut hæc uerba, Tu quis es, perinde ualeãt ac si dixissent, Quẽ te esse dicis, aut quem te esse credimus? Et quasi sic interrogassent, Christus respondit, Principium quia & loquor uobis: Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principiũ. Quæ quidem interpretatio utinã tam esset apposita, q̃ ille frequẽter eam inculcat ac repetit, uelut asseueratione molliens quod re durius erat. Quanquam illud certe sensit, principium hoc in loco fœminini generis esse, casus accusatiui. Quod ni sensisset, nullo scrupulo offenso, statim pronunciasset, Tu quis es, responsum esse, sum principiũ. Etiãsi me nõ fugit, Ambrosium hunc locum adducere iuxta Augustini opinionem, libro Hexaemerôn primo, cap. secundo. Sicut, inquit in euangelio dei filius, dicentibus sibi tu quis es? respondit, initium qui & loquor uobis. & rursus quarto. Et illud in euãgelio præcipue, quod interrogatus dominus quis esset, respondit, Initiũ, quod & loquor uobis. Idem de fide lib. tertio cap. quarto. Nec de principio residet aliquid quęstionis, quum interrogatus in carne, Tu quis es, respõderit principium qui & loquor uobis. Ambrosius non consuluit Græca, & ideo non sentit scrupum: Augustinus quia consuluit torquetur, sed quod affert de casu accusandi planè durũ est, & à nemine Græcorum annotatum. Coactius mihi uidetur & illud quod addit, Qui & loquor uobis. Nam ex sensu colligo eũ quia, legisse non qui. Ait enim, Et addidit, Quia et loquor uobis id est, quia humilis propter uos factus, ad ista uerba descendo. Nam si principium sicuti est, ita maneret apud patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederẽt, cum infirma corda intelligibile uerbum sine uoce sensibili audire non possint? Ergo, inquit, credite me esse principium, quia ut credatis, non nõ solum sum, sed & loquor uobis. Ex hisce uerbis satis liquet, Augustinũ quia legisse, non qui: præsertim cum idẽ libro de Genesi ad literam referat hoc pacto, Principium, quod & loquor uobis, ut modo citauimus ex Ambrosio. Verũ si fas est à tantis uiris dissentire, neutra interpretationis pars mihi probatur. Ambrosius aliud agens adducit hunc locum. Augustinus sedulo protulit in mediũ, quod tum ueniebat in mentem, mutaturus ni fallor sententiam, si propius rem fuisset intuitus, aut si Græcorum cõmentarios excussisset. Quamuis idem hunc Ioannis locũ in eam sententiã citat, cum aliâs frequenter, tum in libro aduersus ἀνώνυμον legis aduersariũ cap. tertio. hinc colligens ac demonstrans Christum recte dici principiũ. Ac mihi uidetur Augustinus aliquoties in tuendis ijs quæ semel dixerit, paulo constantior q̃ res postulat. Quod si huic puero Græcæ literæ tam dulces fuissent q̃ erant Romanæ, nec ipse postea senex deplorasset adolescentiæ fastidiũ, & felicius diuinas literas tractasset, Græcorum libris adiutus. Magis autem admiror Ambrosiũ, qui pulchre Græce nosset, quiq; sacrorũ uoluminum interpretationem ex Græcorum cõmentarijs haurire solet, hic cum Augustino cõsentire, atq; ex hoc loco docere Christum recte dici principium, cum aliâs, tum libro De fide tertio, cap. quarto. Quin & illud annotãdum, neq; Chrysostomum, neq; Theoppylactum quicq̃ hoc loco offendi, cũ offenderetur Augustinus, opinor quod Græci sermonis formam agnoscerent, scirentq; τὴν ἀρχὴν aduerbij uice poni, quemadmodum οὐδ' ἀρχὴν, pro nequaq̃, & τέλος pro deniq;. Cæterum ut mihi grauis est Chrysostomi autoritas, ita interpretatio minus uidetur coacta. Vnus adhuc scrupus restare poterat, quod τέλος aut ἀρχὴν, quoties aduerbij uim habent, incertum sit an soleant apud autores articulo præposito usurpari. Sed ad hunc modũ usurpauit Gregorius Nazianzenus sermone de paschate, οὐκ ὑπορκήσεις, ἐκεῖνος οὐδὲ οὐδὲ ὀμῇ τὴν ἀρχὴν, id est, Non peierabis, ille: tu uero, nec iuraueris omnino. Et Galenus in libello de optimo docendi genere, ἀλλ' οὐδὲ δι-

Augustini sententia Pensitata

Principium quia &c

δασκαλὴν τὴν ἀρχὴν ἐναργῶς οἶμαι δεδιδάχθαι, id est, uerũ in nulla prorsus eruditione arbirror fuisse institutum. Iam & in hoc laborat Augustinus quomodo Christus dicatur principium, cum esse ab alio, pugnet cum principij ratione. Pater enim simpliciter & absolute principium uocatur. Absolute dico, non perfecte, cum hæc appellatio perfecte cõpetat & in filium, sed ita ut nihil nominari possit, cuius non sit principium. Siquidem pater principiũ est omnium & creatorum & increatorum. Filius patris certe principium dici nõ potest, ut neq; totius deitatis, quemadmodum sentit Augustinus. Quanquam Paulus in epistola ad Colossenses, eum principium uocat absolute, sed addens primogenitus ex mortuis, & paulo superius dixerat, Primogenitum omnis creaturæ. Quod aũt in apocalypsi dicitur principium & finis, cõstat intelligendum, Christum esse initium & cõsummationem ecclesiæ, quam priore aduentu constituit, posteriore perficiet. Et hic locus fuit impetitus atrocibus calumnijs. Ad quas quoniam abunde ni fallor, responsum est nobis semel atq; iterum edito libello, neq; res paucis uerbis repeti potest, nolim hoc uolumen amplius onerare. Petat inde, si cui lubet exactius cognoscere.

Quomodo filius principium

Patrem dicebat deum

Quia patrem eius dicebat deum.) Antiqui codices habent, Quia patrem eis dicebat. Nã in Constantiensi recẽti manu nescio quis addiderat deum, quum tamen locus non esset, Græci sic, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν, Quod patrem eis dixisset, nec additur deum. Sensus autem uidetur hic, non intellexisse Iudæos cum Iesus de patre loqueretur, quid uocaret patrem, Nam aliud quiddam uidebatur significare q̃ quod uulgo patrem uocant. Neque enim ignorare poterant, quod de patre loqueretur, cum pauloante manifeste de patre suo loquatur. Quin hæc fortasse sententia, ut est simplicissima, ita maxime probabitur eruditis, ut accipiamus Christum patrem eis dicere deum, pro eo quod erat, De deo patre loqueretur. Quem in modum intellexisse uidetur Chrysostomus. Cum multa diceret de patre suo, non intelligebant illum de patre cœlesti loqui cum eum pro homine simplici haberent. Receptus est enim & hic sermonis color, hunc dico, pro de hoc dico.

Vere discipuli mei eritis.) Græci legunt ἐστὲ, id est, Estis. Interpres legisse uidetur ἔσεσθε, Quemadmodum & hodie legitur in nonnullis. Et item paulo post, Vere libere eritis. ὄντως ἐλευθεροί ἐστε, id est, Vere siue reuera liberi estis.

Et ueritas liberabit uos.) ἐλευθερώσει, id est, liberos reddet. Annotauit hoc loco & diuus Augustinus Græcę uocis emphasim. Nam Latinis liberari dicuntur qui subducũtur à periculo aut morbo, at Græca uox ad libertatem pertinet quæ seruituti opponitur. Item Latinis liber dicitur, qui periculum effugit, sed Græca uox ingenuum sonat, & nulli seruituti obnoxium, Id ita esse declarat Iudæorum stomachus, Nemini seruiuimus unquam.

Sermo meus non capit in uohis.) οὐ χωρεῖ, id est, non habet locum in uobis, quia uos non estis capaces illius.

Et uos quæ uidistis apud patrem uestrum facitis.) Chrysostomus in Catena aurea citatus legit facite, pro facitis, quod ποιεῖτε Græca uox sit ambigua. Atqui ita sensisse Chrysostomum nec ex ipsius interpretatione satis liquet, quæ non minus ambigua est q̃ ipse contextus. Ex Augustino quid legerit non potest certo colligi.

Si filij Abrahæ estis.) εἰ τέκνα τοῦ ἀβραὰμ εἶτε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραὰμ ἐποιεῖτε, id est, Si Abraham filij essetis, opera Abrahæ faceretis, ut cohæreat cum eo quod sequitur, Nunc autem quæritis me interficere. Antiquissimus codex habebat facitis, non facite. Interpres legisse uidetur ποιεῖτε. Et hanc arbitror fuisse germanam lectionem. Ratiocinatur enim dominus ex signis reciprocis, siue ut dialectici loquuntur, conuertibilibus. Si animal est sentit, si sentti animal est. Ponit enim hanc definitionem, Filius est qui patrem imitatur. si estis filij Abrahę utiq; facitis illius opera, si facitis, estis filij, sed non facitis, non estis igitur.

Mẽdax & pater mendacij

Diligeretis utiq; me.) Cur hic non dixit, diligeretis forsitan? Nam eadem est coniunctio ἂν eodem modo posita, quam toties uertit forsitan & forte.

Quia mendax est & pater eius.) καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Sermo quidem Græcis anceps est, sed interpretes referunt αὐτοῦ, non ad diabolũ, sed ad ψεύδος, id est, mendaciũ. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, diuus Hieronymus, in explanationibus Esaiæ, atque item diuus Augustinus, Vt sit omnis homo mendax, cæterum diabolus mendacij pater, qui primus omnium mendacium produxerit: Eritis sicut dij. Ex hoc sanè loco

Manichæi

Manichæi errorem suũ hauserũt, ut diabolo darent patrẽ, opinor mali principiũ, ut autor est diuus Augustinus. Porrò ut horũ iure optimo detestor ineptiam, ita nõnihil obstat nostrorum interpretationi, quod apud Græcos additur articulus, ὁ πατὴρ, quo magis certus aliquis pater designatur. Verum hoc quicquid est, erudito lectori discutiendum relinquo. ὁ πατὴρ

Arguet me de peccato.) Antiquissimi codices habent, arguit. Itidem & Græci, ἐλέγχει, ut arguit positum sit pro, Possit me arguere, & arguere dixit, pro conuincere, non pro accusare. Nam id est ἐλέγχειν.

Inhonorastis.) In nonnullis erat ἀτιμάζετε, non ἠτιμάσατε, id est, Contumelia afficitis. Antiqui habent, inhonoratis, consentientibus Græcis quibusdam.

Ero similis uobis mendax.) Hinc erat transcriptum quod indicauimus additũ superius. Nam hoc loco legit & interpretatur etiam Chrysostomus.

Quinquaginta annos.) Chrysostomus legit quadraginta, adijciens commenti uice ac si iam propè accederet ad eam ætatem. Eaq; lectio magis mihi probaretur, si modo codex mendo uacaret, quem ago planè suspicor uitiatum à librarijs, præsertim quum Theophylactus planè legat quinquaginta, addẽs curiosum esse quærere quur maluerint dicere quinquaginta quàm quadraginta. Sic enim in mentem ueniisse Iudæis. Non enim tam respicie bant ad ætatem Christi, quàm ad longitudinem temporis quod intercesserat ab Abraham usq; ad Christum. Nec est quod faciamus Christũ senili fuisse uultu ob labores. Cuius sententiæ Carrensis meminit. Sed ut dixi fieri potest, ut in Chrysostomo librarius ex quinquaginta fecerit quadraginta, præsertim cum tantus sit exemplariorum consensus. Diuus Irenæus lib. 2. cap. 39. & 40. legit quinquaginta, sed affirmat dominum maiorem annis quadraginta prædicasse Euangelium. Idq; confirmat partim autoritate huius loci, partim eorum qui prædicabant sese hoc ex ipso Ioanne Euangelista audisse. uerum Eusebius lib. 3. cap. 39. notat Papiam Ioannis Euangelistę discipulum, quod ex Apostoli uerbis non satis intellectis tradiderit quædã, unde data est alijs erroris ansa. Et inter hos numerat Irenæum. Addit ex Papiæ libris perspicuum esse eum uirum exigui fuisse ingenij. *Quinquaginta annos non dum habes.*

Antequam Abraham fieret.) πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, id est, Priusquam Abraham esset, siue fuisset. Fortassis interpres uerterat, foret, quod librariorum errore mutatũ sit in fieret. Nos transtulimus Antequam Abraham nasceretur, ut distingueremus rationem qua est Abraham, ab ea qua semper est Christus. Nam hoc loco philosophatur Augustinus, quod Abraham factus dicitur, Christus esse. At in eo non philosophatur Chrysostomus, sed in hoc duntaxat, quod in Abraham usus est uerbo præteriti temporis, in Christo præsentis. Quomodo de se prædicat deus, Ego sum qui sum.

Abscondit se.) ἐκρύβη, id est, Occultatus est. Quanquam recte sensum expressit interpres, & uitauit amphibologiam.

Et exiuit de templo.) Post hæc uerba nonnulli Græcorum codices habebãt, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, καὶ παρῆγεν οὕτως, id est, Transiens per medium illorũ, & præterijt sic. Quæ quidem uerba quando nec apud Chrysostomum reperio, nec apud Augustinum, nec in uetustis Latinorũ exemplaribus, suspicor à studioso quopiam addita ex Lucæ capite quarto: ubi Iesus simili modo elabitur è manibus Iudæorũ. Aliquis igitur loca confinia conferens, quod alibi abundabat, alibi adiecit. Deinde ut quod sequitur cum superiore narratione connecteret, interposuit. Et sic præterijt, nimirum dilapsus inter eos, qui uitæ illius insidiabantur, quod sequitur, Præteriens autem. Proinde non ueriti sumus hæc seu superuacua prætermittere, etiamsi Theophylactus & legit & interpretatur exponens, sic, id est, facile. *Additum aliquid aliunde*

EX CAPITE NONO.

ET præteriens Iesus.) Iesus in uetustis Latinorum exemplaribus non additur.

Hic aut parentes.) An parentes dicendum erat, non aut. Nam aut disiungit, an interrogat, & ita legit diuus Augustinus. Porrò Græca uox ἢ anceps est ad aut et an.

Et liniuit.) καὶ ἐπέχρισε, Illeuit, siue inunxit.

In natatoria.) εἰς κολυμβήθραν, id est, in piscina. Nam sic antè uerterat. Sonat autem natatorium, ut antea admonuimus.

Quod interpretatur missus.) שִׁלֹּחַ Hebręis mittere, inde שִׁלַּח.

Vicini

Vicini qui uiderant.) Addenda est coniunctio, Et qui uiderant, consentientibus antiquis & Græcis exemplaribus. Viderant eum qui uicini non erant.

Quia mendicus erat.) ὅτι τυφλὸς ἦν, id est, Quod cæcus esset. Quanquam Augustinus legit mendicus, non cæcus, consentientibus peruetustis Latinorum codicibus, quos quidem uiderim omnibus. Proinde mihi πτωχὸς magis arridet quàm τυφλὸς, præsertim cum appositius sit ad sensum. Ob id enim notus erat cæcus ille, non quod cæcus esset, sed quod publice mendicus, & mendicus legit Theophylactus.

Cæcus pro mendicus

Et abij & laui.) ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος ἀνέβλεψα, id est, Cum abijssem autem & lauissem, recepi uisum.

Video ἀνέβλεψα

Et uideo.) καὶ ἀνέβλεψα, id est, Et uisum recepi. Ac mox.

Quomodo uidisset.) πῶς ἀνέβλεψεν, id est, Quomodo uisum recepisset.

Schisma erat.) σχίσμα Græca uox est, dissensionem poterat uertere. Nam hoc significat schisma, siue diuisionem siue dissidium, paulo post uertit dissensionem, alibi scissuram.

Qui pro quia

De eo qui aperuit tibi oculos.) Græce est, ὅτι ἤνοιξεν, id est, quia aperuit, ut sit sensus, Quē tu putas esse illum, ex hoc quod, ut dicis, aperuerit tibi oculos?

De se loquatur.) λαλήσει, id est, Loquetur, futuri temporis.

Extra synagogam fieret,) ἀποσυνάγωγος, id est, Alienus à congregatione, quod nunc uulgo uocant excommunicatum.

Male dixerunt ergo ei.) Nō est hic male precati sunt, sed ἐλοιδόρησαν, id est, cōuiciati sunt.

Audit, Exaudit

Peccatores deus nō audit.) Quod hic transtulit audit, idem mox uertit exaudit. Si quis dei cultor est, & uoluntatem eius facit, hunc exaudit. Hoc admonendū duxi, ne quis Græci sermonis ignarus, putet hic latere mysterium, in quo explicando ridicule tumultuetur. uerum ita libuit interpreti ludere, tametsi in re plus quàm seria.

Non poterat quicq̄.) οὐκ ἠδύνατο, id est, Non potuisset, siue nō posset. Pro οὐδὲν addidit quicq̄, necessario recedens à Græcis uerbis. Alioqui qui non potest nihil, aliquid potest.

Peccatum uestrum manet.) Igitur deest, ἡ οὖν ἁμαρτία, id est, Peccatum igitur, nimirum ob id quod cum sitis cæci, uobis tamen oculati uidemini.

EX CAPITE DECIMO.

Ouile ouium perißologia

NOuile ouium.) εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, id est, In septum, siue stabulum ouium. Alioqui cum ouile non possit esse nisi ouium, superuacaneum erat addere ouium. Cæterum αὐλὴ & aliarum pecudū potest esse. Nam αὐλὴ nonnunquam atrium, nonnunquam mansionem, aliquoties septum significat.

Hoc prouerbium.) παροιμίαν. Prouerbium parabolæ loco uidetur usurpasse, quod pleraq; prouerbia metaphoram habeant admixtam.

Diuersa lectio

Quid loqueretur eis.) Trifariam hic locus habetur apud Græcos, οὐκ ἔγνωσαν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non intelligebant quæ loquebatur ipsis. Aut οὐκ ἔγνωσάν τινα, ἢ ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non sciebant ulla, nisi quæ loquebatur illis. In quibusdam ita scriptum erat, οὐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς, id est, Non cognouerunt quæ essent quæ locutus esset ipsis.

Quotquot uenerunt.) Græci πρὸ ἐμοῦ, id est, ante me, Quod tamen addditum uideri potest ab exponere uolente locum hunc.

Articuli uis

Ego sum pastor bonus,) ὁ ποιμὴν ὁ καλός. Vtriq; nomini suum addidit articulū, Ego sum pastor ille bonus, siue egregius.

Et non pertinet ad eum de ouibus.) καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων, id est, Non curat oues, aut Non est illi cura ouium. Potest enim ad nos pertinere, quod tamen curæ non sit.

Cognoscunt me meæ.) γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν, id est, Cognoscor à meis, etiamsi laudo quod fecit interpres.

Oportet me adducere.) ἀγαγεῖν, id est, ducere, quod interpretatur Theophylactus congregare, Nam uterq; grex carebat pastore.

Fiet unum ouile & unus pastor.) Primum periit nobis uenustas Græcanici schematis quod situ erat in ποιμνὴ & ποιμὴν, id est, Ouili & pastore, utcunq; reddi poterat, unū ouile, & unus opilio, tametsi Græcis ποιμνὴ magis grex est, cq̄ ouile, autore Valla. Et in nonnullis exemplaribus Græcis non additur coniunctio, &, uerum est, Fiet unū ouile, unus pastor. Quanq̄ & illud, Et unus pastor, uideri potest adiectiuū, cum non attingat Chrysostomus

hunc

hunc ediſſerens locum, ac ne Auguſtinus quidem, licet hic poſterior attingat, ſermone de uerbis domini ſecundum Ioannem 49. & ſequenti 50. Etenim cum ſe deſignarit unum paſtorem, nihil reſtabat niſi ut fieret unum ouile, Gentibus ac Iudæis in unã religionem conſpirantibus. Theophylactus tamen legit ut nos legimus, Vnum ouile & unus paſtor, atq; etiam interpretatur.

Diſſenſio iterum facta eſt.) Et hic σχίσμα eſt.

Facta ſunt encænia.) id eſt, Initialia, ut uerbum uerbo reddam, à καινὸν nouum, ἐγκαινόω, innouo, initio, dedico. Sacer apud Iudæos dies ob memoriam inſtaurati templi, poſt diutinam in Perſide captiuitatem. Scribendum eſt autem encænia per æ diphtongũ, quòd καινὸν per epſilon Græcis ſonat inane. Quanq; inuitus occupo lectorem, & chartas huiuſmodi nænijs impleo, tamen haud mihi tempero, quin uel animi cauſa referam cẽ bellam huius uocis etymologiam adferat Hugo Carrenſis, cuius homo ſuauis antepenultimã ſyllabam per e uult ſcribi encenia, quæ compoſita ſit ab en quod eſt in, & neos nouum, & ce adiectio eſt illi intenſiua. Nihil mirum eſt quoſdam hæc neſcire. Illud mirum, inueniri tam impudentes, qui quod prorſus non intelligunt, non uereantur tanta cum autoritate docere. *Encænia*

Animam noſtram tollis.) Quum Græce ſit αἶρεις, miror quur interpres Chryſoſtomi pro tollis uerterit, perdis, quum hic ſonet ſuſpendis. Solus Alcuinus in Catena uidetur priorem ſequi ſenſum, Ait enim, ſuſpenſos & incertos dimittendo tolleret, qui uenit, ut animas ſal- *Taxatus Carrenſis*

Dic nobis palàm.) παῤῥησίᾳ, id eſt libere, ſiue ingenue. Quanq; id non (uaret, male uertit hoc ſanè loco.

Loquor uobis.) εἶπον ὑμῖν, id eſt, Dixi uobis.

Quia non eſtis ex ouibus meis.) Hic addunt Græci, quemadmodum dixi uobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν, licet refragantibus magno conſenſu Latinorũ exemplaribus. Apparet adiectũ à ſtudioſo quopiam, quod idem dixiſſet aliquanto ſuperius.

Non peribunt.) καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται, id eſt, Et non pereant niſi, quod ἀπόλωνται δωικτικῶς poſitum uidetur, quemadmodum & aliâs uidere eſt, οὐ μὴ, geminatum ſubiũctiuo iunctum potentialem modum efficere. Aut futuri temporis addere ſignificationem.

Pater quod dedit mihi.) Secus habent Græca, ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι μείζων πάντων ἐστίν, id eſt, Pater qui dedit mihi maior omnibus eſt, ſiue maximus omniũ eſt. Siquidẽ hoc argumento probat neminẽ eſſe, qui poterit oues rapere de manibus patris, quod potẽtior ſit ad ſeruandũ cẽ aduerſarius ad eripiẽdum. Ita legit Chryſoſtomus, & huic cõcinens Theophylactus. Quanq; Auguſtinus diuerſam ſequit lectionẽ. Et facilis eſt lapſus in Græcis dictionibus μείζων ac μεῖζον, & ὅ & ὅς. Iuxta lectionẽ Auguſtini, poteſt accipi de eccleſia, cuius aduerſarij plurimi ſunt, ſed maior eſt uirtute puſillus ille grex, nõ ex ſeſe, ſed quia pater dedit *Duplex lectio*

Suſtulerunt ergo lapides.) Græci addunt πάλιν, id eſt, Iterum. (filio.

Et non poteſt ſolui ſcriptura.) Soluitur quod deſtruitur, & ſoluitur quod explicatur. Quanquam obſcurior & confuſior eſt aliquanto ſermo totus. Proinde dilucidius ita reddi poterat: ſi illos uocauit deos ad quos ſermo dei factus eſt, & non poteſt ſolui ſcriptura: ut hic ſit interrogatio. Deinde ſubijciamus. Me quẽ pater ſanctificauit & miſit in mundum, uos dicitis blaſphemare quod dixerim, filius dei ſum. Aut hoc modo, Et non poteſt ſolui ſcriptura, ſubaudi, de eo quem pater ſanctificauit & miſit in mundum, deinde altero initio ſequatur, Vos me dicitis blaſphemare, quod dixerim, filius dei ſum. Poteſt et hunc in modum accipi, Nónne ſcriptum eſt in lege ueſtra, ego dixi dij eſtis, & non poteſt ſolui ſcriptura: ut ſit ſenſus, ſi hoc ſcriptum eſt in lege, & quod ſcriptum eſt, uerum ſit oportet, &c. In eum certe ſenſum refert Hilarius in pſalmũ 154. Rurſus lib. 4. de trin. 7. Cum enim inquit lex huius nominis appellationem ſanctis hominibus decerneret, & ſermo dei indiſſolubilis cõfirmaret, hanc impartiri nominis profeſſionem. Item in Pſalmo. Sed dominus inquit in Euangelijs nos errore nuncupationis huius liberauit dicens, Ego dixi dij eſtis, & filij excelſi omnes, Et adiecit, ſi ergo illos dixit deos ad quos uerba dei facta ſunt non, & poteſt ſolui ſcriptura, indiſſolubilis dei ſermo eſt, homines deos nũcupantis. Sic igit̃ eſt ordinãdus ſermo, Si illos dixit deos, ad quos ſermo dei factus eſt, & quod ſcriptum eſt, falſitatis argui non poteſt, quomodo uos me quẽ pater ſanctificauit & miſit in mundum, dicitis blaſphemare, eo quod dixi me eſſe filium dei. Quidam codices addunt coniunctionem, &, Et uos *Ordo perturbatior*

Et non poteſt ſolui ſcriptura quomodo intelligendũ

dicitis

dicitis, ea perturbat sensum, nec est apud Græcos, nec in uetustis Latinorum codicibus. Cyprianus adducens hunc locum libro aduersus Iudæos cap. quinto non addit scriptura.

Quęrebãt eũ apprehendere.) Et hic addũt πάλιν, id est, Rursum, ꝙ ante tentarint idem.

EX CAPITE VNDECIMO.

 T Lazarus à Bethania.) Latinius erat Bethanienſis, etiamſi apud Græcos non additur articulus ὁ ἀπὸ Βηθανίας.

Et Marthæ ſororis.) αὐτῆ, ut eius ad Mariam referatur, non ad Lazarum. Quanquam & harum frater erat Lazarus. Quidam codices habebant ſororum, ſed reclamantibus Græcis atq; etiam noſtris uetuſtioribus.

Vt glorificetur filius dei per eum.) δι' αὐτῆ, id est, Per eam, ut pertineat ad infirmitatem, non ad Lazarum. Atq; ita legitur & in Latinis codicibus emendatioribus, nominatim in exemplari Corſendoncenſi & Conſtantienſi. In codice aureo ſcriptum erat, filius hominis, pro filius dei, conſentiebat Conſtantienſis.

Duodecim horæ quid

Nónne duodecim horæ ſunt.) Quanquam hoc extra huius operis inſtitutum eſſe uideo, tamen quando incidit, libet admonere, mihi hoc loco ueterum interpretationem coactiorem uideri, cum germanus ſenſus in promptu ſit. Auguſtinus Chriſtum interpretatur diem, duodecim horas Apoſtolos. Chryſoſtomus bifariam exponit: Aut nihil eſſe timendum iis, qui ſibi nullius flagitij conſcij ſunt: aut luce nihil eſſe timendum, multo magis his qui Chriſto, qui lux erat mundi adhærebant. Atq; in his quidem interpretationibus, ut nihil eſt abſurdum, ita ſimplicius mihi uidetur, ut accipiamus Chriſtum dixiſſe, nihil adhuc eſſe periculi, nondum enim adeſſe tempus mortis ſuæ. Quemadmodum Lucæ 13. reſpondit phariſæis denunciãtibus quod Herodes uellet eum interficere, ſanitates perficio hodie, & cras, & tertio die conſummor. Et paſſionis tempus, uocat poteſtatem tenebrarum, & horam impiorum. Dies habet ſuas horas, nec is noſtro arbitrio fit breuior aut longior, & ego tempus habeo præſcriptum, quo debeam redimendi orbis negocium peragere. Id Iudæorum malicia non poteſt anticipari, proinde nihil eſt, quod mihi timeatis. Porrò ſuum illud tempus & aliâs diem uocat: Optauit Abraham uidere diem meũ, uidit & gauiſus eſt. Theophylactus ab hac ſententia minimum abeſt, qui diem uocat tempus quod præceſſit paſſionem, noctem tempus quo captus eſt. Et apud nos dies æquinoctialis duntaxat habet duodecim horas, alijs temporibus uel plures uel pauciores, ſed ut ante dixi, puto horas apud Iudæos fuiſſe inæquales, ſemper tamen inter exortum et occaſum interceſſiſſe duodecim horas, & noctem ſiue longiſſimam ſiue breuiſſimã totidem horis fuiſſe diſtinctam, quum apud nos qui pares habemus horas, aliquando dies non habeat niſi octo horas, aliquando ſedecim. Nec in quibuslibet regionibus dies ac nocles eiuſdem ſunt longitudinis. Porrò qui inæqualibus horis utebantur à meridie, qui ſtatus eſt, ſumebant certitudinem, cui reſpondebat μεσονύκτιον. Inæquales autem horas dico, nõ quod ſint inæquales horæ diei nocturnis, ſed quod ipſæ ſibi ſunt inæquales. Velut huius diei horæ cras erunt longiores uſq; ad ſolſtitium æſtiuũ, noctis breuiores. A meridie igitur qui ſtatus eſt, ſumitur non initium diei ſed dimenſio, ut pars antemeridiana diuidatur in ſex partes, pomeridiana in totidem. Itidem è medio noctis.

Hora diei apud Iudæos

Et moriamur.) Vt moriamur, ἵνα ἀποθάνωμεν, cõſentientibus & antiquis exemplaribus.

Proprietas Græci ſermonis

Multi autem ex Iudæis uenerant ad Martham.) πρὸς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Non agnouit hoc loco Valla formam Græcanici ſermonis, quo dicunt illi οὗτος ἀμφὶ Πλάτωνα, pro Platone ipſo, οἱ περὶ τὸν Ἐπίκουρον, pro ipſo Epicuro. Non enim inuiſebãt eas quæ circa illas erant, ſed ipſas in luctu cõſtitutas, id quod palàm arguunt quæ ſequuntur, Vt conſolarentur eas de fratre ſuo. Vſus eſt ſimili forma ſermonis in Actis Apoſtolorum Lucas cap. 13.

Taxatus Valla

Vtiq; domine.) ναὶ κύριε, quod aliâs uertit, etiam.

Ego credidi quia tu es.) Frequenter admonuimus in huiuſmodi uerbis ad affectũ pertinentibus, præteritũ tẽpus uſurpari loco præſentis, γέγηθα, gauiſus ſum, pro gaudeo, δέδοικα, metui pro metuo, ἤλπισα, ſperaui pro ſpero. Itaq; nõ ueriti ſumus ꝙ credidi uertere credo.

Credidi pro credo

Qui in hunc mundum.) Hunc, non additur Græcis, εἰς τὸν κόσμον, id est, In mundum. Nec est Veniſti, ſed ὁ ἐρχόμενος, id est, Veniens, ſiue qui uenis, aut, Chriſtus ille qui in mundum uenturus erat.

Silentio

Silentio dicens.) Qui uocare potuit silens? Græce est λάθρα, hoc est, clanculum.

Illa ut audiuit, surrexit.) ἐγείρεται, surgit, atq; ita scriptum uidemus in uetustis Latinorum codicibus. Et uenustius est uerbum præsentis temporis. *Surgit*

Et uenit. Item præsentis temporis ἔρχεται. Et castellum hic oppidulum aut uicum significat, ne quis imaginetur palatium, aut arcem tyrannicam.

Iã fœtet.) ἤδη ὄζει, id est, Iã olet. quæ uox Græcis anceps est, & uerecũdius est olet, q̃ fœtet. *Instita*

Ligatus manus & pedes institis. Synecdochen Græce extulit. Et institis, Græcis est λειρίαις, quæ uincula sunt sepulchralia.

Sudario.) Euangelista Græce scribens, Latino usus est uerbo, quod & aliâs facit.

Congregauerunt ergo pontifices & pharisæi consilium. Hoc loco in nonnullis Græcorum codicibus additum uidemus περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἰησοῦ, id est, Aduersus Iesum, sed id suspicor ex alio Euangelista asscriptum.

Cum esset pontifex.) ἀρχιερεύς, id est, Summus sacerdos. Et rursum, Sed cum esset pontifex, ἀρχιερεὺς ὤν.

Cogitauerunt ut interficerent.) συνεβουλεύσαντο, id est, Consultabant, siue consilium ineebant inter se.

Apud Iudæos.) ἐν τοῖς ἰουδαίοις, id est, Inter Iudæos.

Quæ dicitur Effrem.) Græci legunt ἐφραείμ. Atq; ita refert Hieronymus in locis Hebraicis. In Chrysostomo uerso, nescio quo casu, pro Ephraim legitur Ephrata, nisi forte eiusdem loci uocabulum uarie pronunciatur. Nam et Hieronymus in dictione Ephron, significare uidetur eandẽ esse Ephraim & Ephron. Quin & Ephrata est in tribu Iuda, quemadmodum & illa uocabula.

EX CAPITE DVODECIMO.

LIBRAM unguenti. λίτραν. Videri poterat Euangelista Latinam uocem inflexisse in Græcã, nisi λίτρα Iulius Pollux testaretur uocem esse à uetustis scriptoribus Græcis usurpatam, ut probabilius sit Latinos eam uocem à Græcis sumpsisse mutuo, mutata literula.

Nardi pistici.) De hoc dictũ est in Marco. Nam ijsdẽ uerbis utitur uterq;.

Non quod de egenis pertinebat ad eum.) ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, Quod de egenis curaret. Simile illi quod paulo superius indicauimus, Et non pertinet ad eum de ouibus.

Et loculos habens.) τὸ γλωσσόκομον εἶχεν, id est, Marsupium, seu potius scrinium in quo pecuniæ reconduntur. Dictum à lingua, opinor, quod linguæ speciem haberent eiusmodi.

Sinite illam.) ἄφες αὐτὴν, Sine eam, consentientibus & uetustissimis exemplaribus nostris. Ad unum enim Iudam id dictum est, non ad omnes, quod cõsentaneum sit illum prohibiturum fuisse. *Sinite, pro sine*

Vt in diem sepulturæ meæ seruet illud.) Græca dissident, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ με τήρηκεν αὐτό, id est, In diem sepulturæ meæ seruauit illud. Iam enim illa præueniebat sepulturam Christi. Quanquam pro seruauit, Chrysostomus legit fecit, si modo non fallit interpres, nam Græci codicis non erat copia. Alioqui pro τετήρηκεν legisse uidetur πεποίηκεν.

Me autem non semper habebitis.) Vtrunq; uerbum est præsentis temporis: Pauperes semper habetis uobiscum, me uero non semper habetis, ἔχετε ἔχετε.

In crastinum.) ἐπαύριον, quod aliquoties uertit altera die. Vertendum erat postridie, siue postero die.

Ramos palmarum,) τὰ βαΐα τῶν φοινίκων. Est autem βαΐον proprie ramus palmæ, inde dictus, quod non facile reuellitur, eo quod hæc arbor natura sursum nitatur aduersus deprimentis manum, παρὰ τὸ βίᾳ πίλλεσθαι. Quidam illiterati palmam eandem putant quæ buxus est, quam & uulgus palmam appellat. *Palma diuersa à buxo*

Inuenit Iesus asellum.) εὑρὼν δὲ ὁ ἰησοῦς ὀνάριον. Verti poterat, Nactus Iesus asellã Etenim Græcis diminutiuum est neutri generis, quod ad utrunq; sexum possit accommodari.

Ecce rex tuus. Locus est apud Zachariam cap. nono. Quanquam Euangelista decerpsit è prophetia, quæ ad hanc rem pertinebant. Nam prophetia priore loco refert asinam.

Ecce rex tuus ueniet tibi iustus & saluator, ipse pauper, & ascendens super asinã & pullũ

filium asinæ. Matthæus item narrat Christum insedisse asinæ. Ego puto uaticinium non laborasse de sexu, sed tantum uoluisse intelligi Messiæ aduentum fore mansuetum & humilem iuxta mundum. Et fortasse ut nomine liberorum continentur & filiæ, ita nomine pullorum continentur asinæ. Hisce de rebus nõnihil attigimus in Matthæum, de osanna quoque aliâs dictum est.

Totus mũdus pro mundus

Ecce mundus totus abit post eum.) Totus, non additur apud Græcos. Cæterum apud Augustinum additum quidem est, uerum ex ipsius interpretatione conijcere licet illum secus legisse, sic enim scribit Augustinus: Quid autem inuides cæca turba, quia post eum uadit mundus, per quem factus est mundus? Et Chrysostomus, Mundũ, inquit, hoc loco turbam appellat. Similia dicit Theophylactus, mundum legens, non totum mundum.

Quidam gentiles.) ἕλλωδες, id est, Græci, quod frequenter uertit gentiles, cum gentiles dicantur ἐθνικοί.

Clarifica.) δόξασον, id est, Glorifica. Item in sequentibus, Et glorificaui, & glorificabo, seu potius, Et illustraui, & rursus illustrabo.

Omnia traham ad me

Omnia traham.) πάντας ἑλκύσω, id est, Omnes traham. Ad eum certe modum constanter habent exemplaria Græca: atq; in eum sensum interpretatur Chrysostomus, ut de hominibus duntaxat intelligatur, & sensus sit, non modo Iudæos, uerumetiã Græcos ac barbaros esse trahendos. Quãquam diuus Augustinus nominatim etiam admonet, omnia legendũ, non omneis, Nam ita differt: Nõ aũt dixit omnes, sed omnia. Non enim omnium est fides. Non itaq; hoc ad uniuersitatem hominum retulit, sed ad creaturę integritatem, id est, spiritum & animã, & corpus, & illud quod intelligimus, & illud quod uiuimus, & illud quod uisibiles & cõiectabiles sumus. Ac mox, Aut si omnia ipsi homines intelligẽdi sunt, omnia prædestinata ad salutẽ possumus dicere, ex quibus omnibus ait nihil esse periturũ cum de suis ouibus loqueretur. Aut certe omnia hominũ genera, siue in linguis omnibus, siue in etatibus, siue in gradibus honorum omnibus, siue in artium licitarũ & utilium professionibus omnibus, & quicquid aliud dici potest secundum innumerabiles differentias, &c. Theophylactus cõsentit cum Chrysostomo. Verum ut ad id quod agitur recurramus, admodum tenue discrimen est in Græcis uocibus πάντας & πάντα, nec ad sensum magni refert: præsertim cum Christus omnem creaturam uocet omne genus hominũ.

Modicum lumen in uobis non recte ac cipi uulgo

Adhuc modicum lumen.) ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι, id est, Adhuc pusillũ temporis lumen uobiscum est, siue ad breue tempus. Vt non intelligas pusillum luminis in illis superesse, sed Christum qui lux erat mundi, morte subducturum se breui, & in hunc sensum interpretatur Chrysostomus, & hunc secutus Theophylactus. Diuersam lectionem sequi uidetur Augustinus, interpretans hoc esse modicũ lumen, quod sibi conscij intelligerent, quid dixisset Exaltari à terra, cum iam tum in animo haberẽt eum tollere in crucem, aut quod intelligerent Christum manere in æternum. Nec est in uobis, sed μεθ' ὑμῶν, id est, Vobiscum, ut intelligerent breui discessurum. Quanquam, ut ingenue dicam, opinor χρόνον, & apud Græcos additum à quopiam, qui uoluerit locum explanatiorem reddere: præsertim cum idem Ioãnes capite proxime consimili modo loquatur, τεκνία ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμί. Atque hinc sanè ansa erroris, quod non addiderit χρόνον. alioqui non fuisset locus lapsui: & tamen ne μικρὸν posset referri ad lumen obstabat articulus ἔτι μικρὸν τὸ φῶς. Si sensisset paulum luminis dixisset μικρὸν φῶς.

Tanta signa.) τοσαῦτα. Sensus esse potest, tot signa, siue tam multa.

Domine quis credidit auditui nostro.) Testimonium extat apud Esaiam cap. liij. sed iuxta septuaginta magis quàm Hebræam ueritatẽ citat. Addidit enim ex illis domine, quemadmodum Paulus in epistolis hunc eundem adducens locum. Nam Hebræis sic habet interprete Hieronymo: Quis credit auditui nostro, & brachium domini cui reuelatum est? Cæterum testimonium proximum, quod ex eiusdem prophetæ capite sexto retulit, nec ad Hebræa, nec ad æditionem septuaginta satis respondet, sensum modo delibauit Euangelista. Verum de hoc aliâs nonnihil annotauimus.

Euangelista nec cum Hebræo nec cum 70 per omnia consonat

Et indurauit cor eorum.) καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, id est, Et excæcauit cor eorum. Interpres legisse uidetur ἐσκλήρωκεν.

De synagoga nõ eijcerent.) ἀποσυνάγωγοι γένωνται. De quo paulo superius admonuimus,

Et non

Et non custodierit.) καὶ μὴ τηρήσῃ, id est, Et non crediderit. Alij legisse uidentur, καὶ μὴ πιστεύσῃ, ad sensum perpusillum refert.

Qui spernit me.) ἀθετῶν, Qui reijcit, ita legit Cyprianus.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

COENA facta.) δείπνου γινομένου. Diuus Augustinus putat hic factam accipi pro cœpta, siue parata, quemadmodum in sacris literis dicitur dies factus, quum exortus est sol, non quum peractus dies. Nam post legitur accubuisse, & buccellam tradidisse Iudæ. Et olim cœnaturi lauabant, nisi forte, quod post actum est, ad secundas mẽsas pertinere uidebitur. *Facta pro cœpta*

Omnia dedit ei pater.) Cur non sibi potius, cẽ ei, &, Dedisset potius, quàm dedit?

Cum accepisset linteum.) λαβὼν λέντιον, id est, Sumpto linteo. Mirum unde hæc uox Latinorum demanarit ad Iudæos aut Græcos. Quanẽ id crebro faciunt Euangelistæ. *Linteum Græce usurpatum*

Et ponit uestimenta sua.) τὰ ἱμάτια. Summas uestes intelligit, ne quis Iesum planè nudum fuisse putet cum lauaret discipulis pedes. Idem uerbum capite decimonono, uertit eodem modo, Portans spineam coronam & purpureum uestimentum, τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον, cum hic haud dubie pallium regale significet.

Et cœpit lauare.) καὶ ἤρξατο νίπτειν. Quoniam prius dicitur cœpisse, ac mox sequitur, Quũ ergo uenisset ad Petrum Chrysostomus suspicatur eum exorsum ab ipso Iuda, quo magis eum hoc honore reuocaret ab instituto scelere. Sed dissentit Augustinus, non ferens ut apostolorum principi quisquam anteferatur. Mihi tamen magis arridet Chrysostomi suspitio. Non enim arbitror Christum hunc principatum in huiusmodi cęremonijs obseruasse, præsertim quum id temporis hoc ageret, ut omnem affectum ambitionis ex animis suorum reuelleret. Cum Chrysostomo consentit Theophylactus. Origenes qui citatur in Catena putat Christum omnibus lotis tum demum uenisse ad Petrum: Chrysostomus arbitratur Iudæ impudentia factum quod prior sit lotus, post hunc tamen uentum ad Petrum: hoc argumento quod solus Petrus recusauit, recusaturis nimirum & cæteris, nisi Petri castigati exemplum illos terruisset. Verum Origenes hoc feruori Petri tribuit, quod solus horruerit lotionem. *Ordo Apostolorum in Lauando*

Non habebis partem.) οὐκ ἔχεις, id est, Non habes, præsentis temporis uerbo.

Magister ac domine.) Hæc apud Euangelistas nominandi casus sunt, ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος. Nam & absentem sic appellabant. Vt Ioannes, Dominus est: unde nihil erat incommodi, si uertisset, magistrum ac dominum, & sensus esset plenior.

Alter alterius lauare.) Græce est ἀλλήλων, hoc est, Inuicem, siue Alij aliorũ. Quanquam id quidem & apud Laurentium linguæ censorem defendi posset.

Nec apostolus maior est eo qui misit illum.) Non est allusio in uocibus apud Euangelistam, sed in rebus. Apostolus enim dicitur à uerbo ἀποστέλλειν, quod est propriè cum mandatis mittere, πέμπειν, quomodocunq; mittere. Poterat ita reddere πρεσβευτὴς, Non est legatus maior eo qui se legauit.

Leuabit contra me.) Leuauit est & in Græcis, & in uetustissimis nostris exemplaribus ἐπῆρεν, ut sit præteriti temporis uerbum.

Leuabit contra me calcaneum suum.) Desumptum est ex psalmo quadragesimo. nec id ad uerbum curat adducere. Nam Hebręa sic habent interprete Hieronymo: Sed & homo pacificus meus in quo habui fiduciam, qui manducabat panem meum, leuauit contra me plantam. Septuaginta uerterunt ad hunc modum, καὶ γὰρ ὁ ἄνθρωπος τῆς εἰρήνης μου ἐφ' ὃν ἤλπισα, ὁ ἐσθίων ἄρτους μου ἐμεγάλυνεν ἐπ' ἐμὲ πτέρνισμόν.

A modo.) ἀπ' ἄρτι, Posthac, seu potius Ex hoc tempore, nisi aduerbium ἀπ' ἄρτι, libeat referre ad uerba sequentia γίνητε, & πιστεύσητε.

Protestatus.) ἐμαρτύρησε, id est testatus est.

Innuit ergo huic Simon Petrus.) Græca sic habent, νεύει οὖν τούτῳ σίμων πέτρος, πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει, id est, Innuit igitur huic Simon Petrus, ut interrogaret quis esset de quo diceret. Innuit autem præsentis temporis est.

Intinctum panem.) ψωμίον, id est, Buccellam siue offulam. *Buccella Offula*

Dedit Iudę.) Dat, δίδωσι, & ἐμβάψας, ut intelligas ipsum Christum intinxisse.

Iudę Simonis Ischariotis.) ἰούδα σίμωνος ἰσκαριώτη, id est, Iudæ Simeonis Iscariotæ, ut Iscariotæ sit dandi casus, & Iudas intelligatur Simonis filius.

Post buccellam.) Quod modo uertit bis Panem, nunc uertit buccellā, ne quis existimet aliquid diuersum esse apud Græcos. Est autem ψώμιον proprie offula panis intincta iuri.

Deus clarificabit eum in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Rectius habebat scriptura, ἐν αὑτῷ, ut referatur ad patrem, quanq; scio discrimen hoc in libris præsertim sacris nō obseruari perpetuo. Et opinor hic prępositionē in, iuxta sermonis Hebraici proprietatem usurpatam uice per.

Filioli.) Nonnulli codices habebant τέκνα, id est, Filij, nonnulli τεκνία diminutiue Filioli, Cyrillus legisse uidetur τεκνία diminutiue.

Modicum subaudi tempus

Ad huc modicum.) ἔτι μικρόν, adhuc paulisper, de quo supra monui.

In hoc cognoscent omnes quod mei discipuli estis, si dilecti &c.) Mira nota qua sit distinguendus Christianus à cæteris, Nō dixit, si hoc aut illo titulo uocemini, si his aut illis uescamini cibis, si sic aut sic uestiamini, si tales aut tales obseruetis cæremonias, si tot ac tales exhauriatis preces, sed si dilexeritis uos inuicem, nec id sanè uulgari more, uerum si sic dilexeritis inuicem sicut ego dilexi uos. Hanc igitur notam cum præscripserit ipse Christus uelut unicam ac certam, nonne necesse est fieri, ut nostro uitio nomen Christi male audiat inter ethnicos, qui cum hæc legerint, aut certe audierint, conspiciunt apud Christianos, tot iam seculis principem cum principe, regnum cum regno, ciuitatem cum ciuitate iugibus conflictari bellis, ut omittam insanissimas apud iudices lites, & acres omnium inter se de quam libet friuola causa digladiationes. Atq; hæc cum faciamus, tamen ob titulum & cęremonias, nescio quas, Christiani nobis ipsi uidemur.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Tait discipulis suis.) Hęc in uetustis codicibus non addebantur, ac ne in Grę cis quidem omnibus. Adiecta uidentur ab erudito quopiam ad concinnandam sermonis seriem.

Ex ijsdem uerbis quadruplex sensus

Creditis in deum.) Vtrobiq; anceps est uerbum πιστεύετε, πιστεύετε, an sit Creditis, an credite. Vnde quadrifariam legi potest, Creditis in deum, & in me creditis. Atq; ita legisse uidetur ex interpretatione sua Chrysostomus, quasi fides quam habebant in deum, & in dei filium Iesum, illis abunde præsidio esset futura aduersus persecutionū procellas. Aut sic credite in deum, & in me credite, ut utrunq; iubeat fieri, ne turbentur. Ad hunc modū citat Hilarius libro de trin. nono. Tertio modo sic, Creditis in deū, & in me credite, ut sit sensus, Creditis in deum, ut Iudæi, credite & in me, ut sitis Christiani. Quarto sic, Credite in deum, & in me creditis: ut sit sensus, Credite in deum, quod si facitis, eadem opera in me quoq; creditis. Cyrillus interpretatur utrunq; uerbum imperandi modo: hoc tamen loco significantius erat, confidite siue fiduciam habete in me.

Si quo minus.) εἰδὲ μή, id est, Sin minus, uel alioqui.

Quia uado parare.) Quia ὅτι non est in quibusdam Gręcis codicibus, quanquam superflue additur, nisi sit causalis coniunctio. Ergo hic etiamsi aderat, non erat uertenda, sed tantum, In domo patris mei mansiones multæ sunt, quod si secus esset, dixissem uobis, Vado parare uobis locum, siue, Quod eo paraturus uobis locum. Cæterum haud assentior hac

Reiecta Valłæ annotatio

in parte Laurentio uolenti, Alioqui dixissem uobis, finem esse prioris sententiæ, deinde alteram subijci, Vado parare uobis locum. Nam omnino cohęrent hæc duo, cum hic sensus sit, In domo patris mei iam paratæ sunt multæ mansiones, ut non mihi uni, sed omnibus item meis sit locus, Quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus, cum paratæ sint, & uos breui sequuturos expectent. Porrò quod abeo, ad breue tempus abfuturus, non ob id abeo ut parem mansiones quæ iam paratæ sunt, sed ut uiam in cœlum mea morte uobis aperiam. Nam ante inuium erat iter. Quod autem dicit, iterum uenio pro ueniam, aut reditus celeritatem indicat, aut certam promissi fidem.

Vis articuli

Ego sum uia ueritas & uita.) Annotandū singulis horum nominum apponi articulum, ἡ ὁδὸς, ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή, ut intelligamus non quamlibet uiam, aut ueritatem, aut uitam, sed ueram illam et unicam.

Et patrem meum utiq; cognouissetis.) ἐγνώκειτε ἄν. Tecte uertit ἄν in utiq;, quod aliâs uertit in Forsitan, cum hoc sit confirmantis, illud addubitantis.

Et amodo

Et amodo cognoscetis.) γινώσκετε, id est, Cognoscitis, suffragantibus & antiquis exemplaribus, ut sit uerbum indicatiui modi præsentis temporis. Consentiente & interpreratione Cyrilli, & Augustini si quis expendat. Atq; amodo quod Græcis est ἀπ' ἄρτι, iam semel atq; iterum posuit pro nũc. Euidentius itaq; uertisset, & iam nunc cognoscitis eum. Ita Cyrillus.

Et non cognouistis.) ἔγνωκας, id est, Cognouisti me Philippe. Sic enim legit Chrysostomus, ut Philippus sit huius orationis occasio, & huic uni dicat, Non cognouisti me. Neq; secus legit Hilarius libro de trinitate septimo. Nam sequitur, Non credis, Mox subijcitur, non creditis mutato numero. Et diuus Augustinus annotauit hic commutatum esse numerum, quum prius solus Philippus esset obiurgatus. *Non cognouisti*

Qui uidet me.) ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα, id est, Qui uidit me, uidit patrem, nec additur apud Græcos coniunctio, & utrunq; uerbum præteriti temporis est. Astipulantur omnibus Græcorum codicibus quædam uetusta Latinorum exemplaria, ac nominatim omnium uetustissimum ex bibliotheca diui Pauli apud Londinum. *Qui uidit*

Nõ creditis quia ego in patre, & pater in me est.) Ad hũc sanè modũ legit Augustinus. Verum Cyrillus & Chrysostomus, nõ addunt ὅ, quod paulo ante Philippũ obiurgarit per huiusmodi interrogationẽ. Cæterũ omnib. iubet, ut credãt, Credite quod ego in patre &c. *Nõ creditis pro credite*

Alioqui propter opera.) εἰδὲ μή. Quod modo trãstulit, Si quo minus, hic tolerabiliter uertit Alioqui, hoc est, etiãsi aliâs non creditis, uel ipsis cõmoti factis credite, id quod prope modũ non est credere. Neq; enim proprie credimus quod uidemus, sed experimur potius.

Et maiora horum.) καὶ μείζονα τούτων, id est, Maiora his. Sed interpres per obliuionem reliquit Græcum genitiuum, cum nihil esset opus.

Et quodcunq; petieritis patrem.) Patrẽ non additur nec in Græcis, nec in antiquis exemplaribus, nec apud Augustinum interpretem, qui cum inter differendum toties repetat eadem uerba nullam patris facit mentionem, nisi occasione illorum uerborum, Vt glorificetur pater in filio. Nec uertẽdum erat Quodcũq;, sed quicquid, ὅτι ἄν, siue ut alij legunt, ὃ ἐὰν, Ac mox non est eadem dictio Græca, sed ἐάν τι, id est, Si quid petieritis. In nonnullis etiam uetustis exemplaribus habebatur Quodcũq; petieritis me in nomine meo. Atq; id pronomen additum repperi in editione Aldina, cum adornarem tertiam æditionem. Cyrillus ac Theophylactus non addunt, & commodius omittitur. Christus enim ubiq; autoritatem defert patri, ipse tectius indicat diuinam naturam suam, quum pollicetur se præstaturum quicquid à patre peterẽt in nomine filij. Erat enim aduocatus, cui nihil negabat pater. *Interpres oscitans*

Et alium paraclitum.) Iam illud notius est, cq; ut sit admonendum, paracletum per e scribendum in penultima, eamq; producendam, cũ Græce sit παράκλητος per ita. At hoc loco commodius erat uertere Consolatorem aut aduocatum, ne quis duos paracletos imaginaretur. Nam quod hactenus loquutus est, cõsolandi gratia locutus est. Ita paracletus erat Christus. Pollicetur autem sese & alterum missurum consolatorem, nempe spiritum ueritatis, Paulus Christum appellat aduocatum nostrum apud deum, & idem de spiritu scribit, quod interpellat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. *Paracletus*

Quia non uidit eum.) ὃ θεωρεῖ, id est, Non uidet, præsentis temporis, quemadmodum est in emendationibus etiam Latinis. Ac mox:

Apud uos manebit.) Manet est, μένει, nisi mutato accentu legimus μενεῖ.

Non relinquam uos orphanos.) Orphanos Græca uox est, sed tamen Latinis usurpata. Etymologiam quam adferunt Græci non libet ascribere, quod mihi uideatur ineptior, Sonat autem orphanus, orbum parentibus, ac destitutum præsidijs amicorum.

Vos aũt uidebitis.) θεωρεῖτε, id est Videtis, consentientibus & antiquis exemplaribus.

Et manifestabo ei meipsum.) ἐμφανίσω, qd magis significat tacite & clam indicare. Vnde & ἔμφασις dicta, quod tacitã habeat uim, Idq; magis cõgruit cũ afflatu, quo se deus insinuat in animos suorũ. Domine quid factũ est,) τί γέγονεν, id est, Quid accidit? Sermo prouerbialis est, de re noua subitaq;. Quanq;, Quid factũ est, in eundem sensum dixit Martialis.

Quid factum est rogo, quid repente factum?

Et sermonem quem audistis non est meus.) Non sine causa miratur Valla quid interpreti uenerit in mentem, qui hoc sermonis genus affectarit in oratione soluta, quod uix tole- *Sermonem quem audistis*

ratur apud Poëtas in carmine, præsertim cum Græcis non sit sermonem, sed sermo, ὁ λόγος. Certe diuus Augustinus legit. Sermo quem audistis, non sermonem quem audistis. Vnde planè suspicor hunc locum scriptoris errore fuisse mutatum. Nec est Audistis apud Græcos, sed ἀκούετε, Auditis, licet reclamantibus exemplaribus nostris. Nam ex Chrysosto mi interpretatione, quid legerit nō quibat colligi. Certe Theophylactus legit auditis. Idem legisse Cyrillum indicat quod enarrans ait. Qui enim per me prisci s loquutus est, is etiam nunc ad uos hæc per me loquitur. Etiamsi facilis est lapsus in ἀκούετε & ἠκούετε. Proinde super hac re non censeo digladiandum, præsertim cum sensus fermè maneat idem.

Paracletus autem spiritus sanctus.) Duriuscule cohęrent duo nomina substantiua, præsertim cum prius sit masculini generis, posterius neutri, ὁ παράκλητος, & τὸ πνεῦμα. Proinde commodius reddidisset ad hunc modum: Cæterum paracletus ille qui est spiritus sanctus, quem spiritum missurus est pater in nomine meo. Adduntur enim Græcis utrobiq; articuli ὁ & τό. Et articulus postpositiuus, quem, Græcis non potest referri, nisi ad spiritum, est enim ὅ non ὃν. Porrò quod accentus huius dictionis paracletus offendit Vallam, potest nonnullum iniicere scrupulum quibusdam superstitiosis uerius quàm religiosis, qui cardinem, imò puppim simul ac proram, quod aiunt, Christianæ pietatis in hoc consistere putant, si rite ac legitime persoluerint preces illas quas uocant horarias. Ad quod quidem prę stando cum alia requirūtur innumera, tum illud in primis, ut uerba singula plene & articulate proferantur. At qui, paraclitus penultima correpta sonant, quoties quoties id faciunt, deum, si non una syllaba, certe uno fraudant tempore. Quandoquidem iuxta grammaticorum leges, syllabæ longæ bina sunt tempora, breui unicum. Neque uero sunt audiendi, qui dicere solent, minuta res est syllabæ tempusculum, cum magis spectandum sit, quem fraudes, quàm quantulo fraudes. Quanquam ut & horum causam nonnihil, quoad licet, adiuuem, uideo ueteres Latinos in usurpandis Græcanicis uocibus, syllabæ quantitatem, iuxta rationem accentus Latini commutasse, id quod in idolo facit Prudentius uir quouis etiam seculo inter doctos numerandus. Cæterū illud non paulo durius, quod in κύριε ἐλέησον, quæ uerba toties quotidie repetunt, diuinas aures duabus fraudant syllabis, ex domino trisyllabo disyllabum, & ex miserere quadrupede tripedem reddentes. Iam uero cum id flagitij singulis diebus fortasse cēties aliquando committatur, si quis rationem subducat, quadraginta, aut quinquaginta annorum, & in summam redigat, non uideo, satis fore, si quis solidum annum nihil aliud iteret quàm κύριε ἐλέησον, idq; septem distinctis syllabis. Nam par est, opinor, deo restitui, si quid illum fraudauimus. Quandoquidem sexcētis legibus cauetur, ut homini reponat homo, si uel numulus subtractus fuerit. Etenim si sacrilegium est, paulum auri tollere de sacro, quanto grauius sacrilegium est, ipsum omnis autorem sacri, re longe sacratissima fraudare? Iam uero non sacrilegum modo, uerumetiam contumeliosum ac blasphemum uidetur, quod assidue ex Christo, Cristum faciunt, nec alio uocabulo regem suum compellant, quàm qua galeæ aut galli Cristas essent compellaturi. An hanc cōtumeliā laturus sit Christus maximus optimus, si tam morosus esset, quàm ipsi sunt in alios superstitiosi, aut tam iniquus erga homines deus, quàm ipsi iniqui sunt homines in hominem? non auderes apud regem homuncionem uerba faciens, pro Ferdinando Perdinandum dicere, nec; pro Philippo Pilippum, & non uereris in arcanis illis sacris, ubi nephas est uel iota deprauare, dicere Cristæ pro Christe. Vt nequid interim cauiller de accentu ab ultima perperam in primam translato syllabam. Cum tantum habeat ea res momēti, ut subita metamorphosi ex uia facias cancriculā, si pro οἰμώς pronūcies οἶμος, aut ex portu monile, si pro ὁρμώς, ὅρμος, aut ex opulenta ciuitate pigrum hominem si pro ἄργως dicas, ἀργός. Nec; uero conuenit eos, hæc ut iocosa ridere, qui aliis in rebus his aliquanto leuioribus tam Iudaice sunt anxij. Verum ego quidē istos, ne cui uidear durior, lubens excusarim à culpa duntaxat capitali, quandiu per imprudentiā errarunt. Cæterum posteaquam moniti sunt amanter ab ijs, qui hisce in rebus sapiunt, cum eadem opera possint recte pronunciare qua perperam pronunciarūt, si postea perstiterint in male solitis, & reiecta spretaq; doctiorum admonitione, scientes iam errare pergant, non uideo sanè quo pacto queant à graui crimine excusari. Neque enim istis suffragabitur similiter errantium turba. Siquidem deus iudex, ut non corrumpitur, ita nec opprimitur. Iam uero quid dicendum

Verba sacra cōuenit etiam emendate pronunciare

Kyrie eleeson

Cristæ, pro Christe

Quantum ualeat accentus

dum arbitramur de ijs, qui quum plus quinquaginta annis tam periculose errarint, & errarint non in his solum, admoniti non solū non relipiscunt, ac monitori gratias agūt, uerum etiam Sardonio quodam risu exibilant atq; explodunt, pro hoste ducunt bene merentem, conuittijs insectantur, hæreticū clamitant. Et tamen dictu mirum, qui hic tam fortes sunt, cū sint infirmi, aut certe uideri uelint, in ijs quæ ipsi sibi persuaserunt. Nos superbos uocant, si quid tale uel amice per occasionē admoneamus: ipsi sancti ac modesti sibi uidentur, qui malunt in confesso errore persistere, ne quid ignorasse uideantur, ac prius habent fratrem bene merentem uel hæreseos labe aspergere, quàm suum agnoscere lapsum. Atqui ab istis libenter exegerim, si quoties inciderit in canone missæ pro pater pronunciaret aliquis phater, pro filium pilium, num laturi sint? Non opinor. Imò uerberibus citius exigerēt patrem & filium. Atqui, tolle assuetudinem, per se grauius etiam est ex Christo cristam facere, ex kyrie eleeson, kyrghelayson, & in tam paucis dictionibus, tot modis peccare, ut plura sint errata, quàm syllabę. Quoniam autem ludus literarius semper ad ecclesię curam pertinuit, prouidendum erat & illud, ut pueri germanā ac ueram Latini sermonis pronunciationem imbiberent, quandoquidem ita usum est patribus ut in templis non nisi Latine peragantur sacra. Nunc huius rei tanta est negligentia, ut Italus Germanum Latine pronuncianten non intelligat, nec Germanus Gallum, imò nec inferioris Germaniæ qui sit intelligat superioris Germaniæ sermonem. Adeo tota pronunciatio petitur non ex grammaticæ regulis, sed ex uulgi consuetudine. Quod idem accidit apud Græcos, apud quos idem sonant, iota, η, υ, οι, ει, υι. Nec discrimen est inter ο, & ω. Et post accentum acutum sæpe breuis uidetur quæ longa est, ut παπαίνωσις. Rursus idem accentus sæpe facit uideri longam quæ breuis est, ut θεολόγος. Atqui olim etiam populus exibilabat histrionem, si syllabam lōgam saltasset breuem. Hæc omnia restituere difficillimum fuerit, quædam tamen ex uulgata pronunciatione restitui possunt. Apud Gallos adhuc audias diphthongum οι & αι, ου, & ευ in fide, facto, fulgure seu puluere & duo. Itidem in lingua nostra, hollandicam dico, in fœno, tenaci, sene, mendacio. Quin & quantitatis manifestum habent discrimen, quoties uocalem sequitur consonans. Eam quum uolunt significare longam, nec accentus id potest indicare, aut duplicem scribunt uocalem, aut addita uocali scribunt diphthongum. Græci μῦς sonant acutam & breuem, at Hollandi pronunciant longam & circunflexam, quemadmodum arbitror ueteres pronunciasse, quasi diphthongo dicant μῦς. Item quum album dicunt sonant i breue, quum latum, i longum, quum solutum dicunt sonant o breue & acutum, quum callidum, sonant o longum & circunflexum. Id imitari facillimum esset in dictionibus quæ desinunt in consantem: ut in καλὸς & καλῶς, ut ω sonetur quasi geminum οο. Hoc discrimen obscurius fiet in medijs syllabis, & tamen hic quoque seruari poterit, ut malum pro improbo, primam habeat acutam & breuem, malum pro pomi genere, eandem habeat longam & circunflexam, quasi dicas mâ̂lum. Et quemadmodum nos distinguimus accentu & productione syllabæ, certum à sapiente, ita distingui potest latine, uis & lis, à bis. Similiter fex & lex, à nex. Galli quemadmodum acuunt omnes ultimas, ita & producunt. Iesus bene sonant, sed animus aut Christus non bene. Verum in his labentibus publica omnium consuetudo utcunq; patrocinatur. In hoc tamen admonui, ut literatores paulatim emendent quod deprauauit usus. In paracletis, idolis, & similibus inique sibi ignoscunt, qui tam morosi sunt in alios, si quid forte secus pronunciarint quàm ipsi, etiam si id rectius fuerit. Atq; hæc obiter admonui non meo stomacho consulens, qui ne tantulum quidem alienis erroribus soleam commoueri, sed ipsorum consulens saluti. Etenim si superbum est, non ferre male errantem in rebus diuinis, multo superbissimum est, in ijsdem non ferre bene monentem. Nunc ad id quod instituimus sese referat animus, sed si prius unum illud admonuerimus, in uocibus Græcis à nobis receptis, ut simplicius ac facilius est, ita rectius quoq; esse, si latinum sequamur accentum, propterea quod Græcus accentus pro eius linguæ legibus subinde migret aliò, uelut ἰάκωβος ἰακώβου. Latinus non item. Itaq; qui nominandi casu sonet paracletus secunda acuta, recte quidem pronunciet iuxta Græcos, uerum si idem faciat in paterno dandiq; casu, iam neq; Græce pronunciabit, neq; Latine.

Superba insscitia

Pronunciatio uitiata uulgo

Gallorum pronūtiatio

Et suggeret uobis.) ὑπομνήσει, id est, Commonefaciet, siue submonebit, ut magis ad

uerbum exprimam. Duo posuit, διδάξει Docebit & cõmonefaciet, Docemur quæ nescie bamus, commonemur eorum quæ iam exciderant. Et mox,

Omnia quæcunque dixero uobis.) Græcis est εἶπον, dixi, aut certe dixerim. Nam dixero futuri temporis est.

Pacem relinquo.) Annotauit hoc Augustinus quod in priore particula non additur me am, in secunda additur. Id quoniam ad lectionis integritatem attinet uisum est admonere, ne quis scriba deprauet.

Neq; formidet.) δειλιάτω. Quod propriè est ob ignauiam refugere, & detractare periculum, animoq; pauido esse.

Abeo, & uenio

Vado & uenio ad uos.) ὑπάγω καὶ ἔρχομαι, id est, Abeo & uenturus sum ad uos, hoc est, Discedo mox rediturus, etiamsi posterius uerbum ambiguum est.

Quia pater maior me est.) Secundum Hilarium pater maior est filio autoritate, hoc est, ratione principij, quia à patre filius, non contrà, quam interpretationem probat et Cyrillus in Thesauro libro 2. Quod autem Hilarius dicit, Patrem esse maiorem filio, filium tamen non esse minorem, intelligendum est patrem esse principiũ filij, qui natura tamen sit æqualis patri, eò quod eadem sit natura patris & filij. In diuinis personis ordo quidẽ est, inæqualitas non est: quemadmodum distinctio est, diuersitas nulla est.

Gauderetis utiq;.) Offenditur Laurentius, quod ἄν uerterit Vtiq;, quod ea coniunctio sit expletiua, quanquam ne hæc quidem omnino nullum habent usum.

Venit enim princeps.) ὁ γὰρ κόσμου τούτου ἄρχων, id est, Venit enim ille huius mundi princeps, ob articulũ appositũ, ut diabolum intelligamus. Additũ est etiam pronomen τούτου, ne mundũ uniuersum intelligamus. Quanq; Cyrillus enarrãs nõ addit huius. Deinde ἔρχεται potest esse ueniet futuri temporis, propter instantem passionem & accusationem. Hieronymus in commentarijs Oseę citat Veniet. Certe præteriti temporis esse non potest.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Tempus præsens aliquoties actionem significat sine tempore

OMNEM palmitem in me non ferentem fructũ tollet.) Græce est αἴρει, id est, Tollit, præsentis temporis: in exemplari Constantiensi, quidam ex i, fecerate, inflexo fastigio: & eum, additum est, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Ac mox:

Purgabit eum.) καθαίρει, Purgat ut actionem & functionem patris declaret absq; ratione temporis.

Fructum plus

Fructum plus.) ἵνα πλείονα καρπὸν, id est, Vt plus fructus, aut copiosiorem fructum. id quod uideri potest deprauatum à librario, nisi altum dormiuit interpres.

Vos palmites.) κλήματα. Augustinus libro aduersus literas Petiliani primo capite quinto, legit Sarmenta, pro palmitibus.

Missus est

Mittetur foras.) ἐβλήθη ἔξω, id est, Missus est foras, uel potius Eiectus est foras. Cum hoc congruit quod sequitur & aresçit. Item,

Mittitur, & ardet

Et aresçit.) ἐξηράνθη, id est, Exaruit. In hoc certe suffragantibus antiquis codicibus, quanquam in Constantiensi uigilauerat rasor ille. Vnde probabile est, & mittetur, pro mittitur, quoniam id erat in procliui à librarijs deprauatum, maxime cum sequatur Et ardet. Ostendit enim per similitudinẽ quid fieri soleat, ut per eam intelligamus quid in nobis futurum sit, ni manserimus in uite.

Solœcismus manifestus

Et colligent ea.) καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, id est, Colligunt eos, ut subaudias palmites. Vetustissimus codex Latinus habet Colligent eos, nẽpe ut palmites, qui Græcis sunt neutri generis. & ardent non ardet. Duplex fuit hic erroris occasio: altera quod subito mutat numerus in palmes, & palmites: altera quod etiã apud Græcos est uerbũ singularis numeri καίεται. Verũ in priore meminisse debebat, quod in his quæ genus rei significant subinde mutatur numerus. Etenim nihil refert, utrum dicas Elephantus post decem annos parit, an elephanti pariunt. Hic speciẽ palmitis distinxit à stirpe. In altero nõ animaduertit, nominibus neutri generis numeri pluralis addi uerbum singularis numeri. Et ne soli Græci sic uideantur legere, in codice Constantiensi in ea, & in ardet erat rasura, ut agnoscas fuisse scriptum, eos, & ardent. Ex Chrysostomo non liquet quid legerit, Theophylactus nobiscum facit, Nec è Cyrillo, nisi quod exempli meminit, ex quo subindicat hæc de uite & palmitibus dici.

Numerus pro numero in collectiuis aut speciem significantibus

Mittent

Mittent,) βάλλουσι, id est, Mittunt, & in hoc suffragantibus antiquissimis exemplaribus, quanquam aptius erat, Conijciunt.

Fructum plurimū.) καρπὸν πολὺν, id est, Fructum multū, siue ut alibi uertit, Copiosum.

Quàm ut animam.) ἵνα τὶς τὴν ψυχὴν, id est, Vt quis animam. Quàm nec additur, nec est addendum. Etenim si addas quàm, significas unam hanc esse charitatem maiorem ea quam habuit Christus, si quis animam impendat amicis. Certe codex aureus non addit, nec Constantiensis. *Sermonis absurditas*

Iam non dicam.) οὐκέτι λέγω, id est, Iam non dico, siue, posthac nō dico. Suffragatur Grę cæ lectioni codex aureus.

Scitote quia me.) γινώσκετε, Græca uox anceps est ad Scitote & scitis.

Me priorem uobis.) ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν, id est, Me qui sum primus uestrum, siue me prius quàm uos. Nam sermo Græcus anceps est ad utrunq; sensum, quāquam posterior magis probatur, ut πρῶτον aduerbium sit, & superlatiuum usurpatum uice comparatiui.

Mementote sermonis mei.) Mei non est in Græcis codicibus, sed interpres expressit emphasim articuli Græci τοῦ λόγου.

Nunc autem excusationem non habent.) πρόφασιν, Prætextum. Plus enim quiddam dixit, q̄ si dixisset Excusationem. Nam & qui iustam excusationem non habent, tamen præ texunt aliquid, Istis erat adempta omnis tergiuersatio. *Excusatio πρόφασις*

Odio habuerunt me gratis.) Vaticinium est psalmo sexagesimooctauo, iuxta nostram supputationem.

Cum autem uenerit paracletus, quem ego mittā uobis à patre spiritū ueritatis.) τὸ πνεῦμα, Quoniam neutri generis est, incertū est utrius sit casus, nominandi, an accusandi. Cæterum magis conueniebat spiritus. Interpretatur enim quis sit ille consolator, nempe spiritus ueritatis. Non enim mittendo fit spiritus, sed qui spiritus est mittitur.

Qui à patre procedit.) ἐκπορεύεται. Quod elegāter uerti poterat, & proficiscitur, nisi processionis uocabulum aures iam omnium occupasset. Atqui proprie procedit, qui pompa quadam prodit in publicum, uelut sponsus procedit, aut sponsa. Quod Vergilius dixit: *Spiritus à patre prodiens*

Tandem progreditur.

Et uos testimoniū perhibebitis.) Græce est μαρτυρεῖτε, id est, Testimonium perhibete, ut sit imperandi modus, aut testimoniū perhibetis. Atq; ita scriptum fuisse suspicor ab interprete. Sanè Cyrilli interpres uertit perhibete, nimirū suum sequutus exemplar nō nostram æditionem. Quanq̄ mihi uidetur accōmodatius Perhibetis μαρτυρεῖτε, hoc est, ipsi estis testes, & mox adijcit causam, Quia ab initio mecū estis. In Cōstantiensi erat perhibetis.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

ABSQVE synagogis.) Græcis composita dictio est ἀποσυνάγωγος, quasi dicas Alienus à synagoga, & interdicent uobis synagogam.

Sed uenit hora.) ἔρχεται, Venit, aut præsentis est temporis, aut futuri. Hic magis uertendum erat, Veniet, siue instat. Et tempus potius q̄ hora. *Hora pro tempore*

Arbitretur obsequium se præstare.) δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ, id est, Videatur cultum exhibere deo & sacrificium offerre. Obsequium apud Latinos longe aliud sonat.

Reminiscamini.) μνημονεύητε, id est, Memores sitis, siue Memineritis. Reminiscimur enim propriè quæ nobis exciderant.

Et iam non uidebitis.) καὶ οὐκέτι θεωρεῖτε, id est, Non amplius uidetis. Quanquā apparet eum abusum tempore. Item est οὐκέτι, id est, Posthac, siue deinde.

Ille spiritus.) Ille non refertur ad spiritum quantum ad uocem, sed ad paracletum, id est, consolatorem, ἐκεῖνο τὸ πνεῦμα, id est, Ille qui est spiritus. Nam spiritus, ut diximus, apud Græcos neutri generis est.

Docebit uos omnem.) Græce nō est docebit, sed ducet, ὁδηγήσει, & in omnē ueritatem.

Modicum & nō uidebitis.) θεωρεῖτε, id est, Videtis suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus. Quanquam ut dixi, uidetur abuti tempore, cum sequatur mutato uerbo ὄψεσθε, Videbitis. Cæterum quod modicum pro pusillo posuit, suo more facit, cum Latinis modicum dicatur moderatum, à modo. Hic ad tempus refertur μικρὸν. *Modicū pro pusillum*

Plorabitis

Plorabitis & flebitis.) κλαύσετε καὶ θρηνήσετε, id est, Plorabitis & lamentabimini, siue lugebitis. Nemo tollet à uobis.) οὐδεὶς ἄρει, id est, Nemo tollit, uerbo præsentis temporis. Hoc est nemo potest tollere.

In nomine meo.) Hebræis in nomine alicuius fieri dicitur, quod autoritate ac uirtute cuiuspiam fit. Id non uideo quomodo Latine possit exprimi. Siquidem In nomine meo, non est elegantiæ Romanę. Sub nomine meo, non prorsus idem exprimit. Nomine meo, certe ambiguum est. Proinde fortassis præstiterit hunc sermonē inter eos numerare, quos oporteat peculiari sacrarum scripturarū linguæ condonare.

Ipse pro ultro

Ipse enim pater.) αὐτὸς, apud Græcos quiddam habet, quod haud scio, an sit apud Latinos, ut ultroneum significet. sensus enim est, Non dico me rogaturum pro uobis, ut uobis faueat, iam enim ultro uos diligit, etiam nemine rogante. Vnde & αὐτόματα uocant illi.

Ecce uenit hora & iam uenit.) Prius Venit, præsentis est temporis, ἔρχεται quo tamen Græci aliquoties in significationem futuri utūtur. Græcis diuersa sunt uerba, Venit & uenit: cum posterius sit ἐλήλυθεν, Vnde rectius erat, Instat hora & iam adest.

In mundo pressuram habebitis.) ἔχετε, præsentis temporis, Habetis.

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO.

POTESTATEM omnis carnis.) Carnem, hominem uocat.

Et omne quod dedisti ei, det eis uitam æternam.) Suspicor hanc loquendi formam ab Hebræis sumptā, quare sensus erat reddendus potius cū uerba.

Te solum uerum deum.) σὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν, id est, Te qui solus uerus es deus. Hic locus præter cæteros Arianis præbuit occasionem erroris, ut dicerent solum patrem esse uere ac proprie deum: quum quod solum dixit, non excludat filium, sed separet uerum deum à diis gentium. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo capite primo, pro Deum legit dominum, nisi malumus hoc librariis imputare. Diuus Augustinus locis aliquot distinctione propellit Arianos, sic ordinans: ut cognoscant te, et quē misisti Iesum Christum solum uerum deum, quæ distinctio quum dura sit apud latinos, apud Græcos durior est, ob articulum additum τὸν, etiamsi sententia quam adfert Augustinus uerissima est. Verum ante mysterium passionis Christus diuinam naturam sic indicijs prodidit, ut non nisi post resurrectionem clare intelligeretur. Nec tantum est tribuendum hæreticis, ut horum odio scripturam torqueamus. Hic exclamabunt scio, quod sacros ecclesiæ doctores taxem, qui scripturam interdū ad uictoriam detorserint. Suaues homines, ipsi fatentur in illis sacris doctoribus esse multas opiniones, quas si quis tueatur, conijciendus sit in rogum: & mihi clamant, ó cœlum, ó terra, quod indicem eos uno atq; altero loco scripturam ad uictoriam accommodasse, uel quia sic esse interpretādam sibi persuaserint, uel quia hoc sibi in conflictu cum impijs permiserint.

Clarifica me.) Verbum clarificandi toties hic repetitum Græce est Glorificare, δόξαζειν. Et claritate δόξῃ, id est, Gloria.

Priusquam mundus fierer.) Græce est, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παράσοι, id est, Priusquam mūdus esset. Interpres legisse uidetur γίνεσθαι, pro εἶναι. Hieronymus hunc citans locum ad Fretelam, legit esset, & Græce legit εἶναι.

Filius perditionis & similia

Nisi filius perditionis.) Et hic color sermonis peculiaris est Hebræorum, qui pro epitheto addunt genitiuū substantiuū, deus pacis, deus pacificus, lex mortis, lex mortifera, filij inobedientiæ, filij inobedientes. Alioqui quid est filius perditionis, nisi quē peperit perditio?

Sicut tu me misisti in mundum, ita & ego misi eos in mundum.) Potest & hic esse sensus si legamus coniunctim, Sicut tu me misisti in mundum, & sicut ego eos misi in mundum, ita pro eis quoq; sanctifico meipsum, ut quemadmodum ego sancte prædico ueritatem tuam, ita prædicent & illi quod à me didicerunt. Si placet hæc lectio, omittendum est aduerbium ita. In aureo codice non additur ita.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

Torrens cedron

TRANS torrentem Cedron.) τὸν χειμάρρων. Articulus additus indicat Cedron non esse nomen Hebraicum, Sed Cedrorum. Opinor torrentem ita dictum quod hinc & hinc cedros haberet, quemadmodū dictus est mons oliuarum. Diuus Hieronymus meminit huius nominis in locis Hebraicis, indicans torrentem

rentem ac uallem esse eius nominis ad orientalem plagam urbis Hierosolymitanæ. Atque haud scio, an à situ loci uocabulum loco sit inditũ, quum idem inibi testetur Cedem quod est apud Ezechielem, ab Aquila & Symmacho uersum fuisse orientem. Etiamsi Capnion noster putat ab obscuritate dictum Hebræis, & uocem Cedron Hebraicam esse, non Græcam, cum Hebræi Cedros arazim appellent. Fit autem huius torrentis mentio, libro Regum secundo capite decimoquinto, quẽ transisse legitur Dauid, fugiens Absolonem. Rursum libro Regum tertio, capite decimoquinto, Asa simulacrum Priapi exussit in torrente Cedron. Item libro Regum quarto, capite uigesimotertio Iosias rex prophanũ lucum qui erat in domo domini, exussit in conualle Cedron. Atq; ex primo loco non satis liquet quid senserint interpretes de Cedron. Sic enim legimus, καὶ ὁ βασιλεὺς διέβη τὸν χειμάῤῥουν λιδρων. In secundo loco uidemus additum articulum, καὶ ἐπορεύετο πρὸς τὸν τοῦ χειμάῤῥου τὸν λιδρων. Rursus tertio loco bis ponitur λιδρων absq; articulo, εἰς τὸν χειμάῤῥουν λιδρων, ἡ κατέκαυσεν αὐτὸν ἐν τοῦ χειμάῤῥῳ λιδρων. Nec secus legitur libri Regum tertij capite secundo, quanquam ordo narrationis hic in Græcis codicibus dissidet à nostris exemplaribus Latinis, καὶ ἔλαβεν τὸν χειμάῤῥουν λιδρων. Neq; tamen negarim hęc omnia committi potuisse culpa librariorum Græce scientium, Hebraicæ nescientium. Proinde non inuitus subscribo sententiæ Capnionis. Tradit enim se dominus potestati tenebrarum.

Sinite hos abire.) Fateor alienius esse ab instituto meo, tamen quoniam incidit cõmode libet admonere. Noui quendam magni nominis Theologum, qui hæc uerba Christi torsit ad defendendam clericorum immunitatem, quasi Christus præceperit principibus, ne sacerdotes grauarent exactionibus, ac tyrannide. Sententiam uehementer probo. Melius enim cum principibus ageretur, si suis stipendijs essent contenti. Verum id ex hoc loco ridicule colligitur mea quidem sententia, quum Christus hic agat personam ueri pastoris, discipuli populum repræsentent Christianum. Docet igitur ut quoties ingruit procella persecutionis, episcopus pro suorum incolumitate, suum caput periculis obijciat, & illis quoad possit, consulat, secus cũ aliquãdo facit principum ac pontificũ uulgus, par existimantium, ut unius capitis tuendi gratia, totus populus, imò tot populi, se, suos, ac sua perdant. *Sinite illos abire*

Cohors autem & tribunus.) Cohors Græce est, σπεῖρα, id est, Funis, siue caterua, & tribunus est χιλίαρχος, id est, Præfectus mille uiris. Diuus Augustinus cumq; hoc alij complures in hoc laborant, ut de negatione Petri narrationem Euangelicam redigãt in concordiam. Propterea quod Ioannes cap 18. uideat à cæteris omnibus dissentire, nec ea dissonantia tantum obstrepit in libris Latinis, uerumetiam in Græcis. Quo magis admirandum est nec Chrysostomum hac discrepantia fuisse offensum. Sic enim refert Ioannes: Iesum fuisse comprehensum, & ligatum primum ad Annam abductum: eò secutũ Petrum, atq; ibi primum negasse Iesum, deinde post multa subiungit Iesum ab Anna ad Caipham missum, ubi eum bis negauit Petrus: ex qua narratione declaratur primam negationem apud Annam esse factam, reliquas duas apud Caipham, cæteris Euangelistis magno consensu narrantibus, omnes Petri negationes in ædibus Caiaphę factas esse. Sensit hic nonnihil scrupuli & Ioannes Gerson, qui testatus uarios uarie hac de re sensisse, addit sibi uideri Augustinum in hac fuisse sententia ut omnes negationes crederet esse factas in domo Annæ. Verum ex Cyrilli cõmentarijs uidetur hæc tota quæstionis difficultas explicari, qui & legens & interpretans satis declarat, & in Græcis & in nostris codicibus quædam uerba fortassis scribarum incuria prætermissa. Nam Græca sic habent, ἡ οὖν σπεῖρα, καὶ ὁ χιλίαρχος, καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν ἰουδαίων συνέλαβον τὸν ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτὸν, καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν, πρὸς ἄνναν πρῶτον, ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ καϊάφα ὃς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, ἦν δὲ καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς ἰουδαίοις, καὶ τὰ λοιπὰ: quæ nostra translatio consentiens habet hunc in modum. Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, ligauerunt eum & adduxerunt eum ad Annam primum. Erat autem socer Caiaphæ qui erat pontifex anni illius: Erat autem Caiaphas qui consilium dederat Iudæis &c. Cyrillus autem ut habetur latinus legit hunc in modum. Cohors ergo & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum & adduxerunt eum ad Annam primũ, Erat enim socer Caiaphæ, qui erat pontifex anni illius. Et interiecto commentario subijcit, miserunt autem eum ad Caipham pontificem, erat autem Caiaphas qui consiliũ dedit Iudęis, quia expedit unum hominem

hominem mori pro populo. Sequebatur autē Iesum Petrus. Vnde liquet inter hęc uerba, qui erat pontifex anni illius, & inter hæc, Erat autem Caiaphas, qui consilium dederat, præ termissa fuisse hæc, & miserūt eum ligatum ad Caiapham pontificem, ut deinde sequatur, Erat autem Caiaphas qui cōsilium dederat Iudæis: & hoc ordine lectionis omnes negationes intelligentur esse factæ in domo Caiaphæ, nulla Annæ. Quid aūt senserit Gerson non satis intelligo, quum ex Augustini uerbis tale nihil possit colligi, nec in alijs Euāgelistis ullus est scrupulus, nisi quod omnes prętermittūt historiæ partem de Iesu ducto ad Annā. Siquidem Matthæus refert eum simul ut captus est fuisse ductum ad ædes Caiaphæ: idem narrant Marcus & Lucas, nisi quod nomen tacent, tantum uocant principem sacerdotum, cætera conueniunt: solus igitur scrupulus remanet in Ioanne, qui solus narrat eum primum ductum ad Annam, quod is, ut interpretatur Cyrillus, cum Iuda pactus fuerat: huic ubi satis factum est, sine mora ductus est uinctus ad Caiapham, uelut autoritate præminentem. Quid sit apud Annam actum non legitur, quicquidautē actum narratur, actum est in ædibus Caiaphæ. Restat adhuc unus scrupulus, qui cōueniat ut aliquanto post Ioannes prosequens historiæ narrationem, scribat, & misit eum Annas ligatum ad Caiapham pontificem. Non enim prosequitur ordinem rerum gestarum, sed ad gradum reuocat narrationē, ut id quod cœperat de negatione Petri perficiat, id quod & Cyrillus subindicat his uerbis: quasi currentem equum, narrandi progressum Euangelista utiliter reuocat, & ad priora rursum orationem reducit. Quare sic? Quia negationem Petri tertio factam exponere uoluit, repetit ergo breuiter, & missum ab Anna Iesum ad Caipham iterum dicit, Petrum interrogatum exponit: Hactenus Cyrillus. Astipulatur huic sententię & Cyrilli lectio. Nō enim legit, Et misit eum Annas, sed misit igitur eum Annas. Solet autem hæc dictio esse reuocantis orationem à digressione. Hoc quicquid est, uolui communicatum esse studiosis, citra cuiusquam præiudicium.

Ad prunas.) ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, id est, Congestis prunis, ita ut fit in atrijs magnatum, quod fumi minus habeant.

Ad Caipham pro à Caipha

Adducunt ergo Iesum ad Caiapham in prætorium.) ἀπὸ τοῦ Καϊάφα, id est, A Caiapha, nimirum à domo Caiaphæ. Atq; ita legitur & in nostris exemplaribus, uel mediocriter emendatis. Ad eundem modum legit Chrysostomus & Cyrillus, ut ne memorem de Theophylacto. Nec est Græcis, Adducunt, sed ducunt, ἄγουσι. Diuus Augustinus deceptus exemplari deprauato uehementer laborat hoc loco, conans expedire, qui conueniat in prætorium fuisse ductum Iesum, quum legatur adductus ad Caipham. Quandoquidem prætorium nihil aliud erat, q̄ domus præsidis. Aut igitur, inquit, aliqua urgente causa de domo Annæ, quò ad audiendum Iesum ambo conuenerant, Caiphas perrexit ad prætorium præsidis, & socero suo Iesum reliquerat audiendum: aut in domo Caiphæ Pilatus prætorium acceperat, & tanta domus erat, ut seorsum habitantem dominum suum, seorsum iudicem ferret. Ac mox, Non introierunt, inquit, in prætorium, hoc est, in eam partem domus quam Pilatus tenebat, si ipsa erat domus Caiphæ. Porrò quum in uulgatis typographorum exemplaribus habeatur, à Caipha, non ad Caipham, tamen Augustinum ita legisse ex ipsa liquet interpretatione, quum quærit, sed si ad Caipham, cur in prætorium? Cæterum nihil erat causæ, cur in has angustias conijceret Augustinus, tum se, tum pontificem ac præsidem, ut duo summo magistratu prædití, duo diuersissimæ religionis ac gentis, sub ijsdem tectis habitare cogerentur. Res ipsa in expedito est, totus error è menda scriptoris ortus, torsit Augustinum. Atqui cum tantopere hæreret, ut nec sibi satisfaceret, mirum est, non consuluisse Græcos codices, aut certe Latinos emendatiores. Primum Iesus adductus est ad Annam, is uinctum misit ad Caiapham generum, illinc cum tota nocte nihil respondisset, mane deductus est ad ædes præsidis. Deprauandi occasio hinc nata est, quod lector non agnouit tropum sermonis, quo dicimus, ad nos, pro eo quod est ad ædes nostras, & à uobis est, id est, ab ædibus uestris. Similem errorem indicauimus Marci quinto, Ab archisynagogo. Est autem hic tropus synecdoches species, qua possessorē indicamus nomine rei possessæ. Quale est Vergilianum illud, Iam proximus ardet Vcalegon. Item illud ex Eunucho, Eamus ad me, id est ad ædes meas.

Penſitata Augustini sententia

Tropus ignotus

Ministri mei utiq; decertarent.) Cum Græcis constanter sit ἠγωνίζοντο, mirum, quid

sequutus

sequutus Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo, capite uigesimooctauo, legerit, Mini stri mei turbarentur.

EX CAPITE DECIMONONO.

ET dicebāt, aue.) In Latinis codicibus adduntur hæc: Et ueniebant ad eum, & dicebant aue. Id in Græcis non est, nec uideo qui congruat, ni forte alij percu tiebant, alij salutabant.

Et exinde.) ἐκ τότε, id est, Ex eo, ut subaudias tempore.

Lithostratus.) λιθόστρωτον. Græce sonat, quasi dicas lapide stratus. Atque ita legitur in uetustis exemplaribus Latinis lithostrotos. Quanquam admodum inuitus in hu iuscemodi nugis facio iacturam temporis, tamen operæpretium est audire, & belle Græcam uocem λιθόστρωτον interpretentur duo magni nominis scriptores, Nicolaus Lyranus, & Hugo Carrensis. Nam prior ille lichostratus, inquit, Græcum est uerbum, & dicitur à lichos lapis, & stratus quod est pauimentum, siue stratura. Posterior autem, lichostratus, inquit, Græce est iudiciū, siue iudiciale. Obsecro te candide lector, quid efficiant ij, qui quic quid habent eruditionis ex huiusmodi scriptoribus hauriunt, ex dictionarijs, ex summulis, undecunq; iam plus decies congestis ac refusis, idq; ab ijs, qui si quid forte nacti fuerint eru ditum in bonis autoribus, aut prætermittunt quia nō intelligunt, aut si attigerint, contrecta tione conspurcant & contaminant. Nihil autem tam fortunatum, quod isti non reddant aliquo pacto deterius, & horum nænias uelut oracula legimus, in his consenescimus. Pro inde tales euadimus ipsi, quales sunt ij, in quorum scriptis assidue uersamur. Cæterū ut ad rē redeā, λίθος, lithos, non lichos Græcis lapis est, & στρωννύω, sterno, inde στρωτὸν dicitur quod quocunq; modo stratum est, & στρῶται, quod insternitur. In codice aureo lithostrotus recte scriptum erat, quemadmodum & in Constantiensi. Cęterum Gabbata locum æditum so nat hebræis. Vnde apparet locum fuisse æditiorem accommodum iudicio.

Lithostrotus

Ridicula interpretatio duorum

Non habemus regem nisi Cæsarem.) Cæsar hoc loco significat imperatorem Roma num. Nam id cognominis etiamsi non fuit ortum à Iulio, tamen ab hoc imperij usurpato re, in successores tyrannidis eius deriuatū est. Porrò quod regem uocat non imperatorem, hoc est, βασιλέα, non αὐτοκράτορα, sciendum est, Græcis & imperatorem Romanum dici βασιλέα.

Imperator

Et baiulans sibi crucem.) Græci legunt, Crucem suam, τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. Hoc tametsi ad sensum nihil interest, tamen admonitum uolui lectorem, ne continuo radat.

Et titulum Pilatus.) Euangelista Latina uoce usus est, τίτλον, ut supra in linteo & præ torio. Matthæus uocauit ἀιτίαν. Dicere poterat ἐπιγραφὴν, id est, Inscriptionem, quemad modum dixit Lucas.

In suam.) εἰς τὰ ἴδια, id est, In sua, concordantibus & antiquissimis uoluminibus, hoc est, In suum ius. Sic etiam interpretatur Ambrosius in libello ad uirginem.

Titulus τίτλος

Vas aceto plenum.) Quum Græce sit σκεῦος, tamen Hilarius locum hunc adducens cō mentario in psalmum lxviij. legit, pro uas, concha, ueluti uasis genus exprimens.

Tradidit spiritum.) Cyrillus hic subijcit & interpretatur de uelo templi scisso, quod nec in Latinis codicibus, nec in Græcis additum comperitur: & tamen ille huic particulæ pro prium caput tribuit, ne quis casu factum existimet.

Lancea latus eius aperuit.) ἔνυξε, id est, Fodit siue pupugit. Interpres legisse uidetur ἤνοιξε, quod significat, Aperuit. Mirum unde nata sit fabula, quæ iactat de perfosso Christi latere Matthæum diuersa scripsisse, uidelicet domini latus lancea fuisse perfossum antequam e mitteret spiritum, quum Ioānes id factum narret, posteaquam expirasset. Atqui quum ea lectio nusquam reperiatur apud Matthæum nec in libris Græcorum nec in libris Latino rum nec huiusce rei quisquam ullam omnino faciat mentionem, ex tam multis qui loca a pud Euangelistas dissonantiæ speciem habentia conati sunt in concordiam redigere, uerisimile est, hoc esse commentum glossographorum, quos ipsa res docet nō minus impuden tes fuisse quàm indoctos: quemadmodū in pandectas, quum nihil haberent quod adferrēt de Diomedis & Glauci permutatione, ridiculam ex se fabulam confinxere. Ita qui glosse mata scripsit in primam Clementinarum, non intelligens causam quur Clemens quintus, aut Ioannes 23. qui Clementinas edidit, pronunciarit Ioannem Euangelistam dum narrat

Christo exanimi latus fuisse perfossum, rectũ tenuisse narrationis ordinem, affinxit apud Matthęum in quibusdam exemplaribus contrarium legi, & addit eum locum à Ioãne pontifice sublatum fuisse ex Euangelio Matthæi. Atqui complura sunt loca in quibus uidetur Euangelistarum sermo inter se pugnare, nec huiusmodi scrupulis medemur rasuris aut assumentis sed expositione. Ex eius Clementinę fragmentis probabilius colligi potest, fuisse doctores scholasticos, qui senserint Ioannem posterius narrasse quod prius erat factum. Si quidem ante narrauit quod Iesus post gustatum acetũ inclinato capite tradiderit spiritum, dein prosequitur, quomodo ad maturandã mortem damnatorum fregerint crura duobus latronibus. Mox accesserũt ad Iesum idem facturi, ni comperissent eum iam esse mortuũ. Nõ fregerũt, inquit, eius crura, sed unus militũ lancea percussit latus eius. Hoc illi sic uidẽtur accepisse, quasi miles ille uiuo domino latus aperuerit, antequã latronibus frangerẽtur crura, quasiq; dominus ex eo uulnere fuerit mortuus, ut nõ fuerit opus frãgere crura. Græcum uerbum est ἔνυξε indefiniti temporis, quod si quis uertat pupugerat, haberetur sensus quem illi uolebant. Verum eam opinionem damnat hæc Clementina scribẽs scholę Bononiensi, declarans quę accipiendum rem eo gestam ordine, quo narrat Euangelista. Quod autem miles lancea pupugit latus Iesu, non erat crudelitatis, sed explorantis an certa mors esset. Quemadmodum in hostium strage, si dubitatur an qui iacet exanimi similis, adhuc spiret, pugione percutiunt pedem aut tibiam. Ad eum ictum commouet sese qui nondum est plane mortuus. Horum nihil casu gestum est, sed omnia numinis prouidẽtia, ne quis iactaret Christum non fuisse uere mortuũ. Illud leuiculum, quod sermo Græcus anceps est, eo quod αὐτοῦ ad lanceam referri potest, lancea sua percussit latus. Interpres uertit αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, id est, latus eius, ut αὐτοῦ Christum notet. Nulla esset ambiguitas si seruaretur differentia quam grammatici tradunt inter αὐτοῦ prima aspirata, & αὐτοῦ prima tenui.

Et ille scit quia uera dicit.) Sensus anceps est etiam Græcis, utrum Christus sciat quod Euangelista uera narret, an ipse Ioannes sibi conscius sit, quod uera loquatur. loquitur enim de se, ueluti de tertia persona.

Videbunt in quem transfixerunt.) Est apud Zachariam capite duodecimo. Iuxta æditionem Septuaginta legitur ad hunc modũ: Et aspicient ad me, pro eo quod insultauerunt, καὶ ἐπιβλέψονται πρός με, ἀνθ' ὧν ὠρχήσαντο. Hebraica ueritas sic habet, interprete Hieronymo: Et aspiciunt ad me quem confixerunt. Diuus Hieronymus indicat Septuaginta lapsos similitudine elementi. Nam si legatur, וְסָרְרוּ sonat ἐξεκέντησαν, id est, Compunxerunt. Sin autem contrario ordine literis commutatis וְסָרְרוּ sonat ὠρχήσαντο, id est, Saltauerunt. Itaq; Ioannes neq; magnopere respexit quid uertissent Septuaginta, & ex Hebræo sensum magis curauit appendere, q; annumerare uerba. Citat hunc locum idem Hieronymus in libello ad Pammachium de optimo genere interpretandi.

Cõpunxerunt insultarunt

Et ligauerunt eum,) αὐτὸν, id est, Illud, nempe corpus. Atq; ita legit Augustinus.

EX CAPITE VIGESIMO.

CVRRIT ergo.) τρέχει, id est, Currit, uerbo præsentis temporis.

Inuolutũ in unũ locũ.) In uno loco, quanq; Græca præpositio anceps est.

Sudarium

Et sudarium.) Latina usus est uoce Græce scribens. Nam illi κεφαλοδέσμιον appellant autore Polluce.

Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.) Quid est, Iterum abierant iam semel abierant? Proinde Rursus erat dicendũ, non iterũ. Et ad se dixit, pro domũ suã.

Et uidit duos angelos,) καὶ θεωρεῖ, id est, Cernit, siue uidet, præsentis temporis.

Duos angelos in albis.) Interpres reddidit Græcã figuram, iuxta quam illi in purpura uocant hominem purpuratum: unde nos uertimus Albis amictos.

Conuersa est retrorsum & uidit.) Rursus est θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Ascendo ad patrem meum.) In hoc sermone semel duntaxat additur articulus, πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν μου, & θεὸν ὑμῶν. Siue quod articulus præcedens seruit & reliquis partibus, siue quod hoc pacto magis exprimitur quod sensit Christus, se accedere ad eum qui esset pater sibi communis cum discipulis, atq; idem deus, sibi cum illis communis. Sic & Paulus alicubi, Deus & pater domini nostri Iesu Christi. Etenim si dixisset τὸν θεὸν μου, uisus fuisset alium dicere patrem suum, alium deum suum.

Quia

Quia uidi dominum, & hæc dixit.) ὅτι ἑώρακε τὸν κύριον καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ. id est, Quod uidisset dominum, atque is hæc dixisset sibi. Interpres legisse uidetur ἑώρακα, nec refert ad sensum.

Dixit ergo eis iterum, pax uobis.) Vides ut nihil magis inculcauit Christus suis, quam pacem. In extrema illa oratione, quàm sollicite mandauit suis, ut inter sese amarent, quoties iterat hoc suum præceptum? Deinde quàm enixe obsecrat patrem, ut illi unum essent. Non ait, Cõcordes, sed unum, & addidit insigne exemplum summi consensus: Sicut tu & ego unum sumus. Hic rursus non contentus semel dixisse: Pax uobis, repetit Pax uobis, & non pudet hodie Christianum populum, nihil aliud quàm belligerari? Ferendum utcunq; si tantum insaniret populus. Nihil aliud aucupantur plerique principes, imò quod fœdius est, non solum incitant ad hæc sacerdotes, uerum ipsi belligerantur. Qui profitentur Euangelium pacis, plebem ad bella cohortantur: & quorum erat inflãmare ad pietatẽ hic, classicum canunt, & huc detortis sacris literis, pacificum illum ac mansuetissimum Christum, belli faciunt autorem. Qui si rediret in hanc ætatem, disperearn, nisi durius tractandus sit ab hoc Pharisæorum genere, cui ab illis olim fuit acceptus. Verum hæc παρέργα. Annotandum & illud, quod semel & iterum precatus pacem, deinde insufflato spiritu dixit, Quorum remiseritis peccata, &c. Qui ex his posterioribus cristas erigunt, & tyrannidem quandam sibi uindicant, cur non meminerunt eorum quæ mox præcesserunt? Omnia plena dissidijs, litibus, bellis. Toti turgemus mundano spiritu, & tamen placemus nobis autoritate commissa remittendi, aut retinendi peccata. Tuere autoritatem, sed cura ut adsit spiritus, per quem ille tribuit autoritatem.

Christus nihil diligentius docuit, quàm concordiam

Autoritas remittendi peccata datur sed prius dato spiritu sancto

Fixuram clauorum.) τύπον, id est.) Figuram. atque ita legitur in quibusdam codicibus Latinorum. Certe in exemplari Corsendoncensi manifestum rasuræ uestigium, declarabat prius scriptum fuisse figuram, non fixuram. Constantiense sine rasura habebat figuram, etiamsi mihi neutrum uerbum satis arridet. Sentit enim uestigium uulneris ex clauis impressum. Augustinus enarrans epistolam Ioannis, uertit Cicatrices. Verum ut Latinis exiguum est discrimen inter fixuram & figuram, ita Græcis inter τόπον & τύπον. Apud Irenæum lego figuras.

Fixuram pro figura

Incredulus, sed fidelis.) ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός, id est, Infidelis, sed fidelis, siue Incredulus, sed credulus, aut credens, ne pereat πολυονομασία. Etenim quod scribit Valla, fidelem Latinis sonare bonæ fidei hominem magis quàm credentem, hoc est, non qui habeat alteri fidem, sed qui præstet fidem, uere quidem dicit, uerum ea uox iam ab omnibus Christianis scriptoribus in hunc sensum est usurpata.

Dominus meus et deus meus.) Hic est unus locus in quo palàm Euangelista Christo dei uocabulum tribuit, Alioqui cum innumera sint argumenta in libris noui testamenti, quibus euidenter liquet pijs mentibus, Christum deum pariter atq; hominem fuisse tamen infrequens est aperte dici deum, quod tam cœleste mysterium aures adhuc plurimorum illius ætatis uix laturæ uidebãtur. Qua de re paulo copiosius dicemus in Annotationibus, quas scribemus in priores ad Timotheum epistolæ caput primum. Nec est quod cauilletur hæreticus, hoc à discipulo dictũ, agnouit Christus, utiq; repulsurus si falso dictus fuisset deus, præsertim cæteris audientibus discipulis.

Christus aperte dictus deus

Qui non uiderunt & crediderunt:) οἱ μὴ ἰδόντες καὶ πιστεύσαντες. Augustinus in eo quem paulo ante citauimus loco, uertit, Et credunt, quod apud Græcos rarum non est in uerbis affectuum, præsertim quæ notant actum manẽtem. Neq; enim qui credidit, credere desijt, sicut qui cœnauit cœnare desijt.

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

ET illa nocte nihil prendiderunt.) Et iterum: Afferte de piscibus quos prẽdidistis. In nonnullis habebatur, Ceperunt & cepistis. Græce est, ἐπιάσαμεν & ἐπιάσατε, nisi quod magis proprie πιάζομεν, id est, prendimus, fugientia. Nam capimus quomodocunq;.

Nunquid pulmẽtarium habetis.) προσφάγιον, quod mox appellat ὀψάριον, inde dictum quod addatur pani, et Num quod dicendum erat, aut certe nunquid pulmentarij. Tunica succinxit se.) τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, id est, Pallio, siue penula aut toga.

Pulmentariũ προσφάγιον

Nam tunica ueſtis eſt interior. Ependytes dicta quod ſuperne induatur. Sed ut Romæ populus infimus tunicatus appellatur apud Flaccum, quod pro toga tunicis uteretur, ita uerisimile eſt piſcatoribus, tunicam fuiſſe ſummam ueſtem.

Prunas poſitas.) ἀνθρακιὰν, ignis eſt ex congeſtis carbonibus.

Piſcem & piſcibus.) ὀψάριον, ὀψαρίων. Hic palàm apparet ὀψὸν & ὀψάριον eius nominis diminutiuũ pro piſci accipi, cum dicatur ab ὀπτῶ, quod eſt, aſſo.

Tanti pro tot Et cũ tanti.) τοσούτων ὄντων, id eſt, Cũ tot eſſent. De numero loquitur, nõ de magnitudine.

Et accepit panem & dabat eis.) Venit, accipit, & dat, omnia Græcis præſentis ſunt temporis, ἔρχεται, λαμβάνει, δίδωσι. Suffragatur Græcę lectioni codex aureus.

Hoc iam tertio.) τοῦτο ἤδη τρίτον, id eſt, Hac iam tertia uice. Tertium erat latinius.

Simon Ioannis.) σίμων ἰωνᾶ, id eſt, Simon Iona. Quanquam in nonnullis erat ἰωαννᾶ quemadmodum & in Luca.

Diligis me plus his?) Cur interpres non uitauit amphibologiam, dicens, Diligis me plus ꝙ hi? Alioqui Diligis me plus his, poterat intelligi, Diligis me plus quàm hos.

Amo ἀγαπῶ *Amo φιλῶ* Tu ſcis quia amo te.) Quod modo Diligis erat, nunc mutat Amo. Verum uariauit & Euangeliſta Græcam uocem, prius illud eſt, ἀγαπᾷς, poſterius, φιλῶ, quibus tamen citra diſcrimen eſt uſus. Id quod indicauit & Auguſtinus libro de ciuitate dei decimoquarto, ne quis arbitratus ſubeſſe myſterium in hac uarietate fruſtra philoſophetur. Apud Latinos amo uehementius eſt, quàm diligo.

Oues, agni Paſce agnos meos.) Bis dixerat, βόσκε, id eſt, Paſce, ſiue ale, ſemel ποίμαινε, id eſt, Rege, ut paſtor regit gregem. Nec eſt ubiq; Agnos, ſed bis πρόβατα, id eſt, Oues, ſemel ἀρνία. Nec in his opinor ullum eſſe diſcrimen. Illud obiter eſt admonendum, qui ex hoc loco gloriantur ſibi commiſſum gregem domini, eos primum oportere meminiſſe à Petro ter exactum amorem erga Chriſtum, neq; quemlibet amorem, ſed ardentiorem cæteris: deinde ter item commiſſam illi curam gregis. Illud nimirum ſignificatum eſt, non eſſe idoneum ſacerdotio, niſi qui neglectis omnibus, nihil amet, niſi Chriſtum, hoc eſt ueritatem, innocentiam, pietatem. Ad hæc nihil huic antiquius eſſe debere, ꝙ incolumitatem gregis ſibi crediti. Proinde quæſo quid frontis eſt iſtis quibuſdam, qui prophanis, imò ſceleratis principum obſequijs, qui pecunijs huc penetrant, qui ſacerdotium nihil aliud ꝙ quæſtum ac tyrannidem eſſe putant? Nec meminerunt ꝙ attente quibuſq; legibus Chriſtus ſuas oues Petro commiſerit? Nec commiſerit deuorandas, ſed paſcendas. Paſcendas exemplo piæ uitæ, paſcendas Euangelicæ doctrinæ pabulo, ſiue lac deſiderabunt, ſiue ſolidum cibum: paſcendas etiam opum ſubſidio, ſi res ita popoſcerit.

Epiſcoporum ſumma in gregem charitas

Quò tu non uis.) ὅπου οὐ θέλεις. At cur non et ſuperius itidem uertit, Ibas ubi uolebas, cum ſit idem aduerbium Græcum? quanquam ego malim utrobique, Quò ibas, quò uolebas, & Ducet quò non uis.

Qui tradet.) ὁ παραδιδούς, id eſt, Qui tradit.

Sic eum uolo manere Sic eum uolo manere.) Quum omnia Græcorum exemplaria conſtanter habeant ſcriptum, ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, nemini dubium eſſe poteſt, quin coniunctio ſi, mutata ſit in aduerbium ſic, idq; non interpretis uitio, ſed errore librarij. Siquidem apud Latinos facilis & procliuis prolapſus eſt, à ſi, in ſic, ob uocum affinitatem. Cæterum apud Græcos nihil ſimile eſt inter ἐὰν & οὕτως, ut hac occaſione lapſus uideri poſſit interpres. Nec uero ſolum conſentiunt exemplaria Græcorum, uerumetiam interpretes, Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus. Quanquam in his uoluminibus Chryſoſtomi nuper excuſis, ab indocto quopiam ſi, mutatum erat in ſic. Verum ipſa interpretatio palàm arguit Chryſoſtomum ſi legiſſe, dum in hanc diſſerit ſententiam, Chriſtum noluiſſe reſpõdere Petro, quid eſſet facturus de Ioanne, ſed uoluiſſe temerariam & curioſam illius interrogationem retundere: at id non fecit, ſi reſpondit illum manſurum. Quin & diuus Hieronymus primo aduerſus Iouinianum libro, citat hunc locum iuxta Græcam ueritatem. Et tametſi ſolent huiuſmodi omnia ad ſemel publicitus receptum errorem deprauari, tamẽ haud ſcio quo caſu factum eſt, ut hic locus etiamnũ in uulgatis exemplaribus apud Hieronymum manſerit incorruptus. Qui ſi maxime fuiſſet corruptus, tamẽ ipſe diſputationis tenor arguit Hieronymum ſi legiſſe non ſic. Et quanquam ad rei comprobationem ſatis erat tantus Græcorum codicum

omnium

omnium consensus, tamen in exemplari, cuius copiã nobis fecit bibliotheca canonicorum Corsendoncensiũ, palàm scriptũ est, Si eum, non Sic eũ. Nec dubito quin itidem scriptum fuerit in Paulino codice, nisi quod extrema pagella nos destituerat. In uetusto codice, quẽ uidimus in bibliotheca collegij, quod est Brugis diuo Donatiano sacrum, asscriptum erat utruncp, si sic, nec locus carebat rasura. Astipulãtur nobis uetustissimi codices, quorum auctoritatem sequuti sunt Basileæ fratres Amorbachij. Item codex Euãgelicus qui ob uetustatis miraculum seruatur in bibliotheca collegij Cõstantiensis, cuius inspiciendi copiam nobis fecit uir candidissimi pectoris Ioannes Botzemus eius sodalitij canonicus, bis citra ullũ rasuræ uestigium habebat, si eum. Inter uetustiores solus Augustinus quibusdã legisse uidetur, Sic eum uolo manere: uir ille quidem, quod negari non potest, sanctus, integer, acuto præditus ingenio, uerum pro ingenij simplicitate impense credulus, necp perinde munitus præsidio linguarum, etiamsi non omnino rudis fuit Græcanicæ literaturæ, at nõ eousqp doctus, ut græcos interpretes expedite posset euoluere. Adde quod & sero uenerit ad Christiani nominis professionẽ, & mox iuuenis ad episcopale munus raptus est, ut ferè docendo discere cogeretur quod doceret, & scribendo disceret, quod scriberet, ut ipse alicubi fatetur. Proinde si quid etiam laberetur, uir alioqui maximus, nõ erat tamen conuitijs insectandus, quod nimium acerbe fecit hoc loco Valla. Augustinus, inquiens, ne hic quidem Græcam consulens ueritatem, speret se inter falsa uerum inuenire. Et aliquanto post odiosius. Nunc in tanta re uel euãgelica, uel ad euangelium pertinente, Græci fontis ueritate omissa, postulat ut sibi credamus, &c. Imò si quis attentius excutiat expositionem Augustini, comperiet & illum legisse, Si eum, non sic eum, atque illud sic ab indocto quopiam corruptum. Etenim quum fatetur obijci posse, dominum non dixisse quidem quod Ioannes nõ esset moriturus, sed tamen innuisse, nõne satis aperit quid legerit? Nam rogatus quomodo uelit sterni lectum, si respondeat, sic uolo manere, nõ significat uelle instratum manere, sed clare explicat. At si respondeat, quid si ita uelim manere, subsignificat nolle sterni, sed sic, ut in dubio relinquat quid uelit: uelut in comœdia qui sic loquitur, Quid si tibi eam nolo uendere, coges tu me, non negat se uelle uendere, sed indicat sibi liberum esse uendere aut non uendere. Atcp hæc dixerim, non quod impium existimem alicubi dissentire ab Augustino, sed quod nolim eum sine causa reprehendi. Porrò quanquam hæc non faciunt hæreticum, si sic, legas pro si, tamen error tam manifestarius nõ est dissimulandus in literis Euangelicis. Et ut fateor, non insectandum conuitijs qui sic labatur, ita commiserandum aio, ac subleuandũ. Excusatur is qui per imperitiam literarum his uerbis baptizauit, In nomine patri, & filia, & spirita sancta. Nemo tamen sciens laturus sit huiusmodi baptizatorem. Quin ipse Augustinus nõ probabat, quod populus in templis caneret: Super ipsam autẽ floriet, pro florebit, etiam si sciret deum non offendi solœcismis. Quãto minus dissimulandum, si tanto fœdior menda in Euangelicas irrepserit literas? Quod si Latinus interpres indicandi modum uertisset in modum subiunctiuum, non perinde lubricus fuisset lapsus: Si eum uelim manere donec ueniam. Vt ne repetam interim, quod ipse sermonis contextus refellit istorum lectionem. Sequitur enim, Et non dixit Iesus, quod discipulus ille non moritur. Quod si superius legamus, Sic eum uolo manere, planè dixit eum non moriturum, donec ueniret, quod Ioannes dictum fuisse negat. Nec ambigit Ioãnes, quin Christus manere dixerit, non mori, uerum negat id affirmasse Christum, sed in ambiguo reliquisse, ut eares nihil attineret ad Petrum. Iam quum in omnibus Græcis codicibus summus sit consensus, quũ in tot uetustis Latinorũ libris reperiatur scriptura cum Græcis consentiẽs, quum Cyrillus à Trapezontio uersus obtineat germanam scripturam, quæ quidem non semel repetitur, & liber est excusus Lutetiæ ex autoritate theologorũ, sicut indicat præfatio, quum eadem lectionis integritas maneat apud Hieronymũ, Deinde quum Hieronymi, Chrysostomi, Cyrilli, nec dubito quin Theophylacti interpretatio (Nam hic extrema pagina decider at) non patiatur aliud legi, cẽp si eum uolo, tamen theologus quidam Cartusianus ædito libro fortiter esseuerat, sic esse legendum ex autoritate Græcorum & Latinorum omnium, duobus fretus argumentis: primum quod si habet codex Chrysostomi latine uersi, & indiligenter excusi, deinde quod sic hodie recitatur in ecclesia. Hanc enim legem nobis præscribit, ut eam scripturã habeamus pro germana, quam obtinuit usus uulgaris. Atqui codices

Augustinus defensus aduersus Vallã

Error manifestus etiam in uocibus non est ferendus

declarãt, ante annos trecentos aut quadringẽtos publicum usum habuisse, si. Hęc igitur tũ erat germana lectio iuxta huius præscriptum. Sed quoniam nunc deprauato loco, publicus usus habet sic, quæ prius erat germana lectio, nunc est notha. Tantum ualet usus, ut eadem res sit uitrum & gemma. Sed asscribam Cyrilli uerba, quibus declarat quid legerit. Hunc igitur, inquit, ita domino dilectũ quum respexisset Petrus, statim interrogauit quis uitæ illi terminus immineret. Sed quoniam curiosa magis q̃ utilis rerum alienarum inquisitio est: respondet quidem, sed ita ut rogantis animum abducat ad alia: nec mortis expertem futurum Ioãnem ait, sed si eum uolo manere donec uenio, quid ad te? id est, audisti Petre quæ ad te pertinent, cur aliena quæris? cur diuinæ iustitiæ secreta rimaris? Nam si etiam uellem minime istum mori, quid tu unq̃ emolumenti, aut quid cõsolationis cõsequereris? Non erit ergo prudẽs curiosus, si quid passurus sit, utrũ etiam alij eadem subibunt an non, cum aliorum calamitate pericula sua non mitigentur. Quamuis communiter insitum esse hominibus uideatur, ut optent, si quid periculi subituri sint, nõ esse solos, sed cæteros etiam aut uidere similia pati, aut saltem audire perpessos fuisse, uel omnino idem passuros. Quin & in Catena quum multi frustulatim citentur, tamen bonus aliquis casus uno loco seruauit integram lectionem, in his quæ ut arbitror referuntur ex Theophylacto: Opus tibi commissum attende & perfice, hunc uero si uoluero manere hic, quid ad te? Solus Augustinus inter ueteres legisse potest uideri, Sic eum uolo manere, deceptus mendo codicis, & ob id offensus absurditate sermonis torquet sensum uarijs interpretationibus. Vt autẽ intelligas hoc librariorum temeritate factum esse, Priore loco lector offensus hoc sermone, Dixit ei Iesus: Si eum uolo manere, donec ueniam, non animaduertens si positum pro an, aut quid si, & hanc partem referri ad id quod sequitur, quid ad te, uertit si in sic, & particulam quid ad te separauit à superioribus, Mox ubi uidit repetitum, si eum uolo manere, nec perinde iam congruere, si, quid ad te, separes à superioribus, reliquit si, piguit tamẽ restituere, quod ante mutarat. Ita factum est ut in nonnullis codicibus prior locus habeat, sic, posterior si. Deinde uariante scriptura, quum in alijs sic, in alijs si reperiretur, aliquis asscripsit alterum in margine, tandem utrunq̃ relatum est in contextum. Hoc deprauandi genus frequenter offendimus in Hieronymo & Cypriano. Si quando citabatur ab illis aliter scriptura, quàm uulgo legitur, offensus scriba doctulus mutauit quod citabatur ex sua memoria iuxta uulgatam æditionem. Post ubi uideret eadem sæpius repeti, sensit non esse lapsum scribarum desijtq̃ mutare. Itaq̃ uariabat lectio in principijs & in medijs aut fine. Posteaquam uero res tot argumentis perspicua est, si quis in codicibus uulgatis erasisset superfluam c, aut in templo pronuntiasset, si eum uolo manere, non erat carpendus sed imitandus, si modo mutatæ lectionis rationem redderet, Nunc ego nec radendi, nec in templis aliter pronunciandi sum autor, tantum indico germanam lectionem ex fide utriusq̃ linguæ codicum, & ex interpretatione probatissimorum ecclesiæ doctorum. Ita qui ueritati commonstratæ non credat, fortasse pertinax dici possit, qui reclamet, impudens, qui monstratorem negligat ingratus, qui nõ assequatur tam euidentia, tardus. Cæterum qui pro errore inueterato docet quod rectum est, nec ingerit noua, sed uetera restituit, hunc si quis falsarium seditiose clamitet, & mundum in illum scriptis furiosis concitet, quæso quo nomine donandus uidetur? Vt ego taceam, res ipsa loquitur, Et tamen hi se iactant absolutos theologos, nec minus sibi uidentur pij q̃ docti, abominandum facinus arbitrantes, si pro scaro uescantur ouilla, & meram religionem esse ducunt, si bene monentẽ sic calumnientur. Tale sanctorum genus gignunt nobis, linum & lana, corium & pannus, pisces & fabę, nigror & albor, nomina & tituli. Excitet dominus spiritum suum in omnibus.

Sancti quos gignunt cæremoniæ sine spiritu

Donec ueniam.) Fallit hic ut ita loquar, Christus suos discipulos in Donec ueniam. Expectabant enim mox uenturum regnum Israel. Sequi erat mori morte uiolenta, et Manere non significat, simpliciter non mori, sed non mori ad exemplum Christi.

Exire, pro diuulgari

Exiuit sermo inter fratres.) Quomodo exijt, si erat inter fratres? quanq̃ sic usus est hoc uerbo Suetonius in Nerone. Exijt, inquit, post scenicas coronas opinio. Proinde dilucidius ac Latinius erat, Permanauit rumor inter fratres, hoc est, ad Christianos cęteros, et quod illic erat dictum paucis audientibus, id serpsit ad plures uulgante fama.

Quia non moritur?) Rectius erat, Quod non moreretur. Quanq̃ cõmodius erat omit-

tere

tere coniunctionem, propter id quod sequitur, Sed si eum uolo manere. Neq; enim Dixit ei, refertur ad Ioannem, sed ad Petrum. Hoc obiter adijcere uisum est, quod quidam eruditus hoc loco putauit non posse coniunctionem omitti citra incommodum.

Nec ipsum arbitror mundum capere posse.) Hic Augustinus offensus hyperbola, capere non ad spatium loci refert, sed ad animum. Verum ad eundem modum, nec unam pagi nã diuinæ sapientiæ capere possit mundus. Nihil tale Chrysostomus, & Cyrillus, ingenue fatentur hyperbolen esse. Sentit autem incredibilem uim, ac multitudinem librorum. Est enim Græcis χωρήσαι, quod de spatio loci proprie dicitur, ut annotauimus in eum locum, Non omnes capiunt hoc uerbum. Nec est, posse capere apud Græcos, sed tantum χωρήσαι, id est, capere, siue capturum. Certe in aureo codice posse non additur. Ne in Constantiensi quidem. Deinde qui scribendi sunt, melius erat, Qui scribendi forent. *Hyperbole*

FINIS ANNOTATIONVM IN IOANNEM.

DES. ERASMI ROTERODAMI ANNOTATIONES IN ACTA APOSTOLORVM EX CAP. I.

ACTA Apostolorum.) πράξεις. Quod Cyprianus uertit acta, Hieronymus interim actiones, interim acta uocat. Cæterum actus masculino genere reperitur quidem, sed in carmine, ut apud Lucanum: Licet ingentes abruperit actus. Verum acta magis uocantur, quę iudicijs aut testamentis, aut consimilibus modis transiguntur. Proinde ego gesta malim quàm acta, si utrunq; sit ex æquo liberum. *Actus Acta Gesta*

Primum quidem sermonem.) Equidem cupiebam hunc librum Lucæ, cum priore coniungere. Quandoquidem ille historiam Euangelicam duobus est complexus uoluminibus, quorum utrunq; ad eundem scripsit Theophilum, & posterius auspicans, prioris facit mentionem. Cæterum uerebar, ne non ferendum uideretur, euangelia distrahere. Quanquam hæc historia quid aliud est, quam euangelij pars, ea que meo iudicio non minima. Siquidem illic describitur granum frumenti solo conditum, hic describitur enatum, suas que paulatim aperiens ac proferens opes. Quod ni per Lucam cognouissemus, quibus modis Christus reliquerit terras, ubi, quo loco, quibus modis aduenerit promissus ille spiritus, quibus initijs cœperit ecclesia, quibus rebus polluerit, quibus creuerit rationibus, nonne bonam euangelij partem ignorassemus? Atque utinam sanctus Lucas, quemadmodum exorsus erat hanc narrationem, ita longius fuisset prosecutus, ac de cæterorũ item apostolorum gestis nonnihil attigisset. Quo magis admiror, apud Græcos hunc librũ tam uarium haberi, neq; quenq; extitisse apud Latinos ex antiquis scriptoribus, qui tam præclarum opus, ac prorsus euangelicę tum maiestatis, tum fidei, suis commentarijs illustrarit. Nihil enim extat, quod sciam, in hoc, præter aliquot locorum uocabula, quæ Hieronymus annotauit, uerum ea non solum pauca, sed etiam paucis, si tamen hoc ipsum opusculum Hieronymi censendum est: certe docti hominis est, nec indignũ Hieronymo, nisi quod ibi citatur Hieronymus. Sero recepta est epistola ad Hebręos. De epistola Iacobi nonnihil est addubitatum. Apocalypsim sero recepit Italia, Græcia ne nunc quidem satis approbat. Cęterum de actis nulla unq; dubitatio. Nam quod hic liber non receptus fuerit à Manichæis, quemadmodum indicauit Augustinus libro quo refellit Adamantium Manichæum, hoc plus etiam ponderis apud orthodoxos habere conuenit, si displicuit hęreticis non minus ridiculis q; impijs. Atq; hoc sanè maiore studio conuenit, ut Christiani suæ gentis incunabula studeant cognoscere: quo posteaquam cognitum habuerint quibus rebus adoleuerit, ijsdem intelligant collapsam religionem instaurandam esse. Quum quartam adornarem æditionem, forte nactus sum Græcos commentarios Ioannis Chrysostomi titulo, uero ne an falso nondum pronuncio. Ex his tertia æditione quædam retuleram schedis per amicos suppeditata. Is exordiens testatur hoc opus adeo non fuisse celebre apud Græcos, ut non *Hæc historia pars est euangelij* *Acta apud Græcos depranata* *Chrysostomi commentarij in Acta amphiboli*

autor modo pleriſq; fuerit ignotus, uerum ne id quidem ſciretur, an extaret liber hic de geſtis apoſtolorum. Hoc opinor illum de uulgo fuiſſe loquutum, non de doctis. Cæterum exemplaria declarant hunc librum non perinde fuiſſe tritum apud Græcos, ut Euangelia, aut epiſtolas Pauli. Nec enim in ullo uolumine (de ſacris loquor) maior erat lectionis uarietas. Ex fragmentis quæ truncatim adferuntur in gloſſa quam uocant ordinariam, apparet extitiſſe tum in hoc opus commentarios neutiquam indoctos, quos ego ab iſtis rhapſodis ſtudio ſuppreſſos fuiſſe ſuſpicor, quo pluris fierent quæ collegerant. Idem ſuſpicor de ueteribus, quos citari uidemus in Catena aurea. Quæ enim occaſio tot uolumina ſic extinxiſſet ut nullum uſquam ſupereſſet, uel caſus incolume beneficio? Apud me certe nulla eſt dubitatio, quin ſpiritus ſanctus ad fidei noſtrę certitudinem hoc opus ſupereſſe uoluerit, nec ultra tamen proferri rerum geſtarum hiſtoriam, partim ne nobis incerta eſſent eccleſiæ crepundia, partim ne uarietate narrationum à Chriſto paulatim delaberemur ad humana. Et erat ſemel finienda ſcripturarum inuiolabilis autoritas, ne turba uoluminum eleuaretur. Etenim ſi legas ea quæ cæteri qui feruntur fuiſſe uicini temporibus apoſtolorũ literis prodiderunt, uel ut ab ipſis audita conſpectaq;, uel ab ijs qui uiderant accepta, uideberis tibi fabulas, ut ita dixerim legere, ſi conferas cum grauitate fideq; huius hiſtoriæ. Et in his eſſe cõſtat, qui quod in dialogis fieri ſolet, ex his quæ ſacris libris continentur narrationes fictas contexuerint, aut certe ueris falſa miſcuerint: rurſum, qui uel ob ingenij tarditatem, uel ob memoriæ debilitatem, ea tradiderint, quæ uel non audierant, uel non intellexerant. Huius generis eſſe puto ſcripta Clementis & Papiæ, fortaſſis & Dionyſij. Certe Papiam notat Euſebius in hiſtoria eccleſiaſtica, quaſi qui quæ à Ioanne audierat, ingenio nõ ſit aſſequutus, unde & ſcriptis ſuis præbuerit multis anſam erroris. Homines erant, & humanis affectibus obnoxij. Quod ſi ſtatim in his qui uixerant cum apoſtolis reperta eſt ſuſpicio uel erroris, uel uanitatis, quid futurum arbitraris fuiſſe, ſi talium narrationum aut ſcriptorum autoritas longo ſucceſſionis ordine, trãſiſſet ad poſteros? Summa cura pariq; fide contexuit eccleſiaſticam hiſtoriam Euſebius Cæſarienſis. At quàm multa illic referuntur, quæ nihil habent grauitatis Eccleſiaſticæ?

Actorũ liber neceſſarius

Humanæ hiſtoriæ quales

Primum quidem.) Sæpius admonuimus apud Græcos πρῶτον uſurpari uice comparatiui. Primum, pro priorem, ſiue ſuperiorem. Nam ſermonem, haud dubie librum euangelicũ uocat: neq; enim ea dixerat, ſed ſcripſerat. Et Iſocrates ſuos libellos λόγους appellat. Deinde haud ſcio ſatis ne Latine dicatur, Facere ſermonem, pro eo quod eſt, uerba facere. Vnde nos, quo dilucidior eſſet ſenſus, non ueriti ſumus ad hunc transferre modum: ſuperiore quidem uolumine diximus Theophile, de omnibus quę cœpit Ieſus, tum facere, tum docere: Poterat & ſic, Et facere & docere, ſiue uel facere uel docere. Nam facereq; & docere, poëticum eſt apud Latinos, apud Græcos ſecus, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Partitus enim eſt omnẽ Chriſti uitam in duo, in facta & doctrinam. Fecit is admiranda, ſed non minus ſtupenda docuit. Facta conſtant miraculis, doctrina decretis. Porrò quod huc adducunt quidam, prius eſſe facere, deinde docere, id argutius eſt q̃ accommodatius. Et tamen ad exhortandum, non inutilis eſt argutatio.

Primum pro priorem

Reiecta quorundam interpretatio

De omnibus.) Annotauit & hoc Chryſoſtomus, quod non dixit, omnia, ſed de omnibus, nimirum ordinem ac ſeriem rerum indicans potius quàm nihil eſſe prætermiſſum. Alioqui diſſentiret à Ioanne, qui negat mundum fore capacem uoluminum ſi ſingula quę dominus dixit fecit ue ſcriberentur. Quod autem de ordine loquitur arguit quod ſequitur, uſq; ad diem illum. Exorſus eſt à natiuitate præcurſoris, proſequutus eſt narrationem uſq; ad aſcenſionem domini. Quoniam autem Ambroſius tribuit Lucæ ſtilum hiſtoricũ, multum lucis adferunt rerum trãſitiones eiuſmodi, ceu commiſſuræ partium, quæ paucis repetendo quod dictum eſt, refricant lectoris memoriam, & proponendo quæ dicenda ſunt, reddunt auditorem ad ea quæ reſtant magis docilem. Euangelicam, inquit, hiſtoriam ab initio proſequutus ſum uſque ad tempus aſcenſionis: quod ſupereſt, abſoluam hoc libro. Annotauit & hoc Chryſoſtomus, quod modeſtiæ cauſa ſuum opus ſermonem uocat non Euangelium.

De omnib. & omnia quid differunt

Præcipiens apoſtolis per ſpiritum ſanctum.) ἐντειλάμενος. Præteriti temporis eſt, hoc eſt, cum præcepiſſet. Et hunc locum quoniam alioqui uidebatur obſcurior, paulo fuſius explicuimus.

Per ſpiũm ſanctũ præcipiẽs

explicuimus ad hunc modum. Ad eum usq; diem, quo postquam impartitus in hoc ipsum spiritum sanctum mandata dedisset, quos delegerat, apostolis, sursum assumptus est. Sēsit hic nōnihil incommodi etiam Beda, nam meminit hyperbati. Cæterum illud Per spiritum sanctum, ita positum est, ut ambigi possit utro sit referendum, ad superiora, an ad sequētia. Verum sensus magis exigit, ut ad superiora referatur, Siquidem impartijt illis spiritum sanctum à resurrectione: & ita mandauit prædicandi munus. Nisi malumus accipere, quod ipse Christus in baptismo, spiritum sanctum in se descendētem acceperit, quo facto postea delegerit apostolos. Cæterum prior lectio mihi magis probatur. Præsertim cum huic assentiatur Chrysostomus, διὰ πνεύματος, inquiēs, ἐντειλάμενος τοῦτ' ἔστιν, πνευματικὰ πρὸς αὐτοὺς ῥήματα, οὐδὲν ἀνθρώπινον. Neq; enim perinde arridet quod additur Per spiritū sanctum, quasi illius essent, quæ mandasset. Nam & hunc sensum proponit Chrysostomus. Et quod ait præcepisse, idem Chrysostomus non refert ad id quod sequitur, Ab Hierosolymis ne discederent, sed ad illud potius, Ite & docete omnes gentes &c. ut intelligamus eam doctrinam non esse Mosaicam, neq; mundanam, sed spiritualem ac cœlestem. Hoc admonere uisum est, quod uideam interpretes Latinos, hoc in loco torqueri nonnihil & uariare.

Sensus anceps

Quos elegit,) οὓς ἐξελέξατο. Hoc interiecit, ut appareat Christum non omnibus mandata dedisse, sed ijs duntaxat, quos ad hoc muneris delegerat, nempe duodecim apostolis, & septuaginta discipulis.

Assumptus est,) ἀνελήφθη, quod magis sonat receptus est, uidelicet in cœlum unde uenerat. Nam assumi dicitur qui in consortium adiungitur, quod Gręci dicunt παραλαβεῖν, Matthæi primo. Et προσλαμβάνεσθαι, Rom. xiiij. Et hanc ipsam uocem ἀνελήφθη uertit receptum est, Actuum decimo.

In multis argumentis.) τεκμηρίοις. Argumentum hic uocat signum aliquod, per quod fides fit rei alioqui dubiæ. Et in multis, Hebraico more dixit, pro per multa argumenta. Cæterum quod sequitur, ὀπτανόμενος, participium est passiuum præsentis temporis. Proinde interpres dum, quod non solet, conatur exprimere rationem temporis, nimis diluto usus est uerbo. Siquidem apparet id quoq; quod non est. Nos itaque maluimus circumloqui, Dum conspicitur.

Argumentum signum

Et conuescens præcepit.) Laurentius Valla, putat perperam in Latinis codicibus legi conuescens, sed scriptū fuisse conuersans, non dissimulans interim in aliquot Græcis codicibus haberi συναυλιζόμενος, in alijs συναλιζόμενος. Prius illud interpretatur conuersans, posterius hoc, conueniens, siue coniungens se cum illis: sic tamen ut uelit utriusque dictionis eandem esse uim. Ac satis apparet συναυλίζομαι dictum ab αὐλὴ, quod stabulum sonat aut diuersorium. Cæterum unde dicatur συναλίζεσθαι, non perinde liquet, nisi quod Hesychius συναλιζόμενος, interpretatur συναχθεὶς, καὶ συναθροισθεὶς, id est, Congregatus & conglomeratus, nec aliò uergunt, quæ scribit Suidas. Licet apud hunc addatur, υ, συναυλίσας, inquit, συνάξας, συναθροίσας, ac paulo post συναυλίαν interpretatur συμφωνίαν. Quanquam autem ferè consequens est, ut qui sub eodem tecto uersantur, unà nonnunquam cibum capiant, tamen id nec ex ipsa uocis ratione, nec ex Græcis, quos citaui, autoribus liquere potest. Iam in aceruo uocabulorum ad conuiuium pertinentium, quæ congerit Iulius Pollux, nulla huius uocis mentio. Tametsi non inficior Hieronymum in quæstione ad Hedibiam septima, uideri legisse conuescens, quum scribit hunc in modum: In altero autem tanta familiaritas erat, & perseuerantia, ut cum eis pariter uesceretur. Vnde & Paulus apostolus refert, eum quingentis simul apparuisse discipulis. Et in Ioanne legimus quod piscantibus apostolis in litore steterit, & partem assi piscis fauumq; comederit, quę ueræ resurrectionis indicia sunt. Et Chrysostomus in commentarijs qui feruntur in hunc librum eo nomine, palàm interpretatur de cibo sumpto. Eius uerba subscribam διά τοι τοῦτο καὶ τότε τεσσαράκοντα ἡμέρας ἔμεινεν ὑπὲρ τῆς γῆς μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἔλεγχον διδοὺς ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ τῆς ὄψεως τῆς οἰκείας, ἵνα μὴ φάντασμα εἶναι νομίζωσι τὸ ὁρώμενον, καὶ οὐδὲ τούτῳ ἠρκέσθη, ἀλλὰ καὶ τράπεζαν προσετίθει, ὅπερ οὖν καὶ προϊὼν λέγει, καὶ συναλιζόμενος αὐτοῖς. τοῦτο δὲ ἀεὶ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀπόστολοι τεκμήριον ἐποιοῦντο τῆς ἀναστάσεως, λέγοντες, οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ. id est, Atq; hac sanè de causa & ipse diebus quadraginta commoratus est post resurrectionem in terris, nimirum longo temporis spatio per argumenta certa declarans & comprobans

Conuescens
Iesus
Lectio duplex

conspectum

conſpectum ſuiipſius, ne ſpectrum & inane phantaſma crederent quod uidebatur. Ac ne his quidem contentus fuit, ſed menſam etiam addidit. Nimirum hoc eſt quod deinceps dicit, Et conueſcens ſimul cum illis. Nam hoc argumento ipſi quoq; apoſtoli ſemper aſtruxerunt reſurrectionis fidem, ut quum aiunt, qui quidem cibum una ſumpſimus & bibimus cum illo. Hæc ſi cui probantur, ut mihi ſanè non improbãtur, expendat, num συναλίζεσθαι dicatur à ſalis communione, Iuxta prouerbium Salem & mẽſam ne prętereas. Alioquí ex hoc loco non liquet fuiſſe conuiuium Chriſto cum apoſtolis. Certe Cyrillus in opere quo exponit dictiones ſacrarum ſcripturarum συναλιζόμενος interpretatur, συναθροιζόμενος à uoce ἅλις ſiue ἁλίσι, quæ concilium ſiue congregationem ſonat. Ita Herodotus in primo libro λῦρος γράψας εἰς βιβλίον, τὰς ἐβόλετο, ἁλίλισε τῶν προσηκόντων ἐποιήσατο: apud eundem frequenter obuiũ eſt συναλίζεσθαι pro cõgregare. Nec dubito quin ἁλίσι dicta ſit à ſale, iuxta illud, Salem & menſam ne prętereas. etymologicon indicat ἁλίσιν dici uas in quo tunditur ſal, aut ubi reponitur. Ruſum uariat & ipſa ſermonis diſtinctio. Nam quidam hoc participium referunt ad ſuperiora, ut & hoc cenſeatur inter argumenta reſurrectionis, quod domeſticam cum illis ac diutinam egerit conſuetudinem. Nam id eſt, ni fallor, συναλιζόμενος. Alij rurſus ad ſequentia, ut ſub eodem tecto commorans apud illos, intelligatur mandaſſe ne diſcederent Hieroſolymis. Id quod mihi probatur, quod quidem ad diſtinctionem attinet. Alioquí duriuſcule cohæreant cum ſuperioribus, quæ ſequuntur. Cæterum ſi legamus, συναλιζόμενος, iuxta Vallam, id eſt, congregans ſe cum illis, ſiue congregans illos in idem loci, id magis congruit cum eo quod aliquanto poſt ſequitur: Illi igitur cum conueniſſent, interrogabant eum dicentes, Domine &c. Apparuit enim illis nunc paucioribus, nunc pluribus. Cæterum conſcenſurus in cœlum omnes uoluit adeſſe, ut ultima æderet mandata. Auguſtinus aliquot locis legit conuerſatus.

Quam audiſtis, inquit, per os meum.) ἣν ἠκούσατέ μου, id eſt, Quam audiſtis ex me. Hilarius allegans hunc locum lib. de trin. octauo, non addit, inquit. Cæterum haud male interpres addidit, Inquit, de ſuo, ne durior eſſet ſermo, ob repente mutatam perſonam loquẽtis. Et ubi ſunt interim, qui clamitant eſſe ſacrilegium uel iota addere ſacris uoluminibus.

Inquit, additum

Baptizabamini in ſpiritu ſancto.) ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id eſt, In ſpiritu ſancto, hoc eſt, per ſpiritum ſanctum. Recte igitur prępoſitionẽ omiſit interpres. Auguſtinus epiſtola centeſima octaua admonet in nõnullis Latinis codicibus ſcriptũ fuiſſe pro baptizabimini incipietis baptizari. Verum hanc lectionem ut mẽdoſam reiecit, ex autoritate Græcorum codicum, cum hic interpres ſubinde uerterit ad conſimilem modum.

Si in hoc tempore.) εἰ apud Græcos frequenter eſt interrogantis. Rectius itaq; uertiſſet, Num in tempore hoc, ſiue An in tempore hoc.

Reſtitues regnum Iſrael.) τῷ Ἰσραήλ, id eſt, Iſraeli. Sic enim uocant gentem Iudaicam. Somniabant enim adhuc, neſcio quod regnum Hebræorum.

καιρὸς χρόνος

Tempora uel momenta.) χρόνους ἢ καιρούς, id eſt, Tempora & articulos, ſiue opportunitates. Quanq; apud Græcos καιρὸς nonnunq; pro χρόνος, uſurpetur, at non contra. Eſt autem proprie χρόνος, quoties de genere ſeu modo ſpatioue temporis agitur, ueluti ſeculũ, annus, menſis, dies, hora. καιρὸς autem cum ſentimus oportunitatem rei gerendæ. Nam utrunq; refertur à Rhetoribus inter argumenta coniecturalia. Annotat hanc uocum differentiam & diuus Auguſtinus in epiſtola lxxviij. ad Heſychium. Quin apud Græcos καιρὸς deus eſt, quem Auſonius uertit occaſionem. Neq; uero καιρὸς ſpecies eſt huius ceu generis χρόνος, quemadmodum indicat Valla, diuerſum magis eſt quàm pars. Et omnino plus quiddam καιρὸς quàm tempus, nempe articulus, ipſumq; momentum ac punctum, ut aiunt, in quo res ſit agenda. Vnde nonnunquam articulum uertit. Neq; dubito quin illud Terentianum, Vt in ipſo articulo oppreſſit, Græcis ſit καίρῳ. Duabus dictionibus Gręcis reſpondet unica Latina, tempus. Auguſtinus locum hũc adduxerat hoc pacto, Nemo poteſt cognoſcere tempora, quæ pater poſuit in ſua poteſtate. At Heſychius ex autoritate ueterum exemplarium, nobiſcum legit, Non eſt ueſtrum.

Quæ pater poſuit in ſua poteſtate.) ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ. i. In ꝓpria ſiue ſua ipſius poteſtate.

δύναμις ἀρετὴ

Accipietis uirtutem.) δύναμιν, id eſt, Robur ac fortitudinẽ, ne quis accipiat ἀρετὴν, quæ probitas eſt uitio oppoſita. Et Superuenientis ſpiritus, ἐπελθόντος, prætériti temporis participium

participium est sed quod uerbo futuri temporis adhæreat. Vertere poterat, Illapsi in uos, siue ut nos uertimus, Postquam spiritus sanctus aduenerit super uos. Nam & illud ambiguum est apud Græcos, an genitiui casus ponãtur absolute, Sic enim refert Hilarius in libris de trinitate. Superueniente spiritu sancto in uos.

Testes in Hierusalem.) Gemina est coniunctio Græcis, ἔν τε ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ ἰουδαίᾳ: Cæterum quod subiunxit, Iudæam Hierusalem, totum parti, non potuit reddi, neque per geminum &, neq; per tum. Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, uerum etiam in uniuersa Iudæa. Nam hic Iudæam arbitror positam non pro tota regione Iudaicæ gentis quæ duodecim tribus complectitur, sed pro ea prouincia cuius metropolis est Hierosolyma, quanquam ipsa quidem est in tribu Beniamin. His enim gradibus propagatum est Euangelium. Ab Hierosolyma uelut à fonte dimanauit ad omnes Iudęę partes, deinde ad Samaritanos semipaganos & semijudæos, Mox in Syriam, hinc in totam Asiam minorem, hinc in Græciam, postremo in Italiam, denicq; in uniuersum terrarum orbem. *Iudæa prouincia gente Iudaica*

Cumq; intuerentur in cœlum.) καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν, id est, Cum essent intentis siue defixis in cœlũ oculis. Id enim Græcis est ἀτενίζειν, fixis & immotis obtueri oculis, amantium more. In cœlum autem ita positum est, ut utrouis possit referri, uel ad intuentes, uel ad euntem. Nisi quod mox uelut explicat. Quid statis aspicientes in cœlum? Annotarat hoc nescio quis in glossa quam uocant ordinariam. Nam quod Veste alba, uertit uestibus albis, nihil refert ad sensum. *Anceps sermo*

Ecce duo uiri.) καὶ ἰδοὺ, Admonuimus esse peculiare Lucę καὶ coniunctionem ex superfluo addere. Proinde interpres recte omisit.

Quemadmodum.) ὃν τρόπον, ut quem ad modum, tres sint dictiones.

Sabbati habens iter.) σαββάτου ἔχον ὁδόν. Sentit spacium bis mille passuum. Longius iter facere Iudæis fas non erat sabbatis. Hoc enim indicat Hieronymus scribens ad Algasiam quæstione decima, nimirum Iudæis religiose obseruatũ, ne sabbatis ambularent, supra bis mille passus, ex institutione Barachibæ Simeonis, & Hellis Rabinorum, quos illi magistros nostros uocare soliti sunt, ut inibi docet Hieronymus. Præterea apud Ioannem cap. undecimo, Bethaniam abfuisse ab Hierosolymis stadijs fermè quindecim. Ea conficiunt paulo minus quàm passuum duo milia. Erat autem Bethania in latere montis Oliueti. Testatur hoc idem Chrysostomus enarrans conuiuium Simonis leprosi. Proinde miror unde apud Lyranum cæterosq; recentiores interpretes legamus, Iter sabbati non habere plus quàm mille passus: nisi forte hoc accidit uitio librariorum. Proinde nos uertimus, Abest ab Hierosolymis iter sabbati. *Sabbati iter*

In cœnaculum.) εἰς τὸ ὑπερῷον. Hic cœnaculum non significat eum locum in quo cœnatur, sed superiorem domus partem. Id quod Græca uox indicat. *Cœnaculum ὑπερῷον*

In cœnaculum ascenderunt.) ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, id est, Ascenderunt in cœnaculum, hoc est, Ingressi ciuitatem, conscenderunt cœnaculum. Nostra lectio perinde sonat, quasi ingressi cœnaculum conscenderint eò ubi manebat Petrus, Lyranus putat esse πρωθυσόρου. In glossa ordinaria nescio quis admonet Grecæ lectionis. Quãquam nec in Latina lectione opus erat illa figura, Siquidem hypostigme addita dictioni introissent, excludit amphibologiam. In aliquot uetustis nostræ linguæ codicibus, habebatur: ascenderunt in superiora ubi manebat Petrus. Et fieri potest, ut supra cœnaculum fuerit locus altior, quod capite huius operis decimo uocat δῶμα, quò Petrus ascendit oraturus.

Petrus & Ioannes.) Suspicor incuria librariorum accidisse, quod hic perpetuo non distinguantur apostolorum iuga. Nos tamen nihil ausi sumus immutare, cum neq; suffragarentur exemplaria, nec interpretes idonei. Ne ordo quidem satis cõgruit. Apud nos enim Petrus copulatur cum Ioãne, apud Grecos cum Iacobo. Apud nos Iacobus & Andreas, apud Græcos Ioannes & Andreas. *Ordo diuersus*

Perseuerantes.) προσκαρτεροῦντες, id est, Perdurantes, quod Augustinus alicubi uertit, asseruientes. In oratione.) Deest in Latinis codicibus, & τῇ δεήσει, id est, Et obsecratione. Congeminat hæc ad eum modum sæpenumero & Paulus.

Cum mulieribus.) σὺν γυναιξί. Accipi potest, & cum uxoribus, propterea quod separauit Mariam à mulieribus. Ac rursum:

Cum

Cum fratribus eius.) Eius ad Iesum refertur, non ad Mariam αὐτοῦ. Annotauit & hoc Glossa ordinaria. Citatur autem nomine Bedę, quum in illius commentarijs nihil tale reperiatur. Id quum mihi compertum sit & alijs aliquot locis, suspicor hos, quos Badius nobis dedit, esse decurtatos. In diebus illis.) τούτοις, id est, His, nec enim est ἐκείνοις. Est autem historicum, referre rem quasi iam geratur.

Bedæ cõmentarios uideri decurtatos

In medio fratrum.) μαθητῶν, id est, Discipulorum. Et simul, est ὧν ὁ αὐτὸς, id est, collecta siue congregata in eodem loco.

Hominũ pro nominum

Erat autem hominum.) ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων, id est, Eratq; turba nominum. Quod quidem palàm est nõ accidisse culpa interpretis, sed ab audaculo quopiam fuisse deprauatum qui putarit nominum hoc loco nihil significare, cæterum hominũ probe quadrare. Adeo præceps est iudex inscitia. Porrò nominũ dixit, quod nominatim homines censeri soleant, quoties exquiritur numerus. Hæc orationis pars, quoniam per parenthesim est interiecta, suis notulis est utrinq; semouenda, quæ tamen aptior erit, si legamus ἦν δέ.

Oportet impleri.) ἔδει, id est, Oportebat, siue oportuit, de re peracta loquitur.

Quam prædixit.) τοῦτο ἣν, id est, Hanc quam prędixit.

Qui fuit dux.) ὁδηγός. Is proprie dicitur, qui commonstrat uiam: ne ductorem exercitus intelligat aliquis, cui apud Græcos aliud est nomen στρατηγός.

In nobis,) σὺν ἡμῖν, id est, Nobiscum. Et, Qui connumeratus est, ὅτι, quia, non qui.

Possedit pro parauit

Et possedit agrum.) ἐκτήσατο, quod uerti poterat etiam, parauit. Neq; enim Iudas possedit hunc agrum, uerum ea pecunia paratus est is ager. Porrò de mercede iniquitatis, alluserit, ni fallor, ad cognomen Iscariotæ, quod שָׂכָר Hebræis mercedem sonet.

Et suspẽsus crepuit,) καὶ πρηνὴς γενόμενος, id est, Pronus factus, siue decliuis. πρηνὴς enim Græcis dicitur, qui uultu est in terram deiecto. Expressit autem gestum & habitum laqueo præfocati. Alioquin ex hoc sanè loco non poterat intelligi, quod Iudas suspenderit se. Augustinus libro primo contra Felicem Manichæum, capite quarto & quinto, hunc adducẽs locum legit, Et deiectus in faciẽ, diruptus est medius. Acheldemach.) Græci scribunt ἀκελδαμάχ, propius accedentes ad uocem Hebraicam quàm nos. Hebræis אֲחֻזָּה fundus est siue facultas דָּם sanguis, etiamsi diuus Hieronymus indicat nomen esse Syrum.

Et manifestũ factũ est, Scrupulus excussus

Et notum factum est.) Quum Petrus hęc loquatur & Hierosolymis & Hebraice, tamen ita sonant Lucæ uerba, quasi Petrus alibi diuersa lingua loquatur. Etenim qui dicit, eorum uidetur de absentibus loqui, & qui dicit lingua eorum, uidelicet Hebraica, uidetur alia lingua loqui q̃ Hebraica. Proinde quidam uoluerunt totam hanc sermonis partem. Et notum factum est, usq; ad, scriptum est enim, Lucam Græce scribentem intertexuisse de suo. Sunt qui lingua eorum, referant ad discrimen linguæ Galilææ, & Hierosolymitanæ, quæ tam uariabant, ut hinc Petrus fuerit deprehensus. Sed mea sententia simplicius est, ut intelligamus Lucam Græce scribentẽ, ad maiorẽ rei fidem addidisse uocem Hebraicã, & hanc particulam, lingua eorum, ad Theophili Lucęq; personam esse referendam, quorum alter Græce scriberet, alter legeret. Probabile est enim hoc ipsum agri uocabulum Hebræum diuersæ linguæ hominibus innotuisse, quemadmodũ aliquot exoticarum rerum uocabula, nonnulla etiam prouerbia sua lingua demigrant ad alienigenas.

Fiat commoratio.) ἐπαυλις. Compositum ab eadem dictione unde σωαυλιζόμενοι, de quo dictũ est paulo ante. Augustinus eo quem modo citauimus loco legit, Fiat uilla eius

ἐπισκοπὴ

deserta. Cæterum episcopatum est ἐπισκοπὴ, quod Hebræis est פְּקֻדָּה. Id inter alia præfecturam quoq; significat. Græca uox ab inspiciendo dicta. Audiui quendam Hebræum qui quod interpres Græcus ac Latinus uertit episcopatum, affirmaret Hebręis sonare uxorem egregie charam, quæ non prolis gignendæ gratia, sed animi causa haberetur in delitijs semota ac secluſa. Hoc an uerum sit nescio. Hoc testimonium è duobus psalmis sumptum est. Fiat commoratio eorum deserta, & in tabernaculis eorum non sit qui inhabitet, sumptum est è psalmo sexagesimo octauo. Et episcopatum eius accipiat alter, sumptum est è psalmo cviij. Prius testimoniũ quod pertinebat ad omnes Iudæos qui Christum persequuti sunt accommodauit ad Iudam. Porrò quum uterq; psalmus inscriptus sit ipsi Dauid, aut non est uerum quod quidam annotant de titulis, aut hi psalmi non sunt scripti per Dauid. Et tamen Petrus ait spiritum sanctũ loquutum per os Dauid. Cæterũ quod Beda queritur

per

per imperitum lectorem contextum psalmorũ esse corruptũ, hodie nihil tale reperimus in codicibus nostris. Quæritur enim priorẽ testimonij partẽ, quæ extat psalmo LXVIII fuisse additam psalmo CVIII. Qua de re nec Augustinus, nec Hieronymus quæritur in commentarijs. Et tamen probabile est Bedam hoc alicunde hausisse. Nam adduntur hi uersus in psalterio quod dicitur Romanum. Verum interim dum hæc sector in aliud incidi. Aliâs admonui commentarios quos habemus in psalmos Hieronymi titulo, mihi uideri decurtatos alicubi, Contra locis aliquot ceu pannis assutis dilatatos. Quod enim in hunc uersiculum, Et episcopatum eius accipiat alter, additum est commenti, potest credi Hieronymi, est autem tale. Hoc & in actibus Apostolorum manifestius interpretatum est. Quod sequitur ambiguum est, Non solum autem in illo tempore de Iuda dictum est, sed usque hodie dicitur & usque in diem iudicij. Si ipse Iudas apostolatum perdidit, custodiant se sacerdotes & episcopi, ut non & ipsi suum sacerdotium perdant. Si apostolus cecidit, facilius monachus potest cadere. Hæc ille. Ne quid hic exagitem sermonis ineptiam, minime congruentem Hieronymo, usq; hodie dicitur, & usque in diem iudicij, subaudi dicetur. Quid refert dici? quid fiat refert. Præterea si ipse Iudas, quasi is fuerit apostolorum princeps, Non satis erat dicere Iudas. Et custodiant se, pro caueant sibi, & ut non, pro ne, ut hæc inquam non excutiam, quid sibi uolunt quæ sequuntur. Si apostolus cecidit, facilius monachus potest cadere. An idem est apostolus & monachus? Amphora cœpit institui, currente rota quur urceus exit? Ad hæc qui cohærent quæ adijcit: Virtus non perit, licet homo cadat & pereat, tamen dominus denarios suos dat sub fœnore. Si ille non duplicauerit, accipitur pecunia eius & dabitur habẽti. Pecunia domini ociosa esse nõ potest. Quis nõ uidet hæc esse non Hieronymi, sed hominis inepte loquacis, qui similibus emblematis totum hunc psalmum contaminauit, & utinam hunc solum. Qui uideri uolunt custodes scripturæ diuinę, hæc æquis animis ferunt, & indignantur admonentibus, haud quaquam eadem usuri lenitate, si quis ad eundem modum istis imponat in uino aut panno, & si quis monitor ibi depulerit impostoram, magnas habituri gratias.

Psalteriũ Romanum à nostro diuersum

Hieronymi cõmentarij in psalmos contaminati

Libros depraua ri patimur æquo animo

Alter.) ἕτερος, rectius erat alius. Nam Græci frequenter usurpant ἕτερος pro ἄλλος, Cæterum quod quidam alter refert ad duos designatos electioni, quorum alter succedat in locum Iudæ, coactius est.

Intrauit & exiuit.) Pro eo quod est perpetuam uitæ consuetudinem habuit. Dictum est autem figura prouerbiali. Cæterum hic sermo totus nonnihil habebat obscuritatis, non solum in lingua Latina, uerũ etiam Græca: Proinde nos quantum potuimus, conati sumus dilucidius uertere.

Intrauit & exiuit

Qui cognominatus est Iustus.) ἰοῦστος nomen Romanum. Quod cognomen olim indictum fuit Aristidi apud Athenienses. Glossa ordinaria dubitat Latinũ ne sit an Hebræum, & interpretatur tanquam Hebræum, quasi nouum sit Iudæos Græcorum ac Romanorũ designari cognominibus. Andreas Græcum est quemadmodum Barptolemeus. Marcus & Lucas latina uocabula sunt, Nicodemus Græcũ est. Et hoc citatur nomine Bedæ, quum in Bedæ commẽtarijs nõ habeatur. Paulo ante refertur opinio cuiusdam qui putarit hos duos de quibus fit sortitio fuisse è numero discipulorum septuaginta, quũ Beda numeret septuaginta duos. Et tamen hic erat adscriptum B. quid indicans nescio.

Bedæ locus citatur q apud illum nõ est

Qui corda nosti.) Græcis est dictio unica composita, καρδιογνώστα, cognitor cordium. Et mox:

Ostende.) Est ἀνάδειξον, id est, Designa. Sic enim uertit, Designauit Iesus & alios septuaginta.

Accipere locum.) λαβεῖν τὸν κλῆρον, id est, Vt accipiat sortem, siue hæreditatem, aut successionem.

Vt iret in locum suum.) ἴδιον, id est proprium, Velut ante occupasset alienum.

Et dederunt sortes eius.) καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, id est. Et dederunt sortes eorum, nimirum duorũ, de quibus sortiebantur. Sors enim illius dicitur cuius nomine mittitur.

Et annumeratus est.) καὶ συγκατεψηφίσθη, id est, Suffragijs siue calculis additus est. Vallæ placet cooptatus est, neque mihi sanè displicet. Superius erat diuersum huic uerbum, κατεισμηνίσθη σὺν ἡμῖν, id est, Numeratus nobiscum. Totum hoc caput, ac sequentis bo-

A nam

Augustini lectio quantum à nostra uarietur

nam partem recitat Augustinus libro, cuius paulo ante meminimus, uidelicet contra Manichæum Felicem 1. cap. 4. & 5. sed nonnulla secus quàm nos legimus, quæ qui putabit operæprecium cognoscere, quo commodius liceat cõferre nos hic asscripsimus: Et recitauit in actibus apostolorum: Primum quidem sermonem feci de omnibus ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere, in die quo apostolos elegit per spiritum sanctum: & præcepit prædicare Euangelium, quibus præbuit se uiuum post passionem in multis argumentis dierum, uisus eis dies quadraginta, & docens de regno Dei, & quomodo conuersatus sit cum illis. Et præcepit eis ne discederent ab Hierosolymis, sed sustinerent pollicitationem patris, quam audistis, inquit, ex ore meo. Quoniam Ioannes quidem baptizauit aqua, uos autem spiritu sancto incipietis baptizari, quem accepturi estis non post multos hos dies, usque ad Pentecosten. Illi ergo conuenientes, interrogabant eum dicẽtes, Domine si hoc tempore præsentabis regnum Israël? Ille autem dixit, Nemo potest cognoscere tempus, quod pater posuit in sua potestate, sed accipietis uirtutem spiritus sancti superuenientem in uos, & eritis mihi testes apud Hierosolymam, & in tota Iudæa & Samaria, & usque in totam terrã. Cum hæc diceret, nubes suscepit eum, & sublatus est ab eis. Et quomodo contemplantes erant, cum iret in cœlum, ecce duo uiri astabant illis inueste alba, qui dixerunt ad eos: Viri Galilæi quid statis respicientes in cœlum? Iste Iesus qui assumptus est in cœlum à uobis, sic ueniet quemadmodum uidistis eum euntem in cœlum. Tunc reuersi sunt Hierosolymam à monte qui uocatur Eleon, qui est iuxta Hierosolymam, sabbati habens iter. Et cum introissent ascenderunt in superiora, ubi habitabãt Petrus & Ioannes, Iacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi. Et erant perseuerãtes omnes unanimes in orationibus, cum mulieribus & Maria, quæ fuerat mater Iesu, & fratribus eius. Et in diebus illis surrexit Petrus in medio fratrum & dixit. Fuit autem turba in uno, hominum quasi centum uiginti, Viri fratres, oportet adimpleri scripturam istam, quam prædixit spiritus sanctus, ore sancti Dauid de Iuda, qui fuit deductor illorum, qui comprehenderunt Iesum, qui annumeratus erat inter nos, qui habuit sortem huius ministerij. Hic igitur possedit agrum ex mercede iniustitiæ suæ, & collum sibi alligauit, & deiectus in faciem diruptus est medius: & effusa sunt omnia uiscera eius. Quod & cognitum factum est omnibus qui habitabant Hierosolymam, ita ut uocaretur ager ille ipsorũ lingua Acheldemach, id est, ager sanguinis. Scriptum est enim in libro psalmorũ, Fiat uilla eius deserta, & non sit qui inhabitet in ea, & episcopatum eius accipiet alter. Oportet itaq; ex his uiris qui cõuenerunt nobiscum, in omni tempore quo introiuit inter nos & excessit dominus Iesus Christus, incipiens à baptismo Ioannis, usque in illũ diem quo assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum esse. Et statuit duos, Ioseph qui uocatur Barsabas, qui & Iustus, & Matthiam, & precatus dixit: Tu domine cordium omnium intellector, ostende ex his duobus, quem elegisti ad suscipiendum locum huius ministerij & annunciationis à quo excesit Iudas, ambulare in locum suum. Et dederunt sortem, & cecidit sors super Matthiam, & similis deputatus est cum undecim apostolis duodecimus. Tempore quo suppletus est dies Pentecostes, fuerunt omnes simul in uno. Et factus est subito de cœlo sonus, quasi ferretur flatus uehemẽs, & impleuit totam illam domum in qua erant sedẽtes. Et uisæ sunt illis linguæ diuisæ quasi ignis, qui & insedit super unumquemq; illorum, Et impleti sunt omnes spiritu sancto, & cœperunt loqui uarijs linguis, quomodo spiritus dabat illis pronunciare. Hierosolymis autem fuerunt habitatores Iudæi, homines ex omni natione quæ est sub cœlo. Et cum facta esset uox, collecta est turba & confusa est, quoniam audiebat unusquisq; suo sermone & suis linguis loquentes eos. Stupebant autem & admirabantur adinuicem, dicẽtes: Nónne omnes qui loquuntur, natione sunt Galilæi? Et quomodo agnoscimus in illis sermonem in quo nati sumus? Parthi & Medi, Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Armeniam & Cappadociam, Pontum, Asiam, Phrygiamq; & Pamphyliam, Aegyptum & partes Libyæ, quæ est circa Cyrenen, & qui aduenerant Rhomani, Iudæiq; & Proselyti, Cretenses & Arabes, audiebãt loquentes illos suis linguis magnalia dei. Citatur hic locus ab eodem libro contra epist. Manichæi cap. 9.

Ex

EX CAPITE SECVNDO.

Dies Pentecostes.) Dies singularis est numeri. Itaq; compleretur legendũ est. Atq; ita sanè recitat Augustinus libro aduersus Felicem primo, cap. 5. ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν, Quod ultimus ille dies quinquagesimus sit dictus. Quanquam uulgo tempus hoc uniuersum, quadragesima & quinquagesima dicitur.

Erant omnes pariter.) ὁμοθυμαδόν, id est, Vnanimiter, quod ita paulo ante uertit, Perseuerantes unanimiter in oratione. Interpres legisse uidetur, ὁμαδόν, quam lectionem suspicor esse ueram. Aliquis interpretatus est, ὁμοθυμαδόν, ea uox quoniam magis arrisit, obtinuit. Augustinus contra epistolam Manichæi legit, eadem animatione. ὁμοθυμαδὸν uertit pariter

Aduenientis spiritus.) φερομένης πνοῆς, id est, Flatus qui fertur, quod proprium est uenti impetu citato euntis. Id quod propemodum expressit Augustinus libro De origene animę ad Renatum primo: Factus est subito de cœlo sonus, quasi ferretur flatus uehemens. Item in epistola cẽtesima secũda ad Euodiũ. Rursum sermone de uerbis Apostoli sexto. Iterum aduersus Felicem libro primo, cap. 5. Item contra epistolam Manichęi cap. 9. φορὰν Græci uocant impetum.

Vehementis.) Magis est uiolenti, βιαίας.

Et apparuerunt illis.) καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς, id est, Visæ sunt illis, seu potius conspectæ.

Dispartitæ linguæ.) διαμεριζόμεναι præsentis temporis, id est, quæ dispartiebantur. Potest autẽ geminus intelligi sensus, ut uel accipiamus ipsas linguas fuisse sectiles, uel ut intelligamus, eas è cœlo delapsas sese in singulos discipulos fuisse dispartitas.

Tanquam ignis.) Ignis hoc loco genitiui casus est, non nominatiui, ὡσεὶ πυρός, id est, Velut ex igni. Nos uertimus igneæ, quo uitaremus amphibologiam.

Et repleuit totam domũ.) Dubium est an uerbum referatur ad flatum siue ad sonitum, an ad ignem, quæ uox proxime præcessit. Is cuius Græca cõmentaria titulo Chrysostomi, feruntur in acta apostolorũ, putat totã domũ sic fuisse impletã igni, licet inuisibili, quemadmodum piscina impletur aqua. Simplicius est, ut domus impleta dicatur, quod in eadem essent permulti, & linguæ singulorum uerticibus insidebant. Amphibolum

Varijs linguis.) ἑτέραις, id est, Alijs linguis. Ita citat & Hieronymus in quæstionibus ad Hedibiam, iuxta uetustos codices, ut conueniat cum illo euangelico, Linguis loquẽtur nouis. Nam quod aliud est, idem est nouum.

Ex omni natione quæ sub.) ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν, id est, Earũ quæ sub cœlo sunt. Siue eorum qui sub cœlo sunt, ut referatur ad homines. Lubens rogarim istos, qui nõ recipiũt hyperbolen in sacris uoluminibus, an in hoc conuentu fuerint etiam Angli, aut Scoti.

Facta autẽ hac uoce.) γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Quidam interpretantur de sonitu flatus, quidã de uoce qua cœperunt apostoli loqui, quod mihi nõ displicet. Mihi uidetur uox, dictus rumor rem peractam diuulgãs, quemadmodum aliâs indicauimus sermonem aut uerbum pro re gesta poni, quæ rumore dissipatur. Augustinus non addit pronomen, hac, sed interpres uidetur expressisse articulum.

Et mente confusa est.) Mente non lego in Græcis codicibus. Tantum est συνεχύθη, confusa est, ita legit Augustinus, quod tamẽ ad perturbationem uel admirationem pertineat, non pudorem, quomodo solet hic uertere.

Et mirabantur dicentes.) Addunt Græci, πρὸς ἀλλήλους, id est, alius alij, siue inter sese: adinuicem legit Augustinus.

Et quomodo nos audiuimus.) ἀκούομεν, Audimus præsentis temporis, id quod à librarijs est deprauatum: pro audimus, Augustinus legit Agnoscimus.

Linguam nostram.) ἰδίᾳ διαλέκτῳ, id est, Propria lingua, siue sermone, ut subaudiamus, loquentes eos. Græcis dialectus est, linguæ proprietas aut species, uelut apud Græcos cum una sit lingua, quinq; tamen sunt dialecti, ut qui Græce calleat, mox possit agnoscere, Atticus sit qui loquitur an Doricus, Ionicus an Lacedæmonius. Probabilius est autem apostolos sua lingua fuisse locutos, & miraculo factum ut nemo non intelligeret, perinde ac si suam quisq; linguam audisset. Nec unquam legimus hoc miraculi accidisse aliâs, nisi forte semel atque iterũ, Veluti Actorum 10. de familia Cornelij, Audiebant illos loquentes lin- Apostoli quã lingua sint usi

guis. Et Paulus scribens Corinthijs, gloriatur quod omniũ illorũ linguis loqueretur. Dubitandum nõ est quin apostoli fuerint diuersis loquuti linguis quoties id postulabat euangelij negotium. Verum eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis implicat contradictionẽ. Restat ille scrupulus an Cretenses & Medi cæteriq; procul à Iudæis dissiti nouerint Syriace, an suam tantũ linguam. Nunc enim Iudęi incolentes Germaniã præter uulgi linguam & suam habent. Itidem qui incolunt Hispaniam & Italiam. Cæterum illud ἡμῶν Latine commode reddi non poterat.

Et qui habitant.) καὶ κατοικοῦντες, id est, Habitãtes. Alioqui si per uerbũ libuit transferre, dicendum erat, Qui habitamus, propter uerbum quod præcessit, audimus.

Aduenæ Rhomani.) Non est προσήλυτοι, quo mox utitur, sed ἐπιδημοῦντες, hoc est, illic uersantes. Cæterum Hebræi Proselytos Hebraice גֵּרִים uocabant, qui diuersæ factionis nati in ius Mosaicę legis reciperentur. Hic sentit Iudæos quidem religione, uerum Rhomæ domicilium habentes.

Iudęi quoq;.) Ἰουδαῖοι καὶ προσήλυτοι, id est, Iudæiq; et Proselyti, ut sit gemina coniũctio. Videntur hæ duæ particulæ referri ad id quod præcesserat Romani, Romani siue Iudæi genere, siue Proselyti, hoc est, non gentes, sed adoptione Iudæi: Rursus quod sequitur Cretes & Arabes, incertum est utrum referendum sit ad generalem partitionem gentium, an ad Proselytos tantum, quorum alij sint Cretenses alij Arabes. Beda putat hoc loco Iudæam accipi non pro tota regione Iudæorum, sed pro ea duntaxat quæ complectitur tribum Iudæ & Beniamin. Verum id uerisimile non est. Nam addidisset & Galilæos & Samaritanos & Decapolitas: nunc harum nullam commemorat, sed alias regiones in quas Iudæi suis finibus pulsi confugerant. Porrò quod in fine repetit, Iudæiq; & Proselyti, Iudæi, non ex gente dicuntur sed ex religione & origine, à quibus distinguit Proselytos natione paganos religione factos Iudæos. Verum Cretes & Arabes sic adiecti sunt, ut ad priorem recensionem referri possint, ut accipiamus ex cæteris quoq; nationibus uenisse Proselytos admixtos Iudæis. Ex Creta uero & Arabia nullos uenisse Iudæos, quod eò non profugissent, sed tantum Proselytos. Cretes interpres Græce dicere maluit quàm Cretenses.

Iudæa pro tota Iudæorum regione

Iudæi religionis uocabulũ

Et partes Libyæ.) pro Libyæ Augustinus legit Africę. Nec temere additum est circa Cyrenen. Hieronymus in locis huius operis indicat duas esse Libyas prouincias, alteram Cyrenaicam de qua hic sentit Lucas iuxta Cyrenen. Hæc, inquit, porta Aegypti in parte Aphricæ prima est: & mari Libyco cognomen dedit, Alteram post hanc ponit Libyam Aethiopum, quę usque meridianum pertingat Oceanum.

Audiuimus eos.) Rursus ἀκούομεν, id est, Audimus, ut superius admonuimus.

Stupebant autẽ omnes & mirabantur.) καὶ διϵπόρουν. Id uerbum significat eos animo hæsitasse ac perplexos fuisse. Quo uerbo usus est de Herode, cum crederet Ioannem reuixisse, διϵπόρει, quod illic uertit, hæsitabat. Et Augustinus hic pro mirabantur legit, hæsitabant. Cæterum aliquis mutauit hunc locum ex superiori, quem tamen puto corruptum, ἐξίσαντο δὲ καὶ ἐθαύμαζον, quod plus sit prius illud, quàm hoc posterius.

Stupebant διϵπόρουν

Ad inuicem dicentes.) ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, id est, Alius ad alium dicentes, siue inter se dicentes.

Musto pleni.) μεμεστωμένοι, id est, Impleti sunt. Augustinus legit, musto onerati sunt.

Pleni sunt isti.) Isti redundat. Nec habetur in emendationibus Latinis.

Quum sit hora diei tertia.) Tempus erat Pentecostes, quo sol exoritur ante quintam, ni fallor. Quam igitur tertiam uocat Petrus, nobis esset octaua. Atqui prodigium non sit apud nationes quasdam hominem esse temulentum hora octaua. Verum in illis regionibus, iuxta Pauli dictum, qui erant ebrij, nocte erant ebrij.

Per prophetam Iohel.) Testimonium quod citat est apud eum prophetam cap. 2. Ac mire declarat largitatem diuini muneris, quod solis Iudęis antea uidebatur deberi, iam in omnes orbis nationes redundantis. Cæterum Lucas nonnihil discrepat & ab Hebræis, & à Septuaginta, quibus hoc loco cum illis est ferè concordia. Nec est apud Hebræos, in diebus nouissimis, sed post hæc.

Et dicit dominus.) Lucas aut certe Petrus addit de suo, quod ea clausula prophetijs omnibus soleat opponi. Deinde, De spiritu, iuxta Septuaginta dixit, cum Hebræis sit, spi-

Lucas addit aliquid de suo

ritum

ritum meum. Porrò quod priori loco posuit iuuenes, deinde senes, cum & apud Hebræos & septuaginta diuersus sit ordo, librariorum errore factum suspicor. Præterea quod Latinus interpres uertit, Et quidem super seruos meos, legisse uidetur καί γε. Hieronymus uertit, Sed & super seruos meos. Rursus post hæc uerba, In diebus illis effundã spiritum meũ, Lucas addidit de suo, Et prophetabunt. Quod nec apud Hebręos est, nec apud Septuagínta, si bona fide recẽsentur apud Hieronymum ab his uersa. Verum ut hoc huc translatum est ex initio huius uaticiníj, ita ex hoc loco translata sunt in initiũ illa uerba, In diebus: nisi forte lectori malumus hoc imputare: Ac mox, Dabunt prodigia in cœlo sursum, & signa in terra deorsum. Sursum ac deorsum & signa, tria uerba de suo adiecit Lucas, quæ nec apud Hebręos sunt, nec apud Septuaginta. Denícp,

Dies domini magnus & horribilis.) Pro horribilis Lucas posuit ἐπιφανὴς, id est, manifestus, siue illustris, cum Hebræis sit horribilis. Vt intelligere liceat, id quod frequenter admonuimus, apostolos & euangelistas non fuisse anxios in reddendis uerbis prophetarum, sed ipsam sententiam bona fide reddidisse. Quanquam potest aliquoties fieri, ut lector eruditus nõnihil corrumpat, dum corrigere nititur ad ædítionem Septuaginta. Cæterum quo lector ipse facilius hæc conferat, Hebræa sic uertit Hieronymus: Et erit post hæc effundam spiritum meum super omnem carnem, & prophetabunt filíj uestri, & filiæ uestrę, senes uestri somnia somniabunt, & iuuenes uestri uisiones uidebunt. Sed & super seruos meos & ancillas meas, in diebus illis effundam spiritum meum, & dabo prodigia in cœlo, & in terra, sanguinem & ignem, & uapores fumi. Sol conuertetur in tenebras & luna in sanguinem antequam ueniat dies domini magnus & horribilis Et erit omnis qui inuocauerit nomen domini saluus erit. Iuxta Septuaginta legimus ad hunc modum, καὶ ἔσαι μετὰ ταῦτα, ⁊ ἐκχεῶ ἀπὸ τ̃ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, ⁊ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται. Καὶ ἐπὶ τοὺς δούλους μου, καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου. Καὶ προφητεύσουσι, καὶ ποιήσουσι τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ⁊ ἐπὶ τ̃ς γ̃ης αἷμα καὶ πῦρ ⁊ ἀτμίδα καπνοῦ. ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ. καὶ ἔσαι πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου σωθήσεται, id est, Et erit post hæc, effundam de spíritu meo super omnem carnem, & prophetabunt filíj uestri & filiæ uestræ, & senes uestri somnia somniabũt, & iuuenes uestri uisiones uidebunt. Et super seruos meos, & super ancíllas meas in diebus illis effundam de spíritu meo & prophetabunt. Et dabunt prodigia in cœlo, & super terrã sanguinem, ignem, et uaporem fumi. Sol cõuertetur in tenebras, & luna in sanguinẽ, antequam ueniat dies domini magnus & illustris. Et erit omnis qui inuocauerit nomen domini, saluus erit. Illud obiter admonẽdum, quod apud Hieronymũ non referẽ, Et prophetabũt, haberi tñ in hac ęditione, quam nobis nuper dedit officina Asulani. Et quod illic redditũ est Dabo, Græci legũt, dabunt, cum Lucas habeat δώσω. Annotauit Hieronymus hoc uerbũ אֶשְׁפֹּךְ quod Septuaginta uerterũt ἐκχεῶ, id est, effundã. Effundimus enim, nõ quod díspensamus ac parce damus, sed quod ampliter & effusè largiterćp.

Euãgelistæ nõ fuerunt anxij in reddendis scripturæ uerbis

Iuxta Hebraicã ueritatem

Iuxta Septuaginta

Effundendi emphasis

Virum approbatum.) Interpres legísse uidetur, ἀποδεδειγμένον, ab ἀποδέχομαι, quod nonnunquam sonat approbo. Nostri codices habebant ἀποδεδειγμένου, id est, demonstratum, declaratum siue exhibitum. Vtracp lectio tolerabilis est. Laudatur hic Petri prudentia qui apud rudem multitudinem Christum magnifice laudat, sed uirum tantum nominat, ut ex factis paulatim agnoscant diuinitatem.

Varia lectio

Præscientia dei traditum.) Variant hic Græci codices à nostris, ἔκδοτον λαβόντες, id est, tradítum accipientes. Id annotauit & Rabanus. Cæterum sermo non caret amphibologia. Potest enim intelligi deum tradidísse filium, & potest accipi iniquos tradidísse. Prior sensus mihi magis arridet. Consentit enim cum uerbis Pauli, qui proprio filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum. Cæterũ aduerbium ὅτως in codicibus Græcis quos hodie uidemus nõ additur, quum tamen non careat emphasi. Sic traditum quemadmodũ à deo fuerat præscitũ ac decretum. Quibus uerbis Petrus ostendit in Christo nihil temere gestum, sed immutabili dei consilio facta omnia, simulcp mitigat Iudæorum facinus, qui licet imprudentes subseruierunt diuino consilio. Simili orationis forma Lucas dixit huius operis capite 27, & summisso uase sic ferebantur.

Rabanus

Affligentes pro affigẽtes

Affligẽtes interemistis.) Quũ græce sit προσπήξαντες, dubitari non põt, q̃n interpres uerterit affigẽtes. Sic & Iren. citat, ac germana scriptura adhuc extat in uetustis exẽplaribus.

Solutis doloríb.) λύσας. Vnde necesse est intelligere deũ soluisse dolores. Porrò quod admonet Beda in Græcis codicib. haberi soluens p ipm, in nostris codicibus nõ addit δι' αὐτοῦ.

Doloribus inferni.) Interpres legisse uidetur ἅδου, quum nostri codices habeant θανάτου, Vnde ab ea non ab eo uertendum erat.

Teneri ab illo.) Teneri est Græcis κρατεῖσθαι, quod sonat uinci siue captum esse.

Iuxta quod.) κατ' ὅτι, id est, Quatenus, siue propterea quod. & ab ea, non ab eo, ut mortem referat.

Ne commouear.) ἵνα μὴ σαλευθῶ. Quod est proprie loco moueri.

ἐξὸν absolute positũ

Liceat audẽter dicere.) ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας, Cum liceat libere loqui. Est enim participium impersonale positum absolute, casu nominãdi, quod alioquí fit in genitiuis apud Græcos. Sed interpres arbitratus est sermonem parum fore concinnum, nisi participiũ mutasset in uerbum. Præmollit enim hoc procœmio Petrus sermonem, qui durior erat futurus auribus Iudæorum, si nude dixisset, hoc nõ fuisse prædictum de Dauid, sed de Christo. Sic nimirum interpretatus est Chrysostomus, prædicans Petri modestiam, qui non aperte negarit hoc esse dictum de Dauid, sed de Christo, uerum præfatus multum honorem prophetæ Dauid, præmollierit sermonem, ne quid offenderentur orationis libertate.

Quoniam defunctus est.) Quod & defunctus est Græce, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε.

Iureiurando &c.) Græca plus habent quàm Latina, ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου, id est, Quod iureiurando iurasset sibi deus, ex fructu lumbi sui, quantum ad carnem, surrecturum Christum, ut sederet in throno. tametsi uariant hoc loco Græci codices. Et suspicor adiectum ab eruditulo quopiam, cui alioquí sermo uidebatur parum absolutus. Cæterum in his uerbis iureiurando iurauit, non est apud Græcos ea uocum affinitas, ὅρκῳ ὤμοσεν. Ad hæc, De fructu lumbi eius sedere, supplendum erat, aliquem.

Deest in nostris

De fructu lumbi eius.) Græci plus habent quàm nostri, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν χριστόν. Rursum in Græcis uerbis ambiguus est sensus. Nam καθίσαι sonat & sedere & collocare, & ἀναστῆσαι sonat excitare & resurgere. Sensus actiuus magis conuenit prophetiæ, quæ promittit, futurum ut deus excitaret illum & collocaret in throno Dauid. Is est thronus regni euangelici.

Prouidẽs.) προϊδὼν, id est, Præuidẽs. Quanq̃ in nonnullis erat προειδὼς, id est, præscius.

Neque derelictus est infer.) ὅτι οὐκ ἐγκατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, id est, Quoniam non est derelicta anima eius.

Effudit hunc.) ἐξέχεε τοῦτο. Græcus sermo est anceps, Potest enim intelligi effudit in hunc spiritum, quod πνεῦμα apud Græcos sit neutri generis. Nam quod glossa ordinaria admonet in Græco esse, hoc donum, δῶρον in Græcis codicibus non reperio.

Certissime sciat.) ἀσφαλῶς οὖν, id est, Certo igitur.

His autem auditis.) ἀκούσαντες δὲ, id est, Cum audissent autem. Laudo tamen interpretem qui feliciter recessit à uerbis, cum nulla necessitas compelleret.

Pœnitentiam agite.) μετανοήσατε, id est, Pœniteat uos, siue resipiscite.

Vobis enim est promissio.) Addendum erat facta, siue ad uos.

Alijs etiam.) ἑτέροις τε, id est, Alijsq̃.

Præpositio subaudita

Qui ergo receperunt.) οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι, id est, Qui libenter receperunt.

In die illo.) τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, id est, Diei illi, nisi subaudias præpositionem ἐν.

Fractione panis.) ἐν τῇ κλάσει, id est, Et in fractione panis, ut sint quatuor, doctrina, communio, fractio panis, & precationes. Ita quidem constanter habẽt Græci codices & ita interpretatur Chrysostomus. Fortasse cõmunicationem uocat, communionem facultatum. Illud animaduertendũ, quod primo loco posuit doctrinam, sed euãgelicam, proximo mutuam charitatem, quæ faciebat inter eos omnia communia, tertio symbolum illud sacrum Christianæ conspirationis, quarto precationes. Nostra lectio tria duntaxat ponit, doctrinam, fractionem panis, quam uocant communionem & preces. Qui mos diu perdurauit apud ueteres, ut episcopi aut hospites alioquí graues cum episcopo primũ orarent, deinde

Tria in cõgregatione Christianis, doctrina, fractio panis et precatio

sumerent

sumerent fracti panis partem, postremo colloquerentur. Ita dicebantur eiusdem communionis, quod ad eam communionem non admitterētur hęretici. Incertum an hic loquatur de pane consecrato quum nulla fiat mentio calicis.

In Hierusalē.) Hæc duo uerba nō reperio in Gręco codice. Nec addunt apud Chrysost.

Et metus erat magnus in uniuersis.) At ne hęc quidem asscripta reperi.

Omnes etiam.) πάντες δὲ, id est, Omnes autē. Opinor interpretem legisse πάντῶν τε.

Erant pariter.) ἐς αὐτὸ, Quod antea uertit in eodem loco.

Possessiones &.) Græce est, Et possesiones & facultates, geminata coniunctione, καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις.

Circa domos.) κατ' οἶκον, id est, Per singulos domos, siue domesticatim. Quemadmodum κῶ πόλιν, & καθ' ἡμέραν, id est, Oppidatim & cotidie.

Sumebant cibum.) μετελάμβανον, Quod est ab alio sumere, & participem esse. Nos uertimus, Inuicem sumebant. Ac rursum,

Ad omnem plebem.) Omnem pro totam dixit, & plebem pro populum, ὅλην τὸν λαόν.

Dominus autem augebat.) Græca sic habent, ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ. id est, Dominus apponebat eos, qui salui fiebant cotidie ecclesiæ. Suspicor interpretem scripsisse, addebat, idq; scribam deprauasse, in augebat. Annotauit & hoc nescio quis in glossa ordinaria, Gręcos codices à nostris discrepare, quanq; ridiculo lapsu scribarum pro ecclesiæ positum est, ecce. *Addebat in augebat*

In idipsum.) Id Latini referre uidētur ad superiora, cōtrà Gręci referūt ad ea quæ sequuntur, ὧν τὸ αὐτὸ δὲ πέτρος, id est, Simul autem Petrus, ut ὧν τὸ αὐτὸ, non solum pertineat ad locum, uerum etiam ad tempus. Certe Chrysostomus ab his ὧν τὸ αὐτὸ, orditur nouum caput commentariorum. Distinctionem uiciatam annotauit nescio quis in glossa ordinaria.

Distinctio

EX CAPITE TERTIO.

Deportam.) πρὸς τὴν θύραν, id est, Ad ianuam.

Incipientes introire.) μέλλοντας εἰσιέναι, id est, Ingressuros.

Rogabat ut eleemosynam acciperet.) Græce tantum est, Rogabat eleemosynam, ἠρώτα ἐλεημοσύνην. In nonnullis tamen additur λαβεῖν, ut cum nostris consentiant.

Intuens.) ἀτενίσας, id est, Defixis in eum oculis.

Respice in nos.) Βλέψον εἰς ἡμᾶς, id est, Aspice in nos, siue Aspice nos.

Et apprehensa manu.) καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρός. Pro πιάσας, in nonnullis erat κρατήσας, hoc est, Apprehensa manu illius dextra.

Consolidatæ sunt bases.) Βάσεις Græcam uocem reliquit interpres. Vertere poterat, gressus, siue pedes. Aut quoniam sequitur σφυδρία, uox pene idem pollens, plantæ ac tali, ut basis sit infima pedis pars. Ireneus pro bases legit gressus. *Bases pro pedibus*

Ambulans & exiliens.) καὶ ἁλλόμενος, id est, Saliens, ut significaret non solum incessum more uulgari, uerum etiā alacrem et gestientem. Ita refert Ireneus. Ac paulo ante uerbum erat compositum, καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, id est, Et exiliens stetit.

Ad eleemosynam sedebat.) ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος, id est, Ille ad eleemosynam sedens, siue qui sederat.

Et ecstasi.) καὶ ἐκστάσεως. Quod aliās uertit stuporem. Verum quia sic reddidit θάμβος, deerat quo redderet ecstasin. Poterat θάμβους uertere admiratione. Sic enim usurpatur apud Homerum θάμβος μ' ἔχεν εἰσορόωντα. Deduci putant à uerbo θάπτω, quod est admiror.

Cum uiderent autem &c.) Græca diuersa sunt, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν πέτρον καὶ ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαός, id est, Cum teneret autem is qui sanatus fuerat claudus Petrum et Ioannem, concurrit ad eos totus populus. Quin & in nostris codicibus aliquot scriptum uisitur pro uiderent, tenerent, unde satis constat scriptum fuisse teneret. Chrysostomus hoc interpretatur argumentum amoris erga apostolos, à quibus non poterat auelli qui claudus fuerat.

Ad porticum.) ἐπὶ τῇ στοᾷ, id est, in porticu.

Videns autem.) ἰδὼν participium præteriti temporis, uerti poterat, Id cum uidisset Petrus, siue eo uiso Petrus.

Nostra uirtute aut potestate.) ἰδίᾳ δυνάμει ἢ θυσεβείᾳ, id est, Propriis uiribus, aut religione, siue pietate. Apparet interpretem legisse θρησίᾳ, pro θυσεβείᾳ. Atque ea sanè lectio mihi magis probatur. Ireneus non meminit potestatis. In peruetusto codice Constantiensi erat pietate.

Deus Abraham, & deus Isaac, & deus Iacob.) Græci tantum semel ponunt deus, Deus Abraham, & Isaac & Iacob. Apud Chrysostomum quater repetitur ὁ θεὸς, atq; ita sanè frequenter nominatur in sacris literis. Sciolus aliquis offensus, quod ex uno deo uiderẽtur fieri plures, sustulit bis ὁ θεὸς.

Iudicante illo.) κείνανος, præteriti temporis, Cum iudicasset, siue cum statuisset ille absoluere.

Virum homicidam.) Graphice sanè maiestatem illam Apostolicam expressit, quam illi fuisse in dicendo, uel una eius testatur epistola. Retulit inter se contraria non minus graUiter, quàm festiuiter. Homicida eripit uitam, huic Iudæi donarunt uitam & autorem uitæ traxerunt in mortem.

Facũdia Petri

Et in fide nominis eius.) καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Sermo Græcus multum habet ἀμφιβολογίας, quod incertum sit quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus uerbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Mihi uidetur hoc sensisse Petrus, Deus patrum nostrorum cõfirmauit suum nomen, per fiduciam de nomine Iesu, quam hic habuit, quem uidetis ac nostis. Quod si hæc duo uerba amputarentur ὄνομα αὐτοῦ, tum sensus esset, Deus consolidauit hunc quem conspicitis ac nostis fuisse claudum, ob fiduciam quam habuit uel ipse, uel Petrus in nomine Iesu. Quod si ὄνομα sit rectus casus, hic sensus erit, nomen Christi confirmauit hunc quem uidetis ac nostis per fiduciam nominis ipsius.

Sermo ambiguus

Hunc quẽ uos uidistis.) τοῦτον ὃν θεωρεῖτε, id est, Quem uidetis, uerbũ præsentis temporis.

Nomen eius & fides.) Apud Græcos alia est distinctio, nomen eius referunt ad superiora, fides ad ea quæ sequuntur.

Et fides quæ per eum est.) Rursus incertum, an αὐτοῦ referat Christum, an nomen, per illum an per illud.

Dedit integram.) ἔδωκεν αὐτῷ, id est, Dedit illi.

Integram sanitatẽ istam,) ὁλοκληρίαν ταύτην, id est, Integritatẽ hanc cui opponitur debilitas, quæ proprie significat uitium membrorũ. Ireneus pro ὁλοκληρίαν legit incolumitatem.

Deus autem qui.) Non est qui Græce, sed quæ ἃ. Deus ea quæ prius nunciarat fore, idq; per omnium prophetarum ora, sic impleuit ut prædixerat.

Pœnitemini igitur.) μετανοήσατε. Demiror cur hic suo more non dixerit, Pœnitentiam agite. Verti poterat, Resipiscite, quemadmodum legit Tertullianus libro de carnis resurrectione, quanquam excusi primum codices habebant respicite pro resipiscite, siue pœniteat uos uitæ prioris, aut aliud simile.

Pœnitemini pro resipiscite

Vt cum uenerint tempora.) Apparet hoc anapodoton esse, nec enim explet quod cœpit. Aut igitur aliquid subaudiatur oportet, ut salui sitis, cum uenerint tẽpora refrigerij &c. Aut ὅπως ἄν positum est pro utcunq;. & ἄν accipiendum est ut sit coniunctio expletiua, utcunq; ueniant tẽpora refrigerij. Nã interpres legisse uidetur, ὅπως ὅτε. Alioqui uertẽdum erat, Vt si uenerint tempora refrigerij. Tertullianus libro de resurrectione carnis, tollit hoc incommodum sublato uocabulo ὅτε, ut tempora uobis superueniant refrigerij ex persona dei. Nec aliter legit Ireneus, ut deleantur peccata uestra, & ueniant uobis tempora refrigerij domini. Cæterum illud à facie domini, referendum est ad dictionem refrigerij, ut intelligas aspectum eum fore formidabilem malis, pijs tamen fore refrigerium. Hoc admonendũ duxi, quod uideam recentiores interpretes secus interpretari.

ἀναπαύσεως

Qui prædicatus est uobis.) Opinor errore scribarum accidisse, quod pro prædicatus in quibusdã Latinis habebatur prędicaturus. In nonnullis Græcorum exemplaribus pro προκεκηρυγμένος scriptum erat προκεχειρισμένος, id est, præparatũ. Nam hoc uerbo semel atque iterum usus est circa cap. 22. Nec tamen est simpliciter prædicatus, sed ante prædicatus.

Tempora restitutionis.) ἀποκαταστάσεως, pro quo miror quid sequutus Ireneus legit dispositionis.

Per

Per os sanctorum.) Græci codices hic repetunt omnium, πάντων: quemadmodum & apud nos additur in ijs, quæ præcedunt ac sequuntur.

Moyses quidē dixit.) μωϋσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, id est, Nam Moyses quidem ad patres dixit. Exponit enim quare dixerit προεκηρυγμένον.

Prophetam suscitabit uobis dominus deus.) Testimonium quod adducit extat Deuteronomij capite decimooctauo. Petrus sentētiam reddidit non uerba. *Distinctio apud nos uitiosa*

Tanquam meipsum.) Diuidenda est hæc dictio, ut me referatur ad suscitabit, ipsum ad audietis. Id enim indicat sermo Græcus, προφήτην ἀναστήσει ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε, id est, Prophetam excitabit deus mei similem, uos illum audietis. Porrò tanquam meipsum, paulo post dicit Similem tui, ὡσαύτως σε.

Exterminabitur.) ἐξολοθρευθήσεται. Græca uox non sonat eiectionē, sed exitiū, ab ὄλεθρος. Verum ut salus est ex adiunctione ad ecclesiam, ita exitium est in discessu ab ecclesia.

Et omnes prophetæ à Samuel & deinceps.) Græci addūt cōiunctionē καί, quæ sermonem reddit inabsolutū, ea apud Latinos omittitur. Verū quoniā uidemus in oratione Petri, seu potius in sermone Lucæ frequēter huiusmodi incidere, haud scio an aliquis offensus eam sustulerit. Proinde cui uidebit addēda, is subaudiat oportet aliquid, ut sit sensus, nō solum Moyses, sed et oēs pphetę huiusmodi quiddā polliciti sunt q̄tquot etc. Nec est simpliciter, Et oēs prophetæ, sed καὶ πάντες δέ, id est, Sed & omnes, ut pertineat ad Moysen qui præcessit. *Moses propheta*

Omnes familiæ terræ.) Pro familijs Græce est πατριαὶ. quod aliâs uertit, paternitates. Ex quo omnis paternitas in cœlo & in terra nominatur. Aliâs familiæ, De domo & familia Dauid. In nonnullis exemplaribus habebatur φύλαι, id est, tribus. *Familia*

Vobis primum deus suscitans.) ἀναστήσας præteriti temporis, excitatum siue productum, Nam suscitari dicit exoriri, non resurgere à mortuis. Respexit Petrus ad uerba Moysi, Suscitauit uobis deus prophetam.

A nequitia sua.) ἀπὸ τῶν πονηρῶν ὑμῶν, id est, A malicijs uestris, tametsi recte mutauit interpres sermonis formam, ut peregrinā Latinis auribus. Etiamsi Græca non carent amphibologia. Potest enim & hic sensus accipi, In hoc quod unumquemq; uestrum auertat à uitijs suis. Benedictionē enim uocat fauorem ac beneficiū dei. Id situ erat in hoc, quod auocauit nos à peccatis ad innocentiam. Qui superstitiosius obseruant elegantiam linguæ Latinæ, docent nequiciæ uocem proprie cōgruere flagitijs, quæ luxu libidineq; cōmittuntur, quanquam hanc præceptiunculam negligit aliquoties Seneca. *Anceps sermo* *Benedictio dei fauor*

EX CAPITE QVARTO.

ET magistratus templi.) καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, id est, princeps siue dux templi. Nam magistratus hic singularis est numeri, & hominem quempiam significat, cui commissa fuerit tutela templi.

Virorum quinque milia.) Fermè quinq; milia, ὡσεὶ χιλιάδες πέντε, quod ante uertit circiter.

Et Caiphas.) καὶ καϊάφας, id est, Et Caiaphan, quatuor syllabis, & Hebræa desinentia, sicut & Annan.

Et seniores Israel audite.) Audite, non additur apud Græcos, uerum id aliquis adiecit de suo. In codice Constantiensi nec erat audite, nec Israel. *Additum in nostris*

In benefacto hominis infirmi, in quo iste saluus factus est.) Primum quis unquam dixit benefactum illius, qui beneficio sit adiutus? Deinde quid est hoc, In quo iste sanus factus est? Nisi forte Petrus hoc interrogat, & ipse sibi mox respondet. Sanè Græca sic habent, εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωται, γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου. Quæ quidē sic fuerāt reddenda: Si nos examinamur hodie, de hoc quod benefecerimus homini infirmo, siue q̄ benefactū sit homini infirmo, in quo, siue per quē, aut qd hic saluus factus sit, notū sit omnib. uobis, & toti populo Israel, q̄ in nomine Iesu Nazareni &c. hoc est, Si hac de re quæstio est, & si hoc à nobis cupitis cognoscere, cuius uirtute, & cuius noīe hic claudus restitutus sit sanitati, Scitote id esse factū nec arte magica, neq; nostris uiribus, sed in nomine dñi Iesu. *Obscurus sermo*

Qui reprobatus est. ἐξουθενηθείς, id est, Qui contemptus fuit, siue pro nihilo habitus.

Datum hominibus.) τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, id est, Quod datum sit inter homines,

nes,hoc est,quod contigerit audiri inter homines.Iesus enim hominis est nomẽ,Inter homines addit,ob Moysen,cui fidebant Iudæi.

Petri constantiam.) τὴν τοῦ πέτρου παῤῥησίαν,id est,Petri in dicẽdo audaciam siue libertatem.

Et cognoscebant eos.) Et Latinius & aptius ad Græca exprimenda uertisset, Et agnouerunt,καὶ ἐπεγίνωσκον.

Hominem quoque.) Græce est τὸν δὲ ἄνθρωπον,id est,Hominem autem. Interpres legisse uidetur,τόν τε ἄνθρωπον.

Quoniã quidem notũ signũ factũ est.) Dilucidius fuerat,si uertisset ad hunc modũ,Etenim manifestariũ signũ factũ esse p illos,palàm est omnib. habitãtibus Hierosolymis,nec possumus negare.γνωστὸν enim refert ad signũ,& φανερὸν ad ὅτι, & ea quæ huic adhærẽt.

Hebræum idioma

Ne amplius diuulgetur in populum.) διανεμηθῇ. Maluissem serpat, & sic uertit alicubi, Vt cãcer serpat νομὴν ἕξει,2.Timoth.2.

Comminemur eis.) ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα,id est, Minando minemur illis,Idq; Hebræorum more, quo uehementem & acrem significant interminationem.

Et uocantes eos denunciauerunt.) Quomodo denũciamus præsenti? Proinde παρήγγειλαν,maluissem præceperunt.Siquidem παραγγέλματα præcepta dici constat. Atq; ita uertit ipse proximo capite sequenti, præcipiendo præcipimus.

In nomine

In nomine hoc.) Hic sermo nobis frequenter obuius est in sacris libris,& aliquoties in, præpositio non inepte uertitur in per,aliquoties melius omittitur.Hic quoniã neutrum satis quadrare uisum est,reliquimus id quod erat,petentes à lectore, ut hic nobis det eam ueniam,quam in alijs pauculis excepimus.Sub nomine non placet quibusdam,quod fictionem sonare uideatur,quod tamen non est illi perpetuum.

Ne omnino loquerentur.) μηκέτι φθέγγεσθαι,quod plus est,quàm ne loquerentur,quasi dicas, ne hiscerent, aut ullam uocem ederent de Iesu.

Si iustum est.) εἰ δίκαιον,id est,An iustum sit,siue iustum ne sit. Ac mox:

Atilli comminantes.) προσαπειλησάμενοι, id est, Additis minis. Prius enim tantũ præceperant.Qua uia cum parum profecissent,addidere minas supplicij capitalis, ni parerent.

Clarificabant id q̃d factũ fuerat.) ἐδόξαζον τὸ θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι, id est, Glorificabãt deum sup eo quod factũ fuerat. Alioqui uidet idẽ bis dictũ, id q̃d fuerat factũ in eo q̃d acciderat.

Quanta.) ὅσα,id est,Quæcunq;,alioqui dixisset πόσα.

Domine tu qui fecisti.) Apud Græcos plusculũ est, δέσποτα σὺ ὁ θεὸς,id est,Dñe tu qui es deus,siue,tu es ille deus. Nisi enim subaudieris uerbũ substãtiuũ, sermo nõ erit absolutus.

Tu qui fecisti.) σὺ ὁ θεὸς ὁ ποιήσας,id est,Tu es deus,qui fecisti.

Qui spiritu.) Hoc quoq; loco Græca nonnihil discrepant.Sic enim habẽt, ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ παιδός σου,id est,Qui per os Dauid pueri tui.

Lucas sequitur LXX

Quare fremuerũt gentes.) Hos duos uersus ad uerbũ reddidit iuxta æditionẽ Septuagin ta.Cæterum illud συνήχθησαν,non est simpliciter cõuenire, sed in concionẽ aut concilium cõgregari,ac ueluti cõspirare,quod Hebraica quoq; uox indicat. נוֹסְדוּ.Item illud fremuerunt,ἐφρύαξαν, Hebræis est רָגְשׁוּ quod significat,cum tumultu fremituq; cõglobati sunt.

Vere in ciuitate ista.) In ciuitate ista,non reperio in Græco codice, & additum uidetur ab interprete quopiam.

Christus an recte,dicatur seruus

Aduersus sanctũ puerum tuũ Iesum.) Stomachatur hoc loco Valla, qud Iesu filio dei, serui cognomen tribuerit interpres. Quanquam & puer apud Latinos filiũ significat, sed infrequenter.Seruũ frequentius, frequentissime ætatis pimæ hominem. At Christus cum salutem adferret,puer nõ erat.Siquidem morte sua nos seruauit,de qua loquitur hic.Et fortasse serui appellatio, in hunc non conuenit, etiamsi obediuit, & subditus fuit patri iuxta assumptum hominem,sed ut filius,non ut seruus.Proinde uertendũ erat hic παῖδα filium, non puerum.Licet non sim nescius id quod est apud Paulum, Formam serui accipiens,

Forma serui

à quibusdam referri ad naturam humanã assumptam,ut ferè fuerit seruus. At mihi magis probatur ut dicatur inanitus,nõ quod esset homo,sed quod ut seruus, & seruus flagitiosus flagris afficeretur & cruce.Nam quod paulo ante Dauid puerum,hoc est, famulũ dei uocat,recte facit. Si nusquam interpres παῖδα uertisset filium,uideri poterat in hac opinione fuisse, non licere secus uertere. Nunc cum aliâs sæpenumero sic transtulerit, atque adeo

paulo

paulo post, mirum cur hoc loco uariarit. Certe Ambrosius locum hunc adducens libro de uocatione gentium secundo, capite quinto, Filium legit nō puerum, ne quis mihi moueat atrocem tragœdiam. Præterea sanctus Hilarius in commentarijs quibus hunc enarrat psalmum, filium legit non puerum aut seruum. Ac rursus libro de Trin. undecimo, atque his omnibus recentior Cassiodorus. Et Chrysostomus enarrās hunc locum ex epistola ad Hebræos: Sedes tua domine, negat filium appellari seruum, cum angelos dixerit ministros. Neque tamen me fugit Hieronymū multis locis contendere, in Christum competere serui uocabulum. At interim nō uideo, cur aut ille laboret in hoc, ut Christus alicubi dicatur seruus, aut alij tātopere abhorreant à serui uocabulo, Iesu ut homini tribuendo. Etenim si seruus est, qui bona fide obedit iussis domini, Christus ut homo, cur non dicatur seruus? Sin seruus est, qui malo coactus, suum officium facit, nō competit in Christū serui cognomen. Hic cum recēsuerim in prima æditione sententiā Vallæ, tamen locus hic fuit acriter à duobus impetitus, quorū alteri respondi æditio in hoc ipsum libello. Alter non contentus impegisse imperitiam sacrarum scripturarū, fugillat me, quasi cum Apollinari sentiam, qui detraham aliquid humanæ naturæ. Nam id auguror illum sentire. Iam atrociorem etiam suspicionem colligit ex his uerbis meis: Etiamsi obediuit & subditus fuit patri, sed ut filius nō ut seruus, quasi cum Ario sentiam filium non esse æqualem patri. Quid impudentius hac calumnia? Qui fatetur Christū subditū patri, nónne fatetur hominem? Porrò filius dei dicitur, iuxta naturā utranq;. Nec alio sensu negant filium dei seruum, nisi quo Christus negat suos discipulos uocandos seruos, sed potius amicos. Si serui appellatio recte adimitur apostolis, hæresis est eam in Christo nō admittere. Et non pudet homines, qui sibi uidētur absolute docti huiusmodi nænias literis prodere, atq; ex uanissimis somnijs impingere geminam hæresim? Atq; huiusmodi periculosos errores pollicetur se quamplurimos indicaturum. Si hæc lues habet literas theologicas, multo præstat aut in poëticis philosophicisq; literis cōsenescere, aut fiscellā hibisco texere. Postremo non agitur hic an serui cognomen tribui possit Christo, sed an tribui soleat in sacris literis.

Hieronymi expensa sententia

Calūnia depulsa

Herodes & Pontius Pilatus.) ἡρῴδης τε καὶ πόντιος. Græcis gemina est coniunctio, & Herodes & Pontius, aut, Herodes simul & Pōtius, Delectatus uidet hac cōgeminatione Paulus quoq;. Et omnino ambobus nonnihil est affinitatis in ratione sermonis.

Et populis Israel.) Nōnulli codices habebant, καὶ λαὸς & populus, magis probatur καὶ λαοῖς. Interpretans enim psalmum, gentes refert ad cohortes Herodis ac Pilati, populos ad Iudæos.

Facere quæ manus tua.) Vertit Græcam figuram interpres, quam uitasset si dixisset, ut facerent.

Decreuerat fieri.) προώρισε γενέσθαι, id est, Præstituerat ut fieret, siue præfinierat futura.

In eo quod manum tuam extendas.) ἐν τῷ τὴν χεῖρά σε ἐκτείνειν σε, id est, In extendendo manum tuam. Sentit enim ita futurum, ut libere & intrepide loquantur uerbum dei apud populum, si ille porrigat manum, & adiuuet loquentes, addita uirtute signorum.

προσεύχεσθαι

Ad sanitates.) εἰς ἴασιν, id est. Ad sanationem.

Filij tui Iesu.) παιδός. Eadem uox est Græca, quam modo uertit, pueri, haud scio quo cōsilio uarietatem hanc affectans.

Cum fiducia.) μετὰ παῤῥησίας, id est, Audacter ac libere.

Multitudinis autem credentium.) τῶν πιστευσάντων, id est, Eorum qui crediderant. Augustinus adducēs hunc locum in epistola octaua ad Lætum, addit duo uerba: Dictum est, inquit, Erat illis in deum cor unum & anima una, licet stilus huius epistolæ, magis sapiat Paulinum, quàm Augustinum.

Epistola Augustini suspecto titulo

Ante pedes.) παρὰ τοὺς πόδας, id est, Iuxta pedes.

Ioseph.) ἰωσῆς, id est, Ioses.

Ioses

Quod est filius cōsolationis.) Barnabas. Est enim uox Hebraica. בַּר filius est נחם præter alia recreari significat & refrigerari ac consolari. Etiamsi Hieronymus uarie interpretatur, Filius prophetæ, filius uenientis, siue filius consolationis. Quod extremū significat plurimis placuisse. Est qui putet hanc uocem in Paulo deprauatam, ac pro Barnaba legendum Barnahum, ac uocem esse Syram non Hebraicam. Quod ut ego in tanto codicum consensu

Barnabū pro Barnaba

consensu diuinare non audeo, ita non est animus acriter refellere. Hoc autem honoris habere uoluit illius pietati, qui syncere obtulerit sua, quo detestabilius redderet exemplum diuersum, quod sequitur. In nonnullis Græcorum codicibus additum erat μεθερμηνευόμενον, id est, Quod est interpretatum, siue, si quis interpretetur.

EX CAPITE QVINTO.

Endidit agrum.) ἐπώλησε κτῆμα, id est, Vendidit possessionem, hoc est domum aut prædium.

Et fraudauit de precio.) ἠνοσφίσατο, hoc est, Sepositi & auulsit, quod tamen recte uertit interpres.

Adferens partem quandã.) ἐνέγκας μέρος τι, id est, Allatã partem aliquam.

Ad Ananiam.) Hæc duo uerba nec apud Græcos habentur, nec in uetustis codicibus Latinis.

Cur tentauit.) διὰ τί ἐπλήρωσεν, id est, Impleuit. Ita legit Augustinus in libello de tempore Barbarico, cap. tertio. Annotauit hic diuersam apud Græcos lectionem, nescio quis in Glossa ordinaria. Chrysostomus legit ἐπλήρωσεν. Opinor interpretẽ legisse, ἐπέρασεν.

Mentiri te.) Rursum uertit Græcam figuram, Vt mentireris.

Mentiri spiritum

Spiritui sancto. Græce est, spiritũ sanctum, ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.) Siue quod ita loquantur Græci, mentior te, sicut Euangelizo te, & benefacio te, siue quod sensus sit, eum mentiri spiritum sanctum, qui ficte simulet & imitetur, quod cæteri instinctu spiritus sancti faciebant. Nam mẽtitur nõ solum qui falsum dicit, uerumetiã qui simulat, ut, Faciem mentita Creusæ. Et, æs mentitur aurum. Augustinus in libello quem modo citaui, legit mentiri apud spiritum sanctum, quasi Græce fuerit, πρὸς τὸ πνεῦμα. Chrysostomus legit quidem nobiscum, cæterum ex interpretatione non soluitur ambiguitas lectionis.

Manens tibi manebat.) Rursum Hebræorum more congeminatione uocis, expressit epitasin μενὸν ἔμενεν, hoc est, Vere ac prorsus manebat, nemine ullo pacto cogente. Accusat autem eum Petrus duobus gradibus. Primum manebat, cum nemo cogeret uendere. Deinde si uendere libuit, nemo cogebat adducere precium.

Dormitans interpres

Et uenundatũ erat in tua potesta.) καὶ πραθὲν. Interpres diuersas apud Græcos dictiones per eandem Latinam reddidit. Illis est κτῆμα possessionem, & χωρίον prædium aut uillam, hic utrunq; uertit agrum: & tamen oblitus sui subiecit, uenundatum, respondens ad Græcam uocem, oblitus Latinæ, cum dicere debuerit, uenundatus.

Horarum trium spacium,) διάστημα, id est, Interuallum.

Dixit autem ei Petrus.) ἀπεκρίθη, id est, Respondit, cum nihil sit interrogatum. Atque ita scriptum comperi in exemplaribus uetustioribus Latinis aliquot.

Conuenit uobis.) τί ὅτι συνεφωνήθη, id est, Quid conspiratum est à uobis, & in hoc consentitis, ut tentetis spiritum domini, aut quæ est inter uos conspiratio.

Ad uirum suum.) πρὸς τὸν ἄνδρα. Cur non potius, Iuxta uirum.

Magis autem augebatur credẽtium in domino.) Græce paulo diuersius est, μᾶλλον δὲ προσετίθοντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, hoc est, ut uerbum uerbo reddam: Magis autem apponebantur credentes domino, multitudines uirorumq; & mulierum. Cæterum illud, Ita ut in plateas eijcerẽt, aliquanto durius cohæret cum his quæ præcedunt, nisi subaudias unà cum turba famam item apostolorũ creuisse. Vtinã hæc attente legant isti, qui toti addicti commodis huius mundi, Christi paupertatem & humilitatem uel contemnunt, uel irrident etiam. Quod regnum, quas opes, quam potestatem cum hac

Apostolica maiestas uera

apostolorum gloria conferant? Omnia sunt in Christo multo splendidiora, quàm hic mundus præbere possit. Cæterum alio modo. Nec ea communicat, nisi qui contemptis cæteris huic regno toto pectore sese addixerit. Ipse spectaui primum Bononiæ, deinde Romæ, Iulium pontificem Romanum, eius nominis secundũ, splendidissimos agentem triumphos, ac prorsus tales, ut cum Pompeianis, aut Cæsarianis triumphis conferri possent. Verum quid illi ad hanc Petri maiestatem, non armis, non copijs, non machinis, non auro, sed sola fide totum orbem in sui miraculum conuertentis? Atque eadem magnificentia & hodie sequeretur apostolorum successores, si pares essent spiritu.

Eijcerẽt infirmos,) ἐκφέρειν, id est, Educerẽt, siue exportarent. Inhumanum enim eijcere.

Nec

Nec est Græce ἐκβάλλειν, ut coactus fuerit ita uertere.

Et grabatis.) καὶ κραββάτων. Græca uox est, recepta tamen apud Latinos, mutatis duabus literulis.

Quenquam illorum.) Latinius, aliquem.

Et liberarentur ab infirmitatibus suis.) Nō est in Græcis exemplaribus, sed adiectum apparet à quopiam, qui uoluerit interpretari. Græcæ lectioni suffragantur uetustissimi codices sancti Donatiani. *Redundat in nostris*

Et omnes seniores.) πᾶν γερουσίαν, id est, Ordinē seniorum.

Ambigebant de illis.) διηπόρει, Plus quiddam dixit, perplexum esse, & ancipitis animi, consilijq; inopem.

Præcipiendo præcepimus.) παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν, id est, An non præcepto præcepimus, hoc est, acriter præcepimus, ut ante dixit. Minis commínemur.

Obedire oportet deo.) πειθαρχεῖν. Quod est proprie parêre principi aut magistratui, dictione composita, à πείθειν obedire, & ἄρχων princeps. Ac paulo post, τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ, id est, obedientibus sibi. *πειθαρχεῖν*

Quem uos interemistis.) ἀνεῖλατε. Quod est manibus uiolentis occidere. Hinc enim dicta uox Græca. Nam interimitur, & qui iure meritoq; plectitur.

Principem & saluatorem.) ἀρχηγόν, Ducem & autorem. Quanquam non reprehendo quod uertit interpres.

Et nos sumus testes.) Græci addunt genitiuum αὐτοῦ, id est, Eius, quem Latinus poterat uertere in datiuum, ei. Nec est simpliciter, Et spiritus sanctus, sed, καὶ τὸ πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, id est, Quin & spiritus sanctus, ut sit ueluti correctio superioris dicti: Quasi diceret, non tam nos testes sumus illi, quàm ipse spiritus sanctus, cuius uirtute hæc fiunt.

Et cogitabant interficere illos.) ἐβουλεύοντο, id est, Consultabāt ut interficerent. Interpres ἐβούλοντο legit, aut certe somniauit.

Homines fieri.) Græce est apostolos, non homines. Nec est fieri, sed facere, ποιῆσαι, hoc est, emittere foras.

Extitit Theodas.) Eleganter uertit, extitit, ἀνέστη, id est, surrexit, siue exortus est. Græci codices habent θευδᾶς, id est Theudas, non Theodas. Hos Chrysostomus putat ob id sublatos è medio, quod uetuerint censum dari Cæsari, fuisseq; pharisæos. Vide Eusebium in historia Eccles. lib. 2. capite undecimo. *Theodas*

Cui consensit.) προσεκολλήθη. Quod aliâs uertit, adhæsit, rectius & hic ita uersurus. Non solum enim consenserunt, sed & conspirarunt cum illo, & eadem docebant.

In diebus professionis.) ἀπογραφῆς. Quam in euangelio uertit descriptionem. *Professio descriptio cēsus*

Auertit populum.) Græci addunt ἱκανὸν, id est, Multum.

Consilium hoc opus.) βουλὴ, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, id est, Consilium aut opus hoc.

Ne forte.) μήποτε, id est, ne quando.

Et deo repugnare uideamini.) καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε, Et cum deo pugnantes reperiamini. Græcis est dictio composita, deriuataq; à uerbo θεομαχεῖν. Cæterum recte uertit interpres, nisi quod Græca plus habent emphasis, habitum significantia, non tantū actionē, quasi dicas hostes dei, aut rebelles deo. *θεομαχεῖν*

Consenserunt autē illi.) ἐπείσθησαν, id est, Paruerunt siue obtemperarunt.

Ne omnino loquerentur.) Omnino, non inuenio in Grecis codicibus, tantū est, μὴ λαλεῖν, id est, ne loquerentur. Suffragabantur uetusti codices.

Et circa domos.) κατ' οἶκον, id est, Per singulas domus, siue domestícatim.

Docentes.) ἐπαύοντο διδάσκοντες. Vertendum erat, Cessabant docere & Euangelizare, participio commutato in infinitum. *Participium pro infinito*

EX CAPITE SEXTO.

Rescēte numero discipulorum.) πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, id est, Cum plures fierent discipuli. Quanquā periphrasin interpretis probo.

Murmur Græcorū.) Non est ἑλλήνων, sed ἑλληνιστῶν Hellenistarum. Nam Iudæi Græcos appellabant omnes paganos & alienos à lege Mosaica. Et probabile est in hoc numero nondum fuisse quenquam gentium, proinde non ἑλληνας dixit sed ἑλληνιστὰς, Iudæos qui nati fuerant aut uixerant inter gentes, eiusq; gentis

ubi uixerant, lingua loquebantur. Itaq; qui nati erant in regionibus Iudæorũ, Iudæos alibi natos aliaq; loquẽtes lingua, pro semipaganis ducebãt, quos hic nõ appellat Iudæos, quod religionis erat nomen, sed Hebræos, quod magis indicat gentem & nationem.

Sensus anceps

Eo quod despicerentur.) Et hic sensus anceps est, utrum ideo uiderentur despici, quod non admitterentur ad ministerium, ceu non uere Iudææ, an quod grauarentur onere sordidioris ministerij. Et ideo uidentur electi septem diaconi, non ut ipsi ministrarent omnibus, sed ut dispensarent ministrandi uices & ordines, ne similibus querelis interpellarentur apostoli.

Conuocãtes autem duodecim.) Obscure explicuit. Potest enim accipi ut fuerint ab alijs aduocati duodecim discipuli, unde nos dilucide uertimus. Iam in, Instantes erimus, quid opus erat paraphrasi? Rursum in, Multa etiam turba, πε est, id est, Que: nec aliud est ad quod respondeat etiam.

Non est æquum.) οὐκ ἀρεσόν, id est, Non est placitum, siue Non est gratum, aut Non est eiusmodi ut nobis placere debeat.

Boni testimonij.) μαρτυρουμένους, Quasi dicas, testimoniatos. Hoc est, spectatæ probatæq; integritatis, de quibus alij bene testentur. Alioqui boni testimonij dici uidetur, qui bona fide fert testimonium.

Super hoc opus.) ἐπὶ τῇ χρείᾳ τούτῳ, id est, In hoc usu, siue, Super hanc necessitatem, id quod magis blanditur Vallæ, mihi non item, quanquam functio magis quadrat.

Nicolaus proselytus

Et Nicolaum aduenam.) Rectius dixisset proselytum, annotãte Valla, ut intelligamus ad legem Mosaicam receptũ, utpote patria Antiochenum, religione Iudæum. Hic post habitus est Heresiarches, quanquam Clemens apud Eusebium ipsum diligenter excusat.

Et imposuerunt illis manus.) Rabanus opinor admonet hunc esse modum in conferendis sacris ordinibus, ut populus eligat, episcopus ordinet. Ea certe consuetudo diutissime perseuerauit in ecclesia, uerum ob tumultus populares recte mutata est.

Duplex sensus

Spiritui qui loquebatur.) ᾧ ἐλάλει. Quod sic accipi potest, ut sit sensus, Non poterant resistere spiritui qui loquebatur. Quanquam et altera lectio probe habet, ut ᾧ positum sit pro ὅ, propter datiuum præcedentem πνεύματι. Hic in uetusto codice adscriptũ comperi, Propter quod redarguerentur ab eo cum omni fiducia. Idem habebat æditio Hispanensis, uerum in Græcis non additur, nec in Latinis nisi paucis.

Non cessat loqui uerba.) ῥήματα βλάσφημα, id est, Verba blasphema siue maledica, Quanquam opinor blasphema additum. Quorsum enim opus cum sequatur aduersus locum sanctum? Certe Chrysostomus hunc enarrans locum, nullam facit mentionem blasphemorum. Nec additur usquam in Latinis codicibus uetustioribus.

Et mutabit traditiones.) τὰ ἔθη, id est, Consuetudines aut instituta.

Si hæc ita se habent.) εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει, id est, Num hæc ita se habent?

Interpres parum attentus

Qui ait.) Obsecro quæ tandem est hæc supinitas in uertendo? Quomodo cohæret cum proximo sermone qui ait? Præcessit enim: Dixit autem princeps sacerdotum, si hæc ita se haberent. Atqui Græce est ὁ δὲ ἔφη, id est, At ille ait.

EX CAPITE SEPTIMO.

Narratio uidetur dissonare

PRiusquam habitaret in Charran.) Videbatur nonnihil discrepare Stephani narratio, cum historia Geneseos capite 12. quod illic facta mentione Tharæ patris Abraham, post refertur cum illo colloquutus deus. Neque satis conuenit de numero annorum. Verum hac de re nodum explicuerunt Hieronymus in quæstionib. Hebraicis, & Augustinus lib. de ciuitate dei 16. capite 15. Rursum in quæstionibus super Genesim libro primo.

Nec passum pedis

Nec passum pedis.) οὐδὲ βῆμα ποδός, id est, Ne uestigium quidem pedis. Nam passus aliquot pedes complectitur, nec potest unius pedis esse passus. Tolerabilius igitur est quod legit Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo, Nec spacium pedis. Quo quidem loco simul illud excutit, qui fieri potuerit, ut qui prius legatur emisse agrum circa puteum iurisiurandi, nunc ne pedis quidem uestigium illic possideret. Non possedit, nec tantillum ex munere diuino, de cuius pollicitatione illic agit Stephanus. Nam pecunia licebat ubiuis parare agros.

Loquutus

Loquutus est autem ei.) ὅτως, Loquutus est autem sic, est Græce, & non additur ei.

Quia erit semen eius accola.) ὅτι ἔσαι τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον. Vt cõniueamus quod quia, abusus sit pro quod, quod accola posuit genere neutro. Certe aliud est incola quàm accola. Siquidem accolæ dicuntur finitimi, ut accola Rheni, Incola qui non sit αὐτόχθων. Quanquam Græcis est πάροικος, qui aliunde profectus alibi domum habet. Nos uertimus inquilinum, ad hunc modum, Loquutus est autem deus sic, quod futurum esset semen eius inquilinum in terra aliena, quodq; seruituti illud subiecturi essent &c. Mollius erat posteri eius incolæ. Semen enim posteros appellat. Nec in clausula est, Dicit dominus, sed εἶπεν ὁ θεός, id est, Dixit deus. πάροικος αὐτόχθων

Male tractabunt.) Est κακώσουσι, id est, affligent siue cruciabunt.

Annis quadringentis.) In æditione peruetusta, legebatur quadringentis triginta, atque ita legit Rabanus ex supputatione temporum. Beda indicat hyperbaton, erit incola annis quadringentis, ut quod in medio interceßit, & seruituti eos subijcient & male tractabunt eos, non impediat contextum præcedentiũ & sequentium. Quanquam mea sentẽtia non est opus ad hoc hyperbaton confugere. Hyperbaton

Et sic genuit Isaac.) Interpres, nisi mendum est, legisse uidetur ὅτως, cum in Græcis codicibus sit ὅτος hic, siue iste. Si legas, ὅτως, sensus est, illum non genuisse Isaac nisi circumcisum, cum Ismaëlem suscepisset incircuncisus. Suspicor factum, ut Græci odio circuncisionis mutarint ὅτως in ὅτος. Tametsi uariabant Græci codices, Chrysostomus & Hispanien sis æditio habebant ὅτως, mei codices & Aldina æditio ὅτος.

Et Isaac Iacob.) τὸν ἰακώβ, Vt subaudias, genuit.

Non inueniebant cibos.) χορτάσματα. Vox est à saturando dicta.

Et in secundo.) καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ. Et in secundo, ut uerbum uerbo reddatur, Altera uice, siue Cum iterum misisset eos. Ordo

Quod emit Abraham precio argenti à filijs Emor filij Sichem.) Et hunc locum annotauit Hieronymus in libro ad Pammachium de optimo genere interpretandi, qui secus habeatur in Genesi, ubi legitur, quod Abraham emerit ab Ephron Etheo filio Saor, iuxta Hebron quadringentis drachmis speluncam duplicem, & agrum circa eam, sepelieritq; in ea Saram uxorem suam. Atque in eodem legimus libro, postea reuertentem è Mesopotamia Iacob cum uxoribus & filijs suis, posuisse tabernaculum ante Salem urbem Sichimorum, quæ est in terra Chanaan, & habitasse ibi, & emisse partem agri, in quo habebat tentoria, ab Emor patre Sichem, centum agnis, & statuisse ibi altare, & inuocasse deum Israel. Proinde Abraham nõ emit specum ab Emor patre Sichem, sed ab Ephron filio Saor, nec sepultus est in Sichem, sed in Hebron, quæ corrupte dicitur Arboch. Porrò duodecim Patriarchæ non sunt sepulti in Arboch, sed in Sichem, qui ager non est emptus ab Abraham, sed à Iacob. Hunc nodum illic nectit Hieronymus, nec eum dissoluit hoc sane loco, sed eum eleganter explicat in quæstionibus Hebraicis. Locus discrepans prima fronte

In septuaginta quinq; animabus descendit Iacob.) Geneseos cap. 46. diuus Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam uertit Septuaginta tantum. Et tamen Lucas sequutus uidetur autoritatem Septuaginta, tum ubiq; receptam, siue quod apud Hebræos additi sunt à librarijs anni quinq;, siue quod non existimarit numeri rationem ad id quod tum agebatur pertinere.

Quam cõfessus erat.) ἣν ὤμοσεν, id est, Quam iurauerat. Interpres legisse uidetur ὡμολόγησεν.

Qui non sciebat.) ὃς οὐκ ᾔδει, id est, Qui non nouerat.

Ne uiuificaretur.) εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι, id est, Ad hoc, ut partus non essent uitales.

Gratus deo.) ἀστεῖος τῷ θεῷ. ἀστεῖος aliâs sonat festiuus, siue urbanus. Abusus uidetur hac uoce pro χαρίεις, quod gratum significat, & item urbanum.

Existimabat autẽ intelligere fratres.) Hic fratres uocat suæ gentis homines, quod post translatum est ad Christianos. Augustinus in quęstionibus in Exodum, dubitat utrum homicidium Moysi duntaxat indolis specimen sit, an laudi dandum, quod ex hac oratione Stephani uideatur id fecisse numinis admonitu. Fratres qui eiusdem gentis

Litigantibus.) Græce est μαχομένοις, id est, pugnantibus. Recte tamen uertit interpres.

In igne flammæ rubi.) Græce est contrarius ordo, ἐν φλογὶ πυρὸς, id est, In flamma ignis. Tametsi & alioqui sermo duriusculus est nobis ob proprietatem sermonis hebraici.

Videns uidi.) Hebræum est schema, pro eo quod est, Attente uidi.

Et nunc ueni & mittam.) καὶ νῦν δεῦρο, id est, Et nunc uenito, siue nunc adsis, ut secundæ personæ sit uerbum, non primæ. Iubet enim Moysen adesse.

Tanquam me audietis, audietis redundat

Tanquam meipsum audietis.) Audietis hoc loco in nonnullis exemplaribus Græcis non scribitur. Donatiani codices suffragabãtur Græcæ lectioni, in quibus erat. De fratribus uestris tanquam me. Apud Chrysostomum nec in contextu nec in enarratione fit huius clausulæ mentio. Quod autem dictum est tanquam me, Chrysostomus exponit, contemptum & insidijs appetitum, quod ut Christo puero insidiatus est Herodes, ita Pharao Mosi in Aegypto, & uterq; saluus euasit. Superius demonstratum est, ipsum, pertinere ad uerbum audietis, non ad me, quod pertinet ad uerbum suscitabit: Suscitabit uobis prophetam ut me, id est, similem mei, & uelut alterum me, ipsum audietis. Quanquam apparet interpretem legisse ὡς ἐμαυτόν, nisi, quod probabilius est, hoc aliquis assuit de suo.

In ecclesia & in solitudine.) Et, apud Græcos non est, sed ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τῇ ἐρήμῳ, id est, In cõgregatione, in deserto, citra coniunctionẽ, consentiẽtibus Latinis emendatioribus.

Verba uitæ dare uobis.) Nõnulli codices habebãt, λόγον ζῶντα, id est, sermonem uiuum. Nonnulli λόγια ζῶντα, id est, Eloquia uiua. Sic enim solitus est uertere λόγια.

Patres uestri.) Vtroq; loco Græcis est ἡμῶν, id est, Nostri, primæ personæ.

Mosi enim huic.) ὁ γὰρ μωϋσῆς, id est, Nam Moyses iste: & sic habet exemplar Constantiense. Quanquam id recte mutauit interpres.

Interpres recte discedit à uerbis

Quas feciſtis adorare.) Interpres nõ notauit Græcam figuram loquendi. ἃς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς, id est, Quas feciſtis ut adoretis eas. Sed mirum non addi articulum uerbo infinito.

Et transferam uos trans Babylonem.) In nonnullis exemplaribus repperi mutatum, trans in, In, Locus sumptus est ex Amos prophetæ capite quinto. Quanquã illic pro trans Babylonem legitur trans Damascum, ex autoritate ueritatis Hebraicæ simul & Septuaginta. Hieronymus sic excusat Stephanum, ut dicat eum magis sensum reddidisse quam uerba, quod Iudæi trans Damascum ducti sunt in Babylonem, siue trans Babylonem. Sunt qui malunt fateri scripturam esse deprauatam, & pro Trans Damascum scriptum fuisse Trans Babylonem.

Trans Babylonem
Trans Damascum

Cum patribus.) Cum, redundat.

Deus loquens.) ὁ λαλῶν, id est, Ille qui loquebatur.

Patres uestri.) ἡμῶν Græce est, id est, nostri, quemadmodum admonuimus modo.

Sed non excelsus in manu factis.) Græcus addit templis, ἐν χειροποιήτοις ναοῖς. Et Manufactis unica illis dictio est.

Dura ceruice.) Græcis epitheton est compositum, σκληροτράχηλοι, Quasi dicas, duriceruicos, ut Pacuuius apud Quintilianum, & hunc imitatus Politianus dixit, incuruiceruicum pecus. Cæterum apparet orationem Stephani clamoribus obstrepentium Iudæorum interruptam fuisse. Neque enim satis alioqui respondet hic finis, tam alte repetito principio, præsertim cum in ea multa sint, quæ non ita multum pertinere uideantur ad id quod instituit.

Stephani oratio cũ lõga sit, est inabsoluta

Restitistis.) ἀντιπίπτετε, id est, Resistitis.

Et homicidæ.) φονεῖς, id est, Occisores.

In dispositione.) εἰς διαταγὰς, id est, In dispositiones, siue ad dispositiones: à διατάσσω quod est ordino. Augustinus libro de ciuitate dei 10. citat aliquoties, in edictis angelorum, pro eo quod nos legimus, in dispositione angelorum.

Virtutis dei.) Virtutis, in Græco codice non reperio. Tantum est à dextris dei, suffragantibus & Latinis uetustioribus.

Additum in nostris

Obdormiuit in domino.) In domino non additum est in Græco exemplari, tantum est ἐκοιμήθη, id est, Dormiuit. Suffragantibus uetustis exemplaribus Latinis.

EX

EX CAPITE OCTAVO.

IN eccleſia.) ἐπὶ τῷ ἐκκλησίαν, id eſt, In eccleſiam, ſiue Aduerſus eccleſiam.

Curauerunt autẽ Stephanũ.) συνεκόμισαν, id eſt, Simul aũt curauerunt.

Viri timorati.) εὐλαβεῖς, id eſt, Religioſi ſiue pij.

Per domos intrans.) κατ' οἴκους, id eſt, Domeſticatim, ut ita loquar, ſiue per ſingulas domos, ut oſtendat ingens ſtudium perdendi.

Igitur qui diſperſi erant.) οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες, id eſt, Igitur illi quidem diſperſi. Iam enim diſpergebantur.

In ciuitatem Samariæ.) Videtur appoſitiue dictum ciuitatem Samariæ, ut Samaria ſit nomen non regionis, ſed ciuitatis, unde tota regio nomen eſt ſortita. Eadem autem dicta eſt Sebaſte.

Multi eorum qui habebant ſpiritus immundos clamantes uoce magna exibant.) Quæſo qui nam exibant? num ipſi homines? Nec Græca reddidit ut habent, nec ita uertit ut poſſit ſenſus percipi. Quod genus eſt illud quod canitur in laudibus deiparæ uirginis. Cuius dominus humilitatem reſpiciens, angelo nunciante concepit redemptorem mundi. Ex his uerbis quid aliud Latinus intelligat, niſi dominum factum eſſe grauidum? uſqueadeo nihil intereſſe putant, quomodo loquamur, modo ipſi intelligamus quod loquimur. Sed quod ad hunc attinet locum, Græca ſic habent, πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκαθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο. Ea quoniam ad uerbum reddi non poterant, nos ſenſum expreſſimus in hunc modum. Spiritus enim immundi, à multis qui ab illis tenebantur, clamantes uoce magna exibant. In duobus codicibus Donatiani non addebatur hæc particula, opinor, quod eam ſcriba prætermiſerit offenſus abſurditate ſermonis. Nam Græci codices conſentiunt. *Locus ridiculo redditus ab interprete*

In ciuitate magus.) ἐν τῇ πόλει μαγεύων, id eſt, artem exercens magicam.

Cui auſcultabant.) Hoc auſcultabant, & quod mox ſequitur, attendebant, Græcis idem eſt uerbum προσεῖχον.

Quæ uocatur magna.) Quæ uocatur, non additur in Græco codice, ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη, id eſt, Dei uirtus magna. Interpres ſtuduit explicare uim articuli Græci ἡ μεγάλη.

Propter quod.) διὰ τό, id eſt, Propterea quod: & tamen hanc ſermonis formam uideo fuiſſe familiarem priſcis Chriſtianis, quum longe aliud ſignificet.

Magicis ſuis.) ταῖς μαγείαις, id eſt, Magijs ſiue magicis artibus.

Dementaſſet.) ἐξεστακέναι αὐτοὺς, id eſt, Stupefacti eſſent, & uelut à mente alienati.

De regno dei in nomine Ieſu.) Græce eſt, Et nomine.

Stupens admirabatur.) ἐξιστων. Interpres unam Græcam uocem, duabus Latinis reddidit. Stomachatur hoc loco nonnihil Laurentius, nec ſanè prorſus abs re, quod interpres tantum ſibi permiſerit, ut eandem dictionem Græcam eodem in loco trifariam reddiderit. Siquidem quod paulo ante uertit, ſeducens, Græcis eſt ἐξιστῶν. Quod dementaſſet, eſt ἐξεστακέναι: Quod ſtupens admirabatur, eſt ἐξίστων. *Interpretis copia*

Et rogabãt pro eis.) Dubiũ eſt an ipſi apoſtoli rogarint deum pro eis, an Philippus et qui cum illo erant rogarint apoſtolos. Poſteriorem ſenſum ſequi uidentur interpretes, quod Græce ſit προσεύχωνται, qua uoce ſcriptura ſolet uti pro deprecatione ad deum.

In quenquam illorum uenerat.) ἐπ' οὐδενί γὰρ αὐτῶν, id eſt, Erat elapſus ſiue delapſus.

Manus apoſtolorum.) χεῖρας, id eſt, Manuum. Sed interpres offenſus concentu genitiuorum uariauit.

Si forte.) εἰ ἄρα. Coniunctionem expletiuam ſuo more uertit in forte.

In felle amaritudinis.) εἰς χολὴν πικρίας, id eſt, In bili amaritudinis, id eſt, Amara bili. Non iraſcebatur Magus, ſed uitiatum animum expreſſit per bilis amaritudinem.

Et in obligatione.) καὶ σύνδεσμον, id eſt, In colligatione, hoc eſt In uinculis.

Quæ dixiſtis.) ὧν εἰρήκατε. Articulus poſtpoſitiuus congruit cum caſu antecedentis, diſſidens à ſuo uerbo. Annotandum quod uni Petro reſpondens, multitudinis utitur uerbo, dixiſtis. Vnde probabile eſt, quod Petrus admonuit, cæteros item admonuiſſe. *Articulus præcedenti uerbo cõgruẽs à ſuo diſſidens*

Et multis regionibus.) πολλάς τε κώμας, uicis ſiue pagis. Apparet interpretem legiſſe χώρας.

Contra meridianum.) κατὰ μεσημβρίαν, id est, Meridiem uersus, siue ad meridiem.

Quæ descendit ab Hierusalem.) καταβαίνουσαν. Quod Hierosolymorum urbs in monte Sion sita sit ex parte. Nonnulli codices habebant φέρουσαν, id est, Quæ ducit.

Gaza

Gazam.) Ciuitas est insignis Palæstinæ, destinata in sortem tribus Iuda, licet obtineri non potuerit. Desertã addit quod uetus illa Gaza, de qua Sophonias, Gaza destructa erit, sic fuerit diruta, ut uix urbis extet uestigium, pro qua extructa est alia, sed non eodem loco.

Et ecce uir eunuchus.) Annotauit Hieronymus uirũ dici qui sit eunuchus, cum pugnẽt inter sese, uirum esse & eunuchum esse, unde & euirati dicuntur. Verum in Christo neque sexus est, neque conditio, sed noua creatura.

Dynastæ præfecti

Eunuchus potens.) δυνάστης, id est, Magistratus siue præfectus. Græca uoce usus est & Cicero, Tetrarchæ & Dynastæ, Non enim dicitur reginæ eunuchus, sed reginæ præfectus nimirum gazophylax.

Candacis.) κανδάκης, id est, Candaces, à nominatiuo Candace. Quod nomen ita uidetur commune fuisse reginis, ob quandam reginam Aethiopiæ nomine Candacen de gente illa optime meritam, ut apud Aegyptios Pharao & Ptolemæus, regibus.

Venerat adorare.) προσκυνήσων, id est, Adoraturus.

Putas ne intelligis.) ἆρά γε. Num, siue an, siue Nunquid intelligis quæ legis?

Et quomodo.) Et, non est apud Græcos, sed tantũ πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, Qui enim possim, aut Qui nam possim. Subauditur enim negatio non intelligo.

Ostenderet mihi.) ὁδηγήσει με, id est, Duxerit me.

Locus pro argumẽto

Locus autem scripturæ.) ἡ δὲ περιοχή. Quod continentiam possis dicere: nos uertimus argumentum, poterat dici & sententia.

Eunuchus è Græco legit

Tanquam ouis ad occisionem.) Locus est apud Esaiam capite LIII. Verum apparet eunuchum hunc non ex Hebræo libro, sed ex Græco hæc legisse, quod omnia adamussim consentiant cum æditione Septuaginta. Et Aegyptus id temporis græcissabat ob commercium cum Romanis & ante hoc cum Alexandro. Nam Hebræa Hieronymus ita uertit, Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente obmutescet, & non aperiet os suum. De angustia & de iudicio sublatus est, generationem eius quis enarrabit, quia abscisus est de terra uiuentium. Iuxta Septuaginta legimus hunc in modum, ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. ἐν τῇ ταπεινώσει, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται, ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, id est, Sicut ouis ad uictimam ductus est, & sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est, generationem illius quis enarrabit, quia tollitur de terra uita eius. Porrò pro tollitur αἴρεται perperam habetur in nostris codicibus tolletur, uerbum futuri temporis, quemadmodum & pro aperit legimus aperuit.

Cõsentit cum Septuaginta

Dicit hoc.) λέγει τοῦτο, id est, Dicit hoc, quasi iam loquatur tibi, cuius scripta legis.

Quis prohibet.) τί κωλύει, id est, Quid prohibet, seu potius, Quid uetat, aut quid obstat quo minus baptizer.

Dixit autem Philippus. Si credis &c. usq; ad eum locum, Et iussit stare currum, non reperi in Græco codice. Quanquam arbitror omissum librariorum incuria. Nam & hæc in quodam codice Græco asscripta reperi, sed in margine. Cæterum apud interpretem Chrysostomum hæc non adduntur. Nec in æditione Hispanensi. In Aldina fuit additum.

Vterque.) ἀμφότεροι, id est, Ambo.

Philippus & eunuchus.) ὅ τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος, id est, Et Philippus & eunuchus conduplicata coniunctione.

Spiritus domini rapuit Philippum.) Rabanus in glossa ordinaria uidetur annotasse diuersam lectionem, quasi spiritus dictus sit irruisse in eunuchum, & rapuerit Philippum, uerum huiusmodi nihil reperio uel in Græcis uel in Latinis codicibus.

Azotus

Inuentus est in Azoto.) Quis quærebat illũ, ut illic fuerit inuentus? Repertus est, erat tolerabilius. Est enim sensus, Philippum subito fuisse Azoti. Ea ciuitas est Palestinæ una è quinq; ciuitatibus Allophylorum, Hebræis dicta אַשְׁדּוֹד Aschdod.

EX

EX CAPITE NONO.

D huc spirans.) ἐμπνέων, Forte pro ἔτι mutatũ est ἐμ. In alijs habetur utrunq;, ἔτι ἐμπνέων, id est, Etiamnum spirans. Sed unde minarum? Neq; enim ut dicimus, Cupit te, & cupiens est tui, ita dicere licet, Vox non sonat hominem, & uox non est sonans hominis, & Sapit uinum, & est sapiens uini. Proinde meo iudicio uertendum erat. Spirans minas ac cædem, Et,

In discipulos domini.) Apertius erat aduersus discipulos domini.

Huius uiæ uiros,) τῆς ὁδοῦ ὄντας, id est, Qui eius essent sectæ. Articulus enim pronominis uice fungitur hoc loco. Et pro uiæ, multi codices habebant uitæ. *Articulus uice pronominis*

Viros ac mulieres.) ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, id est, & uiros ac mulieres, aut seu uiros seu mulieres.

Circumfulsit.) περιήστραψεν, id est, Circumfulgurauit, si sic liceret loqui. Subitam enim lucem fulgur appellat.

Saule Saule.) Σαοὺλ Σαοὺλ, id est, Saul Saul. Cum Lucas alibi Saulum uocet ac Paulum, hic Hebræam uocem integram reliquit, quod Christus illum Hebraice compellarit, ut & ipse postea testatur. Atque item Ananias, σαοὺλ ἀδελφέ, id est, Saul frater, de quo nonnihil attingemus in Paulinis epistolis. *Saul*

Durum est tibi.) In plerisq; Græcis codicibus non additur hoc loco, cum mox sequatur surge, sed aliquanto inferius, cum narratur hæc res. Neq; raro contingit, ut scriba doctulus aliunde addat aliquid in spacijs, quod post alius indoctior referat in cõtextum. Certe Chrysostomus hoc loco nullam mentionem facit huius particulæ. Est autem ethnicis etiam in prouerbio πρὸς τὸ κέντρον λακτίζειν, id est, Aduersus stimulum calcitrare. Translatum à bubus aut alijs iumentis quæ stimulo incitantur, ut equi calcaribus. In uetustioribus codicibus ne hæc quidem habebantur, & tremens ac stupens dixit, Domine quid me uis facere? & dominus ad eum, tantum est, durum est tibi contra stimulum calcitrare. Ego sum Iesus, quem tu persequeris, surge & ingredere &c. *Paræmia*

Qui concomitabantur cum illo.) οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, id est, Qui iter faciebant cum illo, siue comites itineris. Interpres nec Latine loquutus est, nec Græco uerbo respondit.

Stabant stupefacti.) ἐννεοί, Græca uox inde facta est, quod rei nouitas hominem reddat attonitum.

Nihil uidebat.) οὐδένα ἔβλεπεν, id est, Neminem uidebat. Apparet interpretem legisse οὐδὲν ἔβλεπεν.

Ad manus autem illum trahentes.) χειραγογοῦντες δὲ αὐτὸν, id est, Manu ducentes illum. Quorsum enim opus erat trahentibus, cum sponte iret? Atque ita uertit ipse paulo post. Ad manum autem deductus à comitibus.

In uicum qui uocatur rectus.) ἐπὶ τὴν ῥύμην. Vicus hoc loco non est pagus aut oppidulum, ne quis in hoc erret, nam id est Græcis κώμη, sed pars urbis. Ciuitas enim distinguitur in uicos, uici in uias, uiæ in domos. *Vicus pars urbis*

Quanta mala fecerit sanctis.) ὅσα, id est, Quot, siue quæcunq;. Item paulo post, Quanta oporteat illum pro nomine meo pati.

Et hic habet.) Hic hoc loco aduerbium est, non pronomen ὧδε, id est, In hac ciuitate.

Vas electionis.) σκεῦος. Ego maluissem organum electum. Quanquam uasa ueteribus omnis dicebatur supellex.

Saule frater.) σαοὺλ ἀδελφέ, id est, Saul frater, quod consentaneum sit Hebraice fuisse loquutum Ananiam. *Saul*

Vt uideas.) ὡς ἀναβλέψῃς, id est, Vt uisum recipias. Sic enim idem uerbum paulo ante traduxerat. Ceciderunt ab oculis eius.) ἀπέπεσον, Deciderunt.

Qui expugnabat.) Græce militari est usus uerbo. πορθεῖν enim Græcis est urbem excindere ac depopulari.

Vt uinctos illos duceret.) ὡς ἀγάγῃ, id est, Ducat siue pertrahat, id quod mauult Valla. *Cõfundo pro pudefacio*

Et confundebat.) Non est hic pudefaciebat, ut aliâs solet uti, sed συνέχυνε, hoc est, Commouebat ac perturbabat, confirmans Iesum esse Christum.

Consilium fecerunt in unum.) In unum, non reperio in libris Græcorum, quos ego sanè

uiderim tantũ est συνεβουλεύσαντο. Nisi forte uoluit exprimere uim præpositionis σύ.

χαλάσαντες Submittentis in sporta.) χαλάσαντες. Quod est funibus ex alto pensilem demittere, ut aliâs indicauimus.

Intrans & exiens.) In Græcis exemplaribus tantum reperio εἰσπορευόμενον intrans, ἐκπορευόμενον non inuenio. Quanquam ingrediens & egrediens Hebraica figura dictũ est pro uersans, quomodo Latini dicunt, domi ac foris. Itaque ex commentarijs qui Chrysostomi titulo leguntur adieci. καὶ ἐκπορευόμενον, quanquam hoc ad sensum minimum habet momenti, arbitror autem alteram lectionem esse germanam.

Fiducialiter agens.) παῤῥησιαζόμενον, id est, Libere siue cum fiducia loquens aut agens, sed magis ad sermonem pertinet, unde & Græca dictio composita est.

ἑλληνιστάς Et disputabat cum Græcis.) συνεζήτει πρὸς τοὺς ἑλληνιστάς, Disputabat aduersus Græcos. Rursus usus est uerbo Helleniſtæ, significat enim Iudæos ibi natos. Nondum autem erat tempus disputandi cum gentibus. Cæterum illud quod præcessit, Cum gentibus, in Græcis codicibus non inuenio, ne in Latinis quidem uetustioribus. Et mox,

Quærebant eũ occidere.) Græcis est ἐπεχείρουν, id est, Conabãtur, siue aggrediebantur.

Ecclesia quidem.) αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι, id est, Igitur ecclesiæ quidem, numero pluratiuo, quod tum omnes congregationes Christianorum dispersæ dicerẽtur ecclesiæ, quæ tamen omnes in unam recidunt ecclesiam.

Dum transiret uniuersos.) Quidam addunt hoc loco fines, sed perperam, quandoquidem de hominibus sentit Lucas, non de locis.

Sanet te dominus.) ἰᾶταί σε. Poterat accipi & sanat, indicandi modo non imperandi.

Assaron Lyddæ & Assaronæ.) Λύδδαν καὶ τὴν ἀσάρωνα. Haud scio an hæc sit quam in Hebraicis nominibus corrupte legimus Accaron, quam eandem quidam putarunt esse turrim Stratonis, postea Cæsaream nominatam. Vero proximum est, hanc esse regionem, quam

Saronã Hieronymus in nominibus locorum appellat Saronas, id Hebræis sonat campestrem regionem. Est autem à Cæsarea Palestinæ pertingens usque ad oppidũ Ioppe. Testatur sua etiamnum ætate illic agrum fuisse pascendis gregibus aptum. Porrò Ioppe non longe aberat à Lydde. Quanquam est & altera eiusdem nominis regio inter montem Thabor & stagnum Tyberiadis, cuius meminit Esaias, In paludes uersus est Saron. Verum priorem fuisse eam de qua hic sentit Lucas, indicat Hieronymus.

Capnion Thabia Chaldæis Capra Nomine Tabitha.) Hoc certe loco Tabitha non potest esse uerbum. Ioannes Capnion Thabiam legendũ esse putat, uocẽ enim Assyriã esse, quæ illis Capreã significat. Certe qui literas callent Hebraicas, fatentur hoc puellæ uocabulũ nõnihil habere cognationis cum uerbo uidendi, quod illis dicitur צָבָה. Et Græcis item δορκάς caprea, à δέρκομαι uideo deducta est, quod id animal acri oculorum acie putetur esse. Vnde & qui sunt perspicacibus oculis ὀξυδερκεῖς uocantur. Cæterũ Laurentius maluit ab interprete Latinam uocem fuisse redditam, nempe capream. Nam Lucas Dorcadem interpretatur, sed Græce scribens.

Quam cum lauissent.) Glossa ordinaria submonet in quibusdam codicibus scriptum fuisse Lauissent unguentis. Sed more ueterũ primum laubant corpus, deinde ungebant. Quanquam probabile non est, hic tantũ sumptus fuisse factum in Dorcade.

Miserunt duos uiros.) In plerisq; Græcis codicibus, tantũ est ἀπέστειλαν, id est, Emiserunt. In uno reperi δύο ἄνδρας asscriptum, sed in spacio marginali.

Ne pigriteris.) Sine causa mutauit personam, μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν, id est, Ne pigritaretur, siue ne grauaretur pertransire usq; ad sese, siue ad ipsum.

Quas faciebat illis Dorcas.) ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν ὅτε ἦν δορκάς, id est, Quas faciebat secum uiuens Dorcas, siue quas faciebat dum cum ipsis esset Dorcas.

Et multi crediderunt domino.) ἐπὶ τὸν κύριον, id est, In dominũ. Vnde apparet interpreti nihil retulisse, utrum dicas Credere domino, an credere in dominum.

Petrus hospes coriarij Apud Simonem Coriarium.) Βυρσεῖ. Quod opificium non solũ plebeium, uerũ & sordidum habetur. O quantus hospes, & apostolici culminis princeps apud cuiusmodi diuersatur hospitem? Nunc in immensum creuerunt opes ecclesiæ. Gratulandum est felicitati, si modo uere sita est in hoc ecclesiæ felicitas, & si felicitati respondet pietas.

EX

EX CAPITE DECIMO.

CEnturio cohortis.) Minus ambiguum erat. Ex cohorte. Neque enim is erat princeps totius cohortis, quæ circiter mille milites continet, sed unus ex ea cohorte. Atque ita est Græce, ἐκ σπείρης. Spiram autem Chrysostomus aut quisquis is fuit interpretatur νόμισμον, & hic Latine loquens.

Quis es domine.) τί ὅτι κύριε, id est, Quid est domine, hoc est, Quid rei est. Atque ita legendum arguit ipsa etiam angeli responsio, Orationes tuę &c.

Hic tibi dicet quid te oporteat facere.) Hoc non habebatur in æditione Hispaniensi, & uidetur asscriptũ ex capite quod proxime præcessit, & in hoc ipso mox repetitur inferius.

Duos domesticos.) δύο τῶν οἰκετῶν, id est, Duos famulorum.

Et militem timentem dominum.) στρατιώτην εὐσεβῆ, id est, militem pium. Quid hic opus erat periphrasi? Cæterum ne lector offenderetur, quod Cornelius ad pietatis negocium uteretur milite, addidit pium.

Qui illi parebant.) τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ, id est, Qui illi assistebant, siue ut alibi uertit, inseruiebãt. Parebãt & cæteri milites, uerũ hi semper aderant ministerij gratia. *Periphrasis sine causa ca ptata*

In superiora.) ἐπὶ τὸ δῶμα. Quod in euangelijs uertit, tectum. Apparet enim Petrum conscendisse tectum, in quo soliti sunt inambulare quidã, ut oraret sub dio, ceu uicinior deo, tum etiam semotior ab hominum strepitu. *δῶμα*

Et uidit.) καὶ θεωρεῖ, id est, Videt, præsentis temporis.

Vas quoddam uelut linteum.) Hieronymus in Esaiam citat, Vas quoddam linteum, nec id uno sanè loco, Vt accipiamus ipsum linteũ fuisse uas, atq; ita mox appellat absq; ὡς.

Quatuor initijs summitti.) Græci legunt, Quatuor initijs alligatum ac demissum è cœlo, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον καὶ καθιέμενον. *Vas linteum*

Quadrupedia &.) Græce sic habet τετράποδα τῆς γῆς, τὰ θηρία καὶ τὰ ἑρπετά, id est, Quadrupedia terræ, & bestiæ, & reptilia. Porrò θηρίον Græcis proprie noxiam bestiam significat, ueluti uiperam aut lupum. *θηρίον*

Occide & manduca.) θύσον καὶ φάγε, id est, Sacrifica, siue macta, & ede.

Absit domine.) μηδαμῶς, id est, Nequaquam.

Iterum secundo.) πάλιν ἐκ δευτέρου, Rursus iterum.

Tu commune ne dixeris.) Communia, uertendum erat. Quanquam Græce uerbũ est μὴ κοίνου, id est, Ne communica, hoc est, ne feceris communia. Sic enim Hebræi uocant impura & nefasta.

Per ter.) ἐπὶ τρίς, id est, Ad ter, quanquam satis erat dicere ter. Nouum sermonis decus commentus est interpres. Quidam hũc locũ sic defendit à solœcismo, quod interpres reddidit Græcam formam. At dicendum erat, ad ter. Et Latini dicunt ad calendas Ianuar. pro circiter. Quanquam reddere figuram Græcam Latine frequenter, est σολοικίζειν. Atqui ex hoc solœcismo natus est opinor, Apologus, qui uulgo fertur nõ infestiuus. Sacerdos quispiam rusticanæ plebis rusticior pastor, cum primũ esset baptizaturus infantem, ac in libro unde solennia uerba pronunciabat, minio asscriptum offenderet, Salta per ter, quibus uerbis librarius admonebat, tres retro paginas esse reuoluendas, mox iussit, ut ædituus adduceret hastile, quo crux impositа circũfertur. Eo accepto, bene sit, inquit, antehac nunquam idem expertus sum, sed ita res postulat, & hastili innixus, apsidem saxeam ter transilijt, atque ita recepto codice, reliqua peregit. *Per ter*

Et statim receptum est.) καὶ πάλιν ἀνελήφθη, id est, Et rursus receptum est, nimirum quod inde uenisset.

Descendens autem Petrus ad uiros.) Post hæc uerba in nonnullis Græcorum exemplaribus additum erat, τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ κορνηλίου πρὸς αὐτόν, id est, Qui missi fuerant à Cornelio ad se.

Accersire te.) Rursum uertit figuram Græcam. Latine dixisset, Vt accerseret te.

Introducens ergo.) εἰσκαλεσάμενος, id est, Introuocatos siue inuitatos.

Quomodo abominatum est.) ὡς ἀθέμιτον ὅτι, id est, Vt nefas est. Nam parum erat ciuile, ut Petrus apud ethnicum dicat, abominãdum esse cum eo colloqui. Verum ait ex cõsuetudine suæ gentis sibi non esse fas cum illo congredi. Et mox. *ἀθέμιτον uertit abominandum nõ recte*

Con-

Coniungi.) Græcis est κολλᾶσθαι adhærere siue adglutinari.

Sine dubitatione.) ἀναντιῤῥήτως, id est, Citra contradictionem, siue incunctanter.

Nudius quarto die &c.) ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι τούτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν προσευχόμενος, id est, Quarto ab hinc die, usque ad hanc horam, sedebã ieiunans, & hora nona orans. Ex uerbis interpretis apparet Corneliũ ieiunasse & orasse totum quatriduum. Sentit autem se ieiunasse & orasse die quodam, qui quartus esset ab eo quo colloquebantur cum Petro. Siquidem usq; ad hanc horam dixit, pro usq; ad hoc tempus, & pro ἤμην sedebam, nonnulli legunt ἤμουν eram, prima uocali attenuata.

Obscure reddita græca

In ueste candida.) λαμπρᾷ, id est, Splendida.

Eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt.) ἐμνήσθησαν, id est, In memoria habitæ, Nam memoratur quod narratur.

Simonis coriarij iuxta mare.) Sub hæc addunt Græci codices, quod in nostris omnino non habetur, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι, id est, Qui aduenies loquetur tibi.

In conspectu tuo.) Græci legũt in cõspectu dei, γνώπιον τοῦ θεοῦ. Est aũt sermo cõfirmantis animi simplicitatẽ, cuius deum facit testem. Annotat hic nõnihil & glossa ordinaria.

Adsumus audire.) Græcanici sermonis formam reddidit, πάρεσμεν ἀκοῦσαι, pro eo quod est, Adsumus ut audiamus, siue ad audiendum.

Sed in omni gente.) ἐν παντὶ ἔθνει, id est, In quauis gente.

Ordo perturbatior

Verbum misit filijs.) τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλεν, id est, Verbum quod misit. Offensus lector oratione non absoluta suffulcit, quod. Aut enim anapodotos est oratio, aut accusatiuo abusus est loco nominatiui, hoc est, uerbũ quod misit filijs Israel. Aut, quod mihi maxime probatur, accusatiuus hic λόγον referendus est ad uerbum quod sequitur οἴδατε, id est, scitis. Deinde quia intercessit hyperbaton, & item parenthesis, quod ante dixerat λόγον, alia uoce repetijt ῥῆμα, ut legamus ad hunc modum, Verbum quod misit filijs Israel, annuncians pacem per Iesum Christum: deinde per parenthesim interijciatur (hic est omnium dominus) moxq; sequatur, Ipsi nostis, uerbum inquam, quod factum est per omnem Iudæam.

Incipiens enim.) Enim adiecit aliquis de suo, cum non sit in Græcis ex emplaribus. Et incipiens, ἀρξάμενον hoc loco neutri generis est, ut referatur ad uerbum. Porrò uerbum hoc in loco nihil aliud dicit, quàm rem populari sermone iactatam. Eum rumorem ait ortum ex

Verbum res acta

Galilæa post baptisma Ioannis. Deinde ponit argumentum rumoris, uidelicet de Iesu Nazareno.

Quomodo unxit eum.) Quidam codices habebant, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν, id est, Quomodo unxerit eum. Quidam ὃν ἔχρισεν αὐτὸν, id est, Quem unxit eum. Ceterum illud pronomen eum omittendum erat interpreti, quod ex idiomate sit sermonis Hebræi. Incertum Petrus hæc Hebraice dixerit an Græce. Tamen etiam cum Græce scribunt apostoli, multum referunt ex proprietate suæ linguæ. Quemadmodũ & hodie qui latine loquuntur, parum alioqui literati, nonnihil admiscent ex sermone uernaculo, uel imprudentes, puta Gallus è sermone gallico, Britãnus è britannico, Germanus è germanico, Nam apostoli Græcitatem suam non è Demosthenis orationibus, sed è uulgi colloquio didicerũt. Sic enim uisum est sapientiæ diuinæ, nullis eloquentiæ mortalis adminiculis orbem in suam sententiam pertrahere.

De sermone apostolorũ an è spiritu sancto

Neq; enim donũ illud linguarũ oportebat esse perpetuũ. Satis erat adesse quoties usus postulabat. Vt non semper excitabant mortuos, nõ semper sanabãt ægrotos, sed tum demum cum ad religionis & euãgelij negocium pertinebat. Semel duntaxat legimus apostolos nouis linguis loquentes miraculo fuisse. Et huius uoluminis cap. 19. narrantur, qui baptizati spiritum sanctum acceperãt, linguis loquuti & prophetasse. quanquam uero propius est apostolos id temporis unica lingua fuisse loquutos, ac uirtute diuina factum, ut æque ab omnibus intelligerentur. Neque uero necesse est, opinor, quicquid fuit in apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quędam ignorabant, in nonnullis errabant. Etiam post acceptum spiritum sanctũ obiurgatur, ac docetur Petrus à Paulo. Paulus à Barnaba dissentit, usque ad diuortium. Et haud scio an hoc magis congruerit euangelio Christi, ut simplici inconditoq; sermone proderetur in uulgus, ac talis esset apostolorum oratio, qualis cultus, qualis uictus, qualis omnis uita, exceptis ijs quæ sunt pietatis & animi, nequid in hoc negocio sibi uindicare posset humanæ facundiæ supercilium. Sæpe relinquebat discipulos

Miraculũ linguarum raro legitur

Homines erãt apostoli

pulos suos Christus humanis uiribus, esuriebãt, sitiebant, fatigabantur corporis laboribus, animi curis, sentiebant ingraueſcentem ætatem, aliaq; fragilitatis humanæ incommoda. Sed idem aderat, quoties maiestatem suã mundo uoluit innoteſcere. Atq; ita temperabat organa suorum, quibus ad euangelij propagationem utebatur, quatenus intelligebat ad diuini sui consilij rationem, adq; mortaliũ salutem maxime cõducere. Neq; uero mirum, si cum Aegyptus ac Syria, Cilicia, totaq; penè minor Asia, primum ob imperium Alexandri, mox Romanorum, uulgo Græce loqueretur, apostoli citra miraculũ Græce nouiſſent præsertim cum postea tot annos inter Græce loquentes uersarentur. Neque enim statim ab ijs conscriptum est euangelium. Qui inter Gallos uiuit, uno protinus anno Gallice loquitur, etiamsi prius nihil eius sermonis tenuerit. Et miramur apostolos tot annis mediocrem sermonis facultatem fuiſſe consequutos? Iam uero non sum neſcius à Paulo commemorari genera linguarum & interpretationem sermonum inter dona spiritus. Et ipse gloriatur quod plus cæteris omnibus loquatur linguis. Verum id cuiusmodi fuerit, nõ est tortaſsis huius loci perſequi. Sed ut donemus interim simile fuiſſe ei, quod accidit à spiritu sancto in apostolos effuſo, addamus & illud, non contigiſſe illis hoc dono politam et exactam linguarum peritiam, sed eatenus duntaxat, quatenus maxime conducebat ad negocium euangelicum: sicut cui contigerat prophetiæ donum, ut hunc aut illum locum explanaret, non continuo quouis tempore, quemuis scripturæ locum poterat explicare, quod eas dotes deus singulis impartiret ad mensuram fidei, teſte Paulo: ita si cui contigerat pro re nata linguarum peritia, non statim apud quoſuis, in quouis argumento idem potuiſſe uidetur. Siquidem existimamus et Augustino prophetiæ donum adfuiſſe in explicandis sacris literis, & tamen alicubi nõ assequitur sensum scripturæ germanum. Neq; Hieronymo defuit, opinor, donum linguarũ, & tamen in nonnullis dissentiunt ab eo, qui literas Hebræas profitentur. Quod si quis omnino contendat, apostolis infusam cœlitus omnium linguarum peritiam, atque hoc donum illis fuiſſe perpetuum, cum ea quæ fiunt uirtute diuina perfectiora sint ijs, quæ fiunt iuxta naturæ ordinem, aut per humanã induſtriam, autore Chryſostomo, qui fit ut apostolorum sermo non solum impolitus sit & incõditus, uerum etiam imperfectus, perturbatus, aliquoties planè solœciſſans. Neq; enim id negari potest, quod res ipsa clamitat. Placebat spiritui sancto sermonis simplicitas, sed pura tamen & integra, atq; ijs uacans incommodis, quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atque in his passim desudãt interpretes Græci, quibus Demosthenes & Plato facilis erat ac perspicuus. Quoties Origenes in Paulo desiderat Græcanici sermonis integritatem? Quoties hyperbatis, anapodotis, & amphibologijs offenditur? Neq; id negat Chryſostomus, & fatetur compluribus in locis Hieronymus, aperte Paulo tribuens Græcanici sermonis imperitiã. Idem Lucæ plus tribuit in literis Græcis quàm Hebræis, non ob aliud, niſi quod in his magis esset institutus, quippe Antiochenus. Idem fatetur Paulũ disertiorẽ in lingua Hebræa quàm Græca, quod in illa natus esset, in hac institutus. Rursus alicubi, quod posterior epiſtola Petri dissideat à phrasi prioris, hãc adducit causam, quod in ea sit alio usus interprete. At quorsum opus interprete, si perfectã omniũ linguarum peritiã dabat spiritus sanctus? præsertim cum extra controuersiã sit apostolos omnes Græce duntaxat scripsiſse excepto Matthæo iuxta quorundã opinionem. Cur ausi sunt interpretari ueteres, quod Paulus ob id Titum desideraret, quod is in Græci sermonis facultate esset promptior? Hæc non multum absint à blaſphemia, si quis hanc sententiam de dono linguarum mordicus teneat. Et tamen ea nõ ueriti sunt eccleſiæ probatiſſimi Doctores libris suis prodere. Atque hæc pluribus à me disserta sunt, quàm fortaſsis annotationum argumentum postulabat, ne quis impie aut temere à me dictum existimet, apostolos sermonem Græcum non ex orationibus Demosthenicis, sed ex populari colloquio didiciſſe. Neque enim ex orationis, sed ex mentis habitu metienda est apostolorum autoritas. Neque magis pium hominem debet offendere in apostolis sermo incultus, quàm corpus illotum, aut ueſtis plebeia. Quin ipse Chriſtus, ut multis colligi potest coniecturis, uulgatiſsimo maxime que populari sermone est usus, Syriace loquens, & fortaſsis aliquando Chaldaice, & haud scio an Græce nonnunquam, ut erat id temporis populi sermo uarijs linguis corruptus, quandoquidem & apoſtoli Græce scribentes, Romanorum multis uocibus utuntur. Atq; hanc de apostolorũ ser-

Poterãt apostoli & citra miraculũ Græce ſcire

Dona linguarum nõ erant perpetua

Apostolorum sermo obſcurus ſæpe & perturbatior

Apostolici sermonis ſimplicitas nõ eſt decori illis

mone

mone opinionèm ipsa res nobis persuadet, etiamsi nõ suffragaretur summorũ uirorũ autoritas. Mihi tamen nõ est animus, neq; pro hac, neq; pro ulla alia digladiari, si diuersum sentit ecclesia. Lectorem admonemus, non proponimus oracula, nusquam non parati cedere melioribus. Addam ridiculũ quiddam. Quum alicubi scripsissem sermonem quo dominus est usus, fuisse nõ purè Hebraicum, sed Syra Chaldęaq; lingua corruptum, quidam trismegistus theologus è Sorbona libro uulgato uociferatus est μάλα πραγικῶς, quod domini & apostolorum sermonem dixerim corruptum. Idem clamaret opinor, si scripsissem dominum non bibisse syncerum uinum, sed aqua dilutum. Huc reciderunt Rabinorum quorundam iudicia.

Calumnia sutoria

Omnes oppressos.) καταδυναστευομένους. Recte uertit interpres, modo intelligamus hic oppressos dici, qui tyrannide & potẽtia cuiuspiam opprimũtur, id enim sonat Græca uox.

In regione Iudæorum.) ἔν τε τῇ χώρᾳ, id est, Et in regione Iudæorum, conduplicata coniunctione.

Præordinatis à deo.) προκεχειροτονημένοις: Quod magis sonat delectis, ut fit per suffragia. Græca uox dicta est, à porrigendis digitis, quo gestu suffragabatur olim populus.

Qui manducauimus et bibimus. Glossa ordinaria monet in Græcis scriptum fuisse, Qui quadraginta dies &c. Quanquam id in nostris codicibus non reperitur.

Remissionem peccatorũ accipere.) ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν, id est, cõsequi remissionẽ peccatorum, siue remissionem peccatorum accepturum esse.

Omnes qui credunt.) πάντας τοὺς πιστεύοντας, id est, Omnẽ qui credit, aut quisq; credidisset.

Ex circuncisione.) οἱ ἐκ περιτομῆς, id est, Qui erat ex circuncisione.

Et in nationes.) καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη, id est, Et in gentes. Nec est gratia, χάρις, sed δωρεὰ donum. Et quia effusa est, dictum est, pro, Quod effusum esset.

Noua interpretatio

Nunquid aqua.) Græci legunt in hunc modum, μή τι ὕδατος κωλύσαι δυνατόν τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους. Et apparet hunc esse sensum: Num quis uetare potest, quo minus aqua baptizentur ij, qui spiritum sanctum acceperũt sicut & nos? Veluti plus sit spiritus quàm aqua, cumq; ille contigerit, nihil esse magni si hoc accesserit. Cæterum τὸ ὕδωρ accusatiuus, aut pendet à præpositione subaudita ἐπί, aut adhæret uerbo βαπτισθῆναι, ea forma qua dicimus, βαπτίζομαι βάπτισμα.

EX CAPITE VNDECIMO.

Uare introisti.) ὅτι πρὸς ἄνδρας, Ad uiros præputiũ habentes introisti. Nam ὅτι hoc loco cõfirmantis est. Nec interrogant, sed accusant, aut certe expostulant. Interpres legisse uidetur τί pro ὅτι.

Nequaquam dñe.) μηδαμῶς, Idem uerbum quod superius uerterat absit.

Pœnitentiam dedit.) Græci codices addunt, εἰς ζωὴν, id est, ad uitam.

Sub Stephano.) ἐπὶ στεφάνου, id est, In Stephano siue aduersus Stephanũ. Nam sub eo res geri dicitur, qui imperio potitur. Sed tum Græci addunt paternum casum.

ἑλληνιστὰς

Loquebantur & ad Græcos.) Rursus non est ἕλληνας sed ἑλληνιστὰς, significat enim religione & origene Iudæos, sed alibi natos, qui nondum crediderant euangelio. Alioqui uideri poterat exemplũ baptizati Cornelij tantum animi addidisse Christianis, ut iam etiam gentibus auderent prædicare Christum.

Permanere in domino.) Plusculum hic habent Græci sic, προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ, id est, proposito cordis adhærere domino, siue perseueranter adhærere domino. Latini addidere bis præpositionem, in. Quod autem dixit proposito cordis, perinde ualet quasi diceret ex animo & libera uoluntate, non metu neq; pudore humano.

Ita ut cognominarentur.) ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι τὸν ὄχλον ἱκανούς, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς, id est, Accidit autem ut annum totum consuetudinem agerent cũ congregatione, docerentq; turbam multam, & primum Antiochiæ discipulos uocarent Christianos. Nam illi uocabant eos Christianos, sed Lucas appellat eos discipulos. Sẽsum explicat historia ecclesiastica. Ibi, inquit, primum discipuli, ueluti perenni fonte sumpto uocabulo, appellati sunt Christiani. Usus est autem nouo uerbo χρηματίσαι pro ὀνομάζεσθαι, quod idem usurpauit Paulus in epistolæ ad Ro. capite septimo. Videtur autẽ inde dicta uox, quod cognomen ex officio quo quis fungitur

Christianorũ cognomẽ, ubi primũ natum

fungitur addi solet. ueluti publicani dicuntur, quod publica uectigalia colligunt, ita Christiani, quod Christum profiterentur. Porrò quod actiuo uerbo uidetur abusus pro passiuo simile est ei quod Latini dicunt, audit doctor, pro eo quod erat appellatur doctor.

In ministerium mittere.) εἰς διακονίαν. Ministerium uocat subsidium, siue suppeditationem. Subministrat enim qui necessaria suppeditat. Sic appellat & Paulus.

EX CAPITE DVODECIMO.

MIsit Herodes rex.) ἐπέβαλεν, id est, Iniecit, siue inijciebat. Quem hic Lucas uocat Herodem, Iosephus Agrippam appellat, qui & maior dictus est ad discretionem filij Agrippæ. Videtur autē nomen Herodis multis fuisse commune, quemadmodū Herodes Antipater filius Herodis maioris, & Philippus Herodes huius frater. Hic autem Herodes Agrippa frater fuit Herodiadis quæ fuit uxor Herodis Tetrarchæ, filius Aristobuli, qui fuit filius Herodis maioris, frater Alexandri, quos ambos pater interfecit. Hunc Agrippam Tiberius Cæsar coniecerat in uincula, quod in splendido conuiuio quo Caium Germanici filium excipiebat, palàm comprecatus est, ut Tiberio mature defuncto Caium uideret imperatorem. Fuit autē sex menses in carcere, usque ad mortem Tiberij. quem Caius, cui Caligulæ cognomen additum fuit, non solum liberauit, uerum etiam tres illi tetrarchias contulit, Philippi, Lysaniæ, & Herodis iunioris Lugdunum relegati, insuper & regij nominis honorem concessit. Ita ferme sane Iosephus libro de bello Iudaico secundo cap. 8. & libro Antiquitatum Iudaicarum capite 9.

Quia placeret.) ὅτι ἀρεστόν ἐστι, id est, Placitum, siue gratum esse. Idem nomen quod ante uertit æquum est: Non est æquum relinquere uerbum dei, & ministrare mensis. *ἀρεστὸν uarie uertit*

Apprehendere.) συλλαβεῖν, id est, Comprehendere.

Erat autem dies.) ἦσαν, erant, numero multitudinis.

Sine intermissione.) ἐκτενὴς, id est, Prolixa, ut uertit in euangelio, siue intenta.

Et calcia te caligas tuas.) καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου, id est, Subliga sandalia tua. *Caliga pro sandalijs*

Consideransq́ꝫ.) συνιδών τε, id est, Req́ꝫ perpensa, nisi mauis ad cognitā domū referre.

Ad ostium.) Ad, redundat.

Ianuæ.) πυλῶνος, non θύρας. Cum enim dicat ostium ianuæ τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, aut uestibulum ædium habebat ostium, quemadmodum & hodie uidemus in plerisque ædificijs aut ianuam uestibuli, dixit primum ostium quod expositum erat uestibulo.

Ad uidendum.) ὑπακοῦσας, id est, Vt subauscultaret. Sequitur enim. Et agnita uoce Petri.

Annuens autem.) κατασείσας δὲ, Mota manu innuens.

Quid nam factum esset de Petro.) τί ἄρα ὁ πέτρος ἐγένετο, id est, Quid Petrus esset factus, siue quia sic permisit sibi loqui Lucas, ut quemadmodum Græci dicunt, fecit illum, pro, fecit illi, ita per uerbum passiuum dixerit, quid factus esset: siue quod suspicarētur Metamorphosi mutatum in aliud quiddam, iuxta uulgi stulticiam, qua creditum est magicis artibus homines uerti in aues, aut in genios. *Quid factus esset*

Iussit eos duci.) ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Parum liquet an Lucas Romano more dixerit duci eos, qui ducuntur ad supplicium, an abduci à sese in carcerem.

Erat autem iratus Tyrijs.) θυμομαχῶν. Quod Laurentius uertendum putat, Irate siue acerbe pugnans. Quanquam hic homini non assentior, nam dictio Græca composita est ex θυμὸς animus, & μάχεσθαι pugnare. Quod nondum indixisset bellum, sed iam animo bellum agitaret, ni placassent iratum. *θυμομαχεῖν*

Eo quod alerentur regiones eorū ab illo.) διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτοῦ τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, id est, Eo quod ipsorum regio aleretur à regia, ut subaudias annona pecunia aut alimonia, siue hoc intelligendum est de commercio Iudaicæ gentis siue de salario.

Dei uoces.) φωνὴ θεοῦ, id est, Vox dei. Interpres legisse uidetur φωναί. Cum in Græcis codicibus constanter habeatur φωνὴ ultima graui, tamen quidam contendit legendum φωνῆ ultima circumflexa, & interpretatur dei uocē, qua deo acclamamus non homini. Imò quum Lucas memoret eum fuisse concionatū, rectius est, ut per adulationē acclamarint uocem non hominē sonare, sed deum. Quemadmodū apud Vergilium Aeneas ex uoce agnoscit Venerem. In hanc certe sententiā narrat Iosephus, & interpretatur Chrysostomus. *Calumnia cuiusdam improbi depulsa*

Honorem deo.) δόξαν, id est, Gloriam.

Et consumptus à uermibus.) καὶ γρόμενος σκωληκόβρωτος, id est, Obnoxius factus morbo, quo qui laborant, exeduntur à uermibus. Opinor eundem esse quem medici pedicularem uocant, quo perijt & Lucius Sylla, certe ibi non felix.

Reuersi sunt ab Hierosolymis.) εἰς ἱερουσαλὴμ, id est, In Hierusalem. Ita legunt Græci. Verum haud scio an perperam, Tametsi consentit æditio Aldina.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Niger Græce

Simon qui uocabatur Niger.) Mirum est Latinam uocem ab Euãgelista esse positam, etiam forma Latina. Nã eiusmodi nomina apud nos in er desinentia deflectere solent in ρος. Ad hæc pro Simon in nõnullis exẽplaribus Græcorum scriptum erat Simeon, uoce trisyllaba.

συνπροφος collactaneus

Collactaneus.) συνπροφος, id est, Simul cum eo educatus, quanquam sciremus collactaneum legi apud iureconsultos dig. nouo titul. de manumissis uindicta ex Vlpia, leg. 5. Collactaneus.

Ministrantibus autem illis.) λειτουργούντων. Quod proprium est operantium sacris. Nullum autem sacrificium deo gratius, quàm impartiri doctrinam euangelicam.

Segregate mihi Saulum.) Interpres omisit δή, ἀφορίσατε δή μοι, id est, Separate iam mihi.

Assumpsi.) προσκέκλημαι, id est, Aduocaui, siue accersiui.

Abierunt Seleuciam.) Si regionem accipias, rectius erat, In Seleuciam. Sin ciuitatẽ eius nominis sic à Seleuco dictam, recte loquutus est. Est autem duplex Seleucia, una in promontorio Cœles Syriæ quæ Syria dicitur Antiochia, altera in Pisidia. de priore hic loquitur.

Salamis in Cypro

Et cum uenissent Salaminam.) Græce, γρόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, Cum essent Salamine. Ea est ciuitas Cypri, post dicta Constantia, autore Hieronymo, quã Iudæi funditus demoliti sunt Traiani principis temporibus, extinctis omnibus accolis.

Paphus in Cypro

Vsque ad Paphum.) Ea est ciuitas Cypri quondã sacra Veneri. Vt autẽ Salamis extrema est Cypri ad Orientem, ita Paphus extrema est ad Occidentem, ut intelligas totã insulam peragratã. Hieronymus refert eam olim nobilem, suis temporibus frequẽti terræmotu sic collapsam fuisse, ut uestigijs duntaxat quid aliquando fuisset ostenderet.

Barieu

Barieu.) Græci legunt Βαριησοῦ. quod sonat filium Iesu, dictione tamen composita. Vt appareat quod superius adiectum est, ᾧ ὄνομα non fuisse scriptum à Luca, quæ uox explicuerit nõ ipsius hominis nomen, sed patris duntaxat, ipsius nomen paulo post adiecit. Verum cur addidit μεθερμηνεύεται, ueluti translatum indicans? Aut quò refertur hæc interpretatio? Ad Barieſum? non potest, cum illud sonet filium Iesu, aut certe filium Ieu, Elymas idem sit quod faciens præuaricari, siue ut Lyranus interpretatur mensura dei mei, siue dei mei census. Nam אֵלִי deus meus, מַס census, unde sunt qui missam pro sacrificio Christianorum deductã putant, mihi non fit ueriſimile. An ad linguam diuersam? Iudæus erat, & Elymas neque Græcum est, neque Latinũ. Quur igitur dicit interpretari Elymas? nisi forte Barieſu dictus sit à parentibus, deinde ob uitæ merita comm utatum sit illi nomẽ Elymas. Beda indicat hanc uocem Bariehu seu Bariem corrupte scribi pro Barieu. Suspicatur autem scripturam corruptam hac occasione, quod Βαριησῦ si superponas uirgulam abbreuiationis notam, significat idem quod Βαριησοῦ, plene scriptum. Nõ patitur autem hoc sanctum nomen imponi mago. Quasi magus ille prior non habuerit nomen cum Petro apostolo commune, dictus Simon.

Resistebat autem illi.) Græci legunt illis, ut referatur ad Barnabam & Paulum. Nam illi refertur ad uerbum dei.

Saulus autẽ qui & Paulus.) Laurentius hoc loco litigat de nomine Pauli, de quo nonnihil attingemus cum ad Paulinas epistolas uentum erit. Qui Laurentiana uolet cognoscere, ex ipsius petat libris. Certe ante hac perpetuo dictus est Saulus. Hic primum admonuit de Pauli uocabulo.

Fallacia

δολιουργίας

Et omni fallacia.) δολιουργίας. Dolum ante dixit, hic magis addendum erat diuersum quiddam. Et Græca uox significat propensionem ad quoduis facinus patrandum, à ῥᾴδιον facile, & ῥᾴζομαι, operor. Licet Hesychius uocem existimet esse Polysemon, significare eandem πλασογράφον, ταχυγράφον, πονηρόν, μηχανεγόν, πολυμήχανον, id est, Falso aut etiam celeriter

celeriter scribentem, uersutum, artificem, uersipellem. Nec est proprie Subuertere, sed διαστρέφων, id est inuertere, deprauare, ex rectis facere flexuosa.

Qui ei manum darent.) χειραγωγούς, id est, Manuductores, ut uerbum uerbo reddam, siue qui se manu ducerent.

Paulus & qui cum eo erant.) οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Ad uerbũ sonat, qui circa Paulũ erant, sed iuxta sermonis Græci proprietatem, sonat Paulus. Verum ne abiret incomitatus, interpres utrunq; sensum reddidit, Paulus & qui cum eo erãt. Arbitror enim hic eadẽ figura dictum οἱ περὶ τὸν Παῦλον, qua Græci dicunt, οἱ ἀμφὶ τὸν Πλάτωνα, Platonem ipsum sentientes.

Venerunt Pergen Pamphyliæ.) Prouinciæ nomen adiecit non ob discretionem, cum non sit nisi una Perge, sed quod oppidi uocabulum non perinde notum esset omnibus ut prouinciæ. At paulo inferius discernendi causa apposuit prouinciæ nomen, Antiochiam Pisidiæ, quod duæ sint Antiochiæ. Altera Syrię Cœles autore Hieronymo, in qua Barnabas & Paulus apostoli sunt ordinati, altera Pisidiæ, in qua prædicarunt. *Perge*

Pertransiseuntes Pergen uenerunt Antiochiam.) Græca nonnihil dissident, αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν, At ipsi cum peragrassent relicta Perga, uenerunt Antiochiam. Siquidem ipsi, discernit illos ab Ioanne, qui recta reuersus est Hierosolymã, cum ipsi peragratis, quæ in medio erant, oppidis peruenerint Antiochiam.

Et manu silentium indicens.) καὶ κατασείσας τῇ χειρί. Idem hoc loco participium est, quod superius uerterat, Annuẽs manu. Sonat autem mota manu. Nam hoc gestu olim uerba facturi pro concione, silentiũ exigebant. Persius. Fecisse silentia turbæ maiestate manus. *Interpres audet de suo addere*

Plebis Israel.) τοῦ λαοῦ τούτου, id est, Populi huius.

Mores eorũ sustinuit.) ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς. Græcis unica dictio est conflata ẽ duabus, τροποφορεῖν, quod est ferre ac tolerare mores alicuius.

Quasi post &c.) Græca nonnihil dissident à nostris. καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτάς, id est, Et post hæc annis circiter quadringentis & quinquaginta.

Eduxit Israel saluatorem.) ἤγαγε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα, id est, Adduxit Israeli salutem. Est autem Israel hoc loco dandi casus. Interpres legisse uidetur σωτῆρα siue σωτήριον.

Iesum.) Iesum non additur apud Græcos in nonnullis exemplaribus, sed tantum seruatorem. Et fortasse nondum erat tempus explicãdi nominis apud eius sermonis admodum rudes, Etiamsi mihi probabile uidetur apud Greços ortũ hunc scripturæ errorem, ex illorũ notulis. Fortassis enim ex σρᾶ ιῦ parum attentus scriba aut luscioſus etiam, fecit σωτηρίαν. Hoc, utcunq; habet, certe Chrysostomus interpres nõ addit, legens in hunc modum. τούτου ὁ θεὸς ἀπὸ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα, προκηρύξαντος Ἰωάννου. *Iesum pro seruatorem*

Prædicante Ioanne.) προκηρύξαντος Ἰωάννου, id est, Vt ante prædicarat Ioannes.

Quem me arbitramini esse, non sum.) Aut Lucas abusus est τίνα pro ὅν, aut secus est distinguendum, Quem me arbitramini esse? ut hic sit interrogatio. Deinde respondeat, Non sum ego ille. Nam Græcis est τίνα με ὑπονοεῖτε; Admonet & glossa quam uocant ordinariã, quem me esse dicitis, per interrogationem legi posse.

Et q in uobis timẽt.) Mire miscuit duas psonas, ita ut separari nõ queãt, uobis & timent.

Vt interficerent eũ.) Potest accipi ut Pilatus occideret eũ, Nã Græcus sermo anceps est.

Adimpleuit filijs uestris.) τοῖς τέκνοις αὐτῶν, id est, Filijs illorum, nempe patrum.

Sicut in psalmo secũdo scriptum est.) Quidã codices habebant in psalmo secũdo, quidã in psalmo, omisso numero. At Hieronymus hunc edisserẽs psalmũ, palàm testatur in actis hunc psalmum, qui apud nos secũdus est, primi titulo citari. Et hinc sumit argumentũ: aut primum illũ: Beatus uir, præfationis additũ uice, aut illum & proximũ, Quare fremuerũt, eundem esse psalmũ. Idem prodit fermè Hilarius, illud ingenue testatus, hũc primũ citari à Paulo. Quin & diuus Augustinus in commentarijs indicat hũc potius esse unum quàm primum. Proinde nos his autoribus germanam restituimus scripturam. *Secundus Psalmus pro primo*

Voluntati dei.) τῇ βουλῇ, id est, Consilio dei. Sẽsus apud Greços nonnihil habet ambigui, Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας, τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη, id est, Nam Dauid quidem, cum suæ generationi ministrasset, dei consilio dormiuit, Vt accipiamus Dauid non uixisse, nisi suam ætatem, & rebus bene gestis obdormisse cum cæteris, cæterum Christum esse immortalem. Interpres legit ἰδίᾳ γενεᾷ, subaudiens præpositionem ἐν, & ὑπηρετήσας, refert *Sensus anceps*

ad consilium, siue ut ille uertit Voluntatem dei. Mihi prior lectio uidetur syncerior.

Numeri ἐπόρωσις

Quod dictū est in prophetis.) Abusus est numero pro numero, cum sit apud Abakuk capite primo. Hoc quoque Paulus adduxit iuxta æditionem Septuaginta. Siquidem Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicā ita uertit, Aspicite in gētibus & uidete & admiramini, & obstupescite, quia opus factū est in diebus uestris, quod nemo credet cum narrabitur.

Et disperdimini.) καὶ ἀφανίσθητε, id est, Euanescite. Est enim ita tolli è medio ut nusquam appareat, Pro quo Hieronymus uertit obstupescite.

Exeuntibus autem illis.) Et hoc loco nonnihil dissident Græca, ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι, id est, Egressis è synagoga Iudæis, rogabant gentes, ut sequenti sabbato loquerētur. Quidam addunt αὐτοῖς τὰ ῥήματα, id est, Sibi uerba. Quanquam sermo Græcus habet ambiguitatem, potest enim utrunlibet accipi, Iudæos egressos è cœtu, & apostolos egressos è cœtu Iudæorum.

Et colentium deum.) σεβομένων, id est, Religiosorum.

προσηλύτοις Aduenarum.) προσηλύτων, id est, Proselytorum. Sic enim aliquoties uertit.

Contradicebant ijs quæ dicebātur à Paulo blasphemātes.) Græci adijciūt uerbū unum haud scio an recte, αὐτιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες, id est, Contradicentes & blasphemantes.

Constanter.) παῤῥησιασάμενοι, id est, Sumpta fiducia aut audacia.

Præordinati.) τεταγμένοι, id est, Ordinati ad uitam.

Disseminabatur autem uerbum.) διεφέρετο, id est, Differebatur, dispergebatur. Apparet interpretem legisse διεσπείρετο.

Mulieres religiosas.) σεβομένας. Item participium quod modo uerterat, Colentes deum, uarietatis affectator.

Et honestas.) καὶ εὐσχήμονας. Quod ad cultum habitumq; corporis decorum ac probis dignum pertinet.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Actum est autem in Iconio.) Cum Iconium ciuitatis sit nomen non regionis, Iconij dicendum erat, non in Iconio. Iconij habebat exemplar Constantiense. Sunt autē duæ huius nominis, altera Lycaonię ad montem Taurum, altera Ciliciæ. De priore, nisi fallor, hic loquitur.

Suscitauerunt & ad iracundiam concitauerunt.) ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν, id est, Concitauerunt & corruperunt. Nam afflixerunt hic non congruebat.

ὕβρισαι uim facere Contumelijs afficerent.) ὑβρίσαι. Potius est hoc loco, ut uim facerent. Neque enim usque adeo timebant contumelias. Deinde quod sequitur de lapidando, uelut interpretatur superius uerbum, ὑβρίσαι.

Intelligentes fugerunt ad ciuitates Lycaoniæ.) συνιδόντες. Aptius erat, Re intellecta, siue Quod cum animaduertissent.

Latini codices plus habent Et uniuersam in circuitu regionem.) καὶ τὴν περίχωρον, id est, Et in circumiacentem regionem. Quorsum autem hic attinebat addere uniuersam? Hoc loco Latini codices plus habēt, quàm Græci. Nimirum hæc, Et commota est omnis multitudo in doctrina eorum, Paulus autem & Barnabas morabātur Lystris. Quæ uerba Beda, ni fallor, in glossa quam uocant ordinariam, fatetur in nonnullis Latinorū codicibus non haberi, & certe in eo contextu, non habentur. Nec hæc attingit Lyranus, cum scribat commentarium perpetuum. Cæterum in æditione cui sunt adiecti commentarij Carrēsis, adiectum uidemus in spacio marginali: Aliâs non habet, sed est in Græco. Ne Chrysostomus quidem diligenter enarrans hunc locum, quicquam horum uerborum attingit. Quin etiam paulo superius, post hæc uerba, Et uniuersam in circuitu regionem, Beda notat in Græcis codicibus plus esse, Deus autem pacem fecit, quod in nostris aliquot non habeatur. Cum hodie nec in Græcis, nec in Latinis haberi uideamus. Ac ne Chrysostomus quidem attingit quod indicauimus deesse, Surge super pedes tuos rectus. Et hic Beda in glossa quam uocant ordinariam, indicat in Græcis libris secus haberi. Nimirum hunc in modum, Dixit magna uoce, tibi dico in nomine domini nostri Iesu Christi, surge super pedes tuos rectus. Ac fieri potest, ut tale quippiam repertū sit in aliquo Græco codice, cum mire uarient in actis. Certe in his quos ego uiderim nihil hic discrepat à nostra lectione. Post additum comperi in æditione hispaniensi

nienſi, σοι λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. In Aldina non addebatur.

Lyſtra.) Ciuitas Lycaoniæ, quemadmodum & Derbe, ut tradit Hieronymus.

Diſ ſimiles facti hoīb.) ὁμοιωθέντες, Adſimilati, ut ita loquar, hoc eſt, diſ ſpecie humana.

Ante ianuas.) ἐπὶ τοὺς πυλῶνας, id eſt, Ad fores ſiue ad ueſtibula.

Cum populis.) σὺν τοῖς ὄχλοις, id eſt, Cum turbis.

Volebat ſacrificare.) Nonnulli codices habebant ἤθελον, uolebāt, quod dictum ſit Cum turbis, nonnulli ἤθελε uolebat. Id tamen nihil refert ad ſententiam.

Exilierunt in turbas.) ἐισεπήδησαν, id eſt, Inſilierunt in turbam, eſt enim, ὄχλον.

Mortales ſumus ſimiles uobis.) καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν, id eſt, Et nos iſdem obnoxiī ſumus paſſionibus, ſiue malis, homines. Neque enim hoc ad mortem tantum pertinet ſed ad omnia quæ poſſunt homini accidere.

Omnes gentes ingredi uias ſuas.) πάσας ὁδοὺς αὐτῶν, id eſt, Vijs ſuis. Nam ingredi poſuit pro uiuere, & uiam pro ratione uitæ.

Non ſine teſtimonio.) Græce eſt, ἀμάρτυρον, dictione compoſita, id eſt, non expertem teſtium, ſiue teſtimoniī. Et pro εἴασε Laurentius mauult permiſit. Ego malim, Nō paſſus eſt eſſe ſe expertem teſtimoniī, hoc eſt, aliquo modo teſtatā eſſe uoluit et illis ſuā diuinitatem.

Ne ſibi immolarent.) Sub hæc uerba nonnulli Græcorum codices hic addebant, ἀλλὰ προσέχειν ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια, διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, id eſt, Sed iret quiſq; ad ſua. Cæterum cum illic uerſarentur, ac docerent, ſuperuenerunt &c.

In Græcis plus eſt quàm in noſtris

Mire Græci diſſentiunt à noſtris

Et perſuaſis turbis.) καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν παῦλον, id eſt, Et perſuaſis turbis, ac lapidato Paulo. Verum pro his longe ſecus habebatur in nonnullis Græcorum exemplaribus, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀφεστῆναι αὐτῶν, λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται, id eſt, Et cum illi fortiter diſputarent, perſuaſerunt turbis, ut deſciſcerent ab eis, dicentes, quod nihil ueri dicerent, ſed omnia mentirentur.

Et cum conſtituiſſent illis.) χειροτονήσαντες, Creatis ſiue delectis illis presbyteris, ut intelligamus ſuffragijs delectos. Quanquam ſuperius nonnihil abuſus eſt eo uerbo.

Loquentes uerbum domini in Pergen.) λαλήσαντες ἐν πέργῃ τὸν λόγον, id eſt, Locuti Pergæ ſermonem, nec additum eſt domini. Articulus indicat, quem ſermonem dicerent.

Ac mox,

Deſcenderunt in Italiam.) Græci legunt, εἰς ἀτταλείαν, id eſt, Attaliam. Quidam uetuſtus codex habebat Mattaliam pro Attalia. Ea ciuitas eſt Pamphiliæ maritima, autore Hieronymo. Nam Stephanus eam ponit in Lydia. Siquidem procul aberant ab Italia.

Deprauatio manifeſta in noſtris

Morati ſunt autem tempus.) Græcis additur ἐκεῖ, Commorati ſunt illic tempus.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

Acta autem ſeditione non minima.) Græcis pro una duæ ſunt dictiones, στάσεως καὶ συζητήσεως, id eſt, Seditione & diſceptatione. Alioqui non quadrat quod ſequitur, Cum Paulo & Barnaba. Nec eſt Non minima, ſed οὐκ ὀλίγης, id eſt, Non exigua.

Et quidā alij ex alijs.) Pro ex alijs, Græci legunt ἐξ αὐτῶν, id eſt, Ex eis.

Pertranſibant Phœnicem.) Phœnicen legendum eſt per n, à φοινίκη, hoc eſt, Phœnice Phœnices, non à phœnix.

Ab apoſtolis & ſenioribus.) Pluribus uerbis agit hoc loco Laurentius, quoties dignitas ſignificatur, Græca uoce fuiſſe utendum presbyteri. Sic enim olim uocabantur epiſcopi, teſte non uno in loco diuo Hieronymo. Quoties ætas indicatur, Latine dicendum erat ſeniores. Nunc interpres ſuo arbitratu, ne dicam abſque delectu, modo presbyteros uocat modo ſeniores.

Seniores honoris uocabulū

Et qui nouit corda.) Rurſus eſt dictio compoſita καρδιογνώστης, id eſt, Cordis cognitor.

Fide purificans,) καθαρίσας, Præteriti temporis, id eſt, Cum fide purificauerit corda eorum. Agit enim de ijs qui iam crediderant.

Simon narrauit quemadmodū.) συμεών, Simeon. Haud ſcio utrū errore perperam ſcriptum, an quod nihil interſit inter Simonē & Symeonem: niſi quod forte Symeon Hebraice dicitur, Græce inflexa uoce Simon, ut à Saul Saulus. Sic enim diuinat Valla.

Simon Symeon idem

Dirupta pro diruta

Et dirupta eius.) κατεσκαμμένα, id est, diruta. atque ita legitur & in Latinis emendatioribus. Cęterum testimonium quod adducit, est Amos capite nono, quanquam Iacobus ita adducit sensum uaticinij, ut nec Septuaginta sit usus uerbis, nec ad Hebræorum lectionem per omnia responderit. Siquidem Hebręa sic habent, interprete Hieronymo: In die illa suscitabo tabernaculũ Dauid quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius, & ea quæ corruerant instaurabo, & reædificabo illud sicut in diebus antiquis, ut possideant reliquias Idumeæ, & omnes nationes, eo quod inuocatum sit nomen meum super eos, dicit dominus faciens hæc. Porrò iuxta æditionem Septuaginta legimus ad hunc modum, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναστήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναστήσω, καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτὴν, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος, ὅπως ἐκζητήσωσί με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου, λέγει Κύριος ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα. id est, In die illo suscitabo tabernaculum Dauid quod ceciderat, & reædificabo ea quæ corruerant, & quæ suffossa sunt suscitabo, & instaurabo ea sicut dies antiquos, ut quærant me reliqui hominum, & omnes gentes super quas inuocatũ est nomen meum, dicit dominus faciens hęc omnia. Primum, pro In die illo, posuit. Et post hæc. ac reuertar addidit de suo. Cæterum in hoc, Vt quærant me reliqui hominum: Septuaginta sequutus est, non Hebræorum libros. Deniq; quòd nos suffossa citauimus, in uulgatis exemplaribus est Suffusa, sed mendose. Respondet enim illi Græco, κατεσκαμμένα, ἀπὸ καταβολῆς, quod est suffossione demoliri.

Deprauatio manifesta in nostris

Super quas inuocatum est nomen meum.) Interpres recte omisit, ἐπ' αὐτούς: quod additum est ex idiomate sermonis Hebraici, quum tamen non addatur apud Septuaginta.

Notum à seculo.) Græce est γνωστά, numero multitudinis, id est Nota sunt deo opera sua, & additur, πάντα, id est, omnia.

Ego iudico.) ἐγὼ κρίνω. accommodatius erat, Ego censeo: deinde, Non inquietari: quod Græcis est μὴ παρενοχλεῖν, rectius uertisset, non obturbandum esse: siue, non addendũ molestiam. Id enim sonat παρὰ præpositio.

A temporibus antiquis.) ἐκ γενεῶν, id est, à generationibus antiquis, si uoluisset ad uerbum reddere. Iam admonuimus aliquoties, γενεὰν, pro ætate poni.

Viros primos in fratribus.) ἄνδρας ἡγουμένους, id est, præcedentes siue præminentes: hoc est primarios, magis quàm primos.

Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ.) κατὰ τὴν ἀντιόχειαν καὶ συρίαν καὶ κιλικίαν. Opinor hic Antiochiã regionem esse non ciuitatẽ, quod iungatur Syriæ & Ciliciæ, quæ sunt utiq; regiones. Vnde addenda erat præpositio, Qui sunt in Antiochia & Syria & Cilicia. Interpres neque Græca reddidit, neque Latinitatis habuit rationem. Nam ut reperiatur alicubi Vixit Galliæ, pro in Gallia, certe inusitatus ac durus sermo est.

Quibus non mandauimus.) Ante hæc uerba Græci codices addunt, λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, id est, iubentes uos circumcidi & seruare legem. Indicauit hoc Beda.

Collectis in unum.) γνωμηδὸν ὁμοθυμαδόν, id est, consentientibus siue communi consensu animorum.

Immolaticia

Ab immolatis simulacrorum.) τῶν εἰδωλοθύτων, id est, ab ijs quæ immolantur simulacris. Suspicor interpretem scripsisse Ab immolatitijs simulacrorum. Nam hoc uerbo frequenter utitur Ambrosius. Hunc locum quum aliquoties referat Irenæus, tamen non meminit suffocatorum, sed tantum idolothytorum sanguinis & fornicationis.

Verbo plurimo.) ἐν λόγῳ πολλῷ, id est, sermone multo aut multis uerbis. Quid autem est Verbo plurimo: aut quid attinebat positiuum nomen uertere in superlatiuum?

Consolati sunt fratres & confirmauerunt.) καὶ ἐπεστήριξαν, hoc est addiderunt confirmationem, iam confirmatis ipsa epistola: ea uis est præpositionis ἐπί.

Ad eos qui miserant illos.) πρὸς τοὺς ἀπεσταλκότας, id est, ad apostolos, Apparet interpretem legisse, πρὸς οὓς ἀπεσταλκότας.

Manere ibi.) ὑπομεῖναι αὐτοῦ, id est permanere ibidem. Cæterum post hæc uerba, quod sequitur in nostris exemplaribus, Iudas autem solus abijt Hierusalem: apud Græcos non reperio. imò ne hæc ipsa quidem, Visum est autem Silæ manere ibi, reperi nisi in uno duntaxat codice, eaq; adiecta in margine. Verum id librariorum errore factum uideri potest.

Barnabas

Barnabas autem uolebat:) ἐβουλεύσατο, id est, consulebat siue cogitabat. Interpres legisse uidetur ἐβούλετο.

Paulus autem rogabat.) Videtur interpres mitigare uoluisse dissidij suspicionem. nam Græce est ἠξίου, id est, censebat aut æquum iudicabat. Nec est simpliciter Discessisset, sed τὴν ἀποστάντα, id est, qui desciuisset siue defecisset, participium eius uerbi, unde dictus ἀποστάτης, desertor siue defector. *Interpres mitigat Græca*

Facta est autem dissensio.) Rursum studuit mitigare Græcam uocem, quæ est παροξυσμός, quæ plus significat quàm dissensionem, à παροξύνω, irrito, prouoco, exacerbo. Significat igitur illos usq; ad cõmotionem hac in re dissensisse, & adeo ut diuellerentur. Apostoli erant, sed tamẽ homines erant. Origenes ingenue fatetur inter optimos quoq; uiros, huiusmodi incidere dissidia, dũ in suo quisq; sensu abundat: quæ tamẽ non procedãt eò, ut Christiana scindatur charitas, aut Christi religio labefactetur. Porrò stultum est, consentiẽtibus exemplaribus Græcis, ad eum modum mederi uelle incõmodo, nos uertimus, Tam acris autem fuit inter eos disceptatio. *παροξυσμὸς*

Præcipiens custodire præcepta apostolorum & seniorum.) Hæc uerba in Græcorum codicibus non inuenio. Vidẽtur huc translata ex capite quod proxime sequitur, Tradebant eis custodire dogmata.

EX CAPITE XVI.

Filius mulieris uiduæ fidelis.) Apud Græcos ita legimus, ὁ υἱὸς γυναικὸς τινὸς Ἰουδαίας πιστῆς, id est, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis. Et ad hanc lectionem respondet, id quod sequitur, patre uero gentili. Nam gentilem patrem opponit Iudææ matri. At scriptor parum attẽtus ex Iudęa, uiduã fecit, transpositis literis aliquot. Atq; adeo in nonnullis libris scriptũ fuisse Iudææ, submonuit et Rabanus in glossa quam uocãt, ordinariam. Nec rursum est gentilis hic ἐθνικὸς, sed Ἕλλην, id est, Græcus, quam uocem uarie uertit interpres, nunc Grẽcum nunc gentilem. *Depravatio manifesta in nostris*

Dogmata, quæ erant decreta.) δεδογμένα, id est, iudicata, recte uertit in decreta. Cæterum dogmata Græca uox est, significans & ipsa decreta siue placita, non doctrinam ut uulgus existimat. Interpres aliàs decretum uertit δόγμα, aliàs edictum.

Loqui uerbum in Asia.) Asiam eam sentit non quæ generali uerbo dicitur minor, undique mari cincta, præter eam partem qua spectat orientem, quæq; complectitur Phrygiam, Pamphyliam, Lycaoniam, Cilíciam, Galatiam, aliasq; nõnullas, sed qua finitima est Ephesi: nam hæc proprie minor Asia dicitur, de qua hic uidetur sentire. *Asia minor*

Descenderunt Troadem.) Nam ea ciuitas est Asiæ maritima, dicta eadem Antigonia. *Troas*

Recto cursu uenimus.) Vnum uerbum Græcum tribus Latinis est circumloquutus, εὐθυδρομήσαμεν, id est, recto cursu contendimus. Cursus enim & nauigãtium proprie dicitur. *Samothrace*
εὐθυδρομῆσαμεν

Venimus Samothracẽ.) Ea est insula in sinu Pagusiaco, è regione Thracię, nomine composito ex Samijs & Thracibus.

Neapolin.) Non est ea quam nũc in Italia tenent Hispani, Sed altera Cariæ in Asia. De hac sensisse uidetur Hieronymus colligẽs nomina locorum in Actis apostolicis, sed falsus opinor. Sunt qui malint Neapolin esse Thraciæ siue Macedoniæ iuxta Ptolemæum, non procul à Philippis. Et hæc opinio probabilior est, nam sunt huius nominis complures, Philippi ciuitas est in prima parte Macedoniæ. *Neapolis*
Philippi

Ciuitas colonia.) κολώνια, Vsurpauit Lucas uocem Latinam, tum ut apparet & Græcis usurpatam. Addidit enim coloniam, quod ea ciuitas ab aliunde deductis habitaretur. *Colonia*

Diebus aliquot consistentes.) Indicat glossa ordinaria in nonnullis libris fuisse conferentes, pro Consistentes. Nam διατρίβεται, qui commoratur, & διατρίβοντες, qui conferunt ac disputant: unde scholasticas disputationes Græci diatribas appellant.

Consistẽtes.) διατρίβοντες, quod magis sonat commorantes.

Foras portam.) ἔξω τῆς πόλεως, id est, è ciuitate, siue omissa præpositione, egressi sumus ciuitatem. Quod quæso sermonis schema est, foras portam? *Solœcismus affectatus*

Vbi uidebat oratio esse.) οὗ ἐνομίζετο, id est, ubi putabatur futura precatio, aut certe quod ego malim, ubi solebat esse precatio: quandoquidem νόμος nonnunquam & consuetudinem sonat, & νομίζεσθαι solitum esse.

Lydia purpuraria.) πορφυροπῶλις, id est, purpurarum uenditrix, à nomine πορφύρα purpura, & πωλεῖν uendere Nam purpurarij magis uidentur dici qui colligunt purpuras, hoc est, urinatores, aut qui tingunt. Purpuræ uenditricem interpretatur Hieronymus in dictione Thyatira, quæ dictio multitudinis numero effertur genere neutro, ciuitas est Lydiæ in Asia. Vnde quod dictum est Lydia non uidebatur esse nomen puellæ, sed regionis, nisi additum fuisset nomine Lydia.

Thyatira

Et coëgit nos.) καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς. Magis est Adegit nos quàm coëgit.

Puella pro ancilla

Puellam quandam.) παιδίσκην, id est, Ancillam quandam, quod mox fiat mentio dominorum, ut intelligamus conditionem explicatam, non ætatem mulieris.

Habentem spiritum Pythonem.) πύθωνα legunt Græci, hoc est Pythonis, Id erat nomen draconis, quem iaculis suis confecit Apollo, unde & ipse Pythius dictus. Deinde spiritus ille quo afflati prædicebant futura, pytho uocari cœptus est.

Pytho

Dolens autem Paulus.) διαπονηθείς, quod aliàs uertit moleste ferre, διαπονούμενοι.

Magistratibus.) τοῖς στρατηγοῖς, Quod magis sonat primores exercitus, quum tamen pro magistratu accipiatur, qui olim militum satellitio ministerioq; utebatur.

Morem quem non licet.) ἔθη, id est, Mores, sed recte mutauit numerum, quod mores aliud quiddam sonet quàm morem. Dicere poterat, Alias consuetudines, siue alia instituta, ut interim ne dicam, quod suo more ἱμάτια uertit tunicas.

Scissis tunicis eorum.) Græcus anceps est sermo, utrum magistratus lacerarint apostolorum tunicas an suas ipsorum.

Strinxit ligno.) ἐσφαλίσατο. Verbum est cognatum aduerbio ἀσφαλῶς, quod modo uertit diligenter, aliâs caute, Significat autem tuto & sine periculo.

Adorantes, laudabant deum.) προσευχόμενοι ὕμνουν, Cur non potius orantes quàm adorantes? quandoquidem προσεύχομαι, utrunq; significat, imò precari potius quàm adorare, teste & Augustino, Et laudabāt est ὕμνουν, id est, canebant & hymnis laudabant.

Introgressus est.) εἰσεπήδησε, id est, Insilijt siue introsilijt, aut irruit, siue irrupit, ut impetum ac celeritatem ingredientis exprimas, quemadmodum Græca uox facit.

Procidit Paulo & Silæ ad pedes.) Ad pedes interpres addidit de suo. Græce tantum est, προσέπεσε τῷ Παύλῳ. Verum recte addidit interpres uitans amphibologiam.

Et omnis domus eius.) καὶ οἱ αὐτοῦ, id est, Illius familiares siue domestici.

Cum omni domo sua.) πανοικί. Græcum aduerbiū, tribus circūlocutus est dictionibus. Est autē commodius, ut πανοικὶ referatur ad participium proxime sequens πεπιστευκώς.

Nec est simpliciter Lætatus est, sed ἠγαλλιάσατο, id est, exultauit. Sic enim fere solitus est uertere.

Lictores

Miserunt magistratus lictores.) ῥαβδούχους, A uirgis gestandis. Nos uiatores uertimus, quod his quoque mos sit gestare uirgas. Nam ij proprie dicūtur per quos magistratus denunciant quid uelint.

Ipsi nos eijciant.) Paulo ante Occulte nos eijciunt, erat ἐκβάλλουσιν, hic diuersum est uerbum, ἐξαγαγέτωσαν, id est, educant. Nam illud conueniebat clàm extrudendis, hoc conuenit palàm educendis, non sine satisfactione.

Introierunt ad Lydiam.) Incertum an ad Lydiam mulierem paulo ante conuersam, an in regionem, Verum prior sensus mihi probatur. Nam Lydia in minore est Asia, moxq; peruenitur ad Amphipolim & Apolloniā, quæ minimū absunt à Philippis. Nec arbitror hic quicquam esse scrupuli, nisi quod præpositio Græca εἰς, non perinde uidetur cōgruere personæ, ut πρὸς, nisi Lydiam accipiamus pro domo Lydiæ.

EX CAPITE DECIMO SEPTIMO.

Aeterum Amphipolis, de qua hic sentit locus, & Apollonia ciuitates sunt Macedoniæ, quemadmodum & Thessalonica. Quanquam est altera Amphipolis in Syria. Apollonia item altera in prouincia Aphricæ, quæ & Pentapolis dicta est.

Secundum consuetudinem autem.) Græcus sermo expressius dicit, κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ, id est, Paulus ut erat illi mos, siue ut solitus erat, siue pro sua consuetudine ingressus est.

Et

Et insinuans.) καὶ παραθεμενος, hoc est, citans siue allegans. Nec est De scripturis, sed ἀπὸ τῶν γραφῶν, id est, è scripturis. Hinc enim adducebat testimonia, Demiror autē quid sequutus interpres hoc loco posuerit insinuans, quum præcedat adaperiens. Nam insinuare est latenter inducere, pugnans cum aperiendi uerbo, nisi forte pro παραθεμενος, legit προγνωθεμενος, ut Iudæis exposuerit scripturas, sed obiter ubi locus ferret, faceret mentionem Christi, quam illi laturi non fuerant, nisi delniti scripturarum expositione. *Insinuans pro allegās*

Quem ego annuncio uobis.) Cum subito mutata sit persona, cur non & hic addit, inquit: ut in initio huius operis fecit, Quem audistis, inquit, per os meum.

Et de colentibus gentilibusq;.) τῶν τε σεβομένων ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, id est, Religiosorumq; Græcorū multitudo magna. Quis intellexisset, colentes significare pios ac religiosos? Iam nō semel admonui, Græcū, in literis apostolorū aliqties pro gente, aliqties p ethnico poni. *Colētes pro religiosis*

Zelantes autem Iudæi.) Græci nonnihil hic addunt uerborum ζηλώσαντες δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, & προσλαβόμενοι, id est, Zelo autem commoti, ij qui non credebant Iudæi, & assumptis nonnullis circūforaneis. Nam Græce est ἀγοραίων, quod interpres uertit de uulgo, Quanquam hoc in loco nonnihil uariabant Græcorum exemplaria.

Et assistentes domui.) Quid audio? Num defensabant domum Iasonis? Est autem ἐπιστάντες, id est, Adorti, siue urgentes & imminentes. *Assistentes pro adorti*

Et quosdam fratres.) Quoties fratres absolute ponit, Christianos intelligit, quos eosdem aliquando discipulos uocat. Hic Beda, qui citatus in glossa ordinaria, notat in Græcis haberi, Et quosdam alios fratres, ex hoc colligens & Iasonem fuisse Christianum. Verum ἄλλους apud Græcos non repperi.

Hi qui urbem concitant.) Orbem haud dubie legendum, τὴν οἰκουμένην, quod frequenter uertit orbem terrarum. Nec est concitant, sed ἀνασατώσαντες, id est, commouerunt, hoc est, qui rerum statum cōturbarunt. Id quod fieri consueuit rebus nouatis. Sensus est, quod ubique fecerunt, hic quoque facturi adsunt.

Quos suscepit Iason.) ὑποδέδεκται, i. Clanculum siue furtim excepit, ob præpositionē ὑπό.

Contra decreta Cæsaris.) τῶν δογμάτων. Quod paulo ante ut erat Græce extulit dogmata. *Decreta δόγματα*

Dimiserunt Paulum & Silam.) ἐξέπεμψαν, τόν τε παῦλον τόν τε σίλαν, id est, Emiserunt, tum Paulum, tum Silam. Ac mox, Berrhœam scribunt quidam, tametsi Stephanus Βόρριαν & Βορρόλιν appellat, id est, Beroam, Est autem ciuitas Macedoniæ, non procul à Pella patria Alexandri Magni.

Qui cum uenissent in synagogam Iudæorum introierunt.) Alius est ordo sermonis apud Græcos, οἵτινες παραγενόμενοι εἰς τὴν συναγωγὴν ἀπῆισαν τῶν Ἰουδαίων, id est, Qui postea quam aduenerant, in Synagogam abierunt Iudæorum. Vt prius referatur ad ciuitatem, proximum ad conciliabulum. Deinde nobiliores, rectius uertisset in nobilissimos, tametsi uideo Catullum, & Plinium, cumq; his Q. Curtium, alicubi more Græcorum abusos comparatiuo uice superlatiui, εὐγενεστέρους, id est, summo loco natos inter eos qui erant Thessalonicæ. Quanquam Græci sermonis sensus prorsus anceps est, ac magis uidetur hic esse. Hi autē erant generosiores Thessalonicensibus, ut generositas ad animum referatur, promptiorem magisq; docilem.

Cum omni auiditate.) πάσῃ προθυμίας, id est, Animi promptitudine, siue libenter, aut propensis animis. Ac mox: Si hæc ita se haberent. ἐκδέχεσθαι uertendum erat in an.

Mulierum gentilium.) ἑλληνίδων, id est, Græcarum. Et mox, Honestarum, est εὐσχημόνων, quod ut diximus, ad habitus, cultus & incessus honestatem pertinet.

In Thessalonica Iudæi.) ἐν τῇ Θεσσαλονίκῃ Ἰουδαῖοι, id est, Thessalonicenses Iudæi.

Commouentes & turbantes.) σαλεύοντες τοὺς ὄχλους, id est, Commouentes turbas. Turbantes non offendi in Græcis exemplaribus, præterquam in uno codice Græco, idq; asscriptum in margine, σαλεύοντες καὶ ταράσσοντες τοὺς ὄχλους. Opinor adiectū ab eo qui uoluerit uocem uoce simili explicare.

Vt iret usque ad mare.) ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν, id est, Velut ad mare. Interpres legisse uidetur ἕως ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Incertum est autem an Paulus Athenas peruenerit nauigio an itinere pedestri. Nisi quod probabilius est eum nauigauisse, uel quia refertur deductus ad mare, uel quia nulla mentio sit eorum quæ Paulus in itinere gesserit, cui fuerant tot ciuitates

tes peragrandæ, quum ille non soleat ullam ciuitatem transire tacitus, nisi forte solus & collegis destitutus tacuit.

Accepto mandato ab eo.) Ab eo, addidit interpres, quo sensus esset explanatior, καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν, id est, Cum accepissent mandatum ad Silam.

Vt quàm celeriter.) Latinius & Græco sermoni congruentius erat, ὡς τάχιστα: Siquidem Græce est ὡς τάχιστα, id est, ὡς celerrime.

Incitabatur spiritus eius.) παρωξύνετο, id est, Irritabatur, quemadmodū legit Augustinus libro aduersus Cresco, primo cap. 12. Iritabatur spiritu sancto intra se. Idem est uerbum, unde deductum est nomen παροξυσμὸς quod paulo ante transtulit dissensionem. Hoc sanè loco melius reddidit.

Paroxysmus

In ipso uidens.) Græcis est θεωροῦντι, id est, Videnti siue cū uideret. Paulus ēm uidebat deinde uidēti cōmotus est animus. Interpres aut legit, aut certe somniauit, θεωρῶν pro θεωροῦντι.

Idololatriæ deditam.) Non male circūlocutus est κατείδωλον, quasi dicas obnoxiam simulacris, quod præpositio κατὰ subiectionem sonet.

Et colentibus.) Καὶ σεβομένοις, id est, Religiosis, & diuino cultui deditis.

Colentes

Ad eos qui audierant.) πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας, id est, Ad eos q forte accedebāt. Palàm autem hoc nō interpretis esse uitiū, sed librarij, qui ex adierāt fecerit audierant.

Deprauatio manifesta

Epicurei & Stoici.) Epicurei ab Epicuro, Stoici dicti à Stoa porticu. Rabanus hic annotat, Stoici, inquit, Græce, Latine elementa. Hoc quid sibi uelit planè nō intelligo, nisi quod diuino causam erroris. Quisquis is fuit, habebat Lexicum Græcarū dictionum, male Græcis scriptum literis. στοῖχοι ascriptum erat elementa, Is ex χ fecit κ, ita in elementa uersi sunt στωικοὶ, iam facti στοῖκοι.

Rabani ridiculus lapsus

Disserebant cum eo.) συνέβαλον αὐτῷ, id est, Congrediebantur siue committebant cum eo. Idem uerbum quo significant conserere manus in bello.

Seminiuerbius.) Pro quo Augustinus citat, seminator uerborum, atq; adeo sic scriptum uisitur in nonnullis nostræ æditionis exemplaribus, ὁ σπερμόλογος. Interpres effinxit Græcanicam compositionem. Mirum autē cur id magis libuerit in hac una dictione, quàm in alijs multis. sed quid tandem significat Latinis seminiuerbius? Fortasse felicius effinxisset, si dixisset uerbisator, pro eo qui nouos rumores spargit in uulgus, siue seminilegus, pro locutuleio, et ad quæstum quiduis garriente. Hesychius interpretatur σπερμολόγος ὁ φλύαρος, hoc est, nugator, aut ὁ τὰ σπέρματα συλλέγων, id est, qui semina colligit. Atq; hinc auem de genere graculorū dictam fuisse σπερμολόγον. Meminit & Athenæus Dipnosophistarum libro secūdo, sed σπερμολόγος illic scriptū reperio, τέτρακές τε σπερμολόγοι, id est, Tetraces seminum sublectrices. Nam suspicor tetracem, siue tetricem, quando utrunq; scriptū reperio, dici auem, quam sentit Athenæus. Meminit idem auis σπερμολόγου libro nono. Vsus est hoc uerbo & Demosthenes in oratione pro Ctesiphonte: Καὶ εἰ μὴ ἡ βουλὴ ἐξ ἀρείου πάγου τὸ πρᾶγμα διεδικάσε, καὶ τῶν ὑμετέρων ἄγνοιαν ἢ ὀλιγωρίαν συμβεβηκυῖαν ἰδοῦσα ἐπιζητήσει τὸν ἀεὶ λέγοντα, καὶ συλλαβοῦσα ἐπανήγαγεν ὡς ὑμᾶς, ἐξήρπασ' ἂν ὁ τοιοῦτος, καὶ τὸ λίκνον δοῦναι διασὺς ἐξεπέμπετ' ἂν ταὸ τ' σπερμολόγου κυνοῦ. Qui uoculas aliquot ex hoc sublectas interpretatur, ait, hoc conuicium dici solere in hominem nequam, minimiq; precij & pro nihilo habitum, addubitans etiam, num conueniat in eum qui non ex suis alatur, sed alieno pascatur cibo. Metaphora sumpta ab auicula cuius modo meminimus. Cæterum Demosthenes Aeschinem σπερμολόγον appellat, contumelioso uocabulo, quod ad quæstum quiduis diceret, quo conuicio nos rabulas dicimus. Huiusmodi quispiam et Paulus adhuc incognitus, usus est quibusdam Athenīēsibus. Vnde & σπερμολογεῖν pro nugari, Leonardus Aretinus, pro spermologon uertit rabulam, hoc est intemperantis ac molestæ loquacitatis hominem. Porrò non potest accipi pro seminatore uerborum, quod arbitratur Augustinus, cum uox composita sit à σπέρμα, & λέγω τὸ συλλέγω, hoc est à colligendis seminibus, σπερολόγος magis exprimeret quod sentit Augustinus.

Spermologus pro nugatore uulgatū apud Athenienses conuitium

Athenæus

Demosthenes

Nouorum dæmoniorum.) ξένων δαιμονίων, id est, Peregrinorum deorum: maxime cum hæc dicant ethnici, qui dæmonia deos uocāt. Porrò ξένων, ut sonat peregrinum, ita declarat & nouum & inauditum, nonnunquam absurdum.

Dæmonia pro dijs

Areopagi

Ad Areopagum.) ἐπὶ τὸν ἄρειον πάγον, id est, Ad Martium pagum. Sunt enim Græcis duæ

duæ uoces. Est autem locus æditus, ut uertex collis seu scopuli. Miror autem cur Hieronymus hoc loco pagum interpretetur uillam, Si tamen hoc opus est Hieronymi. Ego uicum maluissem, quandoquidem constat Martium uicum fuisse Athenis. Nec omnes erant iudices qui illic habitabant.

Noua enim quædam.) ξενίζοντα γάρ τινα. Participium uerbi deductum ab eo nomine quod modo uertit nouorum ξένων.

Et aduenæ hospites.) καὶ ἐπιδημοῦντες ξένοι, id est, Et q illic uersabãt hospites siue pegrini.

Ad nihil aliud uacabãt.) ἠυκαίρουν. Hoc bene reddidit, uelut ad cætera occupati. Verum illud, aut dicere, aut audire, Laurentianis auribus nimis Græce transtulit, rectius dicturus, nisi ad dicendũ aut audiendũ aliquid noui: quod tamen ipsum est καινότροπον, ut extenuet etiam, quasi ad quæcunq; noua audienda fuisset illis ocium.

Superstitiosos uos uideo.) Sermo Græcus paulo ciuilior est, ὡς δεισιδαιμονεστέρους, id est, Fere superstitiosiores. Certe superstitiosiores non superstitiosos habebant codices Donatiani. Mitigauit enim odium dicti, primum aduerbio ὡς, deinde comparatiuo. Hoc enim erat fieri omnia omnibus, ut omnes lucrifaceret. *Pauli ciuilitas*

Et uidens simulacra uestra.) ἀναθεωρῶν, id est, Considerans & inspectans, uelut ij qui rem diu non uisam inspiciunt. Nec simulacra hoc loco est εἴδωλα, quod uerbum erat odiosius, sed σεβάσματα, quod uerbum complectitur omnia quæ ueneramur, nempe aras, delubra, statuas, monumenta, à uerbo σέβομαι, quod proprie ad religionem pertinet. Hieronymus citans hunc locum in commentarijs in epistolam ad Titum, ἀναθεωρῶν uertit contemplans, & σεβάσματα, culturas. *σεβάσματα*

Ignoto deo.) Et hic Hieronymus indicat Paulũ pia quadã usum uafricie, quod nõnihil mutauit in titulo, non pauca omisit,, quo cõmodius detorqueret ad exordium prædicandi Christum. Titulus enim sic habebat autore, quem modo citaui Hieronymo, Dijs Asiæ, & Europæ, & Africæ, dijs ignotis & peregrinis. Ex dijs ignotis deum fecit ignotum, & mentionem cæterorũ omisit. Quam equidẽ ciuilitatem imitandã arbitror ijs, quibus studium est ethnicos, aut principes mala educatione deprauatos, ad pietatẽ adducere, ne protinus conuicijs rem agant & exacerbent, quibus mederi uolunt, sed multa dissimulantes, paulatim illos adducant ad mentem meliorem. Et fortassis reprehendi non oporteat, si boni uiri hoc animo in regum aulis agant, quo paulatim irrepãt in principũ affectus, modo ne sint autores eorũ quæ palàm sunt iniqua, licet ad quædam conniueant inuiti. *Pauli uafricies pia* *Titulus ignoti dei* *Boni uiri in aulis principum*

Quod ergo ignorantes.) ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω, id est, Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuncio. Loquitur enim de deo ignoto.

Manibus hominum colitur.) θεραπεύεται, pro quo Irenæus legit tractatur. Nam & famuli & medici Græcis dicuntur θεραπεύειν.

Vitam & inspirationem.) ζωὴν καὶ πνοήν, id est, uitam & halitum, uelut exponens quid sit uita animantis: in Græcis uocibus est iucundus concentus.

Fecitq; ex uno omne hominũ genus.) Græci legunt, ἐξ ἑνὸς αἵματος, id est, Ex uno sanguine, quod indicauit etiã Beda: Verũ haud scio an perperam à librarijs mutata scriptura. Deinde quod subijcitur, Inhabitare super faciem, infinitũ mutãdum erat in gerundiũ, Ad inhabitandum super faciẽ terræ. Alioqui sensus erit, deum effecisse, ut omne genus hominum habitaret in terra. Imò cõdidit omnes, & in hoc condidit, ut agerent in terris. *Græci addunt*

Definiens statuta tempora.) ὁρίσας προτεταγμένους καιρούς, id est, Cum definisset prius statuta tempora. Tempora non est χρόνους, sed καιρούς, ut accipiamus à deo præfinitum, quid quaque ætate fieret. Distinxit enim, imperia ad certum tempus duratura, exilia, migrationes. Item legem naturæ, Mosi & Euãgelij. Neque enim horum quicquam temere gestum est, sed suo quicque tempore.

Et terminos habitationis.) καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν, id est, Præfixis terminis habitationis eorum. Nam ὁροθεσία est designatio terminorum.

Si forte attractẽt eũ.) ψηλαφήσειαν, id est, Palpent, quod est cæcorũ manu uestigantiũ.

Quidam uestrorũ.) τινὲς ὑμῶν ποιητῶν, id est, Vestratium poëtarum. Augustinus explicans quæstiones aliq̃t in epistolã ad Romanos legit, Sicut & quidã secũdum uos dixerunt. Itidem legit & Irenæus omissa mentione poëtæ. *τινὲς ὑμῶν* *Vestratium*

Ipsius

Aratus à Paulo citatus

Ipsius enim & genus sumus.) Hemistichium est heroicum, ex Phænomenis Arati. Ac mire quod dixit de Ioue, hic torquet ad uerum deum. Horum aliquot locorum patrocinio solet uti diuus Hieronymus, aduersus eos qui calumniabantur quod sacras literas ethnicorum sordibus contaminaret. Verum Paulus id uno aut altero fecit loco, idq; penè cogente occasione prædicandi euangelij. Quid hæc ad istos, qui coacte & affectate non solum poëtarum & oratorum, sed omnium sophistarũ, philosophorum, mathematicorum, denique & magorum literas inuehunt in doctrinam Christi, quam simplicissimam ac purissimam oportebat esse. In nonnullis Græcorum exemplaribus habebatur τούτου γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. sed mendose, ni fallor, cum apud Aratum poëtico more τοῦ positum sit uice τούτου. Interpres Arati admonet dictum esse iuxta illud quod apud Hesiodum & Homerum frequens est, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Nos hemistichium hemistichio reddidimus: Nam huius progenies etiam sumus.

Doctrina Christi pura

Non debemus æstimare.) νομίζειν, id est, Existimare, siue putare.

Deinde aut lapidi sculpturæ artis.) Sculpturę, datiuus est, & appositiue refertur ad quodlibet illorum trium, lapidi, argento, auro. Nos igitur quo planior esset sensus, ita uertimus, Non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi arte sculpto, & inuento hominis numen esse simile.

Despiciens deus.) ὑπεροράσας. Interpres intellexisse uidetur ex alto uidens, id enim dixit despiciens. At ὑπερείδειν, est ueluti dissimulare, & cum uideas perinde te gerere, quasi non uideas. Et temporis ratio erat interpreti seruanda in ὑπερείδων, hoc est, dissimulatis temporibus ignorantiæ. Tum enim silebat, nunc omnibus denunciat, non dissimulaturus amplius. Lyranus interpretans despiciens, nempe deos, quod nollet eos amplius durare, quid senserit ipse uiderit.

In uiro in quo statuit.) ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, id est, in uiro quem definierat, siue statuerat. Græcis enim postpositiuus articulus sæpenumero congruit cum eo nomine quod antecessit non respondens sequenti uerbo.

Fidem præbens omnibus.) Duo sunt participia præteriti temporis, quorum neutrum ut par erat uertit. Sensus autem est, deum iam fidem exhibuisse cunctis, Christum esse per quem statuerat innouare mundum, quod illum excitasset à mortuis: hoc unum nulli contigit mortalium, nec Mosi, nec prophetæ.

Dionysius quis

In quibus & Dionysius.) ἐν οἷς. Laurentius hoc loco refellit eorum opinionem, qui putant hunc Areopagitam fuisse autorem eorum librorum, quos habemus de Hierarchijs ac diuinis nominibus, & eundẽ esse, qui apud Lutetiam Parisiorũ martyrio fuerit laureatus, è tribus, ni fallor, Dionysijs unum reddentes. Primum Areopagitæ iudices erant non philosophi. At isti Dionysium summum faciunt philosophum, qui ex eclipsi solis deprehẽderit periclitari rerum naturam, cum consentaneum non sit eas tenebras Athenas usque peruenisse. Nam quod ait Euangelista tenebras factas super uniuersam terram, eius regionis terram intellexit, assentiente & diuo Hieronymo, & asseuerãte Origene in homilijs, quas scripsit in Matthæum: ubi planè negat eas tenebras è solis accidisse deliquio, sed aut nubibus intercedentibus, aut alioqui aëris densitate coacta. Quod si hæ tenebræ tanto spacio contigissent per uniuersum orbem, aliquis certe seu Latinus, seu Græcus scriptor eius rei meminisset. Iam epistolam super hac re, uelut Dionysij nomine confictam dedit Laurentius. Mihi non uidetur priscis illis temporibus tantũ fuisse Christianis cęremoniarũ, quantum ille describit. Deinde mirum si tam priscus autor fuit, & tam multa scripsit, à nemine ueterum, seu Græcorum seu Latinorum fuisse citatum, non ab Origene, non à Chrysostomo, ne ab Hieronymo quidem, qui nihil intentatũ reliquit. Quin & Gregorius ipse uir probæ fidei, citans huius literas, nõ indicat eum fuisse Dionysium Areopagitam. Porrò quum in ecclesiastica historia multa fiat mentio de libris Dionysij Corinthiorum episcopi, non est probabile taciturum fuisse Eusebiũ de tanto Pauli discipulo, si tantũ uoluminum reliquisset. Hieronymus in Catalogo scriptorum illustriũ unum aut alterum Dionysium recenset, huius libros non recenset. Laurentius indicat fuisse suæ ætatis doctissimos uiros, qui iudicarint eos libros esse Apollinarij. Tametsi eius nominis duos commemorat Hieronymus, alterum Hierapolitanum episcopum, qui floruit sub M. Antonio secundo. Alterum Laodicenum

dicenum in Syria episcopum. Neutri tamẽ huiusmodi quicquam tribuit operum. Neque enim opinor hæc Apollinari hæretico tribuenda. Ante complures annos, ut memini, uir incomparabilis Gulielmus Grocinus, ut theologus summus, ita in nulla disciplina nõ exquisite doctus & exercitatus, auspicaturus Londini in æde diuo Paulo sacra enarrationem cœlestis hierarchiæ, meditata præfatione multũ asseuerauit hoc opus esse Dionysij Areopagitæ, uehementer destomachans in eorum impudentiam qui dissentirent. At idem prius quàm operis dimidium confecisset, ubi gustum attentius cepisset, ingenue coram auditorio fassus est, sibi uerso calculo non uideri id opus esse Dionysij Areopagitæ. Demiror autem quur Beda putet hunc Dionysium factum episcopum Corinthiorum, quum Ecclesiastica historia palàm ostendat alium fuisse Dionysium episcopum Corinthiorum, qui multa conscripserit. Atque huius autoritas ibi citatur, qui in epistola quadam quam scripsit ad Athenienses, ostẽderit Dionysium Areopagitam à Paulo cõuersum, primum fuisse Athenis episcopum, ab eodem apostolo institutum. Nec aliud quicquã apud priscos scriptores comperitur de Dionysio Areopagita. Verum hæc, ceu πάρεργα paucis indicasse sat erit.

Gulielmus Grocinus

EX CAPITE XVIII.

EGressus ab Athenis.) χωρισθείς, id est, digressus Athenis.

Ponticum genere.) Pontus enim Asiæ minoris pars est, non enim à mari hic dictus est ponticus. Hunc salutat Paulus in epistola ad Romanos, nisi quod illic uxor pro Priscilla, Prisca nominatur, adnotãte Origene. Hæc scribenti risus obortus est, quòd in uoluminibus Origenicis primum à Badio nostro excusis, ita nescio quis scripturam deprauarat: Post hæc autem discedens Paulus ab Athenis, uenit Corinthum, & inuento ibi quodam Iudæo nomine Aquila, de pontificio genere, pro eo quod erat, de Pontico genere. Offensus opinor, quod absurdum putaret, Pontici generis dici, qui Iudæus esset. Quasi id temporis non habitarint per omnes fermè regiones sparsi Iudæi. Certe Petrus nominatim scribit ad eos qui in Galatia, qui in Bithynia, qui in Ponto habitabant, Iudæos. Verum hac de re nonnihil attingemus in epistola ad Romanos.

Pontus

Deprauatio ridicula. Badius

Eiusdem erat artis.) ὁμοτέχνοι dicuntur Græcis, eiusdem artificij, siue opificij: uelut pictori pictor, faber fabro, sutor sutori, nauta nautæ ὁμότεχνος est.

Scenofactoriæ artis.) ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην, id est, erant enim aulæorum, siue tabernaculorum texendorum artifices. Interpres Origenis enarrãtis epistolam Pauli ad Romanos, interpretatur σκηνοποιούς artifices tabernaculorum, hoc est, sutores: ob id opinor, quòd tabernacula apud priscos pellibus conficiebantur. Et nunc apud Hispanos fiunt aulæa. Idem testatur Homilia in Numeros decimaseptima. O uere pontificem, uere suisq; dotibus maximum. Nos satellicio, copijs, censu, minis, magni uideri uolumus. Et disputabat in synagoga per omne sabbatum, interponens nomen domini Iesu: suadebatq; Iudæis & Græcis. Totum hoc non habetur in quibusdam codicibus etiam excusis. Vnus codex Donatiani consentiebat cum Græcis: qui quum cætera habeant, non addunt tamen, Interponens nomen domini Iesu.

σκηνοποιὸς Paulus

Instabat uerbo Paulus, testificans.) Græci longe secus legunt quàm nos: συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος διαμαρτυρόμενος, id est, coartabatur spiritu Paulus, testificans Iudæis. ut intelligas illum inuitum & animo reluctante id fecisse, ceu præsentiret se lusurum operam.

Titi Iusti.) Titi, non reperio in Græcis codicibus: sed tantum, Iusti, Verum opinor incuria librariorum prætermissum. Quandoquidem Hieronymus, aut quisquis fuit is autor huius meminit Titi, in nominibus scripturæ sacræ. Quanquam nec illic de Iusti cognomine ulla mentio.

Propter quod ego tecum.) διότι, propterea quod ego tecum sum.

Et nemo apponetur tibi.) ὐδὶς ἐπιθήσεταί σοι, id est, nullus adorietur, siue inuadet te. Quandoquidem id quoq; significat, ἐπιτίθεσθαι. Nec est,

Apponetur, pro inuadet

Vt noceat te, sed τοῦ κακῶσαί σε: id est, ut affligat te, siue ad affligendum te.

Quoniam populus est mihi multus.) διότι. Quur non & hic transtulit, Propter quod: ut modo fecit: aut quur non ante uertit, Quoniam:

Proconsule Achaiæ,) ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, id est, quum ageret proconsulẽ Achaiæ.

Persuadet hominibus.) ἀναπείθει, suadet potius quàm persuadet: atq; adeo resuadet, si sic liceat loqui, quòd Paulus à ueteri cultu deorum reuocaret.

Incipiente autem Paulo.) μέλλοντος δὲ τοῦ παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα. quum autem aperturus esset os. Quod tamen aliquoties data opera sic uertit interpres, nec id sanè perperam.

Iniquum aliquid aut facinus.) ἀδίκημα, quod magis sonat iniuriam illatam, aut maleficium. Deinde qui hic uertit Facinus ῥᾳδιούργημα, cur huic cognatam uocem ῥᾳδιουργίαν, superius transtulit Fallaciam? Nec est, Pessimum, sed Malum, πονηρόν. Nec est, Recte uos sustinerem, sed κατὰ λόγον, hoc est probabiliter, siue merito.

Deest in nostris

De uerbo & nominibus legis ueſtræ.) Deest apud nos una coniunctio Et, περὶ λόγου, καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, id est, de uerbis & nominibus & lege uestrate. Verba opposuit factis. Deinde, quæstiones de communi & non communi, decp genealogijs, uocat nomina. Ceremonias Mosaicas uocat legem.

Et uideritis.) Futuri temporis est, ὄψεσθε: quemadmodum in euangelio.

Et minauit eos.) ἀπῆλασεν: Cur nō potius Abegit, siue Depulit? nam Minare, sanè quàm insolens uerbum est Latinis auribus.

Fratribus uale faciens.) ἀσπασάμενος, id est dimissis fratribus, siue uale dicto fratribus. Nec est, Nauigauit, sed ἔπλει, id est abnauigauit.

Ambiguus sermo

Qui sibi totonderat caput.) Ex ipso sermone Græco, non liquet uter sibi raserit caput, Paulus an Aquila. Ad hæc, participium est præteriti temporis, κειράμενος ἦν λιμένι, id est tonso capite. Prius enim tonsus est in portu, deinde nauigauit. Et Cenchreis, legendum est nomine trisyllabo Cenchreæ, sicut Athenæ. Portus est Corinthiorum.

Irerum reuertar ad uos.) In Græcis exemplaribus plus est quàm in nostris: δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς ἱεροσόλυμα, πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς. id est, Oportet me omnino festum quod instat, agere Hierosolymis, sed denuo conferam me ad uos.

Profectus est ab Epheso.) ἦλθεν. Quod ego maluissem, Soluit Epheso.

Apollos

Apollo nomine.) ἀπολλώς, id est Apollos: cuius genitiuus Apollo, non Apollinis. Memi nit huius Paulus in epistolis.

Vír eloquens.) λόγιος, quod & eruditum sonat & prudentem.

κατηχημένος

Hic erat edoctus:) κατηχημένος, participium ab eo uerbo unde dicti sunt catechumeni. Non igitur erat edoctus uiam domini, quam mox discit à Priscilla & Aquila, uerum erat utcunque initiatus baptismo Ioannis.

Quum autem uellet ire Achaiam.) Quum Græce sit, εἰς τὴν ἀχαΐαν, mirum cur interpres omiserit præpositionem, reclamantibus grammaticis, eo quod Achaia regionis nomen est, non ciuitatis.

Contulit multum his qui crediderunt.) Hic Græci codices addunt, διὰ τῆς χάριτος, id est per gratiam. Hoc adiectū est, ut intelligeremus muneris esse diuini, quod conduceret Christianis. Beda admonet in nonnullis codicibus pro Contulit, scriptum fuisse Profuit. Et Vehementer est, σφόδρα acriter. Et Publice, incertum utrò sit referendum, opinor ad superiora, nam id erat gratiæ, quòd publicitus etiam ausus sit refellere Iudæos.

Articuli uis

Esse Christum Iesum.) εἶναι τὸν χριστὸν ἰησοῦν. Non negabant Iudęi Iesum esse, uerum negabant illum esse Messiam, quem expectabant: unde Christo præposuit articulum, τὸν χριστόν, id est, illum Christum, siue ostēdens quod Iesus esset Christus, siue Iesum esse Christum.

EX CAPITE XIX.

Si, pro An siue Num

Spiritum sanctum.) εἰ, suo more uertit per Si, quum uertendum fuerit per num, aut an, aut ne. Num spiritum sanctum accipistis? aut, Accepistis ne spiritum sanctum? Et mox,

Si spiritus sanctus est.) Pro eo quod erat, Sit ne spiritus sanctus.

Tyranni schola

In schola tyranni cuiusdam.) Ambigunt hic interpretes, tyrannus hoc loco primatem ac potentem significet, an proprium sit hominis uocabulum. Sed quid Scholæ cum tyranno? Deinde si nomen est proprium, cur addidit τινός. Proinde suspicor, fuisse secessum magnatis alicuius, in quo solitus sit ociari, quandoquidem Schola Græcis sonat Ocium. Hieronymus alludens ad uoces magis quàm ad sensum, huc torquet alicubi, ut scholam tyranni uocet, ubi res non agitur argumentis, sed autoritate ac ui. Quod displi-

cuit

cuit etiam Augustino, qui nec hæreticos uult cogi, nisi doceantur. Nunc satis esse iudicamus, si dicatur, Hic error est, recanta: hæc hæresis est, abnega. Quasi qui alios insimulant hæreseos, ipsi non possint errare. *Docendi sunt homines, non cogēdi tātum*

Iudæi atque gentiles.) *ἰουδαίους τε καὶ ἕλληνας*. id est, Tum Iudæi, tum Græci, quos hic gentiles uertit.

Virtutesq; non modicas quaslibet.) Ita scriptum reperi in nonnullis exemplaribus Latinorum. Verum ipsa res satis indicat id accidisse culpa librariorū, qui dictionem Modicas, quam quispiam interpretamenti uice adiecerat, retulerunt in contextum uelut à scriptore prætermissam, *δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας*, id est, uirtutesq; non quaslibet, siue non uulgares: ad uerbum, non contigentes. In alijs scriptum habebatur, Virtutes quaslibet, omissa negatione. Carrensis putat utrunq; posse legi, sed reclamat sermo Græcus. *Quaslibet* *τυχούσας*

Sudaria & semicinctia.) Vtramq; uocem Latinam usurpauit, *σουδάρια καὶ συμικίνθια*.

Dæmonium pessimum.) *τὸ πνεῦμα τὸ πονηρόν*, id est, spiritus malus. Cæterum in eo quod proxime sequitur, Et dominatus: quidam Græci codices habebant, *κατακυριεύσων*, ut referendum sit ad dæmonium dominatum. Quidam *κατακυριεύσας*, id est, dominatus, ut pertineat ad hominem in quo erat dæmonium. Porrò quoniam nostri codices habent amborum, interpres pro *ἀμφοῖν* legisse uidetur *ἀμφοῖν*.

Confitentes & annunciantes actus suos.) Vel hinc colligi potest fuisse & antiquitus nōnullam cōfessionem male actæ uitæ, sed apertam, ut opinor, & in genere, quam nec ipsam legimus exactam abs quoquam. Cæterum quæ nunc recepta est clancularia & in aurem fit, uidetur ex consultationibus priuatis esse nata, quę solent apud episcopos fieri, si qui scrupulus urgeret animum. Et, Actus, *τὰς πράξεις*, facta, siue quæ fecissent. *Olim fuit alia quæ cōfessio licet nō omnino talis qualis nunc recepta est*

Qui fuerant curiosa sectati.) *τὰ περίεργα πραξάντων*, id est, Qui curiosas artes exercuissent. Sic enim uocat artes magicas.

Pecuniam denariorum quinque milium.) *ἀργυρίου μυριάδας πέντε*. id est, Quinquagies mille nummûm.

Turbatio non minima.) *τάραχος οὐκ ὀλίγος*. id est, turbatio non exigua. Ac paulopost,

Non modicum quæstum.) *ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην*. id est, quæstum non exiguum.

De uia domini.) *περὶ τῆς ὁδοῦ*. id est, de uia, siue de hac uia. Nam articulus additus facit ut certam accipiamus uiam. Porrò Domini, addiderunt, quo res esset explicatior, aut certe mollior.

Demetrius quidam nomine argentarius.) Argentarius aliâs Latinis & mensarium significat, & numularium: uerum hoc loco sonat opificem & sculptorem argenti, quem nos aurificem seu aurifabrum uocamus, quādoquidem quicūq; cudunt aurum, ijdem cudunt & argentum. Est enim *ἀργυροκόπος*, ab elaborando argento dictus: nisi mauis à *κόπτω* deducere, unde & monetam Græci *κόμμα* dicunt, *πονηροῦ κόμματος*. *Argentarius Aurifex*

Aedes argenteas.) *ναούς*, id est, templa. Sentit enim ædiculas, seu thecas, effigie templi in quibus reponebantur statuæ. Nos uertimus, delubra.

De hoc artificio est nobis acquisitio.) *ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστιν*. Quod modo uertit Quæstum, nunc uertit Artificium, & *εὐπορίαν*, acquisitionem. Ex hoc quæstu nobis suppeditat rerum copia.

Non solum Ephesi.) Non est *οὐκ ἐφέσῳ*, sed *ἐφέσου*, ut referatur ad multam turbam. Vnde quoniam nōnullos offendebat amphibologia, pro Ephesi, uertimus Ephesinę ciuitatis.

Non solum autem hæc periclitabitur.) *κινδυνεύει*, id est, periclitatur. Quanquam totus hic sermo parum commode redditus est ab interprete Latino: *οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς ἀρτέμιδος ἱερόν, εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν δὲ καὶ καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς*. id est, Non solum autem hæc pars, siue hac parte nobis periclitatur, ne reprobetur, siue ne reprobemur: uerum etiam ne magnæ Dianæ templum, pro nihilo habeatur. Porrò autem ne fiat, ut maiestas quoque destruatur eius, quam tota Asia & orbis colit.

Et destrui incipiet maiestas eius.) Interpres legisse uidetur *μέλλειν τε*, atque ita scriptum erat in plerisque Græcorum libris. In alijs rursus erat *μᾶλλον δὲ*, magis autem, ut sit corrigentis, quasi grauissimum sit omnium futurum, si maiestas ac numē ipsius depereat apud *Varia lectio apud Græcos*

uulgus. Hieronymus in prima præfatione Cõmentariorum, quos ædidit in epistolam ad Ephesios, indicat hãc Ephesiorum Dianam non fuisse iaculatricem illam, sed cognomẽto πολύμασον, id est, multimãmiam: quod eam omniũ uiuentium nutricem haberi uolebant.

Comitibus Pauli.) συνεκδήμους, id est, socios peregrinationis, qui & comites dicuntur.

Erat enim ecclesia confusa.) Quum de promiscua multitudine loquatur, magis conueniebat contionem dicere, quàm ecclesiam.

Detraxerunt Alexandrum.) προεβίβασαν, id est, prius instruxerunt. Nam id est προβιβάζειν, Et instruimus patronum, causam nostram acturum. Interpres, ni fallor, legit προεβίασαν: etiam si προβιβάζεσθαι dicitur, qui cogitur prodire, ac protruditur.

Manu silentio postulato.) Mira uarietate ludit in hoc sermone reddendo interpres, κατασείσας τῇ χειρί, id est mota manu. Ita Persius: Et calidæ fecisse silentia turbæ
Maiestate manus.

Et quum sedasset scriba turbas.) κατασείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, id est, ubi uero scriba compescuisset turbam. Verum ex uerbis Græcis parum liquet, uter sedata turba sit locutus, Alexander, an scriba.

Cultrix νεωκόρος

Cultricem esse magnæ Dianæ.) Vsus est peculiari uerbo, νεωκόρον: quæ uox composita est ex νεώς, quod Atticè sonat templum, & κορέω purgo siue uerro, autoribus Hesychio, Etymologico & Suida, unde acuitur penultima νεωκόρος. Solent autem qui impensius dediti sunt alicui diuæ, aram illius uarijs ornamentorum generibus cohonestare, quemadmodum facit apud Apuleium Psyche.

Iouisq; prolis.) Græca longe secus habent, ἡ μεγάλης ἀρτέμιδος τῆ διοπετοῦς, id est Magnæ illius Dianæ, & è cœlo delapsi, ut subaudias signi aut simulachri. Siquidem articulus τῆ, facit ne possit διοπετὸς ad Dianam referri, sed ad ἄγαλμα, hoc est, statuam Dianæ, nam Diopetes Græcis dicitur, quod ab Ioue delapsum sit, ac è cœlo uenerit. Porrò opifices simulacrorum, quo maior esset superstitio uulgi, fingebant ea cœlitus delapsa: hoc est esse διοπετῆ. Idem uulgo creditum fuit de simulacro Dianæ Ephesiæ, ut testis est & Suidas in dictione διοπετής. Pro nobis facit & coniunctio καὶ, quod fuerat superuacanea, si διοπετὸς pertineret ad Dianam. Sensus igitur est: Apud Ephesios templum fuisse Dianæ, & huius simulacri, quod cœlo delapsum putabatur. Quod ipsum Numa persuasit Romanis de ancylibus. Homerus hoc cognomenti tribuit regibus, uelut à Ioue profectis. Id sequutus uidetur interpres, cuius liber fortasse non habebat additum articulum τῆ.

Contradici non possit.) ἀναντιῤῥήτων ὄντων. Poterat accipi, Quum his nemo cõtradicat.

Conuentus forenses.) Conuentus addidit explicandæ rei causa, quũ Græce tantum sit, ἀγοραῖοι ἄγονται, id est forenses aguntur: ut subaudiendum sit, cognitiones aut lites.

Ecclesia, pro contione

In legitima ecclesia poterit absolui.) Quum de prophano promiscuoq; hominum cœtu loquatur, contio dicenda erat potius quàm ecclesia. Atq; ita mox, Dimisit ecclesiam: pro contionem. Deinde legitima est ἐννόμῳ, hoc est, quæ non tumultu, sed legitimo more sit indicta. Nec est,

Poterat absolui.) sed Absoluetur. ἀπολυθήσεται.

Quum nullus obnoxius.) μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, id est, quum nemo sit in culpa, siue quum nemo fuerit autor huius cõcursus. Nam illud de quo poterimus reddere rationem, per parenthesim interiectũ est. Quanquam in nonnullis exemplaribus reperio scriptum, περὶ οὗ δυνησόμεθα δοῦναι λόγον, id est, de quo non poterimus reddere rationem: hoc est, quod non sumus defensuri. Deniq; illud μηδενὸς αἰτίου, incertum est ad hominem referatur, ut sit masculini generis: an ad rem, ut sit neutri. Itaq; hic fuerit sensus: Quum nihil subsit causæ per quam poterimus defendere hunc populi concursum.

EX CAPITE XX.

Variant à nobis Græci

ET exhortatus eos ualedixit.) Græca dissonant à Latinis. προσκαλεσάμενος ὁ παῦλος τοὺς μαθητὰς τῇ ἀσπασάμενος ἐξῆλθε. id est, Paulus ad se uocatis discipulis, & cõplexus eos exiuit. Interpres legisse uidetur παρακαλεσάμενος, pro προσκαλεσάμενος. Atq; id sanè mihi magis probatur.

Comitatus est autem eum Sosipater Pyrrhi Beroœnsis.) Pyrrhi Græcis non additur. Sed ut hoc deest, ita supersunt hæc: Vsq; ad Asiam, quæ apud Latinos non

inuenio

inuenio. συνέπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βερροιαῖος, id est, consequutus est aũt illum usq; ad Asiam Sopater Berrhœensis. Nam & Sopater, habent Græci, non Sosipater. Beda subindicat, in uetustis exemplaribus Latinis scriptum fuisse, Sosipater Pyrrhi: quasi filius fuerit notior patre.

Sustinuerunt nos.) ἔμενον ἡμᾶς, id est, Expectarunt nos, siue, ut ad uerbum, Manebant nos.

Vna sabbati.) σαββάτων, id est uno die sabbatorum. Vna, dictum apparet pro prima.

Paulus disputabat cum ijs.) διελέγετο αὐτοῖς, id est differebat illis, siue colloquutus est cũ illis. Nec enim disceptabat cum eis qui uenerant ad frangendum panem: uerum illic apud eos orationem habuit Paulus. Nam quod συνηγμένων τῶν μαθητῶν, id est, congregatis discipulis uertit, quum conuenissent, tolerabile est.

Profecturus in crastinum.) μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον. id est, Profecturus siue discessurus postridie. Nam crastinum diem dicimus qui proxime sequitur hũc in quo iam loquimur. Porrò quoties ad præteritum aut futurum aliquem diem respicitur, non dicendum, est heri, aut cras, sed pridie, aut postridie.

Quum mergeretur somno.) καταφερόμενος, id est, quũ deorsum traheretur, id quod accidit ei qui sedens grauius obdormiscat. Neque tamen hic est somno graui, sed βαθεῖ, id est, alto siue profundo. Interpres legisse uidetur βαρεῖ.

Disputante Paulo.) Et hic malim differente. Ne quis imaginetur inter illos pure Christianos disputationem fuisse sophisticam.

Ductus somno cecidit.) κατενεχθείς, id est, deorsum tractus, siue depressus, aut deuectus. Et fortasse deuectus scripserat interpres. Cæterum illud ὑπὸ πλεῖον, quod interpres retulit ad superiora, Græcis sic est in meditullio positum, ut utrouis possit accommodari, ad diutius differentem Paulum, & ad magis etiam depressum somnio. Ac mea sententia, ad sequentem particulam referre satius est. Primum enim nutabat deorsum uergente corpore, deinde magis depressus cecidit.

De tertio cœnaculo.) ἀπὸ τοῦ τριστέγου, uerti poterat & à tertia contignatione. Id enim adiecit Lucas, ut intelligeremus lapsum fuisse letalem, nimirum ex loco tam alto. Vox dicta est à τρίς, ter, & στέγος, tectum. Deum immortalem quas nænias adducit autor Catholicon de hac uoce Tristegum. O miserum illud seculum, quum ex huiusmodi libris, uelut ex adytis petebantur oracula literarum. Cæterum solum primæ contignationis, tectum est infimæ partis ædium. Rursum secundæ solum, tectum est primæ. Item tertiæ solum, tectum est secundæ. *Tristegum*

Et consolati sunt non minime.) οὐ μετρίως, id est, non mediocriter. Quod equidem demiror cur interpres putarit immutandum.

Nauigauimus in Asson.) Nonnulli codices Thasson habebant pro Asson. Est enim & Thassus insula Thraciæ opposita, de qua natum est prouerbiũ, Θάσος ἀγαθός, id est, Thassus bonorum. Cæterum complures sunt urbes huius nominis Assos: una Lyciæ, in prærupto sita: altera in Aeolide: tertia in Mysia: quarta in Lydia: quinta in Epiro minore, Cleanthis patria. Diuus Hieronymus hanc ponit in Asia, quæ eadem dicta sit Apollonia, suffragante & Plinio libro quinto capite trigesimo. Carrensis facit nobis liberum, utrum malimus Asson insulam esse an ciuitatem. *Assos*

Ipse per terram iter facturus.) οὕτως γὰρ ἦν διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν. sic enim ordinauerat ipse pedestri itinere uenturus, siue pedibus iter facturus. Interpres uitasse uidetur, ne quis Paulum existimaret, non equis aut uehiculis, sed pedibus eò ueniisse. Atqui hoc ipsum accedebat ad Pauli gloriam, q̃ mallet iter laboriosius, modo maiore cũ fructu. *Paulus pedes*

Mytilene.) Ciuitas est littoralis Lesbi obuia ad dextram nauigantibus in Chium insulam. Samos insula è regione Cariæ. Miletum oppidum est littoralis Cariæ.

Et sequenti die uenimus contra Chium.) Hoc loco Græca dissident ab ijs quæ nos legimus, τῇ ὑπερούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον, καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς Μίλητον. id est, Postridie deuenimus contra Chium: altero uero die appulimus Samum, & commorati Trogyllij, proximo die uenimus in Miletum. Cæterum Trogyllium promontorium est è regione Sami, autore Ptolemæo & Strabone, *Græca dissonant* *Trogyllium*

tametsi sunt eiusdem nominis alia.

Transnauigare Ephesum.) παραπλεῦσαι τὴν ἔφεσον, id est, præternauigare siue præteruehi. Quid enim est omnino transnauigare ciuitatem, nisi nauis feratur in nubibus? Ephesus autem ciuitas littoralis prior occurrebat, quàm Trogyllium.

χρονοτριβεῖν

Ne qua mora illi fieret.) μὴ γένοιτο αὐτῷ χρονοτριβῆσαι, id est, ne contingeret sibi terere tempus in Asia. Interpres elegantius reddidit quàm uerius. Neq; enim Paulus timebat quamlibet moram, sed longiorem metuebat, nimirum properans Hierosolymam.

Maiores natu.) πρεσβυτέρους: quos nunc seniores uocat, nunc presbyteros Græca uoce, nunc maiores natu: quũ hoc loco magis quadraret Græca uox, honorem indicans potius quàm ætatem. Quandoquidem hic episcopos intelligit & primores ecclesiarum, qui non nunquam iuuenes erant, quemadmodum Timotheus.

Cum omni humilitate.) ταπεινοφροσύνης. Quæ est animi modestia, nihil altum de se sentientis. O uocem dignam uere magno pontifice.

Interpres obscure reddidit

Vt nihil subtraxerim uobis.) Nunc uidetur id dicere, se nihil subtraxisse ab illis bonarũ rerum, hoc est, in nullo fraudasse illos: quum contrà sentiat Paulus, se nihil detrectasse neq; periculi neq; laboris, qui modo ad illorũ pertineret utilitatem. Ac paulo post idem uerbũ transtulit Subterfugi, Non enim subterfugi: & cætera.

Publice & per domos.) κατ' οἴκους, id est, publicitus ac domestice, siue per singulas domos: quod respondere uidetur ei quod Latini dicũt, priuatim. Hieronymus in præfatione Commentariorum in epistolam ad Ephesios uertit, Publice ac domestice.

Vincula & tribulationes me manent.) μένουσιν, idem est uerbum quod aliquanto superius uertit, sustinent.

Nihil horum uereor.) ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, id est, Nihil curo, siue Nihil me mouet, Quomodo non uerebatur, quum sciret uentura? sed contemnebat.

Interpres non expressit sensum

Nec facio animam pretiosiorem quàm me.) Quid mouit interpretem, ut neq; sensum exprimeret, neq; uerba redderet Lucæ? οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχὴν τιμίαν ἐμαυτῷ. id est, neq; habeo siue duco uitam pretiosam mihi ipsi. Augustinus in Psalmo trigesimosexto legit: Non facio animam meam pretiosam mihi. Lyranus interpretatur animã intellectiuam. At Paulus sentit se contemnere uitam amore euangelij.

Lyranus delirans

Dummodo consummem cursum meum.) Græcus addit μετὰ χαρᾶς, id est, cum gaudio.

Omne consilium dei.) Mirum quid sequutus Iræneus, pro cõsilio dei, legit sententiam: nam Græce est βουλὴ, non γνώμη.

Regere ecclesiam dei.) ποιμαίνειν, quod est pastorum more gubernare & curare gregem: nam mox mentionem facit luporum.

Deprauatio manifesta

Lupi rapaces.) βαρεῖς, id est graues, non rapaces. Suffragabatur unus codex Donatiani. Nec aliter refert hunc locum Irenæus libro tertio capite decimoquarto.

Viri loquentes peruersa.) διεστραμμένα, id est, distorta & obliqua, hoc est, minime simplicia, minimeq; syncera. Nam ueritatis, ut ait Tragicus, simplex est oratio.

Non cessaui monens.) Et hic participium uertendum erat in uerbum infinitum, Non cessauerim monere.

Interpres dormitans

Qui potens est.) Quod, erat potius quàm qui, quum referat uerbũ. Cæterum quia uerbum Græcis est masculini generis, id nimirum fefellit interpretem. Nec est simpliciter ædificare, sed ἐποικοδομῆσαι, id est superstruere, uidelicet his fundamentis quæ iecerat Paulus.

Oportet suscipere infirmos.) ἀντιλαμβάνεσθαι. quod est proprie porrecta manu retinere lapsurũ alioqui aut abiturũ. Paulus, ne ullius omnino iacturam faceret, cauebat, ne quam ansam præberet infirmis & alienandis à Christo, quod nollent grauari sumptu. Vtinã hoc exemplo delectentur, qui dum decimas tam non sacerdotaliter exigunt à populo, sui officij prorsus obliuiscuntur: nõ quòd negem illas deberi, sed quòd cæteri apostoli oblata duntaxat acceperint. Paulus ne oblata quidem, quum unus plus omnibus laborarit.

Decimæ exactæ

Beatius est dare magis quàm accipere.) Neque Latinitatis ratio patiebatur comparatiuum, neq; sermo Græcus habebat. Mirum itaq; quid interpreti uenerit in mentem, μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον, ἢ λαμβάνειν. id est, Beatum est dare magis quàm accipere. Cæterum hoc testimonium negãt usquam inueniri dictum à domino. Vtinam autẽ hunc animum

Solœcismus sine causa affectatus

Pauli

Pauli tam excelsum & ab omni specie quæstus abhorrentem, imitarentur nostri temporis cõtionatores. Fuit aliquis qui sibi in omnem uitam interdixit esum carnium, inueniuntur qui imitentur: fuit qui semper nudis incesserit pedibus, habet imitatores: fuit qui funes cinxerit, non desunt qui studiose ęmulentur: fuit qui semper pullatus incesserit, repperit æmulatores: solum hoc pulcherrimum exemplum Pauli non habet æmulos.

EX CAPITE XXI.

VEnimus Coum.) Nonnulli codices habent κῶ, nõnulli κῶῳ: utroq; modo pronunciari fatetur Stephanus, quin & λέωῳ dictam fuisse quondam: unde & Plinius admonet Ceam dictam et κόον, insula notior est quàm ut sit explananda. *Lẽos insula uarie pronũciata*

Et inde Pataram.) πάτταρα Græci pronunciant neutro genere numero pluratiuo, quanquam utroq; modo reperio usurpari huiusmodi nomina, Lystra & Lystram, Pyra & Pyram.

Quum aperuissemus autem Cypro.) Suspicor interpretem ita uertisse, Quum aperuissemus autem Cyprum, nam Græce est, ἀναφάναντες δὲ τὴν Κύπρον. Porrò qui nauigant nunc hanc nunc illam terram dicuntur aperire aut celare, quum incipit in prospectu esse, aut secus. Proinde uertimus, Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus. Consimili figura dixit Vergilius, Terræq; urbesq; recedunt. In codice diui Donatiani, Apparuissemus, erat deprauatum: sed Cyprũ relictum, indicabat germanam lectionem fuisse, Quum aperuissemus Cyprum. *Locus deprauatus*

Venimus Tyrum.) Ciuitas est maritima, metropolis Phœnices, quondam insula septingentis passibus diuisa à continente, mari prælato, sed uix credibili opere comportatis aggeribus per Alexandrum magnum adiuncta continenti. Est in tribu Neptalim, uicesimo fermè miliario à Cæsarea Philippi.

Valefeciſſemus inuicem.) ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, id est complexi alius alium, siue consalutatione mutua facta. Apparet interpretem legisse ἀσπαξάμενοι.

Venimus Cæsaream.) Hæc est Cæsarea Palæstinæ ciuitas litoralis, primum dicta turris Stratonis: deinde ab Herode instaurata in honorem Cæsaris Augusti, Cæsarea dicta est. Est altera Cæsarea Philippi, ad radices montis Libani, in honorem Tyberij Cæsaris Cæsarea dicta. Est tertia Cappadocię, quò Paulus Epheso delatus salutauit ecclesiam, autor Hieronymus. *Cæsarea*

Per dies aliquot.) ἡμέρας πλείους, id est dies complures.

Nos & qui loci illius erant.) ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, id est, tum nos tũ ij qui erant illius loci.

Et quum suadere ei non possemus.) Quid est hoc? An non dixerat modo illos suasisse? Verum interpres abusus est Suadere, pro persuadere. Suadet enim qui consulit, persuadet qui quò uult inducit hominem. Græca uox anceps est ad utrunq;: πείθειν insuper conuenit non solum suadenti aut persuadenti, uerumetiam obtemperanti. μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ. Cæterum quum illi non persuaderetur, siue quum ille non obtemperaret, quieuimus. *Suadere, pro persuadere*

Præparati ascendebamus.) ἀποσκευασάμενοι. quod ego puto uertendum, sublatis sarcinis.

Iasonem quendam.) Græci legunt, μνάσωνί τινι, id est Mnasonem quendam. Licet apud Chrysostomum in epistolam ad Romanos capite ultimo, legitur ἰάσωνα: tametsi scribæ solent eiusmodi multa deprauare, ut dissimilem quod ἐδόξαζον uerterit Magnificabant, pro glorificabant.

Audierunt aũt de te) κατηχήθησαν. idem uerbũ unde diximus dici catechumenos. Eodem utitur paulopost, ὅτι ὧν κατήχηνται. Nec est Discessionem, sed ἀποστασίαν, id est defectionem. *κατηχήθησαν audierunt*

Eorum qui per gentes sunt Iudæorum.) τῶν κατὰ τὰ ἔθνη πάντας ἰουδαίους, id est, Eos qui in gentibus sunt omnes Iudæos. Offendit interpretem geminus accusatiuus additus uerbo docendi.

Neq; secundum consuetudinem ingredi.) μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν, Neq; iuxta consuetudines ambulare. Nam ambulare, uocat uiuere, & cõsuetudines, instituta & morem eius gentis. Nec est, Falsa sunt: sed οὐδὲν ὄντα, id est Nihil sunt. Atq; ex hoc sanè loco Iacobus uidetur, tum adhuc in ea fuisse sententia, ut existimaret Iudæis aliqua ex parte seruandam esse legem Mosaicam, quum Petrus & Paulus gentilium more uixisse legantur. Non quod illam existimaret necessariam ad salutem, sed utilem ad uitandum offendiculum infirmorum, quũ Paulus putaret iam esse tempus negligendi eam superstitionem, utpote uergen- *ἔθη Iacobus aliquid tribuens legi*

tem in magnum discrimen euangelicæ doctrinæ. Nec est,

Sanctifica te,) sed ἁγνίσθητι, id est purifica te. Et paulo post, Purificatus, ἁγνισθείς.

Concitauerunt omnem.) συνέχυνε, id est confundebant siue conturbabant. Et, Totum, potius quàm Omnem. Nec est, Populum: sed ὄχλον, turbā siue multitudinem. Et, Succurrite, potius quàm Adiuuate, βοηθᾶτε. nam adiuuat, qui est particeps operis. Et, Hic est homo, ὁ ἄνθρωπος, id est, ille homo.

Adiuuare

Ab idolis immolato: & cætera.) Nos quatuor habemus, quemadmodum & Græci. Augustinus in Speculo, non commemorat nisi tria, idolothyta, sanguinem, & fornicationem. Et ne quis hunc casum interpretetur, addit quosdam ex his Lucæ uerbis occasionem erroris arripuisse, ut dicerent non esse nisi tria crimina letalia.

Omnes ubique docet.) Perijt apud nos gratia schematis, πάντας παντοχοῦ, id est, omnes omni in loco. Nec est, Violauit sanctum locum istum, sed ἐκοίνωσε, id est, prophanauit, siue, ut Hebræi loquuntur, communem reddidit.

Certum cognoscere.) τὸ ἀσφαλές. Recte sanè hoc. At cur non itidem transtulit in præfatione Euangelij, τὴν ἀσφάλειαν, certitudinem.

Iussit eum duci in castra.) εἰς τὴν παρεμβολήν. Ita uocat locum communitū. Cæterum quidam ex Castris, fecerāt carcerem: et ob id admonēdum duximus, ne serpat id mendi latius.

Nónne tu es Aegyptius.) Aegyptij male audiebant olim, tanquam malarum autores artium. Id quod non paucis locis indicat Iuuenalis ac Lucianus. Quin et prouerbijs aliquot huius gentis mores notati sunt, quæ recensuimus in Chiliadibus nostris.

Latinam uocem usurpauit Tarsus Ciliciæ

Et sicariorum.) Græce scribens, usus est uoce Latina, id quod iam nouum uideri non potest, quum toties sit obuium.

A Tarso Ciliciæ.) ταρσεὺς τῆς κιλικίας. id est, Tarsensis, quæ est ciuitas Ciliciæ. Est autem metropolis eius regionis. Nec est, Ignotæ: sed ἀσήμου, id est, obscuræ: nisi quòd ignotos homines, Horatius dixit obscuros & ignobiles. Testatur idem Stephanus De nominibus urbium, hanc ἀδιστιμοτάτην appellans, hoc est primariam ac præter cæteras insignem, olim dictam Terson, per e psilon, siue quòd illic à diluuio primum apparuerit terra sicca, siue quòd illic delapsus Pegasus talo fracto, quem illi ταρσὸν appellant, claudicationem contraxerit. Porrò quantumuis fuit celebris alijs nominibus, nullo tamen insignior, quàm quòd illi Paulum debemus, usqueadeo præcipuum Christianæ philosophiæ prœconem ac propugnatorem, ut ni ille nobis diuino munere contigisset, periculum fuerit futurum, ne Christiani omnes in seruilem illam & humilem Moysi legem relaberentur. Quanquam nunc quoq; ratione magis quàm numero ceremoniarum ab illis differimus: eò Christus progressu temporum recidit. Est & alia eiusdem nominis in Bithynia. Rursus alia quæpiam in India, ut indicat Hieronymus in Commētarijs quos conscripsit in Ionam. Iosephus putat Tarsum Ciliciæ esse in quam fugerit Ionas. Porrò quod quidam legunt Municeps, quidam Ciuis, Græcis est πολίτης, id est ciuis. Verum opinor interpretem offensum affinitate uocum, ciuitatis & ciuis, quæ tamen eadem est in sermone Græco, πόλεως, πολίτης. Subest & amphibologiæ nonnihil: uidetur enim πόλεως appositiue iungi Ciliciæ, quum pertineat ad Tarsum.

Municeps πολίτης

EX CAPITE XXII.

Reddo rationem.) ἀπολογίας, Quod & defensionem & excusationem significat.

Iuxta ueritatem paternæ legis.) κατ' ἀκρίβειαν τοῦ πατρώου νόμου. id est, Iuxta exactam rationem patriæ legis, siue iuxta rigorem patriæ legis. Et, Patriæ, potius quàm Paternæ: quum non de patre suo, sed de omnibus maioribus sentiat.

Satrius & paternus

Aemulator legis.) ζηλωτὴς τοῦ θεοῦ, id est æmulator dei, legimus apud Græcos.

Sicut princeps sacerdotum.) ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, id est, Quemadmodum & pontifex mihi testis est. Et rursum, οὖθις οὖν.

Omnes maiores natu, quum Græce sit, πᾶν τὸ πρεσβυτέριον, id est omnis presbyterorum ordo. Opinor enim hic de dignitate sentiendum, non de ætate.

Ad fratres.) πρὸς τοὺς ἀδελφούς. Aut fratres hic dicit Iudæos, aut πρὸς rectius uertisset aduersus

aduersus, si fratres dixit Christianos.

Vt adducerem inde uinctos.) ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους, id est, adducturus & eos qui illic essent, uinctos Hierusalem.

Circumfulsit me lux copiosia.) περιαστράψαι est circumfulgurare, potius quàm circumfulgere: quemadmodum indicatum est & ante.

Et decidens in terram.) ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, id est, Cecidíq; in solum. Id enim sonat ἔδαφος, etiam si saxeum sit aut ligneum.

Saule Saule.) Græci legunt, Saul, Saul, Hebræorum more. Quum illi Christus Hebraice loqueretur, ut posterius testatur ipse Paulus.

Et qui mecum erant, lumen quidem uiderunt.) His addunt Græci, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, id est, Et territi sunt. Deinde adijcitur, Vocem autem non audierunt, quæ loquebatur mecum. Equidem non possum non uehementer probare diligentiam Laurentij Vallæ, qui quum homo rhetoricus esset, ut uulgus existimat, certe theologiam non profiteretur, tamen uigilantia tanta uestigarit, quid in sacris literis aut dissideret aut conueniret aut depraua-tum esset: quum hodie tot sint theologorum, ausim dicere millia, qui usqueadeo non utantur hac conferendi disquirendiq; solertia, ut ne id quidem cognitum habeant, qua lingua scripserint apostoli. Et quum forte fortuna audiunt Marcum, Lucam, Paulum, Petrum, ac Ioannem Græce scripsisse, uelut ad rem inauditam & incredilem obstupescunt. Alius putat illos nihil nisi Hebraice scripsisse, quum fuerint Hebræi. Alius hæc ab illis ædita credit, quæ nos uulgo legimus: tanta est in re tam necessaria socordia. Rogat autem qui consistere possit, ut quum Lucas superius capite nono, scripserit eos qui Paulo comites erant, uocem quidem audisse, cæterum neminem uidisse, hic neget eos audisse uocem loquentis cum illo, sed tantum uidisse lumen. Deinde qui conueniat, ut quum illic dicantur stetisse stupefacti, paulo post, nimirum capite uigesimosexto, hanc eandem rem exponens Agrippæ Paulus, dicat omnes fuisse collapsos in terram: quod hic de se tantum narrat. At illic: Die, inquit, media in uia uidi rex, de cœlo supra splendorem solis circumfulsisse me lumen, & eos qui simul mecum erant: omnesq; quum decidissemus in terram, audiui uocem mihi Hebraica lingua dicentem, Saul Saul. Quomodo factum est, ut pugnantia scripserit Lucas, & illic sub persona sua referat comites audisse uocem loquentis, quum Paulus hic rursus ipse narret uocem uni sibi fuisse auditam? Nam quod disserit de stando & cadendo, non ita magni negocij est dissoluere. Siquidem fieri potest, ut ad primum pauorem collapsi, mox erexerint sese, Paulo adhuc iacente. De uoce audita & non audita, durior est nodus. Recentiores utcunque tergiuersantur, quum aiunt uocem quidem, hoc est sonitum uerborum auditum, cæterum uerba uni Paulo percepta: ita factum, ut audita fuerit uox, et eadem non audita. Valla magis existimat superiorem locũ, in quo Lucas hanc historiam sub sua ipsius persona recenset, fuisse deprauatum, transpositis duabus uoculis, ijsq; inter sese non admodum dissimilibus, apud Græcos duntaxat, φῶς & φωνή: cæterum à Luca sic fuisse scriptum, Videntes quidem lumen, neminem autem audientes. Huic sententiæ quantum tribuendum sit, alij uiderint. Petrus Comestor per aliam rimam elabitur. In capite nono dicuntur audisse uocem loquentis, non Christi compellantis, sed Pauli respondentis. Hic quum Paulus negat illos audisse uocem, de Christi uoce sentit.

Valle diligentia

Narratio quæ sibi non constare uidetur.

Quæ te oporteat facere.) In nonnullis sic habebatur, περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι. id est, de omnibus quæ ordinata sunt tibi ut facias. In alijs rursus tantum erat, τί σε δεῖ ποιεῖν, aut ποιῆσαι, id est, quid te oporteat facere.

Quum non uiderem præ claritate luminis.) ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, id est, præ gloria luminis illius.

Ananias quidam uir secundum legem testimonium habens.) Græci codices nonnihil addunt: ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐλαβὴς, κατὰ τὸν νόμον μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων, id est, Ananias autem quidam, uir pius, siue religiosus, in lege testimonio probatus omnium habitantium in Iudæa. Laurentius indicat se in uno Latino codice reperisse additum quod Græcæ uoci responderet: Ananias quidam uir timoratus. Timoratum enim pro religioso dixit. Cæterum pro εὐλαβής, in nonnullis exemplaribus erat, εὐσεβής, hoc est, pius.

Et quod hic uertit,

Secundum

Secundum legem.) Verti poterat & In lege. Poteſtq; ea particula utroq; uerſum referri: ad ſuperiora, ut ſit ſenſus, Religioſus ſiue pius in lege, ſiue iuxta legem, non iuxta euangelium: aut ad ſequentia, Probatus omnium teſtimonio in lege, ſiue iuxta legem.

Ab omnibus cohabitantibus Iudæis.) Habitantibus eſt, ſiue Inhabitantibus, κατοικούντων. Et quidam Græcus codex habebat adſcriptum, ſed in ſpacio dirimente uerſus, ἐν Δαμάσκῳ, ab omnibus habitantibus Damaſci Iudæis.

Reſpice ἀνάβλεψον Reſpice.) ἀνάβλεψον, hoc eſt, Recipe uiſum, ſiue Attolle oculos. Vt mox, Et reſpexi.) ἀνέβλεψα.

Præordinauit te.) προεχειρίσατο, id eſt, præparauit te, ſiue prius apparauit te: niſi quis malit, προεκυρώσατο, id eſt, prius ſtatuit. Cęterum id non erat in ullis Græcorum exemplaribus. Nec Ananias hic agit de prædeſtinatione diuina, ſed de ruina ac cæcitate Pauli, quibus rebus Chriſtus iam agebat & aggrediebatur, ut hac occaſione cognoſceret euangelij fidem. Nec annotatio mea excludit prędeſtinationem, ſed explicat proprietatem Græcæ uocis. Chryſoſtomus hunc enarrans locum nullam facit mentionem prædeſtinationis.

Articuli uis, ut uideres iuſtum Vt uideres iuſtum.) τὸν δίκαιον, id eſt, iuſticiam, ſiue id quod iuſtum eſt: hoc eſt, cernas id quod antehac zelo legis excęcatus non uidebas. Rurſum in alijs habebatur, τὸν δίκαιον, hoc eſt, iuſtum illum, uidelicet Chriſtum: idq; congruit cum eo quod ſequitur, Et audires uocem ex ore eius. Videtur enim ſentire de luce quam uiderat, & uoce Ieſu quam audierat: quanquam & mox narret quomodo uiderit & audierit dominum in templo.

Articulus congruens antecedenti Quæ uidiſti & audiſti.) ὧν ἑώρακας. Articulus poſtpoſitiuus, iuxta Græcorum idioma, congruit antecedenti pronomini, quod ſubauditur Eorum, diſſidens à ſuo ipſius uerbo. Interpres bene adiecit de ſuo Eorum.

Ego ſtabam & conſentiebam.) Hic Græci addũt duo uerba, τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, id eſt, morti eius. καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς καὶ συνευδοκῶν, id eſt, & ipſe eram aſsiſtens & comprobans interfectionem eius.

Tolle de terra huiuſmodi.) τοιοῦτον, id eſt, talem: ut ad Paulum referatur. Vnde non male addidiſſet Huiuſmodi hominem. Et mox,

Non eſt fas.) ſed καθῆκον, id eſt, non conuenit, ſiue non decet.

Torqueri addidit interpres Et flagellis cædi & torqueri.) ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἶπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν. id eſt, Iuſſit eum tribunus duci in caſtra, dato mandato, ut flagris examinarent eum. Nec aliud fuiſſe iuſſum, indicant ea quæ ſequuntur, ut illud interim diſſimulem, quòd ſi hominem Romanum dixit, pro An hominem: quandoquidem adeo cõſtanter id facit, ut ſuo iure uideatur facere.

Multa ſumma.) πολλοῦ κεφαλαίου. Ita Græci uocant ſupputationem in ſummam ſubductam. In nonnullis legimus, Hanc ciuitatem, in alijs ciuilitatem, Græce πολιτείαν. Laurentius magis probat Ciuilitatem, ego contrà Ciuitatem. Quandoquidem ciuitate donati dicuntur Latinis, quibus ius ciuitatis conceſſum: & ut Græcis à πολίτης, πολιτεία, ſic nobis à ciue, ciuitas dicitur. Beda ſubindicat in nonnullis codicibus ſermonem fuiſſe magis dilucidum, in quibus ſic erat ſcriptum: Dixit tribunus, Tam facile dicis ciuem Romanum eſſe te. Ego enim ſcio, quanto precio ciuilitatem poſſedi iſtam. Nec eſt, Conſequutus ſum, ſed ἐκτησάμην, id eſt, parauí, quod ante uertit, Poſſedit agrum de mercede iniquitatis.

Volens ſcire diligentius.) τὸ ἀσφαλὲς, id eſt, certum: ut & ſuperius uerterat Certius, quod nunc uertit diligentius.

EX CAPITE XXIII.

Percutiet te deus Percutiat te deus, paries.) In pleriſque Latinis exemplaribus, Percutiet, mutatum erat in Percutiat: quaſi Paulus imprecaretur pontifici malum. At Græci legunt, τύπτειν σε μέλλει, id eſt, Futurum eſt, ut te percutiat deus. Atque ita citat Auguſtinus libro ſecundo Commentariorum, quos ſcripſit De ſermone domini in monte habito. Rurſum in epiſtola quinta ad Marcellinum, ubi declarat & interpretatio quam ſubijcit, quòd Percutiet, legerit uerbo futuri temporis. Succedit enim, ut qui ſaperent, intelligerent deſtruendum eſſe aduentu Chriſti parietem dealbatum, hoc eſt, hypocriſim ſacerdotij Iudæorum. Ad eundem modum legit & interpretatur Chryſoſtomus. Nec in his apud Græcos eſt facilis ſcripturæ deprauatio, niſi quis

locum

locum hunc studio mutauit, ne Paulus uideretur oblitus exempli Christi, qui similiter accepta plaga, mansuete tranquilleq; respondit, quiq; iussit ut bene precaremur male precantibus, bene mereremur de male merentibus. At si Paulus tantum prædixit futurum ut deus illum feriret, cur mox uocant maledictum? Et ipse ueluti redarguens seipsum: Scriptum est inquit, Principi populi tui non maledices. nisi fortè qui commoto animo prædicit euenturum, is maledicit. Quanquam de conuicio facile sit explicare, quandoquidem in pariete dealbato manifestum conuicium est. Sed qui potuit fieri, ut Paulus non agnosceret primarium sacerdotem, uel ex ipso ornatu, præsertim homo Iudæus nusquàm loci non uersatus? Deinde cur recantat, non quòd homini maledixerit, sed quod principi populi? At sanè iudicem esse sciebat, etiam quum conuicium diceret: Tu, inquit, sedens iudicas me secundum legem. An cæteris licet maledicere, soli principi non licet? At Christus noluit cuiquam omnino maledici. Diuus Hieronymus adducens hunc locum in dialogis aduersus Pelagium excusat quidem Paulum, attamen fatetur eum non præstitisse mãsuetudinem eam, quam præstitit Christus. Verum hoc scripsit Hieronymus undecunque suam muniens causam, & in ipso quoq; Christo aliquod imperfectæ pietatis uestigium inquirens. Nec ipse dissimulat, aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulum. Aliud agit qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Deinde ut sunt diuersa hominum ingenia & instituta, ita sunt & diuersæ sententiæ. At nos nulla harum rerum habita ratione, ex quouis cuiusuis operis angulo, tria uerba decerpimus, & inde contexto syllogismo, nouum ędimus oraculum. Equidem non nego Paulum non caruisse prorsum humanis affectibus, quum ipse meminerit de stimulo carnis, & constet inter Barnabam & ipsum, nempe duos optimos uiros, dissidium aliquod extitisse. Cæterum hoc loco consentaneum est Paulum non ignorasse summum sacerdotem, nec tamen illi male precatum hoc animo quo uulgus iritatum solet, sed apostolico spiritu incanduisse aduersus eum, qui quum optimi uiri teneret locum, ne speciem quidem æquitatis præberet, quam præstabant etiam ethnici. Sic Petrus incãduit aduersus Ananiam & Sapphiram. Sic hic ipse Paulus aduersus Elymam magum. Quid igitur est quod excusat se, Nesciebam quòd esset pontifex? Nimirum cessit tumultui, & se ignorasse pontificẽm dicit, qui se nõ pontificem, sed tyrannum re declarabat. Itaq; gemino nomine concedit turbæ. Primum agnoscens esse pontificem, qui re ipsa non erat nisi paries dealbatus: deinde conuiciũ esse non negat, quod illis uidebatur conuicium, quum non esset conuicium, sed libera obiurgatio. Chrysostomus indicat quibusdam hoc per ironiam uideri dictum, Nesciebam quòd pontifex esset. Verum ipse prorsus asseuerat illum uere ignorasse, uel quòd diutius abfuisset à consuetudine Iudæorum, uel quòd Ananiam in turba multorum non agnosceret. Beda nõ dissentiens à Chrysostomo, addit argutam magis quàm ueram interpretationem, Nesciebam eum esse pontificem, quod per euangelium iam cessasset sacerdotium Mosaicum: & tamen ita corrigit se quasi peccasset, ut alios doceret deberi reuerentiam ijs, in quorum potestate sumus. Porrò testimonium quod adduxit, extat Exodi capite uigesimosecũdo: Dijs non detrahes, & principi populi tui non maledices. Siquidem illi iudices ac magistratus, deos uocant.

Hieronymi sententia excusata

Vafricies Pauli pia

Nesciebam fratres quia princeps est.) Quia, redundat Latinis: apud Græcos nonnunquam additur affirmandi causa. Annotauit & Augustinus libro de Geneseos loquutionibus primo, Quia sæpe redundare in sacris libris: uelut illo loco, Et dixit, quia dominus est in loco hoc, ego autem ignorabam.

Quia, superfluum

Et soluta est multitudo.) καὶ διχίδη, id est, secta est. interpres legisse uidetur ἐλύθη.

Quid si spiritus loquutus est ei aut angelus.) Græci secus legunt: εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν. id est, Quod si spiritus loquutus est illi aut angelus, ne pugnemus cum deo. quo uerbo usus est antè Gamaliel. Hæc clausula, Ne repugnemus deo: non habebatur in nostris exemplaribus Latinis: & adscriptam apparet ex superioribus.

θεομαχῶμεν

Deuouerunt.) ἀνεθεμάτισαν. quod tamen eleganter uertit interpres. Demiror equidem quis hoc indicarit Carrensi, Græcis hoc loco scriptum anathematizauerunt. Et paulo post,

Deuotione deuouimus.) ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν, id est, execrari seipsum, ac dijs manibus, ut ethnici loquuntur deuouere.

Deuouere

Notum

Notum facite tribuno.) Græca nonnihil dissonant à nostris: νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ, καὶ τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον, τὰ περὶ αὐτοῦ, id est, Nũc igitur indicate tribuno & concilio, ut cras eum producat ad nos, uelut disquisituros exactius de causa illius. Cum hac lectione concordat Chrysostomus & Aldina æditio, tametsi nonnulli Græci codices propemodum consentiũt cum nostris exemplaribus, in quibus est, ὑμᾶς uos, pro ἡμᾶς, & μέλλοντες pro μέλλοντας. Atque ita sensus erit: Nos planè decreuimus quocunque periculo Paulum occidere, uos adiuuate, ut tantum producatis eum ad populum, abutentes hoc prætextu, quasi uelitis exactius de causa disputare. Alioqui sciebant tribunum non productum Paulum cognitis insidijs. Atqui sic exponit Carrensis, uelut hoc ipsum uoluerint nunciari tribuno & concilio, quod destinassent per tumultum occidere Paulum. Iam uero Lyranum apparet ita legisse, Nunc autem uos notum facite tribuno cum concilio, quomodo legitur in nonnullis Græcis exemplaribus. Id quum idem ualeat, sic interpretatur & ordinat: Vos, inquit, cum concilio, id est uos simul conciliati Pharisæi & Sadducæi, ne per uestram dissensionem impediatis mortem Pauli. Eamus nunc & negemus quicquam referre utrum Græca quis conferat, an non. Iam non satis intelligo quur quibusdam hic magis arrideat, ut μέλλοντας uertatur per debet, uerbum. Fingit enim hoc futurum, & ideo apponitur ὡς. Nec usquam comperi μέλλω sic usurpatum, nisi quod indocti dicunt, Vult uenire, & Debet uenire, pro Venturus est.

Carrensis & Lyranus

Lapsus ex Græcis non inspectis

Tanquam aliquid certius cognituri de eo.) Si τοῦ διαγνῶναι referatur ad tribunum & consilium, fortasse congruentius erat Auditurí. Nam Græca uox anceps est, præsertim quum præcesserit διαγινώσκειν: quod magis uidetur ad iudicem pertinere, quàm actorem. Atque ita in priore parte legendum μέλλοντος, non μέλλοντας: & nominandi casus accipiendus esset pro gignendi casu, absolute posito, tametsi Græci nonnunquam & accusandi casum usurpant absolute. Iam πρὸς ἡμᾶς, an πρὸς ὑμᾶς legendum sit, expendendum.

Quoniam hæc nota fecisset sibi.) Interpres bene mutauit personam secundam in tertiam, nam Græce est, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα, ἐνεφάνισας πρός με. id est, Iussitq; ne cui efferet quòd hæc indicaueris mihi. Nisi mauis infinitum modum positum uice imperatiui, quemadmodum nos uertimus, μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ne cui patefacias.

Et lancearios ducentos.) ἑξιοβόλους, quod dextra mitterẽt hastilia. Siue, ut in alijs legitur, ἑξιολάβους. nam olim ferè missilibus utebantur. Ac mox,

Et iumenta præparate.) κτήνη τε παρασῆσαι, id est, iumentaq; exhibere. & hic usus est infinito pro imperatiuo.

Desunt in Græcis

Timuit enim, ne forte raperent eum Iudæi & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam.) Quæ hactenus recensui, omnia desunt in Græcis exemplaribus, quæ quidem mihi uidere contigit. Nec offendit hic locus Laurentium Vallam: unde apparet aut exemplar illius hæc habuisse, aut ipsum non animaduertisse. Certe Lyranus negat hæc haberi in libris emendatioribus: uerum hoc glossema adiectum fuisse in margine, quod inscius quispiam retulerit in cõtextum. Certum est autem hoc non somniasse Lyranum. Iam nec Chrysostomus enarrans hunc locum, legit aut exponit, quę nos ostendimus in Græcis non haberi.

Optimus κράτιστος

Optimo præsidi.) τῷ κρατίστῳ, Græca uox magis competit in potentẽ, quàm in bonum uirum: ut dictum est in præfatione Lucæ, in suum euangelium.

Per noctem in Antipatridem.) Nihil opus erat prępositionem apponere, quum Antipatris uocabulum sit ciuitatis Palestinæ, ab Antipatro patre Herodis sortita nomen.

De qua prouincia esset.) ἐκ ποίας ἐπαρχίας. quod sanè non inelegãter reddidit interpres.

EX CAPITE XXIIII.

Oratio rhetorica, non apostolica

QVi adierunt præsidem.) ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ παύλου. Sensum quidem probe reddidit interpres: Adeunt enim iudicem, qui deferunt reum. Cæterum ἐνεφάνισαν sonat Significarunt, nisi subaudias ἑαυτούς. Quidam depraua te legebant Audierunt, pro Adierunt.

Et multa corrigantur per tuam prouidentiam.) Græcis est non ἀνορθωμάτων, sed κατορθωμάτων, quod rem cum uirtute & laude factam significat, interprete Cicerone

rone, quod Latini uocant officium, à uerbo καπερβόω. Sensus enim est, Quum per tuam prouidentiam multa fruamur pace, multaq; officia præstes huic populo.

Susceptere, pro approbare

Suscipimus optime Felix.) ἀποδεχόμεθα. Quo uerbo nonnunquam & Paulus usus est pro approbare & amplecti.

Optime Felix.) Græce non est βέλτιστε, sed κράτιστε: Quod, ut modo dixi, magis sonat potentissime. Nos uertimus, præstantissime.

Ne diutius te protraham.) ἐγκόπτω, id est, impediam, siue morer, aut detineam. Et pro Tua clementia, est ὡς ἐπιεικείας, quod aliâs humanitatem, aliâs æquitatem uertunt.

Hominem hunc pestiferum.) Græcis nō est pestiferum, sed λοιμόν, hoc est pestem, quemadmodum exitialem uocant ὄλεθρον, id est exitium. Nec est, Hominem, sed Virum.

ἄνδρα uertit seditionem

Et autorem seditionis sectæ.) Seditionis, abest in Græcis codicibus. πρωτοστάτην τε τῆς τῶν ναζωραίων αἱρέσεως. id est, autorem seu præfectum sectæ seu factionis quæ dicitur Nazarenorum.

Etiam templum conatus est uiolare.) βεβηλῶσαι, id est, prophanare, nimirum quod induxerit Græcos. Ne quis imaginetur accusari Paulum, quod uim admouerit templo.

Quem & apprehensum uoluimus secundum legē nostram iudicare. Superueniens autem tribunus Lysias, cum ui magna eripuit eum de manibus nostris, iubens accusatores eius ad te uenire.) Hæc omnia deerant in multis exemplaribus Græcis. In uno duntaxat reperi adscripta, sed minutissimis formulis, idq; in spacio marginali. Vnde & adiecimus. Quin et Beda, ni fallor, in glossa quam Ordinariam uocant, indicat in Latinorū codicibus aliquot uersus defuisse, qui Græcis legantur ad hanc sententiam, Quem apprehendimus: & cætera: quemadmodum modo retulimus. Porrò non dissimile ueri est, Bedæ fuisse commentariolos aliquos eruditorum, qui nobis non extent. In præfatione fatetur se in hoc opere quorundam scriptorum commentarijs fuisse adiutum, quorum tamen neminem nominat, præter Aratorem, qui carmine contexuit huius operis historiam: quum in alijs soleat autorum nomenclaturam in marginibus annotare. Illud mirum, hæc quæ notat olim desiderata in Latinorum codicibus, nunc constanter in his haberi, & in plerisq; Græcorum codicibus desiderari. In peruetusto codice quem nobis exhibuit Constantia, eadem desiderabantur. Fieri potest, ut aliquis adiecerit è narratione capitis prioris, ubi legitur, Et quū magna dissensio facta esset, timens tribunus ne discerperetur Paulus, iussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum. Aut potius ex epistola Lysiæ, Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cū exercitu eripui. Porrò quod his è medio sublatis, non uidetur cohærere sermonis ordo, secus habet. Potest enim sic legi, Quem & apprehensum uoluimus secundum legem nostram iudicare, à quo poteris iudicans ipse de omnibus istis cognoscere. De Paulo comprehenso fuerat mentio, & illum hic repetit, à quo poteris. Nec erit opus narrare illum deductum ad Felicem, quum id ipsa res loqueretur. Pro superueniens, quidam Latini codices habebant Intercedens.

A quo poteris ipse iudicans.) Quum Græce sit αὐτὸς ἀνακρίνας, magis hic quadrabat Interrogans, siue facta interrogatione, aut ut nos uertimus, inquisitione facta.

Annuente sibi præside.) νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος, id est, quum annuisset ipse præses. Interpres legisse uidetur αὐτῷ: nec admodum refert.

Bono animo pro me satisfaciam.) εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ. seu περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι. id est, æquiore animo pro mea causa respondeo. Est enim præsentis temporis ἀπολογοῦμαι. quod interpres uarie uertit. Est autem proprie apologia, oratio qua se defendit apud iudicem reus.

Apologia

Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.) οὔτε παραστῆσαί με δύνανται, περὶ ὧν νυνὶ κατηγοροῦσί μου. id est, nec exhibere me possunt in his de quibus accusant me. Exhibere dixit, pro conuincere.

Secundum sectam quam dicunt hæresim.) Quum hæresis apud Græcos, nihil aliud sit quàm secta, quid uenit interpreti in mentem, ut Latinam uocem interpretaretur per Græcam, sed idem significantem? An uerebatur, ne quis parum intellecturus esset uocabulum Sectæ, & ob id Græca uoce ceu notiore explicuit? Quapropter sciat lector, hoc loco Græcis non esse sectam, alioqui bis erat dicendum, secta & secta: sed ὁδὸν, id est uiam, κατὰ τὴν

Ridicule Latinam uocē per Græcam interpretatur

ὁδὸν λὼ λέγουσιν αἵρεσιν, id est, iuxta uiam quam dicunt hæresim, siue sectam. Exponit enim Paulus quid dixerit uiam, hoc est uitæ institutum, quod notiore uerbo sectam uocant. Sentit enim, opinor, de secta Pharisæorum, quæ cæteris antecellebat eruditione. Id ex eo colligitur, quod addit, Credens omnibus quæ in lege & prophetis scripta sunt, spem habens in deum, quam & hi ipsi expectant resurrectionem futuram iustorum & iniquorum. Dissimulat Apostolus odiosum nomen Nazarenorum, quod impegerat accusans Tertullus. Simili prudentia usus est & superiore capite, clamans, Viri fratres, Pharisæus ego sum, filius Pharisæorum, de spe & resurrectione ego iudicor. Cæterum hæresis, apud ueteres non erat tam odiosum uocabulũ, quàm est hodie apud Christianos. Quibus cum summa competat cõcordia, utpote eiusdem corporis membris, iure uidelicet optimo inuisum est sectæ uocabulum, diuisionem sonans. Quod annotauimus de uia & hæresi, pòst comperimus à Beda notatũ in Scholijs in hoc opus. Refertur in Glossa ordinaria. Quanq̃ illi non omnino assentior quod addit, ab incredulis hæresim appellari, quum eo seculo nõdum esset infame uocabulum hæreseos, imò potius exponit nota uulgo uoce, quod Hebraice magis quàm Græce dixerat Viam. In his enim Pauli uerbis, Quam hæresim dicunt: subauditur, Nazarenorum, quæ reuera erat hæresis, legem cum euangelio commiscentium. Huius sectæ Paulus non erat, qui docebat circunciſionem cum cæteris legis ceremonijs per euangelium antiquatam esse. Pharisæum autem se profitetur, quod inter accusatores multi essent Pharisæi, nec is titulus laboraret simili inuidia atque Nazarenorum. Quod autem hæreseos uocabulum olim non fuerit tam inuidiosum quàm nunc est, multis argumentis potest colligi. Primum quod Iosephus Iudæorum sectas commemorans, Esseis & Sadducæis an numerat Pharisæos, quibus quartam adiungit Herodianorum. At Pharisæis nullus error obiectus est. Quin ipse Paulus huius operis capite uigesimosexto, hunc in modum loquitur. Secundum certissimam nostræ religionis sectam, uixi Hierosolymis pharisæus. Quod hic interpres uertit sectam, Græcis est hæresis, citra cõtrouersiam in bonam partem. Apud Iudæos igitur nihilo inuidiosius erat sectæ uocabulum, quàm apud Græcos, Platonicum, aut Stoicum, aut Peripateticum appellari. Et si uoces ipsas excutiamus, odiosius est sectæ uocabulum, quod à secando dicitur, quàm hæreseos, quod Græcis dicitur ab eligendo. Secta autem proprie dicitur uia è multis una. Sic usus est Columella libro secundo: Quam uelut sectam legemq̃ in proscindendis agris sequuntur agricolæ.

Secta

Deseruio patri & deo meo.) Primum deseruio est λατρεύω, quod est cultum exhibere, à quo uerbo dicta est theologorũ latria. Quo quidẽ in loco nescio quid sibi uelit Hugo Carrensis, excusans Paulum quod sese hic æquarit prophetis, quũ nihil huiusmodi percipi possit ex uerbis Pauli. Deinde non est,

Patri & deo, pro patrio deo

Patri & deo.) sed, patrio deo, τῷ πατρῴῳ τῷ θεῷ. Quod tamen haud accidit interpretis uitio, sed librariorum errore. Neque uero hoc loco dormiuit Carrensis, addens quod deum patrem suum dixerit Paulus, cuius filius demonstraretur, non seruus. Quasi uero Paulus ullo titulo magis soleat gloriari, quàm quod seruus esset dei ac Iesu Christi. Se nunquam uocat filium, nisi quũ de omnibus in genere facit uerba, ut illic, Quod sumus filij dei. Porrò patrium deum uocat, quod idem esset, cuius cultum à maioribus suis accepisset, ne uideretur abrogare religionem Iudæorum, quasi dixisset, Deo Abraham, Isaac & Iacob.

Sine offendiculo conscientiam.) ἀπρόσκοπον συνείδησιν, ueluti dicas, inoffensam conscientiam, siue expertem offensæ: hoc est, quæ nusquam offendat.

Et apprehenderunt me, clamantes & dicentes, Tolle inimicum nostrum.) Hæc uerba in duobus peruetustis exemplaribus S. Donatiani non addebantur, ne in Constantiensi quidem, quibus uerbis submotis unà cum coniunctione, Quidam ex Asia, refertur ad Inuenerunt me.

Sermo inabsolutus

Quidam autem ex Asia Iudæi.) Non est absolutus sermo, nisi subaudias aliquid. Et, quod demiror, sensit hoc Carrensis, ac supplẽdum autumat. Viderũt me in templo. Quasi uero id quicquam ad huius causæ defensionem pertineat, si usus est ab Asianis Iudæis in templo. Ego puto è proximo sarciendum quod deest, Nam quum modo dixerit se fuisse purificatum in templo, sed citra tumultum, subijcit, Cęterum quidam Asiani Iudæi: subaudias, concitarunt eum tumultum, non ego. Ad hanc coniecturam facit id quod legimus capite

pite nono: Quum autem ſeptem dies conſummarentur, ij qui de Aſia erant Iudæi, quũ uidiſſent eum in templo, concitauerunt omnem populum, & iniecerunt ei manus. Chryſoſtomus in commentarijs Græcis non addit coniunctionem δὲ, nec erat in æditione Hiſpanienſi. Poteſt & ſic accipi, quaſi Paulus interrogatus qui nam eſſent illi à quibus fuiſſet inuentus in templo: quia tantum dixerat Inuenerunt, non deſignata perſona, reſponderit, Quidam autem ex Aſia Iudæi: atque eos oportebat adeſſe. Poteſt & ſic intelligi, non omnes fuiſſe Iudæos Aſianos, ſed aliquot ex illis: qui hoc commodius poterant adeſſe, quod eſſent Aſiatici, quemadmodum erat Paulus.

Niſi de una hac ſolummodo uoce.) Interpres pro ἢ, legiſſe uidetur εἰ μή. Quid autem? Agnoſcit Paulus hoc unum crimen, quod ea uoce concitarit ſeditionem? Non opinor, ni forte data opera hoc admiſcuit quo rurſus Iudæos inter ſe commiſſos à ſeſe auerteret. Rabanus in gloſſa quam uocant ordinariam, indicat hoc dictum κατ' ἀντίφρασιν, quaſi Paulus ſenſiſſet hanc uocem non poſſe uideri cauſam ſeditionis, nec in crimen uocandam ab Aſianis, qua teſtatus eſt ſe idem prædicare, quod ipſi crederent. Certe ſic legunt Græci: ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς ἧς ἐκέκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς. id eſt, Aut de una hac uoce qua clamaui ſtãs inter eos, ut ſit ſenſus: Si nihil aliud habent, uel hoc obijciant crimen. Poteſt ἢ accipi pro quàm, cum quo uim eandem habet aliquoties Niſi: ut, Nihil aliud habent niſi uerba: nihil aliud quàm uerba: Ac tum quidem oportet ſupplere, quod ultro uidetur conſequi quæ dicta ſunt: aut hi ipſi dicant, ſi quid inuenerunt in me iniquitatis. Sed non habent quod obijciant, niſi de una hac ſolummodo uoce. *Græci diſſidẽt à nobis*

Certiſſime ſciens.) ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ. id eſt, Quum exacte noſſet eam uiam. Abuſus eſt comparatiuo uice poſitiui, ni referas ad Lyſiam tribunum, ut intelligamus Felici notiorem fuiſſe eam ſectæ rationem quàm Lyſiæ, quod diutius fuiſſet apud Iudæos magiſtratu functus.

Et habere requiem.) ἄνεσιν, id eſt, relaxationem: hoc eſt, ne durius aut arctius haberetur. Ac mox,

Nec quenquam de ſuis.) καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ, ὑπηρετεῖν ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ. id eſt, Et ne quem familiarium illius uetaret inſeruire aut adire eum. ἰδίους enim uocat Pauli uel amicos familiares uel miniſtros uel diſcipulos. In nonnullis Græcis codicibus pro ἰδίων ſcriptum erat ἰουδαίων, id eſt Iudæorum. At altera lectio uel hoc nomine mihi magis probatur, quod cum noſtra conſentiat æditione.

EX CAPITE XXV.

Dieruntq; eum principes ſacerdotum.) ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ, id eſt, ſignificarũt ei: idq; priuatim. Superius uertit, notum facere: ac mox, adire. Interpres legiſſe uidetur ἐνετύχησαν. Nec mihi diſplicet. Præſertim quum aliquanto poſt ubi res narratur Agrippæ, rurſus æditio uetus habeat Adierunt.

Poſtulantes gratiam aduerſus.) αἰτούμενοι χάριν. Gratiam hoc loco uocat fauorem iudicis. Et mox,

Potentes.) δυνατοί, hoc eſt, qui poſſunt, & quibus commodum eſt, eò nos conſequantur.

Dies non amplius quàm octo aut decem.) Græci legunt, πλείονας ἢ δέκα, id eſt, plures quàm decem.

Si enim nocui aut dignum.) εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, id eſt, ſi lædo, aut ſi iniuriam facio. Repente mutauit tempus. Sequitur enim πεπραχα. unde ἀδικῶ, hic ſonare uidetur actum ἠμαρτόντα, ſi ſum iniurius, aut ſum in noxa.

Poſtulantes aduerſus illum damnationem.) δίκην. quod cauſam ac litem ſiue ius ſignificat, nonnunquam & pœnam. Nos uertimus ſententiam, uerti poterat cognitionem. Quis enim poſtulat damnationem à iudice indicta cauſa? Sed poſtulabant, ut ficta ſpecie cognitionis Paulus uideretur iure damnatus. Id enim indicãt uerba Feſti. Non eſt conſuetudo Romanis donare aliquẽ hominem: & cætera. Et tamen qui malunt δίκην uerti pœnam aut damnationem, uerbo magis à nobis diſſident quàm ſententia. Nec enim in aliud poſtulabant cognitionem, niſi ut damnaretur ficto iuris prætextu. Proinde in horum gratiam poſuimus Sententiam, pro Cognitione. *δίκην uertit damnationem*

Aliquem donare prius quàm.) In nonnullis ſcriptum erat Damnare, pro Donare: quod *Donare, in damnare*

præcesserit de postulata damnatione. Cæterum Græce est, χαρίζεσθαι εἰς ἀπώλειαν, id est, donare in perniciem siue in interitum. Est autem χαρίζεσθαι, in gratiam alicuius donare.

Nullam causam deferebant, de quibus ego suspicabar malum.) Locus hic apud Latinos nonnihil est corruptus, quum apud Græcus syncerus habeatur. οὐδὲ μίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ. id est, nullum crimen intentabant super hisce rebus de quibus suspicabar ego. Suspicabatur enim eos accusaturos Paulum de alijs rebus, quàm de quæstionibus legis, quas ut superstitiosas negligebant Romani.

Cum multa ambitione.) μετὰ πολλῆς φαντασίας. id est, cum multa ostentatione. Nos strepitum siue apparatum dicere possumus. Annotauit hoc ante nos Beda.

Interpellauit me.) ἐνέτυχόν μοι, id est, adijt siue conuenit me. Quanquam hoc sanè recte uertit interpres.

Adduxi eum ad uos.) ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μᾶλλον ἐπὶ σοῦ. quod magis sonat Græcis, ad cognitionem siue iudicium tuum, quàm ad te, aut ad uos.

Sine ratione mihi uidetur.) ἄλογον, id est iniquum, quod uulgo uocant irrationabile.

EX CAPITE XXVI.

Egregie dormitans interpres

AEstimo me beatum.) Vt ne quid causemur quod pro existimo, dixit æstimo, quum Græce sit ἡγημαι, quod Quum sim defensurus, pro Quod sim defensurus. Cæterum ἐπὶ σοῦ, apud te, belle uertit: quum antea uerterit Ad te. Iam quum præcesserit Apud te, uide quàm concinne cohæreat, Maxime te sciente. Verum illud omniũ suauissimũ, quod addit, Omnia quæ apud nos sunt consuetudines & quæstiones: ceu fas sit ita loqui, Omnia consuetudines & quęstiones. At qui Hieronymus in libro quẽ scripsit ad Pammachiũ de optimo genere dicẽdi, citans hũc locum, uertit ad hunc modum: De omnibus quibus accusor à Iudæis ô rex Agrippa, existimo me beatum, quum apud te sim hodie defendendus, qui præcipue nosti cũctas quæ in Iudæis sunt consuetudines & quæstiones. Atque huius loci per Hieronymum restituti meminit Beda. Nos uertimus hunc in modum: Super omnibus de quibus accusor à Iudæis rex Agrippa, existimo me beatum, qui causam dicturus sim hodie apud te, quod tu maxime sis gnarus earum quæ apud Iudæos sunt & quæstionum & consuetudinum. Græca sic habent: περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ τῶν ἰουδαίων βασιλεῦ ἀγρίππα, ἡγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον, μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατ' ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Quanquam dure congruit, ὄντα σε, nisi forte scribendum erat, ὄντος σοῦ, aut nisi placet accusandi casum pro genitiuo poni absolute. Hic Beda refert aliam æditionem quæ sic habuerit, Aestimo me ipsum beatũ apud te, incipiẽs reddere rationem hodie. Libens rogarim istos, qui contendunt hanc translationem esse Hieronymi, & afflatu spiritus sancti proditam, & hæreticum esse quicquid ab ea diuersum est, cur Hieronymus ausus est eam immutare? Aut si post hæc emendauit, cur delectatus est inutili solœcismo, præsertim quum Græcus sermo tale nihil habeat. In ὄντα consentiunt Græci codices, nec uideo solutionem, nisi subaudiamus εἰδὼς, id est, sciens.

ἄνωθεν

Quæ ab initio fuit in gente mea.) Bis est hoc loco ἄνωθεν, quod interpres uertit Ab initio. Significat autem uitæ seriem ab initio usque ad finem.

Hæresis in bonam partem

Secundum certissimam sectam.) κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Pharisæorum sectam hæresim uocauit, haud dubiè quin in bonam partẽ. Deinde quod hic uertit Certissimam, Græcis est ἀκριβεστάτην, hoc est, exactissimam ac diligentissimam: quod esset eruditior ac rigidior quàm Sadducæorum, proximéq; ad uerum accedens.

Et nunc in spe quæ ad patres.) ἐπ' ἐλπίδι. Melius erat De spe, siue ob spem. Et mox,

Duodecim tribus.) τὸ δωδεκάφυλον. Græcis una dictio est, quæ significat unam aut alteram sectam, sed uniuersam gentem Iudæorum in duodecim tribus distinctam: cui respondet parcicipium λατρεῦον quod, ut sæpe iam diximus cultum numinis significat: unde nos uertimus, colentes deum. Cæterum apud nos desunt duo uerba, ἐν ἐκτενείᾳ, id est, acriter siue assidue, ut legas, Duodecim tribus instanter nocte ac die seruiuimus.

δωδεκάφυλον

Detuli sententiam.) κατήνεγκα ψῆφον. Incertum an sentiat illum adduxisse decretum a synagoga factum, an ipsum quoq; suo suffragio damnasse Christianos. Nam fert sententiam iudex, fert suffragium qui dicit in concilio sententiam, & defert minister, aut exquu-

tor

tor. In posteriore sententia est Lyranus, in priore Rabanus.

In quibus dum irem.) ἐν οἷς, hoc est in his uersans, & hæc agens: qua figura sermonis & antea semel est usus.

Vt constituam te ministrum.) προχειρίσασθαι, id est, Vt præparem: quod ante uertit, præordinare.

Eripiens te de populis & gentibus in quas.) Græcis est, ἐκ τοῦ λαοῦ, id est, de populo: sentiens nimirum de Iudæis. Et nonnulli Græci codices, pro populo, habebant Iudæis. Repetit ad eundem modum paulopost: τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι, id est, populo & gentibus. Verum apud illos non est, In quas: ut respondeat gentibus: sed οὓς, id est Ad quos: rei magis habita ratione, quàm uocis.

Digna pœnitentiæ opera.) Si Digna, sumis absolute, bene habet oratio: sin minus, opera digna pœnitentia siue pœnitentiæ sunt, quorum iure pœniteat. de quo nonnihil dictum est nobis, Matthæi capite tertio.

Volentes me interficere.) ἀναχειρίσασθαι. quod magis significat iniecta manu uiolare, quàm interficere. *Interficere ἀναχειρίζεσθαι*

Si passibilis Christus.) εἰ παθητὸς ὁ χριστός. an pati debuerit Christus: Sic enim disputabat ex prophetis, ut ostenderet illorum uaticinia competere in Christum. Siquidem hæc referenda sunt ad prædictionem prophetarum, non ad Christum passum: alioqui parum apte cohærebit, Lumen annunciaturus sit populo. *Si passibilis Christus, parum commode redditum*

Neq; enim in angulo quicquam horum gestum est.) Non displicet quod legit interpres, Græci tamen aliquanto secus habent. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο. id est, neq; enim hoc in angulo factum est.

In modico suades.) ἐν ὀλίγῳ με πείθεις. Primũ, modicum, pro paulo, suo more usurpat. Deinde iter suadere & persuadere non sentit esse discrimen apud Latinos, etiam si apud Græcos unicum uerbum nostris duobus respondet. Cæterum haud erat in procliui commode locum hunc uertere. Valla putat ita reddi potuisse: Parum abest quin persuadeas me fieri Christianum. Cui Paulus dixit: Optarim apud deum, siue parum siue multum abest. Arbitror & ita reddi potuisse: Aliquantulum mihi persuades ut fiam Christianus. Et Paulus ait, Optarim à deo, ut non solum aliquantum, uerum etiam multum, neque te tantum, sed & omneis qui audiunt me hodie. & cætera. Neque enim opinor id sensisse Agrippam, parum abesse quin cuperet fieri Christianus, sed aliquantulum huc propensum esse redditum oratione Pauli. *Suadere, pro persuadere*

EX CAPITE XXVII.

VT autem iudicatum est eum.) ἐκρίθη, id est, Decretum est, siue constitutum. Nec ad Paulum refertur, sed ad regem & præsidem, qui sic statuerant audito Paulo.

Et tradiderunt Paulum cum reliquis custodijs.) παρεδίδουν τόν τε παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας. id est, Tradiderunt tum Paulum, tum alios quosdam uinctos.

Nauim Adrumetinam.) Carrensis interpretatur Adrumetinam nauem quæ Romam petat. Cæterum Adrumetum siue Adrumetium ciuitas est Mysiæ, autore Stephano. Est & Adramyttis insula Lyciæ, et Adrumes Adrumetis ciuitas Aphricæ: unde dicẽdum erat Adrumetinam: licet in his uariẽt codices. Nam Hieronymus, aut si quis alius fuit autor, in Catalogo locorum huius operis, indicat Adrumetum esse ciuitatem in Byzacio regione Africæ. Plinius Adrumetum uocat neutro genere. In Græcis codicibus Adramyttinam legimus. Et Stephanus ab Adramyttio oppido deformat Adramyttenum. *Adrumetina*

Venimus Lystram quæ est Lyciæ.) κατηλθομεν εἰς μύρα τῆς λυκίας. id est, deuenimus Myram quæ est Lyciæ, siue ciuitatem Lyciæ. Pronunciatur autem bifariam genere neutro & fœminino. meminit huius Strabo libro decimoquarto. Cęterum Lystra Lycaoniæ est, nõ Lyciæ. Carrensis homo uigilans admonet hoc loco apud Grẹcos haberi Smyrnam, sed ab Hieronymo poni Myrrham. Et omnino in recẽsione locorũ huius operis meminit, Smyrnæ Lyciæ: admonẽs in nõnullis exemplaribus fuisse scriptum, Venimus in Lystram quæ est in Cilicia, atque eo loco pannum suum assuit nescio quis. Porrò Hieronymus in libris *Lystra, pro Myra*

Hebræorum nominum ponit Smyrnam, & interpretatur amaram. Verum de locis acura tius disseremus in peregrinatione diui Pauli.

Βραδυπλοῶ

Tarde nauigaremus.) Græcis composita est dictio βραδυπλοῶτες.

Gnidum.) Gnidus insula est opposita Asiæ, spectans prouinciam Cariam, atq; est eiusdem nominis oppidum in insula Calymna, autore Hieronymo in libello qui fertur ipsius titulo, quem sequutus est Beda. At Pomponius Mela ostendit Gnidum esse oppidum in cornu peninsulæ Cariæ: & huic sententiæ suffragatur Ptolemæus in prima Asiæ tabula. Constat autem illos tunc legisse oras Asiæ minoris, in qua est Caria. Recenset & hanc Strabo libro decimoquarto, qui eam appellat insulam, quum fateatur aggeribus continẽti iunctam. Ambitu uero esse septem stadiorũ, duos habentem portus, ut ipse loci situs in edito, uelut ad spectaculum expositus efficiat, ut insula uideatur habere duas ciuitates, hoc est, δίπολις esse. Horatius in Odis indicat hoc loco solere coli Venerem:

O Venus regina Gnidi Paphi que.

Beda indicat, in quibusdam codicibus pro Gnidum, scriptum Chium. sed reijcit.

Iuxta Salmonem.) Salmon, ciuitas est maritima insulæ Cretæ, autore Hieronymo.

Boni portus

Qui uocatur Boni portus.) Boni portus, pluratiui sunt numeri, καλοὺς λιμένας, quanquã magis dixit, Pulchros portus quàm bonos. Sentit autem, ni fallor, de ciuitate Cretensium, cui nomen καλὴ ἀκτή, id est, pulchrum littus, cuius meminit Stephanus.

Deprauatio manifesta

Cui iuxta erat ciuitas Thalassa.) Indicat & diuus Hieronymus hunc locum corrupte legi Thalassa. Quanquam id ipsum quod uice corrupti uocabuli subiecit, in uulgatis codicibus corruptum erat: siquidem scriptum erat, Laphet. Græci legunt Lassæa, quæ & ipsa ciuitas est littoralis Cretæ, haud procul à Bonis portibus. Quidam excusi codices pro Thalassa, habebant Thessala.

Eo quod ieiunium iam præteriisset.) διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι. Non me fugit quibusdam hic ieiunium esse tempus aliquod, quo ex more soliti sint ieiunare Iudæi. Sed primum quid centurioni et nautis cum huiusmodi ieiunijs? Deinde, si iam præterierat ieiunium, eo commodior debebat esse nauigatio. Burgensis indicat præcipuum apud Iudæos ieiunium incidere solere circiter æquinoctium autumnale, quo tempore iam incommodior est nauigatio. Atqui Iudæis non unum erat ieiunij tempus, & circiter æquinoctiũ autumnale sat commoda nauigatio est. Burgensis contendit ieiuniũ Iudęorum fuisse omnium præcipuum quod celebratur festo expiationis. Id autem festum incidebat in diem mensis septimi decimum, qui mensis ferè conuenit cum septembri. Restabat autem longa nauigatio, quum immineret October ac Nouember, menses parum accommodi ad nauigandum olim quidem, quum hodie nostri nautæ uel media bruma uolitent per omnia maria. Is cuius extant in hoc opus Græci commentarij titulo Chrysostomi, per ieiunium uult intelligi non inediam nautarum, sed anni tempus, astipulans Burgensi. Accedit huc & illud argumentum, quod hoc ieiunium appellat νηστείαν, quæ uox ferè pro religioso ieiunio usurpatur, nautarum inediam ἀσιτίαν, uocat. Quanquam utraque uox eandem habet etymologiam à priuatione cibi. νηστεύειν, νὴ ἐσθίειν. Adiuuat hanc opinionem, quòd additur articulus τὴν νηστείαν, qui non quoduis ieiunium, sed notum ac celebre nobis designat. Sed quærendum quid agat illic coniunctio καὶ. διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι. eo quod iam etiam ieiunij tempus præteriisset. Indicat coniunctio nauigationem duplici nomine fore periculosam: & quod tempestas urgeret: & quod instaret tempus quod per se reddit incommodã nauigationem. Prius sequuti fueramus Lyrani sentẽtiam, qui putat illis quum suppeteret commeatus, tamen ob curam ac mœrorem non uacasse cibum sumere. Atq; ideo Paulus suadet manendum, quo liceat reficere corpora. Quin & illud mirum uideri potest, quomodo nautæ edax hominum genus, quatuordecim dies durauerint ἄσιτοι, id est, impasti: nisi fortè non sumpsisse cibum dicuntur, qui per ocium non egerint conuiuium, quemadmodum solent nautæ tranquillo mari.

Consolabatur pro admonebat

Consolabatur eos Paulus.) Quid acciderat illis, ut egerent consolatore? Nam Græcis est παρήνει, id est, hortabatur siue admonebat, ne longius irent: quanquam ipsa Pauli oratio quæ mox subijcitur, satis arguit illum non consolari, sed dare consilium.

Incipit esse nauigatio.) μέλλειν ἔσεσθαι, id est, futuram esse nauigationem: quod tamen

frequenter

frequenter ad hunc uertit modum,

Deuenientes Phœnicem hyemare.) Phœnicem hic est accusatiuus à Phœnix, quæ Græcis palmam significat: unde & Phœnicen Syriæ partem apparet dictam. Ipse Lucas indicat esse portum Cretæ huius nominis. *Phœnix portus*

Ad Africum & ad Corum.) Ventorum nomina sunt. Duos nominat, quod ad utrunque uergeret is portus. Dixerit quispiam: Quorsum opus erat hoc admonere, quod nemo nesciebat? Imò quorsum attinebat, ut Hugo Carrensis tantus Theologus adscriberet Commentarijs: Chorum esse insulam aut ciuitatem in Creta? Vsqueadeo nihil referebat, utrum nouam extrueret insulam, an nouam conderet ciuitatem in uetustissima insula. *Chorus, Hugo Card. ex Choro facit insulã*

Quum sustulissent de Asson.) ἄραντες ἄσσον. id est, Quum sustulissent Asson. Incertum autem an illuc appulerint, & rursum inde soluentes præteruecti sint Cretam, an Asso præterita, putarint se iam esse in tuto. Est enim Assos maritima Lyciæ ciuitas, in ædito sita promontorio, adeo ut parum tutum sit accedere. Vnde iocus Nicostrati Citharœdi: ἄσσον ἴθ' ὡς ἧκον θᾶσσον ὀλέθρου πείραθ' ἵκηαι. id est, Asson eas ut citius ad exitij terminos peruenias. Ac Hieronymus quidem Asson ponit in Asia, maritimam urbem, quæ eadem dicta sit Apollonia: teste Plinio quoque libro quinto, capite trigesimo. Cæterum opinor Lucam sentire de Asso oppidulo Cretæ: unde dictus est & Iupiter Asius. Nam adhuc lambebant littora Cretæ. *Assos Cretæ*

Ventus Typhonicus.) Vnus est è uentis subitis ac repentinis nomine Typhon. Quibus omnibus illud est commune, quod exhalante terra coorti, nubibus obductis inclusi non uno erumpant modo. Nam uagantes, ac torrentium more ruentes, tonitrua & fulgura ædunt. Cæterum maiore illati pondere incursuq; si flatu siccam ruperint nubem, procellam gignunt, quæ Græcis dicitur ἐκνεφίας. Sin uero depresso sinu arctius rotati effregerint sine igni, hoc est sine fulmine, uorticem faciunt, qui typhon uocatur, id est, uibratus Ecnephias. Defert hic aliquid secum è nube gelida abreptum, conuoluens uersansque & ruinam suam illo pondere aggrauans, locum ex loco mutans rapida uertigine. Quod si maiore depressæ nubis eruperit specu, sed minus alto quàm procella, nec sine fragore, turbo dicitur, proxima quæque prosternens. Idem si fuerit ardentior accensusque, prester dicitur, amburens contacta pariter, ac proterens. Porrò Typhonem Plinius appellat, præcipuam nauigantium pestem, ut qui non antemnas modo, uerum etiam ipsa nauigia contorta frangat. Cęterum tanto malo scribit tenui remedio occurri, si acetum in aduenientem effundas, cuius uis frigidissima est. Idem illisu ipso repercussus, correpta secum in cœlum refert, sorbet que in excelsum. Dictus est autem Typhon, à Græco uerbo τύφω, quod est inflammo. Rabanus in glossa ordinaria, super uerbo Typhonicus, adscribit: Alia translatio. Ventus tempestiuus. Suspicor aliquem commenti uice adscripsisse. Ventus tempestuosus. *Typhonicus uentus*

Qui uocatur Euroaquilo.) Græci, pro Euroaquilo legunt, εὐροκλύδων: uox hinc dicta quod ingentes excitat fluctus. Verũ haud scio, an Lucas, tametsi Græce scribens, effinxerit uocem nostram, dicens: εὐροακύλων quemadmodum aquilam Paulus quoque facit ἀκύλαν. Addidit autem non solum cognomen Typhonis, ut periculum exprimeret, uerum etiam unde erumperet: ut intelligeremus hoc quoque nomine incommodum, quod non faceret ad institutum cursum, quum Notus sit accommodus è Syria nauigantibus in Italiam. *Euroaquilo*

Non posset conari in uentum.) ἀντοφθαλμεῖν. quod Græcis sonat Obtueri, hoc est, ex aduerso aspicere. Porrò qui renititur, obuertit oculos.

Data naue flatibus.) Græcis unica dictio est, ὑπηνέντος, & referri potest ad τῷ ἀνέμῳ, ut ea uox in confinio sita utrôque respondeat, ad Obniti, & Data.

Quæ uocatur Clauda.) Ptolemæo Claudos dicitur, spectans Cretam inter meridiem & occidentem, quo magis consentaneum est huc depulsos fuisse flatu Euroaquilonis. Tamet si quidam admonet in codice Græco pontificiæ bibliothecæ scriptum haberi, καῦδα id est, Cauda. Et Suidas indicat insulam uicinam Cretę, quæ dicta sit καυδῶ, hoc nomine memorabilem, quod illic nascantur ingentes onagri. *Claudis*

Suis manibus armamenta nauis proiecerunt.) αὐτόχειρον τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν. id est, nostris ipsorum manibus armamenta nauis proiecimus. Apparet interpretem legisse ἐρρίψαν, & ad sensum perpusillum interest.

Multa ieiunatio.) ἀσιτία, id est inedia.

Audito me.) πειθαρχήσαντας. id est, obtemperasse mihi, tametsi non uideo cur hoc loco Valla notet interpretem. Nam audit qui obtemperat. Iustius annotasset quod πειθαρχεῖν, proprie dicuntur Græcis, qui obtemperant principibus aut magistratibus.

Non tollere à Creta.) Græce est, μὴ ἀναλύεσθαι. hoc est, non soluere à Creta.

Lucrifacere pro accersere

Lucrifacere iniuriam.) λοιδόρησαι, hoc est, Accersere sine causa. Id enim lucrifacere sonat hoc loco. Et ὕβριν, id est, iniuriam, uocat incommoditatem cœli, ac uiolentiam maris. Nec est,

Suadeo.) Sed παραινῶ, id est Hortor.

Angelus dei cuius sum.) Incertum erat utrum Cuius, referat deum an angelum: nisi addidisset, ᾧ καὶ λατρεύω, id est quem colo, siue cui seruio.

Apparere sibi.) προσάγειν, quod magis sonat Accedere: nisi forte interpres legit προσαυγεῖν, id est affulgere.

Bolis

Submittentes bolidem.) Βολὶς dicitur à βάλλειν, quod est mittere: id est pondus funiculo affixum, quo deiecto nautæ explorant altitudinem maris. Idem aliquoties efficiunt hastili aut conto prælongo demisso in mare. Et missiles hastæ, Græcis bolides dicũtur: autore Hesychio. Cæterum Lucas unico uerbo dixit, quod interpres duobus reddidit, Βολίσαντες.

Commisissent scapham.) Scapha Græcis duo significat, ligonem, & nauigij leuioris genus, à uerbo σκάπτω, fodio. nam ligo fossorium est instrumentũ, & scaphæ fiunt è trunco excauato, quod genus adhuc uidemus in Reno. Beda putat è uiminibus corio cõtectis fieri scaphas. Addit scapham Græcis etiam dici catascopum, à cõtemplando. Hinc error eorũ qui concinnarunt Glossam ordinariam, putantium scapham dici à contemplando. Catascopus Græce dicitur explorator: id nominis inditum est scaphæ, quod hac emissa nautæ explorent profunditatem per littus, aut alia pericula maris.

Inciperent ancoras extendere.) μελλόντων ἐκτείνειν, id est extensuri: quod sæpenumero fecit interpres. Verum hic duriusculum erat. Ac paulo post: ἄχρι οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, id est, quum futurus esset dies: hoc est, quum instaret dies, & non longe abesset.

Animæquiores autem facti.) εὔθυμοι, id est, bono animo, siue recreatis iam animis, positiuum est, non comparatiuũ.

Littus in quẽ cogitabant.) ἔχοντα αἰγιαλὸν εἰς ὃν. cur non potius in quod, quàm in quem: quandoquidem αἰγιαλός, Græcis est masculini generis: quemadmodum & κόλπος. nam terram, opinor, expetebant. Et multa sunt littora apud cosmographos, quæ proprio uocabulo Aegiali uocantur, uelut inter Sicyonem & Buprasium. Est & alius finitimus Ponto, post promontoriũ Carambin, cuius meminit Homerus. Rursus est Thraciæ apud fluuiũ Strymonem. Postremo est Aegialus, cognomento magnus, inter Aegyptum & Aethiopiam. Et Hieronymus hunc locum citans, Aegiali meminit.

Aegiali

Artemon

Leuantes artemonem,) ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα. id est, sublata artemone. & τῇ πνοῇ, quod interpres uertit, Secundum auræ flatum, puto ad ἐπάραντες esse referendum: ut accipiamus carbasa oppansa flatibus, antemna in altum subrecta: quo magis uenti arbitrio ferretur in littus. Cæterum artemon uidetur hic pro ueli genere positum: quod indicauit & Beda in Glossa ordinaria: à suspendendo nomen habet, siue ab assuendo. Solet enim imis uelis affigi pars aliqua, quo plus uenti concipiant. Sunt qui pro artemone, antemonem malint scribi.

Dithalassus

In locum bithalassum.) Nec exposuit Græcam uocem interpres, nec nos eam incorruptã seruauimus, pro dithalasso legentes bithalassum. Nam Lucas scripsit, εἰς τόπον διθάλασσον. id est, In locum bimarem. Sic enim Horatius in Odis:

Bimaris ue Corinthi Mœnia.

Quod ea sit Isthmos, & utrinque mari alluatur. Contendebant, ut si possent, in sinum impellerent nauim. Verum id non contigit, uentis impellentibus in Isthmum aliquam in mare prominentem.

EX

EX CAPITE XXVIII

QVia Mitilene insula uocabatur.) Hugo Carrensis liberum nobis facit utrum malimus Militen legere an Miletum: etiamsi sunt qui corruptius legunt Mytilene. Græci legunt Melite. Ea est insula inter Aphricam & Siciliam: unde Melitęi dicti, canes in delicijs habiti. Cuius meminit Strabo libro sexto. Ptolemæus Geographię libro quarto, Melitam recenset inter insulas Aphricę. Plinius libro tertio capite octauo, inter insulas Siculi maris. Quanquam est Mitilene Cappadociæ ciuitas, uerum hic insulam uocat. *Depravatio manifesta*

Reficiebant nos omnes.) προσελάβοντο, id est recipiebant.

In tumorem conuertendum.) μέλλειν πίμπρασθαι, id est inflammari siue incēdi, quāquam inflammationem comitatur tumor.

Benigne triduo habuit.) φιλοφρόνως ἐξένισεν, id est amice tractauit, aut si dicere liceret, hospitatus est. Cæterum demiror qui uerbum tam elegans in mentem uenerit interpreti, tantum abest ut reprehendam quod ille uertit, Habuit, pro Tractauit.

Cui erat insigne castrorum.) Castorum esse legendum, indicant etiam recentiores, Lyranus & Carrensis. Nam Græcis est, διοσκούροις, Id enim nominis est Castori & Polluci, filijs Iouis & Ledæ. Nam & Beda in glossa quam uocant ordinariam, indicat in nonnullis codicibus scriptum fuisse, pro Castorum, Iouis filij. Credidit antiquitas eos esse deos salutares nauigantibus, si simul apparerent: apparent autem ignis specie, malo aut antemnæ insidentes: contrà diros si singuli aut solitarij. Horum igitur insigne habebat ea nauis. Quæso te lector, si libet ridere, legito quæ prodiderit hoc loco Carrensis de insigni castrorum, quanquam adiecit denique nescio quis, ueram ac seriam interpretationem. Mihi uidetur totum hoc opus, quod Hugoni tribuitur, à multis fuisse conflatum. Neque uero minus festiua sunt, quæ prodidit de tribus tabernis. Cęterum ambo Castores nonnunquam uocantur, quum alteri duntaxat id nominis fuerit. Nos quo minus posthac erraret lector, uertimus, Castor & Pollux. *Insigne castrorum, pudenda depravatione* *Tres tabernæ*

Deuenimus Rhegium.) Nam ea ciuitas est Italiæ maritima, à promontorio Peloro dissita uiginti milia passuum, nomen Græcum à ruptura sortita, quod ea Siciliæ pars olim cohærens cum Brutio agro Italiæ, postea mari interfuso sit reuulsa: fretum quindecim milibus passuum longum, mille quingentis latum intercurrit. In eo Scylla est scopulus, & Charybdis mare uorticosum. Hæc fermè Hieronymus, de quo mirum quid sequutus Rhegium appellet ciuitatem Siciliæ, quum geographi doceant eam esse in agro Brutiorum, qui populus est Italiæ. Nisi fortè pro Italiæ, scriba corrupit Siciliæ. De modo interualli Strabo libro sexto tradit Rhegium ab Messana, quæ ciuitas est in Peloro, distare stadijs sexaginta, hoc est fermè millibus septem & quinquaginta passibus. De mensura freti interiacentis suspicor locum apud Hieronymum esse corruptum. Si tamen hoc opus est Hieronymi, quum in eo citetur Hieronymus. *Rhegium*

Vsque ad Appij forum.) Quoniam præcessit, Et sic Romam uenimus: ac postea mentio fit de Appij foro, quidam putant Appij forum in urbe Roma esse: idcp legitur & in catalogo locorū, quos indicauit diuus Hieronymus in Actis apostolorum. Verum ut illinc complura detracta suspicor à compendiarijs, quibus impendio placet adagium illud inter pocula natum: Gaudent breuitate moderni. ita uideo nonnulla ab alijs adiecta, quorum hoc unum esse crediderim. Alioqui cōstat oppidum, quod Appij forum dicitur, longius abesse à Roma, quàm sit Aricia: id quod declarat Horatius Sermonum libro primo, satyra quinta: *Appij forum* *Error quorundam*

Egressum magna me accepit Aricia Roma,
Hospitio modico, rhetor comes Heliodorus
Græcorum longe doctissimus, inde forum Appi.

Proinde quum Lucas in summa dixisset Romā esse itum, retrocedit nōnihil, ut occursum fratrum describat apud Appij forum ac Tres tabernas. Sic enim legimus in emendatis exemplaribus Latinis, quum in nonnullis scriptum sit, Et tribus tabernis. Alioqui si Appij forum & Tres tabernæ Romæ sunt, quid sibi uult quod mox subijcit,

Vt uenimus autem Romam permissum est Paulo manere?) Hic Græci plus habent

bent: ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς ῥώμην ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ, τῷ δὲ Παύλῳ, id est, Quum autem uenissemus Romam, centurio tradidit uinctos principi exercitus, siue tribuno: permissum est autem Paulo.

Permanere sibimet.) μένειν καθ' ἑαυτόν. id est, manere apud semetipsum, hoc est solum & sine reliquis captiuis.

αὐαδίπλωσις

Aure audietis.) ἀκοῇ ἀκούσετε. id est, ut ad uerbum reddamus, Auditione audietis, atque ita uertit Hieronymus interpres Didymi, de spiritu sancto. Est autem cõduplicatio Hebraica, perinde quasi dicas, audientes audietis: hoc est, prorsus audietis: Nec improbo quod hic uertit Aure, nisi quod ego malim Auribus. Sic enim loquũtur Latini, Hisce oculis uidi, hisce auribus audiui.

Et quum hæc dixissent, exierunt ab eo Iudæi, multam habentes inter se quæstionem.) Hæc uerba in aliquot uetustis codicibus non repperi.

Sine prohibitione.) ἀκωλύτως. Quod bifariã accipi potest, à nemine prohibitus siue uetitus, aut hoc animo ut à nemine possit impediri.

ANNOTATIONES DES-
ERASMI ROTERODAMI IN EPISTOLAS PAVLI APOSTOLI

diligenter recognitas ab eodem, primum ad Græcam ueritatem, deinde ad uetustissimorum exemplarium Latinorum fidem, postremo ad probatissimorum autorum citationes simul & interpretationes.

Pauli nomen unde

AVLVS.) Sunt qui putent Saulo commutatum fuisse uocabulum à cõuersione, atq; inter hos est Ambrosius: licet diuus Hieronymus enarrans epistolam ad Philemonẽ arbitretur pro Saulo, Paulum uocari cœptum ob Sergium Paulum proconsulem, quem hic apostolus primum omnium ex gentibus Christo lucrifecit: sicut legimus Actorum apostolicorũ capite decimotertio. Chrysostomus putat illi diuinitus fuisse mutatum nomẽ, quemadmodum apostolorum principi, qui pro Simone dictus est Cephas, seu Petrus. Sunt rursum qui putant illum fuisse binominẽ: id quod mea sentẽtia uero propius est. Quanquam arbitror Paulo primum Hebræo, nomẽ Hebraicum inditum Saul. Nam hoc nomine compellat illum Christus in uia: σαοὺλ σαοὺλ τί με διώκεις; id est, Saul Saul quid me persequeris? Deinde quoniam Aegyptus, Cilicia, & huic finitima Syriæ pars, propter Alexandri Magni imperium, et postea Romanam administrationem, iam ferè Græco sermone utebatur, Hebraicã uocem in Græcam formã fuisse deflexam, quod Græci nullum habeant uocabulum in λ desinens, atq; ita ex Saul factum esse Saulum, quemadmodum & hodie Latini ex Adam faciunt Adamũ, ex Abrahã Abrahamum, ex Ioseph Iosephum. Denicq; quoniã Pauli nomen iuxtà Græcis ac Romanis erat familiare, è Saulo rursum factum esse Paulum, ut uocabulum etiam lubentius agnoscerẽt, quorum se doctorem profitebatur, & hic quoq; omnia fieret omnibus. Ipse certe hoc nomine perpetuo est usus in scriptis suis. Saul שָׁאוּל Hebræis sonat petitum, passiuum à שָׁאַל: quod ascitus fuerit ad munus apostolicum. Ambrosius indicat Saulum dici tentationem seu inquietudinem. Addunt alias item interpretationes nescio quas in nominibus Hebraicis, quæ uocum allusionem modo tenuem habent, quas, quoniam non est huius instituti, non anxie discutiam. Cæterum Græcis σάυλος, υ duntaxat abiecta, commotionem ac tumultum sonat propriè maris ac fluctuum, σάλος, Paulus autem Græcis sonat quietum, à uerbo παύομαι, inde & παῦλαν quietem appellãt. Romanis pusillum sonat. Nam quod Hieronymus admonet Paulum Hebræis sonare mirabilem, demiror ipsum committere quod aliàs reprehendit in alijs, qui uocum etymologias è diuersa lingua petebant. Etenim

Saul quid sonet Hebræis

quum

quum constet Paulus aut Romanã esse uocem, aut certe Græcam, non conueniebat eius etymologiam ab Hebræis mutuari. Hæc obiter admonui, quo facilius intelligãtur ea quæ sancti interpretes de nominũ ratione uel attingunt uel alludunt in suis commentarijs.

Vocatus apostolus.) κλητὸς ἀπόστολος. Vocatus, hoc loco non est participium Dictus aut Nominatus: quemadmodũ nunc uulgo quidam modestiæ causa scribũt, Vocatus episcopus: significantes non tã modeste quàm uere, se magis nomine quàm re episcopos esse. etiamsi in hoc κακόζηλον incidit diuus Bernardus, uir alioqui & Christiane doctus, & sancte facundus, et pie festiuus, sic sui nominis titulum moderans, uocatus Abbas: uerum nomen est substantiuum, uelut apostolus κλητὸς, non ὠνητός, aut πεκλημένος: quemadmodum & paulo inferius. Vocati Iesu Christi, κλητοὶ, & subinde κλητοῖς ἁγίοις, id est, Vocatis sanctis. Est autem Vocati, nomen absolutum: quemadmodum olim apud Romanos, euocati dicebantur, qui uelut amici ad bellum accersebãtur: & hodie quoq; Gallis nonnulli uocantur electi, qui proximi sunt senatoriæ dignitati. Valet autem fermè perinde quasi dicas, Vocaticius apostolus, siue uocatione apostolus, & uocatione sanctis. Statim enim in ipso exordio suum agit negocium, conciliatq; sibi fidem & autoritatem. Primum cum ipso nomine præ se fert nouatum uitæ genus. Deinde quum seruum se uocat, indicat se non suum negocium agere, sed eius à quo missus fuerat. Ad hæc quũ addit, Iesu Christi, excludit Mosen, qui sic insederat animis Iudæorum, ut periculum esset, ne gentes etiam in seruitutẽ Mosaicæ legis abducerentur. Et planè futurum erat, nisi Paulus acerrime manibus pedibusq; restitisset, ut per hunc athletam, euangelium Christi uelut renatum uideri possit. Post hæc adiicit. Apostolus: quod significat legatum, siue ab alio missum. Et quoniã id temporis erãt multi pseudapostoli, qui sese famæ, quæstus ue gratia in hoc munus ingerebant, adiecit κλητὸς, uocatus, quod geminam habet sententiam: siue quod ad hoc munus fuerit ab ipso Christo uocatus, hoc est accersitus, nec sibi uindicarit apostolicam functionem, imò nec ab homine susceperit hoc muneris, sed ab ipso Christo: siue quod hoc uerbo meritum operaq; legis excludat, et Euangelij gratiam asserat, quæ datur omnibus, non è Mosaicæ legis cerimonijs quibus fidebant Iudæi, non ex humana sapientia, cui nitebantur Græci, sed ex uocatione numinis. Nam id potissimum agit in hac epistola diuus Paulus, ut utriusq; detrahat supercilium, & Iudæis adimat Mosaicæ legis fiduciam, et Græcis philosophiæ præsidium, atque ita utrosque ex æquo coniungat in Christo. Habent apostoli sua quædam peculiaria uerba, gratiam, uocationẽ, electionem, præscientiam, destinationem, ac prædestinationẽ, quæ fermè semper legis fiduciæ opponuntur, quod inde tum præcipuum periculum immineré uideretur. Non me clam est, quædam ab Origene differi ex huius uocis occasione de uocatis quidem, sed descisentibus à muneris fructu, sanè argute & erudite, quæ mihi non est animus reijcere, sed magis arridẽt in literis diuinis quæ simplicissima sunt minimeq; coacta. Quanquam haud inficias iuerim, hanc uocem ὠνητὸς, aliquoties sic usurpari, ut non multum absit à natura participij, uelut apud Matthæum: Multi sunt uocati, pauci uero electi, ἐκλεκτοὶ, legitur, & κλητοί. Hæc uox peculiaris est Paulo, cui studium est omnibus adimere fiduciam operum humanorum, totamq; gloriam transferre ad uocantem deum, cui uocanti qui auscultat saluus est. Ita Paulus è cœlo uocatus mox obedit.

Vocatus apostolus non dictũ est ut uocatus abbas

Euocati

Consiliũ Paulus in dicendo

Origenes uiolentior interpres alicubi

Segregatus in euangelium dei.) ἀφωρισμένος. Mira epitasi commendat suum officium qui non solum uocatus fuerit ad apostolici muneris functionem, uerũ etiam ut uas electum sepositus sit & separatus in munus euangelij prædicandi. Est enim ἀφορίζειν, non solũ separare, uerumetiam iudicio seponere ac secernere: unde medici ἀφορισμοὺς uocant leges absolute breuiterq; pronunciatas, quemadmodum uocãtur sapientum ἀποφθέγματα. Necq; simplicem ἔμφασιν habet hæc dictio. Primum enim deprecatur inconstantiæ crimen, q à Mosaica lege descisere uideretur: Vocatus, inquit, & segregatus: uelut eximium quoddam & electum organum, ipso testãte Christo: Vas electionis est mihi, ut portet nomen meum coram gẽtibus. Deinde alluſit ad factionẽ suam quam sequebatur in Iudaismo. Quum enim Iudæorũ populus, quanq; eandem legem amplecteretur, in uarias sectas esset diuisus: quarum præcipuas Iosephus libro Antiquitatum decimooctauo, capite secũdo, refert Esseos, Sadducæos & Pharisæos: Paulus Pharisaicæ hæreseos erat: quæ sic appellatur ab Hebræa uoce, pharas פָּרַשׁ: quod ob insignem uitæ sanctimoniã et excellẽtem doctrinã, semoti separatiq;

Segregatus

ἀφορισμοὶ

Sectæ Iudæorum uariæ

Paulus phariſæus ratiq; à uulgo uideri uellent. Cœpit igitur Paulus eſſe in euangelio, quod fuerat in Iudaiſmo, ſed alio pacto. Illic ſupercilij titulus erat, hic mire ſeparatus erat à Moſe ad Chriſtum, à litera ad ſpiritum, à fiducia operum ad gratiam.

Qui factus eſt ei.) τῷ γενομένου, Laurentius Valla mauult genitus aut natus, quàm factus: cuius equidem ſententiam in præſentia nec probo nec improbo. Certe genitus eſſet, ſi ſcriptum fuiſſet γενηθεὶς, aut γενόμενον. Auguſtinus libro aduerſus Fauſtum undecimo, capite quarto, teſtatur in nonnullis Latinis codicibus pro Factus, ſcriptum fuiſſe Natus. Et tamen idem alibi reddit cauſam cur apoſtolus maluerit dicere Factus eſt, quàm Natus eſt: nimirum quod non ex ſemine uirili, ſed ex opificio ſpiritus ſancti conceptus ac natus ſit. Et tamen hæc cauſa nō obſtat quo minus alibi dicatur Natus. Cæterum pronomen

Ei additum temere Ei, quod additur in Latinorum codicibus, in nullis Græcorū inuenitur. Sed quoniam ſubabſurdus ſermo uidebatur ſi dixiſſet, Qui factus eſt ex ſemine Dauid: explicandi cauſa adiecit Ei. Quanquam huius pronominis additamentum adeo nihil facit ad ſenſum, ut officiat quoq;. Neq; enim hoc agit Paulus, ut appareat cui natus ſit Chriſtus, uerum ut liqueat, eum à quo ſegregatus fuerat in præconium euangelij, fuiſſe deum uerum, & eundem item uerum hominem. Hominem, ex eo quod natus eſſet ex ſemine Dauid ſecundum carnem: Deum, ex hoc quod uirtus eius diuina declarata ſit per ſpiritum ſanctificationis & reſurrectionem à mortuis. Quod ſi quid ad rem pertinuiſſet definire, cui natus aut factus eſſet, nobis natus erat potius quàm patri, quorum negocium agebatur. Quod ſi cui non ſatis arridet uerbum illud Natus, & mauult illud quod habet uulgata ædítio, factus, equidē non ad

Factus eſt, pro cœpit eſſe modum refragabor, modo intelligat hoc loco Factum dici, pro eo quod eſt, eſſe cœpiſſe. Quod genus eſt & illud: Qui poſt me uenit, ante me factus eſt: hoc eſt, qui me ſequebatur, cœpit eſſe prior, & præceſſit me: quemadmodum in euangelicis annotationibus indicauimus. Is enim qui nunquam cœpit eſſe deus, homo tamen eſſe cœpit.

Qui prædeſtinatus eſt.) Magno conſenſu Græci codices habent ὁρισθέντος, id eſt, qui finitus ſeu definitus erat, hoc eſt, iuxta Græcorum ſcholiorum interpretationem, certo pronunciatus, demonſtratus, ac declaratus. Atque ita legit Chryſoſtomus & Theophylactus, ac legendum eſſe nominatim etiam admonet Origenes, enarrans hunc locum. In quo tamen illud obiter ſuccurrit admirari, quomodo Origenes eo in loco citet exemplaria Lati-

Origenes adducens teſtimonia Latinorū uoluminum norum, in quorum plerīſque fatetur, pro Deſtinatus, haberi prædeſtinatus, niſi forte interpres aliquid addidit de ſuo: aut Origenes quo ſtudio perueſtigarat Hebræorum fontes, non contentus tot æditionibus, eodem Latinos quoq; codices luſtrauit. Dictu mirum

Thomas Aquinas laudatus eſt, quàm ſe torqueat hoc loco Thomas Aquinas, uir alioqui non ſuo tantum ſeculo magnus. Nam meo quidem animo nullus eſt recentium theologorum, cui par ſit diligentia, cui ſanius ingenium, cui ſolidior eruditio: planeq; dignus erat, cui linguarum quoque peritia, reliquaq; bonarum literarum ſupellex contingeret, qui ijs quæ per eam tempeſtatem dabantur tam dextre ſit uſus. Quare ſi magni ſcriptores nonnunquam hæſitant in Paulinis epiſtolis, id partim imputandum eſt ſermonis ac ſenſuum obſcuritati, partim infelicitati temporum, quibus bonæ literæ penè funditus interierant. Vir igitur uigilans & ingenioſus, omnem hoc loco mouet lapidem, ac ceu Proteus quiſpiam ſemet in omnia uertit, ſi quà poſſit elabi, nunc lectionē Origenicam ſequens, nūc ad noſtram ſe recipiens, & nunc interpretatur Deſtinare, pro mittere, nunc ordinare, rurſum prædeſtinare, nunc præſcire, nunc aliud quiddam eſſe uult, ac uarias inducit deſtinationis, ac prædeſtinationis relationes. Atqui Origenes quidem expedite definit prædeſtinationem ac deſtinationem, ita pro

Deſtinari, prædeſtinari, quid interſit nuncians. Deſtinari eum qui iam eſt, prædeſtinari qui nondum ſit. Vnde notat diuus Hieronymus, enarrans primum caput epiſtolæ ad Epheſios, ex huius opinor ſententia, Paulū his uerbis προορίζειν, non uti, niſi quum de nobis loquitur, ac palàm admonet hoc loco de filio dictum eſſe ὁρισθέντος, non προορισθέντος, id eſt deſtinati, non prædeſtinati. Cæterum

Expenſa Origenis ſententia ſi hoc nos offendit, quod prædeſtinari ob additam anteceſſionis præpoſitionem referatur ad aliquid quod nondum ſit, idem ſcrupulus manet in uerbo ſimplici. Quū enim deſtinare ſit non mittere, quemadmodum uulgus illiteratum putat, ſed certum aliquid in animo præfigere, nimirum ipſa uerbi natura rei futurę ſignificationem habet, quemadmodum ſperare, timere, decernere, deliberare, ſtatuere. Nihil enim horū ſit, niſi ad aliquid futurum

referatur

referatur. Rursum, si malumus hũc futuri respectum alió deriuare, quàm ad ipsam filij dei rationem, ut is qui ab æterno genitus fuit dei filius, idem destinatus fuerit & ordinatus ad hoc aut illud faciendum, iam nihil etiam obstat præpositio Præ. Quandoquidem ad hunc modum nihil prohibet dei filium, prędestinatũ uocare, ad id quod postea accidit. Nisi fortè placet quod Origenes sensisse uidetur: in prædestinare, duplicem esse respectum futuri: in destinare, duntaxat unicum. Etenim si filio iam mihi nato, destinem sponsam, persona cui destino, ad præsens tempus pertinet, id quod destino ad futurum. Cæterum si in animo sta tuo filium qui primus mihi nascetur, theologicis literis dedicare, persona simul & res ad futurũ tempus pertinẽt, & ad huiusmodi uoluit Origenes pertinere prædestinandi uerbum. Verum siue destinatus legas, siue prædestinatus, & quocunq; referas eam futuri rationem, constanter obstrepit id quod sequitur. Filius dei secundum spiritum sanctificationis, & ex resurrectione mortuorum. Fac enim destinationem æternam, ut semper destinatus fuerit ad hoc ut esset filius dei, quomodo iam cohæret per spiritum sanctificationis, & Ex resurrectione mortuorum? Quid enim hæc ad illam destinationem. Vnde Ambrosius laborans & ipse in his angustijs, addit haud scio unde, duo uerba: Vt manifestaretur filius dei. Et Thomas admonet nonnunquam in diuinis literis dici fieri, quum aliqua intelliguntur fieri & innotescunt. Atq; hęc quum dicunt, ueluti diuinant, id quod nos sentimus. Quanquam nihil erat necesse aliunde petere quod in ipsis Pauli uerbis inest. Nã ipsa Græca uox ὁρίζειν, non solum significat definire ac decernere, uerum certo pronunciare, ac prouulgare quod decreueris: unde certam de rei natura sententiam, ὅρον appellant. Et indicatiuum modum quod certum aliquid indicet ac declaret, ὁριστικὸν appellant grammatici. Proinde si pro prędestinatus, legas declaratus, tota undiq; sententia uel ad amussim quadrabit, neq; quicquã usquam occurret salebræ. Hominem fuisse Christum, euidens est argumentum quod natus sit ex semine Dauid, id ipsis comprobatum est sensibus. At declarandum erat, eundem esse filium dei, id quod semper fuerat, sed ignotum erat mundo. Quem igitur cõstabat esse hominem, is declaratus est esse filius dei. Caro declarauit hominem, uirtus & spiritus sanctificationis declarat filium dei ac deum. Idq; declaratum est cum alijs quidem modis, nempe uaticinijs prophetarum, signis innumeris, tum uero præcipue ex resurrectione mortuorum. Ad hunc modum interpretantur, ut dictum est, & Græcorum scholia, è quibus ipsa subscribam uerba, ne quis nobis diffidat. ὁρισθέντος τοῦτ' ἔστιν ἀποδειχθέντος, ἀπφανισθέντος, διὰ τε τῶν προφητῶν, διὰ τε τῶν τοσούτων θεοσημειῶν, διὰ τε τῆς ἀναστάσεως, id est, Definiti, hoc est demonstrati, declarati, tum per prophetas, tum per tot diuinitatis signa, tum per ipsam resurrectionem. Hactenus Grecorum scholia. A quibus adeo non dissentit Theophylactus, ut non aliam quàm hanc adducat interpretationem, exponens ὁρισθέντος υἱοῦ θεοῦ. cogniti pro filio dei, tum ostensi, confirmati, indicati, nam ijs uerbis utitur interpres operis, falsò inscripti Athanasio: quum id quod ante suspicabamur, mox collato Greco Latinoq; comperimus esse Theophylacti: cuius uerba sunt hæc, ἀποδειχθέντος, βεβαιωθέντος, κριθέντος. id est, demonstrati siue declarati, confirmati, iudicati, siue decreti. Chrysostomus hisce uerbis exponit, δειχθέντος, ἀποφανθέντος, κριθέντος, ὁμολογηθέντος. id est, demonstrati, declarati, iudicati, confessi. Semper quidem fuerat filius dei, sed paucis cognitus, uidelicet Iudæis, & horum etiam paucis. Verum post declaratus est talis uniuerso mundo. Quo magis autem liqueat hic non fieri mentionem æternæ prædestinationis, Chrysostomus addit: Iudicati omnium suffragio, ex prophetis, ex mirabili natiuitate secundum carnem, ex uirtute signorum, ex spiritu per quem dedit sanctificationem, ex resurrectione, per quam mortis soluit tyrannidem. Hæc satis arguunt ὁρισθέντος aliud sonare Græcis, quàm interpretantur Latini.

Ambrosij sententia

ὁρίζειν declarare

Qui prædestinatus est, secus à ueteribus expositũ quàm exponũt recẽsiores

In uirtute.) ἐν δυνάμει. Recte quidem uertit, si modo recte accipiamus. Nam Latina uox anceps est: & aliquoties sic accipitur, ut opponatur uitio, & respondeat Græce ἀρετῇ: nonnũquam ut pugnet cum imbecillitate. Proinde nos maluimus alicubi uertere Potentiam, siue potestatem: quandoquidem à δυνάμει dicta est δύναμις. Miro autem consilio Paulus, contraria contrarijs opposuit. Primum enim Paulum oppositum Saulo, seruum Iesu Christi Mosaicę legis seruituti, uocatum Apostolum, ijs qui se ingerebant, segregatum in Euangelium, pharisaismo quem ante profitebatur. Atq; hactenus se suumq; cõmẽdauit officium.

Virtus δυνάμεως Pauli consilium

Quæ sequuntur pertinent ad commendationem Christi, qui promissus fuit, non à quouis sed ab ipso deo, nec per quosuis, sed per prophetas suos, hoc est ueros ac diuinos, nec id qui buslibet instrumētis, sed in scripturis sanctis. Deinde Christi geminam in eadem hypostasi naturam, mira uerborū emphasi describit, de homine dicit, Factus est: ut intelligas aliquid accessisse quod non erat. de diuinitate dicit: Declaratus est. Illic addit, Secundum carnem: cuius comites sunt infirmitas & impuritas. unde, Spiritus quidem promptus, caro uero infirma. Et concupiscentias carnis uocant affectus ad uicia sollicitantes. Proinde carni oppo suit uirtutem dei, & spiritum sanctificationis, hoc est, potentiam imbecillitati, & sanctificationem immundiciæ. Assumpsit igitur nostram carnem, & ostendit suam potentiam: idq; potissimum ex eo, quod suapte uirtute resurrexit à mortuis, & animam quam uolens depo suerat moriens, quum uisum est, recepit. Ac rursum quoniam carnis est mortalitas, & huic opposuit resurrectionem mortuorum, quæ est immortalitas. Illud uero uisum est admone re, ἐν δυνάμει, id est In uirtute, præpositionem hanc in Euangelicis & apostolicis literis non nunquam sic usurpari, ut idem sit fermè quod Per: ut sit sensus, In uirtute dei, id est per uirtutem diuinam, siue ex uirtute, quemadmodum interpretatur Chrysostomus: A Dauid accepit ut mori posset, à patre ut nos redderet immortales.

Ordouarius

Per spiritum sanctificationis.) Thomas indicat fuisse qui hæc uerba torquerent ad particulam incarnationis: Qui factus est ex semine Dauid: idq; nō uulgari coitu corporum, sed per spiritum sanctificationis, ex quo cōceptus fuit mirabilis ille fœtus. Verum hæc opinio absurdior est, quàm ut uel refelli mereatur: unde non laborabimus in explodēda ea, quam & ipse Thomas reiecit. Illud est admonēdus lector, huiusmodi sermonis typos peculiareis esse uiris apostolicis, ut pro Filijs inobedientibus, dicant Filios inobediētiæ: pro saxo offensorio, petram scandali: ita hic quoq; pro spiritu sanctificante, spiritum sanctificationis dixit Paulus. Cæterum quod hic meminit Origenes suæ diuisionis de carne, anima, & spiritu, quanquam id suo loco belle dicebatur, tamen hoc loco alienius est & coactius.

Spiritus sanctificationis

Iesu Christi domini nostri.) Id quoq; lector in Paulo comperies, quemadmodum annotauit & Ambrosius, atq; item in cæteris apostolis. Patri ferè tribuunt cognomen dei, Christo domini, quum utrunque uocabulum utrique pariter competat, eo quod idem est dominium patris & filij.

Gratiam & apostolatum.) χάριν καὶ ἀποστολήν. Gratia quoque Paulinum est uerbum, quod libenter inculcat, excludere cupiens carnalem fiduciam legis Mosaicę. χάρις autem apud Græcos nonnunquam beneficium significat, quod confertur gratuito: unde & χαρίσομαι uerbum, largior, siue gratuito dono. nonnunquam fauorem: ut, Inuenisti gratiam apud deum. nonnunquam obligationem beneficij: ut ἔχω χάριν, οἶδα χάριν, καὶ μεμνήσομαι χάριν. Iam uideo fuisse quosdam, quos offendat uox Apostolatus, parum probata Latinis auribus, & Græcam uocem malint ἀποστολήν. Quorum ego sententiæ facile subscriberem, si perinde multi intelligerent apostolen ut apostolatū. Ad hæc uideo Christianos scriptores, coactos opinor, formam hāc in plerisque recepisse, clericatus, diaconatus, episcopatus. Nos uertimus, apostolici muneris functionem, ne quis dignitatem à Paulo putet significari: ut enim ἐπισκοπήν, est ipsa functio episcopatus, sic & ἀποστολήν, apostolatus. Gratiam hic uocat, quod ab errore sit reuocatus, nec reuocatus modo, uerum etiā ad hoc delegatus, ut alios cum autoritate uocaret ad euangelij gratiam.

Ex resurrectione mort. uarie posse legi

Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi.) Locus hic multifariam legi potest. Nos rationes omnes simpliciter, id quod huius est instituti, proponemus: penes lectorem erit, & iudicandi ius, & eligendi potestas. Primam lectionem ueteres fermè sequuti uidētur, uidelicet ut sensus sit, uirtutem diuinam, & spiritum sanctificationis fuisse declaratum, ex hoc quod multa corpora sanctorum resurrexerunt cum Christo: quemadmodū recensuit Matthæus euangelista. Cui sententiæ non admodum refragor, præsertim quum uideam non displicuisse Origeni, Hieronymo uero etiam placuisse, maxime quum Paulus Colossensibus scribens, Christum appellet primogenitum ex mortuis. & in priore ad Corinthios epistola uocet primitias dormientium. Super omnia, quod capitis & membrorum eadem sit resurrectio, ut quemadmodum Origenes scribit, Christi gloriam quodammodo nondū esse perfectam, nisi collectis totius corporis membris, ita resurrectio illius non sit perfecta,

Capitis & membrorum uidetur eadem resurrectio

nisi

nisi reliqua etiam membra suo capiti socientur. In Christo igitur cœpta est resurrectio, & spes prębita membris, unde sic accipi potest, ut mortuorum Iesu Christi, et ipsius eadem sit resurrectio. Alioqui quod Paulus scribit Corinthijs, Nunc autem Christus surrexit primitiæ dormientium, non pertinet tantum ad pauculos illos, qui tum apertis monumentis surrexerant, sed ad omnia Christi membra, quibus Paulus resurgendi spem conatur infunderе ex eo quod ipse Christus resurrexerit. Nec enim consentaneum est, caput & tale caput, quum uiuat & regnat deserturum sua membra. Primum autem illud constat, opinor, Paulum hoc agere ut persuadeat Christum hominem fuisse, qui pro nobis immolarit seipsum, & eundem deum, cuius uirtute simus sanctificandi, & immortalitatẽ assequuturi. Atq; in transcursu attingit ex argumentis præcipua, nempe genus Dauid, tum mortem, quæ præcesserit oportet resurrectionem: deinde resurrectionem à mortuis, unde totus fidei nostræ cardo pẽdet. Porrò de his mortuis qui cum Christo resurrexerũt, Paulus nusquam alibi fecit mentionem in suis epistolis, quum sæpius conetur astruere resurrectionẽ mortuorum, imò ne euangelistarum quidem quispiam, excepto Matthęo, qui tamẽ ipse paucis hoc, ac uelut obiter attingit, non explicatis, uel qui fuerint qui resurrexerant, uel quibus apparuerint. Quod sane non ideo dixerim, quasi minus certa sit Matthæi narrãtis fides, cũ si idem literis prodidissent omnes: nec enim ad eandem coticulã, euangelistarũ ac cæterorum historicorum fidem exploramus: sed quod probabile sit, si ea res proprie pertinuisset ad Christi diuinitatem comprobandã, cæteros euangelistas rem tanti momenti non fuisse omissuros præsertim quum nusquam fuerint diligentiores, quàm in resurrectionis argumẽtis approbandis. Vt ne dicam interim, quod ex Matthæi uerbis, horum resurrectio uideatur Christi resurrectionem præcessisse. Sic enim legimus apud hunc: Iesus autem iterum clamãs emisit spiritum: & ecce uelum templi scissum est in duas partes, à summo usq; ad imum, & terra mota est, & petræ scissæ sunt, & monumenta aperta sunt, & multa corpora sanctorũ qui dormierant, surrexerunt, & exeuntes de monumẽtis, post resurrectionem uenerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. Atq; id magis apparet ex ipsis Græcis, ut suo indicauimus loco, hæc uerba, Post resurrectionem, referenda esse ad proxima, nempe ad hæc, Apparuerunt multis, aut certe ad id quod proxime præcessit. Egressi de monumentis, ut accipias statim in ipsa morte reuixisse corpora mortuorum, at non apparuisse nisi post resurrectionem Christi, ut quemadmodum Ioannes prædicationis & passionis Christi, ita hi resurrectionis πρόδρομοι fuerint. Neque uero me clam est Hieronymum, quumq; hoc complures interpretes in hac esse sententia, ut dicant monumenta duntaxat aperta fuisse moriente Christo, uerum nõ resurrexisse quenq; nisi post peractam illius resurrectionem. Et facile cedimus autoritati. Quanquam si quis expenderit ipsa Matthæi uerba deprehendet hanc interpretationem nonnihil esse detortam. Porrò si quem hoc torquet, ne Christus non sit primitiæ dormientium, quemadmodum scripsit Paulus, quid is dicet quod Lazarus & præter hunc multi reuixerunt ante Christum? At illi resurrexerunt denuo morituri, hi semper uicturi. fateor, interest omnino nonnihil. Verum ut demus hos priores reuixisse nihilosecius primitiæ dormientium erit Christus, qui princeps & autor fuerit omnis resurrectionis, per quem & illi reuixerunt qui priores illo reuixerunt: uerũ hac de re nihil digladior. Illud propius ad rem nostram pertinet, Paulus cum obiter & in transcursu uoluerit asserere diuinitatem & uirtutem Christi, magis debebat, ut uidetur, ipsius adducere resurrectionem quàm aliorum, de quibus haud scio, an Romani quicquam audierãt: & sicut proposuit ipsius natiuitatem per quam declararet hominem, ita & eiusdem proponeret resurrectionem, per quam declaratus fuerit filius dei. Aut igitur de tota resurrectione accipiendum est quæ cœpit in Christo, aut de ipsius Christi resurrectione. Ad quem sensum proxime accedit secunda lectio, quam uideo Laurentio Vallæ placuisse, acerrimi sanè iudicij uiro, ut genitiuus Latinus, Iesu Christi, uertatur in ablatiuum: nam apud Græcos genitiuus ἰησοῦ χρισοῦ, potest utrolibet referri uel ad mortuos, uel ad id quod præcessit, πρὸς τοῦ ὑοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χρισοῦ, id est, de filio suo Iesu Christo: deinde post hyperbaton, quo sæpe Paulus utitur, reddatur Iesu Christo. Hanc equidem Laurentij sententiam adeo non improbo, ut admirer nec Origeni, nec Chrysostomo, nec Theophylacto, nec Augustino, nec Ambrosio, tale quicquam in mentem incidisse, pręsertim quum locus nonnihil torqueret. Sensit enim

Euangelistarum fides

Reuixerũt ne aliqui ante resurrectionem Christi

Christus primitiæ dormientium

Secũda lectio

Augustínus incommodũ, quod sic adíjci uideretur Iesu Christi, qualis alius esset filius dei alius Iesus Christus: qua de re disseruit enarrans psalmum sexagesimum septimum. Atqui hoc incommoditatis effugerimus, si Laurentianã amplectemur lectionem. Alij sic meden tur, ut dicant hanc eiusdem dictionis iterationem esse ex idiomate sermonis Hebraici, qui uice pronominis proprium nomen repetunt, quod genus est illud, Fecit Moses sicut præ-
Tertia lectio cepit dominus Mosi, pro eo quod erat sicut præcepit dominus ei. Tertia lectio sic habet, ut Iesu Christi, sit casus paternus, sed ad resurrectionem tantum referatur, non ad alios mortuos, non quod eos excludamus à resurrectione, sed illud perpendimus quid hic agat Paulus. Nam quod additum est mortuorum, non efficit ut de alijs mortuis intelligamus, quàm de Christo. Sed quoniam anceps erat apud Latinos resurrectionis, apud Græcos ἀναστάσεως uocabulum, resurgit enim & is qui sedebat aut iacebat, & dicturi sententiam in senatu ἀνίστανται, addidit Mortuorum, ne quis esset amphibologiæ locus. Duo igitur hæc uerba, Resurrectio mortuorum: uelut periphrasi rem eandem explicantia, complexim referũ tur ad Iesu Christi, ut hic sit sensus, qui secuti factus fuit homo, iuxta carnem natus ex Dauid: ita declaratus est filius dei, in uirtute dei per spiritum sanctificationis. Declaratus, in-
quam, ex eo quod resurrexit à mortuis, quod quidem solius est dei. Porrò si quem etiam il-
Præpositio omissa le scrupulus habet, quod iuxta nostram sententiam Græca præpositio ἐξ, fuerit addenda, ἐξ ἀναστάσεως, ἐκ τῶν νεκρῶν ἰησοῦ χριστοῦ, huic responderi potest, præpositionem quæ præces-sit facile repeti posse, præsertim quum eadem fuerit repetenda, & uel ob hoc omissam ui-deri posse: deinde passim apud Græcos omitti præpositiones, præsertim ἐν, σὺν, πρὸ, ἐξ, ἀπὸ. Id quod hic quoq; fit mollius, propterea quod ἀνάστασις in se uim obtineat præpositionis, & motum à loco quopiam significet. In quod genus uerbis, Latini quoq; non infrequẽter omittunt præpositionem si libeat, ut surrexit terra, & surrexit à terra, deiecit cœlo, deiecit è cœlo. Deniq; si quis Resurrectionis mortuorum, complexim accipiat, ita ut ostẽdimus an-tea, ne opus quidem fuerit ulla prępositione, quum duæ dictiones pro unica ponantur. Cę terum quod nos uertimus, Iesus Christus, nominandi casu. primum nihil uariat Pauli sen-tentiam, & tamen effugimus duo pariter incommoda, nempe sermonis ambiguitatem, & hyperbati molestiam. Alioqui ad uerbum reddi poterant ad hunc modum, De filio suo ge nito ex semine Dauid secundum carnem, declarato filio dei, in potentia, secundum spiri-tum sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christo domino nostro. Quin & illud diligens lector expendat uelim, num hic ἀνάστασις accipi possit transitiue, ut perinde
Resurrectio actiue quaeri git aliquis ualeat ac si dicas, resuscitatione mortuorum. Quod quidem propemodum subindicauit Chrysostomus & huius imitator Theophylactus, quum ait: Christum primum omnium ac solum fuisse qui seipsum suscitarit, atque hoc potissimum argumento liquere, quod fue-rit filius dei. Illud certe recte monstrauit Augustinus, Ex resurrectione mortuorum, refe-rendum esse non ad proxime præcedentia, sed ad id quod præcessit, Qui prædestinatus est. Atqui illud prædestinatus est, dure cohæret, quum Ex resurrectione, nisi interprete-mur Declaratus est. Idem Augustinus, Prædestinatus ex mortuis: interpretatur, Prædesti-natus in hoc, ut primus resurgeret, ut præpositio Præ, pertineat ad ordinem resurgendi. Cæterum hunc sensum ipsa Pauli uerba non satis exprimunt. Vt igitur sermonem proli-xum conferam in epilogum, si legimus Iesu Christi, triplex est uarietas, prima ut anastasis accipiatur actiue siue neutraliter, idq; gemino sensu, siue ut pater intelligatur suscitasse fi-lium à mortuis, siue ut filius suscitarit seipsum. Nam uterque sensus pius est. Deinde ut re-surrectio dicatur passiue, sentiamusq; mortuos suscitandos ad uocem filij dei, quemadmo-dum & Lazarum pręter alios suscitauit. Quanquam nihil uetat hic resurrectionem accipi pro resurrectione uniuersali, quæ est & capitis & totius corporis mystici. Postremo genitiuus hic Mortuorum, refertur ad Iesum Christum, cuius mortui dicuntur qui moriuntur in fide, ut intelligas hic tantum fieri mentionem de resurrectione iustorum. Potest & comple-xim legi Resurrectio mortuorum, pro resurrectione à mortuis, ut Iesu Christi pertineat ad ἀνάστασιν, non ad mortuos. Cæterum si legimus, Iesu Christo: pertinebit ad superiora, de fi-lio suo Iesu Christo, qui prædestinatus est, & cætera. Hæc paulo uerbosius disserui quàm huius instituti fortasse patiebatur ratio: sed id consulto fecimus, ne quis clamitet me temere pręter omnium superiorum sententiam huius loci mutasse lectionem. Quod superest, ego

sum

sum indicis officio functus, lectori iudicium deferens.

Ad obediendum fidei.) Nomen est apud Græcos non infinitum, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, id est, ad obedientiam fidei. Verum quoniam is sermo Latinis anceps erat, interpres explicuit per gerundium, nos per uerbum, Vt obediatur fidei. Vocat autem obedientiam fidei quemadmodum exponit Chrysostomus, quod non accipiatur curiosis ratiocinationibus, sed simplici obedientia, & tacita auscultatione: idq; ad utrunque populum pertinet, & Iudæorum, qui signa requirebant, & gentium, quæ philosophicas rationes flagitabant, & hodie fortasis, ad quæstionum scholasticarum labyrinthos inexplicabiles, de his rebus quæ pie nesciuntur. *Obedientia fidei*

Pro nomine eius.) ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. id est, De nomine, siue super nomine eius. Nam Græca præpositio ancipiti est significatu: sicut sunt apud illos pleræque, ut sit sensus, Accepimus apostolicum munus in hoc, ut in omnibus gentibus, non solum apud Iudæos obediatur fidei, quæ est de nomine Iesu Christi. Idem indicant Græcorum scholia, ut hæc uerba De nomine ipsius, referantur ad obedientiam fidei. Theophylactus ὑπὲρ exponit περὶ. Tametsi dissentit eximius ille uir & amicus noster incomparabilis, Iacobus Faber Stapulensis, quem ego quoties nomino, honoris causa nomino, nempe cuius ardentissimum in restituendis bonis literis studium magnopere comprobo, eruditionem tam uariam minimeq; uulgarem admiror: raram quandam morum comitatem ac facilitatem adamo. Porrò singularem uitæ sanctimoniam ueneror etiam & exosculor. Verum quis unquam fuit uel adeo doctus uel attentus, qui non hallucinatus sit ac dormitarit alicubi, præsertim in tot uoluminibus, totq; rerum difficultatibus uersans? Neque quicquam addubitarim, quin ipse sua relegens, alicubi facturus sit quod in suis libris fecit Augustinus. Proinde nemo ueluti contumeliosum interpretetur, si locis aliquot ab eo dissentiens, pro mea uirili patrocinor ueritati. Quod ego uicissim in me fieri non solum æquo feram animo, uerũ etiam summi beneficij loco ducturus sum, modo absit procacitas. Quanquam hoc in loco nec mihi sanè Fabri displicet sententia, ut Super nomine eius, referatur ad illa superiora, Accepimus apostolatum, hoc est functionem apostolicam & legationem hanc qua fungimur, sed qua de re? nempe de nomine Iesu prædicando. Proinde utraq; lectio probe quadrat, adeo ut difficile sit pronunciare utram alteri præferri oporteat. Chrysostomus interpres sequi uidetur posteriorem sententiam. Sic enim exponit: Non missus sum ut ratiocinarer, sed ut quod mihi commissum est, redderem. Græca sic habent: εἰς ὑπακοὴν, οὐκ ἵνα ζητήσιν καὶ κατάλογον λάβω, ἀλλ' ὑπακοὴν. οὐδὲ γὰρ ἐπὶ μαθημάτι φησὶ συλλογίζεσθαι, ἀλλ' ὅπερ ἐν χειρίδημά ἀποδοῦναι. *Fabri Stapulensis laus* *Duplex sensus*

In quibus estis.) ἐν οἷς. id est, Inter quas, uel quarum de numero, hoc est gentium uocatarum. Quod genus est illud, In omnibus gentibus, ἐν πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν. id est, Inter omnes gentes. Quanquam haud me fugit ad Græcanicum modum & Latinos autores aliquoties fuisse loquutos. At nos quod dilucidius erat sequuti sumus. Annotauit hoc Chrysostomus, quod Paulus Romanis rerum dominis nihil eximium attribuerit, sed in euangelij ratione unam è numero cæterarum gentium fecerit. *In quibus pro inter quas*

Omnibus qui sunt Romæ.) πᾶσιν τοῖς οὖσιν ἐν ῥώμῃ. Quoniam Græcè per participium extulit, potest accipi uel tertia uel secunda persona, Omnibus qui sunt, aut Omnibus qui estis. Ad uerbum sonat, Omnibus entibus Romæ: quanquam ea res nihil ad sententiam pertinet. Et iam solenne est nomen eius quem salutamus epistola, in tertia persona adscribere: Plinius Tacito suo S. D. Atque hactenus quidem totus sermo suspensus fuit: nunc demum absoluto commate principali, redditur altera pars. Hoc loco coarguendus uel ridendus magis error eorum, qui putant Paulum Romanis lingua Romana scripsisse, sicut Hebræis scripsit Hebraice, & Græcis Græce. Neque enim scribit Romanis tantum, sed omnibus qui Romæ agerent. At eò iam confluxerat tota ferè Græcia: adeo ut Iuuenalis Græcam urbem appellet. Certe Græcorum linguam iam non Italia solum, uerum etiam Syria, Aegyptus, Cilicia, ac bona orbis pars receperat. Quòd si Romane scripsit, immerito queritur Origenes hanc interpretans epistolam, Græcam dictionem esse perplexam, & hyperbatis obscuratam, & è Cilicum idiomate quædam parum Græca peregrinitatem resipere. *Longum hyperbaton* *Error existimantiũ Paulum Romanis scripsisse Romane*

Dilectis dei.) ἀγαπητοῖς θεοῦ. Hæc est ea uox, quam subinde uertunt in charissimos. Est autem Græcis non participium, sed nomen: quasi dicas, amicus: & idcirco apud illos molli us adhæret nomini dei.

Vocati sancti non nati

Vocatis sanctis.) κλητοῖς ἁγίοις. Superius admonui, uocatis, hoc loco non esse participium, sed nomen, & perinde ualere quasi dicas, uocatis ad sanctimoniã. Gentium enim nomen Iudæis inuisum erat, quod hos haberent tanquã prophanos, & à deo Mosęq; alienos. Amolitur igitur hanc opinionem Paulus, quum ait Romanos, quod ad ius attinet esse de numero gentium, cæterum hoc pares esse Iudæis, quod diligantur ab eodem deo, uocatiq; sint ab eodem ad eandem sanctimoniam. Iudæi sua opinione nascebantur sancti à sanctis oriundi, & in sancta lege nati: at quod his præstare uidebatur genus, hoc gentibus præstabat fauor & uocatio dei. Gratiam aũt uocat gratuitam munificentiam. Prius dixerat ἀγαπητοῖς, mox κλητοῖς. quoniam autem potest aliquis suo merito uocari ac diligi, addit gratiam. Gratia data parit remissionem peccatorum, quam suo more pacem uocat. Peccatum enim inimicitiam ponit inter deum & homines. Ille nos uocauit, non nos illũ quæsiuimus: ille nos dilexit prior, quum essemus inimici: ille pœnam commeritis impartijt spiritus donum. Per spiritum autem, peccatorum ueniam & abundantiam charismatum.

Christus quãdo dicitur deus ex consuetudine sacræ scripturæ

A deo patre & domino nostro Iesu Christo.) Sermo quidem Græcus anceps est. Siquidem accipi potest, A patre nostro & domini Iesu Christi, ut intelligas patrem nobis cum illo communem: aut à patre nostro & domino Iesu Christo, ut intelligas gratiam quam illis precatur, proficisci simul & à patre: quem, ut modo dictũ est, suo more ueluti peculiari uerbo deum uocat: & à filio, quem plerũq; dominum appellare gaudet, deum perquàm raro: quum in hac ipsa epistola palàm hominem dicat, capite quinto: Multo magis gratia dei & domini, in gratia unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. & Petrus in actis apostolorum, uirum appellat, Virum approbatum à deo. Item Paulus apud Atheniẽses, In uiro quo statuit. Atq; hanc posteriorem lectionem magis approbo, præsertim quum id annotatum sit, & ab Ambrosio, & Didymo in libro De spiritu sancto, secundo, sed ita ut ea sermonis forma, nec patri auferat dominationem, neque filio deitatem. Siquidem eadem ratione qua pater dominus est, & filius deus est, sic & spiritus sanctus dominus nuncupatur. nam his uerbis usus est Didymus. Siquidem hæc annotatio nõ aliò spectat, quàm ad indicandum morem apostolici sermonis. Annotauit idem Tertullianus libro quem scripsit aduersus Praxeam. Huius uerba præstiterit subscribere. Itaq; deos omnino nõ dicam, nec dominos, sed apostolum sequor, ut si pariter nominandi fuerint pater & filius, deum, patrem appellem, et Iesum Christum, dominum nominem. Solum autem Christum potero deum dicere, sicut idem Apostolus: Ex quibus Christus qui est, inquit, deus super omnia benedictus in æuum omne. Nam & radium solis seorsum solem uocabo, solem autẽ nominans, cuius est radius, non statim & radium solem appellabo. Nam etsi soles duos faciam, tamen & solem & radium eius tam duas res & duas species unius et indiuisæ substantiæ numerabo, quàm deum & sermonem eius, quàm patrem & filium.

Christus solis radius

Origenis in scripturis excutiendis diligentia

Primum quidem gratias ago.) Quis satis admiretur Origenis in excutiendis sacris literis diligentiam? Hoc quoque torsit hominem, quum Paulus hic dicat primum, quæ pars huc respondeat quæ, sit secunda, & dubitat an illic reddatur, Nolo autem uos ignorare fratres. Verum in exordio cuiusuis argumenti, fortassis non sit absurdum dici primum, etiam si nihil proprie reddas.

Hyperbole autore Origene

In uniuerso mundo.) Quum Græce dictum sit, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. in toto mundo. Id que iuxta Græcos interpretes dictum sit ὑπερβολικῶς, pro eo quod est, In multis partibus mundi: quorsum attinebat ut Latinus interpres exaggeraret etiã, dicens, In uniuerso mundo. Nam quod Origenes post indicatam hyperbolen, philosophari pergit de mundo angelico, & hoc nostro non inelegantem habet anagogen. Cæterum nos simplicia & γνήσια magis delectant, quæ sensum Apostoli potius ostendunt, quàm interpretis ingenium ostentant.

Testis enim mihi est deus.) μάρτυς γάρ μου ὁ θεός. id est, testis enim meus est deus. quanquam interpres belle uertit, & magis seruiuit Latinis auribus, quàm exprimendo Græco sermoni, nisi forte legit μοι, pro μου.

Cui

Cui seruio.) ᾧ λατρεύω, id est, quem colo. Diuersum enim ab eo quod est Grecis δουλεύω, unde λατρείαν uocant cultum, qui præstatur diuis aut deo. Græci uocem deductam putant ex λα, quæ particula uehementiam significat apud illos, & τρεῖν, quod est tremere siue metuere. Quanquam interpres & aliàs nunc obsequium, nunc seruitutem uertit λατρείαν, rectius uersurus, cultum. Subindicat enim Paulus religionis et cultus rationem esse nouandam, urgentibus Iudæis, ut ad Mosaicæ legis ceremonias pertrahentur ethnici. Proinde quanquam ipse Paulus à Mose prouectus ad Christum, iam non immolaret pecudes, tamen eundem deum alio ritu colebat, nempe prædicando filij Euangelio, qui cultus spiritu alis esset, & ob id deo longe gratissimus. Quum enim dicit, In spiritu meo, excludit corporeas uictimas. Porrò, In spiritu, præpositionem ἐν, additam esse datiuo instrumenti aut modi, iuxta proprietatem sermonis Hebræi, frequenter iam ostendimus.

Seruire pro colere

Spiritus opponitur ceremonijs

Memoriam uestri.) μνείαν ὑμῶν. Quum Grecis ad utrumcp sit anceps uox, & facio memoriam, non dicamus Latine: commodius uertisset, mentionem. quadoquidem orare nihil aliud est cp colloqui cum deo, ne quis putet durius dictum Mentionem uestri facio.

Memoria pro mentione

Si quomodo.) εἴπως ἤδη ποτέ. id est, Si quo pacto iam aliquando, siue tandem aliquando. Nam ἤδη apud Græcos nonnunquam urgentis uim habet. Cæterum hæc aduerbiorum & coniunctionum congeries, πῶς, ἤδη, ποτέ, mirum quoddam & impatiens exprimunt desiderium ac studium festinandi, quemadmodum admonēt & Græcanica scholia.

Epitasis

Prosperum iter habeam.) Græcis est, εὐοδωθήσομαι, uerbum duabus è partibus compositum, εὖ bene, & ὁδὸς uia, εὐοδόω. quo uerbo utuntur quoties res succedit ex animi sententia. Idem est in psalmo primo: Et omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. εὐοδωθήσονται. Significat enim Paulus hactenus non successisse.

In uoluntate.) ἐν τῷ θελήματι. Admonuimus quum aliàs tum paulo superius, hanc præpositionem ἐν nonnunquam usurpari pro Per, figura loquendi, sicut opinor, ab Hebræis sumpta. Proinde nos exprimentes sensum magis quàm uerba, uertimus, Volente deo.

Veniendi ad uos.) ἐλθεῖν. Rectius erat, Venire, siue ut ueniam: ut infinitum uerbum referatur ad participium quod paulo ante præcessit, δέομαι. Orans ut ueniam ad uos, siquando mihi contingat, uolente deo, prosperum iter. Nam hæc est uerborum Græcorum sententia.

Aliquid impartiar gratiæ.) ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα. id est, Donū, non gratiam, χάριν. Quanquam interpres in hac uoce lusit copia suo more. Nam alicubi uertit Donum: ut illic, Sed non sicut delictum, ita & donum. ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτως καὶ τὸ χάρισμα. Alibi Græcam uocem reliquit, quasi deesset quo redderet eam Latine: ut illic, Sectamini charismata meliora, ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ μείζονα. Porrò quid interfit inter χάριν & χάρισμα, aliis exprimendum relinquo. Illud constat & χάριν pro beneficio poni, & χαρίζομαι beneficium largior, siue ad gratiam facio, unde uerbale nomen deductum χάρισμα, à χάρις χαρίζομαι. à μεμάρισμαι χάρισμα profectum est. Vtrumque competit ubi quid gratis donatur, aut benefit alicui.

Gratia, pro dono

χάρισμα

χάρις

Simul consolari.) Laurentius hic interpretem μαιγοῖ, nec prorsus abs re. Quid enim erat causæ quum Græcis utrobicp uerbum sit infinitum, συμπαρακληθῆναι & συμπαρακληθῆναι, ut alterum relinqueret, alterum redderet per gerundium? Apparet utruncp pertinere ad accusatiuum ὑμᾶς, quia præcedit in ordine: ut sit sensus, Vt uos confirmemini, simulcp consolationem accipiatis mutuam inter uos. Siquidem illud Simul consolari, subiecisse uidetur non ad diuersa digrediens, sed uelut expositione molliens quod dixerat, Ad confirmandos uos: ne quid offenderetur Romanorum arrogātius ingenium, si uiderentur egere confirmatione ceu uacillātes ac nutantes. Sed eam confirmationem, mutuam consolationem interpretatur, suo more modestissime loquens. tametsi Græcanica scholia posterius uerbum συμπαρακληθῆναι referunt & ad Paulum, ut intelligas illos confirmandos & fulciendos aduentu Pauli: Paulum autem solatium mutuum accepturum ex illorum confirmata fide. Quod si placet, subaudiendum est pronomen primæ personæ ἐμὲ siue ὑμᾶς, id est me uel nos. Et ad hanc quidem sententiam interpretatur Origenes ac Theophylactus, mihique hoc magis ea probatur quod addidit coniunctionem δὲ. τοῦτο δὲ ὅτι, quæ palàm indicat mitigari & corrigi quod præcessit, Quod genus est & illud, Sacramentum

Simul consolari, sensus uarius

hoc magnum est, ego autem dico in Christo & ecclesia. Deinde si sensisset, Inter uos, ἐν ὑμῖν: magis dixisset ἐν ἑαυτοῖς. Denique magis quadrat quod sequitur. διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ. id est, per mutuam fidem uestram simul & meam. Illorum fides prædicabatur in toto mundo, & Paulus habebat fidem. Itaq; collatione facta futurum erat ut utrinq; in sua, hoc est communi fide, alteri ab alteris fulcirentur. Quemadmodum fit quoties duo rem à diuersis acceptam autoribus inter se conferunt, uterque certius credit quod audierat ob narrationis mutuæ consensum. Illud adijciam, ne quid fugiat lectorem, συμπαρακληθῆναι referri posse uel ad mutuam consolationem uel ad mutuam exhortationem. Et quum mox loquutus sit de confirmandis illis, ad id magis quadrat exhortatio mutua q̃ consolatio. Theophylactus admonet hoc loco cõsolationem pro gaudio non inepte posse accipi. Chrysostomus refert ad lenimentum afflictionum, quas ob Christi nomen perpetiebantur qui credebant euangelio, simul indicans gradus quibus Apostolus lenijt ac temperauit sermonẽ. Quum enim dixisset, confirmari, metuens ne Romani arrogantes dicerent, Quid? an uacillamus, ut tua lingua simus fulciendi: mitigauit hoc, & uerbum confirmãdi, uertit in consolandi. nec hoc contentus, non dixit παρακληθῆναι, sed συμπαρακληθῆναι: quasi non minus ipse egeret illorum consolatione. Deniq; iunxit fidei communionem. deponens doctoris personam & induens condiscipuli. Sic Paulus fit omnia omnibus, ut omnes lucrifaciat. Hæc est pia uafricies, & sancta, ut ita dixerim, adulatio. Interpretatio Theophylacti non dissentit à Chrysostomo.

Hyperbaton Nolo autem uos.) Origenes hoc loco commonstrat hyperbaton, hoc est confusum orationis ordinem, putans nonnihil etiam deesse. Sed existimat orationis seriem ad hunc modum posse restitui: Sicut fructum habui in cæteris gentibus (Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum) ita quod in me est, promptus sum, si liceat, etiam uobis qui Romæ estis euangelizare. Hoc obiter annotaui, quod ad scripturæ distinctionem pertineat.

Et prohibitus sum.) ἐκωλύθην. quod magis sonat Præpeditus sum, quàm prohibitus, nimirum obstantibus negocijs, quod Græci dicunt ἐμποδίζειν. Prohibet enim proprie, qui interdicit ne facias. nisi sentiamus Paulum prohibitum à spiritu sancto: quemadmodum Actorum decimosexto, uolentem proficisci in Bithyniam, non permisit spiritus sanctus. Nam tale quiddam subindicat Chrysostomus quum ait: τοῦ μὲν θελήματι τοῦ θεοῦ οὐκ ἀντιπίπτων, τὴν δὲ ἀγάπην διατηρῶν. Etiamsi Paulus non datam proficiscendi Romam oportunitatem, religiose interpretatur dei uoluntatem.

Et in uobis, in uobis quoque Habeam in uobis.) σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν. id est, habeam & in uobis. Nec enim emphasi caret Et coniunctio. Apud Græcos omneis aliquid fructus collegerat, idem optat apud Romanos. Rursum, In uobis, positum est pro eo quod est, Inter uos.

Græci & Barbari Græcis ac Barbaris.) Apud Græcos gemina est copula: ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις. id est, Græcisq; ac Barbaris. Ac rursum: σοφοῖς τε καὶ ἀνόητοις. id est, Sapientibusq; & insipientibus. Nec est ociosa coniunctionis iteratio, significans Paulum esse debitorem ex æquo omnibus citra ullum gentis delectum. Idq; inculcat ob Iudæos, qui prædicationem euangelij ad se solos attinere uolebant. Cæterum hic σοφοῖς non tam sapientes significat quàm eruditos, & ἀνόητοις, crassos potius & indoctos, quàm Stultos. Sapientiam enim, hoc est eruditionem, sibi uendicabant Græci. Porrò Græcos quos aliquoties pro quibusuis gentibus positos reperies, hic barbaris opposuit, quos ἀνόητους uocat, ceu rudes philosophiæ & indoctos.

Sophi docti

Stulti rudes

Promptũ pro prõptitudine Ita quod in me promptum est.) Laurentius admonet hoc loco, promptum accipiendum substantiue, nempe pro ipsa promptitudine: quemadmodum illi χρηστὸν uocant χρηστότητα, ταχὺ ταχύτητα, appositiuis abutentes pro substantiuis nominibus, ut sit sensus: Ita pro mea uirili promptus sum, & promptitudo animi mihi adest, etiam uobis qui Romæ estis euangelizare. Atque ita sanè legit Ambrosius: Itaque quod in me est promptus sum: & cætera. At sunt qui malint infinitum εὐαγγελίσασθαι referre ad nomen uerbale ὀφειλέτης, & οὕτως aduerbium sic accipere, non ut connectat hanc orationis partem cum superioribus, sed referatur ad reliquos, quibus iam prædicauerat euangelium Paulus. ut sit sensus, Sicut alijs gentibus iam prædicaui, quum omnibus debeam, sic quantum ad animi mei promptitudinem

titudinem attinet, debeo & uobis qui Romæ agitis, tametsi sapientes, potentes, & docti sitis, prædicare euangelium Christi. Atque id sanè belle quadrat cum ijs quæ mox sequuntur.

Non enim erubesco euangelium.) οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον. Interpres aliquando uertit confundor, aliquando erubesco, adiungens accusandi casum. Latinius erat, Nõ enim me pudet Euãgelij. Quanquã apud Q. Curtium scio legi, Erubescit fortunæ. quod si crebro occurreret in bonis autoribus non pigeret imitari: Græci codices aliquot addunt, Christi. τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. quod Christi nomen adhuc apud multos præsertim sapientiæ persuasione turgidos, contemptum haberetur, apud quos Platones, Pythagoræ, Zenones, Aristoteles erant in precio. Quanquam Chrysostomus non addit, τοῦ χριστοῦ, sed articulus indicat de euangelio sentiendum de quo prius dixerat, Euangelium dei. *Erubesco hoc aut illud an Latine*

Virtus enim dei est.) δύναμις γὰρ θεοῦ, id est, potentia enim dei est. ut ostendat ne Romanis quidem rem esse aspernandam, ceu humilem & inefficacem. Hoc admonui quod uirtus apud Latinos sit anceps. quæ nonnunquam sic usurpatur, ut respondeat ei uoci quæ apud Græcos est ἀρετή, & opponatur κακίᾳ, hoc est uitio: aliquoties ut respondeat Græcæ, quæ est δύναμις, & opponatur imbecillitati siue impotentiæ. Addidit autem Dei, ne Christus ut homo contemneretur ab infirmis & incredulis. Nõ additur articulus, τοῦ θεοῦ, quod deus hic ponitur non tanquam certa persona, sed pro ipsa natura diuina, ut distinguatur aduersus homines. *Virtus δύναμις*

Omni credenti.) παντὶ τῷ πιστεύοντι, Dilucidius erat, Cuiuis credenti. Non enim uult haberi delectum gentis aut fortunæ, modo fides sit communis. *πᾶς pro quis*

Iudæo primum & Græco.) Et hic gemina Græcis est coniunctio: ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ ἕλληνι, id est, Et Iudæo primum & Græco. Primum autem hoc loco perinde ualet, quasi dicas potissimum: quod Iudæis promissus esset Christus, à quibus & exortus est, & Græci sapientia præstarent. Cęterum hoc loco Græcum accipit pro ethnico, atq; ita uertit alibi non uno in loco. Tametsi superius, Græcis ac Barbaris, pro peculiari gente posuerit. *Græcus pro ethnico*

Ex fide in fidem.) Sermo Latinus nullam habet uocem satis respondentem πίστει. Latinis enim, habere fidem alicui dicitur, qui credit dictis illius: & dare fidem dicitur, qui sancte promittit: & astringit fidem suam, qui se obligat alicui. Liberat autem fidem suam, qui præstat quod promisit. Fide caret, cui non creditur, Fronti nulla fides: Fidem uiolat, qui non præstat conuenta: unde & perfidus dicitur & perfidia. Fidem derogat alicui, qui facit ne illi credatur. Fidem conciliat, qui contrà. Desideramus fidem in eo, qui non præstat ea quæ recepit. Probamus fidem illius, qui quod potuit fecit sedulo. Et in fidem alicui tradimus, quod illius fidei committimus. Et bonæ fidei possessor dicitur, qui sine dolo cœpit possidere. Qui contrà, malæ fidei. De fide seruorum in dominos, multa legimus. Et fidem facit qui persuadet, & fidus dicitur qui bona fide rem gerit, item fidelis. Fides igitur apud Latinos interdum est promittentis, interdum præstantis promissum, interdum credentis, interdum eius cui creditur, interdum generale nomen, ut quum dicimus fidem sublatam è moribus hominum, sentientes neminem præstare quod promittit, neq; quenquam alteri fidere. Et Græce πίστις, nonnunquam sonat fidem præstantis aut promittentis, nonnunquam probationem per quam persuademus. Et πιστὸς dicitur qui non fallit: ἄπιστος infidus siue diffidens. πιστεύει qui credit siue confidit aut committit: & ἀπιστεῖ qui non fidit. Apud Latinos, incredulus est qui diffidit. Credulus enim, & credulitas, in uitium ferè sonant. & credere, uarium est. Credit, qui assentitur dictis: & credit, qui fidit: & credit uxorẽ alteri, qui committit. Iam & fidentem & fiduciam dicimus in bonam partem, quæ tantum est in credente. Confidere item & fidere, in bonam partem. Confidentem & confidentiam, in malã partem. Verum his uocibus frequenter abutuntur sacræ literę. nam fidem frequenter usurpãt pro fiducia erga deum, ut non multũ differat à spe. Interdũ pro credulitate siue persuasione, qua assentimur his quæ de illo nobis tradita sunt, qua credũt & dęmones. Nonnunq; hæc omnia cõplectitur fidei uocabulũ, assensum illum & in narratis & in promissis, & fiduciam ex illius omnipotẽte bonitate conceptam, non sine spe, hoc est expectatione promissorũ. Et hactenus quidẽ dicitur fides hominis. Cæterũ & dei fides dicitur, quã ille præstat in promissis: unde deus fidus siue fidelis, hoc est πιστὸς dicitur, eo quod nõ fallat: *Credulus* *Confidens* *Fidens*

sed

Fides uerbum secus ab ecclesiasticis usurpatũ quàm à priscis

Fidelis Fidus

sed homo fidelis dicitur, qui credit promittenti, præter usum Latini sermonis, & tamen sic frequenter loquuntur sacræ literæ. Nam dispensator fidelis Latine dicitur: infidelis autem non Latine, sed in scripturis, dicitur qui diffidit: Græce melius, ἄπιστος, siue ἀπειθής. Nonnũquam fides dei dicitur, qua nos illi fidimus potius quàm homini: cuius dicitur, et ob hoc quod ab illo donatur, non solum quod in illum tendat. Interdum utriusq; ut Iustus ex fide uiuet: dei, qui non fallit in promissis: & hominis, qui deo fidit. Ad utrumque pertinet quod

Ex fide in fidem

hic dicit, Ex fide in fidem. Quemadmodũ enim deus statis temporibus aperire cœpit qualis esset, & præstare quæ promiserat: ita creuit per gradus hominibus erga deum cognitio & fiducia. Prophetis pauci credebant prius quàm dominus exhibuisset oculis quæ illi promiserant. Rursus ex his quæ uidimus & uidemus confirmatur fides de ijs quæ prædicta sunt de postremo aduentu.

Ex fide uiuit.) Viuet, legendum est uerbo futuri temporis. ἐκ πίστεως ζήσεται. Atque ita citatur & apud hunc in epistola ad Galatas, & in epistola diui Iacobi. Sic interpretatur Chrysostomus, exponens de futura uita, quum hic interim affligatur & occidatur: ideo dictum esse, uiuet, non uiuit. Locus autem quem adducit Paulus, est apud prophetam Aba-

Iustus ex fide uicturus est

cuc capite secundo, quem Septuaginta sic interpretati sunt, Iustus autem ex fide mea uiuet. Vnus Symmachus significantius expressit, ὁ δὲ δίκαιος τῇ ἑαυτοῦ πίστει ζήσεται, id est, Iustus autem per propriam suam fidem uiuet, siue uicturus est. Hieronymus putat Septua-

Paulus ex prophetia pronomen omisit

ginta lapsos Hebraicorum elementorũ similitudine, quæ mensura tantum inter se distant. Nam בֶּאֱמוּנָתוֹ sonat Hebræis, In fide sua: quod ו uau litera quum est appendix dictionis, uim habet huius pronominis Sui, aut Eius. Iod י item adiecta, uim habet huius pronominis Mei: בֶּאֱמוּנָתִי id est, In fide mea. Porrò uiuet futuri temporis esse uerbum, non solũ indicat ædítio Græca, quam citat Hieronymus, quæq; extat in uulgatis Græcorum codicibus, uerum etiam in Hebræo uerbo יִחְיֶה additum enim י à principio tertiam personam futuri masculini efficit. Opinor autem Paulum utrũq; pronomen omisisse, siue quod Romanis nota esset ædítio Septuaginta, & ob id ab ea dissentire nollet, neque rursum Hebraicam ingerere, quam nesciebant. Siue quod huiusmodi pronomina passim soleant subaudiri, siue quo sententiam redderet absolutiorem, magisq; catholicam.

Ex præpositio

ἐκ πίστεως.) Præpositio significat originem. Vita enim ex hoc habet initiũ, quod submittentes humanum sensum credimus uerbis diuinis. Hoc aduersus philosophos dictum est.

Reuelatur quod apitur

Reuelatur.) ἀποκαλύπτεται, id est retegitur & aperitur, quum palàm fit quod antè tectum fuerat. Nam ante proditum euangelium Christi, in solos Iudæos uidebatur aperta, reseratáq; ira dei, si peccassent. Atq; ob id addit, Super omnem impietatem, quod ad omneis ex æquo pertineret euangelij gratia. Iam illud uel citra monitorẽ opinor intelligi, iram ex consuetudine sermonis Hebræi frequenter usurpari pro ultione supplicioq;.

Dei, additum

Veritatem dei.) Dei, apud Græcos non additur, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, nec attingit Chrysostomus. Sentit enim ueritatem cognitã philosophis, quæ ipsorum potius est quàm dei. Nam dei ueritas confert uitam, philosophorum ueritas inflat. Sed ueritatem unde debebant ad altiora proficere detinebãt in iniustitia.

Quod notum est dei.) τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ, id est, quod cognobile est dei, hoc est, quod de deo sciri cognosciq; potest, astipulantibus & interpretibus. Est enim in deo, ad quod nulla humanæ mentis imaginatio possit ullo modo pertingere.

Manifestũ est in illis.) In illis noue dictum est pro Apud illos, siue Inter illos. Nec enim in illis referri potest ad res conditas, de quibus nondũ facta est mentio, sed ad philosophos. Cæterum adiecit In illis, ut eos distingueret à Barbaris & uulgo indocto.

Creatura Græcis ambigua uox

A creatura mundi.) κτίσις. Ambigua uox est apud Græcos, ut quæ uel creationẽ ipsam significare possit, hoc est, actum creandi siue condendi: uel creaturam ipsam, hoc est, rem creatam. Interpres, κτίσιν ad hominem referre uidetur: τὰ ποιήματα, ad res creatas, ut intelligas à creatura, hoc est ab homine creato cõspici animo, quæ corporeis oculis cerni nõ possunt, idq; per res creatas, in quibus extant diuinitatis uestigia. Alij cõtrà: hoc, ad hominem

Noua interpretatio

referre malunt: illud, ad mundi creationem. Quanquã utrobiq; idem redditur sensus. mihi uidetur utrũq; ad mundum conditum nõ absurde referri posse, ut intelligas inuisibilia dei cerni ex ipsa mũdi creatione, dum intelliguntur per opera, quæ dei conditoris potentiam,

sapientiam

sapientiam ac bonitatem præ se ferunt. Vt dativus Græcus ποιήμασιν, pertineat non ad uerbum καθορᾶται, sed ad participium νοούμενα, id est quæ intelliguntur, per quæ: nimirum τοῖς ποιήμασιν, hoc est per opera, ueluti per instrumentum. Quandoquidem Græcis dandi casu exprimitur instrumentum, ut nobis auferendi casu. Iam illud admonere non ita magni refert, νοούμενα, quod uertit intellecta, participium esse presentis temporis, non præteriti. Non enim ita conspiciuntur, ut prius sint intellecta, sed tum conspiciuntur, quum ex rebus conditis intelliguntur, uelut exponat quid senserit quum ait. Conspiciũtur. Sic enim intelliguntur ex rebus conditis, tanquam in speculo cernas imaginem, unde & κάτοπτρον habet nomen. Quin & pronomen αὐτοῦ utrolibet potest referri, ad τὰ ἀόρατα, ut accipias, dei naturam, ac uirtutes quæ cerni non possunt: uel ad id quod proxime sequitur τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, id est, à creaturis illius. *Intellecta conspiciuntur*

Sempiterna quoque.) ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις. Græce non est quoque, qua coniunctione illi prorsus carent, sed ϙ. Quanquam interpres probe reddidit, si modo uera est Origenis interpretatio, ut inuisibilia referatur ad creaturas inuisibiles, uidelicet substantias separatas, non ad ipsum deum, quem postea subiecit separatim. Mihi sanè non displicet Origenica diligentia, quæ nusquam non philosophatur, uerum ea sententia quam sequitur Ambrosius & Chrysostomus mihi uidetur simplicior. *Sempiterna quoque*

Ita ut sint.) Ita, non solum redundat, uerum etiam subuertit sensum si addatur. Græci sic habent ὡς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους, id est, Vt sint inexcusabiles: siue, In hoc, ut sint inexcusabiles. Siue quod per dei cognitionem eò deducti sint, ut ignorantiam non queant prætexere quum peccant: siue quod deus in hoc ipsum indulserit eis sui cognitionem, ut postea nihil haberent, quod prætexerẽt suæ incredulitati si Christum reiicerent. Etiamsi Theophylactus indicat, Paulum abusum hoc typo sermonis, quum non sentiat de fine, sed de consequentia, quod genus est & illud è Psalmo: Quoniam malum coram te feci, ut iustificeris in sermonibus. Neque enim hoc sentit, ideo se peccasse, ut deus appareret iustus, sed hoc consequutum, ut dum ille peccare non desinit, eluceat dei iustitia, qui peccanti quoque promissa præstet. *Additũ in nostris quod subuertit sensum* *Vt, aliquando finem indicat aliquando sequelam*

Sed euanuerũt.) ἐματαιώθησαν, id est, uani siue superuacanei facti sunt, aut frustrati sunt, μάτην enim frustra: inde ματαῖος superuacaneus & nullius usus: hinc ματαιόομαι, frustror. Vulgo uanum uocant glorioſum ac superbum, & ad eum sensum exponit Lyranus. Qui Latine callent, uanum dicunt, aut quod uerum non est, aut quod friuolum est & inane, nihil habens solidi. Cęterum euanescere dicitur, quod cum prius falsa imagine offerretur oculis, deinde desinit apparere ueluti fumus. At Paulus sentit illos frustratos fuisse suis cogitationibus, hoc est longe secus euenisse quàm putabant, id quod declarant quæ mox sequuntur, Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt. Id enim est frustrari, quum summam sapientiam tibi speraris, in summam incidere stulticiam. Et quum clarissimam lucem somniaris, in altissimas demergi tenebras: & quum raram quandam gloriam apud mortales tibi proposueris, in adeo probrosas prolabi cupiditates, ut ab ijs & brutorum animantium natura abhorreat. Est autem διαλογισμός, non simplex cogitatio, sed cogitatio raciocinantis & expendentis ac dijudicantis, quod alienissimum est à fide Christi, ad quam illos uocat Paulus. Taxat enim obiter dialecticas philosophorum argutias, quibus frustra freti, sapientiam absolutam & sibi uindicabant, & alijs pollicitabantur. *Euanuerunt, pro Frustrati sunt* *In cogitationibus*

Dicentes se esse sapientes.) φάσκοντες εἶναι σοφοί. Si nihil licet immutare in arcanis literis, cur hic interpres ausus est Græcam sermonis figuram Latinam reddere? Quanquam ne sic quidem ad plenum expressit sententiam. Nam φάσκοντες εἶναι magis sonat, qui cum putarent aut profiterentur se sapientes. Siquidem ob rerum affinitatem abutuntur sæpe φημὶ pro ὅμαι. Iam coniunctio enim, quæ additur in nostris pleriſq, nec habetur in Græcis uoluminibus, nec in uetustis Latinorum, nominatim ijs quæ nobis præbuit bibliotheca collegij quod est Brugis S. Donatiano sacrum. *Dicentes, pro putantes*

Stulti facti sunt.) Græcis unica dictio est, ἐμωράνθησαν, id est, infatuati sunt.

Incorruptibilis dei.) ἀφθάρτου. quod aliâs uertit, immortalis, ut primæ Timothei primo, immortali deo, ἀφθάρτῳ θεῷ. & hoc sanè loco magis quadrabat. Opponit enim deum immortalem simulacro hominis mortalis, φθαρτοῦ, nisi quòd ἄφθαρτον plus quiddam significat

significat, quàm ἀθάνατον. Nam hominum animi ἀθάνατοι sunt, ἄφθαρτοι nequaquam.

In similitudine, pro Per assimilationẽ

In similitudinem imaginis.) ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. in similitudine imaginis, uel potius in effictione siue assimulatione imaginis. Necp enim sentit illos uertisse dei gloriam in imaginem hominis, sed aliter sensisse de deo quàm oportebat, quum illi cui simile nihil est in rebus corporeis affingerent imaginem hominis: Atque ita dictum est in similitudine, quasi dicas, per assimulationem imaginis. Ad eundem modum paulo post μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ ἐν τῷ ψεύδει. id est, Transmutauerunt ueritatem eius in mendacio, ut utrobique sit auferendi casus, non accusandi. Nec enim uerterunt ueritatem dei in mendacium, sed quum ipsi uersarentur in mendacio, sibi mutauerunt dei ueritatem, aliter de illo prædicantes quàm est. Certe, In mendacio, habebat uetustissimus codex è bibliotheca S. Donatiani. Si hominem pro deo coluissent, magna erat in conditorem contumelia, leuior tamen fuisset insania: nunc simulachrum mendacium uocat, quod specie mentitur hominem aut aliud animal, quum nec uiuat nec sentiat. Præstabilior enim uiua simia, quàm simulachrum hominis.

In mendacio pro per mendacium

In desideria cordis.) ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν. id est, in concupiscentijs cordium suorum: non cordis, nec in desideria. Quo sane loco uideri poterat abusus præpositione id quod & aliâs facit, nisi magis quadraret, ut intelligamus Tradidit, positum pro Destituit. Non enim illos deus adegit in concupiscentias fœdas, sed destituit suapte uicio illuc eũtes. Potest & sic accipi, ut in concupiscentijs dictum sit, per concupiscentias. In tantas turpitudines prolapsi sunt, illecti & abstracti suis ipsorum cupiditatibus, permittente deo. Nec emphasi caret quod cordium, dictum est multitudinis numero, ut intelligas diuersos esse stultorum affectus, nec in his unum cor, aut ullum consensum.

In cõcupiscentijs, pro Per cõcupiscẽtias

Corpora sua in semetipsis.) ἐν ἑαυτοῖς, id est inter sese: Significat enim, ni fallor, masculorum mutuum inter ipsos stuprum, & mutuum item coitum fœminarum inter ipsas.

Dei, pro Eius

Veritatem dei.) τὴν ἀλήθειαν αὐτοῦ. id est, Veritatem eius: nempe dei. Alioqui quum mox præcesserit, Deus, durius sculum est subito repetere: quanquam hic uariabant Græcorum codices.

σεβάζομαι

Et coluerunt.) ἐσεβάσθησαν, id est, Venerati sunt, quod proprie dicimus de ijs quibus diuinum quiddam ac maiestatem tribuimus, quæ & σεβαστά, id est, augusta dicuntur. Quod sequitur, ἐλάτρευσαν, seruierunt: nos uertere maluimus, coluerunt.

Potius quàm creatori.) παρὰ τὸν κτίσαντα, id est, Vltra eum, siue supra eum qui creauit, hoc est, plus honoris exhibuerunt rebus creatis, quàm illi qui creauerat. Hilarius libro De triade duodecimo: Seruierunt, inquit, creaturæ, præterito creatore, pulchre sensum exprimens.

Benedictus, laudandus

Qui est benedictus.) εὐλογητός. quod nos ob rudiores uertimus, laudãdus, εὐλογεῖν enim Græcis est honorifice loqui de quopiam, unde & episcoporum benedictiones opinor dictas, quod populo bene precentur, beneçp ominentur. Etiamsi hoc uerbum adeo passim receptum est in sacris literis, ut uix liceat mutare.

Passiones πάθη

In passiones ignominiæ.) εἰς πάθη ἀτιμίας. πάθη apud Græcos nonnunquam perturbationes animi sonat aut motus aut morbos, aut quod maxime placet Fabio, affectus. In tanta copia probatorum nominum, quorsum opus erat nouo & factitio passionis uocabulo? Hoc loco maxime quadrabat morbos, quandoquidem effeminatam libidinem & Horatius morbum appellat. Cum grege turpium morbo uirorum. Porrò quod addidit, Ignominiæ: ex Hebraica sermonis proprietate sumptũ apparet, pro eo quod est, In affectus de-

Passiões ignominiæ, pro Ignominiosis

decorosos, siue contumelioso s, et ignominioso s. Siquidem libidinẽ contumeliam corporis appellat, ut paulo superius, τὸ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν. Et Petrus interprete Hieronymo honorem uocat uxoris, si coitu non contaminetur. Honori uero apponitur ἀτιμία.

Nam & fœminæ illorum commutauerunt naturalem usum fœminæ.) Postrema uox fœminæ θηλείας additur in nonnullis Græcorum codicibus, sed mendose, ni fallor, uidelicet ex proxima parte huc adiecta.

Merces ἀντιμισθία

In desiderijs suis.) ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν. id est, In appetentia sua, siue quod malim sui: ut intelligas masculorum mutuam inter ipsos appetentiam.

Et mercedem quam.) Græce significãtius est ἀντιμισθίαν: quasi pensationem dicas,

aut

aut repensationem,ac præmij retributionem, seu mercedem meritis respondentem. Sunt enim quædam flagitia eiusmodi,ut non solum ipsa sint scelera, uerum etiam scelerum pœnæ. Augustinus aduersus Iulianum lib.5.cap.3.aliquoties citat,mercedem mutuam,uelut exprimens uim præpositionis ἀντὶ: Nam ἀντιπαπονθία dicitur accusatio mutua. Verum non est hoc perpetuũ ei uoci,nonnunquam enim redditionẽ indicat tantũ, quemadmodũ latinis re,in respondere & rependere:et tamen non absurde diceretur mutua,si merces mercedi rependeretur,sicut mutuum amat,qui respondet in amore:uerum hic peccatori rependitur pœna,non peccatum peccato. Multo uero absurdius,si mutuam referas ad personas miscentes obscœnam uoluptatem.

Et sicut non probauerunt.) Sensus est geminus: sed uterque redditur Græcis uerbis, καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Siue enim accipis hũc sensum, Et quemadmodũ non probauerũt,hoc est, noluerũt deũ habere in agnitione. nam hic agnitio magis est quàm cognitio, & cognitũ utcunq; noluerũt agnoscere: uidetur deesse articulus τὸν τὸν θεὸν ἔχειν. Siue hunc, quemadmodũ nõ probauerũt quod deus agnosceret & sciret omnia, quo ueluti nihil intelligente licenter peccabant. uidetur accusatiuus deesse quem exigebat uerbum ἔχειν,qui exprimeret quid deus haberet in notícia. Et quanquam alicubi uidentur usurpare ἐπίγνωσιν pro γνῶσιν, id est, Agnitionem pro cognitione,tamẽ horum nominum differentia notatur & ab Hieronymo nostro,& à Græcis interpretibus. Hoc sanè loco pulchre conueniebat agnitum. Siquidem ante dixit deum ab illis cognitum,at hic negat agnitum. Cognoscere est intelligẽtis:agnoscere grati ac memoris. Ingratus nouit beneficium, uerum dum dissimulat se debere, non agnoscit. Theophylactus admonet hic ἐδοκίμασαν, positum pro ἐκεῖναν,id est non uisum est eis, ut intelligas incusari nõ insciti am sed peruersam uoluntatem. Nam probandi uerbũ Latinis anceps est: Probat qui approbat,probat, qui tentat,probat,qui docet argumentis. Sensus igitur iuxta Græcos interpretes sic fermè habet, Non uisum est illis deum quem cognoscebant,agnoscere ac uenerari.

Duplex sensus

Cognoscere Agnoscere

In reprobum sensum.) εἰς ἀδόκιμον νοῦν. Non est hic sensus ἀκοδυσις, quod genus sunt uisus,auditus,sed νοῦς,hoc est mens. unde dilucidius erat,in reprobam mentem. Est autem festiua uocum affinitas in ἐδοκίμασαν, & ἀδόκιμον,id est, Probauerunt & reprobum. Nam hic probari dicitur quod placet,& ἀδόκιμον,quod omnibus displicet. Huiusmodi sunt hæc quę commemorat flagitiorum portenta, quæ execrantur & ipsi ethnici.

Quæ non conueniebant.) τὰ μὴ καθήκοντα. Sensus est,indigna se,hoc est, quæ tales uiros dedecebat facere.

Repletos.) Interpres hos accusatiuos retulit ad uerbũ quod præcessit, tradidit. At commodius referuntur ad infinitum uerbum πιεῖν. quod posteaquam mutauerit in alium modum, mutandi simul erant accusatiui in nominatiuos, ut facerent quæ non cõueniebant, repleti omni iniquitate.

Auaricia.) πλεονεξίᾳ. Quod aliquoties uertit rapinam,aliquoties fraudem,nonnunquam auariciam. Est autem πλεονεκτεῖν uerbum compositum à πλέον ἔχειν, hoc est,à plus habendo. quo Græci utuntur cum quis sibi plus usurpat quàm ius est, aut potiores partes, fraudatis etiam cæteris occupat. inde πλεονέκτης & πλεονεξία. Non solum autem nullus auarus est qui non sit idem fraudator,sed ne diues quidem ullus, qui nõ aut iniquus sit, aut iniqui hæres, si prouerbio credimus. Cæterum quoties incidit huiusmodi nominum catalogus, nonnihil dissonant exemplaria,siue Græca consulas, siue Latina. id quod obliuione notariorum accidit quod difficile sit huiusmodi meminisse. Nec usquequaq; probo quorũdam nimis anxiam in hisce rebus diligentiam, qui numerum quoque putant obseruandum in congesta nominũ sylua. uelut cum alijs aliquot locis,tum in epistola ad Galatas, quorsum attinet numerare fructus spiritus:cum opera carnis,neq; numero,neque generibus respondeant, denique catalogo adijcitur, & his similia.

Auaricia πλεονεξίαι

Anxia diligẽtia in nominibus congestis

Nequitia.) κακίᾳ. Quæ dictio Græcis nunc uitium sonat & opponitur ἀρετῇ. Aliquando ignauiam, unde ἐκκακοῦν deficere ac delassari, nonnunquam afflictionem. quod rectius tamen κάκωσιν dicimus. Hoc loco maluissem uertere,, maliciam, quæ apud Senecam simpliciter usurpatur pro uitio. alioqui peruersitatem sonat, cum quis data opera male agit. At πονηρίαν uertit,maliciam,quæ uox aliquando non solum maliciam significat ,sed uersutiam

Nequitia,pro malicia

πονηρίαι

ſutiam & aſtutiã. unde ꝓxime præcedit auariciã uelut illius germana. Neq; tia uero ꝓprie ad libidinẽ & luxũ pertinet, q̃d hæc uitia hominẽ perditũ & nihili declarẽt, & ab omnibus cõrẽni ſoleãt his obnoxij. Eſt aũt Græca legẽtibus nõ ingrata affinitas in πορνείαι & πονηρίαι.

Adnominatio Inuidia, homicidijs.) Apud Græcos iucunda uocum affinitas eſt in φθόνου, φόνε. Quanquam cæde, potius eſt, ſingulari numero quàm homicidijs.

Malignitas pro aſperitate morũ Malignitate.) κακοηθείας. Quod magis ſonat morũ aſperitatem ac difficultatem. Nam apud nos malignitas opponitur benignitati ſeu candori, & maligne laudat, qui parce ac pro pemodum inuide laudat, & maligne dat, qui contracte dat.

Detractores.) Significantius apud Græcos καταλάλους, id eſt, Obtrectatores. nam detra hit qui minuit laudem alicuius. Obtrectat qui male prædicat de alio.

θεοσυγὴς Deo odibiles.) Vnica uox eſt apud Græcos θεοσυγεῖς, & magis ſonat, quibus deus eſt inuiſus, quàm, quos deus habet inuiſos. Atq; ita interpretãtur Græcanica ſcholia, licet Theophylactus utroq; modo interpretetur, Chryſoſtomus nõ attingit. Cyprianus item in epiſtola quarta libri primi legit, deo abhorrentes. nimirũ ex eorum genere qui dicunt deo, recede à nobis, ſcientiam uiarum tuarum nolumus. Iulius Pollux inter uocabula quibus impietatem exprimimus commemorat & θεοσυγὴς, admonens eam uocem eſſe tragicam.

Contumelioſos.) ὑβριστὰς, id eſt, Feroces & per uim alios opprimentes, quaſi dicas, iniuriatores, unde mox ſubijcit huic cognatum uitium, ὑπερηφάνους, ſuperbos.

Elatos.) ἀλαζόνας. Plautus ἀλαζονα uertit glorioſum, quẽ & faſtuoſum recte dixeris. Vox dicta Græcis ἀπὸ τοῦ ἐν ἄλῃ ζῆν, quod impoſtores eiuſmodi ſubinde mutare ſolent locũ, quo facilius fallant quibus ſunt ignoti. ἀλαζὼν diuerſus eſt ab eo quem εἴρωνα uocant Græci. Siquidem ille præ ſe fert & oſtentat quod non eſt, hic diſſimulat quod eſt.

Inuentores malorũ.) ἐφευρετὰς, id eſt, Adinuẽtores: Siue quod in rebus per ſe bonis aliqd admiſceãt mali, ſiue quod ſemper addant mala malis. Semper enim malum è malo gignit.

Non obediẽtes.) ἀπειθεῖς, id eſt, Immorigeros, ſeu inobedientes, ſiue intractabiles, nec hic opus erat periphraſi.

Adnominatio Inſipientes, incompoſitos.) Rurſus eſt iucundiſſima uocũ affinitas in Græco ſermone, quam interpres nec affectauit, nec potuit reddere. ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους. Theophylactus incompoſitos, interpretatur, infidos, minimeq; tenaces pactorum, ac lubricæ fidei in conuentis, quod paciſci Græcis dicatur & συντίθεσθαι, & conuenta, συνθῆκαι. Porrò ἀσυνέτους uocat quos nec ratio cohibet homini peculiaris, & ſine qua homo deſinit eſſe homo.

ἄστοργος Sine affectione.) ἀστόργους. Vt ne excutiã interim quod interpres abuſus eſt, affectione pro affectu, cum multum interſit. Affectibus carere iuxta Stoicos ſumma laus eſt, ſic apud nos quoq; malis uacare affectibus, laudi ducitur. At στοργὴ non ſimpliciter affectum ſignificat, ſed potius affectum illum pietatis aut charitatis, quo parentes tangũtur erga liberos, ac uiciſsim illi erga eos, quo frater erga fratrem. Vnde qui eò proceſſerunt in uitijs, ut ad hos quoque communes affectus, & ad ipſum naturæ ſenſum obſurduerint, ἄστοργοι uocantur. Qualis erat ille de quo Satyricus, Nec amat, nec amatur ab ullo. Chryſoſtomus ita connectit has uoces enarrãs, ἀσυνθέτους, ἀσπόνδους, ἀστόργους, ἀνιλεήμονας: quaſi prima pertineat ad naturalẽ omniũ animantiũ affectũ, quo communi ſpecie conciliantur, ut homo homini, lupus lupo: Secunda ad fœdera ciuilia, quæ fiunt ex pactis, tertia ad affectus propinquitatis aut affinitatis, quarta ad affectum miſericordiæ, quo & hoſtiũ malis indoleſcimus interdũ. Exaggerat autẽ, quod ad omnes hos naturæ affectus obſurduerit illorũ impietas. Eundem uocũ ordinem ſequitur Theophylactus: ἀσυνθέτους, interpretãs τοῖς συμπεφωνημένοις οὐκ ἐμμένοντας, id eſt, non perſiſtentes in conuentis.

Sine fœdere Abſq; fœdere.) Quæſo quid hoc eſt, ſine fœdere? Num damnat eos qui non pangunt fœdera, an eos potius, qui nullis fœderibus coërcẽtur, quo minus quod libet faciant? Vnde fœdifragos dicere potius debuit. Quanquam aliâs Græci ἄσπονδον uocant irreconciliabilem,

ἄσπονδος ut ἄσπονδος πόλεμος. & σπονδὴ ſodalitatẽ quoq; ſignificat, ut intelligas, intractabiles, ſibi uiuentes, erga neminem iure neceſſitudinis utentes. Hic συναθροισμὸς, id eſt, Congeries uocũ & ἀσυνέτους mire facit ad orationis impetũ ac uehemetiã. Et πολυονομασία non ſolum ad iucunditatem facit, uerum etiã ad odium & inculcationem rei moleſtæ: ueluti ſi dicas de manifeſto mendacio, hoc neq; ſcriptũ, neq; pictũ eſt uſquam.

Sine

in Ezechielem uertit, prouocat. Alioqui idem est adducere, quod perducere.

Impœnitentes

Cor impœnitens.) Significantius Græce ἀμετανόητον, quasi dicas, impœnitibile, quodq; nulla dei beneficentia possit ad pœnitentiam adduci. Porrò μετάνοιαν recte uerteris, & resipiscentiam, & μετανοεῖν resipiscere. Nam hinc uox est dicta, quod post admissum scelus homo sentiat se peccasse, à μετὰ post, & νοεῖν intelligere.

Thesauro recondito

Thesaurizas tibi.) θησαυρίζεις σεαυτῷ, id est, Thesaurizas tibi ipsi. Nec enim hic ociosum est pronomen compositum, significans ipsum sibi causam esse tanti mali, cum bonitas dei illum aliò prouocet. Miror autem cur interpretem Græca uox tantopere delectet, cum dicere potuerit, colligis, recondis, reponis. Significat paulatim aceruari diuinam iram, ut tandem uniuersa depromatur more thesauri.

Variat Græci

Reuelationis iusti iudicij.) Græci diuidunt hæc interposita coniunctione, ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας, id est, Reuelationis & iusti iudicij. Quanquam Græcis iusti iudicij unica dictio est, & ob id uenustior, ut distingueret uouato uerbo, diuinum iudicium à nostris iudicijs, in quibus non raro nocens elabitur, & innocẽs damnatur. Tribus notis signauit eundem diem. Iræ quod tum misericordiæ locus nõ erit: Reuelationis, quod omnia nuda erũt quæ nunc latent: Et iusti iudicij, quod recte pro cuiusq; meritis pronunciandum est. Atq; ita deprehendet legisse Theophylactum, quisquis huius interpretationem attẽtius legerit. Certe contextus sic habet, & apud hunc & apud Chrysostomum. Attamen in nonnullis Græcorũ exemplaribus non additur tertia coniunctio, ut sit sensus. In eo die quo impij nõ bonitatem dei quam contempserũt, sed iram, hoc est, iustitiam & ultionem experturi sunt, quoq; aperietur diuinum iudiciũ, quod interim latet apud mortales.

Secundum opera eius.) κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, Iuxta facta. & Sua, non eius, Nisi mauis ipsius, quod pronomen ad reciproci naturam proxime accedit.

Secundum patientiam.) κατ' ὑπομονὴν, id est, Perseuerantiam aut sustinentiam boni operis, hoc est, quod perseuerauerit in bono opere.

Manifesta deprauatio in nostris libris

Quærentibus uitam.) Hic locus parum cõmode redditus est, cum Græca lectio, siquis attendat, pulchre habeat, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον, hoc est, Qui reddet unicuique iuxta opera sua: his quidem qui per perseuerantiam operis boni, gloriam, & honorem, & immortalitatem quęrunt, siue quæsierunt, uitam ęternam. ut ζωὴν αἰώνιον referatur ad uerbum, ἀποδώσει, id est, reddet, τοῖς articulus ad participium ζητοῦσι. ut sit sensus, his qui hic quærunt gloriam illam, et honorem, & immortalitatem, perseuerantes in bonis operibus, per quæ ista parantur, reddet uitam æternam, nimirum id quod quæsierũt. Ediuerso qui maluerunt esse contentiosi, nec obedierunt ueritati, ijs uentura est ira, &c. Ad hũc modum uidetur legisse & Origenes, cum ait, Quærentibus, inquit, gloriam & honorem & incorruptionem, pro boni operis patientia uita dabitur æterna: ac mox. Nunc quidem gloriam & honorem requiramus. Ad eundem modum legit & exponit Theophylactus Archiepiscopus Bulgariensis & Chrysostomus, ac cætera Græcorũ scholia, ut intelligamus hoc egregium præmium dari, sed ijs modo qui ambierint, ambiri autem recte factis: & ingens est exemplariorum consensus. Distinctio quidem sermonis eadem est apud utrunque. Theophylactus tamen apertius hos accusatiuos, gloriam & honorem & incorruptionem refert ad participium ζητοῦσι, quàm Chrysostomus. Nescio quid sequutus Ruffinus libro περὶ ἀρχῶν tertio, locum hunc ita refert. Iis quidem qui secundum patientiam boni operis, gloria et incorruptio, qui quærunt uitam æternam. His autem qui ex contentione: & qui non credunt quidem ueritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio, &c. Vt in utraque parte subaudiatur uerbum erit. Tametsi constat Ruffinum esse parum bonę fidei interpretem. Atque hęc uersio præbet occasionem alterius lectionis, quæ constabit translata in proximum locum hypostigme, ut primores accusatiui gloriã, honorẽ & incorruptionem pertineant ad uerbũ præcedens, reddet. uitam æternã, ad participiũ quærentibus, ut hic sit ordo, His qui sunt iuxta patientiam boni operis, quærẽtibus uitam æternam, dabit gloriam, honorem & c. Vt post boni operis, ponatur hypostigme, & subaudiatur uerbum sunt, quod interpres in altera parte expressit, τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, his qui sunt ex contentione. Hanc lectionem sequutus uidetur Ambrosius, & hoc sane loco Ruffinus. Quæ mihi quidem nõ displicet, sed neutram

Locus lõge aliter expositus

uerunt immortalis dei gloriã imagine efficta ad similitudinem mortalis hominis, & uolucrum & quadrupedũ ac serpentium. Et quoniã adulterauerũt ueritatem dei mendacio, & coluerũt ac uenerati sunt creaturam potius quàm creatorem, nec placuit illis deum agnoscere, ut hactenus sit congeries causarũ, mox cõiungãtur malorũ species in quæ tradiderit illos. Propter hæc omnia tradidit illos deus in desideria cordis sui, & in immundiciã, ut contumelijs afficiãt corpora sua: & tradidit eos deus in affectus probrosos, ut fœminæ eorum inuerterent naturalẽ usum in eum qui est cõtra naturã, similiter & masculi. Sed & tradidit illos deus in reprobam mentẽ, ut faciãt ea quæ non cõueniunt, qui erant repleti omni iniquitate, libidine, fraude, auaricia, malicia, plenicp erant liuore, homicidijs, cõtentione, dolo, ac cæteris malis quæ cõmemorat. Quicp cum cognouissent iustitiam dei hanc esse, ut qui talia agũt, digni sint morte, non solũ qui faciũt illa, sed & qui cõsentiunt facientibus. Et ideo pro omnibus his malis inexcusabiles erũt, dum alios iudicãt ac damnãt super his quæ committunt ipsi. Nam de se pronũciat, qui alterũ punit ob ea quæ ipse committit. Hunc lectionis ordinem indicauit Origenes. Sed interim ex hoc loco conijcere licet illum secus legisse quàm hodie legunt Græci, non finiens orationẽ ubi nos finem facimus capitis, sed connectens cum initio proximi capitis, propter quod inexcusabilis es ô homo. Atque hic sensus probe constaret, si ex Græcis uerbis elici quiret. Posset autẽ, unico addito articulo οἱ, ut legamus hoc pacto, ὁ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι: Neque enim conuenit, opinor, tam crassum solœcismum tribuere Paulo, ut datiuum usurparit uice recti, hoc est, ποιοῦσιν, & συνευδοκοῦσι, pro ποιοῦντες & συνευδοκοῦντες. Et haud scio an interpres mutarit Græcam lectionem, Certe locis aliquot utitur paraphrastæ libertate.

Origenes secus distinguit quàm Græcorum libri.

Omnis qui iudicas.) πᾶς ὁ κρίνων, id est, Quisquis iudicas, uel quisquis es qui iudicas.

In quo enim alterum.) ἐν ᾧ γὰρ. Sensus est, aliũ iudicando teipsum cõdemnas. hoc est, eo ipso quod iudicas, te cõdemnas. id habet proprietas Græcanici sermonis. Ita Petri 1. cap. 2. ἐν ᾧ καταλαλοῦσι. Hæc enim proprie dicũtur in magistratus & cẽsores morũ, dum in alium fers sententiã, in te ipsum fers: quemadmodum legimus Dauid in seipsum mortis sententiam pronunciasse. Est quiddã alioqui duriusculũ, in numero repente mutato, in quo, & eadem enim agis. Præterea quum subijcit, eadem enim agis, &c. propemodũ eandem repetit sententiã, ni legas iuxta nostram annotationem.

Eadem enim quæ iudicas.) τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων, id est, Eadem facis tu qui iudicas, uel tu ille iudicans. Quanquam hic error uetustos etiã codices occupauit, siue quod facillimus sit lapsus in qui & quæ, siue quod nonnulli legerint pro ὁ κρίνων ἃ κρίνεις. Cæterum nec ex Origenis, nec ex Chrysostomi, nec Theophylacti interpretatione, nec Ambrosij, liquet quid legerint hac quidem in parte, nisi quod in Græcis constanter habetur ὁ κρίνων.

προσωνομασία non reddita

Iudicas, condemnas.) κρίνεις κατακρίνεις. Iucunditas Græcanicæ figuræ non potuit ab interprete reddi, quod prosonomasia nõ respondeat in Latinis uocibus.

Bonitas pro benignitate

Diuitias bonitatis eius.) ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος. Diuitiarũ uocabulo delectatus est Paulus, uel hoc argumento, quod eo frequentius utitur, quoties ingentẽ rei cuiuspiã uim & copiam uult intelligi. Porrò bonitatis nõ est ἀγαθωσύνης, quod eam significat bonitatem quæ opponitur πονηρίᾳ, id est malitiæ, sed χρηστότητος, quæ benignitas Latine dicitur: eam ita finiunt philosophi, Benignitas est uirtus sua sponte ad benefaciendum exposita. unde Græca uox ab utilitate dicta est. Quanquam eadem accipitur pro cõmoditate suauitatecp morum, qua nos faciles ad uitæ consuetudinem præstamus. Siquidem usum pro familiaritate siue consuetudine dicunt & Latini. Et Græci uehementer comes ad congressum ac blandiores χρηστολόγους appellant. Nec multum abest bonitas à benignitate. Etenim cum deos bonos uocant, beneficos intelligi uolunt. Verum nos id quod præterquam quod certum, etiã dilucidius erat, & ad hunc locum accommodatius, sequi maluimus. Lenitatem autem & mansuetudinem dei, quodcp minime sit austerus, χρηστότητα uocat.

Ignoras.) ἀγνοῶν, id est, Ignorans, astipulãte uetustissimo codice Donatiani. Participium est apud Græcos, & à superioribus pendet. Et ita refert Hieronymus in Ezechielem.

Quod bonitas dei.) ὅτι τὸ χρηστόν. Adiectiuũ nomen posuit loco substantiui, estcp eadem dictio quam mox exposuimus.

Ad pœnitentiam te adducit.) ἄγει, id est Ducit, hoc est allicit & inuitat. Hieronymus in

dilucide expreſſit interpres, eo quod participium nõ uerterit in uerbum, quum articulum uerterit in pronomen, his qui quærunt, ut reſpõdeat diuerſæ parti, his uero qui ſunt ex contentione, Nam contentionem oppoſuit patiẽtiæ. Nec multum eſt diſcriminis inter ſententias duas, quas facit aliter poſita hypoſtigme. Nihil enim refert utrum bonis operibus ambiatur uita æterna, an gloria, honor & immortalitas, quũ hæc omnia nobis ſit deus. Porrò ne quem offendat quod nos pro incorruptione uertimus immortalitatẽ, uertit ad eundem modum Ambroſius in epiſtola priore ad Timotheum capite primo, ἀφθάρτῳ, immortali deo, & eodem pacto legit Eccleſia. Imò ea uis eſt Græcanicæ dictionis. Nam incorruptio an Latina uox ſit neſcio.

ἀφθαρσία immortalitas

Ex contentione.) ἐξ ἐριθείας, id eſt, Contentioſis, ut annotauit & Theophylactus, ſiue Qui ſunt ex contentione. Nam Græci τοὺς ἐκ σώας Stoicos uocant, & Paulus τὸς ἐκ περιτομῆς circunciſos appellat.

Ex contentione contentioſi

Non acquieſcunt.) Græcis unica uox eſt, & participium ἀπειθοῦσι, id eſt, Nõ parentibus ſiue obtemperantibus, neque redditur apud nos iucunditas Græci ſermonis quam habet ἀνανπίωσις ἀπειθοῦσι & πειθομένοις, id eſt, Non obtemperãtibus & optemperantibus.

ἀνανπίωσις non reddita

Iudæi primum & Græci.) In his quoque eſt geminatio coniunctionis quam ſuperius oſtendimus, τε καὶ, Iudæiq; primum & Græci. Opinor autem aduerbiũ primum ad utranque gentem pertinere, Iudæorũ & Græcorum, ut accipiamus, ſicut Chriſti gratia primum prodita eſt Iudæis & Græcis, ita pœnam his potiſſimum infligendam ſi donum oblatum aſpernentur.

Acceptio perſonarũ Acceptio perſonarum.) προσωπολημψία, Vnica uox eſt, quæ ſignificat reſpectum perſonæ, cum huic magis fauemus quàm illi, non ob ipſius rei, ſed perſonæ diſcrimen. Huic opponitur quod paulo ſuperius dixit, δικαιοκρισίαν, id eſt, Rectum iudiciũ. Acceptio perſonæ Latinis auribus nihil ſignificat, tametſi frequens eſt in ſacris literis: προσωπολήπτοι uero magis uidentur appellari, quos cepit perſonæ fauor, quàm qui accipiunt, quemadmodum & ῥᾳθυμόλυπτοι & νυμφόλυπτοι, dicũtur. Nec magis ad perſonã pertinet hæc uox quàm ad faciem. Certe ſic alicubi, negat deum iudicare ſecundum faciem.

Sine lege peccauerunt.) Græcus ſermo feſtiuior eſt per aduerbium ἀνόμως, quaſi dicas, illegaliter ſiue exlegaliter, quod utrobique dictum eſt. Nam exlegem legimus pro ἄνομον. Quanquam totus hic ſermo, repetitione dictionũ, & contrarijs inter ſe relatis, picturatus, ac membrorum numeris modulatus eſt, ἀνόμως ἀνόμως, ἐν νόμῳ, διὰ νόμου, ἥμαρτον ἥμαρτον, ἀπολοῦνται, κριθήσονται.

Sine lege

Sine lege peribunt.) Græcis eſt καὶ ἀπολοῦνται, id eſt, Et peribunt, ut intelligas reddi ſimilitudinem. & talem fore exitum, qualis fuerat uita.

Factor legis Sed factores legis.) ποιηταὶ, id eſt, Qui operantur & faciunt legis præcepta. Alioqui faciunt legem qui condunt legem.

Eiuſmodi legem.) Græcis eſt ὅτοι, id eſt, Hi, non eiuſmodi, Interpres legiſſe uidetur ποιητόν, nec ad ſenſum refert.

Scriptum in cordibus.) Scriptum, nomen eſt Græcis, non participiũ, γραπτὸν, quaſi dicas, ſcripticium, ut opponatur illi quod ἄγραπτον uocant iureconſulti, ius nõ ſcriptum.

Teſtimonium illis reddente &c.) συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, id eſt, Simul teſtificãte ipſorum conſcientia. Nam illis, apud Græcos non eſt: ut intelligas conſcientiam illorum conſentire cum iudicio dei.

Interpres palàm dormitãs Cogitationũ accuſantium.) Mire dormitauit interpres, cum uerſo altero genitiuo Græco in ablatiuũ Latinum συμμαρτυρούσης, alterũ relinqueret. Vertendũ erat, Cogitationibus inuicem accuſantibus, aut etiã defendentibus. Atque ita recenſet Hieronymus, ediſſerens Ezechielis caput decimum ſextũ. Ad eundẽ modũ legit Ambroſius interpres. Itidem Auguſtinus cum aliâs frequenter, tum libro de Ciuitate dei uigeſimo, cap. 26. Quanquam aliter citat exponens ſermonem domini in monte habitum, ſi tamen codex mendo uacat. Solent enim ſcribæ citationes ueterum ad hanc uulgatam æditionem emendare. Nec ſecus legit interpres Origenis in hãc epiſtolam, quiſquis is fuit. Qui nolũt interpretem uſquam erraſſe, & eum ſpiritu ſancto ſuggerẽte uertiſſe, uel unum hunc locum ſi poſſint expediant. Atqui huius unius loci tam inſignis ſupinitas & oſcitantia tam euidens, ſatis argumento

poteſt

poteſt eſſe, quantum illi fidendum ſit in alijs. De commoditate ſermonis loquor, nō de ſententijs. Nec eſt neceſſe ut ſpiritui ſancto tribuamus omnia. Quidam hos genitiuos cogitationum referre conantur ad uocē quæ præceſsit, conſcientia, cōſciētia cogitationum. Verum id perquam durum eſt. Mea ſentētia non poteſt melius excuſari interpres, quàm ſi dicamus tum temporis uulgus ad imitationem Græcorū ita ſolere loqui, cui nauabat hanc operam potius quàm eruditis.

Si autem.) Verior & antiquior apud Græcos ſcriptura eſt, ἰδοὺ, id eſt, Ecce, non εἰ δὲ id eſt, ſi uero. Alioqui non ſatis cohæret ordo cum eo quod ſequitur, Qui ergo aliū doces. Quanquam Ambroſius legit εἰ δὲ, ſi modo libri non fallunt, tum Origenes & Theophylactus. Neque quod ad ſenſum attinet quicquam eſt incommodi, niſi quod, ut modo dixi, duriuſcule cohærent quæ ſequuntur. Qui igitur doces alium &c. Quanquam hoc quoq; neque nouum eſt in Paulo, & alioqui tolerabile. ἰδοὺ εἰ δὲ

Probas utiliora.) τὰ διαφέροντα, id eſt, eximia ſiue egregia. Interpres legiſſe uidetur συμφέροντα, id eſt, utilia ſiue conducibilia. Demiror autem cur Theophylactus διαφέροντα uoluerit interpretari pro συμφέροντα, niſi forte loquuntur Græci more Latinorum, ut dicant intereſſe cuiuſpiam, quod ad rem illius pertineat. Cæterum probas hoc loco eſt δοκιμάζεις, hoc eſt, Comprobas, quod eſt iudicio ac uelut exploratum approbare. διαφέρειν differre διαφέρειν excellere

Inſtructus per legem.) Græce eſt κατηχούμενος, id eſt, Eruditus ſiue initiatus, & inſtitutus. Eſt autē uerbum Paulo peculiare, quod uidetur eſſe dictum à uoce qua olim myſteria tradebantur, quæ nefas erat libris cōmittere. Eodem uſus eſt huius diſcipulus Lucas in præfatione Euangeliorum, ut illic indicatum eſt.

Magiſtrum infantium.) διδάσκαλον νηπίων, νήπιος, ut iam aliquot admonuimus locis cum ad ætatē refertur, ſignificat infantem, cum ad animū ſignificat parum eruditū, parum ingenio & uſu rerū callentem. Hic tempeſtiuius erat, ſtultorū, inſipientium aut puerorum. Quis enim docet infantes? Paruulorū erat tolerabilius, ut ſæpe uertit aliâs. Nam hoc loco non eſt magiſter qui regat, ſed διδάσκαλος, hoc eſt, qui doceat. Porrò quod mox præceſſit παιδευτὴν anceps eſt nomen, commune tum ei qui inſtituit pueros, tum ei qui caſtigat & corrigit errātes. Apparet hic Paulum tacite alludere ad locum qui eſt apud Eſaiam cap. 33. Vbi eſt ſcriba? ubi legis uerba ponderans? Vbi doctor paruulorum? Infantes νήπιοι, quod ſolet uertere, paruulos

Habentem formam.) μόρφωσιν, id eſt, Formationem, quaſi dicas, inſtituendi, formandiq; rationem quam alijs præſcribat, ut ſunt & hodie qui profiteantur ſe poſſe formare cōſcientias ſingulorum. Itidem Iudęi ſibi placebant, quod proſelytis ueluti ſtupidis, formam uitæ præſcriberent. In hanc ſententiam enarrat & Theophylactus, ſed illud adijciens, fuiſſe qui μόρφωσιν hoc loco interpretarentur nō formam, ſed mentitam & adumbratam imaginem iuſtitiæ, cum ita præciperent, Ne tetigeris, ne guſtaueris, ne contrectaueris. Forma μόρφωσις

Inhonoras.) ἀτιμάζεις, id eſt, Dehoneſtas, ſiue ignominia afficis.

Blaſphematur.) Græcis uox eſt βλασφημεῖται, quod Latine uertas licet, Male audit, ſiue maledictis afficitur. Teſtimonium quod adducit Paulus, Origenes refert ad Eſaiam apud quē legis cap. 52. Quoniā ablatus eſt populus meus gratis, dominatores eius iniquè agunt dicit dominus, & iugiter tota die nomen meū blaſphematur. Porrò hæc duo uerba, In gentibus, addita ſunt ex æditione Septuaginta, qua Paulus hoc loco uidetur abuſus. Alioqui ueritas Hebraica habet, Et iugiter tota die nomē meū blaſphematur. Diuus Hieronymus locum hunc apud Eſaiam ediſſerens, indicat & ad Ezechiel referri poſſe, apud quem legis cap. 36. Et ingreſſi ſunt ad gentes, ad quas introierunt & polluerunt nomen ſanctū meum, cum diceretur de eis, Populus domini iſte eſt, & polluerunt nomen ſanctum meum. Cæterum quid ſibi uoluerit hoc loco Lyranus, uiderit ipſe. Cōſentit enim noſtra æditio cum Septuaginta & Hebraica ueritate. Nec hoc ſanè loco ullū diſcrimen eſt, ſi qua fides habenda eſt uulgatis exemplaribus. Iam uero de Lyrano minus admiror. At Aquinas lōge diligentior hoc loco neſcio qua de cauſa, duplicem inducit lectionem, cuius equidē uerba nō grauabor aſcribere, quo facilius ſit lectori ſuper hac re, uel iudicare, uel inquirere. Cum enim citaſſet locū qui eſt apud Eſaiā: Dominatores eius iniquè agunt, & iugiter tota die nomen meum blaſphematur, ſubijcit ex Hieronymo nimirum alterū teſtimoniū his quidem uerbis: Et Ezechielis 36, ſecundū aliam literā, ubi noſtra ſic habet, Nō propter uos ego faciam Expenſa Lyrani ac Thomæ opinio

domus Israël, sed propter nomen sanctũ meũ, quod polluistis in gentibus. Hactenus Aquinas. Quæso quæ nã est alia lectio, siue ut ipsi uocant, litera, quæ dissideat ab altera? Excute, disquire, nihil huiusmodi reperies. Proinde conijcio Thomam aliò properantem, hæc non hausisse ex ipsis fontibus, sed ex aliorũ collectaneis. Sunt enim apud Ezechielem in eodem capite duo loca in consimilem sententiã. Prior est, quem nos modo citauimus, in quo nulla pugna est inter Hebræam ueritatẽ & æditionẽ Septuaginta. Alter qui nõ magno sequitur interuallo, repetẽs quod iam dictũ erat, quem citat Aquinas, Non propter uos ego faciam domus Israël, sed propter nomen sanctũ meũ quod polluistis in gentibus ad quas intrastis. Ac ne hic quidẽ ulla discordia est inter translationem Hieronymi & Septuaginta. Quod si quis nobis diffidit, cõferat utranq; æditionẽ coniunctam in operibus Hieronymi proxime æditis Basileæ. Iam uero quod Paulus admonuit Iudæos, id multo magis cauendũ est nobis Christianis, quorũ uita si nihil differat ab Ethnicorum uita, nisi titulo Christiani nominis, ac ceremonijs, cæteris in rebus par, aut etiã contaminatior, periculũ est, ne sanctissimũ illud Christi nomen polluatur, & cõtumelijs afficiatur inter inimicos fidei, Iudęos & Turcas, si conspiciant nos non minus abiecte seruire libidini, nihilo moderatius inhiare lucris, non minus cupidos uindictæ, nõ minus timidos mortis, & auidos uitæ, non minus furiose belligerantes, tumultuantes, digladiantes, quamlibet leuibus de causis.

Impia uita Christianorũ facit ut Turcæ de Christo male sentiant

Per uos blasphematur.) Græce est δι' ὑμᾶς, id est, propter uos, ut intelligas non instrumentum, sed causam.

Non enim qui in manifesto Iudæus.) Hoc loco breuitatẽ quam Græcis adferũt articuli præpositiui, nos quo dilucidior esset sensus, cõplusculis uerbis explanauimus, sed ita ut ne tantulũ quidẽ de sensibus immutaremus, in hunc modũ, Non is qui manifesto Iudæus sit, Iudæus est, nec ea quæ in manifesto sit carnis circũcisio, circũcisio est, sed qui in occulto Iudæus fuerit, is Iudæus est. & circũcisio cordis circũcisio est, quæ spiritu cõstat nõ litera.

EX CAPITE TERTIO.

QVid ergo amplius.) περισσὸν Græce aliquando superuacaneum significat, aliquando eximium, hoc est, ἐξαίρετον. Hic eximiũ pro excellentia accipitur, Sequitur enim τοῦ ἰουδαίου, id est, In quo excellit Iudus.

Multũ.) πολύ. Sic & apud Græcos habetur per hypsilon. Quanquã legendum uidetur πολλὴ, & per duplex λ, & η, ut sit epitheton huius nominis utilitas. ὠφέλεια. πρῶτον, primum, hic ordinem significat sermonis, potius quàm præcipue.

Illis eloquia.) Illis, apud Græcos non est, sed interpres addidit necessario, ἐπιστεύθησαν, id est, Credita sunt eloquia, pro eo quod est, Concredita siue cõmissa sunt illis eloquia dei. Sic enim Græci loquuntur ἐνεχειρίσθην ταύτην τὴν ὠλμέλιαν, ὠλτέτραμμαι τὴν δίαιταν, id est, Cõmissa mihi est hæc prouincia, delegata est mihi hæc cognitio, quasi Græce dicas, Creditus est hanc rem, & commissus sum hoc negocium: quemadmodum Latini dicunt, doctus sum grãmaticam. Porrò quod nos legimus eloquia, Paulo est λόγια, philosophatur nonnihil in hoc uerbo Origenes. Cæterum λόγια dixit oracula. quod is populus seruabat oracula, alijs magis profutura quàm ipsi, & tenebat non intellecta, Sic enim Hesychius interpretatur, λόγια, θεόσφατα, μαντεύματα, φῆμαι, χρησμοὶ, id est, Numinum responsa, uaticinia, rumores, oracula. Et in hũc sensum frequenter repetitur apud Aristophanem in Equitibus. Apud Latinos eloquium, pro eloquentia usurpauit Iuuenalis: Eloquium & famam Demosthenis.

Credita commissa

Euacuauit.) Græcis futuri tẽporis est καταργήσει, id est. Abolebit, obliterabit, irrita reddet, siue antiquabit, quo uerbo frequẽter utitur diuus Paulus. Interpres sępenumero uertit destruere. ἀργὸν ociosum, inde καταργεῖν, ociosum & superuacaneum reddere.

Euacuare pro abrogare

Est autẽ.) γινέσθω Græcis est, sit, siue fiat autẽ deus uerax. Fortassis interpres uerterat esto, quemadmodum uertit interpres Theophylacti, falso Athanasij inscripti hactenus. positũ est autẽ γινέσω pro φανεροίσθω, ἀπεδεικνύσθω, id est, declaretur, ostẽdatur. Neq; enim fieri potest, ut deus uerax nõ sit, sed nostra refert, ut talem esse intelligant homines. Quanquam potest esse δοξολογοῦντος, quemadmodum dicimus, Gloria tibi domine.

Est pro esto deprauate legimus

Absit.) Frequenter obuium apud Paulum. Græce est μὴ γένοιτο, id est, Ne sit, aut Ne contingat, siue Deus auertat, aut prohibeat. Est autẽ abominãtis sermo.

Vt

Vt iuſtificeris in ſermonibus.) Teſtimonium eſt ex pſalmo quinquageſimo, ut iuſtificeris. Et cum iudicaris, apud Græcos uerbū eſt paſſiuum ἐν τῷ κριθῆναι uel κρίνεσθαι, ut alij legunt. Cæterum Hebræis בְּשָׁפְטֶךָ anceps eſt, utrū de iudicato deo, an de iudicāte loquatur. Hieronymus uidetur ita locū hunc interpretari, ut intelligat deum iudicatū, ſed dum iudicatur ab incredulis, & ipſius declarari fidē in promiſſis & illorum uanitatē in iudicādo. Sic eſt Omnis homo mendax, uel, quia præſtare non poteſt, quod pollicetur quantū in ipſo eſt, uel quod mendax ſit quiſquis diffidit dei promiſſis, cum ille nihil non præſtet.

Mēdax non qui mētitur, ſed qui mentiri poſſit & ſoleat

Si autem iniquitas noſtra iuſtitiam dei commendat.) συνίστησι, id eſt Conſtituit, hoc eſt, ſtabilit ac confirmat, fulcitq; Quanquam & cōmendat recte uertit. Nam ſi Heſychio credimus, συνιστάναι Græcis multa declarat, ἐπαινεῖν, φανερῶν, βεβαιῶν, πλατύνειν, id eſt, Laudare, illuſtrare, cōfirmare, adiungere ſiue cōmendare. Origenes ipſe paulo poſt ediſſerens eum Pauli locum, Commendat autem charitatem ſuam deus in nobis, indicat, commendat idem pollere, quod confirmat aut amabilem facit.

Nunquid iniquus deus qui iram infert.) Origenes hunc ediſſerens locum ſiue mauis Hieronymus aut Ruffinus, oſtendit in nōnullis Græcorū codicibus legi: Qui infert iram aduerſus hominem: nimirum ut pro κατ' ἄνθρωπον λέγω, id eſt, iuxta hominem dico, ſcribatur κατ' ἀνθρώπου: id eſt, aduerſus hominem, omiſſo uerbo λέγω. Alteram lectionē interpres opinor Origenis adiecit inueniri in Latinorū exemplaribus, nonnullis etiā Græcorū. Cum autem neutram reiiciat lectionem, liberum erit cuique utram malit ſequi. Certe Chryſoſtomus ac Theophylactus legunt ſimul & interpretātur κατὰ ἄνθρωπον λέγω, id eſt, Iuxta ſenſum humanū loquor, reſpondēs pro deo, quū illius iudicia ſint inſcrutabilia. Hactenus impoſuit mihi titulus & peroratio commentariorū Origenis in epiſtolā ad Romanos ut crederem eos ab Hieronymo uerſos, tametſi de phraſi dubitabā nonnihil, quę tamen hic mihi uiſa eſt purior quàm in cæteris uerſionibus eſt Ruffini. Magis autē offendebant admixta multa, quæ partim à Græco ſcriptore Romani ſermonis ignaro dici non poterant, partim ex diametro pugnāt cum Origenis dogmatibus. Hieronymus autē in uertendo religioſior eſt quàm Ruffinus, qui non ſolum permittit ſibi de ſuo ſentētias aliquot intertexere, uerū etiam totos libros prætermittit, & pro his ſuos ſupponit. Vnde propemodum pedibus eo in ſententiam eorum qui putant hanc uerſionem eſſe Ruffini. Nam titulum probabile eſt à ſcriba immutatum quo librum redderet uendibiliorem, gratioſi nominis lenocinio. Eiuſdem artificio in peroratione bis Ruffini nomen mutatum eſt in nomen Hieronymi. Cæterum relictum eſt quod prodat fucum. Aít enim ſeſe à Gaudentio urgeri, ut Clementem quem uertere inſtituerat, abſoluat. Conſtat autē Clementem à Ruffino uerſum, & Gaudētio inſcriptum. Ruffinus apud multos audiebat Origeniſta, eoq; monet in peroratione ut omiſſo nomine interpretis, ſcriba ponat nomē autoris.

Diſtinctio uaria

Iudicabit deus hunc mundum.) τὸν κόσμον, id eſt Mundum, non hunc mundum, quaſi ſit alius mūdus, niſi quod articulus additus aliquoties facit, ut res certa deſignetur.

Sicut blaſphemamur.) Vſus eſt Græca uoce βλασφημούμεθα, id eſt, Male audimus, ſiue Male de nobis loquuntur homines.

Faciamus mala.) Non inepte omſit ὅτι, quod aliās ſolet libenter addere, cum alioqui nihil ſit opus.

Præcellimus eos.) προεχόμεθα. Eos apud Græcos non additur: ſed tantum eſt præſtamus, ſiue præcellimus, Siquidem Græci diſtinctionem ſubijciunt his uerbis, Quid igitur? Alioqui legi coniunctim poterat, In quo igitur præcellimus.

Cauſati ſumus.) προητιασάμεθα, id eſt, Ante cauſam reddidimus.

Et omnes ſub peccato.) Et, coniunctio redundat.

Quia non eſt iuſtus.) ὅτι, Quia, redundat, quod erat omittendū hoc ſanè loco, quemadmodum paulo ante fecit.

Iuſtus quiſquam.) οὐδὲ εἷς, id eſt, Ne unus quidem.

Requirens,) ὁ ἐκζητῶν, id eſt, Qui exquirat. Nam requirimus non quod ueſtigamus ſed quod abeſſe dolemus. requirimus in amico fidem.

Maledictione.) ἀρᾶς, id eſt, Deuotione, execratione, ſiue imprecatione. Cæterum illud obiter admonitum lectorem uolo, teſtimonium hoc quod Paulus de ueteri ſumpſit inſtrumento

mento, uarijs ex locis esse contextum, atque, ut ita dicam, consarcinatum. Nam prima pars sumpta est de psalmo xiij, sed ita ut sententiã magis quàm uerba reddiderit Apostolus. Proximi duo uersus, Sepulchrũ patens est guttur eorum. Linguis suis dolose agebant, quinti psalmi sunt. Illud autem quod sequitur: Venenũ aspidum sub labijs eorũ, centesimi xxxix. psalmi est. Rursum quod annectitur, Quorũ os maledictione & amaritudine plenum est, è nono psalmo desumptũ est. Porrò tres qui sequuntur uersiculi, Veloces pedes eorũ ad effundendũ sanguinẽ. Cõtritio & infelicitas in uijs eorũ. Et uiã pacis nõ cognouerũt &c. ex Esaia decerpti sunt. Vltimus autẽ uersiculus, Non est timor dei ante oculos eorũ, in trigesimi quinti psalmi principio est. Hos octo uersiculos intertexuit nescio quis psalmo xiij. quod idoneũ locũ non inueniret ad quem hoc Pauli referret testimoniũ, cum in Hebraicis codicibus non habeantur. Id indicauit Hieronymus, modo citatũ Esaiæ locum ediſſerens, & iterum copiosius, præloquens in commentariũ decimum sextum. Cæterũ quæ ex Esaia mutuatus est, habentur apud eum prophetã capite 59. iuxta Hebraicam ueritatẽ ad hunc modum, Cogitationes eorũ cogitationes inutiles, uastitas & cõtritio in uijs eorum. Viam pacis nescierunt, & non est iudicium in gressibus eorum.

Subditus obnoxius

Subditus.) ὑπόδικος. Quasi dicas obnoxius & reus. Nam δίκη Græcis, & crimen significat & causam, & uindictam, siue pœnam, uelut obligatus ad pœnam.

Cognitio peccati.) ἐπίγνωσις. Elegantius ac significantius erat agnitio.

Et egent.) Græce est ὑστεροῦνται, id est, Carent siue destituuntur, ad uerbũ sonat posteriorantur, quasi non assequentes quod optabant. Et gloria, Græcis est, non gratia, sicut legimus & in Latinis codicibus emendatioribus, δόξης τοῦ θεοῦ. Glorificatur enim deus in hoc, quod ex sua bonitate seruat humanum genus.

Iustificati gratis.) δικαιούμενοι. Participiũ est passiuũ, sed præsentis tẽporis, unde nos uertimus, Iustificantur autẽ, addita de meo coniunctiuncula, quo sensum redderẽ dilucidiorẽ.

Nunc autem sine lege iustitiæ de m.e.) Augustinus contra Pelagium & Celest. de gratia Christi lib. 1. cap. 8. indicat distinctionem huius sententiæ: pronunciandũ enim, Iustitia dei sine lege, nunc manifestata est. Aliquid esset quod dicit, si aduerbio præpositus fuisset articulus, νυνὶ δὲ ἡ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη. Id quoniam factum non est, intelligendum est iustitiam dei promulgatam esse omnibus, absq; præsidio legis profuturam. Quanquam ad sensum minimum refert quomodo distinguas. Augustini uerba subscribã. Quomodo ergo inquit, sine lege manifestata, si per legem testificata? Nõ ita sine lege manifestata, sed sine lege iustitia: quæ iustitia dei est. Hęc Augustinus. Scrupulus autẽ qui mouit Augustinũ nullius est momenti. Iustitia dei per fidem & gratiam manifestata est per aduentũ Christi, sed hoc futurum prædixerat lex.

Redemptio

Per redemptionem.) διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως. Quæ proprie est redemptio captiui, persoluto pro capite illius precio, quod Gallorũ uulgus appellat ranson. τῆ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, & hic ἐν posita uidetur pro διά, quæ redemptio contingit per Christũ Iesum, hoc enim repetit, ut rursus excludat gloriam operum humanorum.

Propiciatorem.) ἱλαστήριον, id est, Propiciationem, seu magis propiciatoriũ, ut quod Origeni placet, respiciat ad propiciatorium Iudæorũ, Christi nostri typum, quemadmodum & sanguinis meminit. Ad eundẽ modũ exponit Theophylactus, & ante hũc Chrysostomus: postremo & Augustinus libro de spiritu & litera cap. 13. Forte interpres masculino genere accipit τὸν ἱλαστήριον, sicuti τὸν σωτήριον.

Ambrosius diuersa legens

Propter remissionem.) Mirum quod exemplar sequutus Ambrosius legat, Propter propositum præcedentium delictorum. Nam Græci πάρεσιν habent, non πρόθεσιν, nisi forte mendosus est codex Ambrosianus. Quanquã quod interpretans subijcit, Sciens deus propositum benignitatis suæ, subindicat illum propositum legisse non remissionẽ. Eodem modo legit Augustinus loco quem modo indicauimus.

In sustentatione.) ἐν τῇ ἀνοχῇ, id est, In patientia & tolerantia.

Vbi est ergo.) Est & tua, addidit interpres. Nam Græce est ποῦ οὖν ἡ καύχησις, id est, Vbi igitur gloriatio? atq; ita sanè absolutius est. Plurimum acrimoniæ addunt orationi percontationes eiusmodi, præsertim re iam argumentis euicta.

Arbitramur enim.) λογιζόμεθα οὖν, Reputamus siue colligimus igitur. Nam Theophylactus

ctus interpretatur συλλογιζόμεθα, uelut hoc iam argumentando collegerit.

Imò & gentium.) Pro imò, Græcis est ναὶ, quod est affirmantis aduerbium, quasi dicas, nimirum & gentium. ναὶ uertit imò

Qui iustificat.) δικαιώσει, Iustificabit futuri temporis. Respexit enim ad eos qui adhuc essent in Iudaismo seu paganismo. In codice diui Donatiani scriptũ erat iustificauit, b mutato in u, consonans, qua quidem in re subinde peccant scribæ.

Legem ergo destruimus.) καταργοῦμεν, id est, Irritam facimus, siue abolemus, ut paulo superius ostendimus. Porrò quod sequitur, Legem statuimus, ἱστῶμεν dictum est pro fulcimus seu stabilimus, & facere ut stet aliquid, alioqui uacillans. Alioqui latinis aliud sonat statuere, nimirum decernere.

EX CAPITE QVARTO.

QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secũdum carnem.) Incertum est utrò referatur hæc particula, secũdum carnem, ad Abraham patrem, an ad inuenisse. Scio in plerisque Græcorum codicibus hunc esse ordinem, Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum inuenisse secundũ carnem? Verum secus legit Origenes, secus Ambrosius, secus habetur in uetustis Latinorum codicibus, nimirum hac distinctione, ut patrem nostrum, proxime adhæreat ad hanc particulam, Secundum carnem. Sentit enim Paulus, Abraham iuxta uocationem ad fidem, & gentium esse patrem, cæterum Iudęorum esse patrem duntaxat iuxta carnem. Sic etiam interpretatur Theophylactus, πατέρα δὲ, inquit, τὴν σάρκα καλῶ φησι, ἐκβάλλων αὐτοὺς ἢ κατὰ πνεῦμα συγγενείας, μᾶλλον δὲ καὶ αὐάγκαιον αὐτοῖς πρότιθεὶς τὸ μιμήσασθαι αὐτὸν κατὰ πάντα, id est, Patrem autem iuxta carnem uocat illum, excludens eos à cognatione spirituali, seu potius compellens eos, ut illum imitentur in omnibus. Similia Chrysostomus: πατέρα δὲ αὐτὸν κατὰ σάρκα ἐκάλεσεν, ἐκβάλλων αὐτοὺς ἢ πρὸς αὐτὸν γνησίας συγγενείας, καὶ προσδοκιῶν τοῖς ἔθνεσι τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγχιστείαν, id est, Patrem autem illum dixit, excludens eos à uera Abrahæ cognatione, simulq; uiam aperiens gentibus ad affinitatem Abrahæ consequendam. Et tamen alium sensum indicat ordo Græci sermonis, unde hyperbaton accipiamus oportet, Alioqui legendum erat, τί οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν κατὰ σάρκα πατέρα εὑρηκέναι. Proinde non ueriti sumus pristino ordini reddere hunc sermonem. Quanquam haud me fugit Ambrosium sic locum hunc interpretari, ut Secundum carnem, referatur ad inuenisse: ut intelligamus adeo Mosaicam legem nõ posse præstare salutem, ut nec Abraham ipse quicquam consecuturus fuerit secundum carnem, hoc est per circunciſionem, nisi fidei merito placuisset deo. Distinctio uaria

Habet gloriam.) καύχημα. Gloriationẽ magis significat quàm gloriam, quemadmodũ & καύχησις, hoc est, Habet quod glorietur & iactet se.

Credidit Abraham.) Argutatur nonnihil Origenes, subhæsitans an hic uitio librariorum legatur Abraham pro Abram, hoc est trisyllabum nomen pro dissyllabo, quod id temporis quo promittenti credidit deo, nondum esset Abraham: sed Abram. Vnde consentaneum est illic apud Hebræos non haberi, Credidit Abraham deo, sed credidit Abram. Atque ita uerterunt Septuaginta Ἀβράμ. Equidem laudo hominis diligentiam, & pudet nostræ oscitantiæ. Tamen hoc sanè loco, si sermo referatur ad eum qui scripsit, siue Moses is fuit, siue Esdras: siue alius quispiam, illi certe fuit Abraham. Cæterũ ubi deus narratur illum nominatim compellare, Abram dicitur nõ Abraham, donec illi nomen auctum esset accessione syllabæ. Sunt qui dicãt & in peruetustis codicibus Latinis hoc loco legi Abram non Abraham. Abram Abraham

Er reputatum est.) ἐλογίσθη, id est, Imputatum est, hoc sanè loco. Nam Græca uox anceps est. Cæterum longe aliud est reputare quàm imputare. Reputare est animo considerare, imputare est acceptum ferre, aut in rationẽ addere, plerunq; citra reprehensionẽ. Deputare idem est, quod supputare aut existimare seu æstimare, quũ Græca uox sit polysemos ad reputare, imputare, æstimare. ἐλλογεῖσθαι, ppriè sonat imputare, quo uerbo & aliâs usus est Apostolus. Nec iniuria Valla taxat hoc loco puerilem affectationẽ copię in interprete, dum idem uerbum Græcum, eodem in loco, nunc uertit reputatur, nunc accepto fert, nũc imputatur, quasi nefas esset eandem uocem sæpius repeti. Valla taxat interpretem

Ei uero qui non operatur, credenti autē.) Vtrunq; Græcis participiū est, μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δέ, id est, Non operanti, tamē credēti. Et rursum reputatur, pro imputatur.

Secundū propositum gratiæ dei

Secundū propositum gratiæ dei.) Hæc clausula nō est in Græcis codicibus. Etiamsi Ambrosius ita legit & exponit nominatim hæc uerba. Vnde apparet illum diuerso usum exemplari. In codice peruetusto, cuius copiā fecit Ioānes Coletus è Paulina bibliotheca, non erant in contextu, sed diuersa ac recentiore manu in ima margine adiecta.

Accepto fert.) λογίζεται, id est Imputat, siue acceptū fert. Est autē acceptum ferre pro accepto habere quod nō acceperis, quæ apud iurecōsultos, ni fallor, uocatur acceptilatio.

Non imputauit.) λογίσεται. Futuri temporis est, tametsi esse potest aoristus subiunctiui si scribatur per ι, λογίσηται, ut sit imputauerit: licet hæc quoq; pro futuris usurpentur.

Additū aliquid

Tantum manet.) Manet, apud Græcos non inuenio. Sic habent Græci codices ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; Beatitudo igitur ista, siue beatificatio, aut beatio, utrum in circuncisionem an in præputium? ut subaudias, uenit, competit, aut simile uerbum: atque ita Græcorum scholia legūt & interpretantur, Theophylactus enarrans, pro uerbo subaudito quod interpres reddidit, manet supponit πίπτει, id est cadit, siue competit: quemadmodum dicimus, Non cadit in sapientē iracundia. Atq; adeo haud scio, an interpres cupiens explicare Pauli mentem scripserit, Manat in circuncisionem, quod postea mutatum sit in manet. Alioqui præpositio ἐπὶ dure iungeretur accusandi casui. Potest & è superioribus repeti uerbum, Dauid dixit beatitudinem, &c. Hæc igitur beatitudo num dicta est in circuncisionē tantū an etiā in præputium. Annotandū & illud apud Origenem & Ambrosium addi tantum, quod in uulgatis Græcorum codicibus non reperio, ne in uetustis quidem Latinorum exemplaribus. Certe in paulino illo codice sic reperio scriptum: Beatitudo ergo hæc in circuncisione, an etiā in præputio? Quanquam non negarim uim eius aduerbij latere in coniunctione καὶ, an etiam in præputio, quod ut fieret explanatius, adiecerunt tantum. Ne illud quidem arbitror negligendum μακαρισμὸν hic accipi non pro ipsa qualitate beati, sed pro præconio beatitudinis, quod Dauid tribuit homini non ex operibus sed ex gratia dei per fidem non imputantis peccata. Græcis enim μακαρίζεσθαι dicuntur qui prædicantur beati, etiam falso. Iusticiam autem hic appellat non uniuersam uirtutem, sed innocentiam, quæ contingit gratuita cōdonatione peccatorum. Porrò beatitudo & iusticia natura inter se cohærent: unde consequitur, ut in quemcunque cadit iusticiæ elogium, in eundem cadit & beatitudinis elogium. Sed Abrahæ nondum circunciso tributum est iusticiæ elogium: in eundē igitur & per hunc in gentes incircuncisas competit beatitudinis elogium, quod prædicat Dauid circuncisus. Ita nō tantū paria facit præputium cum circuncisione, uerum etiam in hoc antecellit, quod ante natam circuncisionem id laudis promeruit.

Manat depraua tū in manet

ἐμπερίτομος

In circuncisione.) ἐν περιτομῇ ὄντι, id est, Cum esset in circuncisione, quod perinde ualet ac si dixisset ἐμπεριτόμῳ, id est circunciso, sicut ἐν ἀκροβυστίᾳ, pro eo quod erat ἀκροβύστῳ. Præter interrogationis gratiam multum lucis addit δίλημμα, cuius altera parte reiecta, alteram euincit. Nullum enim argumentandi genus, uel apertius uel uiolentius.

σημεῖον σφραγὶς

Signaculum.) Duo uerba ponit Paulus σημεῖον & σφραγίδα, posterius est σφραγίδα, id est, Signum ac notam impressam. Nam fidei causa solemus obsignare, quod certū esse uolumus. Atque ad hunc modum obsignamus, quod ad tempus sepositum ac recōditum esse cupimus suo loco depromendū. Alioqui uideri poterat Paulus bis idem dixisse, cum paulo ante dixisset signum, mox repetens signaculū. Alterum est Græcis σημεῖον, signum, quo aliud significatur. Siquidem iam tum carnalis illa circuncisio, typum gerebat Christianæ circuncisionis, quæ non aufert pelliculam à glande, sed amputat omnes noxias cupiditates à corde. Erat & signaculum quod ad tempus tegeret mysterium post aperiendum, uidelicet iusticiæ quæ confertur per fidem. Potest autem aliquid esse signum quod non sit signaculum, ut statua signum est, at anuli symbolum affixum syngraphæ, σφραγὶς est. Est autem in his duabus dictionibus appositio. Eadem enim res dicitur σημεῖον, quatenus declarat iustitiam ex fide quæ erat in Abraham ante circuncisionem, & σφραγὶς, quatenus exemplo Abrahæ omnibus credentibus promittebatur iusticia ex fide sine circuncisione. Annotatum est hoc diligenter ab Origene.

Non

Non his tantũ qui sunt ex circũcisione.) Græca multo secus habẽt οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι, id est, Qui nõ tantũ sunt ex circũcisione, sed etiã incedunt per uestigia etc. ut intelligas nõ esse satis Iudæũ fuisse natũ, ad hoc ut sis filius Abrahę, nisi eiusdẽ ingrediaris uestigijs, id quod est filiorũ. Mecũ facit Ambrosius legens ad hunc modũ: Vt sit pater circũcisionis eorũ, qui nõ solũ ex circũcisione sunt, sed & eorũ qui insequũtur uestigia fidei. Nec abhorret ab hac lectione Origenis interpretatio, significans ita demũ Iudæos patrẽ habitu ros Abrahã, si ad fidẽ pertinerent, quę illi nondũ circũciso iusti cognomẽ conciliasset. Certe mecũ facit Chrysostomus, etiãsi Theophylactus aliquãto secus exponit. In codice quo sum usus, scriba per negligentiã omiserat τὸ. Eã uoculã aliquis asscripserat nõ suo loco, τὸ οἷς μόνον, quũ Chrysostomus legat οἷς τὸ μόνον, & distinctioni respõdet enarratio. Non enim hoc sentit his uerbis, Abrahã esse patrem & Iudæorũ & gentiũ, sed non esse patrẽ Iudæorũ nisi sequãtur illius uestigia. Nã ante dixit, illũ esse patrẽ omnium gentiũ, nõ simpliciter omniũ, sed credentiũ: Eundẽ hic dicit patrẽ Iudæorũ, qui ne putarẽt esse satis prognatos esse ex stirpe Abrahã, ostendit inutilẽ esse sanguinis propinquitatẽ, nisi fidẽ illius imitãtes declarẽt se germanos illius filios. Offendit nõnihil articulus mox prẽter usum repetitus, ἀλλὰ καὶ οἷς. Verũ fieri potuit, ut eã syllabã scriba quispiã adiecerit. Denuo nactus græcũ Theophylacti codicẽ, inspexi locũ attẽtius. Eandẽ sane lectionẽ, quã indicaui habere, per τὸ adiectũ supra uersum, repetit in enarrãdo, admonẽs etiã quomodo sit legendũ, quanq; in sententia nõ dissentit à Chrysostomo. Qui uertit Theophylactũ sic reddidit Gręca, ut nesciã an satis intellexerit: proinde nõ grauabor hũc locũ bona fide reddere: Existentẽ obiectionẽ dissoluit, Nam fortassis dicturus erat aliquis, si quũ præputiatus esset iustificatus est Abrahã, qua gratia circuncisus est? Ad hoc respõdet, quod circũcisionis signũ acceperit loco signaculi, quod obsignaret prędicaretq; ipsum ex fide fuisse iustificatũ, quã fidẽ exhibuerat prius quũ esset præputiatus. Itaq; quoniã duo hęc cõsiderantur in Abrahã, præputiũ & circũcisio, per præputium quidẽ declaratur pater præputiatorũ. Sed quorũ? Eorũ qui similiter atq; ipse crediderat, crederẽt, ut et illis fides imputaretur ad iustitiã, id est, in hoc ut iusti fierẽt: Per circunci sionẽ uero rursus declaratur pater circũcisionis, hoc est circũcisorũ. Est aũt pater nõ his solũ qui circũcisionẽ habẽt, sed et his qui ingrediuntur illius fidei uestigijs, quam fidẽ habuit in pręputio. Ad hũc igit modũ legendũ est, Et pater esset circũcisionis, nõ his qui circũcisione tantũ illũ referũt, uerũ etiã ijs qui incedũt uestigijs fidei, hoc est qui credũt similiter atq; ille, mortuorũ corporũ resurrectionẽ &c. Interpres omisit quædã uerba et addidit unũ. Suspicor aũt locũ apud Theophylactũ nõ carere mẽdo. Quũ enim admonet quo pacto sit legendũ, probabile est illũ eã posuisse lectionẽ quam sequutus est Chrysostomus, quandoquidẽ et reliqua cõmẽtarij pars declarat illũ eandẽ sequi sententiã. Sed uidere mihi uideor exitũ huius difficultatis, ut nihil offendat articulus repetitus aut trãspositа negatio. Nimirũ ut μόνον nõ pertineat ad negationẽ quemadmodũ interpretatur Chrysostomus, sed ad ἐκ περιτομῆς, ut intelligamus inter Iudæos duos ordines, alterũ qui nihil habẽt Abrahæ, nisi quod circũcisi sunt, & horũ negatur esse pater, alterũ eorũ qui prẽter circũsionem etiã fidẽ illius imitãtur, horũ demũ patrẽ uult esse Abrahã. Hunc sensum & hãc lectionẽ sequutus est Theophylactus, nec diuersus est à sentẽtia Chrysostomi. Verũ hic obstrepit coniũctio καὶ, nõ suo loco posita, ἀλλὰ καὶ οἷς Quod si legamus ἀλλὰ οἷς καὶ, ne tãtulum quidẽ resident scrupuli. Id autẽ probabile est incuria scribarũ cõmissum. Vtraq; lectio sensum habet catholicũ ac ferme eundẽ. In utraq; tamen est scrupulus, in priore de οἷς repetito, in altero de καὶ trãspositо. Prior sic habebit sublato articulo οἷς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ στοιχοῦσι οἷς ἴχνεσι πίστεως, τοῦ ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ, id est, his qui nõ solum sunt circũcisi, sed qui ingrediũtur etiã per uestigia fidei, quę fuit in præputio. Posterior sic habet, τὸ οἷς ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ οἷς καὶ στοιχοῦσι οἷς ἴχνεσι πίστεως, id est, Nõ his qui nihil aliud sunt q; circũcisi, sed his q etiã incedunt per uestigia fidei, ut cõiunctio etiã repetat circũcisionẽ. Posterior mihi magis probatur. Interpres neutrã lectionẽ reddidit, nisi quod suspicor locũ à librarijs deprauatũ. Nõ enim per legẽ promissio Abrahę.) τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι κόσμου, Melius hic addidisset, Contigit quod hæres esset mundi, uel hæredẽ mundi futurum.

Abolita est.) κατήργηται. Quàm uarie transtulit eandem uocem, tamen hoc loco recte, Irrita facta est, abrogata est, antiquata est.

Nõ ei qui ex lege est solum.) Apud Gręcos Abrahæ uidetur datiui casus, ut pertineat ad pronomen ei, alioqui addidisset τῷ Ἀβραάμ, τῷ ὄντι ἐκ τοῦ νόμου μόνου, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, id est

Tantũ non suo loco

Abrahæ duo

Adæ duo

id est, Nõ solũ ei Abrahę, qui est ex lege peculiaris Iudęis, sed etiã ei qui est ex fide cõmunis omnib. gẽtibus, ut duos Abrahã imagineris in uno. Tametsi sensus alter mihi nõ displicet, sed hic posterior argutior. Etenim ut duos facit Adã, terrenũ & cœlestẽ: ita quasi duos facit Abraham, iustificatũ in præputio per fidẽ, qui pater est gentiũ spiritualis, & iustificatũ per fidẽ in circũcisione, qui duplici nomine pater est Iudęorũ credẽtiũ. Quanꝯ uideo plerosq; diuersam seq sentẽtiã. Verũ quod legimus, Nõ ei qui ex lege solũ, magis cõueniebat quod, quum præcesserit semen. Semen autẽ hic posteros dixit, ex Hebræi sermonis proprietate.

Quia patrẽ multarũ gentiũ posui te.) Si fas nõ est omittere quicꝯ, cur alibi omisit supfluã coniunctionẽ ὅτι, sin licet alicubi, hic certe fuerat omittẽda. Thomas Aquinas indicat quos dã codices, pro posui habere cõstitui, uidelicet annotaturus & alia quę maioris sunt momẽti, si id illi per linguarũ peritiã licuisset. Nã unicã dũtaxat linguã nouerat, nec eã sanè ad plenũ. Quanꝯ apud Græcos ponere, frequẽter usurpat pro facere. Porrò locus est Geneſis 13. Quo loco & illud obiter annotãdũ prophetico more tẽpus prẽteritũ positũ esse pro futuro, cõstitui pro constituã. Cui credidisti.) Græce est κατέναντι οὗ ἐπίστευσε θεοῦ, id est, Corã deo cui credidit: sic Augustinus. siue ad exemplũ dei, cui credidit. Nã hoc Paulus ad suã retulit personã. Sentit enim quemadmodũ deus nõ est deus huius aut huius nationis tantũ, sed cõmunis omniũ, sic & Abrahã fore patrẽ omniũ credentiũ. Nam ad hũc modũ interpretãtur Chrysostomus, Theophylactus et Gręcorũ scholia, κατέναντι τοῦ θεοῦ, ne quis ut nostrũ somniũ aspernetur. Exẽplar enim ex aduerso positũ reddimus. Tametsi Ambrosius legit ἐπίστευσας id est, Cui credidisti, ut referatur ad ethnicum quem alloquitur. Sic enim ait, Vt unum deũ omniũ doceat, alloquitur gẽtiles. Nec est quod offendat numerus singularis, cũ huiusmodi ἐκφράσεις crebræ sint apud Paulum. Origenes item indicat hanc clausulã, Corã deo cui credidit, ex Pauli persona fuisse additam, sed Cui credidit legit, nõ cui credidisti.

Aquinatis annotatio

Duplex sensus

Nõ entia dicũtur cõtempta

Tanquam ea quæ sunt.) ὡς ὄντα, id est, Tanquam sint, neq; enim est τὰ ὄντα. Plus autem dixit nõ esse quàm mortuũ esse. Ac iuxta Græcam ueritatẽ adducit hunc locũ Augustinus explicans psalmũ 104. Nam ille uocauit famẽ, qui uocat ea quæ nõ sunt tanꝯ sint. Nec ibi Apostolus dixit, Qui uocat ea quę nõ sunt ut sint, sed tanꝯ sint. Nã prisci quoq; scriptores non esse dicebãt quę nullius erãt ponderis. M. Tul. Minutij cuiusdã testamẽtum appellare uidetur nullum, quod irritum esset & lege reiectum. & Gręci νόμους οὐκ ὄντας uocant, irritas et abrogatas. Diuus Hieronymus in primũ Hieremiæ caput, ita refert hũc locũ: Qui uocauit ea quæ nõ erant, quasi ea quæ essent: uerbis à nobis dissentiens, re consentiens.

Contra spem in spem, quõ intelligendũ

Contra spem.) παρ' ἐλπίδα, id est, Præter spem siue ultra spem, hoc est, cum nõ appareret quod sperari posset, tamen summam habuit fidem pollicenti deo.

In spem.) ἐλπὶδ ἐπίστευσεν, id est, Spei fisus est, siue spei credidit. Quanquam nonnulli codices habebant ἐπ' ἐλπίδι, in spe, siue sub spe. Est autẽ iucunda uocis eiusdem traductio, tũ contrariorũ inter se relatio: quasi dicas, Sperabat in rebus desperatis, & cũ spes non esset, tamen sperabat, sibi diffidẽs, deo fidens. Atq; ea demum est deo gratissima fides, quoties destituti nostris opibus toti pẽdemus à deo. Sic enim expedite distinguit Chrysostomus παρ' ἐλπίδα τὴν ἀνθρωπίνην, ἐπ' ἐλπίδι τῇ τοῦ θεοῦ, id est, prẽter spem humanã, in spe dei. Spem autẽ dei uocat, quam habebat Abraham in promissis dei.

Vt fieret.) εἰς τὸ γενέσθαι, Melius erat, Fore se patrem. Nam id erat quod præter spem sperauit. Et apertius erat, Iuxta id quod dictum fuerat, quàm dictum est. Cętera ei, pronomen interpres addidit explicandi gratia.

Addita in nostris, sicut stellæ cœli

Sicut stellæ cœli, & harena maris.) Nihil horũ uerborũ habet in Græcis codicibus, tantũ est, Sic erit semen tuũ. Cætera nec apud Chrysostomũ, nec apud Theophylactũ, nec apud Ambrosium addũtur. Quanquã qui uertit Theophylactũ adiecit ex æditione uulgata. Verum apparet addita à quopiã. cupiente sensum reddere dilucidiorem. Retulit enim Paulus uerba dei, stellas cœli ostendẽtis Abrahę. Quemadmodũ legis Geneſis cap. decimoquinto Numera stellas si potes, sic erit semen tuum. Hic uero parũ apte cohæret sermo. Sic erit Semen tuũ sicut arena maris &c. Satis erat dicere, Erit semen tuum ut stellæ cœli.

Non est infirmatus in fide.) μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, id est, Non infirmatus fide, hoc est, haud debilitatus parumꝯ firmus ac robustus fide. Nam in præpositio, supereſt apud nos.

Compositũ pro simplici

Corpus suum.) ἑαυτοῦ σῶμα, id est, Suum ipsius corpus. Quanꝯ Paulus suo more libenter utitur hoc pronomine simplici pro cõposito, hic tamen nonnullam habet emphasim.

Ferè

Ferè centum esset.) ἑκατονταέτης ὡσ. ὡσ coniunctio expletiua addita, fecit annos incertos. Nam id temporis Abraham nonaginta nouem habebat annos, ut indicāt Græca scholia, & ita scriptum est in Genesi.

Emortuam uuluam.) νέκρωσιν τῆς μήτρας, id est, Quasi dicas, mortificationem uuluæ. Cæterum emortuum hic uocat effœtum νηνεκρωμένον, ne quis eum iam cadauer fuisse putet, sed inualidum senio, non simpliciter, nam postea sustulit liberos ex Cethura, nullo insigni miraculo, sed hactenus emortuum, ut citra opem diuinam non posset gignere ex anu. Nam Cethuram integra etiamnum ætate mulierem duxisse legitur. Huiusmodi fermè Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo. Vuluā autem uocat, non membrum muliebre pudendum, ut indoctum uulgus accipit, sed matricem qua cōcipitur fœtus, quę cum destituitur ui attrahendi ac retinendi semen, sterilescit mulier. *Emortuum. Abrahā post genuit ex Cethura*

In repromissione etiam dei.) εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν, id est, In promissione uero dei. Et sic legit Ambrosius, ut hæc pars aduersetur superioribus, Non est infirmatus, non considerauit &c. sed nihil diffisus est, nihil hæsitauit in promissis dei, siue potius ad promissa dei. Est enim Græce εἰς ἐπαγγελίαν.

Non hæsitauit.) οὐ διεκρίθη, id est, Non dijudicauit aut disquisiuit, quod est diffidentis. Dispicit enim ac dijudicat qui non plene confidit.

Confortatus est.) ἐνεδυναμώθη, id est, inualuit & potens factus est, ut respondeat illi superiori, μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, id est, Non debilitatus fide. Nec hic additur in præpositio, ne in uetustis quidem Latinorum codicibus. Quanquam ea est in uerbo composito.

Plenissime sciens.) πληροφορηθείς, id est, Certus factus & certa accepta persuasione, quasi dicas certificatus, ut copiosius explicuimus in præfatione Lucæ in euangelium.

Quæcunque promisit deus.) ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι. Quia quod promissum est, potest etiam facere. Et cōiunctio, quia, hoc loco posita est pro ὅτι, quod ἰδικῶς accepto non ἀπολογικῶς, id est, non ita ut causam declaret, sed exponat quid habuerit persuasum. *Quod ἰδικῶς*

Quia reputatum est ei.) Hic ubi tertio iam repetitur Genesis testimonium, Latini codices addunt, ad iustitiam. Nam Græci tantum legunt ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ, id est, Imputatum est ei. Atque id satis erat. Notat enim quod superius dictum est ueluti iam cognitum. Et exemplar omnium quæ uiderim antiquissimum ex bibliotheca diui Pauli consentit cum Græcis exemplaribus. *Plus est in nostris*

Quibus reputabitur.) οἷς μέλλει λογίζεσθαι, id est, Quibus imputabitur. Miror Iacobum Fabrum in examinationibus suis uertisse, debet imputari. Quasi debet significationem habeat futuri temporis, ut apud Græcos μέλλει. Et quasi idem sit debet imputari & imputabitur, quemadmodum uulgus ineruditum putat. Nisi forte uisum est illi docendi gratia ad hunc loqui modum. *Faber*

Qui suscitauit Iesum Christum.) χριστὸν apud Græcos non additur.

EX CAPITE QVINTO.

PAcem habeamus ad deum.) In plerisque Græcorum codicibus scriptum habetur ἔχομεν, in alijs uariat scriptura: Velut apud Theophylactum contextus habet ἔχομεν, habemus, enarratio ἔχωμεν habeamus. Apud Chrysostomum contextus habet ἔχωμεν habeamus, atque item commentarium, sed hoc incuria librariorum fuisse commissum subindicat illud quod sequitur τοῦτ' ἔστιν, ὅτι οὐχ ἡμάρτομεν, id est, non amplius peccamus, ubi reliquit o micron. Iam haud scio an primæ personæ τῶν παθητικῶν congruant cum indicatiuis, quemadmodū secundæ ἔχωμεν ἔχετε. Quod ut donemus, sensus hic non patitur imperādi modum. Siquidem Apostolus loquitur hic de iustificatis per fidem, qui iam pacem habent cum deo: quos si uoluisset deterrere à peccando ne pacem acceptam amitterent, dixisset aptius πρῶμεν quàm ἔχωμεν. Non enim hic monet iustificatos, sed gratulatur illorum felicitati, quod non ex suis meritis, sed ex gratuita dei benignitate liberati sint à peccatis, eiq; reconciliati, quem prius habebant infensum. Huic sensui respondent ea quæ sequuntur, de fiducia accessus ad deum, de spe gloriæ filiorum dei, quæ perseuerat & in afflictionibus huius mundi, de charitate dei, qui morte unigeniti sibi recōciliauit mundum. Constat Ambrosium legisse habemus non

habeamus, arguunt hæc uerba. Pacẽ, inquit, habere cum deo fides facit, non lex. Hęc enim nos deo reconciliat sublatis peccatis, quæ nos deo fecerãt inimicos: & quia dominus Iesus huius gratiæ minister est, per ipsum pacificati sumus deo &c. Apud Origenẽ in contextu legimus habemus, itidem repetit in commentarijs, Si diaboli arma proiecimus & signum Christi & crucis eius uexilla suscepimus, pacem utiq; habemus ad deum: & huic lectioni respondet enarratio. Apertissime enim, inquit, per hæc quæ intellexit, quid sit ex fide, & non ex operibus iustificari, ad pacem dei, quæ exuperat omnem sensum, in qua & summa perfectionis cõsistit, inuitat. Hactenus Origenes. Sic qui uitæ monasticæ tranquillitatem, qui uirginitatis laudes prædicat, inuitat ad hoc uitæ genus eos qui nondum amplexi sunt. Sequitur apud eundem Origenem, Cum essemus, inquit, inimici dei, reconciliati sumus deo &c. Ostendit autem Origenes consequens esse, ut qui gratis deo recõciliatus est, non amplius cogitet ea quæ sunt inimica deo. Nec mirum si post sub sua persona loquens uertit indicatiuum modum in imperatiuum, habeamus pacem, nõ sit in nobis est & non. Ad hanc igitur exhortationem non est opus uerbo imperandi, sed ipsa res hortatur, ne semel liberati à peccatis deoq; reconciliati relabamur in ea, quæ dirimunt amicitiam inter deum & homines. Hac ratione constant et ea quæ scribit Chrysostomus, & ab hoc sua mutuatus Theophylactus. Hoc autem admonendi genus magis congruit Paulinæ modestiæ ac ciuilitati. Nec ille tropus est infrequens, ut hoc fieri dicamus, quod debere fieri uolumus intelligi, ut illud, Qui ex deo natus est nõ peccat, & mater non potest odisse filium, princeps omnia metitur Reip. cõmodis. Hæc ita differui, ut alteram tamen lectionem non omnino damnem. Potest enim hic sermo pertinere ad baptizatos adhuc imbecilles spiritu & subinde recidentes in peccatum, ut Apostolus quo mitigaret admonitionem, suam admiscuerit personam.

γέγηθε præsens significat

Accessum.) προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν, id est, Aditum habuimus, siue nacti sumus. Tametsi non me clam est Græcos in nonnullis uerbis præterito pro præsenti abuti, præsertim affectuum, ut γέγηθα, δέδια, & in hoc quod paulo post sequitur, ἑστήκαμεν stetimus, pro stamus. Vbi illud annotandum, ἐν ᾗ, in qua stamus, incertum an articulus postpositiuus referat gratiam an fidem. Ambrosius uidetur ad fidem referre, cum ait, Ideo stantes quia prius iacuimus, credentes autem erecti sumus, &c.

Additum apud nos

In spe filiorum dei.) Græci legunt In spe gloriæ dei, ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. Nec addunt, filiorum. Palàm est Origenem legisse in spe gloriæ dei, ex ipsius enarratione. Nec ullum uestigium deprehendi potest ex interpretatione Ambrosiana, quo sentiri queat illum addidisse filiorum. Sic enim scribit, Credentes autem erecti sumus, gloriantes in spe claritatis quam promisit deus nobis: non abhorrens ab Origene qui interpretatur, Gloriantes in spe uidendæ gloriæ dei. Theophylactus interpretatur, in spe bonorum quæ nobis contingent non ex merito nostro, sed ut glorificetur deus. Nec secus legit Chrysostomus.

οὐ μόνον δὲ Græcis peculiare

Non solum autem.) οὐ μόνον δέ. Sermo Latinus hanc loquendi formã non agnoscit: mollius erat si addidisset pronomen, Neque id solũ, aut neque hæc solum. Siquidem Origenes existimat hanc particulam nõ solum esse referendam ad id quod proxime dictum est, Gloriamur in spe gloriæ dei, sed ad cætera quoq;, quæ docuerat nos esse cõsecutos per Iesum Christum: uidelicet iustificatos esse ex fide per illum, per eundem aditum esse datum in gratiam istam, per eundem contigisse, quod licet gloriari & sperare gloriam dei. Mihi uidetur ad horum postremum non inconcinne referri.

Cõfundit pro pudefacit

Non confundit.) οὐ καταισχύνει, id est, Non pudefacit aut pudore afficit. Quis Latinus intelligeret confundit pro pudefacit. Suffundi dicũtur qui rubescunt, confundi qui perturbantur animo, id sane gignit nonnunquam in homine uehemens pudor, sed nõ ideo idem sonant confundere & pudefacere, quemadmodum aliud est bibere uinum, aliud inebriari. Nam quod est in Actis, Et confundebat Iudæos, nõ est κατήσχυνεν, sed κατέχυνεν, hoc est, perturbabat ac reddebat inopes cõsilij. Verisimile est autẽ tum uulgum ita fuisse loquutũ, & uulgata lingua traditum est olim nouum testamentum. Augustinus libro de doctrina Christiana quarto capite septimo, indicat huius loci schemata, quorum unum appellatur Græce κλῖμαξ, Latine gradatio, multum faciens ad iucunditatem orationis. Ea fit, quoties membrum sequens uocem postremam excipit præcedentis, ut ita per gradus quosdã deue-

Gradatio

niatur

niatur,ad ultimum:uelut hic, ex tribulatione patientia,ex patientia probatio,ex probatione ſpes connectitur. Indicat & compoſitionis decus, quod orationem colis & commatis modulatam abſoluit periodus. Primum membrum eſt, Quoniã tribulatio patientiam operatur: Secundum patientia autem probationem: Tertium, probatio uero ſpem. Deinde additur periodus, & ipſa conſtans tribus membris: quorum primum eſt, Spes autem non confundit: ſecundum, Quia charitas diffuſa eſt in cordibus noſtris: tertium, Per ſpiritũ ſanctum qui datus eſt nobis. Huiuſmodi fermè Auguſtinus. Quanquam mea ſententia nihil uetat, quo minus priorem compoſitionem quatuor membris abſoluamus, ut quartum ſit, Spes autem non confundit: hic enim eſt finis gradationis. Deinde accinitur periodus uel unico uel duobus membris conſtans, Quia charitas dei diffuſa eſt in cordibus noſtris, per ſpiritum ſanctum qui datus eſt nobis. Quin & ſuperiora cola poſſunt in bina commata diuidi: ut comma ſit, quoniam tribulatio, & poſt minimum reſpirationis ſuccedat, patientiam operatur, atque item de cæteris. Hæc diuus Auguſtinus fatetur nequaquam fuiſſe ab Apoſtolo affectata, ſed eloquentiam ultro comitem fuiſſe ſapientiæ, nec ſapientiam talem aſpernari comitem. *Auguſtinus in Paulo notat ſchemata rhetorum*

Diffuſa eſt.) ἐκκέχυται, id eſt, Effuſa eſt, uel effuſa fuit, ut intelligas largiter effuſam.

Vt quid enim.) Græce ſecus eſt, ἔτι γὰρ χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀδυνάτων, id eſt, Nam Chriſtus cum adhuc infirmi eſſemus. Apparet codicem quem ſecutus eſt interpres habuiſſe εἰς τί, id eſt, ad quid? Vterq; ſenſus eſt tolerabilis. Ad quid enim ſubaudi, ne ſpes confundat. Et ut quid legit Ambroſius quoq;. Theophylactus legit & interpretatur ἔτι.

Secundum tempus.) κατὰ καιρόν. Si referatur ad infirmos, mitigat quod dictum eſt, quaſi infirmitas illorum tempori ſit imputanda, quo nondum apparuerat gratia euangelij. Sin referatur ad mortuus eſt, intelliges illum idoneo tempore & à patre præſcripto, mortem oppetiſſe. Atque ita Græca interpretãtur ſcholia. Eamq; ſententiam ſequitur Ambroſius, ita ſcribẽs, Si pro incredulis ac dei inimicis Chriſtus ad tempus morti ſe dedit. Ad tempus enim mortuus eſt, quia tertia die reſurrexit. Ac mox, Apud homines igitur, id eſt, ſecundũ tempus mori uiſus eſt. Conſentit & Origenes, & huic penè ſuccinens Theophylactus, interpretans ſecundũ tempus, opportuno deſtinatoq; tempore. Quanquam Ambroſius refert ad temporis breuitatem magis quàm opportunitatem. Chryſoſtomus hãc particulam κατὰ καιρὸν non attingit enarrãs. Origenes uidetur utranq; lectionem attingere. Siquidem in contextu ita diſtinguitur ſermo, Quum adhuc eſſemus infirmi ſecũdum tempus, & pro impijs mortuus eſt. Rurſus enarrans quum ait, Qui ſecundũ illud tempus quo paſſus eſt, pro impijs & iniuſtis mortem perpeti non refugit: uidetur idem ſentire quod expreſsit Ambroſius, Aliquanto poſt quum addit, præcipue ſi intellexit, quia quum adhuc ſecundum tempus impij eſſemus et infirmi, ipſe prior pro nobis mortuus eſt, attingit alteram diſtinctionem. Vtraq; lectio ſenſum habet pium. Is cuius ſcholia feruntur in epiſtolas Pauli Hieronymi titulo, triplicem ſenſum complectitur infirmi ſecundũ tempus, quum adhuc peccatorum & ſcelerum languoribus premeremur: Et ſecundũ tempus infirmi, quo iam penè defecerat iuſtitia. Addit alterũ, Siue quia ultimo tempore paſſus eſt Chriſtus. Addit tertium qui peculiaris eſt Ambroſio, Siue ad tridui tempus. ut prædicebatur eſt mortuus. Attingit & Thomas uariam diſtinctionem. *Duplex lectio*

Pro iuſto moritur.) ἀποθανεῖται, id eſt, Morietur. Porrò iuſtum & bonum hoc loco non perſonam aliquam ſignificat, ſed rem, hoc eſt ipſam iuſtitiam & bonitatem, ut ſit neutri generis non maſculini, quemadmodum putat diuus Hieronymus in epiſtola ad Algaſiam quæſtione ſeptima. Origenes utroq; modo ediſſerit pro iuſto uiro & iuſta cauſa. Ambroſius priorem ſenſum ſequitur, ad perſonam referens iuſti uocabulum. *Locus anceps*

Audeat mori.) Et audet, uel etiam auſit mori, τολμᾷ ἀποθανεῖν. Quanquam hic rectius uertiſſet ſuſtinet, quo uerbo in conſimili ſenſu uſus eſt Suetonius. *τολμᾷ ſuſtinet*

Quoniam ſi.) Secus eſt apud Græcos, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, id eſt, Quod cum adhuc peccatores eſſemus, ut hæc particula pendeat à ſuperioribus. Fortaſſis erit qui pro bono moriatur. Attamen dei erga nos charitas in hoc inſignis eſt, & humanã uincit quantumuis magnam, quod pro impijs & indignis, filium unicum mori uoluerit. deinde colo interpoſito ſequatur, Multo magis ergo nunc iuſtificati &c. Ea diſtinctio ſi quis mihi diffi-

dit, extat in exemplari Paulino, cuius sæpe meminimus. Commendat autem suam charitatem deus in nobis, hic interposito commate sequitur, Quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. hic periodi nota interiecta, quod sequitur à maiuscula incipit. Multo igitur magis etc. Quanquam posterior quispiam uolens opinor emendare quod erat scriptum, in spacio quod dirimit uersus ascripserat, si. Quoniam si cum adhuc peccatores &c. Eandem distinctionem habebat meus codex ueteris typographiæ, nec additur, si.

Distinctio depraua ta in nostris

Sed & gloriamur.) ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι, id est, Sed & gloriantes. Quanquam ad sententiam haud ita magni refert. Et in nonnullis Græcorũ exemplaribus καυχώμεθα reperi scriptum, uelut in eo quod nobis exhibuit monasteriũ Prędicatorum apud Basileam.

Propterea sicut per unum hominem.) Sic quidem est apud Græcos, διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου, sed non respondet quod sequitur ad ὥσπερ, nisi ὡς legatur pro quia, aut ὥσπερ pro ὡς, aut nisi accipias ὥσπερ pro tanquam, nisi quis malit hoc quoque ἀνακόλουθον esse, qualia multa uidetur Paulus habere. Origenes duas refert opiniones. Iuxta priorem uult Paulum non ob inscitiam Græcanici sermonis hanc partem imperfectam reliquisse, sed data opera suppresisse, quod alioqui subijciendum erat, quia commodius iudicaret utrunque subaudiri quàm palàm explicari. Nam si adiecisset eam partem quæ respondet sicut &c, Sic per unum hominem uenit iustitia in mundũ, & per iustitiam uita in omnes homines pertransiuit: periculum erat ne qui hoc audito securiores ac negligentiores redderentur, aut iam nunc inciperent expectare quod postea continget, aut ne putarent hic oscitantibus obtingere quod non sine cura studioq; cõsequimur. Proinde in cæteris, alteram partem commutato tempore reddit per uerbum futuri temporis, Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes uiuificabũtur. Iuxta posteriorem, uult alteram partem, in posterioribus esse redditam, licet interuallo longiore, nempe illic, Sed non sicut delictum, ita & donum. Si enim unius delicto mortui sunt, multo magis gratia dei, et donum per gratiam unius hominis Iesu Christi in plures abundauit. Mihi uero uidetur & alia superesse ratio, qua huic sermonis incommodo medeamur, si quod apud Græcos frequens est in coniunctione καὶ subaudiatur οὕτως. cuius exemplum habes in euangelio, ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς, id est, Sicut in cœlo, ita et in terra. οὕτως subauditum est. Hic igitur erit sensus. Quapropter sicut per unũ hominem peccatum in mundum intrauit, ita & per unum hominem intrauit mors, ut intelligas utrunq; nobis ab Adam esse profectum. Ille peccauit & ob peccatũ incidit in mortem. nos item quoniã illum sequentes peccamus, in mortem incurrimus, Atq; ita factum est, ut & mors & peccatum in omnes dimanarit.

Propterea s.p.u.h.

Sermo Pauli uidetur inabsolutus

Tertia ratio explicandæ quæstionis

In quo omnes peccauerunt.) ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον. In quo quidam referunt ad Adam, in quo uelut in massa latebat posteritas, & in eo peccarunt omnes. Augustinus putat referri posse ad peccatum, ut intelligamus uno Adæ peccato quodammodo peccasse omnes: quæ lectio non cõsistit, quum peccatum apud Græcos sit generis fœminini ἁμαρτία. Alioqui minimum referebat ad sententiã. Alij interpretãtur in quo, eo quod, siue quatenus. Qui priorem sensum urgent, hinc potissimum astruunt peccatum originis, cuius acerrimus defensor est diuus Augustinus, maxime posteaquam incaluit pugna cum Pelagio & Iuliano. Nec ab huius sententia abhorruit diuus Ambrosius qui sequutus ut solet Origenem in hoc quoque philosophatur, quod Apostolus non dixerit ἐφ' ἥ, id est, in qua, sed ἐφ' ᾧ, id est, in quo, hoc est uiro non muliere: quod uir sit præcipuus autor posteritatis, tametsi mulier prior est lapsa. Quibus posterior sensus arridet, ἐφ' ᾧ, nec ad Euam referunt nec ad Adam, sed ad rem ipsam absolute, hoc est in eo quod omnes peccauerũt. Nec hæc tamen lectio simpliciter excludit peccatum originis. potest enim accipi omnes peccasse in Adam in quo & mortui sunt priusquam nascerentur. Nam hic tropus uitari non potest. Alioqui nec peccant, qui nihil agunt, nec moriuntur qui nondũ sunt. Ad hæc quum peccato Adæ deberetur non solũ mors corporis, uerum etiam mors gehennæ, nec hoc peccatũ transijt in omnes, nec illa mors transit in infantes si decedant absq; regenerationis lauacro, si modo nostrorum temporum Theologis credimus. Vnde constat sermonem nõ carere tropologia, quam si excludimus, plurima consequũtur absurda. Nam si uelimus amplecti uel definitionem Theologorum, uel sensum communem, peccatum est dictum aut factum &c.

tale

tale nihil est in infantibus recens natis. Quod si peccatum hic accipitur pro subtractione gratiæ diuinæ quæ fuit in Adam antequam peccaret, aut pro naturali quadam pronitate ad peccandum, quæ uidetur omnibus insita, quanquam arbitror hanc magis ab exemplis proficisci, quàm à natura: hæc sunt pœna peccati uerius quàm peccatum. Itaque qui dicũt totam posteritatem peccasse in Adam, uelut in massa, nihil aliud uidentur dicere, quàm Adæ peccatum omnibus posteris nocuisse, ac fuisse damno: qui si non uiolasset præceptũ dei, sui similes genuisset immortales, plenos noticia, timore, charitate & fide, dociles & alacres ad omne bonum, quos nunc gignit tot malis obnoxios, quę tamen scholastici non patiũtur dici peccatũ, qui ne cõcupiscentiã qdem patiuntur appellari peccatũ, alijs reclamantibus. Atqui hæc mala non adimit infantibus baptismus: Manet enim moriendi necessitas: corpus morbis obnoxium, & ad peccandum procliuitas, licet utrunq; pijs uertatur in bonum. Cętera excusant per habitus gratiarum infusos. Hunc labyrinthum hic nõ ingrediar altius, tantum attigi quantum satis est ad demonstrandum hunc Apostoli sermonem non carere tropis. Ad hæc nescio an Græcus sermo recipiat hunc sensum, ut in Adam dicantur omnes peccasse, uelut in hoc latentes. Non enim dixit, ἐν ᾧ, sed ἐφ᾽ ᾧ. grauida dicitur ἐν γαστρὶ ἔχειν, ὡδὶ γαστρί non item. & ἐν τόπῳ dicitur, quod loco continetur potius quàm ἐπὶ τόπῳ. Quanquam dicitur ἐπ᾽ οἴκου, καὶ ἐπὶ τῆς χώρας. Nam quoties ἐπὶ declarat super, aut in, paterno casui iungitur, ut ἐπὶ κεφαλῆς, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ πάντων, super omnia. Item quum tempus indicat aut ditionem, ut ἐπὶ καίσαρος ὀκταβίου, & Actorum 26. μέλλω ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ. Quum causam indicat siue imminentiã, datiuo iungitur, ut ἐπὶ θανάτῳ, id est, spe mortis. Item quum uiciniam declarat, ἐπὶ γήρως ὀδῷ: Rursus quũ potestatem ἐπὶ τῷ βασιλεῖ, id est, in manu regis. Item quum accessionem, ut ἐπὶ κύκλῳ, id est, ad hæc siue post hæc: aut quum conditionem, ἐπὶ τούτοις ἀφίημί σε, id est, hac lege te dimitto, & ἐπὶ ῥητοῖς, id est, certis præscriptis. Denique quum supra, ὡδὶ σύλλ, supra columnam: cui simillimum est illud, ἐπὶ γήρως ὀδῷ. Accusandi casum habet quoties significat motum ad locum. Quoniam autem uarius est usus Græcarum prępositionum, non ausim affirmare nusquam inueniri ἐπὶ iunctum dandi casui, ubi quid declaratur esse in alio, uelut arbor est in semine. Certe mihi non contingit hactenus aliquid inuenire simile. Nam ad Hebræos 7. quum Paulus dicit Leui fuisse in lumbis Abrahæ, non ait ἐν᾽ ὀσφύι, sed ἐν ὀσφύι. Contra prima Corinth. 15. Sicut in Adam omnes moriuntur, ita in Christo omnes uiuificabuntur, non est, ἐπὶ τῷ ἀδὰμ, ἐπὶ τῷ χριστῷ, sed ἐν τῷ ἀδὰμ, ἐν τῷ χριστῷ. Iam ut demus fuisse scriptũ ἐν ᾧ, quid usitatius in sacris literis, ἐν in usurpari pro, per. ut sensus esse possit, Mors transiuit in omnes, per hoc quod omnes peccauerunt, siue eò quod omnes peccauerunt. Ad hæc quod interpres uertit pertransijt, græce est διῆλθεν, quod nos maluimus uertere peruasit, simul ut fugeremus amphibologiam, simul ut celeritatem ac uiolentiam mali in omnes dimanantis exprimeremus: præsertim quum animaduerterem beatũ Augustinum hac occasione lapsum, qui putarit pertransire idem esse quod præterire: unde colligit & uirginẽ matrem in morte domini nonnihil dubitasse, sed ita ut gladius transierit illam non contigerit. Locus est libro quæstionum ueteris & noui testamenti, quæstione 73. quemadmodum annotauimus in Lucæ caput 2. Eiusdem autem naturæ sunt διελύσατο, quod est apud Lucam, & διῆλθεν, quod est hoc loco, quod optime reddi poterat per dimanauit siue deriuatũ est, nisi placuisset uim & impetum mali omnes transilientis exprimere. Ad hæc dubitabam num pertransit, apud emendate loquentes reperiretur, quum peruadendi uerbum sit & elegans, & huic sensui accommodum. Præterea quum in Græca uoce non sit nisi unica præpositio, magis conueniebat transijt quàm pertransijt. Transire uero dicũtur quæ contagio ab alijs ad alios propagantur. Vnde illud Nasonis: Multaq; corporibus transitione nocent.

Nihil igitur est hic in uerbis, quod nõ accommodari possit ad peccatum imitationis. Solæ duæ syllabæ uidebantur obstare ἐφ᾽ ᾧ, quas ostendi uix eum reddere sensum, quem quidam unicum esse uolunt: & si esset, ἐν ᾧ, non multum obstaret illorum opinioni, qui putant hic Paulum loqui de peccatis singulorum ad imitationem Adæ cõmissis. Neque nos sumus huius interpretationis autores, quum totum hunc locum sic exponat quisquis fuit, cuius in omnes Pauli epistolas scholia ferũtur nomine Hieronymi. His enim uerbis, Peccatum intrauit, & per peccatum mors: subnectit hoc scholium exemplo uel forma. Rursus post

hæc uerba, & ita in omnes homines pertranſiuit, ſubijcit, dum ita peccant, & ſimiliter moriuntur. Atq; ut intelligas illum de capitali crimine, deq; morte animæ loqui, ſubdit, Non enim in Abraham et Iſaac et Iacob pertranſijt, de quibus dicit dominus, Omnes illi uiuũt. Hic autem ideo dicit, omnes mortuos, quia in multitudine peccatorum non excipientur pauci iuſti: ſicut ibi, Non eſt qui faciat bonum, non eſt uſque ad unum. Et, Omnis homo mendax. Nam quod Origenes philoſophatur in uocabulo mũdi, quaſi peccatum nõ tranſierit niſi in mundum, hoc eſt, in homines mundano ſpiritu, mihi uidetur coactius, quod tamen commentum hic quoq; attingit, quum ait, Siue in eos omnes pertranſijt qui humano non cœleſti ritu uiuebant. Mox ſubijcit, Tranſiuit enim & in omnes homines qui naturalem legẽ præuaricati ſunt. Iam illis apoſtoli uerbis, In quo omnes peccauerunt, tale ſubijcit ſcholium: hoc eſt, in eo quod omnes peccauerũt exemplo Adæ peccant. Hactenus ille. Nihil igitur ambigui relinquitur, quin is quiſquis fuit, totũ hunc locum interpretetur de peccato imitationis, & morte animæ. Fateor hoc opus non eſſe Hieronymi, quemadmodum mentitur inepta præfatio: docti tamẽ hominis eſſe res ipſa clamitat: & qui titulis omnibus habendam fidem contendunt, noſtraſq; cenſuras reijciunt, his certe oportet eſſe Hieronymi. Ex Origene uero, qui per ſe lubricus eſſe ſolet in diſputando, præſertim quum hunc habeamus libere uerſum adiectis, detractis ac mutatis permultis, non perinde facile eſt colligere quid ſenſerit. Primũ enim nonnihil attigit de maſſa in qua peccauerũt omnes. Si ergo, inquit, Leui qui generatione quarta poſt Abraham naſcĩtur in lumbis Abrahæ fuiſſe perhibetur, multo magis omnes homines qui in hoc mũdo naſcũtur & nati ſunt, in lumbis erãt Adæ, quũ adhuc eſſet in paradiſo: & omnes homines cũ ipſo uel in ipſo expulſi ſunt de paradiſo, cum ipſe inde pulſus eſt: & per ipſum mors quæ ei ex præuaricatione uenerat, cõſequenter & in eos pertrãſijt, qui in lũbis eius habebãtur: & ideo recte dicit Apoſtolus, Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita & in Chriſto omnes uiuificabũtur. Neq; ergo ex ſerpente qui ante mulierẽ peccauerat, neq; ex muliere quæ ante uirũ in præuaricatione facta eſt, ſed per Adam ex quo omnes mortales originẽ ducũt, dicitur introiſſe peccatum, & per peccatũ mors. Sed hic nimirũ eſt unus homo, per quem peccatũ introiuit, & per peccatum mors &c. Hiſce quidem uerbis uidetur reſpicere ad peccatum originis, quum propius inſpicienti ſecus appareat. Tantum oſtendit quare beatus Paulus nec diabolum, nec Euam faciat autorem peccati, quum re uera inuidia diaboli mors introiuerit in orbem terrarum, ac per diabolum tranſierit in Euam, per Euam in Adam: quodq; primus autor peccãdi fuerit ſerpens, mox Eua uirum pertraxit in peccatum. Sed quoniam patris nomine cenſetur poſteritas, ideo dicit omnes peccaſſe in Adam, qui peccandi exemplum tranſmiſit in poſteros ſuos, & corruptus corruptos gignit. Iam Origenem non hic proprie loqui de peccato originali, ſatis arguunt quæ continenter ſubijciuntur, quum hortatur nos abiecta imagine terreni, imaginem portare cœleſtis, id eſt ut ſecundum uerbum dei uiuentes renouemur & reformemur ſecũdum interiorem hominẽ ad imaginẽ dei qui creauit eum &c. Cum ait, uiuentes, indicat ſe de peccato imitationis loqui. Rurſus in eadẽ ſerie diſputationis aliquanto poſt, Conuerſationem non in hoc mundo, ſed in cœlis habẽtes. Ac mox, Cum imagine terreni ambulat, & ſecundũ imaginem terreni ambulat, & carnem cogitat, & quæ carnis ſunt ſapit &c. Horum nihil competit in infantes. Hic ſequũtur quædam ut uidetur, uel de lapſu ſatanæ, uel de animabus, quæ iuxta Platonem peccauerunt priuſquam immitterentur in corpora, quæ interpres prætermiſit. Porrò quum nihil non attingat tamen de peccato infantium nullam omnino facit mentionem, ad quos uolunt hunc locum proprie pertinere: Deinde quum addit hic Paulum loqui de morte animæ, citãs illud prophetæ, Anima quæ peccat ipſa morietur, palàm eſt illum de perſonali peccato diſſerere. Euidentius etiam hoc arguit, quod mouet quæſtionem, Quare Chriſtus mortem perpeſſus ſit, quum nunq; peccarit. Reſpondet, Chriſtum quoniam erat immunis à peccato, nulli debuiſſe mortem, ſed pro noſtris peccatis ſponte poſuiſſe animam ſuam. Nec hic meminit peccati originis, ſed non fecit, inquit, peccatum. His quoq; euidentius eſt quod ſequitur: Aggreditur enim ipſum articulum quem urgent ad peccatum infantium. Sed uideamus, inquit, quomodo in omnes homines pertranſijt mors, In quo omnes inquit, peccauerunt. Abſoluta ſentẽtia pronunciauit Apoſtolus in omnes homines mortẽ pertrãſiſſe peccati, in eo in quo omnes

pecca-

peccauerunt. Hic suspicor esse mendum, & fuisse scriptum in eo quod uel quo omnes peccauerunt, ut accipiatur ἐφ' ᾧ ἀιτιολογικῶς. Vt autem intelligas illum de peccatis singulorum agere, Omnes, inquit, peccauerunt, & egent gloria dei: & ideo si etiam Abel illum iustum dixeris, non potest excusari, Omnes enim peccauerunt. Ab Abel progreditur ad Aenos, ab Aenos ad Enoch, ab Enoch ad Mathusalem, à Mathusalem ad Noë, à Noë ad Abrahã declarans argumẽtis singulos peccasse suis peccatis. Veritus autem recensere cæteros, ne quem offendat, si peccatum tribueret ijs, quos mũdus habet in summa ueneratione, uenit ad Christum: ad quem dicit uenisse peccatũ, opinor quum tentaretur à satana, sed ab hoc uno fuisse repulsum: itaque uictam mortem, cuius aculeus est peccatum: unde scriptũ est. Vbi est mors aculeus tuus? &c. Ex his arbitror satis liquere, quod Origenes hunc locum interpretatus est de peccato imitationis, quemadmodum ille Scholiastes: quorum prior quum singulas etiã uoces excutiat, ueluti quum distinguit mundũ ab hominibus, quod & in mundum intrauit peccatum, nec exisse dicitur, in homines pertrãsiuit, uidelicet exitum præbente pœnitentia: ne uerbo quidem attingit peccatum infantiũ, ad quos hic locus proprie pertinebat. Hæc non eò nobis dicuntur, ut in dubium uocem, an sit aliquod peccatum originis, sed ut declarem eos mentiri qui dicunt me unum meminisse huius interpretationis, mihiq; commentũ hoc cum Pelagio esse peculiare. Pelagij sententiam damno, neq; me fugit ueterum hac de re consensus: tantum de huius loci sensu disputatio est, an proprie pertineat ad peccatum originale. Primum illud in confesso est, totius huius disputationis exordium aliunde profectum quàm à peccato originali, ac disputationis summam alium habere exitum. Siquidem primo capite gentibus exprobrat, quod præter naturæ legem ac philosophiæ cognitionem degenerarint in omne scelerum genus: in secundo reprehendit Iudæos, quod legem qua gloriabãtur non obseruarent: in tertio colligit & gentes & Iudæos pariter obnoxios egere gratia dei: in quarto docet, nec gentes nec Iudæos seruari ex suis operibus, sed per fidem: et Abrahæ factam promissionẽ ad omnes pertinere, qui illum fide referunt: in quinto docet, remissionem peccatorum, ac iustitiæ, hoc est, innocentiæ donum, omnibus cõtingere per gratuitã dei charitatem, qui sanguine unigeniti sui omnium peccata abluit. Hactenus nihil est, quod non competat in peccata personalia, sic enim appellant scholastici. Chrysostomus autem admonet in quinto capite Paulũ aggredi quomodo qui iustificati sunt baptismo, debeant instituere uitam, hoc est in posterum abstinere à peccatis, ne pacẽ cum deo sartam rescindamus. Nihil hic adhuc de peccato originis. Mox quæ sequuntur, Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputabatur &c. constat plerosq; doctores interpretari de peccato imitationis. Diuus enim Ambrosius ita scribit: Vsque ad legem datam nõ imputatum est peccatum: putabãt enim se homines apud homines impune peccare, sed non apud deum: Nec enim lex naturalis penitus obtorpuerat, quia non ignorabant, quia quod pati nolebant, alijs facere non debebant &c. Hic sermo plane testatur, Ambrosium sentire hunc locum de personalibus commissis loqui. Iam siue legas in similitudine Adæ, siue non in similitudine, utranque lectionem referunt ad peccatum imitationis. Quin & illum locum, Si enim unius delicto multi mortui sunt &c. qui uidebatur iterũ ad peccatũ originis posse referri, sic interpretatur: hoc est, si unius delicto multi mortui sunt imitãtes præuaricationẽ eius, magis gratia deo &c. Ac paulo post, Neq; mortẽ inquit, in omnes regnasse, sed in eos qui delicto Adæ mortui sunt, quos in similitudinem præuaricationis Adæ dicit peccasse. Rursus super his uerbis, Nam iudiciũ quidem ex uno in condemnationẽ, ita cõmentatur: Manifeste diuersum est, quia uno peccato Adæ condemnati sunt, qui in similitudinem præuaricationis eius peccauerunt. Iterum hęc uerba, Sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem &c. sic exponit: hoc est, Sicut per unius delictum omnes homines condemnationem meruerunt, similiter peccantes, ita et iustitia unius omnes iustificabũtur credẽtes: Totamq; deinceps disputationẽ sic temperat, ut intelligas eum loqui de peccatis singulorũ proprijs. Sed in medio scribit: Manifestum itaque est, in Adam omnes peccasse quasi in massa: Ipse enim per peccatum corruptus, quos genuit omnes nati sunt sub peccato: ex eo igitur cuncti peccatores, quia ex ipso sumus omnes. Moxq;, Est & alia mors, inquit, quæ secunda dicitur in gehenna, quam nõ peccato Adæ patimur, sed eius occasione proprijs peccatis acquiritur

quiritur &c. Hic distinguit peccatum Adæ, à peccatis personalibus, & mortem corporis à morte gehennæ. Verum nō hoc nunc agitur, an Ambrosius agnoscat peccatū originale quod constat illum compluribus facere locis, sed an necesse sit hunc locum de peccato originis accipere. Nam si hic sermo, ita in omnes homines mors pertrāsijt, in quo omnes peccauerunt, necessario intelligitur de peccato originis, necesse est, ut quod huic annectitur, usque ad legē enim peccatum erat in mundo, similiter intelligamus, quod hęc pars causam reddat dicti superioris. Sed hanc partē Ambrosius interpretatur de peccatis ab unoquoq; commissis. Quomodo igitur constabit disputationis tenor, si & quæ præcedunt, & quæ sequuntur accipiuntur de commissis singulorum, in medio subito admisceatur diuersi generis peccatum, præsertim quum cōiunctio, enim, ita cōnectat inferiora cum superiotibus ut appareat eandem rem agi. Quemadmodum autem coniunctio γὰρ, cōglutinat id quod sequitur cum præcedentibus, ita διὰ τοῦτο, id est propterea, connectit hanc particulam cum ijs quæ præcesserāt: præcesserat autē, quod Christus pro inimicis ac peccatoribus mortuus esset, cuius sanguine liberati ab ira dei, pro morte uitā, pro ignominia gloriā filiorum essemus adepti. Nihil enim interest, nisi quod quum dicimus propterea, causa præcessit, effectus sequit: quū enim, cōtra. Si Titius Actio deberet mille nummū mutui nomine, x drachmas depositi nomine, nūquid uideretur hic sermo sibi cohęrere, si diceret, Nunq; habui cō modiorē creditorē quàm Actium, cui quum deberē ex mutuo mille nummum, uideretq; me rei familiaris angustia laborare, ultro condonauit eam summam, meq; exæris alieni debitore, reddidit astrictiorem beneuolentiæ debitorem. Semper enim nihil promeritum singulari beneuolentia complexus est, eoq; me liberauit obligatione: poterat enim mutui nomine me cōuenire, & ni soluissem in carcerem ducere, aut res meas loco pignoris occupare. Hic quum prima & ultima loquantur de mutuo quis suspicaretur illa in medio, dum me liberat obligatione, pertinere ad depositum? Atqui duæ coniunctiones faciūt, quapropter & enim, ut hic sermo multo durius cohæreat, nisi totum accipiamus de peccato originis, aut totum de peccato personali, aut totum de utroq;. At sunt quæ de peccato originis non possunt intelligi, sunt quæ de utroque non possunt. Iam diuus Chrysostomus in hūc locum quem necessario uolunt accipiendum esse de peccato originis, nihil aliud commentatur quàm hoc, τί δέ ἐστιν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον; ἐκεῖνα τοίνυν φησίν, καὶ οἱ μὴ φαγόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου γεγόνασιν ὑπ' ἐκεῖνα θνητοί, id est, Quid autem est in quo omnes peccauerunt? Illo lapso, & hi qui non ederant de ligno, facti sunt ex illo mortales. Hic sermo potest ad utrunque peccati genus pertinere. Porrò locum qui huic annectitur, bifariam exponit: ipsius uerba subscribam, bona fide latine reddita: Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo, peccatum autem non imputatur, quum non est lex. Illud quod dicit usque ad legem, quidam putant Apostolum de illo sentire tempore, quod fuit ante datam legē, ueluti quod fuit sub Abel, sub Noë, sub Abraham usque ad illud quo Moses natus est. Quod igitur tum erat peccatum? Quidam aiunt eum loqui de eo quod fuit in paradiso, Nondum enim, inquit, erat dissolutum, quin potius florebat illius fructus. Nam communē mortem illud inuexit, quæ uincebat ac regnabat. Qua igitur de causa subijcit, Peccatum autem non imputatur ubi non est lex? Qui nostra disseruerunt aiunt Apostolum hunc sermonem posuisse sub persona Iudæorū obijcientium, Si non est peccatum absq; lege, quomodo mors eos absumpsit qui fuerunt ante legē? At mihi uidetur, quod nunc dicturus sum, esse probabilius, magisq; consentaneum esse apostolico sensui. Quid autem hoc est? Quum ait peccatum usque ad legem erat in mundo, hoc mihi uidetur dicere, quod lege data peccatū superabat, uidelicet quod erat ex præuaricatione, & eousque superabat, quousque fuit & lex. Nō enim potest consistere peccatum si non sit lex. Itaque si hoc, inquit, peccatum, ex legis præuaricatione mortem genuit, qui factum est ut omnes qui fuerūt ante legem, mortui sint? Etenim si ex peccato mors radicem traxit, quum autem nō est lex non imputatur peccatum, quomodo mors superabat? Vnde perspicuum est, quod nō hoc peccatum uiolatæ legis, sed illud per inobedientiam Adę cōmissum, erat quod omnia contaminabat. Quod huius rei signum? Illud quod etiam ante legem omnes moriebantur. Regnabat enim mors ab Adam usque ad Mosen, etiam in eos qui non peccauerunt, &c. Hisce uerbis Chrysostomus non tribuit ullum peccatum infantibus, sed ait mortem corporis in eos dimanasse, perinde quasi cum

Adam

Adam progenitore de uetito ligno ediſſent, hoc eſt pro alieno peccato dediſſe pœnas. Theophylactus autem uerſus quum ita loquitur, Nam eo labente uel qui de ligno nihil ediſſent ſuo crimine mortales ſunt facti, perinde ac ſi ipſi peccato forent obnoxij, quia ille peccaſſet: nonne pronunciat infantes non eſſe obnoxios peccato? Quanquam ſi hunc locum accipimus de morte gehennæ quam cõmeruerat Adam, hac non puniũtur infantes: ſi de morte corporis, ab hac non liberat baptiſmus. Hęc perſpiciens Origenes, confugit ad mortem animæ, quę per peccatum ſeparat deum ab illa. Quam mortem ſi accipimus, non poteſt hic locus accipi de peccato originis. Sed hunc locum quem Chryſoſtomus interpretari uidetur, de præuaricatione Adæ. Ambroſius interpretatur de peccato perſonali, quem admodum oſtendimus. Falſum eſt igitur quod iactat quidã, ueteres omnes tum Græcos tum Latinos magno conſenſu hunc locum interpretatos de peccato originis, quum ſecus interpretetur Origenes Græcus, & Scholiaſtes latinus: ac proinde falſum eſt hanc interpretationem mihi peculiarem eſſe cum Pelagio, quum & Ambroſius & priora & ſequentia interpretetur de peccatis ſingulorum, tantũ in medio uideatur attingere peccatum Adæ. Sed falſius etiam eſt, hanc interpretationem pugnare cum Paulinæ dictionis & Græcæ lectionis proprietate, quum declararim, & ſermonis proprietatem, & ſeriem tenoremq; diſputationis mollius quadrare ei ſententiæ, quam oſtendo poſſe conſiſtere. Non iam excutiam quæ recitãtur à cæteris ad pertrahendum hunc locum ad peccatum originis: loquuntur enim tropis ambiguis: certe nullus illorum tribuit infantibus peccatum, ſed aliquam pœnæ partem aiunt tranſiſſe in poſteros. Supereſt illa rixa, quod opituler Pelagianis, exarmans eccleſiã: nimirum extorto hoc telo omnium, ut aiunt ualidiſſimo. Primum alia eſſe docui ualidiora: deinde qui facio pro Pelagianis, quorum ſententiam aperte deteſtor? Sed indico utranq; lectionem conſiſtere. Hoc uel tacente me res ipſa clamitat, ſcripturam commodius accipi de peccato ſingulorũ. Sufficiebat unus ſcripturæ locus aduerſus Pelagium, & tuta erat eccleſia etiam hoc telo deſtituta. Sed tota eccleſia ſic hunc locum interpretatur. An tota eccleſia ſunt tres aut quatuor doctores? Tota eccleſia docet omnes Adæ poſteros naſci pœnæ obnoxios ob peccatũ Adæ: ſed hunc locũ nõ poſſe accipi niſi de peccato originis, nuſquã docet uniuerſalis eccleſia. Atqui hoc ſolũ erat quod annotaui. Sed in affricano inquiunt concilio, Miluetano opinor, pronũciatur anathema in eos qui Pauli locum hunc ſecus interpretarentur. Imò ibi pronunciatur anathema in eos qui docebant infantes non egere baptiſmo, quod nihil haberent contagij ex Adam: & poſt anathema ſubijcitur, quia non debet aliter intelligi. Non hic excutio quantum ſit anathematum in illis concilijs prouincialibus, quæ utcunque uertit Hilarius, neque puto me uſque adeo aſtringi eiuſmodi ſynodis. Alioqui ſi quis urgeat eſſe ſeruanda quæcunque in illis decreta ſunt, proferam ex illis dogmata quædã, quæ nunc eccleſia damnat pro hæreticis: proferã inſtitutiones, quas nuſquam nunc ſeruat eccleſia: proferãt ex uniuerſali ſynodo, quæ prohibuerit hunc locum ſecus enarrari. Damnarit ſanè Miluetana ſynodus Pelagianam interpretationem, nihil ad me pertinet: ille ſic tollit hanc interpretationem, ut aſtruat quam improbauit eccleſia, ego demonſtrans hunc locum ad reuincendos Pelagianos nõ eſſe ſatis efficacem, relego diſputantem ad alia loca hoc certiora. hoc nõ eſt eripere telum eccleſiæ, ſed indicare tela certiora pro parum certo: nec eſt aperire rimam hoſtibus, ſed admonere ne hic urgeamus hoſtem, ubi poſsit elabi. Fatemur eccleſiam habere autoritatem interpretandi ſcripturas, ſed eccleſiæ doctores quamlibet celebres, in multis ſcripturæ locis hæſitant, multa uarie, nonnulla etiam perperam ſunt interpretati. Neque quiſquam contendit hunc locum nõ poſſe ſecus intelligi, præter ſanctum Auguſtinum, poſteaquam incaluit conflictio cum Pelagianis. Quod ſi non permittunt hic hactenus ab Auguſtino diſſentire, ut liceat hunc Pauli locum bifariam interpretari, quin idem honoris habetur omnibus quæ uir ille docuit & aſſeuerauit in hac ipſa diſputatiõe. In hac enim toties inculcat infantes fruſtra baptizari, niſi detur eis corpus & ſanguis domini. Eam ſententiam hauſit ex Ioannis cap. 6. Amen amen dico uobis, niſi manducaueritis carnem filij hominis & biberitis eius ſanguinem, non habebitis uitam in uobis. Ad eum locum à priſcis interpretatũ de doctrina Chriſti, poſteriores adiecerunt alterum ſenſum de ſumenda euchariſtia. At nũc eccleſia quod Auguſtinus & cum Auguſtino tota, ut probabile eſt, occidẽtalis eccleſia iudicauit ad ſalutem neceſſarium, nec facit

facit nec sinit fieri, & illius interpretationem reijcit, pro hæretica habitura si quis uelit illam pertinaciter tueri. In eadem inculcat, unum Christum fuisse immunem ab omni peccato, idq; docet multorum testimonijs: & hanc sententiam damnant Theologorum classes præcipue Parisiensium, ingenue reijcientes talium uirorum & dogma, & scripturæ interpretationem. Ibidem citat Ambrosium, qui lotionem pedum in apostolis, interpretatur de peccato originis, quum hodie liceat secus interpretari. Nam Petrus iam circuncisus non erat obnoxius illi peccato: Illic citat Cyprianum, qui scripserat infantibus per baptismū aliena remitti peccata, quum hodie doceat ecclesia, non nisi primum illud & unicum Adæ peccatum imputari nascētibus, ne id quidem in totum: illic adfertur ex 1. Cor. 15. ad probandum originis peccatum, Sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes uiuificabuntur, quur eum locum ausus est de peccatis singulorum interpretari Chrysostomus? Sic enim commentatur, Quid igitur, dic mihi, omnes mortui sunt morte peccati in Adam? Quomodo igitur Noë iustus in generatione sua, quomodo Abrahã, quomodo Iob, quomodo cæteri omnes &c. Hæc frustra cōmemorat si locus sentit de peccato originis, quandoquidem ab hoc nullus illorū fuit immunis. Atqui hunc Pauli locum diuus Augustinus adeo putat de peccato originis intelligendum, ut, quoniam ad fundamenta fidei pertinet, quisquis conetur illum secus interpretari, totum quod in Christum credimus auferre moliatur. Adducitur & illud aduersus Pelagianos: Eramus natura filij iræ, quur diuus Hieronymus eum locum ausus est secus interpretari quàm de peccato originis, quur ausus est indicare φύσῃ accipi posse ut idem ualeat quod prorsus siue omnino? Quur hic nemo uociferatur telum ereptum ecclesiæ propugnatoribus? An hac lege cōstringent nos, ut nefas habeatur, si quis ullum scripturæ testimonium secus interpretetur quàm interpretati sunt prisci doctores ecclesiæ conflictantes cum hæreticis? At quid dicent, ubi ex illis conflictationibus protulerimus tot sententias, tot interpretationes illorum, quas recentiores Theologi non solum reijciunt, sed impias & hæreticas iudicant? Quod si labascit tota ecclesia, quod annotarim hunc locū aliter posse interpretari, non damnata altera enarratione, quur hactenus nemo reclamauit in scholia Hieronymi titulo commendata, quæ totum hunc locum exponūt de peccatis uoluntate commissis? Constat totam hanc Pauli disputationem esse plenam obscuritatibus, quemadmodū uere præfatur Origenes: cōstat multa non sine tropo dici: nos peccatū originis non hic tantū asserimus, sed compluribus lucubrationum mearum locis, atque in ipsa etiam paraphrasi, sensum utrunque complectimur, ita loquentes, Etenim si tantū ualuit ille peccandi princeps, ut tantus hominum numerus ob unius commissa, morti sit obnoxius &c. ac mox, Sic ut Adæ damnum dei benignitate nobis in lucrum cesserit. Rursum, Licet per unum Adam peccantium inuecta sit pernicies, & per Christum innocentem inuecta sit salus, tamen utrunque alteri par non est. Siquidem pernicies sic orta est, ut unius peccatum in omnes posteros propagaretur, atque ita tandem omnes redderet obnoxios, contrà &c. Ac mox, Quod si tantum ualuit unius hominis culpa, ut omnes mortis tyrannidi redderet obstrictos &c. Quid? An hoc est excludere peccatum originis? Iam quod uertimus, pro ἐφ' ᾧ quatenus, potest ad utrunlibet sensum uel ad utrūque potius accommodari, id est, mors transijt eo quod omnes peccauerunt, nimirum in Adam. Quid igitur est quod timent? An continuo reuixerint Pelagiani, si locum hunc unum secus interpretatus sum quàm in pugna interpretatus est Augustinus, quum sint alia multa quibus efficacius reuinci possint hæretici? Verum qui minus hic liceat, quod in alijs locis ab eodem citatis licuit orthodoxis? An dicent dissimulandū fuisse, locum hunc bifariam exponi? Quasi me silente non id perspecturi sint hæretici, imò quasi nō hoc perspexerint ante annos mille? Quod si fidei præsidiū in silentio collocamus, quid sibi uolunt tot quæstionum uolumina, quibus recentiores Theologi mūdum impleuerunt, propositis argumentis omnia uocantes in dubium, prę sertim Scotus, cuius argumenta ueritatem oppugnantia, quę illi uocant ante oppositum, interdum neruosiora sunt ijs quibus illa diluit. Quur hic non metuunt ne præbeatur ansa hæreticis? Sed illa, inquiunt, disputantur inter scholasticos. At mea uix leguntur in cubiculis, nam Theologis illa scripsimus nō grammaticis. Nobis sufficit unicum scripturæ testimonium, interdum & sine scripturis autoritas ecclesiæ. Aduersus autem hæreticos quid proderit censere locum hunc nō aliter oportere

intelligi

intelligit, quum ipsa res clamitet posse secus intelligi. Postremo si quid hic offendiculi est, utris potius imputandū, ei ne qui hæc tribus uerbis annotarat, an illis qui tales annotatiun culas atrocibus tragœdijs exagitantes in theatrum populare proferunt.

Vsque ad legem enim peccatum.) ἄχρι γὰρ νόμου. Origenes interpretatur, Vsque ad finem legis Mosaicæ, hoc est, usque ad Christum. Sic & Augustinus in sententijs annotatis in epistolā ad Romanos, Intelligendū est, inquit, quousq; ueniret gratia: cōtra eos enim dictum est, qui arbitrantur per legem auferri posse peccata. ac mox, Non ergo putemus usque ad legem ita dictum esse, quasi iam sub lege non esset peccatum, sed sic dictum est usque ad legem, ut totū legis tempus annumeret usque ad finem legis, quod est Christus. Apud Chrysostomum γὰρ non additur, licet apud Theophylactum addatur. *Vsq; ad l.e.p. diuersum legit Origenes*

Non imputabatur.) οὐκ ἐλλογεῖται, id est, Imputatur, præsentis temporis, ut sermo sit absolutior. Nam μὴ ὄντος νόμου ad utrunq; tempus quadrat, quasi dicas in genere, non ente lege non imputatur peccatum, id est, ubicunque non est lex, ibi peccatum non imputatur. Atque ita sanè legit Origenes. Itáque scriptum comperi in uetustissimo nec minus emendato codice Paulino. Hic quidā interpretātur ἐλλογεῖται non pro imputatur, sed pro reputatur, hoc est, iudicatur: ut intelligas nulla lege lata, peccantes nō habere pro peccato quod committunt, cum nulla lege facere prohibeantur. Quidam non ineruditus libro ædito, putat Græcam lectionem esse deprauatam, & pro ἐλλογεῖται, scribendum ἐλλογεῖτο. Quasi uero non sit impudens dissentire à tanto consensu Græcorum uoluminum, aut quasi si quis tempus præteritum imperfectum postulet, ἐλλογεῖτο dicendum sit, ac non potius ἐνελογεῖτο. Atque hic est qui sibi miram eruditionem uindicās, me sine fine iactat nihil omnino scire. In codice Donatiani scriptum erat, Quum lex non est. Vnde cōiectare licet & illud imputabatur, deprauatum, pro imputatur. ἐλογεῖτο tolerari poterat, si diceretur λογέω pro λογίζομαι. ἐλογεῖτο scriptum erat in commentarijs Chrysostomi, in Theophylacti ἐλλογεῖτο, sed utrunque deprauate, ni fallor. illud obiter annotandū, Paulum hoc loco promiscue uti his duobus uocabulis, ἁμαρτία & παράπτωμα, cum Hieronymus alicubi putet παράπτωμα leuius esse quàm ἁμαρτίαν. *Taxatus qdā qui in uerbis Pauli deprauauit ἐλλογεῖ, quod uerbū Græca lingua nō recipit, pro ἐλλογεῖται* *ἁμαρτία παράπτωμα*

In similitudinem.) ἐπὶ ὁμοιώματι, id est, In similitudine, non in similitudinem præuaricationis Adæ. Potest autē hæc particula In similitudinem referri uel ad illud superius, Regnauit mors in similitudine, uel ad propius hoc, Qui nō peccauerunt in similitudine. Origenes & Ambrosius, atque etiam Augustinus libri de peccatorum meritis & remissione, primi, capite undecimo, rursum epistola 89. indicant duplicem huius loci fuisse lectionem. Vnam, regnauit mors etiam in eos qui peccauerunt in similitudine Adæ. Atque hanc uidetur habere potiorem Origenes, ut quam priore loco ponat, quemadmodum & Ambrosius. Alteram, quam indicat haberi in nonnullis exemplaribus, Regnauit mors ab Adam etiam in eos qui non peccauerunt. Prioris lectionis in qua non additur negatio hæc est sententia, Mortem regnasse nō solum in Adam, sed in omneis etiam, qui ad illius exemplum peccauerunt. Posterioris lectionis duplex est sensus. Prior est, mortem regnasse non solum in Adam & in eos qui ad illius exemplum peccauerunt, uerum in eos quoque qui aut non peccauerunt, aut certe non perinde grauiter peccauerant atque ille. Posterior sensus est, mortem regnasse & in eos qui non peccassent, regnasse autem non ob ipsorum commissa, sed in similitudine præuaricationis Adæ, hoc est, perinde quasi & ipsi præuaricati fuissent quemadmodū Adam. Iam cum alibi dixerit, Conclusit deus omnia sub peccato, et omnes peccauerant & egent gloria dei, quomodo nunc dicit quosdam nō peccasse? Verum non peccauerunt ad illius similitudinem, hoc est, nō tam capitaliter, nec accepto mandato, quæ proprie præuaricatio dicitur. Nam Adæ merito est imputatum peccatum, ut cui præscriptum esset, quid sequi, quid fugere deberet. Sed ante Mosi legem non imputabatur peccatum, hoc est, non uidebatur imputandum, quod non esset lex quæ prohiberet peccatum. Illud addendum, non esse ὁμοιώσει, sed ὁμοιώματι, quod magis assimilationem sonat quàm similitudinem, ut accipias eos qui peccant in hoc referre parentem peccatorem. Vsus est eodem uerbo aliquanto superius, In similitudine imaginis hominis. Cæterum haud me fugit quosdam totum hunc locum ad peccatum originale referre. Quibus equidem non admodum repugno, tamen & alteram interpretationem indicare uisum est, quam nec Am- *In similit. p.a. locus uarie expositus* *Varia lectio* *ὁμοίωσις ὁμοίωμα*

Originale peccatum

brosius omnino prætermisit, Origenes penè solam sequitur. Is cuius scholia legimus titulo Hieronymi similiter. Sic enim loquitur. Quum enim exposuisset eos qui nō peccauerunt in similitudinem Adæ, esse qui ante legem Mosi peccarunt, explicat quod dixit his uerbis, Hi sunt qui non ad similitudinē prę uaricationis Adæ peccauerunt, qui per naturalem legem transgressi sunt, & non sicut Adam per mandatum. Ac mox subijcit, Sicut enim Adam primus mandatum dei præuaricatus exemplum est legem dei præuaricari uolentibus, sic & Christus uoluntatem patris complexus exemplū est imitari eum cupientibus. Sed quid hæc persequor, quum is ut dictū est, totum caput interpretetur de peccatis quæ committunt homines imitatione primi parentis. Quod si quis nobis proferat exemplum uirginis, ueteres neminem à peccato liberarunt in totum prę ter unum Christum, Si infantes, de his hic non uidetur agere Paulus, nec ea quæstio tum mouebatur, quum nondum esset receptum infantes baptizari. Quin & illud nobis uidendum, ne plus satis oderimus Pelagianos, non quod nolim illorum explodi sententiam, qui negant ullum esse peccatum originale, sed quod nolim illud per occasionem affectate admisceri ubi non est opus, siue quod in ea disputatione libeat argutari, siue ut quemadmodum astrologi repertis epicyclis sese è multis difficultatibus expediunt, ita nos affectate ad hoc quæstionum κρησφύγετα passim recurramus. Nisi forte nobis permittimus ut in disputando cum aduersario qui uincendus est magis quàm docendus, scripturæ uerba ad uictoriam nostram utcunq; detorqueamus. Quod aduersus Iouinianū pugnans Hieronymus facere uidetur nōnunquam, & Augustinus aliquoties, interim & Ambrosius. Hæc dixerim inquam, nō quod faueam negantibus esse peccatum originis, sed quod nolim, si fieri possit, ullam uim fieri scripturis diuinis. Quin potius ex ipsa disputationis consequentia diligenter expendamus, quid senserit Paulus, dispiciētes quid hic agat, unde cœperit, quorsum tendat, & num consentaneū sit illum statim mysterium hoc gentibus aperire uoluisse, quod hodie quoq; magis creditur quàm intelligitur, nimirum cōmuni sensu reclamante. Frustra uero quidam calumniātur, quod hac annotatione uidear labefactare peccatū originis, quum tot locis in scriptis ingenue profitear & asseram. Verum hic locus mihi uidetur mollius exponi de personalibus commissis posterorum Adæ, sic tamen ut nullius sententiæ præiudicem.

Peccatū originale negabāt Pelagiani

Calumnia depulsa

Forma futuri.) τύπος τοῦ μέλλοντος, id est, Figura seu typus futuri, hoc est, uenturi Christi, ut futuri nomen non pertineat ad tempus quo hæc scribebat Paulus, sed ad Adam qui præcessit Christum, cuius typum gerebat. Quo elocutionis genere scripsit Colossensibus de Sabbatis & Neomenijs agens: Quæ sunt umbra, inquit futurorum. Iam enim illa Paulo futura non erant sed præsentia. Coactius enim mihi uidetur, quantumuis argutum dixeris, quod Origenes indicat hæc & ad uenturi seculi cōditionem posse referri. Forma igitur & typus erat Christi Adam. Quanquam ea figura in diuersum recidit & analogia potius est quàm similitudo. Nam ut ille princeps peccandi & moriendi, ita hic dux & autor innocentiæ & immortalitatis. Proinde eleganter scripsit Origenes & hunc secutus Ambrosius, iuxta genus constare similitudinē, iuxta speciem repugnantiā esse. Vt ab Adam quiddam dimanauit in omnes, ita & à Christo, hic genus est. Cæterum ab illo mors & peccatum, ab hoc innocentia & uita, hic species est. Porrò forma Græcis est typos, quod uelut exemplar sonat, unde aliud exprimitur simile. Potest autem & illud τὸ μέλλοντος absolute sumi neutro genere, ut referatur nō ad posteriorem Adam sed ad ipsum peccatum quorumlibet Adam parentem imitantium. Is enim fuit exemplum peccandi posteris. Ostendi quis sensus è uerbis Græcis excerpi possit, sequetur prudens & cordatus lector quod optimum iudicabit. Illud adijciendum, quod interpres hoc loco nunc uertit plures, nunc multi, Græcis eadem est dictio πολλοί, quam Origenes positam putat pro omnibus, quo magis respōdeat unius. Etenim ubi sunt omnes, ibi sunt & multi.

Forma futuri quò referēdū

Similitudo nō per omnia cōgruens

πολλοὶ pro omnibus

Et non sicut per unum peccatum.) Apud Græcos obscurius est, καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα, id est, Et non sicut per unum qui peccauit donum. Sic enim ad uerbum uertere licet, & necesse est nōnulla uerba subaudire, id quod admonent etiam Græcorum scholia. Et non sicut per unum qui peccauit, subaudi ingressa est mors, ita per unum uenit donum, hoc est, non eodem modo. Nam ex uno peccato moriuntur omnes, sed ex multis peccatis per unum iustificantur omnes. Quodq; uulgati codices habent per unum peccatum

Obscurus sermo Pauli, ut & ille, q pro multis effundetur

eatum, Ambrosius legit peccantem non peccatum, δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, id est. Per unum qui peccauit. Atque ita legisse Theophylactum ex ipsius interpretatione licet colligere. Certe sic legit Chrysostomus, quanquam mox ἑνὸς refertur ad peccatum, τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημα ἦν ἑνὸς εἰς κατάκριμα, quia sequitur, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων. Quum unum peccatum dicit, Adæ peccatum significat: quum multa, cætera peccata intelligit, quæ sibi quisque addit.

Nam iudicium ex uno.) Ex uno, non refertur ad personam Adæ, sed ad peccatum, ut subaudias παραπτώματος, cui paulo post respondet, ex multis. ut sit sensus, Nam iudicium quidem ex uno peccato in cõdemnationẽ, donum autem ex multis peccatis in iustificationem. Quanquam consentiunt hic interpretes omnes. Augustinus de nuptijs & concupiscentia ad Valeriũ libro secũdo, cap. uigesimoseptimo. Item epistola 89. palàm asseuerat, Ex uno peccato sentiendum non ex uno homine, ut respondeat ad id quod sequitur, gratia autem ex multis delictis: ut intelligamus unum peccatum suffecisse ad condẽnationem uniuersi generis humani, gratiam autem unam ad uniuersa peccata delenda. Idem affirmat aduersus Iulianum Pelagianum libro primo. Rursum libro de peccatorum meritis & remissione lib. 1. cap. 11. Sequitur enim, gratia autem ex multis delictis. *Ex uno peccato*

Gratia ex multis delictis.) χάρισμα. Quod modo donũ uerterat, & recte, nũc gratiam uertit haud recte, nisi prorsus idem esse putamus gratiam & donum.

Abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes.) Legendũ est doni iustitiæ, ut intelligas ipsam iustitiam esse donum, καὶ τῆ δωρεᾶς δικαιοσύνης, Sublata coniunctione: iamq; non erit opus illa distinctione Thomæ explicantis quid interfit inter gratiam donationem, & iustitiam. Quanquam Ambrosius addit, nostro more coniunctionẽ legẽs, et iustitiæ, sed arbitror mendum esse codicis, quandoquidem tale nihil indicat illius enarratio. Certe Chrysostomus ac Theophylactus nobiscum faciũt. *Thomæ distinctio reiecta*

Igitur sicut per unius delictum in omnes homines.) Hic sermo mutilus est, & opus habet quæ subaudiãtur, uidelicet quid per utrunq; sit inductũ. Itaq; sicut per unius delictum irrepsit peccatum ad condemnationem, ita per unius iustitiam ingressa est salus ad iustificationem omnium. Ita propemodum Theophylactus, in enarrando supplens, quæ desunt orationi. Vide Augustinum epist. 89. *Sermo mutilus*

Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt.) Illud ad sensum nihil attinet, quod in nostris habetur tertia persona, Cõstituti sunt, quod habebatur in nonnullis Græcorum codicibus, κατεστάθησαν, cum in pleriscq; Græcis habeatur κατεστάθημεν quemadmodum & in æditione Aldina.

Lex autem subintrauit.) παρεισῆλθεν. Quasi dicas obiter irrepsit, ob præpositionem Græcam quæ fermè in malam partem additur. *παρεισῆλθεν*

Superabundauit gratia.) Hic χάρις est, non χάρισμα, id est, Gratia, non donum. Quanquam χάριν, id est gratiam Græci aliquoties accipiunt pro beneficio. Cæterum quod Latinus interpres dixit superabundauit, Græce est ὑπερεπερίσσευσεν, quod non perinde ualet quasi dicas, sic abundare liquorem, ut effundatur quod superfluum est, sed quasi dicas uehementer ac supra modum abundare. Auget enim ὑπὲρ apud Græcos nõ aliter atq; quàm aut per, apud nos. Vnde nonnulli Græcorũ more loquẽtes, sed parũ Latine, dicunt superbenedictus, pro eximie benedicto, superexcelsus pro uehementer excelso. *ὑπὲρ auget Græcis*

Vt sicut regnauit peccatum in morte.) Origenes putat sub mortis nomine diabolum posse intelligi, in hoc uelut & in superioribus locis, quod Græcis mollius est, quibus θάνατος mors, masculini generis est. Ambrosius putauit ad animi mortẽ referendũ sensum. Origenes & de corporali morte interpretatã disputãs de Enoch à morte subducto. Porrò quũ ait, Regnauit peccatũ in morte, ἐν τῷ θανάτῳ, apparet Paulũ abusum esse præpositione ἐν pro εἰς: debebat enim hæc particula congruere illi quæ sequitur, ut gratia regnaret per iustitiam in uitam æternã, ubi non dixit ἐν ζωῇ αἰωνίῳ, sed εἰς ζωὴν αἰώνιον.

In mortem.) ἐν τῷ θανάτῳ, id est, in morte, hoc est, per mortem, quemadmodum superius admonuimus.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Dominum nostrum, hoc loco non adijcitur apud Græcos, nec in uetustis Latinorum exemplaribus, etiamsi apud Ambrosiũ additur. *Additum in nostris*

sed ita ut ex interpretatione non possit esse compertum ita legisse. Quanquam in nonnullis Græcis exemplaribus dominum nostrum additum repperi, eodem, opinor, casu quo apud nos, duabus uocibus aliunde huc transcriptis.

EX CAPITE SEXTO.

Vi enim mortui sumus peccato.) Enim, redundat οἱ τινὲς ἀπεθάνομεν, id est, Quicunque mortui sumus, aut qui mortui sumus peccato. & peccato dandi casus est non auferendi, quasi quis alloquens peccatum dicat, tibi mortuus sum sed Christo uiuo.

Viuemus in illo.) ἐν αὐτῇ. In ipso, aut in eodem fuerat significantius.

Fratres additum

An ignoratis fratres,) Fratres, additum est ab interprete aut scriba, ἢ ἀγνοεῖτε, id est, An ignoratis. Atque ita sanè legit Origenes & Ambrosius, neque secus habent uetustissimi codices Latini manu descripti.

Baptizati in Christum

Baptizati sumus in Christo Iesu.) Græcis est in Christum Iesum, & in mortem, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, & εἰς τὸν θάνατον. Quanquam ea præpositio ancipitis est naturæ apud Græcos. Hic tamen magis cõgruebat in Christum, quod per baptismum inserimur in corpus Christi mysticum.

Si enim complantati facti sumus.) σύμφυτοι. Hoc est, insititi et participes. Alluit enim ad insitionem plantæ quæ respondet cõmunioni corporis Christi. Quemadmodũ surculus decerptus è sua arbore, particeps fit humoris eius arboris cui inseritur, ita qui per baptismum Christi corpori inserũtur, consortes fiunt bonorum illius. Vide uero an præpositio σὺν pertineat ad Iudæos & gentes simul in unum Christum collectos.

Simul & resurrectionis.) Græcis est, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως, id est, Igitur & resurrectionis. Interpres legisse uidetur pro ἀλλὰ, ἅμα. Cæterum ἀλλὰ cõiunctio est ratiocinãdi, quam uertimus nimirũ. & Resurrectionis erimus bifariã accipi potest: erimus resurrectionis, id est, Pertinebimus ad resurrectionẽ, aut erimus cõplantati similitudini resurrectionis eius. Nos priorem sententiã secuti, uertimus addito uerbo, Et resurrectionis erimus participes.

Duplex sensus

Qui simul etiam uiuimus cũ illo.) Græcis est συζήσομεν αὐτῷ, conuiuemus illi. Quanquã interpres bene reddidit sententiam.

Resurgẽs à mortuis,) ἐγερθεὶς, id est, Excitatus siue qui resurrexit à mortuis. Nam præteriti temporis participium est. Quanquam aliâs huiusmodi participijs abutitur.

Vltra non dominabitur.) οὐκέτι κυριεύει, id est, Non amplius dominatur, præsenti tempore non futuro, quemadmodum illud non moritur. Reddit enim causam, quare non moritur, Quia per illum sublatum est mortis dominium. Nam hæc uerba non solum pertinent ad Christum, uerum etiam ad mysticum corpus Christi, cui sensui magis congruebãt uerba præsentis temporis. Atq; ita legit Theophylactus, nec dissonat enarratio Chrysostomi. Non moritur enim positum indicat pro eo quod erat, est immortalis: & mors iam illi non dominatur, positum est pro eo quod erat, mors in illum non habet ius, qui moriendo peperit sibi suisq; immortalitatem.

Quod enim mortuus est quomodo intelligendum

Quod enim mortuus est.) ὃ γὰρ ἀπέθανε. Laurẽtius castigat, quod enim mortuum est, neutro genere. Nam apud Græcos ὃ articulus est postpositiuus non coniunctio. Ac sanè iuxta Laurentij sententiam legit Hilarius libro de Trinitate 9. iuxta fidem uetustorum codicũ mortuum referẽs ad corpus humanum, uiuit, ad naturam diuinam: sed mea sententia, melius ad Christũ simpliciter refertur ἀπέθανεν, ut sit sensus: hoc ipsum quod mortuus est Christus, semel duntaxat mortuus est, idq; peccato, quod autem uiuit &c. Quasi dicas mortem eam quam mortuus est, mortuus est peccato, uitam quam uiuit, uiuit deo. Est autem iuxta Græcorum distinctionem signandum comma post ὃ γὰρ ἀπέθανε, ut quod sequitur, Mortuus est semel, ad peccatum referatur, quæ uox hic datiui casus est, quemadmodum deo, non ablatiui. Cõsimili modo dixit in epistola ad Galatas, ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ, id est Quod autẽ nunc uiuo in carne, in fide uiuo. Cæterũ quis tandẽ sensus est, si legas, Id quod mortuum est &c. Quin potius illud agit Paulus, ut quemadmodum Christus semel mortuus peccato, semper immortalis manet, ita nos semel mortui peccato, per baptismum & in illo renati, deinde non recidamus in peccatum. Hac ratione interpres à gemino soloecismo absoluetur, quem illi noster impegit Stapulensis.

Exísti

Existimate uos mortuos.) ἑαυτοὺς, id est, Vos ipsos. quod sæpius obuium interpres uidetur neglexisse. Et existimate Græcis est λογίζεσθε, uerbũ cogitantis, ut annotauit & Origenes, quod ea res à cogitatione potissimum pendeat. Quoties enim cogitamus nos esse mortuos cum Christo, premuntur & euanescunt carnis cupiditates. Vnde magis quadrabat, reputate, hoc est considerate, & præ oculis habete.

In Christo Iesu.) Græci addunt, domino nostro.

Vt obediatis concupiscentijs eius.) εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, id est, Ad obediendũ ei, in cõcupiscentijs ipsius: ut pronomen ei referat peccatum, ipsius referat corpus: ut intelligas obediri peccato per affectus corporis ad peccatũ sollicitantes.

Sed nec exhibeatis.) μηδὲ παριστάνετε, id est, Nec exhibete siue accõmodate. sed redũdat.

Gratias autẽ deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, id est, Gratia autẽ deo, ut subaudiatur sit. Hic quidam stomachatur, clamitãs ethnicorũ esse dicere dijs gratia, Christianorum deo gratias. Verum ita loquebantur olim Christiani, sed imperiti literarum, subaudiẽtes agimus siue agamus. Atqui Paulus aliter loquutus est, à cuius sermone quid attinebat recedere uelut affectato solœcismo. Est gratissima deo cantio, deo gratias, non ob solœcismum, sed ob canentis pietatem: nec minus grata esset, deo gratia, si simili affectu pronuncietur.

Serui facti estis iustitiæ.) Iustitiæ, datiuus est casus, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ, hoc est, Cœpistis esse serui iustitiæ addicti.

Humanum dico.) ἀνθρώπινον λέγω. Hac loquendi figura mitigare solet Paulus, si quid durius dicere uidetur, aut inconsideratius. Secũdum hominem loquor.

Seruire immundiciæ.) Græce nomen est, & iucundius δοῦλα, id est Serua, uel seruientia membra, ac uelut obnoxia.

Liberi fuistis iustitiæ.) Peccati, hoc loco genitiuus est apud Græcos, iustitiæ datiuus, hoc hoc est liberi à iustitia. Et eratis, potius quàm fuistis, eo quod præcedit, quum essetis.

Finem uero uitam æternam.) Faber Stapulensis legit In uitam æternam. Verũ in emendatis codicibus reperio uitam æternam absq; præpositione, consentientibus & Græcis & Latinis exemplaribus, ut sit appositio. Illud uisum est submonere lectorem, hoc loco, atque etiam in eo quod præcessit, finis illorum mors, τέλος accipi posse pro tributo siue uectigali, quod colligitur è seruitute peccati. Nam mox sequitur ὀψώνια. Tametsi secus interpretatur Ambrosius & Chrysostomus. Videtur ὀψώνιον esse quod datur alendo militi, τέλος extremum præmium quo iam sibi uiuat missione donatus. Obstat huic sensui quod adfert Chrysostomus, in mentione peccati nominari obsonia, hoc est stipendia: in mentione uitæ æternæ, non nominari mercedem.

Stipendia enim peccati mors.) τὰ γὰρ ὀψώνια, id est, Obsonia. Milites enim cibis allicie- *Obsonia*
bantur ac donarijs, siue autoramentis, ut hominũ genus omnium longe uilissimũ, quippe quod cibi uentrisq; causa uitam habet uenalem, sed in quod olim ab imperatoribus Romanis omnia fermè dignitatũ insignia collata sunt. Ambrosius legit merces & quæstus. Seneca quod prius appellarat autoramentum uiciorum, mox appellat mercedem.

Gratia autem dei.) τὸ δὲ χάρισμα, id est Donũ, ut opponatur τοῖς ὀψωνίοις, quod est uile uerbum, cum illud sit ingenuum.

EX CAPITE SEPTIMO.

Ex in homine dominatur quàm diu uiuit.) Nobis ambiguum est, accipiendum ne sit quàm diu uiuat homo, an quam diu uiuat lex. Atque eadem ambiguitas est in uerbis Græcis. Mihi uidetur uiuit, uerbum referendum ad lex potius quàm ad homo: idq; ut malim, faciunt ea quæ mox sequuntur. Porrò licebat amphibologiam ad hunc modum effugere, Lex dominatur homini *Amphibologia*
quoad ea uixerit: aut quod fuerit elegãtius, tantisper dum ea uixerit. Hæc ubi scripseram, consulo Origenem, & comperio id ab eo diligenter annotatum fuisse, quod in conferenda similitudine Paulus, legem uiri loco posuit, & hominem uxoris uice. Vt morte uiri liberatur uxor, ita antiquata lege, liberatur obnoxius prius legi. Legem autẽ uiuere dicit, quàm diu ualet, mortuam esse posteaquam desijt habere uigorem. Iam κυριεύειν non tantũ Græcis est dominatur, sed etiã ius habet & autoritatẽ. Illud obiter annotãdum, exemplum adduci de muliere non de uiro, quod apud Iudæos ius esset uiris diuertere ab uxoribus, cum *Diuortij ius*

illas sola mors à maritali iure liberaret. Nec est quod ex hoc loco magnopere ratiocinemur, Christianis modis omnibus interdictum esse diuortium. cum enim addit, Nam scientibus legem loquor, palàm indicat sese non legem condere Christianis de matrimonio, sed ex Mosaica lege similitudinem docendi gratia ducere. Neq; uero necesse est ut quod similitudinis gratia producitur, quadret per omnia. satis est si ad id quadret, cuius docendi probandiq; causa adhibetur. Aduẽtus Christi in Euangelicis libris comparatur nocturno suffossori domus, non quod undiq; congruat furis & Christi aduenientis similitudo, sed hactenus modo congruit, quod uterque non expectatus adest.

Parabola non semper quadrat per omnia

Quæ sub uiro est.) ἡ γὰρ ὑπανδρος γυνὴ, id est, Obnoxia uiro, quasi dicas subuiralis, et γυνὴ significat & uxorem & mulierem.

Viuente uiro alligata est lege.) ᾧ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ, id est, Viuenti uiro alligata est lege, hoc est per legem. Legem autem matrimonium siue ius matrimonij uocant etiam Græci, ut mox A lege uiri.

χρηματίσει Adultera uocabitur.) χρηματίσει. quod Græcis est χρηματίσει, non χρηματίσεται proprietas est Græci sermonis. Quemadmodum enim dicimus, Audit pater, audit princeps, qui pater & princeps appellatur, Ita Græcis χρηματίζει ῥήτωρ, qui profitetur rhetorem, aut qui habetur pro rhetore. Vsus est hoc uerbo Lucas in Actis cap. 11.

Si fuerit cum alio uiro.) ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, id est, Si cõtingat alteri uiro, aut Si cœperit esse alterius uiri, nisi malumus subaudire præpositionem σὺν. Augustinus indicans tropos ueteris instrumenti, & hunc ostendit ex Leuitici cap. 22. Et filia sacerdotis si fuerit uiro alienigenæ, pro eo quod erat, si nupserit uiro alienigenæ. Et tamen hunc locum calumniatus est quidam ædito libello, cum sic interpretetur Augustinus: nisi forte aliud est iungi uiro, aliud nubere uiro. Atqui hanc sermonis formam legimus in Hecyra Terentiana, Vt alij si huic non sit, fiet. Vbi de matrimonio nõ de coitu filiæ sentit pater.

Tropus Hebraicus

Si autem mortuus fuerit uir eius.) Eius apud Græcos non additur. Item postea, Soluta est à lege uiri, uiri nõ est apud Græcos, nec ad rem pertinet. Nã articulus additus indicat eũ loqui de lege de qua prius dixit, Mulierem uiro alligatam per legem. Quanquam τοῦ ἀνδρὸς in quibusdam inuenio codicibus. Nec est Græce Liberata est, sed libera est, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου. Id quum ad sensum minime referat, non uideo tamen quur uisum sit ab apostolico uerbo discedere. Quanquam suspicor à librarijs ex libera factam liberatam.

Liberata est à lege uiri.) κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου. Verbum κατήργηται significat ius abolitum & antiquatum, ut & aliquanto post, νυνὶ δὲ κατηργήθημεν.

Vt sitis uos alterius.) Superflue addit uos in uertendo, etiamsi apud Græcos additur. Satis erat, ut sitis alterius: quanquã Græce est alteri, non alterius, id est, ut alius uos habeat, & non sitis uestri iuris. Græcus sermo nihil offendit, ob uerbũ impersonale, sed in Latino uerbo subauditur prima & secunda persona, nisi uel emphaseos, uel discretionis causa exprimatur. In emendationibus Latinis nõ additur uos, ut hoc scribis sit imputandum potius quàm interpreti.

Vt fructificetis deo.) ἵνα καρποφορήσωμεν, id est, Vt fructificemus. Sequitur autem ὅτε γὰρ ἦμεν, in eadem persona, id est, cum essemus. Alluſit autem ad uxorem, cuius modo meminit, quæ parit suo uiro.

Pasiones Passiones peccatorum.) παθήματα, id est, Morbos, cupiditates, siue affectus, siue perturbationes.

Quæ per legem erant.) τὰ διὰ τοῦ νόμου. Hoc loco, quæ, non refert peccata, sed passiones, παθήματα, ut intelligas legem excitasse peccandi libidinem.

Operari ἐνεργεῖν Operabantur in membris.) ἐνηργεῖτο. Quod magis significat uim habebant, siue secreto agebant. Nam occulta uis dicitur ἐνέργεια, uelut in semine, & uis mentis in homine.

In qua detinebamur.) ἐν ᾧ ad legem refertur, non ad mortem. Nec enim in plerisq; Græcis est mortis, sed mortui, ἀποθανόντες. Origenes testatur utranq; lectionem sibi notam fuisse. Verum hanc quam nos sequimur magis approbat. Ambrosius diuersam sequitur, utraq; satis congruit his quæ sequuntur. Dicta est aũt lex mortis, pro lex mortifera. Proinde illud, In qua detinebamur, referri potest uel ad legem, ut sit sensus: Nos iam mortui in Christo, liberati sumus à iure legis in qua detinebamur: uel ad mortui, ut subaudias pronomen, mor-

tui

tui ei legi qua detinebamur. Diuus Chrysostomus tertiam habet lectionem, ἀπὸ τοῦ νόμου ἀποθανόντος, id est, à lege emortua. Id ne quis tribuat scribis, interpretatur, ὡσανεὶ ἔλεγεν, ὁ δεσμὸς δι' οὗ κατεχόμεθα ἐνεκρώθη καὶ διέρρυη, id est: quasi dixisset, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit.

Occasione autē accepta.) ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία. Interpres non ineleganter mutauit genus participij, & actiuum uertit in passiuū, ut conueniret tempus. Nam λαβοῦσα præteriti temporis est. Nec uideo quur hic Stapulensis debuerit offendi.

Ego autem mortuus sum,) ἀπέθανον, id est, Mortuus eram, siue mortuus fui, ut sit præteriti temporis, & respōdeat illi reuixit, Trāsfert enim Paulus docendi gratia rem in suam personam, & retulit inter se pugnantia. Nam uita peccati, mors est hominis. Proinde si reuixit peccatum, ilico consecuta est mors hominis.

Seduxit me,) ἐξαπάτησέ με, id est, Decepit me, & ab uia abduxit. Hoc enim proprie sonat ἐξαπατᾶν.

Sed peccatū ut appareat &c.) Variat huius loci distinctio. Sic autem distinguunt Græci, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? absit, sed peccatum, ut subaudias mihi factum est mors. Græca sic habēt, τὸ οὖν ἀγαθὸν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία.

Operatum est mihi.) κατεργαζομένη, id est, Operans, participium, infiniti uerbi uice positum, id est, ut uideatur peccatum per id quod bonum est mihi operari mortem, non operando, quemadmodum placet Laurentio. Consistet autem & Laurētiana annotatio, si ἵνα φανῇ ἁμαρτία, uelut parēthesi interiectum accipiatur, in hunc modum, Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit, sed peccatum ut redderetur euidentius quantum sit malum, mihi factum est mors, dum per salutiferam legem mihi peperit exitium, & admotum remedium uertit in augmentū morbi. Ingens enim malum sit oportet, quod rem optimam uertit in perniciem. Hāc lectionem sequitur Origenes, Chrysostomus ac Theophylactus, nisi quod Origenes interpres participium uertit in uerbum, Nam Chrysostomus ac Theophylactus legūt κατεργαζομένη, interpres legisse uidetur κατεργάζεται, nec magni refert ad sensum. Porrò quod addit, ut fiat supra modum peccans peccatum, inculcatio & exaggeratio est eius quod præcessit, ut appareat peccatum. Nec est opus, ut ἵνα γένηται accipiamus pro ut appareat, quum re uera peccatum auctum sit per legem, & oppositis præceptis ueluti re pagulis incruduerit concupiscentia.

Supra modum peccans peccatum.) καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία. Quod ita sonat quasi dicas, scelestū scelus, aut si quis dilucide potius quàm Latine uertat, peccaminosum peccatum. Nam quod uertit peccans, Græcis non participium est, sed nomen adiectiuum. Annotauit hoc diligēter siue Origenes, siue huius interpres, à Paulo ceu personā quandā fingi peccati, quod Græcis est generis fœminini, ut liceat apud illos dici, peccatrix peccantia. Quod si apud nos peccatum esset generis masculini, ut uelut de homine liceret dicere, peccatum uehementer peccator, minus esset elocutio dura. Neque uideo tamen cur Hieronymus dicat se malle uicium sermonis admittere, quàm non satis integre exprimere sensum Pauli. Siquidem Græcis non est solœcismus ἁμαρτωλὸς ἁμαρτία, certe iuxta dialecton Atticam. Porrò quis Latinus intellecturus sit, quid sit peccatum peccator, pro peccato insigni & euidenti: aut cur potius peccator peccatum, quàm peccatrix peccatum? Et tamen ita legit Augustinus, libro primo ad Simplicianum, quæstione prima, nisi quod in æditis exemplaribus mendose legitur, Super modū peccator aut peccatū, pro eo quod erat, Supra modum peccator peccatum: nisi quod idem eodem modo legit sermone 4. de uerbis Apostoli, quæ res probabilem coniecturam præbet, autorem uersionis quem ibi secutus est Augustinus legisse καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία.

Venundatus sub peccato.) πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, id est, Venditus siue addictus sub peccatum, id est, In seruitutem & iugum peccati. Nec uideo quæ obscuritas hic offenderit Fabrum.

Non enim quod uolo bonum.) Bonum & malum apud Græcos non est, οὐ γὰρ ὃ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλὰ ὃ μισῶ, id est, Non enim quod uolo hoc ago, sed quod odi. At paulo inferius, hæ duæ uoces, bonum & malum adduntur. Non enim quod uolo facio, nempe bonum.

Iam nõ ego.) οὐκέτι ἐγώ. Quod elegãter & Latine uersum ab interprete, miror quãobrem cuiquam mutandum uideatur.

Sermo Pauli parũ integer

Inuenio igitur legem uolenti mihi facere bonum.) Origenes ut & aliâs in Paulo desiderat elocutionis integritatem, ita putat hunc sermonem parum cõstare, uel quod coniunctiones sint superfluæ, uel quod nõ adhibitæ ut oportet. Putat autem incommodum hoc, tali ordine posse tolli, si legamus hoc pacto, Igitur quia malũ adiacet, uolẽs facere bonum, inuenio legem dei, & condelector ei secundũ interiorem hominem, &c. Mea sententia potest & sic accipi, ut coniunctio ὅτι, non sit hic causalis, quemadmodum accipit Origenes, sed accipiatur ἐπιτατικῶς, sitq; sensus, Dum conor parêre legi bonæ, & uincẽte cupiditate, pertrahor ad malum, sentio malum illud in me esse, non in lege. Atque hic quidẽ sensus probe habet. Verũ si hunc probamus, necesse est, ut Paulum fateamur hoc sermone balbutisse, nec absoluisse quod instituerat. Apparet enim tale quiddã dicturum fuisse: Comperio igitur legem, si quando coner benefacere, hoc efficere in me, ut intelligam peccãdi maliq; fontem in me ipso esse, non in lege. Theophylactus restituit hunc in modum, Inuenio ergo legem fauentem, uolenti mihi quod bonum est facere, sed non facienti, eo quod adiacet mihi malum. Fatetur autem obscurum esse sermonem, quod uideatur deesse nonnihil. Idem indicat alios ad hunc ordinare modum, Inuenio igitur legem nemini alteri esse, nisi mihi facere bonum uolenti. Nam qui recte cupit agere, ei demum lex est lex, ut quæ id faciendum præscribat, quod ille cupit facere. Atque hæc est sententia Chrysostomi, ad quam congruit quod sequitur. Condelector enim legi. Quemadmodũ lex mihi fauet uolẽti quod bonum, ita & ego quod honestum est cupiens, probo legem.

Paulus Græce balbutiẽs

Repugnantem legi.) ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ. Quasi dicas contra militantem & rebellantem. Gaudet enim Paulus metaphoris quæ militiam sapiunt. Velut ante meminit de stipendijs.

Captiuantem me in lege peccati.) αἰχμαλωτίζοντί με τῷ νόμῳ, id est, Qui reddit me captiuum legi peccati.

Corpus mortis quid

De corpore mortis huius.) ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου. Græca magis ita sonant, ut huius ad nomen corpus referatur, quàm ad mortem, ex hoc corpore mortis. Nam mortis corpus uocat corpus obnoxium affectibus peccandi. Et addit, ex hoc corpore, quod in se sumpserit personam hominis sentientis huiusmodi affectus. Quandoquidem hæc est uelut una clauis ad intelligentiam Pauli, si quis animaduertat mutationem personarum, de quibus & ad quas loquitur. Certe palàm est Theophylactum idem sentire, quod nos indicauimus, si quis obseruet, non quid uerterit interpres, sed quid interpretetur ipse: subijcit enim, id est, morti subiecto. Neque secus interpretatur Origenes mortem interpretans peccatum, & ob id uocari corpus mortis in quo habitet peccatum. Et hijs ferè subscribunt recentiores. Nam quod quidam exponit corpus mortis, de turba malorum ingruentium, durius est.

Gratia dei pro gratias ago

Gratia dei.) Χάρις τῷ θεῷ, id est, Gratias ago deo. Atque ita legitur in emendatis Latinorum codicibus, ut sermo sit ostendentis per quem sit liberatus, nempe per eum cui gratias agit. Tametsi Laurẽtius indicat in quibusdam exemplaribus scriptũ fuisse χάρις τοῦ θεῷ, id est, Gratia deo, quod uerbis diuersum, re idem est. Ex Origenis interpretatione non liquet quid legerit, sed tamen cõijcere licet illum legisse quod nos ostendimus esse apud Græcos, uel ex hisce uerbis, Respondetur uero ad hoc quod dixerat. Quis me liberabit de corpore mortis huius? Iam non ex illius, sed ex apostolica autoritate, gratia dei per Iesum Christum dominum nostrum. Vnde apparet quod propterea hæc omnia describit Apostolus, & mala quæ intra nos gerebantur, exposuit, ut ad ultimum ostenderet & doceret, de quantis nos malis, & de quantis nos mortibus Christus eripuit. Hactenus Origenes, indicans quæ hactenus dicta sunt à Paulo sub eius persona dicta, qui nondum gratiæ diuinæ particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, impar illis. Verum quod exclamationi respondetur non sub eadem dici persona, sed sub eius qui non per legem, sed per gratiam Christi liberatus sit ab illa miserrima seruitute. Ad aliam itaque personam refert exclamationem, Infelix ego homo, quis me &c, ad aliam sermonem agentis gratias deo: quemadmodum idem Origens ea quæ superius multa cõmemorat Paulus de lege mortis ac membrorum,

de

de necessitate peccādi, uult sub alterius persona dici. Ambrosius idem interpretatur ex his uerbis accipiendum hominem gratia dei liberatum esse de corpore mortis huius, non liberandum. Astipulantur his quæ mox sequuntur. Lex enim spiritus uitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis. Atqui si legisset gratia dei, non congruebat hæc particula in Paulū, qui non liberandus erat, sed liberatus: nec consistunt ea quæ scribit Ambrosius. Igitur aut Gratia deo, legendum, aut Gratias ago. quibus uerbis iam liberatus gratias agit deo, per cuius gratiam assequutus sit, quod nec naturæ, nec Mosi lex, nec conscientia, nec opera præstare poterant. Chrysostomus sine controuersia legit & interpretatur, εὐχαριστῶ. Sic enim loquitur: ἐυχαριστεῖ γὰρ καὶ τῷ πατρὶ εὐχαριστεῖ, ἀλλὰ καὶ εὐχαριστείας τούτης καὶ ὁ υἱὸς αἴτιος, id est, Quanquam enim & patri gratias agit, attamen huius gratiarum actionis autor est & filius. Et in enarratione reliqua toties repetuntur εὐχαριστῶ, ut non possit librariorum incuria uideri factum. Theophylactus per omnia sequitur Chrysostomum. Quin & diuus Hieronymus ad Algasiam quęstione octaua, legit Gratia deo: ipsaq; enarratio declarat illum ita legisse, quum ait, Conuersus in se apostolus, imò homo sub cuius persona apostolus loquitur, agit gratias saluatori, quòd redemptus sit sanguine eius, & sordes in baptismo deposuerit. Ac mox, Gratias ago deo per Iesum Christum dominum nostrum, qui me de corpore mortis huius liberauit. Nec ad rem facit quòd quidam interpretes hunc locum adducentes meminerunt gratiæ dei, & admonent hic ostensum eum qui liberat à corpore mortis, quādo quisquis agit deo gratias liberatus, hoc ipsum indicat per quā et alij possint liberari. Cæterum quod agit gratias ueluti liberatus, omnes ad Pauli personam accommodant, de exclamatione uariant: uetustiores nolunt ad apostoli personam pertinere. Hieronymus arbitratur sub cuiusuis hominis persona dici. Et tamē si corpus mortis accipimus procliuitatem ad peccandum, quasi dicas moribūdum, nihil uetat, quo minus hæc omnia quadrent & in Paulum, iuxta Latinorum lectionem. Certe hoc agit Augustinus aduersus duas epistolas Pelagianorum libro primo, capite octauo, & aliquot sequentibus: ut totus hic locus competat Paulo, uel puero, uel sub lege peccati, uel sub gratia sentienti motus affectuum, licet non assentienti: sed adeo dure multa torquens, ut magis conueniat Paulum humani generis personam in se recipere, in qua est ethnicus exlex, Iudæus carnalis sub lege, & spiritualis per gratiam liberatus.

EX CAPITE OCTAVO.

Ex enim spiritus uitæ.) Spiritus, hoc loco genitiuus est casus, ut intelligas legem, non carnis, quæ mortem adfert, sed spiritus qui uitam largitur. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος. Quanquam Græca sunt huiusmodi, ut hic sensus esse possit, Lex spiritus qui est uita, τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς. quoniam uitæ, præponitur articulus masculinus. Lex autē spiritus perinde sonat, quasi dicas, legem spiritualem, iuxta proprietatē sermonis Hebraici. Etiamsi me non fugit Theophylactum duos genitiuos ad eandē uocem referre, legem spiritus, legem uitę. Redarguit enim eos qui legem uitæ, Mosi legem interpretantur. His penè eadem differit Chrysostomus.

Lege peccati et mortis.) ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου. Et hic elegantius uertisset, A iure peccati. Cæterum sermo Græcus anceps est, Potest enim sic accipi, A lege peccati & mortis, ut lex ad utrumque ex æquo referatur: siue à lege peccati & à morte, quæ comes est peccati, Porrò quod apud Chrysostomum, pro Liberauit me, legitur Liberauit te: nihil refert ad sensum.

Nam quod impossibile erat legi.) τὸ γὰρ ἀδυνατοῦν τοῦ νόμου, Græce est, legis, paterno casu: non Legi, dandi. Atq; ita sanè legit Ambrosius. Verum habet hic sermo nonnihil difficultatis, siquidem intelligi poterat, τὸ γὰρ ἀδυνατοῦν τοῦ νόμου. impotentia enim legis, siue imbecillitas legis, per quam erat infirma & inefficax. Verum iam non congruunt ea quæ sequuntur nisi fateri uelimus Paulum uel obliuione uel imperitia uel neglectu Græci sermonis, non reddidisse reliquam partem. Nam mihi quidem locum hūc pro mea uirili perpendenti, uidetur aliquid uerborum deesse ad explendam sententiā, ueluti si sic legamus: Nam quod lex Mosaica non potuit iuxta partem carnalem, secundum quam erat imbecillis & inefficax, hoc deus præstitit misso filio suo, qui spiritualem legis partem absoluit. Atque id ut magis probem, facit coniunctio quæ sequitur, Et de peccato damnauit peccatum. Nisi enim

Sermo imperfectus Pauli

enim subaudias uerbum præstitit, aut effecit, aut aliud his simile, coniunctio uidetur otiosa. Nisi placet ut ἀδυνάτου nominatiuus, positus sit absolute loco genitiui: ut sensus sit, quū enim esset impossibile: etc. Alioqui hæc pars, Nam quod impossibile erat legis: in quo infirmabatur, referenda esset ad id quod sequitur, De peccato damnauit peccatum, id quod lex facere non poterat.

In quo infirmabatur.) ἐν ᾧ ἠσθένει. Potest & sic accipi, In eo quod infirmabatur: hoc est quatenus infirmabatur, ut ἐν positū sit pro διά. Porrò infirmabatur dixit, pro eo quo est Inualida parumq; efficax erat. Et ne legē uideretur incusare, addidit Per carnem: hoc est per carnalem legis intelligētiam, siue carnis infirmitatem, cui deerat euangelica gratia.

In similitudinem carnis peccati.) ἐν ὁμοιώματι, id est, In similitudine, quod ut superius indicatum est, magis sonat assimilationē & imaginem. Nam quod Christus nocentis personam assumpsit, hypocrisis quædam erat, absit inuidia dicto. Id quo fieret euidentius, uertimus, Sub specie carnis peccato obnoxiæ: quod ad exprimendā falsam similitudinem, ae commodatior uidetur uox species: Porrò iuxta proprietatē Hebræi sermonis, carnem peccati dixit, carnem peccato obnoxiam. Et ideo complexim esse legendum admonet Augustinus, sermone de uerbis apostoli trigesimo primo: Vere carnem habebat Christus, peccati carnem uidebatur habere quum non haberet.

Similitudo falsa species

De peccato damnauit peccatum.) Indicauit Origenis interpres, nam id de suo addidit. Græcis non esse de peccato, sed pro peccato: ut intelligamus peccatum fuisse damnatum de peccato. Neq; enim accipi potest, peccatum ex peccato damnatum, quum sit περὶ ἁμαρτίας. & tamen ita uidentur interpretari. Mihi uidetur non absurde hic sensus accipi posse. Christus missus damnauit etiam peccatum de peccato: hoc est, conuicit & coarguit peccatores, ut qui antehac falsa iustitiæ imagine deceperant, nunc palàm esset eos impios fuisse, quum Christum legis finem sub prætextu legis seruandæ occiderent. Alij, de peccato, exponunt accipi pro uictima quæ solet iuxta ritum Mosaicæ legis immolari pro delicto. Atque id sanè pulchre quadrat in Christum, tantum obstrepit præpositio περὶ. Mollius erat si fuisset παρά. Græcæ lectioni magis congruit quod adfert Theophylactus, Peccatum suo quodam iure sæuisse in peccatores. Cæterum ubi impegit in innocentem dominum, iam quodammodo deprehensum est in peccato. Verum hæc curiosus lector exactius perpendet. Nos in hoc argumento potissimum ea persequimur, quæ faciunt ad lectionis synceritatem.

Sensus uarius

Quæ spiritus sunt, sapiunt.) φρονοῦσι, non repetitur apud Græcos. Et magis est Sentiunt siue Curant, quàm sapiunt. Mirum autem cur hic interpres inutilem affectarit copiā, quæ officiat etiam intelligentiæ. Etenim idem uerbum quod modo uertit Sapiunt, nunc uertit Sentiunt. Dices, Quid refert? Plurimum, ei qui uelit in his tractandis philosophari.

Quoniam sapientiam carnis.) φρόνημα. Idem uerbum quod modo sæpius uerterat Prudentiam. Est autem uerbale nomen à uerbo quod modo uertit, Sapiunt et Sentiunt, quum potius significet affectum animi: ut μεγαλοφρονεῖν, elato esse animo, & θνητὰ φρονεῖν, humana curare. Ita hoc loco φρόνημα, non tam significat sapientiam aut prudētiam quàm affectum & curam, seu cogitationem. Indicant hoc ab eodem fonte manantia φρονεῖς & φρονιζειν. Sapere carnem, Latine dicitur, qui carnalibus ducitur affectibus: sapientiam pro affectu nusquam repperi. Quod Origenes philosophatur suo more de intelligentia legis carnali, nihil mirum, quum ex crassis affectibus nascatur intelligentia crassa, et contrà. Origenis cōmentum attingit & diuus Chrysostomus. Nec est apud Græcos,

Prudētia, pro affectu

Inimica est deo.) sed, Inimicitia est aduersus deum, ἔχθρα εἰς θεόν. Et ad hunc modum citauit diuus Hieronymus nō semel aduersus Iouinianum. Nec aliter Augustinus, quum aliàs aliquoties, tum explicans aliquot huius epistolæ locos, ni fallor. Supereſt enim in uulgatis codicibus hæc scriptura: Quia carnis prudentia, inimica est in deū. probabile est, inimica, mutatum pro Inimicitia. Ad hęc, sermo concinnior est, si abstractū abstracto respondeat, præcesserit enim, Prudentia carnis, mors: prudentia autem spiritus, uita & pax. Quod enim ante dixerat Mors est, exaggerat repetens Inimicitia est aduersus deum: quasi diceret, aliquid morte peius. Ita Chrysostomus. At Græcis sanè si accentus transferatur in extremam syllabam, ἐχθρά, sonabit Inimicam. Verum id φρόνημα, præcedens neutri generis

ἔχθρα. pro ἐχθρα

neris nomen, non sinit: quum magis dicendum foret, ἐχθρὸν. Vnde miror quosdam contendere recte legi, inimica: nisi forte putant mutandam scripturam, in omnibus exemplaribus consentientem. Iam non mirum, si qui Latini inter enarrādum dicant, sapientiam esse inimicam deo: quum utraq; lectio eundem prope declaret sensum, nisi quod efficacius est inimicitia, magisq; congruens Paulinæ phrasi.

Si tamen spiritus dei.) εἴπερ est Græce, quod ualet fermè, sanè, aut siquidem. Quanquam hoc loco non uidetur esse dubitantis, sed ratiocinantis. quasi dicas, quandoquidem spiritus dei habitat in uobis. Etiamsi Origenes & Ambrosius ambigue legit & exponit. Probabilius tamen est Paulum illis tribuere spiritum quos alloquitur, mox enim durius loquens auertit ab illis sermonem, dicens, si quis aũt spiritum Christi non habet: quod annotauit & Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus: qui admonet εἴπερ apud Paulum frequenter esse confirmantis non dubitantis, quasi dicas ἐπείπερ. quod genus est primæ Thessalonicensis secundo: εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῷ ἀνταδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν. Theophylactus annotauit hic, εἴπερ non sonare dubitationem, sed fiduciam. Interdum est & obtestantis: Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam dulce meum. Hanc ambiguitatem quũ interpres sustulerit, cur hic tacent qui uociferantur à me cõtrahi sensus latitudinem? quasi sermonis ambiguitas sit scripturę fœcunditas, aut quasi hanc fœcunditatem non magis etiam pariat imperitia. Nec enim laudanda est illa fœcunditas, quum Iureconsulti dicunt, Vel dic, uel dic, uel dic.

Corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus autem uiuit.) Pro uiuit, Græcis est, uita est. atque ita citat Augustinus in explanandis quæstionibus huius epistolæ. Ac rursum edisserens Psalmum septuagesimũquintum. Item libro de ciuitate dei tredecimo. Et contra Faustum libro uigesimo quarto, capite secundo. Item Hilarius libro de trinitate octauo. Consimiliter Athanasius in libello de spiritu sancto ad Serapionem. Atque item Ambrosius hunc explanans locum, suffragantibus & uetustis Latinorum exemplaribus manu scriptis. Fortassis efficacius est, Vita est, quàm Viuit. Siquidem uita est quod uitam præbet. Agit enim, ni fallor, de spiritu Christi, non nostro, quod propemodum indicãt quę mox consequuntur, Quod si spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis. Est autem facilis lapsus in ζωὴ & ζῆ, uita, & uiuit: ac minimum interest, quantum ad sententiam attinet, iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Nec mirum si qui autores hic meminerunt de spiritu nostro. quandoquidem sicut corpus Christi resuscitatum resurrectionem promittit nostris corporibus, ita Christi spiritus immortalis, nostro spiritui confert uitam. Theophylactus uero non solum legit ζωή, uerum etiam interpretatur in hanc sententiam, uita: Non solũ, inquit, ipse uiuit, sed & aliis hoc potest donare. Idem admonet fuisse qui spiritum hic intelligerent ipsum Christum.

Vita est, pro Viuit

Propter iustificationem.) διὰ τὴν δικαιοσύνην, id est, propter iustitiam: ut & aliâs sæpe uertit. Nam δικαίωσις magis sonat iustificationem.

Propter inhabitantem spiritum eius in uobis.) Hilarius libro de trinitate secundo legit, Propter spiritum suum qui habitat in uobis. & Latinius. Quãquam id minutius est, quàm ut de eo sit contendendũ. Variabant hic quædam exẽplaria Græcorum, quum in pleriscq; esset, διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν. id est, propter spiritum suum qui habitat in uobis. In nonnullis: διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν. id est, per spiritum suum qui habitat in uobis. Ad sensum haud magni refert. Licet enim διὰ prępositio genitiuo addita signi ficet instrumentum, accusatiuo adiuncta causam, tamen nihil uetat quo minus alicubi res eadem tum causa sit tum instrumentum.

Varia lectio

Iterum in timore.) εἰς φόβον, id est, ad timorem siue terrorem.

Spiritũ adoptionis filiorũ dei.) Pro tribus uocibus una est apud Grecos, ὑοθεσίας, quę uox filiorũ adoptionẽ significat. Imò adoptionẽ eorũ qui natura filij nõ sunt, in locum filiorũ. Nam adoptãtur & nepotes, licet hæc sit adoptio charissima. Sermo Grecus nihil habet incõmodi, Latinus nõ uideo quî possit cõsistere. Nã si adoptio sumatur actiue, quasi filij adoptent, absurdus est sermo: sin passiue, nõ dicũtur adoptari filij, quũ per adoptionẽ ueniũt in alienã familiã, quemadmodũ dicitur creari magistratus aut eligi episcopus, quũ suffragijs fit magistratus aut episcopus, nec ita dicitur adoptio filiorũ, quẽadmodũ dicitur creatio magistratuum

gistratuum: sed alieni filij, alteri adoptantur in locum filiorum. & dicũtur per adoptionem fieri filij adoptantis, & adoptator siue arrogator filios alienos aut nepotes facit suos. Pater aut patruus dicitur dare in adoptionem. Si accipimus adoptionẽ filiorum, qui prius erant filij satanæ: hoc non sentit scriptura. Si accipimus adoptari filios dei, non cõsistit sermo Latinus: dicẽdum potius erat, Spiritum adoptionis in filios dei. Quemadmodum autem licet Paulo Scipionis filium adoptare in locum sui nepotis, ita licet illius nepotem adoptare sibi in filij locum. Hoc incommodum ut uitarẽt quidam, uerterũt, Spiritum adoptionis: quod adoptare in filij locum sit præcipuum adoptionis genus: unde per se positum intelligitur de eo quod est eximium. Ipse uero sermonis apostolici tenor, declarat hic agi de adoptatis in filiorum ius. Porrò genitiuus Dei, additus est, quum in Græcis codicibus non habeatur. Non enim hic discernit filios dei à filijs hominum, sed distinguit filios gratiæ à seruis legis.

Abba pater, quomodo intelligendũ

Abba, pater.) אַב siue אַבִּי Hebræis, imò Syris, quemadmodũ indicat Hieronymus, sonat patrem, dictio è duabus primis literis composita, aleph & beth. Sed uocẽ Hebræam reliquit, quo significaret peculiare quiddam esse in ipso uocabulo, quod & patres libenter audiunt, & pueri primum sonare discunt. Nam hoc statim implorant patris opem, cuiusmodi est apud Latinos pappus, uox infantibus peculiaris. Cæterum quod addidit, ὁ πατήρ, Græcis incertum est, utrum conduplicatio sit ad emphasim affectus faciens, an interpretatio peregrini Romanis uocabuli, maxime quum additum sit nominandi casu. Quanquam mihi uero propius uidetur κατ' ἀναδίπλωσιν dictum, quum is loquendi colos Hebræis sit penè peculiaris, ἐπιτάσεως gratia, nunc eandem uocem iterantibus, nunc eandem alia idem pollente reddentibus. ut: Non omnis qui dicit mihi, Domine, domine, &: Deus meus, deus meus. &: Ficus bonas, bonas. et: Domine dominus noster. Nam in hoc postremo exemplo, Hebræis diuersæ sunt dictiones. prior est uocabulum dei tetragrammaton, constans hisce literis, יהוה Iod, he, uau, he: quod illi uocant, ἀῤῥητον, id est, ineffabile Posterior est, אֲדֹנָי Adonai: quod commune est, ac sæpenumero tribuitur & hominibus. Sunt autem hic eadem uerba, quibus Christus utitur, orans patrem apud Marcum capite decimoquarto, Abba pater. Cæterum librariorum uitio factum arbitror, quod Augustinus epistola centesima septuagesimaoctaua, scribit, abba Græcum est uocabulum, pater Latinum: quum neque Paulus Latine scripserit Romanis & extra controuersiam sit, abba Syriacum aut Hebræum esse uocabulum. Sed Augustini uerba subscribã: Non accipiatur Paulus, qui dicit Romanis scribens, In quo clamamus Abba pater. In uno nomine duabus utitur linguis, dicit enim abba Græco uocabulo patrem, et Latine nominat identidem patrem. Equidem arbitror hæc uerba assuta scriptis Augustini. Melius Thomas qui dicit abba uocem esse Hebraicam, pater Græcam siue Latinam: similiter Græci compellãt patrem & Latini.

Expensa Augustini sententia

Testimonium reddit.) συμμαρτυρεῖ. Redditur, uel quod refertur uel quod debetur, Ita redditur lotium, et redditur ratio. At Græcis est, Attestatur: siue ut magis ad uerbum reddam, Contestatur: ut intelligas geminum esse testimoniũ duorum spirituum, nostri, & dei. Porrò testimonium spiritus nostri, cõfirmatur testimonio spiritus diuini: quemadmodum sym machi dicuntur, qui in pugna ferunt suppetias. Atq; usitate dicimus, Teste cõscientia, Humani spiritus testimonium imbecille est, præsertim in imperfectis, nisi accedat spiritus diuini testimonium. Neque quicquam uetat, ut dicamus mutuam charitatem inter deum & hominem, quum charitas sit dei donum: ita mutuum esse testimonium inter spiritũ dei & nostrum, non quod noster spiritus cõfirmet deum, sed quod sibi testis est. Chrysostomus subindicat σὺν Græcam præpositionem referri ad uocale testimonium, eo quod præcessit, In quo clamamus, abba pater: uocis autem testimonium, cõfirmatur arcano testimonio spiritus diuini, qui suo dono confirmat eam uocem. Non dissentit Theophylactus.

συμπαθεῖν

Si tamen compati m.) εἴπερ, id est, siquidem. quod hic quoq; posset accipi ratiocinatiue, non dubitatiue. Item hoc loco compati, est non quod uulgo accipiunt indocti, moueri malis alterius, sed socium esse & imitatorem atq; æmulum afflictionum Christi.

Vt & glorificemur.) Vnà glorificemur, συνδοξασθῶμεν. ut intelligas communem nobis cum Christo gloriam.

Existimo enim.) λογίζομαι, id est, perpendo siue reputo. Nec enim id opinatur Paulus

ceu

ceu dubitans, sed certus ita esse, perpendit in animo suo. Non enim loquitur de fide ad quã exprimendam nimis diluta uox est existimo, quę frequenter coniuncta est dubitationi, sed de consideratione eorum quæ credidit, per quam ueluti rationem subducit, cõferens huius uitæ molestias propter euangeliũ tolerãdas, cum æternæ uitæ præmio, quod pijs omnibus promisit Christus. Collatio uero facit, ut hæc quæ hic patimur, leuia uideãtur, dum animo reputamus æternã illam felicitatem. Equidem λογίζεσθαι pro existimare, nondũ legi, quod Græci dicunt ὀιεσθαι, ἡγεῖσθαι, δοκεῖν, νομίζειν. Tolerabilius esset æstimare, quod uerbum rationi congruit. existimamus illud charum, quod putamus esse magni pretij: sed estimamus pro charo, quod animi inductione pro charo habemus. Quod si λογίζεσθαι nihil aliud sonat Græcis cũ nobis Existimare, perperã loquutus est Paulus ad Philippenses quarto: ταῦτα λογίζεσθε. aut certe peccauit interpres, qui uertit, Hæc cogitate: quum uertere debuerit, Hæc existimate. Et secundæ Corinthiorum capite decimo. τοῦτο λογιζέσθω πάλιν. uertit Hoc cogitet iterum. Paulus usus est hoc uerbo, pro Aestimare, μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται. hoc est, Ne quis me pluris æstimet, quàm re uera sum. In epistolæ ad Romanos secũdo Paulus usurpauit, pro Cogitas, λογίζῃ δὲ τοῦτο ὦ ἄνθρωπε. Eiusdem epistolæ capite sexto, ὅτως καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε ἑαυτούς. non docet quid debeant credere, qui hoc iam pridem didicerant, sed quid meminisse & in animo uoluere, ubi magis conueniebat æstimate, quàm existimate. Rursum primæ Corinthiorum quarto, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος. æstimet, quadrabat magis quàm existimet. Mirum enim si nondum Corinthij suspicabantur Paulum dispensatorem mysteriorum dei. Rursus secundę Corinthiorum capite decimo. Ea confidentia qua existimor audere in quosdam, interpres λογίζομαι uertit Existimor: quum Chrysostomus exponat Cogito. Hoc enim sermone minatur quibusdam, qui Paulũ ut hominem quemlibet contemnebant. Nondum ait se decreuisse, sed tantum de illis puniendis cogitare, nisi resipuerint. Theophylactus λογίζομαι interpretatur ὑπολαμβάνω, σοχάζομαι, id est suspicor & destino. Qui suspicatur se facturum, nondum concepit certum animi propositum: & qui destinat, adhuc habet telum in manu, cogitans in quos & quomodo sit mittendum. Cęterum qui docuit existimare esse certæ opinionis, rem plane falsam docuit. Nihilo minus enim est existimatio dubia, quàm opinio, imò existimatio sæpe fallax est: ut est illud, Qui se existimat aliquid esse. & Existimabant se spiritum uidere.

Quæ reuelabitur in nobis.) Dubium est apud Græcos, an uerbum ἀποκαλυφθῆναι, debeat referri ad præpositionem πρὸς, an ad participium μέλλουσαν. Nam si referatur ad præpositionem, erit sensus, Ad hoc ut futura Gloria reueletur in nobis, ac tum uidetur deesse articulus τὸ, solitus præponi uerbis infinitis. Interpres sic ordinasse uidetur: πρὸς τὴν δόξαν τὴν μέλλουσαν ἀποκαλυφθῆναι. id est, ad gloriam quæ reuelabitur. Nec est, In nobis: sed, In nos: seu potius, Erga nos. iuxta illud, Videmus nunc per speculum & in ænigmate, tunc autem facie ad faciem. quanquam præpositio εἰς, uti sæpius admonui, Græcis anceps est. & sensum pium habet hæc quoq; lectio.

Nam expectatio creaturæ.) ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία. quod non significat simpliciter expectationem, sed uehementem & anxiam expectationem: ut testantur & Græca scholia, quæ Græcanicæ uocis emphasim indicant, quum ex corde quippiam expectatur. unde nos uertimus, Sollicita expectat. Græca uox è tribus composita est, ex ἀπὸ præpositione, & κάρα caput, & δοκεῖν uideri: quod qui uehementer desiderãt aliquid uidere, porrecto capite subinde prospiciunt: unde Ambrosius exponit, Frequentem expectationem: Hilarius, longinquam: quod prolato capite longius prospicimus. Vsus est Paulus eadẽ uoce in epistola ad Philippẽses capite primo. Aristophanes in Equitibus, omissa prępositione dixit, καραδοκεῖν ἐκαραδόκησον εἰς ἐμὲ ἡ βουλὴ πάλιν. id est, Ad me uertebant oculos, erecti ad promissionem, ut sensum reddam magis quàm uerba exprimam. ἀποκαραδοκία

Vanitati enim creatura subiecta est.) Vanitas non hic sonat mendacitatem, sed potius frustrationem, ματαιότητα. quod creatura interim non assequatur, quod utcunque contendit efficere. Verbi causa, dum aliud ex alio propagans, individuis uicissim cadentibus ac renascẽtibus speciem tuetur ne intercidat, meditatur immortalitatẽ quandam, sed frustra. Vanitas ματαιότης

Qui subiecit eam.) Eam, additum est explicandi causa. διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Et in spe. ἐπ' ἐλπίδι. magis est, sub conditione spei. Cæterum quod sequitur, Quia & ipsa creatura

liberabitur,& cætera,connecti poterat superioribus: Subiecit sub spe:nimirum hac,quod & ipsa liberanda sit à seruitute,sed creatura repetita,duriusculam reddit orationem.

Liberabitur à seruitute corruptionis.) ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς. id est, libera reddetur,siue In libertatem uindicabitur.Et φθορὰ corruptio,Græcis quoque uox est anceps:nam & de uitiato dicitur,& de pereunte:hic interitum sonat. Atq; ita legit Augustinus explanans epistolam ad Galatas. Sensus autem est, Creaturam quæ nunc obnoxia est exitio,asserendam in libertatem,hoc est,in gloriam filiorum dei.

Omnis creatura ingemiscit & parturit.) Aptius Græce συστενάζει καὶ συνωδίνει, id est Congemiscit & comparturit siue condolet,ut ita loquamur. Certe congemiscit citat Hieronymus in Commentariorum Esaiæ libro octauo. & Augustinus octogintatrium quæstionum sexagesimaseptima, legit Congemiscit & dolet. Pro dolet,parturit legit Ambrosius:ut præpositio συν, uel ad nos referatur, indicans etiam elementa muta quodammodo nobiscum gemere:uel ad uniuersam inter se creaturam,ut accipiamus uniuersum mundum in melius commutãdum.Paulus enim ut tropologicos magnitudinem malorum exprimat,fingit uniuersum hunc mũdum uelut unam personam:cui quum nõ insit sensus, tamen ita sensum tribuit,quemadmodum in Psalmis montes dicuntur exultare, flumina plaudere. Origenes item nominatim annotat dictum esse Congemit,pro eo quod est,cum alio gemit:haud tamen dissimulans uariare libros:in nonnullis enim fuisse συστενάζει.

Non solũ,peculiare Paulo

Non solum autem illa.) Illa,non additur apud Græcos, οὐ μόνον δέ. Sed tamen ex ijs quæ mox sequuntur apparet subaudiendum. Quid hic faciant,qui nec apicem mutari uolunt in literis sacris: frequenter indicat hanc eloquutionis formam in Paulo Origenes.

Receptaculũ, pro primitijs

Primitias spiritus habentes.) πλὴν ἀπαρχὴν. Mirum quid sequutus Ambrosius legerit,Sed & nos qui receptaculum spiritus habemus. quanquam ex enarratione non satis perspicuũ est quid legerit,nisi forte quod ille scripserat Inceptaculũ,scriba uertit In receptaculũ.

Intra nos gemimus.) ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν,id est,in nobis ipsis ingemiscimus,siue intra nos ipsos,hoc est,taciti.

Adoptionem filiorum dei.) υἱοθεσίαν, id est,adoptionem. Sed interpres explicandæ rei gratia adiecit quædã uerbula:idq; perpetuo facit in hac dictione. Augustinus libro aduersus Faustum tertio,capite tertio non addit Filiorum,tantum citat adoptionem. Quis enim adoptat suos filios? Alieni qui adoptantur,non adoptantur filij, sed in locũ filiorum,ut ante dictum est.

Redemptionem corporis.) ἀπολύτρωσιν. quæ proprie dicitur,quum dato pretio redimũtur captiui,uelut à piratis aut in bello capti. Corporis,dictum est pro A corpore: ut liberemur à corpore illo,quod ante mortis corpus uocauit. Videtur autem hoc ita adiectum quasi uoluerit interpretari υἱοθεσίαν adoptionem, quæ adoptio nihil aliud est quàm ut ab hoc corpore liberemur, & immortale corpus recipiamus.

Quid sperat?) τί καὶ ἐλπίζει; Quid etiam,aut quid insuper sperat? Non ociosa erat coniunctio,significans frustra iam sperari quod uideas.

Adiuuat συναντιλαμβάνεται

Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem.) Græcis est numero pluratiuo,Infirmitates,siue imbecillitates nostras. συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. Est autem συναντιλαμβάνεσθαι in re quapiam suscepta,auxilio adesse laboranti.& idcirco addidit ὡσαύτως, id est,consimiliter. Sicut nos per patientiam expectantes nitimur, ita etiam spiritus admouet auxilium suum deficientibus,ceu manum porrigens laborantibus.

Articuli uis

Nam quid oremus.) τὸ γὰρ τί προσευξόμεθα. interpres non expressit uim articuli τὸ qui refertur ad totum hoc quod mox sequitur. unde nos uertimus, Siquidem hoc ipsum quid oraturi simus ut oportet,non nouimus .hoc est,tantũ abest,ut ipsi nobis possimus esse præsidio,ut nesciamus quibus præsidijs sit opus.

ἐντυγχάνει ὑπερεντυγχάνει

Spiritus postulat.) ὑπερεντυγχάνει. quod aliquando uertit postulat, aliquando interpellat, aut intercedit. Est autem quoties quis conuenit aliquem super negocio alterius, uelut si quis adeat principem,commendaturus causam amici. Illud annotandũ quod nõ simpliciter dixit ἐντυγχάνει, sed ὑπερεντυγχάνει. Nam hæc præpositio solet excellentiam significare Græcis. Sensus enim hic est, ni fallor, etiamsi spiritus hominis aliquando petit nocitura, tamen spiritus sanctus afflans animos altquorum corrigit quod male petebatur,ue

luti

luti præfectus omnibus interpellationibus.

Quid desideret spiritus.) τὸ φρόνημα, id est sensum, siue quid sentiat spiritus: hoc est, affectum spiritus. quod Terentius uertit sensum, Illius sensum pulchre calleo. Eadem est uox Græca, quam toties iam uertit, prudentia. Nescio quid sibi uelit quidam, qui putat sensum & affectum esse uoces carnales, nec conuenire spiritui diuino. An putamus illū quum hæc scriberet esse sobrium? An non de deo dictum est, Quis cognouit sensum domini? & misericordia non est affectus quæ deo præcipue tribuitur? Et si spiritus dei recte dicitur desiderare, concupiscere, gemere & interpellare, an illi absurde tribuitur affectus? Sed in deo nō sunt affectus quemadmodum in nobis: uerum nec sapere, nec uiuere, nec misereri, nec diligere est in illo, quemadmodum in nobis, et tamen huiusmodi uerbis humanis scriptura passim abutitur de illo loquens. *Desiderium φρόνημα*

Cooperantur in bonum.) συνεργεῖ referri potest apud Græcos uel ad spiritum uel ad omnia: ut iuxta priorem sensum intelligas spiritum sanctum omnia uertere in bonum suo auxilio: iuxta posteriorem accipias, omnia etiam mala adiumento esse sanctis ad felicitatem. & hic sensus magis mihi arridet, atque hunc sequitur Chrysostomus ac Theophylactus. Nec est quod moueat quenquam, uerbum singularis numeri συνεργεῖ, quum πάντα nominatiuus sit neutri generis. *Duplex sensus*

Secundum propositum.) κατὰ πρόθεσιν. id est, iuxta animi distinctionem. ut Propositum referatur non ad Sancti, aut ad hominem recti propositi, sed ad Prædestinationem dei. Ita Origenes ac Thomas, etiamsi Ambrosius utrumcp sensum uidetur attingere, quāquam & Origenes aliquanto inferius explicans qui dicantur uocati & non electi, qui uocati & electi, nonnihil à se ipso dissidet, interpretans secundum propositum uocatos dici, qui prius quàm uocarētur, propenso iam tum erāt animo ad cultum diuinum, quorumcp promptæ iam uoluntati tantum deerat uocatio, uidelicet ut Propositum, non ad deum destinantem, sed ad hominem in animo statuentem pertineat: nisi forte interpres hæc adiecit de suo. Ambrosium sequitur Augustinus in libello De correptione & gratia, capite septimo: Electi inquit, sunt, quia secundum propositum uocati sunt, propositum autem non suum sed dei. Nam Paulus proximo huius Epistolæ capite, simili sensu dixit propositum dei, rursus ad Ephesios capite primo. Necp uero apud Græcos adiungitur Sancti, tantū est Vocati. Atcp ita legisse Origenem ex ipsius liquet interpretatione, quum ait, Videndum est ne forte ex hoc quod dicit, ijs qui secundum propositum uocati sunt & quos præscíuit & quos prædestinauit, & cætera. Necp secus legit Ambrosius, sic enim ediſſerit, Hi autem secundum propositum uocantur, quos credentes præscíuit deos futuros sibi idoneos, ut antequam crederent, scirentur. Legit idem Augustinus libro de correptione & gratia. Sequitur hāc tum lectionem tum sententiam Chrysostomus & Theophylactus, quanquam refragatur Thomas & uetusti Latinorum codices plerique. Apparet autem Sancti, additum ex alijs locis, in quibus hæ duæ uoces, Vocati sancti, sæpenumero copulantur. *προθεσις* *Iuxta propositum*

Vocati sunt sancti.) κλητοῖς οὖσιν. qui sunt uocati, Primum Sancti, ut dictum est, redundat: deinde Vocati, hic non participium est, sed nomen: quemadmodum in initio indicauimus, ut rursus excludat opera legis, quibus male fidebant Iudæi, & ostendat ueram sanctimoniam contingere ex uocante deo.

Quos præscíuit.) ὃς προέγνωκεν. siue ut quibusdam legitur προέγνω. Iam superius admonuimus apud Græcos hoc uerbum aliquoties accipi pro statuit, siue decreuit, quod cognitio coniuncta sit deliberationi: & uidentur hæc non tam genere aut ratione inter se dissidere, quàm gradibus quibusdam & interuallis inter se distincta connecti, quo magis rem Paulus exponat oculis, ut προγνῶναι sit deliberantis ac statuentis, quod tamen aliquo modo possit immutari, ut hominum more loquamur. Deinde προορίζειν siue ὁρίζειν, quod decretum fuerit iam palàm pronunciantis, quod fieri non solet, nisi quum ita decretum est aliquid, ut mutari non possit. Porro ubi pronunciaris quod decreuisti, superest ut exhibeas ac præstes quod es pollicitus. Incipit autem exhibere, qui uocat & inuitat. Deinde ne uideatur frustra uocasse, uocatos iustificat etiam, sine quo non sumus capaces promissi. Denique iustificatis datur præmium. Igitur προέγνωκεν deus ab æterno, quos decreuit ac statuit ad immortalitatem uocandos esse: προώρισεν, de quibus iam per prophetas suos, *Quos præscíuit* *Prædestinat* *Vocare*

Iustificare Glorificare

ac multo magis per filium pronunciauit promulgato decreto suo. Vocauit autem per præ dicationem Iesu, iustificauit per mortem illius, glorificauit per resurrectionem ac præmium immortalitatis. Siue uocauit per doctrinam Euangelicã, iustificauit per baptismum, glorificauit per dona spiritus. Ad hũc modum Paulus gradibus quibusdam, ab eo quod est omnium primum, peruenit ad id quod est omnium summum, quo res esset firmior & absolutior. Quod si quis durius existimet: me tollere præscientiam hoc loco, sciat ad eum modum interpretatum esse Theophylactum Græcum interpretem, & quo quidam credent libentius, recentem, qui hoc putat interesse inter προγνωσιν & προορισμὸν siue ὁρισμὸν, quod illud sit minus firmum, hoc firmius. quin etiam ubi Petrus scribit προεγνωσμένους γὰρ πρὸ καταβολῆς κόσμου. quo loco Præscitos erat uertendum iuxta horum sententiam, nec Lyranus ueretur exponere præordinatos. Et Thomas indicat fuisse, qui hoc loco præscientiã aliud quiddam fuerint interpretati, nempe præparationem ad gratiam, quam pro tempore deus ostendit in sanctis, ne uidelicet nihil interesset inter præscire & prædestinare, quorum commentum idem merito reiecit. Quanquam nec Origenes hoc loco probat, ut προγνωσιν, id est, præscientiam, iuxta communem sensum accipiamus, iuxta quem deus & peritos præsciuit, ut iam falsum sit, quoscunq; præscierit, eosdem & prædestinasse. Verum si cuti diuina scriptura iuxta consuetudinem sermonis sui, cognosci dicit eos, quos deus affectu complectitur, Non noui uos. &, Nouit dominus uiam iustorum, ita hic præcogniti dicũtur. Neque uero me clam est quosdam ex hoc loco quæsisse campũ exercendi ingenij, in quo de præscientia, deq; prædestinatione dei philosopharentur, uidelicet Origenem, diuum Augustinum, Thomam Aquinatem, & post hos omnes theologorum scholas, quorum ego industriam non improbo. Verum hic sensus quem ostendimus, mihi uidetur simplicior magisq; germanus. Quod si cui diuersa placent, per me suo quisque iudicio fruatur. Nos admonemus, non præimus, & ita nostra conferimus in medium, ut nullius omnino sententiæ præiudicemus.

προγνωσις ὁρισμός προορισμός

Non quisquis præscitus, idẽ & prædestinatus

Prædestinatio campus ingeniorum

Illos & magnificauit.) Græce est, ἐδόξασε, id est, glorificauit, nimirum per dona spiritus & adoptionem cœlestem. & rectius erat Eosdem, quàm Illos. Ambrosius legit, Magnificauit. Origenes edisserens hunc locum legit, glorificauit: licet adscripserint contextum ex nostra ædítione uulgata.

Qui etiam proprio filio suo.) Suo, redundat apud nos: nam satis erat ἰδίου, id est, suo uel proprio. Certe Suo, non additur in uetustis exemplaribus: nec apud Augustinum, qui hunc locum adducit libro de Doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Quin & Ambrosius aliquot locis hoc testimonium adducit iuxta Græcorum lectionem. Hilarius libro de triade sexto, hoc etiam annotandum putauit, quod dixit Proprio filio, potius quàm suo.

Omnia nobis donauit.) χαρίσεται, id est, donabit, futuri temporis, atq; ita exponit Ambrosius ac Chrysostomus, & huic consentiens Theophylactus, etiamsi reclamant antiqui codices & ueterum citationes. Proinde suspicor uariatum in Græcis exemplaribus, in quorum nonnullis scriptum fuerit ἐχαρίσατο, pro χαρίσεται. Vterque sensus bene habet. Suspicor offensum quempiam, quod nondum omnia nobis uideantur donata à deo, mutasse uerbi tempus. Sed nihil uetat donationẽ iam peractam esse, quæ decreto constat, licet nondum sit plena donati possessio.

Quis accusabit aduersus electos dei.) τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν θεοῦ; id est, quis accusabit, aut quis crimen intendet aduersus electos dei? Faber ita legit, ut κατὰ accipiatur pro ὑπὲρ, id est, Quis accusationem instituet pro electis dei, in defensionem electorum aduersus inimicos. Verum hoc quidem loco sensus Pauli manifestus est, si interrogationem intelligamus efficere negationem: ut sit sensus, Neminem ausurum criminare eos, quos deus non solum uocauit, sed etiam elegit. Proinde quæ sequuntur, usque ad illum locum, Quis nos separabit à charitate? sub eadem interrogatione sunt legenda, ut intelligas ἀδιαίτως. Quanquam audimus hæc etiam in templis publicitus pronunciatiue legi, non interrogatiue. Sic enim habent plerique codices uulgati. Quis est qui condemnet? Huic percontationi uelut respondentia subijciuntur: Christus Iesus qui mortuus est, imò & resurrexit, qui est ad dexteram dei, qui etiam interpellat pro nobis. Annotauit hunc locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio, capite tertio. Quanquam ille quidem aliquanto secus distinguit

Fabri sententia perpensa

Sensus & pronũciatione uariatur, adeo ut sermo perperam pronũciatus sensum faciat hæreticum interdũ.

stinguit hũc sermonem, quâm nos uulgo facimus. Quum enim indicasset differentiolam inter percontationem & interrogationem, quod ad percontationem multa respõderi possent, ad interrogationem uero, nõ, aut etiam, subijcit, pronunciabitur ergo ita, ut post percontationem qua dicimus, Quis accusabit aduersus electos dei? illud quod sequitur sono interrogantis enuncietur, Deus qui iustificat? ut tacite respõdeatur, non. Et iterum percontemur, Quis est qui condemnet? Rursusq; interrogemus, Christus Iesus qui mortuus est? Magis autem qui resurrexit, qui est in dextera dei? qui & interpellat pro nobis? ut ubique tacite respondeatur, non. Ad eũdem modum distinxisse Ambrosium, colligere licet ex his uerbis, quibus hunc enarrat locum: Deum qui nos iustificat, accusare nos negat. Simul & Christum damnare nos non posse, quia eo affectu dilexit nos ut moreretur pro nobis, et resurgens semper causas nostras agit apud patrem. Origenes uidetur more nostro duas particulas hasce coniungere: Deus qui iustificat, quis est qui condemnet: pugnat enim iustificare & condemnare. Deinde, Christus Iesus qui mortuus est, & cætera, non uidetur legere uelut à percontante dicta, sed ab enunciante, nõ ut respondeatur superiori interrogationi quæ iam absoluta est, subaudito Nullus: sed ut sit noua coaceruatio argumẽtorum: sitq; hic sensus, Deus est is qui iustificat, quis erit ille qui condemnet? Christus est is qui mortuus est pro nobis, imò qui & resurrexit, & sedens ad dexteram dei patris interpellat pro nobis, quis accusabit electos aut quis condemnabit? ut ex tot argumentis simul congestis pariter consequatur, nemínem fore qui nos uel crimínetur uel cõdemnet. Ac mihi quidem hæc lectio germanior esse uidetur, uel ob hoc quod alioqui nihil magnum colligi uidebatur, si conficiatur, patrem non accusaturum electos, quum iustificet, aut Christum non cõdemnaturum, quum interpellet pro nobis. Illud efficacius, quum habeamus iudicem deũ nos iustificantem, filium dei pro nobis mortuum & adhuc pro nobis interpellantem, nihil esse quod ullius metuamus crimínationem. Nec Chrysostomus, nec Theophylactus hic memínerunt percontationis, sed hæc, Christus Iesus qui mortuus est, & cætera, pronunciatiue legunt, non dissentientes ab Origene. Poterat hæc pars connecti cum sequenti, Quis ergo nos separabit, & cætera. Consequens enim est, ut eum qui sic nos amauit, ut pro nobis mortuus sit, pro nobis resurrexerit, iamq; patri dexter assidens non desinat agere causam nostram, constanter redamemus, etiam si qua dura fuerint illius causa ferẽda: sed hanc distinctionem non uideo quenquam interpretem esse sequutum. Multum autem lucis accessisset orationi, si interpres addidisset unam syllabam, Deus est qui iustificat: &, Christus est qui mortuus est. Nam apud Græcos articuli reddunt orationem satis perspicuam: θεὸς ὁ δικαιῶν, τίς ὁ κατακρίνων. deus est ille qui iustificat, quis est ille qui condemnet. χριστὸς ὁ ἀποθανών, Christus est ille qui mortuus est, & cætera, ut hic repetatur quod præcesserit, τίς ὁ κατακρίνων. quis est ille qui condemnet?

Augustini distinctio

Origenis distinctio

Origenis distinctionem præfert cæteris

Quis ergo nos separabit?) Ergo additum est à latinis, & melius omittitur. Nam si separes hunc sermonem à superioribus uidetur Paulus ueluti subito raptus affectu in hanc ceu exclamationem prorupisse ob tanta fiduciæ argumenta quæ præcesserunt. Ita uidetur Theophylacto iuxta Chrysostomi sententiam, qui separat. Sin coniunctim legas, melius cohærerẽt, sublata coniunctione, Quum deus & Christus sit talis erga nos, quis nos separabit à charitate? Charitas autem hic actiue uidetur accipi, ἀγάπων, nempe qua nos dilexit deus, & ad redamandum prouocauit. Minoris est momenti quod Ambrosius legit, A charitate Christi: Origenes, A charitate dei. Totum autem hunc locum Augustinus libro de doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, profert uelut exemplar orationis, quæ uehementiam, hoc est, δείνωσιν, cum ornatu coniunxerit. Iucunditas enim orationis partim est in gradationibus Præsciuit, prædestinauit, uocauit, iustificauit, magnificauit: partim in similiter desinentibus & cadentibus, προώρισεν, ἐκάλεσεν, & cætera: rursus ὑπὲρ ἡμῶν, κατ' ἡμῶν. partim in eiusdem uocis iteratione, quam traductionem uocant, ut in proximo exemplo, ἡμῶν, ἡμῶν. tum in contrarijs, iustificat, & condemnat: mors, uita: instantia, futura, altitudo, profunditas. Nam comparia & asyndeta faciunt etiam ad δείνωσιν, quemadmodum & interrogatio. Totus autem hic sermo percontationibus & interrogationibus scatet. Quod si quis distinguat acrimoniam seu contentionem orationis, à grandítate, qui tertius est apud rhetores dictionis character, ad acrimoniam facit interrogatio uehemen-

δείνωσις Rhetoricæ uirtutes per Augustinũ indicatæ in Pauli scriptis

tior etiam asseueratione. Nam uehemētius est, quomodo etiam non cum illo nobis omnia donabit? q̄ si dixisset, Haud dubie & omnia nobis cū illo donabit. Hac enim fiducia manifestę ueritatis sic urgetur auditor, quasi non habeat quod respondeat. Itē acrius est an tribulatio, an angustia, an persequutio, an fames, q̄ si negasset. Ad idem faciunt incisa, ab eadem dictione incipientia, sicut modo retuli, uelut & in illo, Neq; mors, neq; uita, neq; angeli, & cætera. Grandem aūt orationem illa proprie reddunt, quod uelut afflatus numine nihil humile loquitur. Proponit enim magnifice, Scimus quod diligētibus deum omnia, & cętera. Deinde totus sermo cōstat magnificis tum rebus, tum personis: mors, uita, fortitudo, altitudo: deus, Christus, ad dexterā dei, angeli, principatus, uirtutes. Quin & illud magnificū, In his omnibus ὑπερνικῶμεν. et, Certus sum enim. Quid unquā Cicero dixit grandiloquētius?

Sicut oues occisionis.) Testimoniū sumptum est ex Psalmo quadragesimotertio. Porrò quod interpres uertit occisionis, Hebraice est טִבְחָה, quod magis apud illos sonat mactationem: ea est quum lanius cōtrectat & explorat pecudem, num idonea sit ut iuguletur. Siquidem simile quiddam est apud Latinos mactatio. unde Horatius: Mactata ueniet lenior hostia. Proinde Oues occisionis, dixit, pro eo quod est oues occisioni destinatæ. Cęterum hoc loco fuerat interpreti prętermittenda coniūctio ὅτι. quid enim hic sermo significat Latinis, Scriptū est quia propter te mortificamur, nisi ob id scripturā esse proditam, Quia nos propter deum mortificamur tota die. Apud Gręcos uaria est huius cōiunctionis uis, apud nos non item: quoties aūt habet uim confirmandi, præstabat omittere, si uelimus loqui Latine. Fateor ecclesiasticos frequenter Quoniam, & quia, sic usurpare, ut uel confirment, uel accipiantur εἰδικῶς, præsertim utentes scripturarum testimonijs, sed non ideo Latine dicitur.

Oues occisionis

Superamus propter eum.) ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ. id est, superuincimus. ut plus aliquid intelligas, quàm Vincimus: sed res tantas etiam facile uincimus, omnibus illis malis superiores. Ita Theophylactus. Deinde, Per eum qui, & cætera. non, Propter eum. διὰ τοῦ. Augustinus libro de ciuitate dei uigesimosecūdo, capite uigesimotertio, refert hunc ad modum: In his omnibus superuincimus per eum qui dilexit nos, Ad eundem modum citat libro de doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Itidem legit et Origenes sic edisserēs: Et ideo, inquit, in his omnibus superamus, non nostra uirtute, sed per eū qui dilexit nos. Diuus autem Basilius ad Amphilochium De spiritu sancto, capite octauo, ita refert, Per eum: ut si legas Propter eum, corruat illius argumentatio. Ambrosius tamen legit, Propter: intelligens nos in tantis afflictionibus infracto animo perdurare amore Christi, qui nobis tantum impenderit, quodammodo rependentes illi moriendi uices. Ipsius Ambrosij uerba sunt hæc, si quis forte requiret: Et quid mirū, si serui moriantur pro bono domino, quādo dominus mortuus est pro seruis & malis? Vincunt ergo beneficia & exhortantur animum ad perseuerandum propter eum qui dilexit nos. Nobiscum faciunt Chrysostomus & Theophylactus, & legentes & interpretātes, non mirum esse si tātis malis superiores euadimus, quum deum habeamus propugnatorem. Atq; hāc arbitror germanā lectionem. Nam quoniam magnifica quædam dixerat Apostolus, suo more gloriam omnē transfert in Christum.

Certus sum enim.) πέπεισμαι γὰρ. id est, Persuasus sum, siue confido, ut uertit diuus Hieronymus ad Algasiam quæstione nona. Atq; ita legit Ambrosius.

Additum aliquid

Neq; futura, neq; fortitudo. Fortitudo apud Græcos non legitur, nec habet ad quod respondeat, quum Instantia, id est præsentia, respōdeant futuris, altitudo profunditati, Quanquam in eo quem modo citaui loco, diuus Hieronymus addit fortitudo, sed omissis uirtutibus, quas Gręcus δυνάμεις legit: quas Hieronymus, ut uidetur dixit Potestates. Apud Ambrosium nonnihil ab hac diuersa reperitur lectio, nouem duntaxat partes recensentē: Neq; mors, neq; uita, neq; angelus, neq; uirtus, neq; altitudo, neq; profundū, neq; præsentia, neq; futura, neq; alia creatura. Atq; ita legisse Ambrosium palàm arguit & ipsius interpretatio. Ex quo liquet, quod loco Fortitudinis, apud nos non suo loco positę, ille posuerit proximā angelis uirtutem, quam refert ad miraculum. Cęterum principatuum nō meminit, etiamsi Origenes inter enarrādum nonnihil attingit de principatibus, nec alioqui anxius hoc loco in recensendis huius synathrœsmi partibus. Augustinus in explicādis huius epistolæ quæstionibus aliquot, recenset Mortem, uitam, angelū, principatū, præsentia, futura, uirtutem, altitudinē, profundū, et aliam creaturā. Verum ferè fit, ut in huiusmodi singulorū catalogo nominū uarient alicubi codices, labētibus memoria scribis.

Ex cap.

EX CAPITE NONO.

Estimonium mihi perhibente conscientia mea.) Quum sit συμμαρτυρούσης, aut conscientiæ testimonium intelligitur alijs testimonijs accedere: aut iuxta uulgatam loquendi formam, conscientiæ persona affingitur, ueluti quum al loquimur animum nostrum, siue quum dicimur cum animo nostro rixari, quum animus sit qui sibi loquitur: aut ociosa est præpositio σὺν. Certe nemo ueterum, quod sciam, annotauit huius uim hoc quidem loco.

Optabam enim ego ipse?) Anathemata Græcis dicuntur res dijs dicatæ, & in hoc seposi tæ. Vide lector, num accipi possit ἠυχόμην ἂν, δυνητικῶς pro optarẽ, siue optarim, etiãsi non additur ἂν, ut accipias Optarim si fieri posset. Porrò illud A Christo, refertur ad anathema: quasi dicas, quiddam sepositum et alienũ à Christo. Siquidem ἀναθήματα dicuntur dona in templis dicata numinibus: unde & ueteres, sacrum, in malũ sensum usurpabant. ut Horatius, Sacer intestabilis esto. Et Vergilius: Auri sacra fames. Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, putat hic anathema accipi posse pro occisione corporali, nõ pro exitio mẽtis: uerum reclamat quod sequitur, A Christo. Proinde ridet Chrysostomus quorundã nugale commentũ, qui uoluerint ἀνάθεμα positũ pro κειμήλιον, hoc est pro re chara seposita, quam uulgo uocamus cleinodium. Notat et illud quod dixerit, αὐτὸς ἐγώ, quum alterũ pronomen uideatur superesse: uerũ emphasim habet, Ipse qui tãtum laborarim, ne seiungar à Christo. mihi uidet̃ & singularitatis habere significationẽ, unus pro tã multis optarim ꝑire, si liceat. *Anathema*

Quorũ adoptio.) ὧν ἡ υἱοθεσία. id est, quorũ adoptio: sicut admonuimus et antea. Interpres uoluit explanare uim Græcæ uocis, quod adoptent̃ & fratres aut nepotes. Augustinus nõ addit Filiorũ, libro aduersus Faustũ tertio, capite tertio. qua de re supra dictũ est copiosius.

Et testamentum.) καὶ διαθῆκαι, id est, testamenta. Atque ita refert Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, in libris manu descriptis, ac mox disserens in hũc locum repetit testamenta: Ad filios enim tabulæ testamenti pertinent. Ita legit Hieronymus ad Algasiam quęstione nona, interpretans alterum in littera, alterum in spiritu. Atque ita scriptum est in uetustissimis exemplaribus Latinis, quãquam Hieronymus putat hoc uerbum apud Hebræos, unde ductum est à nostris magis sonare Pacta, quàm Testamenta.

Legislatio.) ἡ νομοθεσία. Græcis unicum est uerbũ, quod ad omnes leges condendas pertinet, nõ solum ad unam. Augustinus in libello quem scripsit aduersus aduersarium legis, legit Legis cõstitutio. Sentit enim Paulus gloriam à deo conditæ legis, penes illos fuisse.

Et obsequium.) ἡ λατρεία. id est, Cultus, siue religio: quod alibi uertit, seruitutem. Sentit autem officia sacerdotalia, & ritus ac ceremonias sacrorum, interprete Origene. Quis autem per Obsequiũ, quicquam tale Latinus intelligeret? Obsequium enim dicitur morem gerentis alienæ uoluntati, quod frequenter sonat in malam partem. Certe nemo Latine loquentium, pro numinis cultu usurpauit: sed interpres uulgari sermone loquutus est. *Obsequium pro cultu*

Et promissio.) ἐπαγγελίαι. id est, Promissiones, aut promissa: ut legit Ambrosius.

Qui est super omnia deus.) Locus hic trifariam potest distingui: primum ut hæc particula Qui est super omnia, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, adhæreat superioribus, & separetur à sequẽtibus sic: Ex quibus Christus iuxta carnem, qui Christus est super omnia, siue qui erat super omnia. Ne quis enim suspicaretur Christi dignitatẽ imminutã per assumptã hominis naturã, respiciens ad diuinitatẽ, adiecit Qui est super omnia. Hęc distinctio tribuit diuinitatẽ Christo, quod nihil sit super omnia præter unũ deum. Nam ἐπὶ positũ est pro ἐπάνω. deinde interiecto colo sequatur, Deus benedictus in secula, ut hęc sit gratiarũ actio ex contẽplatione tantæ charitatis erga genus humanũ, ut deus filium deum nostra causa uoluerit corpus humanũ assumere. Verũ in hac lectione in ὁ ὢν articulus propemodũ superest, in θεὸς εὐλογητὸς deest. Altera lectio sic habet, ut totus sermo sibi cohæreat: Ex qbus Christus secũdũ carnẽ, qui Christus quũ sit deus super omnia, benedictus est, siue sit in secula. hæc lectio euidẽtissime pronũciat Christum deũ, mollior tamẽ futura, si pro ὁ ὢν, scriptũ fuisset ὃς ὢν. Tertia nihil habet incõmodi, quod ad sermonis rationẽ attinet: Ex qbus Christus iuxta carnẽ. hic colõ finit sentẽtiã: mox ex cõsideratiõe tãtæ dei bonitatis subijcit̃ gratiarũ actio, ὁ ἐπὶ πάντων θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. id est, deus qui est sup omnia, sit benedictus in secula: ut accipiamus & legem datã & testamẽtũ & prophetias & Christũ deniq; humano corpore missum, hæc

omnia deum ineffabili consilio procurasse, ad redimendum genus humanum, atque hic si deum accipias pro tota triade sacra, quod frequenter fit in sacris literis, ueluti quum iubemur solum deum adorare, & illi soli seruire, non excluditur Christus: Sin pro persona patris, quod apud Paulum est frequens, præsertim si eodem in loco fit mentio Christi aut spiritus, quanquam ex alijs scripturæ locis sole clarius est Christū non minus uere dici deum quàm patrem aut spiritum sanctum: tamen hic locus non est efficax ad reuincendos Arianos, quando nihil uetat quo minus ad patris personam referatur. Itaque qui contēdunt ex hoc loco euidenter euinci, Christum aperte dici deum, aut uidentur alijs scripturæ testimonijs parum fidere, aut nihil ingenij tribuere Arianis, aut parum attente contemplati sermonem Apostoli. Similis locus est huius epistolæ capite undecimo, ubi patrem dicit benedictum in secula. deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula. Nam illic apud Græcos, benedictus non potest nisi ad patrem referri. Ambrosius subindicat fuisse, qui conarentur hęc ad patrem detorquere, maxime quum hic præcesserit filij mentio. Id quoties fit, Apostolus solet dei uocabulo signare gignentis personam. Ambrosius autem qui contendit non posse locum hunc intelligi nisi de filio, uidetur cessurus, si proferāt aliam personam in quam hic sermo competat: atqui id esse facillimum ipsa loquitur res. Qui post Arium prostratum fuertū, magna contentione hoc agunt, ne possit aliter quàm de filio accipi, quorum est Theophylactus, qui nominatim admonet hoc loco refelli Arianorum impietatem, qui solum patrem uolebant uere proprieq; dici deum. Illud mirum quod similia disserit in commentarijs Origenes, indicans id temporis fuisse, qui non audebāt Christum appellare deum, ne plures deos facere uiderētur. Verum uerisimile est hunc locum ab Hieronymo, aut si quis alius fuit interpres, fuisse correctum in commentarijs, qui initio operis non dissimulat sese quædam adiecisse de suo, tantaq; libertate est usus, ut interdum conferat Græcorum exemplaria cum Latinis. Et diuus Hieronymus obijcit Ruffino, quod in libris quos ex Origene uerterat, omnes illius errores reliquerit, præter quàm de personis diuinis, quod tam insignem blasphemiam sciret Romanis auribus prorsus intolerabilem fore. Docebat enim Origenes filium esse creaturam, spiritum sanctum creaturæ ministrum. Qui constitit igitur Origenem aduersus Arianorum dogma pugnare, quod illi ex ipsius libris hauserant, ac multis post annis cum suo dogmate damnati sunt? Dixerit aliquis Origenem hic correxisse, quod in libris περὶ ἀρχῶν impie disseruerat. Atqui Hieronymus aduersus Ruffinum negat millius scriptis inueniri, ubi catholice loquutus sit de dogmatibus, de quibus in libris περὶ ἀρχῶν scripsit hæretice. Chrysostomus licet non excludat filij diuinitatem, tamen huius testimonij telo non utitur aduersus Arianos, quod tamen ille solet per occasionem facere libenter. Quoniam autem subobscure uidetur hunc interpretari locum, commentum quod ad hunc attinet locum bona fide adscribam: Nam & adoptio, inquit, fuit gratiæ dei, & gloria & promissiones & lex, quæ omnia cōsiderans animo, ac reputans quantum deus cum filio suo studium adhibuerit ad seruandos Iudæos, uehementer exclamauit, dicēs, Qui est benedictus in secula, amen. pro omnibus his gratiam referens ad unigenitum dei. Quid enim, inquit, si cæteri maledicunt? Nos tamen qui nouimus illius arcana, & ineffabilem sapiētiam, multamq; prouidentiam, certo scimus illum esse dignum qui glorificetur, non qui conuitijs incessatur, et cętera. Primum hunc locum coniunctim interpretatur de patre & filio, quum in contextu nulla sit mentio patris, nisi nomine dei intelligatur: deinde quum ait gratiarum actionem pro omnibus quæ commemorauit reddi unigenito dei, significat hæc uerba, Benedictus in secula, referēda ad filium, cui Iudæi maledicebant, quod alijs promisisset, alijs exhiberet promissum. Atqui hæc particula non potest ad Christum pertinere, nisi ad eundem & illa referantur, qui est super omnia deus. Friuolum enim arbitror, quod aliquis forte posset quartam lectionem comminisci, ut hæc particula, Qui est super omnia deus, per parenthesim sit interiecta contextui, ueluti subito raptu mentis, tanquam ab admirante diuini consilij profunditatem, cui sic placuit genus humanum redimere: quemadmodum Thomas apostolus inabsolutam orationem pronunciauit, Dominus meus & deus meus: reliquus sermo cohæreat, Ex quibus Christus secundum carnem, benedictus in secula. Ex scriptura quæ nonnunquam uitiatur à scribis, non potest duci certum iudicium. Eam apud Chrysostomum ita distinctam

repperi

repperi, αἱ ἐπαγγελίαι, ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα. hic interpoſito colo ſequitur, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεός, hinc addita hypoſtigme, ſequitur, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. quæ diſtinctio reddit, ut dictum eſt, hanc ſententiam: Ille qui eſt ſuper omnia, nempe deus, ſit benedictus in ſecula. Eadem erat apud Theophylactum, niſi quod poſt θεός non addebatur hypoſtigme. Sanctus Cyprianus aduerſus Iudæos libro ſecũdo capite quinto, adducit hũc locum, omiſſa dei mentione. Itidem Hilarius enarrans Pſalmum centeſimum uigeſimum ſecundum, quod incuria librariorum eſſe omiſſum uideri poteſt. Etiã Chryſoſtomus nullam dat ſignificationem ſe hoc loco legiſſe deus: quæ uox poterat adiecta uideri à ſtudioſo quopiam, uelut exponente, quis eſſet ille ſuper omnia, nimirum deus. Nec eſt quod hic uociferemur Chriſtum ſpoliari diuinitate, quum idem dicat periphraſis, quod nomẽ dei, ueluti ſi quis pro deo dicat, cœleſtium ac terreſtrium conditor. Quieſcant igitur iſti, qui gloriæ ſtudio titillati, ad omnem occaſionem tumultuantur, quaſi ruitura ſit eccleſia: Siue hic omittatur Dei uocabulum, nihil refert ad ſententiam, quum periphraſis aptius præſtet ſenſum, quàm ſolum dei nomen. Vt enim hęc omnia quæ commemorauit de adoptione, gloria, teſtamentis, legislatione, cultibus ac promiſsis, deq; patribus ex quibus Chriſtus iuxta carnem ortus eſt, declaret non fortuito facta, ſed admirabili dei prouidentia, qui tot modis procurauit ſalutem humani generis, non ſimpliciter dixit Deus, ſed is qui rebus omnibus præeſt, omnia ſuo diuino conſilio diſpenſans moderãsq;, cui dicit deberi laudem in omne æuum, ob tam inſignem erga nos charitatẽ, cui maledicebant Iudæi, dum filium illius uni cum blaſphemijs impeterent. Ergo nihil decedit gloriæ dei, etiam ſi non addatur hoc uocabulum: Siue hic locus refertur ad totam triadem, nõ excluditur filius, quemadmodum nec ſpiritus ſanctus: ſiue proprie refertur ad patrem, qui promiſit ac miſit filium ſuum ad redimendum hominum genus, ex alijs ſcripturarum locis abunde demonſtrata eſt Chriſti diuina natura: nec arbitror hodie quenquam eſſe Chriſtianæ profeſſionis, cuius aures laturæ ſint hac de re dubitantem. Cæterum ſi eccleſia doceat hunc locum non aliter interpretandum quàm de diuinitate filij, parendum eſt eccleſiæ, uerum hoc nihil ad reuincendos hæreticos, aut eos qui non audiunt niſi ſcripturam: ſin dicat hunc locum non poſſe aliter exponi iuxta Græci ſermonis proprietatem, hoc aſſeuerat quod ipſa mox refellit res. Iam & illud in conſpicuo eſt, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, bifariam accipi poſſe: ſuper omnia, aut ſuper omnes. utramque lectionem attingit interpres Origenis. abſolutius eſt Super omnia, ſed Super omnes, magis proprie competit Chriſto, ut præferatur & patriarchis & prophetis & Moſi, ueluti filius unicus ſeruis aut etiam amicis. Supereſt una lectionis uarietas, poteſt enim ἐπὶ πάντων referri ad Benedictus, ut accipiamus Chriſtum ſuper omnes aut ſuper omnia laudandum in æternum. Mihi nec articulus uidetur ociosus in τὸ κατὰ σάρκα, quum alioqui uideatur ſuperuacaneus: habet enim expreſsiorem uim excipiendi. Alioqui poterat Chriſtus ſimpliciter uideri natus ex iudæis, nec aliud fuiſſe quàm homo: nunc articulus uelut excludit hanc cogitationem, τὸ κατὰ σάρκα, hoc eſt, duntaxat, quod ad corpus attinet humanum: nam iuxta meliorem naturam, ex Deo natus eſt Deus, quemadmodum ex patribus homo.

Non autem quod exciderit uerbum dei.) οὐχ οἷον δέ, ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Quod ita uertas licebit, Non autem uelut exciderit uerbum dei: id eſt, quod ſic opto, ceu deſperãs illos, non eſt tale ut putem promiſſa diuina irrita fuiſſe, quum deus promiſerit ſalutem Iſraëli: & tropus habet eclipſim. Non autẽ hæc dico quod, et cętera, Sic & Latini, non quod, ſed addita coniunctio facit orationem aliquanto duriorem. *Excidit quod irritum eſt factum*

Non enim omnes.) Ex circunciſione, non eſt apud Græcos, ſed ad hunc modum, οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραήλ, οὗτοι Ἰσραήλ. Non enim omnes qui ſunt ex Iſraël, hi Iſraël, ut ſubaudias Sunt. nam ſecundo loco gentem ipſam uocat Iſraël. Non omnes orti ex ſtirpe Iſraëlis, ſunt Iſraëlitæ. Nec id rarum eſt in ſacris libris, Iudam non pro homine poni, ſed pro gente: et Iacob pro Hebræis ipſis uſurpari. Cæterum uideo ueteres ferè conſentire in interpretatione huius nominis, quorum de numero eſt & Origenes & Hieronymus, ut Iſraël interpretetur, uirum uidentem deum, quum hæc uocis interpretatio non quadret loco Geneſis trigeſimoſecundo, ubi nomen commutatur Iacob, Nequaquã Iacob appellabitur nomen tuũ, ſed Iſraël, quoniam ſi contra deum fortis fuiſti, quanto magis contra homines pręualebis? *Iſraël, uir uidens deũ, hactenus perperã intellectũ*

Hic

Hic enim indicat ideo commutatum nomen, quod aduersus angelũ in lucta præualuisset. Hæc est enim illa uis, qua deus gaudet nos irrumpere in regnum cœlorum, fide ac precibus improbis ab eo extorquere benedictionem, quam non promerebamur, quaq; martyres dum tentantur uarijs afflictionibus usque ad uitæ contemptum perseuerant in professione nominis Iesu. Solus Tertullianus mihi uidetur rectam interpretationem attingere, libro aduersus Marcionẽ quarto. Et alius, inquit, inscribitur in nomine Israëlis, Quid enim sapientius & incontradicibilius cõfessione simplici & exerta, in martyris nomine cum deo inualescentis, quod est interpretatio Israëlis. In hac sententia fuit Iosephus: quam cur reijciat Hieronymus non uideo, quum ipse interpretetur, Si cum deo princeps fuisti. At principem esse in lucta cum deo, est præualere. Siquidem cum deo hic idem ualet, quod aduersus deum: quemadmodum pugnare dicimur cum eo, aduersus quem pugnamus. Solus Theodotion uertit, Fortis fuisti cum deo. Diuus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis fatetur se opprimi autoritate celebrium autorum, qui Israël interpretati sunt, uirum aut mentem uidentem deum. Eam porrò interpretationem, quanquam alicubi sequitur, hic fortiter reijcit.

Qui, pro quia Neque qui semen sunt.) οὐδ' ὅτι. id est, neque quod, siue quia: Atque ita legit Ambrosius, Consentit cum hoc uetustissimum exemplar Paulinæ bibliothecæ, unde hoc à librarijs est deprauatum. Alioqui interpres pro ὅτι, legisse uidetur ὅστις. Neque ideo statim sunt filij Abrahæ, quod ex illo ducant genus.

Promissionis enim uerbũ.) ὁ λόγος, sermo, siue oratio. neq; enim unum ponit uerbum.

Secundum hoc tempus.) κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον, id est, in tempore hoc.

Non solum autem illa.) οὐ μόνον. Illa, pronomen addidit interpres, ut mitigaret Græcam figuram: idq; haud perperam, quod tamen aliàs non est ausus.

Duplex lectio *Ex uno concubitu* Ex uno concubitu.) ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. id est, ex uno concubitum habens. potest bifariam legi, Ex uno Isaac: atq; ita genitiuus Græcus uertendus erat in ablatiuum Latinum, πατρὸς ἡμῶν, id est, patre nostro. aut, Ex uno, subaudi filio: deinde, Concubitum habens, id est Connubium patris nostri Isaac, ut intelligas ex una prole constitisse promissionem, uidelicet Iacob: nam Esau reiectus est. Postremo, nisi intelligas ἦν, id est, erat habens, oratio uidetur imperfecta, nisi repetas superiora. Imputabatur in numero filiorum Abrahæ quantum ad filios attinet, quum eos pariter ex eodem patre sustulisset: sed qui reprobatus est, non habitus est pro filio, nec huic profuit ex eodem patre progenitum fuisse. Porrò Cubile habens, uerecunde dixit pro eo quod est concepit. Laurentius Valla optimo iure refellit eos, qui hoc loco putant Rebeccam ex eodem concubitu concepisse geminos, quasi illud ad hãc rẽ pertineat, quoto coitu concepti sint Iacob & Esau. Imò Paulus ut adimat parentum fiduciam, proponit duos fratres ex eodem patre, eadem matre, simulq; eodem die progenitos, quorum alter tamen reiectus sit. Quid, quod ne potest quidem uno concubitu

Locus palàm deprauatus cohærere, quum κοίτη apud Græcos fœminini generis sit, ἑνὸς masculini. Nec κοίτης legitur, sed κοίτου, id est Cubile. Quidam impudentissime meam criminatus est impudentiam, quod hunc locum recensuerim inter manifeste deprauata. Audi gloriosum hominis sermonem: Profecto si sic sunt cætera, quæ in illo catalogo locorum deprauatorum recenset Desiderius, neq; sint alia loca magis in Latina æditione deprauata, uereor ne minus pudenter dictũ sit, ut ne dicam impudẽter, hunc locum ex infinitis manifeste deprauatis unũ esse. Hæc ille. Atqui susceperat interpretem defendendum, uiamq; monstrarat, ut si quid incideret quod excusari non posset, id librarijs imputaretur. Hoc quum hic faciam, tamen atrociter destomachatur: idq; facit eo impudentius, quod hunc locum quem dixi deprauatum, ipse non possit expedire. Quis, inquit, unquam dixit Habere cubile, pro concipere? Imò quis unquam dixit Habere, pro Grauidã esse? Atqui sic accipiatur hic necesse est, si legamus ex uno cõcubitu. Quid aũt prodigij fuisset, si quũ uerecũdiæ causa dicamus esse cognitã à uiro, quæ rem habuit cũ uiro: & Paulus ad Hebræos 13. thorũ immaculatũ appellat castũ usum cõiugij: hic dixisset habere cubile, p cõcipere, seu grauidã esse. Nõ sic loquunt Latini, fateor: sed probabile est sic fuisse loquutos Hebræos, quorũ idiomata frequenter exprimit apostolus. bene habet, inqt, ex uno cõcubitu, si pro κοίτῃ legamus κοίτου. Nõne bene explicuit nodũ: ego notaui uocẽ à librarijs deprauatã, cõcubitu pro cõcubitũ: ille mauult

Apostoli

Apostoli sermonem deprauatum haberi, quum nullus Græcus codex hoc habeat, neque quisquam Græcus ad eundem modum interpretetur. Nam Chrysostomus & Theophylactus, de parentibus ijsdem meminerunt, deq; eodem partu geminorum: de eodem cõcubitu nequaquam. Quis autem hoc nouit, an gemini eodẽ coitu seminentur? Quod ait Theophylactũ uideri sentire de eodem coitu, fucum esse testantur ipsa uerba quæ refert ex Theophylacto, qui sequutus suo more Chrysostomũ indicat hoc interesse, inter exẽplum Isaac & Ismahelis, et inter exemplum Esau et Iacob, quod illi patrem tantum habuerint communem, hi utrumq; parentem, præterea gemini unicoq; partu æditi. In Origenis libere uersi contextu, habetur quidem ex uno concubitu: sed in enarratione, nulla syllaba est quæ declaret illum ita legisse. Tantundem ex Irenei uerbis. Nec Ambrosius quicquam attingit de eodem coitu. Supersunt duo Latini qui legisse uidentur, Ex uno concubitu: sed, ut coniectandum est, decepti mendo codicum. Ad scholiasten, qui falso dicitur Hieronymus, nihil respondeo. Augustinus non raro fallitur deprauata scriptura, præsertim quum non consulit Græca exemplaria. Vbi nunc est igitur ille chorus Græcorum & Latinorum, qui legũt, ex uno concubitu? Ambrosianus contextus habet, Ex uno concubitu habẽs Isaac patrem nostrum, sed mẽdose, ni fallor. Nec enim Rebecca genuit Isaac, sed ex eo suscepit geminos Iacob & Esau. Nec multo commodior est nostra lectio. Proinde quidam offensi uerbis nihil significantibus, adiectis uerbis aliquot ita legebant. Sed & Rebecca ex uno concubitu, habens geminos filios, quemadmodum indicat ac reprobat Lyranus. Et tamẽ ita uertit interpres Theophylacti, quum apud autorem Græcum nihil sit huiusmodi. At mihi uidetur hoc ipsum quod superest incommodi posse tolli, si nominatiuum participij pro genitiuo absolute posito accipias, ἔχουσα pro ἐχούσης, id quod Græci nonnunquam faciunt. At tum hic erit ordo: Non solum autem Sara, quin etiam cum Rebecca grauida esset ex uno, eoq; patre nostro. Deinde ueluti per parenthesim interijciantur illa, Nondum enim natis pueris, quum neq; boni quippiam fecissent neque mali ut secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus, sed ex uocante, succedat. ad quod respondet, Dictum est illi: ac deinde, Maior seruiet minori. Sanctus Augustinus in explicandis aliquot huius epistolæ quæstionibus, refert hunc in modum: Nondum enim nascentium nec agentium aliquid boni aut mali. Sic tum opinor uulgo loquebantur. *Ordo*

Maior seruiet minori.) Maior & minor, hic non ad ætatem propriè referuntur, sed ad uires & præcellentiam, μείζων, ἐλάσσων. Quanquam Hebræis altera uox est, רַב quæ dignitate præeminẽtem indicat, unde & Rabbi dictum, צָעִיר altera quæ nonnunquam adolescentulum significat. *Maior Minor*

Miserebor cui misertus sum.) Apud Græcos secus est, ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτιρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω. id est, Miserebor cuiuscunq; misereor, & commiserabor quemcunq; commiseror. id est, quemcunq; decretum fuerit commiserari. Certe in priore sermonis huius parte nobiscum faciebat codex Donatiani, in quo sic habebatur scriptum, Miserebor, cui misereor. Hic quoque interpres minus feliciter copiam, ut solet affectat, οἰκτιρήσω uertens in Misericordiam præstabo, οἰκτείρω in Misereor. Imò potius destituit illum necessaria copia. Siquidem Hebræis diuersa sunt uerba quemadmodum & Græcis, quasi dicas, Miserebor & cõdonabo, siue gratiã faciam. Porrò noue dictũ est quod sequitur, Scriptura dicit Pharaoni, pro eo quod erat, Scriptura refert dictum Pharaoni. *Deprauatio in nostris*

Igitur non est uolentis neq; currentis.) Hanc particulam Chrysostomus antithesin uocat, quasi obijciatur ab aduersario, qualis est & illa, Ergo cui uult, miseretur. Sed ubi solutio? O homo tu quis es, & cætera.

Quid adhuc queritur.) τί ἔτι μέμφεται. id est, Quid adhuc conqueritur, aut incusat? subaudi Deus. Etiamsi Laurentius ac Stapulensis dissentiunt: quorũ hic Queritur, impersonaliter accipi uult, ille passiue: quanquam Laurentius nostram adiungit sententiam, ad quam interpretantur omnes Græci interpretes. Primum μέμφεται, non inuenio ad istum modum positum, ut persona non addatur. deinde mea sentẽtia probe quadrat ijs quæ sequuntur: O homo tu quis es, qui respondes deo, Ruffinus libro πρὸς ἀρχῶν tertio, sententiam reddit mutatis uerbis. Quid ergo adhuc culpamur? Illud tantum admonendus est crassus lector, Queritur, hoc loco, à queror deponenti uerbo, non à quẽro, actiuo dictum esse *Queri Conqueri*

esse. Hic derideat qui uolet grammaticulam annotatiunculam, modo sciat sanctum Thomam in hũc impegisse lapillum, nisi quod adiecit alterum sensum, sed priorem non reiecit.

O homo tu quis es, qui, & cætera.) μενοῦνγε ὦ ἄνθρωπε. Atqui ô homo quis es. Cæterum interpres inferius uertit, Et quidem μενοῦν, hic dissimulauit. Est autem γνωτίσις tacita in uocibus, homo, & deus: præterea emphasis, haudquaquam ociosa, nihil enim homo, collatus deo.

Qui respondeas deo.) ὁ ἀντιποκρινόμενος. id est, Contra respondens: ut sane adducitur ab Origene Homilia in Exodum quarta. uel, Qui respondes aduersus deum. quia dixerat, quid igitur habet quod queratur, si quæ uult, facit? Ac mea quidem sententia rectius erat Qui respondes, quàm Qui respondeas. Iam enim fecerat Respondentẽ. Nec enim indignatur quod respõdeat, sed quod impie respondeat. nec deterret illum ne respõdeat, sed obiurgat quod sic ausus sit respõdere. Origenes uersus habet quidem Qui respondeas, sed interpretatio declarat illum legisse Qui respondes: indicans ideo huic imponi silẽtiũ, quod proterue deo obmurmurasset: quemadmodum dominus in Euangelio procaciter percontantes qua autoritate faceret quæ faciebat, aut eam potestatem unde accepisset, ne responso quidem ullo dignatus est, sed obiecta quæstione quam dissoluere non audebant, occlusit illis os. At reuerenter sciscitantibus idem ubiq; placide respondet. In sententia non multum est discriminis, sed Græca uix recipiunt illud Respondeas, Velut ante πᾶς ὁ κρίνων, non est uersum, Omnis qui iudices: quemadmodũ huius Epistolæ capite decimoquarto, σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην, interpres uertit, Tu quis es qui iudicas alienum seruum. Nec Chrysostomi, nec Theophylacti, nec Ambrosij, nec Augustini interpretatio declarat potius esse legendum Qui respondeas, quàm Qui respondes. Paranti respondere petulantius, apte diceretur, Tu quis es qui respondeas. at obiurganti eum qui iam respondit proterue, magis congruit, Tu quis es qui respondes. A malis seruis sumpta est metaphora, qui quum dominorum iussis obmurmurãt, responsatores dicuntur. Itaq; sic hoc loco dictum est, Quid facis homo responsans deo? Tractat hunc locum Augustinus in octoginta triũ quęstionum sexagesimaoctaua, refellens hæreticorum calumnias, colligentium ob id Paulum ad conuitia subito deflexisse, quod nodum quæstionis propositæ explicare nõ posset.

Ei qui se finxit.) Qui finxit, est Græce, & satis erat, τῷ πλάσαντι. Se, pronomen superuacaneum est.

Ex eadem massa.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. quod Augustinus adducit ex eadem conspersione. Sentit enim argillam humore maceratam temperatamq;.

Contraria

Aliud in honorem.) τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, Laurentius rectius uerti posse putat, Decus ac dedecus: maxime quod in uasa non cadat contumelia. Atqui quum à contemnendo dicatur contumelia, quid obstat quo minus in rem inanimam competat contumelia, quum ea & expetatur & contemnatur? Quod si minus quadraret, tamen metaphora gratiam etiam adiungeret: ueluti si quis Bassum aureis uasis excipientem onus uentris, apud Martialem, dicat aurum afficere contumelia. Illud uerum est, in decus ac dedecus, schematis iucunditatem reddi, quæ perit in honore & contumelia.

Ordo uarius

Quod si deus uolens.) Ad hanc orationis partem nihil sequitur quod respondeat, quapropter ad superiora referamus oportet, uel ad illud, Quis es tu homo qui respondes deo? uel ad illud, An non habet potestatem? Origenes existimat orationem alioqui incompositiorem componi posse ad hunc modum, Volens deus ostendere iram & notam facere potentiam suam, sustinet in multa patientia uasa iræ, apta in perditionem, ut notas faceret diuitias gloriæ suæ in uasa misericordiæ. Quod si supplere placet aliquid, quandoquidem de esse constat, subaudiri potest, non habent quod incusent aut disceptent cum deo. Quidam Latini codices habebant, Quid si deus, uerum Græcis est εἰ δὲ.

Tulit, attulit aut pertulit

Sustinuit in multa patientia.) ἤνεγκεν, Græcis uerbum est anceps, quod Augustinus in quæstionibus in Exodũ ita legit, Attulit in multa patientia uasa iræ: Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo capite secundo. Neque enim Græce est ἤνεγκεν, quod significat ferre, sed ἤνεγκεν, quod magis sonat in medium adducere aut offerre. Et ne quid hoc loco causemur scripturam casu uitiatam, citat idem ad eũdem modum, quum aliàs: tum libro secundo contra duas epistolas Pelagianorum, ad Bonifacium. Quod si uera lectio est,

sensus

ſenſus erit: Ea uaſa parata in interitum, diu expectata, tandem adducta in ſuam pœnam: quanquam Origenes plane interpretatus eſt, Suſtinuit ac tolerauit: atq; hunc non illibenter ſequi ſolitus Ambroſius. Conſentiunt cum his Chryſoſtomus, & huic accinens Theophylactus.

Apta in interitum.) κατηρτισμένα. id eſt, Aptata, ſiue parata.

Vaſa miſericordiæ.) σκεύη ἐλέους. Recte illud annotauit Auguſtinus, σκεῦος Græcis dici, non proprie uas excipiendo liquori paratum, ſed quodcunq; pertinẽs ad uſum domeſticum. Proinde apud Liuium in conceptis legatorum orationibus, puerorum et uaſorum nomine, tota ſuppellex ſignificatur. Cæterum liquoris capax uas, ἀγγεῖον appellant Græci. *Vaſa, σκεύη, quid proprie*

Præparauit in gloriam.) Græci in nonnullis codicibus addunt αὐτοῦ id eſt, ſuam. Mihi magis probatur altera lectio, ne bis idem dicere uideatur. Quod enim antea uocauit πλοῦτον, hic uocat Gloriam.

Quos & uocauit.) οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς. id eſt, Quos & uocauit nos. quanquam illud ἡμᾶς in quibuſdam Græcis codicibus non adſcribitur: additũ eſt autem explicandi cauſa, Quos et uocauit, nempe nos. Ac rurſum, ne nos, uideretur ad ſolos Iudæos pertinere, ſubijcit, Nõ ſolum ex Iudæis uerumetiam ex gentibus.

Et non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam.) Id in Græcis codicibus non habetur adſcriptum: nec additur ab Auguſtino, qui teſtimonium hoc refert libro aduerſus Fauſtum uigeſimoſecũdo, capite octuageſimonono. Porrò Ambroſius nec legit hanc partem, nec interpretatur. Origenes in commentarijs locum hũc apud Paulum recenſet his uerbis: Qui ante non eramus plebs eius, nunc plebem ſuam uocauit, & non dilectam, dilectam: & cætera, unde apparet hunc unicam tantum particulam legiſſe, ἠγαπημένην. Quin & Chryſoſtomi pariter ac Theophylacti interpretatio, palàm declarat illos non aliter legiſſe quàm legit Origenes & Ambroſius. Cæterum apud Oſeę capite ſecũdo, quo ex loco teſtimonium hoc aſſumpſit Paulus, nec habetur Miſericordiam conſequuta, nec Dilecta: ſed duntaxat, Et erit in loco ubi dicetur eis, non populus uos, dicetur eis, filij dei uiuentis. niſi quod ibi præceſſit, Et miſerebor eius, quæ fuit abſque miſericordia. Siquidem Apoſtolus magis ſententiam reddidit, quàm uerba prophetę. Quanquam diuus Hieronymus ediſſerens huius prophetæ caput primum, unde locus hic pendet, indicat geminam fuiſſe lectionem: in alijs ſcriptum fuiſſe, quemadmodum nos habemus, οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. in alijs, οὐκ ἐλεημένην. Ac poſteriorem ceu ueriorem magis approbat, tum quod ita legatur in emendationibus exemplaribus, tum quod aptius reſpondeat ad Iſraël non cõſequutum miſericordiam, quum è diuerſo ſequatur, Et domui Iuda miſerebor. Rectius autem congruit & cum eo quod in fine capitis ſecundi legimus. Et miſerebor eius quæ fuit abſq; miſericordia. Quum autem hic locus è ſuperiore pendeat, ubi dicitur, Voca nomen eius abſq; miſericordia, probabile eſt & hic fuiſſe ſcripturam uariam. Proinde lector aliquis offendens diuerſam lectionem, arbitratus eſt in utraque ſcriptura particulam orationis eſſe omiſſam, & addidit quod putabat deeſſe. Auguſtinus exiſtimat ex eodem prophetæ loco ſumptum, quod ſcribit Petrus apoſtolus in epiſtolæ prioris capite ſecundo, Qui aliquando non populus, nunc autem populus dei, quorum aliquando non miſertus eſt, nũc autem miſeretur. Videtur Petrus in hoc diſſidere à Paulo, quod Miſertus, legit pro Dilectus: ſed in ordine æque diſſidet cum propheta, apud quem prior eſt filia, cui nomen abſq; miſericordia, cui ſuccedit filius, cui nomen non populus meus. Idem eſt ordo in commutatione priorum nominum in fine capitis ſecundi, Et miſerebor eius quæ fuit abſq; miſericordia, & dicam non populo meo, populus meus es tu. Porrò quod ſequitur apud Paulum, Et erit in loco ubi dictum eſt eis, non plebs mea uos, ibi uocabuntur filij dei uiui: è primo capite ſumptum eſt. Quod aũt apud prophetam dictum eſt de populo Iſraëlitico, Paulus per ſimilitudinem detorſit ad gentes. In codice peruetuſto Donatiani alteram particulam omiſſam repperi. Sic enim habebat: Vocabo non plebem meam, plebẽ meam, & non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam. *Additum ab quid, fatente et Hieronymo. Et nõmiſericordiam cõſequutum*

Ibi uocabuntur.) ἐκεῖ additum eſt ab Apoſtolo, quum in propheta non ſit, uidelicet quo magis dilucide diceret.

Dei uiui.) Viuentis eſt Græce, ζῶντος.

Pro Israël.) Super Israël, siue de Israël. ὑπὲρ, quanquam præpositio hæc anceps est.

Si fuerit numerus.) Testimonium est apud Esaiam capite decimo, in quo quum consentiant Septuaginta cum Hebraica ueritate, Paulus tamen nonnihil dissidet, licet in uerbis magis quàm in sententia. Siquidē Septuaginta uerterunt τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται. id est, Residuum conuertetur. At Hieronymus uertit in hunc modum, Si enim fuerit populus tuus Israël quasi harena maris, reliquiæ conuertentur ex eo.

Verbū cōsummans, quomodo accipiēdū

Verbum enim consummans.) Verbum, accusatiui casus est, consummans & abbreuians, masculini generis, ut subaudias Est, nempe deus, λόγον γὰρ συντελῶν. id est, Sermonem enim consummans. Id palàm aperiunt Chrysostomus ac Theophylactus hunc enarrantes locum. Nec obstrepit huic annotationi, quod Origenes & Ambrosius de uerbo abbreuiato interpretantur, quum hic utrumque positum sit, Qui consummat et abbreuiat pater est, qui consummatur & abbreuiatur uel Christus est uel huius doctrina. Quanquam hęc quoque nonnihil dissentiunt ab Hebraica ueritate iuxta quam ita legimus autore Hieronymo: Consummationem enim et abbreuiationem dominus deus exercituum faciet, in medio omnis terræ. Locus est huic affinis sententiæ apud eundem prophetam capite octauo. Consummationem enim & abbreuiationem audiui à domino deo exercituum super uniuersam terram. Porrò quod adiecit, Prædixit Esaias, non est uaticinantis de futuro, sed quod hoc testimonium præcesserit illud quod prius adduxit, unde commodius erat, Sicut superius dixit Esaias. Porrò צְבָאוֹת sabaoth, Hebræam uocem reliquit Apostolus, quam Septuaginta bifariam solent uertere, aliquando παντοκράτωρ. id est, Omnipotens: aliàs κύριος δυνάμεων, id est, Virtutum. Solus Aquila uertit, τῶν στρατευμάτων, id est, Exercituum. Indicauit hoc Hieronymus enarrans Esaiæ caput primum. Paulus ut dixi, uocem Hebraicam non putauit esse mutandā, opinor ob id quod in ea lateat nonnihil mysterij, quod aliena lingua reddi non potuerit.

Reliquisset nobis.) ἐγκατέλιπεν. id est, Reliquisset in nobis. Testimonium sumptum est ex Esaiæ capite primo.

Pronunciatio

Quid ergo dicemus?) Quod sequitur, pronunciatiue legendum est, non interrogatiue, Quid ergo dicemus? Nempe hoc dicemus, gentes ex fide iustitiam consequutas: & cętera. Annotauit hunc quoq; locum Augustinus libro de doctrina Christiana tertio. Et ad hunc modum edisserit Theophylactus.

Peruenit, pro assequutus est

Non peruenit.) ἐκ ἔφθασε. quod uerbum uarie uertitur. Est autem proprium festinantis ad occupandum aliquid: ut intelligas et Israëlitas eò contendisse per opera legis, uerum gētes exclusis illis occupasse.

Quasi ex operibus.) ὡς ἐξ ἔργων. id est, Tanquam ex operibus, & addunt Græci νόμου, id est, legis, ut intelligas de operibus fide charitateq; uacuis, apud Latinos non additur. Annotauit Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus, uoculam ὡς, quasi significet Iudæorum opera, non fuisse uere opera legis. Mihi uidetur et ad imputationem referri posse. Nam Iudæi salutem acceptam ferebant suis operibus exclusa gratia dei.

Petram σκανδάλου.) Græcam uocem hanc libenter usurpant interpretes, quum possent dicere, offensæ siue offendiculi aut obstaculi, licet haud nesciam interim manere dialecton Hebraicam, lapis offendiculi, pro lapide offensorio, aut lapis in quem offendunt. Nec uideo quid offendat quosdam in πρόσκοπτω, quod haud dubie significat impingo, uel offendo. Cæterum testimonium hoc contextum est è duobus Esaiæ locis. Initium enim, nempe, Pono in Sion lapidem: & finis, nempe, Et omnis qui credit in eo non confundetur: sumpta sunt ex Esaiæ capite uigesimooctauo. Cęterum quod in medio intertexuit, Et lapidem offensionis & petram scandali, sumptum est ex eiusdem capite octauo. Quanquam hoc quoque loco Paulus magis studuit sensum reddere quàm uerba. Quum enim Hebraica

Paulus Septuaginta sequutus

ueritas habeat, Qui crediderit non festinet: iuxta septuaginta æditionem dixit, Non confundetur.

Non confundetur.) οὐ καταισχυνθήσεται. id est, Non pudefiet.

EX CA-

EX CAPITE DECIMO.

Oluntas quidem cordis.) ἡ μὲν εὐδοκία. quod significat aliquid animo gratum et acceptum. Aurelius Augustinus explicans carptim aliquot huius epistolæ quæstiones, legit pro εὐδοκία, bona uoluntas: quemadmodũ hic interpres uerterat in Luca. Græcæ uoci ad Hebræam effictæ, nihil habet sermo Romanus quod proprie respõdeat. Nam nemo laturus sit, opinor, si quis dicat, Delicium cordis mei. Sonat autem propensam beneuolentiam, ac fauorem gratuitum quem quis gerit erga alterum, qualis est dei erga nos. Item quæ sequuntur non per omnia quadrant: sic enim Græci, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεόν, ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν. id est, Et deprecatio quæ fit ad deum, pro Israël est ad salutẽ. Sentit enim se præstare Iudæis quod potest, propensam animi uoluntatem & precationes apud deum. *εὐδοκία*

Quod æmulationem quidem.) ὅτι ζῆλον θεοῦ. id est, Aemulationem dei: sine Quidem. Qui nihil sciat nisi Latine, quem sensum percepturus est ex his uerbis, Aemulationem dei habẽt? Aemulatio in bonam partem, sonat imitationem: in malam, inuidẽtiam. Neutrum hic quadrat. Itaque nos Studium, uertimus, qua uoce Latini significant uehementem animi fauorem. Et Scientia, magis cognitionem sonat, κατ' ἐπίγνωσιν. Aderat studium, sed sine iudicio: ut sedulitas, quem stulte diligit, urget. *Aemulatio.* *Studium*

Et suam quærentes statuere.) Hic Græci repetunt, iustitiam. Est enim sermo ex traductione uocis eiusdem festiuior. Subest & ἰδιότητος, in Suam, & Dei: item in Statuere, & Non sunt subiecti. Hæc enim inter se pugnant sensu magis quàm uerbis. Est autem ἰδίαν id est Propriam significantius quàm Suam.

Finis enim legis Christus.) τέλος hoc loco consummationẽ ac perfectionem sonat, non interitum: quod indicauit & Augustinus explanans Psalmum quintum. Rursus aduersus Priscillianistas & Origenistas, capite septimo. Nam Græci quod absolutum & omnibus quæ solent requiri, perfectum est, τέλειον appellant. Summa igitur legis est Christus. Et in Psalmis, quorum titulus habet In finem, existimãt aliquid reconditius & secretius esse uestigandum. Quod hic dixit τέλος, aliàs uocat πλήρωμα. *Finis, pro Perfectio*

Moses enim scripsit.) Scribit, est Græcis. Hic locus deprauatus est apud nos, apud Græcos recte sic habetur, μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ὁ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. id est, Moses enim scribit iustitiam quæ est ex lege, quod qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Laurentius argutatur hoc loco, sed obscurius: id sentiens, non totam orationem ad Mosen esse referendam, nempe hanc, Quoniam iustitiam quæ ex lege est, homo uiuet in ea, quasi totum hoc scripserit Moses, uerum posterius hoc duntaxat, Qui fecerit hæc homo, uiuet in eis. Retulit enim uerba quæ sunt Leuitici capite decimo octauo: Custodite leges meas atq; iudicia, quæ faciens homo, uiuet in eis. Itidem legis Ezechielis uigesimo: Iudicia mea proiecerunt, quæ faciens homo uiuet in eis. Siquidem Paulus docendi gratia geminam facit iustitiam: alteram Mosi, quæ requirit opera legis: alteram euangelij, quæ fidem requirit in Christum. De altera dicit Moses, aut si mauis, ipsa iustitia loquitur, Qui fecerit hæc, uiuet in ipsis. Altera quæ est ex fide, sic loquitur, Ne dixeris in corde tuo. Ad hunc modum interpretatur Chrysostomus: Moses, inquit, ostendit nobis iustitiam quæ est ex lege, qualis sit & quanti momenti. Qualis igitur est, & unde commendatur? Ab eo quod implet præcepta, Qui fecerit ea, inquit, uiuet in illis. ac paulo post, Sed dic nobis ô Paule, & alteram illam iustitiam quæ est ex gratia, & cætera. Lectio Theophylacti consentit cum lectione Chrysostomi, nec dissentit enarratio. Ambrosius legit & interpretatur iuxta Græcos codices. Moses enim scripsit iustitiam quæ ex lege est, quia qui fecerit homo ea, uiuet in eis. Interpres Origenis legit & interpretatur, quod nostra uulgata habet æditio. Sed huius libertas facit ut hinc non possimus certo iudicare quid legerit. Lector offensus absurda sermonis specie transtulit coniunctionem ὅτι, & sublato pronomine Ea, in fine pro Eis, posuit Ea. Moses enim scripsit, quoniam iustitiam quæ ex lege est qui fecerit homo, uiuet in ea. Principio durum uidebatur, Scribit iustitiam: pro eo quod erat, Describit iustitiam, siue Scribit de iustitia. deinde durius etiam uidebatur, Qui fecerit ea uiuet in eis: non animaduertenti referri uerba scripturæ sub persona Mosi, siue iustitiæ, ut ὅτι accipiatur οὕτως. Moses descripsit iustitiam quæ est ex lege. Mox quasi roganti *Nostra deprauata*

qualis esset illa, respondit illi uerbis Leuitici, Qui fecerit ea, uiuet in eis. quod bifariam accipi potest: habebit eam uitam, quam ad tempus prestant opera legis: aut, nõ habebit uitam, quia nemo sine dono fidei præstat opera legis. In nostra uero lectione ipse sermo perturbatior arguit locum à scriba corruptum. Moses enim scripsit, Quoniam iustitiam quæ ex lege est qui fecerit, uiuet in ea. Ne quid memorem de ὅτι, uerso in quoniam.

Omnis qui credit in illum non confundetur.) ὁ καταισχυνθήσεται. Frequenter ita uertit, & uulgo tum, ut apparet, ita loquebantur, quum Cõfundi proprie sit commisceri aut perturbari. Suffundi dicuntur, qui pudescunt. Quanquam interdum uehemẽs pudor sic perturbat, ut homo reddatur delíranti similis. Cęterum quod legitur in Actis, & confundebat Iudæos: aliud est uerbum, κατέχων. hoc est, reddebat perturbatos ac perplexos animo, ut nescirent quò se uerterent. Origenis interpres hic καταισχυνθήσεται uertit Erubescet, addu cens exemplum Adæ, qui post peccatum erubuit & abscondit se. Verum erubescunt & hi quos sua spes destituit: pudor enim iusti, probri metus est. Sic Iudęi Christo uelut omni spe fruſtrato insultarunt, Si filius dei est, descendat nunc de cruce.

Sensus apud nos obscurus

Deducere.) καταγαγεῖν. uelut ex alto deorsum ducere: cui respondet, ἀναγαγεῖν, quod interpres uertit Reuocare, quum significantius sit ab imis in altum reducere. Nam mihi uidẽtur hoc loco, præsertim Latini interpretes, uehemẽter laborare, quum sensus perspicuus sit. Dixerat enim ab euangelio, tantum requiri fidem. Porrò fides non flagitat experimentum, animo cernit, & suis quibusdam oculis uidet qui credit: at qui diffidit, etiam sensuum exigit testimonium, dicens apud se id quod legitur Deuteronomij capite trigesimo, Quis ascendit in cœlum? idq; de lege dictum, Paulus interpretatur accommodãs Christo. Nam id, inquit, est Christum è cœlo detrahere, ut aut non credatur illic esse, aut cogatur huc reuersus, denuo se nostris exhibere sensibus. Aut quis descendit in abyssum? hoc est, quis credat quæ de inferis dicuntur, nisi uiderit? Hoc est, inquit, Christum à mortuis reducere, uel quasi non descenderit ad inferos, uel quasi flagitent, ut iterum uidentibus illis descendat ad inferos, quum haud ita procul petenda sint argumenta rerum, si fides adsit in corde. Iam illud, Sed quid dicit: ambiguũ uideri potest, utrò referatur Dicit, ad Mosen, an ad iustitiam fidei, quæ Christus est, quam mox loquentem fecit, ut putat Origenes, atque etiam Chrysostomus: quanquam & aliâs Paulus posuit Dicit, ad hunc eundem modũ, ut subaudias Scriptura. Proinde interpres haud inepte adiecit de suo, sermonis explicandi gratia.

Prope est uerbum.) ἐγγύς σου τὸ ῥῆμα. Prope te est uerbum. hoc est, non opus est tam procul è cœlo aut abysso petere, quum sit intra te. Cæterum testimoniũ, ut modo dixi, sumptum est ex Deuteronomij capite trigesimo. Quod indicauit primum Origenes, deinde Augustinus: nisi quod hic addit, Valde: Prope est uerbum hoc ualde in ore tuo. quemadmodum legitur & in nostra uulgata æditione. Quanquam alia quoq; nonnihil discrepant in uerbis Paulinis ab Hebręis, imò à nostra æditione, quæ habet ad hunc modum, Mandatum hoc quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, neq; procul positum, nec in cœlo situm, ut possis dicere, Quis nostrum ualet ad cœlum conscendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atq; opere compleamus: neq; trans mare positum, ut causeris & dicas, Quis è nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos usque deferre, ut possimus audire & facere id quod præceptum est? sed intra te est sermo ualde in ore tuo & in corde tuo, ut facias illum. Primum quod illic positum est, Quis è nobis poterit transfretare mare? Paulus uertit, Quis descendet in abyssum? Cæterum quod legit Augustinus in Quęstionibus in Deuteronomion, Prope est uerbum hoc ualde in ore tuo et in corde tuo & in manibus tuis facere illud. extremam particulam, Et in manibus tuis, quam existimat à Paulo prætermissam, nostra certe uulgata æditio non habet, an apud Hebræos sit, uiderint earum literarum periores. Fieri potest, ut hunc locum è Paulo correxerit aliquis. Certe apud Septuaginta habetur: καὶ ἐν χερσί σου ποιεῖν αὐτό.

Collata Pauli citatio cũ nostra æditione

Iudæi & Græci.) ἰουδαίου τε καὶ ἕλληνος. Rursus congeminata coniunctio uehementiorem facit orationem, quam nos uertimus in Vel, coniunctionem eandem exprimentem sententiæ uim.

Dives in omneis.) Græce participium est, πλουτῶν. id est, Diuitijs abundans, siue affluens.

Quem

Quem non audierunt.) Poterat uerti, De quo non audierunt. Sic enim est Græce; οὗ οὐκ ἤκουσαν.

Quàm speciosi pedes.) Paulus hoc testimonium retulit iuxta ueritatem Hebraicam, iuxta quam ita legis Esaiæ capite quinquagesimo secundo, interprete Hieronymo: Quàm pulchri super montes pedes annunciantis et prædicantis pacem, & annunciantis bonum, prædicantis salutem. Nam septuaginta uerterunt, ὡς ὥρα. quæ dictio si cum aspiratione scribatur, aut tempus significat, ut duodecim sunt horæ diei: aut anni partem, uarijsq; mundum temperat horis, unde & ἔξωροι dicuntur, quorum flos ætatis præterijt, aut pulchritudinem, unde ὡραῖον pulchrum dicunt. sin absque aspiratione, ὦρα, curam ac solicitudinem declarat. Vnde iuxta Septuaginta sic legimus: Sicut hora super mõtes, sic pedes euangelizantis. At diuus Hieronymus magis probat, Quàm pulchri. quanquam hæc lectio nõ multum abest à Græca lectione Septuaginta, modo ὥραν accipias pro pulchritudine. Sic enim legitur: Sicut amœnitas super montes, ita pedes: & cætera. *Quàm pulchri pedes*

Obediunt euangelio.) Obedierunt, est Græce, ὑπήκουσαν, uerbum præteriti temporis: nisi forte hoc uerbum de numero eorum est, quæ significant actum manentem, cuiusmodi γέγηθα, οἶδα. in quibus præteritum usurpatur loco præsentis. Qui librum descripsit, iam non scribit: sed qui dicũtur sperasse in domino: iuxta Græci sermonis idioma, non desierunt sperare. Et alioqui præsens tempus frequenter conuenit omni tempori.

Domine quis credidit auditui nostro?) Id testimonium sumpsit ex Esaiæ capite quinquagesimo tertio, Septuaginta sequutus æditionem: qui dictionem hanc Domine addiderunt explicandæ personæ gratia, quum in Hebræo non habeatur, sed tantum, Quis credidit auditui nostro? Quod idem obseruatum est & ab Origene. Illud admonendus lector, hoc loco Auditum, poni pro ipso sermone qui auditur. proinde dilucidius erat, Quis credidit uerbis nostris? aut, quis credidit auditis nostris? Auditus enim nomẽ, Latinis nihil aliud sonat quàm uim ac sensum audiendi. Quod si nihil aliud nobis sonat ἀκοὴ quàm Auditus, cur hic idem interpres aliter uertit Matthæi tertio, καὶ ἀκοὰς πολέμων. id est, Opiniones bellorum: potius quàm Auditus bellorum? Et Actorum ultimo: ἀκοῇ ἀκούσετε, cur ausus est uertere, Aure audietis? Hunc locum recensueram inter manifestos solœcismos, addens hæc: Quis unquam Latine loquens, auditum dixit sermonem loquentis? Hinc destomachatur rixator quidam iactans se declaraturum, quod à me dictum est, esse meram falsitatem, nec ullum hic esse sermonis uitium. Hieronymus, inquit, Augustinus & Ambrosius nouerunt Latine, & tamen ita loquuntur. Primum nõ numeramus hos autores in eorum numero, quorum autoritate possit excusari solœcismus. Nam partim demiserunt elegantiam sermonis ad aures imperitæ multitudinis, cui tum & scribebant & loquebantur, partim ipse sermo Romanus id temporis degenerarat ab illa germana puritate. Deinde quid mirum, si utentes scripturæ testimonijs, eiusdem uerbis utuntur? At quis illorum suo nomine loquens scripsit, Olim pœnitebit te non auscultasse auditui meo: pro eo quod erat, Non auscultasse uerbis meis? Nec tamen ego negaui Latinum esse quisquis ita loqueretur, sed negaui quenquam Latine loquentem, ad eum loqui modum, Id si erat mera falsitas, uel unus locus erat producendus ex probatis autoribus. Nonne pulchre defensus est interpres à solœcismo, & magnifice declaratum me meram dixisse falsitatem? Et qui tam indoctas nænias euulgant libris, miro supercilio obiurgant, miro fastu insultant ac tantum non triũphant, rectius facturi, si discerent interim Græcæ Latinæq; grãmatices rudimenta. *Paulus sequens Septuaginta* *Auditus, pro Sermone*

Per uerbum Christi.) θεοῦ. Dei: non Christi. Certum est Chrysostomum legere θεοῦ, sic enarrantem hũc locum, ut pertineat etiam ad sermonem prophetarum. Consentit huic Theophylactus, licet interpres aliud uerterit quàm legit, uterq; indicat uerbum Dei, dictũ ad differentiam humani sermonis, qui cõtemni poterat. Ambrosius quid legerit, parum liquet ex commẽtario. Origenis interpres legisse uidetur Christi, pro dei. Ad sensum non ita magni refert, nisi quod Dei uox magis exaggerat sermonis apostolici dignitatem, & latius patet sensus. Nam propheta uidetur suo nomine querelam hãc ponere, quam Paulus ceu uaticinium accommodat ad euangelij præcones.

Primus Moses.) πρῶτος μωσῆς. Quo Græci sæpius abutũtur pro comparatiuo, Prior Moses. Refertur enim ad Esaiam, quem mox citat, licet aliud commentum attulerit Thomas *Primus, p Prior*

mas Aquinas, quasi primus dictus sit, quia præcipuus: uel primus, quia primus inter cęteros hoc dixerit: quanquam posterior illius sententia non multum abhorret à nostra.

Ad æmulationem uos adducam.) παραζηλώσω. id est, Ad æmulandum prouocabo, & quasi simulabo inuidia ac dolore. Ita Ambrosius.

In non gentem.) ἐπ' οὐκ ἔθνει. id est, In non gente. nam Græce datiuus est. Item mox: In gente insipiente. Gentem enim non gentem dixit, contemptissimam, nec ullo dignam honore: quod exponens addit, In gentem insipientem. Sic alibi uocat quę non sunt, quæ nullo erant in precio.

Esaias autem audet.) Coniunctio δὲ connectit hanc partem cum Mose qui præcessit, ut ostendimus. Nec est simpliciter τολμᾷ, sed ἀπτολμᾷ, quasi sumpta ab illo fiducia, qui prior illud dixerit.

Inuentus sum à non quærentibus.) Locus est apud Esaiam capite sexagesimoquinto, sensus ferè idem apud Hebræos & Septuaginta. Hebraica ueritas sic habet, Quæsierunt me, qui ante me non interrogabant. Inuenerunt qui nō quęsierunt me. Iuxta Septuaginta sic legimus, Apparui non quęrentibus me, inuentus sum ab his qui me non interrogabāt. Paulus nec Hebræam ueritatem, nec Septuaginta æditionem anxie uidetur sequutus, sententiam contentus reddere.

Paulus sententiam reddens non uerba

Ad Israël autem.) πρὸς δὲ τὸν ἰσραὴλ. Potest accipi et aduersus Israël: non enim alloquitur Israël, sed contra Iudæos facit quod dictum est. Siquidem præpositio πρὸς anceps est Gręcis. Annotauit hoc & Thomas Aquinas, Testimoniū quod adducit Paulus est apud Esaiam capite sexagesimo quinto. Origenes indicat in exemplaribus Hebræorum non adijci particulam, & contradicentem mihi, uerum eam additam fuisse à Septuaginta senioribus. Idq; uerum esse declarat interpretatio Hieronymi ex Hebraica ueritate quę sic habet, Extendi manus meas tota die ad populum incredulū. Aeditio Septuaginta sic habet, Expandi manus meas tota die ad populum incredulum & contradicentem.

Paulus sequutus Septuaginta

Et contradicentem mihi.) ἀντιλέγοντα. Mihi, à nobis additum est. Satis erat contradicentem, hoc est, rebellem & immorigerum, quemadmodum legunt Gręci. Et comperi non additum in codice Donatiani.

EX CAPITE VNDECIMO.

Dico ergo, nunquid deus.) Græcis tantum est, μὴ, num: seipsum interrogat ac sibi respōdet, quo schematis genere scatet omnis Pauli sermo. Plurimum autem lucis & acrimoniæ adducit, præsertim in argumentādo. Quidam appellant ratiocinationem.

Quam præsciuit.) προέγνω. Illud admonendum hoc loco, uerbum γνῶναι, apud Græcos non semper significare scire, siue cognoscere, sed aliquoties decernere, siue iudicare: unde & γνῶμαι dictæ sunt. Et apud Latinos legimus, Populus sciuit, & scita populi. Quanquam plus aliquid indicare uidetur προορίζειν, quàm προγνῶναι. quod posterius pertineat ad animi decretum, quod integrum est cuique mutare, prius illud ad certam sententiæ pronunciationem, quam rescindere non sit integrum. Vnde nec Lyranus ueretur exponere hoc loco præsciuit, prædestinauit: atque ita sanè interpretatur Augustinus libro De bono perseuerantiæ secundo, capite decimooctauo. Nos maluimus uertere, Quos ante cognouit. iuxta proprietatem scripturæ diuinæ, qua deus cognoscere dicitur, quibus fauet, quosq; amplectitur, ut & superius admonuimus ex Origenis sententia, Nec enim consentaneum est quod deus populum reiecit, quem ante sic adamauit, & ueluti peculiarem complexus est. Chrysostomus putat additum, ὃν προέγνω, propter electos ex Iudæis. Inter quos commemorat seipsum, & ne solus uideatur, subijcit & de septem milibus uirorum. Non enim simpliciter dixit Populum suum, sed Populum suum quem ante cognouit. Cæterum præpositio πρὸ, referri potest ad æternam illam prædestinationem, quę fuit antequàm Iudæorum populus nasceretur, aut ad gentes posterius uocatas ad Euangelij gratiam, iuxta illud Euangelicum, Erunt nouissimi primi, & primi nouissimi.

Scire pro probare, & scita pro legibus.

Quemadmodum interpellat.) Ambrosius legit, Postulat. Græce est, ὡς ἐντυγχάνει.

Suffoderunt.) κατέσκαψαν, quod significat aliquando Subruerunt, siue subuerterunt.

Diuinum responsum.) χρηματισμὸς, id est, Oraculum. Quod explicuit interpres

περι-

περιφρωσει.

Curuauerũt genua.) Genu, est Græcis, Et Baal, datiuus est sine prępositione Ante, quã addunt Latini: & τῇ βααλ, ut intelligas imaginem, non ipsum homin :m. Nam præfectum & idolum Hebræis sonat בַּעַל :unde Beelphegor, idolum cadaueris: Beelzebub, muscarum idolum. *Baal idolum*

Saluæ factæ sunt.) γέγονεν. id est, Factæ sunt. Saluæ, redundat: sicut & Dei, supereſt. tantum est, ὅτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν. id est, Sic & hoc in tempore, reliquiæ iuxta electionem gratiæ sunt. Non enim illud agit hoc loco Paulus, cuius sit gratia, sed gratiam opponit operibus legalibus, & electionem opponit generis affinitati. Et tamen haud scio qui factum sit, ut in expositione Origenica legatur, Saluæ factę sint iam: etiamsi Dei, non additur. Quanquam admonui, interpretem in illis commentarijs sibi multum iuris sumpsisse. Certe nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum adduntur. Nec mirum si qui inter enarrandum meminerunt de his qui seruati sunt, quum hic reliquias iuxta electionem gratiæ Paulus appellet illos, qui ex Iudæorum populo prædestinati fuerant ad salutem. Vnde probabile est, ea quæ nos dicimus supereſse, à studioso quopiam adiecta, quo sermonem redderet explanatiorem. Denique dum excutio commentarium Origenis, deprehendo illum legisse, quemadmodum legit Chrysostomus. Sic enim loquitur, Pauli sermonem referens, Sed quod dicit secundum gratiam factas esse reliquias, hic mihi uidetur superflua esse electionis adiectio. Hic resedit germana lectio, utcunque cætera mutarit lector. Nam in primo contextu addidit etiam Dei, quum in exponendo non addatur. Multa deprauauit in uetustis autoribus illorum sedulitas, qui iuxta uulgatã æditionem emendarunt citata scripturæ testimonia. *Additum in nostris*

Si autem gratia.) εἰ δὲ χάριτι. Gratia, ablatiuus est, non nominatiuus.

Alioqui gratia.) ἐπεὶ, id est, quoniam, siue quandoquidem. Tametsi recte ac dilucide uertit interpres, subauditur apud Græcos, εἰ δὲ μή: ut mox indicabimus.

Alioqui gratia iam non est gratia.) Græci codices aliquanto plus habent hoc loco quàm nostri. Repetunt enim, In operibus quæ non sint opera, quod nostri de gratia tantum pronunciant ad hunc modum, εἰ δὲ χάριτι, οὐκέτι ἐξ ἔργων, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκέτι γίνεται χάρις. εἰδὲ ἐξ ἔργων, οὐκέτι ἐστὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκέτι ἐστὶν ἔργον. id est, Quod si per gratiam, non iam ex operibus, quandoquidem gratia iam non est gratia: sin uero ex operibus, iam non est gratia, quandoquidem opus iam non est opus. Atque ita sane legit atq; etiam interpretatur Theophylactus. Verum quoniam hanc additionem non reperio apud Origenem, nonnihil addubito num ea sit germana lectio, præsertim quum Chrysostomus hunc enarrans locum tantum legat, εἰ δὲ χάριτι, οὐκέτι ἐξ ἔργων, ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκέτι γίνεται χάρις. Nec addit his quicquam. Præterea partes sermonis uidentur inuersæ hoc ordine potius digerendæ: Quod si per gratiam, iam non ex operibus, quandoquidem opus iam non est opus: sin ex operibus, iam non ex gratia, quandoquidem gratia iam non est gratia. Nisi in ἐπεὶ, subest tacita exceptio, ut & aliàs hac uoce usus est Paulus. Ita sensus erat: Si gratia, non igitur ex operibus: quod ni esset, gratia non esset gratia: hoc est falso diceretur gratia. Atque ut Latinæ lectioni magis faueam facit quod Paulus non hic agit, an opus sit opus, sed gratiam astruit, quàm Iudæi conabantur expellere. Et tamen Aldina æditio, quin & Hispaniensis consentit cum eo quod nos repperimus in Græcorum exemplaribus. *Græci plus habẽt quàm nos*

Sicut scriptum est.) Incertum an hæc particula referatur ad superiora, an ad ea quæ sequuntur. Origenes fatetur sibi nusquam lectum in libris diuinis: Dedit eis spiritum compunctionis. Sic autem excusat, ut Paulum accipiamus Esaiæ sententiam uerbis explicantem, & nonnihil de suo addentem. Id probabilius facit quod in fine adiecit, usque in hodiernum diem. Nam summa sententiæ est apud Esaiam capite sexto: Auditu audite, & nolite intelligere: & uidete uisu, & nolite cognoscere. excæca cor populi huius, & aures eius aggraua, & oculos eius claude, ne forte uideat oculis suis, & auribus audiat, & corde intelligat, & conuertatur & sanetur. Citatur hic locus & in Actis apostolorum capite uigesimo octauo: sed iuxta translationem Septuaginta, qui sic interpretati sunt ut dominus prædicat illorum cæcitatem, non ut imperet: Aure audietis, & non intelligetis, *Distinctio incerta*

& uidentes uidebitis,& non perſpicietis:incraſſatum eſt enim cor populi huius,et auribus grauiter audierunt, & oculos ſuos compreſſerunt, ne forte uideant oculis ſuis, & auribus audiant,& corde intelligant,& conuertant ſe,& ſanem illos. Quo quidem in loco, Hieronymus ediſſerens Eſaiam,ſic excuſat Lucam,qui referat Paulū cum Hebræis diſſerentem, non iuxta Hebraicum,quod rectum eſſe cognouerat,ſed iuxta Septuaginta producere teſtimonia,quod magis Græcas literas ſciuerit quàm Hebræas, unde & ſermonē huius eſſe comptiorem ac ſecularem redolere eloquentiam.

Paulus apud Lucam et Hebræis loquēs ſequitur Septuaginta

Spiritum compunctionis.) κατανύξεως. quod ſignificat quum aliquis mordetur & pungitur dolore,unde ſuperius dixit, παραζηλώσω.

Fiat menſa eorum in laqueum.) Locus quem adducit, extat Pſalmo ſexageſimo octauo. Ne hic quidem Paulus curauit prophetæ teſtimonium ad uerbum adducere. Primum enim omiſit,Coram ipſis:deinde addidit,Et in captionem. quod nec apud Hebræos habetur,nec apud Septuaginta.quod ante nos indicauit Origenes.

Captio,pro Venatu

In captionem.) Captio,non eſt hic decipula proprie, unde captioſos dicimus,ſed pro uenatu poſitum eſt,quo capimus feras:quaſi dicas, capiantur ſua menſa qua laxare animum debebant:non enim timemus hoſtem inter epulas. Eſt autem Græce, θήραν.

πταίειν πίπτειν

Nunquid ſic offenderunt ut caderent,) μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι. id eſt, Num lapſi ſunt ut conciderent,ſiue ut caderent,nimirum in terram. Nam πταίειν, proprie eſt impingere ad quippiam:ac labi,leuius eſt quàm cadere:quemadmodum & impingere poteſt,qui nō plane concidat. Interpres de ſuo addidit,Sic: Nunquid ſic offenderunt ut caderent. Et probarem additum,ſi hoc loco Sic aduerbium poſitum eſt ut reſpondeat adeo:ueluti quum dicimus,Sic me odit,ut nec ſalutet:adeo metuit,ut loqui non poſſit. Atqui Græca uox, ἵνα, finem magis ſignificat, diuerſæ naturæ ab ea quæ eſt ὡς aut ὥστε, cuius uaria uis eſt, quemadmodum apud nos,ut. At Theodorus Gaza, refert ἵνα inter coniunctiones cauſales,nec indicat aliter accipi, quum tamen diligenter indicet uſum illius. Nec enim huc pertinet,quod ἵνα nonnunquam eſt aduerbium loci. Non poteſt igitur hic accipi ſenſus, Num adeo impegerunt,ſiue offenderunt,ut ceciderint? Igitur ἵνα referendum uidetur ad deum, Num ideo deus paſſus eſt Iudæos labi,ut in totum conciderent? Non,ſed ut ad tempus locum faciant gentibus, & ijdem rurſum gentium pietate prouocati,reſipiſcant & ſeruentur. Et huic ſenſui pulchre congruit quod ſequitur: Abſit,ſed illorum delicto ſalus eſt gentibus,totuſq; ſermo ſequens non loquitur de magnitudine lapſus,ſed de euentu. Nec aliter exponit Chryſoſtomus, qui Iudæorum maliciam euangelio repugnantium annotat Paulum exaggeraſſe teſtimonijs prophetarum, conſolationem ſuo nomine propoſuiſſe. Ergo dubitandum non eſt quin grauiſsime impegerint, ſed euentu cōſolatur illos: Quæ eſt igitur,inquit,conſolatio? Quum plenitudo, inquit, gentium intrauerit, tunc omnis Iſraël ſaluus erit. Hactenus ille. Itaque Iudæorum lapſum deus uertit in bonum gentium, quarum æmulatione ſint ad ſalutem aliquando prouocandi Iudæi. Nec aliud adfert Theophylactus,nec Origenes,niſi quod Sic,additum eſt à ſcribis eruditulis, nec aliud Ambroſius: de euentu loquuntur omnes, non de magnitudine lapſus niſi quod Origenis interpres admiſcet quædam de leuioribus peccatis, quum hic Paulus tota epiſtola exaggeret incredulitatis crimen. Vnde πίσωσιν interpretantur, Inſanabiliter peccauerint, aut ſine ſpe reparationis conciderint,quemadmodum concidit Lucifer. Quoniam autem prophetarum uerba uidebantur immedicabile malum indicare,Paulus mitigat eam acerbitatem, oſtendens peccatum quidem eſſe grauiſſimum,ſed tamen non ideo totius populi ſpem eſſe ſublatam, λέγω οὖν. Origenes in ordine ſermonis non obſcure declarat germanam lectionem. Ipſum,inquiens,Iſraëlis lapſum dicit talem fuiſſe,non ut illi caderent,ſed ut delicto ſuo ſalutem gentibus darent. Similiter Auguſtinus in ſententijs quas annotauit in hanc epiſtolam,fatetur peccati magnitudinem, ſed indicat peſſimæ rei bonum euentum. Eius uerba ſic habent: Ergo nunquid deliquerunt ut caderent? Abſit, ſed illorum delicto ſalus eſt gentibus,non ideo dicit,quia non ceciderunt, ſed quia caſus ipſorum non fuit inanis,quoniam ad ſalutem gentium profecit. Non ergo ita deliquerunt,ut caderent:id eſt, ut tantummodo caderent,quaſi ad pœnam ſuam ſolum,ſed ut hoc ipſum quod ceciderunt prodeſſet gentibus ad ſalutem. Hæc ille: in quibus perſpicuum eſt, quod non addidit, Sic,

quod

quod tamen erat tolerabile, si non de atrocitate lapsus, sed de modo & euentu accipiatur. Iam sæpius admonuimus ex ueterum autoritate, huiusmodi coniunctiones finales interdum ad euentum pertinere, potius quàm ad finem siue destinationem. Verbum Offenderunt, eleganter quidem usurpatum est ab interprete, cæterum offendere dicitur, & qui læsit. Augustinus explicans quæstiones aliquot huius epistolæ, pro Offenderunt, legit Deliquerũt. Ac prorsus recte dixeris, παπτωμα, lapsum, siue delictum: at non item delinquere, pro impingere.

Illorum delicto.) Τῷ αὐτῶν παραπτώματι. id est, Per illorum lapsum, potius quàm delictum. Respexit enim ad id quod modo dixit, Iudæos impegisse. παράπτωμα enim proprie est, quum quis per negligentiam labitur, à πίπτω, quod est cado.

Vt illos æmulentur.) εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Quod rectius uerti poterat, Ad prouocandum eos: ut ad deum referatur actus uerbi, qui isto modo uoluerit extimulare Iudæos inuidentia quadam ac zelotypia, quum uiderent quod ipsis erat promissum, in gentes esse translatum. Vnde nos quo sermonis ambiguitatem excluderemus, uertimus, Vt eos ad æmulandum prouocaret. εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Neque quicquam erat opus quadriga interpretationum, quam in hunc locum inuexit Thomas Aquinas, ne sic quidem germanam attingens sententiam: quod haud quaquam illi, sed interpreti imputandũ est. Quis enim Græce ignarus ex his uerbis percipiat quid senserit Paulus? Sic & paulo post Paulus usus est hoc uerbo: ἵνωως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα. Et proximo capite: ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει. Quo tamen uerbo aliàs usi sunt interpretes in malam partem, quemadmodum Psalmo septuagesimoseptimo: καὶ ἐν τοῖς γλυπτοῖς αὐτῶν παρεζήλωσαν αὐτόν. Porrò quidam accommodat uerbum παραζηλῶσαι ad Iudæos, ut αὐτούς referatur ad gentes. Neq; quisquam interpres hoc sensit, neque ratio Græci sermonis patitur, sed hunc sensum maluit extorquere, quàm non carpere nostram annotationẽ. Etiamsi non desunt qui uerba interpretum huc detorquent, sed falsò: faciunt illi quidem mentionem de Iudæis æmulaturis fidem gentium. At quid mirum, quum παραζηλόω significet ad inuidiam & æmulandi studium irritare? Ostendi loca aliquot in quibus παραζηλόω significat prouocare uel ad iram uel ad æmulandi studium, proferant illi nobis unum, ubi positum sit pro ęmulari.

Obscure uertit interpres

Quadruplex interpretatio Thomæ

Quamdiu ἐφ' ὅσον

Quamdiu quidem ego sum gentium apostolus.) ἐφ' ὅσον μέν εἰμι. Origenes uidetur ἐφ' ὅσον, accipere pro Quamdiu: ut subaudias, χρόνον. dubitatq; utrum accipiendum sit, Quamdiu sum in hac uita: & ad affectus emphasim pertineat, quemadmodum uulgo dicimus, Non deseram uos quoad uiuam: an Paulum post obitum etiam inuisibilius apostolum futurum. Verum quoniam id duriusculum est, malim ἐφ' ὅσον accipere pro Quatenus, siue In quantum. Atque ita uidetur Theophylactus sensisse, quãtum conijcere licet ex illius interpretatione. Græcus dicit eadem quæ Chrysostomus, qui plane interpretatur, Paulum ex delegato munere cogi, ut aliquot Iudæos prouocet atque ita seruet. Sic enim prouocatos seruabit, si quàm plurimos è gentibus pertrahat ad Euangelium. Neque enim de temporis modo loquitur, quasi mox abdicaturus apostolicum munus, sed quandoquidem uocatus erat apostolus gentibus, adnititur ut gnauiter obiens sibi commissam prouinciam exornet & illustret eam. Nec Ambrosius quicquam meminit de tempore, tantum de officio loquitur. Similiter quod est Matthæi uigesimoquinto, Quamdiu uni ex istis minimis fecistis. ἐφ' ὅσον, mea sententia rectius uertisset Quatenus, aut In quantum.

Honorificabo.) δοξάζω. id est, Glorifico, ita citante locum hunc Augustino locis compluscułis, nominatim libro aduersus Faustum nono, capite secũdo. Faber Stapulensis maluit, Existimo. Quanquam haud scio an δοξάζω, reperiatur apud Græcos pro Existimo. Et probe quadrat sensus, ut accipias Paulum celebrius reddere suum ministerium in euangelio gentium, ut æmulatione saltem prouocaret Iudæos ad Christum. Interpres Origenis uertit δοξάζω, illustro & exorno, multis uerbis in hanc edisserens sententiam.

Amissio eorum.) ἀπβολή. id est, Abiectio siue reiectio, nam hanc opponit assumptioni. Reiectio, pro amissio, citat Augustinus libro aduersus Faustum nono, capite secundo, iuxta fidem uoluminis antiqui manu descripti.

Quæ assumptio.) πίς ἡ πρόσλψις. id est, Adiunctio, qua quempiam nobis comitem asciscimus, id est, adiungimus. Nam assumptionẽ, ut dixi, opposuit reiectioni.

Quod

Quod si delibatio.) Delibatio, ἀπαρχή. id est, Primitiæ. Theophylactus interpretatur ἀπαρχὴ, τὴν ζύμην. id est, Fermentum: ut massa respondeat arbori, fermentum radici. Mihi magis probatur, ut ipsum frumentum intelligamus, unde conspersio sumitur. Cæterum ex uitioso tritico non possis facere bonam conspersionem. Primitias autem dixit, quod laudatissima soleant dicari numini, unde & ἀπροθίνια uocantur, quasi præcipua. Porrò conspersionem non ad farinam humore temperatam referri puto, sed magis ad molas, siue collyridas: ea erat farina oleo conspersa, quæ olim iuxta ritum Mosaicæ legis immolabantur, unde & sanctum uocat. Chrysostomus ἀπαρχὰς &, ῥίζαν, interpretatur Abraham reliquosq; patriarchas, conspersionem & ramos illorum posteros. Et oleaster, Græcis est ἀγριέλαιος. quod sonat agrestem siue syluestrem oleam: cui respondet καλλιέλαιος, quæ est olea frugifera.

Insertus es.) ἐνεκεντρίσθης. id est, Insitus es: quoties fisso arboris ramo inseritur surculus. Est enim hoc unum insitionis genus. Quanquam hic magis significare uidetur inoculationem, quum perterebrato qua se protulit gemma cortice, inseritur stolo.

Insitio

Insertus es in illis.) ἐν αὐτοῖς. Apertius erat, Inter illos: hoc est, Insitio tibi dedit quod illis natura. Ridiculum est autem quod quidam interpretatur, In illis, pro eo quod erat in locum illorum. Quum enim per oleam intelligat populum Iudæorum, nihil offendit numerus aut genus mutatum. Iuxta sermonis Hebraei proprietatem, præpositio frequenter additur ociose, uelut, Confitetur in me, Confitebor in illo, & Percussit in gladio.

Socius radicis.) συγκοινωνὸς. id est, Particeps, aut potius Simul particeps, siue cõsors: hoc est, unà cum cæteris ramis quibus insitus es.

Bene.) Separandum est, ut sit respondentis ad superiora, καλῶς, & approbantis, quod sub persona ethnici dixerat: eaq; pronuncianter sunt legenda. Atq; ita sane distinguit Augustinus in Epistolis, hunc adducens locum.

ὑψηλοφρονεῖν μέγα πνεῖν

Noli altum sapere.) μὴ ὑψηλοφρόνει. id est, Ne superbias, ne tibi placeas, ne efferaris animo. Siquidem hic sapere uocat, affici animo, φρονεῖν. quod aliàs dicitur, μέγα πνεῖν. Nec enim hic agitur de sapientia siue stultitia, sed de arrogantia & modestia.

Ne forte nec tibi.) μή πως. Aut omittenda erat expletiua coniunctio, aut uertẽda erat, Ne quà, aut ne quo modo. Nam forte nihil facit ad hanc sententiam.

Vide ergo bon.) In plerisque Græcis codicibus habebatur, ἴδε. id est, Vide. Quanquam hoc ad sensum nihil attinet.

Bonitas Seueritas

Bonitatem & seueritatem.) τὴν χρηστότητα, καὶ τὴν ἀποτομίαν. Bonitas est hæc, quam antea uertimus benignitatem, diui Hieronymi sequuti sententiam, quæ est quædam animi propensio ad bene merendum de quopiam, quam non inepte uertisset Iudulgentiam, cui opponit ἀποτομίαν, quæ ad uerbum sonat resectionem: ea est, quoties res ad uiuũ exigitur, quem & rigorem dicas licebit.

Alioqui.) Rursum ἐπεί, id est, Quandoquidem. Quod tamen recte uertit interpres.

Olea, oleaster

In bonam oliuam.) καλλιέλαιον. quæ contraria est, ἀγριελαίῳ. id est, oleastro: ut modo dictum est.

Fratres, mysterium hoc.) μυστήριον. Hoc loco Mysterium, nihil aliud sonat quàm rem arcanam & paucis cognitam, neque communicandam nisi initiatis.

Vobisipsis sapientes.) παρ' ἑαυτοῖς. id est, Apud uosipsos prudentes. & φρόνιμοι, magis ad affectum refertur quàm ad prudentiam. Ne sitis insolentes, animiq; elationis: alioqui sibi sapit, qui suis prospicit commodis.

Impietatem.) ἀσεβείας. id est, Impietates. Et eripiat. ὁ ῥυόμενος. id est, qui liberat: quasi dicas, ille liberator, Et auertet, non Auertat. ἀποστρέψει. futuri temporis uerbum. Testimonium adductũ est ex Esaię capite quinquagesimonono, apud quem ita legimus iuxta ueritatem Hebraicam: Et timebũt qui ab occidente nomẽ domini, & qui ab ortu solis gloriam eius, quum uenerit quasi fluuius uiolentus, quem spiritus domini cogit, & uenerit Sion redemptor, & qui redeunt ab iniquitate Iacob, dicit dominus: hoc fœdus meum cum eis, dicit dominus. Iuxta Septuaginta ad hunc modum: καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα κυρίου, καὶ οἱ ἀπ' ἀνατολῶν τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον. ἥξει γὰρ ὡς ποταμὸς βιαῖος ὃν ὀργὴ παρὰ κυρίου. ἥξει μετὰ θυμοῦ, καὶ ἥξει ἕνεκα σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ ἰακὼβ, καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, εἶπεν

κύριος

ἐκ, ἀπ' ἀνατολῶν. id est, Et timebunt qui ab occidente nomen domini, & qui ab ortu solis nomen inclytum. Veniet enim quasi fluuius uiolentus ira domini, ueniet cum furore, & ueniet de Sion qui liberet, & auertet impietates à Iacob, & hoc erit eis à me testamentum, dicit dominus. Ex quibus liquet Paulum hunc locum adduxisse iuxta æditionem Septuaginta, nisi quod de suo addidit, Quum abstulero peccata eorum: quod nec apud Hebræos habetur, nec apud Septuaginta, sed addidit uelut explicans prophetæ sensum. Nam διαθήκη, testamentum, Hebræis est fœdus: & quod Septuaginta uerterunt, ex Sion, Hebræis est Propinquus Sion. Origenes indicat Hebræis esse, propter Sion. Atq; ita sane scriptum est in æditione Septuaginta. suspicor id librarij culpa deprauatum, quum scriptum fuerit, Prope Sion. Hieronymus Græce etiam interpretatur ἀγχιστόν. id est, propinquus: nisi quis probat, Propter, dictũ esse pro Prope. Præterea quod apud Hieronymum refertur, Ira domini: illis est, ὀργὴ παρὰ λυρίου.

Paulus sequutus Septuaginta

Et hoc illis à me testamentum.) Est quidem Græce, διαθήκη. Cæterum indicauit hoc & Augustinus libro De loquutionibus Geneseos primo, frequẽter in arcanis literis pro Pacto, poni Testamentum. Quanquam Græcis, διαθήκη, non dicta est à testando, sed ab ordinando disponendoq;.

Secundum electionem autem charissimi.) ἀγαπητοί. id est, Dilecti: quam uocem tamen ita sæpe uertit. Porrò duo nominatiui casus, inimici & charissimi, iuxta ordinẽ grammaticum non habent unde pendeant, nisi subaudias Sunt: sed uerisimilius est casus rationem à Paulo fuisse neglectam, Alioqui dicendum erat, Charissimorum & inimicorum.

Ratio casus à Paulo neglecta

Sine pœnitentia.) ἀμεταμέλητα. id est, Quorum non possit pœnitere eum qui dedit, aut qui promisit, quasi dicas, impœnitibilia. Augustinus alicubi legit Impœnitenda, Ambrosius huc detorquet, ut dicat in baptismo gratis remitti peccatum, nec requiri luctum aut plãctum, aut aliud opus bonum, sed tantum ex corde professionem. Quæ quidem interpretatio mihi uidetur coactior, nec attingitur ab Origene. Thomas eam sentẽtiam extremo tandem attigit loco, ueluti non admodum probans.

Propter incredulitatem illorum.) τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. id est, Per horum incredulitatem, nõ Propter. Nam propter, causam significat: per, instrumẽtum aut modum, quod ad sensum attinet, haud magni refert.

Propter, pro Per

In uestram misericordiam.) τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει. per uestri misericordiam. Est enim similis datiuus ei qui præcessit, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Sensus enim est, Sicut illorum defectio uobis fecit aditum ad fidem, ita uestra fides quam miserante deo estis consequuti, prouocabit illos ut resipiscant, seq; dignos præbeant qui à deo recipiantur. Ambrosius legit, In uestra miseratione: quasi Græce legisset, ἐν τῷ ὑμῶν ἐλέει. quæ lectio si probaretur, nihil esset difficultatis. Sensus enim esset, Gentibus per dei misericordiam ad uitam uocatis, Iudæos perstitisse in incredulitate. Et fortasis interpres legit quemadmodum Ambrosius. Scio quosdam interpretari, In uestram misericordiam: id est, Christũ. Thomas Aquinas trifariam exponit, In uestram misericordiam: id est, in gratiam Christi. uel non crediderunt, ut per hoc uenirent in uestram misericordiã. uel non crediderũt, quod in uestram misericordiam occasionaliter cessit. Verum inconsultis Græcis huiusmodi commenta profert re, quid aliud est quàm diuinare? Chrysostomus hãc particulam, In uestra misericordia, dissimulat. Theophylactus nouum adfert commentum, quasi sic ordinet: ὅτως καὶ οὗτοι ἠπειθήσαν, τῷ ὑμῶν ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. id est, Sic & illi non crediderunt, ut uestra misericordia & ipsi misericordiam consequantur. Sic enim habet cõmentum, Sed uestra misericordia & horum erit, æmulabuntur enim uos. Nec abhorret ab hoc Chrysostomi commentum, docens utrumque populum uicissim fuisse incredulum, ac uicissim ad gratiam uocatum. Gentibus enim persistentibus in incredulitate, Iudæi uocati sunt ad legem: mox gentibus ad euangelium uocatis, Iudæi recesserunt perseuerantes in incredulitate, sed denuo gentium exemplo reuocãdi ad fidem. Ita uicibus quibusdam alteri per alteros seruati sunt. Interpretes uidentur illinc abhorruisse, ne dicerent Iudæos occasione gentium perstitisse in incredulitate: quum contrà, potius Iudæorum incredulitas præbuerit occasionem, ut Euangelium transierit ad gentes. Cæterum si meminerimus, ἵνα hic non sonare finem aut intentionem, sed consequentiam siue euentum, & in cæteris occasionem intelligi

uerius

uerius quàm cauſam, non uideo cur hic ſenſus nos terreat, quem ſermo Græcus ſimpliciſsime acceptus exprimit, qui contrarijs inter ſe relatis conſtat: gẽtium autem fidem uocat miſericordiam, ne ſibi placerent Iudæis prælati. Nam euangelij gratia Iudæis quodammodo deberi uidebatur, uel quia ipſis peculiariter promiſſa, uel propter obſeruationem legis & unius dei cultum. Sic itaq; loquitur, ὥσπερ γὰρ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ θεῷ, νῦν δὲ ἐλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, οὕτως καὶ οὗτοι ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. id eſt, Quemadmodum enim uos olim increduli fuiſtis deo, nunc uero credidiſtis, propter horum incredulitatem: ita & hi non credunt propter ueſtram credulitatem, ut & ipſi reuocentur ad credulitatem. Ordo quem uidetur ſequi Theophylactus coactior eſt, nec minus durum quod in priore parte datiuus Græcus ſonat occaſionem: ἐλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. in altera ſonat acquiſitionem: ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει. quemadmodum dicimus, Tibi ditatus eſt: hoc eſt, tuo bono ditatus eſt, quod opes ſuas tibi communicat. Nam hoc ſpectaſſe uidẽtur qui legunt, In ueſtram miſericordiam: quod Veſtræ miſericordiæ, uideretur obſcurius dictum. Ea ſubito mutatio in ſchemate contentionis, duriuſcula eſt. Huic accedit et aliud incommodum, quod iuxta iſtorum interpretationem bis idem dicitur, quod non admittunt hæ uoces, quemadmodum & ita: quod enim dixerat, ὑμεῖς δὲ ἐλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. hoc in diuerſa parte repetit, οὕτως καὶ οὗτοι ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, quaſi dicat aliquis, quemadmodum principes, populi paupertate diteſcunt, ita populi paupertas diuitias addit principibus. Porrò quum hic fiat ſermo de malis Iudæis qui clamauerunt Crucifige, qui perſequuti ſunt apoſtolos, qui gloriabãtur in operibus legis, tumebantq; patriarcharum cognatione, eoq; cæteras gentes pro canibus execrabantur, nihil abſurdi ſit, ſi dicamus gentium credulitatem offendiculo fuiſſe Iudæis ut alienarentur ab euangelio. Petrus apoſtolorum princeps coactus eſt ſeſe fratribus excuſare, quod Cornelium cum ſua familia baptizaſſet: in conuiuio præſente Paulo ſubduxit ſe à menſa, ne Iudæis eſſet ſcandalo ueſcẽs cibis communibus. Et in Actibus, Iudęi murmurant aduerſus gentes, quod illorum fœminæ recipe rentur in miniſterium apoſtolicum. Paulus quàm ægre obtinuit, ut gentes liberarentur ab onere legis. Hęc ſi acciderunt inter eos qui fidem euangelicã fuerant amplexi, an non probabile eſt plurimos Iudęos uel abſtinuiſſe uel reſiliſſe ab Euangelio? Ad hunc ſenſum facit quod paulo ante dixit. Secũdum Euangeliũ inimici propter uos. Id dum Origenes interpretatur, Dicit, inquit, propter uos, quorum ſaluti inuidentes apoſtolos gentibus loqui, & perſequentes eos qui annunciant Chriſtum, Nonne dicit inuidiam fuiſſe occaſionem ut non crederent euangelio? Confirmat hunc locum euãgelica parabola, qua filius maior noluit ingredi domum, quum accepiſſet prodigum tanta lætitia domus excipi. Hunc itaque ſenſum ego ſequutus ſum, quod mihi uideretur ſimplicior: tametſi nullus cæterorum eſt, qui aberret à pietate

Concluſit enim deus omnia.) τοὺς πάντας. id eſt, Omnes: non Omnia. Senſus idem eſt, niſi quod Omnia, uehementius eſt. Porrò quod ſequitur, Incredulitate, poteſt accipi et Inobedientia. Eſt enim ἀπειθείᾳ. Et in incredulitatem, eſt Græcis, ut dicimus, Concludam me in angulum.

O altitudo.) ὦ βάθος. id eſt, O profunditatem. Miror cur interpreti placuerit uox ambigua.

Diuitiarum ſapientiæ.) Hæc duo nomina Græci diuidunt interiecta coniunctione, πλούτου καὶ σοφίας, conſentientibus quotquot uiderim exemplaribus, etiam apud Chryſoſtomum: ut intelligas Paulum tria demirari in deo: diuitias, qui tam beneficus fuit erga gentes: ſapientiam, qui tantam eis ſapientiam impartierit: cognitionem, qui prudẽter diſpiciat quid cui expediat. Ad hunc modum exponit Theophylactus. Etiamſi Chryſoſtomus aliquanto diuerſius uidetur legere, coniungens hæc duo, βάθος πλούτου, ut reliqui genitiui non pendeant à βάθος, ſed à duarum uocum complexu, quaſi dicas, O profundas diuitias ſapientiæ et ſcientię dei. Id illum ſentire hinc colligitur, quod annotauit Paulum ad exaggerandam ſapientiam dei, duabus uocibus ad epitaſim facientibus fuiſſe uſum, βάθος & πλοῦτος. Nam profundum per ſe habet auxeſin, et diuitiæ copiam ſonat. Gemina fit amplificatio ſi dicas, profundas diuitias ſapientiæ. Mihi magis probatur, ut ad totam huius conſilij diſpenſationem pertineat, qua factum eſt ut gentes ante dæmonijs ſeruientes, nunc

ſubito

ſubito ad euangelij gratiam uocentur: & Iudæi, quibus ea peculiariter promiſſa uidebatur ab eadem exciderint.

In comprehenſibilia.) ἀνεξερεύνητα, id eſt, Inſcrutabilia. atque ita ſubinde citat Hieronymus.

Inueſtigabiles.) ἀνεξιχνίαστοι, id eſt, Ininueſtigabiles. quemadmodum legit diuus Hilarius libro de trinitate octauo, iuxta fidem uetuſtiſſimorum exemplariorum, id eſt, non ueſtigabiles, ſiue imperueſtigabiles. Notauit enim huius uocis emphaſim Chryſoſtomus, & poſt hunc Theophylactus. Non dixit ἀνεύρετα aut ἀκατάληπτα, ſed Inſcrutabilia & Imperueſtigabilia. Tanta eſt profunditas, ut nec ſcrutari fas ſit. Iam an apud Græcos eadem ſit differentia inter ἰχνεύειν & ἐξερευνᾶν, quod Latinis eſt inter ueſtigare & inueſtigare & perueſtigare, conſiderandum eſt. Cæterum diuus Hieronymus exiſtimat Paulum retuliſſe locum qui eſt apud Eſaiam capite undecimo: Et non eſt inueſtigatio uiæ eius. *Inueſtigabiles*

Senſum domini.) νοῦν, id eſt, Mentem, ſeu cogitationem.

Quoniam ex ipſo & per ipſum.) In his tribus præpoſitionibus philoſophantur theologi ueteres. Thomas interpretatur, ex ipſo uelut ex prima omnium cauſa. Per ipſum tanquam operantem & adminiſtrantem. In ipſo, tanquam in fine. licet haud me præterit hæc uarie ab illo differi. Non abhorret aũt multum à ſententia Origenis qui ſic explicat: Quod dicit, Ex ipſo, hoc ipſum quod ſumus indicat. Per ipſum autẽ, quod per eius prouidentiam diſpenſamur in uita. In ipſo uero, quod perfectio omnium & finis in ipſo erit, tunc quum erit deus omnia in omnibus. Cęterum quod Thomas indicat præpoſitionem De, idẽ pollere ferè quod Ex, niſi quod addit conſortium ſubſtantiæ: Auguſtinum, ut coniectare licet ſequutus, qui libro quem de natura boni ſcripſit aduerſus Manichæos, ferme in eam ſententiam differit, capite uigeſimoſexto: an apud Latinos uerum ſit, alij uiderint: certe apud Græcos eadem eſt præpoſitio, Et quum dicimus De illo loquitur, nulla eſt communis eſſentiæ ſignificatio. Ambroſius legiſſe uidetur In ipſum, quum dicit omnia ſpectare finem. *Ex ipſo, per ipſum, in ipſo*

Honor & gloria.) Græcis Gloria, tantum ſcribitur ἡ δόξα. Honor, non additur.

In ſecula ſeculorum.) Seculorum, additum eſt à nobis. nam Græcis tantum eſt, εἰς τοὺς αἰῶνας, nec additur apud Origenem, nec apud Theophylactũ, nec apud Chryſoſtomum.

EX CAPITE DVODECIMO.

OBſecro uos.) παρακαλῶ. idem Hortor, poterat accipi, ſiue Adhortor. nã Græca uox anceps eſt, niſi quod id quod mox ſequitur Per miſericordiam, magis uidetur obteſtantis & obſecrantis quàm adhortantis.

Vt exhibeatis corpora ueſtra.) παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν. Exhibetur quod ante promiſſum re præſtatur, aut quod prius occultum profertur, uelut exhibentur ſyngraphæ: frequenter in malam partem, ut dicitur exhibere negocium, qui faceſſit negociũ: præbetur, quod ad uſum ſubminiſtratur: ita præbemus aureis dicenti, præbemus ſumptum ad nuptias. Chryſoſtomus & Theophylactus indicant eos proprie παρεστῶτας, qui imperatori præbent equos bellicos. Vnde nos uertimus, præbere. Si reſpicias quod in baptiſmo abiurauimus deſideria carnis, nosq; Chriſto dedicauimus, quadrat exhibendi uerbum, quo monemur hoc præſtare, quod ſumus profeſsi. Rurſum ſi cõſideremus alluſum eſſe ad ueterem morem holocauſtomatum, quo ſacerdos hoſtiam imponebat altari, deus autem igni cœlitus demiſſo eam abſumebat, non male congruit exhibẽdi uerbum. Quod enim ſemel deo dicatum eſt, non oportet in alios uſus accommodare: quemadmodum qui præbuit equos imperatori ad bellum, poſtea nihil habet cum illis commercij: nec ad priuatos uſus reuocat, quos ſemel tradidit. Annotauit & illud Chryſoſtomus, quod nõ dixit, ποιήσατε, id eſt, facite corpora ueſtra hoſtiam: ſed παραστήσατε, hoc eſt, tradite, ut iam deſinant eſſe ueſtri iuris, ſed incipiant eſſe diuini: nefasq; ſit quæ ſemel præbuiſtis imperatori deo ad bellandum aduerſus diabolum, ea denuo diaboli obſequijs accõmodare: ſimulq; monemur, ut curemus ſic tractare corpora noſtra, ut idonea ſint inſtrumenta diuinæ uoluntati, dignaq; quæ illius oculis exhibeantur.

Per miſericordiam.) διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. id eſt, Per miſerationes. Conſentientibus in lectione Chryſoſtomo ac Theophylacto. Annotauit numeri rationem & Origenes, putans in eo eſſe emphaſim immenſæ dei miſericordiæ. *Miſerationes*

Rationabile obsequium.) τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. id est, Rationalem cultum, ut apositiue cohæreat cum superioribus: idq; indicat Græcus articulus τὴν, qui est cultus uester rationalis & spiritualis: perinde quasi dicat. Si mactaueritis & immolaueritis deo corpora uestra: hoc est, corporeos affectus, non iugulantes brutas ac mortuas pecudes, quod antehac factitatum est à Iudæis, ita demum exhibebitis illi uictimam acceptam. Et rationalem uocat, non ut intelligas cultum moderatum, hoc est, moderatam corporis maceratione, quemadmodum hodie passim citare solet concionatorum uulgus, ut ipsis quidem uidetur erudite, cæterum ijs qui Græce norunt admodum ridicule, sed uictimam uiuam ac rationis compotem. Existimant enim rationabile dici, quod est rationi consentaneum & ratione temperatum. At non aliter hic Paulus appellat cultum rationalem, quàm prima Petri, lac spirituale dicitur, λογικὸν γάλα, id est, rationale lac & spirituale. Verum quid faciant, ubi sententiæ uis à Græco pendet idiomate, & interpres eius linguæ prorsus ignarus est? Obsequium hic posuit pro sacrificio siue cultu, idq; suo more. Cæterum ut ostenderet Christianorum cultum dissimilem esse Iudaicis ceremonijs, quibus immolabant brutas pecudes, adiecit rationale, nimirum ipsum hominem sentiẽs, qui uictima est rationalis, et ob id deo acceptior, quum Iudæorum pecudes apud Esaiam abominetur dominus. Et in hũc sensum palàm citat diuus Hieronymus, quum alijs aliquot locis, tum uero in epistola ad Pammachium, cuius initium, Sanato uulneri. Neque secus interpretatur Origenes, sic inquiens, Qui cultus quoniam dudum in pecudum mutorum corporibus consistebat, nunc in corpore rationalis hominis offeratur, & corpora magis uestra quàm pecudes fiant sacrificium deo, & cætera. Nec aliter exponit Chrysostomus, indicans λογικὴν dici, quod res sit animi ac spiritualis: pro templo, est pectus hominis: pro pecude, corpus hominis, hoc est affectus carnis: pro igni, est charitas dei. Et hactenus Christianę pietatis est imitari Christum, qui semet immolauit pro nobis. Origenes, ut solet, attingit & aliud commentum, rationalem cultum de quo reddi possit ratio, quasi de Iudęorum uictimis non potuerit reddi ratio. Simile quiddam attingit & Theophylactus, omnia nostra debere ratione geri, quod ut uere dictum esse fateor, ita recedere uidetur à simplicitate sermonis apostolici.

Locus hactenus uulgo parum apte recitatus

Rationabile obsequium

Sed reformamini.) μεταμορφοῦσθε, id est, Transformamini, siue transformemini. Potest enim utrouis accipi modo, uel ut sit indicandi modo, uel ut sit imperãdi modo dictum.

In nouitate sensus.) τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοός. id est, Renouatione mentis: hoc est, Per innouationem mentis, nimirum alludens ad reprobam illam mentem in quam traditi fuerant ante, simulacris pro deo deferentes honorem.

Quæ sit uoluntas dei bona & beneplacens & perfecta.) Mirum quod exemplar sequutus Augustinus legit ad hunc modum libro De ciuitate dei decimo: atque item in epistola octogesimasexta, Ad probandum quæ sit uoluntas dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum. quasi hæc tria epitheta non pertineant ad uoluntatem dei, sed ad complexum illum uerborum præcedentium, Exhibeamus corpora nostra. & cætera: & non conformemur huic seculo, sed reformemur, & cætera: ut pareamus nõ nostris cupiditatibus, id quod faciunt ethnici, sed uoluntati diuinę. Id si fecerimus, inquam, sacrificium fuerit bonum, placitum & legitimum deo. Atque ut in hunc sensum accipi possit, facit articulus additus, τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον, καὶ τέλειον. Nam τέλεια proprie dicuntur, in quibus nihil possis desiderare eorum quæ ad sacri rationem ac ritum religionis pertinent. & paulo ante à sacrorum metaphora cœperat. Interpres Origenis indicat, hic Latinos nonnihil discrepare à Græcis, sed quid sibi uelit, non satis intelligo, quũ Græcus sermo ad utrunque sensum sit anceps. Certe Ambrosius consentit cum Augustino. Et quod legit, interpretatur hisce uerbis, claudens commentarium: Hoc erit cõformem fieri spiritualium, renouatum in spiritu ac fide, hoc scire quid placet deo, nec aliud bonum & perfectum esse. Ambiguitatem sermonis facit additus articulus, eo misso si dixisset, τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον, & cætera, nihil erat ambiguitatis. Nunc quoniam dictum est, τὸ ἀγαθὸν, articulus bifariam potest accipi, uel ut discernat uoluntatem à uoluntate, uel ut referat quod præcessit. Scire quæ sit uoluntas dei, Vtrunque sensum attingunt interpretes. Iuxta priorem sensum non solum uoluntas dei distinguitur à uoluntate nostra, uerum etiam eadem uoluntas dei discernitur. Nam uetus ille Iudæorum cultus & obseruationes, erat quidem uolun-

Articuli uis

tas

tas dei, sed non illa bona neque bene placens neque perfecta. Indulsit enim illis dei uoluntas propter imbecillitatem eorum, quemadmodum concessit populo flagitanti regem. Sed nouum testamentum erat hæc perfecta dei uoluntas. Ita Chrysostomus & Origenes. Ambrosius ita disserit hunc locum, ut articulus τὸ referat non solum illud proximum, ut possitis scire quæ sit uolutas dei: sed totum sermonem quem ueluti sibi cohærentem complectitur, Vt exhibeatis corpora uestra hostiam uiuam, sanctam, deo placentem, rationale obsequium uestrum: & nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus uestri, ut probetis quæ sit uoluntas dei, quod facere est bonum, deo gratum & perfectum. Vt intelligamus idem esse, offerre hostiam uiuentem, sanctam, deo placentem, & non conformari huic seculo, ignoranti quæ sit uoluntas dei, sed adhuc hærenti ritibus idololatrarum aut ceremonijs Mosaicis, et affectuum arbitrio uitam agenti, sed reformari in nouitate sensus, ut abdicata uoluntate carnis, scire possimus quæ sit uoluntas dei. Totum hoc, cultus est bonus, beneplacens & perfectus apud deum. Iam μεταμορφοῦσθε, sicut paulo ante dixi, potest esse uel imperantis uel indicantis. Imperantis, ut respondeat ei quod præcessit, μὴ συσχηματίζεσθε. Indicantis, ut intelligas per ea quæ dicta sunt de cultu rationali, nos transformari: ut transformati, scire possimus quæ sit uoluntas dei. Nisi enim mactauerimus cupiditates carnis nostræ, non possumus esse idonei: ut in actionibus nostris intelligamus quæ sit uoluntas dei, sed quod nostro sensui uehementer arridet, id interpretamur esse uoluntatem dei. Simile quiddam docet ad Ephesios quinto, δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυρίῳ, id est, Probantes quid sit beneplacitum domino. Item huius epistolæ capite secundo, καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. & nosse uoluntatem, & probare quæ sint potiora.

Dico enim per gratiam.) λέγω. Dico dixit, pro Iubeo, siue moneo, quemadmodum & Latini, Iubet saluere, & Dicit salutem, consimilem in modum Græci, ὀιμώζειν λέγω. atque ob id additur, Per gratiam quæ data est mihi: ne uel arroganter uideretur eis præcipere, uel citra autoritatem admonere. Præcipit ut Apostolus, ut intelligens quid sit deo placitum, sed hoc ipsum beneficentiæ diuinæ fert acceptum. Nisi malis dicta sic interpretari, ut Paulus explicet & explanet quæ superius dixerat, de immolando corpore, de fugiendis huius seculi cupiditatibus: nam additis exemplis rem facit euidētiorem. Arrogantia in primis est mactanda deo. *Dico, pro Iubeo*

Omnibus qui sunt inter uos.) παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν. Origenis interpres annotandum putauit quod apud Græcos non habeatur, Omnibus qui sunt inter uos, sed Omni qui inter uos est. Id quum ad sententiam nihil interesse constet, miror cur admonendum duxerit. Nos maluimus uertere, Cuilibet, siue Cuicunque. Videbatur enim aliquis fastus tribuendus ijs, qui fortuna aut dotibus præcellerent. Eum personarum delectum prorsus tollens Paulus, denunciat quisquis sit ille, modo uersetur apud Christianos, ne se cuiquam antepo nat, sed suam quisque dotem à deo acceptam, conferat ad commoditatem proximi. *Interpres diuus est mutare numerum*

Sapere ad sobrietatem.) εἰς τὸ σωφρονεῖν. Diuus Hieronymus libro primo contra Iouinianum dimicans, studio tuendæ uirginitatis legendum putat, Ad pudicitiam: damnatq; quod nunc legit ecclesia, Sapere ad sobrietatem. Sed σωφρονεῖν, est temperatum, modestum, ac sobrium esse: nōnunquam & ad pudicitiam pertinet, at non hoc quidem loco. At interpres Origenis in epistolam ad Romanos, mauult Temperantiam, quàm Sobrietatem, quod ea uirtus quam Græci σωφροσύνη appellant, Latinis doctis uocetur temperantia, quæ sit moderatio cupiditatum & actionum. Atque ita uidelicet adducit hunc locum Augustinus epistola quadragesimaseptima. Hilarius libro De trinitate decimo, Græcam uocem ὑποφρονεῖν, reddidit Supersapere. Quanquam uerum est quod alibi scribit Paulus: Scientia inflat, ni comes sit charitas, sed hic nō proprie de scientia fit sermo. Est autem iucunda uocum alluſio in sermone Græco, quam Latinus interpres reddere non potuit: ὑποφρονεῖν, φρονεῖν, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Nec hoc loco, φρονεῖν, id est, sapere, pertinet ad eruditionem, sed ad cogitationem & opinionem, ueluti quum quis effertur animo, & magnifice de se sentit, quemadmodum & superius admonuimus. Id ita esse satis declarat Origenes, statim indicans hunc sermonem pertinere ad eos, qui ex oleastro insiti oleæ, ferocirent & superbirent aduersus ramos ex olea defractos: & quod hic dixit, perinde ualere *σωφρονεῖν* *Admonitio*

atque id quod alibi, Noli superbe sapere. Porrò quod adducit ex philosophorum fontibus de uirtutis habitu è duobus extremis redacto, subindicat se magis iuxta alienam quàm suam sententiam interpretatum. Chrysostomus item admonet, hic indicari matrem bonorum omnium modestiam, hoc est, ταπεινοφροσύνη. Huic concordat Theophylactus. Ambrosius nobiscum legit, Ad sobrietatem: nec ullam pudicitiæ mentionem facit illius enarratio. Verum in pugna tantum sibi permisit beatus Hieronymus, ut quod alibi probat, hic reiiciat. Sic enim adducit hunc locum: Non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad pudicitiam, non ad sobrietatem: quemadmodum male in Latinis legitur codicibus: Sapere, inquit, ad pudicitiam.

Paulus negligẽs sermonis integritatẽ. Deest aliquid

Et unicuique sicut deus diuisit.) Sic quidem habent & Græca: Verum unicuique non habet quò referatur. Vnde necesse est fateri, & hic Paulum spectasse sensum, magis quàm sermonis integritatem, nisi malumus sic ordinare, Quisque sapiat ut cuique deus distribuit mensuram fidei. Origenes subindicat aliquid subaudiendum, quum ait, Vt custodiat unicuique sicut diuisit deus mensuram fidei.

Singuli autem alter alterius membra.) ὁ δὲ καθεὶς ἀλλήλων μέλη. id est, Singuli autem alius alius membra: siue, ut nos uertimus, Singuli autem alij aliorum membra, significat cõmunionem membrorum inter ipsa mutuam.

Omissa cõiunctio non recte

Habentes donationes.) Interpres, siuè, quod magis arbitror, scriba prætermisit coniunctionem, quæ partem hanc cum superiore commodissime connectebat, ἔχοντες δὲ χαρίσματα. Quum enim dixisset, Singuli sumus alius alius membra, ne confusionem imaginaremur, adiecit: sumus quidem membra eiusdem corporis, sed habentes donationes: alioqui inabsolutus fuerat sermo, Quare offensus aliquis, et putans hanc partem non pendere à superioribus, cõiunctionem expunxit. Certe Autem, additur apud Ambrosium & in exemplari Paulino, licet apertius & aptius erat Sed, quàm Autem: quemadmodum & paulo ante. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra e.a. h. sed non omnia membra.

Donationes.) χαρίσματα. Vt affectat copiam quum nihil sit opus, præsertim quum donationes: hoc loco uox sit parum Latina.

Differentes.) διάφορα. id est, Diuersas, seu potius Dona diuersa.

ἀναλογία, proportio siue modus

Secundum rationem fidei.) κατὰ τὴν ἀναλογίαν. id est, Iuxta proportionem, ut intelligas hoc esse maiora dona, quo fides tua fuerit integrior. Interpres Origenis indicat ἀναλογίαν non satis commode uersam esse rationem, quum potius sit mensura competens, quàm ratio. Certe quod hic dixit Paulus ἀναλογίαν, paulo ante dixit μέτρον. hic dilucidius erat, Pro

Analogia

portione, siue Iuxta portionẽ fidei. Est enim analogia, congruentia rei ad aliquid relatæ: ue lut quum dicimus, Cicada magnas habet alas, pro portione corporis: nam paruæ sunt alæ, si ad alas conferantur papilionum.

In ministrando & in exhortando.) Nomina sunt, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ παρακλήσει. id est, In ministratione & exhortatione. Quanquam ea res nihil uariat sensum Apostoli. Origenes putat singulas partes referri posse ad id quod præcessit, Siue habentes prophetiam iuxta mensuram fidei, ne quis plus sapiat quàm oportet, sed in ea sobrius, & item de cæteris.

Odientes malum.) ἀποστυγοῦντες. id est, Odio habentes. Quanquam hic eleganter erat Abhorrentes à malo: ut respondeat ei quod sequitur, Adhærentes. Cęterum bono & malo hic ad personam referri non potest: quum sit, τὸ ἀγαθόν, ad rem referatur oportet. Bonum dixit honestatem, malum turpitudinem.

φιλαδελφίαι

Charitatem fraternitatis inuicem diligentes.) Alius sensus est apud Græcos, τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. id est, Fraterna charitate ad mutuo uos amandum propensi. Plutarchus libellum scripsit, περὶ τῆς ἀδελφίας. id est, De charitate fratrum inter se. quo uerbo apostoli frequenter utuntur pro studio & amore Christianorum inter ipsos mu-

φιλόστοργοι

tuo, unde & uox Græca composita est. Ambrosius legit, Fraternitatis amore inuicem benigni. Nam φιλόστοργος Græcis dicitur, qui est propenso affectu erga cognatos aut affines: ediuerso qui non tanguntur pietatis affectu, ἄστοργοι uocantur. Vult enim Paulus hoc uno nomine, Christianum esse charum Christiano, quod Christianus est. Chrysosto-

mus

mus plus esse putat στέργειν, quàm φιλεῖν. Cognatos enim nostra sponte amamus, etiamsi nos nullo officio prouocarunt, ac parum commodos ferimus tamen ac fouemus, ob hoc ipsum quod cognati sunt. Mihi plane subolet librariorum uitio, Charitate, uersum in Charitatem. Charitate fraternitatis, id est, fraterne diligentes inuicem. & ablatiuus Charitate, respondet ei quod sequitur, honore inuicem præuenientes. Ex altero enim alterum nascitur ex amore beneficentia.

Honore inuicem præuenientes.) Sensus omnino Græcis anceps est, τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι. Nam προηγεῖται τῇ τιμῇ, qui præcellit honore. Et tamen Græci, προηγεῖσθαι bigunt hic interpretantur προλαμβάνειν, id est, Præuenire, siue occupare. Si scriptura mendo uacat, noue addidit participio casum accusandi, cui magis congruebat paternus, ob præpositionem πρό. Cæterum honorem uocat subsidium. Hoc enim conuenit fraternæ charitati, certatim se mutuo in præstandis officijs præcurrere. Tametsi nec ille sensus absurdus est, ut intelligamus honorem delatum. Vbi enim est fraterna charitas, ibi nemo sibi præripit honorem, sed alteri potius cedit, ex modestia quemque iudicans magis idoneum quàm sit ipse: nec refragatur huic sensui, προηγεῖσθαι. Nam ἡγεῖσθαι, interdum sonat existimare: quod imitati Latini dicunt ducere, ut Dignum ducere. Vnde προηγεῖται, qui meliorem de alio quàm de se habet opinionem. ἡγεῖσθαι, nonnunquam est ducem esse: unde & ἡγεμών, princeps, siue præses. hoc sequutus interpres uertit, Præuenientes: neque secus Theophylactus, qui προηγεῖσθαι, exponit προφθάνειν, προλαμβάνειν, id est, anticipare. *Sensus ambiguus*

Sollicitudine non pigri.) σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. σπουδὴ uocat, sedulitatem & studium exhibendi officij: & ὀκνηρός dicitur, qui grauatim aliquid facit. unde iubet ut non solum amemus & honorem deferamus alius alij, uerum etiam alacres ac prompti succurramus inuicem.

Domino seruientes.) Origenes aut certe huius interpres, indicat in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse, Tempori seruientes: & accipi posse, diligenter utendum temporis occasione, quandoquidem breue est. Mihi uidetur recte intelligi, boni consulendum, si quid pro tempore inciderit incommodi: nam id, opinor, est seruire tempori. cum hoc cohæret quod sequitur, Spe gaudentes. Si quis exigit tributum, pende: si quis uectigal, solue: si quis exigit honorem, redde: si quis affligit, patere: nec ea res tristem reddat, sed spes erigat in malis animum. Item quod præcedit. Spiritu feruentes: feruor enim spiritus contemnit obstacula, & rapit omnem occasionem benefaciendi proximo. Testatur & Ambrosius sibi narratum fuisse, in Græcorum codicibus haberi, τῷ καιρῷ δουλεύοντες. tempori seruientes. Atque obiter admiror quum Græce sciret, cur non ipse potius consuluerit Græcorum exemplaria. Quin et Glossa, quam uocant ordinariam, admonet duplicis lectionis, ex Bedę opinor autoritate. Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, prefert hanc lectionem qua uulgo utimur, nec tamen ullam reddit causam cur præferat. Sit cuique liberum quod uolet sequi. Mihi magis arridet, Tempori seruientes. Sed ea sententia, quoniam ethnici philosophi nomine uulgo circumferebatur, & uafriciem quandam præcipere uidebatur, offensus aliquis mutauit, in Domino seruientes: non satis animaduertens, Domino seruientes, cum toto sermonis huius contextu non perinde congruere. Quanquam autem in uocibus Latinis, Tempori & Domino, nulla est affinitas: tamen in Græcis est nonnulla, καιρῷ & κυρίῳ, maxime quum scribæ soleant in pingendo decurtare syllabas. Chrysostomus & Theophylactus legunt & interpretantur Domino seruientes, atq; ita connectunt, amantes, honorantes, & adamantes inuicem, domino cultum gratissimum exhibebitis: quod quicquid officij proximo impenditur, ad ipsum dominum peruenit. Chrysostomus notat emphasim, seu potius epitasim, in singulis uerbis quibus hic usus est Paulus. Non enim dixit tantum μεταδίδοτε, id est Impartiamini, sed μετὰ ἁπλότητος, hoc est Largiter & alacriter. neque dixit προίσασθε, id est Prouidete, sed addit μετὰ σπουδῆς, id est, Studiose. nec dixit ἐλεεῖτε, id est Miseramini, sed ἀγαπᾶτε. id est Diligite, idq; sine simulatione. neque dixit ἀπέχεσθε τῶν κακῶν, id est Abstinete à malis, sed μισεῖτε. id est Odio habete. neque dictum est ἔχεσθε τῶν ἀγαθῶν, id est Adhærete bonis, sed κολλᾶσθε, id est Adglutinemini. neque tantum ait φιλεῖτε, sed addidit φιλοστόργως, id est Amico affectu, neque dixit simpliciter σπουδάζετε, id est Curate, sed addidit μὴ ὀκνηρῶς, id est Non pi- *Græcorum diuersa lectio* *καιρῷ δουλεύειν*

gre, neque dixit πνεῦμα ἔχοντες, id est Spiritum habentes, sed πνεύματι ζέοντες, id est Spiritu feruentes.

Necessitatibus, pro Memorijs

Orationi instantes.) τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες. quod assiduam sonat instantiam.

Necessitatibus sanctorum communicantes.) Ambrosius legit, Memorijs sanctorum communicantes, & Origenis interpres fatetur sic haberi in Latinis exemplaribus. Neque admodum dissimile ueri est, ex μνείαις, factum esse χρείαις, à scriba quopiam eruditulo, præsertim quum in Memorijs, uideretur subabsurdus sensus. Videtur autē hoc agere Paulus, ut non solum præsentes præsentibus impartirent charitate mutua, sed absentium quoq; memores essent: iuxta id quod Paulus à Petro monitus facit in epistola ad Galatas, ut pauperum memor colligeret donatitiam pecuniam. Chrysostomus ac Theophylactus legunt pariter atq; exponunt χρείαις, id est, necessitatibus. Necessitates enim dixit, non Delicias: & Communicantes dixit, non Subuenientes: quod commercium sit inter dantem & accipientem, & plus lucri facit qui dat beneficium, quàm qui accipit, Nec tamen est ἀναγκαις, sed χρείαις, quod magis sonat Vsum, siue opus habere. Hoc ideo submonui, quod quidam non nisi in extrema necessitate putant nos debere subuenire proximo.

Benedicere pro Precari

Benedicite persequentibus uos.) Græce quidem est εὐλογεῖτε, benedicite, hoc est, bene loquamini. quod Origenis interpres exponit Bene precemini, opinor quod sequatur, μὴ καταρᾶσθε. id est, ne deuoueatis. Solent enim uulgo qui non possunt ulcisci iniuriam, deuouere diris eos, à quibus læsi sunt. εὐλογεῖν, aliquoties est laudare, quo pacto hic sanè non potest accipi. Neque enim iubet ut laudetur insectator, sed ut ei bene precemur, aut uerbis benignis admoneatur erroris. Chrysostomus interpretari uidetur de conuicijs, μὴ λοιδορίαις, inquiens. Nos uertimus, Bene loquamini de persequentibus uos: ut indicaremus & hunc sensum. Male audiebant discipuli apud incredulos, male audit & qui uituperatur, & cui male precantur homines: ita bene loquitur de alio qui non uituperat, & bene precatur orans pro suis inimicis: bene loquitur qui docet sine conuitijs, sed ex charitatis affectu.

Nolite maledicere.) μὴ καταρᾶσθε. id est, Ne male precemini, ne quem deuoueatis. Si Paulus sic inculcat, ne cui male precemur: ubi sunt qui sanctum putant, iugulare hostem, aut ne hostem quidem?

Gaudere.) χαίρειν. Græcis est mos, infinitiuum pro imperatiuo ponere, Gaudere pro gaudete, & flere, pro flete: opinor quod subaudiāt, oportet. Reperitur similis tropus apud Latinos historicos potissimum, uenari, pro uenabatur, in quo subauditur Solet, aut cœpit. Verum hunc tropum nemo Latinus est imitatus. Chrysostomus annotauit ordinem uerborum, existimans plus esse Gaudere cū gaudentibus, quàm Flere cum flentibus: eo quod calamitas uel inuitis excutit miserationem, felicitas autem mouet inuidiam. Hic perinde loquitur Chrysostomus, quasi quod præcipuum est, soleat priori loco poni.

Idipsum inuicem

Idipsum inuicem.) τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες τὸ. id est, Idem alij in alios, siue de alijs sentientes. Refertur & hoc ad affectū animi modesti, quo nemo putat alium se minorem, sed omnibus sese accommodat, de omnibus ex æquo bene sentiens. Vult enim Paulus, in Christianis affectum esse communem, ut omnes non opibus, non genere, non eruditione, non honoribus, sed Christo metiamur qui est omnibus ex æquo communis. Nunc genero sus fastidit obscurum, diues pauperem uix hominis habet loco, eruditus contemnit idiotam, sacerdos execratur laicum, monachus laicos uix pro Christianis ducit, Italus cæteros omnes ut barbaros ac penè pecudes aspernatur & horret, Germanus odit Gallū, Anglus Scotum: atque ex his & id genus alijs stultissimis affectibus, bella, lites, atque hi rerum tumultus, quos iam annis aliquot uidemus, exoriuntur. At Paulus sic uoluit unumquemq; Christianum affectum esse erga cæteros, quomodo singula membra corporis affecta sunt erga cætera membra, quēadmodum alibi dilucidius explicat, idq; uocat τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Atque in hanc sententiam edisserit Chrysostomus ac Theophylactus, si quem magis autoritas quàm ratio commouet.

Alta sapientes.) Idem participium est quod modo φρονοῦντες, id est, Sentientes, seu cogitantes: ut ad affectum animi referatur. Et connectenda est hęc particula cum sermone superiori, quam interpres male seperauit. Adiecit enim hoc Paulus, uelut explicans quid

dixisset

dixisset, Idem inuicem sentientes. Nam ubi quisque magnifice de se sentit ac suis, alios despiciat oportet.

Sed humilibus consentientes.) τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Humiles hic uocat non modestos, sed humilis sortis homines, ueluti pauperes, ignobiles, indoctos, plebeios. Et non est Consentientes, sed potius Obsequundantes & accommodantes uos, ut suæ quisq; oblitus magnitudinis, descendat ad affectus inferiorum. Id quod mira diligẽtia, multis locis inculcat Paulus, haud ignarus ex hoc fonte maximas uitæ pestes scatere. Paulinus in epistola ad Augustinum legit, Humilibus congruere.

Nolite esse prudentes.) φρόνιμοι. φρόνιμον uocat, non qui sapiat, sed qui parum modeste de seipso sentiat, ut mox admonuimus, & ad eum modum interpretantur Græcorum commentaria. Alioqui quid affinitatis est prudentiæ cum uindicta? At arrogãtia uindex est, dũ quisq; se meliorem putat, quàm ut alteri cedere debeat. *Prudentes, pro Elati*

Prouidentes bona.) Hæc uerba, Non solum coram deo sed etiam: non sunt apud Græcos, sed tantum γνώμην πάντων ἀνθρώπων. id est, Coram omnibus hominibus. Proinde nec addũtur apud Origenem, nec apud Chrysostomũ aut Theophylactum, apparet addita ab explicante Pauli sententiam. Non enim hic opponit Paulus homines deo, sed perfectos & imperfectos, bonos et malos componit, quibus tamen omnibus uult nos probari si liceat. Atque hoc quod sequitur, ἐνδιαπόν, mea sententia rectius ad superiora referretur, quum sequens particula habeat suum τὸ ἐν ὑμῖν, quod idem pollet: tametsi diuersam distinctionem sequũtur alij: Qui addidit, Non solum coram deo: uoluit explere sententiam, ne Paulus uideretur esse contentus hominum laude. Quod ego quidem non reprehendo, tametsi satius erat scripturã in sua integritate relinquere, nisi si qua urgeat necessitas, quam hic nullam uideo. non enim dicit Coram hominibus, sed Coram omnibus hominibus: hoc est, Iudæis, gentibus, robustis, & infirmis. Huic sensui non admodum concinne assui tur, Non solum coram deo. *Additum aliquid*

Defendentes.) ἐκδικοῦντες. id est, Vindicantes. Est enim participium eiusdem uerbi cuius est nomen ἐκδίκησις, quam uertit Vindictam. Et tamen defendere, frequenter apud ecclesiasticos usurpatur pro ulcisci. Alioqui defensio Christianis permissa est, si defendere est depellere iniuriam, cum exceptione inculpatæ tutelæ. *Defendentes pro ulciscentes*

Charissimi.) ἀγαπητοί. id est, Dilecti. Hoc adiecit uelut eblandiri cupiens: quod alioqui durum erat, lacessitum iniuria, remittere uindictam.

Mihi uindictam.) ἐμοὶ ἐκδίκησις. id est, Mihi uindicta, siue ultio: nominandi casu. Atq; ita citat Hieronymus aduersus Ruffinum in epistola cuius initium, Lectis literis prudentiæ tuæ: Proinde dilucidius explicatur Deuteronomij trigesimosecũdo, unde locus hic desumptus est, Mea est ultio: hoc est, meum est ulcisci, qui sum iudex. Nec additũ est in Græcis codicibus, Et ego retribuam: sed, Ego retribuam: citra cõiunctionem, quemadmodum extabat scriptum in uetustissimo codice Constantiensi. *Mea uindicta*

Ciba illum.) ψώμιζε. Quod quidem haud caret emphasi. Nec enim ψωμίζειν, est simpliciter pascere, sed indulgenter pascere, ueluti minutim insipato pane, aut frastulatim conciso cibo: id quod apud nonnullos fit, erga eos quibus fauetur in conuiuijs, quum alijs interim liceat esurire. Si sitit, potum da illi.) Hoc in nonnullis Græcorum exemplaribus non erat additum. Ex Origene non satis liquet quid legerit. apud Ambrosium additur, atque item in uetustis exemplaribus: præterea apud Theophylactum & Chrysostomum. Quanquam cibi nomine continetur & potus. *ψωμίζειν*

Congeres super caput.) σωρεύσεις. id est, Accumulabis, siue coaceruabis. Et, Carbones ignis, Hebraica figura dixit, pro carbonibus ardẽtibus, quod ita interpretatur Theophylactus: Vis magnifice ulcisci inimicum tuum? accumula in illum beneficia. Sic enim futurum est, ut atrocius à deo puniatur. Mihi uidetur accommodatius doctrinæ Christianæ, si intelligamus benefactis obruendum inimicum, quo tandem resipiscat, et meritis lenitateq; nostra uictus, ex hoste fiat amicus. *Carbones ignis*

Noli uinci à malo.) Bonum & malum hic non refertur ad hominem improbum, aut probum, sed significat ipsum beneficium aut iniuriam. Vincitur igitur à malo, qui prouocatus iniuria non temperat animo, sed adducitur ad retaliandam iniuriam. Vincit malum *Vinci à malo quid*

bono, qui malefacta benefactis repensans, efficit ut inimicus resipiscens fiat amicus. Hoc præceptum quoniam durum erat humanis affectibus, adiecit autoritatē domini, Dicit dominus, Atq; idē Christus præcepit in Euangelio: & tamen haud scio quo pacto fit, ut hanc doctrinam non negligāt solum, uerum etiam palàm irrideant, qui sibi uidentur admodum esse Christiani: & quorum piæ uidelicet aures, ne superstitiosum quidē Christophori, Barbaræ, aut Erasmi cultum uerbo notari ferunt, ad hæc Christi sanctissima præcepta non uerentur cachinnos tollere: & quod ante Christum ethnicos docuit Socrates, hoc ab ipso traditum Christo, ab apostolis toties inculcatum irrident Christiani, quum hoc insigni præcipue Christus suos à mundo discreuerit. Verum hæc comploratio non huius est loci. Et ex hoc capite diuus Augustinus profert exemplum moderatæ simul ac modulatæ dictionis. Certe uix alius est apud Paulum locus compositior, atque, ut ita dicam, picturatior. Vt autem insigniora tantum indicemus, quantum dignitatis habet illa distributio: sic enim uocant rhetores, qua unoquodq; redditur ei cui congruit: Habentes donationes secundum gratiam quæ data est nobis differentes, siue prophetiam secundum rationem fidei, siue ministerium in ministrando, siue qui docet in doctrina: qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate. cæteraq; quæ simili modulatione ac iucunditate decurrunt usque ad bimembrem periodum, Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Interim non parum est gratiæ in ijsdem uocibus per traductionem, aut similibus per adnominationem repetitis, item ex contrarijs inter se redditis: quod genus sunt illa, Gaudere cum gaudentibus: item, Malum pro malo. ἐναντίωσις in illis est, Flere cum flentibus, gaudere cum gaudentibus: item in illis, Benedicite & nolite maledicere: item, Noli uinci à malo, sed uince in bono malum: item, in alta sapientes & humilibus consentientes. Cæterum comparibus membris & incisis, similiter cadentibus ac desinentibus sic totus sermo modulatus est, ut nulla cantio possit esse iucundior. Verum his persequendis non est animus immorari, ne simul & lectorem defatigem, & ipse uidear ab argumento suscepto digredi.

Superstitio præposterа

Augustinus indicat numeros in Paulo

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Origenis sententia expensa

OMnis anima dixit, pro omni homine. Nam quod Origenes hic philosophatur, animam dici hominem, iuxta partem spiritu inferiorem, sicut caro dicitur, iuxta partem deteriorem, et ob id animam intelligi hominem, qui non sit omnino purus à rebus mūdi, atque ideo merito debere parēre ijs, qui mundi res administrant, mihi uidetur argutius quàm uerius, haud scio an librariorum errore factum sit, quod in Ambrosio secus quàm nos habemus legitur, Omnibus potestatibus sublimioribus subditi estote.

Sublimioribus.) ὑπερεχούσαις. id est, Præcellentibus: positiuum est, non comparatiuum. Intelligit enim homines autoritate publica præditos, qualis est regum, præsidum & magistratuum. Comparatiuum quod Latinus interpres posuit, facit ut aliquis & hunc sensum possit accipere, Parendum regibus ac præsidibus, non inferioribus magistratibus. Quod hic uertit Sublimioribus, primæ Petri secundo uertit Præcellenti. ὅτι βασιλεῖ ὡς ὑπερέχοντι. Siue regi, tanquam præcellenti.

Distinctio uaria

Quæ autem sunt à deo.) Secus distinguunt Græci, αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. id est, Quæ uero sunt potestates, à deo sunt ordinatæ. ut comma ponas post Potestates. repetit enim quod supra dixerat, Non est potestas nisi à deo. Atque ita legit & interpretatur Ambrosius: Quę autem sunt, à deo ordinatæ sunt. Rursus in Lucæ caput tertium: Quæ autem sunt, à deo, inquit, ordinatæ sunt. non datæ, sed ordinatæ. Atq; ita distinguunt uetustissima exemplaria, nominatim quod exhibuit collegium ecclesiæ Constantiensis. Rursus in meo codice uetustę typographię, & in Constantiensi habebatur Ordinatæ, non Ordinata: ut appareat hoc à librarijs uitiatum. Nec; secus distinguit Augustinus, hoc adducens testimonium epistola ad Macedoniū quinquagesimaquarta: nisi quod Potestates, non repetit: ita legens, Non est enim potestas, nisi à deo: quæ autem sunt, à deo ordinata sunt. ut à uerbo Sunt, succedat hypostigme. Theophylactus non repetit Potestates: Quæ autem sunt à deo, ordinatæ sunt. sed ita ut subaudiri uelit. Apud Chrysostomū repetitur. Quāquam totam hanc clausulam apud Origenem nō reperio, ne in interpretatione quidem

quidem ulla huius rei fit mentio. Videri poterat adiecta ab interprete quopiam, qui uolens confirmare, quod omnis potestas sit à deo, asseueratione graduum sententiam eandem repetiuerit: itaque qui resistunt, dei ordinationi resistunt, faciens ad ea quæ mox sequentur: etiamsi Chrysostomus ac Theophylactus, ut modo dixi, more nostro distinguit. Quoniam Paulus intelligebat nonnullos Christianos prętextu religionis detractare principum iussa, atque ita futurum, ut ordine perturbato, sursum ac deorsum omnia miscerentur, præcipit, ut quibuslibet potestate publica præditis obtemperent, excepta fidei & pietatis causa. Ipsi quidem ethnici sunt, ac mali, sed ordo tamen bonus, et ob hunc mali quoque principes nonnunquam ferendi sunt pijs hominibus. Notauit Chrysostomus ὑποτάσσεσθω. non enim dixit πείθεσθω, quod est simpliciter parere, sed Subditi estote. Nam πείθεσθαι dicuntur, qui persuasi parent, hoc est, dicto audientes sunt, quod unico uerbo Græci dicunt, πειθαρχεῖν, sed ὑποτάσσονται & seruiunt. Exigit igitur Apostolus à Christianis, ut tyrannis quoq; obsequundent & ferant: ueluti quum tyrannus dicit, I in carcerem, eant: pone ceruicem, ponant. Et significantius est animæ, quàm hominis uocabulum, ne quis omnino putaret se exemptum ab obedientia principum, siue apostolus esset, siue propheta. Annotauit et illud quod non dixit, omnes principes ordinatos à deo, sed potestatem: quemadmodum matrimonium est à deo, sed non omnes coniuges iungit deus. πείθεσθαι

Damnationem acquirunt.) λήψονται, id est, Accipient: ut futuri sit temporis. Cæterum κρίμα, id est, Iudicium, haud male uertit in Damnationem.

Non sunt timori boni operis.) οὐκ εἰσὶ φόβος τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ, id est, non sunt terror siue timor bonorum operum, hoc est, Non sunt formidandi bene agentibus. Non enim deterrent benefacta, sed maleficia.

Dei enim minister est.) διάκονος, id est, minister. Nam de potestate loquitur. Quanquam ut magistratus nonnunquam homo dicitur magistratu fungens, ita & potestas homo potestate præditus. Et Græci addunt pronomen σοι. Dei minister est, sed in tuum bonum: quo minus est causæ cur metuas aut oderis.

Ideo que necessitati subditi estote.) Græcis alius est sensus: διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Quare necesse est subijci. Interpres legisse uidetur, ὑποτάσσεσθε, per ε psylon, non per αι diphthongum. Quanquam si ὑποτάσσεσθε sit ὁριστικῶς, idem erit sensus qui per infinitum, quum infinitum uerbum indicatiui uice usurpetur. Etiamsi necessitatis uerbum apud Ambrosium omnino non legitur. Origenes suo more detorquet eam necessitatem ad eos duntaxat, qui nondum pure spirituales sunt. Quanquam mea sententia cæteris quoque ferendi sunt principes, ne magna grauiq; rei publicæ ruina prouocentur, & hanc, ni fallor, appellat necessitatem. Cæterum iram, Hebræorum more, uocat ultionem ac supplicium, quo castigantur admissa. Conscientia potest accipi bifariam, uel illius qui non obtemperat ei, cui deus uult obtemperari, uel illius qui tuo exemplo putat sibi contemnendum esse magistratum, quem uidet abs te negligi, & recte negligentem, non recte imitatur. Augustinus interpretatur Necessitatem, autoritatem principum in tollendis rebus subditorum. Non dissimulabitur & illud, apud Theophylactum & Chrysostomum hæc uerba, διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, sic esse interiecta, ut contextum superiorem cum posteriore connectant Dei minister est: oportet igitur obedire, quemadmodum initio dicere cœperam. Quoniam autem ob longius hyperbaton, hæc uerba: Non solum propter iram, & cætera, durius cohærebant cum eo quod præcesserat, Omnis anima subdita sit: aliquis repetijt quod præcesserat, quo mollior esset orationis ordo. Id esse uerum perspiciet, qui inspexerit codicem peruetustum ac diligentissime scriptum, quem nobis exhibuit collegium Dominicalium Basileæ, & codicem Chrysostomi, qui mihi hæc scribenti subseruiebat. Non reprehendo tamen, sed laudo quod factum est. Obedire malo principi ferre est

In hoc ipsum seruientes.) προσκαρτεροῦντες. Quod paulo superius transtulit Instantes, nunc uertit Seruientes: nos uertimus Incumbentes, hoc est, operam dantes & adnitentes. Pro me facit Augustinus hūc adducens locum libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, legens, In hoc ipso perseuerantes.

Nemini quicquam debeatis.) ὀφείλετε. Incertum an sit Debetis, indicandi modo, an Debete. Sensus autem Græci sermonis anceps est, potest enim sic accipi, Soluite uni-

cuique

Charitas ſemper debet cuique quod debetis, quo ſoluto, deſijſtis debere. At ſola charitas non deſinat deberi, ſed ſemper perſoluatur, & nihilominus ſemper debeatur, ut non ſit finis benemerendi. Ad eum modum enarrant Origenes, Chryſoſtomus ac Theophylactus. Poteſt & ita intelligi, ut ſuperiora referantur ad magiſtratus ethnicos, uti tum erant omnes. Quod ſequitur, Nemini quicquam, & cætera: ad Chriſtianos, Soluite illis quod debetis. Cęterum Chriſtianus Chriſtiano nihil debet, niſi mutuam charitatem. Atque hunc ſenſum amplexus eſt Am-

Pax, dilectio broſius, ſic ediſſerens: Pacem uult nos habere, ſi fieri poteſt, cum omnibus: dilectionem ue-

Diſtributio ro, cum fratribus. Annotauit diſtributionis gratiam Auguſtinus, quo dictum eſt loco, qua

ſchema ſingula ſingulis apte redduntur, modulato ſermonis curſu, cui tributum, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. Atque hæc membratim,

Periodus inquit, fuſa, clauduntur etiam ipſo circuitu, quem duo membra connectunt: Nemini quicquam debeatis, niſi ut inuicem diligatis. Quanquam eſt in hoc multum iucunditatis, ex cõparibus, aſyndetis, & eiuſdem uocis traductionibus, denique & in repetitionibus uocis iniatio iteratæ, cui, cui, cui.

Qui enim diligit proximum.) ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον. id eſt, Qui enim diligit alterum. Interpres legiſſe uidetur, τὸν πλησίον. Etiamſi id ad ſenſum minimum habet momenti.

Nam non adulterabis.) Vt modo, ita nec hic reddidit uim articuli Græci, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν, quod nos expreſsimus, Niſi hoc, ut inuicem diligatis. Et, τὸ γὰρ οὐ μοιχεύσεις. Nam illa non adulterabis, & cætera.

Inſtauratur pro Recapitulatur In hoc uerbo inſtauratur.) ἀνακεφαλαιοῦται. id eſt, Recapitulatur, hoc eſt, ſummatim in hoc uerbo continetur. Auguſtinus in epiſtola quadam uertit, recapitulatur. Sumptum eſt ab epilogis rhetorum, in quibus tota cauſa ſummatim repetitur, quam ἀνακεφαλαίωσιν uocant illi. Nam inſtauratur, quod inſtar priorum reſtituitur. ita dicimus collapſum ædificium inſtaurari. Nam Ambroſius legit, Conſummatur. Nos uertimus, Summatim comprehenditur, dubij num recapitulari reperiatur apud Latinos: optarim certe inueniri. Chryſoſtomus annotauit huius uerbi proprietatem, non dixit πληροῦται, id eſt, Impletur: ſed ἀνακεφαλαιοῦται. quo compendium ac breuitatem exprimeret.

Lectio duplex Dilectio proximi.) τῷ πλησίον. id eſt, Proximo, dandi caſu, ut referatur ad uerbum Operatur. Confirmat enim ratione quod dixerat, epilogum, hoc eſt, totius legis eſſe compendium in charitate. Lex diuerſis mandatis deterret à lædendo proximo, Non peierabis, Non furaberis, Non adulterabis, Non dices falſum teſtimonium, Non occides, & quid non? At qui charitate Chriſtiana prædítus eſt, is nullum omnino lædit mortalem, prodeſt omnibus quibus poteſt, & bonis & malis. Etiamſi altera lectio, τὸ πλησίον, probe habet. Τοῦ πλησίου legit Chryſoſtomus, atque item Theophylactus, utcunque tractauit illum interpres.

Tempus καιρός Et hoc ſcientes tempus.) Hoc, pronomen apud Græcos, non refertur ad Tempus, quum tempus illis ſit maſculini generis. Verum ita loquitur, Et hoc, ſiue idcirco quum ſciamus, nempe tempus. καὶ τοῦτο εἰδότες τὸν καιρόν. Vt & hoc, uim habeat exaggerandi, ueluti quum dicimus, Scortaris, & hoc in quadrageſima: ut intelligamus quæ præcepit, nunc præcipue præſtanda eſſe in lege euangelica, quæ plus aliquid exigit ſupra Moſi, naturæque legem. Tempus autem hoc loco ſignificat opportunitatem & occaſionem καιρὸν, pro quo uſurpant ὥρα. Hora, pars eſt diei, unde illud, Et mutatur in horas. Hora, eſt pars anni, uelut hyems, uer, æſtas, autumnus: quarum quæque ſuas habet actiones: ut apud eundem poëtam, Varijſque mundum temperat horis. Vnde ὡραῖον, tempeſtiuum, ſiue pulchrum, & ἔξωρον, quod iam defloruit. Ita tempus uniuerſum ſuis quibuſdam horis diſtinguitur: erat hora ante legem, ſub lege, ſub euangelio: gentes uerſabantur in tenebris, Iudæi in umbris, diſſimulatus eſt ſomnus. At ſimul atque effulſit clariſsima lux euangelij, turpe eſt quenquam adhuc dormire.

De ſomno ſurgere.) ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι. ἐγείρεται, qui iacebat aut ſedebat. ἐγείρεται, ſtructura quæ ſurgit in altum. ἐγείρεται, qui expergiſcitur. Geneſeos XLI ἠγέρθη δὲ Φαραώ. experrectus eſt autem Pharao. De templo corporis ſui dixit apud Ioannem dominus ἐγερῶ, excitabo, & apud Eſaiam uigeſimo ſexto, Expergiſcimini & laudate: Septuaginta

uerterunt

uerterunt, ἐγερθήσονται, mutatis tempore & persona. Ad Ephesios quinto, Exurge qui dormis. ἔγειραι ὁ καθεύδων. Et exurge à mortuis, ἀνάστα, quod est uerbum anceps, quemadmodum ἐγείρεσθαι. Cæterum ad significandam somni solutionem, propria sunt ἐκνήφειν, & ἐξιτωνιάζεσθαι. Apostolus autem uitam in uitijs actam somnum appellat, primæ ad Thessalonicenses quinto, similem huic loco sententiam proferens, Omnes enim uos filij lucis estis & filij diei, non sumus noctis neque tenebrarũ. Itaque non dormiamus sicut cæteri, sed uigilemus & sobrij simus. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt. Huc respiciens uerti Expergisci, pro Surgere: & si qua emphasis est in Surgere, eadẽ manet in Expergisci. Sic enim dici uidetur experrectus, quasi ex somno perrectus. Quod si quis hunc locum existimat pertinere ad resurrectionem mortuorum, qui dormire dicuntur Apostolo, pulchre cõgruit expergisci uerbum. Friuolum est enim quod quidam causantur, de surgendo ad bona opera, & quod experrecti redormiscunt. Sic & qui surrexerunt, redeunt ad stratum, & quidam surgunt dormientes. Ideo excitamur à somno, ut surgamus.

Nunc enim propior est.) ἐγγύτερον ἡμῶν. id est, Propius nos est, siue propius abest à nobis ut Propius, sit aduerbium, habeatq; casum præpositionis unde fluxit. Nam Græci dicunt, ἐγγύς σου. id est, Prope te. Proinde. ἐγγύτερον comparatiuo conuenit duplex casus paternus, alter thematis, alter comparationis. Hoc igitur ἡμῶν, non est comparationis sed thematis. Velut apud nos si dicas, Sum abundantior pecunijs te. pecunijs ablatius est thematis, te comparationis. Nunc interpres genitiuum ἡμῶν retulit ad σωτηρίαν, quum pertineat ad ἐγγύτερον. Sentit enim salutem nunc per Euangelij fidem uiciniorem esse, quàm tum erat, quum sibi fiderẽt in philosophia et operibus legis. Alioqui si sensisset nostra salus, dixisset, ἡ σωτηρία ἡμῶν, aut ἡ ἡμῶν σωτηρία. Nunc est ἡμεῖς ἡ σωτηρία. Loquitur absolute de salute omnibus aduentante. *Propior nobis*

Quàm quum credidimus.) ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Certe dilucidius erat non modo Latinius, Quàm tum quũ credebamus. Siquidem in lege Mosi opinio magis fuit salutis quàm salus, & umbra potius quàm res. Vnde noctẽ uocat procul adhuc agente sole, quæ paulatim rarescit accessu luminis.

Nox præcessit.) προέκοψεν. id est, Processit, siue progressa est, & tendit ad interitum, hoc est, nox maxima ex parte peracta est, & instat dies, paulatim illucescente euangelio. Cyprianus in sermone De zelo & liuore, legit, Nox transiuit. Origenis interpres homilia trigesimaquinta, legit, Nox promouit: ut dubitandum non sit, quin errore librariorum ex Processit, factum sit Præcessit. Chrysostomus aperte interpretatur de nocte aduentante, Dies, inquit, appropinquat. Proinde, inquit, si nox desinit, hæc autem accedit, quæ huius sunt deinceps agamus, non quæ illius, quandoquidem hoc & in rebus mundanis agitur. Quum enim uiderimus noctem ad auroram properantem, hirundinemq; canentẽ audierimus, suum quisque proximum excitamus, etiamsi adhuc nox sit. Porrò ubi iam abijt nox, festinamus nos inuicem adloquentes dicere, Dies est, omniaq; quæ diei sunt agimus, uestientes nos, & abijcientes somnia, discusso sopore, ut nos dies inueniat apparatos. Apertius etiam Theophylactus, fingens exempli causa noctem esse duodecim horarum, peractis decem dicimus, ἡ νὺξ προέκοψεν. hoc est, πρὸς τέλος ἔχει. Nec absurde loquuntur, qui tunc dicunt noctem præteriisse, sed hoc non sonat προέκοψεν, quæ uox constanter est in Græcorum codicibus. Postremo præcedendi uerbum non congruit ei quod sequitur, Dies appropinquat, siue instat. Nam peracta nocte iam non imminet dies, sed dies est, iamq; ferum est homines excitare somno. Nec me clam est, quod omnes interpretãtur hunc locũ de resurrectione, quam interpretationem si probamus, non omnino præterijt nox: nec adest dies, sed adhuc in spei diluculo sumus, resurrectionis diem uelut instantem expectantes. Vnde nihil est dubitandum, quin Præcessit, à librarijs deprauatum sit ex Processit, qui non animaduerterint, procedere non semper esse Prodire in publicum, sed interdum progressum aut prouectum esse. Id ex Lucæ primo discere poterant, qui scribit Zachariam & Elisabet processisse in diebus suis, sentiens illos esse prouectæ iam ætatis, quum uita nondum præteriisset, sed esset uicina termino. *Præcessit, pro Processit*

Appropinquauit.) ἤγγικεν. Est quidem præteriti temporis, sed quod Latinius reddatur Latine per uerbum præsentis temporis, incolumi sensu, Appropinquat, siue In propin

quo

quo est. In plerisque codicibus uideo deprauatum Appropinquabit. Sentit enim diem aduentus Christi iam instare, noctem superioris ignorantiæ iam ad finem tendere.

Honeste ambulemus.) εὐσχημόνως, id est, composite, siue modeste. Cyprianus eo quem mox citauimus loco, uertit Decenter. Nam orta luce ob pudorem homines se gerunt uerecundius, componuntq; mores ad hominum iudicia, Nox enim uacat pudore.

Comos, unde comessari

Non in comessationibus.) Græce abest præpositio In, μὴ κώμοις, id est, Non commessationibus, etiamsi non omnino displicet addita. Comos autem Græcis deus est temulentiæ, & eodem nomine uocatur conuiuium procacius ac iuuenile. Quin & cantiones ac saltationes lasciuæ, Græcis κῶμοι dicuntur: unde & comœdia dicta est. Et κωμάζειν dicuntur, qui coronati ac bene poti in alienum conuiuium irruebant, non sine tibicine: quemadmodum apud Platonem Alcibiades irrumpit in conuiuium Agathonis. Morem hunc fuisse apud Græcos locis aliquot declarat Athenæus.

In desiderijs.) ἐς ἐπιθυμίας, id est, Ad concupiscentias: hoc est, ad necessitatem, non ad uoluptatem. Curam autem uertit πρόνοιαν, id est, Prouidentiam, sic enim legit Origenes homilia in Exodum nona. Item Augustinus adducens hunc locum libro de doctrina Christiana quarto, capite uigesimo: quum fateatur reliquam orationem, modulatam ac numerosam esse: tamen offenditur nescio quid extrema clausula, Et carnis curam ne feceritis in desiderijs. mallet enim hanc compositionem, Et carnis prouidentiam in desiderijs ne feceritis. Eant nunc ac meam μικρολογίαν damnent in sacris literis, quum tam minutula curæ sint tanto episcopo. Et tamen quid hoc sit quod offenderit Augustinum nequeo diuinare. Porrò In concupiscentijs, non ob id tantum in fine ponitur, ut consentiat cum ordine Græci sermonis, uerumetiam quod illic magis ferit aures. Nam carnis curam haberi non uetat, ideo uelut ἐπιφωνεῖ, in concupiscentijs. Apud Græcos prior pars, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν, iuxta rationem accentuum quam in compositione magis spectamus est, trochaicus dimeter catalecticus, posterior est trochaicus trimeter brachycatalecticus. Hunc sanè locum adducit Augustinus, ut exemplum mediocris characteris, quem arbitratur exhortationi competere. Quanquam insunt & alia multa decora, uelut γναντίωσις & ὁμοιοτέλευτον in illis, Nox præcessit, dies appropinquauit. Item γναντίωσις in abijciendo & induēdo, in luce ac tenebris. Ad hæc metaphora in unica uoce Arma lucis. Rursus collatio, Sicut in die: sed iucundior est Græcorum uerborum sonus, ἀπρεπώμεθα, ἐνδυσώμεθα, σκότους, φωτός. in uerbis plenum est ὁμοιοτέλευτον, in nominibus ex parte ὁμοιόπτωτον, quum apud nos omnino non sit. Subest & catachreseos gratia in εὐσχημόνως, & πρεπωδῶμεν. Neutrum enim propriè dictum est. Ne quid interim dicam de cōcinnitate membrorum, articulorum & comparium, quæ tamen euidentior est in his quæ sequuntur. Quanquam totus hic sermo uideri potest allegoria, Nox præcessit, dies appropinquauit, abijciamus opera tenebrarum, sicut in die honeste ambulemus. Nullū enim hic uerbū est proprium, Modulatior ac numerosior cursus est in illis. Non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione et æmulatione. Vnumquodq; membrum constat iugo uitiorum inter se cognatorum, ut interpretatio schema uideri possit: nec caret gratia uox eadē in initijs membrorum repetita. Adde his parem ferè numerorum colorum & commatum, deinde ὁμοιόπτωτον. Tametsi hæc non semper respondent in Græcis, nam in κώμοις & μέθαις, numerus par est. ὁμοιόπτωτον non perinde plenum est ut in Latinis. Rursus in contentione & æmulatione, apud nos ὁμοιόπτωτον est, apud Græcos nequaquam, ἔριδι καὶ ζήλῳ. In summa, schemata quæ sita sunt in dictionibus, non perpetuo conueniunt nobis cum Græca lectione. Verum quæ sita sunt in rebus, communia sunt omnium linguarum.

Augustinus cōpositionē indicat in Paulo

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

INfirmum autem.) τὸν δὲ ἀσθενοῦντα, id est, Eum qui infirmus est. Nec est, In fide, sed Fide, ut referatur ad participium ἀσθενοῦντα, non ad sequens uerbum Suscipite uos qui firmiores estis, suscipite eum qui nondum firmus est fide. Infirmos autem uocat Iudæos, qui nondum poterant contemnere ciborum delectum, & tamen ad firmos uertit sermonem, quo facilius medeatur imbecillibus, Ita Chrysostomus.

Assumite

Assumite.) προσλαμβάνεσθε. id est, Vobis adiungite, & recipite in uestrum contubernium. Qui nondum perfecte credit, non est reiiciendus, ne linum fumigans extinguatur, sed tolerandus et alendus, donec proficiat ad meliora. Illud obiter annotandum, quod Paulus abstinentiam ciborum, infirmitati fidei tribuit, non de his loquens qui quo corpus habeant obtemperantius, à lautioribus edulijs abstinent, sed de his qui Iudaico more, certos fugiunt cibos. Et tamen hos uult tolerari, sed hac spe, ut proficiant in fide, & eiusmodi cere monias negligant. At hodie uidemus inter Christianos prope plus esse superstitionis, in ciborum delectu, quàm unquam fuerit apud Iudæos. Nec ista iam tolerantur, sed in his qui dam absolutam constituunt pietatem: pro illis omni telorum genere depugnamus: ex his iudicamus, auersamur, execramur proximũ ceu parum Christianum: ex his, nobis stultissime placemus, alioqui teterrimis animi morbis infecti, superbia, ira, liuore, amore nostri.

Aßumere, adiungere

Infirmitas fe rèda nõ alẽda

Non in disceptationibus cog.) μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. id est, Non ad dijudicationes disceptationum: hoc est, non in anxijs disceptationibus, per quas futurum est ut ille alienetur, qui potius fouendus sit lenitate, donec proficiat ad perfectiora. Hoc plerique referunt ad gentes: mihi uidetur ad utrosque pertinere, ut intelligamus disceptationes mutuas quæ nascuntur ex discriminibus ciborum. Siquidem ut alibi declarat, utrique iudicabant alteros: qui uescebantur, abstinẽtiam aliorum uocabãt superstitionem: qui non uescebantur, uescentes iudicabant, quasi utentes prohibitis. Ex huiusmodi friuolis non uult inter Christianos esse disceptationem, sed utrosque alteris uult concedere tuendæ concordiæ gratia. Mirum est autem cur interpres maluerit Cogitationum, quàm Disceptationum: nisi forte non legit, διαλογισμῶν, sed λογισμῶν. διαλογισμὸς apud Græcos interdum declarat inanem concertationem uerborum de rebus nihili. Cogitatio, unius esse potest, Disceptatio, complurium est. Alteri enim alteros iudicabant: nec refert utrum tacita cogitatione id fecerint, an sermone. Illud adijciam, Dijudicationes cogitationum, nõ ita dictum, ut intelligas cogitationes dijudicatas: sed appositiue, ut intelligas dijudicationes esse cogitationes, quasi dixisset, tacitas dijudicationes.

Manducare omnia.) φαγεῖν καὶ ὐδίειν, quæ significant Edere seu uesci, hic perpetuo uertit Manducare: quum mandere, uel manducare, sit proprie cibum dẽtibus comminuere. Porrò πάντα, significãtius uertisset Quæuis, id est, sine delectu quemuis cibum. Nam hoc quoque significat πᾶν. Quis autem possit unus edere omnia? Illud indicandum pauci*s*. Credit manducare, nouam esse sermonis figuram & Græcis & Latinis. Nam Græcis sonat, Putat se manducare omnia: quum sit sensus, Putat sibi licere uesci quibuslibet cibis citra delectum. Vnde rectius uertisset infinitum per gerundium, Credit sibi uescendum esse quibuslibet.

Credit manducare

Qui autem infirmus est.) ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει. id est, Qui autem infirmus est, oleribus uescitur, ut sit indicatiui modi, non imperatiui. Totidem sanè uerbis adducit Hieronymus in Ecclesiastę caput secundum: Non enim iubet ut uescatur oleribus, quem mallet firmiorem redditum uesci quibuslibet: sed ostendit quid faciat infirmus, suæ obtemperans superstitioni. Nam quod dixit Infirmus, non ad ualetudinem corporis referendum est, sed ad animi superstitionem: unde Latini quoq; infirmitatem uocant. Horatius in Satyris.

Manducet olus

At sum mi paulò infirmior. id est, Superstitiosior. Chrysostomus legit, ἐσθίει. id est, Vescitur, itaq; interpretatur, dicens hac occasione factum, ut deinde in totum à carnibus abstinerent, quo νηστεία, id est, ieiunium uideretur, non Mosaicæ legis obseruatio. Nec ulla est uox in illius commmentarijs, quæ significet hoc à Paulo præcipi. Theophylactus per omnia consentit cum Chrysostomo, ijsdem pene uerbis eandem sententiam referens. Nec aliud indicat Origenes: nec aliud legisse uidetur Ambrosius, nisi quod corruptũ apparet commentum. Is uero, inquit, qui infirmus est, olera manducet: igitur quia hoc putat, ut ille olera edat, ideo suadendum est, ut carnes edat. legendum arbitror, Igitur quia hoc putat ille, ut olera edat, ideo suadendum non est ut carnem edat. Et uerum est, edat accipi posse, ut sit permittentis, non præcipientis: sed obstat Grẽcorum codicum consentiens tum lectio tum interpretatio: unde probabile est ubi legitur Manducet, aut deprauatam esse lectionem, aut si quis interpretatur, non consuluisse Grẽca: Quale commentum adijci tur in scholijs Latinis, sed prius indicarat legendum indicandi modo. In nonnullis Græco

rum exemplaribus habebatur, ὃς δὲ ἀσθενεῖ. Solet autem Paulus in huiusmodi abuti articulo postpositiuo loco præpositiui. Vertendum igitur erat, Alius credit uescendum esse omnibus, aut quibuslibet: alius rursus qui infirmus est, oleribus uescitur. Alioqui Alius, quod præcedit in priore diuisionis parte, non habet quod ipsi respondeat.

Non spernat.) ἐξουθενείτω. quasi dicas, Nihili faciat, & pro nihilo ducat: ut Græca uox indicat ex nihilo composita.

Domino suo stat aut cadit.) Stabit autem, σταθήσεται δέ. Quod adducens Cyprianus in epistola libri quarti seccūda, non inscite uertit proximum uerbum σῶσαι, stabilire: quod tamen idem est cum superiore, Potens est enim deus stabilire illum.

Sermo Pauli peregrinus

Nam alius iudicat.) ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος. id est, Hic quidem iudicat diem iuxta diem, ille uero iudicat omnem diem, unusquisque, & cætera. Quod si liceat, ut par est, neglecta uerborum superstitione sententiam bona fide reddere, uerti poterat in hunc modum: Hic quidem existimat aliquid interesse inter diem & diem, ille uero perinde sentit de quouis die. Augustinus in Quæstionibus huius epistolæ legit, Alius quidem iudicat alternos dies, alius autem iudicat omnem diem.

Expensa Augustini interpretatio

At pudet me commenti quod idem eodem adscribit loco, haud quaquam adscripturus, si aut Græca consuluisset, aut interpretatio melior contigisset. Ipsius uerba subscribam, ne quis mihi diffidat: Sequestrata iam, inquit, meliore consideratione, non de duobus hominibus mihi uidetur dictum, sed de homine & deo. Qui enim alternos dies iudicat, homo est. Potest enim hodie aliud, cras aliud iudicare: id est, ut quemcunque hodie malum, conuictum confessumq; damnauerit, cras bonum inueniat deprauatum. Qui autem iudicat omnem diem, deus est: quia nouit qualis quisq; sit. Vnusquisque in suo intellectu abundat, inquit: id est, quantum humano intellectui, uel unicuique homini concessum est, tantum audeat iudicare. Qui sapit, inquit, diem, domino sapit: id est, quia hoc ipsum ad præsentem diem bene iudicat, domino sapit. Hoc est autem bene iudicare ad diem, ut noueris non esse de correctione eius desperandum in futurum, de cuius culpa manifesta in præsentia iudicaueris. Hactenus Augustinus. Quæso te lector, nonne uidetur in alio mundo uersari, quum hæc adscribit? Quod nolim ita rapiat aliquis, uelut in Augustini dictum contumeliam, cuius & eruditionem suspicimus, et sanctimoniam ueneramur, sed ut tanti uiri lapsus, nobis persuadeat non esse negligendam Græcorum uoluminum collationem. Diuus Hieronymus secundo aduersus Iouinianum libro, uertit ad hunc modum: Alius iudicat diem plus quàm diem, ut παρά accipiatur pro Supra, siue ultra: quem in modum aliquoties inuenitur apud Græcos. Quanquam Græcis παρά, nonnunquam relationem habet, uelut illorum prouerbio dictum est, πλὴν πορφύρας παρὰ πορφύραν, id est, Purpuram iuxta purpuram. Etenim qui confert, is putat alterum altero melius esse. Iudæis, alius dies prophanus erat, alius sanctus. At Christianis quilibet dies æque sanctus est, non quod obseruandi non sint festi dies, quos deinde sancti patres instituerunt, quo commodius plebs Christiana conueniret ad concionem ecclesiasticam & cultum diuinum, sed eos perpaucos, nempe diem dominicū, pascha, pentecosten, & aliquot huiuscemodi, quos recenset Hieronymus. Verum haud scio an expediat quibuslibet ex causis festa festis accumulare, præsertim quum uideamus eò rediisse Christianorum mores, ut quàm olim conducebat ad pietatem hæc instituere, tam nunc conducibile uideatur eadem antiquare.

Multitudo festorū noxia

In suo sensu.) ἰδίῳ νοὶ πληροφορείσω. id est, Propria mente, siue animo certus sit, siue certam habeat persuasionem, hoc est, acquiescat in sua opinione. Ambrosius interpretatur, Vnusquisque suo consilio remittatur. Quid Augustinus interpretetur, modo ostendimus. Alioqui abundare in suo sensu, est hominis præfracti & obstinatæ mentis.

Varia lectio

Et qui non manducat, domino non manducat.) Græci addunt, καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, κυρίῳ οὐ φρονεῖ. id est, Et qui non sapit diem, domino non sapit. Deinde sequitur, Et qui edit, domino edit: gratias enim, & cætera. Alioqui non reddetur quod priori parti repugnet. Qui sapit diem, domino sapit. Certe apud Theophylactum additur hæc particula. Verum quoniam nostrorum codicum magnus cōsensus est, nec apud Ambrosium reperitur, nec apud Origenem, fieri potest, ut quod in Paulo defuit, de suo suppleuerit aliquis. Atque haud scio an Gratias agit, referri possit ad illum qui distinguit diem. Nam qui

uescitur

ueſcitur, & qui non ueſcitur, uterque tamen edit, & pro eſu licet diuerſo, pariter gratias agunt. Annotandum & illud, quod Paulus haſce partes firmi & infirmi, uario ordine proponit: quum primum ait, Alius credit edere omnia, is uero qui infirmus eſt, oleribus ueſcitur, quod firmi eſt, præpoſuit: quod infirmi, poſterius fecit. Ac mox eodem ordine repetit: Itaque qui edit, non edentem non ſpernat. Qui non edit, edentem non iudicet. Ac paulo poſt inuertit ordinem, Nam alius quidam iudicat diem inter diem, alius uero iudicat omnem diem, hic quod infirmi eſt, priore loco poſuit. Cæterum in his quæ ſequuntur rurſus inuertit ordinem: quum enim ait, Qui ſapit diem, domino ſapit: quod infirmi eſt, præpoſuit. Nam ſapere, hoc loco curare eſt, & ſentire, diſcrimen inter diem & diem, quod eſt Iudaicæ ſuperſtitionis. Et non ſapere, eſt non curare diſcrimen diei. Ac mox: Qui edit, domino edit: & qui non edit, domino non edit, quod firmioris erat, præpoſuit, quod infirmioris, poſterius fecit. Niſi quis malit, Sapere diem, in diuerſum ſenſum interpretari. Certe Thomas Aquinas ſic exponit, ut ſapere diem dicatur, qui diſcernit inter diem & diem, etiamſi hoc detorqueat ad dies feſtos noſtros, & dies ieiuniorum, quod ille laudi tribuit. Quæ ſi uera eſt interpretatio, non erit infirmitatis iudicare inter diem & diem, ſed perfectæ pietatis: & iudicare omnem diem, non erit firmæ fidei, ſed impietatis. Ambroſius & ipſe, neſcio quò detorquet hunc locum, hoc commẽti uice ſubijciens. Verum eſt, quia qui ſemper abſtinet ſe, deo placere ſe putat, ſemper abſtinere perfectius eſt, quàm interim abſtinere, interim non abſtinere. Quod ſi ſemper abſtinet, qui iudicat omnem diem, quum ante non manducantem fecerit infirmiorem, quomodo hic uerſa uice firmior eſt, qui prius habitus eſt infirmior? Sed quod Paulus dixit de delectu ciborum iuxta morem Iudaicum, item de delectu dierum iuxta ritus eorundem, hoc Ambroſius & Thomas deflexerunt ad poſteriora tempora, quibus per epiſcopos & feſti dies ſunt indicti, ſed pauciores quàm nos habemus, & certa ieiunia: quorum nihil adhuc opinor ætate Pauli fuiſſe. de indictis loquor. Origenes interpretatur Sapere diem, qui non diſcernit diem à die, copulans manducantem omnia, & ſapientem omnem diem. Ex quo mihi uenit in mentem, hanc particulam ad utrunque referri poſſe, diſtinguentem & non diſtinguentem. Etenim quum ſapiat diem, qui de quouis die idem ſentit: & ſapiat diem, qui de alio atque alio aliter atque aliter ſentit: generali ſermone duas partes complexus eſt. Qui ſapit diem, ſiue ſic ſapiat, ſiue ſecus, domino ſuo ſapit, non tibi, ad quem nihil attinet. Atque hanc apparet fuiſſe cauſam, quare huic parti nulla ſit reddita contraria, quum edenti ſit oppoſitus, non edens: ſanè Chryſoſtomus, nec enarrans attingit hanc particulam. Quo quidem loco nos maluimus uertere, Veſcitur & non ueſcitur, quod non ſimpliciter agat de edendo, aut non edendo, ſed de genere cibi: hoc eſt, de ſuilla, aut idolothyto. Porrò quoties de cibi genere loquimur, elegantius eſt ueſci, quàm edere. Porrò pro Sapit: maluimus Curat, quod uerbum φρονεῖν, apud Græcos ſit πολύσημον, & nunc pro ſentire ponatur, nunc pro ſapere, nunc pro cogitare, aliquoties pro affectum eſſe, nõnunquam uix habet ſermo Latinus, quo reddat quod ſentit.

Veſcens & non ueſcens uterque edit

Ordo partiũ expenſus

Sapere diem quid ſit

Aquinatis expenſa ſentẽtia

Ambroſij ſententia

Mortuus eſt & reſurrexit.) Hic addunt Græci codices, καὶ ἀνέζησεν. id eſt, Et reuixit. Etiamſi Theophylactus ἔζησεν legit, id eſt, Vixit: non ἀνέζησεν. quod ſi ſequimur, accipiendum eſt tempus præteritum pro præſenti, quod in huiuſmodi uerbis ſolet fieri, in hoc mortuus eſt, in hoc reſurrexit, & in hoc nunc uiuit ut, & cætera. Ambroſius ita legit & interpretatur: In hoc enim Chriſtus & uixit & mortuus eſt & reſurrexit. In Paulino codice, qui mihi multorum inſtar erat, quum hæc primum æderem, ad hunc modum ſcriptum erat: In hoc enim Chriſtus & mortuus eſt & reuixit ut, & cætera. in hoc certe conſentiente cum Græcis exemplaribus, quod conduplicat coniunctionem. Atque ita legiſſe Origenem, declarat ipſius interpretatio, cuius hoc eſt initium, Mortuum dicit eſſe Chriſtum, diſpenſatione ſine dubio paſſionis, uixiſſe autem per ſacramentum reſurrectionis. Atque hæc lectio reſpondet ei quod ſequitur, Vt & mortuorum & uiuorum dominetur. Nam hoc ordine legitur & apud Græcos & apud Origenem ediſſerentem his uerbis: Sed mouerit aliquem fortaſsis quod dixit Apoſtolus, idcirco mortuum eſſe & uixiſſe, ut mortuorum & uiuorum dominetur. quaſi hoc dederit intelligendum, quod niſi mortuus fuiſſet, & niſi poſt mortem rurſus uixiſſet, non tenuiſſet dominationem uiuorum. Idem

Reſurrexit pro Reuixit

est ordo apud Ambrosium, idem in uetustissimo exemplari, quod modo citaui: ut mortui præcedant, uiui sequãtur. prius enim est mori, posterius uiuere, præsertim in Christo, quantum ad humanam naturam assumptam, quæ mortalis erat. Et tamen in superioribus præcesserant, uiui: Siue uiuimus, domino uiuimus: siue morimur, domino morimur. Apud Chrysostomum tantum est, ἀπεθανεν, ἔζησεν, Quanquam æditio Veronensis habet tria: ἀπεθανεν, ἀνέστη, ἔζησεν. Medium illud, ἀνέστη, uidetur adiectum: quod sub finem huius cõmenti sic loquitur: νεκρὸς ὢν ἔζησεν. Cum Veronensi consentit æditio Aldina. Verum his nimiũ immoror, quum ad sensum aut nihil aut minimum referat.

Aut tu quare spernis?) ἢ καὶ σὺ, τί ἐξουθενεῖς; id est, Aut etiam tu, cur aspernaris. ut illud prius Tu, referatur ad non edentem: posterius, ad edentem. ut non sit otiosa coniunctio καὶ. Nam non edens, ob superstitionem iudicat edentem. Rursus edens, ob scientiam contemnit non edentis infirmitatem. Ambrosius additis uerbis aliquot ita legit: Tu autem quid iudicas fratrem tuum in non edendo? Aut tu quare spernis fratrem tuum in edendo? Quanquam arbitror in edendo & non edendo, de suo addidisse, explicandæ rei gratia.

Omnes enim stabimus.) πάντων γὰρ παραστησόμεθα. id est, Omnes sistemur, siue sistendi sumus ad tribunal Christi. Nam rei siue iudicandi, sisti iudicio dicuntur, dum coguntur adesse.

Mihi flectetur.) ἐμοὶ κάμψει. id est, Mihi flectet: ut subaudias Se. Certe in uetustissimo codice uno atque altero, Flectet, scriptum comperi, non Flectetur. Testimonium extat apud Esaiam capite quadragesimo quinto, quod Paulus sic adduxit, ut nec ad uerbum respondeat Hebraicæ ueritati, nec æditioni Septuaginta. Siquidem iuxta hos ita legimus: Per memetipsum iuro, nisi egrediatur de ore meo iustitia, sermones mei non auertentur, quia mihi incuruabit omne genu: & iurabit & confitebitur omnis lingua, dicens. Iuxta Hebræos ita uertit Hieronymus: In memetipso iuraui, egrediatur de ore meo iustitiæ uerbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu, & iurabit & confitebitur omnis lingua deo.

Locus obscurus

Sed hoc iudicate magis.) Ambrosius legit, Et in hoc uel in eo iudicate magis. haud scio quod exemplar sequutus. Nam & Græci codices, & nostri uetusti refragantur. Hieronymus, aut quisquis fuit Origenis interpres, in enarratione indicat hic Iudicate, dictum non pro Condemnate, sicut antea, sed pro Statuite. Iudicium enim, pro Condemnatione ponere, peculiare est Hebræis. Græcis uox anceps est, κρίνειν. quæ nunc Iudicare sonat, nunc statuere, siue Decernere. Quod si cui non placet aliter accipi iudicandi uerbum, quàm in cæteris acceptum fuerit, poterit & hic esse sensus: Non conuenit ut quisquam uestrum alterum iudicet, qui seu recte ait, seu secus, domino suo iudicãdus seruatur: quod si quid de quoquam fas sit iudicare, is potius iudicandus, qui ob cibum corporalem noluerit uitare fratris offensam, quàm qui uel suspicatur illum non syncera conscientia uesci, uel exemplo eius prouocatur ad id faciendum, quod arbitratur non recte fieri.

Iudicate, id est Statuite

Scio & confido.) οἶδα καὶ πέπεισμαι. id est, Scio & certus sum, siue Persuasum habeo.

Δι' αὐτοῦ, per se

Nihil commune per ipsum.) Interpres legisse uidetur, δι' αὐπῦ, alpha tenui. Atque ita legit Ambrosius, interpretans beneficio Christi nihil esse commune. Sed rectius est quod habetur, δι' αὑτοῦ, alpha aspirato, siue δι' ἑαυτοῦ. id est, Per seipsum, siue Per se: quia sequitur, Sed ei qui immundum existimat, immundum est. Atque ita legit Origenes, & huic consentiens Chrysostomus ac Theophylactus, qui interpretantur, δι' αὐτοῦ, id est τῇ φύσει. id est, Natura.

Contristatur.) λυπεῖται. id est, Dolet, siue molestia afficitur.

Non ergo blasphemetur bonum nostrum.) Vestrum, est Græcis secundæ personæ, ὑμῶν τὸ ἀγαθὸν. id est, Vestrum bonum. Id quod recte facitis curandum est, ne cui præbeat obtrectandi materiam. Aut, Vestrum bonum: recta opinio uestra, qua sentitis fas esse quibuslibet uesci. Ad eum modum declarat Theophylactus. Chrysostomus item legit ὑμῶν, Vestrum: interpretans concordiam Christianorum. Hic sermo similis uidetur illi, ἡμῶν ἡ σωτηρία, quum usitatius dicatur, τὸ ὑμῶν ἀγαθὸν. Verum hic bonum appellat,

non

non quod ſimpliciter bonum ſit, ſed quod illi bonum, qui bono animo facit: & idcirco diſtinxit articulo. Quanquam qui contendat omnino ſimilem eſſe ſermonis formam, quum hoc non eſt cur debeam digladiari.

Iuſtitia, pax & gaudium in ſpiritu ſancto.) Et hic præpoſitio ἐν, Hebræorum more uſurpata uidetur pro διά, hoc eſt, Per. id quod ſatis indicat Origenes diſſerens hunc locum. Spiritum ſanctum opponit diſceptationi de cibis, illa iram parit, triſtitiam & iniuſtitiam, hic pro ira, pacem: pro triſtitia, gaudium: pro offenſa & iniuria, iuſtitiam.

Qui enim in hoc ſeruit Chriſto.) Græci legunt, In his: quod idem pollet, quaſi dixiſſet, Per hæc. ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων. Fœminina nomina retulit per pronomen neutri generis, ut ſimul intelligas & alia eiuſdem generis, cuiuſmodi ſunt Iuſtitia, pax & gaudium. Ita quidem legit atque enarrat Theophylactus, nec aliter legit Chryſoſtomus, niſi quod in commentario non aperit quid legerit. Sed tamen refragante Ambroſio, refragante Origene, qui in hoc refert ad ſpiritum ſanctum: cuius paulo ante facta eſt mentio: quaſi dicas, eos in carne ſeruire Chriſto, qui de cibis contendant: in ſpiritu ſeruire, qui contemptis ijs, ea modo ſectentur, quæ pacis ſint & concordiæ: refragantibus & uetuſtis Latinorum exemplaribus. *Duplex lectio*

Et quæ ædificationis ſunt, inuicem cuſtodiamus.) τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους. id eſt, Quæ ad mutuam pertinent ædificationem. & ſubauditur διώκωμεν. id eſt, Sectemur. Porrò Paulus ſuo more, ædificare uocat Prodeſſe. Etiamſi τῆς εἰς ἀλλήλους, nihil uetat quo minus & ad pacem referatur, ut intelligas pacem mutuam & mutuum auxilium. Cæterum uerbum Cuſtodiamus, quod neſcio quis adiecit, in Græcis codicibus non inuenitur, nec apud Chryſoſtomum, nec apud Theophylactum. Nec opus eſt, quum præceſſerit Sectemur. Nec additum erat in peruetuſto codice Conſtantienſi, niſi quod quidam inter uerſus adſcripſerat manu barbarica. *Aedificare prodeſſe Paulo*

In quo frater tuus offenditur.) Græce eſt, προσκόπτει. id eſt, Impingit. Et in codice Donatiani ſcriptum erat Offendit, non Offenditur. Conſentiebat uetuſtiſsimum exemplar Cõſtantienſe. Ad ſenſum haud magni refert, niſi quod Latinis offenditur, qui prouocatur ad iram: ueluti rex offenditur, ſed non impingit: at qui conſpecta puella concupiſcit, offendit, non offenditur. Chryſoſtomus & Theophylactus Græce loquentes, recte exponunt προσκόπτει, per σκανδαλίζεται.

Tu fidem quam habes.) Quam relatiuum, apud Græcos abeſt. σὺ πίστιν ἔχεις, κατὰ σαυτὸν ἔχε. id eſt, Tu fidem habes, in teipſo habe, ſiue apud te ſolum. Atque ita ſcriptum comperi in exemplari Paulino, ſi quis parum tribuit Græcis, etiamſi cum Græcis conſentit Ambroſius, Chryſoſtomus ac Theophylactus. Et eſt omnino ſermo uiuidior, omiſſo Quam. Coram Deo, addidit, comprimẽs inanem gloriam, quę ſolet eſſe comes ſcientiæ. Fidem autem hic indicat Chryſoſtomus non accipi pro fide dogmatum, ſed pro fiducia conſcientiæ, quæ opponitur infirmitati ac trepidationi. Quidam ita diſtinguunt: Fidem habes apud te metipſum: habe coram deo. Id durius eſt. *Noſtra lectio depraua ta*

Qui autem diſcernit.) ὁ δὲ διακρινόμενος. id eſt, Qui uero hæſitat. Quanquam participium eſt medium, ut poſsit accipi qui dijudicatur.

Ei autem qui potens eſt.) Hanc partem uſque ad, Debemus autem: quidam codices omnino non habent, quidam in fine adijciunt epiſtolæ. Chryſoſtomus interpretatur in fine. Theophylactus hoc hoco, quum is qui hunc uertit Latine, nec hic, nec in fine tranſtulerit: quod arbitror accidiſſe caſu. Hic prætermiſit, ut conſentiret cum noſtris codicibus: ad finẽ ubi uentum eſt, oblitus non adiecit. Nos quoniam id non uidebatur ad hunc locum pertinere, ſemouimus in finem huius epiſtolæ. Marcion hic finiebat epiſtolam ad Romanos, affirmans reliquam appendicem eſſe notam. *Coronis epiſtolæ Paulinæ*

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

NOs firmiores.) ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν. id eſt, Nos qui potentes ſumus, impotentiam infirmitatis portare. Laurentius mauult, Validi inualidorum. Sic enim redditur ſchema γναντιώσεως & παρονομασίας, quod eſt in Græcis uocibus. Quod idem licuiſſet, ſi uertiſſet,

Firmi infirmorum, aut Validi inualidorum, Nam hic pro Infirmorum, Ambrosius legit Inualidorum.

Vnusquisque uestrum.) Variant hic Græci Latiniq́. Quidam habent, ἕκαστος γὰρ ἡμῶν. id est, Vnusquisque enim nostrum. Quidam coniunctionem γάρ, non addunt. Tolerabilius quod quidam loco γάρ, habent δὲ. Ex nostris quidam habent Vestrum, pro Nostrum: quum Græcis sit ἡμῶν, primæ personæ. Nec additur apud illos, Suo: tantum est, τῷ πλησίον ἀρεσκέτω. proximo placeat. Ambrosius sine pronomine legit: Et unusquisque proximo placeat. Placeat autem, hic positum est pro Obsequundet, ac morem gerat. Neque enim Paulus placuit omnibus, & tamen dicit, Sicut ego per omnia omnibus placeo. sed in omnibus se Paulus accommodabat omnibus, ut omnes lucrifaceret, quemadmodum mox:

Sibi placere, noue positum

Christus non placuit sibi.) Quid erat in Christo, cur ipse sibi displiceret? Sed hoc loco Placet sibi, qui suo seruit commodo, & quod ait, ad suum trahit compendium: quod genus homines Græcis φιλαυτοί dicuntur, non tantum ob arrogantiam, uerum etiam ob priuati commodi studium. A quo uitio Christus longissime abfuit, qui totum sese nobis impēdit. Subnotauit & Origenes hic damnari uitium φιλαυτίας.

Sermo Pauli diminutus

Sed sicut scriptum est, Improperia, & cætera.) Et hic sermo parum est absolutus, sed contraria pars subaudienda est: Christus non sibi placuit, sed sibi displicuit. hoc est, non inseruiuit suis commodis, sed suo incommodo nostris cōsuluit commodis, quemadmodum scriptum est, & cætera.

προεγράφη

Quæcunque enim scripta sunt.) Græcis non est simpliciter scripta, sed utroque προεγράφη id est, Præscripta, siue antescripta. Atque ad eum sanè modum adducit Augustinus hunc locum, epistola centesima trigesimaseptima: Quęcunque enim ante scripta sunt, ut nos doceremur scripta sunt. Item aduersus Faustum libro decimotertio, capite ultimo. Sentit enim hæc prius scripta quàm fierent, aut patefierent: & promissio præcedit, res sequitur, scripturæ promittunt quod post exhibebitur. In lectione consentiunt & Chrysostomus & Theophylactus. Eodem uerbo usus est in epistola ad Galatas capite tertio, Ante quorum oculos Christus præscriptus est. Non igitur fuerit absurdum, si præscripta accipiamus, quæ proposita sunt imitanda. unde & præscriptum dicimus, exemplar ad imitandum propositum. Nec dubito quin idem legerint Origenes & Ambrosius, quorum prior bifariam interpretatur præpositionem πρό. primum de figuris ueteris testamenti, quæ tametsi iam cessarunt, uelut umbræ exorta luce, tamen propter nos olim scriptis prodita sunt, quibus patefacta mysteria ministrant salutarem doctrinam, etiam ex illis quæ uidebantur superuacanea: quod genus sunt illa, Non obligabis os boui trituranti. & quod Abraham duos habuit filios, priorem ex ancilla, posteriorem ex libera. quod populus in deserto comedit manna: quod bibit aquam de petra. Huius generis sunt et illa quæ Paulus commemorat primæ Corinth. decimo. Quin & ipsa mundi conditi historia, multa nos docet, si allegoriam intelligamus. Hæc omnia prius scripta sunt, quàm patesceret mysterium. Deinde exponit de scripturis propheticis: prædictum erat Iudæis, Aure audietis, & non audietis, uidentes uidebitis et non intelligetis. De nobis prædictum erat, Quibus non est nunciatum de eo, uidebunt. Hæc omnia quum euangelium exibuerit, fiduciam concipimus, & ea quæ promissa sunt nobis de seculo uenturo, sine dubio euentura. De promissis item meminit Ambrosius. Atque hunc locum de propheticis scripturis interpretatur Augustinus, quale est quod modo citauit Paulus: Probra exprobrantium tibi, ceciderūt super me. quæ uerba secundum Chrysostomum, sunt patris ad filium. Quum enim Iudæi clamarent, Si filius dei est, descendat nunc de cruce: per filium etiam patrem afficiebant contumelia. Quemadmodum autem Christus per cruciatus & ignominiam peruenit ad æternam gloriam, ita nos debemus æquo animo tolerare malorum iniurias & conuitia, ut simul cum Christo glorificemur. Itaque præpositio πρό, non est ociosa, declarans ea quæ scripta sunt in ueteri testamento, per euangelium uel exhiberi, uel aperiri, ne gentes crederent illa ad se non pertinere. Scripta sunt autem, non solum ut illa crederemus, uerum etiam ut imitaremur: itaq́ nihil uetat, præscripta accipi, quæ sunt oculis proposita: quem

admodum

admodum Galat. tertio, Paulus dicit Christum illis ante oculos præscriptum. Restant duo cauilla nugacissima: Multa scelera scripta sunt in ueteri testamento, quæ non sunt proposita ad imitandum, ueluti paricidium Cain: multa item miracula, ueluti de transmisso mari rubro. Iam diximus & in his esse quæ iuxta sensum mysticum nobis sunt imitanda, et commemorata scelera nos admonent ut bonos imitetur. Et in his igitur est exemplum imitationis. Alterum est, Multa scripta sunt, postea quàm sunt facta. Verum hic agebatur de scripturis propheticis, è quibus proximum attulerat testimonium. Quod si quis omnino uelit esse sententiam generalem, quoniam in omnibus latet mysticus sensus, recte dicuntur prius scripta sub inuolucro: quæ post per euangelium sunt reserata. Ac plane uerum est, Nihil esse in diuinis, quod non pertineat ad doctrinam nostram. Cæterum hic Paulus proprie loqui uidetur de propheticis, quæ præcesserunt, ac designarunt euangelium & Christum. Dixerit aliquis hęc esse minuta, nec referre si interpres omisit syllabam. Atqui si quid simile committatur à nobis, tum in singulis apicibus latet ingens mysterium, & sacrilegium admissum est.

Per patientiam & consolationem.) Ambrosius pro Consolatione legit Exhortationem. Est enim παράκλησις, uocabulum ad utrumque commune. Quanquam ad sensum huius loci non ita magni refert utrum legatur.

Idipsum.) τὸ αὐτό. id est, Idem. quod compositè dicitur ταὐτό. Siquidem τό, nihil aliud est quàm articulus præpositiuus: nec Latine redditur gemino pronomine. Et, ἓν ἀλλήλοις. id est, Inter uos mutuo, uel Inuicem. de quo superius admonuimus. Laurentius hic interpreti impingit geminum solœcismum, quem quidem sic excusat: Ad eum modum loquuti sunt Ambrosius & Augustinus, homines pulchre Latini: nec hic excuti Tullianas orationes, sed agi de simplicis scripturæ ueritate. Primum, ut sint illi Latinissimi, quid refert si sic loquantur, utentes scripturæ uerbis, quod facturus erat & Cicero? Iam hic allegare scripturæ simplicitatem, quid aliud est, quàm agnoscere solœcismum?

Vt unanimes.) ἵνα ὁμοθυμαδὸν. id est, Vt unanimiter. Interpres legisse uidetur, ὁμόθυμοι. Neque magnopere refert ad sensum.

Suscipite inuicem.) προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους. id est, Assumite inuicem. hoc est, Alius alium sibi adiungat & opituletur, ut respondeat illi, Infirmum in fide, suscipite. *Suscipite, quod aliàs assumite*

In honorem.) εἰς δόξαν. id est, In gloriam. Interpres lasciuit affectatione copiæ. Sentit enim Paulus ferendum fratrem, ut hoc redundet in gloriam dei, qui laudatur per benefacta profitentium illum. Ita prorsus explicat Chrysostomus ac Theophylactus. Cæterum hæc particula, In honorem dei: adnecti potest particulæ proxime præcedenti: Sicut Christus suscepit uos, adoptans in locum filiorum dei, qui uestra concordia glorificatur apud incredulos, aut cum superiore: Suscipite inuicem ad honorem dei, aut ad utramque: Sicut cessit in dei gloriam, quod Christus uos clementer suscepit, ita cedet in eiusdem gloriam, si uos alius alium susceperitis. Porrò quemadmodum uerum est, interdum non referre utrum Honorem dicas an Gloriam: ita frequentius accidit, ut alterum modo congruat. Habendus est honor parenti, Latine dicitur. Habenda est gloria, non item. Honorem præfamur auribus, non gloriam. Et in honore sunt, non in gloria, qui præcellunt dignitate & autoritate. Et populus mandat candidatis honores, non glorias. Et liberi parentibus deferunt honorem, non gloriam. At profertur nobis Hieronymus enarrans Malachiæ caput primum, cuius uerba subscribam: Quod autem gloriam diximus uel honorem, & apud Græcos δόξαν, & apud Hebræos כָּבוֹד unum uerbum est: sed nos pro Latinæ linguæ proprietate, Honorem posuimus. Quid est, Pro linguæ Latinæ proprietate? Si idem sonat Honor, & Gloria, quæ nam est illa proprietas, quæ persuasit ut δόξαν, maluerit Honorem uertere, quàm Gloriam? Ea res arguit apud Hebræos uocem esse pariter accommodam ad δόξαν, & τιμὴν, apud Latinos aliquid interesse inter Honorem & Gloriam: quemadmodum apud Græcos nonnihil interest inter δόξαν, & τιμὴν. Exodi uigesimo, quod est, Honora patrem & matrem: non est δόξασον, sed

τίμα. & Leuitici decimonono, Honora personam senis: πμήσεις est. & Psalmo octauo, coniunguntur hæc duo, δόξα καὶ τιμῇ. id est, Gloria & honore. & Hieronymus has uoces distinctim interpretatur: gloria, quum eius descensu inferi claruerũt: honore, quum uicit mortem: corona, quum circundatus sanctorum choro triumphans rediit ex inferno. Nec prorsus idem ualent honorare & honorificare, nec clarificare et honorare. Apud Grę cos, δόξα, sonat magnificam existimationem: unde & δοκιμῶτον dicuntur, qui ualent autoritate. τιμή, sonat officij debiti persolutionem, à τίω, unde dictum est, Honos alit artes, non solum ob gloriam, sed ob præmium. & Honorare parentes non est illorum laudes celebrare, sed omne pietatis officium exhibere, præcipue subsidium egestatis. Quod genus est & illud primæ Timoth. quinto: Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni sunt. ubi inepte poneretur δόξης, pro τιμῆς. Denique quanquam hoc loco non omnino male quadrat honoris uocabulum, tamen gloria, mihi uidetur significare quiddam magnificentius. Respondet hoc dictum illi euangelico Matthæi quinto: Vt uideant opera uestra bona, & glorificent patrem uestrum. atque illic interpres uertit Glorificent, non Honorent, quum sit δοξάσωσι.

Locus obscurus Ad confirmandas promissiones patrum.) Interpres dum alterum uerbum infinitum uertit in gerundium, alterum relinquit, obscurauit sententiam, quæ quidem est huiusmodi: Paulus ueluti nonnihil digressus, redit ad id quod instituerat. Dico, inquit, hoc est, quæ diximus hactenus, huc tendũ, ut intelligas Christum autorem esse Noui testamenti, quod primum administrauit Iudæis, ut patrem ostenderet esse ueracem, qui illis promiserat per prophetas. Cęterum id uoluit esse commune gentibus, non ex promisso, quanquam & de illis erat prædictum, sed ex misericordia, & hoc gratius esse donum, quod non expectantibus obtigisset. Opposuit igitur misericordiam promissis, nam in illis quoddam esse uidetur, hic fauor merus est. Habet enim quod expostulet, cui pollicitus sis, nisi præstiteris: & tamen plus adfert uoluptatis ac laudis, quod præter omnem spem obuenerit boni. Proin-
Explanatio de clare uerti poterat hunc in modum, Cæterum illud est quod dico, Iesum Christum in hoc suo functum officio erga Iudæos, pro ueritate dei, ut ea confirmaret, quæ fuerant promissa patribus: cæterũ ut gentes pro misericordia glorificarent deum, quibus nihil erat promissum, & tamen idem contigit quod illis. Chrysostomus nihil offenditur sermone. Sunt qui putent utrumque uerbum infinitum pertinere ad λέγω: & tolerabile est, si in priore parte Dico accipitur, ut sit interpretantis: in altera, ut sit iubentis. Potest autem δοξάσαι, infinitum accipi pro imperatiuo. Cæterum non refert quod Theophylactus & Origenes in commentario separant hanc partem, Gentes autem: quum δὲ coniunctio conglutinet.
Artificium Pauli Mirum est autem quanto artificio Paulus sermonem suum moderetur, quo gentes agnoscant dei in se clementiam, uocat misericordiam: rursus ne Iudæi non ferrent illos ad communem gratiam admissos, subijcit Iudæorum testimonia, quibus declarat & illis esse promissum, licet non tam euidenter.

Propterea confitebor tibi in gentibus domine.) Extat hoc uaticinium Psalmo decimo octauo.

Lætamini gentes cum plebe eius.) Eius, αὐτοῦ, ad deum refertur, ueluti communem futurum utrique populo. Nam populum dei dixit Iudæos. Totidem uerbis hæc habentur in cantico Deuteronomij. Mirum autem cur Thomas citarit ex Esaiæ capite trigesimo quinto, siue lapsu memoriæ, siue quod illic simile tractatur argumentum. Rursus mirum est, nostram æditionem cum Paulo dissentire, quæ sic habet: Laudate gentes populum eius. Hebræi habent, Cantate gentes populum eius. Sed Apostolus hoc loco sequutus est æditionem Septuaginta, qui uerterunt, εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Et magnificate eum.) καὶ ἐπαινέσατε. Et adlaudate, quasi laudibus respondete: quale est ἐπαυχεῖν. Ambrosius item legit, Magnificate. Quanquam magnificare, dictum est pro extollere & laudibus efferre. Origenes admonet in Psalmo, pro magnificate, scriptum fuisse, collaudate. Vnde liquet in illius codice fuisse μεγαλύνατε, pro ἐπαινέσατε. nisi forsè Latinus interpres adiecit hoc de suo. Videtur autem Ruffinus hoc opus transtulisse, qui nihil non

nihil non contaminat.

Erit illa radix Ieſſe.) Hoc teſtimonium extat apud Eſaiam capite undecimo: quod tamen Paulus adduxit iuxta translationem Septuaginta, ſicuti pleraque ſolet. Iuxta Septuaginta ſic legimus: Et erit in die illa radix Ieſſe, & qui conſurget ut princeps ſit gentium, in ipſo gentes ſperabunt, & erit requies eius honor. Iuxta ueritatem Hebraicam hoc modo: In die illa erit radix Ieſſe, qui ſtet in ſignum populorum, ipſum gentes deprecabuntur, et erit ſepulchrum eius gloriosum. Hieronymus admonet pro Requies eius, apud Hebræos haberi מְנֻחָתוֹ in qua dictione conſenſerunt omnes interpretes: quod tamen Hieronymus uertit, Sepulchrum eius: uolens explicare ſenſum alioquin obſcurionem. Nam menucha, requiem ſonat, ſed proprie eam quam precari ſolemus defunctis. Ita licet uerbis diſſonent Septuaginta & Hieronymus, tamen in ſententia conſentiunt. Cæterum quod uertit, Stat in ſignum: Hebræis eſt, לְנֵס עֹמֵד. Porrò נֵס uexillum ſonat, ſiue trophæum, item miraculum re teſtatum. ſenſus ferè idem eſt, quod ſub uexillo principis agat populus. Porrò Deprecabuntur, Hebræis eſt יִדְרְשׁוּ quod eſt, Requirent. petit autem qui requirit, & ſperant qui concurrunt ad aliquem. Illud adijciam, particulam Et erit requies eius honor, licet ſit apud Eſaiam & apud Origenem in contextu, tamen non apparet addi tam à Paulo, quum nec apud Græcos reperiatur, nec ab Origene explicetur, nec apud noſtros uſquam adſcribatur.

Diſſonãtia in uerbis in ſenſu concordia

Et qui exurget.) ὁ ἀνιστάμενος. Exurgens. quod tametſi præſentis temporis eſt, tamen interpres non abſurde uertit in futurum: quod adhæreat uerbo futuri temporis, ἔσται. id eſt, Erit. Alioqui poterat & ita uerti, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν. ideſt, Et qui exurgat ad imperandum.

Certus ſum autem.) πέπεισμαι. id eſt, Perſuaſum habeo.

Pleni eſtis dilectione.) ἀγαθωσύνης. id eſt, Bonitate. Interpres legiſſe uidetur ἀγαπωσύνης. ἀγαθωσύνης legit & interpretatur Chryſoſtomus, & huic ſuccinens Theophylactus. Indicant enim hoc uerbo declarari uirtutem uniuerſam. Origenes autem quum in commento legat Bonitatem, tamen in contextu deprauauit aliquis Dilectionis: quod idem ſuo more fecit interpres Theophylacti. Eſt autem hic bonitas, quæ opponitur maliciæ, nõ quæ reſpondet χρηστότητι, ut ſit benignitas.

Noſtram æditionem hic præfert

Ita ut poſsitis alterutrum.) δυνάμενοι καὶ ἄλλους νουθετεῖν. id eſt, Potentes & alios admonere. Atque ita quidem interpretatur Theophylactus. Ex enarratione Chryſoſtomi non liquet quid legerit, niſi quod ſemel habetur ἄλλους, bis ἀλλήλους. Apparet interpretem legiſſe ἀλλήλους, pro ἄλλους. & ſanè ἀλλήλους magis probo. Senſus eſt enim, Tantum ualetis ſcientia & charitate, ut citra admonitionem meam, poſsitis ipſi uos inuicem admonere, ſi ſit opus. Adeò eũ modum Ambroſium legiſſe, declarat ipſius interpretatio: Nõ dixit, inquit, ut inuicem ſe doceant, ſed admoneant. Nec enim ocioſum eſt αὐτοί. quod apud Græcos ſæpenumero ſonat Sponte, aut ultro: uelut apud Homerum,

τί με σπουδόωντα καὶ αὐτοὶ ὀτρύνεις; id eſt,

Cur me feſtinantem & ultro, incitas?

Nec eſt ocioſa coniunctio apud Paulum, ut nec apud Homerum: refertur enim ad Paulum admonentem: ut intelligas, Etiam ſi ego non admonerem uos, ipſi uos inuicem admonere poſsitis.

Audacius autem.) Audacius dixit, pro Familiarius, ſiue Liberius: & referendum eſt ad partem ſuperiorem: Non eſt opus uobis mea admonitione, quum ipſi poſsitis inuicem id facere: tamen fretus bonitate ueſtra, non ueritus ſum ad uos ſcribere, commonefaciendi gratia magis quàm docendi. Quod quo dilucidius eſſet lectori, nos uertimus, Sed tamen audacius. Hoc ſchemate frequenter utitur Paulus, quo lenimus quod poterat offendere.

Ex parte.) ἀπὸ μέρους. Hoc adiecit, mitigans quod dixerat audacius: perinde ualet qua ſi dicas Aliquantulum: admiſcuit enim nonnulla liberius, dicta de ſtulta ſapientia, de idolis, de libidine prepoſtera: Proinde dicit ſe quędam liberius loquutum, non quod illos contemneret, ſed quod illis fideret, ueluti peculiaris illorum Apoſtolus, plus enim audemus apud illos, quos familiarius amamus.

Sanctificans

Sanctificare pro ἱερουργεῖν

Sanctificans euangelium dei.) ἱερουργοῦντα. Quasi rem sacram operans, ut respondeat ad λειτουργόν, qui proprie sacrorum aut rei publicæ minister est: & ἱερουργεῖν, fungi administratione sacrorum. Augustinus in libello quo quæstiones aliquot explicat in epistolam ad Romanos, pro Sanctificans, legit Consecrans, propius exprimens Græcam uocem. Voluit enim Paulus prædicationem euangelij rem uideri cum primis sacram, ac ueluti uictimam deo gratissimam, quod gentes redderet Christo dignas. Atque huius sacri se uelut sacrificium facit. Id autem solet requiri in hostijs, ut pura sit ac sancta, & ad rem diuinam

τέλειον

legitima: quod alibi Paulus, τέλεον uocat. Annotauit hac de re nonnihil Origenis interpres. Chrysostomus autem diligenter Græcæ uocis emphasim explicat. Vox Græca composita est ab ἱερόν, sacrum, & ἔργον, opus: inde ἱερουργεῖν, operari sacris, inde sequitur προσφορά, id est, oblatio.

Accepta & sanctificata.) Et, copula redundat: nec addebatur in codice Constantiensi. Nam Sanctificata, refertur ad id quod proxime sequitur, In spiritu sancto: hoc est, per spiritum sanctum, ut ostendat nihil deesse suo sacrificio, quod ipse spiritus sanctus consecrarit.

Habeo igitur gloriam.) καύχησιν. id est, Gloriationem: hoc est, habeo de quo glorier.

Ad deum.) τὰ πρὸς τὸν θεόν. id est, In his quæ ad deum pertinent. Interpres omisit articulum τὰ. Non immutat quidem sensum, additus aut omissus articulus: habet tamen uim discernendi, uel excipiendi, quod genus est illud huius epistolæ capite primo, τὸ κατ' ἐμέ. Id indicat tacite Chrysostomi, Theophylacti & Origenis interpretatio, dum admonent, non esse gloriandum in quibuslibet, non in operibus, non in sapientia, sed tantum in his quæ sunt gratiæ diuinæ.

Non enim audeo.) τολμήσω. id est, Audebo, uel ausim. Nam hoc ceu procœmiolo, pariter & arrogantiæ crimen excludit, & sibi fidem apud lectorem conciliat.

Locus uarie expositus Ambrosij interpretatio

Eorum quæ per me non effecit.) Ambrosius sic interpretatur, quasi Paulus non possit quicquam commemorare eorum quæ ad laudem prædicationis pertinent, quæ per ipsum præstita non sint auxilio dei. Ipsius uerba subscribam: Gloriam habere se dicit apud deum per Christum Iesum. Credens enim & seruiens Christo Iesu in conscientia pura, meritum sibi fecit apud deum patrem, in tantum ut nihil deesse dicat, quod non per illum operatus sit Christus, ad exhortationem gentium. Ac mox: Seruiens enim Christo, gloriam habet ad deum, in tantum ut indigere non habeat aliquid diuinæ uirtutis, quod sibi præstitum non sit à deo: sed omnia se, quia idoneus inuentus est dispensator, consequutum quæ ad conuersionem gentium per signorum uirtutem proficerent. Origenes diuersam sequitur sententiam, nimirum hãc: Nolim alienorum factorum laudem mihi arrogare, tantum ea dicam quæ per meipsum effecit Christus. Et huius uerba subscribam: Quæ loquor inquit, non sunt alieni operis uerba, ne alienorum gestorum laudator efficiar: sed quæ scio Christum per me effecisse, hæc uobis scribo, quæ per obedientiam gentium uerbo in me et opere expleuit. Origenis interpretatio mihi magis probatur, non modo quia modestior est, magisq; cohærens cum his quæ sequuntur, Sed sic prædicaui euangelium (Nam hanc partem opponit superiori, quod pugnent inter se, narrare ab alijs facta, & ita prædicare, ut nusquam prædices ubi prædicarint alij.) uerumetiam quod non uideam, quomodo sensus, qui placet Ambrosio, ex Græco sermone possit elici. Is ad hunc habet modum: οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο χριστὸς δι' ἐμοῦ. Illud certum, eorum non posse referri ad cæteros apostolos, sed ad ipsa facta. Poterit & hic sensus esse tertius: Non ausim quicquam loqui de factis meis, sed tantum de ijs quæ Christus per me gessit. Verum Origenicæ interpretationi palmam tribuo. Emphasis enim totius sermonis est in pronomine Me, per quod excluduntur aliena facta. Vtramque sententiam interpretatione miscet ac complectitur Chrysostomus ac Theophylactus: Non iacto quod ipse non fecerim, imò quod feci, non ego feci, sed Christus per me. Et Effecit, præteriti temporis est, non præsentis. commemorat enim quæ iam gesserat.

Origenis interpretatio

Tertia expositio Emphasis unius pronominis

Prodigiorum in uirtute spiritus sancti.) Græce est, Spiritus dei. ἐν δυνάμει πνεύματος θεοῦ. Atque ita sanè legit Origenes ac Chrysostomus, & huic consentiens Theophylactus. Quanquam secus habet Ambrosius, ac uetusta Latinorum exemplaria. Nec mirum

rum si Origenes enarrans meminit Spiritus sancti, quum dei spiritus, sit spiritus sanctus. Sed uox Dei, magis exprimit autoritatem miraculorum. Nec in Ambrosiano commentario quicquam est quod declaret illum legisse secus, quàm Spiritus dei. Hoc loco Chrysostomus tecte notare uidetur quosdam episcopos, qui mitris, pedis, ac stolis sibi uindicant autoritatem: quum Paulus longe pręstantioribus argumentis se probet apostolum, magnitudine miraculorum & prouentu doctrinæ euangelicæ: quorum tamen nihil arrogat sibi, sed uniuersam gloriã deo transcribit, uir & modestissime magniloquus, & magnifice modestus, in Christo superbus, in se humilis. *Chrysostomus*

Per circuitum.) καὶ κύκλῳ. id est, Et in circuitu, siue undique.

Sic autem prædicaui.) Græca nonnihil dissonant à Latinis, οὕτως δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, Sic autem adnitens prædicare euangelium. Est autem φιλοτιμεῖσθαι, uelut ambitiose conari quippiam. Ita Paulus sancta quadam ambitione abstinuit ab his locis in quibus reliqui apostoli prædicauerant, ut ipse esset pater & autor suæ gentis. Emphasim uerbi φιλοτιμεῖσθαι, uerbo tantum indicauit Chrysostomus, dicens Apostolum id gloriæ causa fecisse, quod studio abstinuerit ab ijs qui iam audierant euangelium. Ambrosius exposuit per nitendi uerbum. Cæterum coniunctio δὲ, etiamsi commode reddi non poterat, tamen Græcis haud quaquam est ociosa: significat enim adijci quiddam magni momenti quod rem uehementer augeat, id quod nos per adeo, siue porrò solemus efferre: ueluti si dicas, Alui cunctos, atque adeo solus, siue alui cunctos, porrò solus alui.

Repleuerim euangelium Christi.) Pronomen ἐμὲ hic non uertit interpres, atqui aliâs addidit ὑμᾶς, satis dure. Deinde euangelium hic appellat euangelij prædicationem, qua in tot regionibus perfunctus erat. Quanquam aptius erat Impleuerim, aut Compleuerim quàm Repleuerim. Non dissimili figura dictum opinor in euãgelio, Prius quàm consumabitis omnes ciuitates, pro eo quod erat, Prius quàm peragrauerit is omnes ciuitates. An notauit Chrysostomus, quod nõ dixit se prędicasse, sed implesse, hoc est, nihil omisisse quod ad fidum ac strenuum euangelistam pertineret.

Et qui non audierunt de eo intelligent.) De eo, redundat. Quanquam intelligitur è superiore parte repetitum. *Additum*

Propter quod impediebar plurimum.) διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν. id est, Quapropter etiam impediebar sæpenumero. Nam id quoq; significat, τὰ πολλὰ. aduerbij uice positum: & ita exponunt Græcanica scholia, nominatim & euidenter, Chrysostomus ac Theophylactus: sæpius enim conabatur, & semper obsistebant negocia, quibus detinebatur. Porrò illud Impeditus sum, est ἐνεκοπτόμην, quod significat rem cœptam interrumpi: ut aptius futurum fuerit, Inhibitus sum, siue prępeditus sum. quemadmodum in Actis, Destinans proficisci in Bithyniam, prohibitus est à spiritu sancto.

Locum non habens.) μηκέτι τόπον ἔχων. id est, Quum non amplius habeam locum. Cæterum locum intelligit uacuum, quem ob id quærebat, quo plus esset fructus, sicut ante dixerat.

Ex multis iam præcedentibus annis.) ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν. id est, A multis annis, siue multis iam annis. Nec uideo cur interpres putarit addendum aliquid, quum sermo de sequutu ris annis non possit intelligi.

Quum in Hispaniam proficisci cœpero.) ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Vt si proficiscar in Hispaniam, ueniam ad uos. Quanquam quidam Græci codices habebant, ἕως, non ὡς. Si disiunctim legatur, sonat Vt si: si coniunctim, uerti poterat Si mulatque, ut indicet id breui futurum. Cæterum Græci scriptores, Paulum sequuti, fraudant Hispaniam prima regionis syllaba: quam illi solent huiusmodi dictionibus addere, dicentes Espero, pro spero, Expecto, pro specto: idem facientes in hac dictione, quod Latini facimus in Iscariote. *Spania, pro Hispania*

Spero enim quod præteriens uideam uos.) ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος, θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ. Quando uideo Fabrum offendi sermone, sic Latine uerti poterat: Nam spero futurum, ut isthàc iter faciens uideam uos, & à uobis producar, siue deducar illuc.

Quod præteriens.) διαπορευόμενος. id est, Pertransiens, siue isthàc iter faciens. Cæterum *Præterire, pro Pertransire*

rum illa uerba ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, uidentur adiectitia, uel hoc argumento quod Chrysostomus non attingit, licet addantur apud Theophylactum. Ambrosius legit, Quum in Hispaniam proficisci cœpero, uidebo uos, & à uobis præmitti illuc. Si locus uacat mendo, Ambrosius sic ordinat: Cupiditatem habens uenire ad uos, multis iam annis, quum in Hispaniam proficisci cœpero, & à uobis deduci illuc, ut utraq; pars, uenire, & deduci, pertineat ad nomen, desiderium. Sed coniecto scripturam esse mutilam. Si tollatur Græca coniunctio γάρ, quæ non est apud Latinos, nihil habet incommodi sermo, ut ὡσὰν coniunctim referatur ad superiora, hūc in modum, Quum non habeam locum uacuum in hisce regionibus, & alioqui cupidus sim multis iam annis ueniendi ad uos, simulatq; proficiscar in Hispaniam, spero fore ut in transitu uos uideam, & à uobis eò proficiscens deducar. Interpres futuri temporis uerba uertere solet per incipiendi uerbum. At hic Græci legunt, ὡς ἂν προβύωμαι. Cæterum προπεμφθῆναι, inepte uertit quisquis fuit, Præmitti. Sic enim legit Ambrosius, Quum sit officij gratia deducere proficiscentem. Interpres Origenis secus ordinat, enarrans, Quum in Hispaniam proficiscar, spero quod uisurus sum uos. Conjunctionem tamen non addit. Iam hæc uerba, ἐλπίζω γὰρ διαπορεύομενος θεάσασθαι ὑμᾶς, quum sint apud Chrysostomum, apud Theophylactum non adduntur, nec in contextu, nec in enarratione, quemadmodum nec apud Ambrosium. Video ueteres in his quę non uidebantur admodum pertinere ad dogmata apostolica sibi nimium permisisse in mutanda scriptura. Inde illa tanta uarietas in Actis apostolorum & Apocalypsi. Et Epistola ad Philemonem, uix à Græcis recepta est inter apostolicas, quod rem humanam tractare uidetur. Sed utinam eius generis epistolas haberemus trecentas.

Fruitus fuero.) ἐμπλησθῶ, id est, Expletus fuero, quod quidem multo significantius est ad explicandum ingens Pauli desiderium. Atq; ut magis intendat epitasin, addit. Ex parte, significans inexplebilem cupiditatem.

Nunc igitur proficiscar.) προβύομαι, id est, Proficiscor: præsentis est temporis, uelut & participium quod sequitur, διακονῶν, id est, ministrans: iam enim hoc agebat. Hoc siquidem facere dicimur, quod adornamus facere. Apostolus enim hoc dicto excusat dilationem profectionis in Hispaniam. Poterāt enim dicere, Si nihil est isthic quod te remoretur, cur differs nos inuisere? Nunc, inquit proficiscor Hierosolymam, si dixisset proficiscar, arrexisset suspicionem moræ longioris. Itaq; uerbum præsentis temporis magis congruit apostolico sensui. Demiror autem cur interpres participium mutarit in uerbum infinitum, nisi forte legit διακονεῖν.

εὐδοκεῖν

Probauerunt enim Macedones.) εὐδόκησαν. id est, Approbarunt. &, Ita uisum est illis. At idem uerbum mox uertit, Placuit illis. adeo interpres nefas iudicauit idem uerbum iterare, quod tamen ipse Paulus non est ueritus facere. Porrò εὐδοκεῖν non solum sonat Probare, uerum ex animo probare: quoties res non solum utcunque placet, sed bene & ex animo placet. ut intelligamus huiusmodi munera, si ultro offerantur, accipienda eis quibus fuerit opus, non exigenda: quandoquidem ipse Paulus maluit manibus laborare, quàm alieno cibo uiuere.

Collationem.) κοινωνίαν. id est, Communionem, siue communicationem. sic enim uocat eleemosynam missam, ciuili nimirum uocabulo: quasi non sit beneficium iuuare pecunia, sed censum quem habemus cum alijs communem, quum opus est illis impartiri. Cæterum quod uertit, In pauperes sanctorum: nimiū fidus fuit interpres, ut qui schema quoq; & idioma Græci sermonis expresserit. Alioqui dicendum erat, Pauperibus sanctis: ne quis suspicetur sanctos habuisse pauperes, qui sancti non essent. Quum enim omnes Christiani tum dicerentur sancti, ad distinguendum pauperes ethnicos à fidelibus nō erat opus genitiuo. Illud annotandum, quod Paulus uidetur iungere duo inter se pugnantia, εὐδόκησαν & ὀφειλέται. Etenim qui sponte & bona animi uoluntate offert, non uidetur debere. unde diuinam erga homines beneficentiam, εὐδοκίαν appellat. Atqui quum hoc uideatur adieciisse ciuiliter magis quàm ex animo, tamen addit hanc unam causam, quod illi spiritualia impartissent, uelut alioqui nihil deberetur. At hodie nulli magis tyrannice exigunt decimas, quàm qui nihil impartiunt spirituale. Sic enim Paulus appellat doctrinam euangelicam.

Interpres dormitans

Exactores decimarum

Si spiri-

Si spiritualium illorum participes facti sunt gentiles.) Græca sic habent: εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη. Paulus hoc uerbo κοινωνεῖν utitur ambigue, ut interdum pertineat ad dantem, interdum ad accipientem. Ad Galatas sexto: κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον, τῷ κατηχοῦντι, dixit pro Impertiat, hic ἐκοινώνησαν accipere uidetur pro Participes fuerunt, ut pertineat ad accipiendum: nisi legas αὐτῶν alpha aspirato, & τὰ ἔθνη accusandi casu. Nec ad sententiam refert utro modo legas. Vt enim accipiamus ita dictum, quod lex & euangelium & Christus primum ortum sit à Iudæis, ut posteris debemus pro beneficio à maioribus accepto, ita posteri nobis communicasse dicūtur, quod ab ipsorum progenitoribus uenit. Ac mox diuersum in modum usurpat Chrysostomus κοινωνῆσαι & μεταδοῦναι, interpretans quod Paulus dixit λειτουργῆσαι. Annotauit & illud Chrysostomus, quod spiritualibus addidit αὐτῶν, quod ea propria sint cuiusque bona, Carnalibus non addidit, quod hæ facultates non sint tantum possessoris, sed egentium quoque.

Quum consummauero.) ὡς τελέσας. id est, Vbi perfecero.

Et assignauero.) σφραγισάμενος. id est, Obsignauero, uel obsignatum reddidero. sic enim reddi solet pecunia. Sentit enim Paulus, se diligenter ac certa fide uelle reddere hoc munus. Quod omnis pecuniæ tractatio suspecta soleat esse, præsertim Iudæis auarissimis: subindicat tale quiddā & Theophylactus.

Fructum hunc.) Fructum, Chrysostomus & Theophylactus refert non ad accepturos, sed ad eos qui cōtulerant: quasi in beneficijs Christianorum lucrum penes dantem sit, non penes accipiētem. Quod si Paulus integre ac tuto reddidisset eam pecuniam, futurum erat ut Macedonibus cæterisq; qui contulerant, ceu thesaurus quidam in tuto reconditus uideretur. Hoc admonui ut lector intelligat, Eis, pronomen non referre Sanctos, sed Græcos. *Ordo annotatus*

In plenitudine benedictionis & cætera.) ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ. id est, In plenitudine benedictionis euangelij. Benedictionem Paulus aliquoties uocat eleemosynam. Atque hic uidetur uerecunde significare, ut Romani quoq; conferant. Quanquam Chrysostomus mauult hic generaliter accipi, pro omni uirtutum & officiorum genere, propterea quod additur: euangelij. Atqui quod Euangelij nomine datur, εὐλογία est euangelij. Simili tropo εὐλογίαν dixerunt eleemosynam, quæ uerbis amicis dabatur, quo conuiuium pauperibus dari solitum ἀγαθωσύνη. Quidam legunt, Euangelij Christi. quod apud Chrysostomum legitur in contextu, sed in enarrando declarat tantum legisse Euangelij. Additur & apud Theophylactum, sed in contextu duntaxat. Noster interpres cum Ambrosio tantum habet, In benedictione Christi, ita etiam enarrat Ambrosius. Similiter legit Origenes.

Obsecro ergo uos.) παρακαλῶ δέ. id est, Hortor autem uos. Tametsi hoc sanè loco nō admodum male quadrabat Obsecro, propter ea quæ sequuntur, Per dominū nostrum Iesum Christum.

Per charitatem sancti spiritus.) Sancti supereſt. διὰ τῆς ἀγαθωσύνης τοῦ πνεύματος. id est, Per dilectionem spiritus.

Vt adiuuetis me.) συναγωνίσασθαι. quod est opitulari, sed certanti & laboranti. Quod ante nos annotauit & Origenes: sed tamen eò detorquens, quod inter orandum certamen sit cum impijs dæmonibus, preces piorum interpellare solitis. Quanquam Ambrosius legit, Vt solicitudinem impartiamini. Interpres rectius expressit quàm Ambrosius, mea quidē sentētia. Et In orationibus, dixit pro Per precationes, quam sermonis formam oportet iam nobis esse familiarem. *συναγωνίσασθαι*

Obsequij mei oblatio.) καὶ ἵνα ἡ διακονία μου. id est, Ministerium meum. Ambrosius uelut exponens legit, Vt munerum meorum oblatio. Quanquam mihi uidetur aliud quiddam legisse, forte προσφορά, quo uerbo usus est ante: quandoquidem & paulo superius usus est uerbo apto sacrificijs, λειτουργῆσαι. quod interpres uertit Ministrare. Nos addidimus pronomen: Vt ministerium hoc meum, propter articulum Græcum, ἵνα ἡ διακονία μου. *Aliud legit interpres*

Accepta fiat in Hierusalem.) Græci nonnihil diuerse legunt. Nonnulli sic habent: καὶ ἵνα ἡ διακονία μου, ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις. id est, Vt ministeriū meum quod est in, uel erga Hierusalem, acceptum sit sanctis. Quidam codex sic habebat, ἡ διακονία μου

νίαι μου ἡ ἐν Ἱερουσαλήμ, id est, Miniſterium meum quæ eſt Hieruſalem. At Theophylactus nec legens, nec interpretans addit hãc particulam, quemadmodum nec Chryſoſtomus. Porrò modeſte uocat miniſterium, quum ſit alienæ liberalitatis miniſter duntaxat.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

QVæ eſt in miniſterio.) ἥτις διάκονος. id eſt, quæ eſt miniſtra, Per hanc Phœben putant redditam epiſtolam Romanis.

Quæ eſt Cenchris.) Cenchreis Græce eſt Κεγχρεαῖς, aut ut in nonnullis habetur ſcriptum, Κεχρεαῖς, dictione triſyllaba. quod nos uertimus Cenchreenſis. Cæterum quum plura ſint huius nominis loca, nempe in Troade oppidum, atq; aliud item in Italia, tamẽ magis conſentaneum eſt, Paulum ſentire de Cenchreis ſtatione nauali Corinthiorum, quãdoquidem conſtat hanc epiſtolam è Corintho miſſam. Hoc etiam Origenes indicauit. Sic enim loquitur præfatus in expoſitionem huius epiſtolæ: Cenchreis enim dicitur locus Corintho uicinus, imò portus ipſius Corinthi.

Digne ſanctis.) ἀξίως τῶν ἁγίων. uerti poterat, Vt decet ſanctos, ut dignum eſt ſanctis. Aduerbio addidit caſum nominis.

Priſcam & Aquilam.) Origenes putat Priſcam eandem eſſe quam Lucas in Actis capite decimooctauo, Priſcillã appellat, cuius maritus erat Aquila, Ponticus genere, Iudæus uero origine & religione, Paulo ὁμότεχνον, nimirum artifex tabernaculorum, & ut Origenes interpretatur, ſutor. Mouet Origenẽ qui fieri potuit ut Aquila Romæ fuerit, quum Claudius imperator eos omnes abegerit, ut refertur capite modo citato. Sed fieri potuit, ut ceſſante ſæuitia edicti, Corintho relicta, Romam redierit Aquila: quandoquidem illic multos Iudæos ipſe Paulus poſt offendit: quod palàm eſt ex hiſtoria capitis, quod eſt eiuſdem uoluminis ultimum.

Claudius Iudæos abegit Roma

Suas ceruices.) τὸν ἑαυτῶν τράχηλον. id eſt, Suam ipſorum ceruicem.

Et domeſticam eccleſiam.) καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Familiam Chriſtianam & ſi qui acceſſerant, eccleſiam uocat: unde nos maluimus congregationem appellare, propter craſſos, qui putant eccleſiam eſſe templum. Nec uideri debet indignum, ſi quis conuentum Chriſtianorum dicat congregationem, quum interpres ſecundæ Theſſalonicen. ſecundo, totam aggregationem fidelium in Chriſtum, appellet congregationem.

Salutate Ephenetum.) ἐπαινετόν. Epænetus dicitur, non Ephenetus: quod Latine ſonat Laudatus, ſiue laudabilis.

Qui eſt primitiuus eccleſiæ Aſiæ.) ἀπαρχή, id eſt, Primitiæ, ſiue quod hunc primum Achiuorum cõuerterit ad Chriſtum, ſiue quod hic eſſet præcipuus. Nam Ambroſius hoc referre uidetur ad dignitatem hominis, ita loquens: Huius Epęneti etiam præſentem dignitatem non tacuit, ut oſtendat & dignitoſos credere, & inuitet primos Romanorum ad fidem. Hæc ille. Solent autem optima quæque in primitias ſeparari. Ac mox:

Aſiæ, pro Achaiæ

Eccleſiæ Aſiæ.) τῆς Ἀχαΐας. id eſt, Achaiæ eſt Græce, non Aſiæ: licet refragante uetuſtiſſimo codice Paulino. Chryſoſtomus ac Theophylactus legũt Achaiæ. Origenes legit Aſiæ. Itaq; citat Hieronymus locis aliquot. Qui Aſiam mutarunt in Achaiam, hoc uidentur offenſi, quod non eſſet ueriſimile Epænetum eſſe primum, uel dignitate uel conuerſione totius Aſiæ minoris, quæ in multas regiones diſſecta eſt. Cæterum conſtat quoties Aſia dicitur abſolute, partẽ Aſiæ minoris ſignificari, in qua eſt Epheſus. Nec additur eccleſiæ apud Græcos, uel in uetuſtis Latinorũ exemplaribus, nec apud Ambroſium quidem. Addit autem, In Chriſto: uidelicet interpretans cur uocarit primitias.

Quæ multum laborauit in uobis.) εἰς ὑμᾶς. id eſt, Erga uos. Idem enim ſatis colligitur ex interpretatione Origenis, apertius etiam ex Ambroſiana, apertiſsime ex Theophylacti. Quanquam non ſum neſcius in nonnullis Græcorum codicibus haberi ſcriptum εἰς ἡμᾶς. Siquidem in his facillimus eſt ſcribarum lapſus. Apud Chryſoſtomum ſcriba poſuerat utrumque: ex enarratione non liquebat quid legiſſet, niſi quod magis conuenit ὑμᾶς, primæ perſonæ.

Andronicum & Iuliam.) Ἰουνίαν, id eſt, Iuniam. Nam Iuliam poſterius ſuo loco refert. Conſentiebat cum Græcis uetuſtiſſimus codex è Conſtantia præbitus.

Qui ſunt nobiles.) ἐπίσημοι. id eſt, Inſignes. Ne quis eum de genere loqui putet.

Ampliatum

Ampliatum.) ἀμπλίαν. id est, Ampliam, nisi forte Romanã uocem deprauauit ad pronunciationem Hebraicam. Nec est Dilectissimum: sed Dilectum, ἀγαπητόν.

Salutate Apellem.) Origenes addubitat num hic sit Apollo Alexandrinus, uir in scripturis eruditus, cuius mentio fit in Actis apostolorum capite decimooctauo.

Ex Aristoboli domo.) οὺς ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. id est, Eos qui pertinent ad Aristobulum, ut penultima sonetur accentu acuto, est enim Græcis diphthongus: nomen ab optimo consilio dictum. Domo, non addebatur in exemplari quod præbuit Constantia. Sic Horatius: Venimus ad Vestæ, ut subaudiatur Templum. Græci, ἐν ἄδου. subaudientes τόπῳ. Nec absurde dixerimus, Veniam ad paschæ. ut subaudiamus, festum.

Asyncretum, Plegontam.) Legendum est: Asyncritum, Phlegontem. ἀσύγκριτον, φλέγοντα. Asyncritus sonat incomparabilem, Plegon incendens.

Herman, Patrobam, Hermen.) Diuersa nomina sunt: prius est, ἑρμᾶν, Herman: alterum, ἑρμῆν, quod Latine sonat Mercurium: atque ita nos uertimus, ne quis in illis forte ξενίζηται. Origenes in libris περὶ ἀρχῶν, arbitratur hunc Hermen esse autorem libri apocryphi, cui titulus Pastor: unde frequẽter adducit testimonia, & putat scriptum afflatu diuino, quanquam non negat à multis contemni. Mira fuit in his ueterum uel credulitas uel ciuilitas, qui tantum tribuerint libris quos titulo Clementis habemus, quũ in his tam manifestus appareat fucus hominis qui talia scripsit.

Olympiadem.) Græce ὀλυμπαῦν, Olympam. Apparet enim uiros esse, non mulieres, è duobus articulis Græcis αὐτοῦ & σὺν αὐτοῖς. At ex Olympiade non potes uirum facere.

Salutant uos omnes ecclesiæ Christi.) Disputat Origenes quî potuerit Paulus omnium ecclesiarum nomine salutem adscribere, quum uerisimile non sit, omnes adfuisse Corinthi quum hęc scriberetur epistola. Sed quoniam cognouit omnium erga Romanos studium, omnium nomine salutat illos.

Per dulces sermones & benedictiones.) διὰ τῆς χρησυλογίας καὶ εὐλογίας. Ne quis imaginetur benedictiones uulgo dictas episcoporum, Græcis sunt duæ dictiones, χρησυλογία, quam blandiloquentiam, seu blandiloquium recte dixeris. Vnde Cæsares quosdam oratione quàm re benigniores, uulgo chrestologos dictos accepimus. Et εὐλογία, ad uerbum quidem sonat benedicentiam: cæterum hic pro laudatione siue adulatione positum est. Inculcauit enim idem dictum odio uitij, nempe assentationis. Benedictio χρησυλογία

Corda innocentium.) Græce est ἀκάκων. quod magis significat simplices, minime que subdolos, quàm innocentes. Siquidem innocẽs Latinis dicitur, qui uacat omni crimine uitæ. ἄκακος, qui expers est fraudis ac suspicionis. Siquidem innocentiæ uerbum unum est ex eorum numero quæ Cicero dicit Græcis deesse. Innocens ἄκακος

Vestra enim obedientia.) Appositius erat hoc loco, Nam uestra obedientia. Occurrit enim tacitæ quæstioni, cur dixerit corda simplicium: Nam uestra qui prudentes estis, &c.

Timotheus adiutor meus.) ὁ συνεργός μου. quod socium & consortem operis significat Græcis, quasi collegam dicas aut cooperarium. Ambrosius nõ ineleganter uertit, Consors laborum meorum.

Ego Terentius.) Tertius, τέρτιος legendum est: non Terentius. Quanquam in non nullis habetur Terentius. Ambrosius legit Tertius: addit enim, Nomine non numero. Atque ita legit Chrysostomus, ac Theophylactus Græcus interpres. Sic enim hic dictus est Tertius, ut apud Romanos dicebantur Sexti, Quinti, ac Decimi.

Et uniuersæ ecclesiæ.) Latinus sermo habet amphibologiam, quod incertũ sit an Gaius hospes Pauli Romanos salutet unà cum tota congregatione, an intelligendus sit hospes non Pauli solum, sed totius etiam ecclesiæ. Apud Græcos tantum posterior sensus accipi potest, atque ideo nos uertimus, Hospes meus & totius ecclesiæ.

Arcarius ciuitatis.) ὁ οἰκονόμος. id est, Dispensator. unde nos, Quæstorem ærarij, uertimus. Theophylactus putat præfectum fuisse, Et prorsus hactenus erat præfectus. Arbitror significari præfectum ærario.

Gratia domini nostri, & cætera.) Quoniam eadem ferè uerba paulo superius posita sunt, apud Ambrosium & Origenem hic non repetũtur, nec in uetustissimo codice quem exhibuit bibliotheca Constantiensis. Apud Chrysostomum priore loco non additur, nec

in contextu, nec in enarratione, sed in fine duntaxat post doxologiam, & admonet conuenire, ut sermo noster à gratia dei sumat exordium, et in gratię commemorationem desinat. Chrysostomo consentit Theophylactus.

Coronis epistolæ Paulinæ

Ei autem qui potens.) Hæc est pars quæ in plerisque Græcorum codicibus non additur. In nonnullis alio additur loco, nempe in fine capitis decimiquarti, sicut indicauimus eo loco. In quibusdam adijcitur in fine epistolæ. Id quod & nos fecimus, præsertim assentientibus Latinis exemplaribus, etiam uetustis, & Ambrosio, cumq; his Origene, qui docet non solum hanc partem resectam fuisse à Marcione, qui quasdam Paulo inscriptas epistolas reiecit totas, quasdam truncauit mutilauitq;: uerum etiam totum hoc quod sequitur ab eo loco quo dixit Paulus: Omne autem quod non est ex fide, peccatum est: hoc est à calce capitis decimiquarti, quod cætera adhortationibus tantum & salutationibus occupata, parum uiderentur respondere Paulinæ grauitati. Sed huius sententiam iam olim ab omnibus explosam, quid attinet refellere? Mirum est autem quî acciderit, ut hæc pars suo loco fuerit mota. Etenim si ob id loco mota est, quod cum his quæ præcederent ac sequerentur parum concinna cohæreret, ne hic quidem cohæret. Nam quod sermonis ordo nec apud Græcos nec apud nos consequitur, minus admiror in Paulo, apud quē frequenter eiusmodi occurrunt incōmoda. Etenim ut negligamus hyperbaton, quod adjcitur in fine, Honor & gloria: quo minus ad initium orationis referatur, Ei autem qui, & cætera: obstat dictio Cui.

Dubitatū est de posteriorib⁹ capitulis huius epistolæ, num essent Pauli

Thomæ sententia

quemadmodum annotauit & Thomas, sequutus Augustinum, qui utcunque explicat alteram constructionis incommoditatem, ut per Iesum Christum, non referatur ad Sapienti: ne deus pater per filium sapiens esse uideretur: sed ad id quod sequitur, Sit honor & gloria, quod is patrem sua morte illustrauit apud homines. Verum quid faciemus ly Cui: sic enim Aquinas ille loquitur: quod ita constanter obsedit omnes Græcorum ac Latinorum codices, ut nisi summa impudentia non possit expungi? Quod si locus tuetur, nec superiora cohærent, nec inferiora, nec ipse sanè reperio quid hic comminiscar, nisi libeat ingenue fateri, Paulum suo more hanc orationem imperfectam extulisse, ut subaudiamus, gratias agamus, aut simile quippiam. Ambrosius connectit superiora cum extremis, Sit honor & gloria, dissimulato incommodo constructionis, quō tamen offensus est Thomas. Sed multò ante hunc Augustinus libro aduersus Maximinum Arianorū episcopum tertio, capite decimotertio, putat autem sic ordinari posse: Ei gloria, cui per Iesum Christum gloria. Licet fateatur omissa uoce Cui, sermonem esse magis usitatum. Porrò quod nos legimus per scripturas prophetarum, Græcis est διὰ τε γραφῶν προφητικῶν, id est, Perq; scripturas propheticas: quum neque præcedat aliquid, ad quod referatur coniunctio τε neq; sequatur καὶ, quæ consueuit huic connecti, nisi uis alterius coniunctionis subaudiatur in Nunc: atque hunc accipiamus sensum, quod mysterium patefactum nunc per euāgelium & olim per scripta prophetica.

Epistola ad Romanos unde missa

Missa fuisse è Corintho.) Hoc è Græcis uoluminibus adiecimus, nisi quod ἐγράφη uertimus in, missa est: Missa est per Phœben: cæterum scripta manu Tertij, dictante Paulo. Atque illud interim subit admirari, cuiusmodi legatis tunc usi fuerint illi uere maximi pontifices, quum Paulus ad Romanos adhuc florentes, de tam arduis rebus scripserit per mulierculam. Deinde ridere libet nouam Nicolai Lyrani diligentiam, qui quum Origenes & diuus Hieronymus, cumq; his omnes antiqui confirment hanc epistolam è Corintho fuisse missam, ipse tamen ambigit: nimirum quod Haimo scripsit ex Athenis missam. Verum hunc plus quàm Gordianum nodum, uide quanta dexteritate mirus explicat artifex: Partem, inquit, scripsit Athenis: quo d supererat, deinde addidit Corinthi: atque ita Romam misit. O hominem suauem, mallet, opinor, Paulum quamlibet magnum itineris facere dispendium, ne quid patiatur autoritas Haimonis, perinde quasi ille uno aut altero in loco labatur.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD ROMANOS FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI

AD CORINTHIOS PRIOREM ANNOTATIONES

DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO

OCATVS & uocatis sanctis.) κλητὸς & κλητοῖς, nomina sunt, non participia, ut superius admonuimus, non perinde quod iam sancti sint, sed quod uocati sint ad sanctimoniam. Quemadmodum indicauit & Ambrosius: Quanquam olim omnes Christiani dicebantur sancti, ad discrimen prophanorum, nec erat titulus uirtutis sed professionis. *Vocati sancti, non Nati*

Ipsorum.) Latinius erat, suo. Est autem Græcis duplex coniunctio, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. id est, Suoq; & nostro. Porrò sensus nonnihil est anceps. Theophylactus existimat Suo que & nostro, referri posse ad dominum, quia præcessit Domino nostro. deinde repetens addat, Non solum nostro, sed & illorum quicunque inuocant. Ad eundem modum ordinat Chrysostomus in commentarijs Græcis nondum uersis, quos in hanc scripsit epistolam, si modo non fallit titulus. Eius codicis copia nobis facta est ex bibliotheca Prædicatorum apud Basileam. Verum hæc interpretatio mihi uidetur affectata. In hac æditione quam nunc quintam damus, consuluimus alios Chrysostomi codices, & comperimus eum ita temperare enarrationem, ut αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, possit uel ad dominum uel ad locum referri, quia sicut unus est dominus, ita una est ecclesia. Quidam simpliciter interpretantur, siue in suis locis in quibus agunt, siue in his in quibus nos agimus. Tertius autem sensus mihi uidetur argutior, & ad Paulinos affectus accommodatior, quem hac lege referam, ut liberum sit lectori nihilo secius quod malit sequi, In quo uis loco, siue ipsorum, siue meo, aut & ipsorum & meo: ut intelligas Paulum omnem locum suum ducere, in quo sint qui inuocant nomen domini, quod inter Christianos charitas communia faciat omnia. Nec abhorret ab hac sententia Theophylactus, indicans Paulum obiurgaturum Corinthios ob coortum inter illos dissidium, hac usum parasceue quasi diceret, Si omnium qui quouis loco credunt Christo, una eademq; est ecclesia, cur uos eiusdem reipublicæ ciues inter uos dissidetis? Ambrosius uidetur Ipsorum referre ad loca gentium: Nostro, ad Iudæorum: sic enim adscribit, Cum Iudeis ueris iungit et gentes. Nisi mauis inuertere, ut prius ad Iudæos pertineat, Nostro, ad gentes: quod in Iudæa tantum soleat inuocari nomẽ domini, & Paulus ut gentium apostolus, Nostro, dixerit. Coactius est quod addit Thomas, & hũc sequutus Lyranus: Ipsorum, referri ad episcopos eius loci, quibus licet essent subiecti, non tamen per hoc eximebantur à ditione apostoli. Certe nomen ditionis inauditum fuit inter apostolos. *Prima lectio Chrysostomi & Theophylacti. Secũda lectio. Tertia Erasmi. Ambrosij sententia. Thomæ opinio*

A deo patre nostro & domino Iesu.) Anceps est sensus apud Græcos, propterea quod hic genitiuus referri potest & ad præpositionem ἀπὸ. ut sit sensus, A patre pariter atque à filio pacem proficisci. Et ad nomen Patre, ut accipiamus patrem esse communem Christo & nobis. Priorem tamen sensum sequuntur omnes. *Amphibologia*

In omnibus.) ἐν παντί. id est, In omni: hoc est, in quauis re. Quanquam id quidem ad sensus integritatem nihil refert, & recte numerum mutauit interpres. *Obscurior sermo*

Sicut testimonium.) καθὼς. id est, Quemadmodum. quod ad superiora referendum est. id est, Per quę, siue quibus rebus, nẽpe sermone & cognitione. Etenim quo magis illi abundabant donis sacris, hoc testatior reddebatur euangelij ueritas. In eum sensum prorsus interpretatur Theophylactus. Nec ab hac sententia multum abest Ambrosius. Thomas pro una uarias inducit sententias.

Vt nihil uobis desit.) ὥς τε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι. id est, Vt non destituamini in ullo dono. Et, Vt, hoc loco non notat finem, sed consequẽtiam, uelut adeo ut. Item

hoc loco gratia est, non χάεις, sicut paulo superius, sed χάεισμα, quod sæpenumero Donum uertit.

Sine crimine ἀνέγκλητοι

Sine crimine.) ἀνεγκλήτους. quasi dicas, incriminabiles, inculpatos: ab ἐγκαλεῖν, quod est, in ius uocare: & ἔγκλημα, crimen est Græcis, indidem dicta uox. Est autem perfectius atq; etiam difficilius ἀνέγκλητον esse, quàm innocentem. Siquidem ipsa etiam innocentia non uacat aliquoties crimine.

πιστός uarie usurpatur

Fidelis deus.) πιστός. Paulus hanc dictionem uarie usurpat. Nonnunquam πιστοί dicuntur qui credunt, ut ἄπιστοι increduli: aliâs πιστοί, qui sunt bonæ fidei, præstantes quod recepérint, ut hoc in loco, teste & Theophylacto, qui fidelem deum, ueridicum interpretatur, ac mentiri nescium. Interim ad rem refertur, ut πιστὸς ὁ λόγος, pro sermone certo & indubitato. Porrò fidelis uocabulum, etiam superiori competere testatur Horatius:

Vnde mihi tam fortem, tamq; fidelem.

Loquitur enim de eo, quem certe uolebat superiorem uideri.

In societatem.) εἰς κοινωνίαν. In communionem, siue consortium: licet recte uerterit interpres.

Obsecro uos.) παρακαλῶ. Hortor esse poterat. Quanquam & obsecro satis quadrat, siue obtestor: præsertim quia sequitur, Per nomen domini nostri Iesu. Sic enim interpretatur & Theophylactus, Paulum obtestari Corinthios per nomen illud quod omnibus Christo initiatis sacrosanctum esse debet.

Idem dicere, consentire dictis

Vt idipsum dicatis.) τὸ αὐτό. id est, Idem loquamini, hoc est, Consentiatis. Quod ad Romanos scribēs dixit: τὸ αὐτὸ φρονεῖν. id est, Idem sentire, siue ut ille uertit Sapere: quod hæc inter se cognata sint, dissentire animo & dissidere uerbis. Ad hunc modum exponit & Theophylactus. At huius præcepti non meminerunt quidam, quorum alius mordicus tenet Scotisticam sectam, alius Thomisticam, alius Occanisticā, alius Albertisticam. Aliud loquuntur Nominales, aliud Reales, aliud Iurisperiti, aliud Theologi, rursus aliud Transalpini, aliud Cisalpini.

Schismata.) Græcam uocem reliquit: dicere poterat Sectiones, aut dissensiones, aut dissidia.

Perfecti, integri corporis

Sitis autem perfecti.) κατηρτισμένοι. siue ut quidam habebant ἀκηρτισμένοι. quod significat perfectum, ut corpus est, in quo nullum sit membrum mutilum aut mancum aut inæquale, ab ἄρτος & ἀρτίζω. Vnde nos explicandi causa uertimus. Sitis integrum corpus. Etenim quum dicitur perfectum, uulgus intelligit absolutam uirtutē: de qua nondum agit Paulus apud seditiosos. Si uertissem integri, uisus essem dicere incorruptos ac probos. Monet enim Paulus, ut non solum concordes sint lingua idem loquētes, uerumetiam ut sicut integri corporis membra eodem aguntur spiritu, ita & illis mens sit eadem. Porrò quod dissidet, diuulsum est ac dissipatum, non integrum ac solidum.

Sensus, pro mente

In eodem sensu.) αὐτῷ νοΐ. id est, Eadem mente. In, præpositio posita est pro Per: ideoq; ea omissa, sensum eundem reddidimus.

Scientia, pro Sententia

In eadem scientia.) αὐτῇ γνώμῃ. id est, Eadem sententia. quod aut mutatum est à librarijs, aut interpres legit γνώσει, sicut habetur in æditione aldina, pro γνώμῃ. Sed hoc mihi ueriſimilius est, quum & Græcorum codices consentiant, & in uetustissimis Latinorum exemplaribus habeatur Sentētia pro Scientia, nominatim in exemplari Paulino probatissimę fidei, quodq; multorum instar esse possit: rursum in eo quod nobis prębuit collegium Canonicorum Constantiensium. Ad hęc Ambrosius deprehenditur Sentētia legisse, non Scientia, si quis attentius obseruet ea quæ commenti uice subijcit: Perfectos uult eos esse in eodem sensu, quem illis tradiderat, ut non discreparent. Ad illorum enim exemplum quos supra laudat, hos prouocat, ut hoc sentiant ac defendant. Hactenus Ambrosius. Sensum refert ad id quod illis fuerat à Paulo traditum, sententiam ad defensionem. Nam sententia uocatur ferè quæ profertur ac recitatur, sensus apud nos est. Certe palàm pro Scientia, sentētiam legit Hilarius in Psalmum centesimum trigesimum secundum. Rursus Augustinus libro primo contra Donatistas De baptismo, capite decimo, sententia legit, non scientia. Itidem legisse Chrysostomum ac Theophylactum deprehendet qui perpenderit attentius illorum interpretationem. Thomas detorquet sensum ad eam uim animi, qua iudicamus

deprauatum

Thomas

dicamus de agendis: scientiam qua iudicamus de cognoscendis. Id commentum mihi sanè non admodum arridet, quum mẽte potius iudicemus cognoscenda. Neq; enim sensus hic accipi potest pro sensu corporalis organi, qualis est uisus aut auditus. Erroris ansa hinc præbita est, quod paulo superius habebatur γνώσει. ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει. Verum illic loquebatur Apostolus de abundantia scientiæ & eruditionis, hic agit de consensu. At fieri potest, ut non sit eadem scientia, quum mens sit eadem.

Ab his qui sunt Chloes.) Theophylactus Græcus interpres, Chloen familiæ Corinthiensis nomen esse putat: ut intelligas eius gentis aliquos fuisse qui Paulo significarint de Corinthiorum dissidio. Quemadmodum ad Romanos scribens dixerat, ἐκ τῶν ἀριστοβούλου. gentiles illius ac familiares intelligẽs. Thomas ambigit utrum Chloen uicum facere malit, quæ pertinuerit ad ditionem Corinthiorum, an matronam. Ambigit & Ambrosius homines sint: locus, an fœmina. Etiãsi apud Græcos locorum nominibus addi solet præpositio. Neque enim apud illos receptum est, πρὸς ἔστι ῥώμης. quemadmodum apud nos ijs qui Romæ sunt, sed addita præpositione efferunt: ἐν τῇ ῥώμῃ. Certe apud Horatium in Odis, Chloe fœminæ uocabulum est: *Thomæ lapsus*

Me nunc Cressa Cloe regit,
Dulces docta modos, & citharæ sciens.

Miro uero consilio Paulus fidei causa familiæ nomen expressit, at rursus hominum nomina suppresit, ne quid illis conflaret inuidiæ. *Consilium Pauli*

Deo meo.) Meo, apud Græcos non est, nec apud Ambrosium, nec in antiquis exemplaribus, nominatim in Paulino & Constantiensi. Et absolutius est, ut sit deus omnium. Nam quod paulo superius dixit, Gratias ago deo meo: annotatum est à Theophylacto, quod deum omnium communem, affectu quodam summo, suum deum appellarit, & hic annotaturo, si suum dixisset deum.

In nomine meo baptizati estis.) ἐβάπτισα. id est, Baptizaui, primæ personæ, licet constanter refragantibus Latinis exemplaribus: & ad sensum nihil interest. Ex Theophylacti commentarijs non admodum liquet quid legerit, nisi quod coniectura magis eò uergit, legisse ἐβάπτισα, quàm ἐβαπτίσθητε: Subijcit enim, Paulum complures baptizasse, sed in Christi nomine, nõ suo. Hac æditione quinta, quoniam ad manum erat Græcus codex, comperi scriptum ἐβάπτισα, tum apud Chrysostomum, tum apud Theophylactum. Lectionem confirmat Chrysostomi commentarium: Quid, inquit, gloriamini, quod baptizarim: quum ego gratias agam deo, quod id nõ fecerim. Certe Augustinus quum alias, tum libro aduersus Cresconium tertio, capite undecimo, legit iuxta Græcos. Verum ne quid erres lector, in hac uoce sæpe repetita: in primo loco, Aut in Pauli nomine baptizati estis, consentiunt Latini codices cum Græcis: in altero loco, Ne quis dicat quod in nomine meo baptizaui, Græci consentiunt, Latini dissentiunt, eo quod quidam legunt Baptizati sitis, alij Baptizaui.

Si quem alium uestrum.) εἴ τινα ἄλλον. id est, Nunquem alium. Nam Vestrum, redundat: nec additur apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum ac Theophylactum.

Non in sapientia uerbi.) οὐ σοφίᾳ λόγου. id est, In eruditione sermonis. Siquidem σοφὸν appellant non solum quod sapit, uerumetiam quicquid elegans est & eruditum. Græcis autem placebat Eruditio, sicuti Iudæis miracula ac prodigia. Et In prepositio, loco Per, posita est, & Hebraica figura dictum est, In sapientia sermonis: pro eo quod erat, Erudito sermone, siue per eruditum sermonem. Porrò quum λόγος sermonem significet potius quàm uerbum, cur hoc in loco libuit abuti uerbo? Et mox ad eũdem modum, uerbum enim crucis, neque enim hic significatur dei filius. Vbi & illud obiter annotandum, hic geminum addi articulum, ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ. quo sit euidentior discretio huius sermonis de cruce simplicis & compositi, suoq; congruentis argumento, à sermone philosophorum & rhetorum fucato compositoq;. *Sapientia, pro Eruditione* *Articuli uis*

Vt non euacuetur.) ἵνα μὴ κενωθῇ. id est, Vt non fiat inanis. Nam inane dicitur quod nõ est solidum, sed specie blanditur. Illud obiter annotabis optime lector, quàm solicite curarit diuus Paulus ut euangelium Christi purissimum esset ab omnibus humanis adminiculis, ne quid inde sibi uendicare posset hic mundus, adeò ut nec eloquentiam uoluerit ad- *Doctrina Christi pura*

Sermo apostolicus incompositus

iungere, aut eruditionem humanam. At his temporibus quum oneremus Christum opibus, negocijs prophanis, honoribus, imperijs, exercitibus, uoluptatibus, & quibus tandem non? solam eloquentiam execramur. Et hac una in parte uel anteimus apostolos, nam illi simpliciter dixerunt, sed cordate, sine lenocinijs, at rursum sine spurcitia, sine portentis: inaffectate loquuti sunt, sed prudenter: & ut paucis dicam, quemadmodum alio modo potentes erant ac diuites, alio modo nobiles & inclyti, ita diuerso modo tum eruditi, tum eloquentes.

Id est nobis.) Id est, addidit nescio quis, nam Græce est, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν. id est, Nobis autem qui salutem consequimur. Apud Ambrosium ita legitur, His autem qui salui fiunt, dei uirtus est, omisso ut apparet, ἡμῖν.

Dei uirtus est.) δύναμις. Vt opponatur infirmitati & impotentiæ: quod Corinthij diuitijs essent insolentes, quemadmodum Romani tumebant imperij gloria & laude bellica.

Paulus seqtur Septuaginta

Perdam sapientiam sapientium.) Testimonium est apud Esaiam capite uigesimonono, quod suo more adduxit, non iuxta ueritatem Habraicam, sed iuxta Septuaginta: licet in sensu nulla sit discrepantia. Sic enim habet Hebraica ueritas: Peribit enim sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium illius abscondetur. Septuaginta sic, Et perdam sapientiam sapientium, & intellectum prudentium abscondam.

Et prudentiam.) τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν. id est, Intelligentiam intelligentium: si quis ad uerbum reddat.

Vbi scriba?) γραμματεύς. id Theophylactus ad Iudæos referri putat, apud quos sapientiæ professio penes scribas erat, alioqui γραμματεύς ad uerbum Literatorem sonat: unde & literatus dicitur. Neque enim Scriba simpliciter is dicitur Hebræis, qui scribit, sed qui consultus de rebus perplexis, ex oraculis scripturarum sacrarum respondet, quemadmodum annotauimus in Euangelijs. Sumptum apparet ex Esaiæ capite trigesimotertio, ubi iuxta Hebraicā ueritatem ita legit Hieronymus: Vbi scriba? ubi legis uerba ponderans? ubi doctor paruulorum? Iuxta Septuaginta ad hunc modum legimus: ποῦ εἰσιν οἱ γραμματικοί; ποῦ εἰσιν οἱ συμβουλεύοντες; ποῦ ἐστιν ὁ ἀριθμῶν τοὺς συστρεφομένους μικρὸν καὶ μεγάλον λαόν; id est, Vbi sunt grammatici? ubi consultores? ubi est qui numerat eos qui nutriunt paruum & magnum populum?

Disputator

Vbi inquisitor?) συζητητής. id est, Disputator. ad uerbum sonat Conquisitor: nam συζητεῖν, est disputare. Atque ita legit Ambrosius. Itaq; scriptum comperi in exemplari Paulino & Constantiensi. De hoc uerbo nonnihil admonuimus in Euangelijs: Vbi est scriba? ubi est legis uerba ponderans? ubi doctor paruulorum?

Nonne stultam fecit.) οὐχὶ ἐμώρανεν. id est, Nonne stultificauit, siue infatuauit, ut ita loquamur, fatuum enim & sapidum pugnant inter se.

Gentibus autem stultitiam.) ἕλλησι δὲ. id est, Græcis autem. quo nomine solet omneis complecti, qui Iudæi non essent.

Ipsis, pro iisdem

Ipsis autem uocatis.) αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. Dilucidius erat, Sed ijsdem uocatis: ut intelligas utriusque gentis Christianos, quibus ex æquo Christus probatur. Quum unus utrunque sit, quod utraque gens requirebat. Quid quæris Iudæe? Signa, hic est dei uirtus. Quid tu Græce? Sapientiam, hic est sapientia patris æterni. Nam id sensisse Paulum testantur & Græci interpretes.

Stultitia dei

Quod stultum est dei.) ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ καὶ τὸ ἀσθενές. id est, Stultitia dei & infirmitas dei: ut adiectiuum in genere neutro positum intelligatur uice substantiui nominis. Annotauit hunc locum Augustinus in opere De doctrina Christiana, libro secūdo, capite decimo tertio, ostendens in hac interpretatione: licet absit solœcismus, non abesse tamen amphibologiam, quod incertum sit an Hominibus, sit dandi casus, an auferendi: quasi dicas, stultum est tibi, sed stultius huic. Id incommodi uitari posse putat, si uertas, Fortius est quàm homines, & sapientius est quàm homines. Atque ita sanè refert libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimotertio. Cæterum si interpres uertisset ad uerbum: Sapientius & fortius est hominum, duplex fuisset incommodum: non solum enim admisisset solœcismum, uerum etiam amphibologiam: quod peruerse poterat accipi, quod stultum

Amphibologia

ſtultum eſt hominum, ſapientius eſſe quàm dei, & infirmum hominum, fortius quàm dei. Porrò ſtultitiam & imbecillitatem dei, uocat prædicationem crucis, ſiue quod ea res ſtulta & imbecillis uideretur impijs, ſiue quod ad ineffabilem illam dei ſapientiam ac potentiam, hæc quodammodo ſtulta eſſet & imbecillis. Vt enim omnes iuſtitiæ hominum coram deo ſunt ueluti pannus mulieris menſtruo fluxu pollutæ, ita uniuerſa mortalium ſapientia, ſi componatur ad incogitabilem illam ac cœleſtem ſapientiam, ſtultitia quædam dici poſsit. Nec eſt quod abominemur hunc ſermonem, Stultitia dei: quam nõ horruit Auguſtinus epiſtola centeſima ſecunda, ſcribens ad hunc modum: Hæc ſtultitia dei, & ſtultitia prædicationis multos contrahit ad ſalutem. Si deus demiſit ſe ad noſtram imbecillitatem, ut fortes redderet, quid nouum ſi ſe demiſit ad noſtram ſtultitiam, ut ex ſtultis redderet ſapientes?

Videte enim.) βλέπετε γάρ. Tametſi Græca uox anceps eſt, tamen ſenſui magis congruit Videtis, quàm modus imperatiuus Videte. Nec enim admonet ut uideant quod ſciebant, ſed quod perſpicuum erat, trahit in argumentũ. Ambroſius Græcam uocem ancipitem, ancipiti Latina explicat, legens, Intuemini enim fratres. Theophylactus interpretatur per imperandi modum, atque item Chryſoſtomus: quum tamen huic enarrationi magis congruat indicandi modus. Apoſtolus enim citat ipſos Corinthios teſtes eorum quæ dixit, Ipſi uidetis inter uos eſſe electos, qui iuxta mundum ſtulti ſunt & contempti. Senſus tamen eôdem recidit.

Vt confundat.) καταισχύνῃ. id eſt, Pudefaciat, aut ſuffundat, potius quàm confundat: nam confundi dicitur, qui perturbatur. *Confundat, pro Pudefaciat*

Vt confundat ſapientes.) Mirum eſt cur Paulus non ſeruauerit utrobiq; generis ſimílitudinem. Nam ad ſtulta opponit ſapientes, non σοφά, id eſt, ſapientia ſiue docta: & tamen in cæteris reddit neutrum genus, fortia, & non fortes.

Et ea quæ non erant.) καὶ τὰ μὴ ὄντα. Quum ante dixiſſet, ἀξιουθενημένα. hoc eſt, Pro nihilo habita, ſiue ad nihilum redacta, Hebraica figura rem auxit, quemadmodum et in ſuperiori epiſtola, uocat ea quæ non ſunt tanquam ſint: non eſſe intelligens quæ ſint contemptiſsima, ſiue perditiſsima. Vnde nihili hominem dicimus, nullius precij hominem. *Non ſunt quæ contẽptiſſima ſunt*

Vt ea quæ ſunt deſtrueret.) καταργήσῃ. quod aliquoties uertit, Euacuaret. Eſt autem antiquare & uelut obliterare: ut frequenter iam admonuimus.

Omnis caro.) πᾶσα σάρξ. Mollius erat, Vlla caro. Quod & ipſum Hebraica figura dictũ eſt. Siquidem hic carnem pro homine poſuit, ut ſuperius animam: Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus: & cætera.

In conſpectu eius.) Græcis eſt Dei, pro Eius. Atq; ita ſanè ſcriptum comperimus apud Chryſoſtomum ac Theophylactum. Quanquam exemplaria Græca uariant. Sunt enim quę habeant αὐτοῦ, pro θεοῦ. licet hoc ad ſententiam perpuſillum referat.

Ex ipſo autem.) ἐξ αὐτοῦ γάρ. poteſt accipi, Ex eodem enim: hoc eſt, nec ex diuitibus, nec ex ſapiẽtibus: ſed ſine diſcrimine ex eodem. Id mollius eſſet, ſi adderetur articulus τοῦ αὐτοῦ Etiamſi Ambroſius refert ad patrẽ, atque item Theophylactus: ut ſit ſenſus, Non eſt quod alius aliũ oderit aut faſtidiat, omnes ex eodem patre nati eſtis, nempe filij dei: idq; per Chriſtum. Quo loco palàm indicat Theophylactus, præpoſitionem ἐν poni loco διά, quod nos & aliâs indicauimus. *Ipſo, pro Eodem*

Qui factus eſt nobis.) Hoc perinde ſonat Græce, quaſi dicas, Cœpit nobis eſſe ſapientia, uel fuit nobis ſapientia. ὡς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία. Velut illud, Ante me factus eſt, id eſt, Cœpit eſſe prior me.

Qui factus eſt nobis ſapientia.) Poſt Sapientia, Græci habent ἀπὸ θεοῦ. id eſt, à deo: quod in noſtris aliquot exemplaribus non legitur, quum habeatur apud Ambroſium, & in exemplari Paulino. Ambroſius etiam interpretatur, atque item Theophylactus indicat non ſine cauſa adiectum, à deo. Ne quis addubitet in noſtris ubi deeſt, incuria ſcribarum omiſſum eſſe. *Deeſt in noſtris*

Vt quemadmodum ſcriptum eſt.) Non dubium eſt quin Hieremiæ capite nono: Hæc dicit dominus, Non glorietur ſapiens in ſapientia ſua, & non glorietur fortis in fortitudine ſua, & non glorietur diues in diuitijs ſuis: ſed in hoc glorietur qui gloriatur, ſcire & noſſe

& nosse me, quia ego sum dominus qui facio misericordiam & iudicium & iustitiam in terra: hæc enim placent mihi, dicit dominus.

EX CAPITE SECVNDO.

Varia lectio

IN sublimitate.) καθ' ὑπεροχήν. id est, Iuxta eminentiam. nam hoc uerbo usus est Ambrosius. Nec est In, apud Græcos, sed κατὰ, Iuxta, aut simile quippiam. Ambrosius legit, Cum eminentia. Paulinus codex habebat, Per sublimitatem sermonis.

Testimonium Christi.) Dei, est apud Græcos, non Christi: idque perspicuum est ex interpretatione Theophylacti: Dei, inquit, testimonium uobis pronunciaturus, id est, Christi mortem. Ambrosius legit, Prædicans uobis mysteriũ dei: nec ita legit solum, uerum etiam interpretatur. Vnde diuerso uidetur usus exemplari Græco, Siquidem apud illos inter μαρτύριον & μυστήριον nonnulla uocum affinitas est.

Non enim iudicaui me scire.) οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι. id est, Non enim iudicaui ut scirem aliquid. Fortassis Iudicaui, refertur ad consilium ueniendi. Siquidem Græci interpretes dissimulant huius articuli uim τοῦ, qui præponitur uerbo infinito. Aut, quod magis arridet, Iudicaui, posuit pro Aestimaui: uelut in epistola superiori, Alius iudicat diem ad diem. Sensus igitur erit, Non æstimaui me alicuius pretij, ob id quod scirem aliquid inter uos: & cætera. Nam ubi causa significatur, solet in his subaudiri γνῶναι, ut sit sensus, γνῶναι τοῦ εἰδέναι. Certe Hilarius libro De trinitate decimo, citans hunc locum non addit pronomen Me.

Non in persuasibilibus.) πειθοῖς, id est, Suasorijs, & ad persuadendum appositis. & σοφία sæpe doctrinam significat, ut iam admonuimus.

In, pro per

In ostensione spiritus.) ἐν ἀποδείξει. quod propemodum sonat Ostentationem. Nam rhetores ἀποδείξεις uocant orationes, quas ostentandi ingenij gratia recitant auditoribus: quod genus extant aliquot Luciani & Apuleij. Mathematici quoque uocant ἀπόδειξιν, ubi rem picturis ostendunt: & dialectici syllogismum è principijs rem certam colligentem, ἀπόδειξιν appellant. Paulus ἀπόδειξιν appellat, quum ipsa re præstatur ac declaratur spiritus apostolicus.

Stultitia Christi

Sapientiam autem.) Ex hoc loco apparet quid Paulus senserit, quum tribueret deo stultitiam, nimirum ad collationem huius sapientiæ quam loquebatur inter perfectos: ne quis alteram illam sententiam arbitretur omnino reijciendam, quam proximo capite recensuimus.

Principes huius seculi

Neque principum huius seculi.) ἀρχόντων. Quod quidam interpretati sunt dæmones, reclamante Chrysostomo simul & Theophylacto: qui principes exponunt philosophos, oratores, & alioqui doctos, qui olim in republica regnabant. Nam quod Origenes homilia in Matthæum quarta, principes huius seculi uult esse dæmones, quibus pater ob salutem humani generis tradiderit filium, per quos deinde traditus sit in manus impiorum hominum, mihi sanè uidetur paulo coactius, licet ea sententia placuerit Ambrosio. Porrò quod apud ethnicos erant oratores & philosophi, hoc apud Iudæos scribæ & pharisæi. Qui destruuntur. καταργουμένων, uidetur referri posse ad utrumque, huius seculi, & principum, quæ abolentur: ut intelligamus utrumque abolendum, & seculum hoc, & huius seculi principes.

Ordo lectiõis uariat sensum

In mysterio quæ abscondita.) Græcis Absconditam, non pendet ab ijs uerbis quæ proxime præcedunt, In mysterio. quasi dixerit, reconditam in mysterio. Sed loquimur, inquit, non propalam, aut passim, ne simus offendiculo, sed secreto: nec inter quoslibet, ne rosas obijciamus porcis, sed inter perfectos: neque quamlibet sapientiam, quam alij philosophi publice profitentur, sed arcanam illam & reconditam, atque, ut ita loquar, retrusam. Id ita esse arguit articulus Græcus additus participio, τὴν ἀπεκρυμμένην. Atque ita legisse uidetur, quisquis fuit qui libros Origenis transtulit aduersus Celsum. Sic enim adducit hoc testimonium: Sapientiam autem loquimur in perfectis, sapientiam uero non huius seculi, nec principum huius mundi qui destruuntur, sed loquimur dei sapientiam in mysterio quod absconditum est, quod prædestinauit: & cætera. Neque secus legit Augustinus in collectaneis Bedæ: nisi quod Græcis est, Quæ abscondita est: non, Quod absconditum.

Ad eundem

Ad eundem modum adducit Hieronymus præloquens in tertium commentarium, in epistolam ad Galatas Sed loquimur dei sapientiam in mysterio, quę abscondita est. Atque ita scriptum comperi in uetustissimo codice Paulino. Consentiebat uterque codex è Constantia nobis suppeditatus. Neque secus adducit hunc locum Ambrosius libro De fide, tertio, capite tertio. Conuenit enim ut quæ sunt arcana, non palàm effutiantur, sed secretò ijs qui digni sunt communicentur.

Nunquam dominum gloriæ.) οὐκαὐ, est Græcis: hoc est, Nequaquam. Id quod incuria librariorum uideri poterat immutatum, ni tantus esset nostrorum codicum consensus. *Nunquã, pro Nequaquam*

Sicut scriptum est.) ἀλλὰ καθὼς γέγραπται. id est, Sed sicut scriptum est, ut coniunctio connectat sermonem cum superioribus: Non loquimur sapiẽtiam huius mundi, sed ea loquimur quæ nec oculus uidit, nec auris, & cætera. Porrò quod mox præcessit: Quam prædestinauit deus. ὃν προώρισεν. rectius est Præfiniuit, siue præordinauit: uidelicet suo tempore reuelandam, ne rem putarent nuper inuentam.

Quod oculus non uidit.) Recte quidem admonet Laurentius, uerbum singulare Descendit, uertendum fuisse in plurale, propter nomẽ neutri generis. Atq; ita citat diuus Hieronymus, quum alijs aliquot locis, tum aduersus Ruffinũ, ascenderunt, non ascendit, ἀνέβη. & Quę, non quod. Eandem scripturam comperi in altero exemplari Constantiensi mi ræ uetustatis. Verum magis mouet articulus postpositiuus ἃ in initio sermonis: nam is reddit orationem inabsolutã, tam apud Latinos quàm apud Græcos, nisi subaudias Sunt. Eiusmodi sunt, quæ præparasti. Quanquam huiusmodi quædam & aliàs apud Paulum licet reperire: nisi interpres pro ἃ legit ὅτι, aut nisi quis coniunctionem, quod, de suo adiecit: aut nisi placet quod proximo indicauimus loco. Faber legisse uidetur ὃν pro ἃ. Verum uideo ἃ referri ad id quod præcessit: Nemo principum seculi huius nouit, sed nobis reuelauit. Porrò testimonium hoc Paulus sumpsit ex sexagesimo quarto capite Esaiæ, sententiæ magis exprimens ueritatem, quàm uerba annumerans. Nam illic iuxta ueritatem Hebraicam ita legitur, A seculo nõ audierunt, nec auribus perceperũt Oculus non uidit, Deus, absque te, quæ præparasti expectantibus te. Apostolus legisse uidetur, לְמוֹחֲכֵי לוֹ. quod est Diligentibus se, per ב beth, à uerbo חָבַב quod est uehementer dilexit. Septuaginta uero per כ caph, à uerbo חָכָה quod est, Expectauit. Prętera apud Hebręos est pro nomen tertiæ personæ לוֹ sicut apud Apostolum αὐτόν. *Ascendit, pro Ascenderunt* *Paulus ex Hebraica ueritate citat*

His qui diligunt illum.) τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. id est, Diligentibus se. Apud Septuaginta non uerba solum diuersa sunt, sed sensus ipse plurimum ab hoc discrepat, Sic enim legitur, ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον θεὸν πλὴν σοῦ, καὶ τὰ ἔργα σου, ἃ ποιήσεις τοῖς ὑπομένουσιν ἔλεος. id est, A seculo non audiuimus, nec auribus percepimus, nec oculi nostri uiderunt deum absque te, & opera tua quæ facies expectantibus misericordiam. Atq; ad eum modum adducit Hilarius libro De trinitate quinto. Vnde fuerunt qui locum hũc ex apocryphis Iudęorum peterent, sed uehementer refragante Hieronymo. Sanè hic unus est inter paucos, quos Paulus adduxerit ex Hebraica ueritate, licet sensum magis expresserit, quàm uerba annumerarit. *Paulus Hebraicam ueritatem sequens*

Etiam profunda dei.) καὶ τὰ βάθη. id est, Etiam profunditates. Quanquam id quidem ad sensum perparui refert.

Quis enim scit hominum, quæ sunt hominis?) τὰ τοῦ ἀνθρώπου. Quod Augustinus libro De ciuitate dei primo, nõ ineleganter explicuit. Quid agatur in homine, uertere poterat. Et statum hominis, aut res hominis.

Sed in doctrina spiritus.) Græce sic habet, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλὰ ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου. id est, Non in doctis humanæ sapientiæ uerbis, sed in doctis spiritus sancti: ut subaudias, uerbis. Doctis autem hoc loco nomen adiectiuum, non participium: & genitiuus Sapientiæ, ad Doctis, refertur magis quàm ad Verbis. Quasi dicas, Non in uerbis callentibus humanam sapientiam, sed in uerbis peritis spiritus: hoc est, quæ habent doctrinam spiritus, quæ numinis afflatu contigerit. In paucis Græcorum exemplaribus scriptum erat, διδακτικοῖς. quod uerbum aliàs Paulus usurpauit actiue, uelut in epistolæ ad Timotheum secundæ, capite secundo. πρὸς πάντας διδακτικόν. id est, Erga omnes paratum ac propensum ad docendum. Ad eundem modum hic legas licebit, *Doctis spiritus pro doctis à spiritu*

non

non in uerbis quæ doceant humanam sapientiam, sed quæ doceant spiritum dei. At mihi magis probatur, ut hic intelligamus sermonem apostolorum nō constare doctrina humana, sed afflatu diuino. Nam huiusmodi θεοδίδακτοι dicuntur, id est Diuinitus docti. Id quanquam est aliquanto durius citra compositionem, tamen ita Ioannes extulit in euangelij sui capite sexto: καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ θεοῦ. Quo loco certum est diuinitus afflatos intelligi. Ambrosius sensum magis exprimit, quàm reddit uerba, legens ad hunc modum: Non in doctrina uerborū humanæ sapientiæ, sed in doctrina spiritus. Theophylactus Chrysostomum sequutus, sentit ea quæ dicerit Paulus à spiritu. Id Augustinus exprimens, legit in epistola centesima quinquagesima: Non in doctis humanæ sapientiæ uerbis, sed docti spiritu. Quid hic dicent theologi quidam, ut sibi uidentur, qui tradendo sacras literas, nihil crepant, nisi philosophiam Aristotelicam?

Spiritualia comparantes.) συγκρίνοντες. id est, Conferentes, componentes: ne quis accipiat Comparare, pro Parare. Nec enim ad homines refertur Spiritualibus, sed ad res: quibus accommodandam putauit Paulus eloquentiam item spiritualem, ne uideretur absurdum, cœlestem illam philosophiam, humanis uerborum ornamentis commendari. Nam quod admonet Theophylactus de sacramentis euangelij, cū ueteris instrumenti sacramentis conferendis, ut uerum esse fateor, ita parum existimo quadrare ad huius loci sentētiam. Appositiora sunt quæ scribit Chrysostomus, ad confirmandū Euangelium non esse opus humana philosophia, sed sufficere sibi scripturam: uelut ad probandum, quod Christus natus sit de uirgine, aut mortuus reuixerit: non adhibendæ sunt philosophorum rationes, sed uel oracula typica ueteris instrumenti, uel miracula. Qui in paradiso creauit arbores absq; semine, qui Adam creauit ex argilla, Euam è costa uiri, terram è nihilo, ei facile fuit è uirginis substantia creare corpus humanum, aut mortuum reddere uitæ, quicquid enim in scripturis est, spirituale est, quia ab eodem spiritu proditum.

Sermo rei aptus & personis

Animalis autem homo.) ψυχικὸς. Velut animum, hoc est, affectus sequens humanos. Etenim quum Paulus hominem diuidat in treis partes, carnem, animam, et spiritum: hic animæ uocabulo, pro carne uidetur abusus.

Tres hominis partes iuxta Paulum

Stultitia enim est illi.) Est, pluratiue erat uertendum Sunt: ut intelligas ea quæ sunt spiritus, illi esse stultitiam. Fefellit interpretem uerbum singularis numeri, sed quod uice pluratiui positum est.

Spiritualiter examinatur.) ἀνακρίνεται. id est, Dijudicatur. quod uerbum mox sæpius uertit Iudicatur. Rursum hic Examinatur, erat dicendum multitudinis numero: ut subaudias quæ præcedunt: nempe, Ea quæ sunt spiritus. nisi ὁ, π sit articulus, non coniunctio Quòd. ut hic sit sensus, Non potest intelligere ea, Spiritualiter dijudicari, quum sit ipse carnalis. Et tamen Ambrosius accipit singulari numero.

Duplex sensus

Sicut scriptum est, Quis enim cognouit.) Sicut scriptum est, in Græcis codicibus non inuenio, nec in uetustissimo codice Donatiani. Consentiebat uterque codex è Constantia missus. Cęterum testimonium quod sine nomenclatura retulit, est apud Esaiam capite quadragesimo. Quanquam Paulus expresit potius quàm appendit uerba. Siquidem Septuaginta uerterunt ad hunc modum, indicante Hieronymo: τίς ἔγνω νοῦν κυρίου, καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο; id est, Quis nouit mentem domini? & quis consiliarius eius fuit? Iuxta ueritatem Hebraicam ita transtulit Hieronymus, Quis adiuuit spiritum domini? aut quis consiliarius eius fuit, & ostendit illi? cum quo iniit consilium, & instruit eum? Porrò quod Paulus ait συμβιβάσει, Theophylactus Chrysostomum sequutus interpretatur διορθώσει. id est, Corriget, siue corripiet. quod equidem nō admodum probo. Cæterum quod Hieronymus uertit Adiuuit, Paulus cognouit, Hebraice est תִּכֵּן. Quod Hieronymus uertit Spiritum, Paulus Mentem, apud Hebræos est רוּחַ.

Excußum uaticinium

Aut quis instruxit eum?) ὃς συμβιβάσει αὐτόν; id est, Quis instruet, aut docebit eum? Donatiani codex habebat, Qui instruat eum? non multum dissidens à Græcis. Suffragatur exemplar utrumq; Constantiense. Quanquam Græcis ambiguum est, Qui, pronomē utrum ad mentem referatur, an ad dominum. Tametsi ipse malim in eam legi sententiam, in quam legunt omnes: Quis cognouit mentem domini? qui instructurus sit illum? Quod ut fieret euidentius explicuerunt per coniunctionem disiunctiuam. Videri poterat referre

eam

eam ſententiam, quæ eſt capite Sapientiæ nono: Quis enim hominum poterit ſcire conſilium dei: aut quis poterit cogitare quid uelit deus? Ac paulo poſt. Senſum autem tuũ quis ſciet? niſi apud Hebræos liber Sapientiæ extra canonem eſſet. Vnde ſatius eſt, ut quemadmodum oſtendimus, ad Eſaiam referamus teſtimonium.

Nos autem ſenſum.) νοῦν. id eſt, Mentẽ, & tenemus magis, quadrabat quàm, habemus: ut accipiamus domini mentem perfectis eſſe cognitam.

EX CAPITE TERTIO.

QVaſi ſpiritualibus.) ὡς, Vbique eſt: quod iſte nunc quaſi uertit, nunc tanquam: per tanquam, recte uertiſſet ubique. Quanquam hic quoq; ſermo iuxta rationem grammatices habet nõnihil imperfectum, plenus erat futurus, ſi dixiſſet, Non potui uobis loqui tanquam ſpiritualibus, ſed loquendum fuit tanquam carnalibus. *Diſtinctio*

Tanquam paruulis in Chriſto.) ὡς νηπίοις. νήπιος, ſignificat infantem adhuc puſillum et ſtultum, parumq; prudentem, potiſsimum ętate. Poterat igitur dicere, Infantibus in Chriſto. Porrò datiuus hic paruulis, ad ſuperiora pertinet, hoc eſt, ad loqui, non ad id quod ſequitur, Lac potum dedi: id quod ex Græco liquet ſermone. Atque ita diſtinctio ſeruatur in uetuſtiſsimis Latinorum exemplaribus, Non potui uobis loqui quaſi ſpiritualibus, ſed quaſi carnalibus, tanquam paruulis in Chriſto. Quę diſtinctio ſi placet, ſubaudiendum eſt Loquendum erat.

Non eſcam.) Aut ferenda eſt ἀλογολογία, aut aliquid ſubaudiendum eſt, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα καὶ οὐ βρῶμα. quod ad uerbum ita ſonat: Lacte uos potaui & non cibo. Quis autem potat hominem cibo? Vnde Theophylactus enarrans addit προσήνεγκα. id eſt, obtuli: ut hoc ad cibum pertineat. Nos quo ſermonis abſurditatem effugeremus, ita uertimus Lactis potu uos alui, non cibo. In uetuſtiore codice Conſtantienſi tantum erat, Lac uobis dedi, non cibum. *Abſurditas ſermonis*

Sed ne nunc quidem poteſtis.) ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε. id eſt, Imò nec adhuc nunc poteſtis. Quanquam id nihil ad ſententiam.

Zelus & contentio.) Græci ita ponunt: ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι. id eſt, Aemulatio & lis & ſeditio.

Nonne homines eſtis?) Et hic pro homines, Græcis eſt, σαρκικοί. id eſt, carnales. Tametſi in caſtigatioribus exemplaribus noſtris ſcriptũ reperio carnales, uelut in Paulino conſentiente utroque Conſtantienſi. Atque ita ſubinde adducitur ab Auguſtino, quum aliâs frequenter, tum libro de Continentia capite quarto, quemadmodum legimus apud Græcos, conſentiente Græcis Ambroſio. Nam mox ſequitur, Et ſecundum hominem ambulatis: quæ pars parum apte cohærebit cum ſuperiore, Homines eſtis, quum idem bis diceretur. At paulo poſt, homines uocat, idem tamen intelligi uolẽs, Ego quidem ſum Pauli, ego uero Apollo, nonne homines eſtis? *Varia lectio*

Quid igitur eſt Apollos?) Quis, eſt Græce: non Quid. τίς. ſed refragantibus noſtris omnibus: et haud ſcio an Græci legant deprauate, præſertim quum ſequatur, Itaque neq; qui plantat eſt aliquid. Quid enim poſuit, pro cuius momenti: ut alibi dicit, Ea quæ non ſunt, pro ijs quæ nullius ſunt precij. Ita legiſſe Chryſoſtomum ſubindicat illius interpretatio. Et Apollos eſt nominandi caſus, non Apollo, ἀπολλώς, cuius genitiuum facit Apollo. *Apollos*

Eius cui crediſtis.) ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε. id eſt, Niſi miniſtri per quos credidiſtis, hoc eſt, non autores fidei ueſtræ, ſed miniſtri duntaxat. Atque hanc ſcripturam comperimus apud Chryſoſtomum ac Theophylactum. Ad ſenſum haud magni refert.

Et unicuiq; ſicut dominus dedit.) Hic ſermo parum eſt abſolutus, niſi legas, prout unicuique dominus dedit. Conſimilem huic oſtendimus in epiſtola ad Romanos capite duodecimo: Et unicuique ſicut diuiſit deus menſuram fidei. *Sermo imperfectus*

Vnum ſunt.) ἓν εἰσιν. hoc eſt, Idem ſunt, & nullius diſcriminis. Quantum ad hoc quod uterque alienum agit negocium, neuter ſuum, ut ab ijs uel autoribus debeant ſibi cognomentum aſciſcere, & factionibus inter ſe diſſidere. At ſi diuus Paulus ita ſtomachatur aduerſus Corinthios quod ab his mutuarentur cognomina, à quibus baptiſmum acceperant, & Chriſti myſterijs primum erant initiati, quid diceret de noſtræ tempeſtatis factio

nibus, qua mille cognomentis, mille cultibus, ceremonijs, regulis inter sese dissident, qui uocantur religiosi? Quibus ex rebus quantum Christianæ concordiæ nascatur inter hos, non libet hic commemorare.

Dei enim adiutores sumus.) συνεργοὶ. Cooperarij legit Augustinus. Ambrosius legit operis participes, uelut explicans Græcam uocem.

Dei agricultura.) θεοῦ γεώργιον. id est: Dei agricolatio. Estis, uerbum tantum apud Græcos apponitur in proxima orationis parte, Dei ædificatio estis. Atque ita legit Ambrosius.

Vt sapiens architectus.) ἀρχιτέκτων. Qui princeps & autor est fabricæ. Nam in iaciendo fundamento summum est negocium. Hic σοφὸν, plane posuit pro docto & scito. *Locus uarie expositus*

Fœnum, stipulam.) καλάμην. id est, Culmum. Illud obiter admonendum, quod dixit, aurum, argentum, & lapides pertinere ad pios: lignum, fœnum, stipulam, ad improba facta: ut palàm est ex primo libro Hieronymi aduersus Iouinianum. Tribus enim duraturis in igni, tria opposuit peritura, si ignis inciderit. Neque secus adducit Origenes, homilia in Exodum sexta: Triplex namque est, inquit, etiam bene agendi uia. Nihilominus enim uel opere, uel cogitatione, uel uerbo boni aliquid agitur. Hoc etiam significat & Apostolus, quum dicit, Qui autem ædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, triplicem bonorum indicãs uiam: subiungit nihilominus triplicem etiam malorum quum dicit, ligna, fœnum stipulam. Hęc ideo dixit, quod sint qui hęc non ad mala & bona opera, sed bonorum operum gradus referant. Nec admodũ ad rem pertinet, huc purgatorij mentionem admiscere. Quandoquidem diem posuit pro perspicua operis inspectione. Nam noctu & quæ bella sunt displicent, & quæ fœda placent, diei certiora sunt iudicia. Deinde ignem posuit pro exacta exploratione. Quin & illud annotauit Ambrosius, non esse dictum, saluus erit per ignem, sed quasi per ignem, ut similitudinem intelligas esse non rem. Atqui apud inferos, aiunt esse uerum ignem materialem. Denique nec Gregorio displicet hic sensus, ut per ignem intelligamus afflictionem temporalem, diuum Augustinũ ut apparet sequuto, qui lignum, fœnum, ac stipulam, interpretatur manente syncera fide, amorem rerum temporalium, ignem, molestiam deferentium ea, quæ perperam dilexerũt, nec de gehenna, nec de purgatorio faciens mentionem. Neque uero nouum est in scripturis, ignem accipi pro afflictione huius uitæ, uelut in Psalmis, Transiuimus per ignem & aquam, & eduxisti nos in refrigerium. Quod si quis urgeat, per ignem intelligendum pœnas gehennæ aut purgatorij, quomodo qui superstruxerunt aurum & lapides pretiosos dicuntur per ignem examinari, æque atque illi qui superstruxerunt lignum, fœnum, ac stipulam? Coactius est, quod quidam lignum, fœnum, stipulam, interpretantur peccata uenialia: ut stipula significet culpas omnium leuissimas, quibus opponunt plumbum. At plumbum minus est graue quàm aurum, & æque purgatur igni atque aurum. Iam quum Græcis sit καλάμη, id est, culmus, quid persuasit istis culmum esse leuiorem fœno? Aut quî factum est, ut quum in bonorum ordine, quod optimum est, primum obtineat locum: quod uilissimum est, postremum: in malorum ordine, quod minime malum est, extremum habeat locum? Ignis igitur uocabulo iudicium exactum significatur, quod ubi prodiderit errorem, sequitur afflictio pœnitentiæ. Hic sensus conuenit cum dicto Petri, epistolæ primæ capite primo, Vt probatio uestræ fidei pretiosior sit auro, quod per ignem probatur. Item euangelicæ sententiæ, de ijs qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt. Neque uero sum nescius, locum hunc ab Augustino & ueteribus, Thoma præcipue, torqueri ad uarios sensus, quos omneis excutere non est huius instituti. Mihi ut simplicissimus maxime placet, si accipiamus de doctrina apostolorum Paulo succedentium. Ille bonum posuerat fundamentum, uideant, inquit, cæteri quid superstruant. Si digna Christo, durabit opus, etiam in luce conspectũ: sin Iudaismum adiunxerint, fallent quidem ad tempus, cæterum patefiet illorum impostura, simul atq; uero iudicio perpendi cœperint. Atq; hos sequutus tantum operæ luserit, cogeturq; destructo quod ædificatum est, aliud superstruere. Id quod euenit in Romanis & Galatis, quos Paulus iterum parturijt Christo. Atq; hanc sententiam sequitur diuus Ambrosius, Ne quis meum somnium esse suspicetur: Opus, inquit, quod ardere dicitur, mala doctrina est. Idem in uerbis quæ sequuntur, pœ- *Verá germanáq; interpretatio*

nam

nam ignis interpretatur excussionem ac refutationem falsæ doctrinæ. Et aliquanto post: Sed quum dicit, inquit, sic quasi per ignem, ostendit saluum quidem illum futurum, sed pœnas ignis passurum, ut per ignem purgatus fiat saluus, & non sicut perfidi æterno igni in perpetuum torqueatur, ut aliqua parte operæprecium sit credidisse in Christum. Semper enim erubescat necesse est, qui se uidet falsum defendisse pro uero. Et simili modo semper fiduciam habebit dei, qui abiecto falso, sequutus est uerum. Ex his palàm est Ambrosium non sentire de igne purgatorio apud inferos, sed de correctione huius uitæ, ac de pudore qui consequitur agnitũ errorem. Ab Ambrosiano commẽto non omnino dissentit is cuius extant in omnes epistolas Paulinas scholia, Hieronymi titulo. Theophylactus de gradibus bonorũ ac malorum operum interpretatur, subindicans alijs uideri: ligno significari leuioris culpæ commissa, grauiora per fœnum, grauissima per stipulam, alijs contra. In bonorum ordine primum locum dedit auro, proximum argẽto, tertium lapidibus preciosis, de marmoribus enim ac similibus sentit opinor, non de gemmis, quibus nemo struit ædificium. Consentaneum est eundem ordinem seruatum in his quæ non ferunt ignem. Vt doctrina leuius recedens à uero sit lignum, quæ longius abest, fœnum, quæ longissime, stipula. Ioannes Chrysostomus ex hoc apostoli loco arripit occasionem probandi gehennã esse sempiternam, quod id temporis apparet multos fuisse, qui crederent gehennæ supplicia alicuem habitura finem, quem errorem hauserunt ex Origenistis, atq; hac fiducia peccabant licentius. Quibus ut terrorem incutiat, hunc apostoli sermonem detorquet huc, ut per fundamẽtum intelligamus fidem, per superstructiones operationes bonas aut malas. Verum hoc agit argumentis parum solidis, ut hoc commentum uix probabile sit esse Chrysostomi. Vult autem apostolum, his uerbis sternere uiam ad insectandas Corinthiorum libidines: atque ex ijsdem uerbis colligit supplicionum æternitatem, quibus recẽtiores colligunt sensum contrarium. Saluus erit ipse, sed sic quasi per ignem. Quomodo pronunciãtur futuri salui, qui traduntur æternæ morti quæ est gehenna? Hic uir ingeniosus excusat, scripturam interdum uerbis malum declarantibus abuti in bonam partem, quemadmodũ legimus captiuitatem optabilem, & mortificationem bonam. Itidem hic intelligi uult, saluus per ignem, cruciabitur in igni, sed non absumetur ab igni. Hoc commentum quis non statim uidet esse durum? Quis autem sic loquitur, Saluus erit, sed sic quasi per ignem: pro eo quod erat, Aeterno igni cruciabitur, sed ipse non absumetur? Quid igitur agit illa exceptio, sed sic, quæ sonat eum fore saluum aliquo modo, sed non absque cruciatu? Quid porrò sibi uult, quasi, quæ uox similitudinem declarat, non ueritatem? Mihi uerisimile fit, aut hæc esse adiecta ab alio, aut Chrysostomum ad territandum duræ ceruicis populum hac interpretatione fuisse abusum. Nec tamen interim usquam fit ulla purgatorij mentio. Cæterum ut & hoc obiter annotem, Apostolus uidetur alludere ad locũ qui est apud Esaiam capite primo: Et erit fortitudo uestra ut fauilla stupæ, & opus uestrum quasi scintilla, & accendetur, uterq; significat inanem fiduciam perituram, sublato opere cui fidebat.

Dies enim domini.) Domini, additum est à scriptore, siue ab interprete uolente sermonem facere explanatiorem, quũ apud Græcos non sit, atq; adeò in Paulino exemplari non erat adscriptum, sed posterior quispiã diuersa manu adiecerat in margine. Theophylactus nec legit, nec interpretatur, etiamsi interpres Latinus hoc addidit de suo. Nox ignorantiæ multa celat, dies retegit, uidelicet cum erumpens & emicãs ueritas, factis ac rebus ipsis sese declarat. Sed tamen articulus facit propemodum, ut de certo die debeat accipi, ἡ γὰρ ἡμέρα quasi dicas, Nam ille dies. *Additum*

In igni reuelabitur.) Reuelatur est præsentis temporis, ἀποκαλύπτεται, ut sensus sit absolutus, omne opus igni perspicuum fieri, Nam duo uerba futuri temporis inter se respondent, declarabit & probabit: cæterum reuelatur, annectitur superiori uerbo Nam dies ille declarabit, opus huius aut illius per ignem aperiri ac patefieri quale sit. Siquidem interpres, quia, posuit pro quod: etiamsi apud Græcos non liquet, ὅτι coniunctio sit, an articulus postpositiuus pro ὅ, τι. *Reuelatur*

Vniuscuiusque opus.) Hic Ambrosius legit, Qui facit hoc opus, manifestus erit: si modo codex mendo uacat.

Detrimentum patietur.) ζημιωθήσεται, id est, Damno afficietur. Veniam consequen-

tur utcunquẽ, si resipiscant, cæterum nihil auferent præmij qui luserunt operam.

Violauerit, disperdet.) φθείρει, φθερεῖ, id est, Destruit, destruet. iucunda uocum allusio, Et idem uerbum uariauit interpres, sed recte, quod apud Latinos non responderet allusio. Est enim Græcis φθείρω corrumpo, ut corrumpitur uirgo, aut res sacra: est & perdo. Malim enim perire allusionem, quàm quod uertit Hilarius in commentario Psalmi sexagesimi quarti: Si quis templum dei corruperit, corrumpet & hunc deus. Et hanc fuisse priorem lectionem testatur Augustinus contra epistolam Manichæi capite trigesimonono: sed lectorem offensum uerbo Corrumpet, mutasse in Disperdet, quum fateatur Græcis esse Corrumpet.

Quod estis uos.) ὅ ἐστε ὑμεῖς. id est, Qui estis uos. sicuti paulo superius, Quod est Christus Iesus, siue qui est Christus Iesus: uti comperio in uetustissimis exemplaribus. Tametsi hoc nihil ad sensum. Testimonium adductum est ex Iob capite quinto.

Stultus fiat ut sit sapiens.) Cum Græcis sit γένηται & γένηται, fortassis utrunque uertendum erat eodem uerbo, Stultus fiat, ut fiat sapiens: siue stultus sit, ut sit sapiens.

Comprehẽdo Comprehendam.) ὁ δραπετεύων. id est, Qui comprehendit. Est enim δραπετεύειν, fugientem è cursu reprehendere, manuq; iniecta capere. Ambrosius legit, reprehendam, uerbo sanè eleganti, sed ambiguo. Reprehendit enim & qui carpit.

In astutia eorum.) Eorum, referendum est ad sapientes: unde Latinius erat Ipsorum, ut accipiamus stulte sapientes, sua ipsorum astutia fuisse captos ac reuictos, dum ipsa re comperiunt, sapientiam suam nihil profuisse ad ueram felicitatem.

Omnia enim uestra sunt.) Non repetitur secundo loco Enim, & officit sententiæ. Iteratur enim hęc particula confirmandi gratia, quasi diceret, Omnia, inquam, uestra sunt. Hoc loco consentit Ambrosius cum Græcis.

EX CAPITE QVARTO,

Episcopi, dispẽsatores doctrinæ mysticæ Dispensatores ministeriorum.) μυστηρίων. id est, Mysteriorum, siue arcanorum: consentientibus omnibus, etiam Thoma, præter paucos codices deprauatos, sed tamen euulgatissimos. Et melius erat Aestimet, quàm Existimet: non enim ad hunc modum quisquam loquitur Latine, Existimas me ut regem, sed existimas me regem. Nec agitur de existimatione, sed æstimatione. Non enim uult Paulus apostolos pluris fieri, quàm fieri debeant ij, qui rem administrant alienam. Et dispensatores hic œconomi uocantur, qui administrant quidem, sed rem alienam & rationem reddituri.

Duplex lectio Hic iam quæritur.) ὧδε λοιπὸν ζητεῖται. id est, Quod autem superest quæritur, siue deinceps, siue posthac quęritur. Interpres legisse uidetur ὧδε, non ὅδε, id est, Hic, non Quod autem: sed magno consensu refragantibus Græcis omnibus. Proinde lectoris est deligere, utram lectionem sequi malit. Nos quod in Græcis codicibus reperimus, uertimus, ne Latina discreparent à Græcis. Quæritur, autem hoc loco significat Spectatur, siue requiritur: nam fides in œconomo potissimum spectari solet, autoritas penes dominum est. Porrò In dispensatoribus, rectius erat quàm Inter dispensatores. Neque enim hoc inter œconomos disputatur, sed ab illis requiritur.

Paulus impolitus in lingua Græca Aut ab humano die.) Hunc locũ alicubi citat Hieronymus, ut ostendat Paulum non admodum elegantem fuisse in lingua Græca, sed quædam Cilicum more dixisse: nam Cilix erat Tarsi natus. Hic quum nihil esset contumeliose dictum in Paulum, tamen magnis tragœdijs exagitauit quidam hunc locum, ex hoc declarans, me nihil prorsus intelligere omnium quæ lego uel apud Hieronymum, uel apud alios ecclesiæ doctores. Ob huiusmodi calumnias Hieronymi uerba subscribam ex epistolæ ad Algasiam, quæstione decima: Illud, inquit, quod crebro diximus, etsi imperitus sermone, nõ tamen scientia: nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientiæ ueritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim et reconditos sensus lingua non explicat. Et quum ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures puro non potest transferre sermone: quem quum in uernacula lingua habeat disertissimum, quippe Hebræus ex Hebræis, & eruditus ad pedes Gamalielis uiri in lege doctissimi, seipsum interpretari cupiens inuoluitur. Nónne palàm hic fatetur Hieronymus Paulum minus calluisse Græcam linguam quàm Hebraicam, quod alteram didi-

cisset

ciſſet à maioribus & à doctiſſimo præceptore, alteram è commercio Cilicum. Nónne comprobat hic quod aliâs oſtendi Paulum imperite loqui, ob inſcitiam ſermonis Græci? Porrò qui puro ſermone non poteſt eloqui quod ſentit, nónne utcunq; eloquitur ſermone parum eleganti, parumq; puro? Ac mox Hieronymus oſtendit, illum ex idiomate Cilicum multa dixiſſe: quod genus ſunt, ἀπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας, pro humano iudicio, & ἀνθρώπινον λέγω, quum quid dicit humilius parumq; perfectum, & οὐ κατηγορήσατε ὑμῶν, quum quis alteri grauis imminet, & καταβραβεύειν, ubi quis in certamine præripuit alteri præmium iniuſte. Hæc Hieronymus ita uult eſſe dicta Paulo, ut Vergilio dictũ eſt ſceleratum frigus. Neque uero me fugit hæc uarie uafreq; ſcribi ab Hieronymo, nec excutio quãtum apud me ualeant hæc quæ ſcribit. Tantum indico me non temere indicaſſe locum. Si Paulus non poteſt explicare pure quod ſentit, aut ipſius imperitia fuit in cauſa, aut ipſe ſermo parum expolitus, aut res ipſa. Sed rem explicat in Hebræa lingua in qua fuit diſertiſsimus, ſupereſt ut aut Cilicum lingua minus fuerit elegans, aut eam minus calluerit Paulus. Et utrumq; fuiſſe uerum ſubindicat Hieronymus, quum & fateatur Paulum imperitum fuiſſe ſermonis Græci, non quod more uulgari non potuerit loqui, ſed quod animo declarando defuerit ſermo purus & elegans, & oſtendat quædam eſſe peculiaria eius gentis in qua natus eſt, quibus abuſus ſit ad explicandum utcunq; quod ſenſerat. Neq; uero contra me facit, ſi Tarſus prodidit aliquot eruditos uiros, Aratum & Oppianum: quaſi uero non & Scythia nobis dederit Anacharſidem. Nõ refert ubi natus ſis, ſed unde didiceris. Neq; qui ſcribunt, utuntur omnibus quæ uulgaris habet ſermo. Nam & ætate Ciceronis uulgo quędam ferebãtur, à quibus ipſe abſtinet. At Pauli ſermonem fuiſſe uulgarem, nemo puto negauerit. Diſertius autem dicturus erat, opinor, ſi Athenis cum Demoſthene, Platone et Iſocrate uerſatus fuiſſet, & purius quæ ſenſerat, eloqui potuiſſet. Vtinam deus det mentem meliorem iis qui huiuſmodi ſycophantijs & ſuum perdunt ocium & alienum. Cęterum ut paulo ſuperius diem dixit, pro iudicio, quo modo alibi ſæpe diem domini uocat, ita hic humanum diem dixit, pro iudicio humano, reis enim dies dicitur.

Calumnia depulſa

Aratus Oppianus

Nihil enim mihi conſcius ſum.) An Latine dicatur, nihil ſum conſcius, quemadmodũ dicitur, non ſum id neſcius, non ſatis apud me liquet, Græce uerbum eſt, nihil mihi conſcio Sic & Horatius.

Nil conſcire ſibi, nulla palleſcere culpa.

οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα.

Itaque nolite.) ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε. id eſt, Ne ante tempus aliquid iudicetis. Auguſtinus legit, Nolite ante tempus quicquam iudicare: quum aliis aliquot locis, tum expla nans Pſalmum octogeſimumoctauum: item ad Probam uiduam de orando deo.

Transfiguraui in me & Apollo.) μετεσχημάτισα. id eſt, Transfiguraui, hoc eſt, aliorum perſonam in nos duos tranſtuli, & ſub perſona noſtra de malis diſpẽſatoribus loquuti ſumus, ne quos offenderemus. Item Apollo hoc loco accuſandi caſu debet accipi, In me & in Apollo. Atque hic nonnulli Latini codices habent mendoſe, Vt in uobis diſcatis, ſecundæ perſonæ, pro nobis, primæ.

Perſona alienata in Paulo

Ne ſupra quàm ſcriptum eſt.) Græce paulo diuerſius eſt, μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς μὴ φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. id eſt, Non ſupra id quod ſcriptum eſt, ſentire, id eſt, de uobis ipſis ſentire: quemadmodum crebro iam indicauimus, Ne unus pro uno inflatur aduerſus alterum. Eſt autẽ ſermo perturbatior, uerum dilucidior erit, ſi unus pro uno, pertineat ad ſingulos diſcipulos ac præceptores, ut hic inflatur nomine Apollo, ille nomine Pauli, hic nomine Cephæ: & quod ſequitur, Aduerſus alterum, pertineat ad Chriſtianos inter ſe diſcordantes, ob ſtudia præceptorum, qui mos eſſe ſolet contentioſis. Quandoquidem unus pro uno, poſitum eſt pro, alius pro alio, ſiue ut melius dicam, alius de alio ſiue ſuper alio. Illud nouum, quod ἵνα μὴ indicandi modo adiungitur, niſi forte pro φυσιοῦσθε deprauatum eſt φυσιῶσθε, aut niſi uariat hic quoque ſynæreſeos ratio, ſicut in alijs nõnullis. Et in nonnullis Græcorum exemplaribus congeminatur μὴ, in nonnullis ſemel duntaxat ponitur.

Obſcurior locus

Quis enim te diſcernit?) διακρίνει. id eſt, Dijudicat. Diuus Auguſtinus in epiſtola ad Valentium, ac rurſus in libro ad eundem De gratia & correptione: item libro ad Bonifa-

cium contra duas Pelagi epistolas cap. VII. interpretatur, discernit, pro separat à massa Adæ: qui sensus pius quidem est ac uerus, quanquam hic Paulus non agebat de peccato primorum parentum, sed aduersus illos disputabat, qui se cæteris præferebant, quod essent à præcipuis apostolis baptizati, quum baptismus sit æqualis omnium. Ita sanctus Ambrosius. Et Theophylactus, discernit, interpretatur Iudicat, ὑφίζει. addens hominum iudicia falli. Chrysostomus hanc particulam dissimulat. Cæterum διακρίνειν, in sacris literis aliquoties usurpatur pro dubitare, siue hæsitare, nonnunquam pro anteponere: quemadmodum διαφέρειν, interdum sonat differre, interdum excellere, uelut huius epistolæ capite undecimo, non dijudicans corpus domini, μὴ διακρίνων. quod enim alijs præferimus, separamus à turba. Hoc ideo admoneo, quod hic Paulus loqui uidetur de primoribus, quos non patitur se cuiquam præferre, eo quod si quid habent supra cæteros, ex sese non habent. Si ς quod est in τις, transferretur in finem uerbi, διακρίνει, sensus esset commodior, τί σε διακρίνεις. id est, cur te ipsum tanquam præstantiorem à uulgo segregas?

Sine nobis regnatis.) Regnastis, est Græce ἐβασιλεύσατε. & utinam regnetis, βασιλεύσατε. id est, regnassetis. Quanquam in huiusce modi Græci nonnunquam præteritis pro præsentibus abutuntur. Verti poterat, Regnum consequuti, siue adepti estis, & consequuti sitis.

Interpres laudatus

Tanquam morti destinatos.) ὡς ἐπιθανατίους. id est, Obnoxios morti. Quanquam interpres belle uertit. Sentit enim de ijs qui iuxta morem Romanum inclusi caueis, spectante populo bestijs obijcebantur.

Spectaculum sumus.) θέατρον. id est, Theatrum: quod tamen & apud Græcos à spectando dictum est. Atque apud ueteres nocentum supplicium spectaculi uice exhibebatur populo, uelut homo commissus cum leone aut urso. Vocem Græcam usurpauit Hieronymus enarrans caput epistolæ ad Galatas quartum, simul admiscens similitudinem de fabularum actoribus, quibus hoc unicum est studium, ut populo placeat fabula. Mutabat, inquit, Paulus uocem suam, & in histrionum similitudinem, factus est siquidem theatrum mundo & angelis & hominibus: habitum in diuersas figuras uertebat, & uoces, non quod id esset, quod se esse simulabat, sed quod id tantum uideretur esse, quod cæteris proderat. Nemo dubitat quin hæc pie Hieronymus, sed quas calumnias excitarẽt quidam, si hæc dixisset Erasmus: Paulus histrioni comparatur, & simulare dicitur: sed quid sit histrio, non intelligitur, & ex simulando, calumniam struit simulator.

Nobiles, ignobiles.) ἔνδοξοι, ἄτιμοι. id est, Gloriosi & infames, siue clari & obscuri, aut in precio habiti & contempti. Nec enim hic nobilis est eadem uox, quæ superius fuit εὐγενὴς & ἀγενὴς. Nam illa ad genus referuntur, hæc ad famam & opinionem. Nec est in uerbis Græcis illa πρωτονομασία, nobilis & ignobilis.

Instabiles sumus.) ἀστατοῦμεν. Non habemus certam sedem. Vnde nos uertimus, Incertis uagamur sedibus. Est autem una tragicarum imprecationum, τὸ μὴ ἔχειν ἀνέστιον.

Maledicimur, & benedicimus.) Participia passiua præsentis temporis, interpres reddidit per uerba, adiecta coniunctione. λοιδορούμενοι, διωκόμενοι, βλασφημούμενοι. id est, Dum maledicimur, siue conuitijs afficimur, dum persequutionem patimur, dum blasphemamur.

Peripsema qd sit Græcis

Purgamenta huius mundi.) Huius, pronomen non additur apud Græcos.

Omnium peripsema.) πάντων περίψημα. Interpres Græcam uocem reliquit, quam Laurentius putat uerti potuisse, puluis uestigiorum. Græca scholia dicunt περίψημα esse reticulum, quo sudantes se abstergunt, alij soleæ suppactum corium, alij puluerem quem calcamus, alij quod abijcitur in mare, quo nauis sit incolumis. Videtur omnino peripsema apud Græcos quiddam esse tale, quale apud nos est nauci, quisquiliæ & sterquilinum. Addit Suidas ita uocari solere hominem iugibus obnoxium malis. Theophylactus putat idem esse, περικάθαρμα & περίψημα, nempe ἀποπατόγλισμα, id est, id quod abstergitur, περιψῶ enim esse abstergere. Nec Chrysostomus ullum facit discrimen. Hesychius adijcit: Græcis & precium quo redimitur captiuus aut uita cuiuspiam, περιψήματα dici, denique quod omnium pedibus conculcatur. Dicũtur & ἀντίλυτρα & ἀντίψυχα, id est, redemptiones

demptiones, quum uita uita redimitur, ueluti legimus de Admeto & Alceſtide. Ambroſius explanans Pſalmum, Beati immaculati, ſermone octauo, refert his uerbis: Tanquam luſtramenta huius mundi facti ſumus. Omnium luſtramenta uſque adhuc, quod Latinis quæ purgantur, luſtrari dicantur. Ac mox idem Ambroſius, luſtramenta, purgamenta interpretatur. Luſtramenta autem non ſimpliciter dicuntur purgamenta, ſed ea per quæ fit aliorum expiatio. Enarrator Pluti Ariſtophanici refert, olim homines qui in peſtilentia, fame, aut alio quopiam malo quod denunciabat iram numinis, ad expiandam ciuitatem immolabantur diis, καθάρματα ſolere uocari: quem morem ait & apud Romanos obtinuiſſe, ſentiens, opinor, Decios, & Quintum Curtium. Seruius exponens Maronis carmen ex Aeneidos tertio:

Quid non mortalia pectora cogis Auri ſacra fames?

admonet, auri famem, ſacram dictam ex more Gallorum. Quum enim Maſsilienſes peſte laborarent, unus ſe ex pauperioribus offerebat alendum anno integro publicis & purioribus cibis, poſtea uerbenis ueſtibuſq; ſacris ornatus circunducebatur per urbem cum execrationibus, ut in eum inciderent omnia mala ciuitatis, & ſic proiiciebatur. Huius autorem hiſtoriæ citat Petronium. Quin & Suidas indicat ueterem fuiſſe morem, ut ſi quid mali premeret, quotannis unum aliquem in mare proiicerent, ueluti Neptuno ſacrificantes, addebant hæc uerba: περίψημα ἡμῶν γένου. Eſto noſtrum periſema, id eſt, ſalus, ſiue redemptio. Verum an tale quippiam Paulus ſenſerit, neſcio. Certe nullus ueterum interpretum attingit hunc ſenſum. Nec inficior Paulum interdum exempla collationesq; ducere à rebus ethnicorum, uelut à pugilibus, à ſtadiis, à militia: ſed publicis, & quæ ſine graui crimine peragi poſſunt. A latronibus, ueneficis, & impiis ritibus, nunquam traxit exemplum ad bonos mores. Iam an hoc exemplum immolandi hominem fuerit perpetuum apud eos quibus ſcripſit Paulus, neſcio, mihi non fit ueriſimile. Ad hæc, ſi Paulus diceret ſe uictimam in hoc datam, ut repurget mundum omnibus malis, uideretur ſibi arrogare quod Chriſti proprium eſt: etiam ſi pio ſenſu dici poſſet martyrum mortes fuiſſe quodammodo ſupplementum eorum, quæ pro nobis paſſus eſt Chriſtus, quod in illis Chriſtus patitur: & Paulus optat anathema fieri pro fratribus: & in ſecunda Epiſtola non recuſat ſuperimpendi pro Corinthijs. Eſt & alius ſcrupulus, quod Paulus nõ uocat ſe catharma, numero ſingulari, ſed περικαθάρματα, ut per ſimilitudinem ad res proiectas pertineat potius quàm ad hominem. Quod autem ſe uocat περικαθάρματα mundi, & omnium περίψημα, eò pertinet, ne quid offendat eos ad quos ſcribit, quibus erat chariſsimus: ſed quæ paſſus eſt apud illos, maluit ciuitati publicoq; nomini imputare. Id annotauit Chryſoſtomus. Scholiaſtæ ſum functus officio, iudicium penes lectorem eſto. Mihi Paulus his uerbis extremum ſui contemptum, apud homines pietati nondum initiatos, ſignificare uidetur. Siquidem Plinius libro trigeſimo ſecundo, capite ultimo, purgamenta uocat quę mare reiicit in littus. Quum enim de piſcibus diciſſet, Præter hæc, inquit, purgamenta aliqua relatu indigna, & algis potius annumeranda quàm animalibus. Nec ideo uoces hæ perdunt natiuam ſignificationem, ſi aliquando ad homines transferuntur, ueluti cothurnus nõ deſinit ſignificare cothurnum, ſi quis lubricæ fidei cothurnus dicitur. Quanquam & Paulus ſe non ſine tropo purgamenta dixit & periſema: quemadmodum hominem ſordidum, Terentius dixit ſterquilinium.

Non ut confundam.) οὐκ ἐντρέπων. id eſt, Non confundens. Quanquam melius erat ſuffundens, aut rubore ſuffundens: ſiquidem ἐντρέπεσθαι dicitur Græce, cui ſuum probrum ingeritur, ut ipſe ſemet agnoſcat: hinc enim dicta uox eſt.

Chariſſimos.) ἀγαπητά. Quod ita perpetuò ferè transfert, quum ſit Dilectos: niſi quod ſuſpicor id data opera factum, quod ea uox Græcis plus quiddam ſignificat, quàm nobis Dilectus.

Si decem milia.) μυρίους. Quod aliquoties decem milia ſignificat, aliàs ingentem numerum: pro quo Latini abutuntur mille aut ſexcentis, μυρίους igitur dixit pro quamlibet multis. Et pædagogi ſerui erant, quibus patres liberorum moderandorum curam mandabant: unde Græca uox dicta eſt. Multum autem intereſt inter pædagogum & patrem. Pædagogus ſæuit pro imperio: pater etiam uitam, ſi neceſſe ſit, impendit. *Decem milia*

Rogo ergo.) παρακαλῶ. Quod plerunque uertit obsecro. Atque ita legit Ambrosius, nonnunquam adhortor.

Imitatores mei estote.) γίνεσθε. Quod uerti poterat & fiatis. Quum enim dixisset genui uos, adiecit. Igitur imitemini me, quo perspicuum sit uos esse uere filios meos, id fiet si me parentem expresseritis. Nam ut eleganter inquit Flaccus,

Laudantur simili prole puerperæ.
At multo magis laudantur simili prole patres.

Additum Sicut & ego Christi.) Hæc particula nec apud Græcos additur, nec apud Ambrosium, in exemplari Paulino, diuersa manu subnotatum erat in margine, uelut adiectum ab alio quopiam: licet ita legat Thomas Aquinas & interpretetur. In codice Donatiani, non additur nec in duobus quos exhibuit Constantia. Adscriptum uidetur ex capite undecimo huius epistolæ, Imitatores mei estote: & illic additur, Sicut ego Christi. Quanquam illic aptius congruit, præcesserat enim, Sine offensione estote Iudæis & gentibus & ecclesiæ dei, sicut et ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salui fiant: atque huic respondet quod mox sequitur, Imitatores mei estote sicut & ego Christi. Sētit idem quod scripsit ad Romanos capite decimoquinto, Debemus autem nos firmiores imbecillitates infirmiorum sustinere, & non nobis placere: unusquisq; uestrum proximo suo placeat in bonum ad ædificationem. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est, Impropería improperantium tibi, ceciderunt super me. Cæterum haud scio, an quemadmodum dicimur renasci in Christo, siue per Christū, ita legatur Christus genuisse nos deo. Sic enim interpretatur Aquinas.

Filius meus charissimus.) ἀγαπητός. Dilectus, de quo modo meminimus.

Tanquam non uenturus sim.) ὡς μὴ ἐρχομένου. id est, Tanquam me non ueniente ad uos, seu tanquam non ueniam. Quanquam hoc uerbum inuenitur aliquoties in significatione futuri. Et Hebraico tropo dixit, In uirga: pro eo quod Latinius diceret, Cum uirga, aut per uirgam.

EX CAPITE QVINTO.

Fornicatio pro scortatione siue stupro, an Latinū uerbum

INter uos fornicatio.) Fornicari, pro illicita uti libidine, & fornicationem pro stupro: nondum apud idoneos autores reperi, licet fornicem pro lustro sciam inueniri. Nos aliquando stuprū, aliquādo scortationem uertimus. Siquidem à scorto dicta Græcis πορνεία.

Qualis nec inter gentes,) Deest in Latinis codicibus, ὀνομάζεται. id est, Nominatur. Nec erat ociosa huius uerbi emphasis, quod hoc libidinis genus non solum non committeretur inter ethnicos, uerum ne nominaretur quidem: quod annotauit & Theophylactus, etiamsi parum pudens uidetur hyperbole, nisi mauis Nominatur, simpliciter positum pro Auditur. Quanquam & sic hyperbole locus est, quum inter ethnicos audiantur turpiora: nisi Paulus negat audiri, quod rarum est. Certum est nec apud Ambrosium, nec apud Thomam, nec apud Augustinum, nec in peruetustis exemplaribus addi: unde puto nostram lectionem esse synceram, etiamsi Græca sensu nihil discrepant.

Paulus imperitus Græce

Absens corpore, præsens autem.) Hoc est quod quodam in loco annotauit Hieronymus, Paulum ob imperitiam Græcanici sermonis aliquoties non reddere has inter se coniunctiones μὲν & δὲ, per quas Græci plerunque connectunt orationis partes. Mollius erat, Corpore quidem absens, spiritu uero præsens: & tamen in Græcis autoribus probatæ elegantiæ, licet reperire similem orationis formam.

Eum qui sic operatus est.) τὸν οὕτως τοῦτο κατεργασάμενον. id est, Eum qui sic hoc fecit, siue magis perpetrauit. Id quod mox ad eundem repetit modum. In nonnullis Græcorum exemplaribus prior pars non addit οὕτως, sed posterior. Ambrosius in posteriore legit, Iam iudicaui ut præsens, eum qui sic operatus est, quum in priore legat, qui hoc opus fecit:

Additum in Græcis unde coniectare licet, apud Græcos ex utraq; utrique nonnihil additum fuisse, τοῦτο ex priore, & οὕτως ex posteriore.

Congregatis uobis & meo spiritu.) συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος. id est, Conuocatis, siue congregatis uobis & meo spiritu. Faber Stapulensis amicus noster

hunc

hunc locum mutauit, uolens σωαχθέντων deduci à σωαγθομαι, cuius in hac quidem parte non subscribo iudicio, etiamsi aliàs eruditissimo pariter ac diligentissimo uiro lubens assentior, & reclamant quum alia, tum Græca scholia. Ad hæc interpretes, quos ego uiderim, omnes: qui testantur Paulum hoc ideo dixisse, ut ostenderet hanc tam seueram sententiam non profectam ab ipso proprie, sed à communi ecclesiæ consensu: nam & synagoga hinc dicitur παρὰ τὸ σωάγω, quod est congrego, siue conuoco. Porrò addidit, Et spiritu meo: quod ipse corpore tum non esset præsens, sed spiritu duntaxat adesset in ea sententia pronuncianda. *Fabri excusa sententia*

Cum uirtute domini nostri Iesu Christi.) σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου. Incertum utrò referatur ad participium ne Congregatis, an ad Tradi hominem satanæ. Ambrosius uidetur ad participium referre: ut intelligamus concilium illud ex tribus constare, ex Pauli decreto, ex consensu multitudinis, ex autoritate Christi. Alioqui σύν præpositio Græcis nonnunquam non comitem, sed fautorem & adiutorem sonat, ut σὺν ταῖς μούσαις, Musis adiuuantibus. σὺν θεῷ, id est, Deo fauente. De uirtute quę hic potestatem aut uim significat, nõ probitatem, crebro iam admonuimus.

In diem domini nostri Iesu Christi.) ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. id est, In die domini Iesu, nec additur Christi. Rursum diem appellat iudicium, ut indicatum est antea.

Modicum fermentum totam massam corrumpit.) Hieronymus in epistolam ad Galatas libro tertio taxat interpretem, quod perperam uerterit: citans hunc locum & emendat ad hunc modum, Modicum fermentum, totam consperſionem fermentat. Ego uero maluissem dicere, & paululum fermenti, quàm modicum fermentum, quod quælibet fermenti pars fermẽtum sit, ut quæuis aquæ pars, aqua. Iam si Nouum testamentum habemus ab Hieronymo restitutum, ut quidam autumant, quomodo taxat hic quod nos legimus? *Hieronymus taxat interpretem*

Non est bona gloriatio uestra.) Augustinus contra epistolam Parmeniani libro tertio, capite secundo, indicat in quibusdam codicibus, maxime Latinis scriptum fuisse, bona est gloria uestra, quod εἰρωνικῶς accipi uult.

Totam massam corrumpit.) Quod hic massam uertit, mox consperſionem transtulit, Græce φύραμα. ea est farina aqua consperſa siue temperata, à uerbo φυράω, quod significat miscere, ueluti cum argilla humore maceratur, farina liquore aquæ olei ue, aut aliud simile. In hunc sensum consperſio inuenitur apud probatos autores. Quanquam & massulas salis legimus apud Columellam. Interpres mutauit, quum nihil esset cur foret affectanda uarietas. *φύραμα consperſio*

Pascha nostrum.) Deest pro nobis, ὑπὲρ ἡμῶν. id est, Pro nobis immolatus est, & cætera: sed reclamantibus omnibus libris nostris quibus hac in parte, ut dicam ingenue, magis accedo. *Supereſt in Græcis*

Itaque epulemur.) ἑορτάζωμεν. id est, Festum agamus diem: ita sanè uertit interpres Origenis homilia in Leuiticum quinta: Solent autem ij dies solennibus epulis celebrari.

Et nequitiæ.) καὶ πονηρίας. Quod significat & malitiam & uersutiam. Duo proposuit κακίας καὶ πονηρίας, quibus respondent, quæ postea sequuntur εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας, nam malicia opponitur syncerităti, uersutia ueritati, hoc est, simplicitati: sic & Ambrosius. Vt syncerităs mundam uitam faciat, ueritas omnem fraudem excludat.

Sed in azymis.) Azymi uocem, quam ubiq; relinquit, infermentatum uertere poterat, aut expers fermenti: subaudiendum autem, opinor, panibus, ἐν ἀζύμοις. Deinde explicans quid dixerit infermẽtatum, adijcit syncerităt is ac ueritatis, perinde quasi dixisset, hoc est, infermentatis celebrare pascha nostrum, syncero ueroq; esse animo erga omnes.

Commisceamini fornicarijs.) πόρνοις. id est, Scortis: est enim uox quæ communis sit cuiuis corpori meritorio. Prostabant enim Corinthi non solum puellæ, sed & catamyti: etiamsi sunt, qui uelint πόρνον, & scortatorem dici, non solum scortum. Putant autem dictum à πέρνω, quod est uendo, id quod magis competit in scorta: & πορνοβόσκους Græci dicunt lenones, quos Itali uulgo uocant ruffianos. Cæterum quod dixit commisceri, Græce est σωαναμίγνυσθαι, quod accipi potest denuo commisceri: ut significet eos id facere solitos antequã initiati essent Christo. Et Commisceri, nõ solum est habere rem cum illis, uerũetiam habere consuetudinẽ et commerciũ, idq; inculcat quũ adijcit οὐ πάντως τοῖς πόρνοις *Fornicarij, ne scio an Latina uox*

νοις τοῦ κόσμου τούτου, quod intelligeret difficillimum esse uersari inter tot illecebras eius regionis, nec pellici in peccatum. Quanquam non me fugit alium sensum adduci à plerisque ueterum, nimirum hunc, Paulum nō uetare quo minus habeant consuetudinem cum ethnicis inquinatis, alioqui totam Græciam esse relinquendam, sed ut uitarent si quis Christiana religionem professus, esset huiusmodi. Nam quod dixit mundi huius, nō est accipiendum quasi sit alius mundus. Mundum hunc, Græciam intelligit, ac præcipue Corinthum huiusmodi uoluptatibus corruptissimam. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus, si modo illius sunt Græci commentarij qui illi inscribuntur, & huic consentiens Theophylactus: is sermonem ordinat in hunc modum, Scripsi uobis paulò ante in hac epistola, ne commisceamini scortatoribus aut scortis, quum dicerem expurgādum uetus fermentum. Quod tamen nolim ita accipi, quasi iubeam uitari consuetudinem omnium scortatorum huius mundi. Sed si quis dictus frater, sit eiusmodi, hic adeò uitādus est, ut nec cibum cum eo capi uelim. Lyrensis docte exponit fornicarios huius mundi, qui communiter, inquit, uocantur ribaldi. O grauem diuinæ scripturæ interpretem. Si tamen hoc ab illo scriptum est, ac non potius ab alio quopiam maleferiato adiectum.

Mundus, de Græcia dictū

Lyranus

Non utique.) καὶ οὐ πάντως. Et non omnino, siue in totum: ut intelligas ab omnibus abstinendum: siue quod placet Ambrosio, ut sit exponentis, non abstinēdum à fornicarijs huius mundi, sed à fratribus, hoc est à Christianis fornicarijs, inter quos erat is, quem iubet tradi satanæ, hoc est, eijci è contubernio cæterorum Christianorum, quo magis pudore corrigeretur. Nam erant fortassis, qui crederent uitandos duntaxat ethnicos sceleratos, Christianos autem non uitandos. Paulus contrà, iubet uitari fratres, cum ethnicis non prohibet cibum capere. Ad hunc sensum faciunt quæ sequuntur: Quid enim mihi de ijs qui foris sunt iudicare? Quanquam ut ingenue fatear, totus hic sermo mihi uidetur perturbatior, ac Delium aliquem natatorem desiderans. Præsertim quum mentionem faciat idololatriæ, quam uerisimile non est tum inter Christianos fuisse. Illud opinor non opus esse ut admoneam, commisceri hic non pertinere ad coitum, sed ad uitæ consuetudinem.

Delius natator

Alioqui debet.) ἐπεί. id est, Quoniam siue quandoquidem: quod hic subinde transfert alioqui, & aliquoties apte, nimirum quoties subest tacita exceptio, quemadmodum & hic accipi licet. Nam si id fieri non possit, abstinendum omnino à scortis omnibus Græcanicis: id si non potestis, fugiendum potius è tota Græcia. Aut, non in totum ueto consuetudinem cum improbis, alioqui si id conemini, fugiendum sit ex hoc mundo, quum tales nusquam non sint.

Debueratis ex.) ὀφείλετε. id est, Debetis: legitur apud Græcos per o paruum, magno sanè Græcorum codicum consensu. Quandoquidem debetis exisse, siue exire ex hoc mundo, quando non conuenit commisceri scortatoribus. Duriusculum est quod interpretatur Ambrosius, satius esse mori & decedere ex hoc mundo, quam habere rem cum sceleratis: etiamsi Græci interpretantur de relinquenda Græcia, ut sæpe iam dictum est. Si non licet alia ratione effugere commercium scortorum & scortatorum, satius est infectam ac pestilentem relinquere regionem. Verum id non audet ab illis exigere, quod tamen malit. Illud certe exigit, ne commisceantur, hoc est, ne familiarem cum illis agant consuetudinem, ceu uitijs illorum fauentes, & ideo sequitur, Nunc autem scripsi uobis, hoc est mitius. Apparet interpretem & Ambrosium legisse ὠφείλετε per ω mega. Cæterum ut & de meo, superiorum studijs nonnihil adijciam, mihi uidetur ὀφείλετε, hoc loco esse signum optantis, positumq; pro εἴθε, id est, utinam, siue ó si. Additur interdum altera dictiuncula, εἴθ' ὤφελον & ὡς ὤφελον. Quum per o micron scribitur ὄφελον optantis est, sine discretione personæ aut numeri. Alioqui si non sitis temperaturi à commercio talium utinam potius exissetis ex hoc mundo, & quouis exulatum abissetis. Thomas Aquinas pro uno sensu multos producit, ut est fœcunda ignorantia: quorum primus est, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, si uelitis omnium malorum uitare consuetudinem, profugiendum erat ex hoc mundo, quum mundus undique malis sit refertus. Alter hic est, Nihil erat opus super hac re commoneri, quandoquidem à baptismo iam ultro à mūdo semoti estis. Tertius sic habet iuxta Ambrosium. Præstabat mori quàm cum sceleratis habere consuetudinem. Hugo Carrensis addit quartum, Debebatis ex hoc mūdo exisse, id est, cōfugisse ad re-

Aquinatis sententiæ

Carrensis interpretatio

ad religionem, sic enim appellat uitam monasticam. Sed omnium maxime placet Chrysostomi interpretatio, ut intelligamus Paulum explicare quid sensisset, quum literis suis iubere illos fugere commercium & consuetudinem scortatorum, rapacium, & eorum qui simulacris immolarent. Id quum perperam intellectum, durius uideretur Corinthijs, ait sese non hoc iussisse, ut ab ethnicis sceleribus abstinerent: quod licet optandum esset, tamen fieri nō posset, quum ubique sceleratorum hominum plena essent omnia, sed quoad liceret ab istiusmodi Christianis abstinerent: ideoq; uelut obiter interjcit, Alioqui debueratis ex hoc mundo exisse, hoc est, utinam id esset quod opto, ut in totum huiusmodi consortia possitis uitare. Nunc quoniam frustra opto, quod fieri non potest, illud scribo quod ante scripsi, ut Christianos tam fœdis uitijs infames arceatis à uestro contubernio, partim ne ipsi uideamini factis illorum assentiri, partim ut illi pudore correpti resipiscant.

Si is qui frater nominatur.) Hic Latini addunt de suo, Inter uos: quæ duo uerba non sunt in Græcis codicibus, nec apud diuum Ambrosiū, nec in codice Donatiani, nec utroq; Constantiensi. Iam quanquam ad sensum non magni refert, Græce est: Si quis frater nominatus, aut quum frater nominetur, ut subaudias uerbum substantiuum Est, aut fuerit. Nisi malumus uideri participium, uerbi uice positum, ὀνομαζόμενος pro ὀνομάζεται. Sic enim habebat uetustissimus codex Paulinus: Si quis frater nominatur inter uos fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, & cætera: ut nominatur, adiungatur ijs quæ sequuntur, scortator, idololatra, auarus. Nam Græci referūt ad superiora: ut intelligamus eum qui sit eiusmodi probris obnoxius, titulo duntaxat esse Christianum, quum Christianismus uerus sit innocentia uitæ. Quin & illud expende lector, utrò referenda sit hæc orationis pars, Si is qui frater nominatur, & cætera, ad superiora: an ab illis absoluta, pertineat ad ea quæ sequūtur. Si ad superiora referas, supereſt in ordine quod sequitur, Cum eiusmodi nec cibum sumere. Sin ad inferiora, quomodo corrigit quod scripserat, ne se commiscerent, si nihil addatur quod sententiam generalem explanet? An hic quoq; fatebimur Paulum siue imperitia, siue neglectu Græci sermonis perturbatius explicare quod sentit, &, si is qui frater nominatur, referendum ad id quod præcessit, Scripsi uobis non commiscerī, si quis frater nominetur scortator, aut, & cętera. ac deinde neglecto sermonis ordine per epitasin additum, cum huiusmodi ne cibū quidem capere, perinde quasi dixerit, Hoc senseram si quis Christianus huiusmodi flagitijs sit infamis, adeò non oportere cum eo commercium habere, ut ne mensam quidem communem esse uelim: quod uestra refert illum corrigi, & periculum sit ne cæteros exemplo suo corrumpat, quum in ethnico non sit eadem ratio. *Sermo Pauli perturbatus*

Quid enim mihi?) τί γαρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν. id est, Quid enim mea, etiam eos qui foris sunt iudicare? hoc est, quid ad me attinet, ut quum satis molestum sit iudicare de his quę ad nostrum gregem pertinent, de ijs etiam feram sententiam qui sunt à cōtubernio nostro alieni? Iudicare dixit, pro condemnato habere. Habet autem qui uitat hominis consuetudinem. Quod si uitemus ethnicos, quomodo conuertentur ad Christum? ferendi sunt in hoc ut sanentur. Et si salem non admisceas, quomodo salietur quod est insulsum? *Diſſimulanda ethnicorum uitia*

Auferte malum.) καὶ ἄρατε τὸν πονηρόν. id est, Tollite sceleratum illum: ut ad hominem referatur non ad rem, propter additum articulū. Quod annotatum est & Augustino in quæstionibus super Deuteronomium, admonenti hoc sermonis colore solitam uti scripturam sacram, quoties iubet de nocente capitis supplicium sumere. Non quod Paulus idem senserit, sed quod excommunicatio apud Christianos instar capitalis supplicij sit. Etiamsi uidetur hic locus nonnihil torsisse diuum Augustinum, qui uisus est adeò abhorruisse ab occidendis improbis, ut crebris epistolis obsecret & obtestetur præfectos Cæsaris ne capitis supplicio afficerent Donatistas, qui non solum pertinacissime segregabant sese à consortio Christianorum, uerum etiam crudelissimis supplicijs in orthodoxos sæuiebāt. Proinde confugit ad hanc interpretationem, ut intelligamus iubere Paulum, ut quisq; malum hominem exuat: iuxta illud quod dictum est Ephesijs, Exuite ueterem hominem cū actibus suis. Idem contra epistolam Parmeniani libro tertio, capite primo, malum interpretatur malitiam, quasi scriptum esset, τὸ πονηρόν. Sed utrumque coacte, præterq; ueterum lectionem simul & enarrationem. *Excommunicatio*

EX CA-

EX CAPITE SEXTO.

Audet, pro sustinet

AVdet aliquis.) τολμᾷ. Nonnunquam significat sustinet, aut potest, quum significamus rē non periculosam, in qua proprie dicimur audere, sed duram affectibus nostris & intolerandam atq; indignam. Ita Suetonius ad Græcorum imitationem in Cæsare Octauio: Postquam uero pontificatum maximum, quem nunquam uiuo Lepido auferre sustinuerat, mortuo demum suscepit. Idem in eodem aliquanto inferius: Nam quamuis minime appeteret hæreditates, ut qui nunquam ex ignoti testamento capere quicquam sustinuerit, amicorū tamē suprema iudicia morosissime pensitauit. Ac rursus in Cæsare dictatore: Cornelio Phagitæ, cuius quondam nocturnas insidias æger ac latens, ne perduceretur ad Syllam uix præmio dato euaserat, nūquam nocere sustinuit. Item alijs compluribus locis comperire licet hoc uerbi positum pro uoluit, aut potuit, siue animum induxit. Nobis ut in hoc argumento unū atq; alterum indicasse locum satis est, ob diffidētem ac morosum lectorem. Nam in eodem sensu reperias hoc uerbum, & apud Senecam & Quintilianum & Lucanum. Paulus igitur iudicans hoc uehementer pudendum, miratur esse quenquam Christianum, qui possit animum inducere, ut apud ethnicos iudices pro re pecuniaria contendat.

Apud iniquos.) ἐπὶ τῶν ἀδίκων. Magis sonat, Sub iniustis, & sub sanctis: ut dicimus sub tali principe, & sub iudice, ut Horatius: Et adhuc sub iudice lis est.
At in iudice potissimum requiritur iustitia, idcirco accommodam addidit ἐπίτασιν, sub iniquis. Nisi quod Hebræorum more quæuis improbitas ἀδικία dicitur.

Iudicare, pro condemnare

De hoc mundo iudicabunt.) τὸν κόσμον κρινοῦσιν, id est, Mundum ipsum iudicabunt. pronomen Hoc, non additur nec in codice Donatiani, nec in Constantiensi. Iudicari mūdum dixit, quod è uita sanctorum apparet mundanos errare ac desipere, idq; uelut explicans subiecit, Si in uobis iudicatur mundus. Nam iudicatur, est præsentis temporis, κρίνεται, non κρινεῖται, consentientibus tum exemplaribus tum interpretibus Græcis, ut palàm intelligas eum loqui de uita Christianorum, quæ utinam hodie talis esset, ut per eam mundus iudicaretur. Nunc ab ethnicis plerique titulo magis ac ceremonijs, quàm affectibus ac uita differimus. Quin & Ambrosium legisse, iudicatur, subindicat eius interpretatio: Tunc, inquiens, iudicatur hic mundus in uobis, si opus perfidorū hominum non inueniatur in uobis. Theophylactus ut Chrysostomus & legit & interpretatur, iudicatur: & tamen interpres constāter uertit, iudicabitur. Augustinus tamen legit iudicabitur, referens ad extremum iudicium, quo sancti sedebunt in duodecim thronis, iudicaturi duodecim tribus Israël. Nihil autem uetat quo minus hic locus ad utrumq; tempus pertineat. Siquidem & nunc iudicatur, hoc est, cōdemnatur mundus impius ex innocenti uita piorum: & olim condemnabitur, quum piorum & impiorum opera omnia proferentur in apertum. Illud obiter indicandum, In uobis, hic dictum Hebræo more, pro Per uos.

Indigni estis qui de minimis iudicetis.) ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων. id est, Indigni estis minimis iudicijs: nam κριτήριον locus est ubi causæ cognoscuntur. Siquidem alicubi audiebantur causæ capitales, alicubi leuiores ac ciuiles, de mutuo, de commmodato, de empto: hæc quæ ad uitæ usum pertinent, uocat minima. Græci sic accipiūt hūc locum, Quum sitis iudicaturi de mundo, indignum est uos iudicari in gentilium iudicijs, quæ hic minima uocat præ iudicio illo magnifico: quo sancti mundum & angelos iudicabunt. Quanquam sermo Græcus anceps est, potest enim accipi, Indigni estis qui de minimis litigetis aut iudicetis, iudicaturi & angelos. Ita Theophylactus & Chrysostomus, ut non sit percontatio negandi uim obtinens, sed asseueratio.

Anceps interpretatio

Quanto magis secularia?) Græce est, μὴ τὰ βιωτικά. id est, Non solum uictualia, aut quæ ad uictum aut facultates siue ad uitæ usum pertinent, Nam βίος Græcis tria significat, uitam, uictum, & facultates ac substantiam qua uiuimus: sentit enim lites pecuniarias. Quoniam autem uulgus hominum his rebus deditum est quę ad uictum pertinent, uictus autem uocabulum complectitur & uestes & domum & cætera uitæ necessaria, ueteres βιωτικοὺς appellarunt mundi rebus deditos. Sic apud Suidam in dictione βίος, ex Philone, βιωτικῶν ἀνθρώπων. & Chrysostomus libro tertio De sacerdotio, capite decimoquinto, ἀνθρώπους βιωτικούς appellat gloriæ studiosos. Rursus libro quarto, capite primo, militiam

iam, negociationẽ, & agricolationem uocat βιωτικά Et μὴ τηγε, Græcis ualere idem quod νόσῳ μᾶλλον, annotauit Hesychius.

Secularia igitur.) Et hic est βιωτικά, quasi quæ ad uictum & rem domesticam pertinent. Mira est autem in hoc interprete copiæ affectatio. Quid autem simile, secularibus & βιωτικοῖς? *Secularia βιωτικά*

Contemptibiles.) ἐξουθενημένους. id est, Contemptos, & nihili habitos.

Illos constituite ad iudicandum.) καθίζετε, anceps est, quippe quod uerti poterat Constituite, uel Constituitis. Mihi non displicet modus imperandi: ut Apostolus iubeat uel extremis Christianorum id muneris delegari potius, quàm ut ad ethnicos iudices eant. Augustinus libro aduersus Faustum quinto, capite nono, legit Collocate, pro καθίζετε. etiam si dissentit Ambrosius aliter explicans hunc locum, quasi uidelicet Paulus obiurget Corinthios, quod quoslibet huiusmodi negocijs iudicandis præficerent. Græcorũ scholia, ac nominatim Chrysostomus & Theophylactus mecũ faciũt, et magis quadrat ad sensum Pauli. Nec enim illud hic agit qui constituantur iudices in ecclesia, sed ne Christiani litigent apud impios, & quemuis potius uel contemptissimum, modo Christianum, arbitrum suæ causæ faciant, quàm adeant tribunalia impiorum. Non quod ita sentiat faciendum, ut infimis committãtur iudicia, sed ut declaret quàm alterum sit indecorum, dicit hoc citius committendum. Et ideo mox sequitur, Ad uerecundiam uestram dico, non quod existimem nullos esse inter uos qui sapiant, sed ut istam falsam licet excusationem uobis adimam. Diuus Augustinus in libro De opere monachorum, ait sese ex hoc Pauli loco cogi ad suscipienda iudicia causarum, quum esset episcopus. Quod recte an secus senserit, non est huius loci excutere. Nec hoc loco Paulus ecclesiæ nomine proprie designat sacerdotes, sed cœtum Christianorum hominũ, in quo fieri non poterat, quin aliqui forent idonei, qui de leuibus negocijs arbitrarentur. In hoc pro me facit Augustinus, quod Paulus senserit tolerabilius esse, causas tam humiles uel infimis ac contemptissimis Christianis delegari, quàm agi apud iudices prophanos & impios. Postremo de deligendis arbitris potissimum loqui uidetur Paulus. Si quid parum cõuenit, per arbitros trãsigatur, & eos arbitros qui inter uos habentur contemptiores. Quod si hodie placeret Christianis, frigeret rapacissima plerunq; aduocatorum, procuratorum, ac iureconsultorum turba. *Varia interpretatio* *Excussa Augustini sententia*

Constituite.) καθίζετε. id est, Collocate. nam καθίζειν, est proprie collocare in sede, & iudicis est sedere. Mire autem addidit τοῦτος, ad odium rei.

Ad uerecundiam uestram.) πρὸς ἐντροπὴν. id est, Ad suffusionem siue pudorem, aptius quàm Ad uerecundiam: & paulo superius uertit ad confusionem. Hoc adiecit, significans se non esse loquutum ex animo, quod uellet cõtemptissimos ad iudicandum deligi, sed quod hoc quoque iudicaret tolerabilius, quàm id quod illi faciebant, litigantes Christiani apud ethnicos.

Sic non est.) οὕτως, in nonnullis exemplaribus Græcis coniungitur cum proxime præcedenti uerbo Dico, non cum sequentibus: ut sit sensus, Sic loquor, nõ quod id uelim fieri, sed ut intelligatis quàm sit indignum quod facitis. Nos tamen diuersam lectionem sequi maluimus, ut ὅτως positum sit pro adeò, per indignationem. Mirum autem unde interpres Theophylacti legat Si, pro sic, si tamen locus mendo uacat.

Sapiens quisquam.) οὐδεὶς. id est, Ne unus quidem, quod est uehementius, quum sitis tam multi.

Qui possit iudicare inter fratrem suum?) ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ. Quasi dicas, In medio fratris. Et quomodo iudicet aliquis inter unum? Proinde clarius erat ac Latinius, Inter fratrem & fratrem: hoc est, inter Christianum & Christianum. Illud obiter subindicatur, non opus esse magna iuris subtilitate inter Christianos, inter quos ipse fraternus affectus facile uel remittit noxam, uel componit negocium.

Frater cum fratre iudicio contendit.) κρίνεται. id est, Iudicatur. Quod tamen non inelegantur uertas Litigat, siue ut hic, Iudicio contendit.

Et hoc apud iniustos.) ἐπὶ τῶν ἀδίκων. id est, Sub iniustis: ut modo indicauimus, aut ut in plerisque legimus, ἐπὶ τῶν ἀπίστων. id est, Sub incredulis: atque ita legit & interpretatur Chrysostomus & Ambrosius. Neq; enim Apostolus ideo deterret à iudicijs ethnicorum,

quod sint iniusti, sed quod indecorum sit, ad illorum tribunalia, ob leuissimas causas ultrò currere.

Iam quidem omnino delictum est.) Non est Græce παράπτωμα, sed ἥττημα, quod significat aliquem esse uictum & superatum. Victus uidetur ab iracundia aut auaricia, qui ob pecuniolam litem mouet fratri. Ad hunc modum exponunt Græca scholia. Porrò Inter uos, melius reddidit interpres, quàm refert Augustinus libro aduersus Manichæum quinto, capite nono: Quod iudicia habetis uobiscum. quum Græce sit, μεθ' ἑαυτῶν. Latine dicimus, Litigat cum illo: at non item Litigant secum, pro eo quod est, Litigant inter sese.

Fraudem patimini.) ἀφεσιεῖδε. id est, Damno afficimini, aut fraudamini. Nam fraus, aliquando non pro dolo, sed pro damno ponitur.

Et hoc fratribus.) Poterat interpres incolumi grammatica uertere sic, Iniuria afficitis & fraudatis, atque id fratres. Nec est quod mutes & hoc. καὶ τοῦτο, in Et hæc: quasi hac uia subuĕtum sit Latinitati, quemadmodum uult Stapulensis: quandoquidem Latinus sermo qui recipit loquendi formam, numerum pluratiuum non recipit, nisi sit nomen eiusdem numeri: ut Multa abegerunt pecora, eaq; insignia. Etiamsi Græcam eloquutionis formam uidetur expressisse semel Suetonius in Tiberio Cęsare capite uigesimo secundo: Quos codicillos dubium fuit, Augustus ne moriens reliquisset, quo materiam tumultus post se subduceret, an nomine Augusti Liuia, & ea conscio Tiberio an ignaro dictasset: & cætera. Nisi mauis & ea referre ad Liuiam, pro eaq;, quemadmodũ dicimus, isq;.

Et hoc

Fabri Stapulensis opinio

Non possidebunt.) οὐ κληρονομήσουσιν. id est, Non sortientur sortem, siue hæreditatem regni dei: hoc est, non continget illis regnum dei.

Neque fornicarij.) οὔτε πόρνοι. id est, Scorta, siue scortatores. Opinor interpretem consuluisse uerecũdis auribus, quod scortum apud Latinos uocabulum sit obscœnius, dictum à pellibus. Ac mox, ἀρσενοκοῖται, rem per se fœdissimam quàm potuit minime fœde significauit. Siquidem concumbunt & qui in eodem dormiunt lecto, etiamsi nihil peccent. Illud admiror cur Faber Stapulensis hoc loco maluerit cinædi uocabulum, non solum obscœnum, uerum etiam aliud exprimens, quàm Paulus senserit. Siquidem cinædi, ni fallor, dicuntur, qui turpiter obsequundant, olim ita uocati, qui fœdo paruméq; uirili corporis motu gesticularentur, saltitarentq;, siue quod ad cantum mouerent effœminate corpus, siue quod iritarent mouerentq; pudendas corporis parteis, παρὰ τὸ λυπεῖν τὰ αἰδοῖα, siue quod uacarent pudore, quasi ἀφοὶ αἰδοῦς. Certe uitari non potest, quin si cinædus non est proprium catamytorum uocabulum, saltem commune sit ad utcunque effœminatum.

Fabri excussa annotatio

Et hæc aliquando quidem.) καὶ ταῦτά τινες ἦτε. id est, Et hæc quidam eratis. ut intelligas quosdam ex illis tales fuisse, non omnes, quemadmodum annotauit Valla. Nec enim consentaneum est omnes fuisse fures, aut adulteros, aut masculorum concubitores, etiamsi idololatriæ uitiũ omnibus fuit commune. Nam furtum & adulterium apud Græcos etiam legibus puniebatur. Nisi malumus τοῦτο, positum pro διοῦδε: & τινὲς, additum iuxta proprietatem Græci sermonis, ut & aliàs sæpenumero apponitur, ut sit sensus, Huius generis homines fuistis. Quanquam magno consensu Latini codices, quos ego sanè uiderim, scriptum habent Quidem, ut sit coniunctio. Atq; ita legit Augustinus. Quin & Theophylactus sic interpretatur, quasi pro τινὲς legisset μὲν, quasi ad omnes hic sermo pertineat, quum in contextu sit τινὲς, non μὲν. nisi malumus hoc interpreti imputare. Chrysostomus legit, τινὲς, sed hanc particulam in enarrando dissimulat. Ambrosius tamen legisse uidetur Quidam, quum commentarij uice adscribit, ne omnibus hoc adscribere uideretur: ac certe omneis ab his criminibus immunes faceret, si taceret. Prohibuisse enim uidebatur, non reuelasse crimina illorum: idcirco sic ait, Et hæc quidem fuistis. Hactenus ille. Quomodo autem ex Pauli uerbis apparet eum non omnibus hæc tribuere, nisi legamus Quidam? Proinde uerisimile est, librariorum errore, quidam mutatum in quidem. Diuus Irenæus libro quinto, semel atque iterum adducens hunc locum legit Quidam: quæ dictio fuerat in prioribus libris per librarios deprauata, quum uiderent eandem sæpius repeti, reliquerunt.

Vallæ excussa annotatio

Omnia mihi licent, sed ego sub nullius.) Græcorum uerborum iucundam allusionem

interpres

interpres seruare non potuit. ἔξεστιν & ἐξουσιασθήσομαι. id est, Licet, & in potestatem redigar. Eam nos utcunq; retulimus ad hunc modum: Omnium mihi potestas est, at ego non redigar sub ullius potestatem.

Esca uentri.) Escæ, dicendum in plurali numero: sicut paulo post, Venter escis. Tum & hunc & has dicendum erat. Ita fermè citat Hieronymus in epistola ad Amandum, & Græca sic habent, ut ille citat. Codex Donatiani habebat, Et hunc & has destruet. Nec hoc ita magni refert, nisi quod multitudinis numerus hoc loco magis congruit, quum de generibus ciborum agat, non simpliciter de cibo. Exemplar Constantiense scriptum habebat, Et hunc & hæc: quasi legisset, βρώματα. Videtur autem uerbum aliquod subaudiendum, in Esca uentri, et uenter escis: Vt paulo post, Corpus autem non fornicationi, sed domino, et dominus corpori: nimirum destinata est, aut dicata est. Consimili forma sermonis in epistola ad Romanos capite septimo, significauit mulierem uiro dicatam ac propriam. Adultera, inquiens, uocabitur, si fuerit alteri uiro: sic enim habet Græcus sermo, quo scripsit Paulus. Et haud scio an iuxta proprietatem sermonis Hebræi, dicatur alicui esse, quod ad illum pertinet, & illius bono destinatum est.

Escæ, pro esca. Esca uētri, pro esca ad uentrē pertinet et uēter ad escam

Qui adhæret mer.) ὁ κολλώμενος. Quasi dicas Qui adglutinatur. Idq; concinne quadrat cum eo quod sequitur, Vnum corpus efficitur.

Vnū corpus efficitur.) Est ἐστί, apud Græcos est, pro efficitur. quod est uehementius.

Erunt enim duo in carne una.) εἰς σάρκα μίαν. id est, In carnem unam. Atque ita legit diuus Hieronymus in libello ad Gerontiam de monogamia: id quod palàm est ex eo quod apud eum sequitur, Non in duas, nec in tres. Porrò iuxta proprietatem Hebraici sermonis nihil aliud est, Erunt duo in carnem unam, quàm è duobus fiet uelut unus homo. Citatur ad eundem modum in libris aduersus Iouinianum: nec semel apud Tertullianum.

Duo, caro una.

An nescitis quoniam membra uestra templum sunt.) Græce non est μέλη, sed σώματα, id est, Corpora, Atque ita legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus: itaq; citat Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, nec aliter legit Ambrosius. Nostri codices magno consensu priore loco habēt, Nescitis quoniam corpora uestra membra sunt Christi: posteriore, An nescitis quoniam membra uestra templū est spiritus sancti. Porrò quod templum dicit, non templa, aut numerus positus est pro numero, aut quoniam de pariter collecto ecclesię corpore loquitur, magis conueniebat templum quàm templa, ut indicat & ille.

Varia lectio

Empti enim estis precio magno.) Magno, à nostris additum est, ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς. id est, Empti enim estis precio. Nam hoc tantum hic agit, eos non esse sui iuris, quum sint empti, & empti precio, nimirum iam illius facti à quo empti sunt. Atque eum in modum adducit hunc locum Chrysostomus, homilia in Matthæum quinquagesima quinta. Nec aliter legit in commentarijs. Quum hāc lectionem Theophylactus proponat, & enarrans iterum atque iterum repetat, tamen interpres ubique uulgatam nostram inculcat æditionem, ne dicam scribarum deprauationem. Neque tamen consequens est, ut si interpres dixisset precium fuisse magnum, idcirco magnum scripserit Apostolus: Nunc precium repetit, nec addit magnum. Ambrosius adducens sententiam hanc ex capite proxime sequenti, libro de Cain et Abel secundo, capite tertio, non addit, magno. Rursus in Epistolarum libro secundo, capite secundo. ac mox proximo capite Paulus eandem sententiam totidem uerbis inculcat, licet ordine uerso, τιμῆς ἠγοράσθητε, precio empti estis. Neque secus adducit Origenes homilia in Exodum sexta. Cęterum de magnitudine precij, adiectum apparet ex epistola diui Petri priore capite primo: Non corruptibilibus auro uel argento, & cætera. Qui mutauit scripturam uidetur offensus absurditate sermonis, quasi quicquam ematur absque precio, eoq;, precio, superesse, nisi addas magno. Atqui precio additum, facit ad emphasim iuris dominici, in cuius ius toti transiuimus redempti à iure diaboli, idq; præsenti pretio. Cæterum quum in proximo reperisset eandem sermonis formam, non ausus est mutare scripturam.

Additum

Glorificate, & portate deum.) Græcis nō additur Portate, sed additur quod Latini non habent, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. id est, Et in spiritu uestro. Theophylactus exponens hunc locum, de portando nullum facit uerbum, de spiritu seorsim ac nominatim interpretatur.

Idem facit Chrysostomus. Quanquam in æditione Veronensi aliquis addidit, ἁγαπᾶτε, sed sermone non cohærente. Sic enim legitur, δοξάσατε δὴ, ἁγαπᾶτε τὸν θεόν. Item illud: ἃ ἐστὶ τοῦ θεοῦ. id est, Quæ sunt dei: ut referatur simul ad corpus & spiritum, quorum utrunq; deo dicatum sit. Cæterum utraque uox, σῶμα & πνεῦμα Græcis neutri generis est. Nam & hanc particulam separatim exponit Theophylactus: atque ad eundem modum & legit et interpretatur Chrysostomus. Quanquam magno consensu discrepant Latinorum et codices & interpretes.

EX CAPITE SEPTIMO.

Pauli sermo imperfectus

DE quibus autem scripsistis mihi.) Sermo quidem est inabsolutus, uerum hic loquendi color haud est insolens etiam apud Latinos. Nam sensus est, Vt de his quæ scripsistis mihi, respondeam.

μὲν coniunctio omissa.

Bonum est mulierem.) Hic est unus locus, opinor, in quo conueniebat addere coniunctionem μέν, quæ respondeat δέ. Verum id Paulo frequentissimum, quum hoc argumento colligat Hieronymus, Paulum parum bene calluisse Græcum sermonem.

Mulier, pro Vxore

Mulierem non tangere.) Rectius hic erat uxorem. Quandoquidem Græca uox γυναικός ambigua est. Deinde tangere, ἅπτεσθαι, iuxta proprietatem Græcanici sermonis sæpenumero significat non manu contingere, sed habere cum aliquo negocium siue commercium. Proinde μὴ ἅπτεσθαι γυναικός, nihil aliud sonat, quàm si dicas. Bonum est abstinere ab uxore: hoc est, non ducere uxorem. Etiamsi diuus Hieronymus aduersus Iouinianum, studio torquet hoc uerbum ad simplicem contactum, uelut in ipso contactu quoque periculum sit, non solum in coitu. Id quod fortasse concedendum est in diuinis literis, quoties aut hortamur, aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus. In disputatione seria nolim id fieri, etiamsi hoc uel in primis sibi permittit Hieronymus, idq; factum defendit exemplo Pauli, apud quem ait pugnare testimonia, quæ suis locis non pugnant. Verum ab ijs interim periculum est, quibus mos ex quocunque libro, quatuor aut quinque uerba decerpere, ac uelut ex oraculo proferre, haud perpendentibus quid præcesserit, quid consequatur, cum quo agatur, quid agatur, quorsum & quo animo dictum sit. Quid quod ea quę sequuntur palàm indicant hunc esse sensum, Propter fornicationem autem, & cætera, optimum erat non ducere uxorem: cæterum qui metuit ne labatur in stuprum, ducat potius, et suam habeat citius quàm alienam. Iam illud, quamuis non est proprium huius instituti, tamen obiter admonuisse profuerit, Bonum hic accipi pro commodo, nõ autem ut opponatur uitio, quemadmodum passim dicitur, bono fuisse quod profuit, & malus bello dictus est Horatio, qui bello sit inutilis. Neque enim hoc quærebatur à Corinthijs opinor, an fas esset uxorem ducere, sed an expediret eo rerum statu matrimonij uinculis illigari. Hieronymus autem pugnans aduersus eos, qui matrimonio plus satis tribuebant, ita ratiocinatur. Si bonum est non tangere uxorem, malum igitur est tangere: quum bono, malum sit contrarium. Hanc ratiocinationem ita refellit Augustinus, qui legerat Aristotelis categorias, ut dicat quædam esse indifferentia, quæ nec bona sint nec mala, ueluti nasum emungere, aut saliuam iacere. Quum enim is in matrimonio tria constituerit bona, non passus est ullam mali mẽtionem, eoq; bonum ait hic accipi pro melius: ne quis turpe putet uxorem ducere, quasi bonum pugnet cum turpi. Quod si in uerbis Hieronymi, malũ et bonum, utrobique consimiliter sumantur, recte procedit illius argumẽtatio, iuxta propositam à Corinthijs quęstionem. Si commodum est non ducere uxorem ob sarcinas curarum, ob uincula affinitatum, incommodum est igitur ducere. Perinde ut si quis rogatus, num bonum esset sibi longum iter ingressuro, latrocinijs obnoxium, tollere pecuniam, responderet, bonum est pecuniam non tollere, recte consequeretur, malum esse tollere. Nam quod hic opponitur bono, Paulus paulo post uocat tribulationem, siue afflictionem carnis. Nec dicit simpliciter, bonum est sic manere ut ego sum, sed bonum est ob urgentem necessitatem. Proinde non quod pro tempore proq; re præsenti bonum est, id protinus simpliciter bonum est. Aetate Pauli, quum inter innumeros ethnicos perpauci essent Christiani, fortasse commodius erat abstinere à matrimonio: nunc mutatis rebus haud scio, an magis expediat sanctum cõnubium & immaculatum thorum sancte pureq; colere, etiam sacerdotibus, si qui non

Hieronimus detorquẽs nõ nihil uerba scripturarum

Bonũ pro cõmodo, nõ pro honesto

Augustinus in epistolis aduersus Hieronymum de medio inter bonum et malũ

Sacerdotum continentia

non continent, quando horum tam ingens ubique numerus est, rursus tanta raritas caste uiuentium. Quod igitur hæc nonnihil torquet Hieronymus, uictorię datum est: præsertim quum ille plurimum interesse putet, docendus sit aliquis, an uinciendus: initiandus, an illaqueandus. Cæterum quæ hic argutatur Augustinus, ut uera sint, certe ad Pauli sensum mihi non uidetur proprie facere.

Propter fornicationem) διὰ δὲ τὰς πορνείας. id est, Propter fornicationes autem, siue scortationes. Quanquam hoc nihil ad sensum, nisi forte numero multitudinis, innuit diuersas libidinis species.

Suam uxorem habeat.) ἐχέτω. quod uerbum apud Græcos planè imperatiui est modi. Verum non est quod id nos cōmoueat, nec est cur interpretemur Habeat, habere liceat: quum id dicatur ijs, qui se non possunt à consuetudine mulierum cohibere: non omnibus. Atque his sanè qui sibi permissuri essent scortationem, aut fœdius aliquod libidinis genus, imperat ut potius ducant uxorem. Quod si hoc loco perpetuo ἄνδρα uertisset maritum, & γυναῖκα uxorem, plusculum lucis accessisset sermoni. Nam uoces apud Græcos ambiguæ sunt. Argutatur hoc loco Valla de pronomine suum et suam, quę non arbitratus sum operæprecium adscribere. *Vallam excute*

Vxori uir debitum reddat.) Græce sic est, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω. id est, Debitam beneuolentiam reddat: ut rem parum uerecundam, uerecunde notaret. Quanquam secus legunt Ambrosius & Hieronymus. Omnino coitum significat, & ideo texit uerbis, quod oportebat intelligi. In uno duntaxat codice pro εὔνοιαν, id est beneuolentiam, scriptum reperi τιμὴν, id est, honorem: exponentibus ad eum modum & commentarijs qui Chrysostomo inscribuntur, sed titulo mihi suspecto. Proinde quoniam uariat Græcorum scriptura, in coniecturā adducor à Paulo scriptum fuisse τὴν ὀφειλήν, id est, debitum: quod deinde siue casu, siue quo uerecundior esset oratio, quispiam mutarit in ὀφειλομένην εὔνοιαν. Quanquam ad eum modum legit & interpretatur Theophylactus, nullam coitus faciens mentionem. Prius quàm adornarē hanc quintam æditionem, nactus sum codices Græcos fidei melioris. In his contextus habet, τὴν ὀφειλομένην τιμὴν. id est, debitum honorem: atq; item cōmenti limen, sed in medio ὀφειλήν, quum ait, διὰ γὰρ τοῦτο τὸ ὀφείλημα ἐκάλεσεν. id est, Eoq; negocium hoc appellauit debitum. Cæterum de honore nullam facit mentionem. Et Chrysostomus huc deflectit enarrationē, quasi Paulus his uerbis commendarit fidem & castitatem coniugalem, ne uel hic uel illa cuiquam sui corporis copiam faciat, nisi uni cui debetur ex fide matrimonij. Et quum in cæteris utriusque testamenti, literę multum autoritatis tribuant uiro, in hoc pares ostendit, quod maritus æque atq; uxor, non possit alij cuiquam facere corporis sui copiam: quod quidem attinet ad usum connubialem. Hæc quidem uere dicuntur, sed uel ea quæ sequuntur declarant Apostolum de coitu coniugali sentire: Nolite fraudare inuicem, nisi ex consensu. Nam ut interpreteris Nolite fraudare, pro Nolite alij corporis uestri copiā facere: quî quadrat quod sequitur, Nisi ex cō sensu? An ex consensu, licebit adulteriū committere? Hoc igitur in loco, castigatior est Latina æditio. *Debitum reddere*

Nolite fraudare.) μὴ ἀποστερεῖτε. id est, Ne fraudetis. Fraudamus autem proprie, quum subtrahimus rem debitam, sicut frustramur re sperata. *Fraudare*

Ni fortè ex consensu.) Non est græce Forte, sed ἐὰν μὴ πού. Verum interpres exprimere uoluit coniunctionem expletiuam ἄν, idq; non inepte: sed τι quoque diminuit, nisi si quid fiat, ex consensu. Sensit Apostolus Corinthijs in libidinem pronioribus, non esse tutum sępius aut diutius secubare, eoq; multis modis astringit hāc confessionem, Nisi si quid & ex consensu & orandi causa & ad breue tempus fiat.

Vt uacetis orationi.) Græcus addit, τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ. id est, Ieiunio & oratioui. quæ duo coniungit & diuus Hieronymus: licet Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, enarrans hunc locum, ieiunij nullam faciant mentionem: quanquam in textu additur νηστείᾳ, non taciturus si legisset. Idem, annotauit emphasim huius uerbi σχολάζητε. Non enim dixit, oretis, sed uacetis precationi: quod ea res desideret animum ab omnibus mundanis curis uacantem. Atqui uacandi uerbum non perinde congruit ieiunio.

In idipsum Reuertimini in idipsum.) ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε. id est, Ad idem, siue in unum congrediamini, siue conueniatis, ut intelligas eos ante fuisse separatos thalamis. Græcis enim in idem uenire dicuntur, qui conueniunt in eundem locum, siue qui consentiunt, hoc est, in eandem eunt sententiam, uelut in huius Epistolæ capite undecimo. Conuenientibus uobis in unum. συνερχομένων ὑμῶν εἰς τὸ αὐτό. Quod hic uertit In idipsum, illic transtulit In unum. Mirum autem quod sequutus exemplar Augustinus epistola centesima nonagesima nona, legit, Et iterum ad idipsum estote. Extat eadem lectio homilia quinquagesima, de mixtis argumentis: ac rursus libro contra Faustum quinto capite uono. Quin & apud Origenem sic adducitur homilia in Numeros uigesima tertia. Fortasse legerunt γίνεσθε.

Augustinus nouc legens

Propter incontinentiam.) διὰ τὴν ἀκρασίαν. id est, Propter intemperantiam, tametsi minimum interest.

γνώμην συγγνώμην Secundum indulgentiam.) Quidam Græci codices habent, κατὰ συγγνώμην. id est, Secundum ignoscentiam seu ueniam. Quidam habent, κατὰ γνώμην. id est. Iuxta consilium, siue sententiam. quasi dicat, dico meam sententiam, & quod mihi uidetur optimum factu, non autem præcipio. Quanquam συγγνώμη, appositius ad ἐπίταγιν est: uenia, ad imperium. Imperium exigit, uenia concedit nõnihil præter ius. Indulget enim hoc Paulus illorum fragilitati. Augustinus non dubitat ex hoc loco asseuerare, coitum cum uxore restinguendæ libidinis causa initum, non uacare culpa, licet uenialis sit, excusante uidelicet matrimonio.

Coitus quando peccatum

Volo autem omnes uos esse sicut meipsum.) Græci γὰρ habent, non Æ. Exponit enim quid dixerit secundum indulgentiam: alioqui Vellem, inquit, omnes qui habent uxores in totum abstinere ab illis. Vel ex hoc loco conijcere licet; Paulo fuisse cõiugem, posteaquàm de coniugatis agens sui facit mentionem.

Paulus coniugatus

Dico autem non nuptis.) ἀγάμοις. Innuptis, erat apertius, uel potius Cœlebibus, aut Incõiugatis. Nam articulus indicat hoc uiris dici, τοῖς ἀγάμοις. id est, ijs qui cœlibes sunt. Quanquam nihil uetat quo minus ad utrunq; sexum referatur. Et Theophylactus articulum addidit fœmineum, ταῖς ἀγάμοις, ut alterum ad uirgines pertineat, alterũ ad uiduas. Quæ cœlibes sunt, dici possunt ἄγαμοι. at non possunt, semel expertæ nuptias. Apparet autem id à studioso quopiam factum esse, quo Paulo uindicaret laudem uirginitatis. Nam τοῖς habet Chrysostomus: neutrius autem interpretatio facit ullam uirginum aut uirginitatis mentionem. Ipse uero sermonis tenor suadet, ut intelligamus Apostolum hic de uiris uiduis ac mulieribus uiduis agere, aut certe de uiris qui quocunq; modo cœlibes erant, siue morte coniugis, siue quod nũquam tentassent matrimonium. Nam mulierem probam si cœlebs sit, oportet aut uiduam esse aut uirginem. Primum Apostolus hortatur coniugatos, ut qui in totum abstinere non possunt, precandi gratia interdum à congressu temperent, sed ex consensu. A coniugatis transit ad cœlibes coniugium expertos, quos hortatur ne repetant matrimonium. Hinc redit ad coniugatos, multa præcipiens de diuortio & matrimonio impari. Post hæc uenit ad uirgines fœminas. Tandem mixtim differit de uiduis, de coniugatis & uirginibus. Reliquum est, ut qui habent uxores, & cętera, ad coniugatos pertinet. Qui sine uxore est, & cætera, ad cœlibes pertinet. Et mulier innupta & uirgo, ad uiduas & uirgines pertinet. Quam ante uocauit χήραν, hic appellat ἄγαμον. quemadmodum prius uiros uiduos dixit ἀγαμους. Atque ita miscet disputationem huius capitis. Porrò sui mentionem facit duobus locis. Hortatus enim coniugatos ad spontaneam continentiam, quam tamen non audet exigere, subijcit. Volo autem omnes uos esse sicut meipsum. Mox de uiduis uiris ac uiduis fœminis loquutus, addit, Bonum est illis si sic permanserint sicut ego. Nec absurdum est utrobiq; fieri mentionem apostoli. Hortatur enim omnes ad exemplum suum, qui siue habebat uxorem, eam uerterat in sororem, & habebat tanquam non habens, siue iam erat defuncta, utroq; modo liber erat à solicitudine coniugij. Nam quod hic dicit Volo uos omnes esse sicut meipsum, post uelut explanans dicit Volo uos sine sollicitudine esse. Itaque quod coniugatis & uiduis dicit Volo uos esse sicut ego sum, non est necesse ut accipiamus, Apostolum optare, ut qui duxerant uxores, fierent cœlibes: sed ut quod ipse fortasse fecerat, uxores uerterent in sorores: atque hac ratione sibi pararent ocium ad seruiendum domino. Nec consequitur ideo Paulum fuisse

uiduum

uiduum, quod cupit eos esse sicut erat ipse. Nam etiamsi Paulus non fuisset uiduus, tamen erat in ea libertate quam habent uidui. Ad hanc tuendam illos adhortans, admonet ut in libertate sua perseuerent. Exemplum igitur ad quod inuitat Paulus, non est situm in conditione seu uitæ statu, sed in tranquillitate quam præstat continentia. Cæterum ubi sine controuersia de uirginibus loquitur, nullam facit sui mentionem. Nam quod præfatus se de uirginibus præceptum domini non habere, subiungit, Bonum est homini sic esse, Sic, non refertur ad Paulum, sed ad statum præsentem. Et si referretur ad Paulum, non statim sequeretur eum fuisse uirginem: nihilo magis quàm sequitur illum coniugatum ac uiduum, quod hos inuitat ad imitationem sui. Quod enim erat in Paulo, & maritis & uiduis & uirginibus poterat esse commune. Ex hoc itaq; loco quanquam non potest euinci, Paulum fuisse maritum aut uiduum aut uirginem, tamē probabilius alterum è duobus illis prioribus colligitur, quàm tertium. Res autem indigna est contētione.

Melius est nubere quàm uri.) λρεῖττον γὰρ ὅτι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι. Nubere, Græcis ambiguum est uerbum γαμῆσαι, quod significat & nubere uiro, & ducere uxorem. Nam hæc sententia ad utrosque pertinet, uiros ac mulieres. Ideo quod ante dixit, Innuptis & uiduis: pro Innuptis, in quibusdam Græcis codicibus est τοῖς ἀγάμοις, addito articulo masculino. Ita tamen ut sub uno genere sexum utrunque intelligas, quanquam ut modo dictum est, nonnulli codices habent ταῖς. ita tamen ut mox redeat ad masculinum genus, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν. id est, Bonum est eis. Et λρεῖττον, non proprie Melius est, sed Potius ac magis eligendum. Porrò πυροῦσθαι, id est Vri, demiror cur quidam contra omnium ueterum opinionem exponant de igni gehennæ, quum hic palàm de libidinis loquatur incendio, molestiaq; corporis non se continentis. *Nubere* *Vri*

His autem quæ in matrimonio iunctæ sunt.) γεγαμηκόσι Græcis quidem est masculini generis, sed ita ut fœmininū quoq; complectatur: id quod sequentia declarant. Proinde nos uertimus, Coniugatis autem: ut ad uirum simul ac mulierem pertineat. Atque adeo in perueteribus exēplaribus, nominatim in eo quod exhibuit bibliotheca collegij diui Pauli apud Londinū, scriptum reperi genere masculino: His autem qui matrimonio iūcti sunt. Tum Augustinus explanans sermonem Christi in monte habitum, citat genere masculino: His qui sunt in coniugio, præcipio, non ego sed dominus.

Nam cæteris dico.) Augustinus indicat hoc pertinere ad impari matrimonio iunctos. *Matrimonium impar*

Per mulierem fidelem, per uirum fidelem.) ἐν τῇ γυναικὶ, καὶ ἐν τῷ ἀνδρί. id est, In muliere, in uiro. Quanquam γυνὴ Græcis & mulierem significat & uxorem. Atque hoc sanè loco recte mutauit interpres præpositionem, quod tamen aliàs aut uereatur aut negligit facere. Adiectiuum Fidelis, utrobique additum est à nobis, quum apud Græcos non addatur, sed subaudiatur. Augustinus libro primo quo exponit sermonem in monte habitum, legit ad hunc modum: Sanctificatus est enim uir infidelis in uxore fideli, & sanctificata est mulier infidelis in fratre fideli. Et ne quis existimet hoc casu factum, aut locum deprauatum, ipse aliquanto post eodem libro, adducit huius loci testimonium, docens in sacris litteris, fratris uocabulo significari Christianum, uerum hic non addit fideli. Et sanctificatum, hic uocat purificatum. Sequitur enim, Alioqui filij uestri immundi erunt.

Vocauit uos.) ἡμᾶς. id est, Nos: primæ personę, non secundæ, suffragante & uetustissimo codice Paulinæ bibliothecæ, atque Item Donatianicæ.

Nisi unicuiq; sicut diuisit dominus.) Quidam Græci codices habent εἰ μὴ, id est, nisi: quidam ἢ μὴ, id est, an non: ut referatur ad superiora. At Græcorum quidem scholia distinctionem apponi uolunt post εἰ μή. an seruaturus sis, an non. quod alioqui uideatur imperfecta sermonis constructio: & huius distinctionis Seuerianum quendam citant autorem. Theophylactus & ipse commonstrat duplicem huius loci ordinem. Prior hic est, Quî scis, an seruatura sis uxor uirum, nec ne. Ac mox uelut ex abrupto interijciatur, Vnicuiq; sicut diuisit dominus. Deinde succedat quod priori particulæ respondeat: Quî scis uir, an seruaturus sis uxorem nec ne. ut illud, Vnicuiq; sicut diuisit dominus: quum sit constructionis lege, ab utroq; separatum, ad utrunq; respondeat. Variæ sunt dotes Dei: fortasse continget, ut seruetur ille aut illa: quare siue continget, siue non continget, non est dirimēdum coniu- *Duplex lectio*

gium. Alter ordo coniungit duas partes. Quî scis an tu seruatura sis uirum, an tu seruaturus uxorem? deinde succedat ceu nouum caput: Nisi unicuique ut diuisit dominus sic maneat: quasi dicas, nihil aliud tentetur aut nouetur, ob alterum infidelem: tantum ut cuique sua sors obtigit, ita maneat. Atque hanc lectionem ille præfert superiori. Quod si de distinctione laboratur, nil uetat quo minus referatur ad Permaneat, uerbum. Quî scire possis an seruaturus an seruatura sis, nisi unusquisq; sic permanserit, ut uocatus est? Verum mihi magis placet, ut seorsim legatur εἰμή, ac perinde ualeat, quasi dicas, utcunque est, aut in summa. Hac loquendi forma solemus uti, quoties omissis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est. Hanc Græcanici sermonis figuram expressisse uidetur Terẽtius in Adelphis, Gaudebam. Ecce autem de integro, nisi quicquid est uolo scire, atq; hominem conuenire. Idem alijs aliquot locis ad eundem usurpauit modum. Sic Paulus, quoniam id quod erat dubium proposuerat, de seruando uiro aut uxore infideli: Vtcunq; hoc est, inquit, maneat unusquisq; ut illi tribuit Deus, & ut uocatus est, quicunq; sequatur exitus de seruando coniuge. Meminit & Thomas nõnihil de duplici huius loci lectione, ex quo apparet illum adiutum commentarijs è Græco uersis, quæ nunc non extent.

Tertia

Docco, ordino

In omnibus ecclesijs doceo. διατάσσομαι. id est, Ordino, siue instituo.

Adducere præputium

Non adducat præputium.) μὴ ἐπισπάσθω. id est, Ne asciscat: ut subaudias, præputium. Subindicat Theophylactus præputium resectum pharmaco solere reduci. Rei huius artificium aliquod indicat Cornelius Celsus libro septimo, capite uigesimo quinto: Quomodo tegenda sit glans uel natura, uel amputatione nuda. Verum an hoc Paulus senserit, nescio. Certe Origenes libro περὶ ἀρχῶν quarto, putat nullo modo reuocari posse semel amputatum præputium. Vtcunque habet, nos maluimus accersere, quàm adducere, uel ob uerecundiam.

Vnusquisq; in quo uocatus est frater.) ἀδελφοί. id est, Fratres: multitudinis numero, idq; dũtaxat in hac posteriore parte. Præterea in hoc, repetitum est ex superfluo iuxta proprietatem sermonis Hebraici, quemadmodum & paulo superius, Vnusquisq; in qua uocatione uocatus est, in ea permaneat.

Consilium autem do.) γνώμην δὲ δίδωμι. id est Sentẽtiam autem do, siue dico id, quod mihi uidetur optimum: hoc est, profero meam super hac re sententiam. Qui consilium dat suum aperit iudicium. Et ne contemnatur, addit hoc se misericordia diuina consequutum, ut super ea re dicat bona fide, quod optimum putet uelut apostolus.

Instans & præsens

Propter instantem necessitatem.) ἐνεστῶσαν. Græci ἐνεστῶτα uocant præsens tempus, & hos imitatus Fabius instans appellat. Ambrosius legit propter præsentem necessitatem, nimirum, intelligens præsentem illorum temporum statum. Oportet enim huiusmodi consilia pro temporum ratione moderari. Idque confirmat ea quæ superius à nobis dicta sunt.

Noli quærere solutionem.) λύσιν. Alijs magis placet diuortium quàm solutio, ueluti Latinius: sed tamen interim perit aliqua gratia contrariorum. Alligatus, solutus, & solutio.

Tribulationẽ habere carne

Tribulationem carnis.) Græce est τῇ σαρκί, id est, Carni, siue in carne. Nec est cur Vlla reijciat hac gratia expositionem Ambrosianam, ac cæterorum omnium, qui tribulationem carnis, interpretantur incommoda huius mundi, uelut lites cum affinibus, curam liberorum, sollicitudinem rei domesticæ & id genus alia sexcenta, quæ matrimonium comitãtur. Paulus enim suo more carnem uocat, quod pinguius est & crassius, & ab illa diuini spiritus puritate simplicitateq; recedens. Sic autem dictum est, habere tribulationem carne, quemadmodum dicimus, affligimur animo, aut cruciatur corpore.

Tempus.) ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. id est, Tempus contractum. quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit, Tempus in collecto est. Et quod sequitur, τὸ λοιπόν, potest ad superiora referri, ut legas, Tempus quod superest contractum est. Atque ita Græci uidentur legere, nominatim Theophylactus & eundem ad modum Ambrosius, ut ex illius interpretatione colligitur. Quod si placet sequi, coniunctio Vt, quæ sequitur, non accipietur εἰδικῶς, sed ut consequentiam declaret, uelut in hac oratione: Omnis hæc uita breuis est, ut si quid etiam uoluptatis habeat matrimonium, negligendum sit, ob hoc ipsum quod

breui

breui dilapsurum.

Tanquam non utantur.) ὡς μὴ καταχρώμενοι. id est, Tanquam non abutentes. Quanquam hoc Abutentes, nihil aliud est mea sententia, quàm uehementer utentes. Vtimur in bonum, abutimur in malum, & secundum Iureconsultos, abusus est uini, frumenti, & similium, quæ usu abuntur: Vsus equi, aut uestis, ac similium. & utimur homine qui cum est nobis familiaritas. Hic abuti dictum uidetur pro ualde uti, quemadmodum Latini dicunt, fatigari & defatigari, amare & deamare, perditus & deperditus. Neque enim abuti semper sonat in malam partem, quemadmodum nec καταχρῆσθαι apud Græcos. Interdum enim quod alieniore loco ac tempore adhibemus, abuti dicimur: unde & rhetores cathachresim habent inter schemata, hoc est ornamenta dictionis. κατὰ præpositio apud Græcos & in laudem sonat, παραχρῆσθαι magis sonat in uitium. Hoc itaque dicit Apostolus, Tempus hic esse breue, nec uacare uxorium esse. *Abuti, pro uti*

Præterit enim figura.) παράγει. Faber Stapulensis emendat Decipit: quod ipsa uox uideatur ita sonare παράγειν, quasi seducere, siue à uia abducere. Verum huius uerbi composita sæpenumero & neutralia usurpantur, ut ὑπάγω, pro abeo: quod non semel positum in euangelicis literis. ὕπαγε ὀπίσω μου. Et apud Ioannem capite nono, καὶ παράγων ὁ ἰησοῦς. & præteriens Iesus. Et apud eundem capite decimoquarto, ἄγωμεν ἐντεῦθεν. eamus hinc. Item Matthæi quarto. περιῆγεν ὅλην τὴν γαλιλαίαν. id est, circũibat. Apud eundem capite uigesimo, ὅτι ἰησοῦς παράγει. id est, quod Iesus præteriret. Rursus capite uigesimo primo, προάγουσι, præcedunt. Item capite uigesimotertio, περιάγετε, circumitis. Atqꝫ ita sanè magis quadrat ad Pauli sententiam, & ita exponunt Græca scholia, παράγει, παρέρχεται. Quod autem dixit χῆμα, hoc est, figura, perinde est quasi dicas Habitus siue status. Annotauit emphasim nominis & Theophylactus, quod mundus hic nihil habeat solidi, sed speciem modo quandam bonorum ac malorum præ se ferat. Chrysostomus hoc loco uidetur esse mutilus. *παράγω uerbum neutrum*

Qui sine uxore est.) ὁ ἄγαμος. id est, Qui cœlebs est, siue inconiugatus. Mirum cur interpreti placuerit periphrasis, quum suppetat Latinis uerbum proprium, quo certe usus est Cyprianus in secundo tractatu de Habitu uirginum: Cœlebs cogitat ea quæ sunt dei, quo modo placeat deo: qui autem matrimonium contraxit, & cætera.

Quomodo placeat deo.) Græcis Domino est, non Deo: τῷ κυρίῳ. Maritum non habet cui placeat, sed habet dominũ, cuius animo debet obsequi. Deinde sequitur, Vt sit sancta & corpore & spiritu: gemina coniunctione.

Et diuisus est.) Longe alius sensus est apud Græcos. Siquidem uerbum μεμέρισται, non ad ea quæ præcedunt, sed ad sequentia refertur. μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. id est, Diuisa est, siue diuisa sunt & uxor & uirgo: hoc est, diuerso uitæ studio sunt. Deinde explicat discrimen uitę. In eam sentẽtiam interpretatur Theophylactus. Citatur hic locus emendate aduersus Heluidiũ, etiamsi nonnihil mendi asperserãt hic quoqꝫ librarij. Quanquam ex ipsa sermonis cõtinentia palàm est Hieronymũ sic accipere ut nos interpretamur, nempe quum ait, Vide quãtæ felicitatis sit, quæ & nomen sexus amiserit. Item in epistola ad Eustochium De uirginitate seruãda. At rursus idem in priore aduersus Iouinianum libro, reiicit hanc lectionem, quam fatetur quidem esse in Latinis codicibus, & à se pro loci qualitate sic fuisse edissertam, uerum non esse ueritatis apostolicæ, à quo sic fuerit scriptum: Sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est. Deinde hac absoluta sententia, transiens ad uirgines & continentes subiecit, Mulier innupta et uirgo cogitat quæ sunt domini: uultꝫ per interpretationem additum esse uirginem, ne putemus innuptas meretrices hoc sermone comprehendi posse, aut certe elegantiæ causa bis idem esse dictum: unde conijcere licet exemplaria Græcorum, illa quoqꝫ tempestate uariasse. Siquidem in codicibus Græcorum hodie legimus ad hunc modum: ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί· μεμέρισται καὶ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. hoc est, Qui uero duxit uxorem, sollicitus est de his quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori. deinde interposito puncto sequitur, Diuisa est mulier & uirgo. Proinde quod Hieronymus scribit esse in Latinis codicibus, hodie in Græcis habetur: & quod ait esse apostolicæ ueritatis, hoc legitur in uulgatis Latinorum exemplaribus. Verum utrocunqꝫ modo legas, eadẽ fermè constat sententia. Diuus *Et diuisus est bifariam legitur & exponitur*

Hieronymus à seipso dissentiens

Ambrosius

Ambrosius ita legit: Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt huius mundi, quomodo placeat uxori, & diuisus est: diuisa est mulier & uirgo. idq; exponens subiecit, Diuisa non utiq; natura sed actu: quia legimus in Numeris, mulieres uirgines appellatas. Quibus ex uerbis palàm est, Ambrosio Paulum sentire, diuersum esse studium mulieris et uirginis. At idem in libello de Viduis aliter citat hunc locum: Iuxta quod scriptum est, inquiens, & mulier innupta & uirgo cogitat quæ domini sunt, ut sit sancta corpore & spiritu: quę quidem palàm arguunt Ambrosij quoq; codices hoc loco uariasse. Similiter citat Augustinus libello De bono uiduitatis, capite secundo: addens illic, innuptam mulierem dici uiduam. Illud addam, hoc certe loco rectius γυνή, uertisset Vxorem, quàm Mulierem: tametsi uox ea, utrunque significat. Ad eũdem modum citat Hieronymus, tum alijs aliquot locis, tum in epistola ad Eustochium de Virginitate.

Ambrosius à seipso dissentiens

Hæc olim in Latinis exemplaribus non habebantur

Virgo cogitat.) μεριμνᾷ. id est, Curat, siue sollicita est: quemadmodũ superius uerterat. Quod honestum est, & quod facul. præb.) Græce sic habet, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. Quæ quidem ad uerbum transferre difficillimum fuerit. Est autem huiusmodi fermè sententia: Sed ad id quod honestum est ac decorum, & ut indiuulsi semper assideatis & adhæreatis domino. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum, testatus Græcam proprietatem reddi non posse, explicuit sententiam huius loci ad hunc modum. Hoc autem ad utilitatem uestram dico, non ut laqueum uobis iniiciam, sed ut ad id quod honestum est, & intente facit seruire domino, absq; ulla distractione, uos adhorter. Addit hanc sententiam in Latinis codicibus omnino nõ inueniri, propter interpretationis difficultatem. Certe apud Ambrosium abest huius sermonis clausula: sic enim legit, Hoc autem ad uestram ipsorum utilitatem dico, ut non laqueum uobis iniiciam, sed ad id quod honestum est. Sic finit sermonem, neque in interpretatione significat amplius legisse se. Hieronymus εὔσχημον uertit honestum, & τὸ πρόσεδρον τῷ κυρίῳ reddidit, Quod intente facit seruire domino, & pro ἀπερισπάστως posuit, absque ulla distractione. Vsus est hac uoce Plutarchus in libello de Curiositate, ἀπερίσπαστον appellans assiduum studium sapientiæ, nullis negocijs aliò mentem auocantibus. In uetustis codicibus etiam excusis adhuc habetur, Domino obsecrandi: quo modo non puto quenquam Latine fuisse loquutũ. Donatiani codex habebat obseruandi. In utroque item Constantiensi erat, obseruandi: ex his diuinare licet primam scripturam fuisse, Domino obseruiendi: quod alius uertit in obsecrandi, relicto datiuo: alius in obseruandi, mutato etiam casu. Certe apud Græcos nulla obsecrandi mentio.

Virgo, pro Virginitate

Turpem se uideri existimat.) ἐὰν δέ τις ἀσχημονεῖν. id est, Si quis turpe aut indecorum existimat in uirgine. Augustinus in quæstionibus super Numeros pentateuchi, indicat quosdam uirginem hoc loco interpretari uirginitatem. At horũ sententiã non approbat, quod nihil aliàs comperiatur adsimile in diuinis libris. Sentit enim Paulus de parentibus elocantibus nuptum filias, citra quorum autoritatẽ non erat ratus matrimonij contractus. Quod utinam & his temporibus seruaretur, præsertim in ea ætate, cui nondum satis constat uel consilium uel iudicium, maxime quum usqueadeò placeat, semel initum quocũq; pacto connubium, non alia re quàm morte dirimi. Cæterum ut hæc ad parentem potius quàm ad uirginitatem referantur, suadent quæ sequuntur: Igitur & qui matrimonio iungit uirginem suam: et cętera, Atque ita sanè edisserit hunc locum Theophylactus.

Superadulta ὑπέρακμος

Si fuerit superadulta.) ὑπέρακμος. Nam id uertit superadultam, cuius flos iam præterierit. Quod Ambrosius ita reddidit, Si sit ultra pubertatem: id quod uulgo rideri solet, quum anum uocant uirginem. Solent & infamiæ esse obnoxiæ uirgines admodum adultæ, quasi fastiditæ à procis.

Non peccat si nubat.) γαμείτωσαν. id est, Nubant. Quanquam uerbum γαμεῖν commune est uiro ducenti uxorẽ, & puellæ nubenti uiro. Vnde subito Paulus mutato numero uerbi, sponsum & sponsam respexit, aut certe ad eum, qui locat filiam & sponsum. Theophylactus legit, γαμησάτωσαν. nec additur Si, sed est, οὐχ ἁμαρτάνει, γαμείτωσαν. ut non peccat, pertineat ad patrem: γαμείτωσαν, ad eos inter quos coit matrimonium.

Nam qui statuit.) ὃς δὲ ἕστηκεν. id est, Qui uero stat firmus. nisi quod uerbum ἵστημι, & statuo sonat Græcis, & sto. Certe uocem eandem in Euangelio Ioannis uertit Stat. Hic sanè magis

nè magis congruebat, Stat firmus: nam mox sequitur decernendi uerbum. Cęterum quod hic dicit de firmiter stando, respondet ei quod præcessit, Qui turpem se existimat, & cætera. Qui non metuit pudicitiæ filiæ, nec mouetur probro uulgari, quod uirginem nubilem detinet domi, faciat quod iudicarit esse optimum.

Potestatem autem sui habens.) ἔχει, Habet, non Habens. Quanquam hic uariant exemplaria.

Et hoc iudicauit.) Melius Decreuit, siue statuit: hoc quidem loco κέκρικεν, quod aliàs ita uertit.

Liberata est à lege, cui autem uult, nubat.) Græca paulò secus habent, ἐλευθέρα ἐστὶν, ᾧ θέλει γαμηθῆναι. id est: Libera est ut nubat cui uelit, siue ad nubendum cui uelit. Donatiani codex sic habebat: Libera est, cui uult nubat. Suspicor ab interprete scriptum, Vt cui uult nubat: & Vt, deprauatum in Autem. Certe Autem, non est in uetustis exemplaribus, nominatim ijs quæ suggessit Constantia. Quanquam ut semel in huius operis initio sum testatus, perpetuo testatum haberi par est, in toto opere me nusquam esse uelle contentiosi dogmatis autorem: tantum iuuandi studio monere studiosos, semper incõcusso & illabefacto iudicio sacrosanctæ ecclesiæ, & eorũ quibus uberius donũ eruditionis ac sapientiæ contigit à Christo: tamẽ idem hoc loco nominatim testor, ob quosdam in hisce rebus captiosiores, quàm pure Christianum hominem deceat. Porrò ut non arbitror contumelioſum, à quoquam autore quamlibet magno aut uetusto dissentire, ita non grauatim à meipso dissentiam, si quis adferat quod sit rectius, etiamsi sit idiota qui doceat. Scio receptissimum esse inter Christianos, ubi semel coijt matrimonium, nullo pacto posse dirimi, nisi morte alterius. Atque in hac sententia fuisse uideo Chrysostomum ac ueteres Latinos: sine dubio certe fuit Augustinus, eamq; ueterum episcoporum constitutionibus & Decretalium legum autoritate esse confirmatam, denique & theologicarum scholarum consensu comprobatam. Cæterum si semper hoc bonis uiris cordi fuit, opinionem in melius cõmutare, & leges ceu pharmaca conuenit ad morborum habitum ac rationem accommodare, consideremus an hic expediat idem fieri: & si expedit, an liceat ut matrimonia quædam dirimantur, non temere, sed grauibus de causis: neque per quoslibet, sed per ecclesiæ præfectos, aut iudices legitimos: & ita dirimantur, ut liberum sit utrique cui uelit iungi, aut alteri certe, qui diuortio non dederit causam. Scio quædam esse eius generis, ut nefas sit ceu dubia uocare in disputationem. Quod genus sunt, an Christus sit deus & idem homo, an natus absque uiri opera, an animæ supersint à morte corporis, an hæc corpora sint olim reuictura. Hæc enim tam euidenter traduntur nobis autoritate diuinæ scripturæ ac totius ecclesiæ consensu, ut impium sit ac periculosum de his in diuersam partem disserere, nisi forte nobis cum ethnicis res inciderit. Et tamen non arbitror odiose reijciendum, qui de huiusmodi quoque rebus animi sui scrupulum, ut est humanæ mentis infirmitas, doctis aperuerit, nihil aliud agens, quàm ut quod credit utcunque, credat certius. Sed uidendum est, an huius generis sit de quo nunc agimus. Quædam ita recepta sunt autoritate ecclesiæ, ut pro re nata possint mutari. Et ut fas non est, diuinam scripturam, quam certissimam habemus uitæ regulam, abrogare, ita pij ac prudentis dispensatoris est, eam ad publicos mores accommodare. Sed hac de re plusculum dicemus aliàs: nunc ad institutum properemus. Primum igitur hoc est apostolicæ pietatis, omnium saluti quantum licet consulere: & infirmis etiam ecclesiæ membris sua cura succurrere. Videmus autem tot hominum milia, infelici coniugio sibi cohærere cum exitio utriusque, qui fortasse disiuncti seruari possent. Quod si fieri possit citra iniuriam diuini præcepti, optandum opinor omnibus pijs: sin minus, uotum tamen ipsum pium arbitror, præsertim quum charitas optet nonnunquam & quæ fieri nõ possunt. Optat Moses deleri de libro uitæ: optat Paulus anathema fieri à Christo pro fratribus. Non defuerunt autẽ qui ita senserint, à recte dirempto matrimonio licuisse cũ alia copulari. Ne quis protinus hanc propositionem uelut inauditam, & modis omnibus absurdam existimet explodendam, & indignam quæ uocetur in disputationem: siquidem Origenes homilia in Matthæum septima, testatur sibi notos fuisse quosdam episcopos, qui permiserint uxoribus quæ cum uiris diuortiũ fecerant, alijs nubere uiris, ac fatetur hoc ab eis factum aduersus præceptum domini & Pauli, sed tamen factum non omnino damnat

Diuortium an licitum

Sentire diuersum nõ est contumelia

Leges ut pharmaca pro morbis mutantur

Charitatis uotum

Mitigat propositionem

damnat,quod existimet illos probabili causa adductos id permisisse,ne quid deterius committeretur,nimirum obsequutos duriciei cordis,quo consilio Paulus permiserit & uiduis incontinentibus secundas nuptias. Quod exemplum ita confert Origenes,ut durius uideri uelit uiduę quæ libidinis,non prolis gratia maritum alterum desideret,permittere nouas nuptias,quàm uiro permittere,ut reiecta uxore adultera,ducat se digniorem. Deinde non uidetur addubitare,quin uiro liceat idem,cui permittit euãgelium ob adulterium repudiare, nec Paulus huic præcipit ut uxori reconcilietur. Sed annotauit Origenes ab episcopis, hoc etiam uxoribus permissum,quod Paulus nominatim uidetur prohibere. Neque enim illic Origenes Iudaicum uirum appellat, qui ob adulterium aut similem causam repudiat uxorem, sed qui morosus sit ac præfractus Iudæorum more ob quamlibet leuem causam repudium parans. Sic enim argumentatur uir ille Iudaicus,& diuortium meditans: Moses permisit ob rem turpem repudiare,& exemplum rei turpis ponit adulterium,licebit igitur ob alias res turpes uxorem abijcere. Hanc argumentationem reijcit Origenes,negans Mosen sensisse de adulterio,quum dicit, Rem turpem: quandoquidem in adulterio non dabatur repudij libellus,sed uxor tradebatur lapidãtibus. Verum,rem turpem appellauit quamlibet uel morum culpam,uel corporis uitium,quo maritus offenderetur. Hæc Origenem sensisse declarat quod mox sequitur: Posthac autem, inquit, dominus non permittit propter aliam aliquam culpam uxorem dimittere, nisi propter solam causam fornicationis. Sub hęc Origenes mouet aliam quæstionem,an quemadmodum ob adulterium licet uxorem repudiare,ita propter parricidium,ueneficium,aut furtum liceat. Et hæret hic perplexus,uidens impium,facere aduersus præceptum dei,et tamen iniquum et inhumanum cogi maritum, ut in uxore ferat ea peccata, quæ sint adulterio grauiora,tandem huius difficultatis exitum quærens,dicit: Disputo ergo quia non præceptiue mandauit,ut nemo dimittat uxorem, excepta causa fornicationis, sed quasi exponens rem dixit: Qui dimiserit uxorem, excepta causa fornicationis, facit eam mœchari. Sensit opinor Origenes, uxorem protrudi ad adulterium, quum merito reiectæ non sit ius denuo nubendi, sed tamen hoc mulieri imputandum,non uiro repudianti. Iam aliquanto superius adduxerat similitudinem de Christo qui repudiarit synagogam uiricidam,et ecclesiam duxerit nouam sponsam. Origenis uerba sunt hęc: Dicendum quoniam nõ dimisit Christus primam uxorem suam,id est,primam synagogam,secũdum speciem spiritualem,seruans quod dictum est, Quod deus coniunxit, homo nõ separet,nisi quando adultera est uxor illa,corrupta ab adultero inimico,cuius consilio & insidiata est uiro,& cætera. Ac mox: Et reliquit propter ecclesiam, Christus uir patrem cum quo erat, quum in forma dei esset: reliquit etiam matrem: et cętera. Hactenus Origenes. Audis lector diuortium, audis à diuortio nouam sponsam. Ex quibus satis liquet, Origenem in hac fuisse sententia, licere post repudiatam adulteram ducere domum aliam uxorem. Cæterum quod ait, episcopos illos fecisse contra doctrinam euangelicam, qui post repudium permiserant matrimonium, sentit Origenes de his, qui ob alias causas repudiarant uxores, Iudæorum exemplo. Similiter accipiendũ est quod scribit: Qua enim ratione adultera est mulier, quanquam legitime uideatur nubere uiro uiuente: eadem ratione & uir, quamuis legitime uideatur accipere dimissam ab aliquo uiro, non accipit legitime secundum sententiam Christi, sed magis mœchatur, quasi alienam accipiens. Agit hic Origenes de ijs qui diuortium fecerant ob alias causas, quas Christus non excepit, aut ob causas leues. Nec tamen humanis legibus puniebatur qui hoc fecisset, imò matrimonium habebatur legitimum. Sed an iuxta Christi sententiam legitimum sit, disputat Origenes, præsertim in atrocibus commissis, uelut in ueneficij, aut homicidij conatu. Sic enim ait: Si iustam excusationem habet apud deum, tractabis. Et tamen fatetur, quod qui sic dimittit, præbet adulterij causam: sed fortassis hoc apud deum imputandum uxori, non marito. Nec ab his dissentire uidetur Tertullianus libro aduersus Marcionem quarto sic interpretans hæc uerba Christi: Si quis dimiserit uxorem, et aliam duxerit, quasi qui hoc animo repudiat ut nouam ducat, non recte dimittat. dimittit enim, non ex iusta causa: sed causatur quiduis, quo quam fastidit, uideatur iuste dimittere. Manet, inquit, matrimonium quod non rite diremptum est: manente matrimonio, nubere adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit non dimittere uxorem, non in totum prohibuit. Et quod non in totum

Origenes

Tertullianus

prohibuit

prohibuit in totum permisit, Idem paulo post: Habet itaque & Christum assertorem iustitia diuortij. Dices Tertullianum non audiendum, quum seipsum submouerit ab ecclesia. Verum in hac parte non fuit à quoquam orthodoxo notatus: notandus utique, si hæc opinio dissensisset ab ea, quę tunc erat orthodoxorum. Eiusdem opinionis fuit Pollentius qui dam, uir, ut apparet, grauis & eruditus, contra quem libris duobus agit Augustinus, sed agit non ut cum hæresiarcha, sed ut cum antagonista: itaq; refellit illius sententiam, ut hæreseos crimen non intentet. Quin & diuus Ambrosius sine controuersia uir, non orthodoxus modo, uerum etiam probatæ sanctimoniæ: tribuit uiro ius ducendi alteram uxorem, ubi priorem ob culpam admissam repudiarit. Neq; dubium est, quin is episcopus exercuerit in suis, quod recte iureq; fieri scripsit. Scripsit autem enarrans caput epistolæ ad Corinthios prioris septimum, hunc in modum: Et uirum uxorem non dimittere, subauditur autem Excepta fornicationis causa. Et ideo non subiecit, sicut de muliere. Quod si discesserit, manere sic: quia uiro licet ducere uxorem, si dimiserit uxorem peccantem: quia non ita lege constringitur sicut mulier. Caput enim mulieris uir est. Idem paulo superius: Quod si se, inquit, continere non potest: quia pugnare non uult contra carnem, uiro reconcilietur. Non enim permittitur mulieri, ut nubat, si uirum suum causa fornicationis dimiserit, aut apostasiæ, aut si illicite impellente lasciuia, usum quærit uxoris: quia inferior non omnino hac lege utitur, qua potior. Si tamen apostatet uir, aut usum quærit uxoris inuertere, nec alij potest nubere mulier, nec reuerti ad illum. Hic quum ait, quia inferior nõ omnino hac lege utitur qua potior, uidetur tacite tribuere marito ius ducendi alterã. At aliquanto post, & uxori tribuit ius alteri nubendi uiuo marito priore. Enarrãs enim Pauli uerba, Non est enim frater aut soror seruituti subiectus in huiusmodi, ait: hoc est, non debetur reuerentia cõiugij, ei qui horret autorem coniugij. Non enim ratum est matrimonium quod sine dei deuotione est, ac per hoc non est peccatum ei quæ dimittitur propter deum, si alij se iunxerit. Contumelia enim creatoris soluit ius matrimonij circa eum qui relinquitur, ne accusetur alij copulatus. Infidelis autem discedens, & in deum et in matrimonium peccare dignoscitur, quia noluit sub dei deuotione habere coniugium. Itaq; non est ei fides seruanda coniugij, qui ideo recessit, ne audiret autorem esse Christianorum deum coniugij. Nam si Esdra dimitti fecit uxores aut uiros infideles, ut propitius fieret deus: nec iratus, si alias ex genere suo acciperẽt, non enim ita præceptum his est, ut remissis istis alias minime ducerent, quanto magis si infidelis discesserit, liberum habebit arbitrium, si uoluerit nubere legis suæ uiro. Illud enim nõ debet imputari matrimonium quod extra legem dei est. Hactenus ille. Neque enim arbitror hic causari quenquam posse, Ambrosium agere de muliere, quæ per imprudentiam nupserit marito pagano, quem credebat esse Christianum, quum Paulus permittat coniunctionem, si consentiat infidelis. Quod si hic error intercesserit in contrahendo, nullo iure poterit cum illo manere cum quo non potuit contrahere matrimonium. Sanè frigidum est quod Petrus Lombardus adducens eum locũ ex Ambrosio, quem nos primum recensuimus, libro Sententiarum quarto, sic diluere conatur, ut dicat hæc uerba à falsarijs indita libris Ambrosianis, quum & stilus ad unguem congruat, neque quicquam alioqui sit illic adscriptum uice comentarij. Nihil negocij fuerit quemuis nodum ista ratione dissoluere, si quis recipiat. Sunt in libris Cypriani, sunt in Hieronymi, sunt in Augustini, sunt in Thomæ, quæ reijcit ecclesia. Cur non in his omnibus eodem utimur cresphygeto, moxq; occinimus, à falsarijs subdita sunt? Iam si recentiorum opiniones excutiamus, quibus hactenus plurimum autoritatis & fora & scholæ tribuunt, comperiemus & inter hos fuisse, qui putarint matrimonium posse dirimi, aut certe qui putarint hoc argumẽtum esse disputabile. Primum Ioannes Andreæ decernit matrimonium antequam intercesserit copula, posse dirimi, non solum ob professionem uitæ monasticæ, uerum etiam sola Romani pontificis autoritate. Quod si mihi dant huiusmodi matrimonium, uerbis legitimis ac mutuo consensu contractum, inter personas idoneas, esse uerum matrimonium, simul dabunt eius uim pendere ex lege diuina. Aut igitur lex diuina non hoc sensit, quod nos interpretamur, aut Pontifex potestatem habet laxandi iuris diuini. Rursus idem Ioannes docet matrimonium consummatum interuentu coitus non posse dirimi. Sed huius discrimis ego nullam adhuc satis grauem audio causam. Nam rationes quas adducunt Hostien

Pollentius

Ambrosius uiro facit ius ducendi alteram

Ambrosius etiam uxori permittit ali cubi nubere à diuortio

Magister sententiarum

Ioannes Andreæ

sis, Augustinus, & Leo papa, præter quàm quod hominum commenta sunt, non efficiunt tamen, quo minus aduersus Christi Paulicq; doctrinam dirimatur matrimoniũ, & à diuortio sit ius iterandi coniugij. Aut igitur negandum est esse matrimonium, quod non confirmauit congressus coniugalis, aut fatendum est recte dirimi matrimonium. Alioqui quis deus hoc reuelauit doctoribus istis, quod professio uitæ monasticæ, & mutatus cultus, iuxta hominum institutionem dirimit matrimonium, etiam altero coniugum reclamante.

Matrimoniũ monachismo soluitur

Ratum, inquient, non consummatum: quasi ante congressum, non legitimum ac perfectum quod ad coniugij rationem attinet. Quod oraculum aperuit, quod lapsus in hæresim, dirimat matrimonium, etiam consummatum: & ita dirimat, ut ius sit ei qui perstiterit in fide, alteri iungi? Vt omittam interim quod Zacharias papa, quemadmodum refertur libro Sentẽtiarum quarto, distinctione trigesimaquarta: dirimit matrimonium, ob rem habitam cum sorore uxoris tuæ. Eius uerba sic habent: Concubuisti cum sorore uxoris. Si fecisti, neutram habeas: & uxor tua, si non fuerit conscia sceleris, & cõtinere non uult, nubat in domino cui uult. Tu uero & adultera, sine spe coniugij maneatis, & dum uiuitis pœnitentiam agite. Hactenus Zacharias. Iam uero mihi nequaquam uerisimile uidetur commentum, quod addit Petrus Lombardus: Quod ait, inquit, cui uult nubat: intelligendum est post mortem uiri. An rem tanti momenti taciturus erat Pontifex, si sensisset quod hic interpretatur? Quid si maritus superstes sit uxori: nónne iam par erit hac in parte pœna nocentis & innocentis. Verum hoc utcunq; habet, Nam causabitur aliquis, non fuisse matrimonium, quod contra pontificis constitutionem contractum est. Atqui id si uerum est, cur non liberatur mulier? Verum hanc, ut dixi, quæstionem in præsentia missam faciamus: de monasticæ uitæ professione, nulli dubium est, quin dirimat matrimonium non consummatum: lapsus in hęresim, etiam consummatũ. Quod si ideo licet dirimere matrimonium non consummatum, quod plenior sit ratio sacramenti in consummato, eadem ratione licebit & consummatum dirimere, quod plenior etiam est ratio in fœcundo coniugio, quàm in sterili: in primo, quàm in secundo aut tertio. Mihi probabile uidetur hoc humanis legibus cautum, ut non consummatum aliquo modo liceret dirimere, quod intactę facile sponsus alius reperiatur, contactæ non item. At nos, nescio quo studio, in hoc negocio leges humanas miscuimus cum iure diuino, remq; prorsus inextricabilem reddidimus. Et tamen Ioannes Andreę non usque adeo abhorret ab hac opinione, Si dicat aliquis matrimonium consummatum graui de causa posse dirimi: quum hoc argumentum disputet in regula Actus legitimi, De regulis iuris libro sexto, citante Panormitano in cap. ex publico, de conuersione coniugatorum. Nam proposito casu, an Pontifex possit indulgere, ut filius unicus regis monachus, ducat uxorem, eamq; habeat, donec gignat prolem masculam: rationibus in utramque partem adductis, pro neutra parte pronunciat, rem aliorum arbitrio relinquens. Tandem ita claudit disputationem Panormitanus: Ego satis putarem, quod nullo casu papa posset dissoluere matrimonium consummatum inter fideles, ita quod eligerem partem negatiuam. Nec hic asseuerat, sed argumẽtum ut disputabile proponit, cuius alteram partem ipse putat esse probabiliorem. Idem in cap. quanto, de diuortijs, inter multa scribit hæc: Et est iste textus ad hoc optimus, & per rationem suam posset argui, quod etiam ecclesia non posset illud dissoluere. Rursus hic non affirmat ecclesiam non posse dirimere matrimonium consummatum, imò potius innuit posse: licet ex hoc capite dicat posse sumi argumentum pro diuersa parte. Neq; statim expugnatum est, quod oppugnari potest argumento. Quin & Hostiensis uidetur alicubi pro diuersa parte facere. Siquidem in cap. ex parte, de conuersione coniugatorum, quærit, an ecclesia possit hodie statuere, ut altero fidelium prolapso in hæresim, possit alter coniugum transire ad altera uota, ac definit posse, hoc argumento: Sicut statuit, inquit, inter infideles, inter quos est uerum matrimonium, in C. de infidel. & consang. & affini. eodem modo uidetur quod possit statuere inter fideles. Nam ratificatio matrimonij, quæ est inter fideles, nascitur ex sacramento baptismi, ut in dicto cap. quanto, & hoc ex ecclesiæ dispositione. Potest ergo aliter ecclesia statuere. An non hic aperte pronunciat Hostiensis, ecclesiam posse statuere, ut aliquod matrimonium ratum & consummatum dissoluatur, altero labente in hæresim: ita ut alter innoxius possit ad secunda uota transire, hoc est, nouum inire matrimonium. Negat tamen

Petrus Lõbardus discussus

Lapsus in hæresim dirimit matrimonium cõsummatum

Ioannes Andreæ de diuortio

Panormitanus de diuortio

hoc

hoc posse fieri, nisi statuat ecclesia. Iam Antonius narrat sibi conspectum fuisse diploma, quo Romanus pontifex dirimebat matrimonium ratum & consummatum. Porrò quantum his autoribus tribuẽdum sit, alij uiderint. A me sunt in hoc producti, ut apud hos qui illis plurimum tribuunt, non uidear absurde fecisse, qui optarim aliqua ratione fieri, ut autoritas ecclesiæ succurrat, infeliciter ac cum detrimento salutis cohærentibus. Iam nemo poterit inficiari, leges Christi multo æquissimas esse, longeq; præcellere, siue cum lege naturali, siue cum humanis legibus conferantur. Christus uirginitatem non exigit, ne uideatur cum natura pugnare, licet beatos pronunciet, qui hoc possint capere: sed addit, propter regnum dei. Regnum autem dei uocat euangelij prædicationem, ut hoc ipsum ad ea tempora magis pertineat. Est tempus nubendi, est tempus abstinendi à nuptijs. An igitur æquum uidetur, ut maritus cum uxore flagitijs operta, quibus neq; causam dedit, nec mederi possit, cogatur uiuere, cum qua uiuere non sit uiuere: aut si diuertat, compellatur omnem ætatem orbus, destitutus, ac uelut euiratus degere? Sit æquum ei qui diuortio causam dedit, adimi ius iterandi coniugij, cur is plectitur qui nihil est commeritus, nisi quod parum feliciter duxit uxorem? At quis unquam audiuit fortunam puniri, si absit culpa, præsertim lege diuina? Quid est hoc aliud, quàm afflicto afflictionem addere, cui subuentum oportuit? Nam quod spurijs aut nothis ad quosdam honores & commoda intercluſus est aditus, primum humanis legibus intercluſus est, non euangelicis. Deinde sic uisum est ulcisci parentum intemperantiam. Postremo non sic intercluſus est, quin sua uirtute possint fortunam sarcire. Quanquam nec omnino simile est, nõ admitti ad dignitates, & per omnem uitam cruciari, & nulla sua culpa tãtis obijci periculis. Si facit adulteram, qui sine legitima causa repudiat uxorem, non facit adulteram, qui uetat inire matrimonium, cum eo sit habitu corporis, ut castitas non sit exigenda? Nam quod obijciũt exemplum monacharum ac monachorum, quibus ideo non fit iniuria, quod sua sponte susceperũt inabrogabilem professionem, fortasse respondere poteram, nil agit exemplum litem quod lite resoluit. Et tamen, si credimus quibusdam Iureconsultis, pontifex Romanus potest ex monacho nõ monachum facere. Siquidem quod adferunt de uoto solenni & non solenni, ut constanter asseuerari uideo, ita non uideo solidis rationibus esse nixum. Si pondus habebit hæc ratio, uolentes susceperunt, ut quod actum est sit perpetuum, omnes contractus qui inter uolentes coierint, debent esse perpetui, qui nunc nouis causis emergentibus, ex æquitate iuris sæpenumero rescinduntur. Sed dicet aliquis, in matrimonio lex est præscripta ne dirimatur semel contractum: et huius legis non ignari ultro prębent colla capistro. Atqui hoc est quod hic agimus, an huius legis rigor possit aliquo pacto laxari, quum sæpe tales existant causæ ut crudele uideatur non subuenire periclitanti. Quod si res pugnare uidetur cum æquitate naturali, uidendum est, an secus interpretanda sint, quæ super hac re leguntur in euangelicis & apostolicis literis. Liceat enim hic, quod in alijs sacræ scripturæ locis facere non ueremur. Excutiamus, quãdo, quibus, qua occasione dictum sit, & fortassis ueram germanãq; sententiam deprehẽdemus. Neque uero statim hic reclamet aliquis: O cœlum, ô terra, Iste conuellit decreta ecclesiæ. Primum non conuello, ut antè testatus sum, sed disputandi gratia confero: tum dispiciendum est, quo animo hoc receperit ecclesia. Quædam enim sic instituit, ut ad tempus modo uelit ualere. Deinde si nusquam sua placita mutauit, uel ecclesia, si sic libet appellare, uel Romanus pontifex, nõ postulo, ut hic quicquam demutet. Sin comperitur idem aliàs fecisse in rebus per se quidem grauioribus, sed fortasse non perinde facientibus ad salutem mortalium, cur idem hic uereamur facere, quum hac uia tot hominum saluti liceat consulere? Christus non grauatur ob unam ouiculam lustratis omnibus obambulare, quam humeris reducat, & nos grauabimur experiri, si quâ tã multis pereuntibus succurri possit, præsertim quum Christus salutis sit autor, & humanæ leges non aliter ualere debeant, nisi quatenus ad salutem conducunt hominum. Denicq; quum plericq; theologi tantum autoritatis tribuant Romano pontifici, ut possit abrogare quod ab apostolis, atque adeo ab ipso Petro sit institutum, nec desint qui uocent in quæstionem, num ius habeat & aduersus euangelicam doctrinam statuendi quippiam: nec prorsus abnuunt, quin aliqua ratione possit, si non abrogando quod statuit Christus, certe uel interpretando, uel astringendo, uel relaxando, quod non ueritus est Paulus quoties ait, Ego, non dominus: se

Antonius de diuortio

Argumentum ab æquitate

Pontifex ex monacho facit non monachum

Votum solenne ac priuatũ

Interpretatio locorum de diuortio

Pontifex an possit statuere aliquid aduersus apostolorũ decreta

cundum indulgentiam agens non ex imperio, cur hic astringunt illius potestatem? Porrò quod ad matrimonium attinet, Ioannes Andreæ grauis apud Iure cõsultos autor, asseuerat Romanum pontificem posse constituere, ut per secundum matrimoniũ irritetur prius, non consummatum, sicut irritatur per ingressum religionis. Et in huius sententiam pedibus discedit Panormitanus, quod liquet ex horum commentarijs in capitulum Quod uotum, titulo De uoto & uoti redemptione, libro sexto. Item in capitulo Ex publico, de Conuersione coniugatorum. In Actis apostolorum, solenni celebricq; consilio decretum ac promulgatum est, ut qui ex paganismo cooptarentur in Christianos, abstinerent ab idolothytis, à suffocato animante, à sanguine & à stupro. Conciliabulum dici non potest tam frequens cœtus, acephalum dici non potest ubi Petrus aderat ipse. Et tamen quod ibi decretum est, adeo est antiquatum, ut nunc Iudaizare crederetur, qui abhorreret à gallina suffocata, aut fartis sanguine distentis. Nec ledimus interim apostolicam maiestatem, tantum excusamus hoc ad tempus fuisse constitutum, ob placandos Iudęorum animos. Paulus uetat episcopum fieri qui neophytus sit, aut percussor, aut uinolentus. At hodie Romanus pontifex uel heri baptizatum, uel piratam publicum admittet ad honorem episcopalem, si uideatur, nihil deterritus Paulina constitutione. In synaxi transsubstantiationẽ, sero definiuit ecclesia: diu satis erat credere, siue sub pane consecrato, siue quocunq; modo adesse uerum corpus Christi. Vbi rem propius contemplata est, ubi exactius expendit, certius præscripsit. Non erant hæretici qui olim credidissent spiritum sanctum à patre duntaxat procedere, & haud scio, an maxima pars Christianorum primitus ita crediderit. Expensa re, definijt ecclesia, quod hodie sequimur. Idem uidetur accidisse in cõceptione beatæ Virginis, si tamen hoc ecclesia sic definijt, ut hæreticus sit habendus qui dubitet: nam mihi nondũ satis liquet, etiamsi sunt qui prædicent hoc esse definitum in cõcilio Basiliensi. Hic rursus oritur dubitatio gemina, an ualeant omnia in eo concilio acta, tum quibus uerbis & quo animo hoc sit definitum. Quod si ut articulus fidei, quid fiet Dominicanis, quorum plerique persistunt in diuersa sententia? Sunt huius generis alia multa. Nemo priscorum audebat clare pronunciare, spiritum sanctum esse patri filioq; homusion, ne tum quidem, quum quęstio de filio tanta contentione per uniuersum orbem agitaretur. Quin in epinicio, quod post Arianos profligatos canere cœpit ecclesia, quod tribuitur filio, Lumen, de lumine, deũ uerum de deo uero, non idem dilucide tribuitur spiritui sancto, Nunc audemus profiteri, spiritum sanctum homusion patri & filio, & deum uerum, de patre deo uero, & de filio deo uero. Nullus, opinor, ecclesiam Christi, quæ constat hominum consortio, sic omni prorsus errore liberat, ut nihil ignoret. Satis est hactenus uacare errore, ut religionis ac fidei summa constet. Nam fieri potest, ut de die paschæ statuendo labatur numero ecclesia, quum is error ad pietatis aut fidei negocium proprie non pertineat. Loquor autem de ecclesia cuius autoritatem sequimur, uidelicet Romana. Porrò si uerum est, quod quidam asseuerãt, Romanum pontificem errore iudiciali non posse unquam errare, quid opus generalibus concilijs, quid opus in concilium accersere Iurecõsultos, ac theologos eruditos, si pronuncians labi non potest? Cur datus est appellationi locus, uel ad synodum, uel ad eundem rectius edoctum, postea quàm semel de causa pronunciauit pontifex? Quorsum attinet tot academias in tractandis fidei quæstionibus distorqueri, quum ex uno pontifice quod uerum est, audire liceat? Imò qui fit, ut pontificis huius decreta, cum illius pugnent decretis? Vt enim taceam de Formoso: nónne papa Ioannes uigesimus secundus, & Nicolaus, Decretis totis inter se pugnant? idq; in his quæ uidentur ad fidei negocium pertinere. Quorum alter pronunciauit iudicialiter, ut illorum more loquar, Christum & apostolos nihil habuisse, nec in commune, nec priuatim: alter contra pronunciat, habuisse. Id ex ipsorum Extrauagãtibus licebit cognoscere, sed propius ad id quod hic agimus facit, quod Innocẽtius tertius, ac Celestinus de matrimonio dirimendo, prorsus pugnantia definierunt. Quorum hic ius facit alteri coniugum iterare matrimonium, si alter fuerit in hæresim prolapsus, Innocentius negat. quemadmodum legimus libro Decretalium quarto, titulo De diuortijs, capite Quanto. Nec illic dissimulat Innocentius quendam prædecessorem suum secus statuisse, Celestinum indicans: ut aperit Glossema declarãs Celestini super hac re constitutionem, olim extitisse in Decretalibus, libro tertio, titulo de Conuersione infidelium, in fine. Id eo magis

ueri

Ioan. Andreæ

Apostolorum decreta mutata sunt

Pauli constitutio

Transsubstantiatio

Cõceptio beatæ uirginis.

Concilij Basiliense quãtum ualeat

Spiritus sanctus homusios

Error circa periculum bonorũ morum aut fidei

An summus pontifex errare possit errore iudiciario.

Pontificũ decreta q̃ uariẽt.

Innocẽtius III

Celestinus

ueriſimile eſt, quod is titulus pauciſsimis conſtet capitibus, ut intelligas eſſe decurtatum. Præterea Pelagius, ut extat in Decretis, diſtinctione trigeſima prima, cap. Ante triennium, conſtituerat, ut hypodiaconi Siciliæ ab uxoribus abſtinerent, quas ante conſtitutionem legitime duxerant. Id decretum uelut iniquum, & cum euangelico pugnans præcepto, retractat & abrogat Gregorius, eius nominis primus, qui Pelagio ſucceſſit, ſtatuens, ut in poſterum nemini ad eum ordinem pateret aditus, niſi uouiſſet caſtitatem. Cæterum durum & iniquum eſſe, ut ad caſtitatem cogatur, qui non uouerit caſtitatem, nec ulla culpa commeruerit, ut eò debuerit compelli. At quod hic iniquum uidetur Gregorio, non uiſum eſt iniquum Innocentio tertio, loco quem modo adduximus, qui ita reſpõdet iſs qui obijciebant, præter æquum uideri, coniugem relictum ſuo iure priuari ſine culpa, preſertim quum contumelioſior ſit in Chriſtum, qui baptizatus recidit in hæreſim, aut paganiſmum, quàm qui natus ethnicus recuſat ad Chriſti profeſſionem conuerti. Ad hæc ſeculis aliquot, hanc ſententiam complexa eſt eccleſia Mutinenſis, ut qui contraxiſſet cum Barbara uerbis legitimis, & ex animo: ſed non intercedente coitu, poſtea contraheret cum Cornelia, & coitum adiungeret, cogeretur priore relicta poſteriori conuiuere. Id palàm reſcindit Innocentius Romanus pontifex, ex diametro, quod aiunt, diuerſam pronũcians ſententiam: uidelicet priorem eſſe legitimam uxorem, quod cum poſteriore ſit actum, adulterium eſſe, non matrimonium: ut proditum eſt libro Decretalium epiſtolarũ quarto, titulo quarto, cap. Tuas dudum, & eiuſdem tituli, capite Licet. Alexander tertius indicat ſuo reſcripto, fuiſſe ſtatutum ac definitum aliquando à prædeceſſoribus ſuis, id eſt Romanis pontificibus, quod in Mutinenſi eccleſia damnat Innocentius. Quanto id periculoſius, quàm cauſa diuortij? & tamen hic decreta Pontificum mutauit Romanus pontifex. Vt non commemorem interim, quod in cauſa fidei ſchola Pariſienſis aliquando publicitus improbarit Romani pontificis ſententiam, eumq; ad palinodiam compulerit, ſi qua fides hiſtorijs. Niſi forte fabulam uanam eſſe putamus, quod refert Ioannes Gerſon in ſermone quodam paſchali de Ioanne pontifice, eius nominis uigeſimoſecundo, qui decernebat ante diem iudicij non eſſe puniendas animas impiorum: quem errorem publicitus exploſit ſchola Pariſiorum, pontificem adigens ad palinodiam. Nec dici poteſt, hunc errorem priuatum fuiſſe pontificis: publicum fuiſſe oportet, ſcripto aut etiam decreto uulgatum, quum ea res adeo commouerit Galliæ regnum. Sed quid ego de Pelagijs, aut Alexandris loquor, aut Innocentijs, quum non puduerit Petrum apoſtolorum principem, melioribus auſcultare, poſtea quàm admonitore Paulo ſuum agnouit errorem? ſi tamen amplectimur hac in parte diui Aurelij Auguſtini ſententiam. Iam ut demus coniugium legis eſſe diuinæ, certe pleraq; quæ circa matrimoniorum cauſas tractantur, ad ius poſitiuum pertinent, ueluti de gradibus, de impedimentis, de reſciſſionibus. Neque hæc decreta à ſynodis celebribus profecta ſunt ad nos, ſed à priuatis pontificum reſponſis, quibus huius aut illius cõſultationibus pro tempore, quod æquum uideretur reſpondebant, nonnunquam & à ſeipſis diſſentientes. Atq; hæc conſtitutio de qua nũc agimus: primum, opinor, ab uno aut altero epiſcopo profecta eſt, deinde paulatim latius ſerpens inualuit. Homines erant illi, & nemo neſcit quantum ualeat ſemel recepta cõſuetudo. Nec mirum eſt, ueteres illos tam iniquos fuiſſe diuortio, quod & apud ethnicos ſemper fuit odioſum, qui coniugium etiam ægre admiſerint, ægrius digamiam. Hæc eo prodimus, ne quis ſtatim uelut abſurdam reijciat diſputationem de mutandis diuortij legibus. Sed iam ſi placet, excutiamus diuinorum uoluminum locos, unde uidemur ad hanc legem recipiendam fuiſſe compulſi. Dominus noſter Chriſtus apud Matthæum capite quinto, tradens cœleſtem illam ſuam philoſophiam, & abſolutum præſcribens exemplar, cuiuſmodi ſuos eſſe uoluerit loquitur ad hunc modum: Dictum eſt autem, Quicunq; dimiſerit uxorem ſuam, det ei libellum repudij. Ego autem dico uobis, quod omnis qui dimiſerit uxorem ſuam, excepta fornicationis cauſa, facit eam mœchari, & qui dimiſſam duxerit, adulterium committit. Verum quum eodem in loco complura doceat, quæ pure germaneq; Chriſtianis digna ſunt, cur in ceteris omnibus recipimus interpretationẽ, in uno diuortio tam rigidi ſumus, ut magis etiã aſtringamus uerba Chriſti? Etenim quum ille reliquerit marito unam cauſam repudiandæ coniugis, nos eam multis modis aſtringimus. Primum ita licebit diuertere, ut poſtea uiuat caſtratus & orbus. Deinde ſi poſt ſuſpi-

Pelagius

Gregorius

Innocentius

Alexãder III

Petrus mutãuit ſententiã

Loca quæ uidentur prohibere diuortũ. Matthæi 5.

cionem adulterij rem habuerit cum uxore, excidit à iure repudiandi. Ad hęc si ipse quoque fuerit adulter, cogetur cum adultera cohærere. Postremo particulam exceptionis huc detorquemus, non ut ius faciat marito repudiandi, sed ut si repudiet, non facturus sit adulteram, quandoquidem iam adulteram abijcit. Nam id Augustini cõmentum est. Diuortium interim appello, uerum, & quale solum illa nouit ætas, qua licebat à repudio prioris alterum ducere. Nam quod nos interpretamur diuortium, quũ dirimitur domestica consuetudo, manente coniugij uinculo, quis unquam ueterum uel Theologorum uel Iurisconsultorum appellauit diuortium? Sed de hoc mox. Hac igitur una in parte tam mordicus tenemus summum, quod aiunt, ius, in cæteris quamuis recipientes interpretationem. Vetat inibi, Ne iuremus omnino: uetatq; multo seuerius quàm diuortium, & pluribus uerbis inculcat, & tamen ob treis drachmas iuramus passim, sic excusantes, Non est iurandum temere. Cur non item, Non est diuertendum ab uxore temere? Vetat ille irasci, mox subijcimus, Temere. Vetat ille compellare quenquam contumelioßius: nos etiam colaphos impingimus, denique occidimus, & excusamus, Non lædendi, sed castigandi animo. Vetat ille, ne munus offeramus, ni prius reditum sit in gratiam cum fratre: excusamus, Si petat ille sibi ignosci, & si satisfaciat. Vetat ire ad iudices pro credito, sed rem transigi iubet cum aduersario. Nos ob sex obolos conijcimus proximum in uincula, & iure agere dicimur. Imò definimus peccare eum, & negligentiæ reum agimus, qui ius suum hac uia non persequatur. Vetat iniuriam iniuria retaliare, etiam iure. Nam antiquitus talionis pœna sine iudicio, ni fallor, non permittebatur. Nos ob paucos nummos subductos, hominem ad suspendium adigentes: excusamus, Ius persequor, non uindictam. Vetat ille resisti malo: nos excusamus consilij esse non præcepti, licere nihilo secius uim ui repellere. Et ne singula persequar, iubemur diligere inimicos, bene mereri de male merentibus, bene precari male precãtibus: excusamus, optabo inimicis mentẽ meliorem, signa familiaritatis non teneor exhibere. Postremo cõmunis omniũ excusatio opponitur omnibus, perfectis hæc præcipiunt. Neq; quisquam interim ex tam multis, qui se perfectionis titulo uenditant, agnoscit perfectæ pietatis professionem, quum exigitur officium, ut ista penè frustra dicta sint à Christo. Christus hæc loquutus est, non turbis, sed discipulis, idq; in monte, depingens purissimam illam sui corporis partem, quam appellat regnum cœlorum, cui nullis sit opus legibus. Quorsum enim opus præcepto, Ne occidas: ubi nemo uel læsus irascitur, aut maledicit: ubi placat ultro etiam is qui iniuria affectus est? ubi quisque mauult de suo iure concedere, quàm apud iudicem experiri? Quid opus lege quæ uetat adulterium, ubi nemo concupiscit quod alienum est? Quorsum opus iureiurãdo, ubi nec fallere studet quisquam, neque diffidit quisquam? Quid opus, ut lex moderetur ultionis æquilibrium, ubi diliguntur & hostes, ubi malefactum beneficio pensatur, conuitium benedictis? Ita nihil opus libello repudij, ubi nemo malus est: aut si quid est humani uitij, uel toleratur inuicem uel sanatur. Pone talem populum qualem Christus optat, nec repudio fuerit opus, nec iureiurando. Quod si ob infirmos quos in tanto numero plurimos habet ecclesia, nemo uetatur legibus suum ius persequi, nemo uetatur uim à capite propellere: nemo uetatur iurare, modo ob rem, & ne peieret: nemo cogitur bene mereri de male merentibus: cur unum hoc de diuortio, promiscue exigimus ab omnibus? Si ob duriciam cordis permissum est Iudæis, ob quamlibet causam uxorem abijcere, ne quid grauius admitterent: & uidemus inter Christianos, præter assiduas coniugatorum rixas grauiora discrimina, nimirum cædes, uenefícia, incantamenta: cur quum idem sit morbus, non idem admouetur remedium? Non probat Paulus digamiam, & tamen ob incontinentiam permittit, quod non audet exigere: satius esse iudicans nubere, quàm uri. Et nos de rigore diuortij nihil omnino laxamus? Iudæi quod Moses scripserat de libello repudij, sic interpretabantur, quasi maritis ius esset quamlibet leui de causa reijcere coniugem, puta si quid in corpore fœditatis offenderet. Sic enim interrogant Christum capite decimonono: An licet quacunque de causa dimittere uxorem? Id Christus astringit ad unam adulterij causam: non quod non sint alia flagitia adulterio sceleratiora, sed quod adulterium tota ratione pugnet cum coniugio. Matrimoninm, è duobus unum facit: eam copulam dissecat adulterium. Ergo suis Christus unam duntaxat causam indulget diuortij, Iudæis non adimit quod indulsit Moses ob in-

genij

Diuortium nouum à nobis inuentum

Ius iurandum

Ne irascaris

Præcepti & consilij

Circulus Christo proximus ac pure Christianus

Causæ diuortij

Cur adulteriũ potißimũ excipitur

genij duriciem, negans ab initio fuisse sic. Si ut conditus erat homo, perseueraſſet, nullum erat futurum inter ullos diuortium. Christus reuocans suos ad pristinam innocentiam, non uult diuortium, quia non uult duros corde, & tamen Paulus indulget humanæ fragilitati, relaxans sæpenumero domini præceptum. Cur non idem facere possit Romanus pontifex? Porrò quod obijcitur ex eodem loco: Quod deus coniunxit, homo ne separet, non magno negocio solui potest. Hoc deus coniunxit, quod rite coniungitur: hoc deus dirimit, quod recte dirimitur. Apud ethnicos non erat ratum matrimonium, nisi parentum aut tutorum autoritate comprobatum, ne apud Iudæos quidem, & tamen apud utrosque aliquo modo dirimi poterat matrimonium. Apud Christianos facillime coit cõiugium, & semel initum nullo pacto potest diuelli. Furtim inter pueros & puellas, per lenones ac lenas, inter stultos ac temulentos copulatur matrimonium, & tam turpiter initum indissolubile est, & quod magis est nouum, sic initum fit sacramentum. Nam quæ nos de consensu, & uerbis de præsenti, de rato & non rato disserimus, humanæ sunt interpretationes, nõ oracula dei. Fateor absque mutuo consensu non coire matrimonium, sed consensum requiro sobrium. Consensum, non per insidias ac temulentiam exortum. Consensum ex amicorum consilio sic adhibitum, ut par est in re, quæ rescindi nunquam possit, & quæ mereatur inter ecclesiæ sacramenta numerari. Cæterum ubi cognitis causis, episcopus, aut alij legitimi iudices dirimunt huiusmodi matrimonium, non hoc separat homo, quod deus coniunxit, sed quod male conglutinauit pueritia, quod uinum, quod temeritas, quod inscitia, quod male per lenas ac lenones, suos diaconos coniunxerat diabolus, hoc per suos ministros recte dirimit deus. Atqui diuortium, inquiunt, approbat ecclesia: sed hactenus, ut uterque maneat inconiugatus. Obsecro te an de hoc diuortio sensit Christus? A Iudæis interrogatur, Iudæis respondet. At illi nullum aliud nouerant diuortium, nisi quod adimeret ius repetendi dimissam, & daret ius ducendi alteram. Siquidem licuisse Iudæis etiam mulieribus, à repudio alteri nubere, uel illud est argumento, quod sacerdos prohibetur repudiatam ducere: quæ lex superuacanea fuisset, si non erat fas repudiatæ cuiquam nubere. Imò in hoc dabatur libellus repudij, ne ius esset repudiatam repetere, ac firmum esset alterum matrimonium. Siquidem hæc Chrysostomi ratio mihi uidetur probabilior, quàm ea quam adfert Augustinus libro aduersus Faustum decimonono, capite uigesimoquinto. Quod si Christus de uero diuortio loquutus est, unde nobis hoc nouum diuortij genus, quod nomine uerius, quàm re diuortium est? Sed fingamus de hoc diuortio sensisse Christum, quum is unicam duntaxat repudij causam indulserit: cur Augustinus addit idololatriam & hæresim, nec alio titulo, quàm quod hæc sit quædam fornicatio? Atqui ad eam rationem uidetur omne facinus capitale, quod animam alienat à deo, fornicatio quædam dici posse. Cur nostræ leges tot casus adiecerunt, penè innumeros, in quibus recipitur diuortium? Hieronymus etiam ob adulterij suspicionem, pronunciat libere reijci uxorem: Vbicunque, inquit, est fornicatio, & fornicationis suspicio, libere uxor dimittitur. Si quid licet immutare in præceptis Christi, cur non consulitur saluti male cohærentium? Si nihil licet, cur ausi sunt ex unica causa tam multas reddere? Pontificiæ leges concedunt iterare coniugium alteri coniugum ad Christum conuerso, si altera nolit ab impietate blasphemiáque resipiscere: Christus fornicationem excepit, hunc casum non excepit. Et tamen hic audemus concedere, quod illic non audemus. A frigido dimisso licet nubere, à parricida dimisso non licet. Error conditionis, irritat contractum & consummatum matrimonium, ueluti si qua nubat seruo, quem credebat ingenuum. Error qualitatis non dirimit. Quasi nõ sit tolerabilius seruo iunctum esse, quàm uenefico aut mago & homicidæ aut etiam parricidę. Quod leuius est, non exigitur: quod grauius est, exigitur. Respondebit aliquis, hic non dirimi matrimonium, sed declarari tantum, non fuisse uerum matrimonium quod esse uidebatur. Audio, sed illud quæro, quanam autoritate pronunciarint, hanc causam ualere ad dirimendum matrimonium creditum, aliam parem, aut multo etiam grauiorem, non ualere? Aut cur non eadem ratione succurritur male copulatis, ut pronuncietur non fuisse uerum matrimonium, quod inter pueros ac puellas, qui sunt in parentum potestate, citra parentum autoritatem, per uinolentiam & lenarum insidias contractum erat? Sed iam si placet, causas excutiamus, qui-

Quod deus coniunxit quo modo possit intelligi

Idololatria fornicatio quædã dicitur

Diuortiũ uerum quare nõ admittatur

bus adducti ueteres non concedunt iteratum coniugium, ne ob adulteriĳ quidem crimen. Hieronymus hanc adducit causam, ne si duxeris alteram, uideatur non offensus prioris uitijs, sed auiditate formosioris mutasse cõiugem. Quin ipsius uerba subscribam: Et quia poterat, inquit, accidere, ut aliquis calumniam faceret innocenti, et ob secundam copulam nuptiarum, ueteri crimen impingeret, sic priorem iubetur dimittere uxorem, ut secũdam prima uiuente non habeat. Quod enim dicit tale est, si nõ propter libidinem, sed propter iniuriam dimittis uxorem, quare expertus infelices priores nuptias, nouarum te immittis periculo? Nec non quia poterat euenire, ut iuxta eandem legem uxor quoq; marito daret repudium, eadem cautela præcipitur, ne secundum accipiat uirum. Et quia meretrix, & quæ semel fuerit adultera, opprobrium non timebat, secundo prȩcipitur uiro, quod si talem duxerit, sub adulterĳ sit crimine. Hactenus Hieronymus. At interim sepositа paulisper autoritate scriptoris, rem ipsam mecum expendat lector, num hæ satis graues sint causæ, cur innoxius maritus debeat uel alligari sceleratæ mulieri, uel orbitatis molestiam, & libidinis incendium ferre per omnem uitam, ne uel parum prudens habeatur quibusdam, quod rem quæ non successerit, denuo sit aggressus: quasi turpe sit, qui semel tempestatem expertus sit, iterare nauigationem, aut qui in deligendo amico errauerit, quenquam alium in amicitiã admittere: uel intemperãs aut auarus, qui formam aut dotem mutare uoluerit, non uxorem. Sed obsecro te, ubi res erit acta per episcopos, per probatos & graues iudices, ubi diuortiũ horum autoritate comprobatum erit, quî deinde suspicabuntur, probi, an improbi? Nimirum improbi. Sed ȩquum ne cẽsemus, ut ob aliquot improbos male suspicaces, tanta calamitate prematur maritus innoxius, aut mulier innocens? Consimiles fermè causas adducit Augustinus in libris ad Pollentium: Ne in contumeliam, inquit, prioris mariti uideatur alterum prætulisse, nẽue non tam uideatur mariti uitijs offensa diuertisse, quàm recentis auiditate, iocum etiam admiscens, ac negans ob malorum querelas oportere peruerti euangelium. Atqui primum euangelium non uetat iterare matrimonium, ubi iure dimiseris uxorem. De Pauli uerbis mox loquemur. Deinde quũ nec Christus, nec Paulus continentiam exigat ab ijs qui continere non possunt, cur mali dicanẽ, qui continere nequeũt, nec se continentiæ uoto astrinxerunt? Corporis hoc uitium est, non animi. Cur autem pœnas dare cogitur, qui nihil admisit? imò qui afflictus est. Iam uero quod de sacramento afferunt, cuiusmodi sit, uideamus, per quod uolunt omne matrimonium semel contractum, esse indissolubile. Nec enim hic Augustinus, qui tria bona ponit in matrimonio, quum tertium sacramentum uocat, sentit unum è septem sacramẽtis: quod ipsum subnotare uidetur Petrus Lombardus distinctione trigesima prima: imò haud scio, an hoc sacramentũ septimũ ueteribus fuerit cognitum. Primũ quod Dionysius enumerãs nominatim singula, & singulorũ uires, ritus ac ceremonias explicans, de coniugio nullam facit mẽtionem. Nam quod cauſantur quidã, comprehendi sub sacramento ordinis: id tale est, ut efficiat, ne nihil respõdisse uidearis, quum omnino nolueris obmutescere. Quasi uero ijsdem ceremonijs consecretur sacerdos, et sponsus iũgatur sponsæ: saltem duobus uerbis nomẽ addidisset, præsertim quũ de eo tã multa scripserit Paulus. Deinde quũ tot uoluminibus tractatũ sit de matrimonio uel à Græcis uel à Latinis, nullus est locus unde liqueat illos coniugiũ inter septẽ sacramenta cõmemorare, præsertim quum Augustinus coniugij fautor, bona matrimonij diligẽter recenseat et inculcet. Quin Iouinianus, sic impense fauens matrimonio, ut hac de causa iudicatus sit hæreticus, quũ utriusq; testamenti libros omneis excusserit, nihil non detorquẽs ad laudem matrimonij, non hoc tantum & plausibile ac palmarium argumentũ, uel in primis produxisset, passim ita clamitans, Matrimonium est unum è septem ecclesiæ sacramentis, uirginitas non est. Nec opinor Hieronymũ tam libere stomachaturũ fuisse in digamos, si constitisset & illic esse unum è septem sacramentis. Verum cur hæc recenseo, quum Durandus fateatur matrimonium à recẽtioribus theologis denicq; numerari cœptum inter ea, quæ proprie dicuntur ecclesiæ sacramenta? Porrò quod Paulum sequuti ueteres, matrimonium aliquoties uocant sacramentũ, id sentiũt, opinor, in copula uiri & uxoris: quoniã est arctissima amicitia, repræsentari typum quẽdam & imaginem Christi, sponsam ecclesiam sibi copulantis. Et est quidem omnino res sancta, sacraq; matrimonium rite seruatum, et tamen typus esse potest rei sacræ, quod per se sanctum non sit, uelut Bethsabee erepta Uriæ,

Excussæ causæ quas adduxit Hieronymus de interdicto diuortio

Augustini causæ de diuortio

Matrimoniũ sacramẽtum

Dionysius nõ meminit de sacramento matrimonij

Durandus

Sacramẽtum aliquãdo pro typo ponitur

& Dauid

& Dauid iuncta, & Oseæ prophetę stuprum, Sampsonisq; ac Dalilæ fabula, quod palàm testatur Hieronymus. Ac rursus nihil est necesse, ut typus per omnia respondeat. Alioqui sacramẽtum non erit, ubi quis sterilem habet uxorem, aut ubi uxor fert maritum ebriosum aut infamem aut aleatorem. Vt demus interim matrimoniũ, hic accipi pro uero sacramento, sacramentum nõ erit, ubi uetulus ducit uetulam, ebrius ebriam, & tamen ecclesia agnoscit sacramentum. Alia sexcenta referri poterant, in quibus imago non respondeat, matrimonij humani & mystici. Neque protinus iniuria fit sacramento baptismi, si quidam illotam habent uitam. Neque continuo non est sacramentum coniugium, si quibus uitijs contaminentur coniugati: alioqui nostro diuortio quod tam facile indulgemus, fiet iniuria sacramento Christi. Aliquo modo dissoluimus cõiugium, quum Christus modis omnibus adhęreat suæ sponsæ. Denique ne morte quidem oportebat dirimi matrimonium: si postulemus ut typus respondeat undique. Imò si typum urgeamus, interprete Origene, synagogam repudiauit Christus, ut interfectricem mariti, cuius illa uox est, Tolle tolle, crucifige eum: & hac repudiata sibi iunxit ecclesiam. Ad hãc imaginem licebit abijcere, quæ necem machinata sit uiro, & alteram se dignã ducere. Quod ad mysterij congruentiam pertinet, satis est quod hoc animo semper unus uni iungitur, ut nulla fiat diuulsio, quod inter plerosque perpetuum est coniugium. Certe mirum est, quum tot Græci ueteres, simul ac Latini, causas exquirant, cur sit indissolubile matrimonium, nihil huiusmodi ueniisse illis in mentem, quod nobis uidetur insolubile. Nemo cõtrahit matrimonium, nisi hoc animo, ut sit perpetuum, neque uero quisquam hic uelit ominari diuortium. Quod si incidat necessario, ut sunt res humanę, non fit iniuria sacramento, si paucorum necessitati succurratur. Vt enim paucorum priuilegium, non irritat legem generalem, ita paucorum infelicitas, nõ uitiat commune sacramentum. Postremo consequetur, aut in uetere testamẽto matrimoniũ non fuisse sacramentum, aut dirimi nullo pacto debuisse, præsertim cum homicidij periculis nostro diuortio potuerit occurri. Chrysostomus duplicem adducit causam, cur apud Iudæos uiro permittatur uxorẽ abijcere, sed dato libello: Permittitur, inquit, repudiare, ne inuisam occidat. Itáne prodesse debet apud Iudæos flagitioso sua malicia, & apud nos non proderit marito sua innocẽtia? Iubetur, inquit, dare libellum, ne liceat recipere quàm repudiauit: alioqui futuram infinitam ac fœdam adulteriorum confusionem. Atqui hæc causa nos non deterret, quo minus faciamus marito ius recipiendi quam repudiarit. Atq; is eandem putat esse causam, cur liceat adulterã abijcere, ne passim misceantur adulteria mutua. Quæ causa si uera est, cur apud nos nemo cogitur adulteram repudiare, imò uetatur, nisi malit castrari? Innocentius tertius, cap. Quanto, quod superius à nobis adductum est, hanc reddit causam, cur uxor mariti in hæresim prolapsi, non possit cum alio nouare cõiugium. Quod, inquit, in odium cõiugum, uel quando sibi inuicem displicerẽt, si eas possent in tali casu dimittere, simularent hæresim, ut ab ipsa nubentibus coniugibus resilirent. Glossema citat in eandem sententiam cap. Dixit dominus, causa trigesimasecũda, quæstione prima, quod ipsi ex Hieronymo paulo antè citauimus. Atqui si hanc causam recipimus, non licebit nubere, quę per errorem nupserit Petro, credens esse Ioannem, aut seruo credens esse ingenuum, ne quæ diuortium affectet, subornet eiusmodi causas: etiamsi capitulum quod citat Glossema, mihi non uidetur admodũ facere ad Innocentij sententiam. Sentit enim maritum fingentem sese hæreticum, quo deterreat uxorem, mox illa iuncta alteri, fingentem se resipuisse. Itidem poterat se seruum fingere, qui studeret abigere uxorem. Quin eadẽ prætexi poterant aduersus diuortium nostrum: simulabit uitium aliquod, cui uxor domi molesta est, quo illam ædibus exigat, satis magnum simulationis præmium esse ducens, si quam odit, domi nõ uideat. Ac de causis quidẽ hactenus. Iam si uidetur, Pauli locos excutiamus, unde potissimum uidentur hausisse nostri Pontifices, hanc in dirimendis coniugijs difficultatem. Paulus epistolæ ad Romanos capite septimo: An ignoratis, inquit, fratres, sciẽtibus enim legẽ loquor, quia lex in homine dominatur, quãto tempore uiuit: nam quæ sub uiro est mulier, uiuente uiro alligata est legi, si autem mortuus fuerit uir eius, soluta est à lege uiri. Igitur uiuente uiro uocabitur adultera, si fuerit cum alio uiro. Si autem mortuus fuerit uir eius, liberata est à lege uiri, ut non sit adultera, si fuerit cum alio uiro. Non agit hic Paulus de diuortio, sed similitudinem adducit Iudæis ex ipsorum lege, qua doceat ac persuadeat

Repudiauit Christus synagogam

Diuortij uetiti causæ quas adducit Chrysostomus

Diuortij uetiti causa Innocentij tertij

Diuortij uetiti loca apud Paulum

Parabola, non est necesse ut congruat per omnia

deat antiquata iam Mosi lege per euangelium, non amplius illos teneri legis cerem oniis, quum Christo nouo sponso nupserint. Nec est necesse similitudinem aut parabolam quadrare per omnia, alioqui parabolas de nocturno suffossore domus, de pecunia fœneratori debita, de dispensatore iniquo, de uite & palmitibus, de pueris in foro canentibus, & id genus innumeris ad hanc legem ridicule exigemus. Satis est si hactenus cõgruant, quatenus declarant id cuius gratia adhibẽtur. Est autem Paulo peculiare, nihil non torquere ad euangelij negocium, pia Christianaq; uafricie, dum in omnia se uertit, ut omnes Christo lucrifaciat. Cuius dissimilimi sunt hodie, qui in omnia se uertunt, ut à Christo auocent, & ipsi rem ac honorem lucrifaciant. Alioqui si quis urgere uelit hunc Pauli sermonem iuxta id quod uerba sonãt, ne adulteram quidem fas erit dimittere, nihil enim excipit. Rursus non apte citare uidebitur legem Mosaicam Iudæis Paulus, in hanc sententiam, quum lex permittat maritis qualibet ex causa repudiare, modo det libellum repudij. Liquet igitur Paulum hic non excluisse diuortium, quod ipsa lex palàm indulget, cuius adducit testimoniũ, sed suum agit negocium, dissimulans id quod ad præsentem causam nõ faciebat. Rursum epistolæ ad Corinthios prioris, capite septimo, in consimilem fermè modum scribit: Igitur qui matrimonio iungit uirginem suam, bene facit: & qui non iungit, melius facit. Mulier alligata est legi, quanto tempore uir eius uiuit. Quod si dormierit uir eius, liberata est à lege, cui uult nubat, tãtum in domino. Beatior autem erit, si sic permanserit secundũ meum consilium. Ne hic quidem Paulus tractat materiã diuortij, sed adhortatur pro illorum temporum statu, ut quæ liberæ sint à coniugio, præsertim uiduæ (nam ad harum causam uidetur redire) abstineant à coniugio, quo liberiores sint à negocijs mundi, tum adhuc impij et idololatræ, quæ non poterant non commisceri affinitatibus. Et tamen hoc non exigit, tantum edicit, ut quæ non nupserint, si uelint nubere, iungantur Christiano. Alioqui Christiana iam ethnico iunctam non auellit à marito, nisi maritus ipse discedat, nõ enim peccare si libera nubat. Porrò nihil esse opus marito, quæ iam maritũ habet. Opinor hanc esse præcipuam clauim ad intelligendam mysticam scripturam, dispicere quid agat is qui loquitur, præsertim in Paulo, qui lubricus est in disputando, nunc huc se proripiens, nunc illuc: ut quemadmodũ inquit Origenes, uix intelligat lector, unde egressus, quò educatur. Restat locus omnium difficilimus, qui præcessit in eodem capite, ubi de coniugatis agens, sic loquitur: Dico autem non nuptis & uiduis, bonum est illis si sic permanserint, sicut & ego. Quod si se non continent, nubãt. Melius est enim nubere, quàm uri. His autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio, non ego sed dominus, uxorem à uiro non discedere. Quod si discesserit, manere innuptam, aut uiro suo reconciliari, & uir uxorem non dimittat. Hęc dicta uidentur de paribus matrimonijs, hoc est, uiri Christiani, & mulieris item Christianæ. Sequitur enim de impari coniugio: Nam cæteris dico ego, non dominus. Primum quod Paulus nusquam addit exceptionem euangelicam, Ambrosius admonuit ubique esse supplendam, ne uideatur Apostolus pugnare cum præceptis sui domini. Præterea Paulus nõ uidetur hic agere de grauibus flagitijs, quę crimen adulterij uel æquent, uel superent etiam, sed de leuioribus offensis, ob quas apud Græcos potissimum crebra fiebãt diuortia, iuxta illud Iuuenalis: Sic fiunt octo mariti, Quinque per autumnos. Id colligitur ex eo quod sequitur, Aut uiro suo reconciliari. Redeũt enim in gratiam, quos offensa aliqua humana diremit. Et reconciliatur quæ offendit, non quæ offensa est. Quod si iure discessit cur iubet eam reconciliari, quæ magis erat placanda? quod si mutuæ fuerunt offensæ, sed mediocres, uetat ne protinus adiungat sese alteri uiro, & reditum ad priorem sibi interludat, sed maneat innupta, si forte detur utriq; reditus in gratiam. Ad hæc, Apostolus hic de muliere duntaxat loquitur, quod huic sexui apud Iudæos non esset ullum ius repudiandi. Virum tantum hortatur, ne ob offensas huiusmodi uxorem abijciat. Non addit autem, quod si abiecerit, maneat cœlebs, aut uxori suæ reconcilietur. Id enim annotauit Ambrosius, etiamsi Augustinus uult ubique par esse ius tam uxori quàm uiro: quod ut fortiter ac constanter asseuerat, ita non est quo certum doceat. Verum haud scio, an Paulus tribuerit hac in parte nonnihil suæ legi, quæ cum uiro permittat, ob quamlibet causam mutare uxorem, atque zelotypiæ quoq; uirili sæuum remedium indulserit, uxori nihil huiusmodi concedit. Ad hæc, Apostolus in omnibus epistolis suis, haud multum autoritatis tribuit uxo-

Diuortiũ uetans, locus difficilimus

Solutiones

Augustinus par ius facit uxori & uiro in matrimonio

ribus

ribus,quas subijcit potestati mariti, quas non patitur esse retecto capite, quas non sinit ne loqui quidem in ecclesia. Vetuisse igitur uidetur Paulus, ne ob uulgares offensas uxor uirum relinqueret. Quod si factum esset, abstineret à secundo coniugio, ne non liceret ad pristinum redire, reconciliatis animis. Neque enim probat, ut diuulsa à uiro maneat innupta, uiro nolente: sed hoc mauult, quàm iterato matrimonio nouo, uetus aboleri. Quod si Paulo proposita fuisset huiusmodi causa, stultus cum stulta, puer cum puella contraxit, intercesserũt lenæ, uinum, temeritas, arte in nassam inducti sunt, et huiusmodi matrimoniorum plenus est mundus, infinita mortalium millia, male tenẽtur illaqueata. Nutu coit matrimonium, si modo coitus successerit, imò si non successerit, nihil inter coniũctos conuenit, tanta est morum & ingeniorum dissimilitudo: rixæ iuges, odium immedicabile, timetur uenenum, timetur cædes, nihil non malorum expectatur, neuter cœlebs potest uiuere, si cohærent, bis perit uterque: si mutetur coniugium, spes est utrunq; fore incolumem: fortassis pro causæ circunstantijs aliud responderet Apostolus, & nonnihil relaxaret de rigore consilij superioris, suaq; scripta ciuilius, opinor, nobis interpretaretur, quàm nos interpretamur. Aut si ad Paulum confugisset nobilis illa Fabiola, Hieronymi monumentis æternæ hominum memoriæ consecrata, quæ tecta cilicio, nudis pedibus publicitus egit pœnitentiam, quod priore marito relicto, puella nupsisset alteri (Subindicat autem Hieronymus uirum abusum fuisse uxore, secus quàm decet maritum, quum referat illàm ea pati coactam à marito, quæ nulla ancilla pateretur à domino. Siquidem dabatur, & mancipijs confugium ad statuam principis, si infami iniuria tentata fuissent à dominis) atq; hisce uerbis eum compellasset: Non exiges Paule, ut huiusmodi maritum feram, cui non possum obsequi, nisi fiam abominabilis. Imò non patieris ferre talem, etiamsi cupiam, & eum corporis habitum in me sentio, ut tutum non sit carere connubio. Nec tu exigis tantum donum ab ijs, quibus hoc nondum contigit diuinitus, qui uiduas etiam lasciuiores iubes nubere. Hæc, inquam, & huiusmodi si narrasset Fabiola, ciuiliorem, ni fallor, experta fuisset apostolum, quàm episcopum illum, quisquis fuit, qui innoxiam puellam adegit ad publicam pœnam, quasi matrem ueneno necasset: præsertim quum illa, ut indicat Hieronymus, non contemptu constitutionis pontificiæ, sed imprudentia, maritum alterum adsciuisset. Quod si quis urgeat, Paulum hic agere de causa adulterij, cur non excipit quod excepit dominus? Imò cur addidit, quod non addidit dominus? Maneat innupta. Cur uiro prohibet ne dimittat, cui permittit Christus, ut dimittat adulteram? Non tamen hæc dicimus, quod uelimus aperiri fenestram crebris diuortijs: uerum ubi nihil non frustra tentatum est, consuli cupiam saluti uel infelicium, uel infirmiorum. Neque uero periculum est, ne passim dirimantur connubia, quando & apud ethnicos, surus constabat honos matrimonio, apud quos mutuum erat diuortij ius, at non temere tamen. Vis rara esse diuortia? Cura ut non tam facile coeant coniugia. Iudicio coeant: coeant autoritate parentum, aut eorum quorum interest: quemadmodum apud Hebræos, Græcos, Romanos, ac Barbaros olim coire solebant. Quis enim apud Christianos hoc oraculum primus prodidit, quod solo consensu contrahatur matrimonium? etiam inuitis his, sub quorum potestate deus uoluit liberos esse. Quod argumentum nimium facile discutit Thomas Aquinas: Non est, inquit, in potestate patris, ut ancilla, sed ut filia. Cur igitur non itidem licebat apud Iudæos inuitis parentibus nubere? Ac linum lino connectens, addit: Sicut potest ingredi religionem absque consensu parentum, quum sit persona libera. Vt liberi parentibus inuitis se conferant ad prõfessionem euangelij, docent nos ipsa euangelia. Hic tamen & hactenus tantum negligunt autoritatem parentum, quatenus cogunt ad impietatem. Cæterum ut puella aut puer relictis Christianis parentibus, quibus duplici nomine debet obsequi, se addicat instituto Benedictinorum aut Dominicalium, apud quos fortasse licentius uiuat & impunitius, non religiosius, ac præter publicum ius, semet emancipet ab eorum potestate, quibus illos & natura & humanæ diuinæque leges uoluerunt esse subditos, ac se nescio quibus dedant, in seruitutem humanam, ut ex liberis fiant parentum perfugæ, hominum aliorum mancipia: non uideo qua ratione nitatur. Hæc constitutio uidetur ab ijsdem profecta, qui statuerunt, ut à sponsa legitime ducta, sed nondum cognita, liceat diuertere ad uitam monasticam, nec interim fas sit puellæ alteri nubere ante editam sponsi profes-

Fabiola

Oratio Fabiolæ ad Paulum

professionem, & si ante professionis diem migret in aliud monasterium, & hinc rursus in aliud, ut iam fiant anni quatuor, sponsa tamen cogetur manere innupta. Denicq; si ille nusquam profiteatur, sed redeat ad sponsam, illa cogetur summa cum infamia maritum habere, qui tot annis habitauerit in cuculla. Præclara æquitas. Egregius religionis fauor, ob humanum institutum uiolare legem diuinam, cum iniuria innocentis puellæ, atcq; etiam cum periculo non mediocri. Et hic adfertur nobis frigida subtilitas: Monachi sunt mundo mortui. Mors corporis dirimit matrimonium, multo magis mors spiritualis. Quasi non omnes Christiani in baptismo hanc mortem professi sint, & Christo in baptismo consepulti. Iactatur addictio, quasi non cæteri Christiani sint toti addicti Christo. Qui hæc statuerunt, aut non intellexerunt uigorem legis diuinæ, aut nimium tribuerunt humanis institutis. Verum ut ad rem, Saltem hoc apud nos detur infelici innocentiæ, quod apud Iudæos datum est peruersæ maritorum acerbitati, quod Paulus indulget uiduis intemperantibus, ne quid admittant sceleratius. Ei quæ frigido nupsit, succurrit tacita conditio, & dirimitur matrimonium. At qualitas animi sæpe grauior est corporis uitio: cur hic non est tacitæ cõditionis remedium? Non probatur, inquiũt, apud Iudæos diuortium, sed conceditur. Concedũtur & apud Christianos lupanaria publica, ne quid admittatur deterius. At mihi non fit uerisimile peccaturum fuisse Iudæum, qui uxorem egregie sceleratam abiecisset, & alteram duxisset domum, quum id lex palàm concederet, nihil addens, hoc donatum duriciæ cordis, præsertim quum ex sensu naturæ non possit sciri quod nos interpretamur. Et si concessum est duriciæ cordis, utique licet, quod concedit deus: præsertim si nullo signo declaret eos peccare, qui permisso utantur. Verum hæc utcunque habeant, ita conceditur, ut tamen impune sit marito duxisse quam uelit, nec uetantur utcunque repudiatæ nubere. Interdum enim hoc licere dicitur, quod lex non punit. At apud nos idem non modo non toleratur, sed ut atrox flagitium punitur, & aliquanto grauius quàm adulterium: quum Augustinus clare pronunciet, sceleratius esse extra connubium libidinari, quàm à diuortio nouo marito iunctam uiuere. Neque simpliciter negat huius esse uxorem, sed magis esse illius quem reliquit, quàm cui nupsit. Verum huius disputationis iam modus esto, quum res uo luminis sit, non annotatiunculę. Hæc tamen paucis libuit delibare, quo doctis ac studiosis uberiorem cogitandi materiam præberemus. Nec ullo pacto, iudicio maiorum ob hęc prę ire conamur, multo minus, ecclesiæ catholicæ. Cæterum quoniam in priore æditione, uotum in hac re nostrum, siue prudens, siue imprudens, certe pium, subindicaueram: ne quis id aliorsum interpretaretur atque à me scriptum fuerat, declarandum putaui, quibus rationibus adducti, tale quiddam optaremus, si quâ fieri possit per ecclesiasticam autoritatem. Miserebat me illorum, quos uidebã huiusmodi uinculis inextricabilibus implicatos, quos sciebam esse plurimos, præsertim apud Britannos, apud quos hoc opus primum deformabam. Videbam uiros olim probatæ doctrinæ sanctimoniæq; non fuisse deterritos, euangelij Pauliq; uerbis, quo minus admitterent diuortium: uidebam quædam secus posse exponi, quàm hactenus exposita sunt. Videbam hoc tribui pontifici Romano, ut euangelicam et apostolicam doctrinam, interpretetur, astringat, laxet, dispenset, et iuxta quosdam etiam abroget aliqua in parte. Videbam & hodie matrimonium dirimi, ob errorem personæ & conditionis etiam cõsummatum coitu. Ob lapsum in hæresim, etiam illud dissolui, de quo dubitari non poterat, quin uerum esset matrimonium. Videbam ob professionem instituti humani, ob mutatum pallium, sponsum legitimum fraudari sua sponsa. Videbam per Romanum pontificem, personas reddi inhabiles, quas neq; natura neq; lex diuina fecerat inhabiles: ac eiusdem uidetur potestatis, hominis autoritate uetare ne coeat matrimonium, & efficere ut dirimatur matrimoniũ. Videbam scripturam hac in parte, ut in plerisque, esse perplexam & ancipitem. Videbam ueteres interpres doctissimos à recentioribus dissidere. Videbam quanta sit autoritas ecclesiæ à Christo tributa, cui dederit claues regni cœlorum. Cogitabam ecclesiam habere sponsi sui spiritum, neq; posse nõ recte statui, quod ad hominum salutem illo autore statueretur. Videbam quàm esset ingens Romani pontificis clementia, quæ succurrat etiam ijs qui apud inferos, citra periculum exitij æterni, cruciarẽtur. Cupiebam & ijs succurri, qui quum æternæ salutis periculo hic discrutiarentur in uita, nihil commeriti. Videbam ea quæ obijciuntur, facile posse dilui citra nostræ religionis

Perplexa matrimonia

iniuriam

iniuriam. Videbam rationes quas adducunt hac in causa ueteres ac neoterici non esse tam urgentes, ut ad tantam adigant necessitatem hominum genus. His rebus commota charitas Christiana, proposuit ijs qui me plus cernunt, dispicerent, si qua ratione sermo euangelicus ac auli, dispensari posset ad plurimorum salutem, ad quam omnia scripta sunt nobis: & ad quam Paulus nonnunquam etiam detorquet sacras literas. Quod si hoc quod opto fieri non potest, certe illud potest statui, ne matrimonia præter ueterum omnium morem, prȩter æquitatem naturalem, tam facile, ne dicam tam temere coeant. Etenim si Romanus pontifex statuere potest, ne coniugiũ inter tertio gradu coniunctos sit coniugium, idem ui delicet statuere potest, ne inter eos qui alienæ sunt potestatis, ne inter adulescentulos, puellas, ebrios, inconsultos, nullo maiorum consilio, sed lenonum ac lenarum impulsu, uel stultitiæ potius consilio rem gerentes, ratum sit matrimonium. Hac certa uia fiet, ne tam multi miserabilibus nexibus implicentur.

Beatior autem erit.) Græce habet Est, præsentis temporis, non Erit. Vel ex hoc apparet quum superius diceret, Mulierem non tangere, bonum esse: non de uitio, sed de uitæ commoditate sensisse,

Secundum meum consilium.) κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. id est, Mea sententia, siue meo iudicio, liberum interim faciens hac in re suum cuique iudicium.

EX CAPITE OCTAVO.

Scientia inflat, charitas ædificat.) Hunc locum eò torquent quidam, ut dicant esse periculosum, bonas literas attingere, quum ipse Paulus paulo ante de se dixerit, Scimus quod omnes scientiam habemus, uidelicet de se suicȝ similibus loquens. Proinde non uetat Paulus, ne non amplectamur scientiam sed ne desit scientiæ charitas, alioqui nihil æque inflat atque insciti a. Tractat hunc locum eleganter Augustinus, libro aduersus Faustum decimoquinto, capite octauo.

Si quis autem existimat se scire.) εἴ τις δοκεῖ ἐπίγνωναί τι. Si quis quid uidetur scire: aut, Si quis sibi uidetur aliquid scire, ut intelligas omnem scientiæ persuasionem oportere abesse.

Nondum cognouit.) οὐδέπω ἔγνωκεν. id est, Nondum quicquam nouit. ut intelligamus hanc esse præcipuam scientiæ partem, nosse rationem sciendi. Iam tametsi Græcæ negationis congeminatio est ex idiomate sermonis, tamen nonnihil facit ad uehementiam, alioqui uertendum erat ad uerbum, Nondum nihil nouit. Hic rursus libet istos quosdam anxie religiosos appellare, qui nihil omnino mutandum putant in diuinis literis, ne iota quidem aut apicem, cur hic ausus est interpres totam negationem omittere? Aut quînam explicabunt hunc locum, qui dialecticorum regulas per omnia sanctas & ἀκινήτους esse contendunt. *Negationes duæ prouica*

De escis.) περὶ δὲ τῶν βρωμάτων τῶν εἰδωλοθύτων. id est, De esu uero eorum quæ idolis immolantur. quidã uertunt Immolatitia. Dure uertit Græca. Quis enim dicitur, immolare escas? Nec abest amphibologia. Potest enim accipi, quod ea quæ immolantur idolis comedant. Et miror hic escarum uocabulum placuisse interpreti, quum Græca commode reddi potuerint, de esu eorum quæ simulacris immolantur.

Quia nihil est idolum.) ὅτι οὐδέν. Potest legi, Quod nullum est, siue nihil esse idolum. nam addit, In mundo. Melius autem uertisset, ὅτι Quod. Ambrosius pro idolo, semper legit simulacrum. nam idolum Græca uox, sed à latinis iam usurpata, & θύω, sacrifico: inde εἰδωλόθυτα, simulacris immolata, pro quo uulgo legit Idolotica, mendose, quum in Paulino codice scriptum habeatur Idolothyta. Thomas Aquinas adducit nouam differentiam inter idolum & simulacrum, quod simulacrum sit effictum ad similitudinem alicuius rei naturalis: idolum contrà, ut, inquit, si corpori humano addatur caput equinũ. Quæ distinctio uera sit, nec ne, iudicent alij: mihi lexico quod Catholicon inscribũt, non indigna uidetur. Certe Ambrosius nullum nouit discrimen inter idolum & simulacrum: nec ego ullum uideo, nisi quod simulacrum est uox Latina à simulando dicta, idolon Græca, ab εἶδος, species, quod speciem & imaginem inanem præ se ferat, quum absit ueritas: unde quæ nos spectra uocamus, Græci uocant εἴδωλα. *Thomæ distinctio*

Nullus est deus nisi unus.) εἷς, id est Alius, deest in nostris. Et sicut non est ullus

deus præter unum, ita non est idolum, quod deum aliquem repræsentet.

Siquidem sunt dij.) ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοί. id est, Quemadmodum sunt dij multi. Fortasse interpres legit εἴπερ.

Apud Ambrosium desunt quædam

Siquidem sunt dij multi & domini multi.) Totũ hoc deest apud Ambrosiũ, adeo ut nec ediſſerens indicet se legisse. Non erat autem hinc periculũ ne plures deos crederemus, quũ satis manifeste testetur illos non esse simpliciter deos aut dominos, sed illis esse deos ac dominos, à quibus colebantur. Quemadmodum & Paulus Romanis scribens, dicit deum pseudapostolorum esse uentrem. Huic respondet quod sequitur, Nobis autem, & cætera. Itidem & de se paulo post, Et si alijs non sum apostolus, sed tamen uobis sum. Rursus non appellat eos simpliciter deos ac dominos, sed ait uocari deos ac dominos, uidelicet nomine non re, & opinione, non uirtute.

In illo, pro In illum

Ex quo omnia, & nos in illo.) Græce est, Et nos in illum. atq; ita primum scriptum erat in exemplari, quę uiderim omnium emendatissimo, bibliothecæ Paulinæ: quod tamen ita fuit erasum, ut euidentissimum rasuræ uestigium testetur adhuc germanam scripturam. Neque uero nescio Græcam præpositionem esse ancipitem, neque me fugit quid interpretentur Ambrosius ac Thomas: mihi tamen uidetur germanius, In illum: ut respondeat ei quod præcessit, Ex quo omnia: tãquam ab autore summo, et nos in illum, ad quem ceu fontem omnia referenda sunt. Aut omnia quidẽ sunt ex illo, qui condidit uniuersa, nos tamen qui credidimus per fidem in illum conuersi sumus, et uelut in unũ commissi, quemadmodum interpretatur Theophylactus.

Et unus dominus.) Hic locus facit ad id quod aliàs admonuimus, Paulum ferè Dei uocabulum tribuere patri, Domini filio, quum aliàs, & pater uocetur dominus & filius dicatur deus.

Esca autem nos non commendat deo.) οὐ παρίστησι τῷ θεῷ. id est, Commendatos, siue gratos reddit deo. Quod si uere dixit Paulus, unde nunc inter Christianos tot præcepta de ciborum generibus? unde tanta in his obseruandis superstitio, ut penè nulla ex re magis iudicemur?

Deficiemus.) ὑστερούμεθα. id est, Minus habemus. Ambrosius legit, Non deerit nobis. Sensus est, Nihil habere momenti ad pietatem, quibus uescamur cibis. Porrò Græcis utrũque uerbum est præsentis temporis, περισσεύομεν & ὑστερούμεθα, Plus habemus, & minus habemus. Neque enim temporis rationem declarare uoluit Paulus, sed rei naturam: ueluti si quis dicat, Pauperes ubique negliguntur.

Ne forte hæc licentia.) ἡ ἐξουσία. id est, Potestas, siue ius. Nec est Eum, sed Te. ἰδὼν γάρ τις σὲ τὸν ἔχοντα γνῶσιν. id est, Nam si quis uiderit te, qui habes scientiam. Porrò secundam personam ex consuetudine sermonis, pro quauis persona posuit.

In idolio.) ἐν εἰδωλείῳ. id est, In idoleo, penultima producta. Est autem idoleum locus simulacrorum, aut mensa in qua carnes sacræ proponebantur. Et cur non accumbentẽ potius quàm recumbentem? κατακείμενον. nam recumbunt resupinati.

Diuersa lectio

Nónne conscientia eius quum sit infirma.) ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀδυνοῦς ὄντος. id est, Conscientia eius qui infirmus est, ædificabitur, & cætera. Interpres legisse uidetur ἀδυνὰς οὖσα.

Idolotica.) Reliquit aliquoties hanc uocem non uersam. Idolothyta uero scribẽdum est, id est, Idolis immolata, παρὰ τὸ εἰδώλοις καὶ θύω. ut modo admonuimus.

Negare in Christum et in Christo

In Christum peccetis.) Hoc loco nescio an subscribendum sit sententiæ Ambrosianæ, qui legit In Christo, non In Christum. Id enim declarat illius interpretatio. Quando enim charitatis, non æmuli sunt, qua Christus nos liberauit, peccant in Christo nõ in Christum, quia in Christum peccare, negare est Christum: in Christo autem in hæc quæ sunt Christi. Sicut & hic qui sub lege est, in lege dicitur peccare, ita & hi qui sub Christo sunt, in Christo peccare dicuntur. Certe Græci legunt, In Christum: qui sermo ut sit anceps, tamen Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur hanc iniuriam admitti in Christum, quandoquidem committitur in membrum Christi.

Duæ negationes pro una

Non manducabo carnem.) οὐ μὴ φάγω. id est, Non manduco, siue non edo, aut uescor carnibus. Et est ἐμφατικώτερον per tempus præsens: tametsi non negem in his uerbis Græcos

eos aliquoties abuti uerbo præsentis tẽporis uice futuri, & geminatã negationẽ nihilo plus efficere quàm unam, nisi quod aliquid addit uehementię. Illud obiter annotandum, quum Paulum in idolothytis nihil offendat, præter offensionem infirmi, quem ferri uult, duntaxat in hoc ut proficiat, mirum est cur Augustinus in epistola ad Publicolã centesima quinquagesimaquarta, pronunciauerit melius respui Christiana uirtute cibum in idolio repertum, ei qui ob famem de uita periclitetur, etiamsi nullus adsit hominum, modo sciat eum cibum simulacris immolatum fuisse. Opinor & hunc locum retractaturũ fuisse, si monitus rem propius expendisset. Iam uero quod hic Paulus de scandalo uitando disserit, non opinor, ad quoduis scandalum uitandum, esse pertrahendum. Nam ingẽs est scandalum idolatriæ, & illis temporibus suspicio penè inuincibilis. Et tamẽ Paulus infirmum docet offendi non debere, & firmi scientiam magis approbat, tantum concedi uult infirmitati, quæ uinci non possit. At nos dum quasuis ineptias uulgo receptas ultro sequimur, quid aliud quàm alimus infirmitatem populi? Nec enim damus operam, ut illi desinant esse infirmi, sed ut ipsi cum illis infirmemur. Quod si is qui firmior est, semper obsequundabit infirmitati alienę, & huiusmodi obsequijs semper in maius gliscent & augescent offendicula, quis tandem offendiculorum erit finis? aut quando habituri sumus Christianos, in Christo fortes & adultos? Distinguamus igitur offendiculi causas, & stultam huiusmodi quorundam infirmitatem non alamus, sed corrigamus.

Augustini opinio excussa

Scandala quatenus uitanda

EX CAPITE NONO.

NOn sum apostolus.) Apertius erat, An non sum apostolus? nam planè Græci legunt per interrogationem, quæ tamen uehementius affirmet, ut sit impudens contradicere. Nec est quod metuamus, ne hæc uideantur arrogantius dicta à Paulo. Nihil enim magis in illum conuenit, quàm huiusmodi sancta quædam ostentatio, & pia insolentia, qua alijs quoq; locis utitur.

Signaculum apostolatus mei uos estis.) ἡ γὰρ σφραγίς. id est, Sigillum: quo certa fides fiat autoritatis apostolicæ: quemadmodũ uulgatis etiam prouerbijs, quod uehementer certum & indubitatum intelligi uolumus, id dicimus obsignatis literis testatum.

Signaculũ, pro confirmatione

Qui me interrogant.) τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν. id est, Iis qui me dijudicant. Quanquam & hic sensus esse potest, hoc illis respondeo qui me interrogant: hoc est, qui rogant quo argumento doceam me esse apostolum. Est enim uerbum ambiguum, quod significat tum interrogo, tum excutio & examino: & tamen annotauit hoc quisquis fuit, cuius extãt collectanea in hanc epistolam, nomine Hieronymi. Chrisostomus uarie interpretatur, qui scire quęrũt unde constet quod sim apostolus: aut qui mihi crimini uertunt, quod accipiam pecunias, aut qui percontantur, quamobrem non accipiam: aut qui conantur persuadere me non esse apostolum, his omnibus respondeo, me in uobis declarasse quod sim apostolus, et aduersus eosdem me defendo ijs rationibus quas mox dicam, An non habemus potestatẽ edendi ac bibendi: & cætera.

Interrogant, dijudicant

Nunquid non habeo.) μὴ οὐκ. id est, An non habeam?

Sororem mulierculam.) ἀδελφὴν γυναῖκα. id est, Sororem mulierem, atque ita scriptum in uetustissimis exemplaribus. Laurẽtius cauillatur hoc loco, quum dixisset sororem, quid opus erat addere mulierem, quasi soror sit quæ mulier non sit: unde colligit apostolos uxores suas secum circunducere solitos, sed quæ iam essent loco sororum, imò sororem addidit, ut intelligas Christianam, & hac gratia sequi apostolos. Ambrosius legit Mulieres, pro Sororem mulierẽ. Atq; ita citat diuus Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, siue quod hæc lectio magis faciebat ad causam quam illic agit, siue quod alteram lectionem nescierit: nam γυναῖκα Græcis & uxorem significat, ut crebro iam admonuimus. Certe Clemens, ut refert Eusebius, ecclesiasticę historiæ libro tertio, locum hunc adducit, quo doceat Paulo fuisse uxorem: quam tamen non circunduxerit, consulens euangelicæ libertati, quum Petrus & Philippus circunducerent suas.

Sororem uxorem, id est Christianam. Laurentij argutatio

Aut ego solus & Barnabas.) An, castigat ac mutat Faber. Verum recte habebat Aut, quum præcesserit μὴ, id est, An: quod hic tacite repetendum est. Etenim si fuisset nouum interrogantis caput, dixisset rursus, μὴ οὐκ, ut cœperat.

Faber

Hoc operandi.) Hoc, additum est. οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; id est, An non

habemus potestatem non operandi: ut uerbum operandi, sit absolutum: & uidetur esse sensus, An nobis solis non licet in ocio uiuere suppeditantibus alijs? Sic & Chrysostomus ac Theophylactus μὴ ἐργάζεσθαι interpretatur, in ocio uitam agere: nimirum huc respiciens, quod Paulus & Barnabas opera manuaria sibi uictum parārēt, quum non reliqui tantum apostoli, sed ipse etiam Cephas aleretur aliena benignitate. Annotauit & hoc Theophylactus, subindicans quo præcellentior est episcopus, hoc minus debere grauare gregē suum. At hodie quantum est onus ferre quosdam, tyrannos uerius quàm episcopos, quorum ut quisque maximus est, ita populo ferè grauissimus imminet. Sed fortasse rectius est, ut accipiamus in eum sensum, in quem omnes interpretantur. An non habemus potestatem, ut hoc nobis liceat agere quod agunt omnes? nam duabus negationibus ὐ μὴ, unius uice est abusus. Ciuilius enim erat dicere, faciendi quod alij faciunt, quàm circūducere mulierem, præsertim quum nominasset Petrum & fratres domini, Id subindicat Ambrosius. Verum id exactius expendat diligens lector.

Duplex sensus

Duæ negationes pro una

Stipendijs.) ὀψωνίοις. De quo superius meminimus.

An non & lex hæc dicit.) ταῦτα legit Ambrosius, non τοῦτο. & ob id uertit Eadem, non hæc.

Propter nos utique.) πάντως. Rursum ut paulo superius uertit, Vtique. Est autem aduerbium adfirmantis.

Et qui triturat.) Græce paulo secus est: καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι. id est, Et qui triturat, spem suam participare in spe. Quanquam nos hyperbaton Græci sermonis mutauimus, Ambrosium & alios sequuti. Porrò quod in nostris exemplaribus additum est Fructus percipiendi, uidetur explanandæ rei gratia factum. Illud certum non adijci apud Græcos. Cæterum Sub spe, quod apud nos non additur: interpretatur etiam nominatim Theophylactus, annotans, in aratione semel duntaxat poni spem, nec fieri mētionem participationis, propterea quod totus prouentus aranti tantum in uotis sit. At qui triturat, iam incipit esse particeps spei, fruiturq; optatis, laborans interim in aliam spem anni sequuturi: quamuis haud nesciam, Theophylactum hanc clausulam ad apostolos propriè referre, qui non cibi tantum causa docerent, sed uberius præmium in posterum expectarent. Hæc Theophylactus hausit è Chrysostomo.

Deest is nostris

Si carnalia uestra metamus.) θερίσομεν. id est, Metemus: etiamsi id ad sensum nihil refert.

Potestatis uestræ.) ἐξουσίας. ut intellígas non quamlibet potestatem, sed facultatem metendi, & circumducendi uxores siue mulieres, quam illi cæteris apostolis permittebant.

Quare non potius.) Quare, addidit de suo interpres: sat erat, Nonne magis nos? οὐ μᾶλλον ἡμεῖς;

Sed omnia sustinemus.) στέγομεν. quod proprie uasis est omnia capientis.

στέγω

Ne quod offendiculum demus euangelio.) Non est Græce σκάνδαλον, quod hic uertit Offendiculum: sed ἐγκοπὴν, quod Intercisionem, siue interruptionem sonat: ne quid existat, quod euangelicæ prædicationi moram ullam adferat. Annotauit hoc ante nos Theophylactus.

Qui in sacrario operantur.) Paulo diuersius est apud Græcos, ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν. id est, Qui sacra operantur, è sacro siue templo uescuntur. nam ἱερὸν uictimam significat & templum.

Qui altario deseruiunt.) τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. id est, Sacrario assistentes, siue assidentes. Cuius uocis emphasim & ante nos annotauit Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus. Non enim ait Sacerdotes, sed Qui assident altario: ut intellígamus assiduū cultum sacrorum. At hodie nulli ferè magis absunt ab altari, quàm ij qui maxime participes sunt altariorum. Nec ulli molestius exigūt à populo decimas, quàm ij qui nihil eorum præstant populo, quorum gratia dandæ fuerant decimæ. Nec satis est assidere, sed operandum est: nec satis quiduis operari, sacra oportet operari, & in his assiduum esse. Nec dixit è sacro accipiunt, sed è sacro uescūtur: ut admoneat uictum deberi non diuitias. Et συμμερίζονται, partem accipiunt cum sacrario. Diuidebatur enim hostia inter sacerdotes & leuitas

προσεδρεύειν

tas. Stomachatur hoc loco Valla, fortasse liberius aliquanto, quàm ut quorundam aures ferre possint: uerum nõ omnino ab re aduersus Remigium, qui duas has uoces Sacrarium & altarium ita distinxerit, ut sacrarium ad idola pertineat, altare ad deum, quum earum uocum proprietas magis à Græcis fuerit petenda. Deinde longius euectus animi calore Valla, demiratur impudentiam quorundam Theologorum, qui Paulinas epistolas quum Græce scriptæ sint, ausi sint interpretari, Græcarum literarum prorsus ignari. Nec hic à diui Thomæ nomine temperat, quod de hoc narrant quidam, confectis in Paulum commentarijs, uisum illi Paulum, & ingenue confessum, suas epistolas ante id temporis à nemine fuisse intellectas, præterquàm à Thoma, ceu fabulam commentitiam & impudenter confictam deridet: quum ne fieri quidem possit, ut exacte quisquam interpretetur ignarus eius linguę, in qua scriptum fuit quod interpretatur. Ego sanè ut non possum omnino refellere quod scribit Valla, ita talibus uiris, præsertim sanctimonia quoq; commendatis, nonnihil deferendum arbitror. Habenda ratio temporum in quibus illi uixerunt. Postremo meminisse oportet homines fuisse. Proinde ut & ingenuum est, & ad eruditionem conducibile, non dissimulare, si cubi lapsi sunt ueteres, ita probi hominis officium existimo à conuitijs temperare, & ita mederi malo, ut quoad licet, nõ lædas hominem. Thomas hoc loco Sacrarium interpretatur templum Iudæorum uel gentilium: Altarium, altare templi Hierosolymitani, siue ipsum templum: sensum, opinor, exponẽs eius sermonis magis quàm uocum proprietatem. Alioqui ut domus non magis dicitur Gallorum quàm Britannorum, ita sacrarium & altarium quorumlibet est. Nisi quod θυσιαστήριον ab immolando dictum, locus est ubi uictimæ mactantur.

Remigius à Laurentio taxatus

Fabula de Thoma

Thomæ sententia discussa

Quàm ut gloriam meam.) τὸ καύχημα. id est, Gloriationem. Sic enim paulo ante, quasi glorians iactauit sese. Et euacuet, est κενώσῃ. id est, Irritam, siue inanem reddat.

Et si euangelizauero.) εὐαγγελίζωμαι, præsentis temporis est, Si euangelizo, siue euangelizem, ut legit Ambrosius.

Merces mea.) Pro mea, mihi est apud Græcos: τίς οὖν μοι ἔστιν ὁ μισθός; Quid igitur mihi est mercedis? Apparet interpretem legisse μου, pro μοι.

Sine sumptu ponam.) ἀδάπανον θήσω. id est, Gratuitum faciam. Et iucunde uocat ἀδάπανον, quod nemini sit sumptui. Alioqui sine sumptu facit, & is qui nihil impendit. Porrò Ponere, apud Græcos passim pro Facere, obuium est. Et post Euangelium, Græci addunt Christi. O gloriam uere apostolicam, sed quam nemo nunc studet æmulari. Nihil nunc gratuitum, ne sepultura quidem, quum Augustinus epistola sexagesimaquarta, nolit uendi mortualia.

Sine sumptu ἀδάπανον

Tanquam sine lege essem.) Aduerbium Græcum ὡς, anceps est: tamen hic magis quadrabat Quasi: atque ita legit diuus Hieronymus in Esaiam, ita que Ambrosius in plerisque locis. Non enim ponitur exemplum, sed falsa rei species proponitur. Theophylactus legit, ἄνομος θεοῦ & ἔννομος Χριστοῦ, quod dure sonat Exlex dei, & sublex Christi.

Sine lege dei.) Deo, est Græce: μὴ ὢν ἄνομος θεῷ. Cum deo non sim sine lege. Quanquam in hoc uariant Græcorum exemplaria. Chrysostomus legit, ἄνομος θεοῦ.

Infirmis infirmus.) ὡς ἀσθενής. id est, Tanquam uel quasi infirmus.

Vt omnes facerem saluos.) Græce secus est: ἵνα πάντως τινὰς σώσω. id est, Vt omnino aliquos saluos facerem. Quanquã hic apparet Græcorum exemplaria uariasse. Sanè Theophylactus iuxta id, quod nos adduximus & legit & interpretatur, existimans hoc facere ad exaggerandam Pauli charitatem, quod nihil non faciat, ut aliquot saltem adducat ad salutem. Laurentium Vallam nonnihil offendit tempus uerbi perperam immutatum, ut omnes saluos facerem, σώσω, uelut ad præteritum referatur, quum uerbum sit futuri temporis. Neq; sensus est eum id olim egisse, nunc desinere, sed nunc item agere, & ita facturum. Porrò quod hic dictum est σώσω, idem accipiendum est de eo quod præcessit κερδήσω, lucrifaciam, potius quàm lucrifacerem.

Tempus mutatum

Omnia autem facio.) τοῦτο δὲ ποιῶ. id est, Hoc autem facio. Atque ita legit Theophylactus. Chrysostomus habet πάντα, quanquam ex enarratione parum liquet quid legerit.

Brabion unde

Vnus accipit brauium.) Ambrosius legit, palmam pro brauio: itidem & Cyprianus. nam βραβεῖον est Græce. Atq; est quidem omnino brabion, premium: sed proprium quod datur certantibus ac uincentibus. Existimant enim dictum βραβεῖον, quasi ῥαβδεῖον, commutatis ac translatis duabus literulis: propterea quod certaminum iudices data uirga palmea, designarent uictorem: unde & βραβευταί dicuntur Græcis, quasi ῥαβδευταί, qui uictorem pronunciant,

Vt comprehendatis.) ἵνα καταλάβητε. Aut abusus est ἵνα, pro ὡς τε. aut sensus est, Hoc animo currite, non tantū ut uideamini certasse, sed appetisse uictoriam, quemadmodum palam interpretatur Theophylactus. Quæ sententia si probatur, Sic, aduerbium non est referendum ad Vt, quod sequitur: quasi dicas, Sic sequere ut sequaris: sed ad similitudinem quæ præcessit. Sic, id est, ad illorum exemplum & uos in uestro stadio currite. Idem subindicat Chrysostomus his uerbis: καὶ ἐπὶ τῶν ὄντως, τὸν τύπον διδάσκει. id est, Et quum ait, Sic, etiam formam siue exemplum commonstrat. Mirum unde Cyprianus hic legat, Sic currite ut omneis occupetis. Quanquam recte occupat qui assequitur & anteuertit.

Qui in agone contendit.) πᾶς γὰρ ὁ ἀγωνιζόμενος. id est, Omnis enim qui certat: sed proprie in publicis certaminibus, ueluti palæstra, aut Olympiacis, aut Circēsibus. Nam de cursu ac pugilibus ipse mox meminit.

Ab omnibus se abstinet.) πάντα ἐγκρατεύεται. id est, Omnia sustinet, aut tolerat: siue, quod magis probo, In omnibus temperans est: ut subaudias ἑαυτὸν. Cyprianus legit, In omnibus continens est. Siquidēm athletæ, uictus etiam ratione, præparantur ad certamina.

Nos autem incorruptam.) φθαρτὸν ἄφθαρτον. id est, Corruptibilem & incorruptibilem, miror cur uariauerit.

Pugno, pro pugillor

Sic pugno.) Non est pugno. quod Græce μάχομαι, sed πυκτεύω, quod est pugilum certamen exerceo, & pugnis certo. Ad pugnos alluśit interpres, non ad pugnas. Ambrosius legit, Percutio pugnis, pro pugno. Atque ita locum adducit libro De paradiso, capite duodecimo. Augustinus enarrans Psalmum quinquagesimum septimum, legit, Non sic pugillor quasi aerem cædens: adscribitq;, pugillari est pangratium facere. Rursum tractatu De utilitate ieiunij, Thomas tamen uidetur pugnare, interpretari bellare, primum quum ait, Secundo pugnam suam in uictoria mali. Ac mox, Sic pugno, inquit, contra hostes decertando contra malum. Condonandus lapsus, nisi quidam nimium urgerent nos, fabula de Paulo commentariorum illius approbatore.

Thomas lapsus

Prouerbium

Aerem uerberans.) Prouerbiali schemate dictum est, pro frustra & inaniter laborare, ueluti pugil nihil agit, nisi corpus attingat. Cæterum hæc eò tendit parabola, ut intelligamus non esse satis quomodocūq; nostro fungi officio, nisi demus operam, ut insigniter ac præter cæteros gessisse nos uideamur.

Castigo, pro Sugillo

Castigo.) ὑπωπιάζω. id est, Coerceo, siue cohibeo, subigoq;. nam interpres sensum expressit potius, quàm uocem Græcam reddidit. Eam Paulinus propius expressit epistola quinquagesima octaua, ad Augustinum, Liuidum, inquit, facio corpus meum, & in seruitutem redigo. Siquidem Græcis ὑπωπιάζειν, est liuore seu sauguinis nota sugillare proprie oculos, quos illi ὤπτας uocant, & ὑπώπια notas eiusmodi, autoribus Hesychio & Suida: licet hanc uocem diligēter explicarit etiam Theophylactus. Apparet sumptam metaphoram à certamine pugilum, unde Paulus non libenter solet similitudines ducere. Siquidem in his supplantabat, qui deijceret in humum antagonistam suū, sugillabat qui notam insignem inflixisset faciei.

Supplantare quid proprie

EX CAPITE DECIMO.

NOlo enim.) οὐ θέλω δέ. Nolo autem. Ambrosius legit Enim, consentientibus & antiquis exemplaribus, ut hæc cohæreant cum superioribus: si quod modo præcepit Corinthijs, idem Iudæorū exemplis corroborat. quod si mauis autem, erit ad alia digredientis.

Et omnes in Moyse baptizati sunt.) εἰς τὸν μωσῆν, est Græce, id est, In Mosen. Augustinus enarrans Psalmum septuagesimum septimum, legit, Per Mosen, Rectius

In Mosen

ctius arbitror accipi, in Mosen, pro in legem Mosaicam, nōdum enim in Christum, cuius aduentus procul aberat: Interim Moses Christi typum gerebat, & figuris res adumbrabatur euangelica.

Bibebant autem.) Græcis est Enim. Atque ita refert Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimonono, ex uetusti codicis fide, ubi & Græce dixit, Consequente eis. Et aliâs aliquoties sic loquitur Consequens est huic.

Consequente eos.) ἀκολουθούσης. id est, Sequente, siue prosequente. Sequente autem dixit, tanquam itineris perpetua comite: id enim sonat ἀκολουθεῖν magis quàm ἕπεσθαι. Origenes homilia in Exodum quinta, sequentem petram refert, ad nubem quæ præcessisse legitur Hebræos, offensus ut apparet, absurditate sensus, si petra dicatur sequi proficiscentes. Verum accipi potest riuum, qui è petra prosiliit, illos fuisse comitatum. Et Augustinus quum alijs aliquot locis, tum contra aduersarium legis & prophetarum, libro secundo, capite sexto, interpretatur, Christus erat petra, id est petra significabat Christum: nec obstat quod hanc petram dixerit spiritualem. Quicquid enim mysticum habet sensum, spirituale dicimus. Bibebant aquam de petra, non qualibet, sed de spirituali, quæ significabat illam unicam petram, unde salutem hauriunt omnes credentes. Heronymus, aut si quis alius is fuit, enarrans Psalmum quadragesimum primum, adducit hūc locum omisso pronomine Eos: quod quum nō sit apud Græcos, adiectum est ab interprete, quo sermo fieret explanatior, & nos item addidimus. Nec addit tamen Ambrosius, quum subinde locum hunc in suis libris adducat. *Consequente eos petra*

Beneplacitum est deo.) εὐδόκησεν ὁ θεός. Quod Ambrosius uertit, Bene sensit deus, nos uertimus Approbauit. de hoc uerbo iam crebro monuimus.

In figura facta sunt nostri.) Figuræ siue formæ, est Græcis pluralis numeri τύποι, sicut & paulo post, Hæc autem omnia in figura cōtingebant: ταῦτα δὲ πάντα τύποι. id est, Hæc omnia figuræ contingebant. In collectaneis Bedæ priore loco, Figuræ legitur, licet Nostri, deprauatum erat in nostræ: quod tamen ad eundem modum frequenter est obuium in libris Augustini: ac priore loco Græcis additur ἡμῶν, ut legant: Hæc autem figuræ nostri fuerunt. Et ad eum modum citat hunc locum Augustinus, enarrans Psalmum centesimum decimumtertium. Rursus aduersus Faustum in fragmento quarti libri, alijsq; locis compluribus. *In figura, pro Figuræ*

Neque idololatræ efficiamini.) Opinor pro γίνεσθαι, mutatum esse γίνεσθε. id est, Neq; efficeremur simulacrorum cultores: quandoquidem in hoc quoque additur, sicut quidam eorum, ut γίνεσθαι respondeat ad εἶναι. Alioqui in duobus mutauit personam, in idololatris & murmuratoribus.

Sicut quidam eorum.) καθὼς καί τινες αὐτῶν. id est, Quemadmodum & quidam illum tentauerunt. Interpres legit αὐτῶν. atque ita scriptum est in nonnullis exemplaribus. Nec ex Ambrosio, nec ex Chrysostomo, nec ex Theophylacto satis liquet quid legerint, nisi quod apud utrunque contextus habet αὐτῶν. Si legimus αὐτόν, id est Eum, ex hoc loco declaratur Christi diuinitas, quem à Iudæis tentatum dicit prius quàm hominem assumeret. Nam de eo quod præcesserit, Petra autem erat Christus: posset aliquis interpretari, petra illa designabat Christum post nasciturum. Spiritalem autem uocari, quod typum haberet mysticæ petræ. Si legimus αὐτῶν, sensus erit, ne nos tentemus Christum, sicut olim Iudæi tentauerunt deum. *Duplex lectio*

Ad correptionem nostram.) πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν. id est, Ad admonitionem nostram siue nostri. quod tamen nonnunquam pro correptione usurpatur.

Tētatio uos non apprehēdat.) ἔλαβεν, i. apprehēdit, præteriti tēporis, siue cepit. Subindicat enim Corinthios iam incidisse in tentationē, sed humanā, hoc est, tolerabilē ac sanabilē. Et in hāc sane lectionē consentiūt exēplaria Græcorū quæ uiderim omnia: tametsi apparet Ambrosiū legisse apprehendat, ex his uerbis quæ subijcit, Vt aūt humana tentatio illos apprehēdat, hortatur. Quanq; quid simile inter καταλαμβανέτω & ἔλαβεν. Nisi forte Ambrosius legit ἐλαφέτω. At mihi sensus Græce lectionis uidet magis germanus esse Paulo, atque eam palā est Chrysostomo & Theophylacto placuisse. Ante terruerat eos horendis exemplis, mox ne desperēt, reficit eos, extenuās quod hactenus peccassent, dicensq; leue quiddā *Apprehendit alij Apprehendat*

quum ipse grauioribus malis fuisset tentatus.

Prouentus pro Euentu

Prouentum.) τὴν ἔκβασιν. id est, Exitum, siue euentum. id est, is qui sinit uos incidere in tentationem, idem faciet ut tentatio bene eueniat. Hieronymus in commentarijs Ionæ legit ad hunc modum, Sed faciet cum tentatione & exitum. Atque item Augustinus explicans Psalmum sexagesimum primum. Nam prouentus dicuntur sementis, & è terra nascentium. Rursus epistola octogesima nona. At ne quis putaret sic esse dictum, sed faciet cum tentatione prouentum, quasi deus paciscereturcum tentatione de euentu, nos uertimus, Sed faciet unà cum tentatione euentum: ut sit sensus, Qui passus est incidere tentationem, idem dabit & exitum bonum.

Vt possitis sustinere.) Græce magnificentius quiddam dicitur ὑπενεγκεῖν, quod est ita ferre, ut oneri superis ac superes: quemadmodum ad Romanos dixit ὑπενεγκῶμεν.

Cui benedicimus.) ὃ εὐλογοῦμεν. id est, Quem cum gratiarum actione sumimus. Sic enim interpretãtur Chrysostomus ac Theophylactus. Nonnihil recentiores interpretantur de benedictione consecrantis.

Panis quem frangimus

Et panis quem frangimus.) τὸν ἄρτον, ὃν κλῶμεν. id est, Panem quem frangimus. Cur non offenduntur hoc loco, quos illud offendit, quod Græci in uerbis, quibus Latini consecrant corpus Christi, dicũt, Hoc est corpus meum, quod frangitur pro uobis: sequuti ut apparet, Paulũ autorem, qui proximo capite ad hunc modum recensetuerba Christi? Quod si quis cauilletur eum locum esse deprauatum in exemplaribus, certe hoc loco consentiunt nostri codices cum Græcorum lectione, & tamen sunt qui putent hic agi de pane & calice consecrato, aut certe in genere, ut possit locus ad utrunq; sensum accommodari. Nam prisci Christiani omnem panem ueluti sacrum habebant, ob memoriam cœnæ dominicæ, & calicem inter se porrigentes, gratias agebant domino, quum tamen non semper fieret consecratio sacramẽtalis. Annotatum est hic, quod prius meminit calicis quàm panis. In Luca bis fit calicis mentio, prioris illis edentibus, alterius post cœnam.

Synaxis olim fiebat interdũ absq; cõsecratiõe corporis & sanguinis

Nonne participatio corporis.) κοινωνία. Modo communionem uerterat, nunc uertit participationem: ad quid conducat ista copia non uideo. Interim lector Græce ignarus, cõmiscitur aliquod discrimen, inter communicationem & participationem frustra.

Vnus panis & unum corpus.) Abest Græcis copula Et, εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα. id est, Vnus panis, unum corpus: ita legit Chrysostomus ac Theophylactus: atq; ita scriptum comperi in exemplari Paulino. Consentiebat utrunq; Constantiense. Dixerit aliquis, quid refert, si addatur coniunctio Et? Non ad modum: tamen τὸ ἀσυνδέτῳ melius congruit sensui quẽ adferunt Græci, Putant enim nos intelligi panem illũ, qui est corpus domini: quandoquidem omnes Christiani membra Christi sunt, quasi correxerit quod prius dixerat participamus: plus est enim unum & idem esse, quàm participem esse.

Omnes enim, per Oẽs qui

Omnes qui) οἱ γὰρ πάντες. id est, Omnes enim absque Qui. Omnes enim de uno pane participamus. ita legit et Ambrosius. In uetustissimo codice scriptum reperi, Omnesq; ut uerisimile sit, Que, mutatum in Qui: tametsi hæc lectionis uarietas sensum non admodum uariat. Cæterum non est mentio de calice nec apud Græcos, nec in codice Donatiani. In uetustiore codice Constantiensi non erat mentio calicis, sed recentiore manu aliquis adiecerat in spacio uersuum. In nonnullis excusis repperi, Omnes quidem de uno pane, & sic habebat uterque Constantiensis, ut probabile sit interpretem γὰρ uertisse per coniunctionem expletiuam.

Sermo imperfectus

Videte Israel secundum carnem.) Ad differentiam adiecit Secundum carnem, ut ostenderet esse alium secundum spiritum: licet Græcis non repetatur articulus, τὸν κατὰ σάρκα.

Quid ergo? dico.) Ex Græcis exemplaribus locus ita debet distingui: Quid igitur dico? idolum esse aliquid, aut idolis immolatum esse aliquid? quasi diceret, Nequaquam hoc loquor. Et ueluti iam negasset se id sentire, quod per se dictu sit absurdum, subiicit quid sentiat, Sed quæ immolant, & cætera: alioqui dure cohæreret quod sequitur: Sed quæ gentes immolant, & cætera. Proinde nos non ueriti sumus, additis aliquot uerbis orationem reddere lucidiorem. Ad hunc modum distinguunt & Latinorum uetusta exemplaria.

Sed

Sed quæ immolant gentes.) ἀλλ' ὅτι ἃ θύει. id est, Sed quod ea quæ immolant: ut intelligas, Sed hoc dico, quę gentes immolant, ea immolari dæmonibus, non deo.

Nolo autem uos socios fieri.) κοινωνούς. id est, Participes, siue communicatores, aut consortes.

An æmulamur dominum?) παραζηλοῦμεν. id est, Prouocamus & irritamus: quod superius uertit, Ad æmulandum prouoco. Et ad eum modum interpretantur Græcorum scholia: nominatim Theophylactus: πειράζομεν ἢ παρακινύζομεν. id est, Tentamus & irritamus, nam ζηλοῦμεν, & in bonam partem dicitur: παραζηλοῦμεν ferè non nisi in malam. *Æmulari, pro prouocare*

Sed quod alterius.) ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος. id est, Sed quisque quod alterius.

Omne quod in macello uenit.) Venit, hoc loco significat uenundatur, πωλούμενον, & in macello legendum, non in macellum. Indicat hoc & diuus Augustinus aduersus Adamantium, Interrogare, inquit, uetat, quum quid de macello emitur. Atque huiusmodi amphibologiam tollere poterat accentus circunflexus, notatus supra uerbum Vênit. *Venit, pro uenditur*

Nihil interrogantes.) μηδὲν ἀνακρίνοντες. id est, Nihil dijudicantes: quod idem uerbum est paulo inferius. Ambrosius legit, Nihil disquirentes. Est autem participium eius, quod superius uertit Interrogant.

Et plenitudo eius.) Eius, ad terram refertur, non ad dominum, αὐτῆς, hoc est, quicquid diues gignit terra, id omne domini est. *Plenitudo eius scilicet terræ*

Hoc immolatum est idolis.) Vetusti codices habent, Hoc immolatitium est idolis. Atque ita legimus apud Ambrosium. Est autem Græcis eadem dictio, quam interpres toties reliquit, εἰδωλόθυτον.

Qui iudicauit.) τὴν μαρτύραντα. id est, Indicauit, per n, non per u. Id tametsi minutulum est, tamen quoniam facillimus in huiusmodi lapsus est, admonendum duxi. Nam μαρτύριον Græcis est prodere rem prius occultam: licet apud Ambrosium hęc particula non addatur, propter eum qui indicauit, haud scio an librariorum incuria.

Conscientiam dico non, & cætera.) Ante hunc locum repetitur in Græcis codicibus, Domini enim est terra et plenitudo eius: quod paulo superius positũ est: sed utrobiq; probe quadrat. Illic nõ refert quibus uescamur, omnia enim sunt domini. Et hic nõ est cur fratrem offendas, uescens idolis immolato, quum tãtam ciborum copiam diues mundus suppeditet. Cæterum hoc posteriore loco uidetur, inferri sub alterius persona, uelut obijcientis Paulo, quod ipse mox dixerat: Quam mihi narras conscientiam, quum ut ipse fateris, Domini sit terra & plenitudo eius? Idcirco subijcit ac distinguit conscientiam: Conscientia, inquit, tua dicit, domini est terra & plenitudo eius: at non idem dicit alterius conscientia, quæ putat aliquid simulacris esse proprium, neque commune deo. Neque magnopere facit ad rem quod hic argutatur de ἑαυτοῦ, deq; Illum & conscientiam Laurentius. Quum enim ait, Et propter conscientiam, exponit quid ante dixerat Illum: alioqui qui audierat sibi dictum, ne ederet propter illum qui indicauit, rogare poterat, quid hoc ad illum? Respondet Paulus, ob illius cõscientiam, quam tuo facto uulneras, etiamsi tua firma sanaq; est. Deinde quod dicit Tuam, suo more personam fingit: quãdoquidem nonnunquam in se recipit personam alterius, quo rem magis exponat oculis. *Plus est in Græcis* *Persona alia in sermone Pauli*

Ab aliena conscientia.) ἀπ' ἄλλης συνειδήσεως. id est, Ab alia conscientia. Atque ita legit Ambrosius, itaq; scriptum uisitur in uetustissimis exemplaribus, nominatim utroq; Constantiensi. Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert. *Aliena, pro alia*

Cum gratia participo.) Ambrosius legit, Gratiæ particeps sum: uerum non reperio μετέχω datiuo iunctum, nisi referatur ad socium communionis, non ad rem cuius particeps es. Vnde magis probo Cum gratia, id est, cum gratiarum actione. Potest & hunc in modum accipi, ut χάρις sonet hic beneficentiam, sitq; datiuus instrumenti, siue modi. Si ego particeps sum escarum, idq; non per idolum, sed beneficio munificentiaq; dei, quid est cur male audiam? In hũc sensum interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus, gratiam dei uocans animi fortitudinem contemnentis idolum, ac dei bonitatem, qua fit, ut ipsius dona, per impiorum maliciam, non inquinentur puris. *Duplex sensus*

Pro eo quod gratias ago.) ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ. id est, Pro eo, pro quo ego gratias ago

ago. Opponit autem hæc inter se ueluti contraria, βλασφημεῖν & εὐχαριστεῖν.

Vel aliud quid.) εἴτε τι. id est, Siue quid, Aliud, Additum est explicandæ rei gratia. Atque ita legit Ambrosius, Siue aliquid facitis. quemadmodum habetur apud Græcos.

Sine offensione estote.) Græce iucundius est, ἀπρόσκοποι. id est, Tales, ut nemo per uos offendatur.

Iudæis & gentibus.) Pro Gentibus, est ἕλλησι. id est, Græcis. Iteratur autem ad singula coniunctio καὶ, proinde nos uertimus per Neque.

Non quærens quod mihi utile est.) Simplicius & uerius erat, Non quærens meam ipsius utilitatem, sed multorum. μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν.

EX CAPITE VNDECIMO.

IMitatores mei estote, sicut, & cætera.) De hoc loco superius admonuimus huius epistolæ capite quarto: Vox est autem digna ijs, qui locum apostolorum sibi uindicāt. Se Paulus proponit exemplar, sibi conscius se nihil habere, quod non sit imitandum: & tamen hoc exemplar nō uult imitabile uideri cuiquam, nisi respondeat ad archetypum Christi. Nunc quidam suo arbitratu uiuētes, nihil enim dicam aliud, satis esse putant, si minis denuncient quicquid ab alijs fieri collibuerit, siue rectum id fuerit, siue secus. Sunt alij superstitiosi magis quàm religiosi, qui ad suum quisque institutum uocant homines: Franciscani dicunt, Imitatores nostri estote. E diuerso Prędicatores clamant, Imitatores nostri estote. Totidem uerbis hinc clamant Carmelitæ, hinc Benedictini, hinc alij atque alij. Et recte clamant, modo uere possint addere cum Paulo, Sicut & nos sumus Iesu Christi. Nunc ipsi, de multis loquor, hominum æmulatores, tamen clamant, Imitatores nostri estote.

Christus exemplar archetypum

Per omnia mei memores estis.) ὅτι πάντα μου μέμνησθε. id est, Quod omnia mea meministis. Et in hunc sensum accipit Ambrosius: legit enim, Quod omnia mea memoria retinetis. Et consentiunt Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Præparat enim illos laude ad sequentem admonitionem: quasi diceret, Sicut in cæteris tenetis mea præcepta, ita in hoc quoq; sequamini. Hæc interpretatio mihi sanè magis arridet quàm Ambrosij. Scribit enim hunc in modum: Postquàm mores & conuersationē illorum arguit, nunc traditiones uult corrigere. Ideo non hoc confirmat, sed succenset eis, quia quum esset apostolus eorum, immemores erant traditionum eius: neque quod adhuc non didicerant, ex aliarum ecclesiarum traditione sequebantur, ac per hoc quasi nouiter tradit illis dicens. Fortassis interpres legit πάντη, hoc est, in omnibus, aut πάντα accepit per synecdochen, κατὰ πάντα. Codex uetustior Cōstantiensis habebat, Omnia mei memores estis: omissa præpositione, quæ nec apud Græcos est.

Omnia mea

Et sicut tradidi uobis præcepta mea.) Hic apparet uariam fuisse in Gręcis codicibus lectionem. Nam Ambrosius legit ad hunc modum, Et quomodo ubique trado traditiones meas tenetis. id quod ex interpretatione quoq; licet colligere. Interpretatur enim Vbique, id est In omnibus ecclesijs, Atqui πανταχοῦ, quod apparet legisse Ambrosium, non reperimus in Græcorum codicibus: nec usquam illius meminerūt interpretes, quos ego sanè uiderim. Mollior erat futurus sermo, si priore loco posuisset μὲν, posteriore δὲ. Laudo quidem uos, quod in cæteris omnia mea tenetis: cæterum illud estis admonendi quod parum uidemini meminisse. Seu prius illud δὲ, tantum notat digressionem à cœpto sermone de idolothytis, posterius uim habet aduersatiuam, quasi præcessisset μὲν. In uetustissimo codice pro Tenetis, erat Tenete. Nam Græca uox anceps est, κατέχετε. nec est Præcepta, Græce, sed modestius uerbum, & Paulo dignius, παραδόσεις. id est, traditiones: quæ nos Instituta possumus dicere. Leuius est enim traditio, quàm præceptum.

Varia apud Græcos lectio

Velato capite.) Græce est κατὰ κεφαλῆς ἔχων. id est, In capite habens: ut intelligas non solum de pileo, uerum etiam de coma, quæ & ipsa caput tegit. atq; id annotant Græcanica scholia, nominatim Theophylactus. Et mox meminit de tondendo, sic argumētans, Si mulier in hoc imitatur uirum, quod aperit caput: simul & in hoc imitetur, quod ille tonsus est.

In capite habens

Deturpat caput suum.) καταισχύνει. id est, Dedecorat, siue pudefacit, aut dehonestat.

Vnum est enim.) ἓν γὰρ ἐστι καὶ τὸ αὐτό. id est, Vnum est & idem: hoc est, nihil omnino refert. Aliquanto diuersius legit Ambrosius, uerum hoc nihil habet momenti ad sensum.

Ac si

Ac si decaluetur.) τῇ ἐξυρημένῃ. id est, Cum derasa siue rasa: hoc est, perinde est ac si rasa sit. Ambrosius legit: Vnum est enim atq; idipsum ut decaluata. Fortassis interpres affectauit hoc uerbum decaluare, uelut odiosius, & scommatis obnoxium est caluicium.

Tondeatur.) καὶ κειράσθω. id est, Etiam tondeatur. In exemplari Paulino ac Donatianico scriptum erat, Si non uelatur mulier & tondeatur. Cõsentiebat utrunq; Constantiense. Nec enim est ociosa coniunctio, quæ perinde ualet, ac si dicas, Eadem opera tondeatur, quandoquidem retegit caput.

Aut decaluari.) ἢ ξυρᾶσθαι. id est, Radi: de quo modo meminimus.

Velet caput suũ.) κατακαλυπτέσθω. id est, Veletur, nec aliud quicquã additur apud Grecos. Ambrosius legit, Velet caput.

Velamen habere.) ἐξουσίαν ἔχειν. id est, Potestatem habere. Porrò Ambrosius & Græca scholia indicant potestatem, hoc loco accipi pro uelamine: quod uelamen impositum cogat illam demittere oculos, significetq; illam esse sub alterius imperio. Laurentius indicat in nonnullis etiam Latinis codicibus scriptum fuisse potestatem, pro uelamine. Id quod admonuit & Thomas Aquinas: & nos in Paulino exemplari ita scriptum comperimus, suffragante utroque Constantiensi. *Potestas, pro uelamine*

Vos ipsi iudicate.) ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε. id est, Inter uos ipsos, uel in uobis ipsis iudicate: hoc est, in suo quisque animo.

Nec ipsa natura docet.) ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς; id est, An ne ipsa quidem natura docet uos? Quanquam Latinis Nec, aliquoties pro Ne quidem, usurpatur. Interpres non uidetur legisse ἢ, quod hodie uidemus additum in Græcis codicibus.

Comam nutriat.) κομᾷ. id est, Comatus est. Coma, capillitium, sed promissius & curatum. *κόμαν*

Capilli.) ἡ κόμη. id est, Coma. Cur quod modo uertit Comam, nunc mutauit in capillos?

Nec ecclesia dei.) Ecclesiæ, multitudinis numero, αἱ ἐκκλησίαι. suffragante codice Latino quem modo citauimus. Sunt & mundi conuenticula, plena litium ac iurgiorum. Porrò cœtus Christianorum ab huiusmodi uitijs debent abesse.

Hoc autem præcipio non laudans.) τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. id est, Hoc autem præcipiens siue denuncians nõ laudo. Laudarat ante, quod omnia tenerent: nunc non laudat in hoc, quod cogitur præcipere de concordia: quasi dicat, Hoc non laudo, quod præcipio. Oportebat enim uos uestra sponte, quod rectum est tenere ac facere. In hanc sententiam Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus in Homilia quam nobis uertit Hieronymus Donatus. Item in Commentario. Abutuntur enim Græci participijs pro uerbis infinitis. Interpres & Ambrosius legisse uidentur, τοῦτο δὲ παραγγέλλω οὐκ ἐπαινῶν. Potest & hic accipi sensus, Ante collaudati sunt, quod meminissent, ac tenerent omnia quæ Paulus ordinarat: hic reprehenduntur, quod non seruarent omnia, quæ tenebant memoria.

Scissuras.) σχίσματα. Quod alibi relinquere solet, hic magis quadrabat, Sectiones, siue dissidia. Cæterum, Inter uos: non additur in uetustis codicibus Latinis, quum sit apud Græcos, ἐν ὑμῖν. *Scissura, schisma*

Ex parte.) μέρος τι. id est, Ex parte aliqua, siue partem aliquam. Et αἱρέσεις reliquit, quum Sectas, cõmode potuerit dicere. Diuus Chrysostomus in homilia, quam unam uertit Hieronymus Donatus, magna contentione, multisq; uerbis asseuerat, hic hæreses non esse opinionum, sed animorum dissidia: id que probat duobus potissimum argumentis: Alterum est, quod nisi accipias hæreses, pro dissidijs, non congruent quæ mox sequuntur: Conuenientibus ergo uobis in unum, non est dominicam cœnam manducare, & cætera. Cœnam autem dominicam uocat, in qua sunt, uelut inter eiusdem domini conseruos omnia communia: quod apud Corinthios fieri desierat: & hinc sermonem orsus fuerat. Primum quidem conuenientibus uobis in ecclesiam. Vbi schismatum meminit, quæ nunc mutato uocabulo uocat hæreses. Alterum est, quod dicit Paulum acrius quàm hic facit, inuehi solere in opinionum hæreticarum autores, quos & canes appellat & operarios malos, negans uel angelum de cœlo loquentem audiendum, si diuersa doceat ab ijs, quæ *Hæresis pro dissidio*

Paulus

Paulus docuerat. Eadem habentur in Græcis commẽtarijs. Iam quamuis uerum est & per opinionum hæreses illustrari qui sunt probati, tamen hoc loco Paulus non agit proprie de talibus, quales docuisset in ecclesiam non esse recipiendos.

Vt qui probati sunt:) ἵνα οἱ δόκιμοι. id est, Probi: ut opponatur reprobis. Et coniunctio ἵνα, non causam significat, sed euentum: quod diligenter annotauit Chrysostomus.

Ad manducandum.) ὡς τοῦ φαγεῖν. id est, In edendo. atque ita legit diuus Ambrosius. Nec est ociosa uerbi coniunctio πρὸ in προλαμβάνει. quod nos uertimus Occupat. Præsumit enim, aliud sonat Latinis auribus. Præueniebant enim alios, & illis non expectatis, suam quisque cœnam edebat: & ob id mox subijcit, Inuicem expectate.

Nunquid domos non habetis:) Num domos non habetis: uel, an non habetis domos?

Confundi pudefieri

Et confunditis.) καταισχύνετε. id est, Pudefacitis. Quanquam Hieronymus in epistolam ad Galatas, capite quarto, putat nihil interesse inter ἀισχύνω & σύγχυσιν, licet apud idoneos autores secus esse comperiatur. Turbatur quidem & qui uehemẽter pudescit, hoc est, animo confunditur: at non quisquis confunditur, pudefit. Et ἀπορεῖν, unde ἀπορία non semper significat egere, sed interdum inopem esse consilij animiq; perplexi, ut non satis cõueniat cum καταισχύνεσθαι, sed magis cum συγχεῖσθαι.

Distinctio

Laudo uos, & cętera.) ἐπαινέσω ὑμᾶς ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ. id est, Laudabo uos in hoc: non laudo. Ad hunc modum distinguũt Græcanici codices, Poterat enim simpliciter dicere, In isto uos non laudo: sed interrogatio præmissa facit ardentiorem orationem. Quanquam uideo Theophylactum sic interpretari, ut hæc particula Laudo uos, non percontatiue, sed pronũciatiue sonetur. Ne nimium irritaret diuites, in cęteris quidem collaudaturum se dicit illorum officium, in hoc negat se posse laudare. Sed & altera distinctio belle habet, Laudabo uos: in hoc non laudo: ut ad interrogationem subaudiatur, Laudo in cæteris.

Quoniam dominus noster Iesus Christus.) Noster apud Græcos non additur. Latini codices uariant. Sermo absolutior est, non addito pronomine.

Et gratias agens.) καὶ εὐχαριστήσας. id est, Actis gratijs, uel Quum egisset gratias.

Verba consecratiõis apud Paulum

Accipite & manducate.) λάβετε, φάγετε. id est, Sumite, edite: citra coniunctionem interpositam. Cæterum quod hæc duo uerba, Sumite, edite: non adduntur apud Ambrosium in æditione posteriore, suspicor librariorum errore commissum. Quanquam in uetustiore Constantiensi addebantur hæc uerba, sed in margine manu recentiore fuerant adiecta.

Quibus uerbis consecrarit Christus

Hoc est corpus meum.) τοῦτό μου σῶμα. id est, Hoc meum corpus: absque uerbo substantiuo Est. Quanquam in quibusdam additum reperio. Fatetur Thomas fuisse, qui dicerent Christum alijs uerbis consecrasse panem, prius quàm porrigens discipulis diceret, Hoc est corpus meum. Et eam opinionem licet refellat, non tamẽ uocat hæreticam, quum hęreticam dicat eorum, qui contendebant corpus Christi nõ esse uere in sacramento synaxeos, sed uelut in signo. Et sunt qui negent uerbo Incarnato opus fuisse alijs uerbis ad consecrandum. In omnibus accedendum est iudicio ecclesiæ, licet hic sermo uideatur iam panem consecratum porrigentis. Quod nisi quis acquiescat in ecclesiæ decretis, difficillimum fuerit probare sensui humano, quibus uerbis consecret sacerdos. Nam ut donemus Christum eiusmodi uerbis consecrasse, quî constat hoc pactum, nobiscum initum ut referentes aliena uerba, consecremus & ipsi? Verum hic captiuandus est, ut inquit Paulus, intellectus humanus in obsequium fidei, ut hoc maius sit fidei meritum, quo minus assequitur humana ratio.

Frãgitur, pro tradetur

Quod pro uobis tradetur.) τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. id est, Quod pro uobis frangitur. Atque in hoc tantus est Græcorum codicum consensus, ut appareat apud nos uarietatem ortam, aut certe data opera mutatam scripturam, quod absurdum uideretur frangi corpus, nõ quod uere frangatur, sed quod, ut ait diuus Augustinus, per partes sumatur: quod olim eodem pane sacro, in multas parteis dissecto, distribueretur omnibus Christi corpus.

Corpus Christi quomodo frangitur

Quemadmodum autem Christus comesus à singulis, uiuit nec dentibus discerpitur, ita hoc quo dixi modo fractus, non laceratur in parteis. Certe Diuus Ambrosius legit, frangitur, Græcis consentiens, nihil offensus ea lectione. Nec aliter citat Beda enarrans Euangelium Lucæ. Porrò si quid offendit, quod prius dictus sit fregisse panem, & mox adiecisse, quod

quod frangitur, opinor, aut primum cœpisse frangere panem fortassis in duas aut tres partes, deinde ut cuique impartiebat, à maioribus fragmentis minora defregisse: aut Frangitur sine certa ratione temporis esse positum, ueluti fieri dicitur, quod quoties solet, aut opus est fieri, fit, etiamsi iam non fiat: & solui quod solui debet, etiamsi sæpe non soluatur. Cæterum hic frangi nihil aliud esse, quam dispartiri, subindicat & interpres Theophylactus: Corpus, inquiens, suum, quod omnibus æque dispartiens morti destinasset. Ipse uero in cibo sumendo tempore anticipato, nec̃ communem hunc & cibarium panem in medium exponis, neque eundem frangis, ut multis detur, sed tibi ipsi reseruas. Atque ex Græcis exc̃plaribus palàm est, quod idem legerit Chrysostomus quod Theophylactus id quod ex ipsa perspicuum est enarratione, quocunc̃ consilio Hieronymus Donatus Latine reddidit, quod nostra uulgaris habet lectio. Postremo non satis constat ex ueterum commentarijs, an hic Paulus tractet de sacerdotali consecratione corporis & sanguinis dominici. Si quidem apostoli sermo cœpit à conuiuijs Idololatrarum & Christianorum: posteaquàm autem ostenderat non conuenire, ut Christiani se misceant religiosis uel superstitiosis potius gentium conuiuijs, progressus ostendit, qualia debeant esse uere religiosa Christianorum conuiuia, quanta concordia, quantac̃ communione rerum omnium sint peragẽda. Totus autem apostoli sermo uidetur in hoc uersari, ut reprehendat inæqualitatem conuiuij, reuocetc̃ illos ad archetypum exemplum Christi & apostolorum. Nam in primordio suboleſcentis ecclesiæ erant omnia communia, ab hac summa charitate paulatim refrixerunt animi Græcorum, seruato tamen aliquo pristinæ communionis uestigio, dum certis diebus, præcipue festis, ut est probabile, conueniunt simul, & ad conuiuium à diuitibus apparatum, adhibentur & pauperes. Tandem id quoque corruptum est à quibusdam, et conuentus quidem fiebãt, sed exclusis pauperibus, quisque cum suis epulabatur, etiam usque ad temulentiam, ita ut non solum pauperes non reficerentur, uerum illis etiam exprobaretur cõditionis humilitas. Eoc̃ Paulus ut exponunt Chrysostomus ac Theophylactus, inijcit mentionem cœnæ dominicæ, ut illius sacratissimi conuiuij recordatione reuocarentur ad sobrietatem ac fraternam communionem, quam dominus inter suos exhibuit proprij corporis distributione. Neque enim semper dominus consecrauit corpus suum, quoties legitur gratijs actis fregisse panem, siquidem benedixit ac fregit conuiuium exhibens multis hominum milibus. Et in Emaunte, benedicit, frangit ac porrigit panem. Rursum quoties in sacris libris fit mentio fracti panis, non statim accipiendum est inter discipulos fuisse cõsecratum corpus & sanguinem domini, quemadmodum in Actis capite secundo, bis fit mentio fractionis panis, quę peragebatur quotidie per singulas domos. Itẽ Paulus Actorum uigesimoseptimo, in nauigatione benedicit ac frangit panem, inuitans alios ad sumendum cibum, & ut est uerisimile, panem fractum porrigens. In his igitur solẽnibus Christianorum cõuiuijs, erat aliqua cœnæ dominicæ commemoratio, quum tamen non consecraretur corpus & sanguis domini. Quin & hodie multis in locis, peracto sacro datur singulis frustulum panis, in signum corporis dominici, ut illius mysterij memores domi frugalius agant conuiuium, haudquaquam immemores pauperum. Fortasse talia fuerunt Corinthiorum conuiuia, quæ Paulus indecenter agi stomachatur. Et haud scio an panem illum & calicem, quem inter sese conferebant Christiani, cum gratiarum actione, ac significatione mutuæ inter ipsos charitatis, nonnunquã appellarint, corpus & calicem domini, quod essent illorum signa. Certe Chrysostomus ac Theophylactus cœnam dominicam interpretantur, non quod ibi consecraretur corpus & sanguis domini, sed quod esset eduliorum potusc̃ communio. Quanquam in fine nonnihil attingunt de indigna corporis et sanguinis sumptione, sed obscurius. Mihi quidem magis placet, ut hic locus pertineat etiam ad consecrationem, attamen admonere lectorem uisum est, quo diligentius excutiat. Cæterum frangendi uerbum, haud male cõgruit corpori dominico, frangitur panis triticeus, ut multis uitam conferat: frangi dicitur & corpus domini, quod uitam ex æquo conferat omnibus digne sumentibus. Idem panis inter multos distributus concordiæ symbolum est: idem corpus pro omnibus immolatum, amicitię signum est.

Hieronymus Donatus Venetus patricius

Cœna dominica dicta ob esculentorum ac poculentorum æqualitatem & communionem

An in conuiuijs Corinthiorum quæ reprehendit Paulus fuerit uera corporis dominici cõsecratio

In meam commemorationem.) εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. id est, In mei memoriam, aut in mei commemorationem, ut legit Ambrosius. Quanquam Græca uox parum commode

reddi poteſt niſi circumloquaris, Ad renouandam mei memoriam.

Calix poculũ Similiter & calicem.) Ambroſius poculum legit, propius Græcam exprimens uocem ποτήριον, à potando dictam, quemadmodũ poculũ apud nos. Nam calix poculi genus eſt. Poculum eſt unde bibitur, ſiue cyathus ſit, ſiue calix, ſiue urceus.

Annunciabitis.) καταγγέλλετε, id eſt, Annunciate, ſiue annũciatis. Tametſi in hiſce uerbis uideo apoſtolos abuti tempore, ut in his quæ mox præceſſerũt, Quoties bibetis, πίνητε. Ambroſius legit annunciantes, aliquot uerbis in medio relictis, incuria ſicut arbitror librariorum. Sic enim apud illum legimus, Hoc facite quotienscunq; bibetis in mei commemorationem, mortem domini annunciantes donec ueniat. Non contendam cũ eo, qui mallet annunciatis indicandi modo, tamen arbitror utrancq; lectionem conſiſtere: & qui legit annunciabitis, uidetur imperandi ſenſu loqui.

Panis dicitur & poſt conſecrationem Panem &c.) τὸν ἄρτον τοῦτον, id eſt, Panem hunc. Hîc palàm corpus conſecratũ panem uocat, non quod adhuc ſit panis eo modo quo fuit, ſed quod ſit panis uiuus & uitam conferens ueram.

De pane illo edat.) Illo, hoc loco non additur apud Græcos, ſed interpres explicuit uim articuli, quod & aliàs ſæpenumero facit. Ambroſius legit De pane edat.

Indigne.) ἀναξίως τοῦ κυρίου, id eſt, Indigne domino. Ad eum modum legit & Chryſoſtomus, utroq; loco addens domini nomen. Ambroſius item repetit domini nomen: Itaq; quicunque ederit panem hunc, aut biberit calicem domini indigne domino, licet proximo loco nõ apponat domino: Qui enim manducat & bibit indigne, iudicium ſibi ipſi manducat. Quanquam in nõnullis Græcorũ codicibus legitur, τοῦ κυρίου ἀναξίως, ut κυρίου utrólibet poſſit referri, Panem homini, aut panem indigne domino.

Quod ſi.) εἰ γάρ, id eſt, Si enim, non εἰ δέ.

Vt non cum hoc mundo.) Cum mundo, ſat erat, σὺν τῷ κόσμῳ. Nec hîc potuit ſeruari non ingrata uocum alluſio, λειπόμενοι & κατακεκριμένων.

Vt non in iudicium conueniatis.) εἰς κρῖμα. Clarius erat Ad condemnationem: ne quis accipiat eos iudices adire.

EX CAPITE DVODECIMO.

Spũalia quæ uoce ſonãtur DE ſpiritualibus autem.) περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. Incertum an ſentiat de donis ſpiritus, ut interpretãtur diuus Chryſoſtomus, Theophylactus & Ambroſius, an de pſallendo ſpiritu, de quo uidetur nata fuiſſe quæſtio.

Cum gentes eſſetis.) Græci paulo diuerſius habent, ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε ἀπαγόμενοι, Quod gentes fuiſtis, ad ſimulacra muta utcunq; ducebamini, abeuntes ſiue abducti, aut, quod malim, ſequentes. Nam ſi ὅτε legas, ſermo penderet, niſi placet participium uerbi loco poſitum eſſe, ἀπαγόμενοι, pro ἀπῆτε ἤγεσθε. Neque enim participium ἀπαγόμενοι ſimpliciter adhæret nomini ἔθνη. Porrò periphraſin interpretis non improbo. Ambroſius legit, Cum gẽtes eratis, ſimulacrorum forma eũtes, pro ut ducebamini. Quanquam hîc puto ſupereſſe coniunctionẽ, cum, id quod propemodum liquet ex illius interpretatione, cuius uerba ſubſcribam, ſi quis forte requiret: Spiritualia, inquit, illis traditurus, exemplum prioris conuerſationis memorat, ut ſicut ſimulacrorum fuerunt forma colentes idola, & ducebantur duce uoluptate dæmoniorum, ita & colentes deum, ſint forma legis dominicæ. Hactenus ille. Reuocat enim illis in memoriam, quod aliquando fuerint gentes, id cum iam eſſe deſierint, admonet alijs moribus eſſe uiuendum. Auguſtinus libro aduerſus Fauſtum xxi. cap. viij. locum hunc ita refert: Scitis quando gentes eratis, ad ſimulacra ſine uoce, quomodo aſcendebatis inducti? Satis liquet hunc interpretem legiſſe pro ὅτι ὅτε. Et haud ſcio an pro aſcendebatis ſcriptũ fuerit incedebatis. Porrò quoniã uertit inducti, legiſſe uidetur ἀπαγόμενοι pro ἀπαγόμενοι.

Obſcurior ſermo

Dicere Ieſum anathema aut dominum Dicit anathema Ieſu.) λέγει ἀνάθεμα ἰησοῦν, id eſt, Dicit anathema Ieſum, accuſandi caſu, id eſt, Dicit Ieſum eſſe anathema, hoc eſt, maledicit et execratur Ieſum. Probabile eſt autem ita legiſſe et Ambroſium, uel hoc argumento, quod proxima pars adhuc caſu manſit incorrupta. Nemo poteſt dicere dominũ Ieſum. Certe ita refert Hilarius lib. de Trin. viij. iuxta fidem uetuſtiſsimi codicis.

Et nemo poteſt dicere dominus.) Hieronymus in Iohelem legit dominum Ieſum, atque item

item Hilarius libro de trinitate secundo. Rursum Ambrosius libro de Vocatione gētium secundo, capite secundo. Rursum in commentarijs hunc ipsum enarrans locum sic adducit. Item libro de Spiritu sancto primo, capite decimo. Itidē Origenes in Genesim homilia decimaseptima, quemadmodum hodie legitur in omnibus Gręcorum codicibus, δύναται εἰπεῖν κύριον ἰησοῦν. ut opponatur ei quod supra dixit, Dicit anathema Iesum, hoc est, uocat illum anathema. Neq; rursus quisquam eum dominum uocat, nisi, & cætera. Sic enim ueteres loquebantur, Anathema sit, quoties uitandum hominem significarent. Ex hoc capite & proximo licet conijcere, quæ fuerint dotes illius ueteris ecclesiæ Christianæ, prius quàm tot ceremonijs, opibus, imperijs, copijs, bellis, alijsq; id genus esset onerata. Nunc ferè tot præclara munia, ad unam potestatem redacta sunt: hoc est, Christi titulo palliatam tyrannidem. Quid enim est aliud potestas, nisi adsit animus apostolicus?

Dotes ueteris ecclesiæ

Diuisiones gratiarum.) χαρισμάτων. id est, Donorum: sic uertit Hieronymus in epistolis, & alijs item locis. Augustinus in libello de Pręscientia dei ad Dardanum, legit Diuisiones donationum. Sed χάρισμα est donum gratuitum, nam à gratia nomen habet.

Gratiæ, pro donis

Diuisiones operationum.) ἐνεργημάτων. Quod non significat simpliciter operationē, sed uim quandam & efficaciam, qua deus agit in nobis. Sequitur enim mox ἐνεργῶν τὰ πάντα. & paulopost ἐνεργεῖ, quod uertit, operatur. Quanquam, ut dixi, aliud quiddam sonat Græcis. Et agit, magis quàm operatur.

Operatio ἐνέργεια

Ad utilitatem.) πρὸς τὸ συμφέρον. id est, Ad id quod expedit: ita uertit Hieronymus in quæstionibus ad Hedibiam, ac rursum in secundo libro aduersus Iouinianum. Magis autem sonat ad uerbum, Ad id quod confert: etiamsi recte uertit interpres.

Gratia sanitatum.) χαρίσματα ἰαμάτων. id est, Dona sanationum.

In uno spiritu.) ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. id est, In eodem spiritu, seu potius per eundem spiritum.

Operatio uirtutum.) ἐνεργήματα. id est, Operationes, & magis, ut dictum est, efficaciæ.

Discretio spirituum.) διακρίσεις. Discretiones. Interpres legit διάκρισις, tametsi ad sensum nihil refert.

Alij interpretatio sermonum.) γλωσσῶν. Quam uocem modo uerterat linguas, nunc uertit sermones. Nam Græci repetunt utrobique uocem eam γλωσσῶν. Alij genera linguarum, alij interpretatio linguarum. Ita citat hūc locum Augustinus aduersus Faustum libro duodecimo, capite octauo, ex uetusti codicis fide manu descripti. Sic certe legisse Theophylactum ex ipsius liquet interpretatione, quum ait, Nam doctrinæ gratia longe est excellentior, & simplex uarijs linguis loquēdi donum, plurimum antecedit linguarum interpretatio. Quanquam aliquanto post, repetens ordine dotes spiritus, extremo loco recenset genera linguarum & interpretationes sermonum. Licet hæc posterior particula tantum apud Latinos illic addatur.

Hęc autem omnia operatur.) ἐνεργεῖ. Magis efficit quàm operatur. Et efficit per occultam uim in nobis. Diuus Hilarius uelut conans exprimere Gręcam uocem, aliquoties uertit Inoperatur, nominatim libro de Trinitate octauo.

Vnus & idem.) τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτό. Articulus additus facit, ut de certo spiritu intelligamus. Proinde nos uertimus, Vnus ille atque idem spiritus.

Diuidens singulis.) διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ. id est, Diuidens priuatim siue peculiariter unicuique: quod Hieronymus in dialogo primo aduersus Pelagium uertit Proprie, siue propria.

Diuidens singulis prout uult.) Sermo Græcus habet amphibologiam διαιροῦν ἑκάστῳ, καθὼς βούλεται. diuidens cuique ut uult. Nam uerbum Vult, referri potest ad spiritum diuidentem, et ad hominem cui diuiditur, ut si Latine dicas, Impartiens cuique prout uult. Anceps enim est, utrum sit, ut uult ipse, an ut uult quisq;. Atque in hunc posteriorem sensum alicubi torquet locum hunc Origenes enarrans epistolam ad Romanos, innuens in nobis situm, ut quam plurimum gratię nobis impertiat deus. Quin & apud Gręcos additur uox ἰδία, quam interpres non reddidit. Eam si uis aduerbij uim habere, uertendum erat Diuidens peculiariter, siue priuatim. Sin malis nomen esse, transferendum erat, Diuidens propria cuique, siue sua cuique. Atque ita quidem adducit Augustinus libro de Trinitate &

Amphibologia

unitate dei, capite octauo, Diuidens propria unicuiq; prout uult. Totus autem hic sermo Pauli, distributionibus, dictionum earundem iterationibus, idq; nũc in principio, nunc in medio, nunc in fine, membris incisis, comparibus, similiter cadentibus ac desinentibus, periodisq; floridus est.

Siue gentiles.) εἴτε ἕλλωσι. id est, Græci: ut legit Ambrosius, de quo iam frequenter admonuimus.

In unum spiritum potati

In uno spiritu potati sumus.) Græce est, In unum spiritum potati sumus: sicut superius uertit in unum corpus, εἰς ἓν σῶμα. Ad eundem modum legit Ambrosius, Græca sequutus exemplaria. Cæterum aliquanto superius miscuit diuersas præpositiones, εἰς & ἐν. καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες, εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν. id est, Etenim in uno spiritu, siue per unum spiritum, nos omnes in unum corpus baptizati sumus. Quod si complexim legas, sensus erit: Nos omnes baptismo facti sumus unum corpus, idq; per spiritum omnibus communiter impertientem se. Sin diuisim, subaudiendum erit uerbum substantiuum, sumus, Etenim in uno spiritu sumus nos omnes. At prior lectio mihi magis arridet.

Potati spiritu pro hausimus: spiritum

Potati sumus, & cætera.) Est quidem Græce ἐποτίσθημεν, hoc est, Poti, siue potati sumus, sed ut potatus intelligatur is cui potus est datus. Sensum eleganter expressit Ambrosius, legens, & omnes unum spiritum potauimus. Itidem legit Augustinus. Siquidem ποτίζεσθαι Græcis dicitur, quod irrigatur: combibitur autem quicquid est liquidum. Proinde nos quo dilucidiores essemus, uertimus, Eundem spiritum hausimus. In nonnullis exemplaribus, pro Potati sumus, deprauatum comperi, Vocati sumus. Tanta est librariorum audacia.

Non estis mihi necessarij.) χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω. Quod modo uerterat, Opera uestra non indigeo.

Necessariora sunt.) ἀναγκαῖα. id est, Necessaria, per positiuum, non comparatiuum. nam comparatio redditur per magis. Certe iuxta Græcorũ codices citat Augustinus sermone quinquagesimotertio: Et quæ inhonesta sunt nostra, magis necessaria sunt. Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo, capite octauo. Itidem Ambrosius libro quem inscripsit De Noe & arca, capite octauo. Quanquam μᾶλλον, pro potius accipi potest, ut corrigat uerius quàm comparet: sitq; sensus, Ea membra quæ putantur inhonesta, necessitate commendari & usu. Nec enim apparet hoc sentire Paulum, membra pudenda quæ uocantur, esse magis necessaria cæteris, sed satis esse quod necessaria sint corpori, ad hoc ne putentur negligenda.

Et quæ putamus ignobiliora.) Non reddidit interpres festiuam uocum allusionem ἀτιμότερα & τιμιώ, id est, Inhonoratiora, & honorem. Pro ἀτιμότερα, Augustinus legit Viliora.

Et quæ inhonesta sunt nostri.) ἀσχήμονα & ἀσχημοσυνίαν, id est, Immodesta, siue indecora, & modestiam siue decus. Ambrosius legit, Et quæ inferiora sunt nobis, reuerentiam abũdantiorem habent. Verum haud scio an locus mendo uacet.

Nullius egent.) οὐ χρείαν ἔχει. id est, Non habent opus: ut subaudias, eo honore addito.

Temperauit.) συνεκέρασε. id est, Contemperauit: hoc est, simul moderatus est, et miscuit membra temperatura quadam, ut sibi mutuo sint auxilio.

Et cui deerat.) τῷ ὑστεροῦντι. quod uertere solet, deficit: sed hic sanè bene reddidit.

Vt non sit schisma in corpore.) Græcam uocem reliquit Schisma, uertere poterat Dissidium.

Sed in idipsum.) ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη. Sed idem mutuo curent mẽbra: ut τὸ αὐτό, parem indicet omnium membrorum sollicitudinem.

Gloriatur pro glorificatur, deprauatum

Siue gloriatur.) δοξάζεται. id est, Glorificatur: hoc est, honore afficitur. Interpres uidetur, gloriatur dixisse, pro gloria afficitur. Thomas Aquinas interpretatur gloriatur, uigoratur: ut sentire possis eum nonnihil offensum fuisse hoc loco. Certe glorificatur, legit Ambrosius cum Græcis consentiens. Et in eum sensum interpretatur Theophylactus. Ad eundem modum legit Augustinus tractatu in epistolam Ioãnis tertio, nec legit solum, uerum etiam de glorificatione interpretatur. Rursus aduersus Faustum libro uigesimoprimo, capite octauo. Iterum epistola centesima quadragesimaquarta. Rursus Posidonius siue Possidius

fidius in eius uita capite septimo.

Membra de membro.) μέλη ἐκ μέρους, id est, Membra ex parte. Hoc dicit, quod Corinthij nō essent omnia membra corporis, sed aliqua pars membrorum. Quanquam Ambrosius legisse uidetur, ἐκμέλους. Est autem facilis in hisce literis lapsus ob affinitatem uocum μέλους & μέρους, præsertim si accesserit aliquis labdacismus. Ad eundem modum legit diuus Thomas, trifariam hunc enarrans locum. Cæterum ille sensus minus est coactus, ut intelligamus membra de membro: hoc est, aliud membrum ab alio pēdere, mutua connexione. At superiorem lectionem sequitur Theophylactus, quem uersum Latine, falsissimo Athanasij titulo quidam ædiderant. Id que negant esse factum temeritate librariorum, sed astutia studióque ipsius Christophori Personæ, qui uertit hoc opus. Testatur id etiam codex ille, quem Christophorus Sixto pontifici huius nominis quarto pulchre depictum obtulit. Titulum maiusculis miniatis præfixerat Athanasij, quum in præfatione nec Athanasij nec Theophylacti faciat mentionem. Videtur itaque fucum fecisse pontifici. Hæc scribunt, qui codicem in bibliotheca pontificia asseruatum uiderunt. Origenes homilia in Leuiticum septima, adducit hunc locum iuxta id quod in Græcorum legitur codicibus.

Et quosdam quidam.) καὶ ὅυς μὲν. Articulum postpositiuum Paulus aliquoties usurpat pro præpositiuo in distribuendo. Verum hic non habet quod respondeat, cuiusmodi multa sunt apud hunc apostolū. Nam quod Faber Stapulensis mutat Quosdam, in Suos, ut ὅυς positum sit pro ἑούς, non est probabile, præsertim in oratione soluta, maxime quū nullum nomen adhæreat pronomini, alioqui dixisset οὓς αὐτοῦ. Vitari poterat incommodum anapodoti, si primam particulam huius diuisionis coniunctim legas, ad hūc modum καὶ ὅυς μὲν ἔθετο ὁ θεὸς ἐν ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους. ut totum hoc unum efficiat ordinem: deinde succedat, δεύτερον προφήτας, ut quod cœperat dicere per ὅυς, postea mutata uoce dicat per δεύτερον & ἔπειτα. Quod ita explanatius efferri poterat: Et alios quidem constituit primo loco, nempe apostolos: alios secundo, nempe prophetas: alios tertio, nempe uirtutes: atque item de cæteris. *Faber ὅς pro ἑούς*

Opitulationes.) ἀντιλήψεις. id est, Subuentiones, siue subsidia: quod alibi uertit, Suscipere: est autem ἀντιλάβεσθαι conantem porrecta manu adiutare.

Interpretationes sermonum.) Non legitur apud Græcos hoc loco totum hoc, ac ne in uetustis quidem Latinorum codicibus, nominatim ijs quos nobis exhibuit collegium sancti Donatiani Brugis, nec in duobus quos exhibuit hac æditione collegium ecclesiæ Constantiensis. Idem enim uidetur cum illo, γένη γλωσσῶν. id est, genera linguarum: quod modo recēsuit. Opinor Interpretationes sermonum, adiectum ab interprete quopiam, aut ut isti loquuntur postillatore, quod postea traductum sit in contextum sermonis: præsertim quum ne mentio quidem huius particulæ apud ullum Græcum interpretem reperiatur. Quanquam ne quid dissimulem, Ambrosius legit quemadmodum nos uulgo legimus, nec legit solum, uerumetiam interpretatur. Deinde paulo post repetens hos gradus, hoc loco duos reddit, non unum. Nunquid omnes linguis loquuntur, nunquid omnes interpretantur, nisi forte hæc duo uelut inter se cognata unius loco posuit: ut interim dissimulem, quod toties iam ἰάματα, uertit Sanitates, pro Sanationes: nam ἴαμα apud Græcos non est nisi sanatio. *Additum* *Ambrosij lectio* *Sanitas, pro Sanatione*

Aemulamini autem charismata.) ζηλοῦτε τὰ μείττονα χαρίσματα. id est, Aemulamini potiora dona, id est, ad ea nitamini dona spiritus quæ sunt eximia. Non dixit μείζονα, id est, maiora: sed κρείττονα, id est, potiora, quæq; magis conducunt ad publicam utilitatem. Hic charismata reliquit uocem Græcam. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianum libro secundo, uertit Dona: malens Latine loqui, quàm Græce. Nec est ociosa coniunctio δὲ, separat enim Charitatem à turba cæterorum donorum. Alia cōtingant alijs, cæterum uos ea sectemini quæ sunt potiora. *Charismata Græce dixit interpres*

Excellentiorem uiam.) καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. id est, Excellentem uiam, siue eximiam & egregiam uiam. Ambrosius legisse uidetur ἔτι μᾶλλον, uertit enim Magis excellentiorem. Porro ut noster interpres uerterit per cōparatiuum ἔτι, id est, Insuper: fuit in causa, quod aliquoties uim habeat comparatiui.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

Sonitus uocũ inanis

Factus sum uelut æs sonans.) Velut, redundat. γέγονα χαλκὸς ἠχῶν. id est, Factus sum æs resonans: siue tinniens, aut crepitans. Nec Velut, aduerbium, additur apud Græcos, uerum alius quispiam adiecit de suo.

Aut cymbalum tinniens.) ἀλαλάζον. Quod aliàs uertunt Iubilare. Est autem ἀλαλάζειν propriè, perpetuo sonitu strepere ac tinnire, ut exponunt etymologici Græci, sono sonum excipiente, quemadmodum fit in lebetibus Dodonæis. Qua de re copiosius dictum est in Chiliadibus nostris. Non opinor hic refellendos mihi, qui putant prędicatorem euangelicum conferri cum ære sonante, quod is suo tinnitu prosit quidem alijs, cæterum seipsum consumat. Siquidem hic prophetas appellat prædicatores: cæterum qui lingua duntaxat loquuntur, uelut inutiles per se, cymbalis tinnientibus comparat. Id magis ad eos pertinet, qui uerba sacra non intellecta canunt aut recitant in templis.

Et si nouerim mysteria omnia.) μυστήρια. Augustinus quum aliàs frequenter, tum in libello De actis cum Emerito, legit Sacramenta, pro Mysteria: ut scias illic sacramentum interdum dici, quod reconditum est.

Charitatem non habeam.) Augustinus ad Simplicianum libro secundo, fatetur ex hoc loco non exacte doceri prophetiam aut fidem esse sine charitate, quod hæc sermonis forma non affirmet, sed fingat interdum: quod genus si dicas, Si corpus habeat figuram, colorem autem non habeat, cerni non possit, non sequitur corpus carere colore, sed fingitur carere: quod si fiat, cerni non possit. Similiter Basilius Magnus in epistola ad Neocæsarienses, referens hunc apostoli locum, hæc subijcit: Non quod horum quæ commemorauimus singula sine charitate possint inueniri, sed quod sanctus Paulus uoluerit testimonijs confirmare, quod dixerat præceptum charitatis infinitis partibus reliquis omnibus excellentius esse. Quod si quem offendit Fictionis uocabulum, sunt enim qui putant Fingere, nihil aliud esse quàm mentiri: sciant quoties audiunt in Theologorum diatribis, posito casu uel dato, idem illos dicere, quod alij dicunt Finge, pone, aut fac ita esse. Rhetores autem docent & argumentandi & amplificandi rationem à fictione. Quanquam fingendi uerbum, in hoc sanè sensu, non est in sacris literis, tamen ipsa res frequens est. Atque hoc sermonis tropo nihil uulgatius. Quoties audimus illa, Si filius meus esses, non potuissem tecum amantius agere. Si tibi corpus esset ferreum, non sufficeret istis laboribus. Si apud Scythas natus esses, non posses esse moribus asperioribus. Si mihi sint linguæ centum, non possim omnia commemorare. Sic argumentatur dominus, Si ego in Beelzebul eijcio dæmonia, filij uestri in quo eijciunt? Et, Si crederetis Mosi, crederetis utique & mihi. Sic per fictionem argumentatur Apostolus primæ ad Corinthios decimoquinto: Si Christus non resurrexit, inanis est prædicatio nostra, inanis est & fides uestra. Ac mox: Si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Rursus: Si in hac uita tantum, in Christo sperantes sumus: & cætera. Tali fictione usus est propheta Dauid Psalmo centesimo trigesimo octauo, Si ascendero in cœlum, tu illic es: si descendero in infernum, ades. Si sumpsero pennas meas diluculo & habitauero in extremis maris, etenim illuc manus tua deducet me: & cætera. Nullus homo uiuens potest ascendere in cœlum, aut descendere ad inferos, aut sumptis alis procul auolare. Sed hæc per fictionem commemorat Propheta, quo magis asseueret, neminem effugere posse manus dei. Simili figura loquitur beatus Paulus: Etsi imperitus sermone, non tamen scientia. Paulus non erat imperitus sermone, qui apud Corinthios gloriatur se plus cæteris loqui linguis. Simile & illud, Nam si decem milia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Tum temporis pauci crediderant apud Corinthios, unde fieri non potuit, ut haberent decem milia præceptorum in doctrina fidei. Nam hos appellat pædagogos. Eiusdem formæ est quod hic dicit, Et si linguis hominum loquar & angelorum. Angeli non habent linguam, sed hoc per fictionem, exaggerandi gratia est additum. Adde quod inter dona spiritus hic commemoratur opitulatio, & ad Romanos

duodecimo

duodecimo legimus, Qui tribuit in simplicitate, qui miseretur in hilaritate. Et tamen per fictionem Paulus hoc loco disiungit, quæ separari non possunt. Si distribuero omnes facultates meas in cibos pauperum. Et, Si tradidero corpus meum, ita ut ardeat: & cætera. Neque enim Paulus sentit de ijs, qui ob inanem gloriam dilargiuntur sua pauperibus, aut corpus suum tradunt incendio, quod fecisse legitur Peregrinus: (Alioqui frigide uitiosam actionem conferret cum donis spiritus) sed de his qui ad hæc parati sunt ob abundantiam Euangelicæ charitatis. Quid igitur agit hæc fictio? Non ut intelligamus hoc fieri posse sine charitate, sed ut perspicuum sit, non ex modo liberalitatis, nec ex difficultate actionis, sed ex magnitudine charitatis deum æstimare nostras actiones. Vnde fit, ut qui largitur assem, interdum magis placeat deo, quàm qui largitur decem milia ducatorum. Idem sentiendum est, de omnibus functionibus spiritualibus, quas deo commendat charitas in proximum. Ne quis autem hoc, uelut è meo natum capite contemnat, sciat Diuum Chrysostomum, & hunc imitatum Theophylactum ita differere, qui admonent, Apostolum respicere ad illa duo, quæ Dominus proposuit, ut argumenta summæ charitatis in proximum: quorum alterum est quum dicit adolescenti, Si uis perfectus esse, uade, uende omnia quæ habes & da pauperibus: Alterum quum ait discipulis, Maiorem charitatem nemo habet, quàm ut animam suam ponat quis pro amicis suis. Quî conuenit autem, ut quæ perfectam declarant charitatem, fiant absque charitate? Addunt & illud, Paulum compluribus locis uel exaggerandi, uel confirmandi gratia, fingere hoc esse, quod non est, nec esse possit. ueluti quum scribit Galatis, Et si nos, aut angelus de cœlo aliud uobis euangelizauerit, præter hoc quod accepistis, anathema sit. Si de malis angelis loquitur, sermo non friget modò, uerum etiam absurdus est: Si de bonis, in eos non cadit, nec prædicare falsa, nec anathematis execratio. Adferunt & eum locum, qui est ad Romanos octauo, quum ait, se neque per angelos, neque per principatus, neque per uirtutes posse seiungi à charitate, quæ est in Christo Iesu. Atqui angelorum est adlicere ad amorem dei, non diuellere. Addit, Neque alia creatura: Quum nulla sit alia creatura. Vniuersam enim creaturam, uisibilem & inuisibilem, summam, mediam, & imam complexus est. Verum ad asseuerationis certitudinem, fingit hoc esse, quod esse non possit. Videtur & hoc ἀδυνάτου, quod ait: Etsi habuero prophetiam & nouerim mysteria omnia. Nulli enim hominum, excepto Christo, datum est nosse mysteria omnia, fortasse nec angelorum cuiquam. Postremo illud constat, Si, esse conditionale: cuius tamen usus est in ratiocinando, & in amplificando: nec minus conditionale est, Siue, qua uoce hic utitur Paulus: Siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. Quanquam autem nec Diuus Basilius, nec Augustinus asseuerant, cætera spiritus dona non posse inueniri sine charitate, tamen illud recte sentiunt, ex hoc loco non euidenter conuinci prophetiam, aut fidem inueniri sine charitate. Opinor autem Apostolum hic loqui non de quacunque fide, aut prophetia, sed de donis spiritus, post ascensionem Domini. Alioqui linguæ donum habuit asina Balaam, & ipse Balaam erat propheta, & Caiaphas prophetiam ædidit, sed ab ipso non intellectam: & in extremo iudicio quidam dicturi sunt, Domine, in nomine tuo prophetauimus, sed audient, Nescio uos. Verum huiusmodi prophetiæ genus, non inuenimus pro dono spiritus commemoratum in sacris literis, post Christum sublatum in cœlum. Porrò Apostolum hic loqui non de qualibet fide, aut prophetia, declarant illa, Et si habuerim prophetiam, ut nouerim mysteria omnia. Rursus, Et si habuero omnem fidem, ita ut montes transferam. Quomodo talis prophetia contingeret absque charitate, quum scriptum sit, In maleuolam animam non introibit sapientia. Quumq; uera fides multa complectatur, certum assensum omnium, quæ tradita sunt nobis ad salutem æternam necessaria, certam fiduciam de misericordia domini, deq; promissis, uel in hac uita præstandis, uel in futuro seculo, quomodo tale donum caderet in mentem charitatis expertem? Nunc abutor illorum sententia, qui omnem fidem interpretantur perfectam. Illud opinor nullus inficiabitur, Paulum hic loqui de chari

tate,non quacunque,sed de uera et euangelica. Quam si conferat cum alijs donis mortuis, friget amplificatio. Quid enim magni sit, si uera charitas præferatur tali propheriæ qualem habuit Balaam,aut tali fidei qualem habẽt et dęmones? Hoc nimirum perinde sit, qua si si quis uolens exaggerare robur tauri, componat illum cum leone, uel mortuo, uel unguibus ac dentibus exarmato. Probabile est igitur Paulum ueram & euangelicam charitatem amplificandi gratia conferre cum ueris ac perfectis donis spiritus, per fictionem separando ea quæ cohærent. Illud extra controuersiam est, Quoties dominus aut apostoli loquuntur de fide sentiunt de uiua fide. Quod genus sunt, Fides tua te saluam fecit. Et, Si habueritis fidem sicut granum sinapis. Et quum beatus Paulus docet Abraham ob fidem promeruisse iustitiæ elogium, aliq́sque locis innumeris: per omnes enim Epistolas, nihil magis inculcat, quàm gratiam & fidem, & homines per fidem iustificari, ac per fidem stare, & qui ex fide sunt, benedictionem consequuturos, & habitare Christum in nobis per fidem. Denique cum Hebræis copiose decantat encomium fidei. Similiter Petrus in Actis, Fide purificans corda eorum. Rursus quum in epistola iubet nos resistere diabolo fortes fide. Item quum Ioannes scribit, nos uincere mundum per fidem. Huic fidei toties prædicatæ in noui Testamenti uoluminibus, qui iungit indiuidam comitem charitatem, obsecro quid peccat? Iam quum fides gignat opera charitatis, quemadmodum Romanis scribit Apostolus: Quicquid ex fide nõ est, peccatum est: & ad Galatas describit fidem quæ per charitatem operatur: opera charitatis, fidei tribuenda sunt. Qui conuenit ergo charitatem à fide separare, hoc est, radicem à ramis? Sed quosdam offendit, si quis dicat, Sola fide contingere homini iustitiam: hoc est, remissionem peccatorum. Qui nimirum, mihi uidentur aut ignorare, aut non meminisse has uoces, Solus, Singularis & Vnicus, sic frequenter tum ab ethnicis, tum ab orthodoxis usurpari, ut declarent non solitudinem, sed eminentiam: ueluti quum Satyricus ait:

Nobilitas sola est, atque unica uirtus.

sentit summum & eximium nobilitatis genus esse nominis claritatem, uirtute propria partam. Et qui dicit hominem singulari prudentia præditum, non spoliat eum cæteris uirtutibus, sed eximiam prudentiam tribuit. Rursus quum in Comœdia quidam dicit,

Solus est amico amicus:

non sentit præter illum neminem alijs esse amicum, sed hunc excellenter esse amico amicum. Similiter quum beatus Hieronymus hortans Heliodorum, ut amore religionis contemnat affectus parentum, ait, Solum pietatis genus est, hac in re esse crudelem: non sentit alijs in rebus nullam esse pietatem, sed hanc pietatem esse præcipuam, si quis amore Christi contemnat affectus naturæ. Cæterum ut hæc parum habeant ponderis, ex ipso sermonis tenore perpẽdendum est, quid excludatur per huiusmodi uoces. Dauid quum ait, Vnam rem petij à domino, & cætera: non sentit se nihil aliud petere à domino, quum toties in Psalmis petat remissionem peccatorum, auxilium aduersus inimicos, intellectum legis, stabilitatem regni sui, prosperitatem urbis Hierosolymorum: sed sentit illud precipue ab ipso desiderari. Item quum lex dicit, Dominum deum tuum adorabis, & illi soli seruies: non excludit ueneratioñem & honorem debitum regibus ac parentibus, aut diuis, opinor: nec obsequium, quod serui debent dominis, sed ostendit summum honorem, summumq́ cultum deberi deo. Præterea quum Christus patri loquens, dicit, Vt cognoscant te solum uerum deum, & cætera: non excludit seipsum ac spiritum sanctum à consortio diuinitatis, sed excludit deos gentium. Rursus quum ait, Solus deus bonus est, non submouet omnes angelos atque homines à cognomine boni, quum idem in Parabolis, Seruos appellet bonos, & pisces bonos, hac metaphora designans homines bonos, sed summam ac natiuam bonitatem tribuit deo. Idem quum ait Archisynagogo, Tantummodo crede, omnia possibilia credenti. Vox Tantummodo, non excludit alias uirtutes, sed solicitudinem de morbo insanabili, aut de morte filiæ. Eodem schemate Paulus appellat solum deum sapientem & immortalem, non excludens angelos ac prophetas, quum in Euangelio uirgines, quinque dicantur prudentes, ac præter Salomonem complures sapientiæ nomine prædicentur in canonicis literis: sed ostendit in deum hæc cognomina singulariter competere. Quemadmodum Iesus dicitur

sus dicitur unigenitus & unicus filius dei, non quod solus sit, sed quod eximie filius. Similiter apud Lucam capite nono, quum legimus, Inuentus est Iesus solus, non excludūtur tres discipuli, sed Moses & Helias, qui prius cum eo colloquebantur. Mox in eodem capite, Quum solus esset orans. Erant autem cum illo & discipuli. Vox Solus excludit turbam, quae solet adesse. Denique quum beatus Thomas Aquinas in Prosa dicit, Ad firmandum cor syncerum sola fides sufficit, per dictionem Sola, non excluditur charitas aliaeq; uirtutes, sed tantum humana ratio sensuumq; experientia. Huiusmodi loquutionibus quum & sacra uolumina, & orthodoxorum libri, & quotidianus hominum sermo plenus sit, ueluti quum dicimus, Nihil hic esurit, nihil sitit, nisi aurum: non excluditur panis & uinum, sed exaggeratur insignis auaritia. Itidem dicimus, Regem ambulare solum, etiam si uno atque altero comitatus incedat, sed solum dicimus non stipatum solito comitatu. Anachoritas dicimus solos habitare in nemoribus, quum illic adsint diuersa animantium genera, interdum & famulus. Itaque qui dicit, homines sola fide iustificari, non protinus excludit charitatem, neque charitatis opera, sed philosophiam humanam, aut ceremonias operaq; legalia, aut uitam actam ante baptismum, aut aliud simile, quod ex sermonis tenore colligitur. Apud Paulum quidem nō additur dictio Sola. Quid refert? quum tot locis inculcet Abraham pronunciatum iustum sine operibus. Nos omnes iustificari per fidem, & non ex operibus, nam si ex operibus, iam abrogari gratiam. Hoc genere sermonum omnes Paulinae scatent epistolae. Qui tamen nusquam separat charitatem à fide purificante, ac toties hortatur ad opera charitatis. Sed ad hanc salebram diutius restitimus, quàm patitur argumenti ratio.

Distribuero in cibos pauperum.) Graecis una uox est, ψωμίσω. Et omneis facultates meas, est τὰ πάντα μου, id est, Omnia mea. In nonnullis tamen legimus, τὰ πάντα ὑπαρχοντά μου.

Ita ut ardeam.) Ita, redundat. Nec addebatur in duobus Constantianis, ἵνα καυθήσωμαι. id est, Vt comburar, siue ad comburendum. Diuus Hieronymus scribens in epistolam ad Galatas capite quinto, dicit in Latinis codicibus haberi ita ut glorier, eamq; lectionem uocat errorem, sed addit Graecorum etiam exemplaria esse diuersa. Nec dubium est quin error natus sit ex mutatione literae, καυχήσωμαι, pro καυθήσωμαι. Theophylactus, & ante hunc Chrysostomus, nobiscum & legit & interpretatur καυθήσωμαι. ea quae lectio mihi uidetur esse germana. Quanquam Hispaniensis ἀδιτιο habebat καυχήσωμαι. Rem magnam facit, qui facultates omnes impendit alendis pauperibus: at maiorem facit, qui corpus suum tradit ignibus, quod fecisse legitur Peregrinus. De gloria meminit nonnihil is cuius extant scholia in omneis epistolas Pauli, Hieronymi titulo: quasi legerit, Vt glorier. Basilius in epistola quadam ad Neocaesarienses legit, ἵνα καυθῶ. id est, Vt ardeat: ut subaudiatur Corpus.

Charitas patiens est.) μακροθυμεῖ. id est, Longanimis est, siue leni animo est. Et ita legit Ambrosius. Quanquam in uulgatis codicibus pro longanima mutauerunt magnanima. Etiamsi apud Cyprianum aliquoties magnamina uocetur charitas ex hoc Pauli loco, quod μακρόν, ut longum ita & magnū sit. Mihi nec longanimis nec magnanimus satis exprimere uidetur Graecae dictionis uim. Neq; enim Latini sic dicimus longum animum, ut dicimus magnum animum: quin pro longo lenem uocamus, hoc est, nō praecipitem ad iram aut uindictam.

Benigna est.) χρηστεύεται. pro quo Ambrosius legit, Iucunda est. Significat autem comitatem ac suauitatem morum, quae opponitur asperitati ac difficultati seu morositati. Vera pietas nescit supercilium, simulata sanctitas asperitate morum grauis est. Benignitas Latinis plerunque ad beneficentiam pertinet. Sic enim à bono dicitur benignus, ut à malo malignus. Thomas Aquinas nouam adducit etymologiam: Benignitas, inquiēs, dicitur quasi bona igneitas, quod quemadmodum ignis facit effluere, ita & charitas. Atque id docet testimonio Solomonis Prouerbiorum capite quinto, Deriuentur fontes tui foras. Vir indignus qui ex tam indoctis autoribus huiusmodi naenias sacris Commentarijs admisceret. Nam satis apparet huic, si quid ad uocum enarrationem, aut sacrorum uoluminum testimonia pertinet, ferè non ex ipsis fontibus, sed ex alienis collectaneis & indi-

Thomae opinio excussa

& indicibus petitum esse.

Agere perperam περπερεύεται. Non agit perperã.) περπερεύεται. Repetitur hoc loco apud Græcos charitas. Ac Græca quidem scholia hanc uocem uarijs modis interpretantur. Quidam περπερεύεσθαι putant idem quod est adulari, alij quod extolli, & ostentare sese, à nomine πέρπερος, quod dictum uolunt quasi περίπτερος. Id sensisse uidetur & Hesychius. Alij interpretantur garrire, à πέρπερος, quod dictum uolunt quasi περίφερος, ὥσπερ τοῖς λόγοις περιφερόμενος, quod loquutulei sermonum ambagibus molesti sint. Sunt qui interpretentur πέρπερον præcipitem ac temerarium, & περπερεύεσθαι præcipitem esse. Theophylactus interpretatur inconstantem ac leuem. Mihi uidetur uox à Perperis fratribus esse conficta, qui & Cercopes dicti sunt, quorum procacitas & improbitas etiam fabulis est nobilitata. De quibus plura retulimus in prouerbio, Ne in Melampygum incidas, si cui libebit cognoscere.

Ne in Melampygum Nos uertimus, Non est procax: quam interpretationem et Theophylactus recenset. Alioqui Latine perperam agit, qui data opera secus agit, quàm oportet. Atque ita quidem interpretatur Aquinas, Perperam, id est, peruerse.

Non est ambitiosa.) ἀκαχημονεῖ. id est, Non agit inhoneste, siue indecore. Miror unde uox ambitiosa huc irrepserit, quum nihil habeant affinitatis ἀχημονεῖν & φιλοτιμεῖσθαι, nisi forte quia præcessit Non inflatur, quod uidetur ambitionis esse. Quanquam Græca scholia sic interpretantur, ἀχημονεῖ, id est, Nihil sibi indecorum putat, quamlibet humile officium, modo prosit. Et Theophylactus ad eũdem exponit modum, non dissimulata tamen altera quoq; interpretatione. Ex Ambrosio nihil quitum est colligi, quod is contentus explicuisse summam hoc loco, singula negligat persequi. Augustinus de Gratia et libero arbitrio ad Valentinum capite decimoseptimo legit, non dehonestatur.

Dure redditũ

Non cogitat malum.) λογίζεται. hoc est, non imputat cuiquam malum, nec male cogitat de quoquam, annotante Valla, siue quia omneis ex suo metitur animo, siue quia non molitur uindictam.

Omnia suffert.) στέγει. hoc est, nihil grauatur. Translatum à tignis substinentibus onus impositum, aut à uasis recipientibus quod infunditur. Cyprianus de Simplicitate prælatorum tractatu tertio, pro omnia suffert, legit, omnia diligit. Vnde conijcere licet illius codicem habuisse, πάντα στέργει, addita literula uerbo στέγει. Et uterque sensus est tolerabilis, tametsi is, quem nostra habet æditio, mihi magis probatur, quod hæc omnia simul congesta, uidẽtur eodem pertinere: Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. Siquidem in se recipit quod traditur is qui credit, & qui credit sperat, & qui sperat sustinet, hoc est, durat in tempus ut promissa appareant. id enim proprie sonat ὑπομένειν, diuersum ab eo quod præcessit στέγειν.

Cypriani lectio diuersa

Charitas nunquam excidit.) ἐκπίπτει hoc est, nunquam cessat, ubique prodest, ubiq; est usui, imò crescit indies. Etiamsi ἐκπίπτειν Græce est exulatum abire & eijci. Ita sensus erit, Nunquam non esse locum charitati.

Siue prophetiæ euacuabuntur.) Græci addunt, δέ. Atque ita legit diuus Ambrosius, Siue autem prophetiæ euacuabuntur. Deinde quod sequitur:

Ex parte enim cognoscimus.) ἐκ μέρους δέ. Nonnulli Græci codices habebant autem, pro enim δέ, pro γάρ.

Quum essem paruulus.) Νήπιος, Quod & puerum, aut infantem significat, & parum prudentem, quod ea ætas ob insciti am rerum parum sapiat, ut crebro iam admonuimus.

Euacuaui ea quæ sunt paruuli.) Quod Ambrosius legit, Ea quæ paruuli erant destruxi. Atque hoc loco mihi uidentur Græci codices deprauati, in quibus ita scriptum comperio, consentiente & Aldina æditione, καταργῶ κατὰ τὸ νηπίου. Suspicor autem à Paulo scriptum fuisse, κατάργημα τὰ τοῦ νηπίου aut κατάργω τὰ τοῦ νηπίου. κατάργημα legit Theophylactus, itidem & Chrysostomus.

Maior autem horum.) μείζων δὲ τούτων. id est, Maxima ex his charitas. Quanquam & Latini ad exemplum Græcorum aliquoties comparatiuum usurpant pro superlatiuo. Vt illud Catulli:

Hespere qui cœlo luces iucundior ignis.

Et Quintus

Et Quintus Curtius, duo maiora omnium nauigia dixit. Et Græci nonnũquam comparatiuis superlatiuorum uice abutuntur. Atque ita sanè enarrat Theophylactus: Charitatem inter ea quæ manent, summum tenere locum. Nos maluimus auferendi casu uti, ut effugeremus incommodum generis horum aut harum. In codice Donatiani scriptum erat: Maior autem his est charitas: qui sermo absurdus est. Neque enim charitas seipsa maior est. Hoc incommodum excluisset addita præpositio, Maior inter hæc aut maxima in his: ut intelligatur distributio. Exoritur hic alius scrupulus, quid nobis declaret aduerbium Nũc, an uitam præsentem in qua per fidem ambulamus, an ecclesiæ primordia. Posterius recipi non potest, alioqui sequeretur ecclesiam militantem sine fide, spe & charitate posse consistere. Si accipimus hæc tria manere in hac uita, quasi cessatura sint in futura, de fide & spe rationi locus esset, uerum de charitate prius pronunciauit Apostolus, quod etiamsi tollerentur cætera dona spiritus, charitas tamen nunquam excideret. Petrus apostolus fatetur à Paulo quædam esse scripta difficilia intellectu, & priscorum quidam in diuinis libris exercitatissimi fatentur, Paulum in disserẽdo esse uarium ac lubricum, quod obiter quædam attingat, uelut oblitus illius quod instituerat, eandemq; uocem interdum usurpet non eodem sensu, nonnunquam subito dilabatur in aliud argumentum. Legis uocabulum frequenter apud hunc repetitur, at non semper eodem sensu. Fortassis & hic tale quiddam, remoratur intelligentiam nostram. Quædam enim dona quæ rudimentis ecclesiæ erant necessaria, nunc cessant, ueluti donum linguarum, sanationes, præscientia futurorum, reliquaq; miracula, quæ confirmatis in fide superuacanea sunt, siquidem signa data sunt infidelibus, non fidelibus. Tale quiddam uidetur innuere, quum ait, Quum essem paruulus, & cætera: quasi quædam dona essent ad tempus data ecclesiæ suboleſcenti, cessatura postea quàm illa profecisset ad mensuram plenitudinis Christi. Ab hac autem perfectione digredi uidetur ad maiorem perfectionem, quæ continget in futura uita. Neque enim illa, Tunc uidebimus facie ad faciem, & Tunc cognoscã sicut & cognitus sum, quadrant in ecclesiam militantem. Quod si recipimus Apostolum hic per occasionem nonnihil digressum, quod & aliàs interdum facit, fortasse non absurde accipiemus hunc sensum: Etiamsi cætera dona cessent in ecclesia, fidem tamen spem & charitatem nunquam cessaturam: absque his enim non esset ecclesia Christi, sed synagoga satanæ. In uita autem cœlesti nec fidem, nec spem, nec charitatem mansuram. Fides enim substantia est rerum sperãdarum, argumentum non apparentium. Et, quod quis uidet, quid sperat? Sed absonum uidetur apud superos cessare charitatem, ubi erit perfecta omnium charitas. At saluo aliorum iudicio mihi uidetur Apostolus hic agere, non de tota charitate qua diligimus deum super omnia, & proximum propter deum, sed de una tãtum functione charitatis qua studemus prodesse proximo. Arguit hoc totius huius disputationis tenor, in qua nulla mentio de dilectione dei, sed huc tantum spectat, ut quodcunq; donum aliquis accepit à deo, conferat ad utilitatem proximi, licet uera charitas proximi non separetur à charitate dei ex qua nascitur, fortassis & eadem est. Eóque uult eum qui loquitur linguis tacere in ecclesia, nisi sit qui interpretetur, nec interpretem probat, nisi adsit propheta qui sensum mysticum enaret: nec prophetam probat, nisi quod suggesserit spiritus proferat, ad ædificationem ecclesiæ, citra contentionem ac dissidium. Hæc autem functio charitatis cessabit apud superos, ubi nullus erit, qui alterius officio desideret adiuuari, quum in hac uita nullus sit qui non egeat auxilio proximi. Iam forsitan & illud mouebit aliquem, quum dominus in Euangelio & Paulus in Epistolis tam insigniter fidem prædicent, quomodo Paulus hic dicat charitatem esse maiorem. Siquidem ut nullum donum deo gratum est absque charitate, ita nullum donum acceptum est absque fide, imò ne datur quidem absque fide. Nam fides quasi manus animi sunt, quibus excipimus & amplectimur spiritus munificentiam, sine qua nec charitatis opera grata sunt deo. præterea fides natura prior est charitate, per fidem enim cognoscimus deum, nihil autem amatur nisi cognitum. Præstantius autem uidetur quod gignit, quàm quod gignitur. Adde, quod si uerum est extincta charitate, tamen in homine posse manere semen fidei, magna fidei commendatio est, quod fides extinctam se redaccendit, quũ idem non faciat charitas. Denicq; Paulus ubique salutem hominis fidei refert acceptam, potius quàm charitati. Tum si donorum maxima est charitas,

in supe-

in superiore capite, quo recensentur dona spiritus, oportuit charitati principem tribuere locum. Nunc illic fides aliquem habet locū, charitas ne nominatur quidem. Ad hoc respondeti potest, quamuis illic non exprimatur nomen, tamen charitatis functiones multæ commemorantur, ueluti sermo sapientiæ, sermo scientiæ, gratia sanitatum, operatio uirtutum, prophetia, discretio spirituum, opitulationes, gubernationes, interpretatio sermonum, & cætera. Per hæc enim opera sese profert charitas. Qui ramos & fructus ostendit, satis commendat stirpem. Et quoniam totus hic locus hortatur ad utilitatem proximi, secundū hanc rationem, charismata quę magis conducunt pluribus, dicuntur meliora, & charitas dicitur maxima, quod omnia accommodat ad utilitatem ecclesiæ. Nihil autem uetat quo minus eadem res, iuxta diuersos respectus sit altera superior & inferior. Erit fortasis, quem præter hæc, illud mouebit, quum nullum spiritus donum, ne ipsa quidem charitas contingat, aut grata sit absque fide: quomodo Paulus ita recenset fidem, quasi inter membra corporis mystici alijs adsit, alijs non adsit? Sic enim loquitur: Diuisiones gratiarum sunt, idem autem spiritus: & diuisiones ministrationum sunt, idem autem dominus: & diuisiones operationum sunt, idem uero deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuiq; autem datur manifestatio spiritus ad utilitatem. Alij quidem per spiritum datur sermo sapientiæ, alij autem sermo scientiæ secundum eundem spiritum, Alteri fides in eodem spiritu, alij gratia sanitatum in uno spiritu, Alij operatio uirtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, & cætera. Sed hunc scrupulum amouit Theophylactus, indicans hic fidei nomen non declarare credulitatem ac fiduciam illam erga deū, per quam dantur omnes gratiæ, sed eam tantum quæ ædit miracula, quæ nec omnibus datur, nec ad salutem est necessaria: planeq; uidetur de hac ipsa sentire Apostolus, quum ait, Etsi fidem omnem habuero, ita ut montes transferam. Quemadmodum enim Dominum imitatus, summæ charitatis exemplum posuit, Si quis tradiderit corpus suum ad incendium: hoc est, ad mortem horribilem, Sic dominum imitatus, summę fidei exemplum posuit, Ita ut montes transferam. Atque hæc quoq; fides perfecta dici potest in suo genere, quamuis non sit simpliciter perfecta, iuxta uires uniuersas. Nam hęc est radix ac fons omnium donorum spiritualium, ipsius etiam charitatis. Sed charitatis partes sunt, quicquid homini contingit boni, siue spiritualis, siue moralis, siue naturalis, siue fortuiti, ad utilitatem proximi conferre. Hæc ita disserui, ut nihil asseuerem, sed occasionem suggerere uolui sapientibus meliora dispiciendi.

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

Charitas, studium benemerendi

Sectamini charitatem, æmulamini spiritualia.) Plerique Græcorum & hic addunt δὲ coniunctionem in secunda particula, διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά. Alioqui uideretur adhortari ad utrunque ex æquo. Nunc omni conatu uult nos eniti ad benemerendum, id enim uocat charitatem. Deinde ne quis offendatur, subijcit, reliqua tamen haud aspernāda, quæ spiritualia uocat, quod afflatu spiritus dentur aliquoties & malis, inter quæ tamen primum locum tribuit prophetiæ. Hoc loco Paulus prophetiam uocat non prædictionem futurorum, sed interpretationem diuinæ scripturæ. Quemadmodum & Plato discernit uates à prophetis. Vates arrepti numine, nec ipsi quid loquantur intelligunt, ea prudentes interpretantur cæteris. Porrò uehementius est uerbum διώκειν quàm ζηλοῦτε. ζηλοῦμεν enim ea quoq;, quæ probamus ac miramur tantum. διώκειν est magno studio adniti ut assequaris. Optandum est, ut & illa contingant. Verum hæc quæ sunt charitatis, toto conatu sunt affectanda, non optanda tantum.

Prophetia qd apud Paulum

Varia lectio

Spiritus autem loquitur.) πνεύματι δὲ λαλεῖ. id est, Spiritu autem loquitur, siue spiritui loquitur, ut respondeat illi quod præcessit. Nō hominibus loquitur, sed deo, & quod sequitur, Hominibus loquitur: hoc est, suo loquitur animo. Ambrosius legit Spiritu, auferendi casu, quum adscribit, Spiritu autem loquitur non sensu, quia ignorat quod dicit. Atque ita scriptum etiamnum uisitur in uetustissimo, iuxta atque emēdatissimo codice Paulino, consentiente paris uetustatis codice Donatiani. Consentiente utroq; Constantiensi. Atque adeo si quis attentius obseruet, comperiet ita legisse & diuum Augustinum libro de Genesi ad litteram, etiamsi in plerisque codicibus mutatum est spiritu, in spiritus, Siquidem quum adduxisset hunc locum, subijcit alterum huic similem. Si benedixeris spiritu, quis

ſupplet locum idiotę, quaſi ſic dictum ſit hic benedicere ſpiritu, ſicut illic loqui ſpiritu. Thomas planè teſtatur ſe legiſſe Spiritus, enarrans deum eſſe qui loquatur per eos. Atqui uidendum eſt, quomodo id congruat ad extenuandam hanc dotem. Nam id agit Paulus, ut loqui linguis ſit multo inferius prophetia. Græcis, ut dixi, ſermo eſt anceps, quod datiuus πνεύματι poſſit eſſe inſtrumentalis, cuius uice Latini ponunt ablatiuum caſum, & idem poſſit eſſe acquiſitiuus, ſiue relatiuus, perinde ut ſi dicas, Loquitur lingua, & loquitur tibi. Chryſoſtomus ac Theophylactus ſic ediſſerunt hunc locum, ut conſtet eos legiſſe Spiritu, non Spiritus: quum hic ait, Hoc eſt, nequaquam cognitu facilia narrāt hominibus et aperta, ſed in ſpiritu ſancto loquuntur myſteria: ille, quum ait Paulum utrunq; donum tribuere ſpiritui. Mihi magis arridet Ambroſij ſententia, ut ſpiritum accipiamus pro uoce. Quanquam hic in alijs aliquot opuſculis, Pſallam ſpiritu, pſallam & mente, ſic adducit, quaſi ſpiritus accipiatur pro ſpiritu ſancto. Sed huiuſmodi lapſus nō paucos reperias in Ambroſio. *Thomæ opinio excuſſa*

Nam qui prophetat.) ὁ δὲ προφητεύων. id eſt, Qui prophetat autem.

Hominibus loquitur ad ædificationem.) Ad, præpoſitio apud Græcos abeſt, λαλεῖ οἰκοδομὴν. id eſt, Loquitur ædificationem. Quemadmodum & Latine loqui ſolemus, uoluptatem mihi narras, pro eo quod eſt, narras quæ mihi ſunt uoluptati. Suſpicor ex interpretatione eodem modo legiſſe Ambroſium.

Eccleſiam dei ædificat.) Dei, non additur apud Græcos, nec in codice uetuſtiſsimo Donatiani, ne in Conſtantienſi quidem.

Niſi forte interpretetur.) Forte, de ſuo addidit interpres. Nec eſt apud Græcos, nec apud Ambroſium, nec uideo quid faciat ad ſententiam.

Tamen quæ ſine anima ſunt.) ὅμως τὰ ἄψυχα. Faber mutat tamen in ſimiliter aut perinde, ac ſi codices haberent ὁμοίως ſiue ὁμοίως. Et omnino prima fronte, magis quadrare uidetur ad ſenſum. Atq; in his facile labuntur ſcriptores. Mihi tamen non probatur hæc opinio, primum refragantibus tum Latinis, tum Græcis exemplaribus. Deinde quod ad argutiam Paulinæ ſententiæ non uideatur attinere, præſertim quum hanc ſermonis formam aliâs reperiamus apud Paulum, uelut in epiſtolæ ad Galatas capite tertio: tamen hominis teſtamentum: & cætera. ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην. de quo ſuo dicetur loco. Sentit autem Paulus adeo non eſſe probandum inanem uocum ſtrepitum in hominibus Chriſtianis, ut ea quoque quæ carent anima, nec ad aliud parata ſunt, niſi ut ſonent ac tinniant, nulli ſint uſui, niſi diſtinctum ac ſignificantem ſonum dederint. Proinde uerti poterat, Etiam inanima, ſiue Inanima licet, aut Quin & inanima. Et in hunc ſenſum enarrat Chryſoſtomus ac Theophylactus. Præterea pro Quæ ſine anima ſunt, dicere poterat Inanima, ſiue inanimata. Olim ex harmonijs tibiarum uulgus agnoſcebat ſententiæ genus, & hodie è uario tubæ cantu miles intelligit, quid uelit imperator: itidem in uenatu, & qui procul abſunt à fera, è cornu ſonitu intelligunt, quo in ſtatu ſit uenatio. *Quæ ſine anima ſunt, noue expoſitum*

Sonituum.) τοῖς φθόγγοις. id eſt, Sonis. Et ita probabile eſt legiſſe Ambroſiū, apud quem adhuc legitur Sonus, non Sonituum. Et δῶ poteſt eſſe dederint, ut referatur ad inanima, μὴ δῶ, quod nomen ſit neutri generis.

Quod canitur.) τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον. id eſt, Tibia, cithara ue canitur. Proinde Ambroſius legit, Quod per tibiam canitur. *Quod canitur*

Quis parabit ſe.) τίς παρασκευάσεται; id eſt, Quis præparabitur? Quod data opera & aliàs facit interpres, nec id ſanè non recte.

Manifeſtum ſermonem.) δῆλον. id eſt, Significantem. Et ſic legit diuus Ambroſius in commentarijs. Quanquam utraque lectio bene habet.

Vtputa.) ἐτύχοι. id eſt, Verbi gratia, nimirum quum exemplum fingimus aut ponimus.

Genera linguarum.) φωνῶν. id eſt, Vocum. Ita legit & interpretatur Chryſoſtomus ac Theophylactus. Loquitur enim de omnibus uocum generibus, non tantum de linguis. Quanquam Ambroſius legit Linguarum, pro uocum: hoc eſt, γλωσσῶν. Et fieri poteſt, ut lingnæ uocabulo ſit abuſus Apoſtolus, ut abuſus eſt uocabulo uocis. Sunt autem nationes quæ pro ſermone habent ſibilum aut ſtridorem.

In hoc mundo.) Rurſus, ἐν κόσμῳ. id eſt, In mundo: citra pronomen.

Et nihil sine uoce.) καὶ ὅυλως αὐτῶν ἄφωνον. id est, Et nullum horum, subaudí genus, est aphonum, id est, uoce carens, siue mutum. Et tamen Græcus non intellígit Scytham. Non igitur sufficit uox.

Ero ei cui loquar.) ἔσομαι τῷ λαλοῦντι. id est, Ero loquenti barbarus, nec intellígam, nec intelligar. Nam prísci, peregrínum hoc nómine uocabant.

Et qui loquitur mihi.) ἐν ἐμοί. id est, In me. Græce est, pro mihi, ueluti Meo iudício, meoq; animo, tametsi in se facundus est qui loquitur, tamen in meo animo barbarus est.

Barbari qui Porrò ueteres, ut modo dixi, barbarum uocabant, quicquid erat peregrinum: deinde uox deflexa est, ad uocis ac sermonis absurditatem. Offendit enim sermo peregrínus imperítos, etiamsi concinnior sit nostrate língua. Postremo cœpit accommodari & ad mores feros atque aspéros. Olim Græci illí primi Hellenes dicti, cæteros omnes barbaros appellabant. Homerus Caras ob peregrínum & absurdum línguæ sonum βαρβαροφώνους appellat. Et Ouidius apud Getas agens, Barbarus, inquit, hic ego sum, quia non intellígor ulli. Et Plautus ait se uertisse barbare Græcam fabulam, quam in Latinum sermonem transtulerat. Celebratur & Anacharsidis Scythæ philosophi dictum: Scythas barbaros esse apud Athenienses, sed Athenienses uicissim apud Scythas. Porrò quod hoc loco legitur de Barbaris, plus quàm barbarice scriptum in commentarijs Aquinatis, mihi suspicio est ab alio quodam adiectum, qui studuerit illius libris flosculorum nonnihil aspergere. Alioqui quis credat talem uirum, de re quam prorsus non intellexerit, tam arroganter pronunciare uoluisse? Sed operæprecium fuerit ipsa uerba subscribere, non ut rideat lector, sed ne posthac fidat huiusmodi magnificis interpretationibus, & in cęteris habeat suspectos, postea quàm

Aquinatis additio ridicula deprehenderit tanta autoritate pronunciantes de ijs quæ nesciunt: Nota, inquit, quod Barbari secundum quosdam, dicuntur illí quorum idioma discordat omnino à Latino. Alij uero dicunt, quod quilibet extraneus est Barbarus omni alij extraneo, quando scilicet non intelligitur ab eo. Sed hoc non est uerum, quia secũdum Isidorum Barbaria est specialis natio. Colossens. tertio: In Christo Iesu, non est Barbarus & Scytha. sed secundum quod uerius dicitur, Barbari dicuntur proprie illi, qui in uirtute corporis uigent, in uirtute rationis deficiunt, & sunt quasi extra leges, & sine regimine iuris. Et huic uidetur consonare Aristoteles in Politicis suis. Hactenus illius bellum annotamentum. Sed hæc utcũque rideri poterant, ni talium nugarum autores orbi Christiano leges præscripsissent, atque etiam præscriberent, nec deesset qui horum autoritatem penè parem esse uelint euãgelijs. Non hæc in Thomam dicta uelim, persuasus hoc commentulum ab alio fuisse adsutum.

Distinctio Sic & uos quoniam æmulatores estis spirituum.) Theophylactus indicat hunc locum sic à nonnullis distingui, ut hæc particula, Sic & uos, referatur ad quæ præcedunt: Sic & uos loquentes línguis non intellecta, barbari uidebímini audientibus. Deinde subijciunt, uelut initium alterius sententiæ: Aemulatores estote, & cætera. Verum hanc distinctionem, reijcit ex autoritate Basilij, qui sic distinxerit, quemadmodum nos uulgo distínguímus. Sed prior illa distinctio non uideo quî consistat, nisi tollatur ἐστε, aut nisi pro eo quod Theophylacti interpres uertit Estote, uertamus Estis. Chrysostomus distinguit, quemadmodum nos.

Spiritus pro uoce Spíritus meus orat, mens autem.) Spíritum, uocem línguæ uocat: mentem, affectum animi, siue sensum animi: πνεῦμα & νοῦς. Nec aliud est Spíritus meus orat, quàm língua mea sonat pia uerba: ut intelligas id nec alijs prodesse, nec ei magnopere qui sonat. Citat Theophylactus huius autorem sententiæ Basilium.

Si benedixeris.) εὐλογήσῃς. Vnica dictio est, hoc est, Si laudes & celebres deum, & uerba bene ominata dixeris.

Benedixeris spíritu.) Spíritu, aberat in pleríque Græcorum exemplaribus: adiecimus tamen ex alijs, siue quod ad sensum faceret, siue quod Ambrosius & Augustinus, cumq; his Chrysostomus ac Theophylactus ita legerint.

Quis pro qui mendose Quis supplet locum idiotæ.) ὁ ἀναπληρῶν. id est, Qui supplet locum idiotæ, & fungítur uice idiotæ. Atque ita & hodie scriptum uidere est in uetustíssimo codice Paulinæ bibliothecæ, suffragante Constantiensi. Idiota uero Græca uox est, quæ significat & priuatum, id est, non fungentem aliquo magistratu, & illiteratum. Hoc loco uertere poterat Plebei

bei, aut indocti. Mos hic, ut promiscua plebs responderet in ecclesia, durabat adhuc Hieronymi temporibus Romæ, ut testatur præloquens in secundum librum commentariorum in epistolam ad Galatas, Vbi, inquiens, sic ad similitudinem cœlestis tonitrui Amen reboat.

Super tuam benedictionem.) ὡδὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ id est, Super tuam gratiarum actionẽ, siue ad tuam. Quanquam ex hoc loco colligimus, minimum interesse inter εὐλογεῖν & εὐχαριστεῖν, utrunque enim ad laudem dei pertinet.

Omnium uestrum lingua loquor.) Græca diuersum habent sensum: εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, Gratias ago deo meo, omnibus uobis magis linguis loquens, id est, quod magis loquor linguis quàm uos omnes. In hunc sensum interpretatur Chrysostomus. Hieronymus comparatiuum Magis, refert ad cæteros apostolos, ut intelligas, Paulum omnium linguis fuisse loquutum, magis quàm reliquos apostolos. Vide nonæ quæstionis expositionem ad Hedibiam, ubi non semel citat hunc locum secus quàm habeat nostra æditio: licet uideam Ambrosio placere lectionem, quam uulgata habet æditio. *Variat Græcorum lectio*

Quinque uerba.) πέντε λόγους. id est, Quinque sermones, aut dicta, nec enim uerba annumerat. Et Quinque, positum est pro paucissimis, sicut decem milia pro plurimis. Nam quis non protinus uideat frigidũ esse quod hic adducit Aquinas, haud scio unde haustum. Ideo dictum esse quinque, quod oratio perfecta debeat habere quinq; subiectum, prædicatum, copulam uerbalem, determinationem subiecti, & determinationem prędicati. Quod si hæc parum arriserit opinio, alteram addit huic similẽ: Doctor, inquit, debet docere quinque, credenda, agenda, uitanda, speranda, timenda. Minus frigidum erat futurum, si dixisset quinque libros Pentateuchi. Qui scripsit scholia in omnes epistolas, quisquis fuit, non infacete ridet huiusmodi curiositatem in numeris. Quidam, inquit, sanè quærunt quæ sint quinque uerba, è quibus è contrario, quæ sint decem milia est quærendum. Chrysostomus non putat in numeris esse magnum mysterium. *Thomas reiectus* *Curiositas in sacris literis*

Sensu meo.) διὰ τοῦ νοός μου. id est, Per mentem meam.

Vt & alios instruam.) κατηχήσω. id est, Erudiam: quo uerbo libenter utitur Paulus, & item Lucas. Id proprie est, uiua uoce instituere ac docere: unde dicti & Catechumeni, quibus fidei nostræ mysteria non scripto, sed uocis ministerio credebantur. *κατηχεῖν*

Quàm decem milia.) Addendum erat Potius, ut locus fieret huic coniunctioni Quàm. Apud Græcos sæpenumero subaudítur, id apud Latinos est inusitatius. Hac in re mirum, quàm mutata sit ecclesiæ consuetudo. Paulus mauult quinq; uerba in sensu, quàm decem milia in spiritu. At nũc in nonnullis regionibus totos dies psallitur spiritu, nec modus, nec finis cantionum: quum uix intra sex menses audiatur concio salubris adhortans ad ueram pietatem: id enim Paulus uocat, in sensu loqui. Vt omittam interim huiusmodi musices genus inductum esse in cultum diuinum, ut ne liceat quidem ullam uocem liquido percipere. Nec ijs qui cantillant ocium est attendendi quid canant. Tantum uocum tinnitus aures ferit, & mox peritura delectatiuncula mulcet. Ferendum & hoc, nisi uulgus sacerdotum ac monachorum in huiusmodi rebus summam constitueret pietatem, multum dissentiens à Paulo. Cur dubitat ecclesia tantum autorem sequi? Imò cur audet ab eo dissentire? Quid aliud auditur in monasterijs, in collegijs, in templis fermè omnibus, quàm uocum strepitus? Atqui ætate Pauli non cantus erat, sed pronunciatio duntaxat. Vix à posterioribus receptus est cantus, sed talis ut nihil aliud esset, quàm distincta modulataq; pronunciatio, cuiusmodi supereſt etiamnum apud nos, qua sonamus in canone sacro Precationem dominicam: & linguam qua hęc canebantur, uulgus adhuc promiscuum intelligebat, respondens Amen. Nunc uulgus quid aliud audit quàm uoces nihil significantes? & talis est ferè pronunciatio, ut nec uoces exaudiantur, sonitus tantum aures feriat. Atque hæc primum specie pietatis recepta, paulatim eò processerunt, ut Psalmorum, cantionum, sacrorum, mortualiorum neque modus sit ullus, neque finis, quod sentiamus hinc aliquid accrescere prouentibus nostris. Quodq; grauius est, ad hæc prestanda sacerdotes astringũtur arctioribus penè uinculis, quàm ad ea quæ præcipit Christus. Ad hæc audienda cogitur populus, depulsus ab opera, qua liberos alit & uxorem, qua re quid esse potest sanctius? Habeant sanè *Cultus superstitiosus* *Cãtus priscus*

templa ſolennes cantus, ſed moderatos. Ad eadem cogimur priuatim occupati, & publicum chorum, in naui, in uehiculis, in pādochijs nobiſcum circumferimus. Ex his obſeruatis aut neglectis, pij aut impij iudicamur. Eſt quiſpiam Craſſo auarior, Zoilo maledicentior, uir tamen pius habetur, quod clara uoce ſonet eas preculas, etiamſi nihil intelligat. Obſecro quid ſentiunt de Chriſto, qui credunt illum huiuſmodi uocum ſtrepitu delectari? Nec his contenti, operoſam quandam ac theatricam muſicam, in ſacras ædes induximus, tumultuoſum diuerſarum uocum garritum, qualem non opinor in Græcorum aut Romanorum theatris unquam auditum fuiſſe. Omnia tubis, lituis, fiſtulis, ac ſambucis perſtrepunt, cumq; his certant hominum uoces. Audiuntur amatoriæ fœdæq; cantilenę, ad quas ſcorta mimiq; ſaltitant. In ſacram ædem uelut in theatrum concurritur, ad deliniendas aures. Et in hunc uſum magnis ſalarijs aluntur organorum opifices, puerorum greges, quorum omnis ætas in perdiſcēdis huiuſmodi gannitibus conſumitur: nihil interim bonæ rei diſcentium. Alitur ſordidorum ac leuium, ut plerique ſunt Dionyſiaci, hominum colluuies, ac tantis ſumptibus oneratur eccleſia ob rem peſtiferam etiam. Quæſo te ut rationem ineas, quot pauperes de uita periclitantes, poterant ali cantorum ſalarijs? Hæc adeo placent, ut monachi nihil aliud agant, præſertim apud Britannos, & quorum cantus debuit eſſe luctus, hi laſciuis hinnitibus, & mobili gutture deum placari credunt. In hunc uſum etiam in Benedictinorum collegijs apud Britannos aluntur ephebi pueriq; & uocum artifices, qui mane uirgini matri modulatiſsimo uocum garritu, ac muſicis organis ſacrum decantent. Huiuſmodi choros epiſcopi coguntur alere domi. Atque his rebus occupati, nec attingūt bonas literas, nec audiūt quibus in rebus ſita ſit uera religio. Iam qui craſsiores ſunt quàm ut artem muſicam queant perdiſcere, nō putant ſatisfieri feſto diei, niſi deprauatum quoddam cantus genus adhibeant, quod illi Fauburdum appellant. Id nec thema præſcriptum reddit, nec artis harmonias obſeruat. Ad hæc quum in hoc recepta ſit in eccleſiam muſica ſobria, quo uerborum ſenſus efficacius influāt in animos auditorum: quibuſdam hoc quoque pulchrum uidetur, ſi unus aut alter cæteris admixtus ingenti boatu uocis efficiat, ne uerbum ullum percipiatur. In hoc indulgetur ſtultorum affectibus, & uentri conſulitur. Cur hæc nobis ſola placent, quæ Paulus ceu paruulorum infantiam parciſſime uult adhiberi, imò quæ nullo pacto laturus fuerat? Siquidem de ſacra lectione loquitur ille, non de theatricis cantiunculis. Pſallamus ſpiritu: ſed pſallamus Chriſtiane, pſallamus parce, magis autem pſallamus mente. Loquamur linguis, ſed parcius: prophetemus ſtudioſius. Audiatur in primis prophetæ uox, quæ redarguat impij conſcientiam, quæ conſoletur deiectos, quæ extimulet dormitantes, quæ myſteria diuini ſpiritus proferat: & in hunc uſum potius inſtituatur ætas tenera. Sed ſatius opinor, quod inſtitutum eſt perſequi, quàm hæc deplorare, haud ſcio an fruſtra.

Muſica quæ hodie in templis

Nolite pueri efficí ſenſibus.) μὴ γίνεσθε. quod magis ſonat, Ne ſitis. Ac mox, Senſibus, φρεσί. quod Auguſtinus legit Mentibus, ac meo iudicio rectius.

Puerile eſt tantum ſonare lingua

Sed malitia paruuli eſtote.) νηπιάζετε. unica dictione, quaſi dicas Pueremini, & pueros agatis. Quanquam ut ſæpe iam admonui, νήπιοι dicuntur pueri, id ętatis quo nondum ſapere poſſunt. Vnde pro Paruuli, Auguſtinus ediſſerens Pſalmum cēteſimum trigeſimū legit Infantes

In alijs linguis.) ἐν ἑτερογλώσσοις. id eſt, In ijs qui ſunt diuerſarum linguarum: ac ſi dicas compoſita uoce, In diuerſilinguis: id ita poteſt accipi, ut intelligamus linguarum uarietatem, qua ſunt uſi apoſtoli, aut nouam linguam à ſuperiore illa diuerſam, hoc eſt linguam inter ſe diuerſam, aut ab alijs diuerſam. Locus quem adducit, eſt apud Eſaiam capite uigeſimo octauo: In loquela enim labij, & in lingua altera loquetur ad populum iſtum cui dixit. Sic enim Hieronymus reddidit Hebraica. Nam iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum: διὰ φαυλισμὸν χειλέων, διὰ γλώσσης ἑτέρας, ὅτι λαλήσουσι τῷ λαῷ τούτῳ, λέγοντος. id eſt, Propter irriſionem labiorum, propter linguam alteram, qua loquētur populo huic, dicentes eis. Paulus iuxta Hebraicam ueritatem adducit teſtimonium, quum Septuaginta cæteriq; interpretes longe diuerſa legerint hoc loco, ſed ita rurſus, ut ſenſum magis expreſſerit quàm uerba: id quod admonet et diuus Hieronymus hūc enarrans locum. Iam illa, Et nec ſic exaudient me, dicit dominus: nec habentur apud Hebræos, nec apud Græcos interpretes

Paulus à Septuaginta diſſentiens

tes,sed tamen aliquanto post sequitur in uaticinio,& noluerunt audire,quod Paulus uidetur attexuisse. Nam hæc clausula, Dicit dominus: solenniter addi solet in prophetijs,uelut epiphonema. Nisi forte aliunde sumptum est hoc testimonium. Siquidem Hieronymus non audet affirmare,sed ait ita sibi uideri,ex eo sumptum loco.

Fidelibus.) πιστεύουσιν. id est, Credentibus.

Idiotæ aut infideles.) Infideles,priore loco non additur apud Ambrosium,haud scio an culpa scribarum. Nam ex commentario nihil liquet. Certe apud Græcos additur.

Quid insanitis.) ὅτι μαίνεσθε. id est, Quod insanitis. Non enim rogaret cur insaniant, sed affirmaret eos insanire. Quod insanitis,scriptum extat in exemplari Paulino,& item in Constantiensi. Neque secus legit Ambrosius,apud quem est, Quia insanitis. quo magis sit euidēs, Quod,mutatum fuisse in Quid. Idem libro de Spiritu sancto tertio,capite decimo nono,legit, Nónne dicent quod insanitis? Atque itidem scriptum cōperi in codice Donatiani. Proinde ne quid supereſſet scrupuli,nos uertimus, Nōne dicent uos insanire? Quem admodum planissime interpretatur Theophylactus & Chrysostomus. *Mendum manifestum*

Occulta enim.) καὶ οὕτως τὰ κρυπτά. id est,Et sic occulta cordis.ut paulo post, Et ita cadens. καὶ οὕτως πεσών. Ambrosius non addit Enim,ut nec Græci. Nec tamen addit Ita, nisi quod in secunda particula,pro Ita,ponit Tunc: Et tunc cadens in faciem,& cętera.

Apocalypsim habet.) Quum ante uerterit Reuelationem,nunc uocem Græcam reliquit ἀποκάλυψιν. Nec uideo cur id maluerit. Ambrosius hic quoq; legit Reuelationem. Et paulo ante,Psalmum,Latine dicere poterat Canticum.

Secundum duos,aut ut multum tres.) ἢ κατὰ δύο,ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς. Subaudiendum est Fiat, præcessit enim,Omnia fiant ad ædificationem,siue quis loquitur lingua,fiat ad ædificationem,sed ita ut in singulis conuentibus bini duntaxat loquantur,aut ad summum terni,sed ita ut non simul loquantur omnes,sed uicissim sileant ac loquantur. Porrò qui tandem sermonis color est,quo usus est interpres,Secundum duos,aut secundum tres? Aut quorsum attinet quod hic adducit Aquinas,In ore duorum aut trium testium? Nam ideo Paulus nō uult plures in eodem cœtu prophetare,ne fiat confusio. *Secundū duos pro bini* *Aquinatis citatio inepta*

Vt multum.) τὸ πλεῖστον. id est, Vt plurimum, siue ad summum.

Per partes.) καὶ ἀνὰ μέρος. id est, Vicissim. Quid autem est,Per partes? Ambrosius legit Particulatim.

Per singulos.) καθ' ἕνα. id est,Singulatim.

Spiritus prophetarum.) πνεύματα. Græcis pluratiui numeri est: quemadmodum citat Hieronymus prologo in Esaiam,Spiritus prophetarum,prophetis subiecti sunt. Et subijciuntur, ὑποτάσσεται, uerbum præsentis temporis: ne sentiamus hoc dictum de ipso spiritu sancto,sed dono spiritus: quod ita datum esset singulis quibus contigit,ut in ipsorum esset arbitrio uti,aut non uti: quod afflatis & lymphatis non item licet.

Non enim est dissensionis deus.) ἀκαταστασίας. id quod magis sonat Confusionem,seditionem,& turbatum rerum ordinem. Ambrosius legit, Dissensionis res: non Dissensionis deus. Atque ita edisserit: Quia ergo pacis res est, dicente saluatore,Pacem meam do uobis, pacem relinquo uobis: nemo alterum non sinat dicere. Nisi forte pro Rex,mutatum est Res. *Dissēsio pro Seditio*

Sicut in omnibus eccles. sanct.) Hoc loco uerbum Doceo,à nostris additum uidetur. Nam apud Græcos non est. Apud Chrysostomum æditionis Veronensis, additur: sed in enarrando nō attingit: unde adiectitium esse uidetur. In æditione Aldina,non additur. Neque uero Paulus docebat in omnibus ecclesijs,sed in omnibus ecclesijs sanctorum ordine, & absque tumultu res agebatur. Subaudiendum autem nonnihil,Sicut in omnibus ecclesijs pax est & concordia. Nam omnium exemplo adhortatur Corinthios, ut similiter faciant: licet Ambrosius uideatur addidisse, quū adscripserit, Hoc dicto hortatur illos,ut quę præcipit,faciant,quia similiter se ecclesijs sanctorum prædicare testatur. Atque Theophylactus hoc Pauli dictum detorquet ad omnes ecclesias,etiam Iudæorum & gētium: quum in nullis ecclesijs decora sit dissensio,in uestra pudeat istorum tumultuum. Porrò ecclesias appellat cœtus,& conuentus hominum. Siquidem & apud ethnicos indecorum habebatur in conuiuio,aut in concilio tumultuari. Scholiastes ille Latinus,cum Græcis legere uidetur *Varia lectio*

detur,eo quod hoc commentum adiecerit. Sic est ubique, ne noui aliquid me uobis imperare putetis.

Permittitur.) ἐπιτέτραπται. id est, Permissum est. Interpres & Ambrosius legisse uidentur, ἐπιτρέπεται. Quanquam Græca uox anceps est, ut quæ declaret interim permittere,interim mandare ac committere. Cum hoc aptius quadraret quod sequitur, Sed ut subditæ sint uiris suis. Cæterum, In ecclesia: Latine dixisset clarius, In congregatione, siue In cœtu.

Varia lectio

Ignorat,ignorabitur.) ἀγνοεῖ,ἀγνοείτω. id est,Ignorat,ignoret.id est,si quis nolit hæc scire, nesciat suo periculo. Quanquam Ambrosius exponit Ignorabitur,adducens illud ex euangelio,Amen dico uobis,nescio uos. Opinor enim legisse, ἀγνοήσεται. Verum secus accipiunt Græcanica scholia,nominatim Chrysostomus ac Theophylactus,Ignorat,ignoret.qua figura dictum est illud,Qui in sordibus est,sordescat adhuc.

Fiant in uobis.) In uobis, apud Græcos non est.

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

QVa ratione prædicauerim.) τίνι λόγῳ. Apparet hic esse ordo,Si tenetis qua ratione prędicauerim uobis. Quod ita fermè exponit Theophylactus,quasi Paulus prædicauerit quidem Corinthijs futuram resurrectionem, cæterum de modo rationeq; resurgendi,nihil tradiderit. Apud Ambrosium legimus, Quòd sermone annunciaui uobis,debetis tenere. Fortassis Ambrosius scripserat,Quo sermone.

Si tenetis.) Hic locus uidetur fuisse uarius in Græcis exemplaribus. Ambrosius legit Tenere debetis. Nisi fortè est,pro εἰ, legendum ἧ, id est,Certe tenetis.aut ἧ κατέχετε, Sicut tenetis:pro καθὼς κατέχετε. Nam id quoq; Græcis sonare ἧ, docent grammatici. Quod si non placet,erit nonnihil subaudiendum: Si tenetis, & utique tenetis,nisi frustra credidistis. Huiusmodi quædam in Paulinis scriptis & aliàs demonstrauimus.

Duodecim, pro Vndecim

Et post hæc undecim.) Græci codices habent, ἔπειτα τοῖς δώδεκα. id est, Et deinde duodecim illis, Sed Græca scholia hic laborant, dubitantq; num lapsu scriptoris habeatur Duodecim,pro Vndecim:an ut intelligamus Mathiæ quoque Christum apparuisse,nondum quidem cooptato in ordinem apostolicum, sed tamen à deo iam destinato. Ita fermè & Theophylactus. Quo sanè loco miror oscitantiam interpretis, cuius opera Theophylactus Latinus est,qui quum uideat quæstionem moueri de duodecim, in contextu tamen uerterit Vndecim, iuxta uulgatam æditionem. Cuiusmodi incogitantiam frequenter in hoc licet deprehendere, nisi fortè malumus id scribis imputare. Ambrosius legit Vndecim,sed articulum quoque reddidit, τοῖς ἕνδεκα, id est, Illis,inquit,undecim. De articulo appositio diligenter annotat & Augustinus quęstionum in Vetus instrumentum libro primo: τοῖς δώδεκα. id est, Illis duodecim:ut non possit accipi de quibuslibet numero duodecim,sed de illis duntaxat,quos dominus Iesus designarat. Cæterum nodum ita explicat,

Augustinus per synecdochem explicat nodum

ut dicat in maiore numero reddendo,non haberi rationem alicuius minutæ particulæ. Et ad hanc formam trahit locos aliquot consimiles, quos κατὰ συνεκδοχὴν dictos esse contendit. Differit hac de re idem Augustinus libro de consensu Euangelistarum tertio, suspicans Vndecim, mendosè legi à nonnullis, & addens numerum illum duodenarium à Christo consecratum,etiam in undecim manere:præsertim mox in Iudæ locum,sufficiendo Mathia.

Plus quàm quingentis fratribus.) ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς. ἐπάνω, non potest referri ad datiuum casum Quingentis fratribus:quum apud Græcos habeat gignendi casum, si usurpetur uice præpositionis, ni fallor. Et tamen Theophylactus fatetur quosdam in hanc sententiam interpretari, iuxta quam noster uertit interpres: alios rursum accipere ἐπάνω, pro Superne, siue cœlitus,quia non in solo, sed è sublimi se Christus omnibus ostenderit. Ita Chrysostomus, ἐπάνω interpretans ἄνωθεν, negans aliter accipi posse. Quod factum uidetur quum ascenderet in cœlum. Alter sensus tolerabilis est, si ἐπάνω sit aduerbium, & subaudiatur ἢ, id est, quàm:quemadmodum nos dicimus, Plus mille.

Simul,pro Semel

Quingentis fratribus simul.) ἐφάπαξ. id est, Semel. Quanquam sensus fermè idem est.

Ex quibus

Ex quibus multi.) πλείους. id est, Plures, siue Complures. Tametsi id quidem leuiculum est.

Dormierunt.) Si quis uelit cauillari de ratione sermonis, dormierũt qui experrecti sunt. Proinde aut uertendum erat Dormiunt, aut obdormierũt: ut ab obdormiscendo sit, quandoquidem Obdormio, nescio an reperiatur. *Dormierunt pro Obdormierunt*

Non sum dignus.) ἱκανός. id est, Idoneus qui uocer.

Et gratia eius in me.) καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμέ. id est, Gratia illius erga me, siue fauor quẽ in me præstitit. Et cur non potius Inanis, quàm Vacua? Demiror autem quid legerit Ambrosius, ut pro Vacua, uerterit Pauper: quum Græce sit, λοιπή. Nisi fortè iuxta proprietatem Hebræi sermonis, pauperes dicuntur inanes: ut illic, Et diuites dimisit inanes. Inanes enim opposuit diuitibus. Hic inanem uocat sterilem & infrugiferam. *Vacuus Pauper*

Non ego autem, sed gratia dei mecum.) ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί, Sed gratia dei, quæ mecum est. Corrigit enim Paulus quod modo dixerat, se plus omnibus laborasse. Imò, inquit, non ego sum is qui hoc feci, sed gratia potius dei: quæ mihi adfuit: ut intelligamus totum hoc deo ferri acceptum. Laurentius hoc loco reijcit eos, qui ex hisce uerbis gratiam astruunt, quam uocant cooperantem, quorum est Aquinas, sed ante hunc Augustinus. Nec uideo quid hic locus faciat aduersus illos: nam σὺν, coniunctio Græca, fauorem & auxilium significat: auxilium autem non excludit operam eius, qui iuuatur. ἡ σὺν ἐμοί. id est, Quæ est mecum, seu potius Quæ mihi auxilio est. Nos uertimus, Quæ mihi adest. quod, ut dixi, præpositio σὺν nonnunquam significet opitulationem, ut σὺν ταῖς μούσαις. Hieronymus aduersus Pelagianos legit, Gratia dei quæ mecum est: explicans uim articuli. *Duplex lectio*

Sic prædicauimus.) οὕτως κηρύσσομεν, id est Ita prædicamus, præsenti tempore. ita legit & Ambrosius, suffragante uetustissimo codice Paulino. Atq; ita refert hunc locum Augustinus libro contra Faustum Manichæum secundo, capite secundo, iuxta fidem uetustorum exemplarium manu descriptorum.

Adhuc enim estis.) Enim, redundat. Referuntur enim hæc ad superiorem argumentationem, Si Christus non resurrexit, ergo adhuc estis in peccatis uestris. Illud annotandum apud Ambrosium posteriore loco non repeti, Vana est fides uestra. sic enim legit, Quod si Christus non resurrexit, adhuc estis in peccatis uestris, & qui dormierunt in Christo, perierunt. Sed cum nostra consentiit Theophylacti tum lectio tum enarratio.

Si in hac uita tantum in Christo sperantes sumus.) εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν χριστῷ μόνον. Significationem præteriti temporis participij sic poterat reddere, Si ij sumus qui spem coniecerimus in Christum in hac duntaxat uita, hoc est, Si nostra spes quam habemus in Christo, non porrigitur ultra terminum huius uitæ. Nam in hunc sensum interpretatur Theophylactus, ut Tantum, referatur ad hãc uitam, non ad Christum: nec abhorret Ambrosius. *Ordo*

Miserabiliores sumus omnibus.) ἐλεεινότεροι πάντων. Apparet Græcis comparatiuum positum loco superlatiui, Omnium maxime miserabiles. Quanquam ad hunc modum loquutus est & Gellius. Alioqui uitari poterat scrupulus, si quis uertisset, Miserabiliores sumus quibusuis hominibus: quando in hoc certe sermone, omnis et quiuis, in eũdem sensum recidunt.

Primitiæ dormientium.) In Græcis exemplaribus constanter additur uerbum ἐγήγερται, id est, Factus est, siue Fuit: quanquam duriuscule cohærens cum superioribus. Vnde uidetur à librarijs additum apud Græcos. Ambrosius, ἀπαρχὴ, uertit Initium: quod fuerit omnium primus.

Quandoquidem per hominem mors.) In Græcis codicibus quos ego sanè uiderim, ita habetur, ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἡ ἀνάστασις νεκρῶν. id est, Nam postquam per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. Siquidem coniunctio καὶ, tacitam uim habet inferendi. Mortem ortam per unum hominem constabat, consequens erat, ut per horminem oriretur resurrectio mortuorum. In hãc sententiam enarrat Theophylactus. *Vim habet ratiocinandi*

Sicut in Adam omnes.) ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ ἀδὰμ. id est, Sicut enim in Adam siue per

Adam: ut mox, Per Christum, Enim, aberat in nostris codicibus. Ac more Græcorum legit Ambrosius. cõnectit enim Paulus probationem cum eo quod assumpserat: Quoniam per unum hominem mors irrepserat, cõuenit ut per unum hominem uita detur omnibus: nam sicut per Adam, & cætera.

In Christo omnes uiuificabuntur.) Cyprianus, siue Ruffinus, exponens symbolum fidei, legit Viuificantur: ut respondeat superiori uerbo, Moriuntur. Atque hæc lectio mihi quidem longe magis probaretur, nisi refragarentur exemplaria. Alioquí si nos offendit Viuificantur, quod olim futura sit resurrectio, debuit eadem opera offendere uerbum moriũtur, quod olim multi sint in Adam mortui. Paulus non hic habuit rationem temporis, sed perinde sensit ac si dixisset, Sicut per Adam est mors, ita per Christum est resurrectio. Hactenus in lucubrationibus meis symboli expositionem citaui Cypriani titulo, quanquam offendebat nonnihil orationis character, & alicubi sermo loquacior, quàm est Cypriani: tamen non audebam pronunciare, nec hic animum intẽderam. Et Ruffini symbolum degustaram, non perlegeram. Verum eruditi multis argumentis docent hoc opus esse Ruffini, non Cypriani. Primum quod scribitur ad Gaudentium, cui Ruffinus & alias quasdam lucubrationes suas dicauit, ueluti Petri itinerarium. Præterea quod illic commemorantur hæretici, quos constat ætate Cypriani nondum fuisse natos, uelut Arius, Manichæus, Eunomius, Donatianus, Photinus, & alij nonnulli, quorum aliquot totis seculis fuere Cypriano posteriores. Addunt & illud argumentum haud leuis momenti, quod Ruffinus libro priore inuectiuarum in Hieronymum, scribit hunc in modum. Verum ad maiorem rei fidem addo aliquid amplius, & calumnioforum necessitate compulsus, singulare & præcipuum ecclesiæ nostræ mysterium pando. Etenim quum omnes ecclesiæ ita sacramentum symboli tradant, ut postquam dixerint Peccatorum remissionem, addãt Carnis resurrectionem: nos dicimus, Huius carnis resurrectionem. Ita Ruffinus. Huic respondet, quod admonet in symbolo, id que duobus locis: in principio, ubi docet, symbolum nõ per omnia idem haberi in omnibus ecclesijs: rursus in fine, tractans hanc symboli partem. In priore loco exprimit nomen ecclesiæ Aquileiensis. Nos tamen, inquit, illum ordinem sequimur, quem in Aquileiensi ecclesia lauacri gratia suscepimus. Constat autem Ruffinum Aquileiæ tinctum esse, & presbyteri locum tenuisse: quum Cyprianus fuerit Afer, primum presbyter, post episcopus Carthaginensis. Porrò Gennadius inter ea, quæ Ruffinus non uertit è Græcis, sed suo Marte cõscripsit, magna cum laude commemorat symboli apostolorum expositionem. Esse autem utrunque opus, & quod Ruffini titulo Hieronymianis operibus adiũctum fertur, & quod Cypriani titulo legitur, & idem & eiusdem autoris, irrefutabilibus constat argumentis: quo magis mirandum, quid sibi uoluerit, qui locis innumeris scripturam uariarit, præsertim in uerbis. Etenim si hoc egit, ut (furum artificio, qui poculis addunt inauraturam, aut nouas affigunt ansas, ne uideantur aliena) falleret lectorem, oportuit innouare præfationem, & eos sermones eaq; nomina eradere, quæ non sinunt uideri à Cypriano conscriptum: præterea bonam orationis partem retexere. Nunc ut omittam signa necessaria, quæ commemoraui, tanta est congruentia, ut duo duorum opera uideri non queant: rursus tanta uerborum discrepantia, ut casui non possit adscribi. Hoc lectorem latere nolui, propterea quod quum alijs compluribus locis, tum præcipue in expositione symboli, librum hunc Cypriani titulo cito.

Qui in aduentum eius crediderunt.) οἱ τοῦ χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, id est, Qui sunt Christi, in aduentu ipsius. Et sic legit diuus Ambrosius, ut intelligamus eos quos Christus suos deprehendet adueniens. Agit enim hic de resurrectione piorum.

Quum euacuauerit omnem principatum.) Hunc locum ita legit Ambrosius, Quum tradiderit regnum deo & patri, quum destituerit omnem principatum & omnem potestatem & omnem uirtutem & omnem dominationem. Siquidem Græcam uocem καταργήσῃ, uertit Destituerit: quum & Aboleuerit, uerti posset, aut Antiquauerit.

Nouissimus hostis mors

Nouissime aũt inimica.) Nouissima, nomen est, non aduerbium Nouissime: ac si dicas Mors omniũ nouissima destruetur. & est καταργεῖται, id est, destruitur, siue aboletur, præsentis temporis. Diuus Hieronymus in cõmentarijs Esaiæ, non semel citat hoc modo: Nouissimus inimicus destruetur, mors, quasi dicas, hostis omnium postremus destruetur, nempe mors

pe mors. Nam ut eleganter hoc loco docuit Valla, potest inimicus esse qui non sit hostis. Porrò Græcis, mors masculini generis est. Augustinus item enarrans Psalmum quinquagesimum primum, legit Nouissima, nomen, non aduerbium. Idem quum aliàs tum sermone De uerbis apostoli tertio. Rursum sępicule in libris quos scripsit aduersus Faustum Manichæum. Atque ita scriptum uisitur etiamnum in exemplari Paulino. Consentiebant codices Constantienses. Hilarius nescio quid sequutus aliquoties adducens hunc locum in libris de Trinitate, legit, Nouissima deuicta est inimica mors.

Sine dubio præter eum.) ἀνυπόστατον. Id erat plenius reddendum: nam nunc oratio est inabsoluta. Atqui quum dicat Omnia subiecta, palàm est, quod excipitur is qui subiecit illi omnia.

Propter uestram gloriam.) Non est hic δόξα, gloria, siue honor, sed καύχησις, gloriatio. νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν. id est, Per nostram gloriationem. Est autem hoc loco Per, prępositio iurantis. Et quoniam multa iam gloriatus est sancta quadam iactantia de professu euangelij sui, per eam gloriam qua gloriatur in Christo, nũc iurat tanquam per rem sacram, sibiq; charissimam. Citat hunc locum et Augustinus epistola octogesimanona. Rursum copiosius sermone De uerbis apostoli uigesimooctauo, ostẽdens hoc loco iurasse Paulum, idq; liquere ex Græcis exemplaribus. Nec est quod tergiuersemur, & negemus Apostolum iurasse, quum alibi non paucis locis palàm iuret. Verum in negocijs huius mundi, pro prædijs, pro nummis iurare, fortasse non sit ingenui Christiani. Cæterum quum agitur negocium Christi, tum non sit nefas interponere iusiurandum. Neque enim Christus simpliciter uetuit iurare, sed uoluit nos esse tales, ut non sit opus iureiurando, nolens ita iurare ut uulgus tum iurabat. Noluit nos esse diuites, ut diuitum uulgus tum erat, & nunc ferè est: noluit nos uocari rabbi, ut tum uocabantur: noluit nos appellari patres, ut uulgus hominum, omnem gloriam, omne subsidium collocans in parẽtibus, prorsus ab illis pendet. Quanquam Græca scholia nonnihil hic laborent, dubitantq; num ita legendum sit, ὑπὲρ τὴν ὑμετέραν καύχησιν. id est, Propter uestram gloriationem: id est, ut gloriemini uos esse Iesu Christi. Atq; ita legit Ambrosius & Augustinus, quod ad pronomẽ attinet, nisi quod Ambrosius accipit Vestram gloriam, quã Paulus habebat de illis. Diuus Hieronymus in epistola cuius initium, Sæpe & multum, legit, Propter uestram salutem: haud scio memoriæ ne lapsu, an quod potius à librarijs corruptus sit is locus. Theophylactus legisse uidetur, Propter uestram gloriam: ut gloria Corinthiorum redundet in gloriam Pauli. καύχησιν enim appellat illorum profectum de quo gloriatur Apostolus, sed in Christo, cui debetur omnis gloria. Chrysostomus annotauit Corinthiorum in euangelio profectum ideo dici gloriam, ne uideretur exprobrare, quod tam aspera passus esset ob euangelium, quum ob hæc non solum non doleret, sed duplici nomine gauderet, & quod ea passus esset ob euangelium Christi, & quod ea quæ passus erat, cesserant in profectum Corinthiorum.

Ad bestias pugnaui.) ἐθηριομάχησα. dictio composita Grecis. Solebant enim olim damnati bestijs obijci. Mirum est hac de re nullam in Actis fieri mẽtionem. Nam mihi quidem non admodum satisfacit quod Græci interpretes, quorum est Theophylactus, detorquent hoc ad tumultum ab aurifice Demetrio concitatum ob Ephesiam Dianam.

Manducemus & bibamus, cras enim moriemur.) Vox est diffidentium ac desperantium de promissis dei.

Cras enim moriemur.) ἀποθνήσκομεν. id est, Morimur. Laurentius admonet prouerbiũ fuisse Laconicum. Extat autem apud Esaiam capite uigesimosecũdo, totidem uerbis quot citauit Paulus. Quanquam Hebræis uerbum est futuri temporis מָמוּת Verũ hoc ad sensum haud multum refert. & haud scio an Paulus scripserit, ἀποθνήξομεν. præsertim quum hic in cæteris, Septuaginta non dissonẽt ab Hebręis. Certe apud Septuaginta sic legimus, φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.

Corrumpunt mores.) φθείρουσιν ἤθη χρησὰ ὁμιλίαι κακαί. Senarius est Menandri, quemadmodum indicat diuus Hieronymus, & constat suis pedibus, si seruetur apostrophus: φθείρουσιν ἤθη χρηθ' ὁμιλίαι κακαί.

Nos carmen carmine reddidimus:
Mores bonos colloquia corrumpunt mala.

Per uestram gloriam, iurantis sermo

Iurandum quatenus

θηριομαχεῖν

Menandri senarius

Euigilate

Iusti,pro Iuste,mendose

Euigilate iusti.) ἐκνήψατε δικαίως. id est, Sobrij estote iuste, siue Expergiscimini iuste: ut iuste, sit aduerbium: id est, sicut oportet & recte. Nam uigilant quidam etiam ad iniustitiam, id quod annotauit & Theophylactus. Alioqui quorsum attinebat iustis præcipere, ut uigilarent, & non peccarent, quod si faciant iusti non sint? Deinde quî conuenit, ut eos iustos uocet, quos arguit, et de quibus mox subijcit, Ignorãtiam dei habent quidam? Quin et Ambrosius, ut ex interpretatione conijcere licet, ita legit, quemadmodum habetur apud Græcos, Iustos, inquit, esse præcepit: quasi euigilate iuste, perinde ualeat, ac si dixisset, Expergiscimini ad iustitiam. Atqui qui iustos appellat, non præcipit ut sint iusti, etiamsi in uulgatis exemplaribus scriptum habetur: Euigilate, iusti estote. In uetustiore codice Constantiensi resedit germana lectio, Euigilate iuste: ne quis Græcorum consensum contemnat.

Ad reuerentiam uobis.) πρὸς ἐντροπὴν. id est, Ad erubescentiam, & ad pudorem.

Quomodo resurgent.) ἐγείρονται. id est, Resurgunt. Et uenient, ἔρχονται, congruentius uerteretur Veniunt, ut conueniat uerbo præcedenti. Non enim hic loquitur de tempore, sed de re: quod solet uerbis præsentis temporis fieri, quasi dicas, Qualis est resurrectio, aut qualis aduentus. Tum enim actio rei declaratur absque significatione temporis. Augustinus aduersus Faustum libro undecimo, capite tertio, legit Veniunt, ἔρχονται, quanquam Græca uox anceps est.

Insipiens.) ἄφρον. id est, Stulte, amens, siue insipiens: uox à mente dicta, addita particula priuata.

Insipiens tu.) Post Insipiens, ponenda erat distinctio: ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις. id est, Stulte, tu quod seminas. Distinguit enim pronomine personam hominis à persona dei: Si quid tu seminas, prouenit longe præclarius, multo id uberius efficiet deus in resurrectione, cuius ille proprie est autor.

Nisi prius moriatur.) Quorsum attinebat addere Prius, quum Græce sit, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ. id est, Nisi fuerit emortuum. Augustinus hunc adducens locum libro ad Catechumenos tertio, capite decimo, non addit aduerbium Prius.

Vtputa.) ἐ τύχοι. Ita uertit & paulo superius, ut sit exemplum ponentis. Augustinus in epistola centesima quadragesima sexta, pro ἐ τύχοι, uertit Ferè, Itidem super Genesim ad literam libro quinto, capite uigesimo.

Sicut uult.) καθὼς ἠθέλησεν. id est, Sicut uoluerit: ut subiunctiui sit modi. Atque ita sanè adducit Augustinus, in eo quem modo adduximus loco.

Non omnis caro.) οὐ πᾶσα σὰρξ. id est, Non quæuis caro.

Corpora cœlestia & terrestria.) ἐπουράνια & ἐπίγεια, quod ita sonat quasi dicas, quæ in cœlo uersantur, & quæ in terra uersantur: ne de ipsis cœlis, aut de materia cœli terræ ue intelligamus.

Charitas δόξα

Alia charitas.) δόξα. Eandem uocem quam modo Gloriam uerterat, nunc uertit Charitatem. Fortasse quod absurdum putaret dicere gloriam solis, aut lunæ, aut stellarum. Imò maius quiddam significare uidetur gloria, dignitas, maiestas, quàm charitas. Et aliàs interpres δόξαν, maiestatem uertit. Denique quum Paulus eadem usus sit uoce, quorsum attinebat interpretem Latinis diuersas uoces obijcere, quum ad id non cogat sensus?

διαφέρειν excellere

Stella enim differt à stella.) ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει. id est, Stella enim stellam antecellit. Nam id quoque Græcis significat διαφέρειν.

Seminatur in ignobilitate.) Ambrosius legit Ignominia, & rectius. ἐν ἀτιμίᾳ.

Si est corpus animale.) Si, redundat: ἔστι σῶμα. id est, Est corpus. Quanquam hanc particulam non attingit Ambrosius uel legens uel ennarrans: ne scholiastes quidem. Theophylactus tamen interpretatur. Videri poterat huc repetitum ex superiore: & quod enarrator adiecit, relatum à scriba parum attento in contextum.

Stapulensis

Factus est primus homo Adam.) Faber Stapulensis admonet Homo, superesse. Quanquam in plerisque Græcis etiam codicibus, quos mihi uidere contigit adscriptum reperi, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἀδάμ. id est, Primus homo Adam. tametsi ex interpretatione Ambrosiana subodorari licet illũ Adam legisse, omisso hominis uocabulo, quum ait ab Apostolo duos constitui Adam. Deinde in secunda particula, Adam solus repetitur absque hominis

mentione

mentione, nouissimus Adam in animam uiuificantem. Consentaneum autem est ab interprete quopiam additum, qui uoluerit explicare quid sonaret Adam, apud Hebræos, nimirum hominem. Proinde in Genesi, quoties hominis uocabulũ repetitur, אָדָם Adam ponitur. Et aliquanto post, omisso Adam, hominem duntaxat repetit, Primus homo de terra & cætera. Cyprianus in sermone de zelo & liuore, haud male addidit pronomen Ille: Qualis ille de limo, tales & qui de limo, uelut exprimens articuli uim, quod & aliàs ab interprete factum optarim: Primus ille homo de terra, terrenus. ὁ πρῶτος. *Adam, homo*

In animam uiuentem.) Iam puto lector agnoscis eloquutionis idioma toties admonitus, sic dictum, Factus est in animam uiuentem: pro eo quod erat, Factus est anima uiuẽs: Quemadmodum illud dicitur, Esto mihi in deum protectorem.

Secundus homo de cœlo, cœlestis.) Græci lectionem habent à nostra diuersam. Idque constanter, ad eundem modum interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. id est, Secundus autem homo, ipse dominus è cœlo. Quanquam ut ingenue dicam, mihi magis probatur, quod in nostris codicibus scriptum est, præsertim quum ita legant Hieronymus & Ambrosius: et magis respondet ad id quod præcessit, De terra, terrenus. Proinde arbitror ὁ κύριος adscriptum à studioso quopiam, qui uoluerit orationem reddere explanatiorem: tametsi nos reddidimus, ne non responderent Latina Græcis. *Præfertur nostra lectio* *Additũ aliquid apud Græcos*

Portemus & imaginem cœlestis.) Portabimus, futuri temporis est Græcis, φορέσομεν. Quanquam nonnulli codices habent φορέσωμεν, id est, Portemus: nec magni refert ad sententiam, nisi quod futurũ tempus aptius erat huic loco, in quo Paulus agit de resurrectione futura. Gestauimus imaginem terreni Adæ, peccando & moriẽdo: gestabimus imaginem posterioris, innocenter uiuendo, & immortalitatem eius quodam modo imitabimur, quoniam hic initium ac meditatio quędam illius est. Tolerari poterat & uerbum hortandi Portemus. Vtranq; lectionem indicat Theophylactus, portabimus, ut sit prædicentis futuram immortalitatem: & portemus, ut sit adhortantis ad uitæ puritatem: cui satis congruit quod sequitur, Caro & sanguis, regnum dei non possidebunt. Ambrosius legit portemus, non portabimus. Neq; uero periculum est si legamus Portabimus, ne uideamur cum Arianis sentire, qui negabant nos è resurrectione carnem habituros: habebimus carnem & eãdem sed non per omnia talem. Attingit & hunc sensum diuus Ambrosius.

Possidere non possunt.) κληρονομῆσαι. id est, Hæreditate accipere. Et Paulo post, Possidebit, κληρονομεῖ. id est, Hæreditate accipit: uerbo præsentis temporis, licet reclamantibus Latinorum exemplaribus. Theophylactus admonet Basilium hęc ita fuisse interpretatum ut diceret Paulum hisce uerbis Corinthios ad innocentiam uitæ uoluisse cohortari. Quæ sententia si placet, mollius erat uerbum præsentis temporis, sed quo rem notet, non temporis discrimen. Atq; ita legisse Chrysostomum ipsa docet enarratio. Quæso te lector, ut hoc loco conferas commentarios Ambrosianos, cum his qui feruntur falso Hieronymi titulo, reperies eadem uerba: idq; multis alijs locis comperies. Hoc autem loco, plurimi uersus ad uerbum conueniũt. Subdubito tamen utrum hæc sint ex Ambrosij cõmentarijs huc transcripta, an ex alijs commentarijs, Ambrosij commentarijs supposita. Quid enim tum sibi non permisit scribarum audacia?

Omnes quidem resurgemus.) Græca sic habent, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. id est, Omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur. At diuus Hieronymus ad Minerium & Alexandrum, ostendit hunc locum bifariam legi apud Gręcos, & hoc modo quem hic indicaui, & eo modo quo uulgata habet ędítio. Atque hoc sanè loco mirum quàm sudant Græcanica scholia. Theophylactus & Chrysostomus sic legunt, interpretanturq; quemadmodum nos in Græcorum exemplaribus legimus ac uertimus. Chrysostomus itidem citat enarrans epistolæ ad Romanos caput undecimum: ut sit sensus, Non omnes morituros, omnes tamen immutandos esse. Porrò si quis diffidet citationi nostræ, sciat Chrysostomum ac Theophylactum haberi Basileæ in bibliotheca Dominicalium, unde multis uoluminum eorum facta est copia. Qui Græce nouit, is poterit excusso loco, me uel comprobare uel refellere. Nec aliter legit Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quod palàm ex illius interpretatione deprehenditur, *Varia lectio*

quanquam

quanquam apostoli uerba recitata deprauauit scriba. Subijcit enim, Quis enim non desiderabit dum in carne est, superinduere immortalitatem, & continuare uitam lucrifactam morte per uicariam demutationem, & cætera quæ sequuntur: quem locum citat & diuus Hieronymus in epistola ad Marcellam, quæstione tertia: atque locum, qui est primæ ad Thessalonicenses quarto, exponit in hanc sententiam, nec ullius alterius meminit. In hanc sententiam citat locum hunc & Origenes aduersus Celsum libro secundo. Sed præstiterit opinor, ob eos qui diffidunt, ipsius uerba adscribere: Tuba, inquit, signum dabit, et mortui resurgent incorrupti. De uiuis autem immutandis, & à mortuis surgentibus segregatis sic scribit, Et nos immutabimur: quod utique dixit, ubi prius dixisset Mortui resurgent. Quin etiam & in prima ad Thessalonicenses epistola, alijs uerbis eandem differentiam præferens, quum alios quidem dormientes, alios uiuentes affirmet, sic inquit: Si enim credimus quod Iesus mortuus est, & resurrexit, & cætera. Ex his satis perspicuum est, quid senserit Origenes, nimirum immutandos omnes pios, & qui resurgent, & qui uiui deprehendentur, non morituri quidem illi, sed tamen cum ijs qui mortui fuerant immutandi. Et ob id initio dixerat omnes immutãdos, licet non omnes resurrecturos. Se uero ponit Paulus inter eos quos aduentus domini uiuos deprehenderet, propterea quod Christus eum diem omnibus occultum esse uoluit. Et ex alijs locis apparet, Paulum semper eum diem expectari uoluisse, licet non nesciam, ita posse intelligi, ut Paulus sub prima persona quosuis designarit, quos aduentus domini sit reperturus. Nos qui uiuimus, & cætera. Si nunc incidat aduentus domini, quod in nobis accideret, idem accidet in illis quicunque erunt. Diuus Ambrosius sequi uidetur eam lectionem quam uulgo audimus, ut sentiamus non omnes immutandos ad gloriam, quanquam resurrecturi sint omnes ad uitam. Quanquam & is alteram subdit interpretationem, in qua significat fore qui non moriantur, atque ob id non resurgant, qui tamẽ immutantur. Neque enim resurgit, nisi mortuus. Idem aliquanto inferius, explicans eum locum, In nouissima tuba: canit enim tuba, & cætera: partim meminit huius sententiæ: Mortui autem, inquit, uel peccatores intelligendi sunt, qui etiam uiuentes, mortui esse dicuntur, uel certe simpliciter omnes mortuos resurgere dicit, & solos sanctos, qui uiui iusti inuenti fuerint, in gloriam immutari. Sanè cum eo quod Græci legunt, magis consentiunt ea quę Paulus scribit Thessalonicensibus: Si enim credimus, q; Iesus mortuus est et resurrexit, ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum adducet cũ eo. Hoc enim uobis dicimus in uerbo domini, quod nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentu domini, non pręuenimus eos qui dormierunt, quoniam ipse dominus in iussu, et in uoce archangeli, & in tuba dei, descendet de cœlo: & qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde nos qui uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aëra, & sic semper cum domino erimus. In eundem sensum refertur & illud secundæ Corinth. quinto, eo quod nolumus expoliari sed superuestiri, ut absorbeatur quod mortale est à uita: hoc est, ut sine morte tribuatur immortalitas. Ex his liquet, non omnes dormituros, sed aliquos fore residuos in aduentu Christi. Sunt qui dicant in momento & illos subito morituros ac reuicturos, qui residui fuerint: quam opinionem refert Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo, capite uigesimo: sed ut coniecturam duntaxat, quæ non sit omnino reijcienda, non ut sententiam aut decretum. Idem inibi declarat & Latina uariasse exemplaria. In nonnullis scriptum fuisse, Omnes quidem resurgemus: in alijs, Omnes quidem dormiemus. Idem indicat in libello De octo quæstionibus Dulcitij, quæstione tertia. Cæterum ex utraq; lectione consequi, ut moriantur omnes, propterea quod nemo resurgat nisi mortuus. Cæterum hanc lectionem, Omnes quidem resurgemus, quam sequitur Ambrosius, Hieronymus in epistola ad Minerium, negat inueniri in codicibus Græcorum. Quin & is qui commentariolos collegit in omneis Paulinas epistolas, quos quidam Hieronymi putant, sed falsò, quod uel ipsa satis testatur præfatio: quanquam hanc puto alterius esse, quàm sit ipsa collectio commentariorum, quos apparet esse studiosi cuiuspiam, nec indocti, è diuersis ueterum commentarijs compendium contrahentis. Quisquis enim is fuit qui prefatiunculam adiecit, quum sit infans ac balbus, tamen impudenter affectauit haberi Hieronymus. Verum ut dicere cœperam, quisquis fuit eius operis rhapsodus, indicat triplicem huius loci lectionem: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur: ut immutari sit proprium

Origenes

Non omnes morientur

Augustini opinio

Commentarij in epistolas Pauli falso inscripti Hieronymo

Lectio triplex

prium transeuntis ad uitam beatam: cuius lectionis & hunc sensum facit, Omnes resurgemus, qui mortui reperiemur: non omnes immutabimur, qui in corpore uiui reperiemur. quod soli pij sint immutandi, multi autem impij deprehendendi uiui sunt. Alterã, Omnes quidem dormiemus, sed non omnes immutabimur: ut accipiamus neminem non moriturum, non omnes item immutãdos ad gloriam. Tertiam, Omnes quidem non dormiemus sed omnes immutabimur, ut intelligas non omnes morituros, omnes tamen transformandos ad eandem gloriam. Siquidem totus hic sermo non ad omneis homines communiter, sed ad iustos proprie pertinet. Atque hanc postremam lectionem maxime probat, ut apostolico sensui maxime congruẽtem. Nec Aquinas tacuit hanc triplicem lectionem, nullam improbans, licet Hieronymum sequutus præferat uulgatam hanc, sed ita ut diuersam neget pugnare cum fide, aut habere sensum hæreticum. Porrò quod quosdam offendit, parum uideri uerum quod scriptum est, Statutum est omnibus semel mori: si dicamus quosdam non morituros, facile soluitur, quando paucorum prærogatiua non officit legi communi, quemadmodum aliquoties admonet Origenes. Neque enim ideo uerum non est, quod scripsit Paulus, Omnes in Adam moriuntur, & omnes in Adam peccauerunt, si Maria fuit ab omni peccato immunis. Neque continuo falsum est quod scripsit Propheta, nõ esse qui uacet peccato, ne infantem quidem unius diei, si dicamus Hieremiam, ac Ioannem Baptistam absque ullo peccato & natos fuisse ac uixisse. Sed quid his argumentis utimur? Quum ipse Hieronymus quem ante citauimus, scribens ad Marcellam quæstione terti, apalàm affirmet fore qui uiui, transformentur ad gloriam immortalitatis. Eius uerba subscriberem, nisi hoc loco recensuisset Glossa quam uocãt ordinariam. Atq; hic unus est scrupulus qui commouit Augustinum & alios nonnullos, ut à Græcorum lectione abhorrerent. Siquidem Augustinum etiam illud offendit, In Christo omnes uiuificabuntur præsertim quum addat, Tu quod seminas nõ uiuificatur, nisi prius moriatur. Atque his Pauli uerbis existimat nos urgeri, ut credamus uiuos subito in ipso raptu morituros ac reuicturos: quum mea sententia, nihil sit necesse, si præsentem Pauli sermonem ad eos accommodemus, qui obdormierint ante aduentum Christi. Neque enim hic in hoc laborat Paulus, ut persuadeat neminem non moriturum, quod nequaquam est creditu difficile, sed ut persuadeat eos qui sepulti sunt, seminis in terram cõditi modo reuicturos. Et tamen idem Augustinus libro de Dogmatibus ecclesiasticis, tametsi liber is non uidetur eiusdem autoris, planè pronunciat æque catholicos esse, qui Græcorũ lectionem, quam unam nũc habent, sequerentur. Quum enim commemorasset eorum sententiam, qui nolebant quenquam exemptum esse à communi lege moriendi subijcit. Verum quia sunt & alij æque catholici & eruditi uiri, qui credunt anima in corpore manente, immutandos ad incorruptionem et immortalitatem eos, qui in aduentu domini uiui inueniendi sunt, & hoc eis imputari pro resurrectione ex mortuis, quod mortalitatem immutatione deponãt, non morte: quo libet quis acquiescat modo, non est hæreticus, nisi ex contentione hæreticus fiat. Sufficit enim in ecclesiæ lege carnis resurrectionẽ credere futuram de morte. Augustinus, siue quisquis fuit eius operis autor, æquat utranq; lectionem, ac mihi uidetur is sensus quem Græci codices quos hodie uidemus, sequũtur efficacius astruere resurrectionem: quàm alter: quum enim in nonnullis eadem corpora dicuntur immutanda ad gloriam immortalitatis, magis profligatur illorum error, qui negabant eadem corpora resurrectura. Quod si uerum esset iam esset inæqualitas inter beatos, alijs suum corpus possidentibus, alijs alia quædam quæ prius nõ habuerant. Porrò quod Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo, capite uigesimo torquet illud Pauli ad Corinthios, Tu quod seminas non uiuificatur, nisi moriatur: nõ hoc agit illic Paulus, ut doceret neminem non esse moriturum, sed ne quis desperaret se à morte resurrecturum, quum semen etiam putrefactum in scrobe, surgat in herbam. Proin de quæ lectio maxime sit amplectanda, uiderit eruditus lector. Non suscepi de huiusmodi pronunciandi negocium: nisi quod, ut dixi, Græcorum lectio magis congruit cum altero loco qui est ad Thessalonicenses. Et quoties ueteres fatentur lectionem esse diuersam, semper mihi suspectior esse solet, ea quæ prima specie uidetur absurdior, ut consentaneum sit, lectorem uel parum eruditum, uel parum attẽtum, offensum absurditatis imagine mutasse scripturam. Licet sciam, ut dixi, in libello Hieronymi ad Alexandrum & Minerium com-

Aquinas

Liber de dogmatibus ecclesiasticis, nõ uidetur Augusti ni, quæ idẽ eadem tradit ad quæstionẽ Dulcitij tertiam

Quod prima fronte absurdius, id maxime deprauatur

memorata & expoſita utraque lectione, præferri hanc, qua nunc uulgo utimur. Porrò uariandæ ſcripturæ ſuſpicor hanc occaſionem fuiſſe. Qui legebat, non omnes dormiemus, ſed omnes immutabimur: non animaduertens Paulum hic loqui proprie de reſurrectione piorum, exiſtimauit non cõpetere in omnes uerbum Immutabimur, quum impij non ſint immutandi. Siquidem immutationem hic appellat tranſitum ad felicem immortalitatem. Ac mox quum ſubijcit, Et mortui reſurgent incorrupti, & nos immutabimur, offendit lectoris animum parum attenti, quo conſilio quum ante de pijs dixiſſet, omnes immutabimur: nũc ueluti ſuperuacue quod dixerat, repetens dicat, Et mortui reſurgent incorrupti, & nos immutabimur. Nec animaduertit Paulum hic ſeparaſſe pios mortuos à pijs uiuis: quum enim ait, Et mortui reſurgent incorrupti, ſentit de pijs, qui iam ante Chriſti aduentũ obdormierant in Chriſto: quum addit, Et nos immutabimur, explicat id quod paulo ante cœperat dicere, Non omnes quidem dormiemus, ſed omnes immutabimur. Et tamẽ ſolus hic ſcrupulus mouit Hieronymum, ut præferret lectionem apud nos uulgatam. Porrò ſe Paulus, ut dixi, numerat inter eos quos ille dies eſſet in uita reperturus, ſiue hoc uere putauit, ſiue docendi gratia transfert in primam perſonam, quod ſub quauis perſona dici poterat. Iam quod de pijs hic loquitur, declarant tum ea quæ præcedunt, tum ea quæ ſequũtur hunc locum. Nam ante docens hic meditãdam eſſe nobis illius uitæ immortalitatem: Hoc autem, inquit, dico fratres, quoniam caro et ſanguis regnum dei non poſſidebunt, neq; corruptio incorruptelam poſſidebit. Ac mox ad idem redit, Oportet enim corruptibile hoc, et cætera. Ac rurſum, Vbi eſt mors ſtimulus tuus, & cætera. Hæc nimirum omnia congruũt in pios, non item in impios. Quum igitur pleroſque hæc haberet opinio, Chriſtum quemadmodum in Euangelio promiſerat ſubito aduenturum, iamq; didiciſſent à Paulo reſurrecturos eſſe mortuos, ac diuino ſiſtendos eſſe iudicio, rogabant quid futurum eſſet de ijs quos ille dies offendiſſet uiuentes: reſpondet & hos etiamſi non reſurgant eo quod mortui non ſint, ad idem immortalitatis præmiũ transferendos, ac per omnia æquandos & iungendos ijs qui reuixiſſent. Vides optime lector quàm hic nihil ſit, quod in me debeat reprehendi. Nam quod ſequor eam lectionem, quæ ſola nunc habetur in libris Græcorum, quum Græca uertam, non licuit ſecus facere. Et tamen ex hoc loco duo quidam, tanti theologi, ut ſibi perſuaſerint ſemel ruituram uniuerſam eccleſiam, niſi eam ſuis humeris fulcirent: alter epiſcopi quoq; dignitate præfulgens, uterque profeſſor eius religionis, quæ baptiſmi profeſsionem penè reddidit irreligioſam, atrocem calumniam mihi ſtruxerũt. Alter in corona frequenti nobilium et eruditorum hominum apud ſummos principes, impegit, quod tollerem reſurrectionem, propterea quod cõcederem, non aſſeuerarem, aliquos in aduentu domini nõ morituros. Alter in publica & ordinaria profeſsione impegit hæreſim, quod inducerem lectionem contradictoriam ei, quam ſequitur eccleſia. Primum ut demus hic eſſe ueram ἀνπλογίαν, ut demus eccleſiam hanc lectionem ſic approbare, ut damnet diuerſam, ut demus ineſſe ſenſum hæreticum, tamen mihi non poterat impingi crimẽ, qui nihil aliud profiteor, quàm interpretem. Niſi fortè ſemet hæreſeos obligauit Hieronymus, quum bona fide uerteret libros Origenis περὶ ἀρχῶν, qui potius reprehendendus erat, niſi quod ille ſcripſerat, reddidiſſet. Nunc docuimus tot orthodoxos uiros utranque lectionem agnoſcere, & adeo non damnare alteram hæreſeos, ut Thomas nominatim etiam admoneat, in ea quam Hieronymus non reprobat, ſed ei quam hodie tenent Latini, poſtponit, non ineſſe ſenſum hæreticum. Porrò cauſam cur Hieronymus hanc prętulerit, oſtẽdimus nullius eſſe momenti, item alias cauſas quę mouebant Auguſtinum, indicauimus poſſe dilui. Quin et Petrus Lombardus libro quarto, diſtinctione quadrageſimatertia, referens Auguſtini uerba ex libro de Ciuitate dei uigeſimo, hæc attexuit quaſi de ſuo, decerpta ni fallor ex octo ad Dulcitium quæſtionum, tertia. Sed uellem de his potius audire doctiores. An ille tam hebes erat, ut non uideret hæreſim & ἀνπλογίαν, quam uiderunt iſti? Certe pueri ſciunt, quot res requirantur ad hoc, ut uera ſit ἀνπλογία. Nam Ambroſius eundem facit ſenſum huius proloquij, Non omnes reſurgemus, & huius, omnes reſurgemus. Etenim ſi loquaris de his qui ante Chriſti aduentum deceſſerãt, uerum erit proloquium, Omnes reſurgemus: ſi promiſcue de ijs qui prius deceſſerant, & ijs quos dies ille uiuos offenderit, æque uerum erit, non omnes reſurgemus. Nec hoc magis mirũ, quàm ſi duo ſimul uerum dicãt, quum

Calumnia depulſa

alter

alter pronunciet omnes theologos esse synceros, de Louanien sibus sentiens: alter, non omnes theologos esse synceros, de cunctis in genere sentiēs. Nec mirum si Paulus in utroque numero ponit seipsum, quum docendi gratia prima persona pro quauis abutatur. Hæc quum partim à nobis fuerint annotata, partim apud celebres autores habeātur, partim ita sint perspicua, ut uel cæco, quod aiunt, appareant: quæ tandem ista rabies est in talibus uiris, qui se lumina mundi uideri uolunt? Sed istis opto mentem saniorem, ecclesiæ patronos his meliores. Nam hi planè non quærunt ea quæ sunt Iesu Christi, sed sub alio titulo plus quàm Pharisæi, gloriæ suæ uentricq; suo seruiunt. Amant πρωτοκαθεδρίας in scholis, gaudent ijsdem in opiparis conuiuijs, amant salutari Rabbini, uenantur mitras & abbatias, & adulantes hominibus adulterant sermonē dei, suisq; traditiunculis obscurant & obruunt scintillam charitatis euangelicæ: idq; faciunt adeo palàm, ut diffisi præsidijs quibus armatos decet esse theologos, ad uiolentiam confugiant: quasi cogi possit humanum ingenium ut aliud credat quàm sentiat. Vtinam aliquādo expergiscatur Christus, & hoc Iudaismo atque hac tyrannide liberet populum suum. Nisi fortè ideo nos redemit suo sanguine, ut huiusmodi portentis seruiamus.

In momento.) ἐν ἀτόμῳ. id est, Puncto temporis indiuisibili, à τέμνω seco, & α particula priuatiua. ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ. id est, In ictu oculi. Hieronymus ad Minerium, indicat utrunque inueniri, & ῥιπή. id est, ictus, & ῥοπή, id est, motus. Prius translatum est ab ictu teli, seu fulminis: secundum à motu lancis, seu libræ. & alterum à ῥίπτω dictum, alterum à ῥέπω. Laurentius suspicatur interpretem scripsisse non Ictu, sed Nictu, hoc est, motu oculi. ῥιπή, ῥοπή

Canet enim tuba.) σαλπίσει γάρ. id est, Canet enim: & subauditur Tuba, quæ præcessit, nisi mauis dicere, Buccinabitur enim: aut sicuti uertit quidam in homilia Origenis in Matthæum trigesima, Tubabit, explanate potius quàm Latine: nisi placet angelum subaudire, de quo tamen hoc loco nulla mentio. In Ambrosianis commentarijs hæc non addun tur, Canet enim tuba: quod satis apparet librariorum uitio prætermissum, etiamsi nec in interpretatione significat se legisse. In codice Donatiani scriptum erat, Canet enim, & mortui resurgent.

Quum autem mortale hoc induerit.) Repetitur Græcis utraque pars, Quum autem corruptibile hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem. ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν. licet refraganti bus exemplaribus Latinis. Augustinus tamen iuxta Græcos citat hunc locum sermone quadragesimotertio in Ioannem. Rursum sermone de uerbis apostoli secundo, atque item tertio.

In uictoria.) Ambrosius legit Contentione. νεῖκος enim si cum diphthongo scribatur, contentionem sonat: sin secus, uictoriam significat. Atque ita Hieronymus legit alicubi in epistola aduersus Ioannem episcopum Hierosolymitanum. Rursus in commentario Oseę legit contentione: & pro stimulo, legit aculeum. Nam illud est minutius, quod Græci sermonis ordinem immutauit uel interpres uel librarius: ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον, ποῦ σου ᾅδη νῖκος, id est, Vbi tuus mors aculeus? ubi tua inferne uictoria? Cæterum testimonium quod adducit, sumptum est ex Oseæ capite decimotertio: idq; magis iuxta Septuaginta, quàm iuxta Hebraicam ueritatem, quæ sic habet interprete Hieronymo: Ero mors tua ô mors, ero morsus tuus inferne. Iuxta Septuaginta ad hunc legimus modum: ποῦ ἡ δίκη σου θάνατε; ποῦ τὸ κέντρον σου ᾅδη; id est, Vbi est causa, siue uindicta tua, mors? ubi est aculeus tuus, inferne? Porrò quod Septuaginta transtulerunt, ποῦ ἡ δίκη σου; hoc est, Vbi causa tua? Hieronymus uertit, Ero mors tua. Symmachus interpretatus est, Ero plaga tua. Quinta æditio & Aquila, Vbi sunt sermones tui? Hebræis est uerbum דבר. quod si scribatur per duo cametz. דָּבָר sonat Verbum: sin per sex puncta, דֶּבֶר sonat Mortem, siue Pestem: iuxta illud quod in Esaia legimus, Mortem misit dominus in Iacob, & uenit in Israel. Hieronymus uertit, Verbū misit in Iacob, et uenit in Israel. Præterea pro aculeo, quem Hieronymus maluit uertere morsum, Symmachus, ἀπαύτημα transtulit, hoc est, Occursum: Theodotion & Quinta æditio, plagam interpretati sunt. δίκη, νίκη

Deo autem gratias.) τῷ δὲ θεῷ χάρις. id est, Deo autem gratia: ut subaudias Est, aut

Sit: quomodo loquuntur & Latini.

Stabiles sitis & immutabiles.) ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι. Et, copula redundat. Dicuntur autem ἑδραῖοι, qui firmam ac certam tenent fidem: ἀμετακίνητοι, qui aliunde aliò moueri & abduci non possunt.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

λογίαι

De collectis.) περὶ δὲ τῆς λογίας. id est, De collecta, siue collectione: nouum apud Paulum uerbum, à colligendo, siue à legēdo dictum. Apparet metaphoram ductam à fœtibus arborum aut terræ, quæ legi dicuntur: unde & legumini nibus uocabulum. Collationē poterat uertere nisi uerbum hoc Collectę tum, ut arbitror, solenniter receptum uulgo magis placuisset.

Vna, pro prima

Per unam sabbati.) σαββάτων. id est, Sabbatorum. Theophylactus admonet Vnam, dictam esse pro Primam: significari autem diem dominicum, in quo consentit Chrysostomus.

Recondens.) θησαυρίζων. id est, Thesaurizans: quod tandem uertit Latine, solitus antehac Græcam uocem relinquere.

εὐοδῶται dure uertit Placuerit

Quod ei bene placuerit.) ὅτι αὐ εὐοδῶται. Laurentius ita uertendum existimat, Quod facile aut leue sit, siue quod bene cedat. Mihi rectius uertendum uidetur, Quicquid commodum fuerit, & quicquid deo prospero contigerit. Hoc autem addidit, ne forte puderet muneris parū magnifici. Interpres legisse uidetur, εὐδόκηται pro εὐοδῶται. Certe Theophylactus nobiscum facit, sic enarrans, ὅτι αὐ ὁ θεὸς εὐοδώσῃ καὶ πέμψῃ, καὶ ὃ εὐχρὲς ἔχῃ. id est, Quicquid deus bene fortunauerit ac miserit, & quod in promptu fuerit. Annotauit Chrysostomus non esse dictum Quicquid lucratus fueris, sed Quicquid prospere obtigerit: ut intelligerent facultates etiam à deo suppeditari, & in hoc ipsum, ut inde subleuentur egentes. Ex Ambrosio non liquet quid legerit.

χάριτος beneficium

Perferre gratiam uestram.) τὴν χάριν ὑμῶν. Hic planè gratiam pro beneficio posuit, sed gratis collato.

Quod si dignum fuerit.) ἐὰν δὲ ᾖ ἄξιον. Græcis hæc uox aliquanto secus usurpatur nonnunquam atque apud nos, pro tāti est: unde nos uertimus, Quod si fuerit operæprecium, hoc est, Si res fuerit tanti.

Nam Macedoniam pertransibo.) Nihil refert ad sententiam, tametsi διέρχομαι ambiguum est ad utrunque tempus: unde non perperam uertit Pertransibo.

Hyemare pro Hybernare

Vel etiam hyemabo.) Quanquam hyemandi uerbum apud Suetonium in Cæsare Augusto, sic uidetur usurpari, quasi sonet affligi incommodo hyemis, & apud Salustium notante Seneca, noue dictum est hyemare mare, quum tempestate molestum est, tamen subinde reperitur idem uerbum in Commentarijs Cæsaris, pro hybernare, hoc est, hyemem transigere. Apud Suetonium autem ipse sensus admonet, ut Augustus accipiatur Romę solere frigore hyberno offendi. Verba Suetonij sic habent: Ac per annos amplius quadraginta eodem cubiculo hyeme & æstate mansit, quamuis parum salubrem ualetudini suæ urbem experiretur, assidueq; in urbe hyemaret. Hæc ille. Quum Suetonius adferat hoc argumentum quo doceat, Augustum exiguam habuisse curam ualetudinis, & utraque sermonis particula pendeat à dictione Quamuis, quid ad rem facit, quod assidue hyemem agebat Romæ, ut omittam dubium esse an recte dicatur, assidue hyemare pro semper. Sed illud sentit, Augustum assidue Romæ ob rigorem peius habere: & hæc posterior particula probat superiorem, quæ dicit Romam fuisse incommodam ualitudini eius, quod illic in hyeme semper periclitaretur. Hæc non addidissem, nisi fuisset, qui hinc struxisset calumniam.

In transitu uidere.) ἐν παρόδῳ. id est, Obiter, ac uelut aliò properans.

Pentecoste quinquagesimus dies

Vsque ad pentecosten.) ἕως τῆς πεντηκοστῆς, Et usque ad quinquagesimum, ut subaudias Diem: neq; enim de festo loquitur, opinor: & haud scio, an pentecostes festum id temporis notum fuerit Gentium auribus, præsertim quum Paulus in epistola ad Romanos, quam constat post hanc esse scriptam, tollat omne discrimen dierum, & infirmos uocet, qui diem cum die conferunt. Certe nullus ueterum interpretum, quantū equidem memini, facit ullam festi mentionem. Thomas satis frigide se hinc explicat, adscribens: Fortè hæc

Thomæ sententia

epistola

epistola missa fuit in hyeme, seu in uere, & tunc post pentecosten debebat ire in Macedoniam, & morari ibi usque ad hyemem, & tunc ire Corinthum & hyemare. Theophylactus citra controuersiam interpretatur, usq; ad quinquagesimum diem, adscribens hoc esse argumentum insigniter amantis, quod temporis etiam modum prescripsisset. Haud dissentanea his scribit Chrysostomus, tametsi non perinde liquet an de Iudæorum festo die senserit, an de spatio moræ. Item Ambrosius interpretatur, ideo diutius manendum Ephesi, quod illic multos haberet aduersarios, & fructus esset ingens. Neuter de festo uerbum facit. Quanquam in Actis capite uigesimo, quum ait, τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς, uidetur aliquod festum Iudæis significare. Etiamsi Beda in Glossa ordinaria putat paschę & pentecostes festum, etiam apostolorum temporibus fuisse celebratum ritu Christiano. Hoc commentum opinor ab illis repertum, ne Paulus crederetur obseruare dies festos Iudæorum, quos docuerat esse negligendos. Apud priscos illos magna contẽtio fuit de tempore ritúq; celebrandi paschæ festum, quod si ab hoc die numerentur quinquaginta, erit eadem controuersia de pentecostes die, de quo tamẽ nulla fuit controuersia. Verum hac in re, suo quisque iudicio fruatur incolumi charitate.

Magnum & euidens.) μεγαλη καὶ ἐνεργής. id est, Magnum & efficax. Scribitur enim per ι, non per ε. Interpres legisse uidetur, ἐναργής, per α. id que Græcis sonat Euidens, atque ita legit Ambrosius, secus Chrysostomus & Theophylactus.

Et aduersarij multi.) Consentiunt quidam Græci codices cum nostra uulgata æditione. Quanquam aptius alioqui uidebatur quod adducit Hieronymus in commentarijs quibus explicat Iohelem, Ostium mihi apertum est magnum & euidens, sed aduersarij multi. ut intelligas spem fructus esse uberem, sed non sine negocio, ob eos qui conarentur impedire.

Supersit in nostris

De Apollo autem fratre.) Fratre, & Notum uobis facio, hæc uerba in Græcis codicibus non inuenio: Fratre, inuenio in quibusdam. Verum hæc eclipsis familiaris est epistolis, ut subaudiatur Respondeo, aut scito aut aliud huic simile: ueluti, De libris quos putabas periisse, sunt in tuto apud generum. Itaque ob simplicem lectorem, interpres adiecisse uidetur, Notum uobis facio.

Et utique.) πάντως. more suo uertit Vtique pro Omnino.

Non fuit ei uoluntas.) οὐκ ἦν θέλημα. id est, Non erat uoluntas. Ei addidit interpres explicandi causa. Theophylactus ad dei uoluntatem refert, cui non fuerit ita uisum. Chrysostomus legit ut Theophylactus: de uoluntate dei dissimulat.

Quum ei uacuum fuerit.) ὅταν εὐκαιρήσῃ. id est, Quum erit oportunum. quanquam Vacat, idem efficit: & ita uertit in Actis apostolorum, Athenienses ad nihil aliud uacabant. εὐκαίρεω. Hæc particula facit pro commento Theophylacti. Nam si uenturus erat, simul atque uacaret, non deerat ipsius uoluntas, sed deerat opportunitas.

Omnia enim uestra.) Enim, hoc loco prorsus ociosum est. Nec est usquam apud Græcos, sed πάντα ὑμῶν. nec additur Apud Ambrosium, ac ne in Paulino quidem exemplari, aut Constantiensi. Exponit enim quid dixerit Confortari. Superstitio reddit infirmos, charitas fortes.

Enim redundat

Nostis domum Stephanæ & Fortunati & Achaici.) Fortunatum & Achaicum hoc loco Græci codices non habent, sed tantum Stephanam, licet hi tres paulo post coniũgantur. In Constantiensi, Fortunatus addebatur, Achaicus nequaquã. Et hoc loco, domus, familiam significat, quam primitias Achaiæ uocat, quod prima susceperit Christum. Porrò quod οἴδατε, uertit Nostis, potest intelligi & Nouerítis: ut iubeat agnosci benemeritos, maxime quia paulo post de ijsdem loquens: Cognoscite ergo, inquit, huiusmodi. Ambrosius interpretatur Cognoscere, honorem habere, assentiente & Theophylacto. Ex hoc loco uidentur arripuisse occasionem, qui in epistola ad Romanos capite ultimo, pro primitiæ Asiæ, mutauerunt primitias Achaiæ.

Cognoscere pro Honorem habere

Quod uobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα. id est, Vestrum defectum. nempe quoniam pro omnibus uenerant ad Paulum. Ita quod deerat, id est, quod Paulus desiderabat in Corinthijs, nimirum præsentiam illorum, id isti suo aduentu supplerunt. Faber legit, ὅτι ὑστέρημά μου. id est, Quoniam defectum meum: uerum id ad sensum perparui refert. Et

paulo superius, ἐν παρουσίᾳ, uertere poterat, In aduentu. Ambrosius anceps hoc loco utrunque sensum attingit, ita edisserens: Quia presentes sunt apud uos, & in illis magnum potestis habere profectum, siue quia mihi uenerunt pro uobis ministrare officiũ charitatis.

Ipsi suppleuerunt.) ὗτοι. id est, Hi. Interpres legisse uidetur αὐτοί.

Prisca.) Græce, Priscilla: quemadmodum & superius.

Cum domestica sua ecclesia.) Recte quidem uertit, sed non ad uerbum, ut Ambrosius, Cum ea quæ in domo eorum est ecclesia, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ. uerum hic malu issem Congregationem, quàm Ecclesiam, quum significet familiam Christianam.

Apud quos & hospitor.) Hoc non reperio additum in Græcis codicibus, quanquam ita legit Ambrosius.

Mea manu Pauli.) Mea, casus est ablatiui. Mea, nempe Pauli.

Anathema sit.) Hac uoce Paulus solet extremum exitium significare, quod Hebræi uocant חֵרֶם. Cæterum, Maran atha, Ambrosius putat uocem Syram esse, potius quàm Hebraicam, licet inter has linguas nõnulla fuerit affinitas: sonare autem apud illos, Dominus noster uenit. Quanquam inter Hebraica uocabula, quæ nullo certo autore feruntur, reperio Maran atha, expositum, In aduentu domini nostri: ut cohæreat cum superiori, Sit anathema in aduentu domini nostri: ueluti referat finem Malachiæ, Ne fortè ueniam & percutiam terram anathemate. Theophylactus ad Ambrosij sententiam interpretatur, Dominus uenit: uultq; uideri ceu iusiurandum, quo confirmet dominum aduenturum. Eadem fermè diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam, cuius super hac re uerba non grauabor adscribere: Maran atha, magis Syrum est quàm Hebræum: tametsi ex confinio utrarunq; linguarum aliquid & Hebræum sonat: & interpretatur מָרָן אָתָא Dominus noster uenit. ut sit sensus, Si quis non amat dominum Iesum, anathema sit: & illo completo deinceps inferatur, Dominus noster uenit. Quod superfluum sit odijs pertinacibus aduersus eum uelle contendere, quem uenisse iam constet. Hactenus Hieronymus. Nec his dissimilia scripsit Augustinus. Illud admonendum erat, in Dominus noster uenit: Venit, esse præteriti temporis. est enim ἦλθε. id declarantibus Græcis interpretibus, si parum ex interpretatione Hieronymi liqueret. Rursus hic mihi monendus est lector: hæc uerba quæ modo retuli ex Hieronymo, Maran atha, magis Syrum est quàm Hebræum, tametsi ex confinio utrarunque linguarum aliquid & Hebræum sonat, interpretatur Dominus noster uenit: habentur eadem in commentarijs Ambrosianis, & in his scholijs quæ feruntur Hieronymi titulo.

Anathema maran atha

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD CORINTHIOS PRIOREM FINIS, PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM.

IN EPISTOLAM PAVLI
AD CORINTHIOS SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

N uniuersa Achaia.) ἐν ὅλῃ. id est, In tota: nimirum reliqua. nam ipsa Corinthus est in Achaia, cuius & metropolis est.

A deo patre nostro & domino.) Leuiculum est quod admonet Laurētius de amphibologia, quasi legi possit, A deo patre nostro & domini Iesu Christi. Siquidē id Paulo est peculiare: patrem uocare deum, Christum dominū. Admonuimus & aliàs sermonem Grecis esse ancipitem: nam potest accipi ut gratia proficiscatur à patre & à filio, aut ut proficiscatur à patre, communi Christo & nobis. Cæterum quod Ambrosius tantum legit, A deo, nec addit, Patre & domino nostro Iesu Christo: id fortassis scribarum accidit uitio.

Benedictus deus & pater.) ὁ θεὸς καὶ πατήρ. Vnicus apud Græcos articulus facit, ut Deus & Pater, ad eundem pertineāt, quum apud Latinos possint intelligi duo, Deus & pater. Idem fuisset apud Græcos, si dixisset, ὁ θεὸς καὶ ὁ πατήρ. Expressius reddi poterat, Ille qui est deus & pater d. n. Ie. Chr.

Totius consolationis,) Magis hic quadrabat, Omnis consolationis. Atque ad eum modum refert Hieronymus in commentarijs Esaię. Quidam exponunt perfectam consolationem. Et in hac epistola lector si non pigebit conferre cōmentarios Ambrosij cum scholijs quæ ferūtur nomine Hieronymi, uidebis miram confusionem. Hoc studium non erat omnino damnandum, si quod factum est in Aurea catena, idem hic fuisset factum. Nunc mutilum habemus Ambrosium, imò confusum, nec hos habemus integros. *Totius consolationis, pro Omnis*

Sicut abundant passiones Christi.) περισσεύει. quod absolute dictū accipi potest. Chrysostomus indicat & ad Christum posse referri, quasi plura pertulerint quàm Christus.

Per exhortationem.) διὰ τῆς παρακλήσεως. id est, Per consolationem. Est eadem uox quā modo Consolationem uerterat.

Qua exhortamur.) παρακαλούμεθα. id est, Consolamur. q̄ intempestiua copiæ affectatio. *Locus uarie lectus & explicatus*

Consolamur & ipsi.) Interpres legit, καὶ αὐτοί. id est, Et ipsi. quum apud Græcos non addatur coniunctio καὶ, nec mihi displicet addi: Sicut nos consolante deo fortes sumus in rebus asperis, ita conuenit nostra fortitudine uicissim confirmari animos aliorum uel exemplo uel exhortatione. Et Cōsolamur, hoc loco passiuum est: unde Ambrosius legit, Exhortationem consequimur. Quum sint autem duæ partes orationis, Siue, & Siue, quarum utraque respondet uni clausulæ, nempe huic, Et spes nostra firma est pro uobis: quæ apud nos adijcitur posteriori, Grecis in medio ponitur: à quibus tamen hic dissentimus. Cæterum miror quod sequutus exemplar Aquinas, ex duabus partibus tres facit, Siue tribulamur pro uestra exhortatione, siue consolamur pro uestra consolatione, siue exhortamur pro uestra exhortatione. sed reclamantibus Græcorum pariter ac Latinorum exemplaribus, etiam uetustis, nominatim Paulino & Donatianico: ad hęc utroq; Constātiensi. Neq; uideo quis locus hic esse possit tertiæ parti, quum consolari & exhortari Grecis idem sit uerbum: & tamen ad eum modum ille interpretatur etiam, non solū legit. Nam apud Ambrosium opinor eandem sententiam alijs uerbis repetitam, quum ita legit, Siue autem angustiam patimur, pro uestra exhortatione & salute: ac mox interiecto commētariolo, Siue autem pressuram patimur pro uestra exhortatione & salute, siue exhortationem consequimur pro uestra exhortatione quæ operatur, & cætera. Item in Theophylacto uerso, de suo addidit interpres, bis explicans Greca: tametsi nec Chrysostomus diligenter enarrans hunc locum, nec Theophylactus attingat plures partes quàm duas: quanquam alioqui potest & hic accipi sensus, ut singulis particulis proxima respondeat: Siue tribulamur, id fit ad exhortandos uos & ad salutem uestram, ut nostro exemplo roboremini, si quid afflictionis inciderit: siue refocillamur consolatione, id fit ad consolationem uestri, ut eadem passi, spe- *Thomæ lectio excusa* *Theophylacti interpres addit de suo*

retis eadem. Atque ita particula quæ sequitur, Et spes nostra, peculiariter pertinebit ad partem posteriorem. Hoc adieci quod uideam Paulum & aliàs huiusmodi sermonis formam usum, uelut illic: Neque enim qui in manifesto Iudæus est, aut in carne circuncisio. Nã coniunctio δὲ, non patitur has particulas adhærere superioribus.

Pro uestra exhortatione.) Rursum est, παρακλήσεως. id est, Consolatione. quanquam & apud Ambrosium hæc uideo confundi, quasi nihil admodum interfit inter exhortationem & consolationem, quod quisquis consolatur, hortatur ut forti sis animo.

Quæ operatur tolerantiam.) τῆς ὑπομονῆς. siue, ut quidam habent, ὑπομενομένης, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ. id est, Quæ operatur in tolerantia multa. Operatur autem est, agit, ac uim suam explicat & aperit. Etiamsi Chrysostomus legendum putat ὑπομενομένης passiue, non ὑπομένουσης, ut locus sit gratiæ dei, cui præcipua laus nostræ salutis debetur, & ὑπομονῆς interpretatur δείκνυται, αὔξεται, ἐπιτείνεται. id est, Ostenditur, crescit & intenditur, fitq; maior.

Earundem passionum.) τῶν αὐτῶν παθημάτων. id est, Eorundem malorum, siue dolorum, aut earundem afflictionũ. Et paulo post: κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων. id est, Participes estis malorum aut afflictionum: nam passio uox est dura Latinis auribus.

Sic eritis & consolationis.) Eritis, additum est. Videtur autem subaudiendum Estis, potius quàm Eritis: nam apud Græcos non additur. Sentit enim hic quoq; utrunq; esse commune, afflictionem malorum, & cõsolationem dei. Et in hãc sententiã interpretatur Theophylactus suo more sequutus Chrysostomum. Siquidem Ambrosius legit, Ita ut desperaremus nos etiam uiuere: & interpretatur afflictiones processisse usq; ad mortem illatam.

Quæ facta est in Asia.) Græci addunt, Nobis. τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ ἀσίᾳ. id est, Quæ contigit nobis in Asia.

Tæderet, pro desperaremus

Ita ut tæderet nos etiam uiuere.) ὡς τε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν. potest accipi, Ut desperaremus etiam de uita. Atque in hũc sensum accipit diuus Ambrosius, & huic consentiens Theophylactus: nec dissonat Chrysostomus.

Pericula, pro mortibus

Respõsum mortis.) ἀπόκριμα. uelut ipsis periculis nihil aliud denunciantibus q̃ mortẽ.

De tantis periculis.) ἐκ τηλικούτου θανάτου. id est, Tãta morte. Est enim τηλικότος, quod quãtitatem significat, potius q̃ qualitatem. Ambrosius propius accedens ad Græcã ueritatem legit, De tantis mortibus, quemadmodum legit Chrysostomus, ostendens ὑπερβολικῶς ingentia discrimina, dictas esse mortes. Noster interpres sat habuit reddidisse sententiã: sentit enim mortes, afflictiones morti proximas. Si nihil licet mutare, cur hoc ausus est interpres?

Eripuit & eruet.) ἐρρύσατο καὶ ῥύεται. id est, Eripuit, & eripit. idem uerbum apud Græcos, nisi quod posterius est præsentis temporis. Alioqui si legamus hic Eruet, quî congruit quod mox sequitur, In quem speramus, quod & adhuc eripiet? In Ambrosio uerbũ præsentis temporis quod est in medio non additur sed omissum est, ut arbitror scriptoris incuria.

In quem speramus.) εἰς ὃν ἠλπίκαμεν. id est, In quem sperauimus, tametsi in huiusmodi uerbis sæpius utuntur præterito pro præsenti, ut δέδοξα, γέγηθα. nam illud Sperauimus, sonat, quasi dicas, Spem fiximus.

Ex multarum personis facierum, locus obscure redditus

Vt ex multarum personis facierum.) Græce sic habet, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων, τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. id est. Vt ex multis personis, de dono in me collato, multis modis gratiæ agantur pro nobis. Pro ἐκ πολλῶν προσώπων, Ambrosius uertit, In multorum facie: ut intelligamus gratias publicitus agendas. nam πρόσωπον apud Græcos non solum personam, sed & aspectum ac faciem sonat. & sic διὰ πολλῶν erit Per multos: ut subaudias ἀνθρώπων. Potest & sic accipi, ἐκ πολλῶν προσώπων. id est, Multis modis. quandoquidem speciem rei, faciem uocamus. Nec satis queo diuinare quid noster legerit interpres quum eadem uox Græcis & faciem significet & personam: nisi fortasse quispiam Græce peritulus adiecit Facierum, uolens interpretari quid Græcis esset πρόσωπον. Nam uetustior codex Constantiensis habebat rasuram, prima scriptura fuisse uidetur, Ex multorum facie. Personis, adscriptum erat in spatio. Laurentius diuersam sententiam commentus est, uidelicet hanc, ut de gratia in me ex multis personis, siue respectu multorum collata, per multos gratiæ agantur propter uos. Neque mihi displicet hoc inuentum, nisi quod nõnihil reclamat articulus parum commode positus ad hanc sententiam. Commodius enim fuerat, ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ἡμᾶς χάρισμα, Quod in

nobis

nobis est: siue, ut uertit Ambrosius, Donum in nos collatum. Et ὑπὲρ ἡμῶν, ut habet Theophylactus & Ambrosius, Pro nobis, primæ personæ. Quibusdam Græcis est, ὑπὲρ ὑμῶν, Pro uobis, atque ita legisse uidetur Valla. Vtrunque tolerabile: agantur gratiæ pro uobis, quorum precibus & quorum bono seruatus sum, & pro nobis qui sumus seruati. Chrysostomus dissentiens à Theophylacto legit, ἵνα ἐν πολλῷ πρόσωπῳ τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαρισθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. Quanquam & hic, ἐν πολλῷ πρόσωπῳ, accipi potest pro Multis modis. Nec absurdum si intelligamus, In magna hominum frequentia, siue multis testibus. Aut si hoc mauis referre ad frequentiam agentium gratias, διὰ πολλῶν referri poterit ad multiformes afflictiones unde liberatus fuerat. Cæterum εὐχαρισθῇ passiue posuit, sicut & Latini dicunt Gratulari reditum incolumem, pro gratulari de reditu incolumi. Ambrosius circunloquutus est, In gratiarum actione celebretur. Interpres noster obscurius, Gratiæ eius donationis: pro eo quod erat, Pro ea donatione, siue dono, potius. Sunt qui stomachentur à me nonnunquam notari, ab hoc interprete præter causam affectari copiam. Sed obsecro te lector, quid hic usus habet uerbum mutatum? Salutem autem hic appellat incolumitatem, quod è tantis malis saluus ac uiuus emerserit.

Nam gloria nostra.) καύχησις. id est, Gloriatio: tametsi glorias pro gloriatione legimus, sed in malam partem: unde & glorioſi dicuntur iactabundi.

In simplicitate cordis.) Cordis abest in Græcis codicibus, nec additur apud Ambrosiũ, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum Græcum, etiamsi de suo addidit interpres, nec additum erat in utroque Constantiensi.

Abundantius autem ad uos.) περὶ ὑμᾶς. id est, Apud uos, siue Erga uos, secundæ personæ.

Legistis & cognouistis.) Vtrunque uerbum Græcis præsentis temporis est, ἀναγινώσκετε, ἐπιγινώσκετε. Atque ita legisse Ambrosium, uel ex ipsius enarratione licet colligere: Ea, inquit, se dicit scribere, quæ non solum literis cernerent, sed & operibus eius manifesta haberent. Sed offensus lector quisquam eruditulus, quod prima specie sermo uideretur absurdus. Non alia scribimus uobis quàm quæ legitis, mutauit scripturam: quod nihil uideatur legi, nisi quod scriptum est. Atqui Paulus suo more expresit hãc sententiam. Non alia scribimus uobis, quàm ea quæ non solum legitis à nobis scripta, uerumetiam agnoscitis à nobis expressa re factisq;. Græci addunt coniunctionem, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε, Aut etiam agnoscitis: agnoscimus enim quæ uidimus. Sed suspicor articulum ἃ mutatum in ἢ. Codex Donatianicus habebat, Et cognoscitis, in altero certe uerbo seruans integritatem ueteris scripturæ. *Legitis cognoscitis*

In die domini nostri Iesu Christi.) Græcus habet, In die domini Iesu, ἐν ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ. nec addit Christi. Porrò diem suo more uocat iudicium. Quamuis uulgi iudicio, nõ est mihi causa gloriandi de uobis, aut uobis de me, tamen apud Christum est quod glorie-mur utrique de alteris. *Dies, pro Iudicio*

Vt secundam gratiam.) δευτέραν χάριν. quod uerti poterat, Iteratum beneficium, siue geminum beneficium, nempe prius per epistolam, postea per præsentiam ipsius. Græcanica scholia & Chrysostomus admonent χάριν positum pro χαράν. id est, Gratiam, pro gaudio. Nam apud Latinos quoq; gratiam habere dicuntur quæ delectant.

Quum autem hoc uoluissem.) βουλόμενος. id est, Quum hoc deliberarem, siue statuerem. Idem uerbum mox sequitur, ἃ βουλεύομαι. quod interpres uertit, Quæ cogito: adeo sibi permittit interpres mutare quocunque modo quod libuerit. Ambrosius legit, Cogitans. Theophylactus interpres satis indicat de consilio siue decreto sentiendum esse. Similiter Chrysostomus, quanquam in prioribus legit ἐβουλόμην. Ad sententiam refert minimum. Nec est hoc loco Autem, sed οὖν, id est Igitur: & Ergo, legit Ambrosius, etiamsi mihi non displicet δὲ, quod sit aduersatiua. Videtur enim diluere quod illi tacite forent obiecturi, si statueras uenire, cur mutasti consilium? *Interpres dormitans*

Leuitate usus sum.) ἐλαφείᾳ. à ceruo dicta uox, ob celeritatem mutandi consilij, Et hic leuitate sum usus, Græce dixit magis quàm Latine, pro eo quod est leuiter, siue inconstanter me gesi. *ἐλαφείᾳ*

Secundum carnem cogito?) Hic subaudienda est responsio, Non cogito, siue nequaquam

quaquam: ut apte cohæreat quod sequitur, Vt sit apud me, & cætera. Atq; hic sensus magis congruit, si legamus ut legunt Latini, Vt sit apud me, est & non. Nam protinus diuersa lectio diuersum reddit sensum. Quanquam ut constet lectio, tamen sermo nonnihil habet obscuritatis. Nam prima fronte offert sese hic sensus, Nec incōstans sum, nec dolosus sum hominum more, qui uel mutant propositum, uel dolo pollicentur, quod non est animus præstare. Nunc ex interpretatione Chrysostomi uidetur aliud sentire Paulus: nimirum hoc, Quod distuli promissum reditum non est mutatæ sententiæ: uolebam enim tum, & adhuc uolo: sed quod in animo uoluo, non sic uoluo iuxta carnem, hoc est, iuxta uoluntatem hominū, qui in rebus gerendis animo suo obsequuntur, ut sit apud me Est, est, & non nō: hoc est, ut quicquid uelim, faciam, & quicquid nolim, uitem. Imò subditus sum spiritui dei, per quem aliquando uetor facere quod uolo, & iubeor facere quod nolebam. Per hūc igitur stetit quo minus uenerim. Apud illum enim est, Næ, næ, & οὐ, οὐ. & hinc est quod non præstiti quæ promisi: sed tamen quāquam in hac parte frustratus est uos sermo meus, tamen in prędicatione euangelij uos non fefelli, sed auxiliante deo, firmum est & indubitatum quicquid docui.

Locus obscurus

Vt sit apud me, est.) Hic locus apud nos confusus, apud Græcos sic habet, ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὒ, οὔ. id est, Vt sit apud nos, quod est etiam, etiam: & quod non non. Certe Ambrosius legit, Est, est, nō, non. Et exemplar Paulinum uetustissimum manifesta rasuræ uestigia præ se ferebat. Porrò illud Etiam, apud Græcos uox est affirmātis, ναὶ, & οὐ negantis, Ergo qui non faciunt quod negant se facturos, ijs non est non, & qui faciunt quod affirmant se facturos, ijs etiam est etiam. Cæterum quod Laurentius non uult In illo & in ipso, referri ad Christum, non uideo quid hominem mouerit. Nam uehementer ridiculum est, quod Valla uult in ipso subaudiri Etiam, nō Christum: imò Paulus felicem exitum promissorum deo fert acceptum, & Christo per quem hoc sit impetratum, ne uideretur suis uiribus arrogare quicquam: id quod testatur & huius sermonis clausula, Deo ad gloriam, per nos. Deus autor est, Christus impetrator, nos duntaxat horum ministri. Dilucidius autem ac Latinius erat penes me quàm apud me παρ' ἐμοί. hoc est, in potestate mea. Non, inquit, hoc cogito secundum carnem: hoc est, non mihi uindico, ut penes me sit præstare quod uolo. Agnoscit autem Paulus aliquo modo culpam non præstitæ fidei, sed in humano promisso, modo constet fides ipsius in prædicatione euangelij.

πιστὸς qui seruat promissa

Fidelis autem deus.) Recte usus est Fidelis, pro Fido: quum aliàs usurpemus hoc nominis pro fidenti. Ne uideretur enim hoc arrogare sibi quod dixit, adiecit, Fidelis autem deus, quo autore & adiutore præsto quod præsto. Potest & ita distingui hic sermo: Aut enim quæ cogito, secundum carnem cogito, ut sit apud me, quod est etiam, etiam, & quod est non, non: ut hæc sit interrogatio. Deinde quasi responderit, nequaquam hęc secundum carnalem affectū loquor, ut mihi arrogem si quid præstiti, subijcit. Imò deus fidelis, qui per me præstat quicquid uoluit. Et ad hūc modum distinguit Ambrosius. Atq; ita δὲ coniunctio aduersatiua uim habet corrigendi, cuius uice poni poterat, Quin potius, aut imò.

δὲ corrigit

Qui fuit ναὶ, καὶ οὔ, apud uos.) ὁ τοῦς ὑμᾶς. id est, Quem dixi uobis. Sentit enim ni fallor, de ijs quæ promisit epistola priore.

Non fuit in illo est.) οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, id est, Non fuit etiam & non. Porrò hæc uerba, Sed est in illo, in Græcis codicibus non leguntur hoc loco, licet mox in proximo sermone adijciantur, suffragāte uetustissimo exemplari Paulino, in quo scriptum uisitur, Fidelis autem deus, quia sermo noster qui fuit ad uos, non est in illo est & non: dei enim filius, & cæt.

Per me & Syluanum.) Hieronymus admonet, Sylam esse legendum, non Syluanum, cuius crebra mentio fit in Actis apostolorum: sed reclamant quæ uiderim Græcorum exemplaria.

Est & non pro Instabilis & uanus

Non fuit in illo.) οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. id est: Non fuit etiā & non, sed etiam in ipso fuit. Quum dicit, Est, est, & non, non: sentit agendi quod uelis libertatem. Quum dicit, Est, & non: significat lubricam fidem, hoc est fallitatem. Quum dicit Non, significat frustratam spem ac uanam pollicitationem. Quum dicit Etiam, siue est, significat inuiolabilem ueritatem. Quod autem addit, In illo: In, præpositio posita est loco Per. Per illum: ne quid arrogaret sibi.

Quotquot

Quotquot enim,) ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι θεοῦ ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμὴν. id est, Quotquot enim promissiones dei in ipso, siue per ipsum etiã, & in ipso amen. Nam apud Hebræos, amen confirmantis est, ut apud Græcos ναὶ.

Ideo per ipsum,) Ideo, abijciendum. Et ἐν αὐτῷ τὸ ἀμὴν. id est, Et in eodem amen deo. Et rursum, hic Amen habet suum articulum τὸ, sicut ναὶ & οὐ superius: ut intelligas certitudinem quam significare uoluit per Amen. Et in illo, Amẽ deo, significat omnia certa et rata quæ deus pollicitus est. Interpres ἐν αὐτῷ uertit per ipsum, quod mirum est eum in cęteris non item uoluisse facere. *Articulus pro ly*

Et qui signauit nos.) καὶ σφραγισάμενος. quo uerbo significare solet rei certitudinẽ, uelut quũ obsignamus instrumentum aut uas: atque id mox explicat, indicans datam arram quo certius esset promissum. Hoc admonendum ratus sum, quod uideam recentiores interpretes hic multa philosophari de gratia cooperante, quæ ad rẽ non admodũ pertinent. *Signare, confirmare fidem* *Gratia cooperans*

Pignus spiritus.) τὸν ἀρραβῶνα. id est, Arrabonem siue arram quę fidem faciat totius promissi præstandi.

Non ueni ultra Corinthum.) Magis quadrabat Nondum, quàm Vltra: est enim οὐκ ἔτι ἦλθον. id est, Non adhuc. Sentit enim se distulisse reditum, nisi mauis ἔτι pro denuo accipere. Cęterum Ambrosius de dilato reditu interpretatur, atque item Chrysostomus & Theophylactus. *Non ultra pro Nondum*

Dominamur fidei uestræ.) Vide, num hic sensus accipi possit, Dominamur uobis propter fidem, uel fidei gratia, ut more Græcorum subaudias, ἕνεκα. Græca sic habent: οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως. Atque ut ita sentiam, facit articulus post ὑμῶν positus, alioqui magis conueniebat, τῆς ὑμῶν πίστεως. Licet Chrysostomus nihil offendatur articulo. Hęc autem dicit, quod ante dixerat parcens, uelut alioqui sęuiturus. Non est autem dominium, nisi quum peccatum est alicubi, sed in fide nondũ peccarant, qua firmi stabãt: libidine, contentione, dissidijsq; peccarant. Id igitur uerbi mitigat hac ratione. In hanc sententiam Chrysostomus. Theophylactus in cæteris mecum faciens, de transposito articulo, nullum mouet scrupulum, quanquam & alter sensus probe habet: Fides libera est, dominium necessitatis est, ut interpretatur Ambrosius, Hæc animaduertenda nobis, qui fidei ac religionis titulo ad tyrannidem abutimur. Nec alio fortassis studio quidam cupimus orbem redigi ad professionem Christi, quàm ut ipsi latius regnemus. *Dominamur fidei* *Qui subigũt Turcas, ne spectent dominium aut prædam*

Fide statis.) ἑστήκαμεν. id est, Stamus, siue constituimus. Tametsi uariant hic Græca exemplaria. Et magis quadrat Statis, ne uideantur usquequaque obiurgandi. Ita que legit Chrysostomus.

EX CAPITE SECVNDO.

Nisi qui contristatur ex me.) ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ. Contristari, suo more ponit pro dolore affici, quum aliud quiddam sonet Latinis. Sentit autem hoc ipsum sibi uoluptati esse, quod admoniti indolescant, quod id argumentum sit animi resipiscentis: ita uicissim gaudium è dolore nascitur.

Tristitiam super tristitiam.) Super tristitiam, supereſt, μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω. Verum id aliunde huc translatum est, uidelicet ex epistolæ ad Philippenses, capite secundo. Certe Apud Ambrosium non additur, & congruit cum huius lectione ipsius interpretatio. Consentit cum Ambrosio & Theophylactus, licet interpres in contextu addiderit de suo, uulgatam sequutus æditionem. Quidam indicat in uno quodam codice deprehendi scripturam Græcam, cum nostra translatione congruentem, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην λύπην σχῶ. Hunc ait è Rhodo missum R. P. Francisco Ciuerio, cardinali quondam Toletano, cuius equidem uiri memoriæ, cum primis faueo, quod ipse fauerit pietati bonisq; studijs omnibus. Sed quũ Ambrosius nobiscum faciat, quum tot exemplaria suffragentur huic lectioni quam indicamus, fieri potuit, ut Rhodiẽsis ille liber fuerit deprauatus, præsertim quum causam indicauerimus deprauandi, fieri potuit ut ad Latinorum codices fuerit emendatus, præsertim quum sit Rhodiensis. Nam id fuisse factum constat in nõnullis, ut post concordiam initam cũ ecclesia Romana, hac quoq; in parte concordarent. Porrò codices eius generis nihil aliud sunt, quàm amussis alba in albo lapide. Neq; enim uelim corrigere nostram translationem ex fide codicis, qui per omnia congrueret cum nostris. *Additum apud nos* *Græci codices quidam ad Latinos emendati*

Nec

Nec tamen res est ulla digna contentione, sensus est pius ac sanus.

Angustia cordis.) στενοχῆς, Coarctatione, siue anxietate. Nam angustia cordis est pusillanimitas, & in uitium sonat.

Vt sciatis quam charitatem.) Græce est, Vt charitatem sciatis quam habeo abundantius in uobis: ut legit & Ambrosius. Et, In uos, rectius est quàm In uobis. est enim εἰς ὑμᾶς. siue Erga uos.

Si quis autem contristauit me.) Me, non est apud Græcos, nec apud Chrysostomum aut Theophylactum, εἰ δέ τις λελύπηκεν. id est Si quis dolore affecit: ut subaudias id quod commodum fuerit, aliquem aut uos, aut me. Diuus item Ambrosius non addit pronomen, uerum iuxta Græcos legit, Si quis autem contristauit, non me contristauit. Grauat enim peccantẽ, qui contristauerit omnes, necꝫ Paulum tãtum, uerum omnes bonos apud Corinthum. Nam quod post ait, Non me contristauit: perinde ualet ac si dicat: Non me proprie ac solum contristauit, uerum ex parte duntaxat, ut cui dolor hic sit cum omnibus uobis communis. Chrysostomus, si modo non fallit titulus, uidetur aliter distinguere, ut πάντας referatur non ad uerbum Grauem, sed ad superius contristauit: Non me contristauit, sed ex parte (ne grauem) omnes. Durum enim erat dicere, Non solum me cõtristauit, sed uos omnes mecum, ideo subleuat eum qui peccauerat, addens Ex parte, uelut mitigans quod dicit, Ex parte: hoc est aliquo modo. Theophylactus apertius sic interpretatur, ἀπὸ μέρους, ὀλίγον πως. id est, Paululum quiddam: quanquam hunc Theophylacti locum inter pres non intellexit. Nec tamen absurdum est quod interpretatur Ambrosius: diuersum sensum sequutus. Denique non est simpliciter Onerem, sed ὡς βαρῶ, aggrauem: hoc est, addam onus grauato.

Obiurgatio hæc quæ fit.) ἐπιτιμία. quam uertere solet increpationem. Et, Quæ fit à pluribus: ἡ ὑπὸ πλειόνων. uerti poterat, Quæ facta est à pluribus.

Ita ut è contrario magis donetis.) ὡς τε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι καὶ παρακλέσαι, Adeo ut è diuerso potius condonare & consolari debeatis. Videtur enim in his oratio nibus subesse synechdoche, aut si mauis, eclipsis, ut subaudiatur δεῖ, aut aliud simile.

Synecdoche

Vt confirmetis in illum.) κυρῶσαι. Quod propémodum ualet, ac si dicas, Facite ut pondus & autoritatem habeat charitas erga illum. Loquitur enim uelut ad iudices & concionem, quorum suffragijs uelit absolui eum, qui traditus fuerat satanæ. Nam κυρία concionem significat, in qua creantur magistratus, quæ Latini uocant comitia & diem alicuius rei causa præstitutum, & ius aliquod agendi. Quin & κύριον Græci dicunt scriptum authenticum, autoribus Hesychio & Suida. Mihi uidetur & ea sententia quæ uicisset in suffragijs, dicta fuisse κυρία, unde prouerbium, αὖτη κυρία, κύρου item significat efficacem probationem seu pondus & autoritatem sententiæ, quæ κύρωσις dicitur. Aristoteles libro rhetoricorum primo, pacta priora uocat ἄκυρα, posteriora κύρια, quod prius pactum posteriore reddatur irritum & inefficax: unde ductum κυρόω, ueluti suffragijs comprobo, & ratum facio. Quidam hic deprauate legunt In illo, pro In illum.

κυρία, concio

Proprietas Hebraijmi

Quod donaui.) καὶ γὰρ ἐγὼ εἴτι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι. id est, Etenim ego si quid donaui, cui donaui: siue. Si cuius rei gratiam feci. Nam donare, uocat condonare culpã. Deinde Cui donaui, subaudiendum est denuo uerbum Donaui: ut ter repetatur Donaui: alioqui erit imperfectus sermo. Nam et ego si quid condonaui, cui condonaui, propter uos condonaui. Subindicat hoc Chrysostomus de suo supplens ἐποίησα, id est, feci. Animaduertendum autem quàm paucos Paulus tradiderit satanæ, & quãto affectu hunc suis commendet, quũ nos ob treis drachmas effulminemus passim. Nec tamen hunc tradidit satanæ priuata sua autoritate, sed publico omnium iudicio, qui apud nos rectà in ignem conijceretur. Et in ipsa cõdemnatione miscet indicium charitatis, in interitum carnis, ut sp. &c. Tanta est eius in malos clementia, qui ipse nullis peccatis erat obnoxius, nos nobis tam male cõscij, quàm non Christiane sæuimus in alios delinquentes.

Lenitas Pauli

In persona.) ἐν προσώπῳ. quod est uel in persona, uel in facie, siue conspectu. Nam Græce uox ambigua est, & scholia uarie exponunt. Chrysostomus interpretatur, ἢ κατὰ θεὸν, ἢ εἰς δόξαν τοῦ χριστοῦ, ἢ ὡς τοῦ χριστοῦ καὶ τοῦτο κελεύοντος. id est, Vel secundum deum, uel in gloriam Christi, aut uelut & hoc iubente Christo. Theophylactus, In persona Christi,

id est

id est, in conspectu dei, ac uelut illo hoc iubente, & uelut illius uicem gerens, κατὰ ὡς αὐτὸς προσωπῳ ὢν ἐκείνου. Quanquam interpres Theophylacti, tantum hic uertit, Hoc est, haud secus ac si Christus ipsi donasset. Id quo casu, quo ue studio factum sit, nescio. Ambrosius interpretatur, In persona Christi, pro uice Christi.

Vt nō circunueniamur à satana.) ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. id est, Ne occupemur & usurpemur, uelut ab iniusto possessore satana. Ambrosius legit, Vt non possideamur: & propius expressit uocem Græcam. Nam πλεονεκτεῖν, est occupare quod tuum non est, ut faciunt auidi, & alienorum usurpatores. Græce uocis emphasim diligenter exponit Chrysostomus & Theophylactus.

Non habeo requiem spiritui meo.) Nimium bona fide reddidit datiuum Græcum, qui uertendus erat, in auferendi casum. Siquidem illi instrumentum & modum actionis, dandi casu efferunt, nos auferendi. Ambrosius propius accedit ad Græca: legit enim, Non habui requiem in spiritu meo, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου. hoc est, Non conquieui animo. Hic est ille Titus quem Paulus à nonnullis ideo putatur desiderasse, quod is esset eius linguæ peritior. Horum de numero est Theophylactus. Quin & diuus Hieronymus ad Hedibiam quæstione undecima, non ueritus est scribere Paulum, quum haberet scientiam scripturarum, uarijsq; linguis loqueretur, non potuisse tamen diuinorum sensuum maiestatem, digno Græci sermonis explicare eloquio, & ob id huius interpretem fuisse Titum, quemadmodum Petri interpres fuit Marcus. Meminit & Thomas huius interpretationis, sed reijcit, ne spoliaret apostolos dono linguarum. At uel hinc colligitur illum adiutum fuisse commentarijs è Græco uersis, quum nihil huiusmodi attingat Ambrosius.

Modus & instrumentum Græcis dati uo exprimitur

Thomas Græcis commentarijs adiutus

Sed ualefaciens.) ἀποταξάμενος. id est, Dimissis fratribus, aut renunciato uale. Ambrosius legit, sed uale illis dixi, & profectus sum, & cætera.

Deo autem gratias.) Gratia est Græce χάρις. Atque ita, ni fallor, uertit interpres.

Qui semper triumphat nos.) Τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Diuus Hieronymus ad Hedibiam quæstione undecima, exponit, Triumphat nos, id est, de nobis, uel triumphum suum agit per nos. Ambrosius item, Triumphat nos, facit nos uictores, uincēte perfidiam fide. Latinis triumphari dicuntur, qui uicti ducuntur in triumpho. Sic miles quoq; qui nauauit bonam operam in bello, ducitur in triumpho honoris causa, ut particeps sit suo duci. In Christo, potest accipi Per Christum, siue in Christo, in quo nostra est gloria. Subnotauit hoc Theophylactus.

Bonus odor sumus deo.) εὐωδία. id est, Fragrantia, siue beneolentia: ut ad uerbum efferam: nam Græcis dictio est composita. Et deum rursum appellat patrem, suo more. Quoties enim absolute hoc utitur uerbo, ferè deum patrem intelligit, præsertim si iungatur filij mentio.

Alijs quidem.) Elegantius uertisset, His & illis.

Tam idoneus.) Tam, Græcis non legitur, nec apud Ambrosium, nec apud Augustinum, qui citat hūc locum, edisserens Psalmum septimum, legitq;, Et ad hæc quis idoneus? Itidem adducit Origenes homilia in Genesim decimatertia. Fortassis interpres de suo addiderat, Quis nam. Id uersum est in Quis tam. Subauditur autem responsio Perpauci, aut simile quippiam. Intelligit enim rem esse uehementer arduam, & quę non queat à quibusuis præstari, nisi mauis per hyperbatum referre ad id quod aliquanto post sequitur, Ad hæc quis idoneus? Et postea quàm dilata responsione, auxit facti magnitudinē, deinde respondeat, Fiduciam autem talem habemus, & cætera.

Tam supereſt

Ordo

Sicut plurimi.) ὡς οἱ λοιποί. id est, Sicut cæteri. Alij habent, ὡς οἱ πολλοί. id est, Sicut multi, aut plerique.

Adulterantes.) καπηλεύοντες, id est, Cauponantes. Hieronymus ad Hedibiam quæstione undecima, uertit, Venundantes & uenditantes. Est enim καπηλεύειν, ad quæstum abuti re quapiam, quod Petrus accōmodauit ad ipsos etiam homines, Cauponantes uos. Quo quidem uerbo usus est Ennius in Officijs Ciceronis, Non cauponantes bellum, sed belligerantes. Interpres Adulterantes, uertit pro Corrumpentes: idq; sequutus est Ambrosius, nec inerudite. Siquidem ueteres quicquid esset insyncerum, ac dolo fraudeq; uitia

Cauponar Adulterare

tum, id κάπηλον appellabant, uelut Aeschilus, citãte, quisquis is fuit, etymologiarum Grę canicarum coaceruatore, κάπηλα πεφέρων τεχνήματα. id est, Cauponias proferens artes. propterea quod hoc hominum genus plerunq; insyncerum est, utpote quæstu metiens omnia. Græca uox proprie quadrat in eos qui uenditant esculenta aut poculenta: quorũ præcipuum est studium, uitiata pro syncerís uendere.

Sed ex synceritate.) ἀλλ' ὡς, Sed tanquam ex synceritate, sed tanquam ex deo: additis, aduerbijs. Et tamen nisi subaudias aliquid, erit imperfectus sermo: Non adulterantes, sed uelut ex synceritate prædicantes.

EX CAPITE TERTIO.

INcipimus iterum nosmetipsos commendare.) συνιστάνειν. quod non simpliciter sonat laudare, id quod uulgus existimat, sed insinuare in alterius beneuolentiam.

Ad uos aut ex uobis.) Græci repetunt commendatitijs, licet reclamantibus exemplaribus Latinis quæ uiderim omnibus, neq; temere tamen. Commendatitijs ad uos, hoc est, quæ ab alijs profectæ commendent nos uobis, aut à uobis profectæ commendent nos alijs. Nam ad eundem modum & legit & interpretatur Theophylactus.

Epistola nostra.) Suam uocat, non quam scripserit, sed qua commendetur. Studium curandæ salutis illorum, argumentum erat & epistolæ uice. Nostris autem dixit, uel modestiæ causa, pro Meis, uel quod pari studio essent & alij quidam Pauli collegæ.

Adnominatio

Quæ scitur & legitur.) Interpres non reddidit uenustatem Græcanici schematis, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη, id est, Que intelligitur & legitur.

Manifestati quoniam epistola estis.) φανερούμενοι. Verbum est medium, unde commode uerti poterat, Dum manifestatis uos esse epistolam, & cætera. Aut, dum manifestamini quod estis epistola, & cætera.

Et scripta non atramento.) Græcis non additur Et: nec apud Ambrosium. Nec est, Scripta, sed Inscripta. ἐγγεγραμμένη.

σάρκινον σαρκικόν

In tabulis cordis carnalibus.) σαρκίναις. id est, Carneis, ut materiam intellígas, non qualitatem, quam notant quum dicunt σαρκικός. Nam quod alibi Carnalibus legimus, σαρκικόν est Græce. καρδίαις habent quidam codices, hoc est, cordibus: sed mendose, opinor. Qui sic legunt, uolebant esse appositionem, In tabulis carneis: quibus? nimirum ipsis cordibus.

Sed sufficientia nostra.) ἡ ἱκανότης, Idoneitas: ut ita loquar.

Qui & idoneos nos fecit ministros. ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους. id est, Qui idoneos nos fecit, ut essemus ministri noui testamenti: quasi dicas, Idoneauit. Est autem uerbum ab eo nomine, quod mox uertit, Sufficientes & sufficientia.

Litera, pro Literæ

Non litera sed spiritu.) Græcis genitiuus est, Literæ sed spiritus: ut referas ad ministros, & intellígas Nouum testamentum, spíritum, Vetus, literam. At apostoli delecti sunt ut spíritum administrarent, non ceremonias legis tantum ac præcepta legis, quas suo more literam uocat. Per Mosen enim non dabatur spíritus quemadmodum per apostolos. Ex Ambrosiana interpretatione non potest certum deprehẽdi quid legerit, & ad sensum haud magni sanè refert. Nam quod offendit Vallam, ita uitari poterat: Qui fecit ut essemus idonei noui testamenti ministri, quod spirituale est, non literale sicut uetus: ut literæ & spíritus referatur ad testamentum, aut ministros noui testamenti, hoc est, non literæ sed spíritus. Ac ne quis existimet nos rem adferre nouam, uterque codex Constantiensis consentiebat cum Græcis, nec locus ullam habebat rasuram. Neque secus citat Augustinus libro de Spíritu & litera, capite centesimo septuagesimonono: quanquam eiusdem operis capite decimoquarto, scriba locum deprauarat, qui quum uideret scripturam sibi constare, non ausus est omnia corrumpere.

Hugo Carrensis

Literis deformata.) Quidam Deformata, interpretatur Turpiter formata. Id quo magis credamus, Carrensis adijcit, Sicut mulier dicitur deformis. O columẽ Theologiæ, quasi uero sola mulier dicatur deformis. Deinde post aliquod id genus nugas, addit aliud commentum, si cui hoc parum probatur: Deformata: id est, ualde bene formata, quasi uero hoc

agat

agat Paulus, ut intelligant eam legem ualde bene formatam, quam præ euangelio contemni uult. Verum quorsum attinet hæc insectari? quum in summa totum hoc sit impudentissimum, Nouum testamentum Græce scriptum ab apostolis, interpretari uelle, si Græce prorsus nescias. Paulus scripsit, ἐντετυπωμένη. id est, Informata, ut ad uerbum reddam, hoc est, insculpta. Quanquam eleganter interpres dixit Deformata, pro Formata. Nec enim hic auget De, non magis quàm in Deambulare, ac deosculari. Et Quintilianus, Marmora prima deformata manu. Ambrosius formata legit, non deformata.

Damnationis in gloria est.) In, superest. δόξα, id est, Gloria. Atque ita legit Ambrosius. Gloriam, more Hebræorum dixit, pro gloriosam. quanquam hoc non admodum uariat sensum. Variantq; Græcorum codices. Et mox, Per gloriam est, διὰ δόξης, dixit pro In gloria. *In, superest*

Nam nec glorificatum est quod claruit.) καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον. id est, Etenim ne glorificatum quidem est, quod glorificatum est: id est, quod tum glorificabatur accedente gloria euangelij perdidit gloriam. Et ideo addidit, In hac parte: id est, in comparatione. Sic exponunt Græca scholia.

Multa fiducia.) πολλῇ παῤῥησίᾳ. quæ uox apud Græcos significat loquendi libertatem, quum palàm quis eloquitur quod sentit. Hoc ad Mosen refert, qui palàm et aperte non est ausus loqui, sed uelata facie. Et χρώμεθα utimur, idem potest esse utamur. Atq; ita sanè legit Ambrosius, ut sit adhortantis ad libertatem mere Christianam.

In faciem.) εἰς τὸ τέλος. id est, In finem. Id quod haud dubie librariorum accidit errore. Certe Ambrosius legit, Vsq; ad finem eius quod euacuatur, & ad eum modum interpretatur. Volebat Mosi faciem esse obtectam, nec aspici, donec id quod erat abolendum, coruscante euangelio euanesceret, et sic licebat intueri faciē Mosi. Et τέλος legit simul & interpretatur Chrysostomus ac Theophylactus. Non poterat crassus populus perspicere quod lex illa finem esset habitura. Porrò ut hic sermo sit absolutus, subaudiendum est aliquid, Et non facimus sicut Moses qui ponebat, & cætera. Et tamen in nonnullis Græcorum codicibus comperimus scriptum, εἰς τὸ πρόσωπον. quemadmodum nos legimus. Sed hos suspicor ad Latinorum lectionem fuisse correctos. Quod hic uertit, Intenderent, Græce est ἀτενίσαι. id est, defigere oculos, & immotis oculis intueri. quemadmodum solent amantes, & qui attente audiunt loquentem. Aspicere poterant, sed fixis oculis, & diu inhærentibus non poterant. Vnde re cognita, Moses quoties loqueretur populo, faciem uelo obtexit. *Varia lectio*

In finem, uidelicet ne illic conquiescerent. Et quod euacuatur, sonat quasi dicas, Eius qui euacuatur uel aboletur, ut referas ad Mosen moriturum. Moses mortalis erat, Christus immortalis. Mosi lex ad tempus erat instituta, Christi lex finem nescit. Aut absolute in finem, eius rei quæ euacuatur. Et euacuatur hic est, καταργούμενον id est, Quod aboletur & irritum redditur. Id annotauit & Theophylactus. Tametsi lex non aboletur proprie, sed figuræ cedunt ueritati.

Obtusi sunt.) ἐπωρώθη. id est. Excæcati sunt. Et cogitationes, potius quàm sensus, νοήματα, quod paulo ante uertit Cogitationes. Quum autem conuersus fuerit, ἡνίκα δὲ ἂν ὠλστρέψῃ opinor subaudiendum Israel pro Israelita. Augustinus libro aduersus Faustum duodecimo, capite quarto, legit, Quum autem transieris: ut ὠλστρέψῃ sit à uerbo medio, & secunda persona, pro quauis persona: nisi fortè malumus uitio librarij, Transieris, scriptum pro Transierit. Quanquam & aliàs totidem uerbis adducit hūc locum, uelut eiusdem libri capite trigesimonono. *Obtusi, pro Excæcati*

Manet non reuelatum.) Maluissem, Nec tollitur: quo sensus sit apertior.

Quum autem conuersi fuerint ad dominum.) Quum Græce sit ὠλστρέψῃ, si placet uerbum medium, erit Conuersus fueris, secūda persona: quemadmodum subinde locum hunc adducit Augustinus, nominatim in libris quos scripsit aduersus Faustum, Quum transieris ad dominum, auferetur uelamen. Sin uerbum actiuum, erit Conuersus fuerit, tertia persona: ut subaudias, Israel. Atq; ita legit diuus Ambrosius, Quum autem conuersus fuerit ad dominum, auferetur uelamen. Vsus est eodem uerbo capite quod proxime sequitur. Neq; quicquam tamen officit sententiæ, quod noster interpres mutauit nume-

rum. Neq; enim refert utrum dicas, Equa gestat fœtum decem mensibus, an equæ gestant decem mensibus. Origenes hũc adducens locum in Exodum homilia duodecima, legit Vbi conuersus quis fuerit, auferetur uelamen. Rursus in Leuiticum homilia secunda.

Dominus autem spiritus est.) Non simpliciter ait dominum esse spiritum, et corpus esse negat, sed addidit articulum ὁ πνεῦμα, hoc est, ille spiritus, nempe legis, quasi Moses fuerit caro, utpote mortalis & imbecillis & crassus, iuxta typum quem gerit, Christus spiritus, ut efficax & immortalis.

Speculantes, à speculo, non à specula

Speculantes.) κατοπτριζόμενοι. id est, Speculantes. hoc loco à speculo ductum est, non à specula: ut intelligas dei gloriam à purgatis animis ceu speculo excipi, ac reddi. Ad hunc enim sensum exponunt Græca scholia, ut κατοπτριζόμενοι sit, ueluti speculo exprimentes ac referentes. Græcæ uocis emphasim annotauit & Augustinus libro de Trinitate decimo quinto, capite octauo. Et quod additur, In eandem imaginem: præpositio Græcis abest, τὴν αὐτὴν εἰκόνα. id est, iuxta eandem imaginem: ut subaudias κατά. Ac paulo post:

A claritate in claritatem.) A gloria in gloriam. ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. sic enim aliquoties uertit hanc uocem. Verum hæc uarietas interpretandi, nonnunquam ansam errandi Latinis expositoribus præbet, dum aliud quiddam à Paulo dici putant, claritatem & gloriam, quũ apud illum eadem sit uox.

Triplex lectio

A domini spiritu.) Trifariam hic locus accipi potest apud Græcos, A domini spiritu, siue à domino spiritus, siue à domino spiritu, ut accipiamus ipsum dominum esse spiritum. Cæterum media lectio mihi magis probatur, ἀπὸ κυρίου πνεύματος. Primam sequutus uidetur Theophylactus, atque item Ambrosius. Vltimam sequitur commentarius in hanc epistolã Chrysostomi titulo, torquẽs in Arianos. Itẽ diuus Basilius in opere de Spiritu sancto ad Amphilochium capite uigesimo primo. Mirum quid sequutus Augustinus libro de Ciuitate dei uigesimo secũdo, capite uigesimonono, legit, Tanquam ad domini spiritũ, si modo scriptura mendo uacat. Cæterum ὡς hic non sonat similitudinem sed congruentiam, Tanquam à spiritu domini: ut intelligas eximiam dignamq; quam conferat domini spiritus. Similis locus est apud Ioãnem, Quasi unigeniti à patre.

EX CAPITE QVARTO.

IVxta quod misericordiam consequuti sumus.) καθὼς ἠλεήθημεν, Ambrosius uertit, Prout misericordiam consequuti sumus. Interpres pro καθὼς legisse uidetur καθ' ὅ. Cæterum, Misericordiam consequuti sumus, suo more modestiæ causa dixit, pro eo quod est, Delecti sumus ad officiũ apostolicum.

Non deficiemus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. id est, Non deficimus, siue segnescimus aut degeneramus. Nam Græcis κακὸς aliquando inertem significat ac instrennuum, ut et aliàs indicatum est. Ambrosius legit, Non deficiamus & renunciemus: ut utrunque sit hortantis, quasi legerit, μὴ ἐκκακῶμεν & ἀπειπώμεθα. Mihi magis probatur, ut indicandi modo legantur, & ad Pauli personam pertineant, qui contemptis Mosi ceremoniis, Christi philosophiam libere prædicabat.

Sed abdicamus.) ἀπειπάμεθα. id est, Abdicauimus, siue abnegauimus, reiecimus. Ambrosius legit, Renunciemus: ut uerba sint inuitantis. Verum hæc omnia Chrysostomus ac Theophylactus legunt & interpretantur indicandi modo. Non enim illis præcepit Apostolus quid debeant facere, sed ostendit qualis sit ipsius functio, obiter taxans pseudapostolos, qui fumos obijciebant discipulis, quemadmodum & hodie Iudæi iactant mysteria Talmudica & Cabalistica.

Occulta dedecoris.) τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Aptius est probri, siue dedecoris, quàm pudoris. Non enim dixit αἰδοῦς, sed αἰσχύνης. Atque ita legit Ambrosius. Probrum enim opponit gloriæ quam tribuit euangelio. Porrò Occulta dixit, pro occultamentis, nam turpitudo amat latebras.

Occulta, pro occultamẽtis

Nec adulterantes.) δολοῦντες. id est, Dolo utentes, siue tractantes. Neq; est hic καπηλεύοντες, quod antea uertit, adulterantes: sed δολοῦντες, quasi dicas, falsificantes. Nec est In manifestatione, sed Manifestatione: ut referatur ad commẽdantes: hoc est, non dolo captantes hominum fauores, sed synceritate prædicationis.

δολοῦ

Opertum est.) κεκαλυμμένον. Quod hactenus Velatum, uertit, nunc mutat Opertum

tũm, quum Græcis eadem sit uox.

Deus huius seculi.) ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου, id est, Deus æui huius. Theophylactus ac scholia Græca putant legi posse per hyperbaton ad hunc modum: In quibus excæcauit cogitationes incredulorum huius seculi: ut intelligamus deum uerum ultorem scelerum, excęcare mentes infidelium huius seculi. Atque hic quidem sensus accipi poterit, si deus subiecta hypostigme separetur ab his quæ sequuntur, hoc pacto: In quibus deus, seculi huius excæcauit mentes infidelium: hoc est, in quibus deus excæcauit mentes infidelium huius seculi, eamq; lectionem plerisque placuisse nostrorum, testis est Augustinus libro aduersus Faustum uigesimoprimo, capite secundo, quod Manichæi duos deos facerẽt, alterum uerum, alterum unde scaterent mala, quem Hylen uocabant. At idem aliquanto post negat absurdum uideri debere, si diabolus dicatur deus huius seculi, quemadmodum et illud dictum est Paulo, Quorum deus uenter est: Item illud in Psalmo, Dij gentium dæmonia. Idem repetit contra aduersarium legis & prophetarum libro secundo, capite septimo. In hanc sententiam enarrat Ambrosius. Proinde quod priore loco diximus ex Græcis scholijs, id uidetur affectatum ac uiolentum. Simplicius est ac uerius, ut intelligamus deum huius seculi satanam, quemadmodũ sentit Cyrillus, citantibus scholijs Græcanicis. Nec moueat quod illi tribuatur uocabulum dei. Non est enim simpliciter deus diabolus, sed illis est Deus, qui illum anteponũt Christo. Velut auaris pecunia siue mammona deus est, nepotibus gula deus est, & homo homini deus est, iuxta prouerbium. Certe Ambrosius non ueretur interpretari diabolum huius seculi deum malorum. Nam in diuinis literis triplici differentia reperitur nomen dei ac domini, iuxta naturam ac ueritatem. Ita solus deus dicitur deus ac dominus: iuxta adoptionem, Ego dixi dij estis: & iuxta opinionem primæ Corinth. octauo: Nam etsi sunt qui dicantur dij in cœlo siue in terra. Chrysostomus studiose repugnat, ne diabolus dicatur deus, odio Marcionis & Manichęi, uultq; hunc locum accipi de deo uero: & indicat ordinem orationis quem antea commõstraui. Mox remisso hoc effugio tamen urget eundem sensum, ac submouet duplicem scrupum. Quomodo deus cœli ac terræ dicatur deus huius seculi: deinde quomodo dicatur excæcare. Primum excusat cõsuetudine scripturæ mysticæ, quæ deum appellat deum Abraham, Isaac & Iacob. Item deum Israel, rursum deum cœli, quum sit deus uniuersorum. Alterum sic expedit, ex more sermonis mystici, deum frequenter dici facere, quod permittit fieri: quemadmodum in epistola ad Romanos, dicitur philosophos tradidisse in reprobum sensum: & in Exodo dicitur induraſſe cor Pharaonis. Pie quidem Chrysostomus, quanquã alteram sententiam arbitror esse germanam. At non uideo quorsum pertineant hæc suffugia, quum Paulus alibi manifeste dei nomen tribuat ijs qui uere dij non sunt, sed pro dijs habentur, ueluti secundæ Corinth. octauo, Sicut sunt dij multi & domini multi: & Ephes. sexto, impios spiritus appellat κοσμοκράτορας, id est, mundi potentes: mundum utiq; pro malis accipiens: quem admodum hic usurpat uocem seculi. Ita ne protinus triumphaturi sunt Manichęi, si hic Satanas dicatur deus huius seculi? Et ad coactas defensiunculas cõfugeemus potius quàm ad germanam interpretationem? Illud addam commentarios qui Chrysostomi titulo feruntur in hanc epistolam non esse illius, sed simij cuiuspiam.

Hyperbaton

Diabolus dictus deus

Illuminatio euangelij gloriæ Christi.) Congeries genitiuorum reddit orationem anci- pitem. Potest enim sic accipi, ne illucescęret illis illustratio euangelij, hoc est, prædicationis gloriæ Christi: aut ne illucescęret illis lumen gloriæ euangelij Christi, aut ne illucescęret illis lux euangelij quæ est gloria Christi. Demiror autem quid legerit Ambrosius Græce, quum ita uertat hunc locum: In quibus deus seculi huius, obcæcauit sensus infidelium, ut nõ perspiciant lumen euangelij gloriæ Christi, ni fortè pro αὐτοῖς legit αὐτοὺς ad hunc modum, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοὺς τὸν φωτισμόν. Nam autore Hesychio, αὐγάζω & αὐγάζομαι Græcis est ὁράω καὶ βλέπω, uideo, siue intueor. Deinde φωτισμὸν proprie sonat illuminationem siue illustrationem: quod Ambrosius uertit lumen. Sed lumen quum profertur, φῶς est. Chrysostomus & huic succinẽs Theophylactus, αὐγὴν interpretantur sublustre quiddam & quasi gustum futuræ gloriæ, quem ante dixit arrabonem spiritus: φωτισμὸν, lucem illam ineffabilem, quæ pòst aperitur.

Locus obscurus & uarie lectus

Qui est imago dei.) In Aldina æditione additur ἀόρατον, quum non sit in nostris Latinis

tinis, sed uidetur à studioso quopiam adiectum ex epistolæ ad Colossenses capite primo, præsertim quum in alijs Græcis non reperiatur, quumq; Chrysostomus ac Theophylactus nec legat, nec interpretetur. Imò neuter codex Constantiensis habebat Inuisibilis.

Sed Iesum Christum dominum nostrum.) Nostrum, redundat. Nec habebatur apud Theophylactum & Chrysostomũ, nec in uetustiore codice Constantiensi, sed adscriptum erat recentiore manu in margine: & plenius est, ut intelligamus omnium esse dominum. Præterea discernit suam personam à persona Christi, quum ipse sit minister, alienũ agens negocium. Ille dominus, ad cuius gloriam omnia referenda sunt, quę facit seruus.

Nos autem seruos uestros per Iesum.) Propter Iesum, legendum est. διὰ τὸν ἰησοῦν. Atq; ita legit diuus Ambrosius.

Dixi, pro iussit dure

Qui dixit,) ὁ εἰπών. Commodius erat, Qui iussit. & addendum erat uerbum substantiuum: Deus est qui iussit lumen illucescere, & cætera. Deinde:

Ipse illuxit.) Pro ipse, Græce est ὅς, id est, qui. Nam ipse qui iussit, illuxit. Cæterum Græca uerba sunt λάμψαι & ἔλαμψε, pro quibus Augustinus in opere Aduersus calumniatorem legis Mosaicæ, legit claresc ere & claruit. Rursus contra Faustum disputans libro uigesimo secundo, capite octauo.

Scientiæ claritatis.) τῆς γνώσεως τῆς δόξης, id est, cognitionis gloriæ. Interpretatur enim quid dixerit φωτισμόν, nempe cognitionẽ gloriæ Iesu. Item pro Dei, Ambrosius legit Suę. Ad illuminationem gloriæ suæ, propterea quod præcessit Deus.

In facie Christi Iesu.) ἐν προσώπῳ ἰησοῦ χριστοῦ. id est, In facie Iesu Christi. Faber hoc loco mauult legere persona, pro facie, Laurentium, opinor sequutus. At mihi multo magis quadrare uidetur ad Pauli sententiam, si legamus In uultu, siue in facie. Adludit enim ad Mosi faciem uelamine opertam, quũ in Christi facie clare refulserit gloria Dei patris, uelut in imagine absolutissima. In hunc fermè sensum Chrysostomus ac Theophylactus.

In uasis fictilibus.) ὀστρακίνοις. id est, testaceis: licet idem sit sensus.

Ordo apud nos diuersus à Græcis

Vt sublimitas.) ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ. id est, Vt sublimitas uirtutis sit dei, & non ex nobis. Hic constanter Græci dissentiunt à Latinis. Nam Ambrosius non solum legit quod nostra habet translatio, uerum etiam interpretatur. Sic enim loquitur: Vt eminẽtia uirtutis eius appareat per homines prædicatores, & cætera. Quanquam hic quoq; Virtutis sic accipitur, non ut opponatur uitio, sed infirmitati. Proinde Hieronymus in dialogis aduersus Pelagium, citat hũc locum his uerbis. Vt abũdantia fortitudinis nostræ sit ex deo. Cæterum ea uox Virtutis, ad nos refertur, non ad deum: ut sit sensus, Vt nostra uirtus tam eximia nõ tribuatur nobis, sed deo. Neque rursum est sublimitas, sed ἡ ὑπερβολή, id est, excessus, siue excellentia, siue, ut Ambrosius, eminentia. Augustinus aliquoties legit Eminentia, aptissimo uocabulo, & eminentia coniungit cum uirtute, ut Eminentia uirtutis sit dei, quum aliàs frequenter, tum enarrãs Psalmos. Item epistola centesima quinquagesima tertia. Rursus sermone De uerbis apostoli decimoquinto.

In omnibus tribulationem patimur.) Interpres neq; sensum Pauli dilucide reddidit, neq; schematis iucũditatem, ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι. id est, ubiq; pressi siue afflicti, sed non coartati, siue non anxij reddíti. Alioqui consequitur, ut qui premátur, is adigatur in angustũ. Ambrosius propius reddidit Græca ad hunc modum, In omnibus pressuram passi, sed non coangustati.

Aporiari ἀπορεῖσθαι

Aporiamur, sed non destituimur.) Est apud Græcos iucunda uocum allusio, ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. quorum alterum significat hærentem & consilij inopem ac perplexum, alterum significat planè desperantem ac tædio uictum. Quanquam ἀπορεῖσθαι significat & egere, sed anxie, quod sequutus est interpres. Ambrosius uertit, Inopiam passi, pro egentes. Et quod hic uertit Destituti, participium est eius uerbi quod paulo ante uertit Tædere, ἐξαπορεῖσθαι. ita ut nos tæderet uiuere. Græci sic interpretantur, ut ἀπορεῖσθαι sit redigi ad summam angustiam & inopiam, sed ἐξαπορεῖσθαι uinci & opprimi malis.

Sed non derelinquimur.) διωκόμενοι ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. quorum posterius sonat, in periculo deseri ac destitui, ob præpositionem additam ἐν.

Superest in nostris

Humiliamur sed non confundimur.) Hæc nec habentur in Græcis codicibus, nec in lectione Ambrosiana, nec in uetustissimo codice sancti Donatiani, nec in utroque Constantiensi

sensi, unde miror unde irrepserint. Chrysostomus ac Theophylactus nec legit nec interpretatur: ac ne is quidem cuius commentariolus fertur falso Hieronymi titulo. Et tamen ad Pauli sensum non inepte accederent, quod humiliationi proxima sit confusio. Quod autem hic interpres uertit per uerba, Græci dicunt per participia. Atque ita legit Ambrosius, In omnibus pressuram passi, sed non coangustati, inopiam passi, sed non destituti. Verum quoniam tempus participij non conueniebat, Interpres maluit per uerba reddere.

Semper mortificationem Iesu Christi.) Græce est, Domini Iesu: νέκρωσιν τοῦ κυρίου ἰησοῦ. Sed obstrepet aliquis, quid ista faciunt ad sensum, an sit domini Iesu, an Iesu Christi: Primum arbitror esse nefas in diuinis literis, si uel unum apicem sciens ac uolens mutes. Quod si quis propius introspexerit, uidebit nec hanc in Paulo uarietatem ociosam esse, in quo nihil omnino est ociosum. Addidit Domini cognomen, ne seruos pigeret similia pati: item ne Mortis nomen adderet contemptum Christo, addidit domini cognomen. Ambrosius pro νέκρωσιν legit non Mortificationem, sed Mortem: nec id absurde mea sententia. *Minutissima in scripturis nõ negligẽda*

Vita Iesu manifestetur in corporibus nostris.) ἐν τῷ σώματι ἡμῶν. id est, In corpore nostro. Atq; ita legit Ambrosius cum Græcis cõsentiens, ut nõ respicias tuum aut meum corpus, uerum id quod opponitur spiritui.

Ergo mors in nobis operatur.) ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται. id est, Itaque mors quidem in nobis operatur. Quanquam est Agit, potius quàm Operatur. de quo toties iam dictum est.

Sicut scriptum est.) κατὰ τὸ γεγραμμένον. Faber putat posse legi, A quo scriptum est. Verum id Græci sermonis ratio nullo pacto patitur, unde miror si diuersum habuit exemplar, aut certe tam erudito uiro quid in mentem uenerit.

Credidi propter quod loquutus.) Locus est in Psalmo centesimo decimoquinto. Sermo Græcus est anceps, si coniunctim legas, sensus est, Credidi eo quod loquutus sum: si disiunctim, sensus erit, Credidi, & ideo loquutus sum: ut iuxta priorem distinctionem accipias, eum non fuisse crediturum, nisi loquutus fuisset, iuxta posteriorem, non fuisse loquuturum, nisi credidisset. διό, quapropter, siue Propterea quod.

Scientes quoniam qui suscitauit Iesum.) Græci legunt, Dominum Iesum. ὁ ἐγείρας τὸν κύριον ἰησοῦν. Porrò quod uertit ὅτι, nunc quia, nunc quoniam, frequentius occurrit quàm ut uacet castigare. Nam poterat Latine dicere, Scientes qui Iesum suscitauit, eum nos quoq; per Iesum suscitaturum esse. Aut, scientes quod qui Iesum suscitauit, is & nos per Iesum suscitaturus est.

Et constituet uobiscum.) καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν, Et exhibebit siue adiunget sibi unà nobiscum: hoc est, Non solum nos Iudæos, uerum etiam uos gentes. Rursum illud:

Cum Iesu.) Græce est, Per Iesum. διὰ ἰησοῦ. Neque enim cum Iesu, qui iam olim resurrexit: sed per illum, cuius membra facti sumus, & per quem donauit nobis omnia. Etiamsi Ambrosius legit, Cum Iesu: non ad tempus respiciens, sed ad communem resurrectionem capitis & membrorum. *Græca lucidiora nostris*

Vt gratia abundans per multos, in gratiam actione abundet in gloriam dei.) ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. id est, Vt gratia exuberans, siue redundans, siue quæ redundauit, propter multorum gratiarũ actionem abundet in gloriam dei. Est enim Propter, non per, nisi διὰ referas ad πλειόνων, at tum non habes quò referas εὐχαριστίαν. Videtur autem Paulus aliquoties abusus hac præpositione. Et Ambrosius ita propemodum legit, Per multorum gratiarum actionem, hoc est, Si plures agant gratias, id cedet in gloriã dei. Potest & uerbum περισσεύσῃ accipi transitiue, adhærente huic accusatiuo εὐχαριστίαν, ut ita distinguamus, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων. hic post hypostigmen subijciantur reliqua, τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ. id est, ut gratia quę per plures sparsa exuberauit, faciat ut exuberet etiam gratiarum actio in gloriam dei. Hoc ne prorsus uideatur esse somniũ in exemplari uetustiori Constantiensi sic habebatur, Vt gratia abundans per multos gratiarum actio abũdet in gloriam dei. Alterum in hoc consentiebat, quod Gratiarũ actiones, & colo & maiuscula separabatur à su-

perioribus: quasi dicas, redundante gratia per multos similiter & gratiarum actio redundet per multos in gloriam dei: ut prior nominatiuus ponatur absolute pro genitiuo, & διὰ πλειόνων referatur ad utranq; partem, πλεονάσασα & περισσεύσῃ.

Non deficimus.) οὐκ ἐκκακοῦμεν. Quemadmodum uertit & supra, pro eo quod est, non segnescimus, non defatigamur.

Quod in præsenti est momentaneum & leue.) τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. id est, Quod enim in momento est leue. nam in præsenti non est in Græcis, nisi quod interpres uoluit reddere aduerbium τὸ παραυτίκα. Poterat autem uertere ad hunc modum, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ὑμῖν. id est, Momentanea leuitas afflictionis nostræ, insignite, supra modum æternum pondus gloriæ operatur, siue efficit nobis: ut τὸ ἐλαφρὸν, id est, leue, ponatur pro nomine substantiuo: & τὸ παραυτίκα, fungatur uice adiectiui, quod Græcis est familiarissimum. Opposuit autem Paulus, τὸ ἐλαφρὸν τοῦ βάρος. quod utique substantiuum est. Nec hic ἐλαφρὸν dicitur quod sit leue toleratu, sed quod cito transeat: quemadmodum nec βάρος dicitur, quod grauet, sed quod solidum sit ac permaneat: unde et ἐν βάρει dicuntur esse, qui grauitatem præ se ferunt. Iam illud, καθ' ὑπερβολὴν, εἰς ὑπερβολὴν, quod constanter habetur in omnibus Græcis exemplaribus, & repetitur in scholijs, nihil aliud sibi uult quàm insignem & ineffabilem præcellentiam, quasi dicas Egregie egregius est, ita bis dixit supra modum. Nihil enim aliud significat καθ' ὑπερβολὴν, quàm εἰς ὑπερβολὴν. Et aliàs admonuimus. Hebræos huiusmodi conduplicatione epitasin exprimere. Nec est In nobis, apud Græcos, sed Nobis, absque præpositione. Huius particulæ ἀναδίπλωσιν annotauit Chrysostomus ac Theophylactus: noster interpres pro altera uertit Supra modum, pro altera In sublimitate. Hæc quoniam ignorant recentiores quidam ut Thomas & Lyranus, non admodum apte hic philosophantur, de modo & proportione præmiorum ad merita, deq; sublimitate uitæ cœlestis. Hoc tamen admonebo, epitheton αἰώνιον posse utroq; referri, ad hyperbolen quæ præcessit, & ad βάρος quod sequitur. Totus autem hic sermo picturatus est ex contrarijs inter se relatis, quod indicauit etiam Chrysostomus. Nam θλίψει opponit δόξαν, ἐλαφρὸν opponit βάρος, τὸ παρ' αὐτίκα opponit αἰώνιον. Rursum committit τὰ βλεπόμενα, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα. Item πρόσκαιρα & αἰώνια. Iam quod paulo superius dixit, De die in diem: Græce non est, καθ' ἡμέραν, sed noue, ἡμέρα καὶ ἡμέρα, ut incrementum etiam intelligas renouationis, quemadmodũ corpus indies magis ac magis deficit, præsertim in prouectioribus. Sapit autem hic sermo Pauli dialecton Hebraicam, quod genus, In progeniem & progenies: pro eo quod erat, In omneis progenies.

Cõduplicatio Hebraica

πρόσκαιρα

Temporalia.) πρόσκαιρα. id est, Temporaria & ad tempus durantia: quo uocabulo usus est Euangelista: de semine mox exarescente.

EX CAPITE QVINTO.

SCimus enim quoniam si.) Græci legunt ad hunc modum, οἴδαμεν γὰρ ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ. id est, Nouimus enim quod si terrena nostra domus tabernaculi dissoluta fuerit. Nec additur huius, nisi quod τοῦ certum indicat tabernaculum. Addidit autem tabernaculi, ut ostenderet domicilium hoc non esse perpetuum, sed ad paucos paratum dies, cuiusmodi sunt tabernacula.

Non manufactam.) Iucundius est Græce dictione composita, ἀχειροποίητον. hoc est, dissimile his, quæ opera manuaria construuntur ac destruuntur.

Nam & in hoc ingemiscimus.) καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, Etenim in hoc gemimus. Incertum autem an pronomen hoc demonstret tabernaculum corporis, an absolute ponatur pro Ob id gemimus. Quod cupiamus superuestiri: aut quod mauult Valla, superindui, ἐπενδύσασθαι. Vnde ependytes dicta uestis exterior, ueluti toga aut pallium. Ad id facit quod sequitur, Si tamen induti & non nudi reperiamur. Neque enim superuestiri potest, qui prius non sit uestitus.

Superindui

Habitationem nostram.) τὸ οἰκητήριον ἡμῶν. id est, Domicilium nostrum. Refertur autem ad uerbum superindui. Corpus enim domicilium est animi. & Ambrosius legit Domicilio. Porrò quod addit, Quod è cœlo est, sentit, ut opinor, Christi corpus, cui nostra confor-

conformantur societate immortalitatis.

In hoc tabernaculo.) ἐν τῷ σκήνει. id est, In tabernaculo. Annotauit uocum emphasim Chrysostomus. Mortale corpus uocat σκῆνος, immortale iam factum οἰκίαν καὶ οἰκητήριον, quod tabernaculum uiatoris est ac militis, eoq; temporarium, Domus, inhabitantis ac permanentis.

Si tamen uestiti, & non nudi inueniamur.) Ambrosius indicat in nonnullis codicibus diuersam lectionem. Siquidem expoliati, non nudi inueniamur: hoc est, si expoliati hoc corpore non deprehendamur nudi, sed induti Christo. Idem annotant Græcanica scholia, in nonnullis esse, ἐκδυσάμενοι, in alijs rursus ἐνδυσαμένοι. Est autem participium actiuum, quum exuerimus nos, aut quũ induerimus. Sic enim de corpore loquitur, quasi deueste. *Duplex lectio*

Vt absorbeatur quod mortale est à uita.) τὸ θνητόν. Cur non potius mortalitatis quàm mortale, quo magis respondeat uitæ: Et ad eum modum Græci abutuntur adiectiuis neutri generis. *Mortale, pro mortalitate*

Qui autem effecit nos in hoc ipsum.) ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς, εἰς αὐτὸ τοῦτο θεός, id est, Porro qui nos fecit, siue parauit in hoc ipsum, deus: ut subaudias Est: quod in participijs passim fit apud Græcos. Deus renouabit nos in resurrectione, qui in hoc ipsum nos condidit. Ambrosius legit perfecit, pro effecit. Nam affecit, quod addit Faber, non uideo quomodo respondeat Græcæ uoci.

Pignus.) ἀρραβῶνα. Nec est Qui dedit, sed Qui etiam dedit. ὁ καὶ δούς. ut referatur ad eum qui parauit nos in hoc, & postea pignus quo pignore dederit sui spiritus, quo certius speremus. *ἀρραβὼν*

Audentes igitur.) θαρροῦντες. id est, Confidentes, siue fidẽtes. Hoc loco uidetur Paulus participio pro uerbo abusus: quod frequentius fit apud Græcos, quàm apud Latinos. Nisi malis ad hunc modum ordinare sermonem, ut illa Per fidem enim ambulamus, per parenthesim sint interiecta. Deinde ueluti recepto gradu, redeat ad interruptam orationem, θαρροῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Cœperat enim ab huius uerbi participio θαρροῦντες, ut hic sit sensus, Fidentes igitur semper, & scientes quod quum uersamur in corpore, absumus à domino. Nam per fidem ambulamus, non per speciem, & tamen fidentes, inquam, sumus, & non solum fidentes, uerum etiam sic animati, ut malimus abesse à corpore, quo liceat adesse deo. *Ordo sermõis*

Audemus autem.) Rursus, θαρροῦμεν. id est, Confidimus.

Et bonam uoluntatem habemus. εὐδοκοῦμεν. Quod Ambrosius, consentimus: nos maluimus, Probamus. Probatur enim quod placet.

Dum sumus in hoc corp.) ἐνδημοῦντες, ἐκδημοῦμεν. Opposuit uerba contraria, quæ Latinus interpres non potuit commode reddere, nisi dicas, Dum adsumus, absumus. Siquidem in Græcis uerbis conduplicata ἀναντίωσις, geminam habet gratiam, quod & in uocibus sita sit, & in rebus. ἐκδημῆσαι, est foris agere: hoc est domi non esse. ἐνδημεῖν, est domi agere. Interpres uarie reddidit, idq; suo more. Tertullianus libro de Carnis resurrectiõe octauo uertit, Siue peregrinantes, siue immorantes. *ἐκδημεῖν ἐνδημεῖν*

Et ideo contendimus.) φιλοτιμούμεθα. id est, Certamus & ambimus. Ambrosius legit Conamur. quanquam Contendimus, bene quadrat: modo bene intelligatur à nobis. Est enim φιλοτιμεῖσθαι, ambitiosè quippiam contendere, sic ut te non patiaris ab alio uinci.

Siue absentes siue præsentes.) Participia sunt eorum uerborum, quæ ante uertit Peregrinari. Verti poterat, Siue foris agentes, siue domi. Sentit enim de domicilio corporis in quo quum domi sumus, tum foris sumus, seiuncti à domino. Ambrosius, Siue præsentes, siue peregrinantes. Interpres propemodum reddidit gratiam schematis, quam Græcis uerbis addit ἀναντίωσις & παρονομασίαν.

Propria corporis.) Græce est, τὰ διὰ τοῦ σώματος. id est, Quæ per corpus fiunt. Interpres legisse uidetur, τὰ ἴδια σώματος. Atque ita legit Ambrosius. Theophylactus legit & interpretatur, τὰ διὰ τοῦ σώματος. Tertullianus legit διὰ, subindicans amphibologiam orationis. Sensus enim esse potest, ut unusquisque reportet per corpus, uel quæ gessit per corpus. *Lectio uaria*

Prout gessit.) πρὸς ἃ ἔπραξε. id est, Ad ea quæ gesit, hoc est, pro ratione & portione eorum

ne eorum quæ fecit in corpore. Quidam codex habebat, πρὸς ὃ ἔπραξε, id est, Ad id quod gessit.

Deo autem manifesti sumus.) Græcis non est Manifesti, nomen: sed Manifestati sumus, uerbum. φανερώμεθα. Et item mox, In conscientijs uestris manifestos nos esse. πεφανερῶσθαι. Id siue à librarijs fuit immutatum, siue ab interprete positum, non magni refert ad sensum Pauli.

Occasionem damus.) Græce διδόντες est, id est, Dantes. Sed recte interpres participium commutauit in uerbum.

Vt habeatis ad eos.) πρὸς τούς. id est, Aduersus eos. Et Habeatis, posuit pro Positis gloriari.

Excedimus pro Excidimus

Excedimus.) ἐξέστημεν. quasi dicas, Rapti sumus extra nos: quem uocant mentis excessum, siue raptum. Fortasse scriptum erat, Excidimus mente, non Excedimus: hoc est, siue insanimus, siue sani sumus, siue sapimus, siue desipimus. Id magis explicat id quod mox consequitur.

σωφρονεῖν uarie redditũ

Siue sobrij sumus.) εἴτε σωφρονοῦμεν. id est, Siue sobrij sumus. Ambrosius legit, Siue sanum sapimus: ut referatur ad illud, Excidimus mente. Nam id quoque significat aliquoties σωφρονεῖν. Et Græcanica scholia admonent, insanorum esse ingentia loqui, uelut oblitos sui. Quod idem indicat Ambrosius. Augustinus quum alijs compluribus locis, tum enarrans Psalmum trigesimum, ad ecstasim refert excessum. & Excessimus, compluribus locis legit, non excedimus, obseruato tempore uerbi Græci. Quanquam in huiusmodi quæ ad animi pertinent affectiones, solet præteritum tempus pro præsenti usurpari. Et libro aduersus Faustum duodecimo, capite uigesimosexto, pro sobrij sumus, legit Temperantes sumus. Theophylactus triplex commentum adscripsit: de magnis rebus loquuturus ecstasim, inquit, uocat: rursum, siue uidemur insanire, siue sobrij esse: postremo, tribuit Paulo insaniam, sed ἐρωτικὴν, hoc est, amatoriam. Nam Plato triplicem furorem docet, uatum, poëtarum & amantium, quorum postremum putat esse felicissimum. Talem furorem Theophylactus tribuit Paulo, qui non in se, sed in Christo uixerit, quemadmodum amantis anima non est ubi animat, sed ubi amat, quique pro fratribus optarit anathema fieri à Christo. Illud annotandum, nisi repetas utrunque uerbum, sermonem inabsolutum uideri.

Sermo imperfectus

Siue enim mente excidimus, deo excidimus: siue sanæ mentis sumus, uobis sani sumus. Nam si quid gloriatur Paulus, id non ad ipsius, sed ad dei gloriam pertinet. Si mediocria loquitur, id tribuit infirmioribus, quorum affectibus & capacitati semet accõmodat. Adsimili figura dictum est illud ad Romanos, Non enim qui in manifesto Iudæus est, nec quæ in manifesto in carne est circuncisio: & cætera: ut illic indicauimus.

Vrget nos.) συνέχει. id est, Constringit, siue compellit. quanquam Vrget, belle habet. Ac mox, non est æstimantes, sed κρίναντας, id est Iudicantes, siue qui iudicauimus ac statuimus illud. Iudicantes legit Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, capite octauo, quemadmodum Ambrosius.

Quoniam si unus pro omnibus.) Si, non est apud Græcos in quibusdam codicibus. Certe apud Theophylactum non additur, nec apud Ambrosium, quãtum ex illius liquet interpretatione. Separat enim hoc ab ijs quæ sequuntur interiecto commentario: Ergo omnes mortui sunt, & cætera. Assumit Paulus id quod indubitatum est: Christum pro omnibus mortuum. ac mox infert quod hinc consequitur. Verum id ad sensum perpusillum refert, nisi quod asseuerantius est quod legunt Græci: Christus mortuus est, de hoc non est disputãdum: eoque dicit κρίναντας. Consequitur igitur omnes fuisse mortuos.

De cætero

Ex hoc.) ἀπὸ τοῦ νῦν. id est, Post hac. quod hic uertere solet Amodo. Ambrosius legit, Ex hoc tempore. Apud Quintum Curtium legimus, De cætero.

Si qua ergo in Christo noua creatura.) Ambrosius interpretatur, Si quis est in Christo, noua creatura est: ut bis subaudiatur uerbum substantiuum, etiamsi in Ambrosianis codicibus uerba cõtextus deprauata sunt. At idem adducens hunc Pauli locum libro Epistolarũ secundo, epistola octaua, palàm indicat quid legerit, ita scribens: Et ideo addidit, Si quis in Christo, noua creatura: id est, qui perfectus in Christo, noua creatura est. Consentit per omnia cum Ambrosio Theophylactus interpres, etiãsi apud huius quoque interpretem

uerba

uerba contextus deprauata habebantur in æditione Romana, quæ falso titulo, quod erat Theophylacti Bulgariēsis archiepiscopi, Athanasio inscripsit. Quid? quod in eundem sensum adducit hūc locum Origenes homilia in Leuiticum duodecima: Omnis ergo, inquit, secundum Apostolum, qui in Christo est, noua creatura est. Origenes enim, Si quis, exponit Quisquis. Denique Chrysostomus sic explicat, εἴ τις ἐπίστευσεν αὐτῷ, φησὶν, εἰς ἑτέραν ἦλθεν δημιουργίαν, καὶ γὰρ ἄνωθεν ἐγεννήθη διὰ πνεύματος. id est, Si quis credidit illi, in aliam transijt creationem. Etenim cœlitus natus est per spiritum. Notat idem epitasin, quod uehementem mutationem appellarit καινὴν ἡτίσιν.

Quandoquidem deus erat in Christo.) ὡς ὅτι. Propemodum sonat, Sic, quia, ut modum ostendat quomodo deus reconciliauerit sibi nos. Ita uidentur significare Græca scholia, & clarius etiam Theophylactus: Reconciliauit: quomodo? non imputans peccata.

Non reputans.) μὴ λογιζόμενος. Melius, Non imputans.

Legatione fungimur.) πρεσβεύομεν. quod & Oramus, significat. Quanquam & oratores dicti, qui alterius nomine postulant aliquid.

Tanquam deo exhortante per nos.) παρακαλοῦντος. Scio uocem Græcam esse ancipitem. Neq; pugnarim, si cui magis placet Exhortante. Me tamen nihil mouet scrupulus eorum, qui putant indecorum deo obsecrare. Certe mox per Paulum orat δεόμεθα. Chrysostomus ita scribit in hunc locum, εἶδες πῶς ἦρε τὸ πρᾶγμα τὸν χριστὸν εἰσαγαγῶν τιθέντα τὴν ἱκετηρίαν ταύτην, μᾶλλον δὲ οὐ τὸν χριστὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν πατέρα. id est, Vides quomodo rem exaggerarit, Christum inducens hanc supplicationem peragentem: imò non Christum tātum, sed & ipsum patrem.

Eum qui non nouit peccatum, fecit peccatum.) Prius peccatum est admissum, posterius est hostia destinata expiando peccato. Mirum cur Faber tam sollicitus sit, ne quis intelligat Christum peccasse, quum ex his uerbis is sensus nullo pacto possit accipi, Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit. Non enim dixit Peccatorem fecit, sed Peccatum: hoc est, uoluit pati supplicium, perinde quasi peccasset omnia, quum solus nihil peccasset: ut peccatum accipias, hostiam quæ pro expiando peccato solet immolari: sicuti legimus, Peccata populi comedēt. Ita fermè scholia Græcanica. Deniq; sic hoc loco Christum uocauit peccatum, ut nos paulo superius, iustitiam dei dixit: & alibi Christum appellauit maledictum. Nec abhorret Augustinus ab hoc sermone, libro aduersus Faustum decimoquarto, à capite tertio aliquot deinceps capitulis. Etiamsi locis aliquot ita sententiam hanc edisserit, quasi uerbum Fecit, pertineat ad Christum, non ad patrem. *Peccatum pro hostia*

Iustitia dei.) Hebraico idiomate iustitiam dixit, pro Iustus: & addidit Dei, ut excluderet fiduciam ac supercilium nostrorum operum. Ita Chrysostomus. Annotandum est schema in traductione, peccati & peccati: item in ἐναντιώσει, peccatum & iustitia. *Iustitia pro iustus*

EX CAPITE SEXTO.

ADiuuantes autem exhortamur.) Thomas hoc loco torquet sese, primum bifariam interpretans Adiuuantes uos, ut referatur ad Corinthios: deinde Adiuuantes deum. Cæterum quoniam hoc iam absurdum uidetur, deum adiuuari ab homine, distinctiunculam adhibet, qua tamen nihil erat opus, si Græca consuluisset, in quibus est συνεργοῦντες, id est, Cooperantes. Cur enim horreamus hunc sermonem, quum in superioris epistolæ capite tertio legamus, Dei enim adiutores sumus. συνεργοί? Chrysostomus tamen & priorem sententiam retulit, quemadmodum & Theophylactus. Verum altera magis congruit his quæ præcedunt & sequuntur: Pater est autor negocij, Christus princeps legationis, apostoli ministri. In Christo operatur pater, Christus in apostolis. Nec coniunctio caret emphasi, καὶ παρακαλοῦμεν. Magnum erat illis prædicasse euangelium, tantaq; perpessum fuisse, & tamen his addit etiam obsecrationem. Deinde quod sequitur, Exhortamur, Græce est παρακαλοῦμεν. quod, ut crebro dictum est, sonat & obsecramus & consolamur: ut paulo superius, Tanquam deo exhortante per nos, Vtroque loco non male quadrabat obsecrandi uerbum, præsertim quum sequatur δέομαι. rogo, quod interpres uertit obsecro. Illud annotandum, quò se demittat tantus apostolus, etiam apud illos qui peccauerant, quum nunc longe dissimiles huic, miro supercilio, nil nisi mandata, minas, excommunicationes, & *Thomas frustra se torquens*

anathemata

anathemata crepent. Bis autem rogat, primum nomine Christi, cuius uice fungitur: deinde suo, tanquam illius cooperarius, quasi hoc nonnihil etiam ad se pertineret. Deinde gratiam dei, uocat beneficium dei.

Tempore accepto exaudiui te.) Quum dicit Ait, subaudiendum est Dominus, siue scriptura. Quae sermonis forma non est infrequens apud Paulum. Locus quem adducit est apud Esaiam capite quadragesimonono. Hebraica diuus Hieronymus ita reddidit: In tempore placito exaudiui te, & in die salutis auxiliatus sum tui. Neque dissident ab his Septuaginta, Tempore opportuno exaudiui te, et in die salutis auxiliatus sum tui. Illud interim miror, quî factum sit, ut pro Tibi, legamus Tui: quum Graece sit datiuus, ἐβοήθησά σοι. Quod tamen magis est succurri tibi, quàm quod hic uertit Adiuui.

Nemini dantes ullam offensionem.) Interpres legisse uidetur, μηδὲ μίαν μηδενὶ διδόντες. quum in his quos mihi uidere contigit Graecis codicibus scriptũ haberetur, μηδὲ μίαν γὰρ μηδενί. id est, Ne quam usquam, siue ulla in re. Ita legit & Theophylactus & Chrysostomus. Itidem citat Augustinus de Triade libro octauo, capite nono, Nullã in quoquam dantes offensionem: ut μηδενὶ referatur ad rem, non ad personam.

Ministerium nostrum.) Nostrum, apud Graecos non est additum: & praestat non addi, quo plenior sit sensus: Salus est munus dei, ea per nos administratur. Sic igitur se gerat qui administrat, ne munus ipsum contemnatur uitio ministrantis. Interpres exprimere uoluit uim articuli, ἡ διακονία.

Exhibeamus.) συνιστῶντες ἑαυτούς. id est, Commendantes nosipsos. atque ita legit diuus Ambrosius, cumq; hoc cõsentiens Augustinus libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo. Incertũ autem an sit Exhibeamus, an Exhibemus. Nam mox ingreditur laudes suas. Hanc enim uocat commendationem, quę factis ipsis conciliat fauorem & autoritatem. Nec est, Sicut dei ministros, sed Sicut dei ministri: ut subaudias Sumus. quemadmodum & illic, Nemini dantes, & cętera: nisi magis placeat referre ad illud superius, παρακαλοῦμεν. id est, Exhortamur. Deinde post multa interiecta respondeat, Nemini dantes. Ita omnia haec pertinebunt ad personam Pauli, atque ita consentaneum est. Denique Ambrosius legit, Vt dei ministri: non Ministros.

Ordo sermonis

In suauitate.) ἐν χρηστότητι. id est, In benignitate, seu bonitate, & comitate, quae opponitur supercilio & asperitati morum.

In patientia multa.) In harum enumeratione rerum, nonnihil uariant exemplaria, id quod ferè solet usu uenire, quoties recensentur huiusmodi compluscula, fallente scriptorẽ, opinor, sua memoria. Tum praepositio In, toties repetita propemodum per abusum usurpari uidetur pro Per.

Catalogus uariat

In charitate non ficta.) Iucundior est apud Graecos uox composita, ἀνυποκρίτῳ. id est, Quae expers sit simulationis. Ambrosius legit, Non simulata.

In uirtute dei.) ἐν δυνάμει θεοῦ. Vt de signis ac miraculis intelligas, quemadmodum interpretatur & Ambrosius.

A dextris & à sinistris.) Faber Stapulensis hoc loco mutat pro Dextris ac sinistris, Sequundorum & aduersorum. Quod, quid sibi uelit, prorsus non intelligo. Nam primũ longe aliud est sinistrum ac dextrum, quàm aduersum & sequundum. Quanquam nec illud uideo, quomodo arma quae à tergo gerimus, sequũda: quae à pectore, aduersa dici possint. Verum ut demus haec ita habere, non erat tamen dicendum, sequundorum & aduersorum, sed sequunda & aduersa: referuntur enim haec epitheta ad arma, ni fallor. Sed Faber, opinor, uoluit interpretari Dextra & sinistra, quasi per dextra significentur res sequundae, per sinistra, res aduersae. Atqui istud est officium commentarium scribentis, non interpretis. Nec est absurdum quod uocat arma dextra, quae ad dextram nos muniunt aduersus indulgentiam fortunae: & sinistra, quibus à sinistra tegimur aduersus incursum malorum & afflictionum. Quanquam mihi simplicius uidetur, ut accipiamus à dextris & à sinistris, quasi dicas, undique armati aduersus omnia: id enim figura prouerbialis efficit. Certe diuus Aurelius Augustinus quum alibi, tum in commentarijs Psalmi nonagesimisecundi, legit, Per arma iustitiae dextra & sinistra. Eodem modo citat libro de Triade octauo, capite nono.

A dextris & sinistris quõ intelligendũ

Per gloriam

Per gloriam & ignobilitatem.) διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, id est, Per gloriam & ignominiam, siue contemptum.

Per infamiam & bonam famam.) διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Quasi dicas maledicentiam, & benedicentiam.

Vt seductores.) ὡς πλάνοι, id est, Vt impostores, uel potius quasi, sicut mox uertit. Quã quam oportuit ita perpetuo uertere, cum sit ubiq; ὡς. Sed interpres mire sibi placuit sua copia, nunc uertens ut, nunc quasi, nunc sicut, nunc tanquam, perinde quasi nihil interfit apud Latinos inter has omnes uoces. Iam ut demus nihil interesse, certe uocis eiusdem iteratio, non solum ad decus orationis facit, uerumetiam ad uehementiam. Sic enim totus hic sermo per contraria, per membra, per comparia, per similiter desinentia, per ἀναπαιστώσεις, aliaq; id genus schemata uariatur, uoluitur, ac rotatur, ut nihil esse possit, nec uenustius, nec ardentius. Vnde diuus Augustinus hũc locum producit in libris De doctrina Christiana, tanquam exemplum grandiloquæ dictionis, Nam uelut in ecstasin raptus tandem addit, os nostrum patet ad uos ô Corinthij. *Sermo Pauli figurratus*

Sicut qui ignoti & cogniti.) ὡς ἀγνοούμενοι καὶ ἐπιγινωσκόμενοι. Augustinus libro De doctrina Christiana quarto, capite uigesimo, seruata temporis ratione legit, Vt qui ignoramur, & cognoscimur. Quo quidem in loco, totius huius orationis ardorem & harmoniam annotauit, si quis cupiet cognoscere.

Tanquam castigati non mortificati.) ὡς παιδευόμενοι. Quod Augustinus cum aliâs tum libro De ciuitate dei undecimo, legit Vt coërciti, & non mortificati. Græcum participium præsentis est temporis, quod sic efferri possit, ut qui corripiamur non occidamur. Significat enim pios corripi à deo, sed ueluti filios à patre, qui castigat & emendat flagello: non interimit.

Quasi tristes.) ὡς λυπούμενοι, id est, Dolentes, potius.

Vt nihil habentes & omnia possidẽtes.) Fortassis hoc loco uenia danda interpreti, quod Græci schematis gratiam non reddidit, ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες, Quasi dicas ut nihil tenentes, & omnia continentes. Dilucidius autem erat, Quasi nihil habentes, cum omnia possideamus.

Non angustiamini in nobis.) οὐ στενοχωρεῖσθε. Primum admonendus est lector, hîc angustiamini non esse dictum imperandi modo, sed indicandi: neq; enim Græce dixit μὴ, sed οὐ. Et interpres hoc orationis genus reddere solitus est, ad hanc formam, Nolite angustiari: ut paulo post, Nolite iugum ducere cum infidelibus. Deinde στενοχωρεῖσθαι, dicuntur, qui loci angustia premuntur. Sentit igitur sibi esse amplissimũ animum in Christo. Cæterum illos angustos esse, non in Paulo, sed suis ipsorum affectibus, quos uiscera uocat. Ac mox hortatur ut & ipsi desinant esse angusti. Siquidem angustiam uocat hoc loco, non afflictionem aut molestiam animi, sed trepidam obseruationem ceremoniarũ legis Mosaicę, aut humanarum traditionum. Superius enim disputauit de idolothytis. Nisi mauis ad mœrorem referre, quem conceperant ex eo quem Paulus iusserat tradi satanę. *Non angustiamini*

Eandem autem habentes retributionem.) Habentes non habetur in Græcis exemplaribus, unde uidetur subaudienda præpositio ὡς, id est, iuxta eandem retributionem dilatamini & uos. Theophylactus de suo supplet uerbũ εἰσενέγκατε, id est, adferte. Quanquam Ambrosius legit mercedis retributionem: ut exprimeret Græcam uocem ἀντιμισθίαν. Idem ita distinguit, ut participium habentes, pertineat ad angustiamini: Angustiam patimini nõ per me, qui sum amplissimo, & animo, & ore erga uos, sed in uestris ipsorum animis, cum habeatis eandem pensationem mercedis, quam cæteri atq; ego. Deinde subijcit, Vt filijs loquor, dilatemini uos quoq;, uidelicet ut parenti respondeatis. Verum ex Chrysostomo deprehendimus huius loci lectionem, ut nec præpositione sit opus, nec uerbo aliunde ascito. Quod Paulus appellat amplitudinem, est eximiæ charitatis, quod angustiam, est charitatis nõ ex æquo respondentis. Expostulat igitur cum Corinthijs, quod minus ab illis diligatur quàm ipse diligat. Quum igitur dixisset, angustiamini in uisceribus uestris: perinde quasi rogassent Corinthij, quorsum ista Paule? Respondet, non exigo à uobis quicquam arduum, neq; reposco meritum cum usura, tanum hoc postulo pater à filijs, ut in charitate respondeatis, omnia putabo pensata si pariter ametis. Hæc erit merces officio *Habentes eandem retributionem, superest in nostris. Habentes eandem retributionem, locus noue expositus*

rum meorũ erga uos. Itaq; dico, est uelut exponentis quod tectius dixerat, Non angustiamini in me sed in uisceribus uestris, quemadmodũ solemus dicere, nouercam loquor: hoc est de nouerca loquor. Hæc loquor tanq; cũ filijs, exigens ab eis mutuam charitatem. Chrysostomi uerba subscribam, καὶ οὐκ εἶπεν οὐ στενοχωρεῖσθε ἡμᾶς, ἀλλ' ὅτι στενοχωρεῖσθε, τὸ αὐτὸ μὲν ἀνιττόμενος, μετὰ φειδοῦς δὲ καὶ τοῦ μὴ σφόδρα ἰσαδάκνων. τίνι δὲ αὐτῶν ἀντιμιδίαν, ὡς τέκνοις λέγω. ἰσάτω οὐκ ἐσὶν ἴσον, πρότερον ἀγαπηθῆναι. ἴσον γὰρ τὸ ἴσον τις ἐπενέγκη μέτρον. πλεονεκτῶν τῷ δευτέρῳ ἐπανελθεῖν. ἀλλ' ὅμως οὐδὲν ἀκριβολογοῦμαί φησιν, ἴσον παρ' ἐμοῦ λαβόντες τὰς ἀρχὰς τὸ αὐτὸ μέτρον ἐπιδείξασθε. ἀγαπῶ καὶ στέργω. εἶτα ἵνα δείξῃ ὅτι ⊙ ὀφειλὴ τὸ πρᾶγμα ἦν, καὶ κολακείας ἐκὸς τὰς ἐρημίνας, ὡς τέκνοις λέγω φησίν. τί ἐσιν ὡς τέκνοις; οὐδὲν μέγα αὐτῶν, εἰ πατὴρ ὢν βούλομαι φιλεῖσθαι παρ' ὑμῶν, id est, Non dixit nõ capitis nos, sed angustiamini, idẽ tacite significans, sed parcens illis, nec acriter mordens. Eandẽ autẽ retributionẽ ut filijs dico. Atqui non est æqualitas, quũ prius sint dilecti. Nam etsi quis eandẽ reponat mensurã, tamẽ hoc inferior est, qđ posterior accessit. Attamẽ nihil, inquit, ad uiuũ reseco. Quanq; à me profectum est amoris in uos exordiũ, tamen eandem mensuram reponite. Diligo & amo. Deinde quo uideatur res esse debiti, nihilq; dictũ per assẽtationẽ, ut filijs, inquit, loquor. Quid est, ut filijs? Nihil magni postulo, si quũ sim pater, postulem à uobis diligi. Ex his Chrysostomi uerbis apparet, illud λέγω, nõ referri ad sequentem orationẽ, Dilatamini & uos, sed ad Retributionẽ.

Nolite iugum ducere.) Sensum probe reddidit interpres. Quanq; Græcus sermo significantior est, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, hoc est, Ne iungamini eodem iugo cum infidelibus. Nam si Christianus ducat uxorem ethnicam, aut Christianus in gerendo magistratu, collega sit ethnico, dicetur ἑτεροζυγεῖν. Huiusmodi matrimonia Hieronymus imparia uocat. ἕτερον apud Græcos interdum significat alterum è duobus, interdum diuersum siue è duobus siue è pluribus. ἑτερόφθαλμος qui altero caret oculo, ἑτεροδόξ⊙ qui diuersæ est opinionis. Vnde incertum est an Paulus dicat ἑτεροζυγοῦντας, qui alteram iugi partem sustinent, an qui cum diuersæ conditionis homine iugum ducunt, ueluti si equũ ac bouem iugo copules. Posterius est probabilius ex his quæ sequuntur: quæ enim participatio iusticiæ cum iniquitate? &c.

ἑτεροζυγοῦν

Conuentio.) συμφώνησις, id est, Consensus, aut concordia.

Belial

Christi ad Belial.) Græci legunt Beliar, βέλιαρ, ob id, ni fallor, quod Græcis nullũ nomẽ desinit in l. Græca scholia indicant Belial Hebræis significare Desertorem, hoc est, luciferũ. At eximius ille Ioannes Reuchlinus, uir undequaq; doctissimus, & alterũ post Rodolphũ Agricolam, decus & ornamentũ nostræ Germaniæ, in suo lexico docet, Belial apud Hebræos significare malũ & iniquũ, aut etiam noxium dæmonem, quod satis quadrat. Nam Christus omnia fecit, ut prosit: contra Belial, etiam cum iuuat, in hoc iuuat ut noceat.

Sicut dixit deus.) Hoc testimonium diuus Thomas Aquinas, sumptũ putat ex Leuitici capite uicesimo sexto, ubi legimus ad hunc modum: Ponam tabernaculũ meum in medio uestri, & nõ abijciet uos anima mea. Ambulabo inter uos, & ero uester deus, uosq; eritis mihi populus meus. At Carrensis autore Didymo refert ad Ezechielis caput tricesimũ septimum, ubi legimus ad hunc modum: Et erit tabernaculũ meum in eis, & ero eis deus, & ipsi erunt mihi populus. Et scient gentes, quia ego sanctificator Israel, cum fuerit sanctificatio mea in medio eorum in perpetuũ. Atqui cum neutro horum locorũ per omnia respondet citatio Paulina. Proinde sciat lectior hoc testimonium non ex uno prolatum loco, sed è pluribus conflatum, id quod & aliâs factum ostendimus. Siquidem prima pars è Leuitico deprompta uidetur. Deinde quæ sequũtur, Quapropter exite de medio illorum etc. ex Esaia decerpta sunt, apud quẽ legis capite xxij. Recedite recedite, exite inde, pollutum nolite tangere, exite de medio eius: mundamini qui fertis uasa domini. Demum quod adiecit, Et ero uobis in patrem &c. sumptũ uideri potest ex Hieremię capite xxxi. Quia factus sum Israel pater, & Ephraim primogenitus meus.

Carrensis

Testimonium idem ex pluribus locis conflatum

Et inambulabo inter eos.) Inter eos, nõ est Græcis, sed tamen Interpres conatus est exprimere uerbum ἐμπεριπατήσω, quod significat in aliquo ambulare. Nam inambulare Latinis nihil aliud est aliquoties, quàm ambulare: tametsi melius erat in eis, quàm inter eos: nisi putamus utrobiq; præpositionem In positam pro Inter. Ambrosius utranq; scripsit ita legens, Inhabitabo in illis, et Inter eos ambulabo.

EX

EX CAPITE SEPTIMO.

CApite nos.) χωρήσατε ἡμᾶς. Quia dixit ante angustiamini. Nec hic est Capite pro intelligite, sed sicuti uas aut locus aliquid capit. Ambrosius propemodum explicuit, qui legit, Capaces estote nostri, quem nos secuti sumus. Refricat enim quod ante dixit, dilatamini & uos. *Capite, capaces estote*

Circumuenimus.) ἐπλεονεκτήσαμεν. Quod & alibi uertit ad eundem modum. Ne circumueniamur à satana. Est autem proprie Per fraudē abstulimus quod iure nō debebatur. Ambrosius ita legit hoc loco, Nemini nocuimus, neminem grauauimus, neminem circumuenimus: atq; ita exponit. Nocent pseudapostoli, cum sensus suorū corrumpunt, & grauant sacculos circumuentione serpentinæ astutiæ. Graeca sic habent, οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, id est, Neminē iniuria affecimus, neminem corrupimus, neminem fraudauimus, hoc est, nullius rē præter ius occupauimus, et in nostrum uertimus commodum. ἀδικεῖ qui tyrannidem exercet, φθείρει qui falsa docet, πλεονεκτεῖ, qui dolo usurpat aliena. Sic enim oblique taxat pseudapostolos. Alioqui nequaquam magna laus erat, hæc non fecisse Paulum. O gloriam uere sacerdotalem, et utinam omnibus episcopis ad eundem modum uere liceret gloriari. *πλεονεκτεῖν circumuenire*

Prædixímus enim.) προείρηκα γάρ, id est, Prædixi enim: atq; ita legit Ambrosius.

Ad commoriendum & ad conuiuendum.) εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν. Id erat apud ueteres amicitię genus, ut amico forte extincto, amicus ultro sibi mortem cōscisceret: quod amicitiæ genus significat Horatius sibi fuisse cum Mecœnate. Vnde dicti συναποθνήσκοντες. Non quod Paulus huiusmodi quippiam sentiat, quale legimus olim fuisse apud ethnicos, uerum hoc modo arctissimam amicitiam uoluit indicare. *Cōmorientes* *συναποθνήσκοντες*

Gloriatio pro uobis.) ὑπὲρ ὑμῶν, Melius hic, de uobis, hoc est, nomine uestro.

Superabundo gaudio.) ὑπερπερισσεύομαι. Quod est supra modū, aut uehementer abundo, seu potius, superfluo. Nec idem apud Latinos facit super, additum, quod apud Græcos ὑπὲρ siue πρὸ in cōpositiōe. Proinde diuersa ratiōe cōueniebat epithasin explicare Latinis. *Superabundo* *ὑπερπερισσεύομαι*

Sed omnem tribulationem passi sumus.) ἀλλὰ ἐν παντὶ θλιβόμενοι, id est, Sed in omnibus afflicti, ut subaudias, eramus. Nam Hebræis & Græcis frequenter familiare est subaudire uerbum substantiuum. *ὑπὲρ addit epitasim*

Qua consolatus est in uobis.) Consolatus est, hic passiue accipiendū est, ἐπ' ὑμῖν παρεκλήθη.

Et si pœniteret.) εἰ καὶ μετεμελόμην, id est, Etiam si pœnituisset ut accipias Paulum non quidem fateri pœnitentiam, quod eos ante mœrore affecisset, nunc tamen adeo gaudere, quod ex Tito cognouisset rem bene cessisse, ut etiamsi qua pœnitudo tenuisset ipsum prioris facti, nunc eam abiecturus fuerit. Annotat hoc diligenter Chrysostomus. Non enim dixit, prius pœnitebat, nunc non pœnitet, sed, non pœnitet etiamsi pœnituisset. Sic loquimur quum & errata feliciter cadunt: & refertur ad superiora, nō ad sequētia. Nam sequitur apud Grecos βλέπω γάρ, id est. Video enim. Quamuis me non fugiat secus distingui ab Ambrosio, qui sic ordinat, Etsi pœniteret, uideo &c. nec addit Enim. In hoc certe conuenit cum Græcis, quod legit βλέπω non βλέπων. Verum siue legamus uideo siue uidens, fateri cogimur unam sermonis particulam inabsolutā esse, nisi accipiamus iuxta primam lectionem quam indicauimus, Id incommodū hac ratione tolli poterat: Quamuis ea epistola uos ad tempus contristauit, nunc tamen gaudeo, non quod contristauerim uos, sed quod uideam contristatos ad pœnitentiam. *Locus uarie lectus & expositus, Et si pœniteret*

Vt in nullo detrimentum patiamini.) ἵνα ἐν μηδενὶ, id est, ne qua in re detrimentum patereminī, nisi forte Paulus abusus est hac uoce ἵνα pro ὥστε, quod aliquoties uidetur facere.

Stabilem.) ἀμεταμέλητον, id est, Non pœnitendam. Impœnitendam legit Augustinus libro de Ciuitate dei decimoquarto capite octauo, iuxta fidem uetustissimi codicis Longobardici. Refertur autē ut arbitror ad pœnitentiam non ad salutem, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον, elegantissime coniunctis cōtrarijs, quasi dicas, impœnitendā pœnitentiā. Quanq; Ambrosius uidetur adiectiuum ad salutem referre, non ad pœnitentiam. Est autem sententiæ genus simul & schema, ex contrarijs contextum, mundo & deo, morte & salute, pœnitentia non pœnitenda. Huius generis esse putat Fabius illam sententiam, Obsequium amicos, ueritas odiū parit. Ex Chrysostomo & Theophylacto nō satis liquet, utrò retulerint ἀμεταμέλητον *ἀμεταμέλητον stabilem*

μέλλομεν. Vterq; sensus probe consistit, efficit pœnitentiam nō pœnitendam, Nam & pœnitentiæ frequenter pœnitentiam agimus: aut efficit pœnitentiam, quæ adducit ad salutē, quæ nescit pœnitentiam, sed habet gratulationē perpetuam. Annotauit Laurentius, eidem uoci Latinæ pœnitentia, duas respondere Græcas μετάνοια & μεταμέλεια, quarū prior dicta est à sensu retractando, posterior à cura in melius mutāda. Et quemadmodū Cicero cōuiuium aptius uocabulum iudicat Latinum, quàm sit Græcorū συμπόσιον, ita Laurentius putat hic Græcas uoces elegantiores, quàm Latina sit, quod pœnitentia significet tristiciam commissi, illæ mentis emendationem. Siquidem pœnitere, pigere est tędereq;. Proinde nihil agere, qui ex hoc loco triplicem inducant pœnitentiam: unam, quæ sit contritio: alteram, quę sit confessio: tertiam, quę sit satisfactio. In hanc ferè sententiam Valla noster. Quā quam illi non prorsus in hoc assentior, pœnitere à pœna dictum, sed magis arbitror dictū à ponè tenendo, hoc est ab intelligendo post factum, unde & Græcis dicta est metanœa. Atq; hæc cum dicimus non tollimus, neq; contritionem, neq; confessionem, neq; satisfactionem, sed uim ostendimus Euangelicę uocis. Nam ueram resipiscentiam illa tria comitantur, dolor, confessio, quę meo iudicio pars est satisfactionis, & satisfactio, quæ male facta benefactis pensat. Nam hoc satisfactionis genus arbitror optimum, quum iuuādis proximis suscipiuntur labores, potius quàm quum accersiuntur cruciatus, graues ferenti, præterea nulli utiles, quales sunt apud inferos.

Pœnitentia quid Græcis μετάνοια μεταμέλεια

Triplex pœnitentia Valla

Seculi autem tristicia mortem operatur.) Alibi αἰῶνα uertit seculum, hic κόσμον, id est, mundum. Ambrosius legit huius mundi.

Secundum deum contristari.) Τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, id est, Quod secundum deum contristati fuistis.

Sed defensionem, sed indignationē.) Ambrosius ita legit, sed excusationem, sed timorē, sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictā. Græca sic habent, ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλὰ ἐκδίκησιν, id est: Sed excusationem siue purgationem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed uindictā. Græca scholia monent ἀλλὰ, id est, Sed, hoc loco poni pro ἤγουν, id est, &, cū potius usurpetur pro imò, siue Insuper mea quidē sententia. Auget enim ac ueluti corrigit, quod dixerat σπουδὴν sollicitudinē, imò plus aliquid, usq; ad uindictā turpis admissi. In hoc catalogo, pars una deest apud Ambrosium, cuius nec in commentario meminit. Non enim meminit indignationis, quocunq; casu id esse factum, libet coniectare.

Sed pro imo

In omnibus exhibuistis uos.) συνιστάσητε, id est, Commendastis. Quanquam hic non male quadrabat præstitistis. Et ἐν παντὶ, quod etiam superius uertit, in omnibus, melius reddetur per ubiq;. Rursum illud, In negocio. Articulus Græcus additus, τῷ πράγματι, significat eum loqui non de quauis re, sed de certo quodam negocio, nimirū eo de quo scripserat in priore epistola, quendam habuisse rem cū uxore patris. In eo negocio ostenderūt se puros esse, eiecto et punito huiusmodi homine, cum ibi Paulus etiam nōnihil illis imputaret: Et uos, inquiens, inflati estis.

Hebraicum idioma

Igitur etsi scripsi.) Scripsi, bis intelligendum est, Etsi scripsi, scripsi. Quanquàm apud Græcos non nisi semel ponitur. Etsi scripsi uobis, nō propter eum scripsi &c. Velut ibi. Et si quid donaui, propter uos. Admonent Græcorum commentarij, hic negationem habere uim comparatiuam. Nam omnino scripserat etiam illorum causa qui peccarāt. Nam hos sentit, qui iniuriam fecit & qui passus est, sed non hæc erat præcipua causa. Quod genus est & illud Misericordiam uolo & non sacrificium. Et, non est cura deo de bubus.

Locus obscurior

Nō propter eū qui fecit iniuriam.) Ambrosius ita legit. Nō propter eum qui inique uersatus est, sed neq; propter eum qui inique tractatus est.

Ad manifestandam sollicitudinem nostram quam habemus pro uobis.) In eundem sensum legit Ambrosius, Sed ut manifestaretur sollicitudo nostra quam pro uobis habemus coram deo, uidelicet inuersis his pronominibus ὑμῶν & ἡμῶν, id quod facile cōmittitur uel scriptoris obliuione. At Græci sic legunt εἴνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Quibus ex uerbis apparet hoc sensisse Paulum, se gaudere, quod ex ea tristitia consecutum sit, ut palàm fieret, quo studio essent Corinthij erga se. Et particula πρὸς ὑμᾶς potest accipi apud uos, ut referatur ad uerbum manifestetur quod

Ambrosiana lectio

præcessit

præcessit: ut sit sensus, Paulum hoc egisse, ut qui apud Corinthios fauerent pseudapostolis, intelligerent quo affectu tota Corinthiorum ecclesia esset erga se. Porrò quod adijcit, apud uos coram deo, ueluti iurantis esse potest, & illos & deum conscium testantis. Nam & paulo superius meminit de studio Corinthiorum, quod ex Tito cognouerat. Theophylactus tamen legit & interpretatur quemadmodum Ambrosius. *Coram deo iurantis*

Abundantius magis.) Aut duo cõparatiua coniunxit, ad exprimendam maiorem emphasim, aut pro Magis uertendum erat potius. μᾶλλον enim apud Græcos, ut & apud nos Potius, corrigit nonnunquã, ut intelligas illum multum accepisse solatij ex correctis Corinthijs, sed uerius ex gaudio Titi. Ambrosius pro Abundantius ac magis, legit magis magisq; . Verũ illud haud dissimulandũ, hunc locũ longe secus apud Græcos distingui, quàm apud Latinos. Nam uulgata æditio & Ambrosius sic habent: Ideoq; consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantius magis gauisi sumus. Græca sic habent, διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν περισσοτέρως δὲ μᾶλλον, id est, Propterea consolationem accepimus in consolatione uestra, abũdantius autem magis &c. Sed Ambrosius nostram sequitur distinctionem, intersecans cõmentariolo interiecto, quæ Græci coniungunt. *Comparatiua duo iuncta* *Distinctio diuersa*

Refectus est spiritus eius.) ἀναπέπαυται, id est, Refocillatus fuit, quod est proprium eius q laborauit ac fatigatus est, & postea requie refocillatur. Ambrosius hunc locũ diuerse legit, diuersum, opinor, exemplar nactus: Quia, inquit, requieuit spiritus eius in omnib. uobis.

Non sum confusus.) οὐ κατῃσχύνθην, id est, Non sum pudefactus.

Abundantius in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, siue erga uos.

Reminiscentis.) ἀναμιμνησκομένου, id est, Recordantis siue commemorantis, seu in memoriam reuocantis.

Quod in omnibus confido in uobis.) In, non est Græcis exemplaribus. θαῤῥῶμεν ὑμῖν, id est, Confidimus uobis. Nõnulli tamen habebãt θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν, itaq; legit Theophylactus. Et in his syllabis lapsus facillimus est librariorum, interposito μ.

EX CAPITE OCTAVO.

ET quod in multo.) Et, redundat, nec est in Græcis codicibus, nec additur ab Ambrosio, ne in nostris quidem emendatioribus.

In multo experimento.) ἐν πολλῇ δοκιμῇ, id est, In multa probatione. Atq; ita legit diuus Ambrosius.

Abundantia gaudij.) ἡ περισσεία. Sed Ambrosius recte mutauit nomen in uerbum, legens, abundat gaudium.

Altissima paupertas.) ἡ κατὰ βάθους πτωχεία. Ambrosius legit, profunda paupertas. Sumptum apparet à uase seu scrinio iam ad imum exhausto. Ad quod pertinet illud quod Hesiodus scripsit, seram in fundo esse parsimoniam. Proinde nõ omnino pessime uertit interpres. Opposuit autem Paulus inter se contraria, profunda paupertas, hoc est exhaustissima & exuberauit. Non exuberat, quod est inane, & paupertas cum diuitijs pugnat. *Alta paupertas*

In diuitias simplicitatis.) εἰς τὸν πλοῦτον ἁπλότητος, id est, In opulentiam simplicitatis. Simplicior est qui libenter erogat, & hoc magis ditescit candoris ac benignitatis bono, quo pauperior redditur pecunia.

Quia secundũ uirtutem.) ὅτι κατὰ δύναμιν, id est, Quia pro uiribus, siue pro uiribus. Et sic legit diuus Ambrosius, ne quis hic uirtutem accipiat oppositam uitio. *Secundum uirtutem, pro uiribus*

Supra uirtutẽ.) ὑπὲρ δύναμιν, id est, Vltra uires. Et sic legit Ambrosius, quemadmodum & supra, pro uiribus. Quanq; dilucidius erat, etiam supra uires. Ex Ambrosio prope modum subolet uerbum μαρτυρῶ, quod ille uertit, testimonio illis sum, per parenthesim interseri, Siquidem pro uiribus, me teste, imò supra uires ultro dare uolebant.

Voluntarij.) αὐθαίρετοι, id est Spontanei, ut subaudias fuerunt, hoc est, non rogati, non prouocati.

Cum multa exhortatione obsecrantes nos.) Græci secus legunt, μετὰ πολλῆς παρακλήσεως, δεόμενοι ἡμῶν τὴν χάριν, καὶ τὴν κοινωνίαν τὴν διακονίας, τὴν εἰς τοὺς ἁγίους ἐξαδῆς ἡμᾶς, id est, Multa cum obtestatione rogantes nos, ut gratiam & communionem ministerij, quod est in sanctos suscíperemus.

Et non sicut sperauimus.) καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, id est, Multo amplius quàm sperare

audebamus, ne putemus id accidisse Paulo præter spem. Proinde nos uertimus, quatenus. Hoc loco ridiculum quiddam incidit in exemplari Corsendoncensi, codice alioqui per quàm eleganti, sed pulchro uerius quàm emendato, Lector, ut facile licet conijcere, cum reperisset à studioso quopiã annotatum quiddam in spacio marginali, credens à scriba prætermissum, transtulit in medium uersum ad hunc modum, διέχασθαι ἡμᾶς, ἐν πολλοῖς τῶν ἀντιγράφων οὕτως εὕρηται, καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν. Siquidem is indicans ἡμᾶς in plerisq; non addi, in alijs rursus addi, asscripserat hæc: In plerisq; exemplaribus sic inuenitur. Ea uerba scriptor indoctus medio Pauli sermoni admiscuit. Simile quiddam accidit in epistola Paulini ad Augustinum, quæ numero fertur lviij. in medio epistolę contextu, quoniam præcesserat mentio apostolorum & prophetarum, longum somnium intermiscet indoctus scriba, de etymologia uocum apostoli & prophetæ, quod male feriatus quispiam, ex Catholico fortassis asscripserat in margine: Vt enim, inquit, ad uim termini proficiscar, apostolus Græcum, dicitur ab apos, quod notat augmentũ uel præeminentiam, & stolon quod est missio, quasi præeminenter missus, ad augmentationẽ scilicet fidei catholicæ. Ac mox, propheta autem, inquit, à pro, id est, procul, & for faris, quasi quæ sunt, erunt uel fuerunt locuturus. Aliaq; id genus multa deblaterat in media uiri eloquentis iuxta ac docti, epistola, suppositicius ille Paulinus. Atq; hæc cũ ab eruditis multa deprehẽdantur in libris, qui cum autoritate leguntur, quid futurum arbitramur, si quicquid quocunq; modo libris illitum fuerit, citra iudicium, citraq; cẽsuram uelimus recipere? Et hac occasione comperimus innumeros locos esse deprauatos.

Ridiculum de loco deprauato

Ita ut rogaremus Titum.) εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τίτον, i. In hoc ut adhortaremur Titũ.

Ita & perficiat in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, uel erga uos.

Et consummaret in uobis etiam gratiã istam.) Rursum χάριν gratiã uertit, rectius uersurus beneficiũ, aut munificentiã, siue ut nos uertimus, beneficentiã: quo nomine frequenter usus est Cicero, cũ aliâs, tũ primo libro Officiorũ, ne quis calũniaret. Deinde cur nõ potius erga uos, quàm in uobis, cũ Gręce sit εἰς ὑμᾶς, pręsertim cum ita legat Ambrosius? Vt quẽ admodum cœpit, ita cõsummet, etiam in uos gratiam istam. Interpretatur aũt, ut quemadmodum hortatu Titi cœpistis imitari munificentiam aliorũ, ita eodẽ hortatore perficiatis. Est autẽ Græcis gemina coniunctio καὶ, quarũ prior refertur ad priorem partẽ incipiẽdi, posterior, ad cęteras dotes, quibus ualebant Corinthij. Qui cœpit, idem perficiat, ut quemadmodum probamini cæteris uirtutibus, ita in hac quoq; laudem promereamini. Vt autẽ egregius artifex laudem admiscuit exhortationi, iuxta Rhetorum pręcepta.

Laus in exhortando

Insuper & charitate.) καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, id est, Et charitate quæ in nobis est ex uobis. Pro τῇ ἐξ ὑμῶν, interpres uertit uestra, nec male: Nec est Insuper apud Græcos, ne in Paulino quidem uetustissimo exemplari, ne in Constantiẽsi quidẽ, licet sit apud Ambrosium. Videtur autem dictum in nobis, pro in nos. Theophylactus & Gręca scholia interpretãtur, charitatem Corinthiorum erga Paulũ. Ambrosius uidetur inuertere pronomina. Illa quæ ex nobis in uobis est charitate, hoc est, abundatis ea charitate, quam ex nobis didicistis. Etiam si in libris uulgatis habebatur, Et uobis, pro in uobis: opinor emendandũ, ex uobis in nobis.

Et in hac gratia abundetis.) Gratia hoc loco pro beneficio seu eleemosyna accipitur, ut & paulo superius. Loquitur enim de adiuuandis liberalitate sanctis: subaudiendum est autem uerbum Hortor, aut date operam, alioqui sermo non erit absolutus.

Non quasi imper.) οὐ κατ' ἐπιταγὴν, id est, Non iuxta imperium, hoc est, non tanquàm imperans. Ambrosius legit, Non secundum imperium.

Sensus duplex

Sed per aliorum sollicitu.) Gręce διὰ est. hoc est, Per, nõ propter. Est enim sensus ut uestra charitas probatior fiat, ex aliorum erga nos officio, non quod aliquid exigam à uobis: tametsi sermo Græcus ancipitem habet sensum. Potest enim sic accipi, ut uestra quoq; charitas sicut cæterorũ Achaicorum reddatur probatior ac spectatior, si uestra sollicitudine subleuetur paupertas sanctorum. Potest et hic accipi, ut & uestra charitas magis à me probari possit ac prædicari, si uos aliorum exemplo prouocati, non cesseritis cæteris in hoc beneficentiæ genere, cum in cæteris non sitis inferiores.

Vestræ charitatis ingenium bonum.) Græce secus habet, καὶ τὸ σὺ ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον

γνήσιον, id est, Et, charitatis uestræ ingenuitatem, siue syncéritatem. Ingenuum autem pro ingenuitate dictum est. γνήσιον autem uocant, quod est uerum, germanum, ingenuum, minimeq; fucatum & adulterinum. Ambrosius legit bonum, omisso ingenio. Et sanè suspicor in nostris codicibus olim scriptum fuisse ingenuum, non ingenium, idq; parum intellectum à sciolo quopiam deprauatum. Iam uero quorsum attinet cõmemorare quid hic somnient recentes quidam theologi: nimirum hoc impudentiores, quo indoctiores, cum Thomas pluribus uerbis philosophetur in hoc uerbo ingeniũ. Sic enim legit & ille, suum secutus exemplar. Quid enim aliud faceret, ignarus Græcanicæ literaturæ? Atque hic quo studiosius laborat, hoc magis erret necesse est, non secus quàm si quis semel aberrarit à uia, is quo uehementius currat, hoc magis erret oportet. Cæterũ illi sanè ueniam tribuendam arbitror, cui nihil omnino defuisse uideo præter cognitionem linguarum. Verum præstabat aliquanto minus Aristotelicum esse, cẽq; hoc carere adminiculo. Is cuius scholia feruntur falso Hieronymi titulo, uidetur legisse ingenitum, quasi genuinũ. Nam asscribit, Est enim uobis sic ingenita pietas, ut eam ab alijs discere minime egeatis.

Ingeniũ pro ingenuo

Thomas errans occasione uocis deprauatæ

Quoniã propter uos egenus factus est.) Quoniã, uel quia: rectius uertisset per quod. Hoc loco Faber mutat Vos secũdam personam in nos primam, idq; ita inueniri prædicat in archetypis. At reclamant constanter exemplaria Græca, quæ quidem ego uiderim, & insuper Latina, & magis quadrat Vos, quia præcessit, scitis, & sequit, Diuites essetis. Atq; hoc sermone Corinthiorum liberalitatem studet elicere, tametsi non multũ habet momenti ad sensum, utrum legas ἡμᾶς an ὑμᾶς. Verum illud, Egenus factus est, est Græce ἐπτώχευσε, id est, pauper fuit, siue potius mendicauit: ut hinc possint argumentum sumere, qui gaudent mendicitatem suam ad Christum autorem referre. Nec retulit Interpres uocum allusionem, ἐπτώχευσε, πτωχείᾳ, id est, Pauper fuit, & paupertate. Quam mirum cur ceu data opera confuderit, cum nullo incommodo licuerit reddere.

Stapulensis

Et consiliũ in hoc do.) τῇ γνώμῃ γὰρ τούτῳ δίδωμι. Hic uidetur planè γνώμην accipere pro consilio. Porrò In hoc, id est, in hac re: ne quis hic erret, putans hoc esse accusatiuũ casum.

Sensus duplex

Sed etiam uelle.) Sensus ambiguus est, an cœperint simul & uelle, & facere ante annum, ut hoc beneficium non nuper cœptum intelligas: an cœperint non solum facere, sed etiam ultro facere, & suapte sponte, nam id plus est quàm facere. Est autem gemina laus Corinthiorum, qui non solum cœperint largiri pauperibus suapte uoluntate, non prouocati alienis exemplis, sed hoc ipsum etiã animi propositum ultro, nec prouocati sumpserint. Atq; hunc quidem posteriorem sensum sequuntur interpretes.

Ab anno priore.) ἀπὸ πέρυσι, id est, Ab anno superiori.

Animus uoluntatis.) καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, id est, Quemadmodum promptus est animus ut uelit, siue ad uolendum.

Ita sit & perficiendi ex eo quod habetis.) οὕτως καὶ τὸ ἐπιτελέσαι, ἐκ τοῦ ἔχειν, id est, Sic & perficere sit, siue perficite ex habendo, id est, ex hoc quia habetis, hoc est, quia potestis. Si quidem Habere uidetur abusus pro posse. Velle est animi prompti: præstare quod uelis, est facultatis.

Habere pro posse

Si enim uoluntas prompta est.) εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, id est, Si enim prius adsit animi promptitudo, aut si præcesserit animi promptitudo, quasi fundamentum beneficentiæ.

Secundum id quod habet.) καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις. Hic habet, accipio more Græcorum pro potest. Id innuit diuus Ambrosius qui legit, secundum facultatem. Et potius est, iuxta id quicquid illud est quod possit, ut subaudias dare. Quanquam hoc ad sententiam Pauli nõ admodum refert.

Vt alijs sit remissio, ἄνεσις, id est, Remissio & relaxatio laborum. Proinde Ambrosius uertit refrigerium.

Vobis autẽ tribulatio.) θλῖψις. Hoc loco melius redditur ab Ambrosio angustia. nam angustiã rei familiaris dicimus. Relaxatur ijs quib. minus angusta sit res familiaris: atq; hic subaudiendũ est aliquid, quo sermo reddat absolutus. Nõ enim sic dandũ est ut alijs &c.

Vestra abundantia.) Hic Suppleat, additum est, cum Græce sic habeatur, τὸ ὑμῶν περίσσευμα, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ut γένηται referatur ad utranq; partẽ. Poterat aũt reddi ad hunc modũ. Vt uestra abundantia illorum in

Additũ aliquid

opiæ,& illorum abundantia,uestræ succurrat inopiæ. Nam sermo Græcus contrarijs inter se redditis & repetitione uocis ἐκείνῳ figuratus est. Quin & in uestra & illorum tacita ἐναντίωσις est.

ἐλαττονῶ πλεονάζω

Qui multum.) ὁ πολύ. Etiam Græcis subauditur participiũ ἔχων, id est, qui habebat.

Non minorauit.) οὐκ ἠλαττόνησεν, id est, Non fuit inferior, aut non minus habuit. Cæterum testimonium quod adducit, est Exodi capite decimo sexto. Iuxta Hebraicam ueritatem, Diuus Hieronymus uertit ad hũc modum: Nec qui plus collegerat, habuit amplius, nec qui minus parauerat reperit minus. Dictum est autẽ de colligendo manna, quod Paulus deflexit ad suum negocium. Apud Theophylactum talem repperi lectionem, ὅτι πολὺ οὐκ ἐπλεόνασε, καὶ τὸ ὀλίγον οὐκ ἠλαττόνησε, quasi dicas, copiæ nihil superfuit & inopiæ nihil defuit. In enarrando addit uerbum ἔχων.

Gratias aũt ago deo.) χάρις δὲ τῷ θεῷ, id est, Gratia aũt deo, ut subaudias est, aut sit.

Eandem sollicitudinem.) Quod iam sæpius uertit sollicitudinem, Græcis est σπουδὴ, id est, Studium siue cura. Et interpres atque Ambrosius legerunt, τὴν αὐτὴν eandem, siue ut uertit Ambrosius, hanc ipsam. Item Augustinus qui legit, idem studium. Atque ita legitur in nonnullis Græcorum exemplaribus, cum in aliquot pro τὴν αὐτὴν sit τοιαύτην, id est, Talem. Chrysostomus legit τὴν αὐτήν.

παράκλησις

Quoniam exhortationem quidem.) Ambrosius legit consolationem, sed melius noster interpres adhortationem. Significat enim suo rogatu ueniisse, sed tamen suapte spõte ad id propensum & alacrem. In hanc sententiam Theophylactus.

Sed cũ sollicitior esset.) σπουδαιότερος, id est, Studiosior ac diligentior & alacrior. Atque hoc sanè loco coniunctio δὲ uim habet corrigendi, ut non absurde uerti potuerit per imó. Siquidem quod modo dixerat Titum adductũ suis precibus suscepisse negocium, id mutat, imò inquiens, nõ meo impulsu hoc fecit, uerum cum sua sponte ad id esset promptus, me rogante factus est alacrior ac diligentior, ueluti cum ultro currentem incitamus.

Sua uolũtate.) αὐθαίρετος, id est, Spõtaneus siue ultroneus. Ambrosius legit uolũtarius.

Frater absolute pro Christiano

Cum illo fratrẽ nostrum.) Nostrum, non est Græce, sed tantum τὸν ἀδελφόν. Nec addebatur in codice Donatianico. Sic enim uocat Christianũ. Cæterũ articulus additus, facit ut certum aliquem designatum intelligamus, cuius nomen data opera suppresserit, malens eum elogio q̃ uocabulo describere. Proinde uertendũ erat: Misimus autem unà cum illo fratrem eum, cuius laus est in euangelio per omnes ecclesias. At paulo inferius additur nostrum. Misimus autem unà cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis.

Cuius laus est in euangelio.) Sermo uidetur anceps. Nam apparet accipi posse laudem illius esse scriptam in euangelio. Verum illud dicit, illum quisquis est de quo dicit, nam id incertum est, ita uersatum esse in prædicatione Christi, quam hic euangelium uocat, ut omnium testimonio ecclesiarum laudetur. Nec ea res tamen uetat, quo minus accipiatur de

Lucas

Luca, quod sensisse uidetur Hieronymus, cum alij Barnabam opinentur designari, rursus alij Apollo. Verum illud admonere uolui, hic magis de prædicatione fieri uerba quàm de scripto euangelio, propter id quod sequitur, Per omnes ecclesias. Porrò incertũ, an id temporis quo hæc scribebat Paulus, Lucas scripserit Euangelium. Iam illud, Non solũ autem, uertendum erat, Nec id solum, ut intelligamus eum non solum spectatũ prædicatione Euãgelij, uerumetiam Paulo comitem fuisse delectum.

Sed & ordinatus est.) χειροτονηθεὶς, id est, Electus, siue suffragijs creatus, id quod proprie significat Græca uox. Et συνέκδημος, comes peregrinationis meæ, recte, nisi quod

συνέκδημος

comes minus est quàm συνέκδημος, id est, Collega siue socius, ut æqualem intelligas, non sequentem.

In hanc gratiam.) Græci habent σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, id est, Cum gratia hac. Quanquã gratia hoc loco beneficium sonat.

Ad domini gloriam.) πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου δόξαν, id est, Ad eiusdem domini gloriam.

Destinatam uoluntatem.) καὶ προθυμίαν, id est, Animi promptitudinem. Ambrosius legit sollicitudinem, opinor, uitiũ esse librariorum, qui pro promptitudine mutarint sollicitudinem. Thomas Aquinas, destinatam uoluntatem interpretatur à deo prædestinatam, qui prædestinarit ab æterno, uos talem uoluntatem habere. Non libet insectari conuicijs

uirum

uirum tam eruditum, tamq; celebrem. Malim quicquid est imputare seculo, modo lector intelligat, ne doctissimos quidem absque periculo lapsus interpretari posse diuinas literas citra linguarum peritiam, sentiatq; id quod Thomas huc adduxit, δὶς διὰ πασῶν abesse à sensu Paulino. Sentit enim hoc beneficium à se administrari, ad domini gloriam, simulq; ad prouehendam ac declarandam animi promptitudinem eorum qui largiebantur ultro. Ambrosius, ut pro προθυμίαν legit sollicitudinē, ita pro ὑμῶν secundæ personæ legit ἡμῶν primæ, sed secus interpretantibus Græcorum scholijs ac Theophylacto.

Thomas lapsus occasione uocis male redditæ

Diuersa lectio

Deuitantes hoc.) στελλόμενοι τοῦτο, id est, Cauentes illud. Sumptum est à nautis, qui flexo cursu declinant scopulum aut periculum.

In hac plenitudine.) ἐν τῇ ἀδρότητι, id est, Abundantia siue exuberantia. Solet enim magna pecuniarum uis obnoxia esse suspicioni fraudis.

Quę ministratur à nobis ad domini gloriam.) Non repetitur hoc loco apud Gręcos Ad domini gloriam.

Prouidemus enim.) προνοούμενοι, id est, Prouidentes, absq; enim: pendet enim à superioribus, misimus. Quanquam id quidem ad sensum nihil refert. Et καλὰ magis sonat honesta quàm bona.

In multis sępenumero.) Interpres ne potuit quidem reddere iucunditatem Græcanici schematis, ἐν πολλοῖς πολλάκις, quasi dicas, In multis multifariam, aut in multis multoties, si sic liceat loqui.

Schema non redditum

Sollicitum esse.) σπουδαῖον ὄντα, id est, Diligentem aut promptum, aut etiam probum. Nam hoc quoq; significat σπουδαῖος.

Cōfidentia multa in uos.) πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς, id est, Ob fiduciam multam quam habent erga uos. Gręca sunt ambigua. Nam fiducia referri potest ad Paulum, qui confidat illum nūc fore diligentiorem, quod speret illos bene tractaturos hominem. Non solum autem confidit de hoc, uerumetiam de Tito. Quamobrem? quod socius ipsius sit, & in iuuandis Corinthijs adiutor. Item de cæteris, quod Pauli sint fratres, & missi ab ecclesijs, sicut ante dixit. Et idcirco maluimus hic apostolos uertere legatos.

Confidentia pro fiducia & sensus anceps

Et in uobis adiutor.) καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός, id est, Et erga uos cooperator siue collega. Pręterea hi nominatiui dure subijciuntur. Simplicius erat, Pro Tito socio meo, & in uos cooperatore siue adiutore.

Gloriæ Christi.) δόξα χριστοῦ, ut intelligas ipsos apostolos esse gloriam Christi. Quanquam totus hic locus uarie legitur. Ambrosius ita legit. Siue per Titum qui est socius meus & adiutor in uobis, siue per fratres nostros apostolos ecclesiarum gloriæ Christi. Græca sic habent, εἴτε ὑπὲρ τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργὸς, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα χριστοῦ. Scholia explicant ad hunc modum: Siue de Tito, ut subaudias aliquid dicendum est, hoc possum dicere, quod est socius meus &c. Siue de cæteris dicendum est aliquid, hoc dico, quod sunt apostoli ecclesiarum, & gloria Christi, quorum prædicatione & uita illustrius fit Euangelium Christi. Hæc autem omnia eò pertinent ut commendet Corinthijs eos quos illò mittit. Nec me fugit, quid Faber Stapulensis hoc loco scripserit, uerum illius sententiæ hac quidem in parte non subscribo, præsertim refragantibus Græcis scholijs, et nominatim Chrysostomo ac Theophylacto, atque ipso denique Ambrosio. Cęterum quæ Thomas & hoc recentiores, in hunc adducunt locum, non libet referre. Quanquam sensit nonnihil Aquinas, cum Gloriæ legens, tamen interpretatur ad gloriam, quasi gloriæ, sit datiuus casus, cum apud Græcos sit rectus. Chrysostomus ac Theophylactus attingunt & alteram sententiam, nimirum hanc, quocunque nomine eos receperitis, quicquid officiorum in eos contuleritis, gloria erit Christi. Nam in hunc redundat quicquid impenditur Euangelij ministris. Potest & sic accipi, Quicquid sunt illi quos laudo, pertinet ad gloriam Christi.

Locus apud nos deprauatus

Errans ex deprauato loco

Ostensionem ergo quæ est charitatis uestræ.) Græce est simpliciter, Ostensionem charitatis uestræ. Neq; secus legit Ambrosius. Et nostræ gloriæ, rursus est καυχήσεως, quod Ambrosius hoc loco uertit exultationem.

In facie ecclesiarum dei.) εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν. Dei, non additur in Græcis, nec in Ambrosio. Porrò illud, in faciem, magis quadrabat in personā ecclesiarum. Redundat enim

Duplex sensus

enim in personam ecclesiarū honor habitus ijs, quos miserant ecclesiæ. Ita quidē Theophylactus. Quanq; & alterū probo sensum, nimirum hunc, ut cæteræ quoq; ecclesiæ uideant charitatem uestram de qua soleo apud illas gloriari, ut In facie sonet, in conspectu.

EX CAPITE NONO.

EX abundanti est.) περισσόν μοι, id est, Superuacaneum est. Et ita legit Ambrosius, superuacuum est. Queso quorsum opus erat huc accersere periphrasin? nisi quod sic libuit interpreti ludere.

Promptum animum uestrum.) τὴν προθυμίαν ὑμῶν, id est. Animi uestri promptitudinem, siue, ut Ambrosius legit Promptam uoluntatem uestram. Eadem uox Græcis, quam modo uertit Destinatam uoluntatem, in qua sic philosophabatur Thomas.

Pro quo de uobis.) ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι μακεδόσιν, id est, Quam de uobis iacto Macedonibus, siue apud Macedones. Sic enim dixit, Quam glorior, quemadmodum nos dicimus gratulor tibi reditum in patriam.

Quoniam & Achaia.) Et, coniunctio redundat, nec additur apud Ambrosium. Cæterum ὅτι fortassis aptius uertisset, quod. Siquidem hoc erat quod iactabat Paulus.

Ab anno præterito.) ἀπὸ πέρυσι, id est, Ab anno superiori. Ambros. legit, ab anno priore.

Et uestra æmulatio.) καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος, id est, Ex uobis orta æmulatio, hoc est, uestrum exemplum. Quanq; ζῆλος sonat etiam studium & feruorem.

Plurimos pro complures

Prouocauit plurimos.) Sic interpres dixit plurimos, pro multis, ut uulgo sacerdotes in preculis horarijs, pro, De pluribus martyribus legunt, de plurimis. Græce est πλείονας, id est, Plures siue complures. Abutuntur enim & Græci comparatiuo hoc uice positiui nominis. Ambrosius legit plures, non plurimos. Quanquam id uideri potest scriptoris accidisse culpa.

Misimus autem.) ἔπεμψα δέ, id est, Misi uero. Sed hoc loco fratres accusandi casu legendum est, non nominandi, aut uocandi, τοὺς ἀδελφούς. Excusat autē Paulus, quod tam multa uerba fecerit de administranda eleemosyna in sanctos, sed tamē mittendos fratres omnino putauit, ne offenderentur imparati: hoc est, non dubitat, quin libenter sint subuenturi pauperibus, sed præmonendos duxit, ut in tempore conferant, quod uelint conferre, ne uideantur minus libenter dare, quàm cæteræ ecclesiæ.

Vt non dicamus uos in hac substantia.) ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμᾶς ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως, id est, Vt non dicamus uos in hac substantia gloriationis. Ambrosius legit, ut non dicam omnes in hac parte. Verum exemplaria consentiunt: & pulchre habet, ut intelligamus ad hunc modum: Ne erubescamus tunc nos, qui uidebimur uani, si non præstetis, quod præstaturos diximus: deinde per occupationem additur, ut ne dicam uos, significās fore, ut is pudor ad illos maxime pertineat si desciuerint à pio decreto animi. Verum id maluit intelligi quàm explicare, ne quid offenderet animos Corinthiorum. Postea quod sequitur, In hac substantia gloriationis, referēdum est ad illud superius, Erubescamus nos, nimirum pudefacti in hoc argumēto gloriationis meæ, qua gloriatus sum de uobis. Aut, nō in oīibus, in quibus merito gloriatus sum, sed in hac quoque parte, quo nihil sit in quo non iure uidear de uobis gloriatus. ὑπόστασιν autem dixit argumentum, & cui innititur sermonis fides.

ὑπόστασις argumentum

Rogare fratres.) Rursum fratres accusandi casu legendum est, non uocandi.

Vt præueniāt.) ἵνα προέλθωσιν, id est, Vt prius ueniāt, siue præcedāt, ut legit Ambrosius.

Benedictio εὐλογία pro collectione

Repromissam benedictionem.) προκατηγγελμένην, id est, Antè promissam. Porrò benedictionem hoc loco uult intelligi beneficentiam, non manum motam. Nam ante λογίας, id est, collectiones, eleemosynas uocauit, hic easdem εὐλογίας uocat, non à λόγῳ, ratio, sed à λέγω colligo. Ad hanc sententiam facit quod mox adducit: Qui parce seminat, parce & metet, & qui seminat in benedictionibus, in benedictionibus & metet. Nam benedictionem opposuit parsimoniæ, uelut à bona benignaq; collectione dictam. Proinde non absurde uidetur εὐλογία uerti potuisse munificentia siue largitas, Qui parce seminat parce & metet, qui largiter seminarit, largiter item metet. Nisi mauis huc torquere, quod beneficium alacriter & benignis uerbis dandū est, & ob id benedictionē uocarit. Etenim

inter

inter auaros hoc agitur: ut quamminimum detur, & si quid forte coguntur dare, dant uerbis male ominatis. At beneficium hoc animo & uultu dandum est quasi dando lucrum facias. In hunc sensum explanant Græcanica scholia. Et addendum est Vestram, quod abest in nostris codicibus, cum addatur apud Ambrosium. *Deest in nostris*

Paratã esse.) Maluissem uertere per nominandi casum, τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν ταύτην, ἑτοίμην εἶναι, id est, Vt ante promissa uestra ista benedictio prompta sit, hoc est, ut alacriter detis, quod daturos uos ante polliciti estis.

Quasi benedictionem.) οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὥσπερ πλεονεξίαν, Sic ueluti sit benedictio, & non uelut sit auaritia. Nam beneficentia debet alacris esse, cum auarus det tristis. Nihil uetat quo minus πλεονεξίαν interpretemur usurpationem, occupationem, fraudationem, siue extorsionem. Nam hæc dantur ab inuitis, & tali ominatione quali utitur pastor ille Vergilianus. *πλεονεξίαν*

Hos illi, quod nec bene uertat, mittimus hœdos.

Ambrosius pro πλεονεξίαν legit circũuentionẽ. Nam tales ferè sunt eulogiæ populi, quum nouus Episcopus exigit à sacris ac prophanis preces, ut uocant primarias. Cæterum hic πλεονεξίαν referri uidetur ad accipientes, unde non malè uertisset spoliationem.

Hoc autem dico.) Dico: non exprimitur in Græcis codicibus, sed tantum est, Hoc autem τοῦτο δέ, & cætera subaudiuntur: & à Latinis additum est uerbum explicandæ rei gratia. Potest & aliud uerbũ subaudiri, memineritis, aut si quod aliud magis placet. Non cogit Paulus quenquam dare, nec præscribit, quantum cuiq; dandum sit, tantum admonet, pro modo largitionis fore modum præmij. *Addit interpres*

De benedictionibus.) In benedictionibus. Nam utrobique est ἐπ' εὐλογίαις. Interpres mutauit suo arbitratu, cum apud Ambrosium utrobiq; sit, In, quæ præpositio Latinis non perinde est familiaris in hoc sensu. Rursum agnoscis hic genus sententiæ ex contrarijs contextę Parce & largiter, seminat & metet: addunt decus, repetitio eiusdem uocis, quam diximus appellari, traductionem: tum duo membra in bina commata diuisa, rursus alterũ colon similiter sectum, quibus superadditur unum membrum simplex, uelut epiphonema, Hilarem datorem diligit deus. Hæc passim annotare superstitiosum esset, uerum aliquoties indicasse in hoc profuerit, ut iucundior ac dilucidior sit oratio Pauli. *εὐλογίαις*

Vt destinauit.) προαιρεῖται, id est, Proponit, Præsentis temporis. Et Ambrosius legit secũdum propositum cordis: nec additur suo, aut sui, ut sit sensus absolutior. Nec enim agit de huius aut illius animo. Tantum indicat, libenter & ex animo dandum esse quod datur. Ne præpositio quidem additur, sed est προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ, id est, destinat corde.

Ex necessitate.) ἐξ ἀνάγκης. Laurentius putat hoc loco Necessitatem accipiendã pro Indigentia, non pro coactione, cui non assentior hoc sanè loco. Nam hanc particulam, Ex necessitate, opposuit illi, quæ præcessit ὡς προαιρεῖται, hoc est, ut sponte sua statuit: & qui coactus dat, tristis dat, ob quod citauit illud, Hilarem datorem diligit deus. Mecum faciũt interpretes omnes, Græci pariter ac Latini. *Valla taxatus*

Abũdare facere in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos, & περισσεύσαι accepit trãsitiue, quod alibi solet neutraliter: uelut apud nos suppeditare, nonnunquam est suppetere, nonnunq; subministrare. Atq; hic quoq; gratiam appellat beneficentiam. Sentit enim libenter dandum, quod deus potens sit efficere, ut quicquid in sanctos illius contulerint, id multo cum fœnore ad ipsos redeat, ne uel ea res illos à largiendo deterreat, quod benignitas exhaurire uideatur rem familiarem.

Vt in omnibus semper.) ἵνα ἐν παντὶ πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, id est, Vt in omnibus omnem sufficientiam habentes. Est autem αὐτάρκεια, ubi quis suis est contentus, suaq; sorte, nec aliunde desiderat quicquam. Interpres & Ambrosius, si modo codices mendo uacant, legisse uidentur ad hunc modum, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν. Vt in omnibus semper omnem. Est autem iucunda uocis eiusdem iteratio in παντὶ, πᾶσαν & πᾶν. *αὐτάρκειαν*

In seculum seculi.) Græce tantum est, εἰς τὸν αἰῶνα, id est, In æuum.

Qui autem subministrat.) ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν. Hic locus apud Græcos paulo diuersius habetur, ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι, καὶ πληθῦναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξῆσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, id est, Qui autem suppeditat semen *Locus diuersius apud Græcos. Qui autẽ subministrat*

ſemen ſeminanti, & panem in cibum miniſtret, & multiplicet ſemen ueſtrum, & augeat prouentus iuſtitiæ ueſtræ, ut χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι infinita, uideantur uertenda, potius per imperatiuum modũ, ſuppeditet, impleat, augeat. Niſi forte ſubaudiatur uerbum μέλλει, quod additum infinitiuis, futurum tempus efficit. Nam in tam multis uerbis, non eſt conſentaneum, tempus caſu fuiſſe commutatũ, ut legas χορηγήσει πληθυνεῖ αὐξήσει, tametſi in hunc ſenſum legit Ambroſius. Certe Græcorum ſcholia χορηγῆσαι interpretantur χορηγήσειν, id eſt, Suppeditet, nominatim Theophylactus indicat eſſe ſermonem optantis pro corporalibus ſpiritualia.

Varia lectio

Augebit incrementa frugum.) γενήματα τῆς δικαιοσύνης, id eſt, Prouentum, ſiue annonam iuſtitię. Nec ſine gratia translatitio uerbo addidit proprium. Quod hic uertit incremẽta frugum, Ambroſius uertit fructum.

In omnibus locupletati.) Paulus aliquoties ſuo more participijs abutitur: unde recte uertit πλουτιζόμενοι in uerbum. Laurentius referendum putat ad particulam quæ præceſſit, abundetis in omne opus bonum.

ἔι τις, pro ἥτις

Quæ operatur per uos.) Ambroſius pro ἥ, τις legiſſe uidetur ἔι τις. uertit enim, Si quis, & conſentiunt cum hac lectione ſcholia illius. Græci legunt ἥτις.

Miniſterijũ huius officij.) διακονίας τῆς λειτουργίας ταύτης, id eſt, Adminiſtratio huius miniſterij. Sic enim uocat officium ſubminiſtrandæ pecuniæ. Sed λειτουργία nonnunquam Græcis ſignificat ſacrificium, ſuo ritu peractum, ut accipias pecuniam quaſi uictimam offerri deo, cuius miniſter ſit Paulus, ut ſacerdos ſacrum peragens.

Per m.g.act. locus uarie expoſitus

Per multas gratiarum actiones in domino.) διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ θεῷ, id eſt, Per hoc quod multi gratias agunt deo. Etiamſi in nonnullis exemplaribus ſcriptum comperi, διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν. Quo modo legiſſe uidetur interpres. Atqui ſi ſequamur id quod prius apud Græcos comperi, participium περισσεύσασα tranſitiue capiatur oportet, ut hinc pendeat infinitum, εὐχαριστεῖν, ſitq; hic ſenſus. Verum etiam efficit, ut copioſe agantur gratiæ deo per multos. In eum ſenſum interpretantur Græcorum ſcholia. Theophylactus legit hunc in modum, ἥτις κατεργάζεται δι' ὑμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ. Similiter legit Chryſoſtomus, niſi quod δι' ἡμῶν habet, id eſt, per nos prima perſona, et quod legit interpretatur.

Stapulenſis

Et in obedientia confeſſionis.) Faber uult eſſe hypallagen, ut intelligamus in confeſſione obedientiæ ueſtræ. Verum nihil uideo cauſæ cur reclamantibus exemplaribus & interpretationibus ad hypallagen huiuſmodi confugiamus. Nam obedientia confeſſionis poteſt accipi, quod obedientes Euangelio in eleemoſynis largiendis declararent ſe uere & ex animo confiteri Euangelium. Quod ſi mauis ὁμολογίας pro aſſenſu, laudat illorum obedientiam, quod ipſi id ſuadenti ac monenti non ſint refragati. Ambroſius pro obedientia, legit, ſubiectione, magis exprimens Græcam uocem ὑποτάγῃ. Quanquam ὁμολογίας non ſolum confeſſionem ſignificat, uerum etiam conſenſum, ut accipias futurum, ut multi gratias agant deo, cum uiderint Corinthios tanto conſenſu obedire Paulo. Atq; ita tacite monet, ut omnes cõferãt pro ſua quiſq; uoluntate & facultate. Porrò quod addit, in Euangeliũ Chriſti, ſenſit hoc pertinere ad negociũ euangelij, ſi Chriſtiani omnes inter ſe conſentiant in benefactis. Et Euangeliũ admonet dandã eleemoſynam, pollicens omnia fore munda.

ὁμολογίας conſenſus

Deſiderantium uos.) ἐπιποθούντων ὑμᾶς. Ambroſius addidit, deſiderantium uidere uos, ſiue quod aliud habuerit exemplar, ſiue quod uoluerit explicare ſenſum, in quem & Græcanica ſcholia interpretãtur. Quanquam hoc loco Gratiam uerti poterat beneficium, ut intelligas illos eſſe cupidos uidendi Corinthios, in quibus deus tantam beneficentiam ipſis contuliſſet.

Gratias ago deo.) Rurſum eſt χάρις δὲ τῷ θεῷ, id eſt, Gratia autẽ deo: ut ſubaudias ſit.

EX CAPITE DECIMO.

IPSE autem ego Paulus.) αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος. Mire Paulus tribus uocibus Παῦλος, αὐτὸς δὲ & ἐγὼ ſeparauit ſuam perſonam à cęteris apoſtolis, quod antehac egerit negocium aliorum, nunc è ſuo loquatur affectu.

Et modeſtiam.) καὶ τὴν ἐπιείκειαν, quod comitatẽ magis & facilitatẽ aut humanitatem ſonat, quàm modeſtiam, quæ opponitur arrogantiæ.

In facie,) κατὰ πρόσωπον, id eſt, Iuxta faciem, pro eo quod eſt in ſpecie, Græci tamen interpretantur

terpretantur de præsentia Pauli, Vbi coram adsum, humilis uideor. Quidam putant esse ironiam. Rogo autem uos.) Cum ante dixerit se obsecrare, non adiecit quid obsecraret. Vnde capitis huius initiũ utroq; referri potest, ad superiora, ut sit sensus, Rogo ut meo quoq; nomine libenter conferatis hanc pecuniam. Aut ad sequẽtia, quemadmodum modo diximus. Atque ita δέομαι repetit, quod dictum erat παρακαλῶ, ut sit redeuntis ad id quod cœperat, quasi dixisset, Rogo inquã. Id subindicat Ambrosius cum ait, Idem sensus est, quem ut dilucidet, repetit. Ordo

Absens autem confido in uobis.) ἀπὼν θαῤῥῶ εἰς ὑμᾶς. Græca quidem sunt ambigua, uerum magis congruit, ut intelligamus, audax siue confidens sum erga uos, sicut alibi dicit, Epistolæ fortes, præsentia infirma. Quanquam scholia Græcorum non eodem exponunt modo. Theophylactus Chrysostomũ sequutus, cui non displicet ironia, sic accipit, quasi Paulus referat hæc sub aliorum persona: Præsens abiecte se gerit, absens scribit minaces ac seueras epistolas. Quanquam indicant & citra ironiam consistere sensum. Nec ego sanè uideo causam quare ad ironiam confugiamus. Iam quod interpres λογίζομαι uertit existimor, non conuenit expositioni ueterum. Chrysostomus enim ostendit hunc sermonẽ esse comminantis apostoli, qui quoniam existimabant ipsum iuxta carnem ambulare, hoc est, non habere Christi spiritum, contemnebant illum, uelut impune peccantes. Hos territare uolens Paulus rogat Corinthios, ne cogatur ea audacia (Sic enim appellat potestatem suam, quam dicebant epistolis inesse) præsens uti. Porrò mitigans minas, non ait qua decreui aut uolo uti, sed quam cogito, etiamnum inuitans illos ad resipiscentiam. Idq; putat esse summę bonitatis in Paulo, qui in commeritos non statuerit decreueritq; pœnam, quam & pro sua autoritate poterat infligere, et pro illorum diricia debebat, sed tantũ dicit se de ea re cogitare, quasi libenter mutaturus sententiam, si uellent illi sua sponte redire ad mentem meliorem. Theophylactus λογίζομαι exponit duobus uerbis ὑπολαμβάνω & σκοπέζομαι, id est, suspicor & destino. Suspicio enim est nondum certa cogitantis, & qui destinat & ad scopum dirigit oculum, nondum emisit telum manibus, sed ueluti minatur se missurum, circumspiciens in quos mittat & quomodo mittat. Græca ambigua

Qui arbitrantur nos tanquam.) τοὺς λογιζομένους, id est, Qui cogitant aut æstimant, uel qui sic habent nos, quasi secundum carnem ambulantes.

Non carnalia.) οὐσρκικά. Diuersum ab illo σάρκινα, Quod tamen eadem uoce Latina reddidit, ut superius admonuimus.

Sed potentia deo.) Græcis est δυνατὰ τῷ θεῷ. Ambrosius legit, fortia deo. Laurentius mauult, ualida deo. Cęterum illud Deo Græcis datiuus est instrumenti, polletq; perinde ac si dicas, fortia per deum, & opera diuina. Vtinam liceret omnibus episcopis, maximeq; ijs qui in Pauli locum successerunt, tam uere suoq; iure hãc usurpare uocem, quam ipse Paulus usurpauit, Arma militiæ nostræ non carnalia, sed fortia deo: nõ ad demolitionem oppidorum, arcium, sed impiarum cogitationum. Hæc sunt arma, hæc bella, hæ pugnæ, hæc uictoria, hi triumphi digni successoribus Apostolorum. Nunc uidere est aliquot, qui quum res postulat, copias habent, gladios, lanceas, & bombardas habent, denique quicquid forti bellatore dignum est. Cæterũ ubi gladio uerbi diuini demoliẽda est acies uitiorum, nec linguam habent nec manus. δυνατὰ τῷ potentia

Arma sacerdotum

Consilia destruentes.) λογισμὸς, id est, Cogitationes. Et rursum participium addidit, quod nusquam referatur καθαιροῦντες destruentes, hoc est, quibus armis destruimus. Porrò cum de armis meminerit, mire subiecit metaphoras munimentorum, quorum alia artificio, alia sublimitate sunt inexpugnabilia. Nos quo magis perspicuus esset sensus, uertimus hoc pacto: Sed potentia per deum ad demolitionem munitionum, quibus cogitationes demolimur, & omnem celsitudinem, quæ extollitur aduersus scientiam.

Extollentem se.) ὑπαιρόμενον, id est, Insurgentem, siue qui attollitur. Erat enim huiusmodi machinarum genus, quod repente sublatum in altum, muris inueheret hostem.

Omnem intellectum. πᾶν νόημα, Omnem cogitationem.

In obsequium Christi. εἰς ὑπακοὴν, id est, In obedientiam, ut semper antehac uertit, sed apertius erat, Ad obediendum Christo. Captiui sub iugum eunt. At felices qui sic capti duntur ut submittant se Christo. Vtinam huiusmodi triumphos ambiant Episcopi.

Varius sensus

Quæ secundum faciem sunt uidete.) Græci codices ex sententia Theodoreti legunt hoc per interrogationem, ut sit, uidetis, non uidete, quasi fingat id fieri, quod uelit obiurgare. Num ea cernitis, quæ sunt iuxta faciem: hoc est, quæ foris uidentur, & ostentationē habent potius q̄ efficaciam. Meminit enim quod dixerit se humilem fuisse apud illos iuxta faciem, hoc est, contempto similem, cum alij quidem magno fastu agerent apostolos. Ambrosius legit, secundum faciem, pro eo quod est, quæ in conspicuo sunt & aperta, ut pertineat ad sequentia, Si quis confidit se esse seruum Christi. Quasi uelit ea clarissima uideri, facillimaq̄ iudicatu quæ dicturus sit. Alij, secundum faciem, interpretantur de signis euidētibus, quibus deprehendi possint pseudapostoli, ueluti si quis dives sit, si quis elatus, si quis iactabundus, si quis falsa uirtutis imagine personatus. Theophylactus uult esse obiurgantis, quod ex opibus, è cultu fastúue estimarent hominem, ac non potius ex animi bonis, cui magis assentior. Theophylacto suffragatur Gennadius, citantibus Græcorū scholijs. Acrior est autem obiurgatio per interrogationem. Chrysostomus item uult hunc esse sermonē obiurgantis eos, quod ex rebus extrarijs æstimarent hominem.

Cogitet iterū apud se.) ἀφ' ἑαυτοῦ, id est, Ex se ipso, nimirū nō expectans nostrā increpationem. Ita & nos.) Græcus addidit Christi, ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστοῦ, οὕτως καὶ ἡμεῖς χριστοῦ, id est, Quod quemadmodum ille Christi, sic & nos Christi. Quod tamē apud Græcos additum uideri potest explicandæ rei gratia. Porrò Christi genitiuus est, non rectus casus. Nam in hanc sententiam interpretatur & Ambrosius, uelut hactenus se parem faciat illis, quod & ipse non sit à Christo alienus, si illi se putant seruos Christi, quo maiore fide post declaret quanto illos antecellat cæteris.

Paulus nihil potest, nisi ut prosit

Non in destructionem.) οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, Ad perdēdos uos. Porrò ædificare more suo uocat prodesse, Destruere lædere. Hic locus annotandus est ijs, qui summi pontificis autoritatem in immensum attollunt, asseuerantes uni homini uniuersum ecclesiæ Christianæ corpus debere cedere, adeò ut si animas omnes deduceret ad inferos, non foret ius illi resistendi. Paulus ab ipso Christo acceperat autoritatem apostolicam, nō à Petro, cum quo postea contulit, sed ita ut diceret ab illo sibi nihil accessisse, et tamē ingenue fatetur hoc quic quid est potestatis, in hoc datum ut prosit, non ut lędat. At qui nunc tribuunt Romano pō tifici tantam potestatem, utinam possint & cæteras dotes pontificias tribuere: sapientiam, puritatem, charitatem, contemptum rerum omnium. Græci interpretantur destructionē hanc, de uindicandis pseudapostolis.

Inquit, pro inquiunt

Inquiunt.) φησί, id est, Inquit, ut subaudias, aliquis, aut certum hominē qui hoc dixerit. Nam & præcessit, & mox sequitur, ὧδε λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, id est, Hoc perpendat istiusmodi. Fingit enim personam obtrectatoris, cui respondeat.

Sermo contemptibilis.) ἐξουθενημένος, id est, Contemptus potius.

Inserere aut comparare,) ἐγκρῖναι, ἢ συγκρῖναι.) Interpres non potuit reddere uocum affinitatem Græcarū, quasi dicas, inferre & conferre, aut inserere & cōserere. Porrò τολμῶμεν, quod interpretatur audemus, idem significat et sustinemus. Quo uerbo utimur quoties res est eiusmodi, ut non possimus imperare animo nostro, siue inducere animum, sic frequenter usus est Suetonius. Alioqui cur non audeat Paulus se conferre pseudapostolis, qui se nō dubitat & anteferre probis apostolis? Quin potius non libet cōferri cum talibus. Nisi legamus dictum per ironiam, ut uideo Græcis quibusdam placere.

Audemus pro sustinemus

Sed ipsi in nobis.) Græce secus est, ἀλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς, οὐ συνιᾶσιν, id est, Sed ipsi in seipsis seipsos metientes, & comparantes seipsos sibijpsis, non intelligunt &c. Atq̄ ita Græca exponunt scholia, ut intelligamus arrogantes illos, ex suo ipsius animo metiri sese, & sibi magnos esse, & alios ab alijs laudari mutua quadam talione. Atq̄ hūc sensum secutus est Diuus Augustinus in opere De doctrina Christiana cum ait, Et fit illis quod ait apostolus, Comparantes enim semetipsos sibimetipsis, non intelligunt. Rursum explanans Psalmum trigesimumquartum: Et comparantes, ait Apostolus, semetipsos semetipsis, non intelligunt, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. Iterum in Psalmum CXVIII. Rursus in Psalmum CXLI. Impij metientes semetipsos ex semetipsis. Item aduersus Faustum libro uigesimo secundo cap. uigesimo septimo, interpretans etiam iuxta Græcorum sententiam, Ad eum modum interpretatur

tatur & Theophylactus, Paulinarum epistolarum non indiligens interpres. Quanquam Ambrosius diuersum exemplar secutus uidetur, & sermonem facit perpetuum eiectis his uerbis, Non intelligunt, hoc pacto: Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, nō in immensum gloriabimur &c. Porrò quod addidit, Non intelligunt, Græci interpretes putant imperfectum esse sermonem, ut subaudias, quàm sint aliis deridiculi. At mihi uidetur hoc loco participium esse positum loco uerbi infinitiui, id quod apud Græcos non raro fieri solet. Ac tum quidem hic erit sensus: At ipsi non intelligunt, quod seipsos inter sese metiuntur & conferunt, & non potius cum ijs, qui meliores sunt illis, neq; iuxta regulam Christi. Atq; hic sensus magis quadrat cum his quæ sequuntur. Nam quod Theophylactus uult subaudiri, non intelligunt, quàm sint aliis ridiculi, mihi uidetur coactius. Etiamsi scholia quædam Græcanica uidentur hunc sermonem sic diuidere, ut prior pars pertineat ad Paulū: Sed ipsi in nobismetipsis nosmetipsos mensurantes & comparantes: ut intelligamus Paulum non metiri se ex opinione aut laude aliorum, sed suis ipsius uirtutibus, ac potestate à Christo tradita. Mox quod sequitur, ad pseudapostolos ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς ἐ συνιᾶσιν, id est, Seipsos sibijpsis, subaudi, cōparantes non intelligunt: hoc est, dum pseudapostolus pseudapostolo comparatur, & mali mutuo se laudant, non intelligunt sese ridiculos uideri. Cæterum regulam hic uocat, mensuram, sumpta metapho ra à regulis fabrorum. Ne quis tale quippiam somniet, quale est cū dicimus, regulam Franciscī, aut Benedicti.

Qua mensus est.) οὗ ἐμέρισεν, id est, Qua partitus est nobis deus mensura, quasi dicas ea quoque mensura, quatenus ad uos usq; gloriemur. Nec est simpliciter ad uos, sed Etiā ad uos ἄχρι καὶ ὑμῶν: ut intelligamus non esse mediocre pertingere ad modum Corinthiorū. Respondet autē ei quod mox sequitur, ἄχρι γὰρ καὶ ὑμᾶς ἐφθάσαμεν, id est, Nam usq; ad uos quoq; peruenimus. Quemadmodum autem gloriari solent ambitiosi principes, si longissime prorogarint imperiū: ita Paulus Christi ductor gloriatur, quod eò usq; propagauerit ditionem principis sui, sperans fore, ut longius etiam proferat imperium. Interpres legisse uidetur ἐμέτρησεν pro ἐμέρισεν. ἐμέτρησεν pro ἐμέρισε

Crescentis fidei.) αὐξανομένης πίστεως, id est, Augescente fide uestra, siue suboleſcente, ut Græcis sit genitiuus absolutus.

Magnificari secundum regulam.) Rectius hęc infinita uertisset in alium modum. Spem habentes, fore ut augescente fide uestra in uobis amplier, iuxta regulam nostram in abundantiam ad euangelizandum ea quæ ultra uos sunt, non ut aliena regula in his quæ parata sunt gloriemur. Significat se sperare futurum, ut indies crescēte fide Corinthiorum, crescat & ipse, ac maior maiorq; fiat, adeò ut iam prædicatio sua lōgius porrigatur, etiā ad eos qui ultra Corinthios sunt, idq; iuxta suam regulam, non alienam, hoc est, suo Marte, ne uideatur gloriari de ijs, quæ iam parata sunt, & ab aliis laborata, quemadmodum faciebant pseudapostoli.

Etiam in illa quæ ultra uos sunt euangelizare.) εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν. Faber hoc loco legit, εἰς τὰ ὑπὸ ἐκεῖνα ὑμῶν, id est, In illa quę supra illa uestra. Sed fallitur, meo quidem iudicio: nam ὑπερέκεινα aduerbium est, cui additur articulus, ut fiat epitheton, id est, ulteriora uobis, id est, quæ ultra uos, hoc est, longius, et in alios etiam populos. Et in hāc sententiam interpretātur non solū Chrysostomus, Theophylactus cęteriq; Gręci, uerum etiam diuus Ambrosius. Proinde nonnihil demiror Stapulensem, mutata etiam scriptura, à tot autoribus uoluisse dissentire, præsertim cum hic nihil sit quod offendat, aut aliò suadeat cōfugere. Verum quandoq; bonus dormitat Homerus. Neq; uero nos grauatim aliis ignoscimus, eandem uicissim ab aliis ueniam flagitantes.

EX CAPITE VNDECIMO.

VTINAM sustinetis modicum.) ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τῇ ἀφροσύνῃ, id est, Vtinam sufferatis me paulisper in insipientia. Et est sustinuissetis magis cȝ sustineretis. Cæterum quid Laurentio Vallæ uenerit in mentem, ut pro sustineretis, mutandum putarit suscīperetis, ut ingenue dicam, prorsus non intelligo. Nisi forte somniauit ἀναλείχεσθε, pro ἀνέχεσθε. Nam ἀνέχεσθε magis ad uerbū reddi ne possit quidem, cȝ si dicas sustinete. Alioqui, ut donemus ἀνέχεσθ interdum Valla lapsus

terdum idem ualere quod ἀνάσχεσθέ, quid est susçipite me? nisi forte, recipite curam mei. Hesychius admonet interdum ἀνάσχεσθαι idem ualere quod ἀνέχεσθαι, quod ut demus alicubi uerum esse, hic certe non cõgruit. Illud recte admonet, in modicũ quid, quid, abesse in sermone Græco. Et modicum interpres suo more posuit pro pusillo. Nos uertimus paulisper, ut ad tempus pertineat, quod aliâs factum admonuimus. Adhuc modicum lumen in uobis est, Et, modicum & iam non uidebitis me.

Supportare me.) ἀνέχεσθε. Græca uox anceps est. At magis quadrat, ut sit indicatiui modi, sustinetis. Corrigit enim quod dixerat, utinam sustinuissetis, imò, inquit, sustinetis, et quod opto factum, facitis. In hunc sensum exponunt Græcanica scholia.

ζηλῶ zelotypum esse

Aemulor enim uos.) ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς. Ambrosius usus est Græca uoce, opinor, non inueniens quo uim uerbi explicaret. Nam hic zelum appellat ingentẽ, & ut ita dixerim, immodicum quendam amorem, uelut ambiat, ut apud illos primus esset, nec ferat alios apostolos in partem amoris admitti. Siquidem agit hic de quibusdam apostolis, qui pluris haberi uolebãt apud Corinthios, quàm Paulus esset. Addit autem, Zelo dei, ne quis arbitraretur illũ sua gloria, suóue compendio commoueri. Nos uertimus, zelotypi sumus ergauos. Quid autem uereamur sic intellígere de Paulo, cum ad eundem modum interpretetur Origenes, Theologorũ sui tẽporis sine controuersia princeps, de deo, quod zelotes dictus sit, qua si zelotypus, nostri amator, qui nullum in amore ferat riualem?

ἡρμοσάμην despondi

Despondi enim.) ἡρμοσάμην, id est, Adaptaui, siue adiunxi. Ambrosius legit paraui, quem pro ἡρμοσάμην legisse suspicor ἡρτυσάμην. Hieronymus in Amos legit statui, sed lapsus opinor memoria. Augustinus aduersus Manichæos pro Genesi, libro secundo, legit, Aptaui uos uni uiro. Nam ἁρμόζω Græcis proprie est, apte & concinne applico, uelut ea quæ glutino aut ferrumine committuntur.

Astutia sua.) Græcus addit in, In astutia sua, idq; iuxta proprietatem sermonis Hebraici, pro eo quod est, per astutiam suam. Atq; quod hic recte omisit interpres, haud scio quo consilio libenter addat alibi.

Corrumpantur sensus.) φθαρῇ, Accommodato usus est uerbo, cum de uirgine meminisset. Et sensus, Græcis non est αἰσθήσεις, ut de uisu, auditu, aut alijs similibus queat accipi, sed νοήματα, quod proprie ad mentem animumq; pertinet. Certe mentes, pro sensus legit Augustinus, loco quem mox adducemus. Accõmodat enim allegoriam: Euæ decepti sunt oculi, Corinthijs timendum erat menti. Cæterum illud uerbum excidãt, nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium. Proinde uidetur adiectum ab interprete, quod alioqui durius uideretur dicere, Corrumpantur à simplicitate. Neq; enim simplicitas corrumpit animum, sed animus corruptus degenerat à simplicitate. Perinde ut Vergilius dixit: Quantum mutatus ab illo, non quod ille mutasset, sed quod illi dissimilis esset factus. Et appositè uirgini tribuit simplicitatẽ, memor allegoriæ suæ, tametsi Ambrosius legisse uidetur ἁγνότητα, cum pro simplicitate, legat castitate. Neq; secus adducit Augustinus cum alijs aliquot locis, tum libro aduersus Faustum XV capite tertio. Rursus eiusdem operis libro XXII cap. XLIX. Nisi quod hic utrunq; coniungit. Ne corrumpantur mentes uestræ à simplicitate & castitate, quæ est in Christo Iesu. Denicq; non est simpliciter ne, sed μήπως, id est, Ne quo pacto: nos uertimus, Ne quâ. Vehementius enim est addita coniunctione expletiua. Quin & illud annotandum, ut obiurgaturus Corinthios arte subleuat illos, omnem inuidiam deriuans in corruptorem.

Additum

Pauli ciuilitas

Quæ est in Christo Iesu.) τὴν εἰς τὸν χριστὸν, id est, Quæ est erga Christum, siue in Christũ, quia pure ac simpliciter illi obtemperamus.

Alius Iesus

Alium Christum.) ἄλλον ἰησοῦν, id est, Alium siue alterum Iesum. Ita consentiunt Græci codices, quos ego quidem uiderim. Atq; ita legit & interpretatur Theophylactus, consentientibus scholijs. Ambrosius nobiscum legit Christum. Illud obiter annotandũ, quod Paulus admonet Corinthios, id nobis quoq; magnopere cauendum, ne nobis alterum Iesum accersamus, ac fingamus potius, onustum opibus, onustum imperio, ditione, uoluptatibus, & quicquid hic mundus habet præstigiarum, ad hæc ceremonijs plusquam Iudaicis obsitum, cum uerus ille ab omnibus hisce rebus fuerit purissimus.

Rectè pateremini.) Cur non & hic sustinuissetis ἀνείχεσθε, uidelicet illos pseudapostolos

los, si quid docerent, quod nos non docuimus. Nunc cum nihil adferant de Christo, quod nos non docuerimus, cur illos ostentantes sese toleratis?

Nihil me minus fecisse.) μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, id est, Nihilo inferiorem fuisse excellentibus apostolis. Et in hūc sensum legit Ambrosius, Aestimo enim me in nullo inferiorem fuisse, ab ijs qui ualde sunt apostoli. Sentit enim de Petro, Iacobo, & Ioanne, qui summates habebantur, ut indicant Græcanica scholia, cumq; his consentiens Chrysostomus ac Theophylactus. Sed mirum quomodo quæ præcedunt & sequuntur, in illos cō petant. Recentiores excusant non de his dictum, sed de his qui se fingebant à Petro ac cæteris missos. Porrò τῶν ὑπὲρ λίαν, plus quiddam sonat quàm excellentes, ob additam præpositionem ὑπὲρ, quasi dicas, supra modum excellentes apostoli, quod non absq; stomacho dictum uidetur. *Paulus nulla re inferior Petro*

Nam & si.) εἰ δὲ καὶ. Hic interpres frequenter pro δὲ uertit, nam. Porrò quamuis imperitus, aduersatur enim superiori parti, qua iactat se nihilo inferiorem summis apostolis.

Sed non scientia.) Cur non potius & Latinius & simplicius, Non autem scientia, siue cognitione? Laurentius merito ridet nonnullos, qui ex hoc loco Paulum colligunt balbum quempiam & impeditæ fuisse linguæ, quasi nihil interfit inter impeditum & imperitum, homines, inquit, uere impedito sermone, atque adeò scientia, cum Græce sit ἰδιώτης, id est, Idiota, quæ uox illis tum priuatum, tum indoctum significat. Hieronymus hac in re uarius est, compluribus locis clamans Paulum Græci sermonis elegantioris ignarum fuisse, quod aliquoties suis quibusdam utatur uocibus, Ciliciæ uernaculis, nonnunquam coniunctioni μὲν, non reddat eam quæ respondet δὲ. Ad hæc quod hyperbatorum anfractibus molestus sit alicubi, quod interdum anapodoton relinquat orationem. Rursus aliàs in diuersum declamat, procul submouens eos, qui putent Paulum hoc ex animo dixisse, cum omneis sermonis proprietates pulchre tenuerit, omneis argumentationum strophas ad unguē calluerit. Quin et diuus Augustinus in opere De doctrina Christiana, pleraque rhetorum schemata ex Paulinis adducit epistolis. Idem alicubi monet, & si, hoc loco non esse fatentis, sed concedentis ac donantis: ueluti si dicas, fac me esse imperitum sermone, certe nō sum imperitus scientia. Porrò quod ad sensus attinet, nihil potest esse Paulo diuinius: sermo uero, licet his uacet solœcismis, quos plerosque illi addidit interpres, tamen politus dici non potest, iuxta morem humanum, cum Græci interpretes passim torqueantur incommoditatibus orationis, quod non accidisset, si nobis Isocratis aut Lucani lingua fuisset loquutus. *Paulus Græce parum peritus* *Hieronymus sibi nō constās*

In omnibus autem manifestus sum uobis, siue ut habent uetusti codices, manifestatus sum.) Græca secus habent ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. Quæ quidem ad uerbum ita sonant: Sed in omni manifestati in omnibus in uos. Sensus autem hic est, Non sicut pseudapostoli sumus, qui fucati & personati, simulatione sanctimoniæ uobis imponunt, sed in omni re, & inter omnes declarati sumus, & apparet quales simus erga uos. Et illud παντὶ referri potest ad rem, & ἐν πᾶσιν, ad personam, nisi mauis conduplicationem facere ad uehementiam.

Aut nunquid peccatum feci?) Græca sic habent ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, An peccatum feci, siue, an peccaui. Græci non distinguunt inter an & aut. Apud Latinos plurimum interest, & quorsum attinebat addere quid, cum id Græcus sermo non habeat?

Alias ecclesias expoliaui.) ἐσύλησα, id est, Deprædatus sum. Nam bellicis metaphoris libenter abutitur Paulus, ut mox, Accepto stipendio.

In ministeriū uestrum.) εἰς, siue ut est in quibusdā πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν, In hoc ut uobis ministrarē, hoc est, uobis inseruiui sine uestro sumptu, stipendio interim ab alijs accepto.

Et egerem.) καὶ ὑστερηθείς, id est. Destitutus, uel cum deesset. Neq; uero simplex, ut opinor est emphasis coniūctionis καὶ, sed epitasin habet hoc loco, ut sit sensus, adeo nō grauaui uos, ut nec egens id uoluerim facere.

Onerosus fui.) κατενάρκησα. quod uerbū dictū est ab ocio & torpore. Nam hi premunt & imminent alijs, unde petunt assidue, dictione composita à νάρκαω, quod est torpere: unde & νάρκη torpedo piscis, & præpositione κατὰ, quæ frequēter in malam significat partem, ueluti in κατασκηνιάω & καταφρονῶ, præsertim cum hic quoque paterno iungatur ca- *καταναρκᾶν*

sui καταναρκῆσαι τοῦτο. Hieronymus in libello ad Algasiam admonet uocem esse Cilicibus peculiarem. At si Paulus noluit cuiquam esse onerosus, qui tantũ laborauit, qua fronte quidam expilant plebem, cum nulli sint usui?

In omnibus sine onere.) ἀβαρῆ, id est, Minime grauem, dictione composita.

Iurat Paulus

Est ueritas Christi in me.) Hoc ueluti iusiurandum adiecit, quo confirmat quod dixit. Id subindicat Ambrosius cum ait, sub testimonio Christi.

Non infringetur.) οὐ φραγήσεται. Id scholia Græca exponunt, nõ interrumpetur, neque deficiet, hoc aiunt, significans se nec in posterum aliquid ab illis accepturum, ut non præcludatur sibi hæc occasio gloriandi, quod gratis docuerit euãgelium. Interrumpitur enim, quod non est perpetuum. At ille iurat eam gloriam sibi fore perpetuam, ne cui grauis esset. Verbum dictum est ab intersepiendo, nam sepe obiecta excludimur. Nec enim est in me, auferendi casu, sed accusandi εἰς ἐμέ, quasi dicas, aduersum me.

Quia non diligo uos.) Apertius erat, An quod non diligam uos, mutato uerbi modo. Nam Græci negligunt differentiam huiusmodi.

Vis καὶ

Quod autem facio & faciam.) Non sensisse uidetur interpres elegantiam huius coniunctionis καὶ, quam hoc loco & similibus habet apud Græcos, ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, id est, Quod facio, hoc etiam sum facturus in posterum, siue quod facio, idem & in posterũ sum facturus. Deinde licet Græcis unica sit coniunctio δὲ, quæ pluribus Latinis respondeat, autem, sed, uero, uerum, porrò, cæterum, rursum, contrà, & his similibus, nonnihil tamen apud nos interest, quam quo loco colloces. Hic magis cõgruebat, sed, ẽ, autem. An quod non diligam uos? deus nouit. Sed quod facio &c.

Vt in quo gloriantur.) ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται. Ambrosius propius accessit ad Græca, Vt in eo quod gloriantur, reperiantur ut & nos, hoc est, si & illi gloriantur se gratis euangelizare, nec in hoc erunt nobis præstantiores: cum ipse gratis doceam & egens.

Eiusmodi pseudo apostoli.) Pseudapostoli dicendũ composita dictione, quemadmodũ est apud Græcos, nec potest in duas diuidi: Latine sonat, falso titulo apostolos. Apostolus enim eius agit negocium à quo missus est, isti suis commodis seruiunt.

Si ministri eius.) εἰ καὶ οἱ διάκονοι, id est, Si & ministri: & ita legit Ambrosius. Et transfigurat se, Græce est transfiguratur: & transfigurantur, μετασχηματιζόμενοι, μετασχηματίζονται.

Alioqui uelut insipientem.) εἰ δὲ μήγε, id est, Sin aliter, id est, Si minus persuadeo me non esse insipientem, qui non ob inanem gloriam, sed necessitate compulsus hæc de me prædicem, tolerate me tamen gloriantem tanquam insipientem.

Velut, pro uelut

Velut insipientem accipite me.) κἂν ὡς ἄφρονα, id est, Etiam ut insipientem. Fortassis interpres καὶ uertit in uel, Vel ut insipientem: eas coniunctiones nos male coniunximus.

Modicum quid.) μικρόν τι, id est, Paululum siue paulisper, aut aliquantisper.

Secundum deum.) κατὰ κύριον, id est, Secundum dominũ, quemadmodũ & in superiori epistola scripsit, Ego non dominus: & dominus, non ego. Humanum quiddam, parumq; seuerum significat, quod negat esse secundum dominum.

In hac substantia gloriæ.) εἰς ταύτην τὴν ὑποστάσειν τῆς καυχήσεως, id est, In hac parte siue materia gloriationis. Et sic legit diuus Ambrosius, substantia gloriationis.

Si quis accepit.) εἴ τις λαμβάνει. Quod præcessit καταδίει, uidetur ad cibum pertinere, quem illi sumebant apud discipulos, hoc ad munera. Theophylactus putat idem bis dictũ Deuorat & accipit, ut intelligamus insatiabilem auferendi auiditatem in pseudapostolis, cum summa coniunctam arrogantia.

Secundum ignobilitatem dico.) κατὰ ἀτιμίαν. Magis quadrabat, Iuxta contumeliam. Exponit enim illa atrocia, si quis uos deuorat, si quis in faciẽ cędit &c. Non, inquit, quod ista uos patiamini à pseudapostolis, sed quod quantũ ad contumeliæ rationem attinet, non leuiora patiamini ab istis, quàm si ista pateremini.

Superest in nostris

Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte.) In hac parte, nõ reperio in Græcis codicibus, quos ego sanè uiderim.

In quo quis audet.) ἐν ᾧ δ' ἄν τις, id est, In quocunq; uero aliquis audet. Corrigit enim quod modo dixerat, quasi nos minus ualuerimus in hac parte, hoc est, in argumento gloriandi. Tantum autem hoc abest, ut illis hic quoq; par sim in omnibus, in nonnullis etiam

superior

superior. Proinde nos uertimus per imò, quo foret euidentior correctio.

In insipientia dico.) Hoc per parenthesin interiecit, memor eius quod antè dixerat, Nō loquor secundum dominum, sed uelut in insipientia.

Ministri Christi sunt.) Post hanc partem Græcis non repetitur, & ego. Imò id additum subuertit totam sententiam: sic enim legendum: Ministri Christi sunt, plus ego: deinde illud παραφρονῶ λαλῶ, id est, desipiens dico, per parenthesin interiectum est, ut modo submonui. Consentit cum Græcorum exemplaribus Ambrosius ad hunc legens modum: Ministri Christi sunt, uelut insipiens dico, magis ego. Nam in cæteris quidem æquabat se cæteris apostolis, at in eo quod apostolorum est proprium, semet illis anteponit, non solum æquat. Verū quoniam id arrogantius dictum uideri poterat, præmunit stultitiæ prætextu, quemadmodum & initio fecit. Quod si maxime sic legeretur, ministri Christi sunt & ego, ut minus sapiens dico plus ego, nihil erat necesse sensum eum inducere, quem ex Aquinatis sententia induxit Nicolaus cognomento de Lyra, qui ab hoc loco, Vt minus sapiens dico, plus ego, nouum facit orationis caput, & ad hunc edisserit modum: Si uideor, inquit, uobis insipiens me pseudapostolis adæquando, adhuc uidebor uobis minus sapiēs me eis præferendo. Poterat enim illud, plus ego, per correctionem subijci, præmissa mitigatione insolentiæ, nempe hoc modo: Ministri Christi sunt, sum & ego. Quid autem dixi & ego? Imò, ut stultorum more loquar, glorioſius, plus ego. Quanquam non est huius instituti discutere, quid huiusmodi scriptores senserint, quos constat, ueterum ignaros literarum, tumultuario studio hinc atque hinc consarcinatis glossematis, sacras tractasse literas. Cum antiquis potius nobis res est. Cæterum de orationis ornamentis & schematibus quibus totus hic sermo picturatus ac modulatus est, qui plenius uelit cognoscere, legat quarti de Doctrina christiana libri caput quartum.

Ordo

Thomas & Lyranus

In laboribus plurimis.) περισσοτέρως, id est, In laboribus abundantius. Fortassis interpres uertit pluribus, id quod erat tolerabile. Quanquam apud Græcos alius est ordo, ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, id est, in laboribus abundantius, in plagis supra modum, in carceribus abundantius. Nam quod interpres bifariam reddidit, Græcis unicum est aduerbium περισσοτέρως. etiamsi comparatiuum positū est uice superlatiui.

Supra modū.) ὑπερβαλλόντως, id est, Eximie, & ut ita dicam, excessiue, & suprà quàm credi possit: ut non admodum ad rem faciant qui interpretantur supra modum humanæ uirtutis.

Quadragenas.) τεσσαράκοντα, id est, Quadraginta, quanquam recte uertit, significans illum quinquies uapulasse, & unoquoq; tempore quadraginta plagis cæsum fuisse, si modo id uerum est, quod certe uerisimillimum est, præsertim cum apud Iudæos uapularit. Sic enim sentit diuus Ambrosius, addens id præceptum in libro Deuteronomij, ut plagis triginta nouem emendarentur, qui cōmeruissent. Legimus autem ad hunc modum Deuteronomij capite uigesimoquinto: Pro mensura peccati erit & plagarum modus: ita duntaxat, ut quadragenarium numerū non excedant, ne fœde laceratus ante oculos tuos obeat frater tuus. Proinde probabile est ob humanitatem, unam plagam remitti solitam, ut citra numerum præscriptum consisterent. Quod quidem haud scio unde haustum, indicat Lyranus & Glossa quam uocāt ordinariam. Valla mauult, quinquies undequadraginta accepi, subaudiendum autem haud dubie plagas.

Quadragenas

Ter naufragium feci.) τρὶς ἐναυάγησα, quasi dicas naufragatus sum. Latine sanè uertit, naufragium feci, pro naufragium passus sum. Quemadmodum Terentius dixit: Is nauem fregit apud Andrum, de eo cui nauis esset fracta tempestate.

Nocte & die.) νυχθήμερον ἐν τῷ βύθῳ πεποίηκα, id est, Noctem & diem in profundo egi. Nec additur maris, etiamsi de mari interpretatur Ambrosius, atq; etiam Theophylactus, potest tamen βύθος & alterius rei profunditatem dici, ueluti carceris.

Periculis ex genere.) Non sentit proprie de cognatis, sed Iudæorum gentem, genus suū uocat, cui mox opponit gentes.

In falsis fratribus.) Græcis unica dictio est ψευδαδέλφοις, hoc est, falso Christianis, qui se fingerent esse discipulos Christi, cum non essent. Nam ut sæpius iam admonui, fratres

Falsi fratres

absolute dicebantur omnes Christiani. Quod quidem cognominis, nunc à paucis occupatum est, uelut ad illos solos reciderit Christianismus, ac uulgo penè inuisum habetur, cum non sit aliud charitatis nomen plausibilius.

In labore & erumna.) πόνῳ καὶ μόχθῳ. Propemodum bis idem dixit. Nam μόχθος quoque labor est, sed qui difficultatem habeat adiunctam. Hinc Græcis μοχθηροὶ dicuntur calamitosi. Vnde Ambrosius, molestiam legit pro erumna.

Vigilijs multis.) Pro multis, Græce est πολλάκις, id est, Sæpe. Itidem est, in ieiunijs sæpe πολλάκις, non πολλαῖς.

Præter illa quæ extrinsecus sunt.) χωρὶς τῶν παρεκτὸς, id est, Præter ea quæ foris & extrinsecus accidunt. Ad eum quidem modum plerique edisserunt. Cæterum Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, παρεκτὸς accipit pro præter, quasi dicas, præter ea quæ prætermitto: ut sit sensus, Paulum nec in hoc suorum malorum catalogo recensuisse omnia, cõ sentiunt & Græcanica scholia. Verum utra sententia magis approbanda, prudenti lectori perpendum relinquo.

Sensus duplex

Instantia mea quotidiana.) Hoc separatum est à superioribus ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν. Quanquam hæc particula καθ' ἡμέραν potest utroq; referri, ad instantiam & ad solicitudinem quotidianam. Chrysostomus ac Theophylactus referunt ad id, quod præcessit ἐπισύστασιν. Nam cõmentario interiecto, subijciunt sollicitudo omniũ ecclesiarum. Græcanica scholia interpretantur ἐπισύστασιν non curam ac diligentiam, sed conspirationem in Paulum: ut intelligas præter eas persecutiones quæ foris erant, hoc est, ab ethnicis, quotidie ferendas insidias & insultus populorum ac ciuitatum seditionem mouentium in Euangelium. Cæterum Ambrosius interpretatur, urgentes curas omniũ ecclesiarũ, quæ Paulo imminebant. Atq; in hanc sanè sententiam adducit locum hunc Augustinus edisserens Psalmum nonagesimum octauum: Incursus in me quotidianus, sollicitudo omnium ecclesiarum, ut per appositionem copules ἐπισύστασις & μέριμνα. Et in hunc sensum commode uerti poterat, Incumbens mihi quotidiana sollicitudo pro ecclesijs.

ἐπισύστασις duo significat Sensus duplex

Et pater domini nostri Iesu Christi.) Nostri, in nonnullis Græcorum exemplaribus nõ apponitur. Et est absolutius simpliciter uocari dominum, qui dominus sit omniũ, nisi quid aliud suaserit addi.

Damasci præpositus.) Genitiuus Damasci, hic est aduerbialis, nam præpositus ad sequentia refertur ἐθνάρχης ἀρέτα, id est, Gentis præfectus Aretæ regis. Aretas rex, is erat socer Herodis Tetrarchæ, siquidem is rex fuit Arabiæ, Petræ, & Damascenæ ciuitatis quæ Arabiæ uicina est, dominus, ut docet Iosephus libro Iudaicarum antiquitatum xviij. Eum igitur significat, quem Aretas rex Damasco præfecerat.

Damasci aduerbialiter

Et me comprehenderet.) πάσαι με θέλων, id est, comprehendere me uolens.

Et sic effugi manus eius.) Sic, non est apud Græcos, sed tantum est καὶ ἐξέφυγον, id est, Et effugi. Nec addebatur in codice Donatiani, ne in Constantiensi quidem.

EX CAPITE DVODECIMO.

Si gloriari oportet Lectio diuersa

Si gloriari oportet.) Græce sic habet καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μοι. Quanquam Laurentius in plerisq; codicibus δὴ legit, non δεῖ, ut sit sensus, gloriari certe nõ expedit mihi. Ita sanè Chrysostomus etiam interpretatur, & huius imitator Theophylactus, admonens hunc esse transitum ad commemorationem eorum quæ plus etiam habent gloriæ. Quod si cui placet δεῖ, id est, oportet, ita legendum est, ut gloriari oportet, legatur per interrogationem: deinde ipse sibi respondeat, non expedit. In hunc sensum legit Ambrosius. Verũ superior lectio mihi sanè multo magis probatur, quod appareat hunc locum ex superiore mutatum, ubi dixerat: Si gloriari oportet, in his quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor, minus enim illic periculi. Cæterum ubi uentum est ad reuelationes, contrahit sese, negans esse gloriandum, etiamsi uera sint quæ dicturus est, quod hęc magis obnoxia sint suspicioni iactantiæ, quàm illa. Iam quemadmodum erratum est à librarijs in δεῖ & δὴ, siue δὲ, ob affinitatem & elementorum & uocum, ita consentaneum est erratum fuisse in μὲν, & μοι. Neq; enim Græci legunt, Non expedit quidem, sed nõ expedit mihi οὐ συμφέρει μοι. Idq; accõmodatius est ad Pauli sententiam, ut sit sensus: Vobis quidem expedit, ut cognoscatis, qualem habeatis apostolum

longe

longe alium, quàm sint isti superciliosi. Verum mihi non expedit narrare, ut cui tutum nō sit, siue propter discrimen inanis gloriæ, siue propter suspicionem hominum, quibus uidebor hæc iactantiæ gratia comminisci, quemadmodum plerique solent. Et mihi, legit Ambrosius, non quidem, nec addidit, Si gloriari oportet, sed nō expedit mihi. Iam quod sequitur, multo cohæret aptius cum superioribus: Veniam enim ad uisiones, ueluti causam reddēs, cur dixisset non expedire sibi super hisce rebus gloriari. Necq enim apud Græcos est hoc loco autem δὲ, sed γὰρ enim, mire consentientibus exemplaribus.

Scio hominem.) Annotandum hoc loco non apponi Græcum articulum, ne certum alí quem hominem designare uideretur, sed in genere dixit hominem, οἶδα ἄνθρωπον. *Articulus omißus*

Siue in corpore.) Post hanc particulam additur οὐκ οἶδα, id est, Non noui, quæ post alteram item repetitur, siue in corpore nō noui, siue extra corpus nō noui. Cōsentiebat Græcis codex Donatiani, qui sic habebat scriptū, siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio. Eandem scripturam habebat codex Constantiensis. Et pro siue, Latinius uertisset, an.

Arcana uerba.) ἄρρητα ῥήματα, id est, Non dicenda siue ineffabilia uerba. Subest tacita gratia in Græcis uocibus cognatis & contrarijs, quasi latine dicas, indicenda dicta, pro non dicenda dicta.

Pro huiusmodi gloriabor.) ὑπὲρ τοιούτου. Et uidetur magis pertinere ad hominem quàm ad rem. Narrat enim Paulus hanc rem ueluti de alio quopiam, quem tamen nouerit: Ergo de me, inquit, nō gloriabor. Verum de huiusmodi homine quem noui gloriabor, ueluti dissimulans se esse illum de quo loquitur. Sic fermè Theophylactus.

Pro me aūt nihil.) ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, id est, De meipso autē nō gloriabor.

Ne quis me existimet.) μήτις εἰς ἐμὲ λογίσηται, ὑπὲρ ὃ βλέπει με ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ, id est, Nē quis existimet in me, supra id quod uidet me, aut audit aliquid ex me. Illud autem In me, perinde est, ac si dicas, cogitet de me aut tribuat mihi. Videt me, legit Ambrosius, reddens ad uerbum sermonem: atq; idem habebat uterq; codex Constantiensis.

Et ne magnitudo.) Græce sic habet, καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος σατανᾶ, id est, Et ne excellentia reuelationum extollar, datus est mihi stimulus carni, siue in carne, angelus satan. Atque ita fermè legit Ambrosius. Augustinus in quæstionibus super librum Iudicum, legit, Et in magnitudine reuelationum ne extollar, quasi legisset, ἐν τῇ ὑπερβολῇ. Cæterum nō est hic λίντρον, ut in Actis, sed σκόλοψ, quod palum præacutum sonat. nōnulli stimulum hunc interpretantur, motus & affectus libidinis, quod demiror ulli docto Theologo placere. Quid enim absurdius q̄ putare tantū apostolum iam senem, adhuc solicitari urtica libidinis, & ita solicitari ut hac gratia coactus sit ter interpellare dominum? Mouet istos mentio carnis, ac statim putant de uenere uerba fieri, quemadmodū Augustinus Concupiscentiæ uocem fermè interpretatur affectum coitus, quum Paulus omnem affectum humanum, qui non proficiscitur à spiritu dei, carnem appellare soleat. Sed item externas molestias quas humana uita secum differt, carnem appellat, ueluti quū de coniugatis loquens dicit, ueruntamē tribulationem carnis habebunt huiusmodi. Quod autem hoc loco infirmitatem sentiat non morbū corporis, sed afflictionem ab inimicis illatam, testantur ea quæ sequuntur, libenter gloriabor in infirmitatibus meis &c. Ac mox explicat quas dicat infirmitates, propter quod, inquit, placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo. Et superiori capite præfatus est, Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Diuus Hieronymus in commentarijs, quos ædidit in epistolam ad Galatas, refert quosdam sensisse stimulum hunc, fuisse corporis aduersam ualetudinem, quod Paulus crebro capitis dolore solitus sit afflictari. Refert hoc Theophylactus. Thomas Aquinas, haud scio quem secutus, ait eum iliaco morbo fuisse obnoxium. Chrysosto mus homilia de laudibus Pauli sexta, interpretatur de contempto corporis dolore. At mihi uero proximum uidetur, quod ait Ambrosius, insectationem malorum hominum, quæ illi negocium faceſſebat assidue, uocari stimulum. Sic enim inquit, Hoc ergo remediū datum est Apostolo, ut iniurijs aduersariorum pressus, animo non posset extolli. Siquidem hac parte prosunt nōnunquam & inimici docentes nos sobrietatem ac modestiam. Theophylactus indicat quosdā ὑπεραίρωμαι interpretari, extollar, hoc est, supra modū glorificer

Stimulus carnis quid

ab

ab hominibus, Verum hoc commentum reiecit. Mouet autem quæstionem, quur quum multos pateretur aduersarios, Hermogenem, Phygelum, Alexandrum, pseudapostolos dixerit satan, & quur hunc uocet angelum.

Qui me colaphizet.) ἵνα με, id est, Vt me. Et sic legit Ambrosius. Quanquam, qui, pro ut, poni solet interdum.

Qui me colaphizet.) Post hæc uerba rursum inuenio repetitum, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, id est, Vt ne extollar. Atq; ita legit Ambrosius. Quanquam plus sonat Græca uox, quàm extollar, imò supra modum efferar, quasi dicas superefferar plus satis.

Propter quod.) ὑπὲρ τούτου, i. De hoc, uel pro hoc, & referẽ ad superiora, nõ ad sequentia.

Nam uirtus.) Græce est, uirtus mea ἡ δύναμίς μου. Sunt enim uerba domini Paulo respondentis. Nec est uirtus ἀρετή, ut opponatur uitio, sed δύναμις ut opponatur infirmitati. Sentit enim uirtutem ac potentiam diuinam longe diuersa ratione declarari, quàm potentiam mundi. Siquidem hæc uiribus & ui innotescit, illa contra tolerando. Potest & hic accipi sensus, Virtus diuina maxime illustratur, cum is per quem fit, infirmitatis suæ conscius, nihil inde sibi uindicat, sed uniuersam laudem uni deo tribuit. Ambrosius uidetur diuersam sententiam sequi, quę mihi tamen non admodum probatur. Tametsi Theophylactus attingit eandem. Et Augustinus libro ad Bonifacium Episcopum tertio capite septimo refert ad uirtutem hominis, quæ in futuro seculo perficietur, quum hic non sit ἀρετὴ, sed δύναμις. Ascribit enim Ambrosius, ut deuotio, dum infirmitate pressuræ accedentis nõ frangitur, probata uideatur, ut respondeat illi quod mox sequitur, Cũ enim infirmor, tunc potens sum. Porrò festiuiter retulit inter se duo pugnantia, δύναμιν & ἀδένειαν.

Virtus per infirmitatem

Libenter.) ἥδιστα, id est, libentissime. Et nõ simpliciter est gloriabor, sed μᾶλλον καυχήσομαι id est, magis siue potius gloriabor. Neq; pugnat hic cõparatiuũ cum superlatiuo, cũ potius, nõ pertineat ad modum gloriandi, sed ad argumentũ et materiam gloriandi. Vtrunq; autẽ coniunxit Ambrosius. Sed ego Potius hoc loco malim quàm magis.

Propter quod placebo.) διὸ εὐδοκῶ, id est, Propter quod placeo, siue placitum est mihi: cõcordantibus & Latinis emendatioribus. Nec additur meis, tantum est, In infirmitatibus. Consentiebat exemplar Constantiense, mox enim exponit quid appellet Infirmitates.

Factus sum insipiens.) γέγονα ἄφρων καυχώμενος. Potest accipi & hoc sensu, Fui insipiẽs, glorians, siue gloriando.

Nihil minus feci.) Id quo pacto uertendum fuerit, superius ostendimus, Nihilo inferior fuit. Ambrosius legit, Nihil enim minus feci.

Supra modum apostoli.) ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, id est, Excellentissimis apostolis. Ambrosius legit, quàm illi ualde apostoli. Conduplicauit enim aduerbium epitaseos, quo uehementior esset oratio. Quandoquidem hoc loco ὑπὲρ aduerbium est, non prępositio, declarans excellentiam, idq; non citra stomachum dixit, non quod tales essent, sed quod tales haberi uellent, ne uideatur de Petro & Iacobo sensisse. *ὑπὲρ λίαν*

Tametsi nihil sum.) εἰ καὶ οὐδέν εἰμι. Hæc particula referenda est ad superiora, ut mitiget quod dictũ uideri poterat arrogantius, Nihil inferior summis apostolis: nam proximus sermo habet μὲν, quæ prohibet sic legi, ut legit Ambrosius, qui addidit, tamen, loco quidẽ. Legit enim ad hunc modũ, Nihil enim minus feci q̃ illi ualde apostoli. Et interiecto commentario subiicit, uelut alterius sermonis initium. Et si nihil sum, tamẽ signa apostoli &c.

Signa apostolatus.) Græce est apostoli, ἀποστόλου, nõ ἀποστολῆς, Signa apostoli, nõ apostolatus. Nec uero prorsus ociosa est Græca coniunctio μὲν, extenuat enim quasi dicas certe.

Facta sunt super uos.) ἐν ὑμῖν, id est, In uobis, ut legit Ambrosius, uel potius Inter uos, hoc est, uobis uidentibus. Interpres legisse uidetur ἐφ' ὑμῖν.

Et uirtutibus.) δυνάμεσι. Vt intelligas potentiam miraculorum.

Minus habuistis præ cæteris ecclesijs.) ὃ ἡττήθητε, id est, In quo inferiores fuistis cæteris ecclesijs. Donate mihi hanc iniuriam.) χαρίσασθε, Quod ego maluissem condonate, siue, ut magis exprimam uocem Græcam, Huius iniuriæ mihi gratiam facite. Siquidem hic sermonis color frequens est apud Suetonium, et apud Salustium. Admonet diuus Augustinus libro primo cõtra Aduersarium legis & prophetarũ, non hoc simpliciter dictum à Paulo, sed ironia potius exprobrantis, quale putat illud in Genesi; Ecce Adam factus est tanquam

Ironia in literis sacris

tanquam unus ex nobis. Cur enim rogaret sibi ignosci, qui profuerit officio?

Ecce tertio hoc.) Hoc, non est apud Græcos, ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, id est, Ecce tertio paratus sum uenire ad uos. Interpres & Ambrosius legisse uidentur τρίτον τοῦτο, id est, Hac tertia uice, ut paulo post.

Superimpendar ego ipse.) Ego ipse, non est apud Græcos. Nec est superimpendar, sed expendar, ἐκδαπανηθήσομαι, Etiamsi ad hunc modum legit Ambrosius. unde conijci potest, exemplaria uariasse.

Sed ego uos grauaui.) Græce est, Sed esto, ego uos non grauaui, suffragantibus nostris codicibus emendatioribus, atq; item Ambrosio qui legit, Sed esto, ego uos non grauaui. Dilucidius erat si Ego uertisset in Ipse, quo Pauli persona discernatur à pseudapostolis. *Mendum manifestarium in nostris*

Nunquid per aliquem eorum.) Græce est μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς, id est, Num aliquem eorum quos misi ad uos, per hunc uos circumueni, siue fraudaui uos? Sed hoc loco parum respondet ordo grammaticus, Cum enim diceret μή τινα, uidetur aliud quippiam adiecturus fuisse, quod obliuione mutarit, præsertim cum non respondeat casus. Alioqui uideri poterat ex idiomate Hebraico repetisse Per hũc, cum præcesserit, per aliquem. Admonendus & hoc lector rudis, ὧν articulum non congruere suo uerbo ἀπέσταλκα, sed nomini præcedenti τινά. *Articulus nõ congruens suo uerbo*

Nunquid Titus uos circumuenit?) ἐπλεονέκτησε. Quod Paulus aliquoties usurpat transitiue, pro eo quod est, per auiditatem extorquere, siue occupare plus quàm oportet. Nec male hoc loco legit Ambrosius: Nunquid auarus in uos fuit Titus? Nos uertimus, Nunquid à uobis extorsit?

Olim putatis.) Non est olim, sed πάλιν, id est, Rursum siue iterum. Interpres fortassis legit, aut certe somniauit πάλαι, quod significat olim. Ambrosius legit, iterum, hoc est, πάλιν, quod ante uisus sit sese prædicasse.

Omnia enim.) Omnia autem: & ἀγαπητοί, id est, Dilecti.

Et ego inueniar à uobis.) A, superest iuxta Græcos codices. Sat eñ erat inueniar uobis.

Animositates.) θυμοί, id est: Iræ, etiamsi θυμός sonat impetum animi efferuescentis. Est enim Græcis θυμός ea pars animi, quam Plato ponit in præcordijs, & obstrepit rationi, cui sedem tribuit in cerebro. Alibi uertit furorem, Domine ne in furore tuo, ἐν θυμῷ σου. *θυμός*

Sint inter uos.) Hęc tria uerba, quoniam in Græcis quæ quidem legerim exemplaribus non habentur, addita conijcio, quo sermo fieret dilucidior. Cæterũ Græce non est simpliciter Ne μή, sed μήπως, quod reddi poterat, Ne quo pacto, aut, ne quo modo. Nam expleti ua cõiunctio ita uerbũ diminuit, ut sententiam augeat. Vult eñ Paulus nullo pacto, inter illos esse quicq̃ omnino dissidij. Dissensiones, ἐριθεῖαι, id est, Contentiones siue certamina. *Superest in nostris*

Et non egerunt pœnitentiam.) μὴ μετανοησάντων, id est, Non pœnituerunt, siue quos nõ pœnituit. Quanquam aliâs admonuimus, agere pœnitentiam, idem esse Latinis quod pœnitere, quemadmodum agere uitam, idem quod uiuere, uerum durius est, nisi addas genitiuum significantem id cuius nos pœnitet. *Agere pœnitentiam*

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

ECce tertio.) τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, id est, Hac tertia uice uenio ad uos. Nam τρίτον, id est, Tertiũ, hic aduerbium est, nõ nomen. Nec additur Ecce hoc loco, uel apud Græcos, uel apud Ambrosium. Verum ex superiori loco huc deportatũ fuit, quemadmodum illuc, pronomen hoc, ex hoc loco.

Vt in ore duorum.) Vt, redundat, tantum est, In ore duorum testium uel trium stabit omne uerbum. Ita legitur & apud Ambrosium. *Vt redundat*

Prædixi enim & prædico.) Enim, redundat, licet addatur apud Ambrosium in contextu. Quanquam in commentarijs non liquet quid legerit.

Vt præsens uobis.) Græce sic habet, ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω, id est, Vt præsens iterum siue secundo, & absens nũc scribo, ut intelligas eum cum adesset secundo prædixisse, quod nunc absens tertio prędicit scribens. Ambrosius τὸ δεύτερον uertit secundo aduentu, ut referatur ad participium παρὼν, & non ad sequentia καὶ ἀπὼν νῦν γράφω, ut intelligamus eum bis fuisse Corinthi. Et in hunc sensum exponit & Theophylactus. *Græca à nostris dissident*

An experimentum quæritis.) Non est an, sed quandoquidem, ἐπεί. Et rectius uertisset

set,loquentis in me Christi,id est,an Christus in me loquatur. In Ambrosio legitur quomodo,unde legisse uidetur πῶς: Quomodo probationem quæritis &c. sed opinor scriptum fuisse,quoniam,aut certe quando:pendet enim à superioribus, non parcam, quandoquidem quæritis experimentum, an & in me Christus loquatur, quemadmodum & in cæteris apostolis,hoc est,an mea præcepta, sint ab humano profecta spiritu, an dei. Iam uero quorsum opus erat,interpreti addere eius, Eius qui in me loquitur Christus? Quod primū non est apud Græcos,deinde non citra solœcismum accesit orationi. Laurentius mauult documentum aut specimen pro δοκιμὴν. Quod hic uertit experimentum, Ambrosius legit probationem.

Qui in uobis non infirmatur.) In uos est, εἰς ὑμᾶς, hoc est,Erga uos.Et item paulo post In uirtute dei in uobis.) εἰς ὑμᾶς, hoc est, Erga uos.Et ita legit Ambrosius.

Nisi forte reprobi estis.) εἰ μήτι, id est, Nisi in aliquo. Ambrosius omittit forte,nam τι solet nonnunquam addi festiuitatis causa magis quàm usus.

Quod cognoscitis. ὅτι γνώσεσθε, id est, Cognoscetis. Ambrosius legit, Spero autem cognituros uos.

Oramus autem deum.) εὐχόμαι δὲ πρὸς τὸν θεὸν, id est, Opto autem apud deum,numero singulari. Ac mox, Hoc & oramus, τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, id est, Hoc autē etiam optamus, tantum abest ut doleamus. Ambrosius legit in uestram consummationē, haud scio an deprauata scriptura. Nam apud Græcos In,non additur. Consentiebat cū Græcis uterq; codex Constantiensis. Hoc ipsum enim est, quod optat,nimirū illorū consummationem.

Deprauatum quando in quoniam

Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus,uos autē potentes.) Palàm est hic quando mutatum esse in quoniam,quandoquidem Ambrosius legit. Cum nos infirmamur, uos autem fortes estis. Exemplar Constantiense utrunq; habebat quando ,non quoniam. Et Græca sic habent, ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν,ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε, Cum nos infirmi fuerimus, uos autē fortes fuerit is. Necp enim id affirmat esse,sed gaudere se dicit,si ita sit. Et hic Apostolus omisit alteram coniunctionem, μὲν, quod Hieronymus alicubi tribuit imperitiæ Græci sermonis. Rursus εὐχόμεθα uerti poterat,gloriamur, uos esse tales. Se uocat infirmum quod nihil ualeat aduersus innocentes,& potentes sunt,qui nō peccant. Non enim est quod metuant apostolum.

Durius agam.) ἀποτόμως χήσομαι, id est, Præcise siue exacte, quod Latini uocant ad uiuum,ut superius admonuimus. Græcus sermo ad uerbum sonat, Ne rigide utar,hoc est, ne seuere me geram.

De cætero.) λοιπὸν, id est,quod super est.Et χαίρετε, quod & ualete significat,hic potius erat uertendum ad eum modum.

Perfecti estote.) καταρτίσεσθε. Ea uox conuenit quoties rem laceram sarcimus ac reconcinnamus. Notat autem hoc uerbo dissidia Corinthiorum.

Exhortamini.) παρακαλεῖσθε. Rectius hoc loco Consolamini,ut passiue tamen accipias.

Idipsum sapite.) τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, id est, Idem sentite. Ambrosius legit,idem sapite. Apertius erat,concordes siue unanimes sitis, Siquidem hoc sentit Paulus. Nec enim agit de opinionibus,sed de affectu animorum.

Pacem habete.) εἰρηνεύετε, id est,In pacē uiuite. Ambrosius recte legit,In pace agite. Vt autem à pace exorsus in pacem desinit,uir uere apostolicus. Exponit enim quod dixerat, Idipsum sapite,estote concordes,& pace conglutinemini,hoc ob contentiosos.

In osculo.) In additur ex proprietate sermonis Hebraici.

Patri charitas,filio dominium,spiritui sancto cōmunio tribuitur

Gratia domini.) Suo more patrem appellat deum, filium dominum. Et spiritui tribuit communionem,quum filio tribuerit gratiam, patri charitatem. A patre cœpit exordium humani generis redempti,qui sic dilexit mundum,ut filium unigenitum traderet in mortem: Per filium uenit gratia, qui nos nihil promeritos sua morte redemit: donorum distributio per spiritum sanctum facta. Ex hoc loco Chrysostomus refellit eos qui negabant spiritum sanctum eiusdem esse naturæ cum patre & filio,quod Paulus in frontispicijs epistolarum,semper coniungit patrem & filium,omissa mentione spiritus.

IN EPISTOLAM PAVLI
AD GALATAS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

AVLVS apostolus.) Hieronymus indicat apostolum esse uocem Hebręis peculiarem, illis dictam silas, id Latine sonat missus, aut legatus. Et perinde quasi dixisset missus, adiungit, nō ab hominibus: nō ab hominibus uelut ab autoribus, non per homines ueluti commendantes aut approbantes. *Silas missus*

A deo patre nostro.) Nostro, referendū est ad dominum, non ad patrem. ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. Concordabant cum Græcis duo codices Constantienses.

De præsenti seculo.) ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος. id est, Ex instanti. Quanquam id Græci nonnunquā præsens appellant. Quod hic uertit nequā, Ambrosius & Augustinus legit maligno, & Hieronymus malo, Græce est πονηροῦ, quod & uersutum significat & miserum ac laboriosum. Malum autem uocat hoc seculum ad comparationē seculi futuri. Augustinus pro eriperet, legit eximeret in commentarijs huius epistolæ.

Cui est gloria.) Est, non est in Græcis, sed tantum, cui gloria: ut sit optantis.

Quod sic tam cito.) οὕτως ταχέως. Non est sic tam, sed tam cito, aut sic cito. nam οὕτως utrūq; significat. Quam sanè lectionem alioqui absurdam, & à Græcis exemplaribus dissonantem, mirum est adeò inoleuisse, ut et apud Ambrosium & apud Augustinū & apud Tertullianum reperiatur. Quanquam ex commentarijs diui Hieronymi, subodorari licet, aduerbium sic, ab eo non fuisse additum. Verum cum in nonnullis codicibus haberetur tam, in nonnullis sic, quod studiosus aliquis annotarat in margine, id scriba parum attētus retulit in contextum. *Superest in nostris*

Transferemini ab eo.) μετατίθεσθε. Quod si ad uerbum reddas, sonat transponimini: re cte mutauit interpres. Verisimile est quod submonuit Hieronymus, Paulū alluisse ad Hebræam uocem Galatæ, quæ illis translatos siue deductos sonat, similitudine sumpta à rotis aut rotundis, quæ facile aliunde aliò deuoluuntur. *Galatæ translati*

In gratiam Christi.) ἐν χάριτι. id est, In gratia. Augustinus enarrans hunc locum, pro in gratiam, legit, In gloriam, attestante id ipsius expositione. Certe palàm est, in gratia, Hieronymum per auferēdi casum legisse, quod ex ipsius uerbis facile docebitur. Sic enim scribit in commentarijs: Habet autem & locus ipse hyperbaton, quod ita suo ordine legi potest: Miror quod tam cito transferemini à Christo Iesu, qui uos uocauit in gratia, dicens, Non ueni uocare iustos, & cætera. Quanquam hic rursus aliud existit incommodum amphibologiæ, Qui uocauit uos per gratiam in aliud euangelium. Potest enim accipi quod Christus uocauerit illos in aliud euangelium, ut ordinat Ambrosius. Proinde nos ordine cōmutato sic uertimus, Miror quod à Christo, qui uos uocauit in gratia siue per gratiam, adeo cito transferamini in aliud euangelium. Cęterum in eo quod mox sequitur, Sed licet nos aut angelus de cœlo euangelizet uobis, præter quàm quod euangelizauimus uobis. Idem Hieronymus indicat hunc sermonem per hyperbolen accipi posse, non quod angelus aut Paulus aliud euangelium esset prædicaturus, sed sentit ab euangelio semel recepto nullo pacto recedendum. Quod si quis tropos & schemata reijciat in sacris literis, sæpenumero aut hærebit perplexus, aut frigidissimis rationibus se cogetur explicare. Porrò quod addit, hoc agi, ut non esset magna Petri ac Ioannis autoritas, cū nec sibi liceret aliud euangelium prædicare, sic arbitror accipiendum, si Petrus aut Ioannes Iudaismum admisceret Christo, quod uelut illis autoribus pseudapostoli conabantur, alioqui uideretur Paulus suam autoritatem Petro anteferre. Et Christi, potest uel ad gratiam referri, uel ad præpositionem ab, ut sit apud nos auferendi casus à Christo, seu potius à deo. Ego malim auferēdi casum. Et quidam codices pro Christo, deum habent. Semper enim Paulus deum uocan- *Hyperbaton*

tem facit, sed per Christum. Et in euangelio pater est, qui suos trahit ad Christum. Cæterũ in gratia dixit, pro eo quod est, per gratiam.

Lectio triplex Prima Hieronymi

In aliud euangelium quod non est aliud.) Video ueteres diuersam, alios aliam secutos lectionem. Hieronymus, ut ex ipsius liquet enarratione, ita legit: Quod sic cito transferimini in aliud euangelium, quod non est, ut subaudias aliud. Aut si malis ab ipso additũ nomen aliud: hic subiecit stigmen, ut sit sensus, eum demirari illorum inconstantiam qui trãsferantur: deinde, qui transferantur tam cito: postremo, qui in aliud euangelium, adeò non melius eo quod acceperant, ut nullũ sit. Huius rei causam admiratur apostolus. At ne uideatur ingenium Gallicũ damnare, ceu per coniecturam facti culpam reiecit in apostolos, plus satis Iudaizantes, dicens, nisi si sunt, & cætera. Sic enim legit Hieronymus. Chrysostomus & Theophylactus in sensu cõcordat cum Hieronymo, nisi quod addit aliud, & quod sequitur, nisi quod, separat à superioribus. Ambrosius legit ad hũc modum, Ab eo qui uocauit uos in gratiam Christi, in aliud euangelium: nec addidit, quod non est aliud. Nec potest ex illius enarratione colligi, illum secus legisse. Is, hanc particulam In aliud euãgelium, referens non ad uerbum transferemini, sed ad uocauit, sermonem ordinat hũc in modum: Demiror quod adeò cito transferemini, ab eo qui uos uocauit, in aliud euangelium, id est, in aliud & diuersum ab eo, quod pseudapostoli uobis prædicarunt, ad Iudaismũ reuocantes. Quod dicimus perspicuum erit, si quis euoluat Ambrosianos commentarios. Porrò ut suspicer Hieronymum legisse, Quod nõ est, nec addidisse Aliud, in causa est, quod subiicit: Quia omne quod falsum est, non subsistit, & quod ueritati contrarium est, non est. Vt illud, Ne tradas domine sceptrũ tuum ijs qui non sunt. Et, Ea quę non erant uocauit deus. Ac mox ibidem: Si autem hoc de ijs qui in eundem credebant deum, & easdem scripturas habebant, dicitur quod translati sint in aliud euangelium, quod non est euangelium, quid de Marcione & cæteris hęreticis, & cætera. At Ambrosius, nisi sunt aliqui, & cætera: interiecto commentario separat à superioribus, ut nisi sunt, non referatur ad Quod nõ est aliud, sed ad, miramur. Tertullianus libro aduersus Marcionem quarto, si codices mendo uacant, addere uidetur Aliud, sed ita ut idem sit sensus, quem diximus.

Secunda Ambrosij

Tertia nostra

Et uolunt conuertere euangelium.) Equidem malim inuertere, tametsi constanter sic legunt Ambrosius, Augustinus: atque item Hieronymus. Est autem Græca uox μεταστρέψαι, quod sonat ad aliud detorquere, siue in diuersum detorquere. Nobis autem quo magis arrideat, inuertendi dictio, Hieronymiana facit interpretatio, cuius ipsa uerba subscribam: Omnis qui euangelium alio interpretatus spiritu & mente quàm scriptum est, credẽtes turbat, & conuertit euangelium Christi, ut quod in facie est, post tergum faciat, & ea quæ post tergum sunt, uertat in faciem. Si quis tantum literam sequitur, posteriora ponit in faciem. Si quis Iudæorum interpretationibus acquiescit, post tergum mittit ea, quæ ex natura sua in facie constituta sunt. Hactenus Hieronymus. Atqui Inuertere proprie declarat, in diuersum ac prępostere uertere. Christus eiusmodi doctrinam tradidit, ut quàm plurimum esset pietatis, quàm minimum ceremoniarum. Isti contrà uolebant plurimum esse ceremoniarum, pietatis minimum.

Subuertunt euangeliũ qui superstitiosas inducunt ceremonias

Præter quàm quod.) παρὰ ὅ. id est, Præter id quod: atq; ita erit aptius.

Anathema sit). Diuus Hieronymus admonet anathema uerbũ esse proprium Iudæis, quo extremam detestationem significare soleant.

Anathema

Modo enim hominibus suad.) ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; id est, Nunc enim homines suadeo, an deum: hoc est, an humana suadeo, an diuina? Et in hanc quidẽ sententiã interpretatur Theophylactus. Quanquam et hominibus suadeo, potest tolerari, cum πείθω apud Græcos in hoc sensu habeat aliquoties accusandi casum, non item cum significat confidere aut credere, aut morem gerere, quemadmodum uidetur arbitrari Faber Stapulensis noster. Quanquam scio Hieronymum, Augustinum & Ambrosiũ, diuersam sequi sententiam. Cæterum modo, positum est pro nunc, significat enim postea quàm factus sit apostolus, nihil aliud spectare se, quàm quod ad dei pertineat honorem, cum olim in Iudaismo diuersa senserit.

Si adhuc.) εἰ γάρ ἔτι, id est, Si enim adhuc.

Accepi illud, neque didici.) παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην. Hieronymus distinguit in

ter

ter accipere ac discere. Accipimus quod nostrum non est, sed ab alio traditum. Discimus, cuius mysterium nobis aperitur: tametsi Græce non est didici, sed doctus sum: id quod uel absolute potest accipi, non doctus sum, sed afflatus, uel non doctus sum ab homine. Deinde uocabulum Reuelationis, Hieronymus negat usquam apud ethnicos scriptores inueniri ἀποκάλυψις: uerum id, cum alijs multis, nouum fuisse confictum à Septuaginta, quo cõmodius explicarent noua Dei mysteria, *ἀποκάλυψις noua uox*

Et expugnabam.) καὶ ἐπόρθουν. Quod uerbum proprium est populantium & excindentium captas armis urbes. Neq; uideo cur hic stomachetur Laurentius, uelut id contumeliose dictum sit aduersus ecclesiam Dei, quod expugnata fuerit à Paulo, malitq; oppugnabam quàm expugnabam. Nec inficior, aliud esse Latinis expugnare, aliud oppugnare, quemadmodum aliud est suadere, aliud persuadere, aliud orare, aliud exorare. Verum quid facias, ubi Græca uox πορθεῖν nihil aliud significet quàm expugnare aut capere? Cæterum Ecclesiam uocat congregatiunculam illam Christianorum, quam prorsus expugnabat, quantum erat in illo. Iam enim hoc agebat Paulus. Proinde quod ait, expugnabam, non ad euentum rei, sed ad illius animum & conatus est referendum. Accommodatius autem erat quod legunt in commentarijs Hieronymus & Augustinus, in sermone habito in monte, deuastabam, aut uastabam, more hostis ac feræ populantis omnia. Ac paulo inferius, Qui aliquando nos persequebatur, nunc euangelizat fidẽ, quam aliquando uastabat. Grammatici uocem dictam putant à πρήθω, quod est incendo, transpositis duabus literulis, πήρθω, hinc πέρθω, quod incendijs populatur hostis uictor. Alij malunt πέρθω dictũ quasi πορθέω, id est: circumcurro, quod id quoq; fiat in urbe capta. *Expugnare πορθεῖν*

Coætaneos.) Optarim hoc uerbum esse receptum apud Latinos: Græce dixit συνηλικιώτας, id est, æquales, hoc est, eiusdem ætatis: quanquam utraque uox est ambigua. Nam eiusdem ætatis dicuntur, qui uixerunt eodem seculo, quos Græci uocant συγχρόνους, & æquales dicuntur diuitijs aut eruditione pares.

In genere meo.) Genus, gentem appellat Iudaicam: sicut in proxima epistola, In periculis ex genere.

Aemulator.) ζηλώτης Ab immodico & superstitioso studio & amore, zelotem appellauit seipsum.

Paternarum mearum traditionum.) πατρικῶν, à patribus ac maioribus traditarum. Mearum addit, non quod eas suas esse duceret, quemadmodum interpretatur Aquinas, sed ut excusatius uideatur errasse, qui natus Pharisęus maiorum suorum instituta sequeretur, quę tamen non dubitauit relinquere, edoctus meliora. *Aquinas*

Cum autem placuit ei.) ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ θεός. id est, cum autem uisum est deo.

Non acquieui.) οὐ προσανεθέμην. id est, Non contuli cum carne & sanguine. Sic enim Græca uertit Hieronymus in suis commentarijs, consentientibus & Græcorum scholijs. Atq; ad hunc modum paulo post ipse uertit interpres. Id est, non cõmunicaui euangelium meum cum homine, sed cum deo commercium habui. Quidam habent προανεθέμην, hoc est, prius contuli. Proinde palàm est Thomam & Carrensem nihil agere, qui carnem et sanguinem interpretantur pro uitijs carnalibus, quibus nunquam legimus Paulũ obnoxium fuisse: etiamsi Thomas addit alteram expositionẽ, carnem & sanguinem, interpretans affectum erga cognatos. At ne id quidem sentit Paulus. Verũ huius erroris ansam præbuit interpres, qui προσανεθέμην uerterit acquieui, cum uertendum fuerit contuli, siue communicaui cum carne & sanguine. Quanquam hoc in loco maiorem in modum laborauit diuus Hieronymus, cupiens hunc explicare nodum, quod Paulus contumeliosius Petrum, Ioannem & Iacobum, carnem & sanguinem appellarit, præsertim cum Porphyrius hinc calumnietur arrogantiam Pauli, quod non dignatus sit suum Euãgelium conferre cum cęteris apostolis. In summa, ne consistere quidem, ut qui prius non contulerit cum carne & sanguine, postea contulerit, ueluti sibi diffidens rei, periculo facto. His angustijs cõstrictus Hieronymus eò confugit, ut aduerbium εὐθέως: id est, continuo, non referat ad ea quæ sequuntur, Non acquieui carni & sanguini, ne fretus reuelatione, protinus uideatur hominum commercium despexisse, sed ad illa superiora, Cum autem placuit ei qui me segregauit de utero matris meæ: ac deinde sequatur, ut reuelaret filium suum in me: & ad extre- *Acquieui dure pro προσανεθέμην* *Thomas, Carrensis excusat* *Porphyrij calumnia* *Distinctio Hieronymi*

mum, Vt euangelizarem illum in gentibus continuo: & post hæc uelut à nouo exordio sequatur illud, Non acquieui carni & sanguini. Vt sit sensus, Paulum iussum, ut continuo citraq; moram accingeretur ad prædicationem euangelij, proinde non cunctatum, neq; moras triuisse, adeundis ac consulendis apostolis, sed protinus ut erat iussus, aggressum euangelizandi munus. Variant hic et Græcorum commentarij. Verum hæc longius discutere, non est huius instituti. Nos quod ad lectionis rationem pertinere uisum est, annotamus. Proinde nec illud huius operis est, quod hæc Pauli narratio multis modis dissentire uidetur cum ea, quę est apud Lucam in Actis apostolicis, capite nono: quemadmodum Hieronymus in cõmentarijs suis satis diligenter explicat.

Veni Hierosolymam.) ἀνῆλθον. id est, Redij, siue ascendi.

Ad antecessores meos apostolos.) πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους. id est, Ad eos qui ante me fuerant apostoli, & quibusdam ob hoc maiores uidebantur, quod prius essent uocati.

ἱστορῆσαι uidere

Videre Petrum.) ἱστορῆσαι. quod uerbum apud Græcos plus aliquid significat quàm, uidere, nempe percontandi discendiq; causa uidere: quanquam id negat Hieronymus.

Iacobum fratrem.) In epistolam ad Galatas notat Hieronymus eorum errorem, qui putant hunc Iacobum fuisse de numero duodecim apostolorum, fratrem Ioannis, cuius mentio fit in euangelio, cum is in Actis apostolorum legatur, mox à Stephani nece, sanguinem fudisse pro domino. Sed affirmat hunc esse Iacobum cognomento Iustum, filium Mariæ, quę fuerit soror Marię matris Iesu. Nam & hi fratres uocantur more Iudæorum. Theophylactus indicat honoris gratia fuisse uocatum fratrẽ domini. Hic primus Hierosolymorum episcopus fuit ordinatus, atq; huius plerique iudicarunt esse epistolam, quam hodie quoque nomine Iacobi legimus. Apostolus autem dicitur eo modo, quo cæteri omnes apostoli dicuntur, qui Christum, in carne conspectum, postea prædicabant.

Iacobus Iustus

Quia non mentior.) Hic ὅτι poterat omitti, quod uim habet asseuerandi, sed apud Græcos duntaxat, nisi malis addere, Ecce coram deo testificor, quod non mentior. Nam id addditum est uelut à iurante: quod sanè non negat Hieronymus. Sed quod addit ἐναντίον τοῦ θεοῦ, coram deo sunt, id est, digna conspectu dei: mihi uidetur aliquãto coactius. Verum in his nonnihil indulgent sibi ueteres, uelut in hoc quoque, de nominum interpretationibus, Arabiæ, Ciliciæ, Damasci, & cætera, Ambrosius fatetur esse iurantis, Theophylactus asseuerantis.

Iurat Paulus

Ciliciæ.) κιλικίας. Partes, est κλίματα, id est, Plagas.

Quæ erant in Christo.) Cur non potius, quæ sunt in Christo, ταῖς ἐν χριστῷ.

Auditum habebant.) ἀκοὴν εἶχον. id est, Audierant. Ad uerbum, audientes erant, hoc est, rumor apud illos erat. Latinissimum erat, Auditum erat illis, siue, hic rumor apud illos erat, eo quod participium ἀκούοντες sit præsentis temporis. Ne hic quidem necesse erat uertere ὅτι, uetante id pronomine Nos.

Quam aliquando expugnabat.) ἐπόρθει. Rursus eo uerbo est usus, quo supra, sicut annotauimus.

Clarificabant deum.) ἐδόξαζον. id est, Glorificabant. Atq; ita legit diuus Hieronymus: Ambrosius, magnificabant.

EX CAPITE SECVNDO.

POst annos.) διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. id est, Per quatuordecim annos. Quanquam sensum probe reddidit interpres.

Et contuli cum illis.) ἀνεθέμην. Quod uerbum diuus Hieronymus negat Græcis significare proprie conferre, sed quæ nouimus, ea in sinum amici exponere, & in medium adferre, communi consilio uel probanda uel improbanda. Vnde quod superius habuimus προσανεθέμην, significat, præterea cum quoquam contuli, scilicet post uocationem Christi. Aut si legas πρὸ ἀνεθέμην, id est, prius contuli, nempe quàm iret in Arabiam. In illo uidetur Paulus nõ diffisus suæ uocationi, in hoc uidetur non eguisse aliorũ consilio, ut in Arabia doceret Christũ. Cęterum quod Hieronymus admonet de proprietate uerbi ἀνατίθεμαι, huc opinor spectauit, quod ἀνατίθεσθαι Græcis dicitur tam is qui suscipit onus, quàm qui alteri imponit: qui uero cum alijs cõfert, in medium deponit sarcinam suam, uelut onerans eos quos suorum factorum iudices facit

cit, suscepturus, si quid illi detrahant, addant ue sarcinæ. Vnde & quæ seposita sunt, & in alto suspensa, ἀναθήματα uocamus. Euripides in Iphigenia Aulidensi, pro eodē dixit συνενέγκειν, quasi dicas, simul importare. Ita Clytemnestra Agamemnoni, συνενέγκαι δ' ὅμως.

Qui uidebantur aliquid.) τοῖς δοκοῦσιν. id est, Qui uidebantur: ut legit Augustinus: siue probatis. Porrò Aliquid, additum est abs quopiam, cui sermo uidebatur parum absolutus. Perperam igitur qui legunt, Qui uidebantur aliquid: sed peius qui legunt, Qui sibi uidebantur aliquid: quorum est Ambrosius, si modo codices mendo uacant. Contumeliosum enim erat, qui sibi uidebantur aliquid, quasi nullius alioqui precij, sed sua dūtaxat opinione forent aliquid, cum id magis ad aliorum referatur æstimationem, δοκοῦντες enim absolute dicuntur Græcis, qui magnæ sunt autoritatis, uelut ἀδοξοῦντες, quorum leuis est autoritas. Ita Euripides in Hecuba, λόγος γὰρ ἐκ τ' ἀδοξούντων ἰὼν. κἀκ τῶν δοκούντων. αὐτὸς οὐκ αὐτὸ σθένει. id est, Nam oratio profecta ab ijs qui magnæ sunt existimationis, & qui non sunt alicuius existimationis, eadem non idem ualet. Apud Græcos primo & tertio loco non additur τὶ, id est, aliquid: medio tantum loco additur, Ab ijs autem qui uidebantur esse aliquid. Quod haud scio an adiectum fuerit abs quopiam, qui putarit esse subaudiendum: tametsi mire consentiunt exemplaria. Quandoquidem & Ambrosius legit, Qui existimabantur esse aliquid. Mihi probabile uidetur quod Valla coniectat, uidelicet adiectitium esse. Atq; ex interpretatione Hieronymi propemodum liquet illum non legisse, Qui uidebantur esse aliquid: sed tantum, Qui uidebantur: cum ita scribit, Sollicitus itaq; requirebam, quid nam esset quod diceret, Qui uidebātur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adijciens, Qui uidebantur columnæ esse. Atq; in exemplari Paulino primo loco tantū est, Qui uidebātur. Deinde cum Paulus sentiat eos in magno precio habitos, quod mox apertius explicat, Qui uidebantur columnæ esse: quomodo congruet huic loco, Qui uidebantur esse aliquid? Sic enim loquimur de his rebus, quibus nolimus nihil omnino tribui. Cæterum quamuis Hieronymus hactenus à me stat, quod non addit Aliquid: non tamē uidetur satis perpēdisse uim participij Græci, δοκοῦντες. Proinde nos uertimus, Cum ijs qui erant in precio. Ne quid tamen celem lectorem, quoniam apud Græcos semel hic additur τὶ, fieri potest ut eodem sensu posuerit hic Aliquid, quo Lucas in Actis quinto, dixit Aliquem, pro magno: Ante hos enim dies extitit Theudas, dicens se esse aliquem. Ambrosius obiter indicat hoc loco, quod in Actis magis erat annotādum. Nam ubi nos legimus eius uoluminis capite decimoquinto, præscriptum gentibus ut abstinerent à quatuor, ab idolothytis, à scortatione, à sanguine, à suffocato: ille monet ab apostolis non fuisse præscripta, nisi tria, quartum à Græcis additum. Siquidem disputationem ita claudit: Quæ sophistæ Græcorum non intelligentes, scientes tamen à sanguine abstinendum, adulterarūt scripturam, quartum mandatum addentes, & à suffocato obseruādum: quod puto nunc dei nutu intellecturi sunt, quia iam supra dictum erat, quod addiderunt. Et sanguinis abstinentiam: interpretatur non ab homicidio temperandum, id quod ethnicorū quoq; legibus uetitum erat, sed ab esu carnium cum sanguine, more Noë, iuxta Pythagoræ dogma. Cæterum illi secus interpretantes, interdictum sanguinem, addidere confine quiddam ex Iudæorum ceremonijs, de suffocato. Porrò frustra uetari, ne uescamur pecude suffocata, cum iubeamur ab esu carnium omnium abstinere, iuxta Ambrosij sententiam. Cui quantum tribendum sit, alij uiderint: certe Irenæus aliquoties refert locum ex Actis, nec addit mentionem suffocatorum, nominatim libro aduersus Hæreticos tertio, capite duodecimo.

Qui uidebantur aliquid.

Ambrosij noua opinio

Cum esset gentiles.) ἕλλην ὤν. id est, Græcus cū esset, quo tamē abutitur pro ethnico.

ἕλλην gētilis

Sed propter introductos falsos fratres.) παρεισάκτους. quasi dicas, Obiter ingressos. Nam παρὰ, apud Græcos plerunq; in malam significat partem, & nomen est, non participium: ueluti dicas, subinductitios fratres: sic & mox, οἵτινες παρεισῆλθον, id est, obiter ingressi sunt, nobis aliud agentibus: id quod solent exploratores ac molientes insidias. Iam falsos fratres, est ψευδαδέλφους. id est, falso nomine Christianos, de quo superius admonuimus. Diuus Hieronymus coniunctionem Autem, siue Sed, putat hoc loco superuacaneam & abijciendam: partim quod si ponatur, non habeat partem quæ illi respondeat: solet enim apud Græcos δὲ, semper respondere μὲν, partim quod sensui huius epistolæ uehementer repugnet. Intelligit enim diuus Hieronymus, Paulum nulla ui potuisse com-

pelli, ut Titum quum esset gentilis, circuncideret, idq; ad ueritatem euangelij pertinuisse. Atq; ita quod sequitur, Propter superintroductos falsos fratres: cohæret cum superioribus, Non fuit compulsus circuncidi, propter falsos fratres, et cętera. In hāc sententiam interpretatur Augustinus, tametsi secus legit Ambrosius.

Locus uarie lectus & expositus

Cessimus subiectioni.) Est quidem datiuus apud Græcos ὑποταγῇ, sed per ablatiuū uertendus, Subiectione: id est, ut illis subijceremur. Atq; in exemplari Paulino prima manu scriptum fuerat Subiectione, casu auferendi. Hieronymus indicat in Latinis codicibus quibusdam non haberi οὐδὲ, ut intelligas Titum cessisse ad horam: in Græcis addi, ut sensus sit, illum nullo modo cessisse. Quod si legatur cessisse ad horam, hoc tamen Hieronymus non putat pertinere ad circunsionem Titi, sed ad id duntaxat, quod Hierosolymam redierit quo illis satisfaceret. Et tamen quod Hieronymus negat esse in Latinis codicibus, nunc in omnibus Latinis exemplaribus uisitur scriptum, præter quàm apud Ambrosium qui secus etiam atq; nos ordinat orationem, nimirum hoc pacto: Propter autem subintroductos fratres falsos, qui subintrauerunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem subijcerent, ad horam cessimus subiectioni. Atq; ita legisse declarat eiusdem interpretatio. Omittit ille pronomen Quibus, quod additum, uidetur orationem inabsolutam reddere, nisi sic ordinemus: Titus non compulsus est circuncidi, propter apostolos, quibus aliquousq; cessimus, sed propter subintroductos fratres, quibus ne tantulū quidem cessimus. At quomodo non cessit, qui Timotheum coactus est circuncidere? Argutatur pluribus uerbis super hoc loco Ambrosius. Nec uideo quomodo locus possit explicari, nisi fateamur Pauli sermonem esse imperfectū, ut intelligamus hoc pacto, Apostoli non compellebant, sed propter fratres falsos uidebamur cōpellendi, quod ij odiosius instarent, quibus tamen pro eo tempore non cessimus eousq;, ut quenquam è gentibus circuncideremus.

Apud uos.) πρὸς ὑμᾶς. id est, Erga uos.

Sermo turbatus

Ab ijs autem qui uidebantur.) Rursum Paulus orationem inceptam nō absoluit, quod interloquatur quædā: deinde mutata sermonis forma, redit ad id quod instituerat. Videbatur enim adiecturus, Ab his qui habebantur in precio, nihil adiutus sum. Deindequum ceu per parenthesin interiecisset, Qualis olim fuerint, mea non refert: deus personā hominis non accipit: nam id illi obiter apparet uenisse in mentem, ex eo quod dixerat, Qui nunc uidentur esse magni: mox redit ad id quod cęperat, sed diuersa sermonis forma: Mihi enim qui uidebantur esse aliquid, nihil contulerunt.

Mihi autem qui uidebantur esse aliquid.) Rursum hoc tertio loco nō est, Esse aliquid: sed tantum, οἱ δοκοῦντες, id est, Qui uidebantur: hoc est, in precio habiti, quos uulgo uocant reputatos.

Contulerunt

Nihil contulerunt.) οὐδὲν προσανέθεντο. id est, Nihil communicarunt, idem uerbū quod sæpius uertit Acquieui: id quod admonet & diuus Hieronymus. Cōtulerat cum illis Paulus suum euangelium, illi non contulerunt uicissim suum, sed dūtaxat probarunt euangelium Pauli. Itaq; hoc loco Contulerunt, non significat idem quod addiderunt, ut quidam arbitrantur, sed illud hinc consequitur. Nam quid potuerūt addere Paulo, qui ne communicarint quidem de suo euangelio? Poterant aliquid à Paulo accipere, nihil poterāt adiungere. Diuus Hieronymus putat hic hyperbaton esse, ut multis quæ in medio sunt interiecta sublatis, legamus ad hunc modum: Mihi enim qui uidebantur esse, nihil contulerunt, sed econtra dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis. Quanquam possumus iuxta superiorem sensum ita legere, ut citra iactantiam occultè significarit Paulus, ab illis nihil collatum sibi, sed à se potius illis. Quod tamen ex re consequitur uerius, ut modo diximus, q̄ uerbis significatur. Est enim hic idem uerbum προσανέθεντο, quod significat communicare de re quapiam consultandi gratia. Quo quidem in loco, parum attentus fuit Valla, qui putat hic Contulerunt, idem esse quod addiderunt.

Conferre communicare

Cum uidissent quia creditum est.) ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον. id est, Esse mihi creditum siue commissum euangelium. Sic enim Græci loquuntur, Creditus sum hanc rem, & commissus sum hanc rem. ὅτι, aut omittendum erat, aut uertendum in Quod.

Qui enim operatus est Petro.) Propius erat Græcæ lectioni, In Petro, & in me. ἐνεργήσας

ὁπὸς πέτρῳ, ἐνήργησε καὶ ἐμοί. Siquidem præpositio est in uoce composita. Nec est simpliciter Operatus, sed efficax fuit, & uim suam ostendit. Nam Origenes in epistolam ad Romanos, existimat idem pollere ἐνεργείαν & ἐνέργειαν, hoc est, actum & uim, ex se mouentem organum. Sentit enim quicquid per Petrum effectum est, non ipsius uiribus, sed deo autore perfectum. Cuius ope præsidioq; & ipse adiutus, non minora patrauerit inter incircuncisos, quàm ille inter circuncisos. Atque hic rursum opus est parenthesi, ut legamus ad hunc modum: imò contrà, quum uidissent mihi concreditum fuisse euangelium præputij, quemadmodum Petro circuncisionis: deinde quę sequuntur, parenthesi seperentur: Nam qui operatus est in Petro ad apostolatum circuncisionis, operatus fuit & in me erga gentes. Mox quod sequitur, connectatur cum superioribus: Quumq; cognouissent gratiam mihi datam: & cætera. *ἐνεργεῖσθαι, ἐνέργειαι idem pollent*

Dextras dederunnt mihi & Barnabæ societatis.) Aut subaudiendum χεῖρα, aut iuxta Hebræum idioma, dixit dextras societatis, ut osculum patris, pro dextris socialibus, ut ita loquamur.

Inter gentes.) εἰς τὰ ἔθνη. id est, In gentes: ut legit Ambrosius. Alicubi citat, ad gentes, siue erga gentes: ut respondeat ei quod præcessit, εἰς ἀπόστολὴν τῆς περιτομῆς.

Vt nos in gentes, ipsi autem.) Hic sermo non est absolutus, sed subaudiẽdum est, apostolico munere fungeremur. Nam In, positum est pro Erga. Et circũcisionem uocat ipsam gentem Iudaicam, quam opponit gentibus, quas aliquando uocat præputium.

Tantum ut pauperum.) Tantum, aduerbium referendũ est ad sequentia, non ad præcedentia. Hoc admonui, quia nonnulli secus distinguunt. Subaudiendum aũt est aliquid, tantum admonuerunt aut mandarunt.

In faciem ei restiti.) κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην. id est, Iuxta faciem illi restiti, aut certe In facie, non in faciem: id est, propalàm et in conspectu omnium: nam in faciem erat contumelioſius. Nec est Græce κατὰ πρόσωπον, sed κατὰ πρόσωπον. Consentiunt cũ his & Grę corum scholia & Ambrosius, qui in facie, interpretatur palàm & coràm. Diuus aũt Hieronymus accipit, secundum faciem, pro eo quod est, non ex animo, sed ut ijs qui aderant, speciem reprehensionis exhiberet, quo Petri simulatio quam uidebat noxiam fore gentibus, simulata reprehensione corrigeretur. Et hanc utriusq; hypocrisin, dispẽsationem appellat. Cæterum iuxta hunc sensum dilutius erit, quod Paulus hoc lemmate Galatas à Iudaismo deterreat, quia Cephæ ficte restiterit in faciem, & cum ille nihil peccarit, hanc ansam obiurgandi quæsierit. Quanquam hæc Grecorum quorundam interpretatio, alia quoq; de causa non probatur Augustino: & hinc nata est, illa magnifica de mendacio inter illos disputatio, cum simulatio ac dissimulatio sit, potius q̃ mendacium. A quo uerbo adeò non abhorret Hieronymus, ut hypocrisin huiusmodi nõ uereatur & prophetis, atq; adeò ipsi Christo tribuere. Petrus enim cum aduenissent Iudæi, surgens à conuiuio dissimulabat se uesci cibis communibus, ne offenderentur, quibus persuaderi non poterat id licere, cum ille sciret licere. Ac rursum ubi Paulus sensit ex ea dissimulatione, qua Petrus studuerat mederi Iudęis, nasci graue offendiculum, adeò ut Barnabæ quoq; timeret, opposuit acrem obiurgationem, sed secũdum faciem, hoc est, in speciem & per simulationẽ: non quod crederet Petrum peccasse sua dissimulatione, sed quod uideret, id quod in suæ gentis remediũ fecerat Petrus, in gentium perniciem uergere, quarũ curã agebat Paulus. Augustinus explanans hanc epistolã sanè q̃ dure, mea quidem sententia, tractat Petrum, his uerbis de illo loquẽs: Petrus aũt cum uenisset Antiochiã, obiurgatus est à Paulo, non quia seruabat consuetudinem Iudæorum, in qua natus atq; educatus erat, quanquã apud gentes eam non seruaret: sed obiurgatus est, quia gentibus eam uolebat imponere. Hactenus Augustinus. Videtur enim peruersitatẽ quandam sapere, si quis onus studeat alijs imponere, quod non iudicet esse suscipiẽdum. Atqui huius uox est in Actis apostolicis capite decimoquinto: Nũc ergo quid tentatis deũ, imponere iugum super ceruices discipulorũ, quod neq; nos, neq; patres nostri portare potuimus? Qui conuenit, ut cũi tentare deum dicatur, qui iugũ legis uellet imponere gentibus, ipse tanto studio conatus sit imponere, ut ad id simulatione sit usus? Rursus Augustinus libro de agone Christiano cap. xxx. factũ hoc Petri, superstitiosam simulationem appellat, & cæteris illius peccatis, diffidentiæ, pugnę, abnegationis admiscet: *Locus uarie expositus*

Concertatio inter Augusti num et Hiero nymũ de mendacio

Augustinus durius tractat Petrum

atq; adeò paulo post in eodem capite, prauam simulationem appellat: Hos, inquiens, eccle sia catholica materno recipit sinu, tanquam Petrum post fletum negationis, per galli can tum admonitum, aut tanquã eundem post prauam simulationem, Pauli uoce correctum.

Hieronymus lõge dißentit

At operæprecium uidere est, quantum absit Hieronymus ab Augustini sententia. Hic nõ ueretur Petro apostolorum principi, etiam post acceptum cœlestem spiritum, impingere peruersam simulationem: ille non fert uel errorem tribui Petro: Sic enim loquitur in præfa tione commentariorum, quos in hãc ædidit epistolam: Quamobrẽ ita caute inter utrunq; & medius incedit, ut nec euangelij prodat gratiam, pressus pondere & autoritate maiorũ, nec præcessoribus faciat iniuriam, dum assertor est gratiæ. Oblique uero & quasi per cuniculos latenter incedens, ut Petrum doceat pro commissa sibi circuncisionis plebe facere, ne ab antiquo repente uiuendi more descisens, in crucẽ scandalizata non crederet, & sibi prædicatione gentium credita, æquum esse id pro ueritate defendere, quod alius pro dispensatione simularet. Quod nequaquam intelligens Bataneotes, et sceleratus ille Porphy

Porphyrius

rius, in primo operis sui aduersum nos libro, Petrum à Paulo obiecit esse reprehensum, quod non recto pede incederet ad euangelizandum, uolens & illi maculam erroris inure re, & huic procacitatis, & in commune ficti dogmatis accusare mendacium, dum inter se ecclesiarum principes discrepant. Hactenus Hieronymi uerba retulimus. Nonnulli uero dum non possunt ex his difficultatibus explicare sese, commẽti sunt Cepham hunc, cui in

Cephas alius à Petro, fãlsò creditus

os restitit Paulus, non fuisse Petrum apostolum, sed alium quempiam. Huius opinionis au torem, Græcorum scholia citant Eusebium in Historia ecclesiastica, qui rem fecerit hoc argumento probabiliorem: Quorsum, inquit, opus erat, ut Petrus sese à cõuiuio subduceret ob interuentum Iudęorũ, cum multo ante satis fecerit omnibus expostulãtibus, quod cum Cornelio incircunciso commercium habuisset, & adeò satisfecerit, ut illi cognito negocio, concorditer gratias egerint deo, præsertim cum huiusce rei nulla mentio fiat in Actis apostolorum? Sed hanc opinionem ceu commenticiam ac frigidã, fortiter reijcit Hieronymus, cum ipsa res doceat, totum hunc sermonem, ad Petrum & illius collegas pertinere. Negat aũt ullum Cephan notum nobis præter apostolum, qui Syrorum lingua Cephas dicitur, quod illis Cephas idem sonet, quod Græcis ac nobis Petrus. Deinde non mirũ si hoc omisit Lucas, à quo tam multa præterea sint prætermissa, uelut illud quod Petrus primum sederit Antiochiæ, deinde Romam sedem suam transtulerit. Postremo non oportere nobis tãti esse Porphyrium sycophantam, ut in illius gratiam nouum Cephan fingamus. Alioqui si conemur è scripturis eradere, quicquid hæreticorum calumnijs obnoxium sit, plura alia fo

Thomas censor inter Augustinum et Hieronymum

rent eradenda. Thomas Aquinas uerbosissimam disputationẽ, quæ super hac re uersatur inter Hieronymum et Augustinum, non inscite contraxit in compendiũ, indicans contro uersiæ summam quatuor in rebus potissimũ esse sitam. Primum in tempore, quod Hieronymus in duas, Augustinus in tres partes distinxerit, sic ut legalia ante euẽgelium fuerint uiua, mox à morte Christi, mortua, sed non mortifera, Iudæis duntaxat, modo ne spem aliquam salutis in eis collocarent: demũ euangelio late diuulgato, eadẽ omnibus fuisse mortifera. Vt hæc uere distinxerit Augustinus, Hieronymus putat iam satis diuulgatum fuisse

Augustini rationes excußæ

euangelium, cum Petro uisione monstratum est, nihil esse commune, cum hac de re satisfecit Iudæis expostulantibus, cum ipse publica concione testatus est, onus legis nemini imponendum, quod nec ipsi ferre potuissent, nec maiores ipsorum. Et negabimus euangelij gratiam diuulgatam, cũ ubiq; gentium tot hominum milia tenerent euangeliũ? præsertim cum multo ante palàm dixisset ipse Christus, Lex & prophetæ usq; ad Ioannem, cum uelum tẽpli scissum esset à summo usq; ad imum. Nec in hoc legi fiebat iniuria, si quatenus erat umbra, cederet ueritati. Neq; tantum, opinor, honoris debebatur synagogæ, quã Christus repudiauit ut uiricidam, præsertim cum ex eo honore tantũ immineret periculi, ut parum abfuerit, quin gentes quoq; pertraherentur in Iudaismum. Neq; nihil erat futurum discriminis inter sacrificia gentium & Iudæorum, quod cum illa semper fuerint execranda, hæc pro tempore suum habuerunt honorem. Iam cõfinium illud, quod Augustinus inducit inter duo tempora, qua nota disterminabimus? an donec erunt qui non poterunt negligere? Atqui sunt huius generis multi, nostris quoq; temporibus, inter Christianos. Quanquam totum hoc quod adducit Augustinus de mortuis, at non mortiferis, de tempore

medio

medio, de synagoga cum honore deferenda ad tumulum, magis humana ratione quàm diuinæ scripturæ testimonijs subnixum est. Quis autem sanus uelit ea seruare è quibus nullum speraret fructum? Quod si Iudæi hoc animo seruabant legalia, ut nec utilia, nec inutilia, cur ea exigunt à Paulo? imò cur à gentibus? Certe qui hæc faciebant, putabant ad rem pertinere. Cur hos non redarguunt apostoli? Quod si nihil erat ab illis fructus, certe uel ob hoc erant fugienda, quod qui seruarent ea, speciem præbebant infirmis, quasi sine his non sufficeret euangelium. Atq; hinc sanè nata hæresis Ebionitarum, præter alias aliquot, quæ Christum cum Mose miscebat, cum ille purissimus esse uellet. *Ebionitæ*

Iam in secundo discrimine, ait, iuxta Hieronymi sententiam, apostolos nõ seruasse legalia, sed aliquoties pro tempore simulasse, sed tamen propter aliquas causas: puta quiescebãt sabbato, non superstitione, sed ob quietem: abstinebant à quibusdam cibis, non ut uetitis, sed propter abominationem. Nam hęc, ni fallor, Thomas addidit de suo. Quasi uero nunc non eadem liceant, aut quasi peccaturus sit, si quis itinere fessus, sabbato interquiescat: aut capo apposito fastidiat laridum rancidum. Aut quasi conueniat abominationem istiusmodi superstitiosam tribuere apostolis, qualem uidemus in stultis mulierculis. Iuxta Augustinum uero, inquit, apostoli seruabant legalia, & hoc intendentes, sed tamen non ponẽtes in eis spem: & hoc licebat eis, utpote Iudæis, si hoc tantum concessum est infirmitati quorundam: quid hoc ad apostolos, per quos solos aliorum infirmitas erat erigenda? Deinde quid interest inter eum qui coactus obseruat ne quos offendat, & eum qui quauis de causa rem ut inutilem seruat? Quid autem intendit qui hoc facit? Aut nihil ne intendit, qui simulate seruat, ne quos alienet ab euangelio? *Thomæ rationes excussæ*

Tertio loco in hoc discrepant, inquit, quod Hieronymus utrunq; liberat omni peccato, cum utercq; suum, hoc est euangelij egerit negocium. Augustinus Petrum onerat peccato, sed ueniali duntaxat. Atqui ex his Augustini uerbis, quæ modo citauimus, non apparet illi uisum hoc peccatum ueniale. Deinde primum fauorabilior est sententia, quæ utrunque apostolum peccato liberat, quàm quæ alterum onerat: sed de hoc mox dicetur. Iam quod Thomas adducit de pondere autorum, mihi suffrigidum uidetur. E septem doctoribus, quorum testimonio nititur Hieronymus, Thomas quatuor reijcit, Laodicensem, Alexandrum, Origenem & Didymum, ueluti infames de hæresi. At ego in scripturam enarratione, unum Origenem decem orthodoxis anteposuerim, exceptis aliquot dogmatibus fidei. At si reijciendi sunt, in quorum libris inueniuntur hæretica, fortassis reijciẽtur & Cyprianus & Ambrosius. Iam quale est Paulum, de cuius scriptis est controuersia, in testium numero producere? ne non tres tribus opponerentur: at nihil interim de mendacio. Nec enim simulatio aut dissimulatio, si facto constet, sic mendacium appellari potest, ut semper sit cum uitio coniunctum. Porrò quod à Paulo dictum est, Non recte incedũt ad euangelium, id de cæteris dictum uidetur, non de Petro. Superest igitur unus scrupulus, quod Cephas à Paulo dicitur reprehensibilis. Aut enim id uere dictum est, & consequitur peccasse Petrum: aut falso, & mẽdacio obnoxius tenetur Paulus. Sed mox ostendemus ex ueterum interpretatione, quo pacto possit & hic dissolui nodus. *Mendaciũ, ubi sit, unde quo Augustinus*

Quarto loco, ne singula persequar, illud inter cætera commemorat Thomas, Petrũ peccasse, quod ex eius dissimulatione natum sit scandalum: Paulum non item, quod ex huius reprehensione nullũ ortum sit offendiculum. Verum qui potuit scire Petrus fore, ut offenderentur qui accumbebant, cum scirent Petrum hoc dare Iudæis fortasse infirmis aut seditiosis? Si sciebant licere Iudæo uesci & non uesci, cur offenduntur, si ille pro tempore facit quod optimum putat? Probabilius erat futurum, ut Iudæi offenderentur, quàm ethnici. Quod si non dissimulasset, rursum peccasset grauius, quia grauius offendisset suos, quibus magis consultum oportuit. Quanquam non omne scandalum cum uitio coniũctum est. Quin ex tam acerba Pauli reprehensione, graue poterat nasci offendiculum. Primũ suspicari poterant, inter principes apostolos nonnihil rancoris intercedere, cum Paulus ob rem leuiculã sic in os incesserit Petrum. Deinde periculum erat, ne minueretur autoritas Petri apud fideles, quam oportebat esse sacrosanctã. Hæc uisum est adijcere, quod uulgus theologorum putat pulchre depugnatum ab Augustino, & à Thoma rem belle explanatam. Certe locus est obscurus, & qui doctissimos Græcię magnopere torserit. Ego nõ uideo cur *An Petrus peccarit*

odio

odio mendacij, Petrum tam dure tractemus, quàm illum tractauit Augustinus. Durius autem articuli Parisienses, qui dicunt Petrum errasse in fide. Legimus inter Paulum & Barnabam incidisse dissensionem. Sed apostolos post acceptum spiritum cœlestem, qui deduceret eos in omnem ueritatem, errasse in dogmatibus fidei, mihi uidetur dictu impium. Arbitror autem Paulum incanduisse, quod nondum illa uacillatio Iudaismi sublata foret inter Christianos: atque id esse quod ait Paulus οὐκ ὀρθοποδοῦσιν, quod claudicantium est. Iam enim par erat, explosa omni superstione, ingenue apud omnes Christum profiteri. Quod si nonnihil roboris hac in parte Paulus desiderauit in Petro, non protinus sequitur, Petrum peccasse, quandoquidem illa claudicatio non aliunde quàm à studio pietatis proficiscebatur. Proinde Pauli obiurgatio, nihil aliud fuit quàm confirmatio parum adhuc sibi constantium. Hæc pro mea uirili in medium adduxi, libenter accepturus si quis meliora proferet.

Articuli Parisienses

οὐκ ὀρθοποδοῦσιν

Quia reprehensibilis erat.) ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. id est, Quoniam reprehensus erat, & damnatus ab ijs qui male de illo iudicabant, etiamsi reprehensibilis non erat. Et hic consentiunt Græcorum scholia. Ambrosius item Reprehensus legit, nō reprehensibilis. Et addit, reprehensus: Vnde utique ab euangelica ueritate, cui hoc factum aduersabatur: hic à Græcis dissentiens, & cum Augustino sentiens. Græcorum scholia indicant & alium sensum. Erat, inquit Paulus, mihi data occasio palàm obsistendi Petro, quod ante fuisset ab apostolis reprehensus Hierosolymis, quod cum Cornelio sumpsisset cibum Antiochiæ. Quod ni fuisset obiurgatus antea, nunc non subduxisset, sed ueritus ne rursus aliquid tumultus nasceretur, subducere se parabat è conuiuio. Porrò Paulus occasionem nactus, palàm obiurgat illum, non quod illi indignaretur, sed ut confirmaret alios uacillantes. Nam si quid uere peccasset Petrus, atque ex animo Paulus huic fuisset indignatus, priuatim expostulasset, non coram omnibus. Neq; uero hęc Paulus narrat glorioſe, sed ut Galatarum saluti consulat. Postremo mihi planè uidentur Iacobus cum suis, in hac fuisse opinione, ut crederent, legem Mosaicam, etiam post proditum euangelium, obseruandam Iudęis, quoad ceremonias quoq;, sicut admonuimus in Actis capite uigesimoprimo, nō quod absq; his crederent euangelij gratiam non sufficere ad salutem, sed quod ob inuincibilē quorundam superstitionem putarent expedire, non omnino negligi.

Reprehēsibilis, pro Reprehensus

Et simulationi eius consenserunt.) συνυπεκρίθησαν. id est, Vnà cum illo simulauerunt, & ita legit diuus Ambrosius.

Cæteri Iudæi.) Et, addendum, καὶ οἱ λοιποί, Et cæteri, aut cæteri quoq;.

Ab eis in illam simulationem.) Græce sic est, συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. id est, Pariter abduceretur in illorum simulationem, siue illorum simulatione. Faber legit, ὡς τε καὶ Βαρναβᾶς συναπενεχθῆναι. id est, Vt Barnabas simul abstineret. Verum hoc nec in Græcis habetur codicibus, nec à quoquam legitur, nec opinor usquam inueniri, ἀπενεχθῆναι ab ἀπέχεσθαι.

Recte ambularent.) Græcis unica est dictio, ὀρθοποδοῦσι. Vnde diuus Hieronymus aduersus Pelagium, itemq; in commentarijs uertit. Quod non recto pede incedunt: id aūt refertur ad cæteros, non ad Petrum. Aliter enim hi simulabāt, aliter Petrus. Petrus dissimulabat potius quàm simulabat, ne quid offenderet suos. Cęteri dissimulabant, suspicātes aliquid admissum aduersus bonos mores. Certe Augustinus in Epistolis, quibus super hoc loco cōflictatur cum Hieronymo, multitudinis numero legit, ac similiter citat capite ultimo ad Consentium de mendacio. Item Ambrosius: Recta uia incedunt. Neq; rursus est, Non recte ambulare, hoc est, errare à uia, sed claudicare & uacillare, quod parum essent firmi in eo quod erat ingenue tuendum, nunc huc propensi, nunc illuc. Et quoniam Mosaica lex erat in confinio, fieri potest ut Petrus quoq; nonnihil addubitarit, an palàm lex esset negligenda. Verum hoc ipsum erat uacillare, non autem flagitium admittere, cum neque Paulus neque Petrus iudicarit legis obseruationem ad salutem requiri, licet Paulus quoq; coactus sit Timotheum circuncidere, & tondere caput, non superstitione, sed obsequio. Hactenus certe nulla mentio de mendacio. Neq; quisquam negat, pium hominem alicubi recte simulare ac dissimulare. Et ostendimus ex hoc loco nihil esse necesse producere mendacium. Neq; Petrus cogebat gentes Iudaizare, quasi id ageret, ut illos in Iudaismū pertra-

ὀρθοποδοῦσι

Claudicare

heret

heret, sed quod hanc ansam quidam arriperent ex illius dissimulatione.

Dixi Cephæ.) Græci legunt πέτρῳ. id est, Petro. Neque refert ad sensum. Quod enim Græcis sonat πέτρος, id Hebræis ac Syris sonat cephas, autore Hieronymo. *Cephas Petrus*

Coram omnibus.) Hic exponit quid ante dixerit, κατὰ πρόσωπον. id est, In conspectu omnium, quorum gratia hæc dicuntur.

Scientes autem.) Autem, coniunctionem non reperio in Græcis exemplaribus, nec opus est, nisi subaudias in superiori parte uerbum Sumus, ut ita legamus, Nos sumus nati Iudæi, ex sanctis patribus orti, sub lege sancta nati, non autem ethnici, qui sine lege ex impijs ac profanis maioribus producti sunt. Et tamen ipsi sic nati cogimur diffisi legi nostræ, ad Christi fidem confugere, si uelimus esse salui, quo minus persuadendum est ethnicis, ut à lege Moysi sperent salutem. Porrò, natura Iudæos, dixit ad discretionem proselytorum. *Natura Iudæi*

Nisi per fidem Iesu.) ἐὰν μή. id est, Si non. Est autem sermonis noua forma, uulgari more dicendum erat, non iustificatur ex operibus legis, sed tantum per fidem.

In Iesu Christo credimus.) εἰς Χριστὸν ἐπιστεύσαμεν. id est. Credidimus, præteriti temporis. Et ita legit Hieronymus.

Propter quod ex.) Propterea quod, si uoluisset Latine dicere, ὅτι.

Reædifico,) οἰκοδομῶ. id est, Aedifico, nam præcedit πάλιν, id est, iterum.

Mortuus sum.) ἀπέθανον. id est, Mortuus fui: ut sit præteriti temporis, hoc est, per legẽ fidei, desij esse obnoxius legi Mosaicæ.

Confixus sum cruci.) Χριστῷ συνεσταύρωμαι. id est, Christo concrucifixus sum, siue cum Christo crucifixus sum.

Quod autem nunc uiuo.) Rursum ὃ pro ὅτι posuit, quemadmodum indicauimus in epistola ad Romanos: Quod enim uiuit, uiuit deo. *Articuli uis*

In fide uiuo filij dei.) ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ θεοῦ. Articulus additus, discernit fidem Christi à reliqua fide, quod ita poterat exprimi, In fide uiuo, fide inquam filij dei. Mirum autem ut relicta narratione, uelut oblitus sui, sic rem prosequatur, ut parum liqueat ubi desierit obiurgare Petrum: etiamsi Hieronymus existimat usque ad huius capitis finem esse Pauli reprehensionem, consentiente Theophylacto, qui sic finit huius capitis commentarium: Quod si ipse asseueraueris, uides quò impietatis progressura esset blasphemia. Sunt tamen in eo sermone, quæ magis conuenirent præceptori in discipulum, quàm Paulo in Petrum. Vnde probabilius est Paulum reliqua ad eos qui aderant dixisse: aut eo quod instituerat omisso, clàm ad Galatas deflexisse sermonem. Alioqui nimis abruptum erat, O insensati Galatæ. Ex Ambrosio nihil satis liquebat.

Non abijcio.) οὐκ ἀθετῶ. id est, Non reijcio, non repello, nõ sperno. Ambrosius legit, Nõ sum ingratus gratiæ dei. Augustinus Non irritam facio gratiam dei. Videbatur aspernaturus Christi gratiam, si Moysi legem recepisset, ut necessariam ad salutem.

Gratis Christus mortuus est.) δωρεάν. quod idem & gratis sonat. Est autem ratiocinatio ab impossibili, quod si nemo tam demens est, ut dicat Christum gratis esse mortuum, non contingit salus ex obseruatione legis Mosaicæ. *Argumẽtatio ab impossibili*

EX CAPITE TERTIO.

Insensati.) ἀνόητοι. id est, Stulti. Atque ita legit Augustinus in Commentario quem ædidit in hanc epistolam, alioqui durius uerbum est Insensati, & contumeliosius. Græca uox magis sonat rudes parumq; cordatos, præsertim quod Galatæ è ferocioribus Galliarum partibus sint profecti. Hilarius ipse Gallus, in carmine hymnorum, Gallos indociles appellat. Addit Hieronymus sibi uisam Ancyram Galatiæ metropolim, in qua magna uetustæ ruditatis uestigia resederint, & ex horum finitimis prodigiosas hæreses exortas τῆς κατὰ φρύγας, Ophitarum, Borboritarum, & Manichæorum: cæterum linguam excepta Græca, qua tunc totus ferè Oriens utebatur, fermè eandem fuisse, quæ tum esset Treuirorum. Nam apud hos uersatus est Hieronymus. Atque haud scio, an quæ nunc est Germanorum lingua, fuerit olim Gallorum. Interpres quod hic insensatos uertit, mox uertit stultos, suo more lasciuiens copia. *ἀνόητοι dure uertit pro rudes* *Galatæ qui*

Quis

Fascinare Quis uos fascinauit?) Fascinare dicũtur Latinis, qui aspectu malefico lædunt, sed apud Græcos βασκαίνειν, quo uerbo hic usus est Paulus, significat & inuidere, ut intelligas inuidia motos quosdam, uoluisse Galatas ad seruitutem legis reuocare. At Paulus uidetur hoc uerbum usurpasse, pro eo quod est, incantauit, & oculis ueluti præstigio imposuit. βασκαίνειν enim Græcis dictum est παρὰ τὸ φάσκειν καίνειν, quod per oculos noceat fascinator. Porrò Paulum de oculis delusis sentire testantur propemodum quæ mox sequuntur, Ante quorum oculos Christus Iesus præscriptus est, & in uobis crucifixus. Est autem planè præstigiũ genus, ut id quod corãm cernas, non uideas, tum quod non est, id uidere te putes: etiã si Demosthenes eo uerbo usus est pro calũniari siue accusare, in oratione pro Ctesiphonte. Hesychius addit proprie de ingrato dici. Fascinũ autẽ pueris potissimum creditum est nocere, & ob id illos stultos appellat, nihil ueritus sententiam euangelicam: Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis. Siquidem hoc non indignationis, sed charitatis conuicium est. Et tamen mitigat illorum admissum, cum tantam cæcitatem fascino tribuat, magnam culpæ partem in alios reiiciens.

Additũ apud nos Non credere ueritati.) Non obedire. μὴ πείθεσθαι. id est, Ne obtẽperaretis ueritati. Quanquam hęc particula ab Hieronymo prorsus omittitur, quod neget inueniri in exemplaribus Adamantij. In uetustissimo atque emendatissimo exemplari bibliothecæ Paulinæ non addebatur in contextu, sed nescio quis recentiore manu subnotarat procul in ima margine. In codice Constantiensi recentiore prorsus non habebatur, in uetustiore legebatur, Quis uos fascinauit non obedire: nec additum erat, ueritati. Eandem particulam adiecerunt & alio loco inferius, ubi pro ἐβάσκαινεν mutatum est ἐνέκοψεν. Hic est unus locus è multis, quo coarguitur hæc æditio non esse tota Hieronymi. Etenim quum ille testetur se hanc particulam omisisse, quod in Adamantij codicibus non inueniretur, in nostris exemplaribus constanter habetur: & quod in epistolæ capite quinto, dicit interpretem hoc loco uertisse, Non credere ueritati, nostri codices habent Non obedire ueritati. Chrysostomus nihil aliud legit, quàm Quis uos fascinauit? Nec aliud Theophylactus, tametsi interpres suo more nostram sequitur lectionem, quum in enarratione nulla syllaba sit, quæ explanet hanc particulam.

Præscriptus προεγράφη Ante quorum oculos.) ὃις κατ' ὀφθαλμοὺς ὁ ἰησοῦς χριστὸς προεγράφη. id est, Quibus sub oculis Christus Iesus præscriptus est. Quod miror quare uerterit proscriptus, cum ea uox Latinis multo aliud significet, nisi quod Græci quoq; proscriptionem, id erat apud Roma-

Locus uarie expositus nos damnationis genus, προγράφω appellant. Potest autem sensus esse duplex. Galatas adeo dementatos fuisse, ut id quod manifestissimum esset, & oculis expositum, tamen non cernerent obcæcati: aut adeo nihil uidere, ut crederent Christum proscriptione periisse, & uulgari more crucifixum esse. Posteriorem sensum sequũtur Augustinus & Ambrosius. Mihi prior magis arridet ut simplicior, minusq; coactus. Quanquam Augustinus legisse uidetur præscriptus, non proscriptus, utpote loquens de præscriptione possessionum, quæ per occupationem transferuntur ad ius alterius. Ipsius uerba si quis forte requiret adscribam: Ante quorum oculos, inquit, Christus Iesus proscriptus, est crucifixus: hoc est, quibus uidentibus, Christus Iesus hæreditatem suam, possessionemq; suam amisit, his utique auferentibus eam, dominumq; inde expellentibus, qui ex gratia fidei, per quam Christus possidet gentes, ad legis opera eos qui crediderant reuocabant Christum, auferendo illi possessionem suam. Ac paulo inferius: Vt hinc eos maxime moueret, cum considerarent quo precio emerit possessionem, quam in eis amittebat, ut parum esset gratis eum mortuum, quod superius dixerat: Illud enim ita sonat, tanquam non peruenerit ad possessionem pro qua sanguinem dedit, proscriptione autem etiam quæ tenebat aufertur. Sed hæc proscriptio non obest Christo, qui etiam sic per diuinitatem dominus est omnium, sed ipsi possessioni, quæ huius gratiæ cultura caret. Hactenus Augustinus. Quibus ex uerbis satis opinor liquere, illum agere de præscriptione iuris, et toto hoc sermone pro, positum loco præ, in dictione proscriptionis. At Ambrosius legit proscriptus, mentionem faciens damnationis. Ne huius quidem uerba grauabor adducere lectori pigro ac diffidenti: Quia stultorum, inquit, oculis Christus proscriptus uidetur, id est, spoliatus uel condemnatus: prudentium uero oculis & sensibus, non solum non condemnatus, sed ipse mortem cruce sua

damnasse

damnasse uidetur. Ac mox, Sed quia hi indigne cœperant sentire, translati ad legem, idcirco mentibus eorũ Christũ condemnatũ uideri conquerítur: huc usque Ambrosiana recensuimus. Theophylactus legit præscriptus, hoc est, ante oculos ueluti depictus. Nam Græcis γράφειν & pingere est. Hac hyperbola notat certissimam illorũ fidem, qui certius credíderint Christũ morte sua liberasse genus hominum, quàm qui coràm conspexerant illũ sublatum in crucẽ. Et ob hoc ipsum magis indignatẽ illos relabi in Iudaismũ ueluti desciscentes à Christo. Hieronymus legisse uidetur præscriptus, hoc est, ante scriptus, in uobis crucifixus, quàm illud in euangelio legeritis, uidelicet legentibus & credentibus uaticinijs prophetarum, qui multo antè id fore prædixerãt. Illud admonendũ, Græcam uocem προγραφὴν, cõmunem esse scripturæ & picturæ. Quod si placet prior illa sententia, quæ mihi certe magis probatur, & consentiunt Græcorũ scholia, magis quadrabit, depictus ante oculos, quàm præscriptus. Sic enim crediderant Christum crucifixum, quasi cõspexissent oculis. Codex Donatiani habebat præscriptus, et Constantiensis utercp nullo rasuræ uestigio.

Est autem hic sermo coniunctim legendus, Ante quorũ oculos Christus in uobis est præscriptus crucifixus, quasi dicat, ueluti depictus in cruce pendens, uestris oculis exhibitus est. Neque enim erat apud Galatas crucifixus, sed illis per fidem repræsentatus est crucifixus. Id tacite monet Chrysostomus, qui nihil attingit de præpositione in προγραφὴν, quam Paulus usurpasse uidetur pro præscriptus est. Apud latinos præpositio Pro, interdum significat aliquid palàm fieri, ut prodere, promulgare, proferre, proloqui, prostare. Et olim nomina damnatorum publicitus in foro proponebantur, unde hoc damnationis genus proscriptio dicta est.

Et in uobis crucifixus.) Et redundat. Et in uobis accipi potest, pro inter uos, si primus sensus placet, quem recensuimus. Non quod inter eos Christus fuerit crucifixus, sed quod hoc ita notum ac prædicatum, ut non minus nossent credidissentcp, quàm si inter ipsos res fuisset gesta. *Et, supereſt*

Ex operibus legis.) An, hic redundat, nec additur à diuo Hieronymo, nec ab Augustino, nec habetur in uetustis exemplaribus. Nec enim simpliciter rogat utrum sit è duobus, sed prius proponit uelut absurdum dictu, deinde per correctionem infert quod uerum est, perinde quasi dicat, Ex operibus legis spiritum accepistis, an potius ex auditu? Iam illud Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus insolens est. Necp enim ut Græci famam siue rumorem ἀκοὴν uocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, non ex lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem, auditus occisi regis consternauit populum, pro eo quod erat, rumor de rege occiso? Nos itacp pro auditu, uertimus prædicationem. *Auditus pro fama*

Vt cum spiritu.) Vt, apud Græcos non est, sed spiritu cum cœperitis, nunc carne consummamini, ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε, nisi quod præpositio est in uerbo composito, uelut Horatius: Cõgestis undecp saccis Indormis inhians. Item Vergilius, Viribus indubitare meis. Atcp hoc ipsum in, positum est pro per. Vnde magis quadrat, spiritu & carne. Annotauit Chrysostomus, quod apostolus non dixit τελεῖσθε, sed ἐπιτελεῖσθε, quasi dicas, post consummamini, dissidentes ab institutis.

Sine causa.) εἰκῆ, id est, Frustra siue temere.

Tribuit uobis.) ὁ ἐπιχορηγῶν, id est, Suppeditans siue subministrans. ὁ ἐπιχορηγῶν & ὁ ἐνεργῶν poterant esse præteriti temporis, id est, qui suppeditabat, & qui operabatur, ut subaudias deinde uerbum item præteriti temporis, tribuerat, aut simile quippiam. Verũ Hieronymus admonet rectius legi uerbum præsentis temporis, quod spiritus non desierit subministrare dotes suas: atcp ita sanè legit Ambrosius. Petrus Lombardus theologicarũ sententiarũ libro primo distinctione xiij. c. sed hinc, ex Augustini sententia putat hoc, Qui præbuit uobis, ad Pauli personam referendum, cum Hieronymus & Theophylactus ad deum referant, quod palàm est ex illorum interpretatione. *Auguſtinus à Græcis diſſentiens*

Et operatur uirtutes.) Operatur, non ad spiritum, sed ad eum refertur qui suppeditat. Eclipsim habet hic sermo, Subaudiendum enim, id facit. Est hoc idiomatis Hebraici, sicut crebro iam indicauimus.

Sicut scriptum est.) Scriptum est, redundat. Et Hieronymus legit, Sicut Abraham cre-

didit deo. Nec apparet aliter legisse Ambrosium, qui subiicit, Ostendit exemplo Abrahæ, qui pater fidei est &c. Exemplum igitur adduxit, non scripturæ testimonium. Suffragabatur germanæ lectioni uterq; codex Constantiensis.

Cognoscite ergo.) γινώσκετε οὖν, id est, Scitis igitur. Atq; ita legit diuus Hieronymus, Cognoscitis ergo, & huic consentiens Ambrosius, etiamsi Græca uox anceps est.

Prænunciauit Abrahæ.) προευηγγελίσατο, id est, Anteeuangelizauit, ut exponendi gratia sic loquamur. Nam Euangelium Græcis sonat bonum ac lætum nunciũ. Etiamsi apud Homerum Vlysses poscit Euangelium, hoc est, præmium, quod dari solet ijs qui rem lætam primi nunciarint. Proinde quod in euangelio Christi fuit exhibitum, id multo ante Euangelium promissum est Abrahæ, quod hic appellat præeuangelizauit.

Benedictio & maledictio theologorum uocabula

Igitur qui ex fide sunt, benedicentur.) εὐλογοῦνται, id est, Benedicuntur præsentis temporis. In promisso uerbum erat futuri temporis εὐλογηθήσονται, hic præsentis. Scio parum esse Latinum benedicentur & benedicuntur, sed huiusmodi quædam uitari prorsus non possunt. Dici poterat, benedictionem consequentur. At ne sic quidem uitatum fuisset orationis uicium. Coniicere licet & Ambrosium ita legisse, licet deprauatus sit locus. Certe Græcorum scholia cum sua scriptura consentiunt. Congruit huic uerbum præsentis temporis quod sequitur.

Sub maledicto sunt.) ὑπὸ κατάραν, id est, Sub maledictione siue execratione. Quod cõmode reddi poterat, Maledictioni obnoxij sunt.

Mal. om. ho. locus ex hebræo uarie uersus

Maledictus omnis.) Locus est Deuteronomij cap. xxvij. Iuxta Septuaginta ita legitur, maledictus omnis homo qui non permanserit in omnibus sermonibus legis huius, ut faciat illos, & dicet omnis populus, fiat. Apud Aquilam uero sic, Maledictus qui non statuerit uerba legis huius ut faciat ea, & dicet omnis populus, uere. Symmachus ad hũc uertit modum: Maledictus qui non firmauerit sermones legis istius, ut faciat eos, & dicet omnis populus amen. Theodotio sic transtulit: Maledictus qui nõ suscitauerit sermones legis huius facere eos, & dicet omnis populus, amen. Addit Hieronymus in hoc testimonio, quemadmodum & in cæteris, magis curæ fuisse apostolo, ut sensum redderet quàm uerba. Deinde hæc uerba, omnis homo, & in omnibus, quoniam apud solos habentur Septuaginta, aut addita fuisse à Septuaginta, aut à Iudæis fuisse erasa, præsertim cum ea compererit Hieronymus in Hebræis uoluminibus Samaritanorum. At ego non uideo causam admodũ gra uem, cur quisquam Iudæus uoluerit ea radere, quæ pro Iudæis faciãt, non contra Iudæos. Nam ijs optandum etiam erat, uniuersum hominum genus legi suæ reddi obnoxium. Et adeo uolebant omnia quę legis sunt obseruari debere, ut multa etiam adiecerint.

Libri Samoritanorum

Qui nõ permanserit.) ὃς οὐκ ἐμμένει, id est, Qui nõ permanet, etiamsi id nihil ad sensum.

Quoniam autem.) ὅτι δέ, id est, Quod autem. Et sic legit Ambrosius. nam quoniam, hoc loco non quadrat.

Distinctio noua

Ex fide uiuit.) Viuet, ζήσεται, ut antea admonuimus in epistola ad Romanos. Indicat Hieronymus & ita posse distingui: Iustus ex fide, deinde subdatur, uiuet, ut sit sensus, qui uere iustus est, non ex operibus legis, sed ex fide, is uicturus est. Ex eiusdem interpretatione palàm est, illum legisse, uiuet, non uiuit. Porrò quomodo uarie habeatur hic locus apud interpretes Græcos, dictum est in epistola ad Romanos.

De maledicto legis.) ἐκ τῆς κατάρας, id est ex maledictione, ut legit Hieronymus in secundo dialogo aduersus Pelagianos, siue detestatione. Et rursum factus pro nobis maledictũ, κατάρα, id est, execratio. Miror cur hic placuerit maledictũ, cum ea uox Latinis longe aliud significet, nempe conuicium.

Factus pro nobis maledictus.) κατάρα, id est, Maledictum, ut habetur in uetustis exemplaribus, siue maledictio, aut execratio, sicuti pestilentem, pestem uocamus.

Christus maledictus. Paulus ex testimonio sciens omisit uerbum

Maledictus omnis qui pendet in ligno.) Locus est Deuteronomij xxi. capite. Paulus prudens ac sciens, opinor, in hoc testimonio prætermisit mentionem dei. Nam Aquila & Theodotion uerterunt, maledictio dei est: Septuaginta, maledictus à deo: Symmachus, in blasphemiam dei suspensus est. Hebion hæresiarches, semijudæus, ac semichristianus ad hunc interpretatur modum, ὅτι ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος, id est, Iniuria siue contumelia dei est qui pendet. Addit Hieronymus in altercatione Iasonis & Papisci, quæ Græco sermone cõ

scripta

scripta fuerit reperisse, λοιδορία θεοῦ ὁ λελαλημένος, id est, Conuicium dei qui pendet. Ad hæc Iudæus Barhanina, quo nocturno præceptore fuit usus Hieronymus, adiecit & ita legi posse: Quia cõtumeliose deus suspensus est. Demiror autem cur hic tantopere laboret, ne Christus dicatur maledictus, cũ Paulus eundẽ dicat esse factũ peccatũ. Nimirũ ut peccatũ erat Christus, ita erat & maledictio. Tropo dictus est peccatum, tropo dictus maledictio.

Tamen hominis confirmatum testamentum.) ὅμως ἀνθρώπου. Quod reddi poterat, hominis licet testamentum, ut statim subaudias, multo magis id oportere fieri in deo. Etiamsi uideo posse connecti cum eo quod præcessit, Secundum hominem loquor, hoc est, adferam exemplum rerum humanarum, quæ nullo pacto conferendę sunt cum rebus diuinis: Et tamen in humano testamento nemo quicquam rescindit aut immutat, tantum ualet hominis decretum ac placitum. *Tamen notat positum pro licet*

Confirmatum testamentum nemo spernit.) κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, id est, Confirmatum siue comprobatum testamentum nemo reiicit aut rescindit. Nam uerbum hoc ἀθετεῖ paulo superius uertit, Abiicit. Ambrosius legit, confirmatũ autoritate. Contrarium est illi ἀκυροῦν, quod est irritum facere & rescindere. Participium est à uerbo de quo meminimus in proxima epistola, Confirmate in illo charitatem. ἀκυρόω

Aut superordinat.) ἐπιδιατάσσεται, id est, Adiungit & præter illud aliquid ordinat, hoc est, nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat.

Quasi in multis.) ὡς. Melius hic quadrabat tanquã. Subnotat diuus Hieronymus Paulum hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis, atq; ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundũ hominem dico. Negat enim usquam seminis uocem, poni in literis sacris, nisi numero singulari. Et tamen hoc torquet apostolus uelut in argumentũ, quo doceat promissum hoc in solum Christum competere. Mihi magis uidetur ideo testatus, quod humano more loqueretur, quod à rebus humanis similitudinem ducturus esset, ad res diuinas docendi gratia. Sic & Vergilius, Si parua licet componere magnis. Iam illud uel citra monitorem oportet esse notum, præpositionem in, usurpari loco per, In semine tuo, per semen tuum. Semen autem uocat posteritatem. *Paulus torquens scripturam in argumentum*

Testamentum confirmatum à deo.) διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστόν, id est, Testamentum ante confirmatum à deo in Christum. In Christum additur apud Græcos, & item apud Ambrosium. Admonet hoc loco diuus Hieronymus, si quis diligẽter expendat Hebræa uolumina, quoties Septuaginta uerterunt διαθήκην, id est, Testamentum, Hebræis esse, בְּרִית quod pactũ sonat potius, quàm testamentum. Nam in pactis requiritur fides. Cæterum apud crassos Galatas, Paulus non putauit agendum exactius. Ita Hieronymus. Quasi uero Paulus nõ & alijs compluribus locis sequutus sit æditionem Septuaginta. Iam uero de numero annorum, an satis consentiant cum narratione Geneseos, disserit acute diuus Augustinus libro de Ciuitate dei XVI. capite XXIIII. ne nos huiusmodi appendicibus plus satis oneremus hoc institutum.

Non irritũ facit.) οὐκ ἀκυροῖ, qđ contrariũ est illi λυρόω, qđ non tam est cõprobare, quàm cũ autoritate decernere, & legitime transigere rem, ut deinde ratum sit, quod actum fuerit. λυρόω

Per repromissionem donauit deus.) κεχάρισται, uerbum à χάρις, dictum à gratia, quam Paulus ubiq; opponit operibus legis Mosaicæ.

Quid igitur lex, propter transgressiones.) Augustinus in Commentarijs ita iubet distingui. Quid ergo? deinde subnectatur responsio, lex propter transgressores addita fuit. Atq; hęc distinctio habebatur in utroq; codice Constantiensi. Verũ id retractat, putatq; satius esse distinguere, quemadmodum nos distinximus. Quid ergo lex? ac deinde sibi respondeat Paulus, propter trãsgressiones addita fuit. Hanc distinctionem didicit, ut arbitror, ex Græcis: Sic enim Theophylactus, τί οὖν ὁ νόμος. *Augustini distinctio*

Posita est.) προστέθη, id est, Addita est, siue apposita est, nisi legas προτέθη, sed προστέθη legit Theophylactus, nec indiligenter explicat. Nõ enim dixit positam, sed additã, ne quis existimaret hanc esse præcipuã, sed obiter adiunctã inter primã promissionẽ & euangeliũ.

Cui promiserat.) Inquodam codice legi ὃ ἐπηγγείλατο, id est, Quod promissum fuit. In alijs erat ᾧ. Neq; enim opinor apud Græcos idem fieri in recto, quod in huiusmodi fit in

obliquis, ut articulus postpositiuus congruat antecedenti, non suo uerbo, nisi quod Græcis dicuntur Euangelizari, quibus adfertur nuncius. Hoc sanè tropo idem erit sensus, siue legas ὃ siue ᾧ. Theophylactus legit ᾧ.

Mediator uerbū peculiare sacris literis

In manu mediatoris.) μεσίου. Fortassis & hæc una est ex his dictionibus, quas ceu peculiares diuinæ scripturæ mutare nō possumus, nisi placet conciliator, aut intercessor. Hic Hieronymus meminit hyperbati, & ordinem sermonis confusum ad hunc restituit modū, Lex posita est per angelos in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per angelos, donec ueniret semē, cui repromissum erat.

Pædagogus noster fuit in Christo.) Melius hoc loco, In Christum, siue ad Christum, εἰς χριστόν. Atq; ita legit Hieronymus, in secundo dialogo aduersus Pelagiū. Pædagogus enim Græcis uile nomen est serui, cui committitur ad tempus cura pueri, ne quid per ętatem peccet, dictus à ducendo puero, quo magis quadrat quod sequitur, ad Christum.

Vt ex fide iustificemur.) Ambrosius legit iustificaremur, ἵνα δικαιωθῶμεν.

Non est masculus neq; fœmina.) In cæteris usus est coniunctione neq;, in hoc ultimo iugo usus est καὶ &, quæ tamen coniunctio idem pollet, οὔτε καὶ θῆλυ. Admonet Hieronymus hic ἕλληνα, id est, Græcum pro ethnico poni.

Vnus, pro unū

Omnes enim uos unum estis.) Vnum, legere uidetur Hieronymus, Ambrosius & Augustinus, nisi quod subolet Ambrosium Vnus legisse nō unum ex his quę asscribit, Apud deum enim nulla discretio personarum est, nisi morum & uitæ, ut homines unius fidei, meritis distinguantur non personis. Cæterum Græci, unus legunt genere masculino εἷς ἐστε, & interpretatur Theophylactus: siue quod iam Christi formam simus induti, siue quod unū corpus sumus, sub uno capite Christo. Chrysostomus legit quidem, unus, sed interpretatio talis est, ut quadret etiam si legas unū. Ac mihi sanè nostra lectio magis probatur, nisi quod magno cōsensu dissentiūt ab hac Græcorū exemplaria. Nec uideo tamē cur abhorreamus ab hoc tropo quo multi dicuntur unus, quū nec unū dicantur absq; tropo, nec unanimes.

Triplex lectio, Si autē uos Christi

Si autē uos Christi.) Hoc loco uideo ueteres trifariam legisse. Diuus Hieronymus ad eū legit modum ad quem scriptum comperimus in Græcorum exemplaribus, εἰ δὲ ὑμεῖς χριστοῦ, id est, Quod si uos estis Christi. Diuus Augustinus hoc pacto legit, Omnes uos unū estis in Christo Iesu. deinde subijcit, quod si, ut hic interposita subdistinctiōe subaudiatur, uos estis unum in Christo, ac deinde inferatur, ergo semen Abrahæ estis. Porrò iam quod Augstinus putat subaudiendū, id Ambrosius explicat ad hunc legens modum: Si ergo uos unum estis in Christo Iesu, ergo semē Abrahæ estis. Annotauit hoc Hieronymus, quoties de Christo fit mētio, promissiones multitudinis numero poni, uelut illic, Abrahæ autem dictę sunt promissiones et semini eius, hoc est, Christo. Rursus ubi de his, qui per Christū sunt Abrahæ, numero singulari, uelut hoc loco, κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

EX CAPITE QVARTO.

Dico aūt.) Hoc more Paulus loqui solet, quoties ingredit interpretari quæ dixerit. Proinde dilucidius erat, Quod dico tale est, aut, Illud aūt est, quod dico.

Hæres paruulus est.) νήπιος, id est, Puer siue infans, & ea ætate quæ nondum sapit. Latine tamen uertit interpres.

Nihil differt à seruo.) διαφέρει ambiguum est. Nam significat & antecellit. Verum hoc loco nihil refert. Imò seruo subiectus est.

ἐπιτρόποι οἰκονόμοι

Tutoribus & actoribus.) ἐπιτρόπους καὶ οἰκονόμους, id est, Curatoribus & dispensatoribus, hoc est, rei familiaris procuratoribus. Quanquam Hieronymus & Ambrosius, atq; item Augustinus legunt, sub actoribus, pro οἰκονόμοις, qui administrant res minorū. Porrò pueris pupillis dabantur tutores, furiosis & adolescentibus, curatores, qui pro illis rem administrarent licet existimem hos & actores dici. Actor ambigua uox est, prior uox Græca dicta est à permisso arbitrio seu iure, posterior à dispēsatione rerum domesticarum.

Præfinitum tempus.) προθεσμίας. Quæ uox significat idem præscriptum ad quem ius alicuius duraret, ultra quem non liceret agere, Tale est ius tutorum.

Distinctio

Paruuli.) νήπιοι. De quo sæpius iam admonuimus.

Sub elementis mundi eramus seruientes.) δεδουλωμένοι, id est, In seruitutem redacti.

quod

quod Ambrosius legit, subiecti, & referendum uidetur ad, Sub elementa, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα, Quasi dicas, sub elementa in seruitutem redacti. Latina uox elementi anceps est, quemadmodum & στοιχεῖον apud Græcos, quæ declarat interim initium ac primordium rei nascentis, interim ipsas literas. Nam & Aristoteles in Physicis, inter ea unde cognitio rerum nascitur recenset στοιχεῖα, id est, elementa, subijciēs hęc principijs & causis. Et Iustinianus libros Institutionum, elementa iuris appellat, ueluti rudimenta. Paulus eodem uerbo usus est in epistola ad Colossenses: Videte ne quis uos deprædetur per philosophiā, & inanem deceptionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Ac rursus in eadem: Si mortui estis cum Christo ab elementis, ἀπὸ τῶν στοιχείων. Nec uideo cur diuus Hieronymus, aliud quiddam uelit esse elementum hoc loco ad Galatas, aliud in epistola ad Colossenses. Certe utrobiq; de ceremonijs Iudæorum agit, & hominū institutionibus, quæ uelut exordia data sunt hominibus rudibus adhuc, & nōdum capacibus Euangelicæ doctrinæ. Nec ab his diuersum est, quod scribit ad Hebrēos, Et cum deberetis esse magistri, propter tempus, rursum necesse habetis ut doceamini, quæ sint elementa principij sermonū dei, τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς. Hic sensus mihi uidetur esse germanus, reliqui, meo iudicio, magis ostentant eruditionem aut ingenium interpretis, quàm ostendūtmentem Pauli. Neq; est cur nos moueat quod Paulus adiecit, elementa mundi. Mundum enim uocat, quicquid est uisibile & caducum. In huiusmodi rebus sita est superstitio ceremoniarum, ne gustaueris, ne tetigeris, ne contrectaris.

στοιχεῖα

Elementa mundi quæ

Mundus est quicquid est temporarium

Misit deus filium.) ἐξαπέστειλεν, id est, Emisit, uel potius legauit, nēpe cum mandatis. Nā id proprie sonat Græca uox, aliud enim est πέμπειν.

Factum ex muliere.) Prius factū est Græce γενόμενον posterius γενόμενον, ut illud uertas natū, hoc factū est. Quanq; Græci codices nō omnes distinguunt. Certe Theophylactus utrobiq; legit γενόμενον. Atqui Augustinus libro de Trinitate & unitate dei, cap. III. refert ad hunc modū: Misit deus filium suū, natum ex muliere, factū sub lege. Ac mox eiusdē operis, cap. sexto. Factū autem hic nihil aliud sonat, quàm subditū legi: quemadmodū dicitur factus pallidus qui expalluit, ne quis hic frustra philosophetur de creatura.

γενόμενον γενόμενον

Redimeret.) ἐξαγοράσῃ. Quod ad uerbum sonat emercaretur, hoc est dato precio asseret in libertatem, quod dicas licet eximeret.

Vt adoptionem.) Græcis unica dictio est ὑοθεσίαν. Quam interpres, quo plenius exprimeret, periphrasi reddidit, quod adoptio uideatur latius patere.

Reciperemus.) ἀπολάβωμεν. Augustinus ānotat reciperemus dictū, nō acciperemus, ut intelligamus restitui quod fuerat amissū. Id magis haberet locū, si Græce dixisset ἀναλάβωμεν.

Quoniam autem estis filij dei.) Redundat dei, iuxta cōstantem Græcorū lectionem, nec admodum ad sensum facit, tantum agit de conditione liberorum, licet refragentur omnes Latini quos ego uiderim, excepto uetustissimo codice Donatiani.

In corda uestra.) ἡμῶν, id est, nostra, consentiente cū Græcis utroq; codice Constantiensi, Ambrosio & Hieronymo. Quoniam autē præcessit, estis, lector parum attentus deprauauit scripturam. Et sicuti superius ostensum est ἀββὰ ὁ πατήρ, Abba pater, non est ἀνάπλωσις iuxta Hieronymum, consentiente & Augustino, & ni fallor, Ambrosio: sed abba peregrinum est uerbum, Hebræis Syrisq; cōmune, id interpretatur adiecto uerbo Græco, qui mos peculiaris est scripturæ diuinæ, ut Bartimæus, filius Timęi, in Euangelio: Aser, diuitiæ, Thabita, dorcas, in Actis: & in Genesi Mesech, uernaculus, aliaq; his consimilia.

Iam non est seruus.) Es, secundæ personæ, non tertiæ, εἶ. In nōnullis exemplaribus omnino nō additur. Tantum est οὐκέτι δοῦλος, ut subaudias est, aut es, si mauis. Et interpres, iam, suum nimis amat, aliâs gaudens uel intempestiua uarietate. οὐκέτι εἶ, id est, Non deinde es, non amplius es.

Et hæres per deum,) Et hæres dei per Christū καὶ κληρονόμος θεοῦ διὰ χριστοῦ. Hieronymus legit, Et hæres per Christū, omissa mentione dei. Ambrosius & Augustinus legunt ut nostra habet æditio. Mihi magis probatur quod legit Hieronymus. Porrò dei uidetur additum ab interprete quopiam. Absolutius enim erat hæres, si nihil addas: ut opponatur seruo. Deniq; quod adiecit, per Christum, suo more fecit Paulus, qui sic omnia dei beneficia uult ad nos à patre proficisci, ut per Christum filium ad nos ueniant, uelut insitos Christo.

Et hæres per deum, uaria lectio

Per quẽ adoptione & filij ſumus & hęredes. Hoc loco plus habet Theophylactus ſic legẽs, εἰ δὲ ὑὸς ληρονόμος, ληρονόμος μὲν θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ χριστοῦ. i. Quod ſi filius & hæres, hæres quidem dei, cohæres uero Chriſti. Quemadmodũ aũt legit, ita & interpretatur. Verũ quod hic ſupereſt, tranſſcriptum apparet ex cap. epiſtolæ ad Romanos VIII.

Cum cognoueritis.) νῦν δὲ γνόντες, id eſt, Nunc autem poſteaq; cognouiſtis deum,

Imò cogniti ſitis.) μᾶλλον δὲ. id eſt, Magis autem. Et ita legit Hieronymus. Quanquam magis, hoc loco correctionem habet uerius, quàm comparationem.

πάλιν ἄνωθεν

Quibus denuo.) Pro denuo, Græcis eſt πάλιν ἄνωθεν, id eſt, Rurſum ab initio. Et ἀναβλέπω πλωσις ad uehementiam facit. Nos uertimus, iterum ab integro.

Et tempora.) καιρούς, id eſt, Opportunitates, Neq; enim eſt χρόνος. Hæc autem ad feſtos Iudæorum dies pertinent, quibus hoc aut illud fas erat, aut nefas.

Timeo ne.) φοβοῦμαι ὑμᾶς, id eſt, Timeo uos. Atq; ita legit Ambroſius, & item Auguſtinus, nec ſecus habetur in uetuſtis exemplaribus. Verti poterat, Timeo de uobis.

Fratres obſecro uos.) δέομαι ὑμῶν, id eſt, Rogo uos. Hæc uult diuus Hieronymus ad ſuperiora referri ad hunc modum, Fratres obſecro uos, ſitis ut ego, quoniam ego ut uos, hoc eſt, abijcite ſuperſtitionem Iudaicam, quam uidetis abieciſſe me. Aut proficite ad meã perfectionem, quandoquidem ego memetipſum ad ueſtram infirmitatem inclinaui. Nam ut, mauult Valla quàm ſicut, non ſolum hic, uerum etiam in proximo loco.

Iam pridem.) Græcis eſt, prius πρότερον.

Tentatio ueſtra & ueſtri. Tentationem ueſtram ſermo anceps

Tentationem ueſtram.) πειρασμόν μου, id eſt, Tentationem meam ſiue mei, imò meam, ut intelligas Paulũ tentaſſe Galatas ſuo ſermone humili & incondito. Quanquam ſermo Græcus anceps, & Hieronymus uarie exponit. Nimirum tentatio Galatarũ erat, quod homo humilis & malis humanis obnoxius, cum Chriſtum crucifixum prædicaret, neq; quicquam præterea magnificum, tamen immortalitatem polliceretur. Aut certe, laborauit illic aduerſa ualetudine, & cum cernerent corpuſculum morbis afflictum, tamen immortalitatem prædicanti crediderunt. Sunt enim qui putant Paulum crebro capitis dolore fuiſſe uexatum, atq; hunc ab eo uocatum ſtimulum ſatanæ. Siue, quod uero propius eſt, quod cernerent ſuum apoſtolum contumelijs oneratum, inſectationibus agitatum, flagris cæſum, lapidibus obtutum. Poterant hæc illos ab admiratione illius alienare. Cæterum non legimus uel ipſum dominum, uel apoſtolos ullo laboraſſe morbo.

μακαρισμὸς μακαριότης

Vbi eſt ergo.) τίς οὖν ἦν, id eſt, Quæ ergo erat, Et ita legit Ambroſius. Cæterũ beatitudo non eſt μακαριότης, ſed μακαρισμὸς, quod magis ſonat beatificationem, à uerbo μακαρίζειν, quod eſt beatum dicere, ſiue iudicare, id quod non obſcure ſignificat Diuus Hieronymus his quidem uerbis, Quamuis, inquit, eo tempore, quo Euangelium iuxta carnem ſuſceperatis, beatos dicerem, quod in initijs feruebat: tamen nunc quia non uideo ædificio culmen impoſitum, & penè nequicquam iacta fundamenta, cogor dicere, ubi eſt beatitudo ueſtra, qua uos beatos arbitrans ante laudabam: Itidem exponit & Theopylactus, nimirũ de laude qua prædicabantur ab omnibus, quod eſſent φιλοδιδάσκαλοι.

Aemulantur uos.) ζηλοῦσιν ὑμᾶς. Ea uox cum Græcis diuerſos habeat uſus, tamen hoc loco recte uerteretur, diligũt ſiue affectant, ſiue ambiunt, & zelotypia laborãt erga uos, quod in fine ſubnotat & Hieronymus. Agit enim de quibuſdam, qui ſub prætextu amoris & ſtudij erga Galatas, hoc agebant, ut illos pertraherent in ſeruitutem legis Moſaicæ.

Excludere Includere

Sed excludere uos.) Græce eſt ἐγκλεῖσαι, id eſt, Includere. Quanquam Græci codices hic uariant, cum in nonnullis ſit ἐκκλεῖσαι, Includere, legi inuoluere: excludere, à libertate Chriſti. Theophylactus legit & interpretatur excludere ἐκβαλεῖν, Nam excluditur qui nõ admittitur, & excluditur qui eijcitur. Vtinam hodie nulli ſint apud Chriſtianos, in quos cõpetat hæc Pauli querimonia.

Vt illos æmulemini.) αὐτοὺς, ut ſe, ſiue ut ipſos æmulemini.

Bonũ autẽ æmulamini in bono.) καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ, id eſt, Bonũ autem ſcilicet eſt æmulari in bono ſemper. Bonũ eſt alios imitari uelle, ſed nõ in quauis re, uerũ in re bona. Et ad hunc modũ legit Auguſtinus: Bonũ autẽ eſt, ait, æmulari in bono ſemper. Interpres legiſſe uidetur καλὸν δὲ ζηλοῦσθε, ut extrema ſyllaba uerbi deſinat in e pſilon. Nec ſono uocis diſtingui poſſunt Græcis, æmulari & æmulamini. Quin & infinitum accipi poterat

pro

pro imperatiuo, ni additus esset articulus. Aliud autē declarat æmulari primo loco, cū duobus sequentibus, in quibus tamen nō est simpliciter imitari, sed imitari cū admiratione studioq; insequendi. Nā id est quod paulo post dicit apertius, Sed ut in carne uestra gloriētur.

Cum præsens sum apud uos.) Tametsi consentiunt omnes, tamen sermo Græcus anceps est, qui & hunc sensum habere potest, μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς, non solum in hoc quod adsum apud uos, quia dixit ante ἐν τῷ καλῷ. Honestū enim semper sequendum est, etiamsi absit is qui tradidit. Innuit enim suā absentiā fuisse in causa, ut aliò delaberentur.

Vellem autem esse apud uos modo.) Modo, hoc loco pro nunc, positū est ἄρτι. Nec est esse, sed παρεῖναι, id est, Adesse.

Quoniam confundor in uobis.) ἀπορῶμαι, id est, Perplexus sum siue indigus sum, sic enim explicat diuus Hieronymus. Quanquā apud Græcos ἀπορεῖσθαι, est aliquoties hærere & inopem esse consilij. Sic erat affectus Paulus, ut nesciret quid ageret cum Galatis, quos uidebat omnino tendere ad seruitutem legis, & hoc magnis apostolis, ut putabatur, eò uocantibus. Cæterum uulgus nullum facit discrimen inter confusionem, quæ Græcis σύγχυσις dicitur, & pudorem siue erubescentiam, quæ αἰσχύνη dicitur, siue ἐντροπή. Sed aliud est pudere & erubescere, aliud animo turbatum esse, ut nescias quid sit agendū. Etiamsi nō nunquam detorqueatur ad uehementem pudorem, qui turbare solet animum, & tenebras offundere, uelut apud Euripidem ὡς δ' ἄνολβον ἔιχες ὄνομα σύγχυσίν τε. Quanq; hic quoq; perplexus potest intelligi, magis q; pudefactus. Nec erat quod hoc loco uerbum Confundor mutaretur, nisi interpres aliās libenter & frequenter usus esset eo pro erubescere, alioqui belle explicabat Græcam uocem ἀπορῶμαι. ἀπορεῖσθαι

Legem non legistis.) Auditis, est Græce ἀκούετε. Hieronymus legit audistis, nisi mendum subest. Nam arbitror fuisse scriptum auditis. Habet autem tropus suam gratiam, qua si lex ipsa loquatur, uetans ne posthac seruetur. Itaq; hoc ipso repugnabant legi, quod affectarent obseruare legem. *Lex auditur quasi loquēs*

Per allegoriam dicta.) ἀλληγορούμενα, id est, Quæ per allegoriam dicuntur. Est autē allegoria, cum aliud dicitur, aliud significatur. Augustinus libro de Trinitate XV cap. IX testatur se legisse, quę sunt in allegoria. Et quoniā allegoria græca uox sit, quosdā Latinos interpretes ita reddidisse, Quæ sunt aliud ex alio significantia. Chrysostomus admonet, Paulum abusum hac uoce allegoria, pro typo & figura. Nam allegoria proprie est perpetua metaphora. Verum apostolus hic ueram historiā refert, quæ typus sit alterius. *Allegoria*

Hæc enim sunt duo testamenta.) Chrysostomus quærit quid referat αὗται. Refert duas matres, ancillā Agar & liberam Saram, quarū præcesserat mentio. Id mollius est in sermone Græco, in quo testamentum est fœminini generis διαθήκη. Et rursus, Sunt, positum est, pro significant.

Vnū quidē in monte.) A monte est Græce ἀπὸ ὄρους. Et ita legūt & Hieronymus & Ambrosius. Neq; secus habebat codex Donatiani. In altero Constantiensi, nempe uetustiore, manebat germana scriptura, in altero rasura testabatur opera deprauatoris. Quanquā locus hic multis modis deprauatus est. Porrò Græce sic habet, ἀπὸ ὄρους σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν ἄγαρ. τὸ γὰρ ἄγαρ, σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν ἱερουσαλήμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. ἡ δὲ ἄνω ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν, id est, A monte Sina in seruitutem generans, quæ est Agar. Nam Agar, Sina mons est in Arabia, confinis est autē ei, quæ nunc est Hierusalem, seruit autē cum filijs suis. Porrò quæ sursum est, Hierusalem libera est, quę est mater omniū nostrū. Admonent Græcorū scholia, cumq; his Theophylactus, montē Sina, Arabum lingua Agar appellari. Eundē autem esse montem, diuersis nominibus. Tametsi nihil huiusmodi meminit Hieronymus in huius epistolæ commentarijs. Augustinus & Ambrosius legunt, quod est Agar, non quæ est. Tametsi utraque lectio sensum eundem exprimit, quod relatiuum nomen, inter duo intercedens substantiua, cū utrouis solet congruere, præcessit enim Testamēta, & sequitur nomen mulieris Agar. Nisi quod cum legimus quæ est Agar, amphibolon est, an quæ pertineat ad seruitutem, etiamsi in hac lectione sensus ferè eódem recidit. Siquidem est, hoc loco positum est, pro significat, quod genus illud, Petra autem erat Christus, annotante Augustino locis aliquot. Perpusillum enim refert, utrum Agar typum habeat testamenti generantis *Locus obscurus*

in seruitutem legis, an ipsius seruitutis, quam habebat testamentum. Porrò illud generans, necesse ut ad testamentum referatur, quod significatum fuisse uult in typo Agar. Deinde quod sequitur, τὸ γὰρ Ἄγαρ, non ad ancillam, sed ad montem pertinet, quod uel ex ipso genere deprehenditur, quod mons apud Græcos neutri generis sit. Ambrosius uidetur Græcum genus reliquisse, cum ait, In seruitutem generans, quod est Agar: nisi quis uocem relatiuam malit ad sermonis cõtextum pertinere, quod est uidelicet generare in seruitutem. Huius enim rei typum gerebat Agar, siue ancilla, siue mons ab ancilla sortitus nomen. Cęterũ quod addit, Quæ nunc est Hierusalem, huc pertinet, quod olim ea ciuitas alijs nominibus fuerit appellata, primum Iebus, deinde Salem, deinde Hierusalem, uelut ex utrisque compositio uocabulo, postremo Aelia. Nec mirum uideri debet, si uulgaris usus pro Iebusalẽ dixit Hierusalem, quũ Salem uerterit in Solymã, & Hierusalem in Hierosolymam.

Hierusalem multis dicta nominibus

Qui coniũctus est ei quæ nunc est Hieruſ.) συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, pro coniunctus est, nos uertimus confinis est. Nam hoc uerbo usus est diuus Hieronymus hunc enarrans locum. Nec obstat, quod Sina mons itinere multorum dierum disitus est à monte Sion. Paulus enim hic non metitur spacium interualli, sed cõfert similitudinem allegoriæ. Nam quæ inter se similitudine quapiam respondent, uicina & confinia dicuntur, quod Paulus Græce dixit συστοιχεῖν, quasi dicas in eadẽ esse serie. Vnde & grammatici στοιχεῖα uocant literas, quod serie quadam sibi iungantur. Philosophi rerum elementa στοιχεῖα uocant, puta terram, aquam, aërem & ignem, quod horum unumquodq; suo consistat ordine. Item uersus στίχοι dicuntur, & acies ordine compositę στίχαι uocantur, quæ uoces aliæq; similes deriuantur à uerbo στείχειν, quod est ordine progredi, siue in serie stare. Mons autem Sina, tametsi longo interuallo disiunctus est ab Hierosolymis, tamen hac similitudine illi contiguus est, quod quemadmodum in Sina primum lex est prodita magnis terroribus, ita in monte Sion eadem lex est promulgata, & ad alienigenas etiam propagata, iuxta uaticinium: De Sion exibit lex, & uerbum domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco apostolus, ut ostendat legem absq; gratia terrorem incutere minis & præceptis. Cogi uero metu, seruile est. Iudæi itaque qui uacui charitate, legem iuxta literam ac ritus externos obseruabant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamẽ à seruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ. Verbum autem συστοιχεῖν, in hunc sensum reperitur apud probatos Græcorum autores, nominatim apud Theophrastum de Causis, & Aristotelem γὰρ τοῖς μετὰ τὰ φυσικὰ. Nec Suidas de hoc uerbo siluit in dictione σύστοιχα, Sic enim appellantur quæ sunt eiusdem ordinis ac sortis. Et συστοιχία dicitur rerum inter se similiũ series, ueluti si ponas. ϖ. κ. τ. una συστοιχία fuerit, conueniunt enim in hoc quod sunt exiles. Altera huic opponetur, continens φ. χ. θ. Et hæc elementa inter se collata σύστοιχα sunt, ad superiorem uero seriem comparata, ἀντίστοιχα. Diuus Chrysostomus συστοιχεῖ interpretatur γειτνιάζει καὶ ἅπτεται, id est, uicinus est & contiguus: idem dilucidius interpretatur Theophylactus, addens uiciniam hanc non esse loci, sed similitudinis. Et glossa quæ dicitur Ordinaria, coniunctus, uerbo exponit similis. Verum hanc interpretationem Aquinas reiicit, quod existimet hanc non fuisse mentem Pauli, maultq; montem Sina ideo dictum coniunctum Hierosolymę, quod illinc huc profecti sint Israëlitæ: ut intelligamus montẽ Arabiæ confinem esse Hierosolymę, non propinquitate situs, sed continuatione itineris. Huic commento obstat nonnihil συστοιχεῖ uerbum præsentis temporis, quod Ambrosius uertit, qui coniungitur. Iter autem multis seculis præcesserat. Qui collegit scholia in omnes Pauli epistolas, ita scribit in hunc locum, Ex qualitatibus locorũ uult intelligi diuersitatem testamentorum. Is quisquis fuit, sensisse uidetur Sina typum esse ueteris testamenti, Hierusalem noui. Hoc si recipimus, quomodo dicũtur συστοιχεῖν. Mihi Paulus æquare uidetur Iudæos Arabes & Hierosolymitanos, quod utriq; pariter seruirent legi, et ad synagogam pertinerent, non ad ecclesiam. Hierosolymæ uero terrenæ, quam non discernit à monte Sina, opponit cœlestem Hierosolymam, quæ est ecclesia. Mirum est autem nec Hieronymũ nec Ambrosium hunc de uicinia scrupulũ attingere.

Lætare sterilis quæ non paris.) Testimonium adductum est ex Esaiæ cap. LIIII. Hebræa sic extulit Hieronymus: Lauda sterilis, quæ non paris, decanta laudem & hinni quæ non parturiebas, quoniã plures filij desertæ, magis q̃ eius quę habet uirum. Verum iuxta

Septua-

Septuaginta legimus hunc in modum, εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον, ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα, id est, Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama, quæ nō parturis, quia plures filij desertæ, magis quàm eius quæ habet uirum. Symmachus ita uertit: Lætare sterilis, quæ non peperisti, gaude in exultatione & hinni, quæ non parturisti, plures enim filij dissipatæ, magis quàm eius quæ erat sub uiro. Ab hoc non discrepant, Theodotion & Aquila, pręterquàm in pauculis uerbis. Vnde palàm est in hoc loco Paulum usum uerbis Septuaginta, quod per omnia sensus cōcordet cum Hebraica ueritate. *Paulus sequitur LXX*

Cum filio liberæ.) Hieronymus legit, Cum filio meo Isaac. Atq; ita sanè legitur Genesis capite uigesimoprimo. Ad eundem modum legit Ambrosius. Quo magis admiror unde hæc scriptura in Gręcorum ac nostros codices inuaserit. Ex interpretatione Theophylacti non satis liquet quid legerit, nisi quod contextus cum nostra uulgata lectione consentit. Chrysostomus legit quēadmodū Latini: nec refert ad sensum. Apostolus pro persona Sarę, supposuit personam scripturæ, quo plus esset ponderis, sensumq; reddidit ad causam quam tractat commodū. In hoc testimonio Paulus nec Hebraicam autoritatē nec Septuaginta sequutus est, contentus suis uerbis scripturæ sensum reddere.

Qua libertate nos Christus.) Græca sic habent, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ἧ χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μή. id est, Libertate igitur, qua Christus nos liberauit state, &c. ut Libertate ad sequentia pertineat, non ad superiora. Tametsi Hieronymus secus uertit, ac secus legunt Ambrosius & Augustinus, hinc nouū sermonis caput ordientes. State igitur &c. Mecum haud obscure facit Chrysostomus ac Theophylactus, στήκετε uerbū etiā interiecto cōmentario separans ab ijs quæ sequūtur, Nec interpres hoc mutare potuit. Ad sensum haud magnopere refert. *Distincti*

EX CAPITE QVINTO.

Ontineri.) μὴ ἐνέχεσθε. i. Obnoxij sitis, aut implicemini seu illaqueemini.

Circuncidenti se.) περιτεμνομένῳ, id est. Qui circumciditur.

Euacuati estis à Christo.) κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ. Hanc uocem interpres constanter ita uertit, cum significet aliquid aboleri & irritū ociosumq; fieri, ac uelut antiquari. Idem est cum eo quod paulo superius dixit, Nihil Christus uobis proderit: Si addicitis uos legi Mosi, Christus uobis est antiquatus & ociosus. Hieronymus indicat hanc uocem καταργεῖσθαι, non recte uerti ab interprete, cum sit potius in opere cessare. ἀργὸς enim ociosus est, uelut ἄεργος. unde dictum est καταργεῖσθαι.

Per charitatem operatur.) Rursum hic operans, non significat quod uulgus somniat, sed quæ uim suam occultam exerceat in nobis, quod proprium est spiritus. Sentitur enim uis, cum ipse nusquam appareat. Nam legem uult parum efficacem uideri, contrà fidem efficacem. ἐνεργουμένη, quod, agens, rectius uerti poterat. *κατεργεῖσθαι quid*

Quis uos fascinauit.) ἀνέκοψεν. Quod Hieronymus & Ambrosius uertunt, impediuit. Et glossa ordinaria indicat in Latinis codicibus fuisse duplicem lectionem, cum apud Græcos non sit nisi una. Certe in codice Donatiani scriptum comperi, fascinauit. Ex hoc loco uidetur additum, Non credere ueritati, de quo superius cap. 3. admonuimus, et quod illic uertit non credere, hic uertit non obedire. Imò Hieronymus hic admonet, totum hoc, non obedire ueritati, non inueniri in uetustis codicibus: etiamsi Græci codices hoc errore sunt cōfusi. Quanq; autē hoc loco nihil interest inter Græcos codices & Latinos, nisi quod illi legūt impediuit, nō fascinauit, tamē ne hic quidem multum ad sensum facit addita particula. Sēsus enim plenus erat, Bene currebatis, quis interrupit cursum uestrū? Rursus aliud argumentū hanc ęditionē non esse pure Hieronymi: nam ille cum Gręcis legit impediuit.

Nemini consenseritis.) Et hanc particulam uelut adiectitiā, præterit Hieronymus, cum nec in Gręcis reperiatur codicibus, nec apud ullum illorum qui commentaria scripserint in Paulū. Etiamsi Theophylacti interpres in contextu de suo addidit, cum nec sit apud Græcos, nec in interpretatione fiat ulla mentio. Certe in codice Donatiani non addebatur, nec in utroq; Constantiensi. Et tamen propemodū addiuinare licet Ambrosium hanc particulam addidisse, non addidisse autem superiorem, Non credere ueritati, sic enim explanat: Exercitium illorum in opere fidei bonum fuisse testatur, sed nequitia malorum hominum detentos, ne cursum suū officio perseuerante consummarent; unde ut resipiscant hortatur, *Superest apud nos*

de cætero

de cætero nulli eorum credentes, qui ut opera legis seruanda suaderent, Euangelicæ uerita ti non eos obedire sinebant. Certe in contextu non additur apud Ambrosium hæc particula: Nemini consenseritis, ne apud Augustinum quidem.

Persuasio cætera superfunt Persuasio hæc nõ est &c.) Græcis nec est hæc, nec uestra, ut legit Augustinus, sed duntaxat ἡ πεισμονὴ, id est, Persuasio. Quanquam sensus non admodum pugnat, nisi quod hic significat persuasionem nõ obtemperantium, sed persuadentium, ut referatur ad superiorem interrogationem. Quis uos impediuit bene currẽtes? Nempe quorundam persuasio auocantium uos ad Mosaicas ceremonias, quæ persuasio nõ est profecta à Christo, qui aliò uos uocauit, nimirum ad spiritualia.

φύραμα massa Totam massam corrupit.) ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, id est, Totam consperſionem fermentat, sic enim uertit diuus Hieronymus in commentarijs, palàm damnans ac reijciens uerbum massæ. Nec tamen reddit causam cur reijciat, nec abstinet ab usu uocis damnatæ, in interpretatione: Neq; tamen negari potest, massam esse uocẽ Latinam, etiamsi cõsperſio in hoc sensu reperitur apud Columellã, & magis exprimit uocem Græcam φύραμα. Vel hic locus arguit hanc translationem non esse Hieronymi, quæ dictionem habet, quam ille testatur à se correctam fuisse. Pro corrumpit, Hieronymus legit fermentat. Est enim Græce ζυμοῖ. Siquidem non protinus corrumpitur, quod afficitur fermento. Nam Christus suam doctrinam comparat fermento in farinam abdito.

φρονεῖν Nihil aliud sapietis.) φρονήσητε. Melius Ambrosius, qui legit sentietis, hoc est, nõ eritis in alia sententia, & non cogitabitis de nouando uitæ instituto. Nam id est, nihil aliud, nihil diuersum, nihil nouum. Quemadmodum dicimus, aliud ab illo.

Quicunq; est ille.) ὅς ποτε ἂν ᾖ, id est, Quicũq; fuerit, siue sit. Atq; ita legit D. Ambrosius.

Ergo euacuatum est scandalum.) ἄρα κατήργηται, id est, Ergo cessauit. ut non inelegãter exponit diuus Hieronymus, quod uulgo uocant cassatum. Admonet autem et hic, Græcam uocem rectius exprimere Pauli mentem quàm Latinam. Cassatur enim quod desijt habere uigorem.

Sensus triplex Vtinam abscindantur.) Vtinam & abscindantur, addita copula καὶ ἀποκόψονται, id est, Amputentur etiam, siue resecentur. Est nonnihil emphaseos in coniunctione, non solum iudicentur, sed etiam anathema fiant, penitus resecti à uestro consortio. Aut qui uos uolunt circuncidi, ipsi prorsus execentur, ut Paulus imprecetur exectionem totius membri, qui docerent circunciſionem. Attingit hunc sensum Ambrosius, & item Theophylactus sequutus Chrysostomum, sed alter mihi uidetur apostolica grauitate dignior. *Sequutus Chrysostomum* Augustinus ex maledictione facit benedictionem, sic interpretans: Quasi Paulus precetur pseudapostolis, non ut circũcidantur, sed abscindantur, hoc est spadones fiant propter regnum cœlorum: sic enim futurum, ut desinant prædicare Iudaicam circunciſionẽ. Hoc commentum maluit amplecti, cẽq; tribuere Paulo imprecationem.

Qui uos conturbat.) οἱ ἀναστατοῦντες, id est, Qui uos à statu dimouẽt. Vnde Ambrosius legit, Hi qui uos subuertũt. Nos uertimus, qui uos labefactant. Respexit enim ad id quod dixerat, state. Labefactatur autẽ quod à statu suo dimouetur. Annotat uocis huius emphasim diligenter Theophylactus, sed ante hunc Chrysostomus.

Additũ aliquid In occasionem detis carnis.) Detis, uerbum apud Græcos non habetur. Et carni, dandi casu profertur, non carnis, paterno. Et subaudiẽdum est detis, ut admonet diuus Hieronymus, aut aliud accommodatius. Apparet Vallam accusatiuum Libertatem referre, ad uerbum quod sequitur seruiatis, quasi dicas, ne seruiatis libertatem uestram carni. Verum id præterquàm quod ab omnium sententia dissidet, duriusculum est & coactius. Theophylactus subaudiendum putat ἔχωμεν, id est, habeamus. Certe, ut modo dixi, testatur Hieronymus, uerbum Detis additum ab interprete, non positum à Paulo. Et nescio quid gratiæ peculiaris habet hæc aposiopesis, in deterrendis ijs quos nolis offendere.

Sed per charitatem spiritus.) Spiritus in Græcis codicibus non habetur, nec in Hieronymo, nec in Augustino, tantum apud Ambrosium legere memini, qui sic etiam interpretatur, ut sit quod opponat carni.

Dilectio proximi Diliges proximũ tuũ.) Græci habent ἐν τῷ ἀγαπήσεις, id est, Nẽpe in hoc, Diliges proximũ &c. unde & nos ita uertimus. Admonet Augustinus multis uerbis hic de Dei dilectione

ctione sileri, quod ea fingi possit, dilectio proximi facilius queat conuinci. Et consequitur, ut qui proximum dure tractat, is nec deum amet. Subindicat idem, licet obscurius Ambrosius. Hoc admonendum putaui, ne quis de suo adijciat uelut omissum, quod à Paulo non est additum.

Mordetis & comeditis.) Pro comeditis, Ambrosius legit criminatis, si modo codex mẽdo uacat. Haud scio an exemplar illius habuerit καβάλλετε, id est, Calumniamini.

Dico autem in Christo.) In Christo, non additum est apud Græcos, nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, ne in uetustissimo quidem exemplari Paulino, suffragabatur utercp codex ecclesiæ Constãtiensis, tantum est, Dico autẽ, Spiritu ambulate. Sic enim indicat quorsum tendat totus hic sermo.

Et desideria.) Desiderium est Græce ἐπιθυμίαν. Ambrosius legit concupiscentiam carnis non perficietis, tametsi id nihil ad sententiam.

Hæc enim sibi inuicem.) Apud Græcos pro enim est δέ, autem, τοῦτο δέ, hæc autem, Quanquam id quidem ad sensum haud magni refert.

Quæ sunt.) In plerisq; huiusmodi recensendis, Latina nõnihil à Græcis discrepant, librariorum opinor obliuione. Hæc Græce sic habent, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, ἀκαθαρσίαι, ἀσέλγειαι, εἰδωλολατρεῖαι, φαρμακεῖαι, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, id est, Adulteriũ, scortatio, immũdicia, lasciuia, idolorũ cultus, ueneficiũ, simultates, lis, æmulationes, iræ, contentiones, factiones, sectę, inuidiæ, cædes, ebrietates, cõmessatiões. Ita legit & Chrysostomus, nisi quod primo loco refert πορνείαν. D. Hieronymus sic legit: Quæ sunt fornicatio, immũdicia, impudicitia, idolorũ seruitus, ueneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, hæreses, inuidiæ, ebrietates, comessationes. Ambrosius legit ad hunc modum: Adulterium, fornicatio, impuritas, obscenitas, idololatria, ueneficium, inimicitiæ, contentiones, simulationes, iræ, simultates, dissensiones, hæreses, inuidię, ebrietates, comessationes. De quorum singulis, si quis uolet plenius edoceri, legat diui Hieronymi in hunc locum commentaria. Illud iam admonuimus in epistolam ad Romanos, in φθόνοι & φόνοι, iucundam esse uocum allusionem, quam interpres ne potuit quidem reddere. Nec sua gratia caret asyndeton, & homœoptota. *In catalogis crebro erratur*

Non consequentur.) οὐ κληρονομήσουσιν. pro quo Hieronymus, possidebunt. Et expressius Ambrosius: Regni dei hæreditatem non consequentur.

Patientia.) μακροθυμία, id est, Longanimitas, seu lenitas animi, quod iste suo more ferè uertit patientiã, quæ frequentius corporis quàm animi dicitur. Etiamsi diuus Hieronymus putat nihil interesse. Ambrosius uertit lenitatem. Et hic catalogus fructuum spiritus apud Græcos sic habet. ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια, id est, Charitas, gaudium, pax, lenitas animi, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, temperantia. Diuus Hieronymus aduersus Iouinianũ sic legit, Charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, cõtinentia. Ambrosius ad hunc legit modum, Charitas, gaudiũ, pax, longanimitas, benignitas, spes, lenitas, continentia, castitas, bonitas &c. Proinde non admodũ probandam reor quorundã anxiam diligentiam, qui in huiusmodi catalogis solent de numero laborare, & in distinguendis singulis superstitiose torqueri, cum probabile sit, Paulum congeriem quandam malorum & bonorum produxisse, quæ ferè consequi solent, non quod hæc sola sint, sed quod in his sit summa. *Nõ anxie numeranda quæ recensentur*

Qui autẽ sunt Christi carnẽ suam.) Hoc loco Origenes omissa una coniunctione δέ, totam uariat sententiã, legens ad hunc modũ, κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος, οἱ τοῦ χριστοῦ τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι, καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις, id est, Aduersus huiusmodi non est lex, qui Christi carnẽ crucifixerũt cum uitijs et cõcupiscentijs, ut intelligas non eos esse Christi, qui carnem suam crucifixerunt, sed aduersus eos non esse legem, qui Christi carnẽ in se crucifixerunt cum uitijs &c. Nam Christi carnẽ cum laude crucifigi in pijs hominibus, in quibus domiti sunt carnis affectus, sed male recrucifigi, quod Græci dicunt ἀνασταυροῦσθαι, ab ijs qui redeunt ad pristinã uitam, post Christũ semel acceptũ. Verũ exemplaria Græca refragantur huic lectioni, etiamsi Hieronymo probatur Origenis sententia. Ambrosius legisse uidetur ad hunc modũ, οἱ δὲ χριστοὶ &c. ut Christi nominãdi casu sit, numero multitudinis, non paterni. Addit enim eos uocari christos, id est, unctos, qui Christo deuoti sint. *Origenis diuersa lectio*

Cum

παθήματα Cum uitijs & concupiscentijs.) παθήματα, id est, Passiones, siue ut legit Augustinus, affectus. Aduersus Manichæos de Genesi, pro affectus ponit perturbationes. In epistola XXXIX legit, Cum passionibus & desiderijs, tametsi ea uidetur Paulini. Quanꝯ omnis cruciatus aut morbus, etiam corporis potest uocari πάθημα, & idcirco addidit, ἐπιθυμίαις, quod proprium est animi cupiditatibus, quemadmodum indicauit & Hieronymus.

EX CAPITE SEXTO.

στοιχῶμεν uarie enarratur Spiritu & ambulemus.) καὶ στοιχῶμεν, quod Valla corrigit, contenti simus: uerum hoc magis ad sententiam Pauli facit, ꝯ ad uocem Græcam, στοιχῶμεν quæ significat ordine suo incedere: ut intelligas, contineamus nos intra spiritum, ne respiciamus legem. Actio motus quidam est uelut animantis. At motus ab eodem proficiscitur unde uita, quod si uita nobis contigit è spiritu euangelico, non ex lege, secundum eundem agamus. Neꝯ uideo quid Vallam mouerit, nisi forte legit στίγωμεν pro στοιχῶμεν. Etiamsi non me clam est, ad Vallæ sententiã interpretari Theophylactum, στοιχῶμεν αὐτὶ τοῦ ἀρκεδῶμεν. Diuus Augustinus legit, Spiritu uiuimus, spiritu & sectemur, neque secus interpretatur ꝯ legit. Ad quem modũ qui uertit, aut legit, aut certe somniauit στοχῶμεν, unde στοχάζω. quod significat ad scopũ oculũ intendere. Cæterum hoc uerbũ στοιχῶ apud Græcos πολύσημον est, sed tamen ab ordine directoꝯ cursu ductum, unde & στίχοι uersus, & στοιχεῖα elementa siue literæ: ab eodem uenit στοχάζω.

Inanis gloriæ cupidi.) Græcis una dictio est κενόδοξοι, id est, Inaniter glorioſi &c, aut ut legit Ambrosius, Inanem gloriam sectantes.

Si præoccupatus.) προληφθῇ, id est, Occupatus, hoc est, præuentus antequã potuerit cauere. Quibus uerbis excludit omnino destinatam maliciam, & peccandi uoluntatem.

Instruite, pro instaurate mendose Huiusmodi instruite.) καταρτίζετε, id est, Instaurate, reficite, siue sarcite. Suspicor interpretẽ uertisse instaurate, id scribã uertisse in instruite. Hieronymus enarrans cap. Ezechielis XVI refert, pficite huiusce modi. Ambrosius legit humilitate, si tamẽ scriptura mendo uacat, quæ mihi prorsus suspecta est. Nam ex illius interpretatione non potest percipi quid legerit, aut si quid potest, legit emendate, cum ait, Cum mansuetudine prouocandi sunt ad reformandos se. Quod admonet hic Paulus ac sacri doctores, nos parum meminimus. Si quid emendandum extiterit, tanto supercilio, tanta sæuitia protinus intonamus. Ea res multos egregios uiros, à communione ecclesiæ abalienauit, quod aperte de Tertulliano prodidit Hieronymus.

Mutatus numerus Paulus Græce imperitus Considerans teipsum.) Mire mutauit repente numerũ, σκοπῶν σεαυτὸν, magis ad sensum respiciens, ꝯ ad uerborũ ordinem. Et ex hoc loco diuus Hieronymus colligit uere dictum à Paulo, non tantum modestiæ causa quod imperitus esset sermone. At mihi uidetur non abs re mutasse subito numerũ, quod singularis numerus magis esset idoneus ad compellandam unius cuiusꝯ cõscientiam. Porrò durius erat dicere omnibus, considerate uos ipsos, ne & uos tentemini. Et mira cautione semper hoc agit Paulus, ne quid offendat eos, quos studet corrigere. Admonet autem Theophylactus additum σύ, ut eos commoneaceret humanæ fragilitatis. Siquidem hoc dictum non solum pertinet ad Galatas, sed peculiariter unumquemꝯ mortalem appellat. Et hanc ob causam mutatus est numerus, quod & aliâs à Paulo factum indicauimus.

Alter alterius onera.) ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε. Latinius reddidit Ambrosius, atque item Augustinus, sermone De uerbis domini uigesimoprimo, Inuicẽ onera uestra portate, citante ad eundem modum & aliâs utroꝯ. Verti poterat & ad hunc modũ: Alij uicissim aliorum onera baiulate. Nam alter alterius, de duobus dicitur Latinius.

Et sic adimplebitis.) καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε, id est, Et sic adimplete. Interpres legit ἀναπληρώσετε, nec magnopere refert ad sensum. Rursum rediit ad numerũ multitudinis. Quã quam Græca uox magis sonat readimplete, hoc est, denuo adimplete, quasi dicat, quod alterius delicto diminutum fuit in legis obseruatione, id aliorũ sarciat charitas. Annotauit diligenter huius uocis emphasim Chrysostomus.

Si quis existimet se.) Græce paulo secus habet, εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, id est, Si enim uidetur aliquis esse aliquid, ut subaudias sibi. Et uerbũ seducit, apud Græcos composita uox φρεναπατῶν est φρεναπατᾷ, id est, Mentem seducit, & mentem suam decipit, ut exponit diuus Hieronymus

mus. Est autem pernicioſiſſimum fallendi genus, ubi quis imponit ſibi. Auguſtinus libro de Singularitate clericorum, cap. ſecũdo, legit, Seipſum implanat. ac ueluti Græcam interpretans uocem ſubiecit, Sed implanator certe proprius, ſuam animã decipit. Planus apud Latinos inuenitur pro impoſtore, an reperiatur implanare, neſcio.

Et ſic in ſemetipſo.) καὶ τότε, id eſt, Et tunc, ut legit Ambroſius. Nec additur Tantum apud Græcos pleroſq; licet in nõnullis addat μόνον. Præterea quod Græcis eſt, εἰς ἑαυτόν, id eſt, In ſeipſum, mox item, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον, id eſt, Et nõ in aliũ, fortaſſis rectius tranſtulisſet, apud ſeipſum, & non apud aliũ. Quanq; haud me fugit huius præpoſitionis ancipitẽ eſſe naturã. Chryſoſtomus interpretatur, εἰς ἕτερον κατ' ἕτερον, hoc eſt, aduerſus alium.

Vnuſquiſq; onus ſuum portabit.) φορτίον. Quod Ambroſius legit ſarcinam. Et portabit eſt βαστάσει, quod eſt baiulorum proprie.

Communicet autem qui. Græce non eſt uerbo, ſed uerbum accuſandi caſu τὸν λόγον. Quanquam accipi poteſt per ſynechdochẽ, ut ſubaudias ἐπὶ prępoſitionem. Aut ita dixit, catechizatur uerbum, ſicut nos dicimus, docetur grammaticam. Ambroſius Græcã uocem expreſſit ad hunc modum, ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον, hoc eſt, Qui uerbum dei audiẽs eſt. Nam catechizare eſt tradere myſteria religionis Chriſtianæ. Illud autem, In omnibus bonis, ad communicet referendum eſt, non ad catechizat. Marcion, ut indicat Hieronymus, accuſatiuum λόγον, refert ad uerbũ communicet, intelligens fideles & catechumenos ſimul orare debere, & magiſtrũ in oratione cõmunicare cum diſcipulis, illo uel maxime elatus, quod ſequatur In omnibus bonis. Atqui ſi de oratione fuit ſermo, non debebat præcipi ei qui catechizatur, ſed qui catechizat, hoc eſt, nõ diſcipulo, ſed magiſtro. Quanquã ea quæ conſequuntur, hanc refellunt interpretationẽ, Quæ ſeminauerit homo, hæc & metet. Hic uero Laurentius Valla nõnihil ſtomachatur, quod interpres Græcam uocem reliquerit, cũ alibi uertat: atq; ita uertendum putat, Communicet, autem qui docetur uerbũ, cum eo qui ipſum docet in omnibus bonis. Illud addã de meo, poſſe λόγον hoc loco accipi pro ratione: ut intelligamus Paulum admonere, ut ratio dati & accepti conſtet inter eum qui religionẽ tradidit, & eum qui accepit, ſed ita demum, ſi qui tradidit, ſyncere tradidit: alioqui iniquam fore permutationem, ſi pro perperam tradita religionis doctrina, reponatur beneficium. Atq; adeò addidit In omnibus bonis, repetẽs quod ſuperius dixit, Bonũ eſt æmulari in bono ſemper. Aduerſus illos autem qui ad gloriam et quæſtũ inſyncere tradebant Chriſtum, obiecit quod ſequitur, Deus nõ irridetur. Id ſenſiſſe uidetur Ambroſius, aſſcribẽs, In malis diſſentiendũ ab illis, ut magis lex nobis dux ſit quàm homo. Theophylactus interpretatur de Munificentia catechumenorũ in catechiſtas, et huic conſentiens Hieronymus.

Com. autem locus perplexus

Communicare uerbo

Non irridetur.) ὁ μυκτηρίζεται. Quod proprie eſt ſcommate ridere & ſubſannare, naſoq; ſuſpendere. Siquidem Græci μυκτῆρα naſum uocant.

Quæ enim ſeminauerit.) Græcis eſt ſingulari numero. Quod enim ſeminauerit homo, hoc & metet. Itaq; legit Ambroſius, & item diuus Auguſtinus.

In carne.) Græce eſt, εἰς σάρκα, Id eſt, In carnẽ. quemadmodũ mox, εἰς τὸ πνεῦμα, id eſt, In ſpiritum. tametſi præpoſitio εἰς uarie uſurpatur.

Metet corruptionem.) θερίσει φθοράν, id eſt, Metet corruptelam, hoc eſt, periturum fructum, nam huic opponit uitam æternam. Caro mortalis, fructus habet item mortales. Spiritus æternus, fructus habet immortales. Siquidem aliàs quoq; ἄφθαρτον transfert immortalem, & ἀφθαρσίαν immortalitatem.

Deficiamus, & deficientes.) Apud Græcos diuerſa ſunt uerba. Nam deficiamus eſt, ἐκκακῶμεν, deficientes, ἐκλυόμενοι, id eſt, Defatigati, Ambroſius legit, infatigabiles, ut tempus quoq; participij redderet. Tertullianus pro Ne deficiamus legit, ne tedeat.

Ad omnes.) Cur non potius, Erga omnes?

Qualibus literis.) πηλίκοις, id eſt, Qualibus. ſed ita ut magnitudinẽ & admirationem ſignificet. Hic magis ad affectum Pauli refertur, cui hæc res adeò fuerit cordi, ut non grauatus ſit ſuapte manu ſuper ea ſcribere. Diuus Hieronymus putat reliquam epiſtolã alienа manu ſcriptam fuiſſe: Paulum autem, ut omnem excluderet ſuſpicionem ſuppoſititiarum literarum, reliquũ epiſtolæ ſuapte manu ſcripſiſſe. At cur non potius, ut cum Hieronymi pace dixerim, uel ex hoc loco conijcimus, totam hanc epiſtolã Pauli digitis exaratam

Excuſſa Hieronymi opinio, qualibus literis

fuisse? Fatetur Hieronymus uocem Græcam πηλίκοις, magnitudinem significare potius q̃ qualitatẽ. Quod idem in Psalmos notauit Hilarius, Origenem opinor sequutus, Nam Græca uox magnitudinem sonat, Latina non item. Tametsi diuus Hilarius magnitudinem refert nõ ad formam elemẽtorum, sed sublimitatem sensuum, quod mihi sane uidetur coactius. Porrò diuus Hieronymus laborat ut explicet, quomodo grandes sint hæ literæ, quasi illud senserit Paulus, hanc epistolam grandibus literarum figuris scriptam fuisse. Imò Græci literas numero multitudinis & unam uocant epistolam, quemadmodũ & nos. Igitur Apostolus ut ostenderet, quantopere sibi hæc res esset cordi, Videtis, inquit, quàm grandem epistolam, mea ipsius manu scripsi, iam enim finierat epistolam. Nam in cæteris solet duntaxat subscribere, Mea manu Pauli. Nec est quod quenquam offendat datiuus γράμμασι, non γράμμασιν. Vt enim loquimur multis & multa, ita scribimus paucis & pauca. Mecum facit Ambrosius, qui ex hoc loco colligit hanc epistolam esse holographam. Et tamen miror quare idem pro Videte siue uidetis, legat scitote, nisi forte scriptum habebat εἰδῆτε. Augustinus legit, Vidistis, qualibus literis uobis scripsi, quasi Paulus manus agnitæ admoneat, ne per alios fictis epistolis decipiantur. Theophylactus Chrysostomum sequutus, fatetur ex hoc loco colligi hanc epistolam, Pauli manu scriptam fuisse. Cæterum quod dixit Qualibus, nõ pertinere ad magnitudinẽ literarum, sed ad deformitatem, quod Paulum uideri uelit imperitum scribendi, & tamen non grauatũ utcunque totam epistolam sua manu describere.

Volunt placere in carne.) εὐπροσωπῆσαι, hoc est, Iuxta faciem placere. Nam hinc Græca uox composita est, & hoc in carne.

Tantum ut crucis Christi persequutionem non.) Græce sic habet, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ χριστοῦ διώκωνται, id est, Ne cruce Christi persequantur: ut persequantur, passiue accipias, hoc est, Ne crux Christi adducat illis persequutionem. Apud Ambrosium nõ additur Tantũ, etiamsi additur apud Augustinum. Supplendum est aliquid, quo sermo reddatur absolutus. Tantum hoc agunt, ut fugiant inuidiam crucis Christi.

Legem custodiunt.) Ipsi, deest αὐτοὶ, quod addit & Ambrosius. Hieronymus legit Hi, quasi Græce legerit οὗτοι.

Absit gloriari.) Absit ut glorier, siue ne contingat gloriari.

Et quicunque hãc regulam sequuti fuerint.) καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσι. Idem uerbum quod superius uertit Ambulemus, στοιχῶμεν, hoc est, Quicunque ad hanc incedent regulam.

Et super Israel dei.) καὶ ἐπὶ τὸν ἰσραὴλ, ut intelligas uirum aut populum. Et addit dei, propter synagogam satanæ.

De cætero.) τοῦ λοιποῦ. Non est τὸ λοιπόν, quod aliàs uertit superest, aut quod reliquum est, Siquidem hic magis loqui uidetur de quæstionibus, quàm de tempore, ut subaudias περὶ, περὶ λοιποῦ. Tradidi quicquid erat tradendum, hoc firmum esse uolo, nec patiar rursus in dubium uocari.

Nemo mihi molestus sit.) κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω, id est, Labores mihi nullus exhibeat. Et ad hunc modum uertit & exponit diuus Hieronymus. Augustinus legit, Nemo laborem mihi præstet, haud tamen dissimulans in plerisq; codicibus haberi scriptum, Nemo mihi molestus sit, libro de Prædestinatione sanctorum, in ipso statim initio.

στίγματα Pauli

Stigmata.) Græca uox est, significat autem notam impressam. Solent autem serui notari à dominis, ne quis alienus illos pro suis posset asserere. Sentit igitur se certas habere notas, quod sit seruus Iesu Christi, pro quo tam multa passus fuerat. Toties cæsus uirgis, toties lapidatus, toties obiectus bestijs, toties coniectus in uincula: ex his omnibus sibi parat autoritatem aduersus pseudapostolos. Illi gloriabantur in cicatricibus circuncisorum, Paulus in suo corpore circunferebat notas crucis Christi.

Tali igitur doctori potius credendum, quàm delicatis magistris, qui in alieno uulnere gloriantur.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD GALATAS FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD EPHESIOS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

DEM in hac epistola Pauli feruor, eadem profunditas, idem omnino spiritus ac pectus: uerũ non alibi sermo hyperbatis, anapodotis, aliisq; incommodatibus molestior, siue id interpretis fuit, quo fuit usus in hac, siue sensuũ sublimitatẽ sermonis facultas non est assequuta. Certe stilus tantum dissonat à cæteris Pauli epistolis, ut alterius uideri possit, nisi pectus atq; indoles Paulinæ mentis hãc prorsus illi uindicaret.

Qui sunt Ephesi.) τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ Quod potest & in secũda legi persona, Qui estis Ephesi. Est autẽ Ephesus metropolis Asiæ, quæ proprie minor dicitur. Ephesus

Gratia uobis & pax.) Hieronymus admonet gratiam & pacem pariter referri ad utrunq;, patrem uidelicet & filium, posse tamen sic accipi, ut gratia referatur ad patrem, pax ad filium, ut gratia patris intelligatur in eo, quod filium pro salute nostra dignatus est mittere. Pax autem filij in eo, quod per ipsum patri reconciliati sumus. Huius cogitationis occasionẽ præbuit Hieronymo, quod inibi mox sequitur, In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto. Certũ est enim hunc sermonem ad patrem pertinere.

Benedictus deus.) Bifariam potest distingui, Benedictus deus, ut hactenus, sit diastole, deinde separatim adijciatur, Et pater domini nostri Iesu Christi. Aut coniunctim, Deus & pater domini nostri Iesu Christi, Pater, quia genuit, Deus Iesu, secundum assumptum hominem. Id annotauit Hieronymus.

In cœlestibus in Christo.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ, id est, In cœlestibus siue super cœlestibus Christo: ut sit Christo datiui casus. Ambrosius omittit hanc particulam, In Christo. Hieronymus legit in Christo. Si legis, Benedixit nos Christo, sensus erit, Benedixit nos in gloriam Christi. Si in Christo, sensus erit, Per fidem Christi conferri nobis hanc benedictionẽ. Atq; in hunc sensum interpretatur Theophylactus, quem nuper Athanasium falsò fecerunt. Nam is legit ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

Ante mundi constitutionẽ.) πρὸ καταβολῆς. Quæ uox ita sonat, quasi dicas, Ante iacta fundamenta mundi. Sic admonet & diuus Hieronymus, idq; uerbis compluribus. καταβολή

Et immaculati.) ἀμώμους. Quod magis inculpatos, siue irreprehensibiles, quàm immaculatos significat, Momos enim Græcis reprehensio est, siue deus reprehensionis.

In charitate.) Hæc uerba referri possunt ad superiora, ut intelligas nos inculpatos esse, & electos in charitate: uel ad ea quæ sequuntur, ut accipias nos prædestinatos in charitate. Quanq; Græci codices annectunt hæc superioribus. Et hoc annotauit Hieronymus.

Qui prædestinauit nos.) προορίσας. Hieronymus & Ambrosius legũt, In charitate prædestinãs nos. Verũ illud Prędestinãs apud Græcos pręteriti tẽporis est, quasi si genus uerbi mutari poterat, dixisset Prædestinatos siue præfinitos. Atq; hoc sanè loco uere uerbum est prædestinãdi, de quo in epistola ad Romanos nõnihil attigimus. D. Hieronymus hoc putat interesse inter ὁρίζειν, & προορίζειν, quod prius illud tribuat̃ ijs quæ nunq; non fuerint, hoc posterius ijs, quæ cum aliquando nõ fuerint, deinde cœperint esse: de quibus si quid decretum aut cogitatũ fuerit priusquã essent, prædestinatio est. Rursum si quid de domino Iesu Christo, qui nunq; non fuit cũ patre, neq; unq; eũ ut esset uolũtas paterna præcessit, destinatio est. Vnde in epistola ad Romanos de filio dei loquẽs, ὁρισθέντος dixit, non προορισθέντος. ὁρίζειν προορίζειν

In adoptionẽ filiorum.) Græcis una uox, υἱοθεσίαν, qua significant eam adoptionem, qua quis in filij locũ adoptat̃, ut superius admonuimus. Nam et nepotes ac neptes adoptantur.

In ipsum.) εἰς αὐτὸν, id est, In sese, ut ad patrem fiat reciprocatio: q̃q̃ potest & ad Christũ referri, sed coactius. Nã per adoptionem efficimur fratres Iesu Christi, nõ filij, iuxta mystici sermonis proprietatẽ, sed filij dei patris, uelut insiti corpori Christi, & unũ cum illo effecti.

Secundum propositum.) κατὰ τὴν εὐδοκίαν.) id est, Secundum placitum, aut potius secũdum beneplacitum. Hieronymus putat uocem esse nouã, & à Septuaginta fictam, quo possent explicare quod est apud Hebræos רצון Rason. Porrò εὐδοκίαν proprie dici, ubi quid non solũ placuit, sed etiam recte placuit. Nam placent, & quæ non recte placent. Ambrosius legit, Secundum placitum uoluntatis.

εὐδοκία

In laudem gloriæ gratiæ suæ.) Quidam codices perperam addunt coniunctionẽ, Gloriæ & gratiæ suæ, quum sit δόξης τῆ χάριτος αὐτοῦ, id est, Gloriæ gratię suæ, ut intelligas laudari gloriã gratiæ diuinæ. Atq; ita sanè legit Hieronymus. Ambrosius legit, In laudem claritatis suæ, omissa mentione gratiæ. Nam pro δόξα reddidit claritatis, & tamen in enarrando meminit gratiæ. δόξαν uertere solet maiestatem: ac potentiæ magis conuenit maiestas, hic eam tribuit gratiæ. Mirabilior enim deus apparuit in redimendo homine quàm in creando. Nusquam apostolus hic non extollit gratiam, extenuans operum humanorum fiduciam. Nunc sunt qui peccent in utranq; partem. Medio tutissima uia est. Quod si deflectẽdum est, tutius est deflectere in partem gratiæ, qua glorificatur Christus, quàm operum nostrorum, qua glorificantur homines.

In qua gratificauit.) ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν. Et gratificauit hic sonat, gratos siue charos reddidit, ἐχαρίτωσεν, unde participium est, κεχαριτωμένη μαρία. Quod si illic uertendum erat gratiæ plena, hic uertere debuerat, gratia impleuit. Nam gratificare uox est Latinis auribus insolens, gratificari est in gratiam alterius aliquid facere.

In dilecto filio suo.) Filio suo apud Græcos & apud Hieronymum non adduntur, ἐν τῷ ἠγαπημένῳ, id est, In eo qui dilectus est: neq; enim hic est ἀγαπητός. Ambrosius legit, ut uulgata habet æditio, & omnino sentit de filio. Verum eum maluit signare nomine dilecti, ut intelligeres nos amari à deo, non ex nostris meritis, sed ob amorem, quo filium prosequitur pater, cui nos fratres esse uoluit. Annotauit hoc diligenter Hieronymus, non esse dictum dilecto filio, Quid enim magni, si pater diligit filiũ: neq; dilecto pro omnibus, sed absolute dilecto in omnibus, ac præ omnibus, & sine quo nemo diligitur cęterorum.

In remissionem peccatorum.) In, præpositio, nec est apud Græcos, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymũ, sed oportet annectere casum accusatiuũ per appositionem exponẽtem. Exponens enim quæ sit illa redẽptio, subiecit Remissionem peccatorum. Nam hæc seruitus, unde redemit nos Christus. Suffragabatur hic utercq; codex Constantiensis.

In. superest

In nobis.) εἰς ἡμᾶς, id est, In nos.

In omni sapientia & prudentia.) Hæc uel ad superiora possunt referri, uel ad sequentia, ut sit sensus, Quam affatim effudit in nos in omni sapientia & prudentia, siue notum faciens nobis mysterium in omni sapientia et prudentia. Hieronymus posteriorem hanc distinctionem sequitur.

Ordo uariat sensum

Vt notum faceret.) γνωρίσας ἡμῖν, id est, Patefacto, siue notificato nobis mysterio. Interpres & Ambrosius, opinor, legit, γνωρίσαι. Hieronymus legit, Notum faciens, ut intelligas participium esse, quanquam est præteriti temporis. Quod dicam, etiamsi non admodum pertinet ad sensum, tamen haud est meo iudicio negligendum. Videntur mihi cæteri parum animaduertisse, quod legitur in Græcorũ codicibus: habent enim ad hunc modũ, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει, γνωρίσας ἡμῖν. Verbum ἐπερίσσευσεν, hoc loco positum est transitiue, hoc est, Exuberare fecit: alioquí participium γνωρίσας non habet unde pendeat. Verti poterat in hunc modũ, De qua ubertim impartiuit nobis, patefacto nobis mysterio etc. Certe palàm est Chrysostomum ac Theophylactũ ita sensisse, qui ἐπερίσσευσεν interpretans, subiicit, τοῦτ' ἔστιν ἀφθόνως ἐξέχεεν, id est, Ampliter effudit. Gemino augmẽto auxit gratiæ magnitudinẽ quum πλοῦτον nominat, & addit nõ ἐδωκε, sed ἐπερίσσευσεν.

περίσσευειν transitiue

Sacramentũ.) Hoc loco mysteriũ significat, μυστήριον, & Græca uoce utit Ambrosius. Mysteriũ autem Græcis dicitur res arcana, neq; uulgo efferenda. Quod quidẽ deinde translatum est ad res sacras, quas potissimum silentio ueneramur. Hic sentit diuinã uoluntatem de gentibus ad fidem uocandis superioribus seculis incognitã fuisse mundo, Iudæis existimantibus hoc promissum ad se proprie pertinere, at nunc quod latebat, innotuisse.

Secundum beneplacitum eius.) Hieronymus legit, Secundum beneplacitum, siue iuxta placitum suum, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ.

Quod

Quod proposuit in eo.) Si legas ἐν αὐτῷ, alpha aspirato, significat in seipso. Si mauis ἑαυτῷ prima uocali tenui, refertur ad filiũ, in quo pater proposuit nos sibi gratificare. Atque hanc sententiam sequuntur interpretes magno consensu. Hieronymus indicat differentiam inter προορισμὸν & πρόθεσιν, hoc est, inter prædestinationẽ & propositionem siue propositũ, quod illud pertineat ad ea quæ multo ante definimus in animo, quàm fiãt: hoc quũ iam uicina est machinatio, ut penè cogitationem sequatur effectus. αὐτὸς ἀὐτὸς

In dispensatione.) εἰς οἰκονομίαν, id est, In dispensationem.

Instaurare.) ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, Recapitulari, hoc est, Vt in summam conferrentur. Nam oratores uocãt ἀνακεφαλαίωσιν, id est, Recapitulationem, cum ea quę sparsim, ac fusius dicta sunt, summatim repetuntur, & simul iudici renouãtur. Diuus Hieronymus legit Recapitulare, putatq; recte uerbum hoc à Latinis usurpari posse, & miratur quamobrem in Latinis codicibus magis habeatur Instaurare, q̃ recapitulare. Sunt, quorum est Theophylactus & Chrysostomus, qui interpretantur ἀνακεφαλαίωσιν, ut Christus fieret & angelorũ & hominũ & Iudæorũ & gentium caput. Id quod cõuenit ijs quę paulo post sequuntur: Et ipsum dedit caput. Atq; adeo greca uox ita sonat, quasi dicas ad caput reuocare. Recapitulari

Quæ in terra sunt.) τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Et quæ in cœlis sunt, & quæ in terra. Quod additur in Græcis codicibus, ἐν αὐτῷ, id est, In ipso, nec apud Ambrosium reperio, nec apud Hieronymum. Ne apud Theophylactum quidem aut Chrysostomum, certe quod attinet ad enarrationem illorũ. Nam in cõtextu addit Theophylactus. Et magis quadrabat in eodem, q̃ in ipso: nam Græca uox anceps est, ut intelligas in uno & eodem comprehendi uniuersa, & uniuersam omnium rerum summam ad unum Christum reuocari, & in uno semel esse quod per partes à multis ante petebatur. Nisi mauis per Eundem, ut respondeat ad id quod sequitur, In quo &c. siue per quẽ, ut sit sensus, Per eundem instaurata omnia, per quem nos quoq; sumus adsciti in sortem & cõmunionem. Iam quod nos legimus, omnia in Christo, apud Theophylactũ legebatur πάντα τὰ ἐν χριστῷ. id est, Omnia quæ sunt in Christo. Quanquam arbitror errore scribæ factum.

Sorte uocati sumus.) ἐκληρώθημεν, id est, Sorte electi sumus. Significat Hieronymus, uerbum hoc partim à sorte, partim ab hęreditate dici, quod κλῆρος ambiguum sit. Ambrosius legit, Sortiti sumus, hoc est, In sortem & ad partem hæreditatis sumus adsciti. In libello ad Virgines legit, Sorte constituti sumus.

Secundum propositum.) Non est Græcis σύλλογιαν, sed πρόθεσιν.

Qui operatur omnia.) τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Ambrosius legit, Eius qui cũcta creauit, si modo scriptura uacat mendo. At Græca uox magis sonat, Eius cuius ui & uirtute fiũt omnia, hoc est, omnia agentis ac moderantis, sicut iam sæpius admonuimus: atque hoc pacto nos uertimus.

Qui ante speramus.) προηλπικότες, id est, Qui ante speratis. Hoc diuus Hieronymus refert ad præscientiam diuinam, in qua sperauimus & antequàm mundus conderetur, uidelicet motus hac præpositione πρό. Theophylactus aliò refert. Speramus iam nũc quæ nobis contingent in futuro seculo: aut sperare cœpimus, pridem cum in Christũ crederemus. Ambrosius huc deflectit, ut pertineat ad apostolos, qui in Iudaismo quoque uersantes, tamen spem habebant in Christo, quem ex prophetarum oraculis expectabant. Id sequitur Tertullianus libro aduersus Marcionẽ quinto, legẽs interim pręsperauimus, pro ante sperauimus. Prædestinatio

In quo & uos cum audissetis.) ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον. id est, In quo & uos qui audistis uerbum. Diuus Hieronymus non ineleganter legit, In quo & uos audito uerbo ueritatis. Illud admonendum, apud Græcos in nonnullis codicibus, primam esse personam nos, non secundã, uos. Etiamsi secus legisse uidentur Ambrosius & Hieronymus, ut ex illorũ interpretatione licet cõijcere. Theophylactus enarrans non declarat quid legerit, licet contextus habeat, ὑμεῖς & ὑμῶν. Aldina habebat ἡμεῖς & ἡμῶν mixtis personis, Hispaniensis utrobiq; secundã personã. Cæteri ab hoc loco faciunt distinctionem, Qui ante speratis in Christo: deinde separatim adijciunt, In quo & uos: ut prius illud, referatur ad apostolos siue Iudæos, secundum ad Ephesios aut gentes. At mihi uidetur Paulus hoc loco subito mutasse personam, sensum magis attendens quàm sermonis leges. Cum enim

dixisset,ut nos essemus in laudem gloriæ illius,uelut exponēs, quos dixisset nos,ne quis putaret eum loqui tantū de Iudæis,continenter adiecit τοὺς προηλπικότας, quasi dicas, Cum nos dico,sentio omnes qui sperauerūt in Christo, inter quos sumus & nos:atq; illud, Nos, ita dicit,ut suam personā coniungat cum persona gentiū,cum sit doctor gentiū. Verum in hoc sensu nōnihil obstrepit Græca præpositio πρὸ, id est,ante. Nam si de uniuersis accipiatur qui crediderant in Christū,qui erunt illi qui ante crediderunt? Nisi placet sequi sensum Hieronymi,quem calumniatur Ruffinus,ut Origenicum quiddam resipientem. Porrò si placet mutare personam,& legimus, In quo speraſtis & uos,quemadmodū legit Hieronymus,id quod ex illius interpretatione palàm est,nihil est quod nos offendat præpositio. Si quidem Ante,referetur ad Iudæos,qui priores uocati sunt ad fidem, & priores crediderūt in Christum:deinde sequutæ gentes. Quod si omnino placet prima persona,quemadmodum legunt Græci quidam, tum ante, præpositio referri potest ad alios postea credituros: nam illi inter gentes primi crediderant. Nisi mauis accipere confusam spem,quam ethnici sanabiles habebant,& ante prædicatum Euangelium, & si nondum nouerant Christum, sperabant tamen aliquo modo salutem ueluti per somnium.

Ruffinus calumniator

Euangelij salutis.) Græcis per appositionem adiungitur Euangeliū, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸ εὐαγγέλιον, id est, Qui audistis sermonem ueritatis, quod est euangelium salutis. Quasi cęteri nihil ueri promittant,qui pręter euangelium aliquid docent.

In quo & credentes.) Credentes, apud Græcos præteriti temporis est, πιστεύσαντες, id est,Postquam credidistis,uel quia credidistis,siue accepta fide,aut fideles facti.

Signati.pro obsignati

Signati estis.) ἐσφραγίσθητε. Quod significat, Obsignati estis, quemadmodum tabulas obsignamus in pactis:quia postea sequitur de arrabone,ut ostendat spem esse certam. Hūc locum adducit Didymus in libello De spiritu sancto, ratiocinans hinc spiritum sanctum, non participatione alterius,sed suapte natura sanctū ac bonū esse,quod in sigillo quo character imprimitur archetypus sit boni: Si enim inquit, signātur quidam spiritu sancto,formam & speciem eius assumentes,ex his est spiritus sanctus, quæ habentur & non habent, habentibus illum signaculo eius impressis. Ad Corinthios quoq; idem scribens: Nolite,inquit,contristare spiritum sanctum in quo signati estis,signatos esse contestans eos,qui communionem susceperunt spiritus sancti. Hæc adduximus,ut intellígat lector,me non abs re Græcum obsignandi uerbum annotasse,neu qui philosophari uolet in diuinis literis, Græcæ literaturæ expers, ἐξω τῶν ἐλαιῶν, quod dici solet,currat.

Qui est pignus,) ἀρραβὼν, id est,Arrabo. Atque ita mauult legi diuus Hieronymus,existimans non idem sonare Latinis arrabonem,& pignus:quod pignus dari soleat creditori,donec soluatur debita pecunia,arrabo ceu signum sit & obligamentum futuræ possessionis. Pignus datur in mutuo,Arrabo in contractu uendentis & ementis, quo firma sit obligatio. Quod si tanta est arra quam deus dat suis,quāta erit res ipsa quam præstabit suo tēpore? & ἀρραβῶνα appellant & Græci,pignus ὑπέχυρον, siue hypothecam. Et qui, non Christum refert,sed spiritum,hoc est, qui spiritus est arrabo.

Hieronymus emendat uulgatam lectionem

In redemptionem acquisitionis.) εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, id est, In redemptionē acquisitionis siue possessionis,ut legit Hieronymus, emendans uulgatam æditionem quæ habebat,In redemptionem adoptionis. Vnde conijcere licet,nec hanc qua uulgo utimur, eandem fuisse cum ea,quam tunc habebat Hieronymus. Verum ille,quisquis fuit,mihi uidetur interpretari uoluisse,uerbū alioquin anceps,acquisitionis. Nam sensus est, Spiritum sanctum à deo datum fidelibus,uelut arrabonem,quo certum scirēt fore,ut aliquando uindicaret sibi possessionem suam,quam redemptione acquisierat. Proinde nos uertimus,In redemptionem acquisitæ possessionis. Rem enim quæ acquirebatur ac parabatur,acquisitionem uocat,ut nos possessionem,rem possessam.

Audiens fidem.) ἀκόσας, id est,Audita fide uestra.

Cessо gratias agens.) Græcam figuram uertit:dicendum erat Latine,Non cessо gratias agere:atq; ita legit Hieronymus. Ambrosius legit Gratias agendo.

Memoriā uestri.) Cur nō mentionē uestri, μνείαν ὑμῶν, quandoquidē orātes,cū deo colloquimur,

Deus domini nostri.) ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν. Hic palàm est patrem uocari deum Iesu Christi,quod in alijs erat ambiguum.

In agnitionem

In agnitionem.) ἐν ἐπιγνώσει, id est, In agnitione: quemadmodū legit Ambrosius atq; itē Hieronymus, annotās emphasin uocis Agnitionis, qua agnoscimus olim cognita, sed quę nosse desierimus aliquandiu, cū γνῶσις sit eorū quæ prius incognita nosse cœperimus. Et subindicat hic nescio quid Platonicū, ex Origenis, ni fallor, sententia de patre prius cognito, cuius per reuelationē spiritus denuo cœperimus recordari. Verū nihil erat hic opus fabula Platonica. Philosophi cognoscebant deū, sed nō agnoscebāt, hoc est, nō amplectebantur, quemadmodū multi filij cognoscūt quidem patrem, sed nō agnoscūt: & his congruunt quæ sequuntur, illuminatos oculos cordis. Nam ante uidentes non uidebant. *Cognoscere Agnoscere*

Illuminatos oculos.) totus hic sermonis contextus parum cohæret, in quo tamen admiror laborare Hieronymum, ut Paulum defendat aduersus eos, qui illum calumniabantur, quod imperitus esset Græcanici sermonis, ut qui solœcismis scateret, cum aliās sæpenumero ipse fateatur illum Græce nescisse, idq; defendat aduersus eos, qui quod Paulus scripserat, Etsi imperitus sermone, nolunt modestiæ tribui, sed ueræ cōfessioni. Putat autē lectionis ordinem, ad hunc modū reddi posse: Audiens fidem uestram in domino Iesu, & in omnes sanctos eius, uidensq; excellentiā fidei uestræ in dominū, & in omnes sanctos eius, nō cesso gratias agere, & memoriam uestri facere in orationibus meis, ut domini nostri Iesu Christi deus pater, pater autē gloriæ, det uobis spiritū sapientię & reuelationis. Porrò quod sequitur, illuminatos oculos cordis uestri, ita per hyperbaton reddi posse putat, Quapropter & ego audiens fidem uestram in domino Iesu, in agnitionem eius, illuminatos oculos cordis uestri, non cesso gratias agere pro uobis, memoriam uestri facere in orationibus meis, ut deus domini nostri Iesu Christi, pater gloriæ, det uobis spiritū sapientiæ & reuelationis etc. At Ambrosius, Illuminatos oculos, refert ad uerbum det. Addit enim de suo, illuminatos habere oculos. Mirum autem quur Chrysostomus ac Theophylactus hic nullū senserint scrupulum, aut si senserūt, dissimularint. *Hieronymus sibi parum constans* *Ordo hyperbati*

Cordis uestri.) διανοίας ὑμῶν, id est, Mentis uestrę.

Supereminens magnitudo.) τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος, id est, Sublimis magnitudo, ut Hieronymus. Excelsa magnitudo, ut legit Ambrosius.

Operationē potentiæ uirtutis eius.) κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, id est, secundum efficaciā, seu uim potentiæ fortitudinis siue roboris eius: nam est energia. Ac mox repetit ἐνήργησεν: quod nos uertimus, exercuit, nō ut uoluimus, quod aiūt, sed ut potuimus.

Suscitans eum.) ἐγείρας αὐτὸν, id est, Suscitato eo.

Et cōstituens.) καὶ ἐκάθισεν, i. Sedere fecit Hieronymus legit, Sedere eū faciens, Ambrosius, Collocauit, Nam Græca uox aliās neutralē, aliās transitiuam habet significationem.

Et uirtutem & dominationem.) Virtus hic est δύναμις, non ἀρετή: & dominatio est κυριότης, quod autoritatem sonat ac ius possidentis. Atq; id magis exprimit Latinis dominiū, quàm dominatio. Neq; enim de angelis loquitur tantum, sed in genere de uniuersis.

Sub pedibus.) ὑπὸ τοὺς πόδας, id est, Sub pedes.

Super omnem ecclesiam.) ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, id est, Super omnia ecclesiæ: ut ecclesiæ sit datiui casus, nō genitiui, hoc est, Dedit illum ut sit caput ecclesiæ, præpositus uniuersis. Atq; ita legit Hieronymus in cōmentarijs, consentiens cū Græcis: & si secus Ambrosius uideatur legisse. Theophylactus enarrās, aperte declarat se legisse, quemadmodum nos ædidimus, addens sic Christū esse caput ecclesiæ, ut non solum excellat membra sua, uerū etiam uniuersa condita in cœlo & in terra. In eundem sensum Chrysostomus, sed bifariam super omnia: simpliciter, ut accipiamus Christum omnibus uisibilibus & intelligibilibus creaturis esse superiorem: aut hoc esse supra omnia quæ nobis fecit pater, quod tale caput dedit ecclesiæ. Nobiscum faciebat uetustior codex Constantiensis, in quo nullo rasurę uestigio scriptum erat, super omnia ecclesiæ. *Sensus alius quàm uulgus accipit*

Et plenitudo.) Et, coniunctio nō est in Græcis codicibus. Nec addebatur in uetustissimo codice S. Donatiani, suffragabatur uterq; codex Constantiensis. Et τὸ πλήρωμα uidetur accusandi casu legendū, ut referatur ad Christū. Ad quod faciunt ea quæ sequuntur.

Qui omnia in omnibus adimpletur.) τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου, id est, Plenitudo, siue impletio eius qui omnia in omnibus implet, siue impletur: nam participiū est uerbi medij. Et utroque modo uidetur interpretari diuus Hieronymus, ut intelligas *Sensus uarius*

corpus, hoc est, fideles esse consummationem ipsius Christi, qui est caput, qui ita adimpletur, ut sit omnia in omnibus: aut ita implet, ut omnia sit omnibus, quæ nunc in singulos, alia in alios sparsa sunt. Verum si accipias passiue πληρουμένα, accipi potest τὰ πάντα, id est, In omnibus: ut subaudias præpositionē ἐν, ut sit sensus, Christum per omnia adimpleri in omnibus corporis sui membris simul collectis. Et in hunc sensum interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus, ut πλήρωμα sit ecclesia, & πληρουμένα passiue ponatur.

EX CAPITE SECVNDO.

Superst in nostris

ET uos conuiuificauit.) Verbum conuiuificauit, hoc loco non inuenio in Græco codice, nec apud Hieronymum, nec Ambrosiū, nec in uetusto codice S. Donatiani, nec in utroq; Constantiensi, unde miror, quomodo in uulgatos libros irrepserit: nisi forte sumptum est ex commentatione Thomæ Aquinatis, aut Hieronymi, qui sermonem huius loci ordinās, putat cōuiuificauit esse subaudiendū, quasi bis positū sit, propter hyperbaton prolixius. Sic enim loquitur, Et uos quū mortui essetis delictis et peccatis uestris, conuiuificauit Christo deus qui diues est in misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos, & quū essetis mortui delictis, in quibus aliquando ambulauimus, secundum seculum mundi huius, secundum principem potestatis aēris, spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiæ, in quibus & nos omnes conuersati sumus aliquando in desideriis carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentium, & eramus natura filij iræ, cōuiuificauit nos Christo: ut ἀπὸ κοινοῦ subaudiatur, quasi bis dictū, & nos. Conuiuificauit nos Christo. Ita Hieronymus. Quod igitur erat subaudiendum, aliquis adiecit in contextū. Hyperbati longioris ambitū ipse correxit Apostolus dicens, Deus autem qui diues est &c. Cæterū accusatiuus Vos, referri poterat ad uerbum superius dedit, Dedit illum caput, uos membra: sed uero propius est huc repetendum ex hyperbato, de quo paulo inferius dicemus.

Quum essetis mortui delictis & peccatis.) Dubitari posset datiui sint, an ablatiui, quasi dicas, Tibi mortuus sum: tametsi diuus Hieronymus ita uidetur accipere, quasi Græcis sit datiuus instrumenti, hoc est, Mortui per peccatū. Quod hic uertit delictum, Græce est παράπτωμα: quod Hieronymus existimat esse primū illum lapsum ad peccandū. Nam peccatum est, Græce ἁμαρτία, quod grauius esse putat, cum ad ipsum facinus peruentum est.

Peccatis uestris.) Vestris redundat, iuxta Græcorum exemplaria. Loquitur enim in genere de peccatis, quæ mortem adferunt omnibus. Noue dixit mortui peccatis, quum aliās uocet mortuos peccato, in quibus extinctum est peccatum. Hic mortui dicuntur peccatis, quos occidit peccatū. Porrò hoc magis redundat pronomē Vestris, quod sequitur, in quibus aliquando ambulastis.

Ordo difficilis

Potestatis aëris huius spiritus.) κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος τοῦ πνεύματος. Bifariam accipi potest, ut per appositionē cohæreat aër cū spiritu. Potestatis aëris, qui quidem est spiritus. Atque ut sic accipiamus, inuitat articulus τοῦ, τοῦ πνεύματος. Sic enim per articulum solent interpretari Græci. Verū obstrepit nōnihil quod sequitur τοῦ ἐνεργοῦντος. Nec enim hic aër agit quicq; in filijs inobedientiæ, sed instigatio diaboli. Proinde præstiterit ita legere Iuxta principem, cuius et potestas est aëris, et spiritus, illius qui agit in filijs diffidentię: ut aërem intelligas hanc infirmam orbis partē, in qua sola regnat ille, non ueluti dominus, cum Christus dominus sit omnium, sed ut tyrannus, & nō nisi nostro uicio potens. Deinde spiritū accipias affectū mundanū, diuersum ab illo cœlesti spiritu Christi, nihil amantis nisi cęlestia: & utrunq; genitiuū, aëris & spiritus, referas ad tertium qui præcessit, potestatis, quæ quidem hic nō est δύναμις, sed ἐξουσία, utius & autoritatem intelligamus. Cæterum huius, pronomen interpres addidit de suo, cum nō sit apud Græcos, nec apud Hieronymum quidem, quanquam ante præcessit mundi huius, κόσμου τούτου.

Filij diffidentiæ, idioma Hebræorum

In filios diffidentiæ.) ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, id est, In filijs inobedientiæ, siue immorigeris, aut ut uertit Cyprianus, contumacibus. Est enim filiorum proprium esse dicto audientes, ac morigeros parentibus: de tropo iam sæpius admonuimus. Filij inobedientię, pro filijs inobedientibus: ut paulo ante Pater gloriæ, pro Pater glorioſus. In nōnullis codicibus deprauatū erat in filios diffidentiæ.

Facientes uoluntatem.) θελήματα, id est, Voluntates: nam affectus uarij sunt. Cæterum

rum in multis codicibus deprauauerant, Voluptates, pro uoluntates.

Et cogitationum.) καὶ τῶν διανοιῶν. Hieronymus magis uidetur probare, Et mentium, distinguens peccata carnis & mentium, quod illa sint crassiora, ueluti libido, gula, ebrietas: hæc animi magis, uelut hæresis. Ambrosius legit Consiliorum.

Natura filij iræ.) φύσει. Pro quo quidam uerterant Omnino, ut indicat Hieronymus, quod Græca uox sit ambigua. Et Theophylactus admonet, Natura positum, pro uere ac proprie. Quemadmodũ dicimus hominem natura miserum, qui sic est addictus miseriæ, ut nolit effugere, si possit. Chrysostomus addit, sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud quàm filij iræ. Mihi uidetur naturam opposuisse gratię, quia paulo post sequitur, Gratia salui facti estis. Ira erat nostræ naturæ siue natiuitatis. Salus erat gratiæ, & ob id Christo imputanda, non nobisipsis. *Natura, pro omnino*

Propter nimiam.) διὰ πολλὴν, id est, Propter multam: & ita legit Hieronymus ac Ambrosius. Alioqui nimium dicitur, quod sit immodicum.

Et quum essemus.) καὶ ὄντας, id est, Etiam quum essemus. ut coniunctio quæ apud Latinos & Græcos geminã uim habet, non copulet, sed exaggeret. *Vis, καὶ*

Mortui peccatis.) Vitasset ambiguitatem, si dixisset, Mortui per peccata: nam alioqui Paulus uocat mortuos peccato, qui iam non peccant, quemadmodum paulo antè admonuimus. Ambrosius hoc loco non addidit peccatis, tantum legit quum mortui essemus.

Deus autem qui diues est.) Hieronymus admonet, in deus autem, coniunctionem aut ab indoctis additam esse, aut ab ipso Paulo per imperitiam Græci sermonis, superflue adiectam. Interrumpit enim orationis seriem. Sed demiror quare Hieronymus autem appellet coniunctionem causalem. Fortasse pro autem legit enim. Aduersatiua coniunctio non erat hic ociosa, opponitur enim calamitati quam apostolus multis uerbis exaggerarat: magnis enim malis opus erat opulenta misericordia. Quod si pro autem legas tamen, nihil impeditur sermonis fluxus. *Supereſt in nostris*

Conuiuificauit nos in Christo.) Nec̃ Nos, pronomẽ, nec̃ In, præpositio, est in Græcis codicibus, tantũ est συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ, id est, Conuiuificauit Christo, ut intelligas nos unà cum Christo reuixisse. Ita refert Augustinus libro aduersus Faustum undecimo, cap. octauo, in libris manu descriptis. Retinebat germanam lectionem exemplar uetustius Cõstantiense, deletis manu non recenti, duabus uocibus, nos & cuius. Nam In, præpositio in neutro addebatur.

Cuius gratia.) Nec̃ Cuius, additum est, sed tantum, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι, id est, Gratia salui facti estis. Et ita legit diuus Hieronymus, ut hæc particula, ceu per parenthesim interseratur, quod palàm admonuit Theophylactus. Latini quidã adiecerunt, enim, sed perperam. Cæterum ordinem sermonis hoc in loco, quoniam uidetur perturbatus, Hieronymus restituit ad hunc modum: Et uos cum mortui essetis delictis & peccatis uestris, conuiuificauit Christo deus, qui diues est in misericordia, propter multam charitatem qua dilexit nos, misertus est nostri. Et cum essemus mortui delictis, in quibus aliquando ambulauimus secundum seculum mundi huius, secundũ principem potestatis aëris spiritus qui nunc operatur in filijs diffidentiæ, in quibus & nos omnes conseruati sumus aliquando in desiderijs carnis nostræ, facientes uoluntates carnis & mentium, & eramus natura filij irę, conuiuificauit nos Christo: ut bis repetas, Conuiuificauit nos, & tollas coniunctionem causalem, Deus enim. Nam ita legisse uidetur Hieronymus ὁ γὰρ θεὸς, quod hanc putet uel ab imperitis librarijs adiectam, uel ab ipso paulo propter imperitiam Græcanici sermonis additam, cũ in plerisq; sit δὲ, id est, autem. Quanquam utraq; coniunctio facit, quo minus absoluatur superior orationis pars, Cum essetis &c. Verum opinor Paulum addidisse coniunctionem δὲ, aduersatiuam, ut redderet contrariam partem superioribus, hoc est, cõuiuificatos esse, ei quod est, Mortuos esse peccatis: & quoniam intermiscuerat multa, uelut ad nouum orationis caput addidit præpositionem. Melius autem erat, si dixisset interpres, nihilominus deus conuiuificauit. Annotandum & hoc, quod in hoc sermone Paulus subinde uariat personam, nunc illos compellans secunda persona, nunc seipsum illis admiscens. Addendum & illud, apud Ambrosium aliã esse lectionem quàm nos habemus, sed haud scio, an à scribis inductam. Scriptum est autem hunc in modum: Deus autem, qui *Gratia salui facti estis* *Ordo perturbati sermonis*

diues

diues est in misericordia, propter multam charitatem misertus est nostri.

Et conresuscitauit & consedere fecit.) συνήγειρε καὶ συνεκάθισεν, id est, pariter cum illo suscitauit, simulq; cum illo sedere fecit.

In bonitate.) ἐν χρηστότητι. Quod Augustinus libro aduersus Faustum undecimo uertit, In benignitate. Significat enim dei erga nos clementiam lenitatemq;.

Gratia enim.) Enim, non additur in nonnullis Græcorum codicibus, sicut nec paulo inferius, Dei enim donum. Enim non additur, quanq; ita legit Ambrosius.

Ipsius enim sumus factura.) ποίημα, Ambrosius legit figmentum, uelut aliquid è materia factum. Atq; ita nos uerteramus, quod factura uox uideretur parũ Latina, sed ab amicis eruditis admoniti, mutauimus Figmentũ in opus. Verebantur enim, illi ne quem imperitiorem offenderet figmenti uocabulum. Atqui si uisum est istorũ offensas omnes simili studio uitare, nihil erat omnino mutãdum. Nos tamen hac in parte obsequuti sumus amicorum uoluntati, potius quàm nostro iudicio.

In operibus bonis.) ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς, id est, Ad opera bona.

Quæ præparauit deus.) οἷς, id est, Quibus, ad homines arbitror referendum. Tamet-
οἷς pro οὕς sit iuxta Græcanici sermonis proprietatem, & ad opera referri potest, ut datiuus Græcus in accusatiuum uertatur, quemadmodum legit Ambrosius, Quæ pręparauit deus, & item Hieronymus.

Ab ea quæ dicitur circuncisio.) ἀπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς, id est, Ab ipsis Iudæis, nam Græca lucidiora sunt. Populus Hebræorum ob membrum genitale præfectum circuncisio uocabatur, cæteri præputium dicebantur, sed duntaxat Iudæis, quibus ut illud cognomen erat honorificum, ita hoc ignominiosum. Et manufacta, referendũ est ad circuncisionem, non ad carnem.

Qui eratis.) Legendum, Quia eratis, aut quoniam, ut legunt Ambrosius Græcis consentiens & Hieronymus, suffragante utroq; Constantiensi. ὅτι ἦτε, ut sit iterata coniuntio, quasi posuisset, Quod, inquam, eratis.

Alienati à conuersatione.) τῆς πολιτείας. i. A ciuilitate, siue à re publica Israel, siue Israelis.

Et hospites testamentorum.) καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν, id est, Peregrini, siue extranij, à pactis
ξένοι dure uersum siue testamentis. Alluśit enim ad rem publicam, cuius modo meminerat: unde hospites uocat, alienos à iure ciuium. Et testamentorum promissionis dixit, iuxta idioma Hebræorũ. Cæterum Ambrosius addit pronomen legens, Promissionis eorum.

Et sine deo.) ἄθεοι. Qui nullum credunt esse deum, & ἀθεότης, quam Plutarchus osten-
Sine deo ἄθεοι dit minus malũ esse, quàm superstitionem, δεισιδαιμονίαν, quod hæc deos imaginetur morosos ac uindices, quum deus natura beneficus sit.

In hoc mundo.) Hoc, redundat: nisi quod opinor interpretem uoluisse reddere uim articuli τοῦ.

Et medium parietem maceriæ soluens inimicitias.) Græci ita distinguunt, ut accusati-
Distinctio græca, et medium parietẽ uus inimicitias, referatur ad inferius participiũ καταργήσας. Quanq; utroq; potest referri, ad λύσας quod præcessit, & ad καταργήσας quod sequit, ut inimicitiã, appositiue cohæreat cũ medium parietem, aut cũ, Legem mandatorũ. Et mirum cur cũ ὁ ποιήσας uerterit in uerbum, nõ mutarit & alterũ λύσας, id est, Qui soluit, aut Soluto pariete. Rursum Græce est, τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, quasi dicas, Interstitium septi siue sepis. Et apud Comicũ: Mitio iubet maceriam dirui, ut fiat una domus. Id ergo quod dirimit ædes ab ædibus μεσότοιχον, uocat. Nec tamen male uertit interpres, nisi quod sermo non caret amphibologia. Siquidem medium parietem ferit, qui mediam partem percutit.

Decretis euacuans.) In, præpositio omissa, totum subuertit sensum, quasi decretis abo-
Decretis euacuans leuerit legem: imò aboleuit legem sitam in præceptis ac decretis. Quædam ædítio, quam
Locus apud nos corruptus citat Hieronymus, habebat, in dogmatibus, usurpata Græca uoce. Ambrosius legit, In decretis: alicubi citat, Edictis, ut libro de Abraham patriarcha secundo capite sexto. Si Græcis esset additus articulus τοῦ νόμου τῶν ἐν τοῖς τοῦ ἐν δόγμασιν, nullus supererat scrupulus: nunc sermo habet amphibologiam, Nam ἐν δόγμασιν, referri potest ad præcedentia, simul & ad sequentia: Si ad præcedentia, sensus erit, abrogauit legem pręceptorum sitam in decretis, Si ad sequentia, sensus erit, antiquauit legem præceptorum ceremonialium, per-

dogmata

dogmata Euangelica, ut ἐν præpositio, posita sit uice per. Hoc sequutus uidetur interpres, qui præpositionem, ut nobis superuacuam omisit. Hanc interpretationem apud unum Theopylactum inuenio: qui uidetur Chrysostomũ sequutus, is putat dogmata esse fidem qua seruamur, aut præcepta Euangelica, quale est. Ego autem dico uobis, omnino non ira sci. Diuersam sequitur Ambrosius, cuius uerba subscribam, Quia legem quæ data erat Iudeis in circũcisione, & in neomenijs, et in escis, et in sacrificijs, & in sabbatis, euacuauit, hoc est, cessare iam iussit, quæ oneri erant, & sic fecit pacem. Vnde Petrus apostolus dicit in Actis apostolorum. Quid imponitis iugum super ceruicem fratrum, quod nec̃ patres nostri, nec̃ nos potuimus portare: In his Ambrosij uerbis, nulla fit mentio decretorum, per quæ lex fuerit antiquata. Subindicat autem Ambrosius circuncisionem & similes legis obseruationes obstitisse, quo minus conueniret inter gentes & Iudæos. His ergo per Christum antiquatis, fide conciliati sumus, quæ tam Iudæis quàm gentibus absque legis obseruatione conferret salutem. Hieronymus hunc in modũ, Lex quoq; mãdatorum subuersa est in dogmatibus, posteaquàm circuncisio, & sabbatismus qui relictus est populo dei, & pascha & pentecoste, & non apparere in conspectu dei uacuũ, sunt altius intellecta quàm resonant, & ab occidente litera recedentes, cœpimus uiuificantem spiritũ sequi. Ex his Hieronymi uerbis perspicuum est, eum sentire legem abrogatam, nõ per decreta, sed per eorũ quæ decernebat, intelligentiam spiritualem. Nec abhorret ab his commentũ scholiastæ, cui nomẽ fecerunt Hieronymo. Per solam, inquit, fidem iustificans, moralia sola decernens. Iam & aliâs Paulus legis præscriptiones appellat dogmata, uelut ad Colosſ. 2. De his quod aduersum uos erat chirographũ decreti: quo loco Græci legunt τοῖς δόγμασιν, pro eo quod est ἐν δόγμασιν. Nam præpositio addita est ex idiomate sermonis Hebraici. Rursus alibi τί ἐπὶ δογματίζεσθε. Porrò nusquam legimus apud Paulum Euangelij præcepta dicta dogmata. Submouendus est igitur & ille scrupulus de articulo, Mihi uidetur omissus ob congeriem articulorũ si dixisset, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τοῦ ἐν δόγμασι. Nam mihi uidetur in decretis magis adhærere proximæ dictioni, alioqui bis idem dici uidebatur, νόμον τῶν ἐντολῶν τοῦ ἐν δόγμασιν. Nunc ostendens legem imperiosam, appellat illã τῶν ἐντολῶν, quasi dicas ἐντελλομένων, id est, præcipientem, quomodo nõ persuasione & lenitate aut promissis, sed præscriptis, quę uocat dogmata, Latini placita dicũt. Etenim si quæras, quare deus iussit nos à talibus ac talibus abstinere cibis, Responderet Iudæus, Quia sic deo uisum est. Et euacuans, præteriti temporis est, quasi dicas, Antiquata lege.

δογματί ζεσθε quid

Et duos condat.) Hic est, Crearet, siue pararet κτίσῃ, uelut explicans sententiam.

In uno nouo homine.) In unum nouum hominem, est Græce, εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον. Atq; ita refert Augustinus libro aduersus Faustum XXII. cap. LXXXIX. suffragabatur exemplar utrunq; Constantiense. Cæterum quod est Græce ἀποκαταλλάξῃ, Latine uersum Reconciliet. Augustinus uertit Commutaret. Qui sic uertit, legisse uidetur ἀλλάξῃ.

Inimicitias in semetipso.) ἐν αὐτῷ. Hieronymus legit, In ea, ut referatur ad crucem, non ad Christum. Siquidem & crux apud Græcos masculini generis est. Verũ si reciprocum esset, id est, In se ipso, haberet ἑ aspiratum, ἐν αὑτῷ. Quanquam ne id quidem à Græcis scriptoribus obseruatur. Postremo secus legit Ambrosius.

Et pacem ijs qui prope.) Et pacem, non repetitur Græcis.

Habemus accessum.) προσαγωγὴν, id est, Aditum siue introductionem: ueluti cũ quis introducitur ad conspectum principis.

Hospites & aduenæ.) ξένοι καὶ πάροικοι, id est, Peregrini & incolæ, siue accolæ, hoc est, qui aliunde cõmigrarũt in alienã ciuitatẽ. Augustinus aliquoties legit pro Aduenæ, Inquilini.

Sed estis ciues.) ἀλλὰ συμπολῖται, id est, Conciues, ut uerbum uerbo reddatur.

Superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum.) Hanc particulam, & prophetarum, eraserant Marcionitæ, nimirum odio ueteris testamenti.

Angulari lapide.) Græcis unica uox est, ἀκρογωνιαίου, qua significatur summus lapis in angulo ædificij, qui solet esse ualidissimus. Est autem ablatiuus absolute positus, ueluti si dicas, In qua structura Christus summus est in angulo lapis. Et ob id Augustinus adducens hunc locum in enarratione psalmi LXXXI. addit Existente, dilucidè magis quàm Latine. Rursus aduersus Faustum libro duodecimo, capite uigesimoquarto.

Ipso

In ipso summo angulari lapide Christo Iesu.) Et hic ablatiuus ponitur absolute, ac si dicas, Christo duce, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Ipso Iesu Christo ente summo lapide angulari.

Cõstructa pro coagmentata

Constructa.) Græce significantius, συναρμολογουμένη, id est, Coagmentata, siue commissa, siue coaptata. Hieronymus legit Compaginata. Ambrosius, Compacta. Nec significat omnem structuram hoc angulari lapide compactam esse, sed quæcunq; illo lapide cõnectatur, eam surgere in templum domini. Est enim participiũ præsentis temporis, συναρμολογουμένη. Quanquam πᾶσα uerti poterat, Tota structura, ut non quamuis intelligas, sed integram. Atq; ita interpretatur Theophylactus.

In spiritu sancto.) Sancto, redundat iuxta Greca & Ambrosium, atq; item Hieronymũ: quorum & interpretatio declarat quid legerint. Spiritum enim opponit aduersus carnalẽ Iudaismum, quem nusquam non insectatur Paulus.

EX CAPITE TERTIO.

Inctus Christi Iesu.) Vinctus nomen est Græcis δέσμιος: & ob id mollius cohæret cum genitiuo Iesu Christi.

Pro uobis gentibus.) Arbitror mendum esse, quod in Ambrosianis codicibus legitur, pro uobis fratribus.

Dispensationem gratiæ.) οἰκονομίαν, id est, Dispensationem, siue administrationem.

ἀναπεπόδητον

Data est mihi in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos. Hunc quoq; locum ἀναπεπόδητον, Hieronymus reddit ad hunc modum, Huius rei gratia ego Paulus uinctus Iesu Christi, & uinctus pro uobis qui estis ex gentibus, cognoui mysterium, ut uobis quoq; illud traderem: sicut in hac eadẽ epistola paulo antè sum loquutus. Debetis autẽ audire dispensationẽ gratiæ dei, quæ data est mihi in uobis, qui estis ex gẽtibus, pro quibus et uinctus sum Iesu Christi. Quanq; existimat esse simplicius, fateri Paulum in aliena lingua balbutisse, & sensu magis quàm uerbis æstimandum. Poterat & hoc pacto tolli sermonis imperfecti incommodum, si subaudias uerbum substantiuum, sum, Ego Paulus uinctus sum Iesu Christi.

Paulus balbutiens in aliena lingua

Notum factum mihi est.) ἐγνώρισέ μοι, id est, Notum mihi fecit mysterium, quod rursum interpres uertit Sacramentum.

Sicut supra scripsi.) καθὼς προέγραψα, id est, Sicut ante scripsi, ut Ambrosius. Præscripsi, legit diuus Hieronymus.

In breui.) ἐν ὀλίγῳ, id est, In modico, legit Hieronymus & Ambrosius. Significat enim se paucis de his scripsisse, ut Græca exponunt scholia. Potest esse sensus & hic: Quemadmodum scripsi paulo antè. Meminit enim de his qui procul essent, gentes significans. In eum sensum fermè Theophylactus.

ἐν ὀλίγῳ uertit in breui

In ministerio Christi.) ἐν τῷ μυστηρίῳ, id est, In mysterio, quod solet uertere Sacramentum.

Alijs generationibus.) Apertius est, quod legit Ambrosius, Alijs seculis. Nam de ætatibus loquitur, non de nationibus.

Non est agnitum.) οὐκ ἐγνωρίσθη, id est, Non notificatum, siue reseratum.

Lectio & distinctio diuersa

In spiritu.) Græcis additum est sancto. Neque lectio solum diuersa est, uerumetiam distinctio. Theophylactus sic ordinat sermonem, Sicut nunc reuelatum est sanctis apostolis eius, in spiritu sancto: ut intelligamus hoc illis per spiritum sanctum fuisse reuelatum. Ambrosius contrà, spiritu, connectit cum his quæ sequuntur, Sicut nunc reuelatum est sanctis eius & prophetis, spiritu esse gentes cohæredes: id palàm arguit eiusdem interpretatio docens gentes esse cohæredes, non ceremonijs Mosaicæ legis, sed spiritu, hoc est, doctrina Euangelica. Diuus Hieronymus Græcorũ sequitur distinctionem. Mihi magis probatur quod sequitur Ambrosius.

Esse gentes.) εἶναι τὰ ἔθνη, id est, Vt sint gentes.

σύσσωμον

Concorporales.) σύσσωμα, quasi dicas, Vnius corporis. Hoc loco offendit aures Hieronymi coniunctionũ congeries, ut ipsi uidetur, inconcinna, cohæredes & concorporales & comparticipes. Mirum est autem illum tantilla re offendi, qui toties Paulum facit imperitum Græci sermonis, licet fateatur non imperitum scientia. Deinde quum hic fateatur legendum esse comparticipes, nec dubium quin in bonam partem, tamen in huius epistolæ

capite

capite quinto, negat hanc uocem legi in literis sacris nisi in malam partem: uerum hac de re illic plura dicentur.

Promissionis in Christo Iesu.) Deest apud nos αὐτοῦ, id est, Suæ siue eius: ut referatur ad spiritum: ut sensisse uidetur Ambrosius, cui subscribit, Hoc est quod dicit, Spiritu gentes esse cohæredes & concorporatas & participes promissionis eius in Christo. Qui enim spiritu deum colit, opere legis opus non habet.

Omnium sanctorum.) In nonnullis Græcis addebatur Hominum, sed mendose, ni fallor. Et ἐλαχιστοτέρῳ, id est, Infimo: ut uertit Hieronymus. Sed Paulus ut magis se diminuat, è superlatiuo finxit comparatiuum, ac si dicas infimiori pro infimo, aut postremiori.

Inuestigabiles.) ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον, id est, Imperuestigabiles diuitias. Nam quod apud Ambrosium legitur Inęstimabiles, haud scio an errore sit factũ librarij, certe interpretatur Incomprehensibiles.

Et illuminare.) καὶ φωτίσαι πάντας. Ambrosius non addit Omnes, & sermo commodior est. Nec apud Hieronymum ulla mentio huius nominis additi, sed tantum est illuminare. Nec Paulus illuminat homines, sed in lucem profert, & quod ante fuerat reconditũ, facit omnibus perspicuum. *φωτίσαι, pro In lucem proferre*

Quæ sit dispensatio.) Legitur & ὁ πλοῦτος, id est, Quæ diuitiæ. Rursum, μυστήριον uertit Sacramentum.

Qui omnia creauit.) διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Per Iesum Christum: additum est hoc loco apud Græcos: quanquam Hieronymus non habet, nec Ambrosius, nec uetusti codices Latini.

Vt innotescat.) ἵνα γνωρισθῇ νῦν, id est, Vt innotescat nunc. Et Nunc, Hieronymus legit addita coniunctione, si modo codex mendo uacat.

Potestatibus in cœlestibus.) ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, id est. In cœlestibus.

Per ecclesiam.) διὰ τῆς ἐκκλησίας. Præpositio Per, hoc loco significat instrumentum, quasi dicas Opera ecclesiæ. Quanquam, ut ingenue fatear, sermo Græcus planè anceps esset, nisi additus fuisset articulus τῆς, atque ita sensus fuisset, Propter congregationes, siue ecclesias.

Multiformis sapientia.) πολυποίκιλος, siue aliâs, παμποίκιλος. id est, Maxime uaria, & modis omnibus uaria. Nam πᾶν in compositione additum, adiungit epitasin.

Secundum præfinitionem.) κατὰ πρόθεσιν, id est, Secundum propositum: ut legit Hieronymus.

Quam fecit.) ἣν ἐποίησεν. Sermo Græcus anceps est. Nam Græcus articulus referre potest uel sapientiam, uel ecclesiam, uel prefinitionẽ, quam Ambrosius & Hieronymus propositum uocant. Si ad propositum referatur, sensus est, Iuxta tempus quod proposuerat, siue prefinierat in Christo. Si ad ecclesiam, sensus fuerit, Ecclesiam factam in Christo Iesu. Si ad sapientiam, intelligis in Christo factam, hoc est, creatam fuisse sapientiam. Atq; hic sensus postremus maxime probatur Hieronymo. Et fiduciam est παῤῥησίαν, quam Ambrosius uertit Libertatem. Est autem audacia libere loquendi. Porrò nihil timidius animo sibi male conscio, ut contrà, innocentia nihil fidentius. *Sensus triplex*

In tribulationibus meis pro uobis.) αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν. Diuus Hieronymus admonet Græcum sermonem esse ambiguum, quod uerbum ἐκκακεῖν ad quamuis personam accõmodari possit, Ne deficiã ego, ne deficiatis uos, ne deficiant illi. Certe iuxta primũ ac secundum sensum interpretatur Hieronymus: Peto ne deficiam, ne me superent aëreæ potestates, oppugnantes undique. *ἐκκακεῖν anceps*

Quæ est gloria.) In quibusdã Græcis codicibus habebatur, Quæ erit. ἥτις ἔσται. Hoc loco nonnihil se torquet Hieronymus, nec satis intelligo cur se torqueat, existimans huius sermonis rationem non posse consistere, nisi fateamur Paulum imperite loquutũ, qui Tribulationibus numero multitudinis subiecerit relatiuum singulare, Quæ est gloria. Quasi uero non hoc doceat grammatica, rectius etiam ad hunc modum nos loqui, quàm si dicamus, In tribulationibus quæ sunt gloria uestra. Atq; ille hoc tantum ducit incommodum, ut per hyperbaton tentet hanc particulam Quæ est gloria uestra, ad ea quæ præcesserunt detorquere, In quo habemus fiduciam & accessum & fidem, & cætera: quæ fiducia, acces- *Expẽsa Hieronymi ãnotatiõ*

sus et fides, uestra est gloria. Verum quoniam hoc uidit esse durius, mauult Paulum loquẽ di imperitum facere. Sed quid hic interim facient Hieronymo, qui uolũt apostolis omnibus scientiam linguarum dono spiritus sancti cõtigisse, idq; donum eis fuisse perpetuum? quorum de numero uidetur & Aquinas in epistolam ad Galatas. At Hieronymus toties non ueretur Paulum imperitum Greci sermonis facere. Quanquam hoc sanè loco non uideo quid imperite dictum uideri possit, nisi quod Hebraice magis quàm Græce dixit In tribulationibus, pro Ob tribulationes.

Paulus Græce imperitus

Quatuor uerba redundant

Ad patrem domini nostri Iesu Christi.) Diuus Hieronymus indicat in latinis codicibus addita quatuor uerba, Domini nostri Iesu Christi: quum in Græcis scriptura germana maneat. Non enim loquitur hic proprie de patre domini Iesu Christi, sed in genere ad illũ patrem flectit genua, quem omnes creaturę rationabiles agnoscunt conditorem & autorem. Et tamen mirum est, quod Hieronymus scribit additum in Latinis codicibus, nũc in Græcis reperiri. Quanquã Chrysostomus ac Theophylactus enarrantes locum, non attingunt hanc particulam: unde coniectandum est, aut è nostris codicibus additam Græcis, aut Græcorum codices & olim uariasse.

Paternitas πατρειά

Omnis paternitas.) πᾶσα πατρειά. id est, Omnis familia. ut indicat & diuus Hieronymus in commentarijs. Idem aduersus Heluidium scribens, fatetur Latinos parentelas uocare, quas Græci uocant πατριὰς quum ex una radice, multa generis turba diffunditur. Sed apud Græcos manet alluſio uocum, quam Latinus conatus est obseruare. Iam quæstiones illæ, quas mouet hoc loco Thomas Aquinas, num qua paternitas sit in cœlo, & num omnis paternitas quæ est in cœlo & in terris, deriuata sit ab ea paternitate, quæ est in diuinis, quam apte pertineant ad hunc locum, uiderint theologi: quandoquidem uocem, unde quæstionem omnem elicit, non intellexit. Certe alibi interpres uertit Familiam, uelut in Psalmo, Omnes familiæ gentium, πατριαί. Item in Luca: De domo & familia Dauid. Subnotauit hoc interpres Origenis, homilia in Numeros secunda. Chrysostomus exponit φυλάς, id est, tribus. Verum interpres ut dicere cœperam affectauit reddere uocum affinitatem, pater & paternitas. Atqui ea non erat tanti, ut huius gratia fuerit perdenda sententia. Parentela satis explicabat rem, si modo uerbum esset probum. Et tamen hoc ætate sua uulgo fuisse usurpatum testatur Hieronymus, uel ob hoc tolerabilius quàm paternitas præsertim quum hic suffragetur analogia. Quemadmodum enim à cliens clientela, ita à parens parentela. Nos circumitione ut potuimus, reddidimus.

Aquinas

Virtute corroborari.) δυνάμει. id est, Virtute. Manifestior erat sensus, si Græca infinita uertisset per uerbum subiunctiuum, Vt corroboremini.

Sublimitas & profundum.) καὶ βάθος καὶ ὕψος. id est, Et profunditas & sublimitas. Hieronymus, Et profundum & altitudo.

Scire etiam.) Non est initium noui capitis, ut sit opus Etiam. γνῶναί τε. id est, Scireq; uel Vtq; sciretis.

Sensus duplex

Supereminentem scientiæ charitatem.) Apud nos incertum est datiui ne casus sit Scientiæ, an genitiui: ut aut intelligas charitatem Christi sciri, quæ sit maior quàm ut cognosci possit: seu iuxta Ambrosium, quæ præmineat scientiæ nostræ: aut ut intelligas eximiam dilectionem cognitionis. Sed posterior sensus magis quadrat ad Græcum sermonem. Et hunc sequitur Hieronymus. Porrò quod Ambrosius senserit id quod dixi, declarant hæc illius uerba, Post dei patris infinitam & incomprehensibilem cognitionem, & inenarrabilem clementiam, Christi quoque agnoscere nos uult charitatem, quæ supereminentis est scientiæ, & subintelligitur humanæ, ut super scientiam hominum habeatur dilectio Christi. Quis enim potest colligere mysterij huius charitatis rationem, ut & deus hominis causa homo nasceretur? &c. Quanquam in hac scriptura suspicor non abesse mendum. Siquidem in contextu habetur, Cognoscereq; supereminentem scientiam charitatis Christi, quomodo citat & Augustinus epistola centesima uigesima: quæ lectio multum dissonat à Græca. Præterea quod habetur in commentario, Supereminentis est scientiæ: suspicor ipsum scripsisse, Supereminens est scientiæ. Porrò quæ Hieronymus hoc loco differit mihi uidentur aliquanto duriora. Nec refert hanc uocem Scientiæ, ad Supereminentem, sed ad charitatem. Certe Theophylactus in eandem sententiam interpretatur, in quam Ambrosius

sius. Et cum Ambrosio consentit Augustinus, citans hunc locum libro de Gratia & libero arbitrio, capite decimonono: Item, inquit, quum dicat Apostolus supereminentem scientiæ charitatem Christi, quid insanius quàm putare ex deo esse scientiam, quæ subdenda est charitati, & ex hominibus esse charitatem quæ supereminet scientiæ. Nihil autem esset scrupuli, si ὑπερβάλλω patiatur sibi iungi casum paternum, quemadmodum habet ὑπεραυξάνω & ὑπεραπολογοῦμαι & ὑπερέχω, idem significans quod ὑπερβάλλω. Neque enim huc libet confugere, ut dicam Paulum abusum casu ob Græci sermonis uel neglectum uel inscitiam. Theophylactus in hanc sententiam edisserit: Vt possitis, inquit, cognoscere charitatem Christi, antecellentem omni scientiæ: Quomodo cognoscemus nos? Primum quidem dicit hanc antecellere scientiæ, nimirum humanæ, uos autem non per humanam scientiam, sed per spiritum cognoscetis hanc. Deinde nec hoc dixit, Cognoscetis eam quanta sit, sed hoc ipsum, quod magna est, quod excellit omnem scientiam. Hoc precor ut à spiritu discatis. Et quis hoc, inquit, nescit? Omnes, & hi qui moleste ferunt quæ quotidie accidunt, & hi qui Mammonam præferunt deo. Quod si hanc cognosceremus, haudquaquam uel obmurmuraremus diuinæ prouidentiæ, uel rebus præsentibus animum adiceremus, à Deo deficientes qui nos sic dilexit. Illud autem attende: Si dilectio præcellit omnem scientiam, quanto magis ipsa substantia. Hactenus Theophylactus: ex quibus apparet eum sensisse charitatem excellentiorem scientia. Chrysostomus hunc scrupulum non attingit.

Et autem qui potens est omnia facere.) Græce est ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι. id est, Super omnia facere. Atque ita legit Ambrosius & Hieronymus. sed ita ut ὑπὲρ aduersbium uideatur non præpositio, pollere autem tantundem, quasi dicas eximie. Certe proximo loco quum repetitur, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ, non potest aliud quàm aduerbium esse. Est autem epitasis gemina, quemadmodum annotauit Chrisostomus & Theophylactus. Deus potest omnia, quod nullus hominum, & potest cumulatissime præstare quicquid uult, & ultra quàm nos petimus. Iam illud lector, uel non monitus, animaduertis, hanc esse coronidem quandam, quales aliquoties Paulus ceu raptus & afflatus subnectit suæ disputationi. *Deest in nostris* *Coronides in Paulo*

Superabundanter quàm petimus.) ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα. id est, Ex abundanti supra ea quæ petimus.

Quam petimus aut intelligimus.) ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν. id est, Supra omnia quæ petimus aut cogitamus. Sic enim emendat Laurentius: licet id quidem ad sensum non ita magni refert. Illud tantum submonendus est rudis lector, articulum ὧν congruere cum præcedenti dictione, quum à suo uerbo dissentiat, id que ex proprietate sermonis Græcanici.

In ecclesia & in Christo.) Copula Et, redũdat. Ambrosius ordine diuerso legit, in Christo Iesu & in ecclesia. Ac iuxta hunc ordinem interpretatur. In altero loco præpositio simpliciter usurpata est in ecclesia, quasi dicas in senatu, in altero iuxta proprietatem sermonis Hebraici. Optat enim ut glorificetur pater in congregatione sanctorum per filiũ Iesum Christum, & in hoc sensu nullus est usus præpositionis.

EX CAPITE QVARTO.

Digne uocatione.) ἀξίως κλήσεως. Addidit nominis casum aduerbio, quasi dicas, canit similiter tibi. Et rursus articulus respondet nomini antecedenti, dissonans suo uerbo. Alioqui dicendum erat ἧς ἐκλήθητε.

Cum omni humilitate.) πασηνοφροσύνης. Quæ significat animi habitum contrarium arrogantiæ: nam humilitas quæ ταπεινωσις, aliud quiddam significat. Et ob id Ambrosius addit Humilitate animi, ne fortunæ humilitatem acciperemus.

Cum patientia.) μακροθυμίας. id est, Longanimitate, si quis ad uerbum reddat. Ambrosius sic legit, Cum omni humilitate animi & modestia, cum magnanimitate. μακροθυμίαν uertens Magnanimitatem, quum magis sonet animi lenitatem ac moderationem, qua *μακροθυμία*

fit ut non facile commoueamur, neque rapiamur ad uindictę cupiditatem. Longanimitas propius exprimit Græcam uocem quàm magnanimitas: & tamẽ aliud est longus animus quàm lenis & lentus ad iram. Patientia recte habebat, nisi quod anceps est, & sæpius ad tolerantiam corporis, quàm ad animi lenitatem pertinet.

Sollíciti seruare.) σπουδάζοντες. id est, Studentes. Quod Augustínus libro secundo ad uersus líteras Petiliani, capite sexagesímono, uertit, Sollícite agentes. Ac mox capite septuagesímooctauo, uertit, Studentes seruare: quemadmodum nos uertímus, Ambrosíus, Sollícite seruantes.

In uínculo pacis) ἐν τῷ συνδέσμῳ. Quasi dícas, In collígatione & concatenatione. Augustínus ín eodem loco uertit, coniunctione. Nam uínculum unius dici potest, σύνδεσμος est, quo aliud alíj connectitur.

Varia lectio Qui super omnes & per omnia.) Satius erat ín eodem genere perseuerare, & non míscere res personis: Super omnia & per omnia: aut Super omnes & per omnes, nam apud Græcos íncertum est genus. Hieronymus magís uidetur amplecti neutrum genus, adducens illud Vergilíanum:

Deum nanque íre per omnes
Terrasq; tractusq; maris, cœlumq; profundum.

Vtcunque scribæ infulserunt Omnes, sed refragante sensu. Sic enim enarrat Hieronymus: Super omnes enim, est deus pater: quía autor est omnium: Per omnes, filius: quía cuncta transcurrit, uadit que per omnia: In omnibus, spíritus sanctus: quía nihil absque eo est. Hæc ille. In prima partícula, quoníam Omnium: est omnis generis, non líquet an ad omnes homines, an ad omnia quę sunt, referatur. In secunda quum addit hanc causam Quía transcurrit uadit que per omnia: declarat se legísse non Per omnes, sed Per omnia. In omnibus, rursum ambíguum est: sed quod subnectitur, Quía sine eo nihil est, declarat In omnibus, neutro genere dictum. Alioquí dixísset, Sine eo nullus est. Ad id facit quæstio, quam mox subíjcit Hieronymus: Nec uero putandum est, ínquit, unum deum & patrem omnium esse communiter, ut scilicet ad irrationabília iumenta nomen patrís possit aptarí, & cætera. Hic scrupulus frustra mouetur, sí legit Patrem super omnes esse. Eodem pertinet quod subíjcit: Tale quid de creaturis & deo etiam Zeno cum suis Stoícis suspicatur: Sentít enim de dogmate Zenonis, quod íta refert Laërtius: θεὸν δὲ εἶναι ζῷον ἀθάνατον λογικὸν ἢ νοερόν ἐν βίῳ εὐδαιμονίαν κακοῦ πινὸς ἀνεπίδεκτον, πρόνοητικὸν κόσμου τε καὶ τῶν ἐν κόσμῳ. μὴ εἶναι δὲ μὲν ἀνθρωπόμορφον, εἶναι δὲ τὸν δημιουργὸν τῶν ὅλων, ὥσπερ καὶ πατέρα πάντων, κοινῶς τε καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ τὸ δῖον δι' ἁπάντων, ὃ πολλαῖς προσηγορίαις προσονομάζεται κατὰ τὰς δυνάμεις. δία μὲν γάρ φασι δι' ὃν τὰ πάντα, ζῆνα δὲ καλοῦσι, παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἴτιός ἐστιν, & cætera. id est, Deum autem esse animal ímmortale, rationale, aut íntellectuale, íta felíx ut nullius malí sit capax, prouidentiam & curam habens tum mundi, tum eorum quæ sunt ín mundo. Attamen non esse specie humana, sed opifex esse cunctorum, quemadmodum & pater est omnium communiter quídem, sed íta ut sit pars ípsius mundí, quæ, siue quod, penetrat per omnia. Quod uarijs cognomentís appellatur íuxta uíres diuersas. δία, id est, Iouem enim appellant, quod per ípsum sint omnia. ζῆνα, id est, Iouem appellant, quod autor sit uítæ. Ita Laërtius. In cuius uerbis suspícor esse mendum, quod ínterpres uidetur sequutus, pro eo quod scríptum est, δι' ὃν τὰ πάντα, scribendum arbitror δι' ἣν τὰ πάντα, ut subaudías ζῶον, aut δι' ἣν τὰ πάντα, aut certe δι' οὗ τὰ πάντα. Nam δι' ὃν τὰ πάντα, non sonat Per quem omnía, sed Propter quem omnia. Ad hanc ígitur Zenonis opínionem respíciens Hieronymus, subíjcit: Quem sequutus Vergílius ait:

Deum nanque íre per omnes
Terrasq; tractusq; maris, cœlumq; profundum.

Et, Príncipio cœlum ac terras. & cætera.

Hæc testímonia non congruunt, nisi legamus Per omnia. His suffragatur & illud quod subíjcit: Quídam hoc quod est, Super omnes, per omnes, & ín omnibus: ad patrem & fílium & spíritum sanctum sic exístimant referendum, ut Super omnia, patris sit, quía maior est

ior est omnium: Per omnes, filius: quia per filium creata sunt omnia: In omnibus, spiritus: ipse enim credentibus datur, & templum sumus spiritus sancti, & pater & filius habitant in nobis. Hic rursus uides in interpretatione poni Omnia, non Omnes, excepta postrema particula. Quanquam ut & illic congruant omnia, facit Psalmi testimonium, Spiritus domini repleuit orbem terrarum, & hic qui continet omnia, scientiam habet uocis. Item in principio Geneseos, Spiritus domini expanditur super aquas. Quid autem magni diceret Apostolus, si doceret, deum patrem esse super omnes homines? quum angeli sint humano genere præstantiores. Scrupulus quem mouet Hieronymus, poterat aliter submoueri: quod quum à deo patre sint simpliciter omnia, non absurde dicitur Pater omnium, generali usu nominis paterni: quemadmodum diabolus dicitur mendacij pater, quod is primus docuit mentiri. Huiusmodi scholijs non onerarem lectorem, nisi quidam magno supercilio reprehendissent, quod dixerim Hieronymianam enarrationem uideri magis amplecti neutrum genus. Chrysostomus enarrans hunc locum, admonet, ἐπὶ πάντων, dictum pro ὑπεράνω πάντων. Dignitas autem Dei excellit non homines tantum, sed uniuersam creaturam. Deinde quum per omnia, exponit de gubernatione dei, is profecto gubernat uniuersa. In enarratione Chrysostomi tertio loco additur pronomen, ἐν πᾶσιν ὑμῖν. id est, In omnibus uobis. Atqui in contextu non additur. Ambrosius mauult genus masculinum, Super omnes, per omnes, & in omnibus uobis: quorum postremum non potest non esse masculini generis. Theophylactus utrunque ad nos refert genere masculino.

Et in omnibus uobis.) Pro quo Ambrosius legit In omnibus credentibus. Apud Hieronymum non additur Vobis, tantum est In omnibus. Nec potest aliud ex illius interpretatione deprehendi. Ex hoc loco Græci refellunt hæreticos, facientes filium patre, & spiritum sanctum utroq; minorem: quod præpositionem διὰ, proprie dicerent competere in filium: ἐν, in spiritum sanctum: quum ὑπὸ tribuatur patri. Hic utraq; præpositio tribuitur patri, διὰ & ἐν. Nec tamen habent uim diminuendi.

Ascendens in altum.) ἀναβὰς εἰς ὕψος. id est, Postquam ascenderat in altum: præteriti temporis. Iam testimonium quod adducit, est Psalmo sexagesimo septimo. Septuaginta transtulerunt hoc pacto: ἀνέβης εἰς ὕψος ἠχμαλώτευσας αἰχμαλωσίαν. ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις. Paulus sciens ac prudens, ab Hebræis unicam dictionem mutauit, ut indicat Hieronymus hunc edisserens locum. Quum enim apud illos legatur, Accepit dona in hominibus: hic mutauit, Dedit dona in hominibus. Nec ea uarietas quicquam officit sententiæ: quandoquidem in Psalmo promittitur futurum, quod nondum erat factum, & ob id dicitur accepisse dona, quæ post elargiretur. Hic quoniam Apostolus describit quod iam erat factum, fundatis ubique per orbem ecclesijs, Dedisse scribitur, non accepisse.

Paulus mutauit aliquid ab Hebræis

Quod autem ascendit.) τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν; id est, Illud autem quod dictum est, ascendit, quid est? & cætera.

Alios autem pastores & doctores.) Annotauit Hieronymus, & hunc sequutus Augustinus, epistola quinquagesima nona, quod quum in cæteris discreuerit officiorum genera, hic duo coniunxit. Neque enim dictum est, Quosdam pastores, quosdam doctores: sed Alios pastores & doctores: quod quicunque pastores sunt, ijdem debeant esse doctores. Quum Ambrosius id non animaduertẽs, opinor, distinctim accipiat, quasi diuersi sint pastores ac magistri. Rursum parum uidetur obseruasse, quod apud Græcos pro magistris est διδασκάλους, id est, doctores. Magistros enim interpretatur exorcistas, qui in ecclesia coẽrceant ac uerberent inquietos. Quanquã Theophylactus proposito sensu quem ostendimus & hunc attingat de Diaconis.

Episcopus idem doctor

Ad consummationem sanctorum.) πρὸς τὸν καταρτισμόν. Hieronymus legit, Ad instructionem. Significat autem & refectionem siue reparationem aut instaurationem rei collapsæ. Doctores enim succurrunt lapsis & deiectis. Maxime uero probatur quod nobiscum uertit Ambrosius, Ad consummationem sanctorum: nam & hoc sonat Græcis

καταρτίζεσθαι. Ita probe congruit quod sequitur: In ædificationem corporis Christi: nimirum ut corpus undiq; sit perfectum.

In agnitione filij dei.) Et agnitionis filij dei. καὶ τῆς ἐπιγνώσεως. pendet enim ab ἑνότητος, quemadmodum & fides. Et ita legit diuus Hieronymus, qui & alibi monet, proprie agnosci, quod antea fuerat cognitum.

Et circunferamur.) Græcis est participium, περιφερόμενοι. id est, Circumacti. Augustinus legit, Circumlati. Cętera commode, si tempus responderet. Et Paruuli, est νήπιοι, quod ita significat puerum, ut & parum prudentem significet. Et Omni uento, rectius erat Quouis uento. Nam Græca uox παντὶ, anceps est.

Nequitia, pro Astutia

In nequitia hominum.) ἐν κυβείᾳ. Quod uerbum ductum est à lusu tesserarum, in quo qui potest, imponit & circumuenit alterum: etiamsi Faber in prima sanè æditione mutat pro Nequitia, Confusionem & Perturbationem: sed deceptus, ut uidetur, similitudine figuræ υ. quæ cappa uideri possit: Itaque κυκείᾳ legit, pro κυβείᾳ, quum sit β. Et mutauit ille quidem hunc locum in posteriore æditione, sed ita ut nec ibi suffrager homini. Qua de re nonnihil attigimus in nostra ad illum Apologia. Videtur autem uerbum esse fictum à κυβεύω, quod est, tesseris ludo, quod in huiusmodi ludis arte opus est: & quisque nititur circumuenire colludorem si possit, ad suum duntaxat commodum spectans: ut κυβείαν, dicere possis Aleationem, hoc est, uersutiam, & fallax artificium, uel potius artificem fallaciam. Testatur & Hesychius, κυβεῦσαι præter cætera significare & χλευάσαι, quod est Irridere, aut subsannare. Id q́ue Hieronymus ad dialecticorum argutias & insidiosas captiones refert. Hæc quum animi nostri coniecturam, tametsi magnopere probabilem sequuti, literis prodidissemus, nacti Theophylacti episcopi in Paulinas epistolas commentarios, haudquaquam aspernandos, comperimus & illum nobiscum sentire: cuius equidem uerba, quod ad hanc rem pertinet, non grauabor adscribere: κυβεῦται λέγονται οἱ πρὸς πεττοὺς κεχρημένοι, τοιοῦτοί εἰσιν οἱ ψευδοδιδάσκαλοι μεταπηγνύντες τοὺς ἀφελεστέρους ὥσπερ πεττοὺς ὡς βούλονται. id est, Cybeutæ dicuntur, qui talis utuntur: eiusmodi sunt falsi doctores, transponentes simpliciores ceu talos, prout uolunt. Mihi quidem satisfaciebat mea coniectura, tam consentanea uero. Cæterum, quoniam nonnullos magis commouet autoritas, quàm ipsa res, Græci interpretis suffragium addidimus. Theophylactus Chrysostomum, ut ferè solet, est sequutus. Illud mirum, neutrum differentiam ponere inter λύβους, καὶ πεττούς, id est, inter tesseras & talos: nisi quod in utrisque locus est fraudi. Illud admonet Hieronymus, totum hunc locum, si quis Græca legat, manifestiorem esse: sed dum Latinis ad uerbum redditur, sensum fieri obscuriorem.

Paraphrasis

Paraphrasi poterat explicare ad hunc modum: Donec eò perueniamus omnes, ut eadem sit omnium fides, & æque cognitus, siue agnitus filius Dei: hoc est: ut pertingamus ad perfectam, solidam, ac uirilem ætatem, uidelicet ad eam mensuram ætatis, quæ nos plene adultos reddat in Christo, ne posthac simus infantes, qui circumagantur ac circumferantur quouis uento doctrinæ, imponente nobis hominum astu, hoc agentium, non ut Christum syncere nos doceant, sed callidis artibus adorti nos illaqueent, capiant q́ue. Quin potius istis neglectis, quæ uera Christo q́ue digna sunt, sectantes: per omnia adolescamus in illum qui est caput omnium. Is autem est Christus, non Moses: hic enim membrum duntaxat est, non caput. Hieronymus legit, In fallacia hominum, in astutia: & cætera.

μεθοδείαν

Ad circumuentionem.) πρὸς τὴν μεθοδείαν. Dictum est autem à μεθοδεύειν, quod est hominem adoriri ex insidijs. Et,

Erroris.) τῆς πλάνης. Melius uertisset, Impostura. Nam πλάνη, & decipientis est: at error decepti. Mirum est autem quid sequutus Ambrosius, legerit, Ad remedium erroris: nisi forte methodum ille scripsit, id q́ue aliquis transformauit In remedium. Augustinus uertit machinationem.

Veritatem autem.) Dilucidius erat, Sed, quàm Autem, aut Sed potius, corrigit enim quod præcessit.

Veritatem

Veritatem autem facientes.) ἀληθεύοντες. id est, Veritatem sectantes. Nam ἀληθεύειν, est uel præstare quod dixeris, uel uera loqui. Nam hoc opposuit, τῇ ἐνεδρείᾳ, καὶ τῇ πλάνῃ, hoc est, Versutiæ & impostvræ. ἀληθεύειν non tantum in uerbis est

Crescamus in illo.) αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. id est, Augeamus in illum omnia. Sic quidem emendat Laurentius. Ego sanè puto recte uerti posse, Augescamus in illum per omnia. ut ad τὰ πάντα, subaudias præpositionem κατά. Tametsi Hieronymus legit, Vt augeamus in ipso omnia. Et item Ambrosius, si tamen, codices mendo uacant. Nec ab his dissentit Theophylactus, interpretans, omnia in nobis esse augenda & uitam & dogmata. Chrysostomus trifariam interpretatur: Primum, ut intelligamus corpus augmentum facere, dum in singulis membris operatur spiritus iuxta cuiusque modum: Altero modo, ut accipiamus singula membra capere augmentum ex subministratione spiritus: Tertio, ut intelligamus spiritum augeri, dum à capite fluens meat per omnia membra, contingens & connectens singula. Potest autem in uerbo transitiuo subaudiri Nos, pronomen: etiamsi αὐξάνω apud Græcos neutralem habet significationem, nec memini in alio significatu comperisse. Proinde sequatur Lector, quod maxime probauerit, etiamsi nostra lectio ab horum interpretatione minime dissidet, præsertim quum mox sequatur: τῷ αὐξησιν τοῦ σώματος. αὐξάνω neutrum

Compactum.) συναρμολογούμενον. Quod ante uerterat, Constructum.

Connexum.) συμβιβαζόμενον. id est, Coagmentatum. Hieronymus legit, Conglutinatum.

Per omnem iuncturam.) ἁφῆς. Quod non possis aptius uertere quàm Commissuram. Est enim ἁφή, Commissio: sic ut utrunque se mutuo contingat, ueluti membrum membro connexum. Proinde Augustinus in Psalmo decimo, legit, Per omnem tactum. Idem libro de Ciuitate dei uigesimosecundo, capite decimooctauo, locum hunc adducit hisce uerbis: Qui descendit, ipse est, & qui ascendit super omnes cœlos, ut adimpleret omnia. Et ipse dedit, quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas, quosdam uero euangelistas, quosdam autem pastores & doctores ad consummationem sanctorum, in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi, donec occurramus omnes in unitatem fidei, & agnitionem filij dei, in uirum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut ultra non simus paruuli, iactati & circumlati omni uento doctrinæ, in illusione hominum, in astutia, ad machinationem erroris: ueritatem autem facientes in charitate: augeamur in illo per omnia, qui est caput Christus, ex quo totum corpus connexum & compactum, per omnem tactum subministrationis, secundum operationem in mensuram uniuscuiusque partis, incrementum corporis facit, in ædificationem sui in charitate. Iuncturam ἁφήν

Secundum operationem.) κατ' ἐνέργειαν. Rursum est illud nomen toties obuium, quod actum ac uim occultam significat. Sentit de spiritu uitali, qui à capite proficiscens, impartit uim suam, non omnibus parem, sed quatenus conducit toti corpori. Ad eum modum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus, ut ἐνέργειαν, quam hic operationem uertit, pertineat ad actum spiritus Christi, in membris suis, non ad opera nostra, quemadmodum exponit Lyranus. Thomas ita moderatur interpretationem, ut uideatur utrunque sensisse. Lyranus

In mensuram.) ἐν μέτρῳ. id est, In mensura: etiamsi dissentiant Latina exemplaria: ut intelligas, in corpore cuique membro, iuxta suum modulum impartiri, de uita corporis & alimento. Sic enim dixit, In mensura, quasi dixisset, Per mensuram, siue Iuxta modum.

Vniuscuiusque membri.) μέρους. id est, Partis. Quanquam Græcis exiguum discrimẽ inter μέλους & μέρους. μέλους legit Chrysostomus.

In ædificationem sui.) ἑαυτοῦ. id est, Suiipsius.

In domino.) Quidam Græci codices habent, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, id est, In conspectu Dei.

Sicut & gentes.) Nonnulli codices habent, Sicut & reliquæ gentes. τὰ λοιπὰ ἔθνη.

Sensus, pro mente

In uanitate sensus) νοός. Id est Mentis, potius quàm Sensus. Atque ad eum modum mox uertit interpres: Renouamini spiritu mentis uestræ. Valla iure taxat eos, qui Sensum, interpretantur Sensualitatem: quum Græcis νοῦς, sit ea pars animi, quæ maxime semota est à materia corporis, quæque sola putatur aliquid agere, sine corporis organis.

Obscuratum habentes intellectum.) ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ. id est, Obscurati cogitatione, siue animo. Hieronymus legit, Obscurati mente. Ambrosius, Obscurati intellectu. At noster interpres hoc sanè loco clarius extulit ὄντος.

Alienati à uita.) Abalienati. ἀπηλλοτριωμένοι, id est, Abalienati. Et ita legit diuus Hieronymus.

Dissonat à nobis Ambrosius

A uita dei.) Quidam codices habent, A uia dei: sed mendosè. Est enim A uita, τῆς ζωῆς. Ambrosius legit, A fide dei. Potest & hic esse sensus, A uita, qui est deus. Id enim subindicant articuli utrobiq; appositi, τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, A uera uita, qui est deus.

Per ignorantiam.) διὰ τὴν ἄγνοιαν, Propter ignorantiam.

Propter cæcitatem.) πώρωσιν. Quod magis sonat Excæcationem. Mirum unde Ambrosius legat pro Cæcitatem, Duritiam: nisi fortè codex illius pro πώρωσιν, habebat σκλήρωσιν.

Varia lectio

Qui desperantes semetipsos.) οἵτινες ἀπηλγηκότες, ἑαυτοὺς παρέδωκαν. id est, Qui socordia detenti tradiderunt semetipsos: emendatore Valla. At diuus Hieronymus existimat recte uerti posse, Indolentes pro Desperantes, quod uox Græca hinc uidetur deducta, quum quis uacat dolore & sensu sui mali, & ob id stupens fertur in omne uitium. Ad eundem modum interpretantur Græcanica scholia. Et abutitur quidem Marcus Tullius uerbo Indolentiæ, sed cupiens utcunque explicare Græcã ἀναλγησίαν. ἀλγεῖν enim Græcis Dolere significat, ἀπηλγηκώς dicitur qui, ut ita loquar, dedoluit: siue, ut Comicus loquitur, perdoluit, quique eò duriciæ peruenit, ut ad omnem mali sensum obsurduerit, sicut deferbuisse dicitur Latinis, qui desierit feruere: & desipere, qui sapere desierit. Haud scio an interpres legerit, ἀπηλγωκότες. Et facillimus est lapsus in una literula. Quin & Ambrosius legit atque interpretatur, Desperantes. Chrysostomus interpretatur ἀπεγνωκότες ἑαυτῶν, etiamsi contextus habet, ἀπηλγηκότες ἑαυτούς. & in commentario meminit ἀναλγησίας. quod ista duo cohærent, Desperatio, & Indolentia. Ac mea quidem sententia magis quadrabat ad sententiæ tenorem, Desperantes. Siquidem qui desperant esse uitam à morte corporis, auidissime rapiunt huius uitæ uoluptates, atque his sese ingurgitant, uelut amissis illis nihil habituri suaue. Nec arbitror Græcos sic loqui, ἀνήλγηκεν ἑαυτόν.

Noua Hieronymi interpretatio

Immundiciæ omnis in auariciam.) Videtur auaricia nihil habere confine cum immundicia, aut libidine: atque ob id admonet Hieronymus, Græcis non esse φιλαργυρίαν, aut φιλοχρηματίαν, quæ uoces ab auiditate pecuniæ dictæ sunt: sed πλεονεξίαν, ab habendo plus quàm æquum est, uocatam. Porrò qui uehementer est auidus uoluptatum, non est contentus uxore sua, sed alienam quoque constuprat, & subinde aliam inuadit, quo uoluptatis satietatem euitet. Hoc pacto putat accipiendum & eum Pauli locum, qui est in epistola ad Thessalonicenses priore, capite quarto: Hæc est enim uoluntas dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione, ut sciat unusquisque uestrum, suum uas possidere, in sanctificatione & honore, non in libidine desiderij, sicut & gentes quæ non nouerunt deum, ut ne quis supergrediatur & circunscribat in negotio fratrem suum, quoniam uindex est dominus de his omnibus. Nam & illic quod interpres uertit Circumueniat, est πλεονεκτεῖν. Mihi uidetur & ita posse accipi, ut ἐν πλεονεξίᾳ dictum sit: pro eo quod erat Auide. Theophylactus refert ad omnem concupiscentiam immo

siam immoderatam. Nam hæc pertrahit homines in cæcitatem mentis. Chrisostomus, ad auariciam.

In auariciam.) In auaritia, ἐν πλεονεξίᾳ, Quasi dicas, Per auariciam, siue cupiditatem rei alienæ.

Si tamen illum.) εἴγε. id est, Siquidem, aut si sanè. Admonet Theophylactus non esse dubitantis, sed confirmantis. Atqui Tamen additum, dubiam reddit orationem. *Tamen, non recte additũ*

Deponite uos.) Græce sic est, ἀποθέσθαι ὑμᾶς, ἀνανεοῦσθαι, καὶ ἐνδύσασθαι. id est, Deposuisse uos ueterem hominem, & renouatos fuisse spiritu, & induisse nouum hominem. Aut ut legit diuus Hieronymus, Deponere uos: ut referatur ad Didicistis: sed tum omittendum erat pronomen Vos. Nam is ordinat in hunc modum: Vos autem non ita didicistis Christum, si tamen illum audistis, & in illo docti estis, deponere uos secũdum priorem conuersationem ueterem hominem, qui corrumpitur iuxta desideria erroris. Ambrosius ad hunc legit modum, Vt exponatis secundum priorem cõuersationem ueterem hominem: sed mox infinita uertit in imperatiua, renouamini, induimini. Theophylactus putat infinita posse referri: uel ad illud, Estis edocti: uel ad hoc, Sicut est ueritas: quasi interroges, quid estis edocti? nempe, deponere ueterem hominem. Aut quæ est ueritas? nempe deponere, & cætera. Posteriorem sensum sequitur Chrysostomus: Vt, inquit, dogmatibus uita consentiat. *Ordo*

Secundum desideria erroris.) Hilarius libro de Trinitate duodecimo, addit pronomen, Secundum concupiscentiam eius deceptionis: fortassis exprimere cupiens uim articuli, τῆς ἀπάτης.

Renouamini autem.) Et hic infinita sunt, sicut admonuimus, quæ possunt pariter ad idem referri, Si didicistis.

Et sanctitate ueritatis.) ἐν ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Ambrosius legit, In ueritate & iustitia, uerti poterat. In religione ueritatis. Nam Græci literatores putant ὅσιον dictum quasi ἅσιον à uerbo ἄζω, quod est, uereor ut numen.

Cum proximo.) μετὰ τοῦ πλησίον. id est, Ad proximum. Tametsi recte uertit interpres. Nam quum eo loqui dicimur, cui loquimur: ut pugnare cum eo, aduersus quem pugnamus.

Irascimini & nolite peccare.) Id quemadmodum è Psalmo sumptum est, ita iuxta formam Hebręi sermonis extulit. Nam sensus est, Si continget irasci, tamen ne peccetis: hoc est, compescite iram. Neque enim Paulus iubet nos irasci, sed iram non uult esse diuturnam, nec ad iniuriam usq; progredi. Nec est Iracundia Græce, quæ uox Latinis, non tam iram quàm naturæ uitium, aut certe habitum significat animi facile irascentis, sed παροργισμῷ, id est, Iram, siue commotionem, aut irritationem: ut intelligamus ei qui lacessitus sit iniuria, etiamsi quid doleat, tamen eum dolorem breuem esse oportere, & citra retaliationem iniuriæ debere consistere inter Christianos. Deinde diabolo, haud scio an hic pro calumniatore possit accipi: Sitis, inquit, concordes, ne si iuste etiam ulciscamini, præbeatis ansam calumniandi ethnicis, quibus uidebimini uindictæ cupidi. Siquidem calumniatur & diabolus per organa sua. Neque quicquam uetat, calumniatorem appellari Latine diabolum ipsum. Quandoquidem non defuit & huic loco sic à me reddito diabolus. Vtrunque sensum attingit Chrysostomus. Discordia locum dat hosti, satanæ & homini calumniatori. *Iracundia παροργισμός*

Nolite dare.) μήτε δίδοτε. id est, Neque detis.

Manibus suis.) ταῖς ἰδίαις χερσίν. id est, Propriis manibus. Quanquam hic ἴδιον & ἑαυτοῦ, per idem pronomen Suus perpetuo consueuit uertere. Quidam codices non addunt Suis: ut nec Ambrosius.

Quod bonum est.) Potest legi per parenthesim, Quod bonum est, quę res bona est, uel operetur rem bonam: hoc est, non è turpi opificio quærat uictum, sed honesto.

Necessitatem patienti.) τῷ χρείαν ἔχοντι. id est, Opus habenti. Hoc admonet propter quosdam, qui docent nos non obligari ad subueniendum proximo, nisi in necessitate, Necessitatem autem interpretantur, quum certo constat periturum proximum, ni demus

demus quod desiderat. Et tamen hoc ipsum quod sic donatum est, putant iure repeti, si qui accepit, possit reddere. Ad has angustias detrusimus illam amplissimam charitatem euangelicam. Hieronymus legit, Ei qui indiget. Et est ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι. id est, Vt possit impartire. Nam ἔχω adiunctum uerbis infinitiuis, aliquoties usurpatur pro possum.

Sermo malus.) λόγος σαπρός. id est, Sermo spurcus, aut uitiosus. Neque enim sentit, opinor, de sermone leui aut superuacaneo, sed obscœno aut pestilenti. Annotauit Græcæ uocis emphasin Theophylactus: etiamsi in Euangelijs de arbore mala loquens, eadem uoce est usus Euangelista.

Fidei, pro opportunitatis

Aedificationem fidei.) In Græcis codicibus τῆς χρείας. id est Vtilitatis, lego, non Fidei. Hieronymus testatur emendasse se, Ad ædificationem opportunitatis, sed in Latinis codicibus pro Opportunitatis, legi Fidei, propter euphoniam. Atque ita legit diuus Ambrosius. Admonet & Theophylactus de dictione χρείας. Chrysostomus item χρείας legit. Nec uideo tamē quę sit cacophonia in Opportunitatis, aut, quod malim, Vtilitatis. Nam opportunitas, aliud sonat Latinis quàm χρεία. neq; opportunitas, respondet uerbo Oportet. Ex hoc loco colligere licet Hieronymum in hac epistola sequi quod ipse emendarat, & tamen non in alia epistola plura sunt quę discrepant à uulgata lectione. Vbi sunt igitur qui cœlum terræ miscent, quod aliqui dubitant, an uulgaris ædítio sit Hieronymi? Quod autem hos commentarios scripserit post castigatum Nouum testamentum, arguit liber ipsius De scriptoribus illustribus, in quo commemorat commentarios in epistolam ad Galatas, ad Titum, ad Philemonem. Præterea castigatum Nouum testamētum, quum huius operis nullam faciat mentionem, utique facturus, nisi hos commentarios scripsisset post ædítum catalogum de Viris illustribus. Hic cerdo quispiam fortasse respondebit, obliuionem in causa fuisse, aut spiritum hoc noluisse.

Hieronymus etiam post castigatū Nouū testamentū reprehēdit quod legimus

In die.) εἰς ἡμέραν. id est, in diem.

Ira & indignatio.) θυμὸς καὶ ὀργή. id est, Ferocia & ira. θυμὸς proprie est impetus animi efferuescentis & concitati.

Inuicem benigni.) χρηστοί. Hieronymus putat rectius uerti suauitatem, quàm benignitatem, ut opponatur amarulentiæ & asperitati morum: nam & χρηστολόγοι dicti sunt, uehementer comes & blandi. Benignitas enim proprie ad dandum pertinet, hoc est, ad liberalitatem.

Misericordes.) εὔσπλαγχνοι. Quod non solum ad misericordiam, sed ad omnem pietatis affectum pertinet, quasi dicas, bonorum uiscerum. Nam uiscera, pro affectibus usurpant diuinæ literæ.

Hieronymi annotatio excusa

Donantes inuicem.) χαριζόμενοι ἑαυτοῖς. id est, Donantes uobis ipsis, ut intelligas quod in alios benefeceris, id tuo bono, tuoq; lucro fieri magis quàm illius qui accipit. Ita Hieronymus. Neq; enim hic est Donantes, pro Condonantes, seu ignoscentes, positum: sed χαριζόμενοι, id est, Largientes, seu libenter dantes. Ambrosius legit & interpretatur Donantes, ignoscentes et remittentes peccatum. Atque ita sanè Paulus usus est in epistola secunda ad Corinthios, eodem uerbo χαρίζεσθαι. Et ego si quid donaui, & cætera. Quod quidem & hic secuutus est Chrysostomus ac Theophylactus. Proinde si placet hic sensus, qui mihi magis arridet, ἑαυτοῖς uertendum erat uobis inuicem: ut mutuo ignoscamus alij aliorum erratis: nam & hoc ad misericordiam pertinet.

Donauit uobis.) ἡμῖν. id est, Nobis, prima persona. Tametsi Græci codices uariant.

EX CAPITE QVINTO.

IN odorem suauitatis.) εἰς ὀσμὴν εὐωδίας. id est, In odorem redolentiæ siue bonæ fragrantiæ. Hieronymus in præfatione Zachariæ, Reddidit odorem bonæ fragrantiæ.

Nec nominetur.) μηδὲ ὀνομαζέσθω. id est, Ne nominetur quidem.

Aut turpitudo, aut stultiloquiū.) Græcis hoc loco non repetitur Aut, sed Et, & tamen

Et,& tamen laudo quod mutauit interpres. Etenim quum sensus sit idem, tamen commodior est oratio. Quod si recte fit in aliquot locis, quoties libuit interpreti, quid uetat quo minus idem fiat quoties quoties ratio postulat?

Aut scurrilitas.) εὐτραπελία. id est, Facetia, siue lepos. Nam in bonam partem apud philosophos accipitur. Sentit autem urbanitatem scurrilem, & indignam graui uiro. Tametsi Hieronymus eiusmodi quoque sales, qui tantum risus causa dicuntur, indignos esse putat uere Christianis, adducens ex Hebraico Euangelio, Nunquam læteris nisi quum uideris fratrem tuum in charitate. Equidem ut iocos utcunq; tolero, modo docti sint & sale conditi: ita non fero quosdam, qui quoties urbani uideri uolunt, è diuinis literis ad suas ineptias detorquent aliquid. Quod infestiuũ festiuitatis genus, impense uideo placere monachis quibusdam ac sacerdotibus etiam nõnullis, qui si cupiant uel insectari quempiam, canticum Mariæ, uulgo dictum Magnificat: aut canticum uulgo dictum Te deum: commutatis aliquot uerbis, detorquent ad uirulentiam. Huiusmodi sales illis merito placent, quibus placet Catholicon, Mammætractus, & id genus insulsissima glossemata, quibus arrident frigidissimæ quæstiunculæ, ut ubique sui sint similes, non minus ridiculi dum iocantur, hoc est, dum camelus saltat, quàm dum serias res agunt. Cæterum quod sequitur Gratiarum actio: Græcis est, εὐχαριστία. Id uerbi diuus Hieronymus interpretatur gratiositatem, seu gratiam: quod apud Hebræos, gratiosus & gratias agens, eodem uerbo dicatur. Putat enim in Prouerbijs ita scriptum: γυνὴ εὐχάριστος ἐγείρει ἀνδρὶ δόξαν. id est, Mulier grata suscitat uiro gloriã. Nam cæteri quoq; interpretes, Aquila, Theodotion, & Symmachus uerterunt χαροπός, id est, gratiosa, non εὐχάριστος. Hæc huc tendũt, ut sermo Christianorum absit à scurrilibus iocis, sed sua quadam gratia cõditus sit. Verum id lectori expendendum relinquo. Mihi Hieronymianum commentum hoc loco non usquequaq; probatur, præsertim Græcis non suffragantibus. Ambrosius interpretatur εὐχαριστίαν, sermonem ad dei laudem facientem.

εὐτραπελία

Ioci insulsi ex sacris literis

Camelus saltitans

Quæ ad rem non pertinent.) τὰ οὐκ ἀνήκοντα. id est, Non conuenientia, siue quæ non conueniunt: quemadmodum alibi uertit: ut ad personam referatur. Alius sermo scurram decet, alius seruum Christi. Et si iocandum est, debet adhiberi iocus decorus. Videmus & inter Paulum eremitam & Antonium iocos quosdam intercessisse, Hilarionem multa salse dixisse. Verum huiusmodi sales non stultum risum excitant, sed laudem dei sonant.

Scitote intelligentes.) ἴστε γινώσκοντες. id est, Sitis cognoscentes. Quanquam quidam codices habent ἴστε, id est, sciatis: ut congeminatio epitasin habeat. Priorem lectionem sequitur Ambrosius & Hieronymus. πλεονέκτης, quod Cyprianus uertit Fraudator: nos Auarus, legimus. De uoce πλεονεκτεῖν, admonet diuus Hieronymus, à πλέον ἔχειν dictam, ubi quis occupat alienum. Proinde superius aliquanto, Ne quis circumueniat in negocio fratrem, de adulterio interpretatus est: & hic πλεονεξίαν putat pro stupro accipi posse.

πλεονεξία torquetur ad stuprum

Quod est idolorum seruitus.) ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. id est, Qui est idolorum cultor. Hieronymus legit, Qui est idolis seruiens. Hic interpres λατρείαν modo cultum uertit, modo obsequiũ, modo seruitutem. Augustinus libro de Ciuitate dei decimo admonet seruitutẽ, qua quis non est sui iuris, appellari δουλείαν. Cæterum cultum eum quo colimus deum plerunque, λατρείαν dici in sacris literis.

δουλεία λατρεία

In regno Christi & dei.) Sic patrem uidetur appellare deum, quasi Christus non esset deus. Verum id aliàs admonuimus, patrem ex consuetudine sermonis apostolici significari, quoties deum absolute nominarit, quum ex plurimis locis palàm sit & Christum illis uocari deum.

Venit ira.) ἔρχεται. Venit, hoc loco præsentis temporis est, aut certe futuri, nam præteriti esse non potest. Rectius opinor, accipi præsenti tempore, ut intelligamus ob huiusmodi, diuinam iram solere sæuire in filios male morigeros, minusq; dicto audientes.

In filios diffidentiæ.) ἀπειθείας. id est, Inobedientiæ, siue incredulitatis: quemadmodum antea meminimus. Hieronymus putat rectius uerti Insuasibilitatis, quos nos intractabiles appellamus. Mirum autem Hieronymo placere uerbum Insuasibilitatis, Latinis auribus inauditum. Cyprianus in epistola ad Epictetum legit, In filios contumaciæ.

Porrò

Porrò de colore sermonis Hebraici, quo filium contumacem, contumaciæ filium uocant, crebro iam admonuimus.

Participes eorum.) συμμέτοχοι. id est, Comparticipes. id est, Ne sitis participes malorum cum illis. Agit enim de fructibus impietatis, quorum nō uult eos esse participes cum impijs, ut altera pars communionis pertineat ad rem, altera ad personam. Id quidē diligenter ac multis uerbis annotauit Hieronymus. Mihi quisquis particeps est, & alicuius rei particeps sit oportet, & cum aliquo particeps. Addit ille, in diuinis literis participem dici in bonam partem, comparticipem in malam, an hoc perpetuū sit, nescio. Certe huius epistolæ capite tertio, usurpauit in bonam partem, loquens de gentibus ad Christum conuersis. συμμέτοχοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ. id est, comparticipes promissionis. Non est insectandus uir sanctus, sed tamen hic insignis lapsus est memoriæ: Primum iubet hoc discrimen diligenter obseruari, negatq; se meminisse sibi lectam, comparticipis uocem in diuinis literis, nisi significatione mali, quum ipse huius epistolæ capite tertio, diligenter indicet additam his dictionibus præpositionem, concorporales & comparticipes dure quidem sonare Latinis auribus, sed tamen non omittendam, quod in diuinis literis nec apices nec puncta careāt mysterio. Hæc admonere uisum est, ut in his qui prodesse student, moderatius feramus humanos lapsus, quum id usu uenerit uiro, sic in diuinis uoluminibus exercitato.

Particeps comparticeps

Fructus enim lucis.) Græce est, Fructus enim spiritus. ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος. Quanquam Latini codices, & consensus interpretū, & ipse sermonis ordo refragatur huic lectioni. Præcessit enim lucis mentio, Nunc autem lux in domino, ut filij lucis ambulate. Quanquam Theophylactus legit & interpretatur fructus lucis. Chrysostomus uidetur legisse Spiritus. Item sequitur, & nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum.

Beneplacitum deo.) Græce est Domino.

Magis autem redarg.) Omissa est coniunctio Et, καὶ. Et redarguite, pro Arguite. Ambrosius legit Obiurgate: sed accommodatius erat Arguite, ἐλέγχετε. Siquidem ipsa lux bonæ uitæ, arguit & prodit turpia facta tenebrarum, etiamsi nihil obiurges. Memorigitur metaphorę subiecit, Magis autem arguite. Arguit enim qui reprehendit, & uincit, & arguit qui prodit. Et sermo qui cōsequitur Omnia autē à luce manifestantur, magis exigit ut legamus Arguite, pro Prodite, quàm pro obiurgate. Quanquam hic quoq; legit Ambrosius Obiurgantur, quemadmodum ante legit & exposuit Obiurgate. Mecum hactenus facit Theophylactus.

Omne enim quod.) τὸ φανερούμενον. Quoniam participium est medium, ambiguam reddit orationē. Nam potest esse sensus, Quicquid manifestatur, lux est, aut quicquid manifestat, lux est. Apparet autem potius actiue legendum, quàm passiue. Nisi me moueret articulus participio appositus non nomini, interpretarer ad hunc modum: Id quod omnia manifestat, lux est. τὸ πᾶν φανερούμενον φῶς ἐστιν. Quicquid enim celat, nox & caligo: id lumen retegit aperitq;. Ex sancta piorum uita, & ex prædicata ueritate omnia palàm fiunt quæ ab hac dissident. Nunc autē habemus, πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστιν. Et Theophylactus cum Chrysostomo passiue interpretatur φανερούμενον, exponens: delictum simul atq; proditum ac retectum fuerit, uerti è tenebris in lumē. Atq; hoc nos sequuti sumus. Hieronymus legit Arguta, sed interpres melius, qui tēporis quoq; rationem expressit, rursus ex hoc loco & proximo liquet, uulgatam translationem non esse Hieronymi.

Surge qui dormis.) Id quod Paulus citat, Hieronymus negat usquam reperiri in diuinis literis, sed uel ex hypographis depromptum existimat, uel ab ipso Paulo prophetico spiritu proferri. Mirum est autem hunc scrupulum à Græcis dissimulari.

Quod Paulus citat, nusquam legitur

Et illuminabit te.) καὶ ἐπιφαύσει σοι. id est, Et illucescet tibi Christus, siue orietur tibi Christus, ut uertit & emendat diuus Hieronymus. Cæterum quod idem admonet à quibusdam legi, non ἐπιφαύσει sed ἐφαψεται, id est, continget. qui uelint hoc uideri dictum à Christo pendente in cruce ad Adam illic sepultum, qui sanguine redemptoris contactus, uitam receperit, coactius est, & Iudaicas sapit fabulas. Et tamen Hieronymus testatur se interfuisse in concione in qua commentū hoc miro plebis applausu sit exceptum. Quemadmodum & ipse audiui de litera Syn, quæ lingua Britannica sonat peccatum, media in Hebraico nomine Iesus: item de tribus inflexionibus, Iesus, Iesu, Iesum, quas interpretabatur

tur ex postremis literis, summus, ultimus & medius. Quanquam ita propemodum uideo legisse Ambrosium, nonnihil tamen & aliâs dissidentem à nostra lectione. Legit enim hũc ad modum: Et exurge de mortuis, & continges Christũ. Augustinus item enarrans psalmum tertium, legit, Et continget te Christus. Vtriusq; lectionis meminerunt Græci commentarij, qui Chrysostomi titulo feruntur, licet hanc quam nos sequimur magis probent: & profecto magis quadrat ijs quæ præcedunt, nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, &, Omne quod manifestatur lumẽ est. Non est autem improbabile quod admonet beatus Thomas, Apostolum hunc locum nec ex apocryphis sumpsisse nec prophetico more protulisse, sed uelut exposuisse quibusdam de suo admixtis locum qui est apud Esaiam 60. Surge illuminare Hierusalem, quia uenit lumen tuum, & gloria domini super te orta est. Surgere iubentur qui dormiunt, & exurgere qui sepulti non possunt uidere lumen mundi. *Lectio duplex*

Videte itaq; fratres.) Fratres non est apud Græcos.

Caute ambuletis.) ἀκριβῶς, id est, Diligenter & accurate, nimirum in tanta luce. Vnde bene dixit, uidete, quod in tenebris non liceat cernere.

Redimentes tempus.) ἐξαγοραζόμενοι, Quasi mercantes & ementes. Et tempus hic occasionem sonat siue opportunitatem, quam uult emi cæterarum rerũ dispendio, τὸν καιρόν.

Mali sunt.) πονηραί. Quod ipsum uerbum ambiguum est ad afflictum & sceleratum, utpote à labore dictum. Siquidem laboriosa res est & impostura. *Mali pro miseri*

Voluntas dei.) Domini est Græcis pro dei, τοῦ κυρίου.

In quo est luxuria.) ἀσωτία, id est, Luxus. Hoc admonui, ne quis hic luxuriam accipiat pro libidine, ita ut uulgus facit. Nec uideo cur Faber malit pro luxuria insalubritatem, quasi hoc agat Paulus ceu medicus, ut simus salubri corpore, temperantes ab ebrietate. Nam ut donemus, ἀσώτους dictos à uerbo σῴζω, id est, seruatus est, addita particula priuatiua α & abiecto σ, non potest tamen significare insalubritatem, nec usquam apud scriptores Græcos hoc sensu reperitur usurpatum: imò populus Asotorũ sic dictus est Græcis, quod essent luxu perditi, sic assidue uersantes in comessationibus, ut nunquam uiderent solem, nec orientem nec occidentem, quorum meminit & Plato, præter alios innumeros: hinc & uerbum deductum ἀσωτύνωμαι luxu diffluo, quo usus est Athenæus libro Dipnosophistarum octauo. Iam dictio Quo, mea sententia non simpliciter refert uinum, sed totam orationis particulam quæ præcessit: nolite inebriari uino, in quo, hoc est in qua re, & in qua uini temulentia est luxus. Porrò quod hic uocat ἀσωτίαν, alibi dixit ἀσέλγειαν. Nec omnino sit absurdum si quis aliquando abutatur luxuria pro uitio libidinis, propter cognationem huiusmodi uitiorum, comessationis, temulentiæ, chorearũ, et libidinis. Tamen impudens mihi uidetur, quod Thomas extorquere conatur, Luxuriam proprie dici de immodico usu rei uenereæ, adeò ut hic etiam reijciat Augustinum suum, qui in libris quibus titulum fecit De confessionibus, scripserit, Luxuria ad satietatem et abundantiam se cupit uocari. Soluit aũt hunc nodum hac arte, quod sicut temperantia principaliter quidem, & proprie est circa delectationes tactus, dicitur autem ex consequenti per similitudinem quandam in quibusdam alijs materijs: Ita luxuria principaliter quidẽ est in uoluptatibus uenereis, quæ maxime & præcipue animum hominis resoluunt, secundario autem dicitur in quibuscunque alijs ad excessum pertinentibus. Hactenus Thomæ uerba recensuimus. Iam ne quid exagitemus, quod tam facile recedit ab Augustini sententia, qui cum primis nouit Romani sermonis proprietatem, quis unquam dixit temperantiam præcipue uersari circa uoluptates tactus, cum sit moderatio omnium affectuum? Sed sit libido maxime affectus impotens, an præcipua pars huius mali sita est in tactu, ac non magis in oculis, in sermone, in animo? Deinde an luxuria transfertur ad quemuis excessum? An qui immodice amat pecuniam dicetur luxuriosus, qui præter modum frugalis est dicetur luxuriosus? Atqui hic excessus est. Deniq; si Euclio amet, neq; det quicquam, dicetur luxuriosus? Et tamen hanc opinionem confirmat autoritate glossæ, quæ est in epistola ad Galatas, cap. v. quæ dicit, quod luxuria est quælibet superfluitas. Ac mirum quod hunc Pauli locum non adduxerit, cum citet locũ è Prouerbijs: Luxuriosa res est uinum, sed usus uini pertinet ad potum, ergo &c. Sed hunc nodum satis feliciter explicat. Tertius nodus difficilis est, Luxuria, in- *Faber* *ἀσωτία*

quit, dicitur, libidinosæ uoluptatis appetitus &c. Hic cum nullum citet autorem, imaginatur libidinosam uoluptatem accipi pro uoluptate uenerea. Cũ Augustinus testetur libidinem frequenter accipi pro quocunq; affectu non obtemperante rationi. Princeps occidit immerentem, libido est. Et tamen ut fatetur Augustinus, sermonis usus aliquoties accommodat hanc uocem proprie ad rem ueneream, quod de luxuria nemo probus autor uncũq; scripsit. Sed his etiam festiuius est quod interiecit, inter antitheses & lysis: Dicitur in libro De uera religione de luxuriosis: qui seminat in carne de carne metet corruptionem. Sed seminatio carnis fit per uoluptates uenereas, ergo ad has pertinet luxuria. Primum appello lectorem sobrium, an ibi Paulus senserit de uoluptate uenerea, ac non potius de lege Mosaica, & si sensit, an proprie senserit. Quod si sensit de impio amore rerum omnium uisibilium, quid hoc conducit Thomæ, qui uult luxuriam proprie cõuenire uoluptati uenereæ? Sub hæc inducit nobis Isidorum, qui putat luxuriosum dici, quasi solutũ: suspicor à luxando, siue, à laxando, sed Venus maxime soluit animum, igitur huc pertinet luxuria. Atqui hoc nõ proposuerat Thomas, sed an proprie huc pertineret. Postremo quid hic agit Thomas, nisi de uocabulo uitij? Porrò uocabulum unde potius petendum fuit, quàm ab autoribus Latinis? Quorsum autẽ opus erat huc detorquere luxuriam, cum esset libido & impudicitia Latina notaq; uocabula. Et tamen uelut euicta re, secat luxuriam in omnes libidinũ species. Nõ insector Thomam, sed planè miseret me illorũ, qui nihil aliud discunt: & mihi minus displiceo, qui nõ perinde multum ætatis in huiusmodi scriptoribus consumpserim.

Luxuria quid proprie

Implemini spiritu sancto.) Græce est, sed implemini spiritu, nec additur sancto, nec apud Græcos, nec apud Ambrosiũ, nec apud Hieronymũ, nec in uetustis exemplaribus, suffragante utroq; Constantiensi, tantum est spiritu, ἐν πνεύματι. Id opposuit temulentiæ uini, rem subtilem crassæ.

In psalmis.) In, redundat, ψαλμοῖς. Nec est in cordibus, sed in corde. Cæterum psalmus & hymnus, utrunq; Græcum est. Illud significat cantionem, hoc laudem, sed proprie dei. Et hæc opposuit ebrijs cantionibus.

Supersit in nostra æditione

In timore Christi.) Iam frequenter admonui, In timore, perinde ualere ac si dixisset, per timorem. Hieronymus putat hãc particulam sic accipi posse, quasi sit genus propositum, quod mox diuidatur suis partibus, uidelicet Mulieres subditæ sint uiris, serui dominis, filij parentibus.

Subditæ sint.) Subditæ estote ὑποτάσσεσθε. Hieronymus negat hanc particulam addi in Græcis codicibus, Subditæ sint, sed hunc sermonem pendere ex capite superiori, Subiecti inuicem in timore. Nimirum, mulieres subditæ uiris &c. Et tamen id hodie reperitur in Græcorum codicibus, adiectum ut apparet, quo & sensus sit dilucidior, & capitulum hoc separatim legi queat, si res ita postulet.

Ipse saluator corporis.) καὶ αὐτός ἐστι, id est, Et ipse seruator corporis est. Et Eius, pronomen, apud Græcos non additur, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum.

Supersit rursum

In uerbo uitæ.) Vitę apud Græcos non additur, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum.

Vt exhiberet.) ἵνα παραστήσῃ αὐτὸς ἑαυτῷ, id est, Vt adiungeret eam sibijpsi. Et continuo additur gloriosam, ἔνδοξον, deinde τὴν ἐκκλησίαν, id est, Nempe ecclesiam.

Sancta & immaculata.) καὶ ἄμωμον. id est, Irreprehensibilis. Tametsi immaculata, non damno.

Ira & uiri.) Et, coniunctio redundat.

Vt corpora sua.) ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα, id est, Vt sua ipsorum corpora.

Corporis eius.) Potest legi & Eiusdem, pro eius, αὐτοῦ.

Hieronymi annotatio quàm minuta

Propter hoc relinquet.) ἀντὶ τούτου, id est, Pro hoc, uel loco illius. Quod quidem annotauit & diuus Hieronymus, pro ἕνεκεν τούτου dictum à Paulo ἀντὶ τούτου, quod fermè ualet, quasi dicas pro patre ac pro matre. Testimonium assumpsit ex Geneseos cap. secundo sed suo more, decerpens quod ad præsentem locũ commodum uidebatur. Nam omissis pronominibus, suum & suam, tantum posuit patrem & matrem. Deinde quod erat in medio, Et adhærebit uxori suæ, prætermisit, & annexuit quod sequitur, Et erunt duo in carnem unam, quod id efficacius sit quàm adhærere, nempe è duobus unum hominem fieri.

Et ad-

Et adhærebit.) καὶ προσκολληθήσεται, id est, Adglutinabitur, quæ uox non caret emphasi. Nec est uxori suæ, sed ad uxorem suam.

In carne una.) εἰς σάρκα μίαν, id est, In carnem unam, hoc est, ẽ duobus fiet unus homo, iuxta proprietatem Hebraici sermonis, qui totum hominem, carnem appellat nonnunq̃, nonnunquam animas, ipsos homines uocat. Itidem apud Græcos λίμας sæpe pro homine positum reperies. Verũ de hoc aliâs à nobis dictum est: & item de tropo, quo in unam carnem esse dicuntur, qui sunt una caro.

Sacramentum hoc.) μυστήριον, id est, Mysterium. Id nolui eos nescire, qui ex hoc loco faciunt matrimonium unum ex sacramentis septem, iuxa peculiarem & exactam huius uocis rationem, non quod de hoc sit dubitãdum, cum probabile sit, hanc traditionem ab apostolis, aut certe sanctis patribus ad nos usq; fuisse profectam. Etiamsi de hoc dubitatum est olim ab orthodoxis scholasticis, imò diuersa comprobata sententia. Nam quod obijcitur à nõnullis, à Dionysio qui ex professo tractat de sacramentis ecclesiasticis, singulorum ritus ac ceremonias diligenter explicãs, nullam matrimonij factam mentionem: tum nec in tot uoluminibus, in quibus Hieronymus de matrimonio disputat, usquam appellari sacramẽtum, imò nec ab Augustino, qui in hanc partẽ Hieronymo propensior, etiam de Bonis cõiugij scripsit, nomen hoc tribui, quodq; his etiam magis mirum uideri possit, nec apud Iouinianum, qui patronus erat matrimonij, usquam de sacramenti uocabulo fit mẽtio. Nam si facta fuisset, erat is locus attingendus Hieronymo diluenti illius libros, præsertim cum id faciat tam accurate. Atqui hoc telo in primis erat opus Iouiniano, coniugium æquanti cœlibatui. Etenim ratiocinari poterat, si sacramentum est matrimonium, & uirginitas non est sacramentum, uincit etiam hoc sanè calculo, matrimonij dignitas. Hæc, inquam, atque huiusmodi, facile dissoluuntur ab eruditis. Non igitur hæc dixerim, quasi in dubium uocans an sacramẽtum sit matrimonium, cuius ego dignitati maiorem in modum faueo, sed quod ex his apostoli uerbis non uideatur admodum efficaciter colligi. Siquidem particula aduersatiua, Ego autem, satis indicat hoc magnum mysterium ad Christum & ecclesiã pertinere, nõ ad maritũ & uxorem. Neq; enim in hoc magnum est sacramentũ, si uir iungatur uxori, quod & apud ethnicos fieri consueuit. Id sentit, ni fallor, diuus Augustinus edisserens psalmum CXVIII. Erunt, inquit, duo in carnem unam: quod magnum sacramentum apostolus Paulus exponens: Ego, inquit, dico, in Christo & in ecclesia. Quanq̃ idem euidenter explicat libro De nuptijs ad Valerium: Quod magnum, inquit, sacramentum dixit Apostolus, in Christo & in ecclesia: Quod ergo est in Christo & in ecclesia magnum, hoc in singulis quibusq; uiris atq; uxoribus minimũ, sed tamen coniunctionis inseparabilis sacramentum. Simili colore usus est Paulus in epistola ad Corinthios priore. Et propter conscientiam, mox excluſurus errorem, subnectit: Coscientiam autem dico, non tuam sed alterius. Tum, ut dicere cœperam, hoc loco Græca uox non proprie sacramẽtum significat, cuiusmodi septem uocat ecclesia, sed arcanum & secretum, quo uerbo frequenter usus est Paulus & de alijs, quæ longe absunt à natura sacramentorum. Siquidem ad Thessalonicenses scribens, & iniquitatis mysterium appellat. Rursus prima Corin. XIII. ubi nos legimus, Etsi nouerim mysteria omnia, Augustinus ad Valẽtinum de Gratia & libero arbitrio legit, Etsi sciero omnia sacramenta, quasi nihil interſit inter mysterium & sacramentum. Veteres sacramentum appellabant iusiurãdum, aut religiosam obligationẽ, opinor quod hæc arcanis quibusdam ceremonijs peragerentur. Et hic locus fuit à duobus impetitus, quorum alteri respondimus, alter sic rem tractat, ut indignus sit cui respondeatur. Neq; enim nego Matrimonium esse sacramentum, sed, an ex hoc loco doceri possit proprie dici sacramentum, quemadmodum baptismus dicitur, excuti uolo.

Matrimonium septimum sacramentum

Sacramentũ quid Latinis

In Christo.) Et in Christum, & in ecclesiam. Tametsi non ignoro, accusatiuũ apud Græcos aliquoties idem pollere, quod alter casus. Potest autem accipi de Christo & de ecclesia. Nam & in hunc sensum usurpatur à Græcis, εἰς ἑρμῶ & εἰς ἀπόλωνα, in titulis.

Et uos singuli, unusquisque suam uxorem, sicut seipsum diligat.) Hic sermo nec apud Græcos, nec apud nos iuxta rationem grammatices constat. Neq; difficile tamen fuerit ei mederi incommodo, ad hunc modum: Quanquam uos quoq; singulatim hoc præstate, ut suam quisq; uxorem diligat ut seipsum.

Sermo minime grammaticus

Vxor autem timeat.) Græce est, ut timeat, ἵνα φοβῆται, id est, Vt reuereatur. Nam in hūc sensum putat accipi posse diuus Hieronymus uerbum φοβεῖσθαι.

EX CAPITE SEXTO.

IN domino.) Hęc particula non additur apud Ambrosium, nec in commē tarijs, haud scio an casu omissa. Hieronymus indicat geminam distinctionē. potest enim hæc clausula In domino, referri uel ad uerbū Obedite, uel ad nomen parentibus. parentes in domino sunt qui nos sacra doctrina genuerunt Christo. Obediunt autem parentibus suis in domino, qui illis amore Christi obtemperant, modo ne pręcipiant impia. Nam his qui obediunt, nō obediunt in domino. Prior distinctio, quam refert Hieronymus, esset probabilior, si fuisset additus articulus τοῖς γονεῦσι τοῖς ὑμῶν κυρίῳ, uerum tunc excluderet naturales parentes, de quibus haud dubie Paulus hic loquitur.

In repromissione.) Quidam coniunctim legunt primum, in repromissione. primū, non simpliciter, quia in decalogo quartum habet locum lex de honorandis parentibus, sed primum in repromissione, quod huic uni sit addita merces, ut bene sit tibi, & sis longęuus. Hanc solutionem non satis probat Hieronymus, quod in secundo quoq; mandato sit adiuncta repromissio, faciens misericordiam in milia, ac subijcit aliam, ut accipiamus primū mandatum, totum decalogum, quod hæc lex primum sit lata Hebræis post relictam Aegyptum. Ne hoc quidem commentum illis satisfacit, sequeretur enim quod omnibus præceptis esset adiuncta repromissio. At Paulus hoc tribuit huic pręcepto tanquam peculiare. Nec multo solidius est quod adferunt recentiores, hoc præceptum esse primum in secunda tabula. In priore præcipiuntur ea quæ spectant ad cultum dei, eaq; sunt quatuor: in secunda, quæ pertinent ad proximos, et in hoc ordine principem locum tenet pręceptum de honorandis parentibus. Verum hæc distinctio non est fundata in sacris literis, sed est commentum recentiorum Theologorum. Mea sententia dici posset, quod huic uni præcepto addita est promissio, non illa generalis quæ frequenter fit obseruantibus præcepta dei, sed propria & peculiaris. cōgruit enim, ut qui pius est in eos à quibus uitam accepit, læte diuq; fruatur illa. Secundo uero mandato adduntur & minæ, ac misericordia quæ promittitur, generaliter ad omnia legis præcepta pertinet. Verba decalogi sic habent: Ego enim sum dominus deus tuus, deus zelotes, qui reddo peccata patrum in filios usq; ad tertiam et quartam generationem, ijs qui me oderunt, & faciens misericordiam in milia, ijs qui diligunt me, & custodiunt mandata mea. Ita decalogus. Hic porrò sermo generalis est, qui custodiunt mandata mea. In altero præcepto promissio est peculiaris, & tanquam uni dicitur, ut bene sit tibi. Admonet & illud Hieronymus, quod apostolus omiserit nouissima uerba testimonij quod citat ex Exodo: illic enim habetur, ut sis longęuus super terrā quam dominus deus daturus est tibi. Ex his postrema uerba studio prætermisit apostolus, ne Iudæi crederent aliam terram sibi esse expectandam per Messiam, quum enim Moses illam legem ferret, nondum peruenerant ad terram fluentem lacte & melle. Videmus autē scripturam ubiq; populum rudem lactare promissis terrenis, quorū præcipuum fuit promissio terræ fœcundissimæ. Vnde quod hic apostolus ait, hoc præceptum fuisse primum in re promissione, sic accipi potest, ut intelligamus non quamuis promissionem, sed illam quæ potissimum ducebantur Iudæi. Huius autem mentio primum fit in hoc pręcepto. Nec est necesse, ut cum Hieronymo confugiamus ad allegoriam: siquidem Augustinus docet etiam impijs pro quibusdam benefactis à deo rependi præmia temporaria, ueluti pro pietate in parentes, quod si nō omnibus qui pietatē in parentes coluerunt contingit felix longæuitas in hoc mundo, nihil necesse est, sub generali proloquio comprehendi singula citra exceptionem: quanq; Paulus nō dixit, & bene erit tibi, & eris longæuus, sed ut bene sit tibi & sis longęuus. Talibus enim officijs prouocatur deus ad dandam rerū uitæq; prosperitatem, non obligatur. Chrysostomus, et huic assentiens Theophylactus, indicant ideo primum in repromissione dictum, quod Exodi 20 cætera pręcepta tantum uetant mala, non adorabis deos alienos, non assumens nomē dei tui in uanum, non facies opus sabbato, non occides, non mœchaberis, non furtū facies, non loqueris aduersus proximū falsum testimonium, non concupisces rem, nō uxorem &c, at qui abstinet à uetitis, pœnam quidem effugit, sed nihil

nihil præmij promeretur, cæterum quũ ait, honora patrem & matrem, non uetat male facere, sed iubet bene facere, cui debetur præmium. Iuxta hoc commentũ præceptum de honorandis parentibus, non modo primum est in repromissione, uerumetiam solum. Illud recte annotarunt, repromissionem conuenire filijs adolescentibus, quod illa ætas præ cæteris optat diu ac suauiter uiuere.

Et sis longæuus.) καὶ ἔσῃ, i. Et eris. Quanq̃ hoc loco ambiguũ est. Potest enim referri ad ἵνα, potest & absolute legi, ut & cõiunctio sonet consequentiã euentus, Si hoc feceris, eris.

Et uos patres.) Vos, redundat, nam Græcis subauditur.

In disciplina & correptione.) ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ, i. In eruditione siue institutione & admonitione. Nã id uerbi magis arridet diuo Hieronymo, quippe mollius cẽ correptio, quo usus est Ambrosius. Quanq̃ non satis intelligo unde irrepserit uerbũ cõuersationis in libris primũ à Frobenio nostro excusis, in quibus legitur, In disciplina & cõuersatione domini. Cæterũ utraq; uox Græcis anceps est. παιδείαν, tum eruditionẽ significat, tũ castigationẽ, à puero dicta. νουθεσίαν admonitionẽ et obiurgationẽ siue correptionem, inde dicta, quod in animum alicuius ponas & ingeras, quid factum oporteat aut oportuerit. παιδείαν νουθεσίαν

Dominis carnalibus.) τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, id est, Dominis secundũ carnem. Verũ id recte mutauit, ut effugeret amphibologiam, ne quis, secundũ carnem, referat ad seruire.

Non ad oculum seruientes.) Græcis uox est composita, μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν. Quasi dicas, non iuxta oculare seruitium, si quis studeat uerbum uerbo reddere. ὀφθαλμόδουλείαν

Hominibus placentes.) Et hic cõposita uox est ἀνθρωπάρεσκοι, multo iucundior quàm Latina periphrasis, sed interpres non potuit reddere. Sonat quasi dicas, homoplacitos, eos qui studeant probari hominibus, potius quàm deo. ἀνθρωπάρεσκοι

Cum bona uoluntate.) μετ' εὐνοίας, id est, Cum beneuolentia. Mirum cur id interpres putarit immutandũ. Mihi sanè nõ admodum arridet, quod Augustinus ex hoc dicto colligit, seruos nõ debere flagitare libertatem à dominis Christianis, quod lex Mosaica septimo quoq; anno uoluerit omnes seruos manumitti. Tametsi nõ negarim uerum esse quod dixit. Siquidẽ Paulus hic agit etiam de dominis ethnicis nõ modo Christianis. Vult enim seruum Christianum amore Christi fideliter seruire domino suo, quemadmodũ uult Christianos ciues obtemperare principum idololatrarum imperatis. Et si fas nõ est seruis flagitare eam libertatem, tamẽ parum Christianum uidetur, Christianos dominos non id concedere seruis suis: quod lex illa multo Christiana inclementior, indulsit suis. Imò turpe uidetur, inter Christianos omnino nomẽ heri aut serui audiri: cum enim baptismus omnes fratres reddat, quî cõuenit fratrem fratri seruum appellari? Sit hoc sanè cui uidetur iuris Cæsarei, modo ne iuris Euãgelici, iuxta quod seruus ex animo morem gerit domino, dominus contra, seruum tractat ut fratrem in Christo. *Seruitus inter Christianos fœda*

Seruientes sicut domino.) Sicut aduerbium redundat, nec additur ab Ambrosio. Sentit enim hoc obsequij quod impenditur impijs aut morosis dominis, non impendi hominibus sed Christo, cuius amore seruus fert hominis tyrannidem, ne quod offendiculũ ponat Euãgelio. Apud Chrysostomum additur ὡς, sed ex enarratione parum liquet quid legerit. Theophylacti cõmentum magis indicat ὡς nõ additum, alioqui dicendũ erat, seruientes sicut domino, & nõ sicut hominibus. Ei dicimur seruire, unde præmium expectamus, eoq; mox subijcit apostolus, unusquisq; quod fecerit bonum, à domino recipiet.

Remittentes minas.) ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν, id est, Relaxantes minas, hoc est, minus feroces, minusq; minabundi. Vult enim eos esse minus imperiosos, quàm sint ethnici in suos.

Quia & illorum & uester dominus.) εἰδότες, ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν, id est, Scientes quod & uester ipsorum dominus est in cœlis: ut sit sensus, cum sciatis & uobis esse dominum in cœlis, quem uereri debeatis. Ambrosius & Hieronymus legisse uidentur, ὑμῶν τε καὶ αὐτῶν, id est, Vester simul & illorum, ut intelligas communem ambobus dominum. *Lectiouaria*

Fratres.) Mei, pronomen additũ est apud Græcos, ἀδελφοί μου. Porrò nec Hieronymus nec Ambrosius addit fratres. τὸ λοιπὸν autem melius uertisset, Quod superest.

Induite uos armaturam dei.) πανοπλίαν. Ea uox semel significat quicquid ad armandum in pugnam militem pertinet. Quasi dicas, omnia simul arma quæ ad uirũ pertinent. Vnde paulo inferius admonet diuus Hieronymus uertendũ fuisse, non arma, quod Græci πανοπλίαν

dicunt ὅπλα, sed uniuersa arma πανοπλίαν. Et Ambrosius legit, uniuersitatem armorum: Cyprianus alicubi uertit tota arma.

μεθοδείαν insidiæ

Aduersus insidias.) μεθοδείας, idem qđ ante uerterat, circũuentionem. Ambrosius legit aduersus nationes, sed codice opinor, deprauato, forte scriptũ erat rationes. Nã μεθοδία ratio est, sed rei aggrediendæ. Est autem μεθοδεία, si quis ex insidijs aggrediť alium. Hieronymus legit et interpretatur, cõtra uersutias diaboli. Quanq̃ hic potuisset uertere calũniatoris.

Colluctatio.) ἡ πάλη. id est, Lucta.

κοσμοκράτωρ, noua uox

Mundi rectores.) κοσμοκράτορας, id est, Mundi dominos: quam dictionem planè nouã, nec usquam alibi repertam, diuus Hieronymus putat à Paulo primum fictam fuisse, quo nouis rebus explicandis noua accommodaret uocabula. Est autẽ Grecis dictio composita, atq; idcirco commodius cohæret genitiuus, tenebrarum harũ. Tertullianus libro aduersus Marcionẽ quinto, κοσμοκράτορας uertit munditenentes. Hilarius in psalmos uertit, mundipotentes, non ineleganter efficta composita dictione.

Tenebrarũ harũ.) Græce est, τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, id est, Tenebrarũ huius seculi.

Contra spiritualia nequitiæ in cœlestibus.) Quod Faber admonet posse accipi in cœlestibus, pro eo quod est, aduersus cœlestes, id sermonis Græcanici ratio nullo modo patitur, meo quidẽ iudicio. Iam quod inibi grauiter stomachatur aduersus superstitiosos astrologos, & prognostas, ut demus non sine causa factum, certe non suo factum est loco. Porrò spiritualia nequitiæ dixit, pro spirituales nequitias, seu potius uersutias, est enim Græce πονηρίας. Ambrosius in libro De paradiso, capite duodecimo, sic inuertit, ut sensum explicet, Aduersus nequitiam spiritualium, quæ sunt in cœlestibus.

Nostra lectio uitiata

Et in omnibus perfecti stare.) Græci sic legunt, καὶ ἅπασι κατεργασάμενοι στῆναι, id est, Omnibus confectis siue perfectis stare, id est, postq̃ omnia perfeceritis stare. Hieronymus legit atq; exponit, omnia operati stare. Cyprianus item in epistola quarti libri sexta: Vt cũ omnia, inquit, perfeceritis, stetis accincti lumbos uestros &c. Quemadmodum nihil nõ facit miles quo possit hosti resistere, ac suam tueri uitam: ita nobis omnia sunt facienda cum spiritibus assidue luctaturis. Iam ut hæc quidem indicasse nõ magni negocij iudico, ita nõ arbitror tutũ hæc minuta uel nescire, uel negligere. Quid enim si Theologus hic mihi prolixo & elaborato sermone multa philosopheť, de perfecte stantibus, aut imperfecte stantibus, nõne Græce peritis risum mouerit? nec id sanè iniuria. Chrysostomus admonet nõ simpliciter dictum ἐργασάμενοι, id est, postq̃ feceritis, sed κατεργασάμενοι, id est, posteaquam perfeceritis omnia: persistit autem apostolus in metaphora belli. Multa sunt militũ munia, circundare fossam, attollere aggerem, castra munire uallis, expedire arma, depellere hostẽ. His omnibus gnauiter peractis, supereſt ut stent, semper accincti ad prælium. Multis enim uictoria adfert securitatẽ et ociũ: securitas mutatis uicibus ex uictoribus facit uictos. Quod apostolus senserit de uigilantia militari, declarat quod mox sequitur, state igitur succincti, &c. Thomas in omnibus interpretatur In prosperis & in aduersis: & occasione huius nominis Perfecti, facit duplicem perfectionem, unam iuxta modũ uiatoris, alteram iuxta plenitudinem patriæ, quæ recte dicta fateor, sed parum suo loco. Mihi subolet Latinos codices hic fuisse deprauatos, & interpretem uertisse, ut postitis omnibus perfectis stare. Non enim arbitror eum legisse κατειργασμένοι.

State ergo succincti.) περιζωσάμενοι. id est, Accincti, siue circuncincti, hoc est, muniti. Nã ea pars corporis, baltheo laminis conserto tegi solet in bello, ad quem nunc alludit Apostolus. Ac diuus Hieronymus hũc enarrans locũ meminit zonę pelliceæ, qua legitur accinctus fuisse Ioãnes baptista: ac mox meminit baltheí spiritualis. Quin & adagiũ illud à militia sumptũ est, zonam perdidit. Muniuntur & pedes & tibiæ ad preliũ: utcunq; Iureconsulti negant calceamenta armorũ nomine contineri. Ambrosius duplicem zonæ usum indicat, & qđ subducta ueste reddit hominẽ expeditum, & quod munit mediį corporis mollia. Hoc adiscere uisum est, qđ intelligo doctis magis probari subligaculi uocẽ q̃ baltheí.

Tela nequissimi.) βέλη τοῦ πονηροῦ, Tela mali, siue scelesti illius.

Galeã salutis.) τοῦ σωτηρίου. i. Salutaris. Atq; ita legit Hieronymus in cõmentarijs. Nec est assumite, sed capite, δέξασθε. Et in ipso uigilantes.) καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο, id est, Et in ipsum hoc uigilantes: quemadmodũ legit Ambrosius. Incertũ apud Græcos, an referatur ad spiritum, an ad rem: quod πνεῦμα apud illos sit neutri generis.

In omni instãtia.) ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει. De quo superius. Ambrosius legit pseuerãtia.

Cũ fiducia.) ἐν παῤῥησίᾳ. Quæ propriè libertas est & audacia loquendi: qđ Ambrosius uertit exerte. Notum facere.) Cur non potius, ut notum faciam.

In catena ista.) Ista, redundat. Nec est apud Ambrosium, nec apud Hieronymũ, ac ne in uetustissimis quidem exemplaribus, nominatim Paulino ac Donatianico, suffragante utroq; Constantiensi. *Redundat apud nos*

In ipso audeã.) ἵνα παῤῥησιάσωμαι. Quod uerbũ explicans Ambrosius, dicit, ut in ipso exerta libertate, prout oportet me loqui. Nec est ita, sed ut, ἵνα παῤῥησιάσωμαι. i. ut audeam.

Charissimus frater noster.) ἀγαπητὸς, id est, Dilectus: atq; ita legit Hieronymus, quod hic ueluti data opera semper uertit charissimus.

Vt cognoscatis quæ circa nos sunt.) τὰ περὶ ἡμῶν, id est, Quæ de nobis sunt, hoc est, res nostras & statum nostrum.

A deo patre nostro.) Nostro, nõ addit nec apud Græcos, nec apud Hieronymũ, nec apud Ambrosiũ, ac ne in Paulino quidem exemplari. Suffragabatur utercq; Constãtiensis.

In incorruptione.) ἐν ἀφθαρσίᾳ. Quod aliàs recte uerti solet Immortalitas, hic sonat integritatem ac synceritatem animi, uacantis omni corruptela uitiorum. Hieronymus non approbat eos, qui ἀφθαρσίαν proprie ad corporis castimoniam applicant. Astipulatur nobis Chrysostomus & Theophylactus interpres, qui & illud admonent, præpositionem ἐν, hic idem pollere quod διὰ, per. Sic enim diligitur Christus, si nos seruemus incontaminatos ab hoc seculo. Apud Ambrosium nõ additur Amen in calce huius epistolę, nec licet ex illius commentarijs conijcere quid legerit. *ἀφθαρσίαν integritas*

IN EPISTOLAM PAVLI

AD PHILIPPENSES ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT.

EX CAPITE PRIMO.

T Timotheus.) Quanquam id quidem nihil attinet ad sententiam Pauli, tamen admonendum duxi, Timotheus, pronunciandum antepenultima acuta, siue Græcam rationem sequaris, siue Latinam: quod contra nunc fit in templis omnibus. Et licet optandum foret, ut hoc esset grauissimum erratum in uita Christianorum, tamen fœdum est nos publicitus in re tam manifestaria perpetuo peccare. Quanq; extitit, qui religiosum existimet, lapsus etiam huiusmodi mutare, tãquam à patribus traditos. Quasi hoc lemmate non possit defendi quicquid, quocunque modo receptum fuerit. Et tamen quod dicit, aliquid est, si sermo fiat apud populum lingua populo nota. Hanc epistolam Theophylactus postposuit ei, quæ est ad Colossenses. *Timotheus uulgo perperam pronunciatur*

Cum episcopis.) Græcis aliquot codicibus unica dictio est coepiscopis συνεπισκόποις. Quasi cõmunicet suum officium cum illorum presbyteris. Quanq; hic Græca uariãt exemplaria, & in nonnullis scriptũ erat, σὺν ἐπισκόποις, id est, Vnà cum episcopis. Posteriorem lectionẽ sequitur Ambrosius, à quo nos nolumus dissentire. Theophylactus coniunctim & legit & interpretatur. Honoris enim gratia presbyteros appellat episcopos. Etenim, ut indicat Chrysostomus, non erant unius ciuitatis plures episcopi. Timotheum episcopum fuisse liquet ex ijs quæ illi scribit Paulus, nemini cito manus imposueris: & olim episcopi diaconi uocabantur, uelut alibi, Ministerium tuum imple. *Coepiscopi συνεπίσκοποι*

Et diaconibus.) διακόνοις, id est, Ministris, ut sæpius uertit. Quod si Græca uox placet, diaconis dicendum erat, non diaconibus. Et tamen hanc uocem aliquoties reperire est in libris Augustini, iuxta tertiam inflexionem, opinor, quod sic esset uulgo usurpata, quemadmodum baptismum genere neutro. *Diacones mlrum quis primus dixerit*

In omni memoria uestri.) ἐπὶ πάσῃ μνείᾳ ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος. i. In omni memoria uestri, cũ gaudio obsecrationẽ faciẽs. Ambros. legit ad hũc modum: Super omni memoria uestra, semper in oñi oratione mea pro omnib, uobis, cũ gaudio orationẽ faciẽs,

ſuper cõmunicatione ueſtra: ut gaudiũ referas ad cõmunicationẽ ueluti gaudij cauſam.

In cũctis orationibus.) ἐν πάσῃ δεήσει, In omni obſecratione.

Confidens in hoc ipſum.) πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, id eſt, Perſuaſum habens hoc ipſum.

Socios gaudij.) Græcis eſt χάριτος, id eſt, Gratiæ, ſed facilis lapſus in χαρᾶς & χαρᾶς. Et aliàs oſtẽdimus alterum pro altero uſurpari. Ambroſius legit, gaudij: Chryſoſtomus ac Theophylactus, gratiæ. quod aũt dixit ſocios, Græce eſt συγκοινωνούς, quaſi dicas, ex æquo

Omnes uos eſſe.) ὄντας. Rectius uertiſſet, Cum ſitis ſocij gratiæ, uel, (participes. qui & eſtis ſocij gratiæ, συγκοινωνούς.

Vos eſſe in uiſce.) Eſſe, redũdat: tantum eſt, In uiſceribus Ieſu Chriſti. Siquidem hoc adiecit, ne quis ſuſpicaretur quicq̃ hic eſſe affectus humani, cur eos tãtopere amaret. Viſcera uocat affectum animi. Addidit Ieſu Chriſti, ut declaret hunc affectum eſſe pietatis, non

Magis ac magis.) ἔτι μᾶλλον, id eſt, adhuc magis. (humanum.

διαφέροντα

Potiora.) τὰ διαφέροντα, id eſt, Præſtantia. Ambroſius legit Vtilia. Suſpicor illius codicem habuiſſe ſcriptum συμφέροντα pro διαφέροντα: niſi διαφέρειν, id eſt, differre, dicamus, quę ad rem noſtrã pertinent. Theophylactus ſine controuerſia διαφέροντα interpretatur συμφέροντα. Chryſoſtomus hanc uocẽ non attingit. Ad Rom. 2. interpres διαφέροντα uertit utiliora. Quæ ἀδιάφορα ſunt non, refert utrũ facias an non facias. Contrà διαφέροντα faciunt ad rem.

Et ſine offenſa.) Ambroſius legit Inoffenſi, quaſi dicas robuſtos, qui non poſſint offendi, aut qui nuſquã offendant. Quanq̃ Græca uox ambigua eſt, ἀπρόσκοποι, quaſi dicas, tales, ut nemini ſitis offendiculo. Et in hunc ſenſum interpretantur Græcanica ſcholia.

Per Ieſum Chriſtum.) τοῦ διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ, id eſt, Qui eſt, ſiue cõtingit per Ieſum Chriſtum, ut articulus Græcus diſtinguat hunc fructum à cæteris.

In omni prætorio, pro in toto prætorio

In omni prætorio.) ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, id eſt, In toto prętorio. Ne quis accipiat Paulũ per omnia prætoria ductũ fuiſſe, cum ipſe dicat aliud, nimirum captiui prædicationẽ uſq̃ ad ipſam Neronis regiã perueniſſe, & inde per uniuerſam urbẽ fuiſſe uulgatã. Nam Theophylactus prętorium, ad Neronis familiam refert, cæteris omnibus, ad reliquos ciues, ſequutus Chryſoſtomũ, admonens imperatorum domos id temporis appellari ſolere prætoria, uoce Latina à Græcis uſurpata. Ambroſius ſubdure prætoriũ refert ad Iudaiſmũ, In cętęris omnibus, ad eccleſias gentium. Interpres autem non raro abuti ſolet omni, pro toto.

Et in cæteris omnibus.) In, redundat: an ſubaudiendũ ſit, alijs expendendũ relinquo. Neque cæteris, refert prætoria, ut ſit ſenſus, Euangeliũ notum fuiſſe cæteris item prętorijs, ſed cæteris eius ciuitatis, qui in prætorio non uerſabãtur. Ita Theophylactus. Proinde conIunctio In, nullũ habebat uſum, nec additur ab Ambroſio.

Abundantius auderent.) Ambroſius Græcam figuram explanauit Latine, Amplius cœperunt audere. Nam in ὥστε πολμᾶν uidetur ſubeſſe ſynecdoche, aut ſi mauis eclipſis, quam tamen auſus eſt imitari Flaccus in Odis, Vt melius quicquid erit pati.
Vt ſubaudias poſſis aut incipias, aut ſimile uerbum accommodum ſententiæ.

εὐδοκία

Propter bonam uoluntatem.) διὰ εὐδοκίαν.) Quod uertere ſolet Beneplacitum. Ordo huius loci diuerſus eſt apud Latinos & Græcos. Græca ſic habent, οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου, οἱ δὲ ἐξ ἀγαθῆς εὐδοκίας, ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι, id eſt, Alij quidem ex contentione Chriſtũ annunciant non pure, arbitrantes preſſurã addere ſeſe uinculis meis. Alij uero ex charitate, ſciẽtes quod in defenſionẽ euangelij poſitus ſum. Noſtra lectio ſic, Quidã quidem, et propter inuidiã & contentionẽ, quidam aũt & propter bonã uoluntatẽ Chriſtum prædicãt, quidam ex charitate, ſcientes & c. Apud Græcos bis eſt Cõtentionis uocabulũ: priore loco ἔρις, poſteriore ἐριθεία.

Non ſyncere.) οὐχ ἁγνῶς, id eſt, Non pure. Ita Theophylactus. Ambroſius legit non ſimpliciter. Fortaſſis illius codex habebat οὐχ ἁπλῶς: & in tanta uocũ affinitate facillimus eſt lapſus. Auguſtinus libro 11. contra Petilianum legit, Non caſte.

Dum omni modo, ſiue per occaſionem.) Græci paulo diuerſius legunt πλὴν πλεῖστον τὸ πρόσωπον, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ χριστὸς καταγγέλλεται, id eſt, Quid enim: attamen quouis modo, ſiue per occaſionem, ſiue uere Chriſtus annũciatur. Neque enim iubet hoc eſſe faciendum, ut Chriſtum aliquis inſyncere prædicet, ſed ex ijs quæ non recte fiebant, id quod

eſt bo-

est boni excerpit, & contemnit illorum in se odium, modo quocunq; modo prosint Euangelio. Ita fermè Chrysostomus in libello De profectu euangelij, & in commentarijs Theophylactus. Proinde omni modo, rectius uertisset, quouis modo. Neq; Paulus de his loquitur qui docerent hęretice, sed qui recte docerēt Christum, licet animo parum syncero. Nec hos probat tamen, sed negat tibi discutiēdum quo animo id faciant, modo prosint. Porrò quod hic uertit occasionem, προφάσις est, quod & prętextum sonat, opponitur enim uerita ti. Tertullianus libro aduersus Marcionem v. pro προφάσει, legit causatione, sentiens opinor, quod prætexerent se Christi negocium agere, quum suis commodis seruirent.

Secundum expectationem.) κατὰ τὴν ἀπροσδοκίαν. Quod plus quiddam significat, q̄ expectationem, nimirū uehemens cordis desiderium: dictione hinc composita, quod toto animo quippiā expectetur. Non enim dixit προσδοκίαν, sed ἀπροσδοκίαν, à gestu uehemēter inhiantiū totoq; capite inflexo, hinc uoce composita Gręcis. Mirū quid legerit apud Gręcos Ambrosius, qui uerterit Secundum contemplationem meā, nisi forte commissum est hoc scribarum incuria. Attamen κατασκοπέω Græcis etiam sonat contemplari scopum inflexo capite. Id opinor exprimere uoluit Ambrosius. *ἀπροσδοκία unde dicta*

Quia in nullo.) Quod in nullo, ὅτι. Et rursum, fiducia, παῤῥησίᾳ.

Sicut semper nunc.) Et nunc, legendum.

Et quid eligam ignoro.) Coniunctio &, obscuriorem reddit sententiam. Quandoquidem hoc sensit Paulus, Si uiuo, Christi causa uiuo: si morior, meo cōmodo morior, quod si procedit mea prædicatio, & prosum ecclesijs, adeo nō præfero meū commodum uestro bono, ut dubitem etiam utrum eligam. Habet hoc loco καὶ, peculiarem & occultam uim excludendi, quod diuersum erat. Poterat & ita legi, εἰ δὲ τὸ ζῆν, ut hic subaudias contigerit, aut fuerit: deinde subijcias, hoc mihi fructus est operis. Atque ita coniunctio, more uulgari copulat quod sequitur. Verū prior lectio magis probatur, & eam sequitur Theophylactus. Adducit hunc locum Augustinus, uelut exemplum ambiguæ distinctionis, libro De doctrina Christiana tertio, capite secundo. Nam potest ad hunc modum legi, Coartor è duobus, concupiscentiam habens, ut sit sensus, illum utriusq; rei torqueri desiderio, & uitæ & mortis. Potest & hoc pacto: Coartor è duobus, & hic distinctione interposita sequatur, cōcupiscentiam habens dissolui. Verum ex eo quod sequitur: Multo autem magis melius dissolui &c. colligitur, Concupiscentiam habens, ad sequētia referendum esse. Quanquam Augustinus pro melius, legit optimum. *Et q.e.ig. obscurius dictū* *Distinctio uaria*

Coartor enim è duobus. συνέχομαι. Quasi dicat, utrinq; teneor. Ambrosius legit, ex his duobus, uelut exprimens uim articuli τῶν δύο. Siquidem de morte & uita loquitur: In quorum utroq; est quod inuitet, est quod deterreat.

Multo magis melius,) Ambrosius legit, multo enim melius. Verum Paulus aliâs quoq; conduplicat comparatiuum, ad uehementiam, ut plurimū excessum significet, idq; iuxta idioma sermonis Hebraici. Proinde nos uertimus, Multo longeq; melius est. Porrò quod hic uertit dissolui, Gręcis est ἀναλύσαι. diuus Hieronymus aduersus Ruffinum, non semel uertit, reuerti. Tertullianus libro De patiētia uertit, recipi. Nec uideo quomodo legi possit dissolui, nisi Græce esset ἀναλυθῆναι, & si interpretemur eum dissolui, qui dimittitur ut redeat. Nunc est ἀναλύσαι uerbum actiuum, quod an neutraliter inueniatur, quemadmodum apud Latinos soluere dicitur qui discedit, expendat lector eruditus. κατάλυμα pro diuersorio est apud Lucam cap. II. & XXII. Vnde quemadmodū καταλύειν dicūtur, qui se componunt in diuersorium, ita ἀναλύειν dicuntur, qui mouent sarcinas, mutātq; diuersorium. quod tamen à nautis translatum est qui soluunt rudentes, soluuntur & tabernaculorū funes. Sensus quidē est idem, sed Greca uox est significantior. Chrysostomus ἀναλύειν uertit μεθίσασθαι: id est, emigrare aut commutare sedem. *Conduplicatio comparatiui*

Necessarium propter uos.) ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium.

Et hoc confidens scio.) πεποιθὼς οἶδα, id est, Certum scio, siue persuasus scio.

Quia manebo & permanebo.) ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, id est, Quod manebo & permanebo simul cum omnibus uobis. Quanquam quidam codices habent μενῶ, id est, maneo siue maneam.

Vt gratulatio uestra,) τὸ καύχημα, id est, gloriatio. Quod semp cōsueuit uertere gloriam.

In me

In me.) ἐν ἐμοί, ut Me, sit ablatiui casus.

Audiam de uobis.) ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε, id est, Vt audiam de uobis, uel potius ea quæ sunt de uobis, quod statis, &c.

Vnanimes.) μίᾳ ψυχῇ, id est, Vna anima, uidelicet in uno spiritu, in una anima.

Collaborare συναθλεῖν

Collaborantes.) συναθλοῦντες, id est, Concertantes, hoc est, in hoc certamine adiuuantes nos. Ambrosius sic explicat, Pariter cũ fide euangelij certantes. Nam collaborat illi, fortassis in carmine probari poterit: & concertant qui inter se certant. At hic Paulus sensit, fidem periclitari, et uelut in certamine uersari, quæ uincet, si sint qui certamen idem cũ illa capessant. Quanquam in Ambrosianis quoq; uerbis est amphibologia, potest enim accipi, certantes cum fide Euangelij, certãtes aduersus fidem, aut certantes per fidem euangelij. Proinde nos ita uertimus, Adiuuantes decertantem fidem euangelij.

Terreamini.) μὴ πτυρόμενοι, id est, Non turbati, siue tumultuantes. Ambrosius legit, non paueſcentes, hoc ad sensum nihil refert.

Ostendere, pro facere

Quæ est illis causa.) Græce est illis quidem ἔνδειξις, id est, Ostensio. Et ideo Ambrosius legit, ostentatio interitus. Neq; tamen nõ recte mutauit interpres, quandoquidẽ Græcis ἐνδείξαι, siue ἀποδείξαι dicitur etiã qui facit. Sic & aliâs apud Paulum, Ostendit mihi multa mala, pro eo quod est, fecit mihi multa mala.

Et nunc audistis.) ἀκούετε, id est, Auditis.

De me.) Græcis est ἐν ἐμοί, id est, In me. Sed haud scio an nostra lectio sit uerior.

EX CAPITE SECVNDO.

Si qua ergo consolatio.) εἴ τις παράκλησις. Ambrosius legit, Si qua exhortatio, ne bis diceret consolationẽ. Nihil tamen uetat quo minus cõduplicatio faciat ad epitasin. Sentit enim consolationẽ quã illi debebant Paulo tot malis afflicto. Totũ enim hoc officiũ eò uergit, ut pro his omnibus inter se sint cõcordes.

Si quis uiscera, pro si quis uiscera, depra uatum

Si qua uiscera miserationis.) Græce est, Si qua uiscera & miserationes, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί. Atq; ita legit Ambrosius: suffragantibus & peruetustis exẽplaribus Latinis. Nã in eo codice quẽ exhibuit bibliotheca Pauli apud Londinũ, manifesta rasura testabatur, &, cõiunctionẽ fuisse deletã, & miserationes, adhuc erat scriptũ nominandi casu, e, litera calamo dispuncta. Manifestius etiã germanę lectionis uestigiũ extabat in utroque Constantiensi. Cæterũ in Græcis codicibus nõ reperio scriptũ εἴτινα σπλάγχνα, sed εἴτις σπλάγχνα, id est, Si quis uiscera. Idq; cũ in emẽdatis scriptis exẽplaribus habeatur, demiror neminẽ interpretũ offensum hac lectione. Nisi forte σπλάγχνα hominẽ ipsum dixit, affectu misericordiæ prędituũ, et Paulus magis rem ipsam respexit q̃ uocẽ. Certe Chrysostomus ac Theophylactus legit εἴτις σπλάγχνα, nec ullũ tamen mouet scrupulũ: Nec potest subaudiri uerbum, habet, propter nominandi casum qui mox sequitur, οἰκτιρμοί.

Vt idem sapiatis.) Sentiatis, φρονῆτε, hoc est, sitis concordes.

Idipsum sentientes.) τὸ ἓν φρονοῦντες, id est, Vnum siue idem sentientes. Est autem participium eius uerbi quod modo uerterat, sapiatis.

Nihil per contentionem.) κατὰ ἐριθείαν. Ambrosius legit iritationem, hoc est, ad prouocandum alios.

ταπεινοφροσύνη

In humilitate.) Græce sic habet, Sed humilitate, alij alios existimantes superiores seipsis, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν. Et rursus humilitatẽ uocat modestiam animi, qua quis sibi nihil arrogat.

Considerãtes.) σκοπεῖτε, id est, Considerate seu spectate. Spectamus enim quod expetimus: unde & scopus dictus. Ambrosius legit, contemplantes.

Quæ aliorum.) Greci addunt ἕκαστοι, id est, Quisq;. Addunt & cõiunctionem ἀλλ, hoc pacto, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστοι, sed & aliorum. Verum hanc non attingunt interpretes. Proinde uim habet, opinor, eandem, ac si dicas, imò: Imò magis aliorum.

Hoc enim sentite.) φρονέσθω, id est, Sẽtiat, ut subaudias unusquisq;, quod modo præcessit, siue sentiatur. Quanq; interpres bene reddidit sensum, hoc est, is sensus, is affectus sit in

Sentite, pro affecti sitis

uobis, qui fuit in Christo Iesu. Aut, ita sitis affecti uicissim alij in alios, ut Christus fuit erga uos affectus.

Esse se æqualem deo.) τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, id est, Vt esset æqualiter deo. Nam ἴσα nomẽ est, aduerbij

aduerbij loco positũ. Loquitur enim de Christo, quatenus erat homo. Nec est ociosus articulus apud Græcos, nimirum interpretans quid dixisset rapinã, haud dubium, quin hoc ipsum, ut esset par deo. Non usurpabat sibi æqualitatẽ cum deo, sed deiecit sese. Porrò forma hic est μορφὴ, quod speciem sonat aut figuram, quam in epistola ad Hebræos characterem uocat. Cæterum utrum hic forma sit ea de qua Aristoteles disputat in libris Naturalium, quæ respondet materiæ, uiderint ij qui huiusmodi disputationes in hunc inuehunt locum, præsertim cum idem Paulus mox subijciat, Formã serui accipiens. Certe iuxta Chrysostomi sententiam Christus seruus non dicitur, sed filius. Tametsi diuus Hieronymus in epistolã Pauli ad Titũ, id quod est apud Esaiam, cap. XLIX. Magnũ est tibi uocari puerum meum, putat à patre dici filio: & παῖδα, quod transtulerũt Septuaginta, Hebræis esse עַבְדִּי, quod famulũ meum, dũtaxat significat. Diuus Ambrosius, formã interpretatur speForma dei, id est, specimen
cimen seu exemplum, quod in corpore humano obambulans, ederet tamen argumẽta diuinitatis: Forma enim, inquiens, dei, quid est, nisi exemplũ, quod deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat. Iam quod accepit formam serui, non
Forma serui specie peccatoris
proprie referri uidetur ad humanam naturam assumptã, sed ad speciem & similitudinem hominis nocentis, cuius personam pro nobis gessit, dũ flagellatur, damnatur, crucifigitur: Serui, inquit, ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe, qui primus merito nomen serui accepit. Non enim mihi sicut quibusdam uidetur, sic formã serui accepisse, dum homo natus est. Porrò quod hic ait, Non arbitratus est rapinam, Ambrosius uelut explicãs, dicit, Non sibi defendit æqualitatem, hoc est, non arrogauit sibi, quo nobis exemplum ostenderet humilitatis, sed subiecit se, ut exaltaretur à patre. Siquidem ad exemplum Paulus huc produxit Christum sponte humiliatum, & patris autoritate exaltatum. Necꝫ tamen me clam est, locum hunc à ueteribus ferè secus exponi, quantũ ad quædam, quorũ ego sententiæ non præiudico, sed quod adijciendum uidebatur lectoris studio in medium confero. Scio magnos autores, Hilarium, Augustinũ, ut cæteros taceam, sic interpretari: Nõ arbitratus est rapinã, quod esset æqualis deo, nam quod erat naturæ, nõ putauit esse rapinæ. Cum esset in forma dei, hoc est, cum uere esset deus. Atcꝫ hanc præcipuam habent clauam, qua conExcussa ueterum interpretatio
ficiantur Ariani, qui solum patrem uere uolunt esse deũ. Atqui si ueris agere fas est, quid magni tribuit Paulus Christo, si cũ deus esset natura, intellexit, id non esse rapinæ, hoc est, nouit seipsum? Illud autem compertum est, nusquã maiorem uim fieri scripturis sacris, cꝫ ubi cum hęreticis agentes, nihil non detorquemus ad uictoriam. Tametsi non uideo quid hic locus proprie faciat aduersus Arianos, qui non negabãt dei filiũ esse deum, imò & magnum deum fatebantur, & benedictũ super omnia deum, sed arbitrabantur patrẽ aliquo modo peculiari dici deum, quo filius aut spiritus sanctus non diceretur. Non hic agit Paulus quid esset Christus, sed qualem se gereret, uidelicet nobis ædens exemplum. Deus erat, homo erat. Deum cęlauit, hominem exhibuit uscꝫ ad sepulturã: nam miraculis et alij pij claruerunt. Et tamen si quas diuinæ naturæ scintillas obiter ostẽdit, semper ad patrẽ autorem refert, sibi nihil arrogans. Proinde totus hic locus mihi uidetur uiolentius detorqueri ad Christi naturã, cum Paulus agat de specie exhibita nobis. Ad quem intellectũ probe quadrat quod sequitur, Propter quod deus exaltauit illum. Quid est humiliauit? Ostendit speciem serui & cõtempti. Quid est exaltauit? Declarauit speciem euecti, qui per se summus erat. Iam quod amicus quidã eruditus literis ad me suis argutatur, hęc uerba: Qui cum in
Respondet amico cuidam
forma dei esset, non arbitratus est esse se æqualem deo, non competere in Christum, quatenus est homo, cum iuxta eam naturam uere rapina fuerit futura si se deo æquasset, opinor, sua sponte dilutum hac interpretatione: Hominem abiectum, hominem damnatum Christus agere non potuit, nisi fuisset homo. Nec est quod me quisquã magnis autorum nominibus obruat, imò non hoc admonuissem, nisi mihi cognitũ esset hoc magni nominis scriptoribus placuisse. Necꝫ tamen inficias iuerim Græca sic accipi posse: Qui cũ in forma dei fuisset, hoc est, qui cum ab æterno fuisset deus, haudquaquam cogitasset rapinam, si se gessisset pro deo: tamen homo factus, nõ id prę se tulit, quod semper fuit: nõ ostentauit quantus esset, sed quàm humilis esset, quàm mitis, quàm obediens, hanc nobis ostendens uiam ad summa perueniendi. Iam quod hic uertit similitudine, Græce est ὁμοιώματι, quod magis sonat assimilationem: & quod hic habitu, illis est σχήματι, quod magis sonat figuram. Hæc

paucis

Thomas de habitu ἕξις διάθεσις

paucis indicanda putaui, ut appareat quædam non admodum quadrare ad sensum Pauli, quæ Thomas adducit de habitu, iuxta consuetudinem dialecticorum, qui Aristoteli dicitur ἕξις, quam & Latini uocãt habitũ, diuersa ab eo, quæ dicitur διάθεσις. qualitas enim ut in naturã uersa, Græcis dicitur ἕξις ab hærendo, Contra quæ facile tollitur, διάθεσις, quã Latine possis affectionem dicere. Has ponit in primo genere qualitatis, χῆμα uero & μορφὴν recensetin quarto genere, & sic recẽsetquasi inter has duas uoces, aut nihil, aut quàm minimum interſit. Est autem et forma substantialis, quam ἐντελέχειαν, nonnunquam εἶδος, interdum μορφὴν, quanquã hæc duo posteriora frequenter de externa corporis specie usurpantur, appellat. Nec tamen male uertit interpres, Nam habitus, Latinis nonnunquam & ad corporis speciem refertur, at Græcis non item. Cæterum inuentus dixit, pro compertus, εὑρεθεὶς, nimirum certissimis argumentis. Nam Latinis inuentum dicitur, quod quæsitum contigit: sic & illud dictum est, Inuenta est in utero habens. Et, ut homo, potest accipi, ut homo quiuis alius, qualis non erat, etiamsi uere homo erat, quantum ad naturam hominis attinet: aut specie hominis, nimirum id præ se ferens quod erat, ut indicat Theophylactus. Cyprianus hunc citans locum libro aduersus Iudæos secundo capite decimotertio, legit, Qui cum in figura dei esset. Chrysostomus fusius hũc locum tractat, ex eo pugnans aduersus omnes hæreses, quæ de Christi diuina natura perperam senserunt. Quanquam hi commentarij mihi uidentur νόθοι. Quisquis fuit, Chrysostomi πολυλαλίαν uincit, argutiam non est assequutus.

Varij sensus

Exinaniuit semetipsum.) ἐκένωσεν ἑαυτὸν, id est, Inaniuit. Nã Q. Curtius libro quarto exinanire dixit, pro exhaurire: Ita ut nec circunuenirentur, si arctius starent, nec tamen medi am aciem exinanirent. Hic ἐκένωσε dictum uidetur, pro fecit humillimum et nihili, ut nihil agant qui contendunt Christum pauxillulum quiddam imminutum à deo, iuxta naturam hominis assumptã. Certe qui tantillo minor fit, non diceretur inanitus. Porrò quomodo dicatur diminutus, aut inanitus, non est huius instituti persequi.

Humiliauit semetipsum.) Sunt qui putent humiliare uocẽ esse parum Latinã. Ego certe optarim esse, etiamsi nondum contigit reperire apud idoneum autorem. Latine reddi poterat, submisit aut deiecit:

ὑπερύψωσεν

Deus exaltauit illum.) Plus explicat sermo Græcus ὑπερύψωσεν, hoc est, uehementer exaltauit, siue insigniter. Proinde Ambrosius legit superexaltauit, studẽs exprimere Græcam uocem.

Omne genu flectatur.) πᾶν γόνυ κάμψῃ. id est, Omne genu flectat, ut subaudias, se. Simili forma scripsit Matthæus aut huius interpres, μὴ ἀνακάμψαι, ne redirent ad Herodem. Et Latinis nox præcipitare dicitur, quæ imminet.

Et infernorum.) καταχθονίων, id est, Subterraneorum.

Locus apud nos bene lectus In gloria dei patris

In gloria.) εἰς δόξαν, id est, In gloriam, ὅτι κύριος Ἰησοῦς χριστὸς εἰς δόξαν θεοῦ πατρός. id est, Quod dominus Iesus Christus in gloriam dei patris, ut intelligas hoc omnem confiteri linguam, quod Iesus Christus est dominus, idq; in gloriam dei patris. Quanquã illud In gloriam dei patris, referri potest ad uerbum confiteatur, quod præcessit, ut omnis lingua confiteatur ad gloriam dei.

Vestram salutem.) τὴν ἑαυτῶν, id est, Vestram ipsorum. Quanq;, ut admonui, ista pronomina composita ferè uertit per simplicia.

Salutem uestram operamini.) Et mox, Deus enim est qui operatur in uobis. Prius uerbum est κατεργάζεσθε, alterum est ab ἐνεργεῖν, quod nos uertimus, qui agit, ne quis in hoc erraret. Atq; illud, In uobis, ἐν ὑμῖν est in quibusdam, in alijs, ἐν ἡμῖν in nobis. Quanquam hoc nihil interest ad sensum.

Et perficere.) καὶ ἐνεργεῖν, id est, Facere siue operari. Est autem infinitũ participij, quod modo præcessit ὁ ἐνεργῶν, id est, Qui operatur, ne quis putet esse nouũ mysterium in uerbo perficere, quasi sit ad finem perducere. Ambrosius legit operari.

Pro bona uoluntate.) ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Sermo est anceps, potest enim intelligi bona uoluntas, uel dei, uel Philippensiũ. Theophylactus refert ad deũ, Ambrosius ad homines.

Sine murmurationibus:) Quidam Græci codices habent χωρὶς ὀργῆς, id est, Sine ira. Alij γογγυσμῶν, id est, Murmurationibus.

Et hæsi-

Et hæsitationibus.) καὶ διαλογισμῶν, id est, Disceptationibus. Id aliquoties uertit, cogitationibus. Diffidens enim disputat & argutatur.

Sine querela.) ἄμεμπτοι, id est, De quibus nemo queri siue conqueri possit: alioqui sine querela est, qui de nullo queritur. ἄμεμπτοι

Et simplices.) καὶ ἀκέραιοι, id est, Synceri, absq; fuco.

Sine reprehensione.) ἀμώμητοι, id est, Irreprehensibiles, siue inculpati, quod frequenter uertit Immaculati.

Praua.) σκολιᾶς. Quod non significat simpliciter prauum, hoc est, malum, ut uulgo putant, sed tortuosum & asperum, ut respondeat illi, quod superius posuit ἀκέραιοι, id est, simplices: id quod uelut interpretans explicat, adiũgens καὶ διεστραμμένης, id est, Distortæ. Augustinus enarrans Psalmum CXLVI. pro praua legit, tortuosa. *Praua tortuosa*

Inter quos lucetis.) φαίνεσθε. Anceps est, utrum sit imperandi modus an indicandi, id est, utrum lucete, an lucetis. Certe Lucete imperandi modo legit Cyprianus, in epistola ad Rogatianum presbyterum. Et Ambrosius sic exponit, ut declaret hæc nõ pronunciari à Paulo quod fiant, sed præcipi ut fiant: Commonet, inquiens, ut memores suæ professioni respondeant, ut inter diffidentes tam clari appareant, uita, conuersatione, moribus, quemadmodum sol & luna inter stellas splendore sublimes sunt. Porrò φαίνεσθε non simpliciter significat lucere, sed in conspicuo esse ut omnibus appareat, ueluti lumen in ędito positum. *Lucetis, pro lucete*

Luminaria.) φωστῆρες. Cum erecta machina tollitur in altũ lumen sustinens. Vnde addit, uerbum uitæ sustinentes, hoc est, in uertice tenentes.

Ad gloriam.) εἰς καύχημα. De quo iam sæpius admonuimus. Et est, ad gloriam mihi, εἰς καύχημα ἐμοὶ. Atq; ita legit diuus Ambrosius. Dilucidius erat, ut gloriari possim in die Christi, quod non in uanum cucurrerim. Nam huc refertur illud καύχημα, ut coram Christo possit gloriari, illis adiuuantibus hanc gloriam. Ita sanè Theophylactus.

In die.) εἰς ἡμέραν, id est, In diem.

Supra sacrificium.) ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, id est, Super hostia & sacrificio fidei uestræ. Sentit suam mortem & uincula uictimã quandam esse, cuius ipse sit minister & sacrificus, semetipsum immolans pro fide illorũ, & hoc nomine gaudet. Non quod inficier ἐπὶ Græcis nonnunquam sonare accessionem, sed quod hic nõ faciat ad sensum Pauli, mea sentẽtia. Facit enim ille ceu duas uictimas, alteram illorum fidem, quos Christo obtulit, cuius se ministrum & λειτουργὸν facit: alteram se, si dum student illam uictimam rite deo exhibere, ipse mactetur, & fiat uictima: quod quidem non recusat, modo id efficiat, ut illos deo dignos exhibeat. In hanc sententiam interpretatur & Ambrosius, & Scholiastes pseudieronymus, atq; huic consentiens Theophylactus. Recentiores quidam perperam exponunt Supra, pro ultra, ac multo alium sensum inducunt, cũ Paulus Græcis uerbis expresserit. *Sensus excussus* *Vulgata interpretatio reiecta*

Congratulor.) συγχαίρω, id est, Congaudeo,

Congratulamini.) συγχαίρετε, id est, Congaudete. Legi potest per modum indicandi, gaudetis & congaudetis, id quod mihi sanè magis arridet.

Bono animo sim.) εὐψυχῶ. Græcis est cõposita dictio, & magis significat, bene affici animo, quàm esse bono animo. Siquidem bono animo esse dicunt Latini, pro eo quod Græcis est θαῤῥεῖν.

Cognitis quę circa uos sunt.) γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν, id est, Vbi cognouero de reb. uestris, siue cognitis ijs quæ circa uos sunt. Ambrosius legit, Certior de uobis factus: Iuxta formã illam, qua τὸς ἀμφὶ πλάτωνα, ipsum Platonẽ dicimus. Ita mox interpres uertit τὰ περὶ ὑμῶν.

Tam unanimem.) Tam redundat, tantum est ἰσόψυχον, id est, Aequalis animi. Nec addidit Tam Augustinus, adducens locum hunc libro aduersus Petil. secundo cap. LXXVI. Sed offensus interpres sensu, addidit tam, ne uideretur laudato Timotheo dãnare cæteros. Est autem Græcis dictio noue composita, quę parem & eundem per omnia animum significat, quo modo Pythagorici summam & perfectam amicitiam significabant. Talem id temporis non habebat Paulus, qui pari synceritate tractaret Euãgelium. Verum quos offendit hic locus, eos magis oportuit offendi uerbis quæ mox sequũtur, omnes quę sua sunt quærunt, non quæ Iesu Christi. *Redundat apud nos*

Qui syncera affectione.) ὃς πς γνησίως, id est, Qui uere & germane, ut legit Augustinus epistola CXXXVII. siue ut aliâs uertit, ingenue.

Pro uobis sollicitus sit.) Græce sic est τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει, id est, Res uestras curabit, ut sententiam reddam magis quàm uerba.

Eius cognoscite.) γινώσκετε. Est quidem ambigua Græca uox, Tamen hoc loco rectius uertisset, Cognoscitis, quod declarant ea quę mox sequuntur, quoniam ut patri. Cognoscitis, id est, audistis, aut cognoscite ex me. Theophylactus legit cognoscitis, sic exponens, quasi Paulus citet Philippenses testes, quãta synceritate Timotheus se gesserit in Euãgelio.

Quoniam sicut patri.) Vertendum erat, quoniam sicut cum patre filius mecum seruiuit: uel Sicut patri filius, mihi conseruiuit. Siquidem Græca sic habent ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν. Paulus seruiuit Euangelio, nihil quęrens sui commodi, huic se socium dedit Timotheus pari synceritate affectus.

Et, spero mittere.) Cur non potius missurum? Nam infinita sic aliquoties usurpantur.

Quæ circa me sunt.) Græci addũt ἄφαυτα, id est, Protinus, siue cõfestim, quod hic interpres uidetur uertisse mox. Verũ illud mox, potius referendũ uidetur ad uerbum mittere.

Veniam ad uos.) Ad uos, redundat. Imò Græce est, Quod & ipse cito uenturus sim. Et ita legit Ambrosius.

ἀδημονεῖν Et mœstus erat.) καὶ ἀδημονῶν. Id Ambrosius uertit, Et impatiẽter sollicitus erat. Nam ἀδημονεῖν est penè exanimari ac deficere præ dolore.

Vsq; ad mortem.) παραπλήσιον θανάτῳ, id est, Proxime mortem, siue ut esset uicinus morti. Ambrosius legit, Prope mortem.

Festinantius.) ταχυαίτερος. Verti poterat & studiosius. Ambrosius legit, sollicitius, etiã si deprauatum est sollicitus: mihi tamen non displicet quod uertit interpres.

Sine tristitia sim.) ἀλυπότερος ὦ. Ambrosius uertit, Meliore animo sim. Græca uox perinde sonat, quasi dicas, liberior sim ab omni dolore, siue minus doleam.

Cum honore habetote.) ἐντίμους ἔχετε, id est, In precio habete.

Tradens animam suam.) παραβολευσάμενος. Ambrosius Græcã uocẽ propius expressit, In interitum tradens animam suam. Est autem παραβολεύεσθαι male consulere, & non habere rationem alicuius, non quod Faber putat, sponte cõsultoq; tradere. Sentit enim Paulus illum ope diuina seruatum fuisse: alioqui ipse se præcipitauerat in exitium uitæ.

Quod ex uobis deerat.) τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, id est, Vestrum defectum.

Erga meũ obsequium.) τὸ πρός με λειτουργίας. Ambrosius legit, circa meum officium. Quanquam nec is explicuit, quod Græca sonant uerba, quorũ hæc est sententia: ut quod diminutũ fuit in obsequio uestro erga me, id suppleatis in his quos ad uos mitto, & quod minus fecistis mihi, in talibus compensetis. At nonnulli codices habent πληρώσῃ, impleret, non πληρώσητε, ut uerbum ad Epaphroditum sit referendum, non ad Philippenses, ac tum erit sensus, ut ille suppleret, quod in uestro erga me officio fuit diminutum. Ita sine dubio legit Scholiastes Latinus in omnes Pauli epistolas. Ambrosius interpretatur, ut suppleret, si quid Paulus minus plene tradiderat. Licet Ambrosianus sermo sit obscurus. Sic enim loquitur: ut impleret quod deerat plebi in traditione iuxta traditionem apostoli. Theophylactus cum legat itidem ut Ambrosius, tamen secus interpretatur: Videlicet cum Philippenses Romæ non essent, tamen Epaphroditũ illorum ad se munificentiam detulisse, atq; hoc pacto sarsisse, quod illorum erga Paulum officio locorum seiunctio uidebatur detraxisse. Ad eũdem modũ interpretat Chrysostomus. Nec dubitandũ est, quin idem legerit Theophylactus quod Chrysostomus, sed interpres suo more insulsit uulgatam Latinorũ lectionem, Circa meũ officiũ, quã tamẽ nõ arbitror esse interpretis, sed deprauatoris. Nam ut Latine dicatur obsequiũ aut officiũ aut ministeriũ illius, cui impenditur: Græca quæ nõ uariant πρὸς με λειτουργίας, quid aliud declarant, q̃ officij circa me, uel erga me potius. Vnde palàm est tum apud Ambrosiũ deprauate legi, circa meũ officiũ, tum in uulgata æditione, erga meũ obsequiũ, pro, circa me officiũ, &, erga me obsequiũ: Mirũ tamen quomodo illud Meũ, omnes Latinos codices occuparit. Annotauit Chrysostomus quod Paulus Philippensium munificentiã appellarit λειτουργίαν ministeriũ, ne sibi placerent. Nec est πληρώσῃ, sed ἀναπληρώσῃ, quod est accessione implere, quod plenitudini perfectæ deerat.

Ex Capite

EX CAPITE TERTIO.

DE cætero.) τὸ λοιπὸν, id est, Quod superest. Et χαίρετε, potest legi, ualete.

Mihi quidem non pigrum.) ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ἡμῖν δὲ τὸ ἀσφαλὲς. Ad uerbum ita reddi poterat, Mihi quidem non pigrum, uobis autem tutum. At dilucidius simul & Latinius fuerit, Me quidem non piget, uobis autem tutum est. Sensus est, Non me piget huius laboris, ut sæpius eadem repetam, quo crebra admonitio uos reddat tutiores, ne labamini. Nam hinc proprie dictũ est, ἀσφαλὲς. Hic apostoli sermo eò spectat, ne Philippenses offenderentur tot monitis subinde repetitis. Aliquis dicere poterat, tantũ est ocij tibi Paule, ut uacet toties admonere? Charitas, inquit, qua uos complector facit, ut huius rei nullũ sentiam tędiũ. Rursus aliquis dicere poterat, an nos existimas tam obliuiosos, ut toties simus admonendi? Respondet, ut mea admonito uobis nõ sit necessaria, tamẽ nihil hinc uobis incõmodi, imò potius cautiores reddet aduersus insidias malorum. Hæc mea sedulitas uos facit tutiores. Hoc saltem fructus adfert uobis mea instantia. Eoq; addidit articulum, τὸ ἀσφαλὲς, id est, uestra est securitas. Tametsi sermo Romanus non habet uocem qua proprie exprimat ἀσφαλείαν. Mirum unde Ambrosius nobiscum legat, pro tuto, necessarium. Nam sic etiam interpretatur, nisi Græci ἀσφαλὲς uocant, quod uitari non potest.

Vide concisionem.) Distinxit concisionem à circuncisione, κατατομὴν, περιτομὴν. Conciditur enim quod discerpitur, & planè distrahitur. Circunciditur quod expolitur, resectis superuacaneis. Annotauit hoc diuus Hieronymus in commentarijs Micheæ. Cęterum articulus præfixus singulis horum nominũ, indicat eum de certis quibusdam loqui, quos illi nouerint, τοὺς κύνας, τοὺς κακοὺς, τὴν κατατομὴν. Et uidete, posuit pro cauete, quemadmodũ aliquoties in Euangelio ὁρᾶτε, βλέπετε. Sic enim hunc locum adduxit Ambrosius in libello Ad uirginem deuotam, Vitate canes, uitate malos operarios. *κατατομὴ περιτομὴ*

Qui spiritu seruimus deo.) Gręce est, Qui spiritu dei seruimus, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύομεν. Porrò seruimus dixit, pro eo quod est, religione colimus. Et tamen in nõnullis habebatur θεῷ λατρεύομεν, id est, Deo seruimus. Indicat Ambrosius libro De spiritu sancto secũdo, cap. VI. hunc locũ in Latinis codicibus falsariorũ perfidia uariatũ fuisse, atq; ob id Gręcorum exemplariũ autoritate standũ, in quibus habebatur, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύοντες, id est, Qui spiritui dei seruimus. Atq; hinc colligit & spiritũ esse deũ, cui cultus debeatur, quod tamen ex Græcis uerbis non cõsequitur necessario. Siquidẽ datiuus πνεύματι, modũ indicare potest, ut uerbũ λατρεύομεν ponatur absolute. Religiosi sumus. Quomodo? Non carne, sed spiritu. Aut deo subauditur, Seruimus Deo, spiritu dei. Atq; in hunc sanè sensum enarrãt Græcorum scholia, atq; ipse etiam Chrysostomus, ἐν πνεύματι interpretans πνευματικῶς. Theophylactus πνευματικῶς λατρεύοντες, καὶ διὰ νοὸς, id est, Spiritualiter & mẽte deum colentes, non corporeis ceremonijs, quemadmodũ Iudæi, qui mentulam amputabãt, mente impura. Porrò spiritũ hic accipi, nõ pro Spiritu sancto arguit et illud, quod πνεύματι non præponitur articulus. Triplicem huius loci lectionẽ indicat Augustinus libro ad Bonifacium 3. cap. 7. Rursus libro De trinitate primo cap. 6. Siue tamẽ legas θεοῦ siue θεῷ, uerba nõ urgent, ut hinc fateamur spiritũ sanctũ esse deum. Vtraq; enim lectio sensum habet ancipitem, sed præter articulum omissum de quo nõ diximus, ipse sermonis tenor reclamat Ambrosio: neq; enim agit Apostolus de personis diuinis, sed de circũcisione, hoc est Iudaismo spirituali & carnali, de qua loquitur dominus: Qui adorant patrẽ, in spiritu adorant eum. *Qui spiritu seruimus* *Locus falsatus apud Latinos*

Habeã fiduciã in carne.) Gręcus habet, & in carne, καὶ ἐν σαρκί. Et ita legit Ambrosius. Atq; est quidẽ πεποιθέναι uerbũ præteriti temporis, sed ijs abutimur pro uerbis præsentis tẽporis. Vnde & Ambrosius & interpres recte legũt, Fiduciã habeam, & fiduciã habere.

Circuncisus octauo die.) Gręcus sic habet περιτομὴ ὀκταήμερος, id est, Circuncisio octaui diei. Se uocat circuncisionem, ut sæpe aliâs gentes uocat præputium. In Ambrosianis codicibus locum hunc deprauarant parum attenti scriptores, legentes, Circuncisionem octaui diei. *Locus in Ambrosio deprauatus*

Ex genere Israel.) ἐκ γένους ἰσραὴλ, Israel hoc loco nominatiuus esse potest, non genitiuus. Vt enim se modo uocauit circuncisionem, pro Iudæo, ita se hic nominat Israel, pro Israelita. Quẽadmodũ & aliâs frequẽter Israel pro Israelitis ponit̃, Addidit autem, ex genere, ad di

stinctionem proselytorum, qui erant quidem Israelitę, sed uelut adoptione, nõ ex genere.

Conuersatus siue querela.) γενόμην ἄμεμπτος, id est, Factus sum, siue is fui de quo queri nemo posset. Quanquam hoc haud male reddidit interpres,

Detrimenta.) ζημίαν, id est, Detrimentum.

Propter eminentem scientiã.) διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, id est, Propter eminentiam cognitionis, ut neutrum positum sit loco nominis substantiui.

Locus uarie intellectus

Vt stercora.) καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, id est, Arbitror stercora esse, siue duco pro stercoribus. Græcis autẽ σκύβαλον dicitur, quod ex intestinis animantiũ canibus proijcitur ἀπὸ τῶν κυσὶ βαλλειν. Etiamsi diuus Ambrosius in Psalmo CXVIII. sermone octauo, legit, Aestimor stercora, ut Christum lucrifaciam, quasi Paulus passus sit se pro nihilo haberi. Idem tamen secus interpretatur, ac mea sententia rectius in commentarijs, quos in hanc scripsit epistolam, præsertim suffragantibus Græcis, iuxta quos Paulus legem olim magnę uenerationis prorsus neglexit, ut inutilem præ Euangelio Christi, cum in illa natus esset. In hanc enim sententiam adducit hunc locum Chrysostomus homilia De aduentu, numero XXXV. Item Augustinus libro aduersus Bonifacium tertio cap. septimo, licet aliter exponat scribens ad Hieronymum de Petro à Paulo reprehenso, nondum opinor episcopus. Quãquam haud scio an & illud τὰ πάντα ἐζημιώθην, uertendum fuerit In omnibus detrimento sum affectus. Ambrosius uertit, Omnia damna duxi: & huic consentiens Augustinus. Et in hanc quidem sententiam interpretatur Theophylactus, ut intelligamus perinde dictum ζημιοῦσθαι, quemadmodum dicimus, μακαρίζεσθαι & εὐδαιμονίζεσθαι. Nec abhorret ab hoc sensu Chrysostomi commentũ. At idem Ambrosius edisserẽs Psalmum. Beati immaculati, sermone octauo, secus uertit, Propter quem omnium detrimentum passus sum, rursus à seipso nonnihil dissentiens.

Ex fide est.) διὰ πίστεως, id est, Per fidem.

Quæ est ex deo.) Adde iustitiã τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην, ut repetatur iustitiam. Sic enim legit Ambrosius. Iustitiam inquam, quæ fide cõstat, non legis operibus. Item, in fide adcognoscendum illum. Sic distinguunt Græci, ut intelligas eum cognosci ex fide.

Societatem passionis.) παθημάτων, id est, Passionum, siue malorũ siue afflictionum. Ambrosius pro societate legit communicationem.

Si quo modo.) εἴπως, Si quâ.

Quæ est ex mortuis.) τῶν νεκρῶν, id est, Mortuorũ. Miror cur hic placuerit περίφρασις, nisi quod suspicor hũc interpretem, & item Ambrosiũ ita legisse, ἀνάστασιν τὴν νεκρῶν.

Sequor autem.) διώκω, id est, Sector, & assequi cupio. Interpres autem nimis Latine usus est eo uerbo sequor, idcirco admonui, ne quis erraret. Nam uulgatum est sequi præcedentem, sequi quod imitamur, rarius est sequi quod affectamus.

Si quo modo.) εἰ καὶ, id est, Si &, siue etiã cõprehendã. Interpres legisse uidetur εἴπως.

In quo & cõprehensus sum.) ἐφ' ᾧ, id est, In eo quod. Eundem sensum efficit hoc loco, ἐφ' ὃ & ἐφ' ᾧ. Proinde mihi sensus uidetur, Si quo modo assequar id, ad quod me Christus delegit, & in stadio hoc certare iussit.

Non arbitror.) Laurentianus codex habuit οὔπω, id est, Nondum, meus οὐ, sed plures habent οὔπω. Et ita legit diuus Ambrosius.

Expensa Augustini interpretatio

Quæ retro sunt.) τὰ ὀπίσω,, id est, Quæ à tergo sunt, hoc est, quę prẽterita sunt ac relicta. Sumit enim similitudinem à cursoribus, qui nõ attendũt, nec respectãt quid spacij transmiserint, sed quid supersit. Augustinus enarrãs Psalmũ trigesimumnonũ interpretatur Quæ retro sunt, uitam pristinam uitijs inquinatam: Cum mea sentẽtia Paulus loquatur de pietatis gradibus, prætermissis inferioribus, ad magis ardua perfectioraq; connitendum esse. Nam & Corinthijs ostendit uitam excellentiorem, ad quam proficiant, neglectis minoribus uirtutum donis.

Vnum autem.) ἓν δέ, Subaudiendũ est, ago, quasi dicat, solum hoc ago, & in hoc sum totus. Sic interpretatur Augustinus libro ad Bonifacium 3. cap. 7. Simplicius autem est hic unum, positum pro tantummodo.

Quæ priora.) τοῖς δὲ ἔμπροσθεν, id est, Quæ à fronte sunt.

Ad destinatam.) κατὰ σκοπόν, id est, Secundum scopum aut præfixum. Neq; tam male

uertit

uertit interpres ꝯ obscure. Hieronymus admonet Græcam uocem esse significantiorem. Est enim σκοπὸς proprie signum præfixum sagittantibus. Vnde quod animo destinamus ac præfigimus, scopus est. Augustinus cum alijs pleriscꝫ locis, tum in Psalmũ trigesimum octauum legit, Secũdum intentionem, pro κατὰ σκοπὸν. Cyprianus de Clericorum uita, si modo hoc opus illius uideri debet, legit, Ad regulam sequor. Tertullianus libro De carnis resurrectione legit, Secundum scopum persequor ad palmam. *Scopus quid*

Hoc sentiamus.) Hieronymus in primo aduersus Pelagiũ dialogo, indicat hoc loco Grę corum exemplaria uariasse, in alijs scriptum fuisse φρονῶμεν, id est, Sapimus, modo indicãdi, in alijs φρονῶμεν, id est, Sapiamus.

Aliter sapitis.) φρονεῖτε, id est, Sentitis. Ac reuelabit, futuri temporis esse debet, ἀποκαλύψει, sed reclamantibus uetustis exemplaribus Latinis, atcꝫ ipso Ambrosio, qui secus non legit solum, uerumetiam interpretatur, Item Augustino cum alijs locis aliquot, tum libro aduersus Cresconiũ secundo, cap. XXXI. Rursus epistola XLVIII. nisi mendum est in scriptura. Nam sermõe de uerbis apostoli XV. scriptũ habetur, reuelabit. Rursus libro De prædestinatione sanctorũ primo, cap. primo. Opinor enim dictũ aliter, pro eo quod est, secus aliquãto ꝯ oportet. Proinde si recta lectio est Reuelauit, suspicor à Paulo scriptũ fuisse ἀπεκάλυψε. Sensus utercꝫ tolerabilis est. Siquidẽ opinor Paulũ loqui de Iudæis ad Christi religionem conuersis, qui nondũ poterant cõtingere patriæ legis obseruationem. Paulus autem modo docuit ex fide contemnere iustitiã. Sed tamen si quis, inquit, inter uos diuersum sentit, & legi nonnihil tribuit, non est cur ob id scindatur concordia, quæ peculiaris est Christianorũ, sic potius interpretetur quiscꝫ: Quid mea refert, si deus hoc illi reuelauit? ego nihilo secius sequar, quod mihi mea dictat conscientia. Alter hic est, Si quis diuersum sentit, hoc est, legi tribuit aliquid, feratur donec proficiat. Futurum est enim fortassis, ut hanc quoque perfectionem illi deus aspiret, ut aliquando contemnat, quæ nondũ potest contemnere. Quanquã haud me clam est, Ambrosium aliter interpretari. Theophylactus hunc sensum adfert: Si quid secus sentitis de affectanda uictoria, non recte sentitis: sed tamen deus istam quoꝫ mentẽ uobis mutabit in melius. Chrysostomus interpretatur deum aliquando inspiraturum, si quis quid nondũ assequitur: nec hoc dictũ uult de dogmatibus fidei, sed de perfectione uitæ. Hilarius libro De trinitate undecimo, legit, Reuelabit: uerbo futuri temporis, & interpretat, ijs qui nondũ absolutã ueritatẽ assequuti sunt, expectandã reuelationẽ dei, qui plenã ueri cognitioẽ largiatur, et si quid prius erratum fuit corrigat. *Reuelauit Reuelabit* *Aliter sapere pro diuerse, sicue secus ꝯ oportet*

Veruntamen.) Græca paulo secus habent, nempe ad hunc modum, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Verũ in eo ad quod peruenimus, eadẽ incedere regula, idem sapere. Quanquam hi infinitiui pro imperatiuis poni uidentur. Hilarius libro de Trinit. XI. uertit hunc in modũ, Verũ in quo festinauimus, ipso ingrediamur, parũ uidetur intellexisse sermonem Græcum.

Imitatores mei.) συμμιμηταί μου, id est, Coimitatores mei, hoc est, imitemini me unà cum ceteris qui me imitantur. Aut hoc conueniat inter uos etiãsi quid in cæteris dissentitis, ut sitis imitatores mei. Proinde nos uertimus: Estote pariter imitatores mei. Ambrosius nullũ indicium dat huius coniunctionis. *συμμιμηταὶ*

Et obseruate.) καὶ σκοπεῖτε, id est, Considerate. Atcꝫ ita legit Ambrosius.

Formã nostram.) τύπον ἡμᾶς, id est, Formam nos, ut sit appositiue dictum.

Quos sæpe dicebã uobis.) Apparet Paulũ nõ absoluisse quod cœperat. Multi enim ambulant, ut subaudias, nõ ut ego, sed in carne & fastu ac ceremonijs, & ob id inimici crucis.

Terrena sapiunt.) φρονοῦντες, Curant siue sentiunt, hoc est, qui terrestres habẽt affectus. Abusus est participio loco uerbi. Nostra autem.) Nostra enim.

Vnde.) ἐξ οὗ, id est, Ex quo, scilicet cœlo. Nec refert quod præcessit ἐρωσὶς, subauditur enim Loco, quemadmodum subauditur Tempore, quũ non locus, sed tẽpus significatur. Quanꝫ hic tempus potest accipi, ut intelligamus ex eo tempore, quo cœpimus sperare uitam cœlestem cũ Christo, nos ad cœlestẽ ciuitatem pertinere, non terrenam.

Corpus humilitatis.) ταπεινώσεως, id est, Corpus humile & abiectũ. Locutus est enim iuxta proprietatem sermonis Hebręi. Configuratum corpori.) Græce sic habet, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, id est, Vt fiat conforme corpori &c. *Corpus humilitatis. i. humile, sicut corpus mortis*

Secundum operationē uirtutis.) Et hoc Græcis ad hunc legitur modum. κατὰ τὴν ἐνέργειαν τὴν δυναμένην αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα, id est, Secundum operationem seu uim aut efficaciā, ut possit etiā subijcere sui ipsi omnia. Ambrosius legit: Qua possit etiā subijcere sibi omnia. Codex Donatiani habebat Secundum operationem, qua etiam possit.

EX CAPITE QVARTO.

CHarissimi & desideratissimi.) ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, id est, Dilecti ac desirati, siue amabiles ac desiderabiles.

Et Syntychen obsecro.) Rogo & deprecor apud Græcos idem est uerbū. Proinde intempestiue interpres affectauit copiā hoc loco, cum anadiplosis eius uerbi faciat ad uehementiam affectus significandam.

Idipsum sapere.) τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, Idem sentire, hoc est, concordes esse. Etiamsi Ambrosius interpretatur de amplexanda prudentia.

Etiam.) Hic affirmantis, ναί. Et ἐρωτῶ, quod significat interrogo, hic pro rogo posuit. Nisi forte ἐρωτῶ, anceps est apud Græcos, sicut rogo apud Latinos.

Germane compar.) σύζυγε γνήσιε. Syzygi dicuntur, quasi pariter ducentes iugū. Germanum autem hic uertit, quod superius uerterat synceram affectionē γνησίως. Quidā hoc referunt ad uxorem Pauli. Nam Græca possunt & fœminino genere accipi, σύζυγε γνήσιε, id est, Coniunx germana, hoc est, syncera coniunx. Sunt autem magni autores apud Græcos qui putant Paulum habuisse uxorē. Et consentaneū est hic mulieres commendari mulieribus. Porrò quod addit γνήσιε, hoc est, germana siue uera, pulchre quadrat in eam quæ & ipsa Christū unà cum marito amplecteretur. Cum enim consensus est, non solū in conuictu, uerumetiam in professione fidei, in studio pietatis, in uitæ similitudine, tum denique uerum est cōiugium. Alioqui impar coniugiū uocatur, quoties diuersi religione iugo matrimonij continentur. Sanctus Clemens Historiæ ecclesiasticæ libro tertio, referente Eusebio, locū hunc citat, quo doceat Paulo fuisse uxorem, quum tamē eam exemplo Petri non circunduxerit, quo uidelicet expeditior esset ad negociū euangelicum. Quin idem & Philippo uxorem fuisse scribit, & apostolos filias suas nuptū dedisse, tantū aberat ut damnarēt matrimonium. Sanctus martyr Ignatius in epistola ad Philadelphenses fatetur ingenue non solum Petro et Paulo, uerumetiam cęteris apostolis fuisse uxores, nec ob id minoris ab ipso fieri, quum patriarchę & prophetę fuerint in coniugio, non libidinis sed prolis gratia. Chrysostomus fatetur fuisse qui putarent hic Paulū appellare suā uxorem, sed dissentit nec causam reddit quur dissentiat. Sed utris potius ęquū est accedere, Clementi & Ignatio, quorum ille Petri comes fuit, hic Marci Euangelistę discipulus, an Chrysostomo qui tanto interuallo semotus fuit à temporibus apostolorū? Theophylactus tamen acriter repugnat, ne Paulo tribuamus uxorē: quasi uero in hoc sit aliquid periculi. Quod ne fiat, mauult hunc alteri mulierum uel fratrem uel maritum fuisse, ac fortasse carceris custodem. Fatetur tamē fuisse, qui putarint hæc Paulū uxori suæ scribere, quos non alio refellit argumento, q̄m uocis unius, quam masculino genere posuerit, fœminino positurus uidelicet, si de uxore loqueretur. Sentit autē opinor, de γνήσιε. Nam de σύζυγ☉ nemo nescit esse generis communis. Verū qui putarūt de uxore dici, ni fallor, Græci fuerunt, quos tamē nihil offendit quod offendit Theophylactū, nimirū intelligentes in huiusmodi uocibus iuxta morē Atticum frequenter usurpari, genus masculinū pro fœminino. Quemadmodū Homerus dixt κλυτὸς pro κλυτὴ, & Euripides γενναῖ☉ pro γενναία. Deniq; quum Theophylactus in epistola ad Titum cap. II. legat σωτήριος pro salutifera, itaq; interpretetur, demiror quur hic offenderit γνήσι☉. Proinde ut hanc sententiam non arbitror absurdam, ita fateor & alteram posse consistere. Tantū offendit, quod uirū ceu comitem adiungit fœminis, præter morem suum. Deinde quis esset iste carceris custos, quē Paulus dignaretur tanto honore, ut eum γνήσιον σύζυγον uocaret, & eidem præferret mulieres. Consortes euangelici laboris Paulus solitus est appellare συνεργοὺς: σύζυγος magis cōgruit in par hominū, quos idem copulat iugū, unde Latinis quoq; dictum est coniugium. Lyranus admonet, Germanum, esse nomen proprium, ne nihil adderet de suo, quod hausisse uidetur è commentarijs qui falso Hieronymi titulo feruntur in omnes epistolas Pauli. Porrò cum hæc epistola scripta sit omnibus sanctis episcopis ac diaconis, nullius expresso nomine, non uideo quis hic possit intelligi.

Pauli uxor

Impar coniugium

Adiuua

Adiuua illas.) συλλαμβάνου αὐταῖς, Commoda illis, ac manum admoue.

Mecum laborauerunt.) συνήθλησάν μοι, id est, Simul mecum decertarunt.

Gaudete in domino.) χαίρετε. Potest esse & ualete.

Modestia.) ἐπιεικὲς, id est, Humanitas, siue æquitas. Ambrosius explanat, rationabilis conuersatio, cum non contenditur de summo iure, sed alius alij pro tempore cedit, & id sequitur quod postulat humanitas. *Modestia pro humanitate*

Dominus enim.) Enim, redundat, nec additur apud Ambrosium.

Sed in omni.) Omni, non est epithetū orationis, ἐν παντὶ, i. In omni re, siue in omnibus.

Omnem sensum.) πάντα νοῦν, id est, Mentem siue intellectum, ne quis ad corporis sensum detorqueat. Certe mentem, legit Ambrosius hanc enarrans epistolam, itaq; citat libro de Iacob, & beata uita, capite sexto.

Custodiat.) φρουρήσει, id est, Custodiet, futuri temporis. Neque enim optat hoc illis, sed animat eos hac fiducia. Ita legisse Ambrosium colliges ex ipsius interpretatione, si perpendas attentius.

De cætero fratres.) τὸ λοιπὸν, id est, Quod reliquum est. Est autem continuantis post digressionem aliquam.

Quæcunq; pudica.) σεμνὰ, Quod Ambrosius legit, magnifica. Vertere poterat grauia, seuera, honesta, uerecunda. Nam hæc omnia significat Græcis σεμνὰ. *σεμνὰ seuera*

Quæcunq; sancta.) ἁγνὰ, id est, Pura siue casta.

Amabilia.) προσφιλῆ. Quod Hieronymus aduersus Iouinianum uertit Ad castitatem pertinentia, sed detorquens, opinor, ad suam argumentationem. Nisi forte pro ἁγνὰ, reddidit ad castitatem pertinentia, sed probabilius est hunc errorem esse scribarum. Etenim quū licuerit dicere, quęcunq; casta, quid opus erat circuitione? quæ in προσφιλῆ erat necessaria. Iam nisi pudica accipimus uerecunda, bis inculcauit pudicitiam, in σεμνὰ & in ἁγνὰ, unde suspicor locum hunc apud Hieronymum non carere mendo: fortasse scripserat, quæcūq; casta, quæcunq; ad amicitiam pertinentia.

Bonæ famæ.) εὔφημα, id est, Bene ominata, siue boni ominis. Ambrosius uertit, laudabilia. Totum hunc locum ita reddidit Hieronymus: Quæcunq; ergo sunt uera, quęcunq; pudica, quæcunq; iusta, quæcunq; ad castitatem pertinentia &c.

Si qua laus disciplinæ.) Disciplinæ, redundat iuxta Græcos codices. Nec apparet ex Ambrosianis commentarijs, quod secus legerit quàm Græci. Et uirtus hic est ἀρετὴ, quæ opponitur uicio, non δύναμις, quæ pugnat cum imbecillitate. *Virtus ἀρετὴ*

Hæc cogitate & agite.) Cogitate supererat, Græcis tantum est ταῦτα πράσσετε, id est, Hæc agite. Et ita legit Ambrosius. Hunc locum quidam magnis cachinnis magnisq; conuicijs insectatur, negans me apud me fuisse cum hęc scriberem. Ac mox deprehendi hominis errorem. Siquidem cum ego notassem lectionem posterioris partis, hæc agite & deus pacis &c. ille somniauit me de priore parte loqui, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate quæ & didicistis. At dicet ille, quid annotabas, cum scriptura huius loci belle haberet in Græcis pariter ac Latinis codicibus? Non sum tam stupidus, ut præter occasionē id fuerim annotaturus. Etenim cum hæc scriberem, cōsului peruetustæ, imò primę, ni fallor, æditionis codicem, qui glossam habet adiunctam ordinariam, & interlinearem, ut uocant, præbitam è monasterio Cartusiensiū, quod propinquū est urbi Bruxellensi, uicinum collegio Anderlacensi, in quo tum temporis ualetudinis causa rusticabamur. In eo sic habebatur scriptū: Hæc cogitate quæ didicistis, & accepistis, et audistis, & uidistis in me: hæc cogitate & agite, & deus pacis erit uobiscū. Et glossa in interstitio uersuū: Non solū, inqt, cogitate, sed & actu implete. Hic clamabit meus castigator, scripturā esse deprauatā, & illud Cogitate, repetitū è loco superiore. Fateor, & ideo admonui, ne latius serperet ea scriptura, quæ iā codices innumeros occuparat. Det dominus talibus sycophantis, ut aliquando ad se redeant. *Hæc cogitate & agitate* *Calumniator depulsus*

Quoniam tandem aliquando.) ὅτι ἤδη ποτὲ, id est, Quod iam aliquando.

Refloruistis pro me sentire.) ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, Reuiguistis in sentiendo de me, ut subaudias ἦν τὸ φρονεῖν. hoc est, Reuiguit in uobis amor & sollicitudo, ac studiū erga me, tametsi nō misistis hactenus, qd' opportunitas mittendi uobis defuerit, nō animus.

Sicut & sentiebatis.) ἐφ' ᾧ, id est, In eo quo sentiebatis.

Occupati autem eratis.) ἠκαιρεῖσθε δέ, id est, Sed non habuistis opportunitatem. Id enim sonare uidetur ἀκαιρεῖσθε.

Non quasi.) οὐχ ὅτι, id est, Non quod.

Propter penuriam.) καθ' ὑστέρησιν, id est, Iuxta defectum.

Sufficiens esse.) αὐτάρκης εἶναι, id est, Contentus esse. Apertius erat: Nam ego didici his in quibus sum contentus esse, ἐν οἷς εἰμὶ αὐτάρκης εἶναι, hoc est, noui qđ adest boni consulere.

Scio & abundare.) περισσεύειν. Quod hic uertit, abundare, nō solum pertinet ad rerum copiam, sed ad omnem præcellentiam, ut opponatur ei quod præcessit, humiliari. Nam de copia & inopia mox meminit. Etiamsi Theophylactus aliter exponit.

Vbiq; & in omnibus.) ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι, id est, In omni & in omnibus. Et sic legit Ambrosius. Tametsi probe uertit hoc interpres, ut accipias, ubiq;, pro eo quod est, in omni re. Theophylactus priorem particulam ἐν παντὶ bifariam exponit, aut in omni tempore, ut intelligas longam experientiam: aut in omni negocio, ut intelligas plurimarū rerum experientiam, In omnibus uero, quę obiter incidunt.

Institutus sum.) μεμύημαι, quod Ambrosius uertit, imbutus sum. Est autem proprie initiari mysterijs. Porrò mysteria primum discuntur, mox exercentur.

Abundare, & penuriam pati.) περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, hoc est, quasi dicas, pati ut supersit, pati ut desit. siue, pati, ut nimium sit, pati ut minus sit.

Qui me confortat.) ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι. Non est confortat, quasi consolatur & reficit, sed confortat, id est, potentem ac fortem reddit: corroborat erat Latinius.

In Thessalonicam.) ἐν Θεσσαλονίκῃ, id est, Thessalonica. Nec miserūt in Thessalonicam, sed Paulo miserunt, qui illic tum erat. Nisi forte apostolus neglexit grammaticæ leges.

Semel et bis Semel & bis.) ἅπαξ καὶ δίς. Quod si quis Latine uelit reddere, dicendum est, si semel atq; iterum. Ambrosius legit: Semel & iterum. Alioqui semel & bis, nihil aliud sonat quàm ter. Neq; enim statim Latine dicitur, quod Græcis bene dicitur.

In usum.) εἰς τὴν χρείαν, id est, Ad egestatem, siue ad necessiatem. Quanquam In usum, non est absurdum, modo intelligas, In usum, id est, cū esset opus. Ambrosius legit, In usus meos misistis.

Non quia quæro datū.) οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, id est, Non quod quęram ipsum donum. Ambrosius legit: Non quia munus quæram.

Sed requiro fructum.) Illud quæro, & hoc requiro, apud Græcos idem uerbum est ἐπιζητῶ, ne quis frustra miretur interpretis copiam.

Abundantem in rationem.) Hic melius uertisset Græcum participium in uerbum πλεονάζοντα, id est. Qui redundet in uestrum commodum, potius quàm meum.

ἀπέχω Habeo autem omnia.) ἀπέχω. Ambrosius legit, Percepi autem omnia. Nam ἀπέχειν est recipere ex aliquo ueluti censum aut reditum ex aruis. Et ad eum modum uertit in Euangelijs, Receperunt mercedem suam, ἀπέχουσιν. Id sentiens Theophylactus submonet recipi, quod quasi debitum datur.

Repletus sum acceptis.) πεπλήρωμαι δεξάμενος, id est, Repletus sum accipiēs, nisi quod participium est præteri temporis. Commodius uertisset ad hunc modum, Expletus sum, posteaquam accepi ab Epaphrodito, à uobis missa, odorem &c.

In odorem suauitatis.) ὀσμὴν εὐωδίας. Quod superius indicauimus, Nec est In odorem,

Thymiamata in sacris sed odorem appositiue, suffragante Græcis codice Donatiani. Suffragabatur uterq; Constantiensis. Ambrosius legit, odorem bonę suauitatis, sed mutato, sicuti conijcio, auferendi casu in accusandi casum. Cyprianus exponēs precationē dominicā, citat ad hūc modum, Saturus sum, inquit, recipiens ab Epaphrodito quæ à uobis missa sunt, odore suauitatis, sacrificio accepto, & placente deo. Indicat autē quod uocauit odorem suauem, sumptum à sacris in quibus suffitus spargebantur grati naribus.

Omne desiderium.) πᾶσαν χρείαν, id est, Omnem necessitatem siue indigenitam. Valla emendat, implebit πληρώσει, sed codex unus habebat πληρῶσαι, id est, Impleat.

Cum spiritu uestro.) Sic & Ambrosius legit, sed Græci codices habēt, μετὰ πάντων ὑμῶν, id est, Cum omnibus uobis.

FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI

AD COLOSSENSES ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

IN primis nõ possum non mirari, quid in mentem uenerit ijs qui Colossenses, ad quos scribit hanc epistolam Paulus, aiũt esse Rhodiẽses, ob nobilem illum Colossum, qui memoratur inter septem mundi miracula. Nam de statua quidem nullus non meminit scriptorum. At de ciuitate huius nominis, ne ij quidem ullum fecere uerbum, qui totius insulę situm diligentissime literis prodiderunt. Quin potius Colossæ ciuitas est Phrygię, quę est in Asia minore, haud ita procul ab Hierapoli, & Laodicea, quarũ & in hac epistola meminit Paulus, Laodiceæ cum ait: Volo autẽ uos scire, cuiusmodi certamen habeam pro uobis, & pro his qui sunt Laodiceæ. Ac rursum in calce: Facite ut & in Laodicensium ecclesia legatur, & eam quæ è Laodicea missa fuit, ut uos quoq; legatis. Ac paulo superius: Quoniam habet zelum multũ pro uobis, & his qui sunt Laodiceæ, & his qui sunt Hierapoli. Constat autẽ Hierapolim et Laodiceam in Phrygia esse, aut certe in confinio, autore Ptolemæo. Porrò Herodotus libro septimo, Colossas appellat magnam Phrygiæ ciuitatem, quæ fluuium habet Lycum, qui se pręcipitans in terræ hiatum, occultatur, post erumpens ad stadia quinq;. Ad hæc Plinius libro quinto, capite trigesimo secundo: Colossas nominatim recensuit in descriptione Phrygię, quæ septentrionali sui parte Galatiæ sit cõtermina, meridiana, Lycaoniæ, Pisidiæ, Mygdoniæ, ab oriente Cappadociam attingens. Oppida celeberrima sunt, Ancyra, Andria, Celena, Colossæ, Carina, Cotiaion, Ceranæ, Iconiũ, Midaium. Idem libro trigesimoprimo, capite secundo, prodidit Colossis flumen esse, in quod lateres coniecti, lapides extrahantur. Ad hæc Strabo geographiæ suæ libro decimo, inter loca Laodiceæ finitima, Colassarũ quoq; mentionem facit. Iam uero Theophylactus quoq; Græcus interpres de Colossensibus tradidit in hunc modũ, πόλις φρυγίας αἱ κολοσσαὶ, αἱ νῦν λεγόμεναι χῶναι. καὶ δῆλον ἐκ τοῦ τὴν λαοδίκειαν εἶναι πλησίον, id est, Ciuitas Prygiæ Colossæ, quæ nunc uocatur Chonæ. Atq; id liquet ex eo, quod uicina sit Laodicea. Hæc abunde sufficiunt, opinor, ad refellendos eos, qui Colossenses in Rhodum transferunt. Nec ab hac nostra sententia dissentit Faber Stapulensis. Iam quod apud Suidam legimus Rhodienses et Lindios dictos, & Colossenses ob insignẽ Colossum, quem soli erexerunt, ut uerum sit, non efficit, ut hæc epistola scripta sit Rhodiis. Cæterum quod in Græcis codicibus κολασσεῖς legimus, per alpha scriptum in secunda syllaba, haud scio an librariorum acciderit incuria, præsertim cum Theophylactus urbis situ exponens, Colossas scribat, non Colassas. Sic autem dicimus Colossæ Colossarum, quemadmodum Atheneæ Athnarum.

Colossas ciuitatẽ esse Phrygiæ, nõ Rhodi

A deo patre nostro.) Admonet Theophylactus Chrysostomũ ut solet sequutus, hic nõ addi mentionem Christi, quod tamen fieri solet in cæteris fermè epistolis. Et tamen hoc additum uidemus in Græcorum codicibus, non dubium quin errore librariorum, ex sua memoria quæ uidetur addentium. Certe Theophylactus non addit. In codice Veronæ edito additur in contextu, reclamante commentario. Latini codices uariant.

Quod peruenit ad uos, sicut & in uniuerso mundo est, & fructificat, & crescit.) καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἐστὶ καρποφορούμενον, Quemadmodum & in toto mundo est etiam fructificans, licet in nõnullis exemplaribus nõ addebatur posterius καὶ, ante ἐστί. Quæ tamẽ coniunctio mihi non uidetur ociosa. Prior enim pertinet ad aduerbium, quemadmodum posterior ad id quod subauditur, peruenit ad uos, quemadmodum et in toto mundo est, & ita est, ut non solum prædicatum sit, uerumetiam fructificet.

Et crescit.) Hæc apud Græcos non legi. Faber indicat, αὐξανόμενον addi in quibusdam exẽplaribus, atq; ita sanè legit Ambrosius Theophylactus & Chrysostomus: ac paulo post inferius rursus hæc duo participia iunguntur, In omni opere bono &c.

Faber

Sicut

Sicut in uobis.) Sicut & in uobis, addita copula, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν. atq; ita legit Ambros.

Conseruo nostro.) Græce uestro, ὑμῶν. Quanq; hic libri uariant, & magis quadrat Nostro prima persona, ut intelligamus adiutorem Pauli & illorum ministrum.

Orantes & postulantes.) Et hæc participia debebat uertere in uerba infinitiua, orare & postulare, προσευχόμενοι καὶ δεόμενοι.

Vt impleamini agnitione.) ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν. Aut subaudienda est præpositio בְּ, more Græcorum quasi per synechdochē, aut πληρωθῆτε sumendū est actiue, id est, ut impleatis. Tametsi priorem sensum magis probo. Et eum sequitur Theophylactus cū Chrysostomo.

Digne deo.) Domino, est Græcis, ἀξίως τοῦ κυρίου.

Omnia placentes,) εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Quasi dicas, in omnem placentiam. Ambrosius legit, Ad omne placitum.

In omni uirtute confortati.) Græcus sermo iucundior est, δυνάμει δυναμούμενοι, i. In omni potentia facti potentes, siue ualentia ualescentes. Est em̄ participiū præsentis temporis.

Claritatis.) δόξης, id est, Gloriæ.

Deo & patri.) Græce tantum est patri, quemadmodum legit Ambrosius. In editione Veronensi erat, θεῷ. Theophylacti interpres semper inculcat uulgatam Latinis lectionē.

Qui dignos.) τῷ ἱκανώσαντι, id est, Qui nos fecit idoneos.

Idioma Hebræum

Filij dilectionis suæ.) Iam non semel admonuimus hanc sermonis formam peculiarem esse Hebræis, uas electionis, pro uase electo, & filius perditionis, pro filio perdito. Itidem hic filij dilectionis, pro filio dilecto, τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγαπης αὐτοῦ.

Redemptionē & remissionem.) Græci codices sic habent, τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, id est, Redemptionem per sanguinem ipsius, remissionē peccatorum. Ambrosius uidetur itidē legisse, nisi quod non habet hic, per sanguinem ipsius. Cęterū quod redemptionē & remissionē, nullo coniunctionis interuentu, sed appositiue conIunxerit, indicat quod edisserēs subijcit: Remissio enim peccatorum liberos facit. Exponēs enim Paulus quid dixerit redemptionem, subdidit remissionem peccatorum.

Appositiue legendum

Imago dei inuisibilis.) Inuisibilis, non refertur ad imaginem, sed ad deū, ἀοράτου, hoc est, dei. Quemadmodum enim solus pater dicitur immortalis & sapiens, ita solus dicitur inuisibilis, nō quod filius iuxta diuinam naturam uisibilis sit, sed quod à patre habet naturam in uisibilem. Pater igitur ut fons manet inuisibilis. Cæterū per imaginem filium aliquo modo promit sese, dum per illum condidit hunc mundum, dum per eum hominem factum nobis innotescit.

Primogenitus omnis creaturæ.) Cum hic dixerit creaturę, cur mox mutauit, cōdita sunt, cum Græcis eiusdem originis sint uoces κτίσις & ἐκτίσθη. Vel hinc colligi potest, nihil inter esse inter creare & condere. Sensus autem hic esse potest, qui genitus fuit ante omnem creaturam. Ne quis cū Ario dei filium faciat creaturam. In hanc sententiam ediserit Ambrosius. Quod si mutato accentu legas, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, sensus erit, illum primum produxisse omnia, & omnem creaturam ab illo natam esse. Nec male congruit ad hanc sententiā quod sequitur, quod in illo creata sint omnia &c. Vtruncūq; sensum sequimalis, non uideo quid ad rem pertineat, ut ideas Platonicas huc in mediū protrahamus, id

In ipso, pro per ipsum

quod facit Aquinas. Quandoquidē iuxta sermonis Hebræi proprietatē, Paulus In ipso dixit, pro eo quod est, per ipsum, ut crebro iam obuiū indicauimus. Declarat id, quod mox repetens hanc sententiam, quod hic dixerat, ἐν αὐτῷ, id est, in ipso, mutat in δι' αὐτοῦ, id est, per ipsum. Astipulatur nostræ sententiæ cū Chrysostomo Theophylactus, hunc enarrans locū. Proinde quod sequitur εἰς αὐτὸν, nō erat uertendum, in ipso, ne bis idem dicere uideatur, sed in ipsum, ut accipias hæc nō fuisse condita per Christum ueluti per ministrum, sed tanquam per consortē imperij. Idcirco addidit, et in ipsum, ex quo pendeant omnia gubernanda. Ad eum modum sonant Græca quæ scripsit Paulus, & ad eundem interpretatur

Excussa Aquinatis interpretatio

præter cæteros Theophylactus. Iam per se liquet, opinor, quod Thomas Aquinas In ipso exponit, tanquam per causam exemplarem, nō admodum ad rem pertinere, quod tamen interpreti par sit imputare, qui secus uerterit, quàm scripserit Apostolus.

In cœlis & in terra.) τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, i. quæ in cœlis sunt, & quæ in terra.

Et ipse est ante omnes.) Magis quadrabat, Ante omnia, πρὸ πάντων, Nam de uniuersis loquutus

loquutus est,& sequitur continuo, ἢ τὰ πάντα, id est,Et omnia. Tertullianus tamen libro aduersus Marcionem quinto legit Ante omnes, colligens non posse dici,ante omnes,nisi qui sit ante omnia. Itidem legit Hilarius libro de Trinitate IX.

Et omnia in ipso constant.) καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, id est, Omnia in illo consistunt siue constiterunt:tametsi Græci uerbi tempus recte mutauit interpres. Cæterum constare, dicit conseruari.

Qui est principium primogenitus.) ὃς ἐστιν ἀρχὴ πρωτότοκος. Quoniam neutri dictioni apponitur articulus, potest & hic sensus accipi, Qui Christus est principium primogenitum ex mortuis, quasi dicas primum principium, quod ille sit fons omnis resurrectionis: ut primogenitus sit epitheton principij. Nam huc accommodant Chrysostomus Theophylactus & Ambrosius, quod Christus hic dicatur principium, quod dux sit & autor resurrectionis.

Primatum tenens.) πρωτεύων, id est, Primas tenens, quanꝯ Græcis unica dictio est.

In ipso complacuit.) εὐδόκησεν. Id si referatur ad patrem, cuius uoluntas ac decretum fuerit, commodior erit interpretatio, quàm si ad filium. Atq; ita sentit Theophylactus. Cum enim disputasset, in filio natura esse plenitudinẽ deitatis, adiecit, huius rei nullã adferri causam, nisi quod ita uisum sit deo. Proinde nos patri, addidimus de nostro.

Omnem plenitudinem diuinitatis.) Diuinitatis, apud Græcos hoc loco non lego, tantũ est τὸ πλήρωμα, nec additur apud Ambrosium in contextu, licet enarrans addat explicandę rei gratia. Nec addidit Hilarius, citans hunc locum libro De trinitate octauo non uno in loco. Simili modo res habet apud Chrysostomũ ac Theophylactum. Quod si quis excutiat interpretationem diui Thomæ, deprehendet, ne ipsum quidem addidisse, Diuinitatis. Suffragabatur utercꝫ codex Constantiensis. Et haud scio, an apud ullum omnino sit interpretem. Proinde demiror, unde uox ea in quædam exemplaria Latinorum irrepserit, nisi huc ex proximo capite huius epistolæ ascripta est à studioso quopiam. *Additum aliquid*

Per eum reconciliari omnia in ipsum.) Cur non & antea uertit, in ipsum, cum Græcis eadem sint uerba, εἰς αὐτόν. quanquam rectius erat Reconciliare, uerbum actiuũ, ἀποκαταλλάξαι. Et, erga se, melius quàm In se ipsum.

Pacificans.) εἰρηνοποιήσας, id est, Pacificatis & ijs quę In terra sunt, & quæ in cœlis. Alio qui sermo non carebit solœcismo. Non enim quemadmodũ Græcus dicit εὐδόκησεν εἰρηνοποιήσας, ita & Latinis placuit, illi pacem faciens.

Per sanguinem in crucis eius.) Græca secus habent, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ δι' αὐτοῦ, id est, Per sanguinem crucis eius, per ipsum siue per eundem: ut placuerit, referatur ad patrem, & hæc pronomina pertineant ad Christum.

Inimici sensu.) ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ, id est, Inimici mente siue cogitatione. Porrò sermo Græcis anceps est, nam datiuus διανοίᾳ potest accipi uelut instrumentaliter, hoc est, Per sensum siue mentem: aut relatiue, Inimici, sed cui? nempe menti. Etenim qui carni seruit repugnat rationi. Ambrosius & Hieronymus διανοίᾳ referunt non ad hominem peccantem, sed ad deum, ut accipias dei mentem, non hominis. Nam prior sic legit, Et uos quondã alienatos & inimicos consiliorum eius in operibus iniquis &c: Posterior ad hunc modum, in epistola ad Ioannem episcopum Hierosolymitanum, Cum essetis alienati, & inimici sensus eius: quanquam ego sanè Hostes malim quàm Inimici. Theophylactus Mente, ad Colossenses refert, ne se putarẽt excusandos, si fato aut natura fuissent hostes dei. Idcirco addidit Mẽte, ut intelligerent se suapte uoluntate fuisse hostes. Eundem sensum adducit Chrysostomus, licet non liqueat quò referat διανοίᾳ. *Sensus pro mente*

Carnis eius.) Imò Suæ.

Et immaculatos.) ἀμώμους, id est, Irreprehensibiles. Quod Tertullianus alicubi non ineleganter uertit inuituperabiles. Nam hinc Momus deus, quod carperet aliena facta.

Et irreprehẽsibiles.) ἀνεγκλήτους, id est, Incriminabiles, siue inculpatos.

Quod prædicatũ est in uniuersa creatura.) ἐν πάσῃ κτίσει. Torquetur hic nonnihil Aquinas, putans prædicatũ est, positum pro prædicabitur: imò hyperbole est, qua significat iam undiquaque uulgatum Euangelium Christi, ne quid cogitarent Colossenses de mutanda fide, quæ iam ab omnibus esset recepta. Magnificentius autẽ & ardentius est, In omni creatura *Hyperbole*

tura, quàm inter omnes homines. Quod si quis non recipiat hyperbolen in literis diuinis, is si uolet cum Hieronymo, cum Origene, cum Chrysostomo, cũ Augustino litiget, qui frequenter annotant hoc schema. Inepte horrent mendacium, quod hyperbole superet fidem ueri. At mendaciũ non est, ubi nec fallitur quisquam, nec adest fallendi uoluntas. Augmẽtum quærit hyperbole, nec aliud intelligit auditor.

Qui nunc gaudeo.) Qui, apud Græcos non lego, sed tantum, nunc gaudeo, νῦν χαίρω. Et apud Græcos est, ἐν τοῖς παθήμασί μου, id est, in afflictionibus meis. Cui continenter adhæret pro uobis ὑπὲρ ὑμῶν, quanquam in his quoq; uerbis est nonnihil ambigui sensus, Gaudeo pro uobis, id est, gratulor uestro profectui, & gaudeo quod affligar uestra causa.

ἀνταναπληρῶ

Et adimpleo ea quæ desunt passionũ.) καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων. Commodius uertere poterat, Et suppleo qd deest afflictionibus Christi. Ambrosius ita, Et suppleo reliquias pressurarum. Porrò uerbum ἀνταναπληρῶ compositum ex tribus: ex ἀντὶ quod significat uicem, quum quis alterius loco facit aliquid, & ἀνὰ, quod apud Latinos aliquoties ualet re, & πληρῶ, quasi redimpleo uice Christi, quod in illius afflictionibus est diminutum. Ambrosius uidetur uoluisse sensum explicare Pauli, quum ait reliquias, ut accipiamus passionem Christi non fuisse diminutam ad salutem hominum, sed unam esse passionem Christi & martyrum, hoc est, capitis & membrorum. Nec dissentit ab hac sententia Theophylactus, interpretans Christũ in apostolis adhuc pati pro corpore suo, nõ quod desit aliquid, sed quod tam immensa sit illius in nos charitas. Similia Chrysostomus annotans quod apostolus modestiæ gratia suas afflictiones quas pro ecclesia perpetiatur, Christi afflictiones appellat. Scholiastes ille Latinus addit et aliud cõmentum, Adeo non piget me afflictionum, ut gaudeam etiam, libenter perpessurus usq; ad finem exemplo Christi, qui ad mortem usq; perstitit in Euangelio.

Passio Christi quomodo impletur

Cuius factus sum ego minister.) Cuius, ecclesiã refert, nõ corpus. Ambrosius referre uidetur ad Euangelium: nec uideo unde repetitum, quanquam id sanè minutulum est, uerum ad hæc minutissima nonnunquam impingunt magni Theologi, si Græce nesciãt. Bis autem dictum est, Cuius sum ego minister: In priore loco, cuius sine cõtrouersia refert Euãgelium, posteriore refert ecclesiam, nec aliud potest, quum Græce sit ἧς fœminini generis. Proinde nos uertimus, Cuius ecclesiæ.

Sacramentũ μυστηρίου

Verbum dei mysterium.) Cum hic Paulus uerbum dei uocarit mysterium, quod sæpe uertit Sacramentum, cur non addunt hinc octauum sacramẽtum? qui quum in scripturis sacramenti fit mentio: uolunt de septem illis accipi, quanquam mysterium hoc loco secretum & arcanum sonat, id declarant quæ sequuntur: Nunc autem manifestatum est.

Notas facere diuitias.) Græce sic est, γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος, id est, Notum facere quæ sint diuitiæ Et ita legit Ambrosius.

Sacramenti.) μυστηρίου, id est, Mysterij, id est, Arcani.

Quod est Christus.) ὅς ἐστι χριστὸς, id est, Qui est Christus. Tametsi Laurentius uertendum existimat, Quæ est Christus, quæ referatur ut diuitias πλοῦτον, quæ uox Græca est masculini generis, & numeri singularis. Atq; ita quidem exponunt Græca scholia. Secus Ambrosius. Theophylactus uariat.

In uobis.) εἰς ὑμᾶς id est, In uos, Et ita legit Ambrosius, ut est in Græcis codicibus emendatioribus, quanquam in nonnullis Græcis codicibus scriptum habebatur, ἐν ὑμῖν.

Corripientes.) νουθετοῦντες, id est, Monentes, & ita Ambrosius, Nam Græca uox anceps est, quam aliquoties uertunt Increpare.

Et docentes.) Hic Græci repetunt πάντα ἄνθρωπον. Atq; ita scriptum erat in codice Donatiani. Suffragabatur uterq; Constantiensis.

In quo &c.) εἰς ὅ, In quod, in quam rem, ut non referas ad Christum, sed ad illorum perfectionem. Nec est simpliciter, Laboro certando, sed κοπιῶ ἀγωνιζόμενος, quod ad periculũ pertinet. Siquidem agon interim certamen est, interim periculum.

Quam operator.) τὴν ἐνεργουμένην, id est, Quæ operatur. Et ita Ambrosius. Et operationem est, ἐνέργειαν, ut intelligas uim agentem in Paulo. Et uirtute est δυνάμει, quæ pugnat cum imbecillitate.

EX CA-

EX CAPITE SECVNDO.

QValem sollicitudinem.) ἡλίκην ἀγῶνα. id est, Quantum certamen siue periculū. Nec est, Pro uobis, sed De uobis. περὶ ὑμῶν. quanquam agon & laborem sonat, sed cum difficultate periculoq; coniunctum.

Faciem meam.) τὸ πρόσωπόν μου. quod planè refertur ad faciem. Nam Vidit personam meam, nec Latinum esse puto: etiamsi cuidam hoc magis arridet.

Constructi.) συμβιβασθέντων. id est, Compactorum. Quidam habent, Instructi. Ambrosius legit, Quum fuerint instructi in charitate. Hilarius, Instituti. Porrò hic idem est uerbū quod superius uertit, Constructi: significat autem compactos & cōnexos, in morem membrorum unius corporis cohærentium apte inter se.

Diuitias plenitudinis.) πληροφορίας. Non est πληρώματος, quod ipsum item plenitudinem uertit. Nam πληροφορία magis sonat certam persuasionem, quoties alicui plene fit fides, ita ut nihil iam addubitet, quemadmodum admonuimus in initio euangelij secundū Lucam. Optat enim illis certam cognitionem mysterij, ne quid omnino hæsitēt. Ad quem modum interpretatur & Theophylactus: τοῦτ' ἔστιν inquiens, ἵνα μηδενὸς ἀμφιβάλλωσιν, id est, Hoc est, ne ulla de re ambigant. Itaque quæ conferunt in hunc locū recentiores interpretes, non possunt admodum congruere sensui Paulino. *Plenitudo πληροφορίας*

Dei patris & Christi.) Græci addunt coniunctionem καὶ. τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ χριστοῦ. quemadmodum & alijs aliquot locis loquitur, quasi dicas, Eius qui deus est & pater, & eius qui unctus est.

Absconditi.) ἀπόκρυφοι. id est, Absconditi. Hic nomen est, non participium, Occulti, siue arcani.

In sublimitate sermonum.) ἐν πιθανολογίᾳ. id est, In persuasibili oratione, siue persuasibilitate, siue probabilitate. Ambrosius legit, In sublimitate sermonis: locum hunc ad sophistas detorquens. Is fortasse legit, λεπτολογίᾳ. Augustinus epistola quinquagesima nona, legit, In uerisimili sermone.

Etsi corpore.) σαρκὶ. id est, Carne: quam opponit spiritui, qui mox sequitur.

Firmamentum.) τὸ στερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστεως ὑμῶν. id est, Firmamentum uestræ in Christum fidei. Miror unde diuus Ambrosius addiderit hoc loco: legit enim ad hunc modum, Videns ordinationem uestram, & supplens id quod deest utilitati fidei uestræ. Apparet enim illum ita legisse in Græcis codicibus, καὶ ἀναπληρῶν τὸ ὑστέρημα τῆς χρείας πίστεως ὑμῶν. Cæterum interpres de suo addidit Eius, quo nihil erat opus, ob pronomen Vestræ, quod sequitur. *Ambrosij diuersa lectio*

Dominum nostrum.) Nostrum, redundat apud nos. Græcis tantum est, χριστὸν Ἰησοῦ κύριον. Consentiebant exemplaria Constantiensia. Absolutius est simpliciter dici Dominū: quemadmodum in Euangelio, Dominus his opus habet.

Et superædificati.) ἐποικοδομούμενοι, præsentis temporis est, Vt superstruamini manente radice Christo ac fundamento, siue ut crescatis in eo, siue ut collapsi nonnihil restituamini. Nam id postremum sequitur Theophylactus.

Ne quis uos decipiat.) μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν. id est, Ne sit qui uos deprædetur, aut in prædam abducat. Ambrosius uertit, Deprædetur. & item Hieronymus libro commentariorum in Oseam. Rursum in commentarijs quos ædidit in epistolam ad Galatas. Græca uox proprie sonat ceu prædam abducere. Vnde & ἱεροσύλοι dicti Græcis, qui deprædantur phana. Sacrilegium autem est, abigere quod deo consecratum est. Consimilem ad modum legit Cyprianus in sermōe De bono patiētiæ. Hilarius libro de Trinitate duodecimo, legit, Videte ne quis uos spoliet: & quod legit, iterat in progressu sermonis. Proinde miror unde hoc nostrum Decipiat, ad nos deuenerit. Sentit autem cauēdum, ne quis occultis insidijs adortus, abducat eos è recta fidei uia, in errorem ac perniciem, ac seruitutem legis Mosaicæ. *συλαγωγεῖν Decipiat, pro Deprædetur*

Diuinitatis corporaliter.) θεότητος. id est, Deitatis. Et addidit σωματικῶς corporaliter, ut excludat umbras legis Mosaicæ. Corpus enim opponitur umbrę, ut hic non sit opus commento de deitate, quæ in triduo mortis coniuncta fuerit corpori, licet separata fuerit anima *Diuinitatis corporaliter, quomodo intelligendum*

anima, tametsi Theophylactus geminam adfert expositionem à nostra diuersam: Corporaliter, id est, iuxta naturam & substantiam, non modo iuxta effectum, quemadmodum in propheris: Aut quia deitas nunquam seiuncta fuit à corpore Christi: Hæc unde Theophylactus hauserit nescio. Fruatur suo quisque iudicio. Mihi simplicior uidetur & ad id quod agitur congruentior expositio quam habet Glossa ordinaria, de Vmbris legis, & de ueritate euangelica: Sequitur enim, Corpus autem Christi. Et in hūc sensum interpretatur Augustinus epistola quinquagesima nona. Chrysostomus etiam argutius, In Christo inhabitat tota plenitudo diuinitatis, idq; corporaliter, tanquam in capite, et per hunc in corpore illius quod est ecclesia: caput enim & corpus unum sunt: eoq; sequitur, Et estis in eo completi. Semper enim hoc agit Paulus, ut nos faciat Christo proximos: uelut quum ait, Simul cum illo resuscitauit, & sedere nos fecit: Et, Si patimur cum illo, & corregnabimus: Item Omnia cum illo nobis donabit. Rursus dum nos Christi cohæredes appellat, uerissima sunt quæ Thomas scribit de diuina natura personaliter unita carni Christi: uerum eam rem hic non agit Paulus, sed illud potius persuadare nititur, quicunq; per fidem in Christi corpus insiti sunt, non egere legis Mosaicę præsidio, circūcisione, & similibus: quum in Christo sint omnia uere & efficaciter.

Non manufacta.) ἀχειροποιήτῳ. dictio composita est, id est, Quæ fit sine manibus.

Corporis carnis.) Græce sic habet, τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. id est, Corporis peccatorum carnis: hoc est, quod obnoxium est peccatis carnalibus. Augustinus in epistola ad Paulinum quinquagesima nona, testatur ita scriptum fuisse in nonnullis Latinorum exemplaribus, ne quis omnino contemnat, Gręcis iniquior.

Sed in circuncisione,) Sed, redundat.

In quo & resurrexistis.) συνηγέρθητε. id est, simul resurrexistis. Atque ita legit Ambrosius.

Et uos quum essetis.) Apud Chrysostomum ac Theophylactum ubiq; pronomen est primæ personæ, ἡμᾶς & ἡμῶν. Item in eo quod sequitur:

Donans uobis.) Nobis, est Græcis prima persona, & ita legit Ambrosius. Agit enim Paulus de Iudęorū pręputio, quod habebant in animo.

Delens quod aduersus.) Melius dixisset, Deleto quod aduersum nos erat chirographo. Atq; ita legit Ambrosius, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον.

Locus uulgo nō intellectus

Chirographum decreti.) Græcæ Decretis est, τοῖς δόγμασιν. Græci codices ita distinguunt, ut accipias chirographum deletum, quod erat nobis contrarium per decreta legis Mosaicæ, siue per decreta legis diuinæ. Sanè diuus Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum, legit, Chirographum in decretis. Theophylactus Chrysostomum sequens interpretatur, chirographum professionis Mosaicæ, aut obligationem dei, qui dixit Adæ & Euæ, In quacunque die comederitis, moriemini: sublatum & antiquatum decreto fidei Euangelicæ. Metaphora ducta ab obligationibus legitimis. Vehementius obligat syngrapha αὐτόγραφος, hoc est, quam tuapte manu scripseris: hanc Græci chirographum uocant. Id irritum fit uel dispunctione siue cancellatione, quæ fiebat inductione linearum transuersarum: uel litura, quæ fiebat spongia in corticibus, aut stilo in tabellis ceratis, uel laceratione. In dispūctione manent scripturæ uestigia, in litura nequaquam. Paulus igitur ut exaggeret dei erga nos clemētiam, primum declarat nos sic obstrictos fuisse, ut nequaquam esset locus inficiādi. Legis enim professio ueluti chirographum, & ipsa res, atque etiam conscientia coarguebat nos transgressores esse legis. Quid igitur supererat, nisi pœna quæ ex pacto debebatur, hoc est, è chirographo nostro? Hic exuberauit dei benignitas. Si damnasset, queri non poteramus. Si debiti partem relaxasset, partem reliquisset, multa debebatur gratia. Si dispunxisset chirographum, supereſſent ueteris obligationis uestigia, nunc semel deleuit & oblitterauit, tegens quicquid erat nobis contrarium, & unde renasci posset actio: nec hoc contentus, discidit ac lacerauit chirographum, tollens è medio & affigens illud cruci, in qua pro nobis dependerat, quod debebamus, & obligationem mortis uertit in pactum æternæ salutis. Huiusmodi quiddam annotauit diuus Chrysostomus in homilia quadam, atq; etiam in commentarijs. Nec ociosum est in emphasi uocum philosophari, præsertim in scriptis beati Pauli, cuius oratio schematibus ac tropis undique

undique scatet. Scholiastes in omnes Pauli epistolas, indicat quosdam esse qui interpretentur chirographum, memoriam dei reseruantis peccata nostra: iuxta illud, Nónne hęc condita sunt apud me, & signata in thesauris meis? Et quod Hieremias ait, Peccatum Iudæ scriptum stilo ferreo in ungue adamantino. Hæc omnia recte. Mihi tamen coactius uidetur, quod dogmata interpretantur fidem, quũ in eo sensu nusquam legatur dogma ab apostolis usurpatum: quin in hoc ipso capite prosequutus quod agit de uitandis Iudæorum præscriptionibus, δογματίζεσθαι dicit eos, qui uel præscribunt externa, uel huiusmodi præscriptis urgentur ad superstitionem, Ne tetigeritis, neq; gustaueritis, neq; contrectaueritis. Vnde probabilius uidetur obseruanti sermonis huius tenorem, hic dogmata, dici prescripta Iudaica, quorum caput erat Circũsio.

Traduxit.) ἐδειγμάτισεν. Quod Ambrosius uertit, Ostentauit. Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum, legit exemplauit, Græcam uocem fidelius quàm elegantius exprimens. Ad eundem modum adduxit libro De agone Christiano, capite secundo. Mirum autem quid sequutus, subinde locum hunc adducat hisce uerbis, Exuens se carnem, principatus & potestates exemplauit: quasi senserit Paulus, ita demum deuinci principatus, si uictor futurus carnem exuat. Sic enim & interpretatur libro aduersus Faustum decimosexto, capite uigesimonono. Sic refert libro de pecca. m. & r. primo, capite uigesimo septimo. Quin & Hilarius libro de Trinitate nono, locum hunc refert: Delens quod aduersum nos erat chirographum in sententijs, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit è medio, affigens illud cruci, exutus carnem, & potestates ostentui esse fecit. Ac ne quis existimet hoc deprauatione scripturæ accidisse, repetit carnis mentionem in explicando. Tale quiddam innuit & Scholiastæ commentũ. Videntur illi ἀπεκδυσάμενος accepisse reciproce, exuens seipsum, quemadmodum luctaturi quo sint expeditiores uestem abijciunt, ita Christus carnem. Vnde qui se parant pugnæ siue certamini, ἀπεκδύσασθαι dicuntur, ne possint apprehendi. Hoc commentum, meo iudicio germanum, ostendit Theophylactus. Et Græci codices ἀπεκδυσάμενος distinguunt à sequentibus, ne acciperemus principatus esse spoliatos. Sed Christus in pugna, pro ueste carnem abiecit, & hostes in triumpho traduxit. Sed ad rem. Hic eodem uerbo Latino reddit παραδειγματίσας, hoc est, Traducere, in initio Matthæi: & hoc loco δειγματίζειν, quum illud significet In exemplũ uertere, hoc ostentare, & spectandum omnibus proponere. Alluditur enim ad morem triumphantiũ, qui trophæa sua cricũferebant, & populo ostentabant monumenta uictoriæ, & cætera. Quod si Thomas potuisset Græcos interpretes consulere, non opus erat hic geminis interpretationibus pro unica: Traduxit, inquit, sanctos in cœlum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmones ab homine. Origenes in Exodum homilia quarta, aut certe huius interpres, explicat uim huius uerbi: Quos, inquit, in aduentu suo Christus dicitur traduxisse, hoc est, captiuos duxisse, & triumphasse in ligno crucis.

Expensa Augustini interpretatio

Traduxit Thomas interprete

Confidenter palàm.) ἐν παῤῥησίᾳ. quod Ambrosius legit In autoritate. Origenes in Iesum Naue, homilia octaua, legit, Traduxit libere triumphans. Est autem παῤῥησία quum quis palàm audet, præsertim in loquendo: quanquam Paulus aliquoties usurpat ad alia.

Palàm triumphans.) Illud obiter admonendum, spolians & triumphans, & cætera participia hoc loco pręteriti temporis esse.

Triumphans illos in semetipso.) Origenis interpres homilia in Iesum Naue octaua, indicat in nonnullis codicibus legi, In semetipso. Cæterum in Græcis haberi scriptum, In ligno. At hodie consentiunt hoc sanè loco Græcorũ exemplaria cum nostris. Sunt quos urget hic scrupulus, satis ne Latine dicatur, Triumphans illos. certe Triumphatas gentes, dixit Vergilius. Nec is loquutionis color rarus est apud historiographos. Triumphare fœminam rarius est, licet reperiatur apud Trebellium Pollionem.

Lectio duplex

In seipso.) ἐν αὐτῷ. accipi potest, Per seipsum: hoc est, Suis ipsius præsidijs.

Iudicet in cibo aut in potu.) Est iucunda uocum affinitas in Græcis, quam interpres nõ affectauit. ἐν βρώσει ἢ ἐν πόσει. dicere poteris, In esculentis aut poculentis. Habet enim hoc schema præter iucunditatem, & contemptus & fastidij significationem. Quod genus est illud, Quotidianarum harum formarum. Quid ad hæc dicent isti, qui nulla ex re magis iudicant proximum, quàm ex cibo & potu & ueste?

Neomeniæ.) νουμηνίας. id est, Nouilunij: à νέος, nouus, & μεὶς, μηνὸς, luna, siue mensis. Siquidem Gręci non à calendis, sed ab initio nouæ lunæ mensem auspicantur.

Quæ sunt umbra fut.) Augustinus aduersus Faustum libro sexto, in libris manu descriptis, citat, Quod est umbra. Fortassis aliquis Græce semiperitus, ἃ mutauit in ὅ, putans articulum pluratiuum non conuenire uerbo singularis numeri ἐστί.

Corpus autem Christi.) Græca scholia, nominatim autem Theophylactus, indicant hunc locum bifariam legi. Primum ita, Illa sunt umbra, sed corpus ipsum, hoc est, ueritas est Christi. τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ. Rursum ita, Corpus Christi, nemo uos decipiat: ut referas corpus ad fideles, qui sunt membra Christi: ut sit sensus, Vos autem qui estis corpus Christi, nemo deuertat à præmio quod cœpistis promereri credendo in illum. Atq; hic sensus probatur Augustino in epistola ad Paulinum. Sed prior lectio mihi uidetur accommodatior, utpote minus coacta. Ambrosius uidetur tertium quendam sensum arripere, quasi umbra & corpus, utrunque referatur ad ea quæ præcesserunt, cibus, potus, festum, neomeniæ, sabbata: hæc omnia erunt umbra futurorũ, sed eadem corpus Christi. Sic enim infert: Hęc autem omnia sunt corpus Christi, quia elementorum per effectus sunt uocabula. Sed Apostolus, mea sententia, corpus Christi uocat illa, quod quicquid illis adumbrabatur, id in Christo sit exhibitum, ut iam illa sint negligẽda. Quum abest ipsum corpus, umbris utcunq; pascimur: quum adest, offendit etiam umbra. Atque hunc, ut dixi, sensum sequitur Augustinus in epistola ad Paulinum quinquagesima nona.

Ordo triplex

Nemo uos seducat.) καταβραβευέτω. id est, In brabijs, aut præmijs fraudet. Sic enim interpretatur Hieronymus in quæstionibus ad Algasiam, quæstione decima: Nemo aduersum uos brabium accipiat. Quum enim in certamine positus, iniquitate agonothetæ, uel insidijs magistrorum, brabium & debitam sibi palmam perdit, καταβραβεύεσθαι dicitur. Id'que uerbi uideri uult peculiare Cilicum, in qua prouincia Paulus natus & educatus fuit. Græcanica scholia admonent, καταβραβεύειν dici, quoties penes alium est uictoria, penes alium præmium. Ambrosius legit, Nemo uos deuincat. Augustinus epistola quinquagesima nona, Conuincat. Ex his satis liquet, quantum absit à uero Iacobi Stapulensis, hominis alioquin eruditi, in hoc loco sententia, quam in prima recensuit æditione. Verum hunc in errorem induxit Valla, qui putat καταβραβεύειν esse, ad brabium euocare, siue brabium ostentare. Fortasse leuiculum, sed tamen obiter admonendum illud: Brabium dicendum esse Latinis, non brauium: hoc est, per b, secundam literam, non per u: deinde penultima acuta aut circunflexa, quemadmodum est apud Græcos, βραβεῖον, brabium, siue brabeum. Qui de Græcarum uocum etymologijs conscripserunt, existimant βραβεῖον dictum à ῥάβδος, mutatis ac transpositis literulis aliquot, quod est uirga, siue sceptrum: unde qui regalia sceptra gestant, brabeutæ dicti sunt: quod horum partes essent in certaminibus præmium addicere qui uicisset, ne quis inter certantes oriretur tumultus. Atque id propemodum indicat Martialis in præfatione quadam, quum ait, Contra retiarium ferula. Sunt qui putãt palmeam uirgulam tradi solitam uictori, uictoriæ symbolum, eamq; uirgam brabeum appellari. Vnde καταβραβεύειν, est intercipere pręmium, non euocare ad pręmium. Hesychius indicat idem pollere παραβραβεύειν. Nec hoc uerbum esse Cilicum ostendit Aristoteles, libro Rhetoricôn primo, quum ait, καὶ ὅτι δικαίου βραβευτής ἐστιν ὁ δικαστής. id est, Quod iusti brabeuta est causarum forensium iudex. Aristoteles enim nihil habet Barbaricum, sed purus & Atticus est. Porrò quod addit, θέλων, non opponitur inuito aut nolenti, sed idem pollet ac si dicas, Studio siue data opera, ut intelligerent illos maliciose insidiari Colossensibus. Quanquam Augustinus in epistola ad Paulinum, participium Volens, non accommodat ad uerbum Seducat, sed ad id quod sequitur, In humilitate. Volens in humilitate, quasi dicas, Affectator humilitatis: quemadmodum dicimus ἐθελόδουλος. Ad eundem modum distinguunt Græci. Ex Ambrosio colligitur, eos studio per humilitatem deijcere uoluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cœlestia Nec abhorret hinc Theophylactus, separans participium uolens à superioribus, et interpretans pseudapostolos angelos quosdam colendos ingerere, quo per hos patefieret hominibus aditus ad patrem alioquin inaccessum. Paulus autem nescio quid supra angelos spirat, Christo fretus.

καταβραβεύειν

Brabion unde dictum

Volens, pro affectator

In humi

In humilitate.) ἐν ταπεινοφροσύνῃ. quod refertur ad animi modestiam, unde Ambrosius ita reddidit, In humilitate animi: distinguens ab humilitate conditionis, quæ ταπέινωσις dicitur: & tamen interim abusus uidetur ταπεινοφροσύνῃ, in malam partem. Nam qui iactant uisiones angelorum, crassos & abiectos requirunt animos, quibus facilius imponant, alioquin nasutis protinus subolet impostura. Nisi iuxta sententiam Augustini mauis accipere, simulatam modestiam pseudapostolorum.

Et religione angelorum.) θρησκείᾳ. quod religionem sonat, nonnunquam & in bonam partem, sæpe tamen peregrinam ac superstitiosam. Vox, ut autumant, à Thracibus deducta, quod apud hos Orpheus multa de dijs confinxerit, traditis ceremonijs, quibus colerentur.

Ambulans.) ἐμβατεύων. id est, Ingrediens ea quæ non uidit. Tametsi Hieronymus in eodem loco, ἐμβατεύων interpretatur, Incedens fastuose. Mirum unde diuus Augustinus epistola septuagesima nona, legat, Quæ non uidit inculcans: quasi Græce legisset ἐμβαθεύων per θ. Ambrosius legit, Ea quæ uidet extollens. Hesychius indicat, ἐμβαθεῦσαι, nonnunquam idem ualere quod occupare: ueluti locum, aut domum, aut totam hæreditatem. Sed Hieronymi magis arridet sententia. Metaphoram ductam opinor à Tragicis cothurnis, quandoquidem genus hoc ἐμβάδες dicuntur, quod in his sublimes incedant, qui regem aut deum agunt. Augustinus ad Paulinum, indicat in nonnullis Latinorum codicibus scriptum fuisse, Quæ uidit: quemadmodum legit & Ambrosius in nonnullis, Quæ non uidit. Sed illud mirum, quum hic loqui uideatur de uisis angelorum, quomodo Augustinus interpretetur de sacrificijs: quę quis ideo magni ducit, quod ea uiderit alicubi obseruari, uel quod non uiderit quidem ea facienda, sed quod opinione populari ducatur. Neque minus durum, quod Ambrosius hæc ad astrologiæ philosophiæque studium detorquet. *Diuersa lectio & interpretatio*

Sensu suæ carnis.) ὑπὸ τοῦ νοός. id est, A mente, ut legit diuus Ambrosius. Sic enim uocat affectum hominis impij.

Crescit in augmentum.) αὔξει τὴν αὔξησιν. Græca figura est, quasi dicas, uiuit uitam, gaudet gaudium: sic hoc loco, augescit augmentum.

Ab elementis huius mundi.) Huius redundat: tantum est, Ab elementis mundi. Mundum enim uocat quicquid uidetur.

Quid ad huc tanquam.) Adhuc, redundat. Nec additur apud Ambrosium, τί ὡς; id est, cur tanquam: & cætera.

Viuentes mundo.) In mundo, est Græce: & ita legit Ambrosius.

Decernitis.) δογματίζεσθε. id est, Decernimini. Quanquam nec illud Decernimini, explicat id quod sensit Paulus. Intelligit enim eos decretis & constitutionibus hominum duci, ueluti subiectos, & hoc notat δογματίζεσθαι, id est, dogmatizari. Dogma enim Græce decretum est, quod Paulus ferè in malam accipit partem, pro legibus quæ non dei, sed hominum arbitrio præscribuntur, quemadmodum paulo superius: unde & decreta pontificum uocamus, distinguentes à lege diuina. Iam enim illa præcepta de delectu ciborum, de obseruatione dierum, de sacrificijs, hominum esse cœperunt, postea quàm apud deum euanuerunt. Græcanica scholia admonent, Paulum non dixisse δογματίζετε, hoc est, decreta facitis: sed δογματίζεσθε, id est, decretis oneramini. Annotauit idem Theophylactus, licet interpres Latinus longe diuersam sententiam extulerit. Græca sic habent, ὅρα δὲ καὶ πῶς πρᾶγμα αὐτὸν διακωμῳδεῖ, δογματίζεσθε εἰπών. ὡς γὰρ παιδία ἀρτιμαθῆ κάθηδε, φησίν, δογματιζόμενοι καὶ νουθετούμενοι, τί δεῖ ποιεῖν. Ea sic reddidit interpres: Aduerte autem quàm eos stultitiæ arguat, uituperetque, Quum decernitis, inquit: perinde dicat, Nec secus ac pueri per lusum solent, dicaciores uos agitis, qui pridie nati, & nuper instructi sint: in consessum enim ueniistis, ut sententias de dogmate proferatis, sanciatisque quid factu sit necessarium: quum Græci sermonis hæc sit sententia: Quin & illud uide, ut illos tacite taxat, dicendo δογματίζεσθε. Siquidem ut pueri, inquit, qui nuper discere cœperunt, sedetis, uobisque præitur ac præscribitur, quid facto sit opus. Hæc admonui lector, ut intelligas quid sit interpreti peregrini sermonis fidere. Proinde nec hoc loco probo Iacobi Fabri sententiam, qui uertit, Decreta quæritis. Interpres uulgatus, & Ambrosius legisse uidentur *Theophylacti interpres fœde lapsus.*

δογματίζετε. Idem legisse uidetur Tertullianus libro De carnis resurrectione. Quomodo, inquit, quidam quasi uiuentes in mundo sententiam fertis? Mirum autem quid sequutus Cyprianus libro ad Quirinum tertio, legat, Quid tanquam uiuentes in mundo, uana sectamini? Nisi forte quod à uerbo δοκεῖν, dicatur δόγμα, humanas de rebus opiniones dicit uanas.

Ne gustaueritis, μιμητικῶς

Ne gustaueritis.) Hæc tria uerba apud Græcos singularis numeri sunt, μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς, id est, Ne attigeris, nec gustaueris, nec contigeris. Atq; hæc uidentur dici à Paulo μιμητικῶς, id est, per imitationem: quam quidam inter schemata referunt. Sic enim loquebantur qui suis decretis onerabant Christianos: Ne gustes hoc, ne tangas illud, ne contrectes hoc: atque his ceremonijs subigebant uelut in tyrannydem, quos Christus liberos esse uoluit. Et utinam his quoque temporibus, non idem facerent sacerdotes quidam, omissis ijs quę propius ad pietatem pertinent, qui constitutiones constitutionibus accumulant, hoc tantum agentes, ut plebem quàm maxime fieri potest illaqueatam, sibi reddant obnoxiam, suæ tyrannidi suoq; quæstui consulentes. Non igitur sic accipiendum est, quasi Paulus prohibeat tangi, gustari ue quippiam, sed reprehendit eorum supercilium, qui hæc magno fastu prohibebant. Idem palàm indicat diuus Augustinus epistola quinquagesima nona ad Paulinum. Et tamen Ambrosius ita interpretatur, quasi Paulus his uerbis deterreat ab omni spe mundanorum, mea sententia, non satis attente, quod quidem cum tanti uiri pace dictum sit. Idem citat in eundem sensum, enarrãs Psalmum centesimũ decimum octauum, sermone decimo octauo. Rursus libro De patriarcha Abraham secũdo, capite sexto, alijsq; locis aliquot. Tertullianus adducit hunc Pauli locum libro aduersus Marcionem quinto. Et Theophylactus cum Chrysostomo nobiscum facit. Euidentius etiam Glossa ordinaria.

Expensa Ambrosij interpretatio

Ipso usu.) τῇ ἀποχρήσει. id est, Abusu. Et Ambrosius legit, Per abusionem. Agit enim de cibo & potu, quæ usu consumuntur, & in latrinam excernuntur. Nam ijs proprie dicimur abuti, quæ usu absumuntur: quemadmodum & Iureconsultorum literæ nos docent.

Thomas Aquinas

Rationem quidem habentia sapientiæ.) λόγου hic interpretantur Speciem: quod quoniam Aquinas sensit duriusculũ, annectit id quod sequitur, In superstitiõe: ut intelligamus in eiusmodi rationem esse sapientiæ, non simpliciter, sed ad superstitionem. At mihi uidetur oratio inabsoluta. Cœpit enim per μὲν, & non reddidit quæ illi respondet, δέ. Proinde mihi uidetur λόγος, hoc loco sonare Sermonem aut uerba, ut opponatur rei. Quod si absoluisset orationem, dixisset ad hunc modum, Quæ omnia uerbotenus uidentur erudita ac magnifica, nimirum ab angelis posecta, ut illi narrant. Cæterum, re longe absunt à religione Christi, quæ nec in superstitione, nec in abiectione animi, qua pecudum ritu, homines homunculi cuiuspiam arbitrio circumaguntur, nec in læsione corporis sita est, quum deus cibo uoluerit honorari corpus, non cruciari inedia, sed in puritate uitæ & charitate.

Honor, subsidium

Nobiscum facit aperte Theophylactus, Honorem autem corporis hic subsidium appellat, iuxta proprietatem sermonis Hebraici: uelut alibi, Honora uiduas: Et, Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur.

In superstitione.) ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Quæ est falsa religio, interprete Hieronymo, in eo quem modo citaui loco. Nam superstitio, δεισιδαιμονία dicitur. Ambrosius legit, superstitione. Porrò uox Græca ita sonat, quasi dicas, Spontanea religio: cum quis ultro sibi fingit religionem. Nam θρησκεία, religio dicitur à Thracibus, apud quos Orpheus primus cœpit nugari de dijs, ut modo dictum est: & θέλω, uolo. Idq; probe quadrat in confictas ab homunculis ceremonias.

θρησκεία

Et humilitate.) ταπεινοφροσύνῃ, Diuus Hieronymus hoc quoq; uerbum notat, tanquam improprie hoc loco usurpatum, quum aliàs uirtutem sonare soleat, hic uitium, quo quis humilia sentit atq; terrena: & abiecti est animi, ut patiatur sese ueluti bubalum duci naribus præceptis hominum.

ἀφειδίᾳ

Non ad parcendum corpori.) καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, quod ad uerbum sonat Imparsimonia, hoc est, quum quis non parcit alicui rei. Nam φείδομαι, parco, & α particula est priuatiua. Ambrosius legit, Ad uexationem corporis. Atq; eam lectionem indicat & Augustinus

gustinus in epistola ad Paulinum, cuius iam sæpe meminimus. Sentit enim de ijs qui superstitione lacerabant aut mutilabant corpus suum, aut immoderatis ieiunijs cõficiebant. Manent huius rei nonnullæ reliquiæ hodieque apud Italos in Flagellatoribus, cuiusmodi multa commemorat Apuleius in Asino suo.

EX CAPITE TERTIO.

Quæ sursum sunt.) τὰ ἄνω. Cur non potius, Superna? Et φρονεῖτε, Curate, potius quàm Sapite?

Vita uestra.) Græci legunt, Nostra. ἡμῶν. id est, Nostra, prima persona.

Libidinem.) πάθος. Quod morbum uertas licebit, aut potius Mollitiem: ut de effœminatis & pathicis intelligas. Nam alioqui quid attinebat addere libidinem, quã ante dixerit Fornicatio? Neque enim apte genus speciei subnectitur. Porrò mollitiem & Flaccus morbum appellat in Odis:

Cum grege turpium Morbo uirorum.

Propter quæ uenit.) δι' ἃ ἔρχεται. id est, Propter quæ uenit: ut Venit, sit præsentis temporis, intelligasq; solere ob ista uenire diuinam iram. Sic enim appellat uindictam.

Filios incredulitatis.) Quod superius uerterat Diffidentiæ, ἀπιστίας, idem & inobedientiam sonat. Quanquam hoc loco Ambrosius non addit: In filios diffidentiæ. Tantum legit, Propter quæ uenit ira dei. Iam de forma sermonis huius Hebraica, non semel à nobis dictum est.

In quibus & uos.) ἐν οἷς. Sermo Græcus anceps est, quod articulus referri possit uel ad filios inobedientes, inter quos & Colossenses quondam fuerant, uel ad uitia quæ paulo ante commemorauit. Certe quod mox sequitur, Quum uiueretis in illis, ad uitia pertinet.

Turpem sermonem.) αἰσχρολογίαν. id est, Turpiloquium.

Nolite mentiri inuicem.) μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους. id est, Ne mentiamini alius aduersus alium. Quid enim est Mentiri inuicem, quod uertit interpres, nisi mentiri uicissim? Verbo Græco addidit accusandi casum. *Mentiri inuicem*

Expoliantes.) ἀπεκδυσάμενοι. id est, Exeuntes, id est, postquàm exuistis: nam præteriti temporis est. Vocem hanc interpres subinde uertit Expoliantes. Alludit ad id quod ante dixit: Christum exuta carne uicisse.

In agnitionem dei.) Dei, redundat, iuxta Græca exemplaria. Nec Ambrosius addit. Nec addebatur in exemplari Donatiani. Cum his concordabat exemplar utrunque Constantiense.

Masculus & fœmina.) Hæc non inuenio apud Græcos. Nec attingit Theophylactus. Chrysostomus ne legit quidem, sicuti nec Ambrosius. Sed huc uidetur adscriptum ex epistolæ ad Galatas capite tertio. Suffragabatur & hic uterq; codex Constantiensis.

Gentilis & Iudæus.) Ἕλλην. id est, Græcus: pro quo uertit, Gentilis.

Barbarus.) Post hanc uocem Græci omittunt coniunctionem, & oratio fit ardentior. Prius enim per iuga coniunxit Iudæum cum Græco, circuncisionem cum præputio: deinde citra copulam copulat Barbarum cum Scytha, seruum cum libero. Porrò Barbaro oppositit Scytham, non quod is Barbarus non sit, sed quod præ hoc reliqui Barbari non sint Barbari. *Scytha*

Dilecti uiscera misericordiæ.) Dilecti, hic participium est, non nomen: ἠγαπημένοι. Nec est Misericordiæ, sed οἰκτιρμῶν, id est, Miserationum, numero multitudinis.

Humilitatem.) ταπεινοφροσύνην. quod Ambrosius uertit, Humilitatem sensus. Nos Modestiam maluimus. Nam modestia potius est, quam Græci uocant ταπεινοφροσύνην. Humilitas sensus, magis in uitium sonat: quemadmodum abiectus animo. Etiamsi Græca uox plus quiddam significat, quàm modestia. Modestus enim est, qui non est arrogans: at ταπεινόφρων, qui minus sibi tribuit quàm promeretur. *ταπεινοφροσύνην*

Modestiam.) πραότητα. id est, Mansuetudinem, siue lenitatem.

Patientiam.) μακροθυμίαν, ad uerbum Longanimitatem, siue animi lenitatem, aut animi moderationem, qua quis non facile prouocatur.

Supereſt

Charitatem habete.) Habete,non reperio apud Græcos,nec apud Ambroſium,ſed referendus eſt accuſatiuus Charitatem,ad uerbum ſuperius,Sitis induti.

Quod eſt uinculum perfectionis.) σύνδεσμος τελειότητος. id eſt, Vinculum integritatis. Reſpexit enim ad corpus,in quo ſpiritus colligat & connectit omnia membra, alioquí dilapſura. Quanquam non me fugit pleroſq; ſecus interpretari. Pręterea Pax dei,eſt & apud Græcos & Ambroſium,non pax Chriſti.

Locus perperam expoſitus

Exultat.) βραβευέτω. id eſt,Præmij loco detur,ſiue contingat,aut palmam ferat:hoc eſt, Ne iudicet ira in uobis,aut inuidia,aut ſuperbia,ſed pax deferat palmã, ut is putet ſe uiciſſe,qui cæterarum rerũ diſpendio pacem conſeruauerit,nam hæc demum eſt pax dei. Alioquí pax mundi ex uindicta naſcitur. In hanc fermè ſententiam interpretatur Theophylactus. Iam uero quorſum attinet recenſere,quid in hunc locum commentati ſint theologi recentiores, ſequuti uerbum ,exultandi?

In qua.) In quam, εἰς ἣν, ſiue Ad quam.

Et grati eſtote.) καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε. Superius admonuimus ex Hieronymiana ſententia εὐχάριστον, in diuinis literis accipi pro gratioſo & amabili, quemadmodum opinor accipiendum hoc loco. Siquidem id adiecit, uelut indicans,qua ratione pax inter eos poſſit conſiſtere,ſi comes ſint & benigni erga omnes,propenſi ad bene merendum de omnibus. In hanc ſententiam interpretatur Chryſoſtomus,ut εὐχάριστος ſit,qui talem ſe præbet erga conſeruos homines,qualem expertus eſt erga ſe deum. Theophylactus interpretatur Grati erga deum,hoc eſt,memores,qualis ille fuerit in nos,ut et ipſi uiciſſim clementes ſimus erga conſeruos. Verum hæc expoſitio mihi uidetur eſſe coactior.

Abundanter.) πλουσίως. quaſi dicas Opulente,& diuitum more. Nam hoc uerbo delectatus eſt Paulus,quoties exuberantiam cuiuſcunq; rei ſignificari uult.

Docentes & commonentes.) Aut abuſus eſt participio loco uerbi, idq; iuxta proprietatem Hebræi ſermonis,aut hæc referenda ſunt ad id quod præceſſit,Grati ſitis:deinde uelut per parentheſim interiectis aliquot uerbis, ſubnectatur, Docentes & commonentes:ut hęc ſit Chriſtiana benignitas,docere & commonere.Cęterum Vosmetipſos,quod Græcis eſt ἑαυτούς, melius tranſtuliſſet. Vos inuicem. Quis enim docet ſeipſum?

In pſalmis.) In,redundat apud nos:nec eſt apud Græcos,nec apud Ambroſium.

In cordibus.) In corde. Et eſt Domino, non Deo. Deinde Omne quodcunq;. Et,coniunctionem addunt Græci.

Deo & patri.) Τῷ θεῷ καὶ πατρί. Articulus ſemel duntaxat poſitus facit, ut Dei patriſq; cognomen,ad unam perſonam pertineat: Ei qui eſt deus ac pater. Deus,ob autoritatem: Pater,ob eximiam in nos charitatem.

Ad illas.) πρὸς αὐτάς. id eſt,Erga illas,ſiue aduerſus illas.

Placitum eſt in domino.) In,redundat. εὐάρεστον τῷ κυρίῳ. Gratum, ſiue acceptum.

Ad indignationem.) μὴ ἐρεθίζετε. id eſt,Ne prouocetis. Ad indignationem, additum eſt ab interprete quopiam. Ambroſius tamen legit,Ad iram prouocare.

Puſillo animo.) μὴ ἀθυμῶσιν. id eſt,Ne deſpondeant animum, & animo deijciantur.

Ad oculum ſeruientes.) Rurſum uſus eſt illis duobus nominibus, ὀφθαλμοδουλίας, & ἀνθρωπάρεσκοι. de quibus ante admonuimus.

Timentes dominum.) θεόν, id eſt,Deum, pro Dominum, legunt Græci:ne quis accipiat,hominem eſſe timendum.

Sicut in domino.) ὡς τῷ κυρίῳ, Tanquam domino:hoc eſt,deo.

Diuerſa lectio

Chriſto ſeruite.) τῷ γὰρ κυρίῳ χριστῷ δουλεύετε. id eſt,Domino enim Chriſto ſeruitis. Tametſi Græca uox eſt anceps, δουλεύετε. Ambroſius legit ad hunc modum, Recipietis retributionem hæreditatis domini Chriſti,cui ſeruitis.

Qui enim iniuriam facit.) ὁ δὲ ἀδικῶν. id eſt, Qui uero iniuriam facit,aut qui non recte facit. Ambroſius legit, Qui enim inique feret id quod geſſit inique: quo ſeruet Græcarum uocum affinitatem, ἀδικῶν & ἠδίκησε, quam nos ita reddidimus, Qui peccabit, reportabit peccatum ſuum. Auguſtinus libro De natura boni aduerſus Manichæos, neſcio quid ſequutus adducit hoc teſtimonium his uerbis: Quod enim nocet,recipiet illud quod nocuit.

Acceptio

Acceptio.) προσωπολημψία. id est, Personæ respectus, siue discrimen.

Apud deum.) In Græcis codicibus non reperio. Nec hic agitur proprie de respectu personarum apud deum, sed de paribus peccatis.

EX CAPITE QVARTO.

ET æquum.) τὴν ἰσότητα. id est, Aequalitatem, seu potius æquabilitatem. Et iustum uocat, id quod seruis debetur à dominis. Aequabilitatem, ne alium in delicijs habeant, alium inique tractent, quæ res intolerabilem facit seruitutem. Præterea Vos pronomen interpres addidit de suo, οἱ κύριοι. Ambrosius non addidit.

Sale sit conditus.) ἅλατι ἠρτυμένος. Ambrosius legit, Semper in sale gratia sit conditus, quasi dictum sit, Sermo uester sit salsus, conditus gratia. Tametsi Græca perinde ualent ac si dicas, Sermo uester semper habeat gratiam, sale conditus: ut intelligamus iucunditatem ac modestiam in colloquijs Christianorum cum ethnicis, sed eam cum sapientia coniunctam. Hoc detorqueri potest ad nos, si quando cum magnatibus agendum est, ne intempestiua maledicētia et acerbitate prouocemus eos, reddamusq; deteriores quàm sunt, sed prudenti moderatione sermonis paulatim adducamus ad meliora, si quid aberrant. *Quomodo monendi magnates*

Nota faciet.) Græci legunt numero multitudinis, πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε. id est, Omnia uobis nota facient quæ hic sunt. Loquitur enim de duobus, Tychico & Onesimo. Nec additur Qui, pronomen, nec apud Græcos, nec apud Ambrosium.

De quo accepistis mandata.) Sermo Latinus uideri possit anceps, & intelligi per Barnabam aliquid fuisse præceptum Colossensibus. Quod ita demiror interpretari Theophylactum. Sed Græci carent hac ambiguitate, περὶ οὗ. Rursum dubium est, utrum Græcus articulus referat Barnabam, an Marcum. Hic rursus mihi monendus est lector, quàm nō sit tutum credere libris in aliam uersis linguam. In prioribus æditionibus adscripsi duo uerba, fretus interprete, quia fortasse tum Græcus codex non erat ad manum. In hac quarta æditione consului Græcum codicem, & multo aliud reperio quàm interpres nobis tradidit: nam Græca sic habent, παρὰ βαρνάβα ἴσως ἔλαβον τὰς ἐντολὰς, ὥστε δέξασθαι αὐτὸν περὶ τιμῆς. δύναται μὲν στῖξαι, καὶ εἰς τὸ ἐλάβετε ἐντολὰς, εἶτα ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς ἀναγνῶναι, τὸ ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς ὦ κολασσεῖς δέξασθε αὐτὸν ἐντίμως. id est, De Barnaba forsitan acceperant mandatum, ut eum honorifice reciperent. Potest quidem poni punctum post hæc uerba Accepistis mandata, deinde ab alio initio legi, Si uenerit ad uos ò Colossenses, excipite illum honorifice. Quod apud Theophylactum legitur παρὰ βαρνάβα, aut παρὰ usurpauit pro περὶ, aut quod est credibilius, scriptor ita deprauauit. Indicat autē Theophylactus, si coniunctim legas, dicendum δέξασθε modo infinito, ut legit Ambrosius: si disiunctim, δέξασθε modo imperandi. *Sermo Latinus anceps*

Qui dicitur Iustus.) Iustus, hic Latina uox ἰοῦστος, quum Paulus testetur fuisse Iudæum.

Semper sollicitus.) ἀγωνιζόμενος. id est, Certans, siue laborans, uel potius enixe laborans.

Vt stetis perfecti.) Vt sitis. ἵνα ἦτε. Atque ita legit Ambrosius. Apparet interpretem pro ἦτε legisse στῆτε.

Multum laborem.) ζῆλον πολύν. id est, Multum zelum, siue multam æmulationem.

Lucas medicus.) λουκᾶς ὁ ἰατρός. Articulus discernendi causa additus, magis suadet, ut hoc de alio quopiam Luca dictum accipiamus. ambigunt enim interpretes.

Et quæ in domo eius est ecclesiam.) καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν. id est, Et domesticam eius ecclesiam. Ambrosius, si modo nō fallunt codices, existimat Nympham fuisse mulierem deuotam, ut uocant, sed αὐτοῦ pronomen apud Græcos additum, significat uirum fuisse, non mulierem Nympham. Porrò quod addit, Ea quæ in domo illius est ecclesiam, opinor hic ecclesiam accipi non pro uniuerso cœtu, sed pro reliqua familia iam Christiana. Nam Græci interpretes putant, magnatem aliquem ob id fuisse, quod domi habuerit ecclesiam. *Ecclesia quæuis congregatio*

Et quum lecta fuerit.) Ex huius occasione loci, quidam epistolam subornarunt, uelut à Paulo scriptam Laodicensibus, sed quæ nihil habeat Pauli præter uoculas aliquot ex cæteris eius epistolis mendicatas, Etiamsi Faber homo doctus, sed aliquoties nimium candidus *Faber*

didus, diligenter reliquis admiscuit epistolis, Græcanica scholia negant hanc epistolam, de qua hic agit, à Paulo scriptam fuisse Laodicensibus. Neq; enim dixit, Quæ scripta fuit ad Laodicenses, sed quæ scripta fuit ex Laodicea. Proinde fuisse epistolam, quam Laodicensis quispiam scripserit ad Paulum, in qua tamen inessent quæ ad Colossensium rem pertinerent. Theophylactus indicat fuisse, qui putarint hanc esse, quæ prior est Pauli ad Timotheum, quod eam scripserit Laodiceæ. Tertullianus libro aduersus Marcionem quinto, indicat hæreticos quosdam tradere, epistolam quæ iuxta nos scribitur Ephesijs, Laodiceis inscriptam fuisse. Verũ ut hac de re non pronuncio, ita nihil uereor asseuerare, eam quam Stapulensis addidit, Pauli non esse. Non est cuiusuis hominis Paulinum pectus effingere, tonat, fulgurat, meras flãmas loquitur Paulus. At hæc præter quàm quod breuissima est, quàm friget, quàm iacet. Iam illud stultum etiam est, non solum impudens, quod pleraque ex hac ipsa collegit epistola, quisquis hanc effinxit. At si quicquid erat in epistola Laodicensium, idem in hac habetur, & quidem tanto copiosius, quorsum attinebat mandare, ut illa hic quoque legeretur? Denique qui factum est, ut hæc epistola apud Latinos extet, quum nullus sit apud Græcos, ne ueterum quidem, qui testetur eam à se lectam? Quanquam quid attinet argumentari? Legat qui uolet epistolam, extat enim in Iacobi Fabri Stapulensis commentarijs. Nullum argumentum efficacius persuaserit, eam non esse Pauli, quàm ipsa epistola. Et si quid mihi naris est, eiusdem est opificis, qui nænijs suis omnium ueterum theologorum omnia scripta contaminauit, conspurcauit, perdidit: ac præcipue eius, qui præ cæteris indignus erat ea contumelia, nempe diui Hieronymi. Nihil enim ferè habemus huius præter commentarios in prophetas & epistolas aliquot, quod non sit studiose ab hoc furcifero uel mutilatum, uel adulteratum, uel confusum, turpissimeq; contaminatum, ut ne quid dicam de tot uoluminibus insulsissimis, quę idem artifex Hieronymi titulo euulgauit. At fabri mei candorem, & ipse libens imitarer, nisi uiderem fieri, ut dum ad hunc modum obsequundamus indoctis aliquot, indignis afficiantur contumelijs, non solum heroës illi, qui nobis pulcherrima sui monumenta reliquerunt, uerum etiam bonæ spei ingenia, quæ hac impostura, aut deterrentur à literis si suboleat, aut inficiuntur si non suboleat. Idem consimili candore, psalterio suo adiecit epistolam Hieronymi nomine ad Damasum papam, in qua postulat, ut ad calcem in singulis Psalmis adderetur, Gloria patri. Atqui hac ne fingi quidem possit quicquam infantius, indoctius, insulsius. Tantum abest, ut Hieronymi, hoc est, hominis inimitabili doctrina simul & eloquentia præditi uideri possit.

Epistola ad Laodicenses falso inscripta Paulo

Hieronymus cõtaminatus

Vobis legatur.) ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε. id est, Vt & uos legatis: nam præcessit Eam.

Supereſt apud uos

Gratia.) Domini nostri Iesu Christi. Hæc omnia apud Græcos non inuenio. Et ita legit Ambrosius, quemadmodum habetur in Græcis exemplaribus: ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. id est, Gratia uobiscum. In codice Donatiani scriptum erat, Gratia domini Iesu uobiscum. Vterque codex è Constantia præbitus, consentiebat cum Græcis: Gratia uobiscum, Amen.

ANNOTATIONVM IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES PER DES. ERASMVM ROTERODAMVM FINIS.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD THESSALONICENSES PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI

EX CAPITE PRIMO.

T pax.) Hoc loco Græci addunt illa penè solennia, à deo patre nostro, & domino Iesu Christo: quum Ambrosius tantum legat, Gratia uobis & pax: iuxta nostros codices. *Supersit apud Græcos*

Memores operis.) Potest & sic accipi, Memores uestri, propter opus fidei, ut subaudias ὄντας.

Sustinentiæ.) ὑπομονῆς. id est, Tolerantiæ, siue patientiæ spei: hoc est, quod patienter perseueraſtis in spe. Ambrosius legit Expectationis, pro sustinentiæ.

Ante deum.) ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ. id est, Coram deo,

Scientes fratres.) Nec apud Græcos in hoc sermone, seruata est ratio grammatices, quod tamen incommodum, nos interpretatione uitauimus, etiamsi me non fugit, Theophylactum ad Paulum & Pauli collegas referre Scientes. Verū haud scio an hic sua nobis tradiderit interpres, quanquam Chrysostomus eadem fermè, licet obscurius, & Electionem, interpretatur excellentiam: uerum ad hunc sensum parum apte cohærent quæ sequuntur, Quia euangelium nostrum. Mihi Scientes, positum uidetur pro scitis, quod paulo post repetit, Sicut scitis. Siquidem hoc agit Paulus, ut Thessaloni censes credant, euangelium quod acceperant non esse humanum, sed ex uocante deo: id duplici probat argumento, & quod ipsos sic transformarit, et quod qui prædicarant, quum essent humiles & afflicti, tamen signis & uirtute spiritus omnia præstiterint.

Non in sermone tantum.) In proxima epistola admonuimus, λόγῳ, opponi ueritati & efficaciæ, pro quo illic interpres uerterat Speciem. Itidem hic sentit prædicationem suam, & miraculis fuisse comprobatam.

In plenitudine.) ἐν πληροφορίᾳ. De quo superius admonuimus, id est, In certitudine, & certa persuasione. Nec enim certam facit fidem, qui docet tantum, sed qui miraculis ac malorum tolerantia persuadet, is demum uere persuadet, id quod non faciebant ψευδαπόστολοι. Theophylactus tamen hoc postremum ad, toleratas afflictiones refert, quod consentaneum non sit quenquam pro uana doctrina tantum uelle perpeti malorum. Thomas duas adducit interpretationes, sed quarū neutra scopum attingat: In plenitudine, inquit, ne se putarent minus accepisse, quàm Iudæos. Aut In plenitudine, quia nihil illis non tradiderit Paulus eorum quę ad fidem pertinēt. Ambrosius Grecam uocem ita circumloquutus est, Non in phantasia, sed in ueritate plenitudinis. πληροφορίαν *Thomas*

Excipientes uerbum.) δεξάμενοι τὸν λόγον. Melius Recepto uerbo, siue sermone, siue qui domini uerbū accepistis: quod ut Paulus tradidit, non sine persequutione, ita illi receperunt non citra afflictionem & insectationem malorum. Cęterum hoc loco, aut δεξάμενοι participium positum est loco uerbi, aut ita distinguendum est, quemadmodum distinguit Theophylactus, Imitatores mei facti estis et domini, ut hactenus sit distinctio, deinde sequatur, Excipientes uerbum: ut sit sensus, Imitati estis me & ipsum Christum, eo quod euangelij causa libenter perpessi sitis afflictionem. Ambrosius legit, Imitatores nostri facti estis & ipsius domini, suscipientes uerbum. *Distinctio noua*

Forma.) τύποι. id est, Formæ: quod Ambrosius uertit, in exemplum, & recte.

Diffamatus est.) ἐξήχηται, id est, Exsonuit, siue, ebuccinatus est, ut admonet Laurentius: isq; optimo iure ridet Remigium, qui notarit Paulum ueluti solœcisantem, quod abusus sit hoc uerbo diffamare in bonam partem, quasi uero Paulus Latine scripserit, ac non magis Græce: aut quasi Paulum præstandum fuerit quicquid quilibet uerterit interpres: ut si Remigius pro νήφειν, uerteret Inebriari, Paulus in ius sit uocandus uiolatæ Latinitatis *Remigius taxatus à Valla*

tinitatis reus. Iam uero palàm falsum est, omnia uerba apud Latinos ad eundem modum composita, significare in malam partem, nisi fortè dispergere, disiungere, dissoluere, idq; genus alia sexcenta, sunt in malam accipiēda partem. Apud Græcos huiusmodi uox est, quę addita nominibus ac uerbis id efficit, ut δυσχεῖν, δυσφημεῖν, contraria εὖ, apud Latinos non item. Certe Augustinus diffamare utitur pro diuulgare, quum fama lōge lateq; spargitur. Insciti æ utcunque dari uenia potest, uerum quis ferat tantam arrogantiam cum insciti a coniunctam? imò quis non rideat tam insignem stultitiam, ut non consultis uoluminibus, hoc imputet Paulo Græce scribenti quod admissum sit ab interprete Latino? Nisi fortè Remigius credidit Paulum Græcis scripsisse Latine. Denique fieri potest, ut hoc commētum aliquis Remigij scriptis adsuerit.

Profecta est.) ἐξελήλυθεν. id est, Emanauit, siue peruenit, aut potius dimanauit. Neque enim dixit, In omnem locum, sed in omni loco. ut intelligas id quod ante clanculum mussitabatur, iam cœptum publicitus prædicari.

Qui eripuit.) τοῦ ῥυσαμένου ἡμᾶς. id est, Qui eripit nos: participium præsentis temporis.

EX CAPTE SECVNDO.

SEd antè passi multa.) Multa, addidit nescio quis de suo. Nam nec apud Græcos est, nec apud Ambrosium, nec in uetustis exemplaribus, nominatim Donatianico: concordabat utercq; Constantiensis. καὶ παθόντες καὶ ὑβριδέντες. id est, Et antè passi, & contumelijs affecti. Porrò passum, usurpauit Græcorū more, pro afflicto: quibus & πάθος siue πάθημα, dicitur afflictio.

Fiduciam habuimus.) ἐπαῤῥησιασάμεθα. Quod ita circumloquitur Ambrosius, Exerta libertate ausi sumus. Est autem παῤῥησιάσασθαι, palàm & intrepide, quod dicendum sit dicere, quemadmodum sæpe iam admonuimus.

In multa sollicitudine.) ἐν πολλῷ ἀγῶνι. id est, In multo certamine, siue labore, aut periculo: quod tamen sæpe uertit ad hunc modum. Ambrosius, certamen legit.

Non de errore.) οὐκ ἐκ πλάνης. Error apud nos tantum est decepti, at πλάνη Græcis est & decipientis: unde maluissem uertere Impostura. In hunc sensum interpretantur Græcorum commentarij. Etenim qui fallere studet, conijcit semetipsum in pericula, sed delicijs indulget potius, & suum ipsius negocium agit.

Neq; ex immundicia.) οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας. id est, Ex immundicia, quod Græcanica scholia exponunt, Maleficas artes & abominandas, quas ideo uocat immundiciam, quod fiat impuris & sordidis rationibus ad imponendum simplicibus, quod magici solent & impostores, simulantes miracula.

Vt crederetur à nobis.) A, redundat: hoc est, Vt nobis committeretur Euangelium, πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον.

Sensus duplex

Quū possemus uobis oneri esse.) ἐν βάρει εἶναι. id est, In onere, siue in pondere esse. Quod quidem bifariam legunt Græcanica scholia. Aut ἐν βάρει, hoc est, In pondere & autoritate: quoniam præcessit, Non quærentes gloriam: & sequitur, Sed facti sumus paruuli. Ad hęc Ambrosius uidetur de honore, non de grauatione interpetari. Denique ad hunc sensum facit, quod continēter adiecit, Vt Christi apostoli. Neq; enim est apostolorum grauare suo supercilio quenquam. Aut ἐν βάρει, quod nihil ab illis acceperit, nec usquam sumptui aut oneri fuerit. Prior interpretatio mihi magis arridet.

νήπιοι, pro ἤπιοι

Sed facti sumus paruuli.) Interpres & Ambrosius legisse uidentur νήπιοι, id est, Paruuli, siue pueri. Verum Græci codices habent ἤπιοι, id est, Mites, minimeq; austeri. Vtrunque tolerabile est. Verum posterius propius facit ad Pauli sensum, ut opponatur ei ἐν βαρει. ut intelligas eum non fuisse usum fastu & supercilio inter illos, quemadmodum faciebant pseudapostoli, sed mansuetudine & lenitate. Vtranq; scripturam indicat Theophylactus interpres. Ambrosius Honori, legit, non Oneri: & ita edisserit: Ad comprimendos, inquit, eos, quibus nec facultas erat nec pudor, & tamen honorem sibi poscebant. Se enim potius quàm dei doctrinam commendari uolebant. Apostolus autem qui gloriam non ad præsens, sed in futuro requirebat, se humilem faciebat, ut dei prædicatio exaltaretur. Hactenus Ambrosius. Iam ut illud donemus, in contextu pro oneri, scriptum honori, certe palàm est, Ambrosium amplecti sententiam, quæ nobis uisa est potior. Cui ego sanè libentius

libentius subscripserim, non tantum ob id quod aptius quadret ad huius loci sententiam, cum cæteris item complusculis ad hunc ipsum locis pulchre consentiens, uerumetiam quod inter tot egregias dotes quibus principem ac præcipue episcopum præditũ esse oportet, non alia sit, qua uel ornetur decentius, uel commẽdetur efficacius, quàm morum & ingenij lenitas ac mansuetudo, quæ ferè nõ nisi eximiam probitatem, & insignem sapientiam, tum comitari solent, tum arguere. Vulgaris, aut ficta probitas suum habet fastum, suum habet supercilium, & sibi plus æquo indulgens, ut alienarum uirtutum est maligna æstimatrix, ita uitiorum alienorũ acerba insectatrix est. Quanquam aũt huius laudis prima secũdum Christum gloria penes Paulum nostrum est, qui quum cæteros omnes omnibus & dotibus & officijs apostolicis longe præcurreret, tamen unus apostolum esse sese uelut ignorabat, hoc sese gerens submissius, quo maior esset: tamen his quidem temporibus, neminem noui qui propius ad hanc laudem accedat, quàm ille meus, imò non meus, sed totius insulæ Britannicæ Mœcenas Guilielmus Vuaramus archiepiscopus Cantuariensis, in quo cum nihil sit, quacunq; contempleris hominem, quod non eximium ac maximum esse iudices, tamen haud alia re maior uideri solet, quàm quod modis omnibus maximus, solus ipse magnitudinem suam non agnoscat. Quo fit, ut cum cæteris uirtutibus superet etiam maximos, hoc uno nomine superet & seipsum, quod sibi magnus nõ est. Si quis expendat dignitatis fastigium, si negociorum molem & amplitudinem, si iudicium pene diuinum, si uim ingenij incomparabilem, si eruditionem undiquaque absolutam, si uitæ puritatem, si fortunæ splendorem, quem pro temporum ac regionis cõsuetudine, tolerat uerius quàm habet, ne inter summos quidem ullum inuenies, quem cum hoc ausis conferre. Rursum sic obuius & expositus est omnibus, ut uix reperias uel in media plebe, inter infimæ sortis homines, quem hic non anteeat comitate, facilitate, mansuetudine. O mentẽ uere heroicam & apostolico uiro dignam, cum humanum prętergressus sis modum, tum teipsum in ordinem redigere, ac nec infimum quenq; hominem fastidire. Alijs paululum eruditionis cristas erigit. Alijs imaginum splendor animos effert. Sunt quibus uita castior supercilium adducat. Necq; desunt, quos mediocris etiam aura fortunæ sustollat, neq; sui sinat meminisse. Hic semper in omni doctrinæ genere summas tenuit, ut qui ingenio longe felicissimo, qd' naturæ deiq; munere contigerat, studiũ adiunxerit indefatigabile. Deinde in grauissimis simul ac splendidissimis regni regisque negocijs, toties ac tot annos uersatus est, idq; non sine summa laude, tum pietatis, tum prudentiæ. Nunc denicq; ceu mirificus quidam Geryon, tergeminum heroa suæ præstat uniuersæ Britanniæ, archiepiscopum ac primatem, cancellarium, & Mœcenatem, archiepiscopum religioni, cancellarium iusticię et reipublicæ, Mœcenatem studijs. Quis est tanto animi robore præditus, qui non sub horũ uno quolibet sudet anhelet que, quæ uir ille solus sustinet: præsertim qui prorsus intelligat quid quisq; titulus efflagitet. Siquidem Archiepiscopi primatisq; titulus, quem uir ille sanctissimus Thomas, suo martyrio reddidit augustiorem, illud exigit, ut quod Romanus põtifex uniuerso debet orbi, hoc ille uniuersę præstet Britanniæ. Iam Cancellarij munus, summum & incorruptum totius regni iudicem requirit, & ad quem omnibus sit aditus, laicis pariter & clericis, à quo tamen nulla iam sit appellatio. Quas hic negociorum moles, quos causarũ fluctus uno ab homine sustineri putas? Vt ne uocem interim ad hanc rationem, neq; pauca, neque mediocria curarum pondera, quæ ex regijs accedunt negocijs, ut domesticas sollicitudines dissimulem, quas in tam numerosa familia non mediocres esse consentaneum est. Et tamen unum illud pectus, tot rebus obeundis, non solum sufficit, uerumetiam supereſt. In tam immenso circumstrepentiũ negociorũ agmine suppetit quod tribuat religioni, quod priuatis amicorum affectibus, quod euoluendis libris, quos adeo non fastidit, ut cum nullis amicis confabuletur libentius, quoties à publicis functionibus ocij nonnihil suffurari licet. Nimirum hoc illi tribuit admiranda quædam naturæ felicitas, & incredibilis ingenij dexteritas, hoc iudicium non minus acre quàm promptum & expeditũ, hoc diutinus rerum usus, super omnia uero perpetua quædam uitæ sobrietas ac uigilantia. Ne minima quidem ætatis portio datur aleę, nulla uoluptatibus, nulla conuiuijs, nulla somno, imò naturæ quoq; nonnihil detrahit, quod adijciat iuuandæ patriæ. Hac ratione fit, ut & tempus & ætas iam alioqui grandior, & ualetudo tot tantisq; negocijs obeundis, sustinen-

Dos primá principum

Guilhelmus Vuaramus Archiepiscopus Cantuarienſis

Modeſtiæ laus

Thomas Cãtuarienſis

Sobrietatis laus

dis, exantlandisq; sufficiat, quibus ne decem quidem alij pares esse possint. Iam fieri nō potest quin, in tam uaria negociorum turba, quædam existant non ingentia solum, sed etiam molesta, periculosaq;. Quandoquidem nō temere dictum est illud, ne Iouem quidem placere omnibus. At hunc nemo uidit tristem, nemo commotum, nemo uultuosum: tanta est infatigati pectoris uis & constantia. Tum æquitas ac suauitas tanta, ut ab hoc uicti discedant æquioribus animis, quàm à nonnullis solent uictores. Sibi perpetuo tranquillus est, alijs comis & alacris. Iam uero Mœcenatis personam quam ultro suscepit, ita tuetur ac sustinet, ut insula semper uiris et opibus pollens, olim religione nobilis, nunc optimis item literis ac disciplinis, huius potissimum opera sic efflorueri t, ut nulli regioni cedere debeat, seu Græce pariter ac Latinæ literaturæ peritiam requiras, seu spectas eloquentiæ uires, seu mathematicorum acumina, seu reliquam philosophiæ cognitionem, seu literarum arcanarū mysteria. Vnus alit plurimos, euehit plerosq;, fauet, fouet, ornat, ac tuetur omnes, non solum eximios, sed & mediocres, nec suos tantum, sed exteros etiā & quouis sub cœlo natos. Quorū in numero me quoq;, quantuluscunq; sum, esse uoluit illius benignitas. Cuius beneficentiæ, quanquam aliâs quoq; profusæ & exundanti, illud etiam geminam addit gratiam, quod uix unquam admoneri sese patitur, rogari nunquam. Quin & gratias agentem mox interpellat, uelut hoc ipsum nimium sit eum, qui summo sit affectus beneficio, uerbis agnoscere quod accepit. Abunde sibi relatam gratiā putat si studijs profuit, si bene cessit omnibus quod ille de suo priuato contulit munus. Et quemadmodū non iactat, si feliciter prouenit benignitas, ita negligit ac ceu non meminit, si quando secus euenit. Quandoquidem fieri non potest, quin & id accidat nonnūquam ei, qui propensus sit ad bene merendum de omnibus. Iudicio asciscit, quos uelit fouere, sed eo sanè candido, & amico magis quàm seuero. Cæterum quos semel complexus sit, constantissime fouet, nec ullis inuidorum obtrectationibus potest alienari. Quas si quando cogitur audire, mire dissimulat, id quoq; studens, ne uel ad eum perueniant quem petunt, ne quid illius contristetur animus. Cuiusmodi Mœcenas, si mihi primis illis contigisset annis, fortasis aliquid in bonis literis esse potuissem. Nunc natus seculo parum felici, cum passim impune regnaret barbaries, præsertim apud nostrates, apud quos tum crimen etiam erat quicquam bonarū literarum attigisse, tantum aberat ut honos aleret hominum studia, in ea regione, quæ Bacho Cereriq; dicata tum esset uerius quàm Musis: quid quæso poteram ingenio uix medio cri præditus? Nam clarissimum uirum Henricum Berganum episcopum Cameracensem primum studij mei Mœcenatem, mors inuida præripuit. Huic proximum Gulielmum Monteiouium inclytum Angliæ primatem, aulæ negocia belliq; tumultus interceperunt. Quanquam ut uere dicam, huic ipse defui potius, quàm ille mihi. Per hunc deniq; contigit summus ille Cantuarensis, sed prouectiori iam & ad quadragesimum deuergenti annum. Et tamen huius excitatus benignitate, in literarū studijs ueluti repubui reuiguiq;, Et quod nec natura dederat, nec patria, hoc huius dedit benignitas. Habent hoc mortalitū ingenia, habent hoc studia literarū, præsidem aliquem, ac ducem desiderant, qui suppeditet ocium, qui addat animum, qui tueatur aduersus excetram inuidiæ, quæ non aliter quàm umbra corpus sequitur eruditionis gloriam. Deniq; ad cuius iudiciū suas exigant uires, cui suas consecrent uigilias. Vidit hoc, opinor, prudens antiquitas, quæ Musis uirginibus suū præfecit Apollinem. Proinde sicuti uere dictum est Græcorum prouerbio, annum fructificare, non aruum, quod cœli clementia plus adferat momenti ad segetis prouentum quàm soli bonitas, ita principū benignitas est, quæ facit ingeniosos. Nulla regio tam Barbara, tam procul à Solis equis, ut ait Maro, deuergens, quæ nō habeat dexterrima ingenia, quæ uel in media Græcia nata uideri possint, si non desint Mœcenates. Sed dum harum rerum cogitatione teneor, haud scio quo modo penè operis instituti immemor, diutius q; par est, immoror digressioni. Proinde ad id quod agitur recurrendum.

Aequitas

Britaniæ laus

Benignitas

Henricus à Bergis episcopus Cameracensis

Gulielmus Monteiouius

Desiderantes uos cupide.) ὅτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν. Conatus est explicare ἵμερσιν uerbi, significat enim alicuius desiderio mutuoq; teneri affectu, sicuti parentis, aut amici. Theophylactus indicat duplicem apud Græcos lectionem, quosdam enim legere ὁμειρόμενοι, id est, adglutinati uobis & adhærentes, ab ὁμοῦ simul, & εἴρω, quod est connecto, Rursus alios legere ἱμειρόμενοι, quod sonat, cum affectu desiderātes: ἵμερος enim desiderium sonat, ἱμείρομαι

desidero

desiderio tangor. uox composita uidetur ab ἵω siue ἵημι, quod est mitto siue tendo, & ἵεμος amor siue cupido, quasi dicas, rapior cupidine.

Volebamus.) ἠυδοκοῦμεν. Et hoc uerbum affectum habet, quasi dicas, gestijt animus, tametsi Græca uox potest esse præsentis temporis. ἠυδοκοῦμεν dilute uertit uolebamus

Quoniam charissimi.) διότι ἀγαπητοί, id est, Propterea quod dilecti &c.

Memores em̃ facti estis.) μνημονεύετε γάρ. i. Meministis em̃. Atq; ita legit Ambrosius.

Laboris nostri.) κόπου καὶ μόχθου. Duobus uerbis idem significauit, nisi quod μόχθος labor est cum difficultate coniunctus, quasi dicas, conatũ aut molitionem: & ideo uerterunt fatigationes. In Græcis uocibus iucundior est affinitas soni.

Nocte & die.) νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας, id est,, Nocte enim & die.

Quàm sancte.) ὡς ὁσίως, id est, Vt siue quod. Quanq; & interpres recte uertit. Theophylactus annotat emphasim huius uocis ὁσίως, quod religionẽ ac reuerentiam numinis sonat Græcis. Hoc adest ei, qui meminit se dei negocium agere. Nam quod addit δικαίως, refertur ad homines, quorum nemini fecit iniuriam.

Et sine querela.) ἀμέμπτως, id est, Ita ut nemo de nobis queri potuerit, hoc est, inculpate.

Affuimus.) ἐγενήθημεν, id est, Fuimus.

Qualiter unumquenq; uestrum.) Hic nisi subaudias uerbum, complexi fuerimus, aut aliud simile, sermo erit imperfectus. Verum id in Paulo iam nouum esse non oportet, facile licebat mederi, nisi repetitum esset ὡς: & cum ante dixisset ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, rursum addidisset, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Verum hæc est balbuties apostolicæ charitatis, quæ se uerbis humanis ceu temulenta non explicat. Paulus balbutiens

Et testificati sumus.) καὶ μαρτυρόμενοι, id est, Testificantes, aut potius obtestantes.

Verbũ auditus dei.) ἀκοῆς τοῦ θεοῦ. i. Sermonem de deo, aut sermonẽ quo deũ discebatis.

Accepistis illud non ut uerbum ho.) Vt, nõ inuenio in quibusdam exẽplaribus Græcis, οὐ λόγον ἀνθρώπων, id est, Non sermonem hominum: etiamsi hic nonnihil uariant Græci codices, et apparet ex Græcorum scholijs ὡς aduerbium nõ esse additũ in priori parte, sed, Suscepistis uerbũ dei: quod efficacius est, quàm ut uerbũ dei. Certe apud Chrysostomum ac Theophylactum nõ asscribitur, quanq; sic exponit quasi legisset ὡς. In posteriore particula additur καθὼς, sed additur ὄντως ἀληθῶς, Proinde quoniã ὡς aliquando dicitur, & de his quæ uere sunt, uitauit addere in priore particula, alioqui addendũ erat, sicut re uera nõ est. Quã quam prior illa uox, dei, ad superiora pertinet, Cum accepissetis à nobis uerbũ auditus dei, hoc est uerbũ quod uobis per nos loquebatur deus. At ego malim, cum acciperetis, quàm cũ accepissetis: Alioqui quomodo accipiebant, quod iam acceperant?

Qui operatur.) Qui, apud Græcos referri potest uel ad uerbũ, uel ad deũ, sed magis ad uerbũ: & ita Ambrosius, Quod & operatur, addita etiã copula, & in hoc cũ Græcis cõcordans. Nam Paulus sentit diuini uerbi ueluti semẽ agere in Thessalonicensibus, dũ ipsis factis declarãt uim sermonis Euangelici. Hoc pacto cũ legit, tũ interpretat Theophylactus. Semen actus

Vobis qui credidistis.) πιστεύουσιν, id est, Qui creditis: & ita legit Ambrosius, aut certe, Qui credebatis, propter uerbum præteriti temporis cui adhæret.

Contribulibus uestris.) Græce est, proprijs contribulibus, ἰδίων συμφυλετῶν, id est, A proprijs contribulibus, Quanq; magis significat eiusdem gentis quàm tribus.

Sicut & ipsi.) Subaudi, nos.

Et prophetas.) Græce est, Et proprios prophetas, ἰδίους προφήτας.

Peruenit autem in illos ira dei.) Dei, apud Græcos hoc loco non additur, ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ, id est, Peruenit autẽ in illos ira, id est, ultio. Et uetusti codices, nominatim duo Constantienses habebant, præuenit, quo modo legit & Ambrosius. Præuenit autem dictũ est pro occupauit, dum illi contantur resipiscere. Annotauit Theophylactus additum articulum ἡ ὀργὴ quo significaretur uindicta illa ineuitabilis, quam illis imminere prædictum est à Christo & à prophetis. Porrò εἰς τέλος dixit, pro eo quod est extrema, siue ad extremũ, hoc est implacabilis ira dei. Articuli uis

Desolati.) ἀπορφανισθέντες, id est, Velut orphani facti, & orbati uobis ceu filijs.

Ad tempus horæ.) πρὸς καιρὸν ὥρας. Cur non potius, Ad opportunitatem, siue occasionem, aut certe articulũ temporis, hoc est, ad breue tempus? Quandoquidem hora tempus

est, Græcis: καιρὸς, breue tempus. Nos uertimus, ad spacium temporis. Theophylactus putat in utraq; uoce esse diminuendi emphasim, Nam καιρὸς articulus temporis, & hora minima diei pars. Certe sic extenuauit apostolus absentiam suam, quam neq; perpetuam uult intelligi, quum ait πρὸς καιρὸν: neq; diuturnam, quum ait ὥρας.

Aspectu, non corde.) προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, id est, Facie non corde. Atq; ita legit Ambrosius, sed magis placet quod uertit interpres.

Abundantius festinauimus.) ἐσπουδάσαμεν. Quod significat & studuimus, & curauimus. Et abundantius, dictum est pro magis, siue uehementius.

Et semel & iterum.) καὶ ἅπαξ, id est, Et bis: sed Latine uertit interpres.

Nõne uos ante dominum.) Græcis additur coniunctio καί. Nõne & uos. Huius emphasim annotauit Theophylactus. Sentit enim nõ hos solum, sed & cæteros quos conuertit ad Christum, esse coronam suam & gloriam.

Ante dominũ.) ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου, id est, Coram domino, siue in conspectu domini.

EX CAPITE TERTIO.

Vstinentes.) στέγοντες. i. Nõ ferentes, hoc est, impares desiderio uidendi uos.

Placuit nobis.) εὐδοκήσαμεν. Quod ut explicaret Ambrosius, uertit optimum duximus. Diuus Hieronymus putat uocem esse nouam à Septuaginta confictam, ad explicandam proprietatem Hebræi sermonis.

Remanere.) ἀπολειφθῆναι, siue ut aliàs habetur καταλειφθῆναι, id est, Relinqui. Ambrosius legit, Vt Athenis soli relinqueremur.

Ministrum dei.) Addunt Græci, καὶ συνεργὸν ἡμῶν, id est, Cooperarium nostrum. Ita Ambrosius, Et participem operis dei: sic enim reddit συνεργόν.

Ne quis moueatur.) σαίνεσθαι. Quod Græca quidẽ scholia exponunt, turbari, aut terreri. Sumpta metaphora à canibus caudã mouentibus, quod idẽ admonuit Theophylactus.

Veniente, & annunciante.) Vtrunq; apud Græcos præteriti temporis est, ἐλθόντος καὶ εὐαγγελισαμένου, id est, Cum uenisset, & annunciasset, quemadmodum legit Ambrosius.

Sicut & nos.) καθάπερ καὶ ἡμεῖς, ὑμᾶς, id est, Sicut & nos, uos. Aut quoq;, coniunctio erat omittenda, aut &.

Abundantius orantes.) ὑπερεκπερισσοῦ. Et exprimens uerborũ ἐπίτασιν Ambrosius, legit, abundantissime orantes. Cõgeminauit enim Paulus uehementiã affectus: ὑπερ, id est, Eximie, ἐκ περισσοῦ, ex abundãti, siue ex supfluo, quasi dicat, supra modũ, & plusq; oportet.

Et abundare faciat.) Hic utrunq; uerbum posuit transitiue πλεονάσαι & περισσεύσαι, de quorum altero supra meminimus, Nam id rarius est, ideoq; monendum duximus.

Et nos in uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

Sine querela.) ἀμέμπτους, id est, Irreprehensa, ut legit Ambrosius. Refertur enim ad corda, quæ talia uult esse Paulus, ut nulla de his possit esse querimonia.

EX CAPITE QVARTO.

VT quemadmodũ accepistis.) Vt, redundat. Sequitur enim hęc, coniunctio.

In nostris plus est

Sic & ambuletis.) ἵνα περισσεύητε μᾶλλον, id est, Vt abundetis magis. Reliqua nempe hæc, Sicut & ambulatis, redundant. Adiecta uidentur explicandæ sententiæ gratia. Ambrosius tamẽ addit Sicut & ambulatis. Atq; ita scriptum comperimus in antiquis exemplaribus Latinis, Ex Theophylacti commentarijs non apparet additum fuisse, certe in contextu abest, quemadmodum nec apud Chrysostomum.

Ne quis supergrediatur neq; circumueniat in negocio fratrem.) In epistolæ ad Ephesios capite quinto, indicauimus ex autoritate Hieronymi, uerbum quod est hic πλεονεκτεῖν, non pertinere proprie ad auaritiam, sed ad fraudem, qua cũ iniuria nobis occupamus uxores alienas: alioqui putat ille inconcinne cõiungi auariciam cum libidine, præsertim quum mox sequatur, Non enim uocauit nos deus in immundiciam. Atque ita sanè interpretatur hoc loco Theophylactus Chrysostomum sequutus. Cui nõ sufficit sua uxor, is πλεονεκτεῖ.

πλεονεκτεῖν supergredi uertit

Quoniam uindex.) Propterea quod uindex siue ultor &c. διότι.

Sicut prædiximus.) Sicut & prędiximus. Et ita legit Ambrosius, addita coniunctione, ut uideatur hæc, esse repetitio pristinæ admonitionis, quam debebant meminisse.

In

In immundiciam.) ἐν ἀκαθαρσίᾳ. Quod perinde ualet, ac si dicas, non uocauit nos hac lege, ut essemus immundi. Siquidem causa & conditio uocationis erat, ut desineremus esse quod eramus. Hanc enim uim habet nonnunquam præpositio ἐν, apposita dandi casui. Quanquã in eo quod proxime sequitur, abusus est, ἐν pro ἐπί.

Qui hæc spernit.) Hæc, redundat, ὁ ἀθετῶν, id est, Qui reiicit. Addidit interpres pronomen hæc, explicandæ rei gratia. Demiror autem cur ita Hieronymo uisum sit ἀθετεῖν uertere præuaricari: nam in libro Didymi de Spiritu sancto tertio nonnihil de suo adiiciẽs, scribit in hunc modũ: Neque enim uocauit nos deus ad immundiciam, sed ad sanctificationẽ. Itaq; qui spernit, siue, quod melius habetur in Græco, qui præuaricatur, nõ hominem præuaricatur, sed deum &c. Quis enim præuaricatur hominẽ? ut iam idem sit ἀθετεῖν & præuaricari. Illud uerum est, qui spernit ac reiicit dei præceptum, utiq; præuaricatur. *Expensa Hieronymi sententia*

Qui etiam.) Etiam, non est, τὸν καί, id est, Qui dedit. Et ita legit Ambrosius.

In nobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

De charitate fraternitatis.) φιλαδελφίας, id est, Fraterno amore. Ambrosius uertit, De affectione fraternitatis, Siquidem hac uoce, ex amore & fratre composita, apostoli significare solent, mutuum Christianorum inter ipsos amorem: idq; ex Hebræorum more, qui omnes suæ gentis fratres uocant.

Necesse habuimus.) χρείαν ἔχετε, id est, Necesse habetis, hoc est, non est necesse uobis ut scribam. Interpres legisse uidetur ἔχομεν.

A Deo didicistis.) θεοδίδακτοι. Quod hic extulit dictione composita, Ioannes extulit duabus incõpositis, διδακτοὶ θεοῦ, quod illic uertit docibiles dei, hic significat à deo doctos, & diuino instinctu per se afflatos.

Et operam detis.) καὶ φιλοτιμεῖσθε. Quod significat ambitiose conari. Ambrosius uertit eniti: nos, In hoc incumbatis.

Vt uestrum negocium agatis.) καὶ πρασσειν τὰ ἴδια, id est, Vt agatis res proprias. Deterret enim ab alienis appetendis & ocio, quò iam tum sub religionis prætextu propendebant plerique. Nunc hoc hominum genere refertus undique mundus est. Quasi cibus debeatur omnibus qui bene uiuunt, quod est omnium Christianorum commune: & quasi non bene uiuant, qui laborant manibus, aut alio quopiam officio prosunt. Sed orant: et hoc est omnium Christianorum, nec labor obstat precationi. Ne quid dicam de plurimis, qui sub persona pessime uiuunt, pro sanctis moribus nobis uestem, cingulum, & calceos fenestratos ostentantes. Porrò ridicule quidam locum hunc interpretantur de curando negocio propriæ salutis. *Ociosi & curiosi*

Et nullius aliquid desideretis.) καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id est, Nullius indigentiam habeatis. Potest autem nullius, uel ad hominem referri, uel ad rem. Curate, ne quid uobis desit, aut curate, ne sit implorandum auxilium alienum.

De dormiẽtibus.) τῶν κεκοιμημένων. Quasi dicas, somno sopitis, uel soporatis, à dormisco magis quàm à dormio.

Si enim credimus quod Iesus mortuus est.) Chrysostomus citans hunc locum homilia in posteriorem ad Corinthios prima, addit tertium uerbum, ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἔζησεν. Eadem est lectio in commentarijs, sed in exponendo non attingit tertiam uocem, quemadmodum nec Theophylactus, unde adiectam suspicor.

Adducet cum eo.) σὺν αὐτῷ, id est, Secum, aut cum eo, hoc est, filio. Id quod mihi magis probatur.

In aduentu.) In aduentum, εἰς τὴν παρουσίαν. Qui relinquimur & superesse permittimur in illum aduentum, Nec enim ociose additus est articulus.

Non præueniemus eos qui dormierunt.) τοὺς κοιμηθέντας, Certius erat, qui dormiunt, siue qui obdormierunt: nam dormisse dicuntur potius qui iam uigilant, experrecti. Porrò Græca uox perinde sonat quasi dicas, somno sopitos. Augustinus cũ aliâs aliquoties tum libro De ciuitate dei XX. legit, Qui ante dormierunt. Vnde apparet in nonnullis Græcis codicibus scriptum fuisse προκοιμηθέντας.

In iussu.) ἐν κελεύσματι. Non est simplex iussio, sed uox illa, qua nautæ seu milites se mutuo adhortantur ad rem strenue gerendam.

In iussu & in.) Et, redundat, ἐν φωνῇ, id est, Cum uoce: quasi dixisset in iussu uocis, quod genus est illud, molemq́ & montes, pro molestis montibus.

Primi.) πρῶτον, id est, Primum siue prius.

Residuũ in aduẽtu domini

Nos qui uiuimus.) Paulus ita loqui uidetur, quasi resurrectio ea ætate esset futura qua hæc scribebat. Tametsi quoniam participijs est usus, quæ sequuntur rationem eius uerbi cui adhærent, uerti poterant & per futurum, ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα, id est, Nos qui uiuemus & reliqui erimus, unà cum illis rapiemur. Mirum autem quantum hic sudetur & ab Augustino & à recentioribus, dum explicare cupiunt, quod Paulus hoc loco planè dicit quosdam rapiendos ad immortalitatem qui uiuant. Verum id quoniã non est huius instituti, nec persequar in præsentia, & aliâs à nobis super hac re dictum est, in prima Corint. capite decimo quinto. Certe diuus Ambrosius libro De fide resurrectionis capite nono sic adducit hunc locum, ut sentire uideatur, residuos in aduentu Christi rapiendos ad illum, non gustata morte, uel hisce uerbis: Illis, inquit, dulcior uita post requiem. Viuentibus & si grata compendia, tamen ignorata remedia. Nam mortem ni fallor, illic remedium appellat. Sed hæc scribenti subit suspicio, ab Ambrosio scriptum fuisse ingrata remedia, pro ignorata remedia: etiamsi in utraque æditione constanter habebatur, ignorata. Proinde tutius esse puto, quod rectius est sequi, præsertim cum aliâs idem uideatur sentire, nominatim hunc explanans locum. Putat & qui residui fuerint in ipso raptu transituq́ mortem gustaturos. Theophylactus tamẽ, quanquam fatetur in hoc sermone non comprehendi Paulum, tamen interpretatur pios quos dominus adueniens uiuos deprehenderit, simul cum excitatis rapiendos in aërem, nec ullam facit momentaneæ in ipso raptu mortis mentionem. Nec absurdũ est quod in hunc locum dicit scholiastes Latinus, Apostolum semper facere eum diem suspectũ, quasi esset fortassis & illos ad quos scribebat reperturus. Vnde uero constat nobis quod Paulus certũ habuerit se moriturum ante domini aduentum? In secunda ad Thessal. epistola capite secundo, admonet ne conturbentur epistola quasi per ipsum scripta, persuasi iam adesse diem domini. Instat quod in propinquo est, & instat quod iam urget: totus aũt ille locus sic inuolutus est, quasi Paulus noluerit intelligi. Alibi palàm dicit, dominus propè est.

Correctus locus in Ambrosio

Obuiam Christo.) εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου, id est, In occursum domini. Atq́ ita legit is, quisquis fuit, qui scripsit epistolam secundam ad Demetriadẽ uirginem. Nam sunt qui putant eam esse non Hieronymi, sed Iuliani.

In uerbis istis.) ἐν τοῖς λόγοις τούτοις τοῦ πνεύματος, id est, In uerbis his spiritus. In nonnullis Græcorum codicibus additum reperi, uerũ haud scio an mendose, præsertim cum nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium ita legam, ne apud Theophylactum quidem.

EX CAPITE QVINTO.

ET momentis.) καὶ καιρῶν. Melius fortassis uertisset, articulis, siue opportunitatibus. Nam χρόνος simpliciter tempus significat, ut annum aut mẽsem. At καιρὸς articulum temporis cum res gerenda est. Tertullianus libro De carnis resurrectione uertit, de temporibus autem & spacijs temporum.

Diligenter scitis.) ἀκριβῶς οἴδατε, id est, Exacte nostis, siue ad plenũ scitis.

Et securitas.) ἀσφάλεια, id est, Cum tuta res, & nihil est periculi: & idcirco Ambrosius uertit firmitas.

Superueniet interitus.) ἐφίσταται ὄλεθρος, id est, Instat uel imminet interitus siue exitium, uerbo pręsentis temporis, ut efficacius exprimeret inexpectatũ mali incursum. Nec est effugient, sed effugiant, ἐκφύγωσιν, hoc est, non possent effugere.

In utero habentis.) τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, id est, In utero habenti, dandi casu. Est autem hic ὠδὶν, id est, dolor, sed proprie parturientium. Vnde Ambrosius sic extulit, Quemadmodum dolor partus prægnanti: ut sit sensus, Sic illis imminere subito diem iudicij, ut mulieri grauidæ nixus ingruit & dolor partus.

Non estis noctis, neq́ tenebrarum.) Valla legit ἐσμὲν, id est, Sumus, non estis. Quanquam quod ad sensum pertinet nihil interest, sentit enim de omnibus Christianis. Ambrosius legit, Non estis noctis.

Loricam

Loricam fidei.) θώρακα. Ea pars corporis est apud medicos, quæ pectus & humeros ac scapulas complectitur usq; ad stomachi sedem. Vnde & uestis aut armatura hāc muniens, thorax dicitur. Et galeam spem dixit appositiue. Nos quo dilucidior esset sermo uertimus, Pro galea, spem salutis. *Galeā spem salutis, pro quæ est spes salutis*

Et ædificate alterutrum.) εἷς τὸν ἕνα, id est, Vnus unum, hoc est, uicissim alius alium.

Vt habeatis illos abundantius in charitate.) Græca sic habent, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπερεκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Quorum sententia sic reddi poterat: Vt illos summopere habeatis in precio, per charitatem. Ambrosius ita legit: Vt illis summum honorem habeatis in charitate &c. Congeminauit autem ὑπερεκπερισσοῦ, de quo superius admonuimus.

Propter opus illorum.) διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Quod perinde sonat, quasi dicas, Propter facta illorum. Hunc locum oportet annotare diligenter episcopos, qui exigunt à suis summum honorem, cum ipsi non curent præstare suum officium. Paulus iubet eos haberi in summo honore, sed propter opus, non propter inanem titulum, hoc est, laborantes, præsidentes in domino, non cum fastu dominantes: admonentes, docentes, consolantes, quod proprium est episcoporum munus.

Et pacem habete cum eis.) εἰρηνεύετε ἐν αὐτοῖς, id est, Pacifici sitis inter illos. Quanq; interpres uertit sententiam satis recte. Alij Græcorum codices habebant ἐν ἑαυτοῖς, hoc est, inter uos. Atq; ita legit Ambrosius. *Varia lectio*

Corripite inquietos.) νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, id est, Admonete inordinatos, siue incōpositos. Sentit autē intractabiles, qui parēre nolunt, & ob hoc turbant cōmunem pacem.

Suscipite infirmos.) ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est, Subleuate & fulcite: quod Ambrosius legit, Opitulamini infirmis: nam ἀντέχεσθαι proprie est adiutare adnitentem.

Patientes estote.) μακροθυμεῖτε, hoc est, Lenti ad iracundiam.

In omnibus uobis.) εἰς ὑμᾶς, id est, In uos.

Omnia autem probate.) Autem, apud Græcos non additur, nec ad rem facit. Cęterum δοκιμάζειν Græcis quoq; uerbum est anceps, quemadmodum Latinis probare, quod interdum est adprobare, interdum explorare cuiusmodi sit. Theophylactus hoc loco interpretatur, probate, diudicate. Quemamodum alibi, Probate spiritus, si ex deo sint. Audiendi prophetæ, sed cum iudicio. Miror quod exemplar secutus Augustinus, legit hoc pacto, idq; in libello aduersus Adamantium, capite decimoquinto, Spiritum nolite spernere, prophetiam nolite extinguere, omnia legite, quæ bona sunt tenete: nisi quod arbitror scriptoris accidisse uitio, quod Augustinus sequutus est, Nam quæ sequuntur declarant illum ita legisse: Itidem citat libro De nat. & gratia capite nono. Aut certe sensum Pauli ad suum negocium accommodauit. Tertullianus in libro De præscriptionibus hęreticorum: Omnia examinate, quod bonum est tenete.

Abstinete uos.) ἀπέχεσθε, id est, Abstinete, Nec additur, uos.

Sanctificet uos per omnia.) ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς, καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ &c. id est, Sanctificet uos totos, & integer spiritus uester & anima &c. quemadmodum refert Tertullianus in libro De resurrectione carnis. Hieronymus in quęstionibus ad Hedibiam, ita citat hunc locum: Deus igitur pacis sanctificet uos per omnia, uel in omnibus plenos, siue perfectos: hoc enim magis sonat ὁλοτελεῖς. Ergo sensus est, Sanctificet uos per omnia perfectos, hoc est, et in spiritu, & in anima, & in corpore. In has enim partes hominem diuidit Paulus. Porrò ὁλόκληρον sonat integrū, non quod nos uocamus integrum incorruptum, sed quod omnibus suis numeris ac partibus constat. Quod subindicauit Didymus in opere De spiritu sancto. Siquidem colligens hoc loco spiritum non posse spiritum diuinum intelligi, Incredibile, inquit, atq; blasphemum, orare Apostolum, ut spiritus sanctus integer seruetur, qui nec immutationem potest recipere, nec profectum. *Tres hominis partes Spiritus Anima Corpus*

Sine querela.) ἀμέμπτως, id est, Irreprehensibiliter.

Epistola hæc.) Hæc, redundat apud nos. Additum est autem ad explicandum articuli uim, τοῦ.

FINIS

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TESSALONICENSES SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

T dignum est.) Inuenitur quidem & hoc apud Latinos, cę terū usitatius magisq; Latinū est, ut par est, καθὼς ἄξιόν ἐστιν.

Supercrescit fides uestra.) ὑπεραυξάνει, præpositio Græca sonat epitasin. Alioqui Latinis supercrescit quod innascitur alicui rei, aut quod incremento suo opprimit alia.

Vnusquisq; uestrū.) ἑνὸς ἑκάστου πάντων. Addunt omniū, ad uehementiā. Et Ambrosius, uniuscuiusq; omniū uestrū.

παράδειγμα ὑπόδειγμα

In exemplum.) Nō est παράδειγμα sed ἔνδειγμα, id est, Exemplum siue ostensionē, aut specimen, aut declarationem. Nam exemplar imitandi gratia proponitur, ἔνδειγμα declarat quod latebat. Tum enim clarescet dei iustitia, quum cruciatibus æternis dedentur, qui hic sine fine cruciant pios: & regno cœlesti potientur, qui hic spe promissæ felicitatis dira perpessi sunt. Præpositio in, redundat, aut nominandi casu, ostensio, ut referatur ad illos qui affliguntur, id est, uos estis documentum, & ostenditis rectū esse iudicium dei, cum tanta passos remuneratur regno suo.

Supersit

In regno dei.) In, præpositio redundat, nec addit Ambrosius.

Si tamen iustum est.) Ambrosius legit, siquidē, non si. Et Aquinas annotauit in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse siquidem, pro si tamen. Græca scholia exponunt hoc loco εἴπερ, positum pro ἐπειδήπερ, id est, Quandoquidem: affirmantis enim esse, nō dubitātis. Quod si maxime siquidem, ponatur pro si, tanto magis affirmabit, ueluti uerum inferens, de quo nefas sit dubitare. Mirum quur interpres putarit addendum tamen.

Retribuere retributionem.) ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν, id est, Retribuere affligentibus uos afflictionem. Et Ambrosius, Retribuere eis qui uos deprimunt pressuram.

Mendū apud nos

Proinde uidetur errore librariorum deprauatum in uulgatis exemplaribus, præsertim cum in peruetusto exemplari bibliothecę Paulinę extet, Retribuere tribulationem: atq; ita scriptum cōperi & in alijs nonnullis per typographos excusis. Quin & ipsum schema ex contrarijs contextum indicat germanam lectionem. Opponit enim affligentes afflictis, & afflictionē requiei, quæ Græcis est ἄνεσις, id est, relaxatio, Nam θλίβω proprie est premo.

Virtutis eius.) δυνάμεως, id est, Potentiæ.

In flāma ignis.) ἐν πυρὶ φλογὸς. i. In incēdio, siue igni flammæ. Atq; ita legit Ambrosius.

Dantis uindictam.) Dantis, ad dominū refertur, non ad flammam. Nam quamuis apud Latinos anceps est sermo, apud Græcos non est.

Pœnas dabunt.) δίκην τίσουσιν, id est, Pœnam luent, siue pendent.

In interitu.) In, redundat, ὄλεθρον αἰώνιον, ut addatur appositiue, & intelligamus non quālibet pœnam, sed æternam.

Gloria uirtutis.) Ἰσχύος, id est, Roboris siue potētiæ: ne quis accipiat ἀρετῆς, id est, uirtutem, quæ pugnat cum uitio, ut sæpius iam admonuimus.

Admirabilis fieri.) θαυμασθῆναι, Quod Ambrosius expressit, mirificari. Est enim Græcis uerbum passiuum, cum alijs quis redditur admirandus.

Quia creditum est testimonium nostrum.) ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν. Ambrosius ut uitet amphibologiam, sic explicat, Quia fidem habuit testimonium nostrum. Sed Latinius poterat, quod fides habita sit testimonio nostro.

In die illo.) Ambrosius hic addit, aduentus domini.

In quo etiam oramus.) εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα. i. In quod & oramus, siue ad quod. Si refers ad superiora, hic erit sensus: ut cū primis fiat deprecatio, hoc est, ante omnia. Et in hanc sentiam exponit Chrysostomus: Sin ad sequētia, sensus erit, ut precationes fiāt ab omnibus.

Sua uocatione.) κλήσεως, id est, Vocatione. Nec additur sua, apud Græcos, nisi quod

quod articulus additus fermè tantundem efficit: itaq; nos addidimus Ista uocatione.

Et dignetur.) ἀξιώσῃ. Ambrosius uertit, Dignos habeat.

Omnem uoluntatem.) εὐδοκίαν, id est, Beneplacitum siue bonum propositum. Miror quid sequutus Ambrosius legat, omni placito bonitatis, nisi subaudiuit πᾶσι, Perficiat uos iuxta bonam uolũtatem suam. Rursus hic uox est, qua Paulus & Euangelistę solent excludere merita hominum. εὐδοκίας

Bonitatis suæ.) ἀγαθωσύνης. Nam, suę, rursus abundat.

Et opus fidei.) Et hic Ambrosius legit, opere, ut respondeat, placito.

In uirtute.) ἐν δυνάμει, id est, Potentia & robore.

Clarificetur.) ἐνδοξασθῇ, id est, Celebre fiat, aut nobilitetur aut glorificetur.

EX CAPITE SECVNDO.

PEr aduentum.) Græca sic habent, ὑπὲρ τῆς παρουσίας, τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν. Quorum sententia ita reddi poterat, Nomine aduentus domini nostri Iesu Christi, & nomine aggregationis nostræ in illũ. Atq; in hunc sensum interpretantur Græca scholia. Obtestatur enim eos non solũ hoc nomine, quod Christus apparituros sit in sua potẽtia, sed quod ipsi quoq; fideles illic sint adfuturi, & adiungendi Christo. Ipsum autem, siue illum, non refert dominum, sed aduentum, παρουσίαν, & est ἐπ' αὐτῷ. Ambrosius legisse uidetur ἐπ' αὐτῶν, si modo codex mendo uacat. Legit enim, in idipsum.

Cito moueamini.) ταχέως σαλευθῆναι. Quod est proprie fluctuantis, & dimoti de loco.

A uestro sensu.) νοὸς, id est, Mente siue intellectu.

Tanq; per nos missam.) ὡς δι' ἡμῶν, id est, Tanq; per nos. Missam, additũ est explicãdi causa, etiamsi nõnihil mutat de sensu. Nã Paulus nõ uult eos cõmoueri, neq; per spiritũ, tanq; à Paulo profectum, neq; per sermonem Pauli nomine allatũ, neq; per epistolam, illius iussu aut nomine scriptam: atq; id sonant uerba Græca.

Dies domini.) Pro domini, Græcus habet Christi.

Nisi uenerit discessio.) ἀποστασία. Quod Ambrosius uertit, defectionem: nempe cum aliquis desciscit à suo autore seu principe. Et ἡ articulus additus significat insignem illam & ante prædictam defectionem.

Homo peccati.) ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Diuus Ambrosius ut explicaret uim articuli, legit, homo ille, ut acciperemus de certo homine dictum.

Super omne quod dicitur.) Interpres legisse uidetur ὑπὲρ παῦ τὸ λεγόμενον. Verũ Græci codices sic habent, ὑπὲρ πάντα λεγόμενον θεὸν, ἢ σέβασμα, id est, Supra uel aduersus omnem qui dicitur deus, aut cultus siue ueneratio. Atq; ita scriptũ comperimus apud Origenẽ, Augustinus libro cõtra Aduersariũ legis & prophetarũ 2. cap. ultimo, legit, Supra omnem deũ et quod colitur, sed mẽdoso usus codice, quod illi frequẽter accidit. Hieronymus in Quæstionibus citat ad hunc modum: Contra omne quod dicitur deus aut religio, propius accedẽs ad Græca uerba. Quanq; uideo quosdã pro πάντα legere παῦ τὸ λεγόμενον, id est, aduersus omne quod dicitur deus aut religio. Nam σέβασμα proprie dicitur id quod adoramus, & summa reuerẽtia ueneramur & quod maiestate præcellit: idq; uerti poterat, numen. Theophylactus legens πάντα, id est, omnem, sic enarrat locũ, ut πάντα referre uideatur ad omnes dęmones aut homines qui pro dijs habiti sunt: σέβασμα ad simulacra, lucos aut phana. Si legamus παῦ, quod fuisse scriptũ arbitror, participiũ λεγόμενον utroq; referendum est, quod dicitur deus, aut quod dicitur sebasma. Quemadmodũ enim illi nõ erant ueri dij, ita nec uera sebasmata, quæ uenerabant. Nã Deo uero quõ se præferret ille, qui nõ nouerat? *Super omnẽ quod dicitur; à Græcis secus legitur*

Tanq; sit deus.) ὅτι ὅτι θεὸς. i. Quod sit deus, hoc est, ostentãs se esse deũ, cum non sit. Paulus nõ absoluit sermonis ordinem, sed uelut oblitus eorũ quę cœperat, interijcit, q; ueniũt in mentẽ. Videbat enim additurus, quoniã nisi uenerit defectio &c. non ueniet dies domini. *Sermo inabsolutus*

Non retinetis.) οὐ μνημονεύετε, id est. Non meministis. O nouam copiæ affectationem, etiam cum iniuria sensus. Vtrum, quæso, istud est uertere diuinas literas, an potius in re seria ludere? Cum simplex notum ac proprium uerbũ suppeteret, ille maluit retinetis. Tolerabilius erat tenetis, etiamsi futurum erat ἀμφίβολον. Sed aliud est retinere, aliud tenere, Tenet qui meminit, aut etiam qui intelligit: retinet, qui reuocat alioquin abiturum. Et

hoc

Calumniator depulsus hoc loco quidam τραγικῶς in me deſtomachatur, qui prorſus ſim ignarus linguæ Latinæ, nimirum non intelligens Retinere, pro meminiſſe Latine dici, cum ſic loquutus ſit Seneca in epiſtola quadam quam ſcripſit ad Paulum, atque ita uerterit hic idem interpres in Actis apoſtolorum cap. xx. Quaſi quiſquã eruditus credat illas epiſtolas eorum eſſe, quorum titulos habent, aut quaſi conſequens ſit, ideo Latine dictum hoc loco retinetis, pro tenetis, quod idem alibi ſit ad eũdem modum loquutus. Et qui tam argutis ſyllogiſmis rẽ agit, nec ullum interim locum producens è probatis Latini ſermonis autoribus, me uocat prorſus ignarum linguæ Latinę, me rudem appellat, hebeti craſſoq; ingenio. Sed male habet homi nem, quod taxarim interpretem, cuius patrocinĩ ſuſceperat: at reum interim ſuum in tot locis deſtituit, ubi ne uerbum quidẽ pro illo mutit, quod ipſum tamẽ eſt uerecundius quàm cauſam illius tam ſiniſtre agere.

Hæc dicebam uobis.) Ambroſius, niſi codex mendoſus eſt, legit ad hunc modum, Non meminiſtis, quod me adhuc apud uos agente, hæc dicebantur uobis.

Vt reueletur in ſuo.) Deeſt, ille, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν, id eſt, Vt ille reueletur. Ille, inquam, aduerſarius, de quo modo dictum eſt.

Myſteriũ iam operatur iniquitatis.) Myſterium, eadem uox eſt quã aliâs uertit, ſacramẽ tum. Iacobus Faber putat Operatur, hic accipi paſſiue pro patratur. Tametſi nihil eſt neceſ ſe, cum ſit uerbũ medium. Et ἐνεργεῖν non eſt proprie patrare aut facere, ſed agere, hoc eſt, uim ſuam exercere: ſicuti ſpiritus dicitur operari in nobis, cum uim ſuam & efficaciam o ſtendit. Ita nunc Paulus dicit Antichriſtum nondum apparuiſſe, ſed tamẽ occulte iam illi us ſpiritum ualere, & agere in his qui perſequuntur Chriſtianos. Græci interpretes arbitrã tur hoc dictum in Neronem.

Tantũ ut qui tenet nunc te.) μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως. Videtur in Græco codice deeſſe, ὁ κατέχων ἄρτι κατεχέτω, id eſt, Is qui nunc obtinet, obtineat, donec &c. niſi malumus apo ſiopeſin eſſe, quæ plus ſignificarit ſilendo, quàm ſi uerbum explicuiſſet. Hunc locum ex ponunt de imperio Romano, quo ſoluto ſit uenturus Antichriſtus. Nonnulli de Nerone, quem putant aut reſurrecturum, ac futurum Antichriſtum, aut in hoc ſublatum aſſeruari, ut ſuo tempore prodeat: quidam de fictis Chriſtianis. Quibus de rebus accuratius diſſerit Auguſtinus libro De ciuitate dei xx. capite decimonono.

Interficiet.) ἀναλώσει, id eſt, Conſumet.

Illuſtratione aduentus.) τῇ ἐπιφανείᾳ, id eſt, Apparitione, etiamſi Ambroſius legit, illuſtra tione præſentiæ ſuæ. Auguſtinus, illuminatione præſentiæ ſuæ, ut accipias claritate Chri ſti aduenientis, obſcuratum iri Antichriſtum.

Et prodigijs mendacibus.) ψεύδους, id eſt, Mendacij: ſic legit & Ambroſius. Quanquã interpres ſi ſtudio ſic uertit, uertit eleganter: ſin caſu, feliciter.

His qui pereunt.) In his eſt Græce, licet reclament Latini codices.

Charitatem ueritatis.) τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, id eſt, Dilectionẽ ueritatis non acceperũt. Atq; ita legit diuus Ambroſius. Durius enim cohęret charitas cum genitiuo ca ſu ueritatis, Sentit enim amorem ueri, aut charitatem ueram, aut ſi credimus Theophyla cto, ipſum Chriſtum, qui fuit utrunq;, charitas & ueritas.

Ideo mittet.) καὶ διὰ τοῦτο, id eſt, Et ideo. Deeſt enim nobis copula.

Operationẽ erroris. ἐνέργειαν πλάνης, id eſt, Efficaciã ſeductionis uel impoſturę, ut refera tur ad prodigia, quę facturus ſit Antichriſtus, nimirũ agente in illo ſpiritu immũdo. Quan doquidem diuus Hieronymus arbitratur Paulum hunc ſumpſiſſe locum ex Eſaia, qui ſcri bit, Dominus miſcuit ei ſpiritum erroris. Porrò ſpiritus eſt agere, uelut ignis.

Conſentire Probare Sed conſenſerunt.) ἀλλ' ηὐδόκησαντο ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Quod ita uerti poterat: Sed quibus pla cuit iniquitas. Aut, ſed approbauerunt iniquitatem, ut aliâs σωδοκεῖν.

Quod elegerit nos.) ὅτι εἵλετο ὑμᾶς, id eſt, Elegit uos.

Varia lectio Primitias in ſalutem.) ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, id eſt, Ab initio ad ſalutem. Et Ambroſius legit, à principio. Apparet interpretem legiſſe ἀπαρχὰς, ſiue ἀπαρχὴν, quod ſonat primiti as: ut ſit ſenſus, illos inter primos fuiſſe uocatos ex Theſſalonicenſibus. Sin legas ἀπ' ἀρχῆς, pertinet ad diuinam prædeſtinationem. Quanquam ex ijſdem uerbis & hic ſenſus acci pi poteſt, eripuit nos deus ab imperio. Theophylactus in contextu legit ἀπ' ἀρχῆς, id eſt,

ab initio

ab initio, & interpretatur de prædestinatione, nec tamen certo liquet, an legerit ἀπαρχὰς.

In qua & uocauit.) εἰς ὅ, id est, In quod, Idq; potest uel accipi absolute uel referri ad spiritum, ut dicas, in quem: et ita indicant Græca scholia. Vetusti codices habent in quam, ut legit Ambrosius. Ex ijs conijcere licet primam scripturam fuisse, in quem, scilicet spiritum. Id lectori uisum est durius, eoq; Quem, mutauit in quã, ut mollius referatur ad fidem proximam. Mihi tamen magis placet ut ὅ sumatur absolute.

Quas didicistis.) ἐδιδάχθητε, id est, Quas docti estis, ut obiter magis commendet suum officium.

Deus & pater noster.) Sermo Græcus mollior est, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, id est, Is qui deus & idem pater noster est. Nam si dixisset ὁ θεὸς ϗ ὁ πατὴρ ἡμῶν, uisus fuisset designare duas personas, quarum alter fuerit deus, alter fuerit pater. Ambrosius nõ addidit copulam, haud scio an uitio librariorum.

Exhortetur corda uestra.) παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, id est, Consoletur corda uestra. Tametsi uerbum παρακαλέσαι ambiguũ est: & apud Græcos sermo præcedit opus, apud nos diuersus est ordo. In tradendo pietatem prius est facere q̃ docere, in disciplinis prior est sermo quàm opus. Primum enim discendum quid expediat facere.

EX CAPITE TERTIO.

AB importunis.) ἀπὸ τῶν ἀτόπων. Quod magis sonat absurdis & prodigiosis. Ambrosius legit, ab iniquis. ἄτοπος autem Græce dicitur qui nulli loco conuenit, quales sunt hæretici.

πιστὸς qui præstat fidem

Fidelis autem deus.) Græce est dominus, πιστὸς δὲ ἐστὶν ὁ κύριος.

Quoniam quæcunq;.) ὅτι, Quod. Mira confusio coniunctionum. Sermo Græcus habet amphibologiam. Potest enim hic accipi sensus, Confidimus de uobis, idq; freti præsidio domini, quod præcepta nostra, quemadmodum seruatis nunc, ita & in posterum sitis seruaturi: potest & hic accipi, Confidimus de uobis, quod ea quæ præcepimus & seruatis & seruaturi estis in posterum. In priore sensu coniunctio καὶ, cõnectit hæc duo uerba, præcepimus & facitis, In altero repetita cõiunctio, utranq; particulam, & facitis & facietis, ex æquo connectit cum uerbo, confidimus. Priorem sensum uidetur sequi Theophylactus, posteriorem Ambrosius. In priore sensu, prius ϗ simpliciter copulat, posterius positum est pro etiam, quod est idiomatis Græcanici.

In charitate.) εἰς τὴν ἀγάπην, id est, In dilectionem dirigat.

Patiẽtia Christi, pro ea qua Christus expectatur

Et patientiam Christi.) ϗ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ, id est, In expectationem Christi. Ita legit Ambrosius, & recte. Cæterum ὑπομονὴ sonat perseuerantiam in re quapiam non sine molestia, sed rursum cum expectatione præmij, aut certe finiendi mali.

Denunciamus autem.) Idem uerbum est quod uerterat præcipimus, παραγγέλλομεν.

Quã acceperũt.) Interpres legisse uidetur παρέλαβον, Græci legunt παρελάβων. i. accepit.

Ambulantes inordinate.) ἀτάκτως, Aut incomposite siue turbulente. Iam nouum non est, quod ambulare dixit pro uersari.

Non inquieti fuimus.) οὐκ ἠτακτήσαμεν, id est, Non inordinati, siue non incomposite fuimus. Ambrosius uertit, Non intemperanter uiximus apud uos. & ἀτάκτως item uertit intemperanter. Miræ uero huius interpretis deliciæ, qui modo ἀτάκτως, uertit, inordinate, nunc ἀτακτήσαμεν uertit, Fuimus inquieti, cum utriusq; dictionis eadem sit origo. Recte uertit Ambrosius, modo si sensit intemperanter, idẽ esse quod turbulente, et intractabiliter. Siquidem Latinis in ordinem cogi dicuntur, qui cõmuni lege astringuntur, nec ulla in re differunt à cęteris. Huic diuersum est, si quis contemptis legibus publicis, suo uiuat arbitratu. Id enim uocat Paulus ἀτακτεῖν, præter ordinem uiuere. Metaphora sumpta est à militia, ubi non licet ordinem deserere, quod illi uocant λειποτακτεῖν.

Paulus gratis docuit

Neque gratis panem manducauimus.) Ambrosius legit, edimus, ut appareat illũ legisse ἐφαγομεν, pro ἐλάβομεν. Cæterum ἐλάβομεν quod nunc habetur in Græcis codicibus, magis quadrat cum eo quod sequitur, à quoquam.

In labore & fatigatione.) κόπῳ καὶ μόχθῳ. De quo superius meminimus: uterq; uertit eodem modo: κόπος labor, μόχθος labor molestus.

Quasi non habuerimus.) ὅτι οὐκ ἔχωμεν, id est, Quod non habeamus. Et demus, non damus

remus, παῤῥησιαζόμεθα, hoc est, quod id nobis nō liceat facere. Quo dicto simul & excusat alios qui sumebant, & suam tēperantiam exaggerat, qui adeo nihil exegerit prēter ius, ut ne quod iustum quidem fuerat acceperit.

Denunciabamus.) παρηγγέλλομεν, id est, Præcipiebamus. Vtinā interpres hic tam feliciter copiam affectasset, quàm id facit sedulo. Plutarchus libro suo titulum indidit, γαμικὰ παραγγέλματα, quis auderet hoc uertere, cōnubiales denunciationes? Apud Iureconsultos lego, operis noui denunciationem. Cæterum an semper denunciet, qui præcipit ac præscribit, nescio. Etenim si non licet quouis loco pro hominibus ponere mortales, multo minus arbitror quouis loco ius esse, denunciare, ponere pro præcipere.

Audiuimus enim.) ἀκούομεν γάρ, id est, Audimus enim, ut sit tempus instans.

Ambulare inquiete.) ἀτάκτως. Quod paulo superius uertit, inordinate, nunc uertit, inquiete. Rursum Ambrosius, intemperanter. Et hoc loco περιπατοῦντας aptius est, obambulantes, hoc est, circumuagantes, quæ est natiua huius uocis significatio.

Admonitio Nihil operantes, sed cur, &c.) Non seruauit interpres elegantiam Græci schematis, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, id est, Nihil agētes, sed curiose agentes. Nam tale quiddam est in his Pauli uerbis, quale M. Tullius commonstrat in dicto Domitij Afri, qui dixit Suram Manlium quod in agendo tumultuaretur, non agere, sed satagere. Est autem hic gemina gratia, prior est in affinitate uocum, quod genus est, legationibus immorandum est, non immoriendum: altera est in deprauatione uerbi, qualis est in agere & satagere. *Agere* *Satagere* Agit enim qui suo fungitur officio, Satagit qui uehementer, sed frustra molitur. ἐργάζεσθαι laudis est, περιεργάζεσθαι uituperabile, & tamen plus esse uidetur περιεργάζεσθαι quàm ἐργάζεσθαι. Subest autem & γνωτίωσις non ingrata, ἐργάζεται qui operatur frugifera, περιεργάζεται, qui infrugifera. Quanquam illud περιεργαζομένους significat & superuacua & inutilia agentes, quæ πάρεργα dicuntur, quasi nihil ad rem pertinentia. Hinc certe apparet aliud esse ἐργαζομένους & γεωργοῦντας, ἐργάζεσθαι & γεωργεῖν, cum utrunq; soleat eodem uerbo reddere.

Denunciamus & obsecramus.) παρακαλοῦμεν, quod esse poterat, hortamur, sed melius est obtestamur, ut mitiget præcipientis autoritatem. Precibusq; minas regaliter addit, in quit ille. Paulus contrà minis addit preces, ac ne uel autoritas uel preces contemni possint, adiecit, In domino Iesu.

In domino Iesu Christo.) διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν, id est, Per dominum nostrum.

Suum panem.) τὸν ἑαυτοῦ ἄρτον, id est, Suum ipsorum panem, idq; ἐμφατικώτερον: quasi dicas, non alienum, sed suum.

Mendum Per epistolam hanc.) Hunc, est Græce, non hanc, hoc est genere masculino, non fœmino, sicut & in emendationibus Latinorum exemplaribus, nominatim in Constantiensi utroq;. Theophylactus indicat apud Græcos fuisse duplicem lectionem, alteram, εἰδέ τις οὐκ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, id est, Si quis uero nō paruerit sermoni nostro per epistolā, ut intelligas Paulum per epistolā loqui Thessalonicēsibus. Alterā lectionem testatur placuisse Ioanni Chrysostomo, ut pro ἡμῶν primæ personæ ponatur ὑμῶν secundæ personæ, sitq; sensus, Si quis non paruerit uobis proponētibus ex hac mea epistola, quod præcipio, hunc notetis, quod Græcis est, σημειοῦσθε, hoc est, Sit uobis notatus ut fugiatis, quēadmodum signamus boues cornupetas, quo uitentur. In Græcis uerbis dubium est, an notate referatur ad, per epistolam, sed cōsensus interpretum refert ad sermonem, λόγῳ.

Confundi pro pudefieri Vt confundatur.) ἵνα ἐντραπῇ, id est, Vt pudefiat, & ut rubore suffundatur, cum uiderit se uitari ab omnibus. Confunditur et is qui alioqui perturbatur. Idcirco diuus Ambrosius, ut explicaret uim uerbi Græci, uertit, Vt reuerentia confundatur.

Quasi inimicum.) ὡς ἐχθρόν, id est, Vt inimicum. Mira apostoli lenitas, qui ne intractabilem quidem uelit pro inimico haberi.

Corripite ut fratrem.) νουθετεῖτε. Ambrosius uertit, Monete consilijs, cui magis placuit uerbum lenius.

Sempiternam.) διὰ παντὸς, id est, semper, aut perpetuam.

In omni loco.) ἐν παντὶ τρόπῳ, id est, In omni modo. Quanquā interpres uidetur legisse τόπῳ, pro τρόπῳ, & ad eundē modū legit Ambrosius, etiamsi Græca scholia τρόπῳ legūt.

Theophylactus

Theophylactus ἁπλῶς πανταχοῦ refert ad tempus, ἐν παντὶ τρόπῳ ad negocium, hoc est, in opinionibus, in dictis, in factis. In Chrysostomi cõtextu est ἐν παντὶ τρόπῳ, sed commentũ arguit illum legisse, ἐν παντὶ τόπῳ, exponit enim πανταχοῦ, hoc est, etiam apud alienos à religione Christiana. Ex Ambrosij commentarijs non liquet, quid legerit, Nec absurdus tamen sensus est, in omni tempore, & in omni loco, et semper & ubiq;, sermone prouerbiali.

Deus sit cum om.) Dominus est, non deus, & ita legit Ambrosius.

Et salutatio mea.) Mea, ablatiui casus est, & refertur, ad manu. Mea manu Pauli.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TIMOTHEVM PRIOREM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

SECVNDVM imperium.) κατ' ἐπιταγήν, Apertius hic erat iuxta iniunctionem, siue delegationem. Nam ἐπιτάσσειν est iniungere & mandare quippiã. Sentit enim de munere apostolico, quod nõ ipse sibi uindicarit, sed ab ipso Christo fuerit delegatum. Annotauit hoc Chrysostomus, indicans plus esse ex delegatione ac iussu apostolum quàm uocatum dici. Nam ad Romanos scribens dicit κλητός, id est, uocatus.

Pater seruator

Dei saluatoris nostri.) Hic certe nemo poterit tergiuersari quin pater, dictus sit saluator, ut nihil agãt, qui quod est in epistola ad Titũ, Apparuit benignitas & humanitas saluatoris nostri dei, uolunt non aliò quàm ad filium referri.

Et Christi Iesu spei nostræ.) καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Apertius erat, Iesu Christi, qui est spes nostra. Nam articulus τῆς habet uim exponentis. Et salutis autorem facit patrem, filiũ spem appellat. In hunc sensum interpretantur Chrysostomus, Ambrosius & Theophylactus. Cæterum an quod hic Paulus tribuit Christo, nos recte tribuamus uirgini matri, aut alijs diuis, alijs excutiendum relinquo.

Dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ. i. Germano filio. Et ita legit Ambrosius, atq; adeo Chrysostomus, aut quisquis fuit eius operis autor, licet interpres ubique infulserit suum charissimus, quemadmodũ interpres Theophylacti legit, dilecto. Cum enim tot uerbis agit de similitudine filij patrem referẽtis, satis declarat se γνήσιον legisse non ἀγαπητόν. Germanũ uocat, uerum & ingenuũ non adulterinum, quod per omnia responderet spirituali patri Paulo, id quod est filiorũ, referre parentẽ, & non degenerare. Sed de hac uoce aliâs dictũ est. Filius autẽ uel ętatis uel charitatis est nomen. Nam quũ Paulus omnes Christianos fratres appellet, qui cõuenit alioquin, ut episcopum appellet filium, nisi sentiret de ætate.

Dilecto, pro germano

Gratia & misericordia.) Græci non addunt coniunctiones hoc loco, sed gratia, misericordia, pax: et ad eum sanè modum legit Ambrosius. Annotauit hoc Chrysostomus quod ad unum hunc scribens meminerit misericordiæ, quum in cęteris mentionem faciat pacis & gratiæ. Annotauit idem Origenes in epistolam ad Romanos.

Christo Iesu domino nostro.) Gręcanici codices iterant domini cognomen, κῷ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, id est, A domino Iesu Christo, qui est dominus noster. Quasi aliter sit dominus omnium, aliter fidelium, quos peculiariter possidet. Quanq̃ dissentit & Ambrosius et uulgata æditio. Theophylactus contrà nobiscum facit. Nos Gręcam lectionem non mutauimus, sed ita, ut liberũ sit lectori, utram uolet sequi. Nam uidetur haud quaq̃ otiosa hæc iteratio, Magnũ enim solatiũ est Christianis habere peculiariter talem dominum, cui curæ sunt. Annotauit hoc, licet obscure, Chrysostomus ac Theophylactus.

Sicut rogaui te.) παρεκάλεσά σε. Quanquam Græca uox anceps est, tamen hic magis quadrabat, hortatus sum, ut Vallæ placet, Tametsi Paulus eo uerbo nonnunquam usus est erga plebeios. Imò nominatim annotauit hoc Chrysostomus, & hunc sequi gaudens Theophylactus, quod tantus apostolus uerbo tam humili tamq; blando usus est erga discipulum. Porrò quod Stapulensis admonet καθὼς potius uertendum fuisse sic, quàm sicut:

quid sibi uelit prorsus non intelligo. Neq; enim opinor, καθὼς accipi posse pro ὅτως.

Vt remaneres Ephesi.) Oratio plenior est Græce & Latine, propterea quod προσμεῖναι potest esse uel infinitiui modi uel imperatiui, quantũ ad sensum attinet. Sicut te rogaui manere maneto. Atq; ita legisse uidetur Ambrosius, qui legit, ut denunciares: quod non quadraret, nisi accederet, maneto, aut simile uerbum. Porrò quod nos adiecimus, Ita facito, nõ deprecabor admissum sacrilegium, nisi idem frequenter facit interpres, & nisi hoc frequenter fieri cogit necessitas. Neq; sensi προσμεῖναι sumendum imperandi modo priore sermone, sed in posteriore quę subauditur, neq; tamen necesse est, eadem omnino uocem subaudiri. Hæc non adderem grauaturus lectorem, nisi quidam libris æditis non minus indocte quàm uirulente locum hunc exagitassent.

Ne aliter docerent.) μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, id est, Ne diuersa doceãt, aut potius ne diuersis uterentur doctoribus, uerbo composito, ab ἕτερος alius, & διδάσκαλος doctor, ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod est, nunc his, nunc illis uti doctoribus. Quanquã Chrysostomus & hunc sequutus Theophylactus, ἑτεροδιδασκαλεῖν interpretãtur diuersam inducere doctrinam, ut ad pseudapostolos pertineat. Nos ambigue uertimus, ne diuersam sequantur doctrinã, quod commune est, & docentibus & discentibus diuersa. Vsus est eodem uerbo huius epistolę cap. sexto. Consentit cum interpretatione ueterum Ambrosius.

Interminatis.) ἀπειράντοις, id est, Quę finem nõ habẽt, cuiusmodi nõnullæ sunt uulgarium Theologorũ quęstiones, opiniones, ac difficultates. Nam quo plus est eiusmodi quæstiuncularum, hoc plus etiã subscatet è casibus nunc̃q; finiendis, quorũ etiã si milies mille milia produxeris, plura tamen supererunt. In quibus ut absit impietas, tamen ipsa difficultas quęstionũ auocat ab ijs, quæ propius ad rem pertinent. Chrysostomus putat hunc locum non esse accipiendũ de historia ueteris testamenti. Sed Ambrosius palàm de ea uidetur interpretari, cum ait: Ne oblectarentur fabulis quas narrare cõsueti sunt Iudæi de generatione suarum originũ, de Abraham & Isaac, & cęteris patriarchis, & de circũcisione, & de ijs quæ postea tradita sunt à Mose, cæteraq; quæ sequuntur in hanc sententiã. Ac mihi sanè, ne hi quidẽ ad uerã Christianamq; pietatẽ magnopere uidentur facere, qui de Christi genealogia tam anxie tamq; penè dixerim Iudaice disputant. Atq; in totum ex ueteris testamenti libris pro rei cõmoditate delibari quædam magis probarim, q̃ illorũ autoritatem æquari maiestati euangelicæ, imò penè anteferri. Quid enim nunc aliud legitur in tẽplis? Quin etiã illos libros Iudæorũ recipimus in canonẽ nostrum, quos illi in suũ recipere noluerunt, Christiani propensiores in Iudæorũ libros, q̃ ipsi in suos: qui tamen sua sic amant, ut nulla gens insanius. Porrò quod hic uertit, interminatis, Ambrosius uertit, infinitis.

Quæstionũ examina

Iudaicæ genealogiæ

Aberrantes.) ἀστοχήσαντες, id est, Cum aberrassent. Et est uox propria his, qui aberrant à scopo. Id subindicat & Chrysostomus.

Conuersi sunt.) ἐξετράπησαν. Ego malim, deflexerunt. Et magis explicat Græcam uocem, ueluti cum aberrans à scopo, aliò se deflectit.

In uaniloquium.) εἰς ματαιολογίαν. Quantũ ad pronunciationem attinet, matæologia, non multũ abest à theologia, cum res inter se plurimum discrepẽt. Proinde nobis quoq; cauendum est, ne sic sectemur theologiã, ut in matæologiã incidamus de friuolis nugis sine fine digladiantes. Ea potius tractemus, quæ nos transforment in Christum, & cœlo dignos reddant. Quorsum enim attinet decertare, quot modis accipiatur peccatũ, priuatio duntaxat sit, an macula inhęrens animæ? Hoc potius agat Theologus, ut omnes horreant oderintq; peccatum. Totis seculis disputamus, an gratia qua deus nos diligit ac trahit, & qua nos illum uicissim diligimus, eadem sit gratia, & an sit aliquid creatũ an increatũ. Illud potius agamus, puris precibus, innocentia uitæ, pijs factis, ut eo munere nos dignẽ deus. Digladiamur sine fine, quid distinguat patrẽ à filio, & utrunq; à spiritu sancto, res an relatio, & qui cõsistat, tres dici, quorũ nullus sit qui alius, cum sint una essentia. Quanto magis ad rem pertinet hoc modis omnibus agere, ut ternionẽ illum, cuius maiestatẽ scrutari fas non est, pie sancteq; colamus & adoremus, illiusq; concordiã ineffabilẽ nostra cõcordia quoad licet exprimamus, quo cõtingat aliquãdo & in illius ascisci cõsortiũ. Disputamus qui fieri possit, ut ignis quo cruciabũtur impiorũ animæ, cum sit materialis, agat in rem incorpoream. Quanto magis referebat, huc totis uiribus eniti, ne quid in nobis reperiat ignis ille, qualis

Quæstiones quorundã theologorum curiosæ

qualis qualis est quod exurat. Atq; hæc si uel animi laxandi gratia, uel citra contentionem agitarentur, ferri poterant. Nunc quibusdam tota ætas in huiusmodi quęstionibus consumitur, & res usq; ad clamorem, usq; ad uera dissidia, usq; ad conuicia, nõnunq; usq; ad pugnos procedit. Quod quęstionũ examina suscitamus circa baptismũ, circa synaxim, circa pœnitentiæ sacramentũ, quorum nonnulla sunt eiusmodi, ut nec scire magnopere referat, & ut asseuerari possunt, ita nec refelli, nec probari. Illud magis ad rem pertinebat, in hoc incumbere, ad hoc nos inuicem adhortari, ut uita Christo digna, baptismi sacramẽto respondeamus, ut ad sacras illas epulas frequenter ac pure accedamus, ut non multum sit in uita, quod pœnitentiæ cauterio sit exurendũ. Quid autem nunc loquar de quæstiunculis non solum superuacaneis, sed penè dixerim impijs, quas mouemus de potestate dei, de potestate Romani pontificis? An deus possit quoduis malum, etiam odiũ sui præcipere, & omne bonũ prohibere, etiam amorẽ & cultum sui. An possit actu infinitum secundũ omnem dimensionem producere. An potuerit hunc mundũ etiam ab æterno meliorem facere q̃ fecit. An possit producere hominem, qui peccare nullo modo queat. An reuelare possit alicui suum futurũ peccatũ, aut damnationem. Num possit aliqua distincte intelligere, si ad illa non habeat distinctas relationes rationis. An possit respectũ producere sine fundamento & termino. An possit naturã uniuersalem producere & conseruare sine singularibus. An possit aliquo prædicamento contineri. An potestatem creandi possit cõmunicare creaturę. An possit ex facto facere infectum: Ac per hoc ex meretrice facere uirginem. An quęlibet persona diuina possit quamlibet naturã assumere, quomodo uerbũ humanã assumpsit. An tres personæ possint simul eandem naturã assumere. An unum suppositum creatum possit alterã naturã creatam assumere. An hæc propositio, deus est scarabeus, aut cucurbita, tam possibilis sit, q̃ hæc, deus est homo. An deus assumpserit indiuiduum humanum, an speciem. An potius conueniat deo, non posse facere impossibile, an impossibile non posse fieri à deo. Vtrum prius conueniat deo posse producere, an creaturæ posse produci. An in mente diuina sint omnium rerum ideæ, & illæ practicę ne sint, an speculatiuæ. An doctrinæ Aristotelicæ & naturali rationi sit consentaneũ: denicq; an ipsa res cogat fateri aliquem esse respectũ ab omnibus rebus absolute distinctũ. An deus aliquo ab ipso distincto sit unus. An personæ diuinę uero numero dicantur tres. An numerus personarum in diuinis pertineat ad substantiã, an relationem. Et an ad primã intentionẽ an secundam. An per relationes & distinguantur & cõstituantur. An pater producat filium, & spiritum sanctũ, ratione intellectus, an uoluntatis. Item an ratione essentiæ, an attributi naturaliter, an libere. An essentia in patre sit principiũ generatiuum filij, & an sit terminus paternæ generationis. An deus generet deũ. An pater prius origine producat spiritũ sanctum q̃ filius. An in deo sit intellectus agens & possibilis. An spiritus sanctus procedens à patre & filio, ab uno principio proficiscatur an à duobus. An hęc propositio sit possibilis, pater deus odit filiũ deum. An anima Christi potuerit falli, an fallere, an mentiri. Iam uero de Romani pontificis potestate, penè negociosius disputatur q̃ de potestate dei, dum quærimus de duplici illius potestate, & an possit abrogare quod scriptis apostolicis decretũ est. An possit aliquid statuere, quod pugnet cum doctrina euangelica. An possit nouũ articulum condere in fidei symbolo. Vtrum maiorem habeat potestatem q̃ Petrus, an parem. An possit præcipere angelis, an possit uniuersum purgatorium quod uocãt tollere. Vtrũ simplex homo sit, an quasi deus, an participet utranq; naturam cum Christo. An clementior sit q̃ fuerit Christus, cum is non legatur quenq̃ à purgatorijs pœnis reuocasse. An solus omnium non possit errare. Sexcenta id genus disputãtur magnis ędítis uoluminibus, idq; à magnis Theologis, præsertim professione religionis insignibus. Atq; hæc fiunt nõ sine manifesta suspitione adulationis, nec sine iniuria Christi, ad quem collati principes quantumuis magni, quid aliud sunt q̃ uermiculi? An putant hæc placere Leoni nostro, germano ueroq; Christi uicario, qui tanq̃ uerus pastor nihil habet antiquius salute gregis Christiani, ut uerus Christi uicarius, nihil habet charius gloria principis sui Christi? Et tamen huiusmodi quæstiunculis serio occupantur quorundã Theologorum scholæ. His ætas rerũ omnium fugacissima cõteritur, cum pleraque sint eius generis, ut doctius nesciantur q̃ sciantur, ut ridicule quærantur, temere definiantur. Breue tempus est, & arduum est negociũ agere uere

Quæstiones penè impiæ de deo

De potestate pontificis

Anxietas in uerbis

Christianum. Quin igitur omissis rebus superuacaneis, ea potissimũ spectamus quæ Christus nos scire uoluit, quæ prodiderunt apostoli, quæ proprie ad charitatem faciunt, de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta, quã unam Paulus appellat finem, & perfectionem totius legis. Tot iam annis cauillamur in scholis, quibus uerbis sit loquendum de Christo. An hæc propositio sit uera, Christus fuit ab æterno, an recte dicatur compositus ex utraq; natura, an constare, an conflatus, an commixtus, an conglutinatus, an coagmentatus, an ferruminatus, an copulatus. Nihil horum placet, tantũ placet Vnitus, nouum uerbum, cum nihil minus significet, q̃ hoc cui significando repertum est. Porrò si quæreretur, an pie dicamus naturam humanam unitam diuinæ, fatentur pie dici. Rursus, an pie dicatur diuina unita humanæ, ambigũt. Si hæc essent colloquia pomeridiana Christianorum, probarem huiusmodi sermonibus excludi fabulas ineptas. Nunc hæc uidẽtur fidei nostræ præsidia. Quærimus ea, quæ nec scire possumus, nec scire iubemur. Illa negligimus, quæ sola fuerant meditanda. Sunt autem quædam hoc ipso pernicioſa, quod obscuritate sua remorantur ac fatigant ingenium, melioribus alioqui rebus occupandum. Talem opinor fuisse philosophiam Pythagoręę. Et hoc nomine taxantur & ab ethnicis Heracliti libri, in quibus Socrates iocabatur, opus est natatore Delio. Certe hoc nomine Chrysostomus damnat philosophiam Platonis, quod numeris & ænigmatibus sit inuoluta, non aliter pernicioſa, quàm foret tabula quæpiam elegans, quæ fugientem è prælio remoraretur. Atqui talia fermè sunt, quæ traduntur ab his qui se iactant scientia subtilis Theologiæ: qui etiamsi uera prædicarent, tamen ea explicant uerbis non modo sordidis, sed adeo obscuris & inuolutis, ut tanti non sit sic discere. Quod genus sunt quũ disputant, de quatuor instantibus naturę. Item cum disserunt quod persona non dicit relationem originis nec communem, sed duplicem negationem communicabilitatis in genere non extra genus, et connotat aliquid positiuum, & est nomen primę intentionis non secundæ. Item cum aiunt, personas in diuinis esse in se inuicem per circumincessionem, circumincessionem uero uoce m nouam noue definiunt: Circumincessio, inquiunt, est subsistentis in subsistente realiter distincto, mutua præsentialitatis assistentia in eadem essentia. Rursus cum definiunt, unio personalis siue hypostatica, est relatio disquiparantiæ realis quidem in uno extremo, cui in altero nulla realis ratio respondet. Item unio uerbi in Christo, est relatio extrinsecus adueniens, terminata ad uerbum & fundata in assumpta humanitate; & est ista relatio non dependentis ad causam effectiuam, sed sustentificati ad sustentificans. Huiusmodi tricarum apud istos plena sunt omnia. Et in hac Theologia tam non simplici uitã omnem consumunt, qui simplicem & apostolicam profitentur. Et qui ipso etiam cognomine summã modestiam profitentur, huiusmodi phylosophiæ professione tollunt cristas. Qui congruit apostolicę uitæ professio, cum ethnicæ philosophiæ tanto tamq; curioso studio? Os consecratum est euangelio, & nihil crepat nisi Auerroem & Aristotelẽ. Horretur pecuniæ contactus, & in blasphemi philosophi libris tota ducitur ætas. Veteres qui in paganismo aut per ætatis insciam talia didicerant, ex his quędam decerpebant ad eruditionem Christianam. Nunc qui Christi simplicitatem profitentur & aluntur prædicando euangelio, talia coguntur perdiscere. Noui quendam Theologum, qui negabat annos nouẽ sufficere ad intelligenda quę Scotus scripsit tantum in præfationem Petri Lombardi. Audiui rursus alium, qui prædicabat fieri non posse, ut quis intelligeret unam propositionem in toto Scoto, nisi metaphysicam ipsius uniuersam teneret memoria. Huiusmodi labyrinthis Basilides, Valentinus & Marcion captabant animos simplicium. Deniq; fingamus hæc esse frugifera, quanta hic occurrit opinionum pugna? Fingamus rursus omnia conuenire, quàm multa frustra quæruntur, q̃ multa temere definiuntur? Et prætexunt has argutias ad reuincendos ethnicos & hæreticos esse necessarias: quum illa nusquã sint usui, nisi inter eiusdem scholæ sodales. Non hęc eò spectant ut suadeam esse damnandã dialecticam ac philosophiã: quæ traduntur in scholis, immodicũ in friuolis studiũ improbo. Neq; minus peccant qui nobis obiiciunt fumos cabalisticos et talmudicos. Simile est illorum studiũ, qui philosophiã omnem reuocarunt ad numeros. Tempus in collecto est, inquit Paulus, & ingens agitur negocium, quur placent ista dispendia. Tradantur optima, idq; quantum licet compendio, resecentur superuacanea. Quod utinam facerent & Iureconsulti. Quin illud potius agimus, quibus rebus

Circumincessio Scotica nox

Auerrois

Hæretici philosophi fumos offuderũt difficultatibus

Disciplinæ quomodo tradendæ

rebus transformemur in Christum. Id fiet, si meditemur pro uiribus illius innocentiam abstinentes ab omni flagitio, si quantum in nobis est, æmulemur illius charitatem, de omnibus bene merentes, si imitemur patientiam, adeo nō retaliantes iniuriam, ut etiam pro malefactis, rependamus benefacta.

Sciētes hoc.) εἰδὼς. i. Sciens. Mutat aūt & alijs aliquot locis Paulus subinde numerum. Quanctꝫ referri poterat sciens, ad uerbū χρῆται, id est, utatur. Certe Ambrosius pro sciens, legit, Certū habens, numero singulari, suffragabat exemplar utrūctꝫ Constātiense. Si quis legitime utatur. Prosonomasia in Græcis uocibus euidentior, νόμος νομίμως, lex & legitime. *Numerus subito mutatus*

Et non subditis.) ἀνυποτάκτοις, id est, Qui subdi nolunt, nec ferūt imperium. Ambrosius uertit, Inobsequentibus.

Contaminatis.) βεβήλοις, id est, Prophanis & arcendis à sacris. Porrò contaminati piaculo aliquo, à sacris arceri solent. In eundem ferè sensum sonat Græcis, ἀνόσιοις, nam ὅσιος dicitur ab ἄζομαι τὸ σέβομαι. Vnde ἀνόσιους uocant, qui non ueretur nec deos nec homines. Et ideo subiecit prophanis, qui alieni sunt à sacris.

Homicidis.) ἀνδροφόνοις, id est, Viricidis, si quis ad uerbum uertat.

Plagiarijs.) ἀνδραποδισταῖς, id est, Qui aliena mancipia subducūt furto, quod genus furti plagiū uocatur apud Iureconsultos. Quemadmodum qui sacra furātur, sacrilegi: qui de publico aut principis fisco, peculatores: qui iumenta aliena abducūt, abigei. Ita qui liberos aut seruos alienos, plagiarij. Id uero cum extet non solū apud Iurecōsultos, uerū in omnibus penè bonis autoribus, quis nō admiretur Lyrani, aut si quis alius hoc asscripsit commēti, uel imperitiā, qui hoc ignorarit, uel socordiam, qui non uestigarit, uel impudentiam, qui tam expedite sit interpretatus: Plagiarij, inquit, sunt assueti plagas et uerbera alijs inferre: Et hūc sequutus Carrensis: Plagiarij, inquit, qui plagas cuiuslibet generis inferunt proximis. Aquinas cū cætera fermè exponat, plagiarios prudens dissimulat, satis ipso silentio confitens, uocē sibi parū intellectā fuisse. Græca uox à mācipio dicta est, ἀνδράποδον enim mancipium, ἀνδραποδιστὴς, quasi dicas, fur mācipiarius. Illud annotandū, quod Apostolus exorsus Catalogū uitiorū per iuga, uelut ingruēte agmine cōiunctionē omittit, iniustis & non subditis, impijs & peccatoribus, sceleratis & cōtaminatis, patricidis & matricidis. Hactenus per iuga, mox ἀσυνθέτους, homicidis, fornicarijs, masculorū cōcubitoribus, plagiarijs. Quibus rursus addit iugū, mēdacibus et periuris, ut scires orationis cursum esse finitum. *Lyranus taxatus*

Quæ est secundū euangelium.) Hæc duo uerba, quæ est, non inuenio in Græcis codicibus. Quanctꝫ recte sunt addita explicandi causa. Ambrosius & interpres uulgatus legisse uidentur addito articulo, τῇ τὸ εὐαγγελίου, id est. Quæ est secundū euangelium. Nec ex Chrysostomi cōmentarijs, nec Ambrosij colligere licet, quid legerint. Theophylactus legit sine articulo, sed admonet articulum esse supplendum τῇ ὅσῃ κατὰ, quemadmodum Latini. Interpres legisse uidet τῇ τὸ εὐαγγελίου, uidelicet addito articulo. Sensus autem anceps est non minus apud Græcos quàm apud nos. Siquidem accipi potest Euangelium gloriæ beati dei, quod prædicet gloriam dei: aut Euāgelium gloriæ, id est, glorioſum, ut respōdeat legi Mosaicæ, quę gloriam non habet, collata ad splendorem Euangelicum, siue quod promittat æternam gloriam in futuro seculo, siue quod hoc ipsum esset glorioſum pro Christo pati ob euangelium, quod gentibus uidebatur esse stultitia: et idcirco addidit μακαρίου, quod in his malis sit uera felicitas.

Quod creditū est mihi.) Creditū, hoc loco cōmissum significet oportet, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ. Concreditū erat apertius. Inuitus, ita me deus amet, dissentio à uiris, quos animo ueneror, sed tamē prima debet esse publicæ utilitatis ratio, præsertim si citra cōtumeliam sanetur error. Faber pro eo quod interpres uertit, Quod creditū est, trāstulit, cui creditus sum ego, nō animaduertens Græci sermonis idioma, sicut annotauimus & in Apologia nostra. Porrò quod adijcit in examinatione, in idem recidere, cui creditus sum ego, & quod creditum est mihi, quis nō uidet longe secus habere? Nisi forte nihil interest, utrum dicas, commissus est mihi filius tuus, an commissus sum filio tuo.

Gratias ago.) καὶ χάριν ἔχω, id est, Gratiam habeo.

Qui me confortauit in Christo Iesu.) In, redundat, nec est apud Chrysostomum, nec apud Ambrosium, nec in uetustis exemplaribus, nominatim in Constantiensi uetustiore,

τῷ ἐνδυναμώσαντί με χριστῷ, id est, Qui me potentem reddidit Christo, ut Christo sit datiuus, & intelligas Paulum in Christi gloriam fortem ac potentē fuisse, nō suam. Potest & hic esse sensus, habeo gratiam Iesu Christo, cuius præsidio potens sum.

Qui prius fuit.) καὶ προστρόμον ὄντα. Licet & sic, Cum prius essem, uel cum prius fuerim.

Et contumeliosum.) ὑβριστὴν, quod magis significat eum qui uim facit, hoc est, oppressorem seu uiolentum. Nec enim hic ad libidinem referendum est. Siquidem apparet Paulū gradibus quibusdam exaggerare suum peccatum. Si tamen hoc dicendum est peccatum, quod pio studio facias per errorem. Primus gradus est maledicere. Secūdus, insectari. Tertius, admouere uim. Nam potest insectatio citra uiolentiam consistere.

Sed misericordiam.) ἀλλὰ καὶ, id est, Sed &, quasi dicat, non solum ueniam consequutus sum, cum talis fuerim, sed & misericordiam, ut fierem apostolus. Nam & aliâs sese extenuans, autoritatem sibi traditam, dei misericordiam uocat, uelut in epistola ad Corinthios priore, capite septimo. Consilium autem do tāquam misericordiam cōsequutus. Quanquam autem ab hac annotatione nostra non abhorret interpretatio Ambrosiana, tamen non potest liquidò colligi, uel apud hūc, uel apud Chrysostomum, additam fuisse coniunctionem καὶ. Certe apud Theophylactum καὶ non additur. ὢν ἀπιστίᾳ, id est, Nondum credens, ut uertit Ambrosius, siue per incredulitatem.

Fidelis, pro certus

Fidelis sermo.) Hac ceu præfatiuncula solet uti Paulus, rem certam & indubitatam dicturus, ut fidus ad rem quoq; referat pro indubitato. Hieronymus in epist. ad Marcellam testatur à quibusdam legi, Humanus sermo, sequutus opinor, Grecos aliquos codices, qui pro πιστὸς habuerint χριστός. Et acceptione, Græcis est, ἀποδοχῆς, quod & approbationem sonat. Non reiicitur enim quod approbatur.

In hunc mundum.) Hunc, redundat.

In me primo.) ἐν ἐμοὶ πρώτῳ. Primo, hic nomen est, non aduerbium.

Omnē patientiam.) μακροθυμίαν, id est, Longanimitatē, si quis ad uerbum reddat. Ambrosius pro hoc uno uerbo, duo posuit, magnanimitatē & patientiā. Est autē eiusdem magni esse animi & lenis moderatiq;. Nam uindicta pusilli est animi. Addidit omnē, exaggerans suū peccatū, unde & se primum uocauit, non tempore sed magnitudine cōmissorum.

Ad informationem eorum.) πρὸς ὑποτύπωσιν. Quod Ambrosius uertit, ad exemplum. Est enim ὑποτύπωσις, cum res expressa subiicitur oculis. In Paulo igitur deus uelut exemplar proposuit, quid sibi debeant sperare, quicunq; relictis moribus pristinis crediderunt in Christum. In uitam æternam, mirum nec ab Ambrosio attingi, nec à Chrysostomo, nec à Theophylacto, duntaxat in commentario. Quum tamen apud omnes referatur in contextu. uidetur autem additum, uelut ab apprecante, ut hoc cedat illis ad uitam æternam.

ἄφθαρτος immortalis

Immortali, inuisibili.) ἀφθάρτῳ, id est. Qui corrumpi non potest, quod recte uertit, immortali, præsertim cum de uiuo loquatur. Et nos in epistola ad Romanos, cap. secūdo, uertimus ἀφθαρσίαν immortalitatem, pro incorruptionem, ne quis acciperet de libidine.

Sapienti, uidetur additum

Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti deo. ut soli sapiēti cōiungas, & deo referatur ad omnia, atque hæc uox sapienti, interiecta inter, soli, & deo, dirimat ne coniunctim accipiantur, atque hinc ansam arripiant, qui cum Arianis sentiunt. Et ad eum quidem modū legit Chrysostomus, & hunc sequutus Theophylactus, si modo non fallunt codices. Cæterum nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, nec apud ullū præterea scriptorem antiquum reperio. Siquidem Ambrosius enarrat hunc locum huiusmodi uerbis: Hæc ad dei patris personam pertinent, quem immortalem ideo solum & inuisibilem appellat, quia omnis immortalitas ab ipso est. Ac mox. Simili modo & in Euangelio legitur domino dicente: Quia nemo est, inquit, bonus, nisi unus deus. Et iterum ipse dicit: Bonus homo de bono thesauro profert bona, nemo tamen nisi unus deus bonus est, quia ipse fons bonitatis est, ex quo cæteri potantur ut boni sint. Ipse est & inuisibilis solus deus, qui nulli unquā uisus est. Omnia enim agit per filium, quem idcirco uisum dicimus, ut licet aliter, quàm est, apparuisset, tamen illum significemus. Honorificentiam ergo & gloriam deo patri in ueritate pronunciat, cuius pietate & prouidentia Christus liberauit peccatores ex morte. Hactenus Ambrosiana recēsuimus. Ex quibus satis opinor liquere, sapienti, in huius exemplaribus additum non fuisse. Adducit huius loci testimonium Augustinus aduersus Adimantum

Adimantum, nec addidit, sapienti. Rursus enarrans psalmum LXVII. Iterũ psalmũ CIX. Quanquam nec ex interpretatione Chrysostomi satis liquet ab ipso additũ, sapienti. Cum enim sic argumentatur: Ecce soli deo dixit, Num igitur filius deus non est? & soli immortali, non igitur & filius immortalis est? probabilius fit illum non legisse, soli sapienti, sed soli deo. Quanquam in calce epistolæ ad Romanos, additur sapienti, nec id dissimulat Ambrosiana interpretatio. Et Theophylactus addit hoc loco, atq; etiam interpretatur, Solum patrem proprie dici sapientem, quod fons est sapientiæ. Sed nihil est quod in his anxie torqueamur, Arianorum hæresi sic radicitus emortua, ut ne uestigium quidem ullum supersit, Nam siue nomen soli referas, non ad deum, sed ad epitheta, immortali, inuisibili, nõ deerit quod calumnietur impius lector, ut solus inquiet, pater sit inuisibilis, certe nõ solus immortalis. Siue coniunctim ad deum, aut etiam disiunctim, magis arripiet ansam calumniandi. Cæterum nobis quod solum addidit, non excludit filium aut spiritum sanctum à consortio patris, sed à consortio falsorum deorum, qui opinione falsissima hominum dij erant. Aut iuxta diuum Ambrosium, ideo patrẽ solum uocat immortalem, quod hic fons sit omnis immortalitatis. Ad hanc rationem & filius immortalitatem habet à patre, à quo habet ut sit deus. Nec impie sensurus sit, opinor, qui patrem ita dicat solum esse deum, ut intelligat solum esse principium totius deitatis, quemadmodũ loquitur Augustinus libro De trinitate quarto. Quod si iuxta Ambrosium, pater recte dicitur immortalis solus, quod solus sit fons immortalitatis omnibus, solus sapiens, quod sit fons omnis sapientiæ diuinæ & humanæ, cur non aliqua ratione solus dici possit deus, unde filius habet ut deus sit, unde spiritus sanctus, unde ipse? Verum ita fit in rebus humanis, ubi semel studiorum pugna incaluit, nõ hoc agit quisq;, quod ad concordiam faciat, sed quod ad uictoriam. Chrysostomus & Theophylactus in hoc laborant, ut hæc omnia sint filio communia cum patre. Verum id rarum est in literis apostolicis, Christo aut spiritui sancto tribuere uocabulum dei, siue ad uitandum offendiculum quorundam, siue quod id suo tempori reseruarent. Neq; enim statim ab apostolis Christus prædicatus est deus aut filius dei. Petrus enim uirum appellat in Actis, approbatum à deo. Et Paulus apud Athenienses, uirum uocat, in quo statuerat deus etc. Imò ne in symbolo quidem, quod uulgus apostolorum uocat, nominatim dei cognomẽ apponitur filio aut spiritui sancto. Et Mat. capite decimo Christus ipse mittens primum suos ad prædicandum nihil aliud mandat quàm ut prædicarent pœnitentiam, in propinquo enim esse regnum cœlorum. Rursum capite decimosexto, Iam enim erant illũ professi esse Christum, uetat ne cui dicerent quod ipse esset Christus. Quo quidem in loco admonet Origenes, quod nos modo diximus. Idem admonet Chrysostomus. Non enim quiduis, quouis tempore, aut apud quosuis dicendum est.

Pater quomodo dicatur solus deus

Non statim Christus prædicatus deus

Secundum præcedentes in te prophetias.) κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σε προφητείας, id est, Iuxta præcedentes super te, siue ad te prophetias. Atq; id quidem Græcanica scholia referunt ad id quod sequitur, Vt milites bonam militiam. Verum potest referri & ad id quod præcedit, hoc præceptum tibi commendo, hoc est, sicuti spiritu prophetiæ admonitus, feci te episcopum, ita iuxta eandem prophetiam, nunc præcipio ut milites, secundum eandem prophetiam, & illi respondeas. In hanc fermè sententiam Chrysostomus, neque dissentit Ambrosius.

In illis.) Subaudiendum prophetijs, nec aliud apud Græcos subaudiri potest, hoc est, milites secundum eas, & illis respondeas. Quod ridicule Hugo quidam à Charo exponit de prophetis exponendis. Sed quorsum attinet in his unum aut alterũ notare locum, cum facilius sit in hoc autorum genere inuenire errata quàm effugere. Et tamẽ sunt qui indigne ferant quicquam in horum scriptis reprehendi: In Carrensi quod Cardinalis sit, seu potius quod prædicatoriæ gẽtis. In Lyrano nõ ob aliud, nisi quod minorita fuerit. Tantum isti tribui uolunt titulis suis ac cultibus, cum æquis animis ferant nos dissentire à Cypriano, ab Hieronymo, aut Cyrillo.

Hugo à Charo

Quam quidam repellentes.) Præteriti temporis est, ἀπωσάμενοι, id est, Qua repulsa quidam, id est, contempta conscientia.

Circa fidem naufragauerunt.) ἐναυάγησαν, id est, Naufragiũ fecerunt. Quis enim unquã dixit naufragare. Ex quibus est.) ὧν ἐστιν, id est, Quorum de numero est.

Distinctio

OBsecro igitur.) παρακαλῶ. Quod hoc sanè loco rectius uertisset, adhortor ut fiant. Ambrosius legit, exhortare, secunda persona, fortasse legit, παρακάλει.

Primum omnium.) Omniū, incertum est, an referatur ad primum an ad obsecrationes, et uterque sensus tolerabilis est. Si refers ad superiora, hic erit sensus, ut cum primis fiat deprecatio, hoc est, ante omnia. Et in hanc sententiam exponit Chrysostomus, et Ambrosius, nempe diluculo. Sin ad sequentia, sensus erit, ut precationes fiant ab omnibus.

Obsecrationes, orationes, postulationes.) δεήσεις. Ambrosius uertit, Deprecationes, & rectius. Quod hic uertit postulationes, ἐντεύξεις, uulgo uocant intercessiones. Idq; sonat Græca uox. Quanquam hanc uocem interpres uarie reddit. Græcanicum scholium ita distinguit hæc tria, ut dicat, δέησιν uocari, qua rogamus ut liberemur à malis, quod si uerum est, elegantissime Ambrosius uertit, deprecationes. προσευχὴ esse, qua precamur, ut nobis contingant bona. ἔντευξιν autem, cum querimur de his, qui nos lædunt. quod si uerum est apte uertisset, interpellatiões. Sed hisce de rebus fusius disserit Augustinus in epistola LIX. ad Paulinum, si quis copiosius postulet edoceri.

δέησις, προσευχὴ, ἔντευξις

In sublimitate.) τῶν ἐν ὑπεροχῇ, id est, His qui sunt in dignitate. Ambrosius legit. Qui in sublimiori loco positi sunt.

Quietam & tranquillam.) ἤρεμον καὶ ἥσυχιον, id est, Placidam & quietam &c.

Et castitate.) καὶ σεμνότητι, Quod uerbum latius patet, nempe ad omnem morum grauitatem & honestatem.

Mediator dei & hominum.) Græce est μεσίτης, quod nos uertimus conciliatorem. Tertullianus libro De resurrectione carnis uertit, sequestrem.

Semetipsum redemptionem.) ἀντίλυτρον. Id significat precium, quo redimuntur capti ui ab hostibus in bello, aut à piratis. Siquidem quæ uulgo uocant ransonas, Græci λύτρα uocãt. Deinde quo magis explicaret Christi cõmutationem, qui suo capite permutauit nos omnes, addidit ἀντίλυτρον, cum caput capite, uita redimitur uita.

ἀντίλυτρον

Cuius testimonium.) Cuius, pronomẽ quod non est in Græcis codicibus, & confirmatum est, quod nec ipsum est apud Græcos, addita sunt ab interprete quopiam explicandæ sententiæ causa. Nam Græca sic habent, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις, εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ, id est, Testimoniũ temporibus suis, in quod positus sum ego. Quanquam ad eundem modum legit Ambrosius, consentiens cum uulgata æditione. Cum Græca lectione congruebat uterque codex Constantiensis sic: pro omnibus, testimonium temporibus suis in quo positus sum ego. Testimonium autem appositiue additum est, Quod seipsum dedit antilytron, testimonium erat promissionis propheticæ, & confirmatio diuinæ charitatis erga genus hominum. Ita fermè Theophylactus et Chrysostomus. Cæterũ articulus additus nõ est ociosus, τὸ μαρτύριον, id est, quod erat illud testimonium, de quo nemo debeat dubitare. Non enim fallit, qui morte sua fidem facit.

Prædicator.) κήρυξ, id est, Præco, siue nuncius, potius quàm prædicator.

Veritatem dico.) Deest apud nos ἐν χριστῷ, id est, In Christo. Tametsi nec apud Ambrosium additur, nec apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum.

Puras manus.) ὁσίους, quod Ambrosius uertit sanctas. Quanq; interpres hoc loco bene reddidit puras, quod in sacris oporteat omnia esse pura. Cęterum hic puras non sentit lotas more Iudæorum, sed puras à rapinis, puras à libidine, puras à pugnis & sanguine.

Et disceptatione.) διαλογισμοῦ. Quod Laurentius maluit uerti, hæsitatione, cumq; hac sententia conueniunt Græcanica scholia. Quanquam Stapulensis haud absurde trahit ad animum parum pacatum erga proximum, & in hanc sententiam enarrat Chrysostomus, tametsi eandem uocem interpres crebro uertit, cogitationem.

In habitu ornato.) ἐν καταστολῇ κοσμίῳ. Non satis tutũ est hoc præcipere mulierculis, præcipue Britannicis, aut etiam Italicis, quæ sua sponte satis comunẽ. Imò Paulus iubet fœminas uti amictu modesto, ut tegantur undiq;, & habitus uitæ testetur integritatem, ac mulierem uerecundiam, id enim sonat κόσμιον. Quorsum enim attinet admonere mulierculas,

ne

ne cultu utantur sordido? Apparet Aquinatem hic nõnihil offensum, & ob id philosophatur de ornatu interiori mentis, qui requiratur à fœminis, quod alioqui corporis animiq; robore minus ualeant. Qui offenduntur quod quidã γυναῖκες interpretantur de fœmina, quur non offenduntur hoc sermone, ὡν καταξολῆ κοσμίῳ,

Ornantes se.) κοσμεῖν ἑαυτὰς, id est, Ornare seipsas.

In tortis crinibus.) ὧν πλέγμασιν. Sententiam periphrasi reddidit.

Vel uestę preciosa.) ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est, Vestitu sumptuoso.

Promittentes.) ἐπαγγελλομένας, id est, Profitentes, ut uertit Ambrosius. Et profitentes, hic accusatiui casus est, hoc est, eo cultu utantur qui deceat mulierem, quæ ipsa re præferat pietatem: Nam non est mulierum docere, professores autem dicuntur doctores. Cæterum pietatem, quam hic θεοσέβειαν uocat, cultum dei sonat, ne quis de pietate in liberos accipiat: eam factis ipsis præstari uult, non cultu promitti, quemadmodum hodie faciunt, quas Nonnas uocant. θεοσέβειαν

Dominari in uirũ.) αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, quasi dicas, autoritate uti in uiros, & illos ad suũ affectum cogere. Ab hac uoce dicuntur Authentica.

Mulier seducta in præuaricatione fuit.) Fuit, non est referendum ad participium, decepta fuit, sed ad particulam quæ proxime præcessit, In præuaricatione fuit, hoc est, transgressa est, siue obnoxia facta est transgressioni. Hunc sensum facit hypostigme Græca, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε, id est, decepta cœpit transgredi præceptũ.

Si permanserit.) ἐὰν μείνωσιν, id est, Si manserint, numero pluratiuo, ut referatur ad filios, ut palàm testatur Hieronymus, exponens hunc locum aduersus Iouinianum, rursus in epistola ad Lętam. In eadem clarissime disserit Chrysostomus, hac ratione seruari posse mulierem, si genuerit liberos, & eos curarit diligenter instituendos in fide Christi, castisq; moribus. Cum hoc consentit suo more Theophylactus. Nec ab hac lectione simul & interpretatiõe dissentit Ambrosius. Quin & Augustinus libro De trinitate duodecimo, capite septimo, sic refert hunc locum, ut non possit subsistere lectio, permanserit, numero singulari. Quanquam commentum quod illic adfert, non probo, filios interpretans bona hominis opera. Pudet autem uel ipsius nomine hoc loco referre, quæ Thomas Aquinas commentetur in hæc Pauli uerba, quàm se torqueat, quot rimas quærat, quibus elabi possit. Qui uolet ipse cõferat, & intelliget, quid sit scribere commentarios in nouum testamẽtum, non consultis Græcis exemplaribus: Saluabitur, inquit, quantum ad salutem corporis, quia non priuabitur sexu suo & facultate generandi. Saluabitur quoad salutem animæ, quia non priuabitur gratia. Ac mox post admixtam allegoriam, cui tamẽ non admodum fidit, redit ad literalẽ expositionem, ut ly per non declaret causam, sed repugnantiã: sitq; sensus, mulier saluabitur, etiamsi incedat per generationem, id est, si nubat. Cætera piget referre. Dicant mihi qui contemptis ueteribus, his tribuunt omnia, quid isti potuissent in enarrandis sacris uoluminibus, si coacti fuissent, rem suo, quod aiunt, Marte peragere ueterum auxilio destituti, à quibus cum hauserint fermè quicquid habent lectu dignũ, uix usquam tamen illos agnoscunt autores. Id quo animo sit ab illis factum, alij uiderint. Hoc sanè loco mihi uelim respondeant, quibus impendio placet illa decantata de Thoma fabula, ubi nã erat hic Paulus ille, qui fassus dicitur, suas epistolas à nemine prius intellectas, quàm Aquinas commentarijs suis eas illustraret? Theophylactus indicat quosdam interpretari locum illum, Saluabitur autem per filiorũ generationem, de uirgine matre, quasi per illam seruatę sint omnes mulieres, eo quod genuit redemptorem. Nam Græca nox τεκνογονίαν, potest & de uno filio filia ue dici. Verum hoc commentum reijcit, quod minime congruat ijs, quæ præcedunt & quæ sequuntur. Si permanserint. Thomas lapsus

Cum sobrietate.) μετὰ σωφροσύνης, quod Hieronymus aduersus Iouinianum uoluit uerti pudicitiam magis, quàm sobrietatem. Et hic interpres modo uertit pudicitiam, atque ita legit & Ambrosius. Quanquam Græca uox anceps est, magis tamen sobrietatem sonans & sanitatem mentis, quàm pudicitiam. Sed ut dictum est, Hieronymus illic uirginitatis agit patronum. σωφροσύνη

EX CAPITE

EX CAPITE TERTIO.

Fidelis, pro quo Ambrosius humanus

delis sermo.) πιστὸς ὁ λόγος. Et hoc loco diuus Ambrosius uertit, humanus sermo, unde conijcere licet illum pro πιστὸς legisse χρηστὸς. Chrysostomus & Theophylactus referunt ad superiora, quæ Paulus uoluerit indubitata esse, quod dixit mulierem seruari gignendis, & recte instituendis liberis.

Si quis episcopatum desiderat.) ὀρέγεται, id est, Appetit, siue expetit, Et præclarum opus est potius quàm bonũ, καλὸν ἔργον. Id uerum erat eo seculo. At his temporibus, qui episcopatum expetit, præclarũ censum expetit, præclarum imperiũ expetit, ut sunt hodie complures episcopæ. Opus autem dixit, quod episcopus Græcis dicatur ab inspiciendo & prouidendo. Cæterum quanquam interpres bis posuit desiderat, Græcis tamen duo sunt uerba, ὀρέγεται, & ἐπιθυμεῖ. Id in alijs pensat, eandem uocem aliter atq; aliter reddens.

Oportet enim.) δεῖ οὖν, id est, Oportet igitur.

Vnius uxoris uirum.) μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Id nunc nimium dure, ne dicam ridicule, torquent ad unam ecclesiam. An episcopus non habet multas ecclesias? At Chrysostomus interpretatur de unica uxore, quã habeat episcopus, addens tamen esse nonnullos qui sic exponant, unius uxoris uirum qui fuerit semel duntaxat maritus. Et periclitatur Chrysostomus, ne Paulus exigere uideatur ab episcopo, ut uxorem habeat, aut exemplo Iudæorum plures habeat simul. At nunc nõ solum à tot presbyteris exigitur castitas, uerumetiam matrimonium ab hypodiaconis contractũ dirimitur. Quin id quoq; uehementer astringunt, quod eo seculo, quo summa erat sacerdotum raritas, instituit Paulus seruandum in episcopis, ut non adiret hunc honorem digamus. Iam enim, cum tot sint sacerdotum ubiq; milia excluduntur à sacerdotio, qui uel imprudentes duxerint corruptam, Imò qui ante baptismum habuerit uxorem, & à baptismo duxerit alteram priore defuncta, arcetur à sacerdotio, licet hac in parte gnauiter reclamãte Hieronymo. Quin illud magis mirũ, cum tot egregias dotes requirat Paulus in episcopo, cæteris prætermissis, solius uxoris habetur ratio. Admittitur incestus, admittitur homicida, admittitur pirata, admittitur sodomita, sacrilegus, parricida, denicq; quis nõ? solus digamus excluditur ab hoc honore, qui solus nihil admisit. Mirum est autem ut quædã urgeamus ac plusquam mordicus tenemus, ad quædam prorsus conniuentes. Si quis perpendat horũ temporum statũ, quotam hominũ portionẽ monachorum greges occupent, quotam sacerdotum & clericorũ collegia: deinde perpendat, quàm pauci è tanto numero uere seruent uitæ castimoniam, tum in quæ libidinum genera quàm innumeri deuergant, quãto cũ probro complures palàm incesti sint & impudici, fortassis iudicabit magis expedire, ut ijs qui prorsus nõ continent, ius fiat publici matrimonij, quod absq; mala fama, pure sancteq; colant, potius quàm infeliciter ac turpiter libidinentur. Nunc cœlibes habet mundus quàm plurimos, castos perpaucos: quanq; nec is castus est, qui uenerem nõ attingit, quia nõ licet. Sed etiam atq; etiam uereor ne census ecclesiastici castrẽt hodie clericos uerius quàm pietas, dum metuimus, ne quod tenemus intercipiatur, aut certe nihil accedat. Verũ hæc non sunt huius instituti.

Sacerdotibus interdictum matrimoniũ

Digamus qui coruuptam insciens duxerit

Ornatum.) κόσμιον, id est, Compositum, siue bene moratum, aut modestum. Idem uerbum quod uertit, in habitu ornato.

Prudentem.) σώφρονα, id hoc loco Ambrosius uertit Pudicum, id quod impendio placet Hieronymo, quod magis sonat sobrium & sanæ mentis. Nam νηφάλιον quod præcessit et uigilantem sonat & abstemiũ, unde & νηφάλια, sacra in quibus pro uino libabatur aqua. Etymologia uocis uarie traditur apud Græcos. Sunt autẽ comites sibi, uigilantia & sobrietas. Nec decet speculatorem omnium saluti uigilantem esse dormitabundum, nec uigilare potest qui luxui indulget.

Hospitalẽ.) φιλόξενον, benignum in peregrinos & aduenas. Annotauit Græcæ uocis emphasim Theophylactus. Nunc hospitalitatem appellant quũ satrapas ac reges magno luxu excipiunt donatosq; dimittunt.

Doctorem.) διδακτικὸν, id est, Docibilem, siue appositum ad docendum. Id enim sensit Paulus, atq; id est præcipuũ episcopi munus. Nam cætera quæ recensuit requirũtur etiam à subditis. Cæterum docere populũ, hortari, cõsolari, monere, redarguere, proxima maximeq; splendida est episcoporũ functio, quam nunc multi libenter cedunt alijs quamlibet

Hieronymus taxat hanc æditionem

sordidis

sordidis: Vbi receptum est ut episcopi ditionem prophanam gerãt, saltem deberent in pręcipuis festis concionantes apud populum ornare munus euangelicæ prędicationis. Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo, reprehendit uulgatam illorum temporum ædítionem, quæ habebat docilem, appellans Latinam simplicitatem, & uertit, qui docere possit. Nam docilis est qui facile discit.

Nõ uinolentum.) πάροινον. Quod Ambrosius uertit, uino obnoxium, uinosum dicere poterat. Chrysostomus cumq; hoc Theophylactus negat hoc accipiendum de uinoso, sed feroci & elato, & ad uim parato, quales sunt qui uino temulenti debacchantur. Mansuetudo præcipue decet patrem.

Non litigiosum.) ἄμαχον, id est, Alienũ à pugna, quod Hieronymus aduersus Pelagium uertit, absq; iurgio. Et illud non percussorem, μὴ πλήκτην, non pertinet ad uiolentiam manuum, sed acerbitatem linguę, ne sæuus & improbus sit obiurgator. Id annotauit & diuus Hieronymus. Quid enim magni sit si episcopus temperet manibus? Hieronymi sententię subscribit Chrysostomus. Ambrosius uertit pro percussore, uerberatorem. Et apud Horatium legimus, Verbera linguæ. Item apud Ciceronem, Verberatur Tyro, tacito duntaxat cognitionis conuicio. *Percussor, qui lingua sæuiat*

Non cupidum.) ἀφιλάργυρον, id est, Ab argenti cupiditate alienũ. Hieronymus aduersus Pelagium uertit, non auarum. Hoc subiecit, uel quod hospitalis esse non possit, qui sit auarus, uel quod ut ait Theophylactus, quidam ex hospitalitate congerant thesauros.

Domui suæ bene præpositum.) προϊσάμενον, id est, Qui bene præsit, ut mox uertit, Qui domui suæ bene præesse nescit προϊσᾶναι. Ac rursus de diaconis τέκνοις καλῶς προϊσάμενοι, qui filijs suis bene pręsint. Taxat enim argute Valla quod bene prępositum esse, nõ est laus episcopi, sed eius qui commisit episcopi munus.

Cum omni castitate.) Non est hoc loco σωφροσύνης, quod aliquoties sonat pudicitiam, nonnunq; sobrietatem ac modestiam, de quo paulo antè dictum est, sed σεμνότητος, quod multa significat apud Græcos, pudorem liberalem & ingenuũ, grauitatem, reuerentiam. Hieronymus dum undiq; captat præsidia tuendæ & ornandæ uirginitatis, hic quoq; transtulit pudicitiã. Nos maluimus, reuerentia, quod præcesserit subiectio, ut accipias liberos patri morigeros, & liberali prædítos pudore. Idem apparet sensisse Chrysostomũ. Alioqui quid est, cum omni castitate? Cæterum hæc uarie leguntur, primum sic habent Græca, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον, &c. Non uinosum, non percussorem, & turpi lucro deditũ, sed humanũ, abhorrentem à pugnis, alienum ab auaritia. Ambrosius ita legit: Non obnoxium uino, non uerberatorem, sed modestum, non litigiosum, non asperum. Iam frequẽter admonui in huiusmodi catalogis uariare scripturam. Porrò quod Græce dicitur αἰσχροκερδῆ, diuus Hieronymus in epistola ad Heliodorum uertit, turpilucrum, Gręcam imitatus compositionem. Etiamsi non me clam est, hunc locum, ut innumeros alios apud Hieronymum in uulgatis codicibus deprauatum esse. *Pudicitia σεμνότης*

Diligentiam habebit.) ἐπιμελήσεται, id est, Curam aget, aut curabit. Quis enim sic loquitur, non habet diligentiam mei?

Ecclesiæ dei.) Non potest deprehẽdi ex Ambrosio, aut Chrysostomo, quod addiderint, dei. Nam ecclesia opponitur domo. Et ecclesia magna domus est. Certe apud Ambrosium non additur in contextu, nec Theophylactus enarrans attingit.

Non neophytum.) νεόφυτον, Nuper natus, aut nuper insitus. Sic enim Paulus uocat recens baptizatum, quod à baptismo censeantur Christiani. Cæterum hoc loco diaboli, fortassis non male uerti poterat, calumniatoris. Requirit enim Paulus ab episcopo, nõ solum ut ipse uacet omni culpa, uerumetiam ne sit obnoxius calumnijs, aut suspicioni. Proinde uult mores ac uitam illius in christianismo diu spectatam esse, ne quisquam uel calumniari possit. Id aũt iam tum Hieronymianis temporibus adeo nõ obseruabatur, ut ea tum fuerit summa episcopi commendatio, si statim à baptismo raperetur ad hoc honoris. Ad hunc sensum facit quod præcessit, In opprobrium. Neque uero me fugit Ambrosium hoc interpretari, nõ de fama illibata, sed de superbia tumoreq; animi. Certe cũ sermo Græcus sit anceps, nõ arbitror absurdum, si quis hic in suo sensu abundet, ut ait Paulus. Sanè pro me facit, quod mox repetens eundem sermonem, scribit hunc in modum: Oportet autem illum *Neophytum*

et testi

& testimonium habere bonũ, ab ijs qui foris sunt, ut non in opprobriũ incidat et laqueum diaboli. Duplex enim indicat periculum, ne neophytus insolẽter se gerat in nouo honore, atq; ita sit obnoxius calumniæ. Nam & episcopum oportet ab omni fastu tumoreq; procul abesse, & famam oportet habere non obnoxiam probris aut calumnijs. Sensus autem hic constat, siue diabolum accipias satanam, qui per maledicas linguas contaminet bonorum famam, siue calumniatorem hominem. Nos pro neophyto, uertimus nouicium.

Bilingues.) διλόγους, id est, Duplices in sermone, & in dictis inconstantes.

Et sic ministrent,) εἶτα, id est, deinde.

ἀνέγκλητοι Nullum crimen habentes.) ἀνέγκλητοι ὄντες, id est, Eiusmodi, ut nemo possit eos crimina ri. Id quod indicat Hieronymus aduersus Pelagium. Nam ἐγκαλεῖν, est in ius uocare, et crimen imponere. Et ἔγκλημα atrox est iniuria, ob quã aliquis in ius uocari possit. Porrò ἀνέγκλητος dicitur, cui nullum crimen possit impingi, nõ solum qui nullum habeat crimen, siquidem multarũ pudicitia fuit infamis. Et Catonis innocentia non fuit ἀνέγκλητος, cum legatur sæpenumero uocatus in ius, sed semper absolutus.

Mulieres similiter pudicas.) Cum ipse sermonis tenor palàm declaret eum loqui de uxoribus episcoporum ac diaconorum, mea sententia, rectius uertisset uxores quàm mulieres, quandoquidem Græcis est γυναῖκας. Siquidem Paulus non hic instituit uniuersum populum, sed episcopum cum sua familia & clientela, quam totam uult esse illibatam. Nec admodũ repugnat sententiæ meæ, quod Chrysostomus interpretatur hunc locum de mulieribus, quarum ministerio utebatur ecclesia: poterant enim hæ diaconorum & episcoporum uxores esse. Certe de uiduis quas ecclesia susceperat, post suo loco præcipit. Nec uideo cur hic abhorreamus à nomine uxorum, cum inconfesso sit Græcis sacerdotibus permissum esse matrimonium. Deinde σεμνούς, eadem uox, qua in liberis episcopi requirebat reuerentem uerecundiam.

Non detrahentes.) μὴ διαβόλους, id est, Non calumniatrices, quod Ambrosius uertit, Non studentes discordiæ. Nam διάβολος dicitur à διαβάλλειν, quod est dispergere rumorẽ, sed aduersus hominem. Nam huic uitio ferè affinis est ille sexus.

Diacones.) διακόνους, id est, Ministri, & diaconi, non diacones.

Mysterium fidei.) Quidam interpretantur de dogmatibus fidei, potest autem & de silentio intelligi, ne quid, quod solent ministri, efferant eorum quæ domi geruntur.

Acquirent.) περιποιοῦνται, id est, Acquirunt, tempore præsenti.

Hæc tibi scribo fili Timothee.) Duo hæc uerba, fili Timothee, non reperio in quibusdã Græcis codicibus, nec Ambrosius addit, ne Chrysostomus quidem in ipsis commentarijs, tantũ est παῦτά σοι γράφω. Nam cætera ex uulgata æditione ab alio quopiam sunt asscripta. Theophylactus ne in contextu quidem habet. Cum Græcis concordabat exemplar utrunq; bibliothecæ Constantiensis.

Ecclesia basis ueri Columna & firmamentũ ueritatis.) στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. Hæc ad ecclesiam referenda sunt, nõ ad Timotheum, sicut quidam opinantur, nam illam uocat columnam & basim ac sedem ueri. Ac in eum sanè sensum citat locũ hunc Augustinus, exponens Psalmum quadragesimum septimum. Ecclesiam appellat domum dei, ut eam distinguat à synagoga Mosi, columnam & firmamentum ueritatis, ob certitudinem dogmatum inuiolabilem, quum Iudæi uersentur in umbris.

Et manifeste.) ὁμολογουμένως, id est, Confesse, siue citra controuersiam. Ambrosius sic explanauit περιφρονῶς, Et quidem omnium confessione magnum est mysterium &c. Item sacramentum, hic est mysterium, hoc est, arcanum.

Diuersa lectio Quod manifestum est in carne.) Græce secus est, θεὸς φανερώθη ἐν σαρκὶ, id est, Deus manifestatus est in carne: & quæ sequuntur, ad deum referenda sunt. Ambrosius & uulgatus interpres legerunt pro, θεὸς, ὅ, id est, quod. Secus legunt Chrysostomus & Theophylactus, quos si sequi uolumus, genera participiorum mutanda sunt, iustificatus, prædicatus, creditus, assumptus. Cæterum utra lectio sit uerior, ambigo nonnihil. Offendit Laurentium quomodo mysterium dicatur assumptum in gloriam: At cur nõ magis offendit, quod deus dicitur iustificatus? Id quod ne in Christum quidem prima fronte satis congruit: siquidem de Christo interpretatur Ambrosius. Mihi subolet, deum additum fuisse

aduersus

aduersus hæreticos Arianos. Cæterum mea quidem sententia simplicissima fuerit interpretatio, si quis mysterium intelligat prædicationem Euãgelij, quod sæpe aliàs mysterium uocat, prius occultum & ignotum, nunc manifestatũ uniuerso mundo. Iam enim agit aduersus eos, qui pro gratia Christi, ceremonias legis Mosaicæ conabantur inducere, nec alia cõditione recipiebant ethnicos. Pietatem igitur uocat legem Christi, uacuam ceremonijs, cuius mysterium magnum est, sed quod iam sit manifestatum per Christi humanitatẽ, quod iustificatum in spiritu & uirtute dei, nimirum per miracula. Iustificatũ autem dicit, ob uim iustificandi datam Christo, per fidem sine lege Mosaica: quod uisum est angelis, qui canebant, Gloria in excelsis deo: quod prædicatum est gentibus, quum soli Iudæi expectarent: quod creditum est non solum Iudæis sed uniuerso mundo. Denicq; post resurrectionem receptum est in cœlum, unde fuerat profectum. Proinde hoc sanè loco mihi magis arridet nostra lectio, præsertim quum magnus sit uetustorum exemplarium consensus. Nam Chrysostomi interpretatio hoc loco coactior est ac durior, si quis expendat. *Expositio dilucida*

Apparuit angelis.) ὤφθη. Cur non potius Visus est, siue conspectus est? Et, creditum est in mundo. Sermo Græcus, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, non uacat amphibologia, potest enim utrumlibet intelligi. Commissum est hoc misterium in mũdo, data apostolis & episcopis auctoritate prædicandi. Aut, habita est illi fides, & persuasum est in mundo hominibus, quod iuxta naturæ ordinem uidebatur incredibile. Posteriorem sensum sequitur Chrysostomus. *Duplex sensus*

EX CAPITE QVARTO.

SPiritus autem manifeste dicit.) ῥητῶς, quasi dicas Præscripte, siue præcise, et certo, non obscure & inuolute, quemadmodum loqui solet in prophetis. Nam ῥητὰ dicuntur Græcis, certo præscripta & præfinita.

In nouissimis temporibus.) ὑστέροις. id est, Posterioribus, siue sequentibus. Necq; enim est ὀψχάτοις.

Discedent.) ἀφεστήσονται. id est, Deficient, siue desciscent.

Spiritibus erroris.) πνεύμασι πλάνοις. id est, Spiritibus seductoribus, siue deceptoribus, aut fallacibus: ut uertit Ambrosius. Itidem Hilarius libro De trinitate decimo. Quin et Augustinus aduersus Faustum libro decimoquinto, capite decimo, legit, Spiritibus seductoribus. Sed interpres legisse uidetur πλάνης, non πλάνοις, νης per η, non per οι diphthongum Tametsi id ad sensum nihil habet momenti.

In hypocrisi.) ἐν ὑποκρίσει. id est, In simulatione: ut Ambrosius, siue in fictione. Et mirũ est Christianos hac Græca uoce tantopere delectatos. Et ψευδολόγων, Ambrosius elegantius uertit Falsiloquorum, uoce item composita ut est apud Græcos. Augustinus, Mendaciloquorum. Itidem Hilarius De trinitate libro decimo, reddidit Græcam uocem, mendaci loquorum: nos Falsiloquorum, uertimus.

Doctrinis dæmoniorum.) δαιμονίων, potest hoc loco adiectiuum esse à δαιμόνιος, quod recte uerti poterat Diuinorum: propter ea quæ sequuntur, Cauteriatam, & cætera: quæ in dæmonia non quadrant, sed in diuinos, qui fingũt se cum spiritibus habere commercium: idcirco adiecit, In simulatione falsiloquorum. Quod si legimus Dæmoniorum, pro Diuinorum genitiui perpetuo referentur eódem. Sin dæmoniorum, pro dæmonum: nam δαιμόνων legit Theophylactus & Chrysostomus: sensus erit, Fore qui auersi à doctrina euangelica, auscultent falsæ doctrinæ, quam dæmones fallaces inuehẽt per homines qui sub specie pietatis insinuant mendacia. *Dæmonij diuini*

Cauteriatã habentes.) κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. id est, Quibus conscientia cauterio notata est. Nam ferro candenti notabantur malefici, stigmatis impressis cuti. At isti non corpus, sed animum habent stigmaticum ob uitæ dedecora, quorum ipsi sibi conscij sunt. Augustinus aduersus Faustum libro decimoquinto, pro Cauteriatam habentiũ, legit Cauteriantium. Sed haud scio an uitio scribarum. *Cauteriati*

Hæc proponens.) ὑποτιθέμενος. id est, Suggerens, siue admonens.

Enutritus uerbis.) Potest & actiue legi, Educans illos uerbo fidei. Nam participium est medium præsentis temporis, ἐντρεφόμενος. Atq; ad id facit quod mox sequitur, Quam assequutus es: hoc est, trade alijs quod à nobis didicisti.

Quam aſſequutus es.) ἣ παρηκολούθηκας. id eſt, Quam uſq; ſequutus es. Neq; enim hic Aſ
Aßequutus, pro Aßectatus ſequutus, accipiendum eſt eo ſignificatu, quo rhetores accipiunt. Et aſtipulantur Græca ſcholia, quæ ſic exponunt, Cuius es alumnus, hoc eſt, in qua es educatus, et ab adoleſcentia uerſatus. Latinis enim qui ob rei difficultatem non attingũt, id ad quod tendunt, negantur aſſequi, quod Græci dicunt ἐφικνεῖσθαι, ſiue ὡντυχεῖν, cui diuerſum eſt ἀτυχεῖν, Latinis fruſtrari. Cęterum qui ſeriem omnem rei totius ordine ſequuntur, nihil que prætereunt, παρακολουθεῖν dicuntur. Ad eum modum uſus eſt & Lucas in præfatione hiſtoriæ euangelicæ, ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσι. ſentiens nullam uitæ partem à ſe prætermiſſam quam non perueſtigaſſet. Et Athenæus libro primo, τοὺς τὰ πρὸς κίρκη λέοντας ποιεῖ καὶ λύκους, ταῖς ἡδοναῖς παρακολουθήσαντας. nimirũ eos notans qui per omnem uitam uoluptatibus fuiſſent addicti. Porrò ridiculum fuerit, ſi quis interpretari uelit eos uoluptates aſſequutos. Pro nobis faciunt Chryſoſtomus ac Theophylactus, qui exponunt de aſſiduo diuinarum literarum ſtudio, in quo Timotheus à puero fuerat uerſatus.

Ineptas autem.) βεβήλους. id eſt, Prophanas.

Deuita.) παραιτοῦ, quod Ambroſius uertit, Abnue, Eſt autem παραιτεῖσθαι, deprecari & reijcere & non admittere.

Quæ nunc eſt & futuræ.) τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης. quod Ambroſius apertius, Præſentis & futuræ. Vnde non male quadrat Promiſsiones: ut habent Græci, ἐπαγγελίας.

Fidelis ſermo.) πιστός, pro ἀξιόπιστος. Nec ſine tropo, quod eſt hominis tribuit ſermoni. Porrò Græcis ἀποδέχεσθαι, frequenter eſt amplecti cum approbatione. Recipimus enim quod non reijcimus, & hæc particula confirmat id quod mox dixerat de promiſſis utriuſque uitæ.

In hoc enim laboramus.) Græce eſt, Et laboramus. Nam laborare dixit, pro moleſtijs affici: quo quidem argumento confirmat promiſſionis fidem. Quis enim laboraret pro uanis promiſſis?

Et maledicimur.) ὀνειδιζόμεθα. id eſt, Probris afficimur. Ambroſius legit, Perſequutiones patimur: miror quod nam ſequutus exemplar.

Quia ſperamus.) ὅτι ἠλπίκαμεν, id eſt, Quod ſperauimus. Niſi quod in huiuſmodi uerbis affectus, Græci nonnunquam præteritum tempus uſurpant pro præſenti. Verti poterat, In quo ſpem fiximus. Nec eſt, in deum: ſed in deo.

Nemo adoleſcentiam.) Quum Græce ſit, νεότητος, rectius, uertiſſet iuuentutem. Nec enim Timotheus erat adoleſcens, ſed nondum habebat ſenectutem epiſcopo dignam. Monet igitur ut quod deeſt ætati, penſet morum integritate.

Sed exemplum eſto.) τύπος. quod aliquoties uertit Formam.

In charitate.) Græci ſic habent, ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. id eſt, In ſermone, in conuerſatione, in dilectione, in ſpiritu, in fide, in puritate. Nimirum in ſpiritu, redundat iuxta Latinos. Quod tamen in commentarijs non attingit Chryſoſtomus, quum legat & interpretetur Theophylactus. Nec opus eſt admonere, In ſermone, dictum pro, Per ſermonem.

Negligere gratiam. χαρίσματος. id eſt, Donum.

Manuum presbyteri.) Sic quidam habent codices. Verum antiqui conſentiunt cum
Presbyteri, pro Presbyterij Græcis, apud quos eſt πρεσβυτερίου, id eſt, Presbyterij, non presbyteri. Et ita legit Ambroſius. Illud autem dicit, Habes non ſolum prophetiæ donum, uerumetiam efficaciam impoſita manu dandi ſpiritum & alijs, id que ex officio presbyterij tui, nimirum epiſcopus. Nam antiquitus nihil intererat inter presbyterum, ſacerdotem & epiſcopum, ut teſtatur et diuus Hieronymus. Deinde propter ſchiſma, è multis delectus eſt epiſcopus. Porrò quo minus hic ſenſus accipi poſſit, & presbyterium, quod impoſitis tibi manibus accepiſti, obſtat Græca præpoſitio μετά, quæ comitem ſignificat, non inſtrumentum. Alioqui probe quadraret cum eo quod dixit in proxima epiſtola, Reſuſcita donum dei, quod eſt in te per impoſitionem manuum mearum. Atque haud ſcio an hic quoque fatendum ſit Paulum Græci ſermonis elegantiam neglexiſſe, præſertim quum in hanc ſententiam interpretetur Chryſoſtomus, ut prophetia ſit donum & autoritas docendi, deinde per impoſitionem manuum factus ſit epiſcopus.

Hæc

Hæc meditare.) ταῦτα μελέτα. quod interpres eleganter uertit. Sed Hugo Cardinalis non intelligens hoc uocabulum, ad hunc exponit modum: Versa in corde per iugem memoriam. Quanquam ab hac interpretatione non abhorret Thomas, quem miror non saltem Ambrosiũ consuluisse. Est autem meditari, exerceri in re quapiam. Id satis aperit Ambrosius, interpretans de exercitatione sacræ doctrinæ, ut uita quoque præstet quod docet. Et in his libris qui Glossam habent ordinariam, in spacio quod dirimit uersus, hoc cõmenti adiectũ est, Hæc exequere assiduo actu. Chrysostomus ac Theophylactus interpretatur de iugi uehemẽtiq; studio, quod uel ad animum uel ad corpus potest referri. Nullus enim negat meditationem animi esse posse, uelut quum quis dicturus apud iudicem, secum meditatur, quæ quomodo dicturus sit. Verum hoc admonui quod animaduertissem quibusdam nihil aliud esse meditationem, quàm cogitationem.

Manifestus sit omnibus.) ϕανερὸς πᾶσιν. id est, In omnibus.

EX CAPITE QVINTO.

Seniorem ne increpaueris.) πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς. Hic senior ad ætatem refertur, propterea quod sequitur Iuniores: & comparatiua posita puto loco positiuorum. Cæterum non est simpliciter Increpa, sed ἐπιπλήξῃς, quod significat plagam infligere, & transfertur ad id quod est aspere, sæueq; obiurgare. Ita Flaccus in Odis:

Metuentis patruę uerbera linguæ.

Et superius nolebat episcopum esse πλήκτὴν, hoc est, acrem obiurgatorem.

Sed obsecra ut patrem.) Valla mauult hoc loco Exhortare, quod παρακάλει sit anceps ad tria, ad hortandum, ad obsecrandum, & consolandum, quæ tamen omnia inter se finitima sunt. Verum illi parum uidetur è dignitate episcopi, si obsecret, præsertim peccantem, maxime iuniorem aut adolescentulum. Certe Ambrosius legit, Exhortare. Et in eam sentẽtiam interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus.

In omni castitate.) ϕν πάσῃ ἁγνείᾳ, Cum omni puritate, licet castitatis uerbum non displiceat. Sic enim uideo Chrysostomum interpretari, ut absit suspicio impudicitiæ, nimirum hanc clausulam propriè referens ad id quod proximè præcessit. Ambrosius ita silet de castitate, ut non uideatur legisse. Mea sententia referri poterat ad omnes partes superiores, ut siue cum senioribus agat, siue cum iunioribus, siue cum puellis, purus sit ab omni specie, uel sæuitiæ, uel contumaciæ, uel auariciæ, uel odij.

Quæ ueræ uiduæ sunt.) Hoc est, destitutæ ac desolatæ. Nam χήρα Græcis dicitur à χηρῶ, quod est, Desolo, ac destituo, siue orbo. Vnde & Latinis uidua dicitur, à uiduando, hoc est, orbando: hinc uiduertas, pro desolatione & solitudine. Palàm enim Paulus alluſit ad etymologiam Græcæ uocis, id quod paulo inferius explanatius dicit, ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη. id est, Quæ uere uidua est ac desolata. Iam uero frequenter admonuimus, honorandi uerbum iuxta morem Hebræorum subsidij significationem habere. *Vidua unde dicta*

Discat primum domum suam.) μανθανέτωσαν, Discant, numero multitudinis: ut hoc præceptum ad filios & nepotes pertineat, qui sic instituendi sunt à matre seu auia, ut pij sint erga parentes. Hoc enim uocat εὐσεβεῖν, quod Theophylactus interpretatur γηροκομεῖν, quod & γηροβοσκεῖν appellant Græci. Ambrosius uidetur magis ad uiduam referre, qui fortasse legit μανθανέτω, id est, Discat. Chrysostomus quoq; prima fronte legisse uidetur μανθανέτω, quum addit, hoc esse reddendum in nepotibus, quod in defunctis parentibus uidua non possit. Sed propius intuenti, non hoc sentit: loquitur enim de liberis uiduæ, iam matribus aut patribus, quos nepotes appellat, respectu parẽtum iam defunctorum. Theophylactus sine controuersia legit Discant, iuxta priorem interpretationem. *Varia lectio*

Domum suam regere.) εὐσεβεῖν. id est, Pie tractare: ut uertit diuus Ambrosius. Atq; itẽ Augustinus quæstionum in Deuteronomium quadragesima tertia.

Mutuam uicem.) ἀμοιβὰς. quasi dicas, Taliones. Adludit ad ἀντιτιμωρίαν.

Hoc acceptum.) Græce est, Bonum & acceptum. καλὸν καὶ ἀπόδεκτον. siue Honestum & acceptum.

Speret in deum.) ἤλπικεν. id est, Sperauit, siue sperat: ut legit & Ambrosius, indicandi modo, non imperandi. Nam in huiusmodi uerbis nonnunquam præteritum pro præsenti

senti usurpatur. Et Paulus hic non præcipit, quid uelit facere uiduas, sed explicat descriptione, quas uere uiduas dixerit. Cæterum nihil erat, cur Vallam offenderet temporis ratio. Certe hactenus nobis suffragabatur codex sancti Donatiani. Suffragabatur & uterq; codex Constantiensis.

Et instet.) Et instat, Græce est, καὶ προσμένει, id est, Perseuerat, siue assidua est. & Perseuerat, legit Ambrosius, indicandi modo, Consentiebāt & hic duo Constantienses.

Distinctio Quæ in delicijs est.) Ita distinguunt Græci, ut duo contraria coniungant, uiuens mortua est, ζῶσα τέθνηκεν, quasi dicas, Viuens non uiuit. Quanquam participium utrouis referri potest. Verum sensus argutior est, iuxta Græcam distinctionem. Adde quod hæc lectio multo mollior est, ad quam legit & edisserit Chrysostomus. Apertius autem Hilarius commentario in Psalmum sexagesimum septimum, ex Origenis, ut opinor, sententia: Et Apostolus, inquit, scit quasdam mortuas uiuere: id est, dum uiuunt esse iam mortuas. Augustinus item quæstionum in Deuteronomium quadragesima tertia, refert hunc ad modum: Quæ autem in delicijs agit, uiuens mortua est, suffragantibus & uetustissimis exemplaribus Latinis, in quibus addita hypodiastole subiecta uerbo Est, separat eam orationis partem ab illa quæ sequitur, Quæ uero in delicijs est, uiuens mortua est. Ad eundem modum distinguit Hieronymus in epistola, cuius initium est, Obsecras literis.

Si quis autem suorum.) εἴ τις. Rectius, Si qua. Nam hæc de uidua loquitur Paulus. Admonent et Græca scholia. Itaq; interpretatur Ambrosius, nempe de uidua. Certe Theophylactus nominatim interpretatur de uidua, quæ uiuens in delicijs nullius curam habet nisi suijpsius. Nec obstat quod sequitur ἀπίστου χείρων, quum hæc uox utique Græcis sit generis communis.

Curam non habet.) οὐ προνοεῖ. id est, Non prospicit, siue prouidet suis.

Fidem abnegauit, & infideli deterior est.) Hoc uidetur esse durius dictū, & ob id Aquinas distinctione nodum explicat. Ad eum enim modū explicat quod dixit Paulus: Fidem abnegauit, factis, inquit. Recte quidē Aquinas. Etenim qui quod dictat fides Christiana, quæ naturæ doctrinam non abrogat, sed perficit: non præstat, is hac parte desciuit à fide. Nec est simpliciter, Deterior infideli: sed hac parte deterior est, qui hoc officij non præstet suis, quibus naturæ uinculo iūgitur, quod ethnici quoq; instinctu naturæ præstant. At hodie iudicio quorundā summa habetur pietas, si quis domi relictis liberis et uxore, aut etiā grandæuis parentibus, uel Hierosolymas abeat, uel in monasterium abdat sese, sibi uicturus, aut fortassis etiam uentri.

Si filios educauit.) Græcæ iucundius est dictione composita, ἐτεκνοτρόφησεν. Si liberos educauit, ut filias quoq; cōplectaris. Item quod sequitur, Hospitio suscepit, composita uox est, ἐξενοδόχησεν. quod nos uertimus, Si fuit hospitalis.

Si omne opus bonum subsequuta est.) εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν. Significat eam quæ in nullo bono opere defuerit, & omnibus pietatis officijs semper adfuerit. Hieronymus in Zachariam, pro Subsequuta est, dixit Prosequuta est. Nos uertimus si in omni opere bono fuit assidua. Quæ Carrensis philosophatur in Subsequuta est, quasi subsequatur, quæ se putat apprehendisse: legat si quis est φιλόγλωσσος.

Carrensis

Adolescentiores autem.) νεωτέρας δέ. Malim, Iuniores. Neque enim est comparatiuum loco positiui positum, sed refertur ad id quod modo dixerat, Non minor sexaginta annis: uerum quæ infra hos annos sunt reijce, hactenus duntaxat, ne cibo ecclesiæ pascantur ociosæ.

Deuita,) παραιτοῦ. De quo superius dictum est, id est, Reijce, & refuta: hoc est, ne recipias alendas. Neq; enim sentit eas arcendas à colloquio.

Locus uarie expositus Quum enim luxuriatæ fuerint in Christo.) ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ. Id interpretatur Hieronymus in epistola ad Geruntiam: Propter has, inquit, igitur quæ fornicatæ sunt in iniuriam uiri sui Christi. Hoc enim καταστρηνιάσωσι, Græcus sermo significat. Nam στρηνιᾶν lasciuire significat, siue ferocire, quod deductū putant à uerbo στρῆνος, ceu metaphora sumpta à iumentis, quæ cum pabulo ferociunt, auellunt habenas, & suopte arbitrio feruntur. Alij rursum dictum putant à στρηνός, quod est durum. Vnde Hesychius στρηνὲς βοᾶν, interpretatur τὸ σκληρὸν βοᾶν, id est, Dure siue ferociter clamare. στρηνὲς enim

enim Græcis ſonare σαφὲς, ἰσχυρὸν, τραχὺ, συγκὸν, ἀνατετραγμένον, id eſt, Manifeſte, ualide, aſpere, odioſe, pertinaciter, denique idem eſſe quod σφοδρόν. Porrò σφιγγόντων interpretatur hoc pacto, περιπλεγμένοι, contorti, addens nonnunquã idem ualere σφιγγῶν, quod δίκην πλοῦτον ὑβρίζειν, id eſt, ob diuitias ferocire. & βαρέως φέρειν, id eſt, grauiter ferre. Sophilus apud Athenæum libro tertio uidetur uti pro deliciari, ſiue laſciuire: γαστρισμὸς ἔσται δαψιλὴς τὰ πρόσιμα ὁρῶ, χορτασθήσομαι πᾶσιν ἀγαθοῖς, νὴ τὸν Διόνυσον ἄνδρες, καὶ σφιγγιῶ. Ea ſi quis ad uerbum reddat, ad hunc habẽt modum: Ingluuies erit opipara, procœmia uideo: ſaturabor omnibus bonis, per Bacchum uiri, iam laſciuio. Rurſus in eodẽ libro, ἐσφιγγίων ὡς καταβεβρωκὼς σιτία, ἴσως ἐλεφάντων τεττάρων. id eſt, Laſciuiebam deuoratis cibis, quatuor fortaſſis elephantorum. Proinde καταστρηνιᾶν dicuntur, qui iam minus audientes ſunt dicto. Theophylactus καταστρηνιῶσιν interpretatur ἀκπαιδῶσι καὶ θρύπτωνται, id eſt, Acciſſauerint, & deliciari cœperint: priore uerbo dicto à moribus petulantiſsimæ mulieris, cui nomen fuit Acco, quemadmodum in Chiliadibus noſtris explicuimus. Idem uerbum habetur Apocalypſis capite decimo octauo, ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε. pro quo Latinus reddidit, Et in delicijs fuit. Atque inibi mox καὶ στρηνιάσαντον. Porrò κατὰ præpoſitio ſignificat Contra, & in malam partem, quum habet genitiuum caſum. Ergo καταστρηνιᾶν τοῦ χριστοῦ, eſt in iniuriam Chriſti laſciuire. Sic enim mihi uiſum eſt interpretari. Et in hanc ſententiam enarrant Chryſoſtomus ac Theophylactus. Siquidem uidua quæ recipitur alenda, quodammodo ſe deuouet ſponſo Chriſto, in cuius cõtumeliam rurſus de marito nouo cogitat. Non ſatis intelligo quid hoc loco ſibi uelit Faber, qui primum quod Paulus adoleſcentiores uiduas dicit, iubet intelligi de morum inconſtantia, quum paulo ante palàm expreſſerit ſexaginta annos in grandioribus, atque hac ætate minores reijci iubet. Deinde quas ille prohibet recipi ſtipe eccleſiæ alendas, hic addit per pontificem uel inuitas in monaſterium retrudendas, ſi id petierint parentes. Ad hæc miratur, ſi quid aliud ſignificet luxuriari quàm fornicari. Et ob id inſulſe dici, Luxuriatæ Chriſto: dicendum autem, Deliciatæ Chriſto. Atqui ſi de uitioſis delicijs agit hic Paulus, ut agere certum eſt, qui minus inſulſe dicatur, deliciatæ Chriſto, quàm luxuriatæ Chriſto? Aut quid omnino ſignificat deliciatæ Chriſto? Quanquam in emendatis exemplaribus habetur, Luxuriatæ in Chriſto. Quod ſi qui codices reperiuntur, in quibus diſtinctio, uerba hæc, In Chriſto, ſemouet à ſuperioribus, & connectit his quæ ſequuntur, certe nullus interpretum alicuius momenti in eum interpretatur modum. Secus autem diſtinguit Hieronymus, ſecus Ambroſius, ſecus Thomas Aquinas. Equidem nõ poſſum non admirari, quid acciderit ei uiro, tum ut opinor, pio, tum ut habetur erudito, ut ad hunc modum laſciuire uoluerit in Paulinis literis, quaſi in re ludicra uerſaretur, præſertim poſt tot egregios ac probatos interpretes. Deniq; ſic iſta tractat, ut non addubitet, ſed mera decreta nobis præſcribat. Inuitus hæc admoneo, ſed hoc exigit diuinarum literarum autoritas, exigit utilitas publica, ut tantiſper leuis ſit amici ratio, maxime quum is adiuuetur potius quàm lædatur. Neque recuſo talionem, modo abſit procacia. Admonitus ingenue fatebor errorem, ac mutabo ſi minus queam tueri, quin inſuper gratiam habebo. Sed de his paulo accuratius diximus in ſcholijs, quæ conſcripſimus in epiſtolas diui Hieronymi. Ambroſius legit, Quum enim in delicijs egerint. Et Thomas indicat hic luxuriam non eſſe proprium libidinis uitium, ſed immodicum uſum, & copiam rerum quarumlibet. Hoc recte, ſed eadem de re in argumentis non recte. *Thomas à ſe ipſo diſſentiẽs*

Habentes damnationem.) κρῖμα. id eſt, Iudicium. Quanquam interpres recte expreſſit ſenſum.

Irritam fecerunt.) ἠθέτησαν. id eſt, Repulerunt, aut reiecerunt, aſpernatæ ſunt. Tametſi ſignificat hoc quoque quod uertit interpres. Reijcimus enim quod deſijt apud nos ualere.

Non ſolum ocioſæ.) Deeſt, autem. Non ſolum autem. οὐ μόνον δὲ, ac coniunctio ad epitaſin facit: eam euidentius explicat, Imò.

Verboſæ.) φλύαροι. id eſt, Nugaces, ſiue inepte loquaces. Rurſus fœminis tribuit epitheton maſculinum.

Loquentes quæ.) λαλοῦσαι. quod aliquoties ſignificat garrire. Vnde illud λαλεῖν

ἄρις Θ, & λάλοι Græcis dicuntur garruli.

Volo autem.) Volo igitur. βούλομαι οὖν.

οἰκοδεσποτεῖν Matres familiâs esse.) οἰκοδεσποτεῖν, id est, Familiam administrare. ne quis accipiat de liberis progignendis, de quo modo dixerat, sed de gubernatione familiæ: quod Græca uox euidentius declarat, dicta à domo & dominio. Et quod proxime præcessit, τεκνογονεῖν, Græce festiuius dictum est uoce composita, quàm Latine, filios seu liberos procreare.

τεκνογονεῖν

Retro post satanam.) ὀπίσω τοῦ σατανᾶ. id est, Post satanam, nec opus est Retro. Deinde quod hic uertit Conuersæ sunt, Ambrosius legit Deerrauerunt. ἐξετράπησαν. id est, Deflexerunt, de quo supra meminimus. Sensus est autem, illas desciuisse à Christo, et sequutas satanam: nam hoc uocat post satanam abire, illum ducem sequi, deserto Christo.

Deest apud nos

Si quis fidelis.) Græce est, Si quis fidelis, aut si qua fidelis. εἴ τις πιστὸς ἢ πιστή. Atque ita legit Ambrosius. Puto germanam scripturam fuisse, Si qua fidelis, ut intelligamus curam mulierum commẽdari mulieribus, puta si qua mater habet filiam uiduam. Atq; hanc scripturam habebat uterq; codex Constantiensis. Verum quoniam uidebantur ab hac cura cognatorum excludi uiri, aliquis adiecit, Si quis. Atque apud Theophylactum additur quidem in contextu, πιστὸς ἢ πιστή. Verum enarrans locum, tale nihil attingit. Idem comperies apud Chrysostomum, qui in enarratione repetẽs Apostoli uerba, nihil aliud dicit, nisi εἴ τις πιστή. Vnde satis apparet, πιστὸς adiectitium esse, quum uterq; notarit emphasim huius uerbi ἐπαρκείτω, quod declarat esse suppeditandum quod necessitati satis est, non quod alat lasciuiam. Idem autem uerbum est quod mox sequitur ἐπαρκείσθω. Prius uertit Submi nistret, posterius Sufficiat: nã prius accipitur actiue, ut suppedito: posterius neutraliter, ut suppetit, apud Latinos. Nisi mauis subaudiri in posteriore, Ecclesia: Ne grauetur ecclesia, quo possit ea sufficere uere uiduis. Cæteris uiduis quæ desolatæ non sunt, hactenus prouidit, ne alerentur à cognatis infidelibus, sed Christianæ à Christianis. Solas desolatas uult ali sumptibus ecclesiæ.

Vt non grauetur.) Et non grauetur, καὶ μὴ βαρείσθω. id est, Sumptibus suis alant, & non onerent ecclesiam.

Honor, pro Subsidio

Qui bene præsunt presbyteri.) Presbyteri, hic episcopi uocabulum est nõ ætatis. Et honorem, subsidium significat: nõ uulgarem istum honorem, decedere de uia, aperire caput, flectere genu: quemadmodum non uno in loco annotauit & diuus Hieronymus. Siquidem in alijs eleemosyna dicitur, cæterum in ijs quos ætas, aut dignitas, aut alioqui meritum uenerandos reddit, honos appellatur præstitum officium. Et Latini munus honorarium uocant.

Non alligabis os.) οὐ φιμώσεις. Quod Ambrosius uertit, Non infrenabis. Cæterum locus quem citat, extat Deuteronomij capite uicesimo quinto. Mos autem est apud nonnullos circumacto iumento trituram facere, quum apud nostrates flagellis excutiant. Annotãdus hic locus ijs qui tantis clamoribus, tantaq; tyrannide decimas & plus quàm decimas extorquent, à pauperrimis quoq; laicis, nec intelligunt, legem uetare, ne quis obliget os boui, sed trituranti, hoc est, docenti, monenti, exhortanti, sacrificanti, ac cęteris sacerdotalibus officijs fungenti. Quid autem hoc ad istos quosdam, qui non solũ in ocio, sed in Sardanapalicis delicijs uitam omnem transigunt? Quanquam aliud est laborare ore non infrenato, aliud explere scrinia sanguine pauperum. Atq; hęc dixerim, non quo laici segniores sint ad beneficentiam erga sacerdotes suos, quibus si boni sint, nulla par gratia rependi potest, sed ut nos uicissim nostri meminerimus officij.

Sacerdotes quãdã nihil aliud quam decimatores

Aduersus presbyterum.) Incertum an de seniore loquatur, an de episcopo. Chrysostomus ad ætatem refert, Ambrosius ad dignitatem. Diuus Hieronymus in epistola quadam ad Marcellam indicat à quibusdam, aliud hoc loco solere legi, nimirum illud, Aduersus presbyterum accusationem ne recipias, uerum hanc lectionem qua nos utimur præfert. Et tamen quod damnat Hieronymus, sequitur Ambrosius, commode tamen interpretans, aduersus presbyterum ob ordinis dignitatem non facile recipiendam accusationem, nec ulla fit mentio duorum aut trium testium. Quid enim opus est hoc præcipere in presbytero, quod in omnibus seruandum est? Hoc sic excusat Chrysostomus, in senioribus potissimum esse seruandum. Et haud scio an lector quispiam eruditulus offensus prima specie

sermonis

sermonis, mutauerit uelut enarrare cupiens quod sensit Apostolus. Rursum quod sequitur, Peccãtes autem coram omnibus argue, si superiora ad presbyteros referas, ad eosdem hoc pertineat oportet: ut sit sensus, crimen non facile recipiendum, nisi sint idonei testes. Quod si constiterit, palàm esse arguendos in exemplũ omnium. Chrysostomus ac Theophylactus utrunq; de grandæuis exponit.

Sine præiudicio.) χωρὶς πρoκρίματος, Sine præiudicio. Præiudicium hoc loco non significat, quod apud Iurecõsultos, rem prius iudicatam, sed præcipitatum iudicium, quum ex cõcepta temere opinione quippiam agitur, & iudicamus ipsi apud nos antequam cõpertum habeamus. Ad hunc modum interpretantur Græcanica scholia. *Præiudicium aliud apud Paulum*

In alteram partem declinando.) ἐπὶ πρόσκλισιν. Interpres legisse uidetur πρόσκλισιν, per iota, non per ita, id est, à uerbo προσκλίνω, non προσκαλῶ. atq; ita legit diuus Ambrosius, apud quem est, In aliam partem declinans. Et diuus Basilius in principio prouerbiorum, citantibus Græcanicis scholijs. Neq; secus legũt & interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus. At Clemens legit, ut nunc habent Græcorum exemplaria, nisi quod mihi legendum uidetur πρόκλησιν, non πρόσκλησιν, hoc est, prouocationem, non aduocationem, si cui tamen placet per ν scribere. *Varia lectio*

Noli adhuc aquam.) μηκέτι, id est, Ne posthac aquam biberis, Significat eum usque ad id tempus, aquam potitasse, ut ratiocinatur diuus Hieronymus: & Græcis unica dictio est ὑδροπότει.

Frequentes tuas infirmitates.) ἀσθενείας. Infirmitates intellige non morbos aut graues egrotationes, sed corporis debilitatem.

Manifesta sunt.) πρόδηλοι, id est, Præmanifesta: hoc est, per se manifesta, etiam prius quàm damnentur cuiusquam iudicio. Nam illud præ, refertur ad externum iudicium. Loquitur enim de palàm malis ac palàm bonis, rursus de clàm malis aut bonis.

Præcedentia ad iudicium.) προαγουσαι εἰς κρίσιν. Iam enim illa condemnata sunt prius quàm is, qui admisit, adductus sit in iudicium.

Quorundam autem.) Quosdam autem, est Græce: atque ita legit Ambrosius, τινὲς δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν, id est, Quosdam autem etiam subsequuntur. suffragatur uterque Constantiensis.

EX CAPITE SEXTO.

NE nomen domini.) Græce est, Nomen dei, τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ. Atque ita legit & Chrysostomus, cum quo hoc Ambrosius, ut colligere licet ex interpretatione.

Quia beneficij participes sunt.) οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι, id est, Qui beneficentiæ participes sunt, siue qui beneficentia iuuantur. et in uetustis codicibus Qui, comperi, non Quia. Refertur autem ad seruos, nõ ad dominos. Quanquam Theophylactus bifariam exponit. Chrysostomus licet ambigue loquatur, tamen uidetur hunc sequi sensum, hoc diligentius seruiendum dominis Christianis, quod in eos officium collocatur, qui ex supercilio dominorum transierunt in affectum parentum, & pro formidatis dilecti esse cœperunt. Ait enim, Non contemnant, quia fratres sint, sed magis seruiant quoniam fideles sunt atq; dilecti, qui beneficium sumunt. In eandem sententiam interpretatur Ambrosius. *Varia expositio*

Si quis aliter docet.) ἑτεροδιδασκαλεῖ. id est, Diuersa docet, aut diuersam doctrinam sequitur. Nam uidetur in eos competere, qui fastidita doctrina euangelica uacabant inanibus quæstiunculis. Est autem Græcis unica dictio composita de quo superius admonuimus.

Et non acquiescit.) προσέρχεται. id est, Accedit, ita sonat Græce, & apte respondent Latina. Fortassis interpres legit πρόσκειται, id est, Adhæret.

Superbus est.) τετύφωται. id est, Inflatus est. Ambrosius legit, Superbit. Cyprianus in epistola quadam legit, Stupore elatus. Suspicor ab ipso scriptum fuisse, Tumore elatus.

Sed languens.) νοσῶν, id est, Aegrotans, quod apud Græcos sæpius ad animum refertur

fertur,ut νοσῶ, dicantur,qui desipiunt ac delirant, hoc est,animi morbo laborant. Quod uerbi mire quadrat in istos Sophisticos theologos,qui contemptis ijs,quæ necesse est discere,in stultissimis illis suis argutijs, & nihili labirynthis, ætatem uniuersam conterunt miseri. Quod tamen nolim ita dictum accipi,ut quod nonnulli solent,in ordinis contumeliam detorqueatur,quod in paucos dicitur,honestissimo indignos ordine,perpetua friuolarum quæstionum scabie prurientes,neque prorsus aliud agentes per omnem uitam. Atque uti
λογομαχίαι nam Theologi sic temperent sua studia,ut nulli sint in quos hæc uere dici possint. Elegãter autem Paulus unico uerbo dixit pugnas uerborum, λογομαχίας, quum isti iactent se totos in rebus esse.

Ex quibus oriuntur.) Paulus inuidiam & contentionem singulari numero posuit, atq; item Ambrosius.

παραδιατριβαί Malæ conflictat.) παραδιατριβαί. Malæ, Græci referunt ad suspiciones. Et Theophylactus hanc particulam,etiam commentario interiecto separat ab ijs quę sequuntur: Nam quod sequitur, παραδιατριβαί, per se sonat in malam partem, propter præpositionem παρὰ, quæ sæpius id efficit, ut in παραφρονεῖν & παραφέρεσθαι & παραβλέπειν. Dicuntur autem congressus & disputationes philosophorum diatribæ Græcis, quas hic addita præpositione inutiles facit,& nihil ad rem pertinentes. Scholia Græcanica admonent metaphoram sumptam à scabiosis,qui mutuo cõflictu, contactuq; morbum communicant. Sic & Theophylactus ait: παραδιατριβαὶ τοῦτ' ἔστι,σχολαὶ μάταιαι. διατριβὰς γὰρ τὰς σχολὰς ἔθος καλεῖν. ἢ ὅτι καθάπερ τὰ ψωραλέα τῶν προβάτων παρατριβόμενα νόσου πλησεῖ καὶ τὰ ὑγιαίνοντα, οὕτως καὶ οὗτοι παρατριβόμενοι ἑτέροις διαφθείρουσιν αὐτούς. id est, Paradiatribæ,id est,scholæ superuacaneæ. Nam mos est,scholas uocare diatribas. Siue quod sicut scabiosæ oues,dum affricant sese,morbo implent & sanas:ita isti quoq; dum alijs affricant se,corrumpunt eos. Eadem penè uerba sunt apud Chrysostomum. In nonnullis exemplaribus habebatur διαπαρατριβαί. Suspiciones autem malas hic Græci interpretantur falsas opiniones & commentitias,ut congruat cum inutilibus conflictationibus.

Veritate priuati sunt.) ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας. Ambrosius uertit,Et qui ueritate caruerunt. Græce sonat efficacius, Quibus adempta est ueritas,iuxta illud Publij: Nimium alter cando ueritas amittitur. σύσεβειαν, Ambrosius quum dixisset pietatem,uelut interpretans addit,& dei culturam.

Quæstum esse pietatem.) Post hæc uerba reperi apud Græcos, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων. id est, Abstine à talibus. Item Ambrosius. Discede ab huiusmodi. Atqui id in uulgatis Latinorum codicibus non habetur. Etiamsi Theophylactus legit & interpretatur Chrysostomum sequutus.

Cum sufficientia.) μετ' αὐταρκείας. Ea uox significat,cum quis sua sorte contentus est, nec aliud desiderat.

In hunc mundum.) Addidit suo more Hunc,quod non est apud Græcos.

Haud dubium quia.) δηλονότι. Quod est affirmantis. Et plenius reddidisset Græcarum uocum affinitatem, εἰσφερεῖν & ἐκφερεῖν, si uertisset Inferre & efferre.

Et alimenta.) διατροφάς. Cyprianus enarrans precationem dominicam uertit Et exhibitionem,hoc est,quod uocant Præbendam,propius accedens ad sensum Pauli, quàm qui uertit Alimenta.

His contenti simus.) ἀρκεσθησόμεθα. id est, Contenti erimus. Interpres legit, ἀρκεσθησώμεθα, per ω mega.

Et in laqueum diaboli.) Diaboli,apud Græcum non est:nec âdditur apud Ambrosiũ.
Superfl Vnde consentaneum est adiectum à quopiam ex superioribus, qui locum uoluerit hunc interpretari.

Et inutilia.) Copula redundat, nec est apud Græcos inutilia. Sed ἀνοήτους, id est Stulta, quanquam interpres legisse uidetur ἀνονήτους, atq; item Ambrosius.

Quæ mergunt.) βυθίζουσι. id est, Demergunt in profundum.

Et cupiditas.) ἡ φιλαργυρία. id est, Pecuniæ studium. Ambrosius legit Auaricia. Alioqui cupiditas aliarum item rerum est,ut gloriæ, imperij,uoluptatum,uindictæ.

Quam quidam appetentes.) Hic argutatur Valla, quid referat hæc uox Quam.non

cupidi-

cupiditatem. Quis enim dicitur appetere cupiditatem? sed pecuniam, inquit, inclusam hoc uerbo φιλαργυρίαν. Quum apud Latinos nulla sit hic dictio, quæ pecuniam habeat inclusam, de Græcis accipiatur oportet quod indicat Laurentius. At in φιλαργυρίαι, quid inclusum est, ἄργυρος aut ἀργύριον? quomodo igitur apud illos congruit articulus ἧς? Prorsus hic humanum quiddam accidit Laurentio. Dicuntur autem appetere studium pecuniæ, qui huc incumbunt.

Errauerunt à fide.) ἀπεπλανήθησαν. id est, Aberrarunt.

Patientiam, mansuetudinem.) πραότητα. Ambrosius uertit, Tranquillitatem animi.

Fidei.) Videbatur frigidum si Paulus ei præciperet fidem, quem fecerat episcopum, hoc est, fidei doctorem. Proinde Theophylactus fidei uocabulo excludit quæstiones rixosas, quas uult à Timotheo reijci. Fides enim non requirit subtilitatem humanam.

In qua uocatus es.) In quam, εἰς ἣν. Ad quam Ambrosius. Græci addunt καὶ, In quam & uocatus es: tametsi non additur apud Theophylactum.

Sine macula.) ἄσπιλον. id est, Immaculatum, & refertur ad ipsum Timotheum, non ad mandatum: id est, ut serues mandatum immaculatus, irreprehensus. Etiamsi Ambrosius refert ad mandatum, si modo codex uacat mendo: consimiliter & Chrysostomus, à cuius commento dissentiebat contextus distinctio. Quanquam sermo Græcus non uetat, quo minus adiectiuū referatur ad præceptum. Iam ut maxime ἄσπιλον & ἀνεπίλημπτον referas ad mandatum, tamen subest aliquid amphibologiæ. Nam si referas ad serua, Sensus est, ne macules mandatum tuo uitio: sin ad mandatum, serua mandatum, quod maculam aut reprehensionem nescit, quemadmodum pseudapostolorum præcepta. Et tamen huic sensui refragatur articulus non additus, potius erat dicendum, τὸν ἄσπιλον τὸν ἀνεπίλημπτον.

Vsq; in aduentum.) μέχρι τῆς ἐπιφανείας. id est, Vsq; ad apparitionem, siue illustrationem. quod ego sanè malim, quia sequitur, Quam ille ostensurus est. Quid ostendet? Nimirum gloriam filij sui, quem ante exhibuerat humilem.

Quem suis temporibus.) Quem, refert aduentum, non Christum: id quod liquet ex Græcis.

Solus potens.) μόνος δυνάστης. Id proprie dicitur de principe aut magistratu: unde & δυνάσται.

Rex regum.) Græce est, Regnantium. τῶν βασιλευόντων. Regnant enim quidam potius quàm sunt reges. Hæc omnia Theophylactus accommodat personæ filij: sed Ambrosius mea sententia, rectius accommodat patri: quod perspicuum est ex hisce uerbis: Non quia aliud lumen filij sit, quippe quum in Psalmo scriptum sit, Et in lumine tuo uidebimus lumen: hoc est, lumen patris est in filio: sed quia nemo uidet patrem, ac per hoc inaccessibile inhabitat lumen. Non enim est ordo alicui uidēdi patrem, nisi Christo, qui de deo est, hic uidit deum. Filius autem quia omnia ipse agit, & apparere dicitur & uideri. Illud ergo peculiare patris est, quod supra dictum est. Quid scripserit Chrysostomus, incertum: certe uersus prima fronte sibi uidetur contradicere: Nam initio rogat, de quo ista dicta sunt? De patre, an de filio? De filio scilicet, Quem suis, inquit, temporibus: & cætera. Ac paulo post uelut oblitus sui mouet aliam quæstionem: Qui solus, inquit, habet immortalitatem. Quid ergo? filius non habet? Ex his uerbis palàm est, Chrysostomum quæ dicta sunt accommodasse patri, aliàs erat absurda quæstio. Sed propius intuenti Chrysostomus in priore quæstione non percontatur quis sit ostensurus, sed quis ostendendus. Pater ostendit, filius ostenditur. Theophylactus fatetur Chrysostomum hæc principaliter adscribere patri, quanquam & filio & spiritui sancto communia. Thomas Augustinum sequutus exponit de trinitate. De ueritate sententiæ non disputo, sed de consuetudine sermonis euangelici & apostolici. Quum enim alijs in locis huiusmodi tribuantur patri ceu propria, sine contumelia filij aut spiritus sancti, cur hic torquemus ad trinitatem? Neque enim ideo non est æternus filius, quia patri tribuitur æternitas, ut notio peculiaris: nec ideo pater non est sapiens, quia filio adscribitur sapientia: nec ideo filius non est bonus, quia spiritui sancto tribuitur bonitas. Sed in his, sacrę literæ habent suum quendam loquendi modum. Ad patrem autorem referuntur omnia: ab illo est immortalitas, uita & lumen. Iam in huius sermonis initio facta est distinctio personarum: Præcipio tibi coram deo, qui uiuificat omnia,

Locus perplexus discussus

et Christo

& Christo Iesu, qui testimonium reddidit: & cætera. Eam prosequitur, quod enim ait, Vsque ad aduentum domini nostri Iesu Christi, ad filium pertinet, quod mox sequitur, Quem aduentum ostendet, hoc est, illustrabit ille beatus, ad patrem pertinet: qui quum sit inuisibilis, in filio ostendit maiestatem suam. In priore aduentu filius patri obediuit usque ad mortem, ac sub Pontio professus est bonam professionem: in secundo, pater exhibebit eum glorioſum, sibi que æqualem. Et in doxologia missæ, filius dicitur esse in gloria patris. Et in Euangelio, Deum nemo uidit aut nouit, nisi filius. Similiter & in appendice epistolæ ad Romanos, dicitur solus sapiens deus, quum inibi bis fiat filij mentio, Prædicationem Iesu Christi: ac mox, Per Iesum Christum. Denique quum toties Paulus nominatim patrem appellet deum, filium tantum dominum, neque quisquam offendatur, cur hic trepidamus in consuetudine mystici sermonis? Hic in nonnullis desiderare cogor candorem Christianæ charitatis, æquis auribus audimus solum deum patrem esse immortalem, & insectamur, si quis pio sensu dicat solum Christum fuisse prorsus alienum ab omni contagio peccati.

Beatus & solus potens.) ὁ μακάριος. Græcus articulus habet emphasim, quam nos reddidimus addito pronomine, Ille beatus. Græca uox dicta est, ab immunitate corruptionis, quam & Homerus tribuit dijs, μακάρεσι θεοῖσι. Nec est δυνατός, quod sonat simpliciter potentem, sed δυνάστης substantiuum, hoc est rei publicæ gubernator ac princeps: hanc uocem uelut exponens Apostolus subijcit, Rex regum & dominus dominantium. δυναστεύειν dicuntur, qui potentia rem publicam obtinent, quod deo proprium est, nullis subiecto legibus. βασιλεύς, à prouidentia dicitur, quasi πᾶσι λεύων, quod omnibus prospiciat. Et hoc unice conuenit deo. κύριος, autoritatis nomen est. Nullus enim potest rescindere, quod deo placuit.

In sempiternum.) In, supereſt. Et κράτος, potestatem quoq; significat ut imperium. Proinde Ambrosius pro Imperio, legit Potestas.

Diuitibus huius seculi.) τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, id est, Iis qui sunt diuites in præsenti seculo.

Non sublime sapere.) ὑψηλοφρονεῖν, quod Ambrosius uertit Superbe sapere. Significat autem elato esse animo & arroganter de seipso sentire.

In incerto diuitiarum.) ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, id est, In diuitiarum incertitudine.

Nobis omnia abunde.) πλουσίως. Rursum interpres non reddidit iucunditatem, quę est in uocum affinitate, πλούτου & πλουσίως, quasi dicas, Diuitiarum & diuitialiter, siue opulentiæ & opulente.

Bene agere.) ἀγαθοεργεῖν, dictio composita est ex bono & opere, quasi dicas, Bene operari. Demiror quid legerit diuus Ambrosius, qui reddidit hunc locum hoc pacto, In uoluntate bonorum operum: nisi forte legit, ἐθελοεργεῖν.

Facile tribuere.) εὐμεταδότους εἶναι, id est, Faciles esse ad impartiendum. Ita legit Ambrosius, nisi quod omittit Esse.

Thesaurizare.) ἀποθησαυρίζοντας, id est, Reponentes, siue recondentes sibi.

Diuersa lectio

Et ueram uitam.) Græcis est, Aeternam uitam. Ambrosius tamen legit atque interpretatur Veram uitam. Contrà Chrysostomus legit Aeternam, nihil tamen adijciens in interpretatione, unde certo liqueat quid legerit. Theophylactus sine controuersia legit τοῦ ἀληθινοῦ ζωῆς. etiamsi nec is attigit enarrans, licet hoc non magni referat, quando non est alia uera uita, nisi uita immortalis. Nam uita impiorum mors est, & hæc uita breui finienda, cursus est ad mortem.

Depositum custodi.) παραθήκη, id est, Quod tibi commissum est. Sentit autem hãc doctrinam quam illi & in initio commendarat. Et ita exponunt Græca scholia. Non enim uult aliquid addi traditis.

κενοφωνίαι

Vocum nouitates.) κενοφωνίας, id est, Vocum inanitates. Ambrosius & interpres legisse uidentur καινοφωνίας. Quanquam Græca scholia per ε legunt. Nec enim hic agit de nouandis uocibus, sed de disputationibus superuacaneis. Ex interpretatione Chrysostomi non liquet quid legerit. Theophylactus legit & interpretatur κενοφωνίας, id est, ματαιολογίας, non dissimulans tamen Chrysostomum uideri legisse καινοφωνίας per αι diphthongum

phthongum. Addit uideri: quod quemadmodum diximus, ex illius enarratione non liquet quid legerit.

Falsi nominis.) ψευδωνύμου. quasi dicas, Falsò nominatæ scientię. Nec enim est scientia, ubi fides non est. Et hęc omnia mire quadrant in hos quosdam spinosos Theologistas. Nō enim de omnibus loquor, & fortassis nulli tales futuri sunt. Et apte dixit, ἀντιθέσεις, oppositiones: quod omnibus de rebus inter istos mira sit digladiatio. ψευδώνυμοι Falsò dicti

Promittentes.) ἐπαγγελλόμενοι. Cur non potius profitentes?

Circa fidem exciderunt.) ἀστόχησαν. id est, Aberrarunt: sicut antea uertit. Ductum autem ab ijs, qui aberrant à scopo. Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, uertit Errauerunt.

Gratia tecum.) Hoc Paulus suapte manu subscripsit, ut putat Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI
AD TIMOTHEVM SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO.

Timotheo charis. fil.) Hic non est γνησίῳ, ut in superiore, sed ἀγαπητῷ, id est, dilecto.

Gratia & misericordia.) In Grecis codicibus absunt coniunctiones: tantum est, Gratia, misericordia, pax.

Gratias ago.) χάριν ἔχω. id est, Gratiam habeo. Nam ita mauult Valla. Et ad eum modum legit Ambrosius. Quanquam haud absurde Valla dubitat, an quis apte dicatur habere gratiam deo. Nam gratiã habere dicitur, qui animum habet referendi beneficij. Sed gratias agit etiam is qui non cogitat de referendo, tantum declarat animum gratum ac memorem.

A progenitoribus meis.) ἀπὸ προγόνων. id est, A progenitoribus, siue à maioribus. Ambrosius legit, à proauis. Significat enim Paulus se natum ex ijs, qui longa retro serie fuerint cultores dei. Nam Meis pronomen, redundat, additum apud nos explanandæ rei gratia. Progenitorum autem uocabulum non solum complectitur parentes, sed superiores etiam nominibus carentes. Et seruio, non est δουλεύω, sed λατρεύω, id est, Quem colo. Nam hoc quoq; significat λατρεύω. Colebat & in Iudaismo, sed impura conscientia.

Recordationem.) ὑπόμνησιν. id est, Commonitionem, quum aliquid suggeritur memoriæ, ne ueniat in obliuionem.

Fidei quæ in te est non ficta.) Melius Ambrosius, Eius quæ in te est synceræ fidei.

Matre tua Ethnice.) Eunicę, ut habetur & in nostris exemplaribus uetustissimis, uel potius Eunica, à uictoria dictum uocabulum. Est autem nomen meretriculæ apud Theocritum. Carrensis homo diligens, interpretatur Etnicem Grecis sonare Fortunatam. Is qui sic primum interpretatus est, legit Eutyche, aut aliud somniauit. Carrensis

Certus sum autem quod & in te.) πέπεισμαι δὲ, ὅτι καὶ ἐν σοί. id est, Persuasum autem habeo quod & in te, scilicet est ea fides.

Quod & in te.) Hic Græce colon est, ut subaudias Habitat.

Admoneo te.) ἀναμιμνήσκω. id est, Commonefacio, seu potius redigo in memoriam.

Resuscites.) ἀναζωπυρεῖν, quod est proprie ignem iam conditum ac sopitum suscitare. Ambrosius legit, Vt recrees donum dei.

Gratiam dei.) χάρισμα. id est, Donum. Et ita Ambrosius. Mirum quod Græcum exemplar sequutus Ambrosius, legat, Noli itaque erubescere in testimonium domini nostri, neque in me uinctum eius. Atque ita legisse propemodum declarat illius interpretatio, in qua

qua habetur, Non est enim unde erubescatis in ea. Etiamsi in Euangelio legimus, Qui cõfessus fuerit in me: & cætera. Sed mirum est hanc sermonis formam hic affectatam, quum apud Græcos non sit.

Sed uirtutis.) δυνάμεως. id est, Potẽtiæ & roboris ac fortitudinis. Et quod modo uertit Timoris, Græce est δειλίας, quod & ignauiam sonat, animiq; imbecillitatem. Cæterum σωφρονισμοῦ, quod noster uertit Sobrietatis. Augustinus ad Bonifacium libro quarto, capite quinto, legit continentiæ, hic crebro uertit Pudicitiæ. Sobrietas autẽ plura complectitur. Nec enim sanus est, qui luxu, somno, amore, odio, simili ue affectu tenetur.

Collabora.) συγκακοπάθησον. id est, Simul affligere cum Euangelio, & particeps esto afflictionum quæ prædicationem euangelij comitantur.

Qui nos liberauit.) τοῦ σώσαντος. id est, Qui nos saluos fecit, aut seruauit. Ita & Ambrosius.

Vocatione sua.) Sua, non est in Græcis codicibus, ne in uetustis quidem exemplaribus aliquot, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum in interpretatione: tantũ est, Vocatione sancta. In utroq; Constantiensi habebatur Sua, sine Sancta. Nec secũdum opera. Ambrosius legit Merita, pro Opera.

Seculare, pro Aeterno. Aquinas expensus

Ante tempora secularia.) αἰωνίων. id est, Aeterna. Sic enim notat uniuersum tempus, quod cœpit ab orbe condito. Mirum est quem autorem sequutus Aquinas, dicat seculum esse mille annorum, quum ludi seculares centesimo quoque anno soliti sint instaurari: & addit, mille annos esse hominis ætatem, quod tam diu uiuere dicatur homo, quamdiu durat illius memoria, sed illam non porrigi ultra mille annos. At quot milia sunt hominum, quorum nunc memoria celebrior est, quàm ante mille annos fuerit illorum uita? Et quotusquisque est cuius memoria duret usque ad annos ducentos. Quorsum autem attinebat hic facere mentionem annorum, quum loquatur de æterna prædestinatione quæ tempus nescit? Quoties Paulus excludit operum fiduciam, commendans dei gratiam: & sunt hodie, qui abhorrentes ab huiusmodi sermone iactant bona opera sua, nec gratię nec fidei laudem ferentes sat æquis auribus.

Per illuminationem.) διὰ τῆς ἐπιφανείας. id est, Per apparitionem, quod superius uertit, Aduentum. Quanquam epiphania, nonnunquam illustrationem sonat: ut & ἐπιφανὴς, illustris. Atqui interpres non reddidit Græcarum uocum affinitatem φωτισθεῖσα & ἐπιφανείας, quasi dicas, Illustrata est per illustrationem Iesu Christi.

Destruxit quidem mortem, illuminauit autem uitam.) καταργήσαντος. id est, Qui aboleuit, & obliterauit. & φωτίσαντος, id est, In lucem produxit. Nam hæc duo inter se composuit ueluti pugnantia. Mors regnabat, ei regnum abrogatum est. Latebat uita, ea per Christum emicuit.

In quo.) εἰς ὃ. id est, In quod: nempe Euangelium.

Prædicator.) κῆρυξ. id est, Præco: potius quàm prædicator.

Magister gentium.) διδάσκαλος. id est, Doctor. Tria sibi uindicat. Præco palàm euulgat: Apostolus, nihil celans exequitur quod commissum est: Doctor, reddit rationem, ut persuadeat. Hanc autoritatem deo tribuit, In quod positus sum: & confirmat argumento, Ob quam causam etiam hæc patior. Nunc multi disputando doctores sunt, non patiendo.

Non confundor.) οὐκ ἐπαισχύνομαι. id est, Non erubesco, siue non pudet me.

Scio enim cui credidi.) Non est sensus Græci sermonis, Paulum non ignorare, cui con-
Verus sensus fisus esset. Verum hæc est sententia: Scio quod is cui credidi, potens est seruare depositum meum, οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι, ὅτι δυνατός ἐστιν. Nam si prior esset sensus, non diceret ᾧ, sed τίνι. Quanquam potest & hic esse sensus, Noui eum cui credidi, &
Calumnia depulsa certus sum quod potens sit. Quum ego eandem sententiam reddiderim explanatius quàm reddidit interpres, miror cur quidam hunc locum magnis conuitijs putarit insectandum, quasi non intellexerim quid Paulus sentiret. Quanquam in prima æditione librariorum errore, Quòd, coniunctio fuerat per incuriam relicta: secundo loco, pro quo nos habemus Quia. Denique siue legas, Noui eum cui credidi, & certus sum quod is potens est, & cætera: Siue coniunctim, Scio certusq; sum, quod is cui credidi potens est, & cætera: eadem

dem fermè redditur ſententia.

Formam habens.) ὑποτύπωσιν ἔχε, id eſt, Formam habe, ſiue exemplar habe, hoc eſt, alijs formam propone pie uiuendi. Ambroſiana lectio hoc loco nonnihil diſcrepat tũ à noſtris tum à Græcis: Sic enim legit, Formam habens ſanorum uerborum quę à me audiſti in fide & dilectione, quæ eſt in Chriſto Ieſu. Bonum commendatum cuſtodire per ſ.l.q.h.i.n. Et belle quadrat, ſi cuſtodire dictum ſit pro cuſtodi.

Sanorum uerborum.) ὑγιαινόντων. Quicquid probant, id Græci uocant ὑγιές, unde et prouerbium, ὑγιὲς οὐδὲν ἦν, cum omnia diſplicent. Contrà, cum res cum uitio cõiuncta eſt, aiunt, τὰ πάντα νοσεῖν. & ὑγιαίνειν iubemus eos, in quibus deſideramus ſanam mentem. *Sanum, ægrotare, Græcis quid*

Scis enim hoc.) Enim, redundat.

Auerſi ſunt à me.) ἀπεστράφησάν με, id eſt, Auerſati ſunt me, hoc eſt, aſpernati ſunt. Ambroſius legit auerſati, non auerſi. Et nemo dicit auerſatus eſt à me: unde ſuſpicor præpoſitionem à librario adiectam.

Omnes qui in Aſia ſunt.) πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ. Poteſt legi & erant: nam tempus non exprimitur Græcis uerbis.

Philetus.) φύγελλος, id eſt, Phygellus, atq; ita legitur in peruetuſtis exemplaribus Latinis, itaq; citat à diuo Hieronymo in epiſtola de ueſtibus Aaron. Et ita legit Ambroſius. *Philetus prò Phygellus*

Cũ Romam ueniſſet.) γενόμενος ἐν ῥώμῃ, i. Cum eſſet Romæ. Atq; ita legit Ambroſius.

Sollicite.) σπουδαιότερον, id eſt, Studioſius. Ambroſius ſubmonet προσονομασίας in εὗρε & εὑρεῖν, repperit in afflictionibus quem quærebat, reperiat & in die iudicij miſericordiã qui præſtitit.

Et quanta Epheſi.) καὶ ὅσα, id eſt, Et quæ, ſiue quęcunq;, aut potius in quibuſcunq;.

EX CAPITE SECVNDO.

Confortare.) ἐνδυναμοῦ, id eſt, Fortis aut robuſtus eſto, aut corroborare. Nã confortare quidam negant eſſe Latinum.

Labora ſicut.) σὺ οὖν κακοπάθησον, id eſt, Tu igitur feras afflictiones: nam hoc ſignificat κακοπαθεῖν, ut modo admonuimus.

Nemo militans deo.) Deo, redundat: etiamſi additur apud Ambroſiũ, non tamẽ in interpretatione. Apud Chryſoſtomũ in primo contextu non additur deo, nec apparet ex interpretatione quod addiderit. Adhibet enim Paulus hoc ſimile à militibus ſumptum, quorum nemo curat rem domeſticam, poſteaquam ſacramento fuerit addictus militiæ, ſed imperatoris ſui negocium agit. Multo magis id conuenit facere eum, qui militat Euangelio. Porrò has ceu parabolas adhiberi, planiſſime teſtatur interpres Chryſoſtomus. Theophylactus nobiſcũ certe legit Implicat, non implicet, nec addit deo, licet interpres de ſuo addiderit. *Supereſt apud nos nemo militãs deo*

Implicat ſe.) ἐμπλέκεται, id eſt, Implicatur. Quanquam huiuſmodi paſſiua ſubinde uertit per pronomina reciproca. Sed deprauatius qui legũt implicet, imperandi modo. Non enim iubet ne ſe implicent, ſed negat eos deo militare qui ſeſe inuoluunt.

Negocijs ſecularibus.) ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, id eſt, Vitæ negociationibus, aut occupationibus. Porrò βίος uictum magis ſonat quàm uitam. Et apud Iureconſultos uictus nomine continetur & ueſtis. Qui militat, non eſt ſollicitus de uictu, rem uictoriæ agit, de uictu proſpicit imperator. *Victus quod ad uitæ pertinet neceſſitatem*

Vt ei placeat, cui ſe probauit.) ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ, id eſt, Vt ei qui ſe militem delegit placeat, hoc eſt, ei cuius ſpiritu delectus eſt & adſcriptus ad hãc militiam. Fortaſſis interpres uertit, ei qui ſe probauit, tametſi Ambroſius legit atq; etiã interpretat, cui ſe probauit, id ſentiens ut apparet, cui ſe cõcredidit. Chryſoſtomi interpres legit, q ſe elegit. *Diuerſa lectiõ*

Nam & qui certat in agone.) ἐὰν δέ τις καὶ ἀθλῇ, id eſt, Si uero & certet aliquis. Verbũ eſt unde dicuntur athletæ: nam ab iſs quoq; ducit ſimile.

Non coronabitur.) οὐ στεφανοῦται, id eſt, Nõ coronatur, ſuffragante Ambroſio, hoc eſt, non ſat eſt quomodocunq; certare, ſed ita certandum ut uincas. Suffragabatur codex Conſtantienſis uetuſtior.

Laborantem agricolam.) Video Græcos etiam interpretes nonnihil hærere hoc in loco, ſed mea ſententia ſermonis ordo paulo perturbatior, obſcuritatẽ adduxit orationi: ea

tolletur, si κοπιῶντα sit præteriti temporis, & ab eo pendeat aduerbium πρῶτον, id est, prius & non ad infinitum uerbum quod sequitur λαμβάνειν. Vt sentẽtiam ad hunc ordinemus modũ: Oportet agricolam accipere fructus, sed si prius laborarit. Tres enim adhibuit parabolas, militis, athletæ, & agricolæ, quorum unusquisq; cæteris curis omissis, suũ munus gnauiter obit. Neq; deest præmiũ, si suo quisq; prius functus fuerit officio. Equidem opinor hoc sensisse Paulũ, licet diuersam sententiam sequatur Ambrosius, interpretans, eũ primũ debere sumere q̃ primus est, ac deinde distribuere reliquis. Chrysostomus bifariã interpretatur. Cæteri athletę non capiũt præmiũ, nisi parta uictoria. Agricola & dum colit terram nonnihil interim fructus percipit, expectans in posterum copiosiorem prouentum. Aut agricolæ, quoniam cum diuite fideliq; terra commercium habet, non interuertitur suum præmium, ipse primus capit, qui colit.

Dabit pro det

Dabit enim tibi dominus.) Græce non est dabit, sed δώσει, id est, Det, quod est precantis: ad eum modum palàm enarrat hunc locum Chrysostomus, cum dicat Paulũ paterno affectu non desinere precari bona Timotheo, ceu timentẽ filio charissimo. Tametsi interpres Chrysostomi nostram secutus æditionem, uertat dabit, pro det.

In quo laboro.) κακοπαθῶ, id est, Afflígor, quod suo more ferè transfert laboro. Quanquam non sum nescius, & apud Latinos laborare aliquoties sic accipi, ut sit idem quod in rerum difficultatibus uersari.

Latro κακοῦργος sic & in Euangelijs

Quasi male operans.) ὡς κακοῦργος, id est, Vt maleficus, aut facinorosus. Miror quod exemplũ secutus Ambrosius uerterit, quasi latro. Nihil enim simile in κακοῦργος & λῃστὴς, quod magis sonat facinorosum. Quanquam in Euangelio cõstanter hic interpres κακούργους uertit latrones, ut illic indicauimus.

Non est alligatum.) οὐ δέδεται, id est, Non fuit alligatum. Est autem allusio festiua in Græcis uocibus δεσμὸν & δέδεται, id est, Vincula & uinctum fuit.

Cum gloria cœlesti.) ἀιωνίου, id est, Aeterna. Interpres & Ambrosius legisse uidentur οὐρανίου.

Fidelis sermo.) Rursum est πιστὸς ὁ λόγος, Quæ uerba Paulus suo more præmittit, dicturus rem certam & indubitatam, aut subiicit, uelut asseueratione confirmans quod dixit. Quanquam Ambrosio non adduntur hoc loco.

Si negauerimus.) εἰ ἀρνούμεθα. i. Si negamus, in quo modo pronunciauit & superiora.

Si non credimus, ille fidelis.) Nec hoc loco seruata est Græcarum uocum affinitas, ἀπιστοῦμεν, πιστός, id est, Diffidimus, fidelis siue fidus.

λογομαχεῖν

Noli contendere uerbis.) λογομαχεῖν. Dictione composita, id est, pugnare uerbis: uerbum cognatum ei nomini quod ante uertit Pugnas uerborum.

Nihil enim utile est.) ἐπ' οὐδὲν χρήσιμον, id est, Ad nullam utilitatem. Iam enim nouum esse non debet, adiectiuum usurpari loco substantiui, nisi malis hanc particulam per parenthesin interseri.

Nisi ad subuersionem.) Et nisi, redundat: & ad subuersionem refertur ad illud superius, noli pugnare uerbis, siue ut Apuleius loquitur uerbigerari: ut illud, Ad nihil utile, per parenthesim interseratur, si subaudiatur uerbum substãtiuum, est. Quanquam interpres & Ambrosius quo sensus esset dilucidior, unum & alterum uerbum de suo addiderunt.

Ordo

Sic autem ordinandus est sermo: Hęc admone, contestans coram domino, ne uerborum pugnas sequantur, nulla utilitas, ad subuersionem audiẽtium. Cæterum infinitum quod interpres retulit ad Timotheum, haud scio an rectius accommodetur ad cæteros omnes: ut hoc ipsum sit, quod illos admonet per Timotheum, ne inter se friuolis quęstiunculis depugnent, cum Christiana philosophia nõ sit sophistica disputatio, sed uita pura et Christo digna. Siquidem Timotheo non timebat ab hoc morbo, sed animat eum ad contemnendos eos qui tali morbo tenebantur.

Sollicite autem cura.) σπούδασον ἑαυτὸν, id est, Stude teipsum &c. Augustinus legit, Satis age, pro stude. Nec est δὲ autem, uel apud Græcos, uel apud Ambrosium.

Probabilem exhibere.) δόκιμον, id est, Probatum siue probum.

Operarium inconfusibilem.) ἀνεπαίσχυντον, id est, Qui nõ pudefiat, siue erubescat. Quanquam Ambrosius legit, non impudoratum. Porrò impudoratos uocari, qui cõtentionibus

tionibus nituntur: uelut hoc pertineat ad disputationes cõtentiosas, quas pugnas uerborum appellat, quod in his nemo uelit cedere, sed sua quisq; pertinacissime tueat, & alius alium conspuat. Augustinus libro primo contra Cresconium capite secundo: Non erubescentem legit pro inconfusibilem.

Recte tractantem.) ὀρθοτομοῦντα.) Sonat quasi dicas, recte secantem. Et scholia Græcorum admonent metaphorã sumptam à securi aut gladio, quo resecantur inutilia & superuacanea. Est prouerbiũ de Tenedia bipẽni, quod si quis legat, melius intelliget huius loci sensum. Incidit enim sermo ueritatis, cũ in huiusmodi disputationibus ueritas amittatur, et spinis quibusdam inuoluatur. In hanc sententiã, cum interpretentur magno consensu ueteres orthodoxi, tamen uisum est cuidam incessere quod nos pro tractãtem uertimus secantẽ, nequaquã reprehendentes quod uerterat interpres, sed dilucidius explicantes quod scripsit, ac sensit Paulus. An recte tractare sonet Græcis ὀρθοτομεῖν in præsentia nõ disputo, fortassis interpres nõ habebat alias uoces, quibus redderet Græcam. Certe Ambrosianam interpretationẽ, nemo prorsus intelliget, nisi Græcæ uocis emphasim teneat: huius cõmentum subscribam, quandoquidem mihi uidet, non in hunc usum tantũ conducibile. Quoniam sunt aliqui qui dicunt cõtentionem audiẽtibus prodesse, Apostolus autem sciens magis obesse, hoc mandat, ut unusquisq; hoc curet, ut spreta altercatione se metipsum probabilem faciat, & impudoratos appellans eos, qui contentionibus nitunt. Necesse est enim, ut contentio extorqueat aliquid, imò multa quæ dicantur contra cõscientiam, ut intus in animo perdat, foris uictor abscedat. Nemo enim patitur se uinci, licet sciat uera quæ audit. Recte autem tractat & bona conscientia, qui uolentibus loquitur et pacificis. Collatio ergo inter dei seruos esse debet, non altercatio. Hactenus Ambrosius. Qui quod hic monet, idem plurimis in locis admonet Chrysostomus. A qua quidẽ regula quantum absint qui hodie uirulentis libellis, ac linguis sese lacerãt, tam impie crudeles in proximũ, quàm turpiter adulãtes erga principes, uiderint alij. Certe liquet Ambrosiũ interpretari quid sit recte secare: qui amputat contentiosa, & relinquit placida atq; utilia, recte secat, nimirũ amputatis ijs, quæ noxia sunt. Chrysostomus scribit hunc in modum: Complures enim illud undiq; lacerant atq; discerpunt, plurimaq; illi immiscẽt noxia germina. Non ait dirigẽtem, sed recte tractantem, ac si dicat, Amputa quęcunq; adulterina oriuntur, et cætera huiusmodi, summa cum uehementia incumbe ut resecentur. Atq; uelut in loris atq; corrigijs superflua quęq;, atq; à prædicatione aliena, gladio spiritus abscinde. Hactenus Chrysostomus. Huic ita succinit Theophylactus: Recte tractantem uerbũ ueritatis: Etsi, inquit, plerisq; id uerbum discerpunt, traducuntq; aliò, tu tamen idipsum recte pertracta. Vel pertracta, inquit, hoc est, dirige & circuncidito inutilia quæq;, & deme gladio sermonis & uerbi, quę ab Euangelij sunt prædicatione aliena. Nec hinc abhorret Glossema quod in rhapsodia, quam nescio qua de causa uocãt ordinariam, interiectũ est in spatio dirimente uersus, sic habet, haud scio an ex Bedæ commentarijs decerptum: Secundum competentiam singulorũ, ut altis spiritalia, lac distribue paruulis. Videmus omnes exponere Græcæ uocis emphasim, quæ à secando dicatur, cum nulli Latinorũ tractare significet secare. Sed Tomi Græcis dicuntur uolumina, quę Latini uocant tractatus, fateor, sed Tomi dicunt à secando, quod olim in pellibus scribebant, in hoc resectis, ut conuoluí possent in furculum. Sed tractantur etiam quæ uerbis disputantur.

ὀρθοτομοῦντα

Prophana autem.) βεβήλους. Quam uocem superius uertit, inepta.

Et uaniloquia.) Copula &, redundat. κενοφωνίας, id est, Inanes uoces: eadem uox quàm superius uertit uocum nouitates, et hoc quoq; loco Ambrosius ita legit καινοφωνίας, id est, nouitates, consentiente & Chrysostomo. Cæterum κενοφωνίας uerti poterat, inaniloquia. Imò sic hoc sane loco uertit interpres. Germanam lectionem adhuc retinent duo Constantienses, & alij minus deprauati.

κενοφωνίας

Deuita.) περιΐστασο. Quod tametsi significet abscide, tamẽ quoniam Græca prępositio ancipitis est naturæ, melius hoc loco uertas, supersedeto, siue prætermittas. Greca scholia bifariam exponunt, aut reijce, aut insta uehemẽter ut coërceantur. Opponitur enim qđ modo dixerat ὀρθοτομοῦντα, recte secantem & dijudicantem, reiectis & recisis altercationibus superuacaneis, qbus lites nõ finiuntur, sed alũtur ac augent. Et admonet Ambrosius

Deuita interpretatum protolle è uita

Anxiæ quæstiones Christianorum disputationes collationes esse debere nō altercationes. Et Chrysostomus ubiq; destomachatur in hoc hominum genus, & tamen ille nondum audierat nostras disputationes de filiationibus, de relationibus, de instantibus, ne quid adijciam quod iusti us, sed periculosius dici poterat.

Proficiunt ad impietatem.) προκόψουσι, id est, Proficient, futuri temporis, et ita legit Ambrosius suffragātibus uetustis exemplaribus, nec tam est multum, quàm amplius. Porrò quod dicit, inaniloquia proficere ad impietatem, non omnino id sentit Paulus, quod fortasse uerba Latina sonant, huiusmodi disceptationes adducere nos ad impietatem. Verū id sentit, disceptationes huiusmodi quo magis admittūtur, hoc magis serpere & crescere ad maiorem impietatem, gliscentibus indies contentionibus ambitiosis. ἐπὶ τὸ πλεῖον ἀσεβείας, id est, Ad maiorem impietatem. Atq; in hunc modum Græcanica scholia interpretantur, & optime congruunt ea quæ sequuntur.

Cancer morbus Vt cācer serpit.) Cācer hoc loco morbo est γάγγραινα. Ne qs animal hoc loco putet esse.

Serpit.) νομὴν ἕξει, id est, Pastionē habebit, ut conueniat cū uerbo proficiet, quod est futuri temporis. Porrò morbus is depascitur locum quē occupauit, unde statim arcendus.

Qui à ueritate exciderunt.) περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, id est, Circa ueritatem aberrarunt, de quo uerbo superius admonuimus. Nam ἀστοχεῖ, qui nō attingit, quod destinabat attingere, ueluti scopum, aut aliud simile.

Et subuerterūt.) ἀναστρέπουσιν, id est, Subuertūt. Persistebāt eñ adhuc in suo peruerso studio. Sic adducit Augustinus lib. cōtra Faustū iiij. cap. ij. iuxta fidē uetusti uoluminis manu descripti, quod nobis exhibuit honorabile collegiū canonicorū Martinēsiū Louanij.

Cognouit dominus.) Hoc additum apparet, uelut exemplum signaculi, quod palàm declarat Chrysostomus & huic libenter accinens Theophylactus, hunc enarrans locum.

Enim. supereſt Vnde minus quadrat, quod legit in Ambrosianis codicibus, Cognouit enim dominus. Quanquam ad eundem modum refert Augustinus libro de Catechizandis capite secundo. Et Chrysostomus putat testimonium hoc desumptum ex libro Deuteronomij, quod tamen nihil officit annotationi nostræ.

Qui sunt eius.) τοὺς ὄντας αὐτοῦ, id est, Qui sunt sui. Atq; ita citat diuus Hieronymus in Zachariam. Tolerabile est quod legit Ambrosius epistola prima, Cognouit dominus qui sunt ipsius: quod ipse, ad reciproci pronominis naturam proxime accedit.

Discedit, pro discedat Et discedit.) Discedat ἀποστήτω. Atq; ita legit Ambrosius, atq; ipse etiam Aquinas, consentientibus uetustis exemplaribus.

Qui inuocat nomen.) ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα, id est, Qui nominat nomē, quemadmodum habent & antiqui codices. Siquidem in exemplari Paulino euidens rasura testatur, aliud fuisse scriptum. Et in codice Donatianico sine rasura scriptum erat, Qui nominat nomē domini. Suffragabatur utrunq; Constantiense. Theopylactus & legit & exponit nomen nominat, licet interpres Latinus constanter infulserit pro nominat, inuocat. Augustinus loco quem modo citauimus, refert, Qui inuocat nomen domini. Tametsi in quibusdam Græcorum exemplaribus additum erat χριστοῦ, atq; ita legit Chrysostomus, nisi mendū est. Nam Theophylactus legit κυρίου, quod mihi magis probatur, Nam dominū nullus agnoscit nisi seruus illius. Alijs enim uerbis apostolus retulit sentētiam quæ est prima Corint. duodecimo. Nemo potest dicere dominum Iesum nisi in spiritu sancto.

Et quædam quidem in honorem.) Dilucidius erat, illa quidem in honorem, hęc uero in ignominiam: ut hæc referat proxima, nempe lignea ac testacea, illa aurea & argentea. Carent enim Græci huiusmodi pronominum proprietate. Quod si schematis decus uoluisset interpres reddere, dicendum erat, In decus ac dedecus τιμὴν, ἀτιμίαν

Si quis ergo emundauerit se.) ἐκκαθάρῃ Chrysostomus notat uerbi præpositionem quasi plus sit ἐκκαθάρῃ quàm καθάρῃ.

Et utile domino.) Et, redundat, εὔχρηστον, Quod sonat accommodum usibus domini.

Ad omne opus bonum paratum.) Paratum, hoc loco participium est ἡτοιμασμένον. Vt intelligas non promptum, sed à domino in hunc usum præparatum.

Supereſt in noſtris Fidem spem.) Spem, nec est in Græcis, nec in antiquis Latinorum codicibus, nec est apud Ambrosium, nec apud Theophylactū, nec apud Chrysostomum, siue spectes contextum

textum, siue excutias interpretationem, ne in codice quidē Donatianico quem in tertia æditione habuimus in consilijs. Nec in duobus è Constantia missis. Ambrosius cū Græcis tantū tria ponit, fidem, charitatem et pacem. Fides excludit ambitiosas disputationes, charitas non quærit quæ sua sunt, ex his pax alitur.

Et pacem.) Et, copula redundat.

Sine disciplina quæstiones.) ἀπαιδεύτους ζητήσεις, id est, Inerudítas quæstiones. Atq; ita uertit Ambrosius. Et rursum deuita est παραιτοῦ, in quo mirum illum non meminisse copiæ. Sonat autem reijce, & aspernare, nec admitte.

Generant lites.) μάχας, id est, Pugnas. Eleganter autem huiusmodi disputationes rixosas, pugnas uocat.

Non oportet litigare.) μάχεσθαι, id est, Pugnare. Et rursum paulo post, μαχεσθαι uertit litigare. Tametsi non admodum mutatur sententia, tamen perit emphasis metaphoræ.

Docibilem.) διδακτικόν, id est, Idoneum ac paratum ad docendū, magis quàm imperiosum. Nunc quidā cogere malumus quàm docere. Cyprianus in epistola ad Stephanū urbis Romæ episcopū, interpretatur docilem, qui paratus sit discere: cui sententiæ reclamat Græca uox, quanq; nō refellitur ab Augustino libro De baptis. cōtra Donat. v. cap. xxvi. Quod hic dicit διδακτικόν, Plato in Gorgia uocat διδασκαλικόν.

Patientem.) ἀνεξίκακον, id est, Tolerantem malos siue mala. Plus enim significat uox Græca quàm tolerantem.

Cum modestia.) ἐν πραότητι, id est, In mansuetudine seu lenitate. Potest enim utróuis referri, uel ad superiora, Tolerantem malorum in lenitate: uel ad inferiora, erudientem in lenitate. Quanquam non inficias eo παιδεύειν nonnunquam sonare corripere.

Qui resistunt ueritati.) Veritati, redundat, nec est apud Ambrosium. Nam is quidem ad hunc legit modum, Corrigentem eos qui diuersa sentiunt. *Supereſt in noſtris*

Ne forte det.) μήποτε δῷ. Nequando det. Quanquam si latine loqui uoluisset interpres dixisset, si quando: quod μὴ apud Græcos nō semper est negantis aut prohibētis, sed nonnunquam dubitātis, ut apud nos, num aut si. Sensit orationis incommodum Augustinus, proinde libro quem inscripsit De singularitate clericorum primo, capite decimo quarto interpretatur, ne quando det, ut aliquando det. *Ne quando pro ſi quando*

Et resipiscas.) ἀνανήψωσιν, id est, Redeant ad sobrietatem, uel expergiscantur: utrunq; enim significat νήφειν.

Diaboli laqueis.) Græcis est laqueo, numero singulari.

A quo captiui tenentur.) ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ. significat autem proprie uiuum capi in bello. Nam hic Græca uox composita est, sicut & aliàs admonuimus.

EX CAPITE TERTIO.

TErunt.) Erunt enim, ἔσονται γάρ.

Seipsos amantes.) φίλαυτοι, id est, Sui amantes, & sibi placentes, hoc est, suis cōmodis studentes. Vnde dicta φιλαυτία, cæcus, ut inquit Flaccus, amor sui. Id Ambrosius ita reddidit, Erunt homines sui tantum amatores. Nos super hac dictione φίλαυτος copiosius disseruimus in Chiliadibus nostris. Hugo Carrensis planè theologice explicuit hanc uocem, cuius equidem uerba cū suo flore subscribam: Sicut, inquit, solet dici de ribaldo, qui quando magnū frigus est, amplectitur se brachijs, ut sic calefaciat se quoquo modo, & dicit derisorie, iste ribaldus multum diligit se, qui sic se amplectitur brachijs. An non flagitium fustuario dignū, sic nugari in adorandis literis: idq; tam indocte, non solū impie? Et tamē hæc legunt attoniti qui Moriæ lusum ferre non possunt. Saltem qui tam impense fauent Carrensi negent hæc ab ipso scripta, sed ab illius sodalibus parum sobrijs addita. *Hugo Carrēſis*

Cupidi.) φιλάργυροι, id est, Cupidi pecuniæ, auari legit Ambrosius.

Elati.) ἀλαζόνες, id est, Glorioſi, ut ipse interpretatus est Plautus. Ambrosius legit, insolētes. Hieronymus in Michęam legit, fastidiosi. At suspicor scriptum fuisse, fastuosi. Non damno quod uertit interpres, sed tamen elatus esse potest qui non sit ἀλαζών, qui fastu se iactat ac uenditat, cum sit inanis rerum bonarum.

Parentibus non obedientes.) ἀπειθεῖς, id est, Immorigeri, siue intractabiles.

Sceleſti. ἀνόσιοι.) Quod rectius Ambroſius uertit, impĩj. Dici poſſunt & impuri.

Sine affectione.) ἄστοργοι. Quod proprie ſignificat eos qui nullo affectu ſunt in ſuos, puta filios, aut famulos, aut uxorẽ. Deploratiſſimi ſunt enim in quibus etiam naturę affectus obſoleuerunt.

ἄσπονδοι *fœdifragi*

Sine pace.) ἄσπονδοι. Quod Ambroſius uertit, ſine fide. ἀσπονδὴ fœdus ſignificat & amicitiam, quod refertur ad alienos, & nõ domeſticos, cũ quibus boni, fœderibus & amicitię uinculis copulant̃, quibus natura coniuncti nõ ſunt. Gradus enim aliquot attigit, Parentibus immorigeri, quæ eſt impietatis ſpecies, erga deũ impij, ἀνόσιοι, erga benemeritos ingrati, erga propinquos ἄστοργοι, erga amicitiæ fœdere iunctos ἄσπονδοι.

Criminatores.) διάβολοι, id eſt, Calumniatores, ſiue delatores.

Sine benignitate.) ἀφιλάγαθοι. Quod ita ſonat, quaſi dicas, nõ amici bonis. Sic interpretãt Greçanica ſcholia. Ambroſius uertit, bonorũ inimici. Cyprianus, bonũ nõ diligẽtes.

Proditores.) προδόται, id eſt, Deſertores amicitiæ & ſodalitatis.

Proterui.) πρωπετεῖς, id eſt, Precipites, ſiue temerarij.

Tumidi.) τετυφωμένοι, id eſt, Inflati. Quanq̃ haud male interpres uertit: eoſdem & turgidos uocamus. Ipſum eſſe ſuſpicor, quod Cyprianus aliquoties reddit, ſtupore elati.

Supereſt noſtris cæci

Cæci.) Cæci, nec eſt in Græcis, nec in Latinis exemplaribus antiquis, nec apud Chryſoſtomum, nec apud Ambroſium. Opinor hãc uocem ſic irrepſiſſe, quod ſciolus aliquis in margine aſſcripſerit, ueluti corrigens, pro τετυφωμένοι, τετυφλωμένοι. Quorum prius ſonat elatos, poſterius cæcatos.

Et uoluptatum amatores.) φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Longe uenuſtius dixit Greçe, dictionibus compoſitis, id eſt, uoluptatum amantes, magis quàm amantes dei. Cyprianus legit, uoluptatem magis quàm deum diligentes. Tantum agmen uiciorum ſequitur phi lautiam. Eam peſtem reddit inſanabiliorem addita pietatis ſimulatio.

Speciem pietatis.) μόρφωσιν. Quaſi dicas, formationem. Notat enim eos, qui dictis nolunt alijs præſcribere, quomodo debeant pie uiuere, cum ipſi diuerſa ſequantur. Cyprianus legit, deformationem religionis.

Virtutem autem.) δύναμιν. Vim hoc loco melius uertiſſet, ut opponatur ſpeciei.

Abnegantes.) ἠρνημένοι, id eſt, Inficiati. nã præteriti temporis eſt, id eſt, Qui abnegarũt.

Et hos deuita.) ἀποτρέπου, id eſt, Auerſare, quod eſt plus quàm deuita: neq̃ enim eſt illud παραιτοῦ, quod ſolet uertere, deuita.

Qui penetrant.) ἐνδύνοντες, id eſt, Qui ſubeunt. Ambroſius legit, Qui irrepunt: uerum hoc non male uertit interpres.

Oneratas peccatis.) σεσωρευμένα, Quaſi dicas accumulatas, et aceruo peccatorũ obrutas.

Ad ſcientiam ueritatis peruenientes.) ἐλθεῖν δυνάμενα, id eſt, Venire potentes.

Iambres Mambres

Iamnes & Mambres.) ἰαννῆς καὶ ἰαμβρῆς, id eſt, Iannes et Iambres, quos Chryſoſtomus ait fuiſſe duos magos Aegyptiorũ, qui portentis ædendis certarint cum Moſe, quanq̃ in Exodo non addantur illorum nomina, ſed quæ Paulus acceperit ex traditione Iudęorũ, quam ἄγραφον uocant, aut certe à ſpiritu ſancto. Quaſi uero hoc tantopere retulerit ſcire magorũ nomina. In Hebraicorũ nominũ interpretatione legimus utrunq̃ Mambres & Iambres ſimiliter expoſitũ, quaſi nihil interſit Iambres ſones aut Mambres. Hoc recte an ſecus ſcriptum ſit, par eſt periculum eſſe penes autorem potius quàm penes indicem.

Sed ultra non proficient.) οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον. Ambroſius legit, Non proficient amplius. Quod noſter uertit inſipientia, Ambroſius ignorantia, ἄνοια magis eſt amentia, ſiue dementia, atq̃ ita uertit interpres Chryſoſtomi.

Aſſecutus es.) παρηκολούθησας. Quod nõn proprie ſignificat aſſecutus es, hoc eſt, adeptus es. Alioqui quî quadrabit quod cõſequitur, perſecutiones et paſſiones? Nam hęc nemo dicitur aſſequi. Vnde magis intelligẽdum eſt à principio uſq̃ ad finem adfuiſti, et teſtis es omnium. Id enim ſignificat παρακολουθεῖν, ut admonuimus & aliàs. In eum ſenſum interpretatur Theophylactus, unde nos uertimus aſſectatus es.

Qualia mihi facta ſunt.) οἷά μοι. i. Quæ mihi: nam οἷα pro ἃ Græcis uſurpare mos eſt.

Antiochiæ.) ἐν ἀντιοχείᾳ, id eſt, In Antiochia, niſi de ciuitate loquatur: ac de ciuitate, opinor, accipiendum.

Seductores

Seductores.) γόητες, id est, Impostores. Ambrosius legit, deceptores.

Errantes & in errorem.) πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, id est, Seducentes & seducti. Quod ita reddidit uel explanauit uerius Ambrosius, Ipsi errãtes, atq; alios errorib. inuoluẽtes.

Quæ te possunt instruere.) σοφίσαι, id est, Erudire, siue sapientem reddere.

Per fidẽ quæ est in Christo Iesu. Deest in Ambrosio, uerũ id arbitror casu cõmissum.

Diuinitus inspirata.) θεόπνευστος, quod uerbo composito iucundius dixit Paulus.

Vtilis est.) Et utilis, addita cõiunctione καὶ ὠφέλιμος. Apparet subesse tacitam uim argumentandi in coniunctione. Scriptura ut est diuinitus inspirata, & efficax est ad multa cum humana doctrina sit inefficax. Aut scriptura est diuinitus inspirata, et eadem est utilis &c. ut omnis referatur duntaxat ad scripturam canonicam. *Vis tacita in καὶ*

Ad corripiendum.) πρὸς ἐπανόρθωσιν, id est, Ad correctionem. Hoc loco diuus Ambrosius, πρὸς ἐπανόρθωσιν, uertit ad redintegrationem, pro quo nostri codices habent, ad corripiendum. Sed haud scio an interpres scripserit, ad corrigẽdum. Et quod diuinaram in quarta æditione comperi in exemplaribus Constantiensibus, Ad Corrigendum. Nã Græca uox sonat erigere quod erat incuruum. Nisi forte ἔλεγχος & ἐπανόρθωσις ad idem pertinet. Nam Ambrosius in exponẽdo utranq; sentẽtiam uidetur simul complecti. Sic enim scribit: Manifestum est, quia omnis scriptura cuius deus autor ostenditur, utilis est. Ad hoc enim data est, ut proficiat imperitis, et instauret deformes, attrahẽs iniquos ad iustitiã, ut homo dei in omni opere bono perfectus sit. Hactenus ille. Iam quod Paulus dixit, Ad doctrinam, hic exponit, ut proficiat imperitis: quod ait Ad redargutionem et correctionem, hic, ut instauret deformes. Deniq; quod ad eruditionem, quæ est in ipsa iustitia, hic interpretatur, attrahens iniquos ad iustitiam.

Vt perfectus sit homo.) ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, id est, Vt perfectus siue integer sit is, qui est homo dei.

Instructus.) ἐξηρτισμένος, id est, Cõsummatus & perfectus. Atq; ita legit Ambrosius, & consentit Græcorum interpretatio.

EX CAPITE QVARTO.

TEstificor corã.) διαμαρτύρομαι οὖν ἐγώ, id est, Testificor igit ego siue obtestor.

Deo & Iesu Christo.) Deo, dixit pro patre, sed apud Græcos quoniã nõ additur domino, sermo fit anceps. Etenim si complexim legas, sensus est, Iesum Christũ eundem & deum dici & iudicem: Sin disiunctim, dei nomen ad patrem pertinet, iudicis ad Christum. In superiore epistola cap. sexto dissiunxit, Præcipio tibi coram deo qui iustificat omnia, & Christo Iesu &c. Nec hic additur domini cognomen, ac sic aptius cohæret cum relatiuo quod sequitur, qui.

Viuos & mortuos.) Aut prouerbiali figura dictũ est pro omnibus, aut pios & impios sensit, aut defunctos ante iudicij diem, & quos ille dies in uita deprehenderit. Quanta sollicitudine Paulus obtestatur suũ Timotheũ. In priore epistola dixerat, præcipio, hic obtestor, quod est uehementius, & addit quod est terribilius, qui iudicaturus est uiuos et mortuos. Vtinã omnes episcopi sic cogitarent, hanc obtestationẽ cuiq; singulatim esse prodi tam, sicut est re uera. Quid autem exigit cum tam religiosa obtestatione? Serues mandatum sine macula & irreprehensibile, usq; in aduentũ domini. Prædica uerbũ. Quid Paulo respondebimus pastores ubi uentum erit ad iudicium, cuius nos commonefacit? *Viui & mortui iudicandi*

Et per aduentum.) κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, id est, In aduentu, siue iuxta aduentũ. Refertur enim ad participiũ, iudicaturus in aduẽtu. Interpres legisse uidet̃ ἐν pro κατὰ. Cæterũ non est hic παρουσίαν sed ἐπιφάνειαν, quod magis sonat illustrationẽ, Sequit̃ enim regni mentio.

Opportune, importune.) εὐκαίρως, ἀκαίρως, id est, Tempestiue & intempestiue, & hoc prouerbiali figura dictũ est, pro assidue & instanter.

In omni patientia.) μακροθυμίᾳ. id est, Longanimitate, aut si hoc uerbũ uidetur parum Latinum, lenitate. Est enim Græcis uirtus quæ opponitur ὀργυμίᾳ.

Magistros prurientes.) διδασκάλους, id est, Doctores: & prurientes hic nominandi casu est accipiendum. κνηθόμενοι, id est, Qui titillantur & pruriunt auditu, unde quærunt, qui scalpant aures uoluptate orationis, non qui radant ueritate. *Prurientes auribus*

Tu uero uigila.) νῆφε, id est, Sobrius esto siue uigila.

Labora.) κακοπάθησον .i. Feras afflictiões, siue ut nos uertimus, Obdura in afflictiõib.

πληροφόρησον Ministeriũ tuũ imple.) πληροφόρησον. De quo uerbo, frequenter & aliâs admonuimus. Hoc est facito plenam fidem tuę prędicationis. Id fiet, si uiderint & uitam respondere doctrinæ, & in tantum te non uenari tua compendia, ut afflictiones etiam atrocissimas alacriter feras amore Christi.

Sobrius esto.) Quo loco quod quidã antiqui codices habent: Vigilans esto, in Græcis codicibus nõ inuenio, nec apud Ambrosium, ne apud Chrysostomum quidem, imò nec in optimę fidei codice Paulinę bibliothecę. Suspicor autem hac occasione irrepsisse, quod νῆφε utrunq; significat, sobrius esto, & uigilans esto. Proinde fieri potest; ut quod doctus aliquis annotarit Sobrius esto, id post in contextum traductum sit.

Iam delibor) σπένδομαι, id est, Immolor. Ambrosius legit quidem delibor, sed enarrãs declarat nihil interesse, inter delibor & immolor. Chrysostomus ac Theophylactus hoc aiunt interesse, quod θυσία, id est, hostia non relinquatur tota deo, cum σπονδὴ libamen totum relinquatur. Hoc quid sit alijs excutiendum relinquo.

Et tempus meæ resolutionis,) ἀναλύσεως. Cyprianus in epistola quadam legisse uidetur ἀναλήψεως, sic adducens huius loci testimonium, Ego iam delibor, Et tempus instat assumptionis meæ. Origenis interpres cum aliàs tũ in homilijs in Numeros, indicat duplicem huius loci fuisse scripturam, resolutionis & regressionis. Regressionis uerbum quid

ἀνάλυσις resolutio reditus sibi uelit, non satis intelligo, nisi quod Græcis ἀνάλυσις utrunq; sonat, resolutionem & reuersionem: ut enim qui discedit soluere dicitur, ita reditus resolutio, Græcis ἀνάλυσις.

Bonum certamen.) τὸν καλὸν. Quod non sonat simpliciter bonum, sed prędarum & egregium. Et articulus indicat illud certamen Euangelicum.

In reliquo.) λοιπὸν, id est, Quod supereſt, atq; ita uertit Ambrosius. Hic interpres uertere consueuit de cęte o.

Sed & his.) ἀλλὰ καὶ πᾶσι, id est, Sed & omnibus.

Qui diligunt.) τοῖς ἠγαπηκόσι, id est, Qui dilexerunt. licet in uerbis affectuum abutantur Græci præteritis.

Festina ad me.) σπούδασον, id est, Stude, siue da operam. Alioqui quę sermonis figura est, Festina cito, hoc est, ἥκομαι καὶ κατέρχομαι, quemadmodum iocatur Aristophanes.

Diligens hoc seculum.) ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, id est, Postquam dilexit præsens seculum, siue amplexus præsens seculum.

Crescens in Galatiam.) κρίσκης, id est, Crisces, sed Græcus sermo deflexit uocem Latinam, sicut πούδης pro Pudens.

In ministerio.) εἰς διακονίαν, id est, Ad ministerium.

Penula quid Penulam.) Græce φελόνην. Quod est pallij genus, non consularis, ut quidã putant, sed quo tegimur ab imbribus, pelliceum, ut putat Hesychius. Quanq; idem addubitat num sit scriniolum: alij putant esse thecam librorum. Ita Grecanica scholia. Hieronymus in tertio aduersus Pelagium dialogo, uertit lacernam siue penulam. Tametsi in plerisq; codicibus pro lacerna, deprauatum, erat lucerna, à lucernario quopiam.

Suppellex Pauli Et membranas.) Et, redundat, μεμβράνας. Hic Latinam uocem Paulus usurpauit. O supellectilem apostolicam, penulã quę defendat ab imbribus, & libros aliquot, haud dubie sacros? Nunc quantum est caballorum, quantum bombardarum, quantum aliarum rerum, quas referre non libet.

Aerarius.) χαλκεὺς, id est, Faber ærarius, ne quis de quæstore ærarij, aut custode æris accipiat, ut interpretati sunt quidam.

Multa mala mihi ostendit.) ἐνεδείξατο, id est, Multis malis me affecit. Annotauit & Au

Ostendere pro facere gustinus libro De locutionibus Geneseos primo, in sacris literis ostẽdere, frequẽter usurpari, pro facere.

Reddet illi dominus.) Græce est, reddat ἀποδώη, ut sit imprecantis. Etiamsi Augustinus in explanatione sermonis in mõte habiti legisse uideri poterat, reddet futuri temporis, ita dissoluẽs propositam ab ipso quæstionem: Paulum non imprecari malum ei qui lęserat, sed prędicere quid euẽturũ esset. Quod idem tractat libro aduersus Faustum 16. cap. 22. quo quidẽ et ipso loco in uulgatis exemplaribus, reddet, scriptũ legitur. Quanquam eodẽ

mox

mox loco adducit illud Pauli, Vtinam & abscindant̃, qui uos cõturbant, quod certe præ dicentis esse nõ potest. Præterea quid opus erat excusari, quod imprecationes in sacris literis inuenirentur, si hæc dicta sunt uerbis futuri temporis, consentientibus & exemplaribus Latinis? Chrysostomus legit ἀποδῶν, sed in enarrando non mouet hunc scrupulum. Theophylactus ingenue testatur se legisse ἀποδῶναι, uerum id ait positũ pro ἀποδῶσαι. Verum de his accuratius dictum est nobis in Actorũ cap. 23. Vbi Paulus alapa percussus ita loquitur pontifici, Percutiat te deus, paries dealbate. *Paulus imprecatur uindictam*

Et tu deuita.) φυλάσσου, id est, Obserua, siue caue.

Restitit.) Restitit ἀνθέστηκε.

Prædicatio impleatur.) πληροφορηθῇ, id est, Ad plenũ persuaderet̃, & certã haberet fidẽ.

Liberauit.) ῥύσεται, id est, Liberabit, futuri temporis, suffragante utroq; Constantiensi. Sequitur enim & saluum faciet.

Cui gloria.) Græcus codex addidit, Et imperium, καὶ κράτος.

Eubolus.) εὔβουλος, Eubulus penultima producta, nomen à bono consilio dictum.

Et prudens.) καὶ σώφρων. Ambrosius & antiqui codices habent, Pudens, rursum uoce Latina nonnihil detorta à Græcis.

Et fratres eius.) Non eius, sed omnes, est apud Græcos, & ita legit diuus Ambrosius, consentiente Chrysostomo, deniq; & exemplari Paulino, ad hæc utroq; Cõstãtiensi. Recensitis enim nominatim aliquot ex suis, reliquos generali nomine complectitur.

Gratia uobiscum.) Pro hoc nescio quo casu in Ambrosianis codicibus legit̃ Vale. Et tamen ex commentarijs licet diuinare quod legerit quemadmodum nos.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD TITVM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROT. EX CAPITE PRIMO.

Postolus autem.) Notauit hic nõnihil formã salutationis, Autem subiunxit, quũ non præcesserit quidem, quod Hieronymus alicubi tribuit imperitiæ sermonis Græci, quasi hoc nusquã apud Græcos reperiatur. Imò notãt hoc grammatici δὲ apud Græcos frequẽter poni pro coniunctione copulatiua, τε, quod hoc loco factum apparet. *Pauli noua salutatio*

Secundum fidem electorum dei.) Diuus Hieronymus hic rursus impingit insciti̇ã sermonis Græcanici, Qui non iuxta humilitatem, inquit, ut plerique existimãt, sed uere dixerat, & si imperitus sermone non tamẽ scientia &c. Nec uideo causam quur id faciat, nisi forte ga dixit, electos dei, quemadmodũ antea dixerat, seruos dei, ac mox quam promisit deus. Erat seruus dei nõ iuxta Mosaicã legem, sed iuxta fidem electorum, et apostolus Iesu Christi, iuxta cognitionem ueritatis euangelicę, quũ Iudęi mordicus tenerent umbras. Et pietatẽ opposuit ceremonijs: & ἐπιγνῶσις est, non γνῶσις, agnitio uerius q̃ cognotio, de quo sæpe meminimus.

In spem.) ἐπ' ἐλπίδι, id est, In spe &c. siue sub spe.

Qui non mentitur.) ὁ ἀψευδὴς, quasi dicas immentiens aut immendax, & à mendacio alienus. Verax legit Ambrosius: Non mendax, Hieronymus.

Ante tẽpora secularia.) πρὸ τῶν χρόνων αἰωνίων, id est, Ante tẽpora æterna. Ita legit Hieronymus. Augustinus aduersus Priscillianistas, cap. 6. & alijs aliquot locis, præsertim aduersus Manichęos de Genesi cap. 2. legit hic quoq;, Ante tẽpora æterna. Cęterũ ęterna uocari, nõ quæ nullũ habuerint initiũ, cũ aliqd̃ sit mundi cõditi initiũ, sed ante q̃ nulla fuerint tẽpora. Aquinas hic nihil meminit de mille annis, & admonet alterã scripturã habuisse, pro secularia, ęterna, id est, antiqua. Hoc quid sibi uelit nescio, nisi forte Græcus aliqs codex habuit ἀρχαίας, pro αἰωνίας. Sic enim Act. 15. uidet̃ ab antiquis diebus dictũ pro ęterno. *Secularia æterna*

Manifestauit autem.) Nec hic præcessit μὲν quæ respõdeat δὲ. & suis Græce est, ἰδίοις, ut ad rem referatur non ad deũ. Vnaquæq; res suum tempus habet. Et nobis nõ suo tem-

pore

pore, uel alieno tempore fieri dicitur, quod fit intempestiue. Et τῷ λόγῳ quidam interpretantur de promissionis uerbo, quidam ipsum filium interpretantur.

Quæ credita est mihi.) ᾧ ἐπιστεύθην ἐγώ, quod Faber Stapulensis ita uertit, Cui commissus sum, quasi nihil referat, utrum dicas, filius tuus cōmissus est mihi, an cōmissus sum filio tuo. Demiror autem, ei uiro tam profundum obrepsisse somnum, ut nō agnosceret figuram Græci sermonis, qua ita loquuntur, hanc rem ego cōmissus sum, quoties sentiunt hæc res cōmissa est mihi, præsertim cum hæc loquendi formula toties sit obuia in Paulo. At cōijcere mihi uideor quid imposuerit Fabro nostro, nimirū ᾧ articulus positi positiuus dandi casu positus, cum accusandi casus magis conueniret. Verum id factum est ob nomen quod antecessit eodem casu κηρύγματι, cum quo concordat ᾧ, iuxta Græci sermonis idioma, dissidens à suo uerbo. Sic enim legitur, fateor, in nōnullis exemplaribus, cum in emendationibus habeat ὁ ἐπιστεύθην, atq; adeo sic ipse Faber scribit in examinatione sua.

Articulus à suo uerbo dijcrepans

Secundum præceptū.) Rursum Græce est κατ' ἐπιταγήν, id est, Iuxta iniunctionem. Nos uertimus, delegationem. Sentit enim sibi munus hoc prædicandi delegatum à domino, sic ut recusare non liceat.

γνήσιῳ Tito dilecto filio.) γνησίῳ τέκνῳ, id est, Vero, legitimo, proprio ac germano filio. Atq; ita legit Ambrosius, quasi dicas, uere filio & non notho, neq; degeneri à patre. Notat elegantiam huius uerbi & diuus Hieronymus hunc enarrans locum, addens Græcę uocis proprietatem nō exprimi posse Latinis, licet uero, germano, ingenuo, propemodum explicare uideatur. Pugnant autem inter se γνήσιον & νόθον hoc est, adulterinum. Et Plinius libro decimo, capite tertio, quintum aquilarum genus, γνήσιον uocat, idq; sic interpretatur uelut uerum solumq; incorruptæ originis. Ambrosius hoc loco legit germano filio, quē admodum & in priore ad Timotheum.

Gratia & pax.) χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, id est, Gratia, misericordia, pax: etiamsi misericordiam, nec Hieronymus, nec Ambrosius addit. Certe quemadmodum Græci codices habent legit Chrysostomus ac Theophylactus, quorum posterior attingit etiam in enarrando. Sed apparet additum apud Græcos, non tantum ob id, quod reclamat cōsensus Latinorum codicum, uerum etiam quod Origenes in epistolam ad Romanos annotās ac distinguēs formas salutationum quibus Paulus usus est in singulis epistolis, loquitur hunc in modum, Ad Timotheum prima & secunda, gratia, misericordia & pax &c. Ad Titum uero, gratia, & pax à deo patre.

Reliqui te Cretæ.) ἐν κρήτῃ, id est, In creta. Græci & urbium nominibus apponūt præpositionem, id quod apud Latinos rarissimum est. At interpres ab insulę uocabulo sustulit Græcā prępositionē, quod prorsus est intolerabile, præsertim cum ea sit apud Græcos.

Supercorrigere

Quæ desunt corrigas.) ἐπιδιορθώσῃ, id est, Supercorrigas, ut explicādi gratia sic loquamur. Sentit autē se prius correxisse quædam, eadem nondum ad plenum correcta, iubet à Tito corrigi. Emphasim Græcæ uocis notauit Hieronymus, præsentem explicans locum: Et in eandem sententiam liquido interpretatur Chrysostomus, cuius interpres uertit, supercorrigeres. Proinde nos uertimus, pergas corrigere.

Per ciuitates.) κατὰ πόλιν, id est, In ciuitate, siue per ciuitatē, id est, in singulis ciuitatibus, siue oppidatim. Hæc insula quondā dicta est ἑκατόμπολις quod centum habuerit oppida.

ἀνέγκλητος Sine crimine.) ἀνέγκλητον, Quod non ita sonat, quasi dicas uacātem omni culpa, sed quem nemo possit accusare, siue criminari, & uocare in ius ob crimen aliquod. Sic enim interpretatur & Chrysostomus. Plus enim est ἀνέγκλητον esse q̄ uacare crimine, propterea quod integritas non raro sit obnoxia crimini, ob speciē probabilem culpæ. At ne hāc quidem Paulus patitur in sacerdote. ἐγκαλεῖν enim est intēto crimine uocare in ius. Et ἔγκλημα commissum, ob quod aliquis in ius trahi possit, ἀνέγκλητον, qui non possit ad hunc modū accusari. Atq; idem repetit paulo post, Oportet episcopū sine crimine esse. Augustinus ad Bonifacium colligit, si idem esset sine crimine, quod sine peccato, neminē ascisscendum esse ad ministerium ecclesiasticum.

In accusatione luxuriæ.) ἀσωτίας, id est, Luxus: ne luxuriā pro libidine accipias, quod facere uidetur Lyranus, qui meminit filiorum Heli. Quid autē sonat Latinis in accusatione luxuriæ? Sentit enim Paulus sobrios nec infames de luxu.

Sicut

Sicut dei dispen.) ὡς, hic non similitudinem significat, sed congruentiam. Proinde magis conueniebat tanquam, uel ut, quàm sicut.

Non superbum.) μὴ αὐθάδη, id est, Non præfractum, quod Hieronymus & Ambrosius legunt, Non proteruum, & recte sanè. Nos uertimus, prefractum, id est, durum, & sui sensus plus satis tenacem. Quam uocem quidam suo iudicio uehemẽter eruditus negat se intelligere, quid sibi uelit, quũ aliquoties obuia sit apud Ciceronem. Qui scribit libro Officiorum tertio: ego etiam cum Catone meo dissensi: nimis mihi prefractũ uidebatur, erarium uectigaliaq; defendere, omnia publicanis negare. Exemplum consimile citat ex eiusdem Hortensio Nonius Marcellus. His contrarius Aristotimus, prefractus, ferreus, nihil bonum nisi quod rectum atq; honestum est. Vel ex hoc grammatico licebat discere quid esset præfractus, nimirum durus, inquit, & inflexibilis. *αὐθάδη uertit superbum* *Dissentio cum illo, latine dicitur*

Non percussorem.) μὴ πλήκτην. Hoc Hieronymus putat nõ pertinere ad pugnos, sed ad linguam contumeliosam & iurgiosam. Vnde et Horatius in Odis, Patruę uerbera linguæ. Quemadmodum & in superioribus annotatum est.

Non turpis lucri cupidum.) μὴ αἰσχροκερδῆ. Græcam uocem unicam tribus circũlocutus est Interpres, quasi dicas, turpilucrum. Sẽtit autem Paulus, omne studiũ lucri fœdum esse sacerdoti. At Carrensis festiuiter exposuit: turpis lucri, id est, secularis. Quasi sit aliud genus quæstus ecclesiasticũ honestũ. Sensit opinor, de captandis testamentis, et auertendis ad se rebus male partis, de inuolandis religionis defendendæ prætextu, alienis facultatibus, de inescandis sacerdotijs, de emungẽdis deliris aniculis, de cõpilandis crassis negociatoribus. Nam nõnullis eius generis histrionibus, is quæstus nũc multo est uberrimus. *Carrensis Captatores*

Benignum.) φιλάγαθον, quasi dicas, studiosum bonarũ rerum, aut amantem bonos. Superius dixit ἀφιλάγαθον. Hieronymus hoc loco pro φιλαγάθον, legit bonorum operum amatorem. Theophylactus exponit ἐπιεικῆ, μέτριον, μὴ φθονοῦντα, id est, humanum, modestum, minime inuidum.

Sobrium.) σώφρονα, quod Hieronymus uertit, castũ, Ambrosius, prudentem. Atq; hęc omnia significat σώφρων, nisi quod sobrius, omnia fermè complectitur. Notat autẽ diuus Hieronymus ueterem interpretem, qui uerbi ambiguitate deceptus, pro pudico uerterit prudentem. Atqui ut interpreti nonnihil patrocinẽr, si Græca uox ambigua est, nimirũ utrunq; significans, prudentem & pudicum, quomodo deceptus est uertens prudẽtem? An prudentia non congruit episcopo? Verum ut aliàs admonui, diuus Hieronymus studio tuendæ uirginitatis, undiq; colligit & ascisit pręsidia, & quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quanq; σώφρων Græcis non tam prudẽtem sonat, q; sobriũ et sanę mentis, ut intelligamus animũ sibi pręsentem, et nullis temulentũ cupiditatibus. Siquidẽ hęc duo cõponit inter se Euripides in Iphigenia Aulidensi, Συσσωφρονεῖν σοι βέλομ' ἀλλ' ὐ σωνοσεῖν. Theophylactus σώφρονα interpretatur, καθαρὸν, δίκαιον τὰ πρὸς ἀνθρώπους, δηλονότι ἀπρόσωπόλητον, id est, purum, iustum in hominum commercio, citraq; personarum delectum. *Expensa Hieronymi annotatio*

Iustum, sanctum.) ὅσιον. Quod ita interpretatur Hieronymus, ut dicat significare sanctitatem mixtam pietate, quæ ad deum refertur. Nam, ἅγιος, sanctus, hoc est, purus à uitijs, δυσεβὴς, pius in deum.

Continentem.) ἐγκρατῆ, id est, Temperantẽ. Quod ut indicat diuus Hieronymus qui dam haud recte, ad solam referunt libidinẽ, cum ad omnes pertineat affectus, iram, auariciam, ambitionẽ, inuidiam, timorẽ, ut omnibus his sit superior episcopus. Mire id perspexit Paulus, nõ posse prospicere alijs, qui ipse sit obnoxius affectibus. Ego nullã spem uideo rebus publicis, nisi princeps cõtingat, liber ab omnibus uulgi cupiditatibus. At hodie haud scio, an ullũ hominũ genus magis seruiat omnibus affectibus, siue prophanos spectes principes, siue sacros. Hęc una res est quæ leges Cæsareas, quæ pontificias, quæ scholas theologicas, quæ conciones ecclesiasticas misere uitiauit: adeò ut si pergatur, nihil magis sit futurum hæreticum, q; si quis Christum ingenue pureq; doceat. *ἐγκρατῆς*

Amplectentem.) ἀντεχόμενον, quod Ambrosius uertit, tenacem, diuus Hieronymus, obtinentem. Ambrosius elegantissime expressit Græcam uocem. Nam ἀντέχεσθαι dicitur proprie, qui adhęret alicui, uelut unguibus affixus, nec se sinit auelli.

Fidelẽ sermonẽ.) πιστὸν λόγον, quod aliàs Ambrosius uertit, Humanus sermo: significat autem

aũt ſermonẽ certũ & indubitatũ, ut certa reſpõdeat, et quę ipſam ueri faciem prę ſe ferãt.

Vt potens ſit exhortari.) Gręce eſt καὶ παρακαλεῖν, & exhortari. Hieronymus uertit, conſolari. Et in doctrina, dictum eſt pro, per doctrinam. Doctrina non tantum ad hoc conducit epiſcopo, ut doceat indoctos, uerumetiam ut conſoletur afflictos, aut exhorte tur extimuletq; ceſſantes.

Inobedientes.) ἀνυπότακτοι, quod diuus Hieronymus legit, non ſubditi. Sonat autem, quaſi dicas, qui in ordinem cogi non poſſint.

φρεναπάτης Seductores.) φρεναπάται. Gręcis eſt dictio cõpoſita quę perinde ſonat, ac ſi dicas, men tium deceptores: et ad hũc modũ interpretatur diuus Hieronymus. Peſſimũ autẽ et per niciioſiſſimum genus decipiendi, ubi quis mentem omniũ actionũ fontem, prauis inficit opinionibus. Nam hac uia fit, ut non ſolum non pudeat malefactorũ, uerum etiã ex his laudem petamus. Cæterum uaniloqui, Gręce eſt ματαιολόγοι, quod nõ ſonat mendacem, ſed inania friuolaq; loquentem. Nam uanus, proprie Latinis dicitur mendax.

ἐπιστομίζειν Quos oportet redargui.) ἐπιστομίζειν, id eſt, occludere, ſiue obturare os. Hieronymus legit ſilentium indici. Hoc ex loco palàm eſt Laurentium in euangelio Lucæ legiſſe, aut certe ſomniaſſe ἐπιστομίζειν pro ἀποστομίζειν, de quo quod tũ ſuccurrebat illic diximus. Hic obiter annotandum, ſemper quæſtus notari, qui urgent & inſulciunt ceremonias.

Proprius eorũ propheta.) ἰδίῳ αὐτῶν προφήτης. Prophetam uocat poëtam, qui quaſi præſenſerit futura. Proprium autem uocat, quod Cretenſis fuerit ipſe, qui hęc de Creten ſibus ſcripſerit, ſiue quod per ironiam prophetam uocauit, quaſi talibus Chriſtianis, tales

Epimenidis Cretenſis uerſiculus congruerẽt prophetæ, ſiue quod is Epimenidis liber, unde uerſiculus hic ſumptus credi tur, titulum habeat, περὶ τῶν χρησμῶν, id eſt, de oraculis. Tametſi non deſunt qui teſtimo nium hoc ad Callimachum Cyrenęum referant, apud quem initiũ huius carminis inue nitur κρῆτες ἀεὶ ψεῦσαι, quod Iouis ſepulchrum apud ſe eſſe confinxerint, cum is iuxta uul gi opinionem fuerit immortalis. Hieronymus indicat & prouerbio iactatum apud Grę

Cretenſes cos. Extat & prouerbium Græcis, Cretenſium teſtans uanitatem, κρητίζειν πρὸς τὸν κρῆτα. Verũ hac de re qui uelit plenius cognoſcere, legat Miſcellanea Angeli Politiani, aut no ſtras Chiliades. Nam hic, quoniam annotationes ſcribimus, breuitati, quantum licet ſtu dendum. De occaſione huius carminis teſtantur & Gręcanica ſcholia. Eſt autem uerſus integer heroicus apud Epimenidem Cretenſem. In quo ſanè demiror Stapulenſem labo raſſe, ut carmen carmine redderet, idq; ad hũc modũ, Gnoſius uſq; loquax, mala beſtia, uiſcera pigra. Nec enim idem eſt loquacem eſſe & mendacem, nec ut hominẽ cibo dedi tum, uentrem dicimus, item uiſcera dicimus: ut interim donemus Gnoſiũ recte poſitum pro Cretenſi, & uſq; pro ſemper.

Malæ beſtiæ.) θηρίαι. Quod non ſimpliciter beſtias, ſed & feras ac ueneno noxias be ſtias ſignificat. Indicat hoc titulus Nicandri, qui ſcripſit θηριακά, neq; enim ouem recte di xeris θηρίον. Quin & hodie Germani ſonant θὴρ pro animali.

Ventris pigri.) Ventres legendum eſt, γαστέρες ἀργαί. Nam ipſos uentres appellat ho mines abdomini deditos. Quemadmodum & Lucilius uentri deditos, uentres appellat. Et Terentius in Phormione, pugnos, inquit, in uentrem ingere, paraſitum indicans. Ger manam ſcripturam obtinebat Conſtantiẽſe exemplar recentius. In uetuſtiore deprehen di quiddã ridiculũ. Aliquis doctus annotarat in margine, Menetis poëtæ abuſus eſt uer ſiculo, quem poſtea Callimachus uſurpauit. Id ſcriba rudis infulſerat in cõtextum, Et Me netis poſuit pro Epimenidis. Dixerit aliquis, quorſum opus eſt talibus nugis morari lę ctorem: ut mihi credatur ſi quando commõſtro locum ſimili modo deprauatum, quod utinam rarius accideret in ſacris præſertim uoluminibus.

Increpa illos dure.) ἀποτόμως, id eſt, Ad uiuum & ſeuere. Nec eſt increpa, ſed argue, ἔλεγχε, hoc eſt, refelle.

Vt ſani ſint.) ἵνα ὑγιαίνωσι. Illud admonendus eſt lector, Paulũ frequentius uſum hoc uerbo, quo Græci ſignificant, quicquid probandũ eſt. Vnde illud, μηδὲν ὑγιὲς, id eſt, nihil ſanũ, cum omnia diſplicent. Hic igitur ut ſani ſint, nihil aliud eſt, q̃ ut recte ſe gerant. Vt rurſum νοσεῖν, id eſt, ægrotare dicitur apud illos, qui non recte eſt affectus.

Auertentium ſe à ueritate.) ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id eſt, Auerſantiũ ueritatem,

hoc

hoc est, abhorrentium à ueritate. Vehementius enim est quod habent Græca.

Coinquinatis autē.) μεμιασμένοις. Quod magis sonat, impiatis, & piaculo aliquo prophanatis, ut sint arcendi à sacris. Quin & illud Omnia mūda mundis, rectius erat, omnia pura puris. Quandoquidem his uerbis utuntur, cum de castitate sacrorum agunt. Extat enim lex apud Senecam: Sacerdos sit casta castis, pura puris. Vides ut Paulus in nullos incandescat acrius, quàm in eos qui Mosaicis ceremonijs Christum tendebant abolere, & hoc prætextu tyrannidem in Christianam plebem occupabant. *Ceremoniæ impiæ*

Abominati & incredibiles.) βδελυκτοὶ ὄντες, καὶ ἀπειθεῖς, id est, Abominabiles cum sint & increduli. Ambrosius et Hieronymus legunt, execrabiles & inobediētes, pro quo nō male quadrabat, intractabiles aut impersuasibiles. Cęterum profitentur, magis congruebat hic quàm confitentur, ὁμολογοῦσιν εἰδέναι id est, Profitentur se scire. Nam hoc quoque significat ὁμολογεῖν.

EX CAPITE SECVNDO

Sobrios.) νηφαλίους, quam uocem Hieronymus admonet ambiguam esse, significantem utrumq; & sobrium, hoc est, non temulentum, & uigilantem. Quandoquidem & uerbum νήφειν, anceps est.

Pudicos.) σεμνὰς, quod aptius Ambrosius uertit, graues, hoc est, seueros, & honestatem præ se ferentes.

Prudentes.) σώφρονας, id est, Moderatos siue Modestos: quod rursum diuus Hieronymus uertit, pudicos, suo more. Et ne uideat absurde senibus præcipi pudicitia, addit, ne in aliena ætate turpiter libidini uacare uideāt. Adeo etiā in sanctissimis uiris deprehendere licet uestigium aliquot humani affectus. Chrysostomus σώφρονας interpretatur, ob animi moderationem, quod ea ætas ob mentis imbecillitatē soleat immoderatius excādescere. Quēadmodū iubet νήφειν, quod somniculosi tardiq; sint senes: tum σεμνὰς esse uult, quod ferè dū repueraſcunt, ineptiant. Deniq; sanos esse iubet, quod desipiscat senum uulgus. *σώφρων*

In habitu sancto.) ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. quod perinde ualet, ac si dicas, eo amictu, eoq; incessu & corporis motu, q deceat sacras matronas, ac deo dicatas. Ambrosius uertit, In statu religione digno, uelut explicans compositam uocem ἱεροπρεπεῖς: & κατάστημα referens non solum ad uestitum, sed ad omnem corporis habitum ac gestum. Sic enarrat & diuus Hieronymus.

Non criminatrices.) μὴ διαβόλους. id est, Non calumniatrices, siue delatrices. In Hieronymo legimus incentrices, haud scio an mendose: etiamsi idem exponit, accusatrices.

Multo uino seruientes. (πολλῷ οἴνῳ δεδουλωμένας. id est, Multo uino deditas, siue addictas. Solent autem anus huic uicio affines esse.

Bene docentes.) καλοδιδασκάλους, id est, Honesta docētes. Opinor quod quædam illis annis lenæ sint, alienæ nequitiæ ministræ.

Vt prudentiā doceant.) ἵνα σωφρονίζωσι, id est, Vt sobrias siue pudicas reddāt: quod posterius Hieronymus legit, ut ad castitatē erudiāt, suo more torquens quicquid potest ad uirginitatē, cui fauit, nō sine suspitione, nec sine calumnia. Ambrosius legit, ut instituāt. *σωφρονίζειν*

Adolescentulas.) Hunc accusatiuū Græci referunt ad σωφρονίζωσι. Vt intelligas mandari matronis natu grandioribus, ut doceant puellas amare maritos.

Prudentes.) σώφρονας, quod rursus Hieronymus legit, castas. Sed quia sequitur castas siue puras, ἁγνὰς, fortassis quadrabat hic, sobrias aut prudētes.

Domus curam habentes.) οἰκουρὸς, quod sonat, domus custodes, ut assidue domi sint, & rem domi curent, quæ præcipue mulierum laus. Vnde ueteres autore Plutarcho, pingebant Venerem testudini insistentem, quod id animal nunquam à domo discedat, symbolum probæ matrisfamiliās. *οἰκουρός*

Vt nō blasphemet.) Hoc adiectū putāt ob eas quę maritū haberēt ethnicū aut Iudęū.

Vt sobrij sint.) σώφρονες. Et hic Hieronymus legit, pudici, sui similis.

Teipsum præbe.) Præbens, παρεχόμενος. Et ita legit Ambrosius, Græcis consentiens.

Exemplum.) τύπον, id est, Formam aut exemplar potius quàm exemplum.

In doctrina, in integritate.) Græci sic habent, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν, λόγον ὑγιῆ, id est, In doctrina, integritatem, grauitatem, incorruptionem, sermo-

nem sanum. Ad eum modum legit fermè Chrysostomus, nisi quod parũ liquet unde illi sit dictio, copiam, nisi forte ille pro ἀδιαφθορίαν scriptum repperit, εὐπρέπειαν aut ἀφθονίαν. Sic enim illius uertit interpres: In doctrina, inquit, copiam, honestatem, sermonem sanũ, irreprehensibilem, quum apud Chrysostomum Græcũ tale nihil reperiã. Porrò in nonnullis codicibus additur ἀδιαφθαρσίαν, cum præcesserit ἀδιαφθορίαν. Nihil est autem quod priori respondeat, nec apud Ambrosium, nec apud Hieronymum, nec apud Chrysostomũ. Theophylactus non attingit ἀδιαφθαρσίαν. Atq; hoc quoq; nomen ἀδιαφθορίαν Hieronymus torquet ad uirginitatẽ, cum mea sententia magis declaret integritatem animi, nullis cupiditatibus corrupti, non ira, non ambitione, non auaricia. Locum hũc secus refert diuus Hilarius lib. de Trin. 8. In omnibus teipsum bonorũ factorũ prębens exemplum, docentem cum ueneratione uerbũ sanum &c. Quod Græce est σεμνότητα, Hilarius uertisse uidetur, cum ueneratione. Verbum sanum est λόγον ὑγιῆ: de quo diuus Hieronymus nõ nihil admonet, nempe quæ sequunt̃, ad integritatem doctrinæ posse referri, sed obstare quod sequitur, sermonẽ sanũ. At mihi non uidetur esse causa, cur hic offendamur. Quanquam enim nemo docet, nisi loquatur, tamen refert non paulum, quomodo loquaris.

Irreprehensibile.) ἀκατάγνωστον. Quod & ita sonare potest, quod cõtemni nõ possit, hoc est, ut cum autoritate doceat.

Vereatur.) ἐντραπῇ, id est, Pudefiat, quod sæpius iam uertit, cõfundatur. Ambrosius & Hieronymus legunt, reuereatur.

Nihil habens dicere.) μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, Nihil potens dicere, siue nihil habens quod dicat. Nam ἔχειν cum infinito uerbo, significat posse apud Græcos.

Subditos esse.) Diuus Hieronymus admonet hũc locum bifariam legi. Altero modo, ut accipias, seruos subditos esse debere dominis in omnibus, ut hæc particula ἐν πᾶσι referatur ad uerbum precedens. Altero, ut intelligas seruos complacentes esse debere in omnibus, εὐαρέστους εἶναι ἐν πᾶσι δυαρέστους εἶναι. Atq; ita quidẽ habent Græci codices huius temestatis. Etiamsi Hieronymus indicat, Græcos secus distinguere, nempe iuxta priorẽ sensum, cum iuxta posteriorem distinguãt hodie, quos ego uiderim codices. Porrò δυαρέστους interpretatur, non qui satisfaciãt ac placeant dominis, sed sibi non displiceãt, & suam fortunam, qualiscũq; est, boni consulant. Quę quidem interpretatio, haud scio an sit coactior, certe discrepat ab interpretatione Græcorũ, nec cohæret cum eo quod sequitur μὴ ἀντιλέγοντας. Nam & superius εὐάρεστον dixit Paulus, quod gratũ esset & placeret, licet Græci δυσάρεστον appellant, cui non facile fiat satis, cui diuersus sit εὐάρεστος. Mirum est autem, unde Ambrosius legerit, optimos, nisi mendum est, aut nisi codex illius habebat δυαρίστους. Certe δυάρεστοι hic dicuntur qui modis omnibus studẽt placere, quod magis cõgruit cum eo quod sequitur μὴ ἀντιλέγοντας.

Distinctio uaria

Ambrosius diuerse legit

Nõ cõtradicẽtes.) μὴ ἀντιλέγοντας. Quod elegãter reddidit Ambrosius, resonsatores.

Nõ fraudantes.) μὴ νοσφιζομένους. Quod Hieronymus legit, furãtes: est enim νοσφίζειν aliquid decerpere ac furtim detrahere, cum totã rem non ausis tollere, quod serui solent.

Sed in omnibus.) Sed fidẽ omnem, πίστιν πᾶσαν. Et Hieronymus legit, fidem omnem, Et huic consentiens Ambrosius.

Apparuit enim.) ἐπεφάνη. Quod Hieronymus & Ambrosius uertũt, illuxit. Apparet enim quod uidetur, etiamsi non sit. At ἐπιφαίνεται, quod fit conspicuũ & illustre. Nã ante uidebatur apud Iudęos in angusto latẽre, & hic etiam legaliũ operum fiducia obscurata, nunc usq; ad seruorum genus illustrata est. Neq; tamẽ id temporis euangelij gratia innotuerat omnibus hominibus, sed nullum hominum genus excludebatur.

Dei & seruatoris

Dei & saluatoris.) Græca secus habent, ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ σωτήριος, id est, Gratia dei salutaris uel salutifera. Etiamsi Hieronymus & Ambrosius aliter legunt. Quanquam in antiquissimo Græco codice Chrysostomi legamus σωτήριος, neq; secus exponit, si quis expẽdat attentius. Sine controuersia Theophylactus legit σωτήριος. Certe coniunctio &, non additur in Latinis emẽdatioribus. Nec est ociosus articulus ἡ σωτήριος, qui declarat non esse salutem, nisi per dei gratiam. Quod autem ait seruatoris, potest uel de patre uel de filio accipi. Sic enim Hieronymus, uel quod dei patris uiuens & subsistens gratia ipse sit Christus, uel quod Christi dei saluatoris hęc sit gratia, et non merito nostro saluati simus.

Idem

Idem fieri potest in proximo loco, ut doctrinam seruatoris nostri dei ornēt in omnibus. Minimum autem discrimen est inter σωτῆρος & σωτῆρι.

Erudiens nos.) Non est δι᾽ ἀσκουσα, quod est docens, sed παιδεύουσα uox à pueris dicta, siue quod gratia nos ut rudes clementer doceat, siue quod per ignorātiam lapsos materne corripiat.

Abnegantes.) ἀρνησάμενοι, participium est præteriti temporis, poterat uerti, Abnegatis secularibus desiderijs, ut legit Ambrosius: Abnegata impietate & secularibus desiderijs. Hic locus annotādus est ijs qui male freti gratia negligunt bona opera, quum in hoc ipsum gratia liberet à peccatis, ut deinceps pijs operibus uacemus.

Secularia desideria.) κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id est, Mundana desideria. Alioquí Latinis secular dicitur, quod centesimo quoq; anno instauratur: ut ludi seculares. Neq; enim est ab eo quod sequitur, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, in hoc seculo. *Seculare pro mundano*

Sobrie.) σωφρόνως. Quod hic quoq; Hieronymus uertit, pudicē, suo more, ne parum uideatur constans.

Et aduentum.) ἐπιφάνειαν, id est, Apparitionem siue illustrationem, ut & aliàs uerit. Quanquam eadem uox & aduētum significat, sed cum splendore, ueluti cū emergit sol.

Magni dei & saluatoris.) τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος. Id ita legi potest, ut utrūq; pertineat ad Christum, dei & seruatoris: aut prius pertineat ad patrem, posterius ad Christum. Chrysostomus ac Theophylactus utrunq; tribuunt Christo, & item Hieronymus, exultātes aduersus Arianos, ceu uictores, cum sermo planè sit anceps. Imò magis pro illis facere uideatur, quàm pro nobis. Primum negari non potest, quin sermo Græcus sit ambiguus, & ex æquo pertinens ad sensum utrumlibet. Quid autem agas aduersus hæreticum ex loco prorsus ancipiti? Quod si illos urgeas interpretum cōsensu, certe Ambrosius uir summus & episcopus orthodoxus, diuisim accipit, ut Magni dei, referatur ad patrem, seruatoris, ad Christum. Ipsius uerba subscribam: Hanc esse dicit, beatam spem credētium, qui expectant aduentū gloriæ magni dei, quod reuelari habet iudice Christo, in quo dei patris uidebitur potestas & gloria, ut fidei suæ præmium consequantur. Ad hoc enim redemit nos Christus, ut puram uitam sectātes repleti bonis operibus regni dei hæredes esse possimus. An nō hic palàm dicit patrem reuelaturum gloriam suam iudice Christo? At aduētus in sacris literis nō tribuitur patri, sed filio. Nec hic simpliciter nominatur aduentus patris, sed aduentus gloriæ, quā interim expectamus in humilitate cōstituti. Tum apparebit maiestas nostra, cum aperietur gloria magni dei patris, & seruatoris nostri Iesu. Quid autem hic metuimus Arianos, quum tot locis Paulus Dei uocabulum tribuat patri, filium appellans dominum? Si filius dei, tantum in principio euāgelij Ioannis adeo clare pronunciatus esset deus, nónne sufficeret aduersus uniuersos Arianos? Postremo Ariani quidam hunc quoq; locum accipiūt de filio, & tamen non credunt quod nos credimus. Magnum enim deum fatentur, uerum negant, & hæc est illorum impietas. Quanquam omissus articulus in libris Græcis facit nonnihil pro diuersa sententia μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος. Euidentius distinxisset personas si dixisset, καὶ τοῦ σωτῆρος. Miror quid sequutus Scholiastes ille, magnum deum interpretatur spiritum sanctū. Fortasse locum captabat, in quo spiritus sanctus manifeste diceretur deus. Nam quod Thomas, apparitionem gratiæ, tribuit spiritui sancto, cui peculiariter asscribitur opificium conceptionis Christi, non arbitror ad hunc locum posse torqueri. *Magni dei & seruatoris duplex lectio*

Populum acceptabilem.) περιούσιον, id est, Peculiarem. Diuus Hieronymus in cōmentarijs huius loci, negat se à quopiam secularium perito literarū potuisse discere quid esset περιούσιον, uerum ex Deuteronomio collegisse, unde Paulus hunc locū sumpsisse uidetur, Vt esses ei in populū acceptabilē ex omnibus populis. Rursum in Psalmo uigesimo quarto: Elegit sibi dominus in possessionē sibi, quod dictū est In possessionē, Septuaginta ac Theodotion transtulerūt περισσιασμόν: Aquila & quinta ἔκδοσις περιούσιον, syllabę commutatione facta, non sensus. Symmachus pro eo quod est in Græco περιούσιον, in Hebræo סְגֻלָּה expressit ἐξαίρετον, hoc est, egregium uel præcipuum, pro eo quod idem in alio uolumine, Latino sermone utēs, peculiarē interpretatus est, Putat enim Hieronymus minimum interesse inter περιούσιον & ἐπιούσιον, Porrò uarietas hæc nascitur ex ambiguitate præ- *περιούσιος nouū uerbum* *ἐπιούσιος*

positionis περὶ & ἐπὶ. Etenim qui uertunt possessionem, & peculiarem, huc spectarunt, quod οὐσία significat substantiam, hoc est, facultates & possessionē, & περὶ circum: ut quod in bonis nostris sit, & in nostro, ut aiunt, ære, id peculiare dicimus. Rursum qui uerterūt egregium, huc respexerunt, quod περὶ significat aliquoties eminentiam, & οὐσία essentiā: quasi dicas, reliquas substantias antecellētem. Existimat in eundem sensum accipi posse quod est in precatione dominica, Panem nostrum, ἐπιούσιον, id est, nō uulgarem, sed eximium illum, qui de cœlo mittitur, qua de re & suo loco nonnihil attigimus. Porrò quod addit Faber, Hieronymo idē esse περιούσιον & γνήσιον, miror unde sumpserit, nisi forte idem esse putat peculare, & ingenuum aut uerum. Quemadmodum Symmachus, ut dixi, peculiarem uertit. Augustinus in epistola cōtra epistolam Pelagiani capite decimotertio legit, populum abundantem.

Sectatorem bon.) ζηλωτὴν, id est, Aemulatorem. Et ita Ambrosius.

Cum omni imperio.) μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. Non quod iubeat illū esse imperiosum, sed quod uelit hæc diligenter mandari atq; iniungi populo.

Nemo te cōtemnat.) μηδεὶς σε περιφρονείτω. Diuus Hieronymus admonet, hic nō esse idem uerbum, quo usus sit Paulus scribens ad Timotheum: Nullus adolescentiam tuam contemnat: illic esse καταφρονείτω. καταφρονεῖν enim dici, qui despicit ac nihili facit, quod & in bonam partē accipi possit, ueluti si quis pro Christo contemnat cruciatus aut mortem. At περιφρονεῖν, qui fastu quodam sibi uidetur alio melior ac sapientior: citatq; citra nō menclaturam quod est apud Aristophanē in Nebulis, ubi Socrates sic inducit loquens, ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, interpretans ad hunc modum, Scando per aërem, & pluris me noui esse quàm solem. Vult igitur Paulus Titum ita uiuere, ut nemo sit qui sibi melior uideri possit, quanquam ipse sit episcopus.

περιφρονῶ καταφρονῶ

EX CAPITE TERTIO.

Dicto obedire.) πειθαρχεῖν. Quod est proprie magistratibus parēre.

πειθαρχεῖν

Non litigiosos.) ἀμάχους, id est, Non pugnaces, hoc est, non iurgiosos & contentiosos.

Increduli.) ἀπειθεῖς. Ambrosius, inobsequentes, Hieronymus legit, inobedientes.

Et humanitas.) καὶ τὴν φιλανθρωπίαν, id est, Amor erga homines, non αὐθρωπότητα. Nam quidam hoc loco humanitatē, interpretātur, incarnationem Christi, quorum de numero est Thomas, qui tamen addit alterā interpretationē. Porrò quod Theophylactus exponit de assumpta natura humana, nō est accipiendum quasi pater eam assumpserit, sed quod pater sic dilexerit humanum genus, ut eius seruandi studio, filium unicum demiserit in terras, ut homo factus nos ad se traheret. At Paulus hic loquit̄ de patre Iesu. Quod hic uertit humanitas, Hieronymus interpretatur, clemētiam, in commētarijs. Et ἐπιφάνη, Hieronymus uertit, illuxit, hoc est palàm facta est per filium incarnatū. Nec enim locum habet distinctio Thomæ, quam hic inducit, quod Græca uox qua usus est Paulus, nihil aliud significare potest, quàm studium & amorem erga homines, cui diuersa est φιλανθρωπία. Et quod deum saluatorem uocat, magis ad patrem referendum uidetur, quàm ad filium. Certe de patre interpretantur Ambrosius simul & Hieronymus. De filio nullus adhuc interpretatus est. Porrò quo minus accipi possit de tota Trinitate, palàm obstat Hieronymus, qui demōstrat in hoc capitulo distinctim exprimi tres personas, simul operantes negocium salutis humanæ, cuius hæc uerba sunt in commentarijs: Diligētius, inquit, attendamus, & inueniemus in pręsenti capitulo manifestissimam trinitatem. Benignitas quippe & clementia saluatoris nostri dei, non alterius quàm dei patris, per lauacrum regenerationis, & renouationem spiritus sancti, quem effudit super nos abūde per Iesum Christum etc. Minus quidem euidenter Ambrosius, sed tamē eadem scribit. Deus enim, inquit, misericordia sua saluos nos fecit per Christum, cuius gratia renati spiritum sanctū accepimus. Vides lector, ut & hic tres distinguat personas. His equidem non onerarē lectorem, nisi locus hic cum sit perspicuus, tamen magnis calumnijs fuisset impetitus. Vidēmus autem hic patrem uocari saluatorem, quemadmodum in superiore capite.

φιλανθρωπία ἀνθρωπότης

Thomas lapsus

Calumnia

Non ex operibus iustitiæ.) οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, id est, Non ex operibus, quæ

sunt

sunt in iusticia. Sentit autē de operibus legis Mosaicę, de quibus multa scribit Romanis. Quanctz orthodoxi de omnibus operibus hominum interpretantur. Qui uociferātur uocem esse delicatorum militum, quoties extenuantes nostra merita extollimus gratiā dei, quur non obstrepunt Paulo, qui toties reijcit nostra opera, toties inculcat gratiā & misericordiam domini, quur non in ius uocant Chrysostomum, Theophylactum, Ambrosium, Augustinum, Hieronymum, breuiter ueteres omnes qui talibus uocibus explerunt suos libros.

Non in operibus etc. uox delicatorum militum quibusdam uidetur, quum sit uox Pauli

Et renouationis spiritus sancti.) Sermo Grecis est anceps, quod ἁγίᾳ paternum casum postulet. Ac legi potest, & renouationem spiritus sancti, ut repetatur prępositio, et per renouationem spiritus sancti. Atcz ita sanè legit Hieronymus ordinans hunc locum in cōmentarijs. Necz secus interpretatur Chrysostomus, ita repetens, Hoc est enim quod ait, per renouationem spiritus sancti.

Abunde.) πλουσίως. Quod Hieronymus uertit, opulēter, Augustinus ad Valentinum legit, ditissime. Similiter libro De peccatorum meritis ac remissione primo, cap. 27.

Volo te confirmare.) βεβαιοῦσθαι. Quod anceps est uerbū: potest enim esse confirmari.

Vt curent bonis operibus præesse.) ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Am rosius ita reddidit, Vt solliciti sint ad effectum bonorum operum. Ea potissimum inculcanda, quæ faciunt ad uitæ pietatem.

Bonis operibus.) Hic datiuus est non ablatiuus, & respōdet prępositioni, præ. Sic enim præesse bonis operibus, quemadmodum dicitur aliquis prefectus annonæ aut militiæ.

Qui credunt.) οἱ πεπιστευκότες, id est, Qui crediderunt. Ita legit Ambrosius.

Et genealogias.) γενεαλογίας. Quod Ambrosius reddit, originum enumerationes. Et, admonitionem melius quàm correptionem, ut indicat idem. Cęterum hęreticum ni fallor appellat, nō qui dissentiat à quibuslibet placitis doctorum, sed factiosum, licet & factiosus sit qui hęreseos autor est. Sic interpretatur Chrysostomus locum, prima Corinth. undecimo: Oportet autem hęreses esse. Chrysostomus ac Theophylactus interpretantur de peruersis dogmatibus.

Pugnas legis.) μάχας νομικὰς, id est, Pugnas legales, quod Hieronymus explicās, Quę ueniunt, inquit, ex lege.

Deuita.) παραίτου, de quo superius diximus.

Post unam & secundam.) Latinius erat, post unā et alteram. Et ita legit Hieronymus. Ambrosius legit, post primā, interpretans illos semel duntaxat admonendos, ne si sępius id fiat, confirmatiores reddantur in malo: sed deuitandos, ut sibi relicti aut frigeāt nemine obsistente, aut soli pereant. Ambrosianam lectionem hodie sequimur, qui hęreseos semel cōuictum, si relabatur, nō deuitamus, sed incendimus. Tertullianus in libro De præscriptionibus hæreticorum refert, quemadmodum Ambrosius.

Varia lectio

Deuita.) παραιτοῦ, id est, Reijce: non est παραίτου, quod mox eodem uerbo expressit. Hic locus est, quem senex quidam Theologus, & in primis seuerus, in concilio produxit. Cū uenisset in quęstionem, num quis esset locus in literis canonicis, qui iuberet hęreticū affici supplicio capitis, Deuita deuita, inquit, putās deuitare Latinis esse de uita tollere. Id ne quis suspicetur meum esse commentū, accepi ex Ioanne Coleto, uiro spectatæ integritatis, quo prędidēte res acta est. Eamus nunc et negemus periculosum esse errare in uerbis. Sic Iureconsulti furem sus pēdunt, quod lex latronem plecti capite iubet, & Gallorū uulgus furem latronem appellat. Sic Medici frequenter errant, magno capitis nostri periculo, dum ob insciciam uocabulorum uenenum porrigunt pro remedio.

Et in uerbis errare periculosum

Proprio iudicio condemnatus.) αὐτοκατάκριτος, uoce composita, per se cōdemnatus, qui pertinaciter dissideat ab omnibus. Cyprianus in epistola primi libri tertia, legit, à semetipso damnatus. Rectius erat per se damnatus, hoc est, damnatus etiamsi nemo iudex de illo pronunciet, quemadmodum dicimus αὐτοδίδακτος. Cæterum illud, subuersus est, Grece est ἐξέστραπται, quod et ita potest accipi, excidit à uita, siue deflexit. Et ἁμαρτάνει potest uerti, errat, sed ita errat ut sit per se condemnatus, etiamsi nemo illum condemnet, ut qui semel atcz iterum admonitus noluerit resipiscere.

αὐτοκατάκριτος

Festina.) σπούδασον, id est, Stude siue cura. Nicopolis Thraciæ ciuitas, ut autumat

Chrysostomus. Theophylactus scripsit eā imminere Histro flumini. Hieronymus putat esse eam quæ ob uictoriam qua Cæsar Augustus deuicit Antonium & Cleopatram nomen hoc sortita est. At eam peractam constat apud Actium Epiri promontorium. Vnde & Suetonius Actiacam uictoriam appellat. Et Hieronymus præfans in hos commentarios planè declarat se putare Paulum de Nicopoli Epiri fuisse loquutum.

Legis peritum.) νομικόν. Hieronymus legit, Legis doctor.

Præmitte pro deducito

Sollicite præmitte.) προπεμψον. Imò deducito, siue prosequere, quod officiū solemus hospitibus exhibere. Atq; in hunc sensum interpretatur diuus Hieronymus.

Discant autem & uestri.) Nostri, prima persona legitur tum in Græcis codicibus, tum in Latinis antiquis, & consentiunt interpretes.

Gratia uobiscum.) Græci legunt, Gratia cum omnibus uobis. Eam lectionem probat Hieronymus, testās in nonnullis codicibus adiecta fuisse duo uerba, domini nostri. Ambrosius legit, Gratia dei, cum omnibus uobis. Exemplar Constantiense habebat, Gratia dei cum omnibus uobis, Amen.

IN EPISTOLAM PAVLI
AD PHILEMONEM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

DILECTO adiutori.) ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ, id est, Dilecto & adiutori, siue cooperario. Atq; ita legitur in uetustis codicibus Latinorū, in Hieronymo, Ambrosio, & Chrysostomo: quorum Ambrosius ita circumloquitur, καὶ συνεργῷ, & laborum nobis participi. Nam dilecto, hic nomen est, non participium, cuius admonet & Hieronymus in commentarijs, quibus hanc explicat epistolam, censens ἀγαπητὸν, magis sonare diligibilem quàm dilectū, atq; in re ipsa hoc interesse, quod ἠγαπημένον, id est, dilectus, esse possit qui non sit ἀγαπητὸς, id est, dignus qui diligatur: uelut cum inimicos ex præcepto Christi diligimus, sunt quidem nobis ἠγαπημένοι, id est, dilecti, at non ἀγαπητοί. Vide quantulam rem Hieronymus non iudicarit indignam, quam annotaret etiam in commentarijs iustis & accuratis, & ego quibusdam uideor nihil indicasse.

ἠγαπημένον ἀγαπητός

Appia quæ

Et Appiæ sorori charissimæ.) καὶ ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, id est. Et Apphiæ dilectæ. Hanc Chrysostomus existimat fuisse uxorem Philemonis. Notat Pauli consilium Chrysostomus, asciscit multas personas quo facilius exoret, adiungit Timotheū quem fratrē uocat, solitus uocare filium, sed fratris uocabulū conueniebat autoritati. Deinde Philemoni tribuit geminos titulos, dilecto & cooperario, ut hic quoq; Paulo consentiat, & huic adiungit Appiam, quam dilectam nominat: rursus addit Archippum quem συστρατιώτην dicit. Eodē pertinet quod seipsum appellat uinctum Iesu Christi. Inhumanius est negare uincto. Tanta erat sollicitudo Apostolo, ut unum homuncionem fugitiuum reconciliaret.

Ecclesia familia

Quæ in domo tua est ecclesiæ.) καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ. De familia sentit opinor. Proinde nos uertimus, congregationem. Indicat hoc haud obscure Chrysostomus, hunc enarrās locum. Cæterum quando hæc epistola scribitur ad plures, incertum erat quò referretur pronomē Tua, ad Philemonem, an ad Archippum, qui proxime præcessit in ordine recensionis, nisi mox totum sermonem uerteret ad unum Philemonem. Quod ante nos indicauit Hieronymus.

Amphibologia

Semper memoriam tui faciens.) Aduerbium ἀεὶ, potest utrolibet referri, uel ad superiorem partē, uel ad insequentē. Nec ad sensum magnopere refert, an intelligamus semper agentem gratias, an semper memorem in deprecationibus ad deum. Admonuit & hoc Hieronymus, ne quis causetur à me res friuolas afferri.

In domino Iesu, et in omnes sanctos.) Mirum cur casum mutarit, cum Græcis sit utro biq;

bicp casus accusandi, In dominum Iesum, & in omnes sanctos. Quemadmodū legit Ambrosius, cumcp hoc Chrysostomus.

Ambrosius diuersa legit

Euidens fiat.) Græci legunt ἐνεργὴς, id est, Efficax: nam ἀργὴς, per alpha, significat euidens, ita legisse uidetur interpres. Hieronymus admonet in Græco melius haberi ὠφελιμ γὴς, quod exponit, efficax, siue operatrix, ut accipiamus fidem ipsis factis præstitam & cō probatam. Et in hunc sensum enarrat Chrysostomus ac Theophylactus. Mirum autem quid secutus Ambrosius, pro euidens et efficax legerit, accepta.

Superest manifeste in nostris

Omnis operis boni.) Operis, redundat, nec inuenitur uel in Græcis, uel in antiquis codicibus Latinorum. Ad hæc nec apud Hieronymum, nec apud Ambrosium, nec apud Chrysostomum, aut Theophylactum, tantum est, omnis boni.

In Christo Iesu.) Ante hęc uerba reperio in Græcis codicibus, τοῦ ἐν ὑμῖν, id est, Quod est in uobis. Idcp legitur apud Chrysostomum ac Theophylactum, et apud Hieronymū. Ambrosius legit, quæ est in nobis, ut agnitionem referat, non bonum. Et dilucidius est, erga Christum Iesum, ut hæc particula referatur ad efficax: ut communicatio fidei tuæ sit efficax erga, uel in Christum Iesum, ad cuius gloriam spectat fidei tuę communicatio. Siquidem in plærisep Græcorum codicibus scriptum comperio, εἰς χριστὸν ἰησοῦν. Quod si legamus ἐν χριστῷ, uertendum erat, per Christum Iesum, ut intellῑgas agnitionem boni, siue bonum, esse in nobis beneficio Christi, non nostro merito. Cæterum cum Theophylactus interpretetur de fide uiua & operante in nobis, gradibus uirtutum, tamen interpres aut non sentiens hoc, aut dissimulans semper insulcit suum Euidens, cum non congruat expositioni.

Gaudium enim magnum habui, & consolationem.) Græce est χάριν ἔσχομεν πολλὴν, ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, id est, Gratiam habemus multam, in dilectione tua. Interpres legit χαρὰν, eamcp lectionē secuti uidētur Hieronymus & Ambrosius, cumcp his Chrysostomus: & germanam ac ueram arbitror, quod in huiusmodi uocum affinitatibus passim labi comperiamus notarios. Et tamē alias annotatū est à nobis, χάριν accipi pro χαρὰν apud Paulū. Theophylactus legit χάριν, sed interpretatur χαράν.

Requieuerunt.) ἀναπέπαυται, id est, Refocillata sunt.

Multam fiduciam.) πολλὴν παῤῥησίαν, De quo sæpius admonui.

Quod ad rem pertinet.) τὸ ἀνῆκον, id est, Decens siue conueniens. Sentit enim illius esse officiū, quod tamen sic ab eo petit, quasi sit gratuitum aut præter officium.

Cum sis talis ut Paulus.) Græce sic habet, μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν, ὡς παῦλος πρεσβύτης, id est, Magis autem hortor, cum talis sim, ut Paulus senex. Sentit enim se cum id quod æquum erat, suo iure potuisse imperare Philemoni, nempe Paulus & senex, postremo uinctus Iesu Christi, maluisse tamen uti precibus, memorem charitatis potius, quàm autoritatis. Ambrosius interpretatur Philemonem Paulo fuisse coæuū, quod tamen nec Chrysostomus, nec Theophylactus, nec Hieronymus indicat. Ambrosius legit, cū talis sis. Sed hic palàm reclamat ratio grammaticæ, nisi forte placet ut Paulus hic uideatur admisisse solœcismum, aut ὢν nominandi casus positus sit pro ὄντος & subaudiatur pronomen σε, quę sermonis forma nonnunquam reperitur apud Græcos. Hieronymus interpretari uidetur iuxta Græcos, cum ait, Grandi petentis autoritate proposita, per quam & apostolus obsecrat & senex & uinctus Iesu Christi. Hos itacp sequi maluimus, sic tamen ut liberum sit cuicp suo frui iudicio.

Illum ut mea uiscera.) αὐτὸν, τοῦτ' ἔστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, id est, Ipsum, hoc est, mea uiscera. Porrò quod in plerisep Latinis additur, Filium meum charissimum, apud Græcos nō additur. Nec est quicquā in Hieronymi cōmentarijs, unde coniectes eum legisse filium charissimum. Fortassis adiectum est hoc ab eo, qui uoluerit interpretari, quid sit: hoc est, uiscera mea.

Sine consilio.) χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης, id est, Sine tua sententia.

Hora, pro tempore

Ad horam.) πρὸς ὥραν. Recte monuit Hieronymus hic horam pro tempore positam, nisi quod hora breuiculum tempus magis indicat. Quanquam quod Græci usurpant horam pro tempore, id propemodum imitatus est Horatius:

Qui purgor bilem sub uerni temporis horam.

Vt in æternum.) ἵνα αἰώνιον, id est, Aeternum, hoc est, ipsum iam non temporarium ministrum, sed perpetuo tecum uicturum. Atq; ita legit Ambrosius, simulq; Hieronymus. Et consentiebat cum Græca lectione uterq; codex Constantiensis.

Sed pro seruo.) Græce est ὑπὲρ δούλου, id est, Supra seruum. Quidam legisse uidentur ἀντὶ δούλου. Quanquam hic magis quadrabat ἀντὶ δούλου. Certe Hieronymus legit, Iam nō sicuti seruum, sed plus seruo: quanquam Latinius erat, seruo potiorem. Et sic habebat exemplar utrunq; Constantiense.

Ego reddam.) ἀποτίσω, id est, Dependam siue resoluam. Est enim sermo fideiubētis pro Onesimo, & sese illius uice obstringentis. Diuus Hieronymus ex hoc loco ratiocinatur Onesimum non sine furto profugisse à domino suo. Quod idem testatur Theodoretus in Græcorum scholijs. In ijsdem reperio Philemonē Phrygem fuisse, apud hos autem ingens erat mancipiorum prouentus, unde & prouerbium, Phrygem plagis emendari, et tamen produnt hunc Onesimum postea Romę martyrij lauream meruisse.

Philemon Phryx

Ita frater.) Ita, hic affirmantis aduerbium est, ναί. Ambrosius addit sic: Ita frater, sic ego te fruar in domino. Est autē uox obtestantis fratrē aut filiū, quem optamus nobis esse uoluptati, quasi nihil sit nobis illius fruitione dulcius: per eam igit̄ adiurat Philemonē. Hieronymus ναὶ uult esse blandiētis, quemadmodū apud Hebręos est, ana. Est autē allusio ad nomen serui, quē commendat. Nam Onesimus Græce utilis est, ad quod alluslt & superius, cum diceret: Qui tibi aliquādo inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis: hoc est, nunc id est, quod dicitur ὀνήσιμος. Declarat autē hęc epistola, quamlibet breuis, Paulū hominem fuisse singulari quadam prędituṁ humanitate, qui tanto studio seruū fugitiuum commendauerit, & ei cōmendauerit, obsecrans et obtestans, cui pro sua autoritate proq; meritis in illum poterat imperare quòd rogat. Deinde quid festiuius etiam dici poterat, uel ab ipso Tullio, in huiusmodi argumento? nisi quod quidam nomine duntaxat Christiani, animo infestissimi Christo, nihil eruditum putant, nihil elegans, nisi quod idem sit ethnicum. Et uniuersum sermonis florem semel perijsse existimant, si quid de Christo fuerit admixtum, quod illius sapiat doctrinam, cum ea uel prima sit eloquentię pars, sermonem rebus accommodare. Quo magis etiam admiror, ullos de hac epistola dubitasse, num Pauli esset, cum pro ratione modoq; argumenti, nihil esse magis Paulinum possit.

Onesimus Græce utilis
Humanitas Pauli

Donari me uobis.) χαριοθήσομαι ὑμῖν, id est, Donabor uobis. Et ita legit Ambrosius.

IN EPISTOLAM PAVLI

AD HEBRAEOS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI. EX CAP. I.

MVLTIPHARIAM multisq; modis.) πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως. uox prior à partibus dicta est, posterior à modo. Si quid interest, illa referri potest ad uarias partes redēptionis humanæ, hęc ad uarietatem figurarum & oraculorum: partes sunt natiuitas seruatoris, doctrina, miracula, crux, resurrectio, ascēsio &c. Singulę uero partes ut diuersis typis præfiguratæ sunt, ita diuersis prophetarum oraculis prædictę.

Loquens.) λαλήσας, id est, Locutus, præteriti temporis, Olim locutus in prophetis, proximis tēporibus locutus est nobis in filio. Interpres illud fugisse uidet, ne bis diceret locutus, cū Paulo utrobiq; sit dictio consimilis λαλήσας & ἐλάλησεν, & in his sit etiam gratia schematis.

In prophetis, in filio.) Chrysostomus etiam annotat præpositionem In, positam esse loco, per.

Splendor gloriæ.) ἀπαύγασμα, id est, Refulgentia, siue relucentia, quod ex alio resplendet. Nam filius lumen est de lumine.

Et figura.) χαρακτὴρ, quam dicere possis, formam expressam ex alio, siue notam ric cuipiam

cuipiam impressam, uelut in cera. Vox dicta à uerbo χαράσσω, quod est insculpo siue notã imprimo. Augustinus libro De incarnatione uerbi, pro charactere subinde citat, figuram expressam. Hieronymus adducens hunc locum in commentarijs Esaię legit pro character, forma. Nihil autem propius exprimit archetypum quàm imago impressa sigillo. Et substantiæ, ὑποστάσεως, non est οὐσίας, quam essentiam uertit Quintilianus: ὑπόστασις à subsistendo dicta est, quę Græcis aliquando accipitur pro persona. Ex hoc uerbo nata est magna digladiatio, quod Ariani exigerent treis hypostases, & uerbum homousij non reciperent. *Ob duo uerba totus orbis sectus est*

Portansq; omnia uerbo uirtutis suæ.) φέρων τε τὰ πάντα. Meo quidem iudicio, φέρων hoc loco nõ significat idem quod portans siue baiulans, sed agens potius, siue mouẽs ac moderans. Nam φερόμενα dicuntur Græcis, quæ impetu quodam aguntur: unde & φορὰν impetum uocant. Et ἄγειν καὶ φέρειν dicitur, qui suo arbitratu moderatur aliquem. Sentit enim Paulus, aut quisquis fuit autor epistolę, non solum mundum hunc conditum per filium, quemadmodum modo dixerat, Per quem fecit & secula, uerum conditum regi & administrari: idq; non studio curaq; & industria, sicut administrant homines, sed uerbo, hoc est, nutu suæ potentiæ. Nam quod principi uerbũ est, quo iubet aliquid fieri, hoc illi est uelle. In hanc sententiam interpretatur & Chrysostomus, annotans emphasim huius participij φέρων. Gubernat enim aliquis cum negocio. Fert, qui sine negocio mouet quò libet. Proinde nos uertimus, Agat moderetur q;. Thomas licet non senserit emphasim huius uocis, tamen haud multum aberrat à scopo. *Portans, pro moderãs*

Purgationem peccatorum faciens.) Græci addunt δι' ἑαυτοῦ, id est, Per seipsum purgationem peccatorum faciens. Et faciẽs, apud Græcos præteriti temporis est: unde transferre poterat, purgatione peccatorum facta, ne sedendo uideatur purgare. Prius enim purgauit morte sua, deinde consedit.

Sedet.) Sedit, præteriti temporis est apud Græcos, ἐκάθισεν, quasi dicas, consedit. Chrysostomi interpres uertit Sedere fecit. Et huic lectioni consentit enarratio cum Chrysostomi, tum Theophylacti, quos mirum nihil fuisse offensos participio γενόμενος, nisi forte legerunt γενόμενον. Et sane Græca uox est ambigua, sed obstat participium, quod sequitur γενόμενος. Cęterum Chrysostomus tale nihil habet. Illud uerum est, καθίζειν Græcis & neutraliter & transitiue usurpari.

Ad dextram &c.) Græca aliquanto secus habent, ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, id est In dextra throni maiestatis. Quanquam hic exemplaria Græcorum uariant, nec Throni mentio additur apud Chrysostomum, nec apud Theophylactum. Atq; hic uere maiestas est, non δόξα.

Tanto melior angelis factus.) Non est Græce μείζων, sed κρείττων, quod sonat potiorem siue potentiorem. Vel hunc explicent locum, qui contendunt nullo modo Christũ fuisse angelis minorem. Quomodo dicetur melior siue potior factus, qui nunquã fuerit minor: nisi forte sophistarũ more libebit argutari, ex æquali factum maiorẽ. Nec melior hic pertinet ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem, ac potentiam. *Christus dicit quo modo fuit minor angelis*

Differentius.) διαφορώτερον, id est, Excellentius: quod διαφέρειν duo Græcis significat, differre & præeminere.

Hęreditauit.) κεκληρονόμηκεν, id est, Hæreditate accepit, siue sortitus est.

Ego ero illi in patrem.) quanquam aliàs quadrabat, Loco patris & loco filij, tamẽ hic malui, Ego ero illi pater, ille mihi filius, ne quis imaginetur adoptionem.

Et cum iterum.) ὅταν δὲ πάλιν, id est, Cum autem iterum.

Et ad angelos quidem suos.) Suos, supereſt. Nec additur in emendationibus Latinis.

Flammam ignis.) πυρὸς φλόγα, id est, Ignis flammam, hoc est, igneam flammam.

Thronus tuus deus.) ὁ θρόνος σου ὁ θεός. Incertum est, an hic sit sensus, ô Deus, sedes tua est in seculum seculi: an hic, Ipse deus, est tibi thronus in seculum seculi. Nam sermo Græcus anceps est. Sed priorem sequũtur interpretes. Chrysostomus annotauit & hic articulum esse additum ὁ θεὸς: quæ quidem annotatio non uideo quem habeat locum, nisi accipiamus ὁ θεὸς dici filio. Innuit enim Chrysostomus, articulo significari uerum deum. De patre uero nec Ariani dubitant quin sit ὁ θεὸς. *Duplex lectio*

Ipsi

Ipsi peribunt tu autem permanebis.) Græcis uerba sunt præsentis temporis, pereunt, & permanes, ἀπολοῦνται, διαμένεις. Quanquam pereunt ambiguum est, & in διαμένεις solus accentus facit futurum tempus διαμενεῖς.

Mutabis eos.) ἐλίξεις αὐτούς, id est, Volues, siue uertes eos. Atq; id uerbi magis quadrat in cœlos, aut etiam in uestem. Interpres legisse uidetur, ἀλλάξεις. Et apud Hebræos est תַּחֲלִיפֵם transitiuum secundum, à uerbo, חָלַף quod est, mutauit, quemadmodū mutatur amictus. Vnde & mutatoria dicuntur, annotante Capnione nostro. Græci constanter legunt ἐλίξεις, non ἀλλάξεις, Atq; ita interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Proinde quid legendum sit, eruditis expendendum relinquo.

In ministerium missi.) Missi apud Græcos præsentis temporis, ἀποστελλόμενοι, id est, Qui mittuntur. Mittuntur enim & hodie. Et capient, non capiunt, hoc est, futuro tempore non præsenti.

EX CAPITE SECVNDO.

Pereffluamus.) Valla mauult præterfluamus παραῤῥυῶμεν. Chrysostomus interpretatur pereamus, sumptūq; putat ex prouerbijs Salomonis: Fili mi ne effluas, ἵνα μὴ παραῤῥυῇς. Prorsus enim & irreparabiliter perit, qd' dilabit. Hac forma dixit mulier secūdo Reg. cap. decimoquarto, omnes morimur, & quasi aqua dilabimur.

Quæ cum initium accepisset enarrandi.) Enarrari legitur in uetustis exemplaribus, nominatim in Paulino, Græce est λαλεῖσθαι, hoc est, quæ primum dicta fuit à domino.

De quo loquimur.) Quo, refert orbem terræ, nō deum. Id quod ex Græcis palàm est.

Quis dicens.) τις. id est, Quidam.

Minuisti eum paulominus ab angelis. Admonet hoc loco Iacobus Faber Stapulensis, apud Hebræos haberi, minuisti eū paulominus à deo. Atq; ita prorsus indicauit Hieronymus, aut si quis alius fuit psalmo VIII. pro angelis qui illis uocantur מַלְאָכִים Malachim, haberi אֱלֹהִים Eloim. Thomas refert hunc locū ad humanam naturam Christi, qui minor angelis factus sit, nō iuxta animam, sed iuxta corpus assumptum, per quod mortalis & doloribus obnoxius erat, cum angeli nullis malis attingi possint. Cuius equidē sententiam non reijcio, nisi quod prudenter accipiendum est, quod dixit Christum secundū animam humanam non fuisse inferiorem angelis. Nam si nullus doloris sensus ad ullam animę partem pertinebat, nō potuit esse acerbissimus in Christo dolor, quem ipse tamen Thomas uult proximum fuisse cruciatibus damnatorum apud inferos. Et si hoc nomine minor est alijs, quod corpus haberet obnoxiū doloribus, multo magis dicet minor, quod animam haberet obnoxiam tædio mœroriq;. At Faber hoc loco dissentiens à Thoma, multis argumentis contendit, A deo legēdum esse, non ab angelis, quæ recēsere longius sit, nec admodū necessarium, cum liber extet formulis semel atq; iterum excusus. Verū siue legas A deo, siue ab angelis, uidetur idē manere scrupus. Etenim si de assumpto intelligas homine, quemadmodum necesse est, non paululū fuit imminutus à deo, imò infra abiectissimos etiam homines, quemadmodū ipse de se testatur in psalmis, Ego autē sum uermis, & non homo, opprobrium hominū, et abiectio plebis. Nulla enim proportio naturę humanę ad diuinitatem. Ne ab angelis quidem paululum fuit diminutus, qui usq; ad famem ac sitim, usq; ad flagra, ad crucem, usq; ad mortem deniq; descēderit. Proinde mihi uidetur illud, paulominus, quod Græce est βραχύτι, non ad dignitatis imminutę modum esse referendū, sed ad temporis modū quo uersatus est Christus in terris, quasi dicas, Ad breue tempus diminutus est ab angelis: quemadmodum interpretatur Chrysostomus & Theophylactus. Neq; uero refellit huius partis sensum id quod sequit, Gloria & honore coronasti eum, omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues &c. Siquidem prius illud pertinet ad Iesu uitam actam in terris & passionē, hoc posterius ad glorificationem, ad quam ut homo subuectus est. Neq; uero prorsus hoc refellit Aquinatem, qui indicat, paulominus, bifariam accipi posse, uel ut pertineat ad quātitatem, sic enim loquitur, uel ut pertineat ad durationem. Stapulensis in ius trahit interpretem epistolæ, qui quidem quis nam fuerit, incertū est. Vt parum probabile sit ipsam epistolā à Paulo fuisse com-

Thomas

A deo, non ab angelis

se conscriptam, sanè sunt qui Lucam putent interpretem fuisse. Quam opinionem si recipimus, is interpres in ius uocari nō potest, præsertim cum apud Hebræos hęc uox אֱלֹהִים eloim πολύσημος habeatur, quippe quæ utrouis numero, singulari aut plurali, deum, aut deos declaret, nonnunquam angelos, aut homines etiā admiratione dignos. Interdum principes aut iudices, ut illic: Principi populi tui non maledices. Et exodi capite uicesimo primo, Offerat eum dominus dijs, & applicabit ad ostium. Quo loco Hebræi dijs, interpretātur Iudicibus. Et Chaldaica interpretatio sic extulit, Adducat eum magister suus ad iudicē: quemadmodū annotauit & Capnion noster in Rudimētis Hebraicis. Verū hęc ad præsens institutum proprie non attinent, nisi quatenus exigit lectionis ratio. Proinde paucis indicasse sat esse duximus. Alioqui erāt in hac epistola diligentius excutiēda permulta, quę non nisi uerbosa disputatione possint explicari. Vnum illud addam, Hieronymum uideri non admodum probasse, quod hęc proprie tribuantur Christo, quum hunc enarrans psalmum ait, Hunc locum Apostolus in epistola ad Hebræos super Christo interpretatur. Et de autore eius adeo fuit dubitatum, ut sero recepta sit à Romana ecclesia: quandoquidem in hanc unam omniū nihil cōmentatus est Ambrosius. Et Hieronymus ait à nonnullis nō fuisse receptā, ob id quod in ea nonnulla citarentur, quæ apud Hebræos non inueniantur. Ex hoc loco Faber Stapulēsis, uir cum primis probus ac doctus, ansam arripuit conflictandi mecū, siue id fecit instinctu alieno, siue quo meum animum exploraret, siue affectu quodam humano, ut nullus adhuc hominū extitit, qui omnibus horis sapuerit. Sed quoniam illius insectatio commentarijs intermixta passim legitur, nec commodum est uisum nostram apologiam, qua illi copiosius respondeo, in hunc insulcire locum, capita rerum duntaxat annotabo lectori.

Capnion

Faber ab Erasmo dissentiens de ἐλοΐμ.

Primum, quod facit me reijcientem suam sententiam, ac Hieronymianam interpretationem, res ipsa declarat longe secus esse cum utranq; recenseam, nec hanc, nec illam reijciens, sed tantum indicans scrupulum, qui uideatur in utraq; lectione obstrepere, eumq; conor amoliri, per hoc & Fabri parteis adiuuās. Nam is scrupulus grauius obstabat, si legamus eum paulum diminutum à deo, quàm si ab angelis.

Deinde quod hanc disputationem mecum susceptam, uocat propheticæ intelligentiæ defensionem, ad me certe non pertinet, quū ego propheticā intelligentiam pro uirili adiuuem, non impugnem. Nec hic sine contumelia me facit intelligentię propheticę aduersarium, etiamsi constaret prophetam hoc sensisse quod ille uult, quū nec Fabro aduersor, & Hieronymianam annotationem nominatim etiam adducam.

Deinde quod dixeram illum hac in parte à Thoma dissentire, id ita defendit, quasi criminis uice intentarim, cū nihil tale sit in scriptis meis. Solus Hieronymus admonuit de Eloim, ceteri omnes tum Greci, tum Latini legūt Ab angelis, cum his cōsentit Thomas, nisi quod addit distinctionē de corpore et anima Christi: Id quoniam habebat peculiare, nominatim illius feci mentionem. Quid enim magni erat si dixissem, Fabrum hic dissentire à Thoma, ubi dissentit ab omnibus orthodoxis, imò ab ipso Paulo, quem putat huius autorem epistolę, & à publica ecclesiæ lectione, tot seculis recepta comprobataq;.

Quarto loco sic mecū argumentatur, quasi iam constaret, ac definitum esset, legendū A deo, nō ab angelis, cū id uersetur in quæstione, imò maxime uertatur in dubiū, quod ille ueluti certum et confessum assumit, an legendū sit A deo, quod semel duntaxat annotauit Hieronymus, & unus, & paucis uerbis, nec improbans tamē receptam lectionem, & alijs locis adducens hunc psalmum iuxta id quod nos uulgo legimus.

Quinto loco, uelut impie dictum, reijcit ac refutat, quod obiter scripserim, id quod in psalmo legit, Minuisti eum paulo minus ab angelis, de homine assumpto intellegendū, perinde quasi his uerbis distraxerim Christi hypostasim, aut quasi Christi uocabulū, pro una duntaxat natura usurparim, quū nihil tale sermo meus habeat: qui neq; à Latinę linguæ cōsuetudine, nec à ueterū scriptis, nec à sacris literis abhorret, nisi palàm calumniari uelis. Quod diminutus dicitur Christus, utiq; pertinet ad naturam humanā assumptam, iuxta quam diminutus est. Et tamen ostendo, ex superuacuo, non absurde aliquid posse enūciari de altera naturarum quę sunt in Christo, quod in alteram proprie cōpetat. Sed hæc copiosius differuntur in Apologia: nam paucis annotari non possunt.

Sexto

Sexto, quod ille uelut absurdum execratur, Christi uocabulũ pro una accipi natura, demonstro recte accipi iuxta uulgatam scholarum opinionem, nempe pro diuina unita humanæ, etiamsi negem id à me factum, idq; doceo clarissimis argumentis.

Septimo, quod ille toties insulcit, homo assumptus fuit imminutus à deo, constat Fabri sermonem esse, non meum.

Octauo, quod diximus Christum, nõ solum infra angelos descendisse, sed infra abiectissimos etiam homines. Faber atrociter eum sermonem refutat, tãquam impiũ & Christo deoq; indignissimum, tanquam spiritui aduersantem, et literę quę occidit adhęrentẽ, tanquam prophetę repugnantem: quum ego multis modis demonstrem, hunc sermonẽ cum primis esse pium, concinentem oraculis prophetarum, congruentẽ cum interpretatione ortodoxorum, cum primis consentientem cum uerbis Pauli: præsertim si modum deiectionis æstimemus non iuxta naturam hominis assumptam duntaxat, uerumetiã iuxta naturæ corruptæ iniurias pleraſq;. Potissimum autem iuxta speciem hominis nocentis, quam nostra causa gessit ad tẽpus, iuxta quam crucifixus est inter duos facinorosos, uelut & ipse damnatus ob scelera sua. Nam iuxta hunc sensum potissimũ placet Ambrosio, intelligi quod ad Philippenses scribit Paulus, Exinaniuit semetipsum &c.

Nono, quod inibi racionatur Faber, Si propter naturam humanam assumptam paulum est imminutus à deo, cum deus esse perseuerarit, non consistit abiectum fuisse infra abiectissimos homines: palàm est omnibus, nõ agere Fabrũ dialectice, dum assumit aduersum me, βραχύτι hic referri ad modum dignitatis, ut opponatur multũ, cum ego doceam referri ad tempus, ut opponatur diu: neq; pugnãt, plurimum esse diminutum, & paulisper esse diminutum.

Decimo, quod in calce huius particulę adijcit, me intẽdere hunc esse sensum prophetæ, Christum non paulum fuisse imminutũ ab angelis, ac tãto minus à deo: & ex his consequi, multo magis à deo diminutũ, si multum fuit diminutus ab angelis: atq; ita denicq; prophetæ sensum utroq; modo subrui, siue legamus à deo, siue legamus ab angelis, satis opinor, ex superioribus liquet, hoc illi nõ modo sine causa, uerumetiam sine mẽte in me dictum esse. Eiusdem farinę est illa clausula, Quare hic sermo seipsum elidit, & falsum esse omni ex parte manifestat. Nulla enim pugna in meo sermone, sed in ijs quæ Faber ex sese comminiscitur, tota hæc pugna est.

Porrò quod undecimo loco subijcit, non consistere sermonẽ, quo scribo Christum ne ab angelis quidẽ paululum fuisse diminutũ, qui ad mortem usq; crucis descẽderit, nemo nõ uidet ita dictum, ut aut ipse nõ perpẽderit quid diceret, aut amicum uoluerit irridere: Si nõ ab angelis, inquit, paulum quidẽ fuit diminutus, quomodo approbatur in Prophetа legendum esse, Minuisti eum paulo minus ab angelis? Pugnant ne, paulominus, & nõ paulominus, paululum, & nõ paululum? Non animaduertit Faber hanc enunciationẽ, Ne ab angelis quidem paululum fuit diminutus, affirmatiuã esse, non negatiuam, quæ significat diminutũ, sed non paulum, imò multũ: secus esset si dixissem, Ne paululũ quidem fuit diminutus. Liquet igitur hic nihil esse quod secum pugnet.

Duodecimo loco, quæ nos adduximus è Psalmis, Ego sum uermis & non homo, similiaq; Christi testãtia humilitatem, negat uere in Christũ competere, sed tantum iuxta æstimationẽ impiorũ. Atqui cũ interprete Augustino, imò ueteribus omnibus, hæc Christo tribuantur, ob humanã naturam assumptam, & naturæ nostræ iniurias, postremo ob afflictiones quas ut homo nocens perpessus est, ne hęc quidẽ in illum uere competẽt. Imò quia Christi deiectio, nobis humilitatis exemplũ pręscribit, opinor magis conuenire, ut hoc exemplum, ut summum, ita uerissimũ esse credamus. Quod si appellatio uermis, & in membra Christi competit, non statim consequitur, in ipsum non competere.

Decimotertio, quod adducit Mariam matrem Iesu, dilectũ discipulũ, Magdalenam, ac reliquos, multa compassione fleuisse Christũ, magis pro me facit. Etenim si nihil in illo erat non magnificum ac felix, quid super illo flebant?

Decimoquarto, quod rogat qui conueniat, eum dici uermẽ, qui sit primogenitus omnis creaturæ, & superior est omnibus creaturis: uicissim eũ rogabo, qui conuenerit olim Christum dici deum & hominem, mortalem & immortalem, filiũ hominis & filiũ dei,

mortuum

mortuum & uiuum? Quis enim non uidet diuersissima in eundem competere, ob naturarum diuersitatem, quas eadem hypostasis complectitur.

Decimoquinto, quod dicit Iesum ita fuisse hominem, ut omnium maxime uere fuerit homo, nihil ad me pertinet. Mihi satis est, quod ipse sese uocat nō hominem. Neq; enim quisquam ita insanit, ut accipiat illum non fuisse uere hominem. Sed quemadmodū quę contemptissima sunt, dicunt non esse, ita deiectissimos homines, non homines dicimus. Porrò an Christus magis fuerit homo quàm cęteri, dialecticis disputādum relinquo, qui negant in substantiam cadere magis et minus. Ego ut Christum hominē fuisse profiteor, ita non ausim affirmare maxime omnium fuisse hominem.

Decimosexto, quod Christus, ut ait in Euangelio, nō asscribit sibi nomen uermis, sed ea potius quæ sunt dignitatis, Primum mihi satis est, quod se in Propheta uermē dixerit. Neq; uero quæ in sacris literis testantur Christi dignitatem derogant illius assumptę humilitati: ut neq; retrorsum, quæ declarant humilitatem, derogant celsitudini.

Decimoseptimo, negat Christum uermem dici posse, quod terrenus non sit, sed iuxta Paulū cœlestis, imò & cœlestis erat, & terrenus. Iuxta illud dicitur filius dei: iuxta hoc filius hominis, siue Adæ. Porrò quod addit de proportione idētitatis, aut ęqualitatis, an ulla talis sit, ipse uiderit. Sed si hāc solam ponit in Christo, non erit ullo pacto imminutus à deo, quod tamen fatetur Faber. Quod si iuxta assumptam naturā dicitur inferior deo patre, proferat ille si quam nouit proportionem inter creatorem & rem creatam.

Decimooctauo, quod ratiocinatur & seraphim ad deitatē collatos uermes dici posse, nihil ad me pertinet. Neq; uero sic argumentor, inter hominem & deū nulla est proportio, igitur homo uermis est: uerum ita colligo, Christus se uermem dicit & non hominē, opprobrium & reiectamentum plebis, igitur non fuit paululū ab angelis diminutus, sed plurimum, etiam infra uulgus hominum.

Decimonono, quæstionem mouet, an ob iniurias susceptas, Christus fuerit in se diminutus. Exponat quid dicat in se, & nihil fuerit negocij illi respondere. Neque ratio uetat Christū quo plura passus est, hoc merito fuisse maiorem, & tamen interim uere deiectū. Vt dissimulē hic quod me facit aduersarium suum, qui pro ipso faciam: quod meum sermonem coniungit cum opinione Iudęorum, qua Christus multū fuit diminutus: quod periculum denunciat, si meis dictis pertinaciter hæream. Ego uero mea facile recantabo si prior recantet Paulus quod scripsit, Exinaniuit semetipsum.

Vicesimo loco, negat mortem Christi dicendam humiliationem, sed magis exaltationem, quum ipse dicat, Cum exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me. Eadem ratione latrones poterant dici exaltati. Imò Paulus ipse, Christi passionem, diminutionē interpretatur in hac ipsa epistola, Exaltationē, resurrectionis & immortalitatis gloriā. Atq; hoc loco uidetur sibi parum constare Faber. Cū enim omnibus machinis hoc agat Faber, ne Christus dicatur uere humiliatus fuisse, sic concludit, passionem illius non uocandam humiliationem in malam notam. Fatetur igitur esse humiliationē in bonā notam. Atqui in optimā notam nos illi tribuimus. Quis enim aliter tribuat Christo, nisi prorsus impius?

Vigesimoprimo, ait Christum cum ista pateretur nihilo secius fuisse regem angelorū, uelut absurdum sit dicere illum humiliatum infra angelos, qui rex sit angelorū. Atqui ea ratione non fuit inferior deo, cum fuerit deus. Et tamen hoc certe dat Faber.

Vigesimosecundo, sic ait, uerum hęc omnia pro nobis miseris iuxta oracula pati debebat, & uideri admirandus supra omnes, & uideri abiectus et humiliatus: nimirū innuens non humiliari, qui immeritus affligitur: imò hoc magis se deiecit, quo magis innoxius pro indignis ea pati uoluit. Et, ni fallor, sicut uere uisus est admirandus, ita uere uisus est abiectus & humiliatus, non simpliciter, sed, quod mihi satis est, aliquo modo.

Vigesimotertio, quod proponit de martyribus, pro me facit. Humiliātur illi, cum ceruicem præbent lictori, exaltantur gloriosæ mortis, tum memoria, tum præmio.

Vigesimoquarto, negat βραχύτι ad temporis modum posse referri, quo Christus uersatus est in terris, cum eum mox iubeantur adorare omnes angeli. Mirum uero si iubentur adorare qui deus est. Nec tamen ideo consequitur non aliqua parte fuisse inferiorem qui fuerit mortalis, cum illi sint immortales.

Vigesimoquinto, fortiter negat apud Hebræos, Meat, sonare spatium temporis, sed quantitatis, siue magnitudinis, et locis aliquot productis, putat se rem factã habere, quasi uero consequatur, si Meat alicubi sit usurpatum apud Hebræos, ut non declaret breuitatem temporis, non posse usquam ad temporis significationem accõmodari. Certe Psalmo triceſimo sexto, Adhuc pusillum & non erit peccator, Hebræis est Meat. Itẽ Psalmo centesimo octauo, Fiãt dies eius pauci, rursus est Meatim. Rursum Psalmo secũdo, Cum exarserit in breui ira eius, est Bimeat. Nec dubito quin centũ loca produci queãt, si quis hoc agat. Vide quid est rem dubiam, ut exploratam asseuerare.

Vigesimo sexto, quis non uidet præceptionem nihil ad rem pertinere, qua docet hæc uocabula, multum ac parum, similiaq; quoties iunguntur uocabulis auctionem diminutionémue designãtibus, nequaquam solere significare tempus, sed paulo minus adiungitur uerbo, minuisti. Nõ enim hic agitur, rectène uerterit Latinus interpres, sed quid Græca uox βραχύτι declaret. Quis enim Latinus unquam dixit paulominus pro paululum? quod magis sonat propemodum. Quod si βραχύτι Græcis ad tempus pertinet, nõ uertendum erat paulominus aut paululũ, sed paulisper. Neq; quicquam uetat ita loqui, Paulisper auxisti rem meam, paulisper deiectus fuisti.

Vigesimo septimo, conatur & Græcorũ autoritate probare, βραχύτι, non posse ad tempus referri, quod Eustathius Homeri interpres, de talẽtis loquẽs, βραχύτι dixerit, non tempus indicans, sed magnitudinem aut æstimationem. Primum plus tribuendum arbitror Athanasio, Chrysostomo, Origeni, uiris usq; ad eloquentiæ miraculum Græce peritis, cũq; Eustathio alienorum commentariorum rhapsodo. Ad hæc qui consequitur, Eustathius βραχύτι accommodauit ad magnitudinem, igitur non potest ad temporis modum pertinere? ut quoniam breuem fustem dicimus, non liceat dicere breue tempus.

Vigesimo octauo, quod docet si quis tempus uolet significare, dicendũ esse ἐπ' ὀλίγον aut μικρόν: quod posterius est apud Ioãnem: Hæc non significant tempus, nisi quia subauditur χρόνον, asinum significatura, si subaudiatur ὄνον, quemadmodum usu uenit & in βραχεῖ, cum dicimus ἐν βραχεῖ, id est, Breui, nimirum tempore.

Vigesimo nono, docet si interpretes Septuaginta tẽpus intelligi uoluissent, dicturos fuisse, ὀλιγώσεις αὐτὸν τάχυ παρ' ἀγγέλους, idq; ita Latine uertendum fuisse, Minuisti eum cito ab angelis, Verũ quis ita loquitur, Cito uixit, pro non diu uixit? licet cito mortuus est, apte dicatur, q nõ diu uixerit. Christus cito exaltatus fuit, quia nõ diu fuit humiliatus.

Triceſimo. Vulgarium & Athanasium duos facit, cum commentarij in epistolas Pauli, qui circumferuntur uersi à quodam Priore S. Balbinæ, Vulgarij sint, seu potius Theophylacti Bulgarienſis episcopi, non Athanasij. Quod protinus deprehendet qui Græca contulerit.

Triceſimoprimo, cum Faber asseueret hanc lectionem esse impiam atq; adeo hæreticam, si quis contendat tueri, paulisper imminutus ab angelis, tamẽ Chrysostomum ac cæteros orhodoxos omnes, nõ aliter excusat, quàm quod decepti per Septuaginta qui uerterint Ab angelis, putarint sic esse apud Hebræos, ac difficultate loci constricti, huc confugerint, ut βραχύτι ad temporis modum detorquerent, sed falso. Mallem illum de tantis ecclesiæ columnis paulo ciuilius fuisse loquutum, præsertim cum nemo sit omnium qui nõ cum illis hac in parte sentiat. Ipse denicq; Hieronymus illis assentit, sicut ante docuimus, idq; in opere nõ suspecto: cum commentarij quos habemus in psalmos, aut nõ sint Hieronymi, aut certe multis locis contaminati sint alienis emblematis: ut omittam, quod tot seculis magno consensu, sic legit, sic cantat, sic docet ecclesia: quę ut labi possit alicubi, certe sensum hæreticum non amplecteretur tot ætatibus.

Triceſimosecundo, quę adducit ex Euangelio de dignitate Christi, contra me nõ faciunt, qui sic illi tribuo pro tempore assumptã humilitatem, ut dignitati non derogẽ: Vno inquit, patre minor dicitur: uerum, sed eidem patri fuit æqualis: ita secũdum aliquid inferior fuit angelis, non simpliciter inferior.

Triceſimo tertio, multis uerbis docere nititur hominem unitũ diuinitati hoc ipso, sic exaltatum fuisse super omnia, ut paulum esset imminutus à deo. Atqui quod Faber hic uocat exaltationem, Paulus uocat exinanitionem. Et addit, formam serui accipiẽs, quod

ipse

ipſe quoq; Faber ſuperius interpretatur, Humanam naturam. Certe Faber inęqualitatē ponit in Chriſto, ſecundum quiddam: quę ſi ſumitur iuxta comparationem diuinæ natur. & humanæ, quomodo ſecundum hæc dici poteſt paulum diminutus.

Triceſimoquarto, expatiatur in campum late patētem, multa colligens de excellentia Chriſti, quibus adeo nihil detraho, ut ad illius dignitatem mihi ieiune, parceq; dicta uideantur. Sed ut ante demonſtratū eſt, hæc non officiunt iis quæ de eiuſdem humilitate ſunt dicta, iuxta naturam aſſumptam.

Triceſimo quinto, quādo Faber uſq; adeo mordicus tenet, Chriſtū nō niſi paululū fuiſſe imminutū à deo, uel illud expediat, quo ſenſu Paulus dicat eundem exinaniſſe ſe: An exinanire ſignificat paululū quiddā diminui, quod nobis penè ſonat, In nihilū redigere? Perinde quaſi dicas, Exanimauit hominem, & interpreteris, id eſt, Leuiter commouit.

Triceſimo ſexto, non ſatis amice patrocinatur Aquinati: qui Græce Hebraiceq; ignarus, ſequutus ſit aliorum errorem. Atqui ſi Chriſtus nullo modo fuit angelis inferior, manifeſta blaſphemia eſt, illum angelis facere inferiorem. Id certe uel citra linguarum peritiam ſentire poterat Thomas, uir non omnino ſtupidus.

Triceſimo ſeptimo, quoniam Faber omnem culpam reiicit in interpretē, ſic argumentabar, Si Lucas eſt interpres huius epiſtolę, hunc non oportet reum agere. Id, inquit, non recipimus, quum omnes ſentiant incerto autore trāslatam. Imò quiſquis eſt cuius extat argumentū in hanc epiſtolam, teſtatur Lucam pluſquā interpretem huius epiſtolę fuiſſe, qui memor ſenſus & ordinis poſt obitū Pauli, ex ſua memoria Græce illam deſcripſerit. Non aſſeuerat, inquis, ſed teſtatur ita multos ſenſiſſe. Quod ſi prorſus incertus eſt interpres, ut fatetur, quomodo Faber certò negat eſſe Lucam?

Triceſimo octauo, iam adiicit in fine, Cæterum non oportet autoritatem ſcribētis qui cūq; is fuerit, ſed ueritatem facere uictoriam. Id ſi uerū eſt, quomodo Faber unam unius Hieronymi annotationem ſequutus, de re tanta tam conſtanter pronūciat? Deinde quid ſi Lucas ſit autor, nam id aſſumpſi, non erit huic aliquid deferendum?

Triceſimonono, fatetur Eloim Hebræis polyſemum eſſe, & reſpondere duabus uocibus Latinis, deus & dij. Verum eſt quod fatetur & negari non poteſt, cęterum hoc adiicendum erat, quod cōſtat Eloim non ſolum ſonare deos, uerum etiam primates, iudices, deniq; & angelos.

Quadrageſimo, hoc ait intereſſe, quod Eloim quoties abſq; pluralitatis nota ponitur, deum ſonat, atq; ita ſemper tranſtulerunt Septuaginta, Rurſum quoties deos ſonat, additur col, pluralitatis nota. Id nihil opus eſt aliunde petitis argumentis refellere, cū ipſe ſermo ψευδόμενος ſe ipſum refellat. In hoc pſalmo non additur col, & tamen non uerterunt deum. Rurſum Exodi uigeſimo ſecundo, Dijs non detrahes, non apponitur col, & tamen uerterunt Deos.

Quadrageſimo primo, flagellat interpretem huius epiſtolę, qui in pſalmo nō uerterit Eloim, A deo, cum idem fecerint Septuaginta, quibus magis cōueniebat hoc imputari.

Quadrageſimo ſecundo, Quidam Hebręus Hiſpanus, homo mea ſententia nō uulgariter exercitatus in ſuis literis, ait hoc intereſſe inter Eloim et Malachim, qđ angeli quoque quoties de dignitate agitur, quod aſſiſtunt deo, Eloim uocantur: ubi de functione, hoc eſt, cum aliquò mittuntur, Malachim uocantur. At hic dignitatis fit collatio.

Quadrageſimo tertio, eleuat paraphraſin Chaldęorum, quę iuxta Septuaginta tranſlationē, pro Eloim, habet Malachim, id eſt, angelos. Cui ego in hac ſanè parte puto nonnihil tribuendum, præſertim cum conſentiat cum autoritate Septuaginta, quam ferè ſequuntur & apoſtoli.

Quadrageſimo quarto, ut cenſor ſeuerus obiurgat me, & amentiæ accuſat, qui ſcripſerim quod Hieronymus nō uideat admodū probaſſe, hūc pſalmū proprie tribui Chriſto, ſic detorquēs, quaſi proprie dixerim uere, cum Latine, ut opinor, dixerim proprie tribui quod ita tribuitur, ut in aliū neminem cōpetat. Permulta ſunt in pſalmis, quæ nobis cum Chriſto ſunt cōmunia. Nihil igitur in his meis uerbis, quod tam acriter debuit inceſſi.

Quadrageſimo quinto, procul reiicit meā coniecturam, quod collegerim ideo uideri nō admodū probari Hieronymo, hæc proprie tribui Chriſto, quod ſcripſerit, hūc locum

Apostolus in epistola ad Hebræos, super Christo interpretatur. Fateor grauem autorem Paulum, sed primũ incertum, an is huius epistolæ sit autor. Deinde fatetur Hieronymus hunc scripturas aliquãdo ad uictoriã detorquere. Postremo non uideo quomodo possit totus hic psalmus Christo accõmodari. Solemus autem in autorem reijcere, si quando ipsi fidem dictorum præstare nolumus. Verum id quoniam paucis annotari non potest, ex Apologia qui uolet relíqua petat. Neq; hic quicquã affirmo, tantum aio uideri.

Quadragesimo sexto, quod Christus in Euãgelio citat uersiculum ex hoc psalmo, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem: non arguit necessario psalmum hunc proprie in Christum competere, imò sententia potest esse generalis quam adducit.

Quadragesimo septimo, stultitiã impingit, qui scripserim usq; adeo dubitatũ de autore huius epistolæ, ut sero sit recepta à Romanis, cum hoc ad rem propositã nihil attineat. Certe hactenus pertinebat, ut si Pauli non est, minus nos eius urgeat autoritas.

Quadragesimo octauo, negat constare quod hãc Romani sero receperint. Neq; mihi constaret, nisi Hieronymus hoc literis prodidisset, testãs sua ætate Apocalypsim nõ fuisse receptam à Græcis, Epistolam ad Hebræos à Latinis. Nam hanc Græci libentius recepe runt in odium Arianorum. Comperiet hoc non esse meum somniũ, qui legerit epistolã ad Dardanum, de terra repromissionis, ubi fatetur à Latinis non fuisse receptam, cũ maxime uellet esse receptam. Legat eiusdem commentarios in Esaiæ caput sextum. Rursum eiusdem in caput octauum clarius etiam, rursum in Matthæi caput uigesimum sextum.

Quadragesimonono, arguit eam fuisse receptã à Romanis iam olim, quod hęc trãslatio præcesserit tempora Hieronymi. Vt hoc donemus esse uerum, tamẽ hinc nihil aliud confici potest, q; hanc epistolam translatam fuisse ante tempora Hieronymi. Neq; enim statim quod translatum est, receptum est.

Quinquagesimo, existimat euidentissimum esse argumentum, epistolam hanc fuisse receptam à Romanis, quod Hieronymus utatur eius testimonio aduersus Iouinianũ. Si ideo fuit recepta, quod huius utitur testimonio, receptus fuit & Pythagoras, cuius aduersus eundem utitur testimonio.

Quinquagesimo primo, suauiter irridet argumentationem meam, ut minime dialecticam, Sero fuit recepta, quia in hanc nihil commentatus est Ambrosius, quasi cõsequatur pari ratione, in quencunq; librum non scripsit commẽtarios Ambrosius, eum sero fuisse receptum à Romana ecclesia. Ac uere prædicat, hoc enthymema non unis dignũ Anticyris, si quis ad eum colligat modum. At ego in re cõiecturali synathrœsmo sum usus. Primum quod sero recepta sit, teste Hieronymo: deinde quod quędam in ea citentur ex Hebræorum uoluminibus, quę illic non reperiantur. Addo in cumulũ cõiecturarum, quod Ambrosius, cum in cęteras omnes scripserit, in hanc unã non scripserit. Erant & alię coiecturę, quas hic uelut aliud agens, non putaui recẽsendas. Nec est necesse, ut ex singulis cõiecturis nascatur certa conclusio. Satis est si ex multis congestis argumentis, confletur probabilis suspicio.

Quinquagesimo secũdo, existimat argumentũ irrefutabile, hanc epistolã fuisse receptã, quod Ambrosius ac Hieronymus in libellis suis utãtur illius testimonio. Id argumento est, sic fuisse receptã, ut iam tum à multis legeretur, uelut Pauli, non autem fuisse receptam autoritate publica, uelut partem scripturæ canonicæ, de qua non liceret dubitare.

Quinquagesimo tertio, iã ad argumentũ quod adducit ex Dionysio, qui in libris De diuinis nominibus adducat huius epistolæ testimonium, Respondeo, quoniam incertus est ille Dionysius, fieri posse, ut aliquanto posterior fuerit Ambrosio.

Quinquagesimo quarto, fortiter asseuerat nullos unquã de hac epistola dubitasse, prẽter Ebionitas, Marcionitas, & horum similes hæreticos. Quod si doceo Hieronymum e Augustinũ de hac epistola dubitasse, sicut mox, & in calce huius epistolę docebimus, ex regula Fabri consequetur eos esse hæreticos, qui nobis certe sunt orthodoxi, nec dubito quin et ipsi Fabro.

Quinquagesimoquinto, ait, Hieronymum cum ait illic quędam citari, quæ non compareant apud Hebræos, hæreticorum recitare calumnias, non suam sententiã. Quid senserit Hieronymus de hac epistola, mihi non satis liquet: nam is uafer est, & in hac fuit opi-

nione

nione,ut non protinus euulgandũ sit,quod apud te senseris,quando Christus turbis per parabolas loquutus est,solis discipulis aperiens regni mysteriũ. Quod si apud Hebræos ea reperiuntur,cur Hieronymus non indicat?

Quinquagesimo sexto,in calce cõcludit de hac non esse dubitandum, quandoquidẽ sacrosanctę synodi,et canones eam approbarunt. De synodorũ approbatione mihi non cõstat. Nũc certe constat receptam. Quo animo recepta sit, mihi nondum constat,an ut Pauli,an ut cui debeatur par autoritas cum cęteris. Quibuscũq; legibus recepta est, eam accipio:tantum illud dicam,Apocalypsis,si non fuisset in canonem recepta,nihilominus consistere potuisse fidem Christianam. Porrò si sacrosancta synodus approbauit epistolam ad Hebræos,cur audet Faber in ea locum taxare uelut impium & Christo indignũ? nisi forte synodo fuit exemplar emendatum,& mox ab approbatione, repente totius orbis,Græci pariter ac Latini codices,omnes deprauati sunt,adeo ut à nemine sciri potuerit, quid ea synodus legisset.

Quinquagesimo septimo,quicquid est incõmmodi,aut offendiculi,id in interpretem reijcit, sed meo iudicio parum pudẽter, in tãto Grecorum ac Latinorum codicũ consensu,præsertim quum nemo ueterum hoc lẽmate sit usus, tum incertum sit,an Lucas sit interpres. Verum hac de re nihil contẽdo:tantum tribus uerbis admoneo lectorem,quo illi cogitandi quærendiq; materiam suppeditem, quod quidem maxime conueniebat huic argumento, quo profitemur annotationes,non definitiones.

Summa rerũ capita,paucis annotauimus fastidioso lectori. Qui uolet rem plenius cognoscere, legat Apologiam nostram,qua Fabro respõdemus. Imperitię crimen facile agnoscam,impietatis in Christum,nec debeo,nec possum agnoscere, cui soli fateor omnẽ deberi gloriã, longe maiorem,quàm omnis humana prędicatio queat illi tribuere. Nec est cõtumelia,quod illi tribuimus humilitatem,cuius crucẽ, cuius flagra reuerenter adoramus etiam,cuius ignominia,nostra est gloria. Atq; utinam Faber dum suam tueẽ sententiam,non impetisset simplicem ac syncerum amicum tot dictis odiosissimis,quod illo uiro dignum erat,etiamsi quid illi fuissem aduersatus. Et tamen quod ad contumeliam attinet,facile uel negligo,uel amicitię condono,uel homini denique ignosco,præsertim cum quicquid hic criminis aut erroris impingit, sit mihi cũ probatissimis ecclesiæ doctoribus, imò cum publico totius ecclesiæ iudicio commune. Cæterum non opinor tãtum esse tribuendum amico,ut in illius gratiam haberi uelis blasphemus & impius in Christum,ubi non sis. Et hanc tamen calumniam sic à me depuli, ut quoad licuit, non læserim amici famam: ut nemini dubiũ esse possit,quin necessitatis fuerit, quod me defendi,Christiani pudoris,quod à talione abstinui.

Eũ uero qui modico q̃ ab angelis.) τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον, id est,Eum uero qui paulum quiddam prę angelis diminutus est,si quis uerbũ uerbo reddat: si quis sensum malit,Eum uero qui paulisper præ angelis diminutus est.

Gratia dei.) Hic ablatiui casus est χαρίτι θεοῦ, id est, Per gratiam dei, hoc est,beneficio diuino.

Pro omnibus.) ὑπὲρ παντὸς,id est,Pro uniuerso, siue pro omni aut quouis.

Decebat enim eum.) Hoc ad patrem est referendum, non ad filium. Laborat enim in hoc Theophylactus,ne præpositio per,diminuere uideatur autoritatem. Nam & per eũ fieri dicuntur omnia,à quo fiunt omnia. Proinde non solũ de filio dicitur, quod per illũ condita sunt omnia,uerũ etiam de patre. Vnde Consummare,legendum est actiue,non passiue τελεῶσαι. Certe in exemplari quod nobis exhibuit bibliotheca Paulina apud Londinum,scriptum uisitur consummare,licet deprauator aliquis, e, transpunxerit calamo. Suffragabatur codex Constantiensis uetustior. Sensus enim hic est,Decebat enim eum, nempe patrem,qui non unum tantum Iesum,sed cum illo multos adducere uellet in gloriam,ut eum qui esset princeps,ac dux salutis cęterorum,legitimum et perfectum redderet uarijs afflictionibus. Ad eum modum & legit & interpretatur Chrysostomus. Proinde librariorum errore in nõnullis codicibus, Consummari scriptum habetur uerbũ passiuũ. Quam tamen lectionem reperio in commentarijs Fabri.

Consummari deprauate pro consummare

Autorem salutis.) ἀρχηγὸν σωτηρίας, hoc est,Ducem ac principem. Nam autoritas

magis est penes patrem, iuxta diuum Hilarium, etiamsi Christus etiam autor est.

Laudabo te.) ὑμνήσω σε, Hymnis celebrabo.

Fidens in eum.) In eodem, πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ.

Et pueri mei.) Mei, supereſt, τὰ παιδία ἃ μοι, id est, pueri quos mihi.

Nunquã enim angelos apprehendit.) οὐ γὰρ δήπου, id est, Non enim uidelicet. Quanq; δὴ expletiua coniunctio, uehementiæ nonnihil addit. Et που nonnunq; uertitur Alicubi, ut sit sensus, Nusq; in diuinis literis legi, quod deus assumpserit angelicã naturã. Quod si probatur, uertendum erat, Non enim usquam sanè angelos apprehendit. Ad eum sensum facit & uerbum præsentis temporis. Demiror autem quid secutus interpres Chrysostomi, legat, Non enim quenquam angelorum apprehẽdit, nisi forte putauit in genitiuo ἀγγέλων subaudiri τίνα, uerum is genitiuus est uerbi. Certe Chrysostomus Græcus nõ discrepat à nostra lectione. Iam ipse Chrysostomus admonet metaphorã sumptam ab ijs qui cursu insequẽtes, fugientem occupant ac retrahunt. Angelos lapsos Christus non redemit, nec assumpsit illorum naturam.

Angelos apprehendit.) Apprehendit, præsentis temporis, ἐπιλαμβάνεται, id est, Assumit et induit, quemadmodum et mox, semen Abrahę apprehendit. Quanquam aliâs utatur hoc uerbo Paulus pro assequi.

Et fidelis pontifex,) ἀρχιερεὺς, id est, Summus sacerdos: tametsi sæpius ita uertit.

Ad deũ.) τὰ πρὸς τὸν θεόν, id est, In his quæ ad deum pertinent, aut quę apud deũ agunt.

In eo enim.) ἐν ᾧ γὰρ, id est, Nam in eo quod, hoc est, Ideo quod.

Et tentatus.) Et, copula redundat, nec legitur in uetustis Latinorũ exemplaribus. Sũt autem meo quidem iudicio coniungenda hæc duo, πέπονθεν, παρασθεὶς, id est, Quod accidit illi tentari, ut participium positum sit loco uerbi infinitiui.

Et eis qui tentantur.) Redundat hic quoq; copula, Et. In uetustiore codice Constantiensi quispiam adiecerat in spatio.

EX CAPITE TERTIO.

POntificem confessionis uestræ.) Nostrę, legunt Græci, ἡμῶν: atq; ita Chrysostomus, suffragãte uetustissimo simul et fidelissimo codice Paulino. Cõsentiebat uterq; Constantiensis. Ac rursus est ἀρχιερέα. Cęterum apostolum uertere poterat, Legatum. Mihi rectius uidetur quadrare Professio, quàm confessio, quando Græca uox est ambigua.

In omni domo.) ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ, id est, In tota domo.

Amplioris enim gloriæ.) Interpres sequutus Græcum sermonem, genitiuum uertit pro ablatiuo. Dicendum erat, Ampliori gloria dignus.

Interpres palàm dormitãs
Lapsus recentium theologorum

Habet domus.) Rursum hic genitiuũ pro ablatiuo transtulit: nam dicendũ erat, Ampliorem domo, uel ampliorem q̃ domus. Laurentius indicat hic lapsum Remigiũ interpretem, qui non inuenerit exitum sententiæ, eamq; culpam reiecit in Latinum interpretem. Thomas, & hoc recẽtiores, accipiunt honorem domus, gloriam in domo, aut de domo, secus interpretantibus Chrysostomo & Theophylacto, qui populum dei, domus appellatione designatum uolunt. Moyses administrauit populum, Christus condidit. Nos quo magis perspicuus foret sensus, expressimus ad hunc modũ. Tanto nanq; maiore gloria quàm Moyses, hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem, qui construxit domum, quàm ipsa domus.

Quę domus.) ἥτις οἶκός, id est, Cuius domus, ut cuius, referat uel ad deũ uel ad Christũ.

Fiduciam.) παῤῥησίαν, quasi dicas, Audaciam.

Et gloriam.) καύχημα, Plus aliquid adiecit, si non solum fidamus, uerum etiam gloriemur, ac ueluti iactemus sortem nostram.

Probauerunt.) Græci addunt, me.

Distinctio peperam apud Græcos

Quadraginta annis.) Hoc Græci distinctione referunt ad superiora. Viderunt opera mea per quadraginta annos. At eam lectionem palàm refellit quod sequitur, Quibus autem infensus fuit quadraginta annis.

προσώχθισα

Offensus fui generationi.) προσώχθισε. Laurentius magis probat Infensus q̃ offensus, ob id, ni fallor, quod offensus dure cohæret cum datiuo, generationi isti. Etiãsi apud

Suetonium

Suetonium legimus, offensior pontificibus pro subiratus. Porrò Gręcis πρόσοχθεῖν, est tædium molestiamq́ capere ex re quapiam. Deniq́ Hebræis est אקוט quod tædij molestiæq́ significationē sonat. Vnde diuus Hieronymus transtulit, Quadraginta annis displicuit mihi generatio illa, hoc est, Pertuli eam semper rebellantē, idq́ nō sine tędio meo. Nam deus in literis diuinis sæpenumero hominum more loquitur. Gręca dictio composita uidetur ab ὄχθη ripa, siue locus asper, in quem impingunt naues.

Generationi huic.) ἐκείνῃ est Græce, id est, Illi: & illa, uertit Hieronymus, ut modo indicatum est.

Et dixi semper.) / Gręci distinguunt, ut semper, aduerbium, referatur ad uerbum, errant, nec additur pronomen ij.

Quibus iuraui.) ὡς ὤμοσα, id est, Sicut iuraui. Interpres legisse uidetur, οἷς. Porrò illud, Si introibunt, est abiurantis, ut perinde ualeat, quasi dicas, Iuraui eos non ingressuros in requiem meam. Aliquoties addimus, emoriar, si fecero: Dispeream, ni optimum erat. *Si abiurantis*

Ne forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Discedendi à deo uiuo.) ἐν τῷ ἀποστῆναι, id est, In deficiendo, siue desciscendo.

Hodie cognominatur.) τὸ σήμερον καλεῖται, id est, Vocatur. Totum enim hoc tempus usq́ ad uitæ finem uocatur hodie.

Vt non obduretur.) ἵνα μὴ, id est, Vt ne.

Hodie si uocem eius.) In repetitione huius sermonis nonnulli Gręcorum codices habebāt, μου, id est, Vocem meam. Alij rursus αὐτοῦ, id est, Eius. Indicat Chrysostomus hic hyperbatō esse, in hoc quod dicitur uocem eius &c. Totum enim sermonem qui in medio est, pēdere usq́ ad initiū proximi capitis, Timeamus ergo. Porrò Ergo, addidit ad corrigēdum hyperbatum longiusculum. Item hyperbaton uideri potest in eo quod pręcessit: Sicut dicit spiritus sanctus, Hodie &c. usq́ ad uerbum, uidete fratres. Siquidē in medio nullum est uerbum, quod absoluat orationem. *Hyperbaton*

In illa exacerbatione.) Illa redundat, nisi quod additum est, explanandæ rei gratia.

Quidam enim audientes.) ἀκούσαντες, præteriti temporis est, id est, Cum audissent.

Quorum cadauera.) ὧν τὰ κῶλα, id est, Quorum membra. Interpres legisse uidetur πτώματα, nisi maluit exprimere sensum, Nam membra dicuntur & uiuorum.

Non introire.) μὴ εἰσελεύσεσθαι, id est, Non introituros.

Quia potuerunt introire.) Hoc loco uerba quæ adduntur, In requiem ipsius, non inuenio in Græcis exemplaribus, ne in antiquis quidem Latinis. Verum è superioribus apparet adiecta.

EX CAPITE QVARTO.

NE forte.) μήποτε, id est, Ne quando.

Aliquis ex nobis deesse.) ὑστερηκέναι, id est, Non assequutus fuisse.

Et nobis.) Et, redundat.

Nunciatum est.) εὐηγγελισμένοι, id est, ut ad uerbum reddam, Euangelizati sumus, hoc est, Nobis prædicatum est Euangelium. Sic alibi pauperes Euangelizantur.

Nō admixtus.) μὴ συγκεκραμένος, id est, Non cōtemperatus, hoc est, Non apte coniunctus, uelut anima copulatur corpori temperatura, quod fides ueluti uita sit auditui.

Ex his quæ audierunt.) τοῖς ἀκούσασιν, id est, ijs qui audierunt. Porrò datiuus hic pertinet ad participium, admixtus. Hunc locū perturbatiorem reperio in Græcorū commentarijs. Apud Theophylactum Gręcū mendosus habebatur, apud uersum etiam mutilus: proinde Theophylacti Gręca subscribā, ut habent, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι. τοῦτ' ἐστί, μὴ ἑνωθέντας μὴ συμφρονήσαντας περὶ τῆς πίστεως τοῖς ἀκούσασιν, ἀλλ' ἀποῤῥαγέντας αὐτῶν. θαυμασίως δὲ οὐκ εἶπε, μὴ συμφωνίσαντας, ἀλλὰ μὴ συγκεκραμένους, ἵνα τὴν ἄκραν ἕνωσιν δηλώσῃ. ἀκούσαντες δὲ ἐνταῦθα λέγει τοὺς πιστεύσαντας. οὗτοι γὰρ τῷ ὄντι ἀκούσαντες ἂν λέγοιντο. ὁ δὲ ἐν ἁγίοις ἰωάννης, μὴ συγκεκραμένους ἐνόησε τοὺς περὶ χαλὲβ καὶ ἰησοῦν, οὗτοι γὰρ ἀσυστασίαστοι ἔμειναν, οὐδὲ συνανεκράθησάν φησιν, οὐδὲ συνέστησαν καὶ συνεφθάρησαν τοῖς ἄλλοις στασιάζουσι καὶ μίαν πᾶσι γνώμην σχοῦσι. τίσι δὲ τούτοις; τοῖς ἀκούσασι καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσι. τοῦτο δὲ κατὰ τὴν μεγάλην αὐτοῦ καὶ βαθεῖαν σοφίαν ὁ ἅγιος οὗτος εἰπὼν, ἐμοὶ γοῦν ἀναξίῳ οὐκ ἔδωκε νοῆσαι πῶς αὐτὸ εἶπεν, id est, *Ex his q.a. locus uehementer obscurus explicatus*

Non admixtos fidei, ijs qui audierãt, hoc est, non unitos, non cõcordes de fide cũ ijs qui audierant, sed ab illis diuulsos. Mire uero non dixit, non consentiẽtes, sed non commixtos, quo summam unitatem declararet. Qui audierãt, hic dicit pro eo, quod est, qui crederant, Nam hi cuipiam audisse dici possunt. Cæterum diuus Ioannes, nõ admixtos intelligit Chaleb & Iesum. Nam hi permanserunt alieni à seditione, neq; simul cum cęteris seditionem mouentibus, eundemq; cum omnibus animum habentibus, inquit, cõmixti sunt, neq; simul insurrexerunt, neq; simul cõsumpti sunt. Quibus autem illis? Nimirum ijs, qui audierunt, nec ullam receperũt utilitatem. Hoc uero iuxta magnam suam ac profundam sapientiam locutus est sanctus ille: mihi uero indigno nõ dedit intellectum, quo modo hoc dixerit. Hęc Theophylactus, quũ in translatione Latina quędam diuersa sint, quædam absint. Nam illic Basilij, non Ioannis fit mentio, & postremi uersus prętermissi sunt. Ex his cõligo uel apud Græcos fuisse duplicem lectionem, uel apud nos lectionem esse deprauatam. Etenim si Græci recte legunt συγκεκραμένους, nobis admixtis legendum est, non admixtus. Et sanè in uetustiore codice Constãtiensi habebatur admixtis, citra ullum rasuræ aut inductionis uestigium. Nec dubito quin eadem lectio in pluribus exemplaribus inueniri queat, si quis uetustas excutiat bibliothecas. Quinimo dum hæc scribo consulo ęditionem Hispanicam, & Admixtis cõperio, non admixtus, & Græce συγκεκραμένους non συγκεκραμένῳ. Vnde apparet & apud Græcos fuisse duplicem lectionẽ. Nam & in Theophylacto scriptum erat συγκεκραμένως, pro ω, quod aliquis correxerat, annotata dipthongo ου: & æditio Aldina habebat συγκεκραμένῳ, consentiens cum exemplaribus quę nos sequuti sumus. Sed in utraq; lectione scrupuli nonnihil est. Etenim si legas συγκεκραμένους, nõ consistit interpretatio Chrysostomi locum accommodantis ad Chaleb et Iesum Naue: Nam his planè sermo profuit, qui ideo se non admiscuerũt seditioni, quia credebant sermoni diuino. Si legas, συγκεκραμένῳ, dure cohærent duo datiui τῇ πίστει & τοῖς ἀκούσασι. Deinde quomodo dicit sermo non auditus ijs qui audierũt? Verũ hic postremus scrupulus facile discutitur ex Græcis uerbis, in quibus auditus nomen est ἀκοῆς non participium, perinde sonans quasi dicas sermo rumoris siue promissionis. Quidam enim hoc interpretantur de exploratoribus nũciantibus quę uidissent. Iam si legas συγκεκραμένους, sensus erit non profuisse incredulis audisse eundem sermonem de terra repromissa, quẽ alij audierant, eo quod per fidem non essent admixti ijs qui audierãt, hoc est, auscultarãt, ut ἀκοὴν accipias simplicem auditum, mox eandem uocem accipias pro credulitate, quasi dicas audierant & non audierant. Et ad hanc sentẽtiam non est legendum fidei, sed fide: ut sit Græcus datiuus declarans modum, similis iustrumentali. Quomodo dicis eos non fuisse admixtos cæteris? Quia non crediderũt quemadmodum & illi. Hoc pacto non offendunt duo datiui, quorum alter est modi, alter respondet prępositioni σὺν. Si legas συγκεκραμένῳ, intelliges sermonem non fuisse commixtum fidei, in his qui audierãt. Quem admodũ enim uinum non prodest homini, nisi misceatur corpori, ita non prodest auditus sermo, nisi fides eum transferat in animi uiscera. Atq; ad hanc sententiam datiuus, fidei, respondet præpositioni σὺν, & ijs qui audierunt, datiuus est acquisitionis, ut subaudire possis in, in his qui audierunt, & audierũt nihil aliud ualebit quàm auribus hauserũt. Quanquam hic locus & apud Chrysostomum est perturbatior, si modo hi commentarij sunt illius. Nam titulus indicans eos post mortem illius æditos, nonnihil suspicionis præbet lectori. In his autem deprehendas duplicem lectionem. Etenim quum ait, ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος ἀκοῆς ἐκείνους μὴ συγκεκραμένῳ τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασι, satis declarat se legisse, sermonem admixtum cum fide in his qui audierant. Rursus in progressu sermonis uidetur aliud legisse, ὃ δὲ λέγει, τοιοῦτόν ἐστιν· οὐκ ἔσωσαν κἀκεῖνοι ὥσπερ ἡμεῖς ἀκούσαντες, ἀλλ' οὐδὲν ὄφελος αὐτοῖς γέγονε· μὴ τοίνυν νομίσητε ὅτι ἀκοὴν τὸ κηρύγματος ὠφελήθησαν, ἐπεὶ κἀκεῖνοι ἤκουσαν. ἀλλ' οὐδὲν ἀπώναντο, ἐπεισὶν μὴ ἐπίστευσαν· οἱ οὖν περὶ Χαλὲβ καὶ Ἰησοῦν, ἐπειδὴ μὴ συνεφώνησαν τοῖς ἀπιστήσασι, διέφυγον τὴν κατ' ἐκείνων ἐξενεχθεῖσαν τιμωρίαν. καὶ ὅρα σου τὸ θαυμαστὸν οὐκ εἶπεν, οὐ συνεφώνησαν, ἀλλ' οὐ συνεκράθησαν, τουτ' ἔστιν ἀσασιάσως διέκεινται· ἐκείνων πάντων μίαν τὴν τῶν ἀνθρώπων γνώμην ἰσχυκότων, ᾧ ταῦθα μοι δοκεῖ τὴν σαλσιν ἀνιέναι, id est, Quod autẽ dicit tale est, Audierãt et illi quemadmodum nos audimus, sed nihil utilitatis hinc ad illos rediit. Proinde ne putetis, quod uobis profutura est audita prædicatio, quandoquidẽ & illi audierãt, sed nihil

Chrysostomus à Theophylacto notatus

Theophylacti interpres de suo mutat quædam

Chrysostomus sibi non constans

nihil inde fructus perceperunt, eo quod non crediderunt. Igitur Chaleb & Iesus, quoniã non cõsenserunt ijs, qui non crediderunt, effugerunt uindictam illis illatam. Ac uide mirum quiddam, Nõ dixit, nõ consenserũt, sed non cõmixti sunt, hoc est, ab seditione subduxerunt sese, quum omnes illi unam & eandẽ mentem obtinerent. Hic mihi uidetur et seditionem tacite significare. Ex his uidetur is quisquis hæc scripsit legisse συγκεκραμένους, uidelicet quum ait, οὐ συνεφώνησαν, ἀλλ' οὐ συνεκράθησαν, idq; accommodat ad Chaleb et Iesum qui abstinuerunt à coniuratione, parentes uoci dei. Verum hæc sententia ne consistit quidẽ, quũ negetur sermo profuisse ijs qui se non miscuerant. Proinde suspicor hoc commentarium esse rhapsodiam diuersarum opinionum. Mihi simplicior lectio uidetur συγκεκραμένοι. Ex præpositio supereſt, & qui legendum, non quæ.

Qui credimus.) οἱ πιστεύσαντες, id est, Qui credidimus.

Et quidem operibus.) καίτοι, id est, Quanquam: ut intelligas iurasse, illos non introituros in requiem, cum iam parata esset requies, nẽpe perfectis mũdi operibus, quibus absolutis, requieuit deus die septimo: tametsi tolerari potest & altera lectio. καίτοι quanquam

Quibus prioribus.) Prius est, Græce πρότερον.

Terminat diem.) ὁρίζει, id est, Designat, siue definit, aut præstituit. Nec additur quendam apud Græcos: quanquam exemplaria uariant hoc loco.

De alia loquerentur post hac die.) περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας, id est, De alia loquutus fuisset, post hæc, die. Nisi accipias, posthac, aduerbialiter. Sẽtit enim alium Quendam, sabbati diem, qui illum primum sequeretur.

In ipsum quis.) Melius erat, in idem exemplum, αὐτῷ ὑποδείγματι. Ac mihi quidem Græcorum uerborum sententia uidetur hęc esse, Ne quis cadat ut illi ceciderunt in defecto, eodem exemplo incredulitatis et inobedientię: et sicut illi ceciderũt ob incredulitatẽ, ut dicit Psalmographus, ita isti perirent similiter, similiter peccantes. In hũc sensum consentiunt Græcanica scholia. Græci sic habent, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

Et efficax.) ἐνεργής. Hieronymus alicubi uertit, Euidens, nominatim commẽtans in Esaię caput 66. quod, ut opinor, legerit ἐναργής. At hoc sanè loco magis quadrabat Efficax. ἐνεργής ἐναργής

Et penetrabilior.) τομώτερος, id est, Acutior, siue incidentior, si sic liceat Latine loqui, à uerbo τέμνω, seco, siue incido.

Gladio ancipiti.) δίστομον, id est, Vtrinq; incidentem, siue utrinq; acutum: quod Hieronymus compluribus locis uertit, Bicipiti. Græci aciem gladij uocant στόμα os, quod hac parte mordeat. Os gladij

Ac medullarum.) καὶ μυελῶν. Quanq; nonnulli Græci codices habent, μελῶν, id est, Membrorum. Theophylactus legit, μυελῶν, unà cum Chrysostomo.

Et discretor.) κριτικός, id est, Iudex, siue qui iudicare possit: unde & Latinis Critici dicuntur. Græci κρίνειν hic exponunt ἐτάζειν, id est, examinare, etiamsi belle uertit interpres.

Vlla creatura inuisibilis.) οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανής, id est, Non est creatura non manifesta, siue occulta.

Et aperta.) καὶ τετραχηλισμένα. Quod perinde sonat, quasi dicas, ceruicata. Græci putant metaphoram sumptam ab ouibus, quibus pellis à ceruice detrahitur cum excoriantur, siue ab ijs qui ceruicem inflectunt quum se submittunt, & agnoscunt se esse inferiores. Sic & Iuuenalis,

Aulam resupinat amici, de scrutante omnia.

Spei nostræ confessionem.) Spei nostrę, apud Græcos non inuenio: nec asscribit in exemplari Paulino, nec in Donatianico, nec apud Chrysostomũ. Mihi uidet articulus additus explicare, quam professionẽ sentiat, uidelicet eam, cuius pauloante dixit Iesum apostolum nostræ confessionis. In Constãtienſi uetustiore scriptum erat, teneamus confessionem eius. Consentiebat alter recentior. Supereſt

Qui non possit compati.) συμπαθῆσαι. Compatiendi uerbũ optarim equidem Latinis tã esse receptũ, quàm Græcis est συμπαθεῖν, idemq; pollere. Proinde nos coacti periphrasi rem sumus eloquuti. Est enim συμπαθεῖν, affici, moueriq; sensu alieni mali.

Tentatum autem.) Melius erat, Sed tentatum. Eadem uis utriusq; coniunctionis, sed

non

non semper ubiuis quadrant omnes apud nos.

Pro similitudine.) καθ' ὁμοιότητα, id est, Iuxta similitudinem. Quod non ita accipiendum est, quasi Christus aut non fuerit uere homo, aut non fuerit uere passus, sed quod ipse immunis à peccato, carnis naturæ peccatricis mala assumpsisset, & perinde pœnas dederit, quasi ipse peccasset.

Ad thronum gratię eius.) Eius, redundat, nec est in uetustis exemplaribus, τοῦ θρόνου τῆς χάριτος. Nam gratiam opponit seueritati legis Mosaicæ.

In auxilio opportuno.) εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id est, In opportunum auxilium.

EX CAPITE QVINTO.

EX hominibus assumptus, pro hominibus constituitur.) Aut addenda erat coniunctio &, aut nomen relatiuum qui: quod ego posterius malim, etiãsi participio Græco non addidit articulum ὁ. Non enim hęc dicunt de Christo pontifice nostro, sed adhibentur similitudinis conferendæ gratia, tametsi in quibusdam Latinis exemplaribus manet recta scriptura.

μετριοπαθεῖν

Qui condolere possit.) μετριοπαθεῖν: quod sonat, quasi dicas, Moderate ferre, hoc est, non grauiter succensere. Quanquam Græcanica scholia μετριοπαθεῖν, exponũt pro συμπαθεῖν, id est, Cõpati, uoce ipsa nihil tale præ se ferente. Theophylactus pro unica uoce multas reddit συμμετρεῖν, συμπαθεῖν, συγκαταβαίνειν, συγγινώσκειν, id est, Cõgruere, condolescere, accommodare se, ignoscere, Vox autem Græca dicta est, à moderandis affectibus. Non enim facile remittit, qui læsus impotẽter irascitur. Quod equidem admiror, ne Vallæ quidem animaduersum fuisse, qui recte uerti potuisse putat, Qui particeps passionum possit esse. Chrysostomus annotauit hoc sermone denotari præcellentiam Christi à reliquis sacerdotibus, ob id, ni fallor, quod hic solus liber ab omni peccato, tamẽ alienis peccatis indoluerit. At nunc quo fastidio, quo supercilio despicimus alienum erratum, quàm atrociter sæuimus in lapsos, ipsi grauioribus obnoxij uitijs.

Tanctę Aaron.) καθάπερ καὶ Ἀαρών, id est, Quẽadmodũ et Aaron, addita coniunctione.

Semetipsum clarificauit.) ἐδόξασε, id est, Glorificauit.

Pro sua reuerentia.) ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, id est, A reuerentia. Sua, additum est explicandi gratia, quanquam magis quadrabat Sui. Atq; ita scriptum fuisse in codice Paulino, testatur etiamnum rasuræ uestigium. Illud item admonendum, εὐλάβειαν, non modo significare reuerentiam, uerumetiam pietatem. Quod sanè uerbi non male quadrabat hoc loco, quum loquatur de patre & filio.

Explanatio

Et quidem cum esset filius.) καίπερ ὢν υἱός. Interpres separauit hęc, quorum ordo inter se cohæret, propter Græca participia. Sensus autẽ ad hunc habet modum, Qui in diebus carnis suę, cũ precationes & supplicationes apud eum, qui ipsum poterat seruare à morte, cũ clamore ualido & lachrymis obtulerit, & exauditus sit pro reuerentia: tametsi filius esset, didicit ex his quę passus est, obedientiam. Per participia reddi poterat ad hunc modũ, Qui in diebus carnis suę, precationibus & supplicationibus ei, qui se seruare poterat à morte, cum clamore ualido & lachrymis oblatis, & exauditus pro reuerentia, quamuis esset filius, tamen ex his quæ passus est, didicit obedientiam.

Dei, superest in nostris

Cum esset filius dei.) Dei, nõ est in Græcis, nec apud Chrysostomum interpretem, nec apud Theophylactũ. Cũ filius esset non seruus, tamen afflictus est, tanctę noxius seruus.

A deo pontifex.) ἀρχιερεύς, id est, Summus sacerdos: quanquam hic ἀρχιερέα, sic penè perpetuo uertit.

Grandis sermo.) πολὺς ὁ λόγος, id est, Multus, siue copiosus.

δυσερμήνευτος

Et interpretabilis ad dicendum.) Suspicor interpretem uertisse, Ininterpretabilis, si cut superius, Ininuestigabiles. Nam Græce est δυσερμήνευτος λέγειν, id est, Difficilis interpretatu & explicatu. Quo quidem loco nonnihil demiror Thomam, qui putarit hãc uocem, interpretabilis, bifariam exponi posse, ut in, habeat negationem, quam nemo possit interpretari: aut affirmatiue interpretabilis, qui indigeat interpretatione. Primum enim si In negat, uelut in illis, indoctus, impius, quid significat quod superat, terpretor? Quanquam quibus uerbis addi solet hæc prępositio, cum negationẽ habet? quasi liceat dicere,

Thomæ taxata sententia

Inamare

Inamare, pro non amare, quemadmodũ inamabilis, & impudere pro nõ pudere, quemadmodum impudẽs. Nec enim Interpretor, compositum est ab in, et terpretor, sed ab inter & uerbo inusitato seu nomine potius. Deinde ut accipiamus affirmatiue, quis hoc illi concedat interpretabilẽ idem significare, quod indigentem interpretatione? Velut si sanabilis dicatur qui egeat sanatione. An non hoc insignitæ cuiusdam impudentiæ est, hęc cũ autoritate docere, non consultis Græcis, sine quibus hæc definiri non possunt? siue id scriptũ fuit ab illo uiro, siue alius quispiam admiscuit. Siquidem Gręca uox omnino respuit hanc Aquinatis distinctionem, quæ nihil aliud declarare potest, quàm difficilem ad interpretandum, hoc est, quem non facile quisquam interpretetur. uel enarret potius. Nam ἑρμηνείαν etiam philosophi uertunt enunciationem.

Imbecilles facti estis ad audiendum.) νωθροὶ ταῖς ἀκοαῖς, id est, Segnes auribus, ut ipse paulo post uertit.

Expers est sermonis.) ἄπειρος, id est, Inexpertus, siue rudis. Non enim omnino caret eloquijs, sed in ijs nondum adoleuit. Expers autem respondebat ad particeps, et hoc fefellit interpretem, aut certe scribam. *Expers, pro rudis*

Sermonum dei.) λογίων, id est, Eloquiorum, autore Valla.

Paruulus enim est.) νήπιος. Cur nõ magis infans, cum loquatur de lacte? præsertim cũ Græca uox nõ proprie significet paruulũ, sed puerũ, aut parũ sapientẽ, præsertim ętate.

Pro consuetudine.) διὰ τὴν ἕξιν, id est, Propter habitum: quanquam interpres non male rem explicuit, si dixisset Pro assuetudine, siue assuefactione. Nam habitus, in hunc sensum uox est philosophis peculiaris. At sensus est, αἰσθητήρια: quod magis sonat organa sentiendi, ne quis putet esse νοῦν, quod ita subinde uerterit. *Habitus ἕξις*

EX CAPITE SEXTO.

QVapropter intermittẽtes.) ἀφέντες, i. Omittẽtes, seu potius omisso sermone.

Inchoationis.) Melius uertisset, Primordij, siuę principij, quemadmodũ paulo ante uertit, Exordij, ἀρχῆς. Sentit autẽ ea uerba, quibus rudes adhuc in Christo initiantur, & instituuntur, nempe catechumeni.

Fidei ad deum.) ἐπὶ θεόν, id est, In deum.

Baptismatum doctrinæ.) Quidam hoc coniunctim legũt, ut sit sensus, Doctrinæ, quæ est de baptizando. At Gręcanica scholia sic interpretãtur, ut separatim sit legendũ. Omittentes sermonẽ illum, quibus primũ instituũtur rudes in Christo, nempe eum qui est de pœnitentia: hoc est, primũ admonentur, ut relinquant uitam pristinã, renascituri in Christo: deinde de fide in Christũ cõdiscunt, quid sit credendũ: deinde his traditis succedit baptisma, cuius mysteria tum demũ aperiuntur. Post hæc docentur de sacramentis fidei nostræ, & parãtur ad accipiendũ spiritũ sanctum. Quanq̃ si mauis coniunctim legere, nihil uetat, quo minus intelligas de instituto & doctrina prima, quæ baptizandis, hoc est, catechumenis solet tradi. Quod si placet, singula quoq; quæ sequunt̃, possunt ad doctrinam referri, quę est de impositione manuũ, de resurrectiõe mortuorũ, de iudicio ęterno Atq; hũc sensum mihi sequi uidetur Chrysostomus, ut totum hoc quod recensuit de pœnitentia, de fide, de baptismatibus, de manuũ impositione, de resurrectione mortuorum, de iudicio æterno, fundamentum sit doctrinæ Christianę, sine qua nemo sit Christianus. Cęterum in his adolescere, & à uirtute in uirtutem progredi perfectionis est. *Baptismatum doctrinæ locus perplexus explicatus*

Gustauerunt etiam.) Gustaueruntq́ est Græce, γευσαμένους τε. Ne putemus hic nouum esse caput.

Gustauerunt nihilominus.) Rursum uim coniunctionis circumloquutus est: nã Græce est Et gustauerunt.

Virtutesq́ uenturi seculi.) δυνάμεις, ut intelligas hic esse infirmitatem, illic apparere potentiam, quę iam nunc incipit in pijs, ceu pignus immortalitatis futurę. Hoc admonere uisum, ne quis interpretetur de uirtutibus, quæ uitijs opponuntur.

Rursum renouari.) ἀνακαινίζειν, id est. Renouare, uerbo actiuo, ut subaudias se. Hic quoq; locus in causa fuit, quo minus hęc epistola Pauli putaret̃ nonnullis, quod id uideatur asserere, quod à nonnullis hæreticis defensum est, si quis à baptismo relapsus esset in peccatum letale, hoc est, in homicidium, aut adulterium, aut simile, non posse pœnitentia *Locus olim quibusdam suspectus*

restitui

restitui. Verum hanc difficultatem, duobus explicant modis. Primum ut accipiamus impossibile, dictum, quod admodum difficile uoluit intelligi. Est autem tempestiua huiusmodi exaggeratio in deterrendo. Nam suffrigidum mihi uideē sic elabi, ut dicamus impossibile esse, quoad nostras uires. Deinde ut pœnitentiam cum baptismo coniūgamus. Siquidem, per baptismum peccatis pristinis morimur. Porrò baptismum nō iterari, iam olim receptum est patrum autoritate. Ad hāc sententiā faciunt quæ sequuntur. Rursum sibi crucifigentes filium dei, quod aliàs Paulus baptismum appellet una cum Christo crucifigi, cōmoriq; et consepeliri. Proinde ut ille non nisi semel mortuus est, ita non cōuenit iterari baptismū. Eodem pertinet renouādi uerbum. Nam pœnitentia, qua nos utimur, nō tam renouamur, quàm sarcimur, Solus baptismus renouat. Ad hunc fermè modum Chrysostomus. Apparet autem tum fuisse, qui Iudaico animo satis esse putabant ceremonias sacramentorū, atq; hac fiducia licētius peccabant, quod arbitrarentur subinde licere ad ea remedia recurrere. Hunc igitur errorem diligenter eximit hoc loco Paulus.

Ad pœnitentiam.) εἰς μετάνοιαν. Admonet Chrysostomus, præpositionem εἰς, usurpatam uice ἐν, & ἐν positum loco διὰ, more Hebræorum.

Rursum crucifigentes.) ἀνασταυροῦντας: quod Hieronymus quodam in loco uertit Re crucifigentes, Græcam exprimens uocem.

παραδειγματίζειν Et ostentui habentes.) παραδειγματίζοντας: quod uertit in Matthæo Traducere. Verti poterat Infamantes, siue ludibrio exponentes. Reddūt enim quodammodo Christū infamem, et ludibrium faciunt, qui cum semel sit mortuus, semper uicturus, sua uita efficiūt, ut illi sit sæpius moriendum, uidelicet iterantes id, propter quod ille mortem suscepit.

A quibus colitur.) δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, id est, Per quos & colitur: ut intelligamus fructum reddendum, non quibuslibet, sed ijs, quorū opera culta est terra. Id enim efficit addita coniunctio, quam interpres omisit.

Viciniora saluti.) ἐχόμενα σωτηρίας, id est, Propinqua saluti, siue adhærentia saluti. Certe Augustinus libro contra Cresconium tertio, cap. lxxiiij. citat meliora & hærentia saluti. Verum interpres, quoniam præcesserat comparatiuum, subiunxit item comparatiuum.

Et dilectionis.) Græce est, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, id est, Laboris dilectionis, nempe laboris, quem ob charitatem in iuuandis proximis adierunt.

Ostentare.) ἐνδείκνυσθαι, id est, Ostendere, siue monstrare, exhibere, præstare. Nā ostentare semper in malum sonat.

Ad expletionem spei.) πρὸς τὴν πληροφορίαν. Quasi dicas certificationem. Certissimæ enim spei fiducia nascitur ex pijs operibus, potius quàm ex syllogismis, & qui frigide sperat, languet in pijs operibus. Nam πληροφορία dicitur, cum certissimis argumentis rei cuiuspiam fit fides.

πληροφορία

Vsque in finem.) ἄχρι τέλους. Id quod non solum accipi potest, de perseuerantia usq; ad finē uitæ, sed multo magis de perfectione spei, quæ crescit & adolescit in nobis, simul augescēte pietate, donec occurramus in uirum perfectum. Nam hinc cœpit hęc disputatio Pauli, ut grandescerent in Christo.

Vt non segnes.) ἵνα μὴ νωθροὶ, id est, Ne languidi aut segnes. Id quod paulo superius uertit debiles.

Et patientia.) μακροθυμίας, id est, Longanimitate, si quis ad uerbum exprimat. Expressius autem dixit Apostolus quàm interpres, qui per fidem & patientiam.

Hæreditabunt.) κληρονομέντων, id est, Hæreditate capiunt, & est præsentis temporis, non futuri.

Abrahæ nempe.) Nempe posuit pro quippe, ᾧ γὰρ Ἀβραάμ. Sed in quibusdam codicibus recte habetur nanq;, uelut in exemplari Paulino, & in alijs item emendationibus.

Nisi, iurantis Nisi benedicēs benedixero.) Non est Græce εἰ μή, nisi, sed ἢ μήν, quod ut indicat Theophylactus hoc loco aduerbium est confirmandi. Nihil autem aliud est iusiurandū, quàm uehemens confirmatio. Eadem uox habeē apud Septuaginta Geneseos 22. quam tamen Hieronymus non reddidit Latine, quia sæpe non potest cōmode reddi. Quoniam autē scriptura frequenter utitur syllaba Si, quum iurādo negat, nisi quum affirmat, interpres hic recte pro ἢ μήν posuit, nisi. Nec id præter latinorum consuetudinem.

Multiplicabo

Multiplicabo.) Cur non potius multiplicauero, πληθυνῶ.

Per maiorē sui.) Rursum oblitus, reliquit Græcū casum. Latine dicendum erat, maiorem se. Quanq; apud Græcos pronomen nullum additur, sed tantum est, per maiorē. *Interpres altum dormiens*

Et omnis cōtrouersiæ finis.) Græci legunt Illis, αὐτοῖς, non αὐτῶν, ut accipias illis, nempe hominibus, iusiurandum est finis omnis controuersiæ.

Ad confirmationē est iuramentum.) Apparet & hic ἐις, id est, In, positum pro per. Finitur controuersia, confirmatione iurisiurandi.

Immobilitatem.) τὸ ἀμεταθετον, id est, Immutabilitatem, siue firmitatem. Solent enim hominum testamenta & pacta rescindi, at Dei non item.

Quibus impossibile est.) Græce est, in quibus, ἐν οις. Nec est fortissimum, sed ἰσχυρὰν. id est, Validum.

Quasi ancoram.) ὡς ἄγκυραν, id est, Tanquam ancoram. Vetusti Latinorum codices habent, sicut ancoram.

Ad interiora uelaminis.) καταπετάσματος. Quod proprie significat aliquid obtentū atq; obductum quod arceat conspectum.

EX CAPITE SEPTIMO

Primum quidem interpretatus rex iustitiæ.) Nam Melchisedech apud Hebræos sonat regem iustitiæ. Quandoquidem illis מַלְכִּי Malci, rex meus dicitur. In compositione autē iod litera euphoniæ gratia assumitur, צֶדֶק zedec iustitia. Solom שָׁלֵם autem pacem sonat: id uocabuli quidam putant indi tum à Melchisedec urbi Hierosolymarum. Hoc ex loco deprehendi potest error interpretationis, in libello qui incerto titulo circūfertur, adiectus utriusq; testamenti uoluminib. de uocabulis Hebraicis, cū appareat id operis nihil aliud esse, quàm tumultuariā non unius hominis coaceruationē, etiamsi diuus Hyeronimus testatur sese hisce de rebus librū ædidisse. Nam illic Melchisedec exponitur in hunc modum, Melchisedec rex iustus, siue rex iustitiæ aut rex pacis, siue pacificus. Atq; in hoc nomine Melchisedec nulla uox est, quæ pacē significet. Neq; Paulus ait Melchisedec sonare regem pacis, sed Melchisalem מַלְכִּי־שָׁלֵם exprimere regem pacis. Hieronymus in nominibus huius epistolæ exponit Melchisedec, rex iustus. *Notatus quidam de etymologia Melchisedec.* *Liber de Hebraicis nominibus non est Hieronymi*

Sine patre, sine matre.) ἀπάτωρ ἀμήτωρ. Compositis apud Græcos dictionibus: et sine genealogia, apud illos est, ἀγενεαλόγητος, quod ferè sonat, quasi dicas, cuius generis origo non possit reddi.

Intuemini autem.) θεωρεῖτε δὲ, Considerate, siue uidete. Quanquam potest accipi, & considerate.

De præcipuis.) ἐκ τῶν ἀκροθινίων. Quod significat primitias frugū. Interpres legisse uidetur, ἀκροθινίων, quæ uox præcipua significat. Verū hoc loco ἀκροθινία dixit pro spolijs, siue exuuijs ab hoste detractis, interpretātibus ad eum modū & Græcanicis scholijs, ipsoq; Chrysostomo. Et reperitur in hoc significatu apud Philostratū sophistam. Interpres illud sequutus uidetur, quod in fastigio acerui præcipua soleāt poni. Illud ridiculū quod interpres Chrysostomi, cum acrothinia uertisset præcipua, nostrā sequutus æditionem, subiecit, præcipua dicuntur exuuiæ, uidelicet oblitus se Latine loqui nō Græce. Quanquam & latinis opima spolia dicebātur uelut egregia, quæ ducibus essent detracta. Græca uox dicta est uel à tangendis summis, unde & ἀκροθινιάζειν & ἀκροθινιᾶς, uel ab ἄκρον, quod est summum, & θινες acerui frumentorum aut ordei. *Notatus interpres Chrysostomi.*

Tanquam & ipsi exierint.) Sermo latinus anceps est, utrum hæc uerba pertineant ad Leuitas accipientes decimas, an ad fratres dantes. Cæterū quoniam Græcis est ἐξελθοντας, non potest aliò referri quàm ad fratres.

Cuius autem generatio, &c.) ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ, id est, Is qui non numeratur ex generatione eorum, decimas sumpsit ab Abraham.

Sine ulla autem contradictione.) χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, id est, Sine omni uero contradictione, quod modo uertit controuersiam.

Ibi autem contestatur.) Contestans, μαρτυρούμενος, id est, De quo testatum est, quod uiueret. Nam de hoc pronunciatum est, quod pontifex esset in æternum. Siquidē partici-

pium μαρτυρούμενος, mediũ est. Et in hanc sententiam interpretantur Græcanica scholia.

ὡς ἔπος εἰπεῖν, nusquã alias est apud Paulum

Vt ita dictũ sit.) ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, Vt sic dicam. Ad uerbũ sonat, ut uerbũ dicam. Idẽ Græci dicunt ὡς τύπῳ εἰπεῖν, hoc genus sermonis nusq; reperies apud Paulum alibi.

Et Leui qui.) Et, hoc loco non est accipiendum simpliciter pro coniũctione copulatiua, uerum pro Etiam, siue quoq;, ut sit sensus, nõ solum Abraham dedisse decimas Melchisedec, uerumetiam in Abrahã autore gentis, ipsum etiam Leui, cuius est ius decimarũ soluisse decimas. Porrò quod præmollit sermonem, dicens, ut ita loquar, explicat paulo post: Nam adhuc in lumbis patris erat, hoc est, nondum erat natus Leui, quẽ tamen dico quodammodo fuisse decimatum in patre.

Decimas accepit.) ὁ δεκάτας λαμβάνων, id est, Qui decimas accipit, siue solitus est accipere, participio præsentis temporis. Loquitur enim nõ de Melchisedec, sed de sui temporis Leuitis, decimas accipere solitis.

Sub ipso.) Subaudi, sacerdotio Leuitico, ne quis ad hominem referat.

In quo enim.) ἐφ' ᾧ γάρ, id est, In quem enim, siue de quo.

De alia tribu est.) φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν. i. Alterius gentis, siue tribus particeps fuit.

In qua tribu.) εἰς ἣν φυλήν, id est, De qua tribu, siue ad quam tribum.

Nihil de sacerdotibus.) Sacerdotio legendũ, περὶ ἱερωσύνης. Sed ut πρεσβυτέριον, ordinẽ presbyterorũ declarat, ita Paulus sacerdotiũ pro collegio sacerdotũ usurpasse uidetur.

Secundũ ordinem Melchisedec.) τάξις, & ordinem significat & ordinationẽ, ac mea sententia hic magis quadrabat ordinatio. Nõ enim agitur, quotus fuerit Melchisedec, aut Christus, sed quomodo fuerit ordinatus.

Et quantum est non sine iureiurando.) καὶ καθόσον. Apertius uertisset, & quatenus nõ citra iusiurandum, ut sit sensus, hoc esse meliorem spem nostrã, per quam, Christo sacerdote, accedimus ad deum, quod illi sacerdotium cõmissum fuerit in æternum, idq; nõ sine iureiurando, quo certior esset spes promissorum.

Sempiternum ἀπαράβατον

Sempiternum habet sacerdotium.) ἀπαράβατον, id est, Quod ad aliũ transire non possit, quod successione nõ aliunde transmigret ad alium, quemadmodum fieri necesse erat in sacerdotio Mosaico.

In perpetuum potest.) εἰς τὸ παντελὲς, Quod magis sonat ad plenũ, siue perfecte, hoc est, ut Græcorum exponunt scholia, nõ solum hic, sed etiam illic. Verum hoc nõnihil prima fronte sapere uidetur Origenis dogma, quemadmodum et aliàs habet quædam, quę illius decretis in speciem patrocinari uideantur, ut de seruandis dæmonibus.

Locus olim suspectus quibusdam

Accedens.) Et Græci codices & Latini uetustiores habent, accedentes, προσερχομένους.

Ad interpellandum pro nobis.) ὑπὲρ αὐτῶν, id est, Pro ipsis.

Innocens.) ἄκακος, Expers doli. Sic & Chrysostomus interpretatur. Nam Innocens Græcis non potest latinè reddi, si Ciceroni credimus.

Qui post legem est.) Græce est, τῆς μετὰ τὸν νόμον, id est, Quod post legẽ est. Tametsi Græca præpositio μετὰ anceps est. Nam legi potest, & supra legẽ. Quod si legis, qui post legẽ, intellige post legẽ cõditam, nempe in psalmis. Siue mauis, suprà legẽ, intelligit plus fuisse põderis in uoce diuina, quàm in præcepto Mosi. Abrogat enim id qd posterius est prius condita: & abrogat quod à maiore profectũ sit autore, id quod minor instituerat.

In æternum perfectum.) τετελειωμένον. Quasi dicas, factum semper idoneum ac legitimum: Neq; enim sacerdos semper aut ubiq; idoneus est ad peragendum sacrum.

EX CAPITE OCTAVO.

Capitulum autẽ.) κεφάλαιον, id est, Sũma siue caput. Sentit enim se compendio dicturũ, quod fusius disseruit, & id quod est præcipuũ, explicaturum.

Minister pro administrator

Magnitudinis.) μεγαλωσύνης. Potius maiestatis, sicut paulo ante uertit.

Sanctorum minister.) λειτουργός. Quod non simpliciter sonat ministrum, sed plerunq; ministrũ sacrorũ, & qui fungat officio sacerdotij pro alijs. Vnde quod nos uulgo uocamus officium, Græci λειτουργίαν appellant. Vocem putãt hinc dictam λήιτον, olim dicebant prytaneum, hoc est, locum publicũ in quo uersabantur magistratus, & ἔργον opus, unde commutatis aliquot literis λειτουργοὶ dicti, qui in his locis magistratibus inseruiebãt. Porrò genitiuus sanctorũ, potest uel ad homines referri, uel ad ipsa

sancta

ſancta,ut dicatur adminiſtrare ſancta pro nobis,ueluti ſacerdos. Quanꝯ autem Græca ſcholia malũt de hominibus accipere,tamẽ id quod proxime conſequitur magis ſuadet, ut de rebus ſanctis accipiamus,miniſter ſanctorũ,& tabernaculi ueri,ut ueri quoꝯ referatur ad ſancta. Vt enim hoc tabernaculũ, nempe cœlum,uerum eſt tabernaculũ,ita ſancta ſanctorũ quæ illic adminiſtrat uere ſancta ſunt. Theophylactus & Chryſoſtomus ſequuntur poſteriorem ſententiam, etiamſi Theophylactus recenſet utramꝯ.

Si ergo eſſet.) εἰ μὲν γὰρ, id eſt, Si enim.

Nec eſſet ſacerdos.) οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, id eſt, Ne ſacerdos quidẽ eſſet,ut qui nihil offerret, quale lex præſcripſerat.

Cum conſummaret.) μέλλων ἐπιτελεῖν, id eſt, Cũ conſummaturus eſſet.

Nunc autẽ melius.) διαφορωτέρας, i. Excellentius. licet in nõnullis habeat διαφορωτέρας.

Quanto.) Latinus debebat addere,tãto,ut reſpondeat quãto. Nam Græcis licet omittere.

Illud prius.) ἡ πρώτη ἐκείνη, id eſt, Primum illud. Niſi quod Græci abutuntur aliquoties hoc ſuperlatiuo uice comparatiui.

Culpa uacaſſet.) ἦν ἄμεμπτος, id eſt, Fuiſſet irreprehenſibile, ſiue de quo queri non poſſis, aut in quo nihil poſſet deſiderari. Quod tamen Chryſoſtomus ita torquet, ut ἄμεμπτος accipiatur pro eo,nõ quod ipſum ſit inculpabile, ſed quod inculpabiles reddat,ut culpa ſit hominũ,non eſt tamenti. Quanquã Paulus ad Romanos,fatetur legem fuiſſe infirmã, nec potuiſſe conferre perfectam ſalutem. & in Actis idẽ affirmat Lucas. Et Petrus appellat onus omnibus importabile. Et deus apud prophetam appellat iuſtificationes non bonas. Quæ omnia iuxta Chryſoſtomi ſententiam accipienda ſunt. Nihil enim à deo proficiſcitur, quod non ſit bonum. Et Paulus aliâs legem ſanctam & bonam appellat.

Locus inquireretur.) ἐζητεῖτο τόπος, id eſt, Quæſitus fuiſſet locus.

Vituperans enim.) μεμφόμενος γὰρ, Verbum eſt,unde perductũ erat nomẽ, ἄμεμπτος, probat enim non caruiſſe reprehenſione,cum ipſe deus de eo queratur.

Ecce dies ueniũt.) Hoc teſtimonium adduxit ex Hieremiæ capite trigeſimo primo, et ita adduxit,ut appareat ſequutum per omnia ædítionẽ Septuaginta, ſed ab Hebraica ueritate minimũ abhorrentem. Primũ uenient, pro quo Hieronymus uertit,ueniant. Græce eſt ἔρχονται, quod ad utrunꝯ tempus pertinet. Nam de pacto, ſiue ut alibi uertitur, fœdus mox dicemus. Quod aũt Hieronymus uertit,irritum fecerũt,Paulus, ſiue quis alius fuit(ad hunc enim modum citat Hieronymus) expreſſit οὐκ ἐνέμειναν, id eſt, Non perſtiterunt in teſtamẽto ſiue pacto. Deinde quod ille uertit, dominatus ſum eorũ, hic explicuit, ἠμέλησα αὐτῶν, i. Neglexi eos, iuxta Septuaginta. Præterea quod Hieronymus uertit in uiſceribus, hic extulit, εἰς τὴν διάνοιαν, id eſt, in mentẽ. Ad hæc quod Paulus dixit, ἕκαστος, Hieronymus uertit, uir, ſequutus ἰδίωμα ſermonis Hebraici.

Paulus citat iuxta Septuaginta

Qua apprehendi manum.) Magis eſt apprehendens manum.

Dando leges.) διδούς, id eſt, Dans. pendet enim à ſuperioribus.

Superſcribã.) ἐπιγράψω, id eſt, Inſcribã, quod Græca præpoſitio ſit ambiguæ naturæ.

Proximum ſuum.) τὸν πολίτην αὐτοῦ, id eſt, Ciuem ſuum. Quanquam alij codices habent, τὸν πλησίον, id eſt, proximum.

A minore uſꝯ ad maiorẽ.) ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, id eſt, A paruo illorum uſꝯ ad magnum illorum, conſentientibus & Hebræis.

Veterauit prius.) πεπαλαίωκε, id eſt, Antiquauit, ſiue fecit antiquum.

EX CAPITE NONO.

Habuit quidẽ & prius.) εἶχε μὲν οὖν, id eſt, Habuit quidẽ igitur. Et prius nomen eſt, & ad teſtamentum refertur. Nec eſt Græce prius, ſed primum.

Iuſtificationes culturæ.) Sermo anceps eſt: poteſt enim diſtincte legi, δικαιώματα λατρείας, ſed rectius cõiũctim legitur. λατρείαν enim appellat ritus (ſacrificorũ.

Et ſanctum ſeculare.) τό, τε ἅγιον κοσμικόν, id eſt, Sanctum mundanum, quod in eam partem admitterẽtur etiam proſelyti ac gẽtes, id quod indicant commentarij in hunc locum Chryſoſtomi ac Theophylacti.

Candelabra.) ἥ τε λυχνία. Et candelabrum numero ſingulari. Nos lucernas uertimus quod idem candelabrum multas ſuſtineat lucernas.

Quæ dicitur ſancta.) Sancta hoc loco pluralis eſt numeri, neutri generis, ἅτις λέγεται ἅγια, quæ dicitur ſiue dicũtur ſancta, ut reſpõdeat ad hoc, quod mox ſequitur, ſancta ſanctorum. Torquetur admodum diuus Auguſtinus in quæſtionibus ſuper Leuiticũ, quæ ſtione quinquageſima tertia, quem in ſenſum accipiendũ ſit, ſanctum ſancti, putatq; dictum τὸ ἅγιον τῶν ἁγίων, perinde quaſi plene dicas, τὸ πνεῦμα ἅγιον, τοῦ θεοῦ ἁγίου id eſt, Spiritum ſanctum ſancti dei, cum conſtet hãc cõduplicationem iuxta idioma ſermonis Hebraici, epitaſin habere ſanctimoniæ. Siquidem priorem partem duntaxat ſanctum appellat, alteram ut eximie ſanctam, ſanctum ſanctorum.

Excuſſa Auguſtini ſententia

Poſt uelamentum autem ſecundum.) Secũdum, referendum eſt ad Velamentũ, non ad tabernaculum. Apud nos enim anceps eſt ſermo, apud Græcos nequaquã. Licet ipſa res, atq; etiam ſermonis tenor reclamet Græcorũ lectioni. Paulus enim diſtinguit duo tabernacula, non duo uelamenta. Nec enim erant duo uelamenta. Hãc diſtinctionẽ proſequẽs apoſtolus, paulo inferius ita loquitur. His uero ita cõpoſitis, in prius quidem tabernaculum ſemper introibant ſacerdotes ſacrificiorum officia conſumantes, in ſecundum autem ſemel in anno ſolus pontifex &c.

Thuríbulum.) θυμιατήριον. Quod locum quoq; ſignificat, aut aram, in qua fit ſuffitus.

Super quæ erant.) ὑπερ ἄνω δὲ αὐτῆς, id eſt, Supra illud autem, ſiue ſupra illam, ut refears ad arcam, atteſtantibus ſcholijs Græcanicis.

In priore quidem.) εἰς μὲν τὴν πρώτην. Cur non potius in primum quidem? cum præſertim Græcus interpres ita loquutus ſit, & grãmatices ratio poſtulet. Similiter in eo quod ſequitur εἰς δὲ τὴν δευτέραν.

Sacrificiorum officia.) τὰς λατρείας. Explicuit interpres Græcam uocem, quã aliquoties uertit culturam, ſiue obſequium.

Quem offerret.) ὃ προσφέρει. i. Quem offert. Nec eſt pro ignorantia, ſed pro ignorãtijs.

Parabola ſimilitudo

Quæ parabola.) Cur non potius ſimilitudo? Aut quid hic opus uoce Græca?

Temporis inſtantis.) εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id eſt, In tempus quod inſtabat, hoc eſt, pro tempore tum præſente.

Iuxta quam.) κατὰ ὃν, id eſt, Iuxta quod, ſiue in quo, ut ſubaudias tempore.

In cíbis & in potíbus.) Interpres nõ potuit reddere Greci ſermonis gratiã, ἐν βρώμασι καὶ πόμασι, niſi dixiſſet in eſculentis & poculentis.

Et iuſtícijs.) δικαιώμασι, id eſt, Iuſtificationibus.

Impoſitis.) ἐνικείμενα, id eſt, Impoſita, refertur enim ad munera & hoſtias. Apud Græcos certa eſt lectio, Nec tã eſt impoſita quàm ſita. In his enim quæ cõmemorauit, ſita eſt Iudaica religio.

Aſſiſtens.) παραγενόμενος, id eſt, Accedens. Alioqui parum apte cohæret, quod mox ſequitur, Introiuit in ſancta. Etenim quî poteſt introire, qui iam aſſiſtit?

Per amplius.) Duæ ſunt dictiones, διὰ τοῦ μείζονος, Per id qd' amplius, ſiue maius erat.

Non manufactum.), οὐ χειροποιήτου, Dictione compoſita.

Qui per ſpíritum ſanctum.) διὰ πνεύματος αἰωνίου, id eſt, Per ſpiritum æternum. Et in hunc modum legit & interpretatur Chryſoſtomus.

Morte intercedente.) θανάτου γενομένου, id eſt, Morte facta. Quanquam interpres bene reddidit ſententiam.

Teſtamentũ Hebræis pactum eſt

Vbi enim teſtamentum, mortem &c.) At diuus Hieronymus prodidit uocem, quam interpretes uerterunt teſtamentũ. Hebræis magis ſonare pactũ aut fœdus בְּרִית. Quod ſi uerum eſt, apparet & hãc epiſtolã ſcriptam ab eo, qui Hebraice neſcierit, id quod haud ita diſſimile ueri uidetur. Certe diuus Hieronymus conſtanter uertit pactum. Iã διαθήκη Græcis diſpoſitionem ſonat magis quàm teſtamentũ. Et hæbreis בְּרִית à teſtibus dictum eſt, quod pacta quæ rata uelimus eſſe, ſub teſtibus ſanciri ſoleãt. Proinde Septuaginta uidentur hoc ſequuti, qui teſtamentũ tranſtulerunt. Verum ſi quis uocẽ ſequi malit, quàm ſermonis uſum ac proprietatem, quicquid adhibitis agitur teſtibus, teſtamentũ erit. Nec eſt confirmatum, ſed βεβαία, hoc eſt, ratum, ſiue firmum, ut ſubaudias Eſt.

Lecto enim.) λαληθείσης γὰρ, id eſt, Dicto enim.

Mandato legis.) Græca ſecus habent λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς, κατὰ νόμον τοῦ μωϋσέως

τέως παντὶ τῷ λαῷ, i. Cũ enim omne mandatũ dictũ siue recitatũ esset iuxta legẽ à Mose to ti populo. Et lana coccinea.) καὶ ἔριον κοκκίνου, id est, Lana coccina, à cocco, quæ adhi betur tingendæ purpuræ.

Hic sanguis testamẽti.) Ad hæc alluisisse uidetur Christus in cœna, Hic sanguis noui testamenti, simili modo suum repræsentans sacrificium.

Sine sanguinis effusione.) Græce composita dictio est, αἱματεκχυσίας. Et hic locus non nihil sapere uidetur Origenicũ, si legas quę sequũtur, & si quis crassius interpretetur. Pro inde Chrysostomus rem trahit ad allegoriam. Synagoga terra erat, ecclesia cœlũ. Illorum sanctum paulo ante uocauit mundanum, nostra cœlestia sunt, cum simus ipsi cœlestes. αἱματεκχυσίαι / χυσίαι

Non enim in manufactis.) Græce est, In manufacta sancta, &c. εἰς χειροποίητα ἅγια, & consentiunt nostri codices emendatiores.

Exemplaria uerorum.) Græce non est ὑποδείγματα, quemadmodum paulo ante, sed ἀντίτυπα, ueluti reddentia similitudinẽ uerorum. Neq; mihi uidentur absurde dici exem plaria uetera illa, quę deliniabant ac uelut adumbrabant Euangelicam historiam. Certe nobis erant exemplaria, etiamsi deo nõ fuerunt. Qui scripsit hanc epistolam nihil inter esse putauit inter ὑπόδειγμα & ἀντίτυπον. ἀντίτυπα / ἀντίτυπα

In consummatione.) ἐπὶ συντελείᾳ, id est, Sub consummationem, siue instante con summatione. Nam eam uim habet aliquoties ea prępositio, si dãdi casui iungatur, ut ca ptauit illum ἐπὶ θανάτῳ.

EX CAPITE DECIMO

NOn ipsam imaginem.) οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Ipsam, posuit pro ueram & ex pressam, quæ rem totam ut est, repræsentet. Vnde & Christum, imaginem dei uocat. At umbra nihil repræsentat præter extrema quædã corporis li neamenta, unde rudis illa priscorum pictura cœpit.

Alioqui cessassent offerri.) Græcanica scholia admonent per interroga tionem esse legendũ, an non desijssent offerri: Interpres legisse uidetur, ἐπεὶ ἐπαύσαντο ἂν προσφερόμενα. Pro nobis facit Theophylactus. Certe aut omittẽda erat negatio, aut legen dum per interrogationem, quæ uim habet negandi. Cæterũ hic eleganter interpres par ticipium uertit in uerbum infinitiuũ, ἐπαύσαντο προσφερόμενοι pro προσφέρεσθαι, quod aliâs quidem parum eleganter reliquit. Interpres collaudatus

Sed in ipsis commemoratio.) Subaudiẽdum est, sacrificijs siue hostijs, siue in ijsdem. Loquitur enim de iteratis.

Hostiam & oblationem noluisti.) Quisquis hanc scripsit epistolã, minimũ discrepat ab æditione Septuaginta, in citandis ueteris instrumenti testimonijs, iuxta quos ita legi mus, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι, ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρ τίας οὐκ ἐζήτησας. τότε εἶπον. ἰδοὺ ἥκω. ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπταί περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλη μά σου Vbi pro aures positum est corpus, atq; ita legit Augustinus, enarrãs psalmum tri gesimũ nonum. At diuus Hieronymus iuxta ueritatem Hebraicam trãstulit hoc modo, Victima & oblatione non indiges, aures autem fodisti mihi. Holocaustũ & pro peccato nõ petisti, tunc dixi, ecce uenio. In uolumine libri scriptum est de me, ut facerem placitũ tibi deus meus. Cęterum quod dicit, Aures autem perfodisti mihi, indicat obedientiã fi dei, quam deus iam requirebat à suis cultoribus, fastiditis uictimis. Corpus pro aures

Vt faciã deus.) Hoc referendũ est ad illud quod præcessit, Ecce uenio, ut faciam &c. annotantibus Græcorum scholijs, & liquet ex his quæ sequuntur.

Tunc dixi, ecce uenio.) Vbi hæc uerba repetunt, dixit, est Græce τότε εἶπεν. Mirũ est aũt, cur interpres Latinus mutauerit personam, cũ referantur uerba superius posita. Et ta men ita scriptũ fuisse in uetustissimo codice Paulino rasuræ uestigiũ indicat. Neq; secus legisse uidetur Chrysostomus, uel hoc argumẽto, quod quęstionẽ mouet, de quo hoc di catur. Nam si legisset, tũc dixi, hoc est, si ipse diceret de se, nõ cõueniebat interrogare, de quo hoc diceretur. Post hæc consului Græcũ codicem, et reperi εἶπεν, id est, dixit, in po steriore loco, quũ apud Theophylactum esset εἶπον, id est, dixi: Variant et Latini codices.

Vt sequens statuat.) τὸ δεύτερον, id est, Secundum siue posterius.

Sacerdos præsto est cotidie.) ἱερεὺς ἕστηκεν, id est, Sacerdos stat, ut uerbũ uerbo reddam.

Nec est quod nos offendat tēporis ratio, cum in huiusmodi uerbis præteritū usurpetur pro præsenti. Hoc admonui, quod animaduerterim quosdā frustra offendi, in quibus est Stapulēsis noster. Alioqui si legas stabat, parum congruet quod mox consequitur, Quę nō possunt auferre peccata. Quanquam Græce est, οὐδὲ ποτε δυνανται, id est, Nunq̄ possunt: atq̄ ita scriptum comperi in exemplari Paulino, atq̄ item in Constantiensi.

Pro peccatis offerens hostiam.) προσενέγκας θυσίαν, Participiū est pręteriti temporis, quamobrem mutato genere uertere poterat, oblata hostia.

Sanctificatos.) τοὺς ἁγιαζομένους, id est, Eos qui sanctificantur.

Dabo leges.) διδοὺς νόμους, id est, Dans leges. Codex Donatianꝰ habebat dando, pro dabo, consentiebat Constantiensis.

In introitu.) Valla castigat, in introitū, quasi nos confidamus futurū, ut introeamus sancta. Et est quidem Græcus sermo anceps, εἰς τὴν εἴσοδον. Verū non uideo cur nō recte possit accipi, nos habere fiduciam in introitu, quo Christus Pontifex pro nobis ingressus est sancta. Etiāsi diuersa lectio mihi non improbatur, et magis quadrat ad ea quę sequuntur, Accedamus cum uero &c.

Initiauit.) ἐνεκαίνισεν, id est, Innouauit, siue dedicauit, unde encænia.

Viam nouam.) ὁδὸν πρόσφατον, id est, Viam recentem.

Accedamus.) προσερχόμεθα, id est, Accedimus. Etiamsi hic Græcorum exemplaria uariāt. Et in plenitudine est, ἐν πληροφορίᾳ, de quo sępe iam admonuimus. Ac de certitudine fiducię, interpretantur Grę corum commentarij, qui Chrysostomo inscribuntur.

πληροφορίαι

Confessionem indeclinabilem.) ἀκλινῆ, id est, Non uacillantē, neq̄ huc & illuc nutantem, hoc est, firmam & immotam. Alioqui indeclinabile dicitur, quod uitari non possit.

In prouocationem charitatis.) εἰς παροξυσμὸν. Quod Lucas in Actis accipit pro excandescentia, in malam partem: hic in bonam usurpauit, pro extimulatione.

παροξυσμὸς

Collectionem nostrā.) ἐπισυναγωγὴν. i. Aggregationē, quasi postea accesserint, aut accessuri sint.

Quanto uideritis.) ὅσῳ βλέπετε, id est, Quanto uidetis.

Terribilis autem.) Melius erat, sed terribilis, Quanquam idem significent hæ coniunctiones, tamen nonnihil refert aliquando, quam quo loco ponas.

Et ignis æmulatio.) ζῆλος, igni ueluti sensū tribuit. Nā zelū appellat impetū ulciscēdi.

Locus olim suspectus

Quę consumptura est.) ἐσθίειν μέλλοντος, id est, Qui comesurus est, siue deuoraturus. Et hic locus palàm admit spem Christianis relapsis in peccatū, nisi commode interpretemur iuxta rationem, quam superius indicauimus ex Chrysostomi sententia, atq̄ etiam Theophylacti, non posse repeti baptismum, qui Christi mortem repręsentat. Testatur nominatim Theophylactus, hunc Pauli sermonem à nonnullis eò fuisse deprauatum, ut interpretarentur, non dari locum uenię, à baptismo reuolutis in uitia. Quoniam autem ea quę sequuntur, Sed terribilis expectatio iudicij, uidentur pugnare cum hac interpretatione (Nam alioqui dixisset, sed sequitur pœnitentia) posset & sic explicari, ut Paulus ὑποστολῇ utatur, quo magis deterreat eos à peccando. Similia sunt in epistola Ioannis. Aut ut intelligamus de ijs qui deficiunt à lege Christi, quos aduersarios uocat.

Irritam quis faciens.) ἀθετήσας τις νόμον, id est, Aliquis qui irritam fecit legem.

Mereri supplicia.) ἀξιωθήσεται, id est, Merebitur, seu dignus habebitur.

Pollutū duxerit.) κοινὸν, id est, Cōmune. Sic enim uocant Iudæi, quod est prophanum & abominandum. Porrò duxerit, positum est pro existimarit, aut habuerit.

Mihi uindicta

Mihi uindictam.) Græce est, uindicta nominandi casu, ἐμοὶ ἐκδίκησις, ut & ante admonuimus. Perinde ualet ac si dicas, mea est uindicta, & meum est ulcisci, non uestrum.

Et ego retribuam.) Et, redundat, consentiente Constantiensi.

Quia iudicabit.) Quia, non est apud Græcos. Cæterū illud, in altero quidē opprobrijs, dilucidius uerti poterat, per tū & tum, aut partim & partim, aut non modo & non solū. Partim quidē dum et probris et pressuris affecti, spectaculo fuistis omnibus, partim dū consortes ita conuersantiū facti estis. Vt sit sensus, illos duplici nomine laudari, qui non solū ipsi persecutionem ob Christi fidē sustinuerint, uerum & alijs hæc patientibus adsuerint & communicarint. Porrò quod Laurētius arbitratur, ex hoc potissimū uerbulo doceri posse, hanc epistolam esse Pauli, quod de uinculis suis meminerit, friuolū est, ne dicā ridicu'um

Laurentij argmentū

ridiculū, quasi nō omnes fermè apostolorū successores & adiutores in uinculis fuerint.

Spectaculū facti.) θεατριζόμενοι. Theatron Græcis spectaculū. Vnde qui in theatrum producuntur, ut omnibus sint spectaculo, θεατριζεσθαι dicuntur.

Nam & uinctis.) Græce est, τοις δεσμοις μου, id est, Vinculis meis, interpres legisse uidetur δεσμίοις. Theophylactus legit δεσμοῖς μου. Vtraq; lectio sanam habet sententiam.

Cognoscentes uos.) Græci sic legunt. γινώσκοντες ἐχειν ὑμᾶς ἐν ἑαυτοις κρειττονα ὕπαρξιν καὶ μένουσαν, id est, Cognoscentes uos habere in uobismetipsis meliorem substantiam in cœlis & manentem. Quidam codices pro ἐν ἑαυτοῖς habent, ἐν οὐρανοῖς, id est, In cœlis Quidam habebant ad hunc modum, ἐχειν ἑαυτοις κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοις, id est, habere uobisipsis meliorem substantiam in cœlis.

Nolite itaq; amittere.) μὴ ἀποβάλητε οὖν, id est, Ne abijciatis igitur.

Patientia enim uobis necessa.) ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν. Quod nō simpliciter sonat patientiam, qua toleramus mala, sed patiētem expectationem, cum spe præmij duramus in malis, & nos rebus melioribus seruamus. ὑπομονή

Adhuc enim modicum aliquantulum.) ἔτι γὰρ μικρὸν, ὅσον, ὅσον. Quod ita uertere potest: Adhuc enim perpusillum, aut perq; exiguum tempus, Nam græci sermonis conduplicatio, epitasin habet breuitatis temporis, idq; iuxta proprietatē Hebræi sermonis, qui congeminatione uerbi eiusdem uehemētiam explicāt. Quod genus est illud Hieremię, Ficus bonas bonas, & ficus malas malas. Rursum illud eiusdē, templū domini, templum domini, itidem Esaias capite decimo, Adhuc enim paululum, modicumq;, et cōsummabitur indignatio mea. ὅσον, ὅσον

Ex fide uiuit.) ζησεται, id est, Viuet, siue uicturus est.

Quia si.) Antiqui codices habent, quod si. Græci, καὶ ἐὰν, id est, Et si.

Non placebit animæ meæ.) οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ, id est, Non complacitum est animæ meę in illo. Quanquam diuus Hieronymus existimat Ea legendum, ut referatur ad uisionem, non ad hominē: præcedit enim in Habacuc, unde hic desumptus est locus, Scribe uisionem, &c. Atq; illud, si subtraxerit se, refert ad Christum tardātem, non ad hominem desperātem. De quo cui cordi fuerit copiosius edoceri, legat huius enarrationē in secundum caput Habacuc. Noua Hieronymi interpretatio.

Subtractionis filij.) Filij, non reperio in Græcis codicibus, ac ne in Paulino quidē exemplari, nisi quod aliquis recētiore manu in spacio uersus diriméte asscripserat, filij. Suffragabatur nobis hic uetustissimus codex Constantiensis. Porrò ita dixit, non sumus subtractionis, quasi diceret, non sumus subtractores, hoc est, qui refugiūt ac detrectant obedire: sed sumus fidei, hoc est, fideles, quasi dicas, sumus dei. Nec est simus, sed sumus, ἐσμὲν modo indicandi, non imperandi. Superest in nostris

EX CAPITE VNDECIMO

Perandarū substantia.) ἐλπιζομένων ὑπόστασις, id est, Quę sperant, ut sperandarū nomen sit gerundiuū non participiū. ὑπόστασιν dixit, certitudinē, & id cui aliquid innititur ac fulcitur. Augustinus enarrās caput euāgelij, secundum Ioannē 14. sic adducit, Est autē fides sperātiū substātia, ut ἐλπιζομένων accipiat actiue, quū sit uerbū mediū, quasi fides sit quo nitantur credentes. Itidem citat libro de Pecc. merit. & remiss. 2. cap. 31. Ibidem ἔλεγχος uertit conuictionē, sed dure. Hic quidam argutantur circa hanc definitionē, ut ipsi uocant, cū encomiū fidei potius sit q; definitio dialectica. Tametsi Hieronymus ac Theophylactus eam appellāt definitionem, quod speciem aliquam habet definitionis, qua rei naturā explicant dialectici. Siquidem hoc exordiolo ingreditur fidei laudationem, mox & exemplis ostēdens, quantam uim habeat fides. Nisi forte putant esse finitionem, ubicunq; legerint est. Veluti si dicam, literæ sunt in rebus aduersis solatium, in secundis ornamentū: hanc eruditionis laudatiunculam existimēt ad definitionum leges exigendā. Et sunt qui submota hac definitione, ceu nimiū apostolica, parumq; magistrali, subijciūt aliam sophisticā, & Aristotelis redolentem dialecticā, uidelicet hanc, Fides est uoluntaria certitudo absentiū, infra scientiā et supra opinionē cōstituta. Deblaterat et alia fermè huius generis uulgatissimū Glossema in caput de Summa trinitate et fide catholica, Quorū est illud, Symbolū dicitā syn, Fidei definitio. Glossema Decretalium notatum

Fides pro fiducia

quod est simul, & bolus, morsus: quod singuli apostolorum attulerint morsellũ suũ. Illud adijciam, hoc loco fidem nõ usurpari proprie pro ea, qua credimus credẽda, sed qua speramus, hoc est, ipsa fiducia. Glossema quoddam uetustum indicat hoc dictum per synecdochen, quum fides sit & præteritorum & præsentium & futurorum.

Argumentum.) ἔλεγχος, id est, indicium, nam id hoc loco significat argumentum. Interpres Chrysostomi uertit conuictio. Etiamsi in libris uulgatis ubiq; deprauatum est, coniunctio. Eam uocem quum toties repetat, nullus tamẽ animaduertit mendum ne in postrema quidẽ æditione. Certe sensus ipse monere poterat lectorem huius rei. Etenim quum ait, Coniunctio quippe est in rebus ad modum manifestis, perspicuum est hic nõ congruere coniunctionem.

Non apparentium.) Græce est, οὐ βλεπομένων, id est, Quæ non uidẽtur. Nec est senes, sed seniores, πρεσβύτεροι. Et ἐμαρτυρήθησαν, quod hic uertit testimonium consequuti sunt, transferrre poterat, Testimonio probati sunt, siue testimonium emeruerunt.

Ex inuisibilibus uisibilia.) εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, id est, Vt ex his, quæ non apparent, ea quæ uidentur fierent.

Plurimam hostiam.) πλείονα θυσίαν, id est, Copiosiorem hostiam, siue plus hostiarum. Interpres ne diceret plurem hostiam, comparatiuum mutauit in superlatiuum.

Esse iustus.) Græce dixit magis q̃ Latine, ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, Testimonio dictus est esse iustus, siue testimonium meruit quod esset iustus.

Muneribus eius.) De muneribus est Græce, ἐπὶ τοῖς δώροις, id est, De donarijs.

Deo additur

Sine fide autem impossibile est placere deo.) Deo, hoc loco non repetitur apud Græcos, quos ego uiderim, sed subauditur ex superioribus. Certe nec apud Chrysostomum Græcum, nec apud Theophylactum additur.

Metuens.) εὐλαβηθείς, id est, Cauens, siue ueritus.

Fide qui uocatur Abraham.) πίστει καλούμενος ἀβραάμ, Interpres nõ respexit ad uerbum

Duplex sensus

præteriti temporis, obediuit. Itaq; uertẽdum erat, Fide uocatus Abraham obediuit: aut, fide cum uocaretur Abraham obediuit, ut fide, pertineat ad uerbũ obediuit. Sed rectius ad utrunq; accõmodatur, Vocatus Abraham per fidẽ, & obediuit per fidem. Siquidem fide promeruit, ut illi nomen augeretur. Non enim illi prius auctum est, q̃ de eo dictum est, Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam. Theophylactus sic interpretatur, ut uocatus non faciat ad nominis appellationem, sed ad iussum dei, bis enim uocatus est à deo, cum iuberetur relinquere natalem terram, rursum cum uocaretur in montem immolaturus filium. Ac iuxta hunc sensum ordinandus est sermo: Abraham cum uocaretur à deo, per fidem obediuit.

In locũ exire.) Et hoc Græce, obediuit exire: poterat Latine, obediuit siue paruit exiens, siue ut exiret.

In casulis.) ἐν σκηναῖς, id est, In tentorijs.

Sara sterilis.) Epitheton sterilis, non inuenio in Græcis, licet asscriptum sit in uetustissimis nostris codicibus. Ex Chrysostomi & Theophylacti enarratione parum liquet, an interpres addiderit de suo, an hinc sumpserit.

In conceptione seminis.) εἰς καταβολὴν σπέρματος. Interpres probe & uerecunde reddidit sententiã Græci sermonis. Imbecillitas enim corporis obstat, quo minus semẽ subsidat & adhærescat in matrice, propter imminutam attrahendi ac retinẽdi uim. Nã illud καταβολὴ aliquoties uertit fundationem. Proinde Chrysostomus uim uerbi explanans, exponit, Ad suscipiendũ semen ac retinendum. Demiror autem cur Faber maluerit pro conceptione, successionem, nisi quod uerecundius etiam q̃ interpres studuit efferre, aut, quod magis suspicor, librariorũ incuria, pro susceptione mutatũ est successione. Theophylactus indicat quosdam esse in hac sententia, ut putent & fœminis inesse semen, et ad id hunc locum posse accommodari.

Etiam præter tempus ætatis.) Græce sic est, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, id est, Et præter tempestiuitatem ætatis peperit, hoc est, aliena ætate.

Orti sunt.) ἐγεννήθησαν, id est, Nati sunt, siue geniti.

Propter quod ab uno orti sunt.) διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, id est,

Propter

Propter quod ab uno nati sunt, siue ex uno, idq; emortuo, siue, eoq; emortuo.

Et hoc emortuo.) καὶ ταῦτα νενεκρωμένου. Ne quis putet Abraham iam uita defunctum genuisse filios. Sic enim uertit quidam, Ex uno nati sunt, & ipso cum mortuus esset. Imò Græcus sermo significat illū iā effœto defectoq; fuisse corpore, sicut & in epistola ad Romanos dixit, mortificationē uuluę et corporis. Deinde ἡ ταῦτα, ex cōsuetudine Græci sermonis facit ad epitasin, quod Latini reddere solent, idq;, atq; id, & quidē, alijsq; similibus modis. Vt ne Laurentium quidem oportuerit admodum offendi numero pronominis. *Valla*

Aspicientes.) Cum mutarit genus paulo ante, ut temporis seruaret rationem, cur nō idem facit in hoc participio? Nam dicere poterat, non acceptis, sed eminus, siue procul conspectis & salutatis, & confessi.

Et salutātes.) Ante hęc uerba inuenio in Græcis codicib. ἡ πεισθέντες, id est, Persuasi. *Deest nobis*

Et siquidem illius meminissent.) ἡ εἰμὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον, ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι, id est, Et siquidē illius meminissent, unde fuerāt profecti, habuissent tēpus reuertendi. Nec enim assentior hac quidē in parte Laurentio Vallę, qui putauit in hūc uertendum fuisse modum: Et si quidem illius recordarētur, ex qua exierant, haberēt tempus reuertēdi, ueluti de præsenti loquatur, nō de præterito. Atqui id lōge secus est. Loquitur enim de Abrahā ac similibus, quibus liberū erat in patriā redire, si patriæ desiderium eos tenuisset. Cæterum Laurentium offendit uerbum præsentis tēporis, quod mox sequitur. *Hypallage temporis*

Nunc autē meliorē appetunt. Quasi uero noua sit huiusmodi temporis hypallage. Quid quod ut sequitur ita præcessit etiā uerbum præsentis temporis, ἐμφανίζουσιν ὅτι. Certe quod paulo inferius subijcitur, Non cōfundit deus, uocari deus illorum, nō potest nisi ad patriarchas accōmodari. Dicitur enim deus Abrahā, deus Isaac, deus Iacob. Iam num Latine dici possit, Erubescit uocari bonus, quemadmodum dicimus, cupit uideri bonus, uiderit Laurentius, qui hoc negat, cum nihil obsistat, quo minus ita loquamur.

In quo susceperat.) ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος, id est, Qui promissiones acceperat.

Arbitrans.) λογισάμενος, id est, Perpendens, etiāsi participium præteriti temporis est.

In parabolam accepit.) ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο, id est, In similitudine adduxit, hoc est, In typo Christi immolādi. Siquidē Illū, referēdum est ad Isaac, quē uiuum reduxit domum.

Et adorauit fastigium uirgæ illius.) Hieronymus in quæstionibus Hebraicis notat interpretes Septuaginta, qui perperā transtulerint, Adorauit contra summitatē uirgæ eius, cum apud Hebræos habeatur, & adorauit ad caput lectuli. Quod si uerū est, quid faciemus autori quisquis est huius epistolæ? aut qui patrocinabimur Hieronymo? Porrò cum Hieronymus fatetur Hebraicā uocem esse ancipitem, sicuti reuera est, si scribatur absq; punctis, quur alterum sensum asseuerat esse falsum, alterum adeò mordicus tenet, ut interpretans adiecerit etiam aliquid de suo? Adorauit, inquiēs, dominum conuersus ad lectuli caput. In tantum eo tempore abhorrebāt ab adorandis ullis rebus creatis, soli deo hoc honoris seruantes: cum hodie repertum sit ex supernaturali philosophia, ligneam statuā eadē adoratione adorari, qua adoratur æterna trias. Neq; quisquam est, cuius autores hic offendat sermo: cum undique tam multa producantur offensiua piarum aurium. Cæterū quum locis aliquot in sacris uoluminibus legamus adoratos reges, quid erat periculi si pater adorasset filium principē? Vt Reg. secundo capite nono. Et Reg. tertio, capite primo. Adoratur Salomon, etiam à Dauid patre, ut uidetur. Quidā sic elabūtur, quasi adorauerit nō uirgā Ioseph, sed regnū Christi, quod intelligebat eo sceptro signari. Augustinus aperit aliā rimam, ut pro αὐτοῦ legamus ἑαυτοῦ, ijsdē quidē literis, sed mutato spiritu, siue addita litera ἑαυτοῦ, ut intelligamus senē innixū baculo suo adorasse dominū. Illud dissimulandū non est, in Græcis non esse, adorauit summū uirgę, sed ad summū: cum noster interpres præpositionē, uelut ociosam reliquerit. Si quidē hoc adorare uidemur, ad quod prono corpore nos inclinamus. Et Græca uox qua usi sunt Septuaginta προσεκύνησεν, proprie significat capitis inclinati gestum, quū moto à frōte galero caput submittimus. Porrò quū Symmachus uerterit, quod probat Hieronymus, adorauit ad caput lecti, mirum quur illius nullā fecerit mentionem, magis suam confirmaturus sententiam, certe aliās frequēter adducit Symmachi testimoniū. Porrò quū lectū audimus, nō oportet imaginari quod Iacob decubuerit in plumis Germanicis, sed lectus sedilis erat genus *Annotatio Hieronymi pugnat cum hac epistolæ*

nus in quo poterāt ſedere plures, quod genus adhuc uidetur apud Italos. In his horis po meridianis acquieſcūt porrectis tibijs, reliquo corpore erecto, Ita probabile eſt Iacob ad ingreſſum filij demiſſis pedibus ſediſſe in lecto, quemamodum proximo capite dicitur cōfortatus, hoc eſt, collegiſſe uires ſuas, ut extrema uerba proferret Ioſeph ac reliquis fi= lijs ſuis. Et ſicut poſt extrema mandata ſcribitur, collegiſſe pedes ſuos in lectum & expi= raſſe, ita hic poſt mandatam ſepulturæ curam, non collegit quidem pedes, ſed præ laſſitu dine inclinauit corpus ad caput lecti. Quod ſi quis pro lecto baculū malit legere, alio modo ſignificatur ſenilis ac iam deficientis corpuſculi laſſitudo. Quæſtio autem de ado= rato domino cuius eſſentiam uiderit ad caput lecti, uidetur ex Hebræorum commen= tis nata.

De profectione.) πρὸς τῆς ἐξόδου, id eſt, De exitu.

Fide Moſes grandis factus, negauit ſe eſſe filium &c.) Ante hunc locum additū erat in codice Donatiani, ſed manu recentiore: Fide Moſes grandis factus, occidit Aegyptiū conſiderans dolorem fratrum ſuorum.

Temporalis peccati.) ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν, id eſt, Quàm temporarí= am habere peccati fruitionem.

Theſauro Aegyptiorū.) τῶν ἐν αἰγύπτῳ θυσαυρῶν, id eſt, Theſauris qui erāt in Aegypto.

Aſpiciebat.) ἀπέβλεπεν, i. Reſpiciebat, ſiue ſpectabat, aut rationē habebat retributiōis.

Animoſitatem regis.) τὸν θυμόν, id eſt, Iracundiam, ſiue ferociam.

Tanquam uidens.) ὡς ὁρῶν. Melius erat, perit de quaſi uideret.

Primitiua.) πρωτότοκα, id eſt, Primogenita.

Quod experti.) ἧς πεῖραν λαβόντες, id eſt, Cuius nempe maris, experimentum cum cepiſſent Aegyptij.

Circuitu dierum ſeptem.) κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, id eſt, Circundati. Nec alioqui mea ſententia ſatis expreſſit ſententiam. Non enim ſentit obſidione ſeptem dierum mu= ros euictos, ſed poſteaquam ſingulis diebus Leuitæ portantes arcam circumiſſent ciuita tem, ſeptimo die ad clangorem tubarum muri corruerunt.

Excipiens exploratores.) Et hoc participium præteriti temporis eſt, ἐξαμυθήσ, excep tis exploratoribus.

Quid adhuc dicam.) λέγω, id eſt, Dico.

Locus notatus olim de Iephthe. Iephthe.) Quod Græci ſcribunt Hiepthaë, tetraſyllabum ἰεφθάε. Notatus eſt à non= nullis & hic epiſtolæ locus, ut admonet Chryſoſtomus, quod Iepte meretricis filium, & fi liæ immerētis interfectorē, in ſanctorū catalogo recenſeat, item Barachi et Samſonem.

Impetum ignis.) ῥωμαν, id eſt. Vim.

σόμα à τέμνω Aciem gladij.) σόμα, id eſt, Os gladij, ſiue σόματα numero multitudinis, quod tamen Græci pro acie ponūt, quod ea parte mordeat. Quanquam ſunt apud Græcos, qui σόμα quoq; dictum putant à τέμνω, id eſt, incido, quod ore incidamus et cōminuamus cibum. Vnde & δίσομος dicitur gladius utrinq; incidens.

Conualuerūt de infirmitate.) ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀδενείας, id eſt, Potētes redditi ſunt ex imbecillitate, ne quis ſomniet eos reualuiſſe à morbo. Chryſoſtomus interpretatur de reuerſis ab exilio Babyloníco, in quo cū fuiſſent deiecti ac mortuis aſſimiles, poſtea reſti tuti ſunt priſtino uigori. Theophylactus attingēs & hanc interpretationem, admiſcet de Ezechía, qui à morbo reualuit. Poſteriorem ſequitur Thomas.

Caſtra uerterunt exterorum.) παρεμβολὰς ἔκλιναν, id eſt, Incurſiones ſiue impreſſiones in fugam uerterunt, & inclinarūt. Dicitur enim inclinata acies, cum parat fugam, et cedit in bello. Nec male uertit interpres, ſi quis modo ſentiat, qd hoc loco ſit uertere, hoc eſt, ad fugam impellere. Demiror autem cur Stapulenſis maluerit euertere q̄ uertere. Nam uertere multo erat aptius. Certe euertere, nō uideo, quo pacto tolerari poſſit hoc ſanè lo= co. Iam aliquanto inferius mulieres, Græce eſt γυναῖκες, quæ uox & ſexum ſignificat & uxorem. At hoc loco mortuos, de liberis accipiendum eſt.

Diſtenti ſunt.) ἐτυμπανίσθησαν. Quod à corio ſumptum eſt, in tympano diſtento. Quanquam Græcanica ſcholia interpretantur de his qui fuſtibus contuſi perierunt. Cæ ditur enim crebris ictibus tympanum.

Secti

Secti sunt.) Quod Hieronymus alicubi uertit, Serrati sunt, ut accommodet ad supplicium Esaiæ.

Tentati sunt.) Nescio quo casu acciderit, ut nec apud Chrysostomũ, nec apud Theophylactũ ulla fiat mẽtio huius particulę Tentati sunt, præsertim cũ sit dilutior utrisq; quibus miscet. Pręcedit enim dissecti sunt, & seqt, occisione gladij occubuerũt. Mihi uidet adiectitia. Suspicor enim, eruditulũ aliquẽ pro ἐπρίσθησαν, mutare uoluisse ἐπειράσθησαν, atq; ita uocem utranq; relatam in contextũ, cum altera esset asscripta in spatio marginis.

In melotis.) ἐν μηλοταῖς, id est, Pellibus ouillis. Sicut λεοντὴ dicitur exuuiũ leonis. Equidem non possum ridere uirum, alioqui magnum Thomam Aquinatẽ, tamẽ miseret me ac pudet, illius nomine tã fœdi lapsus, etiamsi fateor hæc non omnino proprie pertinere ad fidem, nec esse periculum ut Hæreticus iudicetur, qui cõsimiliter fuerit hallucinatus. Verum illud periculum est, ne qui bonas didicere literas, cum hæc legũt, ex his metiãtur cætera, ut est hominũ ingenium: Melota, inquit, est uestis facta de pilis camelorũ ut quidam dicunt. Vel melius, quod taxus habet pellem hirsutam, de qua fit uestis quæ dicitur melota. Iam quãto insulsius, imò impudentius, delirat super hac uoce quisquis fuit autor operis omnium indoctissimi, quod uocant Catholicon. Hic triumphũ agant, scilicet qui apostolicæ simplicitatis prætextu, suæ patrocinantur inscitiæ. Huiusmodi sanè uel ipsos superant apostolos. Neq; enim quisquam illorũ tam inscius uocum aut rerum fuit, ut ex oue faceret camelũ, aut aliud nouũ animal, arboris cognomine. Quanquam ego uix adduci possum ut credam, hæc ab Aquinate scripta, primum Italo, deinde tam cæteris in rebus uigilanti. Et haud scio an bona pars hu us erroris interpreti sit imputanda, qui è duabus Græcis uocibus, alteram trãstulerit, alteram reliquerit. Siquidẽ in pellibus caprinis, Græce est αἰγείοις. At cur fugit ad eundem modũ circumloqui μηλοταῖς, in pellibus ouillis? Nisi quod suo more horruit bis dicere pellibus. Quanquã μηλωτὴ nõ tam pellem ouis significat quàm exuuium, hoc est, pellem corpori detractam unà cum lana.

Melotæ Thomæ lapsus miserandus, si modo is ea scripserit Catholicon

Egẽtes.) ὑστερούμενοι, id est, Destituti rebus necessarijs. Quanq; interpres bene reddidit.

Testimonio fidei probati.) μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, id est, Testimonio comprobati sunt per fidem.

Prouidente.) Et hoc participium est præteriti temporis apud Græcos, προβλεψαμένου, id est, Quod deus melius quiddã de nobis prospexerat. Augustinus aliter citat libro de Pecc. meritis & remis. secundo, cap. trigesimo primo. Pro nobis enim meliora prouiderunt. pro προβλεψαμένου codex illius habuit προβλεψάμενοι. tum aliter distinxit, ut τοῦ θεοῦ referatur ad promissiones, non ad participium sequens.

EX CAPITE DVODECIMO

IMpositam nubem.) περικείμενον, id est, Circumpositam, siue circundatam, & undiq; cingẽtem nos. Nubem autem uocat ingentem multitudinem ac turbam testium.

Nubes pro multitudine

Pondus.) ὄγκον, id est, Onus, siue sarcina.

Circunstans nos.) Nos, non est in græcis codicibus, & est εὐπερίστατον, id est, quod facile circũsistat, & hæreat atq; amplectatur, quasi nolens abijci. Proinde nos uertimus, tenaciter inhærente peccato. Iam an satis quadret Aquinatis interpretatio, qui circunstans peccatum, exponit, occasionem peccandi, alijs discutiendum relinquo.

Thomas

Autorem fidei & consummatorem.) ἀρχηγὸν καὶ τελειωτήν. Nõ explicuit interpres uim & festiuitatem Græci sermonis, qui constat ex contrarijs inter se uocibus, quarum prior composita est ex principio, posterior deducta à fine. Perinde quasi dicas inceptorẽ & finitorem, ut idem Christus sit autor initij simul ac finis.

Confusione contempta.) Confusionem suo more, probrum atq; ignominiam uocat, cum Græce sit αἰσχύνη.

Atq; in dextera.) Græce est, Et in dextra throni dei. ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ.

Sedet.) ἐκάθισεν, id est, Sedit, siue consedit. Quanquam, ut dixi, in his præteritum pro præsenti usurpatur.

Consolationis.) παρακλήσεως. Hic sanè magis quadrabat adhortationis. Imò utrunq; bene habet. Etiamsi Theophylactus interpretatur, de exhortatione.

Tanq;

Tanquam filijs loquitur dicens.) Dicens, apud græcos non est.

Neq; fatigeris.) ἐκλύῃ, id est, Deficias, siue defatigeris.

Castigo μασιγῶ

Flagellat aũt omnẽ filiũ.) μασιγοῖ. Quod Hieronymus in Oseę uertit, castigat, quę uox mutata literula uidẽ à Gręca deducta fuisse. Nam flagris cędi apud Romanos seruilius est. Cęterũ illud Recipit positum est, pro eo quod est approbat, & non abdicat ac reijcit.

In disciplina perseuerate.) Græcus codex secus habet. εἰ παιδείαν ὑπομένετε, id est, Si castigationem sustinetis, cõsentientibus & interpretibus Græcis. Nam paulo ante quod παιδεύῃ erat παιδεύῃ, uertit castigat, & ab eo deductum παιδείαν, uertit disciplinã, quẽ secuti quidam, Disciplinam uocãt castigationẽ, non satis approbante Valla. Quanq; disciplinam reperire licet apud probos autores, præcipueq; Suetoniũ, pro seueriore institutione gubernationeq;, cuiusmodi solet adhiberi primis annis. Augustinus enarrãs psalmum centesimum decimumoctauũ, Disciplinam interpretatur, cum quis molestijs eruditur. Cæterũ quod Græce est προσφέρεται, & interpres reddidit offert se: Augustinus libro de Tẽpore barbarico, cap. sexto, legit, Sicut filios uos aggreditur deus. Hoc enim agit Paulus, ne horrescant manũ castigantis dei: non enim, inquit, admouet uobis manum, ut hostis hosti, sed ut pater filijs, emendaturus, non perditurus.

παιδεύῃ

Ego adulteri.) Opinor interpretẽ uertisse, adulterini, pro spurijs & illegitimis. Quos Græci simulq; Latini uocant νόθους, quo uerbo usus est Paulus.

Eruditores habuimus.) παιδευτὰς, ab eodẽ uerbo παιδεύῃ, quod significat ueluti puerum instituere, quod plagis & obiurgatione nonnunquam opus sit.

In tempore paucorum dierum.) πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, id est, Ad paucos dies.

Secundũ uoluntatem suam.) κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, id est, Vt ipsis uidebatur, hoc est, suo arbitratu. Nonnunquam & præter meritum.

In recipiendo.) εἰς τὸ μεταλαβεῖν, id est, Vt participes fiamus.

Pacatissimum.) εἰρηνικὸν, id est, Pacificum, siue pacatum.

Et gressus rectos facite.) τροχιὰς. Quod ut indicat Theophylactus, aut uestigium est rotæ currus humi impressum, aut ipsa terra currentium pedibus conculcata.

Vt non claudicans quis erret.) ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, Ne id quod claudum aberret, hoc est, ne claudicatio abducat à uia, præsertim cum sit angusta. Certis igitur & nõ uacillantibus passibus opus est in hac.

Contemplantes.) ἐπισκοποῦντες, id est, Considerãtes, & curam agentes. Translatum ab exercitu longum faciẽte iter. Nam hic aliquot uiris cura delegari solet prospiciendi, ne desit commeatus.

Ne quis desit gratiæ dei.) μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος, id est, Ne quis sit deficiens, aut destitutus à gratia dei, hoc est, qui non possit assequi, uelut in uia sunt qui deficiant.

Impediat.) ἐνοχλῇ, id est, Obstet, siue obturbet. Augustinus sermone de Verbis apostoli decimosexto, pro impediat, legit molestat.

Vendidit.) ἀπέδοτο, id est, Reddidit, id est, in alterius rei uicẽ dedit. Etenim qui uendit aut permutat, pro eo quod accipit, reddit aliquid. Nec est primitiua, sed πρωτοτόκια, id est Primogenitalia, ut ita docendi causa loquamur, hoc est, ius primogeniti.

Scitote.) ἴστε γὰρ, id est, Scitis enim.

Hæreditare.) κληρονομῆσαι, id est, Hæreditate accipere.

Ad tractabilem montem.) Montẽ, in multis Latinis codicibus abest. Nec Theophylactus addit montem, nec Chrysostomus, ψηλαφωμένῳ ὄρει, id est, Ad montem contactum siue qui tangebatur, at non sine pernicie tangentium. Alluſit enim ad montem Sina & illud psalmi, Tange montes & fumigabunt.

Originis noua lectio

Et accessibilem ignem.) καὶ κεκαυμένῳ πυρί, id est, Accensum ignem. Origenes homilia in Numeros tertia, nec addit montẽ, & pro accessibilẽ legit, ardentẽ: Nõ enim accessistis ad ardentem et tractabilẽ ignem. Mirũ aũt quid idem sequutus legat: & multitudinẽ angelorũ collaudãtiũ. Et Augustinus libro Quæstionũ in Genesin primo, quæstione centesima sexagesima octaua, legit ad hũc modũ. Sed accessistis ad montẽ Siõ, et ciuitatem dei Hierusalem, & ad milia angelorũ exultantiũ, quũ tale nihil sit apud Græcos.

Se excusauerunt.) παρῃτήσαντο, id est, Deprecati sunt, siue recusarunt.

Ne eis

Ne eis fieret uerbum.) μὴ προσθηῶαι αὐτοῖς λόγον, id est, Ne sibi cõmendaretur sermo, aut ne sibi adderetur sermo. Nimirum post talia præludia, expectabant duram orationẽ. Quanquam Græcus sermo nonnihil habet ambiguitatis, quod αὐτοῖς ad homines referri potest, & ad prodigia quæ præcesserãt, ut sit sensus, ne adiungeretur sermo talibus monstris iam uisis: aut ne ipsis sermo committeretur, quem acerbum expectabant.

Non enim portabant.) οὐκ ἔφερον γάρ, id est, Non ferebant enim, non tolerabant.

Quod dicebatur.) τὸ διαστελλόμενον, id est, Quod distinguebatur, pro præcipiebatur. Expressit enim Hebraici sermonis figurã, iuxta quã dictũ est et illud, Distinxit in labijs suis.

Si bestia tetigerit montem, lapidabitur.) Hic quidam Græci codices addunt, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται, id est, Aut iaculo configetur. *Supereſt in Græcis*

Quod uidebatur.) τὸ φανταζόμενον. Non est simpliciter, quod uidebatur, sed quod uideri uidebatur, sicuti uidentur spectra, & uisa, aut somnia.

Moyses autem dixit.) Suspicor hunc esse locũ, de quo senserit Hieronymus, cum ait, à quibusdã hanc epistolã non asscribi Paulo, quod nõnulla citent in ea, ueluti de ueteri instrumento, quæ apud Hebræos non habeantur. Siquidẽ Exodi cap. 20. ubi narrat historia traditæ legis, nihil huiusmodi dicit Moses: ac ne tertio quidẽ eiusdẽ uoluminis capite, cum in rubo uidet dominũ. Nam torquet huc eũ locũ Aquinas. Idq; quoniã sensit parũ esse solidũ, adiecit, dixit saltem facto: ne huic quidẽ fisus commẽto addidit: Vel forte apostolus utitur alia litera, quam nos non habemus. Sed utrũ apocrypha utitur an approbata? Si apocrypha, negat alicubi Hieronymus morem esse apostolis, apocryphorũ uti testimonijs. Sin approbata, constat nostris exemplaribus aliquid approbatę editionis deesse. *Locus olim notatus in epist. apud Hebræos*

Et multorum milium angelorũ frequentiam.) καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει. Mire coniunxit μυριάσιν & πανηγύρει, cum myriades aliquoties dicamus innumerabilem turbam. Alioqui myrias, Græcis est numerus complectens decẽ milia: atq; ita sanè adducit Ambrosius, libro de Cain & Abel, secundo, capite secũdo. Et πανήγυρις dicitur, quoties diebus festis, aut comitijs, uniuersus populus congregatur.

Et iudicem omnium deum.) καὶ κριτῇ θεῷ πάντων, id est, Ad iudicem deum omnium.

Et spirituũ.) καὶ πνεύμασι, id est, Et ad spiritus. Dictu mirum, q̃d hic uigilarit Aquinas, indicans huius loci triplicem esse lectionẽ. Primam esse Græcorũ, Et spiritũ iustorũ perfectorũ, ut sit sensus, Accessistis ad spiritũ sanctum, qui facit perfectos in iustitia. Alteram huiusmodi, Et spirituũ iustorum perfectorũ, ut sit sensus, Accessistis ad deũ, qui est iudex omnium, sed est quasi hæreditas spirituũ iustorũ perfectorum. Tertiam, & spiritus iustorum perfectorũ, ut accipiamus nobis fore societatem cum spiritibus sanctorum qui sunt perfecti. Sed primã approbat, quod sit, ut ait ille, planior, deinde quod Græcorũ, cum ultima cum Græcis cõsentiat, iuxta quã Chrysostomus interpretatur, animas piorũ. Nullus indignatur Thomæ, qui cum Græce nesciérit, tamen indicat uariã lectionẽ, idq; nullius autoritate fultus: in me destomachantur, qui tot rebus ad hoc negociũ instructus, indicẽ non quid ego somniem, sed quid legerint ueteres ac probati utriusq; linguæ scriptores. *Thomæ indicat triplicem lectionem*

Et sanguinis aspersionem.) καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, Et sanguinẽ aspersionis, sanguinem, qui aspergitur, Hebræorum more.

Melius loquentem quã Abel.) κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ, id est, Meliora loquentem q̃ sanguis Abel. Nam id palàm postulat articulus τόν. Sanguis enim Abel dicitur loqui de terra, & efflagitare uindictam. At Christi sanguis loquitur expiationẽ. Ita non modo Græci, uerumetiam Thomas. Hoc incommodum uitare poterat, si uertisset, Abelis.

Loquebatur.) χρηματίζοντα, id est, Oracula reddebat. Nec enim est simpliciter loqui, sed ex oraculo respondere.

Adhuc semel & ego.) Et, redundat. Porrò testimonium adductum est ex Aggęi capite secundo. Hebræa sic reddidit Hieronymus, non dissentientibus Septuaginta: Adhuc unum modicum est, & ego commouebo cœlum & terram.

Mouebo.) σείω, id est, Concutio, præsentis temporis.

Mobilium.) τῶν σαλευομένων, id est, eorum quę fluctuant, siue concutiuntur.

Habemus gratiam.) Theophylactus legit, ἔχωμεν, id est, Habeamus. Verum in huiusmodi facillimus est lapsus

Charitas fraternitatis.) ἡ φιλαδελφία, id est, Fraterna charitas, hoc est, charitas Christianorum inter ipsos mutua.

Superest apud nos

In uobis.) Apud Græcos non additur, nec in codice Donatiani. Itē copula &, quæ sequitur, non est apud illos.

Placuerunt quidam &c.) ἔλαθόν τινες, ξενίσαντες ἀγγέλους, id est, Latuerunt quidā, accipiētes hospitio angelos. Sic enim ad uerbū uerti poterat. Porrò sensus hic est: quidam imprudentes siue inscientes acceperunt angelos hospitio. Interpres male secutus est Græcam figurā, quā Latinitas nō admittit. Cæterū quod in nostris codicibus Placuerunt, habetur scriptum, id uerisimillimum est librariorū errore inductū, qui cum non intelligerēt Latuerunt, nam is sermo nihil significat Latinis, mutata scriptura fecerūt, placuerūt. Id probabilius facit, quod in priscis scriptoribus Christianis uidemus in sermone, Græcam figuram frequenter usurpatam, uelut in Irenæo, siue huius interprete, & Tertulliano, ueluti pro eo quod Latine diceretur, insciens præterij domū, illi loquūtur, latui prę teriens domum. Mihi non usq; quaq; satisfacit, quod hoc loco uertit Laurentius, per hāc latuit quosdam, quod angelos in hospitium accepissent. Neq; enim id sensit Paulus, hoc hospitalitati tribuēdum, quod ignorarint quos exceperāt, sed quod acceperint angelos, cum se putarent homines accipere. At multo minus, quod in hunc locum commētatur Iacobus Faber Stapulensis, qui putat idem esse latuisse, quod occultatum & non uisum fuisse, scribens in hunc modum, Dicendum latuerunt, non placuerunt. Etenim Lot & familia eius latuit, angelis hospitio susceptis, cum Sodomitæ uellent eum impetere & perfringere fores, cōtinuo percussi cæcitate ab angelis. Verum secus interpretantur Chrysostomus ac Theophylactus. Græcam enim figuram interpretantes, quę tamen uel mediocriter Græce peritis incognita non est. Et Theophylactus hanc laudem accommodat ad Abraham et Lot communiter. Chrysostomus adeo tribuit Abrahæ, ut dubitet, nū et Lot oporteat esse communem. In eūdem sensum refert idem Chrysostomus sermone de Lazaro secundo. In hoc enim est eminentia laudis, quod ignarus angelos esse, tātam hospitibus prębuit humanitatem. Nihil enim magni erat hoc pręstare angelis agnitis. Augustinus in quæstionibus super Genesim libro primo, citans hoc testimoniū: Per hāc enim, inquit, quidam nescientes, hospitio receperunt angelos. Et de Lot dubiū non est, quin nescíens receperit angelos, existimans homines esse. Cęterū de Abraham nōnihil addubitari poterat, quod adorarit & dominū appellarit, cū tres conspiceret. Rursum cum cibū offert, & pedū lotionē, uelut ex itinere fessis, uidetur homines credere. Thomas Tenedia bipēnis, ita nodū dissecat, ut dicat Abrahā primū eos habuisse pro uiris probis, et ob id exhibuisse humanitatis officia, licet adorarit adoratione δουλείας, mox agnouisse angelos, in quibus loquereť deus. Idem admonet geminę lectionis. Nam pręter hanc, quā uulgo habemus legi: per hanc quidā nescientes receperūt angelos, & tamē nō dignať huius lectionis ullū nobis autorē indicare. Iam quū tot argumēta pro nobis faciāt, quū tantus sit Grę corum omniū cōsensus, quū orthodoxi scriptores indicēt etiā Græcam loquutionē, quū apud Augustinū reperiatur uera lectio, quū ipsa res reiiciat uerbū placuerunt, tamē quidam magnis clamoribus defendit placuerūt, non alia ratione, q̄ quod hoc à scribis inductum est in uulgatos codices. Quid istis facias qui nec discere uolūt, nec docere possunt?

Placuerunt pro latuerunt

ἔλαθόν Valla

Laborantium. (κακοχυμιώντων, id est, Afflictorum.

Tanquam & ipsi in corpore morantes.) ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες, id est, Tanquam & ipsi sitis in corpore. Laurentius putat subaudiendum Ipsorum, tanquam ipsi sitis in corpore afflictorū, quod mihi nequaquam probatur. Sentit enim de corpore cuiusq; similibus obnoxio malis. Ita & Theophylactus.

Theophylactus

Honorabile connubium in omnibus.) ἐν πᾶσι, quod uarie exponit Theophylactus. In omnibus, ut subaudias modis, aut in omnibus ætatibus, aut in omni tempore, deniq; inter omnes. Quod quidem postremum mihi maxime probatur. Quādoquidē & apud ethnicos honos habitus est matrimonijs, ob fauorem publici commodi. Etiamsi nō hæc prędicantur in laudem matrimonij, sed præcipiuntur, ut subaudias esto. Videtur enim habere uile matrimonium, qui id adulterijs conspurcat. Cæterū quod hic uertit, thorus,

Græce

Græce eſt λοίτη. Eam uocem in epiſtola ad Romanos, uertit concubitum, agens de Iſaac & Rebecca: tametſi κοίτη non ſignificet proprie concubitum, ſed cubile.

Nō te deſerā nec relinquā.) ἀνῶ ἐγκαταλείπω, id eſt, Relinquo ac deſero, præſentis temporis. Locus eſt Ioſue cap. 1. Etiamſi Hieronymus uertit, Nō dimittā nec derelinquā te.

Nolite abduci.) μὴ περιφέρεσθε, id eſt, Ne circumferamini. Interpres legiſſe uidetur πάντα φέρεσθε. & utrunq; uerbum ſatis quadrabat.

Optimum eſt enim.) καλὸν γὰρ, id eſt, Bonum enim.

Promeretur deus.) ἀναρεσκεῖται, id eſt, Cōciliatur deus, ſiue Placetur deo. Quanquam interpres promeretur dixit, pro demeretur & conciliatur.

Et ſubiacete eis.) ὑπείκετε. Et eis, redundat, id eſt, concedite ac deferte.

Peruigilant.) ἀγρυπνοῦσι, id eſt, Vigilant.

Quaſi rationem reddituri.) ὡς λόγον ἀποδώσοντες, id eſt, Tanquam rationē reddituri.

Hoc enim non expedit.) ἀλυσιτελὲς γὰρ, id eſt, Inutile enim.

Aptet uos.) καταρτίσαι, id eſt, Perficiat. Et in omni opere bono, legunt Græci.

Verbum ſolatij.) παρακλήσεως, Cur non potius exhortationis, hoc loco?

Perpaucis ſcripſi.) ὀλίγα βραχέως, i. Per pauca, ſiue paucis. Sunt eñ Græce duę dictiones.

Cognoſcite fratrem noſtrum.) γινώσκετε anceps eſt. Poteſt enim accipi noſtis, & ad ſenſum haud multum intereſt.

De Italia fratres.) οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, id eſt, Itali. Neq; Fratres eſt apud Græcos. Optime lector, nihilo minoris uelim eſſe tibi hanc epiſtolam, quod à multis dubitatū ſit Pauli eſſet, an alterius. Certe cuiuſcunq; eſt, multis nominibus digna eſt, quę legatur à Chriſtianis. Et ut à ſtilo Pauli, quod ad phraſim attinet, longe lateq; diſcrepat: ita ad ſpiritū ac pectus Paulinum uehementer accedit. Verum ut non poteſt doceri certis argumentis cuius ſit, quod nullius habeat inſcriptionem: ita cōpluribus indicijs colligi poteſt, ſi non certis, certe probabilibus, ab alio quopiam quàm à Paulo ſcriptā fuiſſe. Primum quod ſola omnium Pauli nomen non præferat, tametſi non me fugit, hoc utcunq; dilui ab Hieronymo, ſed ita ut magis retūdat aduerſarij telū, quàm aſtruat quod defendit: Si ideo, inquit, Pauli non eſt, quod Pauli nomen non præferat, igitur nullius erit, cum nullius præferat titulum. Sed audi ex aduerſo. Si ideo quiſq; liber huius aut illius credi debet, quod eius titulum prę ferat, igitur & Euangelium Petri apocryphum, Petro tribui debet, quod prę ferat Petri nomen. Deinde quod tot annis, nempe uſq; ad ætatem Hieronymi, nō recepta fuerit à Latinis, quemadmodum ipſe teſtatur in Epiſtolis ſuis. Ad hāc cōiecturā facit, quod Ambroſius, cum omnes Paulinas epiſtolas ſit interpretatus, in hanc unā nihil ſcripſerit. Prę terea quod enarrans Eſaiæ caput ſextum recenſuit Hieronymus, quod in hac quędā teſtimonia citentur ex ueteri teſtamento, quæ non reperiātur in Hebrę orum uoluminibus, de quibus nōnihil attigimus huius epiſtolę cap. duodecimo. Adde huc, quod quum nemo ſcripturarū teſtimonia diſertius aptiusq; citet quàm Paulus, tamen locum ex pſalmo octauo refert in contrarium ſenſum, illinc colligens Chriſtum deiectum, quum totus pſalmus attollat dignitatē humanæ conditionis. Vt ne dicam interim, ineſſe locos ali quot, qui quorundam hæreticorum dogmatibus prima fronte patrocinari uideantur: ue lut illa, quod uelum ſeparās ſancta ſanctorum, interpretatur cœlū: ac multo magis, quod palàm adimere uideatur ſpem, à baptiſmo relapſis in peccatum, idq; non uno in loco: cū Paulus et eum receperit in communionem ſanctorum, qui dormierat cum uxore patris. Adde huc, quod diuus Hieronymus cū alijs aliquot locis ita citat huius epiſtolę teſtimonia, ut de autore uideat ambigere: tum ediſſerens caput Hieremię trigeſimū primū, Hoc inquit, teſtimonio Paulus apoſtolus, ſiue quis alius ſcripſit epiſtolam, uſus eſt ad Hebrę os. Rurſum in Eſaię capite quinquageſimo: Dicitur & in epiſtola quę fertur ad Hebræos: alijsq; locis penè innumeris, alicubi negans referre cuius ſit, modo ſalubria doceat. Itē capite ſexto. Vnde & Paulus apoſtolus in epiſtola ad Hebræos, quā Latina conſuetudo non recipit. Rurſus enarrans Eſaię caput octauum, citans huius epiſtolę teſtimonium dicit, in epiſtola quæ ad Hebræos inſcribitur docet, licet eam latina conſuetudo inter canonicas ſcripturas non recipiat. Item enarrans Mathæi caput uigeſimum ſextum. Licet, inquit, de ea Latinorum multi dubitent. Item in Zachariæ caput octauū citans addit, ſi ta-

Epiſtola hæc ad Hebræos an Pauli ſit

men in ſuſcipienda epiſtola Græcorũ autoritatem Latina lingua non reſpuit. Item in epiſtola ad Paulinum, Octaua enim ad Hebræos à pleriſq; extra numerum ponitur. Idẽ in Catalogo refert Gaium in hac fuiſſe ſententia, ut tredecim duntaxat epiſtolas aſſcriberet Paulo, quæ eſt ad Hebrẽos negaret illius eſſe. Deinde ſubijcit ſuo nomine Hieronymus, ſed et apud Romanos uſq; hodie quaſi Pauli non habetur. Conſimilem ad modũ Origenes homilia in Matthæum uigeſima ſexta, cum adducat huius epiſtolę teſtimonium, non audet tamen ab aduerſario flagitare, ut Pauli uideatur, ac remittit penè ut ſit eo loco, quo liber qui inſcribitur, Secreta Eſaiæ. Et Auguſtinus citaturus huius epiſtolæ teſtimonium De ciuitate dei, libro decimoſexto, capite uigeſimo ſecundo præfatur hunc in modũ: De quo in epiſtola, quæ inſcribitur ad Hebræos, quam plures apoſtoli Pauli eſſe dicunt, quidam uero negant, multa & magna conſcripta ſunt. Quin idem aliâs frequenter adducẽs huius epiſtolę teſtimonium: Scriptũ eſt, inquit, in epiſtola ad Hebrẽos, omiſſo Pauli nomine. Sic intellectum eſt in epiſtola ad Hebræos. Et de illo etiam in epiſtola legitur, quæ inſcribitur ad Hebræos. Hæc atq; huiuſmodi cum plus centies occurrant, nuſquã quod ſanè meminerim, citat Pauli nomine, cum in cæteris citationibus, Pauli titulum libenter ſit ſolitus addere. Ambroſius licet in hanc unam non ædiderit commẽtarios, tamen eius teſtimonijs non infrequẽter utitur, & uidetur eam Paulo tribuere. Quin Origenes apud Euſebium teſtatur à pleriſq; dubitatũ an hæc epiſtola eſſet germana Pauli, præſertim obſtili diſſonantiam, quanquam ipſe Paulo fortiter aſſerit: Locus eſt Eccleſiaſticæ hiſtoriæ libro ſexto, capite decimo ſeptimo. Rurſus eiuſdẽ libri, capite decimoquinto narrat, apud Latinos hanc epiſtolam nõ fuiſſe tributam Paulo apoſtolo. Reſtat iam argumentũ illud,

Stilus an cortißimum argumentum

quo nõ aliud certius, ſtilus ipſe, et orationis character, q nihil habet affinitatis cum phraſi Paulina. Nam quod adferunt hic quidam, Paulum ipſum Hebraice ſcripſiſſe, cęterum Lucam argumentum epiſtolæ, quam memoria tenebat, ſuis explicuiſſe uerbis: quantum ualeat, uiderint alij. Neq; enim in uerbis ſolum aut figuris diſcrimen eſt, ſed omnibus notis diſſidet. Et ut Paulus Græce ſcribens, multum ex idiomate ſermonis Hebraici retulit, ita & in hac, quam ut uolunt iſti ſcripſit Hebraice, nõnulla ſermonis illius ueſtigia reſiderent. Quid quod ne Lucas quidem ipſe in Actis apoſtolorũ, hoc eſt, in argumẽto, quod facile recipit orationis ornamẽta, parum abeſt ab huius epiſtolæ eloquẽtia. Equidẽ haud interponam hoc loco meã ſententiam. Cæterum admodum probabile eſt quod ſubindi cauit diuus Hieronymus in Catalogo ſcriptorũ illuſtrium, Clemẽtem Romanum pontificem à Petro quartum, autorem huius epiſtolæ fuiſſe. Clementis enim meminit Paulus, & hic Timothei facit mentionem. Sed præſtat, opinor, ipſa Hieronymi uerba ſuper

Hieronymus

hac re aſſcribere: Scripſit, inquit, nempe Clemẽs, ſub perſona Romanæ eccleſiæ, ad eccleſiã Corinthiorum, ualde utilem epiſtolam, quæ & in nonnullis locis publice legitur, quę mihi uidetur characteri epiſtolę, quę ſub Pauli nomine ad Hebrẽos fertur cõuenire. Sed & multis de eadem epiſtola non ſolum ſenſibus, ſed iuxta uerborũ quoq; ordinem abutitur. Omnino grandis in utraq; ſimilitudo eſt. Hactenus diuus Hieronymus, ſatis ciuiliter indicans prudenti doctoq; lectori, quid ipſe ſuſpicetur. Idem in epiſtola ad Dardanũ teſtatur hanc à Latinis nõ fuiſſe receptam, ſed à pleriſq; Græcis ſcriptoribus hactenus receptam, ut crederent eſſe uiri eccleſiaſtici, Pauli tamen eſſe negarẽt: ſed Barnabæ potius aut Clementi tribuerẽt, aut iuxta nonnullos Lucæ, quod idem diligenter annotauit Hieronymus in Pauli Catalogo. Ex his dilucidum eſt ætate Hieronymi Romanam eccleſiã nondum recepiſſe autoritatem huius epiſtolæ: & Græcos qui recipiebant iudicaſſe non eſſe Pauli: denicq; Hieronymus ad Dardanũ negat referre cuius ſit, quum ſit eccleſiaſtici uiri. Et tamen hodie ſunt qui pluſquam hæreticum eſſe putant, ſi quis dubitet de autore epiſtolæ, non ob aliud, niſi quod in templis additur Pauli titulus. Si eccleſia certo definit eſſe Pauli, captiuo libens intellectum meum in obſequium fidei: quod ad ſenſum meum attinet, nõ uidetur illius eſſe, ob cauſas quas hic reticuiſſe præſtiterit. Et ſi certo ſcirem non eſſe Pauli, res indigna eſt digladiatione. Nec hac de re tantum uerborum facerem, niſi quidam ex re nihili tantos excitarent tumultus.

FINIS

IN EPISTOLAM IACOBI ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

EX CAPITE PRIMO

IACOBVS apostolus.) Apostolus, non additur in his libris quos ego uiderim, nec in Latinis emẽdatioribus. Et fieri potest, ut nomen commune cum apostolo præbuerit occasionem, ut hæc epistola Iacobo apostolo asscriberetur, cum fuerit alterius cuiusdam Iacobi. Nam de hac quoq; nonnihil est dubitatum. Idem accidit in duabus posterioribus, quę ob nomen cõmune, Ioanni tribuuntur apostolo, cum alterius sint, autore Hieronymo, qui Iacobum hũc negat esse apostolum è numero duodecim qui recensentur in Euãgelio, sed alium quendam cognomento Iustum, filium Marię, sororis matris domini, q̃ primus fuerit ordinatus episcopus Hierosolymitanus ab apostolis. Nec enim obstare, quod hic aliâs uocetur apostolus, cum apud Paulum discipuli Christum prædicãtes, apostoli dicantur. Ac ne ab hoc quidem hãc epistolam esse profectam asseuerabãt quidam, licet, ut inquit idem Hieronymus, paulatim procedente tempore obtinuerit auctoritatem: & hunc esse qui cum Hierosolymis cõmunicarit Paulus, & cuius toties fiat in apostolorũ Actis mẽtio. Ita Hieronymus in Catalogo. Rursus enarrans Esaię caput decimum octauum. Idem enarrans caput primum epistolę ad Galatas, dicit illos uehementer errare, qui credunt Iacobum quẽ uidit Paulus, fuisse unum è numero duodecim apostolorum. Verum superuacuum arbitror anxiè de autore digladiari, rem potius amplectamur, & spiritum sacrum autorem exosculemur.

Iacobus non è numero duodecim

Opus perfectum habet.) ἔχέτω, id est, Habeat. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatis.

Et integri.) καὶ ὁλόκληροι. Vt opponatur mutilis. Nam dissidia uetant quo minus corpus sit integrum.

Indiget sapientia.) λείπεται σοφίας, id est, Si cui deest sapientia.

Postulet à deo qui dat.) αἰτείτω ἀπὸ τοῦ διδόντος θεοῦ, id est, Postulet ab eo qui dat, nempe deo, ut intelligas, non aliunde petendam sapientiam.

Affluenter.) ἁπλῶς, id est, Simpliciter & pure. Id enim interpretatur quod mox sequitur. Et non improperat.

Et non improperat.) Sunt qui negent in hoc sensu Improperat, esse Latinũ, & uerũ est Plinio improperare dictum, pro intro properare. Attamẽ mihi persuaderi nõ potest, uocem esse confictam, cum toties sit obuia in sacris libris, improperare & improperium.

Nihil hæsitãs.) μηδὲν διακρινόμενος, id est, Nihil dijudicans. Quanq̃ hæc affinia sunt, & ob id utroq; modo solet uertere.

Et circumfertur.) καὶ ῥιπιζομένῳ, id est, Iactatur, siue rapitur.

Non ergo existimet.) μὴ γὰρ, id est. Non enim.

Quod accipiat.) ὅτι λήψεται, id est, Quod accipiet, aut accepturus sit.

Vir duplex animo.) δίψυχος. Quasi dicas, bianimis, ut dicimus bilinguis.

In exaltatione.) ἐν τῷ ὕψει, id est, In sublimitate. Opponit enim inter se pugnantia. Interpres legisse uidetur, ἐν τῇ ὑψώσει.

In humilitate.) ἐν ταπεινώσει, id est, In humiliatione, siue deiectione.

Decor uultus eius.) Subdura est metaphora quæ uultum tribuit herbæ. Est enim hic χόρτος, quod interdum transfert fœnum, nonnunquam gramen, rarius herbam. Proinde sciat lector Græce esse εὐπρέπεια τοῦ προσώπου, id est, Decor aspectus eius, siue speciei.

Diues in itineribus suis.) πορείαις. Vide num legi possit, πορίαις, ut sit, in abundantia. Certe ad sensum uideretur accommodatius.

Repromisserit deus.) Græci legũt dominus, pro deus. Ne quis aut suspicẽ aliquid sub esse mysterij quod repromisit, dixit pro promisit. Nã Græce est ἐπηγγείλατο. est eadẽ uox

apud Suetoniũ in Othone, Tiberio & Claudio Cæsarib. cõsimiliter usurpata. Neq; enim prępositio re, hic significat iterationẽ actus, sed relationẽ: ut recipit, non qui bis capit, sed qui quod ab alio debeẽ capit: & retinet, non qui bis tenet, sed qui tenet uolentem abire.

Quoniã à deo tentatur.) ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι, id est, Quod à deo tentor. Tametsi hãc figuram Latinus sermo non recipit, nisi omittas coniunctionem quòd.

Intentator est.) ἀπειρατὸς ἐστι κακῶν, id est, Inexpertus est malorum, siue non potest tentari malis. Significat autem deum neq; tentari ipsum malis, neq; tẽtare quenquam, quasi dicas, intẽtabilis. Demiror autem interpretes non circuitione potius uocem hanc explicuisse. Nam Latinis intentator est, qui mali quidpiam impingit. Quod si ἀπείρατος accipiatur actiue, bis idem dixit. Et δὲ coniunctio reclamat huic sensui. Intentator ἀπείρατος

Abstractus & illectus.) ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος, id est, Illectus et inescatus. Tametsi participia hæc præsentis sunt temporis, id est, dum illicitur & inescatur.

Generat mortem.) ἀποκύει. Metaphora sumpta à grauidis. Quasi dicas enititur.

Dilectissimi.) ἀγαπητοί, id est, Dilecti.

Datum optimum.) δόσις ἀγαθή, id est, Donum bonum, siue donatio bona. Hieronymus legit, Omnis perfecta donatio, in loco quem mox cito.

Nõ est transmutatio.) παραλλαγή. Quod Hieronymus in priori aduersus Iouinianum commẽtario uertit, differẽtiam. Augustinus libro De ciuitate dei undecimo legit, Apud quem non est immutatio, nec momenti obũbratio. Rursus aduersus Manichæos de Natura boni, cap. 24. Hilarius de Trinitate libro 4. legit, Apud quem non est demutatio.

Nec.) ἢ, id est, Aut, pro nec.

Vicissitudinis obumbratio.) τροπῆς ἀποσκίασμα, id est, Conuersionis obumbratio. Significat autem ab hac luce iaci umbram, & solstitijs crescere, ac decrescere nostrũ solem. Ita propemodum & diuus Hieronymus in loco quem modo citauimus.

Voluntarie enim &c.) βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων, id est, Volens progenuit nos uerbo ueritatis, ut simus primitiæ quædam creaturarum eius, siue creaturarum suarum. Beda indicat hunc locum à quodã sic legi, ut simus primitiæ creaturarum eius, quasi intelligat nos esse cæteris rebus creatis præstantiores, quod olim singularum rerum primitię offerrentur, hoc est præcipua quæque. Porrò quod noster interpres τινα uertit aliquod, iuxta hanc sententiam rectius uertisset quoddam, siue primitiæ quædam, ut addito nomine intelligamus sermonem habere metaphoram.

Scitis fratres mei.) ὥστε ἀδελφοί, id est, Itaq; fratres mei. Interpres legisse uidetur ἴστε, pro ὥστε. Nam scitis enim, quod est in nostris codicibus, in Græcis non reperio.

Sit autem.) Autem redundat.

Omnem immund m.) ῥυπαρίαν, id est, Sordiciem.

Abundantiam.) περισσείαν, id est, Superfluitatem. Alludit enim ad sordes et superfluxa corporis. Etiamsi non desunt, qui negẽt superfluitatem esse uocem Latinam. Atq; nõ uideo qui minus à superfluo licet dicere superfluitatem, quàm ab exiguo exiguitatem, ab assiduo assiduitatem, à perpetuo perpetuitatem.

Et non auditores tantum.) Tantum, non inuenio apud Græcos, ne in Aldina quidẽ ęditione. Sed quidam indicat esse in Rhodiensi codice. Salua res est. At ego uereor, ne is codex sit ad nostros emẽdatus. Imò ne in Latinis quidẽ emẽdatioribus additur Tantũ, sed adiectũ uidetur abs quopiam, cui cum absurdum uideretur pręscribi nobis, ne essemus auditores uerbi, uelut interpretans scriptoris mentem, addidit auditores tantum.

Perspexerit.) παρακύψας, id est, Qui perspexerit, à gestu caput obliquãtis intuẽdi studio.

In lege perfectæ.) εἰς νόμον τέλειον, id est, In legem perfectam. Codex Donatianicus habebat In lege perfecta.

Libertatis.) τοῦ ἐλευθερίας, id est, Quæ est libertatis, siue, nempe libertatis.

Permanserit in ea.) καὶ παραμείνας ἔτως, id est, Et permanserit sic.

Religiosum esse.) Græci addũt ἐν ὑμῖν, id est, Inter uos. Sed seducit cor suũ.) Ex corde uago atq; instabili nascitur linguę petulantia: unde nos uertimus, sed aberrare sinit cor suum. est enim Græcis ἀπατῶν. Ab hoc seculo.) ἀπὸ τοῦ κόσμου, id est, A mundo.

EX

EX CAPITE SECVNDO,

IEsu Christi gloriæ.) Quod iuxta proprietatem Hebræi sermonis perinde ualet ac si dicas, glorioſi, ἐν τοῦ χριστοῦ τῆς δόξης. Vide lector, num δόξης hic declaret nō gloriam, sed opinionē, ut referatur ad προσωποληψίας. Sitq; sensus, ne habeamus fidē domini nostri Iesu Christi, in discretione personarū, ut ex sua quisq; opinione quemlibet æstimet, non hac quatenus est Christianus, sed quatenus nobis aut magnus, aut humilis est, ob affinitatem aut diuitias. προσωποληψίας

In conuentum uestrum.) εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν, id est, In congregationem siue cœtū uestrum. Hic palàm est synagogam esse, quemuis cœtum aut consessum hominum.

Aureum anulum habens.) χρυσοδακτύλιος. Dictione composita uocauit, gestantem anulos aureos, quasi dicas, auranuleus.

In ueste candida.) ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, id est, In ueste splendida, tametsi olim magnificum erat ac regale candidis amiciri.

In sordido habitu.) ῥυπαρᾷ. Variauit interpres, cum Græce sit eadem dictio.

Qui indutus est ueste præclara.) ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, id est, In eum qui gestat uestem splendidam. Et est eadem uox, quam modo uertit candidam, immodicus affectator copiæ.

Aut sede sub.) ἢ κάθου ὧδε, id est, Sede hic.

Nō iudicatis.) οὐ διεκρίθητε, i. Iudicati estis in uobisipsis. Nam & sic accipi potest, & magis quadrat ad ea quæ sequunt. Cæterū &, coniunctio quæ apud Græcos addit, tantū ad uehementiam & affectum facit, καὶ οὐ διεκρίθητε, ut, & nō, perinde polleat ac si dicas, an nō.

Cogitationum iniquarum.) πονηρῶν, id est, Malarum.

In hoc mundo.) τοῦ κόσμου, id est, Mundi. Interpres, mirum quo cōsilio, semper addit Mundo, pronomen demōstratiuum: etiamsi hic in nonnullis additur τούτου.

Diuites autem.) Autē, redundat, & repugnat sensui. Interpres legisse uidetur πλουσίους δὲ, perinde quasi præcesserit μὲν. Pauperes quidem in hoc mundo, sed diuites in fide.

Exhonorastis pau.) ἠτιμάσατε, id est, Ignominia affecistis, siue contemptui habuistis.

Per potentiam opprimunt.) Quod Græci dicunt unico uerbo καταδυναστεύουσιν, quasi dicas, abutuntur suo magistratu & potestate, in uestrum malum.

Ad iudicia.) εἰς κριτήρια, id est, Ad tribunalia.

Redarguti à lege.) ἐλεγχόμενοι. Quod melius uertisset, Et redarguimini, ut tempus quoque respondeat.

Quicunq; autem.) Enim, est Græcis, non autem.

Quasi transgressores.) ὡς παραβάται, id est, Vt transgressores.

Incipientes iudicari.) μέλλοντες κρίνεσθαι, id est, Iudicandi. Et in hunc quidem modū frequenter transtulit interpres. At hic sanè fuit intolerabile. *Incipientes pro futuro*

Qui non facit.) μὴ ποιήσαντι, id est, Qui non fecerit.

Superexaltat autē misericordia iu.) κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Opinor interpretem uertisse, superexultat, id est, supergloriatur. Sensus est, gloriatur misericordia aduersus iudicium, tanquam uictrix, ut nihil iam ad rem faciāt quinq; expositiones Hugonis Carrensis, quas in hunc inuehit locū, ὅλας ἀμάξας, pro unica interpretatione examen interpretationum faciens. Ea est inscitiæ fœcunditas, cum ueritatis simplex sit oratio. Vtitur autē eodem uerbo ad eundem modum paulo inferius, μὴ κατακαυχᾶσθε κατὰ τῆς ἀληθείας, id est, Ne gloriemini & mentiamini aduersus ueritatē. Apparet & Augustinū legisse superexultat. Id cōijcere licet ex uerbis, quibus enarrat Psalmū cxliij. Idem libro De ciuitate dei xxi. cap. xviij. interpretatur, superexaltat, superat. Sed cum ad iudicium, inquiēs, uentum fuerit, misericordiam esse superaturā: non longe quidem aberrās à scopo quod ad sensum attinet. Apparet & hic Augustinū legisse superexultat, etiamsi in uulgatis codicibus deprauatū est, superexaltat: uictoris enim est exultare. Rursus in Quæstionibus in Exodū legit, Superexaltat misericordia in iudicio. Vt hinc manifestior etiam suspicio detur illum legisse, superexultat. Rursum in epistola ad Hieronymum 29. sic tractat hūc locum, ut uerbum superexaltat non congruat. Nam uictus uictorē superexaltat potius quàm uictor uictum. Item epist. 89. scriptum erat, superexaltat iudicio, quo magis conie- *Hugo Carrensis*

ctandum est scriptum fuisse, superexultat. Certe ex Bedæ commentarijs palàm est, illũ legisse superexultat. Eius uerba subscribam, Superexultat aũt misericordia iudicium, quia quemadmodum damnatus in iudicio dei dolebit, qui nõ fecit misericordiã: ita qui fecit, remuneratus exultabit atq; gaudebit. Aliter, superexaltat misericordia iudicium. Non dictum est, uincit misericordia iudicium. Nõ enim est aduersa iudicio, sed superexaltat qui plures per misericordiam colligunt, sed qui misericordiam præstiterunt. Ex his perspicuũ est Bedam iuxta Græcorũ exemplaria legisse superexultat, licet scriba penè ubiq; uocem eã deprauauerit. Restat scrupulus de præpositione. Nam qui uertit superexultat, legisse uidetur ὑπερκαυχᾶται. Siquidem κατακαυχᾶσθαι magis sonat aduersus aliquem gloriari.

Et soror.) Aut, est Græce, non &.

Calefacimini Calefacimini.) θερμαίνεσθε, id est, Calefiatis siue calescite. Quis enim ferat, calefacimini? Aut cur non potius mutato genere calefaciatis uos, quemadmodum nõ semel huius uerbi participium uertit in Euangelio, θερμαινόμενον, calefaciebat se. Sed ex obsoletis autoribus citãt literatores Facior, ut donemus: quorsum attinet obsoletis atq; etiã dubijs uti, cum suppetant usitata certaq;.

In semetipsa.) καθ' ἑαυτὴν, id est, Per se, hoc est, sola.

Sine operibus.) ἐκ τῶν ἔργων σου, id est, Ex operibus tuis. Interpres legisse uidetur ἐκτὸς τῶν ἔργων, nam minimum est discrimen in uocibus, cum sententia tota pugnet. Quod si legis, sine operibus, quemadmodum legit interpres, nõ uideo qui cõstet sensus: nam fides ostendi nõ potest, nisi factis. Sentit autẽ quisquis hic fuit Iacobus, demonstra tuam fidem quã habes, adiunctis factis, ut utrunq; habeas: & ego solis factis declarabo, mihi neutrũ deesse. Sermo uidetur apud Græcos aliquanto dilucidior. Siquidem ut Iacobus docet, nec fidẽ absq; operibus, nec opera sine fide uelere, proponit duos colloquẽtes, quorũ alter fretus sua fide negligat opera. Huic dicitur: Tu fidẽ habes, sit hoc tibi satis. Rursus alter fidẽs operibus neglecta fide, respõdet illi. Et ego facta habeo, mihi satis est. Iacobus utriusq; sermonem refellit, Imò neutri, inquit, quod habet sufficit ad salutem. Sed tu qui fidem tuam iactas, doce factis ipsis tibi fidẽ esse, quę certe res ociosa nõ est, Et ego factis ipsis declarabo mihi neutrum deesse. Neq; enim conuenit, ut hæc uerba Fidẽ habes, pertineant ad personam apostoli, qui reijcit fidem carentem factis.

Varia lectio

Credidit Abrahã deo.) Idem testimoniũ quod Paulus adduxit in epistola ad Romanos aduersus fiduciam operum, hic adducit ad cõmendationem operũ. Verum Paulus illic opera uocat obseruationem legis Mosaicæ, hic sentit de officijs pietatis & charitatis.

Opera duplicia

Videtis quoniam.) ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι, id est, Videtis igitur quod.

EX CAPITE TERTIO

PLures magistri.) πολλοὶ, id est, Multi.

Sumitis.) λαμβάνομεθα, id est, Sumemus, siue, quod Valla mauult, accipiemus. Non enim sumimus nisi uolentes, accipimus & nolentes: Siquidẽ uulnus accepit, recte dicimus, sumpsit uulnus non item. Et quod sequitur, Offendimus omnes, præsentis est temporis, non præteriti, πταίομεν, id est, labimur, ut intelligas omnes quotidie labi. Item quod sequitur. Si quis in uerbo nõ offendit, πταίει, præsentis temporis est.

Potest etiã freno.) δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα, id est, Potens freno moderari & totum corpus.

Si autem frenos.) Græce non est, si autem, sed ecce ἴδε. Interpres legit εἰ δέ. Beda indicat in quibusdam scriptum fuisse, Sicut autem equis &c.

Ad consentiendum.) πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, id est, Vt nobis obediant siue pareant.

Omne corpus.) Et omne corpus legit Græcus, sed necesse erat coniunctionem abijcere, cum dixerit, si autẽ. Quod si recipimus εἰ δέ, hic erit sensus, qui os equi freno potest moderari, eadem opera circumaget quò uolet totum corpus equi.

Et ecce naues.) ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα, id est, Ecce & naues, siue Naues quoq;.

Cum magnæ sint.) τηλικαῦτα ὄντα, id est, Cum tantæ sint.

A uentis ualidis.) σκληρῶν, id est, Duris, sed interpres aliud uidetur legisse.

Minentur.) ἐλαυνόμενα, id est, Aguntur siue uehuntur.

Circumferuntur

Circumferuntur autem.) Autem, redundat.

Modicum quidem.) Quidem redundat & officit sensui.

Et magna exultat.) καὶ μεγαλαυχεῖ. Lyranus legit, exaltat, et magna, exponit, malas et exaltat, prouocat. Arbitror ab interprete fuisse scriptū, exultat, hoc est, iactat, id qd Græca uox sonat. Nec Beda dissimulat in quibusdam codicibus scriptum fuisse, magna exultat. Itaq; scriptū comperimus in codice uetustissimo Donatiani. Græcis est sermo iucundior dictiõe cõposita ἀ μεγάλα magna, et αὐχεῖν gloriari siue iactare, id est, magnifice se iactat. Lyranus

Ecce quantus ignis.) Opinor interpretem uertisse quantulus ignis, id est, quàm pusillus. Nam Græce est ὀλίγον πῦρ, id est, exiguus ignis. Hieronymus in lxvi. Esaiæ cap. ita citat: paruus ignis quàm grandem succendit materiam. Testatur & Beda in nonnullis exemplaribus scriptum fuisse: Ecce modicus ignis &c. Hoc adieci, ne quis putet Græcos codices fuisse uitiatos. Et syluam, hoc loco rectius uertisset, materiam. Quantus, pro paruus

Vniuersitas iniquitatis.) ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, id est, Mundus iniquitatis. Est autem aliquando mundus, cumulus rerum simul repositarum. Vnde mundū muliebrē dicimus. Mundus, summa

Lingua constituitur.) Sic lingua, legunt Græci, ὅτως ἡ γλῶσσα.

Bestiarū.) θηρίων, id est, Ferarū, aut noxiarū beluarū. Nam id proprie significat θηρίων.

Et cęterorum.) καὶ ἐνάλίων, id est, Marinorum. Interpres legisse uidetur ἄλλων, aut certe scripsit, cetorum, quod ipsum ad huc in nonnullis extat codicibus. Id scriptor oscitãs mutauit in cæterorum: nam mansuescunt & marinæ beluæ, ut delphines. Cæterorum, pro cetorum

A natura humana.) τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ, id est, Ingenio humano, siue naturæ humanæ. Quanquam hoc parui refert ad sensum.

Inquietum malum.) ἀκατάσχετον, id est, Incoërcibile siue incohibile. Hieronymus secundo aduersus Pelagium dialogo, transtulit, Incontinens malum.

Benedicimus deum & patrem.) Latinis male dicit, qui dicit conuicium, at non statim benedicit homini qui laudat.

Ex ipso ore.) ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος, id est, Ex eodem ore.

Emanat.) ῥύει, id est, Scatebra emittit. Si tamen Latine dicitur, emanat aquam: scio Maroni dictum, Et durę quercus sudabũt roscida mella. Manat aquã, mollius erat. Manare dicitur liquore aut liquorem, id quod emittit, sed emanat ipse liquor. Et Plinio quædam arbores dicuntur manare picem ac resinam.

Dulcẽ & amarã aquã.) τὸ γλυκὺ, καὶ τὸ πικρόν, i. Dulce & amarũ, ut ὕδωρ subaudias.

Ficus uuas facere,) συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, id est, Ficus oleas facere. Siquidẽ ficũ opposuit oleę, quod hęc acerbi saporis sit & austeri, dissimilis ficui. Quãquam mox meminit uitis.

Sic neq; salsa dulcem potest facere aquam.) οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, id est, Sic nullus fons dulcem & amaram facere aquam.

Et disciplinatus.) ἐπιστήμων, id est, Sciens, siue scientia prædītus, quod recentiores uocant, scientificus, ἐπιστήμων sciens

Operationem suam.) τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, Opera sua.

Et contentiones sint.) Græce tantum est, & contentionem, καὶ ἐρίθειαν. Ac mox sequitur, In corde uestro.

Desursum descendens.) Quod hic additur, ἀ patre luminũ, non habetur in codicibus Græcis, sed huc apparet ad scriptum ex primo capite. Nec attingitur à Beda.

Animalis diabolica.) Animalis hic deducit ab anima, ψυχικὴ. Sic enim aliquãdo uocat affectũ humanũ, ut opponatur spiritui. Carrẽsis putat ab animalibus dictũ, quod brutorum sit, duci uoluptatibus: cũ Beda nominatim hoc admoneat quod dicimus citãs Græcam autoritatẽ, quę tamẽ istis nostris nimiũ uilis est. Nec est diabolica, sed dęmõiaca, δαιμωνιώδης, hoc est, nõ à spiritu Christi, sed à spiritu huius mũdi. Et dęmones Græcis dicuntur quasi δαήμονες, hoc est scientes, & his antiqui tribuebant artiũ humanarũ inuentionẽ. Carrensis Diabolica, pro dæmoniaca

Ibi inconstantia.) ἀκαταστασία. Quod magis sonat tumultum & seditionem.

Pudica.) ἁγνὴ, id est, Pura siue casta. Et modesta, Græce est ἐπιεικὴς, id est, Humana siue ęqua. Nam mundi sapientia reddit morosos.

Suadibilis.) εὐπειθὴς, id est, Tractabilis, siue morigera, & cui facile persuadeatur.

Bonis cõsentiẽs.) Hæc non inueniunt in Græcis codicibus, quos ego sanè uiderim, ac ne

ac ne in uetustíssimo quidem codice Donatiani, etiamsi Beda legit et interpretatur.

Iudicãs sine simulatione.) Græce est ἀδιακρίτως καὶ ἀνυπόκριτος, id est, nihil discernẽs, et nihil simulans. Aut sine dijudicatione, sine simulatione. Et tamẽ illud iudicans, reperit etiam in uetustis codicibus. Demiror autẽ quid sequutus Augustinus, pro ἀδιάκριτος legit, inęstimabilis. Sic enim habet lib. de Gratia et libero arbitrio ad Valẽtinum cap. ultimo, Quę aũt desursum est sapiẽtia, primum quidẽ pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, inęstimabilis, sine simulatione. Qui sic uertit, uidetur uocem ἀδιακρίτως, nam est anceps, usurpasse significatione passiua.

EX CAPITE QVARTO

LItes.) καὶ μάχας, id est, Pugnæ: tametsi contentiones pugnas uocat.

Nonne in concupiscentijs.) Deest nobis quod est apud Græcos, οὐκ ἐντεῦθεν, id est, Nonne hinc. Neq; est in concupiscentijs, sed ἐκ τῶν ἡδονῶν, id est, ex uoluptatibus uestris, siue libidinibus, cũ id sequimur, non quod per se rectum est, sed quod animo collibuit.

φονεύετε pro φθονεῖτε

Occiditis & zelatis.) φονεύετε καὶ ζηλοῦτε. Non uideo quid illud uerbum, occiditis, ad sensum faciat. Forte scriptum fuit, φθονεῖτε & ζηλοῦτε, id est, Inuidetis & æmulamini, et non potestis consequi: ut scriptor dormitans pro φθονεῖτε, scripserit φονεύετε, præsertim cũ sequatur, Ad inuidiam concupiscit spiritus. Certe Beda hæc uerba, concupiscitis et nõ habetis, occiditis et zelatis, non attingit.

Litigatis & belligeratis.) μαχεσθε καὶ πολεμεῖτε, id est, Pugnatis & bellatis.

Propter quod non post.) διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς, id est, Propterea quod non postulatis.

Vt in concupiscentijs.) Rursum hoc loco est, In uoluptatibus, ἐν ταῖς ἡδοναῖς.

Adulteri nescitis.) Græce est μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε. i. Adulteri & adulteræ an ne

Amicitia huius mundi.) τοῦ κόσμου, id est, Mundi: & huius, adiecit suo more. (scitis?

Inimica est deo.) ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστιν, id est, Inimicitia est dei, seu potius cũ deo, sicut annotauimus in Paulo. Atq; ita legitur & in Latinis exemplaribus emendatioribus, etiam ijs quæ formulis excusa sunt. Nec aliter recẽset Beda, nisi quod Inimica legit pro inimicitia. Discrimen est in accentu ἔχθρα inimicitia, ἐχθρὰ inimica.

Amicus esse seculi.) κόσμου, id est, Mundi.

Hoc nusquam reperitur

Ad inuidiam spiritus concupiscit.) Et in hunc locum plaustra onusta interpretationibus inducunt Theologi recentiores, qui si quando destituũtur ueterũ cõmentarijs, quos nobis rhetorici & grammatici scriptores, ut isti uocant, reliquerũt, tum deniq; sui similes sunt. Mihi sensus hic potissimum probatur, Spiritus hominis mũdo deditus, sibi inuidet, sed deus copiosius impertit suam gratiã, quàm ipsi cupiamus. Neq; tamen liquet ubi reperiatur hoc scriptum. Beda sensum triplicem adducit.

Quid habitat.) ὁ κατῴκισεν, id est, Qui habitauit siue sedem posuit.

Maiorem autem dat.) Ante hæc uerba in Græcorum nõnullis exemplaribus adiecta sunt quædam, quæ ueluti compleant semonem, διὸ λέγει, κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. Verum ea suspicor à studioso quopiam huc addita in marginali spacio, ex epistola Petri priore, deinde à scriba parum erudito in contextũ trãslata. Nam in plerisq; tantum est, μείζω δὲ δίδωσι χάριν. Hoc loco subijciũtur uerba quæ mihi uidebantur adiecta, quæ tamen comperi in æditione Aldina, διὸ λέγει, κύριος ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Humilibus.) ταπεινοῖς. Quod ad conditionem pertinet magis, quàm animum.

Duplices animo.) δίψυχοι, id est, Duplicis animi.

Miseri estote.) ταλαιπωρήσατε. Verbum à tolerantia dictum.

Alterutrum.) ἀλλήλων, id est, Inuicem, siue alij alijs.

Detrahit legi.) καταλαλεῖ, id est, Obloquitur, ut & superius, ὁ καταλαλῶν, id est, Qui obloquitur siue obtrectat.

Vnus est enim.) Enim redundat, & nihil facit ad sententiam.

Et iudex.) Hæc duo uerba non reperio apud Græcos.

Perdere & liberare.) σῶσαι καὶ ἀπολέσαι, id est, Seruare & perdere.

Tu autem.) Autem, non addunt Græci.

Qui

Qui iudicas proximum.) τὸν ἕτερον, id est, Alium siue alterum.

Ecce nunc qui.) ἄγε νῦν, id est, Age nunc.

Hodie aut.) Græce est, hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον. Nec est In illum, sed in hanc εἰς

Ibi quidem.) Quidem, redundat à Græcis exemplaribus. (τλὼ δὲ,

Annum.) Græci habent, annum unum, ἐνιαυτὸν ἕνα.

Quid erit in crastinum.) τὸ τῆς αὔριον, id est, Quę sit crastinæ diei fortuna.

Ad modicū parens.) Mirum cur hic tam poëtice loqui uoluerit, ut diceret parens, pro apparens, cum Græce sit φαινομένη.

Et deinceps exterminabitur.) ἀφανιζομένη, id est, Euanescens, siue, non amplius apparens, si uoluisset & uocum affinitatem reddere.

Pro eo ut dicatis.) ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Pro eo, siue loco eius, quod dicere debuistis. Quod ita reddi poterat, Cum ita potius dicendum sit uobis.

Si dominus uoluerit.) Græca sic habent, ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο, ἢ ἐκεῖνο, id est, Si dominus uoluerit, & uixerimus, et fecerimus hoc aut illud. Sed haud scio an græca hoc loco sint deprauata, legēdumq; καὶ ζήσομεν καὶ ποιήσομεν, id est, Et uiuemus, & faciemus: ut intelligas, nec uicturos, nec facturos aliquid, nisi dominus uoluerit. Nisi malimus accipere imperatiue, ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν, id est, uiuamus et faciamus.

EX CAPITE QVINTO

ATineis comesta sunt.) σκώληκα γέγονεν, id est, Facta sunt tineosa, siue tineis obnoxia, siue talia, ut à tineis rodantur.

Et manducabit.) Potest esse præsentis temporis φάγεται exedit, siue comedit tametsi Græca uox anceps est ad utrumq; tempus.

Thesaurizatis uobis iram.) ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις, id est, Thesaurizastis in extremis diebus. Nec additur, uobis iram, Consentiebat cum Græcis uetustissimus codex Donatiani.

Quæ fraudata est à uobis.) ὁ ἀπεστερημένος, id est, Quæ fraude non reddita est, Refert autem ad mercedem messoribus debitam.

Et clamor eorum.) καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων, id est, Clamores eorum qui messuerunt.

Epulati estis.) ἐτρυφήσατε, id est, Deliciati estis.

Et in luxurijs enutristis corda uestra.) Græca sic habent, ἐτρυφήσατε ἐπὶ γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε, καὶ ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, id est, Deliciati estis in terra, & lasciuistis, & enutrijstis corda uestra.

In die occisionis.) ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς, id est, Vt in die mactationis, hoc est, In die festo, quo solent mactari uictimæ in epulum.

Adduxistis.) κατεδικάσατε, id est, Condēnastis. Fortassis interpres uerterat addixistis, pro condemnastis. Id librarius aut parum attētus, aut parū eruditus uertit in Adduxistis. Certe addixistis scriptum erat in peruetusto codice Donatiani. *Adduxistis pro Addixistis.*

Non restitit.) ἀντιτάσσεται, id est, Resistit, præsentis temporis. Atq; ita legit Beda.

Donec accipiat temporaneum & serotinum.) Græci legunt, ὑετὸν πρωϊμὸν καὶ ὀψιμον, id est, Pluuiam matutinam & serotinam seu uespertinā, aut si mauis pluuiam præpropera & serā. Nam Augustinus libro De idiomate ueteris instrumenti, putat Serotinū uocem esse parum Latinam, adducens locum hunc ex Deuteronomio, Et dabit pluuiam terræ tuæ in tempore suo, matutinum & serotinū. Cæterū significari his uocibus anni partes, quod agricolę in ipsa satione pluuiā aliquā desiderent. Ac rursus in æstate, quo grana descant uegetenturq; sata. Atq; adeo ex hoc ipso loco uidetur Iacobus hāc particulā mutuatus. *Augustinus*

Estote uos.) Et uos, legit Græcus.

Aduentus domini appropinquabit.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, præteriti temporis, aut certe presentis, instat.

Exitus mali.) τὴν κακοπαθείας, id est, Afflictionis. Cæterum hęc uerba, exitus mali, & longanimitatis, uidētur addita ex diuersa interpretatione. Nec enim habebant in duobus peruetustis exēplaribus Donatiani. Etenim quod aliquis uerterat κακοπαθείας et μακροθυμίας exitus mali & longanimitatis, hoc alius uertisse uidetur, laboris et patientię, utrumq; scriba doctulus coniunxit.

Beatificamus

Beatificamus.) μακαρίζομεν, id est, Beatos iudicamus, siue beatos dicimus. Et non est sustinuerunt, sed sustinent, τοὺς ὑπομένοντας.

Sufferentiam.) τὴν ὑπομονὴν, id est, Tolerantiam, siue patientiam. Finem domini uidistis. Finem appellat, quod per afflictiones euaserit ad summam gloriam.

Quoniam misericors est.) πολύσπλαγχνος, id est, Valde misericors.

Est est, non non

Est est, non non.) τὸ ναὶ ναί, καὶ, τὸ οὒ οὔ, id est, Quod est, etiam etiam: & quod est, nō nō. Nec est sermo uester, sed uestrum est, sit est: & uestrum non, sit nō: hoc est, quod affirmatis, uere affirmate, & quod negatis, uere negate, quēadmodū admonuimus in Euāgelijs.

Tristatur autem.) κακοπαθεῖ, id est, Affligitur.

Oret æquo animo & psallat.) Nescio an scriptor aliquis hunc locum deprauarit, nam Græca longe secus habent, κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν, προσευχέσθω, εὐθυμεῖ τις, ψαλλέτω, id est, Affligitur aliquis inter uos: oret: æquo animo est aliquis? canat. Nimirū ut in rebus afflictis opem petamus à deo, in rebus secundis gratias agamus deo. Nam id uocat psallere. Tametsi secus & legit & interpretatur Beda.

Græca à nostris multū dissonanta

Vngentes illum oleo.) Hoc relictum erat ex præcepto Euāgelico, quo Christus mandauit suis, ut in quas ædes essent ingressi, sanarent ægrotos, unguētes oleo. Nam consentaneum est, quod legimus factum ab apostolis, iussu domini factum fuisse, licet nō legamus fuisse iussos. Id nunc fit in extremo uitæ discrimine.

Saluabit infirmum.) τὸν κάμνοντα, id est, Laborantem. Nam de ægroto sentit.

Hinc quidam colligunt confessionem sacramentalem

Peccata uestra.) Vestra, apud Græcos non est, tametsi subauditur. Et magis est errata, quàm peccata, παραπτώματα, quasi dicas, lapsus. Sentit enim de quotidianis offensis Christianorū inter ipsos, quos continuo uult recōciliari. Alioqui si de confessione sensisset, quam dicimus partē sacramenti pœnitentię, nō addidisset ἀλλήλοις, id est, uobis inuicem, sed sacerdotibus. Ab hac sententia non dissentit interpretatio Bedę. Et ita palàm citat in commentarijs quos scripsit in quintum caput epistolæ Ioannis.

Vt saluemini.) ὅπως ἰαθῆτε, id est, Vt sanemini.

Iusti assidua.) ἐνεργουμένη, id est, Operans, siue cum agit, ut intelligas efficacem, ex animo profusam. Fortassis interpres uertens assiduam, sentit intentam & instantem, ut assequatur quod petit.

Similis nobis.) ὁμοιοπαθὴς, id est, Similiter affectus, ut similibus affectibus obnoxius.

Terra dedit fructum.) ἐβλάστησε, id est, Germinauit.

Si quis ex uobis.) ἐν ὑμῖν. id est, In uobis, siue inter nos.

Saluabit animam eius.) Eius, non addunt Græci, tantum est σώσει.

Et operit.) καὶ καλύψει, id est, Operiet. Beda indicat in Latinis codicibus duplicem esse lectionem, saluabit animam eius, & saluabit animam suam, addens Græcum sermonem esse ancipitem. Id uerum esset si adderetur pronomen. Etenim si scriptum esset ἑαυτοῦ, sonaret suam, sin αὐτοῦ sonaret eius. Nunc apud Græcos pronomen non additur in his sanè codicibus, quos mihi uidere contigit.

De autore huius epistolæ Iacobi dubitatum

De hac itē epistola, tametsi salubribus præceptis referta, dubitatū est olim, cuius esset, ut initio dicere cœperam. Nec enim referre uidetur usquequaq; maiestatē illam & grauitatem apostolicam. Nec Hebraismi tātum, quantū à Iacobo, qui fuerit episcopus Hierosolymitanus expectaretur. Diuus Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium ex autoritate Hegesippi, indicat multos huius nominis fuisse discipulos. Et ipse in titulo epistolę nō appellat sese apostolū, quanquam in nostris adiectū est apostoli cognomen, sed reclamātibus magno consensu Græcorū exemplaribus. Iam Hieronymus in eo quē modo citaui libello, scribit his quidem uerbis: Vnā tantum scripsit epistolam, quę de septem canonicis est, quę et ipsa ab alio quodā sub nomine eius ędita asseritur, licet paulatim tēpore procedēte, obtinuerit autoritatem. Hactenus ille. Satis indicat diuus Hieronymus, quid de huius autore epistolæ senserit. Quanquā ego super hac re cum nemine digladiabor. Epistolā probo et amplector. Illud mirū, super hisce rebus nullos odiosius et constantius asseuerare, quàm qui ne id quidē explicare possunt, qua lingua scripta fuerit, Hebraica, an græca, quo interprete Latina facta sit. Hieronymus uir tantus addubitauit, & prudenter quid senserit indicat. Nos quo minus sapimus, hoc audacius affirmamus.

IN

IN EPISTOLAM PETRI

APOSTOLI PRIOREM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI, EX CAP. I.

DVENIS dispersionis Ponti.&c.) Nõ est Græce προσηλύτοις, quo uerbo significare solent eos, qui ex paganismo sese contulissent ad legem Mosaicam, sed παρεπιδήμοις. ut nihil dicat Lyranus, qui putat hæc proselytis potissimum scribi. Etiamsi is Bedã uidetur sequutus. qui admonet in commentarijs, aduenas Latine dici qui Græcis dicuntur proselyti, subindicans hãc epistolam illis scribi. Iam dialecton Hebraicam, de qua toties admonui, oportet esse notam lectori, Aduenis dispersionis, pro aduenis dispersis, siue sparsim incolentibus. Videntur enim hæc ad Iudæos proprie scribi, quod Petrus esset apostolus circumcisionis. προσήλυτοι παρεπιδήμοι

Cappadociæ, Asiæ.) Videndum cur Asiam ponat inter species, cum sit genus, nisi forte intelligit Ephesios, quę proprie dicit̃ Asia minor. Nam de Asia maiore non uidetur accipi posse, cum mox subijciat Bithyniam partem Asiæ minoris.

Secundum præscientiam.) κατὰ πρόγνωσιν, Iuxta præordinationem, siue præfinitionem. Nam & Lyranus fatetur hoc loco præscientiam accipi pro prædestinatione. Neque Thomas inficiatur prædestinationem aliquoties accipi pro præscientia. Verũ hac de re copiosius aliquanto dictum est in annotationibus nostris in Paulũ. Quin & Latinis scita dicuntur decreta, & cognitores iudices. Cæterum hæc particula, iuxta præscientiam, referenda uidetur ad id quod præcessit Electis, ut intelligamus electos non temere neque fortuito, sed destinato decreto, consilioq; dei, alioqui non uideo quò pertineat. Mecum sentit Beda nõ aspernandus autor. *Præscientia pro prædestinatione*

In sanctificationem.) ἐν ἁγιασμῷ, id est, In sanctificatione, hoc est, per sanctificationem spiritus, iuxta proprietatẽ Hebraici sermonis. Nam quod sequitur, In obedientiam, Græcis alia est præpositio εἰς ὑπακοὴν, quod utrum accipiendũ sit eos esse electos ad obedientiam, an electos per obedientiam, lectori discutiendũ relinquo. Mihi prior sensus magis arridet. Sentit enim illos hoc ipsum debere deo, quod delecti sint ad fidei gratiam, quam hic obedientiam uocat, ut per hanc purgarentur à peccatis aspersione sanguinis Iesu. Porrò sanctificationem spiritus opposuit operibus legis Mosaicæ, à quorũ fiducia uult eos abducere. *Fides obedientia ὑπακοὴ*

Deus & pater.) Potest cõiunctim legi, potest & diuisim, quemadmodũ & aliâs indicaui

Per resurrectionem.) διὰ ἀναστάσεως Ἰησοῦ χριστοῦ ἐκ νεκρῶν. Hic propemodũ uidetur ambigue accipere ἀναστάσεως, & neutraliter & actiue, quantũ ad Christum, neutraliter, quantum ad nos actiue. Nam id annotauit Thomas in epistolam ad Romanos. (mus.

In hæreditatẽ.) Hoc referendũ est ad uerbũ, regenuit. Regenuit uos cœlesti generatione in hæreditatem cœlestẽ. Nam Iudæi longe aliud regnũ expectabant per suum Messiam.

In uobis,) εἰς ὑμᾶς. i. In uos, hoc est, erga uos: ut referatur ad hæreditatẽ conseruatam.

In uirtute.) Satis erat Virtute.

In quo exultatis.) Legi potest, & exultate, imperandi modo, ἀγαλλιᾶσθε, quemadmodũ inferius. Si placet indicandi modus, uidetur abuti præsenti pro futuro.

Modicum nunc si oportet.) ὀλίγον ἄρτι, Dilucidius erat, Nunc ad breue tempus afflicti, si necesse sit.

Multo preciosior sit auro.) Sit, redundat. Porrò Græca lectio sic habet, πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου. i. Multo preciosior auro, quod perditur, siue perit, & tamẽ probatur per ignẽ, siue perdito, ac pernicioso auro: ut intelligas rem uilem ac pestilentẽ, igni probari. Quanto magis cõuenit explorari fidem nostrã, num syncera sit. *Multo p. s. à Græcis longe diuersa sententia*

In reuelatione Iesu Christi.) Vitare poterat amphibologiam, si uertisset, Cum reuelabitur Iesus Christus. Quod enim aliâs ἐπιφάνειαν & παρουσίαν, hic ἀποκάλυψιν dixit. Beda aliquanto secus legit.

In quem nunc quoq; &c.) Græce paulo diuersius est, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ id est, In quem nunc non uidentes, credentes tamen, siue, In quo nunc cum non uidetis, et tamen creditis.

Exultabitis.) ἀγαλλιᾶσθε, id est, Exultatis, uerbo præsentis temporis, cõsentiente codice Donatiani altero: etiam si potest esse Exultate, imperandi modo, quod Græca uox sit anceps. Certe sic adducit Augustinus libro secundo ad Catechumenos, capite sexto: Credentes in eum, quem non uidetis, gaudete inenarrabili gaudio.

Qui de futura in uobis gratia.) Futura, addidit interpres de suo, nam Græca sic habent, οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες. Quod ego sic maluissem exprimere, Qui de uentura in uos gratia uaticinati sunt. Nec est tẽpus, quod Græci uocant χρόνον, sed καιρὸν, quod articulũ uertimus. Est enim certius quiddam quàm tempus, ut & aliàs indicatũ est. Consentaneum autẽ est Petrum significare locum, qui est apud Danielem cap. nono, ubi per mystícas hebdomadas indicat tempus ad quod occidendus esset Christus. *Danielis hebdomadæ*

Significaret in eis spiritus.) τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα, id est, Spiritus qui erat in ipsis, ut intelligamus spiritum propheticum, quem eundem Christi uocat.

Prænuncians.) προμαρτυρόμενον, id est, Prætestificans. Cæterum quod hic παθήματα uertit passiones, ego malim afflictiones.

Et posteriores glorias.) καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας, id est. Et quæ illas consecutæ, siue consecuturæ sunt glorias. Sẽtit enim gloriam, quam assecutus est post ignominiam crucis. Etiãsi Hieronymus uertit alicubi pro glorias, decreta, ut mox indicabo: nisi forte pro decreta, scriptum erat, decora. Nam is liber excusus est ex exemplari nõ satis emendato. Sane illud constat δόξαν Græcis & gloriam significare & opinionem. Proinde uerisimile est, Hieronymum illic opiniones uertisse in decreta.

Quibus reuelatum est.) οἷς ἀπεκαλύφθη. Sermo Græcus anceps est, potest enim hic accipi sensus, Testificans Christi passiones & glorias ijs quibus reuelauit spiritus, nempe prophetis. Potest & hic: Passiones & glorias, per quas Christus fuit mundo reuelatus, qui ante fuerat ignotus. Neque quenquam mouere debet articulus Græcus οἷς, cum præcesserit παθήματα. Quanquam prior sensus meo iudicio simplicior est, ut οἷς articulus referatur ad Christianos, qui uiderunt id quod de Christo prædixerat spiritus in prophetis. Sentit enim per afflictiones innotuisse mundo Christi gloriam. Potest & hic tertius accipi sensus, Quibus prophetis reuelatum est & illud, quod hęc quæ prædicebant, uobis pararent non sibi, cum scirent ea non euentura suis temporibus. Potest & quartus hic accipi, Prophetæ prædixerunt & Christi mortem et illustrationem morte partam, utrunq; uere, quod notũ est ijs quibus ea sunt exhibita. *Sermo mire ambiguus* *Sensus quadruplex*

Vobis autem.) Sed uobis, erat & Latinius, & apertius, siue, non sibiipsis, imò uobis, οὐχ ἑαυτοῖς ὑμῖν δέ. Hinc certe liquet, non parum interesse, quo loco Quàm, coniunctionem colloces. Hunc totum Petri locum Hieronymus interpretans Didymi librũ De spiritu sancto secundum, reddidit hoc pacto, Scrutantes & inquirentes, in quod, aut quale tempus significabat, is qui in eis erat spiritus Christi, testificans in Christo passiones. Et ea quæ pòst erãt sequutura decreta, ijs quibus reuelatum est, quia non sibi, sed nobis ministrabant, ea quæ nunc annunciata sunt uobis, per spiritum sanctum.

Qui Euangelizauerunt uobis.) Vos, est Græce, non uobis, tametsi id quidem ad sensum nihil attinet.

Spiritu sancto.) Deest In. ἐν πνεύματι ἁγίῳ, id est, In spiritu sancto, hoc est, Per spiritum sanctum, Hebræorum more.

In quem desiderant.) εἰς ἃ, id est, In quæ. Nempe ea quæ de Christo sunt prænunciata per prophetas, ac deinde prædicata per apostolos. Facilis deprauatio ab εἰς ὃ in εἰς ἃ. Nec enim sentit de spiritu prophetarum, in quem angelos uelle prospicere, nihil mirum est: sed effert maiestatẽ Euangelij, quã angeli quoq; uenerentur. Beda interpretatur de Christo glorificato, paulo post indicans etiam de spiritu misso in terras accipi posse. At Irenæus libro Contra hæreses quarto, cap. lxvij, sentit de promissis prophetarum, quæ Christus aduenies repræsentauit. Certe εἰς ἃ scriptum comperimus apud Origenem in fragmento quod latinitate donauimus. *In quem, pro quæ*

Perfecti

Perfecti sperate.) τελείως, id est, Perfecte, per aduerbium indicans spem ad finem usq; per seuerantem, Et sic habebat codex Donatiani uetustior. Nec est, In reuelationem, ut legunt quidam, sed ἐν ἀποκαλύψει, id est, In reuelatione, siue per reuelationē. Sentit enim de mysterio Euangelij iam diuulgato, per quod Christus innotuit, siue de aduentu Christi. Depravatio in nostris manifesta

Quasi filij.) ὡς τέκνα, id est, Vt filij, siue tanquàm filij. Nam quasi tribuimus ijs, quę cum uideantur, non sunt. Ad hæc, filij obedientiæ, dixit iuxta proprietatem sermonis Hebraici, pro filijs obedientibus.

Non configurati.) μὴ συσχηματιζόμενοι. i. Non accōmodantes uos pristinis concupiscentijs. Id enim est συσχηματίζεσθαι. Nec est, Ignorantiæ desideriis, sed ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις: quod nos dilucide magis quàm ad uerbū expressimus, hoc modo: ut nō accōmodetis uos pristinis cōcupiscentijs, quibus dū adhuc ignoraretis Christū agebamini.

Sed secundum eum qui uocauit uos sanctū.) ἐπὶ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, id est, Quemadmodum is qui uocauit uos, sanctus est, ita & uos sancti reddamini.

Sancti sitis.) γενήθητε, id est, Efficiamini, siue reddamini. Nec̨ enim est, γίνεσθε, quod ambiguum esse poterat.

Et si patrem uocatis.) εἰ καλεῖτε, id est, Inuocatis & imploratis, aut cognominatis, nam Græca uox anceps est. Tū quod hic uertit, Sine acceptione personarū, multo festiuius scriptum est à Petro ἀπροσωπολήπτως cōposita dictione, id est, Citra delectū siue respectū personę. Hic uidetur abesse in cōmentarijs Bedæ & Glossæ ordinariæ, nec Lyra attingit. ἀπροσωπολήπτως

Paternæ traditionis.) Vnica uox est apud Græcos πατροπαράδοτος. Estq; epitheton cōuersationis, quasi dicas, A patribus traditæ. Atq; ita refert diuus Hieronymus in commentarijs Esaiæ, & Augustinus in Psalmum centesimum quadragesimum sextum. πατροπαράδοτος

Quasi agni.) ὡς ἀμνοῦ, id est, Velut agni, siue tanquam agni.

Præcogniti quidem.) προεγνωσμένου, id est, Præfiniti siue prædecreti. Nam hoc loco planè uidetur usurpare, pro eo quod isti uocant prædestinationem, & Lyranus interpretatur, Præordinatione.

Fidelis estis in deo.) τοὺς πιστεύσαντας εἰς θεόν. i. Qui credidistis in deū. Verum interpres abhorruit ab hoc præterito, ne uiderentur iam desijsse credere, qui quondam credidissent.

In obedientia charitatis.) ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας, id est, In obedientia ueritatis. Et additum est hoc loco in Græcis codicibus διὰ πνεύματος, id est, Per spiritum, quæ particula nō est in Latinorum exemplaribus. Deest in nostris

In fraternitatis amore simplici ex corde.) εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον ἐκ καθαρᾶς καρδίας, id est, In fraternum amorem non simulatū, ex puro corde. φιλαδελφίαν uocat Christianorū inter ipsos mutuum amorem ac beneuolētiam. Cæterum illud, Ex puro corde, ad ea quæ sequuntur referendum est, Vos inuicem diligite ex puro corde.

Attentius.) ἐκτενῶς, id est, Vehementer, siue impense, aut si magis ad uerbum cupias reddi, Intense.

Omnis gloria eius.) ἀνθρώπου. i. Hominis: exponit enim quid modo dixisset carnem.

Quod Euangelizatum est in uos.) τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς, id est, Quod per Euangelium delatum est ad uos, siue quod prædicatum est apud uos.

EX CAPITE SECVNDO.

Rationabiles sine dolo lac.) τὸ λογικὸν, ἄδολον γάλα, id est, Rationale, doli expers lac: uocat autem lac logicō, ut à corporeo lacte discernat. Hieronymus in quinquagesimo quinto Esaiæ capite citat hunc locum, ut lac referatur ad Rationale, non ad infantes, etiāsi non addat ἄδολον. Verum edisserens sexagesimum Esaiæ caput citat ad hunc modum, Quasi modo nati paruuli, rationabile & absq; dolo lac desiderate, ut palàm sit, illud ἄδολον, lacti adiūgi oportere. Rursum enarrans Zacharię caput decimū. Item Augustinus in epistolam Petri, homilia uigesima, refert hunc in modum, Depositа ergo omni malicia, & omni dolo, & adulatione, & inuidia, & detractione, tanq; modo nati infantes, rationabile & innocens lac concupiscite, ut in illo crescatis in salutem. Quin & Beda legit & interpretatur quemadmodū legunt Græci. Testis erit codex, qui mihi tum inseruiebat hęc scribenti ex bibliotheca Minoritarū Antuuerpiensium, Suffragabatur nonnihil & alter codex Donatiani in quo scriptū erat, Ra- Lac rationabile, manifesta depravatio & locus à multis perperam citatus

tionale sine dolo. Proinde quæ theologi recentiores in hunc adducũt locum de infantibus rationabilibus, nihil faciũt ad sensum Apostoli. Nos & articulũ Grecum exprimere cupiẽtes, uertimus ad hũc modum, Vt modo nati infantes, lac illud, nõ corporis, sed animi, quod dolum nescit, appetite. Siquidem infantia Christi, est alienũ esse ab omni uersutia studioq; nocendi. Gradus ætatum sunt profectus uirtutum.

Crescatis in salutem.) Hæc duo uerba, In salutem, non reperio in Græcis exemplaribus, nec admodum quadrant ad propositã metaphoram. Siquidem salui sunt & infantes: uerũ adolescunt hoc lacte in uirum perfectum in Christo.

Quoniam dulcis est dominus.) ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος, id est, Quod benignus sit dominus. Aliâs uertit, Bonus. Sonat autem humanum, minimeq; austerum aut durum.

Et honorificatum.) Hęc duo uerba redundant. Deinde ἔντιμον est, nulla interueniente præpositione, id est, Preciosum, seu magis in precio habitum: quod interpres, opinor, uertit, Honorificatum.

Domos, pro domus

Domos spirituales.) οἶκος πνευματικὸς, id est, Domus spiritualis: ut sit nominandi casus per appositionẽ additus. Lyranus offensus solœcismo manifestario, interpretatur, Domos in domos. Atqui In domum, legit Augustinus, cum aliâs, tum psalmũ enarrans octogesimum sextum. Idem in libello De præsentia dei ad Dardanum legit, Aedificamini domus spirituales. Atq; adeo haud scio, an primũ scriptum fuerit spiritualis, deinde à sciolis depraua ta scriptura: hanc coniecturam probabiliorem reddit, quod alibi uelut enarrans pro domus legit in domum. Beda indicat huius loci triplicem lectionem, Domus spirituales, numero multitudinis, domus spiritualis numero singulari, & In domum spiritualem, quemadmodum alicubi legit Augustinus.

In sacerdotium.) ἱεράτευμα ἅγιον, id est, Sacerdotium sanctum: nominatiuus est appositiuus, quemadmodum & domus: nam ipsos fideles sacerdotium uocat. Cæterum sacerdotium appellat functionem & administrationem sacrorum in domo spirituali, hoc est, in templo spiritus sancti, quod sumus ipsi.

Offerentes.) ἀνενέγκαι, id est, Ad offerendum.

Per Iesum Christum. Id potest referri ad id quod proximum est, Acceptabiles, aut ad superiora omnia.

Propter quod continet scriptura.) διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, id est, Quapropter & continet in scriptura: ut sit sensus, hoc argumento lapidem illum esse præcipuum, quod iuxta testimoniũ Esaiæ collocatus sit in angulo, quo utrunq; parietem cõplectens & continens, totum ædificium fulciret. Nam id est περιέχειν, undiq; amplecti ac tenere, nisi forte neutraliter usurpauit περιέχειν. Potest accipi pro excellere: unde & excellit, siue eximius est ille lapis in scriptura: ad quod satis apte congruunt quæ sequuntur, ἀκρογωνιαῖον &c.

περιέχειν

Ecce ponam.) ἰδοὺ τίθημι, id est, Ecce pono. Locus est apud Esaiam capite uigesimo octauo. Petrus sententiam expressit bona fide, non annumerauit uerba. Cæterum in illo, Qui crediderit in eo, non confundetur, iuxta Septuaginta retulit. Alioqui Hebraica ueritas habet, Qui crediderit, non festinet: uerum de hoc aliâs diximus. Et rursus Non confundetur, Græcis est, οὐ καταισχυνθῇ, id est, Pudefiet, siue pudefiat, σωφρονικῶς.

Summũ angularẽ.) Græcis unica uox est ἀκρογωνιαῖον, quasi dicas, Summangularem.

Lyranus perperam interpretatur, uobis igitur c. h

Vobis igitur credentibus honor.) Nimis quàm pueriliter interpretatur hunc locũ Lyranus & Carrensis, Vobis erit honor in cœlestibus, quum Petrus sentiat de lapide prius reiecto à Iudæis, & deinde honorato & in precio habito. Siquidem antè uocauit ἔντιμον, nũc memor illius ait, ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ, id est, Vobis est preciosus, qui in illum credidistis, Iudæis & nõ credentibus uilis est. Beda uerbis nonnihil dissentit à nobis, re consentit. Proinde ne lector simili modo laberetur, nos uertimus, Vobis igitur preciosus est qui creditis. Laurentius mauult honorificum quàm preciosum lapidem. Non enim hic agitur de precio lapidis, sed de æstimatione. Quanquam ut charum dicitur interdum quod magno constat, interdum quod magni fit: sic & preciosum dicitur, quod multi precij est, aut quod habetur in precio. Nam lapis preciosus opponitur hic lapidi reiecto, quemadmodum paulo superius, ab hominibus quidem reprobatum, à deo uero electum & honorificatum: reprobato opponit ἔντιμον, uertitq; honorificatum.

Petra

Petra scandali.) Hebraice dixit potius q̃ Græce, λίθῳ προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου. Latine uerti poterat, Saxũ in quod impingitur, & lapis ad quem offendunt homines.

Qui offendunt uerbo.) οἱ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, id est, Qui impingunt in uerbum, hoc est, Quos offendit Euangelium, et impietatis ministrat occasionem.

In quo.) εἰς ὅ, id est, In quod. Nam in hoc erat paratus Iudaismus, ut in Christum crederetur, quem lex Mosaica præsignarat. In quod, legit Beda, admonens tamen, in nonnullis codicibus scriptum fuisse, In quo.

Populus acquisitionis.) λαὸς εἰς περιποίησιν, Et hic loquendi tropus Hebraicus sit oportet. Sentit enim populum, qui lucro accessit, adoptatus & insitus in populum dei. Ambrosius enarrans Psalmum, Beati immaculati, sermone sexto legit, Populus in adoptionem. *Tropus Hebraicus*

Qui aliquando non populus dei.) In hac priori parte genitiuus, dei, non est addendus, οἱ ποτὲ οὐ λαός, νῦν δὲ λαὸς θεοῦ, id est, Qui quondam non populus, nunc uero populus dei. Et ad hanc lectionem sensus est non paulo argutior, qui quondam nõ populus, hoc est, populus abiectissimus, et pro nihilo habitus, is nunc non solum est populus, sed populus dei. Consentiunt cum Græcis exemplaribus nostrates quoq; libri castigatiores.

Conuersationẽ uestram habentes bonam.) καλὴν, id est: Honestam, ut pertineat etiam ad decus, quod uirtutem consequitur iuxta Stoicos. Et aliquanto post, detractent, Græce est, καταλαλοῦσιν ὑμῶν, id est, Quod male loquuntur de uobis, siue detrahunt uobis.

In die uisitationis.) ἐπισκοπῆς, id est, Inspectionis. Tametsi Græca uox anceps est, ut quæ deduci possit ab ἐπισκόπῳ. Quanquam ab hoc usitatius est ἐπίσκεψις. Hebræis est פְּקֻדָּה quod illis præfecturam & administrationem quandam sonat. Visit enim subinde & inspicit quid agatur, cui negocij commissa est cura. Sic appellat Petrus tempus illud, quo deus dignatur hominem trahere afflatu suo ad meliora.

Subiecti estote.) ὑποτάγητε οὖν, id est, subditi igitur sitis. Et creaturam κατ' ἐπίταγην uocauit hominem.

Siue ducibus, tanq̃ ab eo missis.) ἡγεμόσι, quod sæpius iam uertit, Præsidibus. Nec enim hic Petrus agit de bello, sed de his qui agunt in prouincijs Romanorum, quæ à præsidibus Cæsarum nomine administrabantur. Cum hic agat de magistratibus Ethnicorum, subditum esse dixit, pro tolerare quædam quæ uidentur suo iure facere, cum exigunt uectigal, quum censent: uerum hoc ad illa tempora pertinebat. Nec tamẽ est Missis, sed πεμπομένοις, id est, Qui mittuntur: ut intelligas actionem sine tempore. *Duces pro præsides*

Tanq̃ ab eo.) ὡς δι' αὐτοῦ, id est, Tanq̃ per eum, nempe regem, siue per eũ, uidelicet deũ.

Laudem uero bonorum.) ἀγαθοποιῶν, id est, Benefactorum, siue benefacientium. Porrò apud ueteres, id quod Plato præcepit in sua Republica, leges nõ solum minabantur pœnam male agentibus, uerũ etiam præmijs inuitabãt ad officia. Nunc malefacta, quidem satis acriter puniuntur, cæterũ benemeritis nulla gratia. In priore particula omissa est coniũctio μέν, ad uindictam quidem, ut respondeat sequenti δέ. Et malefacta Latinis dicuntur scelera cõmissa, malefactor an inueniatur nescio. Maleficus anceps est uocabulum. Nam ferè malefici dicuntur qui utuntur malis artibus, eoq; nos uertimus nocentium. Nam Græce est κακοποιῶν, id est, qui malefaciunt. *ἀγαθοποιοὶ*

Obmutescere faciatis imprudentiũ hominũ ignorantiam.) Quod de bonis male loquebantur ethnici, partim tribuit amentiæ, partim ignorantiæ, cui uult occurri per obedientiã præstandã magistratibus, ne uideant recte puniri, tanq̃ publicæ disciplinæ transgressores.

Omnes honorate.) πάντας τίμησατε, id est, Quibuslibet deferte honorem, etiam ethnicis dignitate prẽditis. Cæterum ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε: quod ad Christianos pertinet. Honorem exigunt illi, soluite, charitas debetur Christianis.

In omni timore.) ἐν παντὶ φόβῳ, id est, Cum omni reuerentia. Sic enim alicubi uocem hanc interpretatur Hieronymus. Nec est, Modestis, nec enim sentit de non arrogantibus, sed ἐπιεικέσιν, id est, Aequis & humanis, neq; rigidis admodum.

Sed etiam discolis.) ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς, id est, Sed etiam prauis, siue asperis. Mirum quid uenerit in mentem interpreti, ut Græcam uocem, altera Greca redderet: nam δύσκολος Græcis difficilem sonat. Carrensis interpretatur Discholis, indoctis, ineruditis, quod non sint uersati in scholis. At idem tamen admonet in nõnullis exemplaribus pro dyscholis scri- *Dyscolus quid*

Beda taxatus lis scriptum fuisse difficilioribus. At magis mirũ est hic pariter hallucinatum esse Bedam, si tamen hoc illius est commentum, qui putat à schola dictum esse dyscolum, adducens illud è psalmo, Vacate & uidete, ubi pro uacate Græcis sit σχολάσατε. Idem mox admonet, quod S. Fulgentius in opusculis suis sic hunc adducat locum, Seruientes cum timore, non tantũ bonis & modestis, sed etiam difficilioribus.

Sustinet quis tristitias.) λύπας, id est, Molestias.

Quæ enim est gratia.) ποῖον γὰρ κλέος, id est, Quæ enim gloria, siue quæ laus: Suffragabatur uetustissimum exemplar Donatiani, sed alterum duntaxat. Suffragabatur & aliud à bibliotheca academiæ Basiliensis. Consentiebat uterq; Constantiensis.

Si benefacientes, patienter sustinetis.) εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, id est, Si cũ benefaciatis, & tamen affligamini, sufferti.

Pro nobis, uobis.) Vtrunq; Græcis est ἡμῖν, id est, Nobis, primæ personæ: etiamsi nonnulli uariant codices.

Qui cum male diceretur, non malefaciebat.) ὃς λοιδορούμενος, οὐκ ἀντελοιδόρει, id est, Qui cũ maledictis incesseretur, non remaledixit, siue regessit maledicta.

Tradebat autem iudicanti se iniuste.) Græca secus habent, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως, id est, Tradebat autem ei qui iuste iudicat. Significat Christum uindictã tradidisse deo, non sibi usurpasse. Græcorũ lectionem reddit Augustinus in Ioannem, tractatu 21. Cum iniuriam, inquit, acciperet non minabatur, sed commendabat illi, qui iuste iudicat. Carrensis haud scio unde nactus, nonnihil somniauit de hac quoq; lectione.

Vt peccatis mortui.) ἀπογενόμενοι, id est, Extincti, quasi iam desierimus esse. Ambrosius uertit, Separati, libro De sancto spiritu primo, capite octauo.

Carrensis copiosus

Cuius liuore.) τῷ μώλωπι, Vibice. Refert enim quod est apud Esaiam, capite quinquagesimo tertio, Et liuore eius sanati. Est enim liuor uestigium plagæ in cute. Id trifariam interpretatur Hugo Carrensis, homo copiosus, Liuore, id est, Dilectione immodica, quæ illi pallorẽ contraxerat, iuxta illud Nasonis, Palleat omnis amans, hic est color aptus amãti: uel liuore, id est, Carne liuida facta ob colaphos: uel liuore, id est, Inuidia Iudæorum. At hoc sanè loco Græca uox non admittit nisi unicam interpretationem, etiamsi Latinis liuor πολύσημον est. Quin & apud Hebræos est חַבּוּרָה quæ uox illis tumorem ex plaga concretum significat. In psalmis uertit Cicatricem, Computruerunt cicatrices meæ. Ambrosius eo quem modo citauimus loco, legit, Cuius uulnere plagarum sanati sumus.

Locus obscure redditus ab interprete

Et episcopum animarum.) ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον, Pastorem & curatorem. Nam episcopi dicuntur qui prospiciunt de necessarijs. Beda legit, Et uisitatorem animarũ uestrarum, adducens illud, Quia uisitauit nos oriens ex alto.

EX CAPITE TERTIO.

Per mulierum conuersationem.) διὰ τῆς γυναικῶν ἀναστροφῆς. Cur non potius, Per uxorum conuersationem? Et hoc sanè loco ἐν φόβῳ rectius uertisset, cum reuerentia. Tum non est, Sanctam conuersationẽ, sed ἁγνὴν, id est, Puram, siue castam. Castam habebat codex ex Basiliensis academiæ bibliotheca, consentiebat & Constantiensis uterq;.

Quarum non sit extrinsecus capillatura aut circundatio auri, aut indumenti uestimẽtorum cultus.) Græcus sermo dilucidior est, ὧν ἔστω, οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐν πλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος, id est, ut sententiam magis reddamus, quàm uerba, Quarum sit ornatus, non externus qui situs est in crispatura siue cõtextu capillorum, aut appositione auri, aut amictu uestium aut palliorum.

Cordis homo.) Ambrosius lib. epistolarum III. epist. XI. admonet noue expressũ, Cordis homo, pro interno & abstruso homine: proinde nos periphrasi rem explicuimus.

Quieti & modesti.) τοῦ πραέως, καὶ ἡσυχίου, id est, Mansueti & quieti siue taciti. Non enim uult mulieres esse feroculas erga uiros.

Locuplex

Locuplex.) πολυτελές. Fustuario dignum est, quod quidam pro locuples scribunt locuplex, per x non per s. Quanquam Græcis est πολυτελὲς, id est, Sumptuosum ac splendidũ. Referri uidetur ad spiritum quietum: est enim neutri generis, quemadmodum & spiritus apud Græcos. Aut certe ad totam orationis particulam quæ præcessit, quod nimirum

habere

habere huiusmodi spiritū, magnificus ac splendidus ornatus est mulieris in oculis dei. Certe in codice Donatiani utroq; scriptum est, Quod est in conspectu dei locuples.

Cuius estis filiæ.) ἧς, Cuius, apud Græcos necessario refert Saram, & non Abraham. Nam apud nos referri potest ad Abraham.

Locus hactenus perperā enarratus

Pertimentes ullam perturbationem.) μὴ φοβούμενοι μηδεμίαν πτόησιν, id est, Non territæ ullo pauore. Scire debes lector, hunc accusatiuū Perturbationem, quem uulgata habet æditio, non esse transitiuum, sed reciprocum, iuxta proprietatem Atticorū, qui sic loquuntur, gaudere gaudium, furere furorem, timere timorem. Nam hic πτόησιν significat fœmineum illum pauorem, quo solēt de nihili rebus exanimari, qui debet abesse à sanctis mulieribus. Quod si intellexissent quidam magni nominis interpretes, secus, opinor, hunc locum edisseruissent, quos ego tamen in præsentia honoris causa non nomino.

Honor, pro abstinentia coitus

Locus insulsissime à quibusdam enarratus

Honorem impartientes.) Honorem interpretatur diuus Hieronymus, non ut flectantur illis genua, et gemmis auroq; onerent, ut primus cedatur locus, quod nunc in plerisque regionibus stultissime uidemus fieri, sed abstinentiam à coitu: sic enim honorē haberi uasculo muliebri, si non inquinetur libidine. Idq; indicat quod sequitur, ut non interrumpantur orationes uestræ. Rursum non libet hoc loco referre, quid interpretetur Lyranus & huiusmodi complures interpretes, honorem exponentes, ut eis prospiciatur de uictu & uestitu, eoq; honesto, secundum statum & proprias facultates. Deinde de impediendis orationibus interpretatur, orationes non exaudibiles, nisi uir & mulier sint bene concordes.

Lyranus

Tanquam cohæredibus.) ὡς καὶ συγκληρονόμοι, id est, Tanquam & cohæredes. Addit enim hoc uelut alterum & efficacius argumentum: unde ne coniunctio quidem est otiosa. Porrò uasculum infirmius appellat ipsam mulierem ob sexus imbecillitatē. Quorsum inquies, attinēbat hoc admonere, quod nemo nesciebat? Imò hoc quidam suo iudicio valde sapiens miris conuicijs agitauit, quod uiderer uasculum muliebre accipere pro membro pudendo, seu natura mulieris. Sed tamen ut ingenue dicam, Hieronymi interpretatio mihi uidet esse uiolentior. Magis placet generalis sententia, ut mariti deferāt aliqd honoris uxoribus, nec eas habeāt ut cōcubinas aut ancillas: geminas em̄ causas adducit, quare uelit deferri uxoribus: uel ob imbecillitatē sexus, quēadmodū corporis mēbra minus honesta magis habemus in honore: uel ob dignationē dei, q mulierē æquauit uiro, in Euāgelij promissis.

Mendum manifestum apud nos

Gratiæ uitæ.) χάριτος ζώσης, id est, Gratiæ uiuæ: Quanq̄ hoc loco Græca uariant exemplaria. Quod si legas Vitæ, gratiam pro beneficicio accipias necesse est.

In fide autem.) τὸ δὲ τέλος, id est, In summa uero. Quantus hic disputandi campus aperitur neotericis quibusdam de fide quot modis accipiatur, cū Petrus nihil huiusmodi neq; scripserit, neq; senserit. Iam quod hic uertit, Compatientes, Græce est συμπαθεῖς, id est, qui mutuo tangantur affectu. Sunt enim quos aliena ne tantulum quidem moueant. Quanq̄ Beda interpretatur, In fide, iuxta uulgatam Latinorum lectionem.

Fraternitatis amatores.) φιλάδελφοι, id est, Fratrū amatores, siue fraterne amantes.

Modesti.) φιλόφρονες: quod magis sonat affabilem & humanū, & ad uitæ cōsuetudinem facilem cōmodumq;. Porrò quod in nostris additur Humiles, opinor adiectum ab eo qui uolebat interpretari modestiam: nec enim addebatur in utroq; codice Donatiani.

Et labia eius.) καὶ χείλη αὐτοῦ, id est, Labia sua. Sic enim mauult Valla, nec uideo quam ob causam. Ipsius, magis congruebat. Neq; em̄ hic est uera reciprocatio ut in priore particula.

Vt non conturbemini.) μηδὲ πτοηθῆτε, id est, Neq; conturbemini.

Dominum autem Christum.) Deum est Græce, non Christū. Et sanctificate, positum apparet, pro Glorificate. Quod genus est illud, Sanctificetur nomen tuum.

Ad satisfactionem.) πρὸς ἀπολογίαν, id est, Ad excusationem siue defensionem.

Quæ in uobis est, & spe & fide.) Græce tantum est, περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, id est, De ea quæ in uobis est spe.

Cum modestia & timore.) μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, id est, Cum mansuetudine & reuerentia. Loquitur enim de his qui placide respondent ac reuerenter, interrogati quibuslibet de fide Christi.

Quod detrahūt de uobis.) Græci legūt, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλεῖσθε ὑμῶν ὡς κακοποιῶν. i. Vt in eo quod obtrectant uobis tanq̄ malefactoribus, de uoce malefactorū ante notauimus.

Calumniantur.) οἱ ἐπηρεάζοντες, Qui conuiciantur, siue qui incessunt aut persequũtur.

Augustinus diuerse legit

Melius est enim ut benefacientes, si uoluntas dei uelit.) Consentiunt quidẽ Græci codices cum nostra æditione, cæterum mirandum est, quid sequutus Augustinus libro aduersus Faustum 22. cap. 20. referat hunc locum his uerbis, Melius est benefacientes, si uelit spiritus dei, pati, q̃ malefacientes. Nisi forte pro θέλημα scriptum habebatur in quibusdam exemplaribus νόῦμα, atq; id rursum scriba mutauerit in πνεῦμα.

Mortif q.c. deprauatio in nostris etiãẽs

Mortificatos quidem carne.) θανατωθεὶς, id est, Mortificatus. Item uiuificatus, non uiuificatos ζωοποιηθείς. Atq; ita citat diuus Hieronymus in Esaiam cap. 54. Atq; item Augustinus epistola 99. ad Euodium. Rursus sermone de uerbis apostoli 14. de Christo dictum est, inquit, Morificatus quidem carne, uiuificatus autem spiritu. Sic de homine dici potest, Tabefactus carne, uiuificatus spiritu: ut intelligas Christum mortuũ, iuxta corporis imbecillitatem, cæterum resurrexisse uirtute spiritus. Iam uero quorsum attinet hoc loco recense re, quæ somnient in hanc sententiã, qui Græce nesciũt, & id tãtum sequũtur, non quod scripsit Petrus, sed quod deprauauit librarius? Possem ad singula cõuicijs incessere nimis arrogantem istorũ imperitiam, qui de ijs quæ citra linguarũ peritiam ne legi quidem emendate possunt, uelut ex oraculo pronũciant, quicquid somniarint. Quod si legas mortificatos & uiuificatos, quomodo cohærebit quod sequit, In quo? Beda legit & interpretatur Viuificatos & mortificatos, & adducit Athanasiũ aduersus Arianos. At paulo post indicat et hãc lectionem quam habent Græci. Cui cõsentiebat uterq; codex Constantiensis, nisi quod in altero deprauator, us uerterat in os, superne clausa litera u. Suffragabatur & codex ex bibliotheca Academiæ Basiliensis. Atq; hic locus caute legendus est, ne quid tale sentiamus, quale nonnulli de anima Christi apud inferos passa. Qua de re nonnihil attingit Beda, sed tacito autoris nomine, Origenem, ni fallor, significans.

Manifestũ erratũ interpretum recentiũ

In carcere erãt spiritu.) καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν, id est, Qui in carcere erant spiritibus. Ita legit Hieronymus, eo quem modo citauimus loco, Occisus est carne, uiuificatus spiritu, & prædicauit spiritibus in carcere constitutis. Carrensis admonet in nonnullis pro In carcere, scriptum fuisse, In carne. Verum hoc ante hunc indicauit Beda, In utroq; Constantiẽ si scriptum erat, Spiritualiter, pro spiritu.

Carrensis

Qui increduli fuerant aliquando.) ἀπειθήσασί ποτε, id est, Aliquando incredulis.

Quando expectabant dei patientiam.) ὅτε ἀπεξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία, id est, Cum expectaretur dei lenitas: etiamsi nõnulli codices habebãt ὅτι. In altero Constantiensi erat, expectabatur dei patientia, quemadmodum legunt Græci. Rursum in pleriscp erat, ἀπεξεδέχετο, pro ἀπεξεδέχεσθε. Suspicor legendum fuisse, ἀπεξεδέχετο. Augustinus epistola nonagesima nona legit, expectabat. Nam uerbum est medium.

Cum fabricaretur.) κατασκευαζομένης, id est, Cum appararetur.

Quod & uos nunc similis formæ saluos fecit baptisma.) Græca plus habent lucis ὃ ἀντίτυπον νῦν καὶ ὑμᾶς σώζει βάπτισμα, id est, Cui nunc simile, siue respondẽs baptisma, nos quoq; saluos facit. Est enim σώζει præsentis temporis, seruat. Cæterum ὃ dure respondet, siue ad aquam referas, siue ad baptisma: fortasse scriptum fuit ᾧ cui.

Deest apud Græcos

Qui est in dextera dei.) Hoc loco desunt in Græcis codicibus, quæ subscribam, Degluti ens mortem, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur. Sed his prætermissis sequitur πορευθεὶς εἰς τὸν οὐρανόν, id est, Profectus in cœlum.

EX CAPITE QVARTO.

PAsso in carne & uos.) παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, id est, Passo pro nobis carne: uos quoq; &c.

Eadem cogitatione armamini.) τῇ αὐτῇ ἔννοιαν ὁπλίσασθε, id est, Induite eandem cogitationẽ, uelut armantes uos, siue Armate uos iuxta eandem cogitationem. Augustinus epistola 99. pro Cogitatione legit scientia.

Voluptas pro uoluntas

Sufficit enim præteritum tẽpus ad uoluptatẽ gentiũ consummandã.) Græca sunt magis perspicua q̃ Latina, ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρελήλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατειργάσθαι, id est, Sufficiens est enim præteritum uitæ tempus, ut uoluntatem gentium perfecerimus, hoc est, Satis est hactenus impie uixisse. In hunc sensum adducit Augustinus, homilia in epistolã Petri uigesima, Sufficit enim præteritũ tempus uoluntates gentium cõsummasse.

In luxu-

In luxurijs.) ἐν ἀσελγείαις, id est, In lasciuijs. Nam ebrietatibus nõ habetur apud Grecos, nec in utroq; codice Donatiani: cui consentiebãt omnes uetusti codices. Quid enim opus erat dicere ebrietatibus, quum mox subijciat, comessationes & potationes.

In illicitis idolorũ cultibus.) ἀθεμίτοις, id est, Nepharijs, quod atrocius est quàm illicitis.

In quo admirantur.) ἐν ᾧ ξενίζονται, Ad uerbũ sonat, In quo peregrinant. Porrò Græcis ξενίζεσθαι dicũtur, quibus aliquid nouũ aut absurdum uidetur. Pertinet autẽ ad id quod consequitur. Augustinus epistola 99. locum hunc adducit hisce uerbis, Sufficit enim præteritum tempus, ad uoluntatem hominũ consummatam ambulantes in libidinibus, & concupiscentijs, & ebrietate, comessationibus, potationibus, & illicitis idolorum seruitutibus. In quo stupescunt non concurrere uos in eam luxuriæ confusionem blasphemantes.

Luxuriæ confusionem.) ἀσωτίας ἀνάχυσιν: quod magis sonat, refusionem, ueluti cum mare æstuans refundit sese.

Finis appropinquabit.) ἤγγικε, id est, Appropinquauit, præteriti temporis. Aut certe instat & imminet.

Estote itaq; prudentes.) σωφρονήσατε, id est, Estote temperati, siue sobrij.

Et uigilate.) καὶ νήψατε, id est, Estote sobrij, siue uigilate: nam νήφω Græcis utrunq; significat. Peculiare est apostolis hæc tria cõiungere, sobrietatem, uigiliam & orationem, ut sobrietas opponatur luxui & crapulæ, uigilia somnolentiæ & inertiæ. Audiui qui in concionibus sacris apud populũ, cum ex hoc loco thema proposuissent, multa cõgerebant ex Aristotelis ethicis, siue magis ex elenchis literarijs de prudentia. Item de charitate quæ ex nobis oriatur, atque ita demum dimanat ad alios, uidelicet extra oleas, ut aiunt, currentes. Non quod huiusmodi lapsus conuicijs exagitandos existimem, sed quod non arbitrer dissimulandos, etiamsi, ne quid dicam dolo, fœdum per se uidetur, eum qui in frequenti plebis cœtu, eoq; ecclesiastico, susceperit docendos omnes, hoc ipsum non intelligere, quod totius orationis suæ basim ac fundamentum uult uideri. Et tamen ex his aliquot admonitionem nostram contumeliose lacerant quid facturi, si lacessantur iniuria, cũ huiusmodi gratiam referant benemerenti? Quos si quis diuitum aut conuiuio accipiat lautiore, aut paulo pecuniæ donet, tantum non adorant, homines grati, & eleemosynam uocant: suaq; benefacta, quibus abundant scilicet, uicissim impertiunt. At talibus officijs tanto melioribus qui afficit, omni contumeliarum genere prosequũtur. Nam aliquanto post, quidam illius gregis κορυφαῖος, cui credo denarrarat quispiam, quod inter amiculos deplorassem hoc illis defuisse, cum alioqui placuissent quæ dicebantur, in publica concione, cum ipse adessem, duo peccata quæ cõmittuntur in spiritum sanctum, oblique, imò satis aperte, torsit in me præsumptionẽ, sic enim illi uocant, quod non ueritus essem corrigere Pater noster, ac Magnificat: Item impugnationem cognitæ ueritatis, qui negassem sacros concionatores intellexisse suum thema, quod à sacris uiris, è sacris literis depromptum esset. Ceu uero non hoc etiam fœdior esset illorum inscitia, qui quod est in illis literis perperam interpretarẽtur. Qui usq; adeo perfricuerunt faciem, nónne merebantur ut nominatim traducerentur? Ego tamen tum nominibus, tum ordini parco.

Locus uulgo parum intellectus

Notati duo concionatores

Impudentia ingrata

In uobismetipsis.) εἰς ἑαυτοὺς, id est, Erga uosipsos, seu potius erga uos mutuò. Hoc alicui fortassis leuiculum admonitu uidebitur, & tamen auditus est mihi, qui in publica concione sedulo philosopharetur ex hoc loco, quo pacto charitas primum à nobis ipsis proficiscatur, & quomodo cordibus infundatur, multaq; id genus, neque cœlum, neque terram attingentia. Et tamen isti sunt qui laborem hunc nostrum ut inanem & infrugiferũ aspernantur, quibus eo maxime foret opus, si saperent, imò quia non sapiunt, homines uere inutiles, meritissimoq; in tertium illud Hesiodi genus reijciendi, qui neq; per se sapiant, neq; credant recta monenti.

In uobismetipsis, pro inter uos

Continuã.) ἐκτενῆ: quod ante uertit, Attẽte, hic propẽsum seu uehemẽtem poterat dicere.

Quia charitas operit.) καλύψει, id est, Operiet siue teget, uerbũ futuri temporis, ut ad iudicij diem pertineat. Accepit gratiam.) χάρισμα, id est, Donum.

Illam administrantes.) αὐτῷ διακονοῦντες, id est, Illa, siue per illam, nempe gratiam ministrantes. Quanquam in nonnullis Græcorum exemplaribus scriptum erat αὐτὸ, ut referatur ad donum administrandum. Et in alterutrum, quo uerbo sæpius impudentissime abutitur

abutitur interpres. Græce est, εἰς ἑαυτὸς, id est, In uos inuicem: quo idem ualet cũ eo quod modo dixit, εἰς ἀλλήλους, id est, Alius in alium.

Multiformis gratiæ dei.) ποικίλης: quod interpres haud male expressit, quum Græca uox uarium significet, ut intelligamus diuersas donorum formas.

Quasi sermones.) ὡς λόγια, id est, Tanquam eloquia.

Ex uirtute.) ἐξ ἰσχύος. i. Ex ui siue robore, ut autoritas sit penes deũ, nõ penes hominẽ.

Quam administrat,) ἧς χορηγεῖ, id est, Quam suppeditat siue subministrat. Nam administrat, qui fungitur administratione rei commissæ: Subministrat, qui præbet ac largitur, quibus opus est. Itaq; Petrus διακονεῖν tribuit homini, χορηγεῖν deo.

Honorificetur.) δοξάζηται, id est, Glorificetur.

Peregrinari pro admirari

Nolite peregrinari.) μὴ ξενίζεσθε. Illud peregrinari, Græcis est commoueri, perinde ut re noua & insolita: nam & paulò post ξένα uertit, Nouum. Et Beda admonet in nonnullis codicibus scriptum fuisse, Nolite mirari. Et hoc loco prudens prætereo quorundã magnorũ, ut uidentur, theologorum absurdas interpretationes. Quorsum enim attinet aliorum erratis explere uoluminа?

In feruore.) τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει, id est, Exustione, siue examinatione per ignem. Rursus enim ad aurum respexit, quod exploratur igni. Proinde nos uertimus, Ne ceu re noua perturbemini, dum per ignem exploramini.

Vobis sit.) Fit, est Græce, γινομένη.

Cypriani lectio

Sed communicantes.) ἀλλὰ καθ' ὅσον κοινωνεῖτε, id est, In hoc quod communicatis, siue quatenus communicatis. Cyprianus in epistola quarti libri sexta, locum hũc reddit ad hunc modum, Charissimi nolite mirari ardorem accidentem uobis, qui ad tentationem uestram fit, ne excidatis, tanquam nouum uobis contingat, sed quoties communicatis Christi passionibus, per omnia gaudete, ut et in reuelatione facta claritatis eius, gaudentes exultetis. Si imperaтã uobis in nomine Christi, beati estis, quia maiestatis & uirtutis domini nomen in uobis requiescit. Hactenus illius uerba recensuimus. Primũ Peregrinari, recte uertit in Mirari. Cęterum Ardorem, aptius uerti poterat, incendium. Quanquam hic Greca perturbatius ille reddidit, Deinde Excidatis, posuisse uidetur pro uehemẽter admiremini, siue obstupescatis, ceu Græcam exprimens uocem ἐκθαμβεῖσθε, quemadmodũ alibi in Paulo, Sive excidimus deo. Porrò maiestatis & uirtutis domini nomen, quid sibi uelit, nescio, nisi forte pro πνεῦμα uertis, numen, aut νεῦμα legit ille, non πνεῦμα. Adducit idem hoc testimonium totidem uerbis in expositione Symboli.

Beati eritis.) Eritis, apud Græcos non additur, tantum est μακάριοι. Rectius autem subaudias Estis quàm eritis.

Quod est honoris, gloriæ & uirtutis.) Græca sic habent, τὸ τῆς δόξης, καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα, id est, Quod est gloriæ, & spiritus dei. Ita tamen ut Spiritus, accipias nominandi, non pariẽ

Duplex lectio

di casu. Potest autem hic locus bifariam accipi, Vno modo, ut τὸ τῆς δόξης, separatim legatur pro gloria, quemadmodum fecit noster interpres. Altero, ut nominatiuus τὸ πνεῦμα spiritus, adhæreat ex æquo duobus genitiuis, τὸ πνεῦμα τῆς δόξης καὶ τοῦ θεοῦ, id est, Spiritus gloriæ & dei, uelut interpretans, quid dixisset, spiritum gloriæ, adiecerit, Et dei. Virtutis, non est in Græcis.

Requiescet.) ἀναπαύεται, id est, Requiescit, præsentis temporis, siue refocillatur.

Deest apud nos

Nemo autem uestrum pati.) Ante hæc uerba habent Græci, quę nõ reperio in Latinis codicibus. Habent autem hæc uerba, κατὰ μὲν αὐτὸς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς, δοξάζεται, id est, Secundum illos quidem blasphematur, secundum uos autem glorificatur. Quæ tamen non absunt in eo loco quem modo ostendimus apud Cyprianum, legit enim, Quod quidem secundum illos blasphematur, secundum uos autem honoratur. Vt referantur duo uerba, ad spiritum, siue gloriam dei, quæ impiorum hominũ iudicio dehonestabatur, supplicio et afflictione professentium. At ipsorum opinione, hoc pacto gloria dei reddebatur illustrior. Nec Beda attingit hãc partem in commentarijs. Pro eo quod nos legimus patiatur, πασχέτω, in utroq; codice Constantiensi habebatur, nemo seipsum circumueniat. Id arbitror librariorum culpa commissum.

Nemo autem uestrum,) μὴ γάρ τις ὑμῶν. Ne quis enim uestrum.

Aut

Aut fur.) Valla mauult, ut fur, ut homicida. ita mox uertit, Si aũt ut Christianus. Atqui Christianus uere erat, homicida nõ erat. Sed sermo referendus est ad opinionem affligentis non afflicti. Aut maledicus.) ἢ κακοποιὸς, id est, Aut maleficus.

Alienorũ appetitor.) ἀλλοτριοεπίσκοπος, id est, Alienorũ inspector, siue curator. Compo sita uox, ab alieno & episcopo, hoc est, inspectore, quod qui quid appetit, inspectat. Augu stinus in expositione epistolę ad Romanos inchoata, legit, Aut curas alienas agens.

In isto nomine.) ἐν τῷ μέρει τούτῳ, id est, In parte hac. Diuidit afflictionem in cruciatum corporis et causam. In cruciatibus non est gloriandum, sed in altera parte gloriandũ, quod ob Christum patimur.

Incipiat de domo dei.) ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ, id est, A domo dei.

Et si iustus quidem uix saluabitur.) Admonet Beda hoc sumptum ex prouerbijs iuxta ueterem translationem. Alioqui iuxta nostram haberi: Si iustus in terra recipit, quanto ma gis impius & peccator? Quod autem Beda dicit esse in ueteri translatione, legitur apud Græcos ex interpretatione Septuaginta, εἰ μὴ ὁ δίκαιος μόγις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται, nec est saluabitur, sed σώζεται, saluus fit. *Iustus uix saluabitur aliter est apud Septuaginta*

Fideli creatori,) ὡς πιστῷ κτίστῃ, id est, Vt fideli siue fido conditori siue possessori.

In benefactis.) ἐν ἀγαθοποιΐᾳ, id est, In beneficentia, siue in benefaciendo.

EX CAPITE QVINTO.

Seniores ergo.) Ergo, non est apud Græcos.

Consenior.) Rectius dixisset presbyteros compresbyter. Et ita uertit Hiero nymus, ut mox ostendam. Quanquam hic quoq; nonnihil offendit nomen Græcum additum coniunctioni Latinæ. Et haud scio, an quisquam latu rus sit sympresbyter.

Pascite.) Græce est ποιμάνατε: quod est, Pascite, sicuti pascunt pastores. Idem uerbum est in Psalmo secũdo. Reges eos in uirga, ποιμανεῖς, hoc est, Pastoraliter reges, ut Hilarij uerbis utar. Et Homerus regem subinde uocat ποιμένα λαῶν, id est, Pastorem populorum. *Pastor*

Quæ in futuro reuelanda est.) Nihil opus erat his uerbis in futuro, τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀπο καλυπτεσθαι, Satis erat reuelabitur.

Quæ in uobis est.) τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον. Græcus sermo per se quidem est anceps. Mihi ta men uidetur esse sensus germanior. Pascite, quãtum in uobis est gregem Christi. Sic enim habent Græci codices, non Dei. Nam ipse se pastorem appellat in literis Euãgelicis. Quod si cui nõ placet hic sensus, sciat In uobis, dictum esse pro, inter uos, siue apud uos, ut intelli gas unicuiq; suum gregem esse curandum.

Prouidentes,) ἐπισκοποῦντες, id est, Intendentes, aut episcopũ agentes. Notat hanc uo cem diuus Hieronymus in epistola quadã in Euagriũ, cuius initiũ, legimus in Esaia, uer titq; ἐπισκοπεῖν, Inspicere, sed addit Græce significãtius dici. Nam Latine inspicit, qui cupit discere quid sit, Græcis ἐπισκοπεῖ, qui curã agit & prospicit de rebus necessarijs. Porrò totũ hunc locũ in ea quã modo citaui epistola, uertit ad hũc modũ, Presbyteros in uobis precor compresbyter, & testis passionum Christi, & futurę gloriæ, quæ reuelanda est, particeps, re gere gregem Christi, & inspicere, non ex necessitate, sed uoluntarie iuxta deum. *Supereſt in nostris*

Spontanee secundũ deum.) Secundũ deum, non additum est in codicibus Græcis.

Sed uoluntarie.) προθύμως, id est, Prompte, siue propensis animis.

Non dominantes in cleris.) Græce est, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, Neque ueluti dominiũ exercẽtes aduersus cleros. Cleros aũt uocat, nõ diaconos aut presbyteros, sed gre gem, qui cuiq; forte contigit gubernãdus, ne quis existimet episcopis in clericos interdictũ dominiũ, in cęteros esse permissum. Et presbyteros hic episcopos uocat. Nõdum enim in creuerat turba sacerdotũ, sed quot erãt presbyteri, totidẽ erant episcopi. Pręceptũ aposto lorum principis, in omnibus omniũ episcoporũ aulis, uel aureis literis oportebat inscribi: Pascite, inquit, gregẽ, non opprimite, non expilate: idq; non coacte, uelut ex officio, sed ex syncero affectu, tanq; patres, neq; turpis lucri gratia: quasi præsentiens ecclesiæ pestẽ hinc oriturã. Deniq; nõ dominantes more regũ, sed exemplo pascite, benefactis uincite. Nunc episcoporũ uulgus nihil audit ab assentatoribus doctis, nisi dominia, ditiones, gladios, cla ues, potestates: atq; hinc fastus quorundam plusquã regius, sæuitia plusquam tyrannica. *Clerus pro populo*

Sed

Sed forma facti.) τύποι γενόμενοι, id est, Formæ facti, hoc est, Exẽpla: licet numerus mutatus nihil uariet de sensu. Quanꝯ dubiũ nõ est, quin interpres uerterit Formę, numero multitudinis, quum ea lectio constet in uetustiore codice Constantiensi. Nam in altero deprauator, ex e fecerat a, inducta lineola. Itẽ extabat in eo quẽ exhibuit bibliotheca scholæ Basiliensis. Gregis ex animo.) Ex animo, Græci non addunt.

Omnes enim inuicem humilitatem.) Greçe est, ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι, id est, Inuicem subiecti, hoc est, Vicissim alius alij. Nec est enim, sed autem, in quibusdã uetustis. Quanꝯ interpres, uertit in inuicem pro ἀλλήλοις, quam scripturam cõperi in uetustis exemplaribus, nisi quod in altero Constantiensi deprauator eraserat In præpositionem.

Insinuate.) ἐγκομβώσασθε. Quod perinde sonat, quasi dicas, Innodate. Sentit autem humilitatem arcte retinendã in animo, ueluti nodis illigatam; ne per ullam occasionem queat extundi, quemadmodum solet frequenter usu uenire infirmioribus. Nec est hic πραότης, sed ταπεινοφροσύνη, quod sonat humilitatem animi, seu modestiam potius.

Humilibus.) ταπεινοῖς. Hic certe de animi sensit modestia.

πραότης in bonã partem Superest apud nos

In tempore uisitationis.) Visitationis, redundat iuxta Græcos codices. Tantum est ἐν καιρῷ. Nam ἐν καιρῷ perinde sonat ac si dicas, suo tempore, siue, quum est opportunum. Nec enim est χρόνῳ, quod spatium siue speciem temporis significat, quum καιρὸς significet opportunitatem. Spatium est, quum dicimus triennium, species quũ dicimus hyeme, aut æstate, καιρὸς est, quum dicimus, ante diem, sero. Et quoniam quidam ambigunt num humiliare sit Latina uox, uerti poterat, submittite uos sub potẽtem manum dei. Sic enim habent Græca, ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα.

Quærens quem deuoret.) ζητῶν τινὰ καταπιεῖν, id est, Quærẽs aliquem deuorare. In alijs rursum habebatur, ζητῶν τίνα καταπίει, quemadmodũ legit interpres. Interpres quem sequitur Augustinus, legisse uidetur ζητῶν τί. Sic enim adducit hunc locum, homilia ex quinquaginta tricesima quinta, Aduersarius uester diabolus, tãquam leo rugiens, aliquid deuorare quærens, circuit. Verum haud scio, num id acciderit uitio librariorũ: nam eiusdem operis homilia quadragesima sexta, legit, Aliquem deuorare quærens. Quanquã ad eundem modum adducit Cyprianus in libello De zelo & liuore. Et aliquid deuorare quærens, ut appareat uariasse codices & Græcos & Latinos.

Resistite fortes.) στερεοί, id est, Firmi & solidi.

Eandẽ passionẽ.) τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων, id est, Easdẽ passiões, seu magis afflictiones.

Fraternitati fieri.) ἀδελφότητι, id est, Perfici.

Perficiet, confirmabit, solidabit.) Greçe est, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξῃ, θειώσει, θεμελιώσῃ, id est, Ipse perficiat uos, fultura, cõfirmatione, fundatione. Quanꝯ equidẽ non ignoro, hęc tria posse pro uerbis accipi, futuri temporis, fulciet, confirmabit, fundabit: In nõnullorum Græcorum exemplaribus hæc erant infinita, στηρίξαι, θειῶσαι, θεμελιῶσαι, id est, Confirmet, corroboret, fundet.

Per Syluanum.) Anceps est sermo, utrum Syluanus iussu Petri scripserit, an Syluano tradiderit perferendam epistolam.

Breuiter scripsi.) δι' ὀλίγων ἔγραψα, id est, Paucis scripsi.

Perperam legimus in Babylone collecta

In Babylone collecta.) ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ, id est, Quæ in Babylone est simul electa, hoc est, Consors electionis uestræ. Atque ita fermè adducit Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium in Marco. Quanquam illic nec Latina Hieronymi, nec Græca Sophronij carebant omnino mendis. Beda hunc enarrans locum, legit Coelecta, quod scriba deprauauit in Collecta. In duobus uetustissimis exemplaribus Donatiani, scriptum erat Conelecta. Sunt qui Babylonem hic interpretentur Romã, quod mihi sanè nõ usquaquam probatur. Magis arbitror Petrum id temporis uere Babylone uixisse. Sed Papias citante Eusebio indicauit Petrum Babylonis nomine designasse Romam. Verum idem Eusebius Papiæ autoritatem aliâs reijcit, quod quædam uelut ab apostolis audita cõmemoret, non audet dicere quæ non audierat, sed quæ non intellexerat, malens ingenium illi a dimere quã fidem. Id si quis non credit legat libri tertij caput ultimum, ubi pronunciat ingenue ex Papiæ opusculis quæ conscripsit liquere, ipsum fuisse exigui ingenij uirũ, minusquã capacis, cuius imperitia dederit ansam errori Chiliastarum. Neque uero me fugit diuum Hieronymum

mum Papiam sequutũ in epistola quadam Babilonis nomine designasse Romam, sed stomacho suo seruientem, quod illic indignis modis esset acceptus. Verum quid potuit esse causæ quur Beatus Petrus Babylonem dicere maluerit, cũ Romam? An quod Romæ colerentur idola? Hoc tum temporis nusquam non fiebat, excepta Iudæorũ regione. An noluit sciri ubi ageret, quum hanc scriberet epistolam? Nam quum scribat Iudæis per omnes nationes dispersis, qui poterant illi procul semoti diuinare, quod ex urbe Roma scriberet, quum legerent Babylonis titulum? Adde quod nihil in hac continetur epistola, quod possit Romanos offendere, nisi forte quod illic fuerint aliqui, qui fidem Euangelicam amplecterentur. At unde hæc tanta timiditas apostolorum principi? Simili ratione non oportuit nominare tot regiones in salutatione, in quibus prodit esse Christianos. Friuolũ uero est, quod quidam cauillantur, uacillare principatum Romanæ sedis, si Petrus hanc epistolam scripsit Babylone, quasi fieri non potuerit, ut Petrus hæc scribens egerit Babylone, ac postea Romę sederit. Neque dissimile ueri est, quod tradit ecclesiastica historia, Petrum in his regionibus prædicasse Euangelium, quas in præfatione nominat. Itaq; fieri potuit, ut Babylone tum agens per epistolam confirmarit quos instituerat, ad consolandos autem illos & illud addens, in Babylone quoq; esse qui dei uerbum recepissent. Neq; constat quo tempore scripserit hanc epistolam. Etenim quod seniores alloquens se conseniorem appellat, non arguit Petri senectutẽ. Seniores enim appellat episcopos & pastores, quibus sese pro sua modestia æquat. In secunda uero epistola declarat se iam esse morti uicinum: proinde nihil uetat quo minus credamus, priorem epistolam fuisse scriptam antequã ueniret Romam. Quod si primatus Romanę sedis sumitur à loco, constat Petrum prius sedisse Antiochiæ, & notum est pontificiam sedem aliquoties ab urbe fuisse translatam, uelut à Ioanne XXIII translata est Lugdunum, ubi mansit LXXIIII annis. Huiusmodi nænijs non one rarem lectorem, ni perpelleret calumniatorum improbitas.

In osculo sancto.) ἐν φιλήματι ἀγάπης, id est, In osculo charitatis.

Gratia uobis omnibus.) εἰρήνη ὑμῖν. i. Pax uobis. Attamẽ Beda Gratiam interpretatur.

IN EPISTOLAM PETRI APOSTOLI SECVNDAM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI. EX CAP. I.

SIMON Petrus.) συμεὼν, id est, Symeon, quanquam ea uox Græcis uarie pronunciatur.

Coæqualem.) ἰσότιμον, id est, Parem, æqualẽ, siue eiusdem precij. nam hinc Græca uox composita est.

Dei nostri & saluatoris Iesu Christi.) Si coniunctim legas, intelligetur Christus & deus & seruator dictus Petro, Sin diuisim, Dei pertinebit ad patrẽ, seruatoris ad Christum.

Et pax impleatur.) Notat hoc Beda, quod in priore epistola optarit multiplicari pacem, hic optat adimpleri. Græcis est idem uerbum.

Quomodo omnia &c.) Græca paulo secus habent, quàm Latina, ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, id est, Vt eius diuina uirtus omnia nobis largita est, quæ ad uitam ac pietatem pertinent. Et mox, Per agnitionem, aptius erat ἐπιγνώσεως. Porrò δεδωρημένης potest esse genitiuus absolute positus, & potest referri ad ἐπιγνώσει, ut hic sit sensus, Per agnitionem dei & Christi Iesu domini nostri, utpote diuina illius potestate omnia nobis largita quæ ad salutem pertinent. Perperam quidam initium nouæ sententiæ faciunt à dictione quemadmodum, quum hæc pendeant ex superioribus, Sic impleatur gratia dei ut ab eo data sunt omnia. Beda secus distinguit, sed hoc modo, quemadmodum, non habet ad quod respondeat. Idem admonet in Latinis codicibus duplicem fuisse lectionem, In quibusdam scriptũ fuisse, Quæ ad uitam et pietatem donata est: in alijs, Quæ ad uitam & pietatem donata sunt.

Propria gloria & uirtute.) ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, id est, Per gloriam & uirtutem. Hoc lo-

co lector admonendus est, uirtutem non esse δωάμιν, quam frequenter aliâs legit, sed ἀρετὴν, quæ opponitur uitio. Hoc admonere uisum est, quod Beda pro uirtute interpretatur δωάμιν. Id perspicuum est ex illius uerbis. Quin potius infirmos & inglorios cernens sua nos uirtute recuperauit & gloria. Sentit aũt Petrus quũ nos essemus obstricti uitijs, deum nobis impartisse suam iustitiam, quũ essemus abiecti, contulisse nobis suam gloriam.

Per quem maxima & preciosa.) δι' ὧν τὰ τίμια ἡμῖν καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα, id est, Per quę preciosa nobis & maxima promissa. Quanquam sermo Græcus nonnihil habet ambiguitatis, quod articulus ὧν, referri potest ad gloriam & uirtutem, siue quod paulo superius præcessit, Omnia.

Donauit.) δεδώρηται, id est, Donata sunt.

Vt per hoc.) ἵνα διὰ τούτων, id est, Vt per hæc. Consentit uterq; codex Donatiani.

Fugientes.) ἀποφυγόντες, id est, Aufugientes, uel potius, Si refugeritis. Est enim præteriti temporis.

Concupiscentiæ.) τῇ ἐπιθυμίᾳ, id est, In concupiscentia.

Vos autem curam omnem.) καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες ἐπιχορηγήσατε. id est, Et in hoc ipsum autem, curam omnem conferentes, ministrate. Cæterum præpositionem additam non expressit interpres, παρεισενέγκαντες, id est, Obiter, siue præterea inferentes, ut nostra cura accedat ad donum de quo dixit. Item ἐπιχορηγήσατε, id est, Insuper suppeditate: & hoc accessionem quandam sonat.

In fide uestra uirtutem.) Non est δωάμιν, quod potentiam aut miraculum sonat, sed ἀρετὴν, quod bonitatem morum quæ fidem comitatur. Annotauit hoc & Beda.

In scientia abstinentiam.) ἐγκράτειαν, id est, Temperantiam.

Amorem fraternitatis.) φιλαδελφίαν, id est, Fraternum amorem, quod iam sæpius admonui. Porrò quod fraternæ charitati subiicit ἀγάπην, hoc est, Dilectionem, aut bis idem dixit, aut ueluti generalius ac latius addidit: ut φιλαδελφίαν referatur ad mutuum amorem Christianorũ inter se, quando quidẽ hos fratres appellãt apostoli: dilectio ad uniuersos, etiam ethnicos. aut uehementius quiddã est ἀγάπη q̃ φιλία. aut φιλαδελφία ad affectũ refertur, ἀγάπην ad executionẽ. Sed media sententia mihi magis arridet. Adsint & superẽt, cum sit πλεονάζοντα non potest habere locũ quod hic asscribit Beda, si aduersus bella uitiorum potiore uirtute prævaluerint. Neq; enim superare transitiuũ est hoc loco, sed neutrũ, idem pollens quod abundare. Laurentius offenditur inelegantia sermonis si uobiscũ adsit. Verũ hoc nõ interpretis sed scribæ culpa cõmissum est. Hæc enim uobis quũ adsint & superent: deinde lector parum attentus, reperiens coniunctim scriptũ uobiscum putans aliquid deesse addidit, si. Quũ hoc diuinassem, repperi germanã lectionem in utroq; Constantiensi. Quod hic dicit adsint, Græce est ὑπάρχοντα, quod sonat suppetentia. Suppetit autẽ quod ad usum satis est. Id uerbũ quoniam frugalius uidebatur, corrigens addit πλεονάζοντα, abũdantiæ uocem. Nam mox est πάρεστι, quod eleganter sanè uertit, præsto sunt.

φιλαδελφίαν ἀγάπην

φιλία

Additum à scriba, si

Et manu tentans.) μυοπάζων. Certum est dictionem esse compositam. Videtur autem deducta metaphora à muribus, qui parietem aut tabulã, aut si quid aliud obuiũ fuerit sequi solent donec cauũ nacti fuerint. Quanq; legitur μύωψ, & muscæ genus, oculos boum infestans, unde dictũ uideri possit uerbũ μυοπάζων. Adiecit autẽ hoc Apostolus, ut profundam cæcitatẽ exprimeret. Nam luscioſi magna corpora uident, ut ductu manuũ non sit opus.

Magis satagite.) σπουδάσατε, id est, Date operam, siue studete. Nec est, Satagite magis, sed magis fratres satagite, ut magis, sit corrigentis, non augentis: quasi dicas, Potius satagite, potiusquam hęc uobis desint date operam ut assequamini. Et hoc sanè loco malim Date operam aut adnitamini, q̃ satagite.

Magis, corrigentis

Vt per bona opera.) Per bona opera, apud Græcos non reperio additum.

Certã uestrã uocationẽ.) βεβαίαν, id est, Firmã, siue ratã. Melius aũt uestri, q̃ uestram.

Propter quod incipiam.) Longe aliud est Græce, οὐκ ἀμελήσω, id est, Non negligam, siue non omittam: etiamsi Beda legit & interpretatur, Incipiam. Quid quod ipse sermo præ se fert absurditatem. Quis enim dicitur semper incipere, quod assidue facit? Fortassis interpres, si tamen hoc uertit, respexit ad μελλήσω, duplicemq; negationẽ uertit in affirmationem. Et haud scio an ille legerit οὐ μελλήσω, id est, non contabor.

Equidem

Equidē scientes.) καίπερ, id est, Licet, siue quanctp. Sic enim mitigat admonitionem.

In præsenti ueritate.) Lyranus indicat in nonnullis codicibus hic addi Volo, et omnino supplendum esse, non animaduertens accusatiuum casum pendere à uerbo quod præcessit, commonefacere, quum dicimus admonebo te licet memorem.

Frequenter.) ἐπάσομαι, id est. Semper, hoc est, Non desinam quoad uiuam.

Post obitum.) ἔξοδον, id est, Exitum, meminerat enim tabernaculi.

Vt horum omnium.) Omniū, redundat. Nec addebatur in utroque codice Donatiani. Cui suffragabantur tres uetustissimi codices, qui mihi aderant in æditione quarta. Est autē perturbatior aliquanto, & ob id obscurior huius sermonis contextus. Sic enim Græca com Ordo
poni poterant, σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε, ἔχειν ὑμᾶς ποιεῖσθαι μνήμην τούτων μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, id est, Quinetiam semper operam dabo quo possitis horū mentionē facere post exitum meum. Nam ἔχειν hoc loco positum est pro posse, & refertur ad uerbum infinitum ποιεῖσθαι. Est autem idem uerbum quod paulo superius uertit satagite.

Non enim indoctas fabulas.) σεσοφισμένοις μύθοις, id est, Arte cōfictas fabulas. Atcp haud Sophismata
scio, an interpres uerterit, Doctas fabulas, quas Petrus opponit simplici rusticanæcp uerita ti. Tales erant olim philosophorum argutæ magis cp salubres disputationes. & hodie nonnullę Theologorū altercationes. Certe Beda Doctas legit, non indoctas. In codice Constātiensi uetustiore manebat incorrupta scriptura, in altero inerat rasum.

Virtutē & pręscientiā.) δυνάμιν καὶ παρουσίαν, id est, Virtutē, siue potentiā & aduentum. Præsciētia de pranatū, pro præsentia. Et hinc Lyranus lapsus
Nam ita frequēter uertit παρουσίαν. Apparet aūt scriptū fuisse Pręsentiā: nam sic quocp non nuncp uertit παρουσίαν, deinde uitio scribę mutatū fuisse, præscientiā. Et tamen ex illius dormitantia magni Theologi, quorū de numero est Lyranus, mysteriū ingens parturiūt. Non quod illos insecter, qui quod potuerunt præstiterunt, sed quod miserandos existimem, qui coacti sint tractare sacras literas, nō satis instructi literis, sine quibus, ut dignū est, illę tractari non queunt. In codice Donatiani uetustiore melioriscp fidei scriptū erat, Præsentiam. Et huic suffragabantur exemplaria uetusta. Nam Petrus idem hoc dicit quod alicubi Paulus, se non prædicasse Christi aduentum sapientia uerbi, sed uirtute spiritus.

Illius magnitudinis.) Illius, hic masculini generis est, & refertur ad Deum, non ad magnitudinem.

In quo mihi complacui.) Quum hic profiteatur se fuisse unum, qui in monte audiere transfigurato domino patris uocem, mirum est aliquos dubitasse an hæc epistola esset Petri. Necesse est enim si Petri non est, Ioannis aut Iacobi esse, aut eam uocem aliās in monte proditam, aut aliquem sibi falso usurpasse titulum Petri, quorum illa non sunt uerisimilia, postremum autem etiam uehementer absurdum. Et tamen ueteres, qui de huius epistolæ autore dubitabant, non ignorabant hoc, in hac epistola scriptum esse. Illud constat euidens esse stili discrimen inter hanc & priorem.

Et habemus firmiorem.) καὶ ἔχομεν βεβαιότερον. Hoc loco uehementer sudant recentio- Lyranus tota aberrans uia
res, quomodo explicare possint quod Petrus dixit, Prophetarum sermonem firmiorem cp suum aut patris. Verum Græcis mos est, subinde comparatiuum pro positiuo usurpare. Id sensisse uidetur Augustinus, homilia ex quinquaginta trigesima secunda, locum hunc adducens, nihil offensus comparatiuo certiorem: sic enim ille legit, pro firmiorem. Deinde non simpliciter dixit prophetarum sermonem firmiorem, sed iam factum certiorem, atte- Locus ante hac non satis intellectus
stante dictis illorum uoce patris. Postremo pater ipse quodammodo filij sui propheta fuit, ac præco, prędicens palàm omnia sibi placitura, quæ ille dicturus aut facturus esset. Atque hic sermo propheticus firmior erat, sermone prophetarū, quos illi uenerabantur: id quod Petrus non improbat, modo intelligant prophetias eas esse spiritualiter interpretandas, non more Iudaico. Atque hūc postremum sensum, ego puto germanum esse Petri, haud quacp tamen repugnaturus, si cui magis arridet Augustini cōmentum, de uerbis domini, sermone 27. annotantis propheticum sermonem certiorē dictum, non ueriorem aut meliorem, quia poterant calumniatores uocem cœlo delatā, magicis tribuere præstigijs, quod de sermone prophetico non poterant, qui tamen ante præcesserat.

Propria interpretatione.) ἰδίας ἐπιλύσεως γίνεται, id est, Propriæ interpretationis non fit. Græca uox dicta est à soluendo, quod conuenit rebus intricatis: uel ab adeundo, quod

magis congruit his quæ sequuntur. Non enim ipsi suapte uoluntate aggressi sunt ædere prophetias, sed impulsu spiritus sunt aggressi.

Spiritu sancto inspirati.) ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι, id est, A spiritu sancto rapti, siue agitati, siue impulsi. EX CAPITE SECVNDO.

ET eum qui emit eos, deum negant.) καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς, δεσπότην ἀρνούμενοι, id est, Et qui se mercatus est, dominum negantes.

Eorũ luxurias.) ἀπωλείας, id est, Exitia siue perditiones. Interpres legisse uidetur ἀσωτίας, siue ἀσελγείας. Tametsi Græca exemplaria, quæ sanè uiderim, consentiunt.

De uobis negociabuntur.) ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. Vos cauponabuntur, & uobis ad quæstũ abutentur. Vt autem depinxit Petrus, quod hodie uidemus, à plerisque sacerdotibus nihil non ad quæstum trahi.

Non cessat.) οὐκ ἀργεῖ, id est, Non tardat. Id non animaduertens Beda interpretatur, non cessat, id est, non desistit.

Si enim deus angelis peccantibus non pepercit.) Beda putat hic hyperbaton esse, ac tandem reddi illic: Nouit deus pios de tentatione eripere.

Angelis peccantibus.) ἁμαρτησάντων, id est, Qui peccauerant.

Sed rudentibus.) σειραῖς. i. Catenis. Rudẽtes interpres dixit ingentes funes ac nauticis similes. Augustinus alicubi pro rudẽtibus legit, carceribus. Rudentibus, Beda coacte interpretatur, cũ Græca uox sonet catenas. Addit in nonnullis codicibus haberi pro rudẽtibus, rugientibus, quod utiq; reiecisset, si Græce nouisset, & consuluisset, Græcorũ exemplaria.

Inferni.) ζόφου, id est, Caliginis. Quanq; ζόφος Græce significat specum tartareum, & caliginem, atq; solis occasum.

In tartarum tradidit.) ταρταρώσας παρέδωκεν, id est, In tartarũ detrusos tradidit uinculis.

Cruciandos in iudicium.) εἰς κρίσιν τηρουμένους. id est, In iudicium seruatos siue seruandos. Etiamsi nonnulli Græcorum codices habent τετηρημένους, id est, seruatos.

Originali mundo.) ἀρχαίῳ κόσμῳ, id est, Antiquo mundo. Sentit enim priscum mũdum ac recens conditum.

Iustitiæ præconem.) Aldina æditio non κήρυκα habet, sed κήρυγμα, ut referatur ad hoc quod sequitur, ὑποδείγμα.

Custodiuit.) ἐφύλαξεν, id est, seruauit.

A nefandorum iniuria ac luxuriosa cõuersatione.) Græce est παρανόμου ὑπὸ τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, id est, Ab ijs qui per lasciuam cõuersationem erant nepharij.

Damnauit exemplũ.) Non est hic πρόδειγμα, sed ὑπόδειγμα, ut intelligas exemplum non quod imiteris, sed quod admoneat quid sit uitandum.

Aspectu enim & auditu.) Græca nõnihil dissident à Latinis, βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέρας ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. id est, Aspectu enim & auditu iustus inhabitans inter illos cotidie animã iustã iniquis operibus excruciabat, siue explorabat. Significat enim illum oũ oculos haberet sanctos, & aures sanctas abhorrentes ab omni turpitudine, grauiter diseruciatum fuisse, quod uiuens inter illos cogeretur cotidie uidere & audire quæ nollet. Hunc locum Beda non attingit. Facilis quidem est deprauatio inter ἐβασάνιζεν & ἐβασάνιζον, uerum ingens est Græcorũ codicum consensus, et si legas cruciabant, reclamat grammaticæ ratio, nisi nominatiuas uoces accipias pro genitiuis absolute, ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν, pro τοῦ δικαίου ἐγκατοικοῦντος.

Locus hactenus parum intellectus

Nouit deus.) κύριος. i. Dñs. Quanq; in his uerbis subinde aliud pro alio usurpãt librarij.

Seruare cruciandos.) κολαζομένους. Vt intelligas illos interim puniri dum seruantur. Interpres legisse uidetur κολασθησομένους. Atque ita legisse uidetur Origenes, qui putauit impios dæmones non ante supremũ iudicij diem subijciendos incendio. Pro Origenis opinione facit, quod in Euangelio clamant dęmones, Venisti ante tempus cruciare nos. Verum hic non proprie de dæmonibus, sed de animabus impiorum agit.

Magis autem eos.) μάλιστα, id est, Maxime, nisi forte superlatiuum usurpatum est uice cõparatiui, quod crebro fit in πρῶτος.

Dominationẽq;.) καὶ κυριότητος. i. Autoritatẽ, hoc est, legitima præditos potestate, κύριος enim sæpe dicitur nõ simpliciter dñs, sed qui pollet autoritate, cuiq; ius est præscribendi.

Sibi

Sibi placẽtes,) αὐθάδεις, id est, Præfracti, & quod uulgo dicunt, sui sensus, suiq; capitis.

Sectas non metuũt.) δόξας δὲ τρέμουσι, id est, Opiniones non tremunt. Quanq; hoc loco tremunt, pro metuunt positũ est. Mihi sanè uidetur lõge alius esse sensus, q; Theologorum uulgus interpretatur, id quod cum omnium pace dixerim. Agit enim Petrus de præfractis & intractabilibus, qui nõ obtemperant præfectis suis & episcopis: quos αὐθάδεις appellat, & τολμητὰς, καὶ κυριότητος καταφρονητὰς. Nec his cõtenti, non uerentur etiam maledictis incessere uiros gloria ac maiestate præditos. Nam hos, ni fallor, δόξας appellat, quemadmodum paulo superius κυριότητας. Porrò participiũ βλασφημοῦντες, iuxta proprietatem Græcanici sermonis, infiniti uerbi loco positũ est: Non metuunt maledicentes, pro eo quod erat, non metuunt maledicere. Videtur autem κυριότης minus quiddam esse, quàm δόξα. Nam herus quilibet in seruum habet κυριότητα, at non statim δόξαν. Princeps autem, aut magistratus δόξαν habet, unde læsæ maiestatis accersi solet, qui maiestatem uiolarit. Vtitur autem ijsdem uerbis, & in eundem sensum Iudas in epistola sua, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσιν, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν, id est, Dominationem uero spernũt, glorias autem blasphemant. Iam illud uerbum, introducere, scias esse subdititicium, quum non sit nec in Græcis codicibus, nec in uetustis exemplaribus. Nam & in Constantiensi & Basiliensi scriptum erat, Sectas non metuunt blasphemantes, nec erat ullum inductionis aut rasuræ uestigium. Proinde lector offensus absurditate sermonis Latini, adiecit Introducere. *Locus aliter explanatus. Sectas non metuunt*

Non portant.) οὐ φέρουσι, id est, Non ferũt. Mirum quur hic placuerit portandi uerbum.

Aduersus se.) Post hæc uerba addunt Græci, παρὰ κυρίῳ, id est, Apud dominum. *Superest in Græcis*

Execrabile iudicium.) βλάσφημον κρίσιν, id est, Blasphemũ iudicium, quasi abominandũ & mali ominis. Videtur enim βλάσφημον usurpasse pro δύσφημον.

Irrationabilia pecora.) ἄλογα ζῶα, id est, Muta animãtia, neq; enim de ouibus tantum loquitur. Certe in epistola Iudæ uertit animalia. ἄλογον autem utrunq; sonat, & quod sermone caret, & quod rationis est expers.

Naturaliter.) γεγεννημένα, id est, Nata. Quanquã mihi uidetur illud γεγεννημένα apud Græcos additum loco scholij à quopiam qui uoluerit interpetari, quid esset φυσικὰ, id alius in contextum transtulit: Sic enim dixit, naturalia ad captionem, quemadmodum dicimus, natus ad discendum, pro eo quod est, natura cõpositus. Deinde naturalia aliquis uertit in naturaliter. Alioqui quæ sunt animalia non naturalia? An homo non est animal naturale? Cæterum captio non sonat hic fraudem, sed seruitutem. Nam est ἅλωσιν non θήραν; quod est Psalmo centesimo uigesimo tertio, Et non dedit nos in captionem. Rursus trigesimo quarto, Et captio quã abscõdit, ἡ θήρα. Porrò quod hic uertit perniciem, Græcis est φθορὰ, quæ uox & exitiũ declarat, & perniciem. Eandem uocem mox uertit corruptionem.

Diei delicias.) τὴν ἡμέραν τρυφὴν, id est, Diurnas delicias. Admonet Beda quosdam ita distinguere, Percipientes mercedem iniustitiæ uoluptatem, ut fœda uoluptas sit illis etiam supplicium, iuxta illud: Tradidit illos in reprobum sensum. At mauult sequi distinctionem quam ait se reperisse in opusculis beati Gregorij papæ. Atqui si prior lectio recipitur, existimantes, non habet suum casum. Quod autem dixit τὴν ἡμέραν τρυφὴν, aut significat illos in diem uiuere securos futuri, aut uult hoc turpiorem uideri luxum illorũ, quod etiam interdiu comessentur, quum iuxta Paulum qui ebrij sunt nocte ebrij sint. Ac de libidinoso noctu, mane sobrio, dicit Prudentius, Castum q; nugator sapit.

Coinquinationis & maculæ.) σπίλοι καὶ μῶμοι. Vtrunq; nominandi casu legendũ est, nõ paterno. Nã ipsos homines maculas uocat & inquinamenta, quo sit oratio uehementior.

In conuiuijs suis.) ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, id est, In deceptionibus suis. Interpres pro ἀπάταις legisse uidetur ἀγάπαις. Porrò cum librarius non intelligeret agapen, quod Græce sonat charitatem, aliquoties usurpari pro conuiuio, suspicans locum esse mendosum, correxit ἀπάταις. Vsus est eadem uoce Iudas in epistola sua: qua de re nõnihil illic dicemus.

Luxuriantes uobiscum.) συνδυωχούμενοι ὑμῖν, id est, Conuiuantes uobiscum. Quanq; potest ex his uerbis alius elici sensus, ut datiuus ὑμῖν referatur ad participium ἐντρυφῶντες, & συνδυωχούμενοι ad illud ἐν ἀπάταις, ut hęc sit summa sententię, Insultantes uobis, ac male precantes in erroribus suis, dum inter se comessantur.

Plenos adulterij.) μεστοὺς μοιχαλίδος, id est, Plenos adulteræ mulieris, ut intelligas lasci-

uos & impudentes. Cyprianus exponens Symbolum, legit plenos mœchationibus, si modo non fallit scriptura.

Incessabiles delicti.) ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας. id est, Qui nō possint cohiberi à peccando.

Pellicientes.) δελεάζοντες, id est, Inescantes: nam δέλεαρ esca.

Ex Bosor.) τοῦ Βοσόρ, id est, Filium Bosor.

Suæ uesaniæ.) ἰδίας πλανομίας, id est, Propriæ iniquitatis. Suspicor interpretem legisse πλεονίας, quę uox sonat intemperantiam ex immodico potu.

Turbinibus.) ὑπὸ λαίλαπος, id est, A turbine, siue à procella.

Exagitatæ.) ἐλαυνόμεναι, id est, Quæ feruntur, siue aguntur, siue impelluntur.

Tenebrarum reseruatur.) εἰς αἰῶνα τετήρηται, id est, In æuum seruata est.

Superbia, pro superba

Superbia enim uanitatis.) ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγξάμενοι. Arbitror interpretem scripsisse, superba, ut respondeat ad ὑπέρογκα, idq; librarij uitio mutatum in, superbia. Atq; hāc coniecturam non esse uanam indicat uetustior ille codex Donatiani, cui suffragabatur exemplar Constantiense. Verti poterat ad hunc modū, Nam uehementer fastuosa uanitatis uerba locuti, inescant in concupiscentijs carnis lasciuijs. Non abludit sensus ab illo Iuuenalis, Sed peiores, qui talia uerbis.

Herculis inuadunt, & de uirtute locuti. &c.

Pelliciunt in desiderijs.) δελεάζουσιν, id est, Inescant. Recte tamen uertit interpres.

Luxuriæ.) ἀσελγείαις. id est, Lasciuijs.

Locus perplexus, excussus

Qui paululū effugiunt.) τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας, id est, Qui uere aufugerunt. Valla suspicatur interpretem uertisse Planè, idq; deprauatum in paulum. Mihi probabilius fit, pro ὄντως, interpretis exemplar habuisse ὀλίγως, aut certe ὅτως. Nam hoc aduerbiū frequenter habet uim extenuandi, quod à ueteribus annotatū est. Euāgelio Ioannis, Sedebat Iesus sic super puteū. Qui sic aufugerunt, id est, qui utcunq; aufugerūt. Cōstat enim Hieronymum legisse Paululum, in libris aduersus Iouinianū, quum ait, ut qui paululū refugerint à peccatis, ad suū reuertantur errorē. Torquet autē locus hic & alijs scrupis. Etenim nostri codices hinc incipiunt nouā sententiam. Qui in errore conuersant: ut accipiamus eos qui pellicīūt alios ad luxum, in hoc errare, quod alijs libertatem pollicentur, quū ipsi sint serui turpitudinis. Verum hunc sensum nullo modo patitur sermo Gręcus, qui sic habet, δελεάζουσιν γὰρ ὑπερβυμίαις σαρκὸς ἀσελγείαις τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας, τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους. Etenim si hic sensus quem nos sequimur esset germanus, legendū erat, ἐν πλάνῃ ἀναστρεφόμενοι: Nunc & casus participij, & additus articulus repudiat hanc interpretationē. Verum hoc sublato, manet alter scrupulus, utrū hæc particula τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, pertineat ad pellicīētes, an ad pellectos. Si ad pellectos, uidetur deesse coniunctio, καὶ, τοὺς ἐν πλάνῃ. Verum hoc erat tolerabile. Ego malim referri ad pellicīētes, ut particula τοὺς ἐν πλάνῃ, pēdeat à participio ἀποφυγόντας, si modo patitur sibi iungi casum accusandi. Itaq; sensus erit, Pelliciunt eos inescatos uoluptate, qui uel paululū cœperint refugere ab ipsis, in hoc errantibus, quod ipsi serui turpitudinis pollicentur alijs libertatem. Porrò quod hic uertit corruptionis, Gręcis est φθορᾶς, quod ante uerterat perniciem, hic Latinius erat, corruptelæ.

Qui paululū fugiunt.

Huius & seruus est.) τούτῳ καὶ δεδούλωται, id est, Huic etiam in seruitutem addictus est.

Facta sunt eis &c.) τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων, id est, Postrema deteriora primis.

Non cognoscere.) μὴ ἐπεγνωκέναι, id est, Non cognouisse.

In uolutabro luti.) εἰς κύλισμα βορβόρου, id est, Ad uolutationem cœni, ut subaudias, reuersa. Hieronymus in epistola ad Furiam citat, Ad uolutabrum. Et Ambrosius ad Virginem deuotam, Velut sus lota iterū in uolutationem. Exemplar Constantiense uetustius tenebat uestigium germanæ lectionis, sed erasor ex uolutabrum, fecerat Volutabro.

EX CAPITE TERTIO.

Hanc ecce.) ταύτην ἤδη, id est, Hanc iam. Interpres legisse uidetur ἰδού.

In quibus.) ἐν αἷς. Mirum est Laurentium non fuisse offensum hac sermonis forma, epistolā in quibus. Beda sensit aliquid, eoq; scribit, in quibus epistolis, siue, in eis ad quos scribit. Atqui hoc posterius non consistit, quum αἷς sit generis fœminini. Ad epistolam igitur referendus articulus, sed reclamat numerus: is scrupulus facile discutitur. Etenim quum dicit, alteram epistolam, duarum meminit

meminit. ἣν οὖς igitur ad utranq; pertinet epistolam, priorem ac posteriorem.

In commonitione.) Nonnulli codices habebant, ἐν ὑπομνήσει, id est, In cognitione.

Quæ prædixi uerborum.) τῶν προειρημένων ῥημάτων, id est, Prædictorum uerborum, siue, uerborum quæ prædicta sunt à prophetis.

Vestrorum præceptorum.) ἡμῶν τολῆς, id est, Præcepti, numero singulari. Potest autem duplex esse sensus. Quanq; alter ab altero minimũ deuariat, Præcepti nostri qui sumus apostoli domini ac seruatoris: ac præcepti domini & seruatoris, quod per nos illius apostolos, accepistis: ut intelligas additũ τοῦ κυρίου, propter autoritatem præcepti. Nam Apostolus alterius nomine refert quod refert. Obtestor conscientiam tuam lector, quis ex hac uersione percepturus erat mentem scriptoris: ut memores sitis eorum quę prędixi, uerborũ à sanctis prophetis & apostolorum uestrorum præceptorum domini & saluatoris. *Duplex sensus*

In deceptione.) Apud Græcos non lego.

Ab initio creaturæ.) κτίσεως, id est, Conditionis siue creationis.

Latet enim eos uolentes.) Id est, Volentes & sponte hoc nesciunt, hoc est, scire nolunt.

Cœli erant prius.) ἦσαν πάλαι, id est, Olim. Hic Beda indicat duplicem lectionem, alteram quam habemus, alteram huiusmodi. Cœli erant olim de aqua et per aquam constituti, quę sanè lectio congruit cum Græcis exemplaribus.

Ille tunc mundus.) ὁ τότε κόσμος, id est, Qui tunc erat mundus, aut illorum temporum mundus.

Patienter agit.) μακροθυμεῖ, id est, Longanimis est, ut ad uerbum reddam.

Ad pœnitentiam re.) χωρῆσαι, id est, Recipere, siue capere, aut complecti. Quanquam χωρεῖν sonet etiam ire siue incedere.

Sicut fur.) Hic additum est in Græcis codicibus, ἐν νυκτὶ, id est, In nocte, ex Euangelio

Dissoluenda sunt.) λυομένων, id est, Cum dissoluantur. (opinor.

Festinantes in aduentum.) σπεύδοντες τὴν παρουσίαν, id est, Accelerantes aduentum.

Per quem cœli.) Quem, ad diem refertur, non ad Dei aut domini, siue quod Lyranus indicat, ad aduentum, Nam Græce est οἷς.

Ignis ardore.) καυσούμενα, id est, Aestuantia. Idem uerbum paulo superius uertit, calore, καυσούμενα λυθήσονται.

Tabescent.) τήκεται, id est, Liquescunt, præsentis temporis, quum tamen præcedat λυθήσονται, nisi præsentis temporis catachresis est uice futuri.

Et promissa.) κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν, id est, Iuxta promissum.

In quibus iustitia.) ἐν οἷς. In quibus, referri potest uel ad cœlos ac terram, uel ad expectantes. At mihi quidem aptius referri uidetur ad nos, qui expectamus nouos cœlos ac terram nouam, si iuste uiuamus, ut mereamur frui nouitate creaturæ.

Immaculati & inuiolati.) ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι, id est, Immaculati & irreprehensibiles, siue incontaminati. Miror unde hic Inuiolati uocabulum, uenerit in mentem interpreti. Nisi quod inuiolata dicitur uirgo incorrupta.

Deprauant.) στρεβλοῦσι, id est, Detorquent.

Custodite.) φυλάσσεσθε, id est, Obseruate siue cauete.

Ne insipientium &c.) τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, id est, Nefariorum errore abducti. Miror quid legerit interpres qui uertit Insipientium. Nec est simpliciter abducti, sed συναπαχθέντες, hoc est, simul abducti cũ alijs. Augustinus libro De ciuitate dei xx. cap. XVIII. totum fermè hoc caput ad hunc adducit modum: Venient in nouissimo dierum illusione illudentes, secundum proprias concupiscentias suas euntes, & dicentes, Vbi est promissum præsentiæ ipsius? Ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseuerant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc uolentes, quia cœli erant olim, & terra de aqua, & per aquam constituta dei uerbo, per quem qui tunc erat mundus, aqua inundatus deperijt. Qui autem nunc sunt cœli & terra, eodem uerbo repositi sunt, igni reseruandi in die iudicij, & perditionis hominum impiorum. Hoc unum uero non lateat uos fratres charissimi, quia unus dies apud dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies unus. Non tardat dominus promissum suum, sicut quidam tardantem existimant, sed patienter fert propter uos, nolens aliquem perire, sed omnes in pœnitentiam conuerti. Veniet autem dies *Petri secunda epistola autoris olim incerti*

domini ut fur, in quo cœli magno impetu transcurrent, elementa autem ardentia resoluentur, & terra & quæ in ipsa sunt opera resoluentur. His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet esse uos in sanctis conuersationibus, expectantes & properantes ad præsentiam diei domini, per quam cœli ardentes soluentur & elementa ignis ardore decoquentur. Nouos uero cœlos, & terram nouam, secundum promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia inhabitat. Hactenus Petri apostoli uerba retulimus, partim ut ex collatione, sensus esset dilucidior, partim ut appareret quantopere Augustini lectio ab hac nostra dissideat editione: De hac quoq; secunda Petri epistola, cuius esset, controuersia erat. Id testatur Hieronymus in Catalogo scriptorum illustrium, his quidem uerbis: Scripsit duas epistolas, quæ canonicæ nominantur, quarũ secunda à plerisq; eius negatur, propter stili cum priore dissonantiam. At idem aliâs uariat, nunc uolens eam esse Petri, & stili dissonantiam reijciens in interpretem, quo tum Petrus sit usus: nunc negãs illius esse quod reclamet stilus. Eusebius libro tertio capite secundo, sic testatur de hac epistola, Verum Petrus apostolus prædicationis suæ monimenta nobis perpauca reliquit. Vna enim eius epistola est, de qua nullus omnino dubitat. Nam de secunda multis incertum est, apud plurimos tamen etiam ipsa legenda suscipitur. Stili discrimen tum in uerbis tũ in sensibus clarius est quàm ut possit dissimulari. Proinde quum hic testetur se fuisse spectatorem uisionis in monte: deinde mentionem faciat superioris epistolæ, postremo Paulum appellet fratrem, mihi non displicet quod adfert Hieronymus de interprete. Nam in Euangelio tradunt Marcum Petri interpretem fuisse. Alioqui suspicari cogeremur aliquẽ has notas studiose insulsisse, quo Petro apostolo assereret, Quemadmodum fecit is, qui titulo Clementis multa conscripsit.

IN EPISTOLAM IOANNIS APOSTOLI PRIMAM, ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Manus nostræ contrectauerunt, locus uarie distinctus

VOD fuit.) ὃ ἦν, id quod erat, quemadmodum uerterat in Euãgelio, In principio erat uerbum.

Contrectauerunt.) ἐψηλάφησαν. Quod diuus Hieronymus fermè citat, palpauerunt. Idem uerbum uertit, palpate & uidete, Lucæ XXIIII. Potest autem hic sermo trifariam distingui: Vno modo, ut principale comma præcedat hanc partem, Et manus nostræ contrectauerunt &c. Id quod erat ab initio, quod q́ue audiuimus ac uidimus ac perspeximus de sermone uitæ, idem etiam manibus contrectauimus. Altero sic, ut post hyperbaton redeat ad id quod instituerat dicere: Quod uidimus, inquam, & audiuimus, annunciamus uobis. Tertio modo, ut principale comma sit, post uidimus, ut hic sit sensus. Quod erat ab initio uerbum, sicut audiuimus auribus, uidimus oculis, nec simpliciter uidimus, sed multo tempore cum illo uersati, spectatores fuimus, quin & manibus contrectauimus uerbum uitæ, uita enim nostra quæ prius latebat, exposita fuit sensibus corporis itaq́; licuit uidere. Quod igitur tot modis compertum habemus, id etiam testificamur & annunciamus uobis. Deinde more suo repetit quod dixerat, quod uidimus et audiuimus, annunciamus uobis. Cõtextus orationis ferè conuenit cũ Euangelico, Quod erat ab initio, repetit in fine periodi, quæ erat apud patrem. Illud admonendus lector Græci sermonis ignarus, in primo ac tertio loco, Vidimus, esse ἑωράκαμεν, in medio, esse ἐθεασάμεθα, illud est simpliciter uidere, hoc spectare & contemplari, uelut in hoc expositum.

Et societas nostra sit.) καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα, id est, Et societas uero nostra. Neq; additur apud Græcos, sit: aptius autem subaudietur, est.

Vt gaudeatis.) Græce, tantum est ut gaudium uestrum sit plenum, siue impletum. Suffragabatur Græcis uetustius exemplar Constantiense, cui hoc magis habeo fidem, quod is qui scripsit indoctior fuit, quàm ut posset aliquid deprauare. Nec aliter adducit in commentarijs Augustinus ac Beda, Quanquam ille legit, nostrum gaudium, non uestrum, sed refragantibus

refragantibus Græcis codicibus, quos quidem adhuc uiderim. Alioqui mihi non displiceret pronomen primæ personæ.

Et hæc est annũciatio quam audiuimus.) Græcis est ἐπαγγελία, quod magis sonat promissionem, quanq; ἐπαγγέλω uox anceps est. Apud Græcos sunt quatuor uoces diuersæ, quas interpres eodem modo reddidit. Prima est καταγγέλομεν, secunda ἐπαγγέλομεν, tertia ἀναγγέλομεν, quas uertit annunciamus, quarta ἐπαγγελία, quã uertit annunciationẽ. Mihi nõ displicet promissionis uerbũ, nisi quod parũ apte cohærent quæ sequuntur, Quod deus lux est, & tenebræ in eo non sunt ullæ: hic non fit mentio promissionis, nisi torqueas. Sed quod filius annunciauit à patre, hoc Apostolus acceptũ à filio renũciat nobis. Nam id proprie sonat ἀναγγέλω. Siquidẽ illud Quoniã, nõ est cõiunctio causę, sed ἀιδική. Quid annuncias: deum esse lucem. Multis præterea locis hoc capite ὅτι reddit per quoniam & quia.

ἐπαγγέλω καταγγέλω ἀναγγέλω

EX CAPITE SECVNDO.

Aduocatum habemus.) παράκλητον ἔχομεν, id est, Patronũ habeamus, Quanquam hic uariant exemplaria Græcorum, uetustius exemplar Constantiense consentiebat cum Græca lectione.

Qui dicit se nosse deũ.) ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, id est, Qui dicit, noui eum.

In Christo manere.) Græce est, in eo. Consentiebat exemplar Constantiense, & Augustinus. Et mox pro Charissimi, Græcis est ἀδελφοί.

Quod audistis.) Addunt Græci, ἀπ' ἀρχῆς, id est, Ab initio, in posteriore parte.

Iterũ mandatũ nouum.) πάλιν, aptius reddidisset Rursus, aut cõtra. Nam Græca uox & contrarietatẽ declarat & iterationẽ. Hic aũt nõ repetitionis, sed cõtrarietatis est declaratio.

Et in ipso & in uobis.) Prius, &, redundat.

Tenebræ transierunt.) παράγεται, id est, Transeunt. Quod uerum est, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ & ἐν ὑμῖν, id est, Id quod uerum est in illo, idem uerum est & in uobis. Nec enim apud Græcos, quod, referri potest ad mandatum.

Scribo uobis infantes.) παιδία, id est, Pueri siue filioli, sed melius pueri.

Scribo uobis patres.) Hic Græce est ἔγραψα, id est, Scripsi: ac mirum est eandem particulam quæ ad patres pertinet, ijsdem uerbis repeti, cum reliquarũ nulla repetatur. Quanquam in re Latini codices uariant. In uetustissimo Cõstantiensi sic habebatur, Scribo uobis filioli, quoniam remittuntur uobis peccata propter nomen eius. Scribo uobis patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis adolescentes, quoniam uicistis malignum. Scribo uobis infantes, quoniã cognouistis patrẽ. Scribo uobis patres, quia cognouistis eum qui ab initio est. Scribo uobis adolescentes, quia fortes estis, & uerbũ dei in uobis manet, & uicistis malignũ. In hac lectione eadẽ particula bis ponitur, Scribo uobis patres, quia cognouistis eũ qui ab initio est. Consentiebat exemplar Basiliense, nisi quod postremo loco nõ erant adolescentes, sed iuuenes. At in altero Constantiẽsi erant hic quoq; adolescentes, nisi quod rasor ille ex adolescentibus fecerat iuuenes. Aberat tamen particula de patribus iterata, quæ constanter habetur in Græcis codicibus, & recitatur ab Augustino, qui nõ dissimulat iterationẽ, Asscribit enim, Cõmendat & repetit. Hoc admonuisse retulit, quod in pleriscq; uulgatis æditionibus temerarij sustulerunt hãc particulam. Illud annotandum, Augustinus pro adolescentes legit iuuenes. Et quanq; plerique Latinorum codices priore loco habent adolescentes, posteriore iuuenes, tamen apud Græcos eadem est dictio νεανίσκοι. Obganniet hic forte morosulus aliquis, ἄπαγε ἱστας minutias. Imò ad has impingere posset etiam oculatus Theologus, Græcarũ literarũ ignarus. Quũ enim addit, quoniã fortes estis, subindicare uidetur robustiorem ætatem quàm sit adolescentum. Ipse prorsus in hoc fuissem philosophatus, nisi Græca lectio doceret, nihil esse nouæ sententiæ, sed prioris inculcationem. Quod autem diminutiuum est νεανίσκοι pro νέοι siue νεανίαι, abusus est uocis. Iam in prima parte filioli, non est, παιδία, sed τεκνία. Rursus quod est infantes, Græcus habet παιδία, quum infans Græcis dicatur βρέφος aut νήπιος. Tres igitur distinguit ętates, puerorum, iuuenum & senum, & unamquanq; bis ponit, nisi quod in pueris mutat uocabulum, in patribus ac iuuenibus nequaquam. Tribuit autem cuiq; quod congruit, Pueri per inscitiam labuntur; his igitur condonantur peccata: ijdem aliquando per ætatem nec parentes agnoscunt suos, ideo gratulatur ijs, quod cognoscunt patrem cœlestem.

Scribo uobis patres. Locus mire confusus in nostris

Senes

Senes meminerunt antiqua priſcaq́, Nihil autem patre illo antiquius. Iuuenes ſolido ueſcentes cibo, ualent robore. Ideo dicuntur uincere diabolum, & habere uerbum dei in ipſis manens, ex hoc enim cibo robur eſt iuuentutis Euangelicę. Iam quod apud Græcos in poſtrema particula habetur ἔγραψα, quum in cæteris habeatur γράφω, puto nihil ad ſenſum referre. Non præteribitur & illud, in coniunctione ὅτι eſſe nonnihil amphibologiæ, quod hic ſenſus accipi poteſt. Ideo ſcribo uobis quod uobis remittuntur peccata: aut hic, Hoc ipſum ſcribo uobis, quod uobis remittuntur peccata.

Viciſtis malignum.) τὸν πονηρόν. id eſt, Illum malum, nimirũ Satanam. Nam malignus latine loquentibus dicitur, inuidus parumq́ candidus.

Diſtinctio Græcorum Omne quod in mundo

Omne quod in mundo eſt.) Secus Græci diſtinguũt atq́ nos, quanquam ſenſus eſt idẽ ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἀλαζονία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρός, id eſt, Quicquid eſt in mundo, uidelicet, concupiſcentia carnis, & concupiſcentia oculorũ, et ſuperbia uitæ, nõ eſt ex patre. Interpres conatus eſt dilucidius reddere & reddidit obſcurius. Quũ enim dicat, quæ non eſt ex patre, uidetur ſola uitæ ſuperbia non eſſe ex patre. At iuxta Diuum Auguſtinum, tria dicit, quæ non ſunt ex patre: Primum pertinere uidetur ad uoluptates, ſecũdum ad oſtentationem imaginum & nobilitatis, tertium ad dignitates mundanas.

Superbia uitæ.) ἡ ἀλαζονία τοῦ βίου, id eſt, Faſtus ſiue ſtrepitus uitæ, ſeu facultatum: nam βίος utrunq́ ſignificat. Neq́ enim hic eſt ζωή, quæ uox declarat uitam qua ſpiramus, βίος ſignificat uictum & omnes facultates ad uitæ uſum pertinentes, & uitæ genus, & ipſam uitam, unde μακρόβιοι: & βιωτικὰ Paulus appellat quæ ad corporis ſubſidium pertinent.

Antichriſtus uenit.) Venit, præſentis temporis eſt, ἔρχεται, aut certe futuri.

Nunc Antichriſti.) καὶ νῦν: id eſt, Et nunc, id eſt, nunc quoq́ ſunt pro uno multi, Nec eſt ſunt, ſed γεγόνασι, id eſt, facti ſunt, hoc eſt, cœperunt eſſe.

Nouiſsima hora.) Græci horam ponunt aliquando pro tempore.

Ex nobis prodierunt.) ἐξῆλθον, id eſt, Exierunt: quum enim ſignificatur defectio à communione non origo, non apte quadrat prodierunt, Exierunt legit Auguſtinus.

Quaſi ignorantibus.) ὅτι οὐκ οἴδατε, id eſt. Quod non cognouiſtis.

Et quóniam omne mendacium.) Hoc apud Græcos non eſt ſeparatum, ſed pendet ex ſuperioribus, Scripſi uobis non quaſi neſcientibus ueritatem, ſed ſcientibus eam, & quod omne mendacium ex ueritate non eſt: id eſt, hoc quoq́ ſcientibus, nullum mendacium eſſe ex ueritate.

Qui confitetur, filium & patrem habet.) Hæc non reperio in Græco codice, ne in Aldina quidem æditione.

Quam ipſe pollicitus eſt nobis.) Rectius erat, Qua promiſit nobis uitam æternam. Eſt enim idioma Atticum, promiſit promiſſionem.

Sicut unctio eius.) ὡς τὸ αὐτοῦ χρίσμα, id eſt, Sicut ipſa unctio. Auguſtinus certe legit manete in ipſa, quanquam hic legit, unctio ipſius.

Manete in eo.) Auguſtinus legit in ipſa, ut referat ad unctionẽ. Græci codices habent μενεῖτε, id eſt, manebitis. Cũ meis exemplaribus cõſentiebat æditio Hiſpanienſis et Aldina.

Non confundamur ab illo.) Senſus eſſe poteſt, ut illum non pudeat noſtri.

EX CAPITE TERTIO.

Videte qualem.) ἴδετε. Anceps eſt, an ſit uidetis, an uidete, neq́ magni refert ad ſententiam.

Nominemur & ſimus.) Et ſimus, apud Græcos non additur. Adiectum uidetur, ne quis parum eſſe putaret nominari, quod indicat Auguſtinus ita ſcribens: Nam qui uocantur & non ſunt, quid prodeſt illis nomen? Verũ hic loquitur de nomine quod à deo tribuitur, hic non eſt diſcrimen inter dici & eſſe.

Non nouit nos.) ὑμᾶς, id eſt, Vos ſecundæ perſonæ.

Sanctificat ſe ſicut.) ἁγνίζει, id eſt, Purificat.

Sicut & ille ſanctus.) ἁγνὸς, id eſt, Purus & caſtus.

Et iniquitatem facit.) Et, pro Etiam dictum eſt, ut ſit ſenſus, Quiſquis committit peccatũ, idem committit iniquitatem.

Non

Non uidit eum nec cognouit.) οὐδὲ ἔγνωκεν, neq; nouit. Græca uox significat actum inhærentem, quasi dicas, cognitũ habere. Nam ut cognoscit qui discit, ita cognoscere desijt, qui didicit, cognitũ autem habere aut nosse nõ desijt, sed deterius est quod quidam habent

In hoc ap.) εἰς τοῦτο, id est, Ad hoc, siue in hoc, ut sit accusatiui casus, (sciuit eum.

Omnis qui nõ est iustus. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην. i. Omnis qui nõ facit iusticiam.

Fratris autem eius.) Subaudiendum, opera, τὰς δὲ τοῦ ἀδελφοῦ.

In hoc cognouimus charitatem dei.) Dei, redundat iuxta Græcum codicem, licet addatur paulo inferius.

Suadebimus corda nostra.) πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν, Augustinus legit persuademus cordi nostro, quasi dicas satisfacimus cordi nostro. Cor enim interpretatur conscientiam. Græca uox πείθω quũ significat suadendo flectere, nonnunquam habet accusandi casum, quum obtemperare, dandi tantum. Vsus est hac uoce Paulus similiter ad Galatas primo. Modo enim homines persuadeo an deũ. Quidam uetustus codex pro persuademus habebat custodimus. Consentiebat alter Constantiensis.

Si reprehenderit nos cor nostrum.) ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία. Potest accipi, si condẽnarit nos cor nostrum.

Si cor nostrum non reprehenderit nos.) μὴ καταγινώσκῃ. Mirum quid sequutus Augustinus hic legat, Si cor male non senserit, nam hoc interpretatur etiam.

De spiritu.) ἐκ τοῦ πνεύματος, id est, Ex spiritu. Hoc autem ita dictum est, ut quum ita loquimur, bibo de uino tuo, pro eo quod erat, bibo uinum tuum.

EX CAPITE QVARTO.

OMni spiritui.) Latinius erat, cuiuis spiritui, hoc est, sine delectu, et Si, positum est pro, an, siue, num, an ex deo sint.

In hoc cognoscitur.) γινώσκετε, id est, Cognoscitis siue cognoscite. Interpres legisse uidetur γινώσκεται. *Græca dissonant à nostris*

Et omnis spiritus qui soluit Iesum ex deo non est.) Hanc particulã non reperio in Græcis codicibus quos ego sanè uiderim, sed pro eo sic habetur, καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ θεοῦ οὐκ ἔστι, id est, Et omnis spiritus qui non confitetur Christũ in carne uenisse, ex deo nõ est. Historia tripertita indicat hunc locum ab hæreticis deprauatum. Ego magis suspicor hanc particulam additam aduersus hæreticos: quorum alij Christo sic tribuebant humanam naturam, ut adimerent diuinam, alij sic tribuebant diuinam, ut adimerẽt humanam. Alij semihominem esse uolebant, sic tribuentes corpus humanum, ut negarent illi fuisse animam humanam. Certe quod Græci legunt, magis congruit cum phrasi Ioannis apostoli, cui peculiare est contrariam sententiam succinere priori, quo magis infigat animis quod dictum est. Quod genus sunt illa: Qui credit in filium dei, habet testimonium dei in se. Qui uero non credit filio &c. Ac mox, Qui habet filium dei, habet uitam: qui non habet filium dei, uitam nõ habet. Qui confitetur ex deo est, qui non confitetur ex deo non est. Et huiusmodi figuris totus huius sermo scatet. Cyprianus libro aduersus Iudæos secundo cap. VII. refert hunc locum iuxta Græcorum lectionem: Omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum uenisse in carne, de deo est: Qui autem negat eum in carne uenisse de deo non est, sed de Antichristi spiritu. Apud Augustinum in homilijs, quibus enarrat hanc epistolam in contextu qui præfertur commentariolo, citatur hic locus quemadmodum legunt Græci & Cyprianus. Et tamen in fine interpretatur & hoc: omnis spiritus qui soluit Christum non est ex deo, ut appareat hanc particulam fuisse in illius codice tertiam, quasi legerit: Omnis qui confitetur, omnis qui non confitetur, omnis qui soluit: aut certe tum temporis uariasse lectionem ecclesiasticam, & Augustinum neutram uoluisse præterire. In neutro codice Constantiensi addebatur. Sed hac de re sit suum cuique liberum iudicium, ego quod in Græcis codicibus reperi trado, nec probans, nec improbans diuersam lectionem. *Et omnis spiritus. q. s. locus uarie lectus.*

Et hic est Antichristus. Καὶ τοῦτο ἐστὶν τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, id est, Et hic est ille Antichristi, ut subaudias spiritus. Mecum facit Cyprianus quem paulo ante citauimus.

De quo audistis qm̃ uenit.) ὅτι ἔρχεται, id est, quod uenturus est. Ita legit Augustinus.

Et uicistis eum.) Eos est Græce, αὐτούς, Græcæ lectioni suffragabatur uterq; codex Constantiensis

stantiensis,nisi quod in recentiore, uestigia deprauatoris testabantur ex,eos,factum fuisse, eum. Augustinus legit Eum,& interpretatur. Cæterum αὐτοὺς refertur ad duos, Antichristum & mundum.

De mundo loquuntur.) ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, id est, Ex mundo loquuntur. Non enim est sensus, eos loqui de mundo, sed ex affectu mundi cuius sunt. Sicut in Euangelijs annotatū est, Qui de terra est, de terra loquitur.

In hoc cognoscimus.) ἐκ τούτου, id est, Ex hoc.

Quoniam ipse prior.) Prior, non est in Græco codice. Cui consentiebat uetustius exemplar Constantiense, nisi quod recentior aliquis in spatio ascripserat Prior, ceu scholij uice. Nobiscū facit & Augustinus, Propitiationem pro peccatis nostris. Beda admonet, opinor et Augustinus, in quibusdam uice huius uocis Propiciationem, esse litatorem. Litat autem qui sacrificio placat. Augustinus interpretatur Sacrificationem.

Si deus dilexit nos.) εἰ οὕτως, id est, Si sic deus dilexit nos.

In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus & ipse in nobis, quoniam.) ὅτι utrobique est ἐν τούτῳ, Per hoc cognoscimus nos in illo manere, & illum in nobis, quod de spiritu suo dedit nobis.

De spiritu sancto suo.) Sancto, redundat. Consentiebant utrunq; uolumen Constantiense.

Et credidimus charitati.) Græce est, charitatem.

Timor pœnam habet.) κόλασιν, id est, pœnam seu potius punitionem aut cruciatum. Augustinus legit tormentum: ubi enim timor, ibi non est tranquilla conscientia.

Nos ergo diligamus deum.) αὐτὸν, id est, Eum, non deum.

Quoniam deus prior.) ὅτι αὐτὸς πρῶτος, id est, Quoniam ipse prior, siue primus.

Quem uidet, deum quem non uidet.) Utrobiq; Græcis est ἑώρακε, id est, uidit. Nec enim necesse est uidere ut diligas, satis est uidisse ut cognoscas. Nihil autē amatur nisi cognitum. Nisi sic acccipias uerbum Græcum, ut significet actum inhærentem.

Habemus à deo.) ἀπ' αὐτοῦ, id est, Ab eo.

EX CAPITE QVINTO.

Spiritus, pro deus

QVm deum diligamus.) Cum deum dilexerimus, siue diligimus.

Et mandata eius faciamus.) τηρῶμεν, id est, Seruauerimus, siue seruemus.

Quoniam Christus est ueritas.) ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια, id est, Quod spiritus est ipsa ueritas. Veritas est, Hebraice dixit, ꝑ uerax est. Caro fallax, spiritus nescit mentiri. In rebus uisibilibus, fucus est, in rebus æternis ueritas est.

Tres s.q.t.d. locus uarius ac difficilis

Tres sunt qui testimonium dant in cœlo.) In Græco codice tantū hoc reperio de testimonio triplici, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα, id est, Quoniam tres sunt qui testificantur, spiritus, & aqua, & sanguis. Diuus Hieronymus præloquens in Epistolas canonicas, suspicatur hunc locum fuisse deprauatum à Latinis interpretibus, & à nonnullis omissum fuisse testimonium patris, filij, & spiritus sancti. Et tamen iuxta nostram æditionem adducit hunc locum Cyrillus in opere, cui titulum fecit De thesauro, libro xiij, capite penultimo: Rursum inquit, Ioannes in eadē epistola ait: Quis est qui uincit mundū, nisi qui credit quia Iesus est filius dei? Hic uenit per aquam & sanguinem & spiritum Iesus Christus, non in aqua solum, sed in aqua & sanguine. Et spiritus est qui testimonium perhibet, Spiritus enim ueritas est. Quia tres sunt qui testimonium perhibent, spiritus, aqua & sanguis, & hi tres unum sunt. Si testimonium hominum accipimus, testimonium dei maius est &c. Hactenus Cyrillus, uir ni fallor orthodoxus. Atq; hic cum dimicet aduersus Arianos, plurimaq; in illos congerat è diuinis libris testimonia, probabile nō est illum omissurum fuisse telum, quo maxime confici poterant illi, si aut scisset, aut credidisset hoc fuisse scriptum ab Apostolo. Colligit autem Cyrillus, spiritum sanctū esse deum, nō ex eo quod additur, & hi tres unum sunt, sed ex eo quod sequitur, si testimoniū hominū accipimus, testimonium dei maius est, quod ad spiritum refert cuius ante facta mentio. Iam Beda locum hunc diligenter enarrans cum accurate multisq; uerbis exponat testimonium triplex, in terra, nullam mentionem fecit testimonij, in cœlo, patris, uerbi & spiritus. Nec huic tamen uiro defuit omnino linguarum peritia, nec in obseruandis antiquis exemplaribus diligentia, Imò ne hoc quidem addit In terra, duntaxat in codice manu descripto,

tantum

tãtum legit: Tres sunt qui testimoniũ dant. In codice qui mihi suppeditatus est è bibliotheca Minoritarum Antuerpiẽsium, in margine scholium erat asscriptum de testimonio patris, uerbi, et spiritus, sed manu recentiore, ut consentaneum sit hoc adiectũ ab erudito quopiam, qui noluerit hanc particulam prætermitti, quandoquidem nec in ęditione Badiana ulla fit mentio patris, filij & spiritus sancti. Beda sequutus est Augustinum qui in libris quos scripsit aduersus Maximinum Arianum, quum nullum non moueat lapidẽ ut ex canonica scriptura probet spiritũ sanctum esse deum, omnesq; personas esse ὁμουσίους, hoc tamen testimonium nõ adducit, quũ locum hunc aliâs non semel adducat, nominatim lib. III. cap. XXII. ostendens per spiritum, sanguinem & aquam significatũ patrem, filium & spiritum sanctum: proponit autem illic & inculcat hanc regulã, nulla dici unũ, nisi quæ sunt eiusdem substantiæ. Quæ si tam uera est, quàm ille uideri uult, hic locus adferebat certam uictoriam, non filium modo, sed & spiritum sanctũ euincens ὁμούσιον patri. Satis igitur liquet Augustinum hanc particulam in suis codicibus non legisse, quam si legisset nec adduxisset, uideri poterat cũ aduersario colludere, quod is nusquã solet. Sed urgemur autoritate Hieronymi, quam equidem nolim eleuare, quanquã ille sæpenumero uiolentus est, parumq; pudens, sæpe uarius parumq; sibi constãs. Tamen non satis uideo, quid sibi uelit hoc loco Hieronymus. Verba ipsius subscribã: Sed, inquit, sicut Euangelistas dudum ad ueritatis lineam correximus, ita has proprio ordini deo iuuãte reddidimus, Est enim prima earum una Iacobi, duæ Petri, & tres Ioannis, & Iudę una. Quę si sicut ab eis digestę sunt, ita quoq; ab interpretibus fideliter in Latinũ uerterentur eloquiũ, nec ambiguitatem legentibus facerent, nec sermonum sese uarietas impugnaret, illo præcipue loco ubi de unitate trinitatis in prima Ioannis epistola positũ legimus: in qua etiam ab infidelibus translatoribus multum erratum esse à fidei ueritate comperimus, triũ tantummodo uocabula, hoc est, aquę, sanguinis & spiritus, in ipsa sua ædítione ponentibus, & patris uerbiq; ac spiritus testimonium omittentibus, in quo maxime & fides catholica roboratur, & patris ac filij & spiritus sancti, una diuinitatis essentia comprobatur. Hactenus Hieronymi uerba retulimus, ex quibus liquet Hieronymum nihil queri de codicibus Græcis, sed tantũ de ijs, qui Græca Latine uertẽrũt. At nũc in Græcis codicibus hoc potissimum deest, quod omissum queritur, & habetur in codicibus Latinis, licet non omnibus. Sed unde Hieronymus castigauit errorem interpretum? Nimirum è Gręcis exemplaribus. Sed illi aut habebant, quod nos uertimus, aut uariabant. Si uariabant, quemadmodum et Latina, quonam argumento docet utrum sit rectius, utrum ue scriptum sit ab apostolo: præsertim cum quod reprehẽdit, tum haberet publicus usus ecclesiæ? Quod ni fuisset, non uideo qui possint habere locum quæ sequuntur: Sed tu uirgo Christi Eustochium, dum à me impensius scripturæ ueritatem inquiris, meam quodammodo senectutem inuidorum dentibus corrodendam exponis, qui me falsariũ corruptoremq; sacrarũ pronunciãt scripturarũ. Quis eum clamasset falsariũ, nisi publicam mutasset lectionem? Quod si apud Gręcos legit Cyrillus, quod nunc habẽt Gręci codices, si apud nos Augustinus ac Beda, aut tantum hoc legit, aut utrunq; legit, non uideo quid adferat argumẽti Hieronymus, quo docet germanam esse lectionem, quàm ipse nobis tradit. Sed dicet aliquis: Erat hoc efficax telum aduersus Arianos. Primum cum constet & apud Gręcos & apud Latinos olim uariasse lectionem, nihil hoc telum aduersus illos ualebit, qui sine dubio pari iure sibi uindicabant lectionem, quæ pro ipsis facit. Sed finge nõ esse controuersam lectionẽ, cũ quod dictum est de testimonio aquæ, sanguinis & spiritus, unum sunt, referatur nõ ad eandẽ naturam, sed ad consensum testimonij: an putamus Arianos tam stupidos futuros, ut nõ idem hoc loco interpretẽtur, de patre, uerbo & spiritu? præsertim cum simili loco uiri sic interpretentur orthodoxi in libris Euangelicis, nec hãc interpretationem reijciat Augustinus cum Ariano Maximino disputans: imò cum hũc ipsum locum sic interpretetur fragmentũ Glossę ordinarię, in uersuum interuallo additum: Vnũ sunt, inquit, id est, de re eadem testantes. Hoc nõ est confirmare fidẽ, sed suspectam reddere, si nobis huiusmodi lemmatis blãdiamur. Fortasse præstiterat hoc piis studijs agere, uti nos idẽ reddamur cum deo, quàm curiosis studijs decertare quomodo differat à patre filius, aut ab utroq; spiritus. Certe ego quod negãt Ariani, nõ uideo posse doceri, nisi

ratiocinatione. Postremo cũ totus hic locus sit obscurus, nõ potest admodum ualere ad reuincẽdos hæreticos. Sed hac de re copiosius respondimus calumniatori per apologiã. Illud addam, cum Stunica meus toties iactet Rhodiensem codicem, cui tãtum tribuit autoritatis, mirum non hic adduxisse illius oraculum, præsertim cum ita ferè consentiat cũ nostris codicibus ut uideri possit Lesbia regula. Veruntamen ne quid dissimulem, repertus est apud Anglos Græcus codex unus, in quo habetur quod in uulgatis deest. Scriptũ est enim hunc ad modum, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, πατὴρ, λόγος, & πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἓν εἰσιν. Καὶ τρεῖς εἰσὶν μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, πνεῦμα, ὕδωρ, καὶ αἷμα εἰς τὸ μαρτύριον τῶν ἀνθρώπων &c. Quanq̃ haud scio an casu factum sit, ut hoc loco non repetatur, quod est in Græcis nostris, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσιν. Ex hoc igitur codice Britãnico reposui mus, quod in nostris dicebatur deesse: ne cui sit ansa calumniãdi. Tametsi suspicor codicem illũ ad nostros esse correctum. Duos consului codices miræ uetustatis Latinos in bibliotheca quę Brugis est diui Donatiani. Neuter habebat testimoniũ patris, uerbi, et spiritus. Ac ne illud quidẽ in altero addebatur, In terra. Tantũ erat, Et tres sunt qui testimonium dãt, spiritus, aqua, & sanguis. In exemplari Constantiẽsi utroq̃, post testimonium, aquę, sanguinis et spiritus, adiectum erat testimonium patris, uerbi, et spiritus, his uerbis, Sicut in cœlo tres sunt, pater, uerbum, & spiritus, et tres unum sunt. Nec erat additum, testimonium dant, nec pronomẽ hi. In codice quẽ exhibuit publica bibliotheca scholæ Basiliensis, non erat testimoniũ spiritus, aquæ & sanguinis. Ad hæc Paulus Bombasius uir doctus & integer, meo rogatu locum hunc ad uerbũ descripsit ex bibliothecę Vaticanę codice peruetusto, in quo non habebatur testimonium patris, uerbi, et spiritus. Si mouet autoritas uetustatis, liber erat antiquissimus: si Pontificis, ex illius bibliotheca petitũ est testimonium. Cũ hac lectione consentit æditio Aldina. Quid Laurentius legerit non satis liquet. Interea perlata est ad nos æditio Hispaniẽsis, quæ dissidebat ab omnibus. Habet enim hũc in modũ, ὅτι τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ. ὁ πατὴρ, καὶ ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσι. καὶ τρεῖς εἰσὶν οἱ μαρτυροῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα. Primũ in hoc dissonat exemplar quod ex eadem ni fallor bibliotheca petitũ sequuti sunt Hispani, ab exemplari Britãnico, quod hic adduntur articuli, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, τὸ πνεῦμα, qui non addebantur in Britannico. Deinde quod Britãnicum habebat οὗτοι οἱ τρεῖς, Hispaniense tantum, καὶ οἱ τρεῖς, quod idem fit in spiritu, aqua, & sanguine. Præterea quod Britãnicũ habebat ἓν εἰσι, Hispaniense εἰς τὸ ἓν εἰσι: postremo quod Britannicũ etiã in terræ testimonio adijciebat, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσι, quod non addebat hic dũtaxat in æditione Hispaniẽsi. Equidẽ arbitror illud εἰς τὸ ἓν, esse ex idiomate sermonis Hebraici, Ego ero illi in patrẽ, non potest aliud sonare, quàm ero illi pater. Iã Hispaniẽsis ędito scholiũ è decretalibus adiecerat, quod diuo Thomæ tribuitur. Id declarat iuxta codices emendatos, in testimonio spiritus, aquæ, & sanguinis, non addi, & hi tres unum sunt, uerũ id adiectũ uideri ab ijs qui fauebant Ariano dogmati. Nam si hic adderetur, non posset exponi nisi de consensu testimonij, quãdo natura non possunt unum dici, spiritus, aqua, & sanguis. Ex hoc consequereẽ, & illud quod præcessit de patre & filio & spiritu sancto, et hi tres unum sunt, accipi posse de cõsensu charitatis ac testimonij. Nunc his uerbis Ioannes asseruit eandem essentiam patris & filij & spiritus sancti. Principio quod colligũt uerissimum est, patris & filij & spiritus sancti eandem esse naturam simplicissimam & indiuiduam. Id nisi esset, non uere nasceretur è patre filius, nec uere spiritus sanctus à patre filioq̃ procederet, utiq̃ deus de substantia dei. De collectione tãtum agimus. Constat hic agi de fide testimonij, non de substantia personarum. Quod si multis alijs locis hæc uox, unum, consensum sonat non unitatẽ indiuidui, quid absurdi sit, si hic similiter interpretemur. Quoties legimus in utroq̃ testamento, cor unũ, spiritũ & animam unam, os unum, mentẽ unam, quum consensus ac mutua charitas significatur? Is enim sermonis tropus quum tam familiaris sit diuinis uoluminibus, quid uetat quo minus & hic similiter accipiaẽ? Dominus, Ioãnis decimo dicit: Ego et pater unũ sumus. Hoc testimonio quomodo ꝓsterneẽ Arianus? nisi doceas, unũ in literis sacris non appellari, nisi quę sunt eiusdẽ substantiæ. Nunc quum innumera loca suppetant, quę docent intelligi de consensu mutuaq̃ beneuolẽtia, ad confirmandam opinionẽ orthodoxi ualebit, ad retundendam hæ-

retici

retici pertinaciam non uideo quantum ualeat. Quod autem Christus ibi loquat de concordia quã habet cũ patre, probabili coniectura colligitur, quod Christus nõ respondet ad id qd dixerat sese unum cũ patre, sed quod deũ appellabat patrẽ suum, secp singulari modo uocabat filiũ dei: Et apud Ioannẽ XVII. Pater sancte, inquit, serua eos in nomine tuo quos dedisti mihi, ut sint unũ sicut & nos: Ac rursus, ut omnes unum sint sicut tu pater in me, & ego in te, ut & ipsi in nobis unum sint. Totus hic locus de cõsensu charitatis ac testimonij tractat, & uelimus nolimus cogimur illud Vnũ, aliter interpretari de nobis quàm de personis diuinis. Non igit constringit locus nisi compellat orthodoxorũ autoritas, & ecclesiæ prescriptio, docens hunc locum aliter exponi nõ posse. Pium autẽ est nostrum sensum semper ecclesię iudicio submittere, simul atcp claram illius sententiã audierimus. Nec interim tamen nefas est citra contentionẽ scrutari uerum, ut deus alijs alia patefacit. Sed ut ad lectionis negocium redeamus, ex his quæ commemorauimus cõstat, & Latinorum & Græcorũ codices uariare, meacp sententia nullũ periculum est quamcũcp lectionem amplectaris: Nam quod ait Thomas de particula ab hęreticis addita, primum non affirmat, sed ait dicitur, alioqui ecclesia catholica per orbem terrarum amplecteret qd ab hęreticis esset adulteratũ. Illud torquebit grãmaticos, quomodo de spiritu, aqua, & sanguine dicit, tres sunt qui, & hi unum sunt, præsertim quũ spiritus, aqua & sanguis apud Grecos sint neutri generis. Verum Apostolus magis respexit sensum quàm uerba pro tribus testibus, quasi tribus personis, supposuit tres res, spiritum, aquam & sanguinẽ. Quod genus si dicat, qualis sis artifex, ipsum ædificium testis est.

Et hi tres unum sunt.) Hi, redundat, nisi quod interpres adiecit explicandæ sentẽtiæ gratia. Neq est, unum, sed in unum, εἰς τὸ ἕν in quibusdam.

Hoc est testimoniũ dei quod maius est.) Quod maius est, hoc loco supereſt, iuxta Grę-

Quia testificatus est.) ὅτι μεμαρτύρηκε, id est, Quod testificatus est. (cos codices

Habet testimonium dei in se.) Dei, redundat. Articulus tamen habet emphasim, ut de Dei testimonio accipias.

Qui non credit filio.) Græce non est filio, sed deo.

Mendacem facit.) Græce est, fecit, πεποίηκεν.

Quia non credit.) ὅτι οὐ πεπίστευκεν, id est, Quia non credidit.

Hęc describo.) ταῦτα ἔγραψα, id est, Hæc scripsi. Hoc loco Græca dissident à Latinis, sed uereor ne sint deprauata, ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, id est, Scripsi uobis, qui creditis in nomine filij dei, ut sciatis quod uitam ęternam habetis, & ut credatis in nomine filij dei. Certe Græcorum exemplaria consentiunt. *Græca à nostris diuersa*

Quas postulamus.) ἃ ἠτήκαμεν, id est, Quæ postulauimus, prętcrito tempore.

Qui scit fratrem.) ἐάν τις ἴδῃ, id est, Si quis sciat.

Petat & dabitur ei uita peccanti non ad mortem.) αἰτήσει καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον, id est, Petet & dabit ei uitam, his qui peccãt non ad mortem. Meritò torquet grãmaticos, quomodo post Ei, sequatur peccãtibus. Tametsi Beda legit peccãti, consentiens cum nostra æditione. Verum hic numerus mutatus nõ mutat sensum, quoniam pronomẽ Ei, generaliter positum est: quemadmodũ si dicas, difficilius est certare cum uiro, quàm cum fœmina, idẽ pollet, quasi dicas, certare cũ uiris quàm cum fœminis. Subest & alius scrupulus, quid referatur ad uerbũ Dabit, deus, an qui petit. Nam & qui impetrat, alteri quodammodo dat.

Non pro illo.) οὐ περὶ ἐκείνης. Illo, referendum est ad peccatũ, nõ ad hominem. Locus hic in speciem, adimere uidetur spem ueniæ, relapsis in culpam grauem. Neq me clàm est, quibus rationibus sese hinc explicẽt theologi. Sed mihi uidetur et alius exitus aperiri posse. Venialia delicta, sine quibus non uiuitur, cotidiana precatione delẽtur, remitte nobis debita nostra, quemadmodum interpretatur & Augustinus. Cæterũ atrocia flagitia, non sanantur eodẽ modo, sed olim ejiciebantur è contubernio ecclesię, tradebanturcp satanę, nec recipiebãtur, nisi ieiunio, lachrymis, multiscp remedijs duris deleta culpa. Beda putat omnino peccatum aliquod esse, cui non sit petẽda uenia, eo quod frustra petereť, uidelicet sequutus Augustinũ q hoc sensit in libris De sermone domini habito in mõte, *Peccatum ad mortem quid Locus difficilis, noua ratione explicatus*

quę fuit Origenis Theognosti & Athanasij opinio. Verum huius sententię canit palinodiā in libro Retractat. priore, addens hoc esse uerum si in peruerso affectu perseuerarit usq; ad mortē. Et hanc sententiam attingit Beda, sed priorem iudicat potiorē quod cum hac parum congruant quæ sequuntur, Omnis iniquitas peccatum est &c. Suspicor autē Augustini cōmentarium mutilum truncata parte quæ offendebat lectorem, quam tamē Beda legisse uidetur. Id arguit imitatio, qualis est in cæteris.

Omnis iniquitas est peccatum, et est peccatum ad mortem.) Græci legūt, non ad mortem. Et in hanc sententiam exponit Glossa ordinaria. Quanquā et aliâs sermo habet amphibologiam, potest enim hic accipi sensus, Omnis iniquitas est peccatum, & quidē ad mortem, ut Peccati, uocabulū sit generalius, Iniquitatis specialius: Potest & alius, omnis iniquitas est peccatum, & est aliquod peccati genus quod superat omnem iniquitatem, eoq; nec remittitur.

Sed generatio dei.) ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτόν, id est, Sed genitus ex deo seruat seipsum. Consentiunt Græcorum exemplaria, nec minus constanter discrepāt Latina. Si pro ἑαυτὸν scriptum esset αὐτὸν, ὁ γεννηθεὶς referri posset ad filiū dei, qui conseruat filios dei.

Non tanget.) οὐχ ἅπτεται, id est, Non tangit, tempore præsenti.

Dedit nobis sensum.) διάνοιαν, id est, Mentem, siue cogitationem.

Et sumus in uero, Locus uarius

Deum uerum.) Deum, apud Græcos nō est, sed τὸν ἀληθινόν, id est, Eum qui uerus est. Ac iuxta Græcorum lectionē citat hunc locū diuus Hilarius lib. De trinitate sexto, Vt intelligamus uerum, & simus in uero, in filio eius Iesu Christo, Hic est uerus deus & uita æterna. Item Augustinus libro De trinitate primo capite sexto iuxta uetustissimum codicem. Rursus Hieronymus enarrās caput Esaię 65. Venit, inquit, filius dei, & dedit nobis mentem, ut agnoscamus uerū, & simus in uero filio eius Iesu Christo. Iste est uerus deus & uita ęterna. Potest enim hic esse sensus, ut cognoscamus uerū deum & simus in uero. Plus est enim esse in deo quàm nosse deū. Et in filio, sonare potest per filium, ut cognoscamus patrem per filium. Deinde particula quæ sequit, Hic est uerus deus, referri potest ad deum uerum patrem, qui præcessit, Hic quem nouimus in quo sumus per filiū, uerus sit deus. Exemplaria quæ uidi consentiunt cū æditione Aldina, quędam tamen consentiūt cum nostra lectione, Vt cognoscamus uerum deum. Quidam affirmat idem haberi in quodam Rhodiensi. Verum id ad sensum minimum habet momēti, quum cōstet de patre fieri mētionem in prima particula: de postrema dubium esse potest, utrum repetat suo more quod prius dixerat, an idē tribuat filio quod patri. Certe sumus, est Græcis, nō simus ἐσμέν. Non enim monet ut sint, sed gratulatur quod sunt in uero.

In uero filio eius.) ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ, id est, In eo qui uerus est, nimirū in filio eius, aut per filium eius.

IN EPISTOLAM IOANNIS SECVNDAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

T natis.) Ⓒ τοῖς τέκνοις. Cur nō potius filijs? sequitur enim οὓς, id est, Quos, masculino genere, cū τέκνα sit neutrigeneris. Poterat uertere liberis, potius q̄ natis, quę uox poētarū magis est

In eo ambuletis.) ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε, id est, Vt in eo ambuletis, sed ut Eo, referat mandatū, nō deum. Nam Græcis est fœminini generis, ut ad deum referri non possit.

Exierunt.) ἐξῆλθον, id est, Introierunt.

Qui nō confitetur Iesum Christum uenisse in carne, hic est seductor & antichristus.) Græci secus distingūt, sensu nō admodum diuerso, Multi seductores introierūt in mundum, qui non confitentur Iesum Christū uēturum in carne. Deinde subijciūt, Hic est seductor, ὅτι πολλοὶ πλάνοι ἐξῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί, οὗτός

ἐστιν

ἐστὶν ὁ πλάνος. Verũ huic lectioni nonnihil reclamat articulus οἱ μὴ ὁμολογούμενοι, qui si abesset, sine controuersia referendũ esset ad superiora: Nec est quod nos offendat mutatus numerus, quum Antichristum dicit, omnes intelligit qui Christo repugnãt. Hac figura Gallum dicimus pro gallis, militem pro militibus. Cæterum ἐρχόμενον potest accipi, ut sit præteriti imperfecti temporis, qui ueniebat: & potest accipi, ut sit futuri, ut intelligamus de iudicio supremo. Mercedem plenam accipiatis.) ἀπολάβωμεν, id est, Accipiamus.

Qui recedit.) ὁ παραβαίνων, id est, Qui præterit, siue transgreditur, & quod hic bis est permanet, Gręcis est manet, μένων. Interpres affectauit ἐναντίωσιν exprimere, in recedit et manet. Vetusti codices habebant pręcedit, non recedit. Nostri & uerbum mutarũt & numerum, præcedit enim, dixit pro præterit.

Nec aue ei dixeritis.) χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγητε, id est, ne dixeritis illi salutem, aut ne iusseritis illum saluere. Ecce prædixi uobis, ut in die domini non confundamini.) Hæc uerba non inuenio in Græco codice. *Deest græce*

Spero me futurum ad uos.) Si Græcis esset γίνεσθαι uideri poterat eam formam sequutus: nunc quũ sit ἐλθεῖν, id est, Venire, demiror quur illi placuerit futurũ, præsertim quũ sequat, ad uos. Quod durius etiam fit, quoniam addit, & os ad os loqui: ore ad os, erat Latinius. Nam in Græcis est synecdoche, & subauditur κατ. Nos expressimus, pręsentem præsentibus loquuturum. Simili sermonis genere claudit et sequentem epistolam.

IN EPISTOLAM IOANNIS TERTIAM ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

RATIONEM facio.) εὔχομαι, id est, Opto.

Prospere te ingredi.) εὐοδοῦσθαι, id est, prosperari siue prospere agere, quod mox ita uertit, prospere agit anima tua εὐοδοῦται. Quorsum obsecro conducit ista uarietatis affectatio?

Maiorem horum gratiam.) μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαρὰν, id est, Maius horum non habeo gaudium: quidam pro τούτων habebat τάυτης.

Fideliter facis.) πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ. Potest & hic sensus accipi, tutum reddis, siue in tuto collocas. Aut hic, rem Christianam facis.

Et hoc in peregrinos.) Hoc, redundat, iuxta Gręcorum codices.

Cooperatores simus ueritatis.) τῇ ἀληθείᾳ, id est, Veritati.

Scripsissem forsitan.) Gręce ἔγραψα, id est, Scripsi. Nec additum est, forsitan. Suspicor aliquem castigatorem addidisse in margine Scripsissem, pro scripsi, & adiecisse, forsitan, ne uideretur arrogantior, deinde per imperitũ librarium, utrũq; translatum fuisse in contextum. Non male uertit interpres, siquidem legit ἔγραψα ἄν. Quin alter sensus constat, Scripsi ecclesiæ, sed frustra, quando quidem obstat Diotrephes.

Et quasi non ei ista sufficiant.) καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, id est, Et non contentus his.

Et eos qui suscipiunt.) καὶ τοὺς βουλομένους, id est, Eos qui uolunt, ut subaudias recipere.

Testimonium redditur.) μεμαρτύρητο, id est, Testimonium perhibitum est. Constat inter autores, primam Ioannis epistolam, eius esse Ioannis, quem Iesus dilexit plurimum. Cæterum duas posteriores, Ioannes presbyter scripsit, nõ Ioannes apostolus. Qua quidẽ de re prodidit Hieronymus in Catalogo scriptorũ illustrium, his quidem uerbis: Scripsit autem & unam epistolam, cuius exordiũ est, Quod fuit ab initio &c. quæ ab uniuersis ecclesiasticis & eruditis uiris probatur, Reliquæ autem duæ, quarum principiũ est, Senior electæ dominæ: Et, senior Caio charissimo, Ioannis presbyteri asseruntur, cuius & hodie alterũ sepulchrum apud Ephesum ostẽditur. Idem in Papia, demonstrat Ioannem seniorem fuisse diuersum ab Ioanne apostolo & Euangelista: ac seniori, non apostolo asscribi duas posteriores epistolas; uide Eusebium lib. tertio cap. xcix. *De autore epistolarum*

IN EPISTOLAM IVDAE

ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

N deo patre dilectis.) ἡγιασμένοις, id est, Sanctificatis. Interpres legisse uidetur ἠγαπημένοις.

Et uocatis.) Et, copula redundat. Rursum uocatis, hic nomen est, non participium.

Adimpleatur.) πληθωθείη, id est, Multiplicetur. Interpres legisse uidetur πληρωθείη.

Sensus duplex

Omnem sollicitudinẽ.) πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀναγκὴν ἔσχον γράψαι ὑμῖν. Bifariam hic locus potest accipi. Prior sensus hic erat, Non solum mihi fuit summum studium scribendi ad uos de cõmuni salute, uerum etiam necessitas scribẽdi fuit, propter inimicos Christi. Alter hic, Cum esset mihi mirum studium scribendi uobis de communi salute, non potui non scribere, hoc est, nõ potui non obsequi desiderio animi mei.

Deprecans s. locus uariæ lectionis

Deprecans supercertare semel traditæ fidei.) παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ πίστει τοῖς ἁγίοις. Quæ, si quis sententiam uelit, ita uerti poterant, Adhortans, ut in fide quæ semel tradita est, adlaboretis sanctis. Quidã codices Latini, pro sanctis, habebãt sanctæ, sed mendose: Alij rursus habebant, traditæ sanctis fidei: nec hanc lectionem patiunt uerba Græca, iuxta quorundam exemplaria, in quibus habebatur, τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ πίστει τοῖς ἁγίοις. Certe in ordine consentit prima æditio uoluminis, quod habet glossam ordinariam. Sic enim legit, Semel traditæ fidei sanctæ. Vt scriptura mutaretur fuit in causa, quod lector non sensit datiuũ τοῖς ἁγίοις referri ad uerbum ἐπαγωνίζεσθαι, quemadmodum dicimus, adlaborat illi, sed adiunxit propiori dictioni δοθείσῃ. Non enim est traditę sed datę. Itaq; sensus erit, ut per fidem semel datam auxilio sitis sanctis, quo magis proficiant in fide. Verum quoniam alteram lectionem cum nostra congruentem reperimus in æditione Hispaniensi & Aldina, hanc sequuti sumus, sicut & antea fueramus.

Dominatorem & dominum.) δεσπότην θεὸν καὶ κύριον ἡμῶν, id est, Herum deũ, & dominum. Si quid interest, δεσπότης priuati iuris nomen est, κύριος honoris & autoritatis, Nam & matresfamiliâs οἰκοδεσποτεῖν, iubentur, non κυριεύειν.

Scientes semel omnia.) Non est Græce omnia, sed τοῦτο, id est, Hoc.

Quoniam Iesus.) ὅτι ὁ κύριος, id est, Quod dominus.

Saluans, secundo eos &c.) σώσας, τὸ δεύτερον, id est, Cum seruasset, postea perdidit.

Suum principatum.) τὴν ἑαυτῶν ἀρχὴν, id est, Suam originem. Significat autẽ primam illam in qua conditi fuerant naturam.

Dei pro dici depraua te

In iudicium magni dei.) μεγάλης ἡμέρας, id est, Magni diei. Atq; ita citatur ab Hieronymo in epistolam aduersus Ioannem episcopum Hierosolymitanum, attestantibus peruetustis exẽplaribus. Nec repugnat ullius interpretatio, tametsi deprauatio iam in multos codices irrepserat.

Facti sunt exemplum.) πρόκεινται δεῖγμα, id est, Propositi sunt exemplum.

Et hi qui carnem.) Ὁμοίως μὲν ἐνυπνιαζόμενοι. Græci non simpliciter habent, hi, sed addunt somniantes, siue in somnijs delusi. Cõsentiunt Græci codices, sed cõstanter dissentiũt Latini. Quid autẽ sibi uelit ἐνυπνιαζόμενοι nõ satis coniecto, nisi forte sentit de obscœnis somnijs intẽperãter uiuentiũ, aut quia omnis libido ueluti per somniũ peragit sopita ratione.

δόξας homines autoritate pollentes

Maiestatem autem.) δόξας δὲ, id est, Glorias autem. Id quod idem uocat κυριότητα, Hieronymus aduersus Iouinianũ uertit dominationes, quum κυριότης sonet autoritatem. Porrò dominationẽ, uocat ipsos domínos quibus ius est in subiectos, & glorias, principes publica prędítos potestate: sicut admonuimus & ante in epistola Petri. Sic enim δόξας uocat homines publicitus in precio habitos, quemadmodũ Suetonius in Claudio Cæsare uocat eos potestates qui magistratu fungerentur: Per prouincias potestatibus demandauit.

Michaël archangelus.) ὁ δὲ μιχαὴλ, id est, Michaël autem, siue at Michaël.

Imperet

Imperet tibi deus.) ἐπιτιμήσαι σοι κύριος, id est, Increpet te dominus. Hieronymus aduersus Rufinum legit, increpet tibi dominus, Græcũ imitatus sermonem. Similis locus est apud Zachariam prophetam, capite tertio, Increpet in te dominus satan, & increpet in te dominus, qui elegit Hierusalem. Porrò locus quem hic citat Iudas, sumptus est ex Apocryphis Hebræorum: & ut diuus Hieronymus indicat in commentarijs in epistolam ad Titum, ex libro qui illis inscribitur Enoch: unde & ipsa epistola non caruit suspitione, quod quibusdam uideatur parum Apostolicum quicquã citare ex Apocryphis. Quanquam Origenes περὶ ἀρχῶν tertio, citãs locum ex eo libello, subindicat fuisse conscriptum de ascensione Mosi, titulo uero Enoch: ipse citat libro quarto.

Imperet, pro increpet

Citatur locus ex apocryphis

Michaël archangelus

Qui in uia.) ὅτι, id est, Quia, siue quoniam.

In uiam Cain abierunt.) τῇ ὁδῷ τοῦ Καὶν ἐπορεύθησαν, id est, Via Cain ingressi sunt. Itidem uertit in Psalmo, Qui non abijt in consilio. Sentit enim illos ingredi per uiã Cain.

Mercede effusi sunt.) μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Sensus obscurior est, τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν. Cæterum ordo Græci sermonis sic habet, καὶ ἐξεχύθησαν τῇ πλάνῃ τοῦ μισθοῦ Βαλαάμ, id est, Effusi sunt deceptione mercedis Balaã. Effusos uocat in omne facinus adductos ac prolapsos, cum iam nõ temperant sibi, nec abstinent ab ullo scelere. Deinde deceptionem mercedis, uocat corruptelam, qua data mercede, Balaam conductus fuit, ut male diceret populo Israelitico.

In epulis suis.) ἐν ἀγάπαις ὑμῶν, id est, In dilectionibus uestris, Siue inter charitates uestras. Quemadmodum enim εὐλογίαι Christianis dici cœperunt munuscula ex charitatis affectu missa: ita conuiuia quæ pauperibus refocillandis exhibebãtur ἀγάπαι sunt dictæ. Talia suspicor fuisse Corinthiorum, de quibus Paulus multa queritur ad illos scribens. Vtitur in hunc sensum hoc uerbo Faustus libro XX. cap. IIII. uir nequaquam orthodoxus, sed tamen nõ inelegans in dicendo. Reperitur & in decretis locis aliquot. Quod si hic sensit Iudas de huiusmodi conuiuijs, & recipimus quod legunt Græci, sensus erit: hoc insignio rem esse fœditatem luxus illorum, quod inter honesta charitatis ac frugalitatis exempla, crapulæ libidinique turpiter indulgerent. Cæterum parum quadrat, quod nostri codices habent, In epulis suis, nisi forte Græcis omne conuiuium ad quod cõplures adhibentur amici, ἀγάπη dicitur. Siquidem is mos apud nonnullos & hodie durat, ut amici sese uicissim inuitent, ne desuetudine pereat amicitiæ uigor. Tertullianus in libro quem scripsit aduersus Gentes, sentire uidetur hãc uocem fuisse peculiarem Christianorum conuiuijs: Cœna, inquit, nostra, de nomine rationem suam ostendit, uocatur ἀγαπη, id quod dilectio penes Græcos est.

ἀγάπαις conuiuia

Sine timore.) Sine timore aduerbium est Græcis, ἀφόβως, id est, Intrepide, siue secure, & refertur ad participium Pascentes.

Pascentes.) ποιμαίνοντες, id est, Pascentes, hoc est, pastorũ in modũ seipsos agentes ac ducẽtes, et sibijpsis pastores. Sentit enim illos nullius parêre imperio, sed suo arbitratu uiuere.

Arbores autumnales.) δένδρα φθινοπωρινά. Quod fermè sonat, quasi dicas, arbores autumno marcescentes, siue fructibus marcidis, aut quod interpres secutus uidetur, arbores extremi autumni. Solent enim nonnullæ extremo autumno præter temporis rationem florere, idq; agricolis indicat eas mox emorituras.

Fluctus feri maris.) Feri, epitheton est fluctus, nõ maris, λύματα ἄγρια θαλάσσης.

Quibus procella.) οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους, Caligo tenebrarum, siue specus tenebrarum.

Enoch dicens.) Id ex Apocryphis adductum est, ut & illud de Michaele.

Apocrypha rursum

Ecce uenit.) ἰδοὺ ἦλθε κύριος, id est, Venit, præteriti temporis.

Quibus impie.) ὧν ἠσέβησαν, Quæ impie patrarunt.

Contra deũ.) κατ' αὐτοῦ, id est, Contra eum. Suffragantibus & uetustis exemplaribus.

Et os.) τὰ στόματα, id est, Ora. Quanquam hic exempla uariant Græcorum.

Superbiam.) ὑπέρογκα, id est, Superba. Vnus uetustus codex habebat superbia, in altero similis erat scriptura, sed quidam puncto subscripto, notarat i literam. Tertius habebat, superbe. Varietas arguit deprauationem, quum apud Græcos nihil uariet.

Quæstus causa.) ὠφελείας χάριν, id est, Vtilitatis gratia.

Qui dicebat.) ὅτι ἔλεγεν, id est, Quia dixit.

Et impietatibus.) τῶν ἀσεβειῶν, id est, Impietatum. Et copula, Et, redundat.

Segregant semetipsos.) Græce tantum est, qui segregant, ἀποδιορίζοντες.

Nostræ fidei.) ὑμῶν πίστει, id est, Vestræ fidei.

Et hos quidem arguite.) ἐλεᾶτε, id est, Commiseramini.

Iudicatos.) διακρινόμενοι, id est, Dijudicantes, siue cum dijudicamini: Græcis enim ambigua uox est.

Saluate de igne.) ἐν φόβῳ σώζετε, id est, In timore seruate, siue per timorem.

Locus uariæ lectionis

De igne rapient

De igne rapiant.) ἐκ πυρός, id est, Ex incendio. Totus hic locus nõnihil diuersus est à Græcis exemplaribus. Ea sic habent, καὶ οὓς μὲν ἐλεᾶτε, διακρινόμενοι, οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ, &c. id est, Et hos quidem commiseramini dijudicantes, siue cum dijudicamini: illos uero in timore seruate, ex incendio rapientes, odio habentes etiam &c. Porrò sensus alioqui subobscurus hic est, Vt alios mansuetudine trahant ad Christum, habita ratione personarum, alios metu deterreant à peccando, & oderint non ipsos homines, sed turpeis affectus, quos hic uestem carnis maculatam uocat. Nisi mauis in hũc interpretari sensum, odio habentes, non solum ipsa turpia facta carnis, uerumetiam uestem à carne contaminatam, hoc est, quicquid ullo modo ad turpitudinem pertinet. Ad hanc interpretationem facit Græca coniunctio, καὶ, tamẽ prior magis quadrat cum his quæ mox sequũtur, Ei uero qui potest. Habete odio uitia non homines, & gloriam ne uobis usurpetis, sed deo tribuatis, qui potest illos ex malis reddere bonos.

Quæ carnalis est.) τὸν ἀπὸ σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα, id est, A carne sordidatam tunicam.

Immaculatos.) ἀμώμους, id est, Irreprehensibiles.

In aduentu domini nostri Iesu Christi.) Hæc non leguntur in Græcis codicibus, Nec erat in uetustiore codice Constantiensi.

Rursus additum sapienti & coronis est

Soli deo.) μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, Soli sapienti deo.

Per Iesum Christum dominum nostrum.) Nec ista leguntur in Græcis codicibus.

Ante omnia secula.) Absunt à Græcis libris hæc quoq;.

IN LIBRVM APOCALYPSEOS IOANNIS ANNOTATIONES DES. ERASMI ROTERODAMI.

Apocalypsis noua uox

POCALYPSIS.) Demiratur Valla, cur hic interpres Græcam uocem reliquerit, cum antehac sæpe uerterit. Nam Græca uox est Apocalypsis, quã Latine possis dicere reuelationem. Indicauimus aliâs ex autoritate diui Hieronymi, dictionem hanc nouam à Septuaginta fuisse repertã, quo sermonis Hebraici proprietatem exprimerent. Siquidem illi uocant, quoties res abdita prius, aperitur. Hebræorum more librũ auspicatus est, quisquis fuit huius operis autor, nempe à titulo.

Valæ opinio

Palàm facere.) δεῖξαι, id est, Vt ostenderet siue demonstraret, & refertur ad sequentia, ut ostenderet per hanc reuelationem Iesu, seruis illius, quid mox futurum sit. Valla suspicatur scriptum fuisse ab interprete, planum facere, pro explanare, quod conuenit rebus obscuris. Nam ut palàm facere pro euulgare sit, Latinus sermo certe non caret amphibologia. Siquidem palàm facit, qui facit aliquid in publico.

Mittens per angelum.) ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου, id est, Misso mandato. Alioqui cum angelum miserit, quid erat quod mittebat per angelum? Siue mandas per angelum.

Qui testimonium perhibuit uerbo dei, & testimonium Iesu Christi.) ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ, id est, Qui testificatus est uerbum dei, & testimonium Iesu Christi. Nam Græcis, uerbum et testimonium, eiusdem casus sunt. Testificari dixit pro publice prædicare.

Quæcunque uidit.) Interpres addere debuit, Et, quæcunque uidit ὅσα καὶ εἶδε, ut hic sit tertius

tertius accusatiuus, pendens à uerbo testificatus est. Quin hoc loco quiddam additum com perio in Græcis codicibus, quod in Latinis penitus non inuenitur, ἃ ἅ τινά εἰσι, ἃ ἅ τινα χρὴ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, hoc est, Et quæcunq; sunt, & quæcunq; oportet fieri post hæc. *In Græcis superest*

Beatus qui legit & qui audit.) Græce diuersus est numerus, μακάριος ὁ ἀναγινώσκων καὶ οἱ ἀκούοντες, id est, Beatus qui legerit, & qui audierint uerba prophetiæ: nam Huius, addidit nescio quis de suo, uolens opinor, exprimere uim articuli Græci.

Ab eo qui est, qui erat, & qui uenturus est.) Ingenue fatendum est, Græcum sermonē nihil omnino significare quomodocūq; legas ἀπὸ τοῦ ὤν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ἀπὸ ὁ ἐρχόμενος. Nā finge poni uerba ipsa, uelut absoluta, tolerabile est ὁ ἐρχόμενος, sed quid tandē significat ὁ ἦν? Ad uerbū ita sonat, si tamen exprimi potest, ab ens, ab id quod erat, et ab is qui uenturus est. Valla putat hac nouitate sermonis significatam immutabilem in deo proprietatem, præsertim cū in spiritibus inflexerit casum, καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων. Cæterum illud ἐρχόμενος, participium est uerbi, quod ad utrunque tempus anceps est. At hoc sanè loco magis conueniebat futurum, cum præcessissent duo tempora. In æditione Hispaniensi omissus erat articulus ἀπὸ τοῦ, casu ne an studio nescio. *Solœcismus manifestus*

Qui dilexit nos.) τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, id est, Ei qui dilexit nos, ut referatur ad patrem, sitq; sensus, Christum fuisse testem fidelem patri, qui dilexit nos, & lauit à peccatis per sanguinē eius. Nam suo, uertendum erat, aut ipsius, nō eius, si pertinebat ad Christum. Quanquam mox necesse est mutare personam: Et fecit nos reges & sacerdotes, Sic enim est in Græcis exemplaribus, βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, id est, Reges & sacerdotes, Etiamsi Hispaniense exemplar habebat βασιλείαν, id est, regnum, pro βασιλεῖς.

Et uidebit eum omnis oculus.) Glossa ordinaria indicat ab hac nonnihil diuersam lectionem, Et uidebit omnis terra talem.

Etiam amen.) ναὶ ἀμήν. Etiam, non est coniunctio, sed aduerbium confirmandi, ut sit gemina confirmatio, altera Græca, altera Hebraica.

Ego sum alpha & ω.) τὸ α καὶ τὸ ω. Qui primus est in re quapiam, etiam prouerbio Gręcis dicitur Alpha, ut apud Martialem, alpha penulatorum, & ω μέγα, extrema est in ordine literarum. Qua de re copiosius aliquanto diximus in Chiliadibus nostris. Cæterum, principium & finis, non erat in Hispaniensi. Et rursum, Qui est, qui erat, & qui uenturus est, totidem syllabis Græce scriptum est hic, ut paulo ante. *Alpha & ω*

Vestitum podêre.) Podêre penultima producta pronunciandum est. Est enim Græca uox ποδήρης, quæ significat uestem ad pedes usque demissam, à pos, inquit Lyranus, quod est pes, & hæreo hæres, quod adhæreat talis. Imò potius ab ἀρῶ, quod est, adapto, quod ad pedes usq; congruat. Quorsum enim attinebat eandem uocem, ex Græco Latinoq; conflare? Etiamsi non desunt, qui malint sic dici ποδήρης, quemadmodum τριήρης. *Lyranus*

Pedes eius similes aurichalco.) Græce est, χαλκολιβάνῳ. Dictio composita ex ære & thure. Suidas indicat esse genus electri preciosius auro: id conflari dicit, ex uitro & lapide, testans eius temperaturæ fuisse mensam sanctam magnæ, ut ipse uocat, ecclesiæ. Plinius in historia mundi, libro XXXIIII cap. II testatur esse genus æris, quod è terræ uenis effoditur, olim habitum in precio. *χαλκολίβανον*

Sicut in camino ardenti.) Non erat nobis par exemplarium copia in hoc opere: quod Apocalypsis uix reperiatur addita in ullis Græcorum uoluminibus. In his sanè quos uiderim codicibus scriptum erat, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρομένοι, id est, Velut in fornace ardentes, siue igniti, ut ad pedes pertineat participium. Et facies eius.) καὶ ὄψις, id est, Aspectus. *Græci ægre receperunt Apocalypsim*

EX CAPITE SECVNDO.

ET inuenisti eos mendaces.) Hoc loco additum repperi in uetustissimo codice καὶ ἐβάπτισας, id est, Et baptizasti, sed mendose, ni sallor, quandoquidem in commentariolis Græcanicis nihil erat quod ad baptismū pertineret. Post, ex alijs exemplaribus comperi legendum ἐβάστασας, id est, tulisti, siue tolerasti. Quanquam in Latinis codicibus ordo inuersus est, patientiam habes præcedit, tulisti sequitur.

Sin aūt.) εἰ δὲ μὴ, Sin minus. Id paulo post trāstulit, si quo minus: uertere poterat, alioqui.

Angelo Smyrnæ ecclesiæ.) Smyrnensium est Gręce σμυρναίων. Et item paulo post, Et

angelo Pergami ecclesiæ, Græce est, Pergamensis ecclesiæ, τῆς ἐν Περγάμῳ, ut paulo superius, τῆς ἐφεσινης ἐκκλησίας.

Doctrinam Balam qui docebat in Balac.) Recte admonet Valla, paulo ante illic dictũ pro istic. Nam Græci carent hac pronominum differentia. Cęterum historiam de Balac rege, & Balaam propheta, habes numerorum capite 22. 23. & 24.

Calculum candidum.) Ψῆφον λευκὴν. Olim calculis ferebant suffragia. Vnde albo lapillo notari dicuntur quæ probantur, atro quę damnantur. Et in suffragijs comitiorum, nomen eius, cui fauebatur, calculo inscribebant.

Thyatiræ ecclesiæ.) Θυατείρων, id est, Thyatirensium.

Pedes eius similes aurichalco. Rursus est, χαλκολιβάνῳ, de quo modo diximus.

Et manducare de idolothicis.) De Idolothytis legendũ est, hoc est, simulacro immolatis.

Vt ageret pœnitentiam.) ἵνα μετανοήσῃ, id est, Vt resipisceret, quod tamen ad hunc modũ ferè uertit. Verum de hoc iam crebro admonuimus.

Tanquam uas figuli.) ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ, id est, Tanquam uasa fictilia.

EX CAPITE TERTIO.

IT angelo ecclesiæ Sardis.) τῆς ἐν Σάρδεσιν, id est, Ecclesiæ Sardensis. Et item aliquanto inferius, Angelo Philadelphiæ, τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ, id est, Philadelphiensis ecclesiæ.

Qui aperit & nemo claudit.) Laurentius legit, claudet & aperiet, futuro tempore. Et addit, κλείσει αὐτὸν εἰμὴ ὁ ἀνοίγων, id est, Claudet eum, nisi qui aperit. Verum nostrum exemplar cõsentiebat cum æditione nostra. Cum Vallæ lectione consentiebat Hispaniense. Ne quis autem contemnat nostrum, tantæ uetustatis erat, ut apostolorum ætate scriptum uideri posset.

Angelo Laodiceæ ecclesiæ.) τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων, id est, Ecclesiæ Laodicensium.

Neq; frigidus es, neq; calidus.) ὅτε ψυχρὸς, id est, Neq; feruidus, à ζέω ferueo.

Incipiam te euomere.) μέλλω σε ἐμέσαι, id est, Euomam te. Quod tamen interpres ad hũc modum aliquoties gaudet uertere.

Coniunctio perperam addita

Dicis quod diues sum.) Ex his uerbis nullus alius sensus percipi potest, nisi quod ille dicat, Christum esse diuitem. Proinde omittenda erat coniunctio quod, quę hoc loco Latine loquentibus nullum habet usum.

Aurum ignitum probatum.) Græca secus habent, πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, id est, Ignitum ex igni. Ad eum fermè modum interpretantur & Græcanica scholia. Fortassis interpres legit, πεπυρωμένον, unde addiderit probatum.

Confusio nuditatis.) Αἰσχύνη, id est, Turpitudo siue probrum aut pudor. Mirum unde Cõfusionis uocabulum, irrepserit in consuetudinem Christianorum.

Collurium

Collyrio inunge oculos.) κολλυρίῳ, Collurion, quam uocem dictam putant ab ijs, quæ truncatam habent caudam. est hoc loco pharmaci genus.

Ego quos amo.) ὅσους ἐὰν φιλῶ, id est, Quoscunq; amo.

EX CAPITE QVARTO.

SImilis erat aspectui lapidis Iaspidis.) ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, id est, Similis aspectu, lapidi iaspidi: ut prior datiuus sit modi alter relationis.

Similis uisioni smaragdinæ.) Id est, Similis aspectu smargdino, ut subaudi as lapidi. Nam ita modo dixit σαρδίνῳ, id est, Sardensi lapidi.

Viginti quatuor seniores.) Quũ apud Græcos Seniores sedentes, sint accusatiui casus, male cohæret amicti, sed in nonnullis codicibus non additur εἰδὸν uidi, sed subauditur erant, itaq; interpres legisse uidetur καθημένους.

Et requiem non habebant.) Οὐκ ἔχουσιν, id est, Non habent: ac mire subito mutauit genus, cum dixisset animantia, subiecit λέγοντες dicentes.

Sanctus sanctus sanctus.) In Laurentianis codicibus, ut ipse indicat, sanctus nouies repetitur. At in meis ter dũtaxat positum erat, ac nusquam maior uarietas q̃ in hoc uolumine, quod Græcis hic liber propemodum inter Apocrypha habebatur. Cum Laurentiana lectione consentiebat exemplar Hispaniense.

Qui erat & qui est.) Eadem sunt uerba, de quibus ante iam dictum est.

Et quum

Vt quum darent illa animalia.) In Græcis codicibus est, δώσουσιν, id est, dabunt, nisi forte scriptum erat δώσωσιν, & πεσοῦνται est, id est procidunt.

Dignus es domine accipere.) Exemplar Hispaniense plusculum hic habet uerborũ, ἄξιος εἶ ὁ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, id est, dignus es dñe ac deus noster sancte accipere.

Propter uoluntatem tuam erant.) Græce est εἰσὶ sunt, non erant.

EX CAPITE QVINTO.

INtus & foris.) ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, id est, Intus & in tergo, hoc est, utraque parte membranæ

Leo de tribu Iuda.) ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ φυλῆς ἰούδα, id est, Leo ille qui est è tribu Iuda.

Et cantabant canticum.) καὶ ᾄδουσιν, id est, Canunt.

Et fecistis nos.) ἡμᾶς. Laurentius legit αὐτούς, id est, Eos. Deinde non est, regnum, sed βασιλεῖς, reges, ut superius indicauimus.

Et erat numerus eorum milia milium.) Laurentius legit, μυριάδες μυριάδων, χιλιάδες χιλιάδων. Myrias significat decem milia, Chilias mille. Nostrum exemplar magis consentiebat cũ uulgata Latinorũ æditione, Hispaniensis æditio cum eo quod legit Laurẽtius.

EX CAPITE SEXTO.

ET audiui unũ de quatuor animalibus tanq̃ uocem tonitrui.) Valla legit, ὡς φωνή. Nostri codices habebant φωνῆς. Alioqui dicens, erat dicendum non dicentem, quod Valla legisse uidetur. Quanquam huius adnotatio quid hoc oco sibi uelit nescio. Aut mendosa est, aut perplexa.

Bilibris tritici.) Græce est, Chœnix, id est, mẽsura tritici, aut leguminis, quæ satis sit in cibum diurnum. Budęus noster libro de asse quinto putat chœnicem pendere libras quatuor, Pollux tres duntaxat. Et denario tantum est, nec additur, uno.

Equus pallidus.) Græce est, χλωρός. Id sonat etiã uiridis, atq; ita uertit ipse paulo post: Et omne fœnum uiride.

Animas interfectorum.) Hispaniensis æditio addit, τῶν ἀνθρώπων τῶν ἐσφραγισμένων, id est, hominum signatorum.

Sicut ficus mittit grossos.) βάλλει, id est, Abiicit. Et grossos est ὀλῳύθους. Id sonat ficus immaturas.

Sicut liber inuolutus.) ὡς βιβλίον εἰλισσόμενον, id est, Vt liber qui uoluitur, siue conuoluitur. Eadem uox est in psalmis de cœlis immutatis *Liber inuolutus*

EX CAPITE SEPTIMO.

DVodecim milia signati.) Græcis signati, non repetitur, nisi in initio & fine Nec additur in singulas tribus, ut admonet Valla, quanquam in nostris exemplaribus addebatur. Et signati, est participium à uerbo sigillo, ac si dicas sigillati, & sigillo obsignati.

Salus deo nostro qui sedet.) σωτηρία. Quod magis sonat saluationem. Alioqui quid opus erat precari salutem Christo?

Et lauerunt stolas suas.) καὶ ἐπλάτυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, id est, Dilatauerunt stolas suas. Interpres legisse uidetur, ἔπλυναν. Nec me fefellit mea diuinatio. Sic enim comperi in ęditione Hispaniensi.

Reget.) ποιμανεῖ, id est, Pascet, siue reget more pastorum.

Ad uitæ fontes.) ἐπὶ ζωσας πηγὰς, id est, Ad uiuos fontes. Quanquã Hispaniensis æditio habebat ζωῆς, id est, uitę.

EX CAPITE OCTAVO.

HAbens thuribulum.) λιβανωτόν. Quod aliâs thus significat.

Et tertia pars terræ.) In nonnullis habebatur, tertia pars arborum, quum in Latinis habeatur utrunq;, tertia pars terræ, & tertia pars arborum.

Dicitur absinthium.) ἄψινθος, id est, Apsinthus. Alluſit ad etymologiam Græcę dictionis, quæ inde dicta est, quod bibi non possit, quasi dicas apinthon. Agit enim de aquis uersis in amaritudinem.

Væ uæ.) Laurentianus codex addidit, τρὶς, id est, Ter: meus habebat πῆς, & bis tantum habebat, uæ.

EX

EX CAPITE NONO.

THabebant loricas.) θώρακας, id est, Thoraces, an idē ualeat lorica nescio.

Cui nomen Hebraice Abaddon.) ἀββαδδὼν, Hebræis אבד perdere est, inde אַבַדּוֹן quasi dicas proditor, aut perdens.

Latine nomen habet exterminans.) Hoc interpres adiecit de suo. Quādo quidem Ioannes, aut quisquis fuit alius, Græce scripsit, cōtentus ab ijs intelligi, qui Græce scirent. Nec tamen est, cur tantopere stomachetur Valla, si interpres uoluit & Latinos scire, quid sit apollyon.

Excusatus interpres

Vicies milies dena milia.) δὶς μυριάδες μυριάδων, id est, Duæ myriades myriadum, hoc est, uicies mille myriades. Myrias, ut modo diximus, decem milia complectitur.

Loricas igneas.) θώρακας, id est, Thoraces. Pars est corporis infra collum usq; ad stomachi locum, scapulas cęteraq; à tergo et à fronte complectens: unde & uestis aut armatura eam tegens partem thorax dicitur.

EX CAPITE DECIMO.

PEdes eius ut columna ignis.) ὡς στῦλοι, id est, Vt columnæ.

Habebat in manu sua libellū.) Quidam habebāt βιβλαρίδιον, alij βιβλίδριον, alij rursum βιβλισλάριον.

Quemadmodum leo cum rugit.) Græce est, μυκᾶται, id est, mugit: fortasse quod Græci non seruent eam differentiam inter ὠρύεσθαι & μυκᾶσθαι, quam Latini inter rugire & mugire.

Signa quæ locuta sunt septem ton.) σφραγίσον, id est, obsigna uelut occultanda.

Per seruos suos prophetas.) Quidam Græci codices habebant, ὡς εὐηγγελίσατο τοὺς ἑαυτοῦ δούλους τοὺς προφήτας. Aliquis offensus accusandi casu, addito uerbo Euangelizandi, asscripsit præpositionem, per.

EX CAPITE VNDECIMO.

SImilis uirgæ, & dictum est mihi.) λέγων, dicens, quasi calamus loqueretur. Nisi nominatiuus positus est absolute loco genitiui. In Hispaniēsi erat alia scriptura, καὶ εἰστήκει ὁ ἄγγελος λέγων, id est, stabat angelus dicens.

Atrium autem quod est foris templum eijce foras.) Meus codex habebat, ἔσωθεν, id est, Intus. Hispaniensis æditio ἔξωθεν, id est, foris, consentiens cum nostra lectione, quæ lectio mihi magis probatur, & tamen neutra est absurda.

Et accepisti uirtutem tuam magnam & regnasti.) ἐβασίλευσας. Aptius hic uertisset, & regnum adeptus es. Regnauit enim Latinis qui regnare desijt, sicut uixerunt, qui uiuere desierunt. Apud Græcos secus in his duntaxat uerbis.

EX CAPITE DVODECIMO.

ET clamabat parturiens.) κράζει, id est, Clamat. Id arguit quod mox sequitur, et cruciatur ut pariat. Iam quàm apte hæc cōueniant in diuam Iesu matrem Mariam uiderint ipsi, qui quod de ecclesia dictum est, ad illam detorquent. Imò quod de sapientia dictū, hoc est, de Christo, ad Mariam detorquent, præter ueterum omnium interpretationem. Atq; hic atroces excitamus tragœdias, quasi gratum sit illi, sua causa committi inter se Christianos, pro quibus cōcilian dis, mortuus est filius.

Multa coacte detorqueri ad Christi matrem

Vt eam faceret trahi à flumine.) ἵνα ποταμοφόρητον ποιήσῃ, id est, Vt efficeret, ut illam auferret flumen, siue ut raperetur flumine. Græce iucundius dixit uoce composita.

EX CAPITE DECIMOTERTIO.

ET admirata est uniuersa terra post bestiam.) καὶ ἐθαυμάσθη ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου, id est, Admiratio fuit in tota terra post bestiam.

Qui in captiuitatem duxerat.) εἴτις εἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει, id est, Qui captiuitatem contrahit, in captiuitatem abit. Laurentius secus legit.

Characterem in dextera.) χάραγμα, id est, Notam impressam, siue insculptam.

EX

EX CAPITE DECIMOQVARTO.

QVod mixtum est mero.) Ἀκεκερασμένου ἀκράτου, ut Mero, sit ablatiui casus, et referatur ad Vino, nam Græcis κεράννυσθαι dicitur, quod infunditur in calicem bibituro, etiamsi non diluatur aqua, aut alio potus genere.

A modo iam dicit spiritus.) Græci sic distinguũt, ut A modo, sit finis sententiæ, ut sit sensus, post hac fore beatos, qui in domino fuerint mortui. Deinde sequitur, ναὶ λέγει τὸ πνεῦμα, etiam dicit spiritus. Et hic Etiam, confirmantis est.

In lacum iræ dei.) εἰς ληνὸν. Qui est lacus, in quem exprimitur uuarum liquor. *Lacus uinarius*

EX CAPITE DECIMOQVINTO.

QVia solus pius es.) ὅσιος. Laurentius & Hispani ensis æditio legit ἅγιος, id est, Sanctus.

Vestiti lapide mundo & candido.) Græce est, λίνον, id est, Lino mundo. Interpres legisse uidetur, λίθον. Prior dictio una dũtaxat literula differt à lapide. Et splendido magis est ꝙ candido, λαμπρόν.

EX CAPITE DECIMOSEXTO.

VInus sæuum ac pessimum.) κακὸν καὶ πονηρόν, id est, Malum ac malum, Græce enim bis idem dixit. Nisi mauis miserum ac malum.

Qui es, & qui eras.) Quanquam interpres mutauit personam, tamen totidem syllabis dictũ est, quibus superius, Qui est, qui erat, qui uenturus est, ὁ ὤν, ὁ ἦν, ὁ ἐρχόμενος.

Etiam domine.) ναὶ κύριε. Etiam, confirmantis est.

Grando magna sicut talentum.) ὡς πταλαντιαῖα, id est, Talentaris, & magnitudine talenti. Talentum magnum antiquis dicebatur, unde quicquid ingens esset, id πταλαντιαῖον uocabant, sicut ἀμαξιαῖον. *πταλαντιαῖον*

EX CAPITE DECIMOSEPTIMO

SVper bestiã coccineam. κόκκινον, id est, Coccinam, purpurã regum indicans.

Et hic est sensus.) ὧδε ὁ νοῦς, id est, Hic est mẽs, siue intellectus. Nã Hic, aduerbium est, non pronomen.

EX CAPITE DECIMOOCTAVO.

ET in delitijs fuit.) καὶ ἐστρηνίασε. Idem uerbum quo composito usus est Paulus in epistola ad Thimotheum priore capite quinto. Cum autẽ luxuriatæ fuerint in Christo, uolũt nubere. De quo pluribus suo dictum est loco. Itẽ paulo post, καὶ στρηνιάσαντες, id est, & lasciuierunt. *στρηνιάσω*

Lignum tinium.) θύινον, Thyinon, ab arbore Thyo, cuius fit mentio tertio Regum capite decimo.

Et similæ.) καὶ σεμίδαλιν. Quidam interpretantur Siliginem.

Lapidem molarem magnum.) λίθον ὡς μύλον, id est, Lapidem tanquam molam.

Hoc impetu mittetur.) ὅτως ὁρμήματι, id est, sic impetu mittetur.

EX CAPITE DECIMONONO.

QVasi uocem magnam tubarum multarum.) ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, id est, Audiui uocem turbæ multæ. Proinde consentaneum est, interpretem scripsisse turbarum, non tubarum. *Tubæ pro turbæ*

Alleluia.) Quod Hebræis sonat, laudate dominum. Siquidem הַלְלוּ laudate est יָהּ dominus. Ea uox crebra est in psalmis, Laudate dominum.

Vide ne feceris.) ὅρα μή, id est, Vide ne. Feceris, addidit interpres, quo magis explanaret sententiam. Similiter capite uigesimosecundo ὅρα μή.

Et calcat torcular uini.) ληνόν, Quod ante uertit lacum.

EX CAPITE VIGESIMO.

GOg & Magog.) Accusatiui casus est utrunq; , & generis masculini, quod articulus Græcus declarat τὸν γὼγ καὶ τὸν μαγώγ, siue pro hominibus accipiẽda sunt, siue pro gente. Nec est congregabit, sed συναγαγεῖν, id est, Ad congregandũ, aut ut cõgreget eos. Porrò Eos, non refertur ad angulos, aut gentes, sed ad Gog & Magog.

EX

EX CAPITE VIGESIMOPRIMO.

EGo sum alpha & ω.) γέγονα τὸ ἄλφα, καὶ τὸ ω. Noster codex consentiebat cum uulgata horum temporum æditione.

Iaspidi sicut crystallum.) κρυσταλλίζοντι, id est, Crystallizanti, ut referatur ad lapidem.

EX CAPITE VIGESIMOSECVNDO.

QVi nocet noceat.) ὁ ἀδικῶν, id est, Qui male agit, siue qui iniustus est. Et adhuc, positum est, pro amplius.

Beati qui lauant stolas suas.) Longe aliud Græci, μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, id est, Beati qui faciunt mandata eius. Interpres legisse uidetur, οἱ πλύνοντες τὰς στολάς. Sed unde quod sequit, in sanguine agni? Nam id quidem apud Græcos prorsus non legitur.

Etiam uenio cito.) ναὶ ἔρχομαι ταχύ. Nę, est confirmantis. Ad idem aduerbium mox repetitur Græcis, ναὶ ἔρχου κύριε Ἰησοῦ, id est, Etiam ueni domine Iesu. Testatur diuus Hieronymus Apocalypsim, ne sua quidem ætate fuisse receptam à Græcis. Ad hæc quosdam eruditissimos uiros, totũ hoc argumentũ, ceu fictum multis conuicijs insectatos fuisse quasi nihil haberet apostolicæ grauitatis, sed uulgatam tantum rerum historiã, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententijs esse quod apostolica maiestate dignũ uideatur. Vt de his interim nihil dicam, me nonnihil mouerent cum aliæ coniecturę, tum illę, quod reuelationes scribens, tam sollicite suum inculcat nomen, Ego Ioannes, ego Ioannes. Perinde quasi syngrapham scriberet non librum. Idq; non solum præter morem aliorum apostolorum, uerum multo magis præter suum morem, qui in Euãgelio modestiora narrans, non exprimit tamen usquam suũ uocabulũ, sed notulis indicat, Discipulus ille, quẽ diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de uisionibus suis, rem sub alterius exponit persona. At hic tam arcana cum angelis colloquia describẽs, quot locis inculcat ego Ioãnes. Adhęc in Gręcis, quos ego uiderim codicibus, non erat titulus Ioãnis Euangelistæ, sed Ioannis theologi, ut ne commemorẽ stilum non parum dissonantẽ ab eo qui est in Euangelio & epistola. Nam de locis, quos quidam calumniati sunt, uelut hæreticorum quorundã dogmata redolentes, nõ magni negocij sit diluere. Hæc inquã, me nonnihil mouerent, quo minus crederem esse Ioannis Euangelistæ, nisi me consensus orbis aliò uocaret, præcipue uero autoritas ecclesiæ, si tamen hoc opus, hoc animo comprobat ecclesia, ut Ioannis Euãgelistæ uelit haberi, & pari esse pondere, cum cæteris canonicis libris. Iam Dorotheus Tyri episcopus ac martyr in compẽdio uitarum, prodidit Ioannem Euangelium suum scripsisse in insula Patmo. Etiamsi Eusebius tradit Ephesi scriptũ. Cæterũ de Apocalypsi, nullam omnino facit mentionem. Ne Anastasius quidem Græcus, in suo catalogo audet affirmare, opus hoc illius esse, tãtum ait receptũ à quibusdam, tanquam illius opus. Dionysius Alexandrinus episcopus qui candidissime sensisse uidet de hoc opere, dissentit quidem ab his qui cẽsebant esse Cerinthi hæretici, cuius erat dogma, in terris futurum aliquando regnum Christi, ac tum quicquid uoluptatum pro Christo contemptum fuerat, ubere cum fœnore redditurum, redituras opes, redituras uictimas ac festos dies legis Mosaicæ. Atq; hoc consilio operi alieno Ioannis apostoli titulum præfixisse, ut suos errores huic libro admixtos apostolici nominis fuco commendaret simplicibus: tamẽ suspicatur librum ab alio quopiam Ioanne uiro sancto conscriptum, & in hac sententia fuisse complures Christianos, quorum iudicio commotus, non ausus sit librũ aspernari. Porrò cur suspicetur opus non esse Ioãnis apostoli, qui filius fuit Zebedæi, frater Iacobi, non aliam causam adducit, nisi quam & nos recẽsuimus, uidelicet, quod idem tidem nomen suum inculcet. Hæc atq; alia nõnulla super hoc libro recẽset Eusebius Cæsariensis Ecclesiasticæ historię libro septimo: Idem libro tertio mentionem faciens huius operis: In reuelatione, inquit, quæ dicitur Ioannis. Rursus aliquãto post, Inter noui testamenti libros de quibus fuerit aliquando dubitatum recenset reuelationẽ Ioannis: Epistolam Iacobi & Iudę, & Petri secundam, Ioannis secundã ac tertiam. Rursus aliquãto post eodem in libro citat Caium quẽdam autorem orthodoxum, qui nihil dubitat hoc opus tribuere Cerintho hæretico, multis uerbis ostẽdens quæ uenena suæ hæreseos huic libro

De Apocalypsi ueterum iudicium

Dorotheus

admiscuerit

admiſcuerit, abutens interim apoſtolici nominis autoritate. Equidem quũ ad hæreticorum malicioſas artes reſpicio, facile poſſum adduci ut credam Cerinthum, qui uixit ętate Ioānis, & illi opinor ſuperuixit, hoc commento uoluiſſe ſuum uirus in orbem ſpargere. At rurſum mihi nō poteſt perſuaderi deum paſſurum fuiſſe, ut diaboli techna, tot ſeculis impune deluderet populum Chriſtianum. Nam opus hoc cōſtat antiquiſſimũ eſſe, quippe quod uetuſtiſſimus Irenæus, & hoc uetuſtior Iuſtinus martyr commētarijs ſuis digna ti ſunt. Quanquam Irenæus apud Euſebium libro tertio, præter apoſtolos quibus adiungit Ioannem Euangeliſtam, commemorat Ariſtionem quendā & Ioannem presbyterũ, cuius Euſebius ſuſpicatur eſſe apocalypſim. Nam eidem Hieronymus teſtatur aſſcribi duas poſteriores epiſtolas. Idem in epiſtola ad Dardanum teſtatur ętate ſua epiſtolā ad Hebręos in diſputatiōibus reiici ſolere à Latinis, ſimiliter et Apocalypſim à Gręcis, ueteres tamē ex utroq; ſumere teſtimonia. Aliasq; non in uno loco commēdat hoc opus aduerſus Græcorum reiectionem. Idem rurſus exponens Ezechielis caput trigeſimum ſextũ, fatetur Irenæum non omnino fuiſſe alienum ab opinione Chiliaſtarum, quemadmodũ nec Tertullianum, Lactātium & Victorinũ, & Apollinarium. Cerinthus enim docebat Chriſtum nondũ reſurrexiſſe, ſed reſurrecturum, ac poſt mille annos cum ſuis regnaturum in terris incredibili rerum omnium felicitate. Sanè Chiliadis crebro fit hic mētio, uelut capite duodecimo & uigeſimo. Ad euincēdum hic liber non perinde ualet, quum totus conſtet allegorijs, ad cognoſcēda eccleſiæ primordia conducit plurimum.

Inter gemmas etiam nonnihil eſt diſcriminis, & aurum eſt auro purius ac probatius. In ſacris quoq; rebus, aliud eſt alio ſacratius. Qui ſpiritualis eſt, ut inquit Paulus, omnia dijudicat, et à nemine dijudicatur.

ANNOTATIONVM ERASMI ROTERODAMI IN TOTVM Teſtamentum nouum, iam quintùm æditarum, finis.

BASILEAE IN OFFICINA FROBENIANA PER HIERONYMVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPISCOPIVM

ANNO M. D. XXXX.
MENSE AVGVSTO.

FRO
BEN

DES. ERASMVS ROTERODAMVS LECTORI S.

SVperioribus aliquot æditiõibus aduersus quorundã improbos clamores, adieceramus elenchos, quibus indicabamus uel ab interprete parum commode reddita, uel à librarijs deprauata, uel ab expositoribus perperã intellecta. Verum illa quidem excetra, quam exasperabat nouitatis inuidia, tandem cõticuit: aut si quid etiã obstrepit, certe mitius sibilat. Sunt alij quidã impendio misericordes supraq; modum ciuiles, quibus crudele & plusquam Scythicũ facinus uidetur interpretem per quosdam in arte latina doctos (sic illi loquũtur) indicibus & annotationibus fuisse traductum, perinde quasi cõstet quis fuerit interpres, aut quasi hunc unum habuerit ecclesia, quum ipsa res doceat tot penè fuisse interpretes quot erant ciuitates, imò quot scriptores: aut quasi protinus infamis sit, qui in tractãdis scripturis solœcismum admiserit, quum idem reperiatur in scriptis apostolorum. Vt his igitur posthac pacacioribus utamur elenchos illos inciuiles prætermisimus. Vale.

INDEX RERVM AC VOCABVLORVM IN ANNOTATIONES NOVI testamenti, secundum literarum ordinem compositus.

Abba pater 144.*in principio. Item quomodo intelligendũ* 384.*Item non esse* ἀναδίπλωσιν 581.*m*
Abdicamus, p, abdicauimus 532.*f*
Abeo & uenio 260.*p*
Ab illo, pro, præ illo 203.*m*
Abiatar pro Abimelech 119.*m*
Abijcere potius quàm mittere 68.*f*
Abrahæ duo 361.*f*
Abram, Abraham 359.*f*
Abraham post genuit ex Cethura 363.*p*
Absurdum ad uerbum reddere Græca 206.*m*
Absurditas sermonis 445.*m*
Abuti, pro, uti 465.*p*
Accentus dictionis quantum ualeat 258.*f*
Acceptio personarum 354.*m*
Accessibilem ignem, Origenis noua 732.*f*
Accipere, παραλαβεῖν.*melius quàm adiungere* 9.*p*
Accipite & manducate 101.*f*
Aceldema quid Syris 107.*m*
Acetum 108.*f*.119.*f*
Achesarim quid hebræis 174.*m*
Ακοὴ, *Auditus, pro sermone* 401.*m*
Acoluthi ministri Græce 7.*p*
Acquieui dure, pro, προσανεθέμην 167.*m*
Ακριβόω 16.*f*
Ακρογωνιαῖος 599.*f*
Ακροθίνια *spolia opima* 406.*p* 721.*m*
Acta apud Græcos deprauata 271.*m*
Actorum historia pars est Euangelij *ibidem*
Actorum liber necessarius 272.*p*
Actus, acta, gesta 271.*m*
Actus sine temporis ratione 94.*f*
Ακυροῦν 131.*m* 579.*m*
Adam duo 361.*f*
Adam homo 515.*p*
Adaperire, aperire 132.*m*
Adaperiens uuluam, & ad Mariam pertinere 165.*m*
Ad archisynagogum, pro, ab archisynagogo, deprauate 124.*f*.*Item* 184.*p*
Ad Caipham, pro à caipha 264.*m*
Addebat mutatum in augebat 283.*m*
A deo legendum. nõ ab angelis, autore Fabro. 706.*f*
Ad confirmandas promissiones patrum, locus obscurus 428.*m*
A dextris & sinistris quomodo intelligendũ 540.*f*
Αδικία, *pro omni peccato* 6.*m*
Adiecta pars orationi dominicæ apud Græcos 36.*p*
Addicti autoribus 167.*m*
Αδημονεῖν 144.*p*.*Item* 626.*m*
Additum apud Græcos 31.*f*.82.*f*.128.*f*.137.*m*.*f* 141.*f*.144.*f*.145.*p*.*Itẽ* 198.*p*.452.*f*.515.*p*
Addita in nostris 205.*m*.*stantem pullum*.*Item sicut stellæ cœli &c.* 362.*f*
Additũ ab interprete in nostris 26.*m*.*homines* 38.*m* *potus* 41.*f*. *discipulos suos* 43.*f*.*hæc*.*Item* 50.*f*. *aquæ* 64.*m*.*illa*.*Ibidẽ f*.*dederũt*.76.*m*.& 85.*m*. *ficus*.100.*m*.*uidetur*.106.*m*.*ut impleretur*. 115 & *igni ibid*.*f*. & *manentẽ*.133.*m*. *filius dei uiui* 176.*p*.*Item* 190.*f*.*tui*.*Item* 194.*f*.& *iusticiam eius*.*Item* 196.*f*. *Item* 202.*p*. *pascentẽ boues*.*Itẽ* 205.*p*.*Itẽ*.217.*f*.237.*f*.*Itẽ* 244.*p*. & 249.*f* 274.*m*.*inqt*. *Itẽ* 28.*f*.*audite*.292.*f*.*in domino*. 346.*f*.*dei* 347.*m*.*Ita ut fuit* 360.*p*.*tantũ manẽt* 364.*m*.375.*f*. *per Iesum Christum dominum nostrũ* 376.*p*.*fratres*.*Itẽ* 390.*f*.*Itẽ* 397.*m*.*Et non misericordiã consecutũ, etiã teste Hieronymo*. *Itẽ* 403.*p*.415.*p*.431.*m*.447.*m*.452.*p*.458.*m* 527.*f*.497.*interpretatiões ser*. 547.*f*.556.*m* 576.*m*. 586.*f*. 635.*m*. 666.*f*. 728. 768.*m*

Adducere præputium 464.m
Adducit, pro inuitat aut prouocat 352.f
Addunt aliquoties Græci per occasionem 33.m 24.f
Adduxistis, pro addixistis 743.m
Adhuc modicum lumen est in uobis, uulgo non intellectum 254.m
Adiuuare βοηθεῖν 68.f
Adiuuat, non βοηθεῖ, sed συναντιλαμβάνει 386.f
A domino factum est illud 139.f
Ad manducandum, pro in edendo 441.f
Ad mensuram dare 235.f
Adnominationis gratia neglecta 68.p
Adnominatio iucunda 274.f Item 600.p 350.p 411.f 530.m
Ad patrem dominum nostrum Iesum Christum, quatuor uerba redundant 602.p
A domino, hoc est, nomine domini 157.p
Adorabis, pro timebis 24.p
Ad principem, pro à principe 184.p
Adrianus subuertit sanctum sanctorum 95.f
Adrumetina 329.f
Ad terram prosternere, ἐδαφίζειν 206.p
Aduenæ, προσήλυτοι, ὠλιδημοῦντες 280.p
Adulatio sancta 344.p
Adulterat eam 29.m
Adulterat latinis non ponitur absolute, quemadmodum mœchatur 29.f
Adulterãtes, pro cauponãtes, καπηλεύοντες 529.f
Adulterantes, δολοῦντες 532.f
Adulteri, pro adulterini 732.p
Adulterium cur potissimum excipitur 77.m 474.f
ἀδυνατεῖν 156.m
Aedificationem fidei 610.p
Aedificare, non reædificare 105.p
Aedificare, prodesse apud Paulum 425.m
Aeditionem nostram hic præfert 429.f
Aegiali 332.f
Aemulamini, pro æmulari deprauate 582.f
Aemulari, pro ambire, affectare & laborare zelotypia ibidem
Aemulatio, pro studio 399.p
Aemulari, pro prouocare ridicule uersum 419.p
Aenigma apud Ecclesiastem 205.f
Aequalia pro idonea 144.f
αἱρεῖν uertit seditionem 325
Aequitas in iudice 650.p
Aestus pro æstum 81.f
αἴσθησις 349.m
αἱματεκχυσία 725.p
αἱμοῤῥόω 45.p
Affectis cognatorum minimum tribuendum est in negocio reip. ac fidei 59.m
Affligentes pro affigentes 282.p
Affluenter pro ἁπλῶς 737.m
Afrorum lingua uicina Hebrææ 38.p
Africanorum superstitio 220.p
ἀγάπη, φιλία, φιλαδελφία 758.m
ἀγάπαι, conuiuia 775.m
ἀγαπᾶν tria significat, amare, amplecti, boni cofulere 137.m
ἀγαπητὸς, ἠγαπημένος 502.m. Itẽ 631.p 22.f
ἀγαθοσύνη 352.f
ἀγαθοποιοὶ 749.m
Agere perperam περιπρεύεσθαι quid 502.p
Agere pœnitentiam 563.m
Agere, satagere 660.m
Agnoscimus ante uisa 65
Agnus dei 220.f
ἄγναφον quid 44.f. Item 119.p
ἄγραφα Iudæorum 106.f
ἀκυρόω 579.f
Alabastrum unguenti 96.m. Item 142.m
ἀλαλάζειν, ὀλολύζειν 125.p
ἄλαλος κωφὸς quid differunt 132.m
Alexander tertius 473.m
Alexandri Ruffi amphibologia 145.f
Allegoria ficus perperam accepta à multis 85.m
ἀληθεύειν non tantum in uerbis est 607.p
Alia die, pro postridie 138.f
Aliena, pro alia 489.f
Aliter sapere pro diuerse, aut secus q̃ oportet 629.m
Alius Christus, alius Iesus 556.f
Alma quid sit Hebræis 9.f
Alpha & ω 777.m
Alta paupertas pro ingens 545.m
Altera, pro diuersa 185.m
Alteram sapere 406.m
A malo, pro accipiendum 35.f
Amant, pro solent Græcis 33.p
ἁμαρτία, παραπτωμα 373.m
Ambiguus sermo, qui sibi totonderat 314.m
Ambitio Pauli 431.p
Ambrosij noua opinio de Idolothytis, fornicatione, suffocatorum sanguine, de quibus decretum fit in actis 566.m
Ambrosij locus emendatus 168.m
Ambrosij interpretatio expensa, ne gustaueris, ne tet. 642.m. Item 430.m
Ambrosij de duobus gladijs interpretatio 211.m
Ambrosij sententia expensa 337.p. Item 423.m 437.m
Ambrosius à seipso dissentiens 466.p
Ambrosius diuersa legens 358.f 497.m 544.f 637.m 698.m 803.p
Ambrosius uiro facit ius ducendi alteram uxorẽ post unam repudiatam 460
Ambrosius etiam uxori uidetur facere ius nubendi alteri uiro à diuortio prioris Ibidem m

Ambrosius

Ambrosius utitur argumento inefficaci 627.f
Ambrosius à Græcis dissentiens 497.f
Ambrosius à nostra discrepans æditione 608.p
Ambrosius cum Græcis consentiens 496.f & m 652.m ministrum dei. Item 655.p & pacem hab.
Ambrosius & à nobis & à Græcis dissentiens 703.p
ἄμεμπτος 152.f 625.p
Amen quid 36.m
ἀμεταμέλητον stabilem 542.f
Amissio, pro abiectio ἀπόβολή 405.f
Amo ἀγαπῶ. Amo φιλῶ 260.m
Amphibologiam tollit articulus 21.p
Amphibologia triplex 9.f
Amphibologia omnis uitanda 2.p. Item 17.p
Amphibologia interpretis 4.f generatio, pro natiuitate. Item 9.f per prophetam dicentem. Item 17.p Item 20.f fructus dignos pœnitentiæ. ibidem ne uelitis dicere. Item 46.p potestatem spiritum. Item 56.m templo maior est hic. Item 71.m non prævalebunt aduersus eum. Item 72.f de hic stantibus. Item 78.f. Item 88.m foramen acus. Item 81.m facere hora. Item 87.f factum est istud caput uel angulus. Item 107.f ad ullum uerbum. Item 160.f illuminare his, qui &c. Item 201.f granum sinapis 275.p intuerentur in cœlum
Amphibologia in Græcis 44.p
Amphibologia 22.m 71.m 74.p 78.p 104.p 191 f 235.p 236.m 239.f 303.f 314.f 341.p 362.p 377.f. Item 375.f honore. Item 437.f 440.f 495.f 534.p 546.f 549.m 596.p 599.m 612 m 625.m 735.p & f 644.f 698.f 705.m 702 f 745.f
Amphibologia ex ordine 377.f
Amphibologia quæ fecit ut ex iisdem uerbis triplex sensus possit accipi 532.m
Amphibologia mutata, quia creditum est 756.f
Amphibologia non uitata 44.m
Amphibolon 279.f
ἀνὰ distributiue positum 185.p
ἀναβλέπειν 61.p 83.p
ἀναδίπλωσις 334.p
Anagoge durior 15.f uideamus hoc uerbum
ἀνάκτι 56.m
ἀνάλυσις resolutio uel reditus 692.m
ἀναλογία, proportio seu modus 412.m
ἀναμάρτητος impeccabilis 246.p
ἀνανταπόδοτον 284.f. Item 600.m data est mihi in uobis
ἀναπολὶ 160.f
Anathema, 207.p 391.p. Item 522.m 567.f
Anazareth, pro Nazarenus 232.f
Anceps sermo 115.f. Item 168.f. Item 285.f m. Item 504.f spiritu autem loquitur
Anceps interpretatio 456.f
ἀνέγκλητος 672.p 694.f
An expediat uni committi summam rerum 161.m
Angariare, Persicum uocabulum 108.m
Angelus nuncius 114.m
Anima, pro uita 38.p. Item 72.m 83.p
An in conuiuijs Corinthiorum, quæ reprehendit Paulus, fuerit uera corporis domini consecratio 493.f
An in Christo uere creuerit gratia 168.p
ἀνόητοι dure uertit pro rudes 575.f
An non licet gemina lectio 82.p
ἄνομος γνώμος 485.f
Annotatio frigida de nomine Adam 233.m
An omnes morituri 654.p
An Petrus peccarit 573.f
Antonius de diuortio 471.p
ἀντίτυπα 725.p
ἄνυδρα 58.m
ἄνωθεν ab initio 328.f
Ante me factus est, quomodo accipiendum 206.p
Ante faciem 114.m
ἀντάλλαγμα 72.m
ἀνταναπληρῶ 636.p
ἀντίλυτρον redemptionem 668.m
ἀνθομολογεῖσθαι 167.f
ἀντίδικος 29.p
ἀνθρωπάρεσκοι 617.m
Anxia diligentia in nominibus congestis 349.f
Anxiæ quæstiones 788.p
Anxietas in uerbis 663.f
ἀπαρχὴ ἀκροβυστίας 406.p
ἀπαντῶ quid proprie 61.m
A patre 225.m
ἀπέχει sufficit 144.m
ἀπέχω quid proprie 32.f 37.p 632.m
ἀφανίζειν quid 36.f
ἀφειδίας 642.f
ἀπείθεια 643.p
ἀφθαρσία, immortalitas 354.p 619.p integritas
ἀφθαρτος immortalis 666.m
Apocalypsis, noua uox. 567.p. Item 703.f
ἀποκαραδοκία uehemens expectatio. Item unde dicta 385.f 62.p
Apocrypha Hieremiæ 106.m
Apocrypha Heliæ Ibidem f
Apologia de, In principio erat sermo 218.f
Apollos 314.m 445.m
ἀπολύτρωσις 357.f redemptionem corporis
ἀπολύω, καταλείπω 78.m
Aporiari, ἀπορεῖσθαι 534.f. Item 583.p
ἀποσκάσιον quid 29.m
ἀποσκασία 657.m
ἀποστεγάζειν detegulare 118.m
ἀποστέλλω, mitto nuncium, ἐπιστέλλω mitto epistolam

Stolam 16.m & 223.f
Apostolica maiestas uera 288.f
Apostolicus sermo compositus 440.p
Apostoli erant homines quædam ignorantes 298.f
Apostoli & citra miraculum Græce scire poterant
Apostoli qua lingua sint usi. 279.f (299.p
Apostoli non sanabant pharmacis 25.p
Apostolis sermonis simplicitas nõ est dedecori. 299.f
Apostoli lux mundi, Christus lux mundi 223.f
Apostoli quatenus errare permissi sint 14.m
Apostolorum decreta quædam antiqua 472.p
Apostolorum ordo 46.m
Apostolorum sermo, an è spiritusancto 298.f
Apostolorum sermo obscurus & perturbatus 299.m 44.p
Apostolus, sutor coriarius 313.m
ἀπροσωπολήπτως, ore addere 193.p
ἀπροσωπολήπτως 192.m
ἀπροσωπολήπτως 189.m
Appia quæ 702.m
Appij forum 333.f
Apponetur, pro inuadet 313.f
Appositiue legendum 634.m
Apprehendat, pro apprehendit 487.f
Appropinquauit, pro imminet 104.m
Appropinquabit, pro appropinquauit 18.f
sicut præcedent, pro præcedunt 82.f
ἀπροσωπολήπτως 747.m
Apud Ambrosium desunt quædam 482.p
A puero παιδιόθεν 135.f
ἄρα uertit forte, sed perperam 138.f
ἄρα, putas 160.p
Arati uersus à Paulo citatus 312.p
Aratus & Oppianus 449.m
Arbor fici, pro ficu 97.m
Arca Noe typus ecclesiæ 42.m
ἀρχιθρεὺς quem aliàs pontificem uertit 13.m
Architriclinus unde 233.p
Arcopagus unde dicatur 310.f
ἄρρεσον æquum 276.m. Item uarie uertit 301.p
Argentarius, aurifex 315.f
Argumentatio ab impossibili 575.f
Argumentum, pro signo 273.m
Argumentum, ab æquitate 471.p
Arianorum error 221.f
Arianorum uitata occasio 98.p
Aristotelicus ordo in bonis 91.p
Aristoteles misere uersus olim 7.m
Aristoteli plus satis tribuimus 26.m
Arma sacerdotum. 171.f 553.m & potentia deo
ἀρραβὼν 537.p
Artemon 332.f
Artificium Pauli 428
Articuli Parisienses 574.p
Articuli pauci annotati, in quibus Faber impetit Erasmum 708.p
Articulus à suo uerbo discrepans 563. m sed ego uos grauaui 694.p
Articulus præcedenti uerbo congruens, à suo dissidens 293.f 694.p
Articulus congruens antecedenti 322.m
Articulus cur omissus 221.p 223.m & 224.f & 327.m 238.f
Articulus iudicans de quo agebatur 532.p
Articulus omissus cũ de patre loqui uideatur 227.m
Articulus omissus 561.p
Articulus omissus quid ualeat 50.f 51.p
Articulus, pro ly. 527.p Ideo per ipsum
Articulus ubi non possit apponi. 30. m dentem prodente 28.m. Item 199.p
Articulus quid ualeat 70.m & 220.m
Articulus additus indeclinabilibus nominibus 172.f
Articulus additus aduerb. 72.f 116.p 136.p 137.p
Articulus uice pronominis 295.p
Articuli uis 13.p. 50.m 58.p 61.m 70.p et m 75.m 81.m 116.f 147.m 188.p 199.p 202.m 214. m 215.m 232. m 250. f 257. 314. f 322.m 386.f 410.f 439.f 575.m 651.f
Articulus postpositiuus uice præpositiui 497.m
Ascendit præteriti temporis 234.p
Ascendit, pro ascenderunt 443.p
Asia minor 307.m
Asiæ, pro Achaiæ 434.f
Asineretum, pro Asyncritum 435.m
ἄσπιλον, ἄμωμον 681.p
Asyndetum uehementius 137.m
Ασωτία luxus 613.m
Ασωτάζομαι quid 32.p
Aspirationem hebræam græci exprimunt per χ 2.m
ἄσπονδοι, fœdifragi 350.f 690
Assaron 296.m
Ασσάριον 49.f
Assequuti omnia quomodo accipiendum 151.p
Assequi, & assectari 151.m
Assecutus uertit pro assectatus 674.p 690.f
Assistentes pro adorti 309.m
Asson 317.m
Assos 331.m
Assumere, pro adiungere 421.m
ἄσυργοι 350.m
Athenæus 310.m
Αθετεῖν abijcere 131.m
Αθέμιτον 297.f
Atticus tropus, gaudere gaudium 15.f
Attalia in Pamphilia 305.f
Auaritia, πλεονεξία 349.f
Audemus, pro sustinemus 456.p 554.f
Audire deprauatum, pro adire 180.f

Audietis redundat 292.p
Audierant pro adierant 310.m
Audierunt, κατηχήθησαν 319.f
Audit, exaudit 250,p
Auditus ἀκοὴ, pro fama 577.m
Auditus pro sermone 401.m
Auerroistæ 644.m
Augebat, pro addebat 283.m
Augustini coactus sensus 586.m
Augustini distinctio 389.p.597.f
Augustini diuersa lectio 277.f.462.p.752.p
Augustini expensa sententia 41.f.67.p.384.m
Augustini exemplum 220.f
Augustini interpretatio expensa 423.p.628.f.639
Augustini interpretatio coactior 586.m
Augustini lapsus 166.m
Augustini opinio excussa 86.p Item 483.p
Augustini opinio 516.m
Augustini pensitata sententia 230.p. Item 247.p Item 264.m. Item 384.m
Augustini rationes excussæ de diuortio 476.p Item 572.f de mendacio
Augustini sententia excussa 66.p. Item 74.f. Item 77.f. Item 144.p. Item 628.f.639.p.724.p
Augustini sententia quantum à nostra uariet 277.f
Augustinus ex re minutissima collegit argu. 145.p
Augustinus à Hieronymo dissentiens, de medio inter bonum & malum 460.m
Augustinus à Græcis dissentiens 577.f
August. aliquoties nõ cõsulit Græcos codices 147.m
Augustinus durius tractat Petrum 571.f
Augustinus in Paulo notat schemata Rhetorũ. 365.p
Augustinus indicat in Paulo compositionem 420.p
Augustinus per synecdochen explicat nodum 510.f
Augustinus serotinum parum latinam uocem putat 743.f
Augustinus aliàs detestatur bellũ, aliàs probat. 212.p
Augustinus bello æquior tamen hæc nostra non probasset 171.f
Augustinus defensus aduersus Vallam 269.m
Augustinus ex Græcis & latinis æstimat Hebræa, non ex fontibus 84.m
Augustinus in repudio par ius facit uxori & uiro. Item in usu matrimonij 478.f
Augustinus noue legens Reuertimini in idipsum 462.p
Augustinus senex redijt ad literas Græcas 84.m
Augustinus uidetur tribuere Mariæ leuem de Christo diffidentiam 166.f
αὐτάρκεια 551.f
αὐθάδης uertit superbum 695.p
αὐλίζεσθαι 85.p
αὐτοδίδακτος 241.f
αὐτοκατάκριτος 701.f
αὐτοπαθῶς 363.f
αὐτόπται 150.p
Autores data opera suppressi 143.f
Autori nulli oportet esse addictum 167.m
Autoritas remittendi peccata Apostolis, sed prius dato spiritu sancto 267.m
Autoritas Christi summa, ipsum audite 73.m
αὐτῇ, αὑτῇ 156.f
αὑτὸς, αὐτὸς 593.p
Aut unum odio habebit, excussum 200.m
αὐξάνω. neutrum 607.p
Azotus. 294.f. Azymi infermentati 101.m
ἄζυμα sicut ὠμοφάγια 142.p

B

Baal idolum 403.p
Badius 313.m
Babylone collecta pro coelecta 456.f
Βάϊον palma, unde Græcis dicitur 253.f
Βαλλειν, πέμπειν, ἀφιέναι 223.f
Baptisma lotio 131.p
Baptismum hoc, taxatum à Valla 139.p
Baptizatus in Christum 376.p
Baptizatus pro lotus 190.f
Baptismatum doctrinæ, locus perplexus explicatus 719.m
Baptizo latine tingo 22.p
Baptizat & homo 236.m
Barbarismus, alio pro alteri 41,p
Barbari qui 506.f
Barnahum, pro barnaba 287.f
Barieu 302.m
Bariona, quid Hebræis 70.f. Item 232.p
Bartimæus, quid 138.m
Βασανίζεσθαι uarie uersum 65.m
Bases pro pedibus 283.m
Battologia & βαττολογεῖν quid 33.m.34.p
Bedæ collectanea ex Augustino 497.m
Beda dissimulans autorem 142.f
Beda taxatus 750.p
Bedæ distinctio 158.m
Bedæ commentarios uideri decurtatos 276.p
Bedæ locus citatur, qui apud eum non est 277.f
Beelzebub quid sonet Hebræis 48.p.120.f
Belial, siue ut Græci beliar, quid sit 542.m
Bella Christianorum insana 211.f
Bellare, non est Euangelicæ puritatis 213.p
Belli detestatio 171.m
Bellum Iudæorum 171.f
Bellũ quidam approbãt ex Euangelio an recte 171.m
Benedicere pro bene precari 414.m
Benedicere hoc est, bene precari, Christo non absurde dicimus 166.p
Benedico te & benedico tibi, differentia ridicula. Ibi.
Benedictio χρηστολογία 435.m

Benedictio dei fauor 285.m
Benedictio εὐλογία pro collatione 550.f
Benedictio & maledictio Theologorũ uocab. 578.p
Benedictio, pro blandiloquentia 435 m
Benedictus, laudandus 348.f
Benedictus, laudatus 84.f. Item 155.p
Benefacere, pro beneficio afficere 119.p
Benigni χρηστοί 545.m
Benignitas 650.m
Bernardi expensa interpretatio 155.p
Bersabeæ nomen cur non ponatur in genealogia 2.f
Bethaiba 228.f
Bethania, Bethphage 138.f
Bethania, pro Bethabara 228.f
Bethlehem duæ 12.p
Bethlehẽ, quomodo minima dicta, & nõ minima 15.p
Bethsaida pro Bethseda 237.p
Binomines in genealogia Christi 173.f
Binos, δύο, δύο 126.m
Boanerges 120.m
Βοηθεῖν & Βοηδρομεῖν unde dictum 68.f
Bolis βολὶς 332.m
Boni portus 330.m
Boni uiri in aulis principum 311.m
Bonitas, pro benignitate 252.f
Bonitas, pro humanitate 406.m
Bono & optimo 182.m
Bonum pro commodo, non pro honesto 460.m
Bonus pastor 220.f
Bonus solus deus 79.f
Βραβεύειν 640.m
Brabion unde dictum 486.p
Βραδυπλεῖν 330.p
Britanniæ laus 650.p
Buccella, offula 255.f

C

CAdus, Batus mensuræ 199.f. Item 233.p
Cadet in laqueum pro cadet in terram, ad eundem modum aliquot locis etiat Athanasius 49.f
Cæcus, pro mendicus 250.p
κωφὸς, χόον & 274.f
κωφῷ δουλεύειν 413.m
Cæterorum pro cæterum 741.m
Cæsari debitum tributum 89.f
Cæsarea 319.m
Cæsareæ duæ 70.p
Cæsaris imago 89.f
Cæsar Christo uelut ignotus 140.m
Caiaphas tetrasyllabum Græcis 100.f
καίπερ quanquàm 717.p
καὶ apud Lucam sic additur aliquoties, ut uideatur ei superesse. 177.m. καὶ uim habet ratiocinãdi 511.f
Cæteri hominum 203.p
κακίαι κάκωσις, quid differant 39.p
Καταθήκαι 350.p
Calamus, arundo 146.m
Calefacimini 740.p
Calepinus taxatus 105.p
Calicis mentio bis fit apud Lucam 208.f
Calida, frigida, sine aqua 136.m
Caliga, pro sandalijs 301.m
Calix poculi species apud Macrobium 81.m
Calix. pro poculo 494.p. Similiter & calicem
Calumniator taxatus sine nomine 88.m. 138.m
Calumniator à calumniatore ex diametro dissentiens
Calumniator depulsus 658.p (88.p
Calumnia impudens depulsa 102.m. Item. 120.m Item 57.p. Item 159.m. Item 287.p. Item 301.f 774.m. 449.p. 518.p. 684.f. 700.f
Calumnia Sutoria 300.p
Camelus per fõramen acus 80.m
Camelus saltans 611.m
Cancer morbus 688.m
Candace 294.p
Canæ duæ 231.f
Cantus ecclesiasticus 507.f
Capere ζωγρεῖν 177.p
Capere χωρεῖν ut uas capit 79.p
Capere παγιδεύειν 89.m
Capit, pro possibile est 197.p
Capite, pro capaces estote 543.p
Capitis & membrorum uidetur eadem resurrectio 338.f
Capnion 296.m 707.p
Captatores testamentorum 695.m
Captio, pro ucnatu 404.p
Carbones ignis, pro igneos 415.f
Carnis, pro carne 464.f
Caro, pro homine 78.m Item 96.p. Item 125.p Item 225. p
Carolus rex Catholicus 112.f
Carrensis 112.f. 333.m. 530.f. 542.f. 667.f 683.f. 639.f. 695.m. 741.f. 752.m
Carrensis notatus 530.m. Item 143.m. Item 326.m Item 329.f. nauim adrumetinam Item 657.m 676.m. 683.f
Carrensis ridicula interpretatio 198.f. 454.f
Carrensis stultissima etymologia 237.m
Carrensis taxatus 251.p
Carrensis & Lyranus 324.p
Carrensis interpretatio 454.f. 741.f
Carrensis copiosus 739.f. 750.m
Castigo, pro suggillo 486.f
Castigo μαστιγῶ 732.p
Casus ratio à Paulo neglecta 407.p
Καταβολὴ quid 62.m. 590.m
Καταβραβεύειν 640.m. 540.m

Catalogus uariat 540.m.in patientia
καταναθεματίζειν 105.m
καταναρκεῖν 557.f
καταργεῖσθαι quid 585.m
κατ' ὄναρ uarie transfertur 107.f
κατασκήνωσις 41.f
κατατομὴ περιτομὴ 627.p
κατηγητὴς διδάσκαλος 92.f
καθὼς iuxta quod, dure redditum 532.m
κατηχήθησαν 319.f
κατηχεῖν 507.m
Catechumeni unde dicti 152.p
κατηχημένος 314.m
Cathedra Mosi quomodo accipiendum 91.p
Catholicon 317.m.731.m
καυθήσωμαι, καυχήσωμαι 501.m
Cauponari, adulterare 529.f
Causæ diuortij à iure concessæ 474.f
Causa pro crimine 109.m.214.m
Causa Innocentij tertij 477.m
Cauteriati 673.f
κεκράξονται, μετ' ὀλίγιμ. 205.m
Cedron torrens 262.f
Celestinus de matrimonio dirimendo 472.f
Cenchreæ 434.m
κενοφωνία uocum inanitas 682.f.687.f
κῆνσος census 74.m.140.p
Centesimum pro centuplum 60.p.121.m
Centurio ἑκατόνταρχος 146.f
Centurio an idem cuius meminit Lucas 41.m
Cephas alius à Petro, falso creditus 572.m
Cephas petra 70.f.565.p
Cephas Syrum uerbum 232.m
Cæremoniæ impiæ 697.p
Cæremoniæ nõ damnatæ, sed harum fiducia 96.m
Cæremoniæ pro infirmis 421.p. Et assumite
Certus sum, persuasus sum 206.m
Certi numeri positi ad crassius designandum certos gradus 61.p
Cessabant docentes pro docere 289.f
Cessimus subiectioni, locus uarie lectus & expositus 570.p
χαλάσαι 296.p
χαλκολίβανον 777.m
χαλκὸς, pro pecunia 46.f
χαλεπὸς multa declarat Græcis 43.m
χαλόω 118.m
χάρις beneficium 520.m
χάρις χαρὰ 703.m
χάρισμα donum, χάρις gratia 343.m
Charismata, uocem reliquit interpres oscitans 497
Charitas semper debetur 418.p
Charitas studium benemerendi 504.m
Charitas nunq̃ excidit, quomodo intelligendũ 502.m
Charitatis uotum 467.f
χαριτόω unde κεχαριτωμένη, quod uertit gratia plena, Maria tamen non fuit gratificata, quod fuerit extra gratiam, sed aucta est illi gratia 592.p
Chirographũ decreti, locus uulgo nõ intellectus 638
χολᾶν 243.m
χόρτον, nunc herbam, nunc fœnum uertit 61.f
χωραζεῖν 52.f
χωρεῖν 79.p
Chorus, Hugo Cardinalis ex choro facit insulã 331.p
χρηστεύομαι 501.f
χρηστότης ἀγαθοσύνη 352.f
χρηστολογία 435.m
Christianorum insana bella 211
Christianorũ quorũdã præpostera superstitio 416.p
Christianorum est, benefactis obruere hostem ibidem
Christianorum impia uita facit, ut Turcæ male sentiant de Christo 356.p
Christianorum simplex prudentia 47.f
Christianorum nota peculiaris 256.p
Christianorum cognomen primum Antiochiæ ortum 300.f
χρησμὸς quid proprie 27.m
χρηματίζω, pro uocor 378.p
Christe non Criste pronunciandum 4.p
Christi aduentus furi nocturno comparatus 98.f
Christi doctrina pura 312.439.f
Christi doctrina suppressa 55.m
Christi iugum per se leue, quomodo aggrauatum à nobis 54.p
Christi pro dei 442.p
Christi unius summa & indubitata autoritas 73.m
Christum etiam nunc esse sub imperio matris quidam docens 169.p
Christus Græce, unctus Latine, idem sonat Hebræis Messiah 4.f
Christus faber 125.m
Christus & sermo dictus, non solum uerbum 150.f
Christus de facie ignotus cognato suo 231.p
Christus filius aptius dicitur, quàm seruus 57.f
Christus cur Abrahæ ac Dauid filius dictus 1.m
Christus dictus maledictum 678.m
Christus fuit in cœlo 234.m
Christus maledictus 578.f
Christus quando dicitur deus ex consuetudine sacræ scripturæ 342.m
Christus solis radius ibidem
Christus quomodo matris aperuit uterum 165.m
Christus quõ post tres dies dicatur resurrexisse 133.f
Christus parum blandus matri 59.p.168.m
Christus pauper, at nõ mẽdicus, ut uulgo sunt 162.m
Christus in solos hypocritas sæuus 92.m
Christus omnium maxime communis 96.m
Christus qua lingua sit usus 110.m.125.m

Christus quibus uerbis consecrarit 143.m
Christus parum tribuit affectibus cognatorum 190.f
Christus non nisi summa docuit 211.f
Christus nil diligentius docuit q̃ concordiam 267.p
Christus aperte dictus deus 267.m
Christus an recte dicatur seruus 286.f
Christus primitiæ dormientium 339.f
Christus olim raro dictus deus ob infirmos 392.p
Christus repudiauit synagogam 477.p
Christus exemplar archetypum 490.p
Christus quõ Paulo dictus in forma dei esse 623.m
Christus non statim prædicatus deus 667.m
Christus nõ pure Hebraice, sed Syriace locutus 125.m
Christus quomodo subditus matri 169.p
Christus quo consilio iusserit emi gladios 212.f
Christus aliquo modo fuit minor angelis 705.p
χρονίζειν 99.p
χρονοτριβεῖν 318.p
Chrysostomi rationes excussæ de diuortio 447.m
Chrysostomi cõmentarij in acta amphiboli 271
Chrysostomi solutio 230.f
Chrysostomi sententia 246.f
Chrysostomi interpres notatus 621.f
Chrysost. à Theophylacto notatus 716.p
Chrysostomus aliquid imperfectum tribuit Mariæ uirgini 58.f
Chrysostomus fidei gradus ponit in Maria 231.m
Chrysostomus Mariæ tribuit humanum quid 166.f
Chrysost. ab Augustino dissentiens 238.f
Chrysostomus sibi non constans 716.f
Cibi nomine continetur & potus 38.p
Ciborum superstitio 55.p 482.m. esca autẽ &c.
Circulus Christo proximus ac pure Christianus 474
Circumincessio Scotica uox 664.m
Circumueniamur πλεονεκτηθῶμεν 543.p 652.f
Ciuilitas Pauli 311.p.556.f
Claritas pro gloria 239.f. Item 514.f
Clauda insula Ptolemæo Claudos 331.f
Claudicare οὐκ ὀρθοποδεῖν 574.f
Claudius abigit Iudæos à Roma 434.m
Clerus, pro populo 755
κώλυε 108.m
Cœna dominica dicta ob esculentorum & poculentorum æqualitatem, & communionem 493.m
Cœnaculum quid 143.p
Cœnaculum ὑπερῶον 275.m
Cœperunt progredi non apte uersum 119.m
Coepiscopi, συνεπίσκοποι 619.m
Cæteri hominum 203
Cæterorum, pro cæterum male 741.p
Cognati οἱ παρ' αὐτῷ 120.f
Cognoscere, agnoscere quid differant 152.p. 249.m Item 595.p
Cognoscere pro honorem habere 521.f
Cognouistis, pro cognouisti 257.p
Cohors Græce σπεῖρα 108.m
κοινοῦν prophanare Hebræis 68.p
Coitus cum uxore quando peccatum 462.m
Colentes pro religiosis 309.p
Collaborare συναθλεῖν 621.p
Colonia 307
κολοβοῦν 141.f
κολυβισταί 85.m
Collurium 778.m
Color sermonis Hebræi 612.p
Colossæ ciuitas Phrygiæ, non Rhodi 633.p
κομᾶν 491.m
Commendo, pro commendabo 216.p
Commendare παρατίθεσθαι & πίστασθαι ibid.
Commentarij Hieron. in Psal. contaminati 62.m
Cõmẽtarij Hieron. in Matth. uidẽtur decurtati 57.m
Cõmẽtarij in Marcũ falso inscripti Hiero. 57. 113.m
Cõmẽtarij in epist. Pauli falso inscripti Hiero. 516.f
Comminari uarie Græcis 45.m
Commodare mutuum dare 189.f
Commorientes qui 543.p
Communicare uerbo quid sit 589.m
Communicet autem ei qui, locus perplexus ibid.p
Comopolis, rusticanum oppidulum 117.m
Comos deus, unde comessari 420.p
Comparatiua duo iuncta 545.p. Abundantius autem magis 554.m. magis melius
Cõparatiuũ uice superlatiui 41.m 75.m 502.f 511.m
Compellebantur, pro complebantur 183.f
Complacui ἠυδόκησα 115.f
Complecti ἀναγκαλίζειν 136.m
Compositio loci perpensa ab Augustino 381.p
Compositum pro simplici 362
Cõprehẽdo nõ καταλαμβάνω sed ἁρπάζομαι 266
Compunxerunt, pro insultarunt 448.p
Conceptio beatæ Mariæ uirginis 472.m
Concertatio nobilis inter Augustinum & Hieronymum de mendacio 571.m
Concilium Basilienſe, quantum ualeat 472.m
Conduplicatio Hebræorũ 40.m. 92.m. 130. 285.m
Conduplicatio comparatiui 621.m
Conferre communicare 570.f
Confertam & coagitatam quid 180.p
Confessio sacramentalis 744.m
Confessio onus in immensum adauctum 55.m
Confessio qualis olim fuerit, & unde hæc nata 315.m
Confessus, pro confusus deprauatum 134.f
Confidens, fidens 345.f
Confidens in malam partem sonat 137.f
Confidentia pro fiducia, & sensus anceps 549.m
Confundere, pro pudefacere 295.f 364.f. 441.p 492.p
Confundi, pro erubescere 135.p. pro pudefieri Confundi

Confundi ἐντρέπεσθαι uertit 583.p 660.f
Confusio ἐντροπὴ, non ἀσχημοσύνη desperatio 207.f
Coniunctio addita 76.m
Coniunctio perperam addita 778.f
Coniugium impar 630.m
Coniunxit συνέζευξεν 78.f
Consecrationis uerba 143.m
Consentire, pro probare 658.f
Consequente eos petra 487.p
Consilium Pauli 335.m 337.f 438.m
Consolatio pro gaudio 344.p
Consolabatur, pro admonebat 330.f
Constanter, pro acriter 214
Constituit, pro constituet 98.f
Constitutionum humanarum onus 54.f 55.m
Constitutiones ad quæstum repertæ 192.p
Cõstitutio καταβολὴ 62.m
Constructa pro coagmentata 600.p
Consummare, pro consumere 198.f
Consummare ciuitates, pro oẽs obire ciuitates 45.m
Consummari, pro consummare 713.f decebat eum
Consarcinatores 559.p
Consummauit præcipiens 50.m
Consummabitis obscure uersum 47.f
Conquirere, pro disceptare 135.f
Contra spem, in spem, quomodo intelligendum 362.m
Contra uos est, uos additum 200.p
Contra eos, qui humana prædicant, potius quàm quæ sunt Christi 93.f
Contraria 396.m
Contra superstitiosos in dicendis precibus 189.m
Contuli ἀνεδέμην 568.f & contuli cum illis
Contulerunt, pro communicauerunt 570.m
Contumeliosus ὑβριστὴς 350.p
Contumelia non est, diuersum sentire 467.p
Conualuerunt non à morbo 730.f
Conuenire pro coire 5.p
Conuersi, pro conuersus 531
Conuescens Iesus 263
Conuiuia conuiuia, iuxta tropum Hebræum 130.p
Conuiuium, δοχὴ 177.m
Conuiuium simplex 188.f
Conuiuificauit, non est apud Græcos, nec Hieronymum, nec Ambrosium 596.p
Cophinus mensuræ genus 64.f
κῶλα, κόμματα 365.p non confundit
κοπρία letamen 196.m
κώμη uicus, pro quo castellum 45.m 83.m
κῶμος unde comessari 420.p
κωφὸς & surdus & mutus Græcis 57.f 154.p
Coram deo, semper iurantis 545.p
Cordis sui 156.f
Cor oculus animi 28.p
Coronides in Paulo 602
Coronis Paulinæ epistolæ 436. Ei autem
Coronis epistolæ Pauli ad Romanos, quæ non eodem loco habetur in exemplaribus, in quibusdam omnino non habetur 425.f
Coronis in qua multa uarietas 776.m
Coronis Marci 148.p
Corpus cadauer, σῶμα, πτῶμα 202.f
Corpus humilitatis, pro corpore humili 629.f
Corpus mortis quid 380
Corpus Christi quomodo dicatur frangi 492.f
Corpus pro aures 725.f
Corsendocense uetustum exemplar 23.m
Cotidianum, & ποσόσιον, quid Græcis 34.f
Couti mutuum habere commercium 235.f
κοσμοκράτωρ noua uox 618.p
κρατεῖν uarie transfert 117.p
Creatura Græcis ambigua uox κτίσις 346.f
Credidi pro credo 252
Credita, commissa 356.m
Credit manducare, male redditum 421.m
Credulus & credulitas 345.f
κρίσιν uarie uertit 206.f
Cretenses 696.m
Criste, pro Christe turpiter uulgo pronunciari 4.m Item 258.m
κυνοκέφαλοι quid 46.f
κτίσις 141.f
Cubicula ταμεῖα 193.f
Cultrix νεωκόρος 316.m
Cultus dei superstitiosus 507.m
Custodia, pro manu custodum 111.m
Custodiat, pro custodiet 531.p
Cur in genealogia præteriti quidam 4.m
Curiositas in sacris literis 507.m quinq; uerba
Cur uero deo non addatur articulus 221.p
κυβεῖσαι 606.m
κυβευτὴς ibidem
κυλλὸς 76.p
κωφόσαρχος 48.m
Cyllus mancus 136.m
Cypriani lectio 754.m
Cyprianus, in principio erat sermo 219.p
Cyprianus diuersa legens 486.p. Item 502.m
κύριε ἐλέησον 258.m
Cyrino, pro Cyrenio 161.p
κυρόω 579.m

D

DAbit, pro det 686.p
Dæmonia, pro dijs 310.f
Dæmonij diuini 673.m
Dalmanutha 132.f
Damasci, aducrbialiter 560.m
Damnare, pro donare 327.f

Daniel

Daniel à Christo citatus 95.m
Danielis hebdomadæ 746.p
Data δόματα 40.p
Date elemosynam quomodo accipiendum 191.f
Dauid cur solus rex cognominetur 2.m
De autore epistolarum Ioannis 743.f
De autore epistolæ Iacobi 744.f
Δὲ coniunctio omissa totam sententiam uariat. 525.m
Nonnunquam corrigentis uim habet 526.f
De apocalypsi, quæ Ioanni inscribitur, ueterum iudicium 782.p
Debeo, pro opus habeo 21.f
Debilis quid proprie 76.p
Debiti uox plus complectitur quàm peccatum 35.f
Debitum reddere 461.m
Decaluata, pro rasa 491.p
δεκάπολις 123.p
Decem milia 451.f
Decernitis, pro decretis tenemini 641.f
De cætero pro post hac, est apd' probos autores 538.f
Decimare, pro decimas dare 192.p
Decimarum exactores 432.f
Decimæ exactæ 318.f
Decipiat, pro deprædetur 637.f
Declinare, non ἐκκλίνειν sed ἐκνεύειν 238.p
Decollare apud Suetonium 64.m
Decollat qui iubet Ibid.
Decreta, dogmata 309.m
Decretis euacuans, locus deprauatus 498.f
Decurio βουλευτὴς 147.p
Deest in nostris 67.m 82.m 104.f item 282.m 176 p 314.p 412.p 441.f 484.482.p 490.p 551.p 603.p 678.p 729.p 747.m 754.f
Deest in Græcis 283.m. Item 324. 752.f 700.p
De & ex apud Græcos eadem 9.m (773.m
Defendentes, pro ulciscentes 415.f
Deficiemus, pro deficimus 534.m
Definienda temere non sunt, quæ probari non possunt 167.m
Dei & seruatoris 698.f
Dei uoces &c calũnia cuiusdã improbi depulsa 301.f
Dei pro deo 485.f
Dei pro diei deprauate 774.m
Dei pro eius 348.m
δειγματίζειν & παραδειγματίζειν 8.f
δεῖνα 101.m
δείνωσις 389.f. Quis ergo nos separabit 668.p
δέησις προσευχὴ, ἔντευξις quõ differant 59.m
Delicti, pro iudicij 121.p
Delius natator 454.m
Demosthenes 310.m
Denarius quid Latinis 80.m
Deo gratias, pro deo gratia, quoties 535.f
De omnibus & omnia, quid differant 272.f
De potestate pontificis 663.m
Deprauatus locus apud Euangelistam 67.f
Deprauatio ridicula 313.m
Deprauatio in nostris 23.m 184.f item 205.m item 353.m 395.m 399.m 747.p
Deprauatio ordinis 172.m
Deprauatio manifesta 305.m 306.m 307.m 310.p 318.m 330.m 333.p
Deprauatum quando in quoniam 564.m
Deprecãt supercertare, locus uariæ lectionis 774.m
Descendentium pro discentium 205.m
De sermone apostolorum an è spiritu sancto 298.f
Deseruire προσκαρτερεῖν 119.f
Desperãtes ἀπηλγηκότες 608.m qui desperantes
Destinari, prædestinari quid intersit 336.f
Destinatã uoluntatẽ, locus obscurus explicatus 548.f
Destruimus καταργοῦμεν quod ante uertit euacuare 359.p
Desunt in Græcis, timuit eum &c. 324.f
Desunt quædam apud Ambrosium 482.p
Desunt quædam apud nos. Et qui triturat 484.m
Desideriũ φρόνημα, quod ante uertit prudẽtia 387.f
Detegulare 118.m
De terra loqui, quid 234.f
Deturpat pro dedecorat 490.f
De uita πραιτοῦ, id est, reijce 604.p item pro tolle à uita interpretatum 587.f
Deuouere quid 323.f
Deus deus meus 110.m 146.m
δευτερόπρωτον 177.f
δὴ quid ualeat 61.f
Dextra ac sinistra, pro una & altera 30.f
Diabolica, pro dæmoniaca 741.f
Diabolus à calumnia defensus 23.m
Diabolus quomodo dictus deus 533.p
Diacones mirum quis primus dixerit 619.f
διάθεσις 624.f
δι' αὐτοῦ, per se 424.f
διαγνωρίζειν, nosse & notum facere 164.f
διαφέρειν, differre & excellere 36.p 194.m 355.p
διαφέροντα, συμφέροντα 620.p (514
Dicentes, pro putantes more Græco 347.f
Dico pro dicam 85.p
Dicere Iesum Anathema aut dominum 494.f
δίκη pro νίκη 519.f
Dico pro iubeo 411.m
δίκην uertit damnationem 237.f
διδακτικὸς 670.f 689.p διχάσαι 50.p
Diem ad diem 422.p
Dies, non dies domini 453.p
Dies pro iudicio 525.m
Diffamare pro diuulgare 117.f
Diffamatus est 199.m
Digamus hẽtur q corruptã uel ĩsciẽs duxerit 670.m

Dignos

Dignos pœnitentia 170.f
Dignus cui casui adiungatur 20.f
Dilecto pro γνησίῳ 661.m 694.m
Dilectio proximi, non dei 586.f
Diligenter, pro exacte siue certo 654.f
Dimittere, pro repudiare 8.f 77.p
Dimittere, nõ ἀπολύειν aut ἀφιέναι, sed ἀπόστασιν
Dimittit eos 83.m (130.p
Dimitti dicitur, qui moritur 165
Dimitto pro remitto 38.p
Diminutiua, pro primitiuis usurpantur 15.f
Dionys. nõ meminit de sacramẽto matrimonij 476.f
Dionysius quis 312.m
διοπετὲς 316.m
διορύσσω 37.m
Dirupta, pro diruta 306.p
Discedit, pro discedat 688.m
Discessio ἀπόστασια 657.m
Disciplinæ quomodo tradendæ 664.f
Discipuli LXX. 186.f
Disputator, συζητητὴς 440.m
Dissensio cum illo, Latine dicitur 695.p
Dissensio, pro seditione 509.f
Dissensio inter Paulum & Barnabam 307.p
Dissensio LXX. ab Hebræo 16.m
Dissidia Christianorum ex cæremonijs 447.p
Dissimulanda ethnicorum uitia 455.m
Dissonantia in uerbis, in sensu concordantia 422.p
Dissonantia in numero 72.f
Dissonat Matthæus à propheta uerbis nõ sensu 103.p
Dissonantia Euangelistarũ in uerbis 114.m 135.p
Distinctio Augustini 579.f
Distinctio diuersa 545.p
Distinctio Græca, & in medium parietem 598.p
Distinctio incerta sicut scriptum est 403.f
Distinctio Thomæ 481.f
Distinctio apud nos corrupta 175.f 201.p 285.p 366.p
Distinctio Græcorũ, omne quod in mundo est 766.p
Distinctio notata 51.m 283.m
Distinctio uaria 114.115.p 144.p 177.p 357.p 359.p 416.f 445.p 492.p 545.p 580.f 585.m.p 621.668.p 676.p 698.m
Distinctio quantum habeat momenti 222.p 239.m
Distinctio Hieronymi, non acquieui 567.f
Distinctio diuersa Origenis & Augustini 360.p
Distinctio duplex 496.p. In uno spiritu 492.m
In quo etiam oramus 656.f
Distinctio noua 578.f 647.m
Distinctio 238.f 463.f 488.f 506.m 679.f 668
Distinctio & lectio diuersa 600.m (676
Distinctio perperam apud Græcos 714.f
Dithalassus 332.f
Distributio schema rhetoricum 418.p
Diuersa lectio 190.p 250.f 482.f 549.p 644.f 672.f 662.f 685.f
Diuersa à ueterib. recentiorũ Græcorũ lectio 162.m
Diuersa apud Græcos lectio 376.p 351.p 413.m
Diuersa lectio & interpretatio. Ambulans in his quæ non uidit 641.p
Diuinitatis corporaliter, quõ intelligendum 637.f
Diuites qui dicti Christo 80.f 137.f
Diuortium an licitum 467.p
Diuortium nomine tantum à nobis repertum 78.p
Item 474.p 476.p
Diuortium nouum à nobis inuentum 474.p
Diuortij ius 377.f. Item, de eodem solutionẽ 478.m
Diuortium inter quos non est necessarium 474.m
Diuortium uerum quare non admittatur 476.p
Diuortium uetans, locus difficillimus 478.m
Diuortij uetiti causæ quas adducit Chrysost. 477.m
Diuortij uetiti causa Innocentij tertij ibidem.m
Diuortij uetiti loca apud Paulum ibidem.f
Dixit pro, iussit dare 534.p
Docendi sunt homines non cogendi tantum 315.p
δογματίζειν quid 599.m 641.m
δόγμα pro ædicto 161.p
Docco, pro ordino 464.p
Docibilem, διδακτικόν 689.p
Doctis spiritus, pro doctis à spiritu 443.f
Doctrina Christi suppressa 55.m
Doctrina Christi pura 312.p 439.f
Doctrinas præcepta sine cõiunctiõe appositiue 131.p
Doctrina quomodo aggrauata 54.f
Doctrina spiritus 443.f
δολῷ 532.f
Dominamur fidei uestræ, quomodo intelligendum 527.m
Domino seruientes, Græcorum diuersa lectio 413.m
Domus pro domos 478
Domus & familia quid differant 154.m
Domus familia Abrahæ 204.f
Donare, pro damnare 327.f
Donatiani collegium Brugis 22.p
Donatistæ ui grassantes 212.p
Donec quomodo accipiendum 11.f
Donec exeatis quomodo intelligendum 47.p
Dormierunt, pro obdormierunt 511.p
Dormierunt, pro obdormierunt 653.f non præuenie mus
Dormite iam, & requiescite 194.p
Dorotheus martyr 187.m 782.m
Dos prima principum 649.p
Dotes ueteris ecclesiæ 495.p
δουλεία, λατρεία 611.m
δόξα, κάυχησις 525.m
δόξα claritas, gloria, maiestas, & alijs modis uertit interpres 457.f

δόξαι homines autoritate pollentes 774.f
Drachma, didrachmum quid 74.m
δράσσω comprehendo 514.f
Duas tunicas, pro binas 184.m
Dubitatum de posterioribus capitulis 436.p
Duces pro præsides 749.m
Duo uerba faciunt hæretici 221.p
Duodecim horæ, quid in Euangelio 252.p
Duodecim tribus δωδεκάφυλον 328.f
Duodecim pro undecim 511.m
Duo, una caro 459.m
Duplex lectio 44.m 53.p 145.m 151.m 253.m 365.m 394.m 425.p 448.m 462.f 487.m 511.m 537.p 705.f
Duplex sensus 376. Item 387.p 444.m 484.p 459.f 546.f 549.f 673.m 775.
Duplo filij gehennæ, quomodo accipiendum 93.m
Durandus 476.f
Durus sermo 40.p 502.p
Dynastæ, præfecti 294.f
Dyscolus quid 749.f
δύναμις, ἀρετὴ 274.f
δυνατὰ potentia 553.m
δυσερμήνευτος 718.f
δῶμα 297.p
δωδεκάφυλον 328.f

E

EAdem uox trifariã reddita, Offensus fui 714.f
ἔα Græcis, sine, aut eia 116.m
Ebionitæ 573.p
ἐκβάλλειν uarie uertit 45.f
Ecce relinquitur, non relinquetur 94.f
Ecclesia basis ueri 672.f
Ecclesia familia domestica 702.f
Ecclesia mutat aliquando sua decreta 78.p
Ecclesia non fundata super Petrum 71.p
Ecclesia persecutrix non persecutionem patiens 55.f
Ecclesia pro concione 316.m
Ecclesia quæuis congregatio 645.f
Ecclesiæ priscæ dotes 495.p
ἐκδημεῖν & ἐνδημεῖν 537.f
ἐκλελυμένοι 45.m
ἐκπίπτειν quid 393.f
ἔκφοβος, ἔμφοβος 216.f
ἐχθρὰ pro ἔχθρα 382.f
Eclipsim solis in passione negat Origenes contra Dionisium 110.m
Effundi emphasis 281.f
Effunditur, frangitur 102.p 143.m
ἐγένετο fuit, uel factus est 226.m
ἐγκαίνια 251.p
ἐγκρατὴς continens 695.f
Egenorum in primis habenda cura 192.p
Ego nesciebam eum, excussus sensus 229.f
Ego domine 85.f
Egressus, pro regressus 175.p
Ei, additum temere 336.p
Ei aũt qui potẽs est, coronis epistolæ Paulinæ 436.p
εἰδωλόθυτον 489.m
εἰκῇ additum 27.f
εἰ nonnunquam percunctandi uim habet 82.p
εἴτις pro ἥτις 552.m
ἤ, pro nisi 195.m
Eijcere extra uineam 87.f
Eius additur ex proprietate sermonis Heb. 115.m
Eius pro omnes 693.m & fratres
ἐκκακεῖν anceps 501.m
ἐλαιὼν & ἐλαιῶν 83.p
ἐλαττονῶ, πλεονάζω 548.p
ἔλαθον uertit placuerunt 734.m
ἐλαφρία 525.f
Eleemosyna sex syllabis 32.m
Elementa mundi, quæ Paulo 581.p
ἕλλην, pro pagano 490.p & 569
ἑλληνισταί qui 289.f 296.p 300.f
Eloim Hebræis multa significat 707.p
ἐμβατεύειν 641.p
Emendatus locus in commentarijs Hieronymi 11.p
ἐμέτρησεν, pro ἐμέρισεν 555.m
ἐμπερίτομος 360.f
Emortuum νενεκρωμένον 363.f
Emphasis unius pronominis 430.f
Enallage temporis 194.p 229.p
ἐν & ἐν, pro ἄνα 121.m
ἐναντίωσις non reddita, non acquiescunt 345.p
Enarrauit, ἐξηγήσατο 227.f
ἐναργής, ἐνεργὴς 717.m
ἐναργής, pro ἐνεργὴς 703.p
ἐν βάρει, in onere 648.f
ἐν ὀλίγῳ, uertit in breui 600
ἔννομος, ἄνομος 485.f
ἐντελέχεια, ἐνέργεια, idem pollent 571.p
ἐντυγχάνειν ὑπερεντυχάνειν 386.f
Eorum quæ per me non effecit, locus uarie expositus 430.m
ἐπαγγέλλω, καταγγέλλω ἀναγγέλλω 765.p
ἐπακολουθεῖν 676.f
ἐπανόρθωσις 691.p
ἐπενδύσασθαι 436.f
ἐπενδύτης uestis exterior 536.m
ἐπηρεάζω unde dictum 31.f
ἐπιβάλλω, irruo 123.p
ἐπίβλημα assumentum 44.f
ἐπιγνῶναι & γνῶναι quid differant 40.m
Epimenidis Creten. uersiculus 696.
ἐπιούσιον quid 34.f 699.f
Episcopalis gloriatio 543.p circumuenimus
ἐπισκοπὴ 276.p

Episcopi

Episcopi dispensatores doctrinæ mysticæ 448.m
Episcopatum eius accipiat alter, quomodo interpretentur Hebræi 276.f
ἐπισκοπεῖν, quid 755.m
Episcoporum uxores 672.p. nullum crimen
Episcoporum summa in gregem charitas 268.m
Episcopus quo maior, hoc debet minus onerare populum 484.p
Episcopus, idem doctor 605
ἐπιτέλλω, absolute 16.m
Epistola ad Romanos unde missa 436.f
Epistola ad Laodicenses falso inscripta Paulo 646.p
Epistola ad Laodicenses falso inscripta Hieron. Ibid.
Epistola secunda Petro inscripta, cuius sit 763.f
Epistolam suam uocat nouc, non quam scripserit, sed qua commendetur alijs 530.m. epistola nostra
Epistolæ ad Ephesios sermo perturbatissimus 591.p
Epistola ad Hebræos an sit Pauli 755.m
Epistolæ Iacobo inscriptæ quis autor 744.f
Epistolæ secunda & tertia Ioanni inscriptæ cuius sint 773.f
Epistola Augustini suspecto titulo 286.f
ἐπιτήμων 741.m
ἐπιτυμίζειν 193.p.696.p
Epitasis 343.m
ἐπιτιμᾶν uarie uertit 45.m. Itē pro interdicere. 185
ἐπιτύσεις duo significat 560.m
ἐπιτρόποι, οἰκονόμοι 580.f
ἔφθασε uarie uertitur 398.m
Epulari ἀνυφράνεσθαι 194.p
Erasmi opinio 231.p
Erat lux uera 224.p
Erat non longe, pro erat longe 43.m
ἔρχομαι, utriusq; temporis præt. & fut. 50.f. 777.m
Erga plurima 188.f
Eritis addidit interpres. pro estis 524.m
Error aliquis esse potest citra periculum fidei, aut bonorum morum 472.m
Error etiam in uerbis periculosus 701.f
Error existimantium Paulum Romanis Latine scripsisse 341.f
Error in Augustini libris 144.p
Error in Catalogo locorum Hieronymo ascribitur 133.f
Error manifestus etiã in uerbis nõ est ferẽdus 299.m
Error quorundam 333.f
Error manifestus in nostris codicibus 134.f
Error Heluidianorum 5.p
Error in nomine autoris 106.m
Errarunt & apostoli ut homines, at non in ijs quæ ad salutem nostram pertinebant 14.m
Erratum inexcusabile in uulgatis codicibus 8.p
Erubescit tacere 176
Erubesco hos, an Latine 185.m. 345.p
Erubescit fortunæ, apud Qu. Curtium 345
Erumnas, uertit μερίμνας 111.f
Erunt pro sint 96.m
Esaias pro Asaph 62.m
Esca uentri &c. pro esca ad uentrem pertinet, sicut annotauimus in epistola ad Romanos, si fuerit alteri uiro 459.p
Esca, pro escæ ibidem
θυσιλμένοι, ἐκλελυμένοι 45.m
Esse dicuntur quæ in precio sunt 397.p
Est est, non non 28.f. 744.p
Est pro esto, deprauate legimus 356.f
Est, pro sunt 444.p
Est & non, pro inconstans, & uarius 526.f
ἔθη 319.f
Et diuisus est, bifariam legitur & exponitur 465.m
Et coniunctio apud Lucam aliquoties uidetur ociosa 177.m
Et coniunctio omissa 21.p. Iam enim securis
Et coniunctio, pro etiam 49.f
Et in uobis 344.f
Et coniunctio deest in nostris 224.p
ἐτροζύγου 542.m
ἐθελοθρησκεῖν quid 642.f
Et hæres per deum, uaria lectio 581.f
Et hoc per ἐπίτασιν 458.p
Et manentem, aliunde additum 115.f
Et manifestum factum est, scrupulus excussus 276.m
Et non potest solui scriptura, quomodo intelligendum 251. f
Et omnis spũs qui soluit Iesum, locus uarie lectus 767
Et, pro etiam 50.p
Et, pro quoq; 344.f
Et sepultus est in inferno, perperam distinctum. Id manifestum est ex homilijs Chrysostomi, quas scripsit de Lazaro, eas nondum eramus nacti cum hæc scriberentur 201.p
Et sumus in uero, locus uarius 772.m
Et quid eligam ignoro, obscurius dictum 621.p
Euacuare pro abrogare καταργεῖν 356.f
Euangelium quid Græce 1.p
Euangeliũ Hebraice scriptũ an uiderit Hieron. 15.p
Euangelium Matthæi an Hebraice scriptum 1.f
Euangelia apocrypha 148.f
Euangelium Hebræorum apocryphum 80.p
Euangelium Nazarenorum 56.f. Item an Hebraice scriptum 42.m. 56.f
Euangelium Pauli, euangelium Dei 230.m
Euãgelistæ an alicubi memoria lapsi 13.f. Item 157.m. modio
Euangelistæ non fuerunt anxij in reddendis scripturæ uerbis 281.p
Euangelistæ non citant prophetas ad uerbum 24.f Item 153.m. 170.m

Euangeliſtarum fides 339.p
Euangeliſta citans iuxta LXX 60.m
Euangeliſta addidit de ſuo, duo 78.f
Euangeliſta Latina uoce uſus 233.p.25.m
Euangeliſta nec cum LXX. conſentit per omnia, nec cum Hebræo 57.p.83.m. Itē 106.m. Item 169.m Item 254.p.54 m
Euangeliſtarum uerba diſſonant 135
Euangelico negocio non admiſcendos affectus humanos 168.f
Euangelizo te, Græce non Latine 51.179.f
Euanuerunt, pro fruſtrati ſunt 349.m
Euchitæ Pſalliani 33.f
Eum, pro eam deprauate 252.p
Εὐδοκεῖν 22.m.432.m
Εὐδοκίαι 53.m.399.p. Item 163.f.188.m 620.f.657.p
Εὐδοκοῦμεν, dilute uertit uolebamus 651.p
Euertit, pro euerrit 198.m
Euge εὖ 100.m
Εὐλογίαι pro libertate 550. Item eleemoſyna 551.m
Eunuchus è Græco legit 294.m
Eunuchus unde dictus 79.p
Εὐνοῦστοι 520.p
Euroaquilo 331.m
Euſebius 572.m
Εὐθυδρομεῖν 307.m
Εὐφραινέσθω 194.p
Εὐτραπελίαι 611.p
Εὐώνυμα 81.p
Ex præpoſitio ſignificat originem 346.p
Exactor πράκτωρ. Tradat te 296.p
Exactores decimarum 432.f
Exaltare, pro in altum tollere 234.m
Excedimus, pro excidimus 538.p
Exceptionem argute detorquet Auguſtinus 77.f
Excipit bonos à nota 91.m
Exceſſus, pro obitu 185.m
Excidit, irritum factum eſt 193.f
Excidetur & mittetur, pro exciditur & mittitur 21
Excludere, includere 582.f
Ex contentione pro contentioſi 354.p
Excommunicatio 405.f
Excuſatio πρόφασις 261.m
Exempla ex philoſophis 220.m
Excuſſum uaticinium 444.f
Excuſſa lectionis uarietas 307.p.305.p
Excuſſa ueterum interpretatio 623.m
Excuſſæ cauſæ quas adducit Hierō. de diuortio 476
Ex & de quid differant 5.f
Exemplaria uetuſtiſsima quæ ſecutus ſum 5.p
Exhibeamus pro commendantes 540.m
Ex his quæ audierunt, locus uehementer obſcurus explicatus 715.f
Exhortatio totics pro conſolatione poſuit, oſcitans interpres 533.f.524.p
Ex fide in fidem quomodo intelligendum 346.p
Ex hoc, pro poſthac 158.m
Ex illo & de illo an differant 5.f.9.m
Ex ipſo, per ipſum, in ipſo 409.p
Exire pro diuulgari 270.f
Ex ijſdem uerbis quadruplex ſenſus 256.m
Ἔξις 624.p
Ἕξις, διάθεσις Ibidem
Ἐξισωῦσι 130.m
Exiſtimante, pro expectante 172.p
Ex multarum perſonis facierum, locus obſcure redditus 524.f
Ἐξόν abſolute poſitum 282.m
Ἐξουσίαι & δυνάμεις differunt 40.f
Exordium propheticum 1.m
Expectans pro ſpectans 215.m
Expoſitio dilucida 673.p
Expoſitio uaria 679.m
Expers, pro rudis aut imperitus 710.p
Explanatio 428.m.718.m
Explicatur nodus quē Hieronymus nō explicuit 14.f
Expugnare πολεμεῖν 567.p
Exquiro, requiro 357.f
Ex reſurrectione mortuorum, uarie poſſe legi 338.f
Ex ſanguinibus, cur pluratiue dictum 224.f
Exterminare quid Græce 36.f
Extra uineam, pro è uinea 87.m
Extremi iudicij dies omnibus incertus & ſemper expectatus 98.m
Exultat, uertit βραβεύετω 644.p
Ex uno peccato, non ex uno homine 375.p
Ex uno concubitu, locus palàm deprauatus 394.m
ἡρμοσάμην deſponsi 556.m
ἦχος pro rumore 176.f

F

FAber ab Eraſmo diſſentiens de Eloim 707.m Item 325.p
Faber Stapulenſis 173.f.363.m.369.m.497.m 514.f.547.p.552.m.613.m.633.f.643
Faber lapidarius 63.m
Fabiola publice pœnitentiam cōfeſſa eſt, quod uiro relicto flagitioſo alteri nupſiſſet 479.p
Fabiolæ oratio ad Paulū æquiſsimum iudicem Ibidem
Fabri excuſſa annotatio 458.p
Fabri opinio excuſſa Ibidem
Fabri ſententia expenſa 65.f.125.f.388.f.453.p
Fabri Stapulenſis laus 341.p
Fabula conficta de Thoma Aquinate 485.p
Fabula ridicula de ſacerdote indocto 297.f
Facere horam 81.m
Facere illum Græce, pro illi 85.f.108.p
Facerem pro faciam 485.f

Faciatis pro exigatis 171.p
Facies pro persona 140.p
Facies dicitur ire 186.p
Facilius semel discitur lingua Latina, quàm multæ balbutiendi species 226.p
Facta, pro cœpta 255.p
Facta est, pro extitit 227.m
Factor legis, durus sermo Latinis 354.m
Factum pro natum 336.m
Factum est istud caput aut angulus iste 87.f
Facundia Petri 284.p
Fallacia φαδιουργία 302.f
Falsi fratres 559.f
Familia, pro famulitio 285.m
Familia πατριὰ 285.m
Fascinare 576.p
Febribus pro febri 176.f
Festa in immensum multiplicata 55.m
Festo mediante 243.m
Festorum dierum multitudo noxia 422.m
Ficulnea pro ficu an Latinum 85.m
Ficus aridæ allegoria perperam accepta Ibidem
Fide, pro fine 451.m
Fidei, pro opportunitatis 610.p
Fidelis, pro fido, Latine 526.m
Fidelis pro quo Ambrosius humanus 670.p
Fidelis, certus 666.m
Fidelis, fidus 346.p
Fides, obedientia ὑπακοὴ 745.m
Fides, quomodo aggrauata 54.m
Fidei definitio 727.f
Fidei uocabulo excluduntur contentiosæ quæstiones 681.p
Fides uerbum, secus ab ecclesiasticis usurpatum, quàm à priscis 345.m
Fides, pro fiducia 728.p
Fieri uoluntas non sine tropo dicitur 34.f
Figuræ grammaticæ in diuinis literis 134.p
Filius hominis, p filio Adæ 42.f.52.m.70.m.220.f
Filius gehennæ duplo, quomodo accipiendum 93.m
Filius dei quomodo dictus est non nosse diem extremi iudicij 98.m.142.p
Filius hominis quomodo dictus fuisse in cœlo, priusquam ascenderet in cœlum 234.p
Filius quomodo dicatur principium 248.p
Filius perditionis & similia more Hebraico 262.f
Filij dicuntur omnes posteri 1.m
Filij diffidentiæ, idioma Hebraicum 596.f
Filij nuptiarum 119.p
Filij liberi 206.p
Finis, pro perfectione 399.m
Fixuram, pro figura 267.m
Flagelliferi ridiculi apud Italos 642.f
Flectetur pro flectet 424.m
Fœde lapsus Vulgarij interpres 641.f
Fœnerare δανίζειν 179.m
Fœnerator pro creditore 181.f
Fœnum pro gramine 194.m
Foras portam 293.f
Foris, pro ἔξωθεν 25.m
Forma dei 623.p
Formosi decreta rescissa 472.f. Refert simile quiddã Ioãnes Gerson in sermone Paschali Ro. pontificis sententiã fuisse publice damnatam à Schola Parrisiensi, etiam tubæ præconio. Et quod tamen definijt ea schola, hodie sequitur Ecclesia Romana
Forma μόρφωσις 355.m
Forma futuri, quo referendum 374.m
Forma serui, est falsa species peccatoris 623.p
Forma serui 286.f
Forma ὑποτύπωσις 685.p
Formam essentialem Aristoteles aliquãdo uocat μορφὴν, aliquando εἶδος, aliquando ἐντελέχειαν, quanquam μορφὴν, interdum usurpat pro forma accidentali 623.p
Fornicarij, an Latina uox 453.m
Fornicatio pro scortatione siue stupro an Latinum uerbum 452.m
Forsitan, pro utiq; 235.f.228.m. Sic enim
Forte, pro ὅτι 139.f
Forte pro utique non recte 53.p
Forum bifariam accipitur 52.m
Frangitur, pro tradetur 492.f
Frater absolute, pro Christiano 548.m
Fratres dicebantur omnes Christiani 560.p
Fratres qui Hebræis 63.m
Fratres Iudæis, qui eiusdem gentis 291.f
Fratris uocabulum quos complectatur 28.f
Fraudare quid proprie 461.f
Fraus pro damno 458.p
Fretum, mare, lacus 123.m
Fretum pro mari 43.f
Frigidam poposcit 50.m
Fructum plus 260.m
Fuit ad terram pro appulit 240.f
Furis nocturni similitudo 98.f

G

GAdareni 123.f.183.m
Galatæ qui 565.m.575.f
Galeam spem salutis, appositiue 655.p
Galilææ duæ 24.m
Gallorum pronunciatio 259.f
γαμεῖν Græcis cõmune uiro & fœminæ 70.p.98.p
γὰρ particula connectens orationem 4.f
Gaudere pro gaudete 434.m
Gaza ciuitas 294.p
γένηται præsenti significato 364.m
Gehenna quid Hebræis 28.f

Genealogia Christi uariat 171.f
Genealogia Christi 1.f
Genealogia seruatoris quosdam prætermittit 4.m
Genealogiæ Iudaicæ, cuiusmodi 662.m
Generatio, pro ætate hominum 97.m
Generatio uox ambigua 4.f
γένεσις 64.m
Generatio quid Hebræis 65.f
Genimen inaudita uox 20.m
Genitiuus rei non personæ 89.m
γεγυμνωμένον. γυμνόμενον 581.m
Gentilis quid proprie Latinis 32.p
Geraseni gadareni 123.183.m
Gergessa eadem quæ Gadara 43.p
Gerion triplex 649.m
Gerson alicubi minutula persequens quid Hebræis 159.f 17.f
Gethsemani 103.m.144.p
γυροκωμεῖν, γυροβοσκεῖν 675.f
Gignit & mulier 4.m
Gladij duo 210.f
Gladio perire, qui gladio percusserit quomodo accipiendum 104.m
Gladium emi iubet Christus quomodo intelligendum, uaria sententia, & irrisa cuiusdam impudens calumnia 209.m
Gladiũ portare ridicule iubemur, si nõ licet uti 212.p
Gladium quo consilio iusserit emi Christus 212.f
Gladius 210.f
Gladius Christi 213.p
Gloria καύχησις 430.p
Gloriatur, pro glorificatur 496.f
Glorificate & portate deũ, & Græci secus legũt 459
Glossema decretalium notatum 727.f
Gnidus insula 330.p
γνῶσις 661.m.694.p
γνώμη, συγγνώμη secundum indulgentiam 462.p
Golgatha & Golgoltha 108.f
Grabatum unde dictum 238.p
Gradatio 374.f
Græci gentiles 253.f
Græci addunt 311.f
Græci plus habent quàm nos 305.p Item 403.m Item 489.m
Græci codices quidam ad Latinos emendati 527.f
Græci diuerse legunt 413.m.509.m.305.m.317.f 327.p.356.f.563.f.744.p.768.m.771.m
Græci ægre receperunt Apocalypsim 777.f
Græci sermonis proprietas 252.f
Græci & Barbari 344.f
Græca lucidiora nostris 535.f. Item autore Hieronymo
Græca ambigua 553.p. absens autem confido
Græca planè solœca 777.p
Græcam figuram non expressit interpres 51.p
Græcis longe diuersa sententia 745.f
Græcus interpres ad Hebr. epistolæ incertus 706.f
Græcus, pro ethnico 345.m
Gratia cooperans 527.p
Gratia dei pro gratias ago 380.f
Gratiã, pro beneficio 546.m. Ibidem.f. in hac gratia
Gratia, pro gaudio, χάρις pro χαρά 467.m
Gratiam, pro gratia 227.p
Gratia, pro dono 343.m.495.p
Gratia plena 154.f
Gratiosi Ibidem
Gratia χάρις quid sonet Græcis 322.m
Gratia salui facti estis 597.m
Gregorius primus 473.p
Guilhelmus Budæus 29.p.196.m.201.m
Guilhelmus Grocinus 313.p
Guilhelmus Monteioius 650.m
Guilhelmus Varamus Archiepisc. Cantuariens. totius Angliæ primas, et regni totius cãcel. 112.649.p
γυνὴ mulier uel uxor 31.m

H

HAbere, pro posse 197.f.242.f.547.f
Habentes eandem retributionem, locus noue expositus 541.f
Habent Ioannem, non habebant 85.f
Habitus ἕξις 719.m
Hæc cogitate & agite 631.m. calumniator depulsus
Hæc, deest in nostris codicibus 175.m
ἁιματεκχυσία 725.p
Hæresis in bonã partẽ 328.f. Itẽ pro dissidio 491.f
Hæresis occulta 211.p
Hæretici philosophi fumos offuderunt difficultatibus 694.f
ἁμαρτία πρόσκομμα, quid differant 373.m
Hanc, pro hunc 660.f
ἑαυτὸς αὐτὸς 593.m. quod proposuit ei
ἑαυτοῖς ad utranq; personam 69.f
Hebraica duplicatio 193.m
Hebraica ueritas 60.m
Hebraice docti raro consentiunt 88.m
Hebraicum idioma 286.p.528.f.544.f.634.m
Hebraicus tropus 378.m.749.p
Hebræa, Syra & Chaldaica quid differant 125.m
Hebræa lõge aliter scribũtur à Græce scribentib. 3.m
Hebræam aspirationem Græci exprimũt per χ 3.m
Hebræi sero receperunt apices 27.m
ἁρμοσάμενον despondi 556.m
ἑκατόνταρχος, Hilario tribunus dictus, nobis centurio 41.p.146.f
Helias apud Malachiam 52.p
ἕλλην, pro pagano 490.p
Heluidianorum error 5.p
Henricus à Bergis episcopus Cameracen. 650.m

Herodes quis 17.m.64.p
Herodes tres 129.p
Herodes maior 170.p
Herodiani qui 89.f.129.p.133.m
ἑτερόγλωσσοι 508.f
ἕξις, διάθεσις 624.p
Hic & heic quid differant 58.m
Hic ὧδε 56.m.96.m
Hieronymi annotatio pugnat cum epistola ad Hebræos 729.m
Hieronymi annotatio expẽsa 10.m.12.p. Item 601.f 695.m
Hieronymi annotatio minuta 614.f
Hieronymi noua interpretatio 608.f.627.m
Hieronymi commentarios in Matthæum uideri decurtatos. 57.m.86.m. Eiusdem commentarij in Psal. ab impostore confusi. 62.m.77.p
Hieronymi annotatio excussa 10.m. Itẽ 11.p.140.p Item 610.f 624.m
Hieronymi opinio expensa, de uectigali ecclesiastico rum 74.f
Hieronymi sententia excussa aut expensa 308.f.12.p 13.m 14.f 28.p 63.m 74.f 102.m 287.p 323.p 589.f 653.p
Hieronymi rationes excussæ de diuortio 476.p
Hieronymus etiam post castigatum nouum testamentum reprehendit quod legimus 610.m
Hieronymus à seipso dissentiens 465.f
Hieronymus à calumnia defensus 49.p
Hieronymus de epistola ad Hebræos 736.f
Hieronymus Donatus, Venetus Patritius 493.p
Hieronymus attactus 587.f
Hieronymus ab Augustino longe dissentiens 572.p
Hieronymus emendans in commentarijs hãc quam habemus æditionem 594.f In redemptionem
Hieronymus memoria lapsus 113.f Item 556. despondi
Hieron. detorquens nõnihil uerba scripturæ 460.m
Hieronymus indicat quiddam omissum esse in uaticinio Esaiæ 57.m
Hieronymus sibi non constans 557.m.595.m
Hieronymus quod se testatur emendasse in nostris codicibus non habetur 610.m
Hieronymus contaminatus 646.m
Hieronymus taxat nostram æditionem 670.f
Hieronymus taxat interpretem 453.m
Hierosolyma, orum & Hierosolyma, mæ, utrunq; dicitur 12.f
Hierosolyma multis dicta nominibus 584.p
Hilarij lapsus in Osanna 83.f
Hilarij distinctio 223.m
Hilario LXX interp. sancta autoritas 84.p
Hilarius leuiter Græce doctus Ibidem
Hilarius unus nobiscum faciens 51.f
Historia, de muliere adultera in multis nõ est 245.m
Historiæ humanæ quales 272.m
οἷς, pro ᾧ 598
ἱμάτιον, χιτὼν 31.p
Homiliæ in Ioannem falso Origeni inscriptæ 222.f
Hominum, pro nominum mendose 276.p
Hominis tres partes 655.f
ὁμοίωσις, ὁμοίωμα 373.f
ὁμόσιον eiusdem essentiæ 221.m
Honorare parentes quid 66.p
Honorare quid Hebræis Ibidem
Honore inuicem præueniẽtes, sensus ambiguus 413.p
Honore pro subsidio 413.p.642.m.658.m
Honor pro abstinentia à coitu 751.p
ὅδε ὅδε 727.p
Hora crucifixionis diuersa 146.p
Hora pro tempore 261.f.703.f
Horæ diei apud Iudæos 252.m
ὁρίζειν declarare & definire 337.m
ὁρίζειν & προορίζειν quatenus differant 591.f
ὁρμάω 43.f
ὡς ἐπὶ ἐπεῖν, apud Paulum, nusquam aliàs reperitur 722.p
ὡς non conditionem sonat, sed similitudinem 35.f
Hostien. de diuortio 470.f
ὅτι omissum recte ab interprete 357.f. faciamus, & mox male additum, quia non est iustus
ὅτι εἰκῇ ὡς sumptum 38.m
ὅτι cum habet uim affirmandi 105.m
ὅς pro οὗ 497.m
Hugo Cardinalis notatus 44.f.58.p.539.f
Hugonis Cardinalis taxata etymologia 79.m
Hugo à Charo 667.f.689.f
Huius mundi, id est, Græciæ 454.p
Humana exempla 490.m
Humanæ historiæ quales 272.m
Humanius curare uictum quàm uindictam 210.f
Humiles abiecti 415.p
Humilitas Mariæ, ταπείνωσις nõ sonat uirtutẽ 157
Hyemare pro hybernare 256.m
Hymno dicto 102.p
Hypallage temporis 729.m
Hyperbaton longũ 341. Item 715.m.565.m. in gratia Christi
Hyperbaton 291.p. Item 344.m. Item 533.p
Hyperbole quomodo accipi possit, Bethleem non esse minimam 15.p
Hyperbole autore Origene 342.f
Hyperbole 27.m.32.f. Item 270.p.635
ὑπερνικᾶν 390.m
ὑπερπροσδύομαι, ὑπὲρ addit epitasin 543.m
ὑπερυψόω 624.m
ὑπηρέται 150.m
Hypocrita Græcis histrio siue actor 32.m

ὑπομονὴ 727.f
ὑπόστασις, argumentum 550.f
ὑψηλοφρονεῖν, μέγα πνέειν 406.m

I

Iacobus aliquid tribuens legi 319.f
Iacobus, cognomento Iustus 568.m
Iacobus decimus tertius apostolus Ibidem
Iacobus qui scripsit epistolam non est de numero duodecim 737.p
Iacobus prophetiam nõ adducit ad uerbum 366.p
Iambres, Mãbres de quibus nihil legitur usquã 306.p
Iam enim securis, legendũ iam enim & securis 21.p
Iam, pro posthac 238.m
Iconia duo 304.m
ἰδὲ εἰδέ 355.p
Idem dicere, pro consentire 438.m
Idioma Hebræum 286.p.528.f.544.f.634.m
Idipsum inuicem 414.f
Idipsum sapere, pro concordes esse 630.p
Idoleum quid 482.f
Idololatria & hæresis, fornicatio est secundum Augustinum 475.f
Idolotica, pro idolothyta 482.f
Iechonias idem Ieoachim 3.p
Ieiuniorum onus 55.p
Iesu infantia fabulosa 230.f
Iesu innocentia omnium testimonio cõprobata 107.f
Iesu nomen additum 4.f
Iesu nomen unicum 286.p
Iesum, pro seruatorem 303.m
Iesu, pro Iesum 494.f. Ibidem dominus Iesus, pro dominum Iesum. aliàs pro eius 4.f
Iesu seruatoris nomen idem esse cum nomine Iosue ducis, aduersus calumnias Iudæorum 9.m
Iesus additum 43.70.m
Iesus filius Ioseph 232.f
Iesus quomodo dictus est profecisse 169.m
Imber, nimbus 195.f
Imitatores, pro coimitatores 829.f
Immolaticia 306.f
Immunditiæ omnis in auaritiam, noua Hieronymi interpretatio 608.f
Impar coniugium 630.m
Imperauit pro increpauit 42.f.176.f
Imperator Cæsar 265.f
Imperator nullus adhuc tenuit totum orbem 161.m
Imperet deprauate pro increpet 775.m
Impia uita Christianorum facit, ut Turcæ de Christo male sentiant 356.f
Impietas pro impietates 406.f
Implere pro perficere Hebræis 9.f
Impœnitens 352.p
Impostor πλάνος 111.m
Impudens ingratitudo 71.p
Impudentia ingrata 753.m
Inabsolutum apud nos 122.m
In alijs linguis 279.m
Inanis pro paupere siue egeno 455.m
In capite habens 490.f. uelato capite
Incentrices, διάβολοι 697. non criminatrices
In carnem unam legendum 78.m
In carnem sicut in patrem 549.p
In catalogis nominũ, frequens error scribarũ 587.p
Incipiens esse annorum XXX 172.f
Incipientes μέλλοντες 283.m.332.m.739.m
In cogitationibus 347.f
In concupiscentijs, pro per concupiscentias 348.m
Inconsistens 697.p
Incredibiles pro increduli 697.p
In decem millibus, iuxta hebræam dialecton 198.p
Inde ne exeatis, pro & inde exeatis 195.f
Inde sperantes ἀπελπίζοντες 179.f
Indignari uertit χολαῦ 243
Ineptas uertit βεβήλους 674.p
In faciem, pro palàm, siue ficte 571.m. Rursus pro, εἰς τὸ τέλος 531.m
Infantes νήπιοι, quod uertere solet paruuli 355.m
Infideli deterior est, quomodo intelligendum 676.m
In figura pro figuræ, deprauatum 487.m
In finem 531.m
Illuminatio Euangelij gloriæ Christi, locus obscurus & uarie lectus 533.f
Infirmitas ferenda, non alenda 421.p
In genealogijs non anxie digladiandum 175.p
Ingenium pro ingenuo 547.p
In habitu ornato, nõ recte expositũ à quibusdã 668.f
In hunc modum 224.m
In hominibus bonæ uoluntatis, exactius declaratum quàm hactenus 162.m
In his omnibus, pro super hæc omnia 201.m
Inimica, pro inimicitia 382.f
In idipsum, pro in unum 462.p
In illo, pro in illum 482.p
In ipsa, pro per ipsum 634.f
Iniusticia, quæuis improbitas 456.m
In mendacio, pro per mendacium 348.p
In Mose, per Mosen 486.f
Innocens ἄκακος 435.m
Innocentij tertij causa excussa 477.m
Innocentius tertius 472.f.473
In nomine 286.m
In nomine prophetæ quõ intelligendum 50.m
In omni prætorio, pro in toto prætorio 620.m
In palàm 243.p
In promissione, redundat autore Hieronymo 616.p
In, pro per, apud Hebræos 74.p.442.m
In pro per, siue cum, apud Hebræos 198.p.442.m
In proxima, pro in circumiacentes 129.f

In quem

In quem, pro in quæ 746
In quibus, pro inter quos 341.m
Inquit additum 274.m
Inquiunt, pro inquit 554.m
In quo omnes peccauerunt, uarie expositum 346.f
In remissione, pro per remissionem 160.m
In sanctificationem, deprauate 745.m
Insigne castrorum, pudenda deprauatione 333.m
In similitudine præuaricatione Adæ 373.m
In similitudine, pro per assimulationem 348.p
Insinuans, pro allegans 309.p
Insitio & insertus, pro insitus 406.f
In spiritu & igni 21.m
In sublime tolli 194.f
Insulsus pro fatuo 136.f
Instans & præsens 464.f
In suo sensu abundet 422.f
Instauratur, pro recapitulatur. Apparet interpretem legisse ἀνακεφαλαιοῦται 418.m.593.p
Institæ, fasciæ sepulchrales 253.p
Institutus sum μεμύημαι 632.p
Instruite, pro instaurate mendose 588.m
Intellecta conspiciuntur 347.p
Intentator, pro qui non tentat aut tentatur 738.p
Inter nos, in nobis 225.p
Interficere ἀπαχειρίζεσθαι 329.p
Interpres Theophylacti de suo mutat quædã 716.p
Interpres male uertit 65.f.82.f.83.359.f.362.p
Interpres aliud legit 433.f
In supereſt 531.p
Interpres idem uerbum uarie uertit 232.p
Interpretis inconstantia 84.f
Interpres Græcam uocem reliquit 146.m
Interpres oscitabundus 153.f.257.m
Interpres est ausus mutare numerum 411.m
Interpres ausus addere de suo 177.m.303.p.551.p
Interpres ausus mutare Græca 182.p
Interpres copiæ affectator 205.p 293.m 359.f 739
Interpres dormitans 82.f.89.m. & 204.f. 209.p & 224.m.288.m.318.f.382.m.354.f.432.f 525.f.514.m.721.p
Interpres excusatus 780.p
Interpres ἰδιωτίζων 83.p.89.m.257.f.261.p 262.m.288.m.328.m.329.m
Interpres collaudatus 361.f.459.m. Item 608.p obscuratum &c. Item 652.p. aspectu non corde Item 725.m
Interpres obscure uertit περιπλοφορημένως 149.m.138.p.405.p
Interpres amore latinitatis recedit à uerbis 107.f.& recte 292.m
Interpres mitigat Græca 307.p
Interpres non expressit sensum 318.m
Interpres laudatus quod à uerbis recedat 282.m
Interpres parum attentus 290.m
Interpres Theophylacti fœde lapsus 641.f
Interpretatio quorundam reiecta 272.m
Interpretatio locorum de diuortio 471.m
Interpretatio noua 90.m.300.m.346.f.387.p
Interpretatio uera germanaq; 446.f
Interrogant pro dijudicant 483.m
Intinxit pro intingit 101.m.143.p
Intrare & exire, pro conuersari 277.m
Inuenire, parum eleganter 5.m
Inuenisti gratiam 156.p
Inuentus pro compertus 202.m
Inuestigabiles pro imperuestigabiles 409.p.601.p
In uno spiritu, pro in unum spiritum 496.p
In uobis metipsis, pro inter uos 753.m
Ioannes Andreæ de diuortio 469.f.470.m.472.p
Ioannes non præfertur prophetis 51.m
Ioannes quædam ignorauit 231.f
Ioannes quomodo Christum nescisse dictus, quem ante digito ostenderit 229.f
Ioanni Euangelistæ quædam in sermone peculiaria
Ioannes XXII. Papa 472.f (232.m
Ioas non erat filius Ochoziæ iuxta Philonem 174.f
Ioci insulsi ex sacris literis 611.p
Iocus mimi ex Athenæo 5.f
Iocus de Homero cur orsus sit Iliadem à uoce μῆνιν 126.p (42.f
Ioseph cur uoluerit Mariam dimittere, atq; inibi reiecta quorundam opinio 8.m
Ioseph dictus pater Iesu 166.p
Ioseph Arimathæus 146.f
Ioses non Ioseph 63.f.111.p
Ioses 287.f
Iota & apex quid sit in Euangelio 27.p
Ipsa, pro ultro, siue per se 239.m
Ipse pro ultro 262.p
Ipsis, pro ijsdem 440.f
Ipso pro eodem 441.m
Iracundia παροργισμὸς 609.m
Irasci uetitum à Christo, à nobis excusatur 474.p
Ironia in sermone Christi 104.p. dormite & requiescite Item 477.p. Contemptibiles &c.
Ironia in literis sacris 562.f
Iscariotes 46.m.101.m
Isidorus notatus 7.p
Israel uir uidens deũ, hactenus perperam intellectum ἰσχυρῶσαι uidere 568.p (393.f
Italia, pro Attalia 305.m
Ita, pro etiam 192.m
Ita quomodo affirmat 30.p
Ita ut ardeam 501.m
Iter sabbati 96.p
Iterum secundum 236.f
Iubemur benefactis iniuriã illatã rependere 474.p

Iudas trinominis 46.m
Iudaicæ genealogiæ 662.m
Iudæa duas tribus complectitur 12.m
Iudæa, pro tota gente Iudaica 275.p.280.m
Iudæi baptizati 93.m
Iudæa natura 575.p
Iudæi religionis uocabulum 280.m
Iudæi subditi Cæsari 265.m
Iudæorum bella 170.f
Iudæus quidam calumniator notatus 48.f
Iudæorum sectæ uariæ 335.f
Iudaicare Hebræis, pro condemnare 39.m. Item 234.m. Item 456.m
Iudicare inter diem & diem quid 422.p Nam alius iudicat
Iudicare pro statuere 424.m
Iudicium pro condemnatione 141.p
Iudicium ueterum de Apocalypsi 782.p
Iudicij extremus dies omnibus incertus & semper expectatus 98.m
Iugum domini suaue 53.f. quomodo aggrauatum inibi
Iunctura ἀφὴ 607.m
Iunior pro contempto 209.p
Iurare quatenus uetemur, excussum præter ueterum opinionem 29.f.30.p.513.m
Iurat Paulus 558.p.568.m
Iusiurandum à Christo prohibitum, à nobis recipitur
Iusiurandum quatenus licitum 513.m (474.p
Iussit, pro compulit non recte 65.p
Ius repudiandi immodicum apud Iudæos 77.m
Ius diuortij 366.p
Iustus pro bono quocunq; modo 6.p
Iusti, pro iuste, mendose 514.p
Iustificare, glorificare 388.p
Iusticia, pro iustus sicut uita pro uiuus 539.m
Iusticia regni cœlorum 88.f
Iustus ex fide uicturus est 346.m.578.f
Iustus uix saluabitur, aliter est apud LXX. 755.p
Iuxta Hebraicam ueritatē. Item iuxta LXX. 281.m
Iuxta propositum, duplex sensus 387.m

K

Καὶ apud Lucā sic aliquoties additur ut uideatur superesse 177.m
καὶ apud Græcos aliquoties habet tacitam uim ratiocinandi 511.f
καί τοι, quan quàm 717.p
κακόηθεια 350.p
καταβολὴ 62.m.591.m
κακία & κάκωσις quid differant 39.p
καταβραβεύειν 640.m
καταρχεῖσθαι uarie uersum ab interprete quid sit
κατατομὴ, περιτομὴ 627.p
κατηχεῖν 507.m
καταστρηνιᾶν 676
καταργάζεσθαι, ἐνεργεῖν 624.f
κέλευσμα 653.f
κοινοῦν, prophanare 68.p
κομᾶν 491.m
κοσμοκράτωρ noua uox 618.p
κωμόπολις 117.m
κυλλοὶ qui Græcis 69.p
κυρία, nonnunquam concionem sonat 528.m
κύριε ἐλέησον 258.m
κυρόω 579.m

Labi & cadere quid differant 557.f. nunquid
Laborantem agricolam, sermo perturbatior explanatus 686.p
Lac rationale manifesta deprauatio, & locus à multis perperam citatus 747.f
Lacus 123.m
Lacus uinarius 781.p
Languens νοσῶν 679.f
Languor, pro morbo 117.m
Lapis molaris ὀνικὸς 75.m.201.f
Lapsus in hæresim dirimit matrimoniū consummatum 470.m
Lapsus interpretis, alia duo 31.p Item 119.p
Lapsus recentum Theologorum 714.f
Lassea 330.m
Latina uoce usus Euangelista 27.p.129.m. Item 233.p. Item 255.p. Linteū item 307.f. Itē 330.m Et sicariorum &c.
Latini codices plus habent 394.f
Latinam uocem ridicule per Græcam interpretatur
Latro, pro κακούργος 686 (311.m
Laurentius Valla uide in Valla
Laus in exhortando 546.m
Lazarus quid Hebræis 200.f
Lectio uaria apud Græcos 315.f
Lectio diuersa 70.p.76.p. Item 555.p. sed ipsi in nobis. Item 560.f. si gloriari oportet 581.f
Lectio & distinctio diuersa 600.f
Lectio latina præfertur 515.p
Lectio noua 693.f omne quod in mundo
Lectio duplex 53.p.273.m.418. Itē 342.m. Item 36.m. Itē 613.p. Et illuminabit te Christus 639.f
Lectio triplex 339.& 340.516.f.566.p.580.m
Lectio uaria 76.p.& f 617.f
Lectio prorsus diuersa, olim tum apud Græcos, tum apud Latinos, Omnes quidem resurgemus 515.f
Lectio nostra deprauata 423.m.618.m
Lectio Chrysostomi & Theophylacti 437.p
Leges humanæ ut pharmaca pro morbis mutantur 467.m
Legio, uox Romana usurpata Euangelistis 123.f
Legistis & cognouistis deprauate pro legitis & cognoscitis 525.m

Lenitas

Lenitas ac manſuetudo Pauli 528.f
Lex auditur quaſi loquens 583.m
Lex pro iure 381.f
Lex quando abrogata 116.m
Liber de dogmatibus eccleſiaſticis non uidetur Auguſtini, quum idem eadem tradat ad quæſtionem Dulcitij tertiam 517.m
Liber inuolutus, pro libro qui uoluitur 779.m
Liberet eum ſi uult perperam legitur uulgo 104.f
Libros deprauari patimur æquo animo 227.m
Librum de Hebraicis nominibus non eſſe Hieronymi 721.m
Lictores ῥαβδοῦχοι 308.f
Lignum, fœnum, ſtipula, quõ intelligendum 446.p
Lilia agri 38.f
λιμὸς fames, λοιμὸς peſtis 95.m
Linguarum miraculum raro legitur 298.f
Linguæ donum non erat perpetuum 299.m
Linguæ tres præcipue 215.m
Linteum Græce uſurpatum 255.p
λιθοβολεῖν κεφαλάσωσαν 139.m
Lithoſtrotus 265.p
Litigare μάχεσθαι 242.p
Litera, pro literæ & ſpiritus 530.f
Loca apud Paulum, quæ diuortium prohibent 473.f
Loca in literis ſacris, quæ uidentur prohibere diuortium 473.f
Locuples 750.f
Locus à calumnia defenſus 87.m
Locus ad teſtimonij pondus facit 229.p
Locus aliter explanatus 76.p ſectas non metuunt
Locus anceps 365.f
Locus antehac non ſatis intellectus 642.f Item 197.m.714.p.759.f.760.m
Locus apud Paulum, qui maxime aduerſatur diuortio, ſolutus 478.m
Locus apud nos corruptus 564.m.549.m 598.f.656.m.660.m.756.f. Item 636.f quam operatur &c.
Locus apud nos bene lectus. In gloria patris 624.m
Locus bifariam explicatus, ſimul conſolari 343.f
Locus citatus ex apocryphis 775.p
Locus deprauatus, ut coniectandum eſt 319.p
Locus correctus in Ambroſio 654.m
Locus diſcrepans prima fronte 291.m
Locus difficilis noua ratione explicatus 771.f
Locus diuerſus apud Græcos, qui autem ſubminiſtrat
Locus & uarius & obſcurus 424 (551.f
Locus falſatus apud Latinos 625.m
Locus expenſus per Origenem 79.f
Locus hactenus perperam enarratus 751.p
Locus hactenus parum apte recitatus à Theologorum uulgo 410.p
Locus incõmode redditus 328.f. nullam cauſam
Locus inſulſiſsime à quibuſdam enarratus 751.m
Locus inuolutior 449.f.494.f
Locus inuolutus & uarie explicatus 321.p 375.p.456.f.628.p
Locus in Ambroſio deprauatus 627.f
Locus longe aliter à Græcis & lectus & expoſitus quàm à noſtris 351.m.353.m
Locus multifariam expoſitus 676.m
Locus noue expoſitus 79.f.90.m.300.m.346.f
Locus mutilus 234.f (442.p
Locus noue & præter communem citationem explanatus 623.p
Locus obſcurus & uarie expoſitus, honora patrẽ 70
Locus obſcurus enodatus 94.m.244.p.428.m 449.f.424.m.428.m.526.p.544.f.621.m 641.m.706.717.m
Locus obſcurus & inuolutus 464.m. qua conſolamur 526.p. Vt ſit apud me
Locus obſcurus, unum quidem in monte Syna 583.f
Locus obſcure redditus ab interprete 449.f 539.m.589.p.620.f.750.m
Locus obſcurus & uarie lectus 522.p. Item 533.f
Locus olim quibuſdam ſuſpectus in epiſtola ad Hebræos 719.f.722.m.726.m
Locus olim notatus de Iephthe 730.m.733.m
Locus palam deprauatus 394.m
Locus perperam expoſitus 644.p
Locus perplexus diſcuſſus 681.m. Item 762.m. qui paululum fugiunt
Locus pro argumento 264.m
Locus qui olim in latinis codicibus erat omiſſus, autore Hieronymo 466.p
Locus ridicule redditus 293.p.318.m
Locus uarie intellectus 628.p ut ſtercora
Locus uarie lectus & expoſitus 523.m. Et ſi pœniteret 543.m. in faciem reſtiti. 515.m.570.p
Locus uarie expoſitus quum enim luxuriatæ 430.m 446.p.576.f.671.m.676.f
Locus uariæ lectionis, de igne rapient 776.p
Locus unde quidam colligunt confeſsionem ſacramentalem 744.m
Locus uulgo parum intellectus 638.m.595.m.853.p
Locus perperam citatus, olus manducet 421.m
Locutio Græca male reddita, quid nobis & tibi 43
Λογίαι 413.p. Loquitur ad ædificationem 520.p
Λογομαχίαι 680.p
Λογομαχεῖν 686.m
Λόγος, multa declarat 218.m
Longe agente 198.m
Lucas audita ſcripſit non uiſa 148.f
Lucas addit aliquid de ſuo 280.f
Lucas cuius laus in Euangelio 548.f
Lucas magis Græce quàm Hebraice doctus 60.f.148

Lucas medicus 645.f
Lucas unus totam uitæ Iesu seriem prosequitur 149
Lucas sequitur septuaginta 176.p.294.m
Lucæ duo libri unum opus 218.p
Lucetis pro lucete 625.p
Lucrifacere, pro accersere 332.p
Lunatici qui 25.m
Luscus quid proprie 136.f
Lux mundi 211.p Item 220.f
Luxuria quid 614.p
Luxuriari καταστρηνιᾶν 676.f
Lyrani & Thomæ opinio expensa 355.f
Lyranus notatus 36.f Item taxatus 298.p Item 318.m.454.p.665.m.595.m.741.p
Lyranus tota aberrans uia 759.f
Lyranus & Carrensis taxati 317.m.265.p.333.p
Lyranus 34.m.607.f.748.f.751.m.777.m
Lystra pro Myra 329.f
λύτρον 38.p

M

Mageda, magdala 69.m
Magi qui sint 12.f
Magis corrigentis 758.f
Magis pro potius 132.m
Magis pluris, Solœcon 38.m
Magister sententiarum de diuortio 469.m
Magnates quomodo monendi 575.f
Magni dei seruatoris duplex lectio 699.p
Maiestas pro gloria 81.p
Maior horum, pro maxima ex his 75.m.452.f
Maior, minor 395.m
Maiorem sui, pro maiorem se 721
Maius Ioanne, noue dictum 239.m
Μακαρισμὸς μακαρίοτης 582.m
Μακροθυμεῖν leni animo esse & lento ad uindictam
Μακροθυμία 76.f (603.f
μαλακῶς ἔχειν 45.m
Maledicere, pro deuouere 414.m
Maledictum pro maledictione, sine causa dixit interpres 578.f
Maledictus omnis homo, locus ex Hebræo uarie uersus 578.m
Male pro misere 68.m
Malignitas pro asperitate morum Græcis κακοήθεια
Mali pro miseri 613.m (350.p
Mamma nutrire 207.m
Mammona Syrum uerbum 38.p
Mandauit pro mandabit 23.m
Manducet olus 421.f
Manat deprauatum in manet 360.m
Manicare, pro mane uenire 208
Manichæis etiam saxa uiuunt 223.p
Manifesta deprauatio 678.p
Manifestus error interpretum recentum 752.m
Manus nostræ contractauerunt, locus uarie distinctus
Manserit, pro manserint deprauate 669.p (764
Maranatha 522.m
Marcus abbreuiator Matthæi, autore Augustino 22
Mare 123.m
Maria & Mariam 154.f
Margarita Caroli Cæsaris amita 2.m
Maria turbatur aspectu & uerbis angeli 156.p
Mariæ paupertas munda 161.f
Mariæ quidam plus tribuere uidentur 169.p.780.f
Maria quiddam nesciuit 168.m
Mariæ imperfectum aliquid tribuit Chrysostomus 58.f
Μαθητεύω doceo & sum discipulus 63.m.111.m
Matrimonia perplexa 480
Matrimonia paria & imparia 463.m
Matrimonia olim ab episcopis dirempta 467.f
Matrimonij uinculum arctissimum 55.m
Matrimonij ius adimere immerito, non solum immane est, uerumetiam periculosum 471.m
Matrimonium impar 463.m
Matrimonium sacramentum 476.m Item septimum sacramentum 610.m
Matrimonium monachismo soluitur 470.p
Matrimonium consummatum, lapsus in hæresim dirimit 470.m
Matrimonium nemo contrahit nisi ut sit perpetuum 477.p
Matrimonium temere initur apud Christianos, quum sit indissolubile 479.m
Matrimonium interdictum sacerdotibus 679.m
Matthæus an Euangelium scripserit Hebraice 42.m
Matthæus dissonãs à propheta uerbis, nõ sensu 135.p
Mea uindicta 415.m
Meditari μελετᾶν, non recte expositum à Thoma & Hugone 675.p
Mediator, μεσίτης, uerbum peculiare sacris literis
Μέγα πνέειν 406.m (580
Megistanes, magnates 129.m
Μέλη, μόρη 497.p
Melchisedec 721
Melite insula, deprauatio manifesta 333.p
Melote 731.p
Melius, pro meliora 733.f
Μέλους, pro μόρους 607.f
Memorari pro meminisse 158.f
Memoria, nõ μνήμη, sed μνημόσυνον 101.m.343.p
Memoria, pro mentione 343.p
μὲν coniunctio omissa 460.p
Menandri senarius 513.f
Mendacium ubi situm de quo Augustinus 573.m
Mendax, & mendacij pater 248.f
Mendax, non qui mentitur, sed qui non præstet quod promittit 357.p

Mendicitas

Mendicitas ociosa improbanda 161.m.660.m
Mendum manifestum apud nos 268.f.509.p.563 656.m.660.m.751.m
Mentiri inuicem inepte redditum 643.m
Mentiri spiritum sanctum 288.m
Merces ἀνλμιδία 348.f
Meretrices præcedunt 86.m
Μεριμνᾶν quid proprie 38.m. Item 47.f
Meritum & gratia pugnant inter sese 157.m
Messias 220.f
Μετὰ præpositio uarie usurpata 134.p
Μεταμέλεια, μεταμέλεσθαι 544.p
Μετανοεῖν, mutatum mente sonat, non afflictionem corporis 18.p
Μετεωρίζεσθαι ad astrologos pertinet 194.f
Μεθοδεῖαι insidiæ 618.p
Μεθοδεύειν 606.f
Metreta, cadus 233.p
Μετροπαθεῖν 718.m
Metropolis unde dicatur 7.p
Μὴ ὄφελε 20.f
Μὴ ὄντα 362.m.441.m
Michael archangelus 775.p
Mihi uindictam pro uindicta 377.f.726.f
Minister 150.m
Minister pro administrator 722.f
Minorauit, pro minus habuit, parum latine 548.p
Minores Franciscani 100.f
Minutissima in scripturis non negligenda 535.p
Miraculum raro legitur 29.f
Miserationes 409.f
Misericordia, pro beneficentia 44.m
Misericordia pro miserationes 409.f
Missa quomodo creuerit 164.m
Missus ἀπεσταλμένος 223.m
Missus est foras 260.m
Mittere pro proijcere 66.p
Mittitur & ardet 260.f
Μνημόσυνον 143.p
Μνησθῆναι καὶ μνησθεῖσα 4.f
Modestia, pro humanitate 631.p
Modestiæ laus 649.m
Modicum lumen in uobis, non recte accipi uulgo 261
Modicum. subaudi tempus 256.p
Modicum pro pusillo 261.f
Modio Romana uoce usus Euangelista 27.p
Modo, pro nunc 104.f
Modicum, subaudi temporis 256.p
Modus & instrumentum, Græcis datiuo exprimitur 529.p
Modus pro modo uerbi 675.f sperauit in domino
Molestia ac tædium huius operis 113.p
Mortale, pro mortalitate, more Græcorum 557.p
Mortificatos in carne, deprauatio in nostris cui dens 752.p
Morus arbor 202.p
Moses propheta 285.p
Moses enim scripsit, locus deprauatus 399.m
Multi pro omnes 374.f. ut illic qui pro multis effundetur
Multorum nominum reges 174.p
Multa coacte detorqueri ad Christi matrem 780.f
Multitudo festorum noxia 422
Multi eorum qui habebant spiritus immundos 293.p
Multo precio sior sit auro, Græcis longe diuersa lectio 745.f
Mulier, pro uxore 460.p
Mundus de Græcia dictum 454.p
Mundus, quicquid est temporarium 581.m
Mundus pro summa 741.p
Municeps πολίτης 320.m
Mundicies pharisaica 93.f
Munus quodcunq;, locus uarie expositus 66.m
Musaica quæ hodie in templis 508.p
Mutabis, pro uolues ἑλίξεις 706
Mutata persona 227.p.380.f.725.f
Mutatum, pro eius Iesu 4.f Item uocabitur pro uocabunt
Mutatus numerus 588.m
Myra 329.f
Myrij pro innumeris 405.f

N

Νὰι 53.m Item 69.p. pro imò. 359.p
Ναί καὶ ὄ 526.f
Nardi folium in unguentis 142.m
Nardus pistica Ibidem
Narratio quæ sibi non constans uidetur 290.f.321.m
Nasci denuo, bifariam acceptum 233.f
Nathan fuisse prophetam 173.p
Nati mulierum qui, contra opinionem Hieronymi 51
Natum, pro conceptum 9.p
Natum, pro seminatum 122.f
Natura positum, pro omnino 598.p
Natura Iudæi 575.p
Nauicula πλοιάριον non πλοῖον 240.f
Nauicula, pro naui 42.p.34.f.95.m
Nauicula Petri cuius typus arca Noe 42.m
Nazareus quid Hebræis 17.f
Nazianzenus 173.m
Neapolis 307.f
Necessariora pro necessaria 496.m
Necessitas pro autoritate teste Augustino 417.m
Necessitates pro memorijs 414.p
Nec filius dei nouit diem extremi iudicij 97.f
Nec passum pedis 290.f
Νέκρωσις 363.p
Negare in Christum, & negare in Christo 482.f

Negationes duæ pro unica 27.m.481.m.482.f 484.p ὄμὴ 485
Negationes tres pro una 96.p
Negatio corrigens non remouens 136.m
Negatio conduplicata 137.m.203.p.nolebat
Negatio eadem trifariam accepta 215.m
Ne gustaueris, μιμητικῶς 642.p
Ne iraſcaris 474.p
Ne in melampygum 502.p
N. ἐφελκυστικόν 2.p
Nemini conſenſeritis, ſupereſt apud nos 585.f
Nemo detrudendus ad profeſſionem cœlibatus 79.m
Neophytus, quis & unde dictus 671.f
Νέος & καινὸς quid differant 545.p.119.m
Neq; præſentia neq; futura, neq; fortitudo, addita 390
Nequam, pro facinoroſus 215.p
Nequam, pro malus 37.m
Ne quando, pro ſi quando 689.m
Neq; uicinos neq; diuites, pro neq; uicinos diuit. 197
Nequitia pro aſtutia κυβεία 606.p
Nequitia pro malicia 349.f
Ne ſupra quam ſcriptum eſt, locus obſcurior 449.f
Nicolaus proſelytus 290.m
Νεῖκος νίκος 519
Niger Græce 302.p
Nihil, id eſt peccatum 222.m
νηπιάζειν 508.f
Νήπιοι, & μωροὶ quid differant 53.m
Νήπιοι, pro ἄπιοι 648.f
Νήφειν duo declarat, uigilare & ſobrium eſſe 691.f
Νήφειν uerbum anceps 697.m
Niſi iurantis, uelut & ſi 720.f
Niſi unicuiq; ſicut diuiſit dominus, uarie legitur 463
Niſi ἢ μὴν aduerbium confirmandi 720.f
Nocte & die ſecus quàm ſolet appoſitum 122.m
Noctis diuiſio 143.f
Nodus bifariam explicatus 134.m.290.f
Nodus explicatus quẽ Hieronymus nõ explicuit 14
Nolite dare, pro ne detis 39.f
Nomen, pro nomine in Euangelio 62.m.94.f 106.m.119.m
Non anguſtiamini 541.m
Non anxie numeranda, quæ recenſentur à Paulo 587
Non cognoſco 156.m
Non cognouiſti 257.p
Non creditis, pro non credite 257.p
Nondum erat ſpiritus, quomodo intelligendũ 224.f
Nondum aſcendo 243.m
Non enim qui in manifeſto Iudæus, ſermo inabſolutus ex Hebraiſmo 356.m
Non eſſe, quomodo dicti ſunt infantes 17.p
Non eſt ambitioſa, dure redditum. pro οὐκ ἀχθομενεῖ 452.p
Non eſt meum 82.m
Non extare quod Origenes & Chryſoſtomus ſcripſerunt in ultimum caput Matthæi 112.m
Non ex operibus &c. uox delicatorum militum quibuſdam uidetur, quum ſit uox Pauli 701.p
Non habent, pro non poſſunt 197.f
Non intellexerunt, additum apud nos 351.m
Non, pro nondum 68.m.243.m
Non entia dicuntur Hebræis contempta 367.m Item 362.m.441.m
Non omnes morientur 516.m
Non ſolum, peculiare Græcis 364.f. Item peculiare Paulo 386.p
Non ſtatim Hebraice ſcribit qui ſcribit Hebræis 42
Non ſumpſerunt 99.f
Non temere definienda quæ probari non poſſunt 167
Non ultra, pro nondum 527.p
Non quiſquis præſcitus, idem & deſtinatus 388.m
Non uolebat, pro non ualebat 242.f
Νοσεῖν 680.p
Νόσος morbus uerius quàm langũor 46.p
Νόσος & μαλακία quid differant 25.p
Noſtra diſſident à Græcis 133.m
Noſtra lectio deprauata 425 Item 618.m. Et in omnibus perfecti ſtare
Noſtra lectio præfertur Græcæ 23.f.429.m.461.m
Νοσφίζειν, ſuffurari 798.f
Notatus quidã de etymologia nominis Melchiſedech 721
Noua interpretatio 92.m, 300.m.346.f
Noua ſalutatio 154.f
Nouiſsime, pro poſtea 99.f
Nouiſsime, pro nouiſsima 512.f
Nouiſsimus hoſtis mors ibidem
Nouus νέος 45.p.119.m
Nouus καινὸς ibidem
Nouitatis calumnia 219.f
Ναμιμία 640.p
Ναυεχῶς 140.f
Νᾶς, ἀόδησις 749.m
Ναβεῖν 660.f
Nubunt, non nubent 90.m
Nubere γαμεῖν 98.p.463.p
Nubes, pro multitudine 731.m
Nubuntur 202.m
Nullus imperator tenuit totum orbem 161.m
Numeri ἔκτρωσις 304.p
Numerus pro numero mutatur aliquando 31.p
Numerus ſubito mutatus 663.p
Numeri diſcordia in Euangeliſtis 72.f.136.p
Numerus, pro numero in collectiuis aut ſpeciem ſignificantibus 260.f
Numerus, pro numero deprauate 279.p dies pentecoſtes
Nunquàm, pro nequaquam 443.p

Nutrientes pro lactentes 141.f.207.m
Νυμφὼν duo significat 44.f.119.p
Νύμφη sponsa uel nurus 30.p

O

Ὁ ἀμνὸς ille agnus 229.p
Ob duo uerba olim totus orbis sectus 705.p
Obedientia fidei 341.p
Obedire malo principi, ferre est 417.m
Obrepunt onera 54.p
Obscura interpretatio 285.f.405.f
Obscure reddita Græca 298.p.377.p
Obscure uertit, unum & unum 37.f
Obscurior locus, Ne supra quàm scriptum est. 449.f 494.m. quum gentes essetis
Obscurus sermo 249.m.158.m.160.p. Iusiurandũ 205.f.254.m. eorum quæ per me non effecit 374.f. nam iudicium 494.m. cum gentes essetis
Obsequium, pro cultu sacro 391.m
Obsonia 377.m
Obtusi, pro excæcati 531.f
Occupat κατεργεῖ 196.m
Occulta, pro occultamentis, sicut bonum pro bonitate 532.f
Ociosa mendicitas improbanda 162.m
Ociosi & curiosi 653.m
Oculus malus 131.f
Odio habebis inimicum, unde additum 31.m
Odibiles θεοστυγεῖς 350.p
Odientes, pro abhorrentes 412.f
Offendicula quatenus uitanda 483.p
Offendiculum pro impedimento 484.f
O homo, pro atqui homo, μὰ τὸν Δία 396.p
οἰκοδεσποτεῖν 678.p
οἰκουρός, qui seruat domum 678.p
οἰνοπότης 52.f
οἱ περὶ τὸ παῦλον, ut οἱ περὶ τὸ πλάτωνα 303
οἱ παρ' αὐτοῦ, cognati 120.f
οἷς pro ἃ 598.p
Olea, oleaster 406.f
ὀλιγόπιστοι 38.f.65.m.& 194.f
Omissa coniunctio 412.m
Omissa præpositio 340.p
Omissum aliquid in Euangelio 57.m.66.p 109.p.181.m
Omnes quidem resurgemus uarie legitur 515.f
Omnes enim, pro omnes qui 488.m
Omnia mea 490.m
Omnia traham ad me 254.p
Omnis, pro quiuis 25.p
ὁμοθυμαδὸν uertit pariter 279.p
ὁμολογίαι consensus 552.f
Onesimus, Græce utilis 704.f
ὁ παλαιὸς 249.p
Opera duplicia 740.f
Operans, pro agens ἐνεργούμενον 585.m
Operari non ἐργάζεσθαι sed ἐνεργεῖν 378.f
Operatio ἐνέργεια 495.m
Operatur, ἐνεργεῖ Ibidem
Operatur ἐνεργάσατο 524.p
Opinio pro fama 25.m
Opinio stultissima de gradibus fructuum Euangelicorum 61.p
Opinio belli, pro rumore 95.p
ὀφθαλμοδουλεία 617.m
ὀψώνιον, pro stipendio 172.p
Optimam, pro bonam 189.p
Optimus, pro κράτιστος 151.f.324.f
ὁ προφήτης, propheta ille 228.m.240.f
Opus, factum 353.m
Oratio Rhetorica, non Apostolica 324.f
Orbis conditi & redempti simile initium 218.m
Ordo annotatus, fructum hunc 433.m
Ordo autore Hieronymo 582.p
Ordo apostolorum in lauando 255.m
Ordo apostolorum 46.m
Ordo apud nos diuersus à Græcis 534.m
Ordo sermonis 291.m.395.m.511.m.529.f 540.m.553.p.559.609.p.686.f.759.p
Ordo difficilis 596.m potestatis aeris huius
Ordo diuersus 509.p.275.f
Ordo hyperbati 595.m
Ordo indicatus 644.m. docentes &c. Itẽ 433.m fructum hunc
Ordo lectionis deprauatus 171.m
Ordo perturbati sermonis 114.f.597.m
Ordo perturbatior 190.p Item 298.m.351.f 251.m. Et non potest solui
Ordo triplex, corpus autem Christi 640.p
Ordo uarius 275.f.338.m.396.f.457.p
Ordo partium expensus 423.p
Ordo lectionis uariat sensum 442.f.592.m
Ordo sermonis triplex 640.p
Oriens ex alto, nomen non participium oriens 160.f
Originale peccatum 374.p
Origenes Mariæ tribuit scandalũ ex morte filij. 167
Origenes & Chrysostomus non scribunt in ultimum caput Matthæi 132.m
Origenes de diuortio 468.p
Origenis distinctionem præfert cæteris 389.m
Origenis diuersa lectio 587.f
Origenis noua opinio 468.p
Origenis noua lectio 782.f
Origenes secus distinguit quàm Græcorũ libri. 352.p
Origeni falso inscribuntur homiliæ in Ioan. 222.f
Origenes uiolentior interpres alicubi 335.m
Origenes adducens testimonia Latinorum uolumi-num 336.m
Origenis expensa sententia 336.f.416.m

Origenis & Ambrosij interpretatio 211.m. 430.m
Origenis citatio 516.p
Origenis in scripturis excutiendis diligentia 342.f
Originale peccatum negant Pelagiani 374.p
ὁρίζειν declarare 317.m
ὁρίζειν προορίζειν 391.f
ὁρμάω quid 43.f
Ornato pro modesto siue decenti 668.f.670.f
ὄρνις auis & gallina 197.m
ὀρθοποδεῖν non claudicare 574.f
ὀρθοτομεῖν 687.p
ὡς, non conditionem sonat, sed similitudinem 35.f
ὡς ἔπος εἰπεῖν, nusquã alias est apud Paulũ. 722.p
ὅσον, ὅσον 727.p
Osanna quid 80.f
Os gladij 717.m
Os opprimere an recte ἀποστομίζειν 622.m
Ostendere, pro facere 622.692.p
Ostium 220.f ὁ μόνος δὲ Græcis peculiare. Ibidem
Non solum &c. 386.p
οὗς pro οὖς 497.m
ὅτι εἰδικῶς sumptum 38.m
ὅτι ὄντα dicunt contempta 362.441.m
ὁ μὴ ὢν γνησίως 482.f
ὁ μὴ 141.f
Oues agni 268
Oues occisionis 390.p
Ouile ouium πολυσολοικία 250.m
Ouilli mores 45.f

P

PAcifici, qui pacem conciliant 26.p
παιδεία καὶ δίκη 637.p
παιδεύω & μαθητεύω 63.m
παιδεύειν anceps uerbum 732.p
παιδίσκη 136.p
παῖς pro famulo 180.m
πάλιν Græcis bifariam accipitur 23.m.67.m
πάλιν ἄνωθεν 582.p
Palma diuersa à buxo 253.f
Panis quem frangimus 488.p
Panis dicitur & post consecrationem 494.m
πανοπλία 617.f
Panormitanus de diuortio 470.f
Paphus in Cypro 302.m
Parabola non semper quadrat per omnia 378.p
παρὰ quid ualeat 136.p.422.m
Parabola collatio 122.f
Parabola Græcis similitudinis collatio 724.m
Parabola non est necesse ut omnibus partibus respondeat 86.m.478.p
παράδειγμα, ὑπόδειγμα 656.p
παράγω uerbũ neutrum 465.p
παραδειγματίζειν uertit ostentui habere 720.m
παράδοσις, quid 66.p
παρακαλεῖν Græcis multa significat 539.p
παράκλησις 548.m
παρακολουθεῖν, quid Græcis 150.f
παρακολουθηκώς 674.p
παρακύειν 76.p
Paraphrasis 606.m
Paracletus 257.m
παραδιατριβαὶ, ociosæ disputationes 680.p
παραζηλοῦν 402.p
παρεισῆλθον 375.m lex autem subintrauit
Paropsis & parapsis 94.p
πάροινος 601.p
πάροικος, αὐτόχθων 291.p
παροιμία 295.m
παροξυσμὸς 296.p.307.p.301.p.726.m
παροργᾶν 76.p
Particeps & comparticeps 612.p
Participia Græca 52.m
Participium pro infinito 289.f
Paruula quid proprie Hebræis 15.m
Paruulus, pro puero 75.p.89.m
πᾶς, pro quiuis 345.m
Pascentem oues, superest 202.p
Passeres, pro passerculi 49.f
Passio Christi quomodo impletur 636.p
Passiones παθήματα 378.f
Passiones πάθη 348.f
Passiones ignominiæ, pro ignominiosis more Hebræorum Ibidem
Passio, pro afflictione 524.p
Pastinare, pro plantare 139.m
Pastor qualis 755.m
Paternitas πατριὰ 602.m
Paternitas quomodo dicatur solus deus 667.p
Pater seruator, non solum Christus 661.m
παθήματα 588.p
Patientia Christi, pro expectatione qua Christus expectatur 659.m
Patiens ἀντέχεται 689.m
Patrius & paternus 320.f
Patrem dicebat deum, quomodo accipiendum 249.m
Patri charitas, filio dominium, spiritui sancto communio tribuitur 564.f
Patria, cognati, domus 126.m
πατριὰ 154.m
Patri & deo, pro patrio deo 326.f
πατροπαράδοτα 747.m
Pauli ambitio 431.p
Pauli artificium 428.f
Pauli citatio cum uulgari æditione 400.f
Paulinum exemplar ex Londino 24.p
Pauli supellex 691.f
Pauli sermo figuratus 541.p
Pauli sermo parum integer 380.p.381 f. Nam quod impossibile Pauli

Pauli sermo peregrinus 422.p
Pauli consilium in dicendo 335.m.337.f.439.m
Pauli constitutio de episcopis abrogata 472.p
Pauli narratio multis modis dissentire uidetur cum Lucæ narratione 567.f
Pauli nomen unde 334.m
Pauli ciuilitas 311.p.556.f
Pauli uafricies pia 311.m.323.m
Pauli sermo parum absolutus 366.p.416.p.460.p
Pauli sermo obscurus 374.f & non sicut &c.
Pauli sermo perturbatus, si is qui frater nominatur
Pauli stigmata quæ 590.f (455.m
Pauli humanitas 704.m
Pauli noua salutatio 693.m
Pauli uxor 630.p
Paulus coniugatus 462.m
Paulus ex testimonio sciens omisit uerbum 578.f
Paulus opifex 125.f
Paulus apostolus sutor coriarius 313.m
Paulus pedes, uiator 317.f
Paulus Pharisæus 336.p
Paulus ex propheta omittit 346.m
Paulus abusus præpositione ἐν 375.f ut sicut
Paulus alienam personam in se transfert 379.m
Paulus Græce balbutiens 651.m.380.p impolitus in Græco sermone 448.f.imperitus 452.f 588.m.600.m.602.p.Parum peritus 557.m
Paulus citans iuxta ueritatem Hebraicam 443.m
Paulus sequens interpretationem septuaginta 398.f 401.m.402.m 404.p.407.p.440.p.585.p
Paulus à LXX.dissentiens 598.f (723.m
Paulus imprecatus uindictam 693.p
Paulus sententiã prophetæ reddens non uerba 402.p 403.f.& 404.p.& 429.p
Paulus torquens scripturam in argumentum 579.m
Paulus grammaticam alicubi negligens 407.p
Paulus negligens sermonis integritatem 412.p
Paulus in Actis Hebræis loquens, tamen sequitur LXX 404.p
Paulus ex Hebræa ueritate citat 443.m
Paulus, nihil potest, nisi ut prosit 554.m
Paulus nulla re inferior Petro 557.p
Paulus mutauit aliquid ab Hebræis 505.m
Paulus quod citat nusquam legitur 612.f Surge qui dormis
Paulus gratis docuit 659.f
Pauperes habetis 10.p
Pauperes Hebræis dicuntur mansueti 83.m.& 181
Pauperes spiritu, non egeni, sed modesti 25.f
Pax cum omnibus, dilectio cum fratribus 418.p
Pax huic domui non additur in Matthæo 47.m
Pax est bona uoluntas Dei erga homines 163.m
Pax tibi, uulgaris Hebræorum salutatio 47.m
Peculiaris sermo Ioannis 232.m
Peculiaris Christi philosophia 26.m
Peculiaria uocabula concedendum sacris literis 50.m
Pecunia ἀργύριον 100.m
Peccans peccatum 379.m
Peccauerunt omnes in quo, uarie expositum 366.m
Peccata, pro peccatum leue 136.p.229.m
Peccatrix, peccantia 379.f
Peccatum pro hostia 539.m
Peccatum ad mortem quid 771.f
πειθαρχεῖν 289.p Item quid proprie 700.m
πείθω suadeo persuadeo & obedio 112.m
πειράζων participiũ pro nomine ut βασάζων 23.m
πέλαγος unde dictum 75.f
Pelagius pontifex 473.p
Pelagiani negabant peccatum originale 374.p
Pentecoste quinquagesimus dies, non festum quod notum nondum erat 520.f
Penula quid 692.m
πεπισυμένον de mensura 180.p
Pensitata Hieronymi opinio 13.m
περίμωσο mox obmutesce 123.m
Pera & tunica Euangelica 213.f
Per ciuitates, κατὰ πόλιν 182.p
Percussor Paulo dictus qui lingua sæuiat. 623.m Græce πλήκτης Item 671.p
Percutiã pastorẽ excussa Hieronymi sententia 102.m
Percutiet te deus 322.f
Peregrinari pro admirari 754.p
Perficere, non consummare, sed ἐνεργεῖν 624.f
Perfecti non, τετελευμένοι, sed κατηρτισμένοι quasi dicas, integri corporis 438.m
Perfecti, pro perfecte stare 618.m
Perfectio nostra, id est imitatio uitæ Christi 179.p Si sit sicut &c.
Per festum, pro diebus festis 214.f
Perge ciuitas 303.p
Periculum non accersendum, sed si uitari non potest, fortiter ferendum, id pulchre declarat Athanasius in Apologeticis suis 116.p
περιοσσεύειν transitiue 592.f
περιοσσόν superuacuũ & eximium aut exuberans 356
Periodus 418.p non confundit &c. 380.p
Periphrasis affectata 168.p
Periphrasis in sacris literis 26.p
Periphrasis interpretis 43.m.106.p
Periphrasis sine causa captata 297.p
περιούσιος, nouum uocabulum 699.f
περιφρονῶ & καταφρονῶ quid differant 700
Pericula pro morte 524.m
Peripsema, quid Græcis 450.f
Per ipsum, pro per se 424.f
Per ipsum, id est, uerbum 221.m
περιέχειν quid 748.m
Per multas gratiarum actiones, locus uarie expositus 552.m

Perperam legimus, in Babylone collecta 756.f
Perplexa matrimonia 480.m
Per, pro propter 424
Persona aliena in Paulo 449.m
Persona in sermone subito mutata 44.m Item 101.p. Item 227.p. Item 380.f. Item 489.m
Persona alia 101.p
Personarum acceptio 354.m
Personæ diuersæ 424.p
Per spiritum sanctum præcipiens, sensus anceps 272.f
Per ter, σόλοικον 297.m
Per uestram gloriam, iurantis sermo 513.p
Per uim habet optandi 657.m per aduentum
Peruenit ἔφθασε, assecutus est 398.m
Peruersa, pro distorta 73.f
Petri facundia 284.p
Petrus an peccarit, dissimulans se uesci cibis communibus 573.f
Petri secunda epistola autoris olim incerti 763.f
Petrus apostolus hospes coriarij 296.f
Petrus Græce, Syriace Cephas 70.f
Petrus Comestor taxatus 178.m
Petri comestoris annotatio ex Hieronymo 161.f Item 178.m
Petrus Lombardus notatus 6.m discussus 470.p
Petrus apostolus mutauit sententiam 473.m
Pharisæorum superstitiosa hypocrisis 92.p
Pharisæi captatores 180.f
φάσμα, φάντασμα 65.m
Philadelphia, ἀγάπη, Philia quid differãt 758.m
Philadelphia 412.f. 653.p
Philanthropia, ἀνθρωπότης 700.m
Philemon Phryx 704.p
Philetus pro phygellus 685.m
Philippi ciuitas 307.f
Philippus Maximiliani Cæsaris filius 112.f
Philosophari uolens in dictionibus, fontes consulat, oportet 34.p
Philosophia Christi 179.p
Philosophia Christi peculiaris 26.m
Philosophi 412.f
Philein, id est, amant Græce pro solent 33.p
Phimoo 60.f Phylacteria quæ 90.m
φύραμα conspersio 453.m Item massa 586.p
Phœnix portus Cretæ 331.p
φονεύετε pro φονεῖτε 742.p
φωτίσαι pro, in lucem proferre 601.p
φρεναπάται deceptores 995.p
φρεναπατᾶν 588.f
φρονεῖν 586.m
φωλεός 41.f
Pignus ἀρραβῶν 537.p
Pignus & arra 594.m
πίνακ pro disco 64.m
Pisces ὀψάρια 240.p
Piscina natatoria 237.p
Pistica nardus 142.m
πιστός uarie usurpatur 438.p Item qui seruat pacta 526.m Item qui præstat fidem 659.m Item, pro humanus 670.p
Placere sibi, nouc positum, pro eo quod est nõ efferri, suo seruire commodo 426.p
Placuerunt, pro latuerunt 734.p
Plagiarij qui 665.p
Plangere 97.p
πλάνη, μεθοδεία 606.f
Platea quid proprie 32.f
Plebis, pro plebi. Plebis tuæ Israel Ibidem
Plenitudo πληροφορίας 637.p
Plenitudo eius, αὐτῆς, id est, terræ 489.p
Plenum gratiæ utrum ad Christum, an ad Ioannem referendum 225.m
Pleni estis, pro plena sunt mendose 93.f
Pleni spiritu dicuntur & alij sancti 155.p
Pleni gratia dicti sunt & alij sancti 225.f
πλεονεκτεῖν 134.p. 543.p. 652.f
πλεονεξία 551.p. Item adulterium 611.m. Item detorquetur & ad stuprum
πλήκτης, qui lingua sæuiat 671.p
πληροφορία quid 947.m. 720.m. 726.m
πληροφορεῖσθαι quid 149.p. 692
Ploratus & ululatus deprauatus locus 17.p
Plurimos. pro complures 550.p
Plus est in nostris 363.m quia reputatum est. Item 439.m. conscientiam dico non 652.f
πνεῦμα & πνοὴ quid differant 22.f
πνεύματα πλάνα 673.m
πνιμαίνειν quid 15.m
Pœnitemini, pro resipiscite 284.m
Pœnitemini, barbara uox 116.p
Pœnitentiam agere, pro pœnitere 503.p
Pœnitentiæ uox unde dicta Ibidem
Pœnitentia quid Græcis 544.p
Pœnitentia nec Græcis, nec Latinis dicta à pœna 187
Pœnitentia triplex 544.p
ποινὴ & πολάπος differunt 42.f
Pollentius definit diuortia 469.p
πολλοὶ Græcis nonnunquam sonat uulgus 83.p
πολλοὶ pro omnibus, ut & illic qui pro multis effunditur 374.f
πολυλογία, βαττολογεῖν 34.m
πολυάνθρωπον 48.m
πολυώνυμοι 174.m
πονηρία 349.f
Pontificum decreta quàm uarient 472.f
Pontifices mutant sua decreta Ibidem
Pontifex an possit aliquid statuere aduersus apostolorum decreta 471.f

Pontifex Romanus an errare possit errore iudiciario 472.f
Pontifex ex monacho facit non monachum 471.m
Pontus 313.m
Porphyrius Bataneotes 572.p
Porphyrius calumniator 367.f
πορφυρόπολις 308.p
Portans, pro moderans 705.p
Possedit, pro parauit 272.m
Post dies, nec addendum octo 118.p
Post triduum, id est, post tertium diem exortũ. 134.f
Post me, additur apud Lucam contra Origenis annotationem 175.m
πῶς apud Græcos interdum obiurgantis aut asseuerantis 123.m
Potati spiritu pro hausimus spiritum 496.m
Potestas ἐξουσία non δύναμις 85.f. Item quam ante uerterit licentiam 484.f
Potestas, pro autoritate 176.m
Potestas spiritus sicut potestas maris 46.p
Potestas, pro uclamine 491.p
Potestas aeris, obscurior locus 534.p
πράττειν exigere 171.p
Praua, pro distorta, aut tortuosa 170.f. 625.p
Præbere maxillam quomodo intelligendum 37.f
Precatio dominica apud Lucam decurtata 189.m Item in Matthæo pars adiecta apud Græcos 36.p
Præcedere, præire 65.p
Preces publicas conuenit moderatas esse & sanctas
Preces hypocritarum prolixæ 141.p (34.p
Preces non intellectæ 507.m
Preces prolixæ 93.p. 132. 167.p. 206.f
Præcepta, consilia 474.m
Præcepta hominum 67.f
Precioſiorem quàm me 318.m
Precioſus noue. pro charus 180.m
Prædestinare & destinare quid differant 320.f
Prædestinare uocare 387.f
Prædestinatio campus ingeniorum 388.m. 593.f
Prædicare Iesum, & prædicare Christum 71.f
Prædicator humana docens, non quæ sunt Christi 93
Præfatio in Lucam falso inscripta Hieronymo 172.m
Præfecti templo tuendo 208.m. 214.p
Præfertur nostra lectio 515.p
Præiudicium aliud apud Paulum quàm apud Latinos
Præmitte, pro deducito 702.p (679.p
Præpositio Græca subauditu 340.m. 24.f
Presbyter honoris uocabulum. Senior ætatis 305.f
Presbyteri, pro presbyterij deprauatum 674.f
Presbyteri olim ijdem qui episcopi Ibidem
Præsentia 593
Præscientia, pro prædestinatione 745.m
Præscientia, deprauatum, pro præsentia. Et hinc Lyrani lapsus 759.m
Præscriptus πρόγραφη locus uarie expositus 376
Prætericns, pro pertransiens 431.f
Præsens tempus, pro nullo certo tempore 40.m
Præsentis temporis natura 74.m
Prima sub hoc 161.p
Prima pro certa 111.f
Primitiæ 386.m
Primum, pro principio, aduerbium 342.f
Primum, pro prius 73.f
Primum, pro priorem 272.m
Primus, pro prior 401.f
Principi malo seruire, est ferre ne grauiora concitet mala 417.m
Principium qui & loquor 246.m. 247.m
Principes huius seculi, qui sunt 442.m
Principum dos prima 649.p
Prior, pro potior 226.f
Priusquàm quomodo accipiendum 5.m
προάγω, præcedo, neutrum 667.p
Probare δοκιμάζειν 655.m
Probatica quid 237.m
προσκαρτερεῖν uarie uertit interpres, deseruire, instare, adhærere 417.f
προσώχθησε 714.f
Procumbens πρανὴς 217.p
Produxerunt fructum προβάλλωσι, id est, protruserunt gemmas 207.f
προγράφη 426.m quæcunque enim
Professio, descriptio, census 289.m
Prognostæ 69.f
πρόγνωσις, ὅρισμὸς, προορισμὸς 388.p
Promptum, pro promptitudine 344.f
Promus condus 33.p
Pronunciatio uaria 493.f quæ secundum
Pronunciatio uitiosa facit sensum hæreticum 388.f
Pronunciatione & sensus uariatur Ibidem
Pronunciatio uitiata uulgo 259.p
Pronunciatio indicata 398.m
προορίζειν 287.m
προορισμὸς & πρόθεσις quomõ differant 593.p
Prophetia quid apud Paulum 504.f
Prophetas omnes dictos qui sacra scribunt 62.m
Prophetæ citatum testimonium expensum 106.p
Propitius tibi esto 72.p
Propheta ille 240.f
Propior nostra, pro propior nobis 410.p
Proprietas Hebraismi 528.f
Proprietas Græci sermonis 262.f
Propter, pro per 407.m Item 513.p. mendose Item 546.f
Propterea sicut per unum hominem &c. sermo Pauli uidetur inabsolutus 366.p
προσκόπτειν 484.f
προσκλίνει 307. 745.p

προσκαίρως 536.m
προσκαρτερεῖν 119.m
προσκολλᾶσθαι quid proprie 78.m
προσκυνεῖν unde dictum 175.m
προσκυνεῖν & dandi casum & accusandi adm. 13.p
προσονομασία ἐκλυμεῖν & ἐνλυμεῖν 537.f
προσονομασία nō reddita. 48.m. & 207.m. 352.f
προσονομασία in contrarijs non reddita 366.m
προσφωνεῖν 181.m
προσωπολυψίας 737.p
προσωπόλημπτοι Ibidem
πρόθεσις 387.m Iuxta propositum
πρῶτος, pro prior 86.p
Prouentus pro euentu 488.p
Prouerbium Euangelicum 52.m. 295.m
Prouerbium, aerem uerberans 486.m. Item Ne in Melampygum incidas 462.p
Prouerbium in Cretenses 696.f
Proximus ὁ πλησίον 91.p
Proximas, pro circumiacentes 129.f
Prudentes, pro elati φρόνιμοι 415.p
Prudentia, pro affectu, φρόνημα 382.f post uertit desyderium
Prudentij dictum quomodo accipiendum 219.m
Prurientes auribus qui 691.f (& 221.m
Psalliani 34.f
Psalmus secundus, pro primo 303.f
Psalterium Romanum à nostro diuersum 277.p
Pseudoprophetæ qui 40.m
ψευδόχριστοι 616.f
ψευδώνυμοι falso dicti 693.p
ψωμίζειν quid proprie 415.f
πταίειν. πίπτειν 404.f
πτῶμα 97.p
Publicas preces conuenit moderatas esse ac sanctas
Publicani apud Iudæos infames, apud (34.p
nos honesti 31.f
Publicani nomen cur additum Matthæo 46.m
Publica σεμνὰ 631.p
Pudicitia σεμνότης 671.m
Puella uox casta 75.p
Puella pro ancilla 308.p
Puerile est tantum sonare linguis 508.m
Pueros non recte pellici ad laqueos uitæ monasticæ
Pugillares 159.f (93.m
Pugno pro pugilum more certo 486.m
Pullum asinæ, asinæ additum 295.p
Pulmentarium προσφάγιον 267.f
Purificatus dicitur & Christus 105.p
πυγμῆ, uersum crebro pro ad cubitum 130.f
πυκτεύω, pugnis certo 486.m
Pytho 308.p

Q

Quacunq; de causa, id est, quamlibet leui 77.m
Quadragenas 559.m
Qua hora, pro qua custodia 98.m
Quæ cum uidisset Maria 155.m
Quæ circa sunt, pro circumiacentes 184.f
Quærentibus uitam æternam, locus longe aliter expositus 353.m
Quæ sine anima sunt, noue expositum 505.m
Quæ secundū faciem sunt uidete, uarius sensus 554.p
Qualibus literis 529.f
Quales ποῖα τοί 141.p
Quam, pro quia 49.m
Quam apud Græcos subauditur aliquoties 29.m
Quam celeriter, pro quā celerrime 310.p. ut quam
Quam diu ἐφ' ὅσον 405.m
Quam pulchri pedes Euangelizantiū pacem 401.p
Quæstiones anxiæ 688
Quæstiones quorundam Theologorū curiosæ 662.f
Quæstiones penè impiæ de deo 663.p
Quæstiones penè blasphemæ, de potestate pontificis
Quæstiuncularum examina 662.m (663.m
Quanta, pro quæcunq; ὅσα 176.m
Quanti, pro quàm multi 198.f
Quantum uolebat 240.m
Quantus, pro parus 741.p
Quare conducat indicasse quorundam errata 237.m
Quasi, pro tanquam ineleganter 116.m. & 225.m
Quasi, pro sicut, quasi ancoram 721.p
Quasi, pro fermè 232.p
Quaslibet τυχόσας 315.p
Quem me dicunt, deest in Græcis pronomen 70.m
Queri, conqueri 395.f
Qui desperantes semetipsos, uaria lectio 608.p
Qui prædestinatus est, secus à ueteribus expositum quàm recentiores exponunt 337.f
Qui, pro quod 215.f
Qui dixerat 105.f
Quia clauditis, non qui 92.f
Quia superfluum 323.f
Quia, pro quod 535.m. 570.f
Qui uos spernit, quomodo intelligendum 187.f
Quibus uerbis consecrarit Christus 492.m
Quid nobis & tibi, σόλοικον 43.m
Quid, pro cur 236.p
Quid factus esset 301.m
Quid insanitis, pro quod insanitis 509.p
Qui intinxit, pro qui intingit 101.m cum in Marco habeatur, qui intingit 143.m
Qui non manducat, domino non manducat, uaria lectio, uariaq; interpretatio 422.f
Qui pro quia 250.p. 394.p
Qui uidet, pro uidit 257.p
Qui uidebantur aliquid 569.p
Quis. pro qui mendose 569.p quis supplet locum idiotæ
Qui spiritu seruimus, locus falsatus apud latinos. 627

Qui subigunt Turcas ne spectent dominium aut prædam 527.m
Quinquaginta annos nondum habes 249.p
Quod canitur, αὐλῳδηθῆναι, quod tibia canitur. 505.f
Quod coniunctio perperam addita 778.m
Quod deus, coniunxit, quomodo intelligendū. 475.p
Quod enim mortuus est. m.e.s. quomodo intelligendum 376 f
Quod honestū est & quod facul. præb. &c. hæc olim in Latinis exemplaribus non habebantur. 466.p
Quod, pro qui 105.f
Quod Paulus citat nusquam legitur 612.f
Quod prima frōte absurdius, id maxime deprauatur
Quod supereſt τὰ λοιπὰ 191. 517.f
Quod manifestum est in carne, uaria lectio uariaq; interpretatio 672.f
Quod εἰδιλῶς positum 575.m
Quod uiuo ὅ, pro ὅτι 575.m
Quod pro uobis frangitur 492.f
Quomodo Christus matris aperuit uterum 165.m
Quomodo monendi magnates 645.p
Quomodo prohibemur resistere malo 30.m
Quomodo frangi dicatur corpus Christi 492.f
Quomodo Christus post tres dies dicatur resurrexisse 133.f
Quomodo Ioannes non nouit Christum 229.f
Quoniam, pro quod 536.f scimus enim
Quos præsciuit, locus noue expositus 387.f

R

RAbanus 281.f
Rabani ridiculus lapsus 310.m
Rabula quidam notatus 73.p
Rabulæ quidam notati 35.p
Rabbi quid Hebræis 92.f
Rabboni quid 138.m
Racha quid Hebræis 28.p
Racha siue Rocho non esse interiectionem. Ibidem m
Rachel, pro loco figurate 16.f
Roma quid Hebræis ex Hieronymo 16.f
ῥάκα & rudis quid 44.f
Ratio bifariam explicandi quæstionem 134.m
Rationabile obsequium locus hactenus uulgo parum apte recitatus 373.f
Recapitulari 593.p
Recentium explosa interpretatio 204.m
Receptaculum, pro primitijs legit Ambrosius 386.m
Reconciliare, pro reconciliari 635.m
Reconciliari, pro reconciliare 28.f
Recumbo, accumbo, decumbo 116.p
Redemptionem ἀντίλυτρον 668 m
Redemptio λύτρου 83.p.358.m
Redundat in nostris, nolite iudicare &c. 40.f
Redundat in nostris 39.m.40.f.42.p.43.m 44.p.61.m.81.m.98.m.105.f.116.f.119.m. 244.f.288.p.390.m.492.m.521.m.& f.527 f.529.m.531.p.534.f.541.f.558.f.653.m.565 m.577.m.585.f.592.m.596.p.& m.602.p 614.m.610 p.625.f.635.m.643.f.647.p. 646 m.652.f.656.p.665.f.666.f.668.m.680 f.685.m.686.m.688.m.et f.689.m.690.m.691 p.703.p.717.f.718.f.727.m.734.p.755.m
Redundat apud Græcos 453.m.593.m.647.p 761.m.773.p.777.p
Refloruistis pro me sentire φόλοιπον 631.f
Regaliter insanire 177.f
Regere bifariam dicitur 15.f
Reges πολυώνυμοι in genealogia Christi 174.m
Regnum cœlorum apud nos 90.f
Regnum cœlorum uim patitur, secus interpretatur quàm plerique accipiunt 51.f
Regulus βασιλίσκος 236.f
Relegat ad Vallam 461.m
Remigius à Valla taxatus 485.p.647.f
Renatus, pro natus 233.m
Renunciare quid sit 180.m
Repetent, pro repetunt 194.p
Reprehensibilis, pro reprehensus 574.p
Repudiandi ius immodicum apud Hebræos 77.p
Repudij ius cur potissimum datur ob adulterium Ibid.
Reputare, imputare, deputare 359.f
Rescindere ἀκυροῦν 131.m
Residuum in aduentu domini 654.p
Resipiscere latinius, quàm pœnitentiam agere 18.m
Resistere malo uetat Christus, nos probamus 474
Respice ἀνάβλεψον 322.p
Responsum pro oraculo 16.p
Respondere non simpliciter, sed ἀπολογεῖσθαι 193.f
Respondet amico cuidam 623.f
Respondendi uerbum, ubi nullus interrogat 240.f
Restituet, pro restituit 135.f
Resurrectio & regnum cœlorum apud nos 90.m
Resurrectio duplex 206.m
Resurrectio actiue, qua erigitur aliquis 340.m
Resurrexerunt pro reuixerunt 110.f
Resurrexit, pro reuixit 423.f
Retribuere retributionem, mendum apud nos. 656.m
Reuelabit pro reuelauit 629.p
Reuelabitur, pro reuelatur 447.f
Reuelatur, quod aperitur 346.m
Reuixerint ne aliqui ante resurrectionem Christi 339.m
Rex 220.f
Rhacos & rudis quid 44.f
ῥάκα Ibidem
Rhegium 333.m
Rhetoricæ uirtutes per Augustinum indicatæ in Pauli epistolis 389.f
Romana uoce usus Euangelista, modio 27.p

Romanæ ecclesiæ maxime nocent qui uolunt uideri prodesse maxime 49.m
Ridicula deprauatio in libris Badianis 313.m
Ridicule latinam uocem per Græcam interpretatur 325.f
Ridicule iubet portari gladiũ, qui nolit eo uti 212.p
Ridiculum quiddam de loco deprauato 546.p
Ridicula interpretatio duorum 265.p
ῥιπὴ ῥοπὴ 519.p
Ruffinus calumniator 594.p
Rumor eius, pro fama, non recte 117.p
Rursus renouari, locus olim quibusdã suspectus 719.f

S

SAbbatum σαββατόπρωτον 56.m.176.f
Sabbati iter 275.m
Sacerdotes ociosi 484.f
Sacerdotes quidam nihil aliud q̃ decimatores 678.f
Sacerdotibus interdictum matrimonium 670.m
Sacerdotum auaritia fœda 66.f
Sacerdotum incontinentia 460.f
Sacramenti uox aliquando pro typo ponitur 476.f
Sacramentum uerbum dei μυστήριον 636.m
Sacramentum quid latinis 615.f
Sagena 62.f
Salamis in Cypro 302.m
Salem genere masc. 137.p
Sal fatuus 26.f
Samaria ciuitas & regio 46.f
Samaritani abominabiles Iudæis 236.m
Samaritanorum libri 678.m
Samothrace 307.m
Sanctificare, pro illustrare 34.m
Sanctificare, pro ἱερουργεῖν 430.p
Sancti quos gignunt cæremoniæ sine spiritu 270.f
Sancto ἱεροπρεπεῖ qui deceat sanctos 697.m In habitu sancto
Sanguinibus, præter morem Latinum 224
Sanitas, pro sanatione 497.f
Sanum esse, & ægrotare, quid apud Græcos 685.p
Sapere diem quid 432.p (696.f
Sapientia, ætate & gratia, anceps sermo 169.f
Sapientia, pro eruditione 439.f
Sapienti additum 776.m
σάρκινον & σαρκικὸν quid differant 530.m
Saronas 296.m
Satan Hebræis quid sit 24.p
Sata, cabus, batus mensuræ 52.p
Sata non participium, sed mensuræ genus 196.p
Satagebat, pro distrahebatur 188.f
Saul 295.p
Saul quid Hebræis 334.f
Scandalum unde dictum Græcis 72.m
Scandala quatenus uitanda 483.p
Scenopegia quid, & unde 243.p
Schema non redditũ. 481. ut nihil habentes 549.m
Schemata in Euangelijs 95.m pestilentia & fames &c.
σκληροποιὸς Paulus 313.m
Scientia, pro sententia deprauatum 438.f
Scientia inflat, uulgo citatum aduersus honestas disciplinas, quum magis inflet inscitia 481.m
Scio cui credidi, uerus sensus 684.f
Scire & scita, pro probare leges 402.f
Scissura, pro dissidio 491.f
Scytha & Barbarus 643.m
σκωληκόβρωτος Syllæ morbus 287.f
Scopus quid sit 628.p
Scribæ ab Hierosolymis 66.p
Scribæ qui Iudæis 73.m
Scriba quis apud Hebræos 440.m
Scribo uobis patres, locus mire confusus in nostris
Scripta, pro ante scripta 426.m (765.m
Scriptura detorta in argumentando 212.m
σκύβαλον quid 627.f
σκάζομαι ueneror 348.m
σκάσματα 311.m
Sectæ Iudæorum uariæ 335.f
Seculare, pro æterno 684.m.693.f
Seculare uertit pro mundano 699.p.723.f. & sanctum seculare
Secularia βιωτικά, id est, quæ ad uitæ necessitatem attinent 457
Secundo primum sabbatum 178.p
Secundum duos, pro bini 509.m
Secundum propositum gratiæ dei 360.p
Secundus psalmus pro primo 303.f
Secundum uirtutem, pro uiribus 645.f
Sedere, pro habitare, sedes pro habitatione 24.f
Secus, pro iuxta reperiri apud idoneos autores 59.m
Secus 63.p (121.m
Sed pro imò 544.m
Sed & ipsi in nobis. locus obscurior 554.f
Sed erunt, pro sunt 90.m
Seducat, pro præmium interuertat 640.m
Seductor, πλάνος, id est, impostor 111.m
Segregatus 335
Semel & bis, pro semel atq; iterum 632.m.36
Semen actus est 582.f
σμυρὰ seuera 631.m
Sempiterna quoq; 347.p
Sempiternum ἀπήρατον 722.m
Sementis & semen 122.p
Semen, pro posteritate 140.m
Seniores honoris uocabulum 305.f
Sensus longe alius apud Græcos 620.f dum omni modo, siue per occasionem
Sensus apud nos obscurior 400.m Christum deducere

Sensus alius quàm uulgus accipit 595.m
Sensus anceps 116.f.273 p.290.303.f.413.p
Sensus explanatus 725.m.684.m
Sensus uarius 181.m.382.m.554.p.595.f.602.f Item 774
Sensus duplex 290.m.341.f.349.p.362.p.547.m 560.p. & m.602 f.648.m.728.m.763.p
Sensus & pronũciatione uariatur,adeo ut sermo perperam pronunciatus sensum faciat hæreticum interdum 388.f
Sensus νὸς, pro mente 438.m.608.p.635.f
Sensus loci excussus 601.m
Sensus triplex 586.m.601.m. secundum præfinitionem seculorum quam fecit
Sensus quadruplex 746.m
Sensus uarius 383.m
Sensus uerus scio cui credidi 684.f
Sentire diuersum,non est contumelia 467.m
Sentite,pro sitis affecti 622.f
Species pro genere 31.p
Septuaginta ab Hebraica ueritate dissentiunt 16.p
Septuagesies septies,quomodo accipiendum 76.m
Septuaginta legimus pro septuaginta duo 188.p
Septuaginta consulto quædam mutarunt 60.m
Sermo absurdus 236.p
Sermo ambiguus 314.m.204.m
Sermo apostolicus incompositus 440
Sermonis absurditas 261.p
Sermo aptus rei & personis 444.f
Sermo perturbatior 190.p. 579.m
Sermo durus 116.f
Sermo Græcus anceps 275.p.285.m,645.m
Sermo in speciem absurdior 400.f
Sermo mutilus 375.m
Sermo minime grammaticus 615.f
Sermo inabsolutus 242.m. 326.f.657.f
Sermonem quem audistis 257.f
Sermo imperfectus 99.f.138.p.445.f.488.538.m
Sermo Pauli figuratus 641.p
Sermo imperfectus in Paulo 366.m.381.f.380.p
Sermo mire ambiguus 746.m
Sermo obscurus 285.f.437.f.494.m
Sermo rectius quàm uerbum 218.f
Serotinũ,uox parũ Latina, autore Augustino 743.f
Seruire,pro colere 343.p
Seruitus inter Christianos fœda 617.m
Σεσαλδυμώου de mensura 180.p
Σημεῖον,σφραγὶς 360.f
Si abiurantis 133.p.715.p
Sibi placere,nouæ positum 426.p
Si dubitantis 147.p
Si dixerit homo,sermo inabsolutus 131.m
Si,pro an 197.p.314.f
Si cognouisses & tu 205.f
Sicera quid Hebræis 153.m
Sic eum uolo manere,pro si 268.f
Sic,pro hic 291.m
Sic pro simpliciter 235.m
Sic.pro adeo siue siccine 457.f
Sicut columba 22.m
Sicut &,quid apud Græcos ualeat 34.f
Sicut magister eius,quomodo accipiendum 180.p
Sicut nix & fulgur 72.f
Sicut teipsum,quomodo accipiendum 90.f
Signat,pro obsignat 233.p
Signauit,pro confirmauit 241.p
Signaculum σφραγὶς 360.f
Signaculum,pro confirmatione 483.m
Signati,pro obsignati 594.m
Signum non σημεῖον sed σύσσημον 144.m
Si gloriari oportet 560.f
Si is qui frater nominatur, Pauli sermo perturbatus 455.p
Silas missus 565.p
Siloe 196.m
Siloe missus 249.f
Siluerunt,pro quieuerunt 216.m
Simeon non fuit sacerdos 216.m
Similitudo,falsa species 382.p
Similitudo non est necesse ut quadret per omnia 98.f
Similitudo non per omnia congruens 374.f
Simon idem Simeon 305.f
Simplex bifariam dicitur Græcis 47.m
Simplex Christianorum prudentia ibidem
Simul consolari,sensus uarius 343.f
Simul pro semel 510.p
Sine affectione ἄστοργοι 350.m
Sine sumptu ἀδάπανον 485.m
Sine deo, ἄθεοι 598.m
Sine uxore ἄγαμος, periphrasis ociosa 465.m
Sine causa,additum 27.f
Sine crimine, ἀνέγκλητοι 438.p.694.f
Sine fœdere. ἄσπονδοι 350.f
Sine peccato ἀναμάρτητος 246.p
Sine querela ἄμεμπτοι 153.f.625.p
Sine lege ἀνόμως καὶ ἄνομος 354.m
Singularis,pro solitarius 121.m
Sinistra δυώνυμα 82.m
Sinite usq; huc 214.p
Sinite,pro sine 253.m
Sinite hos abire,quomodo intelligendum 263.m
Si passibilis Christus,parũ cõmode redditum 329.m
Si permanserint 669.m
Si qui creatura &c.pro si quis est in Christo 538
Si qua uiscera,pro si quis uiscera deprauate 622.m
Si quis,pro si qua 676.m
σιτομέτριον tritici mensura 105.p
Siue tribulantur pro uestra exhortatione, locus uarie

lectus & explicatus 523.f
Sobrietas in episcopo pulchra 649.f
Sobrij sumus uertit, pro sani sumus 538.f
Solenni die. pro pascha, periphrasis affectata 168.m
Solo æquare 206.p
Solœcismus interpretis 31.p.38.m.39 f.43.p.51.p 66.p.82.f.83.p.89.m.118.f.141.m.158.f.236.
Solœcismus præter occasionem 118.f.243.m. (260 288.m. Item 293.p
Solœcismus affectatus 306.f.318.f.328.m
Solœcismus inexcusabilis 354.f. cogitationum
Solœcismus manifestus 777.p. Abeo &c.
Solœcismus 74. eijcere illum
Soluere, pro destruere 27.p. pro explicare 251.m
Solutiones de diuortio 478.m
σῶμα, πῶμα 97.p
Somnus episcoporum 123.p
Sonituum, pro sonis 505.f
Sonitus uocum inanis 498.p
Sophismata 759.p
σοφοι docti, ἀνόητοι rudes 344.m
σωφρονεῖν uarie uertit 538.p 411.m
σωφροσωύη 669.f
σώφρων 697.m
σωφρονίζειν transitiue ibidem
Sororem uocat uxorem Christianam 483.f
Sorte exijt, pro, sortitus est 152.f
σωτὴρ, σωτηρία 160.p
Spania, pro Hispania dicitur Græcis, sic inuenitur & apud Chrysostomũ & Athanasium 46.m. 431.f
Speculantes non à specula sed à speculo 532.p
Sperare pro expectare 99.p
σπείρων ut πρράζων 59.f
σπερμόλογος nugator 310.m
Species pro genere 31.p
Species μόρφωσις 690.m Speciem pietatis ibidem
Speculator 129.m
Spiritualia quæ uoce sonantur 494.m
Spiritualibus spiritualia, locus explicatus 444.p
Spiritus 221. Spiritui, pro spiritu 529.p
Spiritus blasphemiæ legendum 58.p
Spiritu & igni baptizari 21.m
Spiritus non semper agit in sanctis 14.m
Spiritus, pro uento seu aere 233.f
Spiritus à patre procedens 261 m
Spiritus sanctus homusios 472.m
Spiritus sanctificationis, Hebræum idioma 338.m
Spiritus autem loquitur, depravatio manifesta 504.f
Spiritu loqtur mysteria, Græcis anceps sermo ibidem
Spiritus. pro uoce 506.f
Spiritus opponitur cæremonijs 343.p
Spiritus, pro deus 768.m
σπλαγχνίζομαι quid proprie 45.m
Splendentia candida, sine coniunctione 135.m
Sponso & sponsæ 99.m
Sponsus occurrens sponsæ 99.p
Stabant olim precantes 139.p
Stabimus pro sistemur, siue exhibebimur 424.m
Stabulum. pro diuersorio 188.f
Stagnum à freto diuersum 183.p
Stater 74.m
Statuimus legem, pro stabilimus 359 p.f
στέγω quid 484.f
Stephani narratio dissonare uidetur cũ Genesi 290.f
Stephani oratio prolixa & tamen inabsoluta 262.f
Stetit, pro stat 228.m
στίγματα Pauli 590
Stilus certissimum argumentum 736.m
Stimulus carnis quid 561.m
Stipendia ὀψώνια 171.p.565.f
στοιχεῖα 581.p
στοιχῶμεν, uarie enarratum 588.p
στόμα. à τέμνω 730.m
στρωιάω. quo uerbo usus est Paulus 781 m
Stulti cognomen in literis sacris 53.m
Stulti, rudes 344.f
Stultitia dei 440.f
Stultitia Christi quomodo accipienda 441.m
Stupebant, θαυμάζειν 290.m
Suadere, pro persuadere 319.m 329.m
Suam, pro tuam 199.m
Subaudiendum aliquid 67.m
Sublimitas, pro persuasibilitate 637.m
Subsannare μυκτηρίζειν 200.m
Substantiam tuam, non suam 199.m
Subtrahere, pro detrahere 318.p
Subditos esse, distinctio uaria 698.m
Subditus, pro obnoxius 358.m
Subuertunt Euangelium qui superstitiosas inducunt cæremonias 566.m
Sudarium, Latina uoce usus Euangelista 266.m
Sufficientiam uertit ἱκανότητα 551.f
Suffocabat, pro trahebat 77.p
Suffocantur cuntes 182.m
Suffoderunt, pro subuerterunt 403.f
Suffusa, pro suffossa deprauate 306.p
Suggero, doceo 259.f
Suggillare quid 202.f.486.f
Summo sacerdoti, pro sacerdoti 116.f
Supellex Pauli 662.f
Superabundo ὑπερπερισσεύομαι 543.m
Superadulta, ὑπέρακμος 466.f
Superamus. ὑπερνικῶμεν 390.m
Superbia & inscitia non ferenda 259.p
Superbia, pro superba 762
Superbus, pro præfractus 695 p
Supercorrigere, ἐπιδιορθοῦν 694.m
Supereminentẽ scientiæ charitatẽ, sensus duplex 602.f

Superest in nostris fratre &c. 521.m.534.f.558.f 563.m.565.m.577.m.585.f.586.p.562.m.596 p.597.m.644 p.646.f.656.m.685.f.685.m. 688.m.689.m.690.m.703.p.717.718.f.727. m.734.p.755.f.756.f
Super fortem, non supra 235.m
Super hanc petram fundabo eccles. meam. Locus uarie explicatus 71.p
Superindui ἐπενδύσασθαι 536.f
Superlatiuum loco comparatiui 73.f
Super omne quod dicitur, à græcis secus legitur 657
Superest in Græcis 733.p.777.p
Super, non ita auget apud Latinos, ut apud Græcos ὑπὲρ 543.m
Super omnem ecclesiam 595.f
Superstitio præpostera 416.p
Superstitio quorundam in precibus 33.m
Superstitio quorundam Christianorum 92.p
Superstitiosa pharisæorum hypocrisis ibidem
Superstitiosa reliquiarum ostentatio ibidem
Superuestiri 536.f
Supplantare & suggillare quid proprie 486.f
Supra sacrificiũ uulgata interpretatio reiecta 625.m
Surrexit. pro surgit 253.p
Suscipere, pro approbare 325 p
Suscipite, quod aliàs assumite 427.m
Suspiciens, pro suscipiens 188.m
Sycophantæ pro hierophantis 35.m
Sycophantæ 449.m
Sycomorus 203.f
συκάμινον 204.m
συλαγωγεῖν 637.f
Syluanus, pro sylla 526.f
συμμεροχοὶ μεροχοὶ 612.p
συμμιμηταί 629.m
συμπαθεῖν, socium esse mali 384.f
συμπνίγω undiq; premo 183.f
συναγωνίζεσθαι 433.f
Synagoga conciliabulum 32.f.47.f
Synaxis, olim fiebat interdum absq; consecratione corporis & sanguinis 488.m
συναυλίζεσθαι συναλίζεσθαι 274.p
συναποθνήσκοντες 543.m
συνέδριον & βουλὴ 28.f
συνέκδημος 548.f
Synecdoche explicans nodum 510.m
Synecdoche aut eclipsis 428.m
συνιστάναι 357.p
σὺν, pro πρὸς, siue ὦν 217.m
σύντροφος, collactaneus 302.p
Syria olim Græce loquens 334.f
Syri & Hebræi, affines in lingua 522.m
Syrophœnissa 131.f
σύσσημον 600.f

T

Τὰ ἐνόντα, quod superest 191.m
Tædere, pro desperare 524.m
ταλαντιαῖον, ingens 781.m
Talitha, Syris puella 125.m
ταμεῖα, penetralia 193.f
ταμίας, promus, condus 33.m
Tamen ὅμως dure uersum 449.f. Item noue positũ pro licet 579.p
Tamen non recte additum ab interprete 609.p
Tam idoneus, tam superest 529.m
Tanquam me audietis, audietis redundat 292 p
Tanta, pro tam multa 254.f
Tanti, pro tot non recte 69.m.268.p
Tantum, loco non suo positum 361.p
ταπεινὸς in bonam partem 656.p
ταπεινοφροσύνη 622.f.643.f
Tarsus Ciliciæ 320.m
Taxatus quidam gloriosus calumniator, qui in uerbis Pauli deprauauit, ἐλλογεῖτο, quod uerbum Græca lingua non recipit, pro ἐλλογεῖτο 373.m
τεκνογονεῖν 578
τέλειον 430.p
τελώνειον, τέλος. τελώνης 44.m
Telonium quid 118.f
τεκνογονεῖν 678.p
τεκνοτροφεῖν 676.m
Tempus pro tẽpore 116.f.143.m. desolabitur &c.
Tempus præsens aliquando actionem tantum significat 21.p.260.m
Tempus καιρὸς 418.f
Tempus mutatum 483.f
Temporis enallage 194.p.229.p
Tenebræ per uniuersam terram, quomodo accipiendum 110.p
Tentatio uestri & uestra 582.m
Tentationem uestram, sermo anceps ibidem
Tentatus XL. dies 175.m
Tertulliani locus obiter emendatus 284.m
Tertullianus de diuortio quid senserit 468
Testamentum Hebræis potius sonat pactum 518 Item 724.f
Testimonium ab Euangelista citatum, nec ad Hebraicam ueritatem, nec ad LXX. satis respõdẽs 106.p
Testimonium idem ex diuersis locis conflatum 542.f
Testimonium prophetæ non citatum ad uerbum 241 Item 153.m
Testimonium Pauli ex diuersis locis contextum 358 p
Testimonij citatio perpensa 446.m
Testimonium citatum quod nusquam inuenitur 742
Thabara 228.f

Thabita

Thabita Chaldæis caprea 296.m
Thalassa, pro Lassæa ciuitas 330.m
θαῤῥεῖν quid proprie 45.p.65.m
θεαθλιῶται 32.m
Theodas 289.m
θεοδίδακτοι 241.m.653. A deo didicistis
Theologi synceri 519.p
θεομαχεῖν 289.323.f
Theophylactus 734.f
Theophylactus falso Athanasius 497.p
Theophylacti interpres addit de suo 523.f
Item aliud uertit quàm habent Græca 529.p
Item mutat 716.p fœde lapsus 641.f
Theophylactus Bulgarien. episcopus 11.m
θεοσέβεια 669.p
θεοσυγὴς 350.p
θεραπεύειν 25
θεράπεια 195.p
Thesaurizo, recondo 353.p
θηριομαχεῖν 513.f
θηρίον 297.m
θησαυρίζειν quid 37.p
Thomas à seipso dissentiens 677.f
Thomas Aquinas laudatus 336.m
Thomas Aqnas 436.m.513.p.547.p.548.f.567 m.684.p.642.m.647.m.706.m.733.m
Thomas attactus 438.f.454.f.517.p.567.m Item 602.m
Thomas Cantuarien. 649.m
Thomas censor inter Augustinum & Hieronymum 572.m
Thomas expensus, qui dixit seculum esse mille annorum 684.m
Thomas non recte contendit luxuriam proprie esse libidinis, idq; contra sententiam Augustini 613.m
Thomas cum quadruplicem inducat expositionem, uerum tamen sensum non attingit 405.p
Thomas & Carren. attacti 567.m
Thomas frustra se torquens 539.f
Thomas de habitu 624.p
Thomas errans occasione uocis deprauatæ 547.p Item 549.p & f
Thomas frustra philosophans in loco deprauato 436
Thomas Græcis cõmentarijs uidetur adiutus 529.m
Thomas interpretans traducere 639.m
Thomas lapsus 700.f.486.m.669.m
Thomæ & Lyrani expensa opinio 559.m
Thomæ annotatio 362.p.731.f
Thomæ distinctio reiecta 481.f.700.f. abundãtiam
Thomæ annotatio ridicula 506.m
Thomæ citatio inepta 509.m
Thomæ commentum suffrigidum 507.m
Thomæ quadruplex interpretatio 405.p
Thomæ excussa sententia 423.p.485.m.677.f
Thomæ lapsus miserandus 439.p.731.p.486.m
Thomæ lectio excussa 523.m
Thomæ lectio uaria 733.m
Thomæ opinio 437.f
Thomæ opinio excussa 501.f.505.p
Thomæ rationes excussæ 573.p
Thomæ sententia 436.m.454.520.f
Thomæ interpretatio excussa 634.f
θρησκεία 642.f
θελαμβεύειν 529.m
Thyatira 308.p
Thymiama in sacris 632.f
θυσίαι à nidore 44.m
θυμομαχεῖν 301.f
θυμὸς quid 563.m
Timemus, pro timebant 139.m
Timotheus uulgo perperam pronunciatur 619.m
Titulus initium libri more prophetico 1.m
Titulus ignoti dei 311.m
Titulus τιτλὸς 265
Tollit, præsentis temporis 229.m
τολμᾶ, sustinet 365.f.456. audet aliquis
Tophet quomodo dictus locus delitiarum & execrabilis 48.m.49.p
τὸ articulus 185.f
τόπῳ pro τρόπῳ 660.f
Tormina & tormenta 25.m
Torqueri addidit interpres 322.m
Torquet scripturam qui pugnat 212.m
Torrens Cedron 262.f
Totus mundus, pro mundus 254.p
Tota terra quomodo accipiendum 110.p
Totius consolationis, pro omnis, rursus aliàs, omnis Hierosolyma uertit pro tota 523.p
προαχυλιζω 717.f
Tradet, pro tradit 144.m
Tradetur, pro frangitur 492.f
Tradidit eis 108.m
Traditio, pro instituto 66.p
Traducere quid sit Latinis 7.m
Traduci non recte capi consentire ad cohabitandum 6.f
Traduxit, Thoma interprete 639.m
Trahat, condemnet 196.p
Trans Babylonem, trans Damascum 292.m
Trans mare, pro è transmarinis 25.m
Trans fretum Græcis habet amphibologiam 41.f
Transmigratio, pro exilio 3.p
Transsubstantiatio 472.m
Tres dies per tropum dictum 111.m
Tres linguæ præcipuæ 215.m
Tres tabernæ 333.m
Tres hominis partes iuxta Paulum, spiritus, anima, corpus 444.m

Tres sunt qui testimonium dant, locus uarius ac difficilis 769.m
Tria in congregatione Christianorum, doctrina, fractio panis, & precatio 282.f
Tribulationem habere carne 464.f
Tribuni χιλιαρχοι 120
Triclinium à tribus lectis accubitorijs 233.p
Triduum post quod resurrexit Christus, quomodo accipiendum 133.f
Triduum in sepulchro 58.m.133.f
Trifariam accipitur eadem negatio 215.m
Triplex lectio 532.m.547.p.566.p.580.m
Tristegum 317.m
Tristis quid proprie 36.m
Tristitiam super tristitiam, additum apud nos 527.f
Tritici mensura, σιτομέτριον 195.p
Triumphat θριαμβεύει 529.m
Triuncius & Teruncius 29.m
Troas 307.m
Trogyllium 317.f
Tropi in Euangelio 109.f
Tropus Hebraicus 378.m.749.p
Tropus ignotus 264.f
Tropus perplexus 37.f
Tuam ipsius animam 166.m
Tuba & uoce, pro tuba uocis 97.m
Tubæ pro turbæ 781.f
Tui redundat 37.m.190.f
Tu fidem quam habes, locus deprauatus 385.m
Tulit, attulit aut pertulit 396.f
Turcæ quomodo uincendi 93.m
Turcas qui subigant ne spectent dominium aut prædam 527.m
Tyranni schola 314.f
Typhonicus uentus 330.m
Typus non semper ad omnia respondet 476.f
Tyrus ciuitas 319.m
τῶν καθ' ὑμᾶς, id est, uestratium 311.f

V

Vacillare 65.m
Vacuus, pauper 511.p
Vade, & uade post me 23.f.72.m
Vade retro post me, soli Petro dicitur 72.p
Vado & uenio 260.p
Vafricies Pauli pia 311.m.323.m.344.p
Valla aduersus theologos de latria 24.m
Valla taxat interpretem 359.f
Valla lapsus 555.f
Valla taxatus 56.f.60.f.104.p.159.p.167.f.190.p.194.m.252.f.551.m
Valla 729.p
Valla non satisfacit 193.p
Vallæ annotationes minutulæ 3.m
Vallæ annotatio reiecta 60.f. Item 156.m.256.f
Vallæ diligentia 321.p
Vallæ argutatio reiecta 483.f 726.f
Vallæ opinio 776.f
Vallæ opinio reiecta 60.f.610.m. quam quidē &c.
Vallæ sententia pensitata 180.f.184.p.458.f
Valentinus ait Christum natum per uirginem, non ex uirgine 9.m
Vanitas ματαιότης 385
Varia lectio apud Græcos. 116.f. Item 181.m.274.p.281.f.315.490.m
Varia lectio 40.m.116.m.121.p.122.m. Item 155.m.179.p. Itē 188.p.195.m. Itē 203.p. Itē 216.p. cōmendabo. Item 217.f. incipientibus. Item 232.f.373.m.383.f. 422.f.445.m.459.m.504.f.509.f.510.p.515.f.531.m.637.f.552.p.604.p.608.m. 655.m.658. 675.f.679.p. 701.m
Varia lectio excussa 204.p (740.m
Varia lectio diuersorum 442.p
Varietas nihil adferens incommodi 43.m.44.m in telonio. Item 281
Varia lectio tū apud Græcos, tū apud Latinos 531.m
Varia lectio & interpretatio 457.p.641.p
Varietas interpretum 114.p
Varia lectio Origenis, accessibilem &c. 731.f
Varia pronunciatio 232.f. A nazareth &c.
Varians locus 41.m
Variant Græci à nobis, sed nostra lectio præfertur 316.317.f.507.p
Varij sensus eiusdem loci 246.m.624.p
Vas linteum 297.m
Vasa. σκεύη quid proprie 397.p
Vaticinium nonnihil deflexum ab Euangelista 41.m
Vel ut pro uelut 558.m
Veniet, pro ueniat 47.m
Venit, pro uenditur 489.p
Ventres quæ, pro qui 215.p
Ventris pro uentres 696.f
Verba consecrationis apud Paulum 492.m
Verba mutauit interpres, absit à te domine 72.p
Verba sacra conuenit etiam emendate pronunciare 258.m
Verba quæ ad rem & ad personam accommodantur 61.m
Verbo plurimo inepte, pro multo sermone 206.f
Verbum præsentis temporis 94.f
Verbum consummans, quomodo accipiendum 398.p
Verbum, pro dicto 68.m ῥῆμα non λόγον 156.m
Verbum, pro re gesta 150.m. Item 164.m. Item 298.m
Verbum quomodo uita in rebus creatis 223.p
Verebuntur forte filium, forte additum perperam in Matthæo 86.m
Versutia, pro hypocrisi 140.m
Verterunt, pro euerterunt quidam uertunt 730.f

Vescens

Vescens & non uescens, uterq; tamen edit 423.p
Vesci & edere quid differant ibidem
Vestiendi superstitio 55.p
Vestrum pro uerum 200.p
Vetustum exemplar Corsendoncense 23.m
Via maris, pro iuxta uiam maris 23.m
Vicus pars urbis 295.m
Victus nomine cõprehenditur quicquid ad uitæ usum pertinet 685.f
Videbis eijcere, σὺ λοιπὸν 39.f
Videbitis pro uidetis 261.f
Videre pro cauere 69.f.141.m
Video, εὐεβλεψα 250.p
Vidua, pro Iudæa perperam 307.m
Vidua unde dicta 675.m
Vidua octuaginta annorum 167.m
Vigilantes ἀγραυλοῦντες 162.p
Villa pro rure, siue domo ruri 89.p
Villicus οἰκονόμος 199.m
Villicus, iniquitatis, pro iniquo 200.p
Vim patitur quid 51.f
Vinum myrrhatum 108.f
Vinci à malo quid 415.f
Vindictam curare inhumanius quàm uictum 201.m
Virgo illa 10.m
Virgo, pro uirginitate 466.m
Viris suis subditæ sint, supereſt in nostris, autore Hieronymo 614.m
Virtutesq; non modicas quaslibet 315.p
Virtutes Hebræis potenter factæ 40.f
Virtutem quæ exierat 124.m
Virtus ἀρετὴ 631.m
Virtus, pro robore 140.f
Virtus δυνάμεις 100.p.337.f.345.p.562.p
Virũ non cognosco, Ambros. legit nõ cognoui 156.m
Vis tanta huius coniunctionis νῦν 558.m.597.m Item 691. p
Vita est pro uiuit 383.m
Viui & mortui iudicandi 691.m
Vna, pro prima 111.f.520.p
Vnigeniti à patre, quomodo accipiendum 225.m
Vnctionis extremæ origo 129.p
Vnum pro primo 131.f
Vnus pro unum 580.m
Vnum & unum obscure 37.f
Vnus, p quodã, Hebræorũ more 85.m.134.p.206.p
Vocabula quædã sic recepta ut tolli non possint 38.f
Vocabunt, non uocabitur 11.p
Vocati sancti, non nati 342.p.437.p
Vocatus apostolus, non modestiæ causa dictum 335.p
Vocum nouitates λογοφωνίας 682.f
Vocum sonitus inanis 498.p
Volebat pro ualebat, deprauatum 242.f
Volens pro affectatore 640.f
Voluptas, pro uoluntas 752.f
Vos grauati, pro uos non grauati 563.p
Vos uideritis 108.p
Votorum noua astrictio 55.p
Votum solenne & priuatum 471.m
Vri πυρόω 463.m
Vsq; ad legem enim peccatum, Origenes diuersum legit 373.p
Vt aliquando finem indicat, aliquando sequelam 32
Vti, pro abuti 416.f (347.m
Vt illos æmulentur, obscure uertit interpres 405.p
Vtinam abscindantur, sensus triplex 586.m
Vt redundat 863.f
Vt, sequelam significans non finem 32.m
Vt sit apud me, est, est, locus obscurus 526.p
Vt sublimitas sit uirtutis dei 534.m
Vulgarius, q aliàs dicitur Theophylactus 11.m.734
Vulgata Theologorum interpretatio reiecta 625.m
Vultus tribuitur herbæ 737.f
Vulua Latinis non est obscœna uox, non magis quàm
Vulua quid sit 363.p (matrix 165.m
Vxor Ioseph, Maria 9.p
Vxor Pauli 630.p

Ξ

Ξηρίζεσθε 753.p.754.p
Ξόανα dure uersum 598.m

Y

Υβρίσαι uim facere 304.m
ὑβριστὴς contumeliosus 350.p
ὑδροποτεῖν 679.p
ὑδροπότης. οἰνοπότης 52.f
ὑμοθεσίαι 386.m
ὑπαγέτω 150.p
ὑπαγέτης uarie translatum 29.p
ὑπὲρ auget Græcis 375.f
ὑπὲρ λίαν 562.m
ὑπερνικᾶν 390.m
ὑπερπερισσεύομαι ὑπὲρ addit epitasin 543.m
ὑπομονὴ 727.p
ὑπόστασις, pro materia, seu argumento 550.f
ὑψηλοφρονεῖν, μέγα πνέειν 406.m
ὑπερυψόω 624

Z

Ζὰ pro δὲ 23.p
Zabulus pro diabolo ibidem
Zacharias filius Barachiæ quis 94.m
Ζηλοῦν Zelotypum esse 556.p
Zona, pro crumena 47.p
Zuthum, cerũsia, cœlia 153.m

FINIS

INDEX CHARTARVM

æ, a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z. A B C D E F G H I K L
M N O P Q R S T V X Y Z. Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh
Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Vu Xx Yy.
Omnes terniones, præter æ duernionem,
& Tt ac Yy quaterniones.

BASILEÆ IN OFFICINA FROBENIANA PER HIERO-
NYMVM FROBENIVM ET NICOLAVM EPI-
SCOPIVM ANNO M D XL
MENSE SEPTEMBRI.

FRO
BEN